

*MASTER
NEGATIVE
NO. 93-81244*

MICROFILMED 1993

COLUMBIA UNIVERSITY LIBRARIES/NEW YORK

as part of the
"Foundations of Western Civilization Preservation Project"

Funded by the
NATIONAL ENDOWMENT FOR THE HUMANITIES

Reproductions may not be made without permission from
Columbia University Library

COPYRIGHT STATEMENT

The copyright law of the United States - Title 17, United States Code - concerns the making of photocopies or other reproductions of copyrighted material.

Under certain conditions specified in the law, libraries and archives are authorized to furnish a photocopy or other reproduction. One of these specified conditions is that the photocopy or other reproduction is not to be "used for any purpose other than private study, scholarship, or research." If a user makes a request for, or later uses, a photocopy or reproduction for purposes in excess of "fair use," that user may be liable for copyright infringement.

This institution reserves the right to refuse to accept a copy order if, in its judgement, fulfillment of the order would involve violation of the copyright law.

AUTHOR:

LIVY

TITLE:

TITI LIVII HISTORIARUM
ROMANORUM LIBRI ...

PLACE:

HAUNIAE

DATE:

1861-1866

Master Negative #

93-81244-1

COLUMBIA UNIVERSITY LIBRARIES
PRESERVATION DEPARTMENT

BIBLIOGRAPHIC MICROFORM TARGET

Original Material as Filmed - Existing Bibliographic Record

87LI
E61

1861.

Livius, Titus.

Titii Livii Historiarum Romanarum libri qui
supersunt, ex recensione Io. Nic. Madvigii; edide-
runt Io. Nic. Madvigius et Io. L. Ussingius ...
Hauniæ, sumptibus Librariae Gyldendaliansæ, 1861-
66.

4 v.

Each vol. is in 2 parts, with separate title-
pages.

Vol. 4 has added t.-p.: Titii Livii Historiarum
Romanarum libri quinque a quadragesimo primo ad
quadragesimum   quintum...

Restrictions on Use:

TECHNICAL MICROFORM DATA

FILM SIZE: 35mm

REDUCTION RATIO: 11x

IMAGE PLACEMENT: IA (IIA) IB IIB

DATE FILMED: 4-1-93

INITIALS BE

FILMED BY: RESEARCH PUBLICATIONS, INC WOODBRIDGE, CT

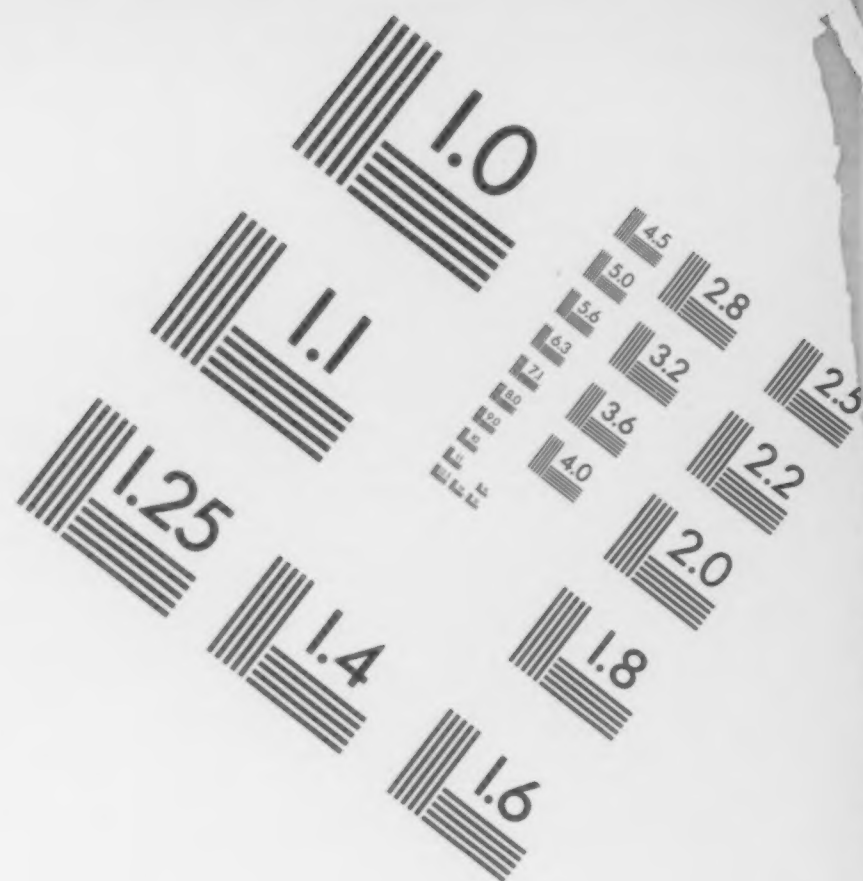
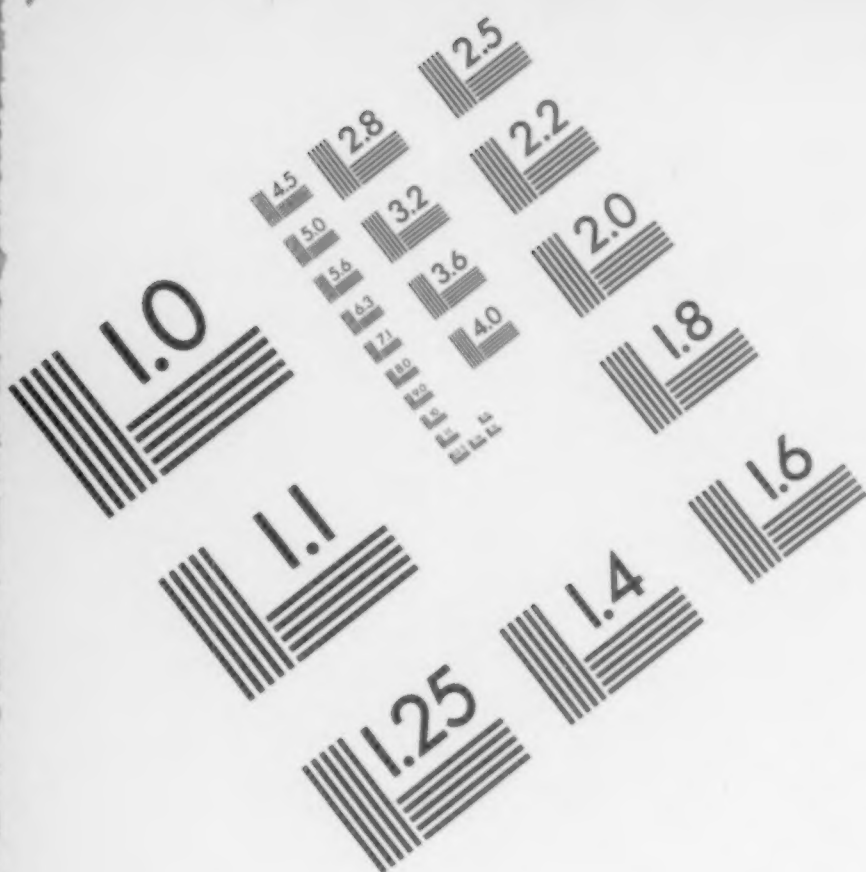
VOLUME 1
PART 1

AIM

Association for Information and Image Management

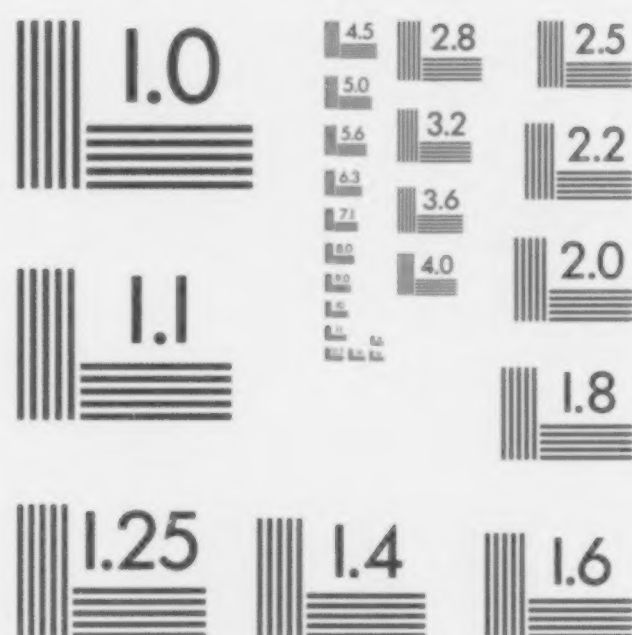
1100 Wayne Avenue, Suite 1100
Silver Spring, Maryland 20910
301/587-8202

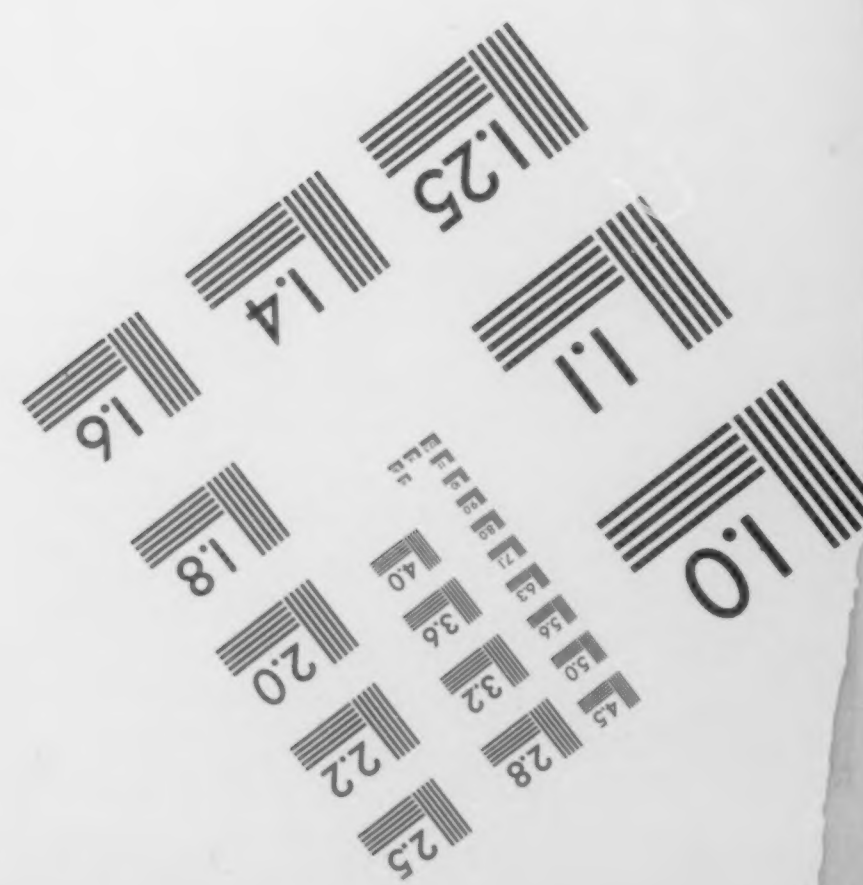
Centimeter

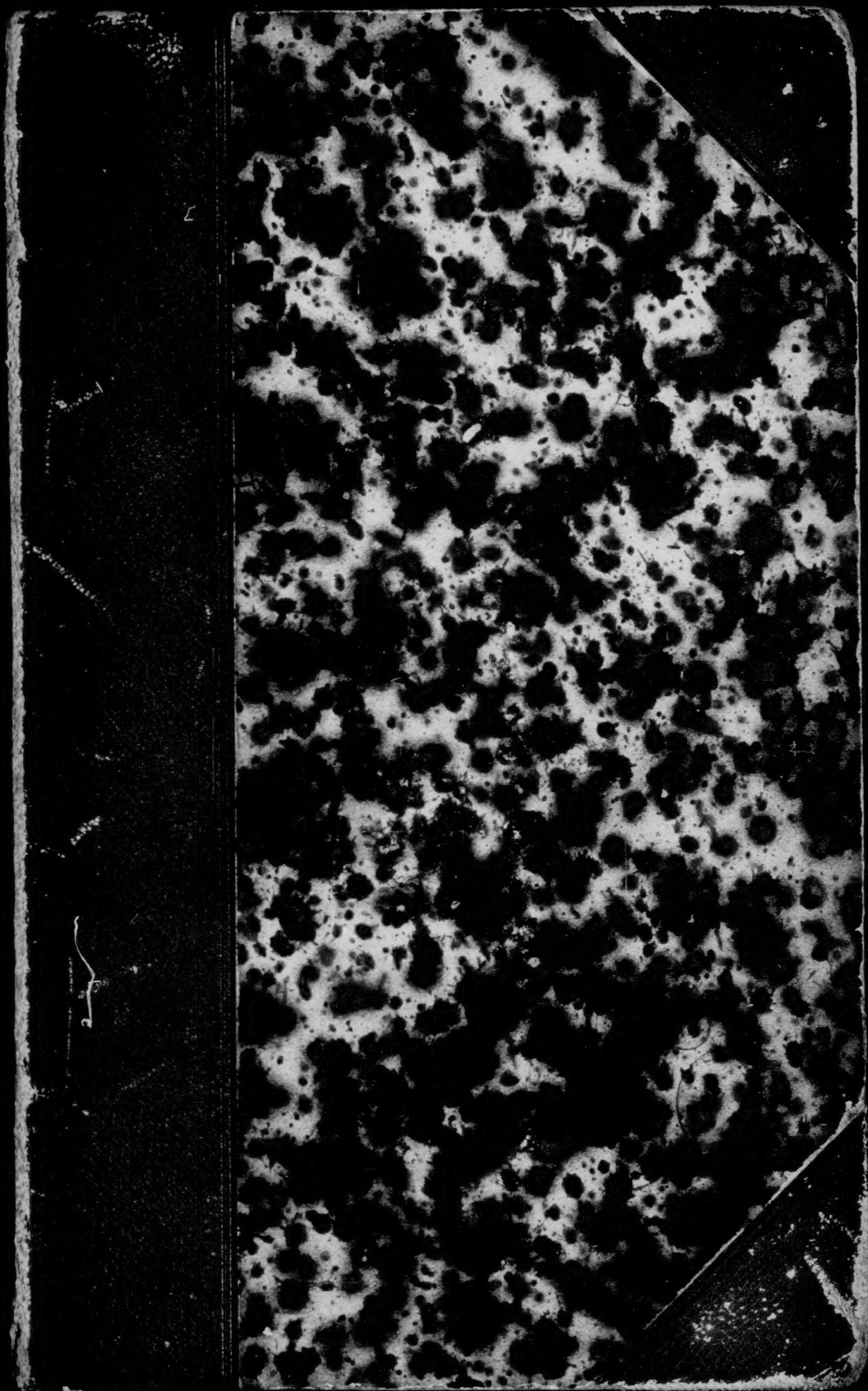
Inches

MANUFACTURED TO AIM STANDARDS
BY APPLIED IMAGE, INC.

E61

Henry Livingston Thomas

BORN 1835-DIED 1903

FOR THIRTY YEARS CHIEF TRANSLATOR
DEPARTMENT OF STATE, WASHINGTON, D. C.
LOVER OF LANGUAGES AND LITERATURE
HIS LIBRARY WAS GIVEN AS A MEMORIAL
BY HIS SON WILLIAM S. THOMAS, M. D.
TO COLUMBIA UNIVERSITY
A. D. 1905

JAN - 4 1990

328
4

87 LI
E61
Y.1

cto 40
300

askon

TITI LIVII
HISTORIARUM ROMANARUM

LIBRI QUI SUPERSUNT.

EX RECENSIONE

Io. Nic. MADVIGII.

EDIDERUNT

Io. Nic. MADVIGIUS ET Io. L. USSINGIUS.

VOL. I PARS I.

LIBROS QUINQUE PRIMOS CONTINENS.

HAUNIÆ MDCCCXLI.

SUMPTIBUS LIBRARIÆ GYLDENDALIANÆ (F. HEGEL).

Typis SCHULTZIANIS.

PRÆFATIO

Io. NICOLAI MADVIGII

AD PHILOGOS ET SCHOLARUM MAGISTROS.

Quum in emendationum Livianarum volumine, quod annum fere abhinc prodiit, initio libri (p. 2.) dixissem, universi operis Liviani ad eam formam, quam non solum animo conceptam, sed magnam partem litteris consignatam haberem, edendi laborem, quem mihi quidam imponere cuperent, me suscipere nolle, mutato deinde, dum liber typis describitur, consilio, extremo loco (p. 629 in addendis et corrigendis) breviter significavi, Livium coniuncta mea collegæque amicissimi et suavissimi, Io. Ludovici Ussingii, opera editum iri. Eius promissi exsequendi hoc initium est. Edimus enim nunc primos quinque Livii libros, quos ceteri brevibus intervallis subsequuntur, sic emendatos, quemadmodum codicum bonorum ope, adhibito recto iudicio artisque lege, sine temeritate ac superstitione emendari posse visi sunt, eo exemplo, quod quum communi quotidianæque philologorum rerumque Romanarum studiosorum, quique ob alias causas Livium legunt, tractationi tum magistrorum discipulorumque in scholis usui aptum putamus. (Postremo volumini præter scripturas codicis Vindobonensis quinque postremorum librorum periochæ, quæ appellantur, adiunguntur.) Et quoniam Ussingius ita et laboris partem molestiorem suscepit et consilia sententiasque mecum contulit, ut totius recensiois arbitrium meum esse vellet, par est etiam, me præfandi breviter et instituti nostri explicandi munere fungi. Ac de tota Livii librorum recensendorum ratione, qualemque esset in singulis operis partibus instrumentum criticum, ita expositum est a me in emendationibus Livianis, ut iterum de ea re dicendi nunc quidem causam habeam nullam; ibidemque et dixi aperte et exemplis quum in unum locum congestis (p. 36 sqq.), tum [per totum fere

a*

390880

librum interspersis ostendi, quid homines docti, qui nuper Livium in Germania ediderunt et quummaxime edunt (Alschefskium vix numero), præter illos locos, quorum menda nondum sanata a quoquam essent, efficiendum ac refingendum reliquissent. In his, qui nunc a nobis emittuntur, quinque libris proximisque totidem totius recensionis fundamentum constituendum esse convenit in codice Mediceo (M), cuius simillimus fuit Vormatiensis Beati Rhenani, et in Parisiensi (P), quique huius sectæ adiunguntur, in partibus tantum noti (Klockianus, Helmstadiensis, Einsiedlensis, Bambergensis, Upsaliensis), ita ut neutri certus principatus concedatur, paulo plus tribuatur Mediceo ob servata quædam pæne oppressæ veritatis indicia, non neglecto tamen Harleiani prioris (H) et Leidensis prioris (L) testimonio, quo pauca quædam continentur in superioribus illis oblitterata. (Ad ea, quæ Emendatt. Livv. p. 31 posui, huius rei documenta adiungi ante omnia debent servata lib. II, 15 init. in his duobus codicibus et præterea in Vossiano altero et Florentino S. Marci vestigia nominum alterius consulum paris, tum V, 52, 13, retentum in his et deterioribus codicibus pronomen *ea*, quamquam ita corruptum, ut *fas* aut *eos* scribatur.) Hos igitur codices, quos illi quoque, quos significavi, editores, laudabili consilio, sed iudicio interdum non satis libero nec cauto sequendos sibi sumpserunt, sic secuti sumus, ut in dissensu eorum, maxime quidem Medicei et Parisiensis, præter auctoritatem sententiarum orationisque et usus loquendi momenta ponderaremus et librariorum errandi consuetudinem opportunitatesque consideraremus, in iis autem, quæ nullam aut prope nullam huiusmodi haberent probandi aut improbandi notam, Mediceo potissimum pareremus (velut in verborum ordine I, 1, 8 et 5, 4 et 7 et 9, 3, tum in huiusmodi scripturis, qualis est I, 6, 1 *scelus* pro *scelera*). Deinde autem, ubi aut ipsa codicum discrepantia cum manifesta interdum litterarum verborumque confusione suspicionem movebat, aut ea, quæ in melioribus codicibus constanter aut cum levi nec suspiciosa varietate legabantur, tamen aut sententia prava et a re et Livii consilio propositoque aliena aut oratio a sermonis Latini usu Livianoque dicendi genere institutave aperte forma et artificio abhorrens et sine causa aberrans aut denique coniuncta sententiæ orationisque vitia ita coarguebant, ut negligentiae excusationem non reciperent nec a Livio scripta credi possent, (— nam quædam, quæ aliquam habent offensionem aut etiam manifestum errorem, Livius tamen scripsit —) ibi, quum teneremus, qualis fuisset codex nostrorum omnium (in his decem libris) parens et quos iam errores suscepisset (de quo dixi

emendd. Livv. p. 5—25), seposita superstitione et defensionis pertinacia remotaque non minus omni fingendi et incredibilia de librariis narrandi licentia, emendationem circumspeximus, eamque si aut a superiorum aliquo aut nuper ab aliis aut denique a nobis talem repertam iudicabamus, ut certas veritatis aut summæ probabilitatis notas ex ipsa correctionis lenitate et demonstratione causæ erroris et ex sententiæ orationisque convenientia contineret, in Livii oratione posuimus; is enim artis fructus est, quo Livium, quique eum legunt, fraudari non oportet. Et quoniam apparatu critico onerari huiusmodi editio non potuit, ut tamen, qui hoc exemplo utentur, secure et cum fiducia id facere possint, quum sciant, quæ nova in eo insint et unde ducta, subiiciemus huic præfationi indicem omnium locorum, in quibus nostra recensio, exceptis rebus orthographicis, discrepat a Weissenbornii (tertia, cuius primum volumen apud Teubnerum a. 1860 evulgatum est),¹⁾ indicato brevissime (præterquam in *hi*, *ii*, *his*, *üs*) nostræ scripturæ fonte, si ea aut ex alteroutro e codicibus principibus aliove meliorum aut coniectura aliorum nata aut a nobis primis ex aliis codicibus sumpta est; de ceteris, quæ e codicibus etiamsi minus bonis iam apud superiores locum in contextu tenuerunt, Drakenborchius quærentibus satisfaciet. Deinde in eundem indicem (inter parenthesis signa) omnes illos locos includemus, ubi et nos et Weissenbornius, neglecta utriusque codicis principis auctoritate, aliam scripturam secuti sumus, quæ non iam olim quasi consensu comprobata et apud Drakenborchium in contextu posita sit. Ubi igitur nihil annotatum est, nostra scriptura aut cum Weissenborniana consentiens fere ex codice principe utroque aut ex alteroutro ducta est²⁾ aut cum Weissenborniana et Drakenborchiana consentit. Hoc sufficere videtur. Qui perscrutari ipsi singula volent, scripturas codicum

¹⁾ In tertia hac editione Weissenbornius quædam rectius constituit quam antea, nonnulla, de quibus ante recte indicaverat et quæ vix dubitationem habere potuisse videntur, in peius mutavit; ut IV, 56, 11 expulit necessariam Gronovii emendationem, ib. 55, 5 rectam codicis P scripturam; sed hanc tamen in annotatione iterum probavit.

²⁾ Fere dico; sunt enim non ita pauci minuti et manifesti codicum M P et sine dubio ceterorum bonorum errores, quibus neglectis tenetur scriptura vera pridem recepta et plerumque sine varietatis mentione tradita, ut I, 3, 7 *aliquodeductæ* M, *aliquoteductæ* P pro *aliquot deductæ*, 7, 5 *quasi* pro *quia*; si, 7, 12 *ibidem* pro *ibi tum*, 9, 14 *humano genere* pro *h. generi*, 10, 3 *nec Crustumini* pro *ne Crustumini*, 14, 5 *qua dextra* pro *quia dextra* etc.

illorum duorum apud Alschevskium expositas cum Drakenborchii copiis coniungent. (Quæ sparsim nostra ætate a viris doctis de Livii locis annotata et coniectata sunt, magna diligentia Hertzius et Weissenbornius collegerunt.) Ac mearum quidem emendationum, quæ multæ receptæ in ordinem sunt, rationes fere expositæ sunt in emendationum Livianarum volumine, cuius paginas in illo indice adscribemus singulis locis; sed tamen novas aliquot, interque eas nonnullas satis memorabiles, suggessit repetita et curiosa totius huius partis pertractatio, quæ breviter illic commemorabuntur cum illis, quas Ussingius aliique subministrarunt; simul de uno et altero præterea loco iudicii nostri causam significabimus. Perpaucæ ex iis coniecturis, quas cum aliqua fiducia proposueram, deserendæ fuerunt; sed quasdam iam ante incertas esse significaveram, aliæ nunc incertiores visæ sunt, quam ut in ipsam Livii orationem reciperentur; ex iis nonnullas, si magna vulgatæ scripturæ offensio levanda aliquo modo videbatur, in margine annotavimus. In verbis, quæ aliena manu Livii orationi adiecta iudicavimus, aut prorsus tollendis aut tantum usitata in ea re nota insigniendis aliqua fortasse fuit inconstantia eiusmodi, ut in prioribus libris liberius eicerentur, in posterioribus cautius damnarentur. Quæ aliorum nostrave coniectura addita sunt verba, quum a librariis omissa viderentur, ea in quarto demum et quinto libro alio typorum genere notavimus, quod ab initio factum oportuerat. Præter notabiles emendationes et a certis auctoribus proditas, quas aut post alios aut primi in oratione Livii posuimus, minores non ita paucas aut in recentioribus codicibus aut ab antiquis editoribus factas restituimus, quum nuper ex melioribus codicibus revocati essent pusilli et vulgares errores, quorum similes infinitis locis necessario spernuntur, iisque Livii oratio vitata¹⁾; interdum quidem etiam

¹⁾ Quanta fuisset et eius librarii, qui codicem nostrorum archetypum scripsit, et eorum, qui antiquissimos nostrorum, licentia in littera *m* in fine vocum post vocales addenda detrahendæ, dixi in emend. Livv. p. 9. Weissenbornius, quum a. 1853 in I, 33, 6 recte edidisset: *ponte—in Tiberi facto*, a. 1860 contra apertam rationem usumque constantissimum (contra P etiam) scripsit in *Tiberim*, et I, 39, 1, quum ante recte scripsisset: *prodigium visu eventusque memorabile fuit*, nunc posuit incredibiliter: *Eo tempore in regia prodigium visum, eventusque memorabile fuit* (quasi eo tempore eventu memorabile fuerit prodigium et quasi sic coniungi possint *visum* pro *visum est et fuit*); adeo non aut ad illa, quæ illic indicavi, exempla attenderat aut ad hæc, quæ præterea in duobus primis libris viderat: I, 34, 5 *exulem advena* (M P), 39, 6 *familiaritate aucta* (M H, *familiaritatem acta* P), II, 10, 7 et 10 *exi-*

ex altero e duobus principibus codicibus quædam huius generis nescio quo novitatis studio recepta erant.²⁾

Unum est genus, in quo prævidemus nonnullorum reprehensionem, quod aliquot locis verborum formas grammaticas rariores e codicibus non suscepimus. Ac *fides* quidem genitivo casu semel et cum summa ambiguitate Livium non scripsisse (I, 16, 8: *quantum illi viro nuntianti hæc fides fuerit*), certissimum est, nec tamen minus certum, eum non dixisse, *tantum fidem fuisse homini* pro eo, quod est *tantum fidei*, quod enarrandi artificium Weissenbornius utrum excogitaverit an ab alio acceperit, nescio; nihil enim subest nisi frequentissimi generis error librarii, ad hæc, quod pro nominativo accepit, *fides* pro *fidei* accommodantis. Sed *stirpis*, fieri posse, ut Livius nominativo casu scripserit (I, 1, 11 et XXVI, 13, 16), non magis negare audemus, quam hæc pro *hæ* aliquando posuisse (I, 43, 5); res tamen incerta est; in pronomine quidem unum exemplum (II, 44, 12) eripiunt M H Rhenanique codex a P (ipso a secunda manu correcto) discrepantes; in aliis sequitur fere *c* aut *q* littera (ut III, 55, 13: *hæc consulares leges*), ut proclivis fuerit geminandi error; itaque hæc, donec certum erit, Livium sic scribere solitum esse, multo rectius in varietate scripturæ diligenter annotantur et a grammaticis in adversaria referuntur, quam in exempla

quam parte et ponte obtineret (P m. 1), 11, 7 *Gabinam viam* (M), 20, 1 *in primam exsulum aciem* (M), 32, 5 *residem in urbem* (Mm. 1 P), 34, 6 *ubi eam remisisset* (MP), ibd. 12 *facile dictum est* (M P). Perpetua confusio est in codicibus formarum *redit* et *rediit* et similium, nec ubique definiri potest, præsensne in narrando an perfectum Livius posuerit; sed tamen quis ferat edi I, 37, 2: *ea res attulit — eadem impedit — multique periit*? aut quis non miretur, qui V, 8, 3 pro *perit* contra bonos codices recte tenuerit, quia præsentis historico locus non esset, eum c. 10, 10 sprevisse *nequii*, quod non minus necessarium est? Nihil melius librarii codicis archetypi auctoritas defendet in IV, 33, 4 temporis in interrogationibus eiusdem generis diligenter compositis hanc varietatem: *cedetis? non exstinguitis? non inferetis?* aut hanc numeri perturbationem in IV, 35, 6: *obiurgantium multitudinem, quod admiratione eorum, quos odissent, stupens — se ipsa teneret*. Nam a multitudinis nomine sic demum recte transiretur ad *odissent*, si non sequeretur nullo interiecto *stupens — teneret*; nunc apparet, librarii animo obiectam esse pluralis numeri speciem ex *obiurgantium* aut *eorum*.

²⁾ Velut I, 3, 11 ex uno P hæc temporum confusio inducta est in Livii orationem: *addit — interemit — adimit*; 5, 5 ex eodem receptum contra M H L *aperire noluerat*, de quo mendi genere dixi emend. Livv. p. 38 n. 2; nec pauca similia sunt.

communi usui destinata cum magna, discipulorum praesertim, molestia recipiuntur. Nos quidem etiam *cædis*, *cladis*, *ædis* nominativo casu paucis locis scribere (etiam *plebis* II, 24, 2 e P L), quum multis partibus sæpius altera forma legeretur, veriti sumus; etsi his, opinor, *ædis* subrepsit (I, 33, 9 et IV, 25, 3). Et tamen in hac nominativi forma codicum auctoritas aliqua est; in illo prorsus ludimur vana specie, quod in magistratuum sæpius ab iisdem hominibus captorum annotatione longe plurimis locis consulem aliquem aut tribunum militum legimus *tertium*, *quartum*, *quintum*, perpaucis, codicum auctoritate scilicet cogente, *tertio*, *quarto*, *quinto*; nam certissimum est, his omnibus locis olim aut numeri notam fuisse (*cos. III*) aut adverbium non plene scriptum (*cos. tert.*); itaque omnibus locis eodem modo exprimi oportet. Eademque ratione (quod ipsi ab initio non attendimus nec tenuimus) ubique aut *tribunos plebis* aut *tribunos plebi* aut potius *tribunos pl.* scriptum oportuit. Quid est enim reapse inanius quam V, 29, 6, quum in M P sit *tr. pl.* (M *tbr. pl.*), ex uno H arripere *plebi*, eodem capite § 1 et 3, ubi in optimis eadem est nota, *plebis* scribere et in hac inconstantia diligentiae ac fidei laudem quærere nec intelligere, in codice archetypo omnibus tribus locis idem fuisse?

Coniuncta hæc, quæ proxime attigi, aliquo modo sunt cum vocum scribendarum ratione. Eam in hac editione communem et vulgarem esse voluimus sine ulla antiquitatis et doctrinae affectatione, de qua re difficile est breviter ita dicere, ut non multorum reprehensionem ac pæne convicium moveamus. Latini scriptores quum aliis ætatibus alia vocum scribendarum ratione usi essent nec eodem tempore omnes prorsus eadem, nec nihil librarii in describendo novassent et vitassent etiam, communem aliquam constantioremque formam grammatici quarti quintique sæculi constituerunt, partim ad pronuntiationem recentiorem, partim ad analogiam quandam grammaticam accommodatam; in antiquiorum scriptorum codicibus vetustior forma ita mansit, ut paulatim describendo plurima ex communi intermischerentur ac postremo hæc vinceret, servatis pluribus paucioribusve vetustioris reliquiis, ex altera parte multis ex mediæ ætatis novicio ac corrupto usu susceptis. Perutile igitur et quum ad grammaticam tum, quoniam multiplex errandi occasio ex scribendi ratione ipsa et ex eius mutatione et ignoratione nascebatur, ad veræ scripturæ inventionem et iudicium necessarium est, quicquid veteris illius formæ in antiquissimis codicibus supersit, annotari et colligi speciemque aliquam universam effici eamque philologis notam esse; in exempla veterum scriptorum, quæ communi hominum usui maximeque quæ scholis destinantur, eius

formæ partem aliquam inferri, multo minus habere videtur utilitatis quam ex inconstantia et insolentia animum a maioribus advocanti et interdum errorem obicienti molestiæ et incommodi; tum ipsius scriptoris iuri et honori parum tamen consulitur. Nam quoniam etiam in perantiquis codicibus universæ, qua Liviana ætas usa est, formæ tantum reliquæ supersunt, dum editores codices sequuntur nec audent totam rationem, quæ ex illis indiciis conficitur, ubique exprimere, mira inconstantia *Pompili* et *Tulli* scribitur ubique, *ingeni*, *consili* nusquam, *optimus* multis locis, paucioribus *optumus*, *graves* accusativo casu sæpius, aliquoties *gravis* (magna etiam ambiguitate semel *montis* II, 31, 5 e P, alibi semper *montes*), vulgo *passum*, interdum *passum*. Itaque decrevimus ab initio in vocum terminationibus, in litterarum in vocabulis compositis concursu et mutatione similibusque formam et analogiam a grammaticis constitutam sequi, retentis iis vocabulorum ipsorum formis, quas media demum ætas mutavit (*condicio*, cetera). Vitavimus igitur et illa, quæ significavi, et *derigo*, *coniunx*, *conisus*, *coicit*, id genus alia; ne *milia* quidem adscivimus. Neque nos fugit, in consilio exsequendo quædam non satis constanter tractata esse (velut, quum adverbium *promisce* exprimi iussissemus, quod ipsum vix faciendum in nostra ratione fuit, irrepsit etiam *promisca* II, 30, 15 et *promisco* V, 13, 7), maxime in primis libris, et esse, in quibus altera forma ab initio præferenda videatur fuisse (velut ut *dilectus* scriberetur). Illud consuetudini datum inveteratæ et translato in recentiores linguas nomini, ut *Volsci* appellarentur, quos nuper *Vulscos* fecerunt.

Unum restat, antequam ad indicem singulorum locorum venimus. Livius quo nomine opus suum inscripserit, non constare putamus; nam quæ in antiquissimis codicibus omnium decadum in subscriptionibus singulorum librorum tantum non omnium reperitur numeri notatio ad hanc formam expressa: *T. Livii ab urbe condita liber* (v. c. *tertius*) *explicit*, ex ea non pro certo efficitur, ipsum opus inscriptum a Livio fuisse *libros ab urbe condita*. Itaque in operis et voluminis inscriptione usi sumus communi Historiarum Romanarum appellatione, in singulis libris nullum nomen posuimus.

Exempli Weissenborniani scripturæ a nostro discrepantes.¹⁾

Præfatio. (In codicibus inscriptio nulla est. W. posuit:

¹⁾ Nomina et notæ adscriptæ indicant nostræ scripturæ auctores. Litteris MPHL qui codices significantur, supra dictum est; litteris Mg. Madvigii nomen notatur, Uss. Ussingii. Io. Forchhammer per litteras, O. Siesbye, quum nos in typorum erroribus tollendis adiuvaret, quæ animadverterant, nobiscum communicarunt.

Titii Livi ab urbe condita libri.) § 5 prisca tota illa mente (Em. Liv. p. 12) | posset.

Lib. I. Cap. I, 1 fuerunt (Em. 38) 2 maris Adriatici (M) 3 Et in quem (Mg. Particula nihil hic loci habebat. Eiusdem permutationis alia exempla v. Em. p. 104; III, 51, 9) | primo (M) 4 Troia 5 superessent 7 Laurentinum (M) 8 urbis (P) 10 ea res utique (M) 11 stirpis II, 1 Troianique simul petiti (M) 6 operum mortalium (M) III, 3 relinquit (M) 11 interemit (M, Em. 38) IV, 4 quadam divinitus (Merula. Livius, homo in rebus ad religionem pertinentibus cautissimus, affirmare non potuit, hoc divinitus factum esse; vid. modo § 2: seu ita rata seu quia cet.) 5 alluvie (Gron. Alluviem de aqua inundanti et stagnanti dici neque forma vocabuli neque usus sinit; ex proxima alluvie facile natum est proximalluvie.) 6 his 8 peragrarum saltus (H L) V, 1 Palatio monte sine uncis (Mg. Palatium mons coniunctim non dicitur; monte ex proximis Palatium montem huc retractum est.) 4 Numitori ad supplicium (M) 5 aperire (Em. 38) 7 ad vim apertam (M) VI, 1 scelera (M) 3 his VII, 5 (P aversas. Livius scripsisse videtur: aversas, eximiam quamque, ut 7 actæ boves quædam — relictarum et 12: bove eximia capta Mg.) 7 vadentem ad speluncam (M) | morte (Wesenberg ad Cic. Tuscul. II p. 26 n.) 13 hisque VIII, 3 apparitores [et] hoc genus (Iac. Gron.) (Codd. est numerum; em. Heumannus) 5 adiciendæ (ed. Ascens. 1513) IX, 3 opes sibi (M) 5 metuebant; ac plerisque (Em. 38) 7 concelebrant — facerent (Mg. Em. 40) 9 iam Sabinorum (Scheibius) 12 specie ac pulchritudine insignem (M) X, 2 agere his XI, 8 fabulæ (Glarean.) XII, 2 ciebant: ab (Em. 41) 3 fusaque est ad veterem portam Palatii. Romulus (ibid.) 6 monumentum (P) XIII, 2 se sanguine (M) 5 equom Curtius (cod. Leid. 2, Sabellicus; P equos Curtius) XIV, 7 circa densa inter virgulta obscuris subsidere in insidiis e coni. (codd. omnes; Em. 42 n. In Weissenbornii coniectura prave obscuræ insidiæ appellantur, pravus est verborum ordo.) 9 quique cum eo equites erant (Em. 41 sq.) XV, 1 stimulabat, in fines (interpunctio emendata a Kreyssigio.) XVI, 8 fides XVII, 1 needum a singulis (Grævius) | in novo populo, per vim aut factionibus e coni. (M P ceteri antiqui) 6 quinum dierum (codd. omnes) XVIII, 2 Crotonam (Glareanus) 3 quæ fama in Sabinos? (Sigonius) 8 quoad (quō M quod P) XIX, 6 (codd. intercalares; em. Heerwagen; edebatur antea intercalaribus) XXI, 1 iusiurandum proximo legum (Mg. Pro abiecto et servili legum ac pænarum metu honestiora vincula animos continuisse dicuntur. Codicum scriptura enarrationem defensionemve non recipit. Error ortus videtur ex probnoxio.) 2 violari (M) |

XXII, 5 (P comi fronte comiter, M rasuris obscuratus) XXIII, 6 tamen, si vana adferantur e coni. I. H. Vossii (T. Faber; Em. 39; codd. vana adferebantur) | postquam structi (Em. 274 n.) 8 (codd. propior nulsis; em. Strothius) XXIV, 3 ut, cuius [que] (edd. vett. Mg. ad Cic. Fin. p. 848) 5 puram tollito sine uncis (Uncos voci e proximis huc retractæ, quæ et sententiam turbat et pravum genus et numerum habet, Uss. addi iussit.) 8 tum tu, ille Diespiter (Codd. ut nos, nisi quod in M litteræ iup expunctæ sunt, ut fieret tum ille diespiter. Pronomen ille cum vocativo coniungi non potest longeque alia est ratio loci Virgiliani Æn. IX, 481. Aut scribendum est: tum illo die, Iuppiter, aut pater patratus precatur, ut ipse ille dies Iove numen suum movente populum feriat et infortunio, mactet.) XXV, 1 capiunt. Armati cum (M) 2 incenduntur (Em. 39) 6 vice unius (Em. 9 n.) | qualis ex insperato (Mg. Em. 43) XXVI, 1 interpungitur post Mettio, non post icto 5 (codd. ad secundum; em. Rhenanus) | non interpungitur post iudicent 7 ex his 8 de provocatione (T. Faber, qui scribi voluit: itaque provocatione) XXVII, 1 commissæ fuerit (Mg. Em. 43) 8 idem (Uss. Gron. eidem) | (Mm. 1 equites erigere erigerent iubeat, P equites erigerent iubeat; edebatur equites erigere iubeat) XXVIII, 2 ii novitate XXIX, 3 (veretur Mg., ne obliti, quod ad deliberationem rei faciendæ aptum non est, subditivum sit eoque sublato sic sententia cohæreat: ut præ metu deficiente consilio, quid relinquerent, q. s. f., rogantesque cet.) XXX, 5 Sabini suos (Mg. Em. 44) XXXI, 5 implicatus (P. Implicatus quinquies apud Livium sine varietate reperitur, vid. Drakenb. ad V, 31, 7, semel, VI, 21, 7, discrepante cod. Klockiano.) XXXII, 2 longeque (Gron. Possis etiam: longe longeque), | regis (M) | relata (M P ceterique codd. Cic. de or. II, 12, 52. Efferuntur in album, quæ in albo scripta proponuntur in publico) 4 otium, sine iniuria id (interpunctionem emendavimus) 10 Cum iis 11 litium causarum (Mg. Em. 45) | dari fieri solvi 12 sanguineam sine uncis (Mg. Em. 45) XXXIII, 5 (Excidisse aliquid videtur et a Livio in hanc formam scriptum fuisse: acie primum vincit; [deinde urbem vi capit;] inde cet. Neque enim ex acie præda fuit nec tanquam duo rei gestæ gradus coniungi possunt: acie primum vincit; inde — Romam redit.) 6 in Tiberim (P; vid. supra p. VI n.) XXXIV, 4 his, in quibus | (P H eacum innupsisset, M hec cum innupsisset, sed hec in rasura; em. Weissenbornius; edebatur: ea quæ inn.) 6 potissimum 12 bello domique XXXV, 3 compositam: cum se (Interpunctionem emendavimus. Ad quum in protasi eodem modo dicendi verbum auditur 1, 48, 2; colligitur oratio § 6: hæc eum memorantem) | quisquam (Mg. Em. 47) | posset (Siesbye)

9 Sollemnes, deinde (Deinde a sollemnes divelli nequit, nec sollemnes et annui contrarii sunt) XXXVI, 4 in augurio XXXVII, 2 Sabinis, effusis (Iac. Gronov. Non agitur de genere fugæ, sed contraria sunt in pugna et fusis, hoc est, post pugnam, victis) | impedit | hostes (P) 6 gestæ res erant (P, de uno eventu) XXXVIII, 6 (probabiliter Wezius: munita erat) XXXIX, 1 visum (vid. supra p. VI n.) 2 sedatoque iam (Neque iam aptum est neque subiectum facile abesse potest; ex que eam factum queam, tum i additum) 4 cordi esset (Mg. Em. 47) 5 (Scriptum fortasse oportuit Prisci Tarquinii domi; inde cet. Ex dominde natum domo inde, vocali non recta suppleta; cfr. II, 36, 6 etc.) XL, 3 quam Romulus (Mg. Em. 47) | id Servius serva 4 quia sine uncis (Gron.) 5 tumultuosissime (Mg. Em. 48) 7 Dum intentus (Gron.) XLI, 1 populi sine uncis (Mg. Populus, mirantes Livius non magis dixit quam populus iubent) | eiecit (Em. 190; I, 48, 3) 3 mea consilia sequere (Gruterus; Em. 15) 4 versus (Per fenestram in viam dure dicitur, per fenestram in viam versus non Latine, in novam viam versus populum alloqui ridicule.) 6 (Codd. factum et comploratione — orta, Servius cet. Em. Weiss.) 7 iam tum comprehensis — ministris, ut vivere (Klicksius et Uss. Excidit cum ante com.) XLII, 2 (P qui cum invidia, M qui cum in invidia) XLIII, 5 Tertie classis in quinquaginta (Rhenanus; Em. 49) | et hæc (supra p. VII) 7 tubicinesque, in (Inter hos tria illa genera distributa sunt in tres centurias.) 11 primum peditum vocabantur sine uncis (Neque primum pro primorum accipi potest neque primi pedites ulli erant.) 13 regionibusque et collibus, qui (HL; in MP est regionibusque collibus qui) XLIV, 3 Esquillas (Gron.) XLV, 1 (Fortasse scribendum: Aucta civitate et magnitudine urbis) 5 cives — immolassent (civis P) 6 Sabinusque ut primum (prima MP) XLVI, 7 cum impari iungi, ut — esset (Mg. Em. 49) 8 implet. Ita L. Tarquinius (Codd. omnes; Em. 50) XLVII, 5 (fratrisimilior quam patris Mm.1, fratrisimilior quam patri PMm.2; em. Alschefskius; erat: fratri — patri) XLVIII, 3 iam etiam ipsa (e geminatione litterarum) | deiecit (cfr. ad c. 41, 1) | rediit 4 exsanguis [cum semianimis regio comitatu domum se reciperet pervenissetque ad summum Cyprium vicum] ab iis 6 cum se domum (verba regio comitatu codd. h. l. omittunt, supra servant) 6 Esquiliarium (cod. Bamberg. Mg. Em. 52) L, 7 iisque LI, 2 corripit, in deversorium 7 cædis (M) LII, 2 in sine uncis (A. Perizonius) 3 id sine uncis (Notavit Uss. pronomen ex proximo versu retractum; non dicitur: id censeo, ut) LIII, 3 dividenda (P dividenda, Mm.1 dividenda) 5 faciendis 8 se sine uncis (Gron.) LIV, 1 (Codd. esset in eo; em. Alschefskius; edebatur: esse; in eo) 5 unus [præ] Gabiis

(p Gabiis M, p. Gabinis P) 6 sequente (MP; alterum retentum vellemus) 8 quidve (Mg.) LV, 2 a T. Tatio (M) 7 Pometinæ (Codd. omnes [P promptine, alii Pontinæ.] Quemadmodum Capuæ adiectivum est Campanus, Samnii Sabellus, et similia alia, sic Pometiæ adiectivum est Pomptinus; II, 34, 4 et 6, IV, 25, 4.) 9 scribit, quippe summam e coni. (Codd. scribit quia summam. Vix sic ponitur quippe in refellendo.) | magnificentiæ sine uncis (Uss. Mendum animadverterat F. V. Reiz. Nam fundamenta nullius magnificentiæ operum prorsus prave dicuntur neque ordo verborum tolerabilis est. Sed horum in huius mutare violentum est, nec tum recte diceretur operum, sed nullius ne huius quidem magnificentiæ operis. Hæc opera sunt: quæ nunc conspicimus, ut VI, 4, 12: hæc magnificentia; vid. Scheller 4446. Magnificentia vocabulum huc ex 56, 2 venisse videtur.) LVI, 2 (Codd. quæ postquam; em. I. Bekker; edebatur quæ posthac) | sub terram (Em. 9) 7 alius ingenio (Mg. Em. 53; cfr. 59, 8: oratio nequaquam eius ingenii, quod simulatum fuerat.) | (Veretur Mg., ne Livius scripserit: primores civitatis, in quibus fratrem suum, ab avunculo interfectos audisset; neque enim primores pendere posse videtur, prædicato relato ad nomen per relativum interpositum.) 11 Tarquinius Sextus, qui.. fuerat, ut ignarus (Em. 14 n.) LVII, 2 ministerio (P) LVIII, 5 [velut victrix] libido (Mg. Em. 54. Vi corporis vinci poterat etiam, quæ ne mortis quidem metu inclinabatur.) LIX, 1 manante | quacunque dehinc vi (Mg. Em. 54) | exsecuturum (Rhen.) 5 pari præsidio relicto (P paris. Em. Heerwagen. Pari ortum est ex parti, antiqua ablativi forma, relicto ad præsidio accommodatum. Par præsidium pro idoneo æque male dicitur ac si Germanice eine gewachsene Besatzung pro eine hinlängliche dicas.) 10 cædis (P) corpore (codd. recc.)

Lib. II. Cap. I, 6 possent (Aldus) 11 videlicet in novum (Codd. Em. 55) II, 3 offenderit (Mg. Em. 55) 4 Hinc III, 2 nec hi 6 [alii] alia (Creverius) IV, 5 proficiscerentur, [et] cenatum V, 1 regis | Ibi victi (Alsch. et Mg. bi ex vi natum) VII, 6 Velia: ibi alto (M) | inexpugnabilem fieri [fore] 9 adeo [a] vobis VIII, 3 tum deinde (Alschefskius. Nec per se recte dicitur tum deinde nec eam significationem habere potest, quæ hic requiritur.) 5 memoria (codd. recc. Etiam apud Valerium Max. V, 2 extern. init. necessario scribendum est: dum honesti actus memoria non intercidat pro intercidant; nam unus honestus actus libitinariorum significatur.) IX, 6 omni sumptu (cod. Klock., Gron. Ex sumptum factum sumptu, tum omni.) | (Codd. boni educent; em. Latinius; edebatur educarent; sed educatio alia est.) X, 5 pugnae (Gron.) XI, 7 P. Valerius T. Herminium (H, M apud Drakenborchium, nisi quod M. Herm.)

9 in Valerium (Codd. Em. 50) XII, 12 infensus (codd. duo recc., margo Ascens. Infensus semper absolute dicitur, non ira inf.) 16 uterque ceciderit (Mg. Em. 56) XIII, 8 (intactam, quod notari litterarum forma oportuerat, additum est in ed. Froben. 1535. Codd. deditam inviolatamque; edd. deditam, inviolatam om. que) XIV, 4 in potestatem (P) XV, 1 Spurius Lucretius (P; M Spurius Publius Lucretius. In HL Florentino S. Marci. vestigia sunt nominum consulum a. 248 u. c., velut in L: Purius Lucretius inde et Titus Ermenius P. Valerius Publicola consules) 3 eam [ea esse vota] esse voluntatem (P solam deteriorem scripturam tenuit; cfr. Em. 30.) 7 ita sine uncis (Particulam incommodo loco positam ex fida ortam esse vidit Uss.; om. L) XVI, 2 oriretur (Pm. 2; M oreitur) 4 Attius | ab Regillo (L; ceteri codd. ab cīn regillo, ab cñ rigillo, similia) 5 appellata (Mg. Em. 56; ubi bis Appia tribus pro Claudia errore scriptum est.) XVII, 3 sed utrum [nomen] auctores (Codd. sed verum nomen) 4 ira maiore bellum tum (edd. vett., Hertz. De additamentis similibus Em. 15; add. II, 34, 3.) 6 fœde — Aurunci passim principes (Mg. Passim, præterquam quod pravo loco ponitur, sententia absurdum est; nam urbe vi capta passim cœduntur fugientes, supplicium post deditionem certo et delecto loco sumitur; nec, si vi capta urbs foret, principes securi percussi essent, sed in fuga cæsi. Eodem errore passim pro passi scriptum in MPL aliis II, 60, 2; illo corrupto ex fœda factum fœde.) XVIII, 3 videbatur supra belli... metum. id (Em. 50) 4 nec quo anno nec quibus (Mg. Em. 57) 7 quin, si e coni. Lehnerti (cod. Voss. 2; M aliique qui si, P quis in) XIX, 5 suismet ipsis (Gronov.) 7 contra quem (Mg. Em. 58) XXI, 4 secundum quosnam (Reisigius et Mg. Em. 58) XXII, 4 cladis 5 traicerent (ed. Frob. 1535) XXIII, 5 turba est (P omnesque præter M) 7 sustinet (Mg. Em. 58) XXIV, 2 gaudio plebis (M ceterique præter PL) 5 præverti sese quicquam e coni. (Hertz.; codd. prævertisse quicquam, nisi quod M aberrat: prævertisse nec quicquam nec sit laxamenti. Præverti activo significatu Livius non dixit. Mg. Opusc. Ac. III, 127; Bemerkungen über einige Punkte der L. Gramm. 42.) XXV, 6 Romam sine uncis (Mg) XXVII, 2 aut ut sine uncis (Mg.) 9 et periculum libertatis, cum (M; Em. 26), XXVIII, 3 concilium | in sine uncis (Mg. Esquiliarum nomen constantissime legem nominum urbium sequitur, apud Livium h. cap. § 1, XXVI, 10, 1 et 5; duo Suetonii testimonia, Tib. 15, Ner. 31 et vitæ Horatianæ Solinique Gronovius posuit, Drakenborchius Varronis [L. L. V. p. 44 Bip.] et Plinii minoris [Ep. III, 21]; addo Ciceronis Legg. II, 11, 28: in Palatio — Esquiliis, et N. D. III, 25, 63, ut poetis abstineam [Esquiliis habitare salubribus, cet.] Nihil hoc

ad aliarum urbis partium nomina pertinet.) 9 prope (codd. recc.) | convolare (P. Ineptum est prope, sive prope convolasse, non prorsus, intelligas sive, quod positus vetat, ad sellas prope accessisse, non prorsus ad sellas pervenisse.) XXIX, 2 ex his XXX, 1 putabant sententiam sine uncis (Gebhardus, Em. 15) 4 imperium suo vehemens (Mg. Em. 59) 5 M. Valerium 8 Latinum agrum (Error typothetæ nostri est.) XXXI, 1 exiit castris (M) 6 desilueret; ubi (T. Faber) XXXII, 1 iurassent (Uss. iurassent — militem ferri nequit; nocuit rati) 2 passum 8 Sic placuit igitur (P) 9 (Codd. consentiant; em. Heerwagen et Mg. Em. 59 n. Edebatur consentiebant) 10 nec dentes quæ conficerent (P) XXXIII, 2 li tres 4 (codd. inierunt; em. Reiz) 4 lis 7 cædeque in proxima urbis facta (Mg. Em. 60) | abreptum (Mg., cod. rec. Ignis ab eo, qui subito rapit, ut pro instrumento telove utatur, non abripitur quasi reluctans; cfr. III, 48, 5.) 8 ortus (Mg. codd. ortu. Nec utrumque participium, mixtus et ortus, ad clamorem referri debet et muliebris puerilisque ploratus vel maxime ad primum terrorem oriri solet [ut solet].) | qui ad (De genere erroris pervagato v. Em. 286.) 10 omni in e coni. Jac. Gron. (Codd. omnium) XXXIV, 2 qualis clausis (esse a Mg. additum; cfr. Em. 43 de I, 25, 9) 3 quæsitum sine uncis (Uss. Prave post commune illud ad frumentum coemendum in divisione [non modo — sed] subiicitur novum verbum, prave a coemptione seiungitur quærendi cura. Senserat vitium Gron.) 5 sustenta (Mm. 2 Pm. 2) 6 Norbæ (Duker) 9 Cur ergo (M) 10 om. nostris errore XXXV, 4 conciliisque (consiliis apud nos errore irrepsit) XXXVI, 2 iret ea (Mg. Em. 60) 6 haud dubie (ex dubio omnium factum dubiominium, tum e adiectum; omnes sine dubitatione consentiebant; perverse homo haud dubie in forum delatus dicitur.) XXXVIII, 2 orationem exorsus „veteres pop. Romani iniurias — Volscorum, ut omnia“ inquit, obliviscamini alia (coni. Mg. dubia; adversus notari oportebat ut additum. Ut potuerit inquit in illum locum reiici, neque ut illo loco addi, primo ante veteres omitti potuit, neque in eadem recta oratione post illa veteres iniurias cladesque V. superaddi ignave omnia alia. Orationem rectam incipere a verbis Ut omnia, Gron. et Duker senserunt; hic etiam, excidissee præpositionem aliquam. Post exorsus facile omitti poterat adversus.) 4 nefas esse: quod, si intersimus spectaculo... simus... meritori, ideo... abigi? XXXIX, 3 Coriolos, Mugillam, hæc (Codd. novellam hæc; ex eo recte in edd. vett., fortasse iam in cod. uno et altero rec. factum novella hæc Romanis, hoc est, nuper, ut ita dicam, Romanis nata, nuper dicionis Romanæ facta; vid. c. 33, 4 et 5; [Satricum ab iis captum Livius non aperte dixit;] ea distinguuntur a ceteris, quæ deinceps enume-

rantur, veteribus Latinis. Sic recte hæc ponitur; contra si ex novellam nomen urbis fit, prave per se, quoniam nulla est colligendi et quasi summam faciendi causa, pravius, quod sic hæc oppida Romanis adempta dicuntur, quasi non reliqua quoque Romanis adempta Livius dicat.) 4 recipit (M) 6 om. magis errore. 10 oratores. atrox XL, 3 [in] primo 8 turpius quam mihi (cod. rec., I Bekker; Em. 13 n.) | ut sum miserrima (P. Necessario addendum erat: ita [diu]; sed Veturia etiam nunc sperat, filium patriam non oppugnaturum.) 11 et 12 Romani: adeo... vivebatur: monumento quoque quod (Gronov. Particula quoque unam rem in duas divellit.) XLI, 4 fastidire: munus vulgatum a civibus esse in (P cod. Rhen. m. 1; Em. 61) 7 consul ut certatim (P) XLII, 5 om. a ante Postumio 10 (ExPL restituendum fuerat: motique ita numinis, hoc est, per prodigia et ostenta; huius motus numinis.) 11 tamen eo (Mg. Em. 61) XLIII, 3 redieratque e coni. (Codd. mell. rediebatque, ut III, 68, 6, V, 41, 6.) 8 etsi sine uncis XLIV, 6 quattuorque (codd. boni; M noque) XLV, 15 armatis (PMLH. cod. Rhen. Dativus singularis numeri esse debebat; sed Latini libere et dure huiusmodi participiorum nominativos ad subiectum verbi primarii accommodant, quæ sententiæ infinitæ inde pendentes tempus [ut h. l. dum armati sint] aut condicionem notant; vid. IX, 43, 11 [passi, id est fere passis, si passi essent], Cæs. B. G. V, 39, Sall. Jug. 76 extr. [victi metuerant, id est, metuerant, ne paterentur, si victi essent], Quint. X, 3, 29. Collegit hæc Siesbye.) 16 Fabia gens sine uncis (Schæfer et Mg. Em. 61) XLVI, 7 infensis XLVII, 5 dum prædæ (Gron.) 11 rediit 12 nulla re nisi (ed. Ald. Addito re pervertitur usus vocabuli arte et certa aliqua ars reipubl. salutaris significatur.) XLVIII, 1 bella (Duker; Em. 108 n.) 5 proxime [in] formam 6 moturos se apparebat (Mg. Em. 62 Seyffertus in ann. philol. vol. LXXXIII p. 64: moturos esse app.) XLIX, 4 (Codd. sperneret egregius; corr. Mg. Em. 62) L, 7 (Videndum, ne scribi debeat circumdatus; nam clamor, qui circum aliquem undique tollitur, vis recte circumferri dicitur Mg.) LI, 1 (Codd. clades esset; corr. Mg. Em. 63) 4 proximam pugnae (Gron. Em. 65) | Ianiculi (Mg. Em. 64) LII, 4 (Codd. boni eam oppressit; em. Gron. Edebatur: Eum oppresserunt.) 5 multam edixerunt (Scribendum fortasse ut in Leid. 2 est: multæ dixerunt, ex quo natum videtur multædixerunt; vid. XXVIII, 39, 19: muneris ne minus dena millia æris; Cic. Verr. III, 32, 75 et 76, et 61, 140; Madv. Gramm. § 285a, n. 1.) LIII, 1 coniunxerunt errore 3 fugatque eadem (P) LIV, 5 iam tunc (M) 6 proponant 7 consilia (Gron.) | habuere (P) LV, 1 (Recte, ut videtur, Gron. Sub hanc — victoriam) 2 uno errore 10 in sine uncis (codd. recc.) LVI,

2 permissurum [administraturum] (Em. 17) 4 neque quæ (codd. tantum neque) | vis [ad (Uss. Non solum ingrate concurrunt summa vi et nec quæ una vis, sed aperte inter se pugnant; hic quoque scriptum primum est viad, tum vis factum.) 7 ipse in accusationem (Mg. Em. 65) 9 non facile (ed. Mogunt. Em. 313, ubi tamen omittitur XXV, 15, 9) 10 occupabant (P) 12 Facile hæc contemptim (Duk. Codd. facile et cont.) 14 hominum sine uncis (Forchhammer. Mira abundantia dicitur hominum — concitatæ multitudinis) LVII, 2 advocabantur (Klockius) 3 consules tribunique (codd. tribunique consules) | rem publicam magis (Em. 65) LVIII, 4 (Em. 66) 5 quid se victum e coni. (codd. quod se victum) | impedierunt LIX, 3 alibi gaudere e coni. (Mg. Em. 66; codd. alii) 6 remissa Mg. Remittendi verbum, quod de debitis et postulatis non exigendis dicitur, a contione alienum est, natum ex geminata littera extrema præcedentis verbi.) LXI, 1 T. Æmilio LXII, 2 ut vel numine LXIII, 3 coacti extemplo a senatu (Niebuhr, Hist. R. II, 276) LXIV, 2 consules sine uncis (Mg. præeunte Gron. Repetita vox e priore versu.) LXV, 5 resistere | refecerant coni. (Mg. Em. 66; codd. ferebant).

Lib. III. Cap. I, 1 Titus Æmilius | Fabius [Quinctius] (Em. 15) 5 propinquam sine uncis (Mg. Em. 67) II, 1 [castra] 10 certaminis (cod. S. Marci et, ut videtur, H) III, 4 ab iis 9 (codd. acc, periocha DCC; edebatur et ducenta) V, 5 subsistit (P ceterique præter M) 8 potuere, cum compulsi (H, alii recc.) | copiis cum Latino (Mg. Em. 71) 10 cædis 13 (codd. acc; em. Weiss. Edebatur ac trecentos) 14 reditum est, iustitium remissum est. cælum VIII, 2 fuit, ante d. t. idus Sextilis. Consulatum e sententia Mommsenii 10 (pro septingentos codd. acc; em. Weiss. et cod. rec. Edebatur ducentos) IX, 4 dominos (M) 8 tollendum reipublicæ 10 Non illud (ed. Frob. 1531) X, 4 secutæ sunt legiones errore XII, 4 Sp. Furius [ipsum] missum (cod. apud Creverium, edd. vett.) XIII, 2 fuerat, iuventutem 8 dare placuit (Mg. Non ipse senatus dare decrevit, sed ut darentur a Cæsonis propinquis et amicis. De erroris genere v. Em. 38 n. 2, 248, 413) publicos dedit (coni. Gron. Em. 10) XIV, 6 incommoda (Mg. et Siesbye. Rectum est: ne voce quidem incommodus plebem mansuefacio, hoc est, dum caveo, ne vel voce incommodus sim; ne v. quidem incommoda mansuefacio plebem nihil esse videtur.) XVI, 4 tumque esse (Kreyssigius; neque enim Latinum videtur: id malum — semper exoriens — esse videbatur; et dicendum tum erat tantum exoriens.) 6 advocato XVII, 3 Iuno regina (Mg. Em. 67) 12 neu (M) XVIII, 1 nocte et Tusculum (Mg. Em. 71). 6 quod populi (Gron.) XIX, 6 (Requiri videtur bellum esse;

pluralis numerus vehementer offendit.) 11 res gesta errore | consul periit, si tuleritis (Mg. Em. 71) 12 quo fato (codd. aliquot recc. Meliores: quo facto) XX, 1 actiones tam gravis facile passus, in peragendis consularis officii (Sigon. Codd. mell. actionem tam gravis facile passus in peragendis [M peragentis] consularis [Palique consularis consulare] officii. Livius peragere actiones non dixit; ante consularis facile excidere poterat consiliis; rei addunt codd. quidam recc., sed fortasse revocandum actiones tam graves. Librarius propter priorem mutasse videtur.) 2 passurus sit (M). 6 de proferendo exercitu (A. Perizonius) XXI, 2 senatus consulta fiunt, neque (codd. quidam recc. Em. 72) | continuari et eos tribunos refici (Heerwagen [coss.] et Mg. Forchhammerque. Non agebatur, ut hi tantum tribuni ne reficerentur, sed ut nulli — et debebat illos dici, non eos, — sed simul, ut consules ne reficerentur, ut et ex re ipsa et e § 3 et 6 intelligitur, et ad utriusque magistratus mentionem hic factam refertur hæc partitio: consules fuere —; tribuni refecti. Itaque pro eos scribendum coss. Ante refici excidit ve.) 4 in continuandis (Mg. Em. 72) 6 (codd. peccatis; em. Klockius; Em. 72 n.) XXII, 1 tertio (vid. supra p. VIII) 3 Cornelius ut 6 observare (cod. rec. Scriptum fuerat primum observariussit) 9 cædis XXIII, 5 Quo postquam (con. Gron. Drakenborchii enarratio duplicem habet tautologiam, universæ sententiæ et vocum postremo et ad extremum.) 6 relicto (Sabellicus) 7 invenio: L. Cornelium... cepisse certum affirmare (Em. 73) scriptores errore omissum XXIV, 10 (codd. mell. conditum fuerunt censa. Em. 73 n. Madv. Opusc. Acad. II, 221) XXV, 3 Valerio Valeri filio 6 ex eo fœdere XXVI, 4 senserant (Mg. Em. 38. Unum est præterea apud Livium exemplum plusquamperfecti subiecti particulæ ubi de re semel facta, XXIII, 27, 3; sed ibi de longioris temporis observatione agitur.) 7 effusæ 12 virum [in] ipso (Christius) XXVII, 1 sed qui (Mg. Em. 73) 3 Martio sine uncis (Niebuhr, Hist. Rom. II, 299 et Mg. Em. 74 Recto ordine etiam I, 44, 1, IV, 22, 7; omittitur adiectivum I, 16, 1. Iniuria Niebuhrius alium campum significari fingit.) 6 apti (Mg. Em. 74) XXVIII, 9 ire iussis ignominiam (Mg. Em. 75) incensus (HL, insensus M. Em. ibd.) XXIX, 7 Fabius Quintus sine uncis (ed. Froben. 1531. Exempla prænominis nomini gentili subiecti apud Livium admodum incerta sunt nisi in obsoletis Agrippæ et, ut videtur, Tulli [IV, 17, 2] prænominibus, quæ aliter ad Livianæ ætatis hominum aures accidebant, et Latinis, non Romanis. Prænomen ex superiore loco [§ 4] a scriba annotatum pravo loco insertum videtur, idemque factum XXIX, 1. In X, 22, XXXV, 8 codd. redarguunt.) XXXI, 5 Æternio 8 daturum leges (Klockius; Em. 75). XXXIII, 8 inutilis esset (M. Seyffertus Annal. philol. vol. LXXXIII, 65. Coni.

Em. 75 proposita aberrat.) 9 apud Sestium (P omnesque præter M et Rhen.) 10 ex iure suo XXXIV, 6 (codd. edito, corr. Duk. Em. 10) 8 appellatione (Drakenb.) XXXV, 3 dimissa XXXVI, 3 initio igitur magistratus (Duker) 5 aut in populum (Em. 10) XXXVII, 2 cumulare Mg. Em. 76) 5 plebem (HL plebe; in M verba aliquot omissa; Em. 32) 6 plebei (M) | obsidebant (P omnesque præter M, qui obsedebant) 7 fortuna, qua quidquid (Mg. Necessario cohærent hæc: quum quicquid cupitum foret, potentioris esset; id acerbe æqua fortuna factum dicitur, ut non uni alicui potentiori hoc concederetur, sed omnibus æqualiter. C. 38, 4 in P pro fortuna Æqui scribitur fortunæqui.) XXXVIII, 6 perculit (Gron.) 9 civitatis (Drakenb.) 10 iam caput fieri libertatem repetentium (Mg. Em. 77) 12 detrectarent, referunt XXXIX, 1 est sine uncis (Gron.) 4 deincepsque reges appellatos, quod (Weissenb. et Mg. Em. 78 n.) 5 tum eodem (Mg. con. dubia. Eodem tum demum poni posset, si adiungeretur alia Tarquinii appellatio quasi ad excusandam in eo superbiam spectans, velut: eodemque regis filio. Eadem prorsus Tarquinii vitia fuisse dicuntur, nihilo graviora quam decemvirosum. Quæ alii tentant, longe discedunt.) 7 dolor libertate... cupiditas iniusta (codd. recc., altero loco etiam PHL) XL, 2 similis (Mg. Em. 80) 5 aliud (Mg. Em. 81) 7 enim, quoscunque magistratus (Mg. Em. 78) | iudicabant (L et recc. quidam codd. Em. 11; add. II, 51, 7 essent agebant pro agebat, V, 39, 4 refugerant, crederent, pro crederet, 47, 5 trucidant.) 8 labente 9 aut socii aut hi (Mg. Em. 79) 11 ceterum neminem, maiore... rei tantæ adferre, sibi placere (Mg. Em. 80. M nemini, omnes auferri) 12 decemvirum ipse (Nondum certum videtur, Livium dixisse decemvirum ipse aliquid facio, etiamsi dixerit: creor.) XLI, 6 ducta re... redissent (P alii, res etiam M) 8 (Est aliquid in sententia vitii; decemviri enim, quorum consultatio refertur, non quærebant, quam in bono constans esset Fabius, nec simul, quantum in bono et in malo excelleret, rationem habebant. Aut aberravit Livius aut tollendum est in bono, ut in una malitia magis navus quam constans dicatur et ideo non præficiendus urbi, ubi constantia in iniusto imperio tuendo opus erat. § 7 de urbanis exercitibus cogitari nequit. Quæsitum dici videtur, qui in bellum irent, — et eunt octo, — qui summis ibi rerum præessent; et præcipui aliquid tributum Q. Fabio et M. Cornelio significari videtur.) XLII, 5 contulerant (H recc. vid. ad 40, 7 et de vitio orationis Em. 240.) 7 ad supplementum (Gron.) | digressos XLIV, 4 ardens (P) 7 celebrabatur (H L recc.) XLV, 9 (referre decretum videtur esse renovare et iterum reddere, quemadmodum fabula, responsum, consuetudo, veteres artes referri dicuntur. Videndum tamen, ne Livius scripserit perferes.) XLVIII, 1 alienatus (Gron. Em. 11

n.) 4 si quo e coni. (codd. si quod. *Mensurae notio aliena est.*) XLIX, 3 conarentur (*Em. 11*) 6 consiliis atque ex omni... trepidaverat; senatum (*Strothius; Em. 81*) L, 10 cum sine uncis (codd. quidam recc. Quum.. simul pro simul.. simul dici sine argumento fingitur) | potuerint videri (*Mg. Em. 81*) insecutosque (*Gron., cod. rec. Em. 10*) 12 Et leniter (*Mg. Copulativam particulam ferri non posse, senserat etiam Uss.*) 14 seditionis (*Glareanus et Duk.*) 16 quid responderetur (*Reizius*) LI, 1 fuerint (*M et omnes præter P*) 2 appellare (*ed. Frob. 1531; vid. ad c. 13, 8; a decreti forma plane abhorret per se infinitivus activus.*) LII, 2 sciturosque, si non restituta tribunicia potestate redigi... res queant e coni. (*Bezenberger et Mg. Codd. sciturosque sine restituta potestate... res nequeant. Rectam viam, a qua Em. 82 aberratum est, inquit Bezenberger, qui, quum tribunicia potestatis significatio abesse nequiret, eam in interrogativa sententiæ forma inesse vidit et sic simul expedit, qua ratione nequeant cohæreret cum scituros [ut nunc loquimur: cuius potestatis restitutio condicio esset rerum in concordiam redigendarum]. Sed quod scripsit: scituros, qua nisi rest., non potest nisi sic subiici interrogativo; debebat esse: qua non. Itaque scripsimus eadem sententia propius ad codices [que qua pro que] ad formam perraram, sed ab ipso Livio positam XLV, 25, 7 sine rogatione ulla perlata; cfr. V, 4, 4.) 5 plures [que] iam 7 togatorum aliorum [que] (*ed. Frob. 1531, codd. recc.*) | moveatur (*HL codd. recc. Parum movetur seditione, impersonaliter dici nequit; et necessario moveatur ad plebem pertineret; nec de motu excitando, sed de movendis patrum animis agitur. Genus mendi id est, quod significatum est Em. 11 n. cfr. I, 50, 1 conveniat, indicit pro convenient, III, 24, 6 fuerant, faciebant pro fuerat.*) LIII, 8 quiescit 9 humilis est (*P. Non agitur de patribus ad humilitatem deprimendis, nec in ea humilitate deprecanda Horatius Valeriusque dicere poterant, satis superque humiles esse, qui æquo iure viverent; quis enim supra æquum ius se extolli postulare potest? Decemviros plebs non humiles fieri, sed puniri volebat. Quæri, quid satis esse debeat plebeiis et humilibus [cfr. 56, 13], apparet etiam ex iis, quæ præcedunt de scuto et gladio, et ex iis, quæ sequuntur: Etiam si quando metuendos. Breviter Livius dixit eadem sententia, ac si scriberetur: Satis superque habet is humilis, qui —.*) LIV, 13 Appius Villius (*Sigon.*) LV, 3 plebis iussisset 8 sed eum, qui eorum cuicumque nocuerit, [id] sacrum (*Mg. Em. 47*) 9 pro sacro sanctoque (*P*) 12 iis | fuerat (*M ceteri præter P*) LVI, 5 habebat: attamen (*Mg. Em. 83*) 12 in quam conspirasse (*Mg. Em. 83*) LVII, 3 [clienti] (*Sine causa; est: clienti cubiculi sui ministerium gerenti.*) 4 avumque (*In nostrum**

exemplum avunculumque errore irrepsit; neque enim licet mutando Livium in cognatione Numitorii secum consentientem efficere, in quo genere facillimus est error; itaque etiam 54, 11 avunculum Verginii retinuimus; Livius duobus gradibus Numitorium a Verginia removet, avum faciens maternum aut avunculum patris.) 10 urbem (*P. Apud Livium unum verum videtur urbe egredi, excedere, nec legitur portas, castra egredi; restituimus, ubi auctoritatem habemus.*) LIX, 1 iam inde (*Em. 9*) 3 iamiam (*M ceterique præter P; cfr. Em. 314, 513 n.*) LXI, 12 excursionibus sufficiendo (*Mg. Em. 84*) LXII, 2 (*Em. 20. n.*) 3 quod vos, milites, geritis (*Mg. Em. 84.*) LXIII, 3 opera 6 Martium sine uncis (*Mg. Em. 74: supra ad c. 27, 3*) 7 Apollinarem (*cod. rec. Gron. Apollinar*) 11 et ceteris (*P m. 2 H recc.*) LXIV, 3 (codd. factiones suas, *M* factionis suas; corr. *Mg. Em. 85*) 9 præfinito tribunis, modo ut (*Klockius et Duker*) 10 in quo: si tribunos (*Mg. Ferri nequibat in quo, omisso verbo, nec minus prava erat condicionalis particula; qui enim comitiis præest, proponit absolute, quid acturus sit; tum, si numerus impletus non sit, quid fieri debeat, addit. Nec carmen hoc a Duillio compositum intelligitur, sed ad id tempus usurpatum; quid enim alioquin auctoritatis habuisset? Et tota controversia, si aliter esset, orta esset ante suffragia, quum carmen recitaretur.*) LXV, 1 Æternium 3 his 4 decem tribunos plebei 6 urbano quoque otio (*Mg. Em. 85*) LXVII, 6 discordia ordinum est venenum... certamina. dum... hos plebeiorum magistratum, sustulere illi animos (*Mg. et ex parte Clericus; nos codd. tres recc. Em. 86*) 9 vestrarum partium, etsi patribus videbamus iniquum, patricium (*P m. 1 H L; Em. 87; Mox plebi pro genitivo in communi sermone positum dubitationem habet.*) 11 Esquilias sine nota (*Em. 87*) LXIX, 3 ut in unum (*M ali*) LXX, 1 facilitate 10 (codd. accepta; *em. Duk.*) LXXI, 7 quonam more (*Klockius, Em. 87 n.*) LXXII, 2 (codd. tribunos; *em. Iac. Perizonius*) 4 Scaptium: populum (*Alschevskius; codd. mell. Scaptium esse populum.*)

Lib. IV. Cap. I, 6 scivisset; et confestim (*ed. Frob. 1531; cfr. Em. 214; omnis sententia ab initio spectat ad advocavit.*) II, 1 id non adeo (*P ceterique præter M. Necessario cohæret id adeo nec adeo pro tam in comparando Latine ponitur.*) 3 et id singulis coni. (codd.) 4 essent, ut, quemadmodum plebs, gloriari possent (*Mg. posset codd. Em. 88*) 6 patrum [sit] e coni. *Reizii* (codd.) 10 Finem non fieri. non sine uncis, altero non notato (*Mg. Em. 90*) 14 posse, si patribus.. eripuerint? consules (*Mg. Em. 89*) III, 7 valet „plebeius ne consul fiat“ (*Aperte postulatum plebeiorum refertur quæriturque, sitne*

monstri hoc simile. Itaque dici poterat: plebeium consulem fieri vel: si pleb. c. fiat. Eadem est confusio interrogationis pendentis de re proposita et quæsitæ cum rei decretæ et effectæ significatione, quæ est in interrogatione bimembri V, 6, 7: ex hac re, utrum cet.) IV, 1 At enim vero nemo (M ceterique præter P) | sunt 3 fuerunt 9 non confertis (Mg. Em. 90) 11 immutatur (P ceterique mell. præter M) V, 3 (Em. 91) VI, 2 sine nota (Em. 34 et 91 n.) 3 consensere (M) 6 consilia (Gron.) 7 consiliis 9 (Codd. hunc quam maxime; em. Crev. et Mg. Cic. Fin. p. 850. Edebatur quam maxime) VII, 1 (Codd. T. Cæcilius; em. Sig.) 11 suffectis iis consulibus prætermittenda nomina consulum horum. Licinius (Mg. Em. 91) VIII, 1 quintum consule (Gron.) 2 regimen, senatus equitumque centuriæ (Mg. centuriis codd. Em. 92) 4 ab senatu (Mg. P ab senatum. Etiam si Niebuhrio credas, sua Livio commenta subiicienti, non possit tamen mentio inferri dici ab universo senatu; nec Livium ita dixisse, apertissime ostendit, quod sequitur: et patres... læti acceper.) | custodiæque [et] tabularum (Weissenb. Em. 71) 6 magis necessarium quam (Mg. Em. 93) 7 dubitabatur IX, 9 (Codd. omnis etiam expertem; em. Weissenb.) 13 passum X, 3 iubet, fatentes... parere; aliter (Mg. Em. 95) 8 qua concordia | domesticam (Gron.) XI, 5 T. Cluilius 6 qui præter XII, 7 resisti sine nota (Gron. Quæ ultra tentantur Em. 95, incerta sunt.) 10 usu (M.) XIII, 4 et certaminum (Em. 94 n) 8 eandem rei publicæ curationem | (probabiliter ed. Curionis defert) 9 (Gron. probabiliter coitiones) 10 audita et undique... consules increparent, quod... vindicem: tum Quinctius (codd. quidam recc., M. Hauptius) XVI, 2 et statua om. (anonymus et Strothius) XVII, 4 in errorem versum XVIII, 6 ut ex ea ab auguribus e coni. Alscheffskii (ed. Froben. 1531. Codd. ut ex auguribus. Videtur ab excidisse ante au, tum ex additum.) XIX, 5 (Vix credibile videtur Livium scripsisse: hostes fudit. Ita equitum quoque fusa acies cum aperta tautologia, quoniam equites etiam hostes erant; videndum, ne scripserit: terrore... hostes perfudit. Ita cet.) XX, 2 æquantes cum (P alii) 7 ac restitutorem (P alii) 8 qui si ea in (Gron. Em. 96) | decimo post (codd. omnes. Livius quum annos usque ad T. Quinctium Pennum cum A. Cornelio consulem numerare vellet [a. u. c. 326], errore oculi substitit, ubi primum T. Quinctii nomen in fastorum exemplo occurrit [a. u. c. 323], non animadvertens altero nomine.) 9 posset (cod. Lov. 2) XXI, 6 tantum metum vastitatis (T. Faber; Em. 97; metus omnino hinc alienus est frustra que alia nuper tentata.) | non sine uncis (Uss. Latinum non est: non modo quisquam non pro non modo nemo, nec omnino quisquam aut ullus præponitur negationi; nam Cic. N. D. I, 10, 24 boni codd. habent: neget ullam et Philipp. VI, 3, 7 Vatica-

nus: horam eximere, om. ullam. Sublato non, hic locus eandem habet formam, quæ est XXIV, 40, 12.) 7 oppido aut sine uncis (Mg. Em. 97) XXIII, 3 placet; et Tubero (Muretus) | est. sed inter (Muretus) 4 cum his XXIV, 2 (Admodum incertum est, dixeritne Livius communicati sint activo significatu; longe enim alia ratio est verborum intransitivorum utraque forma usurpatorum.) 5 annos magna parte (Mg. Em. 97) 7 imposito, sine alteri cum sine uncis (codd. recc. Verba adscripta sunt ad illa modo aliorum.) XXV, 2 nullus fuit 4 promiscue (Gron.) | deficientibus om. (supplementum Doujatii incertum) 5 Mamercus (Iac. Gron.) 7 consilia ad movenda bella (Mg. Em. 98) 9 esset (Gron. Fortasse retinendum esset, ut consilium principum plebis significetur.) XXVII, 7 firmat (H recc.) XXIX, 5 discesserit (Gron.) 6 appellata sint; quem qui (sunt edd. vett., Uss., quum coni. Rhen.) XXX, 4 Hostius (Sig., Pighius) | iis 6 his 15 (Em. 51) XXXI, 5 effecit (T. Faber) 7 antea (M) XXXII, 7 quam [eos] qui (T. Fab. Em. 14 et 15) XXXIII, 4 exstinguitis (ed. Vascos. 1542) 10 inde mutata interp. (P omnesque præter M) | liberis frenis (Ald., unus et alter cod. rec.?) 12 Eadem et (edd. vett.) XXXIV, 1 li 3 castra omisso que (P ceterique præter M) 4 ad centurionem (cod. Lov. 5; Em. 98) XXXV, 4 hospitium | ad quam consenserant consilio publico (Drak. coni., quæ effici videtur ex scriptura P, Einsiedl., cod. S. Marci — de HL non constat —: publico consensu uenerant; nam consensu uenerant ortum videtur ex consenserant, tum factum publico.) 5 odissent 6 in partem revocandam (Mg. Em. 99) 8 tenderet (Mg. Em. 101) XXXVII, 9 qua (P alii) | sæpe sine uncis | incerto clamore (Sigon. Em. 101. Sæpe iterare defenditur loco Livii I, 45, 2; sed segnius sæpe iterare inter se repugnant.) XXXVIII, 2 labente (Gron.) 3 (Codd. armata; em. Scheelius) XXXIX, 1 inlati (Duk.) XL, 3 compote XLI, 3 quæ pensitanda quoque magnis animis atque ingeniis (Mg. Em. 102) XLII, 1 et Sp. Icilius (Mg. Codd. et Spurillius; Em. 67 ima pag.) 6 potestatem plebi? cum illi (HL ceterique præter M et Rhen., in quibus potestatem pl., et P, in quo potestatem pr.) XLIII, 4 (Codd. duo qui, em. Gron. Edebatur: ut præter duos... quæstores duo consulibus) | adprobassent, [a consulibus] tribuni (Weissenb. Codd. recc. et Drak. adprobassent, consulibus trib. Duæ voces ex superiore versu casu repetitæ sunt.) 5 usi sunt sine nota (Em. 103; M. Seyffertus l. c. p. 68: se sissent adæquari, in quæstoribus) XLIV, 1 tertio | L. Furius (quod oportuit retentum) 4 Quidnam id rei esset, quod non... factum (esse Gron. Mg. Opusc. Ac. II, 217; non pro quod non vett. edd.) XLV, 1

Rutilum. Annus. 7 ingratam, ignobilem (*Palii*) XLVI, 1 his 12 passum XLVII, 7 acceperant (*Em. 38 n. 1*) | Sp. Veturio Crasso (*Sig.*) XLVIII, 1 quarto .. tertio 2 Et cum (*Mg. Em. 104*) 4 consiliis 9 per quam universo ordini cum primoribus (*T. Faber*) XLIX, 1 At duo e con. *Alsch.* (a duo *Mm. 1*, arduo *P*, duo *Mm. 2 HL alii*) 6 L. Sextio (*codd. quidam recc. Mell. L Dexio. Em. 105*) 11 qua Sextio (*ML, Em. ibd.*) | dignos enim (*T. Fab. Em. 105 n.*) LI, 3 populi sine uncis (*Mg. Em. 105*) 5 Ap-tissimum tempus (*Mg. Em. 106*). Aptus in tempus *vix recte dicitur, etsi Livius semel dixit: aptus in aliquod geaus pugnae, de eo, cui exsequendo quis sufficiat.*) 8 reliquerunt (*codd. aliq. recc.*) | (*Codd. præter M et edd. ipse ager, M ipse agerque; em. Weiss. Fuit potius: urbs [urps] ipsa agerque; Alsch. urbs agerque*) LII, 3 (*Probabiliter Gron. publicis domum ad curam; nam ad domum pravum est.*) 8 discessere (*Gron.*) LIII, 2 M. Menenius (*Codd. boni M. Menius, hoc est Menenius, ut post in codd. appellatur.*) 9 recipit (*M*) LIV, 4 creatos; — ii multarum (*ed. Frob. 1531*) | avidissimo adeo (*Grævius: avidus ad aliquid Livius dixit VII, 23, 6.*) LV, 5 civitatis (*P*) LVI, 1 evicere (*P ceterique præter M et rec. unum*) 5 (*Codd. castigantesque; supplevit Weiss. Edebatur castigantes*) 11 esse in iis (*Gron. Em. 106*) 13 per se quoque tribuniciam (*Mg. Em. 107*) LVII, 6 creatus est. exemplo | (*Codd. mell. collegis eumque; em. Alsch. Edebatur cum Mm. 2, recc. collegas eumque*) 8 redit LVIII, 1 Veienti (*M*) | obviam fuit (*codd. tres recc. Obviam sum in prosa oratione qui dixerit bona ætate, non reperio; Livius ne obviam fio quidem, quod apud Ciceronem est pro Mil. 10, 28. Livii usus constantia ex his locis perspicui potest: I, 26, 2 [mali aliquot codd. obviam]; 32, 8; 60, 1; II, 38, 4; III, 6, 7 et 7, 5 et 11, 8; V, 28, 10, et, ut ex posterioribus libris nonnulla ponam, X, 35, 1, XXI, 31, 2 [recte Med. et Colb., Put. deest], XXIV, 35, 10 [recte Put.], XXVI, 39, 6; XXVII, 40, 13; in obvia lineola addi potuit; in obviis, obvium, obvii, obvios nulla est varietas.*) 2 imperatum errore 4 causa in senatu (*Weiss. et Mg. Em. 108*) 9 occisa et cum (*Mg. Em. 109. Seyffertus: occisa, II cum; sed eorum, quæ cum periculo retinerentur, numerus nec certus poni poterat nec supra significatus est a Livio.*) 12 coloniarumque (*edd. quædam vett., Mg. Em. 109*) LIX, 7 nil (*P*) | præter armatus 11 tribunorumque (*PHL alii*) LX, 3 patribus sine uncis et tum universisve prosperum e con. (*Mg. Em. 110. Partium mentioni, quæ nuper etiam placuit, nullus est locus.*) 8 vidit (*Mg. Em. 111*) LXI, 1 tertio | Mamercus (*Sigon.*) 2 (frequenter; *vid. Em. 111*).

Lib. V. Cap. I, 1 parata (*HL Einsiedl. alii*) | 2 Mamercus (*Sigon.*) 7 auctore (*Pm. 1 HL Eins. alii, quos recte se-*

cutus Bekkerus est; illa enim per non adiectio [pro proditore, non — auctore, etsi repeti præpositio debebat] significat, quid verius et æquius fuerit; at pro vani sermonis auctore minime haberi conveniebat, qui vera narraret. Propter ipsam veritatem sermonis pro proditore a rege habebatur, qui eius auctor esset.) II, 8 facerent, quod tribuni... exercerent. (*Interpunctionem corr. Mg. Em. 111*) III, 4 vestris (*Lov. 2, Mg. Em. 112*) 6 quærunt, quippe semper e con. Buttneri (*Muretus; codd. quærunt qui et semper*) 8 rei [cum] alienis (*Mg. Em. 112 et Weiss. Vulgo om. cum ante servis*) | interdicto (*PHL alii*) IV, 2 mihi ipse V, 4 cum stipendium (*cod. Lov. 1, Mg. Em. 112*) 5 rem sine uncis (*Mg. con. fortasse non satis certa; Em. 112*) 7 (*Probabiliter Rostius: cura brevi; brevis enim*) 12 si quis (*M*). VI, 1 parta (*Burmannus*) 7 illum et brevissimi e con. (*codd. MHL illud brev., P illud brev., Einsiedl. alii illum brev.*) 15 (*Codd. qui audire; corr. Mg. Em. 112 et Welzius; edebatur æqui audire*) 17 mores (*Bakius; scriptum primum moremaiorum, tum mores, ut III, 54, 12 progenies pro progeniem.*) VII, 1 et concordia... ardorem ad (*PHEins., plerique alii*) 5 consilio (*MP alii*) 7 se et que sine uncis (*G. Cuperus*) 13 tunc e con. (*codd. præter M, qui tum hic*) | equo merere e con. (*periocha, Scheelius, M equosimere, supra si scripto altera manu u, deleta altera syllaba re, P æquos [m. 2 equos] merere*) VIII, 13 occupaverunt (*Lov. 2; alii recc. occupaverat; Em. 38 n. 1*) IX, 1 qui a Kal. (*vid. § 8, c. 11, 11*) 5 in his X, 1 Mamercus (*Sig.*) 5 conferebatur (*Mg. Em. 113*) 6 Hæc per se gravia. indignioraque ut (*cod. Rhen. H*) 9 (*Codd. quæ ne etiam; fortasse ne ex superiore versu huc delatum est*) 10 nequit (*ed. Frob. 1531*) 11 Pugnatum est inde (*P ceterique præter M, qui: pugnatum esset inde*) | legis Treboniæ sine uncis (*codd. tribuniciæ, quod male additum est, quum Livius universe legem significasset, quæ ea de re esset, postea nomen positurus.*) XI, 2 tamen [tribunos militum] expugnasse vociferans (*Codd. patres quidam... tamen tribunos militum expugnassent vociferans. Coniectura Em. 114 proposita violenta est et parum probabilis. Repulsi ferri posse videtur, ut sit: qui tamen tum repulsi sint. Quondam Hauptius, quod refertur ad ea, quæ narrantur III c. 64 et 65; tandem Weiss. Utrumque olim coniecerat Mg. Expugnasse ed. Frob. 1531. Tribuni militum, quorum nomen tolli Hauptius vult, patriciorum voluntatem exsecuti significantur.*) | (*Codd. mell. et revolvi edd. et eo rev.*) 4 Curatius (*quod tenendum fuit*) 5 his 14 sine nota (*Em. 114*) XII, 4 ad exitum rei (*P Eins., alii*) 5 oppida oppugnata (*ed. Ald. aliæque; Em. 115*) XIII, 6 et Diamam, Herculem (*Kreyssigius; Em. 68*) 10 (*Codd. itaque maioribus;*

em. A. Perizonius) 12 iam palantes (Mg. et Weissenb. Em. 115) veluti forte (Forchhammer, cuius coniectura præferenda visa est ei, quæ Em. l. c. proponitur; est: destinatione fati; cfr. VI, 21, 2; etsi velles additum quadam.) XIV, 2 exieiebant (Drakenb.) XV, 1 nuntiavere (cod. rec., M nuntiaverim, Pm. 1 nuntiaueri) 11 esse, ut quando (Mg. Em. 118 n.) XVI, 2 Veientique et XVII, 2 (Fortasse intermissumque scribendum.) 8 sine nota (Em. 118. Sententia huiusmodi-esse potuit: timeri quum maxime in ea p. E. gentem invisitatam; novos cet.) 10 cœpere e coni. (codd. omnes) XVIII, 1 creant (Pantagathus. Longe diversa sunt: prærogativa clamant, quod dici nequit, et: prærogativa clamat, se... dicturos) 2 P. Mælium, Q. Manlium inverso ordine, Mælium errore (Q. Manlii nomen e fragm. fastorum Capit. est et Diod. Sic. XIV, 90.) | renuntiarentur, iure vocatis tribubus permissu (Interpunctionem mutavimus. Quum ex prærogativæ suffragio appareret refectum iri tribunos, P. Licinius, antequam iure vocatis tribubus suffragiisque ordine peractis renuntiarentur, populum allocutus est. Em. 119 n. non perspectum erat, male hæc ad ea, quæ sequuntur, trahi. Neque revocari tribus recte dicerentur, quæ ad contionem evocarentur, neque hæc tota res post vocationem tribuum et lata ab iis suffragia acta est.) 3 rei — utili (Ald. Codd. ut illi) 4 sed si collegas e coni. (Mg. Em. 119) 5 petenti meisque pro eo (Gron. Dari aliquid precibus potest; mandari magistratus homini et simul precibus alterius nequit.) 7 præcipitavere se (L et rec. quid., Em. 32 et 143) XIX, 1 instaurata | Veiosque (Gronov.) 3 mutaverant imperatore mutato (PHL et fere ceteri; M mutaverat imperatore mutato) XXI, 9 similia veri (3 codd. rec. Em. 119) XXII, 3 a Veiiis sine uncis (Mg. Em. 120 n.) XXIV, 8 Ceterum partem plebis partem senatus destinabant ad habitandos (Rhenanus; codd. partem.. partem.. destinabant habitandos, nisi quod P destinabantahabitandos. Vix Latinum est: destino aliquem ad fac. aliquid.) 11 subacturam; et: T. Sicinium errore? XXV, 4 haud mirum, ait, id quidem e coni. (Neque ait neque inquit ad identidem aptum est. In hac forma: Camillus identidem verbum dicendi omitti posse videtur. Edebatur sine mentione codicum contionabatur.) 8 aurum et omnia (Mg. Em. 120) 10 æstimatoque sine uncis (Mg. Em. 120) XXVI, 3 metuerant 5 passum 6 indicem (Kernius et Mg. Em. 121 n.) 7 Trifariam Romani (Heusinger coni. necessaria ob verba alius exercitus et quod triplicis munitionis nulla alia significatio est, nec ea, etiamsi fuisset, quicquam ad narrationem pertineret.) XXVII, 2 intermisso, diu modo coni.

(codd. dum; inclusit Hertzius) 6 natura, utriusque errore, ut videtur (M alique; illud P et deteriores quidam) XXVIII, 1 tacite (Gron.) 10 commissum est, et haud... fuit, sed (Mg. Et ex est ortum videtur.) 13 cædis XXIX, 6 plebi XXXI, 2 Ii 4 cædendis (Forchhamm. et Mg. Ablativus sine præpositione, omisso præsertim substantivo, non videtur defendi posse.) XXXII, 2 Volsiniensis 3 acies in fugam; milia (Mg. Em. 121) XXXIII, 3 et sine uncis (Mg. M cod. Rhen. ut; debebat esse autem.) 9 Et in utrumque (PH; Em. 104) 11 Rætiis XXXIV, 5 quod eius ex populis (Mg. Em. 121, ubi proponebatur quod in sex) | Arvernos, Senones, Æduos (Mg. Em. 121; alii mutari Senonum nomen in aliud maluerant.) 7 ab Saluvium (L; ab Saluum MP, ab Saluium Rhen. Eandem genitivi formam sive Saluum significant Med. et Colb. in XXI, 26, nec obstat ablativus mox ad secundæ declinationis legem formatus.) 8 locum patentibus silvis (Hadr. Valesius; Em. 122) | Taurinos saltusque Iuliæ Alpæ (Mg. Em. 122; sed quod ibi scribendum putatur Taurinos saltus vallemque D., fortasse non opus est potestque per Taurinos defendi, ut latius populi nomine locus significetur.) cognomine (Gron.) XXXV, 1 Elitovio (cod. Rhen., M Etytovio) | ubi nunc Brixia ac Verona urbes sunt — locos tenere Libui — considunt; post hos Saluvii [qui] prope.. Ligures, incolentes (Mg. M; qui prote, m. 2 protē, cod. Rhen. qui præter, PHL qui prope. Prave tenere de antiquis ante Gallos incolis accipitur pro tenebant. Libui inter Gallos Cisalpinos commemorantur etiam XXI, 38 et XXXIII, 37, hoc quidem loco cum Lævis. Idem apud Polybium II, 17 cum Lævis item coniuncti et Padi fontibus Liguriæque admoti Λεβέριοι appellantur: Λαῖοι καὶ Λεβέριοι. Libicorum autem apud Plinium H. N. III, 124 sunt Vercellæ ex Salyis ortæ. Itaque apud Livium h. l. recte cum Salyis coniunguntur scribendumque locos tenere [de Cenomanis, ut § 3 de Senonibus fines habuere]. Libui considunt post hos Saluique, propter [hoc MRh. significant]... Lævos... incolentes. Nomen in M Sallui est, in PH Salluvii; oportuit Salui, nisi in Italo populo leviter declinatum putamus.) | Pœninon (MP Pœni non. XXI, 38, 6 Pœnino transgressum. Græca terminatio rationem non habet; quum ex duabus syllabis notum populi nomen factum esset, ex no natum non.) 5 tres om. | populi Romani (LH. rec. Ergo notatum que non oportuit.) XXXVI, 10 cladēs forte (Mg. Em. 123) 11 quarto | P. Cornelius (Codd. P. Servilius; em. Sigon.) XXXVII, 7 velut sine uncis (qui apud nos errore positi sunt). XXXIX, 4 [quam Romam] e coni. | crederent (vid. supra ad III, 40, 7) 6 primo adventu (Mm. 1 Pm. 1 L. Appositione adventus ad-

iungitur ad omne tempus; deinde absolute dicitur rati. Altera scriptura perturbat partitionem: primo — deinde — postremo.) 11 flaminem (Mg. Em. 123) XL, 1 (Retentum oportuit cum Einseidl. H et edd. superioribus esset, fortunam. Alterum durius quam pro Livii oratione.) 2 ab his 3 humanis superesset malis (Finckhius. Em. 124 n. Superesse humanis malis hoc quidem in contextu nihil est.) 6 exsequestes (Mg. Em. 124.) 9 habens (Fortasse avehens.) 10 publicos (van Vaassen) XLI, 3 præfante (Mg., sed monuit iam Dukerus) 4 arcemque [totam] solam XLII, 3 concipere 6 inquietam (Gron. Noctem seu inquietam seu inquietam semper sequitur lux; sed lux ipsa inquieta fuit.) XLIII, 2 nec trepide ad omnes 3 strage ac ruina (Mg., geminatis duabus litteris; pronomen necessarium est.) 4 per ipsos (Gron. vid. Mg. ad Cic. Fin. 303) 5 obsideri XLIV, 1 fortuna hoc egit (Mg. Em. 124) 3 pro tantis [pristinis] populi Romani (H; M L alii pro tantis prolatis p. R. [in M aliquid ante extremam litteram in prolatis erasum]. Depravata scriptura veræ adiuncta videtur.) 3, 4 pariendi. qui effuso agmine adventant, gens est (codd. omnes. Em. 125) 5 his XLV, 7 compressique a Cædicio (Mg. Em. 125) XLVI, 2 Dorsuo | Gabino cinctu sacra (Mg. Codd. Gabino cinctus; cfr. VIII, 9, 9) 11 conperit (codd. recc.) XLVII, 2 (H Eins. Nam MP saxo in ascensu æquo; edebatur: saxorum ascensu æquo.) 6 quantum in turbatis (Mg. Em. 125) XLVIII, 1 utrimque (codd. aliquot recc. Dukerus) 3 morerentur 5 abducere (Lov. 2, Em. 126 n.) 6 vigiliis 7 (Probabiliter Sigon. in stationes) 9 esse sine uncis (Duk. Ortum ex victissed) XLIX, 5 momento (Mg. Parvo momento vincit, qui non multo superior victo est, quum in meliorem inferioremve partem non magna est, ut ita dicamus, trutinæ inclinatio et momentum; vid. II, 51, 3. Itaque neque Gallorum ad Aliam neque nunc Camilli victoria valde certa fuisse diceretur, prave. Difficultatis significatio in momenti vocabulo non est, sed in molimenti; cfr. XXXVII, 14, 7 et 15, 2) L, 7 additur (omnes præter M) LI, 1 mille senati consultis (Kenn. Mackenzie, Scotus, apud Ruddimannum. M simille sics, P simillae sic. Numerus non minus ad populi iussum quam ad senatusconsulta pertinet.) 3 habitaverint sine uncis (du Rieu Batav.) 9 terræ (Gron. Etiam apud Florum I, 13 recte nunc editur terra recondunt.) LII, 1 monimenta (Mg. Em. 126. Etiam II, 7, 10 P Bamb., Helmst. monumento pro momento.) 3 est ei (Drakenb. Codd. om. ei) 8 Lavinioque (Gron.) 13 ex qua nihil (H multique alii ex qua fas nihil, L ex qua eos nihil; alii alia similia.) LIII, 5 Romam, quam Romani (Mg. Em. 127) LIV, 3 meæ sine uncis (Mg. Em. 127) | cum relique-

ritis, ea (Mg. Em. 128) 4 regionum Italiæ medium, ad incrementum... locum sine nota (Em. 128) 6 expertis alia sine nota (Em. 129 n. Sententia vix dubia esse potest nec procedit defensio dativi nuper tentata. Uss. spretis expertis. In P, cod. Klock., Helmst., Rottend. apud Gron. est expertis latos alia, unde nata est coniectura in margine posita. A. Kochius Emendatt. Livv. part. alt. Brandenb. 1861, quem libellum his diebus accepimus, pro expertis, quæ præpositio vix excidisset.) LV, 1 (Admodum dure eos refertur ad cives c. 49, 8 universe significatos. Vellemus scribere liceret animos aut homines.)

Errores ante usum libri emendandi.

	Scriptum est:	Scriptum oportuit:
P. 8 v. 3	cum	quum
- 13 - 4 ab imo	Iuppiter tuis	Iuppiter, tuis
- 18 - 2 ab imo	datres	patres
- 26 - 11	tum	tunc
- 40 - 9	esse. Rex	esse: Rex
- 43 - 1	novam	Novam
- 43 - 14	palum factum	palamfactum
- 60 - 25	cædes,	cædes
- 67 - 9 ab imo	Dii, regum ultores	Dii regum ultores,
- 76 - 14	patribus. Non	patribus: Non
- 90 - 5	Latinorum	Latinum
- 93 - 20	Romanum	Romanum,
- 95 - 10 ab imo	consiliisque	conciliisque
- 100 - 5 ab imo	patres	partes
- 102 - 15	plebis	plebi
- 140 - 21	si perlata lege	si, perlata lege,
- 147 - 2	hostes	hostis
- 154 - 14	Sp,	Sp.
- 167 - 17	sumi,	sum,
- 172 - 5	effrenationem	effrenatiorem
- 174 - 18	parietibus	parietibus

	Scriptum est:	Scriptum oportuit:
P. 179 v. 7 ab imo	fiat;	avumque
- 199 - 9 ab imo	avunculumque	fiat,
- 208 supra pag.	314.	314—315.
- 247 v. 7 ab imo	plebi	plebei
- 264 - 5 ab imo	crediderunt	crediderant
- 294 - 2	vel[ut]	velut

Leviculas quasdam a forma alibi servata aberrationes, ut *prope diem* pro *propediem*, *quandoquidem* pro *quando quidem* positum, commatae minus constanter addita omissae enumerare inutile visum est.

PRÆFATIO.

Facturusne operæ pretium sim, si a primordio urbis res populi Romani perscripserim, nec satis scio, nec, si sciam, dicere ausim, quippe qui quum veterem tum vulgatam esse rem videam, dum novi semper scriptores aut in rebus certius aliquid allaturos se aut scribendi arte rudem vetustatem superaturos credunt. Utcunque erit, iuvabit tamen rerum gestarum memoriæ principis terrarum populi pro virili parte et ipsum consuluisse; et si in tanta scriptorum turba mea fama in obscuro sit, nobilitate ac magnitudine eorum me, qui nomini officient meo, consoler. Res est præterea et immensi operis, ut quæ supra septingentesimum annum repetatur, et quæ ab exiguis profecta initiis eo creverit, ut iam magnitudine laboret sua. Et legentium plerisque haud dubito quin primæ origines proximaque originibus minus præbitura voluptatis sint, festinantibus ad hæc nova, quibus iam pridem prævalentis populi vires se ipsæ conficiunt; ego contra hoc quoque laboris præmiun petam, ut me a conspectu malorum, quæ nostra tot per annos vidit ætas, tantisper certe, dum prisca illa tota mente repeto, avertam, omnis expers curæ, quæ scribentis animum, etsi non flectere a vero, sollicitum tamen efficere possit.

Quæ ante conditam condendamve urbem poeticis magis decora fabulis quam incorruptis rerum gestarum monumentis

7 traduntur, ea nec affirmare nec refellere in animo est; datur hæc venia antiquitati, ut miscendo humana divinis primordia urbium augustiora faciat; et si cui populo licere oportet consecrare origines suas et ad deos referre auctores, ea belli gloria est populo Romano, ut, quum suum conditorisque sui parentem Martem potissimum ferat, tam et hoc gentes humanæ patiantur æquo animo, quam imperium patiuntur.

8 Sed hæc et his similia utcunque animadversa aut existimata
9 erunt, haud in magno equidem ponam discrimine; ad illa mihi pro se quisque acriter intendat animum, quæ vita, qui mores fuerint, per quos viros quibusque artibus domi militiæque et partum et auctum imperium sit; labente deinde paulatim disciplina velut desidentes primo mores sequatur animo, deinde ut magis magisque lapsi sint, tum ire coeperint præcipites, donec ad hæc tempora, quibus nec vitia nostra nec
10 remedia pati possumus, perventum est. Hoc illud est præcipue in cognitione rerum salubre ac frugiferum, omnis te exempli documenta in illustri posita monumento intueri; inde
11 tibi tuæque rei publicæ, quod imitere, capias, inde, foedum inceptu, foedum exitu, quod vites. Ceterum aut me amor negotii suscepti fallit, aut nulla unquam res publica nec maior nec sanctior nec bonis exemplis ditior fuit, nec in quam civitatem tam seræ avaritia luxuriaque immigraverint, nec ubi tantus ac tam diu paupertati ac parsimoniae honos fuerit;
12 adeo, quanto rerum minus, tanto minus cupiditatis erat; nuper divitiarum avaritiam et abundantes voluptates desiderium per luxum atque libidinem pereundi perdendique omnia invexere. Sed querelæ, ne tum quidem gratæ futuræ, quum forsitan necessariæ
13 erunt, ab initio certe tantæ ordiendæ rei absint; cum bonis potius omnibus votisque et precationibus deorum dearumque, si, ut poetis, nobis quoque mos esset, libentius inciperemus, ut orsis tantum operis successus prosperos darent.

LIBER I.

Iam primum omnium satis constat, Troia capta in ceteros sævitum esse Troianos, duobus, Æneæ Antenorque, et vetusti iure hospitii, et quia pacis reddendæque Helenæ semper auctores fuerant, omne ius belli Achivos abstinuisse; casibus 2 deinde variis Antenorem cum multitudine Enetum, qui seditione ex Paphlagonia pulsus et sedes et ducem, rege Pylæmene ad Troiam amisso, quærebant, venisse in intimum Hadriatici maris sinum, Euganeisque, qui inter mare Alpesque incolebant, pulsus Enetos Troianosque eas tenuisse terras. Ei in quem primum egressi sunt locum, Troia vocatur, pagoque Troiano inde nomen est; gens universa Veneti appellati. Æneam 4 ab simili clade domo profugum, sed ad maiora rerum initia ducentibus fatis, primo in Macedoniam venisse, inde in Siciliam quærentem sedes delatum, ab Sicilia classe ad Laurentem agrum tenuisse. Troiæ et huic loco nomen est. Ibi 5 egressi Troiani, ut quibus ab immenso prope errore nihil præter arma et naves superesset, quum prædam ex agris agerent, Latinus rex Aboriginesque, qui tum ea tenebant loca, ad arcendam vim advenarum armati ex urbe atque agris concurrunt. Duplex inde fama est. Alii proelio victum Latinum 6 pacem cum Ænea, deinde affinitatem iunxisse tradunt; alii, 7 quum instructæ acies constitissent, priusquam signa canerent, processisse Latinum inter primores ducemque advenarum evocasse ad colloquium; percontatum deinde, qui mortales essent, unde aut quo casu profecti domo quidve quærentes in agrum Laurentem exissent, postquam audierit, multitudinem Troianos 8 esse, ducem Æneam, filium Anchisæ et Veneris, cremata patria domo profugos sedem condendæque urbi locum quærere, et nobilitatem admiratum gentis virique et animum vel bello vel paci paratum, dextra data fidem futuræ amicitiae sanxisse. Inde foe- 9 dus ictum inter duces, inter exercitus salutationem factam. Æneam apud Latinum fuisse in hospitio; ibi Latinum apud penates deos

domesticum publico adiunxisse foedus, filia Æneæ in matrimo-
 10 nium data. Ea utique res Troianis spem affirmat tandem
 11 stabili certaue sede finiendi erroris. Oppidum condunt; Æneas
 ab nomine uxoris Lavinium appellat. Brevi stirps quoque virilis
 ex novo matrimonio fuit, cui Ascanium parentes dixere nomen.

2 Bello deinde Aborigines Troianique petiti. Turnus rex Ru-
 tulorum, cui pacta Lavinia ante adventum Æneæ fuerat, præla-
 tum sibi advenam ægre patiens simul Æneæ Latinoque bellum
 2 intulerat. Neutra acies læta ex eo certamine abiit: victi Rutuli;
 3 victores Aborigines Troianique ducem Latinum amisere. Inde
 Turnus Rutulique diffisi rebus ad florentes opes Etruscorum Mezen-
 tiumque regem eorum confugiunt, qui Cære, opulento tum op-
 pido, imperitans, iam inde ab initio minime lætus novæ origine
 urbis, et tum nimio plus, quam satis tutum esset accolis, rem
 Troianam crescere ratus, haud gravatim socia arma Rutulis iunxit.
 4 Æneas adversus tanti belli terrorem ut animos Aboriginum sibi
 conciliaret, nec sub eodem iure solum, sed etiam nomine omnes
 5 essent, Latinos utramque gentem appellavit; nec deinde Abori-
 gines Troianis studio ac fide erga regem Æneam cessere. Fretus-
 que his animis coalescentium in dies magis duorum populorum
 Æneas, quanquam tanta opibus Etruria erat, ut iam non
 terras solum, sed mare etiam per totam Italiæ longitudinem,
 ab Alpibus ad fretum Siculum, fama nominis sui implesset,
 tamen, quum moenibus bellum propulsare posset, in aciem co-
 6 pias eduxit. Secundum inde proelium Latinis, Æneæ etiam ulti-
 mum mortalium operum fuit. Situs est, quemcunque eum dici ius
 fasque est, super Numicum fluvium; Iovem indigetem appellant.

3 Nondum maturus imperio Ascanius Æneæ filius erat;
 tamen id imperium ei ad puberem ætatem incolume mansit;
 tantisper tutela muliebri (tanta indoles in Lavinia erat) res
 2 Latina et regnum avitum paternumque puero stetit. Haud
 ambigam, (quis enim rem tam veterem pro certo affirmet?)
 hicine fuerit Ascanius an maior quam hic, Creusa matre
 Ilio incolumi natus comesque inde paternæ fugæ, quem Iulum
 3 eundem Iulia gens auctorem nominis sui nuncupat. Is Asca-

nus, ubicunque et quacunque matre genitus (certe natum
 Ænea constat), abundante Lavinii multitudine, florentem iam,
 ut tum res erant, atque opulentam urbem matri seu novercæ
 reliquit, novam ipse aliam sub Albano monte condidit, quæ
 ab situ porrectæ in dorso urbis Longa Alba appellata. Inter 4
 Lavinium et Albam Longam coloniam deductam triginta ferme
 interfuere anni. Tantum tamen opes creverant maxime fusis
 Etruscis, ut ne morte quidem Æneæ nec deinde inter mu-
 liebrem tutelam rudimentumque primum puerilis regni movere.
 arma aut Mezentius Etruscique aut ulli alii accolæ ausi sint.
 Pax ita convenerat, ut Etruscis Latinisque fluvius Albula, quem 5
 nunc Tiberim vocant, finis esset.

Silvius deinde regnat, Ascanii filius, casu quodam in 6
 silvis natus. Is Æneam Silvium creat; is deinde Latinum 7
 Silvium. Ab eo coloniam aliquot deductæ, Prisci Latini ap-
 pellati. Mansit Silvii postea omnibus cognomen, qui Albæ 8
 regnaverunt. Latino Alba ortus, Alba Atys, Atye Capys, Ca-
 pye Capetus, Capeto Tiberinus, qui in traiectu Albulæ amnis
 summersus celebre ad posterum nomen flumini dedit. Agrippa 9
 inde, Tiberini filius, post Agrippam Romulus Silvius, a patre
 accepto imperio, regnat. Aventino fulmine ipse ictus regnum
 per manus tradidit. Is sepultus in eo colle, qui nunc pars
 Romanæ est urbis, cognomen colli fecit. Proca deinde regnat.
 Is Numitorem atque Amulium procreat; Numitori, qui stirpis 10
 maximus erat, regnum vetustum Silvii gentis legat. Plus
 tamen vis potuit quam voluntas patris aut verecundia ætatis:
 pulso fratre Amulius regnat. Addit scelerei scelus; stirpem 11
 fratris virilem interimit; fratris filiæ Reæ Silvii per speciem
 honoris, quum Vestalem eam legisset, perpetua virginitate spem
 partus adimit.

Sed debebatur, ut opinor, fati tantæ origo urbis maxi- 4
 mique secundum deorum opes imperii principium. Vi com- 2
 pressa Vestalis quum geminum partum edidisset, seu ita rata,
 seu quia deus auctor culpæ honestior erat, Martem incertæ
 stirpis patrem nuncupat. Sed nec dii nec homines aut ipsam 3

aut stirpem a crudelitate regia vindicant. Sacerdos vineta in
 custodiam datur; pueros in profluentem aquam mitti iubet.
 4 Forte quadam an divinitus super ripas Tiberis effusus lenibus
 stagnis nec adiri usquam ad iusti cursum poterat amnis et,
 posse quamvis languida mergi aqua infantes, spem ferentibus
 5 dabat. Ita, velut defuncti regis imperio, in proxima eluvie,
 ubi nunc ficus Ruminalis est (Romularem vocatam ferunt),
 6 pueros exponunt. Vastæ tum in iis locis solitudines erant.
 Tenet fama, quum fluitantem alveum, quo expositi erant pueri,
 tenuis in sicco aqua destituisset, lupam sitientem ex montibus,
 qui circa sunt, ad puerilem vagitum cursum flexisse; eam sum-
 missas infantibus adeo mitem præbuisse mammas, ut lingua
 7 lambentem pueros magister regii pecoris invenerit (Faustulo
 fuisse nomen ferunt); ab eo ad stabula Larentiæ uxori edu-
 candos datos. Sunt, qui Larentiam vulgato corpore lupam
 inter pastores vocatam putent; inde locum fabulæ ac miraculo
 8 datum. Ita geniti itaque educati, quum primum adolevit ætas,
 nec in stabulis nec ad pecora segnes, venando peragrarare circa
 9 saltus. Hinc robore corporibus animisque sumpto, iam non
 feras tantum subsistere, sed in latrones præda onustos impetus
 facere, pastoribusque rapta dividere, et cum his, crescente in
 dies grege iuvenum, seria ac iocos celebrare.

5 Iam tum in Palatio [monte] Lupercal hoc fuisse ludicrum
 ferunt, et a Pallanteo, urbe Arcadica, Pallantium, dein Palatium
 2 montem appellatum; ibi Euandrum, qui ex eo genere Arcadum
 multis ante tempestatibus tenuerit loca, sollemne allatum ex Ar-
 cadia instituisse, ut nudi iuvenes Lycæum Pana venerantes per
 lusum atque lasciviam currerent, quem Romani deinde vocave-
 3 runt Inuum. Huic deditis ludicro, quum sollemne notum esset,
 insidiosos ob iram prædæ amissæ latrones, quum Romulus vi
 se defendisset, Remum cepisse, captum regi Amulio tradidisse
 4 ultro accusantes. Crimini maxime dabant, in Numitoris agros
 ab iis impetum fieri; inde eos, collecta iuvenum manu, ho-
 stilem in modum prædas agere. Sic ad supplicium Numitori
 5 Remus deditur. Iam inde ab initio Faustulo spes fuerat, re-

giam stirpem apud se educari; nam et expositos iussu regis
 infantes sciebat, et tempus, quo ipse eos sustulisset, ad id
 ipsum congruere; sed rem immaturam nisi aut per occasio-
 nem aut per necessitatem aperiri noluerat. Necessitas prior 6
 venit; ita metu subactus Romulo rem aperit. Forte et Nu-
 mitori, quum in custodia Remum haberet audissetque geminos
 esse fratres, comparando et ætatem eorum et ipsam minime
 servilem indolem, tetigerat animum memoria nepotum, scisci-
 tandoque eodem pervenit, ut haud procul esset, quin Remum
 agnosceret. Ita undique regi dolus nectitur. Romulus non 7
 cum globo iuvenum (nec enim erat ad apertam vim par) sed
 aliis alio itinere iussis certo tempore ad regiam venire pasto-
 ribus, ad regem impetum facit, et a domo Numitoris alia
 comparata manu adiuvat Remus. Ita regem obtruncant. Nu- 8
 mitor inter primum tumultum, hostes invasisse urbem atque
 adortos regiam dictitans, quum pubem Albanam in arcem præ-
 sidio armisque obtinendam avocasset, postquam iuvenes per-
 petrata cæde pergere ad se gratulantes vidit, extemplo ad-
 vocato concilio scelus in se fratris, originem nepotum, ut
 geniti, ut educati, ut cogniti essent, cædem deinceps tyranni
 seque eius auctorem ostendit. Iuvenes per mediam contionem 2
 agmine ingressi quum avum regem salutassent, secuta ex omni
 multitudine consentiens vox ratum nomen imperiumque regi
 efficit.

Ita Numitori Albana re permissa, Romulum Remumque 3
 cupido cepit in iis locis, ubi expositi ubique educati erant,
 urbis condendæ. Et supererat multitudo Albanorum Latino-
 rumque; ad id pastores quoque accesserant, qui omnes facile
 spem facerent, parvam Albam, parvum Lavinium præ ea
 urbe, quæ conderetur, fore. Intervenit deinde his cogitatio- 4
 nibus avitum malum, regni cupido, atque inde foedum cer-
 tamen, coortum a satis miti principio. Quoniam gemini essent
 nec ætatis verecundia discrimen facere posset, ut dii, quorum
 tutelæ ea loca essent, auguriis legerent, qui nomen novæ
 urbi daret, qui conditam imperio regeret, Palatium Romulus,

7 Remus Aventinum ad inaugurandum templa capiunt. Priori Remo augurium venisse fertur, sex vultures; iamque nuntiatio augurio cum duplex numerus Romulo sese ostendisset, utrumque regem sua multitudo consalutaverat: tempore illi præcepto, at
2 hi numero avium regnum trahebant. Inde cum altercatione congressi certamine irarum ad cædem vertuntur; ibi in turba ictus Remus cecidit. Vulgatio fama est, ludibrio fratris Remum novos transiluisse muros; inde ab irato Romulo, quum verbis quoque increpitans adiecisset: „sic deinde, quicumque alius
3 transiliet moenia mea,“ interfectum. Ita solus potitus imperio Romulus; condita urbs conditoris nomine appellata.

Palatium primum, in quo ipse erat educatus, muniit. Sacra diis aliis Albano ritu, Græco Herculi, ut ab Euandro
4 instituta erant, facit. Herculem in ea loca, Geryone interempto, boves mira specie abegisse memorant, ac prope Tiberim fluvium, qua præ se armentum agens nando traiecerat, loco herbido, ut quiete et pabulo læto reficeret boves, et ipsum
5 fessum via procubuisse. Ibi quum eum cibo vinoque gravatum sopor oppressisset, pastor accola eius loci, nomine Cacus, ferox viribus, captus pulchritudine boum quum avertere eam prædam vellet, quia, si agendo armentum in speluncam compulisset, ipsa vestigia quærentem dominum eo deductura erant, aversos boves, eximium quemque pulchritudine, caudis in speluncam
6 traxit. Hercules ad primam auroram somno excitus quum gregem perlustrasset oculis et partem abesse numero sensisset, perguit ad proximam speluncam, si forte eo vestigia ferrent. Quæ ubi omnia foras versa vidit nec in partem aliam ferre, confusus atque incertus animi ex loco infesto agere porro ar-
7 mentum cocepit. Inde quum actæ boves quædam ad desiderium, ut fit, relictarum mugissent, reddita inclusarum ex spelunca boum vox Herculem convertit. Quem quum ad speluncam vadentem Cacus vi prohibere conatus esset, ictus clava, fidem
8 pastorum nequicquam invocans, mortem occubuit. Euander tum ea, profugus ex Peloponneso, auctoritate magis quam imperio regebat loca, venerabilis vir miraculo litterarum, rei novæ

inter rudes artium homines, venerabilior divinitate credita Carmentæ matris, quam fatiloquam ante Sibyllæ in Italiam adventum miratæ eæ gentes fuerant. Is tum Euander concursu
9 pastorum trepidantium circa advenam manifestæ reum cædis excitus postquam facinus facinorisque causam audivit, habitum formamque viri aliquantum ampliorem augustioremque humana intuens rogitat, qui vir esset. Ubi nomen patremque
10 ac patriam accepit, „Iove nate, Hercules, salve“ inquit; „te mihi mater, veridica interpretes deum, aucturum cælestium numerum cecinit, tibi que aram hic dicatum iri, quam opulentissima olim in terris gens maximam vocet tuoque ritu colat.“
Dextra Hercules data accipere se omen impleturumque fata
11 ara condita ac dicata ait. Ibi tum primum bove eximia capta
12 de grege sacrum Herculi, adhibitis ad ministerium dapemque Potitiis ac Pinariis, quæ tum familiæ maxime inclitæ ea loca incolebant, factum. Forte ita evenit, ut Potitii ad tempus
13 præsto essent iisque exta apponerentur, Pinarii, extis adesis, ad ceteram venirent dapem. Inde institutum mansit, donec Pinarium genus fuit, ne extis sollemnium vescerentur. Potitii
14 ab Euandro edocti antistites sacri eius per multas ætates fuerunt, donec, tradito servis publicis sollemni familiæ ministerio, genus omne Potitiorum interiit. Hæc tum sacra Romulus
15 una ex omnibus peregrina suscepit, iam tum immortalitatis virtute partæ, ad quam eum sua fata ducebant, fautor.

Rebus divinis rite perpetratis, vocataque ad concilium
8 multitudine, quæ coalescere in populi unius corpus nulla re præterquam legibus poterat, iura dedit; quæ ita sancta generi
2 hominum agresti fore ratus, si se ipse venerabilem insignibus imperii fecisset, quum cetero habitu se augustiorem, tum maxime lictoribus duodecim sumptis fecit. Alii ab numero avium, quæ
3 augurio regnum portenderant, eum secutum numerum putant; me haud pænitet eorum sententiæ esse, quibus et apparitores hoc genus ab Etruscis finitimis, unde sella curulis, unde toga prætexta sumpta est, et numerum quoque ipsum ductum placet,

et ita habuisse Etruscos, quod ex duodecim populis communiter creato rege singulos singuli populi lictores dederint.

4 Crescebat interim urbs munitionibus alia atque alia appetendo loca, quum in spem magis futuræ multitudinis quam ad
5 id, quod tum hominum erat, munirent. Deinde, ne vana urbis magnitudo esset, alliciendæ multitudinis causa, vetere consilio condentium urbes, qui obscuram atque humilem conciendo ad se multitudinem natam e terra sibi prolem ementiebantur, locum, qui nunc sæptus descendentibus inter duos lucos est, asy-
6 lum aperit. Eo ex finitimis populis turba omnis sine discrimine, liber an servus esset, avida novarum rerum perfugit;
7 idque primum ad coeptam magnitudinem roboris fuit. Quum iam virium haud pæniteret, consilium deinde viribus parat. Centum creat senatores, sive quia is numerus satis erat, sive quia soli centum erant, qui creari patres possent. Patres certe ab honore, patriciique progenies eorum appellati.

9 Iam res Romana adeo erat valida, ut cuilibet finitimarum civitatum bello par esset; sed penuria mulierum hominis ætatem duratura magnitudo erat, quippe quibus nec domi spes
2 prolis nec cum finitimis connubia essent. Tum ex consilio patrum Romulus legatos circa vicinas gentes misit, qui societatem connubiumque novo populo peterent: urbes quoque, ut
3 cetera, ex infimo nasci; dein, quas sua virtus ac dii iuvent, magnas sibi opes magnumque nomen facere; satis scire, origini Romanæ et deos affuisse et non defuturam virtutem; proinde ne gravarentur homines cum hominibus sanguinem ac
4 genus miscere. Nusquam benigne legatio audita est; adeo simul spernebant, simul tantam in medio crescentem molem sibi ac posteris suis metuebant. A plerisque rogitantibus dimissi, ecquod feminis quoque asylum aperuissent; id enim de-
6 mum compar connubium fore. Ægre id Romana pubes passa, et haud dubie ad vim spectare res coepit. Cui tempus locumque aptum ut daret Romulus, ægritudinem animi dissimulans ludos ex industria parat Neptuno equestri sollemnes; Consualia
7 vocat. Indici deinde finitimis spectaculum iubet; quantoque

apparatu tum sciebant aut poterant, concelebrat, ut rem claram expectatamque faceret. Multi mortales convenere, studio 8 etiam videndæ novæ urbis, maxime proximi quique, Cænienses, Crustumini, Antemnates; etiam Sabinorum omnis multitudo cum liberis ac coniugibus venit. Invitati hospitaliter per domos quum situm moeniaque et frequentem tectis urbem vidissent, mirantur, tam brevi rem Romanam crevisse. Ubi 10 spectaculi tempus venit, deditæque eo mentes cum oculis erant, tum ex composito orta vis, signoque dato iuventus Romana ad rapiendas virgines discurret. Magna pars forte, in quem 11 quæque inciderat, raptæ; quasdam forma excellentes, primoribus patrum destinatas, ex plebe homines, quibus datum negotium erat, domos deferebant. Unam longe ante alias insignem specie ac pulchritudine a globo Talassii cuiusdam raptam ferunt, multisque sciscitantibus, cuinam eam ferrent, identidem, ne quis violaret, Talassio ferri clamitatum; inde nuptialem hanc vocem factam.

Turbato per metum ludicro, mæsti parentes virginum 13 profugiunt, incusantes violati hospitii foedus deumque invocantes, cuius ad sollemne ludosque per fas ac fidem decepti venissent. Nec raptis aut spes de se melior aut indignatio 14 est minor. Sed ipse Romulus circumibat docebatque, patrum id superbia factum, qui connubium finitimis negassent; illas tamen in matrimonio, in societate fortunarum omnium civitatisque et, quo nihil carius humano generi sit, liberum fore; mollirent modo iras et, quibus fors corpora dedisset, darent 15 animos; sæpe ex iniuria postmodum gratiam ortam; eoque melioribus usuras viris, quod annisurus pro se quisque sit, ut, quum suam vicem functus officio sit, parentium etiam patriæque expleat desiderium. Accedebant blanditiæ virorum, 16 factum purgantium cupiditate atque amore, quæ maxime ad muliebre ingenium efficaces preces sunt. Iam admodum 10 mitigati animi raptis erant; at raptarum parentes tum maxime sordida veste lacrimisque et querelis civitates concitabant. Nec domi tantum indignationes continebant, sed con-

gregabantur undique ad T. Tatium, regem Sabinorum, et legationes eo, quod maximum Tatii nomen in iis regionibus erat, conveniebant.

2 Cæninenses Crustumini et Antemnates erant, ad quos eius iniuriæ pars pertinebat. Lente agere iis Tatius Sabini-
que visi sunt; ipsi inter se tres populi communiter bellum
3 parant. Ne Crustumini quidem atque Antemnates pro ardore iraque Cæninensium satis se impigre movent; ita per se ipsum
4 nomen Cæninum in agrum Romanum impetum facit. Sed effuse vastantibus fit obvius cum exercitu Romulus, levique certamine docet, vanam sine viribus iram esse. Exercitum fundit fugatque, fusum persequitur; regem in proelio obtruncat et spoliât; duce hostium occiso, urbem primo impetu capit.
5 Inde exercitu victore reducto, ipse, quum factis vir magnificus tum factorum ostentator haud minor, spolia ducis hostium cæsi suspensa fabricato ad id apte ferculo gerens in Capitolium escendit; ibique ea quum ad quercum pastoribus sacram deposuisset, simul cum dono designavit templo Iovis
6 fines cognomenque addidit deo. „Iuppiter Feretri“ inquit, „hæc tibi victor Romulus rex regia arma fero, templumque his regionibus, quas modo animo metatus sum, dedico, sedem opimis spoliis, quæ, regibus ducibusque hostium cæsis, me
7 auctorem sequentes posterius ferent.“ Hæc templi est origo, quod primum omnium Romæ sacratum est. Ita deinde diis visum, nec irritam conditoris templi vocem esse, qua laturos eo spolia posteros nuncupavit, nec multitudine compotum eius doni vulgari laudem. Bina postea inter tot annos, tot bella opima parta sunt spolia; adeo rara eius fortuna decoris fuit.

11 Dum ea ibi Romani gerunt, Antemnatum exercitus per occasionem ac solitudinem hostiliter in fines Romanos incursionem facit. Raptim et ad hos Romana legio ducta palatos
2 in agris oppressit. Fusi igitur primo impetu et clamore hostes; oppidum captum; duplicique victoria ovantem Romulum Hersilia coniux precibus raptarum fatigata orat, ut parentibus earum det veniam et in civitatem accipiat; ita rem coalescere

concordia posse. Facile impetratum. Inde contra Crustumini-
3 nos profectus bellum inferentes. Ibi minus etiam, quod alienis cladibus ceciderant animi, certaminis fuit. Utroque colo-
4 niæ missæ; plures inventi, qui propter ubertatem terræ in Crustumini nomine darent. Et Romam inde frequenter migratum est, a parentibus maxime ac propinquis raptarum.

Novissimum ab Sabinis bellum ortum, multoque id maxi-
5 mum fuit; nihil enim per iram aut cupiditatem actum est, nec ostenderunt bellum prius, quam intulerunt. Consilio etiam
6 additus dolus. Sp. Tarpeius Romanæ præerat arci. Huius filiam virginem auro corrumpit Tatius, ut armatos in arcem accipiat; aquam forte ea tum sacris extra moenia petitem ierat. Accepti obrutam armis necavere, seu ut vi capta potius
7 arx videretur, seu prodendi exempli causa, ne quid usquam fidum proditori esset. Additur fabula, quod vulgo Sabini au-
8 reas armillas magni ponderis brachio lævo gemmatosque magna specie anulos habuerint, pepigisse eam, quod in sinistris manibus haberent; eo scuta illi pro aureis donis congesta. Sunt,
9 qui eam ex pacto tradendi, quod in sinistris manibus esset, directo arma petisse dicant, et fraude visam agere sua ipsam peremptam mercede.

Tenuere tamen arcem Sabini; atque inde postero die, 12
quum Romanus exercitus instructus, quod inter Palatinum Capitolinumque collem campi est, compleret, non prius descendunt in æquum, quam, ira et cupiditate recuperandæ arcis stimulante animos, in adversum Romani subiere. Principes
2 utrinque pugnam ciebant ab Sabinis Mettius Curtius, ab Romanis Hostius Hostilius. Hic rem Romanam iniquo loco ad prima signa animo atque audacia sustinebat. Ut Hostius ce-
3 cidit, confestim Romana inclinatur acies fusaque est. Ad veterem portam Palatii Romulus, et ipse turba fugientium actus, arma ad cælum tollens, „Iuppiter tuis“ inquit „iussus avibus
4 hic in Palatio prima urbi fundamenta ieci. Arcem iam scelere emptam Sabini habent; inde huc armati, superata media valle, tendunt; at tu, pater deum hominumque, hinc saltem arce
5

6 hostes; deme terrorem Romanis fugamque foedam siste. Hic
ego tibi templum Statori Iovi, quod monumento sit posteris,
7 tua praesenti ope servatam urbem esse, voveo.“ Hæc pre-
tus, velut si sensisset auditas preces, „hinc“ inquit, „Romani,
Iuppiter optimus maximus resistere atque iterare pugnam iu-
8 bet.“ Restitere Romani tanquam caelesti voce iussi; ipse ad
primores Romulus provolat. Mettius Curtius ab Sabinis prin-
ceps ab arce decucurrerat et effusos egerat Romanos toto
quantum foro spatium est. Nec procul iam a porta Palatii
erat, clamitans: „vicinus perfidos hospites, imbelles hostes;
9 iam sciunt, longe aliud esse virgines rapere, aliud pugnare
cum viris.“ In eum hæc gloriantem cum globo ferocissimo-
rum iuvenum Romulus impetum facit. Ex equo tum forte
Mettius pugnabat; eo pelli facilius fuit. Pulsus Romani per-
sequuntur; et alia Romana acies, audacia regis accensa, fundit
10 Sabinos. Mettius in paludem sese, strepitu sequentium tre-
pidante equo, coniecit; averteratque ea res etiam Sabinos
tanti periculo viri. Et ille quidem, annuentibus ac vocantibus
suis, favore multorum addito animo, evadit; Romani Sabini-
que in media convalle duorum montium redintegrant proelium;
13 sed res Romana erat superior. Tum Sabinæ mulieres, quarum
ex iniuria bellum ortum erat, crinibus passis scissaque veste, victo
malis muliebri pavore ausæ se inter tela volantia inferre, ex trans-
2 verso impetu facto dirimere infestas acies, dirimere iras, hinc
patres hinc viros orantes, ne sanguine se nefando soceri generique
respergerent; ne parricidio macularent partus suos, nepotum
3 illi, hi liberum progeniem. „Si affinitatis inter vos, si connubii
piget, in nos vertite iras; nos causa belli, nos vulnerum ac
cædium viris ac parentibus sumus; melius peribimus quam
4 sine alteris vestrum viduæ aut orbæ vivemus.“ Movet res
quum multitudinem tum duces; silentium et repentina fit quies;
inde ad foedus faciendum duces prodeunt. Nec pacem modo,
sed civitatem unam ex duabus faciunt. Regnum consociant;
5 imperium omne conferunt Romam. Ita geminata urbe, ut Sa-
binis tamen aliquid daretur, Quirites a Curibus appellati.

Monumentum eius pugnæ, ubi primum ex profunda emersus
palude equus Curtium in vado statuit, Curtium lacum ap-
pellarunt.

Ex bello tam tristi læta repente pax cariores Sabinas 6
viris ac parentibus et ante omnes Romulo ipsi fecit. Itaque
quum populum in curias triginta divideret, nomina earum curiis
imposuit. Id non traditur, quum haud dubie aliquanto nume- 7
rus maior hoc mulierum fuerit, ætate an dignitatibus suis vi-
rorumve an sorte lectæ sint, quæ nomina curiis darent. Eo- 8
dem tempore et centuriæ tres equitum conscriptæ sunt. Ram-
nenses ab Romulo, ab T. Tatio Titienses appellati; Lucerum
nominis et originis causa incerta est. Inde non modo commune,
sed concors etiam regnum duobus regibus fuit.

Post aliquot annos propinqui regis Tatii legatos Lau- 14
rentium pulsant; quumque Laurentes iure gentium agerent,
apud Tatium gratia suorum et preces plus poterant. Igitur
illorum poenam in se vertit; nam Lavinii, quum ad sol- 2
lemne sacrificium eo venisset, concursu facto interficitur. Eam 3
rem minus ægre, quam dignum erat, tulisse Romulum ferunt,
seu ob infidam societatem regni, seu quia haud iniuria cæsum
credebat. Itaque bello quidem abstinuit; ut tamen expia-
rentur legatorum iniuriæ regisque cædes, foedus inter Romam
Laviniumque urbes renovatum est.

Et cum his quidem insperata pax erat; aliud multo pro- 4
pius atque in ipsis prope portis bellum ortum. Fidenates ni-
mis vicinas prope se convalescere opes rati, priusquam tan-
tum roboris esset, quantum futurum apparebat, occupant bel-
lum facere. Iuventute armata immissa, vastatur agri quod
inter urbem ac Fidenas est; inde ad lævam versi, quia dextra 5
Tiberis arcebat, cum magna trepidatione agrestium populantur,
tumultusque repens ex agris in urbem illatus pro nuntio fuit.
Excitus Romulus (neque enim dilationem pati tam vicinum 6
bellum poterat) exercitum educit, castra a Fidenis mille pas-
sum locat. Ibi modico præsidio relicto, egressus omnibus 7
copiis partem militum locis circa densa obsita virgulta ob-

scuris subsidere in insidiis iussit; cum parte maiore atque omni equitatu profectus, id quod quærebat, tumultuoso et minaci genere pugnae, adequitando ipsis prope portis, hostem excivit. Fugae quoque, quae simulanda erat, eadem equestris pugna causam minus mirabilem dedit. Et quum, velut inter pugnae fugaeque consilium trepidante equitatu, pedes quoque referret gradum, plenis repente portis effusi hostes, impulsæ Romana acie, studio instandi sequendique trahuntur ad locum insidiarum. Inde subito exorti Romani transversam invadunt hostium aciem; addunt pavorem mota e castris signa eorum, qui in præsidio relictæ fuerant. Ita multiplici terrore perculsi Fidenates prius pæne, quam Romulus, quique cum eo visi erant, circumagerent frenis equos, terga vertunt; multoque effusius, quippe vera fuga, qui simulantes paulo ante secui erant, oppidum repetebant. Non tamen eripuerunt se hosti; hærens in tergo Romanus, priusquam fores portarum obicerentur, velut agmine uno irrumpit.

15 Belli Fidenatis contagione irritati Veientium animi et consanguinitate (nam Fidenates quoque Etrusci fuerunt), et quod ipsa propinquitas loci, si Romana arma omnibus infesta finitimis essent, stimulabat. In fines Romanos excucurrerunt populabundi magis quam iusti more belli. Itaque non castris positæ, non expectato hostium exercitu, raptam ex agris prædam portantes Veios rediere. Romanus contra, postquam hostem in agris non invenit, dimicationi ultimæ instructus intentusque Tiberim transit. Quem postquam castra ponere et ad urbem accessurum Veientes audivere, obviam egressi, ut potius acie decernerent, quam inclusi de tectis moenibusque dimicaret. Ibi viribus nulla arte adiutis, tantum veterani robore exercitus rex Romanus vicit; persecutusque fusos ad moenia hostes urbe valida muris ac situ ipso munita abstinuit; agros rediens vastat, ulciscendi magis quam prædæ studio; 5 eaque clade haud minus quam adversa pugna subacti Veientes pacem petitum oratores Romam mittunt. Agri parte multatis in centum annos indutiæ datæ.

Hæc ferme Romulo regnante domi militiæque gesta, quorum nihil absonum fidei divinæ originis divinitatisque post mortem creditæ fuit, non animus in regno avito recuperando, non condendæ urbis consilium, non bello ac pace firmandæ. Ab illo enim profecto viribus datis tantum valuit, ut in 7 quadraginta deinde annos tutam pacem haberet. Multitudini 8 tamen gratior fuit quam patribus, longe ante alios acceptissimus militum animis; trecentosque armatos ad custodiam corporis, quos Celeres appellavit, non in bello solum sed etiam in pace habuit.

XV. His immortalibus editis operibus, quum ad exercitum recensendum contionem in campo ad Capræ paludem haberet, subito coorta tempestas cum magno fragore tonitribusque tam denso regem operuit nimbo, ut conspectum eius contioni abstulerit; nec deinde in terris Romulus fuit. Romana pubes, 2 sedato tandem pavore, postquam ex tam turbido die serena et tranquilla lux rediit, ubi vacuum sedem regiam vidit, etsi satis credebat patribus, qui proximi steterant, sublimem raptum procella, tamen velut orbitatis metu icta mæstum aliquamdiu silentium obtinuit. Deinde a paucis initio facto, deum deo natum, regem parentemque urbis Romanæ salvare universi Romulum iubent; pacem precibus exposcunt, uti volens propitius suam semper sospitet progeniem. Fuisse credo 4 tum quoque aliquos, qui discerptum regem patrum manibus taciti arguerent; manavit enim hæc quoque, sed perobscura fama; illam alteram admiratio viri et pavor præsens nobilitavit. Et consilio etiam unius hominis addita rei dicitur fides. 5 Namque Proculus Iulius, sollicita civitate desiderio regis et infensa patribus, gravis, ut traditur, quamvis magnæ rei auctor, in contionem prodit. „Romulus“ inquit, „Quirites, parens urbis huius, prima hodierna luce cælo repente delapsus se mihi obvium dedit. Quum perfusus horrore venerabundus adstissem, petens precibus, ut contra intueri fas esset, „Abi, 7 nuntia“ inquit „Romanis, cælestes ita velle, ut mea Roma caput orbis terrarum sit; proinde rem militarem colant, sciant-

que et ita posteris tradant, nullas opes humanas armis Ro-
8 manis resistere posse.“ „Hæc“ inquit „locutus sublimis abiit“. Mirum, quantum illi viro nuntianti hæc fidei fuerit, quamque desiderium Romuli apud plebem exercitumque facta fide immortalitatis lenitum sit.

17 Patrum interim animos certamen regni ac cupido versa-
bat; needum ad singulos, quia nemo magnopere eminebat
in novo populo, pervenerat; factionibus inter ordines certabatur.
2 Oriundi ab Sabinis, ne, quia post Tatii mortem ab sua parte
non erat regnatum, in societate æqua possessionem imperii
amitterent, sui corporis creari regem volebant; Romani veteres
3 peregrinum regem aspernabantur. In variis voluntatibus reg-
nari tamen omnes volebant, libertatis dulcedine nondum ex-
4 perta. Timor deinde patres incessit, ne civitatem sine im-
perio, exercitum sine duce, multarum circa civitatum irritatis
animis, vis aliqua externa adoriretur. Et esse igitur aliquod
caput placebat, et nemo alteri concedere in animum induce-
5 bat. Ita rem inter se centum patres, decem decuriis factis
singulisque in singulas decurias creatis, qui summæ rerum
6 præessent, consociant. Decem imperitabant; unus cum insigni-
bus imperii et lictoribus erat; quinque dierum spatio finie-
batur imperium ac per omnes in orbem ibat; annumque in-
tervallum regni fuit. Id ab re, quod nunc quoque tenet no-
7 men, interregnum appellatum. Fremere deinde plebs, multi-
plicatam servitutem, centum pro uno dominos factos; nec
8 ultra nisi regem et ab ipsis creatum videbantur passuri. Quum
sensissent ea moveri patres, offerendum ultro rati, quod
amissuri erant, ita gratiam ineunt, summa potestate populo
9 permissa, ut non plus darent iuris quam detinerent. Decre-
verunt enim, ut, quum populus regem iussisset, id sic ratum
esset, si patres auctores fierent. Hodie quoque in legibus
magistratibusque rogandis usurpatur idem ius, vi adempta:
priusquam populus suffragium ineat, in incertum comitiorum
10 eventum datres auctores fiunt. Tum interrex, contione advo-
cata, „Quod bonum faustum felixque sit“ inquit, „Quirites, re-

gem create; ita patribus visum est. Patres deinde, si dig-
num, qui secundus ab Romulo numeretur, crearitis, auctores
fient.“ Adeo id gratum plebi fuit, ut, ne victi beneficio vi- 11
derentur, id modo sciscerent iuberentque, ut senatus decerneret,
qui Romæ regnaret.

Inclita iustitia religioque ea tempestate Numæ Pompilii 18
erat. Curibus Sabinis habitabat, consultissimus vir, ut in illa
quisquam esse ætate poterat, omnis divini atque humani iuris.
Auctorem doctrinæ eius, quia non exstat alius, falso Samium 2
Pythagoram edunt, quem Servio Tullio regnante Romæ, centum
amplius post annos, in ultima Italiæ ora circa Metapontum
Heracleamque et Crotona iuvenum æmulantium studia coetus
habuisse constat. Ex quibus locis, etsi eiusdem ætatis fuisset, 3
qua fama in Sabinos aut quo linguæ commercio quemquam
ad cupiditatem discendi excivisset? quove præsidio unus per
tot gentes dissonas sermone moribusque pervenisset? Suapte 4
igitur ingenio temperatum animum virtutibus fuisse opinor
magis, instructumque non tam peregrinis artibus quam disci-
plina tetrica ac tristi veterum Sabinorum, quo genere nullum
quondam incorruptius fuit. Audito nomine Numæ patres Ro- 5
mani, quanquam inclinari opes ad Sabinos rege inde sumpto
videbantur, tamen neque se quisquam nec factionis suæ alium
nec denique patrum aut civium quemquam præferre illi viro
ausi, ad unum omnes Numæ Pompilio regnum deferendum
decernunt. Accitus, sicut Romulus augurato urbe condenda 6
regnum adeptus est, de se quoque deos consuli iussit. Inde
ab augure, cui deinde honoris ergo publicum id perpetuum-
que sacerdotium fuit, deductus in arcem in lapide ad meri-
diem versus consedit. Augur ad lævam eius capite velato 7
sedem cepit, dextra manu baculum sine nodo aduncum tenens,
quem lituum appellarunt. Inde ubi, prospectu in urbem agrum-
que capto, deos precatus regiones ab oriente ad occasum de-
terminavit, dexteris ad meridiem partes, lævas ad septentrionem
esse dixit; signum contra, quo longissime conspectum oculi 8
ferebant, animo finivit; tum lituo in lævam manum translato,

9 dextra in caput Numæ imposita, precatus ita est: „Iuppiter pater, si est fas, hunc Numam Pompilium, cuius ego caput teneo, regem Romæ esse, uti tu signa nobis certa acclarrassis
10 inter eos fines, quos feci.“ Tum peregit verbis auspicia, quæ mitti vellet. Quibus missis, declaratus rex Numa de templo descendit.

- 19 Qui regno ita potitus urbem novam, conditam vi et armis, iure eam legibusque ac moribus de integro condere parat.
2 Quibus quum inter bella assuescere videret non posse (quippe efferari militia animos), mitigandum ferocem populum armorum desuetudine ratus, Ianum ad infimum Argiletum indicem pacis bellicque fecit, apertus ut in armis esse civitatem, clausus pa-
3 catos circa omnes populos significaret. Bis deinde post Numæ regnum clausus fuit, semel T. Manlio consule post Punicum primum perfectum bellum, iterum, quod nostræ ætati dii de-
4 derunt ut videremus, post bellum Actiacum, ab imperatore Cæsare Augusto pace terra marique parta. Clauso eo, quum omnium circa finitimorum societate ac foederibus innoxisset animos, positus externorum periculorum curis, ne luxuriarent otio animi, quos metus hostium disciplinaque militaris continuerat, omnium primum, rem ad multitudinem imperitam et illis sæculis rudem efficacissimam, deorum metum iniiciendum
5 ratus est. Qui quum descendere ad animos sine aliquo commento miraculi non posset, simulat sibi cum dea Egeria congressus nocturnos esse; eius se monitu, quæ acceptissima diis essent, sacra instituere, sacerdotes suos cuique deorum præ-
6 ficere. Atque omnium primum ad cursus lunæ in duodecim menses describit annum; quem, quia tricenos dies singulis mensibus luna non explet desuntque dies solido anno, qui solstitiali circumagitur orbe, intercalariis mensibus interponendis ita dispensavit, ut vicesimo anno ad metam eandem solis, unde orsi essent, plenis omnium annorum spatiis dies con-
7 gruerent. Idem nefastos dies fastosque fecit, quia aliquando
20 nihil cum populo agi utile futurum erat. Tum sacerdotibus creandis animum adiecit, quanquam ipse plurima sacra obibat,

ea maxime, quæ nunc ad Dialem flaminem pertinent. Sed 2 quia in civitate bellicosa plures Romuli quam Numæ similes reges putabat fore, iturosque ipsos ad bella, ne sacra regiæ vicis desererentur, flaminem Iovi assiduum sacerdotem creavit insignique eum veste et curuli regia sella adornavit. Huic duos flamines adiecit, Marti unum, alterum Quirino, virgines- 3 que Vestæ legit, Alba oriundum sacerdotium et genti conditoris haud alienum. Iis, ut assiduæ templi antistites essent, stipendium de publico statuit; virginitate aliisque cærimoniis venerabiles ac sanctas fecit. Salios item duodecim Marti 4 Gradivo legit, tunicæque pictæ insigne dedit et super tunicam aeneum pectori tegumen; cælestiaque arma, quæ ancilia appellantur, ferre ac per urbem ire canentes carmina cum tripudiis sollempnique saltatu iussit. Pontificem deinde Numam 5 Marcium Marci filium ex patribus legit eique sacra omnia exscripta exsignataque attribuit, quibus hostiis, quibus diebus, ad quæ templa sacra fierent, atque unde in eos sumptus pecunia erogaretur. Cetera quoque omnia publica privataque 6 sacra pontificis scitis subiecit, ut esset, quo consultum plebes veniret, ne quid divini iuris negligendo patrios ritus peregrinosque adsciscendo turbaretur; nec cælestes modo cærimonias, sed 7 iusta quoque funebria placandosque manes ut idem pontifex edoceret, quæque prodigia fulminibus aliove quo visu missa susciperentur atque curarentur. Ad ea elicienda ex mentibus divinis Iovi Elicio aram in Aventino dicavit, deumque consuluit auguriis, quæ suscipienda essent.

Ad hæc consultanda procurandaque multitudine omni a 21 vi et armis conversa, et animi aliquid agendo occupati erant, et deorum assidua insidens cura, quum interesse rebus humanis cæleste numen videretur, ea pietate omnium pectora imbuerat, ut fides ac iusiurandum pro obnoxio legum ac poenarum metu civitatem regerent. Et quum ipsi se homines in regis velut 2 unici exempli mores formarent, tum finitimi etiam populi, qui antea castra, non urbem positam in medio ad sollicitandam omnium pacem crediderant, in eam reverentiam adducti sunt,

ut civitatem totam in cultum versam deorum violare ducerent
 3 nefas. Lucus erat, quem medium ex opaco specu fons per-
 enni rigabat aqua. Quo quia se persæpe Numa sine arbitris
 velut ad congressum deæ inferebat, Camenis eum lucum sa-
 cravit, quod earum ibi concilia cum coniuge sua Egeria essent.
 4 Et soli Fidei sollemne instituit. Ad id sacrarium flamines
 bigis curru arcuato vehi iussit manuque ad digitos usque in-
 voluta rem divinam facere, significantes, fidem tutandam se-
 5 demque eius etiam in dexteris sacratam esse. Multa alia sacri-
 ficia locaque sacris faciendis, quæ Argeos pontifices vocant,
 dedicavit. Omnium tamen maximum eius operum fuit tutela
 6 per omne regni tempus haud minor pacis quam regni. Ita
 duo deinceps reges, alius alia via, ille bello, hic pace, civita-
 tem auxerunt. Romulus septem et triginta regnavit annos,
 Numa tres et quadraginta. Quum valida tum temperata et
 belli et pacis artibus erat civitas.

22 Numæ morte ad interregnum res rediit. Inde Tullum
 Hostilium, nepotem Hostilii, cuius in infima arce clara pugna
 adversus Sabinos fuerat, regem populus iussit; patres auctores
 2 facti. Hic non solum proximo regi dissimilis, sed ferocior
 etiam quam Romulus fuit. Quum ætas viresque, tum avita
 quoque gloria animum stimulabat. Senescere igitur civitatem
 3 otio ratus undique materiam excitandi belli quærebat. Forte
 evenit, ut agrestes Romani ex Albano agro, Albani ex Ro-
 4 mano prædas in vicem agerent. Imperitabat tum Gaius Clui-
 lius Albæ. Utrique legati fere sub idem tempus ad res
 repetendas missi. Tullus præceperat suis, ne quid prius quam
 mandata agerent; satis sciebat, negaturum Albanum; ita pie
 5 bellum indici posse. Ab Albanis socordius res acta; excepti
 hospitio ab Tullo blande ac benigne, comi fronte regis convivium
 celebrant. Tantisper Romani et res repetiverant priores et
 neganti Albano bellum in tricesimum diem indixerant. Hæc
 6 renuntiant Tullo. Tum legatis Tullus dicendi potestatem,
 quid petentes venerint, facit. Illi omnium ignari primum pur-
 gando terunt tempus: se invitos quicquam, quod minus placeat

Tullo, dicturos, sed imperio subigi; res repetitum se venisse;
 ni reddantur, bellum indicere iussos. Ad hæc Tullus „Nuntiate“ 7
 inquit „regi vestro, regem Romanum deos facere testes, uter
 prius populus res repetentes legatos aspernatus dimiserit, ut
 in eum omnes expetant huiusce clades belli“. Hæc nuntiant 23
 domum Albani. Et bellum utrinque summa ope parabatur,
 civili simillimum bello, prope inter parentes natosque, Troia-
 nam utramque prolem, quum Lavinium ab Troia, ab Lavinio
 Alba, ab Albanorum stirpe regum oriundi Romani essent.
 Eventus tamen belli minus miserabilem dimicationem fecit, 2
 quod nec acie certatum est et, tectis modo dirutis alterius
 urbis, duo populi in unum confusi sunt. Albani priores ingenti 3
 exercitu in agrum Romanum impetum fecere. Castra ab urbe
 haud plus quinque milia passuum locant, fossa circumdant;
 fossa Cluilia ab nomine ducis per aliquot sæcula appellata est,
 donec cum re nomen quoque vetustate abolevit. In his castris 4
 Cluilius Albanus rex moritur; dictatorem Albani Mettium
 Fufetium creant. Interim Tullus ferox, præcipue morte regis,
 magnumque deorum numen ab ipso capite orsum in omne
 nomen Albanum expetiturum poenas ob bellum impium dic-
 titans, nocte præteritis hostium castris, infesto exercitu in agrum
 Albanum pergit. Ea res ab stativis excivit Mettium. Ducit, 5
 qua proxime ad hostem potest; inde legatum præmissum nun-
 tiare Tullo iubet, priusquam dimicent, opus esse colloquio; si
 secum congressus sit, satis scire ea se allaturum, quæ nihilo
 minus ad rem Romanam quam ad Albanam pertineant. Haud 6
 aspernatus Tullus, tametsi vana afferri rebatur, in aciem educit.
 Exeunt contra et Albani. Postquam instructi utrinque sta-
 bant, cum paucis procerum in medium duces procedunt. Ibi 7
 infit Albanus: „Iniurias et non redditas res ex foedere, quæ
 repetitæ sint, et ego regem nostrum Cluilium causam huiusce
 esse belli, audisse videor, nec te dubito, Tulle, eadem præ te
 ferre; sed si vera potius quam dictu speciosa dicenda sunt,
 cupido imperii duos cognatos vicinosque populos ad arma sti-
 mulat. Neque, recte an perperam, interpretor; fuerit ista eius 8

deliberatio, qui bellum suscepit, me Albani gerendo bello ducem creavere. Illud te, Tulle, monitum velim. Etrusca res quanta circa nos teque maxime sit, quo propior es Tuscis, hoc magis scis. Multum illi terra, plurimum mari pollent.

9 Memor esto, iam quum signum pugnae dabis, has duas acies spectaculo fore, ut fessos confectosque simul victorem ac victum aggrediantur. Itaque si nos dii amant, quoniam, non contenti libertate certa, in dubiam imperii servitiiue aleam imus, ineamus aliquam viam, qua, utri utris imperent, sine magna clade, sine multo sanguine utriusque populi decerni

10 possit. Haud displicet res Tullo, quanquam quum indole animi tum spe victoriae ferocior erat. Quærentibus utrinque

24 ratio initur, cui et fortuna ipsa præbuit materiam. Forte in duobus tum exercitibus erant trigemini fratres, nec ætate nec viribus dispares. Horatios Curiatiosque fuisse satis constat, nec ferme res antiqua alia est nobilior; tamen in re tam clara nominum error manet, utrius populi Horatii, utrius Curatii fuerint. Auctores utroque trahunt; plures tamen invenio, qui Romanos Horatios vocent; hos ut sequar, inclinatus animus

2 Cum trigeminis agunt reges, ut pro sua quisque patria dimicent ferro; ibi imperium fore, unde victoria fuerit. Nihil

3 recusatur; tempus et locus convenit. Priusquam dimicarent, foedus ictum inter Romanos et Albanos est his legibus, ut, cuius populi cives eo certamine vicissent, is alteri populo cum bona pace imperitaret. Foedera alia aliis legibus, ceterum

4 eodem modo omnia fiunt. Tum ita factum accepimus, nec ullius vetustior foederis memoria est. Fetialis regem Tullum ita rogavit: „Iubesne me, rex, cum patre patrato populi Albani foedus ferire?“ Iubente rege, „Sagmina“ inquit „te, rex, posco.“

5 Rex ait: „[puram] tollito.“ Fetialis ex arce graminis herbam puram attulit. Postea regem ita rogavit: „Rex, facisne me tu regium nuntium populi Romani Quiritium, vasa comitesque meos?“ Rex respondit: „Quod sine fraude mea populiue Ro-

6 mani Quiritium fiat, facio.“ - Fetialis erat M. Valerius; is patrem patratum Sp. Fusium fecit, verbena caput capillosque

tangens. Pater patratus ad iusiurandum patrandum, id est, sancendum fit foedus; multisque id verbis, quæ longo effata carmine non operæ est referre, peragit. Legibus deinde recitatis, „Audi“ inquit, „Iuppiter; audi, pater patrato populi Albani; audi tu, populus Albanus. Ut illa palam prima postrema ex illis tabulis cerave recitata sunt sine dolo malo, utique ea hic hodie rectissime intellecta sunt, illis legibus populus Romanus prior non deficiet. Si prior defexit publico consilio dolo malo, tum ille dies, Iuppiter, populum Romanum sic ferito, ut ego hunc porcum hic hodie feriam; tantoque magis ferito, quanto magis potes pollesque.“ Id ubi dixit, porcum saxo silice percussit. Sua item carmina Albani suumque iusiurandum per suum dictatorem suosque sacerdotes peregerunt.

* Foedere icto, trigemini, sicut convenerat, arma capiunt. 25 Quum sui utrosque adhortarentur, deos patrios, patriam ac parentes, quicquid civium domi, quicquid in exercitu sit, illorum tunc arma, illorum intueri manus, feroces et suoapte ingenio et pleni adhortantium vocibus in medium inter duas acies procedunt. Consederant utrinque pro castris duo exercitus, periculi magis præsentis quam curæ expertes; quippe imperium agebatur in tam paucorum virtute atque fortuna positum. Itaque ergo erecti suspensique in minime gratum spectaculum animo intenduntur. Datur signum, infestisque armis velut acies terni iuvenes magnorum exercituum animos gerentes concurrunt. Nec his nec illis periculum suum, publicum imperium servitiumque obversatur animo futuraque ea deinde patriæ fortuna, quam ipsi fecissent. Ut primo statim concursu increpuere arma micantesque fulsere gladii, horror ingens spectantes perstringit, et neutro inclinata spe torpebat vox spiritusque. Consertis deinde manibus, quum iam non motus tantum corporum agitatioque anceps telorum armorumque, sed vulnera quoque et sanguis spectaculo essent, duo Romani super alium alius, vulneratis tribus Albanis, exspirantes corruerunt. Ad quorum casum quum conclamasset gaudio 6

Albanus exercitus, Romanas legiones iam spes tota, nondum tamen cura deseruerat, exanimes vicem unius, quem tres Curiatii circumsteterant. Forte is integer fuit, ut universis solus nequaquam par, sic adversus singulos ferox. Ergo ut segregaret pugnam eorum, capessit fugam, ita ratus secuturos, ut quemque vulnere affectum corpus sineret. Iam aliquantum spatii ex eo loco, ubi pugnatum est, aufugerat, quum respiciens videt magnis intervallis sequentes, unum haud procul ab sese abesse. In eum magno impetu rediit; et dum Albanus exercitus inclamat Curiatiis, uti opem ferant fratri, iam Horatius, cæso hoste, victor secundam pugnam petebat. Tum clamore, qualis esse ex insperato faventium solet, Romani adiuvant militem suum; et ille defungi proelio festinat. Prius itaque, quam alter, qui nec procul aberat, consequi posset, et alterum Curiatium conficit; iamque æquato Marte singuli supererant, sed nec spe nec viribus pares. Alterum intactum ferro corpus et geminata victoria ferocem in certamen tertium dabat; alter fessum vulnere, fessum cursu trahens corpus victusque fratrum ante se strage victori obiicitur hosti. Nec illud proelium fuit. Romanus exsultans „Duos“ inquit „fratrum Manibus dedi; tertium causæ belli huiusce, ut Romanus Albano imperet, dabo.“ Male sustinenti arma gladium superne iugulo defigit, iacentem spoliatur. Romani ovantes ac gratulantes Horatium accipiunt, eo maiore cum gaudio, quo prope metum res fuerat. Ad sepulturam inde suorum nequaquam paribus animis vertuntur, quippe imperio alteri aucti, alteri dicionis alienæ facti. Sepulcra exstant, quo quisque loco cecidit, duo Romana uno loco propius Albam, tria Albana Romam versus, sed distantia locis, ut et pugnatum est.

26 *xxxv* Priusquam inde digrederentur, roganti Mettius ex foedere icto, quid imperaret, imperat Tullus, uti inventutem in armis habeat; usum se eorum opera, si bellum cum Veientibus foret. Ita exercitus inde domos abducti. Princeps Horatius ibat, trigemina spolia præ se gerens; cui soror virgo, quæ desponsa uni ex Curiatiis fuerat, obvia ante portam Capenam

fuit, cognitoque super humeros fratris paludamento sponsi, quod ipsa confecerat, solvit crines et flebiliter nomine sponsum mortuum appellat. Movet feroci iuveni animum comploratio sororis in victoria sua tantoque gaudio publico. Stricto itaque gladio, simul verbis increpans transfigit puellam. „Abi hinc cum immaturo amore ad sponsum“ inquit, „oblita fratrum mortuorum vivique, oblita patriæ. Sic eat, quæcunque Romana lugebit hostem.“ Atrox visum id facinus patribus plebique, sed recens meritum facto obstabat. Tamen raptus in ius ad regem. Rex, ne ipse tam tristis ingratiue ad vulgus iudicii ac, secundum iudicium, supplicii auctor esset, concilio populi advocato „Duumviro“ inquit, „qui Horatio perduellionem iudicent, secundum legem facio.“ Lex horrendi carminis erat: „Duumviri perduellionem iudicent; si a duumviris provocarit, provocatione certato; si vincent, caput obnubito; infelici arbori recte suspendito; verberato vel intra pomœrium vel extra pomœrium.“ Hac lege duumviri creati, qui se absolvere non rebantur ea lege ne innoxium quidem posse, quum condemnassent, tum alter ex iis „Publi Horati, tibi perduellionem iudico“ inquit. „Lictor, colliga manus.“ Accesserat lictor iniiciebatque laqueum. Tum Horatius auctore Tullo, clemente legis interprete, „Provoco“ inquit. Ita provocatione certatum ad populum est. Moti homines sunt in eo iudicio maxime P. Horatio patre proclamante, se filiam iure cæsam iudicare; ni ita esset, patrio iure in filium animadversurum fuisse. Orabat deinde, ne se, quem paulo ante cum egregia stirpe conspexissent, orbem liberis facerent. Inter hæc senex iuvenem amplexus, spolia Curiatorum, fixa eo loco, qui nunc Pila Horatia appellatur, ostentans, „Huncine“, aiebat, „quem modo decoratum ovantemque victoria incedentem vidistis, Quirites, eum sub furca vinctum inter verbera et cruciatus videre potestis? quod vix Albanorum oculi tam deforme spectaculum ferre possent. I, lictor, colliga manus, quæ paulo ante armatæ imperium populo Romano pepererunt. I, caput obnubere liberatoris urbis huius; arbore infelici suspende; verbera vel

intra pomoerium, modo inter illa pila et spolia hostium, vel extra pomoerium, modo inter sepulcra Curiatorum; quo enim ducere hunc iuvenem potestis, ubi non sua decora eum a
 12 tanta foeditate supplicii vindicent? Non tulit populus nec patris lacrimas nec ipsius parem in omni periculo animum, absolveruntque admiratione magis virtutis quam iure causæ; itaque ut cædes manifesta aliquo tamen piaculo lueretur, im-
 13 peratum patri, ut filium expiaret pecunia publica. Is, quibusdam piacularibus sacrificiis factis, quæ deinde genti Horatiæ tradita sunt, transmisso per viam tigillo, capite adoperto velut sub iugum misit iuvenem. Id hodie quoque publice semper
 14 reffectum manet; sororium tigillum vocant. Horatiæ sepulcrum, quo loco corruerat icta, constructum est saxo quadrato.

27 Nec diu pax Albana mansit. Invidia vulgi, quod tribus militibus fortuna publica commissa fuerat, vanum ingenium dictatoris corruptit, et, quoniam recta consilia haud bene even-
 2 nerant, pravis reconciliare popularium animos coepit. Igitur ut prius in bello pacem, sic in pace bellum quærens, quia suæ civitati animorum plus quam virium cernebat esse, ad bellum palam atque ex edicto gerendum alios concitat populos, suis
 3 per speciem societatis prodicionem reservat. Fidenates, colonia Romana, Veientibus sociis consilii assumptis, pacto trans-
 4 itionis Albanorum ad bellum atque arma incitantur. Quum Fidenæ aperte descissent, Tullus, Mettius exercituque eius ab Alba accito, contra hostes ducit. Ubi Anienem transiit, ad confluentes collocat castra. Inter eum locum et Fidenas Veien-
 5 tium exercitus Tiberim transierat. Hi et in acie prope flumen tenere dextrum cornu; in sinistro Fidenates propius montes consistunt. Tullus adversus Veientem hostem dirigit suos, Albanos contra legionem Fidenatium collocat. Albano non plus animi erat quam fidei. Nec manere ergo nec trans-
 6 ire aperte ausus sensim ad montes succedit; inde, ubi satis subisse sese ratus est, erigit totam aciem fluctuansque animo, ut tereret tempus, ordines explicat. Consilium erat, qua for-
 7 tuna rem daret, ea inclinare vires. Miraculo primo esse Ro-

manis, qui proximi steterant, ut nudari latera sua sociorum digressu senserunt; inde eques citato equo nuntiat regi abire Albanos. Tullus in re trepida duodecim vocat salios, fanaque Pallori ac Pavori. Equitem clara increpans voce, ut hostes 8 exaudirent, redire in proelium iubet; nihil trepidatione opus esse; suo iussu circumduci Albanum exercitum, ut Fidenatium nuda terga invadant; item imperat, ut hastas equites erigerent. Id factum magnæ parti peditum Romanorum con- 9 spectum abeuntis Albani exercitus intersæpsit; qui viderant, id, quod ab rege auditum erat, rati eo acrius pugnant. Terror ad hostes transit; et audiverant clara voce dictum, et magna pars Fidenatium, ut qui coloni additi Romanis essent, Latine sciebant. Itaque ne subito ex collibus decursu Albanorum 10 intercluderentur ab oppido, terga vertunt. Instat Tullus, fusoque Fidenatium cornu in Veientem alieno pavore perculsum ferocior redit. Nec illi tulere impetum, sed ab effusa fuga flumen obiectum ab tergo arcebat. Quo postquam fuga in- 11 clinavit, alii arma foede iactantes in aquam cæci ruebant, alii, dum cunctantur in ripis, inter fugæ pugnaeque consilium oppressi. Non alia ante Romana pugna atrocior fuit.

Tum Albanus exercitus, spectator certaminis, deductus in 28 campos. Mettius Tullo devictos hostes gratulatur; contra Tullus Mettium benigne alloquitur. Quod bene vertat, castra Albanos Romanis castris iungere iubet; sacrificium lustrale in diem posterum parat. Ubi illuxit, paratis omnibus, ut assolet, 2 vocari ad contionem utrumque exercitum iubet. Præcones ab extremo orsi primos excivere Albanos. Hi, novitate etiam rei moti, ut regem Romanum contionantem audirent, proximi constitere. Ex composito armata circumdatur Romana legio; 3 centurionibus datum negotium erat, ut sine mora imperia exsequerentur. Tum ita Tullus inquit: „Romani, si unquam ante 4 alias ullo in bello fuit, quod primum diis immortalibus gratias ageretis, deinde vestra ipsorum virtuti, hesternum id proelium fuit. Dimicatum est enim non magis cum hostibus quam, quæ dimicatio maior atque periculosior est, cum prodicione ac

5 perfidia sociorum. Nam, ne vos falsa opinio teneat, iniussu
 meo Albani subiere ad montes, nec imperium illud meum,
 sed consilium et imperii simulatio fuit, ut nec vobis, ignoran-
 tibus deseri vos, averteretur a certamine animus, et hostibus,
 6 circumveniri se ab tergo ratis, terror ac fuga iniiceretur. Nec
 ea culpa, quam arguo, omnium Albanorum est; ducem secuti
 sunt, ut et vos, si quo ego inde agmen declinare voluissem,
 fecissetis. Mettius ille est ductor itineris huius, Mettius idem
 huius machinator belli, Mettius foederis Romani Albanique
 ruptor. Audeat deinde talia alius, nisi in hunc insigne iam
 7 documentum mortalibus dederō. Centuriones armati Mettium
 circumstant; rex cetera, ut orsus erat, peragit: „Quod bonum
 faustum felixque sit populo Romano ac mihi vobisque, Albani,
 populum omnem Albanum Romam traducere in animo est, ci-
 vilitatem dare plebi, primores in patres legere, unam urbem,
 unam rem publicam facere; ut ex uno quondam in duos po-
 8 pulos divisa Albana res est, sic nunc in unum redeat.“ Ad
 hæc Albana pubes, inermis ab armatis sæpta, in variis volun-
 9 tatibus communi tamen metu cogente, silentium tenet. Tum
 Tullus „Meti Fufeti“ inquit, „si ipse discere posses fidem
 ac foedera servare, vivo tibi ea disciplina a me adhibita esset;
 nunc quoniam tuum insanabile ingenium est, at tu tuo sup-
 plicio doce humanum genus ea sancta credere, quæ a te vio-
 lata sunt. Ut igitur paulo ante animum inter Fidenatem
 Romanamque rem ancipitem gessisti, ita iam corpus passim
 10 distrahendum dabis.“ Exinde duabus admotis quadrigis, in
 currus earum distentum illigat Mettium; deinde in diversum
 iter equi concitati, lacerum in utroque curru corpus, qua in-
 11 hæserant vinculis membra, portantes. Avertere omnes ab tanta
 foeditate spectacula oculos. Primum ultimumque illud suppli-
 cium apud Romanos exempli parum memoris legum humana-
 rum fuit; in aliis gloriari licet, nulli gentium mitiores placu-
 isse poenas.

29 Inter hæc iam præmissi Albani erant equites, qui mul-
 tudinem traducerent Romam. Legiones deinde ductæ ad di-

ruendam urbem. Quæ ubi intravere portas, non quidem fuit 2
 tumultus ille nec pavor, qualis captarum esse urbium solet,
 quum, effractis portis stratisve ariete muris aut arce vi capta,
 clamor hostilis et cursus per urbem armatorum omnia ferro
 flammaque miscet; sed silentium triste ac tacita mæstitia ita 3
 defixit omnium animos, ut præ metu obliti, quid relinquerent,
 quid secum ferrent, deficiente consilio rogitantesque alii alios,
 nunc in liminibus starent, nunc errabundi domos suas, ultimum
 illud visuri, pervagarentur. Ut vero iam equitum clamor ex- 4
 ire iubentium instabat, iam fragor tectorum, quæ diruebantur,
 ultimis urbis partibus audiebatur, pulvisque ex distantibus locis
 ortus velut nube inducta omnia impleverat, raptim, quibus quis-
 que poterat, elatis, quum larem ac penates tectaque, in quibus
 natus quisque educatusque esset, relinquentes exirent, iam con-
 tinens agmen migrantium impleverat vias, et conspectus alio- 5
 rum mutua miseratione integrabat lacrimas, vocesque etiam
 miserabiles exaudiebantur, mulierum præcipue, quum obsessa ab
 armatis templa angusta præterirent ac velut captos relinque-
 rent deos. Egressis urbem Albanis, Romanus passim publica 6
 privataque omnia tecta adæquat solo, unaque hora quadrin-
 gentorum annorum opus, quibus Alba steterat, excidio ac rui-
 nis dedit. Templis tamen deum (ita enim edictum ab rege
 fuerat) temperatum est.

Roma interim crescit Albæ ruinis. Duplicatur civium 30
 numerus; Cælius additur urbi mons, et, quo frequentius ha-
 bitaretur, eam sedem Tullus regiæ capit, ibique deinde habi-
 tavit. Principes Albanorum in patres, ut ea quoque pars rei 2
 publicæ cresceret, legit, Tullios, Servilios, Quinctios, Geganios,
 Curiatios, Cloelios; templumque ordini ab se aucto curiam
 fecit, quæ Hostilia usque ad patrum nostrorum ætatem ap-
 pellata est. Et ut omnium ordinum viribus aliquid ex novo 3
 populo adiceretur, equitum decem turmas ex Albanis legit,
 legiones et veteres eodem supplemento explevit et novas
 scripsit.

Hac fiducia virium Tullus Sabinis bellum indicit, genti 4

ea tempestate secundum Etruscos opulentissimæ viris armisque. Utrunque iniuriæ factæ ac res nequicquam erant repetitæ:
 5 Tullus ad Feroniæ fanum mercatu frequenti negotiatores Romanos comprehensos querebatur, Sabini, servos suos prius in
 6 lucum confugisse ac Romæ retentos. Hæ causæ belli ferebantur. Sabini, haud parum memores, et suarum virium partem Romæ ab Tatio locatam et Romanam rem nuper etiam adiectione populi Albani auctam, circumspicere et ipsi externa auxilia.
 7 Etruria erat vicina, proximi Etruscorum Veientes. Inde, ob residuas bellorum iras maxime sollicitatis ad defectionem animis, voluntarios traxere, et apud vagos quosdam ex inopi plebe etiam merces valuit; publico auxilio nullo adiuti sunt, valuitque apud Veientes (nam de ceteris minus mirum est) pacta cum
 8 Romulo indutiarum fides. Quin bellum utrinque summa ope pararent, vertique in eo res videretur, utri prius arma inferrent, 9 occupat Tullus in agrum Sabinum transire. Pugna atrox ad silvam Malitiosam fuit, ubi et peditum quidem robore, ceterum
 10 equitatu aucto nuper plurimum Romana acies valuit. Ab equitibus repente invecitis turbati ordines sunt Sabinorum, nec pugna deinde illis constare nec fuga explicari sine magna cæde potuit.
 31 Devictis Sabinis, quum in magna gloria magnisque opibus regnum Tulli ac tota res Romana esset, nuntiatum regi patri-
 2 busque est, in monte Albano lapidibus pluisse. Quod quum credi vix posset, missis ad id visendum prodigium, in conspectu, haud aliter quam quum grandinem venti glomeratam in terras
 3 agunt, crebri cecidere cælo lapides. Visi etiam audire vocem ingentem ex summi cacuminis luco, ut patrio ritu sacra Albani facerent, quæ, velut diis quoque simul cum patria relictis, oblivioni dederant, et aut Romana sacra susceperant aut for-
 4 tunæ, ut fit, obirati cultum reliquerant deum. Romanis quoque ab eodem prodigio novendiale sacrum publice susceptum est, seu voce cælesti ex Albano monte missa (nam id quoque traditur) seu haruspicum monitu; mansit certe sollemne, ut, quandoque idem prodigium nuntiaretur, feriæ per novem dies agerentur.

Haud ita multo post pestilentia laboratum est. Unde 5 quum pigritia militandi oreretur, nulla tamen ab armis quies dabatur a bellicoso rege, salubriora etiam credente militiæ quam domi iuvenum corpora esse, donec ipse quoque longinquo morbo est implicitus. Tunc adeo fracti simul cum cor- 6 pore sunt spiritus illi feroces, ut, qui nihil ante ratus esset minus regium quam sacris dedere animum, repente omnibus magnis parvisque superstitionibus obnoxius degeret religionibusque etiam populum impletet. Vulgo iam homines, eum 7 statum rerum, qui sub Numa rege fuerat, requirentes, unam opem ægris corporibus relictam, si pax veniaque ab diis impetrata esset, credebant. Ipsum regum tradunt volventem commen- 8 tarios Numæ, quum ibi quædam occulta sollemnia sacrificia Iovi Elicio facta invenisset, operatum iis sacris se abdidisse; sed non rite initum aut curatum id sacrum esse, nec solum nullam ei oblatam cælestium speciem, sed ira Iovis sollicitati prava religione fulmine ictum cum domo conflagrasse. Tullus magna gloria belli regnavit annos duos et triginta.

Mortuo Tullo res, ut institutum iam inde ab initio erat, 32 ad patres redierat, hique interregem nominaverant. Quo comitia habente Ancum Marcium regem populus creavit; patres fuere auctores. Numæ Pompilii regis nepos, filia ortus, Ancus Marcius erat. Qui ut regnare coepit, et avitæ gloriæ 2 memor et quia proximum regnum, cetera egregium, ab una parte haud satis prosperum fuerat, aut neglectis religionibus aut prave cultis, longe antiquissimum ratus sacra publica, ut ab Numa instituta erant, facere, omnia ea ex commentariis regis pontificem in album elata proponere in publico iubet. Inde et civibus otii cupidis et finitimis civitatibus facta spes, in avi mores atque instituta regem abiturum. Igitur 3 Latini, cum quibus Tullo regnante ictum foedus erat, sustulerant animos, et, quum incursionem in agrum Romanum fecissent, repetentibus res Romanis superbe responsum reddunt, desidem Romanum regem inter sacella et aras acturum esse regnum rati. Medium erat in Anco ingenium, et Numæ et Romuli 4

memor; et præterquam quod avi regno magis necessariam
fuisse pacem credebat quum in novo, tum feroci populo, etiam,
quod illi contigisset otium sine iniuria, id se haud facile ha-
biturum; tentari patientiam et tentatam contemni, temporaque
5 esse Tullo regi aptiora quam Numæ. Ut tamen, quoniam
Numa in pace religiones instituisset, a se bellicæ cærimonie
proderentur, nec gererentur solum, sed etiam indicerentur bella
aliquo ritu, ius ab antiqua gente Æquiculis, quod nunc fetia-
6 les habent, descripsit, quo res repetuntur. Legatus ubi ad
fines eorum venit, unde res repetuntur, capite velato filo
(lanæ velamen est) „Audi, Iuppiter“ inquit; „audite, fines“
(cuiuscunque gentis sunt, nominat); „audiat fas: ego sum
publicus nuntius populi Romani; iuste pieque legatus venio,
7 verbisque meis fides sit“. Peragit deinde postulata. Inde
Iovem testem facit: „Si ego iniuste impieque illos homines
illasque res dedier mihi exposco, tum patriæ compotem me
8 nunquam siris esse.“ Hæc, quum fines suprascendit, hæc, qui-
cunque ei primus vir obvius fuerit, hæc portam ingrediens,
hæc forum ingressus, paucis verbis carminis concepiendique
9 iuris iurandi mutatis, peragit. Si non deduntur, quos exposcit,
diebus tribus et triginta (tot enim sollemnes sunt) peractis
bellum ita indicit: „Audi, Iuppiter, et tu, Iane Quirine, diique
10 omnes cælestes, vosque terrestres vosque inferni, audite: ego
vos testor, populum illum“ (quicumque est, nominat) „iniustum
esse neque ius persolvere; sed de istis rebus in patria maiores
natu consulemus, quo pacto ius nostrum adipiscamur.“ Cum
11 his nuntius Romam ad consulendum redit. Confestim rex
his ferme verbis patres consulebat: „Quarum rerum, litium
causa condixit pater patratus populi Romani Quiritium patri
patrato Priscorum Latinorum hominibusque Priscis Latinis,
quas res nec dederunt nec solverunt nec fecerunt, quas res dari,
solvi, fieri oportuit, dic“ inquit ei, quem primum sententiam ro-
12 gabat, „quid censes?“ Tum ille: „Puro pioque duello quæren-
das censeo, itaque consentio consciscoque“. Inde ordine alii
rogabantur; quandoque pars maior eorum, qui aderant, in

eandem sententiam ibat, bellum erat consensum. Fieri solitum, ut
fetialis hastam ferratam aut [sanguineam] præustam ad fines eorum
ferret et, non minus tribus puberibus præsentibus, diceret: „Quod 13
populi Priscorum Latinorum hominesque Prisci Latini adver-
sus populum Romanum Quiritium fecerunt deliquerunt, quod
populus Romanus Quiritium bellum cum Priscis Latinis iussit
esse, senatusque populi Romani Quiritium censuit consensit
conscivit, ut bellum cum Priscis Latinis fieret, ob eam rem
ego populusque Romanus populis Priscorum Latinorum ho-
minibusque Priscis Latinis bellum indico facioque.“ Id ubi
dixisset, hastam in fines eorum mittebat. Hoc tum modo ab 14
Latinis repetitæ res ac bellum indictum, moremque eum posterius
acceperunt.

Ancus, demandata cura sacrorum flaminibus sacerdoti- 33
busque aliis, exercitu novo conscripto, profectus Politorium, ur-
bem Latinorum, vi cepit; secutusque morem regum priorum,
qui rem Romanam auxerant hostibus in civitatem accipiendis,
multitudinem omnem Romam traduxit. Et quum circa Pala- 2
tium, sedem veterum Romanorum, Sabini Capitolium atque
arcem, Cælium montem Albani implessent, Aventinum novæ
multitudini datum. Additi eodem haud ita multo post, Telle-
nis Ficanaque captis, novi cives. Politorium inde rursus bello 3
repetitum, quod vacuum occupaverant Prisci Latini, eaque
causa diruendæ urbis eius fuit Romanis, ne hostium semper
receptaculum esset. Postremo omni bello Latino Medulliam 4
compulso, aliquamdiu ibi Marte incerto, varia victoria pugnatum
est; nam et urbs tuta munitionibus præsidioque firmata valido
erat, et castris in aperto positis aliquoties exercitus Latinus
cominus cum Romanis signa contulerat. Ad ultimum omnibus co- 5
piis connisus Ancus acie primum vincit; inde ingenti præda potens
Romam redit, tum quoque multis millibus Latinorum in civitatem
acceptis, quibus, ut iungeretur Palatio Aventinum, ad Murciæ
datæ sedes. Ianiculum quoque adiectum, non inopia loci, sed 6
ne quando ea arx hostium esset. Id non muro solum, sed
etiam ob commoditatem itineris ponte sublicio, tum primum

7 in Tiberi facto, coniungi urbi placuit. Quiritium quoque fossa, haud parvum munimentum a planioribus aditu locis, 8 Anci regis opus est. Ingenti incremento rebus auctis, quum in tanta multitudine hominum, discrimine recte an perperam facti confuso, facinora clandestina fierent, carcer ad terrorem increscentis audaciæ media urbe, imminens foro ædificatur. 9 Nec urbs tantum hoc rege crevit, sed etiam ager finesque. Silva Mesia Veientibus adempta, usque ad mare imperium prolatum et in ore Tiberis Ostia urbs condita; salinæ circa factæ, egregieque rebus bello gestis, ædis Iovis Feretrii amplificata.

34 Anco regnante Lucumo, vir impiger ac divitiis potens, Romam commigravit cupidine maxime ac spe magni honoris, cuius adipiscendi Tarquiniis (nam ibi quoque peregrina stirpe 2 oriundus erat) facultas non fuerat. Demarati Corinthii filius erat, qui ob seditiones domo profugus quum Tarquiniis forte consedisset, uxore ibi ducta, duos filios genuit. Nomina his Lucumo atque Arruns fuerunt. Lucumo superfuit patri bonorum omnium heres; Arruns prior quam pater moritur, uxore 3 gravida relicta. Nec diu manet superstes filio pater; qui quum, ignorans nurum ventrem ferre, immemor in testando nepotis decessisset, puero post avi mortem in nullam sortem 4 bonorum nato ab inopia Egerio inditum nomen. Lucumoni contra, omnium heredi bonorum, quum divitiæ iam animos facerent, auxit ducta in matrimonium Tanaquil, summo loco nata et quæ haud facile iis, in quibus nata erat, humiliora 5 sineret ea, quo innupsisset. Spernentibus Etruscis Lucumonem exsule advena ortum, ferre indignitatem non potuit, oblitaque ingenitæ erga patriam caritatis, dummodo virum honoratum 6 videret, consilium migrandi ab Tarquiniis cepit. Roma est ad id potissima visa: in novo populo, ubi omnis repentina atque ex virtute nobilitas sit, futurum locum forti ac strenuo viro; regnasse Tatium Sabinum, arcessitum in regnum Numam a Curibus, et Ancum Sabina matre ortum nobilemque una 7 imagine Numæ esse. Facile persuadet ut cupido honorum

et cui Tarquiniis materna tantum patria esset. Sublatis itaque rebus amigrant Romam. Ad Ianiculum forte ventum erat; 8 ibi ei carpento sedenti cum uxore aquila suspensis demissa leniter alis pileum aufert, superque carpentum cum magno clangore volitans rursus, velut ministerio divinitus missa, capiti apte reponit; inde sublimis abit. Accepisse id augurium 9 læta dicitur Tanaquil, perita, ut vulgo Etrusci, cælestium prodigiorum mulier. Excelsa et alta sperare complexa virum iubet: eam alitem ea regione cæli et eius dei nuntiam venisse; circa summum culmen hominis auspicium fecisse; levasse humano superpositum capiti decus, ut divinitus eidem redderet. Has spes cogitationesque secum portantes urbem ingressi sunt, 10 domicilioque ibi comparato L. Tarquinium Priscum edidere nomen. Romanis conspicuum eum novitas divitiæque faciebant; 11 et ipse fortunam benigno alloquio, comitate invitandi beneficiisque, quos poterat, sibi conciliando adiuvabat, donec in regiam quoque de eo fama perlata est. Notitiamque eam 12 brevi apud regem liberaliter dextereque obeundo officia in familiaris amicitiae adduxerat iura, ut publicis pariter ac privatis consiliis belli domique interesset, et per omnia expertus postremo tutor etiam liberis regis testamento institueretur.

Regnavit Ancus annos quattuor et viginti, cuilibet superiorum regum belli pacisque et artibus et gloria par. Iam filii prope puberem ætatem erant. Eo magis Tarquinius instare, ut quam primum comitia regi creando fierent. Quibus 2 indictis, sub tempus pueros venatum ablegavit. Isque primus et petisse ambitiose regnum et orationem dicitur habuisse ad conciliandos plebis animos compositam. Quum se non rem 3 novam petere, quippe qui non primus, quod quispiam indignari mirarive possit, sed tertius Romæ peregrinus regnum affectet; et Tatium non ex peregrino solum sed etiam ex hoste regem factum, et Numam ignarum urbis, non petentem, in regnum ultro accitum; se, ex quo sui potens fuerit, Romam 4 cum coniuge ac fortunis omnibus commigrasse; maiorem partem ætatis eius, qua civilibus officiis fungantur homines, Romæ

5 se quam in vetere patria vixisse; domi militiæque sub haud
pænitendo magistro, ipso Anco rege, Romana se iura, Ro-
manos ritus didicisse; obsequio et observantia in regem cum
omnibus, benignitate erga alios cum rege ipso certasse;
6 — hæc eum haud falsa memorantem ingenti consensu
populus Romanus regnare iussit. Ergo virum cetera egregium
secuta, quam in petendo habuerat, etiam regnantem ambitio
est; nec minus regni sui firmandi quam augendæ rei publicæ
memor, centum in patres legit, qui deinde minorum gentium
sunt appellati, factio haud dubia regis, cuius beneficio in
curiam venerant.

7 Bellum primum cum Latinis gessit, et oppidum ibi Apiolas
vi cepit; prædaque inde maiore, quam quanta belli fama
fuerat, revecta, ludos opulentiùs instructiusque quam priores
8 reges fecit. Tunc primum circo, qui nunc maximus dicitur,
designatus locus est. Loca divisa patribus equitibusque, ubi
9 spectacula sibi quisque facerent; fori appellati; spectavere
furcis duodenos ab terra spectacula alta sustinentibus pedes.
Ludicrum fuit equi pugilesque, ex Etruria maxime acciti.
Sollemnes deinde annui mansere ludi, Romani magnique varie
10 appellati. Ab eodem rege et circa forum privatis ædificanda

36 divisa sunt loca; porticus tabernæque factæ. Muro quoque
lapideo circumdare urbem parabat, quum Sabinum bellum coeptis
intervenit. Adeoque ea subita res fuit, ut prius Anienem
transirent hostes, quam obviam ire ac prohibere exercitus
2 Romanus posset. Itaque trepidatum Romæ est; et primo
dubia victoria, magna utrinque cæde pugnatum est. Reductis
deinde in castra hostium copiis, datoque spatio Romanis ad
comparandum de integro bellum, Tarquinius, equitem maxime
suis deesse viribus ratus, ad Ramnes, Titienses, Luceres, quas
centurias Romulus scripserat, addere alias constituit suoque
3 insignes relinquere nomine. Id quia inaugurato Romulus
fecerat, negare Attus Navius, inclitus ea tempestate augur,
neque mutari neque novum constitui, nisi aves addixissent,
4 posse. Ex eo ira regi mota; eludensque artem, ut ferunt,

„Agedum“ inquit, „divine tu, inaugura, fierine possit, quod
nunc ego mente concipio.“ Quum ille augurio rem expertus
profecto futuram dixisset, „Atqui hoc animo agitavi“ inquit,
„te novacula cotem discissurum. Cape hæc et perage, quod
aves tuæ fieri posse portendunt.“ Tum illum haud cunc-
tanter discidisse cotem ferunt. Statua Atti capite velato, 5
quo in loco res acta est, in comitio in gradibus ipsis ad
lævam curiæ fuit; cotem quoque eodem loco sitam fuisse
memorant, ut esset ad posteros miraculi eius monumentum.
Auguriis certe sacerdotioque augurum tantus honos accessit, 6
ut nihil belli domique postea nisi auspicato gereretur, concilia
populi, exercitus vocati, summa rerum, ubi aves non admi-
sissent, dirimerentur. Neque tum Tarquinius de equitum cen- 7
turiis quicquam mutavit; numero alterum tantum adiecit, ut
mille et octingenti equites in tribus centuriis essent. Poste-
riores modo sub iisdem nominibus, qui additi erant, appellati
sunt; quas nunc, quia geminatæ sunt, sex vocant centurias.

Hac parte copiarum aucta iterum cum Sabinis configitur. 37
Sed præterquam quod viribus creverat Romanus exercitus,
ex occulto etiam additur dolus, missis, qui magnam vim lig-
norum, in Anienis ripa iacentem, ardentem in flumen conii-
cerent; ventoque iuvante accensa ligna et pleraque in ratibus
impacta publicis quum hærerent, pontem incendunt. Ea quoque 2
res in pugna terrorem attulit Sabinis, et fuis eadem fugam
impediit, multique mortales, quum hostem effugissent, in flumine
ipso perire; quorum fluitantia arma ad urbem cognita in
Tiberi prius pæne, quam nuntiari posset, insignem victoriam
fecere. Eo proelio præcipua equitum gloria fuit; utrinque 3
ab cornibus positos, quum iam pelleretur media peditum suorum
acies, ita incurrisse ab lateribus ferunt, ut non sisterent modo
Sabinas legiones ferociter instantes cedentibus, sed subito in
fugam averterent. Montes effuso cursu Sabini petebant, et 4
pauci tenere; maxima pars, ut ante dictum est, ab equitibus
in flumen acti sunt. Tarquinius, instandum perterritis ratus, 5
præda captivisque Romam missis, spoliis hostium (id votum

- Vulcano erat) ingenti cumulo accensis, pergit porro in agrum
 6 Sabinum exercitum inducere; et quanquam male gesta res
 erat, nec gesturos melius sperare poterant, tamen, quia con-
 sulendi res non dabat spatium, iere obviam Sabini tumultuario
 milite; iterumque ibi fusi, perditis iam prope rebus, pacem
 38 petiere. Collatia, et quicquid citra Collatiam agri erat, Sabinis
 ademptum; Egerius (fratris hic filius erat regis) Collatiæ in
 2 præsidio relictus. Deditosque Collatinos ita accipio, eamque
 deditionis formulam esse. Rex interrogavit: „Estisne vos
 legati oratoresque missi a populo Collatino, ut vos populumque
 Collatinum dederetis?“ — „Sumus.“ — „Estne populus Colla-
 tinus in sua potestate?“ — „Est.“ — „Deditisne vos popu-
 lumque Collatinum, urbem, agros, aquam, terminos, delubra,
 utensilia, divina humanaque omnia, in meam populique Romani
 dicionem?“ — „Dedimus.“ — „At ego recipio.“
- 3 Bello Sabino perfecto Tarquinius triumphans Romam
 4 redit. Inde Priscis Latinis bellum fecit; ubi nusquam ad
 universæ rei dimicationem ventum est; ad singula oppida
 circumferendo arma omne nomen Latinum domuit. Corniculum,
 Ficulea vetus, Cameria, Crustumium, Ameriola, Medullia,
 Nomentum, hæc de Priscis Latinis aut qui ad Latinos defe-
 5 cerant, capta oppida. Pax deinde est facta. Maiore inde
 animo pacis opera inchoata, quam quanta mole gesserat bella,
 ut non quietior populus domi esset quam militiæ fuisset.
- 6 Nam et muro lapideo, cuius exordium operis Sabino bello
 turbatum erat, urbem, qua nondum munierat, cingere parat,
 et infima urbis loca circa forum aliasque interiectas collibus
 convalles, quia ex planis locis haud facile evehebant aquas,
 7 cloacis fastigio in Tiberim ductis siccant, et aream ad ædem
 in Capitolio Iovis, quam voverat bello Sabino, iam præsa-
 giente animo futuram olim amplitudinem loci, occupat funda-
 mentis.
- 39 Eo tempore in regia prodigium visu eventumque mirabile
 fuit. Puero dormienti, cui Servio Tullio fuit nomen, caput
 2 arsisse ferunt multorum in conspectu; plurimo igitur clamore

inde ad tantæ rei miraculum orto, excitos reges, et quum quidam
 familiarium aquam ad restinguendum ferret, ab regina retentum,
 sedatoque eam tumultu moveri vetuisse puerum, donec sua
 sponte expectatus esset; mox cum somno et flammam abisse.
 Tum abducto in secretum viro Tanaquil „Viden' tu puerum 3
 hunc“ inquit, „quem tam humili cultu educamus? Scire licet
 hunc lumen quondam rebus nostris dubiis futurum præsi-
 diumque regiæ afflictæ; proinde materiam ingentis publice
 privatinque decoris omni indulgentia nostra nutriamus.“
 Inde puerum liberum loco coeptum haberi erudiriue artibus, 4
 quibus ingenia ad magnæ fortunæ cultum excitantur. Evenit
 facile, quod diis cordi est. Iuvenis evasit vere indolis regiæ,
 nec, quum quæreretur gener Tarquinio, quisquam Romanæ
 iuventutis ulla arte conferri potuit, filiamque ei suam rex
 despondit. Hic quacunque de causa tactus illi honos habitus 5
 credere prohibet, serva natum eum parvumque ipsum servisse.
 Eorum magis sententiæ sum, qui, Corniculo capto, Ser. Tullii,
 qui princeps in illa urbe fuerat, gravidam viro occiso uxorem,
 quum inter reliquas captivas cognita esset, ob unicam nobili-
 tatem ab regina Romana prohibitam ferunt servitio partum
 Romæ edidisse Prisci Tarquinii domo; inde tanto beneficio 6
 et inter mulieres familiaritatem auctam et puerum, ut in
 domo a parvo eductum, in caritate atque honore fuisse; for-
 tunam matris, quod capta patria in hostium manus venerit,
 ut serva natus crederetur, fecisse.

Duodequadragesimo ferme anno, ex quo regnare coeperat 40
 Tarquinius, non apud regem modo, sed apud patres plebemque
 longe maximo honore Ser. Tullius erat. Tum Anci filii duo 2
 etsi antea semper pro indignissimo habuerant, se patrio regno
 tutoris fraude pulsos, regnare Romæ advenam non modo
 vicinæ sed ne Italicæ quidem stirpis, tum impensius iis indig-
 nitas crescere, si ne ab Tarquinio quidem ad se rediret reg-
 num, sed præceps inde porro ad servitia caderet, ut in eadem 3
 civitate post centesimum fere annum, quod Romulus, deo pro-
 gnatus, deus ipse, tenuerit regnum, donec in terris fuerit, id

servus serva natus possideat. Quum commune Romani nominis, tum præcipue id domus suæ dedecus fore, si, Anci regis virili stirpe salva, non modo advenis, sed servis etiam regnum
 4 Romæ pateret. Ferro igitur eam arcere contumeliam statuunt; sed et iniuriæ dolor in Tarquinius ipsum magis quam in Servium eos stimulabat, et [quia] gravior ultor cædis, si super-
 5 esset, rex futurus erat quam privatus; tum, Servio occiso, quemcunque alium generum delegisset, eundem regni heredem
 6 facturus videbatur; ob hæc ipsi regi insidiæ parantur. Ex pastoribus duo ferocissimi delecti ad facinus, quibus consueti
 7 erant uterque agrestibus ferramentis, in vestibulo regiæ, quam potuere tumultuosissimæ specie rixæ in se omnes apparitores
 8 regios convertunt; inde, quum ambo regem appellarent clamorque eorum penitus in regiam pervenisset, vocati ad regem pergunt.
 9 Primo uterque vociferari et certatim alter alteri obstrepere; coerciti ab lictore et iussi in vicem dicere tandem obloqui
 10 desistunt; unus rem ex composito orditur. Quum intentus in eum se rex totus averteret, alter elatam securim in caput
 11 deiecit, relictoque in vulnere telo ambo se foras eiiciunt.

41 Tarquinius moribundum quum, qui circa erant, exceperent, illos fugientes lictores comprehendunt. Clamor inde concursusque [populi,] mirantium, quid rei esset. Tanaquil inter tumultum claudi regiam iubet, arbitros eiicit. Simul, quæ curando vulneri opus sunt, tanquam spes subesset, sedulo comparat, simul, si destituat spes, alia præsidia molitur.
 2 Servio propere accito quum pæne exsanguem virum ostendisset, dextram tenens orat, ne inultam mortem soceri, ne socrum
 3 inimicis ludibrio esse sinat. „Tuum est“ inquit, „Servi, si vir es, regnum, non eorum, qui alienis manibus pessimum facinus fecere. Erige te deosque duces sequere, qui clarum hoc fore caput divino quondam circumfuso igni portenderunt. Nunc te illa cælestis excitet flamma; nunc expergiscere vere. Et nos peregrini regnavimus; qui sis, non unde natus sis, reputa. Si tua re subita consilia torpent, at tu mea sequere.“
 4 Quum clamor impetusque multitudinis vix sustineri posset, ex

superiore parte ædium per fenestras in novam viam versas (habitat enim rex ad Iovis Statoris) populum Tanaquil alloquitur. Iubet bono animo esse; sopitum fuisse regem 5 subito ictu; ferrum haud alte in corpus descendisse; iam ad se redisse; inspectum vulnus absterso cruore; omnia salubria esse; confidere, prope diem ipsum eos visuros; interim Ser. Tullio iubere populum dicto audientem esse; eum iura redditurum obiturumque alia regis munia esse. Servius cum trabea 6 et lictoribus prodit, ac sede regia sedens alia decernit, de aliis consulturum se regem esse simulat. Itaque per aliquot dies, quum iam exspirasset Tarquinius, celata morte, per speciem alienæ fungendæ vicis suas opes firmavit; tum demum palum factum est comploratione in regia orta. Servius, præsidio firmo munitus, primus iniussu populi, voluntate patrum regnavit. Anci liberi iam tum, quum, comprehensis sceleris mini- 7 stris, vivere regem et tantas esse opes Servii nuntiatum est, Suessam Pometiam exsulatum ierant. Nec iam publicis magis 42 consiliis Servius quam privatis munire opes, et, ne, qualis Anci liberum animus adversus Tarquinius fuerat, talis adversus se Tarquini liberum esset, duas filias iuvenibus regiis, Lucio atque Arrunti Tarquiniis iungit; nec rupit tamen fati necessi- 2 tatem humanis consiliis, quin invidia regni etiam inter domesticos infida omnia atque infesta faceret.

Peropportune ad præsentis quietem status bellum cum Veientibus (iam enim indutiæ exierant) aliisque Etruscis sumptum. In eo bello et virtus et fortuna enituit Tullii; 3 fusoque ingenti hostium exercitu, haud dubius rex, seu patrum seu plebis animos periclitaretur, Romam rediit. Aggrediturque 4 inde ad pacis longæ maximum opus, ut, quemadmodum Numa divini auctor iuris fuisset, ita Servium conditorem omnis in civitate discriminis ordinumque, quibus inter gradus dignitatis fortunæque aliquid interlucet, posteris fama ferrent. Censum 5 enim instituit, rem saluberrimam tanto futuro imperio, ex quo belli pacisque munia non viritim, ut ante, sed pro habitu pecuniarum fierent; tum classes centuriasque et hunc ordinem

43 ex censu descripsit, vel paci decorum vel bello. Ex iis, qui centum millium æris aut maiorem censum haberent, octoginta
 2 confecit centurias, quadragenas seniorum ac iuniorum; prima classis omnes appellati; seniores ad urbis custodiam ut præsto essent, iuvenes ut foris bella gererent. Arma his imperata galea, clipeum, ocreæ, lorica, omnia ex ære, hæc, ut tegumenta corporis essent, tela in hostem hastaque et gladius.
 3 Additæ huic classi duæ fabrum centuriæ, quæ sine armis stipendia facerent; datum munus, ut machinas in bello ferrent.
 4 Secunda classis intra centum usque ad quinque et septuaginta millium censum instituta, et ex iis, senioribus iunioribusque, viginti conscriptæ centuriæ; arma imperata scutum pro clipeo
 5 et præter lorica omnia eadem. Tertiæ classis quinquaginta millium censum esse voluit; totidem centuriæ et hæ, eodemque discrimine ætatum factæ; nec de armis quicquam
 6 mutatum; ocreæ tantum ademptæ. In quarta classe census quinque et viginti millium; totidem centuriæ factæ, arma
 7 mutata; nihil præter hastam et verutum datum. Quinta classis aucta; centuriæ triginta factæ; fundas lapidesque missiles hi secum gerebant. In his accensi, cornicines tubicinesque in tres centurias distributi. Undecim millibus hæc classis
 8 censebatur. Hoc minor census reliquam multitudinem habuit; inde una centuria facta est, immunis militia. Ita pedestri exercitu ornato distributoque, equitum ex primoribus civitatis
 9 duodecim scripsit centurias; sex item alias centurias, tribus ab Romulo institutis, sub iisdem, quibus inauguratæ erant, nominibus fecit. Ad equos emendos dena millia æris ex publico data, et, quibus equos alerent, viduæ attributæ, quæ bina millia æris in annos singulos penderent. Hæc omnia
 10 in dites a pauperibus inclinata onera. Deinde est honos additus. Non enim, ut ab Romulo traditum ceteri servaverant reges, viritim suffragium eadem vi eodemque iure promisce omnibus datum est; sed gradus facti, ut neque exclusus quisquam suffragio videretur et vis omnis penes primores civitatis esset; equites enim vocabantur primi, octoginta inde primæ

classis centuriæ [primum peditum vocabantur]; ibi si variaret, 11 quod raro incidebat, ut secundæ classis vocarentur, nec fere unquam infra ita descenderent, ut ad infimos pervenirent. Nec mirari oportet, hunc ordinem, qui nunc est post expletas 12 quinque et triginta tribus, duplicato earum numero centuriis iuniorum seniorumque, ad institutam ab Ser. Tullio summam non convenire. Quadrifariam enim urbe divisa regionibus 13 collibusque, qui habitabantur, partes eas tribus appellavit, ut ego arbitror, a tributo; nam eius quoque æqualiter ex censu conferendi ab eodem inita ratio est; neque ex tribus ad centuriarum distributionem numerumque quicquam pertinere.

Censu perfecto, quem maturaverat metu legis de incensis 44 latæ cum vinculorum minis mortisque, edixit, ut omnes cives Romani, equites peditesque, in suis quisque centuriis, in campo Martio prima luce adessent. Ibi instructum exercitum omnem 2 suovetaurilibus lustravit, idque conditum lustrum appellatum, quia is censendo finis factus est. Millia octoginta eo lustro civium censa dicuntur; adiecit scriptorum antiquissimus Fabius Pictor, eorum, qui arma ferre possent, eum numerum fuisse. Ad eam multitudinem urbs quoque amplificanda visa est. 3 Addit duos colles, Quirinalem Viminalemque; inde deinceps auget Esquiliis; ibique ipse, ut loco dignitas fieret, habitat; aggere et fossis et muro circumdat urbem; ita pomoerium profert. Pomoerium verbi vim solam intuentes postmoerium 4 interpretantur esse; est autem magis circamoerium, locus, quem in condendis urbibus quondam Etrusci, qua murum ducturi erant, certis circa terminis inaugurato consecrabant, ut neque interiore parte ædificia moenibus continuarentur, quæ nunc vulgo etiam coniungunt, et extrinsecus puri aliquid ab humano cultu pateret soli. Hoc spatium, quod neque 5 habitari neque arari fas erat, non magis quod post murum esset, quam quod murus post id, pomoerium Romani appellarunt; et in urbis incremento semper, quantum moenia processura erant, tantum termini hi consecrati proferebantur.

45 Aucta civitate magnitudine urbis, formatis omnibus domi et ad belli et ad pacis usus, ne semper armis opes acquirentur, consilio augere imperium conatus est, simul et aliquod
2 addere urbi decus. Iam tum erat inclitum Dianæ Ephesiæ fanum; id communiter a civitatibus Asiæ factum, fama ferebat. Eum consensum deosque consociatos laudare mire Servius inter procures Latinorum, cum quibus publice privatimque hospitia amicitiasque de industria iunxerat. Sæpe iterando eadem perpulit tandem, ut Romæ fanum Dianæ
3 populi Latini cum populo Romano facerent. Ea erat confessio, caput rerum Romam esse, de quo toties armis certatum fuerat. Id quanquam omissum iam ex omnium cura Latinorum ob rem toties infelicitate tentatam armis videbatur, uni se ex Sabinis fors dare visa est privato consilio imperii
4 recuperandi. Bos in Sabinis nata cuidam patri familiæ dicitur miranda magnitudine ac specie; fixa per multas ætates cornua in vestibulo templi Dianæ monumentum ei fuere miraculo.
5 Habita, ut erat, res prodigii loco est, et cecinere vates, cuius civitatis eam civis Dianæ immolasset, ibi fore imperium;
6 idque carmen pervenerat ad antistitem fani Dianæ. Sabinus, ut prima apta dies sacrificio visa est, bovem Romam actam deducit ad fanum Dianæ et ante aram statuit. Ibi antistes Romanus, quum eum magnitudo victimæ celebrata fama movisset, memor responsi Sabinum ita alloquitur: „Quidnam tu, hospes, paras?“ -inquit, „inceste sacrificium Dianæ facere? Quin tu ante vivo perfunderis flumine? infima valle præfluit
7 Tiberis.“ Religione tactus hospes, qui omnia, ut prodigio responderet eventus, cuperet rite facta, extemplo descendit ad Tiberim; interea Romanus immolat Dianæ bovem. Id mire gratum regi atque civitati fuit.

46 Servius quanquam iam usu haud dubie regnum possederat, tamen, quia interdum iactari voces a iuvene Tarquinio audiebat, se iniussu populi regnare, conciliata prius voluntate plebis agro capto ex hostibus viritim diviso, ausus est ferre ad populum, vellent iuberentne se regnare; tantoque consensu,
2 quanto haud quisquam alius ante, rex est declaratus. Neque

ea res Tarquinio spem affectandi regni minuit; immo eo impensius, quia de agro plebis adversa patrum voluntate senserat agi, criminandi Servii apud patres crescendique in curia sibi occasionem datam ratus est, et ipse iuvenis ardentis animi et domi uxore Tullia inquietum animum stimulante. Tulit enim et Romana regia sceleris tragici exemplum, ut
3 tædio regum maturior veniret libertas ultimumque regnum esset, quod scelere partum foret. Hic L. Tarquinius (Prisci
4 Tarquinii regis filius neposne fuerit, parum liquet; pluribus tamen auctoribus filium ediderim) fratrem habuerat Arruntem Tarquinium, mitis ingenii iuvenem. His duobus, ut ante
5 dictum est, duæ Tulliæ, regis filiæ, nupserant, et ipsæ longe dispares moribus. Forte ita inciderat, ne duo violenta ingenia matrimonio iungerentur, fortuna, credo, populi Romani, quo diuturnius Servii regnum esset constituique civitatis mores
6 possent.angebatur ferox Tullia, nihil materiæ in viro neque ad cupiditatem neque ad audaciam esse; tota in alterum aversa Tarquinium eum mirari, eum virum dicere ac regio sanguine ortum; spernere sororem, quod virum nacta muliebri cessaret audacia. Contrahit celeriter similitudo eos, ut fere fit malum
7 malo aptissimum; sed initium turbandi omnia a femina ortum est. Ea secretis viri alieni assuefacta sermonibus nullis verborum contumeliis parcere de viro ad fratrem, de sorore ad virum; et se rectius viduam et illum cælibem futurum fuisse, contendere, quam cum impari; nunc elanguescendum aliena ignavia esse; si sibi eum, quo digna esset, dii dedissent virum, 8 domi se prope diem visuram regnum fuisse, quod apud patrem videat. Celeriter adolescentem suæ temeritatis implet. Arruns¹) Tarquinius et Tullia minor, prope continuatis funeribus quum
9 domos vacuas novo matrimonio fecissent, iunguntur nuptiis, magis non prohibente Servio quam approbante. Tum vero
in dies infestior Tullii senectus, infestius coepit regnum esse; iam enim ab scelere ab aliud spectare mulier scelus. Nec nocte nec interdiu virum conquiescere pati, ne gratuita præter-

¹) Livius scribere debuit L. Tarquinius.

2 ita parricidia essent: non sibi defuisse, cui nupta diceretur,
nec, cum quo tacita serviret; defuisse, qui se regno dignum
putaret, qui meminisset, se esse Prisci Tarquinii filium, qui
3 habere quam sperare regnum mallet. „Si tu is es, cui nuptam
esse me arbitror, et virum et regem appello; sin minus, eo
nunc peius mutata res est, quod istic cum ignavia est scelus.
4 Quin accingeris? Non tibi ab Corintho nec ab Tarquiniiis,
ut patri tuo, peregrina regna moliri necesse est; dii te penates
patriique et patris imago et domus regia et in domo regale
5 solium et nomen Tarquinium creat vocatque regem. Aut si
ad hæc parum est animi, quid frustraris civitatem? quid te
ut regium iuvenem conspici sinis? Facesse hinc Tarquinius
aut Corinthum; devolvere retro ad stirpem, fratris similior
6 quam patris.“ His aliisque increpando iuvenem instigat, nec
conquiescere ipsa potest, si, quum Tanaquil, peregrina mulier,
tantum moliri potuisset animo, ut duo continua regna viro
ac deinceps genero dedisset, ipsa, regio semine orta, nullum
7 momentum in dando adimendoque regno faceret. His mulie-
bribus instinctus furiis Tarquinius circumire et prensare mi-
norum maxime gentium patres; admonere paterni beneficii
ac pro eo gratiam repetere; allicere donis iuvenes; quum de
se ingentia pollicendo, tum regis criminibus omnibus locis
8 crescere. Postremo, ut iam agenda rei tempus visum est,
stipatus agmine armatorum in forum irrupit. Inde, omnibus
perculsis pavore, in regia sede pro curia sedens, patres in
curiam per præconem ad regem Tarquinium citari iussit.
9 Convenere extemplo, alii iam ante ad hoc præparati, alii
metu, ne non venisse fraudi esset, novitate ac miraculo atto-
10 niti et iam de Servio actum rati. Ibi Tarquinius maledicta
ab stirpe ultima orsus: „Servum servaque natum post mortem
indignam parentis sui, non interregno, ut antea, inito, non comitiis
habitis, non per suffragium populi, non auctoribus patribus, muliebri
11 dono regnum occupasse. Ita natum, ita creatum regem, fautorem
infimi generis hominum, ex quo ipse sit, odio alienæ hone-
statis ereptum primoribus agrum sordidissimo cuique divisisse;

omnia onera, quæ communia quondam fuerint, inclinasse in 12
primores civitatis; instituisse censum, ut insignis ad invidiam
locupletiorum fortuna esset et parata, unde, ubi vellet, egen-
tissimis largiretur.“ Huic orationi Servius quum intervenisset 48
trepido nuntio excitatus, extemplo a vestibulo curiæ magna
voce „Quid hoc“ inquit, „Tarquini, rei est? qua tu audacia
me vivo vocare ausus es patres aut in sede considerare mea?“
Quum ille ferociter ad hæc, se patris sui tenere sedem, multo, 2
quam servum, potiore filium regis regni herodem; satis illum
diu per licentiam eludentem insultasse dominis, clamor ab
utriusque fautoribus oritur et concursus populi fiebat in curiam,
apparebatque, regnaturum, qui vicisset. Tum Tarquinius, 3
necessitate iam ipsa cogente ultima audere, multo et ætate
et viribus validior, medium arripit Servium elatumque e curia
in inferiorem partem per gradus deiicit; inde ad cogendum
senatum in curiam redit. Fit fuga regis apparitorum atque 4
comitum; ipse prope exsanguis ab iis, qui missi ab Tarquinio
fugientem consecuti erant, interficitur. Creditur, quia non 5
abhorret a cetero scelere, admonitu Tulliae id factum.
Carpento certe, id quod satis constat, in forum invecta nec
reverita coetum virorum evocavit virum e curia, regemque
prima appellavit. A quo facessere iussa ex tanto tumultu, 6
quum regio comitatu se domum reciperet pervenissetque ad
summum Cyprium vicum, ubi Dianium nuper fuit, flectenti
carpentum dextra in Urbium clivum, ut in collem Esquiliarum
eveheretur, restitit pavidus atque inhibuit frenos is, qui iumenta
agebat, iacentemque dominæ Servium trucidatum ostendit.
Foedum inhumanumque inde traditur scelus, monumentoque 7
locus est: Sceleratum vicum vocant, quo amens, agitan-
tibus furiis sororis ac viri, Tullia per patris corpus carpentum
egisse fertur, partemque sanguinis ac cædis paternæ cruento
vehiculo, contaminata ipsa respersaque, tulisse ad penates suos
virique sui, quibus iratis malo regni principio similes prope
diem exitus sequerentur.

8 Ser. Tullius regnavit annos quattuor et quadraginta ita,
ut bono etiam moderatoque succedenti regi difficilis æmulatio
esset; ceterum id quoque ad gloriam accessit, quod cum
9 illo simul iusta ac legitima regna occiderunt. Id ipsum tam
mite ac tam moderatum imperium tamen, quia unius esset,
deponere eum in animo habuisse, quidam auctores sunt, ni
scelus intestinum liberandæ patriæ consilia agitati inter-
venisset.

49 Inde L. Tarquinius regnare occepit, cui Superbo cog-
nomen facta indiderunt, quia socerum gener sepultura prohi-
2 buit, Romulum quoque insepultum perisse dictitans, primores-
que patrum, quos Servii rebus favisse credebat, interfecit;
consciis deinde, male quærendi regni ab se ipso adversus
3 se exemplum capi posse, armatis corpus circumspexit; neque
enim ad ius regni quicquam præter vim habebat, ut qui neque
4 populi iussu neque auctoribus patribus regnaret. Eo accedebat,
ut in caritate civium nihil spei reponenti metu regnum tutan-
dum esset. Quem ut pluribus incuteret, cognitiones capitalium
5 rerum sine consiliis per se solus exercebat, perque eam causam
occidere, in exilium agere, bonis multare poterat non suspectos
modo aut invisos, sed unde nihil aliud quam prædam sperare
6 posset. Præcipue ita patrum numero imminuto, statuit nullos
in patres legere, quo contemptior paucitate ipsa ordo esset,
7 minusque per se nihil agi indignarentur. Hic enim regum
primus traditum a prioribus morem de omnibus senatum con-
sulendi solvit; domesticis consiliis rem publicam administravit;
bellum, pacem, foedera, societates per se ipse, cum quibus
8 voluit, iniussu populi ac senatus, fecit diremitque. Latinorum
sibi maxime gentem conciliabat, ut peregrinis quoque opibus
tutior inter cives esset, neque hospitium modo cum primoribus
9 eorum, sed affinitates quoque iungebat. Octavio Mamilio
Tusculano (is longe princeps Latini nominis erat, si famæ
credimus, ab Ulise deaque Circa oriundus) ei Mamilio filiam
nuptum dat, perque eas nuptias multos sibi cognatos amicosque
eius conciliat.

Iam magna Tarquini auctoritas inter Latinorum procures 50
erat, quum in diem certam, ut ad lucum Ferentinæ conveniant,
indicit; esse, quæ agere de rebus communibus velit. Con- 2
veniunt frequentes prima luce; ipse Tarquinius diem quidem
servavit, sed paulo ante, quam sol occideret, venit. Multa ibi
toto die in concilio variis iactata sermonibus erant. Turnus 3
Herdonius ab Aricia ferociter in absentem Tarquinium erat
inventus. „Haud mirum esse Superbo inditum Romæ cognomen.“
(Iam enim ita clam quidem mussitantes, vulgo tamen eum
appellabant.) „An quicquam superbius esse quam ludificari
sic omne nomen Latinum? Principibus longe a domo excitis, 4
ipsum, qui concilium indixerit, non adesse. Tentari profecto
patientiam, ut, si iugum acceperint, obnoxios premat. Cui
enim non apparere, affectare eum imperium in Latinos?
Quod si sui bene crediderint cives, aut si creditum illud 5
et non raptum parricidio sit, credere et Latinos, quanquam
ne sic quidem alienigenæ, debere; sin suos eius pæniteat, 6
quippe qui alii super alios trucidentur, exsulatum eant, bona
amittant, quid spei melioris Latinis portendi? Si se audiant,
domum suam quemque inde abituros neque magis observaturos
diem concilii, quam ipse, qui indixerit, observet.“ Hæc atque 7
alia eodem pertinentia seditiosus facinorosusque homo hisque
artibus opes domi nactus quum maxime dissereret, intervenit
Tarquinius. Is finis orationi fuit; aversi omnes ad Tar- 8
quinium salutandum. Qui, silentio facto, monitus a proximis,
ut purgaret se, quod id temporis venisset, disceptatorem ait
se sumptum inter patrem et filium, cura reconciliandi eos in
gratiam moratum esse, et, quia ea res emisisset illum diem,
postero die acturum, quæ constituisset. Ne id quidem ab 9
Turno tulisse tacitum ferunt; dixisse enim, nullam brevior
esse cognitionem quam inter patrem et filium, paucisque transigi
verbis posse: ni pareat patri, habiturum infortunium esse.
Hæc Aricinus in regem Romanum increpans ex concilio abiit. 51
Quam rem Tarquinius aliquanto, quam videbatur, ægrius
ferens confestim Turno necem machinatur, ut eundem terrorem,

2 quo civium animos domi oppresserat, Latinis iniiceret. Et quia
pro imperio palam interfici non poterat, oblato falso crimine
insontem oppressit. Per adversæ factionis quosdam Aricinos
servum Turni auro corripit, ut in deversorium eius vim
3 magnam gladiatorum inferri clam sineret. Ea quum una nocte
perfecta essent, Tarquinius, paulo ante lucem accitis ad se
principibus Latinorum, quasi re nova perturbatus, moram suam
hesternam, velut deorum quadam providentia illatam, ait saluti
4 sibi atque illis fuisse. Ab Turno dici sibi et primoribus popu-
lorum parari necem, ut Latinorum solus imperium teneat.
Aggressurum fuisse hesterno die in concilio; dilatarem esse,
5 quod auctor concilii afuerit, quem maxime peteret. Inde illam
absentis insectationem esse natam, quod morando spem desti-
tuerit. Non dubitare, si vera deferantur, quin prima luce,
ubi ventum in concilium sit, instructus cum coniuratorum manu
6 armatusque venturus sit. Dici gladiatorum ingentem esse nu-
merum ad eum convectum. Id vanum necne sit, extemplo
sciri posse. Rogare eos, ut inde secum ad Turnum veniant.
7 Suspectam fecit rem et ingenium Turni ferox et oratio hesterna
et mora Tarquinii, quod videbatur ob eam differri cædes
potuisse. Eunt inclinatis quidem ad credendum animis, tamen,
8 nisi gladiis deprehensis, cetera vana existimaturi. Ubi est
eo ventum, Turnum ex somno excitatum circumstant custodes;
comprehensisque servis, qui caritate domini vim parabant,
quum gladii abdit ex omnibus locis deverticuli protraherentur,
enimvero manifesta res visa, iniectæque Turno catenæ; et
confestim Latinorum concilium magno cum tumultu advocatur.
9 Ibi tam atrox invidia orta est gladiis in medio positis, ut
indicta causa, novo genere lēti, deiectus ad caput aquæ
Ferentinæ, crate superne iniecta saxisque congestis, mergeretur.
52 Revocatis deinde ad concilium Latinis Tarquinius collauda-
tisque, qui Turnum novantem res pro manifesto parricidio
2 merita poena affecissent, ita verba fecit: Posse quidem se
vetusto iure agere, quod, quum omnes Latini ab Alba oriundi
sint, [in] eo foedere teneantur, quo ab Tullo res omnis Albana

cum coloniis suis in Romanum cesserit imperium; ceterum se 3
utilitatis [id] magis omnium causa censere, ut renovetur id
foedus, secundaque potius fortuna populi Romani ut participes
Latini fruantur, quam urbium excidia vastationesque agrorum,
quas Anco prius, patre deinde suo regnante perpassi sint,
semper aut expectent aut patiantur. Haud difficulter per- 4
suasum Latinis, quanquam in eo foedere superior Romana
res erat; ceterum et capita nominis Latini stare ac sentire
cum rege videbant, et Turnus sui cuique periculi, si adver-
satus esset, recens erat documentum. Ita renovatum foedus, 5
indictumque iunioribus Latinorum, ut ex foedere die certa
ad lucum Ferentinæ armati frequentes adessent. Qui ubi ad 6
edictum Romani regis ex omnibus populis convenere, ne ducem
suum neve secretum imperium propriave signa haberent,
miscuit manipulos ex Latinis Romanisque, ut ex binis singulos
faceret binosque ex singulis; ita geminatis manipulis centu-
riones imposuit.

Nec, ut iniustus in pace rex, ita dux belli pravus fuit; 53
quin ea arte æquasset superiores reges, ni degeneratum in
aliis huic quoque decori offecisset. Is primus Volscis bellum 2
in ducentos amplius post suam ætatem annos movit, Sues-
samque Pometiam ex iis vi cepit. Ubi quum divendenda 3
præda quadraginta talenta argenti refecisset, concepit animo
eam amplitudinem Iovis templi, quæ digna deum homi-
numque rege, quæ Romano imperio, quæ ipsius etiam loci
maiestate esset; captivam pecuniam in ædificationem eius
templi seposuit.

Excepit deinde eum lentius spe bellum, quo Gabios, pro- 4
pinquam urbem, nequicquam vi adortus, quum obsidendi quoque
urbem spes pulso a moenibus adempta esset, postremo minime
arte Romana, fraude ac dolo, aggressus est. Nam quum, velut 5
posito bello, fundamentis templi iaciendis aliisque urbanis ope-
ribus intentum se esse simularet, Sextus filius eius, qui minimus
ex tribus erat, transfugit ex composito Gabios, patris in se
sævitiā intolerabilem conquerens. „Iam ab alienis in suos 6

vertisse superbiam, et liberorum quoque eum frequentiae
 tædere, ut, quam in curia solitudinem fecerit, domi quoque
 faciat, ne quam stirpem, ne quem heredem regni relinquat.
 7 Se quidem inter tela et gladios patris elapsum nihil usquam
 sibi tutum nisi apud hostes L. Tarquini credidisse. Nam ne
 errarent, manere iis bellum, quod positum simuletur, et per
 8 occasionem eum incautos invasurum. Quodsi apud eos suppli-
 cibus locus non sit, pererraturum se omne Latium, Volcosque
 [se] inde et Æquos et Hernicos petiturum, donec ad eos perveniat,
 qui a patrum crudelibus atque impiis suppliciis tegere liberos
 9 sciant. Forsitan etiam ardoris aliquid ad bellum armaque se
 adversus superbissimum regem ac ferocissimum populum inven-
 10 turum." Quum, si nihil morarentur, infensus ira porro inde
 abiturus videretur, benigne ab Gabinis excipitur. Vetant
 mirari, si, qualis in cives, qualis in socios, talis ad ultimum
 11 in liberos esset; in se ipsum postremo sæviturum, si alia
 desint. Sibi vero gratum adventum eius esse, futurumque
 credere brevi, ut illo adiuvante a portis Gabinis sub Romana
 54 moenia bellum transferatur. Inde in consilia publica adhiberi.
 Ubi quum de aliis rebus assentire se veteribus Gabinis diceret,
 quibus eæ notiores essent, ipse identidem belli auctor esse
 et in eo sibi præcipuam prudentiam assumere, quod utriusque
 populi vires nosset sciretque, invisam profecto superbiam
 regiam civibus esse, quam ferre ne liberi quidem potuissent.
 2 Ita quum sensim ad rebellandum primores Gabinorum incitaret,
 ipse cum promptissimis iuvenum prædatum atque in expedi-
 tiones iret, et, dictis factisque omnibus ad fallendum instructis,
 3 vana accresceret fides, dux ad ultimum belli legitur. Ibi quum,
 inscia multitudine, quid ageretur, proelia parva inter Romam
 Gabiosque fierent, quibus plerumque Gabina res superior esset,
 tum certatim summi infimique Gabinorum Sex. Tarquinium
 4 dono deum sibi missum ducem credere. Apud milites vero
 obeundo pericula ac labores pariter, prædam munifice largiendo
 tanta caritate esse, ut non pater Tarquinius potentior Romæ
 5 quam filius Gabiis esset. Itaque postquam satis virium col-

lectum ad omnes conatus videbat, tum ex suis unum scisci-
 tatum Romam ad patrem mittit, quidnam se facere vellet,
 quandoquidem, ut omnia unus Gabiis posset, ei dii dedissent.
 Huic nuntio, quia, credo, dubiæ fidei videbatur, nihil voce 6
 responsum est; rex velut deliberabundus in hortum ædium
 transit, sequenti nuntio filii; ibi inambulans tacitus summa
 papaverum capita dicitur baculo decussisse. Interrogando 7
 expectandoque responsum nuntius fessus, ut re imperfecta,
 redit Gabios; quæ dixerit ipse quæque viderit, refert: seu ira
 seu odio seu superbia insita ingenio nullam eum vocem emisisse.
 Sexto ubi, quid vellet parens quidque præciperet tacitis am- 8
 bagibus, patuit, primores civitatis criminando alios apud populum,
 alios sua ipsos invidia opportunos interemit. Multi palam,
 quidam, in quibus minus speciosa criminatio erat futura, clam
 interfecti. Patuit quibusdam volentibus fuga, aut in exsilium 9
 acti sunt, absentiumque bona iuxta atque interemptorum divisui
 fuere. Largitiones inde prædæque; et dulcedine privati com- 10
 modi sensus malorum publicorum adimi, donec orba consilio
 auxilioque Gabina res regi Romano sine ulla dimicatione in
 manum traditur.

Gabiis receptis, Tarquinius pacem cum Æquorum gente 55
 fecit, foedus cum Tuscis renovavit. Inde ad negotia urbana
 animum convertit; quorum erat primum, ut Iovis templum
 in monte Tarpeio monumentum regni sui nominisque relin-
 queret: Tarquinius reges ambos patrem vovisse, filium perfe-
 cisse. Et ut libera a ceteris religionibus area esset tota Iovis 2
 templique eius, quod inædificaretur, exaugurare fana sacellaque
 statuit, quæ aliquot ibi a Tatio rege primum in ipso discrimi-
 ne adversus Romulum pugnae vota, consecrata inaugurataque
 postea fuerant. Inter principia condendi huius operis movisse 3
 numen ad indicandam tanti imperii molem traditur deos; nam
 quum omnium sacellorum exaugurationes admitterent aves,
 in Termini fano non addixere; idque omen auguriumque ita 4
 acceptum est, non motam Termini sedem unumque eum deo-
 rum non evocatum sacratis sibi finibus firma stabiliaque cuncta

5 portendere. Hoc perpetuitatis auspicio accepto, secutum aliud
 magnitudinem imperii portendens prodigium est: caput huma-
 num integra facie aperientibus fundamenta templi dicitur ap-
 6 paruisse. Quæ visa species haud per ambages arcem eam
 imperii caputque rerum fore portendebat; idque ita cecinere
 7 vates, quique in urbe erant quosque ad eam rem consultan-
 dam ex Etruria acciverant. Augebatur ad impensas regis
 animus; itaque Pomptinæ manubiæ, quæ perducendo ad cul-
 men operi destinatæ erant, vix in fundamenta suppeditavere.
 8 Eo magis Fabio, præterquam quod antiquior est, crediderim,
 9 quadraginta ea sola talenta fuisse, quam Pisoni, qui quadra-
 ginta millia pondo argenti seposita in eam rem scribit, sum-
 mam pecuniæ neque ex unius tum urbis præda sperandam et
 nullius ne horum quidem [magnificentia] operum fundamenta
 56 non exsuperaturam. Intentus perficiendo templo, fabris undi-
 que ex Etruria accitis, non pecunia solum ad id publica est
 usus, sed operis etiam ex plebe. Qui quum haud parvus et
 2 ipse militiæ adderetur labor, minus tamen plebs gravabatur,
 se templa deum exædificare manibus suis, quam postquam et
 ad alia, ut specie minora, sic laboris aliquanto maioris tra-
 ducebantur opera, foros in circo faciendos cloacamque maxi-
 mam, receptaculum omnium purgamentorum urbis, sub terra
 agendam; quibus duobus operibus vix nova hæc magnificentia
 3 quicquam adæquare potuit. His laboribus exercita plebe, quia
 et urbi multitudinem, ubi usus non esset, oneri rebatur esse,
 et colonis mittendis occupari latius imperii fines volebat, Sig-
 niam Circeiosque colonos misit, præsidia urbi futura terra
 marique.
 4 Hæc agenti portentum terribile visum: anguis ex columna
 lignæ elapsus quum terrorem fugamque in regia fecisset, ipsius
 regis non tam subito pavore perculit pectus quam anxii im-
 5 plevit curis. Itaque quum ad publica prodigia Etrusci tantum
 vates adhiberentur, hoc velut domestico exterritus visu Del-
 phos ad maxime inclitum in terris oraculum mittere statuit.
 6 Neque responsa sortium ulli alii committere ausus, duos filios

per ignotas ea tempestate terras, ignotiora maria in Græciam
 misit. Titus et Arruns profecti; comes iis additus L. Iunius 7
 Brutus, Tarquinia, sorore regis, natus, iuvenis longe alius in-
 genii, quam cuius simulationem induerat. Is quum primores
 civitatis, in quibus fratrem suum ab avunculo interfectum au-
 disset, neque in animo suo quicquam regi timendum neque in
 fortuna concupiscendum relinquere statuit, contemptuque tutus
 esse, ubi in iure parum præsidii esset. Ergo ex industria 8
 factus ad imitationem stultitiæ, quum se suaque prædæ esse
 regi sineret, Bruti quoque haud abnuit cognomen, ut sub eius
 obtentu cognominis liberator ille populi Romani animus latens
 opperiretur tempora sua. Is tum ab Tarquiniis ductus Del- 9
 phos, ludibrium verius quam comes, aureum baculum inclusum
 corneo cavato ad id baculo tulisse donum Apollini dicitur,
 per ambages effigiem ingenii sui. Quo postquam ventum est, 10
 perfectis patris mandatis, cupido incessit animos iuvenum sci-
 scitandi, ad quem eorum regnum Romanum esset venturum.
 Ex infimo specu vocem redditam ferunt: „Imperium summum
 Romæ habebit, qui vestrum primus, o iuvenes, osculum matri
 tulerit.“ Tarquini, ut Sextus, qui Romæ relictus fuerat, ig- 11
 narus responsi expersque imperii esset, rem summa ope taceri
 iubent; ipsi inter se, uter prior, quum Romam redissent, matri
 osculum daret, sorti permittunt. Brutus alio ratus spectare 12
 Pythicam vocem, velut si prolapsus cecidisset, terram osculo
 contigit, scilicet quod ea communis mater omnium mortalium
 esset. Reditum inde Romam, ubi adversus Rutulos bellum 13
 summa vi parabatur.

Ardeam Rutuli habebant, gens, ut in ea regione atque 57
 in ea ætate, divitiis præpollens; eaque ipsa causa belli fuit,
 quod rex Romanus quum ipse ditari, exhaustus magnificentia
 publicorum operum, tum præda delenire popularium animos
 studebat, præter aliam superbiam regno infestos etiam, quod 2
 se in fabrorum ministeriis ac servili tam diu habitos opere ab
 rege indignabantur. Tentata res est, si primo impetu capi 3
 Ardea posset; ubi id parum processit, obsidione munitioni-

4 busque coepti premi hostes. In his stavis, ut sit longo ma-
 5 gis quam acri bello, satis liberi commeatus erant, primoribus
 6 tamen magis quam militibus; regii quidem iuvenes interdum
 7 otium conviviis comisationibusque inter se terebant. Forte
 8 potantibus his apud Sex. Tarquinius, ubi et Collatinus cena-
 9 bat Tarquinius, Egerii filius, incidit de uxoribus mentio. Suam
 10 quisque laudare miris modis; inde certamine accenso, Colla-
 11 tinus negat verbis opus esse; paucis id quidem horis posse
 12 sciri, quantum ceteris præstet Lucretia sua. „Quin, si vigor
 13 iuventæ inest, conscendimus equos invisimusque præsentis
 14 nostrarum ingenia? id cuique spectatissimum sit, quod neco-
 15 pinato viri adventu occurrerit oculis.“ Incaluerant vino; „Age
 16 sane“ omnes; citatis equis avolant Romam. Quo quum primis
 17 se intendentibus tenebris pervenissent, pergunt inde Collatiam,
 18 ubi Lucretiam haudquaquam ut regias nurus, quas in convivio
 19 luxuque cum æqualibus viderant tempus terentes, sed nocte
 20 sera deditam lanæ inter lucubrantis ancillas in medio ædium
 21 sedentem inveniunt. Muliebris certaminis laus penes Lucretiam
 22 fuit. Adveniens vir Tarquiniique excepti benigne; victor ma-
 23 ritus comiter invitat regios iuvenes. Ibi Sex. Tarquinius
 24 mala libido Lucretiæ per vim stuprandæ capit; quum forma tum
 25 11 spectata castitas incitat. Et tum quidem ab nocturno iuvenali
 26 58 ludo in castra redeunt; paucis interiectis diebus Sex. Tarqui-
 27 2 nius, in scio Collatino, cum comite uno Collatiam venit. Ubi
 28 exceptus benigne ab ignavis consilii, quum post cenam in ho-
 29 spitale cubiculum deductus esset, amore ardens, postquam satis
 30 tuta circa sopitique omnes videbantur, stricto gladio ad dor-
 31 mientem Lucretiam venit, sinistraque manu mulieris pectore
 32 oppresso „Tace, Lucretia“ inquit; „Sex. Tarquinius sum; fer-
 33 rum in manu est; moriere, si emiseras vocem.“ Quum pavida
 34 ex somno mulier nullam opem, prope mortem imminentem vi-
 35 deret, tum Tarquinius fateri amorem, orare, miscere precibus
 36 4 minas, versare in omnes partes muliebre animus. Ubi ob-
 37 stinam videbat et ne mortis quidem metu inclinari, addit ad
 38 metum dedecus: cum mortua iugulatum servum nudum posi-

turum ait, ut in sordido adulterio necata dicatur. Quo ter- 5
 6 rore quum vicisset obstinatam pudicitiam vel vi victrix libido,
 7 profectusque inde Tarquinius ferox expugnato decore muliebri
 8 esset, Lucretia mæsta tanto malo nuntium Romam eundem ad
 9 patrem Ardeamque ad virum mittit, ut cum singulis fidelibus
 10 amicis veniant; ita facto maturatoque opus esse; rem atrocem
 11 incidisse. Sp. Lucretius cum P. Valerio Volesi filio, Colla- 6
 7 tinus cum L. Iunio Bruto venit, cum quo forte Romam red-
 8 iens ab nuntio uxoris erat conventus. Lucretiam sedentem
 9 mæstam in cubiculo inveniunt. Adventu suorum lacrimæ 7
 10 obortæ, quærentique viro „Satin salve?“ „Minime“ inquit;
 11 „quid enim salvi est mulieri amissa pudicitia? Vestigia viri
 12 alieni, Collatine, in lecto sunt tuo; ceterum corpus est tantum
 13 violatum, animus insons; mors testis erit. Sed date dexteras
 14 fidemque, haud impune adultero fore. Sex. est Tarquinius, 8
 15 qui hostis pro hospite priore nocte vi armatus mihi sibi-
 16 que, si vos viri estis, pestiferum hinc abstulit gaudium.“ Dant 9
 17 ordine omnes fidem; consolantur ægram animi avertendo noxam
 18 ab coacta in auctorem delicti: mentem peccare, non corpus,
 19 et, unde consilium afuerit, culpam abesse. „Vos“ inquit „vi- 10
 20 deritis, quid illi debeatur; ego me etsi peccato absolvo, sup-
 21 plicio non libero; nec ulla deinde impudica Lucretiæ exemplo
 22 vivet.“ Cultrum, quem sub veste abditum habebat, eum in 11
 23 corde defigit, prolapsaque in vulnus moribunda cecidit. Con- 59
 24 clamat vir paterque; Brutus, illis luctu occupatis, cultrum ex
 25 vulnere Lucretiæ extractum, manantem cruore præ se tenens,
 26 „Per hunc“ inquit „castissimum ante regiam iniuriam sangui-
 27 nem iuro, vosque, dii, testes facio, me L. Tarquinius Super-
 28 bum cum scelerata coniuge et omni liberorum stirpe ferro,
 29 igni, quacunque denique vi possim, exacturum, nec illos nec
 30 alium quemquam regnare Romæ passurum.“ Cultrum deinde 2
 31 Collatino tradit, inde Lucretio ac Valerio, stupentibus mira-
 32 culo rei, unde novum in Bruti pectore ingenium. Ut præ-
 33 ceptum erat, iurant; totique ab luctu versi in iram, Brutum
 34 iam inde ad expugnandum regnum vocantem sequuntur ducem.

3 Elatum domo Lucretiæ corpus in forum deferunt, concientque
 4 miraculo, ut fit, rei novæ atque indignitate homines. Pro se
 quisque scelus regium ac vim queruntur. Movet quum patris
 mæstitia, tum Brutus castigator lacrimarum atque inertium
 querelarum, auctorque, quod viros, quod Romanos deceret,
 5 arma capiendi adversus hostilia ausos. Ferocissimus quisque
 iuvenum cum armis voluntarius adest; sequitur et cetera iuven-
 tus. Inde parte præsidio relicta Collatiæ ad portas custodibusque
 datis, ne quis eum motum regibus nuntiaret, ceteri armati
 6 duce Bruto Romam profecti. Ubi eo ventum est, quacunque
 incedit armata multitudo, pavorem ac tumultum facit; rursus,
 ubi anteire primores civitatis vident, quicquid sit, haud temere
 7 esse rentur. Nec minorem motum animorum Romæ tam atrox
 res facit, quam Collatiæ fecerat; ergo ex omnibus locis urbis
 in forum curritur. Quo simul ventum est, præco ad tribu-
 num celerum, in quo tum magistratu forte Brutus erat, po-
 8 pulum advocavit. Ibi oratio habita nequaquam eius pectoris
 ingenique, quod simulatum ad eam diem fuerat, de vi ac
 libidine Sex. Tarquini, de stupro infando Lucretiæ et mise-
 rabili cæde, de orbitate Tricipitini, cui morte filiæ causa mortis
 9 indignior ac miserabilior esset. Addita superbia ipsius regis,
 miseræque et labores plebis in fossas cloacasque exhauriendas
 demersæ; Romanos homines, victores omnium circa populorum,
 10 opifices ac lapidas pro bellatoribus factos. Indigna Ser.
 Tullii regis memorata cædes, et in vecta corpori patris nefando
 11 vehiculo filia, invocatique ultores parentum dii. His atrocio-
 ribusque, credo, aliis, quæ præsens rerum indignitas haudqua-
 quam relatu scriptoribus facilia subiicit, memoratis incensam
 multitudinem perpulit, ut imperium regi abrogaret exsulesque
 12 esse iuberet L. Tarquinius cum coniuge ac liberis. Ipse
 iunioribus, qui ultro nomina dabant, lectis armisque, ad con-
 citandum inde adversus regem exercitum Ardeam in castra
 est profectus; imperium in urbe Lucretio, præfecto urbis iam
 13 ante ab rege instituto, relinquit. Inter hunc tumultum Tullia

domo profugit, execrantibus, quacunque incedebat, invocanti-
 busque parentum furias viris mulieribusque.

Harum rerum nuntiis in castra perlatis, quum re nova tre- 60
 pidus rex pergeret Romam ad comprimendos motus, flexit
 viam Brutus (senserat enim adventum), ne obvius fieret; eodem-
 que fere tempore, diversis itineribus, Brutus Ardeam, Tarqui-
 nius Romam venerunt. Tarquinio clausæ portæ exsiliumque 2
 indictum; liberatorem urbis læta castra acceperere, exactique
 inde liberi regis. Duo patrem secuti sunt, qui exsulatum
 Cære in Etruscos ierunt. Sex. Tarquinius Gabios tanquam
 in suum regnum profectus ab ultoribus veterum simultatum,
 quas sibi ipse cædibus rapinisque concierat, est interfectus.

L. Tarquinius Superbus regnavit annos quinque et viginti. 3
 Regnatum Romæ ab condita urbe ad liberatam annos ducentos
 quadraginta quattuor. Duo consules inde comitiis centuriatis A. u. c. 245.
 a præfecto urbis ex commentariis Ser. Tullii creati sunt, L. A. Ch. 509.
 Iunius Brutus et L. Tarquinius Collatinus.

LIBER II.

- 1 Liberi iam hinc populi Romani res pace belloque gestas, annuos magistratus, imperiaque legum potentiora quam hominum
 2 peragam. Quæ libertas ut lætior esset, proximi regis superbia fecerat. Nam priores ita regnarunt, ut haud immerito omnes deinceps conditores partium certe urbis, quas novas ipsi sedes
 3 ab se auctæ multitudinis addiderunt, numerentur; neque ambigitur, quin Brutus idem, qui tantum gloriæ superbo exacto rege meruit, pessimo publico id facturus fuerit, si libertatis immaturæ cupidine priorum regum alicui regnum extorsisset.
 4 Quid enim futurum fuit, si illa pastorum convenarumque plebs, transfuga ex suis populis, sub tutela inviolati templi aut libertatem aut certe impunitatem adepta, soluta regio metu agitari
 5 coepta esset tribuniciis procellis et in aliena urbe cum patribus serere certamina, priusquam pignera coniugum ac liberorum caritasque ipsius soli, cui longo tempore assuescitur, animos eorum consociasset? Dissipatæ res nondum adultæ discordia forent, quas fovit tranquilla moderatio imperii, eoque nutriendo perduxit, ut bonam frugem libertatis maturis iam viribus ferre possent.
 7 Libertatis autem originem inde magis, quia annum imperium consulare factum est, quam quod deminutum quicquam
 8 sit ex regia potestate, numeres. Omnia iura, omnia insignia primi consules tenuere; id modo cautum est, ne, si ambo fascēs haberent, duplicatus terror videretur. Brutus prior,

concedente collega, fascēs habuit; qui non acrior vindex libertatis fuerat, quam deinde custos fuit. Omnium primum avium novæ libertatis populum, ne postmodum flecti precibus aut donis regiis posset, iure iurando adegit, neminem Romæ passuros regnare. Deinde, quo plus virium in senatu frequentia etiam ordinis faceret, cædibus regis deminutum patrum numerum primoribus equestris gradus lectis ad trecentorum summam explevit, traditumque inde fertur, ut in senatum vocarentur, qui patres quique conscripti essent; conscriptos, videlicet novum senatum, appellabant lectos. Id mirum quantum profuit ad concordiam civitatis iungendosque patribus plebis animos. Rerum deinde divinarum habita cura; et quia quædam publica sacra per ipsos reges factitata erant, necubi regum desiderium esset, regem sacrificulum creant. Id sacerdotium pontifici subiecere, ne additus nomini honos aliquid libertati, cuius tunc prima erat cura, officeret. Ac nescio an nimis undique eam minimisque rebus muniendo modum excesserint. Consul is alterius, quum nihil aliud offenderet, nomen invisum civitati fuit: nimium Tarquinius regno assuesse; initium a Prisco factum; regnasse dein Ser. Tullium; ne intervallo quidem facto oblitum, tanquam alieni, regni Superbum Tarquinium velut hereditatem gentis scelere ac vi repetisse; pulso Superbo penes Collatinum imperium esse; nescire Tarquinius privatos vivere; non placere nomen, periculosum libertati esse. Hic primo sensim tentantium animos sermo per totam civitatem est datus, sollicitamque suspicionem plebem Brutus ad contionem vocat. Ibi omnium primum ius iurandum populi recitat, neminem regnare passuros nec esse Romæ, unde periculum libertati foret: id summa ope tuendum esse, neque ullam rem, quæ eo pertineat, contemnendam. Invitum se dicere hominis causa, nec dicturum fuisse, nisi caritas rei publicæ vinceret: non credere populum Romanum, solidam libertatem recuperatam esse; regium genus, regium nomen non solum in civitate, sed etiam in imperio esse; id officere, id obstare libertati. „Hunc tu“ inquit „tua voluntate,

L. Tarquini, remove metum. Meminimus, fatemur: eiecisti reges; absolve beneficium tuum, aufer hinc regium nomen. Res tuas tibi non solum reddent cives tui, auctore me, sed si quid deest, munifice augebunt. Amicus abi; exonera civitatem vano forsitan metu; ita persuasum est animis, cum gente
8 Tarquinia regnum hinc abiturum." Consuli primo tam novæ rei ac subitæ admiratio incluserat vocem; dicere deinde incipientem primores civitatis circumstant, eadem multis precibus
9 orant. Et ceteri quidem movebant minus; postquam Sp. Lucretius, maior ætate ac dignitate, socer præterea ipsius, agere varie rogando alternis suadendoque coepit, ut vinci se con-
10 sensu civitatis pateretur, timens consul, ne postmodum privato sibi eadem illa cum bonorum amissione additaque alia insuper ignominia acciderent, abdicavit se consulatu, rebusque suis
11 omnibus Lavinium translatis civitate cessit. Brutus ex senatus consulto ad populum tulit, ut omnes Tarquiniae gentis exsules essent; collegam sibi comitiis centuriatis creavit P. Valerium, quo adiutore reges eiecerat.

3 Quum haud cuiquam in dubio esset, bellum ab Tarquiniiis imminere, id quidem spe omnium serius fuit; ceterum, id quod non timebant, per dolum ac proditorem prope libertas amissa
2 est. Erant in Romana iuventute adolescentes aliquot, nec ii tenui loco orti, quorum in regno libido solutior fuerat, æquales sodalesque adolescentium Tarquiniorum, assueti more re-
3 gio vivere. Eam tum, æquato iure omnium, licentiam quærentes, libertatem aliorum in suam vertisse servitutem inter se conquerebantur: regem hominem esse, a quo impetres, ubi ius, ubi iniuria opus sit; esse gratiæ locum, esse beneficio; et irasci et ignoscere posse; inter amicum atque inimicum discri-
4 men nosse; leges rem surdam, inexorabilem esse, salubriorem melioremque inopi quam potenti; nihil laxamenti nec veniæ habere, si modum excesseris; periculosum esse in tot humanis
5 erroribus sola innocentia vivere. Ita iam sua sponte ægris animis, legati ab regibus superveniunt, sine mentione redditus bona tantum repetentes. Eorum verba postquam in senatu

audita sunt, per aliquot dies ea consultatio tenuit, ne non reddita belli causa, reddita belli materia et adiumentum essent. Interim legati alia moliri; aperte bona repetentes, clam 6 recuperandi regni consilia struere; et tanquam ad id, quod agi videbatur, ambientes nobilium adolescentium animos pertentant. A quibus placide oratio accepta est, iis litteras ab Tar-
7 quiniis reddunt et de accipiendis clam nocte in urbem regibus colloquuntur. Vitelliis Aquiliisque fratribus primo com-
4 missa res est. Vitelliorum soror consuli nupta Bruto erat, iamque ex eo matrimonio adolescentes erant liberi, Titus Tiberiusque; eos quoque in societatem consilii avunculi assumunt. 2 Præterea aliquot nobiles adolescentes conscii assumpti, quorum vetustate memoria abiit. Interim quum in senatu vicisset sen-
3 tentia, quæ censebat reddenda bona, eamque ipsam causam moræ in urbe haberent legati, quod spatium ad vehicula comparanda a consulibus sumpsissent, quibus regum asportarent res, omne id tempus cum coniuratis consultando absumunt, evincuntque instando, ut litteræ sibi ad Tarquinius darentur: nam aliter qui credituros eos, non vana ab legatis super rebus 4 tantis afferri? Datæ litteræ, ut pignus fidei essent, manifestum facinus fecerunt. Nam quum pridie, quam legati ad Tarquinos 5 proficiscerentur, cenatum forte apud Vitellios esset, coniurati-que ibi, remotis arbitris, multa inter se de novo, ut fit, consilio egissent, sermonem eorum ex servis unus excepit, qui iam antea id senserat agi, sed eam occasionem, ut litteræ le-
6 gatis darentur, quæ deprehensæ rem coarguere possent, expectabat. Postquam datas sensit, rem ad consules detulit. Consules ad deprehendendos legatos coniuratosque profecti 7 domo sine tumultu rem omnem oppressere; litterarum in primis habita cura, ne interciderent. Proditoribus extemplo in vincula coniectis, de legatis paululum addubitatum est; et quan-
quam visi sunt commisisse, ut hostium loco essent, ius tamen gentium valuit. De bonis regiis, quæ reddi ante censue-
5 rant, res integra refertur ad patres. Ii victi ira vetuere reddi, vetuere in publicum redigi. Diripienda plebi sunt data, ut 2

contacta regia præda spem in perpetuum cum iis pacis amitteret. Ager Tarquiniorum, qui inter urbem ac Tiberim fuit, 3 consecratus Marti Martius deinde campus fuit. Forte ibi tum seges farris dicitur fuisse matura messi. Quem campi fructum quia religiosum erat consumere, desectam cum stramento segetem magna vis hominum simul immissa corbibus fudere in Tiberim tenui fluentem aqua, ut mediis caloribus solet. Ita 4 in vadis hæsitantes frumenti acervos sedisse illitos limo; insulam inde paulatim, et aliis, quæ fert temere flumen, eodem invectis, factam; postea credo additas moles manuque adiutum, ut tam eminens area firmaque templis quoque ac porticibus sustinendis esset. Direptis bonis regum, damnati proditores sumptumque supplicium, conspectus eo, quod poenæ capiendæ ministerium patri de liberis consulatus imposuit, et, qui spectator erat amovendus, eum ipsum fortuna exactorem 6 supplicii dedit. Stabant deligati ad palum nobilissimi iuvenes; sed a ceteris, velut ab ignotis capitibus, consulis liberi omnium in se averterant oculos, miserebatque non poenæ magis 7 homines quam sceleris, quo poenam meriti essent: illos eo potissimum anno patriam liberatam, patrem liberatorem, consulatum ortum ex domo Iunia, patres, plebem, quicquid deorum hominumque Romanorum esset, induxisse in animum, ut 8 superbo quondam regi, tum infesto exsuli proderent. Consules in sedem processere suam missique lictores ad sumendum supplicium. Nudatos virgis cædunt securique feriunt, quum inter omne tempus pater vultusque et os eius spectaculo esset, 9 eminente animo patrio inter publicæ poenæ ministerium. Secundum poenam nocentium, ut in utramque partem arcendis sceleribus exemplum nobile esset, præmium indici pecunia ex 10 ærario, libertas et civitas data. Ille primum dicitur vindicta liberatus; quidam vindictæ quoque nomen tractum ab illo putant; Vindicio ipsi nomen fuisse. Post illum observatum, ut, qui ita liberati essent, in civitatem accepti viderentur.

His, sicut acta erant, nuntiatis, incensus Tarquinius non dolore solum tantæ ad irritum cadentis spei, sed etiam odio

iraque, postquam dolo viam obsæptam vidit, bellum aperte moliendum ratus circumire supplex Etruriæ urbes; orare maxime Veientes Tarquiniensesque, ne se ortum, eiusdem sanguinis, extorrem egentem ex tanto modo regno cum liberis adolescentibus ante oculos suos perire sinerent. Alios peregre in regnum Romam accitos; se regem, augmentem bello Romanum imperium, a proximis scelerata coniuratione pulsum. Eos inter se, quia nemo unus satis dignus regno visus sit, partes regni rapuisse; bona sua diripienda populo dedisse, ne quis expers sceleris esset. Patriam se regnumque suum repetere et persequi ingratos cives velle. Ferrent opem, adiuvarent; suas quoque veteres iniurias ultum irent, toties cæsas legiones, agrum ademptum. Hæc moverunt Veientes, ac pro se quisque, Romano saltem duce ignominias demendas belloque amissa repetenda, minaciter fremunt. Tarquinienses nomen ac cognatio movet; pulchrum videbatur, suos Romæ regnare. Ita duo duarum civitatum exercitus ad repetendum regnum 5 belloque persequendos Romanos secuti Tarquinium. Postquam in agrum Romanum ventum est, obviam hosti consules eunt. Valerius quadrato agmine peditem ducit; Brutus ad explorandum cum equitatu antecessit. Eodem modo primus eques hostium agminis fuit; præerat Arruns Tarquinius, filius regis; rex ipse cum legionibus sequebatur. Arruns ubi ex lictoribus 7 procul, consulem esse, deinde iam propius ac certius facie quoque Brutum cognovit, inflammatus ira „Ille est vir“ inquit, „qui nos extorres expulit patria. Ipse en ille nostris decoratus insignibus magnifice incedit. Dii, regum ultores adeste.“ Concitat calcaribus equum atque in ipsum infestus consulem 8 dirigit. Sensit in se iri Brutus; decorum erat tum ipsis capessere pugnam ducibus; avide itaque se certamini offert; adeoque infestis animis concurrerunt, neuter, dum hostem 9 vulneraret, sui protegendum corporis memor, ut contrario ictu per parmam uterque transfixus, duabus hærentes hastis moribundi ex equis lapsi sint. Simul et cetera equestris pugna 10 coepit, neque ita multo post et pedites superveniunt. Ibi

varia victoria et velut æquo Marte pugnatum est; dextera
 11 utrinque cornua vicere, læva superata. Veientes, vinci ab
 Romano milite assueti, fusi fugatique; Tarquiniensis, novus
 hostis, non stetit solum, sed etiam ab sua parte Romanum
 7 pepulit. Ita quum pugnatum esset, tantus terror Tarquinium
 atque Etruseos inaccessit, ut, omissa irrita re, nocte ambo exer-
 citus, Veiens Tarquiniensisque, suas quisque abirent domos.
 2 Adiciunt miracula huic pugnae: silentio proximæ noctis ex
 silva Arsia ingentem editam vocem; Silvani vocem eam cre-
 ditam; hæc dicta: uno plus Tuscorum cecidisse in acie; vin-
 3 cere bello Romanum. Ita certe inde abiere Romani ut vic-
 tores, Etrusci pro victis; nam postquam illuxit nec quisquam
 hostium in conspectu erat, P. Valerius consul spolia legit,
 4 triumphansque inde Romam rediit. Collegæ funus, quanto
 tum potuit apparatu, fecit; sed multo maius morti decus pub-
 lica fuit mæstitia, eo ante omnia insignis, quia matronæ an-
 num ut parentem eum luxerunt, quod tam acer ultor violatæ
 pudicitiae fuisset.
 5 Consuli deinde, qui superfuerat, ut sunt mutabiles vulgi
 animi, ex favore non invidia modo sed suspicio etiam cum
 6 atroci crimine orta. Regnum eum affectare fama ferebat,
 quia nec collegam subrogaverat in locum Bruti et ædificabat
 in summa Velia: alto ac munito loco arcem inexpugnabilem
 7 fore. Hæc dicta vulgo creditaque quum indignitate angerent
 consulis animum, vocato ad concilium populo, summissis fasci-
 bus in contionem escendit. Gratum id multitudini spectacu-
 lum fuit, summissa sibi esse imperii insignia confessionemque
 factam, populi quam consulis maiestatem vimque maiorem
 8 esse. Ibi audire iussis, consul laudare fortunam collegæ,
 quod liberata patria, in summo honore, pro re publica dimi-
 cans, matura gloria necdum se vertente in invidiam, mortem
 occubisset; se superstitem gloriæ suæ ad crimen atque in-
 vidiam superesse; ex liberatore patriæ ad Aquilios se Vitel-
 9 liosque recidissee. „Nunquamne ergo“ inquit „ulla adeo vo-
 bis spectata virtus erit, ut suspicione violari nequeat? Ego me,

illum acerrimum regum hostem, ipsum cupiditatis regni crimen
 subitum timerem? Ego, si in ipsa arce Capitolioque habitarem, 10
 metui me crederem posse a civibus meis? Tam levi momento
 mea apud vos fama pendet? Adeone est fundata leviter fides,
 ut, ubi sim, quam qui sim, magis referat? Non obstabunt 11
 Publii Valerii ædes libertati vestræ, Quirites; tuta erit vobis
 Velia; deferam non in planum modo ædes, sed colli etiam
 subiiciam, ut vos supra suspectum me civem habitetis; in Ve-
 lia ædificent, quibus melius quam P. Valerio creditur libertas“.
 Delata confestim materia omnis infra Veliam et, ubi nunc 12
 Vicæpotæ est, domus in infimo clivo ædificata. Latæ 8
 deinde leges, non solum quæ regni suspicione consulem absol-
 verent, sed quæ adeo in contrarium verterent, ut popularem
 etiam facerent; inde cognomen factum Publicolæ est. Ante 2
 omnes de provocatione adversus magistratus ad populum sa-
 crandoque cum bonis capite eius, qui regni occupandi con-
 silia inisset, gratæ in vulgus leges fuere. Quas quum solus 3
 pertulisset, ut sua unius in his gratia esset, tum demum co-
 mitia collegæ subrogando habuit. Creatus Sp. Lucretius 4
 consul, qui magno natu, non sufficientibus iam viribus ad
 consularia munera obeunda, intra paucos dies moritur. Suf-
 fectus in Lucretii locum M. Horatius Pulvillus. Apud quos- 5
 dam veteres auctores non invenio Lucretium consulem; Bruto
 statim Horatium suggerunt; credo, quia nulla gesta res insig-
 nem fecerit consulatum, memoriam intercidisse.

Nondum dedicata erat in Capitolio Iovis ædes; Valerius 6
 Horatiusque consules sortiti, uter dedicaret. Horatio sorte eve-
 nit; Publicola ad Veientium bellum profectus. Ægrius, quam 7
 dignum erat, tulere Valerii necessarii, dedicationem tam incliti
 templi Horatio dari. Id omnibus modis impedire conati,
 postquam alia frustra tentata erant, postem iam tenenti con-
 suli foedum inter precationem deum nuntium incutiunt, mor-
 tuum eius filium esse, funestaque familia dedicare eum tem-
 plum non posse. Non crediderit factum, an tantum animo 8
 roboris fuerit, nec traditur certum nec interpretatio est fa-

cilis. Nihil aliud ad eum nuntium a proposito aversus, quam ut cadaver efferri iuberet, tenens postem precationem peragit et dedicat templum.

9 Hæc post exactos reges domi militiæque gesta primo
A. u. c. 246. anno. Inde P. Valerius iterum, T. Lucretius consules facti.
A. Ch. 508.

9 Iam Tarquinii ad Lartem Porsinnam, Clusinum regem, perfugerant. Ibi miscendo consilium precesque nunc orabant, ne se, oriundos ex Etruscis, eiusdem sanguinis nominisque, egentes
2 exulare pateretur; nunc monebant etiam, ne orientem morem pellendi reges inultum sineret. Satis libertatem ipsam habere
3 dulcedinis. Nisi, quanta vi civitates eam expetant, tanta regna reges defendant, æquari summa infimis; nihil excelsum, nihil, quod supra cetera emineat, in civitatibus fore; adesse finem
4 regnis, rei inter deos hominesque pulcherrimæ. Porsinna, quum regem esse Romæ, tum Etruscæ gentis regem, amplum
5 Tuscis ratus, Romam infesto exercitu venit. Non unquam alias ante tantus terror senatum invasit; adeo valida res tum Clusina erat magnumque Porsinnæ nomen. Nec hostes modo timebant, sed suosmet ipsi cives, ne Romana plebs metu percussa, receptis in urbem regibus, vel cum servitute pacem acciperet. Multa igitur blandimenta plebi per id tempus ab
6 senatu data. Annonæ imprimis habita cura, et ad frumentum comparandum missi alii in Volscos, alii Cumas. Salis quoque vendendi arbitrium, quia impenso pretio venibat, in publicum omne sumptum, ademptum privatis; portoriisque et tributo plebes liberata, ut divites conferrent, qui oneri ferendo essent: pauperes satis stipendii pendere, si liberos educerent.
7 Itaque hæc indulgentia patrum asperis postmodum rebus in obsidione ac fame adeo concordem civitatem tenuit, ut regium
8 nomen non summi magis quam infimi horrerent, nec quisquam unus malis artibus postea tam popularis esset, quam tum bene imperando universus senatus fuit.

10 Quum hostes adessent, pro se quisque in urbem ex agris demigrant; urbem ipsam sæpiunt præsiidiis. Alia muris, alia
2 Tiberi obiecto videbantur tuta; pons sublicius iter pæne ho-

stibus dedit, ni unus vir fuisset, Horatius Cocles; id munimentum illo die fortuna urbis Romanæ habuit. Qui positus 3 forte in statione pontis, quum captum repentino impetu Ianiculum atque inde citatos decurrere hostes vidisset, trepidamque turbam suorum arma ordinesque relinquere, reprehensans singulos, obsistens obtestansque deum et hominum fidem testabatur, nequicquam deserto præsidio eos fugere; si transitum 4 pontem a tergo reliquissent, iam plus hostium in Palatio Capitolioque quam in Ianiculo fore. Itaque monere, prædicere, ut pontem ferro, igni, quacunque vi possint, interrumpant; se impetum hostium, quantum corpore uno posset obsisti, excepturum. Vadit inde in primum aditum pontis, insignisque in- 5 ter conspecta cedentium pugna terga obversis cominus ad ineundum proelium armis, ipso miraculo audaciæ obstupescit hostes. Duos tamen cum eo pudor tenuit, Sp. Larcium ac 6 T. Herminium, ambos claros genere factisque. Cum his pri- 7 mam periculi procellam et quod tumultuosissimum pugnae erat, parumper sustinuit; deinde eos quoque ipsos, exigua parte pontis relicta, revocantibus, qui rescindebant, cedere in tutum coegit. Circumferens inde truces minaciter oculos ad 8 procures Etruscorum, nunc singulos provocare, nunc increpare omnes: servitia regum superborum, suæ libertatis immemores alienam oppugnatum venire. Cunctati aliquamdiu sunt, dum 9 alius alium, ut proelium incipiant, circumspectant; pudor deinde commovit aciem, et clamore sublato undique in unum hostem tela coniiciunt. Quæ quum in obiecto cuncta scuto hæsisent, 10 neque ille minus obstinatus ingenti pontem obtineret gradu, iam impetu conabantur detrudere virum, quum simul fragor rupti pontis simul clamor Romanorum, alacritate perfecti operis sublatus, pavore subito impetum sustinuit. Tum Cocles 11 „Tiberine pater“ inquit, „te sancte precor, hæc arma et hunc militem propitio flumine accipias“. Ita sic armatus in Tiberim desiluit, multisque superincidentibus telis incolumis ad suos tranavit, rem ausus plus famæ habituram ad posteros quam fidei. Grata erga tantam virtutem civitas fuit; statua 12

in comitio posita; agri quantum uno die circumaravit, datum.
 13 Privata quoque inter publicos honores studia eminebant; nam
 in magna inopia pro domesticis copiis unusquisque ei aliquid,
 fraudans se ipse victu suo, contulit.
 11 Porsinna primo conatu repulsus, consiliis ab oppugnanda
 urbe ad obsidendam versis, præsidio in Ianiculo locato, ipse
 in plano ripisque Tiberis castra posuit, navibus undique accitis
 2 et ad custodiam, ne quid Romam frumenti subvehi sineret, et
 ut prædatum milites trans flumen per occasiones aliis atque
 3 aliis locis traicerent; brevique adeo infestum omnem Roma-
 num agrum reddidit, ut non cetera solum ex agris, sed pecus
 quoque omne in urbem compelleretur, neque quisquam extra
 4 portas propellere auderet. Hoc tantum licentiæ Etruscis non
 metu magis quam consilio concessum. Namque Valerius con-
 sul intentus in occasionem multos simul et effusos improvise
 adoriundi, in parvis rebus negligens ultor, gravem se ad
 5 maiora vindicem servabat. Itaque ut eliceret prædatores, edi-
 cit suis, postero die frequentes porta Esquilina, quæ aversis-
 sima ab hoste erat, expellerent pecus, scituros id hostes ratus,
 6 quod in obsidione et fame servitia infida transfugerent. Et
 sciere perfugæ indicio; multoque plures, ut in spem universæ
 7 prædæ, flumen traiciunt. P. Valerius inde T. Herminium
 cum modicis copiis ad secundum lapidem Gabina via occul-
 tum cōsidere iubet, Sp. Larcium cum expedita iuventute ad
 portam Collinam stare, donec hostis prætereat; inde se obii-
 8 cere, ne sit ad flumen reditus. Consul alter T. Lucretius
 porta Nævia cum aliquot manipulis militum egressus; ipse
 9 Valerius Cælio monte cohortes delectas educit, hique primi
 apparuere hosti. Herminius ubi tumultum sensit, concurrat ex
 insidiis, versisque in Lucretium¹⁾ Etruscis terga cædit; dextra
 lævaque, hinc a porta Collina, illinc ab Nævia, redditus cla-
 10 mor; ita cæsi in medio prædatores, neque ad pugnam viri-
 bus pares et ad fugam sæptis omnibus viis. Finisque ille
 tam effuse evagandi Etruscis fuit.

¹⁾ Livius scribere debuit in Valerium.

Obsidio erat nihilo minus et frumenti cum summa cari-
 12 tate inopia, sedendoque expugnaturum se urbem spem Por-
 sinna habebat, quum C. Mucius, adolescens nobilis, cui indig-
 2 num videbatur, populum Romanum servientem, quum sub regi-
 bus esset, nullo bello nec ab hostibus ullis obsessum esse, libe-
 rum eundem populum ab iisdem Etruscis obsideri, quorum
 sæpe exercitus fuderit, — itaque magno audacique aliquo 3
 facinore eam indignitatem vindicandam ratus, primo sua sponte
 penetrare in hostium castra constituit; dein metuens, ne, si 4
 consulum iniussu et ignaris omnibus iret, forte deprehensus
 a custodibus Romanis retraheretur ut transfuga, fortuna tum
 urbis crimen affirmante, senatum adit. „Transire Tiberim“ 5
 inquit, „patres, et intrare, si possim, castra hostium volo, non
 prædo nec populationum in vicem ultor; maius, si dii iuvant,
 in animo est facinus“. Approbant patres; abdito intra vestem
 ferro proficiscitur. Ubi eo venit, in confertissima turba prope 6
 regium tribunal constitit. Ibi quum stipendium militibus forte 7
 daretur, et scriba cum rege sedens pari fere ornatu multa
 ageret, eum milites vulgo adirent, timens sciscitari, uter Por-
 sinna esset, ne ignorando regem semet ipse aperiret, quis
 esset, quo temere traxit fortuna facinus, scribam pro rege ob-
 truncat. Videntem inde, qua per trepidam turbam cruento 8
 mucrone sibi ipse fecerat viam, quum, concursu ad clamorem
 facto, comprehensum regii satellites retraxissent, ante tribunal
 regis destitutus, tum quoque inter tantas fortunæ minas me-
 tuendus magis quam metuens, „Romanus sum“ inquit „civis; 9
 C. Mucium vocant. Hostis hostem occidere volui, nec ad
 mortem minus animi est, quam fuit ad cædem; et facere et
 pati fortia Romanum est. Nec unus in te ego hos animos 10
 gessi; longus post me ordo est idem petentium decus. Pro-
 inde in hoc discrimen, si iuvat, accingere, ut in singulas ho-
 ras capite dimices tuo, ferrum hostemque in vestibulo habeas
 regiae. Hoc tibi iuventus Romana indicimus bellum. Nul- 11
 lam aciem, nullum proelium timueris; uni tibi et cum singulis
 res erit“. Quum rex simul ira incensus periculoque conterri- 12

tus circumdari ignes minitabundus iuberet, nisi expromeret
 13 propere, quas insidiarum sibi minas per ambages iaceret, „En
 tibi“ inquit, „ut sentias, quam vile corpus sit iis, qui mag-
 nam gloriam vident“, dextramque accenso ad sacrificium fo-
 culo iniicit. Quam quum velut alienato ab sensu torreret animo,
 prope attonitus miraculo rex, quum ab sede sua prosilisset
 14 amoverique ab altaribus iuvenem iussisset, „Tu vero abi“ in-
 quit, „in te magis quam in me hostilia ausus. Iuberem macte
 virtute esse, si pro mea patria ista virtus staret; nunc iure
 15 belli liberum te, intactum inviolatumque hinc dimitto“. Tunc
 Mucius, quasi remunerans meritum, „Quandoquidem“ inquit
 „est apud te virtuti honos, ut beneficio tuleris a me, quod
 minis nequisti, trecenti coniuravimus principes iuventutis Ro-
 16 manæ, ut in te hac via grassaremur. Mea prima sors fuit;
 ceteri, ut cuiusque ceciderit primi, quoad te opportunum for-
 tuna dederit, suo quisque tempore aderunt“.

13 Mucium dimissum, cui postea Scævolæ a clade dextræ
 manus cognomen inditum, legati a Porsinna Romam secuti
 2 sunt; adeo moverat eum et primi periculi casus, quo nihil se
 præter errorem insidiatoris texisset, et subeunda dimicatio
 toties, quot coniurati superessent, ut pacis condiciones ultro
 3 ferret Romanis. Iactatum in condicionibus nequicquam de
 Tarquiniis in regnum restituendis, magis quia id negare ipse
 nequiverat Tarquiniis, quam quod negatum iri sibi ab Roma-
 4 nis ignoraret. De agro Veientibus restituendo impetratum,
 expressaque necessitas obsides dandi Romanis, si Ianiculo præsi-
 dium deduci vellent. His condicionibus composita pace, exercitum
 5 ab Ianiculo deduxit Porsinna et agro Romano excessit. Patres C.
 Mucio virtutis causa trans Tiberim agrum dono dedere, quæ postea
 6 sunt Mucia prata appellata. Ergo, ita honorata virtute, femi-
 næ quoque ad publica decora excitatæ, et Cloelia virgo, una
 ex obsidibus, quum castra Etruscorum forte haud procul ripa
 Tiberis locata essent, frustrata custodes, dux agminis virginum
 inter tela hostium Tiberim tranavit sospitesque omnes Romam
 7 ad propinquos restituit. Quod ubi regi nuntiatum est, primo

incensus ira oratores Romam misit ad Cloeliam obsidem de-
 poscendam: alias haud magni facere; deinde in admirationem 8
 versus, supra Coclites Muciosque dicere id facinus esse, et
 præ se ferre, quemadmodum, si non dedatur obses, pro rupto
 foedus se habiturum, sic deditam intactam inviolatamque ad suos
 remissurum. Utrunque constitit fides: et Romani pignus pacis ex 9
 foedere restituerunt, et apud regem Etruscum non tuta solum,
 sed honorata etiam virtus fuit, laudatamque virginem parte
 obsidum se donare dixit; ipsa, quos vellet, legeret. Productis 10
 omnibus, elegisse impubes dicitur; quod et virginitati decorum
 et consensu obsidum ipsorum probabile erat, eam ætatem po-
 tissimum liberari ab hoste, quæ maxime opportuna iniuriæ
 esset. Pace redintegrata, Romani novam in femina virtutem 11
 novo genere honoris, statua equestri, donavere; in summa
 sacra via fuit posita virgo insidens equo.

Huic tam pacatæ profectioni ab urbe regis Etrusci abhor- 14
 rens mos traditus ab antiquis usque ad nostram ætatem
 inter cetera sollemnia manet, bona Porsinnæ regis vendendi.
 Cuius originem moris necesse est aut inter bellum natam esse 2
 neque omissam in pace, aut a mitiore crevisse principio, quam
 hic præ se ferat titulus bona hostiliter vendendi. Proximum 3
 vero est ex iis, quæ traduntur, Porsinnam discedentem ab
 Ianiculo castra opulenta, convecto ex propinquis ac fertilibus
 Etruriæ arvis commeatu, Romanis dono dedisse, inopi tum
 urbe ab longinqua obsidione; ea deinde, ne populo immisso 4
 diriperentur hostiliter, venisse, bonaque Porsinnæ appellata,
 gratiam muneris magis significante titulo quam auctionem for-
 tunæ regiæ, quæ ne in potestate quidem populi Romani esset.

Omisso Romano bello Porsinna, ne frustra in ea loca 5
 exercitus adductus videretur, cum parte copiarum filium Ar-
 runtem Ariciam oppugnatum mittit. Primo Aricinos res nec- 6
 opinata perculerat; arcessita deinde auxilia et a Latinis po-
 pulis et a Cumis tantum spei fecere, ut acie decernere aude-
 rent. Proelio inito, adeo concitato impetu se intulerant Etrusci,
 ut funderent ipso incursu Aricinos; Cumanæ cohortes arte 7

adversus vim usæ declinare paululum, effuseque prælatos hostes conversis signis ab tergo adortæ sunt. Ita in medio 8 prope iam victores cæsi Etrusci. Pars perexigua, duce amisso, quia nullum propius perfugium erat, Romam inermes et fortuna et specie supplicum delati sunt. Ibi benigne ex- 9 cepti divisique in hospitia. Curatis vulneribus, alii profecti domos, nuntii hospitalium beneficiorum; multos Romæ hospitum urbisque caritas tenuit. His locus ad habitandum datus, quem deinde Tuscum vicum appellarunt.

15 P. Lucretius inde et P. Valerius Publicola consules facti. A. u. c. 247. Eo anno postremum legati a Porsinna de reducendo in reg- A. Ch. 507. num Tarquinio venerunt; quibus quum responsum esset, mis- surum ad regem senatum legatos, missi confestim honoratissi- 2 mus quisque e patribus. Non quin breviter reddi responsum potuerit, non recipi reges, ideo potius delectos patrum ad eum missos, quam legatis eius Romæ daretur responsum, sed ut in perpetuum mentio eius rei finiretur, neu in tantis mutuis beneficiis in vicem animi sollicitarentur, quum ille peteret, quod contra libertatem populi Romani esset, Romani, nisi in perniciem suam faciles esse vellent, negarent, cui nihil negatum 3 vellent. Non in regno populum Romanum, sed in libertate esse. Ita induxisse in animum, hostibus potius portas quam regibus patefacere; ea esse vota omnium, ut, qui libertati 4 erit in illa urbe finis, idem urbi sit. Proinde, si salvam esse 5 vellet Romam, ut patiatur liberam esse, orare. Rex verecundia victus „Quando id certum atque obstinatum est“ inquit, „neque ego obtundam sæpius eadem nequicquam agendo, nec Tarquinius spe auxilii, quod nullum in me est, frustrabor. Alium hinc, seu bello opus est seu quiete, exsilio quærant 6 locum, ne quid meam vobiscum pacem distineat“. Dictis facta amicia adiecit; obsidum quod reliquum erat, reddidit; agrum 7 Veientem, foedere ad Ianiculum icto ademptum, restituit. Tarquinus, spe omni reditus incisa, exsulatum ad generum Mamilium Octavium Tusculum abiit. Romanis pax fida [ita] cum Porsinna fuit.

Consules M. Valerius, P. Postumius. Eo anno bene pug- 16 natum cum Sabinis; consules triumpharunt. Maiore inde A. u. c. 249. mole Sabini bellum parabant. Adversus eos, et ne quid simul A. Ch. 505. ab Tusculo, unde etsi non apertum, suspectum tamen bellum erat, repentini periculi oreretur, P. Valerius quartum, T. Lu- A. u. c. 250. cretius iterum consules facti. Seditio inter belli pacisque auc- A. Ch. 504. tores orta in Sabinis aliquantum inde virium transtulit ad Romanos. Namque Attus Clausus, cui postea Ap. Claudio 4 fuit Romæ nomen, quum pacis ipse auctor a turbatoribus belli premeretur nec par factioni esset, a vico Regillo, magna cli- entium comitatus manu, Romam transfugit. His civitas data 5 agerque trans Anienem; vetus Claudia tribus, additis postea novis tribulibus, qui ex eo venirent agro, appellati. Appius inter patres lectus, haud ita multo post in principum digna- tionem pervenit. Consules infesto exercitu in agrum Sabinum 6 profecti quum ita vastatione, dein proelio afflixissent opes ho- stium, ut diu nihil inde rebellionis timere possent, triumphan- tes Romam redierunt.

P. Valerius, omnium consensu princeps belli pacisque 7 artibus, anno post Agrippa Menenio, P. Postumio consulibus A. u. c. 251. moritur, gloria ingenti, copiis familiaribus adeo exiguis, ut A. Ch. 503. funeri sumptus deesset; de publico est datus. Luxere ma- tronæ ut Brutum. Eodem anno duæ coloniæ Latinæ, Pome- 8 tia et Cora, ad Auruncos deficiunt. Cum Auruncis bellum initum; fusoque ingenti exercitu, qui se ingredientibus fines consulibus ferociter obtulerat, omne Auruncum bellum Pome- tiam compulsus est. Nec magis post proelium quam in proe- 9 lio cædibus temperatum est: et cæsi aliquanto plures erant quam capti, et captos passim trucidaverunt; ne ab obsidibus quidem, qui trecenti accepti numero erant, ira belli abstinuit. Et hoc anno Romæ triumphatum.

Secuti consules Opiter Verginius, Sp. Cassius Pometiam 17 primo vi, deinde vineis aliisque operibus oppugnarunt. In A. u. c. 252. quos Aurunci magis iam inexpiabili odio quam spe aliqua A. Ch. 502. aut occasione coorti, quum plures igni quam ferro armati ex-

3 cucurrissent, cæde incendioque cuncta complent. Vineis incen-
sis, multis hostium vulneratis et occisis, consulum quoque alte-
rum (sed nomen auctores non adiiciunt) gravi vulnere ex equo
4 deiectum prope interfecerunt. Romam inde male gesta re red-
itum; inter multos saucios consul spe incerta vitæ relatus.
Interiecto deinde haud magno spatio, quod vulneribus curan-
dis supplendoque exercitui satis esset, quum ira maiore tum
5 viribus etiam auctis Pometiæ arma illata. Et quum, vineis
refectis aliaque mole belli, iam in eo esset, ut in muros eva-
6 deret miles, deditio est facta. Ceterum nihilo minus foeda,
dedita urbe, quam si capta foret, Aurunci passi; principes
securi percussi; sub corona venierunt coloni alii; oppidum di-
7 rutum, ager venit. Consules magis ob iras graviter ultas
quam ob magnitudinem perfecti belli triumpharunt.

18 Insequens annus Postumum Cominium et T. Larcium
A. u. c. 253. consules habuit. Eo anno Romæ, quum per ludos ab Sabi-
A. Ch. 501. norum iuventute per lasciviam scorta raperentur, concursu
hominum rixa ac prope proelium fuit, parvaque ex re ad re-
3 bellionem spectare res videbatur. Super belli Latini¹⁾ metum
id quoque accesserat, quod triginta iam coniurasse populos,
4 concitante Octavio Mamilio, satis constabat. In hac tantarum
expectatione rerum sollicita civitate, dictatoris primum cre-
andi mentio orta. Sed nec quibus consulibus, quia ex fac-
tione Tarquiniana essent (id quoque enim traditur), parum
creditum sit, nec quis primum dictator creatus sit, satis con-
5 stat. Apud veterrimos tamen auctores T. Larcium dictatorem
primum, Sp. Cassium magistrum equitum creatos invenio.
Consulares legere; ita lex iubebat de dictatore creando lata.
6 Eo magis adducor, ut credam Larcium, qui consularis erat,
potius quam M. Valerium M. filium Volesi nepotem, qui non-
dum consul fuerat, moderatorem et magistrum consulibus ap-
7 positum; quia, si maxime ex ea familia legi dictatorem vellent,
patrem multo potius M. Valerium, spectatæ virtutis et consu-
larem virum, legissent.

¹⁾ Livius scribere debuit Sabini

Creato dictatore primum Romæ, postquam præferri secu- 8
res viderunt, magnus plebem metus incessit, ut intentiores
essent ad dicto parendum; neque enim, ut in consulibus, qui
pari potestate essent, alterius auxilium neque provocatio erat
neque ullum usquam nisi in cura parendi auxilium. Sabinis 9
etiam creatus Romæ dictator, eo magis quod propter se crea-
tum crediderant, metum incussit. Itaque legatos de pace
mittunt. Quibus orantibus dictatorem senatumque, ut veniam 10
erroris hominibus adolescentibus darent, responsum, ignosci
adolescentibus posse, senibus non posse, qui bella ex bellis
sererent. Actum tamen est de pace, impetrataque foret, si, 11
quod impensæ factum in bellum erat, præstare Sabini (id enim
postulatum erat) in animum induxissent. Bellum indictum;
tacitæ indutiæ quietum annum tenuere.

Consules Ser. Sulpicius, M. Tullius; nihil dignum memo- 19
ria actum; T. Æbutius deinde et C. Vetusius. His consulibus A. u. c. 254.
Fidenæ obsessæ, Crustumeria capta; Præneste ab Latinis ad A. Ch. 500.
Romanos descivit, nec ultra bellum Latinum, gliscens iam per A. u. c. 255.
aliquot annos, dilatatum. A. Postumius dictator, T. Æbutius 3
magister equitum, magnis copiis peditum equitumque profecti,
ad lacum Regillum in agro Tusculano agmini hostium occur-
rerunt, et, quia Tarquinius esse in exercitu Latinorum audi- 4
tum est, sustineri ira non potuit, quin extemplo configerent.
Ergo etiam proelium aliquanto quam cetera gravius atque atro- 5
cius fuit. Non enim duces ad regendam modo consilio rem
affuere, sed suismet ipsi corporibus dimicantes miscuere cer-
tamina, nec quisquam procerum ferme hac aut illa ex acie
sine vulnere præter dictatorem Romanum excessit. In Po- 6
stumium prima in acie suos adhortantem instruentemque Tar-
quinius Superbus, quanquam iam ætate et viribus erat gravior,
equum infestus admisit, ictusque ab latere concursu suorum
receptus in tutum est. Et ad alterum cornu Æbutius magister 7
equitum in Octavium Mamilium impetum dederat; nec fefellit
veniens Tusculanum ducem, contraque et ille concitat equum.
Tantaque vis infestis venientium hastis fuit, ut brachium 8

9 Æbutio traiectionem sit, Mamilius pectus percussus. Hunc quidem
in secundam aciem Latini recepere; Æbutius quum saucio
10 brachio tenere telum non posset, pugna excessit. Latinus
dux nihil deterritus vulnere proelium ciet et, quia suos per-
culosos videbat, arcessit cohortem exsulum Romanorum, cui L.
Tarquinius filius præerat. Ea quo maiore pugnabat ira ob-
erepta bona patriamque ademptam, pugnam parumper restituit.
20 Referentibus iam pedem ab ea parte Romanis, M. Valerius
Publicolæ frater, conspicatus ferocem iuvenem Tarquinium
ostentantem se in prima exsulum acie, domestica etiam gloria
2 accensus, ut, cuius familiæ decus eiecti reges erant, eiusdem
interfecti forent, subdit calcaria equo et Tarquinium infesto
3 spiculo petit. Tarquinius retro in agmen suorum infenso
cessit hosti; Valerium temere invectum in exsulum aciem ex
transverso quidam adortus transfigit, nec quicquam equitis
vulnere equo retardato, moribundus Romanus, labentibus super
4 corpus armis, ad terram defluxit. Dictator Postumius post-
quam cecidisse talem virum, exsules ferociter citato agmine
5 invehit, suos percultos cedere animadvertit, cohorti suæ, quam
delectam manum præsidii causa circa se habebat, dat signum,
ut, quem suorum fugientem viderint, pro hoste habeant. Ita
metu ancipiti versi a fuga Romani in hostem et restituta
6 acies. Cohors dictatoris tum primum proelium iniit; integris
7 corporibus animisque fessos adorti exsules cædunt. Ibi alia
inter procures coorta pugna. Imperator Latinus, ubi cohortem
exsulum a dictatore Romano prope circumventam vidit, ex
subsidiariis manipulos aliquot in primam aciem secum rapit.
8 Hos agmine venientes T. Herminius legatus conspicatus, in-
terque eos insignem veste armisque Mamilius noscitans, tanto
vi maiore quam paulo ante magister equitum cum hostium
9 duce proelium iniit, ut et uno ictu transfixum per latus occi-
derit Mamilius et ipse inter spoliandum corpus hostis veruto
percussus, quum victor in castra esset relatus, inter primam
10 curationem exspiraverit. Tum ad equites dictator advolat, ob-
testans, ut, fesso iam pedite, descendant ex equis et pugnam

capessant. Dicto parvare; desiliunt ex equis, provolant in
primum et pro antesignanis parmas obiciunt. Recipit ex- 11
templo animum pedestris acies, postquam iuventutis procures
æquato genere pugne secum partem periculi sustinentes vidit.
Tum demum impulsus Latini percussaue inclinavit acies.
Equiti admoti equi, ut persequi hostem posset; secuta et pe- 12
destris acies. Ibi nihil nec divinæ nec humanæ opis dictator
prætermittens ædem Castori vovisse fertur ac pronuntiasse
militi præmia, qui primus, qui secundus castra hostium in-
trasset; tantusque ardor fuit, ut eodem impetu, quo fuderant 13
hostem Romani, castra caperent. Hoc modo ad lacum Re-
gillum pugnatum est. Dictator et magister equitum trium-
phantes in urbem rediere.

Triennio deinde nec certa pax nec bellum fuit. Consules 21
Q. Cloelius et T. Larcus, inde A. Sempronius et M. Minu-
cius. His consulibus ædes Saturno dedicata, Saturnalia insti- 2
tutus festus dies. A. deinde Postumius et T. Verginius con-
sules facti. Hoc demum anno ad Regillum lacum pugnatum 3
apud quosdam invenio; A. Postumium, quia collega dubiæ
fidei fuerit, se consulatu abdicasse; dictatorem inde factum.
Tanti errores implicant temporum, aliter apud alios ordinatis 4
magistratibus, ut nec qui consules secundum quos, nec quid
quoque anno actum sit, in tanta vetustate non rerum modo,
sed etiam auctorum digerere possis.

Ap. Claudius deinde et P. Servilius consules facti. In- 5
signis hic annus est nuntio Tarquinius mortis. Mortuus 6
Cumis, quo se post fractas opes Latinorum ad Aristodemum
tyrannum contulerat. Eo nuntio erecti patres, erecta plebes; 6
sed patribus nimis luxuriosa ea fuit lætitia; plebi, cui ad eam
diem summa ope inservitum erat, iniuriæ a primoribus fieri
coepere. Eodem anno Signia colonia, quam rex Tarquinius 7
deduxerat, suppleto numero colonorum iterum deducta est.
Romæ tribus una et viginti factæ. Ædes Mercurii dedicata
est idibus Maiis.

22 Cum Volscorum gente Latino bello neque pax neque bellum fuerat; nam et Volsci comparaverant auxilia, quæ mitterent Latinis, ni maturatum ab dictatore Romano esset, et maturavit Romanus, ne proelio uno cum Latino Volscoque
2 contenderet. Hac ira consules in Volscum agrum legiones duxere. Volscos consilii poenam non metuentes necopinata res perculit; armorum immemores obsides dant trecentos principum a Cora atque Pometia liberos. Ita sine certamine
3 inde abductæ legiones. Nec ita multo post Volsceis levatis metu suum rediit ingenium. Rursus occultum parant bellum,
4 Hernicis in societatem armorum assumptis. Legatos quoque ad sollicitandum Latium passim dimittunt; sed recens ad Regillum lacum accepta clades Latinos ira odioque eius, quicunque arma suaderet, ne ab legatis quidem violandis abstinuit; comprehensos Volscos Romam duxere. Ibi traditi consulibus indicatumque est, Volscos Hernicosque parare bellum Romanis.
5 Relata re ad senatum, adeo fuit gratum patribus, ut et captivorum sex millia Latinis remitterent et de foedere, quod prope in perpetuum negatum fuerat, rem ad novos magistratus reiiicerent. Enimvero tum Latini gaudere facto; pacis auctores in ingenti gloria esse. Coronam auream Iovi donum in Capitolium mittunt. Cum legatis donoque, qui captivorum remissi ad suos fuerant, magna circumfusa multitudo venit.
7 Pergunt domos eorum, apud quem quisque servierant; gratias agunt liberaliter habiti cultique in calamitate sua; inde hospitia iungunt. Nunquam alias ante publice privatimque Latinum nomen Romano imperio coniunctius fuit.

23 Sed et bellum Volscum imminabat et civitas secum ipsa discors intestino inter patres plebemque flagrabat odio, maxime
2 propter nexos ob æs alienum. Fremebant, se, foris pro libertate et imperio dimicantes, domi a civibus captos et oppressos esse, tutioremque in bello quam in pace et inter hostes quam inter cives libertatem plebis esse; invidiamque eam sua
3 sponte gliscentem insignis unius calamitas accendit. Magno natu quidam cum omnium malorum suorum insignibus se in

forum proiecit. Obsita erat squalore vestis, foedior corporis habitus pallore ac macie perempti; ad hoc promissa barba et 4 capilli efferaverant speciem oris. Noscitabatur tamen in tanta deformitate, et ordines duxisse aiebant, aliaque militiæ decora vulgo miserantes eum iactabant; ipse testes honestarum aliquot locis pugnarum cicatrices adverso pectore ostentabat. Sciscitantibus, unde ille habitus, unde deformitas, quum circum- 5 fusa turba esset prope in contionis modum, Sabino bello ait se militantem, quia propter populationes agri non fructu modo caruerit, sed villa incensa fuerit, direpta omnia, pecora abacta, tributum iniquo suo tempore imperatum, æs alienum fecisse. Id cumulatum usuris primo se agro paterno avitoque exuisse, 6 deinde fortunis aliis; postremo velut tabem pervenisse ad corpus; ductum se ab creditore non in servitium, sed in ergastulum et carnificinam esse. Inde ostentare tergum foedum 7 recentibus vestigiis verberum. Ad hæc visa auditaque clamor ingens oritur. Non iam foro se tumultus tenet, sed passim totam urbem pervadit. Nexi vincti solutique se undique in 8 publicum proripiunt, implorant Quiritium fidem. Nullo loco deest seditionis voluntarius comes; multis passim agminibus per omnes vias cum clamore in forum curritur. Magno cum 9 periculo suo, qui forte patrum in foro erant, in eam turbam inciderunt; nec temperatum manibus foret, ni propere con- 10 sules, P. Servilius et Ap. Claudius, ad comprimendam seditionem intervenissent. At in eos multitudo versa ostentare vincula sua deformitatemque aliam. Hæc se meritos dicere, expro- 11 brantes suam quisque alius alibi militiam; postulare multo minaciter magis quam suppliciter, ut senatum vocarent; curiamque ipsi futuri arbitri moderatoresque publici consilii circumsistunt. Pauci admodum patrum, quos casus obtulerat, 12 contracti ab consulibus; ceteros metus non curia modo, sed etiam foro arcebat, nec agi quicquam per infrequentiam poterat senatus. Tum vero eludi atque extrahi se multitudo 13 putare, et patrum qui abessent, non casu, non metu, sed impediendæ rei causa abesse, et consules ipsos tergiversari, nec

14 dubie ludibrio esse miseras suas. Iam prope erat, ut ne
consulum quidem maiestas coereret iras hominum, quum in-
certi, morando an veniendo plus periculi contraherent, tandem
in senatum veniunt. Frequentique tandem curia, non modo
inter patres, sed ne inter consules quidem ipsos satis conve-
15 niebat. Appius, vehementis ingenii vir, imperio consulari rem
agendam censebat: uno aut altero arrepto, quieturos alios;
Servilius, lenibus remediis aptior, concitatos animos flecti quam
frangi putabat quum tutius tum facilius esse.

24 Inter hæc maior alius terror: Latini equites cum tumultu-
toso advolant nuntio, Volscos infesto exercitu ad urbem
oppugnandam venire. Quæ audita (adeo duas ex una civitate
2 discordia fecerat) longe aliter patres ac plebem affecere. Ex-
sultare gaudio plebes; ultores superbiam patrum adesse dicere
deos; alius alium confirmare, ne nomina darent: cum omnibus
potius quam solos perituros; patres militarent, patres arma
caperent, ut penes eosdem pericula belli, penes quos præmia
3 essent. At vero curia, mæsta ac trepida ancipiti metu et ab
cive et ab hoste, Servilium consulem, cui ingenium magis
populare erat, orare, ut tantis circumventam terroribus ex-
4 pediret rem publicam. Tum consul, misso senatu, in contionem
prodit. Ibi curæ esse patribus ostendit, ut consulatur plebi;
ceterum deliberationi de maxima quidem illa, sed tamen parte
5 civitatis metum pro universa re publica intervenire; nec posse,
quum hostes prope ad portas essent, bello præverti quicquam,
nec, si sit laxamenti aliquid, aut plebi honestum esse, nisi
mercede prius accepta, arma pro patria non cepisse, neque
patribus satis decorum per metum potius quam postmodo
6 voluntate afflictis civium suorum fortunis consuluisse. Con-
tioni deinde edicto addidit fidem, quo edixit, ne quis civem
Romanum vinctum aut clausum teneret, quo minus ei nominis
edendi apud consules potestas fieret, neu quis militis, donec
in castris esset, bona possideret aut venderet, liberos nepotesve
7 eius moraretur. Hoc proposito edicto, et, qui aderant nexi,
profiteri extemplo nomina, et undique ex tota urbe proripientium

se ex privato, quum retinendi ius creditori non esset, con-
cursus in forum, ut sacramento dicerent, fieri. Magna ea 8
manus fuit, neque aliorum magis in Volscis bello virtus atque
opera enituit.

Consul copias contra hostem educit; parvo dirimente intervallo
castra ponit. Proxima inde nocte Volsci, discordia Romana freti, 25
si qua nocturna transitio proditiove fieri posset, tentant castra.
Sensere vigiles; excitatus exercitus; signo dato concursus est
ad arma; ita frustra id inceptum Volscis fuit. Reliquum noctis 2
utrinque quieti datum. Postero die prima luce Volsci fossis
repletis vallum invadunt. Iamque ab omni parte munimenta 3
vellebantur, quum consul, quanquam cuncti undique et nexi
ante omnes, ut signum daret, clamabant, experiendi animos
militum causa parumper moratus, postquam satis apparebat
ingens ardor, dato tandem ad erumpendum signo militem avi-
dum certaminis emittit. Primo statim incursu pulsi hostes; 4
fugientibus, quoad insequi pedes potuit, terga cæsa; eques
usque ad castra pavidus egit. Mox ipsa castra, legionibus
circumdatis, quum Volscos inde etiam pavor expulisset, capta
direptaque. Postero die ad Suessam Pometiam, quo confu- 5
gerant hostes, legionibus ductis, intra paucos dies oppidum ca-
pitur; captum prædæ datum. Inde paulum recreatus egens
miles; consul cum maxima gloria sua victorem exercitum Ro- 6
mam reducit. Decedentem [Romam] Ecetranorum Volscorum le-
gati, rebus suis timentes post Pometiam captam, adeunt. His
ex senatus consulto data pax, ager ademptus.

Confestim et Sabini Romanos territavere; tumultus enim 26
fuit verius quam bellum. Nocte in urbem nuntiatum est,
exercitum Sabinum prædabundum ad Anienem amnem perve-
nisse; ibi passim diripi atque incendi villas. Missus extemplo 2
eo cum omnibus copiis equitum A. Postumius, qui dictator
bello Latino fuerat; secutus consul Servilius cum delecta pe-
ditum manu. Plerosque palantes eques circumvenit, nec ad- 3
venienti peditum agmini restitit Sabina legio. Fessi quum

itinere tum populatione nocturna, magna pars in villis repleti cibo vinoque, vix fugæ quod satis esset virium habuere.

4 Nocte una audito perfectoque bello Sabino, postero die, in magna iam spe undique partæ pacis, legati Aurunci senatum adeunt, ni decedatur Volco agro, bellum indicentes.

5 Cum legatis simul exercitus Auruncorum domo profectus erat; cuius fama haud procul iam ab Aricia visi tanto tumultu concivit Romanos, ut nec consuli ordine patres nec pacatum responsum arma inferentibus arma ipsi capientes dare possent.

6 Ariciam infesto agmine itur; nec procul inde cum Auruncis signa collata, proelioque uno debellatum est.

27 Fuis Auruncis, victor tot intra paucos dies bellis Romanus promissa consulis fidemque senatus expectabat, quum Appius et insita superbia animo, et ut collegæ vanam faceret fidem, quam asperrime poterat, ius de creditis pecuniis dicere. Deinceps et, qui ante nexi fuerant, creditoribus tradebantur

2 et nectebantur alii. Quod ubi cui militi inciderat, collegam appellabat. Concursus ad Servilium fiebat; illius promissa iactabant; illi exprobrabant sua quisque belli merita cicatricesque acceptas. Postulabant, ut aut referret ad senatum aut [ut]

3 auxilio esset consul civibus suis, imperator militibus. Movebant consulem hæc, sed tergiversari res cogeat; adeo in alteram causam non collega solum præceps erat, sed omnis factio nobilium. Ita medium se gerendo nec plebis vitavit

4 odium nec apud patres gratiam iniit. Patres mollem consulem et ambitiosum rati, plebes fallacem, brevique apparuit

5 adæquasse eum Appii odium. Certamen consulibus inciderat, uter dedicaret Mercurii ædem. Senatus a se rem ad populum reiecit: utri eorum dedicatio iussu populi data esset, eum præesse annonæ, mercatorum collegium instituere, sollemnia

6 pro pontifice iussit suscipere. Populus dedicationem ædis dat M. Lætorio, primi pili centurioni, quod facile appareret non tam ad honorem eius, cui curatio altior fastigio sub data

7 esset, factum quam ad consulum ignominiam. Savire inde utique consulum alter patresque; sed plebi creverant animi, et

longe alia, quam primo instituerant, via grassabantur. Despe- 8 rato enim consulum senatusque auxilio, quum in ius duci debitorem vidissent, undique convolabant. Neque decretum exaudiri consulis præ strepitu et clamore poterat, neque, quum decreasset, quisquam obtemperabat. Vi agebatur, metusque 9 omnis et periculum, quum in conspectu consulis singuli a pluribus violarentur, in creditores a debitoribus verterant. Super 10 hæc timor incessit Sabini belli; delectuque decreto, nemo nomen dedit, furente Appio et insectante ambitionem collegæ, qui populari silentio rem publicam proderet et ad id, quod de credita pecunia ius non dixisset, adiceret, ut ne delectum quidem ex senatus consulto haberet: non esse tamen desertam 11 omnino rem publicam neque proiectum consulare imperium; se unum et suæ et patrum maiestatis vindicem fore. Quum cir- 12 cumstaret quotidiana multitudo licentia accensa, arripi unum insignem ducem seditionum iussit. Ille quum a lictoribus iam traheretur, provocavit; nec cessisset provocationi consul, quia non dubium erat populi iudicium, nisi ægre victa pertinacia foret consilio magis et auctoritate principum quam populi clamore; adeo supererant animi ad sustinendam invidiam. Cre- 13 scere inde malum in dies, non clamoribus modo apertis, sed, quod multo perniciosius erat, secessione occultisque colloquiis. Tandem invisi plebi consules magistratu abeunt, Servilius neutris, Appius patribus mire gratus.

A. Verginius inde et T. Vetulus consulatum ineunt. 28

Tum vero plebs incerta, quales habitura consules esset, coetus nocturnos, pars Esquilis, pars in Aventino, facere, ne in foro subitis trepidaret consiliis et omnia temere ac fortuito ageret. Eam rem consules rati, ut erat, perniciosam ad patres de- 2 ferunt, sed delatam consulere ordine non licuit; adeo tumultuose excepta est clamoribus undique et indignatione patrum, si, quod imperio consulari exsequendum esset, invidiam eius consules ad senatum reiicerent. Profecto, si essent in re pub- 3 lica magistratus, nullum futurum fuisse Romæ nisi publicum consilium; nunc in mille curias contionesque, quum alia [in]

A. u. c. 260.
A. Ch. 494.

Esquilis, alia in Aventino fiant concilia, dispersam et dissi-
 4 patam esse rem publicam. Unum hercule virum (id enim plus
 esse quam consulem), qualis Ap. Claudius fuerit, momento
 5 temporis discussurum illos coetus fuisse. Correpti consules
 quum, quid ergo se facere vellent (nihil enim segnius molli-
 usve, quam patribus placeat, acturos), percontarentur, decernunt,
 ut delectum quam acerrimum habeant; otio lascivire plebem.
 6 Dimisso senatu consules in tribunal escendunt; citant nomina-
 tim iuniores. Quum ad nomen nemo responderet, circumfusa
 multitudo in contionis modum negare, ultra decipi plebem
 7 posse; nunquam unum militem habituros, ni praestaretur fides
 publica; libertatem unicuique prius reddendam esse quam arma
 danda, ut pro patria civibusque, non pro dominis pugnent.
 8 Consules, quid mandatum esset a senatu, videbant, sed eorum,
 qui intra parietes curiae ferociter loquerentur, neminem adesse
 invidiae suae participem; et apparebat atrox cum plebe certa-
 9 men. Prius itaque, quam ultima experirentur, senatum iterum
 consulere placuit. Tum vero ad sellas consulum propere con-
 volavere minimus quisque natus patrum, abdicare consulatum
 iubentes et deponere imperium, ad quod tuendum animus de-
 29 esset. Utraque re satis experta, tum demum consules: „Ne
 praedictum negetis, patres conscripti, adest ingens seditio.
 Postulamus, ut ii, qui maxime ignaviam increpant, adsint no-
 bis habentibus delectum. Acerrimi cuiusque arbitrio, quando
 2 ita placet, rem agemus.“ Redeunt in tribunal; citari nomi-
 natim unum ex iis, qui in conspectu erant, dedita opera iu-
 bent. Quum staret tacitus et circa eum aliquot hominum,
 ne forte violaretur, constitisset globus, lictorem ad eum con-
 3 sules mittunt. Quo repulso, tum vero indignum facinus esse
 clamitantes, qui patrum consulibus aderant, devolant de tribu-
 4 nali, ut lictori auxilio essent. Sed ab lictore, nihil aliud quam
 prendere prohibito, quum conversus in patres impetus esset,
 consulum intercurso rixa sedata est, in qua tamen sine lapide,
 sine telo plus clamoris atque irarum quam iniuriae fuerat.
 5 Senatus tumultuose vocatus tumultuosius consulitur, quaestionem

postulantibus iis, qui pulsati fuerant, decernente ferocissimo
 quoque non sententiis magis quam clamore et strepitu. Tan- 6
 dem quum irae resedissent, exprobrantibus consulibus, nihilo
 plus sanitatis in curia quam in foro esse, ordine consuli coe-
 pit. Tres fuere sententiae. P. Verginius rem non vulgabat; 7
 de iis tantum, qui fidem secuti P. Servilii consulis Volsco,
 Aurunco Sabinoque militassent bello, agendum censebat.
 T. Larcus, non id tempus esse, ut merita tantummodo exsol- 8
 verentur; totam plebem aere alieno demersam esse, nec sisti
 posse, ni omnibus consulatur; quin, si alia aliorum sit condi-
 cio, accendi magis discordiam quam sedari. Ap. Claudius, 9
 et natura immitis et efferatus hinc plebis odio, illinc patrum
 laudibus, non miseriis ait, sed licentia tantum concitum turba-
 rum, et lascivire magis plebem quam saevire. Id adeo malum 10
 ex provocatione natum; quippe minas esse consulum, non im-
 perium, ubi ad eos, qui una peccaverint, provocare liceat.
 „Agedum“ inquit, „dictatorem, a quo provocatio non est, 11
 creemus; iam hic, quo nunc omnia ardent, conticiscet furor.
 Pulset tum mihi lictorem, qui sciet, ius de tergo vitaeque sua 12
 penes unum illum esse, cuius maiestatem violarit.“

Multis, ut erat, horrida et atrox videbatur Appii sen- 30
 tentia; rursus Verginii Larcique exemplo haud salubres; uti-
 que Larcii [putabant sententiam], quae totam fidem tolleret.
 Medium maxime et moderatum utroque consilium Verginii
 habebatur; sed factione respectuque rerum privatarum, quae 2
 semper offecere officientque publicis consiliis, Appius vicit, ac
 prope fuit, ut dictator ille idem crearetur; quae res utique 3
 alienasset plebem periculosissimo tempore, quum Volsci Aequi-
 que et Sabini forte una omnes in armis essent. Sed curae 4
 fuit consulibus et senioribus patrum, ut imperii vis vehemens
 mansueto permitteretur ingenio: M'. Valerium dictatorem Vo- 5
 lesi filium creant. Plebes etsi adversus se creatum dictatorem
 videbat, tamen, quum provocationem fratris lege haberet, nihil
 ex ea familia triste nec superbum timebat; edictum deinde a 6
 dictatore propositum confirmavit animos, Servilii fere consulis

edicto conveniens; sed et homini et potestati melius rati credi,
7 omisso certamine nomina dedere. Quantus nunquam ante
exercitus, legiones decem effectæ; ternæ inde datæ consulibus,
quattuor dictator usus.

- 8 Nec iam poterat bellum differri. Æqui Latinorum agrum
invaserant. Oratores Latinorum ab senatu petebant, ut aut
mitterent subsidium aut se ipsos tuendorum finium causa ca-
9 pere arma sinerent. Tutius visum est defendi inermes La-
tinos quam pati retractare arma. Vetusius consul missus est;
is finis populationibus fuit. Cessere Æqui campis, locoque
magis quam armis freti summis se iugis montium tutabantur.
10 Alter consul in Volscos profectus, ne et ipse tereret tempus,
vastandis maxime agris hostem ad conferenda propius castra
11 dimicandumque acie excivit. Medio inter castra campo, ante
suum quisque vallum, infestis signis constitere. Multitudine
aliquantum Volsci superabant; itaque effusi et contemptim
12 pugnam iniere. Consul Romanus nec promovit aciem, nec
clamorem reddi passus, defixis pilis stare suos iussit: ubi ad
manum venisset hostis, tum coortos tota vi gladiis rem ge-
13 rere. Volsci cursu et clamore fessi quum se velut stupenti-
bus metu intulissent Romanis, postquam impressionem sensere
ex adverso factam et ante oculos micare gladios, haud secus
quam si in insidias incidissent, turbati vertunt terga; et ne ad
fugam quidem satis virium fuit, quia cursu in proelium ierant.
14 Romani contra, quia principio pugnae quieti steterant, vigentes
corporibus, facile adepti fessos et castra impetu ceperunt et
castris exutum hostem Velitras persecuti uno agmine victores
15 cum victis in urbem irrupere; plusque ibi sanguinis promisca
omnium generum cæde quam in ipsa dimicatione factum.
31 Paucis data venia, qui inermes in deditionem venerunt. Dum
hæc in Volscis geruntur, dictator Sabinos, ubi longe plurimum
2 belli fuerat, fundit fugatque exiitque castris. Equitatu immisso
mediam turbaverat hostium aciem, qua, dum se cornua latius
pandunt, parum apte introrsum ordinibus aciem firmaverant;
turbatos pedes invasit. Eodem impetu castra capta debella-

tumque est. Post pugnam ad Regillum lacum non alia illis 3
annis pugna clarior fuit. Dictator triumphans urbem invehitur.
Super solitos honores locus in circo ipsi posterisque ad spec-
taculum datus; sella in eo loco curulis posita. Volscis de- 4
victis Veliternus ager ademptus; Velitras coloni ab urbe missi
et colonia deducta. Cum Æquis post aliquanto pugnatum
est, invito quidem consule, quia loco iniquo subeundum erat
ad hostes; sed milites extrahi rem criminantes, ut dictator, 5
priusquam ipsi redirent in urbem, magistratu abiret irritaque,
sicut ante consulis, promissa eius caderent, perpulere, ut forte
temere in adversos montes agmen erigeret. Id male commis- 6
sum ignavia hostium in bonum vertit, qui, priusquam ad con-
iectum teli veniretur, obstupefacti audacia Romanorum, relictis
castris, quæ munitissimis tenuerant locis, in aversas valles de-
siluere. Ibi satis prædæ et victoria incruenta fuit.

Ita trifariam re bello bene gesta, de domesticarum rerum 7
eventu nec patribus nec plebi cura decesserat: tanta quum
gratia tum arte præparaverant feneratores, quæ non modo
plebem, sed ipsum etiam dictatorem frustrarentur. Namque 8
Valerius post Vetusii consulis reditum omnium actionum in
senatu primam habuit pro victore populo, retulitque, quid de
nexis fieri placeret. Quæ quum reiecta relatio esset, „Non 9
placeo“ inquit „concordiæ auctor. Optabitis, mediusfidiis,
propediem, ut mei similes Romana plebes patronos habeat.
Quod ad me attinet, neque frustrabor ultra cives meos neque
ipse frustra dictator ero. Discordiæ intestinæ, bellum exter- 10
num fecere, ut hoc magistratu egeret res publica: pax foris
parta est, domi impeditur; privatus potius quam dictator se-
ditioni interero.“ Ita curia egressus dictatura se abdicavit.
Apparuit causa plebi, suam vicem indignantem magistratu 11
abisse; itaque velut persoluta fide, quoniam per eum non
stetisset, quin præstaretur, decedentem domum cum favore ac
laudibus prosecuti sunt.

Timor inde patres incessit, ne, si dimissus exercitus foret, 32
rursus coetus occulti coniurationesque fierent. Itaque quan-

quam per dictatorem delectus habitus esset, tamen, quoniam
in consulum verba iurasset, sacramento teneri militem rati,
per causam renovati ab Æquis belli educi ex urbe legiones
2 iussere. Quo facto maturata est seditio. Et primo agitatum
dicitur de consulum cæde, ut solverentur sacramento; doctos
deinde, nullam scelere religionem exsolvi, Sicinio quodam auc-
tore iniussu consulum in sacrum montem secessisse. (Trans
3 Anienem amnem est, tria ab urbe millia passuum. Ea fre-
quentior fama est quam, cuius Piso auctor est, in Aventinum
4 secessionem factam esse.) Ibi sine ullo duce vallo fossaque
communitis castris, quieti, rem nullam nisi necessariam ad vic-
tum sumendo, per aliquot dies neque lacessiti neque lacessentes
5 sese tenuere. Pavor ingens in urbe, metuque mutuo suspensa
erant omnia. Timere relictæ ab suis plebes violentiam patrum;
timere patres residem in urbe plebem, incerti, manere eam
6 an abire mallent. Quamdiu autem tranquillam, quæ seces-
serit, multitudinem fore? quid futurum deinde, si quod exter-
7 num interim bellum existat? Nullam profecto nisi in concordia ci-
vium spem reliquam ducere; eam per æqua, per iniqua recon-
8 ciliandam civitati esse. Placuit igitur oratorem ad plebem mitti
Menenium Agrippam, facundum virum et, quod inde oriundus
erat, plebi carum. Is, intromissus in castra, prisco illo dicendi
9 et horrido modo nihil aliud quam hoc narrasse fertur: Tem-
pore, quo in homine non, ut nunc, omnia in unum consenti-
entia, sed singulis membris suum cuique consilium, suus sermo
fuerit, indignatas reliquas partes, sua cura, suo labore ac mi-
nisterio ventri omnia quæri, ventrem in medio quietum nihil
10 aliud quam datis voluptatibus frui; conspirasse inde, ne manus
ad os cibum ferrent, nec os acciperet datum, nec dentes con-
ficerent. Hac ira, dum ventrem fame domare vellent, ipsa
una membra totumque corpus ad extremam tabem venisse.
11 Inde apparuisse, ventris quoque haud segne ministerium esse,
nec magis ali quam alere eum, reddentem in omnes corporis
partes hunc, quo vivimus vigemusque, divisum pariter in ve-
12 nas, maturum confecto cibo, sanguinem. Comparando hinc,

quam intestina corporis seditio similis esset iræ plebis in pa-
tres, flexisse mentes hominum. Agi deinde de concordia coep- 33
tum, concessumque in condiciones, ut plebi sui magistratus
essent sacrosancti, quibus auxilii latio adversus consules esset,
neve cui patrum capere eum magistratum liceret. Ita tribuni 2
plebei creati duo, C. Licinius et L. Albinus. Hi tres colle-
gas sibi creaverunt. In his Sicinium fuisse, seditionis auctorem;
de duobus, qui fuerint, minus convenit. Sunt, qui duos tan- 3
tum in sacro monte creatos tribunos esse dicant ibique sa-
cratam legem latam.

Per secessionem plebis Sp. Cassius et Postumus Cominius ^{A. u. c. 261.}
consulatum inierant. His consulibus cum Latinis populis ic- ^{A. Ch. 493.} 4
tum foedus. Ad id feriendum consul alter Romæ mansit;
alter ad Volscum bellum missus Antiates Volscos fundit fu-
gatque; compulsos in oppidum Longulam persecutus moenibus
potitur. Inde protinus Poluscam, item Volscorum, cepit; tum 5
magna vi adortus est Coriolos. Erat tum in castris inter pri-
mores iuvenum Cn. Marcius, adolescens et consilio et manu
promptus, cui cognomen postea Coriolano fuit. Quum subito 6
exercitum Romanum Coriolos obsidentem atque in oppidanos,
quos intus clausos habebat, intentum sine ullo metu extrinsecus
imminentis belli, Volscæ legiones, profectæ ab Antio, inva-
sissent, eodemque tempore ex oppido erupissent hostes, forte
in statione Marcius fuit. Is cum delecta militum manu non 7
modo impetum erumpentium retudit, sed per patentem portam
ferox irrupit in proxima urbis, cædeque facta, ignem temere
arreptum imminentibus muro ædificiis iniecit. Clamor inde 8
oppidanorum infixtus muliebri puerilique ploratu ad terrorem,
ut solet, primum orto et Romanis auxit animum et turbavit
Volscos, utpote capta urbe, cui ad ferendam opem venerant.
Ita fusi Volsci Antiates, Corioli oppidum captum; tantumque 9
sua laude obstitit famæ consulis Marcius, ut, nisi foedus cum
Latinis, columna aenea insculptum, monumento esset, ab Sp.
Cassio uno, quia collega afuerat, ictum, Postumum Cominium
bellum gessisse cum Volscis, memoria cessisset.

10 Eodem anno Agrippa Menenius moritur, vir omni vita
pariter patribus ac plebi carus, post secessionem carior plebi
11 factus. Huic interpreti arbitroque concordiae civium, legato
patrum ad plebem, reductori plebis Romanae in urbem sump-
tus funeri defuit; extulit eum plebs sextantibus collatis in
capita.

34 Consules deinde T. Geganius, P. Minucius facti. Eo
A. u. c. 262. anno quum et foris quieta omnia a bello essent et domi sanata
A. Ch. 492. 2 discordia, aliud multo gravius malum civitatem invasit, caritas
primum annonae ex incultis per secessionem plebis agris, fames
3 deinde, qualis esse clausis solet. Ventumque ad interitum servi-
tiorum utique et plebis esset, ni consules providissent, dimissis
passim ad frumentum coemendum, non in Etruriam modo
dextris ab Ostia littoribus, laevoque per Volscos mari usque
ad Cumas, sed [quæsitum] in Siciliam quoque; adeo finitimo-
4 rum odia longinquis coegerant indigere auxiliis. Frumentum
Cumis quum coemptum esset, naves pro bonis Tarquiniorum
ab Aristodemo tyranno, qui heres erat, retentæ sunt; in Vol-
scis Pomptinoque ne emi quidem potuit; periculum quoque ab
5 impetu hominum ipsis frumentatoribus fuit; ex Tuscis frumen-
tum Tiberi venit; eo sustentata est plebs. Incommodo bello
in tam artis commeatibus vexati forent, ni Volscos iam mo-
6 ventes arma pestilentia ingens invasisset. Ea clade conterritis
hostium animis, ut etiam, ubi ea remisisset, terrore aliquo
tenerentur, et Velitris auxere numerum colonorum Romani, et
Norham in montes novam coloniam, quæ arx in Pomptino
esset, miserunt.

7 M. Minucio deinde et A. Sempronio consulibus magna
A. u. c. 263. vis frumenti ex Sicilia advecta, agitatumque in senatu, quanti
A. Ch. 491. 8 plebi daretur. Multi venisse tempus premendæ plebis putabant
recuperandique iura, quæ extorta secessione ac vi patribus
essent. Imprimis Marcius Coriolanus, hostis tribuniciae pote-
9 stas, „Si annonam“ inquit „veterem volunt, ius pristinum
reddant patribus. Cur ego plebeios magistratus, cur Sicinium
potentem video, sub iugum missus, tanquam ab latronibus

redemptus? Egone has indignitates diutius patiar quam ne- 10
cesse est? Tarquinium regem qui non tulerim, Sicinium feram?
Secedat nunc; avocet plebem; patet via in sacrum montem
aliosque colles; rapiant frumenta ex agris nostris, quemadmo-
dum tertio anno rapuere. Fruantur annona, quam furore suo
fecere. Audeo dicere, hoc malo domitos ipsos potius cultores 11
agrorum fore, quam ut armati per secessionem coli prohibeant.“
Haud tam facile dictu est, faciendumne fuerit, quam potuisse 12
arbitror fieri, ut condicionibus laxandi annonam et tribuniciam
potestatem et omnia invitis iura imposita patres demerent sibi.
Et senatui nimis atrox visa sententia est et plebem ira prope 35
armavit. Fame se iam sicut hostes peti, cibo victuque frau-
dari; peregrinum frumentum, quæ sola alimenta ex insperato
fortuna dederit, ab ore rapi, nisi Cn. Marcio vincti dedan-
tur tribuni, nisi de tergo plebis Romanae satisfiat; eum sibi
carnificem novum exortum, qui aut mori aut servire iubeat.
In exeuntem e curia impetus factus esset, ni peropportune 2
tribuni diem dixissent. Ibi ira est suppressa; se iudicem
quisque, se dominum vitæ necisque inimici factum videbat.
Contemptim primo Marcius audiebat minas tribunicias: auxilii, 3
non poenæ ius datum illi potestati, plebisque, non patrum
tribunos esse. Sed adeo infensa erat coorta plebs, ut unius
poena defungendum esset patribus. Restiterunt tamen adversa 4
invidia, usque sunt qua suis quisque, qua totius ordinis vi-
ribus. Ac primo tentata res est, si, dispositis clientibus,
absterrendo singulos a coitionibus consiliisque disicere rem
possent. Universi deinde processere (quicquid erat patrum, reos 5
diceret) precibus plebem exposcentes, unum sibi civem, unum
senatorem, si innocentem absolvere nollent, pro nocente do-
narent. Ipse quum die dicta non adesset, perseveratum in ira 6
est. Damnatus absens in Volscos exsulatum abiit, minitans
patriæ hostilesque iam tum spiritus gerens.

Venientem Volsci benigne excepere, benigniusque in dies
colebant, quo maior ira in suos eminebat, crebræque nunc
querelæ, nunc minæ percipiebantur. Hospitio utebatur Attii 7

Tullii. Longe is tum princeps Volsci nominis erat Romanisque semper infestus. Ita quum alterum vetus odium, alterum ira recens stimulet, consilia conferunt de Romano bello. 8 Haud facile credebant plebem suam impelli posse, ut toties infeliciter tentata arma caperent: multis sæpe bellis, pestilentia postremo amissa iuventute fractos spiritus esse; arte agendum in exoleto iam vetustate odio, ut recenti aliqua ira exacerbarentur animi.

36 Ludi forte ex instauratione magni Romæ parabantur. Instaurationi hæc causa fuerat. Ludis mane servum quidam pater familiæ, nondum commisso spectaculo, sub furca cæsum medio egerat circo; coepti inde ludi, velut ea res nihil ad 2 religionem pertinuisset. Haud ita multo post Tito Latinio, de plebe homini, somnium fuit; visus Iuppiter dicere, sibi ludis præsaltatorem displicuisse; nisi magnifice instaurarentur ii ludi, periculum urbi fore; iret et ea consulibus nuntiaret. 3 Quanquam haud sane liber erat religione animus, verecundia tamen maiestatis magistratuum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret. Magno illi ea cunctatio stetit; filium namque intra paucos dies amisit. Cuius repentinæ cladis ne causa dubia esset, ægro animi eadem illa in somnis obversata species visa est rogitare, satin' magnam spreti numinis haberet mercedem; maiorem instare, ni eat propere ac 5 nuntiet consulibus. Iam præsentior res erat. Cunctantem tamen ac prolatantem ingens vis morbi adorta est debilitate 6 subita. Tunc enimvero deorum ira admonuit. Fessus igitur malis præteritis instantibusque, consilio propinquorum adhibito, quum visa atque audita et obversatum toties somno Iovem, minas irasque cælestes repræsentatas casibus suis exposuisset, consensu inde haud dubio omnium, qui aderant, in forum ad 7 consules lectica defertur. Inde in curiam iussu consulum delatus, eadem illa quum patribus ingenti omnium admiratione enarrasset, ecce aliud miraculum: qui captus omnibus membris delatus in curiam esset, enim, functum officio, pedibus suis domum redisse, traditum memoriæ est.

Ludi quam amplissimi ut fierent, senatus decrevit. Ad 37 eos ludos auctore Attio Tullio vis magna Volscorum venit. Priusquam committerentur ludi, Tullius, ut domi compositum 2 cum Marcio fuerat, ad consules venit; dicit esse, quæ secreto agere de re publica velit. Arbitris remotis, „Invitus“ inquit, 3 „quod sequius sit, de meis civibus loquor. Non tamen admissum quicquam ab iis criminatum venio, sed cautum, ne admittant. Nimio plus, quam velim, nostrorum ingenia sunt 4 mobilia. Multis id cladibus sensimus, quippe qui non nostro 5 merito, sed vestra patientia incolumes simus. Magna hic nunc Volscorum multitudo est; ludi sunt; spectaculo intenta civitas erit. Memini, quid per eandem occasionem ab Sabinorum 6 iuventute in hac urbe commissum sit; horret animus, ne quid inconsulte ac temere fiat. Hæc nostra vestraque causa prius dicenda vobis, consules, ratus sum. Quod ad me attinet, ex- 7 templo hinc domum abire in animo est, ne cuius facti dictive contagione præsens violer.“ Hæc locutus abiit. Consules 8 quum ad patres rem dubiam sub auctore certo detulissent, auctor magis, ut fit, quam res ad præcavendum vel ex supervacuo movit, factoque senatus consulto, ut urbem excederent Volsci, præcones dimittuntur, qui omnes eos proficisci ante noctem iuberent. Ingens pavor primo discurrentes ad suas 9 res tollendas in hospitia perculit; proficiscentibus deinde indignatio oborta, se ut consceleratos contaminatosque ab ludis, festis diebus, coetu quodam modo hominum deorumque abactos esse. Quum prope continuato agmine irent, prægressus Tullius 38 ad caput Ferentinum, ut quisque veniret, primores eorum excipiens querendo indignandoque, et eos ipsos, sædulo audientes secunda iræ verba, et per eos multitudinem aliam in subiectum viæ campum deduxit. Ibi in contionis modum orationem 2 exorsus adversus veteres populi Romani iniurias cladesque gentis Volscorum, „Ut omnia“ inquit „obliviscamini alia, hodiernam hanc contumeliam quo tandem animo fertis, qua per nostram ignominiam ludos commisere? An non sensistis, triumphatum 3 hodie de vobis esse? vos omnibus, civibus, peregrinis, tot

finitimis populis, spectaculo abeuntes fuisse? vestras coniuges,
 4 vestros liberos traductos per ora hominum? Quid eos, qui
 audivere vocem præconis, quid, qui nos videre abeuntes, quid
 eos, qui huic ignominioso agmini fuere obvii, existimasse
 putatis, nisi aliquod profecto nefas esse, quo, si intersimus
 spectaculo, violaturi simus ludos piaculumque merituri; ideo
 5 nos ab sede piorum, coetu concilioque abigi? Quid deinde?
 illud non succurrit, vivere nos, quod maturarimus proficisci?
 si hoc profectio et non fuga est. Et hanc urbem vos non
 hostium ducitis, ubi si unum diem morati essetis, moriendum
 omnibus fuit? Bellum vobis indictum est, magno eorum malo,
 6 qui indixere, si viri estis.“ Ita et sua sponte irarum pleni et
 incitati domos inde digressi sunt, instigandoque suos quisque
 populos effecere, ut omne Volscum nomen deficeret.

39

Imperatores ad id bellum de omnium populorum sententia
 lecti Attius Tullius et Cn. Marcius exsul Romanus, in quo ali-
 2 quanto plus spei repositum. Quam spem nequaquam fefellit, ut
 facile appareret, ducibus validiorem quam exercitu rem Roma-
 nam esse. Circeios profectus primum colonos inde Romanos
 3 expulit liberamque eam urbem Volscis tradidit; inde in Lati-
 nam viam transversis tramitibus transgressus Satricum, Lon-
 gulam, Poluscam, Coriolos, novella hæc Romanis oppida
 4 ademit; inde Lavinium recepit; tum deinceps Corbionem,
 5 Vitelliam, Trebium, Lavicos, Pedum cepit. Postremum ad
 urbem a Peto ducit, et ad fossas Cluilias quinque ab urbe
 millia passuum castris positus, populatur inde agrum Romanum,
 6 custodibus inter populatores missis, qui patriciorum agros in-
 tactos servarent, sive infensus plebi magis sive ut discordia
 7 inde inter patres plebemque oreretur. Quæ profecto orta es-
 set (adeo tribuni iam ferocem per se plebem criminando in
 primores civitatis instigabant); sed externus timor, maximum
 concordiae vinculum, quamvis suspectos infensosque inter se
 8 iungebat animos. Id modo non conveniebat, quod senatus
 consulesque nusquam alibi spem quam in armis ponebant,
 9 plebes omnia quam bellum malebat. Sp. Nautius iam et Sex.

Furius consules erant. Eos recensentes legiones, præsidia per A. u. c. 266.
 muros aliaque, in quibus stationes vigilasque esse placuerat, A. Ch. 488.
 loca distribuentes, multitudo ingens pacem poscentium primum
 seditioso clamore conterruit, deinde vocare senatum, referre
 de legatis ad Cn. Marcium mittendis coegit. Acceperunt re- 10
 lationem patres, postquam apparuit labare plebis animos;
 missique de pace ad Marcium oratores atrox responsum re-
 tulerunt: si Volscis ager redderetur, posse agi de pace; si 11
 præda belli per otium frui velint, memorem se et civium
 iniuriæ et hospitum beneficii annisurum, ut appareat exsilio
 sibi irritatos, non fractos animos esse. Iterum deinde iidem 12
 missi non recipiuntur in castra. Sacerdotes quoque suis in-
 signibus velatos isse supplices ad castra hostium, traditum est;
 nihilo magis quam legatos flexisse animum. Tum matronæ 40
 ad Veturiam matrem Coriolani Volumniamque uxorem fre-
 quentes coeunt. Id publicum consilium an muliebris timor
 fuerit, parum invenio; pervicere certe, ut et Veturia, magno 2
 natu mulier, et Volumnia duos parvos ex Marcio ferens filios
 secum in castra hostium irent, et, quoniam armis viri defen-
 dere urbem non possent, mulieres precibus lacrimisque defen-
 derent. Ubi ad castra ventum est nuntiatumque Coriolano 3
 est, adesse ingens mulierum agmen, primo, ut qui nec publica
 maiestate in legatis nec in sacerdotibus tanta offusa oculis
 animoque religione motus esset, multo obstinatio adversus
 lacrimas muliebres erat; dein familiarium quidam, qui insignem 4
 mæstitia inter ceteras cognoverat Veturiam, inter nurum ne-
 potesque stantem, „Nisi me frustrantur“ inquit „oculi, mater
 tibi coniuxque et liberi adsunt.“ Coriolanus prope ut amens 5
 consternatus ab sede sua quum ferret matri obviæ complexum,
 mulier in iram ex precibus versa „Sine, priusquam complexum
 accipio, sciam“ inquit, „ad hostem an ad filium venerim, cap-
 tiva matris in castris tuis sim. In hoc me longa vita et 6
 infelix senecta traxit, ut exulem te, deinde hostem viderem?
 Potuisti populari hanc terram, quæ te genuit atque aluit? Non 7
 tibi, quamvis infesto animo et minaci perveneras, ingredienti

fines ira cecidit? Non, quum in conspectu Roma fuit, succurrit: Intra illa moenia domus ac penates mei sunt, mater, 8 coniux liberique? Ergo ego nisi peperissem, Roma non oppugnaretur; nisi filium haberem, libera in libera patria mortua essem. Sed ego nihil iam pati nec tibi turpius nec mihi 9 miserius possum, nec, ut sim miserrima, diu futura sum; de his videris, quos, si pergis, aut immatura mors aut longa servitus manet.“ Uxor deinde ac liberi amplexi, fletusque ab omni turba mulierum ortus et comploratio sui patriæque fre- 10 gere tandem virum. Complexus inde suos dimittit; ipse retro ab urbe castra movit. Abductis deinde legionibus ex agro Romano, invidia rei oppressum perisse tradunt, alii alio leto. Apud Fabium, longe antiquissimum auctorem, usque ad senec- 11 tutem vixisse eundem invenio; refert certe, hanc sæpe eum exacta ætate usurpasse vocem, multo miserius seni exsilium esse. Non inviderunt laude sua mulieribus viri Romani (adeo 12 sine obtreptione gloriæ alienæ vivebatur), monumentoque quod esset, templum Fortunæ muliebri ædificatum dedicatumque est.

Rediere deinde Volsci, adiunctis Æquis, in agrum Romanum; sed Æqui Attium Tullium haud ultra tulere ducem. 13 Hinc ex certamine, Volsci Æquine imperatorem coniuncto exercitui darent, seditio, deinde atrox proelium ortum. Ibi fortuna populi Romani duos hostium exercitus haud minus pernicioso quam pertinaci certamine confecit.

14 Consules T. Sicinius et C. Aquilius. Sicinio Volsci, A. u. c. 267. Aquilio Hernici (nam ii quoque in armis erant) provincia A. Ch. 487. evenit. Eo anno Hernici devicti; cum Volscis æquo Marte discessum est.

41 Sp. Cassius deinde et Proculus Verginius consules facti. A. u. c. 268. Cum Hernicis foedus ictum; agri patres duæ adeptæ. Inde A. Ch. 486. dimidium Latinis, dimidium plebi divisurus consul Cassius 2 erat. Adiciebat huic muneri agri aliquantum, quem publicum possideri a privatis criminabatur. Id multos quidem patrum, ipsos possessores, periculo rerum suarum terrebat;

sed et publica patribus sollicitudo inerat, largitione consulem periculosas libertati opes struere. Tum primum lex agraria 3 promulgata est, nunquam deinde usque ad hanc memoriam sine maximis motibus rerum agitata. Consul alter largitioni 4 resistebat, auctoribus patribus nec omni plebe adversante, quæ primo coeperat fastidire munus vulgatum: a civibus isse in socios; sæpe deinde et Verginium consulem in contionibus 5 velut vaticinantem audiebat, pestilens collegæ munus esse; agros illos servitutem iis, qui acceperint, laturos; regno viam fieri. Quid ita enim assumi socios et nomen Latinum? Quid 6 attinuisse, Hernicis, paulo ante hostibus, capti agri partem tertiam reddi, nisi ut eæ gentes pro Coriolano duce Cassium habeant? Popularis iam esse dissuasor et intercessor legis 7 agrariæ coeperat. Uterque deinde consul certatim plebi indulgere. Verginius dicere, passurum se assignari agros, dum ne cui nisi civi Romano assignentur; Cassius, quia in agraria 8 largitione ambitiosus in socios eoque civibus vilior erat, ut alio munere sibi reconciliaret civium animos, iubere pro Siculo frumento pecuniam acceptam retribui populo. Id vero haud 9 secus quam præsentem mercedem regni aspernata plebes; adeo propter suspicionem insitam regni, velut abundarent omnia, munera eius in animis hominum respuebantur. Quem, 10 ubi primum magistratu abiit, damnatum neatumque constat. Sunt, qui patrem auctorem eius supplicii ferant: eum, cognita domi causa, verberasse ac necasse peculiumque filii Cereri consecravisse; signum inde factum esse et inscriptum: „ex Cassia familia datum.“ Invenio apud quosdam, idque pro- 11 pius fidem est, a quæstoribus Cæsone Fabio et L. Valerio diem dictam perduellionis, damnatumque populi iudicio, dirutas publice ædes. Ea est area ante Telluris ædem. Ceterum, 12 sive illud domesticum sive publicum fuit iudicium, damnatur Servio Cornelio, Q. Fabio consulibus.

Haud diuturna ira populi in Cassium fuit. Dulcedo 42 agrariæ legis ipsa per se, dempto auctore, subibat animos, accensaque ea cupiditas est malignitate patrum, qui, devictis

A. u. c. 269.
A. Ch. 485.

2 eo anno Volscis Æquisque, militem præda fraudavere. Quic-
quid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul ac redegit
in publicum.

Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum
A. u. c. 270. consulem; tenere tamen patres, ut cum L. Æmilio Cæso
A. Ch. 484.

3 Fabius consul crearetur. Eo infestior facta plebes seditione
domestica bellum externum excivit. Bello deinde civiles dis-
cordiæ intermissæ; uno animo patres ac plebs rebellantes Vol-
4 scos et Æquos duce Æmilio prospera pugna vicere. Plus
tamen hostium fuga quam proelium absumpsit; adeo pertina-
5 citer fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes eodem anno
idibus Quintilibus dedicata est; vota erat Latino bello a Postu-
mio dictatore; filius eius, duumvir ad id ipsum creatus, dedi-
6 cavit. Sollicitati et eo anno sunt dulcedine agrariæ legis
animi plebis. Tribuni plebis popularem potestatem lege po-
pulari celebrabant; patres, satis superque gratuiti furoris in
multitudine credentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta
horrebant. Acerrimi patribus duces ad resistendum consules

7 fuere. Ea igitur pars rei publicæ vicit, nec in præsens modo,
A. u. c. 271. sed in venientem etiam annum M. Fabium, Cæsonis fratrem,
A. Ch. 483. et magis invisum alterum plebi accusatione Sp. Cassii, L.
Valerium, consules dedit.

8 Certatum eo quoque anno cum tribunis est. Vana lex
vanique legis auctores iactando irritum munus facti. Fabium
inde nomen ingens post tres continuos consulatus unoque velut
tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus habitum; itaque,
9 ut bene locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bel-
lum inde Veiens initum, et Volsci rebellarunt; sed ad bella
externa prope supererant vires, abutebanturque iis inter semet
10 ipsos certando. Accessere ad ægras iam omnium mentes
prodigia cælestia, prope quotidianas in urbe agrisque osten-
tantia minas; motique ira numinis causam nullam aliam vates
canebant, publice privatimque nunc extis nunc per aves con-
11 sulti, quam haud rite sacra fieri; qui terrores tandem eo

evasere, ut Oppia virgo Vestalis damnata incesti poenas
dederit.

Q. Fabius inde et C. Iulius consules facti. Eo anno 43
non segnior discordia domi et bellum foris atrocius fuit. Ab A. u. c. 272.
Æquis arma sumpta; Veientes agrum quoque Romanorum A. Ch. 482.
populantes inierunt. Quorum bellorum crescente cura, Cæso A. u. c. 273.
Fabius et Sp. Furius consules fiunt. Ortonam, Latinam urbem, 2
Æqui oppugnabant; Veientes, pleni iam populationum, Romam
ipsam se oppugnatos minabantur. Qui terrores quum com- 3
pescere deberent, auxere insuper animos plebis, redibatque
non sua sponte plebi mos detrectandi militiam, sed Sp. Lici-
nius tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam neces-
sitem legis agrariæ patribus iniungendæ, suscepit rem mili-
tarem impediendam. Ceterum tota invidia tribuniciæ potestatis 4
versa in auctorem est, nec in eum consules acius quam ip-
sius collegæ coorti sunt, auxilioque eorum delectum consules
habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur; ducendus 5
Fabio in Veientes, in Æquos Furio datur. Et in Æquis
quidem nihil dignum memoria gestum est; Fabio aliquanto 6
plus negotii cum civibus quam cum hostibus fuit. Unus ille
vir, ipse consul, rem publicam sustinuit, quam exercitus odio
consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam quum consul 7
præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque
bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut solo equitatu
emisso exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit;
nec illos, [et] si non adhortatio inveni ducis, suum saltem 8
flagitium et publicum in præsentia dedecus, postmodo pericu-
lum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare
aut, si aliud nihil, stare instructos. Iniussu signa referunt, 9
mæstique (crederes victos), exsecrantes nunc imperatorem nunc
navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam 10
pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsitæ sunt;
adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem re-
gant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit non 11
tam belli gloria aucta quam irritato exacerbatoque in se mi-

2 eo anno Volscis Æquisque, militem præda fraudavere. Quicquid captum ex hostibus est, vendidit Fabius consul ac redegit in publicum.

A. u. c. 270.
A. Ch. 484. Invisum erat Fabium nomen plebi propter novissimum consulem; tenuere tamen patres, ut cum L. Æmilio Cæso

3 Fabius consul crearetur. Eo infestior facta plebes seditione domestica bellum externum excivit. Bello deinde civiles discordiæ intermissæ; uno animo patres ac plebs rebellantes Volscos et Æquos duce Æmilio prospera pugna vicere. Plus tamen hostium fuga quam proelium absumpsit; adeo pertinaciter fusos insecuti sunt equites. Castoris ædes eodem anno idibus Quintilibus dedicata est; vota erat Latino bello a Postumio dictatore; filius eius, duumvir ad id ipsum creatus, dedecavit. Sollicitati et eo anno sunt dulcedine agrariæ legis animi plebis. Tribuni plebis popularem potestatem lege populari celebrabant; patres, satis superque gratuiti furoris in multitudine credentes esse, largitiones temeritatisque invitamenta horrebant. Acerrimi patribus duces ad resistendum consules

7 fuere. Ea igitur pars rei publicæ vicit, nec in præsens modo, A. u. c. 271.
A. Ch. 483. sed in venientem etiam annum M. Fabium, Cæsonis fratrem, et magis invisum alterum plebi accusatione Sp. Cassii, L. Valerium, consules dedit.

8 Certatum eo quoque anno cum tribunis est. Vana lex vanique legis auctores iactando irritum munus facti. Fabium inde nomen ingens post tres continuos consulatus unoque velut tenore omnes expertos tribuniciis certaminibus habitum; itaque, 9 ut bene locatus, mansit in ea familia aliquamdiu honos. Bellum inde Veiens initum, et Volsci rebellarunt; sed ad bella externa prope supererant vires, abutebanturque iis inter semet 10 ipsos certando. Accessere ad ægras iam omnium mentes prodigia cælestia, prope quotidianas in urbe agrisque ostentantia minas; motique ira numinis causam nullam aliam vates canebant, publice privatimque nunc extis nunc per aves con- 11 sulti, quam haud rite sacra fieri; qui terrores tandem eo

evasere, ut Oppia virgo Vestalis damnata incesti poenas dederit.

Q. Fabius inde et C. Iulius consules facti. Eo anno 43 non segnior discordia domi et bellum foris atrocius fuit. Ab A. u. c. 272.
A. Ch. 482. Æquis arma sumpta; Veientes agrum quoque Romanorum populantes inierunt. Quorum bellorum crescente cura, Cæso A. u. c. 273.
A. Ch. 481. Fabius et Sp. Furius consules fiunt. Ortonam, Latinam urbem, 2 Æqui oppugnabant; Veientes, pleni iam populationum, Romam ipsam se oppugnaturus minabantur. Qui terrores quum com- 3 pescere deberent, auxere insuper animos plebis, redibatque non sua sponte plebi mos detrectandi militiam, sed Sp. Licinius tribunus plebis, venisse tempus ratus per ultimam necessitatem legis agrariæ patribus iniungendæ, suscepit rem militarem impediendam. Ceterum tota invidia tribuniciæ potestatis 4 versa in auctorem est, nec in eum consules acrius quam ipsius collegæ coorti sunt, auxilioque eorum delectum consules habent. Ad duo simul bella exercitus scribitur; ducendus 5 Fabio in Veientes, in Æquos Furio datur. Et in Æquis quidem nihil dignum memoria gestum est; Fabio aliquanto 6 plus negotii cum civibus quam cum hostibus fuit. Unus ille vir, ipse consul, rem publicam sustinuit, quam exercitus odio consulis, quantum in se fuit, prodebat. Nam quum consul 7 præter ceteras imperatorias artes, quas parando gerendoque bello edidit plurimas, ita instruxisset aciem, ut solo equitatu emisso exercitum hostium funderet, insequi fusos pedes noluit; nec illos, [et] si non adhortatio inveni ducis, suum saltem 8 flagitium et publicum in præsentia dedecus, postmodo periculum, si animus hosti redisset, cogere potuit gradum accelerare aut, si aliud nihil, stare instructos. Iniussu signa referunt, 9 mæstique (crederes victos), exsecrantes nunc imperatorem nunc navatam ab equite operam, redeunt in castra. Nec huic tam 10 pestilenti exemplo remedia ulla ab imperatore quæsitæ sunt; adeo excellentibus ingeniis citius defuerit ars, qua civem regant, quam qua hostem superent. Consul Romam rediit non 11 tam belli gloria aucta quam irritato exacerbatoque in se mi-

litum odio. Obtinuere tamen patres, ut in Fabia gente consulatus maneret. M. Fabium consulem creant; Fabio collega Gnæus Manlius datur.

44 Et hic annus tribunum auctorem legis agrariæ habuit.
A. u. c. 274. Tib. Pontificius fuit. Is eandem viam, velut processisset Sp.
A. Ch. 480.

2 Licinio, ingressus delectum paulisper impediit. Perturbatis iterum patribus, Appius Claudius victam tribuniciam potestatem dicere priore anno, in præsentia ræ, exemplo in perpetuum, 3 quando inventum sit, suis ipsam viribus dissolvi. Neque enim unquam defuturum, qui et ex collega victoriam sibi et gratiam melioris partis bono publico velit quæsitam; et plures, si pluribus opus sit, tribunos ad auxilium consulum paratos fore, 4 et unum vel adversus omnes satis esse. Darent modo et consules et primores patrum operam, ut, si minus omnes, aliquos 5 tamen ex tribunis rei publicæ ac senatui conciliarent. Præceptis Appii moniti patres et universi comiter ac benigne tribunos appellare, et consulares, ut cuique eorum privatim aliquid iuris adversus singulos erat, partim gratia, partim auctoritate obtinuere, ut tribuniciæ potestatis vires salubres vellent 6 rei publicæ esse, novemque¹⁾ tribunorum adversus unum motorem publici commodi auxilio delectum consules habent.

7 Inde ad Veiens bellum profecti, quo undique ex Etruria auxilia convenerant, non tam Veientium gratia concitata, quam quod in spem ventum erat, discordia intestina dissolvi rem Romanam posse. Principesque in omnium Etruriæ populorum conciliis fremebant, æternas opes esse Romanas, nisi inter semet ipsi seditionibus sæviant; id unum venenum, eam labem civitatibus opulentis repertam, ut magna imperia mortalia essent. 9 Diu sustentatum id malum, partim patrum consiliis, partim patientia plebis, iam ad extrema venisse. Duas civitates ex una factas; suos cuique parti magistratus, suas leges 10 esse. Primum in delectibus sævire solitos, eosdem in bello tamen paruisse ducibus. Qualicunque urbis statu, manente disciplina militari, sisti potuisse; iam non parendi magistratibus morem in castra quoque Romanum militem sequi.

¹⁾ Livius scribere debuit quattuorque.

Proximo bello in ipsa acie, in ipso certamine, consensu exercitus traditam ultro victoriam victis Æquis¹⁾, signa deserta, imperatorem in acie relictum, iniussu in castra reditum. Profecto, si instetur, suo milite vinci Romam posse. Nihil aliud opus esse quam indici ostendique bellum; cetera sua sponte fata et deos gesturos. Hæ spes Etruscos armaverant, multis in vicem casibus victos victoresque. Consules quoque Romani nihil præterea aliud quam suas vires, sua arma horrebant; memoria pessimi proximo bello exempli terrebat, ne rem committerent eo, ubi duæ simul acies timendæ essent. Itaque castris se tenebant, tam ancipiti periculo aversi: diem 2 tempusque forsitan ipsum leniturum iras sanitatemque animis allaturum. Veiens hostis Etruscique eo magis præpropere 3 agere; lacessere ad pugnam primo obequitando castris provocandoque, postremo, ut nihil movebant, qua consules ipsos, qua exercitum increpando: simulationem intestinæ discordiæ 4 remedium timoris inventum, et consules magis non confidere quam non credere suis militibus; novum seditonis genus, silentium otiumque inter armatos. Ad hæc in novitatem generis originisque qua falsa, qua vera iacere. Hæc quum sub ipso 5 vallo portisque streperent, haud ægre consules pati; at imperitæ multitudini nunc indignatio, nunc pudor pectora versare et ab intestinis avertere malis: nolle inultos hostes, nolle successum non patribus, non consulibus; externa et domestica odia certare in animis. Tandem superant externa; adeo superbe insolenterque hostis cludebat. Frequentes in prætorium conveniunt; poscunt pugnam, postulant, ut signum detur. Consules velut deliberabundi capita conferunt, diu colloquuntur. Pugnare cupiebant, sed retro revocanda et abdenda cupiditas erat, ut adversando remorandoque incitato semel militi adderent impetum. Redditur responsum, immaturam rem agi; nondum tempus pugnæ esse; castris se tenerent. Edicunt inde, ut abstineant pugna: si quis iniussu pugnaverit, ut in hostem animadversuros. Ita dimissis, quo minus consules velle credunt, crescit ardor pugnandi. Accendunt insuper hostes fero-

¹⁾ Livius hic etc. 46, 1. scribere debuit Veientibus et cum Veientibus.

cuius multo, ut statuisse non pugnare consules cognitum est:
 10 quippe impune se insultaturos; non credi militi arma; rem ad
 ultimum seditionis erupturam, finemque venisse Romano im-
 perio. His freti occurrant portis, ingerunt probra; ægre abs-
 11 tinent, quin castra oppugnent. Enimvero non ultra contumeliam
 pati Romanus posse; totis castris undique ad consules curritur;
 non iam sensim, ut ante, per centurionum principes postulant,
 sed passim omnes clamoribus agunt. Matura res erat; tergi-
 12 versantur tamen. Fabius deinde, ad crescentem tumultum iam
 metu seditionis collega concedente, quum silentium classico
 fecisset: „Ego istos, Cn. Manli, posse vincere scio; velle ne
 13 scirem, ipsi fecerunt. Itaque certum atque decretum est non
 dare signum, nisi victores se redituros ex hac pugna iurant.
 Consulem Romanum miles semel in acie fefellit; deos nunquam
 fallat“. Centurio erat M. Flavoleius, inter primores pugnae
 14 flagitator. „Victor“ inquit, „M. Fabi, revertar ex acie;“ si
 fallat, Iovem patrem Gradivumque Martem aliosque iratos in-
 vocat deos. Idem deinceps omnis exercitus in se quisque iu-
 rat. Iuratis datur signum; arma capiunt; eunt in pugnam
 15 irarum speique pleni. Nunc iubent Etruscos probra iacere,
 nunc armati sibi quisque lingua promptum hostem offerri.
 16 Omnium illo die, qua plebis, qua patrum, eximia virtus fuit; Fa-
 bium nomen [Fabia gens] maxime enituit; multis civilibus certa-
 minibus infensos plebis animos illa pugna sibi reconciliare statuunt.
 46 Instruitur acies, nec Veiens hostis Etruscæque legiones
 detrectant. Prope certa spes erat, non magis secum pugnatu-
 ros, quam pugnarent cum Æquis; maius quoque aliquod in
 tam irritatis animis et occasione ancipiti haud desperandum
 2 esse facinus. Res aliter longe evenit; nam non alio ante
 bello infestior Romanus (adeo hinc contumeliis hostes, hinc
 3 consules mora exacerbaverant) proelium iniit. Vix explicandi
 ordines spatium Etruscis fuit, quum, pilis inter primam trepi-
 dationem abiectis temere magis quam emissis, pugna iam in
 manus, iam ad gladios, ubi Mars est atrocissimus, venerat.
 4 Inter primores genus Fabium insigne spectaculo exemploque

civibus erat. Ex his Q. Fabium (tertio hic anno ante consul
 fuerat) principem in confertos Veientes euntem ferox viribus
 et armorum arte Tuscus, incautum inter multas versantem ho-
 stium manus, gladio per pectus transfigit; telo extracto, præ-
 ceptis Fabius in vulnus abiit. Sensit utraque acies unius viri 5
 casum, cedebatque inde Romanus, quum M. Fabius consul
 transiluit iacentis corpus obiectaque parma „Hoc iurastis“ in-
 quit, „milites, fugientes vos in castra redituros? Adeo igna- 6
 vissimos hostes magis timetis quam Iovem Martemque, per
 quos iurastis? At ego iniuratus aut victor revertar aut prope
 te hic, Q. Fabi, dimicans cadam.“ Consuli tum Cæso Fabius,
 prioris anni consul: „Verbisne istis, frater, ut pugnent, te im-
 pretaturum credis? Dii impetrabunt, per quos iuravere; et nos, 7
 ut decet procures, ut Fabio nomine est dignum, pugnando po-
 tius quam adhortando accendamus militum animos.“ Sic in
 primum infestis hastis provolant duo Fabii, totamque move-
 runt secum aciem. Proelio ex parte una restituto, nihilo seg- 47
 nius in cornu altero Cn. Manlius consul pugnam ciebat, ubi
 prope similis fortuna est versata. Nam ut altero in cornu 2
 Q. Fabium, sic in hoc ipsum consulem Manlium iam velut
 fusos agentem hostes et impigre milites secuti sunt et, ut ille
 gravi vulnere ictus ex acie cessit, interfectum rati gradum
 retulere; cessissentque loco, ni consul alter cum aliquot turmis 3
 equitum in eam partem citato equo advectus, vivere clamitans
 collegam, se victorem, fuso altero cornu, adesse, rem inclinatam
 sustinuisset. Manlius quoque ad restituendam aciem se ipse 4
 coram offert. Duorum consulum cognita ora accendunt militum
 animos. Simul et vanior iam erat hostium acies, dum, abun-
 dante multitudine freti, subtracta subsidia mittunt ad castra
 oppugnanda. In quæ haud magno certamine impetu facto, quum 5
 prædæ magis quam pugnae memores tererent tempus, triarii Ro-
 mani, qui primam irruptionem sustinere non potuerant, missis
 ad consules nuntiis, quo loco res essent, conglobati ad præ-
 torium redeunt et sua sponte ipsi proelium renovant. Et 6
 Manlius consul revector in castra, ad omnes portas milite

opposito, hostibus viam clauserat. Ea desperatio Tuscis
 rabiem magis quam audaciam accendit. Nam quum incur-
 santes, quacunque exitum ostenderet spes, vano aliquoties
 impetu issent, globus iuvenum unus in ipsum consulem insignem
 7 armis invadit. Prima excepta a circumstantibus tela; sustineri
 deinde vis nequit; consul mortifero vulnere ictus cadit, fusique
 8 circa omnes. Tuscis crescit audacia; Romanos terror per tota
 castra trepidos agit, et ad extrema ventum foret, ni legati,
 rapti consulis corpore, patefecissent una porta hostibus viam.
 9 Ea erumpunt; consternatoque agmine abeuntes in victorem
 alterum incidunt consulem; ibi iterum cæsi fusique passim.

Victoria egregia parta, tristis tamen duobus tam claris
 10 funeribus. Itaque consul, decernente senatu triumphum, si
 exercitus sine imperatore triumphare possit, pro eximia eo
 bello opera facile passurum respondit; se, familia funesta Q.
 Fabii fratris morte, re publica ex parte orba, consule altero
 amisso, publico privatoque deformem luctu lauream non accep-
 11 turum. Omni acto triumpho depositus triumphus clarior fuit;
 adeo sprete in tempore gloria interdum cumulator redit.
 Funera deinde duo deinceps collegæ fratrisque ducit, idem in
 utroque laudator, quum concedendo illis suas laudes ipse
 12 maximam partem earum ferret. Neque immemor eius, quod
 initio consulatus imbiberat, reconciliandi animos plebis, saucios
 milites curandos dividit patribus. Fabiis plurimi dati, nec
 alibi maiore cura habiti. Inde populares iam esse Fabii, nec
 hoc ulla nisi salubri rei publicæ arte.

48 Igitur non patrum magis quam plebis studiis K. Fabius
 A. u. c. 275. cum T. Verginio consul factus neque belli neque delectus neque
 A. Ch. 479. ullam aliam priorem curam agere quam ut, iam aliqua ex
 parte inchoata concordie spe, primo quoque tempore cum
 2 patribus coalescerent animi plebis. Itaque principio anni
 censuit, priusquam quisquam agrariæ legis auctor tribunus
 exsisteret, occuparent patres ipsi suum munus facere; captivum
 agrum plebi quam maxime æqualiter darent; verum esse,

habere eos, quorum sanguine ac sudore partus sit. Aspernati 3
 patres sunt; questi quoque quidam, nimia gloria luxuriare et
 evanescere vividum quondam illud Cæsonis ingenium.

Nullæ deinde urbanæ factiones fuere; vexabantur incur- 4
 sionibus Æquorum Latini. Eo cum exercitu Cæso missus in
 ipsorum Æquorum agrum depopulandum transit. Æqui se
 in oppida receperunt murisque se tenebant; eo nulla pugna
 memorabilis fuit. At a Veiente hoste clades accepta temeritate 5
 alterius consulis, actumque de exercitu foret, ni K. Fabius in
 tempore subsidio venisset. Ex eo tempore neque pax neque
 bellum cum Veientibus fuit; res proxime formam latrocinii
 venerat. Legionibus Romanis cedebant in urbem; ubi abductas 6
 senserant legiones, agros incursabant, bellum quiete, quietem
 bello in vicem eludentes. Ita neque omitti tota res nec perfici
 poterat; et alia bella aut præsentia instabant, ut ab Æquis
 Volscisque, non diutius, quam recens dolor proximæ cladis
 transiret, quiescentibus, aut mox moturos apparebat Sabinos
 semper infestos Etruriamque omnem. Sed Veiens hostis, assiduus 7
 magis quam gravis, contumeliis sæpius quam periculo animos
 agitabat, quod nullo tempore negligi poterat aut averti alio
 sinebat. Tum Fabia gens senatum adiit. Consul pro gente 8
 loquitur: „Assiduo magis quam magno præsidio, ut scitis.
 patres conscripti, bellum Veiens eget. Vos alia bella curate,
 Fabios hostes Veientibus date. Auctores sumus, tutam ibi
 maiestatem Romani nominis fore. Nostrum id nobis velut 9
 familiare bellum privato sumptu gerere in animo est; res
 publica et milite illic et pecunia vacet.“ Gratia ingentes actæ. 10
 Consul e curia egressus comitante Fabiorum agmine, qui in
 vestibulo curiæ senatus consultum expectantes steterant, domum
 redit. Iussi armati postero die ad limen consulis adesse; domos
 inde discedunt. Manat tota urbe rumor; Fabios ad cælum 49
 laudibus ferunt. Familiam unam subisse civitatis onus; Veiens
 bellum in privatam curam, in privata arma versum. Si sint 2
 duæ roboris eiusdem in urbe gentes, deposcant hæc Volscos
 sibi, illa Æquos: populo Romano tranquillam pacem agente,

omnes finitimos subigi populos posse. Fabii postera die arma
 3 capiunt; quo iussi erant, conveniunt. Consul paludatus egrediens in vestibulo gentem omnem suam instructo agmine videt; acceptus in medium signa ferri iubet. Nunquam exercitus neque minor numero neque clarior fama et admiratione hominum per urbem incessit. Sex et trecenti milites, omnes patricii, omnes unius gentis, quorum neminem ducem sperneres, egregius quibuslibet temporibus senatus, ibant, unius familiæ viribus
 5 Veienti populo pestem minitantes. Sequebatur turba, propria alia cognatorum sodaliumque, nihil medium, nec spem nec curam, sed immensa omnia volventium animo, alia publica
 6 sollicitudine excitata, favore et admiratione stupens. Ire fortes, ire felices iubent, inceptis eventus pares reddere; consulatus inde ac triumphos, omnia præmia ab se, omnes honores sperare.
 7 Prætereuntibus Capitolium arcemque et alia templa, quicquid deorum oculis, quicquid animo occurrit, precantur, ut illud agmen faustum atque felix mittant, sospites brevi in patriam
 8 ad parentes restituant. Incassum missæ preces. Infelici via, dextro iano portæ Carmentalis, profecti ad Cremeram flumen perveniunt. Is opportunus visus locus communiendo præsidio.
 9 L. Æmilius inde et C. Servilius consules facti. Et donec
 A. u. c. 276. nihil aliud quam in populationibus res fuit, non ad præsidium
 A. Ch. 478. modo tutandum Fabii satis erant, sed tota regione, qua Tuscus ager Romano adiacet, sua tuta omnia, infesta hostium, vagantes
 10 per utrumque finem, fecere. Intervallum deinde haud magnum populationibus fuit, dum et Veientes, accito ex Etruria exercitu, præsidium Cremeræ oppugnant, et Romanæ legiones ab L. Æmilio consule adductæ cominus cum Etruscis dimicant acie;
 11 quanquam vix dirigendi aciem spatium Veientibus fuit; adeo inter primam trepidationem, dum post signa ordines introeunt subsidiaque locant, invecta subito ab latere Romana equitum ala non pugnae modo incipiendæ, sed consistendi ademit locum.
 12 Ita fusi retro ad saxa rubra (ibi castra habebant), pacem supplices petunt. Cuius impetratæ, ab insita animis levitate, ante deductum Cremera Romanum præsidium pænuit.

Rursus cum Fabiis erat Veienti populo, sine ullo maioris
 belli apparatu, certamen; nec erant incursiones modo in agros
 aut subiti impetus in incursantes, sed aliquoties æquo campo
 collatisque signis certatum, gensque una populi Romani sæpe 2
 ex opulentissima, ut tum res erant, Etrusca civitate victoriam tulit. Id primo acerbum indignumque Veientibus est visum; inde 3
 consilium ex re natum insidiis ferocem hostem captandi; gaudere etiam, multo successu Fabiis audaciam crescere. Itaque et pecora prædantibus aliquoties, velut casu incidissent, 4
 obviam acta, et agrestium fuga vasti relictis agri, et subsidia armatorum, ad arcendas populationes missa, sæpius simulato quam vero pavore refugerunt. Iamque Fabii adeo contemp- 5
 serant hostem, ut sua invicta arma neque loco neque tempore ullo crederent sustineri posse. Hæc spes provexit, ut ad conspecta procul a Cremera magno campi intervallo pecora, quanquam rara hostium apparebant arma, decurrerent. Et 6
 quum improvidi effuso cursu insidias circa ipsum iter locatas superassent palatique passim vaga, ut fit pavore iniecto, raperent pecora, subito ex insidiis consurgitur; et adversi et undique hostes erant. Primo clamor circumlatus exterruit, 7
 dein tela ab omni parte accidebant; coeuntibusque Etruscis, iam continenti agmine armatorum sæpti, quo magis se hostis inferebat, cogeantur breviori spatio et ipsi orbem colligere, quæ res et paucitatem eorum insignem et multitudinem Etru- 8
 scorum, multiplicatis in arto ordinibus, faciebat. Tum, ommissa 9
 pugna, quam in omnes partes parem intenderant, in unum locum se omnes inclinant; eo nisi corporibus armisque rupere cuneo viam. Duxit via in editum leniter collem. Inde primo 10
 restitere; mox, ut respirandi superior locus spatium dedit recipiendique a pavore tanto animum, pepulere etiam subeuntes, vincebatque auxilio loci paucitas, ni iugo circummissus Veiens in verticem collis evasisset. Ita superior rursus hostis factus. 11
 Fabii cæsi ad unum omnes præsidiumque expugnatum. Trecentos sex perisse satis convenit, unum prope puberem ætate

relictum, stirpem genti Fabiæ dubiisque rebus populi Romani sæpe domi bellicue vel maximum futurum auxilium.

51 Quum hæc accepta clades est, iam C. Horatius et
A. u. c. 277. T. Menenius consules erant. Menenius adversus Tuscos vic-
A. Ch. 477.

2 toria elatos confestim missus. Tum quoque male pugnatum
est, et Ianiculum hostes occupavere; obsessaque urbs foret,
super bellum annona premente (transierant enim Etrusci Ti-
berim), ni Horatius consul ex Volscis esset revocatus. Adeo-
que id bellum ipsis institit moenibus, ut primo pugnatum ad
3 Spei sit æquo Marte, iterum ad portam Collinam. Ibi quan-
quam parvo momento superior Romana res fuit, meliorem
tamen militem, recepto pristino animo, in futura proelia id
certamen fecit.

4 A. Verginius et Sp. Servilius consules fiunt. Post ac-
A. u. c. 278. ceptam proxima pugna cladem Veientes abstinuere acie;
A. Ch. 476. populationes erant, et velut ab arce Ianiculo passim in Ro-
manum agrum impetus dabant; non usquam pecora tuta, non
5 agrestes erant. Capti deinde eadem arte sunt, qua ceperant
Fabios. Secuti dedita opera passim ad illecebras propulsa
pecora præcipitavere in insidias; quo plures erant, maior
6 cædes fuit. Ex hac clade atrox ira maioris cladis causa
atque initium fuit. Traiecto enim nocte Tiberi, castra Servillii
consulis adorti sunt oppugnare. Inde fusi magna cæde in
7 Ianiculum se ægre recepere. Confestim consul et ipse trans-
it Tiberim, castra sub Ianiculo communit. Postero die luce
orta, nonnihil et hesternæ felicitate pugnae ferox, magis tamen
quod inopia frumenti quamvis in præcipitia, dum celeriora
essent, agebat consilia, temere adverso Ianiculo ad castra
8 hostium aciem erexit, foediusque inde pulsus, quam pridie
pepulerat, interventu collegæ ipse exercitusque est servatus.
9 Inter duas acies Etrusci, quum in vicem his atque illis terga
darent, occisione occisi. Ita oppressum temeritate felici
Veiens bellum.

52 Urbi cum pace laxior etiam annona rediit, et advecto
ex Campania frumento et, postquam timor sibi cuique futuræ

inopiæ abiit, eo, quod additum fuerat, prolato. Ex copia 2
deinde otioque lascivire rursus animi et pristina mala, post-
quam foris deerant, domi quærere. Tribuni plebem agitare
suo veneno, agraria lege; in resistentes incitare patres, nec in
universos modo, sed in singulos. Q. Considius et T. Genucius, 3
auctores agrariæ legis, T. Menenio diem dicunt. Invidiæ erat
amissum Cremeræ præsidium, quum haud procul inde stativa
consul habuisset; ea oppressit, quum et patres haud minus 4
quam pro Coriolano annisi essent et patris Agrippæ favor
haudum exolevisset. In multa temperarunt tribuni; quum 5
capitis anquisissent, duo millia æris damnato multam dixerunt.
Ea in caput vertit; negant tulisse ignominiam ægritudinemque;
inde morbo absumptum esse.

Alius deinde reus, Sp. Servilius, ut consulatu abiit, 6
C. Nautiq et P. Valerio consulibus, initio statim anni ab A. u. c. 279.
L. Cædicio et T. Statio tribunis die dicta, non, ut Menenius, A. Ch. 475.
precibus suis aut patrum, sed cum multa fiducia innocentiae
gratiæque tribunicios impetus tulit. Et huic proelium cum 7
Tusci ad Ianiculum erat crimini. Sed fervidi animi vir, ut
in publico periculo ante, sic tum in suo, non tribunos modo,
sed plebem oratione feroci refutando exprobrandoque T.
Menenii damnationem mortemque, cuius patris munere resti-
tuta quondam plebs eos ipsos, quibus tum sæviret, magistratus,
eas leges haberet, periculum audacia discussit. Iuvit et Ver- 8
ginus collega, testis productus, participando laudes; magis
tamen Menenianum (adeo mutaverant animum) profuit iudicium.

Certamina domi finita; Veiens bellum exortum, quibus 53
Sabini arma coniunxerant. P. Valerius consul, accitis Lati-
norum Hernicorumque auxiliis, cum exercitu Veios missus
castra Sabina, quæ pro moenibus sociorum locata erant, con-
festim aggreditur; tantamque trepidationem iniecit, ut, dum
dispersi alii alia manipulatim excurrunt ad arcendam hostium
vim, ea porta, cui signa primum intulerat, caperetur. Intra 2
vallum deinde cædes magis quam proelium esse. Tumultus e
castris et in urbem penetrat; tanquam Veis captis, ita pavidi

Veientes ad arma currunt. Pars Sabinis eunt subsidio, pars
 3 Romanos toto impetu intentos in castra adoriuntur. Paulisper
 aversi turbatique sunt; deinde et ipsi utroque versis signis
 resistunt, et eques ab consule immissus Tuscos fundit fugatque,
 eademque hora duo exercitus, duæ potentissimæ et maximæ
 4 finitimæ gentes superatæ sunt. Dum hæc ad Veios geruntur,
 Volsci Æquique in Latino agro posuerant castra populatique
 fines erant. Eos per se ipsi Latini, assumptis Hernicis, sine
 5 Romano aut duce aut auxilio castris exuerunt; ingenti præda
 præter suas recuperatas res potiti sunt. Missus tamen ab
 Roma consul in Volscos C. Nautius; mos, credo, non placebat,
 sine Romano duce exercituque socios propriis viribus consiliis-
 6 que bella gerere. Nullum genus calamitatis contumeliæque
 non editum in Volscos est, nec tamen percelli potuere, ut
 acie dimicarent.

54 L. Furius inde et C. Manlius consules. Manlio Veientes
 A. u. c. 280. provincia evenit; non tamen bellatum; indutiæ in annos qua-
 A. Ch. 474. draginta petentibus datæ, frumento stipendioque imperato.

2 Paci externæ confestim continuatur discordia domi. Agrariæ
 legis tribuniciis stimulis plebs furebat. Consules, nihil Menenii
 damnatione, nihil periculo deterriti Servilii, summa vi resistunt.
 Abeuntes magistratu Cn. Genucius tribunus plebis arripuit.

3 L. Æmilius et Opiter Verginius consulatum ineunt;
 A. u. c. 281. Vopiscum Iulium pro Verginio in quibusdam annalibus con-
 A. Ch. 473. sulem invenio. Hoc anno, quoscunque consules habuit, rei
 ad populum Furius et Manlius circumeunt sordidati non
 4 plebem magis quam iuniores patrum. Suadent, monent, ho-
 noribus et administratione rei publicæ abstineant; consulares
 vero fascēs, prætextam curulemque sellam nihil aliud quam
 pompam funeris putent; claris insignibus velut infulis velatos
 5 ad mortem destinari. Quod si consulatus tanta dulcedo sit,
 iam nunc ita in animum inducant, consulatum captum et
 oppressum ab tribunicia potestate esse; consuli, velut appa-
 ritori tribunicio, omnia ad nutum imperiūque tribuni agenda
 6 esse; si se commoverit, si respexerit patres, si aliud quam

plebem esse in re publica crediderit, exsilium Cn. Marcii,
 Menenii damnationem et mortem sibi proponat ante oculos.
 His accensi vocibus patres concilia inde non publica, sed in 7
 privato seductaque a plurium conscientia habere; ubi quum
 id modo constaret, iure an iniuria, eripiendos esse reos,
 atrocissima quæque maxime placebat sententia, nec auctor
 quamvis audaci facinori deerat. Igitur iudicii die, quum 8
 plebs in foro erecta expectatione staret, mirari primo, quod
 non descenderet tribunus; dein, quum iam mora suspectior
 fieret, deterritum a primoribus credere, et desertam ac prodi-
 tam causam publicam queri; tandem, qui obversati vestibulo 9
 tribuni fuerant, nuntiant, domi mortuum esse inventum. Quod
 ubi in totam contionem pertulit rumor, sicut acies funditur
 duce occiso, ita dilapsi passim alii alio. Præcipuus pavor
 tribunos invaserat, quam nihil auxilii sacratæ leges haberent,
 morte collegæ monitos. Nec patres satis moderate ferre 10
 lætitiā, adeoque neminem noxiæ pænitebat, ut etiam insontes
 fecisse videri vellent palamque ferretur, malo domandam tri-
 buniciam potestatem.

Sub hac pessimi exempli victoria delectus edicitur, 55
 paventibusque tribunis, sine intercessione ulla consules rem
 peragunt. Tum vero irasci plebs tribunorum magis silentio 2
 quam consulum imperio, et dicere, actum esse de libertate
 sua; rursus ad antiqua reditum; cum Genucio una mortuam
 ac sepultam tribuniciam potestatem. Aliud agendum ac
 cogitandum, quomodo resistatur patribus; id autem unum 3
 consilium esse, ut se ipsa plebs, quando aliud nihil auxilii
 habeat, defendat. Quattuor et viginti lictores apparere con-
 sulibus, et eos ipsos plebis homines; nihil contemptius neque
 infirmius, si sint, qui contemnant; sibi quemque ea magna
 atque horrenda facere. His vocibus alii alios quum incitas- 4
 sent, ad Voleronem Publilium, de plebe hominem, quia, quod
 ordines duxisset, negaret se militem fieri debere, lictor missus
 est a consulibus. Volero appellat tribunos. Quum auxilio 5
 nemo esset, consules spoliari hominem et virgas expediri

iubent. „Provoco“ inquit „ad populum“ Volero, „quoniam
tribuni civem Romanum in conspectu suo virgis cædi malunt
quam ipsi in lecto suo a vobis trucidari.“ Quo ferocius
6 clamitabat, eo infestius circumscindere et spoliare lictor. Tum
Volero, et prævalens ipse et adiuvantibus advocatis, repulso
lictore, ubi indignantium pro se acerrimus erat clamor, eo se
7 in turbam confertissimam recipit, clamitans: „Provoco et fidem
plebis imploro. Adeste, cives; adeste, commilitones; nihil est,
quod expectetis tribunos, quibus ipsis vestro auxilio opus
8 est.“ Concitati homines veluti ad proelium se expediunt,
apparebatque, omne discrimen adesse; nihil cuiquam sanctum
9 non publici fore, non privati iuris. Huic tantæ tempestati
quum se consules obtulissent, facile experti sunt, parum
tutam maiestatem sine viribus esse. Violatis lictoribus, fa-
scibus fractis, e foro in curiam compelluntur, incerti, quatenus
10 Volero exerceret victoriam. Conticiscente deinde tumultu,
quum [in] senatum vocari iussissent, queruntur iniurias suas, vim
plebis, Voleronis audaciam. Multis ferociter dictis sententiis,
vicere seniores, quibus ira patrum adversus temeritatem plebis
certari non placuit.

56 Voleronem amplexa favore plebs proximis comitiis tri-
A. u. c. 282. bunum plebi creat in eum annum, qui L. Pinarium, P. Furi-
A. Ch. 472. um consules habuit. Contraque omnium opinionem, qui eum
vexandis prioris anni consulibus permissurum tribunatum
credebant, post publicam causam privato dolore habito, ne
verbo quidem violatis consulibus, rogationem tulit ad populum,
3 ut plebei magistratus tributis comitiis fierent. Haud parva
res sub titulo prima specie minime atroci ferebatur, sed quæ
patriciis omnem potestatem per clientium suffragia creandi,
4 quos vellent, tribunos auferret. Huic actioni gratissimæ plebi
quum summa vi resisterent patres, nec, quæ una via ad
resistendum erat, ut intercederet aliquis ex collegio, auctoritate
aut consulum aut principum adduci posset, res tamen suo
5 ipsa molimine gravis certaminibus in annum extrahitur. Plebs
Voleronem tribunum refecit; patres, ad ultimum dimicationis

rati rem venturam, Appium Claudium Appii filium, iam inde
a paternis certaminibus invisum infestumque plebi, consulem A. u. c. 283.
faciunt. Collega ei T. Quinctius datur. A. Ch. 471.

Principio statim anni nihil prius quam de lege agebatur. 6
Sed ut inventor legis Volero, sic Lætorius, collega eius, auctor
quum recentior tum acrior erat. Ferocem faciebat belli glo- 7
ria ingens, quod ætatis eius haud quisquam manu promptior
erat. Is, quum Volero nihil præterquam de lege loqueretur,
insectatione abstinens consulum, ipse accusationem Appii fa-
milieque superbissimæ ac crudelissimæ in plebem Romanam
exorsus, quum a patribus non consulem, sed carnificem ad 8
vexandam et lacerandam plebem creatum esse contenderet,
rudis in militari homine lingua non suppetebat libertati ani-
moque. Itaque deficiente oratione, „Quando quidem non tam 9
facile loquor“ inquit, „Quirites, quam, quod locutus sum,
præsto, crastino die adeste; ego hic aut in conspectu vestro
moriar aut perferam legem.“ Occupant tribuni templum 10
postero die; consules nobilitasque ad impediendam legem in
contione consistent. Summoveri Lætorius iubet, præterquam
qui suffragium ineant. Adolescentes nobiles stabant nihil 11
cedentes viatori. Tum ex his prendi quosdam Lætorius iubet.
Consul Appius negare, ius esse tribuno in quemquam nisi in
plebeium; non enim populi, sed plebis eum magistratum esse; 12
nec illum ipsum summovere pro imperio posse more maio-
rum, quia ita dicatur: „Si vobis videtur, discedite, Quirites.“
Facile contemptim de iure disserendo perturbare Lætorium
poterat. Ardens igitur ira tribunus viatorem mittit ad con- 13
sulem, consul lictorem ad tribunum, privatum esse clamitans,
sine imperio, sine magistratu; violatusque esset tribunus, ni 14
et contio omnis atrox coorta pro tribuno in consulem esset,
et concursus [hominum] in forum ex tota urbe concitatæ mul-
titudinis fieret. Sustinebat tamen Appius pertinacia tantam 15
tempestatem, certatumque haud incruento proelio foret, ni
Quinctius, consul alter, consularibus negotio dato, ut collegam
vi, si aliter non possent, de foro abducerent, ipse nunc plebem

sævientem precibus lenisset, nunc orasset tribunos, ut concilium
 16 dimitterent: darent iræ spatium; non vim suam illis tempus
 adempturum, sed consilium viribus additurum; et patres in
 57 populi et consulem in patrum fore potestate. Ægre sedata
 2 ab Quinctio plebs, multo ægrius consul alter a patribus. Di-
 misso tandem concilio plebis, senatum consules habent. Ubi
 quum timor atque ira in vicem sententias variassent, quo
 magis spatio interposito ab impetu ad consultandum avoca-
 bantur, eo plus abhorrebant a certatione animi, adeo ut
 Quinctio gratias agerent, quod eius opera mitigata discordia
 3 esset. Ab Appio petitur, ut tantam consularem maiestatem
 esse vellet, quanta esse in concordi civitate posset: dum tri-
 buni consulesque ad se quisque omnia trahant, nihil relictum
 esse virium in medio; distractam laceratamque rem publicam;
 magis, quorum in manu sit, quam ut incolumis sit, quæri.
 4 Appius contra testari deos atque homines, rem publicam
 prodi per metum ac deseri; non consulem senatui, sed senatum
 consuli deesse; graviores accipi leges, quam in sacro monte
 acceptæ sint. Victus tamen patrum consensu quievit; lex
 58 silentio perfertur. Tum primum tributis comitiis creati tribuni
 sunt. Numero etiam additos tres, perinde ac duo antea
 2 fuerint, Piso auctor est. Nominat quoque tribunos, Cn.
 Siccium, L. Numitorium, M. Duillium, Sp. Icilium, L.
 Mecilium.
 3 Volscum Æquicumque inter seditionem Romanam est
 bellum coortum. Vastaverant agros, ut, si qua secessio plebis
 fieret, ad se receptum haberet; compositis deinde rebus, castra
 4 retro movere. Ap. Claudius in Volscos missus, Quinctio
 Æqui provincia evenit. Eadem in militia sævitia Appii, quæ
 5 domi, esse, liberior, quod sine tribuniciis vinculis erat. Odisse
 plebem plus quam paterno odio: se victum ab ea; se unico
 consule electo adversus tribuniciam potestatem, perlatam legem
 esse, quam minore conatu, nequaquam tanta patrum spe, prio-
 6 res impedierint consules. Hæc ira indignatioque ferocem
 animum ad vexandum sævo imperio exercitum stimulabat.

Nec ulla vi domari poterat; tantum certamen animis imbiberant.
 Segniter, otiose, negligenter, contumaciter omnia agere; nec 7
 pudor nec metus coercebat. Si citius agi vellet agmen, tar-
 dius sedulo incedere; si adhortator operis adesset, omnes sua
 sponte motam remittere industriam; præsentis vultus demit- 8
 tere, tacite prætereuntem exsecrari, ut invictus ille odio ple-
 beio animus interdum moveretur. Omni nequicquam acer- 9
 bitate prompta, nihil iam cum militibus agere; a centurionibus
 corruptum exercitum dicere; tribunos plebei cavillans interdum
 et Volerones vocare. Nihil eorum Volsci nesciebant, insta- 59
 bantque eo magis, sperantes, idem certamen animorum ad-
 versus Appium habiturum exercitum Romanum, quod adversus
 Fabium consulem habuisset. Ceterum multo Appio quam 2
 Fabio violentior fuit; non enim vincere tantum noluit, ut
 Fabianus exercitus, sed vinci voluit. Productus in aciem
 turpi fuga petit castra, nec ante restitit, quam signa inferentem
 Volscum munimentis vidit foedamque extremi agminis cædem.
 Tum expressa vis ad pugnandum, ut victor iam a vallo sum- 3
 moveretur hostis, satis tamen appareret, capi tantum castra
 militem Romanum noluisse, alia gaudere sua clade atque
 ignominia. Quibus nihil infractus ferox Appii animus quum 4
 insuper sævire vellet, contionemque advocaret, concurrunt ad
 eum legati tribunique, monentes, ne utique experiri vellet
 imperium, cuius vis omnis in consensu obedientium esset;
 negare vulgo milites, se ad contionem ituros, passimque ex- 5
 audiri voces postulantium, ut castra ex Volseo agro movean-
 tur; hostem victorem paulo ante prope in portis ac vallo
 fuisse, ingentisque mali non suspicionem modo, sed apertam
 speciem obversari ante oculos. Victus tandem, quando quidem 6
 nihil præter tempus noxæ lucrarentur, omissa contione iter
 in insequentem diem pronuntiari quum iussisset, prima luce
 classico signum profectionis dedit. Quum maxime agmen e 7
 castris explicaretur, Volsci, ut eodem signo excitati, novissimos
 adoriuntur. A quibus perlatus ad primos tumultus eo pavore
 signaque et ordines turbavit, ut neque imperia exaudiri neque

8 instrui acies posset. Nemo ullius nisi fugæ memor. Ita effuso agmine per stragem corporum armorumque evasere, ut
 9 prius hostis desisteret sequi quam Romanus fugere. Tandem collectis ex dissipato cursu militibus, consul, quum revocando nequicquam suos persecutus esset, in pacato agro castra posuit; advocataque contione, invectus haud falso in proditorem
 10 exercitum militaris disciplinæ, desertorem signorum, ubi signa, ubi arma essent, singulos rogicans, inermes milites, signo
 11 amisso signiferos, ad hoc centuriones duplicariosque, qui reliquerant ordines, virgis cæsos securi percussit; cetera multitudo sorte decimus quisque ad supplicium lecti.

60 Contra ea in Æquis inter consulem ac milites comitate ac beneficiis certatum est. Et natura Quinctius erat lenior, et sævitia infelix collegæ, quo is magis gauderet ingenio suo, effecerat. Huic tantæ concordie ducis exercitusque non ausi offerre se Æqui, vagari populabundum hostem per agros passi; nec ullo ante bello latius inde actæ prædæ. Ea omnis
 3 militi data est. Addebantur et laudes, quibus haud minus quam præmio gaudent militum animi. Quum duci tum propter ducem patribus quoque placatior exercitus redit, sibi parentem, alteri exercitui dominum datum ab senatu memorans.

4 Varia fortuna belli, atroci discordia domi forisque annum exactum insignem maxime comitia tributa efficiunt, res
 5 maior victoria suscepti certaminis quam usu. Plus enim dignitatis comitiis ipsis detractum est patribus ex concilio summovendis, quam virium aut plebi additum est aut demptum patribus.

61 Turbulentior inde annus excepit, L. Valerio, Ti. Æmilio
 A. u. c. 284, consulibus, quum propter certamina ordinum de lege agraria
 A. Ch. 470, tum propter iudicium Ap. Claudii, cui, acerrimo adversario legis causamque possessorum publici agri tanquam tertio consuli sustinenti, M. Duillius et Cn. Siccius diem dixeret.
 3 Nunquam ante tam invisus plebi reus ad iudicium vocatus
 4 populi est, plenus suarum, plenus paternarum irarum. Patres

quoque non temere pro ullo æque annisi sunt: propugnatorem senatus maiestatisque vindicem suæ, ad omnes tribunicios plebeiosque oppositum tumultus, modum dumtaxat in certamine egressum, iratæ obici plebi. Unus e patribus ipse Ap. 5 Claudius et tribunos et plebem et suum iudicium pro nihilo habebat. Illum non minæ plebis, non senatus preces percellere unquam potuere, non modo ut vestem mutaret aut supplex prensaret homines, sed ne ut ex consueta quidem asperitate orationis, quum ad populum agenda causa esset, aliquid leniret atque summitteret. Idem habitus oris, eadem 6 contumacia in vultu, idem in oratione spiritus erat, adeo ut magna pars plebis Appium non minus reum timeret, quam consulem timuerat. Semel causam dixit, quo semper agere 7 omnia solitus erat, accusatorio spiritu, adeoque constantia sua et tribunos obstupescit et plebem, ut diem ipsi sua voluntate prodicerent, trahi deinde rem sinerent. Haud ita 8 multum interim temporis fuit; ante tamen, quam predicta dies veniret, morbo moritur. Cuius quum laudationem tribuni 9 plebis impedire conarentur, plebs fraudari sollemni honore supremum diem tanti viri noluit; et laudationem tam æquis auribus mortui audivit, quam vivi accusationem audierat, et exsequias frequens celebravit.

Eodem anno Valerius consul cum exercitu in Æquos 62 profectus, quum hostem ad proelium elicere non posset, castra oppugnare est adortus. Prohibuit foeda tempestas cum grandine ac tonitribus cælo deiecta. Admirationem deinde auxit, 2 signo receptui dato, adeo tranquilla serenitas reddita, ut velut numine aliquo defensa castra oppugnare iterum religio fuerit. Omnis ira belli ad populationem agri vertit. Alter consul, 3 Æmilius, in Sabinis bellum gessit. Et ibi, quia hostis moenibus se tenebat, vastati agri sunt. Incendiis deinde non vil- 4 larum modo, sed etiam vicorum, quibus frequenter habitabatur, Sabini exciti quum prædatoribus occurrissent, ancipiti proelio digressi postero die retulere castra in tutiora loca. Id satis 5

consuli visum, cur pro victo relinqueret hostem, integro inde decedens bello.

63

Inter hæc bella manente discordia domi, consules T. Numicius Priscus, A. Verginius facti. Non ultra videbatur
A. u. c. 285. latura plebes dilationem agrariæ legis, ultimaque vis parabatur,
A. Ch. 469. quum, Volscos adesse, fumo ex incendiis villarum fugaque agrestium cognitum est. Ea res maturam iam seditionem ac
3 prope erumpentem repressit. Consules, coacto extemplo senatu, ad bellum educta ex urbe iuventute, tranquillioram ceteram
4 plebem fecerunt. Et hostes quidem, nihil aliud quam perfusis
5 vano timore Romanis, citato agmine abeunt; Numicius Antium adversus Volscos, Verginius contra Æquos profectus. Ibi ex insidiis prope magna accepta clade, virtus militum rem pro-
6 lapsam negligentia consulis restituit. Melius in Volscis imperatum est; fusi primo proelio hostes fugaque in urbem Antium, ut tum res erant, opulentissimam acti. Quam consul oppugnare non ausus Cænionem, aliud oppidum nequaquam tam opulentum,
7 ab Antiatibus cepit. Dum Æqui Volscique Romanos exercitus tenent, Sabini usque ad portas urbis populates incessere. Deinde ipsi paucis post diebus ab duobus exercitibus, utroque per iram consule ingresso in fines, plus cladium, quam intulerant, acceperunt.

64

Extremo anno pacis aliquid fuit, sed, ut semper alias,
2 sollicitæ pacis certamine patrum et plebis. Irata plebs interesse consularibus comitiis noluit; per patres clientesque patrum
A. u. c. 286. consules creati T. Quinctius, Q. Servilius. Similem annum
A. Ch. 468. priori [consules] habent, seditiosa initia, bello deinde externo
3 tranquilla. Sabini Crustumino campos citato agmine transgressi, quum cædes et incendia circum Anienem flumen fecissent, a porta prope Collina moenibusque pulsus ingentes tamen
4 prædas hominum pecorumque egere. Quos Servilius consul infesto exercitu insecutus ipsum quidem agmen adipisci æquis locis non potuit, populationem adeo effuse fecit, ut nihil bello intactum relinqueret multiplicique capta præda rediret.

Et in Volscis res publica egregie gesta quum ducis tum 5 militum opera. Primum æquo campo signis collatis pugnatum, ingenti cæde utrinque, plurimo sanguine; et Romani, quia 6 paucitas damno sentiendo propior erat, gradum retulissent, ni salubri mendacio consul, fugere hostes ab cornu altero clamitans, concitasset aciem. Impetu facto, dum se putant vincere, vicere. Consul metuens, ne nimis instando renovaret certamen, 7 signum receptui dedit. Intercessere pauci dies, velut tacitis 8 indutiis utrinque quiete sumpta, per quos ingens vis hominum ex omnibus Volscis Æquisque populis in castra venit, haud dubitans, si senserint, Romanos nocte abituros. Itaque tertia 9 fere vigilia ad castra oppugnanda veniunt. Quinctius, sedato 10 tumultu, quem terror subitus exciverat, quum manere in tentoriis quietum militem iussisset, Hernicorum cohortem in stationem educit, cornicines tubicinesque in equos impositos canere ante vallum iubet sollicitumque hostem ad lucem tenere. Reliquum noctis adeo tranquilla omnia in castris fuere, ut 11 somni quoque Romanis copia esset. Volscos species armatorum peditum, quos et plures esse et Romanos putabant, fremitus hinnitusque equorum, qui et insueto sedente equite et insuper aures agitante sonitu sæviebant, intentos velut ad impetum hostium tenuit. Ubi illuxit, Romanus integer satia-
tusque somno productus in aciem fessum stando et vigiliis
Volscum primo impetu perculit; quanquam cessere magis quam 2 pulsus hostes sunt, quia ab tergo erant clivi, in quos post principia integris ordinibus tutus receptus fuit. Consul, ubi ad iniquum locum ventum est, sistit aciem. Miles ægre teneri, clamare et poscere, ut percussis instare liceat. Ferocius agunt 3 equites; circumfusi duci vociferantur, se ante signa ituros. Dum cunctatur consul, virtute militum fretus, loco parum fidens, conclamant se ituros, clamoremque res est secuta. Fixis in terram pilis, quo leviores ardua evaderent, cursu subeunt. Volscus, effusus ad primum impetum missilibus telis, 4 saxa obiacentia pedibus ingerit in subeuntes, turbatosque ictibus crebris urget ex superiore loco. Sic prope oneratum est

65

sinistrum Romanis cornu, ni referentibus iam gradum consul.
 increpando simul temeritatem, simul ignaviam, pudore metum
 5 excussisset. Restitere primo obstinatis animis; deinde, ut
 obtinentes locum vires reficiebant, audent ultro gradum inferre
 et clamore renovato commovent aciem; tum rursus impetu
 6 capto enituntur atque exsuperant iniquitatem loci. Iam prope
 erat, ut in summum clivi iugum evaderent, quum terga hostes
 dedere, effusoque cursu pæne agmine uno fugientes sequentes-
 que castris incidere. In eo pavore castra capiuntur; qui
 7 Volscorum effugere potuerunt, Antium petunt. Antium et
 Romanus exercitus ductus. Paucos circumsessum dies deditur,
 nulla oppugnantium nova vi, sed quod iam inde ab infelici
 pugna castrisque amissis ceciderant animi.

LIBER III.

Antio capto, Ti. Æmilius et Q. Fabius consules fiunt. Hic 1
 erat Fabius, qui unus extinctæ ad Cremeram genti superfuerat. A. u. c. 287.
 A. Ch. 467.
 Iam priore consulatu Æmilius dandi agri plebi fuerat auctor; 2
 itaque secundo quoque consulatu eius et agrarii se in spem
 legis erexerant, et tribuni, rem contra consules sæpe tentatam
 adiutore utique consule obtineri posse rati, suscipiunt; et con-
 sul manebat in sententia sua. Possessores et magna pars 3
 patrum, tribuniciis se iactare actionibus principem civitatis et
 largiendo de alieno popularem fieri querentes, totius invidiam
 rei a tribunis in consulem averterant. Atrox certamen aderat, 4
 ni Fabius consilio neutri parti acerbo rem expedisset. T.
 Quinctii ductu et auspicio agri capti priore anno aliquantum
 a Volscis esse; Antium, [propinquam] opportunam et ma- 5
 ritimam urbem, coloniam deduci posse; ita sine querelis pos-
 sessorum plebem in agros ituram, civitatem in concordia fore.
 Hæc sententia accepta est. Triumviros agro dando creat T. 6
 Quinctium, A. Verginium, P. Furium; iussi nomina dare, qui
 agrum accipere vellent. Fecit statim, ut fit, fastidium copia, 7
 adeoque pauci nomina dedere, ut ad explendum numerum co-
 loni Volsci adderentur; cetera multitudo poscere Romæ agrum
 malle quam alibi accipere. Æqui a Q. Fabio (is eo cum 8
 exercitu venerat) pacem petiere, irritamque eam ipsi subita
 incursione in agrum Latium fecere.

Q. Servilius insequenti anno (is enim cum Sp. Postumio 2
 consul fuit) in Æquos missus in Latino agro stativa habuit A. u. c. 288.
 A. Ch. 466.

castra. Quies necessaria morbo implicitum exercitum tenuit.
 2 Extractum in tertium annum bellum est, Q. Fabio et T.
 A. n. c. 289. Quinctio consulibus. Fabio extra ordinem, quia is victor pa-
 A. Ch. 465. cem Æquis dederat, ea provincia data. Qui haud dubia spe
 3 profectus, famam nominis sui pacaturam Æquos, legatos in
 concilium gentis missos nuntiare iussit, Q. Fabium consulem
 dicere, se ex Æquis pacem Romam tulisse, ab Roma Æquis
 bellum afferre eadem dextera armata, quam pacatam illis antea
 4 dederat. Quorum id perfidia et periurio fiat, deos nunc testes
 esse, mox fore ultores. Se tamen, utcumque sit, etiam nunc,
 5 pænitere sua sponte Æquos quam pati hostilia, malle. Si
 pæniteat, tutum receptum ad expertam clementiam fore; sin
 periurio gaudeant, diis magis iratis quam hostibus gesturos
 6 bellum. Hæc dicta adeo nihil moverunt quemquam, ut legati
 prope violati sint exercitusque in Algidum adversus Romanos
 7 missus. Quæ ubi Romam sunt nuntiata, indignitas rei magis
 quam periculum consulem alterum ab urbe excivit. Ita duo
 consulares exercitus ad hostem accessere acie instructa, ut
 8 confestim dimicaret. Sed quum forte haud multum diei su-
 9 peresset, unus ab statione hostium exclamat: „Ostentare hoc
 est, Romani, non gerere bellum. In noctem imminenti aciem
 instruitis; longiore luce ad id certamen, quod instat, nobis
 opus est. Crastino die oriente sole redite in aciem; erit copia
 10 pugnandi; ne timete“. His vocibus irritatus miles in diem
 posterum in castra reducitur, longam venire noctem ratus,
 quæ moram certamini faceret. Tum quidem corpora cibo
 somnoque curant; ubi illuxit postero die, prior aliquanto con-
 11 stitit Romana acies; tandem et Æqui processere. Proelium
 fuit utrinque vehemens, quod et Romanus ira odioque pugna-
 bat, et Æquos conscientia contracti culpa periculi et despe-
 ratio futuræ sibi postea fidei ultima audere et experiri coge-
 12 bat. Non tamen sustinere aciem Romanam Æqui; pulsique
 quum in fines suos se recepissent, nihilo inclinationibus ad
 pacem animis ferox multitudo increpare duces, quod in aciem,
 13 qua pugnandi arte Romanus excellat, commissa res sit; Æquos

populationibus incursionibusque meliores esse, et multas passim
 manus quam magnam molem unius exercitus rectius bella
 gerere. Relicto itaque castris præsidio, egressi tanto cum tu-
 3 multu invasere fines Romanos, ut ad urbem quoque terrorem
 pertulerint. Necopinata etiam res plus trepidationis fecit, 2
 quod nihil minus, quam ne victus ac prope in castris obsessus
 hostis memor populationis esset, timeri poterat; agrestesque 3
 pavidi incidentes portis non populationem nec prædonum par-
 vas manus, sed, omnia vano augentes timore, exercitus et le-
 giones adesse hostium et infesto agmine ruere ad urbem, cla-
 mabant. Ab his proximi audita incerta eoque vaniora ferre 4
 ad alios. Cursus clamorque vocantium ad arma haud multum
 a pavore captæ urbis abesse. Forte ab Algido Quinctius con-
 sul redierat Romam. Id remedium timori fuit; tumultuque 5
 sedato, victos timeri increpans hostes, præsidia portis imposuit.
 Vocato dein senatu, quum ex auctoritate patrum iustitio in- 6
 dicto profectus ad tutandos fines esset, Q. Servilio præfecto
 urbis relicto, hostem in agris non invenit. Ab altero consule 7
 res gesta egregie est; qui, qua venturum hostem sciebat, gra-
 vem præda eoque impeditiore agmine incedentem aggressus,
 funestam populationem fecit. Pauci hostium evasere ex insi- 8
 diis; præda omnis recepta est. Sic finem iustitio, quod qua-
 triduum fuit, reditus Quinctii consulis in urbem fecit. Census 9
 deinde actus et conditum ab Quinctio lustrum. Censa
 civium capita centum quattuor millia septingenta quattuordecim
 dicuntur præter orbos orbasque. In Æquis nihil deinde me- 10
 morabile actum; in oppida sua se recepere, uri sua popularique
 passi. Consul quum aliquoties per omnem hostium agrum in-
 festo agmine populabundus isset, cum ingenti laude prædaque
 Romam rediit.

Consules inde A. Postumius Albus, Sp. Furius Fusus. 4
 Furios Fusios scripsere quidam; id admoneo, ne quis immu- A. n. c. 290.
 tationem virorum ipsorum esse, quæ nominum est, putet. A. Ch. 464.
 Haud dubium erat, quin cum Æquis alter consulum bellum 2
 gereret. Itaque Æqui ab Ecetranis Volscis præsidium petiere;

quo cupide oblato (adeo civitates eæ perpetuo in Romanos
 3 odio certavere), bellum summa vi parabatur. Sentiant Her-
 nici et prædicunt Romanis, Ecetranum ad Æquos descisse.
 Suspecta et colonia Antium fuit, quod magna vis hominum
 inde, quum oppidum captum esset, confugisset ad Æquos; is-
 4 que miles per bellum Æquicum vel acerrimus fuit; compulsis
 deinde in oppida Æquis, ea multitudo dilapsa quum Antium
 redisset, sua sponte iam infidos colonos Romanis abalienavit.
 5 Necdum matura re, quum defectionem parari delatum ad se-
 natum esset, datum negotium est consulibus, ut, principibus
 6 coloniæ Romam excitis, quærent, quid rei esset. Qui quum
 haud gravate venissent, introducti a consulibus ad senatum ita
 responderunt ad interrogata, ut magis suspecti, quam venerant,
 7 dimitterentur. Bellum inde haud dubium haberi. Sp. Furius,
 consulum alter, cui ea provincia evenerat, profectus in Æquos.
 Hernicorum in agro populabundum hostem invenit, ignarusque
 multitudinis, quia nusquam universa conspecta fuerat, imparem
 8 copiis exercitum temere pugnae commisit. Primo concursu
 pulsus se intra castra recepit. Neque is finis periculi fuit;
 namque et proxima nocte et postero die tanta vi castra sunt
 circumsessa atque oppugnata, ut ne nuntius quidem inde mitti
 9 Romam posset. Hernici et male pugnatum et consulem exer-
 citumque obsideri nuntiaverunt, tantumque terrorem incussere
 patribus, ut, quæ forma senatus consulti ultimæ semper ne-
 cessitatis habita est, Postumio, alteri consulum, negotium da-
 10 retur, videret, ne quid res publica detrimenti caperet. Ipsum
 consulem Romæ manere ad conscribendos omnes, qui arma
 ferre possent, optimum visum est; pro consule T. Quinctium
 11 subsidio castris cum sociali exercitu mitti; ad eum explendum
 Latini Hernicique et colonia Antium dare Quinctio subitarios
 5 milites (ita tum repentina auxilia appellabant) iussi. Multi
 per eos dies motus multique impetus hinc atque illinc facti,
 quia, superante multitudine, hostes carpere multifariam vires
 2 Romanas, ut non suffecturas ad omnia, aggressi sunt; simul
 castra oppugnabantur, simul pars exercitus ad populandum

agrum Romanum missa urbemque ipsam, si qua fortuna da-
 ret, tentandam. L. Valerius ad præsidium urbis relictus, 3
 consul Postumius ad arcendas populationes finium missus.
 Nihil remissum ab ulla parte curæ aut laboris; vigiliæ in 4
 urbe, stationes ante portas præsidiaque in muris disposita, et,
 quod necesse erat in tanto tumultu, iustitium per aliquot dies
 servatum. Interim in castris Furius consul, quum primo 5
 quietus obsidionem passus esset, in incautum hostem decumana
 porta erupit, et, quum persequi posset, metu substitit, ne qua
 ex parte altera in castra vis fieret. Furium legatum (frater 6
 idem consulis erat) longius extulit cursus; nec suos ille rede-
 untes persequendi studio neque hostium ab tergo incursum vi-
 dit. Ita exclusus, multis sæpe frustra conatibus captis, ut
 viam sibi ad castra faceret, acriter dimicans cecidit. Et con- 7
 sul nuntio circumventi fratris conversus ad pugnam, dum se
 temere magis quam satis caute in mediam dimicationem infert,
 vulnere accepto ægre ab circumstantibus ereptus et suorum
 animos turbavit et ferociores hostes fecit; qui cæde legati et 8
 consulis vulnere accensi nulla deinde vi sustineri potuere, quin
 compulsi in castra Romani rursus obsiderentur nec spe nec
 viribus pares. Venissetque in periculum summa rerum, ni
 T. Quinctius peregrinis copiis, Latino Hernicoque exercitu,
 subvenisset. Is intentos in castra Romana Æquos legatique 9
 caput ferociter ostentantes ab tergo adortus, simul ad signum
 a se procul editum ex castris eruptione facta, magnam vim
 hostium circumvenit. Minor cædes, fuga effusior Æquorum 10
 in agro fuit Romano, in quos palatos prædam agentes Po-
 stumius aliquot locis, quibus opportuna imposuerat præsidia,
 impetum dedit. Hi vagi dissipato agmine fugientes in Quinc-
 tium victorem cum saucio consule revertentem incidere; tum 11
 consularis exercitus egregia pugna consulis vulnus, legati et
 cohortium ultus est cædem. Magnæ clades ultro citroque illis
 diebus et illatæ et acceptæ. Difficile ad fidem est in tam an- 12
 tiqua re, quot pugnauerint ceciderintve, exacto affirmare nu-
 mero; audet tamen Antias Valerius concipere summas: Ro- 13

manos cecidisse in Hernico agro quinque millia octingentos; ex prædatoribus Æquorum, qui populabundi in finibus Romanis vagabantur, ab A. Postumio consule duo millia et quadringentos cæsos; ceteram multitudinem prædam agentem, quæ inciderit in Quinctium, nequaquam pari defunctam esse cæde: interfecta inde quattuor millia et, exsequendo subtiliter numerum, ducentos ait et triginta.

14 Ut Romam reditum et iustitium remissum est, cælum visum est ardere plurimo igni, portentaque alia aut obversata oculis aut vanas exterritis ostentavere species. His avertendis terroribus in triduum feriæ indictæ, per quas omnia delubra pacem deum exposcentium virorum mulierumque turba
15 implebantur. Cohortes inde Latinæ Hernicæque ab senatu, gratis ob impigram militiam actis, remissæ domos. Antiates mille milites, quia serum auxilium post prælium venerant, prope cum ignominia dimissi.

6 Comitia inde habita; creati consules L. Æbutius, P. Servilius. Calendis Sextilibus, ut tunc principium anni agebatur, A. u. c. 291. A. Ch. 463.
2 consulatum ineunt. Grave tempus et forte annus pestilens erat urbi agrisque, nec hominibus magis quam pecori, et auxere vim morbi terrore populationis pecoribus agrestibusque
3 in urbem acceptis. Ea colluvio mixtorum omnis generis animalium et odore insolito urbanos et agrestem confertum in arta tecta æstu ac vigiliis angebat, ministeriaque in vicem ac
4 contagio ipsa vulgabant morbos. Vix instantes sustentibus clades repente legati Hernici nuntiant, in agro suo Æquos Volcosque coniunctis copiis castra posuisse, inde exercitu in-
5 genti fines suos depopulari. Præterquam quod infrequens senatus indicio erat sociis, afflictam civitatem pestilentia esse, mæstum etiam responsum tulere, ut per se ipsi Hernici cum Latinis res suas tutarentur; urbem Romanam subita deum ira morbo populari; si qua eius mali quies veniat, ut anno ante,
6 ut semper alias, sociis opem laturos. Discessere socii, pro tristi nuntio tristorem domum referentes, quippe quibus per se sustinendum bellum erat, quod vix Romanis fulti viribus

sustinuissent. Non diutius se in Hernico hostis continuit; 7 pergit inde infestus in agros Romanos, etiam sine belli iniuria vastatos. Ubi quum obivus nemo ne inermis quidem fieret, perque omnia non præsidiis modo deserta, sed etiam cultu agresti transirent, pervenere ad tertium lapidem Gabina via. Mortuus Æbutius erat Romanus consul; collega eius Servilius 8 exigua in spe trahebat animam; affecti plerique principum, patrum maior pars, militaris fere ætas omnis, ut non modo ad expeditiones, quas in tanto tumultu res poscebat, sed vix ad quietas stationes viribus sufficerent. Munus vigiliarum se- 9 natores, qui per ætatem ac valetudinem poterant, per se ipsi obibant; circumitio ac cura ædilium plebi erat; ad eos summa rerum ac maiestas consularis imperii venerat. Deserta 7 omnia, sine capite, sine viribus, dii præsides ac fortuna urbis tutata est, quæ Volscis Æquisque prædonum potius mentem quam hostium dedit. Adeo enim nullam spem non potiundi 2 modo, sed ne adeundi quidem Romana mœnia animus eorum cepit, tectaque procul visa atque imminentes tumuli avertere mentes eorum, ut, totis passim castris fremitu orto, quid in 3 vasto ac deserto agro inter tabem pecorum hominumque desides sine præda tempus tererent, quum integra loca, Tusculanum agrum opimum copiis, petere possent, signa repente convellerent transversisque itineribus per Lavicanos agros in Tusculanos colles transirent. Eo vis omnis tempestasque belli 4 conversa est. Interim Hernici Latinique pudore etiam, non misericordia solum moti, si nec obstitissent communibus hostibus infesto agmine Romanam urbem petentibus nec opem ullam obsessis sociis ferrent, coniuncto exercitu Romam pergunt. Ubi quum hostes non invenissent, secuti famam ac 5 vestigia obvii fiunt descendantibus ab Tusculano in Albanam vallem. Ibi haudquaquam æquo prælio pugnatum est, fidesque sua sociis parum felix in præsentia fuit. Haud minor 6 Romæ fit morbo strages, quam quanta ferro sociorum facta erat. Consul, qui unus supererat, moritur; mortui et alii clari viri, M. Valerius, T. Verginius Rutilus augures, Ser.

7 Sulpicius curio maximus, et per ignota capita late vagata est vis morbi. Inopsque senatus auxilii humani ad deos populum ac vota vertit; iussi cum coniugibus ac liberis supplicatum ire pacemque exposcere deum. Ad id, quod sua quemque mala cgebant, auctoritate publica evocati omnia delubra implent. Stratæ passim matres, crinibus templa verrentes, veniam irarum caelestium finemque pesti exposcunt.

8 Inde paulatim, seu pace deum impetrata seu graviore tempore anni iam circumacto, defuncta morbis corpora salu-

A. u. c. 292.
A. Ch. 462. 2 briora esse incipere, versisque animis iam ad publicam curam, quum aliquot interregna exissent, P. Valerius Publicola

tertio die, quam interregnum inierat, consules creat L. Lucretium Tricipitinum et T. Veturium Geminum, sive ille Vetusius 3 fuit. Ante diem tertium idus Sextiles consulatum ineunt, iam satis valida civitate, ut non solum arcere bellum, sed ultro etiam inferre posset. Igitur nuntiantibus Hernicis, in fines suos transcendisse hostes, impigre promissum auxilium.

Duo consulares exercitus scripti. Veturius missus in Volscos 5 ad bellum ultro inferendum; Tricipitinus populationibus arcendis sociorum agro oppositus non ultra quam in Hernicos pro-

6 cedit. Veturius primo proelio hostes fundit fugatque; Lucretium, dum in Hernicis sedet, prædonum agmen fefellit supra montes Prænestinos ductum, inde demissum in campos. Vastare agros Prænestinum Gabinumque; ex Gabino in Tusculanos

7 flexere colles. Urbi quoque Romæ ingens præbitus terror, magis in re subita quam quod ad arcendam vim parum virium esset. Q. Fabius præerat urbi; is armata iuventute

8 dispositisque præsiidiis tuta omnia ac tranquilla fecit. Itaque hostes, præda ex proximis locis rapta, appropinquare urbi non ausi, quum circumacto agmine redirent, quanto longius ab urbe hostium abscederent, eo solutiore cura, in Lucretium in-

9 cidunt consulem, iam ante exploratis itineribus suis, instructum et ad certamen intentum. Igitur præparatis animis repentino pavore perculsos adorti aliquanto pauciores multitudinem ingentem fundunt fugantque et compulsos in cavas valles, quum

10 exitus haud in facili essent, circumveniunt. Ibi Volscum no-

men prope deletum est. Tredecim millia quadringentos septuaginta cecidisse in acie ac fuga, mille septingentos quinquaginta vivos captos, signa viginti septem militaria relata, in quibusdam annalibus invenio, ubi etsi adiectum aliquid numero sit, magna certe cædes fuit. Victor consul, ingenti præda 11 potitus, eodem in stativa rediit. Tum consules castra coniungunt, et Volsci Æquique afflictas vires suas in unum contulere. Tertia illa pugna eo anno fuit. Eadem fortuna victoriam dedit; fuis hostibus etiam castra capta.

Sic res Romana in antiquum statum rediit, secundæque 9 belli res extemplo urbanos motus excitaverunt. C. Terentilius Arsa tribunus plebis eo anno fuit. Is consulibus absentibus ratus locum tribuniciis actionibus datum, per aliquot dies patrum superbiam ad plebem criminatus, maxime in consulare imperium tanquam nimium nec tolerabile liberæ civitati invehebatur. Nomine enim tantum minus invidiosum, re ipsa 3 prope atrocius quam regium esse; quippe duos pro uno domino acceptos, immoderata, infinita potestate, qui, soluti atque effrenati ipsi, omnes metus legum omniaque supplicia verterent in plebem. Quæ ne æterna illis licentia sit, legem se 5 promulgaturum, ut quinque viri creentur legibus de imperio consulari scribendis: quod populus in se ius dederit, eo consulem usurum; non ipsos libidinem ac licentiam suam pro lege habituros. Qua promulgata lege, quum timerent patres, 6 ne absentibus consulibus iugum acciperent, senatus a præfecto urbis Q. Fabio vocatur, qui adeo atrociter in rogationem latoremque ipsum est invectus, ut nihil, si ambo consules infesti circumstarent tribunum, relictum minarum atque terroris sit. Insidiatum eum et tempore capto adortum rem publicam. 7 Si quem similem eius priore anno inter morbum bellumque 8 irati dii tribunum dedissent, non potuisse sisti. Mortuis duobus consulibus, iacente ægra civitate, in colluvione omnium rerum, ad tollendum e re publica consulare imperium laturum leges fuisse, ducem Volscis Æquisque ad oppugnandam urbem futurum. Quid tandem? Illi non licere, si quid consules su-

perbe in aliquem civium aut crudeliter fecerint, diem dicere, accusare iis ipsis iudicibus, quorum in aliquem sævitum sit?

10 Non illum consulare imperium, sed tribuniciam potestatem invisam intolerandamque facere; quam placatam reconciliatamque patribus de integro in antiqua redigi mala. Neque illum

11 se deprecari, quo minus pergat, ut cœperit. „Vos“ inquit Fabius, „ceteri tribuni, oramus, ut primum omnium cogitetis, potestatem istam ad singulorum auxilium, non ad perniciem universorum comparatam esse; tribunos plebis vos creatos,

12 non hostes patribus. Nobis miserum, invidiosum vobis est, desertam rem publicam invadi. Non ius vestrum, sed invidiam minueritis. Agite cum collega, ut rem integram in adventum consulum differat. Ne Æqui quidem ac Volsci, morbo absumptis priore anno consulibus, crudeli superboque nobis bello

13 institere.“ Agunt cum Terentilio tribuni, dilataque in speciem actione, re ipsa sublata, consules extemplo arcessiti.

10 Lucretius cum ingenti præda, maiore multo gloria rediit. Et auget gloriam adveniens exposita omni in campo Martio præda, ut suum quisque per triduum cognitum abduceret.

2 Reliqua vendita, quibus domini non exstiteret. Debebatur omnium consensu consuli triumphus; sed dilata res est, tribuno

3 de lege agente; id antiquius consuli fuit. Iactata per aliquot dies quum in senatu res tum apud populum est; cessit ad ultimum maiestati consulis tribunus et destitit. Tum imperatori exercituique honos suus redditus. Triumphavit de Volscis Æquisque; triumphantem secutæ suæ legiones. Alteri consuli datum, ut ovans sine militibus urbem iniret.

5 Anno deinde insequenti lex Terentilia ab toto relata
A. u. c. 293. collegio novos aggressa consules est; erant consules P.
A. Ch. 461.

6 Volumnius, Ser. Sulpicius. Eo anno cælum ardere visum, terra ingenti concussa motu est. Bovem locutam, cui rei priore anno fides non fuerat, creditum. Inter alia prodigia et carne pluit, quem imbrem ingens numerus avium intervalitando rapuisse fertur; quod intercidit, sparsum ita iacuisse

7 per aliquot dies, ut nihil odor mutaret. Libri per duumviros

sacrorum aditi; pericula a conventu alienigenarum prædicta, ne qui in loca summa urbis impetus cædesque inde fierent; inter cetera monitum, ut seditionibus abstinereetur. Id factum ad impediendam legem tribuni criminabantur, ingensque aderat certamen. Ecce, ut idem in singulos annos orbis volveretur, 8 Hernici nuntiant, Volscos et Æquos, etsi accisæ res sint, reficere exercitus; Antii summam rei positam; Ecetræ Antiates colonos palam concilia facere; id caput, eas vires belli esse. Ut hæc dicta in senatu sunt, delectus edicitur; consules belli 9 administrationem inter se dispertiri iussi, alteri ut Volsci, alteri ut Æqui provincia esset. Tribuni coram in foro per- 10 sonare, fabulam compositam Volsci belli, Hernicos ad partes paratos. Iam ne virtute quidem premi libertatem populi Romani, sed arte eludi. Quia occisione prope occisos Volscos 11 et Æquos movere sua sponte arma posse iam fides abierit, novos hostes quæri; coloniam fidam, propinquam infamem fieri. Bellum innoxiiis Antiatibus indici, geri cum plebe Romana, 12 quam oneratam armis ex urbe præcipiti agmine acturi essent, exilio et relegatione civium ulciscentes tribunos. Sic, ne quid 13 aliud actum putent, victam legem esse, nisi, dum in integró res sit, dum domi, dum togati sint, caveant, ne possessione urbis pellantur, ne iugum accipiant. Si animus sit, non defore 14 auxilium; consentire omnes tribunos. Nullum terrorem externum, nullum periculum esse; cavisse deos priore anno, ut tuto libertas defendi posset. Hæc tribuni. At ex parte altera 11 consules in conspectu eorum positissimis delectum habebant. Eo decurrunt tribuni contionemque secum trahunt. Citati pauci velut rei experiundæ causa, et statim vis coorta. Quem- 2 cunque lictor iussu consulis prendisset, tribunus mitti iubebat; neque suum cuique ius modum faciebat, sed virium spes, et manu obtinendum erat, quod intenderes.

Quemadmodum se tribuni gessissent in prohibendo delectu, 3 sic patres in lege, quæ per omnes comitiales dies ferebatur, impedienda gerebant. Initium erat rixæ, quum discedere 4 populum iussissent tribuni, quod patres se summoverti hand

sinebant. Nec fere seniores rei intererant, quippe quæ non consilio regenda, sed permissa temeritati audaciæque esset. 5 Multum et consules se abstinebant, ne cui in colluvione rerum 6 maiestatem suam contumeliæ offerrent. Cæso erat Quinctius, ferox iuvenis qua nobilitate gentis, qua corporis magnitudine et viribus. Ad ea munera data a diis et ipse addiderat multa belli decorâ facundiamque in foro, ut nemo non lingua, 7 non manu promptior in civitate haberetur. Hic quum in medio patrum agmine constitisset, eminens inter alios, velut omnes dictaturas consulatusque gerens in voce ac viribus suis, unus 8 impetus tribunicios popularesque procellas sustinebat. Hoc duce sæpe pulsi foro tribuni, fusa ac fugata plebes est; qui obvius fuerat, mulcatus nudatusque abibat, ut satis appareret, 9 si sic agi liceret, victam legem esse. Tum, prope iam percussis aliis tribunis, A. Verginius ex collegio unus Cæsoni capitis diem dicit. Atrox ingenium accenderat eo facto magis quam contreruerat; eo acrius obstare legi, agitare plebem, 10 tribunos velut iusto persequi bello. Accusator pati reum ruere invidiæque flammam ac materiam criminibus suis suggerere; legem interim non tam ad spem perferendi quam ad laces- 11 sendam Cæsonis temeritatem ferre. Ibi multa sæpe ab iuventute inconsulte dicta factaque in unius Cæsonis suspectum 12 incidunt ingenium. Tamen legi resistebatur. Et A. Verginius identidem plebi: „Ecquid sentitis iam, vos, Quirites, Cæsonem 13 simul civem et legem, quam cupitis, habere non posse? Quamquam quid ego legem loquor? Libertati obstat; omnes Tarquinios superbia exsuperat. Expectate, dum consul aut dictator fiat, quem privatum viribus et audacia regnantem videtis.“ Assentiebantur multi, pulsatos se querentes, et tribunum ad rem peragendam ultro incitabant.

12 Iam aderat iudicio dies apparebatque, vulgo homines in damnatione Cæsonis libertatem agi credere. Tum demum coactus cum multa indignitate presserat singulos. Seque- 2 bantur necessarii, principes civitatis. T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat, quum multa referret sua familiæque

decora, affirmabat, neque in Quinctia gente neque in civitate 3 Romana tantam indolem tam maturæ virtutis unquam exstitisse; suum primum militem fuisse, se sæpe vidente pugnas in hostem. Sp. Furius, missum ab Quinctio Capitolino sibi eum 4 in dubiis suis rebus venisse subsidio; neminem unum esse, cuius magis opera putet rem restitutam. L. Lucretius, consul 5 anni prioris, recenti gloria nitens, suas laudes participare cum Cæsone, memorare pugnas, referre egregia facinora nunc in expeditionibus, nunc in acie; suadere et monere, iuvenem 6 egregium, instructum naturæ fortunæque omnibus bonis, maximum momentum rerum eius civitatis, in quacunque venisset, suum quam alienum mallent civem esse. Quod 7 offendat in eo, fervorem et audaciam, ætatem quotidie auferre; quod desideretur, consilium, id in dies crescere. Senescentibus vitiis, maturescente virtute, sinerent tantum virum senem in civitate fieri. Pater inter hos L. Quinctius, cui Cincinnato 8 cognomen erat, non iterando laudes, ne cumlaret invidiam, sed veniam errori atque adolescentiæ petendo, sibi, qui non dicto, non facto quemquam offendisset, ut condonarent filium, orabat. Sed alii aversabantur præter aut verecundia aut metu; 9 alii, se suosque mulcatos querentes, atroci responso iudicium suum præferebant. Premebat reum præter vulgatam invidiam 13 crimen unum, quod M. Volscius Fictor, qui ante aliquot annos tribunus plebis fuerat, testis exstiterat, se haud multo post, 2 quam pestilentia in urbe fuerat, in iuventutem grassantem in Subura incidisse. Ibi rixam natam esse fratremque suum maiorem natu, necdum ex morbo satis validum, pugno ictum ab Cæsone occidisse; semianimem inter manus domum ablatum, 3 mortuumque inde arbitrari, nec sibi rem exsequi tam atrocem per consules superiorum annorum licuisse. Hæc Volscio cl- 4 mitante adeo concitati homines sunt, ut haud multum afuerit, quin impetu populi Cæso interiret. Verginius arripit iubet 4 hominem et in vincula duci. Patricii vi contra vim resistunt. T. Quinctius clamat, cui rei capitalis dies dicta sit et de quo futurum propediem iudicium, eum indemnatum indicta causa

5 non debere violari. Tribunus supplicium negat sumpturum se
de indemnato; servaturum tamen in vinculis esse ad iudicii
diem, ut, qui hominem necaverit, de eo supplicii sumendi
6 copia populo Romano fiat. Appellati tribuni medio decreto
ius auxilii sui expediunt: in vincula coniici vetant; sisti reum
pecuniamque, nisi sistatur, populo promitti, placere pronun-
7 tiant. Summam pecuniæ quantam æquum esset promitti,
veniebat in dubium; id ad senatum reiicitur; reus, dum con-
8 sulerentur patres, retentus in publico est. Vades dari placuit;
unum vadem tribus millibus æris obligaverunt; quot darentur,
permissum tribunis est. Decem finierunt; tot vadibus accusa-
tor vadatus est reum. Hic primus vades publico dedit. Di-
missus e foro nocte proxima in Tuscos in exsilium abiit.
9 Iudicii die quum excusaretur solum vertisse exsilii causa,
nihilominus Verginio comitia habente, collegæ appellati dimi-
10 sere concilium. Pecunia a patre exacta crudeliter, ut, diven-
ditis omnibus bonis, aliquamdiu trans Tiberim veluti relegatus
devio quodam tugurio viveret.

14 Hoc iudicium et promulgata lex exercuit civitatem; ab
2 externis armis otium fuit. Quum velut victores tribuni, per-
culsis patribus Cæsonis exsilio, prope perlatam esse crederent
legem, et, quod ad seniores patrum pertineret, cessissent pos-
3 sessione rei publicæ, iuniores, id maxime quod Cæsonis soda-
lium fuit, auxere iras in plebem, non minuerunt animos;
sed ibi plurimum profectum est, quod modo quodam tempe-
4 rare impetus suos. Quum primo post Cæsonis exsiliū lex
cœpta ferri est, instructi paratique cum ingenti clientium ex-
ercitu sic tribunos, ubi primum summoventes præbuere cau-
sam, adorti sunt, ut nemo unus inde præcipuum quicquam
gloriæ domum invidiæve ferret, mille pro uno Cæsones ex-
5 stitisse plebes quereretur; mediis diebus, quibus tribuni de
lege non agerent, nihil eisdem illis placidius aut quietius erat.
Benigne salutare, alloqui plebis homines, domum invitare,
adesse in foro, tribunos ipsos cetera pati sine interpellatione
concilia habere, nunquam ulli neque publice neque privatim

truces esse, nisi quum de lege agi cœptum esset; alibi popu-
laris iuventus erat. Nec cetera modo tribuni tranquillo pere- 6
gere, sed refecti quoque in insequentem annum. Ne voce
quidem incommodi, nedum ut ulla vis fieret, paulatim per-
mulcendo tractandoque mansuefecerant plebem. His per totum
annum artibus lex elusa est.

Accipiunt civitatem placidiorem consules C. Claudius 15
Appii filius et P. Valerius Publicola. Nihil novi novus A. u. c. 294.
annus attulerat; legis ferendæ aut accipiendæ cura civitatem A. Ch. 460.
tenebat. Quantum iuniores patrum plebi se magis insinuabant, 2
eo acrius contra tribuni tendebant, ut plebi suspectos eos
criminando facerent: coniurationem factam; Cæsonem Romæ 3
esse; interficiendorum tribunorum, trucidandæ plebis consilia
inita; id negotii datum ab senioribus patrum, ut iuventus tri-
buniciam potestatem e re publica tolleret, formaque eadem
civitatis esset, quæ ante sacrum montem occupatum fuerat.
Et ab Volscis et Æquis statum iam ac prope sollemne in 4
singulos annos bellum timebatur, propiusque aliud novum
malum necopinato exortum. Exsules servique, ad duo millia 5
hominum et quingenti, duce Appio Herdonio Sabino nocte
Capitolium atque arcem occupavere. Confestim in arce facta 6
cædes eorum, qui coniurare et simul capere arma noluerant;
alii inter tumultum præcipites pavore in forum devolant;
alternæ voces „Ad arma“ et „Hostes in urbe sunt“ audiebantur.
Consules et armare plebem et inermem pati timebant. 7
Incerti, quod malum repentinum, externum an intestinum, ab
odio plebis an ab servili fraude, urbem invasisset, sedabant
tumultus, sedando interdum movebant; nec enim poterat pavida
et consternata multitudo regi imperio. Dant tamen arma, 8
non vulgo, tantum ut, incerto hoste, præsidium satis fidum ad
omnia esset. Solliciti reliquum noctis incertique, qui homines,
quantus numerus hostium esset, in stationibus disponendis ad
opportuna omnis urbis loca egere. Lux deinde aperuit bel- 9
lum ducemque belli. Servos ad libertatem Appius Herdonius
ex Capitolio vocabat: se miserrimi cuiusque suscepisse causam,

ut exsules iniuria pulsos in patriam reduceret et servitiis grave iugum demeret; id malle populo Romano auctore fieri; si ibi spes non sit, se Volscos et Æquos et omnia extrema
 16 tentaturum et concitaturum. Dilucere res magis patribus atque consulibus. Præter ea tamen, quæ denuntiabantur, ne
 2 Veientium neu Sabinorum id consilium esset, timere, et, quum tantum in urbe hostium esset, mox Sabinæ Etruscæque legiones ex composito adessent, tum æterni hostes Volsci et Æqui non ad populandos, ut ante, fines, sed ad urbem ut ex parte
 3 captam venirent. Multi et varii timores; inter ceteros eminebat terror servilis, ne suus cuique domi hostis esset, cui nec credere nec non credendo, ne infestior fieret, fidem abrogare satis erat
 4 tutum; vixque concordia sisti videbatur posse. Tantum superantibus aliis ac mergentibus malis nemo tribunos aut plebem timebat; mansuetum id malum et per aliorum quietem malorum semper exoriens tum quoque esse peregrino terrore
 5 sopitum videbatur. At id prope unum maxime inclinatis rebus incubuit. Tantis enim tribunos furor tenuit, ut non bellum, sed vanam imaginem belli ad avertendos ab legis cura plebis animos Capitolium insedissee contenderent; patriciorum hospites clientesque, si perlata lege frustra tumultuatos esse se
 6 sentiant, maiore, quam venerint, silentio abituros. Concilium inde legi perferendæ habere, avvocato populo ab armis. Senatui interim consules habent, alio se maiore ab tribunis metu ostendente, quam quem nocturnus hostis intulerat. Postquam arma poni et discedere homines ab stationibus nuntiatum est, P. Valerius, collega senatum retinente, se ex curia pro-
 17 2 ripit, inde in templum ad tribunos venit. „Quid hoc rei est“ inquit, „tribuni? Appii Herdonii ductu et auspicio rem publicam eversuri estis? Tam felix vobis corrupendis fuit, qui servitia non commovit auctor? Quum hostes supra caput
 3 sint, discedi ab armis legesque ferri placet?“ Inde ad multitudinem oratione versa: „Si vos urbis, Quirites, si vestri nulla cura tangit, at vos veremini deos vestros ab hostibus captos. Iuppiter optimus maximus Iunoque regina et Mi-

nerva, alii dii deæque obsidentur; castra servorum publicos vestros penates tenent; hæc vobis forma sanæ civitatis videtur? Tantum hostium non solum intra muros est, sed in arce
 4 supra forum curiamque; comitia interim in foro sunt, senatus in curia est; velut quum otium superat, senator sententiam dicit, alii Quirites suffragium ineunt. Non, quicquid patrum
 5 plebisque est, consules, tribunos, deos hominesque omnes armatos opem ferre, in Capitolium currere, liberare ac pacare augustissimam illam domum Iovis optimi maximi decuit? Ro-
 6 mule pater, tu mentem tuam, qua quondam arcem ab his iisdem Sabinis auro captam recepisti, da stirpi tuæ; iube hanc ingredi viam, quam tu dux, quam tuus ingressus exercitus est. Primus en ego consul, quantum mortalis deum possum, te ac tua vestigia sequar.“ Ultimum orationis fuit, se arma
 7 capere, vocare omnes Quirites ad arma; si qui impediat, iam se consularis imperii, iam tribuniciæ potestatis sacratarumque legum oblitum, quisquis ille sit, ubicunque sit, in Capitolio, in foro, pro hoste habiturum. Iuberent tribuni, quoniam in Appium Herdonium
 8 vetarent, in P. Valerium consulem sumi arma; ausurum se in tribunis, quod princeps familiæ suæ ausus in regibus esset. Vim ultimam apparebat futuram spectaculoque seditionem
 9 Romanam hostibus fore. Nec lex tamen ferri nec ire in Capitolium consul potuit. Nox certamina cœpta oppressit; tribuni cessere nocti, timentes consulum arma. Amotis inde
 10 seditionis auctoribus, patres circumire plebem inserentesque se in circulos sermones tempori aptos serere; admonere, ut viderent, in quod discrimen rem publicam adducerent. Non
 11 inter patres ac plebem certamen esse, sed simul patres plebemque, arcem urbis, templa deorum, penates publicos privatosque hostibus dedi. Dum hæc in foro sedandæ discordiæ
 12 causa aguntur, consules interim, ne Sabini neve Veiens hostis moveretur, circa portas murosque discesserant.

Eadem nocte Tusculum de arce capta Capitolioque occupato et alio turbatæ urbis statu nuntii veniunt. L. Mamilius Tusculi tum dictator erat. Is, confestim convocato senatu
 18 2

3 atque introductis nuntiis, magno opere censet, ne expectent, dum
ab Roma legati auxilium petentes veniant; periculum ipsum
discrimenque ac sociales deos fidemque fœderum id poscere;
demerendi beneficio tam potentem, tam propinquam civitatem
4 nunquam parem occasionem daturus deos. Placet ferri auxi-
lium; iuventus conscribitur, arma dantur. Romam prima luce
venientes procul speciem hostium præbuere; Æqui aut Volsci
venire visi sunt; deinde, ubi vanus terror abiit, accepti in urbem
5 agmine in forum descendunt. Ibi iam P. Valerius, relicto ad
6 portarum præsidia collega, instruebat aciem. Auctoritas viri
moverat, affirmantis, Capitolio recuperato et urbe pacata, si
edoceri se sissent, quæ fraus ab tribunis occulta in lege ferretur,
memorem se maiorum suorum, memorem cognominis, quo
populi colendi velut hereditaria cura sibi a maioribus tradita
7 esset, concilium plebis non impediturum. Hunc ducem secuti,
nequicquam reclamantibus tribunis, in clivum Capitolinum
erigunt aciem. Adiungitur et Tusculana legio. Certare socii
civesque, utri recuperatæ arcis suum decus facerent; dux uter-
8 que suos adhortatur. Trepidare tum hostes nec ulli satis rei
præterquam loco fidere; trepidantibus inferunt signa Romani
sociique. Ium in vestibulum perruperant templi, quum P.
9 Valerius inter primores pugnam ciens interficitur. P. Volum-
nius consularis vidit cadentem. Is, dato negotio suis, ut corpus
obtegerent, ipse in locum vicemque consulis provolat. Præ
ardore impetuque tantæ rei sensus non pervenit ad militem;
10 prius vicit, quam se pugnare sine duce sentiret. Multi ex-
sulum cæde sua fœdare templum; multi vivi capti; Herdonius
interfectus. Ita Capitolium recuperatum. De captivis, ut
quisque liber aut servus esset, suæ fortunæ a quoque sumptum
supplicium est. Tusculanis gratiæ actæ, Capitolium purgatum
11 atque lustratum. In consulis domum plebes quadrantes, ut
funere ampliore efferretur, iactasse fertur.

19 Parta pace, instare tum tribuni patribus, ut P. Valerii
fidem exsolverent, instare Claudio, ut collegæ deos manes
fraude liberaret, agi de lege sineret. Consul, antequam colle-

gam sibi subrogasset, negare passurum agi de lege. Hæc 2
tenuere contentiones usque ad comitia consulis subrogandi.
Decembri mense summo patrum studio L. Quinctius Cincin-
natus, pater Cæsonis, consul creatur, qui magistratum statim
occiperet. Perculsa erat plebes consulem habitura iratum, 3
potentem favore patrum, virtute sua, tribus liberis, quorum
nemo Cæsoni cedebat magnitudine animi, consilium et modum
adhibendo, ubi res posceret, priores erant. Is ut magistratum 4
iniit, assiduis contionibus pro tribunali non in plebe coercenda
quam senatu castigando vehementior fuit, cuius ordinis languore
perpetui iam tribuni plebis, non ut in re publica populi Romani,
sed ut in perdita domo lingua criminibusque regnarent: cum 5
Cæsone filio suo virtutem, constantiam, omnia iuventutis belli
domique decora pulsa ex urbe Romana et fugata esse; loquaces,
seditiosos, semina discordiarum, iterum ac tertium tribunos
pessimis artibus, regia licentia vivere. „Aulus“ inquit „ille 6
Verginius, quia in Capitolio non fuit, minus supplicii quam
Appius Herdonius meruit? Plus hercule aliquanto, qui vere rem
æstimare velit. Herdonius, si nihil aliud, hostem se fatendo
prope denuntiavit, ut arma caperetur; hic negando bella esse
arma vobis ademisse nudosque servis vestris et exsulibus obiecit.
Et vos (C. Claudii pace et P. Valerii mortui loquar) prius in 7
clivum Capitolinum signa intulistis, quam hos hostes de foro
tolleretis? Pudet deorum hominumque. Quum hostes in arce,
in Capitolio essent, exsulum et servorum dux, profanatis
omnibus, in cella Iovis optimi maximi habitaret, Tusculi ante
quam Romæ sumpta sunt arma. In dubio fuit, utrum L. 8
Mamilius, Tusculanus dux, an P. Valerius et C. Claudius
consules Romanam arcem liberarent; et qui ante Latinos ne
pro se quidem ipsis, quum in finibus hostem haberent, attingere
arma passi sumus, nunc, nisi Latini sua sponte arma sump-
sissent, capti et deleti eramus. Hoc est, tribuni, auxilium 9
plebi ferre, inermem eam hosti trucidandam obicere? Scilicet
si quis vobis humillimus homo de vestra plebe, quam partem
velut abruptam a cetero populo vestram patriam peculiaremque

rem publicam fecistis, si quis ex his domum suam obsessam
 10 a familia armata nuntiaret, ferendum auxilium putaretis; Iup-
 piter optimus maximus exsulum atque servorum sæptus armis
 nulla humana ope dignus erat? Et hi postulant, ut sacrosancti
 11 habeantur, quibus ipsi dii neque sacri neque sancti sunt? At
 enim, divinis humanisque obruti sceleribus, legem vos hoc anno
 perluros dictitatis. Tum hercule illo die, quo ego consul
 sum creatus, male gesta res publica est, peius multo quam
 12 quum P. Valerius consul periit. „Iam primum omnium“
 inquit, „Quirites, in Volseos et Æquos mihi atque collegæ
 legiones ducere in animo est. Nescio quo pacto magis bellantes
 quam pacati propitios habemus deos. Quantum periculum
 ab illis populis fuerit, si Capitolium ab exsulis obsessum
 scissent, suspicari de præterito quam re ipsa experiri est
 melius.“

20 Moverat plebem oratio consulis; erecti patres restitutam
 credebant rem publicam. Consul alter, comes animosior quam
 auctor, suscepisse collegam priorem actionem tam gravis rei facile
 passus, in peragendis consiliis consularis officii partem ad se vin-
 2 dicabat. Tum tribuni, eludentes velut vana dicta, persequi quæ-
 rendo, quonam modo exercitum educturi consules essent, quos
 3 delectum habere nemo passurus esset. „Nobis vero“ inquit
 Quinctius „nihil delectu opus est, quum, quo tempore P. Valerius
 ad recipiendum Capitolium arma plebi dedit, omnes in verba
 iuraverint, conventuros se iussu consulis nec iniussu abituros.
 4 Edicimus itaque, omnes, qui in verba iurastis, crastina die
 armati ad lacum Regillum adsitis.“ Cavillari tum tribuni et
 populum exsolvere religione velle: privatum eo tempore Quinc-
 5 tium fuisse, quum sacramento adacti sint. Sed nondum hæc,
 quæ nunc tenet sæculum, negligentia deum venerat, nec inter-
 pretando sibi quisque ius iurandum et leges aptas faciebat, sed
 6 suos potius mores ad ea accommodabat. Igitur tribuni, ut
 impediendæ rei nulla spes erat, de proferendo exitu agere, eo
 magis, quod et augures iussos adesse ad Regillum lacum fama
 exierat, locumque inaugurari, ubi auspicato, cum populo agi

posset, ut, quicquid Romæ vi tribunicia rogatum esset, id
 comitiis ibi abrogaretur: omnes id iussuros, quod consules 7
 vellent; neque enim provocationem esse longius ab urbe mille
 passuum, et tribunos, si eo veniant, in alia turba Quiritium
 subiectos fore consulari imperio. Terrebant hæc; sed ille 8
 maximus terror animos agitabat, quod sæpius Quinctius dicti-
 tabat, se consulum comitia non habiturum; non ita civitatem
 ægram esse, ut consuetis remediis sisti posset; dictatore opus
 esse rei publicæ, ut, qui se moverit ad sollicitandum statum
 civitatis, sentiat, sine provocatione dictaturam esse. Senatus 21
 in Capitolio erat; eo tribuni cum perturbata plebe veniunt.
 Multitudo clamore ingenti nunc consulum, nunc patrum fidem
 implorant; nec ante moverunt de sententia consulem, quam
 tribuni se in auctoritate patrum futuros esse polliciti sunt.
 Tunc referente consule de tribunorum et plebis postulatis, 2
 senatus consultum fit, ut neque tribuni legem eo anno ferrent
 neque consules ab urbe exercitum educerent; in reliquum
 magistratus continuari et consules tribunosve refici, iudicare
 senatum contra rem publicam esse. Consules fuere in patrum 3
 potestate; tribuni reclamantibus consulibus refecti. Patres
 quoque, ne quid cederent plebi, et ipsi L. Quinctium consulem
 reficiebant. Nulla toto anno vehementior actio consulis fuit.
 „Mirer“ inquit, „si vana vestra, patres conscripti, auctoritas 4
 ad plebem est? Vos elevatis eam; quippe, quia plebs senatus
 consultum continuandis magistratibus solvit, ipsi quoque solutum
 vultis, ne temeritati multitudinis cedatis, tanquam id sit plus 5
 posse in civitate, plus levitatis ac licentiæ habere. Levius
 enim vaniusque profecto est sua decreta et consulta tollere
 quam aliorum. Imitamini, patres conscripti, turbam inconsultam, 6
 et, qui exemplo aliis esse debetis, aliorum exemplo peccare
 potius, quam alii vestro recte faciant, dum ego ne imiter
 tribunos nec me contra senatus consultum consulem renuntiari
 patiar. Te vero, C. Claudii, adhortor, ut et ipse populum 7
 Romanum hac licentia arceas et de me hoc tibi persuadeas,
 me ita accepturum, ut non honorem meum a te impeditum,

sed gloriam spreti honoris auctam invidiamque, quæ ex continuo eo impenderet, levatam putem." Communiter inde edicunt, ne quis L. Quinctium consulem faceret; si quis fecisset, se id suffragium non observaturos. Consules creati Q. Fabius Vibulanus tertium et L. Cornelius Maluginensis. Census actus eo anno; lustrum propter Capitolium captum, consulem occisum condi religiosum fuit.

2 Q. Fabio, L. Cornelio consulibus principio anni statim
A. u. c. 295. res turbulentæ. Instigabant plebem tribuni; bellum ingens a
A. Ch. 459. Volscis et Æquis Latini atque Hernici nuntiabant: iam Antii Volscorum legiones esse. Et ipsam coloniam ingens metus erat defecturam; ægreque impetratum a tribunis, ut bellum præverti sinerent. Consules inde partiti provincias: Fabio, ut legiones Antium duceret, datum, Cornelio, ut Romæ præsidio esset, ne qua pars hostium, qui Æquis mos erat, ad populum landum veniret. Hernici et Latini iussi milites dare ex fœdere, duæque partes sociorum in exercitu, tertia civium fuit. Postquam ad diem præstitutum venerunt socii, consul extra portam Capenam castra locat. Inde, lustrato exercitu, Antium profectus haud procul oppido stativisque hostium consedit. Ubi quum Volsci, quia nondum ab Æquis venisset exercitus, dimicare non ausi, quemadmodum quieti vallo se tutarentur, pararent, postero die Fabius non permixtam unam sociorum civiumque, sed trium populorum tres separatim acies circa vallum hostium instruxit; ipse erat medius cum legionibus Romanis. Inde signum observari iussit, ut pariter et socii rem inciperent referrentque pedem, si receptui cecinisset. Equites item suæ cuique parti post principia collocat. Ita trifariam adortus castra circumvenit et, quum undique instaret, non sustinentes impetum Volscos vallo deturbat. Transgressus inde munitiones pavidam turbam inclinatamque in partem unam castris expellit. Inde effuse fugientes eques, cui superare vallum haud facile fuerat, quum ad id spectator pugnae adstitisset, libero campo adeptus parte victoriæ fruitur, 9 territōs cædendo. Magna et in castris et extra munimenta

cædes fugientium fuit, sed præda maior, quia vix arma secum efferre hostes potuit; deletusque exercitus foret, ni fugientes silvæ texissent.

Dum ad Antium hæc geruntur, interim Æqui, robore iuventutis præmisso, arcem Tusculanam improvise nocte capiunt, reliquo exercitu haud procul mœnibus Tusculi considunt, ut distenderent hostium copias. Hæc celeriter Romam, 2 ab Roma in castra Antium perlata movent Romanos haud secus, quam si Capitolium captum nuntiaretur; adeo et recens erat Tusculanorum meritum et similitudo ipsa periculi reposcere datum auxilium videbatur. Fabius, omissis omnibus, 3 prædam ex castris raptim Antium convehit; ibi modico præsidio relicto, citatum agmen Tusculum rapit. Nihil præter arma et quod cocti ad manum fuit cibi, ferre militi licuit; commeatum ab Roma consul Cornelius subvehit. Aliquot 4 menses Tusculi bellatum. Parte exercitus consul castra Æquorum oppugnabat; partem Tusculanis dederat ad arcem recuperandam. Vi nunquam eo subiri potuit; fames postremo inde detraxit hostem. Qua postquam ventum ad extremum 5 est, inermes nudique omnes sub iugum ab Tusculanis missi. Hos ignominiosa fuga domum se recipientes Romanus consul in Algido consecutus ad unum omnes occidit. Victor ad Co- 6 lumen (id loco nomen est) exercitu reducto castra locat. Et alter consul, postquam mœnibus iam Romanis, pulso hoste, periculum esse desierat, et ipse ab Roma profectus. Ita 7 bifariam consules ingressi hostium fines ingenti certamine hinc Volscos, hinc Æquos populantur. Eodem anno descisse Antiates, apud plerosque auctores invenio; L. Cornelium consulem id bellum gessisse oppidumque cepisse. Certum affirmare, quia nulla apud vetustiores scriptores eius rei mentio est, non ausim.

Hoc bello perfecto, tribunicium domi bellum patres territat. 24 Clamant fraude fieri, quod foris teneatur exercitus; frustrationem eam legis tollendæ esse; se nihilo minus rem susceptam peracturos. Obtinuit tamen L. Lucretius præfectus urbis, 2

ut actiones tribuniciae in adventum consulum differrentur.
 3 Erat et nova exorta causa motus. A. Cornelius et Q. Servilius quaestores M. Volscio, quod falsus haud dubie testis
 4 in Caesonem exstitisset, diem dixerant. Multis enim emanabat indiciis, neque fratrem Volscii, ex quo semel fuerit aeger, unquam non modo visum in publico, sed ne assurrexisse quidem
 5 ex morbo, multorumque tabe mensum mortuum, nec his temporibus, in quae testis crimen coniecisset, Caesonem Romae visum, affirmantibus, qui una meruerant, secum eum tum frequentemque ad signa sine ullo comite fuisse. Nisi ita
 6 esset, multi privatim ferebant Volscio iudicem. Quum ad iudicium ire non auderet, omnes eae res in unum congruentes haud magis dubiam damnationem Volscii, quam Caesonis
 7 Volscio teste fuerat, faciebant. In mora tribuni erant, qui comitia quaestores habere de reo, nisi prius habita de lege
 8 essent, passuros negabant. Ita extracta utraque res in consulum adventum est. Qui ubi triumphantes victore cum exercitu urbem inierunt, quia silentium de lege erat, perculosos
 9 magna pars credebant tribunos; at illi (etenim extremum anni iam erat), quantum affectantes tribunatum, in comitiorum disceptationem ab lege certamen averterant. Et quum consules nihilo minus adversus continuationem tribunatus, quam si lex minuendae suae maiestatis causa promulgata ferretur, tetendissent, victoria certaminis penes tribunos fuit.
 10 Eodem anno Aequis pax est petentibus data. Census, res priore anno inchoata, perficitur, idque lustrum ab origine urbis decimum conditum ferunt. Censa civium capita centum
 11 septendecim millia trecenta undeviginti. Consulum magna domi bellicae eo anno gloria fuit, quod et foris pacem pepere, et domi, etsi non concors, minus tamen quam alias infesta civitas fuit.

25 L. Minucius inde et C. Nautius consules facti duas res.
 A. u. c. 296. duas anni prioris causas exceperunt. Eodem modo consules
 A. Ch. 458. legem, tribuni iudicium de Volscio impediabant; sed in quaestoribus novis maior vis, maior auctoritas erat. Cum M.

Valerio Manii filio, Volesi nepote, quaestor erat T. Quinctius Capitolinus, qui ter consul fuerat. Is, quoniam neque Quinctiae familiae Caeso neque rei publicae maximus iuvenum restitui posset, falsum testem, qui dicendae causae innoxio potestatem ademisset, iusto ac pio bello persequabatur. Quum Verginius 4 maxime ex tribunis de lege ageret, duum mensum spatium consulibus datum est ad inspiciendam legem, ut, quum edocuisset populum, quid fraudis occultae ferretur, sinerent deinde suffragium inire. Hoc intervalli datum res tranquillas in urbe fecit. Nec diuturnam quietem Aequi dederunt, qui, 5 rupto foedere, quod ictum erat priore anno cum Romanis, imperium ad Gracchum Cloelium deferunt; is tum longe princeps in Aequis erat. Graccho duce in Lavicanum agrum, 6 inde in Tusculanum hostili populatione veniunt, plenique praedae in Algidio castra locant. In ea castra Q. Fabius, P. Volumnius, A. Postumius legati ab Roma venerunt questum iniurias et ex foedere res repetitum. Eos Aequorum imperator, 7 quae mandata habeant ab senatu Romano, ad quercum iubet dicere; se alia interim acturum. Quercus ingens arbor praetorio imminabat, cuius umbra opaca sedes erat. Tum ex 8 legatis unus abiens „Et haec“ inquit „sacrata quercus et quicquid deorum est, audiant, foedus a vobis ruptum, nostrisque et nunc querelis adsint et mox armis, quum deorum hominumque simul violata iura exsequemur“. Romam ut 9 redire legati, senatus iussit alterum consulem contra Gracchum in Algidum exercitum ducere, alteri populationem finium Aequorum provinciam dedit. Tribuni suo more impedire delectum, et forsitan ad ultimum impedissent; sed novus subito additus terror est. Vis Sabinorum ingens prope ad moenia 26 urbis infesta populatione venit; foedati agri, terror iniectus urbi est. Tum plebs benigne arma cepit; reclamantibus frustra tribunis magni duo exercitus scripti. Alterum Nautius 2 contra Sabinos duxit, castrisque ad Eretum positus per expeditiones parvas, plerumque nocturnis incursionibus, tantam vastitatem in Sabino agro reddidit, ut comparati ad eam

3 prope intacti bello fines Romani viderentur. Minucio neque
 fortuna nec vis animi eadem in gerendo negotio fuit; nam
 quum haud procul ab hoste castra posuisset, nulla magnopere
 4 clade accepta, castris se pavidus tenebat. Quod ubi sense-
 runt hostes, crevit ex metu alieno, ut fit, audacia, et nocte
 adorti castra, postquam parum vis aperta profecerat, munitio-
 nes postero die circumdant. Quæ priusquam undique vallo
 obiectæ clauderent exitus, quinque equites inter stationes ho-
 stium emissi Romam pertulere, consulem exercitumque obsideri.
 5 Nihil tam inopinatum nec tam insperatum accidere potuit.
 Itaque tantus pavor, tanta trepidatio fuit, quanta si urbem,
 6 non castra hostes obsiderent. Nautium consulem arcessunt.
 In quo quum parum præsidii videretur dictatoremque dici
 placeret, qui rem percussam restitueret, L. Quinctius Cincin-
 natus consensu omnium dicitur.
 7 Operæ pretium est audire, qui omnia præ divitiis humana
 spernunt neque honori magno locum neque virtuti putant
 8 esse, nisi ubi effuse affluant opes. Spes unica imperii populi
 Romani, L. Quinctius trans Tiberim, contra eum ipsum locum,
 ubi nunc navalia sunt, quattuor iugerum colebat agrum, quæ
 9 prata Quinctia vocantur. Ibi ab legatis, seu fossam fodiens
 palæ innixus, seu quum araret, operi certe, id quod constat,
 agresti intentus, salute data in vicem redditaque, rogatus, ut,
 quod bene verteret ipsi rei que publicæ, togatus mandata sena-
 tus audiret, admiratus rogitansque „Satin' salve“ togam pro-
 10 pere e tugurio proferre uxorem Raciliam iubet. Qua simul,
 abterso pulvere ac sudore, velatus processit, dictatorem eum
 legati gratulantes consalutant, in urbem vocant; qui terror sit
 11 in exercitu, exponunt. Navis Quinctio publice parata fuit,
 transvectumque tres obviam egressi filii excipiunt, inde alii
 propinqui atque amici, tum patrum maior pars. Ea frequentia
 stipatus, antecedentibus lictoribus, deductus est domum. Et
 12 plebis concursus ingens fuit; sed ea nequaquam tam læta
 Quinctium vidit, et imperii nimium et virum ipso imperio
 vehementiorem rata.

Et illa quidem nocte nihil præterquam vigilatum est in
 urbe. Postero die dictator quum ante lucem in forum ve-
 nisset, magistrum equitum dicit L. Tarquitium, patriciæ gentis
 27 et qui, quum stipendia pedibus propter paupertatem fecisset,
 bello tamen primus longe Romanæ iuventutis habitus esset.
 Cum magistro equitum in contionem venit, iustitium edicit, 2
 claudi tabernas tota urbe iubet, vetat quemquam privatæ
 quicquam rei agere; tum, quicumque ætate militari essent, ar- 3
 mati cum cibariis in dies quinque coctis vallisque duodenis
 ante solis occasum [Martio] in campo adessent; quibus ætas 4
 ad militandum gravior esset, vicino militi, dum is arma pa-
 raret vallumque peteret, cibaria coquere iussit. Sic iuventus 5
 discurrit ad vallum petendum. Sumpsere, unde cuique prox-
 imum fuit; prohibitus nemo est; impigreque omnes ad edic-
 tum dictatoris præsto fuere. Inde composito agmine non 6
 itineri magis apte quam proelio, si res ita tulisset, legiones
 ipse dictator, magister equitum suos equites ducit. In utroque
 agmine, quas tempus ipsum poscebat, adhortationes erant:
 adderent gradum; maturato opus esse, ut nocte ad hostem 7
 perveniri posset; consulem exercitumque Romanum obsideri,
 tertium diem iam clausos esse; quid quæque nox aut dies
 ferat, incertum esse; puncto sæpe temporis maximarum rerum
 momenta verti. „Accelera, signifer“, „sequere, miles“, inter se 8
 quoque, gratificantes ducibus, clamabant. Media nocte in
 Algidum perveniunt et, ut sensere, se iam prope hostes esse,
 signa constituunt. Ibi dictator, quantum nocte prospici pote-
 rat, equo circumvectus contemplatusque, qui tractus castrorum
 28 quæque forma esset, tribunis militum imperavit, ut sarcinās
 in unum conici iubeant, militem cum armis valloque redire
 in ordines suos. Facta, quæ imperavit. Tum, quo fuerant 2
 ordine in via, exercitum omnem longo agmine circumdat
 hostium castris et, ubi signum datum sit, clamorem omnes
 tollere iubet; clamore sublato, ante se quemque ducere fossam
 et iacere vallum. Editio imperio, signum secutum est. Iussa 3
 miles exsequitur; clamor hostes circumsonat. Superat inde

castra hostium et in castra consulis venit; alibi pavorem,
 4 alibi gaudium ingens facit. Romani, civilem esse clamorem
 atque auxilium adesse, inter se gratulantes, ultro ex stationi-
 5 bus ac vigiliis territant hostem. Consul differendum negat:
 illo clamore non adventum modo significari, sed rem ab suis
 coeptam; mirumque esse, ni iam exteriore parte castra ho-
 stium oppugnentur. Itaque arma suos capere et se subsequi
 6 iubet. Nocte initum praelium est; legionibus dictatoris clamore
 7 significant, ab ea quoque parte rem in discrimine esse. Iam
 se ad prohibenda circumdari opera Aequi parabant, quum ab
 interiore hoste praelio coepto, ne per media sua castra fieret
 eruptio, a munientibus ad pugnantes introrsum versi vacuum
 noctem operi dedere; pugnatumque cum consule ad lucem
 8 est. Luce prima iam circumvallati ab dictatore erant, et vix
 adversus unum exercitum pugnam sustinebant. Tum a Quinc-
 tiano exercitu, qui confestim a perfecto opere ad arma rediit,
 invaditur vallum. Hic instabat nova pugna; illa nihil remi-
 9 serat prior. Tum ancipiti malo urgente, a praelio ad preces
 versi hinc dictatorem, hinc consulem orare, ne in occidione
 victoriam ponerent, ut inermes se inde abire sinerent. Ab
 10 consule ad dictatorem ire iussi; is ignominiam infensus addidit;
 Gracchum Claelium ducem principesque alios vinctos ad se
 adduci iubet, oppido Corbione decedi. Sanguinis se Aequo-
 rum non egere; licere abire, sed, ut exprimatur tandem con-
 fessio, subactam domitamque esse gentem, sub iugum abi-
 11 tuos. Tribus hastis iugum fit, humi fixis duabus superque
 eas transversa una deligata. Sub hoc iugo dictator Aequos
 misit.

29 Castris hostium receptis plenis omnium rerum (nudos
 enim emiserat), praedam omnem suo tantum militi dedit; con-
 2 sularem exercitum ipsumque consulem increpans „Carebis“
 inquit „praedae parte, miles, ex eo hoste, cui prope praedae
 tuisti. Et tu, L. Minuci, donec consularem animum incipias
 3 habere, legatus his legionibus praeris.“ Ita se Minucius
 abdicat consulatu iussusque ad exercitum manet. Sed adeo

tum imperio meliori animus mansuete obediens erat, ut bene-
 ficii magis quam ignominiae hic exercitus memor et coronam
 auream dictatori, libram pondo, decreverit et proficiscentem
 eum patronum salutaverit. Romae a Q. Fabio praefecto urbis 4
 senatus habitus triumphantem Quinctium, quo veniebat agmine,
 urbem ingredi iussit. Ducti ante currum hostium duces;
 militaria signa praelata; secutus exercitus praeda onustus.
 Epulae instructae dicuntur fuisse ante omnium domos, epulantes- 5
 que cum carmine triumphali et sollemnibus focis comissantium
 modo currum secuti sunt.

Eo die L. Mamilio Tusculano, approbantibus cunctis, 6
 civitas data est. Confestim se dictator magistratu abdicasset,
 ni comitia M. Volscii, falsi testis, tenuissent. Ea ne impe-
 dirent tribuni, dictatoris obstitit metus; Volscius damnatus
 Lanuvium in exilium abiit. Quinctius sexto decimo die dic- 7
 tatura in sex menses accepta se abdicavit. Per eos dies
 consul Nautius ad Eretum cum Sabinis egregie pugnabat; ad
 vastatos agros ea quoque clades accessit Sabinis. Minucio
 Fabius [Quintus] successor in Algidum missus. Extremo 8
 anno agitatum de lege ab tribunis est; sed quia duo exer-
 citus aberant, ne quid ferretur ad populum, patres tenere;
 plebes vicit, ut quintum eosdem tribunos crearent. Lupos 9
 visos in Capitolio ferunt a canibus fugatos; ob id prodigium
 lustratum Capitolium esse. Haec eo anno gesta.

Sequuntur consules Q. Minucius, C. Horatius Pulvillus. 30
 Cuius initio anni quum foris otium esset, domi seditiones ^{A. u. c. 297.}
 iidem tribuni, eadem lex faciebat; ulteriusque ventum foret 2 ^{A. Ch. 457.}
 (adeo exarserant animis), ni, velut dedita opera, nocturno
 impetu Aequorum Corbione amissum praesidium nuntiatum
 esset. Senatum consules vocant; iubentur subitarium scribere 3
 exercitum atque in Algidum ducere. Inde, posito legis certa-
 mine, nova de delectu contentio orta; vincebaturque consulare 4
 imperium tribunicio auxilio, quum alius additur terror, Sabi-
 num exercitum praedatum descendisse in agros Romanos, inde
 ad urbem venire. Is metus perpulit, ut scribi militem tri- 5

buni sinerent, non sine pactione tamen, ut, quoniam ipsi quinquennium elusi essent parvumque id plebi praesidium foret, 6 decem deinde tribuni plebis crearentur. Expressit hoc necessitas patribus; id modo excepere, ne postea eosdem tribunos viderent. Tribunicia comitia, ne id quoque post bellum ut 7 cetera vanum esset, extemplo habita. Tricesimo sexto anno a primis tribuni plebis decem creati sunt, bini ex singulis 8 classibus; itaque cautum est ut postea crearentur. Delectu deinde habito, Minucius contra Sabinos profectus non invenit hostem. Horatius, quum iam Aequi, Corbione interfecto praesidio, Ortonam etiam cepissent, in Algido pugnat; multos mortales occidit; fugat hostem non ex Algido modo, sed a Corbione Ortonaque. Corbionem etiam diruit propter praeditum praesidium.

31 Deinde M. Valerius, Sp. Verginius consules facti. Do-
A. u. c. 298. mi forisque otium fuit; annona propter aquarum intemperiem
A. Ch. 456. laboratum est. De Aventino publicando lata lex est. Tri-
2 buni plebis iidem relecti. Hi sequente anno, T. Romilio, C.
A. u. c. 299. Veturio consulibus, legem omnibus contionibus suis celebrant:
A. Ch. 455. pudere se numeri sui nequicquam aucti, si ea res aequae
3 suo biennio iaceret, ac toto superiore lustro iacuisset. Quum
maxime haec agerent, trepidi nuntii ab Tusculo veniunt,
Aequos in agro Tusculano esse. Fecit pudorem recens eius
populi meritum morandi auxilii. Ambo consules cum exercitu
4 missi hostem in sua sede, in Algido inveniunt. Ibi pugnatum.
Supra septem millia hostium caesa, alii fugati; praeda parta
ingens. Eam propter inopiam aerarii consules vendiderunt.
Invidiae tamen res ad exercitum fuit, eademque tribunis mate-
riam criminandi ad plebem consules praebuit.

5 Itaque ergo, ut magistratu abiere, Sp. Tarpeio, A. Aternio
A. u. c. 300. consulibus dies dicta est Romilio ab C. Calvio Cicerone tri-
A. Ch. 454. buno plebis, Veturio ab L. Alieno aedile plebis. Uterque
magna patrum indignatione damnatus, Romilius decem mil-
libus aëris, Veturius quindecim. Nec haec priorum calamitas
consulum segniores novos fecerat consules. Et se damnari
posse aiebant, et plebem et tribunos legem ferre non posse.

Tum abiecta lege, quae promulgata consenuerat, tribuni lenius 7
agere cum patribus: Finem tandem certaminum facerent. Si
plebeiae leges displicerent, at illi communiter legum latores et
ex plebe et ex patribus, qui utrisque utilia ferrent quaeque
aequandae libertatis essent, sinerent creari. Rem non asper- 8
nabantur patres; laturum leges neminem nisi ex patribus
aiebant. Quum de legibus conveniret, de latore tantum dis-
creparet, missi legati Athenas Sp. Postumius Albus, A. Man-
lius, P. Sulpicius Camerinus, iussique inclitas leges Solonis de-
scribere et aliarum Graeciae civitatum instituta, mores iuraque
noscere.

Ab externis bellis quietus annus fuit, quietior insequens, 32
P. Curiatio et Sex. Quinctilio consulibus, perpetuo silentio A. u. c. 301.
tribunorum, quod primo legatorum, qui Athenas ierant, legum- A. Ch. 453.
que peregrinarum expectatio praebuit, dein duo simul mala 2
ingentia exorta, fames pestilentiaque, foeda homini, foeda
pecori. Vastati agri sunt, urbs assiduis exhausta funeribus;
multae et clarae lugubres domus. Flamen Quirinalis Ser. Cor- 3
nelius mortuus, augur C. Horatius Pulvillus, in cuius locum
C. Veturium eo cupidius, quia damnatus a plebe erat, augures
legere. Mortuus consul Quinctilius, quattuor tribuni plebi. 4
Multiplici clade foedatus annus; ab hoste otium fuit. Inde A. u. c. 302.
consules C. Menenius, P. Sestius Capitolinus. Neque eo anno A. Ch. 452.
quicquam belli externi fuit; domi motus orti. Iam redierant 6
legati cum Atticis legibus. Eo intentius instabant tribuni, ut
tandem scribendarum legum initium fieret. Placet, creari
decemviros sine provocatione, et ne quis eo anno alius magi-
stratus esset. Admischerentur plebei, controversia aliquamdiu 7
fuit; postremo concessum patribus, modo ne lex Icilia de
Aventino aliaque sacrae leges abrogarentur.

Anno trecentesimo altero, quam condita Roma erat, 33
iterum mutatur forma civitatis, ab consulibus ad decemviros, A. u. c. 303.
quemadmodum ab regibus ante ad consules venerat, translato A. Ch. 451.
imperio. Minus insignis, quia non diuturna, mutatio fuit 2
Laeta enim principia magistratus eius nimis luxuriavere; eo

citius lapsa res est repetitumque, duobus uti mandaretur
 3 consulum nomen imperiumque. Decemviri creati App.
 Claudius, T. Genucius, P. Sestius, L. Veturius, C. Iulius,
 A. Manlius, P. Sulpicius, P. Curiatius, T. Romilius, Sp.
 4 Postumius. Claudio et Genucio, quia designati consules in
 eum annum fuerant, pro honore honos redditus, et Sestio,
 alteri consulum prioris anni, quod eam rem collega invito ad
 5 patres retulerat. His proximi habiti legati tres, qui Athenas
 ierant, simul ut pro legatione tam longinqua præmio esset
 honos, simul peritos legum peregrinarum ad condenda nova
 6 iura usui fore credebant. Supplevere ceteri numerum. Graves
 quoque ætate electos novissimis suffragiis ferunt, quo minus
 7 ferociter aliorum seitis adversarentur. Regimen totius magi-
 stratus penes Appium erat favore plebis, adeoque novum sibi
 ingenium induerat, ut plebicola repente omnisque auræ popu-
 laris captator evaderet pro truci sævoque insectatore plebis.
 8 Decimo die ius populo singuli reddebant. Eo die penes præ-
 lectum iuris fascēs duodecim erant; collegis novem singuli
 accensi apparebant. Et in unica concordia inter ipsos, qui
 consensus privatis interdum inutilis est, summa adversus
 9 alios æquitas erat. Moderationis eorum argumentum exemplo
 unius rei notasse satis erit. Quum sine provocatione creati
 essent, defosso cadavere domi apud P. Sestium, patriciæ gentis
 10 virum, invento prolatoque in contionem, in re iuxta manifesta
 atque atroci C. Iulius decemvir diem Sestio dixit et accusator
 ad populum exstitit, cuius rei iudex legitimus erat, decessitque
 iure suo, ut demptum de vi magistratus populi libertati
 adiceret.

34 Quum promptum hoc ius velut ex oraculo incorruptum
 pariter ab iis summi infimique ferrent, tum legibus condendis
 opera dabatur; ingentique hominum expectatione propositis
 2 decem tabulis, populum ad contionem advocaverunt et, quod
 bonum, faustum felixque rei publicæ, ipsis liberisque eorum
 3 esset, ire et legere leges propositas iussere. Se, quantum
 decem hominum ingeniis provideri potuerit, omnibus, summis

infimisque, iura æquasse; plus pollere multorum ingenia con-
 siliaque. Versarent in animis secum unamquamque rem, 4
 agitarent deinde sermonibus atque in medium, quid in quaque
 re plus minusve esset, conferrent. Eas leges habiturum popu- 5
 lum Romanum, quas consensus omnium non iussisse latas
 magis quam tulisse videri posset. Quum ad rumores hominum 6
 de unoquoque legum capite editos satis correctæ viderentur,
 centuriatis comitiis decem tabularum leges perlatae sunt, quæ
 nunc quoque, in hoc immenso aliarum super alias acervatarum
 legum cumulo, fons omnis publici privatiue est iuris.

Vulgatur deinde rumor, duas deesse tabulas, quibus 7
 adiectis absolvi posse velut corpus omnis Romani iuris. Ea
 expectatio, quum dies comitiorum appropinquaret, desiderium
 decemviro iterum creandi fecit. Iam plebs, præterquam quod 8
 consulum nomen haud secus quam regum perosa erat, ne
 tribuniciū quidem auxilium, cedentibus in vicem appellationi
 decemviris, quærebat. Postquam vero comitia decemviris cre- 35
 andis in trinum nundinum indicta sunt, tanta exarsit ambitio, 2
 ut primores quoque civitatis (metu, credo, ne tanti possessio
 imperii, vacuo ab se relicto loco, haud satis dignis pateret)
 prensarent homines, honorem summa ope a se impugnatum
 ab ea plebe, cum qua contenderant, suppliciter petentes. De- 3
 missa iam in discrimen dignitas ea ætate iisque honoribus
 actis stimulabat App. Claudium. Nescires, utrum inter de-
 cemviro an inter candidatos numerares; propior interdum 4
 petendo quam gerendo magistratui erat. Criminari optimates,
 extollere candidatorum levissimum quemque humillimumque,
 ipse medius inter tribunicios, Duillios Iciliosque, in foro volitare, 5
 per illos se plebi venditare, donec collegæ quoque, qui unice
 illi dediti fuerant ad id tempus, coniecere in eum oculos,
 mirantes, quid sibi vellet. Apparere, nihil sinceri esse; pro- 6
 fecto haud gratuitam in tanta superbia comitatem fore; nimium
 in ordinem se ipsum cogere et vulgari cum privatis non tam
 properantis abire magistratu quam viam ad continuandum
 magistratum quærentis esse. Propalam obviam ire cupiditati 7

parum ausi, obsecundando mollire impetum aggrediuntur. Comitiorum illi habendorum, quando minimus natus sit, munus
8 consensu iniungunt. Ars hæc erat, ne semet ipse creare posset, quod præter tribunos plebi (et id ipsum pessimo exemplo) nemo unquam fecisset. Ille enimvero, quod bene vertat, habiturum se comitia professus, impedimentum pro
9 occasione arripuit; deiectisque honore per coitionem duobus Quinctiis, Capitolino et Cincinnato, et patruo suo C. Claudio, constantissimo viro in optimatum causa, et aliis eiusdem fastigii civibus, nequaquam splendore vitæ pares decemviros
10 creat, se in primis, quod haud secus factum improbabant boni, quam nemo facere ausurum crediderat. Creati cum eo M. Cornelius Maluginensis, M. Sergius, L. Minucius, Q. Fabius Vibulanus, Q. Poetelius, T. Antonius Merenda, K. Duillius, Sp. Oppius Cornicen, M'. Rabuleius.

36 Ille finis Appio alienæ personæ ferendæ fuit. Suo iam inde vivere ingenio cœpit novosque collegas, iam priusquam
2 inirent magistratum, in suos mores formare. Quotidie coibant remotis arbitris; inde impotentibus instructi consiliis, quæ secreto ab aliis coquebant, iam haud dissimulando superbiam, rari aditus, colloquentibus difficiles, ad idus Maias rem per-
3 duxere. Idus tum Maiæ sollemnes ineundis magistratibus
A. u. c. 304. erant. Inito igitur magistratu primum honoris diem denun-
A. Ch. 450. tiatione ingentis terroris insignem fecere. Nam quum ita priores decemviri servassent, ut unus fasces haberet et hoc insigne regum in orbem, suam cuiusque vicem, per omnes
4 iret, subito omnes cum duodenis fascibus prodire. Centum viginti lictores forum impleverant et cum fascibus secures illigatas præferebant; nec attinuisse demi securem, quum sine
5 provocatione creati essent, interpretabantur. Decem regum species erat, multiplicatusque terror non infimis solum, sed primoribus patrum, ratis cædis causam ac principium quæri, ut, si quis memorem libertatis vocem aut in senatu aut in populo misisset, statim virgæ securesque etiam ad ceterorum
6 metum expedirentur. Nam præterquam quod in populo nihil

erat præsidii, sublata provocatione, intercessionem quoque consensu sustulerant, quum priores decemviri, appellatione collegæ corrigi reddita ab se iura, tulissent et quædam, quæ sui iudicii videri possent, ad populum reiecissent. Aliquamdiu æquatus
7 inter omnes terror fuit; paulatim totus vertere in plebem cœpit. Abstinebatur a patribus; in humiliores libidinose crudeliterque consulebatur. Hominum, non causarum toti erant, ut apud quos gratia vim æqui haberet. Iudicia domi conflabant, pronuntiabant in foro. Si quis collegam appellasset,
8 ab eo, ad quem venerat, ita discedebat, ut pæniteret non prioris decreto stetisse. Opinio etiam sine auctore exierat,
9 non in præsentis modo temporis eos iniuriam conspirasse, sed fœdus clandestinum inter ipsos iure iurando ictum, ne comitia haberent, perpetuoque decemviratu possessum semel obtinerent imperium. Circumspectare tum patriciorum vultus plebeii et
37 inde libertatis captare auram, unde servitutem timendo in eum statum rem publicam adduxerant. Primores patrum odisse
2 decemviros, odisse plebem; nec probare, quæ fierent, et credere, haud indignis accidere; avide ruendo ad libertatem in servitutem elapsos iuvare nolle, cumulari quoque iniurias, ut tædio
3 præsentium consules duo tandem et status pristinus rerum in desiderium veniant. Iam et processerat pars maior anni et
4 duæ tabulæ legum ad prioris anni decem tabulas erant adiectæ, nec quicquam iam supererat, si eæ quoque leges centuriatis comitiis perlatae essent, cur eo magistratu rei publicæ opus esset. Expectabant, quam mox consulibus creandis comitia
5 edicerentur. Id modo plebes agitabat, quonam modo tribuniciam potestatem, munimentum libertati, rem intermissam, repararent, quum interim mentio comitiorum nulla fieri. Et decem-
6 viri, qui primo tribunicios homines, quia id populare habebatur, circum se ostentaverant plebi, patriciis iuvenibus sæperant latera. Eorum catervæ tribunalia obsederant. Hi
7 ferre agere plebem plebisque res, quum fortuna æqua, quicquid cupitum foret, potentioris esset. Et iam ne tergo quidem
8 abstinebatur; virgis cædi, alii securi subiici; et, ne gratuita

crudelitas esset, bonorum donatio sequi domini supplicium. Hac mercede iuventus nobilis corrupta non modo non ire obviam iniuriæ, sed propalam licentiam suam malle quam omnium libertatem.

38 Idus Maiæ venerunt. Nullis subrogatis magistratibus, privati
A. u. c. 305.
A. Ch. 449. pro decemviris, neque animis ad imperium inhibendum immi-
nutis neque ad speciem honoris insignibus, prodeunt. Id vero
2 regnum haud dubie videri. Deploratur in perpetuum libertas,
nec vindex quisquam existit aut futurus videtur. Nec ipsi
solum desponderant animos, sed contemni cœpti erant a fini-
timis populis, imperiumque ibi esse, ubi non esset libertas,
3 indignabantur. Sabini magna manu incursionem in agrum
Romanum fecere; lateque populati, quum hominum atque
pecudum inulti prædas egissent, recepto ad Eretum, quod
passim vagatum erat, agmine castra locant, spem in discordia
4 Romana ponentes: eam impedimentum delectui fore. Non
nuntii solum, sed per urbem agrestium fuga trepidationem
iniecit. Decemviri consultant, quid opus facto sit, destituti
inter patrum et plebis odia. Addit terrorem insuper alium
5 fortuna. Æqui alia ex parte castra in Algido locant de-
populanturque inde excursionibus Tusculanum agrum; legati ab
6 Tusculo, præsidium orantes, nuntiant. Is pavor perpulit
decemviros, ut senatum, simul duobus circumstantibus urbem
bellis, consulerent. Citari iubent in curiam patres, haud ignari,
7 quanta invidiæ immineret tempestas: omnes vastati agri peri-
culorumque imminentium causas in se congesturos, tentationem-
que eam fore abolendi sibi magistratus, ni consensu resisterent
imperioque inhibendo acriter in paucos præferocis animi conatus
8 aliorum comprimerent. Postquam audita vox in foro est præ-
conis patres in curiam ad decemviros vocantis, velut nova res,
quia intermiserant iam diu morem consulendi senatus, mira-
bundam plebem convertit, quidnam incidisset, cur ex tanto
9 intervallo rem desuetam usurparent; hostibus belloque gratiam
habendam, quod solitum quicquam liberæ civitati fieret.
Circumspectare omnibus fori partibus senatorem, raroque

usquam noscitare; curiam inde ac solitudinem circa decem- 10
viros intueri, quum et ipsi, consensu invisum imperium, et
plebs, quia privatis ius non esset vocandi senatum, non con-
venire patres, interpretarentur; iam patefieri libertatem repe-
tendi viam, si se plebs comitem senatui det et, quemadmodum
patres vocati non coeant in senatum, sic plebs abnuat delec-
tum. Hæc fremunt plebes. Patrum haud fere quisquam in 11
foro, in urbe rari erant. Indignitate rerum cesserant in agros,
suarumque rerum erant, amissa publica, tantum ab iniuria se
abesse rati, quantum a cœtu congressuque impotentium
dominorum se amovissent. Postquam citati non conveniebant, 12
dimissi circa domos apparitores simul ad pignera capienda
sciscitandumque, num consulto detrectarent. Referunt senatum
in agris esse. Lætius id decemviris accidit, quam si, præsentibus
detrectare imperium, referrent. Iubent acciri omnes, senatum- 13
que in diem posterum edicunt; qui aliquanto spe ipsorum
frequentior convenit. Quo facto, proditam a patribus plebs
libertatem rata, quod iis, qui iam magistratu abissent, privatis-
que, si vis abesset, tanquam iure cogentibus senatus paruiisset.

Sed magis obedientes ventum in curiam [est] quam obnoxie 39
dictas sententias accepimus. L. Valerium Potitum proditum 2
memoriæ est post relationem Ap. Claudii, priusquam ordine
sententiæ rogarentur, postulando, ut de re publica liceret dicere,
prohibentibus minaciter decemviris, proditurum se ad plebem
denuntiantem, tumultum excivisse. Nec minus ferociter M. 3
Horatium Barbatum isse in certamen, decem Tarquinius
appellantes admonentesque, Valeriis et Horatiis ducibus
pulsos reges. Nec nominis homines tum pertæsum esse, quippe 4
quo Iovem appellari fas sit, quo Romulum, conditorem urbis,
deincepsque reges, quod sacris etiam ut sollemne retentum sit;
superbiam violentiamque tum perosos regis. Quæ si in rege 5
tum eadem aut in filio regis ferenda non fuerint, quem
laturum in tot privatis? Viderent, ne vetando in curia libere 6
homines loqui extra curiam etiam moverent vocem; neque se
videre, qui sibi minus privato ad contionem populum vocare

7 quam illis senatum cogere liceat. Ubi vellent, experirentur,
 8 quanto fortior dolor in libertate sua vindicanda quam cupidi-
 9 tas in iniusta dominatione esset. De bello Sabino eos referre,
 10 tanquam maius ullum populo Romano bellum sit quam cum
 11 iis, qui legum ferendarum causa creati nihil iuris in civitate
 12 reliquerint, qui comitia, qui annuos magistratus, qui vicissi-
 13 tudinem imperitandi, quod unum exæquandæ sit libertatis,
 14 sustulerint, qui privati fasces et regium imperium habeant.
 15 Fuisse regibus exactis patricios magistratus; creatos postea
 16 post secessionem plebis plebeios: cuius illi partis essent,
 17 rogitare. Populares? Quid enim eos per populum egisse?
 18 Optimates? Qui anno iam prope senatum non habuerint, tunc
 19 ita habeant, ut de re publica loqui prohibeant? Ne nimium
 20 in metu alieno spei ponerent; graviora, quæ patiantur, videri
 21 iam hominibus, quam quæ metuant.

40 Hæc vociferante Horatio quum decemviri nec iræ nec
 2 ignoscendi modum reperirent nec, quo evasura res esset, cernerent,
 3 C. Claudii, qui patruus Appii decemviri erat, oratio fuit
 4 precibus quam iurgio similior, orantis per sui fratris parentis-
 5 que eius manes, ut civilis potius societatis, in qua natus esset,
 6 quam fœderis nefarie icti cum collegis meminisset. Multo id
 7 magis se illius causa orare quam rei publicæ; quippe rem
 8 publicam, si a volentibus nequeat, ab invitis ius expetituram;
 9 sed ex magno certamine magnas excitari ferme iras; earum
 10 eventum se horrere. Quum alios, præterquam de quo retu-
 11 lissent, decemviri dicere prohiberent, Claudium interpellandi
 12 verecundia fuit. Sententiam igitur peregit, nullum placere
 13 senatus consultum fieri. Omnesque ita accipiebant, privatos
 14 eos a Claudio indicatos; multique ex consularibus verbo assensi
 15 sunt. Alia sententia, asperior in speciem, vim minorem ali-
 16 quanto habuit, quæ patricios coire ad prodendum interregem
 17 iubebat. Censendo enim, quodcumque, magistratus esse, qui
 18 senatum haberent, indicabat, quos privatos fecerat auctor
 19 nullius senatus consulti faciendi. Ita labante iam causa decem-
 20 virorum, L. Cornelius Maluginensis, M. Corneli decemviri

frater, quum ex consularibus ad ultimum dicendi locum con-
 sulto servatus esset, simulando curam belli fratrem collegasque
 eius tuebatur, quonam fato incidisset, mirari se dictitans, ut 9
 decemviros, qui decemviratum petissent, aut soli aut hi maxime
 oppugnarent, aut quid ita, quum per tot menses vacua civitate 10
 nemo, iustine magistratus summæ rerum præessent, controver-
 siam fecerit, nunc demum, quum hostes prope ad portas sint,
 civiles discordias serant, nisi quod in turbido minus perspicuum
 fore putent, quid agatur. Ceterum (etenim, maiore cura occu- 11
 patis animis, verum esse, præiudicium rei tantæ haud fieri)
 sibi placere de eo, quod Valerius Horatiusque ante idus Maias
 decemviros abisse magistratu insimulent, bellis, quæ immineant,
 perfectis, re publica in tranquillum redacta, senatu disceptante
 agi, et iam nunc ita se parare App. Claudium, ut comitio- 12
 rum, quæ decemviris creandis decemvir ipse habuerit, sciat
 sibi rationem reddendam esse, utrum in unum annum creati
 sint, an donec leges, quæ deessent, perferrentur. In præsentia 13
 omnia præter bellum omitti placere; cuius si falso famam
 vulgatam, vanaque non nuntios solum, sed Tusculanorum etiam
 legatos attulisse putent, speculatores mittendos censere, qui
 certius explorata referant; sin fides et nuntiis et legatis habeatur, 14
 delectum primo quoque tempore haberi, decemviros, quo cui-
 que eorum videatur, exercitus ducere, nec rem aliam præverti.

In hanc sententiam ut discederetur, iuniores patrum evince- 41
 bant. Ferocioresque iterum coorti Valerius Horatiusque vociferari;
 ut de re publica liceret dicere; dicturos ad populum,
 si in senatu per factionem non liceat; neque enim sibi privatos
 aut in curia aut in contione posse obstare, neque se imagina-
 riis fascibus eorum cessuros esse. Tum Appius iam prope 2
 esse ratus, ut, ni violentiæ eorum pari resisteretur audacia,
 victum imperium esset, „Non erit melius“ inquit, „nisi de 3
 quo consulimus, vocem misisse“, et ad Valerium, negantem
 se privato reticere, lictorem accedere iussit. Iam Quiritium 4
 fidem implorante Valerio a curiæ limine, L. Cornelius com-
 plexus Appium, non, cui simulabat, consulendo, diremit certamen;

factaque per Cornelium Valerio dicendi gratia, quæ vellet, quum libertas non ultra vocem excessisset, decemviri propositum tenuere. Consulares quoque ac seniores ab residuo tribunicie potestatis odio, cuius desiderium plebi multo acrius quam consularis imperii rebantur esse, prope malebant, postmodo ipsos decemviros voluntate abire magistratu, quam invidia eorum exsurgere rursus plebem; si leniter ducta res sine populari strepitu ad consules redisset, aut bellis interpositis aut moderatione consulum in imperiis exercendis posse in oblivionem tribunorum plebem adduci.

7 Silentio patrum edicitur delectus. Iuniores, quum sine provocatione imperium esset, ad nomina respondent. Legionibus scriptis, inter se decemviri comparabant, quos ire ad bellum, quos præesse exercitibus oporteret. Principes inter decemviros erant Q. Fabius et App. Claudius. Bellum domi maius quam foris apparebat. Appii violentiam aptiorem rati ad comprimendos urbanos motus; in Fabio minus in bono constans quam navum in malitia ingenium esse. Hunc enim virum, egregium olim domi militiaeque, decemviratus collegæque ita mutaverant, ut Appii quam sui similis mallet esse. Huic bellum in Sabinis, M. Rabuleio et Q. Poetelio additis collegis, mandatum. M. Cornelius in Algidum missus cum L. Minucio et T. Antonio et K. Duillio et M. Sergio. Sp. Oppium Ap. Claudio adiutorem ad urbem tuendam, æquo omnium decemvirorum imperio, decernunt.

42 Nihilo militiae quam domi melius res publica administrata est. Illa modo in ducibus culpa, quod, ut odio essent civibus, fecerant; alia omnis penes milites noxia erat, qui, ne quid ductu atque auspicio decemvirorum prospere usquam gereretur, vinci se per suum atque illorum dedecus patiebantur. Fusi et ab Sabinis ad Eretum et in Algido ab Æquis exercitus erant. Ab Ereto per silentium noctis profugi propius urbem, inter Fidenas Crustumeriamque, loco edito castra communierant; persecutis hostibus nusquam se æquo certamine committentes, natura loci ac vallo, non virtute aut armis

tutabantur. Maius flagitium in Algido, maior etiam clades accepta; castra quoque amissa erant, exutusque omnibus utensilibus miles Tusculum se, fide misericordiaque victurus hospitum, quæ tamen non fefellerunt, contulerat. Romam tanti erant terrores allati, ut, posito iam decemvirali odio, patres vigiliis in urbe habendas censerent, omnes, qui per ætatem arma ferre possent, custodire mœnia ac pro portis stationes agere iuberent, arma Tusculum ac supplementum decernerent, decemvirosque ab arce Tusculi degressos in castris militem habere; castra alia a Fidenis in Sabinum agrum transferri, belloque ultro inferendo deterreri hostes a consilio urbis oppugnandæ.

Ad clades ab hostibus acceptas duo nefanda facinora decemviri belli domique adiiciunt. L. Siccium in Sabinis, per invidiam decemviralem tribunorum creandorum secessionisque mentiones ad vulgus militum sermonibus occultis serentem, prospeculatum ad locum castris capiendum mittunt. Datur negotium militibus, quos miserant expeditionis eius comites, ut eum opportuno adorti loco interficerent. Haud inultum interfecere; nam circa repugnantem aliquot insidiatores cecidere, quum ipse se prævalidus, pari viribus animo, circumventus tutaretur. Nuntiant in castra ceteri, præcipitatum in insidias esse; Siccium egregie pugnantes militesque quosdam cum eo amissos. Primo fides nuntiantibus fuit; profecta deinde cohors ad sepeliendos, qui ceciderant, decemvirorum permissu, postquam nullum spoliatum ibi corpus Sicciumque in medio iacentem armatumque, omnibus in eum versis corporibus, videre, hostium neque corpus ullum nec vestigia abeuntium, profecto ab suis interfectum memorantes retulere corpus. Invidiæque plena castra erant, et Romam ferri proptinus Siccium placebat, ni decemviri funus militare ei publica impensa facere maturassent. Sepultus ingenti militum mæstitia, pessima decemvirorum in vulgus fama est.

Sequitur aliud in urbe nefas, ab libidine ortum, haud minus fædo eventu, quam quod per stuprum cædemque Lu-

1 *Uretia* urbe regnoque Tarquinius expulerat, ut non finis solum
 idem decemviris, qui regibus, sed causa etiam eadem imperii
 2 amittendi esset. App. Claudium virginis plebeiae stupran-
 dae libido cepit. Pater virginis, L. Verginius, honestum ordi-
 nem in Alcido ducebat, vir exempli recti domi militiaeque.
 3 Perinde uxor instituta fuerat liberique instituebantur. De-
 sponderat filiam L. Icilio tribunicio, viro acri et pro causa
 4 plebis expertae virtutis. Hanc virginem adultam, forma ex-
 cellentem Appius, amore amens, pretio ac spe pellicere ador-
 tus, postquam omnia pudore saepa animadverterat, ad cru-
 5 delem superbamque vim animum convertit. M. Claudio
 clienti negotium dedit, ut virginem in servitutem assereret
 neque cederet secundum libertatem postulantibus vindicias,
 6 quod pater puellae abesset, locum iniuriae esse ratus. Virgini
 venienti in forum (ibi namque in tabernis litterarum ludi
 erant) minister decemviri libidinis manum iniecit, serva sua
 natam servamque appellans, sequique se iubebat: cunctantem
 7 vi abstracturum. Pavida puella stupente, ad clamorem nutri-
 cis fidem Quiritium implorantis fit concursus. Verginii patris
 sponsique Icilius populare nomen celebratur. Notos gratia
 8 eorum, turbam indignitas rei virgini conciliat. Iam a vi tuta
 erat, quum assertor nihil opus esse multitudine concitata
 ait; se iure grassari, non vi. Vocat puellam in ius. Auc-
 toribus, qui aderant, ut sequeretur, ad tribunal Appii perven-
 9 tum est. Notam iudici fabulam petitor, quippe apud ipsum
 auctorem argumenti, peragit: puellam domi suae natam furto-
 que inde in domum Verginii translata suppositam ei esse;
 10 id se indicio compertum afferre probaturumque vel ipso Ver-
 ginio iudice, ad quem maior pars iniuriae eius pertineat; in-
 11 terim dominum sequi ancillam aequum esse. Advocati puellae
 quum Verginium rei publicae causa dixissent abesse, biduo
 affuturum, si nuntiatum ei sit; iniquum esse absentem de li-
 12 beris dimicare, postulant, ut rem integram in patris adventum
 differat, lege ab ipso lata vindicias det secundum libertatem
 neu patiat, virginem adultam famae prius quam libertatis

periculum adire. Appius decreto praefatus, quam libertati 45
 faverit, eam ipsam legem declarare, quam Verginii amici
 postulationi suae praetendant; ceterum ita in ea firmum liber- 2
 tati fore praesidium, si nec causis nec personis variet. In
 iis enim, qui asserantur in libertatem, quia quivis lege agere
 possit, id iuris esse; in ea, quae in patris manu sit, neminem
 esse alium, cui dominus possessione cedat. Placere itaque, 3
 patrem arcessiri, interea iuris sui iacturam assertorem non fa-
 cere, quin ducat puellam sistendamque in adventum eius, qui
 pater dicatur, promittat. Adversus iniuriam decreti quum 4
 multi magis fremerent, quam quisquam unus recusare auderet,
 P. Numitorius, puellae avus, et sponsus Icilius interveni-
 unt; dataque inter turbam via, quum multitudo Icili maxime 5
 interventu resisti posse Appio crederet, lictor decresce ait,
 vociferantemque Icilium summovet. Placidum quoque inge- 6
 nium tam atrox iniuria accendisset. „Ferro hinc tibi summo-
 vendus sumi, Appi“ inquit, „ut tacitum feras, quod celari
 vis. Virginem ego hanc sum ducturus nuptamque pudicam
 habiturus. Proinde omnes collegarum quoque lictores con- 7
 voca; expediri virgas et secures iube; non manebit extra domum
 patris sponsa Icili. Non, si tribunicium auxilium et provo- 8
 cationem plebi Romanae, duas arces libertatis tuendae, ade-
 mistis, ideo in liberos quoque nostros coniugesque regnum
 vestrae libidini datum est. Saevite in tergum et in cervices 9
 nostras; pudicitia saltem in tuto sit. Huic si vis afferetur,
 ego praesentium Quiritium pro sponsa, Verginius militum pro
 unica filia, omnes deorum hominumque implorabimus fidem,
 neque tu istud unquam decretum sine caede nostra referes.
 Postulo, Appi, etiam atque etiam consideres, quo progrediare. 10
 Verginius viderit, de filia, ubi venerit, quid agat; hoc tantum 11
 sciat, sibi, si huius vindiciis cesserit, condicionem filiae qua-
 rendam esse. Me vindicantem sponsam in libertatem vita
 citius deseret quam fides.“ Concitata multitudo erat certa- 46
 menque instare videbatur. Lictores Icilium circumsteterant; 2
 nec ultra minas tamen processum est, quum Appius, non

Verginiam defendi ab Icilio, sed inquietum hominem et tribunatum etiam nunc spirantem locum seditionis querere, 3 diceret. Non præbiturum se illi eo die materiam; sed, ut iam sciret, non id petulantiae suae, sed Verginio absenti et patrio nomini et libertati datum, ius eo die se non dicturum neque decretum interpositurum; a M. Claudio petiturum, ut decederet iure suo vindicarique puellam in posterum diem 4 pateretur. Quod nisi pater postero die affuisset, denuntiare se Icilio similibusque Iciliis, neque legi suae latorem neque decemviro constantiam deire; nec se utique collegarum lictores convocaturum ad coercendos seditionis auctores; contentum se suis lictoribus fore.

5 Quum dilatum tempus iniuriae esset secessissentque advocati puellae, placuit, omnium primum fratrem Icili filiumque Numitorii, impigros iuvenes, pergere inde recta ad portam, 6 et, quantum accelerari posset, Verginium acciri e castris: in eo verti puellae salutem, si postero die vindex iniuriae ad tempus praesto esset. Iussi pergunt, citatisque equis nuntium 7 ad patrem perferunt. Quum instaret assertor puellae, ut vindicaret sponsoresque daret, atque id ipsum agi diceret Icilius, sedulo tempus terens, dum praeciperent iter nuntii missi in castra, manus tollere undique multitudo et se quisque paratum 8 ad spondendum Icilio ostendere. Atque ille lacrimabundus „Gratum est“ inquit; „crastina die vestra opera utar; spon- 9 sorum nunc satis est.“ Ita vindicatur Verginia spondentibus propinquis. Appius paulisper moratus, ne eius rei causa 10 sedisse videretur, postquam, omissis rebus aliis praecura unius, nemo adibat, domum se recepit, collegisque in castra scribit, ne Verginio commeatum denc atque etiam in custodia habe- 10 ant. Improbum consilium serum, ut debuit, fuit, et iam, commeatu sumpto, profectus Verginius prima vigilia erat, quum postero die mane de retinendo eo nequicquam litterae redduntur.

47 At in urbe prima luce, quum civitas in foro expectatione erecta staret, Verginius sordidatus filiam secum obs-

oleta veste, comitantibus aliquot matronis, cum ingenti ad- vocatione in forum deducit. Circumire ibi et prensare homines 2 coepit et non orare solum precariam opem, sed pro debita petere: se pro liberis eorum ac coniugibus quotidie in acie stare, nec alium virum esse, cuius strenue ac ferociter facta in bello plura memorari possent; quid prodesse, si incolumi urbe, quae capta ultima timeantur, liberis suis sint patienda? Hæc prope contionabundus circumibat homines. Similia his 3 ab Icilio iactabantur. Comitatus muliebris plus tacito fletu quam ulla vox movebat. Adversus quæ omnia obstinato 4 animo Appius (tanta vis amentiae verius quam amoris mentem turbaverat) in tribunal escendit, et, ultro querente pauca petitore, quod ius sibi pridie per ambitionem dictum non esset, priusquam aut ille postulatum perageret aut Verginio respondendi daretur locus, Appius interfatur. Quem decreto 5 sermonem prætenderit, forsitan aliquem verum auctores antiqui tradiderint; quia nusquam ullum in tanta fœditate decreti veri similem invenio, id, quod constat, nudum videtur proponendum, decresse vindicias secundum servitutem. Primo 6 stupor omnes admiratione rei tam atropis defixit; silentium inde aliquamdiu tenuit. Dein, quum M. Claudius, circumstantibus matronis, iret ad prendendam virginem, lamentabilisque eum mulierum comploratio excepisset, Verginius, intentans 7 in Appium manus, „Icilio“ inquit, „Appi, non tibi filiam despondi, et ad nuptias, non ad stuprum educavi. Placet pecudum ferrarumque ritu promisce in concubitus ruere? Passurine hæc isti sint, nescio; non spero esse passuros illos, qui arma habent.“ Quum repelleretur assertor virginis a 8 globo mulierum circumstantiumque advocatorum, silentium factum per præconem. Decemvir, alienato ad libidinem animo, 48 negat ex hesterno tantum convicio Icili violentiaque Verginii, cuius testem populum Romanum habeat, sed certis quoque indiciis compertum se habere, nocte tota coetus in urbe factos esse ad movendam seditionem. Itaque se, haud inscium eius 2 dimicationis, cum armatis descendisse, non ut quemquam quie-

tum violaret, sed ut turbantes civitatis otium pro maiestate
 3 imperii coerceret. „Proinde quiesse erit melius“ inquit.
 „Lictor, summove turbam et da viam domino ad prendendum
 mancipium.“ Quum hæc intonisset plenus iræ, multitudo
 ipsa se sua sponte dimovit, desertaque præda iniuriæ puella
 4 stabat. Tum Verginius, ubi nihil usquam auxilii vidit, „Quæso“
 inquit, „Appi, primum ignosce patrio dolori, si quid inclemen-
 tius in te sum invecus; deinde sinas hic coram virgine
 nutricem percontari, quid hoc rei sit, ut, si falso pater dictus
 5 sum, æquiore hinc animo discedam.“ Data venia, seducit fi-
 liam ac nutricem prope Cloacinæ ad tabernas, quibus nunc
 novis est nomen, atque ibi ab lanio cultro arrepto „Hoc te
 uno, quo possum“ ait, „modo, filia, in libertatem vindico.“
 Pectus deinde puellæ transfigit, respectansque ad tribunal
 „Te“ inquit, „Appi, tuumque caput sanguine hoc consecro.“
 6 Clamore ad tam atrox facinus orto excitus Appius com-
 prehendit Verginium iubet. Ille ferro, quacunque ibat, viam
 facere, donec, multitudo etiam prosequentium tuente, ad por-
 7 tam perrexit. Icilius Numitoriusque exsanguis corpus sublatum
 ostentant populo; scelus Appii, puellæ infelicem formam,
 8 necessitatem patris deplorant. Sequentes clamitant matronæ:
 Eamne liberorum procreandorum condicionem, ea pudicitiae
 præmia esse? cetera, quæ in tali re muliebris dolor, quo est
 mæstior imbecillo animo, eo miserrabilia magis querentibus
 9 subiicit. Virorum et maxime Iciliæ vox tota tribunicie pote-
 statis ac provocationis ad populum ereptæ publicarumque
 indignationum erat.

49 Concitatur multitudo partim atrocitate sceleris, partim
 2 spe per occasionem repetendæ libertatis. Appius nunc vocari
 Icilium, nunc retractantem arripi, postremo, quum locus ad-
 eundi apparitoribus non daretur, ipse cum agmine patriciorum
 3 iuvenum per turbam vadens, in vincula duci iubet. Iam circa
 Icilium non solum multitudo, sed duces quoque multitudinis
 erant, L. Valerius et M. Horatius, qui, repulso lictore, si iure
 ageret, vindicare se a privato Icilium aiebant; si vim afferre

conaretur, ibi quoque haud impares fore. Hinc atrox rixa 4
 oritur. Valerium Horatiumque lictor decemviri invadit; fran-
 guntur a multitudine fascies. In contionem Appius escendit;
 sequuntur Horatius Valeriusque. Eos contio audit; decemviro 5
 obstrepitur. Iam pro imperio Valerius discedere a privato
 lictores iubebat, quum fractis animis Appius, vitæ metuens,
 in domum se propinquam foro, insciis adversariis, capite
 obvoluto recipit.

Sp. Oppius, ut auxilio collegæ esset, in forum ex altera 6
 parte irrumpit. Videt imperium vi victum. Agitatus deinde
 consiliis, ad quæ ex omni parte assentiendo multis auctoribus
 trepidaverat, senatum postremo vocari iussit. Ea res, quod 7
 magnæ parti patrum displicere acta decemvirorum videbantur,
 spe per senatum finiendæ potestatis eius multitudinem sedavit.
 Senatus nec plebem irritandam censuit et multo magis pro- 8
 videndum, ne quid Verginii adventus in exercitu motus face-
 ret. Itaque missi iuniores patrum in castra, quæ tum in 50
 monte Vecilio erant, nuntiant decemviris, ut omni ope ab
 seditione milites contineant.

Ibi Verginius maiorem, quam reliquerat in urbe, motum 2
 excivit. Nam præterquam quod agmine prope quadrin-
 gentorum hominum veniens, qui ab urbe indignitate rei ac-
 censi comites ei se dederant, conspectus est, strictum etiam 3
 telum respersusque ipse cruore tota in se castra convertit.
 Et togæ multifariam in castris visæ maioris aliquanto, quam
 erat, speciem urbanæ multitudinis fecerant. Quærentibus, quid 4
 rei esset, flens diu vocem non misit; tandem, ut iam ex tre-
 pidatione concurrentium turba constitit ac silentium fuit, or-
 dine cuncta, ut gesta erant, exposuit. Supinas deinde ten- 5
 dens manus, commilitones appellans orabat, ne, quod scelus
 Ap. Claudii esset, sibi attribuerent neu se ut parricidam
 liberum aversarentur. Sibi vitam filiæ suæ cariorem fuisse, 6
 si liberæ ac pudicæ vivere licitum fuisset; quum velut servam
 ad stuprum rapi videret, morte amitti melius ratum quam
 contumelia liberos, misericordia se in speciem crudelitatis

7 lapsum. Nec se superstitem filiae futurum fuisse, nisi spem
 ulciscendae mortis eius in auxilio commilitonum habuisset. Illis
 quoque enim filias, sorores coniugesque esse, nec cum filia sua
 libidinem App. Claudii extinctam esse, sed quo impunitior
 8 sit, eo effrenationem fore. Aliena calamitate documentum
 datum illis cavendae similis iniuriae. Quod ad se attineat,
 uxorem sibi fato ereptam, filiam, quia non ultra pudica victura
 9 fuerit, miseram, sed honestam mortem occubuisse; non esse
 iam Appii libidini locum in domo sua; ab alia violentia eius
 eodem se animo suum corpus vindicaturum, quo vindicaverit
 10 filiae; ceteri sibi ac liberis suis consularent. Haec Verginio
 vociferanti succlamabat multitudo, nec illius dolori nec suae
 libertati se defuturos. Et immixti turbae militum togati,
 [quum] eadem illa querendo docendoque, quanto visa quam
 audita indigniora oportuerit videri, simul profligatam iam rem
 11 nuntiando Romae esse, insecutique, qui Appium prope inter-
 emptum in exilium abisse dicerent, perpulerunt, ut ad arma
 conclamaretur, vellerentque signa et Romam proficiscerentur.
 12 Decemviri simul his, quae videbant, iisque, quae acta Romae
 audierant, perturbati alius in aliam partem castrorum ad
 sedandos motus discurrunt. Sed leniter agentibus responsum
 non redditur; imperium si quis inhiheret, et viros et armatos
 13 se esse, respondetur. Eunt agmine ad urbem et Aventinum
 insidunt, ut quisque occurrerat, plebem ad repetendam liberta-
 tem creandosque tribunos plebis adhortantes. Alia vox nulla
 14 violenta audita est. Senatum Sp. Oppius habet. Nihil placet
 aspere agi; quippe ab ipsis datum locum seditioni esse.
 15 Mittuntur tres legati consulares, Sp. Tarpeius, C. Iulius, P.
 Sulpicius, qui quaererent senatus verbis, cuius iussu castra
 deseruissent, aut quid sibi vellent, qui armati Aventinum ob-
 sedissent, belloque averso ab hostibus patriam suam cepissent.
 16 Non defuit, quod responderetur; deerat, qui daret responsum,
 nullodum certo duce nec satis audentibus singulis invidiae se
 offerre. Id modo a multitudine conclamatum est, ut L. Vale-
 rium et M. Horatium ad se mitterent; iis se daturus responsum.

Dimissis legatis, admonet milites Verginius, in re non maxima 51
 paulo ante trepidatum esse, quia sine capite multitudo fuerit,
 responsumque, quanquam non inutiliter, fortuito tamen magis
 consensu quam communi consilio esse; placere, decem creari, 2
 qui summae rei praessent, militarique honore tribunos militum
 appellari. Quum ad eum ipsum primum is honos deferretur, 3
 „Melioribus meis vestrisque rebus reservate“ inquit „ista de me
 iudicia. Nec mihi filia inulta honorem ullum iucundum esse 4
 patitur, nec in perturbata re publica eos utile est praesse vobis,
 qui proximi invidiae sint. Si quis usus mei est, nihilo minor 5
 ex privato capietur.“ Ita decem numero tribunos militares 6
 creant.

Neque in Sabinis quievit exercitus. Ibi quoque auctore 7
 Icilio Numitorioque secessio ab decemviris facta est, non
 minore motu animorum Siccii caedis memoria renovata, quam
 quem nova fama de virgine adeo foede ad libidinem petita
 accenderat. Icilius ubi audivit, tribunos militum in Aventino 8
 creatos, ne comitiorum militarium prerogativam urbana comitia
 iisdem tribunis plebis creandis sequerentur, peritus rerum 9
 popularium imminensque ei potestati, et ipse, priusquam iretur
 ad urbem, pari potestate eundem numerum ab suis creandum
 curat. Porta Collina urbem intravere sub signis, mediaque 10
 urbe agmine in Aventinum pergunt. Ibi coniuncti alteri exer-
 citui viginti tribunis militum negotium dederunt, ut ex suo
 numero duos crearent, qui summae rerum praessent. M. Oppium,
 Sex. Manilium creant.

Patres solliciti de summa rerum, quum senatus quotidie 11
 esset, iurgiis saepius terunt tempus quam consiliis. Siccii 12
 caedes decemviris et Appiana libido et dedecora militiae obicie-
 bantur. Placebat, Valerium Horatiumque ire in Aventinum.
 Illi negabant, se aliter ituros, quam si decemviri deponerent
 insignia magistratus eius, quo anno iam ante abissent. Decem- 13
 viri querentes, se in ordinem cogi, non ante quam perlatis
 legibus, quarum causa creati essent, deposituros imperium se
 aiebant. Per M. Duillium, qui tribunus plebis fuerat, certior 52

facta plebs, contentionibus assiduis nihil transigi, in sacrum
 2 montem ex Aventino transit, affirmante Duillio, non prius, quam
 deseri urbem videant, curam in animos patrum descensuram;
 admonitum sacrum montem constantiæ plebis, sciturosque,
 qua sine restituta potestate redigi in concordiam res nequeant.
 3 Via Nomentana, cui tum Ficulensi nomen fuit, profecti castra
 in monte sacro locavere, modestiam patrum suorum nihil
 4 violando imitati. Secuta exercitum plebs, nullo, qui per
 ætatem ire posset, retractante. Prosequuntur coniuges liberique,
 cuinam se relinquerent in ea urbe, in qua nec pudicitia nec
 libertas sancta esset, miserabiliter rogantes.

5 Quum vasta Romæ omnia insueta solitudo fecisset, in
 foro præter paucos seniorum nemo esset, vocatis utique in senatum
 patribus desertum apparuisset forum, plures iam quam Hora-
 6 tius ac Valerius vociferabantur: „Quid expectabitis, patres
 conscripti? Si decemviri finem pertinaciæ non faciunt, ruere
 ac deflagrare omnia passuri estis? Quod autem istud imperium
 est, decemviri, quod amplexi tenetis? Tectis ac parietibus iura
 dicturi estis? Non pudet, lictorum vestrorum maiorem prope
 7 numerum in foro conspici quam togatorum aliorum? Quid, si
 hostes ad urbem veniant, facturi estis? Quid, si plebs mox,
 ubi parum secessione moveamur, armata veniat? Occasune
 8 urbis vultis finire imperium? Atqui aut plebs non est habenda
 aut habendi sunt tribuni plebis. Nos citius caruerimus patriciis
 9 magistratibus quam illi plebeiis. Novam inexpertamque eam
 potestatem eripere patribus nostris, ne nunc dulcedine semel
 capti ferant desiderium, quum præsertim nec nos temperemus
 10 imperiis, quo minus illi auxilii egeant.“ Quum hæc ex omni
 parte iactarentur, victi consensu decemviri, futuros se, quando
 11 ita videatur, in potestate patrum, affirmant. Id modo simul
 orant ac monent, ut ipsis ab invidia caveatur nec suo san-
 guine ad supplicia patrum plebem assuefaciant.

53 Tum Valerius Horatiusque missi ad plebem condicionibus,
 quibus videretur, revocandam componendasque res, decemviris
 quoque ab ira et impetu multitudinis præcavere iubentur.

Profecti gaudio ingenti plebis in castra accipiuntur, quippe 2
 liberatores haud dubie et motus initio et exitu rei. Ob hæc iis
 advenientibus gratiæ actæ. Icilius pro multitudine verba facit. 3
 Idem, quum de condicionibus ageretur, quærentibus legatis,
 quæ postulata plebis essent, composito iam ante adventum
 legatorum consilio, ea postulavit, ut appareret, in æquitate
 rerum plus quam in armis reponi spei. Potestatem enim 4
 tribuniciam provocationemque repetebant, quæ ante decemviros
 creatos auxilia plebis fuerant, et ne cui fraudi esset concisse
 milites aut plebem ad repetendam per secessionem libertatem.
 De decemvirorum modo supplicio atrox postulatum fuit; dedi 5
 quippe eos æquum censebant, vivosque igni concrematuros
 minabantur. Legati ad ea: „Quæ consilii fuerunt, adeo æqua 6
 postulastis, ut ultro vobis deferenda fuerint; libertati enim ea
 præsidia petitis, non licentiæ ad impugnandos alios. Iræ vestræ 7
 magis ignoscendum quam indulgendum est, quippe qui crudeli-
 tatis odio in crudelitatem ruitis et prius pæne, quam ipsi liberi
 sitis, dominari iam in adversarios vultis. Nunquamne quiescet 8
 civitas nostra a suppliciis aut patrum in plebem Romanam aut
 plebis in patres? Scuto vobis magis quam gladio opus est. 9
 Satis superque humili est, qui iure æquo in civitate vivit, nec
 inferendo iniuriam nec patiando. Etiam si quando metuendos 10
 vos præbituri estis, quum, recuperatis magistratibus legibusque
 vestris, iudicia penes vos erunt de capite nostro fortunisque,
 tunc, ut quæque causa erit, statuetis; nunc libertatem repeti
 satis est.“ Facerent, ut vellent, permittentibus cunctis, mox 54
 reituros se legati rebus perfectis affirmant. Profecti quum 2
 mandata plebis patribus exposuissent, alii decemviri, quando
 quidem præter spem ipsorum supplicii sui nulla mentio fieret,
 haud quicquam abnuere; Appius, truci ingenio et invidia præ- 3
 cipua, odium in se aliorum suo in eos metiens odio, „Haud
 ignaro“ inquit „imminet fortuna. Video, donec arma adver- 4
 sariis tradantur, differri adversus nos certamen. Dandus invidiæ
 est sanguis. Nihil ne ego quidem moror, quo minus decem-
 viratu abeam“. Factum senatus consultum, ut decemviri se 5

primo quoque tempore magistratu abdicarent, Q. Furius pontifex
 1 maximus tribunos plebis crearet, et ne cui fraudi esset secessio
 militum plebisque.

6 His senatus consultis perfectis dimisso senatu, decemviri
 prodeunt in contionem abdicantque se magistratu, ingenti
 7 hominum lætitia. Nuntiantur hæc plebi. Legatos, quicquid in
 urbe hominum supererat, prosequitur. Huic multitudini læta
 alia turba ex castris occurrit. Congratulantur libertatem con-
 8 cordiamque civitati restitutam. Legati pro contione: „Quod
 bonum faustum felixque sit vobis rei publicæ, redite in
 patriam ad penates, coniuges liberosque vestros; sed, qua hic
 modestia fuistis, ubi nullius ager in tot rerum usu necessario
 tantæ multitudini est violatus, eam modestiam ferte in urbem.
 9 In Aventinum ite, unde profecti estis; ibi felici loco, ubi prima
 initia inchoastis libertatis vestræ, tribunos plebi creabitis.
 10 Præsto erit pontifex maximus, qui comitia habeat.“ Ingens
 assensus alacritasque cuncta approbantium fuit. Convellunt
 inde signa, profectique Romam certant cum obviis gaudio.
 11 Armati per urbem silentio in Aventinum perveniunt. Ibi
 extemplo, pontifice maximo comitia habente, tribunos plebis
 creaverunt, omnium primum L. Verginium, inde L. Icilium et
 P. Numitorium, avunculum Verginii, auctores secessionis, tum
 12 C. Sicinium, progeniem eius, quem primum tribunum plebis
 creatum in sacro monte proditum memoriæ est, et M. Duillium,
 qui tribunatum insignem ante decemviros creatos gesserat nec
 13 in decemviralibus certaminibus plebi defuerat. Spe deinde
 magis quam meritis electi M. Titinius, M. Pomponius, C.
 14 Apronius, P. Villius, C. Oppius. Tribunatu inito, L. Icilius
 extemplo plebem rogavit et plebs scivit, ne cui fraudi esset
 15 secessio ab decemviris facta. Confestim de consulibus creandis
 cum provocatione M. Duillius rogationem pertulit. Ea omnia
 in pratis Flaminiis concilio plebis acta, quem nunc circum
 Flaminium appellant.

55 Per interregem deinde consules creati L. Valerius, M.
 Horatius, qui extemplo magistratum occeperunt. Quorum

consulatus popularis sine ulla patrum iniuria nec sine offensione
 fuit; quicquid enim libertati plebis caveretur, id suis decedere 2
 opibus credebant. Omnium primum, quum velut in contro- 3
 verso iure esset, tenerentur patres plebiscitis, legem centuria-
 tis comitiis tulere, ut, quod tributim plebes iussisset, populum
 teneret; qua lege tribuniciis rogationibus telum acerrimum datum
 est. Aliam deinde consularem legem de provocatione, unicum 4
 præsidium libertatis, decemviri potestate eversam, non resti-
 tuunt modo, sed etiam in posterum muniunt sanciendo novam
 legem, ne quis ullum magistratum sine provocatione crearet; 5
 qui creasset, eum ius fasque esset occidi, neve ea cædes capi-
 talis noxæ haberetur. Et quum plebem hinc provocatione, hinc 6
 tribunicio auxilio satis firmassent, ipsis quoque tribunis, ut
 sacrosancti viderentur, cuius rei prope iam memoria aboleverat,
 relatis quibusdam ex magno intervallo cærimoniis renovarunt,
 et quum religione inviolatos eos tum lege etiam fecerunt, san- 7
 ciendo, ut, qui tribunis plebis, ædilibus, iudicibus, decemviris
 nocuisset, eius caput Iovi sacrum esset, familia ad ædem
 Cereris, Liberi Liberæque venum iret. Hac lege iuris inter- 8
 pretes negant quemquam sacrosanctum esse, sed, quum quis
 eorum cuiquam nocuerit, id sacrum sanciri; itaque ædilem 9
 prendi ducique a maioribus magistratibus, quod etsi non iure
 fiat (noceri enim ei, cui hac lege non liceat), tamen argumen-
 tum esse, non haberi pro sacrosancto ædilem; tribunos vetere 10
 iure iurando plebis, quum primum eam potestatem creavit,
 sacrosanctos esse. Fuere, qui interpretarentur, eadem hac 11
 Horatia lege consulibus quoque et prætoribus, quia eisdem
 auspiciis, quibus consules, crearentur, cautum esse: iudicem enim
 consulem appellari. Quæ refellitur interpretatio, quod his 12
 temporibus nondum consulem iudicem, sed prætorem appellari
 mos fuerit. Hæ consulares leges fuere. Institutum etiam ab 13
 iisdem consulibus, ut senatus consulta in ædem Cereris ad
 ædiles plebis deferrentur, quæ antea arbitrio consulum sup-
 primebantur vitiabanturque. M. Duillius deinde tribunus plebis 14
 plebem rogavit plebesque scivit, qui plebem sine tribunis

reliquisset, quique magistratum sine provocatione creasset, tergo ac capite puniretur.

- 15 Hæc omnia ut invitis, ita non adversantibus patriciis transacta, quia nondum in quemquam unum sæviebatur.
- 56 Fundata deinde et potestate tribunicia et plebis libertate, tum tribuni aggredi singulos tutum maturumque iam rati, accusatorem primum Verginium et Appium reum 2 deligunt. Quum diem Appio Verginius dixisset, et Appius stipatus patriciis iuvenibus in forum descendisset, redintegrata extemplo est omnibus memoria fœdissimæ potestatis, quum ipsum satellitesque eius vidissent. Tum Verginius „Oratio“ inquit „rebus dubiis inventa est; itaque neque ego accusando apud vos eum tempus teram, a cuius crudelitate vosmet ipsi armis vindicastis, nec istum ad cetera scelera 4 impudentiam in defendendo se adiicere patiar. Omnium igitur tibi, Appi Claudii, quæ impie nefarieque per biennium alia super alia es ausus, gratiam facio. Unius tantum criminis nisi iudicem dices, te ab libertate in servitutem contra leges 5 vindicias non dedisse, in vincula te duci iubebo.“ Nec in tribunicio auxilio Appius nec in iudicio populi ullam spem habebat; tamen et tribunos appellavit et, nullo morante arreptus a viatore, „Provoco“ inquit. Audita vox una vindex libertatis, ex eo missa ore, quo vindiciæ nuper ab libertate dictæ 7 erant, silentium fecit. Et dum pro se quisque, deos tandem esse et non negligere humana, fremunt, et superbiæ crudelitatisque, etsi seras, non leves tamen venire pœnas: provocare, 8 qui provocationem sustulisset, et implorare præsidium populi, qui omnia iura populi obrisset, rapique in vincula egentem iure libertatis, qui liberum corpus in servitutem addixisset, ipsius Appii inter contionis murmur fidem populi Romani 9 implorantis vox audiebatur. Maiorum merita in rem publicam domi militiæque commemorabat, suum infelix erga plebem Romanam studium, quo æquandarum legum causa cum maxima offensione patrum consulatu abiisset, suas leges, quibus manentibus lator earum in vincula ducatur. Ceterum sua propria 10

bona malaque, quum causæ dicendæ data facultas sit, tum se experturum; in præsentia se communi iure civitatis civem Romanum die dicta postulare, ut dicere liceat, ut iudicium populi Romani experiri. Non ita se invidiam pertimuisse, ut 11 nihil in æquitate et misericordia civium suorum spei habeat. Quod si indicta causa in vincula ducatur, iterum se tribunos plebei appellare et monere, ne imitentur, quos oderint. Quod si 12 tribuni eodem fœdere obligatos se fateantur tollendæ appellationis causa, in quod conspirasse decemviros criminati sint, at se provocare ad populum, implorare leges de provocatione et consulares et tribunicias, eo ipso anno latas. Quem enim 13 provocaturum, si hoc indemnato, indicta causa, non liceat? Cui plebeio et humili præsidium in legibus fore, si App. Claudio non sit? Se documento futurum, utrum novis legibus dominatio an libertas firmata sit, et appellatio provocatioque adversus iniuriam magistratuum ostentata tantum inanibus litteris an vere data sit. Contra ea Verginius, unum App. 57 Claudium et legum expertem et civilis et humani fœderis esse, aiebat. Respicerent tribunal homines, castellum omnium sceelerum, ubi decemvir ille perpetuus, bonis, tergo, sanguini civium infestus, virgas securesque omnibus minitans, deorum hominumque contemptor, carnificibus, non lictoribus stipatus, iam ab rapinis et cædibus animo ad libidinem verso, virginem ingenuam in oculis populi Romani, velut bello captam, ab complexu patris abreptam ministro cubiculi sui clienti dono dederit; ubi 4 crudeli decreto nefandisque vindiciis dextram patris in filiam armaverit; ubi tollentes corpus semianime virginis sponsum avunculumque in carcerem duci iusserit, stupro interpellato magis quam cæde motus. Et illi carcerem ædificatum esse, quod domicilium plebis Romanæ vocare sit solitus. Proinde 5 ut ille iterum ac sæpius provocet, sic se iterum ac sæpius iudicem illi ferre, ni vindicias ab libertate in servitutem dederit; si ad iudicem non eat, pro damnato in vincula duci iubere. Ut haud quoquam improbante, sic magno motu animorum, 6

quum tanti viri supplicio suamet plebi iam nimia libertas videretur, in carcerem est coniectus; tribunus ei diem prodixit.

7 Inter hæc ab Latinis et Hernicis legati gratulatum de concordia patrum ac plebis Romam venerunt, donumque ob eam Iovi optimo maximo coronam auream in Capitolium tulere parvi ponderis, prout res haud opulentæ erant cole-
8 banturque religiones pie magis quam magnifice. Iisdem auctoribus cognitum est, Æquos Volscosque summa vi bellum
9 apparare. Itaque partiri provincias consules iussi. Horatio Sabini, Valerio Æqui evenere. Quum ad ea bella delectum edixissent, favore plebis non iuniores modo, sed emeritis etiam stipendiis pars magna voluntariorum ad nomina
10 militum, veteranis admixtis, firmior exercitus fuit. Priusquam urbe egrederentur, leges decemvirales, quibus tabulis duodecim est nomen, in æs incisas in publico proposuerunt. Sunt, qui iussu tribunorum ædiles functos eo ministerio scribant.

58 C. Claudius, qui perosus decemvirorum scelera et ante omnes fratris filii superbiæ infestus Regillum, antiquam in patriam se contulerat, is magno iam natu, quum ad pericula eius deprecanda redisset, cuius vitia fugerat, sordidatus cum gentilibus clientibusque in foro prensabat singulos orabatque,
2 ne Claudiae genti eam inustam maculam vellent, ut carcere et vinculis viderentur digni. Virum honoratissimæ imaginis futurum ad posteros, legum latorem conditoremque Romani iuris, iacere vinctum inter fures nocturnos ac latrones. Averterent ab ira parumper ad cognitionem cogitationemque animos, et potius unum tot Claudiis deprecantibus condonarent, quam
4 propter unius odium multorum preces aspernarentur. Se quoque id generi ac nomini dare nec cum eo in gratiam redisse, cuius adversæ fortunæ velit succursum. Virtute libertatem recuperatam esse; clementia concordiam ordinum stabili
5 liri posse. Erant, quos moveret sua magis pietate quam

eius, pro quo agebat, causa; sed Verginius, sui potius ut misererentur, orabat, filiæque, nec gentis Claudiae, regnum in plebem sortitæ, sed necessariorum Verginiæ, trium tribunorum, preces audirent, qui, ad auxilium plebis creati, ipsi plebis fidem atque auxilium implorarent. Iustiores hæ lacrimæ videbantur. 6 Itaque spe incisa, priusquam prodicta dies adesset, Appius mortem sibi conscivit.

Subinde arreptus a P. Numitorio Sp. Oppius, proximus 7 invidiæ, quod in urbe fuerat, quum iniustæ vindiciæ a collega dicerentur. Plus tamen facta iniuria Oppio quam non pro- 8 hibita invidiæ fecit. Testis productus, qui, septem et viginti enumeratis stipendiis, octies extra ordinem donatus donaque ea gerens in conspectu populi, scissa veste, tergum laceratum virgis ostendit, nihilum deprecans, quin, si quam suam noxam reus dicere posset, privatus iterum in se sæviret. Oppius 9 quoque ductus in vincula est, et ante iudicii diem finem ibi vitæ fecit. Bona Claudii Oppiique tribuni publicavere. Collegæ eorum exsilio causa solum verterunt; bona publicata sunt. Et M. Claudius, assertor Verginiæ, die dicta damnatus, 10 ipso remittente Verginio ultimam pœnam, dimissus Tibur exsulatum abiit, manesque Verginiæ, mortuæ quam vivæ 11 felicioris, per tot domos ad petendas pœnas vagati, nullo relicto fonte, tandem quieverunt.

Ingens metus incesserat patres, vultusque iam iidem tri- 59 bunorum erant, qui decemvirorum fuerant, quum M. Duillius tribunus plebis, inhibito salubriter modo nimiae potestati, „Et 2 libertatis“ inquit „nostræ et pœnarum ex inimicis satis est; itaque hoc anno nec diem dici cuiquam nec in vincula duci quemquam sum passurus. Nam neque vetera peccata repeti 3 iam obliterata placet, quum nova expiata sint decemvirorum suppliciis, et nihil admissum iri, quod vim tribuniciam desideret, spondet perpetua consulum amborum in libertate vestra tuenda cura.“ Ea primum moderatio tribuni metum patribus 4 dempsit, eademque auxit consulum invidiam, quod adeo toti plebis fuissent, ut patrum salutis libertatisque prior plebeio

magistratui quam patricio cura fuisset, et ante inimicos satietas
 poenarum suarum cepisset, quam obviam ituros licentiæ eorum
 5 consules appareret. Multique erant, qui mollius consultum
 dicerent, quod legum ab iis latorum patres auctores fuissent;
 neque erat dubium, quin turbato rei publicæ statu tempori
 succubuissent.

60 Consules, rebus urbanis compositis fundatoque plebis
 statu, in provincias diversi abiere. Valerius adversus con-
 iunctos iam in Algidio exercitus Æquorum Volscorumque
 2 sustinuit consilio bellum; quod si extemplo rem fortunæ com-
 misisset, haud scio an, qui tum animi ab decemvirorum in-
 felicibus auspiciis Romanis hostibusque erant, magno detri-
 3 mento certamen staturum fuerit. Castris mille passuum ab
 hoste positis, copias continebat. Hostes medium inter bina
 castra spatium acie instructa complebant, provocantibusque
 4 ad prælium responsum Romanus nemo reddebat. Tandem
 fatigati stando ac nequicquam expectando certamen Æqui
 Volscique, postquam concessum propemodum de victoria
 credebant, pars in Hernicos, pars in Latinos prædatum
 abeunt; relinquitur magis castris præsidium quam satis
 5 virium ad certamen. Quod ubi consul sensit, reddit illa-
 tum antea terrorem, instructaque acie ultro hostem laces-
 6 sit. Ubi illi conscientia, quid abesset virium, detrectavere
 pugnam, crevit extemplo Romanis animus, et pro victis habe-
 7 bant paventes intra vallum. Quum per totum diem stetissent
 intenti ad certamen, nocti cessere. Et Romani quidem pleni
 spei corpora curabant; haudquaquam pari hostes animo nun-
 tios passim trepidi ad revocandos prædatores dimittunt. Re-
 8 curritur ex proximis locis; posteriores non inventi. Ubi illuxit,
 egreditur castris Romanus, vallum invasurus, ni copia pugnae
 fieret. Et postquam multa iam dies erat neque movebatur
 quicquam ab hoste, iubet signa inferri consul; motaque acie,
 indignatio Æquos et Volscos incessit, si victores exercitus
 vallum potius quam virtus et arma tegerent. Igitur et ipsi
 9 efflagitatum ab ducibus signum pugnae accipere. Iamque

pars egressa portis erat deincepsque alii servabant ordinem,
 in suum quisque locum descendentes, quum consul Romanus,
 priusquam totis viribus fulta constaret hostium acies, intulit
 signa; adortusque nec omnes dum eductos nec, qui erant, 10
 satis explicatis ordinibus, prope fluctuantem turbam trepidan-
 tium huc atque illuc circumspectantiumque se ac suos, addito
 turbatis mentibus clamore atque impetu, invadit. Retulere 11
 primo pedem hostes; deinde quum animos collegissent et
 undique duces, victisne cessuri essent, increparent, restituitur
 pugna. Consul ex altera parte Romanos meminisse iubebat, 61
 illo die primum liberos pro libera urbe Romana pugnare:
 sibimet ipsis victuros, non ut decemvirorum victores præmium
 essent. Non Appio duce rem geri, sed consule Valerio, ab 2
 liberatoribus populi Romani orto, liberatore ipso. Osten-
 derent, prioribus præliis per duces, non per milites stetisse,
 ne vincerent. Turpe esse contra cives plus animi habuisse 3
 quam contra hostes et domi quam foris servitutem magis
 timuisse. Unam Verginiam fuisse, cuius pudiciæ in pace 4
 periculum esset, unum Appium civem periculosæ libidinis; at,
 si fortuna belli inclinet, omnium liberis ab tot millibus hostium
 periculum fore; nolle ominari, quæ nec Iuppiter nec Mars 5
 pater passuri sint iis auspiciis conditæ urbi accidere. Aventini
 sacrique montis admonebat, ut, ubi libertas parta esset
 paucis ante mensibus, eo imperium illibatum referrent, osten- 6
 derentque, eandem indolem militibus Romanis post exactos
 decemviros esse, quæ ante creatos fuerit, nec æquatis legibus
 imminutam virtutem populi Romani esse. Hæc ubi inter 7
 signa peditum dicta dedit, advolat deinde ad equites. „Agite,
 iuvenes“ inquit, „præstate virtute peditem, ut honore atque
 ordine præstatis. Primo concursu pedes movit hostem; 8
 pulsum vos immissis equis exigit e campo. Non sustinebunt
 impetum, et nunc cunctantur magis quam resistunt.“ Concitant 9
 equos permittuntque in hostem pedestri iam turbatum pugna,
 et, perruptis ordinibus, elati ad novissimam aciem, pars libero
 spatio circumvecti, iam fugam undique capessentes plerisque

- 10 a castris avertunt præterequitantesque absterrent. Peditum acies et consul ipse visque omnis belli fertur in castra, captisque cum ingenti cæde, maiore præda potitur.
- 11 Huius pugnae fama perlata non in urbem modo, sed in Sabinos ad alterum exercitum, in urbe lætitia modo celebrata est, in castris animos militum ad æmulandum decus accendit.
- 12 Iam Horatius eos excursionibus subigendo præliisque levibus experiundo assuefecerat sibi potius fidere quam meminisse ignominia decemviro-
rum ductu acceptæ, parvaque certamina
- 13 in summam totius profecerant spei. Nec cessabant Sabini, feroces ab re prioris anno bene gesta, lacerare atque instare, rogitan-
tes, quid latrocinii modo procursantes pauci recurrentes-
que tererent tempus et in multa prælia parvaque carpèrent
- 14 summam unius belli? Quin illi congregarentur acie inclinanda-
damque semel fortunæ rem darent? Ad id, quod sua sponte
- 62 satis collectum animorum erat, indignitate etiam Romani accendebantur: iam alterum exercitum victorem in urbem rediturum; sibi ultro per contumelias hostem insultare; quando
- 2 autem se, si tum non sint, pares hostibus fore? Ubi hæc fremere militem in castris consul sensit, contione advocata, „Quemadmodum“ inquit „in Algido res gesta sit, arbitror vos, milites, audisse. Qualem liberi populi exercitum decuit esse, talis fuit; consilio collegæ, virtute militum victoria parta
- 3 est. Quod ad me attinet, id consilii animique habiturus sum, quod vos mihi feceritis. Et trahi bellum salubriter et mature perfici potest. Si trahendum est, ego, ut in dies spes
- 4 virtusque vestra crescat, eadem, qua institui, disciplina efficiam; si iam satis animi est decernique placet, agite dum, clamorem, qualem in acie sublaturi estis, tollite hic indicem vo-
- 5 luntatis virtutisque vestrae.“ Postquam ingenti alacritate clamor est sublatus, quod bene vertat, gesturum se illis morem posteroque die in aciem deducturum affirmat. Reli-
- 6 quum diei apparandis armis consumptum est. Postero die simul instrui Romanam aciem Sabini videre, et ipsi, iam pridem avidi certaminis, procedunt. Prælium fuit, quale inter

fidentes sibimet ambo exercitus, veteris perpetuæque alterum gloriæ, alterum nuper nova victoria elatum. Consilio etiam 7 Sabini vires adiuvere; nam quum æquassent aciem, duo extra ordinem millia, quæ in sinistrum cornu Romanorum in ipso certamine impressionem facerent, tenuere. Quæ ubi, illatis ex 8 transverso signis, degravabant prope circumventum cornu, equites duarum legionum, sexcenti fere, ex equis desiliunt, cedentibusque iam suis, provolant in primum, simulque et hosti se opponunt et, æquato primum periculo, pudore deinde animos peditum accendunt. Verecundiæ erat, equitem suo 9 alienoque Marte pugnare, peditem ne ad pedes quidem degresso equiti parem esse. Vadunt igitur in prælium ab sua 63 parte omissum et locum, ex quo cesserant, repetunt; momentoque non restituta modo pugna, sed inclinatur etiam Sabinis cornu. Eques inter ordines peditum tectus se ad equos recipit; 2 transvolat inde in partem alteram suis victoriæ nuntius; simul et in hostes iam pavidos, quippe fuso suæ partis validiore cornu, impetum facit. Non aliorum eo prælio virtus magis enituit. Consul providere omnia, laudare fortes, incre- 3 pare, sicubi segnior pugna esset. Castigati fortium statim virorum operam edebant, tantumque hos pudor, quantum alios laudes excitabant. Redintegrato clamore undique omnes connisi 4 hostem avertunt, nec deinde Romana vis sustineri potuit. Sabini fusi passim per agros castra hosti ad prædam relinquunt. Ibi non sociorum, sicut in Algido, res, sed suas Romanus, populationibus agrorum amissas, recipit.

Gemina victoria duobus bifariam præliis parta, maligne 5 senatus in unum diem supplicationes consulum nomine decrevit. Populus iniussu et altero die frequens iit supplicatum; et hæc vaga popularisque supplicatio studiis prope celebratior fuit. Consules ex composito eodem biduo ad urbem accessere 6 senatumque in [Martium] campum evocavere. Ubi quum de rebus ab se gestis agerent, questi primores patrum, senatum inter milites dedita opera terroris causa haberi. Itaque inde 7 consules, ne criminationi locus esset, in prata Flaminia, ubi

nunc ædes Apollinis est (iam tum Apollinare appellabant), avo-
 8 cavere senatum. Ubi quum ingenti consensu patrum negaretur triumphus, L. Icilius tribunus plebis tulit ad populum de triumpho consulum, multis dissuasum prodeuntibus, maxime
 9 C. Claudio vociferante, de patribus, non de hostibus consules triumphare velle, gratiamque pro privato merito in tribunum, non pro virtute honorem peti. Nunquam ante de triumpho per populum actum; semper æstimationem arbitriumque eius
 10 honoris penes senatum fuisse; ne reges quidem maiestatem summi ordinis imminuisse. Ne ita omnia tribuni potestatis suæ implerent, ut nullum publicum consilium sinerent esse. Ita demum liberam civitatem fore, ita æquatas leges, si sua
 11 quisque iura ordo, suam maiestatem teneat. In eandem sententiam multa et a ceteris senioribus patrum quum essent dicta, omnes tribus eam rogationem acceperunt. Tum primum sine auctoritate senatus populi iussu triumphatum est.

64 Hæc victoria tribunorum plebisque prope in haud salubrem luxuriam vertit, conspiratione inter tribunos facta, ut iidem tribuni reficerentur et, quo sua minus cupiditas emineret, 2 consulibus quoque continuarent magistratum. Consensum patrum causabantur, quo per contumeliam consulum iura plebis 3 labefacta essent. Quid futurum nondum firmatis legibus, si novos tribunos per factionis suæ consules adorti essent? non enim semper Valerios Horatiosque consules fore, qui libertati 4 plebis suas opes postferrent. Forte quadam utili ad tempus, ut comitiis præesset, potissimum M. Duillio sorte evenit, viro prudenti et ex continuatione magistratus invidiam imminuentem 5 cernenti. Qui quum ex veteribus tribunis negaret ullius se rationem habiturum, pugnarentque collegæ, ut liberis tribus in suffragium mitteret aut concederet sortem comitiorum collegis, habituris e lege potius comitia quam ex voluntate patrum, 6 iniecta contentione, Duillius, consules ad subsellia accitos quum interrogasset, quid de comitiis consularibus in animo haberent, respondissentque, se novos consules creaturos, auctores populares sententiæ haud popularis nactus in contionem

cum iis processit. Ubi quum consules producti ad populum 7 interrogatique, si eos populus Romanus, memor libertatis per illos receptæ domi, memor militiæ rerumque gestarum, consules iterum faceret, quidnam facturi essent, nihil sententiæ suæ mutassent, collaudatis consulibus, quod perseverarent ad 8 ultimum dissimiles decemvirorum esse, comitia habuit; et quinque tribunis plebi creatis, quum præ studiis aperte petentium novem tribunorum alii candidati tribus non explerent, consilium dimisit, nec deinde comitiorum causa habuit. Satisfactum legi aiebat, quæ, numero nusquam præfinito, tribuni modo ut relinquerentur, sanciret et ab iis, qui creati essent, cooptari collegas iuberet; recitabatque rogationis carmen, in 10 quo esset: „Tribunos plebei decem rogabo; si qui vos minus hodie decem tribunos plebei feceritis, tum uti, quos sibi collegas cooptassint, ut illi legitimi eadem lege tribuni plebei sint ut illi, quos hodie tribunos plebei feceritis“. Duillius 11 quum ad ultimum perseverasset, negando quindecim tribunos plebei rem publicam habere posse, victa collegarum cupiditate, pariter patribus plebei que acceptus magistratu abiit.

Novi tribuni plebis in cooptandis collegis patrum voluntatem foverunt; duos etiam patricios consularesque, Sp. 56 Tarpeium et A. Aternium, cooptavere. Consules creati Sp. 2 Herminius, T. Verginius Cælimontanus, nihil magnopere A. u. c. 306. A. Ch. 448. ad patrum aut plebis causam inclinati, otium domi ac foris habuere. L. Trebonius tribunus plebis, infestus patribus, quod 3 se ab iis in cooptandis tribunis fraude captum proditumque a collegis aiebat, rogationem tulit, ut, qui plebem Romanam 4 tribunos plebi rogaret, is usque eo rogaret, dum decem tribunos plebi faceret; insectandisque patribus, unde Aspero etiam inditum est cognomen, tribunatum gessit.

Inde M. Geganius Macerinus et C. Iulius consules facti 5 contentiones tribunorum adversus nobilium iuventutem ortas, A. u. c. 307. A. Ch. 447. sine insectatione potestatis eius conservata maiestate patrum, sedavere. Plebem, decreto ad bellum Volscorum et Æquorum 6 delectu, sustinendo rem ab seditionibus continuere, urbano

otio foris omnia tranquilla esse affirmantes, per discordias
 7 civiles externos tollere animos. Cura pacis concordiae quo-
 que intestinæ causâ fuit. Sed alter semper ordo gravis alte-
 rius modestiæ erat; quiescenti plebi ab iunioribus patrum
 8 iniuriæ fieri cœptæ. Ubi tribuni auxilio humilioribus essent,
 in primis parum proderat; deinde ne ipsi quidem inviolati
 erant, utique postremis mensibus, quum et per coitiones po-
 tentiorum iniuriâ fieret et vis potestatis omnis aliquanto po-
 9 steriore anni parte languidior ferme esset. Iamque plebs ita
 in tribunatu ponere aliqui spei, si similes Icilio tribunos
 10 haberet: nomina tantum se biennio habuisse. Seniores contra
 patrum ut nimis feroces suos credere iuvenes esse, ita malle,
 si modus excedendus esset, suis quam adversariis superesse
 11 animos. Adeo moderatio tuendæ libertatis, dum æquari velle
 simulando ita se quisque extollit, ut deprimat alium, in dif-
 ficili est, cavendoque, ne metuant, homines metuendos ultro
 se efficiunt, et iniuriam ab nobis repulsam, tanquam aut facere
 aut pati necesse sit, iniungimus aliis.

66

A. u. c. 308.
A. Ch. 446.

T. Quinctius Capitolinus quartum et Agrippa Furius
 consules inde facti nec seditionem domi nec foris bellum
 2 acceperunt; sed imminabat utrumque. Iam non ultra dis-
 cordia civium reprimi poterat, et tribunis et plebe incitata
 in patres, quum dies alicui nobilium dicta novis semper cer-
 3 taminibus contiones turbaret. Ad quarum primum strepitum
 velut signo accepto, arma cepere Æqui ac Volsci, simul
 quod persuaserant iis duces, cupidi prædarum, biennio ante
 delectum indictum haberi non potuisse, abquente iam plebe
 4 imperium: eo adversus se non esse missos exercitus. Dis-
 solvi licentia militandi morem, nec pro communi iam patria
 Romam esse. Quicquid irarum simultatumque cum externis
 fuerit, in ipsos verti. Occæcatos lupos intestina rabie op-
 5 primendi occasionem esse. Coniunctis exercitibus Latinum
 primum agrum perpopulati sunt; deinde postquam ibi nemo
 vindex occurrebat, tum vero, exsultantibus belli auctoribus, ad
 mœnia ipsa Romæ populabundi regione portæ Esquilinæ

accessere, vastationem agrorum per contumeliam urbi osten-
 tantes. Unde postquam inulti, prædam præ se agentes, retro 6
 ad Corbionem agmine iere, Quinctius consul ad contionem
 populum vocavit. Ibi in hanc sententiam locutum accipio. 67
 „Etsi mihi nullius noxæ conscius, Quirites, sum, tamen cum
 pudore summo in contionem vestram processi. Hoc vos
 scire, hoc posteris memoriæ traditum iri, Æquos et Volscos,
 vix Hernicis modo pares, T. Quinctio quartum consule ad
 inœnia urbis Romæ impune armatos venisse! Hanc ego 2
 ignominiam, quanquam iam diu ita vivitur, is status rerum
 est, ut nihil boni divinet animus, si huic potissimum imminere
 anno scissem, vel exilio vel morte, si alia fuga honoris non
 esset, vitassem. Ergo si viri arma illa habuissent, quæ in 3
 portis fuere nostris, capi Roma me consule potuit? Satis
 honorum, satis superque vitæ erat; mori consulem tertium
 oportuit. Quem tandem ignavissimi hostium contempsere? 4
 nos consules an vos Quirites? Si culpa in nobis est, auferte
 imperium indignis et, si id parum est, insuper pœnas ex-
 petite; si in vobis, nemo deorum nec hominum sit, qui vestra 5
 puniat peccata, Quirites; vosmet tantum eorum pœniteat. Non
 illi vestram ignominiam contempsere, nec suæ virtuti confisi
 sunt; quippe toties fusi fugatique, castris exuti, agro multati,
 sub iugum missi et se et vos novere; discordia ordinum et 6
 venenum urbis huius, patrum ac plebis certamina, dum nec
 nobis imperii nec vobis libertatis est modus, dum tædet vos
 patriciorum, nos plebeiorum magistratum, sustulere illis ani-
 mos. Pro deum fidem, quid vobis vultis? Tribunos plebis 7
 concupistis; concordiae causa concessimus. Decemviros desi-
 derastis; creati passi sumus. Decemvirorum vos pertæsum
 est; coegimus abire magistratu. Manente in eosdem privatos 8
 ira vestra, mori atque exulare nobilissimos viros, honoratis-
 simosque passi sumus. Tribunos plebis creare iterum volui- 9
 stis; creastis. Consules facere vestrarum partium; etsi patri-
 bus videbamus iniquos, patricium quoque magistratum plebi
 donum fieri vidimus. Auxilium tribuniciū, provocationem

ad populum, scita plebis iniuncta patribus, sub titulo æquan-
 10 darum legum nostra iura oppressa tulimus et ferimus. Qui
 finis erit discordiarum? ecquando unam urbem habere, ecquando
 communem hanc esse patriam licebit? Victi nos æquiore
 animo quiescimus quam vos victores. Satisne est, nobis vos
 11 metuendos esse? Adversus nos Aventinum capitur, adversus
 nos sacer occupatur mons. Esquilias¹⁾ quidem ab hoste
 prope captas et scandentem in aggerem Volscum hostem nemo
 68 summovit. In nos viri, in nos armati estis. Agite dum, ubi
 hic curiam circumsederitis et forum infestum feceritis et carce-
 2 rem impleveritis principibus, iisdem istis ferocibus animis
 egredimini extra portam Esquilinam, aut, si ne hoc quidem
 audetis, ex muris visite agros vestros ferro ignique vastatos,
 3 prædam abigi, fumare incensa passim tecta. At enim com-
 munis res per hæc loco est peiore: ager uritur, urbs obsidetur,
 belli gloria penes hostes est. Quid tandem? privatæ res vestræ
 quo statu sunt? Iam unicuique ex agris sua damna nuntia-
 4 buntur. Quid est tandem domi, unde ea expleatis? Tribuni
 vobis amissa reddent ac restituent? Vocis verborumque
 quantum voletis, ingerent, et criminum in principes et legum
 aliarum super alias et contionum; sed ex illis contionibus
 nunquam vestrum quisquam re, fortuna domum auctior rediit.
 5 Ecquis retulit aliquid ad coniugem ac liberos præter odia,
 offensiones, simultates publicas privatasque? a quibus semper
 non vestra virtute innocentiaque, sed auxilio alieno tuti sitis.
 6 At hercules, quum stipendia nobis consulibus, non tribunis
 ducibus et in castris, non in foro faciebatis et in acie vestrum
 clamorem hostes, non in contione patres Romani horrebant,
 præda parta, agro ex hoste capto, pleni fortunarum gloriæque
 simul publicæ, simul privatæ, triumphantes domum ad penates
 redibatis; nunc oneratum vestris fortune hostem abire sinitis.
 7 Hærete affixi contionibus et in foro vivite; sequitur vos

¹⁾ Fortasse scribendum: Esquilix quidem ab h. p. captæ sunt
 aut Esquilias quidem vidimus ab h. p. captas, et sc.

necessitas militandi, quam fugitis. Grave erat in Æquos et
 Volscos proficisci; ante portas est bellum; si inde non pellitur,
 iam intra mœnia erit et arcem et Capitolium scandet et in
 domos vestras vos persequetur. Biennio ante senatus delectum 8
 haberi et educi exercitum in Algidum iussit; sedemus desides
 domi, mulierum ritu inter nos altercantes, præsentis pace læti
 nec cernentes, ex otio illo brevi multiplex bellum rediturum.
 His ego gratiora dictu alia esse scio; sed me vera pro gratis 9
 loqui, etsi meum ingenium non moneret, necessitas cogit.
 Vellem equidem vobis placere, Quirites; sed multo malo vos
 salvos esse, qualicunque erga me animo futuri estis. Natura 10
 hoc ita comparatum est, ut, qui apud multitudinem sua causa
 loquitur, gravior eo sit, cuius mens nihil præter publicum
 commodum videt; nisi forte assentatores publicos, plebicolas
 istos, qui vos nec in armis nec in otio esse sinunt, vestra vos
 causa incitare et stimulare putatis. Concitati aut honori aut 11
 quæstui illis estis; et quia in concordia ordinum nullos se
 usquam esse vident, malæ rei se quam nullius, turbarum ac
 seditionum duces esse volunt. Quarum rerum si vos tædium 12
 tandem capere potest et patrum vestrosque antiquos mores
 vultis pro his novis sumere, nulla supplicia recuso, nisi paucis 13
 diebus hos populatores agrorum nostrorum fusos fugatosque
 castris exuero et a portis nostris mœnibusque ad illorum
 urbes hunc belli terrorem, quo nunc vos attoniti estis, trans-
 tulero.

Raro alias tribuni popularis oratio acceptior plebi quam 69
 tunc severissimi consulis fuit. Iuventus quoque, quæ inter tales 2
 metus detrectationem militiæ telum acerrimum adversus patres
 habere solita erat, arma et bellum spectabat. Et agrestium
 fuga spoliati in agris et vulnerati, fœdiora iis, quæ subiicie-
 bantur oculis, nuntiantes, totam urbem ira implevere. In 3
 senatum ubi ventum est, ibi vero in Quinctium omnes versi
 ut unum vindicem maiestatis Romanæ intueri, et primores
 patrum dignam dicere contionem imperio consulari, dignam tot
 consulatibus ante actis, dignam vita omni, plena honorum sæpe

4 gestorum, sæpius meritorum. Alios consules aut per proditio-
nem dignitatis patrum plebi adulatos aut acerbe tuendo iura
ordinis asperiores domando multitudinem fecisse; T. Quinctium
orationem memorem maiestatis patrum concordiaeque ordinum
5 et temporum imprimis habuisse. Orare eum collegamque, ut
capessarent rem publicam; orare tribunos, ut uno animo cum
consulibus bellum ab urbe ac mœnibus propulsari vellent,
plebemque obedientem in re tam trepida patribus præberent;
appellare tribunos communem patriam auxiliumque eorum
6 implorare vastatis agris, urbe prope oppugnata. Consensu
omnium delectus decernitur habeturque. Quum consules in
contione pronuntiassent, tempus non esse causas cognoscendi;
omnes iuniores postero die prima luce in campo Martio ad-
7 essent; cognoscendis causis eorum, qui nomina non dedissent,
bello perfecto se daturos tempus; pro desertore futurum, cuius
non probassent causam, omnis iuventus affuit postero die.
8 Cohortes sibi quæque centuriones legerunt; bini senatores
singulis cohortibus præpositi. Hæc omnia adeo mature per-
fecta accepimus, ut signa eo ipso die a quæstoribus ex ærario
prompta delataque in campum quarta diei hora mota ex campo
sint, exercitusque novus, paucis cohortibus veterum militum
9 voluntate sequentibus, manserit ad decimum lapidem. Inse-
quens dies hostem in conspectum dedit, castraque ad Corbionem
10 castris sunt coniuncta. Tertio die, quum ira Romanos, illos,
quum toties rebellassent, conscientia culpæ ac desperatio irri-
taret, mora dimicandi nulla est facta.

70 In exercitu Romano quum duo consules essent potestate
pari, quod saluberrimum in administratione magnarum rerum
est, summa imperii, concedente Agrippa, penes collegam erat;
et prælatus ille facilitati summittentis se comiter respondebat
communicando consilia laudesque et æquando imparem sibi.
2 In acie Quinctius dextrum cornu, Agrippa sinistrum tenuit;
Sp. Postumio Albo legato datur media acies tuenda; legatum
3 alterum P. Sulpicium equitibus præficiunt. Pedites ab dextro
cornu egregie pugnare, haud segniter resistentibus Volscis.

P. Sulpicius per mediam hostium aciem cum equitatu perrupit. 4
Unde quum eadem reverti posset ad suos, priusquam hostis
turbatos ordines reficeret, terga impugnare hostium satius visum
est; momentoque temporis, in aversam incursando aciem,
ancipiti terrore dissipasset hostes, ni suo proprio eum prælio
equites Volscorum et Æquorum exceptum aliquamdiu tenuissent.
Ibi vero Sulpicius negare cunctandi tempus esse, circumventos 5
interclusosque ab suis vociferans, ni equestre prælium connixi
omni vi perficerent; nec fugare equitem integrum satis esse; 6
conficerent equos virosque, ne quis reveheretur inde ad prælium
aut integraret pugnam; non posse illos resistere sibi, quibus
conferta peditum acies cessisset. Haud surdis auribus dicta. 7
Impressione una totum equitatum fudere, magnam vim ex equis
præcipitare, ipsos equosque spiculis confodere. Is finis pugnae
equestris fuit. Tunc adorti peditum aciem, nuntios ad consules 8
rei gestæ mittunt, ubi iam inclinabatur hostium acies. Nuntius
deinde et vincentibus Romanis animos auxit et referentes gradum
perculit Æquos. In media primum acie vinci cœpti, qua 9
permixtus equitatus turbaverat ordines; sinistrum deinde cornu 10
ab Quinctio consule pelli cœptum; in dextro plurimum laboris
fuit. Ibi Agrippa, ætate viribusque ferox, quum omni parte
pugnae melius rem geri quam apud se videret, arrepta signa
ab signiferis ipse inferre, quædam iacere etiam in confertos
hostes cœpit; cuius ignominiae metu concitati milites invasere 11
hostem. Ita æquata ex omni parte victoria est. Nuntius
tum a Quinctio venit, victorem iam se imminere hostium
castris; nolle irrumpere, antequam sciat debellatum et in sinistro
cornu esse: si iam fudisset hostes, conferret ad se signa, ut 12
simul omnis exercitus præda potiretur. Victor Agrippa cum 13
mutua gratulatione ad victorem collegam castraque hostium
venit. Ibi paucis defendentibus momentoque fuis, sine certa-
mine in munitiones irrumpunt, prædaque ingenti compotem
exercitum, suis etiam rebus recuperatis, quæ populatione
agrorum amissæ erant, reducunt. Triumphum nec ipsos postu- 14
lasse nec delatum iis ab senatu accipio, nec traditur causa

15 spreti aut non sperati honoris. Ego quantum in tanto intervallo temporum coniicio, quum Valerio atque Horatio consulibus, qui præter Volscos et Æquos Sabini etiam belli perfecti gloriam pepererant, negatus ab senatu triumphus esset, verecundiæ fuit pro parte dimidia rerum consulibus petere triumphum, ne, etiamsi impetrassent, magis hominum ratio quam meritorum habita videretur.

71 Victoriâ honestam ex hostibus partem turpe domi de
2 finibus sociorum iudicium populi deformavit. Aricini atque Ardeates de ambiguo agro quum sæpe bello certassent, multis in vicem cladibus fessi iudicem populum Romanum cepere.
3 Quum ad causam orandam venissent, concilio populi a magistratibus dato, magna contentione actum. Iamque editis testibus, quum tribus vocari et populum inire suffragium oporteret, consurgit P. Scaptius de plebe, magno natu, et „Si licet“ inquit, „consules, de re publica dicere, errare ego populum in
4 hac causa non patiar“. Quum ut vanum eum negarent consules audiendum esse vociferantemque, prodi publicam causam,
5 summo iussissent, tribunos appellat. Tribuni, ut fere semper reguntur a multitudine magis quam regunt, dedere
6 cupidæ audiendi plebi, ut, quæ vellet, Scaptius diceret. Ibi inquit, annum se tertium et octogesimum agere, et in eo agro, de quo agitur, militasse, non iuvenem, vicesima iam stipendia merentem, quum ad Coriolos sit bellatum. Eo rem se vetu-
7 state oblitteratam, ceterum suæ memoriæ infixam afferre, agrum, de quo ambigitur, finium Coriolanorum fuisse, captisque Coriolis iure belli publicum populi Romani factum. Mirari se, quonam ore Ardeates Aricinique, cuius agri ius nunquam usurpaverint incolumi Coriolana re, eum se a populo Romano, quem pro
8 domino iudicem fecerint, intercepturos sperent. Sibi exiguum vitæ tempus superesse; non potuisse se tamen inducere in animum, quin, quem agrum miles pro parte virili manu cepisset, eum senex quoque voce, qua una posset, vindicaret. Magno-
72 pere se suadere populo, ne inutili pudore suam ipse causam damnaret. Consules quum Scaptium non silentio modo, sed

cum assensu etiam audiri animadvertissent, deos hominesque testantes, flagitium ingens fieri, patrum primores arcessunt. Cum iis circumire tribus, orare, ne pessimum facinus peiore 2 exemplo admitterent iudices in suam rem litem vertendo, quum præsertim, etiamsi fas sit curam emolumenti sui iudici esse, nequaquam tantum agro intercipiendo acquiratur, quantum amittatur alienandis iniuria sociorum animis. Nam famæ quidem 3 ac fidei damna maiora esse, quam quæ æstimari possent: hoc legatos referre domum, hoc vulgari, hoc socios audire, hoc hostes, quo cum dolore hos, quo cum gaudio illos? Scaptione 4 hoc, contionali seni, assignaturos putarent finitimos populos? Clarum hac fore imagine Scaptium; sed populum Romanum quadruplatoris et interceptoris litis alienæ personam laturum. Quem enim hoc privatorum rei iudicem fecisse, ut sibi controver- 5 siosam adiudicaret rem? Scaptium ipsum id quidem, etsi præmortui iam sit pudoris, non facturum. Hæc consules, hæc 6 patres vociferantur; sed plus cupiditas et auctor cupiditatis Scaptius valet. Vocatæ tribus iudicaverunt, agrum publicum populi Romani esse. Nec abnuitor ita fuisse, si ad iudices 7 alios itum foret; nunc haud sane quicquam bono causæ levatur dedecus iudicii; idque non Aricinis Ardeatibusque quam patribus Romanis foedius atque acerbius visum. Reliquum anni quietum ab urbanis motibus et ab externis mansit.

LIBER IV.

A. u. c. 309. **H**os secuti M. Genucius et C. Curtius consules. Fuit annus
A. Ch. 445. domi forisque infestus. Nam anni principio et de connubio
patrum et plebis C. Canuleius tribunus plebis rogationem
2 promulgavit, qua contaminari sanguinem suum patres con-
fundique iura gentium rebantur, et mentio primo sensim illata
a tribunis, ut alterum ex plebe consulem liceret fieri, eo pro-
cessit deinde, ut rogationem novem tribuni promulgarent, ut
3 consules faciendi. Id vero si fieret, non vulgari modo cum
inimicis, sed prorsus auferri a primoribus ad plebem summum
4 imperium credebant. Læti ergo audiere patres, Ardeatium
populum ob iniuriam agri abiudicati descisse, et Veientes
depopulatos extrema agri Romani, et Volscos Æquosque ob
communitam Verruginem fremere; adeo vel infelix bellum
5 ignominiosæ paci præferebant. His itaque in maius etiam
acceptis, ut inter strepitum tot bellorum conticiscerent actiones
tribunicia, delectus haberi, bellum armaque vi summa appa-
rari iubent, si quo intentius possit, quam T. Quinctio consule
apparatum sit.
6 Tum C. Canuleius, pauca in senatu vociferatus, nequic-
quam territando consules avertere plebem a cura novarum
legum; nunquam eos se vivo delectum habituros, antequam
ea, quæ promulgata ab se collegisque essent, plebes scivisset,
2 confestim ad contionem advocavit. Eodem tempore et
consules senatum in tribunal et tribunus populum in con-

sules incitabat. Negabant consules, iam ultra ferri posse
furores tribunicios; ventum iam ad finem esse; domi plus
belli concitari quam foris. Id adeo non plebis quam patrum
neque tribunorum magis quam consulum culpa accidere.
Cuius rei præmium sit in civitate, eam maximis semper auc- 2
tibus crescere; sic pace bonos, sic bello fieri. Maximum Ro- 3
mæ præmium seditionum esse; id et singulis universisque
semper honori fuisse. Reminiscerentur, quam maiestatem 4
senatus ipsi a patribus accepissent, quam liberis tradituri
essent, et quemadmodum plebs gloriari posset, auctiorem ampli-
oremque se esse. Finem ergo non fieri, nec futuram, donec,
quam felices seditiones, tam honorati seditionum auctores
essent. Quas quantasque res C. Canuleium aggressum? Col- 5
luvionem gentium, perturbationem auspiorum publicorum
privatorumque afferre, ne quid sinceri, ne quid incontaminati
sit, ut, discrimine omni sublato, nec se quisquam nec suos no-
verit. Quam enim aliam vim connubia promiscua habere, 6
nisi ut ferarum prope ritu vulgentur concubitus plebis patrum-
que? ut, qui natus sit, ignoret, cuius sanguinis, quorum sacro-
rum sit; dimidius patrum sit, dimidius plebis, ne secum qui-
dem ipse concors. Parum id videri, quod omnia divina 7
humanaque turbentur; iam ad consulatum vulgi turbatores
accingi. Et primo, ut alter consul ex plebe fieret, id modo
sermonibus tentasse; nunc rogari, ut, seu ex patribus seu ex
plebe velit, populus consules creet. Et creaturos haud dubie
ex plebe seditiosissimum quemque; Canuleios igitur Iciliosque
consules fore. Ne id Iuppiter optimus maximus sineret, 8
regiæ maiestatis imperium eo recidere; et se millies morituros
potius, quam ut tantum dedecoris admitti patiantur. Certum 9
habere, maiores quoque, si divinassent, concedendo omnia non
mitiorem in se plebem, sed asperiores alia ex aliis iniquiora
postulando, quum prima impetrasset, futuram, primo quam- 10
libet dimicationem subituros fuisse potius, quam eas leges sibi
imponi paterentur. Quia tum concessum sit de tribunis, iterum
concessum esse. [Finem non fieri.] Non posse in eadem civitate 11

tribunos plebis et patres esse; aut hunc ordinem aut illum magistratum tollendum esse, potiusque sero quam nunquam obviam
 12 eundem audaciæ temeritatique. Illine ut impune primo discordias serentes concitent finitima bella, deinde adversus ea, quæ concitaverint, armari civitatem defendique prohibeant, et, quum hostes tantum non arcessierint, exercitus conscribi ad-
 13 versus hostes non patiantur, sed audeat Canuleius in senatu proloqui, se, nisi suas leges tanquam victoris patres accipiant, delectum haberi prohibiturum? Quid esse aliud quam minari, se proditurum patriam, oppugnari atque capi passurum? Quid eam vocem animorum, non plebi Romanæ, sed
 14 Volscis et Æquis et Veientibus allaturam? Nonne Canuleio duce se speraturos Capitolium atque arcem scandere posse? Ni patribus tribuni cum iure ac maiestate adempta animos etiam eripuerint, consules paratos esse duces prius adversus scelus civium quam adversus hostium arma.

3 Quum maxime hæc in senatu agerentur, Canuleius pro
 2 legibus suis et adversus consules ita disseruit: „Quantopere vos, Quirites, contemnerent patres, quam indignos ducerent, qui una secum urbe intra eadem mœnia viveretis, sæpe equidem et ante videor animadvertisse, nunc tamen maxime, quod
 3 adeo atroces in has rogationes nostras coorti sunt, quibus quid aliud quam admonemus, cives nos eorum esse et, si non
 4 easdem opes habere, eandem tamen patriam incolere? Altera connubium petimus, quod finitimis externisque dari solet; nos quidem civitatem, quæ plus quam connubium est, hostibus etiam
 5 victis dedimus; altera nihil novi ferimus, sed id, quod populi est, repetimus atque usurpamus, ut, quibus velit, populus Romanus
 6 honores mandet. Quid tandem est, cur cælum ac terras misceant, cur in me impetus modo pæne in senatu sit factus, negent se manibus temperaturos, violaturosque denuntient sacrosanctam
 7 potestatem? Si populo Romano liberum suffragium datur, ut, quibus velit, consulatum mandet, et non præceditur spes plebeio quoque, si dignus summo honore erit, apiscendi summi honoris, stare urbs hæc non poterit? de imperio actum est?

et perinde hoc valet, plebeiusne consul fiat, tanquam servum aut libertinum aliquis consulem futurum dicat? Ecquid sentitis, in quanto contemptu vivatis? Lucis vobis huius partem, si liceat, adimant; quod spiratis, quod vocem mittitis, quod formas hominum habetis, indignantur. Quin etiam; si diis placet, nefas aiunt esse, consulem plebeium fieri. Obsecro vos, si non ad fastos, non ad commentarios pontificum admittimur, ne ea quidem scimus, quæ omnes peregrini etiam sciunt, consules in locum regum successisse nec aut iuris aut maiestatis quicquam habere, quod non in regibus ante fuerit? En unquam creditis fando auditum esse, Numam Pompilium, 10 non modo non patricium, sed ne civem quidem Romanum, ex Sabino agro accitum, populi iussu, patribus auctoribus Romæ regnasse? L. deinde Tarquinius, non Romanæ modo, sed ne 11 Italicæ quidem gentis, Demarati Corinthii filium, incolam a Tarquiniis, vivis liberis Anci, regem factum? Ser. Tullium 12 post hunc, captiva Corniculana natum, patre nullo, matre serva, ingenio, virtute regnum tenuisse? Quid enim de T. Tatius Sabino dicam, quem ipse Romulus, parens urbis, in societatem regni accepit? Ergo dum nullum fastiditur genus, 13 in quo eniteret virtus, crevit imperium Romanum. Pæniteat nunc vos plebei consulis, quum maiores nostri advenas reges non fastidierint, et ne regibus quidem exactis clausa urbs fuerit peregrinæ virtuti? Claudiam certe gentem post reges 14 exactos ex Sabinis non in civitatem modo accepimus, sed etiam in patriciorum numerum. Ex peregrinone patricius, 15 deinde consul fiat; civis Romanus si sit ex plebe, præcisa consulatus spes erit? Utrum tandem non credimus fieri posse, 16 ut vir fortis ac strenuus, pace belloque bonus, ex plebe sit, Numæ, L. Tarquinio, Ser. Tullio similis, an, ne si sit quidem, ad 17 gubernacula rei publicæ accedere eum patiemur, potiusque decemviris, tæterrimis mortalium, qui tamen omnes ex patribus erant, quam optimis regum, novis hominibus, similes consules sumus habituri? At enim nemo post reges exactos de plebe consul fuit. Quid postea? Nullane res nova institui debet? et quod 4

nondum est factum (multa enim nondum sunt facta in novo
 2 populo), ea, ne si utilia quidem sint, fieri oportet? Pontifices,
 augures Romulo regnante nulli erant; a Numa Pompilio
 creati sunt. Census in civitate et descriptio centuriarum
 3 classiumque non erat; ab Ser. Tullio est facta. Consules
 nunquam fuerant; regibus exactis creati sunt. Dictatoris
 nec imperium nec nomen fuerat; apud patres esse coepit.
 Tribuni plebi, aediles, quaestores nulli erant; institutum est, ut
 fierent. Decemviros legibus scribendis intra decem hos annos
 4 et creavimus et e re publica sustulimus. Quis dubitat, quin,
 in aeternum urbe condita, in immensum crescente, nova im-
 5 peria, sacerdotia, iura gentium hominumque instituantur? Hoc
 ipsum, ne connubium patribus cum plebe esset, non decemviri
 tulerunt paucis his annis pessimo [exemplo] publico, cum
 summa iniuria plebis? An esse ulla maior aut insignior
 contumelia potest, quam partem civitatis velut contaminatam
 6 indignam connubio haberi? Quid est aliud quam exsilium
 intra eadem mœnia, quam relegationem pati? Ne affinitatibus,
 ne propinquitatibus immisceamur, cavent, ne societur sanguis.
 7 Quid? hoc si polluit nobilitatem istam vestram, quam pleri-
 que oriundi ex Albanis et Sabinis non genere nec sanguine,
 sed per cooptationem in patres habetis, aut ab regibus lecti
 aut post reges exactos iussu populi, sinceram servare privatis
 consiliis non poteratis, nec ducendo ex plebe neque vestras
 8 filias sororesque enubere sinendo e patribus? Nemo plebeius
 patriciae virgini vim afferret; patriciorum ista libido est; nemo
 invitum pactionem nuptialem quemquam facere coegisset.
 9 Verum enimvero lege id prohiberi et connubium tolli patrum
 ac plebis, id demum contumeliosum plebi est. Cur enim non
 10 fertis, ne sit connubium divitibus ac pauperibus? Quod pri-
 vatorum consiliorum ubique semper fuit, ut, in quam cuique
 feminae convenisset domum, nuberet, ex qua pactus esset vir
 domo, in matrimonium duceret, id vos sub legis superbissimae
 vincula coniicitis, qua dirimatis societatem civilem duasque
 11 ex una civitates faciatis. Cur non sancitis, ne vicinus patricio

sit plebeius, ne eodem itinere eat, ne idem convivium ineat,
 ne in foro eodem consistat? Quid enim in re est aliud, si
 plebeiam patricius duxerit, si patriciam plebeius? Quid iuris
 tandem mutatur? Nempe patrem sequuntur liberi. Nec, quod 12
 nos ex connubio vestro petamus, quicquam est, praeterquam
 ut hominum, ut civium numero simus, nec vos, nisi in con-
 tumeliam ignominiamque nostram certare iuvat, quod conten-
 datis, quicquam est. Denique utrum tandem populi Romani 5
 an vestrum summum imperium est? Regibus exactis utrum
 vobis dominatio an omnibus aequa libertas parta est? Oportet 2
 licere populo Romano, si velit, iubere legem, an, ut quæque
 rogatio promulgata erit, vos delectum pro poena decernetis,
 et, simul ego tribunus vocare tribus in suffragium coepero, tu
 statim consul sacramento iuniores adiges et in castra educes,
 et minaberis plebi, minaberis tribuno? Quid, si non, quantum 3
 istae minae adversus plebis consensum valerent, bis iam experti
 essetis? Scilicet, quia nobis consultum volebatis, certamine absti-
 nuistis. An ideo non est dimicatum, quod, quæ pars firmior,
 eadem modestior fuit? Nec nunc erit certamen, Quirites; ani- 4
 mos vestros illi tentabunt semper, vires non experientur.
 Itaque ad bella ista, seu falsa seu vera sunt, consules, parata 5
 vobis plebes est, si connubiis redditis unam hanc civitatem
 tandem facitis; si coalescere, si iungi miscerique vobis pri-
 vatis necessitudinibus possunt; si spes, si aditus ad honores
 viris strenuis et fortibus datur; si in consortio, si in societate
 rei publicae esse, si, quod æquæ libertatis est, in vicem annuis
 magistratibus parere atque imperitare licet. Si hæc impedit 6
 aliquis, ferte sermonibus et multiplicata fama bella; nemo est
 nomen daturus, nemo arma capturus, nemo dimicaturus pro
 superbis dominis, cum quibus nec in re publica honorum nec
 in privata connubii societas est.

Quum in contionem et consules processissent et res a 6
 perpetuis orationibus in altercationem vertisset, interroganti
 tribuno, cur plebeium consulem fieri non oporteret, ut for- 2
 tasse vero, sic parum utiliter in præsens certamen¹⁾ respondit,

¹⁾ Excidit nomen alterius consulis.

quod nemo plebeius auspicia haberet, ideoque decemviros
 connubium diremissem, ne incerta prole auspicia turbarentur.
 3 Plebes ad id maxime indignatione exarsit, quod auspicari,
 tanquam invisi diis immortalibus, negarentur posse; nec ante
 finis contentionum fuit, quum et tribunum acerrimum auctorem
 plebes nacta esset et ipsa cum eo pertinacia certaret, quam
 4 victi tandem patres, ut de connubio ferretur, concessere, ita
 maxime rationem contentionem de plebeiis consulibus tribunos aut
 totam deposituros aut post bellum dilaturos esse, contentam-
 que interim connubio plebem paratam delectui fore.
 5 Quum Canuleius victoria de patribus et plebis favore
 ingens esset, accensi alii tribuni ad certamen pro rogatione
 sua summa vi pugnant et, crescente in dies fama belli, delec-
 6 tum impediunt. Consules, quum per senatum, intercedentibus
 tribunis, nihil agi posset, concilia principum domi habebant.
 Apparebat, aut hostibus aut civibus de victoria concedendum
 7 esse. Soli ex consularibus Valerius atque Horatius non inter-
 erant conciliis. C. Claudii sententia consules armabat in
 tribunos, Quinctiorum, Cincinnatique et Capitolini, sententiæ
 abhorrebant a cæde violandisque, quos fœdere icto cum plebe
 8 sacrosanctos acceperant. Per hæc consilia eo deducta est
 res, ut tribunos militum consulari potestate promiscue ex pa-
 tribus ac plebe creari sinerent, de consulibus creandis nihil
 9 mutaretur; eoque contenti tribuni, contenta plebs fuit. Co-
 mitia tribunis consulari potestate tribus creandis indicuntur.
 Quibus indictis, extemplo, quicumque aliquid seditiose dixerat
 aut fecerat unquam, maxime tribunicii, et prensare homines
 10 et concursare toto foro candidati cœpere, ut patricios de-
 speratio primo irritata plebe apiscendi honoris, deinde indig-
 natio, si cum his gerendus esset honos, deterreret. Postremo
 coacti tamen a primoribus petiere, ne cessasse possessione rei
 11 publicæ viderentur. Eventus eorum comitiorum docuit, alios
 animos in contentione libertatis dignitatisque, alios secundum
 deposita certamina incorrupto iudicio esse; tribunos enim
 omnes patricios creavit populus, contentus eo, quod ratio

habita plebeiorum esset. Hanc modestiam æquitatemque et 12
 altitudinem animi ubi nunc in uno inveneris, quæ tum populi
 universi fuit?

Anno trecentesimo decimo, quam urbs Roma condita 7
 erat, primum tribuni militum pro consulibus magistratum A. u. c. 310.
 ineunt, A. Sempronius Atratinus, L. Atilius, T. Clælius, quo- A. Ch. 444
 rum in magistratu concordia domi pacem etiam foris præ-
 buit. Sunt, qui propter adiectum Æquorum Volscorumque 2
 bello et Ardeatium defectioni Veiens bellum, quia duo con-
 sules obire tot simul bella nequirent, tribunos militum tres
 creatos dicant, sine mentione promulgatæ legis de consulibus
 creandis ex plebe, et imperio et insignibus consularibus usos.
 Non tamen pro firmato iam stetit magistratus eius ius, quia 3
 tertio mense, quam inierunt, augurum decreto, perinde ac
 vitio creati, honore abiere, quod C. Curtius, qui comitiis
 eorum præfuerat, parum recte tabernaculum cepisset.

Legati ab Ardeatibus Romam venerunt, ita de iniuria que- 4
 rentes, ut, si demeratur ea, in fœdere atque amicitia mansu-
 ros restituto agro appareret. Ab senatu responsum est, 5
 iudicium populi rescindi ab senatu non posse, præterquam
 quod nullo nec exemplo nec iure fieret, concordie etiam ordi-
 num causa; si Ardeates sua tempora expectare velint 6
 arbitriumque senatui levandæ iniuriæ suæ permittant, fore, ut
 postmodo gaudeant, se iræ moderatos, sciantque, patribus
 æque curæ fuisse, ne qua iniuria in eos oreretur, ac ne orta
 diuturna esset. Ita legati, quum se rem integram relatu- 7
 ro dixissent, comiter dimissi.

Patricii, quum sine curuli magistratu res publica esset,
 coiere et interregem creavere. Contentio, consulesne an tri-
 buni militum crearentur, in interregno rem dies complures
 tenuit. Interrex ac senatus, consulum comitia, tribuni plebis 8
 et plebs, tribunorum militum ut habeantur, tendunt. Vicerunt
 patres, quia et plebs, patriciis seu hunc seu illum delatura
 honorem, frustra certare supersedit et principes plebis ea 9
 comitia malebant, quibus non haberetur ratio sua, quam qui-

bus ut indigni præterirentur. Tribuni quoque plebi certamen
 10 sine effectu in beneficio apud primores patrum reliquere. T.
 Quinctius Barbatus interrex consules creat L. Papirium Mu-
 gillanum, L. Sempronium Atratinum. His consulibus cum
 Ardeatibus fœdus renovatum est; idque monumenti est, con-
 sules eos illo anno fuisse, qui neque in annalibus priscis neque
 11 in libris magistratuum inveniuntur. Credo, quod tribuni mili-
 tum initio anni fuerunt, eo, perinde ac si totum annum in
 12 imperio fuerint, suffectos iis consules prætermisso. Nomina
 consulum horum Licinius Macer auctor est et in fœdere Ar-
 deatino et in linteis libris ad Monetæ inventa. Et foris, quum
 tot terrores a finitimis ostentati essent, et domi otium fuit.

8
 A. u. c. 311.
 A. Ch. 443. Hunc annum, seu tribunos modo seu tribunis suffectos
 consules quoque habuit, sequitur annus haud dubiis consulibus,

M. Geganio Macerino iterum, T. Quinctio Capitolino quintum.
 2 Idem hic annus censuræ initium fuit, rei a parva origine
 ortæ, quæ deinde tanto incremento aucta est, ut morum
 disciplinæque Romanæ penes eam regimen, in senatu equi-
 tumque centuriis decoris dedecorisque discrimen sub ditione
 eius magistratus, publicorum ius privatorumque locorum, vecti-
 3 galia populi Romani sub nutu atque arbitrio essent. Ortum
 autem initium est rei, quod in populo per multos annos in-
 censo neque differri census poterat neque consulibus, quum toti
 populorum bella imminerent, operæ erat id negotium agere.
 4 Mentio illata apud senatum est, rem operosam ac minime con-
 sulare suo proprio magistratu egere, cui scribarum ministe-
 rium custodiæque tabularum cura, cui arbitrium formulæ cen-
 5 sendi subiiceretur. Et patres quanquam rem parvam, tamen
 quo plures patricii magistratus in re publica essent, læti acce-
 pere, id, quod evenit, futurum, credo, etiam rati, ut mox opes
 eorum, qui præessent, ipsi honori ius maiestatemque adiicerent,
 6 et tribuni, id quod tunc erat, magis necessarii quam speciosi
 ministerii procurationem intuentes, ne in parvis quoque rebus
 7 incommode adversarentur, haud sane tetendere. Quum a
 primoribus civitatis apretus honor esset, Papirium Sempronium-

que, quorum de consulatu dubitatur, ut eo magistratu parum
 solidum consulatum explerent, censui agendo populus suffragiis
 præfecit. Censores ab re appellati sunt.

Dum hæc Romæ geruntur, legati ab Ardea veniunt, pro
 veterrima societate renovatoque fœdere recenti auxilium prope
 eversæ urbi implorantes. Frui namque pace optimo consilio 2
 cum populo Romano servata per intestina arma non licuit;
 quorum causa atque initium traditur ex certamine factionum
 ortum, quæ fuerunt eruntque pluribus populis magis exitio 3
 quam bella externa, quam fames morbive, quæque alia in
 deum iras velut ultima publicorum malorum vertunt. Virgi- 4
 nem plebeii generis maxime forma notam petiere iuvenes,
 alter virgini genere par, tutoribus fretus, qui et ipsi eiusdem
 corporis erant, nobilis alter, nulla re præterquam forma captus.
 Adiuvabant eum optimatium studia, per quæ in domum quoque 5
 puellæ certamen partium penetravit. Nobilis superior iudicio
 matris esse, quæ quam splendidissimis nuptiis iungi puellam vole-
 bat; tutores in ea quoque re partium memores ad suum tendere.
 Quum res peragi intra parietes nequisset, ventum in ius est. 6
 Postulatu audito matris tutorumque, magistratus secundum
 parentis arbitrium dant ius nuptiarum. Sed vis potentior fuit; 7
 namque tutores, inter suæ partis homines de iniuria decreti
 palam in foro contionati, manu facta virginem ex domo matris
 rapiunt; adversus quos infestior coorta optimatium acies se- 8
 quitur accensum iniuria iuvenem. Fit proelium atrox. Pulsa
 plebs, nihil Romanæ plebi similis, armata ex urbe profecta,
 colle quodam capto, in agros optimatium cum ferro ignique
 excursions facit; urbem quoque, omni, etiam experte ante 9
 certaminis, multitudine opificum ad spem prædæ evocata, ob-
 sidere parat; nec ulla species cladesque belli abest, velut con- 10
 tacta civitate rabie duorum iuvenum funestas nuptias ex occasu
 patriæ petentium. Parum parti utrique domi armorum bellicæ 11
 est visum; optimates Romanos ad auxilium urbis obsessæ,
 plebs ad expugnandam secum Ardeam Volscos excivere. Priores 12
 Volsci duce Æquo Cluilio Ardeam venere et mœnibus hostium

13 vallum obiecere. Quod ubi Romam est nuntiatum, extemplo M. Geganius consul cum exercitu profectus tria millia passuum ab hoste locum castris cepit, præcipitique iam die curare corpora milites iubet. Quarta deinde vigilia signa profert; cœptumque opus adeo approperatum est, ut sole orto Volsci firmiore se munimento ab Romanis circumvallatos quam a se
 14 urbem viderent; et alia parte consul muro Ardeæ brachium iniunxerat, qua ex oppido sui commeare possent. Volscus imperator, qui ad eam diem non commeatu præparato, sed ex populatione agrorum rapto in diem frumento aluisset militem, postquam sæptus, Gallo repente inops omnium rerum erat, ad colloquium consule evocato, si solvendæ obsidionis causa venerit
 2 Romanus, abducturum se inde Volscos ait. Adversus ea consul, victis condiciones accipiendas esse, non ferendas, respondit, neque, ut venerint ad oppugnandos socios populi
 3 Romani suo arbitrio, ita abituros Volscos esse. Dedi imperatorem, arma poni iubet; fatentes victos se esse et imperio parere *dimissurum*; aliter tam abeuntibus quam manentibus se hostem infensum, victoriam potius ex Volscis quam pacem
 4 infidam Romam relaturum. Volsci exiguum spem in armis, alia undique abscisa, quum tentassent, præter cetera adversa loco quoque iniquo ad pugnam congressi, iniquiore ad fugam, quum ab omni parte cæderentur, ad preces a certamine versi, dedito imperatore traditisque armis sub iugum missi, cum
 5 singulis vestimentis ignominia cladisque pleni dimittuntur; et quum haud procul urbe Tusculo consedisent, vetere Tusculanorum odio inermes oppressi dederunt pœnas, vix nuntiis cædis
 6 relictis. Romanus Ardeæ turbatas seditione res, principibus eius motus securi percussis bonisque eorum in publicum Ardeatium redactis, composuit; demptamque iniuriam iudicii tanto beneficio populi Romani Ardeates credebant; senatui superesse aliquid ad delendum publicæ avaritiæ monumentum videbatur.
 7 Consul triumphans in urbem redit, Cluilio duce Volscorum ante currum ducto prælatisque spoliis, quibus dearmatum exercitum hostium sub iugum miserat.

Æquavit, quod haud facile est, Quinctius consul togatus 8 armati gloriam collegæ, quia concordia pacisque domesticæ curam, iura infimis summisque moderando, ita tenuit, ut eum et patres severum consulem et plebs satis comem crediderint. Et adversus tribunos auctoritate plura quam certamine tenuit; 9 quinque consulatus eodem tenore gesti vitæque omnis consulariter acta verendum pæne ipsum magis quam honorem faciebant. Eo tribunorum militarium nulla mentio his consulibus fuit; consules creant M. Fabium Vibulanum, Postumum Æbutium Cornicinem. Fabius et Æbutius consules, quo maiori
 11 gloria rerum domi forisque gestarum succedere se cernebant, 2 maxime autem memorabilem annum apud finitimos socios hostesque esse, quod Ardeatibus in re præcipiti tanta foret cura subventum, eo impensius, ut delerent prorsus ex animis 3 hominum infamiam iudicii, senatus consultum fecerunt, ut, quoniam civitas Ardeatium intestino tumultu redacta ad paucos esset, coloni eo præsidii causa adversus Volscos scriberentur. Hoc palam relatum in tabulas, ut plebem tribunosque falleret 4 iudicii rescindendi consilium initum; consenserant autem, ut, multo maiore parte Rutulorum colonorum quam Romanorum scripta, nec ager ullus divideretur nisi is, qui interceptus iudicio infami erat, nec ulli prius Romano ibi, quam omnibus Rutulis divisus esset, gleba ulla agri assignaretur. Sic ager 5 ad Ardeates rediit. Triumviri ad coloniam Ardeam deducendam creati Agrippa Menenius, T. Clælius Siculus, M. Æbutius Elva. Qui per minime popolare ministerium, agro assignando 6 sociis, quem populus Romanus suum iudicasset, quum plebem offendissent, ne primoribus quidem patrum satis accepti, quod nihil gratiæ cuiusquam dederant, vexationes, ad populum iam 7 die dicta ab tribunis, coloni adscripti remanendo in colonia, quam testem integritatis iustitiæque habebant, vitavere.

Pax domi forisque fuit et hoc et insequente anno, C. 12 Furio Pacilo et M. Papirio Crasso consulibus. Ludi ab decemviris per secessionem plebis a patribus ex senatus consulto voti eo anno facti sunt. Causa seditionum nequicquam a 3

A. u. c. 312.
A. Ch. 442.

A. u. c. 313.
A. Ch. 441.

4 Poetelio quæsitâ, qui, tribunus plebis iterum ea ipsa denuntiando factus, neque, ut de agris dividendis plebi referrent consules ad senatum, pervincere potuit, et, quum magno certamine obtinisset, ut consulerentur patres, consulum an tribunorum
5 placeret comitia haberi, consules creati iussi sunt; ludibrioque erant minæ tribuni denuntiantis se delectum impediturum, quum quietis finitimis neque bello neque belli apparatu opus esset.

6 Sequitur hanc tranquillitatem rerum annus, Proculo Geganio
A. u. c. 314. Maerino, L. Menenio Lanato consulibus, multiplici clade ac
A. Ch. 440. periculo insignis, seditionibus, fame, regno prope per largitionis dulcedinem in cervices accepto; unum afuit bellum externum;
7 quo si aggravatæ res essent, vix ope deorum omnium [re]sisti potuisset. Cœpere a fame mala, seu adversus annus frugibus fuit, seu dulcedine contionum et urbis deserto agrorum cultu; nam utrumque traditur. Et patres plebem desidem et tribuni plebis nunc fraudem, nunc negligentiam consulum accu-
8 sabant. Postremo perpulere plebem, haud adversante senatu, ut L. Minucius præfectus annonæ crearetur, felicior in eo magistratu ad custodiam libertatis futurus quam ad curationem ministerii sui, quanquam postremo annonæ quoque levatæ haud immeri-
9 tam et gratiam et gloriam tulit. Qui quum, multis circa finitimos populos legationibus terra marique nequicquam missis, nisi quod ex Etruria haud ita multum frumenti advectum est,
10 nullum momentum annonæ fecisset et, revolutus ad dispensationem inopiæ, profiteri cogendo frumentum et vendere, quod usui menstruo superesset, fraudandoque parte diurni cibi servitia, criminando inde et obiciendo iræ populi frumentarios,
11 acerba inquisitione aperiret magis quam levaret inopiam, multi ex plebe, spe amissa, potius quam ut cruciarentur trahendo animam, capitibus obvolutis se in Tiberim præcipitaverunt.
13 Tum Sp. Mælius ex equestri ordine, ut illis temporibus, prædices, rem utilem pessimo exemplo, pleiore consilio est ag-
2 gressus. Frumento namque ex Etruria privata pecunia per hospitem clientiumque ministeria coempto, quæ, credo, ipsa res

ad levandam publica cura annonam impedimento fuerat, largitiones frumenti facere instituit; plebemque hoc munere delectam, quacunque incederet, conspectus elatusque supra modum hominis privati, secum trahere, haud dubium consulatum favore ac spe despondentem. Ipse, ut est humanus animus insatiabilis eo, quod fortuna spondet, ad altiora et non concessa tendere et, quoniam consulatus quoque eripiendus invitis patribus esset, de regno agitare: id unum dignum tanto apparatu consiliorum et certamine, quod ingens exsudandum esset, præmium fore.

Iam comitia consularia instabant; quæ res eum necdum 5 compositis maturisve satis consiliis oppressit. Consul sextum 6 creatus T. Quinctius Capitolinus, minime opportunus vir novanti
A. u. c. 315. res; collega additur ei Agrippa Menenius, cui Lanato erat
A. Ch. 439. cognomen; et L. Minucius præfectus annonæ seu reffectus seu, 7 quoad res posceret, in incertum creatus; nihil enim constat, nisi in libros linteos utroque anno relatum inter magistratus præfecti nomen. Hic Minucius eandem publice curationem 8 agens, quam Mælius privatim agendam susceperat, quum in utraque domo genus idem hominum versaretur, rem compertam ad senatum refert: tela in domum Mælii conferri, eumque 9 contiones domi habere, ac non dubia regni consilia esse. Tempus agendæ rei nondum stare; cetera iam convenisse; et tribunos mercede emptos ad prodendam libertatem et partita ducibus multitudinis ministeria esse. Serius se pæne, quam tutum fuerit, ne cuius incerti vanique auctor esset, ea deferre. Quæ postquam sunt audita, undique primores patrum et prioris 10 anni consules increpare, quod eas largitiones cœtusque plebis in privata domo passi essent fieri, et novos consules, quod expectassent, donec a præfecto annonæ tanta res ad senatum deferretur, quæ consulem non auctorem solum desideraret, sed etiam vindicem. Tum Quinctius consules immerito in- 11 crepari ait, qui constricti legibus de provocatione, ad dissolvendum imperium latis, nequaquam tantum virium in magistratu ad eam rem pro atrocitate vindicandam, quantum animi haberent.

Opus esse non forti solum viro, sed etiam libero exsolutoque
 12 legum vinculis. Itaque se dictatorem L. Quinctium dicturum;
 ibi animum parem tantæ potestati esse. Approbantibus cunctis,
 primo Quinctius abnuere et, quid sibi vellent, rogitare, qui se
 13 ætate exacta tantæ dimicationi obiicerent. Dein quum undique,
 plus in illo senili animo non consilii modo, sed etiam virtutis
 esse quam in omnibus aliis, dicerent laudibusque haud imme-
 14 ritis onerarent, et consul nihil remitteret, preceus tandem deos
 immortales Cincinnatus, ne senectus sua in tam trepidis rebus
 damno dedecorive rei publicæ esset, dictator a consule dicitur.
 Ipse deinde C. Servilium Aham magistrum equitum dicit.
 14 Postero die, dispositis præsiidiis, quum in forum descendisset,
 c onversaque in eum plebs novitate rei ac miraculo esset, et
 Mæliani atque ipse dux eorum in se intentam vim tanti im-
 2 perii cernerent, expertes consiliorum regni, qui tumultus, quod
 bellum repens aut dictatoriam maiestatem aut Quinctium post
 octogesimum annum rectorem rei publicæ quæsisset, rogarent,
 3 missus ab dictatore Servilius magister equitum ad Mælium
 „Vocat te“ inquit „dictator“. Quum pavidus ille, quid vellet,
 quæreret, Serviliusque causam dicendam esse proponeret cri-
 4 menque a Minucio delatum ad senatum diluendum, tunc Mælius
 recipere se in catervam suorum, et primum circumspectans
 tergiversari, postremo, quum apparitor iussu magistri equitum
 duceret, ereptus a circumstantibus fugiensque fidem plebis
 5 Romanæ implorare et opprimi se consensu patrum dicere,
 quod plebi benigne fecisset; orare, ut opem sibi ultimo in
 discrimine ferrent neve ante oculos suos trucidari sinerent.
 6 Hæc eum vociferantem assecutus Ahala Servilius obtruncat;
 respersusque cruore obtruncati, stipatus caterva patriciorum
 iuvenum, dictatori renuntiat, vocatum ad eum Mælium, repulso
 apparitore concitantem multitudinem, pœnam meritam habere.
 7 Tum dictator „Macte virtute“ inquit, „C. Servili, esto liberata
 15 re publica“. Tumultuantem deinde multitudinem incerta existi-
 matione facti ad contionem vocari iussit, et Mælium iure cæsum
 pronuntiavit, etiamsi regni crimine insons fuerit, qui vocatus

a magistro equitum ad dictatorem non venisset. Se ad causam 2
 cognoscendam consedissee, qua cognita habiturum fuisse Mælium
 similem causæ fortunam; vim parantem, ne iudicio se com-
 mitteret, vi coercitum esse. Nec cum eo tanquam cum cive 3
 agendum fuisse, qui natus in libero populo inter iura legesque,
 ex qua urbe reges exactos seiret eodemque anno sororis filios
 regis et liberos consulis, liberatoris patriæ, propter pactionem
 indicatam recipiendorum in urbem regum a patre securi esse
 percussos, ex qua Collatinum Tarquinium consulem nominis 4
 odio abdicare se magistratu atque exulare iussum, in qua de
 Sp. Cassio post aliquot annos propter consilia inita de regno
 supplicium sumptum, in qua nuper decemviros bonis, exsilio,
 capite multatos ob superbiam regiam, in ea Sp. Mælius spem
 regni conceperit. Et quis homo? quanquam nullam nobilitatem, 5
 nullos honores, nulla merita cuiquam ad dominationem pandere
 viam; sed tamen Claudios, Cassios consulatibus, decemvirati-
 bus, suis maiorumque honoribus, splendore familiarum sustulisse
 animos, quo nefas fuerit; Sp. Mælium, cui tribunatus plebis 6
 magis optandus quam sperandus fuerit, frumentarium divitem,
 bilibris farris sperasse libertatem se civium suorum emisse,
 ciboque obiciendo ratum victorem finitimorum omnium popu-
 lum in servitutem pellici posse, ut, quem senatorem concoquere 7
 civitas vix posset, regem ferret, Romuli conditoris, ab diis
 orti, recepti ad deos, insignia atque imperium habentem. Non
 pro scelere id magis quam pro monstro habendum, nec satis 8
 esse sanguine eius expiatum, nisi tecta parietesque, intra quæ
 tantum amentię conceptum esset, dissiparentur bonaque con-
 tacta pretiis regni mercandi publicarentur. Iubere itaque
 quæstores vendere ea bona atque in publicum redigere. Domum 16
 deinde, ut monumento area esset oppressæ nefariæ spei, dirui
 extemplo iussit. Id Æquimælium appellatum est. L. Minu-
 2 cius bove aurato et statua extra portam Trigeminam est
 donatus, ne plebe quidem invita, quia frumentum Mælianum
 assibus in modios æstimatum plebi divisit. Hunc Minucium 3
 apud quosdam auctores transisse a patribus ad plebem, unde-

cimumque tribunum plebis cooptatum seditionem motam ex
4 Mæliana cæde sedasse invenio; ceterum vix credibile est,
numerum tribunorum patres augeri passos, idque potissimum
exemplum a patricio homine introductum, nec deinde id plebem
concessum semel obtinuisse aut certe tentasse. Sed ante
omnia refellit falsum imaginis titulum paucis ante annis lege
cautum, ne tribunis collegam cooptare liceret.

5 Q. Cæcilius, Q. Iunius, Sex. Titinius soli ex collegio
tribunorum neque tulerant de honoribus Minucii legem et
criminari nunc Minucium, nunc Servilium apud plebem queri-
6 que indignam necem Mælii non destiterant. Pervicerunt igitur,
ut tribunorum militum potius quam consulum comitia habe-
rentur, haud dubii, quin sex locis (tot enim iam creari licebat)
et plebei aliqui, profitendo se ultores fore Mælianæ cædis,
7 crearentur. Plebs, quanquam agitata multis eo anno et variis
motibus erat, nec plures quam tres tribunos consulari pote-
state creavit et in iis L. Quinctium Cincinnati filium, ex cuius
A. u. c. 316. dictaturæ invidia tumultus quærebatur. Prælati suffragiis
A. Ch. 438. Quinctio Mamercus Æmilius, vir summæ dignitatis; L. Iulium
tertium creant.

17 In horum magistratu Fidenæ, colonia Romana, ad Lartem
2 Tolumnium Veientium regem ac Veientes defecere. Maius
additum defectioni scelus: C. Fulcinium, Clælium Tullum, Sp.
Antium, L. Roscium, legatos Romanos, causam novi consilii
3 quærentes, iussu Tolumnii interfecerunt. Levant quidam regis
facinus: in tesserarum prospero iactu vocem eius ambigam,
ut occidi iussisse videretur, a Fidenatibus exceptam causam
4 mortis legatis fuisse: rem incredibilem, interventu Fidenatium,
novorum sociorum, consulentium de cæde ruptura ius gentium,
non aversum ab intentione lusus animum, nec deinde in horro-
5 rem versum facinus. Propius est fidem, obstringi Fidenatium
populum, ne respicere spem ullam ab Romanis posset, con-
6 scientia tanti sceleris voluisse. Legatorum, qui Fidenis cæsi
erant, statuæ publice in rostris positæ sunt.

Cum Veientibus Fidenatibusque, præterquam finitimis

populis, ab causa etiam tam nefanda bellum exorsis atrox
dimicatio instabat. Itaque, ad curam summæ rerum quieta 7
plebe tribunisque eius, nihil controversiæ fuit, quin consules
crearentur M. Geganius Macerinus tertium et L. Sergius A. u. c. 317.
Fidenas; a bello credo, quod deinde gessit, appellatum. Hic 8
enim primus cis Anienem cum rege Veientium secundo prælio
conflixit, nec incruentam victoriam retulit. Maior itaque ex
civibus amissis dolor quam lætitia fuis hostibus fuit; et senatus,
ut in trepidis rebus, dictatorem dici Mam. Æmiliū iussit.
Is magistrum equitum ex collegio prioris anni, quo simul 9
tribuni militum consulari potestate fuerant, L. Quinctium Cin-
cinnatum, dignum parente iuvenem, dixit. Ad delectum a 10
consulibus habitum centuriones veteres belli periti adiecti et
numerus amissorum proxima pugna expletus. Legatos Quinc-
tium Capitolinum et M. Fabium Vibulanum sequi se dictator
iussit. Quum potestas maior tum vir quoque potestati par 11
hostes ex agro Romano trans Anienem summovere; collesque
inter Fidenas atque Anienem ceperunt, referentes castra, nec
ante in campos degressi sunt, quam legiones auxilio Falisco-
rum venerunt. Tum demum castra Etruscorum pro mœnibus 12
Fidenarum posita. Et dictator Romanus haud procul inde ad
confluentes consedit in utriusque ripis amnis, qua sequi muni-
mento poterat, vallo interposito. Postero die in aciem eduxit.
Inter hostes variæ fuere sententiæ. Faliscus, procul ab domo 18
militiam ægre patiens satisque fidens sibi, poscere pugnam;
Veienti Fidenatique plus spei in trahendo bello esse. Tolum-
nius, quanquam suorum magis placebant consilia, ne longin-
quam militiam non paterentur Falisci, postero die se pugna-
tuum edicit. Dictatori ac Romanis, quod detrectasset pugnam 3
hostis, animi accessere; posteroque die, iam militibus castra
urbemque se oppugnatuos frementibus, ni copia pugnae fiat,
utrinque acies inter bina castra in medium campi procedunt.
Veiens, multitudine abundans, qui inter dimicationem castra 4
Romana aggredierentur, post montes circummisit. Trium popu-
lorum exercitus ita stetit instructus, ut dextrum cornu Veientes,

5 sinistrum Falisci tenerent, medii Fidenates essent. Dictator
 dextro cornu adversus Faliscos, sinistro contra Veientem Ca-
 pitolinus Quinctius intulit signa; ante mediam aciem cum
 6 equitatu magister equitum processit. Parumper silentium et
 quies fuit, nec Etruscis, nisi cogherentur, pugnam inituris et
 dictatore arcem Romanam respectante, ut ab auguribus, simul
 7 aves rite admisissent, ex composito tolleretur signum. Quod
 [simul] ubi conspexit, primos equites clamore sublato in hostem
 8 emisit; secuta peditum acies ingenti vi confligit. Nulla parte
 legiones Etruscae sustinere impetum Romanorum; eques maxime
 resistebat, equitumque longe fortissimus ipse rex, ab omni parte
 effuse sequentibus obequitans Romanis, trahebat certamen.
 19 Erat tum inter equites tribunus militum A. Cornelius Cossus,
 eximia pulchritudine corporis, animo ac viribus par memorque
 generis, quod amplissimum acceptum maius auctiusque reliquit
 2 posteris. Is quum ad impetum Tolumnii, quacunque se inten-
 disset, trepidantes Romanas videret turmas insignemque eum
 3 regio habitu volitantem tota acie cognosset, „Hicine est“ inquit
 „ruptor foederis humani violatorque gentium iuris? Iam ego
 hanc mactatam victimam, si modo sancti quicquam in terris
 4 esse dii volunt, legatorum manibus dabo.“ Calcaribus subditis
 infesta cuspide in unum fertur hostem; quem quum ictum equo
 deiecisset, confestim et ipse hasta innixus se in pedes excepit.
 5 Assurgentem ibi regem umbone resupinat, repetitumque saepius
 cuspide ad terram affixit. Tum exsanguis detracta spolia,
 caputque abscisum victor spiculo gerens terrore caesi regis
 hostes fudit. Ita equitum quoque fusa acies, quae una fecerat
 6 anceps certamen. Dictator legionibus fugatis instat et ad
 castra compulsos caedit. Fidenatium plurimi locorum notitia
 effugere in montes. Cossus Tiberim cum equitatu transvectus ex
 7 agro Veientano ingentem detulit praedam ad urbem. Inter proelium
 et ad castra Romana pugnatum est adversus partem copiarum
 8 ab Tolumnio, ut ante dictum est, ad castra missam. Fabius
 Vibulanus corona primum vallum defendit; intentos deinde hostes
 in vallum, egressus dextra principali cum triariis, repente invadit.
 Quo pavore iniecto caedes minor, quia pauciores erant, fuga non

minus trepida quam in acie fuit. Omnibus locis re bene gesta, 20
 dictator senatus consulto iussuque populi triumphans in urbem
 rediit. Longe maximum triumphi spectaculum fuit Cossus, 2
 spolia opima regis interfecti gerens; in eum milites carmina
 incondita, aequantes eum Romulo, canere. Spolia in aede Iovis 3
 Feretrii prope Romuli spolia, quae, prima opima appellata, sola
 ea tempestate erant, cum sollemni dedicatione dono fixit; aver-
 teratque in se a curru dictatoris civium ora et celebritatis
 eius diei fructum prope solus tulerat. Dictator coronam 4
 auream, libram pondo, ex publica pecunia populi iussu in
 Capitolio Iovi donum posuit.

Omnes ante me auctores secutus, A. Cornelium Cossum 5
 tribunum militum secunda spolia opima Iovis Feretrii templo
 intulisse, exposui; ceterum, praeterquam quod ea rite opima 6
 spolia habentur, quae dux duci detraxit, nec ducem novimus,
 nisi cuius auspicio bellum geritur, titulus ipse spoliis inscriptus
 illos meque arguit, consulem ea Cossum cepisse. Hoc ego 7
 quum Augustum Caesarem, templorum omnium conditorem aut
 restitutorem, ingressum aedem Feretrii Iovis, quam vetustate
 dilapsam refecit, se ipsum in thorace linteo scriptum legisse
 audissem, prope sacrilegium ratus sum Cosso spoliis suorum
 Caesarem, ipsius templi auctorem, subtrahere testem. Quis ea in 8
 re sit error, quod tam veteres annales quodque magistratuum
 libri, quos linteos in aede repositos Monetæ Macer Licinius citat
 identidem auctores, septimo ¹⁾ post demum anno cum T. Quinctio
 Penno A. Cornelium Cossum consulem habeant, existimatio
 communis omnibus est. Nam etiam illud accedit, ne tam 9
 clara pugna in eum annum transferri possit, quod imbelle
 triennium ferme pestilentia inopiaque frugum circa A. Corne-
 lium consulem fuit, adeo ut quidam annales velut funesti nihil
 praeter nomina consulum suggerant. Tertius ab consulatu Cossi 10
 annus tribunum eum militum consulari potestate habet, eodem
 anno magistrum equitum; quo in imperio alteram insignem
 edidit pugnam equestrem. Ea libera coniectura est; sed, ut 11
 ego arbitror, vana versare in omnes opiniones licet, quum

¹⁾ Livius decimo scribere debuit.

auctor pugnae, recentibus spoliis in sacra sede positis, Iovem prope ipsum, cui vota erant, Romulumque intuens, haud spernendos falsi tituli testes, se A. Cornelium Cossum consulem scripserit.

21

M. Cornelio Maluginense, L. Papirio Crasso consulibus
A. u. c. 318. exercitus in agrum Veientem ac Faliseum ducti. Prædæ abactæ
A. Ch. 436.

2 hominum pecorumque; hostis in agris nusquam inventus
neque pugnandi copia facta; urbes tamen non oppugnata
3 quia pestilentia populum invasit. Et seditiones domi quæsitæ
sunt, nec motæ tamen, ab Sp. Mælio tribuno plebis, qui fa-
vore nominis moturum se aliquid ratus et Minucio diem dixe-
rat et rogationem de publicandis bonis Servilii Ahalæ tulerat,
4 falsis criminibus a Minucio circumventum Mælium arguens,
Servilio cædem civis indemnati obiciens; quæ vaniora ad po-
5 pulum ipso auctore fuere. Ceterum magis vis morbi in-
gravescebat curæ erat, terroresque ac prodigia, maxime quod
crebris motibus terræ ruere in agris nuntiabantur tecta.
secreatio itaque a populo duumviris præeuntibus est facta.

6 Pestilentior inde annus, C. Iulio iterum et L. Verginio

A. u. c. 319. consulibus, tantum vastitatis in urbe agrisque fecit, ut
A. Ch. 435.

non modo prædandi causa quisquam ex agro Romano [non]
7 exiret bellive inferendi memoria patribus aut plebi esset, sed
ultra Fidenates, qui se primo aut [oppido aut] montibus aut
muris tenuerant, populabundi descenderent in agrum Romanum.

8 Deinde Veientium exercitu accito (nam Falisci percelli ad
instaurandum bellum nequa clade Romanorum neque sociorum
precibus potuere), duo populi transiere Anienem atque haud

9 procul Collina porta signa habuere. Trepidatum itaque non
in agris magis quam in urbe est. Iulius consul in aggere
murisque explicat copias, a Verginio senatus in æde Quirini

10 consultitur. Dictatorem dici A. Servilium placet, cui Prisco
alii, alii Structo fuisse cognomen tradunt. Verginius, dum
collegam cōsuleret, moratus, permittente eo, nocte dictatorem
dixit; is sibi magistrum equitum Postumum Æbutium Elvam

22 dicit. Dictator omnes luce prima extra portam Collinam ad-

esse iubet. Quibuscunque vires suppetebant ad arma ferenda,
præsto fuere. Signa ex ærario prompta feruntur ad dictato-
rem. Quæ quum agerentur, hostes in loca altiora conces- 2
sere. Eo dictator agmine infesto subit, nec procul Nomento
signis collatis fudit Etruscas legiones. Compulit inde in ur-
bem Fidenas valloque circumdedit; sed neque scalis capi 3
poterat urbs alta et munita neque in obsidione vis ulla erat,
quia frumentum non necessitati modo satis, sed copiarum quo-
que abunde ex ante convecto sufficiebat. Ita expugnandi 4
pariter cogendique ad deditionem spe amissa, dictator in locis
propter propinquitatem notis ab aversa parte urbis, maxime
neglecta, quia suapte natura tutissima erat, agere in arcem
cuniculum instituit. Ipse diversissimis locis subeundo ad mœ- 5
nia quadrifariam diviso exercitu, qui alii aliis succederent ad
pugnam, contingenti die ac nocte prælio ab sensu operis
hostes aviebat, donec, perfosso a castris monte, erecta in 6
arce via est, intentisque Etruscis ad vanas a certo periculo
minas clamor supra caput hostilis captam urbem ostendit.

Eo anno C. Furius Pacilus et M. Geganius Macerinus 7
censores villam publicam in campo Martio probaverunt, ibique
primum census populi est actus

Eosdem consules insequenti anno refectos, Iulium tertium, 23
Verginium iterum, apud Macrum Licinium invenio; Valerius A. u. c. 320.
Antias et Q. Tubero M. Manlium et Q. Sulpicium consules A. Ch. 434.
in eum annum edunt. Ceterum in tam discrepante editione 2
et Tubero et Macer libros linteos auctores profitentur; Leuter,
tribunos militum eo anno fuisse, traditum a scriptoribus anti-
quis dissimulat. Licinio libros haud dubie sequi linteos pla- 3
cet; Tubero incertus veri est. Sit inter cetera vetustate in-
comperta hoc quoque in incerto positum.

Trepidatum in Etruria est post Fidenas captas, non 4
Veientibus solum, exterritis metu similis excidii, sed etiam Faliscis
memoria initi primo cum iis belli, quanquam rebellantibus non
affuerant. Igitur quum duæ civitates, legatis circa duodecim 5
populos missis, impetrassent, ut ad Voltumnæ fanum indice-

retur omni Etruriæ concilium, velut magno inde tumultu imminente, senatus Mam. Æmilium dictatorem iterum dici iussit.

6 Ab eo A. Postumius Tubertus magister equitum est dictus; bellumque tanto maiore quam proximo conatu apparatus est, quanto plus erat ab omni Etruria periculi, quam ab duobus populis fuerat.

24 Ea res aliquanto expectatione omnium tranquillior fuit. 2 Itaque quum renuntiatum a mercatoribus esset, negata Veientibus auxilia, inssosque suo consilio bellum initum suis viribus exsequi nec adversarum rerum querere socios, cum quibus 3 spem integram communicati non sint, tum dictator, ne nequicquam creatus esset, materia querendæ bello gloriæ adempta, in pace aliquid operis edere, quod monumentum esset dictaturæ, cupiens, censuram minuere parat, seu nimiam potestatem ratus seu non tam magnitudine honoris quam diuturnitate 4 offensus. Contione itaque advocata, rem publicam foris gerendam ait tutaque omnia præstanda deos immortales suscepisse; se, quod intra muros agendum esset, libertati populi Romani consulturum. Maximam autem eius custodiam esse, si magna imperia diuturna non essent et temporis modus 5 imponeretur, quibus iuris imponi non posset. Alios magistratus annuos esse, quinquennale censuram; grave esse iisdem per tot annos, magnam partem vitæ, obnoxios vivere. Se legem laturum, ne plus quam annua ac semestris censura 6 esset. Consensu ingenti populi legem postero die pertulit, et „Ut re ipsa“ inquit „sciatis, Quirites, quam mihi diuturna 7 non placeant imperia, dictatura me abdico.“ Deposito suo magistratu, modo aliorum magistratui imposito [fine alteri], cum gratulatione ac favore ingenti populi domum est reductus. Censores ægre passi Mamercum, quod magistratum populi Romani minuisset, tribu moverunt octuplicatoque 8 censu ærarium fecerunt. Quam rem ipsum ingenti animo tulisse ferunt, causam potius ignominie intuentem quam ignominiam; primores patrum, quanquam deminutum censure ius noluisent, exemplo acerbitalis censorie offensos, quippe

quum se quisque diutius ac sæpius subiectum censoribus fore cerneret quam censuram gesturum; populi certe tanta indig- 9 natio coorta dicitur, ut vis a censoribus nullius auctoritate præterquam ipsius Mamerci deterreri quiverit.

Tribuni plebi assiduis contionibus prohibendo consularia 25 comitia, quum res prope ad interregnum perducta esset, evicere tandem, ut tribuni militum consulari potestate crearentur. Victoriæ præmium, quod petebatur, ut plebeius crearetur, nul- 2 lum fuit; omnes patricii creati sunt, M. Fabius Vibulanus, A. u. c. 321. M. Foslius, L. Sergius Fidenas. Pestilentia eo anno aliarum 3 rerum otium præbuit. Ædis Apollini pro valetudine populi vota est. Multa duumviri ex libris placandæ deum iræ aver- tendæque a populo pestis causa fecere; magna tamen clades 4 in urbe agrisque promiscua hominum pecorumque perniciæ accepta. Famem, cultoribus deficientibus agrorum, timentes in Etruriam Pomptinumque agrum et Cumas, postremo in Siciliam quoque frumenti causa misere. Consularium comi- 5 tiorum nulla mentio habita est; tribuni militum consulari potestate omnes patricii creati sunt, L. Pinarius Mamercinus, A. u. c. 322. L. Furius Medullinus, Sp. Postumius Albus. A. Ch. 432.

Eo anno vis morbi levata; neque a penuria frumenti, 6 quia ante provisum erat, periculum fuit. Consilia de movendo 7 bello in Volscorum Æquorumque conciliis et in Etruria ad fanum Voltumnæ agitata. Ibi prolata in annum res decre- 8 toque cautum, ne quod ante concilium fieret, nequicquam Veiente populo querente, eandem, qua Fidenæ deletæ sint, imminere Veiiis fortunam.

Interim Romæ principes plebis, iam diu nequicquam 9 imminentes spei maioris honoris, dum foris otium est, cœtus indicere in domos tribunorum plebis; ibi secreta consilia 10 agitare; queri, se a plebe adeo spretos, ut, quum per tot annos tribuni militum consulari potestate creentur, nulli unquam plebeio ad eum honorem aditus fuerit. Multum pro- 11 vidisse suos maiores, qui caverint, ne cui patricio plebei magistratus ipaterent; aut patricos habendos fuisse tribunos

plebi; adeo se suis etiam sordere nec a plebe minus quam
 12 a patribus contemni. Alii purgare plebem, culpam in patres
 vertere: eorum ambitione artibusque fieri, ut obsæptum plebi
 sit ad honorem iter; si plebi respirare ab eorum mixtis pre-
 cibus minisque liceat, memorem eam suorum inituram suf-
 fragia esse et, parto auxilio, imperium quoque adscituram.
 13 Placet, tollendæ ambitionis causa tribunos legem promulgare,
 ne cui album in vestimentum addere petitionis liceret causa.
 Parva nunc res et vix serio agenda videri possit, quæ tunc
 14 ingenti certamine patres ac plebem accendit. Vicere tamen
 tribuni, ut legem perferrent; apparebatque, irritatis animis
 plebem ad suos studia inclinaturam. Quæ ne libera essent,
 senatus consultum factum est, ut consularia comitia habe-
 rentur.

26 Tumultus causa fuit, quem ab Æquis et Volscis Latini
 A. u. c. 323. atque Hernici nuntiant. T. Quinctius L. F. Cincinnatus
 A. Ch. 431. 2 (eidem et Penno cognomen additur) et Cn. Iulius Mento
 3 consules facti; nec ultra terror belli est dilatus. Lege sa-
 crata, quæ maxima apud eos vis cogendæ militiæ erat, de-
 lectu habito, utrinque validi exercitus profecti in Algidum
 4 convenere, ibique seorsum Æqui, seorsum Volsci castra com-
 munivere, intentiorque quam unquam ante muniendi exercen-
 dique militem cura ducibus erat. Eo plus nuntii terroris
 5 Romam attulere. Senatui dictatorem dici placuit, quia etsi
 sæpe victi populi maiore tamen conatu quam alias unquam
 rebellarent; et aliquantum Romanæ iuventutis morbo absump-
 6 tum erat. Ante omnia pravitas consulum discordiaque inter
 ipsos et certamina in consiliis omnibus terrebant. Sunt, qui
 male pugnatum ab his consulibus in Algido auctores sint,
 7 eamque causam dictatoris creandi fuisse. Illud satis constat,
 ad alia discordes in uno adversus patrum voluntatem con-
 sensisse, ne dicerent dictatorem, donec, quum alia aliis ter-
 ribiliora afferrentur nec in auctoritate senatus consules es-
 sent, Q. Servilius Priscus, summis honoribus egregie usus,
 8 „Vos“ inquit, „tribuni plebis, quoniam ad extrema ventum

est, senatus appellat, ut in tanto discrimine rei publicæ dic-
 tatorem dicere consules pro potestate vestra cogatis.“ Qua 9
 voce audita, occasionem oblatam rati tribuni augendæ potesta-
 tis secedunt, proque collegio pronuntiant, placere consules
 senatui dicto audientes esse; si adversus consensum amplis-
 simi ordinis ultra tendant, in vincula se duci eos iussuros.
 Consules ab tribunis quam ab senatu vinci maluerunt, prodi- 10
 tum a patribus summi imperii ius datumque sub iugum tri-
 bunicia potestati consulatum memorantes, si quidem cogi ali-
 quid pro potestate ab tribuno consules et (quo quid ulterius
 privato timendum foret?) in vincula etiam duci possent.
 Sors, ut dictatorem diceret (nam ne id quidem inter collegas 11
 convenerat), T. Quinctio evenit. Is A. Postumium Tubertum,
 socerum suum, severissimi imperii virum, dictatorem dixit; ab
 eo L. Iulius magister equitum est dictus. Simul edicitur et 12
 iustitium, neque aliud tota urbe agi quam bellum apparari.
 Cognitio vacantium militiæ munere post bellum differtur; ita
 dubii quoque inclinant ad nomina danda. Et Hernicis Lati-
 nisque milites imperati; utrinque enixe obeditum dictatori est.

Hæc omnia celeritate ingenti acta; relictoque Cn. Iulio 27
 consule ad præsidium urbis et L. Iulio magistro equitum ad
 subita belli ministeria, ne qua res, qua eguissent in castris,
 moraretur, dictator, præeunte A. Cornelio pontifice maximo,
 ludos magnos tumultus causa vovit, profectusque ab urbe, 2
 diviso cum Quinctio consule exercitu, ad hostes pervenit.
 Sicut bina castra hostium parvo inter se spatio distantia 3
 viderant, ipsi quoque mille ferme passus ab hoste dictator
 Tusculo, consul Lanuvio propiorem locum castris ceperunt.
 Ita quattuor exercitus, totidem munimenta planitiem in medio 4
 non parvis modo excursionibus ad prælia, sed vel ad expli-
 candas utrinque acies satis patentem habebant. Nec, ex quo 5
 castris castra collata sunt, cessatum a levibus præliis est,
 facile patiente dictatore, conferendo vires spem universæ vic-
 toriæ, tentato paulatim eventu certaminum, suos præcipere.
 Itaque hostes, nulla in prælio iusto relicta spe, noctu adorti 6

castra consulis rem in casum ancipitis eventus committunt. Clamor subito ortus non consulis modo vigiles, exercitum deinde omnem, sed dictatorem quoque ex somno excivit. 7 Ubi præsenti ope res egebant, consul nec animo defecit nec consilio: pars militum portarum stationes firmant, pars corona 8 vallum cingunt. In alteris apud dictatorem castris quo minus tumultus est, eo plus animadvertitur, quid opus facto sit. Missum extemplo ad castra subsidium, cui Sp. Postumius Albus legatus præficitur; ipse parte copiarum parvo circuitu locum maxime secretum ab tumultu petit, unde ex necopinato 9 aversum hostem invadat. Q. Sulpicium legatum præficit castris; M. Fabio legato assignat equites, nec ante lucem movere iubet manum inter nocturnos tumultus moderatu difficilem. Omnia, quæ vel alius imperator prudens et impiger 10 in tali re præciperet ageretque, præcipit ordine atque agit; illud eximium consilii animique specimen et neutiquam vulgatæ laudis, quod ultro ad oppugnanda castra hostium, unde maiore agmine profectos exploratum fuerat, M. Geganium cum cohortibus de- 11 lectis misit. Qui postquam intentos homines in eventum periculi alieni, pro se incautos neglectis vigiliis stationibusque est adortus, prius pæne cepit castra, quam oppugnari hostes satis 12 scirent. Inde fumo, ut convenerat, datum signum ubi conspectum ab dictatore est, exclamat, capta hostium castra, 28 nuntiarique passim iubet. Et iam luciscebat omniaque sub oculis erant. Et Fabius cum equitatu impetum dederat et consul eruptionem e castris in trepidos iam hostes fecerat; 2 dictator autem parte altera subsidia et secundam aciem adortus, circumagenti se ad dissonos clamores ac subitos tumultus 3 hosti undique obiecerat victorem peditem equitemque. Circumventi igitur iam in medio ad unum omnes poenas rebellionis dedissent, ni Vettius Messius ex Volscis, nobilior vir factis quam genere, iam orbem volventes suos increpans clara 4 voce „Hic præbituri“ inquit „vos telis hostium estis indefensi, inulti? Quid igitur arma habetis, aut quid ultro bellum intulistis, in otio tumultuosi, in bello segnes? Quid hic stan-

tibus spei est? An deum aliquem protecturum vos rapturum- que hinc putatis? Ferro via facienda est. Hac, qua me 5 prægressum videritis, agite, qui visuri domos, parentes, coniuges, liberos estis, ite mecum. Non murus nec vallum, sed armati armatis obstant. Virtute pares, necessitate, quæ ultimum ac maximum telum est, superiores estis.“ Hæc locu- 6 tum exsequentemque dicta redintegrato clamore secuti dant impressionem, qua Postumius Albus cohortes obiecerat; et moverunt victorem, donec dictator pedem iam referentibus suis advenit eoque omne prælium versum est. Uni viro, Mes- 7 sio, fortuna hostium innititur. Multa utrinque vulnera, multa passim cædes est; iam ne duces quidem Romani incruenti pugnant. Unus Postumius ictus saxo, perfracto capite, acie 8 excessit; non dictatorem humerus vulneratus, non Fabium prope affixum equo femur, non brachium abscisum consulem ex tam ancipiti prælio summovit. Messium impetus per stra- 29 tos cæde hostes cum globo fortissimorum iuvenum extulit ad castra Volscorum, quæ nondum capta erant. Eodem omnis acies inclinatur. Consul effusus usque ad vallum persecutus 2 ipsa castra vallumque aggreditur; eodem et dictator alia parte copias admovet. Non segnior oppugnatio est, quam pugna fuerat. Consulem signum quoque intra vallum inie- 3 cisse ferunt, quo milites acrius subirent, repetendoque signo primam impressionem factam. Et dictator proruto vallo iam in castra prælium intulerat. Tum abiici passim arma ac dedi 4 hostes cæpti, castrisque et his captis, hostes præter senatores omnes venundati sunt. Prædæ pars sua cognoscentibus Latinis atque Hernicis reddita, partem sub hasta dictator vendidit; præpositoque consule castris, ipse triumphans invectus urbem dictatura se abdicavit. Egregiæ dictaturæ tristem 5 memoriam faciunt, qui filium ab A. Postumio, quod occasione bene pugnandi captus iniussu decesserit præsidio, victorem securi percussum tradunt. Nec libet credere, et licet in variis 6 opinionibus; et argumento est, quod imperia Manliana, non Postumiana appellata sunt, quum, qui prior auctor tam sævi

exempli foret, occupaturus insignem titulum crudelitatis fuerit. Imperioso quoque Manlio cognomen inditum; Postumius nulla tristi nota est insignitus.

7 Cn. Iulius consul ædem Apollinis absente collega sine sorte dedicavit. Ægre id passus Quinctius, quum dimisso exercitu in urbem redisset, nequicquam in senatu est conquestus.

8 Insigni magnis rebus anno additur, nihil tum ad rem Romanam pertinere visum, quod Carthaginenses, tanti hostes futuri, tum primum per seditiones Siculorum ad partis alterius auxilium in Siciliam exercitum traiecere.

30 Agitatum in urbe ab tribunis plebis, ut tribuni militum
A. u. c. 324. consulari potestate crearentur, nec obtineri potuit. Consules
A. Ch. 430. fiunt L. Papirius Crassus, L. Iulius. Æquorum legati fœdus ab senatu quum petissent et pro fœdere deditio ostentaretur, 2 indutias annorum octo impetraverunt; Volscorum res, super acceptam in Algido cladem, pertinaci certamine inter pacis bellicque auctores in iurgia et seditiones versa: undique otium 3 fuit Romanis. Legem de multarum æstimatione pergratam populo quum ab tribunis parari consules unius ex collegio prodicione exceperant, ipsi præoccupaverunt ferre.

4 Consules L. Sergius Fidenas iterum, Hostus Lucretius
A. u. c. 325. Tricipitinus. Nihil dignum dictu actum his consulibus. Secuti
A. Ch. 429. eos consules A. Cornelius Cossus, T. Quinctius Pennus iterum.
A. u. c. 326. Veientes in agrum Romanum excursions fecerunt. Fama
A. Ch. 428. 5 fuit, quosdam ex Fidenatum iuventute participes eius populationis fuisse, cognitioque eius rei L. Sergio et Q. Servilio 6 et Mam. Æmilio permissa. Quidam Ostiam relegati, quod, cur per eos dies a Fidenis afuissent, parum constabat; colonorum additus numerus, agerque iis bello interemptorum assignatus. Siccitate eo anno plurimum laboratum est, nec cælestes modo defuerunt aquæ, sed terra quoque ingenito humore egens, vix ad perennes suffecit amnes. Defectus alibi aquarum circa torridos fontes rivosque stragem siti pecorum morientium dedit; scabie alia absumpta, vulgatique contactu

in homines morbi. Et primo in agrestes ingruerant servitiaque; urbs deinde impletur. Nec corpora modo affecta tabo, 9 sed animos quoque multiplex religio et pleraque externa invasit, novos ritus sacrificandi vaticinando inferentibus in domos, quibus quæstui sunt capti superstitione animi, donec 10 publicus iam pudor ad primores civitatis pervenit, cernentes in omnibus vicis sacellisque peregrina atque insolita piacula pacis deum exposcendæ. Datum inde negotium ædilibus, ut 11 animadverterent, ne qui nisi Romani dii neu quo alio more quam patrio colerentur.

Iræ adversus Veientes in insequentem annum, C. Servilium Ahalam, L. Papirium Mugillanum consules, dilatae sunt. A. u. c. 327.
Tunc quoque, ne confestim bellum indiceretur neve exercitus 13 mitterentur, religio obstitit; fetiales prius mittendos ad res repetendas censuere. Cum Veientibus nuper acie dimicatum 14 ad Nomentum et Fidenas fuerat, indutiæque inde, non pax facta, quarum et dies exierat, et ante diem rebellaverant; missi tamen fetiales; nec eorum, quum more patrum iurati repeterent res, verba sunt audita. Controversia inde fuit, 15 utrum populi iussu indiceretur bellum an satis esset senatus consultum. Pervicere tribuni, denuntiando impedituros se delectum, ut Quinctius¹⁾ consul de bello ad populum ferret. Omnes centuriæ iussere.

In eo quoque plebs superior fuit, quod tenuit, ne consules in proximum annum crearentur. Tribuni militum consulari potestate quattuor creati sunt, T. Quinctius Pennus ex
A. u. c. 328. consulatu, C. Furius, M. Postumius, A. Cornelius Cossus. A. Ch. 426. Ex his Cossus præfuit urbi, tres, delectu habito, profecti sunt 2 Veios, documentoque fuere, quam plurimum imperium bello inutile esset. Tendendo ad sua quisque consilia, quum aliud alii videretur, aperuerunt ad occasionem locum hosti; incertam 3 namque aciem, signum aliis dari, receptui aliis cani iubentibus, invasere opportune Veientes. Castra propinqua turbatos ac terga dantes acceperere; plus itaque ignominiae quam cladis

¹⁾ Livius errore superioris anni consulem in hunc transtulit.

4 est acceptum. Mæsta civitas fuit vinci insueta; odisse tribunos, poscere dictatorem: in eo verti spes civitatis. Et quum ibi quoque religio obstaret, ne non posset nisi ab consule dici dictator, augures consulti eam religionem exemere.

5 A. Cornelius dictatorem Mam. Æmiliū dixit et ipse ab eo magister equitum est dictus; adeo, simul fortuna civitatis virtute vera eguit, nihil censoria animadversio offecit, quo minus regimen rerum ex notata indigne domo peteretur.

6 Veientes re secunda elati, missis circum Etruriæ populos legatis, iactando tres duces Romanos ab se uno proelio fusos, quum tamen nullam publici consilii societatem movissent,

7 voluntarios undique ad spem prædæ adsciverunt. Uni Fidenatium populo rebellare placuit; et tanquam nisi ab scelere bellum ordiri nefas esset, sicut legatorum ante, ita tum novorum colonum cæde imbutis armis, Veientibus sese coniungunt.

8 Consultare inde principes duorum populorum, Veios an Fidenas sedem belli caperent. Fidenæ visæ opportuniore; itaque traiecto Tiberi Veientes Fidenas transtulerunt bellum.

9 Romæ terror ingens erat. Accito exercitu a Veis, eoque ipso ab re male gesta perculso, castra locantur ante portam Collinam, et in muris armati dispositi, et iustitium in foro tabernæque clausæ, fiuntque omnia castris quam urbi similiora:

32 quum trepidam civitatem præconibus per vicos dimissis dictator ad contionem advocatam increpuit, quod animos ex tam levibus momentis fortunæ suspensos gererent, ut, parva iactura accepta, quæ ipsa non virtute hostium nec ignavia Romani exercitus, sed discordia imperatorum accepta sit, Veientem hostem sexies victum pertimescant Fidenasque prope

3 sæpius captas quam oppugnatas. Eosdem et Romanos et hostes esse, qui per tot sæcula fuerint; eosdem animos, eadem corporis vires, eadem arma gerere. Se quoque eundem dictatorem Mam. Æmiliū esse, qui antea Veientium Fidenatiumque adiunctis Faliscis ad Nomentum exercitus fuderit,

4 et magistrum equitum A. Cornelium eundem in acie fore, qui priore bello tribunus militum, Larte Tolumnio rege Veientium in conspectu duorum exercituum occiso, spolia opima Iovis

Feretrii templo intulerit. Proinde memores, secum triumphos, 5 secum spolia, secum victoriam esse, cum hostibus scelus legatorum contra ius gentium interfectorum, cædem in pace Fidenatium colonum, indutias ruptas, septimam infelicem defectionem, arma caperent. Simul castra castris coniunxissent, 6 satis confidere, nec sceleratissimis hostibus diuturnum ex ignominia exercitus Romani gaudium fore, et populum Romanum 7 intellecturum, quanto melius de re publica meriti sint, qui se dictatorem tertium dixerint, quam qui ob ereptum censuræ regnum labem secundæ dictaturæ suæ imposuerint. Votis 8 deinde nuncupatis profectus mille et quingentos passus citra Fidenas castra locat, dextra montibus, læva Tiberi amne sæptus. T. Quinctium Pennum legatum occupare montes 9 iubet occultumque id iugum capere, quod ab tergo hostibus foret. Ipse postero die, quum Etrusci pleni animorum ab 10 pristini diei meliore occasione quam pugna in aciem processissent, cunctatus parumper, dum speculatores referrent, Quinctium evasisse in iugum propinquum arci Fidenarum, signa profert peditumque aciem instructam pleno gradu in hostem inducit; magistro equitum præcipit, ne iniussu pugnam incipi-

11 at: se, quum opus sit equestri auxilio, signum daturum; tum ut memor regiæ pugnæ, memor opimi doni Romulique ac Iovis Feretrii rem gereret. Legiones impetu ingenti confligunt. Romanus odio accensus impium Fidenatem, prædonem 12 Veientem, ruptores indutiarum, cruentos legatorum infanda cæde, respersos sanguine colonum suorum, perfidos socios, imbelles hostes compellans, factis simul dictisque odium explet. Concusserat primo statim congressu hostem, quum 33 repente patefactis Fidenarum portis nova erumpit acies, inaudita ante id tempus invisitataque. Ignibus armata ingens 2 multitudo facibusque ardentibus tota collucens, velut fanatico instincta cursu in hostem ruit, formaque insolitæ pugnæ Romanos parumper exterruit. Tum dictator, magistro equitum 3 equitibusque, tum ex montibus Quinctio accito, proelium ciens ipse in sinistrum cornu, quod, incendio similis quam

4 praelio, territum cesserat flammis, accurrit claraque voce
 „Fumone victi“ inquit, „velut examen apium, loco vestro
 exacti inermi cedetis hosti? Non ferro exstinguetis ignes?
 Non faces has ipsas pro se quisque, si igni, non telis pug-
 5 nandum est, ereptas ultro inferetis? Agite, nominis Romani
 ac virtutis patrum vestraeque memores vertite incendium hoc
 in hostium urbem, et suis flammis delete Fidenas, quas vestris
 beneficiis placare non potuistis. Legatorum hoc vos vestro-
 6 rum colonorumque sanguis vastatique fines monent.“ Ad
 imperium dictatoris mota cuncta acies. Faces partim emissae
 excipiuntur, partim vi eripiuntur; utraque acies armatur igni.
 7 Magister equitum et ipse novat pugnam equestrem. Frenos
 ut detrahant equis, imperat, et ipse princeps, calcaribus sub-
 ditis evectus, effreno equo in medios ignes infertur, et alii
 8 concitati equi libero cursu ferunt equitem in hostem. Pulvis
 elatus mixtusque fumo lucem ex oculis virorum equorumque
 aufert. Ea, quae militem terruerat, species nihil terruit equos;
 ruinæ igitur similem stragem eques, quacunque pervaserat,
 9 dedit. Clamor deinde accidit novus; qui quum utramque
 mirabundam in se aciem vertisset, dictator exclamat, Quinc-
 tium legatum et suos ab tergo hostem adortos; ipse redinte-
 10 grato clamore infert acrius signa. Quum duæ acies, duo
 diversa praelia circumventos Etruscos et a fronte et ab tergo
 urgerent, neque in castra retro neque in montes, unde se no-
 vus hostis obiecerat, iter fugæ esset, et equitem passim li-
 beri frenis distulissent equi, Veientium maxima pars Tiberim
 effusi petunt, Fidenatium qui supersunt, ad urbem Fidenas
 11 tendunt. Infert pavidos fuga in mediam cædem; obtruncantur
 in ripis. Alios in aquam compulsos gurgites ferunt; etiam
 peritos nandi lassitudo et vulnera et pavor degravant; pauci
 ex multis tranant. Alterum agmen fertur per castra in ur-
 12 bem. Eodem et Romanos sequentes impetus rapit, Quinctium
 maxime et cum eo degressos modo de montibus, recentissimum
 34 ad laborem militem, quia ultimo praelio advenerat. Hi post-
 quam mixti hostibus portam intravere, in muros evadunt,

suisque capti oppidi signum ex muro tollunt. Quod ubi dic- 2
 tator conspexit (iam enim et ipse in deserta hostium castra
 penetraverat), cupientem militem discurrere ad prædam, spe
 iniecta maioris in urbe prædæ, ad portam ducit, receptusque
 intra muros in arcem, quo ruere fugientium turbam videbat,
 pergit; nec minor cædes in urbe quam in praelio fuit, donec 3
 abiectis armis, nihil præter vitam petentes, dictatori deduntur.
 Urbs castraque diripiuntur. Postero die, singulis captivis 4
 ab equite ac centurione sorte ductis et, quorum eximia virtus
 fuerat, binis, aliis sub corona venundatis, exercitum victorem
 opulentumque præda triumphans dictator Romam reduxit; iusso- 5
 que magistro equitum abdicare se magistratu, ipse deinde abdicat,
 die sexto decimo reddito in pace imperio, quod in bello trepidis-
 que rebus acceperat. Classi quoque ad Fidenas pugnatum cum 6
 Veientibus, quidam in annales retulere, rem æque difficilem
 atque incredibilem, nec nunc lato satis ad hoc amne et tum
 aliquanto, ut a veteribus accepimus, artiore, nisi in traiectu 7
 forte fluminis prohibendo aliquarum navium concursum in
 maius, ut fit, celebrantes navalis victoriae vanum titulum
 appetivere.

Insequens annus tribunos militares consulari potestate **35**
 habuit A. Sempronium Atratinum, L. Quinctium Cincinnatum, A. u. c. 329.
 L. Furium Medullinum, L. Horatium Barbatum. A. Ch. 425. Veientibus 2
 annorum viginti indutiæ datæ et Æquis triennii, quum
 plurium annorum petissent; et a seditionibus urbanis otium
 fuit.

Annum insequentem, neque bello foris neque domi sedi- 3
 tione insignem, ludi bello voti celebrem et tribunorum militum A. u. c. 330.
 apparatu et finitimorum concursu fecere. A. Ch. 424. Tribuni consulari 4
 potestate erant App. Claudius Crassus, Sp. Nautius Rutilus,
 L. Sergius Fidenas, Sex. Iulius Iulus. Spectaculum comitate
 etiam hospitum, ad quam publice consenserant, advenis gra-
 tius fuit.

Post ludos contiones seditiosæ tribunorum plebi fuerunt, 5
 obiurgantium multitudinem, quod admiratione eorum, quos

6 odisset, stupens in aeterno se ipsa teneret servitio, et non modo ad spem consulatus in partem revocandi aspirare non auderet, sed ne in tribunis quidem militum creandis, quæ communia essent comitia patrum ac plebis, aut sui aut suorum meminisset. Desineret ergo mirari, cur nemo de commodis plebis ageret; eo impendi laborem ac periculum, unde emolumentum atque honos speretur; nihil non aggressuros homines, si magna conatis magna præmia proponantur; ut quidem aliquis tribunus plebis ruat cæcus in certamina periculo ingenti, fructu nullo, ex quibus pro certo habeat, patres, adversus quos tetenderit, bello inexpiabili se persecuturos, apud plebem, pro qua dimicaverit, nihilo se honoratiorem fore, neque sperandum neque postulandum esse. Magnos animos magnis honoribus fieri. Neminem se plebeium contempturum, ubi contemni desissent. Experiendam rem denique in uno aut altero esse, sitne aliqui plebeius ferendo magno honori, an portento simile miraculoque sit, fortem ac strennum virum aliquem exsistere ortum ex plebe. Summa vi expugnatum esse, ut tribuni militum consulari potestate et ex plebe crearentur. Petisse viros domi militiæque spectatos; primis annis suggillatos, repulsos risui patribus fuisse; desisse postremo præbere ad contumeliam os. Nec se videre, cur non lex quoque abrogetur, qua id liceat, quod nunquam futurum sit; minorem quippe ruborem fore in iuris iniquitate, quam si per indignitatem ipsorum prætereantur. Huius generis orationes cum assensu auditæ incitavere quosdam ad petendum tribunatum militum, alium alia de commodis plebis laturum se in magistratu profitentem. Agri publici dividendi coloniarumque deducendarum ostentatæ spes et, vectigali possessoribus agrorum imposito, in stipendium militum erogandi æris. Captatum deinde tempus ab tribunis militum, quo per discessum hominum ab urbe, quum patres clandestina denuntiatione revocati ad diem certam essent, senatus consultum fieret absentibus tribunis plebi, ut, quoniam Volscos in Hernicorum agros prædatum exisse fama esset, ad rem inspicien-

dam tribuni militum proficiscerentur, consulariaque comitia haberentur. Profecti App. Claudium, filium decemviri, præfectum urbis relinquunt, impigrum iuvenem et iam inde ab incunabulis imbutum odio tribunorum plebisque. Tribuni plebi nec cum absentibus iis, qui senatus consultum fecerant, nec cum Appio, transacta re, quod contenderent, fuit. Creati consules sunt C. Sempronius Atratinus, Q. Fabius Vibulanus. 37

Peregrina res, sed memoria digna traditur eo anno facta, Vulturum Etruscorum urbem, quæ nunc Capua est, ab Samnitibus captam, Capuamque ab duce eorum Capye vel, quod propius vero est, a campestri agro appellatam. Cepere autem, prius bello fatigatis Etruscis, in societatem urbis agrorumque accepti, deinde festo die graves somno epulisque incolas veteres novi coloni nocturna cæde adorti.

His rebus actis, consules ii, quos diximus, idibus Decembribus magistratum occepere. Iam non solum, qui ad id missi erant, retulerant, imminere Volscum bellum, sed legati quoque ab Latinis et Hernicis nuntiabant, non ante unquam Volscos nec ducibus legendis nec exercitui scribendo intentiores fuisse; vulgo fremere, aut in perpetuum arma bellumque oblivioni danda iugumque accipiendum, aut iis, cum quibus de imperio certetur, nec virtute nec patientia nec disciplina rei militaris cedendum esse. Haud vana attulere; sed nec 6 perinde patres moti sunt, et C. Sempronius, cui ea provincia sorti evenit, tanquam constantissimæ rei fortunæ fretus, quod victoris populi adversus victos dux esset, omnia temere ac negligenter egit, adeo ut disciplinæ Romanæ plus in Volscis exercitu quam in Romano esset. Ergo fortuna, ut sæpe alias, virtutem est secuta. Primo proelio, quod ab Sempronio incaute inconsulteque commissum est, non subsidiis firmata acie, non equite apte locato concursus est. Clamor indicium primum fuit, quo res inclinatura esset; excitatio crebriorque ab hoste sublatus; ab Romanis dissonus, impar, segnius [sæpe] iteratus incerto tenore prodidit pavorem animorum. Eo ferocior illatus hostis urgere scutis, micare gladiis. Altera

ex parte nutant circumspectantibus galeæ, et incerti trepidant
 11 applicantque se turbæ; signa nunc resistentia deseruntur ab
 antesignanis, nunc inter suos manipulos recipiuntur. Nondum
 fuga certa, nondum victoria erat; tegi magis Romanus quam
 pugnare; Volscus inferre signa, urgere aciem, plus cædis
 38 hostium videre quàm fugæ. Iam omnibus locis ceditur, ne-
 quicquam Sempronio consule obiurgante atque hortante. Ni-
 2 hil nec imperium nec maiestas valebat, dataque mox terga
 hostibus forent, ni Sex. Tempanius, decurio equitum, labante
 iam re præsentī animo subvenisset. Qui quum magna voce
 exclamasset, ut equites, qui salvam rem publicam vellent esse,
 3 ex equis desilirent, omnium turmarum equitibus velut ad con-
 sulis imperium motis, „Nisi hæc“ inquit „parmata cohors
 sistit impetum hostium, actum de imperio est. Sequimini
 pro vexillo cuspidem meam; ostendite Romanis Volscisque,
 neque equitibus vobis ullos equites nec peditibus esse pedites
 4 pares.“ Quum clamore comprobata adhortatio esset, vadit
 alte cuspidem gerens. Quacunque incedunt, vi viam faciunt;
 eo se inferunt obiectis parmis, ubi suorum plurimum laborem
 5 vident. Restituitur omnibus locis pugna, in quæ eos impetus
 tulit; nec dubium erat, quin, si tam pauci simul obire omnia
 39 possent, terga daturi hostes fuerint. Et quum iam parte
 nulla sustinerentur, dat signum Volscus imperator, ut parma-
 tis, novæ cohorti hostium, locus detur, donec impetu elati ab
 2 suis excludantur. Quod ubi est factum, interclusi equites nec
 perrumpere eadem, qua transierant, posse, ibi maxime con-
 3 fertis hostibus, qua viam fecerant, et consul legionesque Ro-
 manæ, quum, quod tegumen modo omnis exercitus fuerat, nus-
 quam viderent, ne tot fortissimos viros interclusos opprimeret
 4 hostis, tendunt in quemcunque casum. Diversi Volsci hinc
 consulem ac legiones sustinere, altera fronte instare Tempanio
 atque equitibus; qui quum sæpe conati nequissent perrumpere
 ad suos, tumulo quodam occupato in orbem se tutabantur,
 5 nequaquam inulti; nec pugnae finis ante noctem fuit. Consul
 quoque, nusquam remisso certamine, dum quicquam superfuit

lucis, hostem tenuit. Nox incertos diremit; tantusque ab im- 6
 prudentia eventus utraque castra tenuit pavor, ut, relictis sau-
 ciis et magna parte impedimentorum, ambo pro victis exercitus
 se in montes proximos reciperent. Tumulus tamen circum- 7
 sessus ultra mediam noctem est; quo quum circumsedentibus
 nuntiatum esset, castra deserta esse, victos rati suos et ipsi,
 qua quemque in tenebris pavor tulit, fugerunt. Tempanius 8
 metu insidiarum suos ad lucem tenuit. Degressus deinde ipse
 cum paucis speculatum, quum ab sauciis hostibus sciscitando
 comperisset, castra Volscorum deserta esse, lætus ab tumulo
 suos devocat et in castra Romana penetrat. Ubi quum vasta 9
 desertaque omnia atque eandem, quam apud hostes, fœditatem
 invenisset, priusquam Volscos cognitus error reduceret, quibus
 poterat, sauciis ductis secum, ignarus, quam regionem consul
 petisset, ad urbem proximis itineribus pergit.

Iam eo fama pugnae adversæ castrorumque desertorum 40
 perlata erat, et ante omnia deplorati erant equites non privato
 magis quam publico luctu, Fabiusque consul, terrore urbi 2
 quoque iniecto, stationem ante portas agebat, quum equites
 procul visi non sine terrore ab dubiis, quinam essent, mox
 cogniti tantam ex metu lætitiā fecere, ut clamor urbem per-
 vaderet gratulantium, salvos victoresque redisse equites, et ex 3
 mæstis paulo ante domibus, quæ conclamaverant suos, pro-
 curreretur in vias, pavidæque matres ac coniuges, oblitæ præ
 gaudio decoris, obviam agmini occurrerent, in suos quæque
 simul corpore atque animo, vix præ gaudio compotes, effusæ.
 Tribunis plebi, qui M. Postumio et T. Quinctio diem dixerant, 4
 quod ad Veios eorum opera male pugnatum esset, occasio
 visa est per recens odium Sempronii consulis renovandæ in
 eos invidiæ. Itaque advocata contione, quum proditam Veiis 5
 rem publicam esse ab ducibus, proditum deinde, quia illis
 impune fuerit, in Volscis ab consule exercitum, traditos ad
 cædem fortissimos equites, deserta fœde castra vociferati essent,
 C. Iunius, unus ex tribunis, Tempanium equitem vocari iussit 6
 coramque ei „Sex. Tempani“ inquit, „quæro de te, arbitre-

risne, C. Sempronium consulem aut in tempore pugnam inisse aut firmasse subsidiis aciem aut ullo boni consulis functum
 7 officio; et tunc ipse, victis legionibus Romanis, tuo consilio equitem ad pedes deduxeris restituerisque pugnam; excluso
 8 subvenerit aut miserit præsidium; postero denique die ecquid præsidii usquam habueris, an tu cohorsque in castra vestra virtute perruperitis; ecquem in castris consulem, ecquem exercitum inveneritis an deserta castra, relictos saucios milites.
 9 Hæc pro virtute tua fideque, qua una hoc bello res publica stetit, dicenda tibi sunt hodie; denique, ubi C. Sempronius, ubi legiones nostræ sint; desertus sis an deserueris consulem exercitumque; victi denique simus an vicerimus.⁴ Adversus hæc Tempanii oratio incompta fuisse dicitur, ceterum militariter gravis, non suis vana laudibus, non crimine alieno læta.
 2 Quanta prudentia rei bellicæ in C. Sempronio esset, non militis de imperatore existimationem esse, sed populi Romani fuisse,
 3 quum eum comitiis consulem legeret. Itaque ne ab se imperatoria consilia neu consulares artes exquirerent, quæ, pensanda quoque, magni animi atque ingenii essent; sed quod
 4 viderit, referre posse. Vidisse autem se, priusquam ab acie intercluderetur, consulem in prima acie pugnantem, adhortan-
 5 tem, inter signa Romana telaque hostium versantem. Postea se a conspectu suorum ablatum ex strepitu tamen et clamore sensisse, usque ad noctem extractum certamen; nec ad tumultum, quem ipse tenuerat, præ multitudine hostium credere perrumpi
 6 potuisse. Exercitus ubi esset, se nescire; arbitrari, velut ipse in re trepida loci præsidio se suosque sit tutatus, sic consulem
 7 servandi exercitus causa loca tutiora castris cepisse; nec Volscorum meliores res esse credere quam populi Romani; fortunam noctemque omnia erroris mutui implesse. Precantemque deinde, ne se fessum labore ac vulneribus tenerent, cum ingenti
 8 laude non virtutis magis quam moderationis dimissum. Quum hæc agerentur, iam consul via Lavicana ad fanum Quietis erat. Eo missa plaustra iumenta alia ab urbe exercitum affectum

prælio ac via nocturna excepere. Paulo post in urbem est 9 ingressus consul, non ab se magis enixe amovens culpam quam Tempanium meritis laudibus ferens. Mæstæ civitati ab 10 re male gesta et iratæ ducibus M. Postumius reus obiectus, qui tribunus militum pro consule ad Veios fuerat, decem millibus æris gravis damnatur. T. Quinctium collegam eius, 11 quia et in Volscis consul auspicio dictatoris Postumii Tuberti et ad Fidenas legatus dictatoris alterius Mam. Æmilii res prospere gesserat, totam culpam eius temporis in prædamnatum collegam transferentem omnes tribus absolverunt. Profuisse 12 ei Cincinnati patris memoria dicitur, venerabilis viri, et exactæ iam ætatis Capitolinus Quinctius, suppliciter orans, ne se, brevi reliquo vitæ spatio, tam tristem nuntium ferre ad Cincinnatum paterentur.

Plebs tribunos plebi absentes Sex. Tempanium, A. Sellium, 42 Sex. Antistium, Sp. Icilium fecit, quos et pro centurionibus sibi præfecerant Tempanio auctore equites. Senatus, quum 2 odio Sempronii consulare nomen offenderet, tribunos militum consulari potestate creari iussit. Creati sunt L. Manlius Capi-
 A. u. c. 332.
 A. Ch. 422.
 tolinus, Q. Antonius Merenda, L. Papirius Mugillanus. Prin- 3 cipio statim anni L. Hortensius tribunus plebis C. Sempronio, consuli anni prioris, diem dixit. Quem quum quattuor collegæ inspectante populo Romano orarent, ne imperatorem suum innoxium, in quo nihil præter fortunam reprehendi posset, vexaret, ægre Hortensius pati, tentationem eam credens esse 4 perseverantiæ suæ, nec precibus tribunorum, quæ in speciem modo iactentur, sed auxilio confidere reum. Itaque modo ad 5 eum conversus, ubi illi patricii spiritus, ubi subnixus et fidens innocentiae animus esset, quærebat: sub tribunicia umbra consularem virum delituisse; modo ad collegas: „Vos autem, si 6 reum perago, quid acturi estis? An erepturi ius populo et eversuri tribuniciam potestatem?“ Quum illi et de Sempronio 7 et de omnibus summam populi Romani potestatem esse dicerent, nec se iudicium populi tollere aut velle aut posse, sed, si preces suæ pro imperatore, qui sibi parentis esset loco, non

8 valuissent, se vestem cum eo mutaturos, tum Hortensius „Non videbit“ inquit „plebs Romana sordidatos tribunos suos. C. Sempronium nihil moror, quando hoc est in imperio consecutus, 9 ut tam carus esset militibus.“ Nec pietas quattuor tribunorum quam Hortensii tam placabile ad iustas preces ingenium pariter plebi patribusque gratius fuit.

10 Non diutius fortuna Æquis indulgit, qui ambiguum victoriam Volscorum pro sua amplexi fuerant. Proximo anno, 43 A. n. c. 333. Num. Fabio Vibulano, T. Quinctio Capitolini filio Capitolino A. Ch. 421. consulibus, ductu Fabii, cui sorte ea provincia evenerat, nihil 2 dignum memoratu actum; quum trepidam tantum ostendissent aciem Æqui, turpi fuga funduntur, haud magno consulis decore. Itaque triumphus negatus, ceterum ob Sempronianæ cladis levatam ignominiam, ut ovans urbem intraret, concessum est. 3 Quemadmodum bellum minore, quam timuerant, dimicatione erat perfectum, sic in urbe ex tranquillo necopinata moles discordiarum inter plebem ac patres exorta est, cœpta ab 4 duplicando quæstorum numero. Quam rem, præter duos urbanos quæstores duo ut consulibus ad ministeria belli præsto essent, a consulibus relatum quum et patres summa ope approbassent, tribuni plebi certamen intulerunt, ut pars quæstorum (nam ad id tempus patricii creati erant) ex plebe 5 fieret. Adversus quam actionem primo et consules et patres summa ope annisi sunt; concedendo deinde, ut, quemadmodum in tribunis consulari potestate creandis † usi sunt, adæque in¹⁾ quæstoribus liberum esset arbitrium populi, quum parum proficerent, totam rem de augendo quæstorum numero omittunt. 6 Excipiunt omissam tribuni, aliæque subinde, inter quas et agrariæ legis, seditiosæ actiones existunt; propter quos motus quum senatus consules quam tribunos creari mallet, neque posset per intercessionem tribunicias senatus consultum fieri, 7 res publica a consulibus ad interregnum, neque id ipsum (nam coire patricos tribuni prohibebant) sine certamine ingenti, redit. 8 Quum pars maior insequentis anni per novos tribunos plebi

¹⁾ Potest scriptum fuisse: — creandis ius sissent adæquari, in quæstoribus cet.

et aliquot interreges certaminibus extracta esset, modo pro- A. n. c. 334. hibentibus tribunis patricos coire ad prodendum interregem, A. Ch. 420. modo interregem interpellantibus, ne senatus consultum de comitiis consularibus faceret, postremo L. Papirius Mugillanus 9 proditus interrex, castigando nunc patres, nunc tribunos plebi, desertam omissamque ab hominibus rem publicam, deorum providentia curaque exceptam, memorabat Veientibus indutiis et cunctatione Æquorum stare. Unde si quid increpet terroris, 10 sine patricio magistratu placere rem publicam opprimi? non exercitum, non ducem scribendo exercitui esse? An bello intestino bellum externum propulsaturos? Quæ si in unum 11 convenient, vix deorum opibus, quin obruatur Romana res, resisti posse. Quin illi, remittendo de summa quisque iuris, mediis copularent concordiam, patres patiando tribunos militum 12 pro consulibus fieri, tribuni plebi non intercedendo, quo minus quattuor quæstores promisce de plebe ac patribus libero suffragio populi fierent.

Tribunicia primum comitia sunt habita. Creati tribuni 44 consulari potestate omnes patricii, L. Quinctius Cincinnatus tertium, Sex. Furius Medullinus iterum, M. Manlius, A. Sempronius Atratinus. Hoc tribuno comitia quæstorum habente, 2 petentibusque inter aliquot plebeios filio Antistii tribuni plebis et fratre alterius tribuni plebis Sex. Pompilii, nec potestas nec suffragatio horum valuit, quin, quorum patres avosque consules viderant, eos nobilitate præferrent. Furere omnes 3 tribuni plebi, ante omnes Pompilius Antistiusque, repulsa suorum accensi. Quidnam id rei esse? Non suis beneficiis, 4 non patrum iniuriis, non denique usurpandi libidine, quum liceat, quod ante non licuerit, si non tribunum militarem, ne quæstorem quidem quemquam ex plebe factum! Non valuisse 5 patris pro filio, fratris pro fratre preces, tribunorum plebis, potestatis sacrosanctæ, ad auxilium libertatis creatæ. Fraudem profecto in re esse, et A. Sempronium comitiis plus artis adhibuisse quam fidei. Eius iniuria queri suos honore deiectos. Itaque quum in ipsum, et innocentia tutum et magistratu, in 6

- quo tunc erat, impetus fieri non posset, flexere iras in C. Sempronium, patruelem Atratini, eique ob ignominiam Volsei
 7 belli adiutore collega M. Canuleio diem dixerunt. Subinde ab
 iisdem tribunis mentio in senatu de agris dividendis illata est,
 cui actioni semper acerrime C. Sempronius restiterat, ratis, id
 quod erat, aut deposita causa leviolem futurum apud patres
 reum aut perseverantem sub iudicii tempus plebem offensurum.
 8 Adversæ invidiæ obiici maluit et suæ nocere causæ quam
 9 publicæ deesse, stetitque in eadem sententia, ne qua largitio,
 cessura in trium gratiam tribunorum, fieret: nec tum agrum
 plebi, sed sibi invidiam quæri; se quoque subiturum eam tempe-
 statem forti animo; nec senatui tanti se civem aut quemquam
 alium debere esse, ut in parcendo uni malum publicum fiat.
 10 Nihilo demissiore animo, quum dies venit, causa ipse pro se
 dicta, nequicquam omnia expertis patribus, ut mitigarent plebem,
 quindecim millibus æris damnatur.
 11 Eodem anno Postumia virgo Vestalis de incestu causam
 dixit, criminis innoxia, ab suspitione propter cultum amœnio-
 rem ingeniumque liberius, quam virginem decet, parum ab-
 12 horrens. Eam ampliata, deinde absolutam pro collegii sen-
 tentia pontifex maximus abstinere iocis colique sancte potius
 quam scite iussit. Eodem anno a Campanis Cumæ, quam
 Græci tum urbem tenebant, capiuntur.
 13 Insequens annus tribunos militum consulari potestate
 A. u. c. 335. habuit Agrippam Menenium Lanatum, P. Lucretium Tricipi-
 A. Ch. 419. tinum, Sp. Nautium Rutilum, annus, felicitate populi Romani,
 45 periculo potius ingenti quam clade insignis. Servitia, urbem
 ut incenderent distantibus locis, coniurarunt, populoque ad
 opem passim ferendam tectis intento ut arcem Capitoliumque
 2 armati occuparent. Avertit nefanda consilia Iuppiter, indicio-
 que duorum comprehensi fontes pœnas dederunt. Indicibus
 dena millia gravis æris, quæ tum divitiæ habebantur, ex ærario
 3 numerata et libertas præmium fuit. Bellum inde ab Æquis
 reparari cœptum; et novos hostes Lavicanos consilia cum
 veteribus iungere, hand incertis auctoribus Romam est allatum.

Æquorum iam velut anniversariis armis assueverat civitas; 4
 Lavicos legati missi quum responsa inde retulissent dubia,
 quibus nec tum bellum parari nec diuturnam pacem fore ap-
 pareret, Tusculanis negotium datum, adverterent animos, ne
 quid novi tumultus Lavicis oreretur.

Ad insequentis anni tribunos militum consulari potestate, 5
 inito magistratu, legati ab Tusculo venerunt, L. Sergium A. u. c. 336.
 Fidenatem, M. Papirium Mugillanum, C. Servilium Prisci A. Ch. 418.
 filium, quo dictatore Fidenæ captæ fuerant. Nuntiabant legati, 6
 Lavicanos arma cepisse et cum Æquorum exercitu depopu-
 latus agrum Tusculanum castra in Algido posuisse. Tum 7
 Lavicanis bellum indictum; factoque senatus consulto, ut duo
 ex tribunis ad bellum proficiscerentur, unus res Romæ curaret,
 certamen subito inter tribunos exortum; se quisque belli ducem
 potiolem ferre, curam urbis ut ingratam ignobilemque asper-
 nari. Quum parum decorum inter collegas certamen mirabundi 8
 patres conspicerent, Q. Servilius „Quando nec ordinis huius
 ulla“ inquit „nec rei publicæ est verecundia, patria maiestas
 altercationem istam dirimet. Filius meus extra sortem urbi
 præerit. Bellum utinam, qui appetunt, consideratius concor-
 diusque, quam cupiunt, gerant.“ Delectum haberi non ex toto 46
 passim populo placuit; decem tribus sorte ductæ sunt; ex iis
 scriptos iuniores duo tribuni ad bellum duxere. Cœpta inter 2
 eos in urbe certamina cupiditate eadem imperii multo impen-
 sius in castris accendi; nihil sentire idem, pro sententia pug-
 nare; sua consilia velle, sua imperia sola rata esse; contemnere
 in vicem et contemni, donec castigantibus legatis tandem ita 3
 comparatum est, ut alternis diebus summam imperii haberent.
 Quæ quum allata Romam essent, dicitur Q. Servilius, ætate 4
 et usu doctus, precatus ab diis immortalibus, ne discordia
 tribunorum damnosior rei publicæ esset, quam ad Veios fuisset,
 et, velut haud dubia clade imminente, institisse filio, ut milites
 scriberet et arma pararet. Nec falsus vates fuit. Nam ductu 5
 L. Sergii, cuius dies imperii erat, loco iniquo sub hostium
 castris, quum, quia simulato metu receperat se hostis ad vallum,

spes vana expugnandi castra eo traxisset, repentino impetu
 Æquorum per supinam vallem fusi sunt, multique in ruina
 6 maiore quam fuga oppressi obruncatique; castraque eo die
 ægre retenta, postero die, circumfusus iam magna ex parte
 hostibus, per aversam portam fuga turpi deseruntur. Duces
 legatique, et quod circa signa roboris de exercitu fuit, Tusculum
 7 petiere; palati alii per agros passim multis itineribus maioris,
 8 quam accepta erat, cladis nuntii Romam contenderunt. Minus
 trepidationis fuit, quod eventus timori hominum congruens
 fuerat, et quod subsidia, quæ respicerent in re trepida, præ-
 9 parata erant ab tribuno militum. Iussuque eiusdem per minores
 magistratus sedato in urbe tumultu, speculatores propere missi
 nuntiavere, Tusculi duces exercitumque esse, hostem castra
 10 loco non movisse. Et, quod plurimum animorum fecit, dictator
 ex senatus consulto dictus Q. Servilius Priscus, vir, cuius
 providentiam in re publica quum multis aliis tempestatibus
 ante experta civitas erat tum eventu eius belli, quod uni
 certamen tribunorum suspectum ante rem male gestam fuerat.
 11 Magistro equitum creatus a quo ipse tribunus militum dictator
 erat dictus, filio suo (ut tradidere quidam; nam alii Aham
 12 Servilium magistrum equitum eo anno fuisse scribunt), novo
 exercitu profectus ad bellum, accitis, qui Tusculi erant, duo
 millia passuum ab hoste locum castris cepit.
 47 Transierat ex re bene gesta superbia negligentiaque ad
 2 Æquos, quæ in Romanis ducibus fuerat. Itaque primo statim
 prælio quum dictator equitatu immisso antesignanos hostium
 turbasset, legionum inde signa inferri propere iussit, signiferum-
 3 que ex suis unum cunctantem occidit. Tantus ardor ad dimi-
 candum fuit, ut impetum Æqui non tulerint; victique acie quum
 fuga effusa petissent castra, brevior tempore et certamine minor
 4 castrorum oppugnatio fuit, quam prælium fuerat. Captis direp-
 tisque castris, quum prædam dictator militi concessisset, secuti-
 que fugientem ex castris hostem equites renuntiassent, omnes
 Lavicanos victos, magnam partem Æquorum Lavicos confu-
 5 gisse, postero die ad Lavicos ductus exercitus oppidumque

corona circumdata scalis captum ac direptum est. Dictator, 6
 exercitu victore Romam reducto, die octavo, quam creatus erat,
 magistratu se abdicavit; et opportune senatus, priusquam ab
 tribunis plebi agrariæ seditiones mentione illata de agro Lavi-
 cano dividendo fierent, censuit frequens, coloniam Lavicos
 deducendam. Coloni ab urbe mille et quingenti missi bina 7
 iugera acceperunt.

Captis Lavicis, ac deinde tribunis militum consulari pote- A. u. c. 337.
 state Agrippa Menenio Lanato et L. Servilio Structo et P. A. Ch. 417.
 Lucretio Tricipitino, iterum omnibus his, et Sp. Rutilio Crasso,
 et insequente anno A. Sempronio Atriatino tertium, et duobus 8
 iterum, M. Papirio Mugillano et Sp. Nautio Rutilo, biennium A. u. c. 338.
 tranquillæ externæ res, discordia domi ex agrariis legibus fuit. A. Ch. 416.
 Turbatores vulgi erant Sp. Mæcilius quartum et M. Metilius 48
 tertium tribuni plebis, ambo absentes creati. Ei quum roga- 2
 tionem promulgassent, ut ager ex hostibus captus viritim divi-
 deretur, magnæque partis nobilium eo plebiscito publicarentur
 fortunæ (nec enim ferme quicquam agri, ut in urbe alieno 3
 solo posita, non agnis partum erat, ne quod venisset assigna-
 tumve publice esset, præterquam plebs habebat), atrox plebi 4
 patribusque propositum videbatur certamen. Nec tribuni mili-
 tum, nunc in senatu, nunc in conciliis privatis principum
 cogendis, viam consilii inveniebant, quum App. Claudius, nepos 5
 eius, qui decemvir legibus scribendis fuerat, minimus natus ex
 patrum concilio, dicitur dixisse, vetus se ac familiare consilium 6
 domo afferre; proavum enim suum App. Claudium ostendisse
 patribus viam unam dissolvendæ tribunicie potestatis per col-
 legarum intercessionem. Facile homines novos auctoritate 7
 principum de sententia deduci, si temporum interdum potius
 quam maiestatis memor adhibeatur oratio. Pro fortuna illis 8
 animos esse; ubi videant, collegas principes agendæ rei
 gratiam omnem ad plebem præoccupasse nec locum in ea
 relictum sibi, haud gravato acclinaturos se ad causam senatus, 9
 per quam quum universo ordini tum primoribus se patrum
 concilient. Approbantibus cunctis et ante omnes Q. Servilio 10

Prisco, quod non degenerasset ab stirpe Claudia, collaudante
 iuvenem, negotium datur, ut, quos quisque posset, ex collegio
 11 tribunorum ad intercessionem pellicerent. Misso senatu, pren-
 santur ab principibus tribuni. Suadendo, monendo pollicendo-
 que, gratum id singulis privatim, gratum universo senatui fore,
 12 sex ad intercessionem comparavere. Posteroque die quum ex
 composito relatum ad senatum esset de seditione, quam Mæci-
 13 lius Metiliusque largitione pessimi exempli concirent, eæ ora-
 tiones a primoribus patrum habitæ sunt, ut pro se quisque
 iam nec consilium sibi suppetere diceret, nec se ullam opem
 cernere aliam usquam præterquam in tribunicio auxilio; in
 eius potestatis fidem circumventam rem publicam, tanquam
 14 privatum inopem, confugere; præclarum ipsis potestatique esse,
 non ad vexandum senatum discordiamque ordinum movendam
 plus in tribunatu virium esse quam ad resistendum improbis
 15 collegis. Fremitus deinde universi senatus ortus, quum ex
 omnibus partibus curiæ tribuni appellarentur. Tum silentio
 facto ii, qui præparati erant gratia principum, quam rogatio-
 nem a collegis promulgatam senatus censeat dissolvendæ rei
 16 publicæ esse, ei se intercessuros ostendunt. Gratia, interces-
 soribus ab senatu actæ. Latores rogationis, contione advocata,
 proditores plebis commodorum ac servos consularium appel-
 lantes aliaque truci oratione in collegas invecti, actionem
 deposuere.

49 Duo bella insequens annus habuisset, quo P. Cornelius
 A. u. c. 339. Cossus, C. Valerius Potitus, Q. Quinctius Cincinnatus, Num.
 A. Ch. 415. Fabius Vibulanus tribuni militum consulari potestate fuerunt,

2 ni Veiens bellum religio principum distulisset, quorum agros
 Tiberis super ripas effusus maxime ruinis villarum vastavit.
 3 Simul Æquos triennio ante accepta clades prohibuit Bolanis,
 4 suæ gentis populo, præsidium ferre. Excursiones inde in
 confinem agrum Lavicanum factæ erant novisque colonis
 5 bellum illatum. Quam noxam quum se consensu omnium
 Æquorum defensuros sperassent, deserti ab suis, ne memora-
 bili quidem bello, per obsidionem levemque unam pugnam et

oppidum et fines amisere. Tentatum ab L. Decio tribuno 6
 plebis, ut rogationem ferret, qua Bolas quoque, sicut Lavicos,
 coloni mitterentur, per intercessionem collegarum, qui nullum
 plebiscitum nisi ex auctoritate senatus passuros se perferri
 ostenderunt, discussum est.

Bolis insequente anno receptis Æqui coloniaque eo de- 7
 ducta novis viribus oppidum firmarunt, tribunis militum Romæ A. u. c. 340.
 consulari potestate Cn. Cornelio Cosso, L. Valerio Potito, Q. A. Ch. 414.
 Fabio Vibulano iterum, M. Postumio Regillensi. Huic bellum 8
 adversus Æquos permissum est, pravæ mentis homini, quam
 tamen victoria magis quam bellum ostendit. Nam exercitu 9
 impigre scripto ductoque ad Bolas, quum levibus præliis
 Æquorum animos fregisset, postremo in oppidum irrupit.
 Deinde ab hostibus in cives certamen vertit et, quum inter
 oppugnationem prædam militis fore edixisset, capto oppido
 fidem mutavit. Eam magis adducor ut credam iræ causam 10
 exercitui fuisse, quam quod in urbē nuper direpta coloniaque
 nova minus prædicatione tribuni prædæ fuerit. Auxit eam 11
 iram, postquam ab collegis arcessitus propter seditiones tri-
 bunicias in urbem revertit, audita vox eius in contione stolidi
 ac prope vecora, qua M. Sextio tribuno plebis legem agrariam
 ferenti, simul, Bolas quoque ut mitterentur coloni, laturum se
 dicenti (dignum enim esse, qui armis cepissent, eorum urbem
 agrumque Bolanum esse) „Malum quidem militibus meis“
 inquit, „nisi quieverint.“ Quod auditum non contionem magis
 quam mox patres offendit. Et tribunus plebis, vir acer nec 12
 infacundus, nactus inter adversarios superbum ingenium immo-
 dicamque linguam, quam irritando agitandoque in eas impel-
 leret voces, quæ invidiæ non ipsi tantum, sed causæ atque
 universo ordini essent, neminem ex collegio tribunorum militum
 sæpius quam Postumium in disceptationem trahebat. Tum 13
 vero secundum tam sævum atque inhumanum dictum „Auditis“
 inquit, „Quirites, sicut servis malum minantem militibus?
 Tamen hæc belua dignior vobis tanto honore videbitur, quam 14
 qui vos urbe agrisque donatos in colonias mittunt, qui sedem

senectuti vestrae prospiciunt, qui pro vestris commodis adversus
 15 tam crudeles superbosque adversarios depugnant? Incipite
 deinde mirari, cur pauci iam vestram suscipiant causam.
 Quid ut a vobis sperent? An honores, quos adversariis vestris
 16 potius quam populi Romani propugnatoribus datis? Inge-
 muistis modo voce huius audita. Quid id refert? Iam si
 suffragium detur, hunc, qui malum vobis minatur, iis, qui
 agros sedesque ac fortunas stabilire volunt, praeferetis.

50

Perlata haec vox Postumii ad milites multo in castris
 maiorem indignationem movit: Praedane interceptorem fraudam
 2 toremque etiam malum minari militibus? Itaque quum fre-
 mitus aperte esset, et quaestor P. Sestius eadem violentia
 coerceri putaret seditionem posse, qua mota erat, misso ad
 vociferantem quendam militem lictore, quum inde clamor et
 3 iurgium oreretur, saxo ictus turba excedit, insuper increpante,
 qui vulneraverat, habere quaestorem, quod imperator esset
 4 militibus minatus. Ad hunc tumultum accitus Postumius aspe-
 riora omnia fecit acerbis quaestionibus, crudelibus suppliciis.
 Postremo, quum modum irae nullum faceret, ad vociferationem
 eorum, quos necari sub crate iusserat, concursu facto, ipse ad
 5 interpellantes poenam vecors de tribunali decurrit. Ibi quum
 summoventes passim lictores centurionesque vexarent turbam,
 eo indignatio erupit, ut tribunus militum ab exercitu suo lapi-
 6 dibus cooperiretur. Quod tam atrox facinus postquam est
 Romam nuntiatum, tribunis militum de morte collegae per se-
 natum quaestiones decernentibus tribuni plebis intercedebant.
 7 Sed ea contentio ex certamine alio pendebat, quod cura inces-
 serat patres, ne metu quaestionum plebs iraque tribunos militum
 ex plebe crearet, tendebantque summa ope, ut consules crea-
 8 rentur. Quum senatus consultum fieri tribuni plebis non
 paterentur, iidem intercederent consularibus comitiis, res ad
 51 interregnum rediit. Victoria deinde penes patres fuit. Q.

A. u. c. 341. Fabio Vibulano interrege comitia habente consules creati sunt
 A. Ch. 413. A. Cornelius Cossus, L. Furius Medullinus.

His consulibus principio anni senatus consultum factum 2
 est, ut de quaestione Postumianae caedis tribuni primo quoque
 tempore ad plebem ferrent, plebesque praeficeret quaestioni,
 quem vellet. A plebe consensu [populi] consulibus negotium 3
 mandatur; qui, summa moderatione ac lenitate per paucorum
 supplicium, quos sibimet ipsos conscisse mortem satis creditum
 est, transacta re, nequivere tamen consequi, ut non aegerrime
 id plebs ferret: iacere tam diu irritas actiones, quae de suis 4
 commodis ferrentur, quum interim de sanguine ac supplicio
 suo latam legem confestim exerceri et tantam vim habere.
 Aptissimum ad tempus fuerat, vindicatis seditionibus, deleni- 5
 mentum animis Bolani agri divisionem obici, quo facto minuis-
 sent desiderium agrariae legis, quae possessore per iniuriam agro
 publico patres pellebat; tunc haec ipsa indignitas angebat 6
 animos: non in retinendis modo publicis agris, quos vi teneret,
 pertinacem nobilitatem esse, sed ne vacuum quidem agrum,
 nuper ex hostibus captum, plebi dividere, mox paucis, ut
 cetera, futurum praedae.

Eodem anno adversus Volscos populates Hernicorum 7
 fines legiones ductae a Furio consule, quum hostem ibi non
 invenissent, Ferentinum, quo magna multitudo Volscorum se
 contulerat, cepere. Minus praedae, quam speraverant, fuit, quod 8
 Volsci, postquam spes tuendi exigua erat, sublati rebus nocte
 oppidum reliquerant; postero die prope desertum capitur.
 Hernicis ipsum agerque dono datus.

Annum modestia tribunorum quietum excepit tribunus 52
 plebis L. Icilius, Q. Fabio Ambusto, C. Furio Pacilo con- A. u. c. 342.
 sulibus. Is quum principio statim anni, velut pensum nomi- A. Ch. 412.
 nis familiaeque, seditiones agrariis legibus promulgandis cieret,
 pestilentia coorta, minacior tamen quam perniciosior, cogita- 3
 tiones hominum a foro certaminibusque publicis ad domum
 curamque corporum nutriendorum avertit; minusque eam dam-
 nosam fuisse, quam seditio futura fuerit, credunt. Defuncta 4
 civitate plurimorum morbis, perpaucis funeribus, pestilentem A. u. c. 343.
 annum inopia frugum, neglecto cultu agrorum, ut plerumque A. Ch. 411.

fit, excepit, M. Papirio Atratio, C. Nautio Rutilo consulibus.
 5 Iam fames quam pestilentia tristior erat, ni, dimissis circa
 omnes populos legatis, qui Etruscum mare quique Tiberim
 accolunt, ad frumentum mercandum, annonæ foret subventum.
 6 Superbe ab Samnitibus, qui Capuam habebant Cumasque,
 legati prohibiti commercio sunt, contra ea benigne ab Siculo-
 rum tyrannis adiuti; maximos commeatus summo Etruriæ
 7 studio Tiberis devexit. Solitudinem in civitate ægra experti
 consules sunt, quum in legationes non plus singulis senatoribus
 8 invenientes coacti sunt binos equites adicere. Præterquam
 ab morbo annonaque nihil eo biennio intestini externive in-
 commodi fuit. At ubi eæ sollicitudines decessere, omnia, quibus
 turbari solita erat civitas, domi discordia, foris bellum exortum.

53

A. u. c. 344.
 A. Ch. 410.

M. Æmilio, C. Valerio Potito consulibus bellum Æqui
 parabant, Volscis, quanquam non publico consilio capessentibus
 2 arma, voluntariis mercede secutis militiam. Ad quorum famam
 hostium (iam enim in Latinum Hernicumque transcenderant
 agrum) delectum habentem Valerium consulem Menenius tri-
 bunus plebis, legis agrariæ lator, quum impediret, auxilioque
 3 tribuni nemo invitus sacramento diceret, repente nuntiatur,
 4 arcem Carventanam ab hostibus occupatam esse. Ea igno-
 minia accepta quum apud patres invidiæ Menenio fuit, tum
 ceteris tribunis, iam ante præparatis intercessoribus legis agrariæ,
 5 præbuit iustiore causam resistendi collegæ. Itaque quum res
 diu ducta per altercationem esset, consulibus deos hominesque
 testantibus, quicquid ab hostibus cladis ignominiaque aut iam
 acceptum esset aut immineret, culpam penes Menenium fore,
 6 qui delectum impediret, Menenio contra vociferante, si iniusti
 domini possessione agri publici cederent, se moram delectui
 non facere, decreto interposito novem tribuni sustulerunt cer-
 7 tamen pronuntiaveruntque ex collegii sententia, C. Valerio
 consuli se, damnum aliamque coercionem adversus interces-
 sionem collegæ delectus causa detrectantibus militiam inhibenti,
 8 auxilio futuros esse. Hoc decreto consul armatus quum paucis
 appellantibus tribunum collum torsisset, metu ceteri sacramento

dixere. Ductus exercitus ad Carventanam arcem, quanquam 9
 invisus infestusque consuli erat, impigre primo statim adventu
 deiectis, qui in præsidio erant, arcem recepit; prædatores ex
 præsidio per negligentiam dilapsi occasionem aperuere ad in-
 vadendum. Prædæ ex assiduis populationibus, quod omnia in 10
 locum tutum congesta erant, fuit aliquantum. Venditum sub
 hasta consul in ærarium redigere quæstores iussit, tum prædi-
 cans participem prædæ fore exercitum, quum militiam non
 abnuisset. Auctæ inde plebis ac militum in consulem iræ. 11
 Itaque quum ex senatus consulto urbem ovans introiret, alternis
 inconditi versus militari licentia iactati, quibus consul increpi- 12
 tus, Menenii celebre nomen laudibus fuit, quum ad omnem
 mentionem tribuni favor circumstantis populi plausuque et
 assensu cum vocibus militum certaret. Plusque ea res quam 13
 prope sollemnis militum lascivia in consulem curæ patribus
 iniecit; et tanquam haud dubius inter tribunos militum honos
 Menenii, si peteret, consularibus comitiis est exclusus.

Creati consules sunt Cn. Cornelius Cossus, L. Furius 54

Medullinus iterum. Non alias ægrius plebs tulit, tribunicia 2
 comitia sibi non commissa. Eum dolorem quæstorii comitiis A. u. c. 345.
 simul ostendit et ulta est, tunc primum plebeiis quæstoribus A. Ch. 409.
 creatis, ita ut in quattuor creandis uni patricio, K. Fabio 3
 Ambusto, relinqueretur locus, tres plebei, Q. Silius, P. Ælius,
 P. Pupius, clarissimarum familiarum iuvenibus præferrentur.
 Auctores fuisse tam liberi populo suffragii Icilius accipio, ex 4
 familia infestissima patribus tres in eum annum tribunos plebis
 creatos, multarum magnarumque rerum molem avidissimo ad
 ea populo ostentantes, quum affirmassent, nihil se moturos, si 5
 ne quæstorii quidem comitiis, quæ sola promiscua plebi pa-
 tribusque reliquisset senatus, satis animi populo esset ad id,
 quod tam diu vellent et per leges liceret. Pro ingenti itaque 6
 victoria id fuit plebi, quæsturamque eam non honoris ipsius
 fine æstimabant, sed patefactus ad consulatum ac triumphos
 locus novis hominibus videbatur. Patres contra non pro 7
 communicatis, sed pro amissis honoribus fremere; negare, si

ea ita sint, liberos tollendos esse, qui, pulsi maiorum loco cernentesque alios in possessione dignitatis suæ, salii flaminesque nusquam alio quam ad sacrificandum pro populo sine
 8 imperiis ac potestatibus relinquantur. Irritatis utriusque partis animis, quum et spiritus plebs sumpsisset et tres ad popularem causam celeberrimi nominis haberet duces, patres, omnia quæstoriis comitiis, ubi utrumque plebi liceret, similia fore cernentes, tendere ad consulum comitia, quæ nondum promiscua
 9 essent; Icilius contra tribunos militum creandos dicere, et tandem
 55 aliquando impertiendos plebi honores. Sed nulla erat consularis actio, quam impediendo id, quod petebant, exprimerent, quum mira opportunitate Volscos et Æquos prædatum extra
 2 fines exisse in agrum Latinum Hernicumque affertur. Ad quod bellum ubi ex senatus consulto consules delectum habere occipiunt, obstare tunc enixe tribuni, sibi plebique eam fortunam
 3 oblatam memorantes. Tres erant, et omnes acerrimi viri generosique iam, ut inter plebeios. Duo singuli singulos sibi consules asservandos assidua opera desumunt; uni con-
 4 tionibus data nunc detinenda, nunc concienda plebs. Nec delectum consules nec comitia, quæ petebant, tribuni expediebant. Inclinate deinde se fortuna ad causam plebis, nuntii veniunt, arcem Carventanam, dilapsis ad prædam militibus, qui in præsidio erant, Æquos, interfectis paucis custodibus arcis, invasisse; alios recurrentes in arcem, alios palantes in agris
 5 cæsos. Ea adversa civitati res vires tribuniciæ actioni adiecit. Nequicquam enim tentati, ut tum denique desisterent impediendo bello, postquam non cessere nec publicæ tempestati nec suæ invidiæ, pervincunt, ut senatus consultum fiat de tribunis mili-
 6 tum creandis, certo tamen pacto, ne cuius ratio haberetur, qui eo anno tribunus plebis esset, neve quis reficeretur in annum
 7 tribunus plebis, haud dubie Icilius denotante senatu, quos mercedem seditiosi tribunatus petere consulatum insimulabant. Tum delectus haberi bellumque omnium ordinum consensu
 8 apparari cœptum. Consules ambo profecti sint ad arcem Carventanam, an alter ad comitia habenda substiterit, incertum

diversi auctores faciunt; illa pro certo habenda, in quibus non dissentiunt, ab arce Carventana, quum diu nequicquam oppugnata esset, recessum, Verruginem in Volscis eodem exercitu receptam, populationesque et prædas et in Æquis et in Volscis agro ingentes factas.

Romæ sicut plebis victoria fuit in eo, ut, quæ mallent, comitia 56 haberent, ita eventu comitiorum patres vicere; namque tribuni 2 militum consulari potestate contra spem omnium tres patricii
 A. u. c. 346.
 A. Ch. 408
 creati sunt, C. Iulius Iulus, P. Cornelius Cossus, C. Servilius Ahala. Artem adhibitam ferunt a patriciis, cuius eos Icilius 3 tum quoque insimulabant, quod, turbam indignorum candidatorum intermiscendo dignis, tædio sordium in quibusdam insignium populum a plebeis avertissent. Volscos deinde et Æquos, seu Car- 4 ventana arx retenta in spem seu Verrugine amissum præsidium ad iram quum impulisset, fama affertur summa vi ad bellum coortos; caput rerum Antiates esse; eorum legatos utriusque 5 gentis populos circumnisse, castigantes increpantesque ignaviam, quod abditi intra muros populabundos in agris vagari Romanos priore anno et opprimi Verruginis præsidium passi essent. Iam non exercitus modo armatos, sed colonias etiam in suos 6 fines mitti; nec ipsos modo Romanos sua divisa habere, sed Ferentinum etiam de se captum Hernicis donasse. Ad hæc 7 quum inflammarentur animi, ut ad quosque ventum erat, numerus iuniorum conscribatur. Ita omnium populorum iuventus Antium contracta; ibi castris positus hostem opperiebantur. Quæ ubi tumultu maiore etiam, quam res erat, nun- 8 tiantur Romam, senatus extemplo, quod in rebus trepidis ultimum consilium erat, dictatorem dici iussit. Quam rem ægre 9 passos Iulium Corneliumque ferunt, magnoque certamine animorum rem actam, quum primores patrum, nequicquam con- 10 questi, non esse in auctoritate senatus tribunos militum, postremo etiam tribunos plebi appellarent et consulibus quoque ab ea potestate vim super tali re inhibitam referrent, tri- 11 buni plebi, læti discordia patrum, nihil esse in se iis auxilii dicerent, quibus non civium, non denique hominum numero

12 essent; si quando promisci honores, communicata res publica
esset, tum se animadversuros, ne qua superbia magistratuum
13 irrita senatus consulta essent; interim patricii soluti legum
magistratuumque verecundia per se quoque *et* tribuniciam
57 potestatem agerent. Hæc contentio minime idoneo tempore,
quum tantum belli in manibus esset, occupaverat cogitationes
2 hominum, donec, ubi diu alternis Iulius Corneliusque, quum
ad id bellum ipsi satis idonei duces essent, non esse æquum,
3 mandatum sibi a populo eripi honorem, disseruere, tum Ahala
Servilius, tribunus militum, tacuisse se tamdiu ait, non quia
incertus sententiæ fuerit (quem enim bonum civem secernere
sua a publicis consilia?), sed quia maluerit, collegas sua sponte
cedere auctoritati senatus, quam tribuniciam potestatem adver-
4 sus se implorari paterentur. Tum quoque, si res sineret,
libenter se daturum tempus iis fuisse ad receptum nimis per-
tinacis sententiæ; sed quum belli necessitates non expectent
humana consilia, potiore sibi collegarum gratia rem publicam
5 fore, et, si maneat in sententia senatus, dictatorem nocte
proxima dicturum; ac si quis intercedat senatus consulto,
6 auctoritate se fore contentum. Quo facto quum haud immeri-
tam laudem gratiamque apud omnes tulisset, dictatore P.
Cornelio dicto, ipse ab eo magister equitum creatus exemplo
fuit collegis *se* eumque intuentibus, quam gratia atque honos
7 opportunitiora interdum non cupientibus essent. Bellum haud
memorabile fuit. Uno atque eo facili prælio cæsi ad Antium
hostes; victor exercitus depopulatus Volscum agrum. Castel-
lum ad lacum Fucinum vi expugnatum, atque in eo tria mil-
lia hominum capta, ceteris Volscis intra mœnia compulsis nec
8 defendentibus agros. Dictator, bello ita gesto, ut tantum non
defuisse fortunæ videretur, felicitate quam gloria maior in
9 urbem rediit, magistratuque se abdicavit. Tribuni militum,
mentionem nulla comitiorum consularium habita, credo, ob iram
10 dictatoris creati, tribunorum militum comitia edixerunt. Tum
vero gravior cura patribus incessit, quippe quum prodi cau-
11 sam ab suis cernerent. Itaque sicut priore anno per indig-

nissimos ex plebeiis candidatos omnium, etiam dignorum, tæ-
dium fecerant, sic tum, primoribus patrum splendore gratiaque
ad petendum præparatis, omnia loca obtinere, ne cui plebeio
aditus esset. Quattuor creati sunt, omnes iam functi eo 12
honore, L. Furius Medullinus, C. Valerius Potitus, Num. Fabius
Vibulanus, C. Servilius Ahala, hic reffectus, continuato honore
quum ob alias virtutes tum ob recentem favorem unica mo-
deratione partum.

Eo anno, quia tempus indutiarum cum Veiente populo 58
exierat, per legatos fetialesque res repeti coeptæ. Quibus
venientibus ad finem legatio Veientium obvia fuit. Petiere, 2
ne, priusquam ipsi senatum Romanum adissent, Veios iretur.
Ab senatu impetratum, quia discordia intestina laborarent
Veientes, ne res ab iis repeterentur; tantum afuit, ut ex in-
commodo alieno sua occasio peteretur. Et in Volscis accepta 3
clades amisso Verrugine præsidio; ubi tantum in tempore fuit
momenti, ut, quum precantibus opem militibus, qui ibi a Vol-
scis obsidebantur, succurri, si maturatum esset, potuisset, ad
id venerit exercitus subsidio missus, ut ab recenti cæde palati
ad prædandum hostes opprimerentur. Tarditatis causa *non* 4
in senatu magis fuit quam tribunis, qui, quia summa vi
restare nuntiabantur, parum cogitaverunt, nulla virtute superari
humanarum virium modum. Fortissimi milites non tamen 5
nec vivi nec post mortem inulti fuere.

Insequenti anno, P. et Cn. Corneliis Cossis, Num. Fabio 6
Ambusto, L. Valerio Potito tribunis militum consulari pote-
state, Veiens bellum motum ob superbum responsum Veientis
senatus, qui legatis repetentibus res, ni facessero propere 7
urbe finibusque, duros, quod Lars Tolumnius dedisset, re-
ponderi iussit. Id patres ægre passi decrevere, ut tribuni 8
militum de bello indicendo Veientibus primo quoque die ad
populum ferrent. Quod ubi primo promulgatum est, fremere 9
iuentus, nondum debellatum cum Volscis esse; modo duo
præsidia occisione occisa, *alia* cum periculo retineri; nul- 10
lum annum esse, quo non acie dimicaretur; et tanquam pæni-

teat laboris, novum bellum cum finitimo populo et potentis-
 11 simo parari, qui omnem Etruriam sit concitaturus. Hæc
 sua sponte agitata insuper tribuni plebis accendunt. Maximum
 12 bellum patribus cum plebe esse dictitant; eam de industria
 vexandam militia trucidandamque hostibus obiici; eam procul
 urbe haberi atque ablegari, ne domi per otium memor liber-
 tatis coloniarum aut agri publici aut suffragii libere ferendi
 13 consilia agitet. Prensantesque veteranos stipendia cuiusque et
 vulnera ac cicatrices numerabant, quid iam integri esset in
 corpore loci ad nova vulnera accipienda, quid super sanguinis,
 14 qui dari pro re publica posset, rogitantes. Hæc quum in
 sermonibus contionibusque interdum agitantes avertissent ple-
 bem ab suscipiendo bello, profertur tempus ferundæ legis,
 quam, si subiecta invidiæ esset, antiquari apparebat.

59 Interim tribunos militum in Volsecum agrum ducere exer-
 citum placuit; Cn. Cornelius unus Romæ relictus. Tres tri-
 buni, postquam nullo loco castra Volscorum esse nec commis-
 suros se prælio apparuit, tripertito ad devastandos fines dis-
 3 cessere. Valerius Antium petit, Cornelius Ecetras; quacunque
 incessere, late populati sunt tecta agrosque, ut distinerent
 Volscos; Fabius, quod maxime petebatur, ad Anxur oppug-
 4 nandum sine ulla populatione accessit. Anxur fuit, quæ
 nunc Tarracinæ sunt, urbs prona in paludes. Ab ea parte
 5 Fabius oppugnationem ostendit; circummissæ quattuor cohör-
 tes cum C. Servilio Ahala quum imminentem urbi collem
 cepissent, ex loco altiore, qua nullum erat præsidium, ingenti
 6 clamore ac tumultu mœnia invasere. Ad quem tumultum
 obstupefacti, qui adversus Fabium urbem infimam tuebantur,
 locum dedere scalas admovendi, plenaque hostium cuncta
 erant, et immitis diu cædes pariter fugientium ac resistentium,
 7 armatorum atque inermium fuit. Cogebantur itaque victi,
 quia cedentibus spei nihil erat, pugnam inire, quum pronun-
 tiatum repente, ne quis præter armatos violaretur, reliquam
 omnem multitudinem voluntariam exuit armis, quorum ad duo

millia et quingenti vivi capiuntur. A cetera præda Fabius 8
 militem abstinuit, donec collegæ venirent, ab illis quoque 9
 exercitibus captum Anxur dictitans esse, qui ceteros Volscos
 a præsidio eius loci avertissent. Qui ubi venerunt, oppidum 10
 vetere fortuna opulentum tres exercitus diripere; eaque pri-
 mum benignitas imperatorum plebem patribus conciliavit. Ad 11
 ditum deinde omnium maxime tempestivo principum in multi-
 tudinem munere, ut ante mentionem ullam plebis tribunorumve
 decerneret senatus, ut stipendium miles de publico acciperet,
 quum ante id tempus de suo quisque functus eo munere es-
 set. Nihil acceptum unquam a plebe tanto gaudio traditur. 60
 Concursum itaque ad curiam esse prensatasque exeuntium
 manus et patres vere appellatos, effectum esse fatentibus, ut
 nemo pro tam munifica patria, donec quicquam virium super-
 esset, corpori aut sanguini suo parceret. Quum commoditas 2
 iuvaret, rem familiarem saltem acquiescere eo tempore, quo
 corpus addictum atque operatum rei publicæ esset, tum quod
 ultro sibi oblatum esset, non a tribunis plebis unquam agita-
 tum, non suis sermonibus efflagitatum, id efficiebat multiplex
 gaudium cumulationemque gratiam rei. Tribuni plebis, com- 3
 munis ordinum lætitiæ concordæque soli expertes, negare, tam
 id lætum [patribus] universis nec prosperum fore, quam ipsi
 crederent: consilium specie prima melius fuisse quam usu
 appariturum. Unde enim eam pecuniam confici posse nisi 4
 tributo populo indicto? Ex alieno igitur aliis largitos; neque
 id, etiamsi ceteri ferant, passuros eos, quibus iam emerita sti-
 pendia essent, meliore condicione alios militare, quam ipsi
 militassent, et eosdem in sua stipendia impensas fecisse et in
 aliorum facere. His vocibus moverunt partem plebis; postre- 5
 mo, indicto iam tributo, edixerunt etiam tribuni, auxilio se
 futuros, si quis in militare stipendium tributum non contulis-
 set. Patres bene cœptam rem perseveranter tueri; conferre 6
 ipsi primi; et quia nondum argentum signatum erat, æs grave
 plaustis quidam ad ærarium convehentes speciosam etiam

7 collationem faciebant. Quum senatus summa fide ex censu
 contulisset, primores plebis, nobilium amici, ex composito con-
 8 ferre incipiunt. Quos quum et a patribus collaudari et a
 militari ætate tanquam bonos cives conspici vulgus hominum
 videret, repente, spreto tribunicio auxilio, certamen conferendi
 9 est ortum. Et lege perlata de indicendo Veientibus bello,
 exercitum magna ex parte voluntarium novi tribuni militum
 consulari potestate Veios duxere.

61 Fuere autem tribuni T. Quinctius Capitolinus, Q. Quinc-
 A. u. c. 349. tius Cincinnatus, C. Iulius Iulus iterum, A. Manlius, L. Furius
 A. Ch. 405. 2 Medullinus tertium, M'. Æmilius Mamercinus. Ab iis pri-
 mum circumsessi Veii sunt; sub cuius initium obsidionis quum
 Etruscorum concilium ad fanum Voltumnæ frequenter ha-
 bitum esset, parum constitit, bellone publico gentis universæ
 3 tuendi Veientes essent. Ea oppugnatio segnior insequenti
 anno fuit, parte tribunorum exercitusque ad Volscum avocata
 4 bellum. Tribunos militum consulari potestate is annus habuit
 A. u. c. 350. C. Valerium Potitum tertium, M'. Sergium Fidenatem, P.
 A. Ch. 404. Cornelium Maluginensem, Cn. Cornelium Cossum, K. Fabium
 5 Ambustum, Sp. Nautium Rutilum iterum. Cum Volscis inter
 Ferentinum atque Ecetram signis collatis dimicatum; Romanis
 6 secunda fortuna pugnæ fuit. Artena inde, Volscorum oppidum,
 ab tribunis obsideri cæpta. Inde inter eruptionem tentatam,
 compulso in urbem hoste, occasio data est Romanis irrum-
 pendì, præterque arcem cetera capta; in arcem munitam natura
 7 globus armatorum concessit; infra arcem cæsi captique multi
 mortales. Arx deinde obsidebatur; nec aut vi capi poterat,
 quia pro spatio loci satis præsidii habebat, aut spem dabat
 deditionis, omni publico frumento, priusquam urbs caperetur,
 8 in arcem convecto; tædioque recessum inde foret, ni servus
 arcem Romanis prodidisset. Ab eo milites per locum arduum
 accepti cepere; a quibus quum custodes trucidarentur, cetera
 multitudo repentino pavore oppressa in deditionem venit.
 9 Diruta et arce et urbe Artena, reductæ legiones ex Volscis,

omnisque vis Romana Veios conversa est. Proditori præter 10
 libertatem duarum familiarum bona in præmium data; Ser-
 vius Romanus vocitatus. Sunt, qui Artenam Veientium, non
 Volscorum fuisse credant. Præbet errorem, quod eiusdem 11
 nominis urbs inter Cære atque Veios fuit; sed eam reges
 Romani delevere, Cæretumque, non Veientium fuerat; altera
 hæc nomine eodem in Volseo agro fuit, cuius excidium est
 dictum.

LIBER V.

Pace alibi parta, Romani Veique in armis erant tanta ira odioque, ut victis finem adesse appareret. Comititia utriusque
 2 populi longe diversa ratione facta sunt. Romani auxere tribunorum militum consulari potestate numerum; octo, quot
 A. u. c. 351. nunquam antea, creati, M. Æmilius Mamercinus iterum, L.
 A. Ch. 403. Valerius Potitus tertium, App. Claudius Crassus, M. Quinctilius Varnus, L. Iulius Iulus, M. Postumius, M. Furius Camillus,
 3 M. Postumius Albinus. Veientes contra tædio annuæ ambitionis, quæ interdum discordiarum causa erat, regem creavere. Offendit ea res populorum Etruriæ animos, non maiore odio
 4 regni quam ipsius regis. Gravis iam is antea genti fuerat opibus superbiaque, quia sollempnia ludorum, quos intermittere
 5 nefas est, violenter diremisset, quum ob iram populæ, quod suffragio duodecim populorum alius sacerdos prælatum esset
 artifices, quorum magna pars ipsius servi erant, a medicis
 6 ludicro repente abduxit. Gens itaque ante omnes alias eo magis dedita religionibus, quod excelleret arte colendi eas, auxilium Veientibus negandum, donec sub rege essent, decre-
 7 vit; cuius decreti suppressa fama est Veis propter metum regis, qui, a quo tale quid dictum referretur, pro seditionis
 8 eum principe, non vani sermonis auctorem, habebat. Romanis etsi quietæ res ex Etruria nuntiabantur, tamen, quia omnibus
 9 conciliis eam rem agitari afferebatur, ita muniebant, ut ancipitia munimenta essent; alia in urbem et contra oppidanorum

eruptiones versa, aliis frons in Etruriam spectans auxiliis, si qua forte inde venirent, obstruebatur.

Quum spes maior imperatoribus Romanis in obsidione
 quam in oppugnatione esset, hibernacula etiam, res nova militi
 Romano, ædificari cœpta, consiliumque erat hiemando conti-
 nuare bellum. Quod postquam tribunis plebis, iam diu nul-
 lam novandi res causam invenientibus, Romam est allatum,
 in contionem prosiliunt, sollicitant plebis animos, hoc illud
 esse dictitantes, quod æra militibus sint constituta; nec se
 fefellisse, id donum inimicorum veneno illitum fore. Venisse
 libertatem plebis; remotam in perpetuum et ablegatam ab
 urbe et ab re publica iuventutem iam ne hiemi quidem aut
 tempori anni cedere ac domos ac res invisere suas. Quam
 putarent continuatæ militiæ causam esse? Nullam profecto
 aliam inventuros, quam ne quid per frequentiam iuvenum
 eorum, in quibus vires omnes plebis essent, agi de commodis
 eorum posset. Vexari præterea et subigi multo acrius quam
 Veientes; quippe illos hiemem sub tentis suis agere, egregiis
 muris situque naturali urbem tutantes, militem Romanum in
 opere ac labore, nivibus pruinisque obrutum, sub pellibus
 durare, ne hiemis quidem spatio, quæ omnium bellorum terra
 marique sit quies, arma deponentem. Hoc neque reges ne-
 que ante tribuniciam potestatem creatam superbos illos con-
 sules neque te dictatoris imperium neque importunos de-
 cemviros iniunctæ servitutis, ut perennem militiam facerent.
 Quod tribuni militum in plebe Romana regnum exercerent?
 Quidnam illi consules dictatoresve facturi essent, qui procon-
 sularem imaginem tam sævam ac trucem fecerint? Sed id
 accidere haud immerito. Non fuisse ne in octo quidem tribunis
 militum locum ulli plebeio. Antea trina loca cum contentione
 summa patricios explere solitos; nunc iam octoiuges ad im-
 peria obtinenda ire, et ne in turba quidem hædere plebeium
 quemquam, qui, si nihil aliud, admoneat collegas, liberos et
 cives eorum, non servos militare, quos hieme saltem in domos
 ac tecta reduci oporteat et aliquo tempore anni parentes

liberosque ac coniuges invisere et usurpare libertatem et creare magistratus.

- 13 Hæc taliaque vociferantes adversarium haud imparem
nacti sunt App. Claudium, relictum a collegis ad tribunicias
seditiones comprimendas, virum imbutum iam ab iuventa cer-
14 taminibus plebeiis, quem auctorem aliquot annis ante fuisse
memoratum est per collegarum intercessionem tricuni-
3 cæ potestatis dissolvendæ. Is tum iam non promptus ingenio tan-
2 tum, sed usu etiam exercitatus, talem orationem habuit: „Si
unquam dubitatum est, Quirites, utrum tribuni plebis vestra
an sua causa seditionum semper auctores fuerint, id ego hoc
3 anno desisse dubitari certum habeo; et quum lætor, tandem
longi erroris vobis finem factum esse, tum, quod secundis po-
tissimum vestris rebus hic error est sublatus, et vobis et
4 propter vos rei publicæ gratulor. An est quisquam, qui
dubitet, nullis iniuriis nostris, si quæ forte aliquando incide-
runt, unquam æque quam munere patrum in plebem, quum
æra militantibus constituta sunt, tribunos plebis offensos
5 ac concitados esse? Quid illos aliud aut tum timuisse cre-
ditis aut hodie turbare velle nisi concordiam ordinum, quam
6 dissolvendæ maxime tribunicæ potestatis rentur esse? Sic
hercule, tanquam artifices improbi, opus quærent, [qui] et
semper ægri aliquid esse in re publica volunt, ut sit, ad
7 cuius curationem a vobis adhibeantur. Utrum enim de-
fenditis an impugnatis plebem? Utrum militantium adver-
sarii estis an causam agitis? Nisi forte hoc dicitis: „Quic-
quid patres faciunt, displicet, sive illud pro plebe sive con-
8 tra plebem est“, et, quemadmodum cum servis suis vetant
domini quicquam rei alienis hominibus esse pariterque in iis
beneficio ac maleficio abstinere æquum censent, sic vos inter-
dicitis patribus commercio plebis, ne nos comitate ac munifi-
9 centia nostra provocemus plebem, nec plebs nobis dicto au-
diens atque obediens sit. Quanto tandem, si quicquam in
vobis, non dico civilis, sed humani esset, favere vos magis et,
quantum in vobis esset, indulgere potius comitati patrum at-

que obsequio plebis oportuit? Quæ si perpetua concordia sit, 10
quis non spondere ausit, maximum hoc imperium inter finiti-
mos brevi futurum esse? Atque ego, quam hoc consilium 4
collegarum meorum, quo abducere infecta re a Veiis exerci-
tum noluerunt, non utile solum, sed etiam necessarium fuerit,
postea disseram; nunc de ipsa condicione dicere militantium
libet; quam orationem non apud vos solum, sed etiam in 2
castris si habeatur, ipso exercitu disceptante, æquam arbitror
videri posse. In qua si mihi ipsi nihil, quod dicerem, in
mentem venire posset, adversariorum certe orationibus con-
tentus essem. Negabant nuper, danda esse æra militibus, quia 3
nunquam data essent. Quonam modo igitur nunc indignari
possunt, quibus aliquid novi adiectum commodi sit, eis labo-
rem etiam novum pro portione iniungi? Nusquam nec opera 4
sine emolumento nec emolumentum ferme sine impensa opera
est. Labor voluptasque, dissimillima natura, societate quadam
inter se naturali sunt iuncta. Molestè antea ferebat miles, se 5
suo sumptu operam rei publicæ præbere; gaudebat idem, par-
tem anni se agrum suum colere, quærere, unde domi militæque
se ac suos tueri posset; gaudet nunc, fructui sibi rem publi- 6
cam esse, et lætus stipendium accipit; æquo igitur animo
patiatur, se ab domo, ab re familiari, cui gravis impensa
non est, paulo diutius abesse. An, si ad calculos eum res 7
publica vocet, non merito dicat: „Annua æra habes, annuam
operam ede; an tu æquum censes, militia semestri solidum te
stipendium accipere?“ Invitus in hac parte orationis, Quirites, 8
moror; sic enim agere debent, qui mercenario milite utuntur;
nos tanquam cum civibus agere volumus, agique tanquam
cum patria nobiscum æquum censemus. Aut non suscipi 9
bellum oportuit, aut geri pro dignitate populi Romani et
perfici quam primum oportet. Perficietur autem, si urgemus 10
obsessos, si non ante abscedimus, quam spei nostræ finem
captis Veiis imposuerimus. Si hercules nulla alia causa, ipsa
indignitas perseverantiam imponere debuit. Decem quondam 11
annos urbs oppugnata est ob unam mulierem ab universa

Græcia, quam procul ab domo? quot terras, quot maria di-
 12 stans? nos intra vicesimum lapidem, in conspectu prope urbis
 nostræ, annuam oppugnationem perferre piget. Scilicet quia
 levis causa belli est nec satis quicquam iusti doloris est,
 13 quod nos ad perseverandum stimulet. Septies rebellarunt; in
 pace nunquam fida fuerunt; agros nostros millies depopulati
 sunt; Fidenates deficere a nobis coegerunt; colonos nostros
 14 ibi interfecerunt; auctores fuere contra ius cædis impiæ lega-
 torum nostrorum; Etruriam omnem adversus nos concitare
 voluerunt, hodieque id moliantur; res repetentes legatos no-
 5 stros haud procul afuit quin violarent. Cum his molliter et per
 dilationes bellum geri oportet? Si nos tam iustum odium nihil
 2 movet, ne illa quidem, oro vos, movent? Operibus ingentibus
 sæpta urbs est, quibus intra muros coercetur hostis; agrum
 3 non coluit, et culta evastata sunt bello; si reducimus exerci-
 tum, quis est, qui dubitet, illos non a cupiditate solum ulci-
 scendi, sed etiam necessitate imposita ex alieno prædandi,
 quum sua amiserint, agrum nostrum invasuros? Non differi-
 mus igitur bellum isto consilio, sed intra fines nostros accipi-
 4 mus. Quid? illud, quod proprie ad milites pertinet, quibus
 boni tribuni plebis tum stipendium extorquere voluerunt, nunc
 5 consultum repente volunt, quale est? Vallum fossamque, in-
 gentis utrumque [rem] operis, per tantum spatii duxerunt;
 castella primo pauca, postea, exercitu aucto, creberrima fece-
 runt; munitiones non in urbem modo, sed in Etruriam etiam
 6 spectantes, si qua inde auxilia veniant, opposuere; quid tûres,
 quid vineas testudinesque et alium oppugnandarum urbium
 apparatus loquar? Quum tantum laboris exhaustum sit et ad
 finem iam operis tandem perventum, relinquendane hæc cen-
 setis, ut ad æstatem rursus novus de integro his instituendis
 7 exsudetur labor? Quanto est minus opera tueri facta et in-
 stare ac perseverare defungique cura? brevis enim profecto
 res est, si uno tenore peragitur nec ipsi per intermissiones
 8 has intervallaque lentiolem spem nostram facimus. Loquor
 de opere et de temporis iactura; quid? periculi, quod dif-

ferendo bello adimus, num oblivisci nos hæc tam crebra Etru-
 riæ concilia de mittendis Veios auxiliis patiuntur? Ut nunc 9
 res se habet, irati sunt, oderunt, negant missuros; quantum
 in illis est, capere Veios licet. Quis est, qui spondeat, eun-
 dem, si differtur bellum, animum postea fore, quum, si laxa- 10
 mentum dederis, maior frequentiorque legatio itura sit, quum
 id, quod nunc offendit Etruscos, rex creatus Veis, mutari
 spatio interposito possit vel consensu civitatis, ut eo recon-
 ciliant Etruriæ animos, vel ipsius voluntate regis, qui obstare
 regnum suum salutis civium nolit? Videte, quot res, quam 11
 inutiles sequantur illam viam consilii, iactura operum tanto
 labore factorum, vastatio immipens finium nostrorum, Etru-
 scum bellum pro Veiente concitatum. Hæc sunt, tribuni, con- 12
 silia vestra, non hercule dissimilia ac si qui ægro, qui cu-
 rari se fortiter passus extemplo convalescere possit, cibi
 gratia præsentis aut potionis longinquum et forsitan insana-
 bilem morbum efficiat. Si, mediusfidiis, ad hoc bellum
 nihil pertineret, ad disciplinam certe militiæ plurimum intererat,
 insuescere militem nostrum non solum parata victoria frui,
 sed, si etiam res lentior sit, pati tædium et quamvis seræ 2
 spei exitum exspectare et, si non sit æstate perfectum bellum,
 hiemem opperiri nec, sicut æstivas aves, statim autumnio tecta
 ac recessum circumspicere. Obsecro vos: venandi studium ac 3
 voluptas homines per nives ac pruinas in montes silvasque
 rapit; belli necessitatibus eam patientiam non adhibebimus,
 quam vel lusus ac voluptas elicere solet? Adeone effeminata 4
 corpora militum nostrorum esse putamus, adeo molles animos,
 ut hiemem unam durare in castris, abesse ab domo non pos-
 sint? ut tanquam navale bellum tempestatibus captandis et
 observando tempore anni gerant, non æstus, non frigora pati
 possint? Erubescant profecto, si quis eis hæc obiiciat, conten- 5
 dantque, et animis et corporibus suis virilem patientiam inesse,
 et se iuxta hieme atque æstate bella gerere posse, nec se
 patrociniū mollitiæ inertiaeque mandasse tribunis, et memi-
 nisse, hanc ipsam potestatem non in umbra nec in tectis

6 maiores suos creasse. Hæc virtute militum vestrorum, hæc Romano nomine sunt digna, non Veios tantum nec hoc bellum intueri, quod instat, sed famam et ad alia bella et ad ceteros
7 populos in posterum quærere. An mediocri discrimen opinionis secuturum ex hac re putatis, utrum tandem finitimi populum Romanum eum esse putent, cuius si qua urbs primum illum brevissimi temporis sustinuerit impetum, nihil deinde timeat, an hic sit terror nominis nostri, ut exercitum Romanum non tædium longinquæ oppugnationis, non vis hiemis ab urbe circumsessæ semel amovere possit, nec finem ullum alium belli quam victoriam noverit, nec impetu potius bella quam perseverantia gerat? Quæ in omni quidem genere militiæ, maxime tamen in obsidendis urbibus necessaria est, quarum plerasque munitionibus ac naturali situ inexpugnabiles fame sitique tempus ipsum vincit atque expugnat, sicut Veios expugnabit, nisi auxilio hostibus tribuni plebis fuerint, et Romæ invenerint
11 præsidia Veientes, quæ nequicquam in Etruria quærunt. An est quicquam, quod Veientibus optatum æque contingere possit, quam ut seditionibus primum urbs Romana, deinde velut ex
12 contagione castra impleantur? At hercule apud hostes tanta modestia est, ut non obsidionis tædio, non denique regni quicquam apud eos novatum sit, non negata auxilia ab
13 Etruscis irritaverint animos; morietur enim extemplo, quicunque erit seditionis auctor, nec cuiquam dicere ea licebit, quæ
14 apud vos impune dicuntur. Fustuarium meretur, qui signa relinquit aut præsidio decedit; auctores signa relinquendi et deserendi castra non uni aut alteri militi, sed universis exerci-
15 tibus palam in contione audiuntur: adeo, quicquid tribunus plebi loquitur, etsi prodendæ patriæ dissolvendæque rei publicæ est, assuestis quieti audire et dulcedine potestatis eius
16 capti quælibet sub ea scelera latere sinitis. Reliquum est, ut, quæ hic vociferantur, eadem in castris et apud milites agant et exercitus corrumpant ducibusque parere non patiantur,
17 quoniam ea demum Romæ libertas est, non senatum, non

magistratus, non leges, non morem maiorum, non instituta patrum, non disciplinam vereri militiæ."

Par iam etiam in contionibus erat Appius tribuni plebis, 7
quum subito, unde minime quis crederet, accepta calamitas apud Veios et superiorem Appium in causa et concordiam ordinum maiorem ardoremque ad obsidendos pertinacius Veios fecit. Nam quum agger promotus ad urbem vineæque tantum 2
non iam iniunctæ mœnibus essent, dum opera interdiu fiunt intentius quam nocte custodiuntur, patefacta repente porta, ingens multitudo, facibus maxime armata, ignes coniecit, horæ 3
que momento simul aggerem ac vineas, tam longi temporis opus, incendium hausit; multique ibi mortales, nequicquam opem ferentes, ferro ignique absumpti sunt. Quod ubi Ro- 4
mam est nuntiatum, inæstitiam omnibus, senatui curam metumque iniecit, ne tum vero sustineri nec in urbe seditio nec in castris posset, et tribuni plebis velut ab se victæ rei publicæ insultarent, quum repente, quibus census equester erat, equi 5
publici non erant assignati, concilio prius inter sese habito, senatum adeunt, factaque dicendi potestate, equis se suis stipendia facturos promittunt. Quibus quum amplissimis verbis 6
gratiæ ab senatu actæ essent, fama que ea forum atque urbem pervasisset, subito ad curiam concursus fit plebis; pedestris 7
ordinis [se] aiunt nunc esse, operam[que] rei publicæ extra ordinem polliceri, seu Veios seu quo alio ducere velint; si Veios ducti sint, negant se inde, priusquam capta urbe hostium, redituros esse. Tum vero iam superfundenti se lætitiæ 8
vix temperatum est; non enim, sicut equites, dato magistratibus negotio laudari iussi, neque aut in curiam vocati, quibus responsum daretur, aut limine curiæ continebatur senatus; sed pro se quisque ex superiore loco ad multitudinem in 9
comitio stantem voce manibusque significare publicam lætitiā, beatam urbem Romanam et invictam et æternam illa concordia dicere, laudare equites, laudare plebem, diem ipsum laudibus ferre, victam esse fateri comitatem benignitatemque senatus. Certatim patribus plebique manare gaudio lacrimæ, 11

donec, revocatis in curiam patribus, senatus consultum factum
 12 est, ut tribuni militares contione advocata peditibus equitibus-
 que gratias agerent, memorem pietatis eorum erga patriam
 dicerent senatum fore; placere autem, omnibus his voluntariam
 extra ordinem professis militiam æra procedere; et equiti
 13 certus numerus æris est assignatus. Tum primum equis suis
 merere equites cœperunt. Voluntarius ductus exercitus Veios
 non amissa modo restituit opera, sed nova etiam instituit.
 Ab urbe commeatus intentiore quam antea subvehi cura,
 ne quid tam bene merito exercitui ad usum deesset.

8
 A. u. c. 352. Insequens annus tribunos militum consulari potestate
 A. Ch. 402. habuit C. Servilium Ahalam tertium, Q. Servilium, L. Vergi-
 nium, Q. Sulpicium, A. Manlium iterum, M'. Sergium iterum.
 2 His tribunis, dum cura omnium in Veiens bellum intenta est,
 neglectum Anxuri præsidium vacationibus militum et Volscos
 mercatores vulgo receptando, proditis repente portarum custodi-
 3 bus oppressum est. Minus militum periit, quia præter ægros
 lixarum in modum omnes per agros vicinasque urbes negotia-
 4 bantur. Nec Veis melius gesta res, quod tum caput omnium
 curarum publicarum erat; nam et duces Romani plus inter se
 irarum quam adversus hostes animi habuerunt, et auctum est
 5 bellum adventu repentino Capenatium atque Faliscorum. Hi
 duo Etruriæ populi, quia proximi regione erant, devictis Veis
 6 bello quoque Romano se proximos fore credentes, Falisci
 propria etiam causa infesti, quod Fidenati bello se iam antea
 immiscuerant, per legatos ultro citroque missos iure iurando
 inter se obligati, cum exercitibus necopinato ad Veios acces-
 7 sere. Forte ea regione, qua M'. Sergius tribunus militum
 præerat, castra adorti sunt, ingentemque terrorem intulere,
 quia Etruriam omnem excitam sedibus magna mole adesse
 Romani crediderunt. Eadem opinio Veientes in urbe conci-
 8 tavit. Ita ancipiti prælio castra Romana oppugnabantur;
 concursantesque quum huc atque illuc signa transferrent, nec
 Veientem satis cohibere intra munitiones nec suis munimentis
 9 arcere vim ac tueri se ab exteriori poterant hoste. Una

spes erat, si ex maioribus castris subveniretur, ut diversæ
 legiones aliæ adversus Capenatem ac Faliscum, aliæ contra
 eruptionem oppidanorum pugnarent; sed castris præerat Ver-
 ginus, privatim Sergio invisus infestusque. Is, quum plera- 10
 que castella oppugnata, superatas munitiones, utrinque invehi
 hostem nuntiaretur, in armis milites tenuit, si opus foret
 auxilio, collegam dictitans ad se missurum. Huius arrogan- 11
 tiam pertinacia alterius æquabat, qui, ne quam opem ab
 inimico videretur petisse, vinci ab hoste quam vincere per
 civem maluit. Diu in medio cæsi milites; postremo desertis 12
 munitionibus perpauci in maiora castra, pars maxima atque
 ipse Sergius Romam pertenderunt. Ubi quum omnem cul-
 pam in collegam inclinaret, acciri Verginium ex castris, interea
 præesse legatos placuit. Acta deinde in senatu res est cer- 13
 tatumque inter collegas maledictis. Pauci rei publicæ, huic
 atque illi, ut quosque studium privatim aut gratia occupaverant,
 adsunt. Primores patrum, sive culpa sive infelicitate im- 9
 peratorum tam ignominiosa clades accepta esset, censuere, non
 expectandum iustum tempus comitiorum, sed extemplo novos
 tribunos militum creandos esse, qui calendis Octobribus magi-
 stratum occiperent. In quam sententiam quum pedibus iretur, 2
 ceteri tribuni militum nihil contradicere; at enimvero Sergius 3
 Verginiusque, propter quos pænitere magistratuum eius anni
 senatum apparebat, primo deprecari ignominiam, deinde inter-
 cedere senatus consulto, negare, se ante idus Decembres, sol-
 lemnem ineundis magistratibus diem, honore abituros esse.
 Inter hæc tribuni plebis, quum in concordia hominum secun- 4
 disque rebus civitatis inviti silentium tenuissent, feroces repente
 minari tribunis militum, nisi in auctoritate senatus essent, se
 in vincula eos duci iussuros esse. Tum C. Servilius Ahala 5
 tribunus militum: „Quod ad vos attinet, tribuni plebis, minas-
 que vestras, ne ego libenter experirer, quam non plus in iis
 iuris quam in vobis animi esset; sed nefas est tendere ad- 6
 versus auctoritatem senatus. Proinde et vos desinite inter
 nostra certamina locum iniuriæ quærere, et collegæ aut facient,

quod censet senatus, aut si pertinacius tendent, dictatorem
7 extemplo dicam, qui eos abire magistratu cogat. Quum
omnium assensu comprobata oratio esset, gaudentque patres,
sine tribuniciae potestatis terriculis inventam esse aliam vim
8 maiorem ad coercendos magistratus, victi consensu omnium
comitia tribunorum militum habuere, qui calendis Octobribus
magistratum occiperent, seque ante eam diem magistratu ab-
dicavere.

10 L. Valerio Potito quartum, M. Furio Camillo iterum, M.
A. u. c. 353. Emilio Mamercino tertium, Cn. Cornelio Cosso iterum, K.
A. Ch. 401. Fabio Ambusto, L. Iulio Iulo tribunis militum consulari pote-
2 stata multa domi militiaeque gesta; nam et bellum multiplex
fuit eodem tempore, ad Veios et ad Capenam et ad Falerios
3 et in Volseis, ut Anxur ab hostibus recuperaretur, et Romae
simul delectu, simul tributo conferendo laboratum est, et de
tribunis plebi cooptandis contentio fuit, et haud parvum motum
duo iudicia eorum, qui paulo ante consulari potestate fuerant,
excivere.

1 Omnium primum tribunis militum fuit, delectum haberi;
nec iuniores modo conscripti, sed seniores etiam coacti nomina
5 dare, ut urbis custodiam agerent. Quantum autem augebatur
militum numerus, tanto maiore pecunia in stipendium opus
erat, eaque tributo conficiebatur, invitis conferentibus, qui domi
remanebant, quia tuentibus urbem opera quoque militari labo-
6 randum serviendumque rei publicae erat. Haec, per se gravia,
indigniora ut viderentur, tribuni plebis seditiosis contionibus
faciebant, ideo aera militibus constituta esse arguendo, ut plebis
7 partem militia, partem tributo conficerent. Unum bellum annum
iam tertium trahi et consulto male geri, ut diutius gerant.
In quattuor deinde bella uno delectu exercitus scriptos, et
8 pueros quoque ac senes extractos. Iam non aetatis nec
hiemis discrimen esse, ne ulla quies unquam miserae plebi sit;
9 quae nunc etiam vectigalis ad ultimum facta sit, ut, quum
confecta labore, vulneribus, postremo aetate corpora retulerint
incultaque omnia diutino dominorum desiderio domi invenerint,

tributum ex affecta re familiari pendant aeraque militaria, velut
fenore accepta, multiplicia rei publicae reddant.

Inter delectum tributumque et occupatos animos maiorum 10
rerum curis, comitiis tribunorum plebis numerus expleri nequit.
Pugnatum inde, in loca vacua ut patricii cooptarentur. Post- 11
quam obtineri non poterat, tamen labefactandae legis [tribuniciae]
causa effectum est, ut cooptarentur tribuni plebis C. Lacerius
et M. Acutius, haud dubie patriciorum opibus. Fors ita tulit, 11
ut eo anno tribunus plebis Cn. Trebonius esset, qui nomini
ac familiae debitum praestare videretur Treboniae legis patroci-
nium. Is, quod petissent patres quondam, primo incepto 2
repulsi, tandem tribunos militum expugnasse, vociferans, legem
Treboniam sublatam et cooptatos tribunos plebis non suffragiis
populi, sed imperio patriciorum; eo revolvi rem, ut aut patricii
aut patriciorum asseclae habendi tribuni plebis sint; eripi sacra- 3
tas leges, extorqueri tribuniciam potestatem; id fraude patri-
ciorum, scelere ac proditione collegarum factum arguere.
Quum arderent invidia non patres modo, sed etiam tribuni 4
plebis, cooptati pariter et qui cooptaverant, tum ex collegio
tres, P. Curiatius, M. Metilius, M. Minucius, trepidi rerum
suarum, in Sergium Verginiumque, prioris anni tribunos militares,
incurrunt; in eos ab se iram plebis invidiamque die dicta aver-
tunt. Quibus delectus, quibus tributum, quibus diutina militia 5
longinquitasque belli sit gravis, qui clade accepta ad Veios
doleant, qui amissis liberis, fratribus, propinquis, affinibus
lugubres domos habeant, iis publici privatiue doloris exse-
quendi ius potestatemque ex duobus noxiis capitibus datam
ab se, memorant. Omnium namque malorum in Sergio Ver- 6
ginioque causas esse; nec id accusatorem magis arguere quam
fateri reos, qui noxii ambo alter in alterum causam conferant,
fugam Sergii Verginius, Sergius proditionem increpans Verginii.
Quorum adeo incredibilem amentiam fuisse, ut multo veri simi- 7
lius sit, compecto eam rem et communi fraude patriciorum
actam. Ab his et prius datum locum Veientibus ad incen- 8
denda opera, belli trahendi causa, et nunc proditum exercitum,

9 tradita Faliscis Romana castra. Omnia fieri, ut consenescat
ad Veios iuventus, nec de agris nec de aliis commodis plebis
ferre ad populum tribuni frequentiaque urbana celebrare ac-
10 tiones et resistere conspirationi patriciorum possint. Præiudi-
cium iam de reis et ab senatu et ab populo Romano et ab
11 ipsorum collegis factum esse; nam et senatus consulto eos ab
re publica remotos esse, et recusantes abdicare se magistratu
dictatoris metu ab collegis coercitos esse, et populum Roma-
num tribunos creasse, qui non idibus Decembribus, die sollemni,
sed extemplo calendis Octobribus magistratum occiperent, quia
stare diutius res publica his manentibus in magistratu non
12 posset; et tamen eos, tot iudiciis confossos prædamnatosque,
venire ad populi iudicium et existimare, defunctos se esse
satisque pœnarum dedisse, quod duobus mensibus citius privati
13 facti sint, neque intelligere, nocendi sibi diutius tum potestatem
ereptam esse, non pœnam irrogatam; quippe et collegis abro-
14 gatum imperium, qui certe nihil deliquissent. Illos repeterent
animos Quirites, quos recenti clade accepta habuissent, quum
fuga trepidum, plenum vulnere¹⁾ ac pavore¹⁾ incidentem portis
exercitum viderint, non fortunam aut quemquam deorum, sed
15 hos duces accusantem. Pro certo se habere, neminem in
contione stare, qui illo die non caput, domum fortunasque L.
16 Verginii ac M'. Sergii sit exsecratus detestatusque. Minime
convenire, quibus iratos quisque deos precatus sit, in iis sua
potestate, quum liceat et oporteat, non uti. Nunquam deos
ipsos admove^{re} nocentibus manus; satis esse, si occasione
12 ulciscendi læsos arment. His orationibus incitata plebs denis
millibus æris gravis reos condemnat, nequicquam Sergio Martem
communem belli fortunamque accusante, Verginio deprecante,
2 ne infelicio^r domi quam militiæ esset. In hos versa ira po-
puli cooptationis tribunorum fraudisque contra legem Trebo-
niam factæ memoriam obscuram fecit.

3 Victores tribuni, ut præsentem mercedem iudicii plebes
haberet, legem agrariam promulgant, tributumque conferri pro-
4 hibent, quum tot exercitibus stipendio opus esset, resque militia

¹⁾ Fortasse scrib. ac pavoris aut cum terrore ac pavore.

ita prospere gererentur, ut nullo bello veniretur ad exitum
spei. Namque Veii castra, quæ amissa erant, recuperata
castellis præsiidiisque firmantur; præerant tribuni militum M'.
Æmilius et K. Fabius. A M. Furio in Faliscis et Cn. Cor- 5
nelio in Capenate agro hostes nulli extra mœnia inventi;
prædæ actæ, incendiisque villarum ac frugum vastati fines;
oppida nec oppugnata nec obsessa sunt. At in Volscis depopu- 6
lato agro Anxur nequicquam oppugnatum, loco alto situm, et
postquam vis irrita erat, vallo fossaque obsideri cœptum;
Valerio Potito Volsci provincia evenerat. Hoc statu militarium 7
rerum, seditio intestina maiore mole coorta, quam bella trac-
tabantur; et quum tributum conferri per tribunos non posset,
nec stipendium imperatoribus mitteretur, æraque militaria flagi-
taret miles, haud procul erat, quin castra quoque urbanæ
seditionis contagione turbarentur. Inter has iras plebis in 8
patres, quum tribuni plebi nunc illud tempus esse dicerent
stabiliendæ libertatis et ab Sergiis Verginiisque ad plebeios
viros fortes ac strenuos transferendi summi honoris, non tamen 9
ultra processum est, quam ut unus ex plebe, usurpandi iuris
causa, P. Licinius Calvus tribunus militum consulari potestate
crearetur; ceteri patricii creati, P. Manlius, L. Titinius, P. 10
Mælius, L. Furius Medullinus, L. Publilius Volscus. Ipsa 11
plebes mirabatur, se tantam rem obtinuisse, non is modo, qui
creatus erat, vir nullis ante honoribus usus, vetus tantum
senator et ætate iam gravis; nec satis constat, cur primus ac 12
potissimus ad novum delibandum honorem sit habitus. Alii
Cn. Cornelii fratris, qui tribunus militum priore anno fuerat
triplexque stipendium equitibus dederat, gratia extractum ad
tantum honorem credunt; alii orationem ipsum tempestivam
de concordia ordinum, patribus plebique gratam, habuisse.
Hac victoria comitiorum exsultantes tribuni plebis, quod maxime 13
rem publicam impediabat, de tributo remiserunt. Collatum
obedienter missumque ad exercitum est.

Anxur in Volscis brevi receptum est, neglectis die festo 13
custodiis urbis. Insignis annus hieme gelida ac nivosa fuit,

adeo ut viæ clausæ, Tiberis innavigabilis fuerit; annona ex
2 ante convecta copia nihil mutavit. Et quia P. Licinius, ut
ceperat haud tumultuose magistratum maiore gaudio plebis
quam indignatione patrum, ita etiam gessit, dulcedo invasit
3 proximis comitiis tribunorum militum plebeios creandi. Unus
M. Veturius ex patriciis candidatis locum tenuit; plebeios alios
tribunos militum consulari potestate omnes fere centuriæ dixere,
M. Pomponium, Cn. Duillium, Voleronem Publilium, Cn.
Genucium, L. Atilium.

4 Tristem hiemem sive ex intemperie cæli, raptim mutatione
A. u. c. 355. in contrarium facta, sive alia qua de causa gravis pestilensque
A. Ch. 399. omnibus animalibus æstas excepit; cuius insanabili perniciæ
quando nec causa nec finis inveniebatur, libri Sibyllini ex
6 senatus consulto aditi sunt. Duumviri sacris faciundis, lecti-
sternio tunc primum in urbe Romana facto, per dies octo
Apollinem Latonamque, Dianam et Herculem, Mercurium atque
Neptunum tribus, quam amplissime tum apparari poterat,
7 stratis lectis placavere. Privatim quoque id sacrum celebratum
est. Tota urbe patentibus ianuis promiscoque usu rerum
omnium in propatulo posito, notos ignotosque passim advenas
in hospitium ductos ferunt, et cum inimicis quoque benigne
ac comiter sermones habitos; iurgiis ac litibus temperatum;
8 vinctis quoque dempta in eos dies vincula; religioni deinde
fuisse, quibus eam opem dii tulissent, vinciri.

9 Interim ad Veios terror multiplex fuit, tribus in unum
bellis collatis. Namque eodem, quo antea, modo circa muni-
menta, quum repente Capenates Faliscique subsidio venissent,
10 adversus tres exercitus ancipiti prælio pugnatum est. Ante
omnia adiuvit memoria damnationis Sergii ac Verginii. Itaque
e maioribus castris, unde antea cessatum fuerat, brevi spatio
circumductæ copiæ Capenates in vallum Romanum versos ab
11 tergo aggrediuntur; inde pugna cœpta et Faliscis intulit terro-
rem, trepidantesque eruptio ex castris opportune facta avertit.
Repulsos deinde insecuti victores ingentem ediderunt cædem;
12 nec ita multo post iam palatis veluti sorte oblatis popu-

latores Capenatis agri reliquias pugnae absumpsere. Et 13
Veientium refugientes in urbem multi ante portas cæsi, dum
præ metu, ne simul Romanus irrumperet, obiectis foribus
extremos suorum excludere.

Hæc eo anno acta; et iam comitia tribunorum militum 14
aderant, quorum prope maior patribus quam belli cura erat,
quippe non communicatum modo cum plebe, sed prope amis-
sum cernentibus summum imperium. Itaque clarissimis viris 2
ex composito præparatis ad petendum, quos prætereundi vere-
cundiam crederent fore, nihilo minus ipsi, perinde ac si omnes
candidati essent, cuncta experientes, non homines modo, sed
deos etiam excibant, in religionem vertentes comitia biennio
habita: priore anno intolerandam hiemem prodigiisque divinis 3
similem coortam, proximo non prodigia, sed iam eventus:
pestilentiam agris urbiue illatam haud dubia ira deum, quos 4
pestis eius arcendæ causa placandos esse in libris fatalibus
inventum sit; comitiis, auspicio quæ fierent, indignum diis
visum honores vulgari discriminaque gentium confundi. Præ- 5
terquam maiestate petentium, religione etiam attoniti homines
patricios omnes, partem magnam honoratissimum quemque,
tribunos militum consulari potestate creavere, L. Valerium A. u. c. 356.
Potitum quintum, M. Valerium Maximum, M. Furium Camil- A. Ch. 398.
lum iterum, L. Furium Medullinum tertium, Q. Servilium
Fidenatem iterum, Q. Sulpicium Camerinum iterum. His 6
tribunis ad Veios nihil admodum memorabile actum est; tota
vis in populationibus fuit. Duo summi imperatores, Potitus 7
a Faleriis, Camillus a Capena prædas ingentes egere, nulla
incolumi relicta re, cui ferro aut igni noceri posset.

Prodigia interim multa nuntiari, quorum pleraque, et quia 15
singuli auctores erant, parum credita spretaque, et quia, hosti-
bus Etruscis, per quos ea procurarent, haruspices non erant;
in unum omnium curæ versæ sunt, quod lacus in Albano 2
nemore sine ullis cælestibus aquis causave quæ alia, quæ rem
miraculo eximeret, in altitudinem insolitam crevit. Quidnam 3
eo dii portenderent prodigio, missi sciscitatum oratores ad

4 Delphicum oraculum; sed propior interpretis fati oblatus senior
 quidam Veiens, qui inter cavillantes in stationibus ac custo-
 diis milites Romanos Etruscosque vaticinantis in modum
 cecinit, priusquam ex lacu Albano aqua emissa foret, nun-
 5 quam potiturum Veii Romanum. Quod primo velut temere
 iactum sperni, agitari deinde sermonibus coeptum est, donec
 unus ex statione Romana percontatus proximum oppidanorum,
 iam per longinquitatem belli commercio sermonum facto, quis-
 6 nam is esset, qui per ambages de lacu Albano iaceret, post-
 quam audivit, haruspiciem esse, vir haud intacti religione animi,
 causatus de privati portenti procuratione, si operæ illi esset,
 7 consulere velle; ad colloquium vatem elicit. Quumque pro-
 gressi ambo a suis longius essent inermes sine ullo metu,
 prævalens iuvenis Romanus senem infirmum in conspectu
 omnium raptum, nequicquam tumultuantibus Etruscis, ad suos
 8 transtulit. Qui quum perductus ad imperatorem, inde Romam
 ad senatum missus esset, sciscitantibus, quidnam id esset, quod
 9 de lacu Albano docuisset, respondit, profecto iratos deos
 Veienti populo illo fuisse die, quo sibi eam mentem obiecissent,
 10 ut excidium patriæ fatale proderet. Itaque, quæ tum cecinerit
 divino spiritu instinctus, ea se nec, ut indicta sint, revocare
 posse, et tacendo forsitan, quæ dii immortales vulgari velint,
 11 haud minus quam celanda effando nefas contrahi. Sic igitur
 libris fatalibus, sic disciplina Etrusca traditum esse, quando
 aqua Albana abundasset, tum, si eam Romanus rite emisisset,
 victoriam de Veientibus dari; antequam id fiat, deos mœnia
 12 Veientium deserturos non esse. Exsequebatur inde, quæ sol-
 lemnis derivatio esset; sed auctorem levem nec satis fidum
 super tanta re patres rati decrevere, legatos sortesque oraculi
 Pythici expectandas.

16 Priusquam a Delphis oratores redirent Albanive prodigii
 A. u. c. 357. piacula invenirentur, novi tribuni militum consulari potestate,
 A. Ch. 397. L. Iulius Iulus, L. Furius Medullinus quartum, L. Sergius
 Fidenas, A. Postumius Regillensis, P. Cornelius Maluginensis,
 2 A. Manlius, magistratum inierunt. Eo anno Tarquinienses

novi hostes exorti. Quia multis simul bellis, Volscorum ad
 Anxur, ubi præsidium obsidebatur, Æquorum ad Lavicos, qui
 Romanam ibi coloniam oppugnabant, ad hoc Veienti quoque
 et Falisco et Capenati bello occupatos videbant Romanos,
 nec intra muros quietiora negotia esse certaminibus patrum
 ac plebis, inter hæc locum iniuriæ rati esse, prædatum in agrum 3
 Romanum cohortes expeditas mittunt: aut enim passuros
 inultam eam iniuriam Romanos, ne novo bello se onerarent,
 aut exiguo eoque parum valido exercitu persecuturos. Roma- 4
 nis indignitas maior quam cura populationis Tarquiniensium
 fuit; eo nec magno conatu suscepta nec in longum dilata res
 est. A. Postumius et L. Iulius non iusto delectu (etenim ab 5
 tribunis plebis impediabantur), sed prope voluntariorum, quos
 adhortando incitaverant, coacta manu, per agrum Cæretem
 obliquis tramitibus egressi, redeuntes a populationibus graves-
 que præda Tarquinienses oppressere. Multos mortales ob- 6
 truncant, omnes exuunt impedimentis, et receptis agrorum
 suorum spoliis Romam revertuntur. Biduum ad recognoscen- 7
 das res datum dominis; tertio incognita (erant autem ea ple-
 raque hostium ipsorum) sub hasta veniere, quodque inde
 redactum, militibus est divisum.

Cetera bella, maximeque Veiens, incerti exitus erant. 8
 Iamque Romani, desperata ope humana, fata et deos spectabant,
 quum legati ab Delphis venerunt, sortem oraculi afferentes
 congruentem responso captivi vatis: „Romane, aquam Alba- 9
 nam cave lacu contineri, cave in mare manare suo flumine
 sinas; emissam per agros rigabis, dissipatamque rivis extin-
 gues; tum tu insiste audax hostium muris, memor, quam per 10
 tot annos obsides urbem, ex ea tibi his, quæ nunc panduntur,
 fatis victoriam datam. Bello perfecto, donum amplum victor 11
 ad mea templa portato, sacraque patria, quorum omissa cura
 est, instaurata, ut assolet, facito.“ Ingens inde haberi capti- 17
 vus vates coeptus, eumque adhibere tribuni militum Cornelius
 Postumiusque ad prodigii Albani procurationem ac deos rite
 placandos coepere; inventumque tandem est, ubi neglectas 2

cærimonias intermissumve sollemne dii arguerent: nihil profecto aliud esse, quam magistratus vitio creatos Latinas sacrumque
 3 in Albano monte non rite concepisse; unam expiationem eorum esse, ut tribuni militum abdicarent se magistratu, au-
 4 spicia de integro repeterentur et interregnum iniretur. Ea ita facta sunt ex senatus consulto. Interreges tres deinceps fuere, L. Valerius, Q. Servilius Fidenas, M. Furius Camillus.
 5 Nunquam desitum interiri turbari, comitia interpellantibus tribunis plebis, donec convenisset prius, ut maior pars tribunorum
 6 militum ex plebe crearetur. Quæ dum aguntur, concilia Etruriæ ad fanum Voltumnæ habita,ulantibusque Capenatibus ac Faliscis, ut Veios communi animo consilioque omnes Etru-
 7 riæ populi ex obsidione eriperent, responsum est, antea se id Veientibus negasse, quia, unde consilium non petissent super tanta re, auxilium petere non deberent; nunc iam pro
 8 se fortunam suam illis negare. Maxime in ea parte Etruriæ gentem invisitatam novos accolat¹⁾ Gallos esse, cum quibus nec pax satis fida nec bellum pro certo sit.
 9 Sanguini tamen nominique et præsentibus periculis consanguineorum id dari, ut, si qui iuventutis suæ voluntate ad id
 10 bellum eant, non impediant. Eum magnum advenisse hostium numerum, fama Romæ erat, eoque mitescere discordiæ intestinæ metu communi, ut fit, cœptæ.

18 Haud invitis patribus P. Licinium Calvum prærogativa tribunum militum non petentem creat, moderationis expertæ in priore magistratu virum, ceterum iam tum exactæ ætatis; omnesque deinceps ex collegio eiusdem anni refici apparebat, L. Titinium, Q. Manlium, P. Mænium, Cn. Genucium, L. Atilium. Qui priusquam renuntiarentur iure vocatis tribubus,
 3 permissu interregis P. Licinius Calvus ita verba fecit: „Omen concordiæ, Quirites, rei maxime in hoc tempus utilis, memoria nostri magistratus vos his comitiis petere in insequentem annum
 4 video; sed collegas eosdem reficitis, etiam usu meliores factos;

¹⁾ Fortasse excidit infinitivus aut latet sub maxime, hac sententiæ forma: ... in ea parte Etruriæ gentem invisitatam; novos cet.

me iam non eundem, sed umbram nomenque P. Licinii relictum videtis. Vires corporis affectæ, sensus oculorum atque aurium hebetes, memoria labat, vigor animi obtusus. En 5 vobis“ inquit „iuvenem“, filium tenens, „effigiem atque imaginem eius, quem vos antea tribunum militum ex plebe primum fecistis. Hunc ego institutum disciplina mea vicarium pro me rei publicæ do dicoque, vosque quæso, Quirites, delatum mihi ultro honorem huic petenti, meis quoque pro eo adiectis precibus, mandetis.“ Datum id petenti patri, filiusque eius P. 6 Licinius tribunus militum consulari potestate cum iis, quos A. u. c. 358. A. Ch. 396 supra scripsimus, declaratus. Titinius Genuciusque tribuni 7 militum profecti adversus Faliscos Capenatesque, dum bellum maiore animo gerunt quam consilio, præcipitavere in insidias. Genucius morte honesta temeritatem luens ante signa 8 inter primores cecidit; Titinius in editum tumultum ex multa trepidatione militibus collectis aciem restituit; nec se tamen æquo loco hosti commisit. Plus ignominiae erat quam cladis 9 acceptum, quæ prope in cladem ingentem vertit; tantum inde terroris non Romæ modo, quo multiplex fama pervenerat, sed in castris quoque fuit ad Veios. Ægre ibi miles retentus a 10 fuga est, quum pervasisset castra rumor, ducibus exercituque cæso victorem Capenatem ac Faliscum Etruriæque omnem iuventutem haud procul inde abesse. His tumultuosiora Romæ, 11 iam castra ad Veios oppugnari, iam partem hostium tendere ad urbem agmine infesto, crediderant; concursumque in muros est, et matronarum, quas ex domo conciverat publicus pavor, obsecrationes in templis factæ, precibusque ab diis petitum, ut 12 exitium ab urbis tectis templisque ac mœnibus Romanis arcerent, Veiosque eum averterent terrorem, si sacra renovata rite, si procurata prodigia essent.

Iam ludi Latinæque instauratæ erant, iam ex lacu Albano 19 aqua emissa in agros, Veisque fata appetebant. Igitur fatalis 2 dux ad excidium illius urbis servandæque patriæ, M. Furius Camillus dictator dictus magistrum equitum P. Cornelium Scipionem dixit. Omnia repente mutaverat imperator mutatus; 3

alia spes, alius animus hominum, fortuna quoque alia urbis
 4 videri. Omnium primum in eos, qui a Veiiis in illo pavore
 fugerant, more militari animadvertit, effecitque, ne hostis maxime
 timendus militi esset. Deinde indicto delectu in diem certam,
 ipse interim Veios ad confirmandos militum animos inter-
 5 currit; inde Romam ad scribendum novum exercitum redit,
 nullo detrectante militiam. Peregrina etiam iuventus, Latini
 Hernicique operam suam pollicentes ad id bellum venere;
 6 quibus quum gratias in senatu egisset dictator, satis iam omni-
 bus ad id bellum paratis, ludos magnos ex senatus consulto
 vovit Veiiis captis se facturum ædemque Matutæ matris re-
 fectam dedicaturum, iam ante ab rege Ser. Tulio dedicatam.
 7 Profectus cum exercitu ab urbe exspectatione hominum maiore
 quam spe, in agro primum Nepesino cum Faliscis et Capena-
 8 tibus signa confert. Omnia ibi summa ratione consilioque
 acta fortuna etiam, ut fit, secuta est. Non proelio tantum
 fudit hostes, sed castris quoque exiit ingentique præda est
 potitus; cuius pars maxima ad quæstorem redacta est, haud
 9 ita multum militi datum. Inde ad Veios exercitus ductus,
 densioraque castella facta, et a procursationibus, quæ multæ
 temere inter murum ac vallum fiebant, edicto, ne quis iniussu
 10 pugnaret, ad opus milites traducti. Operum fuit omnium
 longe maximum ac laboriosissimum cuniculus in arcem
 11 hostium agi ceptus. Quod ne intermitteretur opus, neu sub
 terra continuus labor eosdem conficeret, in partes sex muni-
 torum numerum divisit; sensæ horæ in orbem operi attributæ
 sunt; nocte ac die nunquam ante omissum, quam in arcem
 viam facerent.

20 Dictator quum iam in manibus videret victoriam esse,
 urbem opulentissimam capi, tantumque prædæ fore, quantum
 2 non omnibus in unum collatis ante bellis fuisset, ne quam
 inde aut militum iram ex malignitate prædæ partitæ aut invi-
 diam apud patres ex prodiga largitione caperet, litteras ad
 3 senatum misit, deum immortalium benignitate, suis consiliis,
 patientia militum Veios iam fore in potestate populi Romani;
 4 quid de præda faciendum censerent? Dux senatum distine-

bant sententiæ, senis P. Licinii, quem primum dixisse, a filio
 interrogatum, ferunt, edici palam placere populo, ut, qui parti-
 ceps esse prædæ vellet, in castra Veios iret, altera App. 5
 Claudii, qui largitionem novam, prodigam, inæqualem, incon-
 sultam arguens, si semel nefas ducerent, captam ex hostibus
 in ærario exhausto bellis pecuniam esse, auctor erat stipendii
 ex ea pecunia militi numerandi, ut eo minus tributis plebes
 conferret; eius enim doni societatem sensuras æqualiter om- 6
 nium domos, non avidas in direptiones manus otiosorum urba-
 norum prærepturas fortium bellatorum præmia esse, quum ita
 ferme eveniat, ut segnior sit prædator, ut quisque laboris peri-
 culique præcipuam petere partem soleat. Licinius contra 7
 suspectam et invisam semper eam pecuniam fore aiebat, cau-
 sasque criminum ad plebem, seditionum inde ac legum nova-
 rum præbituram; satius igitur esse, reconciliari eo dono plebis 8
 animos, exhaustis atque exinanitis tributo tot annorum suc-
 curri, et sentire prædæ fructum ex eo bello, in quo prope
 consenuerint. Gratius id fore lætiusque, quod quisque sua
 manu ex hoste captum domum retulerit, quam si multiplex
 alterius arbitrio accipiat. Ipsum dictatorem fugere invidiam 9
 ex eo criminaque; eo delegasse ad senatum; senatum quoque
 debere reiectam rem ad se permittere plebi ac pati habere,
 quod cuique fors belli dederit. Hæc tutior visa sententia est, 10
 quæ popularem senatum faceret. Edictum itaque est, ad
 prædam Veientem, quibus videretur, in castra ad dictatorem
 proficiscerentur.

Ingens profecta multitudo replevit castra. Tum dictator 21
 anspicato egressus, quum edixisset, ut arma milites caperent,
 „Tuo ductu“ inquit, „Pythice Apollo, tuoque numine instinc- 2
 tus pergo ad delendam urbem Veios, tibi hinc decimam
 partem prædæ voveo. Te simul, Iuno regina, quæ nunc Veios 3
 colis, precor, ut nos victores in nostram tuamque mox futu-
 ram urbem sequare, ubi te dignum amplitudine tua templum
 accipiat.“ Hæc precatus, superante multitudine ab omnibus 4
 locis urbem aggreditur, quo minor ab cuniculo ingruentis peri-
 culi sensus esset. Veientes ignari, se iam a suis vatibus, 5

iam ab externis oraculis proditos, iam in partem praeda suae
 vocatos deos, alios votis ex urbe sua evocatos hostium templa
 novasque sedes spectare, seque ultimum illum diem agere,
 6 nihil minus timentes quam, subrutis cuniculo mœnibus, arcem
 iam plenam hostium esse, in muros pro se quisque armati
 7 discurrunt, mirantes, quidnam id esset, quod, quum tot per
 dies nemo se ab stationibus Romanus movisset, tum velut
 8 repentino icti furore improvidi currerent ad muros. Inseritur
 huic loco fabula, immolante rege Veientium vocem haruspiceis,
 dicentis, qui eius hostiæ exta prosecuisset, ei victoriam dari,
 exauditam in cuniculo movisse Romanos milites, ut adaperto
 9 cuniculo exta raperent et ad dictatorem ferrent. Sed in rebus
 tam antiquis, si, quæ similia veris sint, pro veris accipiantur,
 satis habeam; hæc ad ostentationem scenæ gaudentis mira-
 culis aptiora quam ad fidem neque affirmare neque refellere
 10 operæ pretium est. Cuniculus delectis militibus eo tempore
 plenus in æde Iunonis, quæ in Veientana arce erat, armatos
 repente edidit, et pars aversos in muris invadunt hostes, pars
 claustra portarum revellunt, pars, quum ex tectis saxa tegulæ-
 11 que a mulieribus ac servitiis iacerentur, inferunt ignes. Clamor
 omnia variis terrentium ac paventium vocibus, mixto mulierum
 12 ac puerorum ploratu, complet. Momento temporis deiectis ex
 muro undique armatis patefactisque portis, quum alii agmine
 irruerent, alii desertos scanderent muros, urbs hostibus imple-
 13 tur; omnibus locis pugnatur; deinde, multa iam edita cæde,
 senescit pugna, et dictator præcones edicere iubet, ut ab
 14 inermi abstineatur. Is finis sanguinis fuit. Dedi inde inermes
 cœpti, et ad prædam miles permissu dictatoris discurret. Quæ
 quum ante oculos eius aliquantum spe atque opinione maior
 maiorisque pretii rerum ferretur, dicitur manus ad cælum
 15 tollens precatus esse, ut, si cui deorum hominumque nimia
 sua fortuna populique Romani videretur, ut eam invidiam
 lenire quam minimo suo privato incommodo publicoque populi
 16 Romani liceret. Convertentem se inter hanc venerationem
 traditur memoriæ prolapsus cecidisse; idque omen pertinuisse

postea eventu rem coniectantibus visum ad damnationem ipsius
 Camilli, captæ deinde urbis Romanæ, quod post paucos accidit
 annos, cladem. Atque ille dies cæde hostium ac direptione 17
 urbis opulentissimæ est consumptus; postero die libera corpora 22
 dictator sub corona vendidit. Ea sola pecunia in publicum
 redigitur, haud sine ira plebis; et quod retulere secum prædæ,
 nec duci, qui ad senatum, malignitatis auctores quærendo, rem
 arbitrii sui reiecisset, nec senatui, sed Liciniæ familiæ, ex qua 2
 filius ad senatum retulisset, pater tam popularis sententiæ
 auctor fuisset, acceptum referebant. Quum iam humanæ opes 3
 egestæ [a] Veis essent, amoliri tum deum dona ipsosque deos,
 sed colentium magis quam rapientium modo, cœpere. Namque 4
 delecti ex omni exercitu iuvenes, pure lautis corporibus, can-
 dida veste, quibus deportanda Romam regina Iuno assignata
 erat, venerabundi templum iniere, primo religiose admoventes
 manus, quod id signum more Etrusco nisi certæ gentis sacer- 5
 dos attrectare non esset solitus. Dein quum quidam, seu
 spiritu divino tactus seu iuvenali ioco, „Visne Romam ire,
 Iuno?“ dixisset, annuisse ceteri deam conclamaverunt. Inde 6
 fabulæ adiectum est, vocem quoque dicentis velle auditam;
 motam certe sede sua parvi molimenti adminiculis, sequentis
 modo accepimus levem ac facilem tralatu fuisse, integramque 7
 in Aventinum, æternam sedem suam, quo vota Romani dicta-
 toris vocaverant, perlatam, ubi templum ei postea idem, qui
 voverat, Camillus dedicavit. Hic Veiorum occasus fuit, urbis 8
 opulentissimæ Etrusci nominis, magnitudinem suam vel ultima
 clade indicantis, quod decem æstates hiemesque continuas cir-
 cumsessa, quum plus aliquanto cladium intulisset quam acce-
 pisset, postremo, iam fato quoque urgente, operibus tamen,
 non vi expugnata est.

Romam ut nuntiatum est, Veios captos, quanquam et 23
 prodigia procurata fuerant et vatum responsa et Pythicæ
 sortes notæ, et, quantum humanis adiuvari consiliis potuerat
 res, ducem M. Furium, maximum imperatorum omnium, lege-
 rant, tamen, quia tot annis varie ibi bellatum erat multæque 2

clades acceptæ, velut ex insperato immensum gaudium fuit,
 3 et priusquam senatus decerneret, plena omnia templa Roma-
 narum matrum grates diis agentium erant. Senatus in qua-
 triduum, quot dierum nullo ante bello, supplicationes decernit.
 4 Adventus quoque dictatoris, omnibus ordinibus obviam effusis,
 celebratior quam ullius unquam antea fuit, triumphusque
 omnem consuetum honorandi diei illius modum aliquantum
 5 excessit. Maxime conspectus ipse est, curru equis albis iuncto
 urbem invectus, parumque id non civile modo, sed humanum
 etiam visum. Iovis Solisque equis æquiparatum dictatorem,
 in religionem etiam trahebant, triumphusque ob eam unam
 7 maxime rem clarior quam gratior fuit. Tum Iunoni reginæ
 templum in Aventino locavit, dedicavitque Matutæ matris;
 atque his divinis humanisque rebus gestis, dictatura se abdi-
 8 cavit. Agi de Apollinis dono cœptum. Cui se deci-
 mam vovisse prædæ partem quum diceret Camillus, pontifices
 9 solvendum religione populum censerent, haud facile inibatur
 ratio iubendi revertere prædam populum, ut ex ea pars debita
 10 in sacrum secerneretur. Tandem eo, quod lenissimum videbatur,
 decursum est, ut, qui se domumque religione exsolvere vellet,
 quum sibimet ipse prædam æstimasset suam, decimæ pretium
 11 partis in publicum deferret, ut ex eo donum aureum, dignum
 amplitudine templi ac numine dei, ex dignitate populi Romani
 fieret. Ea quoque collatio plebis animos a Camillo alienavit.
 12 Inter hæc pacificatum legati a Volscis et Æquis venerunt,
 impetrataque pax, magis ut fessa tam diutino bello acquiesce-
 ret civitas, quam quod digni peterent.

24 Veiis captis, sex tribunos militum consulari potestate in-
 A. u. c. 359. sequens annus habuit, duos P. Cornélios, Cossum et Scipionem,
 A. Ch. 395. M. Valerium Maximum iterum, K. Fabium Ambustum tertium,
 2 L. Furium Medullinum quintum, Q. Servilium tertium. Cor-
 neliis Faliscum bellum, Valerio ac Servilio Capenas sorte
 evenit. Ab iis non urbes vi aut operibus tentatæ, sed ager
 est depopulatus prædæque rerum agrestium actæ; nulla felix
 3 arbor, nihil frugiferum in agro relictum. Ea clades Capena-

tem populum subegit; pax petentibus data; in Faliscis bellum
 restabat. Romæ interim multiplex seditio erat, cuius leniendæ 4
 causa coloniam in Volscos, quo tria millia civium Romanorum
 scriberentur, deducendam censuerant, triumvirique ad id creati
 terna iugera et septunces viritim diviserant. Ea largitio sperni 5
 cœpta, quia spei maioris avertendæ solatium obiectum cense-
 bant: cur enim relegari plebem in Volscos, quum pulcherrima
 urbs Veii agerque Veientanus in conspectu sit, uberior amplior-
 que Romano agro? Urbem quoque urbi Romæ vel situ vel 6
 magnificentia publicorum privatorumque tectorum ac locorum
 præponebant. Quin illa quoque actio movebatur, quæ post 7
 captam utique Romam a Gallis celebratior fuit, transmigrandi
 Veios. Ceterum parte plebis, parte senatus destinabant habi- 8
 tandos Veios, duasque urbes communis rei publicæ incolæ a
 populo Romano posse. Adversus quæ quum optimates ita 9
 tenderent, ut morituros se citius dicerent in conspectu populi
 Romani, quam quicquam earum rerum rogaretur; quippe nunc 10
 in una urbe tantum dissensionum esse; quid in duabus fore?
 victamne ut quisquam victrici patriæ præferret sineretque,
 maiorem fortunam captis esse Veii, quam incolumibus fuerit?
 postremo se relinquere a civibus in patria posse; ut relinquunt 11
 patriam atque cives, nullam vim unquam subacturam, et T.
 Sicinium (is enim ex tribunis plebis rogationis eius lator erat)
 conditorem Veios sequantur, relicto deo Romulo, dei filio,
 parente et auctore urbis Romæ, — hæc quum fœdis certaminibus 25
 agerentur (nam partem tribunorum plebi patres in suam sen-
 tentiam traxerant), nulla res alia manibus temperare plebem 2
 cogebat quam quod, ubi rixæ committendæ causa clamor ortus
 esset, principes senatus primi turbæ offerentes se peti feriri-
 que atque occidi iuebant. Ab horum ætatibus dignitatibusque et 3
 honoribus violandis dum abstinencebatur, et ad reliquos similes
 conatus verecundia iræ obstabat. Camillus identidem omnibus 4
 locis contionabundus: Haud mirum id quidem esse, furere civi-
 tatem, quæ, damnata voti, omnium rerum potiore curam quam
 religione se exsolvendi habeat. Nihil de collatione dicere, stipis 5

verius quam decimæ, quando ea se quisque privatim obliga-
 6 verit, liberatus sit populus. Enimvero illud se tacere suam
 conscientiam non pati, quod ex ea tantum præda, quæ rerum
 moventium sit, decima designetur; urbis atque agri capti, quæ
 7 et ipsa voto contineatur, mentionem nullam fieri. Quum ea dis-
 ceptatio, anceps senatui visa, delegata ad pontifices esset, adhi-
 bito Camillo visum collegio, quod eius ante conceptum votum
 Veientium fuisset et post votum in potestatem populi Romani
 8 venisset, eius partem decimam Apollini sacram esse. Ita in
 æstimationem urbs agerque venit. Pecunia ex ærario prompta,
 et tribunis militum consularibus, ut aurum ex ea coemerent, ne-
 gotium datum. Cuius quum copia non esset, matronæ, cœti-
 bus ad eam rem consultandam habitis, communi decreto polli-
 citæ tribunis militum aurum, omnia ornamenta sua in ærarium
 9 detulerunt. Grata ea res ut quæ maxime senatui unquam
 fuit; honoremque ob eam munificentiam ferunt matronis habi-
 tum, ut pilento ad sacra ludosque, carpentis festo profestoque
 10 uterentur. Pondere ab singulis auri accepto æstimato [que], ut
 pecuniæ solverentur, crateram auream fieri placuit, quæ donum
 Apollini Delphos portaretur.

11 Simul ab religione animos remiserunt, integrant seditionem
 tribuni plebis; incitatur multitudo in omnes principes, ante
 12 alios in Camillum: eum prædam Veientanam publicando sa-
 crandoque ad nihilum redegissee. Absentes ferociter increpant;
 præsentium, quum se ultro iratis offerrent, verecundiam ha-
 13 bent. Simul extrahi rem ex eo anno viderunt, tribunos ple-
 bis latores legis in annum eosdem reficiunt; et patres hoc
 idem de intercessoribus legis annisi; ita tribuni plebis magna
 26 ex parte iidem refecti. Comitibus tribunorum militum patres

A. u. c. 360. summa ope evicerunt, ut M. Furius Camillus crearetur.
 A. Ch. 394.

Propter bella simulabant parari ducem; sed largitioni tribuni-
 2 ciæ adversarius quærebatur. Cum Camillo creati tribuni mi-
 litum consulari potestate L. Furius Medullinus sextum, C.
 Æmilius, L. Valerius Publicola, Sp. Postumius, P. Cornelius
 3 iterum. Principio anni tribuni plebis nihil moverunt, donec

M. Furius Camillus in Faliscos, cui id bellum mandatum erat,
 proficisceretur. Differendo deinde elanguit res, et Camillo,
 quem adversarium maxime metuebant, gloria in Faliscis crevit.
 Nam quum primo mœnibus se hostes tenerent, tutissimum id 4
 rati, populatione agrorum atque incendiis villarum coegit eos
 egredi urbe. Sed timor longius progredi prohibuit; mille fere 5
 passuum ab oppido castra locant, nulla re alia fidentes ea
 satis tuta esse quam difficultate aditus, asperis confragosisque
 circa et partim artis, partim arduis viis. Ceterum Camillus, 6
 captivum indidem ex agris secutus ducem, castris multa nocte
 motis, prima luce aliquanto superioribus locis se ostendit.
 Triarii Romani muniebant; alius exercitus prælio intentus 7
 stabat. Ibi impedire opus conatos hostes fundit fugatque;
 tantumque inde pavoris Faliscis iniectum est, ut effusa fuga
 castra sua, quæ propiora erant, prælati urbem peterent.
 Multi cæsi vulneratique, priusquam paventes portis inciderent. 8
 Castra capta; præda ad quæstores redacta cum magna mili-
 tum ira; sed severitate imperii victi eandem virtutem et ode-
 rant et mirabantur. Obsidio inde urbis et munitiones, et 9
 interdum per occasionem impetus oppidanorum in Romanas
 stationes præliaque parva fieri, et teri tempus, neutro inclinata
 spe, quum frumentum copięque aliæ ex ante convecto largius
 obsessis quam obsidentibus suppeterent. Videbaturque æque 10
 diuturnus futurus labor, ac Veiiis fuisset, ni fortuna imperatori
 Romano simul et cognitæ rebus bellicis virtutis specimen et
 maturam victoriam dedisset. Mos erat Faliscis eodem magi-
 stro liberorum et comite uti, simulque plures pueri, quod 27
 hodie quoque in Græcia manet, unius curæ demandabantur.
 Principum liberos, sicut fere fit, qui scientia videbatur præ-
 cellere, erudiebat. Is quum in pace instituisset pueros ante 2
 urbem lusus exercendique causa producere, nihil eo more per
 belli tempus intermisso, [dum] modo brevioribus, modo lon-
 gioribus spatiis trahendo eos a porta, lusu sermonibusque
 variatis, longius solito, ubi res dedit, progressus inter stationes
 eos hostium castraque inde Romana in prætorium ad Camil-

3 lum perduxit. Ibi scelesto facinori scelestiorem sermonem
 4 addit, Falerios se in manus Romanis tradidisse, quando eos
 pueros, quorum parentes capita ibi rerum sint, in potestatem
 5 dederit. Quæ ubi Camillus audivit, „Non ad similem“ in-
 quit „tui nec populum nec imperatorem scelestus ipse cum
 6 scelesto munere venisti. Nobis cum Faliscis, quæ pacto fit
 humano, societas non est; quam ingeneravit natura utrisque,
 est eritque. Sunt et belli, sicut pacis, iura; iusteque ea non
 7 minus quam fortiter didicimus gerere. Arma habemus non
 adversus eam ætatem, cui etiam captis urbibus parçitur, sed
 adversus armatos et ipsos, qui, nec læsi nec lacessiti a nobis,
 8 castra Romana ad Veios oppugnarunt. Eos tu, quantum in
 te fuit, novo scelere vicisti; ego Romanis artibus, virtute,
 9 opere, armis, sicut Veios, vincam.“ Denudatum deinde eum,
 manibus post tergum illigatis, reducendum Falerios pueris
 tradidit, virgasque eis, quibus proditorem agerent in urbem
 10 verberantes, dedit. Ad quod spectaculum concursu populi
 primum facto, deinde a magistratibus de re nova vocato se-
 natu, tanta mutatio animis est iniecta, ut, qui modo efferati
 odio iraque Veientium exitum pæne quam Capenatium pacem
 11 mallent, apud eos pacem universa posceret civitas. Fides
 Romana, iustitia imperatoris in foro et curia celebrantur;
 consensuque omnium legati ad Camillum in castra atque inde
 permissu Camilli Romam ad senatum, qui dederent Falerios,
 12 proficiscuntur. Introducti ad senatum ita locuti traduntur:
 „Patres conscripti, victoria, cui nec deus nec homo quisquam
 invidet, victi a vobis et imperatore vestro dedimus nos vobis,
 rati, quo nihil victori pulchrius est, melius nos sub imperio
 13 vestro quam legibus nostris victuros. Eventu huius belli duo
 salutaria exempla prodita humano generi sunt; vos fidem in
 bello quam præsentem victoriam maluistis; nos fide provocati
 14 victoriam ultro detulimus. Sub ditione vestra sumus; mittite,
 qui arma, qui obsides, qui urbem patentibus portis accipiant.
 15 Nec vos fidei nostræ nec nos imperii vestri pænitebit.“ Ca-
 millo et ab hostibus et a civibus gratiæ actæ. Faliscis in

stipendium militum eius anni, ut populus Romanus tributo
 vacaret, pecunia imperata. Pace data, exercitus Romam re-
 ductus.

Camillus meliore multo laude, quam quum triumphantem 28
 albi per urbem vexerant equi, insignis, iustitia fideque hostibus
 victis, quum in urbem redisset, taciti eius verecundiam non
 tulit senatus, quin sine mora voti liberaretur. Crateramque 2
 auream donum Apollini Delphos legati qui ferrent, L. Vale-
 rius, L. Sergius, A. Manlius, missi longa una nave, haud
 procul freto Siculo a piratis Liparensium excepti devehuntur
 Liparas. Mos erat civitatis velut publico latrocinio partam 3
 prædam dividere. Forte eo anno in summo magistratu erat
 Timasitheus quidam, Romanis vir similior quam suis. Qui 4
 legatorum nomen donumque et deum, cui mitteretur, et doni
 causam veritus ipse multitudinem quoque, quæ semper ferme
 regenti est similis, religionis iustæ implevit, adductosque in
 publicum hospitium legatos cum præsidio etiam navium Del-
 phos prosecutus, Romam inde sospites restituit. Hospitium 5
 cum eo senatus consulto est factum donaque publice data.

Eodem anno in Æquis varie bellatum, adeo ut in in-
 certo fuerit et apud ipsos exercitus et Romæ, vicissent victine
 essent. Imperatores Romani fuere ex tribunis militum C. 6
 Æmilius, Sp. Postumius. Primo rem communiter gesserunt;
 fuis inde acie hostibus, Æmilium præsidio Verruginem obtinere
 placuit, Postumium fines vastare. Ibi eum incomposito ag- 7
 mine negligentius ab re bene gesta euntem adorti Æqui, ter-
 rore iniecto, in proximos compulere tumulos; pavorque inde
 Verruginem etiam ad præsidium alterum est perlatus. Po- 8
 stumius, suis in tutum receptis, quum contione advocata ter-
 rorem increparet ac fugam, fusos esse ab ignavissimo ac fu-
 gacissimo hoste, conclamat universus exercitus, merito se ea
 audire et fateri admissum flagitium, sed eosdem correcturos
 esse, neque diuturnum id gaudium hostibus fore. Poscentes, 9
 ut confestim inde ad castra hostium duceret (et in conspectu
 erant, posita in plano), nihil pænæ recusabant, ni ea ante

10 noctem expugnassent. Collandatos corpora curare paratosque
esse quarta vigilia iubet. Et hostes, nocturnam fugam ex
tumulo Romanorum ut ab ea via, quæ ferebat Verruginem,
excluderent, fuere obvii; præliumque ante lucem (sed luna
pernox erat) commissum est. [Et] haud incertius diurno
11 prælium fuit; sed clamor Verruginem perlatus, quum castra
Romana crederent oppugnari, tantum iniecit pavoris, ut, nequic-
quam retinente atque obsecrante Æmilio, Tusculum palati fu-
12 gerent. Inde fama Romam perlata est, Postumium exercitum-
que occisum. Qui, ubi prima lux metum insidiarum effuse
sequentibus sustulit, quum perequitassem aciem promissa repe-
tens, tantum iniecit ardoris, ut non ultra sustinuerint impetum
13 Æqui. Cædes inde fugientium, qualis ubi ira magis quam
virtute res geritur, ad perniciem hostium facta est; tristemque
ab Tusculo nuntium, nequicquam exterrita civitate, litteræ a
Postumio laureatæ sequuntur, victoriam populi Romani esse,
Æquorum exercitum deletum.

29 Tribunorum plebis actiones quia nondum invenerant fi-
nem, et plebs continuare latoribus legis tribunatum et patres
reficere intercessores legis annisi sunt; sed plus suis comitiis
2 plebs valuit; quem dolorem uli patres sunt senatus consulto
A. u. c. 361. facto, ut consules, invisus plebi magistratus, crearentur. An-
A. Ch. 393. num post quintum decimum creati consules L. Lucretius Fla-
3 vus, Ser. Sulpicius Camerinus. Principio huius anni ferociter,
quia nemo ex collegio intercessurus erat, coortis ad perfe-
rendam legem tribunis plebis, nec segnius ob id ipsum con-
sulibus resistentibus, omnique civitate in unam eam curam
conversa, Vitelliam coloniam Romanam in suo agro Æqui
4 expugnant. Colonom pars maxima incolumis, quia nocte
proditione oppidum captum liberam per aversa urbis fugam
5 dederat, Romam perfugere. L. Lucretio consuli ea provincia
evenit. Is cum exercitu profectus acie hostes vincit, victorque
6 Romam ad maius aliquanto certamen redit. Dies dicta erat
tribunis plebis biennii superioris A. Verginio et Q. Pomponio,
quos defendi patrum consensu ad fidem senatus pertinebat;

neque enim eos aut vitæ ullo crimine alio aut gesti magi-
stratus quisquam arguebat, præterquam quod gratificantes
patribus rogationi tribunicie intercessissent. Vicit tamen gra- 7
tiam senatus plebis ira, et pessimo exemplo innoxii denis
millibus gravis æris condemnati sunt. Id ægre passi patres.
Camillus palam sceleris plebem arguere, quæ iam in suos 8
versa non intelligeret, se pravo iudicio de tribunis interces-
sionem sustulisse, intercessione sublata tribuniciam potestatem
evertisse. Nam quod illi sperarent, effrenatam licentiam eius 9
magistratus patres laturos, falli eos. Si tribunicia vis tribu-
nicio auxilio repelli nequeat, aliud telum patres inventuros
esse. Consulesque increpabat, quod fide publica decipi tri- 10
bunos eos taciti tulissent, qui senatus auctoritatem secuti es-
sent. Hæc propalam contionabundus in dies magis augebat
iras hominum; senatum vero incitare adversus legem haud 30
desistebat: ne aliter descenderent in forum, quum dies feren-
dæ legis venisset, quam ut qui meminissent, sibi pro aris
focisque et deum templis ac solo, in quo nati essent, dimi-
candum fore. Nam quod ad se privatim attineat, si suæ 2
gloriæ sibi inter dimicationem patriæ meminisse sit fas, sibi
amplum quoque esse, urbem ab se captam frequentari, quo-
tidie se frui monumento gloriæ suæ et ante oculos habere
urbem latam in triumpho suo, insistere omnes vestigiis laudum
suarum; sed nefas ducere, desertam ac relictam ab diis im- 3
mortalibus incoli urbem, et in captivo solo habitare populum
Romanum, et victrice patria victam mutari. His adhortationi- 4
bus principis concitati patres, senes iuvenesque, quum fer-
retur lex, agmine facto in forum venerunt, dissipatique per
tribus, suos quisque tribules prensantes, orare cum lacrimis
cœpere, ne eam patriam, pro qua fortissime felicissimeque 5
ipsi ac patres eorum dimicassent, desererent, Capitolium, ædem
Vestæ, cetera circa templa deorum ostentantes; ne exsulem, 6
extorrem populum Romanum ab solo patrio ac diis penatibus
in hostium urbem agerent, eoque rem adducerent, ut melius
fuerit non capi Veios, ne Roma desereretur. Quia non vi 7

agebant, sed precibus, et inter preces multa deorum mentio erat, religiosum parti maximæ fuit, et legem una plures tribus antiquarunt quam iusserunt. Adeoque ea victoria læta patribus fuit, ut postero die referentibus consulibus senatus consultum fieret, ut agri Veientani septena iugera plebi dividerentur, nec patribus familiæ tantum, sed ut omnium in domo liberorum capitum ratio haberetur, vellentque in eam spem liberos tollere.

31 Eo munere delenita plebe, nihil certatum est, quo minus 2 consularia comitia haberentur. Creati consules L. Valerius A. u. c. 362. Potitus, M. Manlius, cui Capitolino postea fuit cognomen. Hi A. Ch. 392. consules magnos ludos fecere, quos M. Furius dictator voverat 3 Veienti bello. Eodem anno ædes Iunonis reginæ ab eodem dictatore eodemque bello vota dedicatur, celebratamque dedicationem ingenti matronarum studio tradunt. Bellum haud memorabile in Algidio cum Æquis gestum est, fuis hostibus prius pæne, quam manus consererent. Valerio, quod perseverantior cædendi in fuga fuit, triumphus, Manlio, ut ovals ingrederetur urbem, decretum est. Eodem anno novum bellum cum Vulsiniensibus exortum; quo propter famem pestilentiamque in agro Romano ex siccitate caloribusque nimis ortam exercitus duci nequivit. Ob quæ Vulsinienses, Salpinatibus adiunctis, superbia elati ultro agros Romanos incursavere; 6 bellum inde duobus populis indictum. C. Iulius censor decessit; in eius locum M. Cornelius suffectus, quæ res postea 7 religioni fuit, quia eo lustro Roma est capta; nec deinde unquam in demortui locum censor sufficitur. Consulibusque morbo implicitis, placuit per interregnum renovari auspicia. 8 Itaque quum ex senatus consulto consules magistratu se abdicassent, interrex creatur M. Furius Camillus, qui P. Cornelium Scipionem, is deinde L. Valerium Potitum interregem 9 prodidit. Ab eo creati sex tribuni militum consulari potestate, ut, etiamsi cui eorum incommoda valetudo fuisset, copia magistratuum rei publicæ esset. Calendis Quintilibus magistratum

32 A. u. c. 363. A. Ch. 391. ocepere L. Lucretius, Ser. Sulpicius, M. Æmilius, L. Fu-

rius Medullinus septimum, Agrippa Furius, C. Æmilius iterum. Ex his L. Lucretio et C. Æmilio Vulsinienses provincia evenit, Salpinates Agrippæ Furio et Ser. Sulpicio. Prius cum Vulsiniensibus pugnatum est. Bellum numero hostium 3 ingens, certamine haud sane asperum fuit. Fusa concursu primo acies; in fuga millia octo armatorum ab equitibus interclusa, positis armis, in deditionem venerunt. Eius belli 4 fama effecit, ne se pugnae committerent Salpinates; mœnibus armati se tutabantur. Romani prædas passim et ex Salpinati agro et ex Vulsiniensi, nullo eam vim arcente, egerunt, donec 5 Vulsiniensibus fessis bello ea condicione, ut res populo Romano redderent stipendiumque eius anni exercitui præstarent, in viginti annos indutiæ datæ.

Eodem anno M. Cædicius de plebe nuntiavit tribunis, se 6 in nova via, ubi nunc sacellum est supra ædem Vestæ, vocem noctis silentio audisse clariorem humana, quæ magistratibus dici iuberet, Gallos adventare. Id, ut fit, propter auctoritatis humilitatem spretum et quod longinqua eoque ignotior gens erat. Neque deorum modo monita ingruente fato spre- 7 ta, sed humanam quoque opem, quæ una erat, M. Furium ab urbe amovere. Qui, die dicta ab L. Apuleio tribuno 8 plebis propter prædam Veientanam, filio quoque adolescente per idem tempus orbatus, quum, accitis domum tribulibus et clientibus, quæ magna pars plebis erat, percontatus animos eorum responsum tulisset, se collaturos, quanti damnatus esset, absolvere eum non posse, in exsilium abiit, precatus ab diis 9 immortalibus, si innoxio sibi ea iniuria fieret, primo quoque tempore desiderium sui civitati ingratae facerent. Absens quindecim millibus gravis æris damnatur.

Expulso cive, quo manente, si quicquam humanorum 33 certi est, capi Roma non potuerat, adventante fatali urbi clade, legati ab Clusinis veniunt, auxilium adversus Gallos petentes. Eam gentem traditur fama dulcedine frugum maximeque 2 vini, nova tum voluptate, captam Alpes transisse agrosque ab Etruscis ante cultos possedissee; [et] invexisse in Galliam 3

vinum illiciendæ gentis causa Arruntem Clusinum ira corrup-
 tæ uxoris ab Lucumone, cui tutor is fuerat ipse, præpotante
 iuvene et a quo expeti pœnæ, nisi externa vis quæsita esset,
 4 nequirent; hunc transeuntibus Alpes ducem auctoremque Clu-
 sium oppugnandi fuisse. Equidem haud abnuerim, Clusium
 5 Gallos ab Arrunte seu quo alio Clusino adductos; sed eos,
 qui oppugnaverint Clusium, non fuisse, qui primi Alpes trans-
 ierint, satis constat. Ducentis quippe annis ante, quam Clu-
 sium oppugnarent urbemque Romam caperent, in Italiam Galli
 6 transcenderunt; nec cum his primum Etruscorum, sed multo
 ante cum iis, qui inter Appenninum Alpesque incolebant,
 7 sæpe exercitus Gallici pugnare. Tuscorum ante Romanum
 imperium late terra marique opes patuere. Mari supero in-
 feroque, quibus Italia insulæ modo cingitur, quantum potue-
 8 rint, nomina sunt argumento, quod alterum Tuscum communi
 vocabulo gentis, alterum Atriatium mare ab Atria, Tuscorum
 colonia, vocavere Italicæ gentes, Græci eadem Tyrrhenum at-
 9 que Adriaticum vocant. Ei in utrumque mare vergentes in-
 coluere urbibus duodenis terras, prius cis Appenninum ad in-
 ferum mare, postea trans Appenninum totidem, quot capita
 10 originis erant, coloniis missis, quæ trans Padum omnia loca,
 excepto Venetorum angulo, qui sinum circumcolunt maris,
 11 usque ad Alpes tenuere. Alpinis quoque ea gentibus haud
 dubie origo est, maxime Rætis, quos loca ipsa effecerunt, ne
 quid ex antiquo præter sonum linguæ, nec eum incorruptum,
 34 retinerent. De transitu in Italiam Gallorum hæc accepimus:
 Prisco Tarquinio Romæ regnante, Celtarum, quæ pars Gal-
 liæ tertia est, penes Bituriges summa imperii fuit; ii regem
 2 Celtico dabant. Ambigatus is fuit, virtute fortunaque quum
 sua tum publica præpollens, quod in imperio eius Gallia ad-
 eo frugum hominumque fertilis fuit, ut abundans multitudo
 3 vix regi videretur posse. Hic magno natu ipse iam, exone-
 rare prægravante turba regnum cupiens, Bellovesum ac Seg-
 vesum, sororis filios, impigros iuvenes, missurum se esse, in
 4 quas dii dedissent auguriis sedes, ostendit: quantum ipsi vel-

lent, numerum hominum excirent, ne qua gens arcere adveni-
 entes posset. Tum Segoveso sortibus dati Hercynii saltus;
 Belloveso haud paulo lætiorem in Italiam viam dii dabant. Is, 5
 quod e sex populis abundabat, Bituriges, Arvernos, Æduos,
 Ambarros, Carnutes, Aulercos excivit. Profectus ingentibus
 peditum equitumque copiis in Tricastinos venit. Alpes inde 6
 oppositæ erant; quas inexcuperabiles visas haud equidem
 miror, nulladum via, quod quidem continens memoria sit,
 nisi de Hercule fabulis credere libet, superatas. Ibi quum 7
 velut sæptos montium altitudo teneret Gallos, circumspectarent-
 que, quam per iuncta cælo iuga in alium orbem terrarum
 transirent, religio etiam tenuit, quod allatum est, advenas
 quærentes agrum ab Salyum gente oppugnari. Massilienses 8
 erant ii, navibus a Phocæa profecti. Id Galli fortunæ suæ
 omen rati, adiuvere, ut, quem primum in terram egressi oc-
 cupaverant locum, patientibus Saliis, communirent. Ipsi
 per Taurinos saltusque Duræ Alpes transcenderunt; fusis- 9
 que acie Tuscis haud procul Ticino flumine, quum, in quo
 consederant, agrum Insubrium appellari audissent, cognominem
 Insubribus, pago Æduorum, ibi omen sequentes loci condidere
 urbem: Mediolanium appellarunt. Alia subinde manus Ceno- 35
 manorum Etitovio duce vestigia priorum secuta, eodem saltu,
 favente Belloveso, quum transcendisset Alpes, ubi nunc Brixia
 ac Verona urbes sunt, locos tenuere. Libui considunt post 2
 hos Salluviique, propter antiquam gentem Lævos Ligures in-
 colentes circa Ticinum amnem. Pœnino deinde Boii Lingones-
 que transgressi, quum iam inter Padum atque Alpes omnia
 tenerentur, Pado ratibus trajecto non Etruscos modo, sed etiam
 Umbros agro pellunt; intra Appenninum tamen sese tenuere.
 Tum Senones, recentissimi advenarum, ab Utente flumine 3
 usque ad Æsim fines habuere. Hanc gentem Clusium Ro-
 mamque inde venisse comperio; id parum certum est, so-
 lamne an ab omnibus Cisalpinorum Gallorum populis adiutam.

Clusini novo bello exterriti, quum multitudinem, quum 4
 formas hominum invisitatas cernerent et genus armorum,

audirentque, sæpe ab iis cis Padum ultraque legiones Etruscorum fusas, quanquam adversus Romanos nullum eis ius societatis amicitiaeve erat, nisi quod Veientes consanguineos adversus populum Romanum non defendissent, legatos Romam, 5 qui auxilium ab senatu peterent, misere. De auxilio nihil impetratum; legati *tres* M. Fabii Ambusti filii missi, qui senatus populique Romani nomine agerent cum Gallis, ne, a quibus nullam iniuriam acceperant, socios populi Romani atque 6 amicos oppugnarent. Romanis eos bello quoque, si res cogat, tuendos esse; sed melius visum, bellum ipsum amoveri, si posset, et Gallos, novam gentem, pace potius cognosci quam 36 armis. Mitis legatio, ni præferoces legatos Gallisque magis quam Romanis similes habuisset. Quibus, postquam mandata 2 ediderunt in concilio Gallorum, datur responsum, etsi novum nomen audiant Romanorum, tamen credere, viros fortes esse, 3 quorum auxilium a Clusinis in re trepida sit imploratum; et quoniam legatione adversus se maluerint quam armis tueri socios, ne se quidem pacem, quam illi afferant, aspernari, si Gallis egentibus agro, quem latius possideant quam colant Clusini, partem finium concedant; aliter pacem impetrari non 4 posse. Et responsum coram Romanis accipere velle et, si negetur ager, coram iisdem Romanis dimicatuuros, ut nuntiaro domum possent, quantum Galli virtute ceteros mortales præ- 5 starent. Quodnam id ius esset, agrum a possessoribus petere aut minari arma, Romanis quærentibus, et quid in Etruria rei Gallis esset, quum illi, se in armis ius ferre et omnia fortium virorum esse, ferociter dicerent, accensis utrinque animis 6 ad arma discurritur et prælium conseritur. Ibi, iam urgentibus Romanam urbem fatis, legati contra ius gentium arma capiunt. Nec id clam esse potuit, quum ante signa Etruscorum tres nobilissimi fortissimique Romanæ iuventutis pugna- 7 rent; tantum eminebat peregrina virtus. Quin etiam Q. Fabius evectus extra aciem equo ducem Gallorum, ferociter in ipsa signa Etruscorum incursantem, per latus transfixum hasta occidit, spoliaque eius legentem Galli agnovere, perque totam

aciem, Romanum legatum esse, signum datum est. Omissa 8 inde in Clusinos ira, receptui canunt minantes Romanis. Erant, qui extemplo Romam eundem censerent; vicere seniores, ut legati prius mitterentur questum iniurias postulatamque, ut pro iure gentium violato Fabii dederentur. Legati 9 Gallorum quum ea, sicut erant mandata, exposuissent, senatui nec factum placebat Fabiorum et ius postulare barbari videbantur; sed ne id, quod placebat, decerneret in tantæ nobilitatis viris, ambitio obstabat. Itaque ne penes ipsos culpa esset 10 cladis, si forte, Gallico bello acceptæ, cognitionem de postulatis Gallorum ad populum reiiciunt; ubi tanto plus gratia atque opes valere, ut, quorum de poena agebatur, tribuni militum consulari potestate in insequentem annum crearentur. Quo facto haud secus, quam dignum erat, infensi Galli bellum propalam minantes ad suos redeunt. Tribuni militum 11 cum tribus Fabiis creati Q. Sulpicius Longus, Q. Servilius quartum, Ser. Cornelius Maluginensis. A. u. c. 364. A. Ch. 390.

Quum tanta moles mali instaret, (adeo occæcat animos 37 fortuna, ubi vim suam ingruentem refringi non vult) civitas, quæ adversus Fidenatem ac Veientem hostem aliosque finitimos populos ultima experiens auxilia dictatorem multis tempestatibus dixisset, ea tunc, invisitato atque inaudito hoste ab 2 Oceano terrarumque ultimis oris bellum ciente, nihil extraordinarii imperii aut auxilii quæsivit. Tribuni, quorum temeritate bellum contractum erat, summæ rerum præerant, delectumque nihilo accuratiorem, quam ad media bella haberi solitus erat, extenuantes etiam famam belli, habebant. Interim Galli, 4 postquam acceperant, ultro honorem habitum violatoribus iuris humani elusamque legationem suam esse, flagrantem ira, cuius impotens est gens, confestim signis convulsis, citato agmine iter ingrediuntur. Ad quorum prætereuntium raptim tumultum 5 quum exterritæ urbes ad arma concurrerent fugaque agrestium fieret, Romam se ire magno clamore significabant, quacunque ibant, equis virisque longe ac late fuso agmine immensum obtinentes loci. Sed antecedente fama nuntiisque Clusinorum, 6

deinceps inde aliorum populorum, plurimum terroris Romam
 7 celeritas hostium tulit, quippe quibus vel[ut] tumultuario exer-
 citu raptim ducto ægre ad undecimum lapidem occursum est,
 qua flumen Alia, Crustumini montibus præalto defluens alveo,
 8 haud multum infra viam Tiberino amni miscetur. Iam om-
 nia contra circaque hostium plena erant, et nata in vanos
 tumultus gens truci cantu clamoribusque variis horrendo cuncta
 compleverant sono.

38 Ibi tribuni militum, non loco castris ante capto, non
 præmunito vallo, quo receptus esset, non deorum saltem, si
 non hominum, memores, nec auspicato nec litato, instruunt
 aciem diductam in cornua, ne circumveniri multitudine ho-
 2 stium possent; nec tamen æquari frontes poterant, quum ex-
 tenuando infirmam et vix cohærentem mediam aciem haberent.
 Paulum erat ab dextera editi loci, quem subsidiariis repleti
 placuit, eaque res ut initium pavoris ac fugæ, sic una salus
 3 fugientibus fuit. Nam Brennus, regulus Gallorum, in paucitate
 hostium artem maxime timens, ratus ad id captum superio-
 rem locum, ut, ubi Galli cum acie legionum recta fronte con-
 currebant, subsidia in aversos transversosque impetum da-
 4 rent, ad subsidiarios signa convertit, si eos loco depulisset,
 haud dubius, facilem in æquo campi tantum superanti multi-
 tudine victoriam fore. Adeo non fortuna modo, sed ratio
 5 etiam cum barbaris stabat. In altera acie nihil simile Ro-
 manis, non apud duces, non apud milites erat. Pavor fuga-
 que occupaverat animos et tanta omnium oblivio, ut multo
 maior pars Veios, in hostium urbem, quum Tiberis arceret,
 quam recto itinere Romam ad coniuges ac liberos fugerent.
 6 Parumper subsidiarios tutatus est locus; in reliqua acie simul
 est clamor proximis ab latere, ultimis ab tergo auditus, igno-
 tum hostem prius pæne quam viderent, non modo non tentato
 certamine, sed ne clamore quidem reddito, integri intactique
 7 fugerunt; nec ulla cædes pugnantium fuit; terga cæsa suomet
 8 ipsorum certamine in turba impredientium fugam. Circa ripam
 Tiberis, quo armis abiectis totum sinistrum cornu defugit,

magna strages facta est, multosque imperitos nandi aut invali-
 dos; graves loriceis aliisque tegminibus, hausere gurgites;
 maxima tamen pars incolumis Veios perfugit, unde non modo 9
 præsidii quicquam, sed ne nuntius quidem cladis Romam est
 missus. Ab dextro cornu, quod procul a flumine et magis 10
 sub monte steterat, Romam omnes petiere et, ne clausis qui-
 dem portis urbis, in arcem confugerunt.

Gallos quoque velut obstupefactos miraculum victoriae 39
 tam repentinæ tenuit, et ipsi pavore defixi primum steterunt,
 velut ignari, quid accidisset; deinde insidias vereri; postremo
 cæsorum spolia legere armorumque cumulos, ut mos eis est,
 coacervare; tum demum, postquam nihil usquam hostile cerne- 2
 batur, viam ingressi, haud multo ante solis occasum ad ur-
 bem Romam perveniunt. Ubi quum prægressi equites, non
 portas clausas, non stationem pro portis excubare, non ar-
 matos esse in muris, retulissent, aliud priori simile miraculum
 eos sustinuit; noctemque veriti et ignotæ situm urbis, inter 3
 Romam atque Anienem consedere, exploratoribus missis circa
 mœnia aliasque portas, quænam hostibus in perdita re con-
 silia essent. Romani, quum pars maior ex acie Veios petis- 4
 set quam Romam, nemo superesse quemquam præter eos, qui
 Romam refugerant, crederet, complorati omnes pariter vivi
 mortuique totam prope urbem lamentis impleverunt. Privatos 5
 deinde luctus stupefecit publicus pavor, postquam hostes ades-
 se nuntiatum est; mox ululatus cantusque dissonos, vagantibus
 circa mœnia turmatim barbaris, audiebant. Omne inde tem- 6
 pus suspensos ita tenuit animos usque ad lucem alteram, ut
 identidem iam in urbem futurus videretur impetus, primo
 adventus, quia accesserant ad urbem: mansuros enim ad Aliam
 fuisse, nisi hoc consilii foret; deinde sub occasum solis, quia 7
 haud multum diei supererat, ante noctem rati se invasuros;
 tum in noctem dilatum consilium esse, quo plus pavoris in-
 ferrent; postremo lux appropinquans exanimare; timorique 8
 perpetuo ipsum malum continens fuit, quum signa infesta
 portis sunt illata. Nequaquam tamen ea nocte neque in-

sequenti die similis illi, quæ ad Aliam tam pavidè fugerat,
 9 civitas fuit. Nam quum defendi urbem posse tam parva re-
 licta manu spes nulla esset, placuit, cum coniugibus ac liberis
 iuventutem militarem senatusque robur in arcem Capitolium-
 10 que concedere, armisque et frumento collato, ex loco inde
 munito deos hominesque et Romanum nomen defendere;
 11 flamines sacerdotesque Vestales sacra publica a cæde, ab in-
 cendiis procul auferre, nec ante deserì cultum eorum, quam
 12 non superessent, qui colerent. Si arx Capitoliumque, sedes
 deorum, si senatus, caput publici consilii, si militaris iuventus
 superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem iacturam esse seni-
 13 orum relictæ in urbe utique perituræ turbæ. Et quo id
 æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales
 consularesque simul se cum illis palam dicere obituros, nec
 his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam pos-
 40 sent, oneratos inopiam armatorum. Hæc inter seniores
 morti destinatos iactata solatia. Versæ inde adhortationes ad
 agmen iuvenum, quos in Capitolium atque in arcem prose-
 quebantur, commendantes virtuti eorum iuventæque urbis per
 trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque
 2 reliqua esset fortuna. Digredientibus, qui spem omnem
 atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non
 3 superesse statuerant exitio, quum ipsa res speciesque misera-
 bilis erat, tum muliebris fletus et concursatio incerta nunc hos,
 nunc illos sequentium rogitantiumque viros natosque, cui se
 fato darent, nihil, quod humani superesset mali, relinquebant.
 4 Magna pars tamen earum in arcem suos persecutæ sunt, nec
 prohibente ullo nec vocante, quia, quod utile obsessis ad mi-
 nuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat.
 5 Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus col-
 lis nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa
 6 velut agmine iam uno petiit Ianiculum. Inde pars per agros
 dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut con-
 sensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deplo-
 7 ratis, sequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque Ve-

stales, omissa rerum suarum cura, quæ sacrorum secum ferenda,
 quæ, quia vires ad omnia ferenda deerant, relinquenda essent,
 consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodia esset,
 optimum ducunt condita in doliolis sacello proximo ædibus 8
 flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere; cetera
 inter se onere partito ferunt via, quæ sublicio ponte ducit ad
 Ianiculum. In eo clivo eas quum L. Albinus, de plebe 9
 Romana homo, conspexisset, plaustro coniugem ac liberos
 vehens inter ceteram turbam, quæ inutilis bello urbe excede-
 bat, salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque 10
 rerum, irreligiosum ratus, sacerdotes publicas sacraque populi
 Romani pedibus ire ferrique, se ac suos in vehiculo conspici,
 descendere uxorem ac pueros iussit, virgines sacraque in
 plastrum imposuit et Cære, quo iter sacerdotibus erat, per-
 vexit.

Romæ interim, satis iam omnibus ut in tali re ad tuen- 41
 dam arcem compositis, turbæ seniorum domos regressa ad-
 ventum hostium obstinato ad mortem animo expectabat.
 Qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ 2
 pristinæ honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quæ
 augustissima vestis est tensas ducentibus triumphantibusve, ea
 vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt, qui M. Fabio 3
 pontifice maximo præeunte carmen devovisse eos se pro patria
 Quiritibusque Romanis tradant. Galli, et quia interposita 4
 nocte a contentione pugnæ remiserant animos et quod nec in
 acie ancipiti usquam certaverant proelio nec tum impetu aut
 vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi
 postero die urbem patente Collina porta, in forum perveniunt,
 circumferentes oculos ad templa deum arcemque solam belli
 speciem tenentem. Inde, modico relicto præsidio, ne quis in 5
 dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret, dilapsi ad
 prædam vacuis occursum hominum viis, pars in proxima quæ-
 que tectorum agmine ruunt, pars ultima, velut ea demum in-
 tacta et referta præda, petunt; inde rursus ipsa solitudine abs- 6
 territi, ne qua fraus hostilia vagos exciperet, in forum ac

sequenti die similis illi, quæ ad Aliam tam pavidè fugerat,
 9 civitas fuit. Nam quum defendi urbem posse tam parva re-
 licta manu spes nulla esset, placuit, cum coniugibus ac liberis
 iuventutem militarem senatusque robur in arcem Capitolium-
 10 que concedere, armisque et frumento collato, ex loco inde
 munito deos hominesque et Romanum nomen defendere;
 11 flamines sacerdotesque Vestales sacra publica a cæde, ab in-
 cendiis procul auferre, nec ante deseri cultum eorum, quam
 12 non superessent, qui colerent. Si arx Capitoliumque, sedes
 deorum, si senatus, caput publici consilii, si militaris iuventus
 superfuerit imminenti ruinæ urbis, facilem iacturam esse seni-
 13 orum relictæ in urbe utique perituræ turbæ. Et quo id
 æquiore animo de plebe multitudo ferret, senes triumphales
 consularesque simul se cum illis palam dicere obituros, nec
 his corporibus, quibus non arma ferre, non tueri patriam pos-
 40 sent, oneratos inopiam armatorum. Hæc inter seniores
 morti destinatos iactata solatia. Versæ inde adhortationes ad
 agmen iuvenum, quos in Capitolium atque in arcem prose-
 quebantur, commendantes virtuti eorum iuventæque urbis per
 trecentos sexaginta annos omnibus bellis victricis, quæcunque
 2 reliqua esset fortuna. Digredientibus, qui spem omnem
 atque opem secum ferebant, ab iis, qui captæ urbis non
 3 superesse statuerant exitio, quum ipsa res speciesque misera-
 bilis erat, tum muliebris fletus et concursatio incerta nunc hos,
 1 nunc illos sequentium rogitantiumque viros natosque, cui se
 fato darent, nihil, quod humani superesset mali, relinquebant.
 4 Magna pars tamen earum in arcem suos persecutæ sunt, nec
 prohibente ullo nec vocante, quia, quod utile obsessis ad mi-
 nuendam imbellem multitudinem, id parum humanum erat.
 5 Alia maxime plebis turba, quam nec capere tam exiguus col-
 lis nec alere in tanta inopia frumenti poterat, ex urbe effusa
 6 velut agmine iam uno petiit Ianiculum. Inde pars per agros
 dilapsi, pars urbes petunt finitimas, sine ullo duce aut con-
 sensu, suam quisque spem, sua consilia, communibus deplo-
 7 ratis, sequentes. Flamen interim Quirinalis virginesque Ve-

stales, omissa rerum suarum cura, quæ sacrorum secum ferenda,
 quæ, quia vires ad omnia ferenda deerant, relinquenda essent,
 consultantes, quisve ea locus fideli asservaturus custodia esset,
 optimum ducunt condita in doliolis sacello proximo ædibus 8
 flaminis Quirinalis, ubi nunc despui religio est, defodere; cetera
 inter se onere partito ferunt via, quæ sublicio ponte ducit ad
 Ianiculum. In eo clivo eas quum L. Albinus, de plebe 9
 Romana homo, conspexisset, plaustro coningem ac liberos
 vehens inter ceteram turbam, quæ inutilis bello urbe excede-
 bat, salvo etiam tum discrimine divinarum humanarumque 10
 rerum, irreligiosum ratus, sacerdotes publicas sacraque populi
 Romani pedibus ire ferrique, se ac suos in vehiculo conspici,
 descendere uxorem ac pueros iussit, virgines sacraque in
 plastrum imposuit et Cære, quo iter sacerdotibus erat, per-
 vexit.

Romæ interim, satis iam omnibus ut in tali re ad tuen- 41
 dam arcem compositis, turba seniorum domos regressa ad-
 ventum hostium obstinato ad mortem animo exspectabat.
 Qui eorum curules gesserant magistratus, ut in fortunæ 2
 pristinæ honorumque aut virtutis insignibus morerentur, quæ
 augustissima vestis est tensas ducentibus triumphantibusve, ea
 vestiti medio ædium eburneis sellis sedere. Sunt, qui M. Fabio 3
 pontifice maximo præeunte carmen devovisse eos se pro patria
 Quiritibusque Romanis tradant. Galli, et quia interposita 4
 nocte a contentione pugnæ remiserant animos et quod nec in
 acie ancipiti usquam certaverant proelio nec tum impetu aut
 vi capiebant urbem, sine ira, sine ardore animorum ingressi
 postero die urbem patente Collina porta, in forum perveniunt,
 circumferentes oculos ad templa deum arcemque solam belli
 speciem tenentem. Inde, modico relicto præsidio, ne quis in 5
 dissipatos ex arce aut Capitolio impetus fieret, dilapsi ad
 prædam vacuis occursum hominum viis, pars in proxima quæ-
 que tectorum agmine ruunt, pars ultima, velut ea demum in-
 tacta et referta præda, petunt; inde rursus ipsa solitudine abs- 6
 territi, ne qua fraus hostilis vagos exciperet, in forum ac

7 propinqua foro loca conglobati redibant. Ubi eos, plebis
 aedificiis obseratis, patentibus atriis principum, maior prope
 8 cunctatio tenebat aperta quam clausa invadendi; adeo haud
 secus quam venerabundi intuebantur in aedium vestibulis se-
 dentes viros, præter ornatam habitumque humano augustiorem
 maiestate etiam, quam vultus gravitasque oris præ se ferebat,
 9 simillimos diis. Ad eos velut simulacra versi quum starent,
 M. Papirius, unus ex his, dicitur Gallo barbam suam, ut tum
 omnibus promissa erat, permulcenti scipione eburneo in caput
 incusso iram movisse, atque ab eo initium cædis ortum, cete-
 10 ros in sedibus suis trucidatos; post principum cædem nulli
 deinde mortalium parci, diripi tecta, exhaustis iniici ignes.

42 Ceterum, seu non omnibus delendi urbem libido erat, seu
 ita placuerat principibus Gallorum, et ostentari quædam in-
 cendia terroris causa, si compelli ad deditionem caritate sedum
 2 suarum obsessi possent, et non omnia concremari tecta, ut,
 quodcunque superesset urbis, id pignus ad flectendos hostium
 animos haberent, nequaquam perinde atque in capta urbe
 3 prima die aut passim aut late vagatus est ignis. Romani ex
 arce plenam hostium urbem cernentes vagosque per vias om-
 nes cursus, quum alia atque alia parte nova aliqua clades
 oreretur, non mentibus solum consipere, sed ne auribus quidem
 4 atque oculis satis constare poterant. Quocunque clamor ho-
 stium, mulierum puerorumque ploratus, sonitus flammæ et
 fragor ruentium tectorum avertisset, paventes ad omnia animos
 oraque et oculos flectebant, velut ad spectaculum a fortuna
 positi occidentis patriæ nec ullius rerum suarum relictæ præ-
 5 terquam corporum vindices, tanto ante alios miserandi magis,
 qui unquam obsessi sunt, quod interclusi a patria obsideban-
 6 tur, omnia sua cernentes in hostium potestate. Nec tran-
 quillior nox diem tam fœde actum excepit; lux deinde noctem
 inquieta insecuta est, nec ullum erat tempus, quod a novæ
 7 semper cladis alicuius spectaculo cessaret. Nihil tamen tot
 onerati atque obruti malis flexerunt animos, quin, etsi omnia

flammis ac ruinis æquata vidissent, quamvis inopem parvum-
 que, quem tenebant, collem libertati relictum virtute defende-
 rent; et iam, quum eadem quotidie acciderent, velut assueti
 8 malis abalienaverant ab sensu rerum suarum animos, arma
 tantum ferrumque in dextris velut solas reliquias spei suæ
 intuentes.

Galli quoque, per aliquot dies in tecta modo urbis ne-
 quicquam bello gesto, quum inter incendia ac ruinas captæ
 urbis nihil superesse præter armatos hostes viderent, nequic-
 quam tot cladibus territos nec flexuros ad deditionem animos,
 ni vis adhiberetur, experiri ultima et impetum facere in arcem
 statuunt. Prima luce signo dato multitudo omnis in foro 2
 instruitur; inde clamore sublato ac testudine facta subeunt.
 Adversus quos Romani nihil temere nec trepide; ad omnes
 aditus stationibus firmatis, qua signa ferri videbant, ea robore
 virorum opposito, scandere hostem sinunt, quo successerit magis
 in arduum, eo pelli posse per proclive facilius rati. Medio 3
 fere clivo restitere; atque inde ex loco superiore, qui prope
 sua sponte in hostem inferebat, impetu facto strage ea ac
 ruina fudere Gallos, ut nunquam postea nec pars nec universi
 tentaverint tale pugnae genus. Omissa itaque spe per vim 4
 atque arma subeundi, obsidionem parant, cuius ad id tempus
 immemores et, quod in urbe fuerat frumentum, incendiis urbis
 absumpserant, et ex agris per eos ipsos dies raptum omne
 Veios erat. Igitur exercitu diviso partim per finitimos popu- 5
 los prædari placuit, partim obsidere arcem, ut obsidentibus
 frumentum populos agrorum præberent.

Proficiscentes Gallos ab urbe ad Romanam experiendam 6
 virtutem fortuna ipsa Ardeam, ubi Camillus exsulabat, duxit,
 qui mæstior ibi fortuna publica quam sua, quum diis homini- 7
 busque accusandis senesceret, indignando mirandoque, ubi illi
 viri essent, qui secum Veios Faleriosque cepissent, qui alia
 bella fortius semper quam felicius gessissent, repente audit, 8
 Gallorum exercitum adventare atque de eo pavidos Ardeates

consultare. Nec secus quam divino spiritu tactus, quum se in
 44 mediam contionem intulisset, abstinere suetus ante talibus con-
 ciliis, „Ardeates“ inquit, „veteres amici, novi etiam cives mei,
 quando et vestrum beneficium ita tulit et fortuna coegit mea;
 nemo vestrum condicionis meae oblitum me huc processisse
 putet; sed res ac periculum commune cogit, quod quisque
 2 possit, in re trepida praesidii in medium conferre. Et quando
 ego vobis pro tantis vestris in me meritis gratiam referam,
 si nunc cessavero? aut ubi usus erit mei vobis, si in bello
 non fuerit? Hac arte in patria steti, et invictus bello in
 3 pace ab ingratis civibus pulsus sum. Vobis autem, Ardeates,
 fortuna oblata est et pro tantis populi Romani beneficiis,
 quanta ipsi meministis (nec enim exprobranda ea apud memores
 sunt), gratiae referendae et huic urbi decus ingens belli ex hoste
 4 communi pariendi, qui effuso agmine adventat. Gens est, cui
 natura corpora animosque magna magis quam firma dederit;
 5 eo in certamen omne plus terroris quam virium ferunt. Ar-
 gumento sit clades Romana: patentem cepere urbem; ex arce
 Capitolioque iis exigua resistitur manu; iam obsidionis tædio
 6 victi abscedunt vagique per agros palantur. Cibo vinoque
 raptim hausto repleti, ubi nox appetit, prope rivos aquarum
 sine munimento, sine stationibus ac custodiis passim ferarum
 ritu sternuntur, nunc a secundis rebus magis etiam solito in-
 7 cauti. Si vobis in animo est tueri mœnia vestra nec pati
 hæc omnia Galliam fieri, prima vigilia capite arma frequentes;
 me sequimini ad cædem, non ad pugnam. Nisi victos somno
 velut pecudes trucidandos tradidero, non recuso eundem Ardeæ
 rerum mearum exitum, quem Romæ habui.“

45 Æquis iniquisque persuasum erat, tantum bello virum
 neminem usquam ea tempestate esse. Contione dimissa, cor-
 pora curant, intenti, quam mox signum daretur. Quo dato,
 2 primæ silentio noctis ad portas Camillo præsto fuere. Egressi
 haud procul urbe, sicut prædictum erat, castra Gallorum in-
 tuta neglectaque ab omni parte nacti cum ingenti clamore
 3 invadunt. Nusquam proelium, omnibus locis cædes est; nuda

corpora et soluta somno trucidantur. Extremos tamen pavor
 e cubilibus suis excitos, quæ aut unde vis esset, ignaros in
 fugam et quosdam in hostem ipsum improvidos tulit. Magna
 pars in agrum Antiatem delati, incursione ab oppidanis in
 palatos facta circumveniuntur.

Similis in agro Veienti Tuscorum facta strages est, qui 4
 urbis iam prope quadringentesimum annum vicinæ, oppressæ
 ab hoste invisitato, inaudito, adeo nihil miseriti sunt, ut in
 agrum Romanum eo tempore incursiones facerent, plenique
 prædæ Veios etiam, præsidiumque et spem ultimam Romani
 nominis, in animo habuerint oppugnare. Viderant eos milites 5
 Romani vagantes per agros et congregatos agmine, prædam
 præ se agentes, et castra cernebant haud procul Veis posita.
 Inde primum miseratio sui, deinde indignitas atque ex ea ira 6
 animos cepit: Etruscisne etiam, a quibus bellum Gallicum in
 se avertissent, ludibrio esse clades suas? Vix temperavere 7
 animis, quin extemplo impetum facerent; compressi a Q.
 Cædicio centurione, quem sibimet ipsi præfecerant, rem in
 noctem sustinere. Tantum par Camillo defuit auctor; cetera 8
 eodem ordine eodemque fortunæ eventu gesta. Quin etiam
 ducibus captivis, qui cædi nocturnæ superfuerant, ad aliam
 manum Tuscorum ad Salinas profecti, nocte insequente ex
 improvise maiorem cædem edidere, duplicique victoria ovantes
 Veios redeunt.

Romæ interim plerumque obsidio segnis et utrinque silen- 46
 tium esse, ad id tantum intentis Gallis, ne quis hostium eva-
 dere inter stationes posset, quum repente iuvenis Romanus
 admiratione in se cives hostesque convertit. Sacrificium erat 2
 statum in Quirinali collè genti Fabiæ. Ad id faciendum C.
 Fabius Dorso, Gabino cinctu cinctus, sacra manibus gerens,
 quum de Capitolio descendisset, per medias hostium stationes
 egressus, nihil ad vocem cuiusquam terroremve motus, in Qui-
 rinali collem pervenit; ibique omnibus sollemniter peractis, 3
 eadem revertens similiter constanti vultu graduque, satis spe-
 rans propitios esse deos, quorum cultum ne mortis quidem

metu prohibitus deseruisset, in Capitolium ad suos rediit, seu attonitis Gallis miraculo audaciæ seu religione etiam motis, cuius haudquaquam negligens gens est.

4 Veis interim non animi tantum in dies, sed etiam vires crescebant. Nec Romanis solum eo convenientibus ex agris, qui aut prælio adverso aut clade captæ urbis palati fuerant, sed etiam ex Latio voluntariis confluentibus, ut in parte prædæ 5 essent, maturum iam videbatur, repeti patriam eripique ex 6 hostium manibus; sed corpori valido caput deerat. Locus ipse admonebat Camilli, et magna pars militum erat, qui ductu auspicioque eius res prospere gesserant; et Cædicius negare, se commissurum, cur sibi aut deorum aut hominum quisquam imperium finiret potius, quam ipse memor ordinis sui 7 posceret imperatorem. Consensu omnium placuit, ab Ardea Camillum acciri, sed antea consulto senatu, qui Romæ esset; adeo regebat omnia pudor discriminaque rerum prope perditis 8 rebus servabant. Ingenti periculo transeundum per hostium custodias erat. Ad eam rem Pontius Cominius impiger iuvenis operam pollicitus, incubans cortici secundo Tiberi ad 9 urbem defertur. Inde, qua proximum fuit a ripa, per præruptum eoque neglectum hostium custodiæ saxum in Capitolium 10 evadit, et ad magistratus ductus mandata exercitus edit. Accepit inde senatus consulto, uti comitiis curiatis revocatus de exilio iussu populi Camillus dictator extemplo diceretur, militesque haberent imperatorem, quem vellent, eadem degres-

11 sus nuntius Veios contendit; missique Ardeam legati ad Camillum Veios eum perduxere, seu (quod magis credere libet, non prius profectum ab Ardea, quam compererit legem latam, quod nec iniussu populi mutari finibus posset nec nisi dictator dictus auspicia in exercitu habere) lex curiata lata est dictatorque absens dictus.

47 Dum hæc Veis agebantur, interim arx Romæ Capitoliumque in ingenti periculo fuit. Namque Galli, seu vestigio notato humano, qua nuntius a Veis pervenerat, seu sua sponte animadverso ad Carmentis saxo adscensu æquo, nocte sublustri, quum primo inermem, qui tentaret viam, præmissis-

sent, tradentes inde arma, ubi quid iniqui esset, alterni innixi sublevantesque in vicem et trahentes alii alios, prout postu- 3 laret locus, tanto silentio in summum evasere, ut non custodes solum fallerent, sed ne canes quidem, sollicitum animal ad nocturnos strepitus, excitarent. Anseres non fefellere, quibus 4 sacris Iunonis in summa inopia cibi tamen abstinebatur. Quæ res saluti fuit; namque clangore eorum alarumque crepitu excitus M. Manlius, qui triennio ante consul fuerat, vir bello egregius, armis arreptis, simul ad arma ceteros ciens vadit et, dum ceteri trepidant, Gallum, qui iam in summo constiterat, umbone ictum deturbat. Cuius casus prolapsi 5 quum proximos sterneret, trepidantes alios armisque omissis saxa, quibus adhærebant, manibus amplexos trucidat. Iamque et alii congregati telis missilibusque saxis proturbare hostes, ruinaque tota prolapsa acies in præceps deferri. Sedato 6 deinde tumultu reliquum noctis, quantum turbatis mentibus poterat, quum præteritum quoque periculum sollicitaret, quieti datum est. Luce orta, vocatis classico ad concilium militibus 7 ad tribunos, quum et recte et perperam facto pretium deberetur, Manlius primum ob virtutem laudatus donatusque non ab tribunis solum militum, sed consensu etiam militari; cui 8 universi selibras farris et quartarios vini ad ædes eius, quæ in arce erant, contulerunt, rem dictu parvam, ceterum inopia fecerat eam argumentum ingens caritatis, quum se quisque victu suo fraudans detractum corpori atque usibus necessariis ad honorem unius viri conferret. Tum vigiles eius loci, qua 9 fefellerat adscendens hostis, citati; et quum in omnes more militari se animadversurum Q. Sulpicius tribunus militum pronuntiasset, consentiente clamore militum in unum vigilem 10 coniicientium culpam deterritus a ceteris abstinuit, reum haud dubium eius noxæ, approbantibus cunctis, de saxo deiecit. Inde intentiones utrinque custodiæ esse, et apud Gallos, quia 11 vulgatum erat, inter Veios Romanque nuntios commeare, et apud Romanos ab nocturni periculi memoria.

Sed ante omnia obsidionis bellique mala fames utrumque 48

2 exercitum urgebat, Gallos pestilentia etiam, quum loco iacente inter tumulos castra habentes, tum ab incendiis torrido et vaporis pleno cineremque, non pulverem modo ferente, 3 quum quid venti motum esset. Quorum intolerantissima gens, humorique ac frigori assueta, quum æstu et angore vexata vulgatis velut in pecua morbis moreretur, iam pigritia singulos sepeliendi promisce acervatos cumulos hominum urebant, bustorumque inde Gallicorum nomine insignem locum 4 fecere. Indutiæ deinde cum Romanis factæ et colloquia permissu imperatorum habita; in quibus quum identidem Galli famem obiicerent eaque necessitate ad deditionem vocarent, dicitur avertendæ eius opinionis causa multis locis panis de Capitolio 5 iactatus esse in hostium stationes. Sed iam neque dissimulari neque ferri ultra fames poterat. Itaque dum dictator delectum per se Ardeæ habet, magistrum equitum L. Valerium a Veiiis 6 adducere exercitum iubet, parat instruitque, quibus haud impar adoriatur hostes, interim Capitolinus exercitus stationibus vigiliisque fessus, superatis tamen humanis omnibus malis, quum famem unam natura vinci non sineret, diem de die 7 prospectans, eequod auxilium ab dictatore appareret, postremo spe quoque iam, non solum cibo deficiente et, quum stationes procederent, prope obruentibus infirmum corpus armis, vel dedi vel redimi se, quacunque pactione possent, iussit, iactantibus non obscure Gallis, haud magna mercede se ad 8 duci posse, ut obsidionem relinquant. Tum senatus habitus, tribunisque militum negotium datum, ut paciscerentur. Inde inter Q. Sulpicium tribunum militum et Brennum regulum Gallorum colloquio transacta res est, et mille pondo auri 9 pretium populi gentibus mox imperaturi factum. Rei foedissimæ per se adiecta indignitas est: pondera ab Gallis allata iniqua, et, tribuno recusante, additus ab insolente Gallo ponderi gladius, auditaque intoleranda Romanis vox, vae victis [esse].

49 Sed diique et homines prohibuere redemptos vivere Romanos. Nam forte quadam, priusquam infanda merces perficeretur, per altercationem nondum omni auro appenso, dic-

tator intervenit, auferrique aurum de medio et Gallos sum-moveri iubet. Quum illi renitentes pactos dicerent sese, negat 2 eam pactionem ratam esse, quæ, postquam ipse dictator creatus esset, iniussu suo ab inferioris iuris magistratu facta esset, denuntiatque Gallis, ut se ad prælium expediant. Suos in 3 acervum conicere sarcinas et arma aptare, ferroque, non auro recuperare patriam iubet, in conspectu habentes fana deum et coniuges et liberos et solum patriæ deforme belli malis et omnia, quæ defendi repetique et ulcisci fas sit. Instruit 4 deinde aciem, ut loci natura patiebatur, in semirutæ solo urbis et natura inæquali, et omnia, quæ arte belli secunda suis eligi præpararive poterant, providit. Galli nova re trepidi arma 5 capiunt iraque magis quam consilio in Romanos incurrunt. Iam verterat fortuna, iam deorum opes humanaque consilia rem Romanam adiuvant. Igitur primo concursu haud maiore molimento fusi Galli sunt, quam ad Aliam vicerant. Iustiore altero deinde prælio ad octavum lapidem Gabina via, 6 quo se ex fuga contulerant, eiusdem ductu auspicioque Camilli vincuntur. Ibi cædes omnia obtinuit; castra capiuntur, et ne nuntius quidem cladis relictus. Dictator, recuperata ex 7 hostibus patria, triumphans in urbem redit, interque iocos militares, quos inconditos iaciunt, Romulus ac parens patriæ conditorque alter urbis haud vanis laudibus appellabatur.

Servatam deinde bello patriam iterum in pace haud dubie 8 servavit, quum prohibuit migrari Veios, et tribunis rem intentius agentibus post incensam urbem et per se inclinata magis plebe ad id consilium; eaque causa fuit non abdicandæ 9 post triumphum dictaturæ, senatu obsecrante, ne rem publicam in incerto relinqueret statu. Omnium primum, ut erat dili- 50 gentissimus religionum cultor, quæ ad deos immortales pertinebant, retulit et senatus consultum facit, fana omnia, quod 2 ea hostis possedisset, restituerentur, terminarentur expiarenturque, expiatioque eorum in libris per duumviros quæreretur; cum Cæretibus hospitium publice fieret, quod sacra populi 3 Romani ac sacerdotes recepissent, beneficioque eius populi

4 non intermissus honos deum immortalium esset; ludi Capito-
lini fierent, quod Iuppiter optimus maximus suam sedem atque
arcem populi Romani in re trepida tutatus esset; collegiumque
ad eam rem M. Furius dictator constitueret ex iis, qui in
5 Capitolio atque arce habitarent. Expiandæ etiam vocis noc-
turnæ, quæ nuntia cladis ante bellum Gallicum audita neg-
lectaque esset, mentio illata, iussumque templum in Nova via
6 Aio Locutio fieri. Aurum, quod Gallis ereptum erat quod-
que ex aliis templis inter trepidationem in Iovis cellam col-
latum, quum, in quæ referri oporteret, confusa memoria esset,
7 sacrum omne iudicatum et sub Iovis sella poni iussum. Iam
ante in eo religio civitatis apparuerat, quod, quum in publico
deesset aurum, ex quo summa pactæ mercedis Gallis con-
fieret, a matronis collatum acceperant, ut sacro auro abstine-
retur. Matronis gratiæ actæ, honosque additus, ut earum
8 sicut virorum post mortem sollemnis laudatio esset. His per-
actis, quæ ad deos pertinebant quæque per senatum agi po-
terant, tum demum, agitantibus tribunis plebem assiduis con-
tionibus, ut relictis ruinis in urbem paratam Veios transmi-
grarent, in contionem universo senatu prosequente escendit,
atque ita verba fecit.

51 „Adeo mihi acerbæ sunt, Quirites, contentiones cum tri-
bunis plebis, ut nec trisissimi exsilii solatium aliud habuerim,
quoad Ardeæ vixi, quam quod procul ab his certaminibus
eram, et ob eadem hæc non si millies senati consulto populi-
2 que iussu revocaretis, rediturus unquam fuerim. Nec nunc
me, ut redirem, mea voluntas mutata, sed vestra fortuna per-
pulit; quippe, ut in sua sede maneret patria, id agebatur, non
ut ego utique in patria essem. Et nunc quiescerem ac tacerem
libenter, nisi hæc quoque pro patria dimicatio esset; cui de-
esse, quoad vita suppetat, aliis turpe, Camillo etiam nefas est.

3 Quid enim repetimus, quid obsessam ex hostium manibus
eripuimus, si recuperatam ipsi deserimus? Et quum, victoribus
Gallis, capta tota urbe, Capitolium tamen atque arcem diique
et homines Romani tenuerint [habitaverint], victoribus Roma-

nis, recuperata urbe, arx quoque et Capitolium deseretur, et
plus vastitatis huic urbi secunda nostra fortuna faciet, quam
adversa fecit? Equidem, si nobis cum urbe simul positæ 4
traditæque per manus religiones nullæ essent, tamen tam
evidens numen hac tempestate rebus affuit Romanis, ut om-
nem negligentiam divini cultus exemptam hominibus putem.
Intuemini enim horum deinceps annorum vel secundas res vel 5
adversas; invenietis omnia prospere evenisse sequentibus deos,
adversa spernentibus. Iam omnium primum Veiens bellum 6
per quot annos, quanto labore gestum? Non ante cepit finem,
quam monitu deorum aqua ex lacu Albano emissa est. Quid 7
hæc tandem urbis nostræ clades nova? num ante exorta est,
quam spreta vox cælo emissa de adventu Gallorum, quam
gentium ius ab legatis nostris violatum, quam a nobis, quum
vindicare deberet, eadem negligentia deorum prætermisum?
Igitur victi captique ac redempti tantum pœnarum diis homi- 8
nibusque dedimus, ut terrarum orbi documento essemus. Ad-
versæ deinde res admonuerunt religionum. Confugimus in 9
Capitolium ad deos, ad sedem Iovis optimi maximi; sacra in
ruina rerum nostrarum alia terra celavimus, alia avecta in
finitimas urbes amovimus ab hostium oculis; deorum cultum,
deserti ab diis hominibusque, tamen non intermisimus. Red- 10
didere igitur patriam et victoriam et antiquum belli decus
amissum, et in hostes, qui cæci avaritia in pondere auri fœ-
dus ac fidem fefellerunt, verterunt terrorem fugamque et cæ-
dem. Hæc culti neglectique numinis tanta momenta in rebus 52
humanis cernentes ecquid sentitis, Quirites, quantum vixdum
e naufragiis prioris culpæ cladisque emergentes paremus nefas?
Urbem auspiciato inauguratoque conditam habemus; nullus 2
locus in ea non religionum deorumque est plenus; sacrificiis
sollemnibus non dies magis statim quam loca sunt, in quibus
fiant. Hos omnes deos publicos privatosque, Quirites, deser- 3
turi estis? Quam par vestrum factum ei est, quod in obsidione
nuper in egregio adolescente, C. Fabio, non minore hostium
admiratione quam vestra conspectum est, quum inter Gallica
tela degressus ex arce sollemne Fabiæ gentis in colle Quiri-

4 nali obiit? An gentilia sacra ne in bello quidem intermitti,
 publica sacra et Romanos deos etiam in pace deseri placet,
 et pontifices flaminesque negligentiores publicarum religionum
 5 esse, quam privatus in sollemni gentis fuerit? Forsitan aliquis
 dicat, aut Veiiis ea nos facturos aut huc inde missuros sacer-
 dotes nostros, qui faciant; quorum neutrum fieri salvis
 6 caerimoniis potest. Et ne omnia generatim sacra omnesque
 percenseam deos, in Iovis epulo num alibi quam in Capitolio
 7 pulvinar suscipi potest? Quid de æternis Vestæ ignibus signoque,
 quod imperii pignus custodia eius templi tenetur, loquar? quid
 de ancilibus vestris, Mars Gradive tuque, Quirine pater? Hæc
 omnia in profano deseri placet sacra, æqualia urbi, quædam vetu-
 8 stiora origine urbis? Et videte, quid inter nos ac maiores intersit.
 Illi sacra quædam in monte Albano Lavinique nobis facienda
 tradiderunt. An ex hostium urbibus Romam ad nos transferri
 sacra religiosum fuit, hinc sine piaculo in hostium urbem Veios
 9 transferemus? Recordamini, agite dum, quoties sacra instauren-
 tur, quia aliquid ex patrio ritu negligentia casu prætermissum
 est. Modo quæ res post prodigium Albani lacus nisi instauratio
 sacrorum auspiciorumque renovatio affectæ Veienti bello rei
 10 publicæ remedio fuit? At etiam, tanquam veterum religionum
 memores, et peregrinos deos transtulimus Romam et institui-
 mus novos. Iuno regina transvecta a Veiiis nuper in Aven-
 tino quam insigni ob excellens matronarum studium celebrique
 11 dedicata est die! Aio Locutio templum propter cælestem
 vocem exanditam in Nova via iussimus fieri; Capitolinos ludos
 sollemnibus aliis addidimus, collegiumque ad id novum auc-
 12 tore senatu condidimus: quid horum opus fuit suscipi, si
 una cum Gallis urbem Romanam relicturi fuimus, si non
 voluntate mansimus in Capitolio per tot menses obsidionis, si
 13 ab hostibus metu retenti sumus? De sacris loquimur et de
 templis; quid tandem de sacerdotibus? nonne in mentem venit,
 quantum piaculi committatur? Vestalibus nempè una illa sedes
 est, ex qua eas nihil unquam præterquam urbs capta movit;
 flameni Diali noctem unam manere extra urbem nefas est.

Hos Veientes pro Romanis facturi estis sacerdotes, et Vesta- 14
 les tuæ te deserent, Vesta, et flamen peregre habitando in
 singulas noctes tantum sibi reique publicæ piaculi contrahet?
 Quid alia, quæ auspicato agimus omnia fere intra pomerium, 15
 cui oblivioni aut cui negligentiae damus? Comititia curiata, quæ 16
 rem militarem continent, comitia centuriata, quibus consules
 tribunosque militares creatis, ubi auspicato, nisi ubi assolent,
 fieri possunt? Veiosne hæc transferemus? an comitiorum causa 17
 populus tanto incommodo in desertam hanc ab diis homini-
 busque urbem conveniet?"

„Sed res ipsa cogit vastam incendiis ruinisque relinquere 53
 urbem et ad integra omnia Veios migrare nec hic ædificando
 inopem plebem vexare. Hanc autem iactari magis causam 2
 quam veram esse, ut ego non dicam, apparere vobis, Quirites,
 puto, qui meministis, ante Gallorum adventum, salvis tectis
 publicis privatisque, stante incolumi urbe, hanc eandem rem
 actam esse, ut Veios transmigraremus. Et videte, quantum 3
 inter meam sententiam vestramque intersit, tribuni. Vos,
 etiamsi tunc faciendum non fuerit, nunc utique faciendum
 putatis; ego contra (nec id mirati sitis, priusquam, quale sit,
 audieritis), etiamsi tum migrandum fuisset incolumi tota urbe,
 nunc has ruinas relinquendas non censerem. Quippe tum 4
 causa nobis in urbem captam migrandi victoria esset, gloriosa
 nobis ac posteris nostris; nunc hæc migratio nobis misera ac
 turpis, Gallis gloriosa est. Non enim reliquisse victores, sed 5
 amisisse victi patriam videbimur: hoc ad Aliam fuga, hoc
 capta urbs, hoc circumsessum Capitolium necessitatis impo-
 suisse, ut desereremus penates nostros, exsiliumque ac fugam
 nobis ex eo loco conscisceremus, quem tueri non possemus.
 Et Galli evertere potuerunt Romam, Romani restituere non
 videbuntur potuisse? Quid restat nisi ut, si iam novis copiis 6
 veniant (constat enim, vix credibilem multitudinem esse) et
 habitare in capta ab se, deserta a vobis hac urbe velint,
 sinatis? Quid? si non Galli hoc, sed veteres hostes vestri, 7
 Æqui Volscive, faciant, ut commigrent Romam, velitisne, illos

Romanos, vos Veientes esse? an malitis hanc solitudinem vestram quam urbem hostium esse? Non equidem video, quid magis nefas sit. Hæc scelera, quia piget ædificare, hæc de-
 8 decora pati parati estis? Si tota urbe nullum melius ampliusve tectum fieri possit, quam casa illa conditoris est nostri, non in casis ritu pastorum agrestiumque habitare est satius inter
 9 sacra penatesque nostros quam exsulatum publice ire? Maiores nostri, convenæ pastoresque, quum in his locis nihil præter silvas paludesque esset, novam urbem tam brevi ædificarunt; nos, Capitolio, arce incolumi, stantibus templis deorum, ædificare incensa piget? et, quod singuli facturi fuimus, si ædes nostræ deflagrassent, hoc in publico incendio universi recusamus facere? Quid tandem? si fraude, si casu Veis incendium ortum sit, ventoque, ut fieri potest, diffusa flamma magnam partem urbis absumat, Fidenas inde aut Gabios
 54 aliamve quam urbem quæsituri sumus, quo transmigremus? Adeo nihil tenet solum patriæ nec hæc terra, quam matrem appellamus, sed in superficie tignisque caritas nobis patriæ
 2 pendet? Equidem fatebor vobis, etsi minus iniuriæ vestræ quam [meæ] calamitatis meminisse iuvat: quum abessem, quotiescunque patria in mentem veniret, hæc omnia occurrebant, colles campique et Tiberis et assueta oculis regio et hoc cælum, sub quo natus educatusque essem; quæ vos, Quirites, nunc moveant potius caritate sua, ut maneatis in sede vestra, quam
 4 postea, quum reliqueritis eam, macerent desiderio. Non sine causa dii hominesque hunc urbi condendæ locum elegerunt, saluberrimos colles, flumen opportunum, quo ex mediterraneis locis fruges devehantur, quo maritimi commeatus accipiantur, mare vicinum ad commoditates nec expositum nimia propinquitate ad pericula classium externarum, regionum Italiæ
 5 medium, ad incrementum urbis natum unice locum. Argumento¹⁾ est ipsa magnitudo tam novæ urbis. Trecentesimus

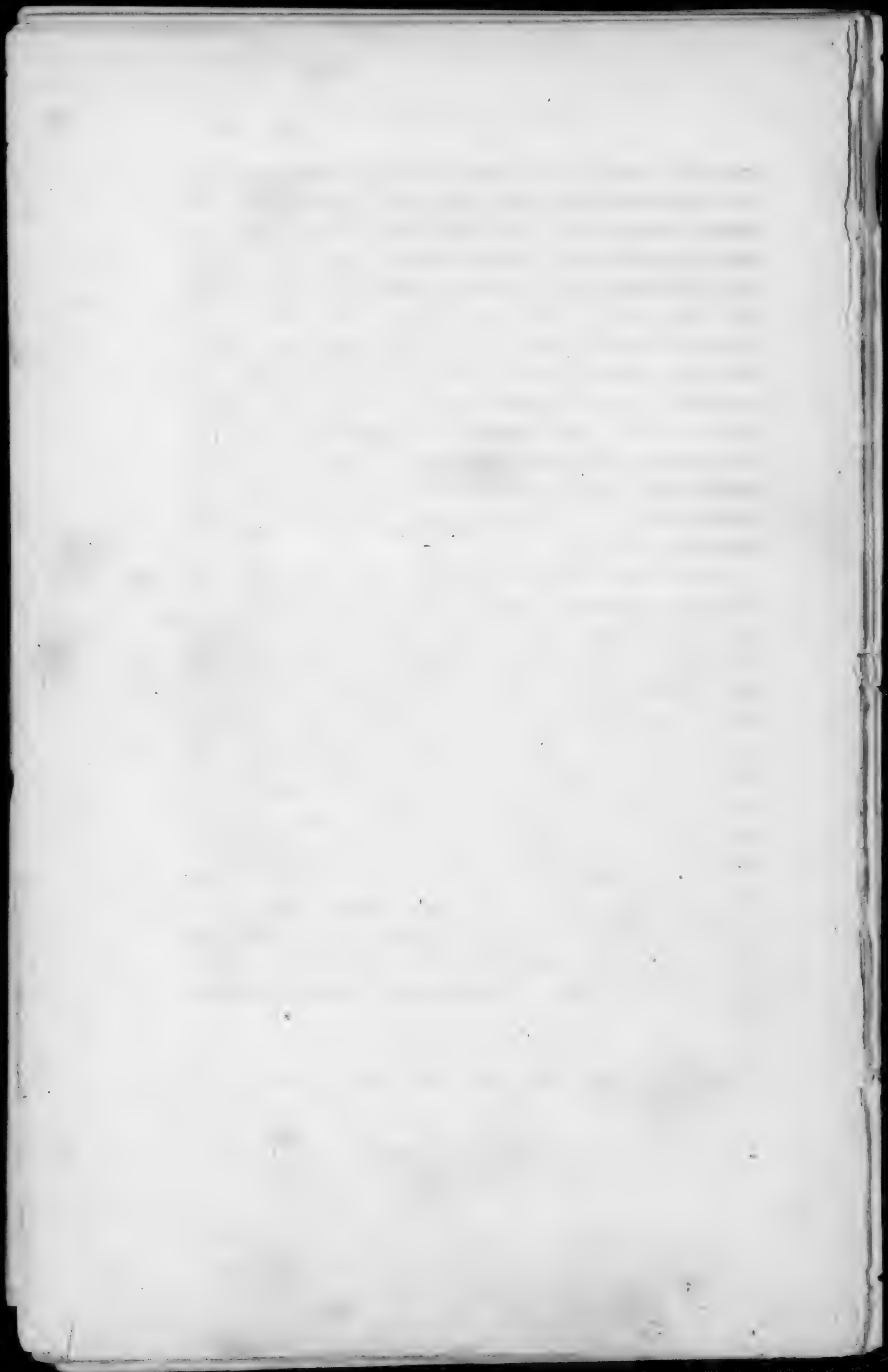
¹⁾ Fortasse scribi debet: regionem Italiæ mediam. Ad incrementum urbis natum unice locum, argumento oct.

sexagesimus quintus annus urbis, Quirites, agitur; inter tot veterrimos populos tam diu bella geritis, quum interea, ne singulas loquar urbes, non coniuncti cum Æquis Volsci, tot tam valida oppida, non universa Etruria, tantum terra mari-que pollens atque inter duo maria latitudinem obtinens Italiæ, bello vobis par est. Quod quum ita sit, quæ, malum, ratio 6 est † expertis¹⁾, alia experiri, quum, iam ut virtus vestra transire alio possit, fortuna certe loci huius transferri non possit? Hic 7 Capitolium est, ubi quondam capite humano invento responsum est, eo loco caput rerum summamque imperii fore; hic, quum augurato liberaretur Capitolium, Iuventas Terminusque maximo gaudio patrum nostrorum moveri se non passi; hic Vestæ ignes, hic ancilia cælo demissa, hic omnes propitii manentibus vobis dii.“

Movisse eos Camillus quum alia oratione, tum ea, quæ 55 ad religiones pertinebat, maxime dicitur; sed rem dubiam decrevit vox opportune emissa, quod, quum senatus post paulo de his rebus in curia Hostilia haberetur, cohortesque ex præsidiiis revertentes forte agmine forum transirent, centurio in comitio exclamavit: „Signifer, statue signum; hic manebimus 2 optime.“ Qua voce audita, et senatus accipere se omen ex curia egressus conclamavit, et plebs circumfusa approbavit. Antiquata deinde lege, promisce urbs ædificari cœpta. Tegula 3 publice præbita est; saxi materiæque cædendæ, unde quisque vellet, ius factum, prædibus acceptis, eo anno ædificia perfecturos. Festinatio curam exemit vicos dirigendi, dum omisso 4 sui alienique discrimine in vacuo ædificant. Ea est causa, ut 5 veteres cloacæ, primo per publicum ductæ, nunc privata passim subeant tecta, formaque urbis sit occupatæ magis quam divisæ similis.

¹⁾ Fortasse e vestigiis codd. aliquot scrib. expertis iratos.

VOLUME 1

PART 2

BIBLIOGRAPHIC IRREGULARITIES

MAIN

ENTRY: LIVIVS, Titus
v. 1 Part 2.

Bibliographic Irregularities in the Original Document

List volumes and pages affected; include name of institution if filming borrowed text.

_____ Page(s) missing/not available: _____

_____ Volumes(s) missing/not available: _____

_____ Illegible and/or damaged page(s): _____

_____ Page(s) or volumes(s) misnumbered: _____

_____ Bound out of sequence: _____

_____ Page(s) or illustration(s) filmed from copy borrowed from: University of
California, Berkeley, V-VII, 224-233, 248-251.

_____ Other: _____

FILMED IN WHOLE
OR PART FROM A
COPY BORROWED
FROM UNIVERSITY
OF CALIFORNIA,
BERKELEY

TITI LIVII
HISTORIARUM ROMANARUM

LIBRI QUI SUPERSUNT.

EX RECENSIONE.

Io. Nic. MADVIGII.

EDIDERUNT

Io. Nic. MADVIGIUS ET Io. L. USSINGIUS.

VOL. I PARS II.

LIBROS A SEXTO AD DECIMUM CONTINENS.

HAUNIÆ MDCCCLXI.
SUMPTIBUS LIBRARIÆ GYLDENDALIANÆ (F. HEGEL).
TYPIS SCHULTSEIANIS.

PRÆFATIO

Io. NICOLAI MADVIGII.

Antequam ad nostræ recensionis in his quinque libris formam, ut in superiore parte, comparatione exempli Weissenborniani monstrandam venio, de duabus rebus breviter dicendum est.

Primum in annis in paginarum margine notandis quoniam aliqua erat difficultas propter fastorum et ætatis urbis computandæ discrepantiam, quum ipsum Livium appareret non secutum esse perpetuam seriem fastorum ad certam de urbis ætate opinionem accommodatam, quæ exprimi posset, hac usi sumus ratione. Primum omisimus eum annum, qui vulgo Camillo dictatori post receptam a Gallis urbem assignatur (365 ab u. c., 389 a. Chr.), sed a Livio non significatur, quo factum est, ut ab initio libri VI ad c. 34 uno anno minus ab urbe, uno plus ante Christum numeraremus, quam vulgo numeratur; deinde autem eum annum notavimus, qui VI, 34 et 35 a Livio sine tribunorum militum nominibus significatur tamen, quo C. Licinius et L. Sextius primum tribuni pl. fuerunt, quoniam narratio non patitur, horum tribunatum plebis in eundem annum includi, quorum tribuni militum c. 32 nominantur. Itaque hinc nostri numeri cum vulgari ratione consentiunt, eorum scilicet, qui primos consules a. 245 ab u. c. ponunt. Hunc consensum ne turbaremus, tres annos, qui post hoc tempus vulgo dictaturis sine consulibus notantur, a Livio autem recte sine dubio omittuntur, non illos quidem in margine separatim notavimus, sed tamen universo numero comprehendimus (ab u. c. 430, 445, 453, a. Chr. 324, 309, 301); idemque servavimus in anno et consulum pari incuria, ut videtur, a Livio omissis libr. VIII, 17 (a. u. 421, a. Chr. 333).

Alterum hoc est. Nescio quo errore, sive negligentiam aliquis appellare mavult, fugerat notitiam nostram libellus iam a. 1859 ab A. W. Zumptio Berolini editus *de Livianorum librorum inscriptione et codice antiquissimo Veronensi* (39 pagg. formæ quaternariæ), in quo quum maiores quasdam particulas (unam duorum foliorum, libr. III, 7, 3 ad 8, 8, tres singulorum foliorum, III, 12, 7—13, 5, III, 18, 10—19, 5, III, 23, 5—24, 5) a se e codice palimpsesto descriptas exposuit, tum sparsim quædam aliunde annotavit. (III, 7, 3 — 7, 7 et III, 12, 7 — 13, 5 a se exscripta ediderat iam Detlefsen in *Philologi* vol. XIV p. 160.) Eum libellum si habuissem, quum emendationes Livianas edebam, certius, quam p. 4 feci, Veronensem codicem, cuius triginta folia geminata supersunt, ad lib. III, IV, V, VI pertinentia, ab ceteris, quibus subscriptio Nicomachorum et Victoriani unius familiæ notam imprimit, segregassem, addidissemque, eum præter sua menda erroresque minime paucos habere etiam vel in his particulis manifesta aliquot menda cum ceteris communia, antiquioris iam labis et depravationis indicia (ut III, 7, 6 *T. Verginius Rutilius*, III, 29, 7 *Fabius Quinctius*, VI, 11, 9 *res damnosissima*, quod frustra Zumptius defendere conatur, quasi commemorandum Livio fuerit, æs alienum esse damnosum, quanquam reapse non damnosum est, sed ex rebus damnoſis oritur, et etiam divitiſus damnosum, quibus æs alienum molestum esse non solet). In ipsa etiam oratione superiorum librorum pauca quædam nec magna mutassem, hæc fere: III, 7, 5 Veronensi cum ceteris parens (et Ussingio in eam partem disputanti) restituissem *ab Tusculana*, etsi, Tusculana vallis quæ dicatur, paulo minus depressa quam Albana, coniectatur tantum; III, 8, 7 Veronensis auctoritate omisissem *in ante re subita*; III, 24, 5 scripsissem eodem auctore *frequentem ad signa* (om. *que*), postremo V, 44, 7 *capite arma frequentesque me sequimini*. Nam alia incerta sunt. Sed caruissem non exiguo fructu et recti iudicii confirmatione. Tum enim codicis Veronensis auctoritate in IV, 21, 6 sustulissem *non ante exiret* et § 7 *oppido aut*. Nunc hæc verba ab Ussingio et me sola rationis vi et argumentorum pondere damnata quum codex Veronensis prorsus omittat, simul magnopere admonet, in aliis quoque locis ut veræ et caute exquisitæ rationi parere audeamus; nec deterreor, quod eodem loco codex Veronensis *metum a T. Fabro et me damnatum tenens* (*tantum metum vetustatis*) antiquius id interpretamentum esse ostendit. Atque etiam in V, 55, 1 cod. Veron. pronomen *eos* a me (præfat. p. I p. XXIX) addubitatum omittit. Videndum, possitne *movere* de oratore absolute dici (*Eindruck machen*). Sed de his satis. Restat, ut exponantur

Exempli Weissenborniani scripturæ a nostro discrepantes.¹⁾

Lib. VI. Cap. I, 6 legatus *sine uncis* (Cobet. *Inepte uno vocabulo præcipitur, quod tota sententia declaratur: ad quos m. e. orator.*) 8 Camillus. [iterum] *is* (Baumg. *Crus.*) 11 nullius (*P Eins., alii*) II, 3 in amicitiam (*P et ipse M, teste Zumptio in libello supra citato p. 20*) 5 eiusdem (*Eins., recc. quidam*) cuius (*P H, recc. quid. Em. 28*) III, 7 (*Probabiliter altero loco portas cod. Lov. 2 omittit*) IV, 7 et 8 Rufus exercitum V, 3 habuerunt (*Mg. Em. 130*) 5 moverant (*Mg. Em. 129; M m. 1 moveunt*) 8 ædis VI, 5 voluntarios *sine uncis* (*Mg. Em. 130*) 8 dictatorem *sine uncis* (*Mg. Em. 130*) 14 (*Non improbabiliſter Reiz quæque alia belli*) VII, 2 resistentes (*Gron.*) IX, 5 (*Em. 51*) 6 in Volscis missi (*Iac. Gron.*) 9 non tam a spe (*codd. omnes, excepto M, in quo est montana spe*) XI, 3 esse, tantum *sine uncis* (*Mg. Em. 131*) 9 (*res damnosissima cum cett. codd. etiam M, teste Zumptio p. 23, et Veronensis; vid. p. IV*) XII, 1 (*inductum recc. pauci, M induci indictum; cet. et Drak. indictum*) 3 prætermisſumque (*L, recc. duo. Non dicitur pro verbo: hoc tacitum est.*) 8 vatesve (*cod. Rhen. aliique*) 10 pavore (*L H, recc.*) XIV, 2 intuenda erant (*Gron. Nihil ad hunc locum pertinent, quæ scripsi Em. 103. Nam neque sic gerundivum accipi potest cum erant coniectum, neque aptum est: quum agebatur de intuendis, sed: si quis intueretur.*) 11 cum *sine uncis* (*Drak. cum Lov. 5.*) XV, 10 sortem aliquam ferte (*Mg. Em. 132*) XVII, 3 populares *sine uncis* (*Mg. Em. 132*) 6 remisso, id quod (*Donatus; Em. 14 sq. 132 n.*) 8 (*Expectes: a quo in sociis. Neque enim abstinendi a sociis et iis parcendi notio apta est.*) XVIII, 1 (*Scrib. videtur sub exitum anni*) 3 iam in propinquum certamen aderat et Manlius, advocata (*Gron. iam in M, veteri tantum in*) 6 quot enim clientes (*Mg. Em. 133*) 12 etiam *sine uncis* (*Gron.*) XIX, 1 libertatis 4 nam [et] quia (*Mg. ad Cic. Fin. 804. Potest etiam scriptum fuisse: nam ei quoque quia et quoque excidisse ante quia.*) | ii tum XX, 8 produxit *sine uncis* (*Rhen. Em. 133 n.*) nominatum (*Mg. Si nominatum in indicio intelligimus, nec infinitivus passivus — nam esse audiri oportet — nec accusativus in structuram orationis includi potest; de magistro equitum absenti nominato, hoc est, dicto si quis intelligere conetur, eius rei mentio ab hoc loco alienissima est. Nominatim refertur*

¹⁾ Comparatio facta est in sexto libro, ut in superioribus, cum exemplo Teubneriano a. 1860, in septimo ceterisque, quoniam ii illo nondum, quod sciamus, continentur, cum exemplo apud Weidmannos edito (alterius editionis).

ad commemorasse.) 11 locum errore typorum 16 crepta manibus (H; Mm. 2 et L crepta man.) XXII, 5 L. Lucretio M. Fabio errore XXIII, 6 (Non improbabiliter Alschejskius: Quem insidiis instruendis quærentem locum? Codd. enim: insidiis instruentein locum.) 11 (Scriptum oportuit cum T. Fabro: veniam eam petere.) 12 in eventu (cod. unus rec.) XXIV, 9 temeritatis (codd. rec.) 10 aciem, tradi (Videntur equi in aciem traditi dici, hoc est, inter pedites et post illos retracti; optimum in aciem fluctuantem nihil est; si quid esset, videretur significare ad aciei fluctuationem efficiendam utile; nec tradi equi absolute dici possunt.) XXV, 7 itineris (ed. Mediol. 1505) XXVII, 3 (Fort. summam etiam invidiosius tribunis. Em. 133) 10 minor præsens (Stroth.) XXVIII, 6 his ibi XXIX, 4 ex fuga dissipati (Mg. Em. 134) XXXI, 4 quoad bellatum (Weissenb. Em. 135 n. Mire Livius coniunxit: ne quis tributum daret aut ius diceret, quasi utrumque eiusdem esset ac non alterum civis onus ferentis, alterum magistratus cogentis. Aequalius futurum erat: tributum imperaret aut . . diceret.) 5 dextrorsus maritimam (Mg. Em. 135) XXXII, 6 (Fort. satis certam. Em. 135) XXXIII, 9 Tusculi sine uncis (Mg. Edd. ante Drakenb. omiserant Tusculi post mænia.) 11 excipitur aliquanto maiore (Alsch. Codd. excipitur aliquanto maior. Parum recte clamor clamore excipi dicitur.) XXXIV, 1 tanto (Mg. Ablaticus apud crescere rationem non habet, ortus ex superiore quanto. Recta forma servatur h. libr. c. 38, 5, ubi in uno et altero cod. recentiore factum est tanto, et, inversa ratione, V, 10, 5: quantum augebatur . . . , tanto maiore cett. et XXXII, 5, 2.) XXXV, 1 plebis (codd. præter M) 4 (Admodum probabiliter Cuiacius: æquis pensionibus, quomodo Livius saepe dixit; portionis vocabulum apud eum non reperitur nisi pro portione, ut apud Varonem et Ciceronem.) 9 (Fortasse recte codd. quidam rec. quam nunc) XXXVI, 8 stupentes animi vocibus alienis id (Mg. Em. 136. Video esse, qui iungat vocibus animi alienis et enarret expertibus; ego, quid sit vox animi expers, non intelligo; ordinem verborum non minus obstare quam usum adiectivi alienus Livianum video.) 12 plebem, ni potius quam sortem [creditum] solvat (Gron. Apertissima est comparatio eius, quo tribuni creditores contentos esse iuebant, et horum inclementiæ; ni, quod in bonis codd. est, ex m ortum est. Creditores non sortem solvi volebant, sed sola sorte sine usuris creditum solvi et debitores liberari.) XXXVII, 2 plebis fec. (codd. quidam rec. Meliores plebi) 6 qui crederent duobus nunc in locis (Quid Douiatius, crederent duobusne codd. omnes; Em. 136 n.) 8 numqui enim XXXIX, 6 in aciem 10 (Fort. populi Romani postulare, ut id ortum putetur ex PRI.) XL, 11 licebit. tu de

fenore . . . iubeas, et $\frac{1}{2}$ hoc portenti non fiat . . . videas? (Mg. Em. 137) | uti L. Sextium illum atque (MPm. 2; rec. et Pm. 1 L. Sextilium) 12 et 13 ferat illud? si quis (Mg. Em. 137) 17 consulem esse (Mg. Non dicitur absolute pro haud dubio, ut sit haud dubie, nec rectum est: pro haud dubio consul sum, sed rectum de candidato certæ spei: pro haud dubio consule est, id est, haud dubius cons. putatur.) XLI, 2 et 3 faciat — omitto . . . numeratis —, quis est cet. 4 dictum est, etenim dignitas (Mg. Em. 137) 8 quid enim est, si . . . non pascentur (Mg. Em. 138) | vestri 11 tollitur. (Interrogationem notavimus.) XLII, 8 fuga longinqua e. con. Gron. et tum ab hoste sese sine uncis (Mg.) 11 quum tamen (A. Periz.) 12 deum immortalium [causa libenter facturos] fore (Mg. Em. 138, Bemerkungen über lat. Sprachlehre 64) 13 (facturos Mg. l. c. Edebatur acturos).
 Lib. VII. Cap. I, 2 Mamercus (Pigh.) 8 quam matura tam acerba (Mg. Em. 139. Quamvis etiam Wasnio in mentem venit.) II, 4 ludiones ex Etruria (Mg. Em. 139) 6 ludio (id. ibd. MHL ludios) 8 annis (M. Em. 474) III, 3 C. Genucio | Mamercus 5 (Em. 140) 8 ex lege templum (Mg. Em. 140) 9 rei publicæ gerendæ (MPL) | religione (LH; P relegiones) IV, 2 lata (Mg. Neque acerbitas lata pro tolerata usitate dici videtur — intra certas enim verbi significationes eius participii usum constituisse credo — et prave dicitur acerbitas ferri damno civium pro eo quod est: a civibus ferri damno; contra rectissime summa acerbitas significatur, quæ malis civium lætetur.) 3 ipso suo V, 9 et antea sine uncis (Duker) VI, 2 explere (codd. pauci rec.) 4 esset? silentio (Mg. Em. 141) 9 præcipitaretur; legionibus (præcipitaret M; et add. Mg. Em. 143, 144) | interfecissent (Mg. Ridiculum est, aliquem interfectum esse ab insciis, quem — iam ante — interfecissent; itaque in codd. rec. coniectura natum interficerent; sed et cum abundantia vitiosa et præpostero ordine aliquis dicitur ab insciis, quem interficiant, occidi. Lenissima emendatio est.) | occideret (codd. dett. Em. 144.) VIII, 6 (ab Signinis Creverius; codd. et Drak. ab signis) IX, 5 propria (codd. quidam rec., nam de H dubito.) X, 8 plenum omnem (Em. 145; add. Liv. I, 41, 1 et 54, 10; II, 24, 1; V, 26, 9) 13 prope modum (Mg. Em. 144) XII, 5 proximo (Mg. Em. 145. Periculum non ad omnes agros pertinuit, sed ad eos tantum, qui bello proximi erant. Aberrat Kochius.) 6 consules is (errore, opinor.) 7 ab his 11 in dies et locis sine uncis (Mg. Em. 146; faceret post locis alienis retractum ferendum videtur, etsi potuit eodem errore transponi, quo c. 38, 9 et ætate haberet scriptum est pro haberet et ætate. Locus, qui idem manet, cum tempore labenti coniungi nequit.) 14 vociferare XIII, 3 Scilicet, dictator (P; Em. 148) 7 credamus

(quod retentum oportuit) 8 patribus, quæ sicut vos.... dicat. quis tandem suscenseat milites nos esse... acturos? (Mg. Em. 146) XIV, 1 cernebat (P; nam M cernebat censebat, H cernebant censebat; Em. 30) 8 movere (MLH, Em. 188) acceperint (LH, ut videtur, et recc. MP acceperent) XV, 7 perculerat XVI, 1 [accepit] (M scivit accepit; Em. 17) facit (P ceterique, exc. M) XVII, 10 (Fort. rediit) XVIII, 4 esse, si plebeius (Mg. Em. 149, MPH esset, si) 9 victa... plebis, eo XIX, 1 gesta, cum Tiburtibusque ad (Mg. Em. 149) XX, 9 ædis XXI, 5 (una animos Ienicke. Codd. et Drakenb. unanimos. Offendit alienum æs pro ære alieno hoc uno loco sine causa positum; est enim pro uno nomine.) 6 Q. Publius et T. Æmilius (Mg. Em. 68) XXII, 9 (M recipiuntur ius; em. Weiss. Ceteri codd. et edd. recipiendo ius.) 10 (Manlio Cneo verum non est; vid. præf. partis I ad III, 29, 7. Codd. Manlioneuio. Fortasse prænomen primum omisum, postea additum est.) XXIII, 6 integri (ed. Frob. 1535, Em. 149 n.) XXV, 2 consulatum.... fœdiorem, sine uncis (Forchhammer et Mg. Ad-dito consulatum, prorsus prave adherent illa ut æ consulatum cett., in quibus inest mercedis significatio. Prave etiam consulatum sic interponitur, ut fœdiorem ad id nomen referatur, non ad mercedem.) 4 decertarent (ed. Vascos. Imperfectum ante discesserint prorsus excluditur addito semel.) 7 (Fort. intendero; Em. 150) | cœtus sine uncis (Om. cod. quidam Hearnii.) XXVI, 1 in om. (Mg. Non exercitus stationibus terebat tempus, sed qui in stationibus erant, quieti tempus terebant.) 9 inferum (edd. vett.) XXVIII, 2 adversum (codd. pauci recc. Adversum significatione non locali præter hunc locum habet M. VI, 38, 4 — in V, 4, 14 L redarguitur ab MP —; alibi semper apud Livium adversus) 9 redit XXIX, 1 hostium om. errore. (spatio damnavit Gron. Em. 15) XXX, 8 his 11 his | qui eam implorantibus aliis auxilium dum s. v. s. præstant [omnes] ipsi (Mg. Em. 151 vitia scripturæ codicum recte exposita sunt, emendatio non recte tentata; nam nec iam aptum est — debebat saltem esse ante et coniungi cum ipsi —, et prave id, quod imploratum quodque præstatum est, duobus vocabulis significatur: opem.... auxilium. Ex eam faciendum ea — misericordiam et auxilium — tollendumque auxilium. Relinquitur omnes sine dubio corruptum, e quo nihil efficere possumus. Ergo cum Scheibio seclusimus. Quod fuit, qui præstant comes scribi vellet, comitas non apte laudatur eorum, qui in bello ultra vires auxilium præstant.) 18 ascendit | quidquid [id] deinde (codd. omnes) | quidquid fuerimus (codd. recc., sed L et alii quidam quidquid id ipsi f., P quidquid id f. M hæc om.) 22 certum habeo, quid illis... animis renuntiare iubeatis (Mg. Em. 151, 152) XXXII, 8 et 9 nu-

merent... habeant... compulerint (compulerit codd. boni omnes) 11 (Em. 103) 12 factionibus modo nec (Glarean. Em. 152 n.) XXXIV, 13 (Probabiliter Weiss. diduci) 14 et dum lucis (P ceterique præter M) XXXV, 6 ipsi... arcuerint... circumdederint (ipse ed. Froben. 1531, arcuerit et circumdederit P Klock. Em. 152) XXXVI, 7 ad consulem in castra, ingenti (Gron. Lov. 4) | universos omisso que (P ceterique præter M et Lov. 4) XXXVII, 2 [singulis] bubus privis binisque (MP, in cuius margine est privisque tunicis, codd. recc.; LH duoque alii privisque binisque tunicis. Em. 32 n.) 4 (Vix rectum esse posse qua... certamine ultimo, demonstratum est Em. 153. Sed in emendatione ibi proposita dure quo copulatur cum accito, interposito nominativo. Fuitne quia?) 6 impedimentis castrorum (Mg. Neque relinquere impedimenta valido præsidio dicitur neque ulla sunt impedimenta castrorum, quæ in codicum scriptura necessario significuntur. Ed. Mediol. 1505 castrorum cum, præpositione pravo loco inserta.) 11 interim quieto Romano e Lov. 4 (Mg. Codd. PHL alii interim quia et Romano, M interim qa Romano, notato q lineola. Edd. superiores interim et Romano. Em. 154.) 13 (Fort. scribendum relictisque ex duabus legionibus... gravi edicto monitis, hoc est: iis, quos ex d. l. relinquebat, monitis; Em. 153; cfr. V, 21, 12: deiectis... armatis.) 16 his XXXVIII, 4 (Probabiliter Sigon. Suessulanorumque) 7 labem (codd. recc.) 9 comperta et ætate haberet et (Em. 12) | frustrare (edd. quæd. vett., fort. unus et alter cod. rec.) XXXIX, 6 eictos (Gebhard. Em. 155 n.) 14 [ni sequeretur] (Em. 154) 17 Mamercum XL, 1 ventum est, arma (Duker) 2 quarere ad colloquia. Quinctius (Mg. Em. 155) 3 complexus, ad colloquium (Mg. Em. ibd.) | Corvinus 4 (haud minore Iac. Periz. Codd. haud — al. aut — minor, et ita Drakenb., aliter interpuncta oratione.) 8 is eram (cod. unus et alter rec.) 9 et 10 geretur, ut neque... in vos — horreo dicere — hostis. ergo vos (Mg. Em. 156) 13 istinc errore XII, 4 (Videndum, ne scribi debeat: ne quis, qui tribunus. Nam ubi in hac orationis forma insolens est.) 6 esset, [qui] ab (Em. 13 et 15).

Lib. VIII. Cap. I, 1 Mamercus 2 venit II, 5 quibus usi (Mg. Em. 157) 10 victoriam, quam... ex... hoste eripuissent (Duker; Em. 157 n.) III, 3 celabantur — priusquam... volebant — tamen (edd. vett. Parenthesis in hac continuatione celabantur... volebant vix locum habet.) 5 Fabius: creavit (cod. ? Sigonii) 9 ex colonis (codd. quid. recc.) IV, 2 possimus (L?) 3 si fœdus est, si societas, æquatio (Mg. Em. 158) | discernere ab se consules (Mg. Em. 159; VIII, 13, 3 P consulibus pro consiliis habet.) 4 datur? ubi..., ibi... pars est? (Mehler Mnemos. 1, 96. M esse) 10 postulando eo, quod (M m. 2, A. Periz, Em. 159 n.)

V, 3 (Tollendum fortasse nunc post benignitate, retractum huc ex inferiore loco: nunc etiam Volseis. Vitiose hæc cumulantur: Tempus erat iam..., quum... nunc... videretis; et incommode deinde subiicitur nunc in notando novo gradu.) 8 captus atque ipse (Alschefskius) VI, 15 præsidii sæpe, isdem VII, 11 cuspidi errore 12 facti futurique (codd. recc. pauci) 18 (Em. 159. Fieri tamen posse iam videtur, ut specimen virtutis deceptum vana imagine dicatur pro virtute et animo decepto, quemadmodum Ovidius ex Pont. IV, 6, 15 culpam deceptam appellat, in quam deceptus inciderit, et in te, ablativo casu, ferendum sit, ad hoc unum membrum relatum.) 21 velut emerso (Mg. Prave adverbio itaque proxime subiicitur non consequens, sed in contrarium conversio — animus iam a stupore emergens — et hæc ipsa conversionis significatio interpositis, quæ ad superiorem animi habitum pertinent — quum... stetissent —, divellitur ab ea voce, a qua ipsa conversionis significatio incipere debebat, repente. Una littera sublata, primum describuntur animi admiratione et metu oppressi, tum repente mutatio facta. Ab admiratione Liviano usu dicitur: propter admirationem, admiratione.) VIII, 4 [ordo... habebat.] e coni. (Em. 160 n.) | duos centuriones (Mg. Nota II fuisse videtur.) 6 (frons in acie vix verum est; codd. foris in aciem. Fuitne: Hæc prima sors in aciem... agebat?) 7 unam quamque primam pilum sine uncis (primum codd. omnes; uncis add. Mg. Em. 160 n.) | [tribus... erant.] (vexillum delendum iudicarunt Lipsius et Gron.) 10 suberecta (codd. aliquot recc.) 19 (Vesuvii; Em. 160) IX, 4 ope, Valeri (M opem Valeri) | Romani, præi (Interp. mutavimus) 7 peto feroque (Forchhammer. Ex petoroque natum peto feroque, suppleta non recte syllaba.) 8 populi Romani om. (add. Gron.) 9 insilivit 10 immisit, conspectus... visu, sicut (visus M et Lov. 4; interpunxit Mg. Em. 162. Seyffertus scribi vult... acie et aliqu. aug. homine visus, sicut; neque enim humanum pro homine dici. Sed non prorsus idem est humano augustior et homine, illudque apud Livium satis, opinor, defendit Ovidius Fast. II, 503: humano maior.) 14 addebantque (codd., nisi quod M adderantque) X, 3 pellerent vi tamen hostem (Mg. Em. 163) 5 surrexerunt errore 12 hostia (codd. recc.) 13 pure faciet qui sese devoverit. Vulcano... volet, sive hostia sive quo alio volet, ius est. (Mg. Em. 163) XI, 3 Lanuvio e coni. A. W. Zumptii (recte) 6 nulla lacunæ nota (Mg. Em. 6) XII, 4 Titus Æm. 12 (agro suspectum T. Fabro et Gronovio non sine causa) 16 ex plebe, cum eo ventum sit, ut utrumque plebeium consulem fieri liceret (Mg. Em. 164; consulem om. codd. omnes; nam Sigonii non numerandus est.) XIII, 2 (Fort. iam in Latium; nam Romanis, Etruriæ status huius illiusve modi esse pro apud Ro-

manos, in Etruria non magis usitate dicitur, quam si dicas, Latium eum statum rerum habere.) 6 (Rectius et magis ex suo more Livius scripsisset: quanquam maiore mole, æque prospero eventu, ut caput sententiæ esset in eventu, significata simul difficultate.) 18 quod (edd. vett.) XIV, 6 ad mille pondo clar. (Mg. coniectura dubia; Em. 166 n. 1; codd. ad mille passum) 8 est; civitas (M ceterique præter P) XV, 2 Aurunci T. Manlio (edd. vett.) 4 (Fort. appellatur, ut in Lov. 4; Em. 166 n. 2) 8 dextra viam (Mg. Em. 166; et sic cod. Helmst. apud Gron.) 9 primum (Duker) XVI, 12 comitorum causa, omisso habendorum errore 13 (scribendum erat: Sp. Postumius. Ei, etsi belli pars cet. Excidit ei ante et.) XVII, 6 ut et dictatorem (P omnesque præter M et Lov. 4) XVIII, 1 T. Valerio (Sig.) 4 noxiæ (P ceterique præter M) 7 recondita letalia invenerunt (P omnesque præter M, qui recondita uitalia. Em. 27 n.) 12 (In fecisse mendum est; Em. 167; fuisse, quod Seyfferto in mentem venit mihi que olim venerat, pro factas esse vix dicitur, nisi ubi summa celeritas effectus significatur: et [statim] fuisse.) XIX, 4 Vitruvius Baccus (In c. 20 semel MP, semel P Vitruvius; h. l. MP Vacca prata) 14 populum om. (codd. præter M et Lov. 4) XX, 3 iussi, Mamercinus (PH alii) 7 in carcerem (Mg.) 8 Sango.. Sanguis XXI, 6 pars melior (Duker. — Fortasse etiam e Klock. scribendum responsum) XXII, 2 Sidicinorum (Alschefskius. Codd. Segninorum, M s † † orum mediis erasis. Neutrum nomen certum est; sed Sidicini longius remoti; Hernici ad meridiem versus hucusque pertinere potuerunt. Unius urbis incolæ nominati esse vix possunt.) 4 tribunatumque (codd. omnes; et recte aliquis tribunatu — bei dem Tribunate — aliis præferri dicitur; tribunatum ferri nequit hoc verborum ordine... absens petentibus.) XXIII, 1 et 2 Palæpoli miserat [Romæ compertum], Cornelius dilectum (codd., Em. 167, ubi p. 168 v. 4 scriptum oportuit: in bonis codd., nisi quod in L Drakenborchius Cornelius esse scribit.) 7 ab his 9 regant (P ceterique præter M) 10 ituros esse respondissent sine uncis, nec lacuna notatur (Mg. Em. 168. Verba inclusa M non habet, nisi quod recentior manus ea in margine adscripsit.) 12 cum Q. Publilius (codd. præter P) 15 scriptum esset (PH recc. plerique; Em. 169 n.) 17 tamen (codd. quid. recc. Crimina tribunorum non spectabant ad Marcellum contra augurum decretum in dictatura retinendum.) XXIV, 4 ut ceterum (Em. 12) Potentiam ex Lucanis, Sipontumque Apulorum et Consentiam Bruttiorum ac Terinam e coni. (codd. omnes. Confusionis aliquid esse in nominibus apparet; correctio incerta est; fort. scribendum: Heracleam, Tar. col., ex Lucanis Metapontumque, Consentiam Bruttiorum ac Ter.) 7 inundantes (Mg. Em. 169) 9 congressus (M et

reliqui, etc. *P* et paucis recc.) 13 quod ubi (ed. Ascens. 1513) XXV, 6 a suismet ipsis (Gron.) | indigna iam liberis (Mg. post Gron., qui indigna in lib.) XXVIII, 2 poterat (Lov. 4) 3 ut florem (Mg. Em. 170) XXIX, 3 (non nova Duker; codd. et Drakenb. nova) 13 aut vulnerum ira (Mg. Em. 170) XXX, 14 (Quod Em. 171 probatur e 3 codd. dett. proripuit, enimvero, verum non est; tum refertur ad si, quod sequitur, ut VII, 34, 14; tum vero nos... simus, si. Nec tamen hæc defendunt codicum scripturam in III, 19, 11, quod ibi et tum refertur ad superius et tuleritis pravum est.) XXXII, 1 clamor est tota (*P*; MHL clamor ē tota) 5 interrogo, cum, si... fuerit: — quin tu respondes (Interpunctionem correximus.) 8 (Codd. boni est respondeat extra; emendavit Alsch. Vulgo omittebatur at.) 9 adversus singula quæque e coni. Ienickii (codd. adv. sing. quæ. Em. 12) 11 [in contionem] (*P* aliique. Probabiliter T. Faber: tumultu iam contionem misc. Em. 171 n.) XXXIII, 11 Vincit (*P* ceterique præter *M*) 17 (Vellem Livius scripsisset: Ne populi quidem... iram unquam; nam hoc ne iram quidem, non video, cui contrarium respondeat; recte diceretur: ne populi quidem, quem potentia violentiorem reddere posset. Sed Livius ipse minus recte sententiam conformavisse potest.) XXXIV, 3 de sine uncis (Gisb. Cuper et Douiat.) 5 (Em. 172 n. De esset, pro quo requirebam futura esset, cfr. VIII, 13, 14.) 6 dictatorem et ius (Duker; Em. 172 n.) 9 (Fortasse: licentia soluta se; Em. 171) XXXV, 10 recessit (codd. quid. dett. Em. 172 n.) XXXVI, 4 aciem loco om. ita (Mg. Em. 172. Quod Seyffertus scribi voluit: ita instruxit, ita aciem loco... firmavit, is non paulo liberior est ordo, sed pravissimus.) 5 comitate (Gron.) 7 dexter (codd. duo recc. Em. 173) XXXVII, 2 agebatur (Gron.) | retulerant (*P* ceterique præter *M*) 8 animadverteretur, quorum ope (codd. tres recc. Codd. mell. quorum eorum ope) XXXVIII, 6 ausus luce demum (*P* ceterique præter *M*. Prorsus prave ausus ante demum ponitur.) 10 et hercule (cod. Gelenii, edd. vett.) 11 quisquis (H? codd. aliquot recc.) 15 invenies; equosque (Mg. Em. 173) XXXIX, 1 quæ sine uncis (Mg. Em. 173 n.) XL, 4 familia (codd. tres recc. Em. 173 n.).

Lib. IX. Cap. I, 7 quem tibi... feram, neminem... fugio (Em. 174 n.) II, 9 obiacentem molem (Sigon. Em. 9. Non invenere saxorum obiacentem molem ipsam, sed clausas ea mole angustias.) III, 1 viarum, "alius:, per adversa (Muret. Em. 174 n. Perverse hæc separantur. Contrariæ ponuntur duæ sententiæ, erumpere suadentium et desperantium.) 3 venies (cod. Gærtn. Em. 174) IV, 7 qui tum sine uncis (cod. Gærtn., Drakenborchius. Casu adverbium ex proxime præcedentibus repetitum est.) 9 quod si illis ut (cod. unus et alter rec., Aldus;

Em. 12) 10 me sine uncis (Gron.) V, 9 (ad parentes Gron. Codd. ac par.) 13 detracta; tantam id (Mg. Codd. om. id.) VI, 5 evincit (*P* omnesque præter *M*) 11 abiectiores animi (codd. quid. recc.) 12 (iacere Gron. Codd. et Drakenb. tacere) | salutem, non salutantibus (Mg. Em. 174) 13 (bellicosius dubium videtur; Em. 175; religiosius, quod nuper fuit qui commendaret, nihil hic habet loci.) VII, 1 consilio (codd.) 3 ex alto animo (Gron. Neque altus animus sic dicitur, ut in codicum scriptura, neque tum cientis, sed necessario cientium de Romanis dicendum erat. Ne quem offendant verborum ordo, substantivo (animo) interposito inter participium (cientis) et apta ex participio (ing. molem ir. ex alto), quum expectari videatur aut animi molem... cientis aut molem... cientis animi, tenendum est, transpositionem illam, quæ apud Græcos addito articulo frequentissima est — Synt. Græc. § 9 a, n. 1 —, apud Livium non raram esse; vid. II, 34, 12: omnia invitis iura imposita et 60, 4: varia fortuna annum exactum; IV, 24, 2: suo consilio bellum initum et 30, 8: siti pecorum morientium; VII, 38, 2: ita rei gestæ; IX, 45, 11: cum levibus præsiidiis urbium relictarum excidia; alia posui iam Em. 271.) 12 senatus consulto (*M* expressum smc, *L* expressum tum, Lov. 4 expressum sanctum tum, in ceteris ambigua nota. Et exprimi consilibus scitum poterat, id est, ut sc. facerent, et, prætoris referente, scito exprimi, ut dictatorem dicerent.) VIII, 7 in dedicationem nostram (*L* recc. quidam; Em. 9, præfat. partis I p. VI n.) 11 homines (quod restitui debet.) IX, 1 dedite interea, [dedite] (*M* ceterique præter *P*, Klock., Rottend. Gronovii) quod salva (*P* ceterique præter *M*. Ex quosalva natum quod s.) 7 in quo obligari (*L* Lov. 4, duo alii recc.) 9 nec sine uncis (Mg. Duo contraria sunt membra: nec consulis iure sponsio fieri poterat nec pro populo, qui nihil mandaverat. Ut in codd. scribitur, hoc nec pro vobis non habet, cui respondeat; neque enim illis... pro vobis contraria sunt, sed in una re; contraria essent: aut meo nomine, quæ... arbitrii non erat, aut pro vobis, qui cet.) 19 sponsionis (ed. Ascens. 1513; Em. 175) X, 7 adduces (Apud Plautum Rud. IV, 3, 9 si vera esset scriptura, tamen et aliam haberet minandi formam ob addita at pol, nec Plautus in hoc genere locuples est testis usus Liviani.) XI, 2 pro his 5 his locis XII, 1 venerunt (codd. aliquot recc.) 2 media lapsos victoriæ (Mg. Em. 176. Quod video coniectatum medio capto, neque, quo usu loquendi absolute dicatur medium capere, scio, neque cur non satis simplicis orationis et elegans videatur media labi via inter duo consilia.) 6 (Prave poni tamen post ipsas causas sustentatæ a Fregellanis pugnae, intellexit Weiss. Fuitne: et quia... adiuvabat imbellis multitudo certamen, Fregellani sustinuerunt?) XIII, 4 (Fort. scrib. fugam

inhibere; *Em.* 176) 11 vacuus (*Duker*; vacuus per agros nihil est.) XIV, 5 ferre (*codd. recc. pauci*; *Em.* 328; II, 49, 3, IV, 47, 2, X, 5, 1. Error ortus ex ferriubet, ut c. 9, 1, I, 39, 5, II, 36, 6, VIII, 9, 7 cet.) XVI, 8 clam [nocte] (*Weiss.* Edebatur ex interpolatione clam hostes) 13 ferunt, et seu virium vi seu... multa cibi (*Mg. Em.* 176) XVII, 2 volutavit (*cod. rec. unus, Bakius.* Neque mentio, quæ nunc fit, sæpe antea neque Alexander animum Livii cogitationibus volutavit.) 8 (*Em.* 178 n. de interpunctione) XVIII, 7 (*codd. recc. cernentes, fortasse recte*; *Em.* 178) | sunt (*P*) 11 cum fortuna sine uncis (*Mg. Em.* 178) 12 annalibus fastisque magistratum e coni. Mommsenii 17 pignera (*M*) XIX, 4 tenuis [Samnites] aut (*Dobr., Weiss., Mg. Em.* 179) 7 (*M* arma cluisset sarisæque. Fuitne clupei sarisæque, ut clupeus ortum putetur geminato s — primum clupeis —? Nam et cum sarisis, plurali numero, magis congruunt clupei quam clupeus et utrumque cum illis; contra Romano convenit scutum.) 15 nunquam ab equite hoste sine uncis *Mg.* (*Em.* 179 et, quod postea scivi, *Dobreus*) XXI, 2 *M.* Fulvio errore 6 (*Plisticam hic et XXII, 2 e Diodoro, ut XXII, 11 codd. optimi. Drakenb. Plistiam.*) XXII, 2 (posuerant? *Uss.*) 3 tanti ducere (*Gron. Em.* 180 n. Tanti ducere esset: tanti facere, ut gereretur; inepte tamen diceretur.) | quod nrhem (*A. Periz.*) 6 iteravit (erratum apud nos est) 9 imperatoris dederunt (*Walch.* Præterquam quod, qui tela coniecerunt, nisi id ludentes fecerunt, ipsi decus uli imperatoris petierunt, ne dederunt quidem de iis recte pro concesserunt poneretur; et orationis forma ad subiectum aliud transiri ostendit, alioquin esset: fratri tamen.) XXIII, 1 sedis 2 prævenisset (*codd. recc.*) 3 et om. (*ed. Frob. 1535*) 13 incendant (*Bekker?* Prædicat imperator, quid futurum sit; hortatio nulla est.) XXIV, 9 ite sine uncis (*codd. duo recc.* Ortum est ex extremis litteris verbi defendite. Ferrem defendite, maturate; defende, i non ferendum.) XXV, 5 audierunt (*Mg. Em.* 181 n.) XXVI, 7 sive timor seu conscientiae vis Calavios (*Mg. Em.* 180) 11 nec hi (*P* nec in) 15 quoniam quidem (*codd. recc. Em.* 180) 21 (*codd. tres recc. bellicque, quod fortasse recipiendum erat.*) XXVII, 7 pediti (*emend. Gron., accedente uno et altero cod. rec.*) 8 (*Miror, posito plurali verbo consistunt, genitivum consulum pro consules.*) XXVIII, 7 Pontia | in conspectum errore 8 et Interamnam Casinam (*De re recte Mommsen et Weiss. M internam Casinam, PLKl. internam Casinum. Restituimus nomen e Plinii H. N. III, 5, 9, 64, ubi incolæ Interamnates Succasini appellantur; nam a Casino adiectivum Casina fingi non potuit.*) XXIX, 3 (*Incertum est, Liviusne ipse magistri equitum nomen pro dictatoris posuerit, an librarii errore*

omissum hoc sit, quum scriptum esset: dictatorem C. Sulpicium Longum, is magistrum equ. C. Iunium B. dixit. Et tamen, quod sequitur, is Livii ipsius errorem arguere videtur.) 8 (*Omnes, etiam Weiss. ad III, 62, 3, verba non recte coniungunt. Appius antiquitus insitam superbiam obtinuit gerendo solus censuram. Gerendo solus eo modo dicitur, de quo dixi Em. 311, Weiss. ad II, 38, 6; add. III, 72, 2: iudices — vertendo.*) 10 dimovendis (*cod. unus et alter rec.*) | posset (*Mg. Em.* 181 n.) XXX, 3 duo imperia (*Mg. e vest. Mm. 1 duosferia. Em.* 181) 6 ut hi 8 epularum causa invitant (*Iac. Gron. Em.* 15. Non potest per speciem absolute dici et a genitivo distrahi, subiecta alio modo ipsius speciei significatione.) XXXI, 1 sortiti errore typorum retento ex *Alsch. exemplo.* 6 populando (*Mg. Em.* 182, ubi errore expressum est ne qua.) 7 captivi quidam, pars sine uncis (*Mg. Em.* 182) XXXII, 2 alter consulum (*P; M* alter consulum milius) XXXIII, 3 quæ velut fatalis ad lites cum tr. (*Seyffertus p. 75; cui v. fatalis lis Mg. Em.* 183) 6 (*Etsi ordo hic verborum longinquitate potestatem dominantem per se defenditur iis, quæ posui ad huius libri c. 7, 3, tamen offendit coniunctus cum illis quinquennalem censuram; sed magis offendit ipsa hæc novi substantivi adiunctio: quinq. censuram et potestatem cet. Videtur Livius scripsisse: et longinquitate potestatis dominantem, sed potestatis ob dominantem mutatum esse.*) XXXIV, 1 est, inquit (*codd. pauci recc.*) 9 male (*Iac. Gron. M mala*) 20 collega sine uncis (*Mg.* Et per se parum apte dicitur demortuo collega .. censore et minus etiam apte: dem. collega... collegam subrogavit.) 22 exit (*ed. M g.*) 25 [non] patiar XXXVI, 2 ex his | aderant — consulis fratrem M. Fabium... tradunt — speculatum (*Iac. Periz. Em.* 183 n.) XXXVII, 3 hostibus (*Mg. Codd. hostium. Em.* 196) 4 eius die (*codd. recc.*) 6 ait esse; præterea... occultum scituros (*Interp. mutavimus.*) XXXVIII, 7 obterendum (*duo codd. recc. Ceteri codd. optinendum. Obterere consulem, ducem vix sic dicitur.*) 8 his (*Em.* 183.) XXXIX, 4 (*Em.* 183) 11 eo impetu (*Dæring.*) XL, 16 his 18 reliquis (*cod. Klock., edd. quæd. vett.*) XLI, 1 datur sine uncis (*Mg. Em.* 184. *Seyff.* mavult dato.) 3 is om. (*Sigon. Deinde quoniam in optimis codd. est: cum pacem... aspernatus est, potest scriptum fuisse: quum pacem petentes... aspernatus esset, concursu verborum insuavi, sed eodem, qui est XXXIII, 6, 5: occurrisset, faciendum esset, consulerent, et XXXVIII, 58, 8: esset, gessisset, prætereantur.*) 6 his 8 in om. (*Mg. Em.* 185) 16 minati sunt (*Modius*) XLII, 3 abdicavit (*Mg.*) 11 nominis populo Romano (*Chuverius; Em.* 193. Quot populi Hernici bellum decenterint, agitur, non quot Hernici homines.) XLIII, 1 his

6 semestri e coni. Mommsenii (codd.) XLIV, 2 potuerant (codd. quid. recc. Neque Plautino exemplo neque comparatione contrariae vocis uterque, in qua coniunctio significatur, satis defenditur neuter potuerant.) 4 (Memoriane fugerit viz verum est. Codd. memorianene. Em. 185.) 14 (Codd. Bovianum ubi postero. Emend. Crever. Edebatur: Et Bovianum, ubi... coeptum oppugnari, brevi c.) XLV, 5 cum his 8 consiliis 11 alius exeundum (unus et alter cod. rec., edd. vett. P auxilium.) 12 vertisset, audita (Weiss. Mg. Em. 185 n. Ad litteras propius sit: vertit, est, ut tantum effectus sententiae notetur, non qualis fuerit.) 13 tuendaque mœnibus in urbes (codd. 3 recc. Meliores: tuendasque mœnibus in urbes) 18 Feretrani XLVI, 11 opes urbanas, humilibus (Gron.) 13 tenebat (cod. Klock. Tenendi verbum hinc alienum est).

Lib. X. Cap. I, 4 in Umbria (codd. duo recc. Expeditio Roma in Umbria non fit.) 5 eo sine uncis (Mg.) 9 Bulbulus, cum (codd. recc. Em. 156.) II, 5 et 6 agros proximos campestris cerni, ulteriora colles videri, haud procul esse ostium... tutam vidissent — Med. amnis erat —: eo (Mg. addito uno possent ad codd. bonorum scripturam, nisi quod in solo P est uidisset. Em. 186) 9 altero itinere (Burmam.) 10 (Codd. in naves parvis custodibus. Probabiliter Weiss. paucis.) III, 7 quod si... æquavit tum maxime sine uncis (Mg. Em. 187. Prave etiam interpuncto ante tum, verbum in altera sententia audiretur ad quod. Quum maxime, quod video in mentem venisse, hinc alienum est.) IV, 2 (Custodiæ vigiliæque exactæ, quæro, quo significatu dicantur, suspicorque actæ scribendum; nam de diligentia earum exigenda non agitur.) 7 in conspectu 9 movere (Mg. Em. 188) V, 14 credidere (Duker) VI, 3 quietam et exoneratam deducta in colonias (Mg. Em. 188) 5 deessent (cod. unus an alter rec., edd. vett. De erroris genere vid. præf. p. I ad III, 40, 7, Em. 11. Aliam rationem habere videtur præterquam IX, 8, 5.) 11 speraverint (codd. recc. speraverint post cernebant ferri nequit. De interpunctione Em. 189.) VII, 7 coeptæ sunt (Duker) 10 ascenderit, si conspiciatur cum capide (Mg. De non addendo cogitaverat iam Weiss. Post argumenti conclusionem illam: cui... indignum videri potest... adiciere? sequi debent interrogationes negando affirmantes recte hoc fieri, atque eam formam et codd., uno P excepto, habent et tota compositio, maxime relativæ sententiæ, ostendit altero loco: non sustinebunt...? Itaque hæc prior eodem modo concepta esse debet; qualiscunque autem est, non ferenda hæc coniunctio: conspiciatur... cædet... capiet. Excidit non ante con; cfr. Em. 579.) 11 qui sustinebunt (ML ceterique præter P; in duobus recc. excidit non.) VIII, 3 duoviris (codd. excepto M. In nec aut iam ferendum videtur anacoluthon, durius dissoluta oratione bimembri

ad eum modum, de quo dixi ad Cic. Fin. 807.) | adiecit (Mg. Em. 190; præf. part. I ad I, 41, 1) 6 Attium 7 (Fortasse: acceperunt; tu ne fastidieris cet. Siesbye.) 10 porroque erit, Quirites (codd., excepto P, in quo est erit qui re nunquam, fortasse errore orto ex que erit.) IX, 6 (servus hero antique scriptum — servos ero — in ipso M exstat.) 12 Cn. Domitium (codd.) 14 Teretina e coni. Mommsenii X, 2 et muros sine uncis (Mg. Em. 190) 6 alia molientes (Glarean. Em. 190 n.) 12 paratam (codd. pauci recc.) XI, 1 sorte venit (codd. recc.) 3 fuit, ut patres... deterruerint (Gron. Em. 190 n.) XII, 6 professione (codd. pauci recc. Pro confessione non verbis, sed re facta professio neque a Livio neque ab ullo dicitur.) XIII, 4 haudquaquam pari (Mg. Em. 191) 6 (Fuitne: et fortuna ipsa, vereri, ne cui... videatur? Noti attractionis schema.) 14 cupiditatis (cod. recc., Gron. Vinculum cupiditatis rectissime dicitur; vinculum cupiditatis iniicere addito dativo longe aliam sententiam haberet — significaret enim, cupiditate aliquem constringere —, omisso dici nequit.) XIV, 9 quoque aperta (ed. Frob. 1535; Em. 107, 85 ima.) 13 nulla lacunæ nota (Mg. Em. 191) 18 et in tempore visa (Iac. Periz. Codd. fere et tempore improvisa, P et tempore in se visa. Ipso est nostrum lige, germ. eben.) 21 et quia (Mg. Em. 191) XV, 8 ut om. (edd. vett. cfr. I, 51, 2.) XVI, 6 Romanos, populum (codd. omnes excepto Mm. 1) XVII, 4 (Probabiliter Weiss. facta est) 5 gerere: omnes (Interrogationem notavimus. Vultis vos, addito pronomine, per interrogationem iubentis est; Gron. ad Senec. de ira III, 38, ad Sen. epist. 58; Hor. Sat. II, 6, 92. Diversum est vultis...? pro condicione positum.) 8 (Aut cum cod. Portug. scribendum: coactus est; Ferentinum aut: coactus Ferentinum... ductus est.) XVIII, 1 Dum ea (Gron.) 5 eo magis (Pceterique præter M) 7 id certum ponere (Creverius. Codd. incertum ponere.) | discrepatio (Mg. Em. 192 et iam ante edd. vett.; M discepatio.) 12 in Etruriam (unus et alter cod. rec. Em. 9) 13 hic te (codd. recc. duo) 14 bene Hercules verteret (Aliter interpunximus.) XIX, 1 sperneretur (codd. tres recc.) 16 forte (Duker) 18 virtutem æquavit. duces imperatoria (Weiss.) 20 his 22 VI.DCCCC (errore, ut videtur; nam codd. VII.) XX, 15 (Dure omittitur et inter quadringenti et præda) 16 recipiendasque. præstituta die quarum (Interp. mut.) XXI, 2 (In hac enumeratione et copulatione viz abesse posse videtur verbum quartum ad Egnatium pertinens; itaque Gron. probabiliter duo volebat esse orationis membra: Etruriam conc. in arma et Gellium... et Umbros... vocare et Gallos... sollicitare. Et c. 16, 6 consilium Gallos socios adsciscendi Egnatio tribuitur.) 6 decernunt; iustitium

(Mg. Em. 192; Lov. 4) 9 (Siesbye coloniis, usui convenienter, nec obstat XXXVII, 46 extrem., ubi nec datus est et agitur de supplemento colonorum.) 13 Ob hæc et — iam adp. (Mg. Em. 193) XXII, 1 quin Fabius Quintus omnium (codd. recc. quidam; ceteri quin Fabius quintum. Numerus consulatus ad h. l. aptus esse non videtur; Fabius Quintus improbat præs. p. I ad III, 29, 7.) | prærogativæ 5 foret, et monendo Decium Fabiumque, ut uno... viverent. (Ussing; foret admonendo codd. omnes excepto M. Non recte memorando duas sententias regit, alteram præcedentem, alteram sequentem; præcissime Fabius et Decius, qui semper concordissime magistratus gesserant, admonentur, ut concorditer vivant; in populo enim admonendo omnis versatur oratio, a quo illos Volumnius consules creari vult. Et rationem, cur creandi sint, explicari, apparet ex eo, quod sequitur: esse præterea cet. Quum admonendo prave ad sequentia tractum esset, additum est ut factumque viverent.) XXIII, 3 quæ in foro (codd. recc. Alterum ortum est accommodando pronomine ad proxima. Longe aliter notio dei et imaginis dei confunditur.) 5 pænitere, vero (Mg. Vero pro vere nullis nisi Plautinis exemplis defenditur Curtique V, 7. Ex supervacuo pro adverbio Livius dixit II, 37, 8, ex tuto XXVI, 38, 6, ex vano XXXIII, 31, 4; nam ex æquo, ex præparato minus huc pertinent; ex vero ita dixerunt Sallustius et Ovidius; vid. Hand. Turs. II, 655; nam Horatius aliter. Douiat. vere.) 10 a pollutis sine uncis (Duker) XXIV, 3 Fabius [in] Etruriam 8 ne plebi (codd. mell. ne plebis) XXV, 9 postera (P ceterique præter Mm. 1) XXVI, 3 (mallet Weiss. MPL mallit; edebatur malit) 4 in Samnium vel sine uncis (Mg. Fabius sic Decio optionem fecerat, utrum in Samnium suam provinciam ire mallet an secum adiutor in Etruriam proficisci, ut hoc se valde optare significaret. Non reddit optionem Decius, sed id ipsum se facere paratum ostendit, quod Fabius et populus macult, ut, omissa sua provincia, in Etruriam eat. Inde lætitia et gratulatio. Et alioquin scribendum erat geminata particula: vel in S. vel in Etr., ut c. 19, 9. Non intellecta sententia, additamentum natum est.) 14 (quam Romano Duker; codd. Romani) XXVII, 1 transgresso Appennino (Gron. Neque causa ulla erat, cur Livius hoc uno loco transgresso passive poneret, potius quam transgressi Appenninum scriberet, et hostium locus, quos consules petebant, notandus erat, et ipse ordo verborum verum ostendit; alioquin enim Livius posuisset: Cæ., transgr. App., ad hostes cet. Cur hostes Appenninum transgressi essent, Livius, ut multa eiusdem generis alia, nec quæsiuit nec dixit; in Sentinati pugnatum esse sciebat.) 3 (Fortasse: dies inde dicta, Em. 417 n.) 6 absentibus his XXVIII, 3 (Vid., ne scri-

bendum sit quo sustineri. Non Gallos et Samnites sustineri satis esse Fabius ait, quasi his alii contrarii sint, sed tum, primo impetu, sustinendos, postea superandos. Koch. quem, liberiore coniectura.) 8 equitum (Mg. Em. 193) 12 vociferare XXIX, 7 raris in corp. (Hertz e vest. ML verarisquerutis; Em. 18) 9 maxime errore XXX, 2 (Exciditne captivorum numerus? Em. 267) 4 (Fort. bellatumst, famast; Em. 373 n.) 5 (decies centena millia Niebuhr e vest. codd., velut M XCCCXXX. Possis etiam peditum millia CCCXXX, ut Hertzius. Edebatur: quadraginta millia trecentos triginta.) XXXI, 5 copiarum om. (Mg. Em. 193) XXXII, 3 regressos (edd. vett. Em. 16 n.) 4 et intrare [vastare] (P et 4 recc. Em. 16) | regredi inde (ed. Frob. 1531) XXXIII, 4 agunt, quo cœperunt; expellunt sine uncis (Mg. Em. 194; cœperant codd. 4 recc.) 6 vigiliamque (M viciumque) | (Fort. oppressi sunt; Em. 373 n.) | ad DCCXXX (Codd. ad accxxx. Video rationem, quum dicitur ad viginti matronis accitis, hoc est, matronis ad vig., aut ad viginti millibus hominum agrum divisit, ut pro uno nomine declinetur ad XX millia; fero etiam ad tria millia octingenti, ut obscuretur vis præpositionis in altero substantivo; ad septingenti efficere ipse e nota non audeo.) XXXIV, 7 his XXXV, 2 (Non debuerat Em. 470 tentari quantum nec hic nec XL, 40, 1; vid. I, 7, 9, III, 15, 2, V, 21, 14, XLIV, 7, 6.) 8 venerat cunctantes... capere, increpabat, quid 14 verterent, facerentque (Duker) XXVI, 1 in medio (Iac. Gron. Em. 9) 7 ipsa (codd. recc.) | obstitit profuse (Mg. Em. 194.) 9 solum consulis (P et, si silentio fides, L) 11 vovet (M, a m. 1 tamen vovi, recc. aliquot) 18 vocatis (MPL) XXXVII, 1 deerat, Etruriam (edd. vett., Madv. Bemerkungen über lat. Sprachl. 23 n. Nihil prudentius semel Etruriam hoc significato scribitur — quum præsertim exercitum Etruriam transducere aliam habeat certam significationem —, milies in Etruriam, quam semel Hispaniam XXVII, 4, 6, semel Africam XXX, 24, 1. De Corsica XXX, 39, 2 dubitationem relinquo.) 14 adiecit (Mg. Em. 190, præf. p. 1 ad I, 41, 1) 15 effatus [sacratus] fuerat (P, Em. 16) (16 re publica Gron.; codd. et Drakenb. res publ.) XXXVIII, 2 adhibuerunt (P ceterique præter M; Em. 38 n.) 2 et 3 militibus, dilectu per... caput Iovi sacratum esset. tum exercitus (Mg. Codd. sacratum erat tum exercitus. Em. 195. Etiam Weiss. sacraretur coniecit.) 6 (Ex libro lecto sacrificatum esse mire dicitur, quasi ex non lecto sacrificari potuerit; videndum, ne Livius scripserit ex libro vetere linteo tecto, ut ad religionem pertinuerit species libri linteo tecti.) | sacrum petere (Mg. Em. 195) 10 enuntiaturum, iurare (IMm. 2, P m. 2, recc.) 12 nominati sunt (Mg. Codd. et edd. ante

Alsch. nominatis, quod ex nominati factum videtur propter obstrictis.) 13 [quod roboris erat] XXXIX, 6 absumebatur. quod cum inciperetur remittereturque, omnium . . . proferebatur in dies. altera Romana castra, [quæ] viginti . . . aberant (*Forchhammer et Mg.* In codicum scriptura quæ prorsus omnia turbat; itaque ab editoribus ante *Alschefskium* omittebatur. Sed nihil est eventum rerum proferri — nam res et certamen profertur — et proferri in dies. Neque apparet, quo spectet etiam parvarum, neque sententia cum proximis cohæret. Restituta recta forma sententiæ, quam *Forchh.* invenit — in dies est in dies singulos, quotidie; *vid. Hand. Turs. III, 342* —, restabat vitium in quod cum; nam quod non habebat, quo referretur, diem absumendi actio incepta remissaque prævisse dicitur. Apparet significari, nihil in castris *Papirii* captum remissumve, cuius non eventus, etiamsi parvum esset, in *Carvili* castra perferretur.) 7 (Scriptum oportuisse videtur: quo in maiore, *coll. Em. 265, VI, 36, 7, XXIX, 7 init.*) 15 (*Em. 195 n. Desideratur sententia fere huiusmodi: Deos imm. adesse propter . . . fœdera . . . rupta iratos; si qua cet.*) XL, 6 iubet; subsidiaque (*Mg. M* subsidiaque suis quæ locis. Particula adiunctiva hinc prorsus aliena est.) 7 (*Prænomen Trebonio add. Weiss.*) 8 cum III cohortibus (*Et sane probabiliter Crev. excidisse cohortium numerum putabat.*) 9 (*PKI, duo recc. Drakenb., ed. Rom. motu pulveres ostendere. Fort. moto pulvere, se ostendere. Neque enim de mulis ipsis ostendendis agebatur, sed de specie equitum et peditum. Quod Duker motu, pulverem ostendere probabat, debebat tum dici quantum maximum posset pulverem; ac ne id quidem aptum esset.*) 12 hostium quoque (*Mg. Em. 196*) XLI, 4 ut ab his 6 (*Vellem probabile esset cum alaribus pro dux al., quod Kochius proposuit, ipse proponere nolueram; nam dux al. cohortibus dure per se dicitur et durissime separatur ab erat; et tamen hoc dicitur, Sp. Nautium fuisse, qui veniret, non, eum ducem fuisse cohortibus.*) 10 (*Quæ Em. 196 dicta sunt, non satis valent contra codd.*) XLII, 4 proxima ex parte (*Iac. Gron.*) XLIII, 9 passum 11 flammæ late fusæ certioris cladis indicium (*edd. vet. certiori Mg. Codd. boni: flamme late fusæ certioris cladis indicio. Pluralis flammæ . . . ortus ex erant præcedenti, certioris accommodando ad cladis.*) 12 loco [prope] temere (*M; P tepropemere; Em. 18 et 20*) 13 consternantur conspecti ab equitibus (*Mg. Em. 197*) XLIV, 2 (*de interp. Em. 198*) 4 nocte, quia 6 habitum, cum . . . alterius, optimum *cett.* (*Em. 198*) XLVI, 6 et militi tum dari (*Mg. Em. 198. Mire nuper præstare — de quo vid. Weiss. — de cautione in posterum acceptum est, quæ cautio qualis cogitari possit et a quo postulata, non intelligo. Apparet tum scriben-*

dum fuisse: stipendium militare et tum dari militi et in posterum præstari; etsi ne sic quidem recte dicitur præstare stipendium; aliter enim dicitur damnum, periculum præstare. Fuit, qui aliquantum scribi pro tum mallet; sed requiritur appellatio contraria stipendio.) 8 colonisque (*Mg. Em. 198*) 16 in legatione sine uncis (*A. Periz. Codd. et Drakenb. in legationem.*)

Errores ante usum libri emendandi.¹⁾

	Scriptum est:	Scriptum oportuit:
P. 7 v. 21	Hernici,	Hernici
- 31 - 13	deceptis.	deceptis."
- 60 - 5 ab imo	credemus	credamus
- 73 - 7	auxius	anxius
- 90 - 17	incesssit	incessit
- 108 - 16	se	se,
- 127 - 5 ab imo	inssit	iussit
- 146 - 11	feriatur.	feriatur?
- 150 - 5	omnes	homines
- 166 - 14	integravit	iteravit
- 190 in margine	24	42
- 194 v. 2 ab imo	speci	specie

¹⁾ In parte priore p. 301 v. 6 ab imo Dorsuo retentum oportuit, p. 311 v. 12 vestrorum.

LIBER VI.

Quæ ab condita urbe Roma ad captam eandem urbem Romani 1
sub regibus primum, consulibus deinde ac dictatoribus decem-
virisque ac tribunis consularibus gessere, foris bella, domi
seditiones, quinque libris exposui, res quum vetustate nimia 2
obscuras, velut quæ magno ex intervallo loci vix cernuntur,
tum quod parvæ et raræ per eadem tempora litteræ fuere,
una custodia fidelis memoriæ rerum gestarum, et quod, etiamsi
quæ in commentariis pontificum aliisque publicis privatisque
erant monumentis, incensa urbe pleræque interiere. Clariora 3
deinceps certioraque ab secunda origine velut ab stirpibus
lætius feraciusque renatæ urbis gesta domi militiæque expo-
nentur. Ceterum primo, quo adminiculo erecta erat, eodem 4
innixa M. Furio principe stetit, neque eum abdicare se dic-
tatura nisi anno circumacto passi sunt. Comitia in insequentem 5
annum tribunos habere, quorum in magistratu capta urbs esset,
non placuit; res ad interregnum rediit. Quum civitas in opere 6
ac labore assiduo reficiendæ urbis teneretur, interim Q. Fabio,
simul primum magistratu abiit, ab Cn. Marcio tribuno plebis
dicta dies est, quod [legatus] in Gallos, ad quos missus erat
orator, contra ius gentium pugnasset; cui iudicio eum mors 7
adeo opportuna, ut voluntariam magna pars crederet, subtraxit.
Interregnum initum; P. Cornelius Scipio interrex, et post 8
eum M. Furius Camillus. Is tribunos militum consulari A. u. c. 365.
potestate creat L. Valerium Publicolam iterum, L. Verginium, A. Ch. 389.
P. Cornelium, A. Manlium, L. Æmilium, L. Postumium.

9 Hi ex interregno quum extemplo magistratum inissent, nulla de re prius quam de religionibus senatum consulere.
 10 In primis fœdera ac leges (erant autem eæ duodecim tabulæ et quædam regiæ leges) conquiri, quæ comparerent, iusserunt; alia ex eis edita etiam in vulgus; quæ autem ad sacra pertinebant, a pontificibus maxime, ut religione obstrictos haberent
 11 multitudinis animos, suppressa. Tum de diebus religiosis agitari cœptum, diemque a. d. xv Kal. Sextiles, duplici clade insignem, quo die ad Cremeram Fabii cæsi, quo deinde ad Aliam cum exitio urbis fœde pugnatum, a posteriore clade Aliensem appellarunt, insignemque rei nulli publice privatimque
 12 agendæ fecerunt. Quidam, quod postridie idus Quintiles non litasset Sulpicius tribunus militum, neque inventa pace deum post diem tertium obiectus hosti exercitus Romanus esset, etiam postridie idus rebus divinis supersederi iussum, inde, ut postridie calendas quoque ac nonas eadem religio esset, traditum putant.

2 Nec diu licuit quietis consilia erigendæ ex tam gravi casu
 2 rei publicæ secum agitare. Hinc Volsci, veteres hostes, ad exstinguendum nomen Romanum arma ceperant; hinc Etruriæ principum ex omnibus populis coniurationem de bello ad fanum
 3 Voltumnæ factam mercatores afferebant. Novus quoque terror accesserat defectione Latinorum Hernicorumque, qui post pugnam ad lacum Regillum factam per annos prope centum nunquam ambigua fide in amicitia populi Romani fuerant.
 4 Itaque quum tanti undique terrores circumstarent appareretque omnibus, non odio solum apud hostes, sed contemptu etiam
 5 inter socios nomen Romanum laborare, placuit, eisdem auspiciis defendi rem publicam, quibus recuperata esset, dictatoremque
 6 dici M. Furium Camillum. Is dictator C. Servilium Ahalam magistrum equitum dixit; iustitioque indicto dilectum iuniorum habuit, ita ut seniores quoque, quibus aliquid roboris super-
 7 esset, in verba sua iuratos centuriaret. Exercitum conscriptum armatumque trifariam divisit. Partem unam in agro Veiente Etruriæ opposuit, alteram ante urbem castra locare iussit;

tribuni militum his A. Manlius, illis, qui adversus Etruscos 8 mittebantur, L. Æmilius præpositus. Tertiam partem ipse ad Volscos duxit, nec procul a Lanuvio (ad Mecium is locus dicitur) castra oppugnare est adortus. Quibus ab contemptu, 9 quod prope omnem deletam a Gallis Romanam iuventutem crederent, ad bellum profectis tantum Camillus auditus imperator terroris intulerat, ut vallo se ipsi, vallum congestis arboribus sæpirent, ne qua intrare ad munimenta hostis posset. Quod ubi animadvertit Camillus, ignem in obiectam sæpem 10 coniici iussit; et forte erat vis magna venti versa in hostem; itaque non aperuit solum incendio viam, sed, flammis in castra 11 tendentibus, vapore etiam ac fumo crepituque viridis materiæ flagrantis ita consternavit hostes, ut minor moles superantibus vallum in castra Volscorum Romanis fuerit, quam transcendentibus sæpem incendio absumptam fuerat. Fuis hostibus 12 cæsisque quum castra impetu cepisset dictator, prædam militi dedit, quo minus speratam minime largitore duce, eo militi gratiorem. Persecutus deinde fugientes, quum omnem Volscum 13 agrum depopulatus esset, ad deditionem Volscos septuagesimo demum anno subegit. Victor ex Volscis in Æquos transiit, 14 et ipsos bellum molientes; exercitum eorum ad Bolas oppressit, nec castra modo, sed urbem etiam aggressus impetu primo cepit.

Quum in ea parte, in qua caput rei Romanæ Camillus 3 erat, ea fortuna esset, aliam in partem terror ingens ingruerat. Etruria prope omnis armata Sutrium, socios populi Romani, 2 obsidebat; quorum legati, opem rebus affectis orantes, quum senatum adissent, decretum tulere, ut dictator primo quoque tempore auxilium Sutrinis ferret. Cuius spei moram quum 3 pati fortuna obsessorum non potuisset, confectaque paucitas oppidanorum opere, vigiliis, vulneribus, quæ semper eosdem urgebant, per pactionem urbe hostibus tradita, inermis cum singulis emissa vestimentis miserabili agmine penates relinqueret, eo forte tempore Camillus cum exercitu Romano inter- 4 venit. Cui quum se mæsta turba ad pedes provolvisset, prin-

cipumque orationem necessitate ultima expressam fletus mulierum
 ac puerorum, qui exsilii comites trahebantur, excepisset, par-
 cere lamentis Sutrinis iussit: Etruscis se luctum lacrimasque
 5 ferre. Sarcinas inde deponi Sutrinis ibi considerare modico
 praesidio relicto, arma secum militem ferre iubet. Ita expedito
 exercitu profectus ad Sutrium, id quod rebatur, soluta omnia
 rebus, ut fit, secundis invenit, nullam stationem ante mœnia,
 patentes portas, victorem vagum prædam ex hostium tectis
 6 egerentem. Iterum igitur eodem die Sutrium capitur; victores
 Etrusci passim trucidantur ab novo hoste, neque se conglobandi
 7 coeundique in unum aut arma capiendi datur spatium. Quum
 pro se quisque tenderent ad portas, si qua forte se in agros
 eicere possent, clausas (id enim primum dictator imperaverat)
 8 portas inveniunt. Inde alii arma capere, alii, quos forte
 armatos tumultus occupaverat, convocare suos, ut praelium
 inirent; quod accensum ab desperatione hostium fuisset, ni
 præcones per urbem dimissi poni arma et parci inermi iussissent
 9 nec præter armatos quemquam violari. Tum etiam quibus
 animi in spe ultima obstinati ad decertandum fuerant, postquam
 data spes vitæ est, iactare passim arma inermesque, quod
 10 tutius fortuna fecerat, se hosti offerre. Magna multitudo in
 custodias divisa; oppidum ante noctem redditum Sutrinis in-
 violatum integrumque ab omni clade belli, quia non vi captum,
 4 sed traditum per condiciones fuerat. Camillus in urbem
 2 triumphans rediit, trium simul bellorum victor. Longe plu-
 rimos captivos ex Etruscis ante currum duxit, quibus sub
 hasta venundatis tantum æris redactum est, ut, pretio pro
 auro matronis persoluto, ex eo, quod supererat, tres pateræ
 3 aureæ factæ sint, quas cum titulo nominis Camilli ante Capito-
 lium incensum in Iovis cella constat ante pedes Iunonis
 positas fuisse.

4 Eo anno in civitatem accepti, qui Veientium Capenatiumque
 ac Faliscorum per ea bella transfugerant ad Romanos, agerque his
 5 novis civibus assignatus. Revocati quoque in urbem senatus con-
 sulto a Veiiis, qui ædificandi Romæ pigritia, occupatis ibi vacuis

tectis, Veios se contulerant. Et primo fremitus fuit aspernantium
 imperium; dies deinde præstituta capitalisque pœna, qui non
 remigrasset Romam, ex ferocibus universis singulos, metu suo
 quemque, obediens fecit; et Roma quum frequentia crescere, 6
 tum tota simul exurgere ædificiis, et re publica impensas
 adiuvante et ædilibus velut publicum exigentibus opus et
 ipsis privatis (admonebat enim desiderium usus) festinantibus
 ad effectum operis; intraque annum nova urbs stetit.

Exitu anni comitia tribunorum militum consulari potestate 7
 habita. Creati T. Quinctius Cincinnatus, Q. Servilius Fidenas A. u. c. 366.
 quintum, L. Iulius Iulus, L. Aquilius Corvus, L. Lucretius A. Ch. 388.
 Tricipitinus, Ser. Sulpicius Rufus. Exercitum alterum in 8
 Æquos, non ad bellum (victos namque se fatebantur), sed ab
 odio ad pervastandos fines, ne quid ad nova consilia relin-
 querent virium, duxere, alterum in agrum Tarquiniensem.
 Ibi oppida Etruscorum Cortuosa et Contenebra vi capta. 9
 Ad Cortuosam nihil certaminis fuit: improviso adorti primo
 clamore atque impetu cepere; direptum oppidum atque incen-
 sum est. Contenebra paucos dies oppugnationem sustinuit, 10
 laborque continuus, non die, non nocte remissus, subegit eos.
 Quum in sex partes divisus exercitus Romanus senis horis
 in orbem succederet proelio, oppidanos eosdem integro semper
 certamini paucitas fessos obiiceret, cessere tandem, locusque
 invadendi urbem Romanis datus est. Publicari prædam tri- 11
 bunis placebat; sed imperium quam consilium segnius fuit;
 dum cunctantur, iam militum præda erat nec nisi per invidiam
 adimi poterat.

Eodem anno, ne privatis tantum operibus cresceret 12
 urbs, Capitolium quoque saxo quadrato substructum est,
 opus vel in hac magnificentia urbis conspiciendum. Iam 5
 et tribuni plebis, civitate ædificando occupata, contiones
 suas frequentare legibus agrariis conabantur. Ostentabatur 2
 in spem Pomptinus ager, tum primum post accisas a Camillo
 Volscorum res possessionis haud ambiguæ. Criminabantur, 3
 multo eum infestiores agrum ab nobilitate esse, quam a Volscis

fuerit; ab illis enim tantum, quoad vires et arma habuerint, 4 incursiones eo factas; nobiles homines in possessionem agri publici grassari, nec, nisi, antequam omnia præcipiant, divisus 5 sit, locum ibi plebi fore. Haud magno opere plebem moverunt, et infrequentem in foro propter ædificandi curam et eodem exhaustam impensis, eoque agri immemorem, ad quem instruendum vires non essent.

6 In civitate plena religionum, tunc etiam ab recenti clade superstitiosis principibus, ut renovarentur auspicia, res ad interregnum rediit. Interreges deinceps M. Manlius Capitolinus, Ser. Sulpicius Camerinus, L. Valerius

7 Potitus; hic demum tribunorum militum consulari potestate A. u. c. 367. comitia habuit. L. Papirium, C. Cornelium, C. Sergium, A. Ch. 387. L. Æmilium iterum, L. Menenium, L. Valerium Publicolam

8 tertium creat; ii ex interregno magistratum occepere. Eo anno ædes Martis Gallico bello vota dedicata est a T. Quinctio duumviro sacris faciendis. Tribus quattuor ex novis civibus additæ, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis; eæque 6 viginti quinque tribuum numerum explevere. De agro Pompino ab L. Sicinio tribuno plebis actum ad frequentiore iam populum mobilioremque ad cupiditatem agri, quam fuerat.

2 Et de Latino Hernicoque bello mentio facta in senatu maioris belli cura, quod Etruria in armis erat, dilata est.

3 Res ad Camillum tribunum militum consulari potestate A. u. c. 368. rediit; collegæ additi quinque, Ser. Cornelius Maluginensis, A. Ch. 386. Q. Servilius Fidenas sextum, L. Quinctius Cincinnatus, L.

4 Horatius Pulvillus, P. Valerius. Principio anni aversæ curæ hominum sunt a bello Etrusco, quod fugientium ex agro Pomptino agmen repente illatum in urbem attulit, Antiates in armis esse Latinorumque populos iuventutem suam misisse 5 ad id bellum, eo abnuentes publicum fuisse consilium, quod non prohibitos tantummodo [voluntarios] dicerent militare, ubi 6 vellent. Desierant iam ulla contemni bella. Itaque senatus diis agere gratias, quod Camillus in magistratu esset: dictatorem quippe dicendum eum fuisse, si privatus esset; et

collegæ fateri, regimen omnium rerum, ubi quid bellici terroris ingruat, in viro uno esse, sibi que destinatum in animo esse 7 Camillo summittere imperium, nec quicquam de maiestate sua detractum credere, quod maiestati eius viri concessissent. Collaudatis ab senatu tribunis et ipse Camillus, confusus animo, gratias egit. Ingens inde ait onus a populo Romano sibi, 8 qui se [dictatorem] iam quartum creasset, magnum a senatu talibus de se iudiciis eius ordinis, maximum tam honoratorum collegarum obsequio iniungi. Itaque si quid laboris vigilia- 9 rumque adiici possit, certantem secum ipsum annisurum, ut tanto de se consensu civitatis opinionem, quæ maxima sit, etiam constantem efficiat. Quod ad bellum atque Antiates attineat, 10 plus ibi minarum quam periculi esse; se tamen, ut nihil timendi, sic nihil contemnendi auctorem esse. Circumsederi urbem Ro- 11 manam ab invidia et odio finitimorum; itaque et ducibus pluribus et exercitibus administrandam rem publicam esse. „Te“ inquit, „P. Valeri, socium imperii consilique legiones 12 mecum adversus Antiatem hostem ducere placet. Te, Q. Ser- 13 vili, altero exercitu instructo paratoque in urbe castra habere, intentum, sive Etruria se interim, ut nuper, sive nova hæc cura, Latini atque Hernici, moverint; pro certo habeo, ita rem gesturum, ut patre, avo teque ipso ac sex tribunatibus dignum est. Tertius exercitus ex causariis senioribusque a L. Quinctio 14 scribatur, qui urbi mœnibusque præsidio sit. L. Horatius arma, tela, frumentum, quæque belli alia tempora poscent, provideat. Te, Ser. Corneli, præsidem huius publici consilii, 15 custodem religionum, comitiorum, legum, rerum omnium urbanarum, collegæ facimus.“ Cunctis in partes muneris sui be- 16 nigne pollicentibus operam, Valerius, socius imperii lectus, adiecit, M. Furium sibi pro dictatore seque ei pro magistro equitum futurum; proinde, quam opinionem de unico impe- 17 ratore, eam spem de bello haberent. Se vero bene sperare patres et de bello et de pace universaque re publica erecti gaudio fremunt, nec dictatore unquam opus fore rei publicæ, 18 si tales viros in magistratu habeat, tam concordibus iunctos

animis, parere atque imperare iuxta paratos laudemque conferentes potius in medium quam ex communi ad se trahentes.

7

Iustitio indicto dilectuque habito, Furius ac Valerius ad Satricum profecti, quo non Volscorum modo iuventutem Antiates ex nova subole lectam, sed ingentem Latinorum Hernicorumque conciverant ex integerrimis diutina pace populis. Itaque novus hostis veteri adiunctus commovit animos militis Romani.

2 Quod ubi aciem iam instruenti Camillo centuriones renuntiaverunt, turbatas militum mentes esse, segniter arma capta, cunctabundosque et restitantes egressos castris esse, quin voces quoque auditas, cum centenis hostibus singulos pugnatu-
3

3 neri posse, in equum insilit et ante signa, obversus in aciem, ordines interequitans, „Quæ tristitia, milites, hæc, quæ insolita cunctatio est? Hostem an me an vos ignoratis? Hostis est quid aliud quam perpetua materia virtutis gloriæque vestræ?

4 Vos contra me duce, ut Falerios Veiosque captos et in capta patria Gallorum legiones cæsas taceam, modo trigeminæ victoriæ triplicem triumphum ex his ipsis Volscis et Æquis et ex

5 Etruria egistis. An me, quod non dictator vobis, sed tribunus signum dedi, non agnoscitis ducem? Neque ego maxima imperia in vos desidero, et vos in me nihil præter me ipsum intueri decet; neque enim dictatura mihi unquam animos fecit,

6 ut ne exsilium quidem ademit. Iidem igitur omnes sumus, et quum eadem omnia in hoc bellum afferamus, quæ in priora attulimus, eundem eventum belli expectemus. Simul concurreritis, quod quisque didicit ac consuevit, faciet: vos vincetis,

8

illi fugient.“ Dato deinde signo ex equo desilit et proximum signiferum manu arreptum secum in hostem rapit, „Infer,

2 miles“ clamitans, „signum.“ Quod ubi videre ipsum Camillum, iam ad munera corporis senecta invalidum, vadentem in hostes, procurrant pariter omnes clamore sublato, „Sequere impera-

3 torem“ pro se quisque clamantes. Emissum etiam signum Camilli iussu in hostium aciem ferunt, idque ut repetere-

4 tur, concitatos antesignanos; ibi primum pulsum Antiatem,

terroremque non in primam tantum aciem, sed etiam ad subsidiarios perlatum. Nec vis tantum militum movebat, exci- 5
tata præsentia ducis, sed quod Volscorum animis nihil terribilius erat quam ipsius Camilli forte oblata species; ita, 6
quocunque se intulisset, victoriam secum haud dubiam trahebat. Maxime id evidens fuit, quum in lævum cornu prope iam pulsum, arrepto repente equo cum scuto pedestri, advectus conspectu suo prælium restituit, ostentans vincentem ceteram aciem. Iam 7
inclinata res erat, sed turba hostium et fugam impediabat, et longa cæde conficienda multitudo tanta fesso militi erat, quum repente ingentibus procellis fusus imber certam magis victoriam quam prælium diremit. Signo deinde receptui dato, 8
nox insecuta quietis Romanis perfecit bellum. Latini namque et Hernici relictis Volscis domos profecti sunt, malis consiliis pares adepti eventus; Volsci ubi se desertos ab eis videre, 9
quorum fiducia rebellaverant, relictis castris mœnibus Satrici se includunt. Quos primo Camillus vallo circumdare et aggere atque operibus oppugnare est adortus. Quæ postquam nulla 10
eruptione impediri videt, minus esse animi ratus in hoste, quam ut in eo tam lentæ spei victoriam expectaret, cohortatus milites, ne tanquam Veios oppugnantes in opere longinquo sese tererent: victoriam in manibus esse, ingenti militum alacritate mœnia undique aggressus scalis oppidum cepit. Volsci abiectis armis sese dederunt.

Ceterum animus ducis rei maiori, Antio, imminebat: id 9
caput Volscorum, eam fuisse originem proximi belli. Sed 2
quia nisi magno apparatu, tormentis machinisque, tam valida urbs capi non poterat, relicto ad exercitum collega, Romam est profectus, ut senatum ad excidendum Antium hortaretur. Inter sermonem eius (credo rem Antiatem diuturniorem manere 3
diis cordi fuisse) legati ab Nepete ac Sutrio auxilium adversus Etruscos petentes veniunt, brevem occasionem esse ferendi auxilii memorantes. Eo vim Camilli ab Antio fortuna avertit. Namque quum ea loca opposita Etruriæ et velut claustra inde 4
portæque essent, et illis occupandi ea, quum quid novi moli-

5 rentur, et Romanis recuperandi tuendique cura erat. Igitur
senatui cum Camillo agi placuit, ut omisso Antio bellum
Etruscum suscipere; legiones urbanæ, quibus Quinctius præ-
6 fuerat, ei decernuntur. Quanquam expertum exercitum assue-
tumque imperio, qui in Volscis erat, mallet, nihil recusavit;
Valerium tantummodo imperii socium depoposcit. Quinctius
Horatiusque successores Valerio in Volscos missi.

7 Profecti ab urbe Sutrium Furius et Valerius partem
oppidi iam captam ab Etruscis invenere, ex parte altera, inter-
sæptis itineribus, ægre oppidanos vîm hostium ab se arcen-
tes.

8 Quum Romani auxilii adventus, tum Camilli nomen celebra-
rium apud hostes sociosque et in præsentia rem inclinatam

9 sustinuit et spatium ad opem ferendam dedit. Itaque diviso
exercitu Camillus collegam, in eam partem circumductis copiis,
quam hostes tenebant, mœnia aggredi iubet, non tanta spe,
scalis capi urbem posse, quam ut, aversis eo hostibus, et op-
pidanis iam pugnando fessis laxaretur labor et ipse spatium

10 intrandi sine certamine mœnia haberet. Quod quum simul
utrinque factum esset ancepsque terror Etruscis circumstaret,
et mœnia summa vi oppugnari et intra mœnia esse hostem
viderent, porta se, quæ una forte non obsidebatur, trepidi

11 uno agmine eiecere. Magna cædes fugientium et in urbe et
per agros est facta; plures a Furianis intra mœnia cæsi;
Valeriani expeditiores ad persequendos fuere nec ante noctem,

12 quæ conspectum ademit, finem cædendi fecere. Sutrio recepto
restitutoque sociis, Nepete exercitus ductus, quod per dedi-

10 tionem acceptum iam totum Etrusci habebant. Videbatur plus
in ea urbe recipienda laboris fore, non [in] eo solum, quod
tota hostium erat, sed etiam quod parte Nepesinorum prodente

2 civitatem facta erat deditio; mitti tamen ad principes eorum
placuit, ut secernerent se ab Etruscis fidemque, quam implo-

3 rassent ab Romanis, ipsi præstarent. Unde quum responsum
allatum esset, nihil suæ potestatis esse, Etruscis mœnia custo-

4 diasque portarum tenere, primo populationibus agri terror est
oppidanis admotus; deinde, postquam deditio quam societatis

fides sanctior erat, fascibus sarmentorum ex agro collatis,
ductus ad mœnia exercitus, completisque fossis scalæ admotæ,
et clamore primo impetuque oppidum capitur. Nepesinis inde 5
edictum, ut arma ponant, parciue iussum inermi; Etrusci pa-
riter armati atque inermes cæsi. Nepesinorum quoque auctores
deditiois securi percussi; innoxia multitudini redditæ res,
oppidumque cum præsidio relictum. Ita duabus sociis urbibus 6
ex hoste receptis, victorem exercitum tribuni cum magna
gloria Romam reduxerunt.

Eodem anno ab Latinis Hernicisque res repetitæ quæsi-
tumque, cur per eos annos militem ex instituto non dedissent.
Responsum frequenti utriusque gentis concilio est, nec culpam 7
in eo publicam nec consilium fuisse, quod suæ iuventutis
aliqui apud Volscos militaverint; eos tamen ipsos pravi consilii 8
pœnam habere, nec quemquam ex his reducem esse; militis
autem non dati causam terrorem assiduum a Volscis fuisse,
quam pestem adhærentem lateri suo tot super alia aliis bellis
exhauriri nequisse. Quæ relata patribus magis tempus quam 9
causam non visa belli habere.

Insequenti anno, A. Manlio, P. Cornelio, T. et L. Quinc- 11
tiis Capitolinis, L. Papirio Cursore iterum, C. Sergio iterum A. n. c. 369.
tribunis consulari potestate, grave bellum foris, gravior domi A. Ch. 385.
seditio exorta, bellum a Volscis, adiuncta Latinorum atque 2
Hernicorum defectione, seditio, unde minime timeri potuit,
a patriciæ gentis viro et inclitæ famæ, M. Manlio Capitolino.
Qui nimius animi quum alios principes sperneret, uni invideret 3
eximio simul honoribus atque virtutibus, M. Furio, ægre fere-
bat, solum eum in magistratibus, solum apud exercitus [esse]
tantum iam eminere, ut iisdem auspiciis creatos non pro 4
collegis, sed pro ministris habeat, quum interim, si quis vere
æstimare velit, a M. Furio recuperari patria ex obsidione
hostium non potuerit, nisi a se prius Capitolium atque arx
servata esset, et ille inter aurum accipiendum et in spem pacis 5
solutis animis Gallos aggressus sit, ipse armatos capientesque
arcem depulerit, illius gloriæ pars virilis apud omnes milites

sit, qui simul vicerint, suæ victoriæ neminem omnium mortali-
 6 lium socium esse. His opinionibus inflato animo, ad hoc
 vitio quoque ingenii vehemens et impotens, postquam inter
 patres non, quantum æquum censebat, excellere suas opes
 7 animadvertit, primus omnium ex patribus popularis factus cum
 plebeiis magistratibus consilia communicare; criminando patres,
 alliciendo ad se plebem, iam aura, non consilio ferri famæque
 8 magnæ malle quam bonæ esse. Et non contentus agrariis
 legibus, quæ materia semper tribunis plebi seditionum fuisset,
 fidem moliri cœpit: acriores quippe æris alieni stimulos esse,
 qui non egestatem modo atque ignominiam minentur, sed nervo
 9 ac vinculis corpus liberum territent. Et erat æris alieni magna
 vis re damnosissima etiam divitibus, ædificando, contracta.
 Bellum itaque Volscum, grave per se, oneratum Latinorum
 atque Hernicorum defectione, in speciem causæ iactatum, ut
 10 maior potestas quæreretur; sed nova consilia Manlii magis
 compulere senatum ad dictatorem creandum. Creatus A.
 Cornelius Cossus magistrum equitum dixit T. Quinctium Capi-
 tolinum.

12 Dictator etsi maiorem dimicationem propositam domi
 quam foris cernebat, tamen, seu quia celeritate ad bellum
 opus erat, seu victoria triumphoque dictaturæ ipsi vires se
 additum ratus, dilectu habito in agrum Pomptinum, quo
 2 a Volscis exercitum inductum audierat, pergit. Non dubito,
 præter satietatem, tot iam libris assidua bella cum Volscis
 gesta legentibus illud quoque succursurum, quod mihi percen-
 senti propiores temporibus harum rerum auctores miraculo
 fuit, unde toties victis Volscis et Æquis suffecerint milites.
 3 Quod quum ab antiquis tacitum prætermissum sit, cuius
 tandem ego rei præter opinionem, quæ sua cuique coniectanti
 4 esse potest, auctor sim? Simile veri est, aut intervallis bel-
 lorum, sicut nunc in dilectibus fit Romanis, alia atque alia
 subole iuniorum ad bella instauranda toties usos esse, aut non
 ex iisdem semper populis exercitus scriptos, quanquam eadem
 5 semper gens bellum intulerit, aut innumerabilem multitudinem

liberorum capitum in eis fuisse locis, quæ nunc, vix seminario
 exiguo militum relicto, servitia Romana ab solitudine vindicant.
 Ingens certe, quod inter omnes auctores conveniat, quanquam 6
 nuper Camilli ductu atque auspicio accisæ res erant, Vol-
 scorum exercitus fuit; ad hoc Latini Hernicique accesserant
 et Circeiensium quidam et coloni etiam a Velitris Romani.
 Dictator, castris eo die positis, postero quum auspiciato prod- 7
 isset hostiaque cæsa pacem deum adorasset, lætus ad milites
 iam arma ad propositum pugnæ signum, sicut edictum erat,
 luce prima capientes processit. „Nostra victoria est, milites“ 8
 inquit, „si quid dii vatesque eorum in futurum vident. Itaque,
 ut decet certæ spei plenos et cum imparibus manus conser-
 tuos, pilis ante pedes positis, gladiis tantum dextras armemus.
 Ne procurri quidem ab acie velim, sed obnixos vos stabili gradu
 impetum hostium excipere. Ubi illi vana iniecerint missilia 9
 et effusi stantibus vobis se intulerint, tum micent gladii, et
 veniat in mentem unicuique, deos esse, qui Romanum adiu-
 vent, deos, qui secundis avibus in prælium miserint. Tu, T. 10
 Quincti, equitem intentus ad primum initium moti certaminis
 teneas; ubi hæere iam aciem collato pede videris, tum ter-
 rorem equestrem occupatis alio labore infer, invectusque or-
 dines pugnantium dissipa.“ Sic eques, sic pedes, ut præce- 11
 perat, pugnant; nec dux legiones nec fortuna fefellit ducem.
 Multitudo hostium, nulli rei præterquam numero freta et oculis 13
 utramque metiens aciem, temere prælium iniit, temere omisit;
 clamore tantum missilibusque telis et primo pugnæ impetu 2
 ferox, gladios et collatum pedem et vultum hostis ardore
 animi micantem ferre non potuit. Impulsa frons prima et 3
 trepidatio subsidiis illata; et suum terrorem intulit eques;
 rupti inde multis locis ordines motaque omnia, et fluctuanti
 similis acies erat. Dein postquam cadentibus primis iam ad
 se quisque perventuram cædem cernebat, terga vertunt. Instare 4
 Romanus; et donec armati confertique abibant, peditum labor
 in persequendo fuit; postquam iactari arma passim fugaque
 per agros spargi aciem hostium animadversum est, tum equitum

turmæ emissæ, dato signo, ne in singulorum morando cæde
 5 spatium ad evadendum interim multitudini darent: satis esse
 missilibus ac terrore impediri cursum obequitandoque agmen
 teneri, dum assequi pedes et iusta cæde conficere hostem
 6 posset. Fugæ sequendique non ante noctem finis fuit. Capta
 quoque ac direpta eodem die castra Volscorum, prædaque
 7 omnis præter libera corpora militi concessa est. Pars maxima
 captivorum ex Latinis atque Hernicis fuit, nec hominum de
 plebe, ut credi posset mercede militasse, sed principes quidam
 iuventutis inventi, manifesta fides, publica ope Volscos hostes
 8 adiutos. Circeiensium quoque quidam cogniti et coloni
 a Velitris; Romamque omnes missi percontantibus primoribus
 patrum eadem, quæ dictatori, defectionem sui quisque populi,
 haud perplexe indicavere.

- 14 Dictator exercitum in stativis tenebat, minime dubius,
 bellum cum iis populis patres iussuros, quum maior domi
 exorta moles coegit acciri Romam eum, gliscente in dies sedi-
 2 tione, quam solito magis metuendam auctor faciebat. Non
 enim iam orationes modo M. Manlii, sed facta popularia in
 speciem, tumultuosa eadem, qua mente fierent, intuenti erant.
 3 Centurionem, nobilem militaribus factis, iudicatum pecuniæ
 quum duci vidisset, medio foro cum caterva sua accurrit et
 manum iniecit, vociferatusque de superbia patrum ac crudelitate
 feneratorum et miseriis plebis, virtutibus eius viri fortunaque,
 4 „Tum vero ego“ inquit „nequicquam hac dextra Capitolium
 arcemque servaverim, si civem commilitonemque meum, tan-
 quam Gallis victoribus captum, in servitutem ac vincula duci
 5 videam.“ Inde rem creditori palam populo solvit, libraque
 et ære liberatum emittit, deos atque homines obtestantem, ut
 M. Manlio, liberatori suo, parenti plebis Romanæ, gratiam
 6 referant. Acceptus extemplo in tumultuosam turbam et ipse
 tumultum augebat, cicatrices acceptas Veienti, Gallico aliisque
 7 deinceps bellis ostentans: se militantem, se restituentem eversos
 penates, multiplici iam sorte exsoluta, mergentibus semper
 sortem usuris, obrutum fenore esse; videre lucem, forum,

civium ora M. Manlii opera; omnia parentium beneficia ab 8
 illo se habere; illi devovere corporis vitæque ac sanguinis
 quod supersit; quodcunque sibi cum patria, penatibus publicis
 ac privatis iuris fuerit, id cum uno homine esse. His vocibus 9
 instincta plebes quum iam unius hominis esset, addita alia
 commotioris ad omnia turbanda consilii res. Fundum in 10
 Veienti, caput patrimonii, subiecit præconi, „ne quem vestrum“
 inquit, „Quirites, donec quicquam in re mea supererit, iudicatum
 addictumve duci patiar.“ Id vero ita accendit animos, ut per
 omne fas ac nefas secuturi vindicem libertatis viderentur.
 Ad hoc domi, contionantis in modum, sermones pleni criminum 11
 in patres; inter quos, [quum] omisso discrimine, vera an vana
 iaceret, thesauros Gallici auri occultari a patribus iecit, nec
 iam possidendis publicis agris contentos esse, nisi pecuniam
 quoque publicam avertant; ea res si palamfiat, exsolvi plebem
 ære alieno posse. Quæ ubi obiecta spes est, enimvero indig- 12
 num facinus videri, quum conferendum ad redimendam civi-
 tatem a Gallis aurum fuerit, tributo collationem factam, idem
 aurum ex hostibus captum in paucorum prædam cessisse.
 Itaque exsequebantur quærendo, ubi tantæ rei furtum occul- 13
 taretur; differentique et tempore suo se indicaturum dicenti,
 ceteris omissis eo versæ erant omnium curæ, apparebatque,
 nec veri indicii gratiam mediam nec falsi offensionem fore.

Ita suspensis rebus, dictator accitus ab exercitu in urbem 15
 venit. Postero die senatu habito, quum satis periclitatus
 voluntates hominum discedere senatum ab se vetuisset,
 stipatus ea multitudine, sella in comitio posita, viatorem 2
 ad M. Manlium misit; qui dictatoris iussu vocatus, quum
 signum suis dedisset, adesse certamen, agmine ingenti ad
 tribunal venit. Hinc senatus, hinc plebs, suum quisque 3
 intuentes ducem, velut in acie constiterant. Tum dictator, 4
 silentio facto, „Utinam“ inquit „mihi patribusque Romanis ita
 de ceteris rebus cum plebe conveniat, quemadmodum, quod
 ad te attinet eamque rem, quam de te sum quæsiturus, conven-
 turum satis confido. Spem factam a te civitati video, fide 5

incolumi ex thesauris Gallicis, quod primores patrum occultent, creditum solvi posse. Cui ego rei tantum abest ut impedimento sim, ut contra te, M. Manli, adhorter, liberes fenore plebem Romanam et istos incubantes publicis thesauris ex 6 praeda clandestina evolvas. Quod nisi facis, sive ut et ipse in parte praeda sis, sive quia vanum indicium est, in vincla te duci iubebo nec diutius patiar, a te multitudinem fallaci 7 spe concitari." Ad ea Manlius nec se fefellisse ait, non adversus Volscos, toties hostes, quoties patribus expediat, nec adversus Latinos Hernicosque, quos falsis criminibus in arma agant, sed adversus se ac plebem Romanam dictatorem creatum 8 esse; iam omisso bello, quod simulatum sit, in se impetum fieri; iam dictatorem profiteri patrocinium feneratorum adversus plebem; iam sibi ex favore multitudinis crimen et 9 perniciem quæri. „Offendit“ inquit „te, A. Corneli, vosque, patres conscripti, circumfusa turba lateri meo? Quin eam diducitis a me singuli vestris beneficiis, intercedendo, eximendo de nervo cives vestros, prohibendo iudicatos addictosque duci, ex eo, quod affluit opibus vestris, sustinendo necessitates 10 aliorum? Sed quid ego vos, de vestro impendatis, hortor? Sortem reliquam ferte; de capite deducite, quod usuris pernumeratum est; iam nihilo mea turba quam ullius conspectior 11 erit. At enim quid ita solus ego civium curam ago? Nihilo magis, quod respondeam, habeo, quam si quæras, quid ita solus Capitolium arcemque servaverim. Et tum universis, quam 12 potui, opem tuli, et nunc singulis feram. Nam quod ad thesauros Gallicos attinet, rem suapte natura facilem difficilem interrogatio facit. Cur enim quæritis, quod scitis? cur, quod in sinu vestro est, excuti iubetis potius, quam ponatis, nisi 13 aliqua fraus subest? Quo magis argui præstigias iubetis vestras, eo plus vereor, ne abstuleritis observantibus etiam oculos. Itaque non ego vobis, ut indicem prædas vestras, sed vos id cogendi estis, ut in medium proferatis."

16 Quum mittere ambages dictator iuberet et aut peragere verum indicium cogeret aut fateri facinus insimulati falso

crimine senatus oblatæque vani furti invidiæ, negantem arbitrio inimicorum se locuturum in vincla duci iussit. Arreptus 2 a viatore „Iuppiter“ inquit „optime maxime Iunoque regina ac Minerva ceterique dii deæque, qui Capitolium arcemque incolitis, sicine vestrum militem ac præsidem sinitis vexari ab inimicis? hæc dextra, qua Gallos fudi a delubris vestris, iam in vinclis et catenis erit?“ Nullius nec oculi nec aures 3 indignitatem ferebant; sed invicta sibi quædam patientissima iusti imperii civitas fecerat, nec adversus dictatoriam vim aut tribuni plebis aut ipsa plebs attollere oculos aut hiscere audebant. Coniecto in carcerem Manlio, satis constat magnam 4 partem plebis vestem mutasse, multos mortales capillum ac barbam promisisse, obversatamque vestibulo carceris mæstam turbam. Dictator de Volseis triumphavit, invidiæque magis 5 triumphus quam gloriæ fuit; quippe domi, non militiæ partum eum actumque de cive, non de hoste fremebant; unum defuisse tantum superbiæ, quod non M. Manlius ante currum sit ductus. Iamque haud procul seditione res erat; cuius 6 leniendæ causa, postulante nullo, largitor voluntarius repente senatus factus Satricum coloniam duo millia civium Romanorum deduci iussit. Bina iugera et semisses agri assignati; quod quum et parvum et paucis datum et mercedem esse 7 prodendi M. Manlii interpretarentur, remedio irritatur seditio. Et iam magis insignis sordibus et facie reorum turba Manliana 8 erat, amotusque post triumphum abdicatione dictaturæ terror et linguam et animos liberaverat hominum. Audiebantur 17 itaque propalam voces exprobrantium multitudini, quod defensores suos semper in præcipitem locum favore tollat, deinde in ipso discrimine periculi destituat: sic Sp. Cassium in agros 2 plebem vocantem, sic Sp. Mælium ab ore civium famem suis impensis propulsantem oppressos; sic M. Manlium, mersam et obrutam fenore partem civitatis in libertatem ac lucem extrahentem, proditum inimicis. Saginare plebem [populares] suos, 3 ut iugulentur. Hocine patiendum fuisse, si ad nutum dictatoris non responderit vir consularis? Fingerent, mentitum ante,

atque ideo non habuisse, quod tum responderet; cui servo
 4 unquam mendacii poenam vincula fuisse? Non obversatam
 esse memoriam noctis illius, quæ pæne ultima atque æterna
 nomini Romano fuerit? non speciem agminis Gallorum per
 Tarpeiam rupem scandentis? non ipsius M. Manlii, qualem
 eum armatum, plenum sudoris ac sanguinis, ipso pæne Iove
 5 erepto ex hostium manibus, vidissent? Selibrisne farris gratiam
 servatori patriæ relata? et quem prope cælestem, cognomine
 certe Capitolino Iovi parem fecerint, eum pati vinctum in
 carcere, in tenebris obnoxiam carnificis arbitrio ducere animam?
 Adeo in uno omnibus satis auxilii fuisse, nullam opem in
 6 tam multis uni esse? Iam ne nocte quidem turba ex eo loco
 dilabebatur, refracturosque carcerem minabantur, quum remisso,
 quod erepturi erant, ex senatus consulto Manlius vin-
 clis liberatur; quo facto non seditio finita, sed dux seditioni
 datus est.

7 Per eosdem dies Latinis et Hernicis, simul colonis Circeien-
 sibus et a Velitris, purgantibus se Volsci crimine belli cap-
 tivosque repetentibus, ut suis legibus in eos animadverterent,
 tristia responsa reddita, tristiora colonis, quod cives Romani
 8 patriæ oppugnandæ nefanda consilia inissent. Non negatum
 itaque tantum de captivis, sed, in quo ab sociis tamen tem-
 peraverant, denuntiaturum senatus verbis, facessero propere ex
 urbe ab ore atque oculis populi Romani, ne nihil eos lega-
 tionis ius, externo, non civi comparatum, tegeret.

18 Recrudescente Manliana seditione, sub exitu anni comitia
 A. u. c. 370. habita, creatique tribuni militum consulari potestate Ser.
 A. Ch. 384. Cornelius Maluginensis iterum, P. Valerius Potitus iterum,
 M. Furius Camillus quintum, Ser. Sulpicius Rufus iterum,
 2 C. Papirius Crassus, T. Quinctius Cincinnatus iterum. Cuius
 principio anni et patribus et plebi peropportune externa pax
 data, plebi, quod non avocata dilectu spem cepit, dum tam
 potentem haberet ducem, fenoris expugnandi, patribus, ne quo
 externo terrore avocarentur animi ab sanandis domesticis
 3 malis. Igitur quum pars utraque acrior aliquanto coorta

esset, iam propinquum certamen aderat. Et Manlius, advocata
 domum plebe, cum principibus novandarum rerum interdiu
 noctuque consilia agitat, plenior aliquanto animorum irarumque,
 quam antea fuerat. Iram accenderat ignominia recens in 4
 animo ad contumeliam inexperto; spiritus dabat, quod nec
 ausus esset idem in se dictator, quod in Sp. Mælio Cincin-
 natus Quinctius fecisset, et vinculorum suorum invidiam non
 dictator modo abdicando dictaturam fugisset, sed ne senatus
 quidem sustinere potuisset. His simul inflatus exacerbatusque 5
 iam per se accensos incitabat plebis animos. „Quousque
 tandem ignorabitis vires vestras, quas natura ne beluas quidem
 ignorare voluit? Numerate saltem, quot ipsi sitis, quot adver-
 sarios habeatis. Si singuli singulos aggressuri essetis, tamen 6
 acrius crederem vos pro libertate quam illos pro dominatione
 certaturos; quoteni clientes circa singulos fuistis patronos,
 tot nunc adversus unum hostem eritis. Ostendite modo bellum; 7
 pacem habebitis. Videant vos paratos ad vim; ius ipsi
 remittent. Audendum est aliquid universis, aut omnia singulis
 patienda. Quousque me circumspectabitis? Ego quidem nulli 8
 vestrum deero; ne fortuna mea desit, videte. Ipse vindex
 vester, ubi visum inimicis est, nullus repente fui, et vidistis
 in vincula duci universi eum, qui a singulis vobis vincula
 depuleram. Quid sperem, si plus in me audeant inimici? 9
 An exitum Cassii Mæliique exspectem? Bene facitis, quod
 abominamini. Dii prohibebunt hæc; sed nunquam propter me
 de cælo descendent; vobis dent mentem oportet, ut prohibeatis,
 sicut mihi dederunt armato togatoque, ut vos a barbaris ho-
 stibus, a superbis defenderem civibus. Tam parvus animus 10
 tanti populi est, ut semper vobis auxilium adversus inimicos
 satis sit, nec ullum, nisi quatenus imperari vobis sinatis, cer-
 tamen adversus patres noritis? Nec hoc natura insitum vobis
 est, sed usu possidemini. Cur enim adversus externos tantum 11
 animorum geritis, ut imperare illis æquum censeatis? Quia
 consuestis cum eis pro imperio certare, adversus hos tentare
 magis quam tueri libertatem. Tamen, qualescunque duces 12

habuistis, qualescunque ipsi fuistis, omnia adhuc, quantacunque petistis, obtinuistis seu vi seu fortuna vestra. Tempus est
 13 [et]iam maiora conari. Experimini modo et vestram felicitatem et me, ut spero, feliciter expertum; minore negotio, qui imperet, patribus imponetis quam, qui resisterent impe-
 14 rantibus, imposuistis. Solo æquandæ sunt dictaturæ consula- tusque, ut caput attollere Romana plebes possit. Proinde adeste; prohibete ius de pecuniis dici; ego me patronum pro-
 15 fiteor plebis, quod mihi cura mea et fides nomen induit; vos si quo insigni magis imperii honorisve nomine vestrum appel- labitis ducem, eo utemini potentiore ad obtinenda ea, quæ
 16 vultis. Inde de regno agendi ortum initium dicitur; sed nec cum quibus nec quem ad finem consilia pervenerint, satis planum traditur.

19 At in parte altera senatus de secessione in domum pri- vatam plebis, forte etiam in arce positam, et imminenti mole
 2 libertati agitat. Magna pars vociferantur, Servilio Ahala opus esse, qui non in vincla duci iubendo irritet publicum hostem, sed unius iactura civis finiat intestinum bellum.
 3 Decurritur ad leniorem verbis sententiam, vim tamen eandem habentem, ut videant magistratus, ne quid ex perniciosis con-
 4 siliis M. Manlii res publica detrimenti capiat. Tum tribuni consulari potestate tribunique plebi (nam et ei, quia eundem et suæ potestatis, quem libertatis omnium, finem cernebant, patrum auctoritati se dediderant) hi tum omnes, quid opus
 5 facto sit, consultant. Quum præter vim et cædem nihil cui- quam occurreret, eam autem ingentis dimicationis fore appa-
 6 reret, tum M. Menenius et Q. Publilius tribuni plebis: „Quid patrum et plebis certamen facimus, quod civitatis esse adversus unum pestiferum civem debet? Quid cum plebe aggredimur eum, quem per ipsam plebem tutius aggredi est, ut suis ipse
 7 oneratus viribus ruat? Diem dicere ei nobis in animo est. Nihil minus populare quam regnum est. Simul multitudo illa non secum certari viderint et ex advocatis iudices facti erunt et accusatores de plebe, patricium reum intuebuntur

et regni crimen in medio, nulli magis quam libertati favebunt suæ.“ Approbantibus cunctis diem Manlio dicunt. Quod 20
 ubi est factum, primo commota plebs est, utique postquam sordidatum reum viderunt nec cum eo non modo patrum 2
 quemquam, sed ne cognatos quidem aut affines, postremo ne fratres quidem A. et T. Manlios, quod ad eum diem nunquam usu venisset, ut in tanto discrimine non et proximi vestem mutarent: App. Claudio in vincula ducto C. Claudium 3
 inimicum Claudiamque omnem gentem sordidatam fuisse; consensu opprimi popularem virum, quod primus a patribus ad plebem defecisset. Quum dies venit, quæ præter cœtus multi- 4
 tudinis seditiosasque voces et largitionem et fallax indicium pertinentia proprie ad regni crimen ab accusatoribus obiecta sint reo, apud neminem auctorem invenio; nec dubito, haud 5
 parva fuisse, quum damnandi mora plebi non in causa, sed in loco fuerit. Illud notandum videtur, ut sciant homines, quæ et quanta decora foeda cupiditas regni non ingrata solum, sed invisæ etiam reddiderit: homines prope quadringentos pro- 6
 duxisse dicitur, quibus sine fenore expensas pecunias tulisset, quorum bona venire, quos duci addictos prohibuisset; ad hæc 7
 decora quoque belli non commemorasse tantum, sed protulisse etiam conspicienda, spolia hostium cæsorum ad triginta, dona imperatorum ad quadraginta, in quibus insignes duas murales coronas, civicas octo; ad hoc servatos ex hostibus cives [pro- 8
 duxit], inter quos C. Servilium magistrum equitum absentem nominatim; et quum ea quoque, quæ bello gesta essent, pro fastigio rerum oratione etiam magnifica, facta dictis æquando, memorasset, nudasse pectus insigne cicatricibus bello acceptis et identidem Capitolium spectans Iovem deosque alios devo- 9
 casse ad auxilium fortunarum suarum precatusque esse, ut, quam mentem sibi Capitolinam arcem protegenti ad salutem populi Romani dedissent, eam populo Romano in suo discrimine darent, et orasse singulos universosque, ut Capitolium atque arcem intuentes, ut ad deos immortales versi de se iudicarent. In campo Martio quum centuriatim populus 10

citaretur, et reus ad Capitolium manus tendens ab hominibus ad deos preces avertisset, apparuit tribunis, nisi oculos quoque hominum liberassent tanti memoria decoris, nunquam fore
 11 in præoccupatis beneficio animis vero crimini locum. Ita prodita die, in Petelinum lucum extra portam Flumentanam, unde conspectus in Capitolium non esset, concilium populi indictum est. Ibi crimen valuit, et obstinatis animis triste
 12 iudicium invisumque etiam iudicibus factum. Sunt, qui per duumviros, qui de perduellione anquirent, creatos auctores sint damnatum. Tribuni de saxo Tarpeio deiecerunt, locusque idem in uno homine et eximiae gloriæ monumentum et pœnæ
 13 ultimæ fuit. Adiectæ mortuo notæ sunt, publica una, quod, quum domus eius fuisset, ubi nunc ædes atque officina Monetæ est, latum ad populum est, ne quis patricius in arce aut
 14 Capitolio habitaret, gentilicia altera, quod gentis Manliæ decreto cautum est, ne quis deinde M. Manlius vocaretur. Hunc exitum habuit vir, nisi in libera civitate natus esset,
 15 memorabilis. Populum brevi, postquam periculum ab eo nullum erat, per se ipsas recordantem virtutes desiderium eius tenuit. Pestilentia etiam brevi consecuta, nullis occurrentibus tantæ cladis causis, ex Manliano supplicio magnæ parti videri
 16 orta: violatum Capitolium esse sanguine servatoris, nec diis cordi fuisse, pœnam eius oblatam prope oculis suis, a quo sua templa erepta e manibus hostium essent.

21 Pestilentiam inopia frugum et vulgatam utriusque mali
 A. u. c. 371. famam anno insequente multiplex bellum excepit, L. Valerio
 A. Ch. 383. quartum, A. Manlio tertium, Ser. Sulpicio tertium, L. Lucretio, L. Æmilio tertium, M. Trebonio tribunis militum consulari
 2 potestate. Hostes novi, præter Volscos, velut sorte quadam prope in æternum exercendo Romano militi datos, Circeiosque et Velitras colonias, iam diu molientes defectionem, et suspectum Latium, Lanuvini etiam, quæ fidelissima urbs fuerat,
 3 subito exorti. Id patres rati contemptu accidere, quod Veliternis civibus suis tam diu impunita defectio esset, decreverunt, ut primo quoque tempore ad populum ferretur de

bello eis indicendo. Ad quam militiam quo paratior plebes 4 esset, quinqueviros Pomptino agro dividendo et triumviros Nepete coloniae deducendæ creaverunt. Tum, ut bellum iube- 5 rent, latum ad populum est, et nequicquam dissuadentibus tribunis plebis omnes tribus bellum iusserunt. Apparatum eo 6 anno bellum est, exercitus propter pestilentiam non eductus; eaque cunctatio colonis spatium dederat deprecandi senatum; et magna hominum pars eo, ut legatio supplex Romam mitteretur, inclinabat, ni privato, ut fit, periculo publicum impli- 7 citum esset auctoresque defectionis ab Romanis metu, ne soli crimini subiecti piacula iræ Romanorum dederentur, avertissent colonias a consiliis pacis. Neque in senatu solum per eos 8 legatio impedita est, sed magna pars plebis incitata, ut prædatum in agrum Romanum exirent. Hæc nova iniuria exturbavit omnem spem pacis. De Prænestinorum quoque defec- 9 tione eo anno primum fama exorta; arguentibusque eos Tusculanis et Gabinis et Lavicanis, quorum in fines incursum erat, ita placide ab senatu responsum est, ut minus credi de criminibus, quia nollent ea vera esse, appareret.

Insequenti anno Sp. et L. Papirii novi tribuni militum 22 consulari potestate Velitras legiones duxere, quattuor collegis, A. u. c. 372. Ser. Cornelio Maluginensi tertium, Q. Servilio, C. Sulpicio, A. Ch. 382. L. Æmilio quartum [tribunis], ad præsidium urbis et si qui ex Etruria novi motus nuntiarentur (omnia enim inde suspecta erant), relictis. Ad Velitras adversus maiora pæne auxilia 2 Prænestinorum quam ipsam colonorum multitudinem secundo prælio pugnatum est ita, ut propinquitas urbis hosti et causa maturioris fugæ et unum ex fuga receptaculum esset. Oppidi 3 oppugnatione tribuni abstinuere, quia et anceps erat nec in perniciem coloniae pugnandum censebant. Litteræ Romam ad senatum cum victoriæ nuntiis acriores in Prænestinum quam in Veliternum hostem missæ. Itaque ex senatus con- 4 sulto populique iussu bellum Prænestinis indictum; qui coniuncti Volscis anno insequente Satricum, coloniam populi Ro-

mani, pertinaciter a colonis defensam, vi expugnarunt fœdeque in captis exercere victoriam.

5 Eam rem ægre passi Romani M. Furium Camillum A. u. c. 373. sextum tribunum militum creavere. Additi collegæ A. et A. Ch. 381. L. Postumii Regillenses ac L. Furius cum L. Lucretio et

6 M. Fabio Ambusto. Volscum bellum M. Furio extra ordinem decretum; adiutor ex tribunis sorte L. Furius datur, non tam e re publica, quam ut collegæ materia ad omnem laudem esset, et publice, quod rem temeritate eius prolapsam restituit, et privatim, quod ex errore gratiam potius eius sibi quam suam 7 gloriam petiit. Exactæ iam ætatis Camillus erat, comitiisque iurare parato in verba excusandæ valetudini solita consensus populi restiterat; sed vegetum ingenium in vivo pectore vige- 8 bat, virebatque integris sensibus, et civiles iam res haud magnopere obeuntem bella excitabant. Quattuor legionibus quaternum millium scriptis, exercitu indicto ad portam Es- 9 quilinam in posteram diem, ad Satricum profectus. Ibi eum expugnatores colonie haudquaquam perculsi, fidentes militum numero, quo aliquantum præstabant, opperiebantur. Postquam appropinquare Romanos senserunt, extemplo in aciem pro- cedunt, nihil dilaturi, quin periculum summæ rerum facerent: ita paucitati hostium nihil artes imperatoris unci, quibus

23 solis confiderent, profuturas esse. Idem ardor et in Romano exercitu erat et in altero duce, nec præsentis dimicationis fortunam ulla res præterquam unius viri consilium atque imperium morabatur, qui occasionem iuvandarum ratione virium 2 trahendo bello quærebat. Eo magis hostis instare, nec iam pro castris tantum suis explicare aciem, sed procedere in medium campi et vallo prope hostium signa inferendo super- 3 bam fiduciam virium ostentare. Id ægre patiebatur Romanus miles, multo ægrius alter ex tribunis militum, L. Furius, ferox quum ætate et ingenio, tum multitudinis ex incertissimo sumentis 4 animos spe inflatus. Hic per se iam milites incitatos insuper instigabat elevando, qua una poterat, ætate auctoritatem collegæ, iuvenibus bella data dictitans, et cum corporibus

vigere et deflorescere animos; cunctatorem ex acerrimo bella- 5 tore factum, et, qui adveniens castra urbesque primo impetu rapere sit solitus, eum residem intra vallum tempus terere, quid accessurum suis decessurumve hostium viribus sperantem? quam occasionem, quod tempus, quem insidiis instruendis 6 locum? Frigere ac torpere senis consilia. Sed Camillo 7 quum vitæ satis, tum gloriæ esse; quid attinere cum mortali corpore uno civitatis, quam immortalem esse deceat, pati con- senescere vires? His sermonibus tota in se averterat castra; 8 et quum omnibus locis posceretur pugna, „Sustinere“ inquit, „M. Furi, non possumus impetum militum, et hostis, cuius animos cunctando auximus, iam minime toleranda superbia insultat; cede unus omnibus et patere te vinci consilio, ut maturius bello vincas.“ Ad ea Camillus, quæ bella suo 9 unius auspicio gesta ad eam diem essent, negare in eis neque se neque populum Romanum aut consilii sui aut fortunæ prænituisse; nunc scire se, collegam habere iure imperioque parem, vigore ætatis præstantem; itaque se, quod ad exer- 10 citum attineat, regere consuesse, non regi; collegæ imperium se non posse impedire. Diis bene iuvantibus ageret, quod e re publica duceret; ætati suæ se veniam etiam petere, ne 11 in prima acie esset; quæ senis munia in bello sint, iis se non defuturum. Id a diis immortalibus precari, ne qui casus suum consilium laudabile efficiat. Nec ab hominibus salutaris 12 sententia nec a diis tam piæ preces auditæ sunt. Primam aciem auctor pugne instruit, subsidia Camillus firmat vali- damque stationem pro castris opponit; ipse edito loco spec- 24 tator intentus in eventum alieni consilii constitit. Simul primo concursu concrepuere arma, hostis dolo, non metu pedem retulit. Lenis ab tergo clivus erat inter aciem et castra; 2 et, quod multitudo suppeditabat, aliquot validas cohortes in castris armatas instructasque reliquerant, quæ inter commissum iam certamen, ubi vallo appropinquasset hostis, erumperent. Romanus cedentem hostem effuse sequendo in locum iniquum 3 pertractus opportunus huic eruptioni fuit; versus itaque in

victorem terror et novo hoste et supina valle Romanam
 4 inclinavit aciem. Instant Volsci recentes, qui e castris im-
 petum fecerant; integrant et illi pugnam, qui simulata cesse-
 rant fuga. Iam non recipiebat se Romanus miles, sed imme-
 mor recentis ferociæ veterisque decoris terga passim dabat
 5 atque effuso cursu castra repetebat, quum Camillus, subiectus
 ab circumstantibus in equum et raptim subsidiis oppositis,
 „Hæc est“ inquit, „milites, pugna, quam poposcistis? Quis
 homo, quis deus est, quem accusare possitis? Vestra illa
 6 temeritas, vestra ignavia hæc est. Secuti alium ducem se-
 quimini nunc Camillum et, quod ductu meo soletis, vincite.
 Quid vallum et castra spectatis? Neminem vestrum illa nisi
 7 victorem receptura sunt.“ Pudor primo tenuit effusos; inde,
 ut circumagi signa obvertique aciem viderunt in hostem, et
 dux, præterquam [quod] tot insignis triumphis, etiam ætate
 venerabilis inter prima signa, ubi plurimus labor periculumque
 erat, se offerebat, increpare singuli se quisque et alios, et
 adhortatio in vicem totam alaeri clamore pervasit aciem.
 8 Neque alter tribunus rei defuit, sed missus a collega resti-
 tuente peditum aciem ad equites, non castigando, ad quam
 rem leviolem auctorem eum culpæ societas fecerat, sed ab
 imperio totus ad preces versus orare singulos universosque,
 9 ut se reum fortunæ eius diei crimine eximerent: „Abnuente
 ac prohibente collega, temeritati me omnium potius socium
 quam unius prudentiæ dedi. Camillus in utraque vestra for-
 tuna suam gloriam videt; ego, ni restituitur pugna, quod
 miserrimum est, fortunam cum omnibus, infamiam solus
 10 sentiam.“ Optimum visum est in fluctuantem aciem tradi
 equos et pedestri pugna invadere hostem. Eunt insignes
 armis animisque, qua premi parte maxime peditum copias
 vident. Nihil neque apud duces neque apud milites remittitur
 11 a summo certamine animi. Sensit ergo eventus virtutis
 enixæ opem, et Volsci, qua modo simulato metu cesserant,
 ea in veram fugam effusi, magna pars et in ipso certamine

et post in fuga cæsi, ceteri in castris, quæ capta eodem im-
 petu sunt; plures tamen capti quam occisi.

Ubi in recensendis captivis quum Tusculani aliquot nosci- 25
 tarentur, secreti ab aliis ad tribunos adducuntur, percontanti-
 busque fassi, publico consilio se militasse. Cuius tam vicini belli 2
 metu Camillus motus extemplo se Romam captivos ducturum
 ait, ne patres ignari sint, Tusculanos ab societate descisse:
 castris exercituique interim, si videatur, præsit collega. Docu- 3
 mento unus dies fuerat, ne sua consilia melioribus præferret;
 nec tamen aut ipsi aut in exercitu cuiquam satis placato animo
 Camillus laturus culpam eius videbatur, qua data in tam
 præcipitem casum res publica esset; et quum in exercitu, tum 4
 Romæ constans omnium fama erat, quum varia fortuna in
 Volscis gesta res esset, adversæ pugnæ fugæque in L. Furio
 culpam, secundæ decus omne penes M. Furium esse. Intro- 5
 ductis in senatum captivis, quum bello persequendos Tusu-
 lanos patres censuissent Camilloque id bellum mandassent,
 adiutorem sibi ad eam rem unum petit, permissoque, ut ex
 collegis optaret, quem vellet, contra spem omnium L. Furium
 optavit, qua moderatione animi quum collegæ levavit infamiam, 6
 tum sibi gloriam ingentem peperit. Nec fuit cum Tusculanis
 bellum; pace constanti vim Romanam arcuerunt, quam armis
 non poterant. Intransibiles fines Romanis non demigratum ex 7
 propinquis itineri locis, non cultus agrorum intermissus; paten-
 tibus portis urbis togati obviam frequentes imperatoribus pro-
 cessere; commeatus exercitui comiter in castra ex urbe et ex
 agris devehitur. Camillus, castris ante portas positus, eademne 8
 forma pacis, quæ in agris ostentaretur, etiam intra mœnia
 esset, scire cupiens, ingressus urbem, ubi patentes ianuas et 9
 tabernis apertis proposita omnia in medio vidit, intentosque
 opifices suo quemque operi, et ludos litterarum strepere di-
 scentium vocibus, ac repletas semitas inter vulgus aliud pue-
 rorum et mulierum huc atque illuc euntium, qua quemque
 suorum usuum causæ ferrent, nihil usquam non pavidis modo, 10
 sed ne mirantibus quidem simile, circumspiciebat omnia,

11 inquirens oculis, ubinam bellum fuisset; adeo nec amotæ rei
usquam nec oblatae ad tempus vestigium ullum erat, sed ita
omnia constanti tranquilla pace, ut eo vix fama belli perlata
26 videri posset. Victus igitur patientia hostium senatum eorum
vocari iussit. „Soli adhuc“ inquit, „Tusculani, vera arma
verasque vires, quibus ab ira Romanorum vestra tutaremini,
2 invenistis. Ite Romam ad senatum; aestimabunt patres,
utrum plus ante poenæ an nunc veniæ meriti sitis. Non præcipiam
gratiam publici beneficii; deprecandi potestatem a me habu-
eritis; precibus eventum vestris senatus, quem videbitur, dabit.“
3 Postquam Romam Tusculani venerunt senatusque paulo ante
fidelium sociorum mæstus in vestibulo curiæ est conspectus,
moti extemplo patres vocari eos iam tum hospitaliter magis
4 quam hostiliter iussere. Dictator Tusculanus ita verba fecit:
„Quibus bellum indixistis intulistisque, patres conscripti, sicut
nunc videtis nos stantes in vestibulo curiæ vestræ, ita armati
paratique obviam imperatoribus legionibusque vestris proces-
5 simus. Hic noster, hic plebis nostræ habitus fuit, eritque
semper, nisi si quando a vobis proque vobis arma acceperimus.
Gratias agimus et ducibus vestris et exercitibus, quod oculis
magis quam auribus crediderunt et, ubi nihil hostile erat, ne
6 ipsi quidem fecerunt. Pacem, quam nos præstitimus, eam a
vobis petimus; bellum eo, sicubi est, avertatis precamur; in
nos quid arma polleant vestra, si patiundo experiundum est,
inermes experiemur. Hæc mens nostra est, dii immortales
7 faciant, tam felix, quam pia. Quod ad crimina attinet, quibus
moti bellum indixistis, etsi revicta rebus verbis confutare nihil
attinet, tamen, etiamsi vera sint, vel fateri nobis ea, quum
tam evidenter pænituere, tutum censemus. Peccetur in vos,
8 dum digni sitis, quibus ita satisfiat.“ Tantum fere verborum
ab Tusculanis factum. Pacem in præsentia, nec ita multo
post civitatem etiam impetraverunt. Ab Tusculo legiones
reductæ.

27 Camillus, consilio et virtute in Volseo bello, felicitate in
Tusculana expeditione, utrobique singulari adversus collegam

patientia et moderatione insignis, magistratu abiit, creatis tri- 2
bunis militaribus in insequentem annum L. et P. Valeriis, A. u. c. 374.
Lucio quintum, Publio tertium, et C. Sergio tertium, L. Me- A. Ch. 380.
nenio iterum, P. Papirio, Ser. Cornelio Maluginense. Cen- 3
soribus quoque eguit annus, maxime propter incertam famam
æris alieni, aggravantibus summam etiam invidiæ eius tribunis
plebis, quum ab iis elevaretur, quibus fide magis quam for-
tuna debentium laborare creditum videri expediebat. Creati 4
censores C. Sulpicius Camerinus, Sp. Postumius Regillensis,
coeptaque iam res morte Postumii, quia collegam suffici
censori religio erat, interpellata est. Igitur quum Sulpi- 5
cius abdicasset se magistratu, censores alii vitio creati non
gesserunt magistratum; tertios creari, velut diis non accipien-
tibus in eum annum censuram, religiosum fuit. Eam vero 6
ludificationem plebis tribuni ferendam negabant: fugere sena-
tum testes tabulas publicas census cuiusque, quia nolint con-
spici summam æris alieni, quæ indicatura sit, demersam par-
tem a parte civitatis, quum interim obæratam plebem obiec-
tari aliis atque aliis hostibus. Passim iam sine ullo discrimine 7
bella quæri: ab Antio Satricum, ab Satrico Velitras, inde
Tusculum legiones ductas; Latinis, Hernicis, Prænestinis
iam intentari arma, civium thagis quam hostium odio,
ut in armis terant plebem nec respirare in urbe aut
per otium libertatis meminisse sinant aut consistere in
contione, ubi aliquando audiant vocem tribuniciam de le-
vando fenore et fine aliarum iniuriarum agentem. Quod si 8
sit animus plebi memor patrum libertatis, se nec addici
quemquam civem Romanum ob creditam pecuniam pas-
suos neque dilectum haberi, donec, inspecto ære alieno ini-
taque ratione minuendi eius, sciat unusquisque, quid sui,
quid alieni sit, supersit sibi liberum corpus, an id quoque
nervo debeat. Merces seditionis proposita confestim 9
seditionem excitavit. Nam et addicebantur multi, et ad
Prænestini famam belli novas legiones scribendas patres
censuerant; quæ utraque simul auxilio tribunicio et con-

10 sensu plebis impediri cœpta; nam neque duci addictos
tribuni sinebant, neque iuniores nomina dabant. Quum
patribus minor in præsens cura creditæ pecuniæ iuris ex-
sequendi quam dilectus esset (quippe iam a Præneste pro-
11 fectos hostes in agro Gabino consedissee nuntiabatur), interim
tribunos plebis fama ea ipsa irritaverat magis ad susceptum
certamen quam deterruerat, neque aliud ad seditionem extin-
guendam in urbe quam prope illatum mœnibus ipsis bellum
28 valuit. Nam quum esset Prænestinis nuntiatum, nullum exer-
citus conscriptum Romæ, nullum ducem certum esse, patres
2 ac plebem in semet ipsos versos, occasionem rati duces eo-
rum, raptim agmine acto, pervastatis protinus agris, ad por-
3 tam Collinam signa intulere. Ingens in urbe trepidatio fuit.
Conclamatum „Ad arma“, concursusque in muros atque por-
tas est; tandemque ab seditione ad bellum versi dictatorem
4 T. Quinctium Cincinnatum creavere. Is magistrum equitum
A. Sempronium Atratinum dixit. Quod ubi auditum est, (tan-
tus eius magistratus terror erat) simul hostes a mœnibus re-
cessere et iuniores Romani ad edictum sine retractatione
5 convenere. Dum conscribitur Romæ exercitus, castra interim
hostium haud procul Alia flumine posita; inde agrum late
populantes, fatalem se urbi Romanæ locum cepisse, inter se
6 iactabant; similem pavorem inde ac fugam fore, ac bello
Gallico fuerit; etenim si diem contactum religione insignem-
que nomine eius loci timeant Romani, quanto magis Aliensi
die Aliam ipsam, monumentum tantæ cladis, reformidaturos?
species profecto iis ibi truces Gallorum sonumque vocis in
7 oculis atque auribus fore. Has inanum rerum inanes ip-
sas volventes cogitationes, fortunæ loci delegaverant spes
suas. Romani contra, ubicunque esset Latinus hostis, satis
scire, eum esse, quem ad Regillum lacum devictum centum
8 annorum pace obnoxia tenuerint: locum insignem memoria
cladis irritaturum se potius ad delendam memoriam dedecoris,
quam ut timorem faciat, ne qua terra sit nefasta victoriæ
9 suæ; quin ipsi sibi Galli si offerantur illo loco, se ita pug-

naturos, ut Romæ pugnauerint in repetenda patria, ut postero
die ad Gabios, tunc quum effecerint, ne quis hostis, qui mœ-
nia Romana intrasset, nuntium secundæ adversæque fortunæ
domum perferret.

His utrinque animis ad Aliam ventum est. Dictator 29
Romanus, postquam in conspectu hostes erant instructi in-
tentique, „Videsne tu“ inquit, „A. Semproni, loci fortuna
illos fretos ad Aliam constitisse? nec illis dii immortales cer-
tioris quicquam fiduciæ, maiorisve quod sit auxilii, dederint.
At tu, fretus armis animisque, concitatis equis invade mediam 2
aciem; ego cum legionibus in turbatos trepidantesque inferam
signa. Adeste, dii testes fœderis, et expetite pœnas debitas
simul vobis violatis nobisque per vestrum numen deceptis.
Non equitem, non peditem sustinere Prænestini. Primo 3
impetu ac clamore dissipati ordines sunt; dein postquam
nullo loco constabat acies, terga vertunt, consternatique et
præter castra etiam sua pavore prælati non prius se ab effu-
so cursu sistunt, quam in conspectu Præneste fuit. Ibi ex 4
fuga dissipata locum, quem tumultuario opere communirent,
capiunt, ne, si intra mœnia se recepissent, extemplo ureretur
ager depopulatisque omnibus obsidio urbi inferretur. Sed 5
postquam, direptis ad Aliam castris, victor Romanus aderat,
id quoque munimentum relictum, et vix mœnia tuta rati op-
pido se Præneste includunt. Octo præterea oppida erant sub 6
dicionem Prænestinorum; ad ea circumlatum bellum, deinceps-
que haud magno certamine captis, Velitras exercitus ductus.
Eæ quoque expugnatae. Tum ad caput belli Præneste ventum. 7
Id non vi, sed per deditionem receptum est. T. Quinctius, 8
semel acie victor, binis castris hostium, novem oppidis vi
captis, Præneste in deditionem accepto, Romam revertit, tri-
umphansque signum Præneste devectum Iovis imperatoris in
Capitolium tulit. Dedicatum est inter cellam Iovis ac Miner- 9
væ, tabulaque sub eo fixa, monumentum rerum gestarum, his
ferme incisa litteris fuit: „Iuppiter atque divi omnes hoc de-

10 derunt, ut T. Quinctius dictator oppida novem caperet. Die vicesimo, quam creatus erat, dictatura se abdicavit.

30 Comitia inde habita tribunorum militum consulari potestate, quibus æquatus patriciorum plebeiorumque numerus.

2 Ex patribus creati P. et C. Manlii cum L. Iulio; plebes C. A. u. c. 375. Sextilium, M. Albinum, L. Antistium dedit. Manliis, quod A. Ch. 379.

3 genere plebeios, gratia Iulium anteibant, Volsci provincia sine sorte, sine comparatione extra ordinem data; cuius et ipsos 4 postmodo et patres, qui dederant, pœnituit. Inexplorato pabulum cohortes misere; quibus velut circumventis, quum id falso nuntiatum esset, dum, præsidio ut essent, citati feruntur, ne auctore quidem asservato, qui eos hostis Latinus pro milite Romano frustratus erat, ipsi in insidias præcipitavere.

5 Ibi dum iniquo loco, sola virtute militum restantes, cædunt cædunturque, castra interim Romana, iacentia in campo, ab

6 altera parte hostes invasere. Ab ducibus utrobique proditæ temeritate atque inscitia res; quicquid superfuit fortunæ populi Romani, id militum etiam sine rectore stabilis virtus tu-

7 tata est. Quæ ubi Romam sunt relata, primum dictatorem dici placebat; deinde, postquam quietæ res ex Volscis afferbantur et apparuit, nescire eos victoria et tempore uti, revocati etiam inde exercitus ac duces, otiumque inde, quan-

8 tum a Volscis, fuit; id modo extremo anno tumultuatum, quod Prænestini, concitatis Latinorum populis, rebellant.

9 Eodem anno Setiam, ipsis querentibus penuriam hominum, novi coloni adscripti; rebusque haud prosperis bello domestica quies, quam tribunorum militum ex plebe gratia maiestasque inter suos obtinuit, solatium fuit.

31 Insequentis anni principia statim seditione ingenti arsere, A. u. c. 376. tribunis militum consulari potestate Sp. Furio, Q. Servilio iterum, L. Menenio tertium, P. Clœlio, M. Horatio, L. Ge-

2 ganio. Erat autem et materia et causa seditionis æs alienum; cuius nocendi gratia Sp. Servilius Priscus, Q. Clœlius Siculus censores facti, ne rem agerent, bello impediti sunt;

3 namque trepidi nuntii primo, fuga deinde ex agris legiones

Volscorum ingressas fines popularique passim Romanum agrum attulere. In qua trepidatione tantum afuit, ut civilia certa- 4 mina terror externus cohiberet, ut contra eo violentior potestas tribunicia impediendo dilectu esset, donec condiciones imposita patribus, ne quis, quoad debellatum esset, tributum daret aut ius de pecunia credita diceret. Eo laxamento plebi 5 sumpto, mora dilectui non est facta. Legionibus novis scriptis, placuit duos exercitus in agrum Volscum legionibus divisim duci. Sp. Furius, M. Horatius dextrorsus in maritimam oram atque Antium, Q. Servilius et L. Geganius læva ad montes Ecetram pergunt. Neutra parte hostis obvisus fuit. Populatio 6 itaque non illi vagæ similis, quam Volscus latrocinii more, discordiæ hostium fretus et virtutem metuens, per trepidationem raptim fecerat, sed ab iusto exercitu iusta ira facta, spatio quoque temporis gravior. Quippe a Volscis, timentibus, ne 7 interim exercitus ab Roma exiret, incursiones in extrema finium factæ erant; Romano contra etiam in hostico morandi causa erat, ut hostem ad certamen eliceret. Itaque omnibus 8 passim tectis agrorum vicisque etiam quibusdam exustis, non arbore frugifera, non satis in spem frugum relictis, omni, quæ extra mœnia fuit, hominum pecudumque præda abacta, Romam utrinque exercitus reducti.

Parvo intervallo ad respirandum debitoribus dato, post- 32 quam quietæ res ab hostibus erant, celebrari de integro iurisdicio, et tantum abesse spes veteris levandi fœnoris, ut tributo novum fœnus contraheretur in murum a censoribus locatum saxo quadrato faciundum; cui succumbere oneri coacta 2 plebes, quia, quem dilectum impedirent, non habebant tribuni plebis. Tribunos etiam militares patricios omnes coacta prin- 3 cipum opibus fecit, L. Æmilius, P. Valerius quartum, C. A. u. c. 377. Veturium, Ser. Sulpicius, L. et C. Quinctius Cincinnatos. A. Ch. 377. Iisdem opibus obtinere, ut adversus Latinos Volscosque, qui 4 coniunctis legionibus ad Satricum castra habebant, nullo impedi- diente omnibus iunioribus sacramento adactis, tres exercitus scriberent, unum ad præsidium urbis, alterum qui, si qui alibi 5

motus exstisset, ad subita belli mitti posset; tertium longe
validissimum P. Valerius et L. Æmilius ad Satricum duxere.
6 Ubi quum aciem instructam hostium loco æquo invenissent,
extemplo pugnatum; et ut nondum satis claram victoriam, sic
prosperæ spei pugnam imber ingentibus procellis fusus diremit.
7 Postero die iterata pugna, et aliquamdiu æqua virtute for-
tunaque Latinæ maxime legiones, longa societate militiam
8 Romanam edoctæ, restabant. Eques immissus ordines turbavit;
turbatis signa peditum illata, quantumque Romana se invexit
acies, tantum hostes gradu demoti; et ut semel inclinavit
9 pugna, iam intolerabilis Romana vis erat. Fusi hostes quum
Satricum, quod duo millia inde aberat, non castra peterent,
10 ab equite maxime cæsi; castra capta direptaque. Ab Sa-
trico nocte, quæ proelio proxima fuit, fugæ simili agmine
petunt Antium; et quum Romanus exercitus prope vestigiis
sequeretur, plus tamen timor quam ira celeritatis habuit.
11 Prius itaque mœnia intravere hostes, quam Romanus extrema
agminis carpere aut morari posset. Inde aliquot dies va-
stando agro absumpti, nec Romanis satis instructis apparatu
bellico ad mœnia aggredienda, nec illis ad subeundum pugnae
casum.

33 Seditio tum inter Antiates Latinosque coorta, quum An-
tiates victi malis subactique bello, in quo et nati erant et
2 consenuerant, deditionem spectarent, Latinos ex diutina pace
nova defectio recentibus adhuc animis ferociores ad perse-
verandum in bello faceret. Finis certaminis fuit, postquam
utrisque apparuit, nihil per alteros stare, quo minus incepta
3 persequerentur. Latini profecti a societate pacis, ut rebantur,
inhonestæ sese vindicaverunt; Antiates, incommodis arbitris
salutarium consiliorum remotis, urbem agrosque Romanis dedunt.
4 Ira et rabies Latinorum, quia nec Romanos bello lædere nec
Volscos in armis retinere potuerant, eo erupit, ut Satricum
urbem, quæ receptaculum primum eis adversæ pugnae fuerat,
igni concremarent. Nec aliud tectum eius superfuit urbis,
quum faces pariter sacris profanisque iniicerent, quam matris

Matutæ templum; inde eos nec sua religio nec verecundia 5
deum arcuisse dicitur, sed vox horrenda edita templo cum
tristibus minis, ni nefandos ignes procul delubris amovissent.
Incensos ea rabie impetus Tusculum tulit ob iram, quod 6
deserto communi concilio Latinorum non in societatem modo
Romanam, sed etiam in civitatem se dedissent. Patentibus 7
portis quum improvise incidissent, primo clamore oppidum
præter arcem captum est. In arcem oppidani refugere cum
coniugibus ac liberis, nuntiosque Romam, qui certiore de
suo casu senatum facerent, misere. Haud segnius, quam fide 8
populi Romani dignum fuit, exercitus Tusculum ductus;
L. Quinctius et Ser. Sulpicius tribuni militum duxere. Clau- 9
sas portas [Tusculi], Latinosque simul obsidentium atque obses-
sorum animo hinc mœnia Tusculi tueri vident, illinc arcem op-
pugnare, terrere una ac pavere. Adventus Romanorum mutave- 10
rat utriusque partis animos: Tusculanos ex ingenti metu in
summam alacritatem, Latinos ex prope certa fiducia mox
capiendæ arcis, quoniam oppido potirentur, in exiguam de se
ipsis spem verterat. Tollitur ex arce clamor ab Tusculanis; 11
excipit aliquanto maior ab exercitu Romano. Utrunque
urgentur Latini; nec impetus Tusculanorum decurrentium ex
superiore loco sustinent nec Romanos subeuntes mœnia mo-
lientesque obices portarum arcere possunt. Scalas prius mœ- 12
nia capta, inde effracta claustra portarum; et quum anceps ho-
stis et a fronte et a tergo urgeret, nec ad pugnam ulla vis nec
ad fugam loci quicquam superesset, in medio cæsi ad unum
omnes. Recuperato ab hostibus Tusculo, exercitus Romam
est reductus.

Quanto magis prosperis eo anno bellis tranquilla omnia 34
foris erant, tantum in urbe vis patrum in dies miseræque
plebis crescebant, quum eo ipso, quod necesse erat solvi,
facultas solvendi impediretur. Itaque quum iam ex re nihil 2
dari posset, fama et corpore, iudicati atque addicti, creditoribus
satisfaciebant, poenæque in vicem fidei cesserat. Adeo ergo 3
obnoxios summisserant animos non infimi solum, sed principes

etiam plebis, ut non modo ad tribunatum militum inter patri-
 4 cios petendum, quod tanta vi ut liceret tetenderant, sed ne ad
 plebeios quidem magistratus capessendos petendosque ulli
 viro acri experientique animus esset, possessionemque honoris
 usurpati modo a plebe per paucos annos recuperasse in per-
 5 petuum patres viderentur.¹⁾ Ne id nimis lætum parti alteri
 esset, parva, ut plerumque solet, rem ingentem moliundi causa
 intervenit. M. Fabii Ambusti, potentis viri quum inter sui
 corporis homines, tum etiam ad plebem, quod haudquaquam
 inter id genus contemptor eius habebatur, filiae duæ nuptæ,
 Ser. Sulpicio maior, minor C. Licinio Stoloni erat, illustri
 quidem viro, tamen plebeio; eaque ipsa affinitas haud spreta
 6 gratiam Fabio ad vulgum quæsierat. Forte ita incidit, ut in
 Ser. Sulpicii tribuni militum domo sorores Fabiæ quum inter
 se, ut fit, sermonibus tempus tererent, lictor Sulpicii, quum is
 de foro se domum reciperet, forem, ut mos est, virga per-
 cuteret. Quum ad id, moris eius insueta, expavisset minor
 7 Fabia, risui sorori fuit, miranti ignorare id sororem; ceterum
 is risus stimulos parvis mobili rebus animo muliebri subdidit.
 Frequentia quoque prosequentium rogantiumque, num quid
 vellet, credo fortunatum matrimonium ei sororis visum, suique
 ipsam malo arbitrio, quo a proximis quisque minime anteiri
 8 vult, pænitusse. Confusam eam ex recenti morsu animi
 quum pater forte vidisset, percontatus „Satin' salve?“ aver-
 tentem causam doloris, quippe nec satis piam adversus soro-
 9 rem nec admodum in virum honorificam, elicuit comiter scisci-
 tando, ut fateretur, eam esse causam doloris, quod iuncta
 impari esset, nupta in domo, quam nec honos nec gratia
 10 intrare posset. Consolans inde filiam Ambustus bonum animum
 habere iussit: eosdem propediem domi visuram honores, quos
 11 apud sororem videat. Inde consilia inire cum genero cœpit,
 adhibito L. Sextio, strenuo adolescente et cuius spei nihil
 35 præter genus patricium deesset. Occasio videbatur rerum
 novandarum propter ingentem vim æris alieni, cuius levamen

¹⁾ Tribunos militum eius anni, quo C. Licinius et L. Sextius primum
 tribunatum plebis gesserunt, Livius omisisse videtur.

mali plebes, nisi suis in summo imperio locatis, nullum spe-
 raret: accingendum ad eam cogitationem esse; conando 2
 agendoque iam eo gradum fecisse plebeios, unde, si porro
 annituntur, pervenire ad summa et patribus æquari tam honore
 quam virtute possent. In præsentia tribunos plebis fieri 3
 placuit, quo in magistratu sibimet ipsi viam ad ceteros honores
 aperirent. Creatique tribuni C. Licinius et L. Sextius pro- 4
 mulgavere leges omnes adversus opes patriciorum et pro
 commodis plebis, unam de ære alieno, ut, deducto eo de
 capite, quod usuris pernumeratum esset, id, quod superesset,
 triennio æquis portionibus persolveretur; alteram de modo 5
 agrorum, ne quis plus quingenta iugera agri possideret,
 tertiam, ne tribunorum militum comitia fierent, consulumque
 utique alter ex plebe crearetur: cuncta ingentia et quæ sine
 certamine maximo obtineri non possent. Omnium igitur simul 6
 rerum, quarum immodica cupido inter mortales est, agri,
 pecuniæ, honorum, discrimine proposito, conterriti patres quum
 trepidassent, publicis privatisque consiliis nullo remedio alio
 præter expertam multis iam ante certaminibus intercessionem
 invento, collegas adversus tribunicias rogationes comparaverunt.
 Qui ubi tribus ad suffragium ineundum citari a Licinio Sex- 7
 tioque viderunt, stipati patrum præsidiis nec recitari roga-
 tiones nec sollemne quicquam aliud ad sciscendum plebi fieri
 passi sunt. Iamque frustra sæpe concilio advocato, quum 8
 pro antiquatis rogationes essent, „Bene habet“ inquit Sextius.
 „Quando quidem tantum intercessionem pollere placet, isto ipso
 telo tutabimur plebem. Agite dum, comitia indicite, patres, 9
 tribunis militum creandis; faxo, ne iuvet vox ista veto, qua
 nunc concinentes collegas nostros tam læti auditis.“ Haud 10
 irritæ cecidere minæ; comitia, præter ædilium tribunorumque
 plebi, nulla sunt habita. Licinius Sextiusque tribuni plebis
 refecti nullos curules magistratus creari passi sunt, eaque soli-
 tudo magistratuum, et plebe reficiente duos tribunos et iis comitia
 tribunorum militum tollentibus, per quinquennium urbem tenuit.

Alia bella opportune quievere; Veliterni coloni gestientes 36
 otio, quod nullus exercitus Romanus esset, et agrum Romanum

aliquoties incursavere et Tusculum oppugnare adorti sunt;
 2 *eaque res, Tusculanis veteribus sociis, novis civibus opem*
orantibus, verecundia maxime non patres modo, sed etiam
 3 *plebem movit. Remittentibus tribunis plebis comitia per inter-*
regem sunt habita; creatique tribuni militum L. Furius, A.
 4 *Manlius, Ser. Sulpicius, Ser. Cornelius, P. et C. Valerii*
 5 *haudquaquam tam obedientem in dilectu quam in comitiis*
 6 *plebem habuere; ingentique contentione exercitu scripto, pro-*
fecti non ab Tusculo modo summovere hostem, sed intra
 7 *suamet ipsum mœnia compulere, obsidebanturque haud paulo*
 8 *vi maiore Velitræ, quam Tusculum obsessum fuerat. Nec*
 9 *tamen ab eis, a quibus obsideri cœptæ erant, expugnari po-*
 10 *tuere; ante novi creati sunt tribuni militum, Q. Servilius,*
 11 *C. Veturius, A. et M. Cornelii, Q. Quinctius, M. Fabius.*
 12 *Nihil ne ab iis quidem tribunis ad Velitras memorabile*
 13 *factum. In maiore discrimine domi res vertebantur. Nam*
 14 *præter Sextium Liciniumque latores legum, iam octavum tri-*
 15 *bunos plebis refectos, Fabius quoque tribunus militum, Sto-*
 16 *lonis socer, quarum legum auctor fuerat, earum suasorem se*
 17 *haud dubium ferebat, et quum octo ex collegio tribunorum*
 18 *plebi primo intercessores legum fuissent, quinque soli erant,*
 19 *et, ut ferme solent, qui a suis desciscunt, capti et stupentes,*
 20 *animis a voce alienis, id modo, quod domi præceptum erat,*
 21 *intercessionem suæ prætendebant, Velitris in exercitu plebis*
 22 *magnam partem abesse; in adventum militum comitia differri*
 23 *debere, ut universa plebes de suis commodis suffragium ferret.*
 24 *Sextius Liciniusque cum parte collegarum et uno ex tribunis*
 25 *militum Fabio, artifices iam tot annorum usu tractandi ani-*
 26 *mos plebis, primores patrum productos interrogando de sin-*
 27 *gulis, quæ ferebantur ad populum, fatigabant: auderentne*
 28 *postulare, ut, quum bina iugera agri plebi dividerentur, ipsis*
 29 *plus quingenta iugera habere liceret, ut singuli prope trecen-*
 30 *torum civium possiderent agros, plebeio homini vix ad tectum*
 31 *necessarium aut locum sepulturæ suus pateret ager? an pla-*
 32 *ceret, fenore circumventam plebem, potius quam sorte creditum*

solvat, corpus in nervum ac supplicia dare, et gregatim quo-
 tidie de foro addictos duci, et repleti vinctis nobiles domus
 et, ubicunque patricius habitet, ibi carcerem privatum esse?
 Hæc indigna miserandaque auditu quum apud timentes sibimet
 ipsos, maiore audientium indignatione quam sua, increpuissent,
 atqui nec agros occupandi modum nec fenore trucidandi
 plebem alium patribus unquam fore affirmabant, nisi alterum
 ex plebe consulem, custodem suæ libertatis, plebes fecisset.
 Contemni iam tribunos plebis, quippe quæ potestas iam suam
 ipsa vim frangat intercedendo. Non posse æquo iure agi,
 ubi imperium penes illos, penes se auxilium tantum sit; nisi
 imperio communicato, nunquam plebem in parte pari rei
 publicæ fore. Nec esse, quod quisquam satis putet, si ple-
 beiorum ratio comitiis consularibus habeatur; nisi alterum
 consulem utique ex plebe fieri necesse sit, neminem fore.
 An iam memoria exisse, quum tribunos militum idcirco potius
 quam consules creari placuisset, ut et plebeiis pateret summus
 honos, quattuor et quadraginta annis neminem ex plebe tri-
 bunum militum creatum esse? Quid crederent? duobusne
 in locis sua voluntate impertituros plebi honorem, qui octona
 loca tribunis militum creandis occupare soliti sint, et ad con-
 sulatum viam fieri passuros, qui tribunatum sæptum tam diu
 habuerint? Lege obtinendum esse, quod comitiis per gratiam
 nequeat, et seponendum extra certamen alterum consulatum,
 ad quem plebi sit aditus, quoniam in certamine relictus præ-
 mium semper potentioris futurus sit. Nec iam posse dici id,
 quod antea iactare soliti sint, non esse in plebeiis idoneos
 viros ad curules magistratus. Numquid enim socordius aut
 segnius rem publicam administrari post P. Licinii Calvi tribu-
 natum, qui primus ex plebe creatus sit, quam per eos annos
 gesta sit, quibus præter patricos nemo tribunus militum fuerit?
 quin contra patricos aliquot damnatos post tribunatum, ne-
 minem plebeium. Quæstores quoque, sicut tribunos militum,
 paucis ante annis ex plebe cœptos creari, nec ullius eorum
 populum Romanum pænituisset. Consulatum superesse plebeiis;

eam esse arcem libertatis, id columnen. Si eo perventum sit, tum populum Romanum vere exactos ex urbe reges et stabilem libertatem suam existimaturum; quippe ex illa die in plebem ventura omnia, quibus patricii excellant, imperium atque honorem, gloriam belli, genus, nobilitatem, magna ipsis fruenda, maiora liberis relinquenda. Huius generis orationes ubi accipi videre, novam rogationem promulgant, ut pro duumviris sacris faciundis decemviri creentur, ita ut pars ex plebe, pars ex patribus fiat; omniumque earum rogationum comitia in adventum eius exercitus differunt, qui Velitras obsidebat.

38

Prius circumactus est annus, quam a Velitris reducerentur legiones; ita suspensa de legibus res ad novos tribunos militum dilata; nam plebis tribunos eosdem, duos utique, qui legum latores erant, plebes reficiebat. Tribuni militum creati
A. u. c. 386.
A. Ch. 368. T. Quinctius, Ser. Cornelius, Ser. Sulpicius, Sp. Servilius, L. Papirius, L. Veturius. Principio statim anni ad ultimam dimicationem de legibus ventum; et quum tribus vocarentur nec intercessio collegarum latoribus obstaret, trepidi patres ad duo ultima auxilia, summum imperium summumque ad civem, decurrunt. Dictatorem dici placet; dicitur M. Furius Camillus, qui magistrum equitum L. Æmilium cooptat. Legum quoque latores adversus tantum apparatus adversariorum et ipsi causam plebis ingentibus animis armant, concilioque plebis indicto, tribus ad suffragium vocant. Quum dictator, stipatus agmine patriciorum, plenus iræ minarumque consedisset, atque ageretur res solito primum certamine inter se tribunorum plebi ferentium legem intercedentiumque, et, quanto iure potentior intercessio erat, tantum vinceretur favore legum ipsarum latorumque, et „Uti rogas“ primæ tribus dicerent, tum Camillus „Quando quidem“ inquit, „Quirites, iam vos tribunicia libido, non potestas regit, et intercessionem, secessione quondam plebis partam, vobis eadem vi facitis irritam, qua peperistis, non rei publicæ magis universæ quam vestra causa dictator intercessioni adero eversumque vestrum auxilium

imperio tutabor. Itaque si C. Licinius et L. Sextius intercessionem collegarum cedunt, nihil patricium magistratum inseram concilio plebis; si adversus intercessionem tanquam captæ civitati leges imponere tendent, vim tribuniciam a se ipsa dissolvi non patiar.“ Adversus ea quum contemptim tribuni plebis rem nihilo segnius peragerent, tum percitus ira Camillus lictores, qui de medio plebem emoverent, misit et addidit minas, si pergerent, sacramento omnes iuniores adacturum exercitumque extemplo ex urbe educturum. Terrorem ingentem incusserat plebi; ducibus plebis accendit magis certamine animos quam minuit. Sed re neutro inclinata magistratu se abdicavit, seu quia vitio creatus erat, ut scripsere quidam, seu quia tribuni plebis tulerunt ad plebem idque plebs scivit, ut, si M. Furius pro dictatore quid egisset, quingentum millium ei multa esset; sed auspiciis magis quam novi exempli rogatione deterritum ut potius credam, quum ipsius viri facit ingenium, tum quod ei suffectus est extemplo P. Manlius dictator, quem quid creari attinebat ad id certamen, quo M. Furius victus esset? et quod eundem M. Furium dictatorem insequens annus habuit, haud sine pudore certe fractum priore anno in se imperium repetiturum; simul quod eo tempore, quo promulgatum de multa eius traditur, aut et huic rogationi, qua se in ordinem cogi videbat, obsistere potuit aut ne illas quidem, propter quas et hæc lata erat, impedire, et quod usque ad memoriam nostram tribuniciis consularibusque certatum viribus est, dictaturæ semper altius fastigium fuit.

Inter priorem dictaturam abdicatam novamque a Manlio initam ab tribunis velut per interregnum concilio plebis habito, apparuit, quæ ex promulgatis plebi, quæ latoribus gratiora essent. Nam de fenore atque agro rogationes iubebant, de 2 plebeio consule antiquabant; et perfecta utraque res esset, ni tribuni se in omnia simul consulere plebem dixissent. P. Manlius deinde dictator rem in causam plebis inclinavit, 3 C. Licinio, qui tribunus militum fuerat, magistro equitum de plebe dicto. Id ægre patres passos accipio; dictatorem pro- 4

pinqua cognatione Licinii se apud patres excusare solitum, simul negantem, magistri equitum maius quam tribuni consularis imperium esse. Licinius Sextiusque, quum tribunorum plebi creandorum indicta comitia essent, ita se gerere, ut negando, iam sibi velle continuari honorem, acerrime accenderent ad id, quod dissimulando petebant, plebem. Nonum se annum iam velut in acie adversus optimates maximo privatim periculo, nullo publice emolumento stare. Consenuisse iam secum et rogationes promulgatas et vim omnem tribuniciæ potestatis. Primo intercessionem collegarum in leges suas pugnatum esse, deinde ablegationem inventutis ad Veliternum bellum; postremo dictatorium fulmen in se intentatum. Iam nec collegas nec bellum nec dictatorem obstare, quippe qui etiam omen plebeio consuli magistro equitum ex plebe dicendo dederit; se ipsam plebem et commoda morari sua. Liberam urbem ac forum a creditoribus, liberos agros ab iniustis possessoribus extemplo, si velit, habere posse. Quæ munera quando tandem satis grato animo æstimaturos, si inter accipiendas de suis commodis rogationes spem honoris latoribus earum incidant? Non esse modestiæ populi Romani id postulare, ut ipse fenore levetur et in agrum iniuria possessum a potentibus inducatur, per quos ea consecutus sit, senes tribunicios non sine honore tantum, sed etiam sine spe honoris relinquat. Proinde ipsi primum statuerent apud animos, quid vellent, deinde comitiis tribuniciis declararent voluntatem. Si conjuncte ferri ab se promulgatas rogationes vellent, esse, quod eosdem reficerent tribunos plebis; perlatus enim, quæ promulgaverint; sin, quod cuique privatim opus sit, id modo accipi velint, opus esse nihil invidiosa continuatione honoris; nec se tribunatum nec illos ea, quæ promulgata sint, habituros.

40 Adversus tam obstinatham orationem tribunorum, quum præ indignitate rerum stupor silentiumque inde ceteros patrum defixisset, App. Claudius Crassus, nepos decemviri, dicitur odio magis iraque quam spe ad dissuadendum processisse et locu-

tus in hanc fere sententiam esse. „Neque novum neque 3 inopinatum mihi sit, Quirites, si, quod unum familiæ nostræ semper obiectum est ab seditiosis tribunis, id nunc ego quoque audiam, Claudiae genti iam inde ab initio nihil antiquius in re publica patrum maiestate fuisse, semper plebis commodis adversatos esse. Quorum alterum neque nego neque infitias 4 eo, nos, ex quo adsciti sumus simul in civitatem et patres, enixe operam dedisse, ut per nos aucta potius quam imminuta maiestas earum gentium, inter quas nos esse voluistis, dici vere posset; illud alterum pro me maioribusque meis contendere ausim, Quirites, nisi, quæ pro universa re publica fiant, ea plebi tanquam aliam incolenti urbem adversa quis putet; nihil nos neque privatos neque in magistratibus, quod incommodum plebi esset, scientes fecisse, nec ullum factum dictumve nostrum contra utilitatem vestram, etsi quædam contra voluntatem fuerint, vere referri posse. An hoc, si 6 Claudiae familiæ non sim nec ex patricio sanguine ortus, sed unus Quiritium quilibet, qui modo me duobus ingenuis ortum et vivere in libera civitate sciam, reticere possim, L. illum 7 Sextium et C. Licinium, perpetuos, si diis placet, tribunos, tantum licentiæ novem annis, quibus regnant, sumpsisse, ut vobis negent potestatem liberam suffragii, non in comitiis, non in legibus iubendis, se permissuros esse? „Sub condicione“ inquit „nos reficietis decimum tribunos.“ Quid est aliud dicere: „Quod petunt alii, nos adeo fastidimus, ut sine mercede magna non accipiamus.“? Sed quæ tandem ista merces est, 9 qua vos semper tribunos plebis habeamus? „Ut rogationes“ inquit „nostras, seu placent seu displicent, seu utiles seu inutilis sunt, omnes conjunctim accipiat.“ Obsecro vos, Tar- 10 quinii tribuni plebis, putate me ex media contione unum civem succlamare: „Bona venia vestra liceat ex his rogationibus legere, quas salubres nobis censemur esse, antiquare alias.“ „Non“ inquit „licebit, ut de fenore atque agris, quod 11 ad vos omnes pertinet, iubeas, et hoc portenti non fiat in urbe Romana, uti L. Sextium atque hunc C. Licinium con-

sules, quod indignaris, quod abominaris, videas; aut omnia
 12 accipe, aut nihil fero." Ut si quis ei, quem urgeat fames,
 venenum ponat cum cibo et aut abstinere eo, quod vitale
 sit, iubeat aut mortiferum vitali admisceat. Ergo si esset
 libera hæc civitas, non tibi frequentes succlamassent: „Abi
 hinc cum tribunatibus ac rogationibus tuis." Quid? si tu non
 tuleris, quod commodum est populo accipere, nemo erit, qui
 13 ferat? Illud si quis patricius, si quis, quod illi volunt in-
 vidiosius esse, Claudius diceret: „Aut omnia accipite, aut ni-
 14 hil fero", quis vestrum, Quirites, ferret? Nunquamne vos res
 potius quam auctores spectabitis, sed omnia semper, quæ
 magistratus ille dicet, secundis auribus, quæ ab nostrum quo
 15 dicentur, adversis accipietis? At hercule sermo est minime ci-
 vilis; quid? rogatio qualis est, quam a vobis antiquatam
 indignantur? Sermoni, Quirites, simillima. „Consules" inquit,
 16 „rogo, ne vobis, quos velitis, facere liceat." An aliter rogat,
 qui utique alterum ex plebe fieri consulem iubet nec duos
 17 patricos creandi potestatem vobis permittit? Si hodie bella
 sint, quale Etruscum fuit, quum Porsinna Ianiculum insedit,
 quale Gallicum modo, quum præter Capitolium atque arcem
 omnia hæc hostium erant, et consulatum cum hoc M. Furio
 et quolibet alio ex patribus L. ille Sextius peteret, posse-
 tisne ferre, Sextium hand pro dubio consule esse, Camillum
 18 de repulsa dimicare? Hocine est in commune honores vocare,
 ut duos plebeios fieri consules liceat, duos patricos non
 liceat? et alterum ex plebe creari necesse sit, utrumque ex
 patribus præterire liceat? Quænam ista societas, quænam con-
 sortio est? Parum est, si, cuius pars tua nulla adhuc fuit, in
 19 partem eius venis, nisi partem petendo totum traxeris? „Ti-
 meo" inquit, „ne, si duos licebit creari patricos, neminem
 creetis plebeium." Quid est dicere aliud: „Quia indignos ve-
 stra voluntate creaturi non estis, necessitatem vobis creandi,
 20 quos non vultis, imponam." Quid sequitur, nisi ut ne bene-
 ficium quidem debeat populo, si cum duobus patriciis unus
 petierit plebeius, et lege se, non suffragio creatum dicat?

Quomodo extorqueant, non quomodo petant honores, quærunt; 41
 et ita maxima sunt adepturi, ut nihil ne pro minimis quidem
 debeant; et occasionibus potius quam virtute petere honores
 malunt. Est aliquis, qui se inspicere, aestimari fastidiat, qui 2
 certos sibi uni honores inter dimicantes competitores æquum
 censeat esse, qui se arbitrio vestro eximat, qui vestra neces-
 saria suffragia pro voluntariis et serva pro liberis faciat.
 Omitto Licinium Sextiumque, quorum annos in perpetua pote- 3
 state tanquam regum in Capitolio numeratis; quis est hodie
 in civitate tam humilis, cui non via ad consulatum facilius
 per istius legis occasionem quam nobis ac liberis nostris fiat?
 si quidem nos ne quum volueritis quidem creare interdum
 poteritis, istos, etiamsi nolueritis, necesse sit. De indignitate 4
 satis dictum est. At enim dignitas ad homines pertinet;
 quid de religionibus atque auspiciis, quæ propria deorum
 immortalium contemptio atque iniuria est, loquar? Auspiciis
 hanc urbem conditam esse, auspiciis bello ac pace, domi
 militiæque omnia geri, quis est, qui ignoret? Penes quos igitur 5
 sunt auspicia more maiorum? Nempe penes patres; nam
 plebeius quidem magistratus nullus auspiciis creatur; nobis 6
 adeo propria sunt auspicia, ut non solum, quos populus creat
 patricos magistratus, non aliter quam auspiciis creet, sed
 nos quoque ipsi sine suffragio populi auspiciis interregem
 prodamus, et privatim auspicia habeamus, quæ isti ne in ma-
 gistratibus quidem habent. Quid igitur aliud quam tollit ex 7
 civitate auspicia, qui plebeios consules creando a patribus,
 qui soli ea habere possunt, aufert? Eludant nunc licet reli-
 giones: quid enim esse, si pulli non pascantur, si ex cavea 8
 tardius exierint, si occecinerit avis? Parva sunt hæc; sed
 parva ista non contemnendo maiores nostri maximam hanc
 rem fecerunt; nunc nos, tanquam iam nihil pace deorum 9
 opus sit, omnes cærimonias polluimus. Vulgo ergo pontifices,
 augures, sacrificuli reges creentur; cuilibet apicem Dilem,
 dummodo homo sit, imponamus; tradamus ancilia, penetralia,
 deos deorumque curam, quibus nefas est; non leges auspi- 10

cato ferantur, non magistratus creentur; nec centuriatis nec
curiatis comitiis patres auctores fiant; Sextius et Licinius
tanquam Romulus ac Tatius in urbe Romana regnent, quia
11 pecunias alienas, quia agros dono dant. Tanta dulcedo
est ex alienis fortunis prædandi, nec in mentem venit,
altera lege solitudines vastas in agris fieri pellendo finibus
dominos, altera fidem abrogari, cum qua omnis humana
12 societas tollitur? Omnium rerum causa vobis antiquandas
censeo istas rogationes. Quod faxitis, deos velim fortunare."

42 Oratio Appii ad id modo valuit, ut tempus rogationum
2 iubendarum proferretur. Refecti decimum iidem tribuni, Sex-
tius et Licinius, de decemviris sacrorum ex parte de plebe
creandis legem pertulere. Creati quinque patrum, quinque
plebis, graduque eo iam via facta ad consulatum videbatur.
3 Hac victoria contenta plebes cessit patribus, ut in præsentia
A. u. c. 387. consulum mentione omitta tribuni militum crearentur. Creati
A. Ch. 367. A. et M. Cornelii iterum, M. Geganius, P. Manlius, L. Vetu-
rius, P. Valerius sextum.

4 Quum præter Velitrarum obsidionem, tardi magis rem
exitus quam dubii, quietæ externæ res Romanis essent, fama
repens belli Gallici allata perpulit civitatem, ut M. Furius
dictator quintum diceretur. Is T. Quinctium Pennum magi-
5 strum equitum dixit. Bellatum cum Gallis eo anno circa
Anienem flumen, auctor est Claudius, inclitamque in ponte
pugnam, qua T. Manlius Gallum, cum quo provocatus manus
conseruit, in conspectu duorum exercituum cæsum torque spo-
6 liavit, tum pugnatam. Pluribus auctoribus magis adducor ut
credam, decem haud minus post annos ea acta, hoc autem
anno in Albano agro cum Gallis dictatore M. Furio signa
7 collata. Nec dubia nec difficilis Romanis, quanquam ingentem
Galli terrorem memoria pristinae cladis attulerant, victoria
fuit. Multa millia barbarorum in acie, multa captis castris
8 cæsa; palati alii, Apuliam maxime petentes, quum fuga se
longinqua, tum quod passim eos simul pavor terrorque dis-

tulerant, ab hoste [sese] tutati sunt. Dictatori consensu pa-
trum plebisque triumphus decretus.

Vixdum perfunctum eum bello atrocior domi seditio ex- 9
cepit, et per ingentia certamina dictator senatusque victus,
ut rogationes tribuniciæ acciperentur; et comitia consulum ad-
versa nobilitate habita, quibus L. Sextius de plebe primus
consul factus. Et ne is quidem finis certaminum fuit, 10
Quia patricii se auctores futuros negabant, prope secessionem
plebis res terribilesque alias minas civilium certaminum venit,
quum tandem per dictatorem condicionibus sedatæ discordiæ 11
sunt, concessumque ab nobilitate plebi de consule plebeio, a
plebe nobilitati de prætore uno, qui ius in urbe diceret, ex
patribus creando. Ita ab diutina ira tandem in concordiam 12
reductis ordinibus, quum dignam eam rem senatus censeret
esse, meritoque id, si quando unquam alias, deum immorta-
lium fore, ut ludi maxime fierent et dies unus ad triduum
adiiceretur, recusantibus id munus ædilibus plebis, conclama- 13
tum a patriciis est iuvenibus, se id honoris deum immorta-
lium causa libenter facturos, ut ædiles fierent. Quibus quum 14
ab universis gratiæ actæ essent, factum senatus consultum,
ut duo viros ædiles ex patribus dictator populum rogaret,
patres auctores omnibus eius anni comitiis fierent.

LIBER VII.

- 1 Annus hic erit insignis novi hominis consulatu, insignis novis duobus magistratibus, prætura et curuli ædilitate; hos sibi patricii quæsivere honores pro concesso plebi altero consulatu.
- 2 Plebes consulatum L. Sextio, cuius lege partus erat, dedit; patres præturam Sp. Furio M. filio Camillo, ædilitatem Cn. Quinctio Capitolino et P. Cornelio Scipioni, suarum gentium viris, gratia campestri ceperunt. L. Sextio collega ex patribus datus L. Æmilius Mamercinus. Principio anni et de Gallis, quos primo palatos per Apuliam congregari iam fama erat, et de Hernicorum defectione agitata mentio. Quum de industria omnia, ne quid per plebeium consulem ageretur, proferrentur, silentium omnium rerum ac iustitio simile otium fuit, nisi quod, non patientibus tacitum tribunis, quod pro consule uno plebeio, tres patricos magistratus curulibus sellis prætextatos tanquam consules sedentes nobilitas sibi sumpsisset, prætorem quidem etiam iura reddentem et collegam consulibus atque iisdem auspiciis creatum, verecundia inde imposita est senatui ex patribus iubendi ædiles curules creari. Primo, ut alternis annis ex plebe fierent, convenerat; postea promiscuum fuit.
- 7 Inde L. Genucio et Q. Servilio consulibus, et ab seditione et a bello quietis rebus, ne quando a metu ac periculis vacarent, pestilentia ingens orta. Censorem, ædilem curulem, tres tribunos plebis mortuos ferunt, pro portione et ex multi-
- A. u. c. 388.
A. Ch. 366.
- A. u. c. 389.
A. Ch. 365.

tudine alia multa funera fuisse; maximeque eam pestilentiam insignem mors quamvis matura, tamen acerba M. Furii fecit. Fuit enim vere vir unicus in omni fortuna, princeps pace belloque, priusquam exsulatum iret, clarior in exilio vel desiderio civitatis, quæ capta absentis imploravit opem, vel felicitate, qua restitutus in patriam secum patriam ipsam restituit; par deinde per quinque et viginti annos (tot enim 10 postea vixit) titulo tantæ gloriæ fuit, dignusque habitus, quem secundum a Romulo conditorem urbis Romanæ ferrent.

Et hoc et insequenti anno, C. Sulpicio Petico, C. Licinio Stolone consulibus, pestilentia fuit. Eo nihil dignum memoria actum, nisi quod pacis deum exposcendæ causa tertio 2 tum post conditam urbem lectisternium fuit; et quum vis 3 morbi nec humanis consiliis nec ope divina levaretur, victis superstitione animis ludi quoque scenici, nova res bellicoso populo (nam circi modo spectaculum fuerat), inter alia cælestis iræ placamina instituti dicuntur. Ceterum parva quoque, 4 ut ferme principia omnia, et ea ipsa peregrina res fuit. Sine carmine ullo, sine imitandorum carminum actu ludii, homines ex Etruria acciti, ad tibicinis modos saltantes, haud indecoros motus more Tusco dabant. Imitari deinde eos iuventus, si- 5 mul inconditis inter se iocularia fundentes versibus, cœpere, nec absoni a voce motus erant. Accepta itaque res sæpius- 6 que usurpando excitata. Vernaculis artificibus, quia ister Tusco verbo ludius vocabatur, nomen histrionibus inditum; qui non, sicut ante, Fescennino versu similem incompositum 7 temere ac rudem alternis iaciebant, sed impletas modis saturas descripto iam ad tibicinem cantu motuque congruenti peragebant. Livius post aliquot annos, qui ab saturis ausus 8 est primus argumento fabulam serere, idem scilicet, id quod omnes tum erant, suorum carminum actor, dicitur, quum sæ- 9 pius revocatus vocem obtudisset, venia petita puerum ad canendum ante tibicinem quum statuisset, canticum egisse aliquanto magis vigente motu, quia nihil vocis usus impediabat. Inde ad manum cantari histrionibus cœptum diverbiaque 10

11 tantum ipsorum voci relictæ. Postquam lege hac fabularum
ab risu ac soluto ioco res avocabatur et ludus in artem pau-
latim verterat, iuventus, histrionibus fabellarum actu relicto,
ipsa inter se more antiquo ridicula intexta versibus iactitare
cepit; quæ exodia postea appellata consertaque fabellis po-
12 tissimum Atellanis sunt, quod genus ludorum ab Oscis ac-
ceptum tenuit iuventus, nec ab histrionibus pollui passa est;
eo institutum manet, ut actores Atellanarum nec tribu move-
antur et stipendia, tanquam expertes artis ludicræ, faciant.
13 Inter aliarum parva principia rerum ludorum quoque prima
origo ponenda visa est, ut appareret, quam ab sano initio res
in hanc vix opulentis regnis tolerabilem insaniam venerit.

3 Nec tamen ludorum primum initium procurandis religi-
onibus datum aut religione animos aut corpora morbis leva-
2 vit; quin etiam, quum medios forte ludos circus Tiberi su-
perfuso irrigatus impedisset, id vero, velut aversis iam diis
aspernantibusque placamina iræ, terrorem ingentem fecit.
3 Itaque Cn. Genucio, L. Æmilio Mamercino iterum consulibus,
A. u. c. 391. quum piaculorum magis conquisitio animos quam corpora morbi
A. Ch. 363. afficerent, repetitum ex seniorum memoria dicitur, pestilentiam
4 quondam clavo ab dictatore fixo sedatam. Ea religione
adductus senatus dictatorem clavi figendi causa dici iussit;
dictus L. Manlius Imperiosus L. Pinarium magistrum equitum
5 dixit. Lex vetusta est, priscis litteris verbisque scripta, ut,
qui prætor maximus sit, idibus Septembribus clavum pangat;
fixa fuit dextro lateri ædis Iovis optimi maximi, ex qua
6 parte Minervæ templum est. Eum clavum, quia raræ per ea
tempora litteræ erant, notam numeri annorum fuisse ferunt,
eoque Minervæ templo dicatam legem, quia numerus Minervæ
7 inventum sit. Vulsiniis quoque clavos indices numeri annorum
fixos in templo Nortiæ, Etruscæ deæ, comparere, diligens talium
8 monumentorum auctor Cincius affirmat. Horatius consul et
legem et templum Iovis optimi maximi dedicavit anno post
reges exactos; a consulibus postea ad dictatores, quia maius
imperium erat, sollemne clavi figendi translatus est. Inter-

misso deinde more, digna etiam per se visa res, propter
quam dictator crearetur.

Qua de causa creatus L. Manlius, perinde ac rei gerendæ 9
ac non solvendæ religionis gratia creatus esset, bellum Herni-
cum affectans dilectu acerbo iuventutem agitavit; tandemque
omnibus in eum tribunis plebis coortis, seu vi seu verecundia
victus, dictatura abiit. Neque eo minus principio insequentis 4
anni, Q. Servilio Ahala, L. Genucio consulibus, dies Manlio A. u. c. 392.
dicitur a M. Pomponio tribuno plebis. Acerbitas in dilectu, non 2
damno modo civium, sed etiam laceratione corporum læta,
partim virgis cæsis, qui ad nomina non respondissent, partim
in vincula ductis, invisæ erat, et ante omnia invisum ipsum 3
ingenium atrox cognomenque Imperiosi, grave liberæ civitati,
ab ostentatione sævitæ adscitum, quam non magis in alienis
quam in proximis ac sanguine ipse suo exerceret. Crimini- 4
que ei tribunus inter cetera dabat, quod filium iuvenem, nul-
lius probri compertum, extorrem urbe, domo, penatibus, foro,
luce, congressu æqualium prohibitum, in opus servile, prope
in carcerem atque in ergastulum dederit, ubi summo loco 5
natus dictatorius iuvenis quotidiana miseria disceret, vere im-
perioso patre se natum esse. At quam ob noxam? Quia
infacundior sit et lingua impromptus: quod naturæ damnum 6
utrum nutriendum patri, si quicquam in eo humani esset, an
castigandum ac vexatione insigne faciendum fuisse? Ne mutas
quidem bestias minus alere ac fovere, si quid ex progenie
sua parum prosperum sit; at hercule L. Manlium malum 7
malo augere filii et tarditatem ingenii insuper premere et, si
quid in eo exiguum naturalis vigor sit, id extinguere vita
agresti et rustico cultu inter pecudes habendo. Omnium po- 5
tius his criminationibus quam ipsius iuvenis irritatus est ani-
mus; quin contra, se quoque parenti causam invidiæ atque
criminum esse, ægre passus, ut omnes dii hominesque scirent, 2
se parenti opem latam quam inimicis eius malle, capit con-
siliū rudis quidem atque agrestis animi et, quanquam non
civilis exempli, tamen pietate laudabile. Inscientibus cunctis, 3

cultro succinctus mane in urbem atque a porta domum confestim ad M. Pomponium tribunum pergit; ianitori, opus esse sibi domino eius convento extemplo, ait; nuntiaret, T. Manlium
 4 L. filium esse. Mox introductus (etenim percitum ira in patrem spes erat aut criminis aliquid novi aut consilii ad rem agenda deferre), salute accepta redditaque, esse ait, quæ
 5 cum eo agere arbitris remotis velit. Procul inde omnibus abire iussis, cultrum stringit et super lectum stans ferro intento, nisi in quæ ipse concepisset verba iuraret, se patris eius accusandi causa concilium plebis nunquam habiturum, se
 6 eum extemplo transfixurum minatur. Pavidus tribunus, quippe qui ferrum ante oculos micare, se solum, inermem, illum prævalidum iuvenem et, quod haud minus timendum erat, stolide ferocem viribus suis cerneret, adiurat in quæ adactus est verba, et præ se deinde tulit, ea vi subactum se incepto de-
 7 stitisse. Nec perinde ut maluisset plebes, sibi suffragii ferendi de tam crudeli et superbo reo potestatem fieri, ita ægre habuit, filium id pro parente ausum; eoque id laudabilius erat, quod animum eius tanta acerbitas patria nihil a pietate aver-
 8 tisset. Itaque non patri modo remissa causæ dictio est, sed
 9 ipsi etiam adolescenti ea res honori fuit, et quum eo anno primum placuisset, tribunos militum ad legiones suffragio fieri (nam [et] antea, sicut nunc, quos Rufulos vocant, imperatores ipsi faciebant), secundum in sex locis tenuit, nullis domi militiæque ad conciliandam gratiam meritis, ut qui rure et procul cœtu hominum iuventam egisset.

6 Eodem anno, seu motu terræ seu qua vi alia, forum medium ferme specu vasto collapsum in immensam altitudinem dicitur; neque eam voraginem coniectu terræ, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse, priusquam deum monitu
 2 nem dicitur; neque eam voraginem coniectu terræ, quum pro se quisque gereret, expleri potuisse, priusquam deum monitu
 3 quæri cœptum, quo plurimum populus Romanus posset; id enim illi loco dicandum vates canebant, si rem publicam Romanam perpetuam esse vellent. Tum M. Curtium, iuvenem bello egregium, castigasse ferunt dubitantes, an ullum magis

Romanum bonum quam arma virtusque esset, et silentio
 4 facto, templa deorum immortalium, quæ foro imminent, Capitoliumque intuentem et manus nunc in cælum, nunc in patentes terræ hiatus ad deos manes porrigentem, se devovisse; equo-
 5 que deinde quam poterat maxime exornato insidentem, armatum se in specum immisisse, donaque ac fruges super eum a multitudine virorum ac mulierum congestas, lacumque Curtium non ab antiquo illo T. Tatii milite Curtio Mettio, sed ab hoc appellatum. Cura non deesset, si qua ad verum via
 6 inquirentem ferret; nunc fama rerum standum est, ubi certam derogat vetustas fidem; et lacus nomen ab hac recentiore insignitius fabula est.

Post tanti prodigii procurationem, eodem anno de Hernicis
 7 consultus senatus, quum fetiales ad res repetendas nequicquam misisset, primo quoque die ferendum ad populum de bello indicendo Hernicis censuit, populusque id bellum frequens iussit. L. Genucio consuli ea provincia sorte evenit. In ex-
 8 spectatione civitas erat, quod primus ille de plebe consul bellum suis auspiciis gesturus esset, perinde ut evenisset res, ita communicatos honores pro bene aut secus consulto habitura. Forte ita tulit casus, ut Genucius ad hostes magno
 9 conatu profectus in insidias præcipitaret, et, legionibus necopinato pavore fuis, consul circumventus ab insciis, quem interceptissent, occideretur. Quod ubi est Romam nuntiatum,
 10 nequaquam tantum publica calamitate mæsti patres, quantum feroces infelici consulis plebei ductu, fremunt omnibus locis: irent, crearent consules ex plebe, transferrent auspicia, quo nefas esset; potuisse patres plebiscito pelli honoribus suis;
 11 num etiam in deos immortales inauspicatam legem valuisse? vindicasse ipsos suum numen, sua auspicia, quæ ut primum contacta sint ab eo, a quo nec ius nec fas fuerit, deletum cum duce exercitum documento fuisse, ne deinde turbato gentium iure comitia haberentur. His vocibus curia et forum
 12 personat. App. Claudium, quia dissuaserat legem, maiore

nunc auctoritate eventum reprehensi ab se consilii incusantem, dictatorem consensu patriciorum Servilius consul dicit, dilectusque et iustitium indictum.

- 7 Priusquam dictator legionesque novæ in Hernicos venirent, ductu C. Sulpicii legati res per occasionem gesta egregie est. In Hernicos morte consulis contemptim ad castra Romana cum haud dubia expugnandi spe succedentes, hortante legato et plenis iræ atque indignitatis militum animis, eruptio est facta. Multum ab spe adeundi valli res Hernicis 3 auit; adeo turbatis inde ordinibus abscessere. Dictatoris deinde adventu novus veteri exercitus iungitur et copiarum duplicantur; et pro contione dictator laudibus legati militumque, quorum virtute castra defensa erant, simul audientibus laudes meritas tollit animos, simul ceteros ad æmulandas virtutes 4 acuit. Neque segnius ad hostes bellum apparatur, qui et parti ante decoris memores neque ignari auctarum virium hostis suas quoque vires augent. Omne Hernicum nomen, omnis militaris ætas excitur; quadringenariæ octo cohortes, 5 lecta robora virorum, scribuntur. Hunc eximium florem iuventutis eo etiam, quod, ut duplex acciperent stipendium, decreverant, spei animorumque implevere; immunes quoque operum militarium erant, ut in unum pugnae laborem reservati plus 6 sibi quam pro virili parte annitendum scirent; extra ordinem etiam in acie locati, quo conspectior virtus esset. Duum millium planities castra Romana ab Hernicis dirimebat; ibi 7 pari ferme utrinque spatio in medio pugnatum est. Primo stetit ambigua spe pugna, nequicquam sæpe conatis equitibus 8 Romanis impetu turbare hostium aciem. Postquam equestris pugna effectum quam conatibus vanior erat, consulto prius dictatore equites, permissu deinde eius relictis equis, clamore ingenti provolant ante signa et novam integrant pugnam; 9 neque sustineri poterant, ni extraordinariæ cohortes pari corporum animorumque robore se obiecissent. Tunc inter primos duorum populorum res geritur; quicquid hinc aut illine

communis Mars belli aufert, multiplex quam pro numero damnum est. Vulgus aliud armatorum, velut delegata primoribus pugna, eventum suum in virtute aliena ponit. Multi utrinque cadunt, plures vulnera accipiunt; tandem equites 2 alius alium increpantes, quid deinde restaret, quærendo, si neque ex equis pepulissent hostem neque pedites quicquam momenti facerent, quam tertiam exspectarent pugnam, quid ante signa feroces prosiluissent et alieno pugnarent loco, his inter se vocibus concitati, clamore renovato inferunt 3 pedem, et primum gradu moverunt hostem, deinde pepulerunt, postremo iam haud dubie avertunt; neque, tam vires pares 4 quæ superaverit res, facile dictum est, nisi quod perpetua fortuna utriusque populi et extollere animos et minuire potuit. Usque 5 ad castra fugientes Hernicos Romanus sequitur; castrorum oppugnatione, quia serum erat diei, abstinere. Diu non perlitatum tenuerat dictatorem, ne ante meridiem signum dare posset; eo in noctem tractum erat certamen. Postero die 6 deserta fuga castra Hernicorum, et saucii relictis quidam inventi; agmenque fugientium ab Signinis, quum præter moenia eorum infrequentia conspecta signa essent, fusum ac per agros trepida fuga palatum est. Nec Romanis incruenta victoria fuit: quarta pars militum amissa, et, ubi haud minus iacturae fuit, aliquot equites Romani cecidere.

Insequenti anno quum C. Sulpicius et C. Licinius Calvus 9 consules in Hernicos exercitum duxissent, neque inventis in A. n. c. 393. agro hostibus, Ferentinum urbem eorum vi cepissent, revertentibus inde eis Tiburtes portas clausere. Ea ultima fuit 2 causa, quum multæ ante querimoniæ ultro citroque iactatae essent, cur per fetiales rebus repetitis bellum Tiburti populo indiceretur.

Dictatorem T. Quinctium Pennum eo anno fuisse, satis 3 constat, et magistrum equitum Ser. Cornelium Maluginensem. Macer Licinius comitiorum habendorum causa et ab Licinio consule dictum scribit, quia, collega comitia bello præferre festinante, 4

ut continuaret consulatum, obviam eundum pravæ cupiditati
 5 fuerit. Quæsitæ ea propriæ familiæ laus levior auctorem
 Licinium facit; quum mentionem eius rei in vetustioribus anna-
 libus nullam inveniam, magis, ut belli Gallici causa dictatorem
 6 creatum arbitrer, inclinatur animus. Eo certe anno Galli ad
 tertium lapidem Salaria via trans pontem Anienis castra
 habuere. Dictator quum tumultus Gallici causa iustitium
 edixisset, omnes iuniores sacramento adegit, ingentique exer-
 citu ab urbe profectus in citeriore ripa Anienis castra posuit.
 7 Pons in medio erat, neutris eum rumpentibus, ne timoris indi-
 cium esset. Proelia de occupando ponte crebra erant, nec,
 8 qui poterentur, incertis viribus satis discerni poterat. Tum
 eximia corporis magnitudine in vacuum pontem Gallus pro-
 cessit et, quantum maxima voce potuit, „Quem nunc“ inquit
 „Roma virum fortissimum habet, procedat, age dum, ad pug-
 nam, ut noster duorum eventus ostendat, utra gens bello sit
 10 melior.“ Diu inter primores iuvenum Romanorum silentium
 fuit, quum et abnuere certamen vererentur et præcipuam
 2 sortem periculi petere nollent; tum T. Manlius L. filius, qui
 patrem a vexatione tribunicia vindicaverat, ex statione ad
 dictatorem pergit. „Iniussu tuo“ inquit, „imperator, extra
 ordinem nunquam pugnaverim, non si certam victoriam vi-
 3 deam; si tu permittis, volo ego illi beluæ ostendere, quando
 adeo ferox præsulat hostium signis, me ex ea familia ortum,
 4 quæ Gallorum agmen ex rupe Tarpeia deiecit.“ Tum dictator
 „Macte virtute“ inquit „ac pietate in patrem patriamque,
 T. Manli, esto. Perge et nomen Romanum invictum iuvan-
 5 tibus diis præsta.“ Armant inde iuvenem æquales; pedestre
 scutum capit, Hispano cingitur gladio, ad propiorem habili
 pugnam. Armatum adornatumque adversus Gallum stolidè
 lætum et (quoniam id quoque memoria dignum antiquis visum
 6 est) linguam etiam ab irrisu exserentem producit. Reci-
 piunt inde se ad stationem, et duo in medio armati, spectaculi
 magis more quam lege belli, destituuntur, nequaquam visu
 7 ac specie æstimantibus pares. Corpus alteri magnitudine

eximium, versicolori veste pictisque et auro cælati refulgens
 armis; media in altero militaris statura, modicaque in armis
 habilibus magis quam decoris species; non cantus, non exsul- 8
 tatio armorumque agitatio vana, sed pectus animorum iræque
 tacitæ plenum; omnem ferociam in discrimen ipsum certaminis
 distulerat. Ubi constitere inter duas acies, tot circa mor- 9
 talium animis spe metuque pendentibus, Gallus velut moles
 superne imminens, proiecto læva scuto, in advenientis arma
 hostis vanum cæsim cum ingenti sonitu ensem deiecit; Roma- 10
 nus mucrone subrecto, quum scuto scutum imum perculisset,
 totoque corpore interior periculo vulneris factus insinuasset
 se inter corpus armaque, uno alteroque subinde ictu ventrem
 atque inguina hausit et in spatium ingens ruentem porrexit
 hostem. Iacentis inde corpus ab omni alia vexatione intactum 11
 uno torque spoliavit, quem respersum cruore collo circumdedit
 suo. Defixerat pavor cum admiratione Gallos; Romani alacres 12
 ab statione obviam militi suo progressi, gratulantes laudan-
 tesque ad dictatorem perducunt. Inter carminum prope in 13
 modum incondita quædam militariter ioculantes Torquati
 cognomen auditum; celebratum deinde posteris etiam familiæque
 honori fuit. Dictator coronam auream addidit donum, mirisque 14
 pro contione eam pugnam laudibus tulit.

Et hercule tanti ea ad universi belli eventum momenti 11
 dimicatio fuit, ut Gallorum exercitus proxima nocte, relictis
 trepide castris, in Tiburtem agrum atque inde, societate belli
 facta comiteque benigne ab Tiburtibus adiutus, mox in
 Campaniam transierit. Ea fuit causa, cur proximo anno 2
 C. Poetelius Balbus consul, quum collegæ eius M. Fabio A. u. c. 394.
 Ambusto Hernici provincia evenisset, adversus Tiburtes iussu A. Ch. 360.
 populi exercitum duceret. Ad quorum auxilium quum Galli 3
 ex Campania redissent, fœdæ populationes in Lavicano Tu-
 sculanoque et Albano agro haud dubie Tiburtibus ducibus
 sunt factæ, et, quum adversus Tiburtem hostem duce consule 4
 contenta res publica esset, Gallicus tumultus dictatorem creari
 coegit. Creatus Q. Servilius Ahala T. Quinctium magistrum

equitum dixit, et ex auctoritate patrum, si prospere id bellum
 5 evenisset, ludos magnos vovit. Dictator, ad continendos pro-
 prio bello Tiburtes consulari exercitu iusso manere, omnes
 6 iuniores, nullo detrectante militiam, sacramento adegit. Pug-
 natum haud procul porta Collina est totius viribus urbis, in
 conspectu parentum coniugumque ac liberorum; quæ magna
 etiam absentibus hortamenta animi tum subiecta oculis simul
 7 verecundia misericordiaque militem accendebant. Magna utrin-
 que edita cæde avertitur tandem acies Gallorum. Fuga Tibur
 sicut arcem belli Gallici petunt; palati a consule Pœtelio
 haud procul Tibure excepti, egressis ad opem ferendam Tibur-
 8 tibus, simul cum iis intra portas compelluntur. Egregie quum
 ab dictatore, tum ab consule res gesta est. Et consul alter
 Fabius præliis primum parvis, postremo una insigni pugna,
 quum hostes totis adorti copiis essent, Hernicos devincit.
 9 Dictator, consulibus in senatu et apud populum magnifice
 collaudatis et suarum quoque rerum illis remisso honore,
 dictatura se abdicavit. Pœtelius de Gallis Tiburtibusque
 geminum triumphum egit; Fabio satis visum, ut ovans urbem
 iniret.

10 Irridere Pœtelii triumphum Tiburtes: ubi enim eum secum
 acie conflixisse? Spectatores paucos fugæ trepidationisque
 Gallorum extra portas egressos, postquam in se quoque fieri
 impetum viderint et sine discrimine obvios cædi, recepisse se
 11 intra urbem; eam rem triumpho dignam visam Romanis.
 Ne nimis mirum magnumque censerent tumultum exciere in
 hostium portis, maiorem ipsos trepidationem ante mœnia sua

12 visuros. Itaque insequenti anno, M. Popillio Lænate, Cn.
 A. n. c. 395. Manlio consulibus, primo silentio noctis ab Tibure agmine
 A. Ch. 359.

2 infesto profecti ad urbem Romam venerunt. Terrorem repente
 ex somno excitatis subita res et nocturnus pavor præbuit,
 ad hoc multorum inscitia, qui aut unde hostes advenissent;
 3 conclamatum tamen celeriter ad arma est et portæ stationibus
 murique præsiidiis firmati. Et ubi prima lux mediocrem multi-
 tudinem ante mœnia neque alium quam Tiburtem hostem

ostendit, duabus portis egressi consules utrinque aciem subeun-
 tium iam muros aggrediuntur, apparuitque, occasione magis 4
 quam virtute fretos venisse; adeo vix primum impetum Roma-
 norum sustinuerunt. Quin etiam bono fuisse Romanis adventum
 eorum constabat, orientemque iam seditionem inter patres et
 plebem metu tam propinqui belli compressam.

Alius adventus hostium fuit proximis bello agris terri- 5
 bilior quam urbi. Populabundi Tarquinienses fines Romanos, 6
 maxime qua ex parte Etruriam adiacent, peragravere, rebusque
 nequicquam repetitis, novi consules iis C. Fabius et C. Plau- A. u. c. 396.
 7 tius iussu populi bellum indixere; Fabioque ea provincia, A. Ch. 358.
 Plautio Hernici evenere. Gallici quoque belli fama incre- 7
 brescebat; sed inter multos terrores solatio fuit pax Latinis
 petentibus data et magna vis militum ab iis ex fœdere vetusto,
 quod multis intermiserant annis, accepta. Quo præsidio quum 8
 fulta res Romana esset, levius fuit, quod Gallos mox Præneste
 venisse atque inde circa Pedum consedissee auditum est.
 Dictatorem dici C. Sulpicium placuit; consul ad id accitus 9
 C. Plautius dixit; magister equitum dictatori additus M. Va-
 lerius. Hi robora militum ex duobus consularibus exercitibus
 electa adversus Gallos duxerunt. Lentius id aliquanto bellum, 10
 quam parti utrique placebat, fuit. Quum primo Galli tantum
 avidi certaminis fuissent, deinde Romanus miles ruendo in
 arma ac dimicationem aliquantum Gallicam ferociam vinceret,
 dictatori nequicquam placebat, quando nulla cogeret res, for- 11
 tunæ se committere adversus hostem, quem tempus deteriore
 in dies [et] locis alienis faceret sine præparato commeatu, sine
 firmo munimento morantem, ad hoc iis corporibus animisque,
 quorum omnis in impetu vis esset, parva eadem languesceret
 mora. His consiliis dictator bellum trahebat, gravemque e- 12
 dixerat pœnam, si quis iniussu in hostem pugnasset. Milites
 ægre id patientes primo in stationibus vigiliisque inter se dic-
 tatorem sermonibus carpere, interdum patres cõmuniter
 increpare, quod non iussissent per consules geri bellum: elec- 13
 tum esse eximium imperatorem, unicum ducem, qui nihil

agenti sibi de cælo devolaturam in sinum victoriam censeat. Eadem deinde hæc interdiu propalam ac ferociora his iactare: se iniussu imperatoris aut dimicatu-
 14 agmine Romam ituros. Immiscerique militibus centuriones, nec in circulis modo fremere, sed iam in principiis ac prætorio in unum sermones confundi, atque in contionis magnitudinem crescere turba, et vociferari ex omnibus locis, ut extemplo ad dictatorem iretur; verba pro exercitu faceret Sex. Tullius,
 13 ut virtute eius dignum esset. Septimum primum pilum iam Tullius ducebat, neque erat in exercitu, qui quidem pedestria
 2 stipendia fecisset, vir factis nobilior. Is præcedens militum agmen ad tribunal pergit, mirantique Sulpicio non turbam magis quam turbæ principem Tullium, imperiis obedientissimum
 3 militem, „Si licet, dictator“ inquit, „condemnatum se universus exercitus a te ignaviæ ratus, et prope ignominie causa destitutum sine armis, oravit me, ut suam causam apud te agerem.
 4 Equidem, sicubi loco cessum, si terga data hosti, si signa fœde amissa obici nobis possent, tamen hoc a te impetrari æquum censerem, ut nos virtute culpam nostram corrigere
 5 et abolere flagitii memoriam nova gloria patereris. Etiam ad Aliam fusæ legiones eandem, quam per pavorem amiserant, patriam profectæ postea a Veiis virtute recuperavere. Nobis deum benignitate, felicitate tua populique Romani, et
 6 res et gloria est integra; quanquam de gloria vix dicere ausim, si nos et hostes haud secus quam feminas abditos intra vallum omnibus contumeliis eludunt, et tu imperator noster, quod ægrius patimur, exercitum tuum sine animis, sine armis, sine manibus iudicas esse et, priusquam expertus nos esses, de nobis ita desperasti, ut te mancorum ac debi-
 7 lium ducem iudicares esse. Quid enim aliud esse causæ credemus, cur veteranus dux, fortissimus bello, compressis, quod aiunt, manibus sedeas? Utcunque enim se habet res, te de nostra virtute dubitasse videri quam nos de tua verius est.
 8 Sin autem non tuum istuc, sed publicum est consilium, et consensus aliqui patrum, non Gallicum bellum nos ab urbe,

a penetibus nostris ablegatos tenet, quæso, ut ea, quæ dicam, non a militibus imperatori dicta censeas, sed a plebe patribus, (quæ si, ut vos vestra habeatis consilia, sic se sua habituram dicat, quis tandem succenseat?) milites nos esse, non servos
 9 vestros, ad bellum, non in exsilium missos; si quis det signum, in aciem educat, ut viris ac Romanis dignum sit, pugnatu-
 10 in castris acturos. Hæc dicta sint patribus; te, imperator, milites tui oramus, ut nobis pugnandi copiam facias; quum vincere cupimus, tum te duce vincere, tibi lauream insignem deferre, tecum triumphantes urbem inire, tuum sequentes cur-
 11 rum Iovis optimi maximi templum gratantes ovantesque adire.“ Orationem Tullii exceperunt preces multitudinis, et undique, ut signum daret, ut capere arma iuberet, clamabant. Dictator quanquam rem bonam exemplo haud probabili actam
 14 censebat, tamen facturum, quod milites vellent, se recepit, Tulliumque secreto, quænam hæc res sit aut quo acta more, percontatur. Tullius magno opere a dictatore petere, ne se
 2 oblitum disciplinæ militaris, ne sui neve imperatorie maiestatis crederet; multitudini concitata, quæ ferme auctoribus similis esset, non subtraxisse se ducem, ne quis alius, quales mota creare multitudo soleret, existeret; nam se quidem nihil non
 3 arbitrio imperatoris acturum. Illi quoque tamen videndum magno opere esse, ut exercitum in potestate haberet; differri non posse adeo concitados animos; ipsos sibi locum ac tempus pugnandi sumpturos, si ab imperatore non detur. Dum hæc
 4 loquuntur, iumenta forte pascentia extra vallum Gallo abigenti duo milites Romani ademerunt. In eos saxa coniecta a Gallis; deinde ab Romana statione clamor ortus ac procursum utrinque est. Iamque haud procul iusto prælio res
 5 erant, ni celeriter diremptum certamen per centuriones esset; affirmata certe eo casu Tullii apud dictatorem fides est; nec recipiente iam dilationem re, in posterum diem edicitur acie pugnatu-
 6 bus fretus ad certamen descenderet, omnia circumspicere

atque agitare cœpit, ut arte aliqua terrorem hostibus incuteret. Sollerti animo rem novam excogitat, qua deinde multi nostri atque externi imperatores, nostra quoque quidam ætate, usi
 7 sunt. Mulis strata detrahi iubet, binisque tantum centunculis relictis, agasones partim captivis partim ægrorum armis or-
 8 natos imponit. His fere mille effectis centum admiscet equites, et nocte super castra in montes evadere ac silvis se occultare iubet neque inde ante moveri, quam ab se acciperent
 9 signum. Ipse, ubi illuxit, in radicibus montium extendere aciem cœpit sedulo, ut adversus montes consisteret hostis.
 10 Instructo vani terroris apparatu, qui quidem terror plus pæne veris viribus profuit, primo credere duces Gallorum, non descensuros in æquum Romanos; deinde, ubi degressos repente viderunt, et ipsi avidi certaminis in prælium ruunt, priusque
 15 pugna cœpit, quam signum ab ducibus daretur. Acrius invasere Galli dextrum cornu, neque sustineri potuissent, ni forte eo loco dictator fuisset, Sex. Tullium nomine increpans
 2 rogitansque, sicine pugnatos milites spopondisset? ubi illi clamores sint arma poscentium, ubi minæ, iniussu imperatoris prælium inituros? En ipsum imperatorem clara voce vocare ad prælium et ire armatum ante prima signa; ecquis sequeretur eorum, qui modo ducturi fuerint, in castris feroces, in
 3 acie pavidi? Vera audiebant; itaque tantos pudor stimulos admovit, ut ruerent in hostium tela alienatis a memoria periculi animis. Hic primo impetus prope vecors turbavit hostes;
 4 eques deinde emissus turbatos avertit. Ipse dictator postquam labantem una parte vidit aciem, signa in lævum cornu confert, quo turbam hostium congregari cernebat, et iis, qui
 5 in monte erant, signum, quod convenerat, dedit. Ubi inde quoque novus clamor ortus, et tendere obliquo monte ad castra Gallorum visi sunt, tum metu, ne excluderentur, omissa
 6 pugna est, cursuque effuso ad castra ferebantur. Ubi quum occurrisset eis M. Valerius magister equitum, qui, profligato dextro cornu, obequitabat hostium munimentis, ad montes
 7 silvasque vertunt fugam, plurimique ibi a fallaci equitum spe-

cie agasonibusque excepti sunt; et eorum, quos pavor pertulerat in silvas, atrox cædes post sedatum prælium fuit. Nec 8 alius post M. Furium quam C. Sulpicius iustiores de Gallicis egit triumphum. Auri quoque ex Gallicis spoliis satis magnum pondus saxo quadrato sæptum in Capitolio sacravit.

Eodem anno et a consulibus vario eventu bellatum; nam 9 Hernici a C. Plautio devicti subactique sunt, Fabius collega eius incaute atque inconsulte adversus Tarquinienses pugnavit. Nec in acie tantum ibi cladis acceptum, quam quod trecentos 10 septem milites Romanos captos Tarquinienses immolarunt; qua fœditate supplicii aliquanto ignominia populi Romani insignitior fuit. Accessit ad eam cladem et vastatio Romani 11 agri, quam Privernates, Veliterni deinde, incursione repentina fecerunt.

Eodem anno duæ tribus, Pomptina et Publilia, additæ; ludi votivi, quos M. Furius dictator voverat, facti; et de 12 ambitu ab C. Pœtelio tribuno plebis, auctoribus patribus, tum primum ad populum latum est; eaque rogatione novorum 13 maxime hominum ambitionem, qui nundinas et conciliabula obire soliti erant, compressam credebant. Haud æque læta 16
 patribus insequenti anno, C. Marcio, Cn. Manlio consulibus, A. u. c. 397.
 de unciario fenore a M. Duillio, L. Menenio tribunis plebis A. Ch. 357.
 rogatio est perlata; et plebs aliquanto eam cupidius scivit [accepitque].

Ad bella nova priore anno destinata Falisci quoque ho- 2
 stes exorti, duplici crimine, quod et cum Tarquiniensibus iuventus eorum militaverat, et eos, qui Falerios perfugerant, quum male pugnatum est, repetentibus fetialibus Romanis non reddiderant. Ea provincia Cn. Manlio obvenit. Mar- 3
 cius exercitum in agrum Privernatem, integrum pace longinqua, induxit militemque præda implevit. Ad copiam rerum addidit munificentiam, quod nihil in publicum secernendo augenti rem privatam militi favit. Privernates quum ante mœ- 4
 nia sua castris permunitis consedissent, vocatis ad contionem

militibus „Castra nunc“ inquit „vobis hostium urbemque præ-
dæ do, si mihi pollicemini, vos fortiter in acie operam nava-
5 tuos nec prædæ magis quam pugnae paratos esse.“ Signum
poscunt ingenti clamore, celsique et spe haud dubia feroces
in prælium vadunt. Ibi ante signa Sex. Tullius, de quo ante
dictum est, exclamat „Adspice, imperator“ inquit, „quemad-
modum exercitus tuus tibi promissa præstet“, piloque posito,
6 stricto gladio in hostem impetum facit. Sequuntur Tullium
antesignani omnes, primoque impetu avertere hostem; fuscum
inde ad oppidum persecuti, quum iam scalas mœnibus admo-
verent, in deditionem urbem acceperunt. Triumphus de
7 Privernatibus actus. Ab altero consule nihil memorabile ge-
stum, nisi quod legem novo exemplo ad Sutrium in castris
tributum de vicesima eorum, qui manumitterentur, tulit. Pa-
tres, quia ea lege haud parvum vectigal inopi ærario addi-
8 tum esset, auctores fuerunt; ceterum tribuni plebis, non tam
lege quam exemplo moti, ne quis postea populum sevocaret,
capite sanxerunt: nihil enim non per milites iuratos in con-
sulis verba, quamvis perniciosum populo, si id liceret, ferri
9 posse. Eodem anno C. Licinius Stolo a M. Popillio Læmate
sua lege decem millibus æris est damnatus, quod mille iuge-
rum agri cum filio possideret, emancipandoque filium fraudem
legi fecisset.

17 Novi consules inde, M. Fabius Ambustus iterum et M.
A. u. c. 398. Popillius Lænas iterum, duo bella habuere, facile alterum
A. Ch. 356.

2 cum Tiburtibus, quod Lænas gessit, qui, hoste in urbem com-
pulso, agros vastavit; Falisci Tarquiniensesque alterum con-
3 sulem prima pugna fuderunt. Inde terror maximus fuit, quod
sacerdotes eorum, facibus ardentibus anguibusque prælatis,
incessu furiali militem Romanum insueta turbaverunt specie.
Et tum quidem velut lymphati et attoniti munimentis suis
4 trepido agmine inciderunt; deinde, ubi consul legatique ac tri-
buni puerorum ritu vana miracula paventes irridebant incre-
pabantque, vertit animos repente pudor, et in ea ipsa, quæ
5 fugerant, velut cæci ruebant. Discussio itaque vano apparatu

hostium, quum in ipsos armatos se intulissent, averterunt to-
tam aciem, castrisque etiam eo die potiti, præda ingenti parta,
victores reverterunt, militaribus iocis quum apparatus hostium,
tum suum increpantes pavorem. Concitatur deinde omne no- 6
men Etruscum, et Tarquiniensibus Faliscisque ducibus ad Sa-
linas perveniunt. Adversus eum terrorem dictator C. Mar-
cius Rutilus primus de plebe dictus magistrum equitum item
de plebe C. Plautium dixit. Id vero patribus indignum vi- 7
deri, etiam dictaturam iam in promiscuo esse; omnique ope
impediebant, ne quid dictatori ad id bellum decerneretur pa-
rareturve. Eo promptius cuncta ferente dictatore populus
iussit. Profectus ab urbe utraque parte Tiberis, ratibus ex- 8
ercitu, quocunque fama hostium ducebat, traiecit, multos
populatores agrorum vagos palantes oppressit; castra quoque 9
necopinato aggressus cepit, et octo millibus hostium captis,
eteris aut cæsis aut ex agro Romano fugatis, sine auctoritate
patrum populi iussu triumphavit.

Quia nec per dictatorem plebeium nec per consulem co- 10
mitia consularia haberi volebant, et alter consul Fabius bello
retinebatur, res ad interregnum redit. Interreges deinceps Q. 11
Servilius Ahala, M. Fabius, Cn. Manlius, C. Fabius, C. Sul-
picius, L. Æmilius, Q. Servilius, M. Fabius Ambustus. In 12
secundo interregno orta contentio est, quod duo patricii con-
sules creabantur; intercedentibusque tribunis interrex Fabius
aiebat, in duodecim tabulis legem esse, ut, quodcunque postremum
populus iussisset, id ius ratumque esset; iussum populi et
suffragia esse. Quum intercedendo tribuni nihil aliud, quam 13
ut differrent comitia, valuissent, duo patricii consules creati
sunt, C. Sulpicius Peticus tertium, M. Valerius Publicola, A. u. c. 399.
eodemque die magistratum inierunt. A. Ch. 355.

Quadragesimo anno, quam urbs Romana condita erat, 18
quinto tricesimo, quam a Gallis recuperata, ablato post unde-
cimum annum a plebe consulatu, patricii consules ambo ex
interregno magistratum iniere, C. Sulpicius Peticus tertium,
M. Valerius Publicola. Empulum eo anno ex Tiburtibus 2

haud memorando certamine captum, sive duorum consulum auspicio bellum ibi gestum est, ut scripsere quidam, seu per idem tempus Tarquiniensium quoque sunt vastati agri ab Sulpicio consule, quo Valerius adversus Tiburtes legiones duxit. 3 Domi maius certamen consulibus cum plebe ac tribunis erat. Fidei iam suæ, non solum virtutis ducebant esse, ut accepissent duo patricii consulatum, ita ambobus patriciis man- 4 dare: quin aut toto cedendum esse, ut plebeius iam magistratus consulatus fiat, aut totum possidendum, quam possessionem 5 integram a patribus accepissent. Plebes contra fremit: quid se vivere, quid in parte civium censi, si, quod duorum hominum virtute, L. Sextii ac C. Licinii, partum sit, id obtine- 6 re universi non possint? Vel reges vel decemviros vel si 7 quod tristius sit imperii nomen, patiendum esse potius, quam ambos patricios consules videant nec in vicem pareatur atque imperetur, sed pars altera in æterno imperio locata ple- 8 bem nusquam alio natam quam ad serviendum putet. Non desunt tribuni auctores turbarum, sed inter concitatos per se 9 omnes vix duces eminent. Aliquoties frustra in campum descendum quum esset multique per seditiones acti comitiales dies, postremo victæ perseverantia consulum plebis eo dolor erupit, ut tribunos, actum esse de libertate vociferantes relinquendumque non campum iam solum, sed etiam urbem captam atque oppressam regno patriciorum, mæsta plebs seque- 10 retur. Consules relictæ a parte populi, per infrequentiam comitia nihilo segnius perficiunt. Creati consules ambo patricii, A. u. c. 400. M. Fabius Ambustus tertium, T. Quinctius. In quibusdam A. Ch. 354. annalibus pro T. Quinctio M. Popillium consulem invenio.

19 Duo bella eo anno prospere gesta. Cum Tiburtibus usque ad deditionem pugnatum. Sassula ex his urbs capta, ceteraque oppida eandem fortunam habuissent, ni universa gens 2 positis armis in fidem consulis venisset. Triumphatum de Tiburtibus; alioquin mitis victoria fuit. In Tarquinienses acerbe sævitum; multis mortalibus in acie cæsis, ex ingenti captivorum numero trecenti quinquaginta octo delecti, nobi-

lissimus quisque, qui Romam mitterentur; vulgus aliud trucidatum. Nec populus in eos, qui missi Romam erant, mitior 3 fuit; medio in foro omnes virgis cæsi ac securi percussi. Id pro immolatis in foro Tarquiniensium Romanis pœnæ hostibus redditum. Res bello bene gestæ, ut Samnites quoque amicitiam peterent, effecerunt. Legatis eorum comiter ab senatu responsum; fœdere in societatem accepti.

Non eadem domi, quæ militiæ, fortuna erat plebi Roma- 5 næ. Nam etsi, unciario fenore facto, levata usura erat, sorte ipsa obruebantur inopes nexumque inibant; eo nec patricios ambo consules neque comitiorum curam publicave studia præ privatis incommodis plebs ad animum admittebat. Consulatus 6 uterque apud patricios manet; consules creati C. Sulpicius A. u. c. 401. Peticus quartum, M. Valerius Publicola iterum. A. Ch. 353.

In bellum Etruscum intentam civitatem, quia Cæritem populum misericordia consanguinitatis Tarquiniensibus adiunctum fama ferebat, legati Latini ad Volscos convertere, nuntiantes, exercitum conscriptum armatumque iam suis finibus imminere; inde populabundos in agrum Romanum venturos esse. Censuit igitur senatus, neutram negligendam rem esse; 7 utroque legiones scribi consulesque sortiri provincias iussit. Inclinauit deinde pars maior curæ in Etruscum bellum, post- 8 quam litteris Sulpicii consulis, cui Tarquinii provincia evenerat, cognitum est, depopulatum agrum circa Romanas salinas prædæque partem in Cæritem fines avectam, et haud dubie iuventutem eius populi inter prædatores fuisse, Itaque Vale- 9 rium consulem, Volscis oppositum castraque ad finem Tusculanum habentem, revocatum inde senatus dictatorem dicere iussit. T. Manlium L. filium dixit. Is quum sibi magistrum 10 equitum A. Cornelium Cossum dixisset, consulari exercitu contentus ex auctoritate patrum ac populi iussu Cæritibus bellum indixit. Tum primum Cærites, tanquam in verbis hostium vis maior ad bellum significandum quam in suis factis, 20 qui per populationem Romanos lacerassierant, esset, verus belli terror invasit, et, quam non suarum virium ea dimicatio es-

2 set, cernebant; pœnitebatque populationis, et Tarquinienses
 exsecrabantur defectionis auctores; nec arma aut bellum quis-
 quam apparare, sed pro se quisque legatos mitti iubebat ad
 3 petendam erroris veniam. Legati senatum quum adissent, ab
 senatu reiecti ad populum deos rogaverunt, quorum sacra
 bello Gallico accepta rite procurassent, ut Romanos florentes
 ea sui misericordia caperet, quæ se rebus affectis quondam
 4 populi Romani cepisset; conversique ad delubra Vestæ ho-
 spitium flaminum Vestaliumque ab se caste ac religiose cul-
 5 tum invocabant: Eane meritos crederet quisquam hostes re-
 pente sine causa factos? aut, si quid hostiliter fecissent, con-
 silio id magis quam furore lapsos fecisse, ut sua vetera be-
 neficia, locata præsertim apud tam gratos, novis corrumpere
 maleficiis, florentemque populum Romanum ac felicissimum
 bello sibi desumerent hostem, cuius afflictæ amicitiam petissent?
 Ne appellarent consilium, quæ vis ac necessitas appellanda
 6 esset. Transeuntes agmine infesto per agrum suum Tarqui-
 nienses, quum præter viam nihil petissent, traxisse quosdam
 agrestium populationis eius, quæ sibi crimini detur, comites.
 7 Eos seu dedi placeat, dedere se paratos esse, seu supplicio
 affici, daturus pœnas. Cære, sacrarium populi Romani, de-
 versorium sacerdotum ac receptaculum Romanorum sacrorum,
 intactum inviolatumque crimine belli hospitio Vestalium cul-
 8 tisque diis darent. Movit populum non tam causa præsens
 quam vetus meritum, ut maleficii quam beneficii potius im-
 memores essent. Itaque pax populo Cæræ data, indutiasque
 in centum annos factas in senatus consultum referri placuit.
 9 In Faliscos eodem noxios crimine vis belli conversa est;
 sed hostes nusquam inventi. Quum populatione peragrati fi-
 nes essent, ab oppugnatione urbium temperatum, legionibus-
 que Romam reductis, reliquum anni muris turribusque refici-
 endis consumptum, et ædes Apollinis dedicata est.

21 Extremo anno comitia consularia certamen patrum ac
 plebis diremit, tribunis negantibus passuros comitia haberi,
 ni secundum Liciniam legem haberentur, dictatore obstinato

tollere potius totum e re publica consulatum quam promi-
 scuum patribus ac plebi facere. Prolatandis igitur comitiis 2
 quum dictator magistratu abisset, res ad interregnum rediit.
 Infestam inde patribus plebem interreges quum accepissent,
 ad undecimum interregem seditionibus certatum est. Legis 3
 Licinæ patrociniū tribuni iactabant; propior dolor plebi
 fenoris ingravescentis erat, curæque privatæ in certaminibus
 publicis erumpebant. Quorum tædio patres L. Cornelium 4
 Scipionem interregem concordiæ causa observare legem Lici-
 niam comitiis consularibus iussere. P. Valerio Publicolæ da-
 tus e plebe collega C. Marcius Rutilus. Inclinatæ semel in 5
 concordiam animis, novi consules fenebrem quoque rem, quæ
 distinere una animos videbatur, levare aggressi solutionem alieni
 æris in publicam curam verterunt, quinqueviris creatis, quos
 mensarios ab dispensatione pecuniæ appellarunt. Meriti æqui- 6
 tate cura que sunt, ut per omnium annalium monumenta cele-
 bres nominibus essent; fuere autem C. Duillius, P. Decius
 Mus, M. Papirius, Q. Publilius, T. Æmilius. Qui rem dif- 7
 ficillimam tractatu et plerumque parti utrique, semper certe
 alteri gravem quum alia moderatione, tum impendio magis
 publico quam iactura sustinuerunt. Tarda enim nomina et 8
 impeditiora inertia debitorum quam facultatibus aut ærarium,
 mensis cum ære in foro positæ, dissolvit, ut populo prius ca-
 veretur, aut æstimatio æquis rerum pretiis liberavit, ut non
 modo sine iniuria, sed etiam sine querimoniis partis utriusque
 exhausta vis ingens æris alieni sit.

Terror inde vanus belli Etrusci, quum coniurasse duo- 9
 decim populos fama esset, dictatorem dici coegit. Dictus in
 castris (eo enim ad consules missum senatus consultum est)
 C. Iulius, cui magister equitum adiectus L. Æmilius. Cete-
 rum foris tranquilla omnia fuere; tentatum domi per dictato- 22
 rem, ut ambo patricii consules crearentur, rem ad interregnum
 perduxit. Duo interreges, C. Sulpicius et M. Fabius, interpo- 2
 siti obtinere, quod dictator frustra tetenderat, mitiore iam
 plebe ob recens meritum levati æris alieni, ut ambo patricii

3 consules crearentur. Creati ipse C. Sulpicius Peticus, qui
 A. u. c. 403. prior interregno abiit, et T. Quinctius Pennus; quidam Cæso-
 A. Ch. 351.

4 nem, alii Gaium nomen Quinctio adiiciunt. Ad bellum ambo
 profecti, Faliscum Quinctius, Sulpicius Tarquiniense, nusquam
 acie congresso hoste, cum agris magis quam cum hominibus
 5 urendo populandoque gesserunt bella; cuius lentæ velut tabis
 senio victa utriusque pertinacia populi est, ut primum a con-
 sulibus, dein permissu eorum ab senatu indutias peterent.
 6 In quadraginta annos impetraverunt. Ita posita duorum
 bellorum, quæ imminebant, cura, dum aliqua ab armis quies
 esset, quia solutio æris alieni multarum rerum mutaverat do-
 7 minos, censum agi placuit. Ceterum quum censoribus cre-
 andis indicta comitia essent, professus censuram se petere
 C. Marcius Rutilus, qui primus dictator de plebe fuerat, con-
 8 cordiam ordinum turbavit; quod videbatur quidem tempore
 alieno fecisse, quia ambo tum forte patricii consules erant,
 9 qui rationem eius se habituros negabant; sed et ipse con-
 stantia inceptum obtinuit et tribuni omni vi, recuperaturi
 ius consularibus comitiis amissum, adiuverunt, et quum
 ipsius viri maiestas nullius honoris fastigium non æquabat,
 tum per eundem, qui ad dictaturam aperuisset viam, censuram
 10 quoque in partem vocari plebes volebat. Nec variatum co-
 mitiis est, quin cum †Manlio Gnæo censor Marcius crearetur.

Dictatorem quoque hic annus habuit M. Fabium, nullo
 terrore belli, sed ne Licinia lex comitiis consularibus obser-
 11 varetur. Magister equitum dictatori additus Q. Servilius.

Nec tamen dictatura potentior eum consensum patrum con-
 23 sularibus comitiis fecit, quam censoriis fuerat. M. Popillius
 A. u. c. 404. Lænas a plebe consul, a patribus L. Cornelius Scipio datus.
 A. Ch. 350.

2 Fortuna quoque illustriorem plebeium consulem fecit; nam
 quum ingentem Gallorum exercitum in agro Latino castra
 posuisse nuntiatum esset, Scipione gravi morbo implicito, Gal-
 3 licum bellum Popillio extra ordinem datum. Is impigre ex-
 exercitu scripto, quum omnes extra portam Capenam ad Martis
 ædem convenire armatos iuiores iussisset signaque eodem

quæstores ex ærario deferre, quattuor expletis legionibus,
 quod superfuit militum, P. Valerio Publicolæ prætori tradidit,
 auctor patribus scribendi alterius exercitus, quod ad incertos 4
 belli eventus subsidium rei publicæ esset. Ipse iam satis 5
 omnibus instructis comparatisque ad hostem pergit; cuius ut
 prius nosceret vires, quam periculo ultimo tentaret, in tumulto,
 quem proximum castris Gallorum capere potuit, vallum ducere
 cœpit. Gens ferox et ingenii avidi ad pugnam quum, procul 6
 visis Romanorum signis, ut extemplo prælium initura expli-
 cuisset aciem, postquam neque in æquum demitti agmen vidit
 et quum loci altitudine, tum vallo etiam tegi Romanos, per-
 culsos pavore rata, simul opportuniore, quod intenti tum
 maxime operi essent, truci clamore aggreditur. Ab Romanis 7
 nec opus intermissum (triarii erant, qui muniebant), et ab ha-
 statis principibusque, qui pro munitioribus intenti armatique
 steterant, prælium initum. Præter virtutem locus quoque 8
 superior adiuvit, ut pila omnia hastæque non tanquam ex
 æquo missa vana, quod plerumque fit, caderent, sed omnia
 librata ponderibus figerentur; oneratique telis Galli, quibus 9
 aut corpora transfixa aut prægravata inhærentibus gerebant
 scuta, quum cursu pæne in adversum subissent, primo incerti
 restitere; dein, quum ipsa cunctatio et his animos minuisset 10
 et auxisset hosti, impulsus retro ruere alii super alios stra-
 gemque inter se cæde ipsa fœdiorem dare; adeo præcipiti
 turba obtriti plures quam ferro necati. Necdum certa Ro- 24
 manis victoria erat; alia in campum degressis supererat moles.
 Namque multitudo Gallorum, sensum omnem talis damni ex- 2
 superans, velut nova rursus exoriente acie, integrum militem
 adversus victorem hostem ciebat, stetitque suppresso impetu 3
 Romanus, et quia iterum fessis subeunda dimicatio erat, et
 quod consul, dum inter primores incautus agitat, lævo humero
 matari prope trajecto, cesserat parumper ex acie. Iamque 4
 omissa cunctando victoria erat, quum consul, vulnere alligato,
 revector ad prima signa „Quid stas, miles?“ inquit. „Non
 cum Latino Sabinoque hoste res est, quem victum armis so-

5 cium ex hoste facias; in beluas strinximus ferrum; hauriendus
 aut dandus est sanguis. Propulistis a castris, supina valle
 præcipites egistis, stratis corporibus hostium superstatis; com-
 6 plete eadem strage campos, qua montes replestis. Nolite
 expectare, dum stantes vos fugiant; inferenda sunt signa et
 7 vadendum in hostem." His adhortationibus iterum coorti
 pellunt loco primos manipulos Gallorum; cuneis deinde in
 8 medium agmen perrumpunt. Inde barbari dissipati, quibus
 nec certa imperia nec duces essent, vertunt impetum in suos;
 fusique per campos et præter castra etiam sua fuga prælati,
 quod editissimum inter æquales tumulos occurrebat oculis,
 9 arcem Albanam petunt. Consul non ultra castra insecutus,
 quia et vulnus degravabat et subiicere exercitum tumu-
 lis ab hoste occupatis nolebat, præda omni castrorum
 militi data, victorem exercitum opulentumque Gallicis spoliis
 10 Romam reduxit. Moram triumpho vulnus consulis attulit,
 eademque causa dictatoris desiderium senatui fecit, ut esset,
 11 qui agris consulibus comitia haberet. Dictator L. Furius
 Camillus dictus, addito magistro equitum P. Cornelio Scipione,
 A. u. c. 405. reddidit patribus possessionem pristinam consulatus. Ipse ob
 A. Ch. 349. id meritum ingenti patrum studio creatus consul collegam
 App. Claudium Crassum dixit.

25 Priusquam inirent novi consules magistratum, triumphus
 a Popillio de Gallis actus magnò favore plebis; mussantesque
 inter se rogabant, num quem plebei consulis pæniteret;
 2 simul dictatorem increpabant, qui legis Liciniæ spretæ mer-
 cedem [consulatum,] privata cupiditate quam publica iniuria
 foediorem cepisset, ut se ipse consulem dictator crearet.
 3 Annus multis variisque motibus fuit insignis. Galli ex Al-
 banis montibus, quia hiemis vim pati nequiverant, per campos
 4 maritimaque loca vagi populabantur; mare infestum classibus
 Græcorum erat oraque litoris Antiatis Laurensque tractus et
 Tiberis ostia, ut prædones maritimi cum terrestribus con-
 gressi ancipiti semel prælio desertarint, dubiique discesserint
 in castra Galli, Græci retro ad naves, victos se an victores

putarent. Inter hos longe maximus exstitit terror concilia 5
 populorum Latinorum ad lucum Ferentinæ habita respon-
 sumque haud ambiguum imperantibus milites Romanis datum,
 absisterent imperare iis, quorum auxilio egerent; Latinos pro 6
 sua libertate potius quam pro alieno imperio laturos arma.
 Inter duo simul bella externa defectione etiam sociorum se- 7
 natus auxius, quum cerneret, metu tenendos, quos fides non
 tenuisset, extendere omnes imperii vires consules dilectu
 habendo iussit: civili quippe standum exercitu esse, quando
 socialis [cœtus] desereret. Undique, non urbana tantum, sed 8
 etiam agresti iuventute, decem legiones scriptæ dicuntur qua-
 ternum millium et ducenorum peditum equitumque trecenorum,
 quem nunc novum exercitum, si qua externa vis ingruat, hæ 9
 vires populi Romani, quas vix terrarum capit orbis, contrac-
 tæ in unum haud facile efficiant; adeo in quæ laboramus,
 sola crevimus, divitias luxuriamque.

Inter cetera tristitia eius anni consul alter App. Claudius 10
 in ipso belli apparatu moritur; redierantque res ad Camillum,
 cui unico consuli vel ob aliam dignationem haud subiiciendam 11
 dictaturæ vel ob omen faustum ad Gallicum tumultum cogno-
 minis dictatorem arrogari haud satis decorum visum est pa-
 tribus. Consul duabus legionibus urbi præpositis, octo cum 12
 L. Pinario prætore divisus, memor paternæ virtutis Gallicum
 sibi bellum extra sortem sumit, prætorem maritimam oram
 tutari Græcosque arcere litoribus iussit. Et quum in agrum 13
 Pomptinum descendisset, quia neque in campis congredi nulla
 cogente re volebat et prohibendo populationibus, quos raptò
 vivere necessitas cogeret, satis domari credebat hostem, locum
 idoneum sibi delegit. Ubi quum in stationibus quieti 26
 tempus tererent, Gallus processit magnitudine atque armis
 insignis; quatiensque scutum hasta quum silentium fecisset,
 provocat per interpretem unum ex Romanis, qui secum ferro
 decernat. M. erat Valerius tribunus militum adolescens, qui 2
 haud indigniorem eo decore se iam T. Manlium ratus, prius
 sciscitatus consulis voluntatem, in medium armatus processit.

3 Minus insigne certamen humanum numine interposito deorum
factum; namque conserenti iam manum Romano corvus repente
4 in galea consedit, in hostem versus. Quod primo ut augurium
cælo missum lætus accepit tribunus, precatus deinde, si
divus, si diva esset, qui sibi præpetem misisset, volens pro-
5 pitius adesset. Dictu mirabile, tenuit non solum ales captam
semel sedem, sed, quotiescunque certamen initum est, levans
se alis os oculosque hostis rostro et unguibus appetit, donec
territum prodigii talis visu oculisque simul ac mente turbatum
Valerius obtruncat; corvus ex conspectu elatus orientem petit.
6 Hactenus quietæ utrinque stationes fuere; postquam spoliare
corpus cæsi hostis tribunus cœpit, nec Galli se statione tenuerunt,
et Romanorum cursus ad victorem etiam ocior fuit. Ibi circa
iacentis Galli corpus contracto certamine, pugna atrox concitatur.
7 Iam non manipulis proximarum stationum, sed legionibus utrin-
que effusis res geritur. Camillus lætum militem victoria tribuni,
lætum tam præsentibus ac secundis diis ire in prælium iubet;
ostentansque insignem spoliis tribunum, „Hunc imitare, miles“
aiebat, „et circa iacentem ducem sterne Gallorum catervas.“
8 Dii hominesque illi affuere pugnae, depugnatumque haudqua-
quam certamine ambiguo cum Gallis est; adeo duorum mili-
tum eventum, inter quos pugnatum erat, utraque acies animis
9 præceperat. Inter primos, quorum concursus alios exciverat,
atrox prælium fuit; alia multitudo, priusquam ad coniectum
teli veniret, terga vertit. Primo per Volscos Falernumque
agrum dissipati sunt; inde Apuliam ac mare superum peti-
10 erunt. Consul, contione advocata, laudatum tribunum decem-
bubus aureaque corona donat; ipse iussus ab senatu bellum
11 maritimum curare, cum prætore iunxit castra. Ibi quia res
trahi segnitia Græcorum non committentium se in aciem vide-
bantur, dictatorem comitiorum causa T. Manlium Torquatum
12 ex auctoritate senatus dixit. Dictator, magistro equitum
A. Cornelio Cosso dicto, comitia consularia habuit, æmulum-
que decoris sui absentem M. Valerium Corvum (id enim illi
deinde cognominis fuit) summo favore populi, tres et viginti

natum annos, consulem renuntiavit. Collega Corvo de plebe 13
M. Popillius Lænas, quartum consul futurus, datus est. Cum
Græcis a Camillo nulla memorabilis gesta res; nec illi terra
nec Romanus mari bellator erat. Postremo quum litoribus 14
arcerentur, aqua etiam præter cetera necessaria usui defi-
ciente, Italiam reliquere. Cuius populi ea cuiusque gentis classis 15
fuerit, nihil certi est. Maxime Siciliae fuisse tyrannos credi-
derim; nam ulterior Græcia ea tempestate intestino fessa
bello iam Macedonum opes horrebat.

Exercitibus dimissis, quum et foris pax et domi concordia 27
ordinum otium esset, ne nimis lætæ res essent, pestilentia ^{A. u. c. 406.}
civitatem adorta coegit senatum imperare decemviris, ut libros ^{A. Ch. 348.}
Sibyllinos inspicerent, eorumque monitu lectisternium fuit.
Eodem anno Satricum ab Antiatis colonia deducta restitui- 2
taque urbs, quam Latini diruerant; et cum Carthaginiensibus
legatis Romæ fœdus ictum, quum amicitiam ac societatem
petentes venissent.

Idem otium domi forisque mansit T. Manlio Torquato, 3
C. Plautio consulibus. Semunciarium tantum ex unciario ^{A. u. c. 407.}
fenus factum, et in pensiones æquas triennii, ita ut quarta ^{A. Ch. 347.}
præsens esset, solutio æris alieni dispensata est; et sic quoque 4
parte plebis affecta, fides tamen publica privatis difficultatibus
potior ad curam senatui fuit. Levatae maxime res, quia tri-
buto ac dilectu supersessum.

Tertio anno post Satricum restitutum a Volscis M. Vale- 5
rius Corvus iterum consul cum C. Pœtelio factus, quum ex ^{A. u. c. 408.}
Latio nuntiatum esset, legatos ab Antio circumire populos ^{A. Ch. 346.}
Latinorum ad concitandum bellum, priusquam plus hostium 6
fieret, Volscis arma inferre iussus, ad Satricum exercitu infesto
pergit. Quo quum Antiates alique Volsci, præparatis iam
ante, si quid ab Roma moveretur, copiis, occurrissent, nulla
mora inter infensos diutino odio dimicandi facta est.
Volsci, ferocior ad rebellandum quam ad bellandum gens, cer- 7
tamine victi fuga effusa Satrici mœnia petunt, et, ne in muris
quidem satis firma spe, quum corona militum cineta iam scalis

caperetur urbs, ad quattuor millia militum præter multitu-
8 dinem imbellem sese dedidere. Oppidum dirutum atque in-
censum; ab æde tantum matris Matutæ abstinere ignem;
præda omnis militi data. Extra prædam quattuor millia
deditorum habita; eos vinctos consul ante currum trium-
phans egit; venditis deinde, magnam pecuniam in ærarium
9 redegit. Sunt, qui hanc multitudinem captivam servorum
fuisse scribant, idque magis veri simile est quam deditos
venisse.

28 Hos consules secuti sunt M. Fabius Dorsuo, Ser. Sul-
A. u. c. 409. picus Camerinus. Auruncum inde bellum ab repentina popu-
A. Ch. 345. latione cœptum, metuque, ne id factum populi unius, con-
siliū omnis nominis Latini esset, dictator velut adversus
armatum iam Latium L. Furius creatus, magistrum equitum
3 Cn. Manlium Capitolinum dixit; et quum, quod per magnos
tumultus fieri solitum erat, iustitio indicto dilectus sine vaca-
tionibus habitus esset, legiones, quantum maturari potuit, in
Auruncos ductæ. Ibi prædonum magis quam hostium animi
4 inventi; prima itaque acie debellatum est. Dictator tamen,
quia et ultro bellum intulerant et sine detrectatione se certamini
offerebant, deorum quoque opes adhibendas ratus inter ipsam
dimicationem ædem Iunoni Monetæ vovit; cuius damnatus voti
quum victor Romam revertisset, dictatura se abdicavit.
5 Senatus duumviros ad eam ædem pro amplitudine populi Ro-
mani faciendam creari iussit; locus in arce destinatus, quæ
6 area ædium M. Manlii Capitolini fuerat. Consules dictatoris
exercitu ad bellum Volscum usi Soram ex hostibus, incautos
adorti, ceperunt.

A. u. c. 410. Anno postquam vota erat, ædes Monetæ dedicatur, C.
A. Ch. 344. Marcio Rutilo tertium, T. Manlio Torquato iterum consulibus.
7 Prodigium extemplo dedicationem secutum, simile vetusto
montis Albani prodigio; namque et lapidibus pluit et nox
interdiu visa intendi; librisque inspectis, quum plena religione
civitas esset, senatui placuit, dictatorem feriarum constituen-
8 darum causa dici. Dictus P. Valerius Publicola; magister

equitum ei Q. Fabius Ambustus datus est. Non tribus tantum
supplicatum ire placuit, sed finitimos etiam populos, ordoque
iis, quo quisque die supplicarent, statutus. Iudicia eo anno 9
populi tristitia in feneratores facta, quibus ab ædilibus dicta
dies esset, traduntur; et res, haud ulla insigni ad memoriam
causa, ad interregnum rediit. Ex interregno, ut id actum 10
videri posset, ambo patricii consules creati sunt, M. Valerius
Corvus tertium, A. Cornelius Cossus. A. u. c. 411.
A. Ch. 343.

Maiores iam hinc bella et viribus hostium et longinquitate 29
vel regionum vel temporum [spatio], quibus bellatum est,
dicuntur. Namque eo anno adversus Samnites, gentem opibus
armisque validam, mota arma; Samnitium bellum ancipiti 2
Marte gestum Pyrrhus hostis, Pyrrhum Pœni secuti. Quanta
rerum moles! quoties in extrema periculorum ventum, ut in
hanc magnitudinem, quæ vix sustinetur, erigi imperium posset!
Belli autem causa cum Samnitibus Romanis, quum societate 3
amicitiæque iuncti essent, extrinsecus venit, non orta inter
ipsos est. Samnites Sidicinis iniusta arma, quia viribus plus 4
poterant, quum intulissent, coacti inopes ad opulentiorum
auxilium confugere Campanis sese coniungunt. Campani magis 5
nomen ad præsidium sociorum quam vires quum attulissent,
fluentes luxu ab duratis usu armorum in Sidicino pulsi agro,
in se deinde molem omnem belli verterunt. Namque Samnites, 6
omissis Sidicinis ipsam arcem finitimorum Campanos adorti, un-
de æque facilis victoria, prædæ atque gloriæ plus esset, Tifata,
imminentes Capuæ colles, quum præsidio firmo occupassent,
descendunt inde quadrato agmine in planitiem, quæ Capuam
Tifataque interiacet. Ibi rursus acie dimicatum; adversoque 7
prælio Campani intra mœnia compulsi, quum robore iuventutis
suæ acciso nulla propinqua spes esset, coacti sunt ab Romanis
petere auxilium. Legati introducti in senatum maxime in 30
hanc sententiam locuti sunt. „Populus nos Campanus legatos
ad vos, patres conscripti, misit, amicitiam in perpetuum,
auxilium præsens a vobis petitem. Quam si secundis rebus 2
nostris petissemus, sicut cœpta celerius, ita infirmiore vinculo

contracta esset; tunc enim, ut qui ex æquo nos venisse in
amicitiam meminissemus, amici forsitan pariter ac nunc, sub-
3 iecti atque obnoxii vobis minus essemus; nunc, misericordia
vestra conciliati auxilioque in dubiis rebus defensi, beneficium
quoque acceptum colamus oportet, ne ingrati atque omni ope
4 divina humanaque indigni videamur. Neque hercule, quod Sam-
nites priores amici sociique vobis facti sunt, ad id valere arbi-
tror, ne nos in amicitiam accipiamur, sed ut vetustate et gradu
honoris nos præstent; neque enim fœdere Samnitium, ne qua
5 nova iungeretis fœdera, cautum est. Fuit quidem apud vos
semper satis iusta causa amicitiae, velle eum vobis amicum esse,
6 qui vos appeteret; Campani, etsi fortuna præsens magnifice
loqui prohibet, non urbis amplitudine, non agri ubertate ulli
populo præterquam vobis cedentes, haud parva, ut arbitror, ac-
cessio bonis rebus vestris in amicitiam venimus vestram.
7 Æquis Volscisque, æternis hostibus huius urbis, quandocunque
se moverint, ab tergo erimus, et quod vos pro salute nostra
priores feceritis, id nos pro imperio vestro et gloria semper
8 faciemus. Subactis iis gentibus, quæ inter nos vosque sunt,
quod propediem futurum spondet et virtus et fortuna vestra,
9 continens imperium usque ad nos habebitis. Acerbum ac
miserum est, quod fateri nos fortuna nostra cogit: eo ventum
est, patres conscripti, ut aut amicorum aut inimicorum Cam-
10 pani simus. Si defenditis, vestri, si deseritis, Samnitium eri-
mus; Capuam ergo et Campaniam omnem vestris an Samni-
11 tium viribus accedere malitis, deliberate. Omnibus quidem,
Romani, vestram misericordiam vestrumque auxilium æquum
est patere, iis tamen maxime, qui ea implorantibus aliis
[auxilium] dum supra vires suas præstant, [omnes] ipsi in hanc
12 necessitatem venerunt. Quanquam pugnâvimus verbo pro Si-
dicinis, re pro nobis, quum videremus finitimum populum ne-
fario latrocinio Samnitium peti et, ubi conflagrassent Sidicini,
13 ad nos traiecturum illud incendium esse. Nec enim nunc,
quia dolent iniuriam acceptam Samnites, sed quia gaudent,
14 oblatam sibi esse causam, oppugnatum nos veniunt. An, si

ultio iræ hæc et non occasio cupiditatis explendæ esset, pa-
rum fuit, quod semel in Sidicino agro, iterum in Campania
ipsa legiones nostras cecidere? Quæ est ista tam infesta ira, 15
quam per duas acies fusus sanguis explere non potuerit?
Adde huc populationem agrorum, prædas hominum atque
pecudum actas, incendia villarum ac ruinas, omnia ferro ig-
nique vastata. Hiscine ira expleri non potuit? Sed cupiditas 16
explenda est. Ea ad oppugnandam Capuam rapit; aut de-
lere urbem pulcherrimam aut ipsi possidere volunt. Sed vos 17
potius, Romani, beneficio vestro occupate eam, quam illos
habere per maleficio sinatis. Non loquor apud recusantem
iusta bella populum; sed tamen, si ostenderitis auxilia vestra,
ne bello quidem arbitror vobis opus fore. Usque ad nos 18
contemptus Samnitium pervenit, supra non escendit. Itaque
umbra vestri auxilii, Romani, tegi possumus, quicquid deinde
habuerimus, quicquid ipsi fuerimus, vestrum id omne existi-
maturi. Vobis arabitur ager Campanus, vobis Capua urbs 19
frequentabitur; conditorum, parentium, deorum immortalium
numero nobis eritis; nulla colonia vestra erit, quæ nos obse-
quio erga vos fideque superet. Annuite, patres conscripti, 20
nutum numenque vestrum invictum Campanis et iubete spe-
rare, incolumem Capuam futuram. Qua frequentia omnium 21
generum multitudinis prosequente creditis nos illinc profectos?
quam omnia votorum lacrimarumque plena reliquisse? in qua
nunc expectatione senatum populumque Campanum, coniuges
liberosque nostros esse? Stare omnem multitudinem ad portas 22
viam hinc ferentem prospectantes, certum habeo. Quid illis
nos, patres conscripti, sollicitis ac pendentibus animi renuntiare
iubetis? Alterum responsum salutem, victoriam, lucem ac 23
libertatem; alterum, ominari horreo, quæ ferat. Proinde ut
aut de vestris futuris sociis atque amicis aut nusquam ullis
futuris nobis consulite."

Summotis deinde legatis, quum consultus senatus esset, 31
etsi magnæ parti urbs maxima opulentissimaque Italiæ, uber-
rimus ager marique propinquus ad varietates annonæ horreum

populi Romani fore videbatur, tamen tanta utilitate fides antiquior fuit, responditque ita ex auctoritate senatus consul:

2 „Auxilio vos, Campani, dignos censet senatus; sed ita vobiscum amicitiam institui par est, ne qua vetustior amicitia ac societas violetur. Samnites nobiscum foedere iuncti sunt. Itaque arma, deos prius quam homines violatura, adversus

3 Samnites vobis negamus; legatos, sicut fas iusque est, ad socios atque amicos precatum mittemus, ne qua vobis vis fiat.“ Ad ea princeps legationis (sic enim domo mandatum attulerant) „Quando quidem“ inquit „nostra tueri adversus vim at-

4 que iniuriam iusta vi non vultis, vestra certe defendetis. Itaque populum Campanum urbemque Capuam, agros, delubra deum, divina humanaque omnia in vestram, patres conscripti, populique Romani dicionem dedimus, quicquid deinde patiemur,

5 dediticii vestri passuri.“ Sub hæc dicta omnes, manus ad consules tendentes, pleni lacrimarum in vestibulo curiæ pro-

6 cubuerunt. Commoti patres vice fortunarum humanarum, si ille præpotens opibus populus, luxuria superbiaque clarus, a quo paulo ante auxilium finitimi petissent, adeo infractos gereret animos, ut se ipse suaque omnia potestatis alienæ faceret.

7 Tum iam fides agi visa, deditos non prodi; nec facturum æqua Samnitium populum censebant, si agrum urbemque

8 per deditionem factam populi Romani oppugnarent. Legatos itaque extemplo mitti ad Samnites placuit. Data mandata, ut preces Campanorum, responsum senatus amicitiae Samnitium memor, deditionem postremo factam Samnitibus exponerent;

9 peterent pro societate amicitiaque, ut dediticiis suis parcerent neque in eum agrum, qui populi Romani factus esset,

10 hostilia arma inferrent; si leniter agendo parum proficerent, denuntiarent Samnitibus populi Romani senatusque verbis, ut

11 Capua urbe Campanoque agro abstinerent. Hæc legatis agentibus in concilio Samnitium adeo est ferociter responsum, ut non solum gesturos se esse dicerent id bellum, sed magistratus eorum, e curia egressi, stantibus legatis, præfectos

cohortium vocarent iisque clara voce imperarent, ut prædatum 12 in agrum Campanum extemplo proficiscerentur.

Hac legatione Romam relata, positis omnium aliarum 32 rerum curis patres, fetialibus ad res repetendas missis belloque, quia non redderentur, sollemni more indicto, decreverunt, ut primo quoque tempore de ea re ad populum ferretur; iussuque populi consules ambo cum duobus exercitibus ab 2 urbe profecti, Valerius in Campaniam, Cornelius in Samnium, ille ad montem Gaurum, hic ad Saticulam castra ponunt. Priori Valerio Samnitium legiones (eo namque omnem belli 3 molem inclinaturam censebant) occurrunt; simul in Campanos stimulabat ira tam promptos nunc ad ferenda, nunc ad accersenda adversus se auxilia. Ut vero castra Romana vide-

4 runt, ferociter pro se quisque signum duces poscere, affirmare, eadem fortuna Romanum Campano laturum opem, qua Campanus Sidicino tulerit. Valerius levibus certaminibus tentandi 5 hostis causa haud ita multos moratus dies, signum pugnae proposuit, paucis suos adhortatus, ne novum bellum eos novusque hostis terreret: quicquid ab urbe longius proferrent arma, magis magisque in imbelles gentes eos prodire. Ne 7 Sidicinorum Campanorumque cladibus Samnitium aestimarent virtutem; qualescunque inter se certaverint, necesse fuisse alteram partem vinci. Campanos quidem haud dubie magis nimio luxu fluentibus rebus mollitiaque sua quam vi hostium victos esse. Quid autem esse duo prospera in tot sæculis 8 bella Samnitium adversus tot decora populi Romani, qui triumphos pæne plures quam annos ab urbe condita numeret; qui omnia circa se, Sabinos, Etruriam, Latinos, Hernicos, 9 Æquos, Volscos, Auruncos, domita armis habeat; qui Gallos tot præliis cæsos postremo in mare ac naves fuga compulerit? Quum gloria belli ac virtute sua quemque fretos ire in aciem 10 debere, tum etiam intueri, cuius ductu auspicioque ineunda pugna sit, utrum qui, audiendus dumtaxat, magnificus adhortator sit, verbis tantum ferox, operum militarium expertus, an qui et ipse tela tractare, procedere ante signa, versari media

12 in mole pugnæ sciat. „Facta mea, non dicta vos, milites“
 inquit, „sequi volo, nec disciplinam modo, sed exemplum etiam
 a me petere. Non factionibus nec per coitiones usitatas
 nobilibus, sed hac dextra mihi tres consulatus summam-
 13 que laudem peperit. Fuit, quum hoc dici poterat: „Patricius
 enim eras et a liberatoribus patriæ ortus, et eodem anno fa-
 14 milia ista consulatum, quo urbs hæc consulem habuit“; nunc
 iam nobis patribus vobisque plebei promiscuus consulatus
 patet, nec generis, ut ante, sed virtutis est præmium. Proinde
 15 summum quodque spectate, milites, decus. Non, si mihi no-
 vum hoc Corvini cognomen diis auctoribus homines dedistis,
 Publicolarum vetustum familiæ nostræ cognomen memoria
 16 excessit; semper ego plebem Romanam militiæ domique, pri-
 vatus, in magistratibus parvis magnisque, æque tribunus ac
 consul, eodem tenore per omnes deinceps consulatus colo at-
 17 que colui. Nunc, quod instat, diis bene iuvantibus novum
 atque integrum de Samnitibus triumphum mecum petite.“

33 Non alias militi familiarior dux fuit, omnia inter infimos
 2 militum haud gravate munia obeundo. In ludo præterea mi-
 litari, quum velocitatis viriumque inter se æquales certamina
 ineunt, comiter facilis; vincere ac vinci vultu eodem nec
 3 quemquam aspernari parem, qui se offerret; factis benignus
 pro re, dictis haud minus libertatis alienæ quam suæ dignita-
 tis memor, et, quo nihil popularius est, quibus artibus petierat
 4 magistratus, iisdem gerebat. Itaque universus exercitus in-
 credibili alacritate adhortationem prosecutus ducis castris egre-
 5 ditur. Prælium, ut quod maxime unquam, pari spe utrin-
 que, æquis viribus, cum fiducia sui sine contemptu hostium
 6 commissum est. Samnitibus ferociam augebant novæ res ge-
 stæ et paucos ante dies geminata victoria, Romanis contra
 quadringentorum annorum decora et conditæ urbi æqualis
 7 victoria; utrisque tamen novus hostis curam addebat. Pugna
 indicio fuit, quos gesserint animos; namque ita conflixerunt,
 8 ut aliquamdiu in neutram partem inclinarent acies. Tum
 consul trepidationem iniiciendam ratus, quando vi pelli non

poterant, equitibus immissis turbare prima signa hostium co-
 natur. Quos ubi nequicquam tumultuantes in spatio exiguo 9
 volvere turmas vidit nec posse aperire in hostes viam, reve-
 tus ad antesignanos legionum, quum desilisset ex equo,
 „Nostrum“ inquit „peditum illud, milites, est opus. Agite 10
 dum, ut me videritis, quacunque incessero in aciem hostium,
 ferro viam facientem, sic pro se quisque obvios sternite; illa
 omnia, qua nunc erectæ micant hastæ, patefacta strage vasta
 cernetis.“ Hæc dicta dederat, quum equites consulis iussu 11
 discurrent in cornua legionibusque in mediam aciem aperiunt
 viam. Primus omnium consul invadit hostem et, cum quo
 forte contulit gradum, obtruncat. Hoc spectaculo accensi 12
 dextra lævaque ante se quisque memorandum prælium ciet;
 stant obnixi Samnites, quanquam plura accipiunt quam in-
 ferunt vulnera. Aliquamdiu iam pugnatum erat; atrox cædes 13
 circa signa Samnitium, fuga ab nulladum parte erat; adeo
 morte sola vinci destinaverant animis. Itaque Romani quum 14
 et fluere iam lassitudine vires sentirent et diei haud multum
 superesse, accensi ira concitant se in hostem. Tum primum 15
 referri pedem atque inclinari rem in fugam apparuit; tum
 capi, occidi Samnis, nec superfuissent multi, ni nox victoriam
 magis quam prælium diremisset. Et Romani fatebantur, nun- 16
 quam cum pertinaciori hoste conflictum, et Samnites, quum
 quæreretur, quænam prima causa tam obstinatos movisset in
 fugam, oculos sibi Romanorum ardere visos aiebant, vesanos- 17
 que vultus et furentia ora; inde plus quam ex alia ulla re
 terroris ortum. Quem terrorem non pugnæ solum eventu,
 sed nocturna profectioe confessi sunt. Postero die vacuis 18
 hostium castris Romanus potitur, quo se omnis Campanorum
 multitudo gratulabunda effudit.

Ceterum hoc gaudium magna prope clade in Samnio 34
 foedatum est. Nam ab Saticula profectus Cornelius consul
 exercitum incaute in saltum cava valle pervium circaque in-
 sessum ab hoste induxit nec prius, quam recipi tuto signa non 2
 poterant, imminentem capiti hostem vidit. Dum id moræ 3

Samnitibus est, quoad totum in vallem infimam demitteret agmen, P. Decius tribunus militum conspicit unum editum in saltu collem, imminentem hostium castris, aditu arduum impedito agmini, expeditis haud difficilem: Itaque consuli terro animi „Videsne tu“ inquit, „A. Corneli, cacumen illud supra hostem? Arx illa est spei salutisque nostrae, si eam, quoniam cæci reliquere Samnites, impigre capimus. Ne tu mihi plus quam unius legionis principes hastatosque dederis; cum quibus ubi evasero in summum, perge hinc omni liber metu, teque et exercitum serva; neque enim moveri hostis, subiectus nobis ad omnes ictus, sine sua pernicie poterit. Nos deinde aut fortuna populi Romani aut nostra virtus expediet.“ Collaudatus ab consule, accepto præsidio, vadit occultus per saltum; nec prius ab hoste est visus, quam loco, quem petebat, appropinquavit. Inde admiratione paventibus cunctis, quum omnium in se vertisset oculos, et spatium consuli dedit ad subducendum agmen in æquiores locum et ipse in summo constitit vertice. Samnites dum huc illuc signa vertunt, utriusque rei amissa occasione, neque insequi consulem nisi per eandem vallem, in qua paulo ante subiectum eum telis suis habuerant, possunt nec erigere agmen in captum super se ab Decio tumultum; sed quum ira in hos magis, qui fortunam gerendæ rei eripuerant, tum propinquitatis loci atque ipsa paucitas incitat, et nunc circumdare undique collem armatis volunt, ut a consule Decium intercludant, nunc viam patefacere, ut degressos in vallem adorianur. Incertos, quid agerent, nox oppressit.

Decium primum spes tenuit, cum subeuntibus in adversum collem ex superiore loco se pugnaturum; deinde admiratio incessit, quod nec pugnam inirent nec, si ab eo consilio iniquitate loci deterrentur, opere se valloque circumdarent. Tum centurionibus ad se vocatis: „Quænam illa incertitia belli ac pigritia est? aut quonam modo isti ex Sidicinis Campanisque victoriam pepererunt? Huc atque illuc signa moveri ac modo in unum conferri, modo educi videtis; opus

quidem incipit nemo, quum iam circumdati vallo potuerimus esse. Tum vero nos similes istorum simus, si diutius hic moremur, quam commodum sit. Agite dum, ite mecum, ut, dum lucis aliquid superest, quibus locis præsidia ponant, quæ pateat hinc exitus, exploremus.“ Hæc omnia sagulo gregali amictus, centurionibus item manipularium militum habitu ductis, ne ducem circumire hostes notarent, perlustravit. Vigiliis deinde dispositis, ceteris omnibus tesseram dari iubet, ubi secundæ vigiliæ bucina datum signum esset, armati cum silentio ad se convenirent. Quo ubi, sicut edictum erat, taciti convenerunt, „Hoc silentium, milites“ inquit, „omisso militari assensu, in me audiendo servandum est. Ubi sententiam meam vobis peregero, tum, quibus eadem placebunt, in dextram partem taciti transibitis; quæ pars maior erit, eo stabitur consilio. Nunc, quæ mente agitem, audite. Non fuga delatos nec inertia relictos hic vos circumvenit hostis; virtute cepistis locum, virtute hinc oportet evadatis. Veniendo huc exercitum egregium populo Romano servastis; erumpendo hinc vosmet ipsos servate; digni estis, qui pauci pluribus opem tuleritis, ipsi nullius auxilio egeritis. Cum eo hoste res est, quihesterno die delendi omnis exercitus fortuna per socordiam usus non sit; hunc tam opportunum collem imminentem capiti suo non ante viderit quam captum a nobis; nos tam paucos tot ipse millibus hominum nec ascensu arcuerit nec tenentes locum, quum diei tantum superesset, vallo circumdederit. Quem videntem ac vigilantem sic eluseritis, sopitum oportet fallatis, immo necesse est; in eo enim loco res sunt nostræ, ut vobis ego magis necessitatis vestræ index quam consilii auctor sim. Neque enim, maneatis an abeat hinc, deliberari potest, quum præter arma et animos armorum memores nihil vobis fortuna reliqui fecerit, fameque et siti moriendum sit, si plus, quam viros ac Romanos decet, ferrum timeamus. Ergo una est salus erumpere hinc atque abire. Id aut interdiu aut nocte faciamus oportet.“ Ecce autem aliud minus dubium; quippe, si lux exspectetur, quæ spes est, non vallo

perpetuo fossaque nos sæpturum hostem, qui nunc corporibus suis subiectis undique cinxerit, ut videtis, collem? Atqui si nox opportuna est eruptioni, sicut est, hæc profecto noctis
 11 aptissima hora est. Signo secundæ vigiliæ convenistis, quod tempus mortales somno altissimo premit; per corpora sopita vadetis, vel silentio incautos fallentes vel sen'ientibus clamore
 12 subito pavorem iniecturi. Me modo sequimini, quem secuti estis; ego eandem, quæ duxit huc, sequar fortunam. Quibus hæc salutaria videntur, agite dum, in dextram partem pedibus
 36 transite. Omnes transierunt, vadentemque per intermissa
 2 custodiis loca Decium secuti sunt. Iam evaserant media castra, quum superscandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto præbuit sonitum; quo excitatus vigil quum proximum movisset erectique alios concitarent, ignari, cives an hostes essent, præsidium erumperet an consul castra ce-
 3 pisset, Decius, quoniam non fallerent, clamorem tollere iussis militibus, torpidos somno insuper pavore exanimat, quo præpediti nec arma impigre capere nec obsistere nec insequi
 4 poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium præsidium Romanum, obviis custodibus cæsis, ad castra consulis pervadit.
 5 Aliquantum supererat noctis, iamque in tuto videbantur esse, quum Decius „Macte virtute“ inquit, „milites Romani, este. Vestrum iter ac reditum omnia sæcula laudibus ferent;
 6 sed ad conspiciendam tantam virtutem luce ac die opus est, nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces
 7 silentium ac nox tegat. Hic lucem quieti opperiemur.“ Dictis obtemperatum; atque ubi primum illuxit, præmisso nuntio ad consulem, castra ingenti gaudio concitantur, et, tessera data, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo obiecissent, pro se quisque obviam effusi laudant, gratulantur, singulos universosque servatores suos vocant, diis laudes gratesque agunt, Decium in cælum ferunt.
 8 Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, coniectis in eum omnium oculis,

et omni honore tribunum consuli æquantibus. Ubi ad præ- 9 torium ventum est, consul classico ad contionem convocat, orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio distulit contionem; qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in ma- 10 nibus esset, perpulit consulem, ut hostes et nocturno pavore attonitos et circa collem castellatim dissipatos aggredieretur: credere etiam, aliquos ad se sequendum emissos per saltum vagari. Iussæ legiones arma capere, egressæque castris, quum 11 per exploratores notior iam saltus esset, via patentiore ad hostem ducuntur; quem incantum improvise adortæ, quum 12 palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum nec arma capere nec recipere intra vallum se possent, paventem primum in castra compellunt, deinde castra ipsa, turbatis stationibus, capiunt. Perfertur circa collem 13 clamor fugatque ex suis quemque præsidiis. Ita magna pars absenti hosti cessit; quos intra vallum egerat pavor (fuere autem ad triginta millia), omnes cæsi; castra direpta.

Ita rebus gestis, consul, advocata contione, P. Decii non 37 cæptas solum ante, sed cumulas nova virtute laudes peragit, et præter militaria alia dona aurea corona eum et centum bubus eximioque uno albo opimo auratis cornibus donat. Milites, qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in 2 perpetuum, in præsentia singulis bubus binisque tunicis donati. Secundum consulis donationem legiones gramineam coronam obsidalem, clamore donum approbantes, Decio imponunt; altera corona, eiusdem honoris index, a præsidio suo imposita est. His decoratus insignibus bovem eximium Marti immo- 3 lavit, centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. Iisdem militibus legiones libras farris et sextarios vini contulerunt; omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur.

Tertia pugna ad Suessulam commissa est, qua fugatus 4 a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore iuventutis

perpetuo fossaque nos sæpturum hostem, qui nunc corporibus suis subiectis undique cinxerit, ut videtis, collem? Atqui si nox opportuna est eruptioni, sicut est, hæc profecto noctis
 11 aptissima hora est. Signo secundæ vigiliæ convenistis, quod tempus mortales somno altissimo premit; per corpora sopita vadetis, vel silentio incautos fallentes vel sen'ientibus clamore
 12 subito pavorem iniecturi. Me modo sequimini, quem secuti estis; ego eandem, quæ duxit huc, sequar fortunam. Quibus hæc salutaria videntur, agite dum, in dextram partem pedibus
 36 transite." Omnes transierunt, vadentemque per intermissa
 2 custodiis loca Decium secuti sunt. Iam evaserant media castra, quum supercandens vigilum strata somno corpora miles offenso scuto præbuit sonitum; quo excitatus vigil quum proximum movisset erectique alios concitarent, ignari, cives an hostes essent, præsidium erumperet an consul castra ce-
 3 pisset, Decius, quoniam non fallerent, clamorem tollere iussis militibus, torpidos somno insuper pavore exanimat, quo præpediti nec arma impigre capere nec obsistere nec insequi
 4 poterant. Inter trepidationem tumultumque Samnitium præsidium Romanum, obviis custodibus cæsis, ad castra consulis pervadit.
 5 Aliquantum supererat noctis, iamque in tuto videbantur esse, quum Decius „Macte virtute“ inquit, „milites Romani, este. Vestrum iter ac reditum omnia sæcula laudibus ferent;
 6 sed ad conspiciendam tantam virtutem luce ac die opus est, nec vos digni estis, quos cum tanta gloria in castra reduces
 7 silentium ac nox tegat. Hic lucem quieti opperiemur.“ Dictis obtemperatum; atque ubi primum illuxit, præmisso nuntio ad consulem, castra ingenti gaudio concitantur, et, tessera data, incolumes reverti, qui sua corpora pro salute omnium haud dubio periculo obiecissent, pro se quisque obviam effusi laudant, gratulantur, singulos universosque servatores suos vocant, diis laudes gratesque agunt, Decium in cælum ferunt.
 8 Hic Decii castrensis triumphus fuit, incedentis per media castra cum armato præsidio, coniectis in eum omnium oculis,

et omni honore tribunum consuli æquantibus. Ubi ad præ- 9 torium ventum est, consul classico ad contionem convocat, orsusque meritas Decii laudes, interfante ipso Decio distulit contionem; qui auctor omnia posthabendi, dum occasio in ma- 10 nibus esset, perpulit consulem, ut hostes et nocturno pavore attonitos et circa collem castellatim dissipatos aggredere- tur: credere etiam, aliquos ad se sequendum emissos per saltum vagari. Iussæ legiones arma capere, egressæque castris, quum 11 per exploratores notior iam saltus esset, via patentiore ad hostem ducuntur; quem incautum improvise adortæ, quum 12 palati passim Samnitium milites, plerique inermes, nec coire in unum nec arma capere nec recipere intra vallum se pos- sent, paventem primum in castra compellunt, deinde castra ipsa, turbatis stationibus, capiunt. Perfertur circa collem 13 clamor fugatque ex suis quemque præsidiis. Ita magna pars absenti hosti cessit; quos intra vallum egerat pavor (fuere autem ad triginta millia), omnes cæsi; castra direpta.

Ita rebus gestis, consul, advocata contione, P. Decii non 37 cœptas solum ante, sed cumulas nova virtute laudes peragit, et præter militaria alia dona aurea corona eum et centum bubus eximioque uno albo opimo auratis cornibus donat. Milites, qui in præsidio simul fuerant, duplici frumento in 2 perpetuum, in præsentia singulis bubus binisque tunicis donati. Secundum consulis donationem legiones gramineam coronam obsidialem, clamore donum approbantes, Decio imponunt; altera corona, eiusdem honoris index, a præsidio suo imposita est. His decoratus insignibus bovem eximium Marti immo- 3 lavit, centum boves militibus dono dedit, qui secum in expeditione fuerant. Iisdem militibus legiones libras farris et sextarios vini contulerunt; omniaque ea ingenti alacritate per clamorem militarem, indicem omnium assensus, gerebantur.

Tertia pugna ad Suessulam commissa est, qua fugatus 4 a M. Valerio Samnitium exercitus, omni robore iuventutis

5 domo accito, certamine ultimo fortunam experiri statuit. Ab
 Suessula nuntii trepidi Capuam, inde equites citati ad Valerium
 6 consulem opem oratum veniunt. Confestim signa mota, relic-
 tisque impedimentis *cum* castrorum valido praesidio, raptim agitur
 agmen; nec procul ab hoste locum perexiguum, ut quibus
 praeter equos ceterorum iumentorum calorumque turba abesset,
 7 castris cepit. Samnitium exercitus, velut haud ulla mora
 pugnae futura esset, aciem instruit; deinde, postquam nemo
 8 obvius ibat, infestis signis ad castra hostium succedit. Ibi
 ut militem in vallo vidit, missique ab omni parte exploratum,
 quam in exiguum orbem contracta castra essent, paucitatem
 9 inde hostium colligentes retulerunt, fremere omnis acies, com-
 plendas esse fossas scindendumque vallum et in castra ir-
 rumpendum; transactumque ea temeritate bellum foret, ni
 10 duces continuissent impetum militum. Ceterum, quia multitudo
 sua, commeatibus gravis, et prius sedendo ad Suessulam et
 tum certaminis mora haud procul ab rerum omnium inopia
 esset, placuit, dum inclusus paveret hostis, frumentatum per
 11 agros militem duci: interim Romano, qui expeditus, quantum
 humeris inter arma geri posset frumenti, secum attulisset, de-
 12 futura omnia. Consul palatos per agros quum vidisset hostes,
 stationes infrequentes relictas, paucis milites adhortatus ad
 13 castra oppugnanda ducit. Quae quum primo clamore atque
 impetu cepisset, pluribus hostium in tentoriis suis quam in
 portis valloque caesis, signa captiva in unum locum conferri
 iussit; relictisque duabus legionibus custodiae et praesidii
 causa, gravi edicto monitis, ut, donec ipse revertisset, praeda
 14 abstinere, profectus agmine instructo, quum praemissus eques
 velut indagine dissipatos Samnites ageret, caedem ingentem
 15 fecit. Nam neque, quo signo coirent inter se, neque, utrum
 castra peterent an longiorem intenderent fugam, territis con-
 16 stare poterat; tantumque fugae ac formidinis fuit, ut ad
 quadraginta millia scutorum, nequaquam tot caesis, et signa
 militaria cum iis, quae in castris capta erant, ad centum sep-

tuaginta ad consulem deferrentur. Tum in castra hostium 17
 reditum, ibique omnis praeda militi data.

Huius certaminis fortuna et Faliscos, quum in indutiis 38
 essent, foedus petere ab senatu coegit et Latinos, iam exerci-
 tibus comparatis, ab Romano in Pelignum vertit bellum.
 Neque ita rei gestae fama Italiae se finibus tenuit, sed Car- 2
 thaginienses quoque legatos gratulatum Romam misere cum
 coronae aureae dono, quae in Capitolio in Iovis cella ponere-
 tur; fuit pondo viginti quinque. Consules ambo de Samnitibus 3
 triumpharunt, sequente Decio insigni cum laude donisque,
 quum incondito militari ioco haud minus tribuni celebre nomen
 quam consulum esset.

Campanorum deinde Suessanorumque auditae legationes, 4
 precantibusque datum, ut praesidium eo in hiberna mitteretur,
 quo Samnitium excursions arcerentur. Iam tum minime sa- 5
 lubris militari disciplinae Capua instrumento omnium volupta-
 tium delentis militum animos avertit a memoria patriae,
 inibanturque consilia in hibernis eodem scelere adimendae Cam-
 panis Capuae, per quod illi eam antiquis cultoribus ademis-
 sent: neque immerito suum ipsorum exemplum in eos versu- 6
 rum. Cur autem potius Campani agrum Italiae uberrimum,
 dignam agro urbem, qui nec se nec sua tutari possent, quam
 victor exercitus haberet, qui suo sudore ac sanguine inde
 Samnites depulisset? An aequum esse, dediticios suos illa fer- 7
 tilitate atque amoenitate perfrui, se militando fessos in pesti-
 lenti atque arido circa urbem solo luctari aut in urbe insi-
 dentem tabem crescentis in dies fenoris pati? Haec agitata 8
 occultis coniurationibus necdum vulgata in omnes consilia ^{A. u. c. 412.}
 invenit novus consul C. Marcius Rutilus, cui Campania sorte ^{A. Ch. 342.}
 provincia evenerat, Q. Servilio collega ad urbem relicto. Ita- 9
 que quum omnia ea, sicut gesta erant, per tribunos comperta
 haberet, et aetate et usu doctus, quippe qui iam quartum con-
 sul esset dictatorque et censor fuisset, optimum ratus diffe-
 rendo spem, quandocunque vellent, consilii exsequendi milita-
 rem impetum frustrari, rumorem dissipat, in iisdem oppidis

10 et anno post præsidia hibernatura: divisa enim erant per
Campaniæ urbes, manaverantque a Capua consilia in exerci-
tum omnem. Eo laxamento cogitationibus dato, quievit in
39 præsentia seditio. Consul, educto in æstiva milite, dum quie-
tos Samnites habebat, exercitum purgare missionibus turbu-
lentorum hominum instituit, aliis emerita dicendo stipendia
esse, alios graves iam ætate aut viribus parum validos.
2 Quidam in commeatus mittebantur, singuli primo, deinde et
cohortes quædam, quia procul ab domo ac rebus suis hiber-
nassent; per speciem etiam militarium usuuni, quum alii alio
3 mitterentur, magna pars ablegati. Quam multitudinem consul
alter Romæ prætorque, alias ex aliis fingendo moras, retine-
4 bat. Et primo quidem ignari ludificationis minime inviti do-
mos revisebant; postquam neque reverti ad signa primos, nec
ferme alium, quam qui in Campania hibernassent, præcipueque
ex his seditionis auctores mitti viderunt, primum admiratio,
deinde haud dubius timor incessit animos, consilia sua ema-
5 nasse: iam quæstiones, iam indicia, iam occulta singulorum
supplicia impotensque et crudele consulum ac patrum in se
6 regnum passuros. Hæc, qui in castris erant, occultis ser-
monibus serunt, nervos coniurationis electos arte consulis cer-
7 nentes. Cohors una quum haud procul Anxure esset, ad
Lautulas saltu angusto inter mare ac montes consedit ad ex-
cipiendos, quos consul aliis atque aliis, ut ante dictum est,
8 causis mittebat. Iam valida admodum numero manus erat,
nec quicquam ad iusti exercitus formam præter ducem deerat.
Incompositi itaque prædantes in agrum Albanum perveniunt,
9 et sub iugo Albæ Longæ castra vallo cingunt. Perfecto inde
opere, reliquum diei de imperatore sumendo sententiis decer-
10 tant, nulli ex præsentibus satis fidentes: quem autem ab Roma
posse exciri? quem patrum aut plebis esse, qui aut se tanto
periculo sciens offerat, aut cui ex iniuria insanientis exercitus
11 causa recte committatur? Postero die quum eadem deliberatio
teneret, ex prædatoribus vagis quidam compertum attulerunt,
T. Quinctium in Tusculano agrum colere, urbis honorumque

immemorem. Patriciæ hic vir gentis erat, cui quum militiæ 12
magna cum gloria actæ finem pes alter ex vulnere claudus
fecisset, ruri agere vitam procul ambitione ac foro constituit.
Nomine audito extemplo agnovere virum et, quod bene ver- 13
teret, acciri iusserunt. Sed parum spei erat, voluntate quic-
quam facturum; vim adhiberi ac metum placuit. Itaque silen- 14
tio noctis quum tectum villæ, qui ad id missi erant, intras-
sent, somno gravem Quinctium oppressum, nihil medium, aut
imperium atque honorem aut, ubi restitaret, mortem, ni se-
queretur, denuntiantes, in castra pertraxerunt. Imperator ex- 15
templo adveniens appellatus, insigniaque honoris exterrito sub-
itæ rei miraculo deferunt, et ad urbem ducere iubent. Suo 16
magis inde impetu quam consilio ducis convulsis signis, in-
festo agmine ad lapidem octavum viæ, quæ nunc Appia est,
perveniunt; issentque confestim ad urbem, ni venire contra 17
exercitum dictatoremque adversus se M. Valerium Corvum
dictum audissent, et magistrum equitum L. Æmilium Mamer-
cinum. Ubi primum in conspectum ventum est et arma signa- 40
que agnovere, extemplo omnibus memoria patriæ iras permul-
sit. Nondum erant tam fortes ad sanguinem civilem, nec 2
præter externa noverant bella ultimaque rabies secessio ab
suis habebatur; itaque iam duces, iam milites utrinque con-
gressus quærere ac colloquia, Quinctius, quem armorum etiam 3
pro patria satietas teneret, nedum adversus patriam, Corvus
omnes caritate cives, præcipue milites et ante alios suum
exercitum complexus. Is ad colloquium processit. Cognito 4
ei extemplo haud minore ab adversariis verecundia quam ab
suis silentium datum. „Deos“ inquit „immortales, milites,
vestros publicos meosque, ab urbe proficiscens ita adoravi
veniamque supplex poposci, ut mihi de vobis concordiæ partæ
gloriam, non victoriam darent. Satis fuit eritque, unde belli 5
decus pariat; hinc pax petenda est. Quod deos immortales
inter nuncupanda vota expoposci, eius me compotem voti vos
facere potestis, si meminisse vultis, non vos in Samnio nec 6
in Volscis, sed in Romano solo castra habere, si illos colles,

quos cernitis, patriæ vestræ esse, si hunc exercitum civium vestro-
rum, si me consulem vestrum, cuius ductu auspicioque priore an-
7 no bis legiones Samnitium fudistis, bis castra vi cepistis. Ego
sum M. Valerius Corvus, milites, cuius vos nobilitatem beneficiis
erga vos, non iniuriis sensistis, nullius superbæ in vos legis,
nullius crudelis senatus consulti auctor, in omnibus meis imperiis
8 in me severior quam in vos. Ac si cui genus, si cui sua
virtus, si cui etiam maiestas, si cui honores subdere spiritus
potuerunt, iis eram natus, id specimen mei dederam, ea ætate
consulatum adeptus eram, ut potuerim tres et viginti annos
natus consul patribus quoque ferox esse, non solum plebi.
9 Quod meum factum dictumve consulis gravius quam tribuni
audistis? Eodem tenore duo insequentes consulatus gessi,
eodem hæc imperiosa dictatura geretur; neque in hos meus et
patriæ meæ milites mitior quam in vos (horreo dicere)
10 hostes ero. Vos prius in me strinxeritis ferrum quam in vos
ego; istine signa canent, istine clamor prius incipiet atque
11 impetus, si dimicandum est. Inducite in animum, quod non
induxerunt patres avique vestri, non illi, qui in Sacrum mon-
tem secesserunt, non hi, qui postea Aventinum insederunt.
12 Expectate, dum vobis singulis, ut olim Coriolano, matres
coniugesque crinibus passis obviæ ab urbe veniant. Tum
Volscorum legiones, quia Romanum habebant ducem, quie-
verunt; vos, Romanus exercitus, ne destiteritis impio bello.
13 T. Quincti, quocunque istic loco seu volens seu invitus con-
stitisti, si dimicandum erit, tum tu in novissimos te recipito;
fugeris etiam honestius tergumque civi dederis, quam pugna-
14 veris contra patriam. Nunc ad pacificandum bene atque
honeste inter primos stabis et colloquii huius salutaris inter-
pres fueris. Postulate æqua et ferte; quanquam vel iniquis
standum est potius, quam impias inter nos conseramus manus.
15 T. Quinctius plenus lacrimarum ad suos versus „Me quoque“
inquit, „milites, si quis usus mei est, meliorem pacis quam
16 belli habetis ducem. Non enim illa modo Volscus aut Samnis,
sed Romanus verba fecit, vester consul, vester imperator,

milites, cuius auspicia pro vobis experti nolite adversus vos
velle experiri. Qui pugnarent vobiscum infestius, et alios 17
duces senatus habuit; qui maxime vobis, suis militibus, parce-
ret, cui plurimum vos, imperatori vestro, crederetis, eum ele-
git. Pacem etiam, qui vincere possunt, volunt; quid nos velle 18
oportet? Quin omissis ira et spe, fallacibus auctoribus, nos 19
ipsos nostraque omnia cognita permittimus fidei? Approban- 41
tibus clamore cunctis, T. Quinctius ante signa progressus in
potestate dictatoris milites fore dixit; oravit, ut causam mise-
rorum civium susciperet, susceptamque eadem fide, qua rem
publicam administrare solitus esset, tueretur. Sibi se privatim 2
nihil cavere; nolle alibi quam in innocentia spem habere;
militibus cavendum, quod apud patres semel plebi, iterum
legionibus cautum sit, ne fraudi secessio esset. Quinctio col- 3
laudato, ceteris bonum animum habere iussis, dictator equo
citato ad urbem revectus, auctoribus patribus tulit ad popu-
lum in luco Petelino, ne cui militum fraudi secessio esset.
Oravit etiam bona venia Quirites, ne quis eam rem ioco
seriove cuiquam exprobraret. Lex quoque, sacra militaris 4
lata est, ne cuius militis scripti nomen nisi ipso volente dele-
retur; additumque legi, ne quis, ubi tribunus militum fuisset,
postea ordinum ductor esset. Id propter P. Salonium postu- 5
latum est ab coniuratis, qui alternis prope annis et tribunus
militum et primus centurio erat, quem nunc primi pili appel-
lant. Huic infensi milites erant, quod semper adversatus 6
novis consiliis fuisset, et, ne particeps eorum esset, ab Lau-
tulis fugisset. Itaque quum hoc unum propter Salonium ab 7
senatu non impetraretur, tum Saloni obtestatus patres con-
scriptos, ne suum honorem pluris quam concordiam civitatis
æstimarent, perpulit, ut id quoque ferretur. Æque impotens 8
postulatum fuit, ut de stipendio equitum (merebant autem
triplex ea tempestate) æra demerentur, quod adversatî coniu-
rationi fuissent.

Præter hæc invenio apud quosdam, L. Genucium tribu- 42
num plebis tulisse ad plebem, ne fenerare liceret; item aliis 2

plebiscitis cautum, ne quis eundem magistratum intra decem annos caperet, neu duos magistratus uno anno gereret, utique liceret consules ambos plebeios creari. Quæ si omnia concessa sunt plebi, apparet, haud parvas vires defectionem habuisse. Aliis annalibus proditum est, neque dictatorem Valerium dictum, sed per consules omnem rem actam, neque antequam Romam veniretur, sed Romæ eam multitudinem coniuuratorum ad arma consternatam esse, nec in T. Quinctii villam, sed in ædes C. Manlii nocte impetum factum eumque a coniuratis comprehensum, ut dux fieret; inde ad quartum lapidem profectos loco munito consedissee; nec ab ducibus mentionem concordiae ortam, sed repente, quum in aciem armati exercitus processissent, salutationem factam, et permixtos dextras iungere ac complecti inter se lacrimantes milites cœpisse, coactosque consules, quum viderent aversos a dimicatione militum animos, retulisse ad patres de concordia reconcilianda. Adeo nihil, præterquam seditionem fuisse eamque compositam, inter antiquos rerum auctores constat.

8 Et huius fama seditionis et susceptum cum Samnitibus grave bellum aliquot populos ab Romana societate avertit, et, præter Latinorum infidum iam diu fœdus, Privernates etiam Norbam atque Setiam, finitimas colonias Romanas, incursione subita depopulati sunt.

LIBER VIII.

Iam consules erant C. Plautius iterum, L. Æmilius Mamer- A. u. c. 413.
cinus, quum Setini Norbanique Romam nuntii defectionis A. Ch. 341.
Privernatium cum querimoniis acceptæ cladis venerunt. Vol- 2
scorum item exercitum, duce Antiati populo, consedissee ad
Satricum allatum est. Utrumque bellum Plautio sorte evenit.
Prius ad Privernum profectus extemplo acie conflixit. Haud 3
magno certamine devicti hostes; oppidum captum redditumque
Privernatibus, præsidio valido imposito; agri partes duæ ademptæ.
Inde victor exercitus Satricum contra Antiates ductus. 4
Ibi magna utrinque cæde atrox prælium fuit; et quum tempestas
eos neutro inclinata spe dimicantes diremisset, Romani,
nihil eo certamine tam ambiguo fessi, in posterum diem prælium
parant. Volscis recensentibus, quos viros in acie amississent, 5
haudquaquam idem animus ad iterandum periculum fuit; nocte pro
victis Antium agmine trepido, sauciis ac parte impedimentorum
relicta, abierunt. Armorum magna vis quum 6
inter cæsa hostium corpora, tum in castris inventa est. Ea
Luæ matri dare se consul dixit, finesque hostium usque ad
oram maritimam est depopulatus.

Alteri consuli Æmilio ingresso Sabellum agrum non 7
castra Samnitium, non legiones usquam oppositæ; ferro ignique
vastantem agros legati Samnitium pacem orantes adeunt. A 8
quo reiecti ad senatum, potestate facta dicendi, positis
ferocibus animis, pacem sibi ab Romanis bellicque ius

9 adversus Sidicinos petierunt, quæ se eo iustius petere, quod
et in amicitiam populi Romani secundis suis rebus, non ad-
versis, ut Campani, venissent, et adversus Sidicinos sumerent
arma, suos semper hostes, populi Romani nunquam amicos,
10 qui nec, ut Samnites, in pace amicitiam nec, ut Campani,
auxilium in bello petissent, nec in fide populi Romani
2 nec in ditione essent. Quum de postulatis Samnitium
T. Æmilius prætor senatum consulisset, reddendumque
iis fœdus patres censuissent, prætor Samnitibus respondit,
2 nec, quo minus perpetua cum eis amicitia esset, per
populum Romanum stetisse, nec contradici, quin, quoniam
ipsos belli culpa sua contracti tædium ceperit, amicitia de
3 integro reconcilietur; quod ad Sidicinos attineat, nihil inter-
cedi, quo minus Samniti populo pacis bellique liberum ar-
4 bitrium sit. Fœdere icto quum domum revertissent, extemplo
inde exercitus Romanus deductus, annuo stipendio et trium
mensum frumento accepto, quod pepigerat consul, ut tempus
indutiis daret, quoad legati redissent.

5 Samnites copiis iisdem, quibus usuri adversus Romanum
bellum fuerant, contra Sidicinos profecti haud in dubia spe
6 erant mature urbis hostium potiundæ. Tum ab Sidicinis
deditio prius ad Romanos cœpta fieri est; dein, postquam
patres ut seram eam ultimaque tandem necessitate expressam
aspernabantur, ad Latinos, iam sua sponte in arma motos,
7 facta est. Ne Campani quidem (adeo iniuriæ Samnitium
quam beneficii Romanorum memoria præsentior erat) his se
8 armis abstinuere. Ex his tot populis unus ingens exercitus
duce Latino fines Samnitium ingressus plus populationibus
quam præliis cladium fecit; et quanquam superiores certami-
nibus Latini erant, haud inviti, ne sæpius dimicandum foret,
9 agro hostium excessere. Id spatium Samnitibus datum est
Romam legatos mittendi; qui quum adissent senatum, con-
questi, eadem se fœderatos pati, quæ hostes essent passi,
10 precibus infimis petiere, ut satis ducerent Romani victoriam
Samnitibus ex Campano Sidicinoque hoste eripuisse; ne vinci

etiam se ab ignavissimis populis sinerent; Latinos Campanos- 11
que, si sub ditione populi Romani essent, pro imperio arce-
rent Samniti agro, sin imperium abnuerent, armis coercerent.
Adversus hæc responsum anceps datum, quia fateri pigebat, 12
in potestate sua Latinos iam non esse, timebantque, ne ar-
guendo abalienarent. Campanorum aliam condicionem esse, 13
qui non fœdere, sed per deditionem in fidem venissent; itaque
Campanos, seu velint seu nolint, quieturos; in fœdere Latino
nihil esse, quo bellare, cum quibus ipsi velint, prohibeantur.
Quod responsum sicut dubios Samnites, quidnam facturum 3
Romanum censerent, dimisit, ita Campanos metu abalienavit,
Latinos, velut nihil iam non concedentibus Romanis, ferociores
fecit. Itaque per speciem adversus Samnites belli parandi 2
crebra concilia indicentes, omnibus consultationibus inter se
principes occulte Romanum coquebant bellum. Huic quoque
adversus servatores suos bello Campanus aderat. Sed quan- 3
quam omnia de industria celabantur, priusque, quam move-
rentur Romani, tolli ab tergo Samnitem hostem volebant, ta-
men per quosdam privatis hospitibus necessitudinibusque con-
iunctos indicia coniurationis eius Romam emanarunt, iussisque 4
ante tempus consulibus abdicare se magistratu, quo maturius
novi consules adversus tantam molem belli crearentur, religio
incessit, ab eis, quorum imminutum imperium esset, comitia
haberi. Itaque interregnum initum. Duo interreges fuere, 5
M. Valerius ac M. Fabius. Is creavit consules T. Manlium
Torquatum tertium, P. Decium Murem.

A. u. c. 414.
A. Ch. 340.

Eo anno Alexandrum Epiri regem in Italiam classem 6
appulisse constat; quod bellum, si prima satis prospera fuis-
sent, haud dubie ad Romanos pervenisset. Eadem ætas 7
rerum magni Alexandri est, quem sorore huius ortum in
alio tractu orbis, invictum bellis, iuvenem fortuna morbo
extinxit.

Ceterum Romani, etsi defectio sociorum nominisque 8
Latini haud dubia erat, tamen, tanquam de Samnitibus, non
de se curam agerent, decem principes Latinorum Romam

Livius ex rec. Madvigii. II.

9 evocaverunt, quibus imperarent, quæ vellent. Prætores tum
 duos Latium habebat, L. Annium Setinum et L. Numisium
 Circeiensem, ambo ex coloniis Romanis, per quos præter Sig-
 niam Velitrasque, et ipsas colonias Romanas, Volsci etiam
 10 exciti ad arma erant; eos nominatim evocari placuit. Haud
 cuiquam dubium erat, super qua re accirentur; itaque con-
 cilio prius habito prætores, quam Romam proficiscerentur,
 evocatos se ab senatu docent Romano, et quæ actum iri se-
 cum credant; quidnam ad ea responderi placeat, referunt.
 4 Quum aliud alii censerent, tum Annius: „Quanquam ipse ego
 retuli, quid responderi placeret, tamen magis ad summam
 rerumstrarum pertinere arbitror, quid agendum nobis, quam
 quid loquendum sit. Facile erit, explicatis consiliis, accom-
 2 modare rebus verba. Nam si etiam nunc sub umbra fœderis
 æqui servitutem pati possumus, quid abest, quin, proditis Si-
 dicinis, non Romanorum solum, sed Samnitium quoque dicto
 pareamus, respondeamusque Romanis, nos, ubi innuerint, posi-
 3 tuos arma? Sin autem tandem libertatis desiderium remordet
 animos, si fœdus [est], si societas æquatio iuris est, si con-
 sanguineos nos Romanorum esse, quod olim pudebat, nunc
 gloriari licet, si socialis illis exercitus is est, quo adiuncto
 duplicent vires suas, quem secernere ab se consilia bellis pro-
 priis ponendis sumendisque nolint, cur non omnia æquantur?
 4 cur non alter ab Latinis consul datur? Ubi pars virium, ibi
 5 et imperii pars esto. Est quidem nobis hoc per se haud nimis
 amplum, quippe concedentibus, Romam caput Latio esse; sed
 6 ut amplum videri posset, diuturna patientia fecimus. Atqui
 si quando unquam consociandi imperii, usurpandæ libertatis
 tempus optastis, en hoc tempus adest, et virtute vestra et
 7 deum benignitate vobis datum. Tentastis patientiam negando
 militem. Quis dubitat, exarsisse eos, quum plus ducentorum
 annorum morem solveremus? Pertulerunt tamen hunc dolorem.
 8 Bellum nostro nomine cum Pelignis gessimus. Qui ne nostro-
 rum quidem finium nobis per nos tuendorum ius antea dabant,
 9 nihil intercesserunt. Sidicinos in fidem receptos, Campanos

ab se ad nos descisse, exercitus nos parare adversus Sam-
 nites, fœderatos suos, audierunt, nec moverunt se ab urbe.
 Unde hæc illis tanta modestia nisi a conscientia virium et 10
 nostrarum et suarum? Idoneos auctores habeo, querentibus
 de nobis Samnitibus ita responsum ab senatu Romano esse,
 ut facile appareret, ne ipsos quidem iam postulare, ut Latium
 sub Romano imperio sit. Usurpate modo postulando, quod
 illi vobis taciti concedunt. Si quem hoc metus dicere pro- 11
 hibet, en ego ipse, audiente non populo Romano modo sena-
 tuque, sed Iove ipso, qui Capitolium incolit, profiteor me
 dicturum, ut, si nos in fœdere ac societate esse velint, con-
 sulem alterum ab nobis senatusque partem accipiant.“ Hæc 12
 ferociter non suadenti solum, sed pollicenti clamore et assensu
 omnes permiserunt, ut ageret diceretque, quæ e re publica
 nominis Latini fideque sua viderentur.

Ubi est Romam ventum, in Capitolio eis senatus datus 5
 est. Ibi quum T. Manlius consul egisset cum eis ex auc-
 toritate patrum, ne Samnitibus fœderatis bellum inferrent, An- 2
 nius, tanquam victor armis Capitolium cepisset, non legatus
 iure gentium tutus loqueretur, „Tempus erat“ inquit, „T. Manli 3
 vosque patres conscripti, tandem iam vos nobiscum nihil pro
 imperio agere, quum florentissimum deum benignitate nunc
 Latium armis virisque, Samnitibus bello victis, Sidicinis Cam-
 panisque sociis, nunc etiam Volscis adiunctis, videretis; colo-
 nias quoque vestras Latinum Romano prætulisse imperium.
 Sed quoniam vos, regno impotenti finem ut imponatis, non in- 4
 ducitis in animum, nos, quanquam armis possumus asserere
 Latium in libertatem, consanguinitati tamen hoc dabimus, ut
 condiciones pacis feramus æquas utrisque, quoniam vires quo-
 que æquari diis immortalibus placuit. Consulem alterum 5
 Roma, alterum ex Latio creari oportet, senatus partem æquam
 ex utraque gente esse, unum populum, unam rem publicam
 fieri; et ut imperii eadem sedes sit idemque omnibus nomen, 6
 quoniam ab alterutra parte concedi necesse est, quod
 utrisque bene vertat, sit hæc sane patria potior et Romani

7 omnes vocemur.“ Forte ita accidit, ut parem ferociæ huius
et Romani consulem T. Manlium haberent, qui adeo non
tenuit iram, ut, si tanta dementia patres conscriptos cepisset,
ut ab Setino homine leges acciperent, gladio cinctum in se-
natum venturum se esse palam diceret et, quemcunque in
8 curia Latinum vidisset, sua manu interempturum. Et conver-
sus ad simulacrum Iovis „Audi, Iuppiter, hæc scelera“ in-
quit; „audite, Ius Fasque. Peregrinos consules et peregrinum
senatum in tuo, Iuppiter, augurato templo, captus ipse atque
9 oppressus, visurus es? Hæcine fœdera Tullus, Romanus rex,
cum Albanis, patribus vestris, Latini, hæc L. Tarquinius vo-
10 biscum postea fecit? Non venit in mentem pugna apud Re-
gillum lacum? Adeo et cladium veterum vestrarum et benefici-
orum nostrorum erga vos obliti estis?“

6 Quum consulis vocem subsecuta patrum indignatio esset,
proditur memoriæ, adversus crebram implorationem deum, quos
testes fœderum sæpius invocabant consules, vocem Annii sper-
2 nentis numina Iovis Romani auditam. Certe, quum commotus
ira se a vestibulo templi citato gradu proriperet, lapsus per
gradus, capite graviter offenso, impactus imo ita est saxo, ut
3 sopiretur. Exanimatum auctores quoniam non omnes sunt,
mihi quoque in incerto relictum sit, sicut inter fœderum rup-
torum testationem ingenti fragore cæli procellam effusam; nam
et vera esse et apte ad repræsentandam iram deum ficta pos-
4 sunt. Torquatus missus ab senatu ad dimittendos legatos,
quum iacentem Annium vidisset, exclamat, ita ut populo pa-
5 tribusque audita vox pariter sit: „Bene habet; dii pium mo-
vere bellum. Est cæleste numen; es, magne Iuppiter; haud
frustra te patrem deum hominumque hac sede sacravimus.
6 Quid cessatis, Quirites vosque patres conscripti, arma capere
deis ducibus? Sic stratas legiones Latinorum dabo, quemad-
7 modum legatum iacentem videtis.“ Assensu populi excepta
vox consulis tantum ardoris animis fecit, ut legatos profici-
scientes cura magistratum magis, qui iussu consulis prosequen-
bantur, quam ius gentium ab ira impetuque hominum tegeret.

Consensit et senatus bellum; consulesque, duobus scriptis ex- 8
ercitibus, per Marsos Pelignosque profecti, adiuncto Samnitium
exercitu, ad Capuam, quo iam Latini sociique convenerant,
castra locant.

Ibi in quiete utrique consuli eadem dicitur visa species 9
viri maioris quam pro humano habitu augustiorisque, dicentis,
ex una acie imperatorem, ex altera exercitum deis manibus 10
matricque Terræ deberi; utrius exercitus imperator legiones
hostium superque eas se devovisset, eius populi partisque
victoriam fore. Hos ubi nocturnos visus inter se consules 11
contulerunt, placuit, averruncandæ deum iræ victimas cædi;
simul ut, si extis eadem, quæ somnio visa fuerant, portende-
rentur, alteruter consulum fata impleret. Ubi responsa haru- 12
spicum insidenti iam animo tacitæ religioni congruerunt, tum
adhibitis legatis tribunisque et imperiis deum propalam expo-
sitis, ne mors voluntaria consulis exercitum in acie terreret,
comparant inter se, ut, ab utra parte cedere Romanus exerci- 13
tus cœpisset, inde se consul devoveret pro populo Romano
Quiritibusque. Agitatum etiam in consilio est, ut, si quando 14
unquam severo ullum imperio bellum administratum esset,
tunc uti disciplina militaris ad priscos redigeretur mores.
Curam acuebat, quod adversus Latinos bellandum erat, lingua, 15
morbis, armorum genere, institutis ante omnia militaribus
congruentes; milites militibus, centurionibus centuriones, tri-
buni tribunis compares collegæque iisdem præsiis, sæpe iis-
dem manipulis permixti fuerant. Per hæc ne quo errore mi- 16
lites caperentur, edicunt consules, ne quis extra ordinem in
hostem pugnaret.

Forte inter ceteros turmarum præfectos, qui exploratum 7
in omnes partes dimissi erant, T. Manlius consulis filius
super castra hostium cum suis turmalibus evasit, ita ut vix
teli iactu ab statione proxima abesset. Ibi Tusculani erant 2
equites; præerat Geminus Mæcius, vir quum genere inter suos,
tum factis clarus. Is ubi Romanos equites insignemque inter 3
eos præcedentem consulis filium (nam omnes inter se, utique

4 illustres viri, noti erant) cognovit, „Unane“ ait „turma Ro-
 mani cum Latinis sociisque bellum gesturi estis? Quid inter-
 5 ea consules, quid duo exercitus consulares agent?“ „Aderunt
 in tempore“ Manlius inquit, „et cum illis aderit Iuppiter ipse,
 foederum a vobis violatorum testis, qui plus potest polletque.
 6 Si ad Regillum lacum ad satietatem vestram pugnavimus,
 hic quoque efficiemus profecto, ne nimis acies vobis et collata
 7 signa nobiscum cordi sint.“ Ad ea Geminus paulum ab suis
 equo proventus: „Visne igitur, dum dies ista venit, qua
 magno conatu exercitus moveatis, interea tu ipse congredi
 mecum, ut nostro duorum iam hinc eventu cernatur, quantum
 8 eques Latinus Romano præstet?“ Movet ferocem animum
 iuvenis seu ira seu detrectandi certaminis pudor seu inex-
 superabilis vis fati. Oblitus itaque imperii patrii consulumque
 edicti, præceps ad id certamen agitur, quo vinceret an vin-
 9 ceretur, haud multum interesset. Equitibus ceteris velut ad
 spectaculum summotis, spatio, quod vacui interiacebat campi,
 adversos concitant equos; et quum infestis cuspidibus con-
 currissent, Manlii cuspis super galeam hostis, Mæcii trans
 10 cervicem equi elapsa est. Circumactis deinde equis, quum
 prior ad iterandum ictum Manlius consurrexisset, spiculum
 inter aures equi fixit. Ad cuius vulneris sensum quum equus
 prioribus pedibus erectis magna vi caput quateret, excussit
 11 equitem, quem cuspide parmaque innixum, attollentem se ab
 gravi casu, Manlius ab iugulo, ita ut per costas ferrum emi-
 12 neret, terræ affixit; spoliisque lectis ad suos reiectus, cum
 ovante gaudio turma in castra atque inde ad prætorium ad
 patrem tendit, ignarus fati futurique, laus an poena merita
 13 esset. „Ut me omnes“ inquit, „pater, tuo sanguine ortum
 vere ferrent, provocatus equestria hæc spolia capta ex hoste
 14 cæso porto.“ Quod ubi audivit consul, extemplo filium aver-
 satus contionem classico advocari iussit. Quæ ubi frequens
 15 convenit, „Quandoque“ inquit „tu, T. Manli, neque imperium
 consulare neque maiestatem patriam veritus, adversus edictum
 16 nostrum extra ordinem in hostem pugnasti et, quantum in te

fuit, disciplinam militarem, qua stetit ad hanc diem Romana
 res, solvisti, meque in eam necessitatem adduxisti, ut aut rei
 publicæ mihi aut mei meorumque obliviscendum sit, nos 17
 potius nostro delicto plectemur, quam res publica tanto suo
 damno nostra peccata luat; triste exemplum, sed in posterum
 salubre iuventuti erimus. Me quidem quum ingenita caritas 18
 liberum, tum specimen istud virtutis deceptum vana imagine
 decoris in te movet; sed quum aut morte tua sancienda 19
 sint consulum imperia aut impunitate in perpetuum abroganda,
 ne te quidem, si quid in te nostri sanguinis est, recusare
 censeam, quin disciplinam militarem, culpa tua prolapsam,
 poena restituas. I, lictor, deliga ad palum.“ Exanimati om- 20
 nes tam atroci imperio, nec aliter quam in se quisque destric-
 tam cernentes securem, metu magis quam modestia quievire.
 Itaque velut merso ab admiratione animo, quum silentio de- 21
 fixi stetissent, repente, postquam cervice cæsa fusus est cruor,
 tum libero conquestu coortæ voces sunt, ut neque lamentis
 neque execrationibus parceretur, spoliisque contectum iuvenis 22
 corpus, quantum militaribus studiis funus ullum concelebrari
 potest, structo extra vallum rogo cremaretur, Manlianaque im-
 peria non in præsentia modo horrenda, sed exempli etiam
 tristic in posterum essent.

Fecit tamen atrocitas poenæ obedientiorem duci militem; 8
 et præterquam quod custodiæ vigiliæque et ordo stationum
 intentioris ubique curæ erant, in ultimo etiam certamine, quum
 descensum in aciem est, ea severitas profuit. Fuit autem 2
 civili maxime bello pugna similis; adeo nihil apud Latinos
 dissonum ab Romana re præter animos erat. Clipeis antea 3
 Romani usi sunt, dein, postquam stipendiarii facti sunt, scuta
 pro clipeis fecere; et quod antea phalanges similes Mace-
 4 donicis, hoc postea manipulatim structa acies coepit esse;
 postremo in plures ordines instruebantur; ordo sexagenos mi-
 5 lites, binos centuriones, vexillarium unum habebat. Prima acies
 hastati erant, manipuli quindecim, distantes inter se modicum
 spatium; manipulus leves vicos milites, aliam turbam scu-

tatorum habebat; leves autem, qui hastam tantum gæsaque
 6 gererent, vocabantur. Hæc prima frons in acie florem iuven-
 um pubescentium ad militiam habebat. Robustior inde ætas
 totidem manipulorum, quibus principibus est nomen, hos se-
 7 quebantur, scutati omnes, insignibus maxime armis. Hoc tri-
 ginta manipulorum agmen antepilanos appellabant, quia sub
 signis iam alii quindecim ordines locabantur, ex quibus ordo
 unusquisque tres partes habebat; (earum unamquamque [pri-
 8 mum] pilum vocabant;) tribus ex vexillis constabat; [vexillum]
 centum octoginta sex homines erant. Primum vexillum tri-
 arios ducebat, veteranum militem spectatæ virtutis, secundum
 rorarios, minus roboris ætate factisque, tertium accensos, mi-
 nimæ fiduciæ manum; eo et in postremam aciem reiciebantur.
 9 Ubi his ordinibus exercitus instructus esset, hastati omnium primi
 pugnam inibant. Si hastati profligare hostem non possent,
 pede presso eos retro cedentes in intervalla ordinum principes
 recipiebant. Tum principum pugna erat; hastati sequebantur;
 10 triarii sub vexillis considebant, sinistro crure porrecto, scuta
 innixa humeris, hastas subrecta cuspide in terra fixas, haud
 11 secus quam vallo sæpta inhorreret acies, tenentes. Si apud
 principes quoque haud satis prospere esset pugnatum, a
 prima acie ad triarios sensim referebantur; inde rem ad tri-
 12 arios redisse, quum laboratur, proverbio increbuit. Triarii
 consurgentes, ubi in intervalla ordinum suorum principes et
 hastatos recepissent, extemplo compressis ordinibus velut clau-
 13 debant vias, unoque continenti agmine, iam nulla spe post
 relictâ, in hostem incidebant; id erat formidolosissimum hosti,
 quum velut victos insecuti novam repente aciem exurgentem,
 14 auctam numero, cernebant. Scribebantur autem quattuor fere
 legiones quinis millibus peditum, equitibus in singulas legiones
 trecentis. Alterum tantum ex Latino dilectu adiciebatur, qui
 ea tempestate hostes erant Romanis, eodemque ordine instrux-
 15 erant aciem; nec vexilla cum vexillis tantum, universi hastati
 cum hastatis, principes cum principibus, sed centurio quoque
 cum centurione, si ordines turbati non essent, concurrendum

sibi esse sciebat. Duo primi pili ex utraque acie inter triarios 16
 erant, Romanus corpore haudquaquam satis validus, ceterum
 strenuus vir peritusque militiæ, Latinus viribus ingens bella- 17
 torque primus, notissimi inter se, quia pares semper ordines
 duxerant. Romano haud satis fidenti viribus iam Romæ 18
 permissum erat ab consulibus, ut succenturionem sibi, quem
 vellet, legeret, qui tutaretur eum ab uno destinato hoste;
 isque iuvenis in acie oblatus ex centurione Latino victoriam
 tulit.

Pugnatum est haud procul radicibus Vesuvii montis, qua 19
 via ad Vesperim ferebat. Romani consules, priusquam educe- 9
 rent in aciem, immolaverunt. Decio caput iocineris a fami-
 liari parte cæsum haruspex dicitur ostendisse: alioqui acceptam
 dis hostiam esse; Manlium egregie litasse. „Atqui bene
 habet“ inquit Decius, „si ab collega litatum est.“ Instructis, 2
 sicut ante dictum est, ordinibus processere in aciem; Manlius
 dextro, Decius lævo cornu præerat. Primo utrinque æquis 3
 viribus, eodem ardore animorum gerebatur res; deinde ab
 lævo cornu hastati Romani, non ferentes impressionem Lati-
 norum, se ad principes recepere. In hac trepidatione Decius 4
 consul M. Valerium magna voce inclamat. „Deorum“ inquit
 „ope, M. Valeri, opus est; age dum, pontifex publicus populi
 Romani præi verba, quibus me pro legionibus devoveam.“
 Pontifex eum togam prætextam sumere iussit et, velato capite, 5
 manu subter togam ad mentum exserta, super telum subiectum
 pedibus stantem sic dicere. „Iane, Iuppiter, Mars pater, 6
 Quirine, Bellona, Lares, divi Novensiles, di Indigetes, divi,
 quorum est potestas nostrorum hostiumque, diique manes, vos 7
 precor, veneror, veniam peto oroque, uti populo Romano
 Quiritium vim victoriamque prosperetis hostesque populi Ro-
 mani Quiritium terrore, formidine morteque afficiatis. Sicut 8
 verbis nuncupavi, ita pro re publica *populi Romani* Quiritium,
 exercitu, legionibus, auxiliis populi Romani Quiritium, legiones
 auxiliaque hostium mecum deis manibus Tellurique devoveo.“
 Hæc ita precatus lictores ire ad T. Manlium iubet matureque 9

collegæ, se devotum pro exercitu, nuntiare; ipse incinctus cinctu Gabino, armatus in equum insiluit ac se in medios hostes
 10 immisit, conspectus ab utraque acie. Aliquanto augustior humano visus, sicut cælo missus piaculum omnis deorum iræ,
 11 qui pestem ab suis aversam in hostes ferret. Ita omnis terror pavorque cum illo latus signa primo Latinorum turba-
 12 vit, deinde in totam penitus aciem pervasit. Evidentissimum id fuit, quod, quacun-
 que equo invectus est, ibi haud secus quam pestifero sidere icti pavebant; ubi vero corruit obrutus
 telis, inde iam haud dubie consternatæ cohortes Latinorum
 13 fugam ac vastitatem late fecerunt. Simul et Romani, exsolutis religione animis, velut tum primum signo dato, coorti pugnam
 14 integram ediderunt; nam et rorarii procurrebant inter antepilanos, addiderantque vires hastatis ac principibus, et triarii genu dextro innixi nutum consulis ad consurgendum
 10 expectabant. Procedente deinde certamine, quum aliis parti-
 bus multitudo superaret Latinorum, Manlius consul, audito eventu collegæ, quum, ut ius fasque erat, lacrimis non minus
 quam laudibus debitis prosecutus tam memorabilem mortem
 2 esset, paulisper addubitavit, an consurgendi iam triariis tem-
 pus esset; deinde melius ratus, integros eos ad ultimum discrimen servari, accensos ab novissima acie ante signa procedere
 3 iubet. Qui ubi subiere, extemplo Latini, tanquam idem adversarii fecissent, triarios suos excitaverunt; qui aliquamdiu
 pugna atroci quum et semet ipsi fatigassent et hastas aut præfregissent aut hebetassent, pellerentque tandem hostem,
 debellatum iam rati perventumque ad extremam aciem, tum
 4 consul triariis „Consurgite nunc“ inquit, „integri adversus fessos, memores patriæ parentumque et coniugum ac libero-
 rum, memores consulis pro vestra victoria morte occubantis.“
 5 Ubi triarii consurrexerunt integri, refulgentibus armis, nova ex improvise exorta acies, receptis in intervalla ordinum ante-
 6 pilanis, clamore sublato principia Latinorum perturbant, hastisque ora fodientes, primo robore virorum cæso, per alios manipulos velut inermes prope intacti evasere, tantaque cæde

perrupere cuneos, ut vix quartam partem relinquerent hostium. Samnites quoque, sub radicibus montis procul instructi, præ- 7
 buere terrorem Latinis. Ceterum inter omnes cives sociosque præcipua laus eius belli penes consules fuit, quorum alter omnes minas periculaque ab deis superis inferisque in se unum
 vertit, alter ea virtute eoque consilio in prælio fuit, ut facile 8
 convenerit inter Romanos Latinosque, qui eius pugnae memoriam posteris tradiderunt, utrius partis T. Manlius dux fuisset, eius futuram haud dubie fuisse victoriam. Latini ex fuga 9
 se Minturnas contulerunt. Castra secundum prælium capta multique mortales ibi vivi oppressi, maxime Campani. Decii 10
 corpus ne eo die inveniretur, nox quærentes oppressit; postero die inventum inter maximam hostium stragem, coopertum telis, funusque ei par morti, celebrante collega, factum est. Illud 11
 adiiciendum videtur, licere consuli dictatorique et prætori, quum legiones hostium devoveat, non utique se, sed quem velit ex legione Romana scripta civem, devovere; si is homo, 12
 qui devotus est, moritur, probe factum videri; ni moritur, tum signum septem pedes altum aut maius in terram defodi et piaculum hostiam cædi; ubi illud signum defossum erit, eo magistratum Romanum escendere fas non esse. Sin autem 13
 sese devovere volet, sicuti Decius devovit, ni moritur, neque suum neque publicum divinum pure faciet, sive hostia sive quo alio volet. Qui sese devoverit, Vulcano arma sive cui alii divo vovere volet, ius est; telo, super quod stans consul 14
 precatus est, hostem potiri fas non est; si potiatur, Marti suovetaurilibus piaculum fieri. Hæc, etsi omnis divini huma- 11
 nique moris memoria abolevit nova peregrinaque omnia priscis ac patriis præferendo, haud ab re duxi verbis quoque ipsis, ut tradita nuncupataque sunt, referre. — Romanis post præ- 2
 lium demum factum Samnites venisse subsidio, expectato eventu pugnae, apud quosdam auctores invenio. Latinis quo- 3
 que ab Lavinio auxilium, dum deliberando terunt tempus, victis demum ferri cœptum; et, quum iam portis prima signa 4
 et pars agminis esset egressa, nuntio allato de clade Latino-

rum, quum conversis signis retro in urbem rediretur, prætorem eorum nomine Milonium dixisse ferunt, pro paulula via magnam mercedem esse Romanis solvendam.

5 Qui Latinorum pugnae superfuerant, multis itineribus dissipati quum se in unum conglobassent, Vescia urbs eis
6 receptaculum fuit. Ibi in conciliis Numisius imperator eorum
**1) affirmando, communem vere Martem belli utramque
aciem pari caede prostravisse, victoriaeque nomen tantum penes
Romanos esse, ceteram pro victis fortunam et illos gerere;
7 funesta duo consulum prætoria, alterum parricidio filii, alterum
consulis devoti caede; trucidatum exercitum omnem, cæsos
hastatos principesque, stragem et ante signa et post signa
8 factam; triarios postremo rem restituisse. Latinorum etsi
pariter accisæ copiae sint, tamen supplemento vel Latium pro-
9 pius esse vel Volscos quam Romam. Itaque si videatur eis,
se ex Latinis et ex Volscis populis iuventute propere excita,
rediturum infesto exercitu Capuam esse, Romanosque nihil
tum minus quam prælium expectantes necopinato adventu
10 percursurum. Fallacibus litteris circa Latium nomenque Vol-
scum missis, quia, qui non interfuerant pugnae, ad credendum
temere faciliores erant, tumultuarius undique exercitus raptim
11 conscriptus convenit. Huic agmini Torquatus consul ad Tri-
fanum (inter Sinuessam Minturnasque is locus est) occurrit.
Priusquam castris locus caperetur, sarcinis utrinque in acervum
12 coniectis, pugnatum debellatumque est; adeo enim accisæ res
sunt, ut consuli victorem exercitum ad depopulandos agros
eorum ducenti dederent se omnes Latini, deditionemque eam
13 Campani sequerentur. Latium Capuaque agro multati. Lati-
nus ager, Privernati addito agro, et Falernus, qui populi
Campani fuerat, usque ad Vulturum flumen plebi Romanæ
14 dividitur. Bina in Latino iugera, ita ut dodrantem ex Pri-
vernati complerent, data, terna in Falerno, quadrantibus etiam
15 pro longinquitate adiectis. Extra pœnam fuere Latinorum
Laurentes Campanorumque equites, quia non desciverant;

¹⁾ Excidisse videntur verba conatum Numisii significantia.

cum Laurentibus renovari fœdus iussum, renovaturque ex eo
quotannis post diem decimum Latinarum. Equitibus Cam- 16
panis civitas Romana data, monumentoque ut esset, aeneam
tabulam in æde Castoris Romæ fixerunt. Vectigal quoque eis
Campanus populus iussus pendere in singulos quotannis (fuere
autem mille et sexcenti) denarios nummos quadringenos quin-
quagenos. Ita bello gesto, præmiis pœnaque pro cuiusque 12
merito persolutis, T. Manlius Romam rediit; cui venienti se-
niores tantum obviam exisse constat, iuventutem et tunc et
omni vita deinde aversatam eum exsecratamque.

Antiates in agrum Ostiensem, Ardeatem, Solonium incur- 2
siones fecerunt. Manlius consul quia ipse per valetudinem
id bellum exsequi nequierat, dictatorem L. Papirium Crassum,
qui tum forte erat prætor, dixit; ab eo magister equitum L.
Papirius Cursor dictus. Nihil memorabile adversus Antiates 3
ab dictatore gestum est, quum aliquot menses stativa in agro
Antiasi habuisset.

Anno insigni victoria de tot ac tam potentibus populis, 4
ad hoc consulum alterius nobili morte, alterius sicut truci, ita
claro ad memoriam imperio, successere consules Ti. Æmilius
Mamercinus, Q. Publilius Philo, neque in similem materiam 5
rerum, et ipsi aut suarum rerum aut partium in re publica
magis quam patriæ memores. Latinos ob iram agri amissi
rebellantes in campis Fenectanis fuderunt castrisque exuerunt.
Ibi Publilio, cuius ductu auspicioque res gestæ erant, in dedi- 6
tionem accipiente Latinos populos, quorum ibi iuventus cæsa
erat, Æmilius ad Pedum exercitum duxit. Pedanos tuebatur 7
Tiburs, Prænestinus Veliternusque populus; venerant et ab
Lanuvio Antioque auxilia. Ubi quum præliis quidem superior 8
Romanus esset, ad urbem ipsam Pedum castraque sociorum
populorum, quæ urbi adiuncta erant, integer labor restaret,
bello infecto repente omisso consul, quia collegæ decretum 9
triumphum audivit, ipse quoque triumphi ante victoriam flagi-
tator Romam rediit. Qua cupiditate offensis patribus negan- 10
tibusque nisi Pedito capto aut dedito triumphum, hinc alienatus

A. u. c. 415.
A. Ch. 339.

ab senatu Æmilius seditiosis tribunatibus similem deinde con-
 11 sulatum gessit. Nam neque, quoad fuit consul, criminari
 apud populum patres destitit, collega handquaquam adversante,
 12 quia et ipse de plebe erat (materiam autem præbebat crimi-
 nibus ager in Latino Falernoque agro maligne plebei divisus),
 et postquam senatus, finire imperium consulibus cupiens, dicta-
 13 torem adversus rebellantes Latinos dici iussit, Æmilius, cuius
 tum fascēs erant, collegam dictatorem dixit; ab eo magister
 14 equitum Iunius Brutus dictus. Dictatura popularis et ora-
 tionibus in patres criminosis fuit, et quod tres leges secun-
 dissimas plebei, adversas nobilitati tulit, unam, ut plebiscita
 15 omnes Quirites tenerent, alteram, ut legum, quæ comitiis centu-
 riaris ferrentur, ante initum suffragium patres auctores fierent;
 16 tertiam, ut alter utique ex plebe, cum eo, ut utrumque ple-
 17 beium fieri liceret, censor crearetur. Plus eo anno domi
 acceptum cladis ab consulibus ac dictatore, quam ex victoria
 eorum bellicisque rebus foris auctum imperium, patres
 credebant.

13 Anno insequenti, L. Furio Camillo, C. Mænio consulibus,
 A. u. c. 416. quo insignitius omissa res Æmilio, superioris anni consuli,
 A. Ch. 338. exprobraretur, Peditum armis virisque et omni vi expugnandum
 ac delendum senatus fremit, coactique novi consules omnibus
 2 eam rem præverti proficiscuntur. Iam Latio is status erat
 rerum, ut neque bellum neque pacem pati possent: ad bellum
 opes deerant; pacem ob agri adempti dolorem aspernabantur.
 3 Mediis consiliis standum videbatur, ut oppidis se tenerent, ne
 laccessitus Romanus causam belli haberet, et, si cuius oppidi
 obsidio nuntiata esset, undique ex omnibus populis auxilium
 4 obsessis ferretur. Neque tamen nisi admodum a paucis po-
 pulis Pedani adiuti sunt. Tiburtes Prænestinique, quorum
 5 ager propior erat, Peditum pervenere; Aricinos Lanuvinosque
 et Veliternos, Antiatis Volscis se coniungentes, ad Asturæ
 6 flumen Mænius improvisò adortus fudit. Camillus ad Peditum
 cum Tiburtibus, maxime valido exercitu, maiore mole,
 7 quanquam æque prospero eventu, pugnat. Tumultum maxime

repentina inter prælium eruptio oppidanorum fecit; in quos
 parte exercitus conversa Camillus non compulit solum eos
 intra mœnia, sed eodem etiam die, quum ipsos auxiliaque
 eorum perculisset, oppidum scalis cepit. Placuit inde iam 8
 maiore conatu animoque ab unius expugnatione urbis ad per-
 domandum Latium victorem circumducere exercitum; nec quie-
 vere, antequam expugnando aut in deditionem accipiendo sin-
 gulas urbes Latium omne subegere. Præsidii inde dispositis 9
 per recepta oppida, Romam ad destinatum omnium consensu
 triumphum decessere. Additus triumpho honos, ut statuæ
 equestres eis, rara illa ætate res, in foro ponerentur.

Priusquam comitiis in insequentem annum consules roga- 10
 rent, Camillus de Latinis populis ad senatum retulit atque
 ita disseruit: „Patres conscripti, quod bello armisque in Latio 11
 agendum fuit, id iam deum benignitate ac virtute militum ad
 finem venit. Cæsi ad Peditum Asturamque sunt exercitus ho- 12
 stium; oppida Latina omnia et Antium ex Volscis aut vi
 capta aut recepta in deditionem præsidii tenentur vestris.
 Reliqua consultatio est, quoniam rebellando sæpius nos solli- 13
 citant, quonam modo perpetua pace quietos obtineamus. Di 14
 immortales ita vos potentes huius consilii fecerunt, ut, sit
 Latium deinde an non sit, in vestra manu posuerint; itaque
 pacem vobis, quod ad Latinos attinet, parare in perpetuum
 vel sæviendo vel ignoscendo potestis. Vultis crudeliter con- 15
 sulere in deditos victosque? licet delere omne Latium, vastas
 inde solitudines facere, unde sociali egregio exercitu per multa
 bella magnaquæ sæpe usi estis. Vultis exemplo maiorum 16
 augere rem Romanam victos in civitatem accipiendo? materia
 crescendi per summam gloriam suppeditat. Certe id firmis-
 simum longe imperium est, quo obedientes gaudent. Sed ma- 17
 turato opus est, quicquid statuere placet; tot populos inter
 spem metumque suspensos animi habetis; et vestram itaque
 de eis curam quam primum absolvi, et illorum animos, dum
 expectatione stupent, seu poena seu beneficio præoccupari
 oportet. Nostrum fuit efficere, ut omnium rerum vobis ad 18

- 14 consulendum potestas esset; vestrum est decernere, quid optimum vobis rei que publicæ sit. Principes senatus relationem consulis de summa rerum laudare, sed, quum aliorum causa alia esset, ita expediri posse consilium dicere, ut pro merito cuiusque statueretur, si de singulis nominatim referrent populis.
- 2 Relatum igitur de singulis decretumque. Lanuvinis civitas data sacraque sua reddita cum eo, ut ædes lucusque Sospitæ Iunonis communis Lanuvinis municipibus cum populo Romano
- 3 esset. Aricini Nomentanique et Pedani eodem iure, quo
- 4 Lanuvini, in civitatem accepti. Tusculanis servata civitas, quam habebant, crimenque rebellionis a publica fraude in
- 5 paucos auctores versum. In Veliternos, veteres cives Romanos, quod toties rebellassent, graviter sævitum: et muri deiecti, et senatus inde abductus iussique trans Tiberim ha-
- 6 bitare, ut eius, qui cis Tiberim deprehensus esset, usque ad mille assium clarigatio esset, nec priusquam ære persoluto
- 7 is, qui cepisset, extra vincula captum haberet. In agrum senatorum coloni missi, quibus adscriptis speciem antiquæ
- 8 frequentiæ Velitræ receperunt. Et Antium nova colonia missa cum eo, ut Antiatibus permetteretur, si et ipsi adscribi coloni vellent; navēs inde longæ abactæ interdictumque mari
- 9 Antiati populo est, et civitas data. Tiburtes Prænestinique agro multati, neque ob recens tantum rebellionis commune cum aliis Latinis crimen, sed quod tædio imperii Romani cum
- 10 Gallis, gente efferata, arma quondam consociassent. Ceteris Latinis populis connubia commerciaque et concilia inter se ademerunt. Campanis equitum honoris causa, quia cum Latinis rebellare noluissent, Fundanisque et Formianis, quod per fines eorum tuta pacataque semper fuisset via, civitas sine
- 11 suffragio data. Cumanos Suessulanosque eiusdem iuris conditionis, cuius Capuam, esse placuit. Naves Antiatum partim in navalia Romæ subductæ, partim incensæ, rostrisque earum suggestum in foro exstructum adornari placuit, Rostraque id templum appellatum.

C. Sulpicio Longo, P. Ælio Pæto consulibus, quum 15 omnia non opes magis Romanæ quam beneficiis parta gratia A. u. c. 417. bona pace obtineret, inter Sidicinos Auruncosque bellum A. Ch. 337. ortum. Aurunci, a T. Manlio consule in deditionem accepti, 2 nihil deinde moverant; eo petendi auxilii ab Romanis causa iustior fuit. Sed priusquam consules ab urbe (iusserat enim 3 senatus, defendi Auruncos) exercitum educerent, fama affertur, Auruncos metu oppidum deseruisse profugosque cum coniugi- 4 bus ac liberis Suessam communisse, quæ nunc Aurunca appellata, mœnia antiqua eorum urbemque ab Sidicinis deletam. Ob ea infensus consulibus senatus, quorum cunctatione proditi 5 socii essent, dictatorem dici iussit. Dictus C. Claudius Regillensis magistrum equitum C. Claudium Hortatorem dixit. Religio inde iniecta de dictatore, et quum augures vitio crea- 6 tum videri dixissent, dictator magisterque equitum se magistratu abdicarunt.

Eo anno Minucia Vestalis, suspecta primo propter mun- 7 diorem iusto cultum, insimulata deinde apud pontifices ab indice servo, quum decreto eorum iussa esset sacris abstinere 8 familiamque in potestate habere, facto iudicio viva sub terram ad portam Collinam extra viam stratam defossa Scelerato campo; credo, ab incesto id ei loco nomen factum.

Eodem anno Q. Publilius Philo prætor primus de plebe, 9 adversante Sulpicio consule, qui negabat rationem eius se habiturum, est factus, senatu, quum in summis imperiis id non obtinuisset, minus in prætura tendente.

Insequens annus, L. Papirio Crasso, K. Duillio con- 16 sulibus, Ausonum magis novo quam magno bello fuit insignis. A. u. c. 418. Ea gens Cales urbem incolebat; Sidicinis finitimis arma 2 coniunxerat; unoque prælio haud sane memorabili duorum populorum exercitus fusus, propinquitatem urbium et ad fugam pronior et in fuga ipsa tutior fuit. Nec tamen omissa eius 3 belli cura patribus, quia toties iam Sidicini aut ipsi moverant bellum aut moventibus auxilium tulerant aut causa armorum fuerant. Itaque omni ope annisi sunt, ut maximum ea tem- 4

A. u. c. 419. pestate imperatorem M. Valerium Corvum consulem quartum
 A. Ch. 335. facerent; collega additus Corvo M. Atilius Regulus; et ne forte
 5 casu erraretur, petatum ab consulibus, ut extra sortem Corvi
 6 ea provincia esset. Exercitu victore a superioribus consulibus
 accepto, ad Cales, unde bellum ortum erat, profectus, quum
 hostes ab superioris etiam certaminis memoria pavidos clamore
 atque impetu primo fudisset, mœnia ipsa oppugnare est ag-
 7 gressus. Et militum quidem is erat ardor, ut iam inde cum
 scalis succedere ad muros vellent evasurosque contenderent;
 8 Corvus, quia id arduum factum erat, labore militum potius
 quam periculo peragere inceptum voluit. Itaque aggerem
 et vineas egit turresque muro admovit, quarum usum forte
 9 oblata opportunitas prævertit. Namque M. Fabius, captivus
 Romanus, quum per negligentiam custodum festo die vinculis
 ruptis, per murum inter opera Romanorum, religata ad pinnam
 10 muri reste suspensus, manibus se demisisset, perpulit impera-
 torem, ut vino epulisque sopitos hostes aggredere-
 tur; nec maiore certamine capti cum urbe Ausones sunt, quam acie
 fusi erant. Præda capta ingens est, præsidioque imposito
 11 Calibus, reductæ Romam legiones. Consul ex senatus con-
 sulto triumphavit, et, ne Atilius expers gloriæ esset, iussi
 12 ambo consules adversus Sidicinos ducere exercitum. Dicta-
 torem ante ex senatus consulto comitiorum habendorum causa
 A. u. c. 420. dixerunt L. Æmilius Mamercinum; is magistrum equitum
 A. Ch. 334. Q. Publilius Philonem dixit. Dictatore comitia habente con-
 13 sules creati sunt T. Veturius, Sp. Postumius. Etsi belli pars
 cum Sidicinis restabat, tamen, ut beneficio prævenirent desi-
 14 derium plebis, de colonia deducenda Cales retulerunt; factoque
 senatus consulto, ut duo millia quingenti homines eo scribe-
 rentur, triumviros coloniae deducendæ agroque dividendo crea-
 verunt K. Duillium, T. Quinctium, M. Fabium.
 17 Novi deinde consules, a veteribus exercitu accepto, in-
 gressi hostium fines populando usque ad mœnia atque urbem
 2 pervenerunt. Ibi quia ingenti exercitu comparato Sidicini et
 ipsi pro extrema spe dimicaturi enixe videbantur, et Samnium
 3 fama erat conciri ad bellum, dictator ab consulibus ex aucto-

ritate senatus dictus P. Cornelius Rufinus, magister equitum
 M. Antonius. Religio deinde incessit, vitio eos creatos, magi- 4
 stratuque se abdicaverunt; et quia pestilentia insecuta est, velut
 omnibus eo vitio contactis auspiciis, res ad interregnum rediit.

Ab interregno inito per quintum demum interregem, 5
 M. Valerium Corvum, creati consules A. Cornelius iterum A. u. c. 422.
 et Cn. Domitius¹). Tranquillis rebus fama Gallici belli pro 6
 tumultu valuit, ut dictatorem dici placeret; dictus M. Papirius
 Crassus et magister equitum P. Valerius Publicola. A quibus 7
 quum dilectus intentius quam adversus finitima bella habe-
 retur, exploratores missi attulerunt, quieta omnia apud Gallos
 esse. Samnium quoque iam alterum annum turbari novis 8
 consiliis suspectum erat; eo ex agro Sidicino exercitus Ro-
 manus non deductus. Ceterum Samnites bellum Alexandri 9
 Epirensis in Lucanos traxit; qui duo populi adversus regem
 escensionem a Pæsto facientem signis collatis pugnaverunt.
 Eo certamine superior Alexander, incertum, qua fide culturus, 10
 si perinde cetera processissent, pacem cum Romanis fecit.
 Eodem anno census actus novique cives censi. Tribus propter 11
 eos additæ Mæcia et Scaptia; censores addiderunt Q. Publilius
 Philo, Sp. Postumius. Romani facti Acerrani lege ab L. Pa- 12
 pirio prætore lata, qua civitas sine suffragio data. Hæc eo
 anno domi militiæque gesta.

Fœdus insequens annus seu intemperie cæli seu humana 18
 fraude fuit, M. Claudio Marcello, C. Valerio consulibus. Flac- A. u. c. 423.
 cum Potitumque varie in annalibus cognomen consulis invenio; 2
 A. Ch. 331.
 ceterum in eo parvi refert quid veri sit; illud pervelim (nec
 omnes auctores sunt) proditum falso esse, venenis absumptos,
 quorum mors infamem annum pestilentia fecerit; sicut proditur 3
 tamen res, ne cui auctorem fidem abrogaverim, exponenda
 est. Quum primores civitatis similibus morbis eodemque 4
 ferme omnes eventu morerentur, ancilla quædam ad Q. Fabium
 Maximum ædilem curulem, indicaturam se causam publicæ

¹) Anni u. c. 421 (a. Chr. 333) consules Livius omisisse videtur, qui
 alibi nominantur, L. Papirius Cursor, C. Pœtelius.

pestis, professa est, si ab eo fides sibi data esset, haud futurum
 5 noxæ indicium. Fabius confestim rem ad consules, consules
 ad senatum referunt, consensuque ordinis fides indici data.
 6 Tum patefactum, muliebri fraude civitatem premi matronasque
 ea venena coquere, et, si sequi extemplo velint, manifesto
 7 deprehendi posse. Secuti indicem et coquentes quasdam medi-
 8 camenta et recondita alia invenerunt; quibus in forum delatis,
 et ad viginti matronis, apud quas deprehensa erant, per via-
 torem accitis, duæ ex eis, Cornelia ac Sergia, patriciæ utraque
 gentis, quum ea medicamenta salubria esse contenderent, ab
 confutante indice bibere iussæ, ut se falsum commentam ar-
 9 guerent, spatio ad colloquendum sumpto, quum summo po-
 pulo in conspectu omnium rem ad ceteras retulissent, haud
 abnuentibus et illis bibere, epoto medicamento suamet ipsæ
 10 fraude omnes interierunt. Comprehensæ extemplo earum co-
 mites magnum numerum matronarum indicaverunt; ex quibus
 11 ad centum septuaginta damnatæ; neque de beneficiis ante eam
 diem Romæ quæsitum est. Prodigii ea res loco habita, cap-
 12 tisque magis mentibus quam consceleratis similis visa; itaque
 memoria ex annalibus repetita, in secessionibus quondam
 plebis clavum ab dictatore fixum, alienatasque discordia
 mentes hominum eo piaculo compotes sui fecisse, dictatorem
 13 clavi figendi causa creari placuit. Creatus Cn. Quinctilius
 magistrum equitum L. Valerium dixit, qui fixo clavo magi-
 stratu se abdicaverunt.

19 Creati consules L. Papirius Crassus iterum, L. Plautius
 A. u. c. 424. Venox; cuius principio anni legati ex Volscis Fabraterni
 A. Ch. 330. et Lucani Romam venerunt, orantes, ut in fidem recipe-
 2 rentur: si a Samnitium armis defensi essent, se sub imperio
 3 populi Romani fideliter atque obedienter futuros. Missi tum
 ab senatu legati, denuntiaturumque Samnitibus, ut eorum popu-
 lorum finibus vim abstinerent; valuitque ea legatio, non tam
 quia pacem volebant Samnites, quam quia nondum parati
 erant ad bellum.

4 Eodem anno Privernas bellum initum, cuius socii Fun-

dani, dux etiam fuit Fundanus, Vitruvius Vaccus, vir non
 domi solum, sed etiam Romæ clarus; ædes fuere in Palatio
 eius, quæ Vacci prata, diruto ædificio publicatoque solo, appel-
 lata. Adversus hunc vastantem effuse Setinum Norbanumque 5
 et Coranum agrum L. Papirius profectus haud procul castris
 eius consedit. Vitruvio nec, ut vallo se teneret adversus 6
 validiorem hostem, sana constare mens nec, ut longius a
 castris dimicaret, animus suppetere; vix tota extra portam 7
 castrorum explicata acie, fugam magis retro quam proelium
 aut hostem spectante milite, sine consilio, sine audacia de-
 pugnat. Ut et levi momento nec ambigue est victus, ita 8
 brevitate ipsa loci facilique receptu in tam propinqua castra
 haud ægre militem a multa cæde est tutatus, nec fere quis- 9
 quam in ipso certamine, pauci in turba fugæ extremæ, quum
 in castra ruerent, cæsi; primisque tenebris Privernum inde
 petittum agmine trepido, ut muris potius quam vallo sese
 tutarentur. A Priverno Plautius alter consul, pervastatis
 passim agris prædaque abacta, in agrum Fundanum exercitum
 inducit. Ingredientem fines senatus Fundanorum occurrit; ne- 10
 gant se pro Vitruvio sectamque eius secutis precatum venisse,
 sed pro Fundano populo, quem extra culpam belli esse ipsum
 Vitruvium iudicasse, quum receptaculum fugæ Privernum
 habuerit, non patriam Fundos. Priverni igitur hostes populi 11
 Romani quærendos persequendosque esse, qui simul a Fun-
 danis ac Romanis, utriusque patriæ immemores, defecerint;
 Fundanis pacem esse et animos Romanos et gratam memo-
 riam acceptæ civitatis. Orare se consulem, ut bellum ab 12
 innoxio populo absterneat; agros, urbem, corpora ipsorum
 coniugumque ac liberorum suorum in potestate populi Romani
 esse futuraque. Collaudatis Fundanis consul litterisque Ro- 13
 mam missis, in officio Fundanos esse, ad Privernum flexit
 iter. Prius animadversum in eos, qui capita coniurationis
 fuerant, a consule scribit Claudius; ad trecentos quinquaginta 14
 ex coniuratis vinctos Romam missos, eamque deditionem ab
 senatu non acceptam, quod egentium atque humilium pœna

20 defungi velle Fundanum populum censuerint. Privernum
duobus consularibus exercitibus quum obsideretur, alter con-
2 sul comitiorum causa Romam revocatus. Carceres eo anno
in circo primum statuti.

Nondum perfunctos cura Privernatis belli tumultus Gal-
lici fama atrox invasit, haud ferme unquam neglecta patribus.
3 Extemplo igitur consules novi, L. Æmilius Mamercinus et C.
A. u. c. 425. Plautius, eo ipso die, calendis Quintilibus, quo magistratum
A. Ch. 329. inierunt, comparare inter se provincias iussi, et Mamercinus, cui
Gallicum bellum evenerat, scribere exercitum sine ulla vaca-
4 tionis venia; quin opificum quoque vulgus et sellularii, mi-
nime militiæ idoneum genus, exciti dicuntur, Veiosque ingens
5 exercitus contractus, ut inde obviam Gallis iretur; longius
discedi, ne alio itinere hostis falleret ad urbem incedens, non
placuit. Paucos deinde post dies, satis explorata temporis
6 eius quiete, a Gallis Privernum omnis conversa vis. Duplex
inde fama est; alii, vi captam urbem Vitruviumque vivum in
potestatem venisse, alii, priusquam ultima adhiberetur vis, ip-
sos se in dicionem consulis caduceum præferentes permisisse,
7 auctores sunt, Vitruviumque ab suis traditum. Senatus de
Vitruvio Privernatibusque consultus consulem Plautium, dirutis
Priverni muris præsidioque valido imposito, ad triumphum ac-
cersit; Vitruvium in carcere asservari iussit, quoad consul
8 redisset, tum verberatum necari. Ædes eius, quæ essent in
Palatio, diruendas, bona Semoni Sanco censuerunt consecranda;
quodque æris ex eis redactum est, ex eo aenei orbes facti
9 positi in sacello Sancus adversus ædem Quirini. De senatu Pri-
vernate ita decretum, ut, qui senator Priverni post defectionem
ab Romanis mansisset, trans Tiberim lege eadem, qua Veli-
10 terni, habitaret. His ita decretis, usque ad triumphum Plautii
silentium de Privernatibus fuit; post triumphum consul, necato
Vitruvio sociisque eius noxæ, apud satiatos iam suppliciis
11 nocentium tutam mentionem de Privernatibus ratus, „Quoniam
auctores defectionis“ inquit „meritas pœnas et ab diis immor-
talibus et a vobis habent, patres conscripti, quid placet de

innoxia multitudine fieri? Equidem, etsi meæ partes exqui- 12
rendæ magis sententiæ quam dandæ sunt, tamen, quum videam,
Privernates vicinos Samnitibus esse, unde nunc nobis incer-
tissima pax est, quam minimum irarum inter nos illosque
relinqui velim.“ Quum ipsa per sese res anceps esset, prout 21
cuiusque ingenium erat, atrocius mitiusve suadentibus, tum
incertiora omnia unus ex Privernatibus legatis fecit, magis
condicionis, in qua natus esset, quam præsentis necessitatis
memor; qui interrogatus a quodam tristioris sententiæ auctore, 2
quam pœnam, meritos Privernates censeret, „Eam“ inquit,
„quam merentur, qui se libertate dignos censent.“ Cuius 3
quum feroci responso infestiores factos videret consul eos,
qui ante Privernatium causam impugnabant, ut ipse benigna
interrogatione mitius responsum eliceret, „Quid, si pœnam“ 4
inquit „remittimus vobis, qualem nos pacem vobiscum habi-
turos speremus?“ „Si bonam dederitis“ inquit, „et fidam et
perpetuam; si malam, haud diuturnam.“ Tum vero minari, 5
nec id ambigue, Privernatem quidam, et illis vocibus ad re-
bellandum incitari pacatos populos; pars mitior senatus ad 6
meliora responsa trahere et dicere, viri et liberi vocem au-
ditam: an credi posse, ullum populum aut hominem denique
in ea condicione, cuius eum pœniteat, diutius, quam necesse
sit, mansurum? Ibi pacem esse fidam, ubi voluntarii pacati 7
sint, neque eo loco, ubi servitutem esse velint, fidem speran-
dam esse. In hanc sententiam maxime consul ipse inclinavit 8
animos, identidem ad principes sententiarum consulares, uti
exaudiri posset a pluribus, dicendo, eos demum, qui nihil 9
præterquam de libertate cogitent, dignos esse, qui Romani
fiant. Itaque et in senatu causam obtinere, et ex auctoritate 10
patrum latum ad populum est, ut Privernatibus civitas daretur.
Eodem anno Anxur trecenti in coloniam missi sunt; bina 11
iugera agri acceperunt.

Secutus est annus nulla re belli domive insignis, P. Plau- 22
tio Procule, P. Cornelio Scapula consulibus, præterquam
quod Fregellas (Hernicorum is ager, deinde Volscorum fuerat) 2
A. u. c. 426.
A. Ch. 328.

colonia deducta, et populo visceratio data a M. Flavio in
3 funere matris. Erant, qui per speciem honorandæ parentis
meritam mercedem populo solutam interpretarentur, quod eum,
die dicta ab ædilibus, crimine stupratæ matrisfamilie absol-
4 visset. Data visceratio in præteritam iudicii gratiam honoris
etiam ei causa fuit, tribunatuque plebei proximis comitiis ab-
sens petentibus præfertur.

5 Palæpolis fuit haud procul inde, ubi nunc Neapolis sita
est; duabus urbibus populus idem habitabat. Cumis erant
6 oriundi; Cumani Chalcide Euboica originem trahunt. Classe,
qua advecti ab domo fuerant, multum in ora maris eius, quod
accolunt, potuere, primo in insulas Ænariam et Pithecusas
7 egressi, deinde in continentem ausi sedes transferre. Hæc
civitas quum suis viribus, tum Samnitium infidæ adversus Ro-
manos societati freta, sive pestilentie, quæ Romanam urbem
adorta nuntiabatur, fidens multa hostilia adversus Romanos
8 agrum Campanum Falernumque incolentes fecit. Igitur L.
A. u. c. 427. Cornelio Lentulo, Q. Publilio Philone iterum consulibus, feti-
A. Ch. 327. alibus Palæpolim ad res repetendas missis, quum relatum
esset a Græcis, gente lingua magis strenua quam factis, ferox
respondum, ex auctoritate patrum populus Palæpolitani bellum
9 fieri iussit. Inter consules provinciis comparatis, bello Græci
persequendi Publilio evenerunt; Cornelius altero exercitu Sam-
10 nitibus, si qua se moverent, oppositus. Fama autem erat,
defectioni Campanorum imminentes admoturos castra; ibi op-
timum visum Cornelio stativa habere. Ab utroque consule,
exiguam spem pacis cum Samnitibus esse, certior fit senatus:
23 Publilius, duo millia Nolanorum militum et quattuor Samni-
tium, magis Nolanis cogentibus quam voluntate Græcorum
2 recepta Palæpoli, miserat; Romæ compertum, dilectum indic-
tum a magistratibus universumque Samnium erectum, ac vicinos
populos, Privernatem Fundanumque et Formianum, haud am-
3 bigue sollicitari. Ob hæc quum legatos mitti placuisset prius
ad Samnites, quam bellum fieret, responsum redditur ab Sam-
4 nitibus ferox. Ultro incusabant iniurias Romanorum; neque
5 eo negligentius ea, quæ ipsis obicerentur, purgabant: haud

ullo publico consilio auxiliove iuvare Græcos, nec Fundanum
Formianumve a se sollicitatos; quippe minime pænitere se
virium suarum, si bellum placeat. Ceterum non posse dissi- 6
mulare, ægre pati civitatem Samnitium, quod Fregellas ex
Volscis captas dirutasque ab se restituerit Romanus populus,
coloniamque in Samnitium agro imposuerint, quam coloni eo-
rum Fregellas appellent; eam se contumeliam iniuriamque, 7
ni sibi ab iis, qui fecerint, dematur, ipsos omni vi depulsuros
esse. Quum Romanus legatus ad disceptandum eos ad com- 8
munes socios atque amicos vocaret, „Quid perplexe agimus?“
inquit. „Nostra certamina, Romani, non verba legatorum
nec hominum quisquam disceptator, sed campus Campanus,
in quo concurrendum est, et arma et communis Mars belli
decernet. Proinde inter Capuam Suessulamque castra castris 9
conferamus et, Samnis Romanusne imperio Italiam regat, de-
cernamus.“ Legati Romanorum quum se non, quo hostis 10
vocasset, sed quo imperatores sui duxissent, [ituros esse re-
spondissent]****1)

****iam Publilius inter Palæpolim Neapolimque loco op-
portune capto diremerat hostibus societatem auxilii mutui, qua,
ut quisque locus premeretur, inter se usi fuerant. Itaque 11
quum et comitiorum dies instaret, et Publilium imminemtem
hostium muris avocari ab spe capiendæ in dies urbis haud e
re publica esset, actum cum tribunis est, ad populum ferrent, 12
ut, quum Publilius Philo consulatu abisset, pro consule rem
gereret, quoad debellatum cum Græcis esset. L. Cornelio, 13
quia ne eum quidem in Samnium iam ingressum revocari ab
impetu belli placebat, litteræ missæ, ut dictatorem comitiorum
causa diceret. Dixit M. Claudium Marcellum; ab eo magi- 14
ster equitum dictus Sp. Postumius. Nec tamen ab dictatore
comitia sunt habita, quia, vitio creatus esset, in disquisitio-
nem venit. Consulti augures vitiosum videri dictatorem pro-
nuntiaverunt. Eam rem tribuni suspectam infamemque cri- 15
minando fecerunt: nam neque facile fuisse id vitium nosci,

1) Excidit finis narrationis de legatis et de bello Samnitibus indicto,
tum initium obsidionis Neapolis et fortasse alia.

quum consul oriens de nocte silentio diceret dictatorem, neque ab consule cuiquam publice privatimve de ea re scriptum
 16 esse, nec quemquam mortalium exstare, qui se vidisse aut audisse quid dicat, quod auspiciū dirimeret; neque augures divinare Romæ sedentes potuisse, quid in castris consuli vitii obvenisset. Cui non apparere, quod plebeius dictator sit, id
 17 vitium auguribus visum? Hæc aliaque ab tribunis nequicquam iactata; tandem ad interregnum res rediit, dilatisque alia atque alia de causa comitiis, quartus decimus demum interrex
 A. u. c. 428. L. Æmilius consules creat C. Pœtelium, L. Papirium Mugillanum; Cursorem in aliis annalibus invenio.

24 Eodem anno Alexandream in Ægypto proditum conditam, Alexandrumque Epiri regem ab exsule Lucano interfectum sortes Dodonæi Iovis eventu affirmasse. Accito ab Tarentinis in Italiam data dictio erat, caveret Acherusiam aquam Pandosiamque urbem; ibi fatis eius terminum dari.
 3 Eoque ocius transmisit in Italiam, ut quam maxime procul abesset urbe Pandosia in Epiro et Acheronte amni, quem ex Molosside fluentem in stagna inferna accipit Thesprotius sinus. Ceterum ut ferme fugiendo in media fata ruitur, quum sæpe Bruttias Lucanasque legiones fudisset, Heracleam, Tarentinorum coloniam, Consentiam ex Lucanis, Sipontumque Bruttiorum ac Terinam, alias inde Messapiorum ac Lucanorum cepisset urbes, et trecentas familias illustres in Epirum,
 5 quas obsidum numero haberet, misisset, haud procul Pandosia urbe, imminente Lucanis ac Bruttiis finibus, tres tumulos aliquantum inter se distantes insedit, ex quibus incursiones in
 6 omnem partem agri hostilis faceret; et ducentos ferme Lucanorum exsules circa se pro fidis habebat, ut pleraque eius generis ingenia sunt, cum fortuna mutabilem gerentes fidem.
 7 Imbres continui campis omnibus inundatis quum interclusissent trifariam exercitum a mutuo inter se auxilio, duo præsidia, quæ sine rege erant, improvise hostium adventu opprimuntur; deletisque eis, ad ipsius obsidionem omnes conversi.
 8 Inde ab Lucanis exsulibus ad suos nuntii missi sunt, pactoque

reditu, promissum est, regem aut vivum aut mortuum in potestatem daturus. Ceterum cum delectis ipse, egregium facinus ausus, per medios erumpit hostes et ducem Lucanorum cominus congressum obtruncat; contrahensque suos ex fuga
 10 palatos pervenit ad amnem, ruinis recentibus pontis, quem vis aquæ abstulerat, indicantem iter. Quem quum incerto
 11 vado transiret agmen, fessus metu ac labore miles, increpans nomen abominandum fluminis, „Iure Acheros vocaris“ inquit. Quod ubi ad aures accidit regis, adiecit extemplo animum fatis suis, substititque dubius, an transiret. Tum Sotimus, minister ex regiis pueris, quid in tanto discrimine periculi cunctaretur, interrogans, indicat Lucanos insidiis quærere locum. Quos ubi respexit rex procul grege facto venientes,
 13 stringit gladium et per medium amnem transmittit equum; iamque in vadum egressum eminus veruto Lucanus exsul transfigit. Lapsum inde cum inhærente telo corpus exanime
 14 detulit amnis in hostium præsidia. Ibi fœda laceratio corporis facta. Namque præciso medio, partem Consentiam misere, pars ipsis retenta ad ludibrium; quæ quum iaculis saxisque procul incesceretur, mulier una ultra humanarum irarum fidem sævienti turbæ immixta, ut parumper sustinerent, precata, flens ait, virum sibi liberosque captos apud hostes esse: sperare corpore regio utcunque mulcato se suos redempturam. Is finis lacerationi fuit, sepultumque Consentia, quod memororum reliquum fuit, cura mulieris unius, ossaque Metapontum ad hostes remissa, inde Epirum devecta ad Cleopatram
 17 uxorem sororemque Olympiadem, quarum mater magni Alexandri altera, soror altera fuit. Hæc de Alexandri Epi-
 18 rensis tristi eventu, quanquam Romano bello fortuna eum abstinuit, tamen, quia in Italia bella gessit, paucis dixisse satis sit.

Eodem anno lectisternium Romæ, quinto post conditam
 25 urbem, iisdem, quibus ante, placandis habitum est deis. Novi 2 deinde consules iussu populi quum misissent, qui indicerent Samnitibus bellum, ipsi maiore conatu quam adversus

Græcos cuncta parabant; et alia nova nihil tum animo tale
 3 agitantibus accesserunt auxilia. Lucani atque Apuli, quibus
 gentibus nihil ad eam diem cum Romano populo fuerat, in
 fidem venerunt, arma virosque ad bellum pollicentes; fœdere
 4 ergo in amicitiam accepti. Eodem tempore etiam in Samnio
 res prospere gesta. Tria oppida in potestatem venerunt,
 Allifæ, Callifæ, Ruffrium, aliusque ager primo adventu con-
 5 sulum longe lateque est pervastatus. Hoc bello tam pro-
 spere commisso, alteri quoque bello, quo Græci obsidebantur,
 iam finis aderat. Nam præterquam quod intersæptis muni-
 mentis hostium pars parti abscisa erat, fœdiora aliquanto
 6 intra muros iis, quibus hostis territabat, [patiebantur] et velut
 capti a suismet ipsi præsiidiis indigna iam in liberis quoque ac
 coniugibus, et quæ captarum urbium extrema sunt, patie-
 7 bantur. Itaque quum et a Tarento et a Samnitibus fama
 esset nova auxilia ventura, Samnitium plus, quam vellent, in-
 8 tra mœnia esse rebantur, Tarentinorum iuventutem, Græci
 Græcos, haud minus per quos Samniti Nolanoque quam ut
 Romanis hostibus resisterent, expectabant; postremo levissi-
 9 mum malorum deditio ad Romanos visa. Charilaus et
 Nymphius principes civitatis communicato inter se consilio
 partes ad rem agendam divisere, ut alter ad imperato-
 rem Romanorum transfugeret, alter subsisteret ad præbendam
 10 opportunam consilio urbem. Charilaus fuit, qui ad Publilium
 Philonem venit et, quod bonum, faustum, felix Palæpolitani
 11 populoque Romano esset, tradere se ait mœnia statuisset. Eo
 facto utrum ab se prodita an servata patria videatur, in fide
 Romana positum esse. Sibi privatim nec pacisci quicquam
 12 nec petere; publice petere quam pacisci magis, ut, si succes-
 sisset inceptis, cogitaret populus Romanus potius, cum quanto
 studio periculoque reditum in amicitiam suam esset, quam
 13 qua stultitia et temeritate de officio decessum. Collaudatus ab
 imperatore tria millia militum ad occupandam eam partem
 urbis, quam Samnites insidebant, accepit; præsidio ei L.
 26 Quinctius tribunus militum præpositus. Eodem tempore et

Nymphius prætorem Samnitium arte aggressus perpulerat, ut,
 quoniam omnis Romanus exercitus aut circa Palæpolim aut
 in Samnio esset, sineret se classe circumvehi ad Romanum
 agrum, non oram modo maris, sed ipsi urbi propinqua loca
 depopulaturum; sed ut falleret, nocte proficiscendum esse ex- 2
 temploque naves deducendas. Quod quo maturius fieret,
 omnis iuventus Samnitium præter necessarium urbis præsidium
 ad litus missa. Ubi dum Nymphius in tenebris et multitu- 3
 dine semet ipsa impediante, sedulo aliis alia imperia turbans,
 terit tempus, Charilaus ex composito ab sociis in urbem re-
 ceptus, quum summa urbis Romano milite impleisset, tolli
 clamorem iussit; ad quem Græci, signo accepto a principibus,
 quiescere, Nolani per aversam partem urbis via Nolam ferente 4
 effugiunt. Samnitibus exclusis ab urbe ut expeditior in præ-
 sentia fuga, ita fœdior, postquam periculo evaserunt, visa,
 quippe qui inermes, nulla rerum suarum non relictæ inter 5
 hostes, ludibrium non externis modo, sed etiam popularibus,
 spoliati atque egentes domos rediere. Haud ignarus opinionis 6
 alterius, qua hæc proditio ab Samnitibus facta traditur, quum
 auctoribus hoc dedi, quibus dignius credi est, tum fœdus Ne-
 apolitanum (eo enim deinde summa rei Græcorum venit) si-
 milius vero facit, ipsos in amicitiam redisse. Publilio trium- 7
 phus decretus, quod satis credebatur, obsidione domitos hostes
 in fidem venisse. Duo singularia hæc ei viro primum con-
 tingere, prorogatio imperii, non ante in ullo facta, et acto honore
 triumphus.

Aliud subinde bellum cum alterius oræ Græcis exortum. 27
 Namque Tarentini quum rem Palæpolitani vana spe auxilii 2
 aliquamdiu sustinuissent, postquam Romanos urbe potitos ac-
 cepere, velut destituti ac non qui ipsi destituissent, increpare
 Palæpolitanos, ira atque invidia in Romanos furere, eo etiam,
 quod Lucanos et Apulos (nam utraque eo anno societas
 cœpta est) in fidem populi Romani venisse allatum est: quippe 3
 propemodum perventum ad se esse, iamque in eo rem fore,
 ut Romani aut hostes aut domini habendi sint. Discrimen 4

perfecto rerum suarum in bello Samnitium eventuque eius
verti; eam solam gentem restare, nec eam ipsam satis vali-
dam, quando Lucanus defecerit; quem revocari adhuc impel-
lique ad abolendam societatem Romanam posse, si qua ars
serendis discordiis adhibeatur. Hæc consilia quum apud
cupidos rerum novandarum valuissent, ex iuventute quidam
Lucanorum pretio adsciti, clari magis inter populares quam
honesti, inter se mulcati ipsi virgis, quum corpora nuda intui-
lissent in civium cætum, vociferati sunt, se, quod castra
Romana ingredi ausi essent, a consulibus virgis cæsos ac prope
securi percussos esse. Deformis suapte natura res quum
speciem iniuriæ magis quam doli præ se ferret, concitati
homines cogunt clamore suo magistratus senatum vocare;
et alii circumstantes concilium bellum in Romanos poseunt,
alii ad concitandam in arma multitudinem agrestium discer-
runt, tumultuque etiam sanos consternante animos, decernitur,
ut societas cum Samnitibus renovaretur, legatique ad eam rem
mittuntur. Repentina res quia, quam causam nullam, tam ne
fidem quidem habebat, coacti a Samnitibus et obsides dare
et præsidia in loca munita accipere, cæci fraude et ira nihil
recusarunt. Dilucere deinde brevi fraus cœpit, postquam cri-
minum falsorum auctores Tarentum commigravere; sed amissa
omni de se potestate, nihil ultra, quam ut pæniteret frustra,
restabat.

28 Eo anno plebei Romanæ velut aliud initium libertatis
factum est, quod necti desierunt; mutatum autem ius ob
unius feneratoris simul libidinem, simul crudelitatem insignem.
2 L. Papius is fuit, cui quum se C. Publilius ob æs alienum
paternum nexum dedisset, quæ ætas formaque misericordiam
elicere poterant, ad libidinem et contumeliam animum accen-
3 derunt. Florem ætatis eius fructum adventicium crediti ratus,
primo pellicere adolescentem sermone incesto est conatus;
dein, postquam aspernabantur flagitium aures, minis territare
4 atque identidem admonere fortunæ; postremo, quum ingenuitatis
magis quam præsentis condicionis memorem videret, nudari

iubet verberaque afferri. Quibus laceratus iuvenis quum se 5
in publicum proripuisset, libidinem crudelitatemque conquerens
feneratoris, ingens vis hominum quum ætatis miseratione atque 6
indignitate iniuriæ accensa, tum suæ condicionis liberumque
suorum respectu, in forum atque inde agmine facto ad curiam
concurrit; et quum consules tumultu repentino coacti senatum 7
vocarent, introeuntibus in curiam patribus laceratum iuvenis
tergum, procumbentes ad singulorum pedes, ostentabant.
Victum eo die ob impotentem iniuriam unius ingens vinculum 8
fidei, iussique consules ferre ad populum, ne quis, nisi qui
noxam meruisset, donec pœnam lueret, in compedibus aut in
nervo teneretur; pecuniæ creditæ bona debitoris, non corpus 9
obnoxium esset. Ita nexi soluti cautumque in posterum, ne
necterentur.

Eodem anno quum satis per se ipsum Samnitium bellum 29
et defectio repens Lucanorum auctoresque defectionis Taren-
tini sollicitos haberent patres, accessit, ut et Vestinus populus
Samnitibus sese coniungeret. Quæ res sicut eo anno sermo- 2
nibus magis passim hominum iactata quam in publico ullo
concilio est, ita insequentis anni consulibus, L. Furio Camillo A. u. c. 429.
iterum, Iunio Bruto Scævæ, nulla prior potiorque visa est, A. Ch. 325.
de qua ad senatum referrent. Et quanquam non nova res 3
erat, tamen tanta cura patres incessit, ut pariter eam sus-
ceptam neglectamque timerent, ne aut impunitas eorum
lascivia superbiaque aut bello pœnæ expetitæ metu propinquo
atque ira concirent finitimos populos; et erat genus omne 4
abunde bello Samnitibus par, Marsi Pelignique et Marrucini,
quos, si Vestinus attingeretur, omnes habendos hostes. Vicit 5
tamen pars, quæ in præsentia videri potuit maioris animi
quam consilii; sed eventus docuit, fortes fortunam iuvare.
Bellum ex auctoritate patrum populus adversus Vestinos inssit. 6
Provincia ea Bruto, Samnium Camillo sorte evenit. Exercitus 7
utroque ducti, et cura tuendorum finium hostes prohibiti
coniungere arma. Ceterum alterum consulem L. Furium, 8
cui maior moles rerum imposita erat, morbo gravi implicitum

9 fortuna bello subtrahit; iussusque dictatorem dicere rei gerendæ
 causa longe clarissimum bello ea tempestate dixit, L. Papirium
 Cursorem, a quo Q. Fabius Maximus Rullianus magister
 10 equitum est dictus; par nobile rebus in eo magistratu gestis,
 discordia tamen, qua prope ad ultimum dimicationis ventum
 11 est, nobilius. Ab altero consule in Vestinis multiplex bellum,
 nec usquam vario eventu, gestum est. Nam et pervastavit
 agros, et populando atque urendo tecta hostium sataque in
 12 aciem invitos extraxit, et ita prælio uno accidit Vestinorum
 res, haudquaquam tamen incruento milite suo, ut non in
 castra solum refugerent hostes, sed iam ne vallo quidem ac
 fossis freti dilaberentur in oppida, situ urbium mœnibusque se
 13 defensuri. Postremo oppida quoque vi expugnare adortus,
 primo Cutinam ingenti ardore militum a vulnere ira, quod
 haud fere quisquam integer prælio excesserat, scalis cepit,
 14 deinde Cingiliam. Utriusque urbis prædam militibus, quod
 eos neque portæ nec muri hostium arcuerant, concessit.

30 In Samnium incertis itum auspiciis est; cuius rei vitium
 non in belli eventum, quod prospere gestum est, sed in rabiem
 2 atque iras imperatorum vertit. Namque Papirius dictator
 a pullario monitus quum ad auspicium repetendum Romam
 proficisceretur, magistro equitum denunciavit, ut sese loco
 teneret neu absente se cum hoste manum consereret.
 3 Q. Fabius quum post profectionem dictatoris per exploratores
 comperisset, perinde omnia soluta apud hostes esse, ac si
 4 nemo Romanus in Samnio esset, seu ferox adolescens indig-
 nitate accensus, quod omnia in dictatore viderentur reposita
 esse, seu occasione bene gerendæ rei inductus, exercitu in-
 structo paratoque profectus ad Imbrinium (ita vocant locum)
 5 acie cum Samnitibus confligit. Ea fortuna pugnae fuit, ut
 nihil relictum sit, quo, si affuisset dictator, res melius geri
 6 potuerit; non dux militi, non miles duci defuit. Eques etiam,
 auctore L. Cominio tribuno militum, qui aliquoties impetu
 capto perrumpere non poterat hostium agmen, detraxit frenos
 equis atque ita concitatos calcaribus permisit, ut sustinere

eos nulla vis posset; per arma, per viros late stragem dedere;
 secutus pedes impetum equitum turbatis hostibus intulit signa. 7
 Viginti millia hostium cæsa eo die traduntur. Auctores
 habeo, bis cum hoste signa collata dictatore absente, bis rem
 egregie gestam; apud antiquissimos scriptores una hæc pugna
 invenitur; in quibusdam annalibus tota res prætermissa est.

Magister equitum, ut ex tanta cæde, multis potitus spoliis 8
 congesta in ingentem acervum hostilia arma subdito igne
 concremavit, seu votum id deorum cuipiam fuit, seu credere 9
 libet Fabio auctori, eo factum, ne suæ gloriæ fructum dicta-
 tor caperet nomenque ibi scriberet aut spolia in triumpho
 ferret. Litteræ quoque de re prospere gesta ad senatum, 10
 non ad dictatorem missæ argumentum fuere minime cum eo
 communicantis laudes. Ita certe dictator id factum accepit,
 ut, lætis aliis victoria parta, præ se ferret iram tristitiamque.
 Misso itaque repente senatu se ex curia proripuit, tum vero 11
 non Samnitium magis legiones quam maiestatem dictatoriam
 et disciplinam militarem a magistro equitum victam et ever-
 sam dictitans, si illi impune spretum imperium fuisset. Itaque 12
 plenus minarum iræque profectus in castra, quum maximis
 itineribus isset, non tamen prævenire famam adventus sui po-
 tuit; præcurrerant enim ab urbe, qui nuntiarent, dictatorem 13
 avidum pœnæ venire, alternis pœne verbis T. Manlii factum
 laudantem. Fabius contione extemplo advocata obtestatus 31
 milites est, ut, qua virtute rem publicam ab infestissimis ho-
 stibus defendissent, eadem se, cuius ductu auspicioque vicis-
 sent, ab impotenti crudelitate dictatoris tutarentur: venire 2
 amentem invidia, iratum virtuti alienæ felicitatique; furere,
 quod se absente res publica egregie gesta esset; malle, si
 mutare fortunam posset, apud Samnites quam Romanos vic-
 toriam esse; imperium dictitare spretum, tanquam non eadem 3
 mente pugnari vetuerit, qua pugnatum doleat; et tunc invidia
 impedire virtutem alienam voluisse, cupidissimisque arma ab-
 laturum fuisse militibus, ne se absente moveri possent, et nunc 4
 id furere, id ægre pati, quod sine L. Papirio non inermes,

non manci milites fuerint, quod se Q. Fabius magistrum equi-
 5 tum duxerit ac non accensum dictatoris. Quid illum factu-
 rum fuisse, si, quod belli casus ferunt Marsque communis, ad-
 versa pugna evenisset, qui sibi, devictis hostibus, re publica
 bene gesta, ita ut non ab illo unico duce melius geri potuerit,
 6 supplicium magistro equitum minetur? Neque illum magistro
 equitum infestorem quam tribunis militum, quam centurionibus,
 quam militibus esse. Si posset, in omnes sæviturum fuisse;
 7 quia id nequeat, in unum sævire; etiam invidiam tanquam
 ignem summa petere; in caput consilii, in ducem incurrere;
 si se simul cum gloria rei gestæ extinxisset, tunc victorem,
 velut in capto exercitu dominantem, quicquid licuerit in ma-
 8 gistro equitum, in militibus ausurum. Proinde adessent in
 sua causa omnium libertati. Si consensum exercitus eundem,
 qui in prælio fuerit, in tuenda victoria videat, et salutem
 unius omnibus curæ esse, inclinaturum ad clementiorem sen-
 9 tentiam animum. Postremo se vitam fortunasque suas illo-
 32 rum fidei virtutique permittere. Clamor e tota contione ortus,
 uti bonum animum haberet: neminem illi vim allaturum salvis
 legionibus Romanis. Haud multo post dictator advenit, clas-
 2 sicoque extemplo ad contionem advocavit. Tum silentio facto,
 præco Q. Fabium magistrum equitum citavit; qui simul ex
 3 inferiore loco ad tribunal accessit, tum dictator „Quæro“ in-
 quit „de te, Q. Fabi, quum summum imperium dictatoris sit,
 pareantque ei consules, regia potestas, prætores, iisdem auspi-
 ciis, quibus consules, creati, æquum censeas necne, magistrum
 4 equitum dicto audientem esse; itemque illud interrogo, quum
 me incertis auspiciis profectum ab domo scirem, utrum mihi
 turbatis religionibus res publica in discrimen committenda fue-
 5 rit, an auspicia repetenda, ne quid dubiis dis agerem; simul
 illud, quæ dictatori religio impedimento ad rem gerendam
 fuerit, num ea magister equitum solutus ac liber potuerit
 esse. Sed quid ego hæc interrogo? Quum, si ego tacitus
 abissem, tamen tibi ad voluntatis interpretationem meæ diri-
 6 genda tua sententia fuerit, quin tu respondes, vetuerimne te

quicquam rei me absente agere, vetuerimne signa cum hosti-
 bus conferre? quo tu imperio meo spreto, incertis auspiciis, 7
 turbatis religionibus, adversus morem militarem disciplinamque
 maiorum et numen deorum ausus es cum hoste configere.
 Ad hæc, quæ interrogatus es, responde; at extra ea cave vo- 8
 cem mittas. Accede, lictor.“ Adversus quæ singula quum re- 9
 spondere haud facile esset, et nunc quereretur, eundem accu-
 satores capitis sui ac iudicem esse, modo, vitam sibi eripi
 citius quam gloriam rerum gestarum posse, vociferaretur, pur- 10
 garetque se in vicem atque ultro accusaret, tunc Papirius red-
 integrata ira spoliari magistrum equitum ac virgas et se-
 cures expediri iussit. Fabius fidem militum implorans, lace- 11
 rantibus vestem lictoribus, ad triarios tumultum iam in contio-
 ne miscentes sese recepit. Inde clamor in totam contionem 12
 est perlatus; alibi preces, alibi minæ audiebantur. Qui prox-
 imi forte tribunali steterant, quia subiecti oculis imperatoris
 noscitari poterant, orabant, ut parceret magistro equitum neu
 cum eo exercitum damnet; extrema contio et circa Fabium 13
 globus increpabant inclementem dictatorem nec procul seditione
 aberant. Ne tribunal quidem satis quietum erat; legati cir- 14
 cumstantes sellam orabant, ut rem in posterum diem differret,
 et iræ suæ spatium et consilio tempus daret: satis castigatam 15
 adolescentiam Fabii esse, satis deformatam victoriam; ne ad
 extremum finem supplicii tenderet, neu unico iuveni neu patri
 eius, clarissimo viro, neu Fabiæ genti eam iniungeret igno-
 miniam. Quum parum precibus, parum causa proficerent, in- 16
 tueri sævientem contionem iubebant: ita irritatis militum
 animis subdere ignem ac materiam seditioni non esse ætatis,
 non prudentiæ eius; neminem id Q. Fabio poenam deprecanti 17
 suam vitio versurum, sed dictatori, si occæcatus ira infestam
 multitudinem in se pravo certamine movisset. Postremo, ne 18
 id se gratiæ dare Q. Fabii crederet, se ius iurandum dare
 paratos esse, non videri e re publica, in Q. Fabium eo tem-
 pore animadverti. His vocibus quum in se magis incitarent 33
 dictatorem quam magistro equitum placarent, iussi de tri-

2 bunali descendere legati; et silentio nequicquam per præconem
tentato, quum præ strepitu ac tumultu nec ipsius dictatoris
nec apparitorum eius vox audiretur, nox velut in proelio cer-
3 tamini finem fecit. Magister equitum, iussus postero die ad-
esse, quum omnes affirmarent, infestius Papirium exarsurum,
agitatum contentione ipsa exacerbatumque, clam ex castris Ro-
4 mam profugit; et patre auctore M. Fabio, qui ter iam consul
dictatorque fuerat, vocato extemplo senatu, quum maxime con-
quereretur apud patres vim atque iniuriam dictatoris, repente
5 strepitus ante curiam lictorum summoventium auditur, et ipse
infensus aderat, postquam comperit profectum ex castris, cum
expedito equitatu secutus. Iterata deinde contentio, et prendi
6 Fabium Papirius iussit. Ubi quum deprecantibus primoribus
patrum atque universo senatu perstaret in incepto immitis
7 animus, tum pater M. Fabius „Quando quidem“ inquit, „apud
te nec auctoritas senatus nec ætas mea, cui orbitatem paras,
nec virtus nobilitasque magistri equitum a te ipso nominati
valet, nec preces, quæ sæpe hostem mitigavere, quæ deorum
iras placant, tribunos plebis appello et provoco ad populum,
8 eumque tibi, fugienti exercitus tui, fugienti senatus iudicium,
iudicem fero, qui certe unus plus quam tua dictatura potest
polletque. Videro, cessurusne provocationi sis, cui rex Ro-
9 manus Tullus Hostilius cessit.“ Ex curia in contionem itur.
Quo cum paucis dictator, cum omni agmine principum ma-
gister equitum *quum* escendisset, deduci eum de rostris Pa-
10 pirius in partem inferiorem iussit. Secutus pater „Bene agis“
inquit, „quum eo nos deduci iussisti, unde et privati vocem
mittere possemus.“ Ibi primo non tam perpetuæ orationes
11 quam altercatio exaudiebantur. Vicit deinde strepitum vox
et indignatio Fabii senis, increpantis superbiam crudelitatem-
12 que Papirii: se quoque dictatorem Romæ fuisse, nec a se
quemquam, ne plebis quidem hominem, non centurionem, non
13 militem, violatum; Papirium tanquam ex hostium ducibus,
sic ex Romano imperatore victoriam et triumphum petere.
Quantum interesse inter moderationem antiquorum et novam

superbiam crudelitatemque? Dictatorem Quinctium Cincinna- 14
tum in L. Minucium consulem ex obsidione a se ereptum non
ultra sævisse, quam ut legatum eum ad exercitum pro con-
sule relinqueret. M. Furium Camillum in L. Furio, qui con- 15
tempta sua senectute et auctoritate fœdissimo cum eventu pug-
nasset, non solum in præsentia moderatum iræ esse, ne quid
de collega secus populo aut senatui scriberet, sed, quum re- 16
vertisset, potissimum ex tribunis consularibus habuisse, quem,
ex collegis optione ab senatu data, socium sibi imperii delige-
ret. Nam populi quidem, penes quem potestas omnium rerum 17
esset, ne iram quidem unquam atrociorē fuisse in eos, qui
temeritate atque inscitia exercitus amisissent, quam ut pecunia
eos multaret; capite anquisitum ob rem bello male gestam de
imperatore nullo ad eam diem esse. Nunc ducibus populi 18
Romani, quæ ne victis quidem bello fas fuerit, virgas et se-
cures victoribus et iustissimos meritis triumphos intentari.
Quid enim tandem passurum fuisse filium suum, si exercitum 19
amisisset, si fusus, fugatus, castris exutus fuisset? quo ultra
iram violentiamque eius excessuram fuisse, quam ut verberaret
necaretque? Quam conveniens esse, propter Q. Fabium civi- 20
tatem in lætitia, victoria, supplicationibus ac gratulationibus
esse, eum, propter quem deum delubra pateant, aræ sacrifi- 21
ciis fument, honore, donis cumulentur, nudatum virgis lacerari
in conspectu populi Romani, intuentem Capitolium atque ar-
cem deosque ab se duobus præliis haud frustra advocatos?
Quo id animo exercitum, qui eius ductu auspiciisque vicisset, 22
laturum? quem luctum in castris Romanis, quam lætitiā
inter hostes fore? Hæc simul iurgans, querens, deum hominum- 23
que fidem obtestans et complexus filium plurimis cum lacri-
mis agebat. Stabat cum eo senatus maiestas, favor populi, 34
tribunicium auxilium, memoria absentis exercitus; ex parte al-
2 tera imperium invictum populi Romani et disciplina rei mili-
taris et dictatoris edictum pro numine semper observatum
et Manliana imperia et posthabita filii caritas publicæ utilitati
iactabantur. Hoc etiam L. Brutum, conditorem Romanæ 3

libertatis, antea in duobus liberis fecisse; nunc patres comes
et senes faciles, [de] alieno imperio spreto, tanquam rei par-
4 vae, disciplinae militaris eversae inventuti gratiam facere. Se
tamen perstaturum in incepto nec ei, qui adversus dictum
suum turbatis religionibus ac dubiis auspiciis pugnasset, quic-
5 quam ex iusta poena remissurum. Maiestas imperii perpetua-
ne esset, non esse in sua potestate; L. Papirium nihil eius
6 deminuturum; optare, ne potestas tribunicia, inviolata ipsa,
violet intercessione sua Romanum imperium, neu populus in
7 se potissimum dictatore ius dictaturae exstinguat. Quod si
fecisset, non L. Papirium, sed tribunos, sed pravam populi
iudicium nequicquam posteros accusaturos, quum, polluta se-
mel militari disciplina, non miles centurionis, non centurio tri-
buni, non tribunus legati, non legatus consulis, non magister
8 equitum dictatoris pareat imperio, nemo hominum, nemo deo-
rum verecundiam habeat, non edicta imperatorum, non au-
9 spicia observentur, sine comite vagi milites in pacato, in
hostico errent, immemores sacramenti licentia sola se, ubi
10 velint, exauctorent, infrequentia deserantur signa neque con-
veniatur ad edictum, nec discernatur, interdum nocte, aequo
iniquo loco, iussu iniussu imperatoris pugnent, et non signa,
non ordines servant, latrocinii modo caeca et fortuita pro
11 sollemni et sacrata militia sit. „Horum criminum vos reos
in omnia saecula offerte, tribuni plebi; vestra obnoxia capita
35 pro licentia Q. Fabii obicite.“ Stupentes tribunos et suam
iam vicem magis anxios quam eius, cui auxilium ab se pete-
batur, liberavit onere consensus populi Romani, ad preces et
obtestationem versus, ut sibi poenam magistri equitum dictator
2 remitteret. Tribuni quoque inclinatam rem in preces sub-
secuti orare dictatorem insistunt, ut veniam errori humano,
veniam adolescentiae Q. Fabii daret; satis eum poenarum de-
3 disse. Iam ipse adolescens, iam pater M. Fabius contentions
4 oblitus procumbere ad genua et iram deprecari dictatoris. Tum
dictator, silentio facto, „Bene habet“ inquit, „Quirites. Vicit
disciplina militaris, vicit imperii maiestas, quae in discrimine

fuere, an ulla post hanc diem essent. Non noxae eximitur 5
Q. Fabius, qui contra edictum imperatoris pugnavit, sed
noxae damnatus donatur populo Romano, donatur tribuniciae
potestati, precarium, non iustum auxilium ferenti. Vive, Q. 6
Fabi, felicior hoc consensu civitatis ad tuendum te quam, qua
paulo ante exsultabas, victoria; vive, id facinus ausus, cuius
tibi ne parens quidem, si eodem loco fuisset, quo fuit L.
Papirius, veniam dedisset. Mecum, ut voles, reverteris in 7
gratiam; populo Romano, cui vitam debes, nihil maius prae-
stiteris, quam si hic tibi dies satis documentum dederit, ut bello
ac pace pati legitima imperia possis.“ Quum se nihil morari 8
magistrum equitum pronuntiasset, degressum eum templo
laetus senatus, laetior populus, circumfusi ac gratulantes hinc
magistro equitum, hinc dictatori, prosecuti sunt, firmatumque 9
imperium militare haud minus periculo Q. Fabii quam supplicio
miserabili adolescentis Manlii videbatur.

Forte ita eo anno evenit, ut, quotiescunque dictator ab 10
exercitu recessisset, hostes in Samnio moverentur. Ceterum in
oculis exemplum erat Q. Fabius M. Valerio legato, qui castris
praerat, ne quam vim hostium magis quam trucem dictatoris
iram timeret. Itaque frumentatores quum circumventi ex in- 11
sidiis caesi loco iniquo essent, creditum vulgo est, subveniri
eis ab legato potuisse, ni tristia edicta exhorruisset. Ea quo- 12
que ira alienavit a dictatore militum animos, iam ante in-
fensos, quod implacabilis Q. Fabio fuisset et, quod suis preci-
bus negasset, eius populo Romano veniam dedisset.

Postquam dictator, praeposito in urbe L. Papirio Crasso, 36
magistro equitum Q. Fabio vetito quicquam pro magistratu
agere, in castra rediit, neque civibus satis laetus adventus eius 2
fuit nec hostibus quicquam attulit terroris. Namque postero die,
seu ignari, venisse dictatorem, seu, adesset an abesset, parvi
facientes, instructa acie ad castra accesserunt. Ceterum tan- 3
tum momenti in uno viro L. Papirio fuit, ut, si ducis con-
silia favor subsecutus militum foret, debellari eo die cum
Samnitibus potuisse, pro haud dubio habitum sit; ita instruxit 4

aciem, *ita* loco ac subsidiis, *ita* omni arte bellica firmavit; cessatum a milite ac de industria, ut obtrectaretur laudibus du-
cis, impedita victoria est. Plures Samnitium cecidere, plures
5 Romani vulnerati sunt. Sensit peritus dux, quæ res victoriæ
obstaret: temperandum ingenium suum esse et severitatem
6 miscendam comitate. Itaque adhibitis legatis ipse circum
saucios milites inserens in tentoria caput singulosque, ut sese
haberent, rogans, curam eorum nominatim legatis tribunisque
7 et præfectis demandabat. Rem per se popularem *ita* dextere
egit, ut medendis corporibus animi multo prius militum impe-
ratori reconciliarentur, nec quicquam ad salubritatem effica-
cius fuerit, quam quod grato animo ea cura accepta est.
8 Refecto exercitu cum hoste congressus haud dubia spe sua
militumque, *ita* fudit fugavitque Samnites, ut ille ultimus eis
9 dies conferendi signa cum dictatore fuerit. Incessit deinde,
qua duxit prædæ spes, victor exercitus perlustravitque hostium
agros, nulla arma, nullam vim nec apertam nec ex insidiis
10 expertus. Addebat alacritatem, quod dictator prædam omnem
edixerat militibus; nec ira magis publica quam privatum
11 compendium in hostem acuebat. His cladibus subacti Sam-
nites pacem a dictatore petiere; cum quo pacti, ut singula
12 vestimenta militibus et annuum stipendium darent, quum ire
ad senatum iussi essent, secuturos se dictatorem responde-
runt, unius eius fidei virtutisque causam suam commendantes.

37 Ita deductus ex Samnitibus exercitus. Dictator triumphans
A. u. c. 431.
A. Ch. 323. urbem est ingressus; et quum se dictatura abdicare vellet, iussu
patrum, priusquam abdicaret, consules creavit C. Sulpicium
2 Longum iterum, Q. Æmiliū Cerretanum.¹⁾ Samnites, infecta
pace, quia de condicionibus ambigebatur, indutias annuas ab
urbe retulerunt; nec earum ipsarum sancta fides fuit; adeo,
postquam Papirium abisse magistratu nuntiatum est, arrecti
ad bellandum animi sunt.

3 C. Sulpicio, Q. Æmilio (Aulium quidam annales habent)

¹⁾ In fastis vulgaribus L. Papirii dictaturæ præter annum, quo dictus
est, assignatur integer annus, a. u. c. 430, a. Ch. 324.

consulibus ad defectionem Samnitium Apulum novum bellum
accessit. Utroque exercitus missi. Sulpicio Samnites, Apuli
Æmilio sorte evenerunt. Sunt, qui non ipsis Apulis bellum 4
illatum, sed socios eius gentis populos ab Samnitium vi atque
iniuriis defensos scribant; ceterum fortuna Samnitium, vix 5
a se ipsis eo tempore propulsantium bellum, propius ut sit
vero, facit, non Apulis ab Samnitibus arma illata, sed cum
utraque simul gente bellum Romanis fuisse. Nec tamen res 6
ulla memorabilis acta; ager Apulus Samniumque evastatum;
hostes nec hic nec illic inventi. Romæ nocturnus terror *ita*
ex somno trepidam repente civitatem excivit, ut Capitolium
atque arx mœniaque et portæ plena armatorum fuerint; et 7
quum concursatum clamatumque ad arma omnibus locis esset,
prima luce nec auctor nec causa terroris comparuit.

Eodem anno de Tusculanis Flavia rogatione populi fuit 8
iudicium. M. Flavius tribunus plebis tulit ad populum, ut in
Tusculanos animadverteretur, quod eorum ope ac consilio
Veliterni Privernatesque populo Romano bellum fecissent.
Populus Tusculanus cum coniugibus ac liberis Romam venit. 9
Ea multitudo veste mutata et specie reorum tribus circumit,
genibus se omnium advolvens; plus itaque misericordia ad 10
pœnæ veniam impetrandam quam causa ad crimen purgandum
valuit. Tribus omnes præter Polliam antiquarunt legem. 11
Polliæ sententia fuit, puberes verberatos necari, coniuges libe-
rosque sub corona lege belli venire; memoriamque eius iræ 12
Tusculanis in pœnæ tam atrocis auctores mansisse ad patrum
ætatem constat, nec quenquam ferme ex Pollia tribu candi-
datum Papiriam ferre solitum.

Insequenti anno, Q. Fabio, L. Fulvio consulibus, A. 38
Cornelius Arvina dictator et M. Fabius Ambustus magister A. u. c. 432.
equitum, metu gravioris in Samnio belli (conducta enim pretio A. Ch. 322.
a finitimis iuventus dicebatur) intentiore dilectu habito, egre-
gium exercitum adversus Samnites duxerunt. Castra in ho- 2
stico incuriose *ita* posita, tanquam procul abesset hostis, quum
subito advenere Samnitium legiones tanta ferocia, ut vallum

3 usque ad stationem Romanam inferrent. Nox iam appetebat;
 id prohibuit munimenta adoriri; nec dissimulabant, orta luce
 4 postero die facturos. Dictator ubi propiorem spe dimica-
 tionem vidit, ne militum virtuti damno locus esset, ignibus
 crebris relictis, qui conspectum hostium frustrarentur, silentio
 legiones educit; nec tamen fallere propter propinquitatem
 5 castrorum potuit. Eques extemplo insecutus ita institit agmini,
 ut, donec lucesceret, prælio abstinere; ne pedestres quidem
 6 copiae ante lucem castris egressæ. Eques luce demum ausus
 incursare in hostem, carpendo novissimos premendoque iniquis
 ad transitum locis agmen detinuit. Interim pedes equitem
 7 assecutus, et totis iam copiis Samnis urgebat. Tum dictator,
 postquam sine magno incommodo progredi non poterat, eum
 ipsum, in quo constiterat, locum castris dimetari iussit. Id
 vero, circumfuso undique equitatu, ut vallum peteretur opus-
 8 que inciperet, fieri non poterat. Itaque ubi neque eundi neque
 manendi copiam esse videt, instruit aciem impedimentis ex
 agmine remotis. Instruunt contra et hostes, et animis et
 9 viribus pares. Auxerat id maxime animos, quod ignari, loco
 iniquo, non hosti cessum, velut fugientes ac territos terribiles
 10 ipsi secuti fuerant. Id aliquamdiu æquavit pugnam, iam
 pridem desueto Samnite clamorem Romani exercitus pati;
 at hercule illo die ab hora diei tertia ad octavam ita anceps
 dicitur certamen stetisse, ut neque clamor, ut primo semel
 concursu est sublatus, iteratus sit neque signa promota loco
 11 retrove recepta neque recursum ab ulla sit parte. In suo
 quisque gradu obnixi, urgentes scutis, sine respiratione ac
 respectu pugnabant; fremitus æqualis tenorque idem pugnae in
 12 defatigationem ultimam aut noctem spectabat. Iam viris
 vires, iam ferro sua vis, iam consilia ducibus deerant, quum
 subito Samnitium equites, quum, turma una longius provecta,
 accepissent, impedimenta Romanorum procul ab armatis sine
 præsidio, sine munimento stare, aviditate prædæ impetum fa-
 13 ciunt. Quod ubi dictatori trepidus nuntius attulit, „Sine modo“
 inquit, „sese præda præpediant.“ Alii deinde super alios, diripi

passim ferrique fortunas militum, vociferabantur. Tum ma- 14
 gistro equitum accito „Vides tu“ inquit, „M. Fabi, ab hostium
 equite omissam pugnam? Hærent impediti impedimentis
 nostris. Aggredere, quod inter prædandum omni multitudini 15
 evenit, dissipatos; raros equis insidentes, raros, quibus ferrum
 in manu sit, invenies; se equosque dum præda onerant,
 cæde inermes, cruentamque illis prædam redde. Mihi legiones 16
 peditumque pugna curæ erunt; penes te equestre sit decus.“
 Equitum acies, qualis [quæ] esse instructissima potest, invecta 39
 in dissipatos impeditosque hostes cæde omnia replet. Inter 2
 sarcinas omissas repente, obiacentes pedibus fugientium con-
 sternatorumque equorum, neque pugnae neque fugæ satis po-
 tentes cæduntur. Tum deleta prope equitatu hostium, M. 3
 Fabius, circumductis paulum alis, ab tergo pedestrem aciem
 adoritur. Clamor inde novus accidens et Samnitium terruit 4
 animos, et dictator, ubi respectantes hostium antesignanos
 turbataque signa et fluctuantem aciem vidit, tum appellare,
 tum adhortari milites, tribunos principesque ordinum nominatim
 ad iterandam secum pugnam vocare. Novato clamore signa 5
 inferuntur, et quicquid progrediebantur, magis magisque tur-
 batos hostes cernebant. Eques ipse iam primis erat in con-
 spectu, et Cornelius respiciens ad manipulos militum, quod 6
 manu, quod voce poterat, monstrabat, vexilla se suorum par-
 masque cernere equitum. Quod ubi auditum simul visumque 7
 est, adeo repente laboris per diem pæne totum tolerati vul-
 nerumque obliti sunt, ut haud secus, quam si tum integri e
 castris signum pugnae accepissent, concitaverint se in hostem.
 Nec ultra Samnis tolerare terrorem equitum peditumque vim 8
 potuit; partim in medio cæsi, partim in fugam dissipati sunt.
 Pedes restantes ac circumventos cecidit; ab equite fugientium 9
 strages est facta, inter quos et ipse imperator cecidit.

Hoc demum prælium Samnitium res ita infregit, ut om- 10
 nibus conciliis fremerent, minime id quidem mirum esse, si
 impio bello et contra foedus suscepto, infestioribus merito deis
 quam hominibus, nihil prospere agerent: expiandum id bellum 11

- magna mercede luendumque esse; id referre tantum, utrum supplicia noxio paucorum an omnium innoxio præbeant sanguine. Audebantque iam quidam nominare auctores armorum.
- 12 Unum maxime nomen per consensum clamantium Brutuli Papii exaudiebatur; vir nobilis potensque erat, haud dubie proximorum indutiarum ruptor. De eo coacti referre prætores
- 13 decretum fecerunt, ut Brutulus Papius Romanis dederetur, et cum eo præda omnis Romana captivique ut Romam mitterentur, quæque res per fetiales ex fœdere repetitæ essent,
- 14 secundum ius fasque restituerentur. Fetiales Romam, ut censuerunt, missi et corpus Brutuli exanime; ipse morte voluntaria ignominia se ac supplicio subtraxit. Placuit, cum corpore bona quoque eius dedi. Nihil tamen earum rerum præter captivos, ac si qua cognita ex præda sunt, acceptum est; ceterarum rerum irrita fuit deditio. Dictator ex senatus consulto triumphavit.
16. Hoc bellum a consulibus bellatum quidam auctores sunt, eosque de Samnitibus triumphasse; Fabium etiam in Apuliam
- 40 processisse atque inde magnas prædas egisse. Nec discrepat, 2 quin dictator eo anno A. Cornelius fuerit; id ambigitur, belline gerendi causa creatus sit, an ut esset, qui ludis Romanis, quia L. Plautius prætor gravi morbo forte implicitus
- 3 erat, signum mittendis quadrigis daret, functusque eo haud sane memorandi imperii ministerio se dictatura abdicaret. Nec facile est aut rem rei aut auctorem auctori præferre.
- 4 Vitiatam memoriam funebribus laudibus reor falsisque imaginum titulis, dum familiae ad se quæque famam rerum gestarum
- 5 honorumque fallenti mendacio trahunt; inde certe et singulorum gesta et publica monumenta rerum confusa. Nec quisquam æqualis temporibus illis scriptor exstat, quo satis certo auctore stetur.

LIBER IX.

Sequitur hunc annum nobilis clade Romana Caudina pax 1
T. Veturio Calvino, Sp. Postumio consulibus. Samnites eo A. u. c. 433.
anno imperatorem C. Pontium Herennii filium habuerunt, 2 A. Ch. 321.
patre longe prudentissimo natum, primum ipsum bellatorem ducemque. Is, ubi legati, qui ad dedendas res missi erant, 3 pace infecta redierunt, „Ne nihil actum“ inquit „hac legatione censeatis, expiatum est, quicquid ex fœdere rupto irarum in nos cælestium fuit. Satis scio, quibuscunque diis cordi fuit 4 subigi nos ad necessitatem dedendi res, quæ ab nobis ex fœdere repetitæ fuerant, iis non fuisse cordi tam superbe ab Romanis fœderis expiationem spretam. Quid enim ultra fieri 5 ad placandos deos mitigandosque homines potuit, quam quod nos fecimus? Res hostium in præda captas, quæ belli iure nostræ videbantur, remisimus; auctores belli, quia vivos non 6 potuimus, perfunctos iam fato dedidimus; bona eorum, ne quid ex contagione noxæ remaneret penes nos, Romam portavimus. Quid ultra tibi, Romane, quid fœderi, quid diis 7 arbitris fœderis debeo? Quem tibi tuarum irarum, quem meorum suppliciorum iudicem feram? Neminem neque populum neque privatum fugio. Quod si nihil cum potentiore 8 iuris humani relinquitur inopi, at ego ad deos vindices intolerandæ superbæ confugiam et precabor, ut iras suas vertant 9 in eos, quibus non suæ redditæ res, non alienæ accumulatæ

satis sint; quorum sævitiam non mors noxiorum, non deditio
 exanimatorum corporum, non bona sequentia domini dedi-
 tionem exsatient, placari nequeant, nisi hauriendum san-
 10 guinem laniandaque viscera nostra præbuerimus. Iustum est
 bellum, Samnites, quibus necessarium, et pia arma, quibus
 11 nulla nisi in armis relinquitur spes. Proinde, quum rerum
 humanarum maximum momentum sit, quam propitiis rem,
 quam adversis agant diis, pro certo habete, priora bella ad-
 versus deos magis quam homines gessisse, hoc, quod instat,
 2 ducibus ipsis diis gesturos.“ Hæc non læta magis quam vera
 vaticinatus, exercitu educto, circa Caudium castra, quam potest
 2 occultissime, locat. Inde ad Calatiam, ubi iam consules Ro-
 manos castraque esse audiebat, milites decem pastorum habitu
 mittit, pecoraque diversos, alium alibi, haud procul Romanis
 3 pascere iubet præditiis; ubi inciderint in prædatores, ut idem
 omnibus sermo constet, legiones Samnitium in Apulia esse,
 Luceriam omnibus copiis circumsedere, nec procul abesse,
 4 quin vi capiant. Iam is [et] rumor ante de industria vulgatus
 venerat ad Romanos, sed fidem auxere captivi, eo maxime,
 5 quod sermo inter omnes congruebat. Haud erat dubium,
 quin Lucerinis opem Romanus ferret, bonis ac fidelibus sociis,
 simul ne Apulia omnis ad præsentem terrorem deficeret; ea
 6 modo, qua irent, consultatio fuit. Dum ad Luceriam ferebant
 viæ, altera præter oram superi maris, patens aperta que, sed
 quanto tutior, tanto fere longior, altera per Furculas Caudinas,
 7 brevior; sed ita natus locus est: Saltus duo alti, angusti
 silvosique sunt, montibus circa perpetuis inter se iuncti.
 Iacet inter eos satis patens clausus in medio campus herbidus
 8 aquosusque, per quem medium iter est; sed antequam venias
 ad eum, intrandæ primæ angustiae sunt et aut eadem, qua te
 insinuaveris, retro via repetenda aut, si ire porro pergas, per
 9 alium saltum artiore impeditioreque evadendum. In eum
 campum via alia per cavam rupem Romani demisso agmine
 quum ad alias angustias protinus pergerent, sæptas deiectu
 arborum saxorumque ingentium obiacente mole invenere.

Quum fraus hostilis apparuisset, præsidium etiam in summo
 saltu conspicitur. Citati inde retro, qua venerant, pergunt 10
 repetere viam; eam quoque clausam sua obice armisque inve-
 niunt. Sistunt inde gradum sine ullius imperio, stuporque
 omnium animos ac velut torpor quidam insolitus membra tenet,
 intuentesque alii alios, quum alterum quisque compotem magis 11
 mentis ac consilii ducerent, diu immobiles silent; deinde, ubi 12
 prætoria consulum erigi videre et expedire quosdam utilia
 operi, quanquam ludibrio fore munientes perditis rebus ac
 spe omni adempta cernebant, tamen, ne culpam malis adderent, 13
 pro se quisque, nec hortante ullo nec imperante, ad munien-
 dum versi castra propter aquam vallo circumdant, sua ipsi 14
 opera laboremque irritum, præterquam quod hostes superbe
 increpabant, cum miserabili confessione eludentes. Ad con- 15
 sules mæstos, ne advocantes quidem in consilium, quando nec
 consilio nec auxilio locus esset, sua sponte legati ac tribuni
 conveniunt, militesque ad prætorium versi opem, quam vix
 dii immortales ferre poterant, ab ducibus exposcunt. Querentes 3
 magis quam consultantes nox oppressit, quum pro ingenio
 quisque fremerent, alius: „Per obices viarum, per adversa
 montium, per silvas, qua ferri arma poterunt, eamus; modo 2
 ad hostem pervenire liceat; quem per annos iam prope tri-
 ginta vincimus: omnia æqua et plana erunt Romano in perfidum
 Samnitum pugnanti“; alius: „Quo aut qua eamus? num 3
 montes moliri sede sua paramus? Dum hæc imminere iuga,
 qua tu ad hostem venias? Armati, inermes, fortes, ignavi,
 pariter omnes capti atque victi sumus; ne ferrum quidem ad
 bene moriendum oblaturus est hostis; sedens bellum conficiet.“
 His in vicem sermonibus qua cibi, qua quietis immemor nox 4
 traducta est.

Ne Samnitibus quidem consilium in tam lætis suppetebat
 rebus; itaque universi Herennium Pontium, patrem imperatoris,
 per litteras consulendum censerunt. Iam is gravis annis non 5
 militaribus solum, sed civilibus quoque abscesserat muneribus;
 in corpore tamen affecto vigeat vis animi consilii que. Is ubi 6

accepit, ad Furculas Caudinas inter duos saltus clausos esse exercitus Romanos, consultus ab nuntio filii censuit, omnes 7 inde quam primum inviolatos dimittendos. Quæ ubi spreta sententia est, iterumque eodem remeante nuntio consulebatur, 8 censuit, ad unum omnes interficiendos. Quæ ubi tam discordia inter se velut ex ancipiti oraculo responsa data sunt, quanquam filius ipse in primis iam animum quoque patris consensuisse in affecto corpore rebatur, tamen consensu omnium 9 victus est, ut ipsum in consilium acciret. Nec gravatus senex plaustro in castra dicitur advectus, vocatusque in consilium ita ferme locutus esse, ut nihil sententiæ suæ mutaret, 10 causas tantum adiceret: priore se consilio, quod optimum duceret, cum potentissimo populo per ingens beneficium perpetuam firmare pacem amicitiamque; altero consilio in multas ætates, quibus, amissis duobus exercitibus, haud facile receptura vires Romana res esset, bellum differre; tertium nullum con- 11 silium esse. Quum filius aliique principes percontando exsequerentur, quid, si media via consilii caperetur, ut et dimitterentur incolumes et leges iis iure belli victis imponerentur, 12 „Ista quidem sententia“ inquit „ea est, quæ neque amicos parat nec inimicos tollit. Servate modo, quos ignominia irritaveritis; ea est Romana gens, quæ victa quiescere nesciat. 13 Vivet semper in pectoribus illorum, quicquid istuc præsens necessitas inusserit, nec eos ante multiplices poenas expetitas a vobis quiescere sinet.“

4 Neutra sententia accepta, Herennius domum e castris est avectus; et in castris Romanis quum frustra multi conatus ad erumpendum capti essent et iam omnium rerum inopia 2 esset, victi necessitate legatos mittunt, qui primum pacem æquam peterent; si pacem non impetrarent, uti provocarent 3 ad pugnam. Tum Pontius debellatum esse respondit, et, quoniam ne victi quidem ac capti fortunam fateri scirent, inermes cum singulis vestimentis sub iugum missurum; alias 4 condiciones pacis æquas victis ac victoribus fore: si agro Samnitium decederetur, coloniæ abducerentur, suis inde legibus

Romanum ac Samnitem æquo fœdere victurum; his condicio- 5 nibus paratum se esse fœdus cum consulibus ferire; si quid eorum displiceat, legatos redire ad se vetuit. Hæc quum 6 legatio renuntiaretur, tantus gemitus omnium subito exortus est tantaque mæstitia incessit, ut non gravius accepturi viderentur, si nuntiaretur, omnibus eo loco mortem oppetendam esse. Quum diu silentium fuisset, nec consules aut pro fœdere 7 tam turpi aut contra fœdus tam necessarium hiscere possent, tum L. Lentulus, qui [tum] princeps legatorum virtute atque honoribus erat, „Patrem meum“ inquit, „consules, sæpe audi- 8 memorantem, se in Capitolio unum non fuisse auctorem senatui redimendæ auro a Gallis civitatis, quando nec fossa valloque ab ignavissimo ad opera ac muniendum hoste clausi essent et erumpere, si non sine magno periculo, tamen sine certa perniciæ possent. Quod si, ut illis decurrere ex Capitolio 9 armatis in hostem licuit, quo sæpe modo obsessi in obsidentes eruperunt, ita nobis æquo aut iniquo loco dimicandi tantum- modo cum hoste copia esset, non mihi paterni animi indoles in consilio dando deesset. Equidem mortem pro patria præ- 10 claram esse fateor, et me vel devovere pro populo Romano legionibusque vel in medios [me] immittere hostes paratus sum; sed hic patriam video, hic quicquid Romanarum legionum est; 11 quæ nisi pro se ipsis ad mortem ruere volunt, quid habent, quod morte sua servant? Tecta urbis, dicat aliquis, et mœ- 12 nia et eam turbam, a qua urbs incolitur. Immo hercule produntur ea omnia, deleta hoc exercitu, non servantur. Quis enim ea tuebitur? Imbellis videlicet atque inermis 13 multitudo. Tam hercule, quam a Gallorum impetu defendit. An a Veiis exercitum Camillumque ducem implorabunt? Hic 14 omnes spes opesque sunt, quas servando patriam servamus, dedendo ad necem patriam deserimus ac prodimus. At fœda atque ignominiosa deditio est. Sed ea caritas patriæ est, ut 15 tam ignominia eam quam morte nostra, si opus sit, servemus. Subeatur ergo ista, quantacunque est, indignitas et pareatur 16 necessitati, quam ne dii quidem superant. Ite, consules,

redimite armis civitatem, quam auro maiores vestri redemerunt."

5 Consules profecti ad Pontium in colloquium, quum de
foedere victor agitare, negarunt iniussu populi foedus fieri
2 posse, nec sine fetialibus caerimoniaque alia sollemni. Itaque
non, ut vulgo credunt Claudiusque etiam scribit, foedere pax
3 Caudina, sed per sponsionem facta est. Quid enim aut spon-
soribus in foedere opus esset aut obsidibus, ubi precatione res
transigitur, per quem populum fiat, quo minus legibus dictis
stetur, ut eum ita Iuppiter feriat, quemadmodum a fetialibus
4 porcus feriat. Spoponderunt consules, legati, quaestores,
tribuni militum, nominaque omnium, qui spoponderunt, exstant,
ubi, si ex foedere acta res esset, praeterquam duorum fetialium
5 non exstarent; et propter necessariam foederis dilationem
obsides etiam sexcenti equites imperati, qui capite luerent, si
6 pacto non staretur. Tempus inde statutum tradendis obsi-
dibus exercituque inermi mittendo.

Redintegravit luctum in castris consulum adventus, ut
vix ab iis abstinerent manus, quorum temeritate in eum locum
deducti essent, quorum ignavia foedius inde, quam venissent,
7 abituri: illis non ducem locorum, non exploratorem fuisse;
8 beluarum modo caecos in foveam lapsos. Alii alios intueri;
contemplari arma mox tradenda et inermes futuras dextras
obnoxiaque corpora hosti; proponere sibimet ipsi ante oculos
iugum hostile et ludibria victoris et vultus superbos et per
9 armatos inermium iter, inde foedi agminis miserabilem viam
per sociorum urbes, reditum in patriam ad parentes, quo
10 saepe ipsi maioresque eorum triumphantes venissent: se solos
sine vulnere, sine ferro, sine acie victos; sibi non stringere
licuisse gladios, non manum cum hoste conferre; sibi nequic-
11 quam animos datos. Haec frementibus hora fatalis ignominiae
advenit, omnia tristiora experiundo factura, quam quae pra-
12 ceperant animis. Iam primum cum singulis vestimentis inermes
extra vallum exire iussi, et primi traditi obsides atque in
13 custodiam abducti. Tum a consulibus abire lictores iussi

paludamentaque detracta; id tantam inter ipsos, qui paulo
ante eos execrantes dedendos lacerandosque censuerant, mise-
rationem fecit, ut suae quisque condicionis oblitus ab illa 14
deformatione tantae maiestatis velut ab nefando spectaculo
avertet oculos. Primi consules prope seminudi sub iugum 6
missi; tum ut quisque gradu proximus erat, ita ignominiae
obiectus; tum deinceps singulae legiones. Circumstabant 2
armati hostes, exprobrantes eludentesque; gladii etiam plerisque
intentati, et vulnerati quidam necatique, si vultus eorum indig-
nitate rerum acrior victorem offendisset. Ita traducti sub 3
iugum et, quod paene gravius erat, per hostium oculos quum
e saltu evasisent, etsi velut ab inferis extracti tum primum
lucem adspicere visi sunt, tamen ipsa lux ita deforme intuen-
tibus agmen omni morte tristior fuit. Itaque quum ante 4
noctem Capuam pervenire possent, incerti de fide sociorum,
et quod pudor praepediebat, circa viam haud procul Capua
omnium egena corpora humi prostraverunt. Quod ubi est 5
Capuam nuntiatum, evicit miseratio iusta sociorum superbiam
ingenitam Campanis. Confestim insignia sua consulibus, fasces, 6
lictors, arma, equos, vestimenta, commeatus militibus benigne
mittunt; et venientibus Capuam cunctus senatus populusque 7
obviam egressus iustis omnibus hospitalibus privatisque et
publicis fungitur officiis. Neque illis sociorum comitas vul- 8
tusque benigni et alloquia non modo sermonem elicere, sed
ne ut oculos quidem attollerent aut consolantes amicos contra
intuerentur, efficere poterant; adeo super maerorem pudor 9
quidam fugere colloquia et coetus hominum cogebat. Postero 10
die quum iuvenes nobiles, missi a Capua, ut proficiscentes ad
finem Campanum prosequerentur, revertissent, vocatique in 11
curiam percontantibus maioribus natu, multo sibi maestiores
et abiectioris animi visos, referrent: adeo silens ac prope
mutum agmen incessisse; iacere indolem illam Romanam, 12
ablatosque cum armis animos; non reddere salutem salutan-
tibus, non dare responsum, non hiscere quemquam praemetu
potuisse, tanquam ferentibus adhuc cervicibus iugum, sub quod

13 emissi essent; habere Samnites victoriam non præclaram solum,
sed etiam perpetuam; cepisse enim eos non Romam, sicut ante
7 Gallos, sed, quod multo bellicosius fuerit, Romanam virtutem
ferociamque — quum hæc dicerentur audirenturque, et deplo-
raturum pæne Romanum nomen in concilio sociorum fidelium
2 esset, dicitur Ofillius Calavius Ovii filius, clarus genere factis-
que, tum etiam ætate verendus, longe aliter se habere rem
3 dixisse: silentium illud obstinatum fixosque in terram oculos
et surdas ad omnia solatia aures et pudorem intuendæ lucis
ingentem molem irarum ex alto animi cientis indicia esse.
4 Aut Romana se ignorare ingenia, aut silentium illud Samni-
tibus flebiles brevi clamores gemitusque excitaturum, Caudi-
næque pacis aliquanto Samnitibus quam Romanis tristiores
5 memoriam fore; quippe suos quemque eorum animos habi-
tutum, ubicunque congressuri sint; saltus Caudinos non ubique
Samnitibus fore.

6 Iam Romæ etiam sua infamis clades erat. Obsessos
primum audierunt; tristior deinde ignominiosæ pacis magis
7 quam periculi nuntius fuit. Ad famam obsidionis dilectus
haberi cœptus erat; dimissus deinde auxiliorum apparatus,
postquam deditionem tam fœde factam acceperunt; extemploque
sine ulla publica auctoritate consensum in omnem formam
8 luctus est. Tabernæ circa forum clausæ iustitiumque in foro
sua sponte cœptum prius quam indictum; lati clavi, anuli
9 aurei positi; pæne mæstior exercitu ipso civitas esse; nec
ducibus solum atque auctoribus sponsoribusque pacis irasci,
sed innoxios etiam milites odisse et negare urbe tectisve
10 accipiendos. Quam concitationem animorum fregit adventus
exercitus etiam iratis miserabilis. Non enim tanquam in
patriam revertentes ex insperato incolumes, sed captorum
11 habitu vultuque ingressi sero in urbem ita se in suis quisque
tectis abdiderunt, ut postero atque insequentibus diebus nemo
12 eorum forum aut publicum adspicere vellet. Consules in pri-
vato abditi nihil pro magistratu agere, nisi quod expressum
senatus consultum est, ut dictatorem dicerent comitiorum causa.

Q. Fabium Ambustum dixerunt, et P. Ælium Pætum magi- 13
strum equitum; quibus vitio creatis suffecti M. Æmilius 14
Papus dictator, L. Valerius Flaccus magister equitum. Nec
per eos comitia habita; et quia tædebat populum omnium
magistratuum eius anni, res ad interregnum rediit. Interreges 15
Q. Fabius Maximus, M. Valerius Corvus. Is consules creavit
Q. Publilium Philonem et L. Papirium Cursorem iterum, A. u. c. 434.
haud dubio consensu civitatis, quod nulli ea tempestate duces A. Ch. 320.
clariores essent.

Quo creati sunt die, eo (sic enim placuerat patribus) 8
magistratum inierunt, sollemnibusque senatus consultis per-
fectis, de pace Caudina retulerunt; et Publilius, penes quem 2
fasces erant, „Dic, Sp. Postumi“ inquit. Qui ubi surrexit,
eodem illo vultu, quo sub iugum missus erat, „Haud sum 3
ignarus“ inquit, „consules, ignominiae, non honoris causa me
primum excitatum insumque dicere, non tanquam senatorem,
sed tanquam reum qua infelicis belli, qua ignominiosæ pacis.
Ego tamen, quando neque de noxa nostra neque de pœna 4
retulistis, omissa defensione, quæ non difficillima esset apud
haud ignaros fortunarum humanarum necessitatumque, senten-
tiam de eo, de quo retulistis, paucis peragam, quæ sententia
testis erit, mihi ne an legionibus vestris pepercerim, quum me
sen turpi seu necessaria sponsione obstrinxi; qua tamen, 5
quando iniussu populi facta est, non tenetur populus Romanus,
nec quicquam ex ea præterquam corpora nostra debentur
Samnitibus. Dedamur per fetiales nudi vinctique; exolvamus 6
religione populum, si qua obligavimus, ne quid divini huma-
nive obstat, quo minus iustum piusque de integro ineatur
bellum. Interea consules exercitum scribere, armare, educere 7
placet, nec prius ingredi hostium fines, quam omnia iusta in
deditione nostra perfecta erunt. Vos, dii immortales, precor 8
quæsoque, si vobis non fuit cordi, Sp. Postumium, T. Vetu-
rium consules cum Samnitibus prospere bellum gerere, at vos 9
satis habeatis vidisse nos sub iugum missos, vidisse sponsione
infami obligatos, videre nudos vinctosque hostibus deditos,

10 omnem iram hostium nostris capitibus excipientes; novos con-
 11 sules legionesque Romanas ita cum Samnite gerere bellum
 12 velitis, ut omnia ante nos consules bella gesta sunt. Quæ
 13 ubi dixit, tanta simul admiratio miseratioque viri incessit
 14 omnes, ut modo vix crederent, illum eundem esse Sp. Postu-
 15 mium, qui auctor tam fœdæ pacis fuisset, modo miserarentur,
 16 quod vir talis etiam præcipuum apud hostes supplicium pas-
 17 surus esset ob iram diremptæ pacis. Quum omnes laudibus
 18 modo prosequentes virum in sententiam eius pedibus irent,
 19 tentata paulisper intercessio est ab L. Livio et Q. Mælio
 20 tribunis plebis, qui neque exsolvi religione populum aiebant
 21 deditione sua, nisi omnia Samnitibus, qualia apud Caudium
 22 fuissent, restituerentur, neque se pro eo, quod spondendo
 23 pacem servassent exercitum populi Romani, pœnam ullam
 24 meritos esse, neque ad extremum, quum sacrosancti essent,
 25 dedi hostibus violari posse. Tum Postumius „Interea de-
 26 dite“ inquit „profanos nos, quos salva religione potestis;
 27 dedetis deinde et istos sacrosanctos, quum primum magistratu
 28 abierint, sed, si me audiat, priusquam dedantur, hic in co-
 29 mitio virgis cæsos, hanc iam ut intercalatæ pœnæ usuram
 30 habeant. Nam quod deditione nostra negant exsolvi religione
 31 populum, id istos magis, ne dedantur, quam quia ita se res
 32 habeat, dicere, quis adeo iuris fœtialium expertus est, qui ignoret?
 33 Neque ego infitias eo, patres conscripti, tam sponsiones quam
 34 fœdera sancta esse apud eos homines, apud quos iuxta divinas
 35 religiones fides humana colitur; sed iniussu populi nego quic-
 36 quam sanciri posse, quod populum teneat. An, si eadem
 37 superbia, qua sponsionem istam expresserunt nobis Samnites,
 38 coegissent nos verba legitima dedentium urbes nuncupare, de-
 39 ditum populum Romanum vos tribuni diceretis, et hanc urbem,
 40 6 templa, delubra, fines, aquas Samnitium esse? Omitto dedi-
 41 tionem, quoniam de sponsione agitur; quid tandem, si spo-
 42 pondissemus, urbem hanc relicturum populum Romanum? si
 43 incensurum? si magistratus, si senatum, si leges non habi-
 44 7 turum? si sub regibus futurum? Di meliora, inquis. Atqui

non indignitas rerum sponsionis vinculum levat; si quid est,
 in quod obligari populus possit, in omnia potest. Et ne
 illud quidem, quod quosdam forsitan moveat, refert, consul
 an dictator an prætor spoponderit. Et hoc ipsi etiam Sam- 8
 nites iudicaverunt, quibus non fuit satis, consules spondere,
 sed legatos, quæstores, tribunos militum spondere coegerunt.
 Nec a me nunc quisquam quæsierit, quid ita spoponderim, 9
 quum id nec consulis ius esset, nec illis spondere pacem, quæ
 mei non erat arbitrii, [nec] pro vobis, qui nihil mandaveratis,
 possem. Nihil ad Caudium, patres conscripti, humanis con- 10
 siliis gestum est; dii immortales et vestris et hostium impera-
 toribus mentem ademerunt. Nec nos in bello satis cavimus, 11
 et illi male partam victoriam male perdiderunt, dum vix locis,
 quibus vicerant, credunt, dum quacunque condicione arma
 viris in arma natis auferre festinant. An, si sana mens fuis- 12
 set, difficile illis fuit, dum senes ab domo ad consultandum
 accersunt, mittere Romam legatos? cum senatu, cum populo
 de pace ac fœdere agere? Tridui iter expeditis erat; interea 13
 in indutiis res fuisset, donec ab Roma legati aut victoriam
 illis certam aut pacem afferrent. Ea demum sponsio esset,
 quam populi iussu spopondissemus. Sed neque vos tulissetis, 14
 nec nos spopondissemus; nec fas fuit alium rerum exitum
 esse, quam ut illi velut somnio lætiore, quam quod mentes
 eorum capere possent, nequicquam eluderentur, et nostrum 15
 exercitum eadem, quæ impedierat, fortuna expediret, vanam
 victoriam vanior irritam faceret pax, sponsio interponeretur,
 quæ neminem præter sponsorem obligaret. Quid enim vobis- 16
 cum, patres conscripti, quid cum populo Romano actum est?
 Quis vos appellare potest, quis se a vobis dicere deceptum?
 Hostis an civis? Hosti nihil spopondistis, civem neminem
 spondere pro vobis iussistis. Nihil ergo vobis nec nobiscum 17
 est, quibus nihil mandastis, nec cum Samnitibus, cum quibus
 nihil egistis. Samnitibus sponsores nos sumus rei satis locu- 18
 pletes in id, quod nostrum est, in id, quod præstare possu-
 mus, corpora nostra et animos; in hæc sæviant, in hæc ferrum,

19 in hæc iras acuant. Quod ad tribunos attinet. consulite, utrum præsens deditio eorum fieri possit an in diem differatur; nos interim, T. Veturi vosque ceteri, vilia hæc capita luendæ sponcioni feramus, et nostro supplicio liberemus Romana arma."

10 Movit patres conscriptos quum causa, tum auctor, nec ceteros solum, sed tribunos etiam plebei, ut se in senatus 2 dicerent fore potestate. Magistratu inde se extemplo abdicaverunt, traditique fetialibus cum ceteris Caudium ducendi. Hoc senatus consulto facto lux quædam affulsisse civitati 3 visa est. Postumius in ore erat; eum laudibus ad cælum ferebant, devotioni P. Decii consulis, aliis claris facinoribus 4 æquabant: emersisse civitatem ex obnoxia pace illius consilio et opera; ipsum se cruciatibus et hostium iræ offerre piaculaque pro populo Romano dare. Arma cuncti spectant et bellum: en unquam futurum, ut congredi armatis cum Samnite liceat?

6 In civitate ira odioque ardente dilectus prope omnium voluntariorum fuit; rescriptæ ex eodem milite novæ legiones, 7 ductusque ad Caudium exercitus. Prægressi fetiales ubi ad portam venere, vestem detrahi pacis sponsoribus iubent, manus post tergum vinciri. Quum apparitor verecundia maiestatis Postumii laxè vinciret, „Quin tu“ inquit „adducis lorum, ut 8 iusta fiat deditio?“ Tum ubi in cœtum Samnitium et ad tribunal ventum Pontii est, A. Cornelius Arvina fetialis ita 9 verba fecit: „Quandoque hisce homines iniussu populi Romani Quiritium fœdus ictum iri spoponderunt atque ob eam rem noxam nocuerunt, ob eam rem, quo populus Romanus 10 scelere impio sit solutus, hosce homines vobis dedo.“ Hæc dicenti fetiali Postumius genu femur, quanta maxime poterat vi, perculit, et clara voce ait, se Samnitē civem esse, illum legatum fetialem a se contra ius gentium violatum; eo iustius bellum gesturos. Tum Pontius „Nec ego istam deditionem 11 accipiam“ inquit, „nec Samnites ratam habebunt. Quin tu, Sp. Postumi, si deos esse censes, aut omnia irrita facis aut pacto stas?

Samniti populo omnes, quos in potestate habuit, aut pro iis pax debetur. Sed quid ego te appello, qui te captum victori 3 cum qua potes fide restituis? Populum Romanum appello, quem si sponcioni ad Furculas Caudinas factæ pœnitet, restituat legiones intra saltum, quo sæptæ fuerunt. Nemo quem- 4 quam deceperit; omnia pro infecto sint; recipiant arma, quæ per pactionem tradiderunt; redeant in castra sua; quicquid pridie habuerunt, quam in colloquium est ventum, habeant; tum bellum et fortia consilia placeant, tum sponsio et pax repudietur. Ea fortuna, iis locis, quæ ante pacis mentionem 5 habuimus, geramus bellum; nec populus Romanus consulum sponcionem nec nos fidem populi Romani accusemus. Nun- 6 quamne causa defiet, cur victi pacto non stetis? Obsides Porcinnæ dedistis; furto eos subduxistis. Auro civitatem a Gallis redemistis; inter accipiendum aurum cæsi sunt. Pacem nobis- 7 cum pepigistis, ut legiones vobis captas restitueremus; eam pacem irritam facitis. Et semper aliquam fraudi speciem iuris imponitis. Non probat populus Romanus ignominiosa 8 pace legiones servatas? Pacem sibi habeat, legiones captas victori restituat; hoc fide, hoc fœderibus, hoc fetialibus cærimoniis dignum erat. Ut quidem tu, quod petisti per pactio- 9 nem, habeas, tot cives incolumes, ego pacem, quam hos tibi remittendo pactus sum, non habeam, hoc tu, A. Corneli, hoc vos, fetiales, iuris gentibus dicitis? Ego vero istos, quos dedi simula- 10 tis, nec accipio nec dedi arbitror, nec moror, quo minus in civitatem obligatam sponcione commissa iratis omnibus diis, quorum eluditur numen, redeant. Gerite bellum, quando Sp. Postumius 11 modo legatum fetialem genu perculit. Ita dii credent, Samnitē civem Postumium, non civem Romanum esse et a Samnite legatum Romanum violatum: eo vobis iustum in nos factum esse bellum. Hæc ludibria religionum non pudere in lucem proferre, et vix 12 pueris dignas ambages senes ac consulares fallendæ fidei exquirere! I, lictor, deme vincla Romanis; moratus sit nemo, 13 quo minus, ubi visum fuerit, abeant.“ Et illi quidem, forsitan et publica, sua certe liberata fide, ab Caudio in castra

- 12 Romana inviolati redierunt. Samnitibus pro superba pace infestissimum cernentibus renatum bellum omnia, quæ deinde
2 evenerunt, non in animis solum, sed prope in oculis esse, et sero ac nequicquam laudare senis Pontii utraque consilia, inter quæ se media lapsos *via* victoriæ possessionem pace incerta mutasse et, beneficii et maleficii occasione amissa, pugnatos cum eis, quos potuerint in perpetuum vel inimicos
3 tollere vel amicos facere. Adeoque, nullodum certamine inclinatis viribus, post Caudinam pacem animi mutaverant, ut clariorem inter Romanos deditio Postumium quam Pontium
4 incruenta victoria inter Samnites faceret, et geri posse bellum Romani pro victoria certa haberent, Samnites simul rebellasse et vicisse crederent Romanum.
- 5 Inter hæc Satricani ad Samnites defecerunt, et Fregellæ colonia necopinato adventu Samnitium (fuisse et Satricanos cum iis satis constat) nocte occupata est. Timor inde mutus
6 utrosque usque ad lucem quietos tenuit; lux pugnae initium fuit, quam aliquamdiu æquam, et quia pro aris ac focus dimicabatur, et quia ex tectis adiuwabatur imbellis multitudo, tamen
7 Fregellani sustinuerunt. Fraus deinde rem inclinavit, quod vocem audiri præconis passi sunt, incolumem abiturum, qui arma posuisset. Ea spes remisit a certamine animos, et
8 passim arma iactari cœpta. Pertinacior pars armata per aversam portam erupit, tutiorque eis audacia fuit quam incautus ad credendum ceteris pavor, quos circumdatos igni, nequicquam deos fidemque invocantes, Samnites concremaverunt.
- 9 Consules inter se partiti provincias, Papirius in Apuliam ad Luceriam pergit, ubi equites Romani obsides ad Caudium dati custodiebantur, Publilius in Samnio substitit adversus Caudinas legiones. Distendit ea res Samnitium animos, quod nec
10 ad Luceriam ire, ne ab tergo instaret hostis, nec manere, ne Luceria interim amitteretur, satis audebant. Optimum visum est committere rem fortunæ et transigere cum Publilio certamen;
13 itaque in aciem copias educunt. Adversus quos Publi-

lius consul quum dimicaturus esset, prius alloquendos milites ratus contionem advocari iussit; ceterum sicut ingenti alacritate ad prætorium concursus est, ita præ clamore poscentium pugnam nulla adhortatio imperatoris audita est; suus 2 cuique animus memor ignominie adhortator aderat. Vadunt igitur in prælium urgentes signiferos, et, ne mora in concursu pilis emittendis stringendisque inde gladiis esset, pila velut dato ad id signo abiiciunt, strictisque gladiis cursu in hostem feruntur. Nihil illic imperatorie artis ordinibus aut 3 subsidiis locandis fuit; omnia ira militaris prope vesano impetu egit. Itaque non fusi modo hostes sunt, sed ne castris 4 quidem suis fugam impedire ausi Apuliam dissipati petiere; Luceriam tamen coacto rursus in unum agmine est perventum. Romanos ira eadem, quæ per mediam aciem hostium tulerat, 5 et in castra pertulit. Ibi plus quam in acie sanguinis ac cædis factum, prædæque pars maior ira corrupta.

Exercitus alter cum Papirio consule locis maritimis pervenerat Arpos per omnia pacata, Samnitium magis iniuriis et odio quam beneficio ullo populi Romani; nam Samnites, ea 7 tempestate in montibus vicatim habitantes, campestria et maritima loca, contempto cultorum molliore atque, ut evenit fere, locis simili genere, ipsi montani atque agrestes depopulabantur. Quæ regio si fida Samnitibus fuisset, aut pervenire Arpos 8 exercitus Romanus nequisset, aut interiecta inter Romam et Arpos penuria rerum omnium exclusos a comitatibus absumpsisset. Tum quoque profectos inde ad Luceriam, iuxta 9 obsidentes obsessosque inopia vexavit. Omnia ab Arpis Romanis suppeditabantur, ceterum adeo exigue, ut militi occupato stationibus vigiliisque et opere eques folliculis in castra ab Arpis frumentum veheret, interdum occursum hostium coge- 10 retur abiecto ex equo frumento pugnare. Obsessis, priusquam alter consul victore exercitu advenit, et comitatus ex montibus Samnitium invecti erant et auxilia intromissa; artiora 11 omnia adventus Publilii fecit, qui, obsidione delegata in curam collegæ, vagus per agros cuncta infesta comitatibus hostium

12 fecerat. Itaque quum spes nulla esset, diutius obsessos inopiam laturos, coacti Samnites, qui ad Luceriam castra habebant, undique contractis viribus signa cum Papirio conferre.

- 14 Per id tempus, parantibus utrisque se ad prœlium, legati Tarentini interveniunt, denuntiantes Samnitibus Romanisque, ut bellum omitterent: per utros stetisset, quo minus discederetur ab armis, adversus eos se pro alteris pugnuros
- 2 Ea legatione Papirius audita, perinde ac motus dictis eorum, cum collega se communicaturum respondit; accitoque eo, quum tempus omne in apparatu pugnae consumpsisset, collocutus de re haud dubia, signum pugnae proposuit. Agentibus divina humanaque, quæ assolent, quum acie dimicandum est, consulibus Tarentini legati occurrere, responsum expectantes;
- 4 quibus Papirius ait: „Auspicia secunda esse, Tarentini, pullarius nuntiat; litatum præterea est egregie; auctoribus diis, ut
- 5 videtis, ad rem gerendam proficiscimur.“ Signa inde ferri iussit et copias eduxit, vanissimam increpans gentem, quæ, suarum impotens rerum præ domesticis seditionibus discordiisque, aliis modum pacis ac belli facere æquum censeret.
- 6 Samnites ex parte altera, quum omnem curam belli remisissent, quia aut pacem vere cupiebant, aut expediebat simulare, ut Tarentinos sibi conciliarent, quum instructos repente ad
- 7 pugnam Romanos conspexissent, vociferari, se in auctoritate Tarentinorum manere nec descendere in aciem nec extra vallum arma ferre; deceptos potius, quodcunque casus ferat, passuros, quam ut sprevisse pacis auctores Tarentinos videantur.
- 8 Accipere se omen consules aiunt et eam precari mentem hostibus, ut ne vallum quidem defendant. Ipsi inter se partitis copiis succedunt hostium munimentis, et simul undique adorti, quum pars fossas explerent, pars vellerent vallum atque in fossas proruerent, nec virtus modo insita, sed ira etiam exulceratos ignominia stimulare animos, castra invasere;
- 10 et pro se quisque, non hæc furculas nec Caudium nec saltus invios esse, ubi errorem fraus superbe vicisset, sed Romanam

virtutem, quam nec vallum nec fossæ arcerent, memorantes, cædunt pariter resistentes fusosque, inermes atque armatos, 11 servos, liberos, puberes, impubes, homines iumentaue; nec 12 ullum superfuisset animal, ni consules receptui signum dedissent avidosque cædis milites o castris hostium imperio ac minis expulissent. Itaque apud infensos ob interpellatam dulcedinem iræ confestim oratio habita est, ut doceretur miles, 13 minime cuiquam militum consules odio in hostes cessisse aut cessuros; quin duces sicut belli, ita insatiabilis supplicii futuros fuisse, ni respectus equitum sexcentorum, qui Luceriæ obsides tenerentur, præpedisset animos, ne desperata venia 15 hostes cæcos in supplicia eorum ageret, perdere prius quam perire optantes. Laudare ea milites lætariue, obviam itum 16 iræ suæ esse, ac fateri, omnia patienda potius, quam proderetur salus tot principum Romanæ iuventutis.

Dimissa contione, consilium habitum, omnibusne copiis 15 Luceriam premerent, an altero exercitu et duce Apuli circa, gens dubiæ ad id voluntatis, tentarentur. Publius consul 2 ad peragrandam profectus Apuliam aliquot expeditione una populos aut vi subegit aut condicionibus in societatem accepit. Papirio quoque, qui obsessor Luceriæ restiterat, brevi ad 3 spem eventus respondit; nam insessis omnibus viis, per quas commeatus ex Samnio subvehebantur, fame domiti Samnites, qui Luceriæ in præsidio erant, legatos misere ad consulem Romanum, ut, receptis equitibus, qui causa belli essent, absteret obsidione. Iis Papirius ita respondit, debuisse eos 4 Pontium Herennii filium, quo auctore Romanos sub iugum misissent, consulere, quid victis patiendum censeret; ceterum 5 quoniam ab hostibus in se æqua statui quam in se ipsi ferre maluerint, nuntiare Luceriam iussit, arma, sarcinas, iumenta, multitudinem omnem imbellem intra mœnia relinquerent; mili- 6 tem se cum singulis vestimentis sub iugum missurum, ulciscientem illatam, non novam inferentem ignominiam. Nihil 7 recusatum. Septem millia militum sub iugum missa, prædaque ingens Luceriæ capta, receptis omnibus signis armisque,

quæ ad Caudium amissa erant, et, quod omnia superabat
 gaudia, equitibus recuperatis, quos pignora pacis custodiendos
 8 Luceriam Samnites dederant. Haud ferme alia mutatione
 subita rerum clarior victoria populi Romani est, si quidem
 etiam, quod quibusdam in annalibus invenio, Pontius Herennii
 filius, Samnitium imperator, ut expiaret consulum ignominiam,
 9 sub iugum cum ceteris est missus. Ceterum id minus
 miror, obscurum esse de hostium duce dedito missoque;
 id magis mirabile est ambigi, Luciusne Cornelius dictator
 cum L. Papirio Cursore magistro equitum eas res ad Cau-
 10 dium atque inde Luceriam gesserit, ultorque unicus Romanæ
 ignominie, haud sciam an iustissimo triumpho ad eam ætatem
 secundum Furium Camillum, triumphaverit, an consulum Pa-
 11 piriique præcipuum id decus sit. Sequitur hunc errorem alius
 A. u. c. 435. error, Cursorne Papirius proximis comitiis cum Q. Aulio Cer-
 A. Ch. 319. retano iterum, ob rem bene gestam Luceriæ continuato magi-
 stratu, consul tertium creatus sit, an L. Papirius Mugillanus
 et in cognomine erratum sit.

16 Convenit iam inde per consules reliqua belli perfecta.
 Aulius cum Frentanis uno secundo prælio debellavit, urbem-
 que ipsam, quo se fusa contulerat acies, obsidibus imperatis
 2 in deditionem accepit. Pari fortuna consul alter cum Satri-
 canis, qui cives Romani post Caudinam cladem ad Samnites
 defecerant præsidiumque eorum in urbem acceperant, rem
 3 gessit. Nam quum ad mœnia Satrici admotus esset exercitus,
 legatisque missis ad pacem cum precibus petendam triste re-
 sponsum ab consule redditum esset, nisi præsidio Samnitium
 interfecto aut tradito ne ad se remearent, plus ea voce quam
 4 armis illatis terroris colonis iniectum. Itaque subinde exse-
 quuntur quærendo a consule legati, quonam se pacto paucos
 et infirmos crederet præsidio tam valido et armato vim alla-
 turos. Ab iisdem consilium petere iussi, quibus auctoribus
 5 præsidium in urbem accepissent, discedunt, ægreque impetrato,
 ut de ea re consuli senatum responsaque ad se referri sine-
 6 ret, ad suos redeunt. Duæ factiones senatum distinebant, una,

cuius principes erant defectionis a populo Romano auctores,
 altera fidelium civium; certatum ab utrisque tamen est, ut ad
 reconciliandam pacem consuli opera navaretur. Pars altera, 7
 quum præsidium Samnitium, quia nihil satis præparati erat
 ad obsidionem tolerandam, excessurum proxima nocte esset,
 enuntiare consuli satis habuit, qua noctis hora quaque porta
 et quam in viam egressurus hostis foret; altera, qui- 8
 bus invitis descitum ad Samnites erat, eadem nocte portam
 etiam consuli aperuerunt armatosque clam in urbem accepe-
 runt. Ita duplici proditione et præsidium Samnitium, insessis 9
 circa viam silvestribus locis, necopinato oppressum est, et ab
 urbe plena hostium clamor sublatus, momentoque unius horæ
 cæsus Samnis, Satricanus captus, et omnia in potestate con-
 sulis erant; qui, quæstione habita, quorum opera defectio esset 10
 facta, quos sones comperit, virgis cæsos securi percussit,
 præsidioque valido imposito, arma Satricanis ademit.

Inde ad triumphum decessisse Romam Papirium Cursorem 11
 scribunt, qui eo duce Luceriam receptam Samnitesque sub iugum
 missos auctores sunt. Et fuit vir haud dubie dignus omni bel- 12
 lica laude, non animi solum vigore, sed etiam corporis viribus
 excellens. Præcipua pedum pernicitas inerat, quæ cognomen 13
 etiam dedit; victoremque cursu omnium ætatis suæ fuisse
 ferunt seu crurum vi seu exercitatione multa, cibi vinique
 eundem capacissimum; nec cum ullo asperiores, quia ipse 14
 invicti ad laborem corporis esset, fuisse militiam pediti pariter
 equitique; equites etiam aliquando ausos ab eo petere, ut sibi 15
 pro re bene gesta laxaret aliquid laboris; quibus ille „Ne 16
 nihil remissum dicatis, remitto“ inquit, „ne utique dorsum
 demulceatis, quum ex equis descendetis.“ Et vis erat in eo
 viro imperii ingens pariter in socios civesque. Prænестinus 17
 prætor per timorem segnius ex subsidiis suos duxerat in pri-
 mam aciem; quem quum inambulans ante tabernaculum vocari
 iussisset, lictorem expedire securem iussit. Ad quam vocem 18
 exanimi stante Prænestino, „Age dum, lictor, excide radicem
 hanc“ inquit „incommodam ambulanti-“, perfusumque ultimi
 suppicii metu, multa dicta, dimisit. Haud dubie illa ætate, 19

qua nulla virtutum feracior fuit, nemo unus erat vir, quo magis innixa res Romana staret. Quin et parum destinant animis magno Alexandro ducem, si arma Asia perdomita in Europam vertisset.

- 17 Nihil minus quæsitum a principio huius operis videri potest, quam ut plus iusto ab rerum ordine declinarem varietatibusque distinguendo opere et legentibus velut deverticula
2 amœna et requiem animo meo quærerem; tamen tanti regis ac ducis mentio, quibus sæpe tacitis cogitationibus volutavi animum, eas evocat in medium, ut quærere libeat, quinam eventus Romanis rebus, si cum Alexandro foret bellatum, futurus
3 fuerit. Plurimum in bello pollere videntur militum copia et virtus, ingenia imperatorum, fortuna, per omnia humana, maxime in res bellicas potens; ea et singula intuenti et universa, sicut ab aliis regibus gentibusque, ita ab hoc quoque facile
5 præstant invictum Romanum imperium. Iam primum, ut ordiar ab ducibus comparandis, haud equidem abnuo, egregium ducem fuisse Alexandrum; sed clariorem tamen eum facit, quod unus fuit, quod adolescens in incremento rerum,
6 nondum alteram fortunam expertus, decessit. Ut alios reges claros ducesque omittam, magna exempla casuum humanorum, Cyrum, quem maxime Græci laudibus celebrant, quid nisi longa vita, sicut Magnum modo Pompeium, vertenti præbuit
7 fortunæ? Recenseam duces Romanos, nec omnes omnium ætatum, sed ipsos eos, cum quibus consulibus aut dictatoribus
8 Alexandro fuit bellandum, M. Valerium Corvum, C. Marcium Rutilum, C. Sulpicium, T. Manlium Torquatum, Q. Publilium Philonem, L. Papirium Cursorem, Q. Fabium Maximum,
9 duos Decios, L. Volumnium, M. Curium? Deinceps ingentes sequuntur viri, si Punicum Romano prævertisset bellum seniorque in Italiam traiecisset. Horum in quolibet quum indoles eadem, quæ in Alexandro, erat animi ingenique, tum disciplina militaris, iam inde ab initiis urbis tradita per manus, in
11 artis perpetuis præceptis ordinatæ modum venerat. Ita reges gesserant bella, ita deinde exactores regum Iunii Valerique,

ita deinceps Fabii, Quinctii, Corneli, ita Furius Camillus, quem iuvenes ii, quibus cum Alexandro dimicandum erat, senem viderant. Militaria opera pugnando obeunti Alexandro (nam 12 ea quoque haud minus clarum eum faciunt) cessisset videlicet in acie oblatus par Manlius Torquatus aut Valerius Corvus, insignes ante milites quam duces, cessissent Decii, devotis 13 corporibus in hostem ruentes, cessisset Papirius Cursor illo corporis robore, illo animi; victus esset consiliis iuvenis unius, 14 ne singulos nominem, senatus ille, quem qui ex regibus constare dixit, unus veram speciem Romani senatus cepit. Id 15 vero erat periculum, ne sollertius quam quilibet unus ex his, quos nominavi, castris locum caperet, commeatus expediret, ab insidiis præcaveret, tempus pugne deligeret, aciem instrueret, subsidiis firmaret. Non cum Dareo rem esse dixisset, 16 quem mulierum ac spadonum agmen trahentem, inter purpuram atque aurum, oneratum fortunæ apparatus suæ, prædam verius quam hostem, nihil aliud quam bene ausus vana contemnere, incruentus devicit. Longe alius Italiæ quam Indiæ, 17 per quam temulentis agmine comissabundus incessit, visus illi habitus esset; saltus Apuliæ ac montes Lucanos cernenti et vestigia recentia domesticæ cladis, ubi avunculus eius nuper, Epiri rex Alexander, absumptus erat. Et loquimur de Alex- 18 andro nondum merso secundis rebus, quarum nemo intolerantior fuit. Qui si ex habitu novæ fortunæ novique, ut ita 2 dicam, ingenii, quod sibi victor induerat, spectetur, Dareo 3 magis similis quam Alexandro in Italiam venisset, et exercitum Macedoniæ oblitum degenerantemque iam in Persarum mores adduxisset. Referre in tanto rege piget superbam 4 mutationem vestis et desideratas humi iacentium adulationes, etiam victis Macedonibus graves, nedum victoribus, et foeda supplicia et inter vinum et epulas cædes amicorum et vanitatem ementiendæ stirpis. Quid, si vini amor in dies fieret 5 acrior? quid, si trux ac præservida ira? (nec quicquam dubium inter scriptores refero) nullane hæc damna imperatoriis virtutibus ducimus? Id vero periculum erat, quod levissimi ex Græ- 6

cis, qui Parthorum quoque contra nomen Romanum gloriæ favent, dictitare solent, ne maiestatem nominis Alexandri, quem ne fama quidem illis notum arbitror fuisse, sustinere
 7 non potuerit populus Romanus, et, adversus quem Athenis, in civitate fracta Macedonum armis, cernente tum maxime prope fumantes Thebarum ruinas, contionari libere ausi sint homines, id quod ex monumentis orationum patet, adversus eum nemo ex tot proceribus Romanis vocem liberam missurus
 8 fuerit? Quantalibet magnitudo hominis concipiatur animo; unius tamen ea magnitudo hominis erit, collecta paulo plus decem
 9 annorum felicitate; quam qui eo extollunt, quod populus Romanus, etsi nullo bello, multis tamen præliis victus sit, Alexandro nullius pugnæ non secunda fortuna fuerit, non intelligunt, se hominis res gestas, et eius iuvenis, cum populi iam
 10 octingentesimum bellantis annum rebus conferre. Miremur, si, quum ex hac parte sæcula plura numerentur quam ex illa anni, plus in tam longo spatio quam in ætate tredecim
 11 annorum fortuna variaverit? Quin tu hominis cum homine et ducis cum duce fortunam [cum fortuna] confers? Quot Romanos duces nominem, quibus nunquam adversa fortuna pugnæ fuit? Paginas in annalibus magistratuum fastisque percurrere licet consulum dictatorumque, quorum nec virtutis nec
 13 fortunæ ullo die populum Romanum pœnituit. Et quo sint mirabiliores quam Alexander aut quisquam rex, denos vicenosque dies quidam dictaturam, nemo plus quam annum consulatum gessit; ab tribunis plebis dilectus impediti sunt; post tempus ad bella ierunt, ante tempus comitiorum causa revocati sunt; in ipso conatu rerum circumegit se annus; collegæ nunc temeritas, nunc pravitas impedimento aut damno fuit; male gestis rebus alterius successum est; tironem aut mala
 16 disciplina institutum exercitum acceperunt. At hercule reges non liberi solum impedimentis omnibus, sed domini rerum temporumque trahunt consiliis cuncta, non sequuntur. Invictus ergo Alexander cum invictis ducibus bella gessisset, et eadem
 18 fortunæ pignora in discrimen detulisset; immo etiam eo plus

periculi subisset, quod Macedones unum Alexandrum habuissent, multis casibus non solum obnoxium, sed etiam offerentem se, Romani multi fuissent Alexandro vel gloria vel rerum
 19 magnitudine pares, quorum suo quisque fato, sine publico discrimine, viveret morereturque.

Restat, ut copiæ copiis comparentur vel numero vel multum genere vel multitudine auxiliorum. Censebantur eius
 2 ætatis lustris ducena quinquagena millia capitum. Itaque in omni defectione sociorum Latini nominis urbano prope dilectu decem scribebantur legiones; quaterni quinque exercitus sæpe
 3 per eos annos in Etruria, in Umbria, Gallis hostibus adiunctis, in Samnio, in Lucanis gerebant bellum. Latium deinde omne
 4 cum Sabinis et Volscis et Æquis et omni Campania et parte Umbriæ Etruriæque et Picentibus et Marsis Pelignisque ac Vestinis atque Apulis, adiuncta omni ora Græcorum inferi maris a Thuriis Neapolim et Cumas et inde Antio atque Ostiis tenus, aut socios validos Romanis aut fractos bello invenisset hostes. Ipse traiecisset mare cum veteranis
 5 Macedonibus non plus triginta millibus hominum et quatuor millibus equitum, maxime Thessalorum; hoc enim roboris erat. Persas, Indos aliasque si adiunxisset gentes, impedimentum maius quam auxilium traheret. Adde, quod Romanis ad manum domi supplementum esset, Alexandro, quod postea Hannibali accidit, alieno in agro bellanti exercitus consenuisset. Arma clipeus sarisæque illis; Romano scutum,
 7 maius corpori tegumentum, et pilum, haud paulo quam hasta vehementius ictu missuque telum. Statarius uterque miles, 8 ordines servans; sed illa phalanx immobilis et unius generis, Romana acies distinctior, ex pluribus partibus constans, facilis partienti, quacunque opus esset, facilis iungenti. Iam in
 9 opere quis par Romano miles? quis ad tolerandum laborem melior? Uno prælio victus Alexander bello victus esset; Romanum, quem Caudium, quem Cannæ non fregerunt, quæ fregisset acies? Ne ille sæpe, etiamsi prima prospere evenissent, Persas
 10 et Indos et imbellem Asiam quæsisset, et cum feminis sibi

11 bellum fuisse dixisset, quod Epiri regem Alexandrum, mortifero
vulnere ictum, dixisse ferunt, sortem bellorum in Asia gesto-
12 rum ab hoc ipso iuvene cum sua conferentem. Equidem quum
per annos quattuor et viginti primo Punico bello classibus
certatum cum Pœnis recorder, vix ætatem Alexandri suffec-
13 turam fuisse reor ad unum bellum. Et forsitan, quum et
foederibus vetustis iuncta res Punica Romanæ esset, et timor
par adversus communem hostem duas potentissimas armis
virisque urbes armaret, simul Punico Romanoque obrutus bello
14 esset. Non quidem Alexandro duce nec integris Macedonum
rebus, sed experti tamen sunt Romani Macedonem hostem
adversus Antiochum, Philippum, Persen, non modo cum clade
15 nulla, sed ne cum periculo quidem suo. Absit invidia verbo
et civilia bella sileant; [nunquam ab equite hoste,] nunquam
a pedite, nunquam aperta acie, nunquam æquis, utique nun-
16 quam nostris locis laboravimus; equitem, sagittas, saltus im-
peditos, avia commeatibus loca gravis armis miles timere
17 potest. Mille acies graviore quam Macedonum atque Alex-
andri avertit avertetque, modo sit perpetuus huius, qua vivi-
mus, pacis amor et civilis cura concordia.

20 M. Foslius Flaccina inde et L. Plautius Venox consules
A. u. c. 436. facti. Eo anno ab frequentibus Samnitium populis de foedere
A. Ch. 318.

2 renovando legati quum senatum humi strati movissent, reiecti
ad populum haudquaquam tam efficaces habebant preces.
3 Itaque de foedere negatum; indutiæ biennii, quum per aliquot
4 dies fatigassent singulos precibus, impetratæ. Et ex Apulia
Teanenses Canusinique populationibus fessi, obsidibus L. Plautio
5 consuli datis, in deditionem venerunt. Eodem anno primum
præfecti Capuam creari cœpti, legibus ab L. Furio prætore
datis, quum utrumque ipsi pro remedio ægris rebus discordia
6 intestina petissent; et duæ Romæ additæ tribus, Ufentina ac
Falerna.

7 Inclinatæ semel in Apulia rebus, Teates quoque Apuli
A. u. c. 437. ad novos consules, C. Iunium Bubulcum, Q. Æmiliū Bar-
A. Ch. 317. bulam, foedus petitum venerunt, pacis per omnem Apuliam

præstandæ populo Romano auctores. Id audacter spondendo 8
impetravere, ut foedus daretur, neque ut æquo tamen foedere,
sed ut in ditione populi Romani essent. Apulia perdomita 9
(nam Forento quoque, valido oppido, Iunius potitus erat), in
Lucanos perrectum; inde repentino adventu Æmilii consulis
Nerulum vi captum. Et postquam res Capuæ stabilitas Ro- 10
mana disciplina fama per socios vulgavit, Antiatis quoque,
qui se sine legibus certis, sine magistratibus agere quereban-
tur, dati ab senatu ad iura statuenda ipsius coloniae patroni;
nec arma modo, sed iura etiam Romana late pollebant.

C. Iunius Bubulcus et Q. Æmilius Barbula consules exitu 21
anni non consulibus ab se creatis, Sp. Nautio et M. Popillio, A. u. c. 438.
ceterum dictatori L. Æmilio legiones tradiderunt. Is cum 2 A. Ch. 316.
L. Fulvio magistro equitum Saticulam oppugnare adortus
rebellandi causam Samnitibus dedit. Duplex inde terror illa- 3
tus Romanis; hinc Samnis, magno exercitu coacto ad eximen-
dos obsidione socios, haud procul castris Romanorum castra
posuit; hinc Saticulani magno cum tumultu, patefactis repente
portis, in stationes hostium incurrerunt. Inde pars utraque, 4
spe alieni magis auxilii quam viribus freta suis, iusto mox
proelio inito Romanos urgent, et quanquam anceps dimicatio
erat, tamen utrinque tutam aciem dictator habuit, quia et
locum haud facilem ad circumvenendum cepit et diversa
statuit signa. Infestior tamen in erumpentes incessit, nec 5
magno certamine intra moenia compulit; tum totam aciem
in Samnites obvertit. Ibi plus certaminis fuit; victoria sicut 6
sera, ita nec dubia nec varia fuit. Fusi in castra Samnites,
extinctis nocte ignibus, tacito agmine abeunt, et spe abiecta
Saticulae tuendæ, Plisticam ipsi, socios Romanorum, ut parem
dolorem hosti redderent, circumsidunt.

Anno circumacto bellum deinceps ab dictatore Q. Fabio 22
gestum est. Consules novi, sicut superiores, Romæ manserunt; A. u. c. 439.
Fabius ad accipiendum ab Æmilio exercitum ad Saticulam A. Ch. 315.
cum supplemento venit. Neque enim Samnites ad Plisticam 2
manserant, sed accitis ab domo novis militibus, multitudine

freti, castra eodem, quo antea, loco posuerunt, lacescentesque
 3 praelio Romanos avertere ab obsidione conabantur. Eo inten-
 tius dictator in moenia hostium versus id bellum tantum ducere,
 quo urbem oppugnabat, securior ab Samnitibus agere, statio-
 4 nibus modo oppositis, ne qua in castra vis fieret. Eo fero-
 cius adequitare Samnites vallo neque otium pati; et quum
 iam prope in portis castrorum esset hostis, nihil consulto dic-
 tatore magister equitum Q. Aulius Cerretanus magno tumultu
 5 cum omnibus turmis equitum evectus summovit hostem. Tum
 in minime pertinaci genere pugnae sic fortuna exercuit opes,
 ut insignes utrinque clades et clara ipsorum ducum ederet
 6 funera. Prior Samnitium imperator, aegre patiens, quo tam
 ferociter adequittasset, inde se fundi fugarique, orando hortan-
 7 doque equites praelium integravit; in quem insignem inter suos
 cientem pugnam magister equitum Romanus infesta cuspide
 ita permisit equum, ut uno ictu exanimem equo praecipitaret.
 Nec, ut fit, ad ducis casum percussa magis quam irritata est
 8 multitudo; omnes, qui circa erant, in Aulium temere invec-
 tum per hostium turmas tela coniecerunt; fratri praecipuum decus
 9 ulto Samnitium imperatoris di dederunt. Is victorem detrac-
 tum ex equo magistrum equitum plenus mæroris atque iræ
 trucidavit, nec multum afuit, quin corpore etiam, quia inter
 10 hostiles ceciderat turmas, Samnites potirentur. Sed extemplo
 ad pedes descensum ab Romanis est, coactique idem Samnites
 facere; et repentina acies circa corpora ducum pedestre præ-
 lium iniit, quo haud dubie superat Romanus, recuperatumque
 Aulii corpus mixta cum dolore lætitia victores in castra refe-
 11 runt. Samnites, duce amisso et per equestre certamen ten-
 tatis viribus, omissa Saticula, quam nequicquam defendi re-
 bantur, ad Plisticæ obsidionem redeunt, intraque paucos dies
 Saticula Romanus per deditionem, Plistica per vim Samnis
 potitur.

23 Mutata inde belli sedes est; ad Soram ex Samnio
 2 Apuliaque traductæ legiones. Sora ad Samnites defecerat
 interfectis colonis Romanorum. Quo quum prior Romanus
 exercitus ad ulciscendam civium necem recuperandamque co-

loniam magnis itineribus pervenisset, et sparsi per vias spe- 3
 culatores, sequi legiones Samnitium nec iam procul abesse, alii
 super alios nuntiarent, obviam itum hosti atque ad Lautulas 4
 ancipiti praelio dimicatum est. Non cædes, non fuga alterius
 partis, sed nox incertos, victi victoresne essent, diremit. In- 5
 venio apud quosdam, adversam eam pugnam Romanis fuisse,
 atque in ea cecidisse Q. Aulium magistrum equitum. Suffec- 6
 tus in locum Aulii C. Fabius magister equitum cum exercitu
 novo ab Roma advenit et, per præmissos nuntios consulto
 dictatore, ubi subsisteret, quove tempore et qua ex parte
 hostem aggrediretur, substitit occultus, ad omnia satis explo-
 ratis consiliis. Dictator quum per aliquot dies post pugnam 7
 continuisset suos intra vallum obsessi magis quam obsidentis
 modo, signum repente pugnae proposuit, et efficacius ratus ad 8
 accendendos virorum fortium animos, nullam alibi quam in
 semet ipso cuiquam relictam spem, de magistro equitum novo-
 que exercitu militem celavit et, tanquam nulla nisi in erup- 9
 tione spes esset, „Locis“ inquit „angustis, milites, deprehensi,
 nisi quam victoria patefecerimus, viam nullam habemus. Sta- 10
 tiva nostra munimento satis tuta sunt, sed inopia eadem in-
 festa; nam et circa omnia defecerunt, unde subvehi commea-
 tus poterant, et, si homines iuvare velint, iniqua loca sunt.
 Itaque non frustrabor ego vos castra hic relinquendo, in quæ 11
 infecta victoria, sicut pristino die, vos recipiatis. Armis mu-
 nimenta, non munimentis arma tuta esse debent. Castra 12
 habeant repetantque, quibus operæ est trahere bellum; nos
 omnium rerum respectum præterquam victoriæ nobis absci-
 damus. Ferte signa in hostem; ubi extra vallum agmen 13
 excesserit, castra, quibus imperatum est, incendunt; damna
 vestra, milites, omnium circa, qui defecerunt, populorum præda
 sarcientur.“ Et oratione dictatoris, quæ necessitatis ultimæ 14
 index erat, milites accensi vadunt in hostem, et respectus ipse
 ardentium castrorum, quanquam proximis tantum (ita enim
 iusserat dictator) ignis est subditus, haud parvum fuit irri-
 tamentum. Itaque velut vecordes illati signa primo impetu 15

hostium turbant; et in tempore, postquam ardentia procul vidit castra magister equitum (id convenerat signum), hostium terga invadit. Ita circumventi Samnites, qua potest quisque, fugam
16 per diversa petunt; ingens multitudo in unum metu conglobata
17 ac semet ipsam turba impediens in medio cæsa. Castra hostium capta direptaque, quorum præda onustum militem in Romana castra dictator reducit, haudquaquam tam victoria lætum quam quod, præter exiguam deformatam incendio partem, cetera contra spem salva invenit.

24 Ad Soram inde reditum; novique consules M. Poetelius, A. u. c. 440. C. Sulpicius exercitum ab dictatore Fabio accipiunt, magna A. Ch. 314. parte veterum militum dimissa novisque cohortibus in supplementum adductis. Ceterum quum propter difficilem urbis situm nec oppugnandi satis certa ratio iniretur, et aut tempore longinqua aut præceps periculo victoria esset, Soranus transfuga clam ex oppido profectus, quum ad vigiles Romanos penetrasset, duci se extemplo ad consules iubet, deductusque traditurum urbem promittit. Visus inde, quum, quonam modo id præstaturus esset, percontantes doceret, haud vana afferre, perpulit, prope adiuncta mœnibus Romana castra
5 ut sex millia ab oppido removerentur: fore, ut minus intentæ in custodiam urbis diurnæ stationes ac nocturnæ vigiliæ essent. Ipse insequenti nocte, sub oppido silvestribus locis cohortibus insidere iussis, decem milites delectos secum per ardua ac prope invia in arcem ducit, pluribus quam pro numero virorum
6 missilibus telis eo collatis; ad hoc saxa erant et temere iacentia, ut fit in aspretis, et de industria etiam, quo locus
7 tutior esset, ab oppidanis congesta. Ubi quum constituisset Romanos semitamque angustam et arduam erectam ex oppido in arcem ostendisset, „Hoc quidem adscensu“ inquit „vel tres
8 armati quamlibet multitudinem arcuerint: vos et decem numero et, quod plus est, Romani Romanorumque fortissimi viri estis. Et locus pro vobis et nox erit, quæ omnia ex incerto maiora
9 territis ostentat. Ego iam terrore omnia implebo; vos arcem intenti tenete.“ Decurrit inde, quanto maxime poterat cum

tumultu, „Ad arma“ et „Pro vestram fidem, cives“ clamitans; „arx ab hostibus capta est; defendite [ite].“ Hæc incidens principum
10 foribus, hæc obviis, hæc excurrentibus in publicum pavidis increpat. Acceptum ab uno pavorem plures per urbem ferunt. Trepidi magistratus, missis ad arcem exploratoribus,
11 quum tela et armatos tenere arcem multiplicato numero audirent, avertunt animos a spe recuperandæ arcis. Fuga cuncta
12 complentur, portæque ab semisomnis ac maxima parte inermibus refringuntur, quarum per unam præsidium Romanum clamore excitatum irrumpit et concursantes per vias pavidos cædit. Iam Sora capta erat, quum consules prima luce ad
13 venere et, quos reliquos fortuna ex nocturna cæde ac fuga fecerat, in deditionem accipiunt. Ex his ducentos viginti
14 quinque, qui omnium consensu destinabantur et infandæ colonorum cædis et defectionis auctores, vinctos Romam deducunt; ceteram multitudinem incolumem, præsidio imposito, Soræ relinquunt. Omnes, qui Romam deducti erant, virgis in foro
15 cæsi ac securi percussi summo gaudio plebis, cuius maxime intererat, tutam ubique, quæ passim in colonias mitteretur, multitudinem esse.

25 Consules ab Sora profecti in agros atque urbes Ausonum bellum intulerunt. Mota namque omnia adventu Samnitium, quum apud Lautulas dimicatum est, fuerant coniurationesque circa Campaniam passim factæ, nec Capua ipsa crimine caruit; quin Romam quoque et ad principum quosdam inquirendo
3 ventum est. Ceterum Ausonum gens proditione urbium, sicut Sora, in potestatem venit. Ausona et Minturnæ et
4 Vescia urbes erant, ex quibus principes iuventutis duodecim numero, in proditionem urbium suarum coniurati, ad consules veniunt. Docent, suos iam pridem exoptantes Samnitium ad
5 ventum, simul ad Lautulas pugnatum audierint, pro victis Romanos habuisse, iuventute, armis Samnitem invisisse; fugatis
6 inde Samnitibus, incerta pace agere, nec claudentes portas Romanis, ne arcessant bellum, et obstinatos claudere, si exercitus admoveatur; in ea fluctuatione animorum opprimi in-

7 cautos posse. His auctoribus mota propius castra missique eodem tempore circa tria oppida milites, partim armati, qui occulti propinqua mœnibus insiderent loca, partim togati, tectis veste gladiis, qui sub lucem apertis portis urbes ingrederentur. 8 Ab his simul custodes trucidari cœpti, simul datum signum armatis, ut ex insidiis concurrerent. Ita portæ occupatæ, 9 triaque oppida eadem hora eodemque consilio capta; sed quia absentibus ducibus impetus est factus, nullus modus cædibus fuit, deletaque Ausonum gens vix certo defectionis crimine, perinde ac si internecivo bello certasset.

26 Eodem anno, prodito hostibus Romano præsidio, Luceria Samnitium facta; nec diu proditoribus impunita res fuit. 2 Haud procul inde exercitus Romanus erat, cuius primo impetu urbs sita in plano capitur. Lucerini ac Samnites ad inter- 3 necionem cæsi; eoque ira processit, ut Romæ quoque, quum de colonis mittendis Luceriam consuleretur senatus, multi 4 delendam urbem censerent. Præter odium, quod execrabile in his captos erat, longinquitas quoque abhorre a relegandis tam procul ab domo civibus inter tam infestas gentes coge- 5 bat. Vicit tamen sententia, ut mitterentur coloni; duo millia et quingenti missi.

Eodem anno, quum omnia infida Romanis essent, Capuæ 6 quoque occultæ principum coniurationes factæ. De quibus quum ad senatum relatum esset, haudquaquam neglecta res; quæstiones decretæ, dictatoremque quæstionibus exercendis 7 dici placuit. C. Mænius dictus; is M. Foslium magistrum equitum dixit. Ingens erat magistratus eius terror. Itaque sive timor seu conscientia fuit, Calavios Ovium Noviumque (ea capita coniurationis fuerant), priusquam nominarentur apud dictatorem, mors haud dubie ab ipsis conscita iudicio 8 subtraxit. Deinde, ut quæstioni Campanæ materia decessit, versa Romam interpretando res: non nominatim, qui Capuæ, sed in universum, qui usquam coissent coniurassentve adversus 9 rem publicam, quæri senatum iussisse, et coitiones honorum adipiscendorum causa factas adversus rem publicam esse.

Latorque et re et personis quæstio fieri, haud abnuente dictatore, sine fine ulla quæstionis suæ ius esse. Postula- 10 bantur ergo nobiles homines; appellantibusque tribunos nemo erat auxilio, quin nomina reciperentur. Inde nobilitas, nec 11 ii modo, in quos crimen intendebatur, sed universi simul negare, nobilium id crimen esse, quibus, si nulla obstetur fraude, pateat via ad honorem, sed hominum novorum; ipsos 12 adeo dictatorem magistrumque equitum reos magis quam quæsitores idoneos eius criminis esse, intellecturosque, ita id esse, simul magistratu abissent. Tum enimvero Mænius, iam 13 famæ magis quam imperii memor, progressus in contionem ita verba fecit: „Et omnes ante actæ vitæ vos conscios habeo, 14 Quirites, et hic ipse honos delatus ad me testis est innocentiae meæ; neque enim, quod sæpe alias, quia ita tempora postu- labant rei publicæ, qui bello clarissimus esset, sed qui maxime procul ab his coitionibus vitam egisset, dictator deligendus exercendis quæstionibus fuit. Sed quoniam quidam nobiles 15 homines (qua de causa, vos existimare quam me pro magi- stratu quicquam incompertum dicere melius est) primum ipsas expugnare quæstiones omni ope annisi sunt, dein, postquam 16 ad id parum potentes erant, ne causam dicerent, in præsidia adversariorum, appellationem et tribunicium auxilium, patricii confugerunt, postremo repulsi inde (adeo omnia tutiora, quam 17 ut innocentiam suam purgarent, visa) in nos irruerunt, et privatis dictatorem poscere reum verecundiæ non fuit, ut 18 omnes dii hominesque sciant, ab illis etiam, quæ non possint, tentari, ne rationem vitæ reddant, me obviam ire crimini et offerre me inimicis reum, dictatura me abdicō. Vos quæso, 19 consules, si vobis datum ab senatu negotium fuerit, in me primum et hunc M. Foslium quæstiones exerceatis, ut appa- reat, innocentia nostra nos, non maiestate honoris tutos a cri- minationibus istis esse.“ Abdicat inde se dictatura et post eum 20 confestim Foslius magisterio equitum; primique apud consules (iis enim ab senatu mandata res est) rei facti adversus no- bilium testimonia egregie absolvuntur. Publius etiam Philo, 21

22 multiplicatis summis honoribus, post res tot domi belloque gestas, ceterum invisus nobilitati, causam dixit absolutusque est. Nec diutius, ut fit, quam dum recens erat, quæstio per clara nomina reorum viguit; inde labi cœpit ad viliora capita, donec coitionibus factionibusque, adversus quas comparata erat, oppressa est.

27 Earum fama rerum, magis tamen spes Campanæ defectionis, in quam coniuratum erat, Samnites in Apuliam versos rursus ad Caudium revocavit, ut inde ex propinquo, si qui motus occasionem aperiret, Capuam Romanis eriperent. Eo consules cum valido exercitu venerunt. Et primo circa saltus, quum utrinque ad hostem iniqua via esset, cunctati sunt; 4 deinde Samnites per aperta loca brevi circuitu in loca plana, Campanos campos, agmen demittunt, ibique primum castra 5 in conspectum hostibus data, deinde levibus præliis, equitum sæpius quam peditum, utrinque periculum factum; nec aut eventus eorum Romanum aut moræ, qua trahebant bellum, 6 pænitebat. Samnitium contra ducibus et carpi parvis quotidie damnis et senescere dilatione belli vires suæ videbantur. 7 Itaque in aciem procedunt, equitibus in cornua divisus, quibus præceptum erat, intentiores ad respectum castrorum, ne qua eo vis fieret, quam ad prælium starent: aciem peditum tutam 8 fore. Consul Sulpicius in dextro, Poetelius in lævo cornu consistunt. Dextra pars, qua et Samnites raris ordinibus, aut ad circumeundos hostes aut ne ipsi circumirentur, con- 9 stiterant, latius patefacta stetit; sinistris, præterquam quod confertiores steterant, repentino consilio Poetelii consulis additæ vires, qui subsidiarias cohortes, quæ integræ ad longioris pugnae casus reservabantur, in primam aciem extemplo emisit, 10 universisque hostem primo impetu viribus impulit. Commota pedestri acie, Samnitium eques in pugnam succedit. In hunc transverso agmine inter duas acies se inferentem Romanus equitatus concitat equos signaque et ordines peditum atque equitum confundit, donec universam ab ea parte avertit aciem. 11 In eo cornu non Poetelius solus, sed Sulpicius etiam hortator

affuerat, avectus ab suis nondum conserentibus manus ad clamorem a sinistra parte prius exortum. Unde haud dubiam 12 victoriam cernens quum ad suum cornu tenderet cum mille ducentis viris, dissimilem ibi fortunam invenit, Romanos loco pulsos, victorem hostem signa in percussos inferentem. Cete- 13 rum omnia mutavit repente consulis adventus; nam et conspectu ducis reffectus militum est animus, et maius quam pro numero auxilium advenerant fortes viri, et partis alterius victoria audita, mox visa etiam, prælium restituit. Tota deinde iam 14 vincere acie Romanus, et omisso certamine cædi capique Samnites, nisi qui Maleventum, cui nunc urbi Beneventum nomen est, perfugerunt. Ad triginta millia cæsa aut capta Samnitium proditum memoriæ est.

Consules, egregia victoria parta, protinus inde ad Bo- 28 vianum oppugnandum legiones ducunt; ibique hiberna egerunt, donec ab novis consulibus, L. Papirio Cursore quintum, A. u. c. 441. C. Iunio Bubulco iterum, nominatus dictator C. Poetelius A. Ch. 313. cum M. Foslio magistro equitum exercitum accepit. Is quum 3 audisset, arcem Fregellanam ab Samnitibus captam, omisso Boviano ad Fregellas pergit; unde, nocturna Samnitium fuga sine certamine receptis Fregellis, præsidioque valido imposito, in Campaniam reditum maxime ad Nolam armis repetendam. Eo se intra mœnia sub adventum dictatoris et Samnitium 4 omnis multitudo et Nolani agrestes contulerant. Dictator, 5 urbis situ circumspecto, quo apertior aditus ad mœnia esset, omnia ædificia (et frequenter ibi habitabatur) circumiecta muris incendit; nec ita multo post, sive a Poetelio dictatore sive ab C. Iunio consule (nam utrumque traditur), Nola est capta. Qui captæ decus Nolæ ad consulem trahunt, adiiciunt, Atinam 6 et Calatiam ab eodem captas, Poetelium autem, pestilentia orta, clavi figendi causa dictatorem dictum. Suessa et Pon- 7 tiæ eodem anno coloniæ deductæ sunt. Suessa Auruncorum fuerat; Volsci Pontias, insulam sitam in conspectu litoris sui, incoluerant. Et Interamnam Succasinam ut deduceretur 8 colonia, senati consultum factum est; sed triumviros crea-

vere ac misere colonorum quattuor millia insequentes consules
 A. u. c. 442.
 A. Ch. 312. M. Valerius, P. Decius.

29 Profligato fere Samnitium bello, priusquam ea cura de-
 2 cederet patribus Romanis, Etrusci belli fama exorta est; nec
 erat ea tempestate gens alia, cuius secundum Gallicos tumultus
 arma terribiliora essent quam propinquitatem agri, tum multitu-
 3 dine hominum. Itaque altero consule in Samnio reliquias
 belli persequenti, P. Decius, qui graviter æger Romæ resti-
 terat, auctore senatu dictatorem C. Iunium Bubulcum dixit.
 4 Is, prout rei magnitudo postulabat, omnes iuniores sacramento
 adigit, arma, quæque alia res poscit, summa industria parat;
 nec tantis apparatibus elatus de inferendo bello agitat, quie-
 5 turus haud dubie, nisi ultro arma Etrusci inferrent. Eadem
 in comparando cohibendoque bello consilia et apud Etruscos
 fuere; neutri finibus egressi.

Et censura clara eo anno App. Claudii et C. Plautii fuit,
 6 memoriæ tamen felicioris ad posterum nomen Appii, quod viam
 7 munivit et aquam in urbem duxit, eaque unus perfecit, quia
 ob infamem atque invidiosam senatus lectionem verecundia
 8 victus collega magistratu se abdicaverat; Appius iam inde
 antiquitus insitam pertinaciam familiæ gerendo solus censuram
 9 obtinuit. Eodem Appio auctore Potitii, gens, cuius ad aram
 maximam Herculis familiare sacerdotium fuerat, servos pub-
 licos ministerii delegandi causa sollempnia eius sacri docuerant.
 10 Traditur inde dictu mirabile et quod demovendis statu suo
 sacris religionem facere possit, quum duodecim familiæ ea
 tempestate Potitiorum essent, puberes ad triginta, omnes intra
 11 annum cum stirpe extinctos; nec nomen tantum Potitiorum
 interisse, sed censorem etiam Appium memori deum ira post
 aliquot annos luminibus captum.

30 Itaque consules, qui eum annum secuti sunt, C. Innus
 A. u. c. 443.
 A. Ch. 311. Bubulcus tertium et Q. Æmilius Barbula iterum, initio anni

questi apud populum, deformatum ordinem prava lectione
 2 senatus, qua potiores aliquot lectis præteriti essent, negaverunt
 eam lectionem se, quæ sine recti pravique discrimine ad gra-

tiam ac libidinem facta esset, observaturos, et senatum ex-
 templo citaverunt eo ordine, qui ante censores App. Claudium
 et C. Plautium fuerat. Et duo ministeria eo anno dari cœpta 3
 per populum, utraque pertinentia ad rem militarem, unum, ut
 tribuni militum seni deni in quattuor legiones a populo crea-
 rentur, quæ antea, perquam paucis suffragio populi relictis
 locis, dictatorum et consulum ferme fuerant beneficia; tulere
 eam rogationem tribuni plebei L. Atilius, C. Marcius; alterum, 4
 ut duumviros navales classis ornandæ reficiendæque causa
 idem populus iuberet; lator huius plebisciti fuit M. Decius
 tribunus plebis.

Eiusdem anni rem dictu parvam præterirem, ni ad reli- 5
 gionem visa esset pertinere. Tibicines, quia prohibiti a proxi-
 mis censoribus erant in æde Iovis vesci, quod traditum anti-
 quitus erat, ægre passi Tibur uno agmine abierunt, adeo ut
 nemo in urbe esset, qui sacrificiis præcineret. Eius rei religio 6
 tenuit senatum, legatosque Tibur miserunt, ut darent operam,
 ut ii homines Romanis restituerentur. Tiburtini benigne polli- 7
 citi primum accitos eos in curiam hortati sunt, uti reverte-
 rentur Romam; postquam perpelli nequibant, consilio haud
 abhorrente ab ingeniis hominum eos aggrediuntur. Die festo 8
 alii alios per speciem celebrandarum cantu epularum invitant,
 et vino, cuius avidum ferme genus est, oneratos sopiunt,
 atque ita in plaustra somno vinctos coniciunt ac Romam de- 9
 portant; nec prius sensere, quam plaustris in foro relictis
 plenos crapulæ eos lux oppressit. Tunc concursus populi 10
 factus, impetratoque, ut manerent, datum, ut triduum quot-
 annis ornati cum cantu atque hac, quæ nunc sollempnis
 est, licentia per urbem vagarentur, restitutumque in æde ve-
 scendi ius iis, qui sacris præcinerent. Hæc inter duorum in-
 gentium bellorum curam gerebantur.

Consules inter se provincias partiti; Iunio Samnites, 31
 Æmilio novum bellum Etruria sorte obvenit. In Samnio 2
 Cluviam, præsidium Romanum, quia nequiverat vi capi, ob-
 sessum fame in deditionem acceperant Samnites, verberibusque

3 fœdum in modum laceratos occiderant deditos. Huic infensus
 crudelitati Iunius, nihil antiquius oppugnatione Cluviana ratus,
 quo die aggressus est mœnia, vi cepit, atque omnes puberes
 4 interfecit. Inde victor exercitus Bovianum ductus; caput hoc
 erat Pentrorum Samnitium, longe ditissimum atque opulentis-
 5 simum armis virisque. Ibi, quia haud tantum irarum erat,
 spe prædæ milites accensi oppido potiuntur. Minus itaque
 sævitum in hostes est, prædæ plus pæne quam ex omni Sam-
 6 nio unquam egestum, benigneque omnis militi concessa. Et
 postquam præpotentem armis Romanum nec acies subsistere
 ullæ nec castra nec urbes poterant, omnium principum in
 Samnio eo curæ sunt intentæ, ut insidiis quæreretur locus,
 si qua licentia populandi effusus exercitus excipi ac circum-
 7 veniri posset. Transfugæ agrestes et captivi, quidam [pars]
 forte, pars consilio oblati, congruentia ad consulem afferentes,
 quæ et vera erant, pecoris vim ingentem in saltum avium
 compulsam esse, perpulerunt, ut prædatum eo expeditæ duce-
 8 rentur legiones. Ibi ingens hostium exercitus itinera occultus
 insederat et, postquam intrasse Romanos vidit saltum, repente
 9 exortus cum clamore ac tumultu incautos invadit. Et primo
 nova res trepidationem fecit, dum arma capiunt, sarcinas con-
 gerunt in medium; dein, postquam, ut quisque liberaverat se
 onere aptaveratque armis, ad signa undique coibant, et notis
 ordinibus in veteri disciplina militiæ iam sine præcepto ullius
 10 sua sponte struebatur acies, consul ad ancipitem maxime
 pugnam advectus desilit ex equo, et Iovem Martemque atque
 alios testatur deos, se nullam suam gloriam inde, sed prædam
 11 militi quærentem in eum locum devenisse, neque in se aliud
 quam nimiam ditandi ex hoste militis curam reprehendi posse;
 ab eo se dedecore nullam rem aliam quam virtutem militum
 12 vindicaturam. Conniterentur modo uno animo omnes invadere
 hostem victum acie, castris exutum, nudatum urbibus, ultimam
 spem furto insidiarum tentantem et loco, non armis fretum.
 13 Sed quem esse iam virtuti Romanæ inexpugnabilem locum?
 Fregellana arx Soranaque, et ubicunque iniquo successum

erat loco, memorabantur. His accensus miles, omnium imme- 14
 mor difficultatum, vadit adversus imminentem hostium aciem.
 Ibi paulum laboris fuit, dum in adversum clivum erigitur
 agmen; ceterum postquam prima signa planitiem summam 15
 ceperunt, sensitque acies, æquo se iam institisse loco, versus
 extemplo est terror in insidiatores, easdemque latebras, quibus
 se paulo ante texerant, palati atque inermes fuga repetebant.
 Sed loca difficilia hosti quæsita ipsos tum sua fraude impe- 16
 diebant. Itaque ergo perpaucis effugium patuit; cæsa ad viginti
 millia hominum; victorque Romanus ad oblatam ab hoste
 prædam pecorum discurrit.

Dum hæc geruntur in Samnio, iam omnes Etruriæ po- 32
 puli præter Arretinos ad arma ierant, ab oppugnando Sutrio,
 quæ urbs, socia Romanis, velut claustra Etruriæ erat, ingens
 orsi bellum. Eo alter consul Æmilius cum exercitu ad 2
 liberandos obsidione socios venit. Advenientibus Romanis
 Sutriini commeatus benigne in castra ante urbem posita ad-
 vexere. Etrusci diem primum consultando, maturarent trahe- 3
 rentne bellum, traduxerunt; postero die, ubi celeriora quam
 tutiora consilia magis placuere ducibus, sole orto signum
 pugnae propositum est armatique in aciem procedunt. Quod 4
 postquam consuli nuntiatum est, extemplo tesseram dari iubet,
 ut prandeat miles firmatisque cibo viribus arma-capiat. Dicto
 paretur. Consul ubi armatos paratosque vidit, signa extra 5
 vallum proferri iussit et haud procul hoste instruxit aciem.
 Aliquamdiu intenti utrinque steterunt expectantes, ut ab ad-
 versariis clamor et pugna inciperet, et prius sol meridie se 6
 inclinavit, quam telum hinc aut illinc emissum est; inde, ne
 infecta re abiretur, clamor ab Etruscis oritur concinuntque
 tubæ et signa inferuntur; nec segnius a Romanis pugna ini- 7
 tur. Concurrunt infensis animis; numero hostis, virtute Ro-
 manus superat; anceps prælium multos utrinque et fortissimum 8
 quemque absumit, nec prius inclinata res est, quam secunda
 acies Romana ad prima signa, integri fessis, successerunt.
 Etrusci, quia nullis recentibus subsidiis fulta prima acies fuit, 9

ante signa circaque omnes ceciderunt. Nullo unquam proelio
fugæ minus nec plus cædis fuisset, ni obstinatos mori Tuscos
nox texisset, ita ut victores prius quam victi pugnandi finem
10 facerent. Post occasum solis signum receptui datum est;
11 nocte ab utroque in castra reditum. Nec deinde quicquam
eo anno rei memoria dignæ apud Sutrium gestum est, quia
et ex hostium exercitu prima tota acies deleta uno proelio
fuerat, subsidiariis modo relictis, vix quod satis esset ad
12 castrorum præsidium, et apud Romanos tantum vulnere fuit,
ut plures post proelium saucii decesserint, quam ceciderant in
acie. Q. Fabius, insequentis anni consul, bellum ad Sutrium
A. u. c. 444. excepit; collega Fabio C. Marcius Rutilus datus est; ceterum
A. Ch. 310. 2 et Fabius supplementum ab Roma adduxit, et novus exer-
citus domo accitus Etruscis venit.

3 Permulti anni iam erant, quum inter patricios magistratus
tribunosque nulla certamina fuerant, quum ex ea familia, cui
velut fato lis cum tribunis ac plebe erat, certamen oritur.

4 App. Claudius censor, circumactis decem et octo mensibus, quod
Æmilia lege finitum censuræ spatium temporis erat, quum
C. Plautius collega eius magistratu se abdicasset, nulla vi
5 compelli, ut abdicaret, potuit. P. Sempronius erat tribunus
plebis, qui finiendæ censuræ intra legitimum tempus actionem
susceperat, non popularem magis quam iustam nec in vulgus
6 quam optimo cuique gratiorem. Is quum identidem legem
Æmiliam recitaret auctoremque eius Mam. Æmilium dicta-
torem laudibus ferret, qui quinquennale ante censuram et
longinquitate potestatem dominantem intra sex mensum et anni
7 coegisset spatium, „Dic, ago dum“ inquit, „Appi Claudii, quidnam
facturus fueris, si eo tempore, quo C. Furius et M. Geganius
8 censores fuerunt, censor fuisses.“ Negare Appius interroga-
tionem tribuni magno opere ad causam pertinere suam; nam,
etsi tennerit lex Æmilia eos censores, quorum in magistratu
9 lata esset, quia post illos censores creatos eam legem populus
iussisset, quodque postremum iussisset, id ius ratumque esset,
non tamen aut se aut eorum quemquam, qui post eam legem

latam creati censores essent, teneri ea lege potuisse. Hæc 34
sine ullius assensu cavillante Appio, „En“ inquit, „Quirites,
illius Appii progenies, qui decemvir in annum creatus altero
anno se ipse creavit, tertio nec ab se nec ab ullo creatus
privatus fasces et imperium obtinuit, nec ante continuando 2
abstitit magistratu, quam obruerent eum male parta, male gesta,
male retenta imperia. Hæc est eadem familia, Quirites, cuius 3
vi atque iniuriis compulsi, extorres patria Sacrum montem
cepistis; hæc, adversus quam tribunicium auxilium vobis com-
parastis; hæc, propter quam duo exercitus Aventinum inse- 4
distis; hæc, quæ fenebres leges, hæc, quæ agrarias semper
impugnavit. Hæc connubia patrum et plebis interrupit; hæc 5
plebi ad curules magistratus iter obsæpsit. Hoc est nomen
multo quam Tarquiniorum infestius vestræ libertati. Itane 6
tandem, Appi Claudii? quum centesimus iam annus sit ab Mam.
Æmilio dictatore, tot censores fuerint, nobilissimi fortissimique
viri, nemo eorum duodecim tabulas legit? nemo id ius esse,
quod postremo populus iussisset, sciit? Immo vero omnes 7
sciverunt, et ideo Æmiliæ potius legi paruerunt quam illi anti-
quæ, qua primum censores creati erant, quia hanc postremam
iusserat populus, et quia, ubi duæ contrariæ leges sunt, semper
antiquæ obrogat nova. An hoc dicis, Appi, non teneri 8
Æmilia lege populum? an populum teneri, te unum exlegem
esse? Tenuit Æmilia lex violentos illos censores, C. Furium 9
et M. Geganium, qui, quid iste magistratus in re publica mali
facere posset, indicarunt, quum ira finitæ potestatis Mam.
Æmilium, principem ætatis suæ belli domique, ærarium fece-
runt; tenuit deinceps omnes censores intra centum annorum 10
spatium; tenet C. Plautium, collegam tuum iisdem auspiciis,
eodem iure creatum. An hunc non, ut qui optimo iure censor 11
creatus esset, populus creavit? tu unus eximius es, in quo
hoc præcipuum ac singulare valeat? Quem tu regem sacrifi- 12
ciorum crees? Amplexus regni nomen, ut qui optimo iure
rex Romæ creatus sit, creatum se dicet. Quem semestri
dictatura, quem interregno quinque dierum contentum fore

putes? Quem clavi figendi aut ludorum causa dictatorem
 13 audacter crees? Quam isti stolidos ac socordes videri creditis
 eos, qui intra vicesimum diem, ingentibus rebus gestis, dicta-
 tura se abdicaverunt, aut qui vitio creati abierunt magistratu?
 14 Quid ego antiqua repetam? Nuper intra decem annos C.
 Mænius dictator, quia, quum quæstiones severius, quam qui-
 busdam potentibus tutum erat, exerceret, contagio eius, quod
 quærebat ipse, criminis obiectata ab inimicis est, ut privatus
 15 obviam iret crimini, dictatura se abdicavit. Nolo ego istam
 in te modestiam; ne degeneraveris a familia imperiosissima
 et superbissima; non die, non hora citius, quam necesse est,
 16 magistratu abieris, modo ne excedas finitum tempus. Satis
 est aut diem aut mensem censuræ adiciere? Triennium, inquit,
 et sex menses ultra, quam licet Æmilia lege, censuram geram,
 17 et solus geram. Hoc quidem iam regno simile est. An
 collegam subrogabis, quem ne in demortui quidem locum
 18 subrogari fas est? Pænitet enim, quod antiquissimum sollemne
 et solum ab ipso, cui fit, institutum deo, ab nobilissimis anti-
 stitibus eius sacri ad servorum ministerium religiosus censor
 19 deduxisti, gens antiquior originibus urbis huius, hospitio deorum
 immortalium sancta, propter te ac tuam censuram intra an-
 num ab stirpe extincta est, nisi universam rem publicam eo
 nefario obstrinxeris, quod ominari etiam reformidat animus.
 20 Urbs eo lustro capta est, quo, demortuo [collega] C. Iulio
 censore, L. Papirius Cursor, ne abiret magistratu, M. Corne-
 21 lium Maluginensem collegam subrogavit. Et quanto modestior
 illius cupiditas fuit quam tua, Appi? Nec solus nec ultra
 finitum lege tempus L. Papirius censuram gessit; tamen
 neminem invenit, qui se postea auctorem sequeretur; omnes
 deinceps censores post mortem, collegæ se magistratu abdi-
 22 carunt. Te nec quod dies exiit censuræ, nec quod collega
 magistratu abiit, nec lex nec pudor coercet; virtutem in super-
 bia, in audacia, in contemptu deorum hominumque ponis.
 23 Ego te, Appi Claudi, pro istius magistratus maiestate ac vere-
 cundia, quem gessisti, non modo manu violatum, sed ne verbo

quidem inclementiori a me appellatum vellem; sed et hæc, 24
 quæ adhuc egi, pervicacia tua et superbia coegit me loqui,
 et, nisi Æmiliæ legi parueris, in vincula duci iubebo, nec, 25
 quum ita comparatum a maioribus sit, ut comitiis censoriis,
 nisi duo confecerint legitima suffragia, non renuntiato altero
 comitia differantur, ego te, qui solus censor creari non possis,
 solum censuram gerere patiar. Hæc taliaque quum dixisset, 26
 prendi censorem et in vincula duci iussit. Approbantibus sex
 tribunis actionem collegæ, tres appellanti Appio auxilio fuerunt,
 summaque invidia omnium ordinum solus censuram gessit.

Dum ea Romæ geruntur, iam Sutrium ab Etruscis obside- 35
 batur, consulque Fabio imis montibus ducenti ad ferendam
 opem sociis tentandasque munitiones, si qua posset, acies
 hostium instructa occurrit; quorum ingentem multitudinem 2
 quum ostenderet subiecta late planities, consul, ut loco pau-
 citatem suorum adiuvarer, flectit paululum in clivos agmen
 (aspreta erant strata saxis); inde signa in hostem obvertit.
 Etrusci omnium præterquam multitudinis suæ, qua sola freti 3
 erant, immemores prælium ineunt adeo raptim et avide, ut
 abiectis missilibus, quo celerius manus consererent, stringerent
 gladios, vadentes in hostem. Romanus contra nunc tela, nunc 4
 saxa, quibus eos affatim locus ipse armabat, ingerere. Igitur 5
 scuta galeæque ictæ quum etiam, quos non vulneraverant, tur-
 barent, neque subire erat facile ad propiorem pugnam, neque
 missilia habebant, quibus eminus rem gererent; stantes et 6
 expositos ad ictus, quum iam satis nihil tegeret, quosdam etiam
 pedem referentes, fluctuantemque et instabilem aciem redinte-
 grato clamore strictis gladiis hastati et principes invadunt.
 Eum impetum non tulerunt Etrusci, versisque signis fuga 7
 effusa castra repetunt; sed equites Romani prævecti per obli-
 qua campi quum se fugientibus obtulissent, omisso ad castra
 itinere montes petunt; inde inermi pæne agmine ac vexato 8
 vulneribus in silvam Ciminiam penetratum. Romanus, multis
 millibus Etruscorum cæsis, duodequadraginta signis militaribus
 captis, castris etiam hostium cum præda ingenti potitur.

36 Tum de persequendo hoste agitari coeptum. Silva erat Ciminia magis tum invia atque horrenda, quam nuper fuere Germanici saltus, nulli ad eam diem ne mercatorum quidem adita. Eam intrare haud fere quisquam præter ducem ipsum audebat; aliis omnibus cladis Caudinæ nondum memoria aboleverat.

2 Tum ex iis, qui aderant, consulis frater (eum Fabium Cæsonem alii, C. Claudium quidam, matre eadem, qua consulem, genitum tradunt) speculatum se iturum professus, brevique

3 omnia certa allaturum. Cære educatus apud hospites, Etruscis inde litteris eruditus erat, linguamque Etruscam probe noverat. Habeo auctores, vulgo tum Romanos pueros, sicut nunc Græ-

4 cis, ita Etruscis litteris erudiri solitos; sed propius est vero, præcipuum aliquid fuisse in eo, qui se tam audaci simulatione hostibus immiscuerit. Servus ei dicitur comes unus fuisse,

5 nutritus una eoque haud ignarus linguæ eiusdem; nec quicquam aliud proficiscentes quam summatim regionis, quæ intranda erat, naturam ac nomina principum in populis acceperere, ne qua inter colloquia insigni nota hæsitantes deprendi possent.

6 Iere pastoralis habitu, agrestibus telis, falcibus gæsisque binis, armati. Sed neque commercium linguæ nec vestis armorumve habitus sic eos texit, quam quod abhorrebat ab fide, quemquam

7 externum Ciminios saltus intraturum. Usque ad Camertes Umbros penetrasse dicuntur. Ibi, qui essent, fateri Romanum ausum, introductumque in senatum consulis verbis egisse de societate ami-

8 citiaque, atque inde comi hospitio acceptum, nuntiare Romanis iussum, commeatum exercitui dierum triginta præsto fore, si ea loca intrasset, inventutemque Camertium Umbrorum in

9 armis paratam imperio futuram. Hæc quum relata consuli essent, impedimentis prima vigilia præmissis, legionibus post

10 impedimenta ire iussis, ipse substitit cum equitatu, et luce orta postero die obequitavit stationibus hostium, quæ extra saltum dispositæ erant; et quum satis diu tenuisset hostem, in castra sese recepit, portaque altera egressus ante noctem

11 agmen assequitur. Postero die luce prima iuga Ciminii montis

tenebat; inde contemplatus opulenta Etruriæ arva milites emittit. Ingenti iam abacta præda, tumultuariæ agrestium 12 Etruscorum cohortes, repente a principibus regionis eius concitatæ, Romanis occurrunt, adeo incompositæ, ut vindices prædarum prope ipsi prædæ fuerint. Cæsis fugatisque iis, late 13 depopulato agro, victor Romanus opulentusque rerum omnium copia in castra rediit. Eo forte quinque legati cum duobus 14 tribunis plebis venerant denuntiatum Fabio senatus verbis, ne saltum Ciminium transiret. Lætati, serius se, quam ut impedire bellum possent, venisse, nuntii victoriæ Romam rever-

37 Hæc expeditione consulis motum latius erat quam profi-
gatum bellum; vastationem namque sub Ciminii montis radi-
cibus iacens ora senserat, conciveratque indignatione non Etru-
riæ modo populos, sed Umbriæ finitima. Itaque, quantus non 2
unquam antea, exercitus ad Sutrium venit; neque e silvis
tantummodo promota castra, sed etiam, aviditate dimicandi
quam primum, in campos delata acies. Deinde instructa primo 3
suo stare loco, relicto hosti ad instruendum contra spatium;
dein, postquam detrectare hostem sensere pugnam, ad vallum
subeunt. Ubi postquam stationes quoque receptas intra muni- 4
menta sensere, clamor repente circa duces ortus, ut eo sibi
e castris cibaria eius diei deferri iuberent: mansuros se sub
armis et aut nocte aut certe luce prima castra hostium inva-
suros. Nihilo quietior Romanus exercitus imperio ducis con- 5
tinetur. Decima erat fere diei hora, quum cibum capere
consul milites iubet; præcipit, ut in armis sint, quacunque
diei noctisque hora signum dederit. Paucis milites alloquitur; 6
Samnitium bella extollit, elevat Etruscos; nec hostem hosti nec
multitudinem multitudini comparandam ait; esse præterea telum
aliud occultum; scituros in tempore; interea taceri opus esse.
His ambagibus prodi simulabat hostes, quo animus militum mul- 7
titudine territus restitueretur; et, quod sine munimento con-
siderant, veri similis erat, quod simulabatur. Curati cibo
corpora quieti dant, et quarta fere vigilia sine tumultu exci-

8 tati arma capiunt. Dolabræ calonibus dividuntur ad vallum
proruendum fossasque implendas. Intra munimenta instruitur
9 acies; delectæ cohortes ad portarum exitus collocantur. Dato
deinde signo paulo ante lucem, quod æstivis noctibus sopitæ
maxime quietis tempus est, proruto vallo erupit acies, stratos
passim invadit hostes; alios immobiles, alios semisomnos in
cubilibus suis, maximam partem ad arma trepidantes cædes
10 oppressit. Paucis armandi se datum spatium est; eos ipsos
non signum certum, non ducem sequentes fundit Romanus
fugatosque persequitur. Ad castra, ad silvas diversi tende-
bant. Silvæ tutius dedere refugium; nam castra in campis
sita eodem die capiuntur. Aurum argentumque iussum referri
11 ad consulem; cetera præda militis fuit. Cæsa aut capta eo
die hostium millia ad sexaginta. Eam tam claram pugnam
trans Ciminiam silvam ad Perusiam pugnata quidam auc-
tores sunt, metuque in magno civitatem fuisse, ne interclusus
exercitus tam infesto saltu, coortis undique Tuscis Umbrisque,
12 opprimeretur. Sed ubicunque pugnatum est, res Romana
superior fuit. Itaque a Perugia et Cortona et Arretio, quæ
ferme capita Etruriæ populorum ea tempestate erant, legati
pacem foedusque ab Romanis petentes indutias in triginta annos
impetraverunt.

38 Dum hæc in Etruria geruntur, consul alter C. Marcius
Rutilus Allifas de Samnitibus vi cepit. Multa alia castella
vicique aut deleta hostiliter aut integra in potestatem vene-
2 Per idem tempus et classis Romana a P. Cornelio, quem
senatus maritimæ oræ præfecerat, in Campaniam acta quum
appulsa Pompeios esset, socii inde navales ad depopulandum
agrum Nucerinum profecti, proximis raptim vastatis. unde
reditus tutus ad naves esset, dulcedine, ut fit, prædæ longius
3 progressi excivere hostes. Palatis per agros nemo obvi-
us fuit, quum occidione occidi possent; redeuntes agmine incauto
haud procul navibus assecuti agrestes exuerunt præda, partem
etiam occiderunt; quæ superfuit cædi, trepida multitudo ad
naves compulsæ est.

Profectio Q. Fabii trans Ciminiam silvam quantum Romæ 4
terrorem fecerat, tam lætam famam in Samnium ad hostes
tulerat, interclusum Romanum exercitum obsideri; cladisque
imaginem Furculas Caudinas memorabant: eadem temeritate 5
avidam ulteriorum semper gentem in saltus invios deductam,
septam non hostium magis armis quam locorum iniquitatibus
esse. Iam gaudium invidia quadam miscebatur, quod belli 6
Romani decus ab Samnitibus fortuna ad Etruscos avertisset.
Itaque armis virisque ad opprimendum C. Marcium consulem 7
concurrunt, protinus inde Etruriam per Marsos ac Sabinos
petituri, si Marcius dimicandi potestatem non faciat. Obvius 8
iis consul fuit. Dimicatum prælio utrinque atroci atque in-
certo eventu est, et quum anceps cædes fuisset, adversæ tamen
rei fama in Romanos vertit ob amissos quosdam equestris
ordinis tribunosque militum atque unum legatum et, quod
insigne maxime fuit, consulis ipsius vulnus. Ob hæc etiam 9
aucta fama, ut solet, ingens terror patres invasit, dictatorem-
que dici placebat; nec, quin Cursor Papirius diceretur, in
quo tum summa rei bellicæ ponebatur, dubium cuiquam erat.
Sed nec in Samnium nuntium perferri, omnibus infestis, tuto 10
posse nec vivere Marcium consulem satis fidebant. Alter 11
consul Fabius infestus privatim Papirio erat; quæ ne ira
obstaret bono publico, legatos ex consularium numero mitten-
dos ad eum senatus celsit, qui sua quoque eum, non pub- 12
solum auctoritate moverent, ut memoriam simultatum
patriæ remitteret. Profecti legati ad Fabium quum senatus 13
consultum tradidissent adiecissentque orationem convenientem
mactis, consul demissis in terram oculis tacitus ab incertis,
quidnam acturus esset, legatis recessit; nocte deinde silentio, 14
ut mos est, L. Papirium dictatorem dixit. Cui quum ob
animum egregie victum legati gratias agerent, obstinatum
silentium obtinuit ac sine responso ac mentione facti sui
legatos dimisit, ut appareret, insignem dolorem ingenti com-
primi animo. Papirius C. Iunium Bubulcum magistrum equi- 15
tum dixit; atque ei legem curiatam de imperio ferenti triste

omen diem diffidit, quod Fautia curia fuit principium, duabus insignis cladibus, captæ urbis et Caudinæ pacis, quod utro-
 16 que anno eiusdem curiæ fuerat principium. Macer Licinius
 39 tertia etiam clade, quæ ad Cremeram accepta est, abomi-
 nandam eam curiam facit. Dictator postero die auspiciis
 repetitis pertulit legem, et profectus cum legionibus ad ter-
 rorem traducti silvam Ciminiam exercitus nuper scriptis ad
 2 Longulam pervenit, acceptisque a Marcio consule veteribus
 militibus in aciem copias eduxit. Nec hostes detrectare visi
 pugnam. Instructos deinde armatosque, quum ab neutris
 3 proelium inciperet, nox oppressit. Quieti aliquamdiu, nec suis
 diffidentes viribus nec hostem spernentes, stativa in propinquo
 4 habuere. ****Nam et cum Umbrorum exercitu acie depugnatum
 est; fusi tamen magis quam cæsi hostes, quia cœptam acriter
 5 non tolerarunt pugnam; et ad Vadimonis lacum Etrusci,
 lege sacrata coacto exercitu, quum vir virum legisset, quantis
 nunquam alias ante, simul copiis, simul animis dimicarunt;
 6 tantoque irarum certamine gesta res est, ut ab neutra parte
 emissa sint tela. Gladiis pugna cœpit, et acerrime com-
 missa ipso certamine, quod aliquamdiu anceps fuit, ac-
 censa est, ut non cum Etruscis toties victis, sed cum aliqua
 7 nova gente videretur dimicatio esse. Nihil ab ulla parte
 movetur fugæ; cadunt antesignani et, ne nudentur propug-
 8 natoribus signa, fit ex secunda prima acies. Ab ultimis
 deinde subsidiis cietur miles; adeoque ad ultimum laboris ac
 periculi ventum est, ut equites Romani, omissis equis, ad
 primos ordines peditum per arma, per corpora evaserint.
 Ea velut nova inter fessos exorta acies turbavit signa Etru-
 9 scorum; secuta deinde impetum eorum, utcunque affecta erat,
 10 cetera multitudo tandem perrumpit ordines hostium. Tunc
 vinci pertinacia cœpta et averti manipuli quidam, et, ut se-
 11 mel dedere terga, etiam certiozem capessere fugam. Ille
 primum dies fortuna veteri abundantes Etruscorum fregit
 opes. Cæsum in acie, quod roboris fuit; castra eodem impetu
 capta direptaque.

Pari subinde periculo gloriæque eventu bellum in Sam- 40
 nitibus erat, qui præter ceteros belli apparatus, ut acies sua
 fulgeret novis armorum insignibus, fecerunt. Duo exercitus 2
 erant; scuta alterius auro, alterius argento cælaverunt; forma
 erat scuti: summum latius, qua pectus atque humeri teguntur,
 fastigio æquali; ad imum cuneatior mobilitatis causa. Spongia 3
 pectori tegumentum, et sinistrum crus ocrea tectum. Galeæ
 cristatæ, quæ speciem magnitudini corporum adderent. Tu-
 nicæ auratis militibus versicolores, argentatis linteæ candidæ.
 His dextrum cornu datum; illi in sinistro consistunt. Notus 4
 iam Romanis apparatus insignium armorum fuerat, doctique
 a ducibus erant, horridum militem esse debere, non cælatum
 auro et argento, sed ferro et animis fretum: quippe illa præ- 5
 dam verius quam arma esse, nitentia ante rem, deformia inter
 sanguinem et vulnera; virtutem esse militis decus, et omnia 6
 illa victoriam sequi, et ditem hostem quamvis pauperis victoris
 præmium esse. His Cursor vocibus instinctos milites in præ- 7
 lium ducit. Dextro ipse cornu consistit, sinistro præfecit ma-
 gistrum equitum. Simul est concursus, ingens fuit cum hoste 8
 certamen, non segnius inter dictatorem et magistrum equitum,
 ab utra parte victoria inciperet. Prior forte Iunius commo- 9
 vit hostem, lævo dextrum cornu, sacratos more Samnitium
 milites, eoque candida veste et paribus candore armis insig-
 nes; eos se Orco mactare Iunius dictitans quum intulisset
 signa, turbavit ordines et haud dubie impulit aciem. Quod 10
 ubi sensit dictator, „Ab lævone cornu victoria incipiet“
 inquit, „et dextrum cornu, dictatoris acies, alienam pugnam
 sequetur, non partem maximam victoriæ trahet?“ Concitat mi- 11
 lites; nec peditum virtuti equites, aut legatorum studia ducibus
 cedunt. M. Valerius a dextro, P. Decius ab lævo cornu, 12
 ambo consulares, ad equites in cornibus positos evehuntur,
 adhortatique eos, ut partem secum cepesserent decoris, in
 transversa latera hostium incurrunt. Is novus additus terror 13
 quum ex parte utraque circumvasisset aciem, et ad terrorem
 hostium legiones Romanæ redintegrato clamore intulissent gra-

14 dum, tum fuga ab Samnitibus cœpta. Iam strage hominum
 armorumque insignium campi repleri; ac primo pavidos Sam-
 nites castra sua acceperê, deinde ne ea quidem retenta; captis
 15 direptisque ante noctem iniectus ignis. Dictator ex senatus
 consulto triumphavit, cuius triumpho longe maximam speciem
 16 captiva arma præbuere. Tantum magnificentiæ visum in
 iis, ut aurata scuta dominis argentariarum ad forum ornan-
 dum dividerentur. Inde natum initium dicitur fori ornandi
 17 ab ædilibus, quum tensæ ducerentur. Et Romani quidem ad
 honorem deum insignibus armis hostium usi sunt; Campani
 ab superbia et odio Samnitium gladiatores, quod spectaculum
 inter epulas erat, eo ornatu armarunt Samnitiumque nomine
 compellarunt.

18 Eodem anno cum reliquiis Etruscorum ad Perusiam,
 quæ et ipsa indutiarum fidem ruperat, Fabius consul nec
 19 dubia nec difficili victoria dimicat. Ipsum oppidum (nam ad
 mœnia victor accessit) cepisset, ni legati dedentes urbem ex-
 20 issent. Præsidio Perusiæ imposito, legationibus Etruriæ ami-
 citiam petentibus præ se Romam ad senatum missis, consul
 præstantiore etiam quam dictator victoria triumphans urbem
 21 est invecus; quin etiam devictorum Samnitium decus magna
 ex parte ad legatos, P. Decium et M. Valerium, est versum,
 quos populus proximis comitiis ingenti consensu consulem alte-
 rum, alterum prætorem declaravit.

41 Fabio ob egregie perdomitam Etruriam continuatur con-
 A. u. c. 446. sulatus, Decio collega [datur].¹⁾ Valerius prætor quartum
 A. Ch. 308. 2 creatus. Consules partiti provincias; Etruria Decio, Samnium
 3 Fabio evenit. Is profectus ad Nuceriam Alfaternam, tum pacem
 petentes, quod uti ea, quum daretur, nolissent, aspernatus
 4 est; oppugnando ad deditionem subegit. Cum Samnitibus acie
 dimicatum. Haud magno certamine hostes victi, neque eius
 pugnae memoria tradita foret, ni Marsi eo primum prælio cum
 Romanis bellassent. Secuti Marsorum defectionem Peligni

¹⁾ In fastis vulgaribus iterum L. Papirii dictaturæ assignatur
 integer annus, a. u. c. 445, a. Ch. 309.

eandem fortunam habuerunt. Decio quoque, alteri consuli, 5
 secunda belli fortuna erat. Tarquiniensem metu subegerat fru-
 mentum exercitui præbere atque indutias in quadraginta annos
 petere. Vulsiniensium castella aliquot vi cepit; quædam ex iis 6
 diruit, ne receptaculo hostibus essent; circumferendoque passim
 bello tantum terrorem sui fecit, ut nomen omne Etruscum
 fœdus ab consule peteret. Ac de eo quidem nihil impetratum; 7
 indutiæ annuæ datæ. Stipendium exercitu Romano ab hoste
 in eum annum pensum, et binæ tunicæ in militem exactæ; ea
 merces indutiarum fuit.

Tranquillas res iam in Etruscis turbavit repentina de- 8
 fectio Umbrorum, gentis integræ a cladibus belli, nisi quod
 transitum exercitus ager senserat. Ii, concitata omni iuventute 9
 sua, et magna parte Etruscorum ad rebellionem compulsa,
 tantum exercitum fecerant, ut relicto post se in Etruria Decio
 ad oppugnandam inde Romam ituros, magnifice de se ac con-
 temptim de Romanis loquentes, iactarent. Quod inceptum 10
 eorum ubi ad Decium consulem perlatum est, ad urbem ex
 Etruria magnis itineribus pergit et in agro Pupiniensi ad
 famam intentus hostium consedit. Nec Romæ spernebatur 11
 Umbrorum bellum, et ipsæ minæ metum fecerant expertis
 Gallica clade, quam intutam urbem incolerent. Itaque legati 12
 ad Fabium consulem missi sunt, ut, si quid laxamenti a bello
 Samnitium esset, in Umbriam propere exercitum duceret.
 Dicto paruit consul magnisque itineribus ad Mevaniam, ubi 13
 tum copiae Umbrorum erant, perrexit. Repens adventus con- 14
 sulis, quem procul Umbria in Samnio bello alio occupatum
 crediderant, ita exterruit Umbros, ut alii recedendum ad urbes
 munitas, quidam omittendum bellum censerent; plaga una 15
 (Materinam ipsi appellant) non continuit modo ceteros in armis,
 sed confestim ad certamen egit. Castra vallantem Fabium
 adorti sunt. Quos ubi effusos ruere in munimenta consul 16
 vidit, revocatos milites ab opere, prout loci natura tempusque
 patiebatur, ita instruxit; cohortatusque prædicatione vera qua
 in Tusciis, qua in Samnio partorum decorum, exiguum appen-

dicem Etrusci belli conficere iubet et vocis impiæ poenas expetere, qua se urbem Romanam oppugnaturus minati sint. 17 Hæc tanta sunt alacritate militum audita, ut clamor sua sponte ortus loquentem interpellaverit ducem. Ante imperium, ante concentum tubarum ac cornuum cursu effuso in hostem 18 feruntur. Non tanquam in viros aut armatos incurrunt; mirabilia dictu, signa primo eripi cœpta signiferis, deinde ipsi signiferi trahi ad consulem, armatique milites ex acie in aciem transferri, et sicubi est certamen, scutis magis quam gladiis 19 geritur res; umbonibus incussaue ala sternuntur hostes. Plus capitur hominum quam cæditur, atque una vox 20 nere arma iubentium per totam fertur aciem. Itaque inter ipsum certamen facta deditio est a primis auctoribus belli. Postero insequentibusque diebus et ceteri Umbrorum populi deduntur; Oericulani sponsione in amicitiam accepti.

24 Fabius, alienæ sortis victor belli, in suam provinciam 2 exercitum reduxit. Itaque ei ob res tam feliciter gestas, sicut priore anno populus continuaverat consulatum, ita senatus in insequentem annum, quo App. Claudius, L. Volumnius A. u. c. 447. consules fuerunt, prorogavit, maxime Appio adversante, imperium. Appium censorem petisse consulatum, comitiaque eius ab L. Furio tribuno plebis interpellata, donec se censura abdicarit, in quibusdam annalibus invenio. Creatus consul, quum collegæ novum bellum, Sallentini hostes decernerentur, Romæ mansit, ut urbanis artibus opes augeret, quando belli 5 decus penes alios esset. Volumnium provinciæ haud pœnituit. Multa secunda prœlia fecit; aliquot urbes hostium vi cepit. Prædæ erat largitor et benignitatem per se gratam comitate adiuvat, militemque his artibus fecerat et periculi et laboris 6 avidum. Q. Fabius pro consule ad urbem Allifas cum Samnitium exercitu signis collatis configit. Minime ambigua res fuit; fusi hostes atque in castra compulsi, nec castra forent retenta, ni exiguum superfuisset diei; ante noctem tamen sunt circumsessæ et nocte custodita, ne quis elabi posset. 7 Postero die, vixdum luce certa, deditio fieri cœpta, et pacti,

qui Samnitium forent, ut cum singulis vestimentis emitterentur; ii omnes sub iugum missi. Sociis Samnitium nihil cautum; ad septem millia sub corona veniere. Qui se civem Hernicum dixerat, seorsus in custodia habitus. Eos omnes 9 Fabius Romam ad senatum misit; et quum quæsitum esset, dilectu an voluntarii pro Samnitibus adversus Romanos bellassent, per Latinos populos custodiendi dantur, iussique eam 10 integram rem novi consules P. Cornelius Arvina, Q. Marcus A. u. c. 448. Tremulus (hi enim iam creati erant) ad senatum referre. Id 11 ægre passi Hernici; concilium populorum omnium habentibus Anagninis in circo, quem Maritimum vocant, præter Aletrinatam Ferentinatamque et Verulanum omnes Hernici nominis populi Romano bellum indixerunt.

In Samnio quoque, quia decesserat inde Fabius, novi 43 motus exorti. Calatia et Sora præsidiaque, quæ in iis Romana erant, expugnata et in captivorum corpora militum fœde sævitum. Itaque eo P. Cornelius cum exercitu missus; Marcio novi hostes (iam enim Anagninis Hernicisque aliis 2 bellum iussum erat) decernuntur. Primo ita omnia opportuna 3 loca hostes inter consulum castra interceperunt, ut pervadere expeditus nuntius non posset, et per aliquot dies incerti rerum 4 omnium suspensique de statu alterius uterque consul ageret, Romamque is metus manaret, adeo ut omnes iuniores sacramento adigerentur, atque ad subita rerum duo iusti scriberentur exercitus; ceterum Hernicum bellum nequaquam pro præ- 5 senti terrore ac vetusta gentis gloria fuit. Nihil usquam 6 dictu dignum ausi, trinis castris intra paucos dies exuti, triginta dierum indutias, ita ut ad senatum Romam legatos mitterent, pacti sunt bimestri stipendio frumentoque et singulis in militem tunicis. Ab senatu ad Marcium reiecti, cui 7 senatus consulto permissum de Hernicis erat, isque eam gentem in deditionem accepit. Et in Samnio alter consul superior viribus, locis impeditior erat. Omnia itinera obsæperant hostes saltusque pervios ceperant, ne qua subvehi com- 8 meatus possent; neque eos, quum quotidie signa in aciem

9 consul proferret, elicere ad certamen poterat, satisque appa-
 rebat, neque Samnitum certamen præsens nec Romanum dila-
 10 tionem belli laturum. Adventus Marcii, qui, Hernicis subactis,
 maturavit collegæ venire auxilio, moram certaminis hosti ex-
 11 mit. Nam ut qui ne alteri quidem exercitui se ad certamen
 credidissent pares, coniungi utique passi duos consulares ex-
 ercitus nihil crederent superesse spei, advenientem in composito
 12 agmine Marcium aggrediuntur. Raptim collatæ sarcinæ in
 medium et, prout tempus patiebatur, instructa acies. Clamor
 primum in stativa perlatus, dein conspectus procul pulvis
 13 tumultum apud alterum consulem in castris fecit; isque, con-
 festim arma capere iussis raptimque eductis in aciem militi-
 bus, transversam hostium aciem atque alio certamine occupa-
 14 tam invadit, clamitans, summum flagitium fore, si alterum exer-
 citum utriusque victoriæ compotem sinerent fieri nec ad se
 15 sui belli vindicarent decus. Qua impetum dederat, perrumpit
 aciemque per mediam in castra hostium tendit, et vacua de-
 16 fensoribus capit atque incendit. Quæ ubi flagrantia Marcianus
 miles conspexit et hostes respexere, tum passim fuga cœpta
 Samnitum fieri; sed omnia obtinet cædes, nec in ullam par-
 17 tem tutum perfugium est. Iam triginta millibus hostium cæ-
 sis, signum receptui consules dederant colligebantque in unum
 copias, in vicem inter se gratantes, quum repente visæ procul
 hostium novæ cohortes, quæ in supplementum scriptæ fuerant,
 18 integravere cædem. In quas nec iussu consulum nec signo
 accepto victores vadunt, malo tirocinio imbuendum Samnitum
 19 clamitantes. Indulgent consules legionum ardori, ut qui probe
 scirent, novum militem hostium inter percussos fuga veteranos
 20 ne tentando quidem satis certamini fore. Nec eos opinio
 fefellit; omnes Samnitum copiarum, veteres novæque, montes
 proximos fuga capiunt. Eo et Romana erigitur acies, nec
 quicquam satis tuti loci victis est, et de iugis, quæ ceperant,
 21 funduntur; iamque una voce omnes pacem petebant. Tum
 trium mensum frumento imperato et annuo stipendio ac sin-
 gulis in militem tunicis, ad senatum pacis oratores missi.

Cornelius in Samnio relictus; Marcius de Hernicis triumphans 22
 in urbem rediit, statuaque equestris in foro decreta est, quæ
 ante templum Castoris posita est. Hernicorum tribus po- 23
 pulis, Aletrinatis, Verulano, Ferentinatis, quia maluerunt quam
 civitatem, suæ leges redditæ, connubiumque inter ipsos, quod
 aliquamdiu soli Hernicorum habuerunt, permissum. Anagninis, 24
 quique arma Romanis intulerant, civitas sine suffragii latione
 data; concilia connubiaque adempta et magistratibus præter-
 quam sacrorum curatione interdictum.

Eodem anno ædes Salutis a C. Iunio Bubulco censore 25
 locata est, quam consul bello Samnitium voverat. Ab eodem
 collegaque eius M. Valerio Maximo viæ per agros publica
 impensa factæ. Et cum Carthaginiensibus eodem anno foedus 26
 tertio renovatum, legatisque eorum, qui ad id venerant, co-
 miter munera missa.

Dictatorem idem annus habuit P. Cornelium Scipionem 44
 cum magistro equitum P. Decio Mure. Ab his, propter quæ 2
 creati erant, comitia consularia habita, quia neuter consulum A. u. c. 449.
 potuerat bello abesse. Creati consules L. Postumius, Ti. A. Ch. 305.
 Minucius. Hos consules Piso Q. Fabio et P. Decio suggerit, 3
 biennio exempto, quo Claudium Volumniumque et Cornelium
 cum Marcio consules factos tradidimus. Memoriane fugerit 4
 in annalibus digerendis an consulto binos consules, falsos
 ratus, transcederit, incertum est.

Eodem anno in campum Stellatem agri Campani Sam- 5
 nitium incursiones factæ. Itaque ambo consules in Samnium 6
 missi quam diversas regiones, Tifernum Postumius, Bovianum
 Minucius petisset, Postumii prius ductu ad Tifernum pug-
 natum. Alii haud dubie Samnites victos ac viginti millia 7
 hominum capta tradunt, alii Marte æquo discessum, et Postu- 8
 mium, metum simulantem, nocturno itinere clam in montes co-
 pias abduxisse, hostes secutos duo millia inde locis munitis et
 ipsos consedissee. Consul ut stativa tuta copiosaque (et ita 9
 erant) petisse videretur, postquam et munimentis castra fir-
 mavit et omni apparatu rerum utilium instruxit, relicto firmo 10

præsidio, de vigilia tertia, qua duci proxime potest, expeditas legiones ad collegam, et ipsum adversus alios sedentem, ducit.
 11 Ibi auctore Postumio Minucius cum hostibus signa confert; et quum anceps prælium in multum diei processisset, tum Postumius integris legionibus defessam iam aciem hostium
 12 improvise invadit. Itaque quum lassitudo ac vulnera fugam quoque præpedissent, occisione occisi hostes, signa unum et
 13 viginti capta, atque inde ad castra Postumii perrectum. Ibi duo victores exercitus perculsum iam fama hostem adorti fundunt fugantque; signa militaria sex et viginti capta et imperator Samnitium Statius Gellius multique alii mortales
 14 et castra utraque capta. Et Bovianum urbs postero die cœpta oppugnari brevi capitur, magnaue gloria rerum gestarum consules triumpharunt. Minucium consulem, cum vulnere gravi relatum in castra, mortuum quidam auctores sunt, et M. Fulvium in locum eius consulem suffectum, et ab eo, quum ad exercitum Minucii missus esset, Bovianum cap-
 16 tum. Eo anno Sora, Arpinum, Cesennia recepta ab Samnitibus, Herculis magnum simulacrum in Capitolio positum dedicatumque.

45 P. Sulpicio Saverione, P. Sempronio Sopho consulibus
 A. u. c. 450. Samnites, seu finem seu dilationem belli quærentes, legatos
 A. Ch. 304. de pace Romam misere. Quibus suppliciter agentibus responsum est, nisi sæpe bellum parantes pacem petissent Samnites, oratione ultro citro habita de pace transigi potuisse; nunc, quando verba vana ad id locorum fuerint, rebus stantibus esse. P. Sempronium consulem cum exercitu brevi in Samnio fore; eum, ad bellum pacemne inclinent animi, falli non posse; comperta omnia senatui relaturum; decedentem ex
 4 Samnio consulem legati sequerentur. Eo anno quum pacatum Samnium exercitus Romanus, benigne præbito comœatu, peragrasset, fœdus antiquum Samnitibus redditum.

5 Ad Æquos inde, veteres hostes, ceterum per multos annos sub speci infidæ pacis quietos, versa arma Romana, quod, incolumi Hernico nomine, missitaverant simul cum iis Samniti

auxilia, et post Hernicos subactos universa prope gens sine 6 dissimulatione consilii publici ad hostes desciverat; et postquam, icto Romæ cum Samnitibus fœdere, fetiales venerant res repetitum, tentationem aiebant esse, ut, terrore incusso 7 belli, Romanos se fieri paterentur, quod quanto opere optandum foret, Hernicos docuisse, quum, quibus licuerit, suas leges Romanæ civitati præoptaverint; quibus legendi, quid mallent, 8 copia non fuerit, pro pœna necessariam civitatem fore. Ob hæc vulgo in conciliis iactata populus Romanus bellum fieri Æquis iussit; consulesque ambo ad novum profecti bellum 9 quattuor millia a castris hostium consederunt. Æquorum 10 exercitus, ut qui suo nomine permultos annos imbelles egissent, tumultuario similis, sine ducibus certis, sine imperio trepidare. Alii exeundum in aciem, alii castra tuenda cen- 11 sent; movet plerosque vastatio futura agrorum ac deinceps cum levibus præsidiis urbium relictarum excidia. Itaque post- 12 quam inter multas sententias una, quæ, ommissa cura communium, ad respectum suarum quemque rerum verteret, est audita, ut prima vigilia diversi e castris ad deportanda omnia 13 tuendasque mœnibus urbes abirent, cuncti eam sententiam ingenti assensu acceperunt. Palatis hostibus per agros, prima 14 luce Romani signis prolatis in acie consistunt, et, ubi nemo obvius ibat, pleno gradu ad castra hostium tendunt; ceterum 15 postquam ibi neque stationes pro portis nec quemquam in vallo nec fremitum consuetum castrorum animadverterunt, insolito silentio moti metu insidiarum subsistunt. Transgressi 16 deinde vallum, quum deserta omnia invenissent, pergunt hostem vestigiis sequi; sed vestigia in omnes æque ferentia partes, ut in dilapsis passim, primo errorem faciebant. Post per 17 exploratores compertis hostium consiliis, ad singulas urbes circumferendo bello unum et triginta oppida intra dies quinquaginta, omnia oppugnando, ceperunt; quorum pleraque diruta atque incensa, nomenque Æquorum prope ad interu- cionem deletum. De Æquis triumphatum; exemploque eorum 18 clades fuit, ut Marrucini, Marsi, Peligni, Frentani mitterent

Romani oratores pacis petendae amicitiaeque. His populis foedus potentibus datum.

46

Eodem anno Cn. Flavius Cn. filius scriba, patre libertino, humili fortuna ortus, ceterum callidus vir et facundus, 2 aedilis curulis fuit. Invenio in quibusdam annalibus, quum appareret aedilibus, fierique se pro tribu aedilem videret neque accipi nomen, quia scriptum faceret, tabulam posuisse et 3 iurasse, se scriptum non facturum; quem aliquanto ante desisse scriptum facere arguit Macer Licinius tribunatu ante gesto triumviratibusque, nocturno altero, altero coloniae deducendae. 4 Ceterum, id quod haud discrepat, contumacia adversus con- 5 temnentes humilitatem suam nobiles certavit; civile ius, repositum in penetralibus pontificum, evulgavit fastosque circa forum in albo proposuit, ut, quando lege agi posset, sciretur; 6 aedem Concordiae in area Vulcani summa invidia nobilium dedicavit; coactusque consensu populi Cornelius Barbatum pontifex maximus verba praere, quum more maiorum negaret 7 nisi consulem aut imperatorem posse templum dedicare. Itaque ex auctoritate senatus latum ad populum est, ne quis templum aramve iniussu senatus aut tribunorum plebei partis 8 maioris dedicaret. Haud memorabilem rem per se, nisi documentum sit adversus superbiam nobilium plebeiae libertatis, 9 referam. Ad collegam aegrum visendi causa Flavius quum venisset, consensuque nobilium adolescentium, qui ibi assidebant, assurrectum ei non esset, curulem afferri sellam eo iussit ac sede honoris sui anxios invidia inimicos spectavit. 10 Ceterum Flavium dixerat aedilem forensis factio, App. Claudii censura vires nacta, qui senatum primus libertinorum filiis 11 lectis inquinaverat, et, posteaquam eam lectionem nemo ratam habuit, nec in curia adeptus erat, quas petierat, opes, urbanis humilibus per omnes tribus divisit forum et campum corripit; 12 tantumque Flavii comitia indignitatis habuerunt, ut plerique 13 nobilium anulos aureos et phaleras deponerent. Ex eo tempore in duas partes discessit civitas; aliud integer populus, 14 fautor et cultor bonorum, aliud forensis factio tendebat, donec

Q. Fabius et P. Decius censores facti, et Fabius simul concordiae causa, simul ne humillimorum in manu comitia essent, omnem forensem turbam excretam in quattuor tribus coniecit, urbanasque eas appellavit. Adeoque eam rem acceptam 15 gratis animis ferunt, ut Maximi cognomen, quod tot victoriis non pepererat, hac ordinum temperatione pareret. Ab eodem institutum dicitur, ut equites idibus Quintilibus trans-veherentur.

LIBER X.

A. u. c. 451.
A. Ch. 303. L. Genucio, Ser. Cornelio consulibus ab externis ferme bellis otium fuit. Soram atque Albam coloniæ deductæ. Albam in 2 Æquos sex millia colonorum scripta; Sora agri Volsci fuerat, sed possederant Samnites; eo quattuor millia hominum missa. 3 Eodem anno Arpinatibus Trebulanisque civitas data. Frusinate tertia parte agri damnati, quod Hernicos ab eis sollicitatos compertum, capitaque coniurationis eius, quæstione ab consulibus ex senatus consulto habita, virgis cæsi ac securi 4 percussi. Tamen ne prorsus imbellem agerent annum, parva expeditio in Umbriam facta est, quod nuntiabatur, ex spelunca quadam excursiones armatorum in agros fieri. In eam speluncam penetratum cum signis est, et ex [eo] loco obscuro multa vulnera accepta, maximeque lapidum ictu, donec, altero specus eius ore (nam pervius erat) invento, utraque 6 fauces congestis lignis accensæ. Ita intus fumo ac vapore ad duo millia armatorum, ruentia novissime in ipsas flammæ, dum evadere tendunt, absumpta.

7 M. Livio Dentre, M. Æmilio consulibus redintegratum A. u. c. 452.
A. Ch. 302. Æquicum bellum. Coloniæ ægre patientes velut arcem suis finibus impositam, summa vi expugnare adorti ab ipsis colonis 8 pelluntur. Ceterum tantum Romæ terrorem fecere, quia vix credibile erat, tam affectis rebus solos per se Æquos ad bellum coortos, ut tumultus eius causa dictator diceretur C.

Iunius Bubulcus. Is cum M. Titinio magistro equitum pro-9 fectus primo congressu Æquos subegit, ac die octavo triumphans in urbem quum redisset, ædem Salutis, quam consul voverat, censor locaverat, dictator dedicavit.

Eodem anno classis Græcorum Cleonymo duce Lacedæ-2 monio ad Italiæ litora appulsa Thurias urbem in Sallentinis cepit. Adversus hunc hostem consul Æmilius missus proelio 2 uno fugatum compulit in naves; Thuriæ redditæ veteri cultori, Sallentinoque agro pax parta. Iunium Bubulcum dictatorem 3 missum in Sallentinos in quibusdam annalibus invenio, et Cleonymum, priusquam configendum esset cum Romanis, Italia excessisse. Circumvectus inde Brundisii promuntorium medio-4 que sinu Hadriatico ventis latus, quum læva importuosa Italiæ litora, dextra Illyrii Liburnique et Istri, gentes feræ et magna ex parte latrociniiis maritimis infames, terrerent, penitus ad litora Venetorum pervenit. Expositis paucis, qui 5 loca explorarent, quum audisset, tenue prætentum litus esse, quod transgressis stagna ab tergo sint, irrigua æstibus maritimis; agros haud procul proximos campestres cerni, ulteriora colles videri esse; ostium fluminis præatu, quo circumagi 6 naves in stationem tutam possent, vidiisse (Meduacus amnis erat), eo invectam classem subire flumine adverso iussit. Gravissimas navium non pertulit alveus fluminis; in leviora 7 navigia transgressa multitudo armatorum ad frequentes agros, tribus maritimis Patavinorum vicis colentibus eam oram, pervenit. Ibi egressi, præsidio levi navibus relicto, vicos expug-8 nant, inflammant tecta, hominum pecudumque prædas agunt, et dulcedine prædandi longius usque a navibus procedunt. Hæc ubi Patavium sunt nuntiata (semper autem eos in armis 9 accolæ Galli habebant), in duas partes iuventutem dividunt. Altera in regionem, qua effusa populatio nuntiabatur, altera, ne cui prædonum obvia fieret, avio itinere ad stationem navium (millia autem quattuordecim ab oppido aberat) ducta. In naves parvas, custodibus interemptis, impetus factus, territi-10 que nautæ coguntur naves in alteram ripam amnis traicere.

Et in terra prosperum æque in palatos prædatores prælium
 fuerat, refugientibusque ad stationem Græcis Veneti obsistunt;
 11 ita in medio circumventi hostes cæsiq. Pars capti classem
 12 indicant regemque Cleonymum tria millia abesse. Inde cap-
 tivis proximo vico in custodiam datis, pars fluviatiles naves,
 ad superanda vada stagnorum apte planis alveis fabricatas,
 pars captiva navigia armatis complent, profectique ad classem
 immobiles naves et loca ignota plus quam hostem timentes
 13 circumvadunt; fugientesque in altum acrius quam repugnantes
 usque ad ostium amnis persecuti, captis quibusdam incensis-
 que navibus hostium, quas trepidatio in vada intulerat, victo-
 14 res revertuntur. Cleonymus, vix quinta parte navium incolumi,
 nulla regione maris Hadriatici prospere adita, discessit. Rostra
 navium spoliaque Laconum, in æde Iunonis veteri fixa, multi
 15 supersunt, qui viderunt Patavii. Monumentum navalis pugnae
 eo die, quo pugnatum est, quotannis sollemni certamine navium
 in flumine oppidi medio exercetur.

3 Eodem anno Romæ cum Vestinis petentibus amicitiam
 2 ictum est fœdus. Multiplex deinde exortus terror. Etruriam
 rebellare, ab Arretinorum seditionibus motu orto, nuntiabatur,
 ubi Cilnium genus præpotens divitiarum invidia pelli armis
 cœptum; simul, Marsos agrum vi tueri, in quem colonia Car-
 3 seoli deducta erat, quattuor millibus hominum scriptis. Ita-
 que propter eos tumultus dictus M. Valerius Maximus dicta-
 4 tor magistrum equitum sibi legit M. Æmilium Paulum. Id
 magis credo, quam Q. Fabium ea ætate atque eis honoribus
 Valerio subiectum; ceterum ex Maximi cognomine ortum er-
 5 rorem haud abnuerim. Profectus dictator cum exercitu prælio
 uno Marsos fundit. Compulsis deinde in urbes munitas, Mi-
 lioniam, Plestinam, Fresiliam intra dies paucos cepit, et parte
 6 agri multatis Marsis fœdus restituit. Tum in Etruscos ver-
 sum bellum, et, quum dictator auspiciorum repetendorum
 causa profectus Romam esset, magister equitum pabulatum
 7 egressus ex insidiis circumvenitur, signisque aliquot amissis,
 fœda militum cæde ac fuga in castra est compulsus. Qui

terror non eo tantum a Fabio abhorret, quod, si qua alia
 arte, cognomen suum æquavit [tum] maxime bellicis laudibus,
 sed etiam quod memor Papirianæ sævitiae nunquam, ut dic- 8
 tatoris iniussu dimicaret, adduci potuisset. Nuntiata ea clades 4
 Romam maiorem, quam res erat, terrorem excivit; nam ut
 exercitu deleta, ita iustitium indictum; custodiæ in portis, 2
 vigiliæ vicatim exactæ, arma, tela in muros congesta. Omni- 3
 bus iunioribus sacramento adactis, dictator ad exercitum mis-
 sus omnia spe tranquilliora et composita magistri equitum
 cura, castra in tutiorem locum redacta, cohortes, quæ signa 4
 amiserant, extra vallum sine tentoriis destitutas invenit, exer-
 citum avidum pugnae, quo maturius ignominia aboleretur.
 Itaque confestim castra inde in agrum Rusellanum promovit. 5
 Eo et hostes secuti, quanquam ex bene gesta re summam et 6
 in aperto certamine virium spem habebant, tamen insidiis
 quoque, quas feliciter experti erant, hostem tentant. Tecta 7
 semiruta vici per vastationem agrorum deusti haud procul
 castris Romanorum aberant. Ibi abditis armatis, pecus in
 conspectum præsidii Romani, cui præerat Cn. Fulvius legatus,
 propulsum. Ad quam illecebram quum moveretur nemo ab 8
 Romana statione, pastorum unus progressus sub ipsas muni-
 tiones inclamat alios, cunctanter ab ruinis vici pecus propel-
 lentes, quid cessarent, quum per media castra Romana tuto
 agere possent. Hæc quum legato Cærites quidam interpre- 9
 tarentur, et per omnes manipulos militum indignatio ingens
 esset, nec tamen iniussu moveri auderent, iubet peritos linguæ
 attendere animum, pastorum sermo agresti an urbano propior
 esset. Quum referrent, sonum linguæ et corporum habitum 10
 et cultiorem cultiora quam pastoralia esse, „Ite igitur, dicite“
 inquit, „detegant nequicquam conditas insidias: omnia scire
 Romanum, nec magis iam dolo capi quam armis vinci posse.“
 Hæc ubi audita sunt et ad eos, qui consederant in insidiis, per- 11
 lata, consurrectum repente ex latebris est et in patentem ad
 conspectum undique campum prolata signa. Visa legato 12
 maior acies, quam quæ ab suo præsidio sustineri posset.

Itaque propere ad dictatorem auxilia accitum mittit; interea
 5 ipse impetus hostium sustinet. Nuntio allato dictator signa
 ferri ac sequi iubet armatos; sed celeriora prope omnia im-
 2 perio erant. Rapta extemplo signa armaque, et vix ab im-
 petu et cursu tenebantur. Quum ira ab accepta nuper clade
 stimulabat, tum concitior accidens clamor ab increcente
 3 certamine. Urgent itaque alii alios hortanturque signiferos,
 ut ocus eant. Quo magis festinantes videt dictator, eo im-
 4 pensius retentat agmen ac sensim incedere iubet. Etrusci
 contra, principio exciti pugnae, omnibus copiis aderant; et su-
 per alios alii nuntiant dictatori, omnes legiones Etruscorum
 capessisse pugnam nec iam ab suis resisti posse; et ipse cer-
 nit ex superiore loco, in quanto discrimine praesidium esset.
 5 Ceterum satis fretus, esse etiam nunc tolerando certamini
 legatum, nec se procul abesse periculi vindicem, quam max-
 ime vult fatigari hostem, ut integris adoriatur viribus fessos.
 6 Quanquam lente procedunt, iam tamen ad impetum capiun-
 dum, equiti utique, modicum erat spatium. Prima incede-
 bant signa legionum, ne quid occultum aut repentinum hostis
 timeret; sed reliquerat intervalla inter ordines peditum, qua
 7 satis laxo spatio equi permitti possent. Pariter sustulit cla-
 morem acies et emissus eques libero cursu in hostem inve-
 hitur, incompressisque adversus equestrem procellam subitum
 8 pavorem offundit. Itaque, ut prope serum auxilium iam paene
 circumventis, ita universa requies data est. Integri accepere
 9 pugnam, nec ea ipsa longa aut anceps fuit. Fnsi hostes
 castra repetunt, inferentibusque iam signa Romanis cedunt et
 10 in ultimam castrorum partem conglobantur. Haerent fugientes
 in angustiis portarum; pars magna aggerem vallumque con-
 scendit, si aut ex superiore loco tueri se aut superare ali-
 11 qua et evadere posset. Forte quodam loco male densatus
 agger pondere superstantium in fossam procubuit, atque ea,
 quum deos pandere viam fugae conclamassent, plures inermes
 12 quam armati evadunt. Hoc proelio fractum iterum Etrusco-
 rum vires, et, pacto annuo stipendio et duum mensum fru-
 mento, permissum ab dictatore, ut de pace legatos mitterent

Romam. Pax negata, indutiae biennii datae. Dictator tri- 13
 umphans in urbem rediit. Habeo auctores, sine ullo memo-
 rabili proelio pacatam ab dictatore Etruriam esse, seditionibus
 tantum Arretinorum compositis et Cilnio genere cum plebe
 in gratiam reducto. Consul ex dictatura factus M. Valerius. 14
 Non petentem atque adeo etiam absentem creatum tradidere
 quidam, et per interregem ea comitia facta; id unum non
 ambigitur, consulatum cum Apuleio Pansa gessisse.¹⁾

M. Valerio et Q. Apuleio consulibus satis pacatae foris 6
 res fuere. Etruscum adversa belli res et indutiae quietum
 tenebant; Samnitum multorum annorum cladibus domitum
 haudum foederis novi paenitebat. Romae quoque plebem 3
 quietam exonerata in colonias multitudo praestabat. Tamen
 ne undique tranquillae res essent, certamen iniectum inter pri-
 mores civitatis, patricos plebeiosque, ab tribunis plebis Q. et
 Cn. Ogulniis, qui, undique criminandorum patrum apud plebem 4
 occasionibus quaesitis, postquam alia frustra tentata erant,
 eam actionem susceperunt, qua non infimam plebem accen-
 derent, sed ipsa capita plebis, consulares triumphalesque ple-
 beios, quorum honoribus nihil praeter sacerdotia, quae nondum 5
 promiscua erant, deesset. Rogationem ergo promulgarunt, 6
 ut, quum quattuor augures, quattuor pontifices ea tempestate
 essent, placeretque augeri sacerdotum numerum, quattuor pon-
 tifices, quinque augures, de plebe omnes, allegerentur. Quem- 7
 admodum ad quattuor augurum numerum, nisi morte duorum,
 id redigi collegium potuerit, non invenio, quum inter augures
 constet, imparem numerum debere esse, ut tres antiquae tribus,
 Ramnes, Titienses, Luceres, suum quaeque augurem habeant
 aut, si pluribus sit opus, pari inter se numero sacerdotes 8
 multiplicent, sicut multiplicati sunt, quum ad quattuor quin-
 que adiecti novem numerum, ut terni in singulas essent, ex-
 plexerunt. Ceterum, quia de plebe allegebantur, iuxta eam 9
 rem aegre passi patres, quam quum consulatum vulgari vide-
 rent. Simulabant, ad deos id magis quam ad se pertinere: 10

¹⁾ In fastis vulgaribus M. Valerii dictaturae integer assignatur annus,
 a. u. c. 453, a. Ch. 301.

ipsos visuros, ne sacra sua polluantur; id se optare tantum,
 11 ne qua in rem publicam clades veniat. Minus autem teten-
 dere, assueti iam tali genere certaminum vinci; et cernebant
 adversarios non, id quod olim vix speraverant, affectantes
 magnos honores, sed omnia iam, in quorum spem dubiam
 erat certatum, adeptos, multiplices consulatus censurasque et
 7 triumphos. Certatum tamen suadenda dissuadendaque lege
 inter App. Claudium maxime ferunt et inter P. Decium
 2 Murem. Qui quum eadem ferme de iure patrum ac plebis,
 quæ pro lege Licinia quondam contraque eam dicta erant,
 3 quum plebeiis consulatus rogabatur, disseruissent, retulisse
 dicitur Decius parentis sui speciem, qualem eum multi, qui in
 contione erant, viderant, incinctum Gabino cultu super telum
 stantem, quo se habitu pro populo ac legionibus Romanis
 4 devovisset: tum P. Decium consulem purum piumque deis
 immortalibus visum, æque ac si T. Manlius collega eius de-
 5 voveretur; eundem P. Decium, qui sacra publica populi Ro-
 mani faceret, legi rite non potuisse? Id esse periculum, ne
 suas preces minus audirent dii quam App. Claudii? Castius
 eum sacra privata facere et religiosius deos colere quam se?
 6 Quem pænitere votorum, quæ pro re publica nuncupaverint
 tot consules plebei, tot dictatores, aut ad exercitus euntes
 7 aut inter ipsa bella? Numerarentur duces eorum annorum,
 quibus plebeiorum ductu et auspicio res geri cœptæ sint;
 numerarentur triumphi: iam ne nobilitatis quidem suæ ple-
 8 beios pænitere. Pro certo habere, si quod repens bellum
 oriatur, non plus spei fore senatui populoque Romano in
 9 patriciis quam in plebeiis ducibus. „Quod quum ita se habe-
 at, cui deorum hominumve indignum videri potest“ inquit,
 „eos viros, quos vos sellis curulibus, toga prætexta, tunica
 palmata et toga picta et corona triumphali laureaue honora-
 ritis, quorum domos spoliis hostium affixis insignes inter alias
 10 feceritis, pontificalia atque auguralia insignia adiacere? Qui
 Iovis optimi maximi ornatu decoratus, curru aurato per urbem
 vectus in Capitolium adscenderit, is non conspicietur cum capide

ac lituo, capite velato, victimam cædet auguriumve ex arce
 capiet? Cuius imaginis titulo consulatus censuraque et tri- 11
 umphus æquo animo legetur, si auguratum aut pontificatum
 adieceritis, non sustinebunt legentium oculi? Equidem (pace 12
 dixerim deum) eos nos iam populi Romani beneficio esse
 spero, qui sacerdotiis non minus reddamus dignatione nostra
 honoris, quam acceperimus, et deorum magis quam nostra
 causa expetamus, ut, quos privatim colimus, publice colamus.
 Quid autem ego sic adhuc egi, tanquam integra sit causa 8
 patriciorum de sacerdotiis, et non iam in possessione unius
 amplissimi simus sacerdotii? Decemviros sacris faciundis, car- 2
 minum Sibyllæ ac fatorum populi huius interpretes, antistites
 eosdem Apollinaris sacri cærimoniarumque aliarum plebeios
 videmus; nec aut tum patriciis ulla iniuria facta est, quum du- 3
 umviris sacris faciundis adiectus est propter plebeios numerus,
 et nunc tribunus, vir fortis ac strenuus, quinque augurum loca,
 quattuor pontificum adiicit, in quæ plebei nominentur, non ut 4
 vos, Appi, vestro loco pellant, sed ut adiuvent vos homines
 plebei divinis quoque rebus procurandis, sicut in ceteris hu-
 manis pro parte virili adjuvant. Noli erubescere, Appi, 5
 collegam in sacerdotio habere, quem in censura, quem in con-
 sulatu collegam habere potuisti, cuius tam dictatoris magister
 equitum quam magistri equitum dictator esse potes. Sabinum 6
 advenam, principem nobilitati vestræ, seu Attum Clausum
 seu App. Claudium mavultis, illi antiqui patricii in suum nu-
 merum acceperunt; ne fastidieris nos in sacerdotum numerum 7
 accipere. Multa nobiscum decora afferimus, immo omnia
 eadem, quæ vos superbos fecerunt. L. Sextius primus de 8
 plebe consul est factus, C. Licinius Stolo primus magister
 equitum, C. Marcius Rutilus primus et dictator et censor, Q.
 Publilius Philo primus prætor. Semper ista audita sunt 9
 eadem, penes vos auspicia esse, vos solos gentem habere,
 vos solos iustum imperium et auspiciū domi militiæque;
 æque adhuc prosperum plebeium et patricium fuit, porroque 10
 erit. En unquam fando audistis, patricos primo esse factos

non de cælo demissos, sed qui patrem ciere possent, id est,
 11 nihil ultra quam ingenuos? Consulem iam patrem ciere possum,
 avumque iam poterit filius meus. Nihil est aliud in re, Qui-
 rites, nisi ut omnia negata adipiscamur; certamen tantum
 patricii petunt, nec curant, quem eventum certaminum habeant.
 12 Ego hanc legem, quod bonum, faustum felixque sit vobis ac
 9 rei publicæ, uti rogas, iubendam censeo.“ Vocare tribus
 extemplo populus iubebat, apparebatque accipi legem; ille
 tamen dies intercessione est sublatus. Postero die, deterritis
 2 tribunis, ingenti consensu accepta est. Pontifices creantur sua-
 sor legis P. Decius Mus, P. Sempronius Sophus, C. Marcius
 Rutilus, M. Livius Denter, quinque augures item de plebe,
 C. Genucius, P. Ælius Pætus, M. Minucius Fæsus, C. Mar-
 cius, T. Publilius. Ita octo pontificum, novem augurum
 numerus factus.

3 Eodem anno M. Valerius consul de provocatione legem
 tulit diligentius sanctam. Tertio ea tum post reges exactos
 4 lata est, semper a familia eadem. Causam renovandæ sæpius
 haud aliam fuisse reor, quam quod plus paucorum opes quam
 libertas plebis poterat. Porcia tamen lex sola pro tergo
 civium lata videtur, quod gravi pœna, si quis verberasset
 5 necassetve civem Romanum, sanxit; Valeria lex quum eum,
 qui provocasset, virgis cædi securique necari vetuisset, si quis
 adversus ea fecisset, nihil ultra quam „improbe factum“ adiecit.
 6 Id, qui tum pudor hominum erat, visum, credo, vinculum
 satis validum legis; nunc vix servus hero ita minetur quisquam.

7 Bellum ab eodem consule haudquaquam memorabile ad-
 versus rebellantes Æquos, quum præter animos feroces nihil
 8 ex antiqua fortuna haberent, gestum est. Alter consul A-
 puleius in Umbria Nequinum oppidum circumsegit. Locus
 erat arduus atque in parte una præceps, ubi nunc Narnia
 9 sita est, nec vi nec munimento capi poterat. Itaque eam

A. u. c. 455. infectam rem M. Fulvius Pætus, T. Manlius Torquatus novi
 A. Ch. 299.

10 consules acceperunt. In eum annum quum Q. Fabium con-
 sulem non petentem omnes dicerent centuriæ, ipsum auctorem

fuisse Macer Licinius ac Tubero tradunt differendi sibi con-
 sulatus in bellicosiorum annum: eo anno maiori se usui rei 11
 publicæ fore urbano gesto magistratu; ita nec dissimulantem,
 quid mallet, nec petentem tamen, ædilem curulem cum L.
 Papirio Cursore factum. Id ne pro certo ponerem, vetustior 12
 annalium auctor Piso effecit, qui eo anno ædiles curules fuisse
 tradit C. Domitium Cn. filium Calvinum et Sp. Carvilius Q.
 filium Maximum. Id credo cognomen errorem in ædilibus 13
 fecisse, secutamque fabulam mixtam ex ædiliis et consulari-
 bus comitiis, convenientem errori. Et lustrum eo anno condi- 14
 tum a P. Sempronio Sopho et P. Sulpicio Saverione cen-
 soribus, tribusque additæ duæ, Aniensis ac Terentina.

Hæc Romæ gesta. Ceterum ad Nequinum oppidum 10
 quum segni obsidione tempus tereretur, duo ex oppidanis,
 quorum erant ædificia iuncta muro, specu facto, ad stationes
 Romanas itinere occulto perveniunt; inde ad consulem deducti 2
 præsidium armatum se intra mœnia [et muros] accepturos
 confirmant. Nec aspernanda res visa neque incaute credenda. 3
 Cum altero eorum (nam alter obses retentus) duo exploratores
 per cuniculum missi; per quos satis comperta re, trecenti 4
 armati transfuga duce in urbem ingressi nocte portam, quæ
 proxima erat, cepere. Qua refracta consul exercitusque Ro-
 manus sine certamine urbem invasere. Ita Nequinum in di- 5
 cionem populi Romani venit. Colonia eo adversus Umbros
 missa, a flumine Narnia appellata; exercitus cum magna
 præda Romam reductus.

Eodem anno ab Etruscis adversus indutias paratum bel- 6
 lum; sed eos talia molientes Gallorum ingens exercitus fines
 ingressus paulisper a proposito avertit. Pecunia deinde, qua 7
 multum poterant, freti socios ex hostibus facere Gallos co-
 nantur, ut eo adiuncto exercitu cum Romanis bellarent. De 8
 societate haud abnuunt barbari; de mercede agitur. Qua
 pacta acceptaque, quum parata cetera ad bellum essent
 sequique Etruscus iuberet, infitias eunt, mercedem se belli
 Romanis inferendi pactos: quicquid acceperint, accepisse, ne 9

10 agrum Etruscum vastarent armisque lacerarent cultores; milita-
turos tamen se, si utique Etrusci velint, sed nulla alia mer-
cede, quam ut in partem agri accipiantur tandemque aliqua
11 sede certa consistant. Multa de eo concilia populorum Etru-
riæ habita, nec perfici quicquam potuit, non tam quia immi-
nui agrum, quam quia accolæ sibi quisque adiungere tam
12 efferatæ gentis homines horrebat. Ita dimissi Galli pecuniam
ingentem sine labore ac periculo partam retulerunt. Romæ
terrorem præbuit fama Gallici tumultus ad bellum Etruscum
adiecti; eo minus cunctanter fœdus ictum cum Picenti po-
pulo est.

11 T. Manlio consuli provincia Etruria sorte evenit; qui
vixdum ingressus hostium fines, quum exerceretur inter equites,
ab rapido cursu circumagendo equo effusus extemplo prope
2 expiravit; tertius ab eo casu dies finis vitæ consuli fuit.
Quo velut omine belli accepto, deos pro se commisisse bellum
3 memorantes Etrusci sustulere animos. Romæ quum desiderio
viri, tum incommoditate temporis tristis nuntius fuit; patres
ab iubendo dictatore consulis subrogandi comitia ex sententia
4 principum habita deterruerunt. M. Valerium consulem omnes
sententiæ centuriæque dixere, quem senatus dictatorem dici
iussurus fuerat; tum extemplo in Etruriam ad legiones pro-
5 ficisci iussit. Adventus eius compressit Etruscos adeo, ut
nemo extra munimenta egredi auderet, timorque ipsorum ob-
6 sidioni similis esset; neque illos novus consul vastandis agris
urendisque tectis, quum passim non villæ solum, sed frequentes
quoque vici incendiis fumarent, elicere ad certamen potuit.
7 Quum hoc segnius bellum opinione esset, alterius belli,
quod multis in vicem cladibus haud immerito terribile erat,
fama Picentium, novorum sociorum, indicio exorta est: Sam-
nites arma et rebellionem spectare, seque ab iis sollicitatos
8 esse. Picentibus gratiæ actæ, et magna pars curæ patribus
9 ab Etruria in Samnites versa est. Caritas etiam annonæ solli-
citam civitatem habuit, ventumque ad inopiæ ultimum foret,
ut scripsere, quibus ædilem fuisse eo anno Fabium Maximum

placet, ni eius viri cura, qualis in bellicis rebus multis tempe-
statibus fuerat, talis domi tum in annonæ dispensatione præ-
parando ac convehendo frumento fuisset. — Eo anno (nec 10
traditur causa) interregnum initum. Interreges fuere App. Clau-
dius, dein P. Sulpicius. Is comitia consularia habuit; creavit
L. Cornelium Scipionem, Cn. Fulvium consules. A. u. c. 456.
A. Ch. 298.

Principio huius anni oratores Lucanorum ad novos con- 11
sules venerunt questum, quia condicionibus pellicere se nequi-
verint ad societatem armorum, Samnites infesto exercitu in-
gressos fines suos vastare belloque ad bellum cogere. Lucano 12
populo satis superque erratum quondam; nunc ita obstinatos
animos esse, ut omnia ferre ac pati tolerabilius ducant, quam
ut unquam postea nomen Romanum violent. Orare patres, 13
ut et Lucanos in fidem accipiant et vim atque iniuriam ab
se Samnitium arceant; se, quanquam bello cum Samnitibus
suscepto necessaria iam facta adversus Romanos fides sit,
tamen obsides dare paratos esse. Brevis consultatio senatus 12
fuit; ad unum omnes iungendum fœdus cum Lucanis resque
repetendas ab Samnitibus censent. Benigne responsum Lu- 2
canis ictumque fœdus. Fetiales missi, qui Samnitem decedere
agro sociorum ac deducere exercitum finibus Lucanis iuberent;
quibus obviam missi ab Samnitibus, qui denuntiarent, si quod
adissent in Samnio concilium, haud inviolatos abituros. Hæc 3
postquam audita sunt Romæ, bellum Samnitibus et patres
censuerunt et populus iussit.

Consules inter se provincias partiti sunt; Scipioni Etruria,
Fulvio Samnites obvenerunt, diversique ad suum quisque bel-
lum proficiscuntur. Scipioni segne bellum et simile prioris 4
anni militiæ exspectanti hostes ad Volaterras instructo agmine
occurrerunt. Pugnatum maiore parte diei, magna utrinque 5
cæde; nox incertis, qua data victoria esset, intervenit. Lux
insequens victorem victumque ostendit; nam Etrusci silentio
noctis castra reliquerunt. Romanus egressus in aciem, ubi 6
profectione hostium concessam victoriam videt, progressus ad
castra vacuis cum plurima præda (nam et stativa et trepide

7 deserta fuerant) potitur. Inde in Faliscum agrum copiis
 reductis, quum impedimenta Faleriis cum modico præsidio reli-
 quisset, expedito agmine ad depopulandos hostium fines ince-
 8 dit. Omnia ferro ignique vastantur; prædæ undique actæ.
 Nec solum modo vastum hosti relictum, sed castellis etiam
 vicisque illatus ignis; urbibus oppugnandis temperatum, in
 9 quas timor Etruscos compulerat. — Cn. Fulvii consulis clara
 pugna in Samnio ad Bovianum haudquaquam ambiguae victo-
 riæ fuit. Bovianum inde aggressus nec ita multo post Aufi-
 13 denam vi cepit. Eodem anno Carseolos colonia in agrum
 Æquiculorum deducta. Fulvius consul de Samnitibus trium-
 phavit.

2 Quum comitia consularia instarent, fama exorta, Etruscos
 3 Samnitesque ingentes conscribere exercitus: palam omnibus con-
 ciliis vexari principes Etruscorum, quod non Gallos quacunque
 condicione traxerint ad bellum; increpari magistratus Samnitium,
 quod exercitum adversus Lucanum hostem comparatum obie-
 4 cerint Romanis; itaque suis sociorumque viribus consurgere
 hostes ad bellum, et haudquaquam impari defungendum esse
 5 certamine. Hic terror, quum illustres viri consulatum peterent,
 omnes in Q. Fabium Maximum primo non petentem, deinde,
 6 ut inclinata studia vidit, etiam recusantem convertit: Quid se
 iam senem ac perfunctum laboribus laborumque præmiis solli-
 citarent? Nec corporis nec animi vigorem remanere eundem,
 et fortunam ipsam vereri, ne cui deorum nimia iam in se
 7 et constantior, quam velint humanæ res, videatur. Et se
 gloriæ seniorum succrevisse et ad suam gloriam consurgentes
 alios lætam adspicere; nec honores magnos fortissimis viris
 8 Romæ nec honoribus deesse fortes viros. Acuebat hac mode-
 ratione tam iusta studia; quæ verecundia legum restinguenda
 ratus, legem recitari iussit, qua intra decem annos eundem
 9 consulem refici non liceret. Vix præ strepitu audita lex est,
 tribunique plebis nihil id impedimenti futurum aiebant: se ad
 10 populum luros, uti legibus solveretur. Et ille quidem in
 recusando perstabat, quid ergo attineret leges ferri, rogitans,

quibus per eosdem, qui tulissent, fraus fieret; iam regi leges,
 non regere. Populus nihilo minus suffragia inibat, et, ut 11
 quæque intro vocata erat centuria, consulem haud dubie Fa-
 bium dicebat. Tum demum consensu civitatis victus, „Dei 12
 approbent“ inquit, „quod agitis acturique estis, Quirites. Ce-
 terum, quoniam in me, quod vos vultis, facturi estis, in collega
 sit meæ apud vos gratiæ locus. P. Decium, expertum mihi 13
 concordii collegio virum, dignum vobis, dignum parente suo,
 quæso mecum consulem faciatis.“ Iusta suffragatio visa.
 Omnes, quæ supererant, centuriæ Q. Fabium, P. Decium con-
 sules dixere.

Eo anno plerisque dies dicta ab ædilibus, quia plus, quam 14
 quod lege finitum erat, agri possiderent; nec quisquam ferme
 est purgatus, vinculumque ingens immodicæ cupiditati iniec-
 tum est.

Consules novi, Q. Fabius Maximus quartum et P. Decius 14
 Mus tertium, quum inter se agitarent, uti alter Samnites A. u. c. 457
 hostes, alter Etruscos deligeret, quantæque in hanc aut in A. Ch. 297.
 2 illam provinciam copiae satis, et uter ad utrum bellum dux
 idoneus magis esset, ab Sutrio et Nepete et Faleriis legati, 3
 auctores, concilia Etruriæ populorum de petenda pace haberi,
 totam belli molem in Samnium averterunt. Profecti consules, 4
 quo expeditiores commeatus essent et incertior hostis, qua
 venturum bellum foret, Fabius per Soranum, Decius per Sidi-
 cinum agrum in Samnium legiones ducunt. Ubi in hostium 5
 fines ventum est, uterque populabundus effuso agmine incedit.
 Explorant tamen latius quam populantur; igitur non fefellere 6
 ad Tifernum hostes in occulta valle instructi, quam ingressos
 Romanos superiore ex loco adoriri parabant. Fabius, impe- 7
 dimentis in locum tutum remotis præsidioque modico imposito,
 præmonitis militibus, adesse certamen, quadrato agmine ad
 prædictas hostium latebras succedit. Samnites, desperato im- 8
 proviso tumultu, quando in apertum semel discrimen evasura
 esset res, et ipsi acie iusta maluerunt concurrere. Itaque in
 æquum descendunt ac fortunæ se maiore animo quam spe

9 committunt; ceterum, sive quia ex omnium Samnitium populis, quodcunque roboris fuerat, contraxerant, seu quia discrimen summæ rerum augebat animos, aliquantum aperta quoque
 10 pugna præbuerunt terroris. Fabius ubi nulla ex parte hostem loco moveri vidit, Maximum filium et M. Valerium tribunos militum, cum quibus ad primam aciem procurrerat, ire ad equites
 11 iubet et adhortari, ut, si quando unquam equestri ope adiutam rem publicam meminerint, illo die annitantur, ut ordinis
 12 eius gloriam invictam præstent: peditum certamine immobilem hostem restare; omnem reliquam spem in impetu esse equitum. Et ipsos nominatim iuvenes, pari comitate utrumque, nunc
 13 laudibus, nunc promissis onerat. Ceterum, quando ne ea quoque tentata vis proficeret**¹⁾, consilio grassandum, si nihil
 14 vires iuvarent, ratus, Scipionem legatum hastatos primæ legionis subtrahere ex acie et ad montes proximos, quam posset occultissime, circumducere iubet; inde adscensu abdito a conspectu erigere in montes agmen, aversoque hosti ab tergo
 15 repente se ostendere. Equites, ducibus tribunis, haud multo plus hostibus quam suis, ex improvise ante signa evecti, præbuerunt tumultus. Adversus incitatas turmas stetit immota
 16 Samnitium acies, nec parte ulla pelli aut perrumpi potuit, et postquam irritum inceptum erat, recepti post signa
 17 prælio excesserunt. Crevit ex eo hostium animus, nec sustinere frons prima tam longum certamen incrementemque fiducia sui vim potuisset, ni secunda acies iussu consulis in primum
 18 successisset. Ibi integræ vires sistunt invehentem se iam Samnitum; et tempore ipso visa ex montibus signa clamorque sublatus non vero tantum metu terruere Samnitium animos.
 19 Nam et Fabius Decium collegam appropinquare exclamavit, et pro se quisque miles, adesse alterum consulem, adesse
 20 legiones, gaudio alacres fremunt; errorque utilis Romanis oblatum fugæ formidinisque Samnites implevit, maxime territos,

¹⁾ Exciderunt quædam, velut: quando, ne ea quoque tentata vis parum proficeret, timeri poterat, consilio..

ne ab altero exercitu integro intactoque fessi opprimerentur. Sed quia passim in fugam dissipati sunt, minor cædes quam 21 pro tanta victoria fuit. Tria millia et quadringenti cæsi, capti octingenti ferme et triginta; signa militaria capta tria et viginti.

Samnitibus Apuli se ante prælium coniunxissent, ni P. 15 Decius consul iis ad Maleventum castra obiecisset, extractos deinde ad certamen fudisset. Ibi quoque plus fugæ fuit quam 2 cædis; duo millia Apulorum cæsa; spretoque eo hoste, Decius in Samnium legiones duxit. Ibi duo consulares exercitus, 3 diversis vagati partibus, omnia spatio quinque mensum evastarunt. Quadraginta et quinque loca in Samnio fuere, in 4 quibus Decii castra fuerunt, alterius consulis sex et octoginta; nec valli tantum ac fossarum vestigia relictæ, sed multo illis 5 insigniora monumenta vastitatis circa regionumque depopulationum. Fabius etiam urbem Cimetram cepit. Ibi capta armorum duo millia nongenti, cæsi pugnantes ferme nongenti triginta.

Inde comitiorum causa Romam profectus maturavit eam 7 rem agere. Quum primo vocatæ Q. Fabium consulem dicerent omnes centuriæ, App. Claudius, consularis candidatus, 8 vir acer et ambitiosus, non sui magis honoris causa, quam ut patricii recuperarent duo consularia loca, quum suis, tum totius nobilitatis viribus incubuit, ut se cum Q. Fabio consulem dicerent. Fabius primo de se eadem fere, quæ priore 9 anno, dicendo abnuere. Circumstare sellam omnis nobilitas; orare, ut ex cæno plebeio consulatum extraheret maiestatemque pristinam quum honori, tum patriciis gentibus redderet. Fabius, silentio facto, media oratione studia hominum sedavit; 10 facturum enim se fuisse dixit, ut duorum patriciorum nomina reciperet, si alium quam se consulem fieri videret; nunc se 11 suam rationem comitiis, quum contra leges futurum sit, pessimo exemplo non habiturum. Ita L. Volumnius de plebe cum 12 App. Claudio consul est factus, priore item consulatu inter se comparati. Nobilitas obiectare Fabio, fugisse eum App. Clau-

dium collegam, eloquentia civilibusque artibus haud dubie præstantem.

16 Comitibus perfectis veteres consules iussi bellum in Samnio
2 gerere, prorogato in sex menses imperio. Itaque insequenti
A. u. c. 458. quoque anno, L. Volumnio, App. Claudio consulibus, P. Decius,
A. Ch. 296. qui consul in Samnio relictus a collega fuerat, proconsul idem
populari non destitit agros, donec Samnitium exercitum nus-
3 quam se prælio committentem postremo expulit finibus. Etru-
riam pulsi petierunt et, quod legationibus nequicquam sæpe
tentaverant, id se tanto agmine armatorum, mixtis terrore
precibus, acturos efficacius rati, postulaverunt principum Etru-
4 riæ concilium. Quo coacto, per quot annos pro libertate
dimicent cum Romanis, exponunt: omnia expertos esse, si
suismet ipsorum viribus tolerare tantam molem belli possent;
5 tentasse etiam haud magni momenti finitimarum gentium
auxilia. Petisse pacem a populo Romano, quum bellum
tolerare non possent; rebellasse, quod pax servientibus gravior
6 quam liberis bellum esset; unam sibi spem reliquam in Etru-
scis restare. Scire, gentem Italiæ opulentissimam armis, viris,
pecunia esse; habere accolæ Gallos, inter ferrum et arma
natos, feroces quum suoapte ingenio, tum adversus Romanum
populum, quem captum a se auroque redemptum, haud vana
7 iactantes, memorent. Nihil abesse, si sit animus Etruscis,
qui Porsinnæ quondam maioribusque eorum fuerit, quin Ro-
manos omni agro cis Tiberim pulsos dimicare pro salute sua,
8 non de intolerando Italiæ regno cogant. Samnitem illis exer-
citum paratum, instructum armis, stipendio venisse; confestim
secuturos, vel si ad ipsam Romanam urbem oppugnandam
ducant.

17 Hæc eos in Etruria iactantes molientesque bellum domi
Romanum urebat. Nam P. Decius, ubi comperit per explo-
ratores, profectum Samnitium exercitum, advocato consilio
2 „Quid per agros“ inquit „vagamur, vicatim circumferentes
bellum? Quin urbes et mœnia aggredimur? Nullus iam
exercitus Samnio præsidet; cessere finibus ac sibimet ipsi

exsilium conscivere.“ Approbantibus cunctis ad Murgantiam 3
validam urbem oppugnandam ducit; tantusque ardor militum
fuit et caritate ducis et spe maioris quam ex agrestibus popu-
lationibus prædæ, ut uno die vi atque armis urbem caperent.
Ibi duo millia Samnitium et centum pugnantes circumventi 4
captique, et alia præda ingens capta est. Quæ ne impedi-
mentis gravibus agmen oneraret, convocari milites Decius
iubet. „Hacne“ inquit „victoria sola aut hac præda con- 5
tenti estis futuri? Vultis vos pro virtute spes gerere? Omnes
Samnitium urbes fortunæque in urbibus relictæ vestræ sunt,
quando legiones eorum tot præliis fusas postremo finibus ex-
pulistis. Vendite ista et illicite lucro mercatorem, ut sequatur 6
agmen; ego subinde suggeram, quæ vendatis. Ad Romuleam
urbem hinc eamus, ubi vos labor haud maior, præda maior
manet.“ Divendita præda, ultro adhortantes imperatorem ad 7
Romuleam pergunt. Ibi quoque sine opere, sine tormentis,
simul admota sunt signa, nulla vi deterriti a muris, qua
cuique proximum fuit, scalis raptim admotis in mœnia evaserunt.
Captum oppidum ac direptum est; ad duo millia et trecenti 8
occisi et sex millia hominum capta, et miles ingenti præda
potitus, quam vendere, sicut priorem, coactus; Ferentinum inde, 9
quanquam nihil quietis dabatur, tamen summa alacritate
ductus. Ceterum ibi plus laboris ac periculi fuit; et defensa 10
summa vi mœnia sunt, et locus erat munimento naturaque
tutus; sed evicit omnia assuetus prædæ miles. Ad tria millia
hostium circa muros cæsa; præda militis fuit. Huius oppug- 11
natarum urbium decoris pars maior in quibusdam annalibus
ad Maximum trahitur; Murgantiam ab Decio, a Fabio Feren-
tinum Romuleamque oppugnatas tradunt. Sunt, qui novorum 12
consulum hanc gloriam faciant, quidam non amborum, sed
alterius, L. Volumnii: ei Samnium provinciam evenisse.

Quum ea in Samnio, cuiuscunque ductu auspicioque, 18
gererentur, Romanis in Etruria interim bellum ingens multis
ex gentibus concitur, cuius auctor Gellius Egnatius ex Sam-
nitibus erat. Tusci fere omnes consciverant bellum; traxerat 2

contagio proximos Umbræ populos, et Gallica auxilia mercede
 3 sollicitabantur; omnis ea multitudo ad castra Samnitium con-
 veniebat. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus,
 quum iam L. Volumnius consul cum legione secunda ac
 4 tertia sociorumque millibus quindecim profectus in Samnium
 esset, App. Claudium primo quoque tempore in Etruriam ire
 placuit. Duæ Romanæ legiones secutæ, prima et quarta, et
 sociorum duodecim millia; castra haud procul ab hoste posita.
 5 Ceterum magis eo profectum est, quod mature ventum erat,
 ut quosdam spectantes iam arma Etruriæ populos metus Ro-
 mani nominis comprimeret, quam quod ductu consulis quic-
 6 quam ibi satis scite aut fortunate gestum sit. Multa prælia
 locis et temporibus iniquis commissa, spesque in dies gravio-
 rem hostem faciebat, et iam prope erat, ut nec duci milites nec
 7 militibus dux satis fideret. Litteras ad collegam accer-
 sendum ex Samnio missas, in trinis annalibus invenio; piget
 tamen certum ponere, quum ea ipsa inter consules populi
 Romani, iam iterum eodem honore fungentes, disceptatio
 fuerit, Appio abnuente missas, Volumnio affirmante, Appii se
 8 litteris accitum. Iam Volumnius in Samnio tria castella
 ceperat, in quibus ad tria millia hostium cæsa erant, dimidium
 fere eius captum, et Lucanorum seditiones a plebeiis et egen-
 tibus ducibus ortas summa optimatum voluntate per Q. Fa-
 bium, pro consule missum eo cum veteri exercitu, compres-
 9 serat. Decio populandos hostium agros relinquit, ipse cum
 suis copiis in Etruriam ad collegam pergit. Quem advenientem
 10 læti omnes acceperunt; Appium ex conscientia sua credo
 animum habuisse; haud immerito iratum, si nihil scripserat,
 illiberali et ingrato animo, si eguerat ope, dissimulantem.
 11 Vix enim salute mutua reddita, quum obviam egressus esset,
 „Satin' salve“ inquit, „L. Volumni? Ut sese in Samnio res
 habent? Quæ te causa, ut provincia tua excederes, induxit?“
 12 Volumnius in Samnio res prosperas esse ait, litteris eius acci-
 tum venisse; quæ si falsæ fuerint nec usus sui sit in Etruria,
 13 exemplo conversis signis abiturum. „Tu vero abeas“ inquit,

„neque te quisquam moratur; etenim minime consentaneum
 est, quum bello tuo forsitan vix sufficias, huc te ad opem
 ferendam aliis gloriari venisse.“ Bene, hercules, verteret, 14
 dicere Volumnius; malle frustra operam insumptam, quam
 quicquam incidisse, cur non satis esset Etruriæ unus consularis
 exercitus. Digredientes iam consules legati tribunique ex 19
 Appiano exercitu circumsistunt. Pars imperatorem suum
 orare, ne collegæ auxilium, quod acciendum ultro fuerit, sua
 sponte oblatum sperneret; plures abeunti Volumnio obsistere; 2
 obtestari, ne pravo cum collega certamine rem publicam
 prodant: si qua clades incidisset, desertori magis quam deserto
 noxiæ fore; eo rem adductam, ut omne rei bene aut secus 3
 gestæ in Etruria decus dedecusque ad L. Volumnium sit
 delegatum; neminem quæsiturum, quæ verba Appii, sed quæ
 fortuna exercitus fuerit; dimitti ab Appio eum, sed a re publica 4
 et ab exercitu retineri; experiretur modo voluntatem militum.
 Hæc monendo obtestandoque prope restitantes consules in 5
 contionem pertraxerunt. Ibi orationes longiores habitæ in
 eandem ferme sententiam, in quam inter paucos certatum
 verbis fuerat; et quum Volumnius, causa superior, ne infa- 6
 cundus quidem adversus eximiam eloquentiam collegæ visus
 esset, cavillansque Appius sibi acceptum referre diceret debere, 7
 quod ex muto atque elingui facundum etiam consulem habe-
 rent: priore consulatu, primis utique mensibus, hiscere eum
 nequisset, nunc iam populares orationes serere, „Quam mallet“ 8
 inquit Volumnius, „tu a me strenue facere, quam ego abs te
 scite loqui didicissem.“ Postremo condicionem ferre, quæ
 decretura sit, non orator (neque enim id desiderare rem pub-
 licam), sed imperator uter sit melior. Etruriam et Samnium 9
 provincias esse; utram mallet, eligeret; suo exercitu se vel
 in Etruria vel in Samnio rem gesturum. Tum militum clamor 10
 ortus, ut simul ambo bellum Etruscum susciperent. Quo 11
 animadverso consensu Volumnius „Quoniam in collegæ volun-
 tate interpretanda“ inquit „erravi, non committam, ut, quid
 vos velitis, obscurum sit. Manere an abire me velitis, clamore

12 significare. Tum vero tantus est clamor exortus, ut hostes
e castris exciret. Armis arreptis in aciem descendunt. Et
13 Volumnius signa canere ac vexilla efferri castris iussit; Ap-
pium addubitasse ferunt, cernentem, seu pugnante seu quieto
se fore collegæ victoriam; deinde veritum, ne suæ quoque
legiones Volumnium sequerentur, et ipsum flagitantibus suis
14 signum dedisse. Ab neutra parte satis commode instructi
fuerunt; nam et Samnitium dux Gellius Egnatius pabulatum
cum cohortibus paucis ierat, suoque impetu magis milites
15 quam cuiusquam ductu aut imperio pugnam capessebant, et
Romani exercitus nec pariter ambo ducti nec satis temporis
16 ad instruendum fuit. Prius concurrat Volumnius, quam Appius
ad hostem perveniret; itaque fronte inæquali concursus est;
et velut sorte quadam mutante assuetos inter se hostes, Etrusci
Volumnio, Samnites, parumper cunctati, quia dux aberat,
17 Appio occurrere. Dicitur Appius in medio pugnae discrimine,
ita ut inter prima signa manibus ad cælum sublatis conspi-
ceretur, ita precatus esse: „Bellona, si hodie nobis victoriam
18 duis, ast ego tibi templum voveo.“ Hæc precatus, velut
instigante dea, et ipse collegæ et exercitus virtutem æquavit
ducis. Et duces imperatoria opera exsequuntur et milites, ne
19 ab altera parte prius victoria incipiat, annituntur. Ergo fun-
dunt fugantque hostes, maiorem molem haud facile sustinentes,
quam cum qua manus conserere assueti fuerant. Urgendo
20 cedentes insequendoque effusos compulere ad castra; ibi
interventu Gellii cohortiumque Sabellarum paulisper recrudit
pugna. Iis quoque mox fusis, iam a victoribus castra oppug-
21 nantur; et quum Volumnius ipse portæ signa inferret,
Appius Bellonam victricem identidem celebrans accenderet
22 militum animos, per vallum, per fossas irruperunt. Castra
capta direptaque; præda ingens parta et militi concessa est.
Septem millia octingenti hostium occisi, duo millia et centum
viginti capti.

20 Dum ambo consules omnisque Romana vis in Etruscum
bellum magis inclinatur, in Samnio novi exercitus exorti ad

populandos imperii Romani fines per Vescinos in Campaniam
Falernumque agrum transcendunt, ingentesque prædas faciunt.
Volumnium magnis itineribus in Samnium redeuntem (iam 2
enim Fabio Decioque prorogati imperii finis aderat) fama de
Samnitium exercitu populationibusque Campani agri ad tuen-
dos socios convertit. Ut in Calenum agrum venit, et ipse 3
cernit recentia cladis vestigia, et Caleni narrant tantum iam
prædæ hostes trahere, ut vix explicare agmen possint; itaque 4
iam propalam duces loqui, extemplo eundem in Samnium
esse, ut relicta ibi præda in expeditionem redeant, nec tam
oneratum agmen dimicationi committant. Ea quanquam similia 5
veris erant, certius tamen exploranda ratus dimittit equites,
qui vagos prædatores in agris palantes excipiant; ex quibus 6
inquirendo cognoscit, ad Vulturnum flumen sedere hostem,
inde tertia vigilia moturum; iter in Samnium esse. His satis 7
exploratis profectus tanto intervallo ab hostibus consedit, ut
nec adventus suus propinquitate nimia nosci posset, et egre-
dientem e castris hostem opprimeret. Aliquanto ante lucem 8
ad castra accessit gnarosque Oscæ linguæ exploratum, quid
agatur, mittit. Intermixti hostibus, quod facile erat in nocturna
trepidatione, cognoscunt, infrequentia armatis signa egressa,
prædam prædæque custodes exire, immobile agmen et sua quem-
que molientem, nullo inter alios consensu nec satis certo im-
perio. Tempus aggrediendi aptissimum visum est; et iam lux 9
appetebat; itaque signa canere iussit agmenque hostium aggre-
ditur. Samnites præda impediti, infrequentes armati, pars 10
addere gradum ac præ se agere prædam, pars stare incerti,
utrum progredi an regredi in castra tutius foret; inter cuncta-
tionem opprimuntur, et Romani iam transcenderant vallum,
cædesque ac tumultus erat in castris. Samnitium agmen, præter- 11
quam hostili tumultu, captivorum etiam repentina defectione
turbatum erat, qui partim ipsi soluti vinctos solvebant, partim 12
arma in sarcinis deligata rapiebant tumultumque prelio ipso
terribiliorem intermixti agmini præbebant. Memorandum 13
deinde edidere facinus; nam Staium Minacium ducem adeun-

tem ordines hortantemque invadunt; dissipatis inde equitibus, qui cum eo aderant, ipsum circumstant, insidentemque equo
 14 captum ad consulem Romanum rapiunt. Revocata eo tumultu prima signa Samnitium praeliumque iam profligatum
 15 integratum est; nec diutius sustineri potuit. Cæsa ad sex millia hominum; duo millia et quingenti capti, in eis tribuni militum quattuor, signa militaria triginta, et, quod lætissimum victoribus fuit, captivorum recepta septem millia et quadringenti, præda ingens sociorum; accitque edicto domini ad res suas noscendas recipiendasque, præstituta die.

16 Quarum rerum non exstitit dominus, militi concessæ; coactique vendere prædam, ne alibi quam in armis animum haberent.

21 Magnum ea populatio Campani agri tumultum Romæ præbuerat; et per eos forte dies ex Etruria allatum erat, post deductum inde Volumnianum exercitum Etruriam concitam in arma et Gellium Egnatium, Samnitium ducem, et Umbros ad defectionem vocari et Gallos pretio ingenti sollicitari.
 3 His nuntiis senatus conterritus iustitium indici, dilectum omnis
 4 generis hominum haberi iussit. Nec ingenui modo aut iuniores sacramento adacti, sed seniorum etiam cohortes factæ libertinique centuriati, et defendendæ urbis consilia agitantur, summæque rerum prætor P. Sempronius præerat.
 5 Ceterum parte curæ exonerarunt senatum L. Volumnii consulis litteræ, quibus cæsos fusosque populos Campaniæ
 6 cognitum est. Itaque et supplicationes ob rem bene gestam consulis nomine decernunt, et iustitium remittitur, quod fuerat
 7 dies duodeviginti, supplicatioque perlæta fuit. Tum de præsidio regionis depopulatæ ab Samnitibus agitari cœptum; itaque placuit, ut duæ coloniæ circa Vescinum et Falernum agrum
 8 deducerentur, una ad ostium Liris fluvii, quæ Minturnæ appellata, altera in saltu Vescino, Falernum contingente agrum, ubi Sinope dicitur Græca urbs fuisse, Sinuessa deinde ab
 9 colonis Romanis appellata. Tribunis plebis negotium datum est, ut plebeiscito iuberetur P. Sempronius prætor triumviros
 10 in ea loca colonis deducendis creare; nec, qui nomina darent,

facile inveniebantur, quia in stationem se prope perpetuam infestæ regionis, non in agros mitti rebantur.

Avertit ab eis curis senatum Etruriæ ingravescens bellum 11 et crebræ litteræ Appii monentis, ne regionis eius motum negligerent: quattuor gentes conferre arma, Etruscos, Samnites, 12 Umbros, Gallos; iam castra bifariam facta esse, quia unus locus capere tantam multitudinem non possit. Ob hæc et 13 (nam appetebat tempus) comitiorum causa L. Volumnius consul Romam revocatus; qui priusquam ad suffragium centurias vocaret, in contionem advocato populo, multa de magnitudine belli Etrusci disseruit: iam tum, quum ipse ibi cum collega rem 14 pariter gesserit, fuisse tantum bellum, ut nec duce uno nec exercitu geri potuerit; accessisse postea dici Umbros et ingentem exercitum Gallorum. Adversus quattuor populos duces 15 consules illo die deligi meminissent. Se, nisi confideret, eum consensu populi Romani consulem declaratum iri, qui haud dubie tum primus omnium ductor habeatur, dictatorem fuisse extemplo dicturum. Nemini dubium erat, quin Q. Fabius [quin- 22 tum] omnium consensu destinaretur; eumque et prærogativa et primo vocatæ omnes centuriæ consulem cum L. Volumnio dicebant. Fabii oratio fuit, qualis biennio ante; deinde, ut vin- 2 cebatur consensu, versa postremo ad collegam P. Decium poscendum: id senectuti suæ adminiculum fore. Censura 3 duobusque consulatibus simul gestis expertum se, nihil concordii collegio firmiter ad rem publicam tuendam esse. Novo imperii socio vix iam assuescere senilem animum posse; cum moribus notis facilius se communicaturum consilia. Subscripsit ora- 4 tioni eius consul cum meritis P. Decii laudibus, tum, quæ ex concordia consulum bona quæque ex discordia mala in administratione rerum militarium evenirent, memorando, quam 5 prope ultimum discrimen suis et collegæ certaminibus nuper ventum foret, admonendo: Decium Fabiumque uno animo, 6 una mente vivere; esse præterea viros natos militiæ, factis magnos, ad verborum linguæque certamina rudes. Ea ingenia consularia esse; callidos sollertesque, iuris atque elo- 7

quentiæ consultos, qualis App. Claudius esset, urbi ac foro præsidēs habendos prætoresque ad reddenda iura creandos
8 esse. His agendis dies est consumptus. Postridie ad præscriptum consulis et consularia et prætoria comitia habita.
9 Consules creati Q. Fabius et P. Decius, App. Claudius prætor, omnes absentes; et L. Volumnio ex senatus consulto et scito plebis prorogatum in annum imperium est.

23 Eo anno prodigia multa fuerunt, quorum averruncandorum
2 causa supplicationes in biduum senatus decrevit; publice vinum ac tus præbitum; supplicatum iere frequentes viri
3 feminæque. Insignem supplicationem fecit certamen in sacello Pudicitæ Patriciæ, quod in foro boario est ad ædem rotun-
4 dam Herculis, inter matronas ortum. Verginiam Auli filiam, patriciam plebeio nuptam, L. Volumnio consuli, matronæ, quod e patribus enupsisset, sacris arcuerant. Brevis altercatio inde ex iracundia muliebri in contentionem animorum ex-
5 arsit, quum se Verginia et patriciam et pudicam in Patriciæ Pudicitæ templum ingressam et uni nuptam, ad quem virgo deducta sit, nec se viri honorumve eius ac rerum gestarum
6 pænitere, ex vero gloriaretur. Facto deinde egregio magnifica verba adauxit. In vico Longo, ubi habitabat, ex parte ædium, quod satis esset loci modico sacello, exclusit aram-
que ibi posuit, et convocatis plebeiis matronis, conquesta in-
7 iuriam patriciarum, „Hanc ego aram“ inquit „Pudicitæ Plebeie dedico; vosque hortor, ut, quod certamen virtutis viros in
8 hac civitate tenet, hoc pudicitæ inter matronas sit, detisque operam, ut hæc ara quam illa, si quid potest, sanctius et a
9 castioribus coli dicatur.“ Eodem ferme ritu et hæc ara, quo illa antiquior, culta est, ut nulla nisi spectatæ pudicitæ ma-
trona, et quæ uni viro nupta fuisset, ius sacrificandi haberet;
10 vulgata dein religio [a] pollutis, nec matronis solum, sed omnis ordinis feminis, postremo in oblivionem venit.

11 Eodem anno Cn. et Q. Ogulnii ædiles curules aliquot
12 feneratoribus diem dixerunt; quorum bonis multatis, ex eo, quod in publicum redactum est, aenea in Capitolio limina et

trium mensarum argentea vasa in cella Iovis Iovemque in culmine cum quadrigis, et ad ficum Ruminalem simulacra infantium conditorum urbis sub uberibus lupæ posuerunt, semitamque saxo quadrato a Capena porta ad Martis straverunt. Et ab ædilibus plebeiis L. Ælio Pæto et C. Fulvio
13 Curvo ex multatitia item pecunia, quam exegerunt pecuariis damnatis, ludi facti pateræque aureæ ad Cereris positæ.

Q. inde Fabius quintum et P. Decius quartum consula- 24
tum ineunt, tribus consulatibus censuraque collegæ nec gloria A. u. c. 459.
magis rerum, quæ ingens erat, quam concordia inter se clari. 2 A. Ch. 295.
Quæ ne perpetua esset, ordinum magis quam ipsorum inter se certamen intervenisse reor, patriciis tendentibus, ut Fabius
3 Etruriam extra ordinem provinciam haberet, plebeiis auctoribus Decio, ut ad sortem revocaret. Fuit certe contentio in
4 senatu, et postquam ibi Fabius plus poterat, revocata res ad populum est. In contione, ut inter militares viros et factis
potius quam dictis fretos, pauca verba habita. Fabius, quam
5 arborem consevisset, sub ea legere alium fructum indignum esse dicere; se aperuisse Ciminiam silvam viamque per devios saltus Romano bello fecisse. Quid se id ætatis sollici-
6 tassent, si alio duce gesturi bellum essent? Nimirum adversarium se, non socium imperii legisse, sensim exprobrat, et invidisse Decium concordibus collegiis tribus. Postremo se
7 tendere nihil ultra quam ut, si dignum provincia ducerent, in eam mitterent; in senatus arbitrio se fuisse et in
potestate populi futurum. P. Decius senatus injuriam que-
8 rebatur: quoad potuerint, patres annisos, ne plebeiis aditus ad magnos honores esset; postquam ipsa virtus pervicerit, ne
9 in ullo genere hominum inhonorata esset, quæri, quemadmodum irrita sint non suffragia modo populi, sed arbitria etiam fortunæ et in paucorum potestatem vertantur. Omnes ante se
10 consules sortitos provincias esse; nunc extra sortem Fabio senatum provinciam dare. Si honoris eius causa, ita eum
11 de se deque re publica meritum esse, ut faveat Q. Fabii gloriæ, quæ modo non sua contumelia splendeat. Cui
12

antem dubium esse, ubi unum bellum sit asperum ac difficile, quum id alteri extra sortem mandetur, quin alter consul pro
 13 supervacaneo atque inutili habeatur? Gloriari Fabium rebus in Etruria gestis; velle et P. Decium gloriari; et forsitan, quem ille obrutum ignem reliquerit, ita ut toties novum ex
 14 improvise incendium daret, eum se exstincturum. Postremo se collegæ honores præmiaque concessurum verecundia ætatis eius maiestatisque; quum periculum, quum dimicatio propo-
 15 sita sit, neque cedere sua sponte neque cessurum. Et si nihil aliud ex eo certamine tulerit, illud certe latum, ut, quod populi sit, populus iubeat potius, quam patres gratificentur.
 16 Iovem optimum maximum deosque immortales se precari, ut ita sortem æquam sibi cum collega dent, si eandem virtutem
 17 felicitatemque in bello administrando daturi sint. Certe id et natura æquum et exemplo utile esse et ad famam populi Romani pertinere, eos consules esse, quorum utrolibet duce
 18 bellum Etruscum geri recte possit. Fabius nihil aliud precatus populum Romanum quam ut, priusquam intro vocarentur ad suffragium tribus, App. Claudii prætoris allatas ex Etruria litteras audirent, comitio abiit. Nec minore populi consensu quam senatus provincia Etruria extra sortem Fabio decreta est.

25 Concursus inde ad consulem factus omnium ferme iuniorum, et pro se quisque nomina dabant; tanta cupido erat
 2 sub eo duce stipendia faciendi. Qua circumfusus turba „Quattuor millia“ inquit „peditum et sexcentos equites dumtaxat scribere in animo est; hodierno et crastino die qui no-
 3 mina dederitis, mecum ducam. Maiori mihi curæ est, ut omnes locupletes reducam, quam ut multis rem geram militi-
 4 bus.“ Profectus apto exercitu et eo plus fiduciæ ac spei gerente, quod non desiderata multitudo erat, ad oppidum Aharnam, unde haud procul hostes erant, ad castra Appii
 5 prætoris pergit. Paucis citra millibus lignatores ei cum præsidio occurrunt; qui ut lictores prægredi viderunt Fabiumque esse consulem accepere, læti atque alacres diis populoque

Romano grates agunt, quod eum sibi imperatorem misissent. Circumfusi deinde quum consulem salutarent, quærit Fabius, 6
 quo pergerent; respondentibusque, lignatum se ire, „Ain' tandem?“ inquit „num castra vallata non habetis?“ Ad hoc quum 7
 succlamatum esset, duplici quidem vallo et fossa, et tamen in ingenti metu esse, „Habetis igitur“ inquit „affatim lignorum; redite et vellite vallum.“ Redeunt in castra, terroremque ibi 8
 vellentem vallum et iis, qui in castris remanserant, militibus et ipsi Appio fecerunt; tum pro se quisque alii aliis dicere, 9
 consulis se Q. Fabii facere iussu. Postero inde die castra mota et Appius prætor Romam dimissus. Inde nusquam 10
 stativa Romanis fuere. Negabat, utile esse uno loco sedere exercitum; itineribus ac mutatione locorum mobiliorem ac salubriorem esse; fiebant autem itinera, quanta fieri sinebat
 hiems haudum exacta. Vere inde primo, relicta secunda 11
 legione ad Clusium, quod Camara olim appellabant, præposito- que castris L. Scipione pro prætore, Romam ipse ad consul-
 tandum de bello rediit, sive ipse sponte sua, quia bellum ei 12
 maius in conspectu erat, quam quantum esse famæ crediderat, sive senatus consulto accitus; nam in utrumque auctores sunt.
 Ab App. Claudio prætore retractum quidam videri volunt, 13
 quum in senatu et apud populum, id quod per litteras assidue fecerat, terrorem belli Etrusci auget: non suffecturum
 ducem unum nec exercitum unum adversus quattuor populos; periculum esse, sive iuncti unum premant sive diversi gerant 14
 bellum, ne ad omnia simul obire unus non possit. Duas se 15
 ibi legiones Romanas reliquisse, et minus quinque millia peditum equitumque cum Fabio venisse. Sibi placere, P. Decium consulem primo quoque tempore in Etruriam ad collegam proficisci, L. Volumnio Samnium provinciam dari; si 16
 consul malit in suam provinciam ire, Volumnium in Etruriam ad consulem cum exercitu iusto consulari proficisci. Quum 17
 magnam partem moveret oratio prætoris, P. Decium censuisse ferunt, ut omnia integra ac libera Q. Fabio servarentur, donec vel ipse, si per commodum rei publicæ posset, Romam

18 venisset vel aliquem ex legatis misisset, a quo disceret se-
 natus, quantum in Etruria belli esset, quantisque administran-
 26 dum copiis et quot per duces esset. Fabius ut Romam
 rediit, et in senatu et productus ad populum mediam oratio-
 nem habuit, ut nec augere nec minuire videretur belli famam
 magisque in altero assumendo duce aliorum indulgere timori
 2 quam suo aut rei publicæ periculo consulere; ceterum si sibi
 adiutorem belli sociumque imperii darent, quonam modo se
 3 oblivisci P. Decii consulis per tot collegia experti posse? Ne-
 minem omnium secum coniungi malle; et copiarum satis sibi
 cum P. Decio et nunquam nimium hostium fore. Sin col-
 lega quid aliud mallet, at sibi L. Volumnium darent adiutorem.
 4 Omnium rerum arbitrium et a populo et a senatu et ab ipso
 collega Fabio permissum est; et quum P. Decius se [in Sam-
 nium vel] in Etruriam proficisci paratum esse ostendisset, tanta
 lætitia ac gratulatio fuit, ut præciperetur victoria animis
 triumphusque, non bellum decretum consulibus videretur.
 5 Invenio apud quosdam, extemplo consulatu inito pro-
 fectos in Etruriam Fabium Deciumque, sine ulla mentione
 sortis provinciarum certaminumque inter collegas, quæ ex-
 6 posui. Sunt, quibus ne hæc quidem certamina exponere satis
 fuerit, adiecerint et Appii criminationes de Fabio absente ad
 populum et pertinaciam adversus præsentem consulem prætoris
 contentionemque aliam inter collegas, tendente Decio, ut suæ
 7 quisque provinciæ sortem tueretur. Constare res incipit ex
 eo tempore, quo profecti ambo consules ad bellum sunt.

Ceterum antequam consules in Etruriam pervenirent,
 Senones Galli multitudine ingenti ad Clusium venerunt, legio-
 8 nem Romanam castraque oppugnaturi. Scipio, qui castris
 præerat, loco adjuvandam paucitatem suorum militum ratus,
 9 in collem, qui inter urbem et castra erat, aciem erexit; sed,
 ut in re subita, parum explorato itinere, ad iugum perrexit,
 quod hostes ceperant parte alia aggressi. Ita cæsa ab tergo
 legio atque in medio, quum hostis undique urgeret, circum-
 10 venta. Deletam quoque ibi legionem, ita ut nuntius non su-

peresset, quidam auctores sunt, nec ante ad consules, qui iam 11
 haud procul a Clusio aberant, famam eius cladis perlatam,
 quam in conspectu fuere Gallorum equites, pectoribus equo-
 rum suspensa gestantes capita et lanceis infixæ, ovantesque
 moris sui carmine. Sunt, qui Umbros fuisse, non Gallos tra- 12
 dant, nec tantum cladis acceptum, et circumventis pabulatori-
 bus cum L. Manlio Torquato legato Scipionem proprætorem
 subsidium e castris tulisse, victoresque Umbros redintegrato
 prælio victos esse, captivosque eis ac prædā ademptam.
 Similius vero est, a Gallo hoste quam Umbro eam cladem 13
 acceptam, quod quum sæpe alias, tum eo anno Gallici tumultus
 præcipuus terror civitatem tenuit. Itaque præterquam 14
 quod ambo consules profecti ad bellum erant cum quattuor
 legionibus et magno equitatu Romano Campanisque mille
 equitibus delectis, ad id bellum missis, et sociorum nominisque
 Latini maiore exercitu quam Romano, alii duo exercitus 15
 haud procul urbe Etruriæ oppositi, unus in Falisco, alter in
 Vaticano agro. Cn. Fulvius et L. Postumius Megellus, pro-
 prætores ambo, stativa in eis locis habere iussi.

Consules ad hostes transgressos Appenninum in agrum Sen- 27
 tinatam pervenerunt; ibi quattuor millium ferme intervallo
 castra posita. Inter hostes deinde consultationes habitæ, at- 2
 que ita convenit, ne unis castris miscerentur omnes neve in
 aciem descenderent simul; Samnitibus Galli, Etruscis Umbri 3
 adiecti. Dies indicta pugna; Samniti Gallisque delegata
 pugna; inter ipsum certamen Etrusci Umbrique iussi castra
 Romana oppugnare. Hæc consilia turbarunt transfugæ Clu- 4
 sini tres, clam nocte ad Fabium consulem transgressi, qui,
 editis hostium consiliis, dimissi cum donis, ut subinde, ut quæ-
 que res nova decreta esset, exploratam perferrent. Consules 5
 Fulvio, ut ex Falisco, Postumio, ut ex Vaticano exercitum ad
 Clusium admoveant summaque vi fines hostium depopulentur,
 scribunt. Huius populationis fama Etruscos ex agro Senti- 6
 nato ad suos fines tuendos movit. Instare inde consules, ut
 absentibus iis pugnaretur. Per biduum lacesiere prælio ho-

7 stem; biduo nihil dignum dictu actum; pauci utrinque cecidere, magisque irritati sunt ad iustum certamen animi quam ad discrimen summa rerum adducta. Tertio die descensum in 8 campum omnibus copiis est. Quum instructæ acies starent, cerva fugiens lupum o montibus exacta per campos inter duas acies decurrit; inde diversæ feræ, cerva ad Gallos, lupus ad Romanos cursum deflexit. Lupo data inter ordines via; cervam 9 Galli confixere. Tum ex antesignanis Romanus miles „Illac fuga“ inquit „et cædes vertit, ubi sacram Dianæ feram iacentem videtis; hinc victor Martius lupus, integer et intactus, gentis 10 nos Martiæ et conditoris nostri admonuit.“ Dextro cornu Galli, sinistro Samnites constiterunt. Adversus Samnites Q. Fabius primam ac tertiam legionem pro dextro cornu, adversus Gallos pro sinistro Decius quintam et sextam instruxit; 11 secunda et quarta cum L. Volumnio proconsule in Samnio gerebat bellum.

Primo concursu adeo æquis viribus gesta res est, ut, si affluisent Etrusci et Umbri, aut in acie aut in castris, quocunque se inclinassent, accipienda clades fuerit. 28 Ceterum quanquam communis adhuc Mars belli erat necdum discrimen fortuna fecerat, qua datura vires esset, haudquaquam 2 similis pugna in dextro lævoque cornu erat. Romani apud Fabium arcebant magis quam inferebant pugnam, extrahebaturque in quam maxime serum diei certamen, quia ita persuasum erat duci, et Samnites et Gallos primo impetu feroces 4 esse, quos sustineri satis sit; longiore certamine sensim residere Samnitium animos, Gallorum quidem etiam corpora, intolerantissima laboris atque æstus, fluere, primaque eorum prælia plus quam virorum, postrema minus quam feminarum 5 esse. In id tempus igitur, quo vinci solebat hostis, quam 6 integerrimas vires militi servabat. Ferocior Decius et ætate et vigore animi, quantumcunque virium habuit, certamine primo effudit. Et quia lentior videbatur pedestris pugna, equitatum 7 in pugnam concitat, et ipse fortissimæ iuvenum turmæ immix-

tus orat proceres iuventutis, in hostem ut secum impetum faciant: duplicem illorum gloriam fore, si ab lævo cornu et ab equite victoria incipiat. Bis avētere Gallicum equitatum; 8 iterum longius evectos et iam inter media peditum agmina prælium cientes novum pugnae conterruit genus; essedis car- 9 risque superstans armatus hostis ingenti sonitu equorum rotarumque advenit et insolitos eius tumultus Romanorum conterruit equos. Ita victorem equitatum velut lymphaticus 10 pavor dissipat; sternit inde ruentes equos virosque improvida fuga. Turbata hinc etiam signa legionum, multique impetu 11 equorum ac vehiculorum raptorum per agmen obtriti antesignani, et insecuta, simul territos hostes vidit, Gallica acies nullum spatium respirandi recipiendique se dedit. Vociferari 12 Decius, quo fugerent, quamve in fuga spem haberent; obsistere cedentibus ac revocare fusos; deinde, ut nulla vi percussos sustinere poterat, patrem P. Decium nomine compellans, „Quid ultra moror“ inquit „familiare fatum? Datum 13 hoc nostro generi est, ut luendis periculis publicis piacula simus. Iam ego mecum hostium legiones mactandas Telluri ac diis manibus dabo.“ Hæc locutus M. Livium pontificem, 14 quem descendens in aciem digredi vetuerat ab se, præire iussit verba, quibus se legionesque hostium pro exercitu populi Romani Quiritium devoveret. Devotus inde eadem precatione eodemque habitu, quo pater P. Decius ad Vesperim bello Latino se iusserat devoveri, quum secundum sollemnes 16 preces adiecisset, præ se agere sese formidinem ac fugam cædemque ac cruorem, cælestium, inferorum iras; contacturum 17 funebribus diris signa, tela, arma hostium, locumque eundem suæ pestis ac Gallorum ac Samnitium fore, hæc exsecratus in 18 se hostesque, qua confertissimam cernebat Gallorum aciem, concitat equum, inferensque se ipse infestis telis est interfectus. Vix humanæ inde opis videri pugna potuit. Romani, duce 29 amisso, quæ res terrori alias esse solet, sistere fugam ac novam de integro velle instaurare pugnam; Galli, et maxime 2 globus circumstans consulis corpus, velut alienata mente, vana

ineassum iactare tela; torpere quidam et nec pugnae momi-
 3 nisse nec fugae. At ex parte altera pontifex Livius, cui
 lictores Decius tradiderat iusseratque pro praetore esse,
 4 vociferari, vicisse Romanos, defunctos consulis fato; Gal-
 los Samnitesque Telluris matris ac deorum manium esse;
 rapere ad se ac vocare Decium devotam secum aciem, furia-
 5 rumque ac formidinis plena omnia ad hostes esse. Super-
 veniunt deinde his restituentibus pugnam L. Cornelius Scipio
 et C. Marcius, cum subsidiis ex novissima acie iussu Q. Fabii
 consulis ad praesidium collegae missi. Ibi auditur P. Decii
 eventus, ingens hortamen ad omnia pro re publica audenda.
 6 Itaque quum Galli structis ante se scutis conferti starent, nec
 facilis pede collato videretur pugna, iussu legatorum collecta
 humi pila, quae strata inter duas acies iacebant, atque in
 7 testudinem hostium coniecta; quibus plerisque in scuta raris-
 que in corpora ipsa fixis, sternitur cuneus, ita ut magna pars
 integris corporibus attoniti conciderent. Haec in sinistro cornu
 8 Romanorum fortuna variaverat. Fabius in dextro primo, ut
 ante dictum est, cunctando extraxerat diem; dein, postquam
 nec clamor hostium nec impetus nec tela missa eandem vim
 9 habere visa, praefectis equitum iussis ad latus Samnitium cir-
 cumducere alas, ut signo dato in transversos, quanto maximo
 possent, impetu incurrerent, sensim suos signa inferre iussit
 10 et commovere hostem. Postquam non resisti vidit et haud
 dubiam lassitudinem esse, tum collectis omnibus subsidiis,
 quae ad id tempus reservaverat, et legiones concitavit et sig-
 11 num ad invadendos hostes equitibus dedit. Nec sustinuerunt
 Samnites impetum, praeterque aciem ipsam Gallorum, relictis
 12 in dimicatione sociis, ad castra effuso cursu ferebantur; Galli
 testudine facta conferti stabant. Tum Fabius, audita morte
 collegae, Campanorum alam, quingentos fere equites, excedere
 acie iubet et circumvectos ab tergo Gallicam invadere aciem;
 13 tertiae deinde legionis subsequi principes et, qua turbatum
 agmen hostium viderent impetu equitum, instare ac territos
 14 caedere. Ipse aedem Iovi Victori spoliaque hostium quum

vovisset, ad castra Samnitium perrexit, quo multitudo omnis
 consternata agebatur. Sub ipso vallo, quia tantam multitu- 15
 dinem portae non recepere, tentata ab exclusis turba suorum
 pugna est; ibi Gellius Egnatius, imperator Samnitium, cecidit; 16
 compulsi deinde intra vallum Samnites parvoque certamine
 capta castra, et Galli ab tergo circumventi. Caesa eo die 17
 hostium viginti quinque millia, octo capta; nec incruenta
 victoria fuit; nam ex P. Decii exercitu caesa septem millia, 18
 ex Fabii mille septingenti. Fabius, dimissis ad quaerendum
 collegae corpus, spolia hostium coniecta in acervum Iovi Vic-
 tori cremavit. Consulis corpus eo die, quia obrutum super- 19
 stratis Gallorum cumulis erat, inveniri non potuit; postero die
 inventum relatumque est cum multis militum lacrimis. Inter- 20
 missa inde omnium aliarum rerum cura, Fabius collegae funus
 omni honore laudibusque meritis celebrat.

Et in Etruria per eosdem dies ab Cn. Fulvio praetore res 30
 ex sententia gesta, et praeter ingentem illatam populationibus
 agrorum hosti cladem pugnatum etiam egregie est, Perusino- 2
 rumque et Clusinorum caesa amplius millia tria et signa mili-
 taria ad viginti capta. Samnitium agmen quum per Pelignum 3
 agrum fugeret, circumventum a Pelignis est; ex millibus
 quinque ad mille caesi.

Magna eius diei, quo in Sentinati agro bellatum, fama 4
 est, etiam vero stanti; sed superiecerere quidam augendo fidem, 5
 qui in hostium exercitu peditum decies centena millia, equitum
 sex et quadraginta millia, mille carpentorum scripsere fuisse,
 scilicet cum Umbris Tuscisque, quos et ipsos pugnae affuisse; et 6
 ut Romanorum quoque augerent copias, L. Volumnium pro
 consule ducem consulibus exercitumque eius legionibus consulum
 adiciunt. In pluribus annalibus duorum ea consulum propria 7
 victoria est, Volumnius in Samnio interim res gerit Samnitium-
 que exercitum in Tifernum montem compulsum, non deterri-
 tus iniquitate loci, fundit fugatque.

Q. Fabius, Deciano exercitu relicto in Etruriae praesidio, suis 8
 legionibus deductis ad urbem, de Gallis Etruscisque ac Sam-

9 nitibus triumphavit. Milites triumphantem secuti sunt. Celebrata inconditis carminibus militaribus non magis victoria Q. Fabii quam mors præclara P. Decii est, excitataque memoria parentis, æquata eventu publico privatoque filii laudibus. Data ex præda militibus æris octogeni bini sagaque et tunicae, præmia illa tempestate militiæ haudquaquam spernenda.

31 His ita rebus gestis nec in Samnitibus adhuc nec in Etruria pax erat; nam et Perusinis auctoribus post deductum 2 ab consule exercitum rebellatum fuerat, et Samnites prædatum in agrum Vescinum Formianumquo et parte alia in Æser- 3 ninum, quæque Vulturno adiacent flumini, descendere. Adversus eos App. Claudius prætor cum exercitu Deciano missus. Fabius in Etruria rebellante denuo quattuor millia et quingentos Perusinorum occidit, cepit ad mille septingentos quadraginta, qui redempti singuli æris trecentis decem; præda 4 alia omnis militibus concessa. Samnitium legiones, quum partem App. Claudius prætor, partem L. Volumnius pro consule sequeretur, in agrum Stellatam convenerunt; ibi et Samnitium omnes copiae considunt, et Appius Volumniusque castra 6 coniungunt. Pugnatum infestissimis animis, hinc ira stimulante adversus rebellantes toties, illinc ab ultima iam dimicantibus spe. Cæsa ergo Samnitium sedecim millia trecenti, 7 capta duo millia septingenti; ex Romano exercitu cecidere duo millia septingenti.

8 Felix annus bellicis rebus, pestilentia gravis prodigiisque sollicitus; nam et terram multifariam pluvisse et in exercitu App. Claudii plerosque fulminibus ictos nuntiatum est, librique 9 ob hæc aditi. Eo anno Q. Fabius Gurgæ, consulis filius, aliquot matronas ad populum stupri damnatas pecunia multavit, ex quo multatio ære Veneris ædem, quæ prope circum est, faciendam curavit.

10 Supersunt etiam nunc Samnitium bella, quæ continua per quartum iam volumen annumque sextum et quadragesimum a M. Valerio, A. Cornelio consulibus, qui primi Samnio arma

intulerunt, agimus; et ne tot annorum clades utriusque gentis 11 laboresque actos nunc referam, quibus nequiverint tamen dura illa pectora vinci, proximo anno Samnites in Sentinati agro, 12 Pelignis, ad Tifernum, Stellatibus campis, suis ipsi legionibus, mixti alienis, ab quattuor exercitibus, quattuor ducibus Romanis cæsi fuerant; imperatorem clarissimum gentis suæ miserant; socios belli, Etruscos, Umbros, Gallos, in eadem fortuna videbant, qua ipsi erant; nec suis nec externis viribus iam stare poterant; tamen bello non abstinebant; adeo ne 14 infelicitèr quidem defensæ libertatis tædebat et vinci quam non tentare victoriam malebant. Quinam sit ille, quem pigeat 15 longinquitatis bellorum scribendo legendoque, quæ gerentes non fatigaverunt?

Q. Fabium, P. Decium L. Postumius Megellus et M. 32 Atilius Regulus consules secuti sunt. Samnium ambohus de- A. n. c. 460. ereta provincia est, quia tres scriptos hostium exercitus, uno 2 A. Ch. 294. Etruriam, altero populationes Campaniæ repeti, tertium tuendis parari sinibus, fama erat. Postumium valetudo adversa Romæ 3 tenuit; Atilius extemplo profectus, ut in Samnio hostes (ita enim placuerat patribus) nondum egressos opprimeret. Velut 4 ex composito ibi obvium habuere hostem, ubi et vastare ipsi Samnitium agrum prohiberentur et egredi inde in pacata sociorumque populi Romani fines Samnitem prohiberent. Quum castra castris collata essent, quod vix Roma- 5 nus toties victor auderet, ausi Samnites sunt (tantum desperatio ultima temeritatis facit) castra Romana oppugnare, et quanquam non venit ad finem tam audax inceptum, tamen haud omnino vanum fuit. Nebula erat ad multum diei densa 6 adeo, ut lucis usum eriperet, non prospectu modo extra val- lum adempto, sed propinquo etiam congregantium inter se conspectu. Ilac velut latebra insidiarum freti Samnites 7 vixdum satis certa luce, et eam ipsam premente caligine, ad stationem Romanam in porta segniter agentem vigilias perveniunt. Improviso oppressis nec animi satis ad resistendum 8 nec virium fuit. Ab tergo castrorum decumana porta impe-

9 tus factus; itaque captum quæstorium quæstorque ibi L.
 33 Opimius Pansa occisus. Conclamatum inde ad arma. Con-
 sul, tumultu excitus, cohortes duas sociorum, Lucanam Sues-
 sanamque, quæ proximæ forte erant, tueri prætorium iubet;
 2 manipulos legionum principali via inducit. Vixdum satis
 aptatis armis in ordines eunt et clamore magis quam oculis
 hostem noscunt, nec, quantus numerus sit, æstimari potest.
 3 Cedunt primo, incerti fortunæ suæ, et hostem introrsum in
 media castra accipiunt; inde, quum consul vociferaretur, ex-
 pulsine extra vallum castra deinde sua oppugnaturi essent,
 4 rogitans, clamore sublato connixi primo resistunt, deinde in-
 ferunt pedem urgentque, et impulsos semel terrore eodem
 [agunt], quo cœperant, expellunt extra portam vallumque.
 5 Inde pergere ac persequi, quia turbida lux metum circa in-
 sidiarum faciebat, non ausi, liberatis castris contenti recepe-
 6 runt se intra vallum, trecentis ferme hostium occisis. Roma-
 norum stationis primæ vigilumque et eorum, qui circa quæ-
 storium oppressi, periere ad septingentos triginta.
 7 Animos inde Samnitibus non infelix audacia auxit, et
 non modo proferre inde castra Romanum, sed ne pabulari
 quidem per agros suos patiebantur; retro in pacatum Sora-
 8 num agrum pabulatores ibant. Quarum rerum fama, tumul-
 tuosior etiam quam res erant, perlata Romam coegit L. Po-
 9 stumium consulem vixdum validum proficisci ex urbe. Prius
 tamen quam exiret, militibus edicto Soram iussis convenire,
 ipse ædem Victoriæ, quam ædilis curulis ex multatitia pecunia
 10 faciendam curaverat, dedicavit. Ita ad exercitum profectus,
 ab Sora in Samnium ad castra collegæ perrexit. Inde post-
 quam Samnites, diffisi duobus exercitibus resisti posse, reces-
 serunt, diversi consules ad vastandos agros urbesque oppug-
 34 nandas discedunt. Postumius Miloniam oppugnare adortus
 vi primo atque impetu, dein, postquam ea parum procedebant,
 2 opere ac vineis demum iniunctis muro cepit. Ibi, capta iam
 urbe, ab hora quarta usque ad octavam fere horam omnibus
 partibus urbis diu incerto eventu pugnatum est; postremo

potitur oppido Romanus. Samnitium cæsi tria millia ducenti, 3
 capti quattuor millia septingenti præter prædam aliam. Inde 4
 Feritrum ductæ legiones, unde oppidani cum omnibus rebus
 suis, quæ ferri agique potuerunt, nocte per aversam portam
 silentio excesserunt. Igitur, simul advenit consul, primo ita 5
 compositus instructusque mœnibus successit, tanquam idem,
 quod ad Miloniam fuerat, certaminis foret; deinde, ut silen- 6
 tium vastum in urbe nec arma nec viros in turribus ac muris
 vidit, avidum invadendi deserta mœnia militem detinet, ne
 quam occultam in fraudem incautus rueret; duas turmas so- 7
 ciorum Latini nominis circumequitare mœnia atque explorare
 omnia iubet. Equites portam unam alteramque eadem regi-
 one in propinquo patentes conspiciunt itineribusque iis vestigia
 nocturnæ hostium fugæ. Adequitant deinde sensim portis 8
 urbemque ex tuto rectis itineribus perviam conspiciunt, et
 consuli referunt, excessum urbe; solitudine haud dubia id
 perspicuum esse et recentibus vestigiis fugæ ac strage rerum
 in trepidatione nocturna relictarum passim. His auditis con- 9
 sul ad eam partem urbis, quam adierant equites, circumducit
 agmen. Constitutis haud procul porta signis, quinque equi-
 tes iubet intrare urbem et modicum spatium progressos tres
 manere eodem loco, si tuta videantur, duos explorata ad se
 referre. Qui ubi redierunt retuleruntque, eo se progressos, 10
 unde in omnes partes circumspectus esset, longe lateque silen-
 tium ac solitudinem vidisse, extemplo consul cohortes expeditas 11
 in urbem induxit, ceteros interim castra communire iussit.
 Ingressi milites, refractis foribus, paucos graves ætate aut in- 12
 validos inveniunt relictæque, quæ migratu difficilia essent.
 Ea direpta; et cognitum ex captivis est, communi consilio 13
 aliquot circa urbes conscisse fugam; suos prima vigilia pro-
 fectos: credere, eandem in aliis urbibus solitudinem inven-
 turos. Dictis captivorum fides exstitit; desertis oppidis consul 14
 potitur.

Alteri consuli M. Atilio nequaquam tam facile bellum 35
 fuit. Quum ad Luceriam duceret legiones, quam oppugnari

ab Samnitibus audierat, ad finem Lucerinum ei hostis obuius
 2 fuit. Ibi ira vires æquavit; proelium varium et anceps fuit,
 tristius tamen eventu Romanis, et quia insueti erant vinci, et
 quia digredientes magis quam in ipso certamine senserunt,
 3 quantum in sua parte plus vulnere ac cædis fuisset. Itaque
 is terror in castris ortus, qui si pugnares cepisset, insignis
 accepta clades foret; tum quoque sollicita nox fuit iam in-
 vasurum castra Samnitem credentibus aut prima luce cum
 4 victoribus conserendas manus. Minus cladis, ceterum non
 plus animorum ad hostes erat. Ubi primum illuxit, abire sine
 certamine cupiunt. Sed via una, et ea ipsa præter hostes
 erat; qua ingressi præbuere speciem recta tendentium ad
 5 castra oppugnanda. Consul arma capere milites iubet et se-
 qui se extra vallum; legatis, tribunis, præfectis sociorum im-
 6 perat, quod apud quemque facto opus est. Omnes affirmant,
 se quidem omnia facturos, sed militum iacere animos; tota
 7 nocte inter vulnera et gemitus morientium vigilatum esse; si
 ante lucem ad castra ventum foret, tantum pavoris fuisse, ut
 relicturi signa fuerint; nunc pudore a fuga contineri, alioqui
 8 pro victis esse. Quæ ubi consul accepit, sibi met ipsi circum-
 eundos alloquendosque milites ratus, ut ad quosque venerat,
 9 cunctantes arma capere increpabat: Quid cessarent tergiversa-
 renturque? Hostem in castra venturum, nisi illi extra castra
 exissent, et pro tentoriis suis pugnatueros, si pro vallo nollent.
 10 Armatis ac dimicantibus dubiam victoriam esse; qui nudus
 atque inermis hostem maneat, ei aut mortem aut servitutem
 11 patiendam. Hæc iurganti increpantique respondebant, con-
 fectos se pugna hesternæ esse; nec virium quicquam nec san-
 guinis superesse; maiorem multitudinem hostium apparere,
 12 quam pridie fuerit. Inter hæc appropinquabat agmen, et,
 iam breviori intervallo certiora intuentes, vallum secum
 portare Samnitem affirmant, nec dubium esse, quin castra
 13 circumvallaturi sint. Tunc enimvero consul indignum faci-
 nus esse vociferari, tantam contumeliam ignominiamque
 14 ab ignavissimo accipi hoste. „Etiamne circumsedebimur“

inquit „in castris, ut fame potius per ignominiam, quam
 ferro, si necesse est, per virtutem moriamur?“ Dii bene
 verterent; facerent, quod se dignum quisque ducerent; con- 15
 sulem M. Atilium vel solum, si nemo alius sequatur, iturum
 adversus hostes casurumque inter signa Samnitium, potius
 quam circumvallari castra Romana videat. Dicta consulis 16
 legati tribunique et omnes turmæ equitum et centuriones
 primorum ordinum approbavere. Tum pudore victus miles 17
 segniter arma capit, segniter e castris egreditur, longo agmine
 nec continenti; mæsti ac prope victi procedunt adversus hostem
 nec spe nec animo certiores. Itaque simul conspecta sunt 18
 Romana signa, extemplo a primo Samnitium agmine ad no-
 vissimum fremitus perfertur, exire, id quod timuerint, ad im-
 pediendum iter Romanos; nullam inde ne fugæ quidem patere 19
 viam; illo loco aut cadendum esse aut stratis hostibus per
 corpora eorum evadendum. In medium sarcinas coniciunt; 36
 armati suis quisque ordinibus instruunt aciem.

Iam exiguum inter duas acies erat spatium, et stabant 2
 exspectantes, dum ab hostibus prius impetus, prius clamor
 inciperet. Neutris animus est ad pugnandum, diversique 3
 integri atque intacti abissent, ni cedenti instaturum alterum
 timuissent. Sua sponte inter invitos tergiversantesque segnis
 pugna, clamore incerto atque impari, cœpit; nec vestigio
 quisquam movebatur. Tum consul Romanus, ut rem exci- 4
 taret, equitum paucas turmas extra ordinem immisit; quorum
 quum plerique delapsi ex equis essent et alii turbati, et a
 Samnitium acie ad opprimendos eos, qui ceciderant, et ad
 suos tuendos ab Romanis procursum est. Inde paulum 5
 irritata pugna est; sed aliquanto et impigre magis et plures
 procurrerant Samnites, et turbatus eques sua ipse subsidia
 teritis equis proculcavit. Hinc fuga cœpta totam avertit aciem
 Romanam; iamque in terga fugientium Samnites pugnabant, 6
 quum consul equo prævectus ad portam castrorum, ac statione
 equitum ibi opposita edicto, ut, quicumque ad vallum ten- 7
 deret, sive ille Romanus sive Samnis esset, pro hoste haberent,

hæc ipse minitans obstitit prope fuse tendentibus suis in castra.
 8 „Quo pergis“ inquit, „miles? Et hic arma et viros invenies,
 nec vivo consule tuo nisi victor castra intrabis; proinde elige,
 9 cum cive an hoste pugnare malis.“ Hæc dicente consule,
 equites infestis cuspidibus circumfunduntur ac peditem in
 pugnam redire iubent. Non virtus solum consulem, sed fors
 etiam adiuvit, quod non institerunt Samnites spatiumque
 circumagendi signa vertendique aciem a castris in hostem
 10 fuit. Tum alii alios hortari, ut repeterent pugnam; centurio-
 nes ab signiferis rapta signa inferre et ostendere suis, paucos
 11 et ordinibus incompressis effuse venire hostes. Inter hæc
 consul manus ad cælum attollens voce clara, ita ut exau-
 diretur, templum Iovi Statori vovit, si constitisset a fuga
 Romana acies redintegratoque proelio cecidisset vicissetque
 12 legiones Samnitium. Omnes undique annisi ad restituendam
 pugnam, duces, milites, peditum equitumque vis. Numen etiam
 deorum respexisse nomen Romanum visum; adeo facile incli-
 nata res repulsique a castris hostes, mox etiam redacti ad
 13 eum locum, in quo commissa pugna erat. Ibi obiacente sar-
 cinarum cumulo, quas coniecerant in medium, hæserè impe-
 diti; deinde, ne diriperentur res, orbem armatorum sarcinis
 14 circumdant. Tum vero eos a fronte urgere pedites, ab tergo
 circumvecti equites; ita in medio cæsi captique. Captivorum
 numerus fuit septem millium octingentorum, qui omnes nudi
 sub iugum missi; cæsos retulere ad quattuor millia octingentos.
 15 Ne Romanis quidem læta victoria fuit; recensente consule
 biduo acceptam cladem, amissorum militum numerus relatus
 septem millium octingentorum.
 16 Dum hæc in Apulia gerebantur, altero exercitu Samnites
 Interamnam, coloniam Romanam, quæ via Latina est, occupare
 17 conati urbem non tenuerunt; agros depopulati, quum præ-
 dam aliam inde mixtam hominum atque pecudum colonosque
 captos agerent, in victorem incidunt consulem ab Luceria
 redeuntem, nec prædam solum amittunt, sed ipsi longo atque
 18 impedito agmine incompressi cæduntur. Consul, Interamnam

edicto dominis ad res suas noscendas recipiendasque revocatis,
 et exercitu ibi relicto, comitiorum causa Romam est pro-
 fectus. Cui de triumpho agenti negatus honos et ob amissa 19
 tot millia militum, et quod captivos sine pactione sub iugum
 misisset.

Consul alter Postumius, quia in Samnitibus materia belli 37
 deerat, in Etruriam traducto exercitu, primum pervastaverat
 Vulsiniensem agrum; dein cum egressis ad tuendos fines haud 2
 procul mœnibus ipsorum depugnat; duo millia octingenti
 Etruscorum cæsi; ceteros propinquitas urbis tutata est. In 3
 Rusellanum agrum exercitus traductus; ibi non agri tantum
 vastati, sed oppidum etiam expugnatum; capta amplius duo
 millia hominum, minus duo millia circa muros cæsa. Pax 4
 tamen clarior maiorque, quam bellum in Etruria eo anno fuerat,
 parta est. Tres validissimæ urbes, Etruriæ capita, Vulsinii,
 Perusia, Arretium, pacem petiere, et vestimentis militum fru- 5
 mentoque pacti cum consule, ut mitti Romam oratores liceret,
 indutias in quadraginta annos impetraverunt. Multa præsens
 quingentum millium æris in singulas civitates imposita.

Ob hæc res gestas consul quum triumphum ab senatu, 6
 moris magis causa quam spe impetrandi, petisset, videretque
 alios, quod tardius ab urbe exisset, alios, quod iniussu senatus 7
 ex Samnio in Etruriam transisset, partim suos inimicos, partim
 collegæ amicos ad solatium æquatæ repulsæ sibi quoque
 negare triumphum, „Non ita“ inquit, „patres conscripti, vestræ 8
 maiestatis meminero, ut me consulem esse obliviscar. Eodem
 iure imperii, quo bella gessi, bellis feliciter gestis, Samnio
 atque Etruria subactis, victoria et pace parta triumphabo.“
 Ita senatum reliquit. Inde inter tribunos plebis contentio 9
 orta; pars intercessuros, ne novo exemplo triumpharet, aiebat,
 pars, auxilio se adversus collegas triumphanti futuros. Iactata 10
 res ad populum est, vocatusque eo consul quum M. Horatium,
 L. Valerium consules, C. Marcium Rutilum nuper, patrem
 eius, qui tunc censor esset, non ex auctoritate senatus, sed
 iussu populi triumphasse diceret, adiciebat, se quoque laturum 11

fuisse ad populum, ni sciret, mancipia nobilium tribunos plebis legem impedituros; voluntatem sibi ac favorem consentientis
12 populi pro omnibus iussis esse ac futura. Posteroque die auxilio tribunorum plebis trium adversus intercessionem septem tribunorum et consensum senatus celebrante populo diem triumphavit.

13 Et huius anni parum constans memoria est. Postumium auctor est Claudius, in Samnio captis aliquot urbibus, in Apulia fusum fugatumque, saucium ipsum cum paucis Luce-
14 riam compulsus; ab Atilio in Etruria res gestas, eumque triumphasse. Fabius ambo consules in Samnio et ad Luce-
15 riam res gessisse scribit, traductumque in Etruriam exercitum (sed ab utro consule, non adiicit), et ad Luceriam utrinque
16 multos occisos, inque ea pugna Iovis Statoris ædem votam, ut Romulus ante voverat; sed fanum tantum, id est locus templo effatus, fuerat; ceterum hoc demum anno, ut ædem etiam fieri senatus iuberet, his eiusdem voti damnata re publica, in religionem venit.

38 Sequitur hunc annum et consul insignis, L. Papirius
A. u. c. 461. Cursor, qua paterna gloria, qua sua, et bellum ingens victo-
A. Ch. 293. riarque, quantam de Samnitibus nemo ad eam diem præter
2 L. Papirium, patrem consulis, pepererat. Et forte eodem co-
natu apparatuque omni opulentia insignium armorum bellum adornaverant et deorum etiam adhibuerant opes, ritu quodam sacramenti vetusto velut initiatis militibus. Dilectu per omne
3 Samnium habito nova lege, ut, qui iuniorum non convenisset ad imperatorum edictum, quique iniussu abisset, caput Iovi
4 sacraretur, exercitus omnis Aquiloniam est indictus. Ad qua-
draginta millia militum, quod roboris in Samnio erat, con-
5 venerunt. Ibi mediis fere castris locus est consæptus cratibus pluteisque et linteis contextus, patens ducentos maxime pedes
6 in omnes pariter partes. Ibi ex libro vetere linteo lecto sacri-
ficatum, sacerdote Ovio Paccio quodam, homine magno natu, qui se id sacrum repetere affirmabat ex vetusta Samnitium religione, qua quondam usi maiores eorum fuissent, quum

adimendæ Etruscis Capuæ clandestinum cepissent consilium. Sacrificio perfecto, per viatorem imperator acciri iubebat no- 7
bilissimum quemque genere factisque; singuli introducebantur. Erat quum alius apparatus sacri, qui perfundere religione 8
animum posset, tum in loco circa omni contexto aræ in medio victimæque circa cæsæ et circumstantes centuriones strictis gladiis. Admovebatur altaribus magis ut victima quam ut 9
sacri particeps, adigebaturque iure iurando, quæ visa audi-
taque in eo loco essent, non enuntiaturum. Dein iurare 10
cogebant diro quodam carmine, in execrationem capitis familiæque et stirpis composito, nisi isset in prælium, quo imperatores duxissent, et si aut ipse ex acie fugisset aut, si quem fugientem vidisset, non extemplo occidisset. Id primo 11
quidam abnuentes iuratuos se, obtruncati circa altaria sunt; iacentes deinde inter stragem victimarum documento ceteris fuere. ne abnuerent. Primoribus Samnitium ea detestatione 12
obstrictis, decem nominati ab imperatore; eis dictum, ut vir virum legerent, donec sedecim millium numerum confecissent. Ea legio linteata ab integumento consæpti, quo sacrata no-
bilitas erat, appellata est; his arma insignia data et cristatæ galeæ, ut inter ceteros eminerent. Paulo plus viginti millium 13
alius exercitus fuit, nec corporum specie nec gloria belli nec apparatu linteatæ legioni dispar. Hic hominum numerus, quod roboris erat, ad Aquiloniam consedit.

Consules profecti ab urbe, prior Sp. Carvilius, cui veteres 39
legiones, quas M. Atilius, superioris anni consul, in agro Inter-
amnati reliquerat, decretæ erant. Cum eis in Samnium pro- 2
fectus, dum hostes operati superstitionibus concilia secreta agunt, Amiternum oppidum de Samnitibus vi cepit. Cæsæ 3
ibi millia hominum duo ferme atque octingenti, capta quattuor millia ducenti septuaginta. Papirius, novo exercitu (ita enim 4
decretum erat) scripto, Duroniam urbem expugnavit; minus quam collega cepit hominum, plus aliquanto occidit; præda opulenta utrobique est parta. Inde pervagati Samnium con- 5
sules, maxime depopulato Atinate agro, Carvilius ad Comi-

nium, Papirius ad Aquiloniam, ubi summa rei Samnitium erat.
 6 pervenit. Ibi aliquamdiu nec cessatum ab armis est neque
 naviter pugnatum; lacescendo quietos, resistentibus cedendo,
 comminandoque magis quam inferendo pugnam dies absumebatur.
 Quodcunque inciperetur remittereturque, omnium rerum, etiam
 7 parvarum, eventus perferebatur in dies in altera Romana castra,
 quæ viginti millium spatio aberant, et absentis collegæ consilia
 omnibus gerendis intererant rebus; intentiorque Carvilius, quo
 maiore discrimine res vertebatur, in Aquiloniam quam ad
 8 Cominium, quod obsidebat, erat. L. Papirius, iam per omnia
 ad dimicandum satis paratus, nuntium ad collegam mittit,
 sibi in animo esse postero die, si per auspicia liceret, con-
 9 fligere cum hoste; opus esse et illum, quanta maxima vi
 posset, Cominium oppugnare, ne quid laxamenti sit Samnitibus
 10 ad subsidia Aquiloniam mittenda. Diem ad proficiscendum
 nuntius habuit; nocte rediit, approbare collegam consulta
 11 referens. Papirius, nuntio misso, extemplo contionem habuit;
 multa de universo genere belli, multa de præsentî hostium
 apparatu, vana magis specie quam efficaci ad eventum, dis-
 12 seruit: non enim cristas vulnera facere; et per picta atque
 aurata scuta transire Romanum pilum; et candore tunicarum
 13 fulgentem aciem, ubi res ferro geratur, cruentari. Auream
 olim atque argenteam Samnitium aciem a parente suo occi-
 dione occisam, spoliaque ea honestiora victori hosti quam
 14 ipsis arma fuisse. Datum hoc forsâ nomini familiæque suæ,
 ut adversus maximos conatus Samnitium opponerentur duces
 spoliaque ea referrent, quæ insignia publicis etiam locis deco-
 15 randis essent. Deos immortales adesse propter toties petita
 fœdera, toties rupta; tum, si qua coniectura mentis divinæ
 16 sit, nulli unquam exercitui fuisse infestiores, quam qui nefando
 sacro mixta hominum pecudumque cæde respersus, ancipiti
 17 deum iræ devotus, hinc fœderum cum Romanis ictorum testes
 deos, hinc iuris iurandi adversus fœdera suscepti execrationes
 horrens, invitus iuraverit, oderit sacramentum, uno tempore
 40 deos, cives, hostes metuat. Hæc comperta perfugarum indicia

quum apud infensos iam sua sponte milites disseruisset, simul
 divinæ humanæque spei pleni clamore consentienti pugnam
 poscunt; pœnitet, in posterum diem dilatum certamen; moram
 diei noctisque oderunt. Tertia vigilia noctis, iam relatis lit- 2
 teris a collega, Papirius silentio surgit et pullarium in auspi-
 cium mittit. Nullum erat genus hominum in castris intactum 3
 cupiditate pugnae; summi infimique æque intenti erant; dux
 militum, miles ducis ardorem spectabat. Is ardor omnium 4
 etiam ad eos, qui auspicio intererant, pervenit; nam quum
 pulli non pascerentur, pullarius auspiciū mentiri ausus tripu-
 dium solistinum consuli nuntiavit. Consul lætus, auspiciū 5
 egregium esse et deis auctoribus rem gesturos, pronuntiat,
 signumque pugnae proponit. Exeunti iam forte in aciem 6
 nuntiat perfuga, viginti cohortes Samnitium (quadringenariæ
 ferme erant) Cominium profectas. Quod ne ignoraret collega,
 extemplo nuntium mittit; ipse signa ocus proferri iubet.
 Subsidia suis quæque locis et præfectos subsidiis attribuerat;
 dextro cornu L. Volumnium, sinistro L. Scipionem, equitibus 7
 legatos alios, C. Cædicium et T. Trebonium, præfecit; Sp. 8
 Nautium mulos, detractis clitellis, cum cohortibus alariis
 in tumultum conspectum propere circumducere iubet atque
 inde inter ipsam dimicationem, quanto maxime posset moto
 pulvere, ostendere. Dum his intentus imperator erat, altercatio 9
 inter pullarios orta de auspicio eius diei exauditaque ab equi-
 tibus Romanis, qui rem haud spernendam rati Sp. Papirio,
 fratris filio consulis, ambigi de auspicio renuntiaverunt. Iuvenis 10
 ante doctrinam deos spernentem natus rem inquisitam, ne
 quid incompertum deferret, ad consulem detulit. Cui ille: „Tu 11
 quidem macte virtute diligentiaque esto; ceterum, qui auspicio
 adest, si quid falsi nuntiat, in semet ipsum religionem recipit.
 Mihi quidem tripudium nuntiatum, populo Romano exercitui-
 que egregium auspiciū, est.“ Centurionibus deinde imperavit, 12
 uti pullarios inter prima signa constituerent. Promovent et
 Samnites signa; insequitur acies ornata armataque, ut hosti
 quoque magnificum spectaculum esset. Priusquam clamor 13

tolleretur concurrereturque, emisso temere pilo ictus pullarius ante signa cecidit; quod ubi consuli nuntiatum est, „Dii in 14 praelio sunt“ inquit; „habet poenam noxium caput.“ Ante consulem hæc dicentem corvus voce clara occinuit; quo lætus augurio consul, affirmans nunquam humanis rebus magis præ-sentes interfuisse deos, signa canere et clamorem tolli iussit.

41 Praelium commissum atrox, ceterum longe disparibus animis. Romanos ira, spes, ardor certaminis avidos hostium sanguinis in praelium rapit; Samnitium magnam partem necessitas ac religio invitos magis resistere quam inferre pugnam cogit; 2 nec sustinuissent primum clamorem atque impetum Romanorum, per aliquot iam annos vinci assueti, ni potentior alius metus 3 insidens pectoribus a fuga retineret. Quippe in oculis erat omnis ille occulti paratus sacri et armati sacerdotes et promiscua hominum pecudumque strages et respersæ fando nefandoque sanguine aræ et dira execratio ac furiale carmen. detestandæ familiæ stirpique compositum; iis vinculis fugæ 4 obstricti stabant, civem magis quam hostem timentes. Instare Romanus a cornu utroque, a media acie, et cedere deorum hominumque attonitos metu; repugnatur segniter, ut ab iis, 5 quos timor moraretur a fuga. Iam prope ad signa cædes pervenerat, quum ex transverso pulvis velut ingentis agminis incessu motus apparuit. Sp. Nautius (Octavium Mæcium 6 quidam eum tradunt), dux alaribus cohortibus, erat; pulvèrem maiorem quam pro numero excitabant; insidentes mulis calones frondosos ramos per terram trahebant. Arma signaque per turbidam lucem in primo apparebant; post altior densiorque pulvis equitum speciem cogentium agmen dabat, 7 fefellitque non Samnites modo, sed etiam Romanos; et consul affirmavit errorem, clamitans inter prima signa, ita ut vox etiam ad hostes accideret, captum Cominium, victorem collegam adesse; anniterentur vincere, priusquam gloria alterius 8 exercitus fieret. Hæc insidens equo; inde tribunis centurionibusque imperat, ut viam equitibus patefaciant; ipse Trebonio Cædicioque prædixerat, ut, ubi se cuspidem erectam quantientem

vidissent, quanta maxima vi possent, concitarent equites in hostem. Ad nutum omnia, ut ex ante præparato, fiunt; 9 panduntur inter ordines viæ; provolat eques atque infestis cuspidibus in medium agmen hostium ruit, perrumpitque ordines, quacunque impetum dedit. Instant Volumnius et Scipio et percussos sternunt. Tum iam deorum hominumque victa 10 vis; funduntur linteatæ cohortes; pariter iurati iniuratique fugiunt, nec quemquam præter hostes metuunt. Peditum agmen, 11 quod superfuit pugnae, in castra aut Aquiloniam compulsus est; nobilitas equitesque Bovianum perfugerunt. Equites eques sequitur, peditem pedes; diversa cornua dextrum ad castra Samnitium, lævum ad urbem tendit. Prior ali- 12 quanto Volumnius castra cepit; ad urbem Scipioni maiore resistitur vi, non quia plus animi victis est, sed melius muri quam vallum armatos arcant; inde lapidibus propulsant hostem. Scipio, nisi in primo pavore, priusquam colligerentur 13 animi, transacta res esset, lentiolem fore munitæ urbis oppugnationem ratus, interrogat milites, satin' æquo animo patientur, ab altero cornu castra capta esse, se victores pelli a portis urbis. Reclamantibus universis, primus ipse scuto super 14 caput elato pergit ad portam; secuti alii testudine facta in urbem perrumpunt, deturbatisque Samnitibus, quæ circa portam erant muri, occupavere; penetrare in interiora urbis, quia pauci admodum erant, non audent. Hæc primo ignorare 42 consul et intentus recipiendo exercitui esse; iam enim præceps in occasum sol erat, et appetens nox periculosa et suspecta omnia etiam victoribus faciebat. Progressus longius 2 ab dextra capta castra videt, ab læva clamorem in urbe mixtum pugnantium ac paventium fremitu esse; et tum forte certamen ad portam erat. Advectus deinde equo propius, 3 ut suos in muris videt nec iam integri quicquam esse, quoniam temeritate paucorum magnæ rei parta occasio esset, acciri, quas receperat, copias signaque in urbem inferri iussit. Ingressi proxima, ea parte, quia nox appropinquabat, quie- 4 vere; nocte oppidum ab hostibus desertum est. Cæsa illo 5

die ad Aquiloniam Samnitium millia viginti trecenti quadraginta, capta tria millia octingenti et septuaginta, signa militaria nonaginta septem. Ceterum illud memoriæ traditur, non ferme alium ducem lætiorem in acie visum seu suoapte ingenio sen fiducia bene gerundæ rei. Ab eodem robore animi neque controverso auspicio revocari a prælio potuit et in ipso discrimine, quo templa deis immortalibus voveri mos erat, voverat, Iovi Victori, si legiones hostium fudisset, pocillum mulsi, priusquam temetum biberet, sese facturum. Id votum dis cordi fuit, et auspicia in bonum verterunt.

43 Eadem fortuna ab altero consule ad Cominium gesta res. Prima luce ad mœnia omnibus copiis admotis, corona cinxit urbem subsidiaque firma, ne qua eruptio fieret, portis opposuit. Iam signum dantem eum nuntius a collega trepidus de viginti cohortium adventu et ab impetu moratus est et partem copiarum revocare instructam intentamque ad oppugnandum coegit. D. Brutum Scævam legatum cum legione prima et decem cohortibus alariis equitatuque ire adversus subsidium hostium iussit: quocunque in loco fuisset obviis, obsisteret ac moraretur, mandumque, si forte ita res posceret, conferret, modo ne ad Cominium eæ copię admoveri possent. Ipse scalas ferri ad muros ab omni parte urbis iussit ac testudine ad portas successit; simul et refringebantur portæ et vis undique in muros fiebat. Samnites sicut, antequam in muris viderent armatos, satis animi habuerunt ad prohibendos urbis aditu hostes, ita, postquam iam non ex intervallo nec missilibus, sed cominus gerebatur res et, qui ægre successerant ex plano in muros, loco, quem magis timuerant, victo, facile in hostem imparem ex æquo pugnabant, relictis turribus murisque in forum omnes compulsi, paulisper inde tentaverunt extremam pugnæ fortunam; deinde abiectis armis ad undecim millia hominum et quadringenti in fidem consulis venerunt; cæsa ad quattuor millia octingenti octoginta.

9 Sic ad Cominium, sic ad Aquiloniam gesta res; inde medio inter duas urbes spatio, ubi tertia exspectata erat pugna,

hostes non inventi. Septem millia passuum quum abessent a Cominio, revocati ab suis neutri prælio occurrerunt. Primis 10 ferme tenebris, quum in conspectu iam castra, iam Aquiloniam habuissent, clamor eos utrinque par accidens sustinuit; deinde regione castrorum, quæ incensa ab Romanis erant, 11 flamma late fusa certiori cladis indicio progredi longius prohibuit; eo ipso loco temere sub armis strati passim inquietum 12 omne tempus noctis exspectando timendoque lucem egere. Prima luce incerti, quam in partem intenderent iter, repente 13 in fugam consternantur ab equitibus, qui egressos nocte ab oppido Samnites persecuti viderant multitudinem non vallo, non stationibus firmatam. Conspecta et ex muris Aquiloniæ ea multitudo erat, iamque etiam legionariæ cohortes sequebantur; ceterum nec pedes fugientes persequi potuit, et ab equite novissimi agminis ducenti ferme et octoginta interfecti; arma multa pavidis ac signa militaria duodeviginti reliquere; alio agmine incolumi, ut ex tanta trepidatione, 15 Bovianum perventum est.

Lætitiâ utriusque exercitus Romani auxit et ab altera 44 parte feliciter gesta res. Uterque ex alterius sententia consul captum oppidum diripiendum militi dedit, exhaustis deinde 2 tectis ignem iniecit, eodemque die Aquilonia et Cominium deflagraverunt et consules cum gratulatione mutua legionum suæque castra coniunxerunt. In conspectu duorum exercituum 3 et Carvilius suos pro cuiusque merito laudavit donavitque, et Papirius, apud quem multiplex in acie, circa castra, circa urbem fuerat certamen, Sp. Nautium, Sp. Papirium, fratris filium, et quattuor centuriones manipulumque hastatorum armillis aureisque coronis donavit, Nautium propter expeditio- 4 nem, qua magni agminis modo terruerat hostes, iuvenem Papirium propter navatam cum equitatu et in prælio operam et nocte, qua fugam infestam Samnitibus ab Aquilonia clam egressis fecit, centuriones militesque, quia primi portam mu- 5 rumque Aquiloniæ ceperant; equites omnes ob insignem multis locis operam corniculis armillisque argenteis donat. Con- 6

silium inde habitum. Quum iam tempus esset deducendi ab
 7 Samnio exercitus aut utriusque aut certe alterius, optimum
 visum, quo magis fractæ res Samnitium essent, eo pertinacius
 et infestius agere cetera et persequi, ut perdomitum Samnium
 8 insequentibus consulibus tradi posset: quando iam nullus esset
 hostium exercitus, qui signis collatis dimicaturus videretur.
 unum superesse belli genus, urbium oppugnationes, quarum
 per excidia militem locupletare præda et hostem pro aris ac
 9 focis dimicantem conficere possent. Itaque litteris missis ad
 senatum populumque Romanum de rebus ab se gestis, diversi
 Papirius ad Sæpinum, Carvilius ad Veliam oppugnandam
 legiones ducunt.

45 Litteræ consulum ingenti lætitia et in curia et in contione
 auditæ, et quadridui supplicatione publicum gaudium privatis
 2 studiis celebratum est. Nec populo Romano magna solum,
 sed peropportuna etiam ea victoria fuit, quia per idem forte
 3 tempus rebellasse Etruscos allatum est. Subibat cogitatio ani-
 mum, quonam modo tolerabilis futura Etruria fuisset, si quid
 in Samnio adversi evenisset, quæ coniuratione Samnitium erec-
 ta, quoniam ambo consules omnisque Romana vis aversa
 in Samnium esset, occupationem populi Romani pro occasione
 4 rebellandi habuisset. Legationes sociorum, a M. Atilio præ-
 tore in senatum introductæ, querebantur, uri ac vastari agros
 a finitimis Etruscis, quod desciscere a populo Romano nollent,
 5 obtestabanturque patres conscriptos, ut se a vi atque iniuria
 communium hostium tutarentur. Responsum legatis, curæ
 senatui futurum, ne socios fidei suæ pæniteret; Etruscorum
 6 propediem eandem fortunam quam Samnitium fore. Segnius
 tamen, quod ad Etruriam attinebat, acta res esset, ni Fali-
 scos quoque, qui per multos annos in amicitia fuerant, alla-
 7 tum foret arma Etruscis iunxisse. Huius propinquitas populi
 acuit curam patribus, ut fetiales mittendos ad res repetendas
 censerent; quibus non redditis, ex auctoritate patrum iussu
 8 populi bellum Faliscis indictum est, iussique consules sortiri.
 9 uter ex Samnio in Etruriam cum exercitu transiret. Iam

Carvilius Veliam et Palumbinum et Herculaneum ex Samni-
 tibus ceperat, Veliam intra paucos dies, Palumbinum eodem,
 quo ad muros accessit. Ad Herculaneum etiam signis 10
 collatis ancipiti prælio et cum maiore sua quam hostium
 iactura dimicavit; castris deinde positis, mœnibus hostem in-
 clusit; oppugnatum oppidum captumque. In his tribus urbibus 11
 capta aut casa ad decem millia hominum, ita ut parvo ad-
 modum plures caperentur. Sortientibus provincias consulibus,
 Etruria Carvilio evenit secundum vota militum, qui vim fri-
 goris iam in Samnio non patiebantur. Papirio ad Sæpinum 12
 maior vis hostium restitit. Sæpe in acie, sæpe in agmine,
 sæpe circa ipsam urbem adversus eruptiones hostium pugna-
 tum, nec obsidio, sed bellum ex æquo erat; non enim muris
 magis se Samnites quam armis ac viris mœnia tutabantur.
 Tandem pugnando in obsidionem iustam coegit hostes, obsiden- 13
 doque vi atque operibus urbem expugnavit. Itaque ab ira 14
 plus cædis editum capta urbe; septem millia quadringenti
 cæsi, capta minus tria millia hominum. Præda, quæ plurima
 fuit congestis Samnitium rebus in urbes paucas, militi con-
 cessa est.

Nives iam omnia oppleverant nec durari extra tecta 46
 poterat; itaque consul exercitum de Samnio deduxit. Venienti 2
 Romam triumphus omnium consensu est delatus. Trium-
 phavit in magistratu, insigni, ut illorum temporum habitus
 erat, triumpho. Pedites equitesque insignes donis transiere 3
 ac transvecti sunt; multæ civicæ coronæ vallaresque ac murales
 conspectæ; inspectata spolia Samnitium, et decore ac pulchri- 4
 tudine paternis spoliis, quæ nota frequenti publicorum ornatu
 locorum erant, comparabantur; nobiles aliquot captivi, clari
 suis patrumque factis, ducti Æris gravis transvecta vicies 5
 centum millia et quingenta triginta tria millia; id æs redactum
 ex captivis dicebatur; argenti, quod captum ex urbibus erat,
 pondo mille octingenta triginta. Omne æs argentumque in
 ærarium conditum, militibus nihil datum ex præda est; auc- 6
 taque ea invidia est ad plebem, quod tributum etiam in

stipendium militum collatum est, quum, si sprete gloria fuisset
captivæ pecuniæ in ærarium illatæ, et militi donum dari ex præda
7 et stipendium militare præstari potuisset. Ædem Quirini
dedicavit, quam in ipsa dimicatione votam apud neminem
veterem auctorem invenio (neque hercule tam exiguo tempore
perficere potuisset); ab dictatore patre votam filius consul de-
8 dicavit exornavitque hostium spoliis; quorum tanta multitudo
fuit, ut non templum tantum forumque iis ornaretur, sed
sociis etiam coloniisque finitimis ad templorum locorumque
9 publicorum ornatum dividerentur. Ab triumpho exercitum
in agrum Vescinum, quia regio ea infesta ab Samnitibus erat,
hibernatum duxit.

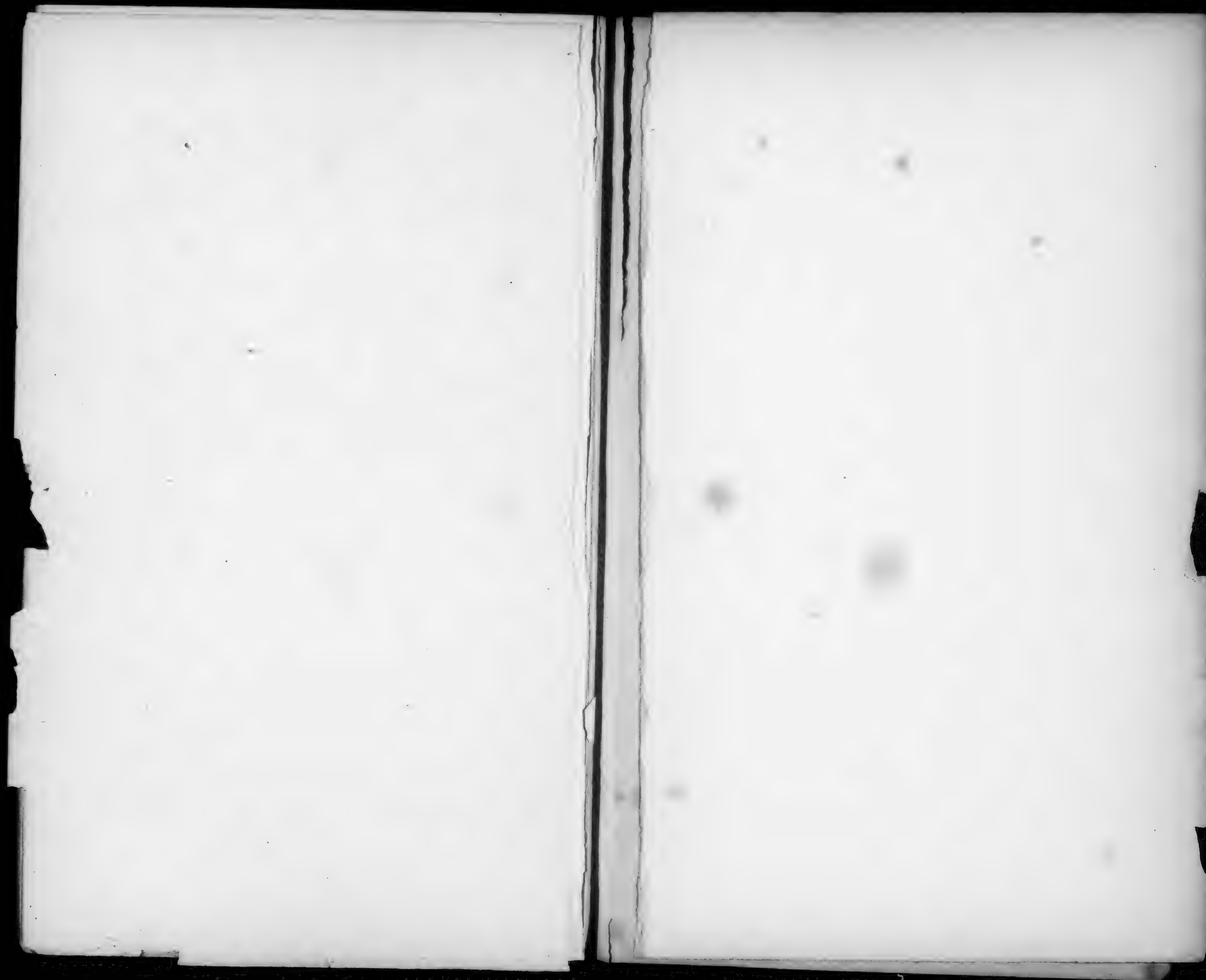
10 Inter hæc Carvilius consul in Etruria Troilum primum
oppugnare adortus, quadringentos septuaginta ditissimos, pecunia
11 grandi pactos, ut abire inde liceret, dimisit, ceteram multitu-
dinem oppidumque ipsum vi cepit. Inde quinque castella
12 locis sita munitis expugnavit. Cæsa ibi hostium duo millia
quadringenti, minus duo millia capti. Et Faliscis pacem peten-
tibus annuas indutias dedit, pactus centum millia gravis æris
13 et stipendium eius anni militibus. His rebus actis, ad trium-
phum decessit, ut minus clarum de Samnitibus, quam collegæ
14 triumphus fuerat, ita cumulo Etrusci belli æquatum. Æris
gravis tulit in ærarium trecenta octoginta millia; reliquo ære
ædem Fortis Fortunæ de manubiis faciendam locavit, prope
15 ædem eius deæ ab rege Ser. Tullio dedicatam; et militibus ex
præda centenos binos asses et alterum tantum centurionibus
atque equitibus, malignitate collegæ gratius accipientibus mu-
16 nus, divisit. Favor consulis tutatus ad populum est L. Po-
stumium legatum eius, qui, dicta die a M. Scantio tribuno
plebis, fugerat [in] legatione, ut fama ferebat, populi iudi-
cium; iactarique magis quam peragi accusatio eius poterat.

47 Exacto iam anno novi tribuni plebis magistratum inierant;
hisque ipsis, quia vitio creati erant, quinque post dies alii
2 suffecti. Lustrum conditum eo anno est a P. Cornelio Ar-
vina, C. Marcio Rutilo censoribus; censa caput millia du-

centa sexaginta duo trecenta viginti unum. Censores vicesimi
sexti a primis censoribus, lustrum undevicesimum fuit. Eodem 3
anno coronati primum ob res bello bene gestas ludos Roma-
nos spectarunt, palmæque tum primum, translato e Græcia
more, victoribus datæ. Eodem anno ab ædilibus curulibus, 4
qui eos ludos fecerunt, damnatis aliquot pecuariis, via a Martis
silice ad Bovillæ perstrata est.

Comitia consularia L. Papirius habuit; creavit consules 5
Q. Fabium Maximi filium Gurgitem et D. Iunium Brutum
Scævam. Ipse Papirius prætor factus.

Multis rebus lætus annus vix ad solatium unius mali, 6
pestilentiae urentis simul urbem atque agros, suffecit; porten-
toque iam similis clades erat, et libri aditi, quinam finis aut
quod remedium eius mali ab diis daretur. Inventum in libris, 7
Æsculapium ab Epidauro Romam arcessendum; neque eo
anno, quia bello occupati consules erant, quicquam de ea re
actum, præterquam quod unum diem Æsculapio supplicatio
habita est.

87LI

E61

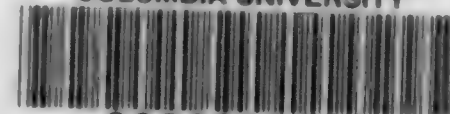
Livy,

Supersunt

Historiarum Romanarum libri qui

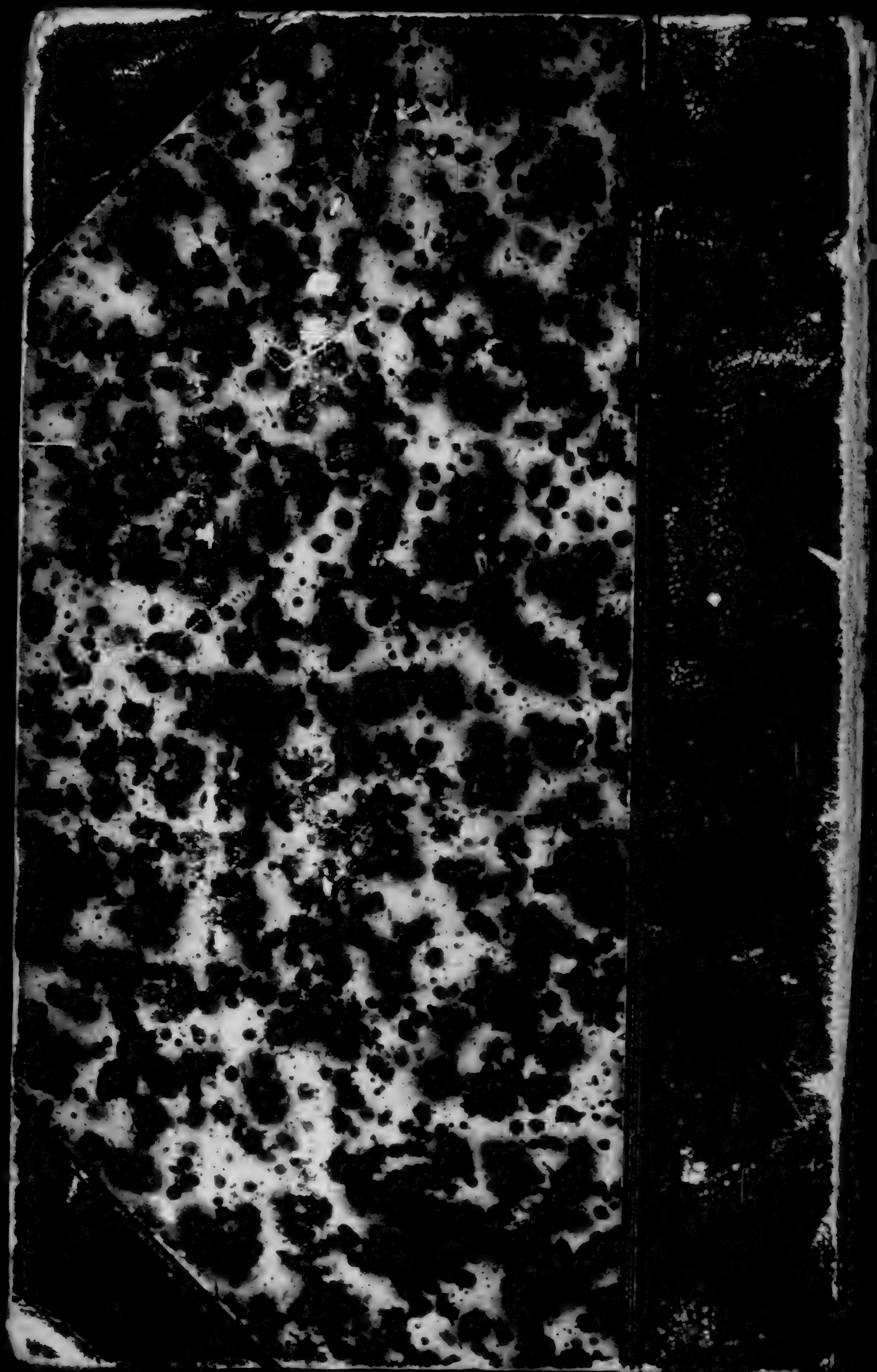
BRITTLE DO NOT
PHOTOCOPY

COLUMBIA UNIVERSITY

0026056518

VOLUME 2
PART 1

87LI

E61

2

**Columbia University
Library**

Henry Livingston Thomas

BORN 1895-DIED 1903

*

FOR THIRTY YEARS CHIEF TRANSLATOR
DEPARTMENT OF STATE, WASHINGTON, D. C.
LOVER OF LANGUAGES AND LITERATURE
HIS LIBRARY WAS GIVEN AS A MEMORIAL
BY HIS SON WILLIAM S. THOMAS, M. D.
TO COLUMBIA UNIVERSITY

A. D. 1905

87LI
EG1
V.2

TITI LIVII
HISTORIARUM ROMANARUM

LIBRI QUI SUPERSUNT.

EX RECENSIONE

Io. Nic. MADVIGII.

EDIDERUNT

Io. Nic. MADVIGIUS ET Io. L. USSINGIUS.

VOL. II PARS I.

LIBROS A VICESIMO PRIMO AD VICESIMUM QUINTUM
CONTINENS.

HAUNIÆ MDCCCLXII.

SUMPTIBUS LIBRARIE GYLDENDALIANÆ (F. HEGEL).

TIPIS SCHULTZIANIS.

PRÆFATIO

Io. NICOLAI MADVIGII.

In Livii libris a vicesimo primo ad tricesimum iudicium de scripturæ veritate ab uno codice Puteaneo (P), unde ceteri, qui exstant, orti sunt, pendere, sic est a me post alios etiam firmitus et constantius disputatum in emendationum Livianarum partis alterius præmio (p. 199 sqq.), nihil ut addi nunc opus esse videatur; tantum, ubi is deficit (in libro XXI ab initio usque ad c. 41, 14, relictis duobus foliis, quæ continent c. 20, 8 ad 21, 13 et c. 29, 6 ad 30, 11, et in libro XXX a c. 30, 14, relicto uno folio, quod c. 37, 3 ad 38, 2 continet), in eius locum proximi suffiendi sunt, in libro XXI Mediceus (M) et Colbertinus (C), in libro XXX Colbertinus et Bambergensis (B). Puteanei scripturas, quas Io. Fr. Gronovius, quum ex illo codice, adhibita sæpe coniectura sagacissima, hos Livii libros egregie emendaret, suæ ætatis more parum plene vulgaverat, integras edidit in libro XXI, XXII, XXIII Alschevskius, adiunctis Medicei et Colbertini, in ceteris libris Weissenbornius, discretis etiam diligentius correctionibus primæ, alterius, tertiæ manus; qui quum recte in Puteaneo fundamentum suæ editionis constituisset primusque post Gronovium (nam Alschevskius in hoc genere operæ vix numerandus est) plenis eius copiis uteretur, et apertos scribendi errores multos et graviores menda non pauca sustulit. Ab eius recognitione, qualis exempli Weidmanniani editione altera (librorum XXI—XXIII a. 1858, XXIV—XXVI a. 1861) continetur, quid nostra differat, indicabimus, significata nostræ scripturæ origine, et, quemadmodum in superiore volumine, inter parenthesis signa annotabimus etiam coniecturas et ab illo et a nobis receptas, quæ non iam a Drakenborchio, ut multæ et præclaræ Gronovii, in ipsa Livii oratione positæ

a*

390881

quasi communi consensu comprobatae sunt. Vere quidem qui iudicaturus est, tenebit, in his decem libris quicquid aliter atque in Puteaneo scribatur, id omne aut errore aut coniectura natum esse, quoniam nihil ex alio fonte derivatum ceteri codices habent. (Quae Hertzius praef. vol. II p. VIa de lacunis aliquot „ex genuino fonte Puteaneo plenior“ in deterioribus codicibus suppletis scripsit, iam non, opinor, defensurus est.)¹⁾ In nonnullis locis a Weissenbornii recognitione discrepans cum nostra conspirat Hertzius in exemplo Tauchnitziano (a. 1860), conspiratura, ut apparet ipseque profitetur, in longe pluribus, si emendationes nostras ante absolutum hoc suae editionis volumen accepisset. In aliis nollem sane Hertzius a Weissenbornio et superioribus discessisset; velut statim lib. XXI, 2, 6 non putaveram fore, qui pusillo librariorum errore (*interfecit* pro *interfecti*) motus hunc Livio obtruderet verborum ordinem: *barbarus eum quidam palam ob iram interfecit ab eo domini obtruncati*, simul a *palam* et atroci barbari facinore, de quo nunc agitur, remoto *obtruncandi* verbo et ad Hasdrubalem translato, qui sine dubio Hispanum imperio, non manu interfecerat. Hæc tacite prætermisimus. Weissenbornius in altera editione librorum XXIV—XXVI usus emendationibus meis est coniecturasque aliquot meas in contextu posuit, alias in annotatione sine dissensu commemoravit, non ita pauca, in quibus ego, priore eius iudicio improbato, superiorum inventa iudiciave commendaveram aut etiam ipse minora quædam primus monueram, tacite ad illum modum correxit, ut videatur mihi in præfatione offensionem animi paulo minus significare debuisse; ego ideo tantum hoc annotandum hic putavi, ne iis, qui altera Weissenbornii editione uterentur, inutiliter illa in emendationum libro et negligenter posuisse viderer.²⁾ Coniecturarum nuper ab aliis factarum, maxime in libellis scholasticis et censuris, indicium, ut in superiore volumine, sic in hoc quoque sæpe Weissenbornio et plurium etiam Hertzio debemus. Sunt igitur hæc

¹⁾ Minores quædam correctiones per editiones propagatae reperiantur in recentioribus codicibus aut in nonnullis eorum, difficile dictu est, quia parum tuto Drakenborchii silentio creditur.

²⁾ Vid. in lib. XXIV c. 1, 13 (Em. p. 257), 8, 18 (257), 9, 11 bis (275 n.), 10, 11 (275), 20, 14 et 15 (276), 21, 3 (69), 32, 6 (279; Fabri eam esse emendationem ignorabam), 34, 12 (279 n.), 39, 1 (280 n.), 42, 6 et 7 (281, 282), 45, 14 (287), 46, 5 (287).

Exempli Weissenborniani scripturæ a nostro discrepantes:

Lib. XXI. Cap. II, 2 qui Hannibalis (ed. Frob. 1535) III, 1 quin prærogativam militarem, ... erat, favor plebis sequeretur *sine nota* (MC nisi quod quam extemplo; etiam recc. codd. fere sequebatur.) V, 6 (Arbocala, eorum urb. Fr. Sanctius; cod. C. Arbocala carta eorum urbes, M cartærum urbem. Drakenb. Arbocala urbes) 10 (impeditum Heerwagen; codd. peditum. Drak. adorirentur. Peditum agmen i. r., elephantos ante quadraginta disposuit) 16 (a tanto Heerw., codd. tanto. Drak. ex tanto) VI, 1 belli causa certamina (*interpunxit* Mg. Em. 210) 6 intenderant (edd. vett.) VIII, 4 cœpti [sunt] non sufficiebant. itaque iam (codd., Mg. Em. ibd.) 7 conciri solent | (codd. quid. recc., edd. vett. Codd. mell. conseiri) 9 confertim (Gron.) IX, 4 (gratificari pop. Romano A. Periz. Codd. et Drak. gratificari pro Romanis) X, 2 (adversus senatum Alsch. Cod. M adversus senatum, C adversum senatum; Drak. cum dett. adverso senatu) | (non cum assensu Otto, Mg. Codd. om. non, Drak. non assensum e coni. Rubenii) 6 repetuntur. publica fraus absit! auctorem (A. Periz. Coniunctivus ille absit per se interpositus his venerunt... repetunt... deposcunt ferri nequit; rectus esset, si Hanno ex sua persona dedamus pro deposcunt diceret.) 9 dii hominesque (Mg. Opusc. II, 360.) 12 deposcit (edd. vett.) | accedere (Gron.) XI, 3 his 9 (quam qua Weiss. C qua qua, M quam qui. Drak. quam) XIII, 1 venissem. cum ille (Mg. Em. 211. Quomodo codicum scripturam Weiss. enarrat, intelligi verba nequeunt.) 5 audiat; et non (Codd. audiat sed non; Drak. audiat; si non. Modum verbi corr. Gron., et Weiss. Neque per se ferri coniunctivus potest ullave h. l. optati significatio in conditionalem orationem includi, neque cum habituri estis coniungi audiat; § 7 si velitis refertur ad servat, hoc est, inviolata esse iubet.) XIV, 4 his XVIII, 10 et 11 bis fecit (Codd. boni iecit. Vid. Mg. Em. 213 n. Opusc. II, 35 n.) XIX, 1 (Fort. exciso. Vid. Bemerkungen über lat. Sprachl. p. 21 n. Quæ contra dicuntur, omnia ibi occupaveram.) 3 (Non improbabilius Weiss. scivisset pro censuisset) 6 civitates, ut in (Lov. 3) 9 qui id fecerunt Saguntini crudelius (Mg. Em. 212. Drak. contra codd. fecerunt, Saguntinos) XX, 1 In iis sine nota (Aut nomen populi latet sub his aut exciderunt quædam, in quibus populi, ad quem primum ventum est, mentio facta erat.) 9 (exspectatione Heerw. Codd. inexpectatione. Drak. in expectationem) XXI, 4 hæc gentes (Vid. præf. vol. 1 p. 1. p. VII.) XXII, 1 (id eo minus Gron. Codd., Drak. ideo haud minus) 3 (quadringenti quinquaginta

Gron. Codd. CCCC, Drak. trecenti) | (ne quod edd. vett. Codd. et Drak. ne quid) 5 redit (*M* ceterique præter *C*) | præter maritimam oram Etovissam urbem ad Hib. e coni. Sauppîi. (Iac. Gron., nisi quod Etovissam is tenuit. Codd. præter omis- sam urbem ad Hiberum maritimam oram. Urbis nomen incertum est. Em. 214 n.) 7 et 8 nequivisse eum; vidisse (edd. vett.) XXIII, 6 quos et ipse (Mur.) XXIV, 2 consternati, Ruscinonem (Interp. mut.) 3 et sine uncis (codd. duo recc., Mg. Em. 213; cfr. XXIV, 19, 3 et 4) XXV, 4 (pro Annio Servilioque M'. Acil. Weiss. Codd. MC pro aulo Servilioque Acilium. Drak. pro C. Servilio et T. Annio Q. Acilium.) 9 præcipita- tus, multaque (Mg. Em. 143) 10 ad DC cecidisse (Gron. Codd. adcecidisse) XXVI, 3 (prætores erat, scripta Weiss. e C prætores trascripta, M prætores transcripta. Drak. prætores fuerat, transcripta.) | Saluvium (Codd. saluium. Vid. præf. vol. I, p. 1 ad V, 34, 7.) XXVII, 4 latiore (Alsch. et Forchham- mer) 7 ex loco prodito (Clericus. Nihil est profecti ex loco.) | transisse et haud (Mg. Vix reperientur certa exempla omissi pronominis reflexivi apud perfectum infinitivi nisi in longiore contextu orationis obliquæ, ut XXVII, 19, 10, XL, 44, 9; in IV, 57, 3 e codd. optimis pronomen additum est. Durius etiam post significant omittitur pronomen quam post dicendi verbum. Ipse tamen apud Ciceronem pro Rosc. Amer. 22, 61 retinui con- fiteri... venisse.) 8 (propter equos naves Mg. Em. 215. Codd. propter equos naves. Drak. lintres. equites fere propter equos naves navium agmen) XXVIII, 1 in ripam (Gron.) 2 nau- tarum militum (*C* man. 2. In plerisque eorum exemplorum, quæ Weiss. congerit huiusmodi asyndeti, nulla omnino eius causa excogitari potest, nec hic ulla est orationis concitatus vis.) 5 vari- ata (Mehler Mnemos. I, 98. Variata significaret ipsum Han- nibalis tempus, ut cetera perfecta.) | nantem sine uncis (Mg. Em. 216. Alioquin scribendum erat et nantem, ut duo essent gradus rei narratæ.) 8 copulata est; [ut cum] elephantis e coni. Heerw. (Mg. Em. 217) XXX, 2 terræ eæ, quas (Cm. 2. P terrase- quas) 7 pervias paucis esse pervias exercitibus (Heerw. et Forchh. Codd. pervias paucis esse exercitibus. De paucis h. l. non agitur; -posset ferri aliquo modo: pervias singulis esse, esse etiam exercitibus, ut ex minore maius efficeretur, prava sane argumen- tatione.) XXXI, 4 (Ibi Isara Cluv. Codd. ibisarar. Drak. Ibi Arar) XXXII, 2 progressos (Gron.) 7 in maius vero ferri (Mg. Em. 217) 12 digressos (Grut.) XXXIII, 4 perversis rupibus iuxta invia (Mg. Em. 217) 7 ruinæ maximæ modo (*M*. Cfr., citante Dukero, XXXV, 34, 10 et Tac. Hist. IV, 71) 11 (captivo cibo ac Heusing. Codd. captivo ac. Drak. captivorum pecoribus) XXXIV, 5 sollicitusque omnia (edd. vett. Neque sollicitus omnia

dicitur, sed circumspectare omnia, quod solliciti est, neque accu- sativus adiectivo adiunctus ullam habet ex verbo excusationem. De c. 34, 4 rectius interpuncto vid. Em. 217.) 9 (interrupto Glar. Codd. erupto, *M* e rauto erasa littera ante e et post id. Drak. perrupto.) XXXV, 3 (Fort. cum Creverio scrib. præcipitesque) 9 (Fort. scrib. ostentat... campos: moenia eos tum cet., coll. Em. 441 ad XXXVIII, 22, 4.) 12 afflicti (Drak. Em. 218) | in homines occiderent (Mg. Em. 217) XXXVI, 7 erat via lubrica e coni. Sauppîi (Mg. Em. 218 n.) | (pedes fallente Drak. Codd. pede se fallente) 8 interdum etiam [tamen] infi- mam (Weiss.) | (connitendo Tan. Faber. Codd., Drak. conti- nendo) XXXVII, 5 (valles apricosque Weiss. *M* valles apricos quosdam colles, *C* valles apricos quum colles, erasis litteris quasi tribus ante quum. Drak. valles et apricos quosdam. Fort. fuit valles apricosque iam colles.) | rivosque prope (Mg. Em. 218) 6 et iam locis (Crev.) XXXVIII, 3 maxime auctor moveret (Drak.) 5 Taurini Galliæ proxima e coni. (Mg. Em. 219. *M* taurinisnegalli proxima, *C* taurinis galli proxima inter taurinis et galli litteris. erasis. Confirmat emendationem Appianus Hannib. 5: προσέβαλε Τυρρασίᾳ πόλει Κελτικῇ) 6 (ei iugo Gron. Codd. et Drak. et iugo) 7 per Salassos mon- tanos e coni. Lipsii (Mg. Em. 220 ex Mm. 1: persaltos mon- tanos) | deduxerint (edd. vett.; Em. 220) 9 (Seduni Veragri Gron. Codd. sed uno velacri. Drak. Veragri. Fort. Seduni Veragrique, nisi Livius unum populum e duobus conflatum putavit.) | norint (Cantabr., Lov. 1. Fortasse Livius scripsit: nomen ferunt inditum.) XXXIX, 4 (volentes Gron. Codd. et Drak. volentis) 5 (et iunxisset Alsch. Codd. iunxisset; Drak. iunxissetque) 6 præsentem se secuturos esse ratus (Mm. 1 C, nisi quod esse nos errore omisimus.) 8 (Fort. Nam et Hanni- balis apud) XL, 5 cum his 7 amissis, quia plures [pæne]... supersint, plus (Grut. Codd. qui plures) 9 effigies, immo umbræ (Interp. mutavimus) 10 quam ne, vos cum pugnaveritis (Mg. Codd. nec umquam vos cum pugnaveritis. Trans- posito quam post ne cum natum est alterum cum post vos.) XLI, 4 poteram, atque regressus ad mare erat, quanta (cod. Sig. et alter rec. Boni poteram neque r. a. m. erat quanta) | 9 qui decedens Sicilia stipendium (edd. vett. Codd. C, Cant., cett. qui decedens Sicilia [*C* Siciliam] qui stipendium, *M* qui decedens Siciliam stipendium. Error ortus videtur ex geminata littera s in Sicilia.) XLII, 3 legeret, ut cuiusque (L. Valla. Codd. legeret et cuiusque.) XLIII, 1 (quum sic Gron. Codd. et Drak. dum sic) 4 habentibus (Gron.) | Padus sine uncis (edd. vett.) 7 agite, cum diis (Koch.) XLIV, 2 cum ob patriam (Weiss., Mg. Codd. cum patriam) 6 cum Saguntinis! [ad Hib. est

Sag.]: nusquam (*Mg. Weiss. coni. At cis Hib. e. Sag.*) 7 adimis? adimis etiam Hispanias? et inde cessero: in Afr. transcendes. transcendes autem dico? (*Mg. Em. 221 et ex parte Freudenberg. P adimis etiam spanias et inde cessero in Africa transcendes transcendisse autem dico.*) | vindicarem (*edd. vett. Em. 222*) | 8 quod sua (*Aldus; error ortus est ex quosua*) 9 omnibus, si destinatum sine uncis (*Mg. Em. 222*) | nullum eo telum ad vincendum (*Mg. P et cett. codd. nullum contemptum ad vincendum. Aberravit oculus a tum ad lum.*) XLV, 3 a Vicotumulis (*Mg. Em. 222 e Strabone*) 8 mactasset, et secundum (*ed. Frob. 1531; Em. 214*) XLVI, 3 (ex propinquo copiasque Gron. *Codd. ex quo propinquo copias. Drak. hostium, exque prop. copias*) 4 hominum et equorum (*codd. recc.*) 6 (venerat Gron. *P iverat, Drak. ierat*) 8 (*Scrib. erat cum codd. recc. et edd. ante Gron., coll. XXIV, 43, 8, ubi itidem P erit pro erat.*) XLVII, 1 (et tolli iussit Sauppius) 3 (ripa Padi Gron. *P ripadi, Drak. ripa*) 5 fuerint (*cod. Gud., Mg. Em. 220. Neque ulla ratione fuerim dubitative de re praeterita dicitur, nisi adiuncto forsitan, pravissimeque comparatur vix fecerint de praesenti tempore, neque dubitanter de hac re Livius scribere poterat.*) 7 die unius (*M*) XLVIII, 7 iactanti (*Nic. Heins.*) XLIX, 2 advertit (*codd. recc. et edd. vett.*) 7 et 8 extemplo a praetore et circa ad civitates... intenderent; ante omnia Lilybæum teneri paratum bello, edicto... deferrent, et, ubi... esset, ne quis... faceret; perque... missi (*Mg. Em. 222 sq. Oppidum teneri paratum bello Latine non dicitur.*) 9 moderati e coni. *Hænschii (Abundat tum de industria.)* 10 veniebant, extemplo (*Interp. mut.*) L, 7 armatam ornatamque *Alsch. P ornatamque, Drak. ornatam*) 9 pollicitusque est, [ut] quo (*edd. vett.*) LI, 4 iam forte (*Mg. Em. 224*) LII, 2 suo deminutus sine nota (*P suo et minutus; altera manus prius t induxit. Fort. admonitus, Em. 225*) 7 abolevissent e coni. *Alsch. (codd. recc. pauci. P abolevissent)* 9 censebat, tum conlega (*Uss. P censebat cum collegam cunctantem*) 10 inopinatos (*Mg. Inopinatum aggredior pro eo, quod est inopinantem, nemo dixit unquam. Adverbium, quod modum rei significat, prave accommodatum est ad adiectiva statum hominum declarantia.*) 11 (sequentes cedentesque quum ad extr. *Heusing. et Alsch. P sequentesque cumque ad extr. Drak. sequentes, quamquam ad extr.*) | maior tamen hostium Romano fama e coni. (*Mg. Em. 225. P maior tamen hostium Romanos fama, Drak. maior tamen hostium Romanis fama*) LIV, 1 peraltis (*codd. recc. Mox scribendum videtur cum codd. quibusdam recc. equiti quoque tegendo. Equites pro equiti P etiam c. 48, 4. Nullum novi prosæ orationis certum exemplum, ubi dativus gerundii ac-*

cusativum regat; apud Sallust. *Catil. 4 oratio sic cohæret: agrum colendo aut venando vitam agere, servilibus ministeriis intentum, ut ablativus sit.*) 3 (singuli vobis *Forchh.*) 4 equitibus cum Magone e coni. *A. Periz. (Sed non dimittuntur milites, qui cum duce aliquo mittuntur, et potius de Magone agitur. Videndum, ne Livius scripserit: ita cum mille eq. Magone, mille peditibus dimisso, errore autem participium ad peditibus accommodatum sit.)* 6 ad destinatum iam (*Mg. Em. 226*) 7 paludium 9 tenus, aucta (*Interp. mut.*) | potentia esset (*codd. quid. recc.; Em. 226.*) LV, 2 levemque e coni. *Sig. (quod positum oportuit aut cum Glar. ac levem.)* 3 (effuse sequentes *I. A. Ernestius. P effusoessequentes, Drak. effusos sequentes.*) 5 deductæ... leves armaturæ sunt (*Mg. Em. 226; diductæ Drak., levis P. IV, 8, 3 in M scribitur initium sunt rei pro st.*) 10 (*Fort. tollendum in ante tot. Em. 125*) LVI, 1 Trepidantesque prope (*Rostius. Forchh. Trepidantes, quin prope*) | consternatos media (*Gron.*) | (*Hannibal. Ibi Weiss. P Hannibali extemplo. Drak. Hannibal. Ext.*) | fugam eoque novus (*Mg. P fugam quoque novus, Drak. fugam. additus quoque novus*) 2 cum alibi (*Ald. P cum alii*) | quæ Gallicis (*Mg. Em. 227*) 8 relicum ex om. sauciorum (*Heerw. Alioquin ex magna parte non habet, quo referatur.*) LVII, 1 quo portis (*Heerw. P qua portis*) 2 altero... revocato (*Mg. Em. 228*) 3 et 4 advenit. ingenti... transgressus, id quod (*Pravissimam illa interpunctio coniunctionem efficit. Id quod cum leni anacolutho initio ponitur, non sequente, quo id accommodetur; cfr. c. 10, 9.*) 4 (*Probabiliter Glar. C. Flaminius iterum*) 5 (et, ut quæque *Fabri. P et quæque. Drak. et, qua*) 10 fuerat munitum; inde (*Interp. Em. 228 n.*) LVIII, 1 (longi inde temporis *Gron. P et Drak. longis inde temporibus*) LIX, 4 spectare (*Mg. Em. 229*) 7 magis ulla sæva et utriusque (*P ullae aututriusque. Quæ coniectura Em. 229 proposita est, non satisfacit; nam dubia pugna fuit; si longior fuisset, ad exitum aut cum alterius aut cum utriusque partis perniciæ adducta esset. Nec aliis successit emendandi conatus. Scrib. videtur: magis ulla sæva et aut alterius aut utriusque partis.*) LX, 4 facilitatis clementiæque (*codd. aliq. recc. P clementiæque*) | parata (*duo codd. recc., A. Periz.*) 7 (*Cissis Alsch. P et Drak. Scissis, sed c. 61, 1 P Cissim*) LXI, 6 hibernis hostico cis e coni. *Alsch. (codd. recc. P hibernis stoicosis Hiberum rursus cædit agros. Mire hoc uno loco hosticus appellaretur ager Hispanorum, quo de nunc ipsum inter Carthaginienses et Romanos certabatur et qui nuper in Carthaginiensium potestate fuerat. Unum quæritur, quanta Hispaniæ parte Hasdrubal cesserit. Error ortus est ex geminato s.)* LXII, 3 (*Fort. scrib. cum duobus codd. recc. in foro boario*) 4 pulvinario (*Lov. 3, Mg. Em. 229*) 7 (*Fort. scrib. Nam primum. Explicatur*

enim, quod significatum breviter erat, non transitur ad novam rem.) 8 (Lanuvium Iunoni edd. vett. P L. et Iunoni. Drak. L. ad Iunonis) 9 Inventati (codd. recc., Mg. Em. 230) LXIII, 1 hæ 3 (Probabiliter Gron. adverso senatu) | (cuive senator Roellius. P quive senator, Drak. quive senatoris) 14 (in ante omen non iniuria suspectum Gron.)

Lib. XXII. Cap. I, 1 adpetebat, cum Hann. (Hertzius. P adpetebatque Hann.) 2 viderent (C m. 2, recc.; Em. 206. Traxerunt hoc verbum illa raperent agerentque.) 10 ipsorum Herculis (edd. vett., fort. cod. unus et alter rec. Fontem, qui Cære fuerit, non alius loci prodigium significari, apparet ex que particula.) | respersum (P spersum) 14 iis 16 divis carminibus (Mg. P divinis carminibus; Drak. divi carminibus) | præfarentur (Gron.) 18 lectisterniumque fieret; quin et ut (Cm. 2, Lov. 5. P lectisterniumque fieretque et ut, male repetita particula. Et quin per se et quin et ut. . et ipsæ prorsus pravum est.) 19 et sine uncis (Gron.) II, 1 (dis habendoque edd. vett. P distrahendoque; Drak. diis trahendoque) 6 prolapsi neque assurgere (Crev.; Em. 231) | (neē aut A. Periz. P et Drak. aut) 8 (in aqua Finckhius; Em. 231; P et Drak. in aquas) 9 incumbabant. iumentorum (Mg. Em. ibd.) III, 9 cum dedisset (Fort. plura exciderunt. Em. 232 n.) 13 vetant (codd. recc. pauci, edd. vett.) obtorpuerit (Mg. Edd. vett. obtorpuerint. Neque fut. ex. aut coniunctivus ferri potest in tali denuntiatione neque singularis numerus in plurium allocutione.) IV, 2 adinsurgunt (Mg. Codd. recc. adsurgunt) 4 deceptere insidiæ e coni. Lipsii (Fort. acceptæ aut receptæ. Em. 232) V, 3 ordinem miles et locum nosceret e coni. Alsch. (Mg., noscerent Pal. 1 et Ald. P ordinem sed locum nosceret. Ortum hoc est ex ordines et locum, littera s male ad sequentem vocem tracta, deinde lineola addita, ut c. 6, 3 pro-hostes summa in P hostem summa scriptum est. Cum signis non ordo, sed ordines conveniunt. Nosceret inter poterat. . aberat. . competeret errore natum. Drak. ordinem et locum nosceret miles.) 8 conglobat (Cod. unus rec., edd. vett. Apparet ha semel scriptum esse, quum bis deberet.) | animorum sine uncis (Douiat.) VI, 3 (consulem, En, inquit Weiss. P consulem inquit; Drak. Consul, en, inquit) 6 humeris exstare (codd. pauci recc.) 12 (coniecit apud nos errore mansit pro coniecti, quod ex edd. vett. cum Crev. et Cobeto restituere volebamus.) VII, 3 utrinque sine uncis (Iac. Periz.) 4 haustum ex vano (Walch. P austum ex vano. Em. 232 n.) 13 (in complexu Alschefski. P in conspectu. Reliqui et Drak. in conspectu) VIII, 3 (Probabiliter Drak. quam in valido. Nam durius hic omittitur præpositio quam si simplex comparatio esset: in aff. corpore quam valido.) 4 inciderit (Mg. Em. 235)

6 nec dictatorem populus (Mg. Em. 233, nisi quod ibi aliter ac fortasse rectius suppletur lacuna. P nec dictatorem populo) | prodictatorem populus (P et omnes codd.; Em. ibd.) 7 (pro urbe ac penatibus Fabri. P ac pænatibus pro urbe. Drak. ad penates pro urbe) IX, 2 coloniæ haud nimis prospere (Mg. Em. 235. P coloniæ haud minueprospere. Cum Lov. 3 minime prætulit, quod et ad P propius accedit et ad rem aptius est.) 5 quieti (Gron.) | Hadrianum agrum (cod. unus et alter rec.) 6 actis (Gron. Em. 236) 9 (Non improbabili Rubenius: quod . . votum ante foret) X, 1 (consulente collegium prætorum Lipsius. P et Drak. consulente collegio prætorum) 2 proximum stet, ut velim, eamque salvam servaverit e coni. (Mg. P proximum sicuelimeamque saluam servauerit. Drak. proximum, sicut velim eam, salva servata erit. Certum est, in eamque latere alterum verbum; prætor, sicut mens concipiat, votum intelligi vult.) | hisce duellis, datum donum duit populus R. Quiritium: quod duellum. . . cis Alpes sunt: quod ver (Lips. et Mg. [tum pro datum] Em. 236, ubi prætermisi luculentissimum exemplum transpositorum in P ceterisque codd. fere triginta verborum lib. XXII c. 32 init.) 3 Iovi fieri ex qua (Post tum duit rediri videtur ad velit et inde necti Iovi fieri; in illa interpunctione et ordo verborum incredibilis et sententia perversa est.) 6 si antidea senatus. . . fieri ac faxitur (Er. Møller, interpretes Danus. Si caveretur, ne sero quis faceret, tamen perridicule sic caveretur, quasi senatus populusque id, quod sero factum esset, iuberet ante fieri, et quasi senatus populusque culpa liberandus esset; sed omnino non cavebatur, ne quis sero faceret; nullum enim tempus præstuebatur; sed ne quis ante eam diem, ex qua senatus populusque iussisset.) XI, 1 de sine uncis (edd. vett.) | quotve (cod. unus rec.) 4 ut ii commigrarent (P) 5 (viatore misso, quod in P est, potest ortum esse ex viatore-misit, m semel scripto, ut ablativi species obiceretur.) XII, 4 tandem suos Martios (L. Valla. Correctio probabilis nondum inventa est; nam illos Martios non satisfacit.) 5 animum incensus (Lov. 5, Muret. P incensum. Neque accusativus apud incensus ferri potest neque cura animum incendit.) | Flaminio Sempronioque (Mg. P Flaminissempronioque) 6 quidem, non vim dictatoris (Gron. Em. 237 n.) 8 (necessarii cogerent Weiss. Pm. 1 necessari cogeret, Pm. 2 ceterique et Drak. necessario cogeret) 11 habebat. ferox. . . immodicus primo (Interp. mut.) 12 compellabat. premendo superiorem (Gron. P præmendorum superiorum; Drak. premendorumque superiorum arte, quæ p. ars) XIII, 1 indignitatibus, cladibus (Weiss. Drak. cladibusque) 4 Monitosque, ut etiam atque etiam promissa (Mg. Senserat vitium Gron. Repetitæ actionis significatio apta est ad admonitionem, considerationem, similia, non ad promissorum rebus

affirmationem. Neque etiam atque etiam unquam est in dies magis. Cic. ad Fam. VI, 22 apertissime cum Lambino scribendum est: nihilo meliora sunt nunc atque etiam multo desperationiora; ibd. XVI, 7 sic interpungendum: Cura, ut valeas, etiam atque et.) 6 (P sed Punicum abhorrens ab Latinorum nominum pro Casino. Supplevere, praeunte ex parte Gronovio, Hauptius et Weiss.) | 6 Caiatinumque (Mg. Em. 237 e P: allifanumque; Drak. Calatinumque) XIV, 1 (Ut vero, postquam Alsch. e P: ut vero quam. Drak. Ut vero ad V.... exurebaturque) | seditione accensi e coni. (Lips. P de integro seditio ac de seditione accensi quidam fuerant. Apparet error librarii redeuntis ad de et ad id accommodantis seditione, tum accensi ad quidam. De quieverant corrupto vid. Em. 617.) 4 Spectatumne huc (Lov. 4, Mm. 2. P spectatum est hoc. Probabiliter deinde Gron. Spectatum huc..., ut rem fruendam oculis, sociorum cet.) 6 praeter quam nuper oram illi suam Punicas (ed. Frob. 1531. P praeterquam per oram illi suam Punicas. Sed per et suam nata sunt male in unam vocem contractis duabus praeter quam. Suam nec illo loco poni poterat et male id exprimit, quod tota sententia efficitur.) 7 laeti (ed. Mogunt.) 8 nos quam (Lov. 4) 11 quæ nunc (nescio quis vet. editor. P q. nunc) 14 armari copias oportet (Mg. Em. 238. P armari capias. Descendas pro deducendas Mg. et Heerw.) 15 (ducem Gron. probabiliter) XV, 1 pariter inter suos (ed. Med. 1505, Em. 239 n.) | prius ab aliis (ed. Par. 1573, Em. ibd.) 2 (summa ope petiti Alsch. P summa oppetiti. Drak. summopere pet.) 5 vidit, per occasionem (et add. Mg. P per occasionem) 7 ipsum (Weiss.) | pertrahere (codd. recc. De exitu et effectu rei prave infinitivus ponitur.) 11 (ab Sinuessa Gron. P adminuisse. Drak. inmutato) XVI, 2 expeditis peditibus equitibusque e coni. (Sed expediti absolute pedites dicuntur.) 4 (perhorridas silvas Weiss. e P: perhorridas situas. Drak. stagnaque perhorrida situ) 7 praeliganturque (codd. recc.; Em. 214) 8 datum, ut per noctem e coni. (Weiss. P datum ut primis tenebris noctem id arm. Duo verba ex inferiore loco retracta sunt. Primis tenebris iter ceptum est, post, ubi ad radices montium ventum, sarmenta accensa.) XVII, 3 virgulta ardere (A. Periz., Mg. Em. 239) 6 (maiore tumultu Gron. P maiore multo. Drak. mai. metu) XVIII, 2 pervenisset (Gron.) 3 atque levior (P ac leviorque) 10 desisse, ab continuis (codd. recc.; aliquot, edd. vett.) XIX, 3 navibus prope terram exercitum (Mg. Em. 240) 10 evecti tenentur e coni. (P eveherentur; corr. Gron. Indicatur, in quibus agendis quum maxime fuerint; ad eam rem tenentur aptum non est.) | omnia praepropere (Drak.) 11 turbati et temptata (Gron. Hoc loco, ubi secutum alterum ex altero significatur,

ferri illa compositio nequit; et saepe in P ex sequenti t natum est et.) XX, 1 in litore sine uncis (Mg. Em. 241) 4 provecti (codd. recc.) 6 erat om. (Mg. Abesse verbum imperfecti temporis in hac sententia relativa nequit. De XLIV, 36, 1 vid. Em. 582. In ceteris numeris a W. adscriptis erratum esse oportet; adeo nihil simile illis locis reperitur.) 7 praepecta est oram (Weiss., Mg. Em. 241 n. P periectas oras sed) 10 (accolunt Gron. pro incolunt) XXI, 4 tribunus militum (P tribus militibus. Videtur excidisse numerus: II tribuni mil.) | fudere omnis occisis (Mg. P fuderemomnis. Omnes fusos, inepte dici iam Weiss. sensit.) 6 Lergavonensium (Ab i littera incepisse nomen, nummi cum fragm. libri XCI et Plinius ostendere videntur.) 8 (ad quindecim Heerw. P ac quindecim. Drak. quind.) XXII, 7 unum atque (omisso vile errore typorum) 9 obsidium 10 ex ea parte (Cant. P ex parte) 13 maximum nomen (Mg. Em. 241) 14 obsidium 18 per eundem ordine (codd. recc.; Em. 241 n.) 19 superbos in (codd. recc.) XXIII, 1 quoque sine uncis (Koch. Ortum videtur ex superiore Romanos quoque. Poterat dici: Hæc in Hispania... quum in Italia quoque) 7 ducentos (P notas habet; non dixerim tamen pravum esse tres plures aut quos plures, ut est apud Gell. VI [VII] 18, etsi pravum esse iudico sex millia plus XXXVIII, 55, 6) 9 horreorum haud pauca e coni. (Gron. P horreorumcauca. Em. 207, Livius incensæ urbis exiguas reliquias superfuisse dicit. Polybius III, 100 nihil de incendio.) XXIV, 7 (deiecissent Gron. pro iecissent) 8 Tum utique exiguum e coni. (Uss. coni. incerta. Asseverandi particula h. l. inepta; ne tum quidem primo loco apte ponitur. Drak. Tum itaque, ut... acies, simul et cett.) | tota (edd. vett. Non prope tota, sed prorsus tota acies ibi erat, etsi non totius exercitus. De totius spatii occupatione agi ostendunt etiam verba id ipsum.) | per aversa castra,* e castris (Mg. Em. 242. P per aversa castra e castris, Drak. p. a. c. a castris) 10 Fabii — pars exercitus aberat, iam fame* — sedendo (P Fabiis. Quæ Em. 243 tentavi, violentiora videntur, etsi in similem suspicionem Creverium incidisse postea vidi. In mentem venire plura possunt, velut: Iamque a. F. — pars exercitus aberat etiamtum — sedendo etc., ut causa interponatur. Sed nihil animum explet in loco etiam propter ipsam narrationis confusionem obscuro. Itaque verba cum Hertzio notavimus nec tamen simpliciter eicienda putamus.) 12 peditum mille equites adducentem e coni. Alsch. (Gron. P peditum et equites adducentem) XXV, 1 iis 2 (P crederet ut; et add. Sigon. et Lov. 5) 3 M. Metellus (Sig. e Plutarcho. Sed Metilius expressum oportuit.) | enim ferendum (edd. vett. Em. 244 n.) 4 bello ac sedulo (editor aliquis vet. Ac pro et quidem accipere, in hoc praesertim ordine verborum,

non licet.) 6 quorum (codd. recc. Alioquin saltem quorum neutro scribendum erat, etsi id ipsum prave sic diceretur, quasi ageretur de duobus prætoribus unius provinciae.) | in custodiam (ed. Ascens. 1513; Em. 256) 7 sit, et Campanum (Cm. 2) 12 popularis (Lov. 3, Gron.) | tunc sine uncis (Hertz. P hunc) 13 referret, magistro... dicere (Mg. Drak. referret magistroque... diceret. *Infin. historicus nihil hic habet loci.*) XXVI, 1 (ut primum I. Periz. P utrum, Drak. ubi) 3 pervenit, quæstura quoque et duabus (Gron. Prorsus perverse ad honores pervenire de solis magistratibus minoribus accipitur, qui omnino in honorum numero non sunt.) 4 dictatoria (codd. recc.) 6 sævientem (ed. Ascens. 1513) 7 litteris senatusque consulto de (Lips. P litteris s. c. de) | cumque invicto (Gron. Cfr. in P c. 27, 4 secuturumque, c. 18, 3 ac leviorque.) XXVII, 7 non consilio solum (P solum non consilio) 8 omnia enim fortunam habituram, quæcunque (Burmannus. P omnia fortunam enim habituram quæcunque. *Fortuna bona malave non habet res, sed res fortunam.*) | cum alio (Ald. Alioquin debebat esse cum altero.) 11 (castris quoque se Weiss. tacite. P et Drak. c. se quoque) XXVIII, 4 quem semper occurrurum (Mg. Em. 200 e P: quem perocurrurum) 9 (ac locum I. Periz. P ad locum) | et vanis animis et minis (codd. aliquot recc.; Em. 244) 10 dimittit sine uncis (Gron.) 11 alia, ut crescente (codd. recc. P aliaut crescente) 12 præoccupatum inferiore (Mg. Em. 246. Pro succedentem videtur scribendum subsequentem; Em. ibd.) 13 ac si recta (Mg. Em. 245) 14 nec animus (P necuianimus) XXIX, 10 signa cum contulerimus (codd. recc. P signa cont.) 11 arma dexteræ (Mg. Codd. recc. a. dexteræque) XXX, 3 quo fando possum (I. H. Voss., Mg. Nihil est nomine fando et tota sententia inanis. Recte contra Minucius dicit, fando se nihil ultra facere posse, quam ut nomine Fabium parentibus æquet.) 4 (quod notavit Reizius) 5 me magistrum equitum hos ordinibus suis quemque (Gron.; Em. 246 n.) 9 terribilem eam famam (Mg. Em. 246) XXXI, 3 si insulis (Weiss., Mg.) 4 (et ignari ab loc. gnaris Weiss. P ad locorum et ignari gnaris. Præstat: ac locorum ignari a gnaris) 6 (P m. 1 p. circi romam, m. 2 p. circa. Fort. P. Cincio, quod etiam Hertzio in mentem venit.) 10 decursum est (nescio quis vet. editor; Em. 246 n.) 11 (pro dictatore fuisset, dictator crederetur Weiss. P pro dictatore cæderetur; Drak. pro dictatore, dict. crederetur) XXXII, 1 communis — medium autumnus erat — Fabi (Mg. Em. 246 e P: communis quom autumnus cet. Reliquom scribitur in P c. 15, 1, c. 21, 1.) 3 adeoque inopia est coactus (Mg. Em. 247; Drak. ad idque inopiæ e. red.) | (abeundum ei fuisset Mg. Em. 247 e P: nisi cum fugæ speciem abeundo timuisset. Drak. nisi tum fugæ

speciem abeundo timuisset) XXXIII, 2 (Verba quod in campo Martio coniurassent, quæ Em. 247 in suspicionem vocavi, Uss. recte accipit de servis, qui se fraudulenter consequendæ libertatis causa militibus sacramentum dicentibus et coniurantibus immiscuerint, quæ fraus etiam imperatorum tempore capitalis erat; Plin. Ep. X, 29 [38]. Cfr. de usu verbi coniurandi huius libri c. 38, 3, Cæs. B. G. VII, 1, Serv. ad Æneid. VIII, 1. Et quanquam dilectum ipsum in Capitolio haberi solitum esse e Liv. XXVI, 31 extr. et Polyb. VI, 19 apparet, coniuratio tamen iuventutis delectæ in campo Martio fieri poterat. Ipsum dilectum inferiore ætate ibi habitum, videtur significare Varro R. R. III, 2, nisi ibi scribendum est: ubi cohortes a dilectu consuli adductæ considerant pro ad dilectum.) 5 proferre (Mg. Em. 248) 6 longinqua (C. Mg. Em. ibd. Res longinqua est, non cura.) XXXIV, 2 vulgus et extrahere (codd. recc.) 5 (quattuor legionibus Crev. P quattuor milia legionibus; Drak. quattuor militum legg.) | (Quum... posse apparuisset Heerw. P cum... posset apparuisse. Drak. cum... posse apparuisse) 8 contemni patribus (codd. recc.) 9 non id apparere (Gron.) 11 esse, et populum e coni. (P esset populum) | (qui mature vincere Kiehl. et Mg. Em. 248 n. P et Drak. qui magis vere vincere. Non ita raro in P e prima syllaba syllabisve vocabulum notum effectum est, reliqua parte manente aut mutata, ut h. lib. c. 14, 2 quidam fuerant e quieverant.) XXXV, 5 prætoria (M; P prætorium) | (P. Furius Philus; Philo Romæ Alsch. e P: P Furius Philo Romæ cett. Drak. P. Furius Philus. Romæ... sors Pomponio, inter... peregrinos P. Furio Philo evenit ex interpolatione) 7 iam non antea (Mg. Em. 231. Omnes acceperunt magistratus, quos iam antea, nemo, quem non iam gessisset. Perverse non a quem divellitur.) XXXVI, 1 (De ausus sim cfr. Opusc. II p. 109. Ne ausim quidem alibi apud Livium post ut reperitur.) 3 (darent, peditis Drak. P pediti. Edd. pedites) 4 æquarent [septem... in castris Romanis, cum pugnatum ad C. est,] quidam e coni. (Neque quicquam annotationis margini adscriptæ simile verba habent, neque Livius, si hæc non addidisset, verba quæ auctores sunt sic in extremum post æquarent reiecisset. Summam superiorum Livius colligit. Fuisse post Perizonium nos addidimus.) 7 et multo cruore signa in Sabinis, Cædiis aquas fonte calido gelidas manasse e coni. Bezzenbergeri (Cædiis) et Alsch. (P e. m. c. cædes aquas fonte callidos manasse. Neque manare sic variata structura et significatione ad duo subiecta simul accommodari potest, neque in novo loco adiungendo et abesse poterat, ter ante positum, neque de Cædiis loco constat, e quo nomine fingi Cædicius vicus et Cædiciani, quæ reperiuntur, non potuerunt; Cædicii potius scribendum erat.

Sed fortasse nihil latet nisi hoc: in Sabinis sudasse et gelidas aquas fonte calido manasse.) XXXVII, 9 daretur his 13 ad** classem (Numerum eundem posuimus, qui c. 31, 1 exciderat.) | erant (codd. rec.) XXXVIII, 1 et 2 venirent. Milites tum... om. milites post adacti. (Mg. Sententia a tum incipere debet; neque, ut nunc est, cum Alschefskio milites superioribus adiungi potest: socii... milites, hoc praesertim ordine. Sed P: dum sociis ab nomine. Fuitne: dum ab sociis ac nomine Latino venirent milites?) 2 et 3 adacti; [iussu consulis conv. n. ini. abituros]; nam ... fuerat; et ubi cet. (Crev. et Drak. Ius iurandum novum, quod tribuni militum exegerint, id esse, quod § 4 significatur, illud de conveniendo nec abeundo ipso sacramento contineri, etiam Weiss. tenet; vid III, 20, 3. Sed nihil additamenti simile est; itaque et hic verba in P transposita sunt. Em. 236 et supra ad huius libr. c. 10, 2.) 3 ad decuratum aut centuriatum (Mg. Em. 249; decuratum sine praepositione passive Livius dicere non potuit.) 4 et sine uncis (Uss. Sed praeterea aut substantivum excidisse ad petendi aut cum Crev. repetendi scribendum esse videtur. Nimis enim putida est teli sumendi aut petendi distinctio) 5 (ac legitimam Weiss. P ad leg. Drak. a tribunis ad legit.) 7 imperatores haberet, se (Interp. mutavimus. Denuntiatio pertinet ad futurum.) 9 mirari se quidem, qui dux e coni. (Mg. coni. dubia. P se quod ne qui dux. Particula quidem nihil hic habet loci; neque enim ex equidem fit se quidem, extremo praesertim loco. Si verum est denique, retinetur quasi clausula omnia colligens ex ipsa Aemilii oratione.) | (togatus Mur. pro locatus) 13 Id sua sponte (Gron.) XXXIX, 2 fide vestra (Iac. Periz.) 3 si altera parte claudet res publica, malis (Uss. In Weissenbornii interpunctione apparet deesse et aut que; nam in hac quidem duplici condicione ferri asyndeton nequit. In aliorum interpunctione: si ... claudet. Malis cet. prava est sententia; neque enim hoc tanquam incertum ponitur, claudere remp., illud tanquam certum, malis et bonis consiliis idem potestatis fore. Exhortatur Fabius Aemilium, ut mala consilia vincat. P claudet reip., in quo rep. significari videtur.) 4 et 5 maneat, et cum illo... sis certaturus; et adversus... pugnandum tibi sit, Varro... te sit oppugnaturus. (P maneat et cum... temporibus si certaturus est adversus... pugnandum tibi sit Varro... te sit oppugn. Em. 249 n. Pro tibi sit necessario scribendum tibi erit, non tibi est; nam futuri significatio requiritur.) 6 consulatu sine uncis (Gron.) 9 (et ego ed. Frob. 1531, P et Drak. ut ego) 14 (absumpti Heerw. P absumpsit. Drak. fames q. ferrum absumpsit) 16 mœnibus—! sed ne adversus (Valla; Em. 249 n. Oportuit cum A. Perizonio scriptum: sedet. Sed ne adv. Particula sed est orationem de se abrumpentis.)

| quidem ego gloriabor (Alsch. e P: quidem egloriabor) 17 (cives tibi Lov. 3, Doui. P et Drak. cives sibi.) 18 autem, adversus famam... satis si firmus (Mg. Illo loco ut ponatur si, vel anaphora postulat, sequente si te...) 19 (Probabiliter Muret.: gloriam vanam qui spr.) 21 agatur moneo (Mg.) XL, 3 evenirent; at si (Mg. e P: etsi) 4 (Fort. dignitas deesset, Em. 249) XLI, 6 (ferente secum milite, castra Weiss. P ferentis secum milites castra. Drak. ferentes sec. milites ducens, castra) 7 (per convallem mediam Mg. Em. 250. P per cornuallem medium amnem. Drak. per convallem medium agmen) XLII, 3 (Fuit, qui de h. l. dubitaret et protinus potius post ducerentque ponendum fuisse putaret.) Sed, quod nondum video annotatum, protinus fieri apud Livium dicitur, quod alterius actionis ac motus tenore non interrupto simul fit: unterwegs. Vid. XXIV, 48, 10, XXVII, 4, 9, XXVIII, 13, 4 et 16, 10, XXIX, 11, 5, ubi male enarratur „ohne sich aufzuhalten“, XL, 26, 6, XLI, 5, 9.) 6 qua vergant (Ald. P quæ vergant) XLIII, 5 simul quod quo (ed. Ascens. 1513. P simul quod longius) 11 effuso (Walch.) XLIV, 1 (et in consp. Gron. P ut in consp. Drak. ubi in) 2 et 3 Aufidius... Aufidium 6 vel usu (M, si silentio fides.) 7 lingua prompta (tam in P esse Gron. ait; est in C. Dure verbum auditur.) XLV, 6 (instruunt aciem Weiss. e P: instructa acie. Drak. instructa acie) 7 (iaculatores cum ceteris Drak. P iaculatores ex cet. Vereor, ne Livius tantum scripserit: tenuerunt. Ex ceteris levium arm. aux. [quæ separantur a pedite et equite sociorum Latinorum et Itolorum] prima ac. f., et ab aliena interpretantis manu accesserit iaculatores.) XLVI, 5 sane et alius habitus e coni. Gron. (Mg. P antetalius hannibatus. Sane aptum non est nec ante quicquam terribile commemoratum est, quo referatur et alius hab.) 8 (stetere Gron. P statere. Drak. starent) XLVII, 4 (par, dum Mg. Em. 251. P parum. Drak. pares) 5 æqua fronte (Lips.; Em. 250. Pm. 1 consiliæqua fronte) 6 insistere (Gron.; Em. ibd.) 8 (dein cedendo Alsch. P deindetendo. Drak. deinde nitendo) 9 ceciderant, et adversus (Crev.) | Afros integram pugnam (Errore apud nos omissum est integram) XLVIII, 1 Romanis (edd. vet. P Romani) 5 Hasdrubal qui (Frustra Livii error occultatur, cuius tota proelii descriptio confusa est.) 6 (equites Gron. P et Drak. pedites) | iam prope (P) XLIX, 2 et concurrit (errore, ut videtur) 3 denuntianti (Gron.) 8 (et comes Walch. P et Drak. comes) 10 Aemilium, om. L (ed. Mogunt.) (vixisse adhuc et Alsch. P vixisse et adhuc et. Drak. vixisse et adhuc) 11 memet in (edd. vet. P meetin) 12 hæc [ex]agentis (Mg. Em. 252. P hæc exagentis. Drak. hæc exigentes) | tum demum (Alsch. P tum unde. Drak. tum inde) 14 (insertus Bauer. P et Drak. infestus) 15 et tanta sine nota

(Mg. Em. 252) 16 et viginti unus tribuni (Gron. P et viginti-unudecetr., hoc est XXIX) 18 (Numerus equitum maior est quam pro peditibus. Codd. recc., Drak. et equites trecenti.) L, 9 (disiicias Gron. P uisscias. Drak. transibimus) 11 ad sexcenti (P ad dc; vid. præf. Vol. 1 p. 2 ad X, 33, 6.) 12 quos ingenium (codd. duo recc. P quod ingenium) LI, 5 stragem insistunt (Mg. Em. 252. P spectandainstrageinsistent) 6 (P quos tracta. Fortasse: quos contracta aut quos tacta) LII, 4 (et animi Weiss. P ut nimis. Drak. aut animi) LIII, 8 (nulla Bauer, Mg. P et Drak. nullo) 11 Iuppiter optimus maximus... adficiat (P optime maxime... adficiat) LIV, 6 certe, etsi e coni. (ed. Frob. 1531. P cerneieisi.) 7 occisum consulem utrumque cum duobus exercitibus (Gron. P occisum cum duobus exercitibus. Drak. occisos c. d. ex. consules. Occidione occidi non dicitur nisi de magna multitudine.) 8 (faciam I. H. Voss. P facie. Drak. fecero.) 11 (P comparesset cladem. Fort. compares scilicet cl. Em. 253) | cessere [in], vectigalis (Mg. P cessere invecti gallis. Drak. cessere, hinc vectig. Sed unius temporis hæc fuerunt.) LV, 3 mortuique, et per (codd. recc. P mortuique et pæne omnes pæne) 4 (aliquos profecto... fore Iac. Gron. pro aliquos profectos... forte) 8 conticuerit recte, tumultus, tum (Uss., Weiss. Drak. contra codd. contic. tumultus, recte tum. Ortum recte ex rittu geminatis litteris. Non minus pravum est recte... revocandos.) LVII, 1 præto-rem om. (in supplem.) 3 (Probabiliter Vaassenius et Hertzius pontificius) 6 sub terra (Duk.) 9 (inde dictator Crev. P indic-tator. Drak. om. inde.) 12 redimere (ed. Ascens. P redime; cfr. 58, 4. -Neque XXV, 11, 10 Livius scripsit: is finis... oppugnare et XXXIV, 13, 5 potestas fieret... ostendere ex uno annotatur Bamb. Miro errore citatur Cic. Fam. XII, 17, 2.) 7 (inclinaret animus Lov. 5. P inclinaret animos. Drak. inclinarent animos) LIX, 9 quidem refugerunt (Mg. Em. 253) 11 (Sed et illis Crev. pro Sed illis et) 13 (iam duriores Valla pro tam dur. Drak. tamen dur.) 14 qui [vos] hospitum (Fabri) 17 est? sed si, medius (codd. recc. P est set si cum rasura inter set et si. Geminatone litterarum orta particula non apta.) | a sine uncis (Mg. Vobis cum visi coniungi debet.) | (simus Mur. pro sumus) LX, 5 videatur (Pm. 2, C.) 6 his 9 (per confer-tos Alsch. Pom. per. Drak. perrumpere... confertos) 11 sicut avorum... in Samnio, sicut nobis (Mg. Em. 147) 12 nec viros quidem (Uss. Et nec... quidem et ne... quidem h. l. pravum esse, a compluribus intellectum iam erat. Sed non agi de ipsius Sempronii iudicio, sed de communi aliorum, et sententia et verba tantæ virtutis (Sempronii) ostendunt.) 15 et liberi (ed. Frob. 1531. Et ortum ex ultima syllaba verbi faciet, ut § 18 in P

scribitur desideret et quorum) | abalienati (Mg. Em. 254) 17 Quam ego... accusare! (Uss. Pravissime Torquatus vehementer interrogat, quod genus ignavia accuset. Corrigit se.) 19 neque his sexcentis [millia] hostes (Mg. apud Ingerslev. P neque hiis sescenta milia hostes) 21 potest fuisse tum erumpentibus (Mg. Em. 254. P potest fuisse ut erumpentibus) 22 (At ad Wexius pro Ad) 23 vitæ abessent (codd. recc. aliquot. P uitæ abdesunt. Potest subesse: absumpsissent) 24 ab hostibus ad vallum accessum (edd. vett. P ab hostibus ad v. accessit. Errore scriptum hostibus, tum ab additum, ut § 7 in P ceterisque scribitur ab iis qui Venu-siam.) 25 (istorum Weiss. pro ipsorum) 26 (Et vos Alsch. pro vos. P quos) | erumpere castris (cod. un. rec.) | manere, castra (Mg. Em. 255) LXI, 2 qua nec (edd. vett. P quam nec) 3 questibus om. que (Cm. 2, recc.) 10 (Supplem. Al-schefskii est.) | ad eum diem (edd. vett. P eadem diem) 13 unquam (P).

Lib. XXIII. Cap. I, 1 (Trebio addid. Gron.) 3 (urbe scribi debuisse admonet scriptum XXIV, 3, 15 in P Crotonem excessum est eodem mendo. Cfr. præf. Vol. 1 p. 1 ad III, 58, 10.) II, 4 init (codd. recc.) 6 nuptum Livio (Mg. Em. 256) 7 senatu vacuum errore. 10 reliquit (Lov. 5, inter iubet et possit) III, 2 in curiam (Mg. Em. ibd.) 6 iubebo, de quorum (Mg. Em. 257) IV, 4 actum aliter (Mg. Em. 258 e P: actaliter) 8 (Non sine causa Creverio scri-bendum videbatur: et, quum militarent, om. quod.) V, 5 ut, quia aliquid (codd. aliquot recc. Causalis significatio prava est. Drak. ut, quasi) 8 (ad Satic. Alsch. P satricula, Drak. apud Satic.) 9 dediticiis (Gron. P et ceteri dedistis. Non agitur de genere dediticiorum, sed est: postquam vos dedidistis.) 11 indigena (codd. recc. Remotissima Poenorum origo nihil ad rem pertinet, sed exercitus ne Africanus quidem, sed ex pere-grina barbarie collectus.) 14 Romanum (codd. quid. recc.) VI, 1 Hac, om. ab (Gron.) | ex his 5 vincit (codd. recc.) 8 præ-termiserant (Mg. Apparet hoc dici, non prætermisuros fuisse, ut prætermiserunt, nisi causam habuissent.) VII, 1 condicionibus fecerunt (Mg. Em. 258. P condicionis fecerunt) 7 occulta (M m 2, recc. codd. duo) 10 privatim se (Gron.) 11 diemque ut ipse (Grut.) VIII, 2 (a Weiss. pro abs, P ats) 6 diu luxuri-osa (Kreyssig; Em. 259 n. P diuaduariosa. Permirum est, ob hæc a librariis vitiata attrectata esse nuper illa sed... instructum.) perPELLI vinum ut potaret potuit (Mg. Em. 259 e P: perholau-num potui.) | interturbationem (Valla, Mg. P iterturbationem. Interturbare apud solos comicos legitur de iis, qui interpellant et interventu turbant; ab h. l. eiusmodi significatio alienissima est.) 9 quo non venia... impetrari ab Romanis possit, sed

(Valla; Em. 259. P quo non... impetraui ab Romaniset) | quam unquam fuimus. Cum (Mg. Em. ibd.) IX, 3 obstrinximus — ut sacratas ... armaremus (Mg. Em. 260) | 4 cruentares (Mg. ibd.) 6 torpescent (codd. quid. recc.) 8 atque (codd. recc.) 12 (hostium inii Ruben. P hostrimini. Drak. hostium defendere volebam, hosti minime parcens) X, 2 pollicitus, brevi (Weiss.) 5 magistratum 9 vociferante (Gron.) 10 eum ne aut negando (Duk. et Mg. e P: eumnamutnegando) | quam primum (Gron.) XI, 1 redit (codd. recc.) | recitavit; divique in eo (Im. Bekker. P recitavit dividique in eo) 3 (Fort. e lucris) 4 iis 7 Bruttiorum, quæque (Crev.) 9 saucium alterum toto (omisso errore altero alteram) 10 fugatum om. que (codd. pauci recc.) XII, 1 ut metientibus dimidium super tris (Mg. e P m. 1: ut meutmetientibus super patris. Manus 2 dimidium addidit; pa ex supra ortum est, quod Livius in iis, quæ numerum aliquem excedunt, ponere solet.) 4 frumenti pecuniæ (Mg.) 9 (pæniteatne Alsch. P pæniteat me, Drak. pæniteatne me) 10 (Respondeam via verum est, v. Em. 261. P m. 1 respondead inquit. Subest respondeo; sed fortasse aliud simul. Inquit aliquanto post orationis initium in conversione a senatu ad Himilconem positum defenditur et III, 19, 12 et iis locis, in quibus inquit initio positum post iteratur; vid. ad Cic. Fin. p. 764; add. Cic. pro Mil. § 98, Verr. II § 127, Suet. Iul. 32.) 14 commeatum 15 in defectionem (cod. unus et alter rec.; Em. 256) XIII, 5 his 7 et mille argenti talenta. dictatorque (Sed in notis proponitur: et arg. tal. D Bostarque) XIV, 13 (Caiatiam Stier pro Calatiam) | perque agrum (Mg. Em. 261 n. 2) XV, 4 (remanserint Lov. 5, Fabri. P remanserant. Drak. remanerent) 7 (conscientia tentatæ Gron. P consensuatentatem. Drak. consensus adtentatæ) XVI, 1 et 2 iuverit, cum Hann... spectaret. Marcellus (Interp.) 3 recipit (errore, ut videtur) 4 et sine uncis (Mg.) 5 cotidiana duorum (P coditia iam duorum) 6 portis iret (Weiss., Mg. Ex portistaret ortum portis iret. Gron. portis foret) 7 (in urbe Weiss. P iniurise. Drak. intus) 15 (Romanorum amissis; sed Alsch. e P: Romanorum amississet. Drak. quingentos Romanum amississe) 16 gesta sit (Freinsh.) | vincentibus sine nota (Mg. Em. 262 n. 2. Potest tentari: vinci timentibus) XVII, 4 inde sine uncis (codd. recc. Geminando ortum videtur ex uidit. Putschius in fide coni.) 7 legionesque** accipi (P; Em. 262) | ne quis... quoque oreretur motus (Gron. P ne quis... quoque orercurrunt. Drak. ne quis... Capuam quoque recurat) 9 (aggregantibus Crev. P adgregantur. Drak. adgregarent) 10 (ut de... habuere Crev. P ita de... habere. Drak. iamque de... habuere) XVIII, 1 (vi rem Heerw. e P: ut rem. Drak. rem) 5 oppositis (Lov. 4, Mg. Em. 263) 8 et 9 deerat: socii Romanorum propugna-

cula (Gron.) XIX, 16 remissi Cumas cum fide (Rob. Titius) 18 (et tria signa notavit Huldricus) | votum vovisse (Mg. e P: votumuoluisse. Inscriptum erat: M. A. votum solvit lubens merito.) XX, 6 (Fort. tam longinquis Mg., Forchh.) | (pro præsenti Mg. Em. 263; P et Drak. præsenti) 10 (Relata ... re tenuerunt Crev. P relaxata... retinuerunt. Drak. Re laxata... tenuerunt.) XXI, 2 (P. Furium Glar. P et Drak. L. Fur.) | (militi ac Alsch. P militiæ. Drak. militi et) XXII, 4 (inopiam senatorum, sed Weiss., præeuntibus aliis, qui inopiam senatus, sed scripserant.) 5 (cum p. R. magnopere Crev. P cumpromagnore. Drak. pro magna re) | (senatoribus, quibus I. H. Voss., Mg. P senatoribus, Drak. senatoribus si) | atque in (Mg. Abesse pronomen nequit.) 8 id actum (Gron. Em. 263 n. 2) 10 ex his XXIII, 2 se sine uncis (C, codd. aliq. recc. Non in se hæc improbat Fabius, sed hæc, quæ in ipso constituta sunt, generatim improbat.) 3 fors tempus (Mg. Em. 68) 5 [senatus] primus (Glar.) 6 qui minores magistratus cepissent e coni. Strothii (Sig. P qui mag. cep.) 9 redit (P m. 2) XXIV, 3 atque modice (P acdemodice) | crearentur (I. H. Voss.) 7 occiderent (Douiat. Possis etiam succiderent suspicari, coll. Em. 218) 12 idem sacerdoti esse ac (sed in notis idem probat, quod nos. Esse tolli iusserat Freinsh. P sacerdotis esse ac) XXV, 4 (attineret pro attinet Gron. Fort. quæ ad Carth... attinerent, prospera. Em. 263) 6 nec unde consulares (Mg. Em. 264. P nec undo consulares) 8 ex Iuni dictatoris e coni. (C m. 2. P exindictatoris) | nisi qui stip... essent (Mg. Em. 264. P nisi qui stip... esset) 11 propagari (codd. recc.) XXVI, 2 peditum et mille equites (Alsch. P peditum & equites. Drak. ped. et quingenti eq.) 7 (equitum partem Fischer pro peditum p.) | dimisit ut (Heusinger. Sed præterea ad populandum scribi debet, non ad depop. Neque enim depopulari absolute dicitur. Geminata altera præpositionis littera nocuit.) 10 (flumine etiã obiecto tutum Heerw. et Mg. Em. 265 n. P et Drak. tutum fl. et. obiecto tum) | recepit (Gron. tacite) XXVII, 4 nuntii ac refugientes (Alsch. e P: nuntiaresfugientes. Prave nuntii, qui absolute appellantur, separantur a refugientibus.) 7 (applicant Weiss. pro applicantur. P applicanturmaque) 9 (in pacto Strothius pro in pacato) 11 relinqueret, prope eos (Gron. P m. 2 C relinqueret pro se, om. eos. In scriptura P m. 1 perversus est verborum ordo, nec de propinquitate agitur.) | possit (Forchh. In hac serie imperfectorum et præcedentium et subsequentium ferri præsens nequit.) XXVIII, 4 (P edocuisset ipse; corr. Alsch. post Vallam. Drak. edidicisset ipse) | redit (P m. 2) XXIX, 2 est sine uncis (Mg. Alii alterum est omiserunt.) 3 accepta (Mg. Accipiuntur, qui aliunde veniunt. Suas ipse copias ex

priore loco imperator in posteriorem recipit.) | 4 ceteros Afro (codd. recc. ? P Afros, quod ex Afris factum est ob ceteros.) 7 patriam eo discrimine (Mg. Em. 265; cfr. præf. Vol. 1 p. 2 ad X, 39, 7.) 10 segnius cornibus (edd. vett. Dativus in tali re de partibus aciei prorsus inusitatus est.) 12 (iam ante Gron. e P: tanidante. Drak. tandem) 15 et Hasdrubal (Gron. e P: sperelinquerat. Alioquin reliquit, quod edd. vett. habent, Livius positurus fuisse videtur.) XXX, 3 (suetæ insuetæque Fabri. P tantummodo suetæque. Drak. quadrupedum, sutrinæ postremo) 4 (foliis Alsch. P rohis, Drak. rubis) 14 cum primum honorem inisset (codd. aliq. recc. P cumiboinisset, sine ullo vestigio adverbii; i ex in natum) 15 (per triduum altero loco notavit Crev. Sed valde vereor, ne aliud simul turbatum sit et post prius per triduum exciderit fecerunt. Nam neque ludos dare alicui Latine dicitur nisi longe alia sententia, et permire mortuo ludi et gladiatorum paria data dicuntur. Per occasionem ludos funebres Lepido faciendi gladiatores dati sunt, populo scilicet.) 16 fecerant (codd. recc.) 18 (bis add. Iac. Periz.) XXXI, 1 decrevit, ut, quo eo anno (codd. pauci recc., edd. vett. Mirifice sic interpungunt et enarrant, ut senatus non tributum imperari decernat, sed simplex tributum exigi iubeat eo consilio, ut eo anno imperetur duplex. Ferri aliquo modo posset: ut, quoniam eo anno. Sed tamen ne sic quidem id decretum narraretur, quod caput rei est, sed sic, tanquam id sponte fieret.) 3 (inde eæ I. Periz. P inde eaex. Drak. inde sex) 12 redit (Pm. 2 C) | consuli uni rogando (Mg. Em. 265. Erroris initium ex cosubrogando.) XXXII, 1 (exercitus Teani, cui Fabri. P exercitus tranî cui. Drak. exercitus, cui) | evenit præter volones, qui Semproni fierent e coni. Heerw. et Putschii (Mg. Em. 266 n. P evenit sempronioruolonesque fierent. Milites, qui alicui eveniunt, fieri eius vix puto dici. Correctio tamen incerta.) 16 Terentianum Tarentum (Mg. Em. 265 post Duk.) XXXIII, 2 quod propior (codd. aliq. recc. Alioquin Philippus rex comparatur cum certis aliis.) 5 (Lucriam Glar. pro Nuceriam) 7 (Prætor inter codd. aliquot recc. In P excidit pr. Drak. Inter... Valerius nova ex interpolatione.) 8 prosequantur, itinera... demonstrent (Gron. Demonstratio hæc cum cura ipsius prætoris erat, non ducum itineris.) 12 (regi Gron. pro regibus) XXXIV, 2 (Fort. firmandum fide. Iure enim Dukero insolens videtur firmare fidem alicuius de eo, qui ius iurandum ab eo accipit, nec exempla contra prolata rem attingunt.) 3 e classe (edd. vett. P classe) 4 vinci senserunt (Lov. 4) 8 aut consules (Curio) 11 (ad belli munia Weiss. e P: ad bellumuni sustinenda. Drak. ad belli vim sustinendam) 12 ita parum bello (Mg. Em. 266. Frustra ex his satis fir-

mun præsidem solum firmum audire conantur, nec firmus bello dativo casu sic dicitur.) XXXV, 3 erat Campanis. . ad Hamas e coni. (Mg. P et Drak. nec erat nec est habent. Potest sacrificium Livii tempore etiam fuisse. 11 (triduo Reiz. pro triduum) 13 tuticus — summus (Putsch. e P: tuticuisummus) 15 (Verba Trid. sacr. ad Hamas notavit Heerw.) 16 et ad decimam... horam (Gron. e P: etandecuma diei horam. Indicatur, ante solitum tempus corpora curari coepta, h. e., ab hora certa. Cfr. IX, 37, 5.) 19 Alfio, capta sunt signa (Weiss., Mg. Em. 266; capti scripsi, quod plura millia capta Livius vix narravit. P capta est signa) XXXVI, 2 ex parte servorum (Alsch., Mg. Em. 267 n. Tirones servi longe alio significato dicerentur.) XXXVII, 2 (Scribendumne turrem aliam?) 8 intra castra (codd. recc. ? edd. vett.) 11 milites amisit; signa (Mg. Em. 267) 13 (quinque millia Alsch. P uel. Drak. mille) XXXVIII, 7 (quinque add. I. Periz.) XXXIX, 1 ex his | Roma (P Romæ) 2 (ignarus rex Gron. e P: ignarus ex. Drak. ignarus) 3 [cui ... erat] e coni. Gron. (et Cobeti Mnem. I, 100. Sed nec id annotare qui in mentem cuiquam venerit, Græce præsertim, video, nec recte hic nude nominatur, addito in duobus patriæ nomine. Itaque in hoc nescio quo lusu revocatum antiquum cognomen puto. Bæotius Gron. e P: bæusotius. Drak. Bæotæus) 6 in his 8 (Suessulam Cluverius. P besumiam. Drak. Vesuvium) XL, 4 Hostis (et item c. 41, 4; P hic Hostis, illic Hostius.) 9 (dein per Mg. Em. 268 e P: deinceps procursationes levia. Drak. deinde procurr. leviaque.) XLI, 11 ducto æstuque suo (Mg. Em. 268) XLII, 2 his 5 præsentem te — comploratum... conspicere — ita (edd. vett.; Em. 269 n.) 10 (proprætoris Walch. P proprii. Drak. proprii) 12 dicam (codd. recc. ? edd. vett.) 13 præsidiumque simul nobis et Nolæ (Mg. Em. 268. P m. 1 præsidiumque misul nobis et Nolæ ademderis. Pro eo, quod est liberare aliquem præsidio imposito, non potest dici adimere alicui præsidium; nec Samnitibus præsidium impositum erat. Ad Livium transferri vix potest Plautinum eadem pro eadem opera, ut fiat: miseris nobis et Nolæ eadem ademderis. Drak. præsidiumque missum nobis et Nolæ ademerit.) XLIII, 4 se quoque (Siesbye) 7 ita agebat (Alsch. e P: itagerat. Drak. ita gerebat) | fuerunt (Crev.) 13 ipsorum quam (codd. recc. pauci, Mg. Em. 80) 14 casura forent e coni. Nipperdeyi (Utrumque insolens.) XLIV, 1 (fuerit Gron. pro fuerat) 2 (An dedituris Weiss. P om. an. Drak. Dedituris se H. non fuisse) 5 (nam Weiss. P tam; ceteri et Drak. tamen) | trecenti e coni. Gron. (probabiliter) XLV, 1 [ab] eodem se e coni. (Præpositio propter milite addita videtur.) 2 (et qui Alsch. pro sed qui) 8 erepto (Duk. Deripimur et detrahimur de equo aut ex equo,

non eripimur.) 10 en minor res est. hic experiri (Mg. Em. 269. P enim minor res est hic exp.) XLVI, 6 (et Hispani Weiss. Drak. Hispanique) 9 ad tuendum (Mg. Em. 270 e P: ad petendum) 13 Hunc Taurea (Walch.) XLVII, 3 et 4 repleverunt. Cum iam... nobilitassent, infestis (repleverant ed. Bas. 1554. Interpunctionem mutavimus. Nihil coniuncti videtur esse inter rem iam ante, hoc est, non nunc demum, nobilitatam et equos concitatos. Homines concurrerant, quod nobilitata erat æmulatio Taureæ et Aselli.) 4 extrahebant (Gron. e P: extrahe-rebant) 7 (ea via pro ex via A. Periz. Sed P cum exua longe perequitasset quia nullo, ex quo effici videtur: quum cava longe perequitasset via, nullo cet.) 8 (vera sit Gron. P vetatis. Drak. satis certam) | communis [certe] exist. (Gron.) | portæ (Mg. Em. 270) XLVIII, 3 in Apulia (Em. 257) 5 (teneri Lov. 5. P ateneri. Drak. retineri) 8 suppeditari; tum ipsum (Mg. P eum ipsum; temporis significatio aliena est. Drak. quum ipsum... imminutum, tum, qui.) 9 staret, rempublicam (codd. quid. recc.) 12 edixit quoque die vestimenta, frumentum (Mg.) XLIX, 3 hi mores 4 (Lacunam explevit Weiss., nisi quod is secus, nos parcius) 9 circa Romanis (Weiss.) 11 (signa, VII elephantos Gron. e P: signavit elephantis. Drak. signa, elephantis) 12 omnium belli avida, modo (Interpunct. Vid. Em. 403.)

Lib. XXIV. Cap. I, 5 agros urbem (codd. recc. ? edd. vett.) | possit (Gron.) 8 quam probatam (Walch. P prolatam) II, 7 volebant... sperabant (codd. quid. recc. P volebant... sperabat) 8 faveret, et plebs (editor aliquis vet.) 9 lateque [omnibus] disiectis mœnibus (Mg. Em. 271; de ordine verborum cfr. etiam præf. vol. 1 p. 2 ad IX, 7, 3) 10 (omnem Gron. P omnes Drak. locos omnes) III, 2 et 3 præterfluebat, et arx erat procul... habitabantur. sedecim milia aberat [in] urbe nobili... urbe [erat] nobilius (Mg. Em. 271. Sed concedo iam, sub aros in P latere arx, ut § 8, ut XXIII, 30, 7 sub aras, coniungique posse universam spatii interiecti significationem et certæ mensuræ. Ante omnia tenendum est, non posse divelli hæc: urbe nobili templum ipsa urbe nobilius, nec huic coniunctioni convenire ab, sed, quod P habet, in. In urbe a Livio templum esse dici, ex eo etiam apparet, quod eius descriptio h. l. interponitur ante arcis descriptionem. Sex millia P, nec licet, ut hæc intervalli mensura ad templum ab arce transferatur, alium numerum substituere tamen a Strabonis discrepantem.) 5 (greges sui cuiusque generis Weiss., Mg. Em. 273) 7 adfinguntur plerumque (Iac. Gron.) | nullus... moveat ventus (Gron. e P: nullo umquam moueuentos. Em. 273. Durissima tamen est infinita forma sententiæ relativæ non continuativæ, sed substantivum definientis.) 11 Crotoniates (codd. recc. ? edd. vett.) | frequentiam eo reci-

pere (Crev., cod. Hearnii; eo ex superiore versu repetitum.) 15 iam hoc (Mg. Em. 273) | impetraverant et ab (Mg. ibd. Pro-nomen necessarium est, quod ipsi Locrenses, præter legatos, ante nominati non sunt, sed significati nomine Locros.) IV, 1 et 2 laturum.

ea ætas, id ingenium; et tutores (Mg. e vest. P: accetasi; lit-teræ superscriptæ a prima aut altera manu. Eam, quæ pueri nomine iam significata est, ætatem, id ingenium, quod vix liber-tatem modice laturum erat, tutores acceperunt ad præcipitandum. Et ex t natum.) 3. Lacuna sic expletur: Andranodorum et Zoippum, qui Syracusanorum. (Testamento tutores constitueban-tur certo ordine, non qui e Syracusanis excellerent. Rectius Valla.) 4 (a addidit Stroth.) 5 vellent, disciplinæ (Mg. Em. 273 n. Appositio nihilo aptior quam asyndeton.) | (eductus pro edoctus Tan. Fab.) 7 (Lacunam notavit Weiss.) 8 (celebre. Brevi e P: celebrevi Crev. Drak. om. Brevi) V, 1 Vix quidem ulli (Mg. Em. 274. Quod Weiss. putat, etiam numeri notionem intendi posse, non potest simul cum virtute; sic enim Hieronymus in bonis regibus ponitur. Longe alia est orationis forma in VI, 34, 4.) 3 (ei consp. e P: et consp. Weiss. Drak. consp.) 9 (Cal-lonem pro calonem C. F. Matthiæ) 12 (Lac. not. Boettcher; aliter supplevimus.) VI, 7 (P pacta. Potest scriptum fuisse ad fœdus ex soc. c. H. pacta faciendum. Convenit —) VII, 4 structi (codd. recc.; Em. 274) 7 in multitudinem (Ald. Pergere in multitudinem Latine non dicitur, nisi ubi impetus significatur. Potest scriptum fuisse: in forum, multitudine læta libertate.) 9 (ad provinciæ pro pro-vinciæ Pighius) 10 communit (codd. aliq. recc.) VIII, 1 (aut id bellum pro aut bellum G. Becker, eumque pro eumque Gron. Drak. cum eo hoste) 5 Ob sine uncis (Duk.) 10 (Exspectes aut deum aut belli) 15 (P mariquib. Hannibali. Latet aliquid; nam neque etiam ante velut aptum est neque quævis h. l. pro omnibus Livius dicturus erat.) 16 opponant (Salm. P oppugnabant. Fort. plura exciderunt.) 18 (oro suadeoque pro suadeoque Hertzius) 20 ad præcavendas similes clades documento e coni. Fabri (Stroth. P ad præcavenda similes utiles docum. Non recte componuntur tristia exempla et documento.) IX, 9 (Exspectes atque ipsi.. habenti et ita Rinkes.) 10 aut in exemplum (Mg. Em. 274) 11 (ex ea re Duk. pro ex re) X, 4 pro prætore (Forchh. P et pr. pri-oris anni pro pr.) 8 sub terram (codd. recc.) | (impetu Gron. pro impetus) 9 nucem sine nota (Vitiose W. interpunxit; ipsa particula que ostendit duo in Sabinis, duo Gabiis tacta.) 11 (quum, qui Alsch. pro qui cum. Drak. qui tum... negarunt) XII, 6 erat — Luceriam (I. H. Vossius; excidit at post erat.) XIII, 3 lacuna expletur: urbs in potestatem eius tradatur. in potestate. 5 in Italiam, Brundisium (Mg. Drak. quum Brun-dusium, de codd. tacens.) 10 equites D, qui (P equites præsidio)

XIV, 10 armis expediendis *tergendisque dies* relicum (*Gron. P armis expediendisque relicum, supra que eadem manu od. Potest fuisse: expediendis quod diei fuit relicum.*) XV, 3 libertati (*Heins. Non possunt aliter significari pretia, quibus libertas redimitur; longe aliud est pretium facere rei alicui, hoc est, efficere, ut pretium habeat. Etiam c. 14, 8 P libertati pro libertatis.*) 7 concurrissent (*codd. quid. recc.*) XVI, 1 (accendit, ut... intulerint *Sig. P accenditur... intulerunt Drak. accendit, atque... intulerunt.*) 2 restiterit, ac prope... ediderunt (*codd. recc., quos propter ac secuti sumus.*) 3 inexpeditior (*edd. rett.; Em. 245*) 11 libertatis æquassem (*Hertzius e P: libertatis æquasset*) 13 (nisi cui *Weiss. pro nisi que. Drak. nisi queis*) 17 ita permisit, in publico (*Sigon. Alioquin et ita abundat et tota hæc appendix.*) omnes. ante suas quisque... omnia. (*Recte interpunctit Forchhammer difficultatemque in quisque sustulit.*) 19 redit (*codd. recc.*) XVII, 1 Cum hæc (*ed. aliq. vet.*) 6 Romanis... ecce (*ed. Asc. 1513*) 7 diceretur (*edd. rett.*) XVIII, 3 M. Cæcilius (*Ald. Lacuna expletur ut in margine nostro.*) 8 nominum (*codd. aliquot recc.*) 9 tam acri (*Iac. Gron. P tamerici*) 11 hortarique censores (*Mg. Em. 214. P hortariq.; sed infinitus historicus hinc alienus est.*) XIX, 2 armarat (*edd. rett.*) 4 (necdum *I. H. Voss. P et Drak. et necdum*) XX, 1 in agro (*edd. rett.; Em. 257*) 3 redit (*codd. aliq. recc.*) 5 vi capta, Conpuleria... Compsa, inde F. et Orbitanium; ex Lucanis Blandæ, Apulorum Æcæ oppugnatae (*Mg. Temporis distinctio in hac celeri enumeratione exiguum oppidorum inepta est; itaque inde ad locum pertinet. quemadmodum dicitur capere ex hostibus [I, 46, III, 68, IV, 48, 51, V, 20, VI, 14], ex Tiburtibus, ex Volscis [VII, 18, VIII, 23]; deinde duo sunt ordines, alter oppidorum captorum, oppugnationum alter. Blanda, non Blandæ, et apud Plinium et apud Melam appellatur; ex e feci et.*) 9 hæc aliis (*Mg. P hæc maliis*) 10 ducis nisi ad (*codd. duo recc., Sig. P ducisusiad*) 11 (prope mœnibus, *cod. unus rec.; P. propemodoquis. Drak. propemodo muris*) 13 (impigre *Weiss. P in priore. Drak. primore*) | (iuxta *Crev. pro puvia. Drak. plurimum*) | ad tentandum sperandumque diebus (*Gron. P ad tentandumq. diebus*) 14 Averni adissent (*Mg. P avernæ adissent*) XXI, 3 spes facta (*Mg. Em. 69*) 11 (firmarat *Crev. pro firmat*) XXII, 2 (servitutis formidines indignitatesque *Weiss. e P servitudinis indignitatisque. Cfr. Em. 276*) 4 (aperiat *Gron. P ateeat. Sed pro reddat scribendum videtur tradat.*) 7 (vel pro velut *Gron.*) 10 (spatium e *P: spauum Iac. Gron.*) 15 animadvertit (*Gron.*) 17 efferatur (*Mg. Em. 276 et ante Doering. Nihil gravius quam universi populi feritas timeri poterat.*) XXIII, 4 (Achradinam translata *Lov. 1 prob. Crev., recte et per se et propter tradiderunt.*)

XXIV, 2 regis 3 fidem priorem potioreque 5 atrociore (*Weiss., Mg. P atrocior. Comparativo rem minuente nihil loci hic est.*) 6 edocuisset, et principium (*Mg. Em. 277 et ante Doering.*) XXV, 2 sponte fecisse Hieronymum, puerum... facere potuisse? (*Gron. Fecisse ex proxime superiore loco repetitum est. Debat saltem scribi: quid puerum cet., quod video alicui in mentem venisse, aut potius: quid en. H., p. ac v. p., fecisse, quid f. pot.?*) 8 nec spernere modice (*Mg. Em. 277. P stupere*) 9 (suppliciorum *codd. quid. recc. P publiciorum, Drak. plebeiorum*) XXVI, 2 venire (*Gron.*) 3 (*Sine dubio ad hanc formam Livius scripsit: nunc per deos, nunc per memoriam. Librarii oculus a priore nunc ad alterum aberravit. Crev. nunc tolli volebat.*) 7 (falli pro fallit *Gron.*) 8 timere (*codd. recc. Error ex timerinuisam.*) 10 questa, ne (*Mg. Em. 277. Correctio non certa. Casse pro incassum barbarum est.*) | tempus tereretur (*Mg. P terrerentur*) 14 cædem quidem per se (*ed. Ascens. 1513. P cædem quidese; litteræ se in rasura. Quidem hinc prorsus alienum est.*) 15 (*Vid., ne scribi debeat: festinatum id supplicium.*) XXVII, 3 primo et trahenda re esse; postremo (*Mg. Em. 278*) 8 aliæ sine nota (*Etiam si aliæ pro alius Livius posuisset, non pro alterius posuisset. Italica pars nulla erat, nec Romanam Livius dirisset, Epicydus et Hippocratis criminationem confirmans. Contraria, integra, sana dici poterat.*) XXVIII, 3 (ac beatior pro creatorem *Salmas.*) 7 posset (*codd. recc.*) 9 mittique cum eis (*Roëllius.; Em. 278 n.*) XXIX, 1 intercesserunt (*ed. Asc. 1513*) 6 ab Syracusanis e *coni. Crev. (quam nos errore negleximus. P absyracusas)* 7 (libertate eos *Koch. P liberatos*) 8 liberos esse (*Mg. Non recte dicitur nec æquum censeo liber esse, nec: æq. c. liberum esse.*) | ab Syracusanis concursus (*Mg. Em. 278. P absyracusas.*) XXX, 4 (puberum pro puberem *Gron. Drak. quemquam puberem*) 6 (*Pernegligenter Livius scripsit, si, ut in P est, scripsit; nam quæ mendacio præbetur species, necessario vana est. Videndum, ne fuerit: Terroris speciem haud vani.*) 9 (*Non credo, Livium hic et c. 31, 5 Megaram urbem appellasse, § 11 et c. 31, 9, tum c. 35, 2 Megara; m. detrahitur et additur; in Megaris non erratur.*) 14 supplicium | sese, ut receptos (*P, in quo bis scribitur ut reciperent sese.*) XXXI, 2 Epicyden pervasit (*vet. aliquis ed. Probabiliter Weiss. suspicatur: adesse, exercitum pervasit rumor.*) XXXII, 6 ad id omnium (*Mg. post Gron. P aditornium; supra it, quod etiam h legi potest, scriptum eo. Neque id de tota oratione et precibus recte ponitur neque ferri hæc epeægesis potest: omnium — concitatæ multitudinis, longeque diversa est appositionis forma* XXX, 7, 10: Celtiberorum, egregiæ iuventutis.) | (toto Hex. pro tuto *Fabri ante*

Mg. Em. 279) XXXIII, 6 perfugerunt (*Strothius*; cfr. *Em. 181 n., 410*) | pateret (*Crev.*) 8 (laccesserent *Weiss.*, *P* laccessent, *Drak.* laccessant) XXXIV, 2 quibus, si quid 3 murus... ductus colles... possent — ut cuique (*codd. recc. Pro-*
gressus pro progressum P c. 36, 6) | adire (*codd. recc. quid.*)
 4 (*LX Boettcher pro ex*) 7 (una navis *Crev. P* unaues, *Drak.* naves) 10 quæ propius (*Mg. Alii quum. Livius, re minus*
perspicue animo concepta, ad ferream manum transtulit re-
cellendi motum ad solum ab altera parte tollenonis. Coniecturæ
de verbis mutandis prolata nihil expediunt.) 12 (spes eo versa
Boettcher ex ipse adversa. Drak. vis est eo versa) XXXV, 1 reci-
 pit (*edd. vett.*) 4 classem. et (*codd. recc.*) 7 sustulerint. et parte...
 partiti sunt (*codd. recc.*) XXXVI, 2 redit (*edd. vett.*) 3 cum
 Bomileare classis in- (*Kästner, Mg. Em. 279*) 4 intentus, fuisse
 videri (*I. Bekker. Neque fuit abesse potest neque fuisse h. l.*
recte pro esse ponitur.) 7 (inopiam *Gron. pro inopia. Drak.*
inopia... socios.) XXXVII, 5 vi erat agendum (*Lips. P patue-*
ratag supra scripto l supra pa, c supra t) 9 (*Probabiliter Fabri:*
arbitrii res esset.) 11 (denuntiatio an *Gron. P* denuntia an;
m. 3 supra an scripsit ta) | (consensa pro consensum *Gron.*
Drak. Consensu... contio edicatur.) XXXVIII, 1 convocata
 contio, quibus (*Gron. P* convocatio quibus) 2 (posset *Fabri.*
P potest, *Drak.* possit) 7 quicquam (*codd. quid. recc.*)
 XXXIX, 1 (oppositi *Valla. P* opponitis, *Drak.* oppidanis) |
 (spectaculo *Alsch. P* spectaculum, *Drak.* spectaculis) 3 (dix-
 isset, et *Crev. P et Drak.* dixisset) 5 ruerent, integris (*Mg.*
Drak. ruerent atque int.) 7 deterritos proditiōibus (*edd. vett.*
Neque deterreor proditiōe dicitur, ut sit a prod., neque
in opinione præteriti temporis, sed in spe effectus in futurum
tempus causa prædæ militi concedendæ erat.) 9 qui etiam
 ante (*Mg. Em. 280*) 13 passuum Hexapylo (*ed. Frob. 1535.*)
 XL, 4 (mari ac terra a *Ruben. P* maeacterraacterraac, *Drak.*
 terra aut maritimis viribus arceret) 12 conaretur, etiam
 (*codd. recc. edd. vett. P* conaretur et etiam) 17 aut incensis
 (*Duk.*) | petit (*codd. recc.*) XLI, 3 (Album *Drak. pro altum*)
 11 (socii et hi *Hertzius. Pm. 1* socie et hi, *m. 2, Drak.* socia
 et hæc) XLII, 3 iam non (*Mg. Em. 281*) | superque ipsum
 (*Mg. ibd. P* superqipsas) 6 (a fratre *Duk. P* fratre) 7 milites
 [sique] pro parte (*Mg. Em. 282*) 8 cæsa et haud (*codd. recc.*)
 9 (tam *Periz. P et Drak.* iam) 10 (quos ex iis vis *Gron. P* quos
 et suis, *Drak.* quos vis) XLIII, 3 fuerant sine uncis (*Uss.*)
 6 Prætores fiunt M. Atilius et, qui tum ædiles et postea:
 Centimalus et M. Æmilius L. (*Mg. e P:* prætores fiunt cito
 qui tum ædiles; cfr. ad orationis formam *XXVIII, 38, 11.*
M. Atilii nomen ante M. Æmilii excidisse apparet.) 8 duxit.

lis comitiis (*P* hostestas auxiliis comitiis. *Quum duxit, quod*
Weiss. reperit, in auxil mutatum esset, addita terminatio est.)
 XLIV, 1 exercitum 5 C. Terentio legio una... ac Picenum
 (*edd. vett.*) 8 tactæ sine nota | ædis 10 ut sine uncis (*Mg.*)
 XLV, 3 (descisset *Mur. P* discesset, *Drak.* discessisset. Et
add. Mg. Em. 283) | (ab stirpibus *Weiss. P* resurgerent turpibus)
 | (novam... polliceatur, aliunde *cett. Mg. Em. 284 et Gron.*
P proditiis polli VII iurali iudicio est et semper) | hostis: ad
 Faleriorum... esse (*Mg. Em. ibd.*) 4 et 5 libera de quoque
 arbitria agere aiebat; ut, cum... desciscant, id non cogitent;
 documentum autem dicatur statui (*Mg. partim Em. 285, partim*
nunc. P libera de quoque arbitrii agere aiebatet cū illut...
 atque agendum... sociopulo... desciscant et non vocitent...
 autem dicatur statui. *Illæ et ut novi concilient dubia sunt.*) 6
 desiderata ab a. R. res... visura sit (*Mg. Em. 285*) 7 [con]se-
 cuturum (*Weiss.*) 8 neque enim pro hoste... eum servari (*Ald.*
P nequeum pro hoste... eum a.) 9 (Calenisque legatis *Weiss.*
e P: catenisque legatis; *Drak.* catenisque ligatus) | secum [tum]
 (*Weiss.*) 11 nuntii missi sine lac. indicio (*edd. vett.*) 13 quoque
 gravitati (*Mg. Em. 288. P* quoque gravitatem.) XLVI, 1 (*Ut*
hic Livius scripsit neglectam custodia partem urbis, sic V, 46,
9 e Par.: neglectum custodiam effici debet custodia pro custodiæ.)
 3 (murum aperire *Crev. P* amurumperire, *Drak.* ad murum
 pergere et. *Fieri potest, ut Livius tantum scripserit trans-*
gressos aperire, deinde murum supra declarandi causa scriptum
errore mediæ voci aperire interpositum sit, cuius erroris exempla
posui Em. 18.) 5 (sonitusque *codd. recc. P et Drak.* sonituque. *Em.*
287) XLVII, 2 armabant (*Duk.*) 5 (aut quod *Doering pro* quod
 aut.) 15 vico inde templis (*P* vico intemplis. *Mg. Em. 287*) XLVIII,
 5 (*Probabiliter Crev.: Tum, id primum...*) 6 insuetum (*Ald.*
P insuetus. *Unus a pueris insuetus non dicitur, variato nu-*
mero.) 7 turba subita ac e coni. *Kochii (Rubenius. P* turba-
suascaac, supra ua et ea bis posito i.) 9 (*P* Romanis relata
 Numidis legatos. *Subest mendum; exspectes numerum Numi-*
darum.) XLIX, 1 (maius *Gron. P* iagus, *Drak.* latius) 4
 Carthaginiensibus (*Errore apud nos mansit Carthaginiensium.*)
 coniunctis (*Mg. P* coniunctiis. *Vix Livius coniunctis pro ad-*
iunctis dixit.) 5 (*Vix rectum est: Maurusios ex ac. Numidas.*
Em. 288. Aliter I, 57, 6, nominato Sex. Tarquinio, subiicitur:
Collatinus cenabat Tarquinus. Fort. ex acie — Numidæ ex-
tremi.) 6 traiceret. *Interim Massinissa (Mg.)* 7 præterquam
 Celtiberum quod (*codd. recc. P*)

Lib. XXV. Cap. I, 1 (Sallentino *Mg. Em. 289. P* talentino.
Drak. Tarentino) 3 populationibus et in (*codd. recc.*) 6 Quo
 diutius (*Mg. Em. 289*) 8 (ex notavit *Weiss.*) 9 (ac publ. *Weiss.*)

P ad publ. *Drak.* et ad publ.) 11 prætore urbis (*P* urb.) 12 vaticinios (*codd. recc.*) II, 3 [a] bello (*I. H. Voss.*) 4 consulem (*errorene an e P?*) 8 sine nota. III, 5 Galliæ (*ed. Frob. 1535*) 18 [in] summoto (*Ruben.*) - IV, 2 (secutura *Alsch.* *P* secura. *Drak.* secuta) 6 ipsi sustulerint (*Duk. pro ipsius sust.*) 7 (accepta *Mg. Op. II, 362 pro acta*) V, 3 et sine uncis (*Mg.*) VI, 2 in Italiam (*Mg. Em. 289*) 3 vulneribusque senatui (*Bentleius. P* vulneribusque nostratui) 5 te Marcelle (*codd. recc.?* *edd. vett.*) 9 (libet *add. Hertzius. P* saviret, *sed t. erasum*) 11 ut etiam urbs (*ed. Frob. 1531. P* uteaturbs) 15 fuerant (*I. H. Voss.*) VII, 5 plebique scitu (*codd. recc.*) | Carmentalem [sed] et (*Weiss.*) 11 (Tarentinos et Thurinos *Heusing. P* thurinos, *sed altera manus, inductis litteris* thurinos, *supra scripsit arent. Drak.* Tarentinos) 14 (in comitium *I. H. Voss. pro in comitio.*) VIII, 8 prodita præsidia (*Mg. Em. 289 e P: prodita præsidio*) 10 (reportans donabat. *Mg. Em. 290 e P: reportandos donabat. Drak.* reportando don.) 13 iam segnis (*Mg.*) IX, 1 in expeditione (*Mg. P* in expeditione, *supra inscripto ex. Crev. in expeditionem*) 2 præcipit. (*codd. aliq. recc.*) 4 nuntiato (*Mg. Imperator militibus suis neque nuntiat, quid faciant, neque enuntiat tanquam occulte arcana surripiens, sed aut palam pronuntiat aut pro imperio denuntiat. Mendum ortum ex quidēdenuntiato.*) | (Oportuit scriptum excedere ordine.) 7 (ab eo intenta *I. H. Voss. P* oboedienter. *Drak.* ob id int.) | exercitumque castris (*Mg. Longe aliter ostiis Tiberinis profectus dicitur XXVI, 19. 11, quod pro nomine urbis est, aut portis, h. e, per portas, rueret.*) 10 orientem spectat, busta (*Iac. Gron. et Uss. P* spectabest aliquantum) | includuntur. (*P. Busta videntur dici includere, id est, ab utroque latere cingere aliquantum viā intra moenia.*) 13 dicente v. sustineri (*codd. recc.*) 16 (*Iac. notavit Weiss. ; supplementi formam ab Hertzio sumpsimus.*) X, 5 (tum notavit *Crev. ; Em. 290.*) 6 convocare (*codd. aliq. recc.*) XI, 1 (a ante mari *add. Gron.*) 4 prosequerentur (*codd. pauci recc.*) 5 (sustinere *Weiss. P et Drak. sustinere*) 6 inde et opus (*Mg. Em. 290*) 8 (ut in perfic. *Iac. Periz. P* interfic. *Drak.* in faciendo) 9 his (ceteræ *Crev. probabiliter.*) 10 oppugnare (*edd. vett. ; Em. 291 n.*) 13 aut arce cessuros e coni. *Gron. (edd. vett. P* arcessuros) 17 (e portu pro in p. *Sig. ; Em. 291*) 20 factum trad. (*edd. vett.*) XII, 4 post rem actam (*Mg. P* postraem-eacta) | editi cum rato auctoritas (*Uss. Cfr. Em. 291. Confirmata etiam Freundius in lex. v. ratus*) 5 (Romane notavit *G. Hermannus*) 7 (flumen ii *Alsch. P* flumini. *Drak.* flumen) 9 vultis, vomica quæ (*Macrob. Saturn. I, 17*) 10 nam is dium (*Macrob.*) pascunt (*P* contra *Macr. Hostes vastantes non pascunt agros, saltem non placide. Apollo pascit, hoc est, nutrit campos.*) 11 (*edd. vett. decemviri libros de.*) 13 iisque (*Gron. Rectius*

erit hisce) 15 (*Probabiliter edd. vett. in propatulo.*) XIII, 10 agrestibus iis (*Mg. Em. 291*) XIV, 2 (legatis *supplevit Alsch., castra Crev. Drak.* convocatis tribunis et castris se) 4 forte hostibus (forte *Mg. Em. 292. P* proxime portæ hostium) 8 ab revocando restandoque (*codd. recc. plerique. P* revocandoque) 9 vires sanguis (*cod. unus rec. Drak.* sanguisque) 12 (deletis pro deiectis *Mg. Em. 292*) XV, 1 Et [legati] Campani (*edd. vett.*) 9 non militum (*edd. vett. Cfr. Em. 313*) 10 (apte ad tegendas *Alsch. P* aptegendas. *Drak.* ad tegendas) 13 (prope pro propere *Crev.*) 16 (*P* cum inde alii cædendum. *Corr. et supplevit Gron.*) 18 (herbis pro hibernis *Iac. Gron.*) 20 (equitis pro equites *Mg. Em. 293*) XVI, 2 (adedere *Gron. Panaere, Drak.* edere) 3 exta reservarentur (*Mg. P* exta resereservarentur. *Non agebatur de reservandis ad alium usum extis, sed de servandis et custodiendis.*) | (allapsos *supplev. Weiss. Vett. edd.* venisse tradunt) 5 iam anno (*Iac. Gron.*) 7 (in locum, quo cum *Mg. Em. 293 et ante Clericus. P* in locum *Drak.* in locum pacis) 8 eas latebras [ubi] ing. num. (*Reliqua, ut Mg. Em. 294. P* adducturum amago ibi pedites equitesque armaret capere eas latebræ ubi ingentem numerum occuleret) 10 opus esse (*P*) 13 ab se sic dicta (*lov. 4. P* absesindicta) | dextram, id p. f. s. ferre (*Mg. Em. 295*) 14 se consciis d. (*Koch. P* se conciliis dix. *Etiam concilium occultum esse poterat.*) 15 præcipitur (*Mg. Em. 143. Et XXXVIII, 2, 14, ut diri Em. 144, et Sall. lug. 58 et apud Ovid. Met. IV, 92, quos locos Weiss. citat, verbum proprie dicitur de cadentibus in præceps.*) 22 et sine nota (*Mg.*) 25 (si hæc vera fama est *Mg. [hæc si] Em. 296 et Cobet. P* Hoc quæra fama est, *supra quæ scripto f. Drak.* Hæc vera fama est. *Apud Weiss. errore mansit fere pro vera.*) XVII, 1 ostendant (*Rubenius*) 4 tradunt: in vest. (*Interp.*) XVIII, 5 (is tum *Badius Crev. P* stumbadius. *Drak. om. is*) 7 (occurrerit *Alsch. P* occurrit. *Drak.* occurrat.) XIX, 6 a Capua (*P*) | abit (*codd. recc.*) 8 redit (*codd. recc.*) 13 in agris (*Mg. Em. 296*) 14 (Fort. res erat.) 15 concitata et, d. d. st., Romana acie (*Mg. Cfr. Em. 296. P* donec duxstetisset romanam aciem) XX, 2 communitum, in eo et Puteolis — ante F. M. munierat — pr. imp. (*Iac. a Crev. animadversam aliter explevimus. Puteolis sine dubio Fabius, quum munivit, etiam præsidium imposuerat.*) 5 neque ut tanto (*edd. vett. ; Em. 296 n.*) XXI, 1 acturos (*Weiss.*) 4 Magonem duobus ferme milibus (*edd. vett. P* Magonem duo ferme millia) 7 fecisset hostis, perrupturos (*edd. vett. Non puto Livium in tam brevi et perspicua oratione numerum verbi variasse.*) 10 (*P* pulsa in tergo; *corr. Weiss. Drak.* pulsa a tergo.) XXII, 1 iis 2 exercitum 4 fieret, iique (*Forchhammer e P: fiertique. Apparet error: fier[et]reper[tique]. Oculus in er aberravit.*) 6 (*P* Cali-

sino omnia inde portantem; corr. Weiss. Drak. Casilini, omnia inde port.) 8 tres et exercitus (Mg. Em. 297) 11 secum inde ferrent (Mg. P secum inferret. Ex m natum in, tum lineola addita. Drak. secum auf.) XXIII, 3 (P fame umquam; corr. Gron. Drak. fame, quam) 6 dein piscatoria (edd. vett. Neque enim navi cum circumvectique coniungi aut que aut ita sinit, neque hæc removeri possunt.) | et idem (Mg., et sic idem accipi volebat Weiss.) 7 omnes cruciati sunt (Lov. 2, Gron., qui affirmat in P esse cum cruciati. Et certe M alique coneruciati habent. Longe aliud est cruciatum neco, aliud cruciatus nec, sum, aliud longeque vitiosissimum necatus cruciatus sum, id est, post mortem cruciatus.) 9 (quibus pro cuius Gron. Drak. cuius gentis) XXIV, 1 armatorum ceperant (Mg. Lacunam notavit Heusinger.) 2 eorum inproviso oppressos e coni. Hertzii (codd. aliq. recc. P eorum inpressos. Puto in ex m ortum alteri præpositioni offecisse.) 3 portula magna (edd. ante Gron.; Em. 297) | cœpta; et (Interp.) | aperte (Gron.) 15 (impellerent Weiss. P pellerent. Drak. perlicerent) XXV, 3 Argius 5 (nomina ea Gron. P nomine apertium, Drak. nomina partium) 8 castraque tectis parietum (Strothius) XXVI, 7 accessit et ab pestilentia e coni. (codd. aliq. recc., edd. vett. P accessit et ad pestilentia; voluit librarius ad pestilentiam, errore sententiae.) 12 quam Romana — diu e. S. c. a. a. 'magis. — adfecerat. (Mg. Em. 297) 14 et sine uncis (Mg. Drak. at) XXVII, 1 (Lacunam not. Boettcher) 11 (primo pro prima Duk.) 12 retro inde Africam (Lov. 5, A. Periz. P retro in Afr.) 13 ne ad obsid. (codd. recc. P ne obsidione. Ad obsidionem redire de solo obsidenti dici potest.) XXVIII, 6 (quæque; Em. 297) | occulti (codd. recc.) 9 tyrannis apparuisset** lacuna non expleta. (Mg. Em. ibd.) XXIX, 4 iam imposita (codd. recc. P iam posita) 6 quo quisquis terra, quisque mari (Mg. In illa codicis P scriptura nec quisquis et quisque, sive quis malis, recte coniunguntur et nimis dura hæc est structura: quo quisquis venerit, ostendat, quum facillima subesset. Proxima incolumesque... tradas sic Livius adiunxit, quasi supra post quam verbum addiderit, sinas vel iubeas.) 9 interficere (codd. recc. Neque discuntur... interficere... diripuerunt recte coniunguntur, etsi rectissime VII, 23, 9 scribitur: primo [aliquamdiu] resistere, .? dein... ruere [coeperunt], neque: quos fors obtulit, interficere pro: quos f. offerret.) XXX, 11 (in ullis Mg., cod. unus rec. P ullis) | (e med. Weiss. pro se med.) XXXI, 5 (transf. alienigenarumque Alsch. P transfugarumque; Drak. om. que) 7 Syracusas potuisset sine lacuna nota (Mg. Em. 298) 8 ad Nasum et accip. (Mg. ibd.) | Achradina diripienda | fuerunt (Gron.) 9 (Lacunam not. et explevit Weiss. Drak. capta urbs) 11

fuiisset, cum qua viribus (Mg. Em. 298) 14 redit (codd. recc.) XXXII, 3 (P excitatum tres. Corr. Alsch. et Mg. Em. 299.) 10 profectus ad (Mg.) XXXIII, 2 (ornium not. Gron.) XXXIV, 2 iuvenis — eo tempore erat socius... amicitia —, is (Gron.) 9 intulere. contracto (Mg. Em. 299.) XXXV, 1 spe, cum se coniunxissent (Heusinger. P spe coniunxisset) 7 (inde notavit Gron.) 8 (coegerunt Mg. Em. 300. P coeperunt) 9 tamen tuto ut (Mg. ibid. Uss. sublatum malit tuto.) XXXVI, 2 revocat prælio (codd. recc.? edd. vett.) 4 aderant, apparebat parum (edd. vett.) 5 circuminiicere (Iac. Periz.) 11 Tardatis diu cum (Mg. coni. dubia, Em. 300. P traditidibicum) XXXVII, 4 (is addid. Weiss.) 11 discuntur ad portas et sine uncis (Mg. Em. 300. Huiusmodi quidem repetitio: discuntur... ac discuntur nusquam apud Livium reperitur. Duplex scriptura indicatur, disc. ad arma et disc. ad portas.) 19 (erecturum pro recepturum A. Periz.) XXXVIII, 1 etiam non (Iac. Periz.) 4 exercitum | possem (edd. vett.; Em. 302 n.) | libet (Gron.) XXXIX, 1 valles 2 (Fort. ductæ, quum... penetravere) 7 (raptim a Gron. P raptiua. Drak. raptim) 13 paratam (codd. recc.?) 14 tradidit (codd. recc. aliq.) XL, 2 (Videndum, ne iure Uss. scribi velit licentiæque huius; nam nec variatæ durissime structuræ ulla apparet causa et ex huiusacra, semel scripto s, facile oriri potuit huic.) 5 (Hippacritanus Weiss. P Hippacinatus. Drak. Hipponiates) 6 ferendoque (Ruperti, Mg. Em. 303) adit codd. aliq. recc.) 8 (ad id tempus Crev.; Em. 302. P et Drak. ad tempus.) (non consilio cett. Etsi insolens est verborum ordo, tamen retinendus fortasse est, coll. VIII, 25, 12: petere quam pacisci magis, et XXVI, 41, 8: nullius in animo quam meo minus obliterari possunt, et X, 23, 8: ut hæc ara quam illa, si quid potest, sanctius colatur, in quibus locis ante adverbii comparativum interponitur quam; in adiectivorum comparativo id sæpius sane fit.) XLI, 2 instruite (Gron.) 5 quod iam maxima (ed. Ascens. 1513. P quod quia maxima) 6 fuit, primus (sed in notis idem probat, quod nos) 7 cæsa captaque et octo (Mg. e P: cæsacaptaet. Excidit numerus millium. Iam Weiss. animadvertit, non apte ex cæsa captaque audiri solum capti.)

Errores ante usum libri emendandi.

	Scriptum est:	Scriptum oportuit:
P. 21 v. 6	eo	eos
- 21 - 10	insidia	insidias
- 33 - 9	ratus.	esse ratus.
- 40 - 4	erit	erat
- 49 - 20	rediit	rediit.
- 63 - 3 ab imo	coniecit.	conieci.
- 65 - 8	Umbria	Umbria,
- 65 - 9	iter	iter,
- 81 - 2 ab imo	Metelius	Metilius
- 89 - 15	Cn.	C.
- 93 - 7 ab imo	apparebat,	apparebat
- 95 - 8	Ne	Sed ne
- 101 - 7 ab imo	pugnam	integram pugnam
- 151 - 3 ab imo	transmissurus	transmissurus
- 152 - 7	prximo	proximo
- 153 - imo	legati.	legati,
- 160 supra pag.	538	539
- 194 v. 2 ab imo	tradita	translata
- 198 - 12	armatos,	armatos
- 200 - 6 ab imo	Syracusanis	Syracusanis
- 219 - 13	septem	quinque
- 220 - 2 ab imo	Carthaginiensium	Carthaginiensibus
- 223 - 23	sacrorum	sacrorum
- 252 - imo	posse	posse,
- 256 - imo	non	non,

Liber XXI.

In parte operis mei licet mihi præfari, quod in principio summæ totius professi plerique sunt rerum scriptores, bellum maxime omnium memorabile, quæ unquam gesta sint, me scripturum, quod Hannibale duce Carthaginienses cum populo Romano gessere. Nam neque validiores opibus ullæ inter se 2 civitates gentesque contulerunt arma, neque his ipsis tantum unquam virium aut roboris fuit, et haud ignotas belli artes inter sese, sed expertas primo Punico conserebant bello, et adeo varia fortuna belli ancepsque Mars fuit, ut propius periculum fuerint, qui vicerunt. Odiis etiam prope maioribus 3 certarunt quam viribus, Romanis indignantibus, quod victoribus victi ultro inferrent arma, Poenis, quod superbe avareque crederent imperitatum victis esse. Fama est etiam, Hanni- 4 balem annorum ferme novem, pueriliter blandientem patri Hamilcari, ut duceretur in Hispaniam, quum perfecto Africo bello exercitum eo traiecturus sacrificaret, altaribus admotum, tactis sacris, iure iurando adactum, se, quum primum posset, hostem fore populo Romano. Angebant ingentis spiritus 5 virum Sicilia Sardiniaque amissæ: nam et Siciliam nimis celeri desperatione rerum concessam et Sardiniam inter motum Africæ fraude Romanorum, stipendio etiam insuper imposito, interceptam. His anxius curis ita se Africo bello, quod fuit

sub recentem Romanam pacem, per quinque annos, ita deinde
2 novem annis in Hispania, augendo Punico imperio gessit, ut
appareret, maius eum, quam quod gereret, agitare in animo
bellum, et, si diutius vixisset, Hamilcare duce Poenos arma
Italiæ illaturos fuisse, quæ Hannibalis ductu intulerunt.

3 Mors Hamilcaris peropportuna et pueritia Hannibalis
distulerunt bellum. Medius Hasdrubal inter patrem ac filium
octo ferme annos imperium obtinuit, flore ætatis, uti ferunt.
4 primo Hamilcari conciliatus, gener inde ob aliam indolem
profecto animi adscitus, et, quia gener erat, factionis Bar-
cinæ opibus, quæ apud milites plebemque plus quam modicæ
erant, haud sane voluntate principum, in imperio positus.
5 Is plura consilio quam vi gerens, hospitibus magis regulorum
conciliandisque per amicitiam principum novis gentibus quam
6 bello aut armis rem Carthaginiensem auxit. Ceterum nihilo
ei pax tutior fuit; barbarus eum quidam palam ob iram inter-
fecti ab eo domini obtruncat; comprehensusque ab circum-
stantibus haud alio, quam si evasisset, vultu, tormentis quoque
quum laceraretur, eo fuit habitu oris, ut superante lætitia
7 dolores ridentis etiam speciem præbuerit. Cum hoc Hasdru-
bale, quia miræ artis in sollicitandis gentibus imperioque suo
iungendis fuerat, fœdus renovaverat, populus Romanus, ut
finis utriusque imperii esset amnis Hiberus, Saguntinisque me-
diis inter imperia duorum populorum libertas servaretur.

3 In Hasdrubalis locum haud dubia res fuit, quin prærogativa
militaris, qua extemplo idvenis Hannibal in prætorium dela-
tus imperatorque ingenti omnium clamore atque assensu appel-
2 latus erat,** favor plebis sequebatur. Hunc vixdum pube-
rem Hasdrubal litteris ad se accersierat, actaque res etiam in
senatu fuerat. Barcinis nitentibus, ut assuesceret militiæ Han-
3 nibal atque in paternas succederet opes, Hanno, alterius fac-
tionis princeps, „Et æquum postulare videtur“ inquit „Has-
drubal, et ego tamen non censeo, quod petit,tribuendum.“
4 Quum admiratione tam ancipitis sententiæ in se omnes con-
vertisset, „Florem ætatis“ inquit „Hasdrubal, quem ipse patri

Hannibalis fruendum præbuit, iusto iure eum a filio repeti
censet; nos tamen minime decet iuventutem nostram pro mili-
tari rudimento assuefacere libidini prætorum. An hoc time- 5
mus, ne Hamilcaris filius nimis sero imperia immodica et
regni paterni speciem videat, et, cuius regis genero hereditarii
sint relictis exercitus nostri, eius filio parum mature serviamus?
Ego istum iuvenem domi tenendum sub legibus, sub magi- 6
stratibus, docendum vivere æquo iure cum ceteris censeo, ne
quandoque parvus hic ignis incendium ingens exsuscitet.“
Pauci, ac ferme optimus quisque, Hannoni assentiebantur; 4
sed, ut plerumque fit, maior pars meliorem vicit.

Missus Hannibal in Hispaniam primo statim adventu
omnem exercitum in se convertit; Hamilcarem iuvenem red- 2
ditum sibi veteres milites credere; eundem vigorem in vultu
vimque in oculis, habitum oris lineamenta que intueri. Dein
brevis effecit, ut pater in se minimum momentum ad favorem
conciliandum esset. Nunquam ingenium idem ad res diver- 3
sissimas, parendum atque imperandum, habilis fuit. Itaque
haud facile discerneres, utrum imperatori an exercitui carior
esset; neque Hasdrubal alium quemquam præficere malle, ubi 4
quid fortiter ac strenue agendum esset, neque milites alio
duce plus confidere aut audere. // Plurimum audaciæ ad peri- 5
cula capessenda, plurimum consilii inter ipsa pericula erat.
Nullo labore aut corpus fatigari aut animus vinci poterat.
Caloris ac frigoris patientia par; cibi potionisque desiderio 6
naturalis, non voluptate modus finitus; vigiliarum somnique nec
die nec nocte discriminata tempora; id, quod gerendis rebus 7
superesset, quieti datum; ea neque molli strato neque silentio
accersita; multi sæpe, militari sagulo opertum, humi iacentem
inter custodias stationesque militum conspexerunt. Vestitus 8
nihil inter æquales excellens; arma atque equi conspiciebantur.
Equitum peditumque idem longe primus erat; princeps in
prælium ibat, ultimus conserto prælio excedebat. Has tantas 9
viri virtutes ingentia vitia æquabant, inhumana crudelitas, per-
fidia plus quam Punica, nihil veri, nihil sancti, nullus deum

10 metus, nullum ius iurandum, nulla religio. Cum hac indole virtutum atque vitiorum triennio sub Hasdrubale imperatore meruit, nulla re, quæ agenda videndaque magno futuro duci esset, prætermissa.

5 Ceterum, ex quo die dux est declaratus, velut Italia ei provincia decreta bellumque Romanum mandatum esset, nihil
2 prolatandum ratus, ne se quoque, ut patrem Hamilcarem, deinde Hasdrubalem, cunctantem casus aliquis opprimeret, Saguntinis inferre bellum statuit. Quibus oppugnandis quia
3 haud dubie Romana arma movebantur, in Olcadum prius fines (ultra Hiberum ea gens in parte magis quam in ditione Carthaginiensium erat) induxit exercitum, ut non petisse Saguntinos, sed rerum serie, finitimis domitis gentibus, iungendoque
4 tractus ad id bellum videri posset. Cartalam urbem opulentam, caput gentis eius, expugnat diripitque; quo metu percussæ minores civitates stipendio imposito imperium accipere. Victor exercitus opulentusque præda Carthaginem Novam in hiberna est deductus. Ibi large partiendo prædam stipendioque præterito cum fide exsolvendo cunctis civium sociorumque animis in se firmatis, vere primo in Vaccæos
6 promotum bellum. Hermandica et Arbocala, eorum urbes, vi captæ; Arbocala et virtute et multitudine oppidanorum diu
7 defensa. Ab Hermandica profugi exsulis Olcadum, priore æstate domitæ gentis, quum se iunxissent, concitant Carpetanos, adortique Hannibalem regressum ex Vaccæis haud procul Tago flumine, agmen grave præda turbavere. Hannibal proelio abstinuit, castrisque super ripam positus, quum prima quies silentiumque ab hostibus fuit, amnem vado traiecit, valloque ita producto, ut locum ad transgrediendum hostes
10 haberent, invadere eos transeuntes statuit. Equitibus præcepit, ut, quum ingressos aquam viderent, adorirentur impeditum agmen; in ripa elephantos (quadraginta autem erant)
11 disponit. Carpetanorum cum appendicibus Olcadum Vaccæorumque centum millia fuere, invicta acies, si æquo dimicaretur campo. Itaque et ingenio feroces et multitudine freti

et, quod metu cessisse credebant hostem, id morari victoriam rati, quod interesset amnis, clamore sublato passim sine ullius imperio, qua cuique proximum est, in amnem ruunt. Et ex 13 parte altera ripæ vis ingens equitum in flumen immissa, medioque alveo haudquaquam pari certamine concursum, quippe 14 ubi pedes instabilis ac vix vado fidens vel ab inermi equite, equo temere acto, perverti posset, eques corpore armisque liber, equo vel per medios gurgites stabili, cominus eminusque rem gereret. Pars magna flumine absumpta; quidam 15 verticoso amni delati in hostes ab elephantis obtriti sunt. Postremi, quibus regressus in suam ripam tutior fuit, ex varia 16 trepidatione quum in unum colligerentur, priusquam a tanto pavore reciperent animos, Hannibal agmine quadrato amnem ingressus fugam ex ripa fecit, vastatisque agris intra paucos dies Carpetanos quoque in deditionem accepit; et iam omnia 17 trans Hiberum præter Saguntinos Carthaginiensium erant.

6 Cum Saguntinis bellum nondum erat, ceterum iam belli causa. Certamina cum finitimis serebantur, maxime Turdetanis. Quibus quum adesset idem, qui litis erat sator, nec 2 certamen iuris, sed vim quæri appareret, legati a Saguntinis Romam missi auxilium ad bellum iam haud dubie imminens orantes. Consules tunc Romæ erant P. Cornelius Scipio et 3 Ti. Sempronius Longus. Qui quum, legatis in senatum introductis, de re publica retulissent, placuissetque mitti legatos in Hispaniam ad res sociorum inspiciendas, quibus si videre- 4 tur digna causa, et Hannibali denuntiarent, ut ab Saguntinis, sociis populi Romani, abstineret, et Carthaginem in Africam traicerent ac sociorum populi Romani querimonias deferrent, hac legatione decreta necdum missa, omnium spe celerius 5 Saguntum oppugnari allatum est. Tunc relata de integro res ad senatum; et alii provincias consulibus Hispaniam atque 6 Africam decernentes terra marique rem gerendam censebant, alii totum in Hispaniam Hannibalemque intendebant bellum; erant, qui non temere movendam rem tantam expectandos- 7 que ex Hispania legatos censerent. Hæc sententia, quæ tutis- 8

sima videbatur, vicit, legatique eo maturius missi, P. Valerius Flaccus et Q. Bæbius Tamphilus, Saguntum ad Hannibalem atque inde Carthaginem, si non absisteretur bello, ad ducem ipsum in pœnam fœderis rupti deposcendum.

- 7 Dum ea Romani parant consultantque, iam Saguntum
 2 summa vi oppugnabatur. Civitas ea longe opulentissima ultra
 Hiberum fuit, sita passus mille ferme a mari. Oriundi a Zacyntho insula dicuntur, mixtique etiam ab Ardea Rutulorum
 3 quidam generis; ceterum in tantas brevi creverant opes, seu
 maritimis seu terrestribus fructibus seu multitudinis incremento seu disciplinæ sanctitate, qua fidem socialem usque ad
 4 perniciem suam coluerunt. Hannibal infesto exercitu ingressus fines, pervastatis passim agris, urbem triperito aggreditur.
 5 Angulus muri erat in planiorem patientioremque, quam cetera
 circa, vallem vergens; adversus eum vineas agere instituit,
 6 per quas aries mœnibus admoveri posset. Sed ut locus procul muro satis æquus agendis vineis fuit, ita haudquaquam prospere, postquam ad effectum operis ventum est, cœptis
 7 succedebat. Et turris ingens imminebat, et murus, ut in suspecto loco, supra ceteræ modum altitudinis emunitus erat, et iuventus delecta, ubi plurimum periculi ac timoris ostendebatur, ibi vi maiore obsistebant. Ac primo missilibus sum-
 8 movere hostem nec quicquam satis tutum munientibus pati; deinde iam non pro mœnibus modo atque turri tela micare, sed ad erumpendum etiam in stationes operaque hostium animus erat; quibus tumultuariis certaminibus haud ferme plures
 9 Saguntini cadebant quam Pœni. Ut vero Hannibal ipse, dum murum incautius subit, adversum femur tragula graviter ictus cecidit, tanta circa fuga ac trepidatio fuit, ut non multum abesset, quin opera ac vineæ desererentur. Obsidio deinde
 8 per paucos dies magis quam oppugnatio fuit, dum vulnus ducis curaretur; per quod tempus ut quies certaminum erat,
 2 ita ab apparatu operum ac munitionum nihil cessatum. Itaque acrius de integro coortum est bellum, pluribusque partibus, vix accipientibus quibusdam opera locis, vineæ cœptæ

agi admoverique aries. Abundabat multitudine hominum 3 Pœnus (ad centum quinquaginta millia habuisse in armis satis creditur); oppidani ad omnia tuenda atque obeunda multifaria 4 riam distineri cœpti sunt; non sufficiebant itaque. Iam 5 feriebantur arietibus muri quassatæque multæ partes erant; una continentibus ruinis nudaverat urbem; tres deinceps turres, quantumque inter eas muri erat, cum fragore ingenti prociderunt. Captum oppidum ea ruina crediderant Pœni, 6 qua, velut si pariter utrosque murus texisset, ita utrinque in pugnam procursum est. Nihil tumultuariæ pugnae simile 7 erat, quales in oppugnationibus urbium, per occasionem partis alterius conseri solent; sed iustæ acies, velut patenti campo, inter ruinas muri tectaque urbis modico distantia intervallo constiterant. Hinc spes, hinc desperatio animos irritat, Pœno 8 cepisse iam se urbem, si paulum annitatur, credente, Saguntinis pro nudata mœnibus patria corpora opponentibus nec ullo pedem referente, ne in relictum a se locum hostem immitteret. Itaque quo acrius et conferti magis utrinque pug- 9 nabant, eo plures vulnerabantur, nullo inter arma corporaque vano intercidente telo. Phalarica erat Saguntinis missile 10 telum hastili abiectione, et cetera tereti præterquam ad extremum, unde ferrum exstabat; id, sicut in pilo, quadratum, stuppæ circumligabant lineabantque pice; ferrum autem tres longum 11 habebat pedes, ut eum armis transfigere corpus posset. Sed id maxime, etiamsi hæsisset in scuto nec penetrasset in corpus, pavorem faciebat, quod, quum medium accensum mitte- 12 retur conceptumque ipso motu multo maiorem ignem ferret, arma omitti cogebat nudumque militem ad insequentes ictus præbebat. Quum diu anceps fuisset certamen, et Saguntinis, 9 quia præter spem resisterent, crevissent animi, Pœnus, quia non vicisset, pro victo esset, clamorem repente oppidani tollunt hostemque in ruinas muri expellunt, inde impeditum trepidantemque exturbant, postremo fustum fugatumque in castra redigunt.

Interim ab Roma legatos venisse nuntiatum est; quibus 3

obviam ad mare missi ab Hannibale, qui dicerent, nec tuto eos adituros inter tot tam effrenatarum gentium arma, nec Hannibali in tanto discrimine rerum operæ esse legationes
 4 audire. Apparebat, non admissos protinus Carthaginem ituros. Litteras igitur nuntiosque ad principes factionis Barcinæ præmittit, ut præpararent suorum animos, ne quid pars altera
 10 gratificari populo Romano posset. Itaque, præterquam quod admissi auditique sunt, ea quoque vana atque irrita legatio
 2 fuit. Hanno unus adversus senatum causam fœderis magno silentio propter auctoritatem suam, non cum assensu audientium
 3 egit, per deos fœderum arbitros ac testes senatum obtestans, ne Romanum cum Saguntino suscitarent bellum: monuisse, prædixisse se, ne Hamilcaris progeniem ad exercitum mitterent; non manes, non stirpem eius conquiescere viri, nec unquam, donec sanguinis nominisque Barcini quisquam supersit,
 4 quietura Romana fœdera. „Juvenem flagrantem cupidine regni viamque unam ad id cernentem, si ex bellis bella serendo succinctus armis legionibusque vivat, velut materiam igni præbentes, ad exercitus misistis. Aluistis ergo hoc incendium, quo nunc ardetis. Saguntum vestri circumsedent exercitus, unde arcentur fœdere; mox Carthaginem circumsedebunt Romanæ legiones, ducibus iisdem diis, per quos
 5 priore bello rupta fœdera sunt ulti. Utrum hostem an vos an fortunam utriusque populi ignoratis? Legatos ab sociis et pro sociis venientes bonus imperator vester in castra non admisit; ius gentium sustulit; hi tamen, unde ne hostium quidem legati arcentur, pulsī, ad nos venerunt; res ex fœdere repetunt; ut publica fraus absit, auctorem culpæ et reum criminis deprecant. Quo lenius agunt, segnius incipiunt, eo, quum cœperint, vereor, ne perseverantius sæviant. Ægates insulas Erycemque ante oculos proponite, quæ terra marique
 8 per quattuor et viginti annos passi sitis. Nec puer hic dux erat, sed pater ipse Hamilcar, Mars alter, ut isti volunt; sed Tarento, id est Italia, non abstinueramus ex fœdere, sicut
 9 nunc Sagunto non abstinemus. Vicerunt ergo dii homines,

et id, de quo verbis ambigebatur, uter populus fœdus rupisset, eventus belli velut æquus iudex, unde ius stabat, ei victoriam dedit. Carthagini nunc Hannibal vineas turresque
 10 admovet; Carthaginis mœnia quatit ariete. Sagunti ruinæ (falsus utinam vates sim) nostris capitibus incident, susceptumque cum Saguntinis bellum habendum cum Romanis est. Dedemus ergo Hannibalem? dicet aliquis. Scio meam levem
 11 esse in eo auctoritatem propter paternas inimicitias; sed et Hamilcarem eo perisse lætatus sum, quod, si ille viveret, bellum iam haberemus cum Romanis, et hunc juvenem tanquam furiam facemque huius belli odi ac detestor; nec dedendum solum ad piaculum rupti fœderis, sed, si nemo deposcat, devehendum in ultimas maris terrarumque oras, ablegandum eo, unde nec ad nos nomen famaue eius accidere neque ille sollicitare quietæ civitatis statum possit. Ego ita censeo,
 13 legatos extemplo Romam mittendos, qui senatui satisfaciant; alios, qui Hannibali nuntient, ut exercitum ab Sagunto abducat, ipsumque Hannibalem ex fœdere Romanis dedant; tertiam legationem ad res Saguntinis reddendas decerno. Quum
 11 Hanno perorasset, nemini omnium certare oratione cum eo necesse fuit; adeo prope omnis senatus Hannibalis erat, infestiusque locutum arguebant Hannonem quam Flaccum Valerium, legatum Romanum. Responsum inde legatis Romanis
 2 est, bellum ortum ab Saguntinis, non ab Hannibale esse; populum Romanum iniuste facere, si Saguntinos vetustissimæ Carthaginiensium societati præponat.

Dum Romani tempus terunt legationibus mittendis, Hannibal, quia fessum militem proliis operibusque habebat, paucorum iis dierum quietem dedit, stationibus ad custodiam vicinarum aliorumque operum dispositis. Interim animos eorum nunc ira in hostes stimulando, nunc spe præmiorum accendit; ut vero pro contione prædam captæ urbis edixit militum fore,
 4 adeo accensi omnes sunt, ut, si extemplo signum datum esset, nulla vi resisti videretur posse. Saguntini ut a proliis quietem habuerant, nec laceßentes nec laceßiti per aliquot dies,

ita non nocte, non die unquam cessaverant ab opere, ut novum murum ab ea parte, qua patefactum oppidum ruinis
 6 erat, reficerent. Inde oppugnatio eos aliquanto atrocior quam ante adorta est, nec, qua primum aut potissimum parte ferrent opem, quum omnia variis clamoribus streperent, satis
 7 scire poterant. Ipse Hannibal, qua turris mobilis, omnia munimenta urbis superans altitudine, agebatur, hortator aderat. Quæ quum admota, catapultis ballistisque per omnia tabulata
 8 dispositis, muros defensoribus nudasset, tum Hannibal occasionem ratus, quingentos ferme Afros cum dolabris ad subruendum ab imo murum mittit; nec erat difficile opus, quod cæmenta non calce durata erant, sed interlita luto, structuræ
 9 antiquæ genere. Itaque latius, quam qua cæderetur, ruebat, perque patentia ruinis, agmina armatorum in urbem vade-
 10 bant. Locum quoque editum capiunt, collatisque eo catapultis ballistisque, ut castellum in ipsa urbe velut arcem imminentem haberent, muro circumdant; et Saguntini murum inte-
 11 riorem ab nondum capta parte urbis ducunt. Utrunque summa vi et muniunt et pugnant; sed interiora tuendo mino-
 12 rem in dies urbem Saguntini faciunt. Simul crescit inopia omnium longa obsidione et minuitur exspectatio externæ opis, quum tam procul Romani, unica spes, circa omnia hostium
 13 essent. Paulisper tamen affectos animos recreavit repentina profectio Hannibalis in Oretanos Carpetanosque, qui duo populi, dilectus acerbitate consternati, retentis conquisitoribus, metum defectionis quum præbuissent, oppressi celeritate Han-
 12 nibalis omiserunt mota arma. Nec Sagunti oppugnatio segnior erat, Maharbale Himilconis filio (eum præfecerat Hannibal) ita impigre rem agente, ut ducem abesse nec cives nec
 2 hostes sentirent. Is et prælia aliquot secunda fecit et tribus arietibus aliquantum muri discussit, strataque omnia recentibus
 3 ruinis advenienti Hannibali ostendit. Itaque ad ipsam arcem extemplo ductus exercitus, atroxque prælium cum multorum utrinque cæde initum et pars arcis capta est.

Tentata deinde per duos est exigua pacis spes, Alconem

Saguntinum et Alorcum Hispanum. Alco insciis Saguntinis, 4 precibus aliquid moturum ratus, quum ad Hannibalem noctu transisset, postquam nihil lacrimæ movebant condicionesque tristes ut ab irato victore ferebantur, transfuga ex oratore factus apud hostem mansit, moriturum affirmans, qui sub con-
 5 ditionibus iis de pace ageret. Postulabatur autem, redderent 5 res Turdetanis, traditoque omni auro atque argento egressi urbe cum singulis vestimentis ibi habitarent, ubi Pœnus iussisset. Has pacis leges abnuente Alcone accepturos Sagun- 6 tinos, Alorcus, vinci animos, ubi alia vincantur, affirmans, se pacis eius interpretem fore pollicetur; erat autem tum miles Hannibalis, ceterum publice Saguntinis amicus atque hospes. Tradito palam telo custodibus hostium, transgressus munimenta 7 ad prætorem Saguntinum (et ipse ita iubebat) est deductus. Quo quum extemplo concursus omnis generis hominum esset 8 factus, summota cetera multitudine, senatus Alorco datus est, cuius talis oratio fuit. Si civis vester Alco, sicut ad pacem 13 petendam ad Hannibalem venit, ita pacis condiciones ab Hannibale ad vos retulisset, supervacaneum hoc mihi fuisset iter, quo nec orator Hannibalis nec transfuga ad vos veni; sed 2 quum ille aut vestra aut sua culpa manserit apud hostem (sua, si metum simulavit, vestra, si periculum est apud vos vera referentibus), ego, ne ignoraretis, esse aliquas et salutis et pacis vobis condiciones, pro vetusto hospitio, quod mihi vobiscum est, ad vos veni. Vestra autem causa me nec 3 ullius alterius loqui, quæ loquor apud vos, vel ea fides sit, quod neque, dum vestris viribus restitistis, neque, dum auxilia ab Romanis sperastis, pacis unquam apud vos mentionem feci. Postquam nec ab Romanis vobis ulla est spes nec vestra 4 vos iam aut arma aut mœnia satis defendunt, pacem affero ad vos magis necessariam quam æquam. Cuius ita aliqua 5 spes est, si eam, quemadmodum ut victor fert Hannibal, sic vos ut victi audietis, et non id, quod amittitur, in damno, quum omnia victoris sint, sed, quicquid relinquitur, pro munere habituri estis. Urbem vobis, quam ex magna parte 6

dirutam, captam fere totam habet, adimit, agros relinquit, locum assignaturus, in quo novum oppidum ædificetis. Aurum et argentum omne, publicum privatumque, ad se iubet 7 deferri; corpora vestra, coniugum ac liberorum vestrorum servat inviolata, si inermes cum binis vestimentis velitis ab Sagunto exire. Hæc victor hostis imperat; hæc, quanquam sunt 8 gravia atque acerba, fortuna vestra vobis suadet. Equidem haud despero, quum omnium potestas ei facta sit, aliquid ex 9 his rebus remissurum; sed vel hæc patienda censeo potius, quam trucidari corpora vestra, rapi trahique ante ora vestra coniuges ac liberos belli iure sinatis."

- 14 Ad hæc audienda quum circumfusa paulatim multitudine permixtum senatui esset populi concilium, repente primores, secessione facta, priusquam responsum daretur, argentum aurumque omne ex publico privatoque in forum collatum in ignem ad id raptim factum coniicientes, eodem plerique semet 2 ipsi præcipitaverunt. Quum ex eo pavor ac trepidatio totam urbem pervasisset, alius insuper tumultus ex arce auditur. Turris diu quassata prociderat, perque ruinam eius cohors Pœnorum impetu facto quum signum imperatori dedisset, nuda 3 datam stationibus custodiisque solitis hostium esse urbem, non cunctandum in tali occasione ratus Hannibal, totis viribus aggressus urbem momento cepit, signo dato, ut omnes puberes interficerentur. Quod imperium crudele, ceterum prope 4 necessarium cognitum ipso eventu est; cui enim parci potuit ex iis, qui aut inclusi cum coniugibus ac liberis domos super se ipsos concremaverunt, aut armati nullum ante finem pugnae quam morientes fecerunt? Captum oppidum est cum ingenti 15 præda. Quanquam pleraque ab dominis de industria corrupta erant, et in cædibus vix ullum discrimen ætatis præceperat, et captivi militum præda fuerant, tamen et ex pretio rerum venditarum aliquantum pecuniæ redactum esse constat et multam pretiosam suppellectilem vestemque missam Carthaginem. 2 Octavo mense, quam cœptum oppugnari, captum Saguntum quidam scripsere; inde Carthaginem Novam in hiberna 3

Hannibalem concessisse; quinto deinde mense, quam ab Carthagine profectus sit, in Italiam pervenisse. Quæ si ita sunt, 4 fieri non potuit, ut P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerint, ad quos et principio oppugnationis legati Saguntini missi sint et qui in suo magistratu cum Hannibale, alter ad Ticinum amnem, ambo aliquanto post ad Trebiam, pugnaverint. Aut omnia breviora aliquanto fuere, aut Saguntum 5 principio anni, quo P. Cornelius, Ti. Sempronius consules fuerunt, non cœptum oppugnari est, sed captum. Nam excessisse pugna ad Trebiam in annum Cn. Servilii et C. Flamini non potest, quia C. Flaminius Arimini consulatum iniit, creatus a Ti. Sempronio consule, qui post pugnam ad Trebiam ad creandos consules Romam quum venisset, comitiis perfectis ad exercitum in hiberna rediit.

Sub idem fere tempus et legati, qui redierant ab Carthagine, Romam retulerunt, omnia hostilia esse, et Sagunti excidium nuntiatum est; tantusque simul mæror patres misericordiaque sociorum peremptorum indigne et pudor non 2 lati auxilii et ira in Carthaginenses metusque de summa rerum cepit, velut si iam ad portas hostis esset, ut tot uno tempore motibus animi turbati trepidarent magis quam consulerent: nam neque hostem acriorem bellicosioreque secum 3 congressum, nec rem Romanam tam desidem unquam fuisse atque imbellem. Sardos Corsosque et Histros atque Illyrios 4 lacesisse magis quam exercuisse Romana arma, et cum Gallis tumultuatum verius quam belligeratum; Pœnum hostem 5 veteranum, trium et viginti annorum militia durissima inter Hispanas gentes semper victorem, duci acerrimo assuetum, recentem ab excidio opulentissimæ urbis, Hiberum transire; trahere secum tot excitos Hispanorum populos; concitum 6 avidas semper armorum Gallicas gentes; cum orbe terrarum bellum gerendum in Italia ac pro mœnibus Romanis esse.

Nominatæ iam antea consulibus provinciæ erant; tum 17 sortiri iussi. Cornelio Hispania, Sempronio Africa cum Sicilia evenit. Sex in eum annum decretæ legiones et socium, quan- 2

3 tum ipsis videretur, et classis, quanta parari posset. Quattuor
et viginti peditum Romanorum millia scripta et mille octin-
genti equites, sociorum quadraginta millia peditum, quattuor
millia et quadringenti equites; naves ducentæ viginti quin-
4 queremes, celoces viginti deducti. Latum inde ad populum,
vellent iuberent populo Carthaginensi bellum indici; eiusque
belli causa supplicatio per urbem habita atque adorati dii,
ut bene ac feliciter eveniret, quod bellum populus Romanus
5 iussisset. Inter consules ita copiarum divisæ: Sempronio datæ
legiones duæ (ea quaterna millia erant peditum et treceni
equites) et sociorum sedecim millia peditum, equites mille
octingenti; naves longæ centum sexaginta, celoces duodecim.
6 Cum his terrestribus maritimisque copiis Ti. Sempronius mis-
sus in Siciliam, ita in Africam transmissurus, si ad arcen-
7 dum Italia Pœnum consul alter satis esset. Cornelio minus
copiarum datum, quia L. Manlius prætor et ipse cum haud
8 invalido præsidio in Galliam mittebatur; navium maxime
Cornelio numerus deminutus; sexaginta quinqueremes datæ
(neque enim mari venturum aut ea parte belli dimicaturum
hostem credebant) et duæ Romanæ legiones cum suo iusto
equitatu et quattuordecim millibus sociorum peditum, equiti-
9 bus mille sexcentis. Duas legiones Romanas et decem millia
sociorum peditum, mille equites socios, sexcentos Romanos
Gallia provincia eodem versa in Punicum bellum habuit.
18 His ita comparatis, ut omnia iusta ante bellum fierent,
legatos maiores natu, Q. Fabium, M. Livium, L. Æmilium,
C. Licinium, Q. Bæbium, in Africam mittunt ad percontandos
Carthaginenses, publicone consilio Hannibal Saguntum op-
2 pugnasset, et, si, id quod facturi videbantur, faterentur ac
defenderent, publico consilio factum, ut indicerebatur populo Car-
3 thaginiensi bellum. Romani postquam Carthaginem venerunt,
quum senatus datus esset et Q. Fabius nihil ultra quam
unum, quod mandatum erat, percontatus esset, tum ex Car-
4 thaginiensibus unus: „Præceps vestra, Romani, et prior legatio
fuit, quum Hannibalem tanquam suo consilio Saguntum op-

pugnantem deposcebatis; ceterum hæc legatio verbis adhuc
lenior est, re asperior. Tunc enim Hannibal et insimulabatur 5
et deposcebatur; nunc ab nobis et confessio culpæ expri-
mitur et ut a confessis res extemplo repetuntur. Ego 6
autem non, privato publicone consilio Saguntum oppugnatum
sit, quærendum censeam, sed utrum iure an iniuria; nostra 7
enim hæc quæstio atque animadversio in civem nostrum est,
quid nostro aut suo fecerit arbitrio; vobiscum una disceptatio
est, licueritne per fœdus fieri. Itaque quoniam discerni placet, 8
quid publico consilio, quid sua sponte imperatores faciant,
nobis vobiscum fœdus est a C. Lutatio consule ictum, in
quo quum caveretur utrorumque sociis, nihil de Saguntinis
(needum enim erant socii vestri) cautum est. At enim eo 9
fœdere, quod cum Hasdrubale ictum est, Saguntini excipiun-
tur. Adversus quod ego nihil dicturus sum, nisi quod a
vobis didici. Vos enim, quod C. Lutatius consul primo 10
nobiscum fœdus icit, quia neque auctoritate patrum nec po-
puli iussu ictum erat, negastis vos eo teneri; itaque aliud de
integro fœdus publico consilio ictum est. Si vos non tenent 11
fœdera vestra nisi ex auctoritate aut iussu vestro icta, ne nos
quidem Hasdrubalis fœdus, quod nobis insciis icit, obligare
potuit. Proinde omittite Sagunti atque Hiberi mentionem facere, 12
et, quod diu parturit animus vester, aliquando pariat.“ Tum 13
Romanus, sinu ex toga facto, „Hic“ inquit „vobis bellum et
pacem portamus; utrum placet, sumite.“ Sub hanc vocem
haud minus ferociter, daret, utrum vellet, succlamatum est;
et quum is iterum, sinu effuso, bellum dare dixisset, accipere 14
se omnes responderunt et, quibus acciperent animis, iisdem
se gesturos.

Hæc directa percontatio ac denuntiatio belli magis ex 19
dignitate populi Romani visa est quam de fœderum iure ver-
bis disceptare, quum ante, tum maxime Sagunto excisa.
Nam si verborum disceptationis res esset, quid fœdus Has- 2
drubalis cum Lutatii priore fœdere, quod mutatum est, com-
parandum erat, quum in Lutatii fœdere diserte additum esset, 3

ita id ratum fore, si populus censuisset, in Hasdrubalis fœdere nec exceptum tale quicquam fuerit, et tot annorum silentio ita vivo eo comprobatum sit fœdus, ut ne mortuo quidem
 4 auctore quicquam mutaretur? Quanquam, etsi priore fœdere staretur, satis cautum erat Saguntinis, sociis utrorumque exceptis; nam neque additum erat „iis, qui tunc essent“, nec,
 5 „ne qui postea assumerentur“. Et quum assumere novos liceret socios, quis æquum censeret, aut ob nulla quemquam merita in amicitiam recipi aut receptos in fidem non defendi, tantum ne Carthaginensium socii aut sollicitarentur ad defectionem aut sua sponte desciscentes reciperentur?

6 Legati Romani ab Carthagine, sicut iis Romæ imperatum erat, in Hispaniam, ut adirent civitates et in societatem pel-
 7 licerent aut averterent a Pœnis, traiecerunt. Ad Bargusios primum venerunt, a quibus benigne excepti, quia tædebat imperii Punici, multos trans Hiberum populos ad cupidinem
 8 novæ fortunæ erexerunt. Ad Volcianos inde est ventum, quorum celebre per Hispaniam responsum ceteros populos ab societate Romana avertit. Ita enim maximus natu ex iis in
 9 concilio respondit: „Quæ verecundia est, Romani, postulare vos, uti vestram Carthaginensium amicitiam præponamus, quum, qui id fecerunt, crudelius, quam Pœnus hostis per-
 10 didit, vos socii prodideritis? Ibi quæratissimos socios censeo, ubi Saguntina clades ignota est. Hispanis populis sicut lugubre, ita insigne documentum Sagunti ruinæ erunt, ne
 11 quis fidei Romanæ aut societati confidat.“ Inde extemplo abire finibus Volcianorum iussi, ab nullo deinde concilio Hispaniæ benigniora verba tulere. Ita nequicquam peragrata
 20 Hispania in Galliam transeunt. † In his nova terribilisque species visa est, quod armati (ita mos gentis erat) in concilium venerunt. Quum verbis extollentes gloriam virtutemque populi Romani ac magnitudinem imperii petissent, ne Pœno bellum Italiæ inferenti per agros urbesque suas transitum
 3 darent, tantus cum fremitu risus dicitur ortus, ut vix a magistratibus maioribusque natu iuventus sedaretur; adeo stolidi

impudensque postulatio visa est, censere, ne in Italiam transmittant Galli bellum; ipsos id avertere in se agrosque suos pro alienis populandos obicere. Sedato tandem fremitu, responsum legatis est, neque Romanorum in se meritum esse neque Carthaginensium iniuriam, ob quæ aut pro Romanis aut adversus Pœnos sumant arma; contra ea audire sese, gentis suæ homines agro finibusque Italiæ pelli a populo Romano stipendiumque pendere et cetera indigna pati. Eadem ferme in ceteris Galliæ conciliis dicta auditaque, nec hospitale quicquam pacatumve satis prius auditum, quam Massiliam venire. Ibi omnia ab sociis inquisita cum cura ac fide cognita: præoccupatos iam ante ab Hannibale Gallorum animos esse; sed ne illi quidem ipsi satis mitem gentem fore (adeo ferocia atque indomita ingenia esse), ni subinde auro, cuius avidissima gens est, principum animi concilientur. Ita peragratis Hispaniæ et Galliæ populis, legati Romam redeunt, haud ita multo post, quam consules in provincias profecti erant. Civitatem omnem expectatione belli erectam invenerunt, satis constante fama, iam Hiberum Pœnos transmississe.

Hannibal Sagunto capto Carthaginem Novam in hiberna concesserat, ibique auditis, quæ Romæ quæque Carthagine acta decretaque forent, seque non ducem solum, sed etiam causam esse belli, partitis divenditisque reliquiis prædæ nihil ultra differendum ratus, Hispani generis milites convocat. „Credo ego vos“ inquit, „socii, et ipsos cernere, pacatis omnibus Hispaniæ populis, aut finiendam nobis militiam exercitusque dimittendos esse aut in alias terras transferendum bellum; ita enim hæ gentes non pacis solum, sed etiam victoriæ bonis floreant, si ex aliis gentibus prædam et gloriam quæremus. Itaque quum longinqua a domo instet militia incertumque sit, quando domos vestras, et quæ cuique ibi cara sunt, visuri sitis, si quis vestrum suos invisere vult, comeatum do. Primo vere edico adsitis, ut diis bene iuvantibus bellum ingentis gloriæ prædæque futurum incipiamus.“ Om-

nibus fere visendi domos oblata ultro potestas grata erat, et iam desiderantibus suos et longius in futurum providentibus desiderium. Per totum tempus hiemis quies inter labores aut iam exhaustos aut mox exhauriendos renovavit corpora animosque ad omnia de integro patienda; vere primo ad edictum convenere.

9 Hannibal quum recensuisset omnium gentium auxilia, Gades profectus Herculi vota exsolvit, novisque se obligat
10 votis, si cetera prospera evenissent. Inde partiens curas simul in inferendum atque arcendum bellum, ne, dum ipse terrestri per Hispaniam Galliasque itinere Italiam peteret, nuda aperta-
11 eam statuit; pro eo supplementum ipse ex Africa maxime iaculatorum, levium armis, petiit, ut Afri in Hispania, Hispani in Africa, melior procul ab domo futurus uterque miles,
12 velut mutuis pigneribus obligati, stipendia facerent. Tredecim millia octingentos quinquaginta pedites castratos misit in Africam et funditores Baliares octingentos septuaginta, equites
13 mixtos ex multis gentibus mille ducentos. Has copias partim Carthagini praesidio esse, partim distribui per Africam iubet. Simul conquisitoribus in civitates missis, quattuor mil-
22 lia conscripta delectae inventutis, praesidium eosdem et obsides, atque id eo minus, quod haud ignarus erat, circumitam ab
2 Romanis eam legatis ad sollicitandos principum animos, Hasdrubali fratri, viro impigro, eam provinciam destinat, firmatque eum Africis maxime praesidiis, peditum Afrorum undecim millibus octingentis quinquaginta, Liguribus trecentis, Balia-
3 ribus quingentis. Ad haec peditum auxilia additi equites Libyphoenices, mixtum Punicum Afri genus, quadringenti quinquaginta et Numidae Maurique accolae Oceani ad mille octingenti et parva Ilergetum manus ex Hispania, ducenti equites, et, ne quod terrestris deesset auxilii genus, elephantum
4 viginti unus. Classis praeterea data ad tuendam maritimam

oram, quia, qua parte belli vicerant, ea tum quoque rem gesturos Romanos credi poterat, quinquaginta quinquere-
quadriremes duae, triremes quinque; sed aptae instructaeque remigio triginta et duae quinquere-
5 quinque. erant et triremes

Ab Gadibus Carthaginem ad hiberna exercitus rediit; 5
atque inde profectus praeter Omissam urbem ad Hiberum maritima ora ducit. Ibi fama est in quiete visum ab eo iu-
6 nem divina specie, qui se ab Iove diceret ducem in Italiam Hannibali missum; proinde sequeretur neque usquam a se deflecteret oculos. Pavidum primo, nusquam circumspicien-
7 tem aut respicientem, secutum; deinde cura ingenii humani quum, quidnam id esset, quod respicere vetitus esset, agitare-
8 animo, temperare oculis nequivisse; tum vidisse post sese serpentem mira magnitudine cum ingenti arborum ac virgulo-
9 rum strage ferri, ac post insequi cum fragore caeli nimbum. Tum, quae moles ea quidve prodigii esset, quaerentem audisse, 9
vastitatem Italiae esse; pergeret porro ire nec ultra inquireret sineretque fata in occulto esse.

Hoc visu laetus tripertito Hiberum copias traiecit, praemissis, qui Gallorum animos, qua traducendus exercitus erat, donis conciliarent Alpiumque transitus specularentur. Nona-
23 ginta millia peditum, duodecim millia equitum Hiberum duxit. Ilergetes inde Bargusiosque et Ausetanos et Lacetania-
2 niam, quae subiecta Pyrenaeis montibus est, subegit, oraque huic omni praefecit Hannonem, ut fauces, quae Hispanias Gal-
3 liis iungunt, in potestate essent. Decem millia peditum Hannoni ad praesidium obtinendae regionis data et mille equites. Postquam per Pyrenaeum saltum traduci exercitus est coeptus, 4
rumorque per barbaros manavit certior de bello Romano, tria millia inde Carpetanorum peditum iter averterunt. Con-
stabat, non tam bello motos quam longinquitate viae insuperabilique Alpium transitu. Hannibal, quia revocare aut vi 5
retinere eos anceps erat, ne ceterorum etiam feroces animi irritarentur, supra septem millia hominum domos remisit, 6

quos et ipsos gravari militia senserat, Carpetanos quoque ab
 24 se dimissos simulans. Inde, ne mora atque otium animos sol-
 licitaret, cum reliquis copiis Pyrenæum transgreditur et ad
 2 oppidum Iliberri castra locat. Galli quanquam Italiæ bellum
 inferri audiebant, tamen, quia vi subactos trans Pyrenæum
 Hispanos fama erat præsidiaque valida imposita, metu servi-
 tutis ad arma consternati Ruscinonem aliquot populi conve-
 3 niunt. Quod ubi Hannibali nuntiatum est, moram magis
 quam bellum metuens, oratores ad regulos eorum misit, col-
 loqui semet ipsum cum iis velle; [et] vel illi propius Iliberrim
 accederent, vel se Ruscinonem processurum, ut ex propinquo
 4 congressus faciliior esset; nam et accepturum eos in castra
 sua se lætum nec cunctanter se ipsum ad eos venturum;
 hospitem enim se Galliæ, non hostem advenisse, nec strictu-
 rum ante gladium, si per Gallos liceat, quam in Italiam
 5 venisset. Et per nuntios quidem hæc; ut vero reguli Gallo-
 rum castris ad Iliberrim extemplo motis haud gravanter ad
 Pœnum venerunt, capti donis cum bona pace exercitum per
 fines suos præter Ruscinonem oppidum transmiserunt.

25 In Italiam interim nihil ultra, quam Hiberum transisse
 Hannibalem; a Massiliensium legatis Romam perlatum erat,
 2 quum, perinde ac si Alpes iam transisset, Boii sollicitatis In-
 subribus defecerunt, nec tam ob veteres in populum Romanum
 iras, quam quod nuper circa Padum Placentiam Cremonam-
 que colonias in agrum Gallicum deductas ægre patiebantur.
 3 Itaque armis repente arreptis, in eum ipsum agrum impetu facto,
 tantum terroris ac tumultus fecerunt, ut non agrestis modo
 multitudo, sed ipsi triumviri Romani, qui ad agrum venerant
 assignandum, diffisi Placentiæ mœnibus Mutinam confugerint,
 4 C. Lutatius, C. Servilius, M. Annius. Lutatii nomen haud
 dubium est; pro Annio Servilioque M'. Acilium et C. He-
 rennium habent quidam annales, alii P. Cornelium Asinam
 5 et C. Papirium Masonem. Id quoque dubium est, legati ad
 expostulandum missi ad Boios violati sint, an in triumviros
 6 agrum metantes impetus sit factus. Mutinæ quum obsiderentur,

et gens ad oppugnandarum urbium artes rudis, pigerrima
 eadem ad militaria opera, segnis intactis assideret muris, si-
 mulari cœptum de pace agi; evocatique ab Gallorum principi- 7
 bus legati ad colloquium, non contra ius modo gentium, sed
 violata etiam, quæ data in id tempus erat, fide comprehen-
 duntur, negantibus Gallis, nisi obsides sibi redderentur, eo
 dimissuros. Quum hæc de legatis nuntiata essent et Mutina 8
 præsidiumque in periculo esset, L. Manlius prætor ira accen-
 sus effusum agmen ad Mutinam ducit. Silvæ tunc circa viam 9
 erant, plerisque incultis. Ibi inexplorato profectus in insidia
 præcipitat, multaque cum cæde suorum ægre in apertos cam-
 pos emersit. Ibi castra communita et, quia Gallis ad tentanda 10
 ea defuit spes, refectioni sunt militum animi, quanquam ad quin-
 gentos cecidisse satis constabat. Iter deinde de integro cœptum, 11
 nec, dum per patentia loca ducebatur agmen, apparuit hostis;
 ubi rursus silvæ intratæ, tum postremos adorti cum magna 12
 trepidatione ac pavore omnium septingentos milites occiderunt,
 sex signa ademere. Finis et Gallis territandi et pavendi 13
 fuit Romanis, ut e saltu invio atque impedito evasere. Inde
 apertis locis facile tutantes agmen Romani Tannetum, vicum
 propinquum Pado, contendere. Ibi se munimento ad tempus 14
 commeatibusque fluminis et Brixianorum etiam Gallorum auxi-
 lio adversus crescentem in dies multitudinem hostium tuta-
 bantur. Qui tumultus repens postquam est Romam perlatus, 26
 et Punicum insuper Gallico bellum auctum patres acceperunt,
 C. Atilium prætorem cum una legione Romana et quinque 2
 millibus sociorum, dilectu novo a consule conscriptis, auxilium
 ferre Manlio iubent; qui sine ullo certamine (abscesserant
 enim metu hostes) Tannetum pervenit.

Et P. Cornelius, in locum eius, quæ missa cum prætore 3
 erat, scripta legione nova, profectus ab urbe sexaginta longis
 navibus præter oram Etruriæ Ligurumque et inde Salyum
 montes pervenit Massiliam, et ad proximum ostium Rhodani 4
 (pluribus enim divisus amnis in mare decurrit) castra locat,
 vixdum satis credens Hannibalem superasse Pyrenæos montes.

5 Quem ut de Rhodani quoque transitu agitare animadvertit, incertus, quonam ei loco occurreret, necdum satis reffectis ab iactatione maritima militibus, trecentos interim delectos equites ducibus Massiliensibus et auxiliaribus Gallis ad exploranda 6 omnia visendosque ex tuto hostes præmittit. Hannibal, ceteris metu aut pretio pacatis, iam in Volcarum pervenerat agrum, gentis validæ. Colunt autem circa utramque ripam Rhodani; sed diffusi, citiore agro arceri Pœnum posse, ut flumen promunimento haberent, omnibus ferme suis trans Rhodanum traiectis ulteriorem ripam amnis armis obtinebant. Ceteros accolae fluminis Hannibal et eorum ipsorum, quos sedes suæ tenebant, simul pellicit donis ad naves undique contrahendas fabricandasque, simul et ipsi traieci exercitum levatique quam primum regionem suam tanta hominum urgente turba cupiebant. Itaque ingens coacta vis navium est lintriumque temere ad vicinalem usum paratarum; novasque alias primum Galli inchoantes cavabant ex singulis arboribus, deinde et ipsi milites, simul copia materiæ, simul facilitate operis inducti, alveos informes, nihil, dummodo innare aquæ et capere onera possent, curantes, raptim, quibus se suaque transveherent, faciebant. Iamque omnibus satis comparatis ad traiciendum, 27 terrebant ex adverso hostes, omnem ripam equites virique obtinentes. Quos ut averteret, Hannonem Bomilcaris filium vigilia prima noctis cum parte copiarum, maxime Hispanis, 2 adverso flumine ire iter unius diei iubet et, ubi primum possit, quam occultissime traiecto amni, circumducere agmen, ut, 4 quum opus facto sit, adoriatur ab tergo hostem. Ad id dati duces Galli edocent, inde millia quinque et viginti ferme supra parvæ insulæ circumfusum amnem latiore, ubi dividebatur, eoque minus alto alveo transitum ostendere. Ibi raptim cæsa materia ratesque fabricatæ, in quibus equi virique et alia onera traicerentur. Hispani sine ulla mole, in utrisque vestimentis coniectis, ipsi castris superpositis incubantes flumen 6 tranavere. Et alius exercitus ratibus iunctis traiectus, castris prope flumen positus, nocturno itinere atque operis labore

fessus quiete unius diei reficitur, intento duce ad consilium opportune exsequendum. Postero die profecti ex loco edito 7 fumo significant, transisse se et haud procul abesse; quod ubi accepit Hannibal, ne tempori deesset, dat signum ad traiciendum. Iam paratas aptatasque habebat pedes lintres, eques 8 fere propter equos naves. Navium agmen ad excipiendum adversi impetum fluminis parte superiore transmittens tranquillitatem infra traicientibus lintribus præbebat; equorum 9 pars magna nantes loris a puppibus trahebantur, præter eos, quos instratos frenatosque, ut extemplo egresso in ripam equiti usui essent, imposuerant in naves. Galli occursant in 28 ripa cum variis ululatibus cantuque moris sui, quatientes scuta super capita vibrantesque dextris tela, quanquam et ex adverso 2 terrebant tanta vis navium cum ingenti sono fluminis et clamore vario nautarum militumque, et qui nitebantur perrumpere impetum fluminis et qui ex altera ripa traicientes suos hortabantur. Iam satis paventes adverso tumultu terribior ab 3 tergo adortus clamor, castris ab Hannone captis. Mox et ipse aderat, ancepsque terror circumstabat, et e navibus tanta vi armatorum in terram evadente et ab tergo improvisa premente acie. Galli postquam utroque vim facere conati pel- 4 lebantur, qua patere visum maxime iter, perrumpunt, trepidique in vicos passim suos diffugiunt. Hannibal, ceteris copiis per otium traiectis, spernens iam Gallicos tumultus, castra locat.

Elephantorum traiciendorum varia consilia fuisse credo; 5 certe variat memoria actæ rei. Quidam congregatis ad ripam elephantis tradunt ferocissimum ex iis irritatum ab rectore suo, quum refugientem in aquam [nantem] sequeretur, traxisse gregem, ut quemque timentem altitudinem destitueret vadum, impetu ipso fluminis in alteram ripam rapiente. Ceterum 6 magis constat, ratibus traiectos; id ut tutius consilium ante rem foret, ita acta re ad fidem pronius est. Ratem 7 unam ducentos longam pedes, quinquaginta latam, a terra in amnem porrexerunt, quam, ne secunda aqua deferretur, plu-

ribus validis retinaculis parte superiore ripæ religatam, pontis
in modum humo iniecta constraverunt, ut beluæ audacter
8 velut per solum ingrederentur. Altera ratis æque lata, longa
pedes centum, ad traiciendum flumen apta, huic copulata
est; tum elephanti per stabilem ratem tanquam viam,
prægredientibus feminis, acti ubi in minorem applicatam trans-
9 gressi sunt, extemplo resolutis, quibus leviter annexa erat,
vinculis, ab actuariis aliquot navibus ad alteram ripam per-
trahitur; ita primis expositis, alii deinde repetiti ac traieci
10 sunt. Nihil sane trepidabant, donec continenti velut ponte
agerentur; primus erat pavor, quum, soluta ab ceteris rate,
11 in altum raperentur. Ibi urgentes inter se, cedentibus ex-
tremis ab aqua, trepidationis aliquantum edebant, donec
12 quietem ipse timor circumspectantibus aquam fecisset. Exci-
dere etiam sævientes quidam in flumen; sed pondere ipso
stabiles, deiectis rectoribus, quærendis pedetentim vadis in
terram evasere.

29 ~~xxx~~ Dum elephanti traiciuntur, interim Hannibal Numidas
equites quingentos ad castra Romana miserat speculatum, ubi
2 et quantæ copiæ essent et quid pararent. Huic alæ equitum
missi, ut ante dictum est, ab ostio Rhodani trecenti Romano-
rum equites occurrunt. Proelium atrocius quam pro numero
3 pugnantium editur; nam præter multa vulnera cædes etiam
prope par utrinque fuit, fugaque et pavor Numidarum Roma-
nis iam admodum fessis victoriam dedit. Victores ad centum
sexaginta, nec omnes Romani, sed pars Gallorum, victi
4 amplius ducenti ceciderunt. Hoc principium simul omen-
que belli ut summæ rerum prosperum eventum, ita haud
sane incruentam ancipitisque certaminis victoriam Romanis
portendit.

5 Ut re ita gesta ad utrumque ducem sui redierunt, nec
Scipioni stare sententia poterat, nisi ut ex consiliis coeptisque
6 hostis et ipse conatus caperet, et Hannibalem incertum, utrum
coeptum in Italiam intenderet iter an cum eo, qui primus se
obtulisset Romanus exercitus, manus consereret, avertit a præ-

senti certamine Boiorum legatorum regulique Magali adventus,
qui, se duces itinerum, socios periculi fore affirmantes, integro
bello, nusquam ante libatis viribus Italiam aggrediendam cen-
sent. Multitudo timebat quidem hostem, nondum oblitterata 7
memoria superioris belli, sed magis iter immensum Alpesque,
rem fama utique inexpertis horrendam, metuebat. Itaque 30
Hannibal, postquam ipsi sententia stetit pergere ire atque
Italiam petere, advocata contione, varie militum versat animos
castigando adhortandoque: Mirari se, quinam pectora semper 2
impavida repens terror invaserit. Per tot annos vincentes
eos stipendia facere neque ante Hispania excessisse, quam
omnes gentesque et terræ, quas duo diversa maria amplec-
tantur, Carthaginensium essent. Indignatos deinde, quod, qui- 3
cunque Saguntum obsedissent, velut ob noxam sibi dedi po-
stularet populus Romanus, Hiberum traiecisse ad delendum
nomen Romanorum liberandumque orbem terrarum. Tum 4
nemini visum id longum, quum ab occasu solis ad exortus
intenderent iter; nunc, postquam multo maiorem partem iti- 5
neris emensam cernant, Pyrenæum saltum inter ferocissimas
gentes superatum, Rhodanum, tantum amnem, tot millibus
Gallorum prohibentibus, domita etiam ipsius fluminis vi, tra-
iectum, in conspectu Alpes habeant, quarum alterum latus
Italiæ sit, in ipsis portis hostium fatigatos subsistere, quid 6
Alpes aliud esse credentes quam montium altitudines? Finge- 7
rent altiores Pyrenæi iugis; nullas profecto terras cælum con-
tingere nec inexsuperabiles humano generi esse. Alpes qui-
dem habitari, coli, gignere atque alere animantes; pervias
fauces esse exercitibus. Eos ipsos, quos cernant, lega- 8
tos non pinnis sublime elatos Alpes transgressos. Ne
maiores quidem eorum indigenas, sed advenas Italiæ cultores
has ipsas Alpes ingentibus sæpe agminibus cum liberis ac
coniugibus, migrantium modo, tuto transmisisse. Militi qui- 9
dem armato, nihil secum præter instrumenta belli portanti,
quid invium aut inexsuperabile esse? Saguntum ut caperetur,
quid per octo menses periculi, quid laboris exhaustum esse?

10 Romam, caput orbis terrarum, petentibus quicquam adeo
11 asperum atque arduum videri, quod inceptum moretur? Ce-
pisse quondam Gallos ea, quæ adiri posse Pœnus desperet;
proinde aut cederent animo atque virtute genti per eos dies
toties ab se victæ, aut itineris finem sperent campum inter-
iacentem Tiberi ac mœnibus Romanis.

31 His adhortationibus incitatos corpora curare atque ad
2 iter se parare iubet. Postero die profectus adversa ripa
Rhodani mediterranea Galliæ petit, non quia rector ad Alpes
via esset, sed, quantum a mari recessisset, minus obvium fore
3 Romanum credens, cum quo, priusquam in Italiam ventum
4 foret, non erat in animo manus conserere. Quartis castris
ad Insulam pervenit. Ibi Isara Rhodanusque amnes diversis
ex Alpibus decurrentes, agri aliquantum amplexi confluent
5 in unum; mediis campis Insulæ nomen inditum. Incolunt
prope Allobroges, gens iam inde nulla Gallica gente opibus
6 aut fama inferior. Tum discors erat. Regni certamine amb-
igebant fratres; maior, et qui prius imperitarat, Brancus
nomine, minore ab fratre et cœtu iuniorum, qui iure minus,
7 vi plus poterat, pellebatur. Huius seditionis peropportuna
disceptatio quum ad Hannibalem reiecta esset, arbiter regni
factus, quod ea senatus principumque sententia fuerat, imperium
8 maiori restituit. Ob id meritum commeatu copiaque rerum
omnium, maxime vestis, est adiutus, quam infames frigoribus
9 Alpes præparari cgebant. Sedatis Hannibal certaminibus
Allobrogum quum iam Alpes peteret, non recta regione iter
instituit, sed ad lævam in Tricastinos flexit; inde per extre-
mam oram Vocontiorum agri tendit in Tricorios, haud usquam
10 impedita via, priusquam ad Druentiam flumen pervenit. Is
et ipse Alpinus amnis longe omnium Galliæ fluminum dif-
ficillimus transitu est; nam, quum aquæ vim vehat ingentem,
11 non tamen navium patiens est, quia nullis coercitus ripis,
pluribus simul neque iisdem alveis fluens, nova semper vada
novosque gurgites (et ob eadem pediti quoque incerta via
est), ad hoc saxa glareosa volvens, nihil stabile nec tutum

ingredienti præbet; et tum forte imbribus auctus ingentem 12
transgredientibus tumultum fecit, quum super cetera trepida-
tione ipsi sua atque incertis clamoribus turbarentur.

P. Cornelius consul triduo fere post, quam Hannibal a 32
ripa Rhodani movit, quadrato agmine ad castra hostium
venerat, nullam dimicandi moram facturum; ceterum ubi de- 2
serta munimenta nec facile se tantum prægressos assecuturum
videt, ad mare ac naves rediit, tutius faciliusque ita descen-
denti ab Alpibus Hannibali occursurus. Ne tamen nuda 3
auxiliis Romanis Hispania esset, quam provinciam sortitus
erat, Cn. Scipionem fratrem cum maxima parte copiarum ad-
versus Hasdrubalem misit, non ad tuendos tantummodo vete- 4
res socios conciliandosque novos, sed etiam ad pellendum
Hispania Hasdrubalem. Ipse cum admodum exiguis copiis 5
Genuam repetit eo, qui circa Padum erat exercitus, Italiam
defensurus.

Hannibal ab Druentia campestri maxime itinere ad Al- 6
pes cum bona pace incolentium ea loca Gallorum pervenit.
Tum, quanquam fama prius, qua incerta in maius fere efferri 7
solent, præcepta res erat, tamen ex propinquo visa montium
altitudo nivesque cælo prope immixtæ, tecta informia impo-
sita rupibus, pecora iumentaue torrida frigore, homines in-
tonsi et inculti, animalia inanimaue omnia rigentia gelu,
cetera visu quam dictu fœdiora, terrorem renovarunt. Eri- 8
gentibus in primos agmen clivos apparuerunt imminentes tu-
mulos insidentes montani, qui, si valles occultiores insedissent,
coorti ad pugnam repente ingentem fugam stragemque dedis-
sent. Hannibal consistere signa iussit; Gallisque ad visenda 9
loca præmissis, postquam comperit, transitum ea non esse,
castra inter confragosa omnia præruptaque, quam extentissima
potest valle, locat. Tum per eosdem Gallos, haud sane mul- 10
tum lingua moribusque abhorrentes, quum se immiscuissent
colloquiis montanorum, edoctus, interdum tantum obsideri sal-
tum, nocte in sua quemque dilabi tecta, luce prima subiit
tumulos, ut ex aperto atque interdum vim per angustias fac-

11 turus. * Die deinde simulando aliud, quam quod parabatur,
 consumpto, quum eodem, quo constiterant, loco castra commu-
 12 nissent, ubi primum degressos tumulis montanos laxatasque
 sensit custodias, pluribus ignibus quam pro numero manen-
 tium in speciem factis impedimentisque cum equite relictis et
 13 maxima parte peditum, ipse cum expeditis, acerrimo quoque
 viro, raptim angustias evadit iisque ipsis tumulis, quos hostes
 33 tenuerant, consedit. Prima deinde luce castra mota et ag-
 2 men reliquum incedere coepit. Iam montani signo dato ex
 castellis ad stationem solitam conveniebant, quum repente
 conspiciunt alios, arce occupata sua, super caput imminentes,
 3 alios via transire hostes. Utraque simul obiecta res oculis
 animisque immobiles parumper eos defixit; deinde, ut trepida-
 tionem in angustiis suoque ipsum tumultu misceri agmen videre,
 4 equis maxime consternatis, quicquid adieciissent ipsi terroris, satis
 ad perniciem fore rati, transversis rupibus, per iuxta invia ac
 5 devia assueti decurrunt. Tum vero simul ab hostibus, simul
 ab iniquitate locorum Pœni oppugnabantur, plusque inter ip-
 sos, sibi quoque tendente, ut periculo prius evaderet, quam
 6 cum hostibus certaminis erat. Equi maxime infestum agmen
 faciebant, qui et clamoribus dissonis, quos nemora etiam reper-
 cussæque valles augebant, territi trepidabant, et icti forte aut
 vulnerati adeo consternabantur, ut stragem ingentem simul
 7 hominum ac sarcinarum omnis generis facerent; multosque
 turba, quum præcípites deruptæque utrinque angustiae essent,
 in immensum altitudinis deiecit, quosdam et armatos; sed
 ruinæ maxime modo iumenta cum oneribus devolvebantur.
 8 Quæ quanquam fœda visu erant, stetit parumper tamen Han-
 nibal ac suos continuit, ne tumultum ac trepidationem auge-
 9 ret; deinde, postquam interrumpi agmen vidit periculumque
 esse, ne exutum impedimentis exercitum nequicquam incolu-
 mem traduxisset, decurrit ex superiore loco et, quum impetu
 10 ipso fudisset hostem, suis quoque tumultum auxit. Sed is
 tumultus momento temporis, postquam liberata itinera fuga
 montanorum erant, sedatur, nec per otium modo, sed prope

11 silentio mox omnes traducti. Castellum inde, quod caput
 eius regionis erat, viculosque circumiectos capit, et captivo
cibo ac pecoribus per triduum exercitum aluit; et, quia nec
 montanis primo percussis nec loco magno opere impediabantur,
 aliquantum eo triduo viæ confecit.

Perventum inde ad frequentem cultoribus alium, ut inter 34
 montanos, populum. Ibi non bello aperto, sed suis artibus,
 fraude et insidiis, est prope circumventus. Magno natu 2
 principes castellorum oratores ad Pœnum veniunt, alienis malis,
 utili exemplo, doctos memorantes amicitiam malle quam vim
 experiri Pœnorum; itaque obedienter imperata facturos; com- 3
 meatum itinerisque duces et ad fidem promissorum obsides
 acciperet. Hannibal nec temere credendum nec aspernandum 4
 ratus, ne repudiati aperte hostes fierent, benigne quum respon-
 disset, obsidibus, quos dabant, acceptis et commeatu, quem in
 viam ipsi detulerant, usus, nequaquam ut inter pacatos com- 5
 posito agmine duces eorum sequitur. Primum agmen ele-
 phanti et equites erant; ipse post cum robore peditum cir-
 cumspectans sollicitus omnia incedebat. Ubi in angustiore 6
 viam et parte altera subiectam iugo insuper imminenti ventum
 est, undique ex insidiis barbari, a fronte, ab tergo coorti,
 cominus, eminus petunt, saxa ingentia in agmen devolvunt.
 Maxima ab tergo vis hominum urgebat. In eos versa pedi- 7
 tum acies haud dubium fecit, quin, nisi firmata extrema
 agminis fuissent, ingens in eo saltu accipienda clades fuerit.
 Tunc quoque ad extremum periculi ac prope perniciem ven- 8
 tum est; nam, dum cunctatur Hannibal demittere agmen in
 angustias, quia non, ut ipse equitibus præsidio erat, ita pedi-
 tibus quicquam ab tergo auxilii reliquerat, occursantes per 9
 obliqua montani, interrupto medio agmine, viam insedere,
 noxque una Hannibali sine equitibus atque impedimentis acta
 est. Postero die, iam segnius intercurrentibus barbaris, iunctæ 35
 copiae, saltusque haud sine clade, maiore tamen iumentorum
 quam hominum pernicië, superatus. Inde montani pauciores 2
 iam et latrocinii magis quam belli more concursabant, modo

in primum, modo in novissimum agmen, utcunque aut locus
opportunitatem daret aut progressi morative aliquam occa-
sionem fecissent. Elephanti sicut per artas præcipites vias
magna mora agebantur, ita tutum ab hostibus, quacunque
incederent, quia insuetis adeundi propius metus erat, agmen
præbebant.

4 Nono die in iugum Alpium perventum est per invia
pleraque et errores, quos aut ducentium fraus aut, ubi fides
iis non esset, temere initæ valles a coniectantibus iter facie-
bant. Biduum in iugo stativa habita, fessisque labore ac
pugnando quies data militibus; iumenta quoque aliquot, quæ pro-
lapsa in rupibus erant, sequendo vestigia agminis in castra
6 pervenere. Fessis tædio tot malorum nivis etiam casus, oc-
cidente iam sidere Vergiliarum, ingentem terrorem adiecit.
7 Per omnia nive oppleta quum, signis prima luce motis, segni-
ter agmen incederet, pigritiaque et desperatio in omnium
8 vultu emineret, prægressus signa Hannibal in promuntorio
quodam, unde longe ac late prospectus erat, consistere iussis
militibus Italiam ostentat subiectosque Alpinis montibus Cir-
9 cumpadanos campos, mœniaque eos tum transcendere non
Italæ modo, sed etiam urbis Romanæ; cetera plana, proclivia
fore; uno aut summum altero prælio arcem et caput Italæ
10 in manu ac potestate habituros. Procedere inde agmen cœpit,
iam nihil ne hostibus quidem præter parva furta per occa-
11 sionem tentantibus. Ceterum iter multo, quam in adscensu
fuerat (ut pleraque Alpium ab Italia sicut breviora, ita arrec-
tiora sunt), difficilius fuit; omnis enim ferme via præceps, an-
12 gusta, lubrica erat, ut neque sustinere se a lapsu possent nec,
qui paulum titubassent, hædere affixi vestigio suo, alii que
super alios et iumenta in homines succiderent.

36 Ventum deinde ad multo angustiores rupes atque ita
rectis saxis, ut ægre expeditus miles tentabundus manibusque
retinens virgulta ac stirpes circa eminentes demittere sese pos-
set. Natura locus iam ante præceps recenti lapsu terræ in
3 pedum mille admodum altitudinem abruptus erat. Ibi quum

velut ad finem viæ equites constitissent, miranti Hannibali,
quæ res moraretur agmen, nuntiatur, rupem inviam esse.
Digressus deinde ipse ad locum visendum. Haud dubia res
4 visa, quin per invia circa nec trita antea, quamvis longo
ambitu, circumduceret agmen. Ea vero via insuperabilis fuit; 5
nam quum super veterem nivem intactam nova modicæ alti-
tudinis esset, molli nec præaltæ facile pedes ingredientium
insistebant; ut vero tot hominum iumentorumque incessu 6
dilapsa est, per nudam infra glaciem fluentemque tabem lique-
scientis nivis ingrediebantur. Tætra ibi luctatio erat, [ut a] 7
lubrica glacie non recipiente vestigium et in prono citius pe-
des fallente, ut, seu manibus in assurgendo seu genu se adiu-
vissent, ipsis adminiculis prolapsis iterum corruerent; nec
stirpes circa radicesve, ad quas pede aut manu quisquam
eniti posset, erant; ita in levi tantum glaciæ tabidaque nive
volubantur. Iumenta secabant interdum etiam infimam in- 8
gredientia nivem, et prolapsa iactandis gravius in connitendo
ungulis penitus perfringebant, ut pleraque velut pedica capta
hærerent in dura et alte concreta glaciæ. Tandem nequic- 37
quam iumentis atque hominibus fatigatis, castra in iugo posita,
ægerime ad id ipsum loco purgato; tantum nivis fodiendum
atque egerendum fuit. Inde ad rupem muniendam, per quam 2
unam via esse poterat, milites ducti, quum cædendum esset
saxum, arboribus circa immanibus deiectis detruncatisque
struem ingentem lignorum faciunt, eamque, quum et vis venti
apta faciendo igni coorta esset, succendunt, ardentiaque saxa
infuso aceto putrefaciunt. Ita torridam incendio rupem ferro 3
pandunt, molliuntque anfractibus modicis clivos, ut non iumenta
solum, sed elephantum etiam deduci possent. Quatriduum circa 4
rupem consumptum, iumentis prope fame absumptis; nuda
enim fere cacumina sunt et, si quid est pabuli, obruunt nives.
Inferiora valles apricosque quosdam colles habent rivosque 5
et prope silvas et iam humano cultu digniora loca. Ibi 6
iumenta in pabulum missa et quies muniendo fessis hominibus

data. Triduo inde ad planum descensum, iam et locis mollioribus et accolarum ingeniis.

38 Hoc maxime modo in Italiam perventum est, quinto mense a Carthagine Nova, ut quidam auctores sunt, quinto 2 decimo die Alpibus superatis. Quantæ copiae transgresso in Italiam Hannibali fuerint, nequaquam inter auctores constat. Qui plurimum, centum millia peditum, viginti equitum fuisse scribunt; qui minimum, viginti millia peditum, sex equitum. 3 L. Cincius Alimentus, qui captum se ab Hannibale scribit, maxime *me* auctor moveret, nisi confunderet numerum Gallis 4 Liguribusque additis; cum his octoginta millia peditum, decem equitum adducta; (in Italia magis affluxisse veri simile est, et 5 ita quidam auctores sunt;) ex ipso autem audisse Hannibale, postquam Rhodanum transierit, triginta sex millia hominum ingentemque numerum equorum et aliorum iumentorum amississe. Taurini Semigalli proxima gens erat in Italiam de- 6 gresso. Id quum inter omnes constet, eo magis miror ambigi, quam Alpes transierit, et vulgo credere, Pœnino (atque 7 inde nomen ei iugo Alpium inditum) transgressum, Cælium per Cremonis iugum dicere transisse; qui ambo saltus cum non in Taurinos, sed per alios montanos ad Libuos Gallos 8 deduxissent. Nec veri simile est, ea tum ad Galliam patuisse itinera; utique, quæ ad Pœninum ferunt, obsæpta gentibus 9 Semigermanis fuissent. Neque hercule montibus his, si quem forte id movet, ab transitu Pœnorum ullo Seduni Veragri, incolæ iugi eius, norunt *nomen* inditum, sed ab eo, quem in summo sacratum vertice Pœninum montani appellant.

39 Peropportune ad principia rerum Taurinis, proximæ genti, adversus Insubres motum bellum erat. Sed armare exercitum Hannibal, ut parti alteri auxilio esset, in reficiendo 2 maxime sentientem contracta ante mala, non poterat; otium enim ex labore, copia ex inopia, cultus ex illuvie tabeque 3 squalida et prope efferata corpora varie movebat. Ea P. Cornelio consuli causa fuit, quum Pisas navibus venisset exercitu a Manlio Atilioque accepto tirone et in novis igno-

miniis trepido, ad Padum festinandi, ut cum hoste nondum refecto manus consereret. Sed quum Placentiam consul 4 venit, iam ex stativis moverat Hannibal Taurinorumque unam urbem, caput gentis eius, quia volentes in amicitiam non veniebant, vi expugnarat; *et* iunxisset sibi non metu solum, 5 sed etiam voluntate Gallos accolas Padi, ni eos circumspicientes defectionis tempus subito adventu consul oppressisset. Et Hannibal movit ex Taurinis, incertos, quæ pars sequenda 6 esset, Gallos præsentem secuturos ratus. Iam prope in con- 7 spectu erant exercitus convenerantque duces sicuti inter se nondum satis noti, ita iam inbutus uterque quadam admiratione alterius. Nam Hannibalis et apud Romanos iam ante 8 Sagunti excidium celeberrimum nomen erat, et Scipionem Hannibal eo ipso, quod adversus se dux potissimum lectus esset, præstantem virum credebat; et auxerant inter se opinionem, 9 Scipio, quod, relictus in Gallia, obvius fuerat in Italiam transgresso Hannibali, *Hannibal* et conatu tam audaci traiciendarum Alpium et effectu. Occupavit tamen Scipio Padum 10 traicere, et ad Ticinum amnem motis castris, priusquam educeret in aciem, adhortandorum militum causa talem orationem est exorsus.

„Si eum exercitum, milites, educerem in aciem, quem in 40 Gallia mecum habui, supersedissem loqui apud vos; quid 2 enim adhortari referret aut eos equites, qui equitatum hostium ad Rhodanum flumen egregie vicissent, aut eas legiones, cum quibus fugientem hunc ipsum hostem secutus confessionem cedentis ac detrectantis certamen pro victoria habui? Nunc 3 quia ille exercitus, Hispaniæ provinciæ scriptus, ibi cum fratre Cn. Scipione meis auspiciis rem gerit, ubi eum gerere senatus populusque Romanus voluit, ego, ut consulem ducem adver- 4 sus Hannibalem ac Pœnos haberetis, ipse me huic voluntario certamini obtuli, novo imperatori apud novos milites pauca verba facienda sunt. Ne genus belli neve hostem ignoretis, 5 cum iis est vobis, milites, pugnandum, quos terra marique priore bello vicistis, a quibus stipendium per viginti annos

exegistis, a quibus capta belli præmia Siciliam ac Sardiniam
6 habetis. Erit igitur in hoc certamine is vobis illisque ani-
mus, qui victoribus et victis esse solet. Nec nunc illi, quia
7 audent, sed quia necesse est, pugnaturi sunt; nisi creditis,
qui exercitu incolumi pugnam detrectavere, eos, duabus parti-
bus peditum equitumque in transitu Alpium amissis, [quum
plures pæne perierint quam supersint,] plus spei nactos esse.
8 At enim pauci quidem sunt, sed vigentes animis corporibusque,
9 quorum robora ac vires vix sustinere vis ulla possit. Ef-
figies immo, umbræ hominum, fame, frigore, illuvie, squalore
enecti, contusi ac debilitati inter saxa rupesque; ad hoc præ-
usti artus, nive rigentes nervi, membra torrida gelu, quassata
10 fractaque arma, claudi ac debiles equi. Cum hoc equite,
cum hoc peditate pugnaturi estis; reliquias extremas hostium,
non hostem habebitis; ac nihil magis vereor quam ne, quum
11 vos pugnaveritis, Alpes vicisse Hannibalem videantur. Sed
ita forsitan decuit, cum fœderum ruptore duce ac populo deos
ipso sine ulla humana ope committere ac profligare bellum,
nos, qui secundum deos violati sumus, commissum ac pro-
41 fligatum conficere. Non vereor, ne quis me hæc vestri ad-
hortandi causa magnifice loqui existimet, ipsum aliter animo
2 affectum esse. Licuit in Hispaniam, provinciam meam, quo
iam profectus eram, cum exercitu ire meo, ubi et fratrem
consilii participem ac periculi socium haberem et Hasdruba-
lem potius quam Hannibalem hostem et minorem haud dubie
3 molem belli; tamen, quum præterveherer navibus Galliae oram,
ad famam huius hostis in terram egressus, præmisso equitatu,
4 ad Rhodanum movi castra. Equestri proelio, qua parte copi-
arum conserendi manum fortuna data est, hostem fudi; pedi-
tum agmen, quod in modum fugientium raptim agebatur, quia
assequi terra non poteram, regressus ad naves, quanta maxime
potui celeritate, tanto maris terrarumque circuitu, in radicibus
5 prope Alpium huic timendo hosti obviui. Utrum, quum
declinarem certamen, improvisus incidisse videor an occurrere in
6 vestigiis eius, lacessere ac trahere ad decernendum? Experiri

iuvat, utrum alios repente Carthaginienses per viginti annos
terra ediderit, an iidem sint, qui ad Ægates pugnaverunt
insulas, et quos ab Eryce duodevicenis denariis æstimates
emisistis, et utrum Hannibal hic sit æmulus itinerum Hercu-
7 lis, ut ipse fert, an vectigalis stipendiariusque et servus populi
Romani a patre relictus. Quem nisi Saguntinum scelus agi-
8 taret, respiceret profecto, si non patriam victam, domum certe
patremque et fœdera Hamilcaris scripta manu, qui iussus ab
9 consule nostro præsidium deduxit ab Eryce, qui graves im-
positas victis Carthaginiensibus leges fremens mærensque ac-
cepit, qui decedere Sicilia, qui stipendium populo Romano
dare pactus est. Itaque vos ego, milites, non eo solum
10 animo, quo adversus alios hostes soletis, pugnare velim, sed
cum indignatione quadam atque ira, velut si servos videatis
vestros arma repente contra vos ferentes. Licuit ad Erycem
11 clausos ultimo supplicio humanorum, fame interficere; licuit
victicem classem in Africam traicere atque intra paucos
dies sine ullo certamine Carthaginem delere; veniam dedimus
12 precantibus, emisimus ex obsidione, pacem cum victis feci-
mus, tutelæ deinde nostræ duximus, quum Africo bello urge-
rentur. Pro his impertitis furiosum iuvenem sequentes oppug-
13 natum patriam nostram veniunt. Atque utinam pro decore
tantum hoc vobis et non pro salute esset certamen! Non de
14 possessione Siciliae ac Sardiniae, de quibus quondam agebatur,
sed pro Italia vobis est pugnandum. Nec est alius ab tergo
15 exercitus, qui, nisi nos vincimus, hosti obsistat, nec Alpes aliæ
sunt, quas dum superant, comparari nova possint præsidia;
hic est obstandum, milites, velut si ante Romana mœnia
pugnemus. Unusquisque se non corpus suum, sed coniugem
16 ac liberos parvos armis protegere putet; nec domesticas solum
agitet curas, sed identidem hoc animo reputet, nostras nunc
intueri manus senatum populumque Romanum: qualis nostra
17 vis virtusque fuerit, talem deinde fortunam illius urbis ac
Romani imperii fore.

Hæc apud Romanos consul. Hannibal rebus prius quam 42

verbis adhortandos milites ratus, circumdato ad spectaculum exercitu, captivos montanos vinctos in medio statuit, armisque Gallicis ante pedes eorum proiectis, interrogare interpretem iussit, ecquis, si vinculis levaretur armaque et equum victor
 2 acciperet, decertare ferro vellet. Quum ad unum omnes fer-
 3 rum pugnamque poscerent et deiecta in id sors esset, se quis-
 4 que eum optabat, quem fortuna in id certamen legeret, et, ut
 cuiusque sors exciderat, alacer, inter gratulantes gaudio ex-
 4 sultans, cum sui moris tripudiis arma raptim capiebat. Ubi
 vero dimicarent, is habitus animorum non inter eiusdem modo
 condicionis homines erat, sed etiam inter spectantes vulgo, ut
 non vincentium magis quam bene morientium fortuna lau-
 43 daretur. Quum sic aliquot spectatis paribus affectos dimi-
 sisset, contione inde advocata ita apud eos locutus fertur.

2 „Si, quem animum in alienæ sortis exemplo paulo ante
 habuistis, eundem mox in æstimanda fortuna vestra habueri-
 tis, vicimus, milites; neque enim spectaculum modo illud, sed
 3 quædam veluti imago vestræ condicionis erat. Ac nescio, an
 maiora vincula maioresque necessitates vobis quam captivis
 4 vestris fortuna circumdederit. Dextra lævaque duo maria
 claudunt, nullam ne ad effugium quidem navem habentes;
 circa Padus amnis, maior [Padus] ac violentior Rhodano,
 ab tergo Alpes urgent, vix integris vobis ac vigentibus trans-
 5 itæ. Hic vincendum aut moriendum, milites, est, ubi primum
 hosti occurristis. Et eadem fortuna, quæ necessitatem pug-
 nandi imposuit, præmia vobis ea victoribus proponit, quibus
 ampliora homines ne ab diis quidem immortalibus optare
 6 solent. Si Siciliam tantum ac Sardiniam parentibus nostris
 ereptas nostra virtute recuperaturi essemus, satis tamen ampla
 pretia essent; quicquid Romani tot triumphis partum conge-
 stumque possident, id omne vestrum cum ipsis dominis futu-
 7 rum est; in hanc tam opimam mercedem, agite dum, diis
 8 bene iuvantibus arma capite. Satis adhuc in vastis Lusitanæ
 Celtiberiæque montibus pecora consecrando nullum emolumen-
 9 tum tot laborum periculorumque vestrorum vidistis; tempus

est iam opulenta vos ac ditia stipendia facere et magna operæ
 pretia mereri, tantum itineris per tot montes fluminaque et
 tot armatas gentes emensos. Hic vobis terminum laborum 10
 fortuna dedit; hic dignam mercedem emeritis stipendiis dabit.
 Nec, quam magni nominis bellum est, tam difficilem existi- 11
 maritis victoriam fore; sæpe et contemptus hostis cruentum
 certamen edidit et incliti populi regesque perlevi mōmento
 victi sunt. Nam dempto hoc uno fulgore nominis Romani, 12
 quid est, cur illi vobis comparandi sint? Ut viginti annorum 13
 militiam vestram cum illa virtute, cum illa fortuna taceam,
 ab Herculis columnis, ab Oceano terminisque ultimis terrarum
 per tot ferocissimos Hispaniæ et Galliæ populos vincentes
 huc pervenistis; pugnabitis cum exercitu tirone, hac ipsa æstate 14
 caeso, victo, circumssesso a Gallis, ignoto adhuc duci suo ig-
 norantique ducem. An me in prætorio patris, clarissimi im- 15
 peratoris, prope natum, certe eductum, domitorem Hispaniæ
 Galliæque, victorem eundem non Alpinarum modo gentium,
 sed ipsarum, quod multo maius est, Alpium, cum semestri
 hoc conferam duce, desertore exercitus sui? Cui si quis 16
 demptis signis Pænos Romanosque hodie ostendat, ignoraturum
 certum habeo, utrius exercitus sit consul. Non ego illud 17
 parvi æstimo, milites, quod nemo est vestrum, cuius non ante
 oculos ipse sæpe militare aliquod ediderim facinus, cui non
 idem ego virtutis spectator ac testis notata temporibus locis-
 que referre sua possim decora. Cum laudatis a me millies 18
 donatisque, alumnus prius omnium vestrum quam imperator,
 procedam in aciem, adversus ignotos inter se ignorantesque. 44
 Quocunque circumtuli oculos, plena omnia video animorum ac
 roboris, veteranum peditum, generosissimarum gentium equites
 frenatos infrenatosque, vos socios fidelissimos fortissimosque, 2
 vos, Carthaginienses, quum pro patria, tum ob iram iustissimam
 pugnaturos. Inferimus bellum infestisque signis descendimus 3
 in Italiam, tanto audacius fortiusque pugnaturi quam hostis,
 quanto maior spes, maior est animus inferentis vim quam
 arcentis. Accendit præterea et stimulat animos dolor, iniuria, 4

indignitas. Ad supplicium depoposcerunt me ducem primum, deinde vos omnes, qui Saguntum oppugnassetis; deditos ultimis cruciatibus affecturi fuerunt. Crudelissima ac superbissima gens sua omnia suique arbitrii facit; cum quibus bellum, cum quibus pacem habeamus, se modum imponere æquum censet. Circumscribit includitque nos terminis montium fluminumque, quos non excedamus, neque eos, quos statuit, terminos observat. Ne transieris Hiberum; ne quid rei tibi sit cum Saguntinis. At non ad Hiberum est Saguntum. Nusquam te vestigio moveris. Parum est, quod veterrimas provincias meas, Siciliam ac Sardiniam, adimis? Etiam in Hispanias et, si inde cessero, in Africam transcendes? *Transcendes* autem? Transcendisse dico. Duos consules huius anni, unum in Africam, alterum in Hispaniam miserunt. Nihil usquam nobis relictum est, nisi quod armis vindicarimus. Illis timidis et ignavis esse licet, qui respectum habent, quos sua terra, suus ager per tuta ac pacata itinera fugientes accipient; vobis necesse est fortibus viris esse et, omnibus inter victoriam mortemve certa desperatione abruptis, aut vincere aut, si fortuna dubitabit, in prælio potius quam in fuga mortem oppetere. Si hoc bene fixum omnibus [destinatum] in animo est, iterum dicam, vicistis; nullum contemptu *mortis telum* ad vincendum homini ab dis immortalibus acrius datum est.

45 His adhortationibus quum utrinque ad certamen accensi militum animi essent, Romani ponte Ticinum iungunt, tutandique pontis causa castellum insuper imponunt; Pœnus, hostibus opere occupatis, Maharbalem cum ala Numidarum, equitibus quingentis, ad depopulandos sociorum populi Romani agros mittit; Gallis parci quam maxime iubet, principumque animos ad defectionem sollicitari. Ponte perfecto traductus Romanus exercitus in agrum Insubrium quinque millia passuum ab Ictumulis consedit. Ibi Hannibal castra habebat; revocatoque propere Maharbale atque equitibus, quum instare certamen cerneret, nihil unquam satis dictum præmonitumque ad cohortandos milites ratus, vocatis ad contionem certa præmia pro-

nuntiat, in quorum spem pugnarent: agrum sese daturum esse in Italia, Africa, Hispania, ubi quisque velit, immunem ipsi, qui acceperisset, liberisque; qui pecuniam quam agrum maluisset, ei se argento satisfacturum; qui sociorum cives Carthaginienses fieri vellent, potestatem facturum; qui domos redire mallerent, daturum se operam, ne cuius suorum popularium mutata secum fortunam esse vellent. Servis quoque dominos prosecutis libertatem proponit, binaque pro his mancipia dominis se redditurum. Eaque ut rata scirent fore, agnum læva manu, dextera silicem retinens, si falleret, Iovem ceterosque precatus deos, ita se mactarent, quemadmodum ipse agnum mactasset, secundum precationem caput pecudis saxo elisit. Tum vero omnes, velut diis auctoribus in spem suam quisque acceptis, id moræ, quod nondum pugnarent, ad potianda sperata rati, prælium uno animo et voce una poscunt.

Apud Romanos haudquaquam tanta alacritas erat, super cetera recentibus etiam territos prodigiis; nam et lupo in-46 traverat castra laniatisque obviis ipse intactus evaserat, et examen apum in arbore prætorio imminente consederat. Quibus procuratis, Scipio cum equitatu iaculatoribusque expeditis profectus ad castra hostium ex propinquo copiasque, quantæ et cuius generis essent, speculandas, obviis fit Hannibali et ipsi cum equitibus ad exploranda circa loca progresso. Neutri alteros primo cernebant; densior deinde incessu tot hominum equorumque oriens pulvis signum propinquantium hostium fuit. Consistit utrumque agmen, et ad prælium sese expediebant. Scipio iaculatores et Gallos equites in fronte locat, Romanos sociorumque quod roboris fuit, in subsidiis. Hannibal frenatos equites in medium accipit, cornua Numidis firmat. Vixdum clamore sublato, iaculatores fugerunt inter subsidia ad secundam aciem. Inde equitum certamen erat aliquamdiu anceps; dein, quia turbabant equos pedites intermixti, multis labentibus ex equis aut desilientibus, ubi suos premi circumventos vidissent, iam magna ex parte ad pedes

7 pugna venerat, donec Numidæ, qui in cornibus erant, circum-
 vecti paulum ab tergo se ostenderunt. Is pavor perculit
 Romanos, auxitque pavorem consulis vulnus periculumque in-
 8 tercurso tum primum pubescentis filii propulsatum. Hic erit
 iuvenis, penes quem perfecti huiusce belli laus est, Africanus
 ob egregiam victoriam de Hannibale Pœnisque appellatus.
 9 Fuga tamen effusa iaculatorum maxime fuit, quos primos
 Numidæ invaserunt; alius confertus equitatus consulem in
 medium acceptum, non armis modo, sed etiam corporibus suis
 protegens, in castra nusquam trepide neque effuse cedendo
 10 reduxit. Servati consulis decus Cælius ad servum natione
 Ligurem delegat; malim equidem de filio verum esse, quod
 et plures tradidere auctores et fama obtinuit.

47 Hoc primum cum Hannibale prælium fuit; quo facile
 apparuit, [et] equitatu meliorem Pœnum esse, et ob id campos
 patentes, quales sunt inter Padum Alpesque, bello gerendo
 2 Romanis aptos non esse. Itaque proxima nocte, iussis mili-
 tibus vasa silentio colligere, castra ab Ticino mota festina-
 tumque ad Padum est, ut ratibus, quibus iunxerat flumen,
 nondum resolutis sine tumultu atque insectatione hostis copias
 3 traiceret, Prius Placentiam pervenere, quam satis sciret
 Hannibal ab Ticino profectos; tamen ad sexcentos moratorum
 in citeriore ripa Padi, segniter ratem solventes, cepit. Trans-
 ire pontem non potuit, ut extrema resoluta erant, tota rate
 4 in secundam aquam labente. Cælius auctor est, Magonem
 cum equitatu et Hispanis peditibus flumen extemplo tra-
 nasse, ipsum Hannibalem per superiora Padi vada exercitum
 traduxisse, elephantis in ordinem ad sustinendum impetum
 5 fluminis oppositis. Ea peritis amnis eius vix fidem fecerint;
 nam neque equites armis equisque salvæ tantam vim fluminis
 superasse veri simile est, ut iam Hispanos omnes inflati tra-
 vexerint utres, et multorum digrum circuitu Padi vada pe-
 tenda fuerunt, qua exercitus gravis impedimentis traduci pos-
 6 set. Potiores apud me auctores sunt, qui biduo vix locum
 rate iungendo flumini inventum tradunt; ea cum Magone

equites Hispanorum expeditos præmissos. Dum Hannibal, 7
 circa flumen legationibus Gallorum audiendis moratus, traiecit
 gravius peditum agmen, interim Mago equitesque ab transitu
 fluminis diei unius itinere Placentiam ad hostes contendunt.
 Hannibal paucis post diebus sex millia a Placentia castra 8
 communivit, et postero die in conspectu hostium acie directa
 potestatem pugnae fecit.

Insequenti nocte cædes in castris Romanis, tumultu tamen 48
 quam re maior, ab auxiliariis Gallis facta est. Ad duo 2
 millia peditum et ducenti equites, vigilibus ad portas trucidatis,
 ad Hannibalem transfugiunt; quos Pœnus benigne allo-
 cutus et spe ingentium donorum accensos, in civitates quem-
 que suas ad sollicitandos popularium animos dimisit. Scipio 3
 cædem eam signum defectionis omnium Gallorum esse ratus,
 contactosque eo scelere velut iniecta rabie ad arma ituros,
 quanquam gravis adhuc vulnere erat, tamen quarta vigilia 4
 noctis insequentis, tacito agmine profectus, ad Trebiam fluvium
 iam in loca altiora collesque impeditiores equiti castra movet.
 Minus quam ad Ticinum fefellit; missisque Hannibal primum 5
 Numidis, deinde omni equitatu, turbasset utique novissimum
 agmen, nî aviditate prædæ in vacua Romana castra Numidæ
 devertissent. Ibi dum perscrutantes loca omnia castrorum 6
 nullo satis digno moræ pretio tempus terunt, emissus hostis
 est de manibus; et quum iam transgressos Trebiam Romanos
 metantesque castra conspexissent, paucos moratorum occide-
 runt citra flumen interceptos. Scipio, nec vexationem vulneris 7
 in via iactati ultra patiens et collegam (iam enim et revoca-
 tum ex Sicilia audierat) ratus expectandum, locum, qui
 prope flumen tutissimus stativa est visus, delectum commu-
 nit. Nec procul inde Hannibal, quum consedisset, quantum 8
 victoria equestri elatus, tantum anxius inopia, quæ per
 hostium agros euntem, nusquam præparatis com meatibus, maior
 in dies excipiebat, ad Clasidium vicum, quo magnum fru- 9
 menti numerum congesserant Romani, mittit. Ibi quum vim
 pararent, spes facta prodicionis; nec sane magno pretio, num-

mis aureis quadringentis, Dasio Brundisino præfecto præsidii corrupto, traditur Hannibali Clastidium. Id horreum fuit
 10 Pœnis sedentibus ad Trebiam. In captivos ex tradito præsidio, ut fama clementiæ in principio rerum colligeretur, nihil sævitum est.

49 Quum ad Trebiam terrestre constitisset bellum, interim circa Siciliam insulasque Italiæ imminentes et a Sempronio
 2 consule et ante adventum eius terra marique res gestæ. Viginti quinqueres cum mille armatis ad depopulandam oram Italiæ a Carthaginiensibus missæ; novem Liparas, octo ad insulam
 3 Vulcani tenuerunt, tres in fretum avertit æstus. Ad eas conspectas a Messana duodecim naves ab Hierone rege Syracusanorum missæ, qui tum forte Messanæ erat consulem Romanum opperiens, nullo repugnante captas naves Messanam in
 4 portum deduxerunt. Cognitum ex captivis, præter viginti naves, cuius ipsi classis essent, in Italiam missas, quinque et triginta alias quinqueres Siciliam petere ad sollicitandos veteres socios;
 5 Lilybæi occupandi præcipuam curam esse; credere, eadem tempestate, qua ipsi disiecti forent, eam quoque classem ad
 6 Ægates insulas deiectam. Hæc, sicut audita erant, rex M. Emilio prætori, cuius Sicilia provincia erat, perscribit, monet
 7 que, ut Lilybæum firmo teneret præsidio. Extemplo et a prætore circa civitates missi legati tribunique, qui suos ad
 8 curam custodiæ intenderent, et ante omnia Lilybæum teneri apparatu belli, edicto proposito, ut socii navales decem dierum cocta cibaria ad naves deferrent, ut, ubi signum datum esset,
 ne quid moram conscendendi faceret, perque omnem oram, qui ex speculis prospicerent adventantem hostium classem,
 9 missis. Itaque, quanquam de industria morati cursum navium erant Carthaginienses, ut ante lucem accederent Lilybæum, præsensum tamen est, quia et luna pernox erat et sublatis
 10 armamentis veniebant. Extemplo signum datum e speculis et in oppido ad arma conclamatum est et in naves conscensum; pars militum in muris portarumque in stationibus, pars
 11 in navibus erant. Et Carthaginienses, quia rem fore haud

cum imparatis cernebant, usque ad lucem portu se abstinuerunt, demendis armamentis eo tempore aptandaque ad pugnam classe absumpto. Ubi illuxit, recepere classem in altum, 12 ut spatium pugnae esset exitumque liberum e portu naves hostium haberent. Nec Romani detrectavere pugnam, et memoria circa ea ipsa loca gestarum rerum freti et militum
 13 multitudine ac virtute. Ubi in altum eveci sunt, Romanus 50 conserere pugnam et ex propinquo vires conferre velle; contra eludere Pœnus et arte, non vi rem gerere, naviumque quam virorum aut armorum malle certamen facere. Nam ut 3 sociis navalibus affatim instructam classem, ita inopem milite habebant, et, sicubi conserta navis esset, haudquaquam par numerus armatorum ex ea pugnabat. Quod ubi animadversum est, et Romanis multitudo sua auxit animum et paucitas illis minuit. Extemplo septem naves Punicae circumventæ; 5 fugam ceteræ ceperunt. Mille et septingenti fuere in navibus captis milites nautæque, in his tres nobiles Carthaginiensium. Classis Romana incolumis, una tantum perforata navi, sed ea 6 quoque ipsa reduce, in portum rediit.

Secundum hanc pugnam, nondum gnaris eius, qui Messanæ erant, Ti. Sempronius consul Messanam venit. Ei fretum intranti rex Hiero classem armatam ornatamque obviam duxit, transgressusque ex regia in prætoriam navem, gratulatus sospitem cum exercitu et navibus advenisse, precatusque prosperum ac felicem in Siciliam transitum, statum deinde 9 insulae et Carthaginiensium conata exposuit, pollicitusque est, quo animo priore bello populum Romanum iuvenis adiuvisset, eo senem adiuturum; frumentum vestimenta que sese legionibus 10 consulis sociisque navalibus gratis præbiturum; grande periculum Lilybæo maritimisque civitatibus esse, et quibusdam volentibus novas res fore. Ob hæc consuli nihil cunctandum 11 visum, quin Lilybæum classe peteret. Et rex regiaque classis una profecti. Navigantes inde, pugnatum ad Lilybæum fusaque et captas hostium naves, accepere. A Lilybæo consul, 51 Hierone cum classe regia dimisso relictoque prætore ad tuen-

dam Siciliae oram, ipse in insulam Melitam, quae a Cartha-
 2 giniensibus tenebatur, traiecit. Advenienti Hamilcar Gisgonis
 filius, praefectus praesidii, cum paulo minus duobus millibus
 militum oppidumque cum insula traditur. Inde post paucos
 dies reditum Lilybaeum, captivique et a consule et a prae-
 tore, praeter insignes nobilitate viros, sub corona venierunt.
 3 Postquam ab ea parte satis tutam Siciliam censebat consul,
 ad insulas Vulcani, quia fama erat stare ibi Punicam classem,
 traiecit; nec quisquam hostium circa eas insulas inventus;
 4 nam forte transmiserant ad vastandam Italiae oram, depopu-
 5 latoque Viboniensi agro, urbem etiam terrebant. Repetenti
 Siciliam consuli escensio hostium in agrum Viboniensem
 facta nuntiatur, litteraeque ab senatu de transitu in Italiam
 Hannibalis, et ut primo quoque tempore collegae ferret auxi-
 6 lium, missae traduntur. Multis simul anxius curis exercitum
 extemplo in naves impositum Ariminum mari supero misit,
 Sex. Pomponio legato cum viginti quinque longis navibus
 Viboniensem agrum maritimamque oram Italiae tuendam attri-
 7 buit, M. Aemilio praetori quinquaginta navium classem exple-
 vit. Ipse, compositis Siciliae rebus, decem navibus oram Italiae
 legens Ariminum pervenit. Inde cum exercitu suo profectus
 ad Trebiam flumen collegae coniungitur.

52 Iam ambo consules et quicquid Romanarum virium erat,
 Hannibali oppositum, aut illis copiis defendi posse Romanum
 2 imperium aut spem nullam aliam esse, satis declarabat. Ta-
 men consul alter, equestri proelio uno et vulnere suo † mi-
 nutus, trahi rem malebat; recentis animi alter eoque ferocior
 3 nullam dilationem patiebatur. Quod inter Trebiam Padumque
 agri est, Galli tum incolebant, in duorum praepotentium popu-
 lorum certamine per ambiguum favorem haud dubie gratiam
 4 victoris spectantes. Id Romani, modo ne quid moverent,
 aequo satis, Poenus periniquo animo ferebat, ab Gallis acci-
 5 tum se venisse ad liberandos eos dictitans. Ob eam iram,
 simul ut praeda militem aleret, duo millia peditum et mille
 equites, Numidas plerosque, mixtos quosdam et Gallos, popu-

lari omnem deinceps agrum usque ad Padi ripas iussit. Egen- 6
 tes ope Galli, quum ad id dubios servassent animos, coacti
 ab auctoribus iniuriae ad vindices futuros declinant, legatisque
 ad consules missis, auxilium Romanorum terrae ob nimiam
 cultorum fidem in Romanos laboranti orant. Cornelio nec 7
 causa nec tempus agenda rei placebat, suspectaque ei gens
 erat quum ob infida multa facinora, tum, ut alia vetustate
 obsolevisset, ob recentem Boiorum perfidiam; Sempronius 8
 contra, continendis in fide sociis maximum vinculum esse pri-
 mos, qui eguissent ope, defensos, censebat. Collega cunctante, 9
 equitatum suum, mille peditum iaculatoribus ferme admixtis,
 ad defendendum Gallicum agrum trans Trebiam mittit. Spar- 10
 sos et incompósitos, ad hoc graves praeda plerosque quum
 inopinato invasissent, ingentem terrorem caedemque ac fugam
 usque ad castra stationesque hostium fecere; unde multitudine
 effusa pulsī rursus subsidio suorum proelium restituere. Varia 11
 inde pugna sequentes cedentesque quum ad extremum aequas-
 sent certamen, maior tamen hostium caedes, penes Romanos
 fama victoriae fuit. Ceterum nemini omnium maior iustiorque 53
 quam ipsi consuli videri; gaudio efferri, qua parte copiarum
 alter consul victus foret, ea se vicisse: restitutos ac refectos 2
 militibus animos, nec quemquam esse praeter collegam, qui
 dilatam dimicationem vellet; eum, animo magis quam corpore
 aegrum, memoria vulneris aciem ac tela horrere. Sed non 3
 esse cum aegro senescendum. Quid enim ultra differri aut
 teri tempus? quem tertium consulem, quem alium exercitum
 exspectari? Castra Carthaginiensium in Italia ac prope in 4
 conspectu urbis esse. Non Siciliam ac Sardiniam, victis
 ademptas, nec eis Hiberum Hispaniam peti, sed solo patrio
 terraque, in qua geniti forent, pelli Romanos. „Quantum in- 5
 gemiscant“ inquit „patres nostri, circa moenia Carthaginis bel-
 lare soliti, si videant nos, progeniem suam, duos consules
 consularesque exercitus, in media Italia paventes intra castra,
 Poenum, quod inter Alpes Appenninumque agri sit, suae dicionis
 fecisse?“ Haec assidens aegro collegae, haec in praetorio prope 6

contionabundus agere. Stimulabat et tempus propinquum comitiorum, ne in novos consules bellum differretur, et occasio
7 in se unum vertendæ gloriæ, dum æger collega erat. Itaque, nequicquam dissentiente Cornelio, parari ad propinquum certamen milites iubet.

Hannibal quum, quid optimum foret hosti, cerneret, vix ullam spem habebat, temere atque improvide quicquam consules acturos; quum alterius ingenium, fama prius, deinde re cognitum, percitum ac ferox sciret esse, ferociusque factum prospero cum prædatoribus suis certamine crederet, adesse
9 gerendæ rei fortunam haud diffidebat. Cuius ne quod prætermitteret tempus, sollicitus intentusque erat, dum tiro hostium miles esset, dum meliorem ex ducibus inutilem vulnus faceret,
10 dum Gallorum animi vigerent, quorum ingentem multitudinem sciebat segnius secuturam, quanto longius ab domo traherentur.
11 tur. Quum ob hæc taliaque speraret propinquum certamen et facere, si cessaretur, cuperet, speculatoresque Galli, ad ea exploranda, quæ vellet, tutiores, quia in utrisque castris militabant, paratos pugnae esse Romanos retulissent, locum insidiis
54 circumspectare Pœnus cœpit. Erat in medio rivus præaltis utrinque clausus ripis et circa obsitus palustribus herbis et, quibus inculta ferme vestiuntur, virgultis vepribusque. Quem ubi equites quoque tegendo satis latebrosum locum circumventus ipse oculis perlustravit, „Hic erit locus“ Magoni fratri ait, „quem teneas. Delige centenos viros ex omni peditate atque equite, cum quibus ad me vigilia prima venias; nunc corpora
3 curare tempus est.“ Ita prætorium missum. Mox cum delectis Mago aderat. „Robora virorum cerno“ inquit Hannibal; „sed uti numero etiam, non animis modo valeatis, singulis vobis novenos ex turmis manipulisque vestri similes eligite. Mago locum monstrabit, quem insideatis; hostem cæcum ad
4 has belli artes habetis.“ Ita mille equitibus † Magoni, mille peditibus dimissis, Hannibal prima luce Numidas equites transgressos Trebiam flumen obequitare iubet hostium portis, iaculandoque in stationes elicere ad pugnam hostem, iniecto deinde

certamine, cedendo sensim citra flumen pertrahere. Hæc 5 mandata Numidis; ceteris ducibus peditum equitumque præceptum, ut prandere omnes iuberent, armatos deinde instratisque equis signum expectare.

Sempronius ad tumultum Numidarum primum omnem 6 equitatum, ferox ea parte virium, deinde sex millia peditum, postremo omnes copias, a destinato iam ante consilio avidus certaminis, eduxit. Erat forte brumæ tempus et nivalis dies 7 in locis Alpibus Appenninoque interiectis, propinquitatem etiam fluminum ac paludum prægelidis. Ad hoc raptim eductis 8 hominibus atque equis, non capto ante cibo, non ope ulla ad arcendum frigus adhibita, nihil caloris inerat, et quicquid auræ fluminis appropinquabant, afflabat acrior frigoris vis. Ut vero refugientes Numidas insequentes aquam ingressi sunt 9 (et erat pectoribus tenuis aucta nocturno imbri), tum utique egressis rigere omnibus corpora, ut vix armorum tenendorum potentia essent, et simul lassitudine et, procedente iam die, fame etiam deficere. Hannibalis interim miles, ignibus ante
55 tentoria factis oleoque per manipulos, ut mollirent artus, misso et cibo per otium capto, ubi transgressos flumen hostes nuntiatum est, alacer animis corporibusque arma capit atque in aciem procedit. Baliares locat ante signa, levem armaturam, 2 octo ferme millia hominum, dein graviores armis peditem, quod virium, quod roboris erat; in cornibus circumfudit decem millia equitum, et ab cornibus in utramque partem divisos elephantos statuit. Consul effuse sequentes equites, quum ab 3 resistentibus subito Numidis incauti exciperentur, signo receptui dato revocatos circumdedit peditibus. Duodeviginti millia Romana erant, socium nominis Latini viginti, auxilia præterea Cenomanorum; ea sola in fide manserat Gallica gens. Iis copiis concursus est. Proelium a Baliaribus ortum est; quibus quum maiore robore legiones obsisterent, diducta propere in cornua levis armatura est, quæ res effecit, ut equitatus 6 Romanus extemplo urgeretur. Nam quum vix iam per se resisterent decem millibus equitum quattuor millia, et fessi

integris plerisque, obruti sunt insuper velut nube iaculorum a
 7 Baliaribus coniecta. Ad hoc elephantum eminentes ab extremis
 cornibus, equis maxime non visu modo, sed odore insolito ter-
 8 ritis, fugam late faciebant. Pedestris pugna par animis magis
 quam viribus erat, quas recentes Pœnus, paulo ante curatis
 corporibus, in prælium attulerat; contra ieiuna fessaque cor-
 9 pora Romanis et rigentia gelu torpebant. Restitissent tamen
 animis, si cum peditum solum foret pugnatum; sed et Baliares,
 pulso equite, iaculabantur in latera, et elephantum iam in me-
 diam peditum aciem sese tulerant, et Mago Numidæque, simul
 latebras eorum improvida præterlata acies est, exorti ab tergo
 10 ingentem tumultum ac terrorem fecere. Tamen in tot cir-
 cumstantibus malis mansit aliquamdiu immota acies, maxime
 11 præter spem omnium adversus elephantos. Eos velites ad id
 ipsum locati verutis coniectis et avertere et insecuti aversos
 sub caudis, qua maxime molli cute vulnera accipiunt, fodiebant.
 56 Trepidantesque et prope iam in suos consternatos et media
 acie in extremam ad sinistram cornu adversus Gallos auxi-
 liares, agi iussit Hannibal. Ibi extemplo haud dubiam fecere
 fugam novusque additus terror Romanis, ut fusa auxilia sua
 2 viderunt. Itaque quum iam in orbem pugnarent, decem millia
 ferme hominum, quum alia evadere nequissent, media Afro-
 rum acie, qua Gallicis auxiliis firmata erat, cum ingenti
 3 cæde hostium perrupere, et, quum neque in castra reditus
 esset flumine interclusis, neque præ imbri satis decernere
 possent, qua suis opem ferrent, Placentiam recto itinere per-
 4 rexere. Plures deinde in omnes partes eruptiones factæ; et
 qui flumen petiere, aut gurgitibus absumpti sunt aut inter
 5 cunctationem ingrediendi ab hostibus oppressi; qui passim
 per agros fuga sparsi erant, vestigia cedentis sequentes agminis
 Placentiam contendere; aliis timor hostium audaciam ingredi-
 6 endi flumen fecit, transgressique in castra pervenerunt. Imber
 nive mixtus et intoleranda vis frigoris et homines multos et iumenta
 7 et elephantos prope omnes absumpsit. Finis insequendi hostis
 Pœnis flumen Trebia fuit, et ita torpentes gelu in castra

redire, ut vix lætitiâ victoriæ sentirent. Itaque nocte in- 8
 sequenti, quum præsidium castrorum et quod reliquum *saucio-*
rum ex magna parte militum erat, ratibus Trebiam traice-
 rent, aut nihil sentire obstrepente pluvia aut, quia iam mo- 9
 veri nequibant præ lassitudine ac vulneribus, sentire sese
 dissimularunt, quietisque Pœnis tacito agmine ab Scipione
 consule exercitus Placentiam est perductus, inde Pado traiec-
 tus Cremonam, ne duorum exercituum hibernis una colonia
 premeretur.

Romam tantus terror ex hac clade perlatus est, ut iam ad 57
 urbem Romanam crederent infestis signis hostem venturum, nec
 quicquam spei aut auxilii esse, quo a portis mœnibusque vim
 arcerent: uno consule ad Ticinum victo, alterum ex Sicilia 2
 revocatum; duobus consulis, duobus consularibus exercitibus
 victis, quos alios duces, quas alias legiones esse, quæ arces-
 santur? Ita territis Sempronius consul advenit, ingenti peri- 3
 culo per effusos passim ad prædandum hostium equites au-
 dacia magis quam consilio aut spe fallendi resistendive, si
 non falleret, transgressus. Id quod unum maxime in præsentia 4
 desiderabatur, comitiis consularibus habitis, in hiberna rediit.
 Creati consules Cn. Servilius et C. Flaminius.

Ceterum ne hiberna quidem Romanis quæta erant, va- 5
 gantibus passim Numidis equitibus et, ut quæque iis impeditiora
 erant, Celtiberis Lusitanisque. Omnes igitur undique clausi
 commeatus erant, nisi quos Pado naves subveherent. Em- 6
 porium prope Placentiam fuit et opere magno munitum et
 valido firmatum præsidio. Eius castelli expugnandi spe cum
 equitibus ac levi armatura profectus Hannibal, quum plurimum
 in celando incepto ad effectum spei habuisset, nocte adortus
 non fefellit vigiles. Tantus repente clamor est sublatus, ut 7
 Placentiæ quoque audiretur. Itaque sub lucem cum equitatu
 consul aderat, iussis quadrato agmine legionibus sequi. Eque- 8
 stre interim prælium commissum, in quo, quia saucius Han-
 nibal pugna excessit, pavore hostibus iniecto, defensam egregie
 præsidium est. Paucorum inde dierum quiete sumpta et 9

vixdum satis percurato vulnere, ad Victumvias oppugnandas
 10 ire pergit. Id emporium Romanis Gallico bello fuerat; mu-
 nitum inde locum frequentaverant accolæ mixti undique ex
 finitimis populis, et tum terror populationum eo plerosque ex
 11 agris compulerat. Huius generis multitudo, fama impigre
 defensi ad Placentiam præsidii accensa, armis arreptis obviam
 12 Hannibali procedit. Magis agmina quam acies in via con-
 currerunt, et quum ex altera parte nihil præter inconditam
 turbam esset, in altera et dux militi et duci miles fidens, ad
 13 triginta quinque millia hominum a paucis fusa. Postero die
 deditione facta præsidium intra mœnia accepere; iussique
 arma tradere quum dicto paruissent, signum repente victori-
 14 bus datur, ut tanquam vi captam urbem diriperent, neque
 ulla, quæ in tali re memorabilis, scribentibus videri solet, præ-
 termissa clades est; adeo omnis libidinis crudelitatisque et in-
 humanæ superbix editum in miseros exemplum est. Hæ
 fuere hibernæ expeditiones Hannibalis.

58 Haud longi inde temporis, dum intolerabilia frigora erant,
 2 quies militi data est, et ad prima ac dubia signa veris pro-
 fectus ex hibernis in Etruriam ducit, eam quoque gentem,
 sicut Gallos Liguresque, aut vi aut voluntate adiuncturus.
 3 Transeuntem Appenninum adeo atrox adorta tempestas est, ut
 Alpium prope fœditatem superaverit. Vento mixtus imber
 quum ferretur in ipsa ora, primo, quia aut arma omittenda
 erant aut contra enitentes vertice intorti affligebantur, consti-
 4 tere; dein, quum iam spiritum includeret nec reciprocare ani-
 5 mam sineret, aversi a vento parumper consedere. Tum vero
 ingenti sono cælum strepere et inter horrendos fragores mi-
 6 care ignes; capti auribus et oculis metu omnes torpere; tan-
 dem effuso imbre, quum eo magis accensa vis venti esset,
 ipso illo, quo depresi erant, loco castra ponere necessarium
 7 visum est. Id vero laboris velut de integro initium fuit;
 nam nec explicare quicquam nec statuere poterant nec, quod
 statutum esset, manebat, omnia perscindente vento et rapiente.
 8 Et mox aqua levata vento quum super gelida montium iuga

concreta esset, tantum nivossæ grandinis deiecit, ut omnibus
 omissis procumberent homines, tegminibus suis magis obruti
 quam tecti; tantaque vis frigoris insecuta est, ut ex illa mi- 9
 serabili hominum iumentorumque strage quum se quisque
 extollere ac levare vellet, diu nequiret, quia, torpentibus rigore
 nervis, vix flectere artus poterant. Deinde, ut tandem agitando 10
 sese movere ac recipere animos et raris locis ignis fieri est
 cœptus, ad alienam opem quisque inops tendere. Biduum eo 11
 loco velut obsessi mansere; multi homines, multa iumenta,
 elephantum quoque ex iis, qui prælio ad Trebiam facto super-
 fuerant, septem absumpti.

Degressus Appennino retro ad Placentiam castra movit, 59
 et ad decem millia progressus consedit. Postero die duode-
 cim millia peditum, quinque equitum adversus hostem ducit,
 nec Sempronius consul (iam enim redierat ab Roma) detrec- 2
 tavit certamen. Atque eo die tria millia passuum inter bina
 castra fuere; postero die ingentibus animis, vario eventu pug- 3
 natum est. Primo concursu adeo res Romana superior fuit,
 ut non acie vincerent solum, sed pulsos hostes in castra per-
 sequerentur, mox castra quoque oppugnarent. Hannibal, pau- 4
 cis propugnatoribus in vallo portisque positus, ceteros con-
 fertos in media castra recepit, intentosque signum ad erum-
 pendum expectare iubet. Iam nona ferme diei hora erat, 5
 quum Romanus, nequicquam fatigato milite, postquam nulla
 spes erat potiundi castris, signum receptui dedit. Quod ubi 6
 Hannibal accepit laxatamque pugnam et recessum a castris
 vidit, extemplo equitibus dextra lævaque emissis in hostem,
 ipse cum peditum robore mediis castris erupit. Pugna raro 7
 magis ulla ** aut utriusque partis perniciem clarior fuisset, si
 extendi eam dies in longum spatium sivillet; nox accensum 8
 ingentibus animis prælium diremit. Itaque acrior concursus
 fuit quam cædes, et, sicut æquata ferme pugna erat, ita clade
 pari discessum est. Ab neutra parte sexcentis plus peditibus
 et dimidium eius equitum cecidit; sed maior Romanis quam 9
 pro numero iactura fuit, quia equestris ordinis aliquot et tri-

buni militum quinque et præfecti sociorum tres sunt interfecti.

10 Secundum eam pugnam Hannibal in Ligures, Sempronius Lucam concessit. Venienti in Ligures Hannibali per insidias intercepti duo quæstores Romani, C. Fulvius et L. Lucretius, cum duobus tribunis militum et quinque equestri ordinis, senatorum ferme liberis, quo magis ratam fore cum iis pacem societatemque crederet, traduntur.

60 Dum hæc in Italia geruntur, Cn. Cornelius Scipio in 2 Hispaniam cum classe et exercitu missus, quum ab ostio Rhodani profectus Pyrenæosque montes circumvectus Emporiis 3 appulisset classem, exposito ibi exercitu, orsus a Lacetania omnem oram usque ad Hiberum flumen partim renovandis societatibus, partim novis instituendis Romanæ dicionis fecit. 4 Inde conciliata clementiæ fama non ad maritimos modo populos, sed in mediterraneis quoque ac montanis ad ferociore iam gentes valuit; nec pax modo apud eos, sed societas etiam armorum parta est, validæque aliquot auxiliorum cohortes ex 5 iis conscriptæ sunt. Hannonis cis Hiberum provincia erat; eum reliquerat Hannibal ad regionis eius præsidium. Itaque, priusquam alienarentur omnia, obviam eundem ratus, castris 6 in conspectu hostium positus, in aciem eduxit. Neo Romano differendum certamen visum, quippe qui sciret, cum Hannonem et Hasdrubalem sibi dimicandum esse, malletque adversus singulos separatim quam adversus duos simul rem gerere. 7 Nec magni certaminis ea dimicatio fuit. Sex millia hostium cæsa, duo capta cum præsidio castrorum; nam et castra expugnata sunt, atque ipse dux cum aliquot principibus capiuntur, et Cissis, propinquum castris oppidum expugnatur. 8 Ceterum præda oppidi parvi pretii rerum fuit, supellex barica ac vilium mancipiorum; castra militem ditavere, non eius modo exercitus, qui victus erat, sed et eius, qui cum Hannibale in Italia militabat, omnibus fere caris rebus, ne gravia impedimenta ferentibus essent, citra Pyrenæum relictis.

Priusquam certa huius cladis fama accideret, transgressus 61 Hiberum Hasdrubal cum octo millibus peditum, mille equitum, tanquam ad primum adventum Romanorum occursurus, postquam perditas res ad Cissim amissaque castra accepit, iter ad mare convertit. Haud procul Tarracone classicos milites 2 navalesque socios vagos palantesque per agros, quod ferme fit, ut secundæ res negligentiam creent, equite passim dimisso cum magna cæde, maiore fuga ad naves compellit; nec diutius 3 circa ea loca morari ausus, ne ab Scipione opprimeretur, trans Hiberum sese recepit. Et Scipio raptim ad famam 4 novorum hostium agmine acto, quum in paucos præfectos navium animadvertisset, præsidio Tarracone modico relicto, Emporias cum classe rediit. Vixdum digresso eo, Hasdrubal 5 aderat, et Ilergetum populo, qui obsides Scipioni dederat, ad defectionem impulso, cum eorum ipsorum iuventute agros fidelium Romanis sociorum vastat. Excito deinde Scipione hiber- 6 nis, toto cis Hiberum rursus cedit agro. Scipio relictam ab auctore defectionis Ilergetum gentem quum infesto exercitu invasisset, compulsis omnibus Atanagrum urbem, quæ caput eius populi erat, circumsegit, intraque dies paucos, pluribus 7 quam ante obsidibus imperatis, Ilergetes pecunia etiam multatos in ius dicionemque recepit. Inde in Ausetanos prope Hibe- 8 rum, socios et ipsos Pœnorum, procedit, atque urbe eorum obsessa, Lacetanos auxilium finitimis ferentes nocte, haud procul iam urbe, quum intrare vellent, excepit insidiis. Cæsa 9 ad duodecim millia; exuti prope omnes armis domos passim palantes per agros diffugere, nec obsessos alia ulla res quam iniqua oppugnantibus hiems tutabatur. Triginta dies obsidio 10 fuit, per quos raro unquam nix minus quattuor pedes alta iacuit, adeoque pluteos ac vineas Romanorum operuerat, ut ea sola, ignibus aliquoties coniectis ab hoste, etiam tutamentum fuerit. Postremo quum Amusicus princeps eorum ad 11 Hasdrubalem profugisset, viginti argenti talentis pacti deduntur. Tarraconem in hiberna reditum est.

62 Romæ aut circa urbem multa ea hieme prodigia facta
ant, quod evenire solet motis semel in religionem animis,
2 multa nuntiata et temere credita sunt, in quis, ingenuum in-
3 fantem semestrem in foro olitorio triumphum clamasse, et
foro boario bovem in tertiam contignationem sua sponte
escendisse atque inde tumultu habitatorum territum sese deie-
4 cisse, et navium speciem de cælo affulsisse, et ædem Spei,
quæ est in foro olitorio, fulmine ictam, et Lanuvii hastam se
commovisse et corvum in ædem Iunonis devolasse atque in
5 ipso pulvinari consedissee, et in agro Amiternino multis locis
hominum specie procul candida veste visos nec cum ullo
congressos, et in Piceno lapidibus pluvisse, et Cære sortes
extenuatas, et in Gallia lupum vigili gladium ex vagina rap-
6 tum abstulisse. Ob cetera prodigia libros adire decemviri
iussi; quod autem lapidibus pluvisset in Piceno, novendiale
sacrum edictum; et subinde aliis procurandis prope tota civi-
7 tas operata fuit. Iam primum omnium urbs lustrata est,
8 hostiæque maiores, quibus editum est, diis cæsæ, et donum
ex auri pondo quadraginta Lanuvium Iunoni portatum est,
et signum aeneum matronæ Iunoni in Aventino dedicaverunt,
et lectisternium Cære, ubi sortes attenuatæ erant, imperatum,
9 et supplicatio Fortunæ in Algido; Romæ quoque et lectister-
nium et supplicatio iuventuti ad ædem Herculis nominatim,
deinde universo populo circa omnia pulvinaria indicta, et
10 Genio maiores hostiæ cæsæ quinque, et C. Atilius Serranus
prætor vota suscipere iussus, si in decem annos res publica
11 eodem stetisset statu. Hæc procurata vota ex libris Si-
byllinis magna ex parte levaverant religione animos.

63 Consulum designatorum alter Flaminius, cui eæ legiones,
quæ Placentiæ hibernabant, sorte evenerant, edictum et lit-
teras ad consulem misit, ut is exercitus idibus Martiis Ari-
2 mini adesset in castris. Hic in provincia consulatum inire
consilium erat memori veterum certaminum cum patribus,
quæ tribunus plebis et quæ postea consul prius de consulatu,

qui abrogabatur, dein de triumpho habuerat, invisus etiam 3
patribus ob novam legem, quam Q. Claudius tribunus plebis
adversus senatum atque uno patrum adiuvante C. Flaminius
tulerat, ne quis senator, cuive senator pater fuisset, maritimam
navem, quæ plus quam trecentarum amphorarum esset, haberet.
Id satis habitum ad fructus ex agris vectandos; quæstus omnis 4
patribus indecorus visus. Res per summam contentionem
acta invidiam apud nobilitatem suatori legis Flaminius, favo-
rem apud plebem alterumque inde consulatum peperit. Ob 5
hæc ratus, auspiciis ementiendis Latinarumque feriarum mora
et consularibus aliis impedimentis retenturos se in urbe, si-
mulato itinere privatus clam in provinciam abiit. Ea res 6
ubi palamfacta est, novam insuper iram infestis iam ante
patribus movit: non cum senatu modo, sed iam cum diis
immortalibus C. Flaminium bellum gerere. Consulem ante 7
inauspicato factum revocantibus ex ipsa acie diis atque ho-
minibus non paruisse; nunc conscientia spretorum et Capitolium
et sollemnem votorum nuncupationem fugisse, ne die initi 8
magistratus Iovis optimi maximi templum adiret, ne senatum
invisus ipse et sibi uni invisum videret consuleretque, ne La-
tinas indiceret Iovique Latini sollemne sacrum in monte fa-
ceret, ne auspicato profectus in Capitolium ad vota nuncu- 9
panda, paludatus inde cum lictoribus in provinciam iret.
Lixæ modo sine insignibus, sine lictoribus profectum clam,
furtim, haud aliter quam si exsilii causa solum vertisset.
Magis pro maiestate videlicet imperii Arimini quam Romæ 10
magistratum initurum et in deversorio hospitali quam apud
penates suos prætextam sumpturum. Revocandum universi 11
retrahendumque censuerunt et cogendum omnibus prius præ-
sentem in deos hominesque fungi officiis, quam ad exercitum
et in provinciam iret. In eam legationem (legatos enim 12
mitti placuit) Q. Terentius et M. Antistius profecti nihilo
magis eum moverunt, quam priore consulatu litteræ moverant
ab senatu missæ. Paucos post dies magistratum iniit, im- 13

molantique ei vitulus iam ictus e manibus sacrificantium sese
 14 quum proripuisset, multos circumstantes cruore respersit; fuga
 procul etiam maior apud ignaros, quid trepidaretur, et con-
 cursatio fuit. Id a plerisque in omen magni terroris ac-
 15 ceptum. Legionibus inde duabus a Sempronio prioris anni
 consule, duabus a C. Atilio prætore acceptis, in Etruriam per
 Appennini tramites exercitus duci est cœptus.

Liber XXII.

Iam ver appetebat, atque Hannibal ex hibernis movit, et A. u. c. 537.
 nequicquam ante conatus transcendere Appenninum intole- A. Ch. 217.
 randis frigoribus et cum ingenti periculo moratus ac metu.
 Galli, quos prædæ populationumque conciverat spes, postquam 2
 pro eo, ut ipsi ex alieno agro raperent agerentque, suas ter-
 ras sedem belli esse premique utriusque partis exercituum
 hibernis viderunt, verterunt retro in Hannibalem ab Romanis
 odia; petitusque sæpe principum insidiis, ipsorum inter se 3
 fraude, eadem levitate, qua consenserant, consensum indican-
 tium, servatus erat, et mutando nunc vestem, nunc tegumenta
 capitis, errore etiam sese ab insidiis munierat. Ceterum hic 4
 quoque ei timor causa fuit maturius movendi ex hibernis.

Per idem tempus Cn. Servilius consul Romæ idibus Mar-
 tiis magistratum iniit. Ibi quum de re publica retulisset, 5
 redintegrata in C. Flaminium invidia est: duos se consules
 creasse, unum habere; quod enim illi iustum imperium, quod
 auspicium esse? Magistratus id a domo, publicis privatisque 6
 penatibus, Latinis feriis actis, sacrificio in monte perfecto,
 votis rite in Capitolio nuncupatis, secum ferre; nec privatum 7
 auspicia sequi, nec sine auspiciis profectum in externo ea
 solo nova atque integra concipere posse. Augēbant metum 8
 prodigia ex pluribus simul locis nuntiata: in Sicilia militibus

aliquot spicula, in Sardinia autem in muro circumeunti vigi-
 9 lias equiti scipionem, quem manu tenuerat, arsisse, et litora
 crebris ignibus fulsisse, et scuta duo sanguine sudasse, et mi-
 lites quosdam ictos fulminibus, et solis orbem minui visum,
 et Præneste ardentem lapides cælo cecidisse, et Arpis parmas
 10 in cælo visas pugnantemque cum luna solem, et Capenæ duas
 interdiu lunas ortas, et aquas Cæretes sanguine mixtas flux-
 isse fontemque ipsum Herculis cruentis manasse sparsum ma-
 culis, et Antii metentibus cruentas in corbem spicas ceci-
 11 disse, et Faleriis cælum findi velut magno hiatu visum, quaque
 patuerit, ingens lumen effulsisse; sortes sua sponte attenuatas,
 unamque excidisse ita scriptam: „Mavors telum suum concepit“,
 12 et per idem tempus Romæ signum Martis Appia via ac si-
 mulacra luporum sudasse, et Capuæ speciem cæli ardentis
 13 fuisse lunæque inter imbrem cadentis. Inde minoribus etiam
 dictu prodigiis fides habita: capras lanatas quibusdam factas,
 14 et gallinam in marem, gallum in feminam sese vertisse. His,
 sicut erant nuntiata, expositis auctoribusque in curiam intro-
 15 ductis, consul de religione patres consuluit. Decretum, ut ea
 prodigia partim maioribus hostiis, partim lactentibus procura-
 rentur, et uti supplicatio per triduum ad omnia pulvinaria
 16 haberetur; cetera, quum decemviri libros inspexissent, ut ita
 fierent, quemadmodum cordi esse divisæ carminibus profarentur.
 17 Decemvirorum monitu decretum est, Iovi primum donum ful-
 men aureum pondo quinquaginta fieret, Iunoni Minervæque
 ex argento dona darentur, et Iunoni reginæ in Aventino
 Iunonique Sospitæ Lanuvii maioribus hostiis sacrificaretur,
 18 matronæque pecunia collata, quantum conferre cuique commo-
 dum esset, donum Iunoni reginæ in Aventinum ferrent, lec-
 tisterniumque fieret, et ut libertinæ et ipsæ, unde Feroniæ
 donum daretur, pecuniam pro facultatibus suis conferrent.
 19 Hæc ubi facta, decemviri Ardeæ in foro maioribus hostiis
 sacrificarunt. Postremo Decembri iam mense ad ædem Sa-
 turni Romæ immolatum est, lectisterniumque imperatum ([et]
 20 eum lectum senatores straverunt) et convivium publicum, ac

per urbem Saturnalia diem ac noctem clamata, populusque
 eum diem festum habere ac servare in perpetuum iussus.

Dum consul placandis Romæ dis habendoque dilectu dat 2
 operam, Hannibal profectus ex hibernis, quia iam Flaminium
 consulem Arretium pervenisse fama erat, quum aliud longius, 2
 ceterum commodius ostenderetur iter, propiorem viam per
 paludem petit, qua fluvius Arnus per eos dies solito magis
 inundaverat. Hispanos et Afros (id omne veterani erat robur 3
 exercitus), admixtis ipsorum impedimentis, necubi consistere
 coactis necessaria ad usus deessent, primos ire iussit; sequi
 Gallos, ut id agminis medium esset; novissimos ire equites;
 Magonem inde cum expeditis Numidis cogere agmen, maxime 4
 Gallos, si tædio laboris longæque viæ, ut est mollis ad talia
 gens, dilaberentur aut subsisterent, cohibentem. Primi, qua 5
 modo præirent duces, per præaltas fluvii ac profundas vora-
 gines, hausti pæne limo immergentesque se, tamen signa seque-
 bantur. Galli neque sustinere se neque prolapsi assurgere 6
 ex voraginibus poterant, nec aut corpora animis aut animos
 spe sustinebant, alii fessa ægre trahentes membra, alii, ubi 7
 semel victis tædio animis procubuissent, inter iumenta et ipsa
 iacentia passim morientes; maximeque omnium vigilæ confi-
 ciebant per quatrimum iam et tres noctes toleratæ. Quum 8
 omnia obtinentibus aquis nihil, ubi in sicco fessa sternerent
 corpora, inveniri posset, cumulatis in aqua sarcinis insuper
 incumbabant, aut iumentorum itinere toto prostratorum pas- 9
 sim acervi tantum, quod exstaret aqua, quærentibus ad quie-
 tem, parvi temporis necessarium cubile dabant. Ipse Han- 10
 nibal, æger oculis ex verna primum intemperie variante calores
 frigoraque, elephantum, qui unus superfuerat, quo altius ab
 aqua exstaret, vectus, vigiliis tamen et nocturno humore 11
 palustrique cælo gravante caput, et quia medendi nec locus
 nec tempus erat, altero oculo capitur.

Multis hominibus iumentisque fœde amissis quum tandem 3
 de paludibus emersisset, ubi primum in sicco potuit, castra
 locat, certumque per præmissos exploratores habuit, exercitum

2 Romanum circa Arretii mœnia esse. Consulis deinde consilia
atque animum et situm regionum itineraque et copias ad
3 summa omnia cum cura inquirendo exsequebatur. Regio erat
in primis Italiæ fertilis, Etrusci campi, qui Fæsulas inter Ar-
retiumque iacent, frumenti ac pecoris et omnium copia rerum
4 opulenti; consul ferox ab consulatu priore et non modo
legum aut patrum maiestatis, sed ne deorum quidem satis
metuens; hanc insitam ingenio eius temeritatem fortuna pro-
5 spero civilibus bellicisque rebus successu aluerat. Itaque
satis apparebat, nec deos nec homines consulentem ferociter
omnia ac præpropere acturum; quoque pronior esset in vitia
6 sua, agitare eum atque irritare Pœnus parat, et læva relicto
hoste Fæsulas petens, medio Etruriæ agro prædatum pro-
fectus, quantam maximam vastitatem potest, cædibus incendiis-
7 que consuli procul ostendit. Flaminius, qui ne quieto quidem
hoste ipse quieturus erat, tum vero, postquam res sociorum
ante oculos prope suos ferri agique vidit, suum id dedecus
ratus, per mediam iam Italiam vagari Pœnum atque obsi-
8 stente nullo ad ipsa Romana mœnia ire oppugnanda, ceteris
omnibus in consilio salutaria magis quam speciosa suadentibus:
collegam exspectandum, ut coniunctis exercitibus, communi
9 animo consilioque rem gererent, interim equitatu auxiliisque
levium armorum ab effusa prædandi licentia hostem cohibendum,
iratus se ex consilio proripuit, signumque simul itineris pugnae-
10 que quum *proposuisset*, „Immo Arretii ante mœnia sedeamus“
inquit; „hic enim patria et penates sunt. Hannibal emissus
e manibus perpopuletur Italiam vastandoque et urendo omnia
ad Romana mœnia perveniat, nec ante nos hinc moverimus,
quam, sicut olim Camillum ab Veis, C. Flaminium ab Ar-
11 retio patres acciverint.“ Hæc simul increpans quum ocus
signa convelli iuberet et ipse in equum insilisset, equus
12 repente corruit consulemque lapsum super caput effudit. Ter-
ritis omnibus, qui circa erant, velut fœdo omine incipiendæ
rei, insuper nuntiatur, signum omni vi moliente signifero con-

velli nequire. Conversus ad nuntium „Num litteras quoque“ 13
inquit „ab senatu affers, quæ me rem gerere vetent? Abi,
nuntia, effodiant signum, si ad convellendum manus præ metu
obtorpuerunt.“ Incedere inde agmen cœpit, primoribus, su- 14
perquam quod dissenserant ab consilio, territis etiam duplici
prodigio, milite in vulgus læto ferocia ducis, quum spem
magis ipsam quam causam spei intueretur.

Hannibal, quod agri est inter Cortonam urbem Tra- 4
sumennumque lacum, omni clade belli pervastat, quo magis
iram hosti ad vindicandas sociorum iniurias acuat; et iam 2
pervenerant ad loca nata insidiis, ubi maxime montes Cor-
tonenses Trasumennus subit. Via tantum interest perangusta,
velut ad id ipsum de industria relicto spatio; deinde paulo
latior patescit campus; inde colles insurgunt. Ibi castra in 3
aperto locat, ubi ipse cum Afris modo Hispanisque consi-
deret; Baliares ceteramque levem armaturam post montes
circumducit; equites ad ipsas fauces saltus, tumulis apte te-
gentibus, locat, ut, ubi intrassent Romani, obiecto equitatu
clausa omnia lacu ac montibus essent.

Flaminius quum pridie solis occasu ad lacum pervenisset, 4
inexplorato postero die vixdum satis certa luce angustiis
superatis, postquam in patientiorem campum pandi agmen
cœpit, id tantum hostium, quod ex adverso erat, conspexit;
ab tergo ac super caput † deceptæ insidiæ. Pœnus ubi, id 5
quod petierat, clausum lacu ac montibus et circumfusus suis
copiis habuit hostem, signum omnibus dat simul invadendi.
Qui ubi, qua cuique proximum fuit, decucurrerunt, eo magis 6
Romanis subita atque improvisa res fuit, quod orta ex lacu
nebula campo quam montibus densior sederat, agminaque hosti-
um ex pluribus collibus ipsa inter se satis conspecta eoque magis
pariter decucurrerant. Romanus clamore prius undique orto, 7
quam satis cerneret, se circumventum esse sensit, et ante in
frontem lateraque pugnari cœptum est, quam satis instrueretur
acies aut expediri arma stringique gladii possent. Consul, 5
perculsis omnibus, ipse satis, ut in re trepida, impavidus tur-

batos ordines, vertente se quoque ad dissonos clamores, instruit, ut tempus locusque patitur, et quacun-
 2 que potest, adhortatur ac stare ac pugnare iubet: nec enim inde votis aut imploratione deum, sed vi ac virtute evadendum
 esse; per medias acies ferro viam fieri et, quo timoris minus
 3 sit, eo minus ferme periculi esse. Ceterum præ strepitu ac tumultu nec consilium nec imperium accipi poterat, tantumque
 aberat, ut sua signa atque ordines et locum noscerent, ut vix ad arma capienda aptandaque pugnae competeret animus, opprimerenturque quidam onerati magis his quam tecti. Et
 erat in tanta caligine maior usus aurium quam oculorum.
 4 Ad gemitus vulnerum ictusque corporum aut armorum et mixtos strepentium paventiumque clamores circumferebant ora
 5 oculosque. Alii fugientes pugnantium globo illati hærebant; alios redeuntes in pugnam avertebat fugientium agmen.
 6 Deinde, ubi in omnes partes nequicquam impetus capti, et ab lateribus montes ac lacus, a fronte et ab tergo hostium acies clau-
 debat, apparuitque, nullam nisi in dextera ferroque salutis spem esse, tum sibi quisque dux adhortatorque factus ad rem
 7 gerendam, et nova de integro exorta pugna est, non illa ordinata per principes hastatosque ac triarios, nec ut pro signis antesignani, post signa alia pugnaret acies, nec ut in
 8 sua legione miles aut cohorte aut manipulo esset; fors conglobabat et animus suus cuique ante aut post pugnandi ordinem dabat, tantusque fuit ardor [animorum], adeo intentus pugnae animus, ut eum motum terræ, qui multarum urbium Italiæ magnas partes prostravit avertitque cursu rapidos amnes, mare fluminibus invexit, montes lapsu ingenti proruit, nemo pugnantium senserit.
 6 Tres ferme horas pugnatum est et ubique atrociter;
 2 circa consulem tamen acrior infestiorque pugna est. Eum et robora virorum sequebantur, et ipse, quacun-
 que in parte premi ac laborare senserat suos, impigre ferebat opem, insignemque armis et hostes summa vi petebant et tuebantur
 3 cives, donec Insuber eques (Ducario nomen erat) facie quo-

que noscitant consulem, „En“ inquit „hic est“ popularibus suis, „qui legiones nostras cecidit agrosque et urbem est depopulatus; iam ego hanc victimam manibus peremptorum fœde civium dabo.“ Subditisque calcaribus equo per con- 4
 fertissimam hostium turbam impetum facit, obtruncatoque prius armigero, qui se infesto venienti obviam obiecerat, consulem lancea transfixit; spoliare cupientem triarii obiectis scutis arcuere. Magnæ partis fuga inde primum cœpit; et 5
 iam nec lacus nec montes pavori obstabant; per omnia arta præruptaque velut cæci evadunt, armaque et viri super alium alii præcipitantur. Pars magna, ubi locus fugæ deest, per 6
 prima vada paludis in aquam progressi, quoad capitibus humerisque exstare possunt, sese immergunt; fuere, quos inconsultus pavor nando etiam capessere fugam impulerit; quæ 7
 ubi immensa ac sine spe erat, aut deficientibus animis hauriebantur gurgitibus aut nequicquam fessi vada retro ægerime repetebant, atque ibi ab ingressis aquam hostium equitibus passim trucidabantur. Sex millia ferme primi agminis, 8
 per adversos hostes eruptione impigre facta, ignari omnium, quæ post se agerentur, ex saltu evasere, et quum in tumulto quodam constitissent, clamorem modo ac sonum armorum audientes, quæ fortuna pugnae esset, neque scire nec perspicere præ caligine poterant. Inclinata denique re, quum in- 9
 calescente sole dispulsa nebula aperuisset diem, tum liquida iam luce montes campique perditas res stratamque ostendere fœde Romanam aciem. Itaque ne in conspectos procul im- 10
 mitteretur eques, sublati raptim signis, quam citatissimo poterant agmine, sese abriperunt. Postero die, quum super 11
 cetera extrema fames etiam instaret, fidem dante Maharbale, qui cum omnibus equestribus copiis nocte consecutus erat, si arma tradidissent, abire cum singulis vestimentis passurum, sese dediderunt; quæ Punica religione servata fides ab Han- 12
 nibale est, atque in vincula omnes coniecit.

Hæc est nobilis ad Trasumennum pugna atque inter 7
 paucas memorata populi Romani clades. Quindecim millia 2

Romanorum in acie cæsa; decem millia sparsa fuga per
 3 omnem Etruriam diversis itineribus urbem petiere; duo millia
 quingenti hostium in acie, multi postea [utrinque] ex vulne-
 ribus periere. Multiplex cædes utrinque facta traditur ab aliis;
 4 ego præterquam quod nihil auctum ex vano velim, quo nimis
 inclinant ferme scribentium animi, Fabium, æqualem tempori-
 5 bus huiusce belli, potissimum auctorem habui. Hannibal, cap-
 tivorum qui Latini nominis essent, sine pretio dimissis, Roma-
 nis in vincula datis, segregata ex hostium coacervatorum cumulis
 corpora suorum quum sepeliri iussisset, Flamini quoque corpus
 funeris causa magna cum cura inquisitum non invenit.
 6 Romæ ad primum nuntium cladis eius cum ingenti ter-
 7 rore ac tumultu consursus in forum populi est factus. Ma-
 tronæ vagæ per vias, quæ repens clades allata quæve fortuna
 exercitus esset, obvios percontantur; et quum frequentis con-
 tionis modo turba in comitium et curiam versa magistratus
 8 vocaret, tandem haud multo ante solis occasum M. Pompo-
 nius prætor „Pugna“ inquit „magna victi sumus.“ Et quan-
 quam nihil certius ex eo auditum est, tamen alius ab alio
 9 impleti rumoribus domos referunt, consulem cum magna parte
 copiarum cæsum; superesse paucos aut fuga passim per
 10 Etruriam sparsos aut captos ab hoste. Quot casus exercitus
 victi fuerant, tot in curas dispertiti animi eorum erant, quo-
 rum propinqui sub C. Flaminio consule meruerant, ignoran-
 tium, quæ cuiusque suorum fortuna esset; nec quisquam satis
 11 certum habet, quid aut speret aut timeat. Postero ac deinceps
 aliquot diebus ad portas maior prope mulierum quam virorum
 multitudo stetit, aut suorum aliquem aut nuntios de iis op-
 periens; circumfundebanturque obviis sciscitantes, neque avelli,
 utique ab notis, priusquam ordine omnia inquisissent, poterant.
 12 Inde varios vultus digredientium ab nuntiis cerneret, ut cuique
 læta aut tristia nuntiabantur, gratulantesque aut conso-
 lantes redeuntibus domos circumfusus. Feminarum præcipue
 13 et gaudia insignia erant et luctus. Unam in ipsa porta so-
 spiti filio repente oblatam in complexu eius exspirasse ferunt;

alteram, cui mors filii falso nuntiata erat, mæstam sedentem
 domi, ad primum conspectum redeuntis filii gaudio nimio ex-
 animatam. Senatum prætores per dies aliquot ab orto usque 14
 ad occidentem solem in curia retinent, consultantes, quonam
 duce aut quibus copiis resisti victoribus Pœnis posset.

Priusquam satis certa consilia essent, repens alia nun- 8
 tiatur clades, quattuor millia equitum cum C. Centenio pro-
 prætore missa ad collegam ab Servilio consule in Umbria
 quo post pugnam ad Trasumennum auditam averterant iter
 ab Hannibale circumventa. Eius rei fama varie homines af- 2
 fecit. Pars, occupatis maiore ægritudine animis, levem ex
 comparatione priorum ducere recentem equitum iacturam;
 pars non id, quod acciderat, per se æstimare, sed, ut in affecto 3
 corpore quamvis levis causa magis quam valido gravior sen-
 tiretur, ita tum ægræ et affectæ civitati quodcunque adversi 4
 incideret, non rerum magnitudine, sed viribus extenuatis, quæ
 nihil, quod aggravaret, pati possent, æstimandum esse. Itaque 5
 ad remedium iam diu neque desideratum nec adhibitum,
 dictatorem dicendum, civitas confugit; et quia et consul abe-
 rat, a quo uno dici posse videbatur, nec per occupatam armis
 Punicis Italiam facile erat aut nuntium aut litteras mitti,
 nec dictatorem *senatus* populo creare poterat, quod nunquam ante 6
 eam diem factum erat, dictatorem populus creavit Q. Fabium
 Maximum et magistrum equitum M. Minucium Rufum; hisque 7
 negotium ab senatu datum, ut muros turresque urbis firma-
 rent et præsidia disponent, quibus locis videretur, pontesque
 rescinderent fluminum: pro urbe ac penetibus dimicandum
 esse, quando Italiam tueri nequissent.

Hannibal recto itinere per Umbriam usque ad Spoletium 9
 venit. Inde, quum perpopulato agro urbem oppugnare ador-
 tus esset, cum magna cæde suorum repulsus, coniectans ex
 unius colonie haud *maximæ* minime prospere tentatæ viribus,
 quanta moles Romanæ urbis esset, in agrum Picenum avertit 3
 iter, non copia solum omnis generis frugum abundantem, sed
 refertum præda, quam effuse avidi atque egentes rapiebant.

4 Ibi per dies aliquot stativa habita, refectusque miles hibernis
itineribus ac palustri via praelioque magis ad eventum secundo
5 quam levi aut facili affectus. Ubi satis quietis datum præda
ac populationibus magis quam otio aut requie gaudentibus,
profectus Prætutianum Hadrianumque agrum, Marsos inde
Marrucinosque et Pelignos devastat circaque Arpos et Luce-
6 riam proximam Apuliæ regionem. Cn. Servilius consul, levi-
bus præliis cum Gallis factis et uno oppido ignobili expugnato,
postquam de collegæ exercitusque cæde audivit, iam mœnibus
patriæ metuens, ne abesset in discrimine extremo, ad urbem
iter intendit.

- 7 Q. Fabius Maximus dictator iterum, quo die magistratum
iniit, vocato senatu, ab diis orsus, quum edocuisset patres,
plus negligentia cærimoniarum auspiorumque quam temeritate
atque inscitia peccatum a C. Flamini consule esse, quæque
8 piacula iræ deum essent, ipsos deos consulendos esse, pervi-
cit, ut, quod non ferme decernitur, nisi quum tætra prodigia
nuntiata sunt, decemviri libros Sibyllinos adire iuberentur.
9 Qui, inspectis fatalibus libris, retulerunt patribus, quod eius
belli causa votum Marti foret, id non rite factum de integro
10 atque amplius faciundum esse, et Iovi ludos magnos et ædes
Veneri Erycinæ ac Menti vovendas esse, et supplicationem
lectisterniumque habendum, et ver sacrum vovendum, si bel-
latum prospere esset resque publica in eodem, quo ante bel-
11 lum fuisset, statu permansisset. Senatus, quoniam Fabium
belli cura occupatura esset, M. Æmiliū prætorem ex collegii
pontificum sententia, omnia ea ut mature fiant, curare iubet.
10 His senatus consultis perfectis L. Cornelius Lentulus pontifex
maximus, consulente collegium prætore, omnium primum
populum consulendum de vere sacro censet: iniussu populi
2 voveri non posse. Rogatus in hæc verba populus: „Velitis
inbeatisne hæc sic fieri? Si res publica populi Romani Quiri-
tium ad quinquennium proximum, sicut velim voveamque, sal-
va servata erit hisce duellis, quod duellum populo Romano
cum Carthaginensi est, quæque duella cum Gallis sunt, qui

cis Alpes sunt, tum donum duit populus Romanus Quiritium, 3
quod ver attulerit ex suillo, ovillo, caprino, bovillo grege, quæ-
que profana erunt, Iovi fieri, ex qua die senatus populusque
iusserit. Qui faciet, quando volet quaque lege volet, facito; 4
quo modo faxit, probe factum esto. Si id moritur, quod 5
fieri oportebit, profanum esto, neque scelus esto. Si quis rumpet
occidetve insciens, ne fraus esto. Si quis clepsit, ne populo scelus
esto, neve cui cleptum erit. Si atro die faxit insciens, probe fac- 6
tum esto. Si nocte sive luce, si servus sive liber faxit, probe
factum esto. Si antidea, ac senatus populusque iusserit fieri,
faxitur, eo populus solutus liber esto.“ Eiusdem rei causa ludi 7
magni voti æris trecentis triginta tribus millibus, *trecentis triginta*
tribus triente, præterea bubus Iovi trecentis, multis aliis divis
bubus albis atque ceteris hostiis. Votis rite nuncupatis, 8
supplicatio edicta; supplicatumque iere cum coniugibus ac
liberis non urbana multitudo tantum, sed agrestium etiam,
quos in aliqua sua fortuna publica quoque contingebat cura.
Tum lectisternium per triduum habitum, decemviris sacrorum 9
curantibus. Sex pulvinaria in conspectu fuerunt, Iovi ac
Iunoni unum, alterum Neptuno ac Minervæ, tertium Marti ac
Veneri, quartum Apollini ac Dianæ, quintum Vulcano ac
Vestæ, sextum Mercurio et Cereri. Tum ædes votæ. Ve- 10
neri Erycinæ ædem Q. Fabius Maximus dictator vovit, quia ita
ex fatalibus libris editum erat, ut is voveret, cuius maximum
imperium in civitate esset; Menti ædem T. Otacilius prætor vovit.

Ita rebus divinis peractis, tum de bello reque [de] publica 11
dictator retulit, quibus quotque legionibus victori hosti
obviam eundum esse patres censerent. Decretum, ut ab Cn. 2
Servilio consule exercitum acciperet; scriberet præterea ex
civibus sociisque, quantum equitum ac peditum videretur;
cetera omnia ageret faceretque, ut e re publica duceret.
Fabius duas legiones se adiecturum ad Servilianum exercitum 3
dixit. Iis per magistrum equitum scriptis Tibur diem ad
conveniendum edixit. Edictoquoque proposito, ut, quibus op- 4
pida castellaque immunita essent, uti commigrarent in loca

tuta, ex agris quoque demigrarent omnes regionis eius, qua
 5 iturus Hannibal esset, tectis prius incensis ac frugibus cor-
 ruptis, ne cuius rei copia esset, ipse via Flaminia profectus
 obviam consuli exercituque, quum ad Tiberim circa Oricu-
 lum prospexisset agmen consulemque cum equitibus ad se
 progredientem, viatorem misit, qui consuli nuntiaret, ut sine
 6 lictoribus ad dictatorem veniret. Qui quum dicto paruisset,
 congressusque eorum ingentem speciem dictaturæ apud cives
 sociosque vetustate iam prope oblitos eius imperii fecisset,
 litteræ ab urbe allatæ sunt, naves onerarias commeatum ab
 Ostia in Hispaniam ad exercitum portantes a classe Punica
 7 circa portum Cosanum captas esse. Itaque extemplo consul
 Ostiam proficisci iussus, navibusque, quæ ad urbem Romanam
 aut Ostiæ essent, completis milite ac navalibus sociis, persequi
 8 hostium classem ac litora Italiæ tutari. Magna vis hominum
 conscripta Romæ erat; libertini etiam, quibus liberi essent et
 9 ætas militaris, in verba iuraverant. Ex hoc urbano exercitu,
 qui minores quinque et triginta annis erant, in naves im-
 positi, alii, ut urbi præsiderent, relict.

12 Dictator, exercitu consulis accepto a Fulvio Flacco legato,
 per agrum Sabinum Tibur, quo diem ad conveniendum edix-
 2 erat novis militibus, venit. Inde Præneste ac transversis
 limitibus in viam Latinam est egressus, unde, itineribus summa
 cum cura exploratis, ad hostem ducit, nullo loco, nisi quan-
 3 tum necessitas cogeret, fortunæ se commissurus. Quo primum
 die haud procul Arpis in conspectu hostium posuit castra, nulla
 mora facta, quin Pœnus educeret in aciem copiamque pugnandi
 4 faceret. Sed ubi quieta omnia apud hostes nec castra ullo
 tumultu mota videt, increpans quidem, victos tandem [quos]
 Martios animos Romanis, debellatumque et concessum propa-
 5 lam de virtute ac gloria esse, in castra rediit; ceterum tacita
 cura animum incessit, quod cum duce haudquaquam Flaminii
 Semproniique simili futura sibi res esset ac tum demum edocti
 6 malis Romani parem Hannibali ducem quæsisissent. Et pru-
 dentiam quidem novi dictatoris extemplo timuit; constantiam

haudum expertus, agitare ac tentare animum movendo crebro
 castra populandoque in oculis eius agros sociorum cœpit, et 7
 modo citato agmine ex conspectu abibat, modo repente in
 aliquo flexu viæ, si excipere degressum in æquum posset,
 occultus subsistebat. Fabius per loca alta agmen ducebat, 8
 modico ab hoste intervallo, ut neque omitteret eum neque
 congrediretur. Castris, nisi quantum usus necessarii co-
 gerent, tenebatur miles; pabulum et ligna nec pauci pete-
 bant nec passim; equitum levisque armaturæ statio, com- 9
 posita instructaque in subitos tumultus, et suo militi tuta
 omnia et infesta effusis hostium populatoribus præbebat;
 neque universo periculo summa rerum committebatur, et 10
 parva momenta, levium certaminum ex tuto cœptorum,
 finitimo receptu, assuefaciebant territum pristinis cladibus
 militem minus iam tandem aut virtutis aut fortunæ pænitere
 suæ. Sed non Hannibalem magis infestum tam sanis consiliis 11
 habebat quam magistrum equitum, qui nihil aliud, quam quod
 impar erat imperio, moræ ad rem publicam præcipitandam
 habebat, ferox rapidusque consiliis ac lingua immodicus.
 Primo inter paucos, dein propalam in vulgus pro cunctatore 12
 segnem, pro cauto timidum, affingens vicina virtutibus vitia,
 compellabat, premendoque superiorem, quæ pessima ars nimis
 prosperis multorum successibus crevit, sese extollebat.

Hannibal ex Hirpinis in Samnium transit, Beneventanum 13
 depopulatur agrum, Telesiam urbem capit, irritat etiam de
 industria ducem, si forte accensum tot indignitatibus ac cla-
 dibus sociorum detrahere ad æquum certamen possit. Inter 2
 multitudinem sociorum Italici generis, qui ad Trasumennum
 capti ab Hannibale dimissique fuerant, tres Campani equites
 erant, multis iam tum illecti donis promissisque Hannibalis
 ad conciliandos popularium animos. Hi nuntiantes, si in 3
 Campaniam exercitum admovisset, Capuæ potiendæ copiam
 fore, quum res maior quam auctores esset, dubium Hanni-
 balem alternisque fidentem ac diffidentem tamen, ut Campanos
 ex Samnio peteret, moverunt. Monitos [ut] etiam atque etiam, 4

promissa rebus affirmarent, iussosque cum pluribus et aliquibus principum redire ad se dimisit. Ipse imperat duci, ut se in agrum Casinatem ducat, edoctus a peritis regionum, si eum saltum occupasset, exitum Romano ad opem ferendam sociis interclusurum; sed Punicum abhorrens ab Latinorum nominum *pronuntiatione os*, *Casilinum* pro Casino dux ut acciperet, fecit, aversusque ab suo itinere per Allifanum Callifanumque et Calenum agrum in campum Stellatam descendit. Ubi quum montibus fluminibusque clausam regionem circumspexisset, vocatum ducem percontatur, ubi terrarum esset. Quum is Casilini eo die mansurum eum dixisset, tum demum cognitus est error, et Casinum longe inde alia regione esse; virisque cæso duce et ad reliquorum terrorem in crucem sublato, castris communitis, Maharbalem cum equitibus in agrum Falernum prædatum dimisit. Usque ad aquas Sinuessanas populatio ea pervenit. Ingentem cladem, fugam tamen terroremque latius Numidæ fecerunt; nec tamen is terror, quum omnia bello flagrant, fide socios dimovit, videlicet quia iusto et moderato regebantur imperio nec abnuebant, quod unum vinculum fidei est, melioribus parere.

14 Ut vero, postquam ad Vulturum flumen castra sunt posita, exurebatur amœnissimus Italiæ ager villæque passim incendiis fumabant, per iuga Massici montis Fabio ducente, tum prope de integro seditio accensa; quieverant enim per paucos dies, quia, quum celerius solito ductum agmen esset, festinari ad prohibendam populationibus Campaniam crediderant. Ut vero in extrema iuga Massici montis ventum, et hostes sub oculis erant Falerni agri colonorumque Sinuessæ tecta urentes, nec ulla erat mentio pugnae, „Spectatum huc“ inquit Minucius, „ad rem fruendam oculis, sociorum cædes et incendia venimus? nec, si nullius alterius nos, ne civium quidem horum pudet, quos Sinuessam colonos patres nostri miserunt, ut ab Samnite hoste tuta hæc ora esset, quam nunc non vicinus Samnis urit, sed Pœnus advena, ab extremis orbis terrarum terminis nostra cunctatione et socordia

iam huc progressus? Tantum, pro, degeneramus a patribus nostris, ut, præter quam oram illi Punicas vagari classes dedecus esse imperii sui duxerint, eam nunc plenam hostium Numidarumque ac Maurorum iam factam videamus? Qui modo Saguntum oppugnari indignando non homines tantum, sed fœdera et deos ciebamur, scandentem mœnia Romanæ coloniae Hannibalem lenti spectamus. Fumus ex incendiis villarum agrorumque in oculos atque ora venit; strepunt aures clamoribus plorantium sociorum, sæpius nostram quam deorum invocantium opem; nos hic pecorum modo per æstivos saltus deviasque calles exercitum ducimus, conditi nubibus silvisque. Si hoc modo peragrando cacumina saltusque M. 9 Furius recipere a Gallis urbem voluisset, quo hic novus Camillus, nobis dictator unicus in rebus affectis quæsitus, Italiam ab Hannibale recuperare parat, Gallorum Roma esset, quam vereor ne, sic cunctantibus nobis, Hannibali ac Pœnis toties servaverint maiores nostri. Sed vir ac vere Romanus, quo die dictatorem eum ex auctoritate patrum iussuque populi dictum Veios allatum est, quum esset satis altum Ianiculum, ubi sedens prospectaret hostem, descendit in æquum atque illo ipso die media in urbe, quæ nunc busta Gallica sunt, et postero die citra Gabios cecidit Gallorum legiones. Quid? post multos annos quum ad Furculas Caudinas ab Samnite hoste sub iugum missi sumus, utrum tandem L. Papirius Cursor iuga Samnii perlustrando an Luceriam premendo obsidendoque et lacessendo victorem hostem, depulsum ab Romanis cervicibus iugum superbo Samniti imposuit? Modo C. 13 Lutatio quæ alia res quam celeritas victoriam dedit, quod postero die, quam hostem vidit, classem gravem commeatibus, impeditam suomet ipsam instrumento atque apparatu, oppressit? Stultitia est sedendo aut votis debellari credere posse. 14 Arma capias oportet et descendas in æquum et vir cum viro congrediaris. Audendo atque agendo res Romana crevit, non his segnibus consiliis, quæ timidi cauta vocant.“ Hæc velut contionanti Minucio circumfundebatur tribunorum equitumque

Romanorum multitudo, et ad aures quoque militum dicta ferocia evolvebantur; ac si militaris suffragii res esset, haud dubie ferebant, Minucium Fabio duci praelaturos.

15 Fabius pariter in suos haud minus quam in hostes intentus, prius ab illis invictum animum præstat. Quamquam probe scit, non in castris modo suis, sed iam etiam Romæ infamem suam cunctationem esse, obstinatus tamen tenore
2 eodem consiliorum æstatis reliquum extraxit, ut Hannibal destitutus ab spe summa ope petiti certaminis iam hibernis locum circumspectaret, quia ea regio præsentis erat copiæ, non perpetuæ, arbusta vineæque et consita omnia magis amœnis
3 quam necessariis fructibus. Hæc per exploratores relata Fabio. Quum satis sciret, per easdem angustias, quibus intraverat Falernum agrum, rediturum, Calliculam montem et
4 Casilinum occupat modicis præsidiis, quæ urbs Vulturno flumine dirempta Falernum a Campano agro dividit; ipse iugis iisdem exercitum reducit, misso exploratum cum quadringentis
5 equitibus sociorum L. Hostilio Mancino. Qui, ex turba iuvenum audientium sæpe ferociter contionantem magistrum equitum, progressus primo exploratoris modo, ut ex tuto specularetur hostem, ubi vagos passim per vicos Numidas vidit et
6 per occasionem etiam paucos occidit, extemplo occupatus certamine est animus, excideruntque præcepta dictatoris, qui, quantum tuto posset, progressum prius recipere sese iusserat,
7 quam in conspectum hostium veniret. Numidæ alii atque alii occurrentes refugientesque ad castra prope ipsa cum fatione equorum atque hominum pertraxere. Inde Carthalo,
8 penes quem summa equestris imperii erat, concitatis equis invectus, quum prius, quam ad coniectum teli veniret, avertisset hostes, quinque ferme millia continenti cursu secutus est fugientes.
9 Mancinus postquam nec hostem desistere sequi nec spem vidit effugiendi esse, cohortatus suos in prælium rediit,
10 omni parte virium impar. Itaque ipse et delecti equitum circumventi occiduntur; ceteri effuso rursus cursu Cales primum, inde prope inviis callibus ad dictatorem perfugerunt.

Eo forte die Minucius se coniunxerat Fabio, missus ad 11 firmandum præsidio saltum, qui super Tarracinam in artas coactus fauces imminet mari, ne ab Sinuessa Pœnus Appiæ limite pervenire in agrum Romanum posset. Coniunctis ex- 12 ercitibus dictator ac magister equitum castra in viam deferunt, qua Hannibal ducturus erat; duo inde millia hostes aberant. Postero die Pœni, quod viæ inter bina castra erat, 16 agmine complevere. Quum Romani sub ipso constitissent 2 vallo, haud dubie æquiore loco, successit tamen Pœnus cum expeditis equitibusque ad lacessendum hostem. Carptim Pœni et procursando recipiendoque sese pugnare; restitit 3 suo loco Romana acies; lenta pugna et ex dictatoris magis quam Hannibaljs fuit voluntate. Ducenti ab Romanis, octingenti hostium cecidere.

Inclusus inde videri Hannibal, via ad Casilinum obsessa, 4 quum Capna et Samnium et tantum ab tergo divitum sociorum Romanis commeatus subveheret, Pœnus inter Formiana saxa ac Literni arenas stagnaque et perhorridas silvas hibernaturus esset; nec Hannibalem fefellit, suis se artibus peti. 5 Itaque quum per Casilinum evadere non posset petendique montes et iugum Calliculæ superandum esset, necubi Romanus inclusum vallibus agmen aggrediretur, ludibrium oculorum 6 specie terribile ad frustrandum hostem commentus, principio noctis furtim succedere ad montes statuit. Fallacis consilii 7 talis apparatus fuit. Faces undique ex agris collectæ fascisque virgarum atque aridi sarmenti præligantur cornibus boum, quos domitos indomitosque multos inter ceteram agrestem prædam agebat. Ad duo millia ferme boum effecta, Hasdrubali- 8 que negotium datum, ut [primis tenebris] nocte id armentum accensis cornibus ad montes ageret, maxime, si posset, super saltus ab hoste insessos. Primis tenebris silentio mōta 17 castra; boves aliquantulum ante signa acti. Ubi ad radices montium 2 viasque angustas ventum est, signum extemplo datur, ut accensis cornibus armenta in adversos concitentur montes; et metus ipse relucens flammæ ex capite calorque iam ad

vivum ad imaque cornuum adveniens velut stimulatos furore age-
 3 bat boves. Quo repente discursu, haud secus quam silvis mon-
 tibusque accensis, omnia circum virgulta *visa* ardere, capitum-
 que irrita quassatio excitans flammam hominum passim dis-
 4 currentium speciem præbebat. Qui ad transitum saltus insi-
 dendum locati erant, ubi in summis montibus ac super se
 quosdam ignes conspexere, circumventos se esse rati præ-
 sidio excessere. Qua minime densæ micabant flammæ, velut
 5 tutissimum iter petentes summa montium iuga, tamen in quos-
 dam boves palatos a suis gregibus inciderunt. Et primo
 quum procul cernerent, veluti flammæ spirantium miraculo
 6 attoniti constiterunt; deinde ut humana apparuit fraus, tum
 vero insidias rati esse, cum maiore tumultu concitant se in
 fugam. Levi quoque armaturæ hostium incurrere; ceterum nox
 æquato timore neutros pugnam incipientes ad lucem tenuit.
 7 Interea toto agmine Hannibal traducto per saltum, et qui-
 busdam in ipso saltu hostium oppressis, in agro Allifano
 posuit castra.

18 Hunc tumultum sensit Fabius; ceterum et insidias esse
 ratus et ab nocturno utique abhorrens certamine, suos muni-
 2 mentis tenuit. Luce primâ sub iugo montis prælium fuit, quo
 interclusam ab suis levem armaturam facile (etenim numero
 aliquantum præstabant) Romani superassent, nisi Hispanorum
 3 cohors ad id ipsum remissa ab Hannibale supervenisset. Ea
 assuetior montibus et ad concursandum inter saxa rupesque
 aptior ac levior quum velocitate corporum, tum armorum ha-
 bitu, campestrum hostem, gravem armis statariumque, pugnae
 4 genere facile elusit. Ita haudquaquam pari certamine digressi,
 Hispani fere omnes incolumes, Romani aliquot suis amissis in
 castra contenderunt.

5 Fabius quoque movit castra, transgressusque saltum super
 6 Allifas loco alto ac munito consedit. Tum per Samnium
 Romam se petere simulans Hannibal usque in Pelignos popu-
 labundus rediit; Fabius medius inter hostium agmen urbemque
 7 Romam iugis ducebat, nec absistens nec congregiendi. Ex

Pelignis Pœnus flexit iter, retroque Apuliam repetens Gereon-
 nium pervenit, urbem metu, quia collapsa ruinis pars mœnium
 erat, ab suis desertam; dictator in Larinate agro castra com- 8
 muniit. Inde sacrorum causa Romam revocatus, non imperio
 modo, sed consilio etiam ac prope precibus agens cum ma-
 gistro equitum, ut plus consilio quam fortunæ confidat et se 9
 potius ducem quam Sempronium Flaminiumque imitetur: ne
 nihil actum censeret extracta prope æstate per ludificationem
 hostis; medicos quoque plus interdum quiete quam movendo
 atque agendo proficere; haud parvam rem esse ab toties vic- 10
 tore hoste vinci desisse et ab continuis cladibus respirasse —
 hæc nequicquam præmonito magistro equitum Romam est
 profectus.

Principio æstatis, qua hæc gerebantur, in Hispania quo- 19
 que terra marique cœptum bellum est. Hasdrubal ad eum 2
 navium numerum, quem a fratre instructum paratumque ac-
 ceperat, decem adiecit; quadraginta navium classem Himilconi 3
 tradit, atque ita Carthagine profectus naves prope terram,
 exercitum in litore ducebat, paratus configere, quacunque
 parte copiarum hostis occurrisset. Cn. Scipio postquam 4
 movisse ex hibernis hostem audivit, primo idem consilii fuit;
 deinde minus terra propter ingentem famam novorum auxi-
 liorum concurrere ausus, delecto milite ad naves imposito,
 quinque et triginta navium classe ire obviam hosti pergit.
 Altero ab Tarracone die ad stationem decem millia passuum 5
 distantem ab ostio Hiberi amnis pervenit. Inde duæ Massi-
 liensium speculatoriæ præmissæ retulere, classem Punicam
 stare in ostio fluminis castraque in ripa posita. Itaque ut 6
 improvidos incautosque universo simul effuso terrore oppri-
 meret, sublatis ancoris ad hostem vadit. Multas et locis
 altis positas turres Hispania habet, quibus et speculis et
 propugnaculis adversus latrones utuntur. Inde primo con- 7
 spectis hostium navibus, datum signum Hasdrubali est, tumul-
 tusque prius in terra et castris quam ad mare et ad naves
 est ortus, nondum aut pulsu remorum strepituque alio nautico

- 8 exaudito aut aperientibus classem promuntoriis, quum repente eques alius super alium ab Hasdrubale missus vagos in litore quietosque in tentoriis suis, nihil minus quam hostem aut proelium eo die expectantes, conscendere naves propere atque arma capere iubet: classem Romanam iam haud procul portu 9 esse. Hæc equites dimissi passim imperabant; mox Hasdrubal ipse cum omni exercitu aderat, varioque omnia tumultu strepunt, ruentibus in naves simul remigibus militibusque, fugientium magis e terra quam in pugnam euntium modo.
- 10 Vixdum omnes conscenderant, quum alii resolutis oris in ancoras evehuntur, alii, ne quid teneat, ancoralia incidunt; raptimque omnia ac præpropere agendo, militum apparatu nautica ministeria impediuntur, trepidatione nautarum capere et aptare 11 arma miles prohibetur. Et iam Romanus non appropinquabat modo, sed direxerat etiam in pugnam naves. Itaque non ab hoste et proelio magis Pœni quam suomet ipsi tumultu turbati, tentata verius pugna quam inita, in fugam averterunt
- 12 classem, et quum adversi amnis os lato agmini et tam multis simul venientibus haud sane intrabile esset, in litus passim naves egerunt, atque alii vadis, alii sicco litore excepti, partim armati, partim inermes, ad instructam per litus aciem suorum perfugere; duæ tamen primo concursu captæ erant Punicæ 20 naves, quattuor suppressæ. Romani, quanquam terra hostium erat armatamque aciem toto prætentam [in] litore cernebant, 2 haud cunctanter insecuti trepidam hostium classem naves omnes, quæ non aut perfregerant proras litori illisas aut carinas fixerant vadis, religatas puppibus in altum extraxere; ad quinque et viginti naves e quadraginta cepere.
- 3 Neque id pulcherrimum eius victoriæ fuit, sed quod una 4 levi pugna toto eius oræ mari potiti erant. Itaque ad Onusam classe profecti; escensio ab navibus in terram facta. Quum urbem vi cepissent captamque diripuissent, Carthaginem 5 inde petunt, atque omnem agrum circa depopulati postremo 6 tecta quoque iniuncta muro portisque incenderunt. Inde iam præda gravis ad Longunticam pervenit classis, ubi vis magna

sparti erat ad rem nauticam congesta ab Hasdrubale. Quod satis in usum fuit, sublato, ceterum omne incensum est. Nec continentis modo prælecta est ora, sed in Ebusum insulam transmissum. Ibi urbe, quæ caput insulæ est, biduum nequicquam summo labore oppugnata, ubi in spem irritam frustra teri 8 tempus animadversum est, ad populationem agri versi, direptis 9 aliquot incensisque vicis, maiore quam ex continenti præda parta quum in naves se recepissent, ex Baliaribus insulis legati pacem petentes ad Scipionem venerunt. Inde flexa retro clas- 10 sis reditumque in citeriora provinciæ, quo omnium populorum, qui Hiberum accolunt, multorum et ultimæ Hispaniæ legati concurrerunt; sed qui vere dicionis imperique Romani 11 facti sint obsidibus datis, populi amplius fuerunt centum viginti. Igitur terrestribus quoque copiis satis fidens Romanus 12 usque ad saltum Castulonensem est progressus; Hasdrubal in Lusitaniam ac propius Oceanum concessit.

Quietum inde fore videbatur reliquum æstatis tempus, 21 fuissetque per Pœnum hostem; sed præterquam quod ipsorum 2 Hispanorum inquieta avidaque in novas res sunt ingenia, Mandonius Indibilisque, qui antea Ilergetum regulus fuerat, postquam Romani ab saltu recessere ad maritimam oram, 3 concitis popularibus in agrum pacatum sociorum Romanorum ad populandum venerunt. Adversus eos tribuni militum cum 4 expeditis auxiliis a Scipione missi levi certamine, ut tumultuariam manum, fudere in omnes partes, occisis quibusdam captisque magnaue parte armis exuta. Hic tamen tumultus 5 cedentem ad Oceanum Hasdrubalem cis Hiberum ad socios tutandos retraxit. Castra Punica in agro Ilergavonensium, 6 castra Romana ad Novam classem erant, quum fama repens alio avertit bellum. Celtiberi, qui principes regionis suæ 7 legatos miserant obsidesque dederant Romanis, nuntio misso a Scipione exciti arma capiunt provinciamque Carthaginensium valido exercitu invadunt. Tria oppida vi expugnant; 8 inde cum ipso Hasdrubale duobus proeliis egregie pugnant;

ad quindecim millia hostium occiderunt, quattuor millia cum multis militaribus signis capiunt.

22 Hoc statu rerum in Hispania P. Scipio in provinciam venit, prorogato post consulatum imperio ab senatu missus, cum triginta longis navibus et octo millibus militum magno-
2 que commeatu advecto. Ea classis ingens agmine oneraria-
rum procul visa cum magna lætitia civium sociorumque por-
3 tum Tarraconis ex alto tenuit. Ibi milite exposito, profectus Scipio fratri se coniungit, ac deinde communi animo consilio-
4 que gerebant bellum. Occupatis igitur Carthaginiensibus Cel-
tiberico bello, haud cunctanter Hiberum transgrediuntur, nec ullo viso hoste, Saguntum pergunt ire, quod ibi obsides totius Hispaniæ traditos ab Hannibale fama erat modico in arce
5 custodiri præsidio. Id unum pignus inclinatos ad Romanam societatem omnium Hispaniæ populorum animos morabatur,
6 ne sanguine liberum suorum culpa defectionis lueretur. Eo vinculo Hispaniam vir unus sollerti magis quam fideli consilio exsolvit. Abelux erat Sagunti nobilis Hispanus, fidus ante Poenis; tum, qualia plerumque sunt barbarorum ingenia,
7 cum fortuna mutaverat fidem. Ceterum transfugam sine magnæ rei proditione venientem ad hostes nihil aliud quam unum vile atque infame corpus esse ratus, id agebat, ut
8 quam maximum emolumentum novis sociis esset. Circumspectis igitur omnibus, quæ fortuna potestatis eius poterat facere, obsidibus potissimum tradendis animum adiecit, eam unam rem maxime ratus conciliaturam Romanis principum Hispaniæ
9 amicitiam. Sed quum iniussu Bostaris præfecti satis sciret nihil obsidum custodes facturos esse, Bostarem ipsum arte
10 aggreditur. Castra extra urbem in ipso litore habebat Bostar, ut aditum ea parte intercluderet Romanis. Ibi eum in secretum abductum, velut ignorantem, monet, quo statu sit
11 res: Metum continuisse ad eam diem Hispanorum animos, quia procul Romani abessent; nunc cis Hiberum castra Romana esse, arcem tutam perfugiumque novas volentibus res; itaque, quos metus non teneat, beneficio et gratia devinciendos

esse. Miranti Bostari percontantique, quodnam id subitum 12 tantæ rei donum posset esse, „Obsides“ inquit „in civitates 13 remitte. Id et privatim parentibus, quorum maximum momentum in civitatibus est suis, et publice populis gratum erit. Vult sibi quisque credi, et habita fides ipsam plerumque 14 obligat fidem. Ministerium restituendorum domos obsidum mihimet depono ipse, ut opera quoque impensa consilium adiuvem meum et rei suapte natura gratæ, quantam insuper gratiam possim, adiciam.“ Homini non ad cetera Punica 15 ingenia callido ut persuasit, nocte clam progressus ad hostium stationes, conventis quibusdam auxiliariis Hispanis et ab his ad Scipionem perductus, quid afferret, expromit, et fide 16 accepta dataque ac loco et tempore constituto ad obsides tradendos, Saguntum redit. Diem insequentem absumpsit cum Bostare mandatis ad rem agendam accipiendis. Dimis- 17 sus, quum se nocte iturum, ut custodias hostium falleret, constituisset, ad compositam cum iis horam excitatis custodibus puerorum profectus, veluti ignarus in præparatas sua fraude insidias ducit. In castra Romana perducti; cetera omnia de 18 reddendis obsidibus, sicut cum Bostare constitutum erat, acta per eundem ordinem, quo si Carthaginiensium nomine sic ageretur. Maior aliquanto Romanorum gratia fuit in re pari, 19 quam quanta futura Carthaginiensium fuerat. Illos enim graves superbosque in rebus secundis expertos fortuna et timor mitigasse videri poterat; Romanus primo adventu, incognitus 20 ante, ab re clementi liberalique initium fecerat, et Abelux, vir prudens, haud frustra videbatur socios mutasse. Itaque 21 ingenti consensu defectionem omnes spectare; armaque extemplo mota forent, ni hiems, quæ Romanos quoque et Carthaginienses concedere in tecta coegit, intervenisset.

Hæc in Hispania [quoque] secunda æstate Punici belli 23 gesta, quum in Italia paulum intervalli cladibus Romanis sollers cunctatio Fabij fecisset; quæ ut Hannibalem non mediocri 2 sollicitum cura habebat, tandem eum militiæ magistrum delegisse Romanos cernentem, qui bellum ratione, non fortuna

3 gereret, ita contempta erat inter cives armatos pariter toga-
 4 tosque, utique postquam absente eo temeritate magistri equi-
 tum læto verius dixerim quam prospero eventu pugnatum
 5 fuerat. Accesserant duæ res ad augendam invidiam dictatoris,
 una fraude ac dolo Hannibalis, quod, quum a perfugis ei
 monstratus ager dictatoris esset, omnibus circa solo æquatis
 6 ab uno eo ferrum ignemque et vim omnem hostium abstineri
 7 iussit, ut occulti alicuius pacti ea merces videri posset, altera
 ipsius facto, primo forsitan dubio, quia non exspectata in eo
 senatus auctoritas est, ad extremum haud ambigue in maxi-
 8 mam laudem verso. In permutandis captivis, quod sic primo
 Punico bello factum erat, convenerat inter duces Romanum
 Pœnumque, ut, quæ pars plus reciperet quam daret, argenti
 9 pondo bina et selibras in militem præstaret. Ducentis qua-
 draginta septem quum plures Romanus quam Pœnus recep-
 set argentumque pro eis debitum, sæpe iactata in senatu re,
 10 quoniam non consulisset patres, tardius erogaretur, inviolatum
 ab hoste agrum, misso Romam Quinto filio, vendidit, fidemque
 publicam impendio privato exsolvit.

11 Hannibal pro Gereonii mœnibus, cuius urbis captæ atque
 incensæ ab se in usum horreorum pauca reliquerat tecta, in
 12 stativis erat. Inde frumentatum duas exercitus partes mitte-
 bat; cum tertia ipse expedita in statione erat, simul castris
 præsidio et circumspectans, necunde impetus in frumentatores
 13 fieret. Romanus tunc exercitus in agro Larinati erat; præ-
 erat Minucius magister equitum, profecto, sicut ante dictum
 14 est, ad urbem dictatore. Ceterum castra, quæ in monte alto
 ac tuto loco posita fuerant, iam in planum deferuntur; agi-
 tabanturque pro ingenio ducis consilia calidiora, ut impetus
 aut in frumentatores palatos aut in castra relicta cum levi
 15 præsidio fieret. Nec Hannibalem fefellit, cum duce mutatam
 esse belli rationem et ferocius quam consultius rem hostes
 16 gesturos; ipse autem, quod minime quis crederet, quum hostis
 propius esset, tertiam partem militum frumentatum, duabus in
 17 castris retentis, dimisit; dein castra ipsa propius hostem movit,

duo ferme a Gereonio millia, in tumulum hosti conspectum, ut
 intentum sciret esse ad frumentatores, si qua vis fieret, tu-
 tandos. Propior inde ei atque ipsis imminens Romanorum 6
 castris tumulus apparuit; ad quem capiendum si luce palam
 iretur, quia haud dubie hostis breviora via præventurus erat,
 nocte clam missi Numidæ ceperunt. Quos tenentes locum 7
 contempta paucitate Romani postero die quum deiecissent, ipsi
 eo transferunt castra. [Tum ut] itaque exiguum spatii vallum 8
 a vallo aberat, et id ipsum totum prope compleverat Ro-
 mana acies. Simul et per aversa a castris Hannibalis equi-
 tatus cum levi armatura emissus in frumentatores late cædem
 fugamque hostium palatorum fecit. Nec acie certare Hanni- 9
 bal ausus, quia tanta paucitate vix castra, si oppugnarentur,
 tutari poterat; iamque artibus Fabii [pars exercitus aberat iam 10
 fame] sedendo et cunctando bellum gerebat, receperatque suos in
 priora castra, quæ pro Gereonii mœnibus erant. Iusta quoque 11
 acie et collatis signis dimicatum, quidam auctores sunt; primo
 concursu Pœnum usque ad castra fusum; inde eruptione facta
 repente versum terrorem in Romanos; Numerii Decimii Sam-
 nitjs deinde interventu prælium restitutum. Hunc principem 12
 genere ac divitiis non Boviani modo, unde erat, sed toto
 Samnio, iussu dictatoris octo millia peditum et equites quin-
 gentos ducentem in castra, ab tergo quum apparuisset Han-
 nibali, speciem parti utrique præbuisse novi præsidii cum Q.
 Fabio ab Roma venientis. Hannibalem, insidiarum quoque 13
 aliquid timentem, recepisse suos; Romanum insecutum adiu-
 vante Samnite duo castella eo die expugnasse. Sex millia 14
 hostium cæsa, quinque admodum Romanorum; tamen in tam
 pari prope clade famam egregiæ victoriæ cum vanioribus
 litteris magistri equitum Romam perlatam.

De his rebus persæpe et in senatu et in contione actum 25
 est. Quum, læta civitate, dictator unus nihil nec famæ nec 2
 litteris crederet et, ut vera omnia essent, secunda se magis
 quam adversa timere diceret, tum M. Metelius tribunus plebis 3
 id enimvero ferendum esse negat, non præsentem solum dic- 4

tatorem obstitisse rei bene gerendæ, sed absentem etiam gestæ obstare, et in ducendo bello sedulo tempus terere, quo diutius in magistratu sit solusque et Romæ et in exercitu imperium habeat. Quippe consulum alterum in acie cecidisse, alterum specie classis Punicæ persequendæ procul ab Italia ablegatum; duos prætores Sicilia atque Sardinia occupatos, quarum neutra hoc tempore provincia prætore egeat; M. Minucium magistrum equitum, ne hostem videret, ne quid rei bellicæ gereret, prope in custodia habitum. Itaque hercule non Samnium modo, quo iam tanquam trans Hiberum agro Pœnis concessum sit, sed Campanum Calenumque et Falernum agrum pervastatos esse, sedente Casilini dictatore et legionibus populi Romani agrum suum tutante. Exercitum cupientem pugnare et magistrum equitum clausos prope intra vallum retentos; tanquam hostibus captivis arma adempta. Tandem, ut abscesserit inde dictator, ut obsidione liberatos, extra vallum egressos fudisse ac fugasse hostes. Quas ob res, si antiquus animus plebei Romanæ esset, audaciter se laturum fuisse de abrogando Q. Fabii imperio; nunc modicam rogationem promulgaturum de æquando magistri equitum et dictatoris iure. Nec tamen ne ita quidem prius mittendum ad exercitum Q. Fabium, quam consulem in locum C. Flaminii suffecisset.

Dictator contionibus se abstinuit in actione minime populari. Ne in senatu quidem satis æquis auribus audiebatur, [tunc] quum hostem verbis extolleret biennique clades per temeritatem atque inscientiam ducum acceptas referret et magistro equitum, quod contra dictum suum pugnasset, rationem diceret reddendam esse. Si penes se summa imperii consilii sit, propediem effecturum, ut sciant homines, bono imperatore haud magni fortunam momenti esse, mentem rationemque dominari, et in tempore et sine ignominia servasse exercitum, quam multa millia hostium occidissee, maiorem gloriam esse. Huius generis orationibus frustra habitis, et consule creato M. Atilio Regulo, ne præsens de iure imperii

dimicaret, pridie quam rogationis ferendæ dies adesset, nocte ad exercitum abiit. Luce orta quum plebis concilium esset, magis tacita invidia dictatoris favorque magistri equitum animos versabat, quam satis audebant homines ad suadendum, quod vulgo placebat, prodire, et favore superante auctoritas tamen rogationi deerat. Unus inventus est suasor legis C. Terentius Varro, qui priore anno prætor fuerat, loco non humili solum, sed etiam sordido ortus. Patrem lanium fuisse ipsum institorem mercis, filioque hoc ipso in servilia eius artis ministeria usum. Is iuvenis, ut primum ex eo genere quæstus pecunia a patre relicta animos ad spem liberalioris fortunæ fecit, togaque et forum placuere, proclamando pro sordidis hominibus causisque adversus rem et famam bonorum primum in notitiam populi, deinde ad honores pervenit, quæsturaque et duabus ædilitatibus, plebeia et curuli, postremo et prætura perfunctus, iam ad consulatus spem quum attolleret animos, haud parum callide auram favoris popularis ex dictatoris invidia petiit scitique plebis unus gratiam tulit.

Omnes eam rogationem, quique Romæ quique in exercitu erant, æqui atque iniqui, præter ipsum dictatorem in contumeliam eius latam acceperunt. Ipse, qua gravitate animi criminantes se ad multitudinem inimicos tulerat, eadem et populi in se sævientis iniuriam tulit; acceptisque in ipso itinere litteris senatus de æquato imperio, satis fidens, haudquaquam cum imperii iure artem imperandi æquatam, cum invicto a civibus hostibusque animo ad exercitum rediit. Minucius vero quum iam ante vix tolerabilis fuisset secundis rebus ac favore vulgi, tum utique immodice immodesteque non Hannibale magis victo ab se quam Q. Fabio gloriari. Illum in rebus asperis unicum ducem ac parem quæsitum Hannibali, maiorem minori, dictatorem magistro equitum, quod nulla memoria habeat annalium, iussu populi æquatam in eadem civitate, in qua magistri equitum virgas ac secures dictatoris tremere atque horrere soliti sint; tantum suam felicitatem virtutemque enituisse. Ergo secuturum se

fortunam suam, si dictator in cunctatione ac segnitie deo-
 5 rum hominumque iudicio damnata perstaret. Itaque quo
 die primum congressus est cum Q. Fabio, statuendum omnium
 6 primum ait esse, quemadmodum imperio æquato utantur: se
 optimum ducere, aut diebus alternis aut, si maiora intervalla
 7 placerent, partitis temporibus alterius summum ius imperiumque
 8 esse, ut par hosti non solum consilio, sed viribus etiam esset,
 si quam occasionem rei gerendæ habuisset. Q. Fabio haud-
 quaquam id placere: omnia fortunam eam habitura, quameun-
 que temeritas collegæ habuisset; sibi communicatum cum
 9 illo, non ademptum imperium esse; itaque se nunquam volen-
 tem parte, qua posset, rerum consilio gerendarum cessurum,
 nec se tempora aut dies imperii cum eo, exercitum divisurum,
 suisque consiliis, quoniam omnia non liceret, quæ posset, ser-
 10 vaturum. Ita obtinuit, ut legiones, sicut consulibus mos esset,
 inter se dividerent. Prima et quarta Minucio, secunda et
 11 tertia Fabio evenerunt. Item equites pari numero sociumque
 et Latini nominis auxilia diviserunt. Castris quoque se sepa-
 rari magister equitum voluit.

28 Duplex inde Hannibali gaudium fuit; neque enim quic-
 quam eorum, quæ apud hostes agerentur, eum fallebat et
 2 perfugis multa indicantibus et per suos explorantem: nam et
 liberam Minucii temeritatem se suo modo captaturum, et
 3 sollertiæ Fabii dimidium virium decessisse. Tumulus erat
 inter castra Minucii et Pœnorum, quem qui occupasset, haud
 4 dubie iniquiorem erat hosti locum facturum. Eum non tam
 capere sine certamine volebat Hannibal, quanquam id operæ
 pretium erat, quam causam certaminis cum Minucio, quem
 5 procursum ad obsistendum satis sciebat, contrahere. Ager
 omnis medius erat prima specie inutilis insidiatori, quia non
 modo silvestre quicquam, sed ne vepribus quidem vestitum
 6 habebat, re ipsa natus tegendis insidiis, eo magis quod in
 nuda valle nulla talis fraus timeri poterat; et erant in an-
 fractibus cavæ rupes, ut quædam earum ducenos armatos pos-
 7 sent capere. In has latebras, quot quemque locum apte in-

sidere poterant, quinque millia conduntur peditum equitum-
 que. Necubi tamen aut motus alicuius temere egressi aut 8
 fulgor armorum fraudem in valle tam aperta detegeret, missis
 paucis prima luce ad capiendum, quem ante diximus, tumultum
 avertit oculos hostium. Primo statim conspectu contempta 9
 paucitas, ac sibi quisque deposcere pellendos inde hostes ac
 locum capiendum; dux ipse inter stolidissimos ferocissimosque
 ad arma vocat et vanis minis increpat hostem. Principio levem 10
 armaturam [dimittit], deinde conferto agmine mittit equites;
 postremo, quum hostibus quoque subsidia mitti videret, instruc-
 tis legionibus procedit. Et Hannibal laborantibus suis alia 11
 atque alia crescente certamine mittens auxilia peditum equi-
 tumque iam iustam expleverat aciem, ac totis utrinque viribus
 certatur. Prima levis armatura Romanorum, præoccupatum 12
 ex inferiore loco succedens tumultum, pulsa detrusaque terro-
 rem in succedentem intulit equitem et ad signa legionum
 refugit. Peditum acies inter percussos impavida sola erat 13
 videbaturque, si iusta ac directa pugna esset, haudquaquam
 impar futura; tantum animorum fecerat prospere ante paucos
 dies res gesta; sed exorti repente insidiatores eum tumultum 14
 terroremque in latera utrinque ab tergoque incursantes fece-
 runt, ut neque animus ad pugnam neque ad fugam spes cui-
 quam superesset. Tum Fabius, primo clamore paventium 29
 audito, dein conspecta procul turbata acie, „Ita est“ inquit;
 „non celerius, quam timui, deprendit fortuna temeritatem.
 Fabio æquatus imperio Hannibalem et virtute et fortuna su- 2
 periolem videt. Sed aliud iurgandi succensendique tempus erit;
 nunc signa extra vallum proferte; victoriam hosti extorquea-
 mus, confessionem erroris civibus.“ Iam magna ex parte 3
 cæsis aliis, aliis circumspectantibus fugam, Fabiana se acies
 repente velut cælo demissa ad auxilium ostendit. Itaque 4
 priusquam ad coniectum teli veniret aut manum consereret,
 et suos a fuga effusa et ab nimis feroci pugna hostes conti-
 nuit. Qui solutis ordinibus vage dissipati erant, undique con- 5
 fugerunt ad integram aciem; qui plures simul terga dederant,

conversi in hostem volventesque orbem nunc sensim referre
6 pedem, nunc conglobati restare. Ac iam prope una acies
facta erat victi atque integri exercitus, inferebantque signa in
hostem, quum Pœnus receptui cecinit, palam ferente Hanni-
bale, ab se Minucium, se ab Fabio victum.

7 Ita per variam fortunam diei maiore parte exacta, quum
8 in castra reditum esset, Minucius, convocatis militibus, „Sæpe
ego“ inquit „audivi, milites, eum primum esse virum, qui
ipse consulat, quid in rem sit, secundum eum, qui bene mo-
nenti obediat; qui nec ipse consulere nec alteri parere sciat,
9 eum extremi ingenii esse. Nobis quoniam prima animi inge-
niique negata sors est, secundam ac mediam teneamus et,
dum imperare discimus, parere prudenti in animum induca-
10 mus. Castra cum Fabio iungamus. Ad prætorium eius signa
quum tulerimus, ubi ego eum parentem appellavero, quod
11 beneficio eius erga nos ac maiestate eius dignum est, vos,
milites, eos, quorum vos modo arma ac dexteræ texerunt,
patronos salutabitis, et, si nihil aliud, gratorum certe nobis
30 animorum gloriam dies hic dederit.“ Signo dato conclamatur
inde, ut colligantur vasa. Profecti et agmine incedentes ad
dictatoris castra in admirationem et ipsum et omnes, qui circa
2 erant, converterunt. Ut constituta sunt ante tribunal signa,
progressus ante alios magister equitum, quum patrem Fabium
appellasset, circumfususque militum eius totum agmen patronos
3 consalutasset, „Parentibus“ inquit „meis, dictator, quibus te modo
nomine, quod fando possum, æquavi, vitam tantum debeo, tibi
4 quum meam salutem, tum omnium horum. Itaque plebeiscitum,
quo oneratus sum magis quam honoratus, primus antiquo abro-
goque et, quod tibi mihi [quod] exercitibusque his tuis, ser-
vato ac conservatori, sit felix, sub imperium auspiciūque tuum
5 redeo et signa hæc legionesque restituo. Tu, quæso, placatus me
magisterium equitum, hos ordines suos quemque tenere iubeas.“
6 Tum dextræ interiunctæ militesque, contione dimissa, ab notis
ignotisque benigne atque hospitaliter invitati, lætusque dies ex
7 admodum tristi paulo ante ac prope execrabili factus. Romæ,

ut est perlata fama rei gestæ, dein litteris non magis ipsorum
imperatorum quam vulgo militum ex utroque exercitu affir-
mata, pro se quisque Maximum laudibus ad cælum ferre.
Par gloria apud Hannibalem hostesque Pœnos erat; ac 8
tum demum sentire, cum Romanis atque in Italia bellum
esse; nam biennio ante adeo et duces Romanos et milites 9
spreverant, ut vix cum eadem gente bellum esse crederent,
cuius terribilem famam a patribus accepissent. Hannibalem 10
quoque ex acie redeuntem dixisse ferunt, tandem eam nubem,
quæ sedere in iugis montium solita sit, cum procella imbrem
dedisse.

Dum hæc geruntur in Italia, Cn. Servilius Geminus 31
consul cum classe *centum viginti* navium circumvectus Sardinia
et Corsicæ oram, et obsidibus utrinque acceptis, in Africam
transmisit, et, priusquam in continentem escensionem faceret, 2
Menige insula vastata et ab incolentibus Cercinam, ne et
ipsorum ureretur diripereturque ager, decem talentis argenti
acceptis, ad litora Africæ accessit copiasque exposuit. Inde 3
ad populandum agrum ducti milites navalesque socii iuxta
effusi, ac si in insulis cultorum egentibus prædarentur. Itaque 4
in insidias temere illati, quum a frequentibus palantes et
ignari ab locorum gnaris circumvenirentur, cum multa cæde ac
fœda fuga retro ad naves compulsi sunt. Ad mille hominum, 5
cum iis Sempronio Blæso quæstore amisso, classis ab litoribus
hostium plenis trepide soluta in Siciliam cursum tenuit, tradi- 6
taque Lilybæi T. Otacilio prætori, ut ab legato eius P. Sura
Romam reduceretur. Ipse per Siciliam pedibus profectus 7
freto in Italiam traiecit, litteris Q. Fabii accitus et ipse et
collega eius M. Atilius, ut exercitus ab se exacto iam prope
semestri imperio acciperent.

Omnium prope annales Fabium dictatorem adversus 8
Hannibalem rem gessisse tradunt; Cælius etiam eum primum
a populo creatum dictatorem scribit. Sed et Cælium et ce- 9
teros fugit, uni consuli Cn. Servilio, qui tum procul in Gallia
provincia aberat, ius fuisse dicendi dictatoris; quam moram 10

quia expectare territa iam clade civitas non poterat, eo decursum esse, ut a populo crearetur, qui pro dictatore esset; 11 res inde gestas gloriamque insignem ducis et augentes titulum imaginis posteros, ut, qui pro dictatore *fuisset*, *dictator* crederetur, facile obtinuisse.

32 Consules Atilius Fabiano, Geminus Servilius Minuciano exercitu accepto, hibernaculis mature communitis, *quod reliquum* autumnus erat, Fabii artibus cum summa inter se 2 cordia bellum gesserunt. Frumentatum exeunti Hannibali diversis locis opportuni aderant, carpentes agmen palatosque excipientes; in casum universæ dimicationis, quam omnibus 3 artibus petebat hostis, non veniebant, eoque inopiæ est redactus Hannibal, ut, nisi cum fugæ specie abeundum ei fuisset, Galliam repetiturus fuerit, nulla relicta spe alendi exercitus in eis locis, si insequentes consules eisdem artibus bellum gererent.

4 Quum ad Gereonium iam hieme impediante constitisset bellum, Neapolitani legati Romam venerunt. Ab iis quadraginta pateræ aureæ magni ponderis in curiam illatæ atque 5 ita verba facta, ut dicerent, scire sese, populi *Romani* ærarium bello exauriri, et, quum iuxta pro urbibus agrisque sociorum ac pro capite atque arce Italiæ, urbe Romana, atque imperio 6 geratur, æquum censuisse Neapolitanos, quod auri sibi quum ad templorum ornatum, tum ad subsidium fortunæ a maioribus 7 relictum foret, eo iuvare populum Romanum. Si quam opem in sese crederent, eodem studio fuisse oblaturus. Gratum sibi patres Romanos populumque facturum, si omnes res 8 Neapolitanorum suas duxissent, dignosque iudicaverint, ab quibus donum animo ac voluntate eorum, qui libentes darent, 9 quam re, maius ampliusque acciperent. Legatis gratiæ actæ pro munificentia curaque; patera, quæ ponderis minimi fuit, accepta.

33 Per eosdem dies speculator Carthaginensis, qui per biennium fefellerat, Romæ deprensus præcisique manibus 2 dimissus, et servi quinque et viginti in crucem acti, quod in

campo Martio coniurassent; indici data libertas et æris gravis viginti millia. Legati et ad Philippum Macedonum regem 3 missi ad deposcendum Demetrium Pharium, qui bello victus ad eum fugisset, et alii in Ligures ad expostulandum, quod 4 Pœnum opibus auxiliisque suis iuvissent, simul ad visendum ex propinquo, quæ in Boiis atque Insubribus gererentur. Ad 5 Pineum quoque regem in Illyrios legati missi ad stipendium, cuius dies exierat, poscendum aut, si diem proferri vellet, obsides accipiendos. Adeo, etsi bellum ingens in cervicibus 6 erat, nullius usquam terrarum rei cura Romanos, ne longinquæ quidem, effugiebat. In religionem etiam venit, ædem 7 Concordiæ, quam per seditionem militarem biennio ante L. Manlius prætor in Gallia vovisset, locatam ad id tempus non esse. Itaque duumviri ad eam rem creati a M. Æmilio præ- 8 tore urbano, Cn. Pupius et Cæso Quinctius Flamininus, ædem in arce faciendam locaverunt.

Ab eodem prætore ex senatus consulto litteræ ad con- 9 sules missæ, ut, si iis videretur, alter eorum ad consules creandos Romam veniret; se in eam diem, quam iussissent, comitia edicturum. Ad hæc a consulibus rescriptum, sine detri- 10 mento rei publicæ abscedi non posse ab hoste; itaque per interregem comitia habenda esse potius, quam consul alter a bello advocaretur. Patribus rectius visum est, dictatorem a 11 consule dici comitiorum habendorum causa. Dictus L. Veturius Philo M'. Pomponium Mathonem magistrum equitum dixit. Iis vitio creatis iussisque die quarto decimo se magi- 12 stratu abdicare, ad interregnum *res* rediit. Consulibus proro-

34 gatum in annum imperium. Interreges proditi sunt a patribus C. A. u. c. 538. Claudius App. filius Cento, inde P. Cornelius Asina. In eius A. Ch. 216. interregno comitia habita magno certamine patrum ac plebis. C. Terentio Varroni, quem sui generis hominem, plebi insec- 2 tatione principum, popularibusque artibus conciliatum, ab Q. Fabii opibus et dictatorio imperio concusso, aliena invidia splendentem, vulgus extrahere ad consulatum nitebatur, patres summa ope obstabant, ne se insectando sibi æquari assuescerent

3 homines. Q. Bæbius Herennius tribunus plebis, cognatus C.
 Terentii, criminando non senatum modo, sed etiam augures,
 quod dictatorem prohibuissent comitia perficere, per invidiam
 4 eorum favorem candidato suo conciliabat: Ab hominibus no-
 bilibus, per multos annos bellum quærentibus, Hannibalem in
 Italiam adductum; ab iisdem, quum debellari possit, fraude bel-
 5 lum trahi. Quum quattuor legionibus universis pugnari posse
 apparuisset eo, quod M. Minucius absente Fabio prospere
 6 pugnasset, duas legiones hosti ad cædem obiectas, deinde ex
 ipsa cæde ereptas, ut pater patronusque appellaretur, qui
 7 prius vincere prohibuisset Romanos quam vinci. Consules
 deinde Fabianis artibus, quum debellare possent, bellum traxisse.
 Id fœdus inter omnes nobiles ictum, nec finem ante belli ha-
 bituros, quam consulem vere plebeium, id est, hominem novum
 8 fecissent; nam plebeios nobiles iam eisdem initiatos esse sacris et
 contemnere plebem, ex quo contemni a patribus desierint, cœpisse.
 9 Cui non apparere, id actum et quæsitum esse, ut interregnum
 10 iniretur, ut in patrum potestate comitia essent? Id consules
 ambos ad exercitum morando quæsisse; id postea, quia in-
 vitis iis dictator esset dictus comitiorum causa, expugnatum
 11 esse, ut vitiosus dictator per augures fieret. Habere igitur
 interregnum eos; consulatum unum certe plebis Romanæ esse;
 populum liberum habiturum ac daturum ei, qui mature vin-
 cere quam diu imperare malit.

35 Quum his orationibus accensa plebs esset, tribus patriciis
 petentibus, P. Cornelio Merenda, L. Manlio Vulsone, M.
 2 Æmilio Lepido, duobus nobilibus iam familiarum plebei, C.
 Atilio Serrano et Q. Ælio Pæto, quorum alter pontifex,
 alter augur erat, C. Terentius consul unus creatur, ut in
 3 manu eius essent comitia rogando collegæ. Tum experta nobi-
 litas, parum fuisse virium in competitoribus eius, L. Æmiliū
 Paulum, qui cum M. Livio consul fuerat et damnatione col-
 legæ et sua prope ambustus evaserat, infestum plebei, diu
 4 ac multum recusantem ad petitionem compellit: Is proximo
 comitali die, concedentibus omnibus, qui cum Varrone certa-

verant, par magis in adversandum quam collega datur con-
 suli. Inde prætorum comitia habita. Creati M. Pomponius 5
 Matho et P. Furius Philus; Philo Romæ iuri dicundo ur-
 bana sors, Pomponio inter cives Romanos et peregrinos
 evenit; additi duo prætores, M. Claudius Marcellus in Sici- 6
 liam, L. Postumius Albinus in Galliam. Omnes absentes 7
 creati sunt, nec cuiquam eorum, præter Terentium consulem,
 mandatus honos, quem non iam antea gessisset, præteritis ali-
 quot fortibus ac strenuis viris, quia in tali tempore nulli novus
 magistratus videbatur mandandus.

Exercitus quoque multiplicati sunt; quantæ autem copię 36
 peditum equitumque additæ sint, adeo et numero et genere
 copiarum variant auctores, ut vix quicquam satis certum
 affirmare ausus sim. Decem millia novorum militum alii 2
 scripta in supplementum, alii novas quattuor legiones, ut octo
 legionibus rem gererent; numero quoque peditum equitumque 3
 legiones auctas, millibus peditum et centenis equitibus in sin-
 gulas adiectis, ut quina millia peditum, treceni equites essent,
 socii duplicem numerum equitum darent, peditis æquarent,
 septem et octoginta millia armatorum et ducentos in castris 4
 Romanis fuisse, quum pugnatum ad Cannas est, quidam auc-
 tores sunt. Illud haudquaquam discrepat, maiore conatu at- 5
 que impetu rem actam quam prioribus annis, quia spem,
 posse vinci hostem, dictator præbuerat.

Ceterum priusquam signa ab urbe novæ legiones move- 6
 rent, decemviri libros adire atque inspicere iussi propter ter-
 ritos vulgo homines novis prodigiis. Nam et Romæ in Aven- 7
 tino et Ariciæ nuntiatum erat sub idem tempus lapidibus
 pluvisse, et multo cruore signa in Sabinis fœdes aquas
 fonte calido manasse; id quidem etiam, quod sæpius acciderat, 8
 magis terrebat; et in via fornicata, quæ ad campum erat,
 aliquot homines de cælo tacti exanimatique fuerant. Ea pro-
 digia ex libris procurata. Legati a Pæsto pateras aureas 9
 Romam attulerunt. Iis, sicut Neapolitanis, gratiæ actæ, aurum
 non acceptum.

37 Per eosdem dies ab Hierone classis Ostia cum magno
 2 commeatu accessit. Legati in senatum introducti nuntiarunt,
 cædem C. Flamini consulis exercitusque allatam adeo ægre
 tulisse regem Hieronem, ut nulla sua propria regnique sui
 3 clade moveri magis potuerit. Itaque, quanquam probe sciat,
 magnitudinem populi Romani admirabiliorem prope adversis
 4 rebus quam secundis esse, tamen se omnia, quibus a bonis
 fidelibusque sociis bella iuvare soleant, misisse; quæ ne acci-
 5 pere abnuant, magno opere se patres conscriptos orare. Iam
 omnium primum ominis causa Victoriam auream pondo du-
 centum ac viginti afferre sese. Acciperent eam tenerentque
 6 et haberent propriam et perpetuam. Advexisse etiam tre-
 centa millia modium tritici, ducenta hordei, ne commeatus
 deessent, et quantum præterea opus esset, quo iussissent, sub-
 7 vecturos. Milite atque equite scire nisi Romano Latinique
 nominis non uti populum Romanum; levium armorum auxilia
 8 etiam externa vidisse in castris Romanis. Itaque misisse
 mille sagittariorum ac funditorum, aptam manum adversus
 Baliares ac Mauros pugnacesque alias missili telo gentes.
 9 Ad ea dona consilium quoque addebant, ut prætor, cui pro-
 vincia Sicilia evenisset, classem in Africam traiceret, ut et
 hostes in terra sua bellum haberent, minusque laxamenti da-
 10 retur iis ad auxilia Hannibali summittenda. Ab senatu ita
 responsum regi est, virum bonum egregiumque socium Hie-
 ronem esse atque uno tenore, ex quo in amicitiam populi
 Romani venerit, fidem coluisse ac rem Romanam omni tem-
 pore ac loco munifice adiuvisse. Id perinde, ac deberet,
 11 gratum populo Romano esse. Aurum et a civitatibus qui-
 busdam allatum, gratia rei accepta, non accepisse populum
 12 Romanum; Victoriam omenque accipere, sedemque ei se divæ
 dare dicare Capitolium, templum Iovis optimi maximi. In
 ea arce urbis Romanæ sacratam volentem propitiamque, fir-
 13 mam ac stabilem fore populo Romano. Funditores sagitta-
 rii et frumentum traditum consulibus. Quinqueremes ad
centum viginti navium classem, quæ cum T. Otacilio pro-

prætor in Sicilia erat, quinque et viginti additæ, permissum-
 que est, ut, si e re publica censeret esse, in Africam traiceret.

Dilectu perfecto consules paucos morati dies, dum socii 38
 ab nomine Latino venirent. Tum, quod nunquam antea fac- 2
 tum erat, iure iurando ab tribunis militum adacti milites; nam 3
 ad eam diem nihil præter sacramentum fuerat, iussu consulum
 conventuros neque iniussu abituros, et ubi ad decuriandum
 aut centuriandum convenissent, sua voluntate ipsi inter sese
 decuriati equites, centuriati pedites coniurabant, sese fugæ atque 4
 formidinis ergo non abituros neque ex ordine recessuros nisi
 teli sumendi aut petendi [et] aut hostis feriendi aut civis ser-
 vandi causa. Id ex voluntario inter ipsos fœdere ad tribu- 5
 nos ac legitimam iuris iurandi adactionem translatum.

Contiones, priusquam ab urbe signa moverentur, consulis 6
 Varronis multæ ac feroces fuere, denuntiantis, bellum arces-
 situm in Italiam ab nobilibus mansurumque in visceribus rei 7
 publicæ, si plures Fabios imperatores haberet, se, quo die
 hostem vidisset, perfecturum. Collegæ eius Pauli una, pridie 8
 quam ex urbe proficisceretur, contio fuit, verior quam gratior
 populo, qua nihil inclementer in Varronem dictum nisi id modo,
 mirari se, quod denique dux, priusquam aut suum aut hostium 9
 exercitum, locorum situm, naturam regionis nosset, iam nunc
 togatus in urbe sciret, quæ sibi agenda armato forent, et diem 10
 quoque prædicere posset, qua cum hoste signis collatis esset
 dimicaturus; se, quæ consilia magis res dent hominibus quam 11
 homines rebus, ea ante tempus immatura non præcepturum;
 optare, ut, quæ caute ac consulte gesta essent, satis pro-
 sperè evenirent; temeritatem, præterquam quod stulta sit, in- 12
 felicem etiam ad id locorum fuisse. Et sua sponte apparebat, 13
 tuta celeribus consiliis præpositurum, et, quo id constantius
 perseveraret, Q. Fabius Maximus sic eum proficiscentem allo-
 cutus fertur.

„Si aut collegam, id quod mallet, tui similem, L. Æmi- 39
 li, haberes aut tu collegæ tui esses similis, supervacanea
 esset oratio mea; nam et duo boni consules, etiam me indi-

cente, omnia e re publica fideque vestra faceretis et mali nec
 mea verba auribus vestris nec consilia animis acciperetis.
 3 Nunc et collegam tuum et te talem virum intuenti mihi tecum
 omnis oratio est, quem video nequicquam et virum bonum et
 civem fore, si, altera parte claudente re publica, malis con-
 4 siliis idem ac bonis iuris et potestatis erit. Erras enim, L.
 Paule, si tibi minus certaminis cum C. Terentio quam cum
 Hannibale futurum censes; nescio an infestior hic adversarius
 5 quam ille hostis maneat te. Cum illo in acie tantum, cum
 hoc omnibus locis ac temporibus certaturus es; adversus
 Hannibalem legionesque eius tuis equitibus ac peditibus pug-
 nandum tibi erit, Varro dux tuis militibus te est oppugnaturus.
 6 Ominis etiam tibi causa absit C. Flamini memoria. Tamen
 ille consul demum et in provincia et ad exercitum coepit
 furere; hic, priusquam peteret consulatum, deinde in petendo
 [consulatu], nunc quoque consul, priusquam castra videat
 7 aut hostem, insanit. Et qui tantas iam nunc procellas præ-
 lia atque acies iactando inter togatos ciet, quid inter arma-
 tam iuventutem censes facturum et ubi extemplo res verba
 8 sequitur? Atqui si hic, quod facturum se denuntiat, extemplo
 pugnaverit, aut ego rem militarem, belli hoc genus, hostem
 hunc ignoro, aut nobilior alius Trasumenno locus nostris cla-
 9 dibus erit. Nec gloriandi tempus adversus unum est, et ego
 contemnendo potius quam appetendo gloriam modum exces-
 serim; sed ita res se habet: una ratio belli gerendi adversus
 10 Hannibalem est, qua ego gessi. Nec eventus modo hoc do-
 cet (stultorum iste magister est), sed eadem ratio, quæ fuit
 11 futuraque, donec res eadem manebunt, immutabilis est. In
 Italia bellum gerimus, in sede ac solo nostro; omnia circa
 plena civium ac sociorum sunt; armis, viris, equis, commeatibus
 12 iuvant iuvabuntque: id iam fidei documentum in adversis
 rebus nostris dederunt; meliores, prudentiores, constantiores
 13 nos tempus diesque facit. Hannibal contra in aliena, in ho-
 stili est terra inter omnia inimica infestaque, procul ab domo,
 ab patria; neque illi terra neque mari est pax; nullæ eum

urbes accipiunt, nulla mœnia; nihil usquam sui videt; in diem
 raptō vivit; partem vix tertiam exercitus eius habet, quem 14
 Hiberum amnem traiecit; plures fame quam ferro absumpti;
 nec his paucis iam victus suppeditat. Dubitas ergo, quin 15
 sedendo superaturi simus eum, qui senescat in dies, non com-
 meatus, non supplementum, non pecuniam habeat? Quamdiu 16
 pro Gereonii, castelli Apuliæ inopis, tanquam pro Carthaginis
 mœnibus sedet? Ne adversus te quidem de me gloriabor. Cn. 17
 Servilius atque Atilius, proximi consules, vide, quemadmodum
 eum ludificati sint. Hæc una salutis est via, L. Paule, quam
 difficilem infestamque cives tibi magis quam hostes facient.
 Idem enim tui, quod hostium milites volent; idem Varro 18
 consul Romanus, quod Hannibal Pœnus imperator cupiet.
 Duobus ducibus unus resistas oportet. Resistes autem, si
 adversus famam rumoresque hominum satis firmus steteris,
 si te neque collegæ vana gloria neque tua falsa infamia
 moverit. Veritatem laborare nimis sæpe aiunt, exstingui 19
 nunquam. Gloriam qui spreverit, veram habebit. Sine, 20
 timidum pro cauto, tardum pro considerato, imbellem pro
 perito belli vocent. Malo, te sapiens hostis metuat, quam
 stulti cives laudent. Omnia audentem contemnet Hannibal,
 nihil temere agentem metuet. Nec ego, ut nihil agatur, 21
suadeo, sed ut agentem te ratio ducat, non fortuna; tuæ pote-
 statis semper tu tuæque omnia sint; armatus intentusque sis;
 neque occasione tuæ desis neque suam occasionem hosti des.
 Omnia non properanti clara certaue erunt; festinatio impro- 22
 vida est et cæca.

Adversus ea oratio consulis haud sane læta fuit, magis 40
 fatentis ea, quæ diceret, vera quam facilia factu esse. Dic- 2
 tatori magistrum equitum intolerabilem fuisse; quid consuli
 adversus collegam seditiosum ac temerarium virium atque
 auctoritatis fore? Se populare incendium priore consulatu sem- 3
 ustum effugisse; optare, ut omnia prospere evenirent; sed si
 quid adversi caderet, hostium se telis potius quam suffragiis
 iratorum civium caput obiecturum.

4 Ab hoc sermone profectum Paulum tradunt, prosequen-
tibus primoribus patrum; plebeium consulem sua plebes prose-
5 cuta, turba conspectior, quum dignitates deessent. Ut in castra
venerunt, permixto novo exercitu ac vetere, castris bifariam
factis, ut nova minora essent propius Hannibalem, in veteri-
6 bus maior pars et omne robur virium esset, consulum anni
prioris M. Atilium, ætatem excusantem, Romam miserunt, Ge-
minum Servilium in minoribus castris legioni Romanæ et
7 socium peditum equitumque duobus millibus præficiunt. Han-
nibal quanquam parte dimidia auctas hostium copias cernebat,
8 tamen adventu consulum mire gaudere. Non solum enim
nihil ex raptis in diem commeatibus superabat, sed ne unde
raperet quidem, quicquam reliqui erat, omni undique frumento,
postquam ager parum tutus erat, in urbes munitas convecto,
9 ut vix decem dierum, quod compertum postea est, frumentum
superesset, Hispanorumque ob inopiam transitio parata fuerit,
si maturitas temporum expectata foret.

41 Ceterum temeritati consulis ac præproprio ingenio mate-
riam etiam fortuna dedit, quod in prohibendis prædatoribus
tumultuario prælio ac procursu magis militum quam ex præ-
parato aut iussu imperatorum orto haudquaquam par Pœnis
2 dimicatio fuit. Ad mille et septingenti cæsi, non plus cen-
tum Romanorum sociorumque occisis. Ceterum victoribus
effuse sequentibus metu insidiarum obstitit Paulus consul,
3 cuius eo die (nam alternis imperitabant) imperium erat, Var-
rone indignante ac vociferante, emissum hostem e manibus
4 debellarique, ni cessatum foret, potuisse. Hannibal id dam-
num haud ægerrime pati; quin potius credere, velut inescatam
temeritatem ferocioris consulis ac novorum maxime militum
5 esse. Et omnia ei hostium haud secus quam sua nota erant:
dissimiles discordesque imperitare, duas prope partes tironum
6 militum in exercitu esse. Itaque locum et tempus insidiis
aptum se habere ratus, nocte proxima, nihil præter arma fe-
rente secum milite, castra plena omnis fortunæ publicæ pri-
7 vatæque relinquit, transque proximos montes læva pedites in-

structos condit, dextra equites, impedimenta per convallem
mediam traducit, ut diripiendis velut desertis fuga dominorum 8
castris occupatum impeditumque hostem opprimeret. Crebri 9
relicti in castris ignes, ut fides fieret, dum ipse longius spa-
tium fuga præciperet, falsa imagine castrorum, sicut Fabium
priori anno frustratus esset, tenere in locis consules voluisse.
Ubi illuxit, subductæ primo stationes, deinde propius adeun- 42
tibus insolitum silentium admirationem fecit. Iam satis com- 2
perta solitudine in castris, concursus fit ad prætoria consulum
nuntiantium fugam hostium adeo trepidam, ut tabernaculis
stantibus castra reliquerint, quoque fuga obscurior esset, cre-
bros etiam relictos ignes. Clamor inde ortus, ut signa pro- 3
ferri iuberent ducerentque ad persequendos hostes ac protinus
castra diripienda. Et consul alter velut unus turbæ militaris erat;
Paulus etiam atque etiam dicere providendum præcavendumque 4
esse; postremo, quum aliter neque seditionem neque ducem sedi-
tionis sustinere posset, Marium Statilium præfectum cum turma
Lucana exploratum mittit. Qui ubi adequitavit portis, subsi- 5
stere extra munimenta ceteris iussis, ipse cum duobus equiti-
bus vallum intravit, speculatusque omnia cum cura renuntiat,
insidias profecto esse; ignes in parte castrorum, quæ vergat 6
ad hostem, relictos; tabernacula aperta et omnia cara in
promptu relicta; argentum quibusdam locis temere per vias
velut obiectum ad prædam vidisse. Quæ ad deterrendos a 7
cupiditate animos nuntiata erant, ea accenderunt, et clamore
orto a militibus, ni signum detur, sine ducibus ituros, haud-
quaquam dux defuit; nam extemplo Varro signum dedit pro-
ficiscendi. Paulus, quum ei sua sponte cunctanti pulli quoque 8
auspicio non addixissent, nuntiarum iam efferenti porta signa
collegæ iussit. Quod quanquam Varro ægre est passus, Fla- 9
minii tamen recens casus Claudiique consulis primo Punico
bello memorata navalis clades religionem animo incussit. Di 10
prope ipsi eo die magis distulere quam prohibuere imminen-
tem pestem Romanis; nam forte ita evenit, ut, quum referri
signa in castra iubenti consuli milites non parerent, servi 11

duo, Formiani unus, alter Sidicini equitis, qui Servilio atque Atilio consulibus inter pabulatores excepti a Numidis fuerant, profugerent eo die ad dominos; deductique ad consules nuntiant, omnem exercitum Hannibalis trans proximos montes
12 sedere in insidiis. Horum opportunus adventus consules imperii potentes fecit, quum ambitio alterius suam primum apud eos prava indulgentia maiestatem solvisset.

43 Hannibal postquam motos magis inconsulte Romanos quam ad ultimum temere eVectos vidit, nequicquam detecta
2 fraude in castra rediit. Ibi plures dies propter inopiam frumenti manere nequit, novaque consilia in dies non apud milites solum mixtos ex colluvione omnium gentium, sed etiam
3 apud ducem ipsum oriebantur. Nam quum initio fremitus, deinde aperta vociferatio fuisset exposcentium stipendium debitum querentiumque annonam primo, postremo famem, et mercenarios milites, maxime Hispani generis, de transitione
4 cepisse consilium fama esset, ipse etiam interdum Hannibal de fuga in Galliam dicitur agitasse, ita ut relicto peditatu
5 omni cum equitibus se proriperet. Quum hæc consilia atque hic habitus animorum esset in castris, movere inde statuit in calidiora atque eo maturiora messibus Apuliæ loca, simul ut,
6 quo longius ab hoste recessisset, transfugia impeditiora levibus ingeniis essent. Profectus est nocte, ignibus similiter factis tabernaculisque paucis in speciem relictis, ut insidiarum
7 par priori metus contineret Romanos. Sed per eundem Lucanum Statilium omnibus ultra castra transque montes exploratis, quum relatum esset, visum procul hostium agmen, tum
8 de insequendo eo consilia agitari cœpta. Quum utriusque consulis eadem, quæ ante semper, fuisset sententia, ceterum Varroni fere omnes, Paulo nemo præter Servilium, prioris
9 anni consulem, assentiretur, maioris partis sententia ad nobilitandas clade Romana Cannas urgente fato profecti sunt.
10 Prope eum vicum Hannibal castra posuerat aversa a Vulturno vento, qui campis torridis siccitate nubes pulveris vehit.
11 Id quum ipsis castris percommodum fuit, tum salutare præ-

cipue futurum erat, quum aciem dirigerent, ipsi aversi, terga tantum afflante vento, in occæcatum pulvere offuso hostem pugnaturi.

Consules, satis exploratis itineribus, sequentes Pœnum, ut
44 ventum ad Cannas est et in conspectu Pœnum habebant, bina castra communiunt, eodem ferme intervallo, quo ad Gereonium, sicut ante, copiis divisis. Aufidus amnis, utrisque castris 2 affluens, aditum aquatoribus ex sua cuiusque opportunitate haud sine certamine dabat; ex minoribus tamen castris, quæ 3 posita trans Aufidum erant, liberius aquabantur Romani, quia ripa ulterior nullum habebat hostium præsidium. Hannibal 4 spem nactus, locis natis ad equestrem pugnam, qua parte virium invictus erat, facturos copiam pugnandi consules, dirigit aciem lacessitque Numidarum procursatione hostes. Inde 5 rursus sollicitari seditione militari ac discordia consulum Romana castra, quum Paulus Sempronique et Flamini temeritatem Varroni, Vârro speciosum timidis ac segnibus ducibus exemplum Fabium obiiceret, testareturque deos hominesque 6 hic, nullam penes se culpam esse, quod Hannibal iam velut usu cepisset Italiam; se constrictum a collega teneri; ferrum atque arma iratis et pugnare cupientibus adimi militibus; ille, 7 si quid proiectis ac proditis ad inconsultam atque improvidam pugnam legionibus accideret, se omnis culpæ exsortem, omnis eventus participem fore diceret; videret, ut, quibus lingua tam prompta ac temeraria, æque in pugna vigerent manus.

Dum altercationibus magis quam consiliis tempus teritur, 45 Hannibal ex acie, quam ad multum diei tenuerat instructam, quum in castra ceteras reciperet copias, Numidas ad invadendos ex minoribus castris Romanorum aquatores trans flumen mittit. Quam inconditam turbam quum vixdum in ripam 3 egressi clamore ac tumultu fugassent, in stationem quoque pro vallo locatam atque ipsas prope portas eVecti sunt. Id vero 4 indignum visum, ab tumultuario auxilio iam etiam castra Romana terreri, ut ea modo una causa, ne extemplo transirent flumen dirigerentque aciem, tenuerit Romanos, quod summa

5 imperii eo die penes Paulum fuerit. Itaque postero die
 Varro, cui sors eius diei imperii erat, nihil consulto collega
 signum proposuit instructasque copias flumen traduxit, se-
 quente Paulo, quia magis non probare quam non adiuvere
 6 consilium poterat. Transgressi flumen eas quoque, quas in
 castris minoribus habuerant, copias suis adiungunt atque ita
 instruunt aciem: in dextro cornu (id erat flumini propius) Ro-
 7 manos equites locant, deinde pedites; lævum cornu extremi
 equites sociorum, intra pedites, ad medium iuncti legionibus
 Romanis, tenuerunt; iaculatores cum ceteris levium armorum
 8 auxiliis prima acies facta. Consules cornua tenuerunt, Te-
 rentius lævum, Æmilius dextrum; Gemino Servilio media
 pugna tuenda data.

46 Hannibal luce prima, Baliaribus levique alia armatura
 præmissa, transgressus flumen, ut quosque traduxerat, ita in
 2 acie locabat, Gallos Hispanosque equites prope ripam lævo
 3 in cornu adversus Romanum equitatum; dextrum cornu Nu-
 midis equitibus datum, media acie peditibus firmata, ita ut
 Afrorum utraque cornua essent, interponerentur his medii
 4 Galli atque Hispani. Afros Romanam magna ex parte cre-
 deres aciem; ita armati erant armis et ad Trebiam, ceterum
 5 magna ex parte ad Trasumennum captis. Gallis Hispanisque
 scuta eiusdem formæ fere erant, dispares ac dissimiles gladii,
 Gallis prælongi ac sine mucronibus, Hispano, punctim magis
 quam cæsim assueto petere hostem, brevitate habiles et cum
 mucronibus. Ante alios habitus gentium harum quum
 6 magnitudine corporum, tum specie terribilis erat: Galli super
 umbilicum erant nudi; Hispani linteis prætextis purpura tu-
 nicis, candore miro fulgentibus, constiterant. Numerus omni-
 um peditum, qui tum steterunt in acie, millium fuit quadra-
 7 ginta, decem equitum. Duces cornibus præerant, sinistro
 Hasdrubal, dextro Maharbal; mediam aciem Hannibal ipse
 8 cum fratre Magone tenuit. Sol seu de industria ita locatis,
 seu quod forte ita steteret, peropportune utrique parti obliquus
 erat, Romanis in meridiem, Pœnis in septentrionem versis;

ventus (Vulturum regionis incolæ vocant) adversus Roma- 9
 nis coortus multo pulvere in ipsa ora volvendo prospectum
 ademit.

Clamore sublato, procursum ab auxiliis et pugna levibus 47
 primum armis commissa; deinde equitum Gallorum Hispano-
 rumque lævum cornu cum dextro Romano concurrat, minime
 equestris more pugnae; frontibus enim adversis concurrendum 2
 erat, quia, nullo circa ad evagandum relicto spatio, hinc amnis,
 hinc peditum acies claudebant. In directum utrinque nitentes, 3
 stantibus ac confertis postremo turba equis, vir virum amplexus
 detrahebat equo. Pedestre magna iam ex parte certamen
 factum erat; acrius tamen quam diutius pugnatum est, pulsi-
 que Romani equites terga vertunt. Sub equestris finem cer- 4
 taminis coorta est peditum pugna, primo et viribus et animis
 par, dum constabant ordines Gallis Hispanisque; tandem Ro- 5
 mani, diu ac sæpe connisi, obliqua fronte acieque densa im-
 pulere hostium cuneum nimis tenuem eoque parum validum,
 a cetera prominentem acie. Impulsis deinde ac trepide refe- 6
 rentibus pedem insistere, ac tenore uno per præceps pavore
 fugientium agmen in mediam primum aciem illati, postremo
 nullo resistente ad subsidia Afrorum pervenerunt, qui utrinque 7
 reductis alis constiterant, media, qua Galli Hispanique stete-
 rant, aliquantum prominente acie. Qui cuneus ut pulsus 8
 æquavit frontem primum, dein cedendo etiam sinum in medio
 dedit, Afri circa iam cornua fecerant, irruentibusque incaute
 in medium Romanis circumdedere alas; mox cornua exten-
 dendo clausere et ab tergo hostes. Hinc Romani, defuncti 9
 nequicquam prælio uno, omissis Gallis Hispanisque, quorum
 terga ceciderant, adversus Afros pugnam ineunt, non tantum 10
 eo iniquam, quod inclusi adversus circumfusus, sed etiam
 quod fessi cum recentibus ac vegetis pugnabant.

Iam et sinistro cornu Romano, ubi sociorum equites ad- 48
 versus Numidas steterant, consertum prælium erat, segne
 primo et a Punica cœptum fraude. Quingenti ferme Numidæ, 2
 præter solita arma telaque gladios occultos sub loricis haben-

tes, specie transfugarum quum ab suis, parmas post terga
 3 habentes, adequitassent, repente ex equis desiliunt, parmisque
 et iaculis ante pedes hostium proiectis, in mediam aciem ac-
 cepti ductique ad ultimos considerare ab tergo iubentur. Ac
 dum praelium ab omni parte conseritur, quieti manserunt;
 4 postquam omnium animos oculosque occupaverat certamen,
 tum arreptis scutis, quæ passim inter acervos cæsorū cor-
 porum strata erant, aversam adoriuntur Romanam aciem,
 tergaque ferientes ac poplites cædentes stragem ingentem ac
 5 maiorem aliquanto pavorem ac tumultum fecerunt. Quum
 alibi terror ac fuga, alibi pertinax in mala iam spe praelium
 esset, Hasdrubal, qui ea parte præerat, subductos ex media
 acie Numidas, quia segnis eorum cum adversis pugna erat,
 6 ad persequendos passim fugientes mittit, Hispanos et Gallos
 equites Afris prope iam fessis cæde magis quam pugna
 adiungit.

49 Parte altera pugne Paulus, quanquam primo statim
 2 praelio funda graviter ictus fuerat, tamen et occurrit sæpe
 cum confertis Hannibali et aliquot locis praelium restituit,
 3 protegentibus eum equitibus Romanis, omissis postremo equis,
 quia consulem et ad regendum equum vires deficiebant.
 Tum renuntianti cuidam, iussisse consulem ad pedes descen-
 dere equites, dixisse Hannibalem ferunt: „Quam malle,
 4 vinctos mihi traderet.“ Equitum pedestre praelium, quale
 iam haud dubia hostium victoria, fuit, quum victi mori in
 vestigio mallent quam fugere, victores morantibus victoriam
 5 irati trucidarent, quos pellere non poterant. Pepulerunt
 tamen iam paucos superantes et labore ac vulneribus fessos.
 Inde dissipati omnes sunt, equosque ad fugam, qui poterant,
 6 repetebant. Cn. Lentulus tribunus militum quum præterve-
 hens equo sedentem in saxo cruore oppletum consulem vidis-
 7 set, „L. Æmili“ inquit, „quem unum insontem culpæ cladis
 8 hodiernæ dei respicere debent, cape hunc equum, dum et tibi
 virium aliquid superest et comes ego te tollere possum ac
 protegere. Ne funestam hanc pugnam morte consulis fece-

ris; etiam sine hoc lacrimarum satis luctusque est.“ Ad ea 9
 consul: „Tu quidem, Cn. Corneli, macte virtute estq; sed
 cave, frustra miserando exiguum tempus e manibus hostium
 evadendi absumas. Abi, nuntia publice patribus, urbem Ro- 10
 manam muniant ac, priusquam hostis victor advenit, prædiis
 firment; privatim Q. Fabio, L. Æmilium præceptorum eius
 memorem et vixisse adhuc et mori. Me in hac strage mili- 11
 tum meorum patere expirare, ne aut reus iterum e consulatu
 sim aut accusator collegæ existam, ut alieno crimine inno-
 centiam meam protegam.“ Hæc eos agentes prius turba 12
 fugientium civium, deinde hostes oppressere; consulem igno-
 rantes, quis esset, obruerunt telis, Lentulum inter tumultum
 abripuit equus. Tum undique effuse fugiunt. Septem millia 13
 hominum in minora castra, decem in maiora, duo ferme in
 vicum ipsum Cannas perfugerunt, qui extemplo a Carthalone
 atque equitibus, nullo munimento tegente vicum, circumventi
 sunt. Consul alter seu forte seu consilio, nulli fugientium 14
 insertus agmini, cum quinquaginta fere equitibus Venusiam per-
 fugit. Quadraginta quinque millia quingenti pedites, duo millia 15
 septingenti equites, †et tanta¹⁾ prope civium sociorumque pars,
 cæsi dicuntur; in his ambo consulum quæstores, L. Atilius et
 L. Furius Bibaculus, et undetriginta tribuni militum, consu- 16
 lares quidam prætorique et ædilicii (inter eos Cn. Servilium
 Geminum et M. Minucium numerant, qui magister equitum
 priore anno, aliquot annis ante consul fuerat), octoginta præ- 17
 terea aut senatores aut qui eos magistratus gessissent, unde
 in senatum legi deberent, quum sua voluntate milites in legio-
 nibus facti essent. Capta eo praelio tria millia peditum et 18
 equitēs mille et quingenti dicuntur.

Hæc est pugna *Cannensis*, Aliensi cladi nobilitate par, 50
 ceterum ut illis, quæ post pugnam accidere, levior, quia ab 2
 hoste est cessatum, sic strage exercitus gravior fœdiorque.

¹⁾ Pro et tanta fortasse scribendum: rata.

3 Fuga namque ad Aliam sicut urbem prodidit, ita exercitum servavit; ad Cannas fugientem consulem vix quinquaginta secuti sunt, alterius morientis prope totus exercitus fuit.

4 Binis in castris quum multitudo semiermis sine ducibus esset, nuntium, qui in maioribus erant, mittunt, dum proelio, deinde ex lætitia epulis fatigatos quies nocturna hostes premeret, ut ad se transirent: uno agmine Canusium abituros
5 esse. Eam sententiam alii totam aspernari; cur enim illos, qui se arcessant, ipsos non venire, quum æque coniungi possent? quia videlicet plena hostium omnia in medio essent, et aliorum quam sua corpora tanto periculo mallent obicere.

6 Aliis non tam sententia displicere quam animus deesse. P. Sempronius Tuditanus tribunus militum „Capi ergo mavultis“ inquit „ab avarissimo et crudelissimo hoste, æstimarique capita vestra et exquiri pretia ab interrogantibus, Romanus civis sis an Latinus socius, ut ex tua contumelia et miseria alteri
7 honos quæeratur? Non tu, si quidem L. Æmilii consulis, qui se bene mori quam turpiter vivere maluit, et tot fortissimorum virorum, qui circa eum cumlati iacent, cives estis.
8 Sed antequam opprimit lux maioraque hostium agmina obsæpiunt iter, per hos, qui inordinati atque incompoti obstrepunt portis, erumpamus. Ferro atque audacia via fit quamvis per confertos hostes. Cuneo quidem hoc laxum atque solutum agmen, ut si nihil obstet, disiicias. Itaque ite mecum, qui et vosmet ipsos et rem publicam salvam vultis.“

10 Hæc ubi dicta dedit, stringit gladium, cuneoque facto per
11 medios vadit hostes, et, quum in latus dextrum, quod patebat, Numidæ iacularentur, translatis in dextrum scutis, in maiora castra ad sexcentos evaserunt, atque inde protinus, alio magno agmine adiuncto, Canusium incolumes perveniunt.
12 Hæc apud victos magis impetu animorum, quem ingenium suum cuique aut fors dabat, quam ex consilio ipsorum aut imperio cuiusquam agebantur.

51 Hannibali victori quum ceteri circumfusi gratularentur

suaderentque, ut, tanto perfunctus bello, diei quod reliquum esset noctisque insequentis quietem et ipse sibi sumeret et fessis daret militibus, Maharbal præfectus equitum, minime cessandum 2 ratus, „Immo ut, quid hac pugna sit actum, scias, die quinto“ inquit „victor in Capitolio epulaberis. Sequere; cum equite, ut prius venisse quam venturum sciant, præcedam.“ Han- 3 nibali nimis læta res est visa maiorque, quam ut eam statim capere animo posset. Itaque voluntatem se laudare Maharbalis ait; ad consilium pensandum temporis opus esse. Tum 4 Maharbal: „Non omnia nimirum eidem di dedere. Vincere scis, Hannibal; victoria uti nescis.“ Mora eius diei satis creditur saluti fuisse urbi atque imperio.

Postero die, ubi primum illuxit, ad spolia legenda fœdam- 5 que etiam hostibus spectandam stragem exeunt. Iacebant tot 6 Romanorum millia, pedites passim equitesque, ut quem cuique fors aut pugna iunxerat aut fuga; assurgentes quidam ex strage media cruenti, quos stricta matutino frigore excitaverant vulnera, ab hoste oppressi sunt; quosdam et iacentes 7 vivos succisis feminibus poplitibusque invenerunt, nudantes cervicem iugulumque et reliquum sanguinem iubentes haurire; inventi quidam sunt mersis in effossam terram capitibus, quos 8 sibi ipsos fecisse foveas obruentesque ora superiecta humo interclusisse spiritum apparebat. Præcipue convertit omnes 9 substratus Numida mortuo superincubanti Romano vivus, naso auribusque laceratis, quum, manibus ad capiendum telum inutilibus, in rabiem ira versa, laniando dentibus hostem exspirasset.

Spoliis ad multum diei lectis, Hannibal ad minora ducit 52 castra oppugnanda, et omnium primum brachio obiecto flumine eos excludit; ceterum ab omnibus labore, vigiliis, 2 vulneribus etiam fessis maturior ipsius spe deditio est facta. Pacti, ut arma atque equos traderent, in capita Romana trecentis nummis quadrigatis, in socios ducenis, in servos centenis, et ut eo pretio persoluto cum singulis abirent vesti- 3 mentis, in castra hostes acceperunt, traditique in custodiam

4 omnes sunt, seorsum cives sociique. Dum ibi tempus teritur,
interea quum ex maioribus castris, quibus satis virium et
animi fuit, ad quattuor millia hominum et ducenti equites, alii
agmine, alii palati passim per agros, quod haud minus tutum
erat, Canusium perfugissent, castra ipsa ab sauciis timidisque
5 eadem condicione, qua altera, tradita hosti. Præda ingens
parta est, et præter equos virosque et si quid argenti (quod
plurimum in phaleris equorum erat; nam ad vescendum facto
perexiguo, utique militantes, utebantur) omnis cetera præda
6 diripienda data est. Tum sepeliendi causa conferri in unum
corpora suorum iussit; ad octo millia fuisse dicuntur fortissi-
morum virorum. Consulem quoque Romanum conquisitum
sepultumque, quidam auctores sunt.

7 Eos, qui Canusium perfugerant, mulier Apula nomine
Busa, genere clara ac divitiis, mœnibus tantum tectisque a
Canusinis acceptos, frumento, veste, viatico etiam iuvit, pro
qua ei munificentia postea, bello perfecto, ab senatu honores
53 habiti sunt. Ceterum quum ibi tribuni militum quattuor
essent, Fabius Maximus de legione prima, cuius pater priore
2 anno dictator fuerat, et de legione secunda L. Publicius Bi-
bulus et P. Cornelius Scipio et de legione tertia App. Claudius
3 Pulcher, qui proxime ædilis fuerat, omnium consensu ad P.
Scipionem admodum *adolecentem et ad App. Claudium summa*
4 imperii delata est. Quibus consultantibus inter paucos de
summa rerum nuntiat P. Furius Philus, consularis viri filius,
nequicquam eos perditam spem fovere; desperatam complora-
5 tamque rem esse publicam; nobiles iuvenes quosdam, quorum
principem L. Cæcilium Metellum, mare ac naves spectare, ut
6 deserta Italia ad regum aliquem transfugiant. Quod malum,
præterquam atrox, super tot clades etiam novum, quum stu-
pore ac miraculo torpidos defixisset, qui aderant, et consilium
advocandum de eo censerent, negat consilii rem esse Scipio
7 iuvenis, fatalis dux huiusce belli. Audendum atque agendum,
non consultandum ait in tanto malo esse. Irent secum ex-
8 templo armati, qui rem publicam salvam vellent; nulla ve-

rius, quam ubi ea cogitentur, hostium castra esse. Pergit ire 9
sequentibus paucis in hospitium Metelli et, quum concilium
ibi iuvenum, de quibus allatum erat, invenisset, stricto super
capita consultantium gladio, „Ex mei animi sententia“ inquit, 10
„ut ego rem publicam populi Romani non deseram neque
alium civem Romanum deserere patiar; si sciens fallo, tum 11
me, Iuppiter optime maxime, domum, familiam remque meam
pessimo leto afficias. In hæc verba, L. Cæcili, iures postulo 12
ceterique, qui adestis. Qui non iuraverit, in se hunc gladium
strictum esse sciat.“ Haud secus pavidi, quam si victorem 13
Hannibalem cernerent, iurant omnes custodiendosque semet
ipsos Scipioni tradunt.

Eo tempore, quo hæc Canusii agebantur, Venusiam ad 54
consulem ad quattuor millia et quingenti pedites equitesque,
qui sparsi fuga per agros fuerant, pervenere. Eos omnes Venu- 2
sini per familias benigne accipiendos curandosque quum divi-
sissent, in singulos equites togas et tunicas et quadrigatos
nummos quinos vicanos, et pediti denos, et arma, quibus
deerant, dederunt, ceteraque publice ac privatim hospitaliter 3
facta certatumque, ne a muliere Canusina populus Venusinus
officiis vinceretur. Sed gravius onus Busæ multitudo faciebat; 4
et iam ad decem millia hominum erant, Appiusque et Scipio 5
postquam incolumem esse alterum consulem acceperunt, nun-
tium extemplo mittunt, quantæ secum peditum equitumque
copiæ essent, sciscitatumque simul, utrum Venusiam adduci
exercitum an manere iuberet Canusii. Varro ipse Canusium 6
copias traduxit; et iam aliqua species consularis exercitus
erat mœnibusque se certe, si non armis, ab hoste videbantur
defensuri.

Romam ne has quidem reliquias superesse civium socio- 7
rumque, sed occidione occisum cum duobus *consulibus* exerci-
tum deletasque omnes copias allatum fuerat. Nunquam salva 8
urbe tantum pavoris tumultusque intra mœnia Romana fuit.
Itaque succumbam oneri neque aggrediar narrare, quæ edis-
sertando minora vero faciam. Consule exercituque ad Trasu- 9

mennum priore anno amisso, non vulnus super vulnus, sed multiplex clades, cum duobus consulibus duo consulares exercitus amissi nuntiabantur, nec ulla iam castra Romana nec
 10 ducem nec militem esse; Hannibalis Apuliam, Samnium ac iam prope totam Italiam factam. Nulla profecto alia gens
 11 tanta mole cladis non obruta esset. Compares cladem ad Ægates insulas Carthaginiensium praelio navali acceptam, qua fracti Sicilia ac Sardinia cessere et vectigales ac stipendiarios fieri se passi sunt, aut pugnam adversam in Africa, cui postea hic ipse Hannibal succubuit; nulla ex parte comparandæ sunt, nisi quod minore animo latæ sunt.

55 P. Furius Philus et M. Pomponius prætores senatum in curiam Hostiliam vocaverunt, ut de urbis custodia consulere-
 2 rent; neque enim dubitabant, deletis exercitibus hostem ad oppugnandam Romam, quod unum opus belli restaret, ventu-
 3 rum. Quum in malis sicuti ingentibus, ita ignotis ne consilium quidem satis expedirent, obstreperetque clamor lamentantium mulierum et, nondum palamfacto, vivi mortuique
 4 per omnes pæne domos promiscue complorarentur, tum Q. Fabius Maximus censuit, equites expeditos et Appia et Latina via mittendos, qui obvios percontando (aliquos profecto ex fuga passim dissipatos fore) referant, quæ fortuna consulum
 5 atque exercituum sit et, si quid dii immortales, miseriti imperii, reliquum Romani nominis fecerint, ubi eæ copiæ sint; quo se Hannibal post praelium contulerit, quid parèt, quid
 6 agat acturusque sit. Hæc exploranda noscendaque per impigros iuvenes esse; illud per patres ipsos agendum, quoniam magistratuum parum sit, ut tumultum ac trepidationem in urbe tollant, matronas publico arceant continerique intra suum
 7 quamque limen cogant, comploratus familiarum coerceant, silentium per urbem faciant, nuntios rerum omnium ad prætores deducendos curent, suæ quisque fortunæ domi auctorem
 8 exspectent, custodesque præterea ad portas ponant, qui prohibeant quemquam egredi urbem, cogantque homines nullam nisi urbe ac mœnibus salvis salutem sperare. Ubi conticuerit

tumultus, tum in curiam patres revocandos consulendumque de urbis custodia esse.

Quum in hanc sententiam pedibus omnes issent, sum-
 motaque foro *per* magistratus turba, patres diversi ad sedan-
 dos tumultus discessissent, tum demum litteræ a C. Terentio
 consule allatæ sunt: L. Æmilium consulem exercitumque 2
 cæsum; sese Canusii esse, reliquias tantæ cladis velut ex nau-
 fragio colligentem; ad decem millia militum ferme esse in-
 compositorum inordinatorumque; Pœnum sedere ad Cannas, 3
 in captivorum pretiis prædaque alia nec victoris animo nec
 magni ducis more nundinantem. Tum privatæ quoque per 4
 domos clades vulgatæ sunt, adeoque totam urbem opplevit
 luctus, ut sacrum anniversarium Cereris intermissum sit,
 quia nec lugentibus id facere est fas nec ulla in illa tempe-
 state matrona expers luctus fuerat. Itaque ne ob eandem 5
 causam alia quoque sacra publica aut privata desererentur,
 senatus consulto diebus triginta luctus est finitus. Ceterum 6
 quum, sedato urbis tumultu, revocati in curiam patres essent,
 aliæ insuper ex Sicilia litteræ allatæ sunt ab T. Otacilio pro-
 prætore, regnum Hieronis classe Punica vastari; cui quum 7
 opem imploranti ferre vellet, nuntiatum sibi esse, aliam
 classem ad Ægates insulas stare paratam instructamque, ut,
 ubi se versum ad tuendam Syracusanam oram Pœni sensis- 8
 sent, Lilybæum extemplo provinciamque aliam Romanam ag-
 grederentur; itaque classe opus esse, si regem socium Sicili-
 amque tueri vellent.

Litteris consulis prætorisque *lectis*, censuerunt prætorem M. 57
 Claudium, qui classi ad Ostiam stanti præesset, Canusium ad exer-
 citum mittendum, scribendumque consuli, ut, quum prætori exerci-
 tum tradidisset, primo quoque tempore, quantum per commodum
 rei publicæ fieri posset, Romam veniret. Territi etiam super tan- 2
 tas clades quum ceteris prodigiis, tum quod duæ Vestales eo an-
 no, Opimia atque Floronia, stupri compertæ et altera sub terra,
 uti mos est, ad portam Collinam necata fuerat, altera sibimet
 ipsa mortem consciverat; L. Cantilius scriba pontificis, quos 3

nunc minores pontifices appellant, qui cum Floronia stuprum fecerat, a pontifice maximo eo usque virgis in comitio cæsus erat, ut inter verbera exspiraret. Hoc nefas quum inter tot, ut fit, clades in prodigium versum esset, decemviri libros adire iussi sunt, et Q. Fabius Pictor Delphos ad oraculum missus est sciscitatum, quibus precibus suppliciisque deos possent placare, et quænam futura finis tantis cladibus foret. Interim ex fatalibus libris sacrificia aliquot extraordinaria facta, inter quæ Gallus et Galla, Græcus et Græca in foro boario sub terram vivi demissi sunt in locum saxo consæptum, iam ante hostiis humanis, minime Romano sacro, imbutum.

Placatis satis, ut rebantur, deis M. Claudius Marcellus ab Ostia mille et quingentos milites, quos in classem scriptos habebat, Romam, ut urbi præsidio essent, mittit; ipse, legione classica (ea legio tertia erat) cum tribunis militum Teanum Sidicinum præmissa, classe tradita P. Furio Philo collegæ, paucos post dies Canusium magnis itineribus contendit. Inde dictator ex auctoritate patrum dictus M. Iunius et Ti. Sempronius magister equitum, dilectu edicto, iuniores ab annis septendecim et quosdam prætextatos scribunt; quattuor ex his legiones et mille equites effecti. Item ad socios Latinumque nomen ad milites ex formula accipiendos mittunt. Arma, tela, alia parari iubent et vetera spolia hostium detrahunt templis porticibusque. Et aliam formam novi dilectus inopia liberorum capitum ac necessitas dedit; octo millia iuvenum validorum ex servitiis, prius sciscitantes singulos, vellente militare, empta publice armaverunt. Hic miles magis placuit, quum pretio minore redimendi captivos copia fieret.

58 Namque Hannibal secundum tam prosperam ad Cannas pugnam victoris magis quam bellum gerentis intentus curis, quum, captivis productis segregatisque, socios, sicut ante ad Trebiam Trasumenumque lacum, benigne allocutus sine pretio dimisisset, Romanos quoque vocatos, quod nunquam alias antea, satis miti sermone alloquitur: non internecivum sibi esse cum Romanis bellum; de dignitate atque imperio

certare. Et patres virtuti Romanæ cessisse et se id anniti, ut suæ in vicem simul felicitati et virtuti cedatur. Itaque 4 redimendi se captivis copiam facere; pretium fore in capita equiti quingenos quadrigatos nummos, trecenos pediti, servo centenos. Quanquam aliquantum adiciebatur equitibus ad id 5 pretium, quo pepigerant dedentes se, læti tamen quamcunque condicionem paciscendi acceperunt. Placuit suffragio ipsorum 6 decem deligi, qui Romam ad senatum irent, nec pignus aliud fidei, quam ut iurarent se redituros, acceptum. Missus cum 7 his Carthalo, nobilis Carthaginensis, qui, si forte ad pacem inclinaret animus, condiciones ferret. Quum egressi castris 8 essent, unus ex iis, minime Romani ingenii homo, veluti aliquid oblitus, iuris iurandi solvendi causa quum in castra redisset, ante noctem comites assequitur. Ubi Romam venire eos 9 nuntiatum est, Carthaloni obviam lictor missus, qui dictatoris verbis nuntiaret, ut ante noctem excederet finibus Romanis. Legatis captivorum senatus ab dictatore datus est, quorum 59 princeps M. Iunius „Patres conscripti“ inquit, „nemo nostrum ignorat, nulli unquam civitati viliores fuisse captivos quam nostræ; ceterum, nisi nobis plus iusto nostra placet causa, 2 non alii unquam minus negligendi vobis quam nos in hostium potestatem venerunt. Non enim in acie per timorem arma 3 tradidimus, sed, quum prope ad noctem superstantes cumulis cæsorum corporum prælium extraxissemus, in castra recepimus nos; diei reliquum ac noctem insequentem, fessi labore 4 ac vulneribus, vallum sumus tutati; postero die, quum circumsessi ab exercitu victore aqua arceremur, nec ulla iam per confertos hostes erumpendi spes esset, nec esse nefas duceremus, quinquaginta millibus hominum ex acie nostra trucidatis, aliquem ex Cannensi pugna Romanum militem restare, tunc demum pacti sumus prætium, quo redempti dimit- 6 teremur, arma, in quibus nihil iam auxilii erat, hosti tradidimus. Maiores quoque acceperamus se a Gallis auro redemisse, et, patres vestros, asperrimos illos ad condiciones pacis, legatos tamen captivorum redimendorum gratia Tarentum

8 misisse. Atqui et ad Aliam cum Gallis et ad Heracleam
cum Pyrrho utraque non tam clade infamis quam pavore
et fuga pugna fuit. Cannenses campos acervi Romanorum
corporum tegunt, nec supersumus pugnae, nisi in quibus tru-
9 cidandis et ferrum et vires hostem defecerunt. Sunt etiam
de nostris quidam, qui ne in acie quidem fuerunt, sed praesi-
dio castris relictis, quum castra traderentur, in potestatem
10 hostium venerunt. Haud equidem ullius civis et commilitonis
fortunae aut condicioni invideo, nec premendo alium me extul-
lisse velim: ne illi quidem, nisi pernicitatis pedum et cursus
aliquod praemium est, qui plerique inermes ex acie fugientes
non prius quam Venusiae aut Canusii constiterunt, se nobis
merito praetulerint gloriatique sint, in se plus quam in nobismet
11 praesidii rei publicae esse. Sed et illis bonis ac fortibus mili-
tibus utemini et nobis etiam promptioribus pro patria, quod
beneficio vestro redempti atque in patriam restituti fuerimus.
12 Dilectum ex omni aetate et fortuna habetis; octo millia ser-
vorum audio armari. Non minor numerus noster est, nec
maiore pretio redimi possumus, quam ii emuntur; nam si
conferam nos cum illis, iniuriam nomini Romano faciam.
13 Illud etiam in tali consilio animadvertendum vobis censeam,
patres conscripti, si iam duriores esse velitis, quod nullo
14 nostro merito faciatis, cui nos hosti relicturi sitis. Pyrrho
videlicet, qui hospitum numero captivos habuit? An barbaro
ac Pœno, qui utrum avarior an crudelior sit, vix existimari
15 potest? Si videatis catenas, squalorem, deformitatem civium
vestrorum, non minus profecto vos ea species moveat, quam
si ex altera parte cernatis stratas Cannensibus campis legiones
16 vestras. Intueri potestis sollicitudinem et lacrimas in vestibulo
curiae stantium cognatorum nostrorum expectantiumque re-
sponsum vestrum. Quum ii pro nobis proque iis, qui absunt,
ita suspensi ac solliciti sint, quem censetis animum ipsorum
17 esse, quorum in discrimine vita libertasque est? Si, medius-
fidius, ipse in nos mitis Hannibal contra naturam suam esse
velit, nihil tamen nobis vita opus esse censeamus, quum in-

digni ut redimeremur [a] vobis visi simus. Rediere Romam 18
quondam remissi a Pyrrho sine pretio capti; sed rediere cum
legatis, primoribus civitatis, ad redimendos sese missis. Red-
eam ego in patriam trecentis nummis non aestimatus civis?
Suum quisque *habet* animum, patres conscripti. Scio, in dis- 19
crimine esse vitam corporisque meum; magis me famae pericu-
lum movet, ne a vobis damnati ac repulsi abeamus; neque
enim vos pretio pepercisse homines credent.

Ubi is finem fecit, extemplo ab ea turba, quae in comitio 60
erat, clamor flebilis est sublatus, manusque ad curiam tendebant
orantes, ut sibi liberos, fratres, cognatos redderent. Feminas 2
quoque metus ac necessitas in foro turbæ virorum immiscuerat.
Senatus summotis arbitris consuli coeptus. Ibi quum sententiis 3
variaretur, et alii redimendos de publico, alii nullam publice
impensam faciendam nec prohibendos ex privato redimi; si 4
quibus argentum in praesentia deesset, dandam ex ærario
pecuniam mutuam praedibusque ac praediis cavendum populo
censerent, tum T. Manlius Torquatus, priscæ ac nimis duræ; 5
ut plerisque videbatur, severitatis, interrogatus sententiam ita
locutus fertur: „Si tantummodo postulassent legati pro iis, 6
qui in hostium potestate sunt, ut redimerentur, sine ullius
insectatione eorum brevem sententiam peregissem; quid enim 7
aliud quam admonendi essetis, ut morem traditum a patribus
necessario ad rem militarem exemplo servaretis? Nunc autem,
quum prope gloriati sint, quod se hostibus dediderint, præ-
ferrique non captis modo in acie ab hostibus, sed etiam iis,
qui Venusiam Canusiumque pervenerunt, atque ipsi C. Te-
rentio consuli æquum censuerint, nihil vos eorum, patres
conscripti, quæ illic acta sunt, ignorare patiar. Atque utinam 8
hæc, quæ apud vos acturus sum, Canusii apud ipsum exer-
citus agerem, optimum testem ignaviae cuiusque et virtutis,
aut unus hic saltem adesset P. Sempronius, quem si isti
ducem secuti essent, milites hodie in castris Romanis, non
captivi in hostium potestate essent. Sed quum, fessis pug- 9
nando hostibus, tum victoria lætis et ipsis plerisque regressis

in castra sua, noctem ad erumpendum liberam habuissent, et septem millia armatorum hominum erumpere etiam *per* confertos hostes possent, neque per se ipsi id facere conati sunt
 10 neque alium sequi voluerunt. Nocte prope tota P. Sempronius Tuditanus non destitit monere, adhortari eos, dum paucitas hostium circa castra, dum quies ac silentium esset, dum nox inceptum tegere posset, se ducem sequerentur: ante lucem
 11 pervenire in tuta loca, in sociorum urbes posse. Si, ut avorum memoria P. Decius tribunus militum in Samnio, si, ut nobis adolescentibus priore Punico bello Calpurnius Flamma trecentis voluntariis, quum ad tumultum eos capiendum situm inter medios duceret hostes, dixit „Moriatur, milites, et morte
 12 nostra eripiamus ex obsidione circumventas legiones“, si hoc P. Sempronius diceret, nec viros quisquam nec Romanos vos
 13 duceret, si nemo tantæ virtutis exstisset comes. Viam non ad gloriam magis quam ad salutem ferentem demonstrat; reduces in patriam ad parentes, ad coniuges ac liberos facit.
 14 Ut servemini, deest vobis animus: quid, si motiendum pro patria esset, faceretis? Quinquaginta millia civium sociorumque circa vos eo ipso die cæsa iacent. Si tot exempla virtutis non movent, nihil unquam movebit; si tanta clades vilem
 15 vitam non fecit, nulla faciet. Liberi atque incolumes desiderate patriam! immo desiderate, dum patria est, dum cives eius estis! sero nunc desideratis, deminuti capite, abalienato
 16 iure civium, servi Carthaginiensium facti. Pretio redituri estis eo, unde ignavia ac nequitia abistis? P. Sempronium civem vestrum non audistis arma capere ac sequi se iubentem; Hannibalem post paulo audistis castra prodi et arma tradi
 17 iubentem. Quanquam ego ignaviam istorum accuso, quum scelus possim accusare. Non modo enim sequi recusarunt bene monentem, sed obsistere ac retinere conati sunt, ni strictis gladiis viri fortissimi inertes summovissent. Prius, inquam; P. Sempronio per civium agmen quam per hostium
 18 fuit erumpendum. Hos cives patria desideret, quorum si ceteri similes fuissent, neminem hodie ex iis, qui ad Cannas

pugnauerunt, civem haberet? Ex millibus septem armatorum 19 sexcenti exstiterunt, qui erumpere auderent, qui in patriam liberi atque armati redirent, neque his sexcentis hostes obstitere; quam tutum iter duarum prope legionum agmini 20 futurum censetis fuisse? Haberetis hodie viginti millia armatorum Canusii fortia, fidelia, patres conscripti. Nunc autem quemadmodum hi boni fidelesque (nam „fortes“ ne ipsi quidem dixerint) cives esse possunt? Nisi quis credere potest, aut 21 favisse erumpentibus, qui, ne erumperent, obsistere conati sunt, aut non invidere eos quum incolumitati, tum gloriæ illorum per virtutem partæ, quum sibi timorem ignaviamque servitutis ignominiosæ causam esse sciant. Maluerunt in ten- 22 toriis latentes simul lucem atque hostem exspectare, quum silentio noctis erumpendi occasio esset. At ad erumpendum e castris defuit animus, ad tutanda fortiter castra animum habuerunt; dies noctesque aliquot obsessi vallum armis, se 23 ipsi tutati vallo sunt; tandem ultima ausi passique, quum omnia subsidia vitæ deessent affectisque fame viribus armam sustinere nequirent, necessitatibus magis humanis quam armis victi sunt. Orto sole hostis ad vallum accessit; ante 24 secundam horam, nullam fortunam certaminis experti, tradiderunt arma ac se ipsos. Hæc vobis istorum per biduum 25 militia fuit. Quum in acie stare ac pugnare decuerat, tum in castra refugerunt; quum pro vallo pugnandum erat, castra tradiderunt, neque in acie neque in castris utiles. Et vos 26 redimam? Quum erumpere e castris oportet, cunctamini ac manetis; quum manere et castra tutari armis necesse est, et castra et arma et vos ipsos traditis hosti. Ego non magis 27 istos redimendos, patres conscripti, censeo, quam illos dedendos Hannibali, qui per medios hostes e castris eruperunt ac per summam virtutem se patriæ restituerunt.“

Postquam Manlius dixit, quanquam patrum quoque 61 plerosque captivi cognatione attingebant, præter exemplum civitatis minime in captivos iam inde antiquitus indulgentis, pecuniæ quoque summa homines movit, quia nec ærarium 2

exhaustire, magna iam summa erogata in servos ad militiam
emendos armandosque, nec Hannibalem, maxime huiusce rei,
3 ut fama erat, egentem, locupletari volebant. Quum triste
respondum, non redimi captivos, redditum esset, novusque
super veterem luctus tot iactura civium adiectus esset, cum
magnis fletibus questibusque legatos ad portam prosecuti sunt.
4 Unus ex iis domum abiit, quod fallaci reditu in castra iure
iurando se exsolvisset. Quod ubi innotuit relatumque ad
senatum est, omnes censuerunt comprehendendum et custodibus
publice datis deducendum ad Hannibalem esse.

5 Est et alia de captivis fama: decem primos venisse; de
eis quum dubitatum in senatu esset, admitterentur in urbem
6 necne, ita admissos esse, ne tamen iis senatus daretur; mo-
rantibus deinde longius omnium spe, alios tres insuper legatos
7 venisse, L. Scribonium et C. Calpurnium et L. Manlium; tum
demum ab cognato Scribonii tribuno plebis de redimendis
captivis relatum esse, nec censuisse redimendos senatum; et
novos legatos tres ad Hannibalem revertisse, decem veteres
8 remansisse, quod per causam recognoscendi nomina captivorum
ad Hannibalem ex itinere regressi religione sese exsolvisset;
de iis dedendis magna contentione actum in senatu esse, vic-
9 tosque paucis sententiis, qui dedendos censuerint; ceterum
proximis censoribus adeo omnibus notis ignominiisque confectos
esse, ut quidam eorum mortem sibi ipsi extemplo consciverint,
ceteri non foro solum omni deinde vita, sed prope luce ac
10 publico caruerint. Mirari magis, adeo discrepare inter aucto-
res, quam, quid veri sit, discernere queas.

Quanto autem maior ea clades superioribus cladibus
fuerit, vel ea res indicio est, quod fides sociorum, quæ ad eam
diem firma steterat, tum labare cœpit, nulla profecto alia de
11 re quam quod desperaverant de imperio. Defecere autem ad
Pœnos hi populi, Atellani, Calatini, Hirpini, Apulorum pars,
12 Samnites præter Pentros, Bruttii omnes, Lucani, præter hos
Uzentini, et Græcorum omnis ferme ora, Tarentini, Metq-
13 pontini, Crotonienses Locrique, et Cisalpini omnes Galli. Nec

tamen eæ clades defectionesque sociorum moverunt, ut pacis
usquam mentio apud Romanos fieret, neque ante consulis
Romam adventum nec postquam is rediit renovavitque me-
moriæ acceptæ cladis; quo in tempore ipso adeo magno 14
animo civitas fuit, ut consuli ex tanta clade, cuius ipse causa
maxima fuisset, redeunti et obviam itum frequenter ab omni-
bus ordinibus sit et gratiæ actæ, quod de re publica non
desperasset; qui si Carthaginiensium ductor fuisset, nihil re- 15
cusandum supplicii foret.

Liber XXIII.

Hannibal post Cannensem pugnam *castraque* capta ac direpta confestim ex Apulia in Samnium moverat, accitus in Hirpinos a
 2 Statio *Trebio*, pollicente se Compsam traditurum. Compsanus erat Trebius nobilis inter suos; sed premebat eum Mopsiorum
 3 factio, familiæ per gratiam Romanorum potentis. Post famam Cannensis pugnae vulgatumque Trebii sermonibus adventum
 Hannibalis quum Mopsiani urbem excessissent, sine certamine
 4 tradita urbs Pœno præsidiumque acceptum est. Ibi præda omni atque impedimentis relictis, exercitu partito, Magonem
 regionis eius urbes aut deficientes ab Romanis accipere aut
 5 detrectantes cogere ad defectionem iubet, ipse per agrum Campanum mare inferum petit, oppugnaturus Neapolim, ut
 6 urbem maritimam haberet. Ubi fines Neapolitanorum intra-
 vit, Numidas partim in insidiis (et pleræque cavæ sunt viæ
 sinusque occulti), quacunque apte poterat, disposuit, alios
 præ se actam prædam ex agris, ostentantes obequitare portis
 7 iussit. In quos, quia nec multi et incompositi videbantur, quum turma equitum erupisset, ab cedentibus consulto tracta
 8 in insidias circumventa est; nec evasisset quisquam, ni mare propinquum et haud procul litore naves piscatoriæ pleræque
 9 inspectæ peritis nandi dedissent effugium. Aliquot tamen eo prælio nobiles iuvenes capti cæsiq̃ue, inter quos et Hegeas,

præfectus equitum, intemperantius cedentes secutus cecidit. Ab urbe oppugnanda Pœnum absterruere conspecta mœnia 10
 haudquaquam prompta oppugnanti.

Inde Capuam flectit iter, luxuriantem longa felicitate 2
 atque indulgentia fortunæ, maxime tamen inter corrupta omnia
 licentia plebis sine modo libertatem exercentis. Senatum et 2
 sibi et plebi obnoxium Pacuvius Calavius fecerat, nobilis idem
 ac popularis homo, ceterum malis artibus nactus opes. Is 3
 quum eo forte anno, quo res male gesta ad Trasumennum
 est, in summo magistratu esset, iam diu infestam senatui
 plebem ratus per occasionem novandi res magnum ausuram
 facinus, ut, si in ea loca Hannibal cum victore exercitu
 venisset, trucidato senatu traderet Capuam Pœnis, improbus 4
 homo, sed non ad extremum perditus, quum mallet incolumi
 quam eversa re publica dominari, nullam autem incolumem
 esse orbatam publico consilio crederet, rationem iniit, qua et
 senatum servaret et obnoxium sibi ac plebi faceret. Vocato 5
 senatu, quum sibi defectionis ab Romanis consilium placitum
 nullo modo, nisi necessarium fuisset, præfatus esset, quippe 6
 qui liberos ex App. Claudii filia haberet filiamque Romam
 nuptum M. Livio dedisset; ceterum maiorem multo rem ma-
 gisque timendam instare; non enim per defectionem ad tol- 7
 lendum ex civitate senatum plebem spectare, sed per cædem
 senatus vacuum rem publicam tradere Hannibali ac Pœnis
 velle; eo se periculo posse liberare eos, si permittant sibi et 8
 certaminum in re publica obliti credant — quum omnes victi
 metu permitterent, „Claudam“ inquit „in curia vqs et, tan- 9
 quam et ipse cogitati facinoris particeps, approbando consilia,
 quibus nequicquam adversarer, viam saluti vestræ inveniam.
 In hoc fidem, quam vultis ipsi, accipite.“ Fide data egressus 10
 claudi curiam iubet, præsidiumque in vestibulo relinquit, ne
 quis adire curiam iniussu suo neve inde egredi possit. Tum 3
 vocato ad contionem populo „Quod sæpe“ inquit „optastis,
 Campani, ut supplicii sumendi vobis ex improbo ac detesta-
 bili senatu potestas esset, eam non per tumultum expugnantes 2

domos singulorum, quas præsidiis clientium servorumque tuentur, cum summo vestro periculo, sed tutam habetis ac liberam; 3 clausos omnes in curia accipite, solos, inermes. Nec quicquam raptim aut forte temere egeritis; de singulorum capite vobis ius sententiæ dicendæ faciam, ut, quas quisque meritus 4 est, pœnas pendat; sed ante omnia ita vos iræ indulgere oportet, ut potiore ira salutem atque utilitatem vestram habeatis. Etenim hos, ut opinor, odistis senatores, non sena- 5 tum omnino habere non vultis; quippe aut rex, quod abominandum, aut, quod unum liberæ civitatis consilium est, senatus habendus est. Itaque duæ res simul agendæ vobis sunt, ut 6 et veterem senatum tollatis et novum cooptetis. Citari singulos senatores iubebo deque eorum capite vos consulam; quod de quoque censueritis, fiet; sed prius in eius locum virum fortem ac strenuum novum senatorem cooptabitis, quam 7 de noxio supplicium sumatur. Inde consedit et, nominibus in urnam coniectis, citari, quod primum sorte nomen excidit, 8 ipsumque e curia produci iussit. Ubi auditum est nomen, malum et improbum pro se quisque clamare et supplicio dignum. Tum Pacuvius: „Video, quæ de hoc sententia sit; date igitur pro malo atque improbo bonum senatorem et 9 iustum.“ Primo silentium erat inopia potioris subiiciundi; deinde quum aliquis omissa verecundia quempiam nominasset, 10 multo maior extemplo clamor oriebatur, quum alii negarent nosse, alii nunc probra, nunc humilitatem sordidamque inopiam 11 et pudendæ artis aut quæstus genus obiicerent. Hoc multo magis in secundo ac tertio citato senatore est factum, ut ipsius pænitere homines appareret, quem autem in eius sub- 12 stituerent locum, deesse, quia nec eosdem nominari attinebat, nihil aliud quam ad audienda probra nominatos, et multo humiliores obscurioresque ceteri erant eis, qui primi memoriæ 13 occurrebant. Ita dilabi homines, notissimum quodque malum maxime tolerabile dicentes esse, iubentesque senatum ex custodia dimitti.

4 Hoc modo Pacuvius quum obnoxium vitæ beneficio se-

natum multo sibi magis quam plebi fecisset, sine armis, iam omnibus concedentibus, dominabatur. Hinc senatores, omissa 2 dignitatis libertatisque memoria, plebem adulari; salutare, 3 benigne invitare, apparatis accipere epulis, eas causas suscipere, ei semper parti adesse, secundum eam litem iudices dare, quæ magis popularis aptiorque in vulgus favori conciliando esset; iam vero nihil in senatu agi aliter, quam si 4 plebis ibi esset concilium. Prona semper civitas in luxuriam non ingeniorum modo vitio, sed affluentia copia voluptatum et illecebris omnis amœnitatis maritimæ terrestisque, tum 5 vero ita obsequio principum et licentia plebei lascivire, ut nec libidini nec sumptibus modus esset. Ad contemptum 6 legum, magistratuum, senatus accessit tum, post Cannensem cladem, ut, cuius aliqua verecundia erat, Romanum quoque spernerent imperium. Id modo erat in mora, 7 ne extemplo deficerent, quod connubium vetustum multas familias claras ac potentes Romanis miscuerat, et quod, 8 quum militarent aliquot apud Romanos, maximum vinculum erant trecenti equites, nobilissimus quisque Campanorum, in præsidia Sicularum urbium delecti ab Romanis ac missi. Horum parentes cognatique ægre pervicerunt, ut legati ad 5 consulem Romanum mitterentur.

Ii nondum Canusium profectum, sed Venusiæ cum paucis ac semiermibus consulem invenerunt, quam poterat maxime miserabilem bonis sociis, superbis atque infidelibus, ut erant Campani, spernendum. Et auxit rerum suarum suique contemptum consul nimis detegendo cladem nudandoque. Nam 3 quum legati, ægre ferre senatum populumque Campanum, adversi quicquam evenisse Romanis, nuntiassent pollicerenturque omnia, quæ ad bellum opus essent, „Morem magis“ inquit 4 „loquendi cum sociis servastis, Campani, iubentes, quæ opus essent ad bellum, imperare, quam convenienter ad præsentem fortunæ nostræ statum locuti estis. Quid enim nobis ad 5 Cannas relictum est, ut, qui aliquid habeamus, id, quod deest, expleri ab sociis velimus? Pedites vobis imperemus, tanquam

equites habeamus? Pecuniam deesse dicamus, tanquam ea tantum
 6 desit? Nihil, ne quod suppleremus quidem, nobis reliquit fortuna.
 Legiones, equitatus, arma, signa, equi virique, pecunia, com-
 meatus aut in acie aut binis postero die amissis castris peri-
 7 erunt. Itaque non iuvetis nos in bello oportet, Campani, sed
 8 pæne bellum pro nobis suscipiatis. Veniat in mentem, ut
 trepidos quondam maiores vestros intra mœnia compulsos, nec
 Samnitum modo hostem, sed etiam Sidicinum paventes, recep-
 tos in fidem ad Saticulam defenderimus, cœptumque propter
 vos cum Samnitibus bellum per centum prope annos, variante
 9 fortuna eventum, tulerimus. Adiicite ad hæc, quod fœdus
 æquum deditis, quod leges vestras, quod ad extremum, id
 quod ante Cannensem certe cladem maximum fuit, civitatem
 nostram magnæ parti vestrum dedimus communicavimusque
 10 vobiscum. Itaque communem vos hanc cladem, quæ accepta
 est, credere, Campani, oportet, communem patriam tuendam
 11 arbitrari esse. Non cum Samnite aut Etrusco res est, ut,
 quod a nobis ablatum sit, in Italia tamen imperium maneat;
 Pœnus hostis ne Africæ quidem indigenam ab ultimis terrarum
 oris, freto Oceani Herculisque columnis, expertem omnis iuris
 12 et condicionis et linguæ prope humanæ militem trahit. Hunc
 natura et moribus immitem ferumque insuper dux ipse effe-
 ravit, pontibus ac molibus ex humanorum corporum strue
 faciendis et, quod proloqui etiam piget, vesci corporibus hu-
 13 manis docendo. His infandis pastos epulis, quos contingere
 etiam nefas sit, videre atque habere dominos et ex Africa
 et a Carthagine iura petere et Italiam Numidarum ac Mau-
 rorum pati provinciam esse, cui non, genito modo in Italia,
 14 detestabile sit? Pulchrum erit, Campani, prolapsam clade
 Romanorum imperium vestra fide, vestris viribus retentum ac
 15 recuperatum esse. Triginta millia peditum, quattuor equitum
 arbitror ex Campania scribi posse; iam pecuniæ affatim est
 frumentique. Si parem fortunæ vestræ fidem habetis, nec
 Hannibal se vicisse sentiet nec Romani victos esse."

6 Ab hac oratione consulis dimissis redeuntibusque domum

legatis, unus ex iis Vibius Virrius tempus venisse ait, quo
 Campani non agrum solum ab Romanis quondam per iniuriam
 ademptum recuperare, sed imperio etiam Italiæ potiri possint:
 fœdus enim cum Hannibale, quibus velint legibus, facturos; 2
 neque controversiam fore, quin, quum ipse confecto bello
 Hannibal victor in Africam decedat exercitumque deportet,
 Italiæ imperium Campanis relinquatur. Hæc Virrio loquenti 3
 assensi omnes ita renuntiant legationem, uti deletum omnibus
 videretur nomen Romanum. Extemplo plebes ad defectionem 4
 ac pars maior senatus spectare; extracta tamen auctoritatibus 5
 seniorum per paucos dies est res. Postremo vicit sententia
 plurium, ut iidem legati, qui ad consulem Romanum ierant,
 ad Hannibalem mitterentur. Quo priusquam iretur certumque 6
 defectionis consilium esset, Romam legatos missos a Campanis
 in quibusdam annalibus invenio, postulantes, ut alter consul
 Campanus fieret, si rem Romanam adiuvari vellent; indigna- 7
 tione orta, summoventi a curia iussos esse, missumque lictorem,
 qui ex urbe educeret eos atque eo die manere extra fines
 Romanos iuberet. Quia nimis compar Latinorum quondam 8
 postulatio erat, Cæliusque et alii id haud sine causa præter-
 missuri erant scriptores, ponere pro certo sum veritus.

Legati ad Hannibalem venerunt pacemque cum eo con-
 7 ditionibus iis fecerunt, ne quis imperator magistratusve Pœ-
 norum ius ullum in civem Campanum haberet, neve civis
 Campanus invitatus militaret munusve faceret; ut suæ leges, sui 2
 magistratus Capuæ essent; ut trecentos ex Romanis captivis
 Pœnus daret Campanis, quos ipsi elegissent, cum quibus
 equitum Campanorum, qui in Sicilia stipendia facerent, per-
 mutatio fieret. Hæc pacta; illa insuper, quam quæ pacta 3
 erant, facinora Campani ediderunt; nam præfectos socium
 civesque Romanos alios, partim aliquo militiæ munere occu-
 patos, partim privatis negotiis implicitos, plebs repente omnes
 comprehensos velut custodiæ causa balneis includi iussit,
 ubi fervore atque æstu anima interclusa fœdum in modum
 expirarent.

4 Ea ne fierent neu legatio mitteretur ad Pœnum, summa
 ope Decius Magius, vir, cui ad summam auctoritatem nihil
 5 præter sanam civium mentem defuit, restiterat. Ut vero præ-
 sidium mitti ab Hannibale audivit, Pyrrhi superbam domina-
 tionem miserabilemque Tarentinorum servitutem exempla refe-
 rens, primo, ne reciperetur præsidium, palam vociferatus est,
 6 deinde, ut receptum aut eiiceretur aut, si malum facinus,
 quod a vetustissimis sociis consanguineisque defecissent, forti
 ac memorabili facinore purgare vellent, ut interfecto Punico
 7 præsidio restituerent Romanis se. Hæc (nec enim occulte
 agebantur) quum relata Hannibali essent, primo misit, qui
 vocarent Magium ad sese in castra; deinde, quum is ferociter
 negasset se iturum, nec enim Hannibali ius esse in civem
 Campanum, concitatus ira Pœnus comprehendi hominem vinc-
 8 tumque attrahi ad sese iussit. Veritus deinde, ne quid inter-
 vim tumultus atque ex concitatione animorum inconsulti cer-
 tamini oreretur, ipse, præmisso nuntio ad Marium Blossium
 prætorem Campanum, postero die se Capuæ futurum, profici-
 9 scitur e castris cum modico præsidio. Marius, contione advo-
 cata, edicit, ut frequentes cum coniugibus ac liberis obviam
 irent Hannibali. Ab universis id non obedienter modo, sed
 enixe, favore etiam vulgi et studio visendi tot iam victoriis
 10 clarum imperatorem, factum est. Decius Magius nec obviam
 egressus est nec, quo timorem aliquem ex conscientia signifi-
 care posset, privato se tennit; in foro cum filio clientibusque
 paucis otiose inambulavit, trepidante tota civitate ad excipien-
 11 dum Pœnum visendumque. Hannibal ingressus urbem senatum
 extemplo postulat, precantibusque inde primoribus Campanorum,
 ne quid eo die seriæ rei gereret diemque et ipse adventu
 12 suo festum lætus ac libens celebraret, quanquam præceps
 ingenio in iram erat, tamen, ne quid in principio negaret,
 visenda urbe magnam partem diei consumpsit.

8 Deversatus est apud Ninnios Celeres, Sthenium Pacu-
 2 viumque, inclitos nobilitate ac divitiis. Eo Pacuvius Calavius,
 de quo ante dictum est, princeps factionis eius, quæ traxerat

rem ad Pœnos, filium iuvenem adduxit, abstractum a Decii 3
 Magii latere, cum quo ferocissime pro Romana societate
 adversus Punicum fœdus steterat, nec eum aut inclinata
 in partem alteram civitas aut patria maiestas sententia de-
 pulerat. Huic tum pater iuveni Hannibalem deprecando 4
 magis quam purgando placavit, victusque patris precibus
 lacrimisque etiam ad cenam eum cum patre vocari iussit, cui 5
 convivio neminem Campanum præterquam hospites Vibelliumque
 Tauream, insignem bello virum, adhibiturus erat. Epulari 6
 cœperunt de die, et convivium non ex more Punico aut militari
 disciplina esse, sed, ut in civitate atque etiam domo diti ac
 luxuriosa, omnibus voluptatum illecebris instructum. Unus 7
 nec dominorum invitatione nec ipsius interdum Hannibalis
 Calavius filius *perpelli ad* potandum potuit, ipse valetudinem
 excusans, patre animi quoque eius haud mirabilem pertur-
 bationem causante. Solis ferme occasu patrem Calavium ex 8
 convivio egressum secutus filius, ubi in secretum (hortus erat
 posticis ædium partibus) pervenerunt, „Consilium“ inquit 9
 „affer, pater, quo non veniam solum peccati, quod defecimus
 ad Hannibalem, impetraturi ab Romanis, sed in multo maiore
 dignitate et gratia simus Campani, quam unquam fuimus,
futuri.“ Quum mirabundus pater, quidnam id esset consilii, 10
 quæreret, toga reiecta ab humero, latus succinctum gladio
 nudat. „Iam ego“ inquit „sanguine Hannibalis sanciam Ro- 11
 manum fœdus. Te id prius scire volui, si forte abesse, dum
 facinus patratur, malles.“ Quæ ubi audivit viditque senex,
 velut si iam agendis, quæ audiebat, interesset, amens metu
 „Per ego te“ inquit, „fili, quæcunque iura liberos iungunt 2
 parentibus, precor quæsoque, ne ante oculos patris facere et
 pati omnia infanda velis. Paucae horæ sunt, intra quas 3
 iurantes per quicquid deorum est, dextræ dextras iungentes,
 fidem obstrinximus; vis, sacratas fide manus, digressi a
 colloquio, extemplo in eum armemus? Ab hospitali mensa 4
 surgis, ad quam tertius Campanorum adhibitus es ab Han-
 nibale, ut eam ipsam mensam cruentes hospitis sanguine?

Hannibalem pater filio meo potui placare, filium Hannibali
 5 non possum? Sed sit nihil sancti, non fides, non religio, non
 pietas; audeantur infanda, si non perniciem nobis cum scelere
 6 ferunt. Unus aggressurus es Hannibalem? Quid illa turba tot
 liberorum servorumque? quid in unum intenti omnium oculi?
 7 quid tot dextræ? torpescentne in amentia illa? Vultum ipsius
 Hannibalis, quem armati exercitus sustinere *nequeunt*, quem
 horret populus Romanus, tu sustinebis? Ut alia auxilia desint,
 me ipsum ferire, corpus meum opponentem pro corpore Han-
 8 nibalis, sustinebis? Atqui per meum pectus petendus ille tibi
 transfigendusque est. Sed hic te deterreri sine potius quam
 illic vinci. Valeant preces apud te meæ, sicut pro te hodie
 9 valuerunt. Lacrimantem inde iuvenem cernens medium com-
 plectitur atque osculo hærens non ante precibus abstinit,
 quam pervicit, ut gladium poneret fidemque daret, nihil fac-
 10 turum tale. Tum iuvenis „Ego quidem“ inquit, „quam
 patriæ debeo pietatem, exsolvam patri. Tuam doleo vicem,
 11 cui ter proditæ patriæ sustinendum est crimen, semel, quum
 defectionis ab Romanis, iterum, quum pacis cum Hannibale
 fuisti auctor, tertio hodie, quum restituendæ Romanis Capuæ
 12 mora atque impedimentum es. Tu, patria, ferrum, quo pro
 te armatus hanc arcem hostium inii, quoniam parens extor-
 13 quet, recipe.“ Hæc quum dixisset, gladium in publicum trans
 maceriam horti abiecit et, quo minus res suspecta esset, se
 ipse convivio reddidit.

10 Postero die senatus frequens datus Hannibali; ubi prima
 eius oratio perblanda ac benigna fuit, qua gratias egit Cam-
 panis, quod amicitiam suam Romanæ societati præposuissent,
 2 et inter cetera magnifica promissa pollicitus est, brevi caput
 Italiæ omni Capuam fore iuraque inde cum ceteris populis
 3 Romanum etiam petiturum. Unum esse exsortem Punicæ
 amicitiae fœderisque secum facti, quem neque esse Campanum
 neque dici debere, Magium Decium; eum postulare, ut sibi
 dedatur, ac se præsentem de eo referatur senatusque consultum
 4 fiat. Omnes in eam sententiam ierunt, quanquam magnæ

parti et vir indignus ea calamitate et haud parvo initio minui
 videbatur ius libertatis. Egressus curia in templo magistra- 5
 tuum consedit, comprehendique Decium Magium atque ante
 pedes destitutum causam dicere iussit. Qui quum, manente 6
 ferocia animi, negaret lege fœderis id cogi posse, tum iniectæ
 catenæ ducique ante lictorem in castra est iussus. Quoad 7
 capite aperto est ductus, contionabundus incessit, ad circum-
 fusam undique multitudinem vociferans: „Habetis libertatem,
 Campani, quam petistis. Foro medio, luce clara, videntibus
 vobis, nulli Campanorum secundus, vinctus ad mortem rapior.
 Quid violentius capta Capua fieret? Ite obviam Hannibali, 8
 exornate urbem, diemque adventus eius consecrate, ut hunc
 triumphum de cive vestro spectetis.“ Hæc vociferanti, quum 9
 moveri vulgus videretur, obvolutum caput est, ociusque rapi
 extra portam iussus. Ita in castra perducitur, extemploque
 impositus in navem et Carthaginem missus, ne, motu aliquo 10
 Capuæ ex indignitate rei orto, senatum quoque pæniteret
 dediti principis, et, legatione missa ad repetendum eum,
 aut negando rem, quam primam peterent, offendendi sibi
 novii socii, aut tribuendo habendus Capuæ esset seditionis ac
 barbarum auctor. Navem Cyrenas detulit tempestas, quæ tum 11
 in dicione regum erant. Ibi quum Magius ad statuam Pto-
 lemæi regis confugisset, deportatus a custodibus Alexandream
 ad Ptolemæum, quum eum docuisset, contra ius fœderis vinc- 12
 tum se ab Hannibale esse, vinclis liberatur, permissumque,
 ut rediret, seu Romam seu Capuam mallet. Nec Magius 13
 Capuam sibi tutam dicere et Romam eo tempore, quo inter
 Romanos Campanosque bellum sit, transfugæ magis quam
 hospitis fore domicilium; nusquam malle quam in regno eius
 vivere, quem vindicem atque auctorem habeat libertatis.

Dum hæc geruntur, Q. Fabius Pictor legatus a Delphis 11
 Romam rediit, responsumque ex scripto recitavit. Divi divæque
 in eo erant, quibus quoque modo supplicaretur; tum: „Si ita 2
 faxitis, Romani, vestræ res meliores facilioresque erunt, magis-
 que ex sententia res publica vestra vobis procedet, victoriaque

3 duelli populi Romani erit. Pythio Apollini, re publica vestra
bene gesta servataque, lucris meritis donum mittitote, deque
præda, manubiis spoliisque honorem habetote; lasciviam a
4 vobis prohibetote.“ Hæc ubi ex Græco carmine interpretata
recitavit, tum dixit, se oraculo egressum extemplo his omnibus
5 divis rem divinam ture ac vino fecisse, iussumque a templi
antistite, sicut coronatus laurea corona et oraculum adisset et
rem divinam fecisset, ita coronatum navem adscendere nec
6 ante deponere eam, quam Romam pervenisset; se, quæcunque
imperata sint, cum summa religione ac diligentia exsecutum
coronam Romæ in aram Apollinis deposuisse. Senatus decre-
vit, ut eæ res divinæ supplicationesque primo quoque tempore
cum cura fierent.

7 Dum hæc Romæ atque in Italia geruntur, nuntius
victoriæ ad Cannas Carthaginem venerat Mago Hamilcaris
filius, non ex ipsa acie a fratre missus, sed retentus ali-
quot dies in recipiendis civitatibus Bruttiorum, ut quæque
8 deficiebant. Is, quum ei senatus datus esset, res gestas in
Italia a fratre exponit: cum sex imperatoribus eum, quorum
quattuor consules, duo dictator ac magister equitum fuerint,
9 cum sex consularibus exercitibus acie conflixisse; occidis-
se supra ducenta millia hostium, supra quinquaginta cepisse. Ex
quattuor consulibus duos occidis; ex duobus saucium alte-
rum, alterum toto amisso exercitu vix cum quinquaginta
10 hominibus effugisse. Magistrum equitum, quæ consularis po-
testas sit, fustum fugatumque; dictatorem, quia se in aciem
11 nunquam commiserit, unicum haberi imperatorem. Bruttios
Apulosque, partim Samnitium ac Lucanorum defecisse ad
Pœnos. Capuam, quod caput non Campaniæ modo, sed post
afflictam rem Romanam Cannensi pugna Italiæ sit, Hannibali
12 se tradidisse. Pro his tantis totque victoriis verum esse gra-
tes deis immortalibus agi haberique. Ad fidem deinde tam
lætarum rerum effundi in vestibulo curiæ iussit anulos au-
reos, qui tantus acervus fuit, ut metientibus supra tres
2 modios explesse sint quidam auctores; fama tenuit, quæ pro-

pior vero est, haud plus fuisse modio. Adiecit deinde verbis,
quo maioris cladis indicium esset, neminem nisi equitem,
atque eorum ipsorum primores, id gerere insigne. Summa 3
fuit orationis, quo propius spem belli perficiendi sit, eo magis
omni ope iuvandum Hannibalem esse; procul enim ab domo
militiam esse, in media hostium terra; magnam vim frumenti 4
et pecuniæ absumi, et tot acies, ut hostium exercitus delesse,
ita victoris etiam copias parte aliqua minuisse; mittendum 5
igitur supplementum esse, mittendam in stipendium pecuniam
frumentumque tam bene meritis de nomine Punico militibus.

Secundum hæc dicta Magonis lætis omnibus, Himilco, 6
vir factionis Barcinæ, locum Hannonis increpandi esse ratus,
„Quid est, Hanno?“ inquit; „etiam nunc pœnitet belli suscepti
adversus Romanos? Iube dedi Hannibalem; veta in tam pro- 7
speris rebus grates deis immortalibus agi; audiamus Romanum
senatorem in Carthaginensium curia.“ Tum Hanno: „Tacuis- 8
sem hodie, patres conscripti, ne quid in communi omnium
gaudio, minus lætum quod esset vobis, loquerer; nunc inter- 9
roganti senatori, pœniteatne adhuc suscepti adversus Ro-
manos belli, si reticeam, aut superbus aut obnoxius videar,
quorum alterum est hominis alienæ libertatis obliti, alterum
suæ. Respondeam“ inquit „Himilconi, non desisse pœnitere me 10
belli, neque desitutum ante invictum vestrum imperatorem in-
cusare, quam finitum aliqua tolerabili condicione bellum
videro; nec mihi pacis antiquæ desiderium ulla alia res quam
pax nova finiet. Itaque ista, quæ modo Mago iactavit, 11
Himilconi ceterisque Hannibalis satellitibus iam læta sunt;
mihi possunt læta esse, quia res bello bene gestæ, si volumus
fortuna uti, pacem nobis æquiores dabunt; nam si præter- 12
mittimus hoc tempus, quo magis dare quam accipere possumus
videri pacem, vereor, ne hæc quoque lætitia luxuriet nobis ac
vana evadat. Quæ tamen nunc quoque qualis est? Occidi 13
exercitus hostium; mittite milites mihi. Quid aliud rogares,
si esses victus? Hostium cepi bina castra, prædæ videlicet 14
plena et commeatum; frumentum et pecuniam date. Quid

15 aliud, si spoliatus, si exutus castris esses, peteres? Et ne omnia ipse mirer, (mihi quoque enim, quoniam respondi Himilconi, interrogare ius fasque est) velim seu Himilco seu Mago respondeat, quum ad internecionem Romani imperii pugnatum ad Cannas sit, constetque in defectione totam Italiam esse, 16 primum, ecquis Latini nominis populus defecerit ad nos, deinde, ecquis homo ex quinque et triginta tribubus ad Hannibalem transfugerit.¹³ Quum utrumque Mago negasset, „Hostium quidem ergo“ inquit „adhuc nimis multum superest. Sed multitudo ea quid animorum quidve spei habeat, scire velim.“ Quum id nescire Mago diceret, „Nihil facilius scitu est“ inquit. „Ecquos legatos ad Hannibalem Romani miserunt de pace? Ecquam denique mentionem pacis Romæ factam 2 esse allatum ad vos est?“ Quum id quoque negasset, „Bellum igitur“ inquit „tam integrum habemus, quam habuimus, qua 3 die Hannibal in Italiam est transgressus. Quam varia victoria priore Punico bello fuerit, plerique, qui meminerimus, supersumus. Nunquam terra marique magis prosperæ res nostræ visæ sunt, quam ante consules C. Lutatium et A. Postumium fuerunt; Lutatio et Postumio consulibus devicti ad 4 Ægates insulas sumus. Quod si, id quod di omen avertant, nunc quoque fortuna aliquid variaverit, tum pacem speratis, 5 quum vincemur, quam nunc, quum vincimus, dat nemo? Ego, si quis de pace consulet seu deferenda hostibus seu accipienda, habeo, quid sententiæ dicam; si de iis, quæ Mago postulat, refertis, nec victoribus mitti attinere puto, et frustrantibus nos falsa atque inani spe multo minus censeo mittenda esse.“ 6 Haud multos movit Hannonis oratio; nam et simulas cum familia Barcina leviozem auctorem faciebat, et occupati animi præsentis lætitiæ nihil, quo vanius fieret gaudium suum, auribus admittebant, debellatumque mox fore, si anniti paulum 7 voluissent, rebantur. Itaque ingenti consensu fit senatus consultum, ut Hannibali quattuor millia Numidarum in supplementum mitterentur et quadraginta elephanti et argenti

talenta † dictatorque¹⁾ cum Magone in Hispaniam præmissus est 8 ad conducenda viginti millia peditum, quattuor equitum, quibus exercitus, qui in Italia quique in Hispania erant, supplerentur.

Ceterum hæc, ut in secundis rebus, segniter otioseque 14 gesta; Romanos præter insitam industriam animis fortuna etiam cunctari prohibebat. Nam nec consul ulli rei, quæ per 2 eum agenda esset, deerat, et dictator M. Iunius Pera, rebus divinis perfectis latoque, ut solet, ad populum, ut equum descendere liceret, præter duas urbanas legiones, quæ principio anni a consulibus conscriptæ fuerant, et servorum dilectum cohortesque ex agro Piceno et Gallico collectas, ad ultimum 3 prope desperatæ rei publicæ auxilium, quum honesta utilibus cedunt, descendit, edixitque, qui capitalem fraudem ausi quique pecuniæ iudicati in vinculis essent, qui eorum apud se milites fierent, eos noxa pecuniaque sese exsolvi iussurum. Ea sex millia hominum Gallicis spoliis, quæ triumpho C. 4 Flamini translatæ erant, armavit, itaque cum viginti quinque millibus armatorum ab urbe proficiscitur.

Hannibal, Capua recepta, quum iterum Neapolitanorum 5 animos partim spe, partim metu nequicquam tentasset, in agrum Nolanum exercitum traducit, ut non hostiliter statim, 6 quia non desperabat voluntariam deditionem, ita, si morarentur spem, nihil eorum, quæ pati aut timere possent, prætermisurus. Senatus, ac maxime primores eius, in societate Romana 7 cum fide perstare; plebs novarum, ut solet, rerum atque Hannibalis tota esse metumque agrorum populationis et patiendi in obsidione multa gravia indignaque proponere animo; neque auctores defectionis deerant. Itaque ubi senatum me- 8 tus cepit, si propalam tenderent, resisti multitudini concitatæ non posse, secunda simulando dilationem mali inveniunt. Placere enim sibi defectionem ad Hannibalem simulant; qui- 9 bus autem condicionibus in foedus amicitiamque novam trans- eant, parum constare. Ita spatio sumpto legatos propere ad 10

¹⁾ In litteris dictator latet numerus et nomen hominis (velut: DC. Bostarque aut D. Carthaloque similiave).

prætorem Romanum Marcellum Claudium, qui Casilini cum exercitu erat, mittunt docentque, quanto in discrimine sit Nolana res: agrum Hannibalis esse et Pœnorum, urbem ex-
 11 templo futuram, ni subveniatur; concedendo plebei senatum, ubi velint, defecturos se, ne deficere præfestinarent, effecisse.
 12 Marcellus, collaudatis Nolanis, eadem simulatione extrahi rem in suum adventum iussit; interim celari, quæ secum acta essent, 13 spemque omnem auxilii Romani. Ipse a Casilino Caiatiam petit, atque inde Vulturno amni traiecto per agrum Saticulanum Trebianumque super Suessulam per montes Nola pervenit.

15 Sub adventum prætoris Romani Pœnus agro Nolano excessit et ad mare proxime Neapolim descendit, cupidus maritimi oppidi potiundi, quo cursus navibus tutus ex Africa
 2 esset; ceterum postquam Neapolim a præfecto Romano teneri accepit (M. Iunius Silanus erat, ab ipsis Neapolitanis accitus),
 3 Neapoli quoque, sicut Nola, omissa petit Nuceriam. Eam quum aliquamdiu circumsedisset, sæpe vi, sæpe sollicitandis nequicquam nunc plebe, nunc principibus, fame demum in deditionem accepit, pactus, ut inermes cum singulis abirent
 4 vestimentis. Deinde, ut qui a principio mitis omnibus Italicis præter Romanos videri vellet, præmia atque honores, qui
 5 remanserint ac militare secum voluissent, proposuit. Nec ea spe quemquam tenuit; dilapsi omnes, quocunque hospitia aut fortuitus animi impetus tulit, per Campaniæ urbes, maxime
 6 Nola Neapolimque. Quum ferme triginta senatores, ac forte primus quisque, Capuam petissent, exclusi inde, quod portas Hannibali clausissent, Cumas se contulerunt. Nuceriæ præda militi data est, urbs direpta atque incensa.

7 Nola Marcellus non sui magis fiducia præsidii quam voluntate principum habebat; plebs timebatur, et ante omnes L. Bantius, quem conscientia tentatæ defectionis ac metus a prætore Romano nunc ad prodicionem patriæ, nunc, si ad id
 8 fortuna defuisset, ad transfugiendum stimulabat. Erat iuvenis acer et sociorum ea tempestate prope nobilissimus eques. Seminecem eum ad Cannas in acervo cæsorū corporum in-

ventum curatumque benigne, etiam cum donis Hannibal domum remiserat. Ob eius gratiam meriti rem Nolanam in ius dicio- 9 nemque dare voluerat Pœno, anxiumque eum et sollicitum cura novandi res prætor cernebat. Ceterum quum aut pœna 10 cohibendus esset aut beneficio conciliandus, sibi assumpsisse quam hosti ademisse fortem ac strenuum maluit socium, accitumque ad se benigne appellat: Multos eum invidos inter 11 populares habere, inde existimatu facile esse, quod nemo civis Nolanus sibi indicaverit, quam multa eius egregia facinora militaria essent; sed qui in Romanis militaverit castris, non 12 posse obscuram eius virtutem esse. Multos sibi, qui cum eo stipendia fecerint, referre, qui vir esset ille, quæque et quoties pericula pro salute ac dignitate populi Romani adisset, utique 13 Cannensi prælio non prius pugna abstiterit, quam prope exsanguis ruina superincidentium virorum, equorum armorumque sit oppressus. „Itaque macte virtute esto“ inquit. „Apud 14 me tibi omnis honos atque omne præmium erit, et quo frequentior mecum fueris, senties eam rem tibi dignitati atque emolumento esse.“ Lætoque iuveni promissis equum eximium 15 dono dat bigatosque quingentos quæstorem numerare iubet; lictoribus imperat, ut eum se adire, quoties velit, patiantur. Hac comitate Marcelli ferocis iuvenis animus adeo est molli- 16 tus, ut nemo inde sociorum rem Romanam fortius ac fidelius iuverit.

Quum Hannibal ad portas esset (Nola enim rursus 2 a Nuceria movit castra) plebesque Nolana de integro ad defectionem spectaret, Marcellus sub adventum hostium intra 3 muros se recepit, non castris metuens, sed ne prodendæ urbis occasionem nimis multis in eam imminentibus daret. Instrui 4 deinde utrinque acies cœptæ, Romanorum pro mœnibus Nola, Pœnorum ante castra sua. Prælia hinc parva inter urbem castraque [et] vario eventu fiebant, quia duces nec prohibere paucos temere provocantes nec dare signum universæ pugna volebant. In hac quotidiana iam duorum exercituum statione 5 principes Nolanorum nuntiant Marcello, nocturna colloquia 6

inter plebem ac Pœnos fieri, statutumque esse, ut, quum Romana acies egressa portis staret, impedimenta eorum ac sarcinas diriperent, clauderent deinde portas murosque occuparent, ut potentes rerum suarum atque urbis Pœnum inde
 7 pro Romano acciperent. Hæc ubi nuntiata Marcello sunt, collaudatis senatoribus Nolanis, priusquam aliqui motus in
 8 urbe oreretur, fortunam pugnae experiri statuit. Ad tres portas in hostes versas tripertito exercitum instruxit; impedimenta subsequi iussit, calones lixasque et invalidos milites vallum ferre. Media porta robora legionum et Romanos equites, duabus circa portis novos milites levemque armaturam
 9 ac sociorum equites statuit. Nolani muros portasque adire vetiti, subsidiaque destinata impedimentis data, ne occupatis proelio legionibus in ea impetus fieret. Ita instructi intra
 10 portas stabant. Hannibali sub signis, id quod per aliquot dies fecerat, ad multum diei in acie stanti primo miraculo esse, quod nec exercitus Romanus porta egrederetur nec arma-
 11 tus quisquam in muris esset. Ratus deinde, prodita colloquia esse, metuque resides factos, partem militum in castra remittit iussos propere apparatus omnem oppugnandæ urbis in primam aciem afferre, satis fidens, si cunctantibus instaret, tumultum
 12 aliquem in urbe plebem moturam. Dum in sua quisque ministeria discursu trepidat ad prima signa succeditque ad muros acies, patefacta repente porta Marcellus signa canere clamoremque tolli ac pedites primum, deinde equites, quanto
 13 maximo possent impetu, in hostem erumpere iubet. Satis terroris tumultusque in aciem mediam intulerant, quum duabus circa portis P. Valerius Flaccus et C. Aurelius legati in
 14 cornua hostium erupere. Addidere clamorem lixæ calonesque et alia turba custodiæ impedimentorum apposita, ut paucitatem maxime spernentibus Pœnis ingentis repente exercitus
 15 speciem fecerit. Vix equidem ausim affirmare, quod quidam auctores sunt, duo millia et octingentos hostium cæsos, non
 16 plus quingentis Romanorum amissis; sed, sive tanta sive minor victoria fuit, ingens eo die res ac nescio an maxima illo bello

gesta est; non vinci enim ab Hannibale † vincentibus¹⁾ difficilius fuit quam postea vincere.

Hannibal, spe potiundæ Nolæ adempta, quum Acerras
 17 recessisset, Marcellus extemplo clausis portis custodibusque dispositis, ne quis egrederetur, quæstionem in foro de iis, qui clam in colloquiis hostium fuerant, habuit. Supra septuaginta 2 damnatos proditoris securi percussit, bonaque eorum iussit publica populi Romani esse, et, summa rerum senatui tradita, 3 cum exercitu omni profectus supra Suessulam castris positus consedit. Pœnus Acerras primum ad voluntariam deditionem 4 conatus pellicere, postquam obstinatos [inde] videt, obsidere atque oppugnare parat. Ceterum Acerranis plus animi quam virium erat; itaque desperata tutela urbis, ut circumvallari 5 mœnia viderunt, priusquam continuarentur hostium opera, per intermissa munimenta neglectasque custodias silentio noctis dilapsi, per vias inviaque, qua quemque aut consilium aut 6 error tulit, in urbes Campaniæ, quas satis certum erat non mutasse fidem, perfugerunt.

Hannibal, Acerris direptis atque incensis, quum a Casino 7 dictatorem Romanum legionesque † nimis accipi²⁾ nuntiassent, ne quid tam propinquis hostium castris Capuæ quoque moveretur, exercitum ad Casilinum ducit. Casilinum eo tempore 8 quingenti Prænestini habebant cum paucis Romanis Latinique nominis, quos eodem audita Cannensis clades contulerat. Hi, 9 non confecto Præneste ad diem dilectu, serius profecti domo quum Casilinum ante famam adversæ pugnae venissent et, aliis aggregantibus sese Romanis sociisque, profecti a Casilino quum satis magno agmine irent, avertit eos retro Casilinum nuntius Cannensis pugnae. Ibi quum dies aliquot, suspecti 10 Campanis timentesque, cavendis ac struendis in vicem insidiis traduxissent, ut de Capuæ defectione agi accipique Hannibalem satis pro certo habuere, interfectis nocte oppidanis, partem urbis, quæ cis Vulturnum est (eo enim dividitur amni), occupare, idque præsidii Casilini habebant Romani. Additur 11

¹⁾ Fortasse scrib. vincere discentibus.

²⁾ Fortasse scrib. venire Numidæ citi.

et Perusina cohors, homines quadringenti sexaginta, eodem nuntio, quo Prænestini paucos ante dies, Casilinum compulsi.
 12 Et satis ferme armatorum ad tam exigua mœnia et flumine altera parte cincta tuenda erat; penuria frumenti, nimium etiam ut videretur hominum, efficiebat.

18 Hannibal quum iam inde haud procul esset, Gætulos cum præfecto nomine Isalca præmittit ac primo, si fiat colloquii copia, verbis benignis ad portas aperiundas præsidiumque accipiendum pellicere iubet, si in pertinacia perstent, vi rem
 2 gerere ac tentare, si qua parte invadere urbem possit. Ubi ad mœnia accessere, quia silentium erat, solitudo visa; metuque concessum barbarus ratus moliri portas et claustra refrin-
 3 gere parat, quum patefactis repente portis cohortes duæ, ad id ipsum instructæ intus, ingenti cum tumultu erumpunt stra-
 4 gemque hostium faciunt. Ita primis repulsis, Maharbal cum maiore robore virorum missus nec ipse eruptionem cohortium
 5 sustinuit. Postremo Hannibal, castris ante ipsa mœnia positus parvam urbem parvumque præsidium summa vi atque omni-
 6 bus copiis oppugnare parat, ac, dum instat lacessitque, corona undique circumdatis mœnibus, aliquot milites et promptissimum
 7 quemque e muro turribusque ictos amisit. Semel ultro erumpentes agmine elephantorum opposito prope interclusit, trepidosque compulit in urbem, satis multis ut ex tanta paucitate interfectis; plures cecidissent, ni nox prælio intervenisset.
 8 Postero die omnium animi ad oppugnandum accenduntur, utique postquam corona aurea muralis proposita est atque ipse dux castelli plano loco positi segnem oppugnationem Sagunti expugnatoribus exprobrabat, Cannarum Trasumennique
 9 et Trebiæ singulos admonens universosque. Inde vineæ quoque cœptæ agi cuniculique; nec ad varios conatus hostium
 10 aut vis ulla aut ars deerat sociis Romanorum. Propugnacula adversus vineas statuere, transversis cuniculis hostium cuniculos excipere, et palam et clam cœptis obviam ire, donec pudor etiam Hannibalem ab incepto avertit, atque communis ac præsidio modico imposito, ne omissa res videretur, in hiberna Capuam concessit.

Ibi partem maiorem hiemis exercitum in tectis habuit, 10 adversus omnia humana mala sæpe ac diu duratum, bonis inexpertum atque insuetum. Itaque, quos nulla mali vicerat 11 vis, perdere nimia bona ac voluptates immodicæ, et eo impensius, quo avidius ex insolentia in eas se merserant. Som- 12 nus enim et vinum et epulæ et scorta balineaque et otium, consuetudine in dies blandius, ita enervaverunt corpora animosque, ut magis deinde præteritæ victoriæ eos quam præsentis tutarentur vires, maiusque id peccatum ducis apud peritos 13 artium militarium haberetur, quam quod non ex Cannensi acie protinus ad urbem Romanam duxisset; illa enim cunctatio distulisse modo victoriam videri potuit, hic error vires ad- 14 misse ad vincendum. Itaque hercule, velut si cum alio exercitu a Capua exiret, nihil usquam pristinæ disciplinæ tenuit. Nam et redierunt plerique scortis impliciti et, ubi primum 15 sub pellibus haberi cœpti sunt, viaque et alius militaris labor excepit, tironum modo corporibus animisque deficiebant, et 16 deinde per omne æstivorum tempus magna pars sine commatibus ab signis dilabebantur, neque aliæ latebræ quam Capua desertoribus erant.

Ceterum mitescente iam hieme, educto ex hibernis milite, 19 Casilinum redit, ubi, quanquam ab oppugnatione cessatum 2 erat, obsidio tamen continua oppidanos præsidiumque ad ultimum inopiæ adduxerat. Castris Romanis Ti. Sempronius 3 præerat, dictatore auspiciorum repetendorum causa profecto Romam. Marcellum et ipsum cupientem ferre auxilium ob- 4 sessis et Vulturnus amnis inflatus aquis et præces Nolanorum atque Acerranorum tenebant, Campanos timentium, si præsidium Romanum abscidisset. Gracchus assidens tantum 5 Casilino, quia prædictum erat dictatoris, ne quid absente eo rei gereret, nihil movebat, quanquam, quæ facile omnem patientiam vincerent, nuntiabantur a Casilino; nam et præcipitasse 6 se quosdam non tolerantes famem constabat, et stare inermes in muris, nuda corpora ad missilium telorum ictus præbentes. Ea ægre patiens Gracchus, quum neque pugnam conserere 7

dictatoris iniussu auderet (pugnandum autem esse, si palam frumentum importaret, videbat) neque clam importandi spes
 8 esset, farre ex agris circa undique convecto quum complura
 dolia compleret, nuntium ad magistratum Casilinum misit,
 9 ut exciperent dolia, quæ amnis deferret. Insequenti nocte,
 intentis omnibus in flumen ac spem ab nuntio Romano factam,
 dolia medio missa amni defluerunt; æqualiterque inter omnes
 10 frumentum divisum. Id postero quoque die ac tertio factum
 est; nocte et mittebantur et perveniebant; eo custodias hostium
 11 fallebant. Imbris deinde continuis citatior solito amnis
 transverso vertice dolia impulit ad ripam, quam hostes serva-
 bant. Ibi hærentia inter obnata ripis salicta conspiciuntur,
 nuntiatumque Hannibali est et deinde intentiore custodia cau-
 12 tum, ne quid falleret Vulturno ad urbem missum. Nuces
 tamen fusæ ab Romanis castris, quum medio amni ad Casili-
 13 num defluerent, cratibus excipiebantur. Postremo ad id
 ventum inopiæ est, ut lora detractasque scutis pelles, ubi fer-
 vida mollissent aqua, mandere conarentur nec muribus aliove
 animali abstinerent et omne herbarum radicumque genus ag-
 14 geribus infimis muri erperent. Et quum hostes obarassent,
 quicquid herbidi terreni extra murum erat, raporum semen
 iniecerunt, ut Hannibal „Eone usque, dum ea nascantur, ad
 15 Casilinum sessurus sum?“ exclamaret; et qui nullam antea
 pactionem auribus admiserat, tum demum agi secum est passus
 16 de redemptione liberorum capitum. Septunces auri in singu-
 los pretium convenit. Fide accepta tradiderunt sese. Donec
 omne aurum persolutum est, in vinculis habiti; tum remissi
 17 summa cum fide. Id verius est quam ab equite in abeuntes
 immisso interfectos. Prænestini maxima pars fuere. Ex
 quingentis septuaginta, qui in præsidio fuerunt, minus dimidium
 ferrum famesque absumpsit; ceteri incolumes Præneste cum
 prætore suo M. Anicio (scriba is antea fuerat) redierunt.
 18 Statua eius indicio fuit, Præneste in foro statuta, loricata,
 amicta toga, velato capite [et tria signa] cum titulo lamnæ
 aenæ inscripto, M. Anicium pro militibus, qui Casilini in

præsidio fuerint, votum solvisse. Idem titulus tribus signis in
 æde Fortunæ positus fuit subiectus. Casilinum oppidum red- 20
 ditum Campanis est, firmatum septingentorum militum de ex-
 exercitu Hannibalis præsidio, ne, ubi Pœnus inde abscessisset,
 Romani oppugnarent. Prænestinis militibus senatus Romanus 2
 duplex stipendium et quinquennii militiæ vacationem decrevit;
 civitate quum donarentur ob virtutem, non mutaverunt. Peru- 3
 sinorum casus obscurior fama est, quia nec ipsorum monu-
 mento ullo est illustratus nec decreto Romanorum.

Eodem tempore Petelinos, qui uni ex Bruttiiis manserant 4
 in amicitia Romana, non Carthaginienses modo, qui regionem
 obtinebant, sed Bruttii quoque ceteri ob separata ab se con-
 silia oppugnabant. Quibus quum obsistere malis nequirent 5
 Petelini, legatos Romam ad præsidium petendum miserunt.
 Quorum preces lacrimæque (in questus enim flebiles, quum
 sibimet ipsi consulere iussi sunt, sese in vestibulo curiæ pro-
 fuderunt) ingentem misericordiam patribus ac populo move-
 runt, consultique iterum a M. Æmilio prætore patres, circum- 6
 spectis omnibus imperii viribus, fateri coacti, nihil iam lon-
 ginqus sociis in se præsidii esse, redire domum, fideque ad
 ultimum expleta, consulere sibimet ipsos in reliquum pro præ-
 senti fortuna iusserunt. Hæc postquam renuntiata legatio 7
 Petelinis est, tantus repente mæror pavorque senatum eorum
 cepit, ut pars profugiendi, qua quisque posset, ac deserendæ
 urbis auctores essent, pars, quando deserti a veteribus sociis 8
 essent, adiungendi se ceteris Bruttiiis ac per eos dedendi
 Hannibali. Vicit tamen ea pars, quæ nihil raptim nec temere 9
 agendum consulendumque de integro censuit. Relata postero 10
 die per minorem trepidationem re, tenuerunt optimates, ut,
 convectis omnibus ex agris, urbem ac muros firmarent.

Per idem fere tempus litteræ ex Sicilia Sardiniaque Ro- 21
 mam allatæ. Priores ex Sicilia T. Otacilii proprætoris in
 senatu recitatæ sunt: P. Furium prætorem cum classe ex 2
 Africa Lilybæum venisse; ipsum graviter saucium in discri-
 mine ultimo vitæ esse; militi ac navalibus sociis neque sti-

pendium neque frumentum ad diem dari neque, unde detur,
 3 esse; magnopere suadere, ut quam primum ea mittantur, sibi-
 que, si ita videatur, ex novis prætoribus successorem mittant.
 4 Eademque ferme de stipendio frumentoque ab A. Cornelio
 Mammula proprætore ex Sardinia scripta. Responsum utri-
 que, non esse, unde mitteretur, iussique ipsi classibus atque
 5 exercitibus suis consulere. T. Otacilius ad unicum subsidium
 populi Romani, Hieronem, legatos quum misisset, in stipendium
 quanti argenti opus fuit, et sex mensum frumentum accepit;
 6 Cornelio in Sardinia civitates sociæ benigne contulerunt. Et
 Romæ quoque propter penuriam argenti triumviri mensarii
 rogatione M. Minucii tribuni plebis facti, L. Æmilius Papus,
 qui consul censorque fuerat, et M. Atilius Regulus, qui bis
 consul fuerat, et L. Scribonius Libo, qui tum tribunus plebis
 7 erat. Et duumviri creati M. et C. Atilii ædem Concordiæ,
 quam L. Manlius prætor voverat, dedicaverunt; et tres ponti-
 fices creati, Q. Cæcilius Metellus et Q. Fabius Maximus et
 Q. Fulvius Flaccus, in locum P. Scantinii demortui et L.
 Æmilii Pauli consulis et Q. Ælii Pæti, qui ceciderant pugna
 Cannensi.

22 Quum cetera, quæ continuis cladibus fortuna minuerat,
 quantum consiliis humanis assequi poterant, patres explessent,
 2 tandem se quoque et solitudinem curiæ paucitatemque con-
 3 venientium ad publicum consilium respexerunt; neque enim
 post L. Æmilium et C. Flaminium censores senatus lectus
 fuerat, quum tantum senatorum adversæ pugnae, ad hoc sui
 4 quemque casus per quinquennium absumpsissent. Quum de
 ea re M. Æmilius prætor, dictatore post Casilinum amissum
 profecto iam ad exercitum, exposcentibus cunctis retulisset, tum
 Sp. Carvilius quum longa oratione non solum inopiam *senato-*
rum, sed paucitatem etiam civium, ex quibus in patres legerentur,
 5 conquestus esset, explendi senatus causa et iungendi artius
 Latini nominis cum populo Romano magnopere se suadere
 dixit, ut ex singulis populis Latinorum binis senatoribus, *qui-*
bus patres Romani censuissent, civitas daretur, atque *ei* in de-

mortuorum locum in senatum legerentur. Eam sententiam 6
 haud æquioribus animis quam ipsorum quondam postulatam
 Latinorum patres audierunt; et quum fremitus indignantium 7
 tota curia esset, et præcipue T. Manlius esse etiam nunc eius
 stirpis virum diceret, ex qua quondam in Capitolio consul mi-
 natus esset, Latinum, quem in curia vidisset, eum sua manu
 se interfecturum, Q. Fabius Maximus nunquam rei ullius 8
 alieniore tempore mentionem factam in senatu dicit, quam
 inter tam suspensos sociorum animos incertamque fidem id
 iactum, quod insuper sollicitaret eos; eam unius hominis 9
 temerariam vocem silentio omnium exstinguendam esse, et, si
 quid unquam arcani sanctive ad silendum in curia fuerit, id
 omnium maxime tegendum, occulendum, obliviscendum, pro
 non dicto habendum esse. Ita eius rei oppressa mentio est.
 Dictatorem, qui censor ante fuisset vetustissimusque ex iis, 10
 qui viverent, censoriis esset, creari placuit, qui senatum lege-
 ret, accirique C. Terentium consulem ad dictatorem dicendum
 iusserunt. Qui ex Apulia, relicto ibi præsidio, quum magnis 11
 itineribus Romam redisset, nocte proxima, ut mos erat, M.
 Fabium Buteonem ex senatus consulto sine magistro equitum
 dictatorem in sex menses dixit. *Is* ubi cum lictoribus in 23
 rostra escendit, neque duos dictatores tempore uno, quod nun-
 quam antea factum esset, probare se dixit, neque dictatorem 2
 [se] sine magistro equitum, nec censoriam vim uni permissam
 et eidem iterum, nec dictatori, nisi rei gerendæ causa creato,
 in sex menses datum imperium. Quæ immoderata fors 3
 tempus ac necessitas fecerit, iis se modum impositurum; nam
 neque senatu quemquam moturum ex iis, quos C. Flaminus,
 L. Æmilius censores in senatum legissent; transcribi tantum 4
 recitarique eos iussurum, ne penes unum hominem iudicium
 arbitriumque de fama ac moribus senatoris fuerit; et ita in
 demortuorum locum sublecturum, ut ordo ordini, non homo
 homini prælatus videretur. Recitato veteri senatu, inde pri- 5
 mos in demortuorum locum legit, qui post L. Æmilium, C.
 Flaminium censores curulem magistratum cepissent necdum in

senatum lecti essent, ut quisque eorum primus creatus erat;
 6 tum legit, qui ædiles, tribuni plebis quæstoresve fuerant; tum
 ex iis, qui magistratus non cepissent, qui spolia ex hoste fixa
 7 domi haberent aut civicam coronam accepissent. Ita centum
 septuaginta septem cum ingenti approbatione hominum in
 senatum lectis, extemplo se magistratu abdicavit, privatusque
 8 de rostris descendit, lictoribus abire iussis, turbæque se im-
 miscuit privatas agentium res, tempus hoc sedulo terens, ne
 deducendi sui causa populum de foro abduceret. Neque tamen
 elanguit cura hominum ea mora, frequentesque eum domum
 9 deduxerunt. Consul nocte insequenti ad exercitum rediit,
 non facto certiore senatu, ne comitiorum causa in urbe
 retineretur.

24 Postero die consultus a M'. Pomponio prætore senatus
 decrevit, dictatori scribendum, uti, si e re publica censeret esse,
 ad consules subrogandos veniret cum magistro equitum et
 2 prætore M. Marcello, ut ex iis præsentibus noscere patres
 possent, quo statu res publica esset, consiliaque ex rebus
 caperent. Qui acciti erant, omnes venerunt, relictis legatis,
 3 qui legionibus præessent. Dictator de se pauca ac modice
 locutus, in magistrum equitum Ti. Sempronium Gracchum
 magnam partem gloriæ vertit, comitiaque edixit, quibus L.
 Postumius tertium absens, qui tum Galliam provinciam obti-
 nebat, et Ti. Sempronius Gracchus, qui tum magister equitum
 4 et ædilis curulis erat, consules creantur. Prætores inde creati
 M. Valerius Lævinus iterum, App. Claudius Pulcher, Q. Fulvius
 5 Flaccus, Q. Mucius Scævola. Dictator, creatis magistratibus,
 Teanum in hiberna ad exercitum redit, relicto magistro equi-
 tum Romæ, qui, quum post paucos dies magistratum initurus
 esset, de exercitibus scribendis comparandisque in annum patres
 consuleret.

6 Quum eæ res maxime agerentur, nova clades nuntiata,
 aliam super aliam cumulante in eum annum fortuna, L. Po-
 stumium consulem designatum in Gallia ipsum atque exercitum
 7 deletos. Silva erat vasta (Litanam Galli vocabant), qua ex-

exercitum traducturus erat. Eius silvæ dextra lævaque circa
 viam Galli arbores ita inciderunt, ut immotæ starent, momento
 levi impulsæ acciderent. Legiones duas Romanas habebat 8
 Postumius, sociumque ab supero mari tantum conscripserat,
 ut viginti quinque millia armatorum in agros hostium induxerit.
 Galli oram extremæ silvæ quum circumsedissent, ubi intravit 9
 agmen saltum, tum extremas arborum succisarum impellunt;
 quæ alia in aliam, instabilem per se ac male hærentem, inci-
 dentes ancipiti strage arma, viros, equos obruerunt, ut vix
 decem homines effugerent. Nam quum exanimati plerique 10
 essent arborum truncis fragmentisque ramorum, ceteram mul-
 titudinem, inopinato malo trepidam, Galli, saltum omnem ar-
 mati circumsedentes, interfecerunt, paucis e tanto numero cap-
 tis, qui pontem fluminis petentes, obsesso ante ab hostibus
 ponte, interclusi sunt. Ibi Postumius omni vi, ne caperetur, 11
 dimicans occubuit. Spolia corporis caputque præcisum ducis
 Boii ovantes templo, quod sanctissimum est apud eos, intulere.
 Purgato inde capite, ut mos iis est, calvam auro cælavere, 12
 idque sacrum vas iis erat, quo sollemnibus libarent, poculum-
 que idem sacerdotibus ac templi antistitibus. Præda quoque 13
 haud minor Gallis quam victoria fuit; nam etsi magna pars
 animalium strage silvæ oppressa erat, tamen ceteræ res, quia
 nihil dissipatum fuga est, stratæ per omnem iacentis agminis
 ordinem inventæ sunt.

Hac nuntiata clade, quum per dies multos in tanto pa- 25
 vore fuisset civitas, ut, tabernis clausis, velut nocturna solitu-
 dine per urbem acta, senatus ædilibus negotium daret, ut 2
 urbem circumirent aperirique tabernas et mæstitiæ publicæ
 speciem urbi demi iuberent, tum Ti. Sempronius senatum
 habuit, consolatusque patres est et adhortatus, ne, qui Can- 3
 nensi ruinæ non succubuissent, ad minores calamitates animos
 summitterent: quod ad Carthaginienses hostes Hannibalemque
 attineret, prospera modo essent, sicut speraret futura, Galli- 4
 cum bellum et omitti tuto et differri posse, ultionemque eam
 fraudis in deorum ac populi Romani potestate fore; de hoste

Pœno exercitibusque, per quos id bellum gereretur, consultan-
 5 dum atque agendum. Ipse primum, quid peditum equitum-
 que, quid civium, quid sociorum in exercitu esset dictatoris,
 disseruit; tum Marcellus suarum copiarum summam exposuit.
 6 Quid in Apulia cum C. Terentio consule esset, a peritis quæ-
 situm est, nec, unde duo consulares exercitus satis firmi ad
 tantum bellum efficerentur, inibatur ratio. Itaque Galliam,
 quanquam stimulabat iusta ira, omitti eo anno placuit. Ex-
 7 ercitus dictatoris consuli decretus est. De exercitu M. Marcelli,
 qui eorum ex fuga Cannensi essent, in Siciliam eos traduci
 8 atque ibi militare, donec in Italia bellum esset, placuit. Eo-
 dem ex dictatoris legionibus reici militem minimi quemque
 roboris, nullo præstituto militiæ tempore, nisi quod stipendiorum
 9 legitimorum esset. Duæ legiones urbanæ alteri consuli, qui
 in locum L. Postumii suffectus esset, decretæ sunt, eumque,
 10 quum primum salvis auspiciis posset, creari placuit. Legiones
 præterea duas primo quoque tempore ex Sicilia acciri, atque
 inde consulem, cui legiones urbanæ evenissent, militum sumere
 11 quantum opus esset. C. Terentio consuli prorogari in annum
 imperium neque de eo exercitu, quem ad præsidium Apuliæ
 haberet, quicquam minui.

26 Dum hæc in Italia geruntur apparanturque, nihilo segnius
 in Hispania bellum erat, sed ad eam diem magis prosperum
 2 Romanis. P. et Cn. Scipionibus inter se partitis copias, ut
 Gnaeus terra, Publius navibus rem gereret, Hasdrubal, Pœ-
 norum imperator, neutri parti virium satis fidens, procul ab
 hoste intervallo ac locis tutus tenebat se, quoad multum ac
 diu obtestanti quattuor millia peditum, mille equites in sup-
 3 plementum missi ex Africa sunt. Tum refecta tandem spe,
 castra propius hostem movit, classemque et ipse instrui para-
 4 rique iubet ad insulas maritimamque oram tutandam. In
 ipso impetu movendarum de integro rerum perculit eum præ-
 fectorum navium transitio, qui post classem ad Hiberum per
 pavorem desertam graviter increpiti nunquam deinde satis
 5 fidi aut duci aut Carthaginensium rebus fuerant. Fecerant

hi transfugæ motum in Tartesiorum gente, desciverantque iis
 auctoribus urbes aliquot; una etiam ab ipsis vi capta fuerat.
 In eam gentem versum ab Romanis bellum est, infestoque 6
 exercitu Hasdrubal ingressus agrum hostium pro captæ ante
 dies paucos urbis mœnibus Chalbum, nobilem Tartesiorum
 ducem, cum valido exercitu castris se tenentem, aggredi
 statuit. Præmissa igitur levi armatura, quæ eliceret hostes ad 7
 certamen, equitum partem ad depopulandum per agros passim
 dimisit et ut palantes exciperent. Simul et ad castra tumultus 8
 erat et per agros fugaque et cædes; deinde undique diversis
 itineribus quum in castra se recepissent, adeo repente decessit
 animis pavor, ut non ad munimenta modo defendenda satis
 animorum esset, sed etiam ad lacessendum prælio hostem.
 Erumpunt igitur agmine e castris, tripudiantes more suo, 9
 repentinaque eorum audacia terrorem hosti paulo ante ultro
 lacessenti incussit. Itaque et ipse Hasdrubal in collem satis 10
 arduum, flumine etiam obiecto tutum, copias subducit, et præ-
 missam levem armaturam equitesque palatos eodem recipit,
 nec aut colli aut flumini satis fidens, castra vallo permunit.
 In hoc alterno pavore certamina aliquot sunt contracta; nec 11
 Numida Hispano eques par fuit, nec iaculator Maurus cætrato,
 velocitate pari, robore animi viriumque aliquantum præstanti.
 Postquam neque elicere Pœnum ad certamen obversati castris 27
 poterant neque castrorum oppugnatio facilis erat, urbem 2
 Ascuam, quo fines hostium ingrediens Hasdrubal frumentum
 commeatusque alios convexerat, vi capiunt omnique circa
 agro potiuntur; nec iam aut in agmine aut in castris ullo
 imperio contineri. Quam ubi negligentiam ex re, ut fit, bene 3
 gesta oriri senserat Hasdrubal, cohortatus milites, ut palatos
 sine signis hostes aggredierentur, degressus colle pergit ire
 acie instructa ad castra. Quem ut adesse tumultuose nuntii 4
 refugientes ex speculis stationibusque attulere, ad arma con-
 clamatum est. Ut quisque arma ceperat, sine imperio, 5
 sine signo, incompressi, inordinati in prælium ruunt. Iam
 primi conseruerant manus, quum alii catervatim currerent,

6 alii nondum e castris exissent; tamen primo ipsa audacia
terrere hostem; deinde rari in confertos illati, quum paucitas
parum tuta esset, respicere alii alios et undique pulsi coire in
7 orbem, et dum *corpora* corporibus applicant armaque armis iun-
gunt, in artum compulsi, quum vix movendis armis satis spatii
8 esset, corona hostium cincti ad multum diei cæduntur; exigua pars
eruptione facta silvas ac montes petit. Parique terrore et castra
sunt deserta et universa gens postero die in deditionem venit.

9 Nec diu in pacto mansit; nam subinde ab Carthagine
allatum est, ut Hasdrubal primo quoque tempore in Italiam
exercitum duceret, quæ vulgata res per Hispaniam omnium
10 ferme animos ad Romanos avertit. Itaque Hasdrubal ex-
templo litteras Carthaginem mittit, indicans, quanto fama pro-
fectionis suæ damno fuisset; si vero inde pergeret, priusquam
11 Hiberum transiret, Romanorum Hispaniam fore; nam præter-
quam quod nec præsidium nec ducem haberet, quem relin-
queret pro se, eos imperatores esse Romanos, quibus vix
12 æquis viribus resisti posset. Itaque si ulla Hispaniæ cura
esset, successorem sibi cum valido exercitu mitterent; cui *ut*
omnia prospere evenirent, non tamen otiosam provinciam fore.
28 Eæ litteræ quanquam primo admodum moverunt senatum,
tamen, quia Italiæ cura prior potiorque erat, nihil de Hasdru-
2 bale neque de copiis eius mutatum est; Himilco cum exercitu
iusto et aucta classe ad retinendam terra marique ac tuendam
3 Hispaniam est missus. Qui ut pedestres navalesque copias
traiecit, castris communitis navibusque subductis et vallo cir-
cumdatis, cum equitibus delectis ipse, quantum maxime acce-
lerare poterat, per dubios infestosque populos iuxta intentus
4 ad Hasdrubalem pervenit. Quum decreta senatus mandataque
exposuisset atque edoctus esset ipse in vicem, quemadmodum
tractandum bellum in Hispania foret, retro in sua castra
rediit, nulla re quam celeritate tutior, quod undique abierat,
5 antequam consentirent. Hasdrubal, priusquam moveret castra,
pecunias imperat populis omnibus suæ dicionis, satis gnarus,
Hannibalem transitus quosdam pretio mercatum nec auxilia

Gallica aliter quam conducta habuisse; inopem tantum iter 6
ingressum vix penetraturum ad Alpes fuisse. Pecuniis igitur
raptim exactis, ad Hiberum descendit.

Decreta Carthaginiensium et Hasdrubalis iter ubi ad 7
Romanos sunt perlata, omnibus omissis rebus, ambo duces
iunctis copiis ire obviam cæptis atque obsistere parant, rati, 8
si Hannibali, vix per se ipsi tolerando Italiæ hosti, Hasdrubal
dux atque Hispaniensis exercitus esset iunctus, illum finem
Romani imperii fore. His anxii curis ad Hiberum contrahunt 9
copias, et transito amne, quum diu consultassent, utrum castra
castris conferrent an satis haberent sociis Carthaginiensium
oppugnandis morari ab itinere proposito hostem, urbem a 10
propinquo flumine Hiberam appellatam, opulentissimam ea
tempestate regionis eius, oppugnare parant. Quod ubi sensit 11
Hasdrubal, pro ope ferenda sociis pergit ire ipse ad urbem
deditam nuper in fidem Romanorum oppugnandam. Ita iam 12
cæpta obsidio omissa ab Romanis est et in ipsum Hasdru-
balem versum bellum. Quinque millium intervallo castra 29
distantia habuere paucos dies, nec sine levibus præliis nec ut
in aciem exirent; tandem uno eodemque die velut ex compo- 2
sito utrinque signum pugnæ propositum [est] atque omnibus
copiis in campum descensum est. Triplex stetit Romana 3
acies; velitum pars inter antesignanos locata, pars post signa
recepta; equites cornua cinxere. Hasdrubal mediam aciem 4
Hispanis firmat; in cornibus, dextro Pœnos locat, lævo Afros
mercenariorumque auxilia; equitum Numidas Pœnorum pedi-
tibus, ceteros Afris pro cornibus apponit. Nec omnes Numi- 5
dæ in dextro locati cornu, sed quibus desultorum in modum
binos trahentibus equos inter acerrimam sæpe pugnam in
recentem equum ex fesso armatis transultare mos erat; tanta
velocitas ipsis tamque docile equorum genus est. Quum hoc 6
modo instructi starent, imperatorum utriusque partis haud
ferme dispares spes erant; nam ne multum quidem aut numero
aut genere militum hi aut illi præstabant; militibus longe
dispar animus erat. Romanis enim, quanquam procul a patria 7

pugnarent, facile persuaserant duces, pro Italia atque urbe Romana eos pugnare; itaque, velut quibus reditus in patriam in eo discrimine pugnae verteretur, obstinaverant animis vincere aut mori. Minus pertinaces viros habebat altera acies; nam maxima pars Hispani erant, qui vinci in Hispania quam victores in Italiam trahi malebant. Primo igitur concursu, quum vix pila coniecta essent, retulit pedem media acies, in ferentibusque se magno impetu Romanis, vertit terga. Nihilo segnius in cornibus proelium fuit. Hinc Pœnus, hinc Afer urget, et velut in circumventos proelio ancipiti pugnant; sed quum in medium tota iam coisset Romana acies, satis virium ad dimovenda hostium cornua habuit. Ita duo diversa proelia erant. Utroque Romani, ut qui, pulsus iam ante mediis, et numero et robore virorum præstarent, haud dubie superant. Magna vis hominum ibi occisa, et, nisi Hispani vixdum conserto proelio tam effuse fugissent, perpauci ex tota superfuissent acie. Equestris pugna nulla admodum fuit, quia, simul inclinatam mediam aciem Mauri Numidæque viderunt, extemplo fuga effusa nuda cornua, elephantis quoque præ se actis, deseruere. Hasdrubal usque ad ultimum eventum pugnae moratus e media cæde cum paucis effugit. Castra Romani cepere atque diripere. Ea pugna, si qua dubia in Hispania erant, Romanis adiunxit, Hasdrubalique non modo in Italiam traducendi exercitus, sed ne manendi quidem satis tuto in Hispania spes reliqua erat. Quæ posteaquam litteris Scipionum Romæ vulgata sunt, non tam victoria quam prohibito Hasdrubalis in Italiam transitu lætabantur.

30 Dum hæc in Hispania geruntur, Petelia in Brutiis aliquot post mensibus, quam cœpta oppugnari erat, ab Himilcone præfecto Hannibalis expugnata est. Multo sanguine ac vulneribus ea Pœnis victoria stetit, nec ulla magis vis obsesos quam fames expugnavit. Absumptis enim frugum alimentis carnisque omnis generis quadrupedum suetæ insuetæque, postremo coriis herbisque et radicibus et corticibus teneris strictisque foliis vivere, nec ante, quam vires ad standum in

muris ferendaque arma deerant, expugnati sunt. Recepta 5 Petelia, Pœnus ad Consentiam copias traducit, quam minus pertinaciter defensam intra paucos dies in deditionem accepit. Iisdem ferme diebus et Bruttiorum exercitus Crotonem, Græcam urbem, circumscdit, opulentam quondam armis virisque, tum iam adeo multis magnisque cladibus afflictam, ut omnis ætatis minus duo millia civium superessent. Itaque urbe a defensoribus vasta facile potiti hostes sunt; arx tantum retenta, in quam inter tumultum captæ urbis e media cæde quidam effugere. Et Locrenses descivere ad Bruttios Pœnosque, prodita multitudine a principibus. Regini tantummodo regionis eius et in fide erga Romanos et potestatis suæ ad ultimum manserunt. In Siciliam quoque eadem inclinatio animorum pervenit, et ne domus quidem Hieronis tota ab defectione abstinuit. Namque Gelo, maximus stirpis, contempta simul senectute patris, simul post Cannensem cladem Romana societate, ad Pœnos defecit, movissetque in Sicilia res, nisi mors adeo opportuna, ut patrem quoque suspicione aspergeret, armantem eum multitudinem sollicitantemque socios absumpsisset. Hæc eo anno in Italia, in Africa, in Sicilia, in Hispania vario eventu acta.

Exitu anni Q. Fabius Maximus a senatu postulavit, ut ædem Veneris Erycinæ, quam dictator vovisset, dedicare liceret. Senatus decrevit, ut Ti. Sempronius, consul designatus, quum honorem inisset, ad populum ferret, ut Q. Fabium duumvirum esse iuberent ædis dedicandæ causa. Et M. Æmilio Lepido, qui bis consul augurque fuerat, filii tres, Lucius, Marcus, Quintus, ludos funebres per triduum et gladiatorum paria duo et viginti [per triduum] in foro dederunt. Ædiles curules C. Lætorius et Ti. Sempronius Gracchus, consul designatus, qui in ædilitate magister equitum fuerat, ludos Romanos fecerunt, qui per triduum instaurati sunt. Plebei ludi ædiliū M. Aurelii Cottæ et M. Claudii Marcelli ter instaurati.

Circumacto tertio anno Punici belli, Ti. Sempronius

A. u. c. 539. consul idibus Martiis magistratum init. Prætores Q. Fulvius
 A. Ch. 215. Flaccus, qui antea *bis* consul censorque fuerat, urbanam, M.
 Valerius Lævinus peregrinam sortem in iurisdictione habuit;
 App. Claudius Pulcher Siciliam, Q. Mucius Scævola Sardiniam
 19 sortiti sunt. M. Marcello pro consule imperium esse popu-
 lus iussit, quod post Cannensem cladem unus Romanorum
 31 imperatorum in Italia prospere rem gessisset. Senatus, quo
 die primum est in Capitolio consultus, decrevit, ut eo anno
 2 duplex tributum imperaretur, simplex confestim exigeretur, ex
 quo stipendium præsens omnibus militibus daretur, præterquam
 3 qui milites ad Cannas fuissent. De exercitibus ita decreve-
 runt, ut duabus legionibus urbanis Ti. Sempronius consul
 Cales ad conveniendum diem ediceret; inde eæ legiones in
 4 castra Claudiana supra Suessulam deducerentur. Quæ ibi
 legiones essent (erant autem Cannensis maxime exercitus),
 eas App. Claudius Pulcher prætor in Siciliam traiceret, quæ-
 5 que in Sicilia essent, Romam deportarentur. Ad exercitum,
 cui ad conveniendum Cales edicta dies erat, M. Claudius
 Marcellus missus, isque iussus in castra Claudiana deducere
 6 urbanas legiones. Ad veterem exercitum accipiendum dedu-
 cendumque inde in Siciliam Ti. Mæcilius Croto legatus ab
 7 App. Claudio est missus. Taciti primo exspectaverant homi-
 nes, uti consul comitia collegæ creando haberet; deinde, ubi
 ablegatum velut de industria M. Marcellum viderunt, quem
 maxime consulem in eum annum ob egregie in prætura res
 8 gestas creari volebant, fremitus in curia ortus. Quod ubi
 sensit consul, „Utrumque“ inquit „e re publica fuit, patres
 conscripti, et M. Claudium ad permutandos exercitus in Cam-
 paniam proficisci, et comitia non prius edici, quam is inde
 confecto, quod mandatum est, negotio revertisset, ut vos con-
 sulem, quem tempus rei publicæ postularet, quem maxime
 9 vultis, haberetis.“ Ita de comitiis, donec rediit Marcellus, si-
 lentium fuit. Interea duumviri creati sunt Q. Fabius Maxi-
 mus et T. Otacilius Crassus ædibus dedicandis, Menti Otaci-
 lius, Fabius Veneri Erycinæ; utraque in Capitolio est, canali

uno discretæ. Et de trecentis equitibus Campanis, qui in 10
 Sicilia cum fide stipendiis emeritis Romam venerant, latum ad
 populum, ut cives Romani essent; item ut municipes Cumani
 essent pridie, quam populus Campanus a populo Romano
 defecisset. Maxime, ut hoc ferretur, moverat, quod, quorum 11
 hominum essent, scire se ipsi negabant, vetere patria relicta,
 in eam, in quam redierant, nondum adsciti. Postquam Mar- 12
 cellus ab exercitu rediit, comitia consuli subrogando in locum
 L. Postumii edicuntur. Creatur ingenti consensu Marcellus, 13
 qui extemplo magistratum occiperet. Cui ineunti consulatum
 quum tonuisset, vocati augures vitio creatum videri pronun-
 tiaverunt; vulgoque patres ita fama ferebant, quod tum pri-
 mum duo plebei consules facti essent, id deis cordi non esse.
 In locum Marcelli, ubi is se magistratu abdicavit, suffectus 14
 Q. Fabius Maximus tertium.

Mare arsit eo anno; ad Sinuessam bos eculeum peperit; 15
 signa Lanuvii ad Iunonis Sospitæ cruore manavere, lapidibus-
 que circa id templum pluit, ob quem imbrem novendiale, ut
 assolet, sacrum fuit; ceteraque prodigia cum cura expiata.
 Consules exercitus inter sese diviserunt. Fabio exercitus 32
 Teani, cui M. Iunius dictator præfuerat, evenit; Sempronio
 volones, qui ibi erant, et sociorum viginti quinque millia,
 M. Valerio prætori legiones, quæ ex Sicilia redissent, decretæ; 2
 M. Claudius pro consule ad eum exercitum, qui supra Sues-
 sulam Nolæ præsideret, missus; prætores in Siciliam ac Sar-
 diniam profecti. Consules edixerunt, quoties in senatum vo- 3
 cassent, uti senatores, quibusque in senatu dicere sententiam
 liceret, ad portam Capenam convenirent. Prætores, quorum 4
 iurisdicatio erat, tribunalia ad Piscinam publicam posuerunt;
 eo vadimonia fieri iusserunt, ibique eo anno ius dictum est.

Interim Carthaginem, unde Mago, frater Hannibalis, duo- 5
 decim millia peditum et mille quingentos equites, viginti ele-
 phantos, mille argenti talenta in Italiam tranismissurus erat
 cum præsidio sexaginta navium longarum, nuntius affertur, in 6
 Hispania rem male gestam omnesque ferme eius provinciæ

7 populos ad Romanos defecisse. Erant, qui Magonem cum
 classe ea copiisque, omissa Italia, in Hispaniam averterent,
 8 quum Sardiniae recipiendae repentina spes affulsit: parvum ibi
 exercitum Romanum esse; veterem praetorem inde A. Corne-
 9 lium provinciae peritum decedere, novum exspectari; ad hoc
 fessos iam animos Sardorum esse diuturnitate imperii, et
 proximo iis anno acerbè atque avare imperatum; gravi tri-
 buto et collatione iniqua frumenti pressos; nihil deesse aliud
 10 quam auctorem, ad quem deficerent. Haec clandestina legatio
 per principes missa erat, maxime eam rem inoliente Hampsi-
 cora, qui tum auctoritate atque opibus longe primus erat.
 11 His nuntiis prope uno tempore turbati erectique Magonem
 12 cum classe sua copiisque in Hispaniam mittunt, in Sardiniam
 Hasdrubalem deligunt ducem et tantum ferme copiarum, quan-
 tum Magoni, decernunt.

13 Et Romae consules, transactis rebus, quae in urbe agenda
 14 erant, movebant iam sese ad bellum. Ti. Sempronius militi-
 bus Sinuessam diem ad conveniendum edixit, et Q. Fabius,
 consulto prius senatu, ut frumenta omnes ex agris ante
 15 calendas Iunias primas in urbes munitas conveherent; qui non
 invexisset, eius se agrum populaturum, servos sub hasta
 venditurum, villas incensurum. Ne praetoribus quidem, qui
 ad ius dicendum creati erant, vacatio a belli administratione
 16 data est. Valerium praetorem in Apuliam ire placuit ad ex-
 ercitum a Terentio accipiendum: quum ex Sicilia legiones
 venissent, iis potissimum uti ad regionis eius praesidium, Teren-
 17 tianum exercitum Tarentum mitti cum aliquo legatorum; et viginti
 quinque naves datae, quibus oram maritimam inter Brundisium
 18 ac Tarentum tutari posset. Par navium numerus Q. Fulvio
 19 praetori urbano decretus ad suburbana litora tutanda. C.
 Terentio proconsuli negotium datum, ut in Piceno agro con-
 20 quisitionem militum haberet locisque his praesidio esset. Et
 T. Otacilius Crassus, postquam aedem Mentis in Capitolio
 dedicavit, in Siciliam cum imperio, qui classi praesset, missus.

33 In hanc dimicationem duorum opulentissimorum in terris

populorum omnes reges gentesque animos intenderant, inter 2
 quos Philippus Macedonum rex eo magis, quo propior
 Italiae ac mari tantum Ionio discretus erat. Is ubi primum 3
 fama accepit, Hannibalem Alpes transgressum, ut bello inter
 Romanum Pœnumque orto lætatus erat, ita, utrius populi mal-
 let victoriam esse, incertis adhuc viribus fluctuatus animo
 fuerat. Postquam tertia iam pugna, tertia victoria cum Pœnis 4
 erat, ad fortunam inclinavit legatosque ad Hannibalem misit;
 qui vitantes portus Brundisium Tarentinumque, quia custo-
 diis navium Romanarum tenebantur, ad Laciniae Iunonis tem-
 plum in terram egressi sunt. Inde per Apuliam petentes 5
 Capuam media in praesidia Romana illati sunt deductique ad
 Valerium Lævinum praetorem, circa Luceriam castra habentem.
 Ibi intrepide Xenophanes, legationis princeps, a Philippo 6
 rege se missum ait ad amicitiam societatemque iungendam
 cum populo Romano; mandata habere ad consules ac sena-
 tum populumque Romanum. Praetor inter defectiones veterum 7
 sociorum nova societate tam clari regis lætus admodum hostes
 pro hospitibus comiter accepit. Dat, qui prosequantur; itinera 8
 cum cura demonstrat, quae loca quosque saltus aut Romanus
 aut hostes teneant. Xenophanes per praesidia Romana in 9
 Campaniam, inde, qua proximum fuit, in castra Hannibalis
 pervenit, foedusque cum eo atque amicitiam iungit legibus
 his, ut Philippus rex quam maxima classe (ducentas autem 10
 naves videbatur effecturus) in Italiam traiceret et vastaret
 maritimam oram, bellum pro parte sua terra marique gereret;
 ubi debellatum esset, Italia omnis cum ipsa urbe Roma Car- 11
 thaginiensium atque Hannibalis esset, praedaeque omnis Han-
 nibali cederet; perdomita Italia, navigarent in Graeciam bel- 12
 lumque, cum quibus regi placeret, gererent; quae civitates con-
 tinentis quaeque insulae ad Macedoniam vergunt, eae Philippi
 regnique eius essent.

In has ferme leges inter Pœnum ducem legatosque Ma- 34
 cedonum ictum foedus; missique cum iis ad regis ipsius fir-
 2 mandam fidem legati. Gisgo et Bostar et Mago, eodem ad

Iunonis Laciniae, ubi navis occulta in statione erat, perveniunt.
 3 Inde profecti quum altum tenerent, conspecti a classe Ro-
 4 mana sunt, quæ præsidio erat Calabriae litoribus. Valerius
 Flaccus cercuros ad persequendam retrahendamque navem quum
 misisset, primo fugere regii conati, deinde, ubi celeritate vinci se
 5 senserunt, tradunt se Romanis, et ad præfectum classis adducti,
 quum quæreret, qui et unde et quo tenderent cursum, Xeno-
 phanes primo satis iam semel felix mendacium struere, a Phi-
 lippo se ad Romanos missum ad M. Valerium, ad quem unum
 iter tutum fuerit, pervenisse, Campaniam superare nequisse.
 6 septam hostium prædiis. Deinde ut Punicus cultus habi-
 tusque suspectos legatos fecit Hannibalis, interrogatosque sermo
 7 prodidit, tum comitibus eorum seductis ac metu territis, litteræ
 quoque ab Hannibale ad Philippum inventæ et pacta inter
 8 regem Macedonum Pœnumque ducem. Quibus satis cognitis,
 optimum visum est captivos comitesque eorum Romam ad
 senatum aut ad consules, ubicunque essent, quam primum
 9 deportare. Ad id celerrimæ quinque naves delectæ ac L.
 Valerius Antias, qui præesset, missus, eique mandatum, ut in
 omnes naves legatos separatim custodiendos divideret daret-
 que operam, ne quod iis colloquium inter se neve quæ com-
 municatio consilii esset.
 10 Per idem tempus Romæ quum A. Cornelius Mammula,
 ex Sardinia provincia decedens, retulisset, qui status rerum
 11 in insula esset: bellum ac defectionem omnes spectare; Q.
 Mucium, qui successisset sibi, gravitate cæli aquarumque ad-
 venientem exceptum, non tam in periculosum quam longum
 morbum implicitum, diu ad belli munia sustinenda inutilem
 12 fore, exercitumque ibi ut satis firmum pacatæ provinciæ præ-
 sidem esse, ita imparem bello, quod motum iri videretur,
 13 decreverunt patres, ut Q. Fulvius Flaccus quinque millia
 peditum, quadringentos equites scriberet eamque legionem
 14 primo quoque tempore in Sardiniam traiciendam curaret, mit-
 teretque cum imperio, quem ipsi videretur, qui rem gereret,
 15 quoad Mucius convalesceret. Ad eam rem missus est T. Man-

lius Torquatus, qui bis consul et censor fuerat subegeratque
 in consulatu Sardos. Sub idem fere tempus et a Carthagine 16
 in Sardiniam classis missa duce Hasdrubale, cui Calvo cog-
 nomen erat, fœda tempestate vexata ad Baliæres insulas dei-
 citur, ibique (adeo non armamenta modo, sed etiam alvei 17
 navium quassati erant) subductæ naves, dum reficiuntur, ali-
 quantum temporis triverunt.

In Italia quum post Cannensem pugnam, fractis partis 35
 alterius viribus, alterius mollitis animis, segnius bellum esset,
 Campani per se adorti sunt rem Cumanam suæ dicionis face- 2
 re, primo sollicitantes, ut ab Romanis deficerent; ubi id parum
 processit, dolum ad capiendos eos comparant. Campanis 3
 omnibus statum sacrificium ad Hamas est. Eo senatum Cam-
 panum venturum certiores Cumanos fecerunt, petieruntque, ut
 et Cumanus eo senatus veniret ad consultandum communiter,
 ut eosdem uterque populus socios hostesque haberet; præsi- 4
 dium ibi armatum se habituros, ne quid ab Romano Pœ-
 nove periculi esset. Cumani, quanquam suspecta fraus erat,
 nihil abnuere, ita tegi fallax consilium posse rati. Interim 5
 Ti. Sempronius consul Romanus Sinuessæ, quo ad convenien-
 dum diem edixerat, exercitu lustrato, transgressus Vulturum
 flumen circa Liternum posuit castra. Ibi quia otiosa stativa 6
 erant, crebro decurrere milites cogebat, ut tirones (ea maxima
 pars volonum erant) assuescerent signa sequi et in acie agno-
 scere ordines suos. Inter quæ maxima erat cura duci, 7
 itaque legatis tribunisque præceperat, ne qua exprobratio cui-
 quam veteris fortunæ discordiam inter ordines sereret; vetus
 miles tironi, liber voloni sese exæquari sineret; omnes satis 8
 honestos generososque ducerent, quibus arma sua signaque
 populus Romanus commisisset; quæ fortuna coegisset ita fieri,
 eandem cogere tueri factum. Ea non maiore cura præcepta 9
 ab ducibus sunt quam a militibus observata, brevique tanta
 concordia coaluerant omnium animi, ut prope in oblivionem
 veniret, qua ex condicione quisque esset miles factus. Hæc 10
 agenti Graccho legati Cumani nuntiarunt, quæ a Campanis

legatio paucos ante dies venisset et quid iis ipsi respondis-
 11 sent: triduo post eum diem festum esse; non senatum solum
 omnem ibi futurum, sed castra etiam et exercitum Campanum.
 12 Gracchus, iussis Cumanis omnia ex agris in urbem convehere
 et manere intra muros, ipse pridie, quam statum sacrificium
 13 Campanis esset, Cumas movet castra. Hamæ inde tria millia
 passuum absunt. Iam Campani eo frequentes ex composito
 convenerant, nec procul inde in occulto Marinus Alfius medix
 tuticus (*is* summus magistratus erat Campanis) cum quattuorde-
 14 cim millibus armatorum habebat castra, sacrificio apparando
 et inter id instruendæ fraudi aliquanto intentior quam muni-
 15 endis castris aut ulli militari operi. [Triduum sacrificatum
 ad Hamas.] Nocturnum erat sacrum, ita ut ante mediam noc-
 16 tem compleretur. Huic Gracchus insidiandum tempori ratus,
 custodibus ad portas positis, ne quis enuntiare posset cœpta,
 et a decima diei hora coactis militibus corpora curare som-
 17 noque operam dare, ut primis tenebris convenire ad signum
 18 possent, vigilia ferme prima tolli iussit signa, silentique pro-
 fectus agmine quum ad Hamas media nocte pervenisset, castra
 Campana ut in pervigilio neglecta simul omnibus portis in-
 vadit; alios somno stratos, alios perpetrato sacro inermes
 19 redeuntes obtruncat. Hominum eo tumultu nocturno cæsa
 plus duo millia cum ipso duce Mario Alfio; capti* et signa
 militaria quattuor et triginta.

36 Gracchus minus centum militum iactura castris hostium
 potius Cumas se propere recepit, ab Hannibale metuens, qui
 2 super Capuam in Tifatis habebat castra. Nec eum provida
 futuri fefellit opinio. Nam simul Capuam ea clades est nun-
 tiata, ratus Hannibal, ab re bene gesta insolenter lætum exer-
 citum tironum magna ex parte et servorum spoliante victos
 3 prædasque agentem ad Hamas se inventurum, citatum agmen
 præter Capuam rapit, obviosque ex fuga Campanorum dato
 4 præsidio Capuam duci, saucios vehiculis portari iubet. Ipse
 Hamis vacua ab hostibus castra nec quicquam præter recentis
 vestigia cædis strataque passim corpora sociorum invenit.

Auctores erant quidam, ut protinus inde Cumas duceret ur- 5
 bemque oppugnaret. Id quanquam haud modice Hannibal 6
 cupiebat, ut, quia Neapolim non potuerat, Cumas saltem ma-
 ritimam urbem haberet, tamen, quia præter arma nihil secum
 miles raptim acto agmine extulerat, retro in castra super
 Tifata se recepit. Inde fatigatus Campanorum precibus se- 7
 quenti die cum omni apparatu oppugnandæ urbis Cumas
 redit, perpopulatoque agro Cumano, mille passus ab urbe ca-
 stra locat, quum Gracchus magis verecundia in tali necessi- 8
 tate deserendi socios implorantes fidem suam populique Romani
 substitisset quam satis fidens exercitui. Nec alter consul Fa- 9
 bins, qui ad Cales castra habebat, Vulturum flumen traducere
 audebat exercitum, occupatus primo auspiciis repetendis, dein 10
 prodigiis, quæ alia super alia nuntiabantur; expiantique ea
 haud facile litari haruspices respondebant.

Eæ causæ quum Fabium tenerent, Sempronius in obsi- 37
 dione erat et iam operibus oppugnabatur. Adversus ligneam 2
 ingentem admotam urbi aliam turrem ex ipso muro excitavit
 consul Romanus, aliquanto altiore, quia muro satis per se
 alto subiectis validis sublicis pro solo usus erat. Inde pri- 3
 mum saxis sudibusque et ceteris missilibus propugnatores
 mœnia atque urbem tuebantur; postremo, ubi promovendo 4
 adiunctam muro viderunt turrem, facibus ardentibus plurimum
 simul ignem coniecerunt. Quo incendio trepida armatorum 5
 multitudo quum de turre sese præcipitaret, eruptio ex oppido
 simul duabus portis stationes hostium fudit fugavitque in
 castra, ut eo die obsessio quam obsidentî similior esset Pœnus.
 Ad mille trecenti Carthaginiensium cæsi et undesexaginta 6
 vivi capti, qui circa muros et in stationibus solute ac negli-
 genter agentes, quum nihil minus quam eruptionem timuissent,
 ex improvise oppressi fuerant. Gracchus, priusquam se hostes 7
 ab repentino pavore colligerent, receptui signum dedit ac suos
 intra muros recepit. Postero die Hannibal, lætum secunda 8
 re consulem iusto prælio ratus certaturum, aciem inter castra
 atque urbem instruxit; ceterum, postquam neminem moveri ab 9

solita custodia urbis vidit nec committi quicquam temerariæ spei, ad Tifata redit infecta re.

- 10 Quibus diebus Cumæ liberatæ sunt obsidione, iisdem diebus et in Lucanis ad Grumentum Ti. Sempronius, cui Longo cognomen erat, cum Hannone Pœno prospere pugnat.
- 11 Supra duo millia hominum occidit, et ducentos octoginta milites, signa militaria ad quadraginta unum cepit. Pulsus
- 12 finibus Lucanis Hanno retro in Bruttios sese recepit. Et ex Hirpinis oppida tria, quæ a populo Romano defecerant, vi recepta per M. Valerium prætorem, Vercellium, Vescellium,
- 13 Sicilinum, et auctores defectionis securi percussi. Supra quinque millia captivorum sub hasta venierunt; præda alia militi concessa, exercitusque Luceriam reductus.
- 38 Dum hæc in Lucanis atque in Hirpinis geruntur, quinque naves, quæ Macedonum atque Pœnorum captos legatos Romam portabant, ab supero mari ad inferum circumvectæ
- 2 prope omnem Italiæ oram, quum præter Cumas velis ferrentur neque, hostium an sociorum essent, satis sciretur, Grac-
- 3 chus obviam ex classe sua naves misit. Quum percontando in vicem cognitum esset, consulem Cumis esse, naves Cumas appulsæ captivique ad consulem deducti et litteræ datæ.
- 4 Consul, litteris Philippi atque Hannibalis perlectis, consignata omnia ad senatum itinere terrestri misit, navibus devehî legatos iussit. Quum eodem fere die litteræ legatique Romam venissent, et, percontatione facta, dicta cum scriptis congruerent,
- 5 primo gravis cura patres incessit, cernentes, quanta vix tolerantibus Punicum bellum Macedonici belli moles instaret; cui tamen adeo non succubuerunt, ut extemplo agitaretur, quemadmodum ultro inferendo bello averterent ab Italia hostem.
- 6 Captivis in vincula condi iussis comitibusque eorum sub hasta venditis, ad naves viginti quinque, quibus P. Valerius Flaccus præfectus præerat, viginti quinque parari alias decernunt. His comparatis deductisque et additis quinque navibus, quæ advexerant captivos legatos, triginta naves ab Ostia
- 9 Tarentum profectæ, iussusque P. Valerius, militibus Var-

ronianis, quibus L. Apustius legatus Tarenti præerat, in naves impositis, quinquaginta quinque navium classe non tueri modo Italiæ oram, sed explorare de Macedonico bello; si congruentia litteris legatorumque indiciis Philippi consilia essent, ut M. Valerium prætorem litteris certiores faceret, isque, L. 11 Apustio legato exercitui præposito, Tarentum ad classem profectus primo quoque tempore in Macedoniam transmitteret daretque operam, ut Philippum in regno contineret. Pecunia 12 ad classem tuendam bellumque Macedonicum ea decreta est, quæ App. Claudio in Siciliam missa erat, ut redderetur Hieroni regi; ea per L. Antistium legatum Tarentum est devecta. Simul ab Hierone missa ducenta millia modium tritici et 13 hordei centum.

Dum hæc Romani parant aguntque, ad Philippum cap- 39 tiva navis una ex iis, quæ Romam missæ erant, ex cursu refugit; inde scitum, legatos cum litteris captos. Itaque ignarus rex, quæ cum Hannibale legatis suis convenissent, quæque legati eius ad se allaturi fuissent, legationem aliam cum eisdem mandatis mittit. Legati ad Hannibalem missi Heraclitus, 3 cui Scotino cognomen erat, et Crito Bæotius et Sositheus Magnes. Hi prospere tulerunt ac retulerunt mandata; sed 4 prius se æstas circumegit, quam movere ac moliri quicquam rex posset; tantum navis una capta cum legatis momenti fecit ad dilationem imminentis Romani belli.

Et circa Capuam, transgresso Vulturnum Fabio post 5 expiata tandem prodigia, ambo consules rem gerebant. Com- 6 bulteriam et Trebulam et Austiculam urbes, quæ ad Pœnum defecerant, Fabius vi cepit, præsidiaque in iis Hannibalis Campanique permulti capti. Et Nolæ, sicut priore anno, 7 senatus Romanorum, plebs Hannibalis erat, consiliaque occulta de cæde principum et proditione urbis inibantur. Quibus 8 ne incepta procederent, inter Capuam castraque Hannibalis, quæ in Tifatis erant, traducto exercitu Fabius super Suessulam in castris Claudianis consedit; inde M. Marcellum

proprætorem cum iis copiis, quas habebat, Nolam in præsidium misit.

40 Et in Sardinia res per T. Manlium prætorem administrari coeptæ, quæ omissæ erant, postquam Q. Mucius prætor
2 gravi morbo est implicitus. Manlius, navibus longis ad Carales subductis navalibusque sociis armatis, ut terra rem gereret, et a prætore exercitu accepto, duo et viginti millia
3 peditum, mille ducentos equites confecit. Cum his equitum peditumque copiis profectus in agrum hostium haud procul ab Hampsicoræ castris castra posuit. Hampsicora tum forte profectus erat in Pellitos Sardos ad iuventutem armandam,
4 qua copias augeret; filius nomine Hostus castris præerat. Is adolescentia ferox, temere prælio inito, fusus fugatusque. Ad tria millia Sardorum eo prælio cæsa, octingenti ferme vivi
5 capti; alius exercitus primo per agros silvasque fuga palatus, dein, quo ducem fugisse fama erat, ad urbem nomine Cornum, caput eius regionis, confugit; debellatumque eo prælio in Sardinia esset, ni classis Punica cum duce Hasdrubale, quæ tempestate deiecta ad Baliares erat, in tempore ad spem
7 rebellandi advenisset. Manlius post famam appulsæ Punicæ classis Carales se recepit; ea occasio Hampsicoræ data est Pæno
8 se iungendi. Hasdrubal, copiis in terram expositis et classe remissa Carthaginem, duce Hampsicora ad sociorum populi Romani agrum populandum profectus, Carales perventurus erat, ni Manlius obvio exercitu ab effusa eum populatione
9 continuisset. Primo castra castris modico intervallo sunt obiecta; dein per procursationes levia certamina vario eventu inita; postremo descensum in aciem. Signis collatis iusto
10 prælio per quattuor horas pugnatum. Diu pugnam ancipitem Pæni, Sardis facile vinci assuetis, fecerunt; postremo et ipsi, quum omnia circa strage ac fuga Sardorum repleta essent,
11 fusi; ceterum terga dantes circumducto cornu, quo pepulerat Sardos, inclusit Romanus. Cædes inde magis quam pugna
12 fuit. Duodecim millia hostium cæsa, Sardorum simul Pænorumque, ferme tria millia et septingenti capti et signa mili-

taria septem et viginti. Ante omnia claram et memorabilem 41
pugnam fecit Hasdrubal imperator captus et Hanno et Mago, nobiles Carthaginienses, Mago ex gente Barcina, propinqua 2
cognitione Hannibali iunctus, Hanno auctor rebellionis Sardis bellicque eius haud dubie concitor. Nec Sardorum duces minus nobilem eam pugnam cladibus suis fecerunt; nam et filius Hampsicoræ Hostus in acie cecidit, et Hampsicora cum 4
paucis equitibus fugiens, ut super afflictas res necem quoque filii audivit, nocte, ne cuius interventus coepta impediret, mortem sibi conscivit. Ceteris urbs Cornus eadem, quæ ante, fugæ 5
receptaculum fuit; quam Manlius victore exercitu aggressus intra dies paucos recepit. Deinde aliæ quoque civitates, quæ 6
ad Hampsicoram Pænosque defecerant, obsidibus datis dederunt sese; quibus stipendio frumentoque imperato pro cuiusque aut viribus aut delicto, Carales exercitum reduxit. Ibi 7
navibus longis deductis impositoque, quem secum advexerat, milite, Romam navigat, Sardiniamque perdomitam nuntiat patribus; et stipendium quæstoribus, frumentum ædilibus, captivos Q. Fulvio prætori tradit.

Per idem tempus T. Otacilius prætor ab Lilybæo classi 8
in Africam transvectus depopulatusque agrum Carthaginiensem, quum Sardiniam inde peteret, quo fama erat Hasdrubalem a 9
Baliaribus nuper traiecisso, classi Africam repetenti occurrit, levique certamine in alto commisso, septem inde naves cum sociis navalibus cepit. Ceteras metus haud secus quam tempestas passim disiecit.

Per eòsdem forte dies et Bomilcar cum militibus ad 10
supplementum Carthagine missis elephantisque et comteatu Locros accessit. Quem ut incautum opprimeret App. Claudius, 11
per simulationem provinciæ circumeundæ Messanam raptim exercitu ducto, vento æstuque suo Locros traiecit. Iam inde 12
Bomilcar ad Hannonem in Bruttios profectus erat, et Locrenses portas Romanis clausurunt; Appius, magno conatu nulla re gesta, Messanam repetit.

Eadem æstate Marcellus ab Nola, quam præsidio obti- 13

nebat, crebras excursions in agrum Hirpinum et Samnites
 14 Caudinos fecit, adeoque omnia ferro atque igni vastavit, ut
 42 antiquarum cladum Samnio memoriam renovaret. Itaque
 extemplo legati ad Hannibalem missi simul ex utraque gente
 2 ita Pœnum allocuti sunt. „Hostes populi Romani, Hannibal,
 fuimus primum per nos ipsi, quoad nostra arma, nostræ vires
 nos tutari poterant. Postquam iis parum fidebamus, Pyrrho
 3 regi nos adiunximus; a quo relictæ pacem necessariam accepi-
 mus, fuimusque in ea per annos prope quinquaginta ad id
 4 tempus, quo tu in Italiam venisti. Tua nos non magis virtus
 fortunaque quam unica comitas ac benignitas erga cives
 nostros, quos captos nobis remisisti, ita conciliavit tibi, ut te
 salvo atque incolumi amico non modo populum Romanum, sed
 5 ne deos quidem iratos, si fas est dici, timeremus. At her-
 cule non solum incolumi et victore, sed præsentem te, quum
 ploratum prope coniugum ac liberorum nostrorum exaudire et
 flagrantia tecta posses conspiciere, ita sumus aliquoties hac
 æstate devastati, ut M. Marcellus, non Hannibal vicisse ad
 Cannas videatur glorianturque Romani, te, ad unum modo
 6 ictum vigentem, velut aculeo emisso torpere. Per annos cen-
 tum cum populo Romano bellum gessimus, nullo externo
 adiuti nec duce nec exercitu, nisi quod per biennium Pyrrhus
 nostro magis milite suas auxit vires, quam suis viribus nos
 7 defendit. Non ego secundis rebus nostris gloriabor, duos
 consules ac duos consulares exercitus ab nobis sub iugum mis-
 sos, et si qua alia aut læta aut gloriosa nobis evenerunt.
 8 Quæ aspera adversaque tunc acciderunt, minore indignatione
 9 referre possumus, quam quæ hodie eveniunt. Magni dictato-
 res cum magistris equitum, bini consules cum binis consula-
 ribus exercitibus ingrediebantur fines nostros; ante explorato
 et subsidiis positæ et sub signis ad populandum ducebant;
 10 nunc proprætoris unius et parvi ad tuendam Nolam præsidii
 præda sumus; iam ne manipulatim quidem, sed latronum
 modo percursant totis finibus nostris negligentius, quam si in
 11 Romano vagarentur agro. Causa autem hæc est, quod neque

tu defendis et nostra inventus, quæ, si domi esset, tutaretur,
 omnis sub signis militat tuis. Nec te nec exercitum tuum 12
 norim, nisi, a quo tot Romanas acies fusas stratasque esse
 sciam, ei facile esse ducam opprimere populos nostros
 vagos sine signis palatos, quo quemque trahit quamvis vana
 prædæ spes. Numidarum paucorum illi quidem præda erunt, 13
 præsidiumque miseris simul nobis et Nolæ ademeris, si modo,
 quos, ut socios haberes, dignos duxisti, haud indignos iudi-
 cas, quos in fidem receptos tuearis.“

Ad ea Hannibal respondit, omnia simul facere Hirpinos 43
 Samnitesque, et indicare clades suas et petere præsidium et
 queri indefensos se neglectosque. Indicandum autem primum 2
 fuisse, dein petendum præsidium, postremo, ni impetraretur,
 tum denique querendum, frustra opem imploratam. Exercitum 3
 sese non in agrum Hirpinum Samnitemve, ne et ipse oneri
 esset, sed in proxima loca sociorum populi Romani adductu-
 rum. Iis populandis et militem suum repleturum se et metu
 procul ab iis summoturum hostes. Quod ad bellum Roma- 4
 num attineret, si Trasumenni quam Trebiæ, si Cannarum
 quam Trasumenni pugna nobilior esset, Cannarum quoque se
 memoriam obscuram maiore et clariore victoria facturum.
 Cum hoc responso muneribusque amplis legatos dimisit; ipse, 5
 præsidio modico relicto in Tifatis, profectus cetero exercitu
 ire Nolam pergit. Eodem Hanno ex Bruttis cum supplemento 6
 Carthagine advecto atque elephantis venit. Castris haud
 procul positæ, longe alia omnia inquirenti comperta sunt,
 quam quæ a legatis sociorum audierat. Nihil enim Marcellus 7
 ita egerat, ut aut fortunæ aut temere hosti commissum dici
 posset. Explorato cum firmisque præsidiis, tuto receptu
 prædatum ierat, omniaque velut adversus præsentem Hanni-
 balem cauta provisæ fuerant. Tum, ubi sensit hostem ad- 8
 ventare, copias intra mœnia tenuit; per muros inambulare
 senatores Nolanos iussit et omnia circa explorare, quæ apud
 hostes fierent. Ex his Hanno, quum ad murum successisset, 9
 Herennium Bassum et Herium Pettium ad colloquium evo-

catos permissuque Marcelli egressos per interpretem alloquitur.
 10 Hannibalis virtutem fortunamque extollit; populi Romani
 11 obterit ut senescentem cum viribus maiestatem. Quæ si
 paria essent, ut quondam fuissent, tamen expertis, quam grave
 Romanum imperium sociis, quanta indulgentia Hannibalis
 etiam in captivos omnes Italici nominis fuisset, Punicam Ro-
 12 manæ societatem atque amicitiam præoptandam esse. Si
 ambo consules cum suis exercitibus ad Nolam essent, tamen
 non magis pares Hannibali futuros, quam ad Cannas fuissent,
 nedum prætor unus cum paucis et novis militibus Nolam tutari
 13 possit. Ipsorum *magis* quam Hannibalis interesse, capta an
 tradita Nola poteretur; potiturum enim, ut Capua Nuceriaque
 potitus esset; sed quid inter Capuæ ac Nuceriæ fortunam
 14 interesset, ipsos prope in medio sitos Nolanos scire. Nolle
 ominari, quæ captæ urbi cessura forent, et potius spondere,
 si Marcellum cum præsidio ac Nolam tradidissent, neminem
 alium quam ipsos legem, qua in societatem amicitiamque Han-
 44 nibalis venirent, dicturum. Ad ea Herennius Bassus respondit,
 multos annos iam inter Romanum Nolanumque populum
 amicitiam esse, cuius neutros ad eam diem pænitere, et sibi,
 si cum fortuna mutanda fides fuerit, sero iam esse mutare
 2 eam. An dedituris se Hannibali fuisse accersendum Romanorum
 præsidium? Cum iis, qui ad sese tûendos venissent, omnia
 sibi et esse consociata et ad ultimum fore.
 3 Hoc colloquium abstulit spem Hannibali per proditorem
 recipiendæ Nolæ; itaque corona oppidum circumdedit, ut simul
 4 ab omni parte mœnia aggrederetur. Quem ut successisse
 muris Marcellus vidit, instructa intra portam acie cum magno
 tumultu erupit. Aliquot primo impetu perculsi cæsique sunt;
 dein concursu ad pugnantes facto æquatisque viribus atrox
 esse cœpit pugna, memorabilisque inter paucas fuisset, ni in-
 5 gentibus procellis effusus imber diremisset pugnantes. Eo die
 commisso modico certamine atque irritatis animis in urbem
 Romani, Pœni in castra receperunt sese; nam Pœnorum prima
 eruptione perculsi ceciderunt haud plus quam triginta, Romani

quinquaginta. Imber continens per noctem totam usque ad 6
 horam tertiam diei insequentis tenuit. Itaque, quanquam
 utraque pars avidi certaminis erant, eo die tenuerunt sese
 tamen munimentis. Tertio die Hannibal partem copiarum præ-
 datum in agrum Nolanum misit. Quod ubi animadvertit Mar- 7
 cellus, extemplo in aciem copias eduxit; neque Hannibal
 detrectavit. Mille fere passuum inter urbem erant castraque;
 eo spatio (et sunt omnia campi circa Nolam) concurrerunt
 Clamor ex parte utraque sublatus proximos ex cohortibus 8
 iis, quæ in agros prædatum exierant, ad prælium iam com-
 missum revocavit. Et Nolani aciem Romanam auxerunt, 9
 quos collaudatos Marcellus in subsidiis stare et saucios ex
 acie efferre iussit, pugna abstinere, ni ab se signum acce-
 pissent. Prælium erat anceps; summa vi et duces hortaban- 45
 tur et milites pugnabant. Marcellus victis ante diem ter-
 tium, fugatis ante paucos dies a Cumis, pulsus priore anno
 ab Nola ab eodem se duce, milite alio, instare iubet. Non 2
 omnes esse in acie; prædantes vagari in agro; et qui pugnent,
 marcere Campana luxuria, vino et scortis omnibusque lustris
 per totam hiemem confectos. Abisse illam vim vigoremque, 3
 dilapsa esse robora corporum animorumque, quibus Pyrenæi
 Alpiumque superata sint iuga. Reliquias illorum virorum vix
 arma membraque sustinentes pugnare. Capuam Hannibali 4
 Cannas fuisse. Ibi virtutem bellicam, ibi militarem discipli-
 nam, ibi præteriti temporis famam, ibi spem futuri extinctam.
 Quum hæc exprobrando hosti Marcellus suorum militum ani- 5
 mos erigeret, Hannibal multo gravioribus probris increpabat:
 Arma signaque eadem se noscere, quæ ad Trebiam Trasumennumque,
 postremo ad Cannas viderit habueritque; militem alium
 profecto se in hiberna Capuam duxisse, alium inde eduxisse.
 „Legatumne Romanum et legionis unius atque alæ 7
 magno certamine vix toleratis pugnam, quos binæ acies con-
 sulares nunquam sustinuerunt? Marcellus tirone milite ac 8
 Nolanis subsidiis inultus nos iam iterum lacessit. Ubi ille
 miles meus est, qui derepto ex equo C. Flaminio consuli

9 caput abstulit? ubi, *qui* L. Paulum ad Cannas occidit? Fer-
rum nunc hebet? an dextræ torpent? an quid prodigii est
aliud? Qui pauci plures vincere soliti estis, nunc paucis plures
vix restatis. Romam vos expugnaturus, si quis duceret, for-
10 tes lingua iactabatis. En, in minore re experiri vim virtu-
temque volo. Expugnate Nola, campestris urbem, non
flumine, non mari sæptam. Hinc vos ex tam opulenta
urbe præda spoliisque onustos vel ducam, quo voletis, vel
sequar.

46 Nec bene nec male dicta profuerunt ad confirmandos
2 animos. Quum omni parte pellerentur, Romanisque cresce-
rent animi, non duce solum adhortante, sed Nolanis etiam per
clamorem favoris indicem accendentibus ardorem pugnae,
3 terga Poeni dederunt atque in castra compulsi sunt. Quæ
oppugnare cupientes milites Romanos Marcellus Nola re-
duxit cum magno gaudio et gratulatione etiam plebis, quæ
4 ante inclinatio ad Poenos fuerat. Hostium plus quinque
millia cæsa eo die, vivi capti sexcenti et signa militaria unde-
viginti et duo elephantum; quattuor in acie occisi; Romanorum
5 minus mille interfecti. Posterum diem indutiis tacitis sepe-
liendo utrinque cæsos in acie consumpserunt. Spolia hostium
6 Marcellus Vulcano votum cremavit. Tercio post die ob iram,
credo, aliquam aut spem liberalioris militiæ ducenti septua-
ginta duo equites, mixti Numidæ et Hispani, ad Marcellum
transfugerunt. Eorum forti fidelique opera in eo bello usi
7 sunt sæpe Romani. Ager Hispanis in Hispania et Numidis
in Africa post bellum virtutis causa datus est.

8 Hannibal, ab Nola remisso in Bruttios Hannone cum
quibus venerat copiis, ipse Apuliæ hiberna petit circaque
9 Arpos consedit. Q. Fabius ut profectum in Apuliam Hanni-
balem audivit, frumento ab Nola Neapolique in ea castra
convecto, quæ super Suessulam erant, munimentisque firmatis
et præsidio, quod per hiberna ad obtinendum locum satis esset,
relicto, ipse Capuam propius movit castra, agrumque Cam-
10 panum ferro ignique est depopulatus, donec coacti sunt Cam-

pani, nihil admodum viribus suis fidentes, egredi portis et
castra ante urbem in aperto communire. Sex millia arma- 11
torum habebant, peditem imbellem, equitatu plus poterant;
itaque equestribus præliis lacescebant hostem. Inter multos 12
nobiles equites Campanos Cerrinus Vibellius erat, cognomine
Taurea. Civis indidem erat, longe omnium Campanorum
fortissimus eques, adeo ut, quum apud Romanos militaret,
unus eum Romanus Claudius Asellus gloria equestri æquaret.
Tunc Taurea, quum diu perlustrans oculis obequitasset hostium 13
turmis, tandem silentio facto, ubi esset Claudius Asellus, quæ-
sivit, et, quoniam verbis secum de virtute ambigere solitus 14
esset, cur non ferro decerneret daretque opima spolia victus
aut victor caperet. Hæc ubi Asello sunt nuntiata in castra, 47
id modo moratus, ut consulem percontaretur, liceretne extra
ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eius arma
extemplo cepit, proventusque ante stationes equo Tauream 2
nomine compellavit congregique, ubi vellet, iussit. Iam Ro- 3
mani ad spectaculum pugnae eius frequentes exierant, et Cam-
pani non vallum modo castrorum, sed mœnia etiam urbis
prospectantes repleverant, quum iam ante ferocibus dictis 4
rem nobilitassent. Infestis hastis concitarunt equos; dein libero
spatio inter se ludificantes sine vulnere pugnam extrahere.
Tum Campanus Romano „Equorum“ inquit „hoc, non equi- 5
tum erit certamen, nisi e campo in cavam hanc viam demit-
timus equos. Ibi nullo ad evagandum spatio cominus con-
sereantur manus.“ Dicto prope citius equum in viam Claudius 6
deiecit. Taurea, verbis ferocior quam re, „Minime, sis“ in-
quit, „cantherium in fossam“; quæ vox in rusticum inde pro-
verbium prodita est. Claudius quum ea via longe perequi- 7
tasset, nullo obvio hoste in campum rursus evectus, increpans
ignaviam hostis, cum magno gaudio et gratulatione victor in
castra redit. Huic pugnae equestri rem, quam vera sit, com- 8
munis existimatio est, mirabilem certe adiiciunt quidam anna-
les: quum refugientem ad urbem Tauream Claudius sequeretur,

patienti hostium porta invecum per alteram, stupentibus miraculo hostibus, intactum evasisse.

48 Quieta inde stativa fuere, ac retro etiam consul movit castra, ut sementem Campani facerent, nec ante violavit agrum Campanum, quam iam altæ in segetibus herbæ pabulum præbere poterant. Id convexit in Claudiana castra super Suessulam, ibique hiberna ædificavit. M. Claudio proconsuli imperavit, ut, retento Nolæ necessario ad tuendam urbem præsidio, ceteros milites dimitteret Romam, ne oneri sociis et sumptui rei publicæ essent. Et Ti. Gracchus a Cumis Lucciam in Apuliam legiones quum duxisset, M. Valerium inde prætorem Brundisium cum eo, quem Luceriæ habuerat, exercitu misit, tuerique oram agri Sallentini et providere, quod ad Philippum bellumque Macedonicum attineret, iussit.

4 Exitu æstatis eius, qua hæc gesta perscripsimus, litteræ a P. et Cn. Scipionibus venerunt, quantas quamque prosperas in Hispania res gessissent; sed pecuniam in stipendium vestimenta et frumentum exercitui et sociis navalibus omnia 5 deesse. Quod ad stipendium attineat, si ærarium inops sit, se aliquam rationem inituros, quomodo ab Hispanis sumant; cetera utique ab Roma mittenda esse, nec aliter aut exercitum 6 aut provinciam teneri posse. Litteris recitatis, nemo omnium erat, quia et vera scribi et postulari æqua fateretur; sed occurrebat animis, quantos exercitus terrestres navalesque tuerentur, quantaque nova classis mox paranda esset, si bellum 7 Macedonicum moveretur: Siciliam ac Sardiniam, quæ ante bellum vectigales fuissent, vix præsides provinciarum exercitus 8 alere; tributo sumptus suppeditari; [eum] ipsum tributum conferentium numerum tantis exercituum stragibus et ad Trasumennum lacum et ad Cannas imminutum; qui superessent pauci, si 9 multiplex gravarentur stipendio, alia perituros peste. Itaque 0 nisi fide staret res publica, opibus non staturam. Prodeundum in contionem Fulvio prætori esse, indicandas populo publicas necessitates cohortandosque, qui redempturis auxissent patrimonium, ut rei publicæ, ex qua crevissent, tempus commo-

darent, conducereque ea lege præbenda, quæ ad exercitum 11 Hispaniensem opus essent, ut, quum pecunia in ærario esset, his primis solveretur. Hæc prætor in contione edixit, et quo 12 die vestimenta ac frumentum Hispaniensi exercitui præbenda, quæque alia opus essent navalibus sociis, esset locaturus. Ubi ea dies venit, ad conducendum tres societates aderant 49 hominum undeviginti, quorum duo postulata fuere, unum, 2 ut militia vacarent, dum in eo publico essent, alterum, ut, quæ in naves imposuissent, ab hostium tempestatisque vi publico periculo essent. Utroque impetrato, conduxerunt, pri- 3 vataque pecunia res publica administrata est. Ii mores eaque caritas patriæ per omnes ordines velut tenore uno pertinebat. Quemadmodum conducta omnia magno animo sunt, sic summa 4 fide præbita, nec quicquam *parcius militibus datum, quam si* ex opulento ærario, ut quondam, alerentur.

Quum hi commeatus venerunt, Iliturgi oppidum ab Has- 5 drubale ac Magone et Hannibale Bomilcaris filio ob defectionem ad Romanos oppugnabatur. Inter hæc trina castra 6 hostium Scipiones quum in urbem sociorum magno certamine ac strage obsistentium pervenissent, frumentum, cuius inopia erat, advexerunt, cohortatique oppidanos, ut eodem animo mœnia 7 tutarentur, quo pro se pugnarent Romanum exercitum. vidissent, ad castra maxima oppugnanda, quibus Hasdrubal præerat, ducunt. Eodem et duo duces et duo exercitus 8 Carthaginiensium, ibi rem summam agi cernentes, conveniunt. Itaque eruptione e castris pugnatum est. Sexaginta 9 hostium millia eo die in pugna fuerunt, sedecim circa a Romanis; tamen adeo haud dubia victoria fuit, ut plures numero, 10 quam ipsi erant, Romani hostium occiderint, ceperint amplius 11 tria millia hominum, paulo minus mille equorum, undesexaginta militaria signa, septem elephantos, quinque in prælio occisis; trinisque eo die castris potiti sunt. Iliturgi obsidione 12 liberato, ad Intibili oppugnandum Punici exercitus traducti, suppletis copiis ex provincia, ut quæ maxime omnium, belli

avida, modo praeda aut merces esset, et tum iuventute abundante. Iterum signis collatis eadem fortuna utriusque partis pugnatum. Supra tredecim millia hostium caesa, supra duo capta cum signis duobus et quadraginta et novem elephantis.

14 Tum vero omnes prope Hispaniae populi ad Romanos deferunt, multoque maiores ea aetate in Hispania quam in Italia res gestae.

Liber XXIV.

Ut ex Campania in Bruttios reditum est, Hanno adiutoribus et ducibus Brutiis Graecas urbes tentavit, eo facilius in societate manentes Romana, quod Bruttios, quos et oderant et metuebant, Carthaginiensium partis factos cernebant. Regium 2 primum tentatum est diesque aliquot ibi nequicquam absumpti. Interim Locrenses frumentum lignaque et cetera necessaria usibus ex agris in urbem rapere, etiam ne quid relictum praedae hostibus esset, et in dies maior omnibus portis multitudo effundi; postremo ii modo relictii in urbe erant, qui reficere muros ac portas telaque in propugnacula congerere cogeantur. In permixtam omnium aetatum ordinumque 4 multitudinem et vagantem in agris magna ex parte inermem Hamilcar Pœnus equites emisit, qui violare quemquam vetiti tantum, ut ab urbe excluderent fuga dissipatos, turmas obiecere. Dux ipse loco superiore capto, unde agros urbemque 5 posset conspicere, Bruttiorum cohortem adire muros atque vocare principes Locrensiarum ad colloquium iussit et pollicentes amicitiam Hannibalis adhortari ad urbem tradendam. Brutiis 6 in colloquio nullius rei primo fides est; deinde ut Pœnus apparuit in collibus, et refugientes pauci aliam omnem multitudinem in potestate hostium esse afferebant, tum metu victi consulturos se populum responderunt; advocataque extemplo 7

contione, quum et levissimus quisque novas res novamque societatem mallent, et, quorum propinqui extra urbem interclusi ab hostibus erant, velut obsidibus datis pigneratos haberent animos, pauci magis taciti probarent constantem fidem quam propalam tueri auderent, haud dubio in speciem consensu fit ad Pœnos deditio. L. Atilio, præfecto præsidii, quique cum eo milites Romani erant, clam in portum deductis atque impositis in naves, ut Regium deveherentur, Hamilcarem Pœnosque ea condicione, ut fœdus extemplo æquis legibus fieret, in urbem acceperunt; cuius rei prope non servata fides deditis est, quum Pœnus dolo dimissum Romanum incusaret, Locrenses profugisse ipsum causarentur. Insecuti etiam equites sunt, si quo casu in freto æstus morari aut deferre naves in terram posset. Et eos quidem, quos sequebantur, non sunt adepti; alias a Messana traicientes freto Regium naves conspexerunt. Milites erant Romani a Claudio prætore missi ad obtinendam urbem præsidio. Itaque Regio extemplo abscessum est. Locrensibus iussu Hannibalis data pax, ut liberi suis legibus viverent, urbs pateret Pœnis, portus in potestate Locrensi esset, societas eo iure staret, ut Pœnus Locrensem Locrensisque Pœnum pace ac bello iuvaret.

2 Sic a freto Pœni reducti, frementibus Bruttiiis, quod Regium ac Locros, quas urbes direpturos se destinaverant, intactas reliquissent. Itaque per se ipsi, conscriptis armisque iuventutis suæ quindecim millibus, ad Crotonem oppugnandum pergunt ire, Græcam et ipsam urbem et maritimam, plurimum accessurum opibus, si in ora maris urbem ac portum mœnibus validam tenuissent, credentes. Ea cura agebat, quod neque non accersere ad auxilium Pœnos satis audebant, ne quid non pro sociis egisse viderentur, et, si Pœnus rursus magis arbiter pacis quam adiutor belli fuisset, ne in libertatem Crotonis, sicut ante Locrorum, frustra pugnaretur. Itaque optimum visum est, ad Hannibalem mitti legatos caverique ab eo, ut receptus Croto Bruttiorum esset. Hannibal quum præsentium eam consultationem esse respondisset

et ad Hannonem eos reiecisset, ab Hannone nihil certi ablatum; nec enim diripi volebat nobilem atque opulentam urbem, et sperabat, quum Bruttii oppugnaret, Pœnos nec probare nec iuvare eam oppugnationem appareret, eo maturius ad se defecturos. Crotone nec consilium unum inter populares nec voluntas erat. Unus velut morbus invaserat omnes Italiae civitates, ut plebes ab optimatibus dissentirent, senatus Romanis faveret, plebs ad Pœnos rem traheret. Eam dissensionem in urbe perfuga nuntiat Bruttiiis: Aristomachum esse principem plebis tradendæque auctorem urbis, et in vasta urbe lateque mœnibus disiectis raras stationes custodiasque senatorum esse; quacunque custodiant plebis homines, ea patere aditum. Auctore ac duce perfuga Bruttii corona cinxerunt urbem, acceptique ab plebe primo impetu omnem præter arcem cepere. Arcem optimates tenebant, præparato iam ante ad talem casum perfugio. Eodem Aristomachus perfugit, tanquam Pœnis, non Bruttiiis auctor urbis tradendæ fuisset.

3 Urbs Croto murum in circuitu patentem duodecim millia passuum habuit ante Pyrrhi in Italiam adventum; post vastitatem eo bello factam vix pars dimidia habitabatur. Flumen, quod medio oppido fluxerat, extra frequentia tectis loca præterfluebat, et arx procul eis, quæ habitabantur, sex millia aberat. In urbe nobili templum ipsa urbe erat nobilius, Laciniae Iunonis, sanctum omnibus circa populis. Lucus ibi, frequenti silva et proceris abietis arboribus sæptus, læta in medio pascua habuit, ubi omnis generis sacrum deæ pecus pascebatur sine ullo pastore, separatimque greges sui cuiusque generis nocte remeabant ad stabula, nunquam insidiis ferarum, non fraude violati hominum. Magni igitur fructus ex eo pecore capti, columnaque inde aurea solida facta et sacrata est; inclitumque templum divitiis etiam, non tantum sanctitate fuit. Ac miracula aliqua affingunt, ut plerumque tam insignibus locis. Fama est, aram esse in vestibulo templi, cuius cinerem nullo unquam moveri vento. Sed arx Crotonis, una parte imminens mari, altera vergente in agrum, situ tan-

tum naturali quondam munita, postea et muro cineta est, qua per aversas rupes ab Dionysio Siciliae tyranno per dolum 9 fuerat capta. Ea tum arce, satis, ut videbatur, tuta, Crotoniatum optimates tenebant se, circumsedente cum Bruttii eos 10 etiam plebe sua. Postremo Bruttii, quum suis viribus inexpugnabilem viderent arcem, coacti necessitate Hannonis auxili- 11 lium implorant. Is condicionibus ad deditionem compellere Crotoniatas conatus, ut coloniam Bruttiorum eo deduci anti- quamque frequentiam recipere vastam ac desertam bellis ur- bem paterentur, omnium neminem præter Aristomachum 12 movit. Morituros se affirmabant citius, quam immixti Bruttii in alienos ritus, mores legesque ac mox linguam etiam verte- 13 rentur. Aristomachus unus, quando nec suadendo ad dedi- tionem satis valebat nec, sicut urbem prodiderat, locum pro- 14 dendæ arcis inveniebat, transfugit ad Hannonem. Locrenses brevi post legati, quum permissu Hannonis arcem intrassent, persuadent, ut traduci se in Locros paterentur nec ultima 15 experiri vellent; nam hoc ut sibi liceret, impetraverant ei ab Hannibale, missis ad id ipsum legatis. Ita Crotone exces- sum est, deductique Crotoniatæ ad mare naves conscendunt; Locros omnis multitudo abeunt.

16 In Apulia ne hiems quidem quieta inter Romanos atque Hannibalem erat. Luceriae Sempronius consul, Hannibal haud 17 procul Arpis hibernabat. Inter eos levia prœlia ex occasione aut opportunitate huius aut illius partis oriebantur, meliorque eis Romanus et in dies cautior tutiorque ab insidiis fiebat.

4 In Sicilia Romanis omnia mutaverat mors Hieronis regnumque ad Hieronymum nepotem eius translatum, puerum 2 vixdum libertatem, nedum dominationem modice laturum. Eam ætatem, id ingenium tutores atque amici ad præcipitandum in omnia vitia acceperunt. Quæ ita futura cernens Hiero ultima senecta voluisse dicitur liberas Syracusas relinquere, ne sub dominatu puerili per ludibrium bonis artibus partum 3 firmatumque interiret regnum. Huic consilio eius summa ope obstitere filiæ, nomen regium penes puerum futurum ratæ,

regimen rerum omnium penes se virosque suos Andranodorum et Zoippum, qui tutorum primi relinquebantur. Non 4 facile erat nonagesimum iam agenti annum, circumsessio dies noctesque muliebribus blanditiis, liberare animum et convertere ad publicam a privata curam. Itaque tutores 5 modo quindecim puero relinquit, quos precatus est moriens, ut fidem erga populum Romanum quinquaginta annos ab se cultam inviolatam servarent, iuvenemque suis potissimum vesti- giis insistere vellent et disciplinæ, in qua eductus esset. Hæc mandata. Quum exspirasset, tutores, testamento prolato 6 pueroque in contionem producto (erat autem quindecim tunc ferme annorum), paucis, qui per contionem ad excitandos 7 clamores dispositi erant, approbantibus testamentum, ceteris velut patre amisso in orba civitate omnia timentibus**1). Funus 8 fit regium, magis amore civium et caritate quam cura suorum celebre. Brevi deinde ceteros tutores summovet Andranodorus, 9 iuvenem iam esse dictitans Hieronymum ac regni potentem; deponendoque tutelam ipse, quæ cum pluribus communis erat, in se unum omnium vires convertit.

5 Vix quidem vel bono moderatoque regi facilis erat favor apud Syracusanos, succedenti tantæ caritati Hieronis; verum 2 enimvero Hieronymus, velut suis vitiis desiderabilem efficere vellet avum, primo statim conspectu, omnia quam disparia essent, ostendit. Nam qui per tot annos Hieronem filiumque 3 eius Gelonem nec vestis habitu nec alio ullo insigni diffe- rentes a ceteris civibus vidissent, ei conspexere purpuram ac diadema ac satellites armatos, quadrigisque etiam alborum 4 equorum interdum ex regia procedentem more Dionysii tyranni. Hunc tam superbum apparatus habitumque convenientes 5 sequebantur contemptus omnium hominum, superbæ aures, contumeliosa dicta, rari aditus non alienis modo, sed tutoribus etiam, libidines novæ, inhumana crudelitas. Itaque tantus 6 omnes terror invaserat, ut quidam ex tutoribus aut morte voluntaria aut fuga præverterent metum suppliciorum. Tres 7

1) Excidisse nonnulla videntur de regno ad Hieronymum per spe- ciem decreti translato.

ex iis, quibus solis aditus in domum familiarior erat, Andranodorus et Zoippus, generi Hieronis, et Thraso quidam, de
 8 aliis quidem rebus haud magnopere audiebantur; tendendo
 autem duo ad Carthaginienses, Thraso ad societatem Romanam, certamine ac studiis interdum in se convertebant animum
 9 adolescentis, quum coniuratio in tyranni caput facta indicatur
 per Callonem quendam, æqualem Hieronymi et iam inde a
 10 puero in omnia familiaria iura assuetum. Index unum ex
 coniuratis Theodotum, a quo ipse appellatus erat, nominare
 potuit. Qui comprehensus extemplo traditusque Andranodoro
 torquendus, de se ipse haud cunctanter fassus conscios celabat;
 11 postremo, quum omnibus intolerandis patientiæ humanæ cruci-
 atibus laceraretur, victum malis se simulans avertit ab con-
 12 sciis in insontes indicium. Thrasonem esse auctorem consilii
 mentitus, nec nisi tam potenti duce confisos rem tantam ausu-
 13 ros fuisse; socios addit ab latere tyranni, quorum capita vilissima
 fingenti inter dolores gemitusque occurrere. Maxime animo ty-
 ranni credibile indicium Thraso nominatus fecit; itaque extemplo
 traditur ad supplicium, adiectique pœnæ ceteri iuxta insontes.
 14 Consciorum nemo, quum diu socius consilii torqueretur, aut
 latuit aut fugit; tantum illis in virtute ac fide Theodoti
 fiduciæ fuit tantumque ipsi Theodoto virium ad arcana
 occultanda.

6 Ita, quod unum vinculum cum Romanis societatis erat,
 Thrasone sublato e medio, extemplo haud dubie ad defec-
 2 tionem res spectabat, legatique ad Hannibalem missi, ac re-
 missi ab eo cum Hannibale, nobili adolescente, Hippocrates et
 Epicydes, nati Carthagine, sed oriundi ab Syracusis exsule
 3 avo, Pœni ipsi materno genere. Per hos iuncta societas
 Hannibali ac Syracusano tyranno, nec invito Hannibale apud
 4 tyrannum manserunt. App. Claudius prætor, cuius Sicilia
 provincia erat, ubi ea accepit, extemplo legatos ad Hierony-
 mum misit. Qui quum sese ad renovandam societatem, quæ
 cum avo fuisset, venisse dicerent, per ludibrium auditi dimissique
 5 sunt ab quærente per iocum Hieronymo, quæ fortuna eis

pugnæ ad Cannas fuisset; vix credibilia enim legatos Hanni-
 balis narrare; velle, quid veri sit, scire, ut ex eo, utram spem
 sequatur, consilium capiat. Romani, quum serio legationes 6
 audire cœpisset, redituros se ad eum dicentes esse, monito
 magis eo quam rogato, ne fidem temere mutaret, proficiscuntur.
 Hieronymus legatos Carthaginem misit ad fœdus ex societate 7
 cum Hannibale faciendum. Pacto convenit, ut, quum Roma-
 nos Sicilia expulissent (id autem brevi fore, si naves atque
 exercitum misissent), Himera amnis, qui ferme dividit *insulam*,
 finis regni Syracusani ac Punici imperii esset. Aliam deinde, 8
 inflatus assentationibus eorum, qui eum non Hieronis tantum,
 sed Pyrrhi etiam regis, materni avi, iubebant meminisse,
 legationem misit, qua æquum censebat, Sicilia sibi omni cedi,
 Italiæ imperium proprium quæri Carthaginiensi populo. Hanc 9
 levitatem ac iactationem animi neque mirabantur in iuvene
 furioso neque arguebant, dummodo averterent eum ab
 Romanis.

7 Sed omnia in eo præcipitia ad exitium fuerunt. Nam
 quum, præmissis Hippocrate atque Epicyde cum binis milli-
 bus armatorum ad tentandas urbes, quæ præsidiis tenebantur
 Romanis, et ipse in Leontinos cum cetero omni exercitu 2
 (erant autem ad quindecim millia peditum equitumque) pro-
 fectus erat, liberas ædes coniurati (et omnes forte militabant) 3
 imminentes viæ angustæ, qua descendere ad forum rex solebat,
 sumpserunt. Ibi quum instructi armatique ceteri transitum 4
 exspectantes starent, uni ex eis (Dinomeni fuit nomen), quia
 custos corporis erat, partes datæ sunt, ut, quum appropin-
 quaret ianuæ rex, per causam aliquam in angustiis sustineret
 ab tergo agmen. Ita, ut convenerat, factum est. Tanquam 5
 laxaret elatum pedem ab stricto nodo, moratus turbam Dino-
 menes tantum intervalli fecit, ut, quum in prætereuntem sine
 armatis regem impetus fieret, confoderetur aliquot prius
 vulneribus, quam succurri posset. Clamore et tumultu audito, 6
 in Dinomenem iam haud dubie obstantem tela coniiciuntur,
 inter quæ tamen, duobus acceptis vulneribus, evasit. Fuga 7

satellitum, ut iacentem videre regem, facta est; interfectores pars in forum ad multitudinem lætam libertate, pars Syracusas pergunt ad præoccupanda Andranodori regionumque
8 aliorum consilia. Incerto rerum statu, App. Claudius bellum oriens ex propinquo quum cerneret, senatum litteris certiore fecit, Siciliam Carthaginensi populo et Hannibali con-
9 ciliari, ipse adversus Syracusana consilia ad provinciæ regni- que fines omnia convertit præsidia.

10 Exitu anni eius Q. Fabius ex auctoritate senatus Puteolos, per bellum cœptum frequentari emporium, communiit præsi-
11 diumque imposuit. Inde Romam comitiorum causa veniens in eum, quem primum diem comitiale habuit, comitia edixit,
12 atque ex itinere præter urbem in campum descendit. Eo die quum sors prærogativæ Aniensi iuniorum exisset, eaque
T. Otacilium, M. Æmilium Regillum consules diceret, tum
8 Q. Fabius silentio facto tali oratione est usus: „Si aut pacem in Italia aut id bellum eumque hostem haberemus, in quo negligentia laxior locus esset, qui vestris studiis, quæ in campum ad mandandos, quibus velitis, honores affertis. moram ullam offerret, is mihi parum meminisse videretur
2 vestrae libertatis; sed quum in hoc bello, in hoc hoste nunquam ab ullo duce sine ingenti nostra clade erratum sit, eadem vos cura, qua in aciem armati descenditis, inire suffragium ad creandos consules decet et sibi sic quemque dicere:
3 „Hannibali imperatori parem consulem nomino.“ Hoc anno ad Capuam Vibellio Taureæ, Campano summo equiti, provocanti summus Romanus eques Asellus Claudius est oppositus.
4 Adversus Gallum quondam provocantem in ponte Anienis T. Manlium fidentem et animo et viribus misere maiores
5 nostri. [Ob] eandem causam haud multis annis post fuisse non negaverim, cur M. Valerio non diffideretur adversus similiter provocantem arma capienti Gallum ad certamen.
6 Quemadmodum pedites equitesque optamus ut validiores, si minus, ut pares hosti habeamus, ita duci hostium parem
7 imperatorem quæramus. Quum, qui est summus in civitate

dux, eum legerimus, tamen repente lectus, in annum creatus adversus veterem ac perpetuum imperatorem comparabitur, nullis neque temporis nec iuris inclusum angustiis, quo minus ita omnia gerat administretque, ut tempora postulabunt belli; nobis autem in apparatu ipso ac tantum inchoantibus
8 res annus circumagitur. Quoniam, quales viros creare vos
9 consules deceat, satis est dictum, restat, ut pauca de eis, in quos prærogativæ favor inclinavit, dicam. M. Æmilius
10 Regillus flamen est Quirinalis, quem neque mittere a sacris neque retinere possumus, ut non deum aut belli deseramus curam. Otacilius sororis meæ filiam uxorem at-
11 que ex ea liberos habet; ceterum non ea vestra in me maioresque meos merita sunt, ut non potiore privatis necessitudinibus rem publicam habeam. Quilibet nautarum vecto-
12 rumque tranquillo mari gubernare potest; ubi sæva orta tempestas est ac turbato mari rapitur vento navis, tum viro et gubernatore opus est. Non tranquillo navigamus, sed iam
13 aliquot procellis summersi pæne sumus; itaque, quis ad gubernacula sedeat, summa cura providendum ac præcavendum vobis est. In minore te experti, T. Otacili, re sumus; haud sane, cur ad maiora tibi fidamus, documentum quicquam dedisti. Classem hoc anno, cui tu præfuisti, trium rerum causa para-
14 vimus, ut Africæ oram popularetur, ut tuta nobis Italiæ litora essent, ante omnia ne supplementum cum stipendio com-
15 tuque ab Carthagine Hannibali transportaretur. Create con- sulem T. Otacilium, non dico, si omnia hæc, sed si aliquid eorum rei publicæ præstitit. Sin autem te classem obtinente etiam velut pacato mari quævis Hannibali tuta atque integra ab domo venerunt, si ora Italiæ infestior hoc anno quam
16 Africæ fuit, quid dicere potes, cur te potissimum ducem Hannibali hosti opponamus? Si consul esses, dictatorem dicendum
17 exemplo maiorum nostrorum censeremus, nec tu id indignari posses, aliquem in civitate Romana meliorem bello haberi quam te. Magis nullius interest quam tua, T. Otacili, non imponi cervicibus tuis onus, sub quo concidas. Ego magno-
18

pere oro suadeoque, eodem animo, quo si stantibus vobis in
 acie armatis repente deligendi duo imperatores essent, quo-
 19 rum ductu atque auspicio dimicaretis, hodie quoque consules
 creetis, quibus sacramento liberi vestri dicant, ad quorum
 edictum conveniant, sub quorum tutela atque cura militent.
 20 Lacus Trasumennus et Cannæ tristitia ad recordationem exempla,
 sed ad præcavendas similes *clades* utiles documento sunt.
 Præco, Aniensem iuniorum in suffragium revoca."

9 Quum T. Otacilius ferociter eum continuare consulatum
 velle vociferaretur atque obstreperet, lictores ad eum acce-
 2 dere consul iussit et, quia in urbem non inierat, protinus in
 campum ex itinere profectus, admonuit, cum securibus sibi
 3 fasces præferri. Interim prærogativa suffragium init, creati-
 que in ea consules Q. Fabius Maximus quartum, M. Mar-
 cellus tertium. Eisdem consules ceteræ centuriæ sine varia-
 4 tione ulla dixerunt; et prætor unus reffectus Q. Fulvius Flac-
 cus, novi alii creati, T. Otacilius Crassus iterum, Q. Fabius,
 consulis filius, qui tum ædilis curulis erat, P. Cornelius Len-
 5 tulus. Comitibus prætorum perfectis, senatus consultum factum,
 ut Q. Fulvio extra ordinem urbana provincia esset, isque po-
 6 tissimum, consulibus ad bellum profectis, urbi præesset. Aquæ
 magnæ bis eo anno fuerunt, Tiberisque agros inundavit cum
 magna strage tectorum pecorumque et hominum pernicie.

7 Quinto anno secundi Punici belli Q. Fabius Maximus
 A. u. c. 540. quartum, M. Claudius Marcellus tertium consulatum ineuntes
 A. Ch. 214. plus solito converterant in se civitatis animos; multis enim
 8 annis tale consulum par non fuerat. Referebant senes, sic
 Maximum Rullum cum P. Decio ad bellum Gallicum, sic
 postea Papirium Carviliūque adversus Samnites Bruttiosque
 et Lucanum cum Tarentino populum consules declaratos.
 9 Absens Marcellus consul creatus, quum ad exercitum esset;
 præsentī Fabio, atque ipso comitia habente, consulatus conti-
 10 nuatus. Tempus ac necessitas belli ac discrimen summæ
 rerum faciebant, ne quis aut exemplum exquireret aut
 11 suspectum cupiditatis imperii consulem haberet; quin lauda-

bant potius magnitudinem animi, quod, quum summo impera-
 tore esse opus rei publicæ sciret seque eum haud dubie esse,
 minoris invidiam suam, si qua ex ea re oreretur, quam utili-
 tatem rei publicæ fecisset.

Quo die magistratum inierunt consules, senatus in Capi- 10
 tolio est habitus, decretumque omnium primum, ut consules 2
 sortirentur compararentve inter se, uter censoribus creandis
 comitia haberet, priusquam ad exercitum proficisceretur. Pro- 3
 rogatum deinde imperium omnibus, qui ad exercitus erant,
 iussique in provinciis manere, Ti. Gracchus Luceriæ, ubi cum
 volonum exercitu erat, C. Terentius Varro in agro Piceno,
 M. Pomponius in Gallico; et prætores prioris anni pro 4
 prætoribus, Q. Mucius obtineret Sardiniam, M. Valerius ad
 Brundisium oræ maritimæ, intentus adversus omnes motus
 Philippi Macedonum regis, præesset. P. Cornelio Lentulo 5
 prætori Sicilia decreta provincia, T. Otacilio classis eadem,
 quam adversus Carthaginienses priore anno habuisset.

Prodigia eo anno multa nuntiata sunt, quæ quo magis 6
 credebant simplices ac religiosi homines, eo plura nuntiaban-
 tur: Lanuvii in æde intus Sospitæ Iunonis corvos nidum
 fecisse; in Apulia palmam viridem arsisse; Mantuæ stagnum 7
 effusum Mincio anni cruentum visum; et Calibus creta et
 Romæ in foro boario sanguine pluvisse; et in vico Insteio 8
 fontem sub terra tanta vi aquarum fluxisse, ut serias dolia-
 que, quæ in eo loco erant, provoluta velut impetus torrentis
 tulerit; tacta de cælo atrium publicum in Capitolio, ædem in 9
 campo Vulcani, † vocem in Sabinis publicamque viam, murum
 ac portam Gabiis. Iam alia vulgata miracula erant: hastam 10
 Martis Præneste sua sponte promotam; bovem in Sicilia locutum;
 infantem in utero matris in Marrucinis „Io triumpho“ clamasse; ex
 muliere Spoleti virum factum; Hadriæ aram in cælo speciesque
 hominum circum eam cum candida veste visas esse. Quin 11
 Romæ quoque in ipsa urbe, secundum apum examen in foro
 visum (quod mirabile est, quia rarum) affirmantes quidam,
 legiones se armatas in Ianiculo videre, concitaverunt civitatem

12 ad arma, quum, qui in Ianiculo essent, negarent quemquam
13 ibi præter assuetos collis eius cultores apparuisse. Hæc prodigia hostiis maioribus procurata sunt ex haruspicum responso, et supplicatio omnibus deis, quorum pulvinaria Romæ essent, indicta est.

11 Perpetratis, quæ ad pacem deum pertinebant, de re publica belloque gerendo, et quantum copiarum et ubi quæque essent, 2 consules ad senatum retulerunt. Duodeviginti legionibus bellum geri placuit; binas consules sibi sumere, binis Galliam Siciliamque ac Sardiniam obtineri; duabus Q. Fabium prætorem Apuliæ, duabus volonum Ti. Gracchum circa Luceriam præesse; 3 singulas C. Terentio proconsuli ad Picenum et M. Valerio ad 4 classem circa Brundisium relinqui, duas urbi præsidio esse. Hic ut numerus legionum expleretur, sex novæ legiones erant scribendæ. Eas primo quoque tempore consules scribere iussi et classem 5 parare, ut cum eis navibus, quæ pro Calabriæ litoribus in statione essent, centum quinquaginta longarum classis navium 6 eo anno expleretur. Dilectu habito et centum navibus novis deductis, Q. Fabius comitia censoribus creandis habuit; creati M. Atilius Regulus et P. Furius Philus.

Quum increbresceret rumor, bellum in Sicilia esse, T. 7 Otacilius eo cum classe proficisci iussus est. Quum deessent nautæ, consules ex senatus consulto edixerunt, ut, qui L. Æmilio, C. Flaminio censoribus millibus æris quinquaginta ipse aut pater eius census fuisset usque ad centum millia, aut cui postea tanta res esset facta, nautam unum cum sex mensum stipendio daret; qui supra centum millia usque ad 8 trecenta, tres nautas cum stipendio annuo; qui supra trecenta usque ad decies æris, quinque nautas; qui supra decies, septem; 9 senatores octo nautas cum annuo stipendio darent. Ex hoc edicto dati nautæ, armati instructique ab dominis, cum triginta dierum coctis cibariis naves conscenderunt. Tum primum est factum, ut classis Romana sociis navalibus privata impensa paratis compleretur.

12 Hic maior solito apparatus præcipue conterruit Campanos,

ne ab obsidione Capuæ bellum eius anni Romani inciperent. Itaque legatos ad Hannibalem oratum miserunt, ut Capuam 2 exercitum admoveret: ad eam oppugnandam novos exercitus scribi Romæ, nec ullius urbis defectioni magis infensos eorum animos esse. Id quia tam trepide nuntiabant, maturandum 3 Hannibal ratus, ne prævenirent Romani, profectus Arpis ad Tifata in veteribus castris super Capuam consedit. Inde, 4 Numidis Hispanisque ad præsidium simul castrorum, simul Capuæ relictis, cum cetero exercitu ad lacum Averni per speciem sacrificandi, re ipsa ut tentaret Puteolos quodque ibi præsidium erat, descendit. Maximus, postquam Hanni- 5 balem Arpis profectum et regredi in Campaniam allatum est, nec die nec nocte intermisso itinere ad exercitum redit, et Ti. Gracchum ab Luceria Beneventum copias admovere, Q. 6 Fabium prætorem (is filius consulis erat) ad Luceriam Graccho succedere iubet. In Siciliam eodem tempore duo prætores 7 profecti, P. Cornelius ad exercitum, T. Otacilius, qui maritimæ oræ rei que navali præesset; et ceteri in suas quisque pro- 8 vincias profecti, et, quibus prorogatum imperium erat, easdem, quas priori anno, regiones obtinuerunt.

Ad Hannibalem, quum ad lacum Averni esset, quinque 13 nobiles iuvenes ab Tarento venerunt, partim ad Trasumenum lacum, partim ad Cannas capti dimissique domos cum eadem comitate, qua usus adversus omnes Romanorum socios Pœnus fuerat. Ei memores beneficiorum eius perpulisse magnam 2 partem se iuventutis Tarentinæ referunt, ut Hannibalis amicitiam ac societatem quam populi Romani mallent, legatosque ab suis missos rogare Hannibalem, ut exercitum propius Tarentum admoveat: si signa eius, si castra conspecta a Tarento 3 sint, haud ullam intercessuram moram, quin urbs **1); in potestate iuniorum plebem, in manu plebis rem Tarentinam esse. Hannibal collaudatos eos oneratosque ingentibus pro- 4 missis domum ad cœpta maturanda redire iubet: se in tempore affuturum esse. Hac cum spe dimissi Tarentini. Ipsum 5

¹⁾ Exciderunt quædam in hanc sententiam: ei tradatur.

ingens cupido incesserat Tarenti potiundi. Urbem esse videbat quum opulentam nobilemque, tum maritimam et in Macedoniam opportune versam, regemque Philippum hunc portum, si transiret in Italiam, *quoniam* Brundisium Romani haberent, 6 petiturum. Sacro inde perpetrato, ad quod venerat, et dum ibi moratur, pervastato agro Cumano usque ad Miseni promuntorium, Puteolos repente agmen convertit ad opprimendum 7 præsidium Romanum. Sex millia hominum erant et locus munimento quoque, non natura modo tutus. Triduum ibi moratus Pœnus, ab omni parte tentato præsidio, deinde, ut nihil procedebat, ad populandum agrum Neapolitanum magis ira 8 quam potiundæ urbis spe processit. Adventu eius in propinquum agrum mota Nolana est plebs, iam diu aversa ab Romanis et infesta senatui suo. Itaque legati ad arcessendum Hannibalem cum haud dubio promisso tradendæ urbis venerunt. Prævenit inceptum eorum Marcellus consul, a primoribus accitus. Die uno Suessulam a Calibus, quum Vultur- 10 nus amnis traicientem moratus esset, contenderat; inde proxima nocte sex millia peditum, equites **, qui præsidio senatui 11 essent, Nolam intromisit. Et uti a consule omnia impigre facta sunt ad præoccupandam Nolam, ita Hannibal tempus terebat, bis iam ante nequicquam tentata re segnior ad credendum Nolanis factus.

14 Iisdem diebus et Q. Fabius consul ad Casilium tentandum, quod præsidio Punico tenebatur, venit, et ad Beneventum velut ex composito parte altera Hanno ex Brutiis cum magna peditum equitumque manu, altera Ti. Gracchus ab Luceria 2 accessit. Qui primo oppidum intravit, deinde, ut Hannonem tria millia ferme ab urbe ad Calorem fluvium castra posuisse et inde agrum populari audivit, et ipse egressus mœnibus mille ferme passus ab hoste castra locat. Ibi contionem mi- 3 litum habuit. Legiones magna ex parte volonum habebat, qui iam alterum annum libertatem tacite mereri quam postulare palam maluerant. Senserat tamen hibernis egrediens, murmur in agmine esse quærentem, en unquam liberi milita-

turi essent, scripseratque senatui non tam, quid desiderarent, 4 quam quid meruissent: bona fortique opera eorum se ad eam diem usum, neque ad exemplum iusti militis quicquam eis præter libertatem deesse. De eo permissum ipsi erat, faceret, 5 quod re publica duceret esse. Itaque priusquam cum hoste manum consereret, pronuntiat, tempus venisse eis libertatis, quam diu sperassent, potiundæ. Postero die signis col- 6 latis dimicaturum puro ac patenti campo, ubi sine ullo insidiarum metu vera virtute geri res posset. Qui caput hostis 7 retulisset, eum se extemplo liberum iussurum esse; qui loco cessisset, in eum servili supplicio animadversurum; suam cuique fortunam in manu esse. Libertatis auctorem eis non se 8 fore solum, sed consulem M. Marcellum, sed universos patres, quos consultos ab se de libertate eorum sibi permisisse. Lit- 9 teras inde consulis ac senatus consultum recitavit, ad quæ clamor cum ingenti assensu est sublatus. Pugnam poscebant, signumque ut daret extemplo, ferociter instabant. Gracchus, 10 prælio in posterum diem pronuntiato, contionem dimisit; milites læti, præcipue quibus merces navatæ in unum diem operæ libertas futura erat, armis expediendis reliquum diei consumunt. Postero die ubi signa cœperunt canere, primi omnium 15 parati instructique ad prætorium conveniunt. Sole orto Gracchus in aciem copias educit, nec hostes moram dimicandi fecerunt. Decem septem millia peditum erant, maxima 2 ex parte Bruttii ac Lucani, equites mille ducenti, inter quos pauci admodum Italici; ceteri Numidæ fere omnes Maurique. Pugnatum est et acriter et diu; quattuor horis neutro incli- 3 nata est pugna, nec alia magis Romanum impediabat res quam capita hostium pretia libertatis facta. Nam ut quisque 4 hostem impigre occiderat, primum capite ægre inter turbam tumultumque abscidendo terebat tempus; deinde, occupata dextra tenendo caput, fortissimus quisque pugnator esse desiderat, 5 segnibus ac timidis tradita pugna erat. Quod ubi tribuni militum Graccho nuntiaverunt, neminem stantem iam vulnerari hostem, carnificari iacentes, et in dextris militum

pro gladiis humana capita esse, signum dari propere iussit,
 6 proicerent capita invaderentque hostem: claram satis et in-
 signem virtutem esse, nec dubiam libertatem futuram strenuis
 viris. Tum redintegrata pugna est et eques etiam in hostes
 7 emissus; quibus quum impigre Numidæ occurrissem, nec segnior
 equitum quam peditum pugna esset, iterum in dubium ad-
 ducta res. Quum utrinque duces, Romanus Bruttium Luca-
 numque toties a maioribus suis victos subactosque, Pœnus
 mancipia Romana et ex ergastulo militem verbis obtereret,
 8 postremo pronuntiat Gracchus, esse nihil, quod de libertate
 16 sperarent, nisi eo die fusi fugatique hostes essent. Ea demum
 vox ita animos accendit, ut renovato clamore, velut alii repente
 facti, tanta vi se in hostem intulerint, ut sustineri ultra non
 2 possent. Primo antesignani Pœnorum, dein signa pertur-
 bata, postremo tota impulsæ acies; inde haud dubie terga
 data, ruuntque fugientes in castra, adeo pavidi trepidique, ut
 ne in portis quidem aut vallo quisquam restiterit, ac prope
 continenti agmine Romani insecuti novum de integro prælium
 3 inclusi hostium vallo ediderint. Ibi sicut pugna impeditior in
 angustiis, ita cædes atrocior fuit; et adiuvere captivi, qui
 rapto inter tumultum ferro conglobati et ab tergo ceciderunt
 4 Pœnos et fugam impedierunt. Itaque minus duo millia ho-
 minum ex tanto exercitu, et ea maior pars equitum, cum
 ipso duce effugerunt; alii omnes cæsi aut capti; capta et
 5 signa duodequadraginta. Ex victoribus duo millia ferme
 cecidere. Præda omnis, præterquam hominum captorum,
 militi concessa est; et pecus exceptum est, quod intra dies
 triginta domini cognovissent.
 6 Quum præda onusti in castra redissent, quattuor millia
 ferme volonum militum, quæ pugnaverant segnius nec in castra
 irruperant simul, metu pœnæ collem haud procul castris ce-
 7 perunt. Postero die per tribunos militum inde deducti, con-
 8 tione militum advocata a Graccho, superveniunt. Ubi quum
 proconsul veteres milites primum, prout cuiusque virtus atque
 9 opera in ea pugna fuerat, militaribus donis donasset, tunc,

quod ad volones attineret, omnes ait malle laudatos a se,
 dignos indignosque, quam quemquam eo die castigatum esse;
 quod bonum, faustum felixque rei publicæ ipsisque esset, om-
 nes eos liberos esse iubere. Ad quam vocem quum clamor 10
 ingenti alacritate sublatus esset ac nunc complexi inter se
 gratulantesque, nunc manus ad cælum tollentes bona omnia
 populo Romano Gracchoque ipsi precarentur, tum Gracchus
 „Priusquam omnes iure libertas æquasset“ inquit, „neminem 11
 nota strenui aut ignavi militis notasse volui. Nunc exsoluta 12
 iam fide publica, ne discrimen omne virtutis ignaviæque per-
 eat, nomina eorum, qui detrectatæ pugnae memores secessio-
 nem paulo ante fecerunt, referri ad me iubebo, citatosque 13
 singulos iure iurando adigam, nisi cui morbus causa erit, non
 aliter quam stantes cibum potionemque, quoad stipendia fa-
 cient, capturos esse. Hanc multam ita æquo animo feretis, si
 reputabitis, nulla ignaviæ nota leviori vos designari potuisse.“
 Signum deinde colligendi vasa dedit; militesque prædam por- 14
 tantes agentesque per lasciviam ac iocum ita ludibundi Bene-
 ventum rediere, ut ab epulis *per* celebrem festumque diem 15
 actis, non ex acie reverti viderentur. Beneventani omnes 16
 turba effusa quum obviam ad portas exissent, complecti mi-
 lites, gratulari, vocare in hospitium. Apparata convivia om- 17
 nibus in propatulo ædium fuerant; ad ea invitabant, Grac-
 chumque orabant, ut epulari permetteret militibus; et Gracchus
 ita permisit, *si* in publico epularentur omnes ante suas 18
 quisque fores. Prolata omnia. Pileati aut lana alba velatis
 capitibus volones epulati sunt, alii accubantes, alii stantes,
 qui simul ministrabant vescebanturque. Digna res visa, ut 19
 simulacrum celebrati eius diei Gracchus, postquam Romam
 rediit, pingi iuberet in æde Libertatis, quam pater eius in
 Aventino ex multatitia pecunia faciendam curavit dedicavitque.

Dum hæc ad Beneventum geruntur, Hannibal depopu- 17
 latus agrum Neapolitanum ad Nolum castra movet. Quem 2
 ubi adventare consul sensit, Pomponio proprætore cum eo
 exercitu, qui super Suessulam in castris erat, accito, ire ob-

3 viam hosti parat nec moram dimicandi facere. C. Claudium
 Neronem cum robore equitum silentio noctis per aversam
 maxime ab hoste portam emittit, circumvectumque occulte
 subsequi sensim agmen hostium iubet et, quum coortum præ-
 4 lium videret, ab tergo se obiicere. Id errore viarum an
 exiguitate temporis Nero exsequi non potuerit, incertum est.
 5 Absente eo quum prælium commissum esset, superior quidem
 haud dubie Romanus erat; sed quia equites non affuere in
 tempore, ratio compositæ rei turbata est. Non ausus insequi
 cedentes Marcellus vincentibus suis signum receptui dedit.
 6 Plus tamen duo millia hostium eo die cæsa traduntur, Ro-
 7 mani minus quadringenti. Solis fere occasu Nero, diem
 noctemque nequicquam fatigatis equis hominibusque, ne viso
 quidem hoste rediens, adeo graviter est ab consule increpitus,
 ut per eum stetisse diceret, quo minus accepta ad Cannas
 8 redderetur hosti clades. Postero die Romanus in aciem de-
 scendit, Pœnus, tacita etiam confessione victus, castris se tenuit.
 Tertio die silentio noctis, omissa spe Nolæ potiundæ, rei nun-
 quam prospere tentatæ, Tarentum ad certiores spes prodi-
 tionis proficiscitur.

18 Nec minore animo res Romana domi quam militiæ
 2 gerebatur. Censores, vacui ab operum locandorum cura prop-
 ter inopiam ærarii, ad mores hominum regendos animum ad-
 verterunt castigandaque vitia, quæ, velut diutinis morbis ægra
 3 corpora ex sese gignunt, eo nata bello erant. Primum eos cita-
 verunt, qui post Cannensem **1) dicebantur. Princeps eorum
 4 L. Cæcilius Metellus quæstor tum forte erat. Iusso deinde
 eo ceterisque eiusdem noxæ reis causam dicere, quum pur-
 gari nequissent, pronuntiarunt, verba orationemque eos ad-
 versus rem publicam habuisse, quo coniuratio deserendæ Italiæ
 5 causa fieret. Secundum eos citati nimis callidi exsolvendi
 iuris iurandi interpretes, qui captivorum ex itinere regressi
 clam in castra Hannibalis solutum, quod iuraverant reddituros,
 6 rebantur. His superioribusque illis equi adempti, qui publi-

1) Exciderunt quædam in hanc sententiam: cladem de Italia
 deserenda agitasse.

cum equum habebant, tribuque moti ærarii omnes facti. Ne- 7
 que senatu modo aut equestri ordine regendo cura se censo-
 rum tenuit. Nomina omnium ex iuniorum tabulis excerpserunt,
 qui quadriennio non militassent, quibus neque vacatio iusta
 militiæ neque morbus causa fuisset. Et ea supra duo mil- 8
 lia hominum in ærarios relata tribuque omnes moti; addi- 9
 tumque tam truci censoriæ notæ triste senatus consultum, ut
 ei omnes, quos censores notassent, pedibus mererent mitte-
 renturque in Siciliam ad Cannensis exercitus reliquias, cui
 militum generi non prius, quam pulsus Italia hostis esset,
 finitum stipendiorum tempus erat.

Quum censores ob inopiam ærarii se iam locationibus 10
 abstinere ædium sacrarum tuendarum curuliumque equorum
 præbendorum ac similium his rerum, convenere ad eos fre- 11
 quentes, qui hastæ huius generis assueverant, hortatique cen-
 sores sunt, ut omnia perinde agerent, locarent, ac si pecunia
 in ærario esset: neminem nisi bello confecto pecuniam ab
 ærario petitum esse. Convenere deinde domini eorum, quos 12
 Ti. Sempronius ad Beneventum manu emiserat, arcessitosque
 se ab triumviris mensariis esse dixerunt, ut pretia servorum
 acciperent; ceterum non antequam bello confecto accepturos
 esse. Quum hæc inclinatio animorum plebis ad sustinendam 13
 inopiam ærarii fieret, pecuniæ quoque pupillares primo, deinde
 viduarum cœptæ conferri, nusquam eas tutius sanctiusque de- 14
 ponere credentibus, qui deferebant, quam in publica fide; inde
 si quid emptum paratumque pupillis ac viduis foret, a quæ-
 store perscribatur. Manavit ea privatorum benignitas ex 15
 urbe etiam in castra, ut non eques, non centurio stipendium
 acciperet, mercenariumque increpantes vocarent, qui accepisset.

Q. Fabius consul ad Casilinum castra habebat, quod 19
 duum millium Campanorum et septingentorum militum Han-
 nibalis tenebatur præsidio. Præerat Staius Metius, missus 2
 ab Cn. Magio Atellano, qui eo anno medix tuticus erat, ser-
 vitiaque et plebem promiscue armabat, ut castra Romana in-
 vaderet, intento consule ad Casilinum oppugnandum. Nihil 3

eorum Fabium fefellit. Itaque Nolam ad collegam mittit:
 altero exercitu, dum Casilinum oppugnatur, opus esse, qui
 4 Campanis opponatur; vel ipse relicto Nolæ præsidio modico
 veniret, vel, si eum Nola teneret necdum securæ res ab Han-
 nibale essent, se Ti. Gracchum proconsulem a Benevento acci-
 5 turum. Hoc nuntio Marcellus, duobus militum millibus Nolæ
 in præsidio relictis, cum cetero exercitu Casilinum venit, ad-
 6 ventuque eius Campani iam moventes sese quieverunt. Ita ab
 duobus consulibus Casilinum oppugnari cœpit. Ubi quum
 multa succedentes temere mœnibus Romani milites acciperent
 vulnera, neque satis inceptum succederet, Fabius omittendam
 rem parvam ac iuxta magnis difficilem abscedendumque inde
 7 censebat, quum res maiores instarent; Marcellus multa magnis
 ducibus sicut non aggredienda, ita semel aggressis non dimit-
 tenda esse dicendo, quia magna famæ momenta in utramque
 8 partem fierent, tenuit, ne irritum incepto abiretur. Vineæ inde
 omniaque alia operum machinationumque genera quum ad-
 moverentur, Campanique Fabium orarent, ut abire Capuam
 9 tuto liceret, paucis egressis, Marcellus portam, qua egredie-
 bantur, occupavit, cædesque promiscue omnium circa portam
 primo, deinde, irruptione facta, etiam in urbe fieri cœpta est.
 10 Quinquaginta fere primo egressi Campanorum, quum ad Fa-
 bium confugissent, præsidio eius Capuam pervenerunt. Casi-
 linum inter colloquia cunctationemque petentium fidem per
 11 occasionem captum est, captivique Campanorum quique Han-
 nibalis militum erant, Romam missi atque ibi in carcere in-
 clusi sunt; oppidanorum turba per finitimos populos in custo-
 diam divisa.

20 Quibus diebus a Casilino re bene gesta recessum est, eis
 Gracchus in Lucanis aliquot cohortes in ea regione con-
 scriptas cum præfecto socium in agros hostium prædatum
 2 misit. Eos effuse palatos Hanno adortus haud multo minorem,
 quam ad Beneventum acceperat, reddidit hosti cladem, atque
 3 in Bruttios raptim, ne Gracchus assequeretur, concessit. Con-
 sules Marcellus retro, unde venerat, Nolam rediit, Fabius in

Samnites ad populandos agros recipiendasque armis, quæ de-
 fecerant, urbes processit. Caudinus Samnis gravius devastatus: 4
 perusti late agri, prædæ pecudum hominumque actæ; oppida 5
 vi capta Compulteria, Telesia, Compsa inde, Fugifulæ et Or-
 bitanium ex Lucanis, Blanda et Apulorum Æcæ oppugnatae.
 Millia hostium in his urbibus viginti quinque capta aut occisa 6
 et recepti perfugæ trecenti septuaginta; quos quum Romam
 misisset consul, virgis in comitio cæsi omnes ac de saxo de-
 iecti. Hæc a Q. Fabio intra paucos dies gesta; Marcellum 7
 ab gerundis rebus valetudo adversa Nolæ tenuit. Et a præ- 8
 tore Q. Fabio, cui circa Luceriam provincia erat, Aeuca
 oppidum per eos dies vi captum, stativaque ad Ardaneas
 communita.

Dum hæc in aliis locis ab Romanis geruntur, iam Tarentum 9
 pervenerat Hannibal cum maxima omnium, quacunque ierat,
 clade; in Tarentino demum agro pacatum incedere agmen 10
 cœpit. Nihil ibi violatum neque usquam via excessum est,
 apparebatque, non id modestia militum aut ducis, sed ad con-
 ciliandos animos Tarentinorum fieri. Ceterum quum prope 11
 mœnibus successisset, nullo ad conspectum primum agminis,
 ut rebatur, motu facto, castra ab urbe ferme passus mille
 locat. Tarenti, triduo ante, quam Hannibal ad mœnia acce- 12
 deret, a M. Valerio proprætore, qui classi ad Brundisium
 præerat, missus M. Livius, impigre conscripta iuventute dis- 13
 positisque ad omnes portas circaque muros, qua res postula-
 bat, stationibus, die ac nocte iuxta intentus neque hostibus
 neque dubiis sociis loci quicquam præbuit ad tentandum.
 Quare diebus aliquot frustra ibi absumptis Hannibal, quum 14
 eorum nemo, qui ad lacum Averni se adissent, aut ipsi venirent
 aut nuntium litterasve mitterent, vana promissa se temere
 secutum cernens castra inde movit, tum quoque intacto agro 15
 Tarentino, quanquam simulata lenitas nihildum profuerat,
 tamen spe labefactandæ fidei haud absistens. Salapiam ut
 venit, frumentum ex agris Metapontino atque Heracleensi
 (iam enim æstas exacta erat et hibernis placebat locus) com-

16 portat. Prædatum inde Numidæ Maurique per Sallentinum agrum proximosque Apuliæ saltus dimissi; unde ceteræ prædæ haud multum, equorum greges maxime abacti, e quibus ad quattuor millia domanda equitibus divisa.

21 Romani, quum bellum nequaquam contemnendum in Sicilia oreretur, morsque tyranni duces magis impigros dedisset Syracusanis quam causam aut animos mutasset, M. 2 Marcello alteri consulum eam provinciam decernunt. Secundum Hieronymi cædem primo tumultuatum in Leontinis apud milites fuerat vociferatumque ferociter, parentandum regi 3 sanguine coniuratorum esse. Deinde libertatis restitutæ dulce auditu nomen crebro usurpatum spesque facta ex pecunia regia largitionis militiæque fungendæ potioribus ducibus et relata tyranni fœda scelera fœdioresque libidines adeo mutare animos, ut insepultum iacere corpus paulo ante desiderati 4 regis paterentur. Quum ceteri ex coniuratis ad exercitum obtinendum remansissent, Theodotus et Sosis regiis equis, quanto maximo cursu poterant, ut ignaros omnium 5 regiones opprimerent, Syracusas contendunt. Ceterum prævenerat non fama solum, qua nihil in talibus rebus est celerius, 6 sed nuntius etiam ex regiis servis. Itaque Andranodorus et Insulam et arcem et alia, quæ poterat quæque opportuna 7 erant, præsidiis firmarat. Hexapylo Theodotus ac Sosis post solis occasum iam obscura luce invecti, quum cruentam regiam vestem atque insigne capitis ostentarent, travecti per Tycham simul ad libertatem, simul ad arma vocantes, in 8 Achradinam convenire iubent. Multitudo pars procurrit in vias, pars in vestibulis stat, pars ex tectis fenestrisque pro- 9 spectant et, quid rei sit, rogitant. Omnia luminibus collucet strepituque vario complentur. Armati locis patentibus congregantur; inermes ex Olympii Iovis templo spolia Gal- 10 lorum Illyriorumque, dono data Hieroni a populo Romano fixaque ab eo, detrahunt, precantes Iovem, ut volens propitius præbeat sacra arma pro patria, pro deum delubris, pro liber- 11 tate sese armantibus. Hæc quoque multitudo stationibus per

principes regionum urbis dispositis adiungitur. In Insula inter cetera Andranodorus præsidiis firmarat horrea publica. Locus 12 saxo quadrato sæptus atque arcis in modum emunitus capitur ab iuventute, quæ præsidio eius loci attributa erat, mittuntque nuntios in Achradinam, horrea frumentumque in senatus potestate esse.

Luce prima populus omnis, armatus inermisque, in 22 Achradinam ad curiam convenit. Ibi pro Concordiæ ara, quæ in eo sita loco erat, ex principibus unus nomine Polyænus contionem et liberam et moderatam habuit. Servi- 2 tutis *formidines* indignitatesque homines expertos adversus notum malum irritatos esse; discordia civilis quas importet clades, audisse magis a patribus Syracusanos quam ipsos vidisse. Arma quod impigre ceperint, laudare; magis laudaturum, si 3 non utantur nisi ultima necessitate coacti. In præsentia le- 4 gatos ad Andranodorum mitti placere, qui denuntient, ut in potestate senatus ac populi sit, portas Insulæ aperiat, reddat præsidium. Si tutelam alieni regni suum regnum velit facere, 5 eundem se censere, multo acrius ab Andranodoro quam ab Hieronymo repeti libertatem. Ab hac contione legati missi 6 sunt. Senatus inde haberi cœptus est, quod sicut regnante Hierone manserat publicum consilium, ita post mortem eius ante eam diem nulla de re neque convocati neque consulti fuerant. Ut ventum ad Andranodorum est, ipsum quidem 7 movebat et civium consensus et quum aliæ occupatæ urbis partes, tum pars Insulæ vel munitissima prodita atque alienata; sed evocatum eum ab legatis Damarata uxor, filia 8 Hieronis, inflata adhuc regiis animis ac muliebri spiritu, admonet sæpe usurpatæ Dionysii tyranni vocis, qua pedibus 9 tractum, non insidentem equo relinquere tyrannidem dixerit debere: facile esse momento, quo quis velit, cedere possessione magnæ fortunæ; facere et parare eam difficile atque arduum esse. Spatium sumeret ad consultandum ab legatis; eo ute- 10 retur ad arcessendos ex Leontinis milites, quibus si pecuniam regiam pollicitus esset, omnia in potestate eius futura. Hæc 11

muliebria consilia Andranodorus neque tota aspernatus est neque extemplo accepit, tutiorem ad opes affectandas ratus
 12 esse viam, si in præsentia tempori cessisset. Itaque legatos renuntiare iussit, futurum se in senatus ac populi potestate. Postero die luce prima patefactis Insulæ portis, in forum
 13 Achradinæ venit. Ibi in aram Concordiæ, ex qua pridie Polyænus contionatus erat, escendit orationemque eam orsus
 14 est, qua primum cunctationis suæ veniam petivit: se enim clausas habuisse portas, non separantem suas res a publicis, sed, strictis semel gladiis, timentem, qui finis cædibus esset
 futurus, utrum, quod satis libertati foret, contenti nece tyranni essent, an, quicumque aut propinquitate aut affinitate aut aliquis ministeriis regiam contigissent, alienæ culpæ rei truci-
 15 darentur. Postquam animadverterit, eos, qui liberassent patriam, servare etiam liberatam velle, atque undique consuli in medium, non dubitasse, quin et corpus suum et cetera omnia, quæ suæ fidei tutelæque essent, quoniam eum, qui mandasset, suus
 16 furor absumpsisset, patriæ restitueret. Conversus deinde ad interfectores tyranni ac nomine appellans Theodotum ac Sosin,
 17 „Facinus“ inquit „memorable fecistis; sed, mihi credite, inchoata vestra gloria, nondum perfecta est, periculumque ingens manet, nisi paci et concordiæ consulitis, ne libera efferetur res publica.“

23 Post hanc orationem claves portarum pecuniæque regiæ ante pedes eorum posuit. Atque illo quidem die dimissi ex contione læti circa fana omnia deum supplicaverunt cum coniugibus ac liberis; postero die comitia prætoribus creandis
 2 habita. Creatus in primis Andranodorus, ceteri magna ex parte interfectores tyranni. Duos etiam absentes, Sopatrum
 3 ac Dinomenen, fecerunt; qui, auditis iis, quæ Syracusis acta erant, pecuniam regiam, quæ in Leontinis erat, Syracusas
 4 devectam quæstoribus ad id ipsum creatis tradiderunt. Et ea, quæ in Insula erat, Achradinam tradita est; murique ea pars, quæ ab cetera urbe nimis firmo munimento intersæpiebat

Insulam, consensu omnium deiecta est. Secutæ et ceteræ res hanc inclinationem animorum ad libertatem.

Hippocrates atque Epicydes, audita morte tyranni, quam 5 Hippocrates etiam nuntio interfecto celare voluerat, deserti a militibus, quia id tutissimum ex præsentibus videbatur, Syracusas redire; ubi ne suspecti obversarentur tanquam novandi 6 res aliquam occasionem quærentes, prætores primum, dein per eos senatum adeunt. Ab Hannibale se missos prædicant ad 7 Hieronymum tanquam amicum ac socium, paruisse imperio eius, cuius imperator suus voluerit. Velle ad Hannibalem redire; ceterum, quum iter tutum non sit, vagantibus passim 8 per totam Siciliam Romanis, petere, ut præsidii dent aliquid, quo Locros in Italiam perducantur. Gratiam magnam eos parva opera apud Hannibalem inituros. Facile res impetrata; 9 abire enim duces regios quum peritos militiæ, tum egentes eosdem atque audaces cupiebant; sed quod volebant, non, quam maturato opus erat, naviter expediebant. Interim iuve- 10 nes militares et assueti militibus nunc apud eos ipsos, nunc apud transfugas, quorum maxima pars ex navalibus sociis Romanorum erat, nunc etiam apud infimæ plebis homines crimina serebant in senatum optimatesque: id moliri clam eos 11 atque struere, ut Syracusæ per speciem reconciliatæ societatis in ditione Romanorum sint, dein factio ac pauci auctores fœderis renovati dominantur.

His audiendis credendisque opportuna multitudo maior in 24 dies Syracusas confluebat, nec Epicydi solum spem novandarum rerum, sed Andranodoro etiam præbebat. Qui fessus 2 tandem uxoris vocibus monentis, nunc illud esse tempus occupandi res, dum turbata omnia nova atque incondita libertate essent, dum regis stipendiis pastus obversaretur miles, dum ab Hannibale missi duces assueti militibus iuvare possent incepta, cum Themisto, cui Gelonis filia nupta erat, rem consociatam paucos post dies Aristoni cuidam tragico actori, cui et alia arcana committere assuerat, incaute aperit. Huic et 3 genus et fortuna honesta erant, nec ars, quia nihil tale apud

Græcos pudori est, ea deformabat; itaque fidem potiore
 ratus, quam patriæ debebat, indicium ad prætores defert.
 4 Qui ubi rem hæud vanam esse certis indiciis compererunt,
 consultis senioribus et auctoritate eorum præsidio ad fores
 posito, ingressos curiam Themistum — atque Andranodorum
 5 interfecerunt; et quum tumultus ab re in speciem atroci,
 causam aliis ignorantibus, ortus esset, silentio tandem facto
 6 indicem in curiam introduxerunt. Qui quum ordine omnia
 edocnisset: principium coniurationis factum ab Harmoniæ
 7 Gelonis filiæ nuptiis, quibus Themisto iuncta esset; Afrorum
 Hispanorumque auxiliares instructos ad cædem prætorum
 principumque aliorum, bonaque eorum prædæ futura interfec-
 8 toribus pronuntiatum; iam mercenariorum manum, assuetam
 imperiis Andranodori, paratam fuisse ad Insulam rursus occu-
 pandam — singula deinde, quæ per quosque agerentur, totam-
 que viris armisque instructam coniurationem ante oculos po-
 suit. Et senatui quidem tam iure cæsi quam Hieronymus
 9 videbantur; ante curiam variæ atque incertæ rerum multitu-
 dinis clamor erat. Quam ferociter minitantem in vestibulo
 curiæ corpora coniuratorum eo metu compresserunt, ut silen-
 10 tes integram plebem in contionem sequerentur. Sopatro man-
 25 datum ab senatu et a collegis, ut verba faceret. Is tanquam
 reos ageret, ab ante acta vita orsus, quæcunque post Hieronis
 mortem sceleste atque impie facta essent, Andranodorum ac
 2 Themistum arguit fecisse. Quid enim sua sponte Hierony-
 mum, puerum ac vixdum pubescentem, facere potuisse? Tu-
 tores ac magistros eius sub aliena invidia regnasse. Itaque
 aut ante Hieronymum aut certe cum Hieronymo perire eos
 3 debuisse. At illos, debitos iam morti destinatosque, alia nova
 scelera post mortem tyranni molitos, palam primo, quum
 clausis Andranodorus Insulæ portis hereditatem regni creverit
 4 et, quæ procurator tenuerat, pro domino possederit; proditus
 deinde ab eis, qui in Insula erant, circumsessus ab universa
 civitate, quæ Achradinam tenuerit, nequicquam palam atque
 5 aperte petitum regnum clam et dolo affectare conatus sit, et

ne beneficio quidem atque honore potuerit vinci, quum inter
 liberatores patriæ insidiator ipse libertatis creatus esset præ-
 tor. Sed animos eis regios regias coniuges fecisse, alteri 6
 Hieronis, alteri Gelonis filias nuptas. Sub hanc vocem ex 7
 omnibus partibus contionis clamor oritur, nullam earum vivere
 debere nec quemquam superesse tyrannorum stirpis. Ea 8
 natura multitudinis est: aut servit humiliter aut superbe do-
 minatur; libertatem, quæ media est, nec exuere modice nec
 habere sciunt. Et non ferme desunt irarum indulgentes 9
 ministri, qui avidos atque intemperantes suppliciorum animos
 ad sanguinem et cædes irritent; sicut tum extemplo prætores 10
 rogationem promulgarunt, acceptaque pæne prius quam pro-
 mulgata est, ut omnes regiæ stirpis interficerentur; missique a 11
 prætoribus Damaratam Hieronis et Harmoniam Gelonis filiam,
 coniuges Andranodori et Themisti, interfecerunt.

Heraclia erat filia Hieronis, uxor Zoippi, qui legatus ab 26
 Hieronymo ad regem Ptolemæum missus voluntarium consci-
 verat exsilium. Ea quum ad se quoque veniri præscisset, in 2
 sacrum ad penates confugit cum duabus filiabus virginibus,
 resolutis crinibus miserabilique alio habitu, et ad ea addidit
 preces, nunc per memoriam Hieronis patris Gelonisque fratris, 3
 ne se innoxiam invidia Hieronymi conflagrare sinerent: nihil 4
 se ex regno illius præter exsilium viri habere; neque fortu-
 nam suam eandem vivo Hieronymo fuisse quam sororis, neque
 interfecto eo causam eandem esse. Quid, quod, si Andra- 5
 nodoro consilia processissent, illa cum viro fuerit regnatura,
 sibi cum ceteris serviendum? Si quis Zoippo nuntiet, inter- 6
 fectum Hieronymum ac liberatas Syracusas, cui dubium esse,
 quin extemplo conscensurus sit navem atque in patriam redi-
 turus? Quantum spes hominum falli! In liberata patria coniu- 7
 gem eius ac liberos de vita dimicare, quid obstantes libertati
 aut legibus? Quod ab se cuiquam periculum, a sola ac prope 8
 vidua et puellis in orbitate degentibus esse? At enim periculi
 quidem nihil ab se timeri, invisam tamen stirpem regiam
 esse. Ablegarent ergo procul ab Syracusis Siciliaque et 9

asportari Alexandriam iuberent, ad virum uxorem, ad patrem
 10 filias. Aversis auribus animisque adstare, ne tempus tererent,
 11 ferrum quosdam expedientes cernebat; tum omissis pro se
 precibus, puellis ut saltem parcerent, orare institit, a qua
 ætate etiam hostes iratos abstinere; ne tyrannos ulciscendo,
 12 quæ odissent, scelera ipsi imitarentur. Inter hæc abstractam
 a penetralibus ingulant. In virgines deinde respersas matris
 cruore impetum faciunt, quæ, alienata mente simul luctu
 metuque, velut captæ furore eo cursu se ex sacrario prori-
 13 bem tumultu fuerint. Tum quoque haud magno ædium
 spatio inter medios tot armatos, aliquoties integro corpore
 evaserunt tenentibusque, quum tot ac tam validæ eluctandæ
 14 manus essent, sese eripuerunt. Tandem vulneribus confectæ,
 quum omnia replessent sanguine, exanimis corruerunt. Cædem-
 que per se miserabilem miserabiliorem casus fecit, quod paulo
 post nuntius venit, mutatis repente ad misericordiam animis, ne
 15 interficerentur. Ira deinde ex misericordia orta, quod adeo
 festinatum ad supplicium neque locus pænitiendi aut regressus
 16 ab ira relictus esset. Itaque fremere multitudo et in locum
 Andranodori ac Themisti (nam ambo prætores fuerant) co-
 mitia poscere, quæ nequaquam ex sententia prætorum futura
 essent.

27 Statutus est comitiis dies; quo necopinantibus omnibus
 unus ex ultima turba Epicyden nominavit, tum inde alius
 Hippocratem. Crebriores deinde hæ voces et cum haud dubio
 2 assensu multitudinis esse; et erat confusa contio non populari
 modo, sed militari quoque turba, magna ex parte etiam per-
 3 fugis, qui omnia novare cupiebant, permixtis. Prætores dis-
 simulare primo extrahenda re; sed postremo, victi consensu
 4 et seditionem metuentes, pronuntiant eos prætores. Nec illi
 primo statim creati nudare, quid vellent, quanquam ægre
 ferebant, et de indutiis dierum decem legatos isse ad App.
 Claudium et, impetratis eis, alios, qui de fœdere antiquo reno-
 5 vando agerent, missos. Ad Murgantiam tum classem navium

centum Romanus habebat, quonam evaderent motus ex cædi-
 bus tyrannorum orti Syracusis, quove eos ageret nova atque
 insolita libertas, opperiens.

Per eosdem dies quum ad Marcellum venientem in Si- 6
 ciliam legati Syracusani missi ab Appio essent, auditis con-
 dicionibus pacis Marcellus, posse rem convenire ratus, et ipse le-
 gatos Syracusas, qui coram cum prætoribus de renovando fœdere
 agerent, misit. Et iam ibi nequaquam eadem quies ac tran- 7
 quillitas erat. Postquam Punicam classem accessisse Pachynum
 allatum est, dempto timore Hippocrates et Epicydes nunc
 apud mercenarios milites, nunc apud transfugas prodi Romano
 Syracusas criminabantur. Ut vero Appius naves ad ostium 8
 portus, quo † aliæ partis hominibus animus accederet, in sta-
 tione habere cœpit, ingens in speciem criminibus vanis acces-
 serat fides, ac primo etiam tumultuose decurrerat multitudo 9
 ad prohibendos, si in terram egrederentur.

In hac turbatione rerum in contionem vocari placuit; ubi 28
 quum alii alio tenderent nec procul seditione res esset, Apol-
 lonides principum unus orationem salutarem ut in tali tempore
 habuit: Nec spem salutis nec perniciem propiorem unquam 2
 civitati ulli fuisse. Si enim uno animo omnes vel ad Roma- 3
 nos vel ad Carthaginienses inclinent, nullius civitatis statum
 fortunatiorem ac beatiorem fore; si alii alio trahant res, non 4
 inter Pœnos Romanosque bellum atrocius fore quam inter
 ipsos Syracusanos, quum intra eosdem muros pars utraque
 suos exercitus, sua arma, suos habitura sit duces. Itaque, ut 5
 idem omnes sentiant, summa vi agendum esse. Utra societas
 sit utilior, eam longe minorem ac levioris momenti consulta-
 tionem esse; sed tamen Hieronis potius quam Hieronymi auc- 6
 toritatem sequendam in sociis legendis, vel quinquaginta annis
 feliciter expertam amicitiam nunc incognitæ, quondam infideli
 præferendam. Esse etiam momenti aliquid ad consilium, 7
 quod Carthaginensibus ita pax negari possit, ut non utique
 in præsentia bellum cum eis geratur; cum Romanis extemplo
 aut pacem aut bellum habendum. Quo minus cupiditatis ac 8

studii visa est oratio habere, eo plus auctoritatis habuit. Adiectum est prætoribus ac delectis senatorum militare etiam consilium; iussi et duces ordinum præfectique auxiliorum simul consulere. Quum sæpe acta res esset magnis certaminibus, postremo, quia belli cum Romanis gerendi ratio nulla apparebat, pacem fieri placuit cum eis mittique legatos ad rem confirmandam.

29 Dies haud ita multi intercesserant, quum ex Leontinis legati præsidium finibus suis orantes venerunt; quæ legatio peropportuna visa ad multitudinem inconditam ac tumultuosam exonerandam ducesque eius ablegandos. Hippocrates prætor ducere eo transfugas iussus; secuti multi ex mercenariis auxiliis quattuor millia armatorum effecerunt. Et mittentibus et missis ea læta expeditio fuit; nam et illis, quod iam diu cupiebant, novandi res occasio data est, et hi sentinam quandam urbis rati exhaustam lætabantur. Ceterum levaverunt modo in præsentia velut corpus ægrum, quo mox in gravio-
4 rem morbum recideret. Hippocrates enim finitimæ provinciae Romanæ primo furtivis excursionibus vastare cœpit; deinde, quum ad tuendos sociorum agros missum ab Appio præsidium esset, omnibus copiis impetum in oppositam stationem cum
5 cæde multorum fecit. Quæ quum essent nuntiata Marcello, legatos extemplo Syracusas misit, qui pacis fidem ruptam esse dicerent, nec belli defuturam unquam causam, nisi Hippocrates atque Epicydes non ab Syracusis modo, sed tota
6 procul Sicilia ablegarentur. Epicydes, ne aut reus criminis absentis fratris præsens esset aut deesset pro parte sua concitando bello, profectus et ipse in Leontinos, quia satis eos adversus populum Romanum concitados cernebat, avertere
7 etiam ab Syracusis cœpit: nam ita eos pacem pepigisse cum Romanis, ut, quicumque populi sub regibus fuissent, et suæ dicionis essent, nec iam libertate eos contentos esse, nisi etiam
8 regnent ac dominantur. Renuntiandum igitur eis esse, Leontinos quoque æquum censere liberos se esse, vel quod in solo urbis suæ tyrannus ceciderit, vel quod ibi primum conclama-

tum ad libertatem relictisque regiis ducibus ad Syracusanos concursum sit. Itaque aut eximendum id de fœdere esse
9 aut legem eam fœderis non accipiendam. Facile multitudini
10 persuasum; legatisque Syracusanorum et de cæde stationis Romanæ querentibus et Hippocratem atque Epicydem abire seu Locros seu quo alio mallent, dummodo Sicilia cederent, iubentibus, ferociter responsum est, neque mandasse sese Sy-
11 racusanis, ut pacem pro se cum Romanis facerent, neque teneri alienis fœderibus. Hæc ad Romanos Syracusani detule-
12 runt, abnuentes Leontinos in sua potestate esse: itaque integro secum fœdere bellum Romanos cum iis gesturos, neque sese defuturos ei bello, ita ut in potestatem redacti suæ rursus dicionis essent, sicut pax convenisset.

Marcellus cum omni exercitu profectus in Leontinos, 30 Appio quoque accito, ut altera parte aggrederetur, tanto ardore militum est usus ab ira inter condiciones pacis interfectæ stationis, ut primo impetu urbem expugnarent. Hippocrates atque Epicydes postquam capi muros refringique portas videre, in arcem sese cum paucis recepere; inde clam nocte Herbesum perfugiant. Syracusanis octo millium armatorum agmine
3 profectis domo ad Mylan flumen nuntius occurrit, captam urbem esse, cetera falsa mixta veris ferens: cædem promi-
4 scuam militum atque oppidanorum factam, nec quicquam puberum arbitrari superesse; direptam urbem, bona locupletium donata. Ad nuntium tam atrocem constitit agmen, concitatis-
5 que omnibus duces (erant autem Sosis ac Dinomenes), quid agerent, consultabant. Terroris speciem haud vanam mendacio
6 præbuerant verberati ac securi percussi transfugæ, ad duo millia hominum; ceterum Leontinorum militumque aliorum
7 nemo post captam urbem violatus fuerat, suæque omnia eis, nisi quæ primus tumultus captæ urbis absumpserat, restitue-
8 bantur. Nec ut Leontinos irent, proditos ad cædem com-
9 miliones querentes, perPELLI potuere, nec ut eodem loco certio-
10 rem nuntium exspectarent. Quum ad defectionem inclinatos
11 animos cernerent prætores, sed eum motum haud diuturnum

fore, si duces amentiae sublatis essent, exercitum ducunt Mega-
 10 ram, ipsi cum paucis equitibus Herbesum proficiscuntur, spe,
 11 territis omnibus, per prodicionem urbis potiundae. Quod ubi
 frustra eis fuit inceptum, vi agendum rati postero die Megaris
 castra movent, ut Herbesum omnibus copiis oppugnarent.
 12 Hippocrates et Epicydes non tam tutum prima specie quam
 unum, spe undique abscisa, consilium esse rati, ut se militibus
 13 cædis commilitonum accensis, obviam agmini procedunt. Prima
 forte signa sexcentorum Cretensium erant, qui apud Hiero-
 nimum meruerant sub eis et Hannibalis beneficium habebant,
 capti ad Trasumennum inter Romanorum auxilia dimissique.
 14 Quos ubi ex signis armorumque habitu cognovere Hippocrates
 atque Epicydes, ramos oleæ ac velamenta alia supplicum
 porrigentes orare, ut reciperent sese, receptos tutarentur
 neu proderent Syracusanis, a quibus ipsi mox trucidandi po-
 31 pulo Romano dederentur. Enimvero conclamant, bonum ut
 animum haberent; omnem se cum illis fortunam subituros.
 2 Inter hoc colloquium signa constiterant tenebaturque agmen,
 necdum, quæ moræ causa foret, pervenerat ad duces. Post-
 quam Hippocraten atque Epicyden *adesse* pervasit rumor, fre-
 mitusque toto agmine erat haud dubie approbantium adventum
 eorum, extemplo prætores citatis equis ad prima signa perrexer-
 3 runt. Qui mos ille, quæ licentia Cretensium esset, rogantes,
 colloquia serendi cum hoste iniussuque prætorum miscendi
 4 eos agmini suo, comprehendi iniicique catenas iusserunt Hip-
 pocrati. Ad quam vocem tantus extemplo primum a Cre-
 tensibus clamor est ortus, deinde exceptus ab aliis, ut facile,
 5 si ultra tenderent, appareret eis timendum esse. Solliciti in-
 certique rerum suarum Megaram, unde profecti erant, referri
 signa iubent, nuntiosque de statu præsentis Syracusas mittunt.
 6 Fraudem quoque Hippocrates addit inclinatis ad omnem su-
 spicionem animis, et Cretensium quibusdam ad itinera insi-
 denda missis, velut interceptas litteras, quas ipse composuerat,
 7 recitat: „Prætores Syracusani consuli Marcello.“ Secundum

salutem, ut assolet, scriptum erat, recte eum atque ordine
 fecisse, quod in Leontinis nulli pepercisset; sed omnium mer- 8
 cenariorum militum eandem esse causam, nec unquam Syra-
 cusas quieturas, donec quicquam externorum auxiliorum aut
 in urbe aut in exercitu suo esset. Itaque daret operam, ut 9
 eos, qui cum suis prætoribus castra ad Megara haberent, in
 suam potestatem redigeret ac supplicio eorum liberaret tandem
 Syracusas. Hæc quum recitata essent, cum tanto clamore ad 10
 arma discursum est, ut prætores inter tumultum pavidi abe-
 quitaverint Syracusas. Et ne fuga quidem eorum seditio 11
 compressa est, impetusque in Syracusanos milites fiebant, nec
 ab ullo temperatum foret, ni Epicydes atque Hippocrates iræ
 multitudinis obviam issent, non a misericordia aut humano 12
 consilio, sed ne spem reditus præciderent sibi et quum ipsos
 simul milites fidos haberent, simul obsides, tum cognatos quo- 13
 que eorum atque amicos tanto merito primum, dein pignore
 sibi conciliarent. Expertique, quum vana aut levi aura mobile 14
 vulgus esset, militem nacti ex eo numero, qui in Leontinis
 circumsessi erant, subornant, ut Syracusas perferret nuntium
 convenientem eis, quæ ad Mylan falso nuntiata erant, aucto- 15
 remque se exhibendo ac velut visa, quæ dubia erant, nar-
 rando concitaret iras hominum. Huic non apud vulgum modo 32
 fides fuit, sed senatum quoque in curiam introductus movit.
 Haud vani quidam homines palam ferre, perbene detectam in
 Leontinis esse avaritiam et crudelitatem Romanorum; eadem,
 si intrassent Syracusas, aut fœdiora etiam, quo maius ibi
 avaritiæ præmium esset, facturos fuisse. Itaque claudendas 2
 cuncti portas et custodiendam urbem censere; sed non ab
 iisdem omnes timere nec eosdem odisse. Ad militare genus
 omne partemque magnam plebis invisum esse nomen Roma-
 num; prætores optimatumque pauci, quanquam inflati vano 3
 nuntio erant, tamen ad propius præsentiusque malum cautiore
 esse. Et iam ad Hexapylum erant Hippocrates atque Epi- 4
 cydes, serebanturque colloquia per propinquos popularium,
 qui in exercitu erant, ut portas aperirent sinerentque commu-

5 nem patriam defendi ab impetu Romanorum. Iam unis fori-
bus Hexapyli apertis cœpti erant recipi, quum prætores inter-
venerunt. Et primo imperio minisque, deinde auctoritate
deterrendo, postremo, ut omnia vana erant, obliti maiestatis
precibus agebant, ne proderent patriam tyranni ante satelliti-
6 bus et tum corruptoribus exercitus. Sed surdæ ad omnia
aures concitatæ multitudinis erant, nec minore intus vi quam
foris portæ effringebantur, effractisque omnibus toto Hexapylo
7 agmen receptum est. Prætores in Achradinam cum iuventute
popularium confugiunt. Mercenarii milites perfugæque, et
quicquid regionum militum Syracusis erat, agmen hostium
8 augent. Ita Achradina quoque primo impetu capitur, præto-
rumque nisi qui inter tumultum effugerunt, omnes interficiun-
9 tur. Nox cædibus finem fecit. Postero die servi ad pileum
vocati et carcere vincti emissi; confusaque hæc omnis multi-
tudo Hippocraten atque Epicyden creant prætores; Syracusæ-
que, quum breve tempus libertas affulsisset, in antiquam ser-
vitutem reciderant.

33 Hæc nuntiata quum essent Romanis, ex Leontinis mota
2 sunt extemplo castra ad Syracusas. Et ab Appio legati per
portum missi forte in quinquere mi erant. Præmissa quadri-
remis quum intrasset fauces portus, capitur; legati ægre effu-
3 gerunt; et iam non modo pacis, sed ne belli quidem iura
relicta erant, quum Romanus exercitus ad Olympium (Iovis
id templum est) mille et quingentos passus ab urbe castra
4 posuit. Inde quoque legatos præmitti placuit; quibus, ne
intrarent urbem, extra portam Hippocrates atque Epicydes
5 obviam cum suis processerunt. Romanus orator non bellum
se Syracusanis, sed opem auxiliumque afferre ait, et eis, qui ex
media cæde elapsi perfugerint ad se, et eis, qui metu oppressi
fœdiorem non exsilio solum, sed etiam morte servitutem pati-
antur; nec cædem nefandam sociorum inultam Romanos pas-
6 suros. Itaque si eis, qui ad se perfugerint, tutus in patriam
reditus pateat, cædis auctores dedantur et libertas legesque
Syracusanis restituantur, nihil armis opus esse; si ea non

fiant, quicumque in mora sit, bello persecuturos. Ad ea Epi-
cydes, si qua ad se mandata haberent, responsum eis ait se
daturus fuisse; quum in eorum, ad quos venerint, manu res
Syracusana esset, tum reverterentur. Si bello lacesserent, ipsa 8
re intellecturos, nequaquam idem esse Syracusas ac Leontinos
oppugnare. Ita legatis relictis portas clausit.

Inde terra marique simul cœptæ oppugnari Syracusæ, 9
terra ab Hexapylo, mari ab Achradina, cuius murus fluctu
alluitur; et quia, sicut Leontinos terrore ac primo impetu
ceperant, non diffidebant, vastam disiectamque spatio urbem
parte aliqua se invasuros, omnem apparatus oppugnandarum
urbium muris admoverunt. Et habuisset tanto impetu cœpta 34
res fortunam, nisi unus homo Syracusis ea tempestate fuisset.
Archimedes is erat, unicus spectator cæli siderumque, mirabi- 2
lior tamen inventor ac machinator bellicorum tormentorum
operumque, quibus, *quicquid* hostes ingenti mole agerent, ipse
perlevi momento ludificaretur. Murum per inæquales ductum 3
colles, pleraque alta et difficilia aditu, summissa quædam et
quæ planis vallibus adiri possent, *ut* cuique aptum visum est
loco, ita genere omni tormentorum instruxit. Achradinæ 4
morum, qui, ut ante dictum est, mari alluitur, sexaginta
quinqueremibus Marcellus oppugnabat. Ex ceteris navibus sa- 5
gittarii funditoresque et velites etiam, quorum telum ad remit-
tendum inhabile imperitis est, vix quemquam sine vulnere
consistere in muro patiebantur; hi, quia spatio missilibus 6
opus est, procul muro tenebant naves; iunctæ aliæ binæ quin-
queremes, demptis interioribus remis, ut latus lateri applica-
retur, quum exteriore ordine remorum velut una navis age- 7
rentur, turres contabulatas machinamenta que alia quatiendis
muris portabant. Adversus hunc navalem apparatus Archi- 8
medes variæ magnitudinis tormenta in muris disposuit. In
eas, quæ procul erant, naves saxa ingenti pondere mittebat;
propiores levioribus eoque magis crebris petebat telis; postre- 9
mo, ut sui vulnere intacti tela in hostem ingererent, murum
ab imo ad summum crebris cubitalibus fere cavis aperuit,

per quæ cava pars sagittis, pars scorpionibus modicis ex
 10 occulto petebant hostem. Quia propius quædam subibant
 naves, quo interiores ictibus tormentorum essent, in eas
 tollenone super murum eminente ferrea manus firmæ catenæ
 illigata quum iniecta proræ esset gravique libramento plumbi
 recelleret ad solum, suspensa prora navem in puppim
 11 statuebat; dein remissa subito velut ex muro cadentem
 navem cum ingenti trepidatione nautarum ita undæ affli-
 gebat, ut, etiamsi recta reciderat, aliquantum aquæ acciperet.
 12 Ita maritima oppugnatio est elusa, omnisque spes eo versa,
 13 ut totis viribus terra aggredierentur. Sed ea quoque pars
 eodem omni apparatu tormentorum instructa erat, Hieronis
 impensis curaque per multos annos, Archimedis unica arte.
 14 Natura etiam adiuwabatur loci, quod saxum, cui imposita muri
 fundamenta sunt, magna parte ita proclive est, ut non solum
 missa tormento, sed etiam, quæ pondere suo provoluta essent,
 15 graviter in hostem inciderent. Eadem causâ ad subeundum
 16 arduum aditum instabilemque ingressum præbebat. Ita con-
 silio habito, quoniam omnis conatus ludibrio esset, absistere
 oppugnatione atque obsidendo tantum arcere terra marique
 commeatibus hostem placuit.

35 Interim Marcellus cum tertia fere parte exercitus ad
 recipiendas urbes profectus, quæ in motu rerum ad Cartha-
 ginienses defecerant, Helorum atque Herbesum deditibus
 2 ipsis recepit, Megara vi capta diruit ac diripuit ad reliquo-
 3 rum ac maxime Syracusanorum terrorem. Per idem fere
 tempus et Himilco, qui ad Pachyni promuntorium classem diu
 tenuerat, ad Heracleam, quam vocant Minoam, quinque et
 viginti millia peditum, tria equitum, duodecim elephantos ex-
 4 posuit, nequaquam cum quantis copiis ante tenuerat ad Pa-
 chynum classem; sed, postquam ab Hippocrate occupatæ
 Syracusæ erant, profectus Carthaginem adiutusque ibi et ab
 legatis Hippocratis et litteris Hannibalis, qui venisse tempus
 5 aiebat Siciliæ per summum decus repetendæ, et ipse haud
 vanus præsens monitor facile perpulerat, ut, quantæ maximæ

possent, peditum equitumque copiarum in Siciliam traicerentur.
 Adveniens Heracleam, intra paucos inde dies Agrigentum 6
 recepit; aliarumque civitatum, quæ partis Carthaginensium
 erant, adeo accensæ sunt spes ad pellendos Sicilia Romanos,
 ut postremo etiam, qui obsidebantur Syracusis, animos sustu-
 lerint et, parte copiarum satis defendi urbem posse rati, ita 7
 inter se munera belli partiti sint, ut Epicydes præses custo-
 diæ urbis, Hippocrates Himilconi coniunctus bellum adversus
 consulem Romanum gereret. Cum decem millibus peditum, 8
 quingentis equitibus nocte per intermissa custodiis loca pro-
 fectus castra circa Acrillas urbem ponebat. Munientibus 9
 supervenit Marcellus ab Agrigento iam occupato, quum frustra
 eo prævenire hostem festinans tetendisset, rediens, nihil minus
 ratus, quam illo tempore ac loco Syracusanum sibi exercitum
 obvium fore; sed tamen metu Himilconis Pœnorumque, ut 10
 quibus nequaquam eis copiis, quas habebat, par esset, quam
 poterat maxime intentus atque agmine ad omnes casus com-
 posito ibat. Forte ea cura, quæ adversus Pœnos præparata 36
erat, adversus Siculos usui fuit. Castris ponendis incomposi-
 tos ac dispersos nactus eos et plerosque inermes, quod pedi-
 tum fuit, circumvenit; eques, levi certamine inito, cum Hippo-
 crate Acras perfugit.

Ea pugna deficientes ab Romanis quum cohibuisset Si- 2
 culos, Marcellus Syracusas rediit; et post paucos dies Himilco
 adiuncto Hippocrate ad flumen Anapum, octo ferme inde
 millia, castra posuit. Sub idem forte tempus et naves longæ 3
 quinque et quinquaginta Carthaginensium cum Bomilcare in
 magnum portum Syracusas ex alto decurrere, et Romana 4
 item classis, triginta quinquereemes, legionem primam Panormi
 exposuere; versumque ab Italia bellum (adeo uterque populus
 in Siciliam intentus fuit) videri poterat. Legionem Romanam, 5
 quæ exposita Panormi erat, venientem Syracusas prædæ haud
 dubie sibi futuram Himilco ratus via decipitur. Mediterraneo 6
 namque Pœnus itinere duxit; legio maritimis locis, classe pro-
 sequente, ad App. Claudium Pachynum cum parte copiarum

7 obviam progressum pervenit. Nec diutius Pœni ad Syracusas morati sunt. Et Bomilcar, simul parum fidens navibus suis, duplici facile numero classem habentibus Romanis, simul inutili mora cernens nihil aliud ab suis quam inopiam aggravari 8 sociorum, velis in altum datis in Africam transmisit, et Himilco, secutus nequicquam Marcellum Syracusas, si qua, priusquam maioribus copiis iungeretur, occasio pugnandi esset, postquam ea nulla contigerat tutumque ad Syracusas 9 et munimento et viribus hostem cernebat, ne frustra assidendo spectandoque obsidionem sociorum tempus tereret, castra inde movit, ut, quocunque vocasset defectionis ab Romano spes, admoveret exercitum ac præsens suas res fiventibus adderet 10 animos. Murgantiam primum, prodito ab ipsis præsidio Romano, recipit, ubi frumenti magna vis commeatusque omnis generis convecti erant Romanis.

37 Ad hanc defectionem erecti sunt et aliarum civitatum animi, præsidiaque Romana aut pellebantur arcibus aut prodita per fraudem opprimebantur. Henna, excelso loco ac prærupto undique sita, quum loco inexpugnabilis erat, tum præsidium in arce validum præfectumque præsidii haud sane 3 opportunum insidiantibus habebat. L. Pinarius erat, vir acer et qui plus in eo, ne posset decipi, quam in fide Siculorum reponeret; et tum intenderant eum ad cavendi omnia curam tot auditæ proditioes defectionesque urbium et clades præsidiorum. Itaque nocte ac die iuxta parata instructaque omnia 4 custodiis ac vigiliis erant, nec ab armis aut loco suo miles abscedebat. Quod ubi Hennensium principes, iam pacti cum Himilcone de proditione præsidii, animadverterunt, nulli occa- 6 sioni fraudis Romanum patere, palam erat agendum. Urbem arcemque suæ potestatis aiunt debere esse, si liberi in societatem, non servi in custodiam traditi essent Romanis. Itaque 7 claves portarum reddi sibi æquum censent: bonis sociis fidem suam maximum vinculum esse, et ita sibi populum Romanum senatumque gratias habiturum, si volentes ac non coacti man- 8 sissent in amicitia. Ad ea Romanus se in præsidio imposi-

tum esse dicere ab imperatore suo, clavesque portarum et custodiam arcis ab eo accepisse, quæ nec suo nec Hennensium arbitrio haberet, sed eius, qui commisisset. Præsidio decedere 9 apud Romanos capital esse, et nece liberorum etiam suorum eam *noxiam* parentes sanxisse. Consulem Marcellum haud procul esse; ad eum mitterent legatos, cuius iuris atque arbitrii esset. Se vero negare illi missuros, testarique, si verbis 10 nihil agerent, vindictam aliquam libertatis suæ quæsitu- rum. Tum Pinarius: at illi, si ad consulem gravarentur mittere, 11 sibi saltem darent populi concilium, ut sciretur, utrum paucorum ea denuntiatio an universæ civitatis esset. Consensa in posterum diem contio.

Postquam ab eo colloquio in arcem sese recepit, con- 38 vocatis suis, „Credo ego vos audisse, milites“ inquit, „quemadmodum præsidia Romana ab Siculis circumventa et oppressa sint per hos dies. Eam vos fraudem deum primo benignitate, 2 dein vestra ipsi virtute, dies noctesque perstando ac pervigilando in armis, vitastis. Utinam reliquum tempus nec patiendo infanda nec faciendo traduci posset. Hæc occulta in fraude 3 cautio est, qua usi adhuc sumus; cui quoniam parum succedit, aperte ac propalam claves portarum reposcunt; quas simul tradiderimus, Carthaginensium extemplo Henna erit, fœdusque hic trucidabimur, quam Murgantiæ præsidium interfectum est. Noctem unam ægre ad consultandum sumpsi, 4 qua vos certiores periculi instantis facerem. Orta luce contionem habituri sunt ad criminandum me concitandumque in vos populum. Itaque crastino die aut vestro aut Hennensium 5 sanguine Henna inundabitur. Nec præoccupati spem ullam nec occupantes periculi quicquam habebitis; qui prior strinxerit ferrum, eius victoria erit. Intenti ergo omnes armatique 6 signum exspectabitis. Ego in contione ero et tempus, quoad omnia instructa sint, loquendo altercandoque traham. Quum 7 toga signum dederò, tum mihi undique clamore sublato turbam invadite ac sternite omnia ferro; et cavete, quisquam supersit, cuius aut vis aut fraus timeri possit. Vos, Ceres 8

mater ac Proserpina, precor, ceteri superi infernique di, qui hanc urbem, hos sacratos lacus lucosque colitis, ut ita nobis volentes propitii adsitis, si vitandæ, non ferendæ fraudis causa
9 hoc consilii capimus. Pluribus vos, milites, hortarer, si cum armatis dimicatio futura esset; inermes, incautos ad satietatem trucidabitis; et consulis castra in propinquo sunt, ne quid ab Himilcone et Carthaginiensibus timeri possit."

39 Ab hac adhortatione dimissi corpora curant. Postero die alii aliis locis ad obsidenda itinera claudendosque oppositi exitus; pars maxima super theatrum circaque, assueti et ante
2 spectaculo contionum, consistunt. Productus ad populum a magistratibus præfectus Romanus quum consulis de ea re ius ac potestatem esse, non suam, et pleraque eadem, quæ pridie,
3 dixisset, et primo sensim ac plures reddere claves, dein iam una voce id omnes iuberent cunctantique et differenti ferociter minitarentur nec viderentur ultra vim ultimam dilatari,
4 tum præfectus toga signum, ut convenerat, dedit, militesque intenti dudum ac parati alii superne in aversam contionem clamore sublato decurrunt, alii ad exitus theatri conferti ob-
5 sistunt. Cæduntur Hennenses cavea inclusi coacervanturque non cæde solum, sed etiam fuga, quum alii super aliorum capita ruerent et integri sauciis, vivi mortuis incidentes
6 cumlarentur. Inde passim discurretur, et urbis captæ modo fugaque et cædes omnia tenet, nihilo remissiore militum ira, quod turbam inermem cædebant, quam si periculum par et
7 ardor certaminis eos irritaret. Ita Henna aut malo aut necessario facinore retenta.

Marcellus nec factum improbavit et prædam Hennensium militibus concessit, ratus timore deterritos *temperaturos* prodit-
8 tionibus præsidiorum Siculos. Atque ea clades, ut urbis in media Sicilia sitæ claræque vel ob insignem munimento naturali locum vel ob sacrata omnia vestigiis raptæ quondam Proser-
9 pinæ, prope uno die omnem Siciliam pervasit, et quia cæde infanda rebantur non hominum tantum, sed etiam deorum

sedem violatam esse, tum vero etiam qui ante dubii fuerant, defecere ad Pœnos. Hippocrates inde Murgantiam, Himilco 10 Agrigentum sese recepit, quum acciti a proditoribus nequicquam ad Hennam exercitum admovissent. Marcellus retro 11 in Leontinos redit, frumentoque et commeatibus aliis in castra convectis, præsidio modico ibi relicto, ad Syracusas obsidendas venit. Inde App. Claudio Romam ad consulatum petendum 12 misso, T. Quinctium Crispinum in eius locum classi castrisque præficit veteribus. Ipse hibernacula quinque millia passuum 13 ab Hexapylo (Leonta vocant locum) communiit ædificavitque. Hæc in Sicilia usque ad principium hiemis gesta.

Eadem æstate et cum Philippo rege, quod iam ante 40 suspectum fuerat, motum bellum est. Legati ab Orico ad 2 M. Valerium prætorem venerunt, præidentem classi Brundisio Calabriæque circa litoribus, nuntiantes Philippum primum Apolloniam tentasse, lembis biremibus centum viginti flumine adverso subvectum; deinde, ut ea res tardior spe fuerit, ad 3 Oricum clam nocte exercitum admovisse, eamque urbem, sitam in plano, neque mœnibus neque viris atque armis validam, primo impetu oppressam esse. Hæc nuntiantes orabant, ut 4 opem ferret hostemque haud dubium Romanis mari ac terra a maritimis urbibus arceret, quæ ob nullam aliam causam, nisi quod imminerent Italiæ, peterentur. M. Valerius, duo- 5 rum millium præsidio relicto præpositoque eis P. Valerio legato, cum classe instructa parataque et, quod longæ naves militum capere non poterant, in onerarias impositis, altero die Oricum pervenit; urbemque eam, levi tenente præsidio, 6 quod recedens inde *rex* reliquerat, haud magno certamine recepit. Legati eo ab Apollonia venerunt, nuntiantes in ob- 7 sidione sese, quod deficere ab Romanis nollent, esse neque sustinere ultra vim Macedonum posse, nisi præsidium mittatur Romanum. Facturum se, quæ vellent, pollicitus, duo millia 8 delectorum militum navibus longis mittit ad ostium fluminis cum præfecto socium Q. Nævio Crista, viro impigro et perito militiæ. Is, expositis in terram militibus navibusque Oricum 9

retro, unde venerat, ad ceteram classem remissis, milites
 procul a flumine per viam minime ab regiis obsessam duxit
 et nocte, ita ut nemo hostium sentiret, urbem est ingressus.
 10 Diem insequentem quievit, dum praefectus iuventutem Apol-
 loniatium armaque et urbis vires inspiceret. Ubi ea visa
 inspectaque satis animorum fecere, simulque ab exploratori-
 bus comperit, quanta socordia ac negligentia apud hostes
 11 esset, silentio noctis ab urbe sine ullo tumultu egres-
 sus castra hostium adeo neglecta atque aperta intravit,
 ut satis constaret, prius mille hominum vallum intrasse,
 quam quisquam sentiret, ac, si caede abstinuissent, perve-
 12 nire ad tabernaculum regium potuisse. Caedes proximo-
 rum portae excitavit hostes. Inde tantus terror pavorque
 omnes occupavit, ut non modo alius quisquam arma caperet
 13 aut castris pellere hostem conaretur, sed etiam ipse rex, sicut
 somno excitus erat, prope seminudus fugiens, militi quoque,
 nedum regi vix decore habitu, ad flumen navesque perfu-
 14 gerit. Eodem et alia turba effusa est. Paulo minus tria
 millia militum in castris aut capta aut occisa; plus tamen
 15 hominum aliquanto captum quam caesum est. Castris direptis,
 Apolloniatae catapultas, ballistas tormentaue alia, quae
 oppugnandae urbi comparata erant, ad tuenda moenia, si
 quando similis fortuna venisset, Apolloniam devexere; cetera
 16 omnis praeda castrorum Romanis concessa est. Haec quum
 Oricum essent nuntiata, M. Valerius classem extemplo ad
 ostium fluminis duxit, ne navibus capessere fugam rex posset.
 17 Itaque Philippus, neque terrestri neque navali certamini satis
 fore parem se fidens, subductis navibus atque incensis, terra
 Macedoniam petiit, magna ex parte inermi exercitu spoliato-
 que. Romana classis cum M. Valerio Orici hibernavit.

41 Eodem anno in Hispania varie res gestae. Nam prius-
 quam Romani amnem Hiberum transirent, ingentes copias
 2 Hispanorum Mago et Hasdrubal fuderunt; defecissetque ab
 Romanis ulterior Hispania, ni P. Cornelius, raptim traducto
 exercitu Hiberum, dubiis sociorum animis in tempore adve-

nisset. Primo ad Castrum Album (locus est insignis caede 3
 magni Hamilcaris) castra Romani habuere. Arx erat munita, 4
 et convexerant ante frumentum; tamen, quia omnia circa ho-
 stium plena erant, agmenque Romanum impune incursatum
 ab equitibus hostium fuerat et ad duo millia aut moratorum
 aut palantium per agros interfecta, cessare inde Romani pro-
 prius pacata loca et ad montem Victoriae castra communivere.
 Eo Cn. Scipio cum omnibus copiis et Hasdrubal Gisgonis 5
 filius, tertius Carthaginiensium dux, cum exercitu iusto ad-
 venit, contraque castra Romana trans fluvium omnes conse-
 dere. P. Scipio cum expeditis clam profectus ad loca circa 6
 visenda haud fefellit hostes, oppressissentque eum in patenti-
 bus campis, ni tumultum in propinquo cepisset. Ibi quoque
 circumsessus adventu fratris obsidione eximitur. Castulo, urbs 7
 Hispaniae valida ac nobilis et adeo coniuncta societate Poenis,
 ut uxor inde Hannibali esset, ad Romanos defecit. Cartha- 8
 ginienses Iliturgim oppugnare adorti, quia praesidium ibi Ro-
 manum erat; videbanturque inopia maxime eum locum ex-
 pugnaturi. Cn. Scipio, ut socii praesidioque ferret opem, cum 9
 legione expedita profectus inter bina castra cum magna caede
 hostium urbem est ingressus, et postero die eruptione aequae felici
 pugnavit. Supra duodecim millia hominum caesa duobus proe- 10
 liis; plus mille hominum captum cum sex et triginta militaribus
 signis. Ita ab Iliturgi recessum est. Bigerra inde urbs (socii 11
 et hi Romanorum erant) a Carthaginiensibus oppugnari coepta
 est. Eam obsidionem sine certamine adveniens Cn. Scipio
 solvit. Ad Mundam exinde castra Punica mota, et Romani 42
 eo confestim secuti sunt. Ibi signis collatis pugnatum per 2
 quattuor ferme horas, egregieque vincentibus Romanis, signum
 receptui est datum, quod Cn. Scipionis femur tragula con-
 fixum erat pavorque circa eum ceperat milites, ne mortiferum
 esset vulnus. Ceterum haud dubium fuit, quin, nisi ea mora 3
 intervenisset, castra eo die Punica capi potuerint; nam non
 milites solum, sed elephantum etiam usque ad vallum acti erant,

4 superque fossas novem et triginta elephantis pilis confixi. Hoc quoque prælio ad duodecim millia hominum dicuntur cæsa, prope tria capta cum signis militaribus septem et quinquaginta. Ad Auringem inde urbem Pœni recessere, et, ut teritis instaret, secutus Romanus. Ibi iterum Scipio lectacula in aciem illatus conflixit, nec dubia victoria fuit; minus tamen dimidio hostium quam antea, quia pauciores superfuerant, qui 6 pugnarent, occisum. Sed gens nata instaurandis reparandisque bellis, Magone ad conquisitionem militum a fratre misso, brevi replevit exercitum animosque ad tentandum de integro 7 certamen fecit. Alii plerique milites, quippe pro parte toties intra paucos dies victa, iisdem animis, quibus priores, eodem- 8 que eventu pugnare. Plus octo millia hominum cæsa, haud multo minus quam mille captum et signa militaria quinquaginta octo. Et spolia plurima Gallica fuere, aurei torques armillæque, magnus numerus; duo etiam insignes reguli Gallorum (Mœniacæpto et Vismaro nomina erant) eo prælio ceciderunt. Octo elephantis capti, tres occisi.

9 Quum tam prosperæ res in Hispania essent, verecundia Romanos tandem cepit, Saguntum oppidum, quæ causa belli 10 esset, octavum iam annum sub hostium potestate esse. Itaque id oppidum, vi pulso præsidio Punico, receperunt cultoribusque antiquis, quos ex iis vis reliquerat belli, restituerunt; et 11 Turdetanos, qui contraxerant eis cum Carthaginiensibus bellum, in potestatem redactos sub corona vendiderunt urbemque eorum delerunt.

43 Hæc in Hispania Q. Fabio, M. Claudio consulibus gesta. 2 Romæ quum tribuni plebis novi magistratum inissent, ex templo censoribus P. Furio et M. Atilio a M. Metello tribuno plebis dies dicta ad populum est. Quæstorem eum proximo anno, adempto equo, tribu moverant atque ærarium fecerant propter coniurationem deserendæ Italiæ ad Cannas factam; sed novem tribunorum auxilio vetiti causam in 4 magistratu dicere dimissique [fuerant]. Ne lustrum per-

ficerent, mors prohibuit P. Furi; M. Atilius magistratu se abdicavit.

Comitia consularia habita ab Q. Fabio Maximo consule. Creati 5 consules ambo absentes, Q. Fabius Maximus, consulis filius, et Ti. Sempronius Gracchus iterum. Prætores fiunt duo, qui 6 tum ædiles curules erant, P. Sempronius Tuditanus et Cn. Fulvius Centumalus et M. Atilius et M. Æmilius Lepidus. Ludos scenicos per quadriduum eo anno primum factos ab 7 curulibus ædilibus memoriæ proditur. Ædilis Tuditanus hic 8 erat, qui ad Cannas, pavore aliis in tanta clade torpentibus, per medios hostes duxit.

Comitiis perfectis, auctore Q. Fabio consule designati 9 consules Romam accersiti magistratum inierunt, senatumque de 10 bello ac provinciis suis prætorumque et de exercitibus, quibus quique præessent, consuluerunt, itaque provinciæ atque exercitus divisi: Bellum cum Hannibale consulibus mandatum 44 et exercituum unus, quem ipse Sempronius habuerat, alter, quem Fabius consul; eæ binæ erant legiones. M. Æmilius 2 prætor, cuius peregrina sors erat, iurisdictione M. Atilio collegæ, prætori urbano, mandata, Luceriam provinciam haberet legionesque duas, quibus Q. Fabius, qui tum consul erat, prætor præfuerat. P. Sempronio provincia Ariminum, Cn. 3 Fulvio Suessula cum binis item legionibus evenerunt, ut Fulvius urbanas legiones duceret, Tuditanus a M. Pomponio acciperet. Prorogata imperia provinciæque, M. Claudio Sicilia finibus eis, quibus regnum Hieronis fuisset, Lentulo prætori provincia vetus, T. Otacilio classis (exercitus nulli additi novi); M. Valerio Græcia Macedoniaque cum legione 5 et classe, quam haberet; Q. Mucio cum vetere exercitu (duæ autem legiones erant) Sardinia; C. Terentio cum legione una, cui iam præerat, Picenum. Scribi præterea duæ urbanæ 6 legiones iussæ et viginti millia sociorum. His ducibus, his copiis adversus multa simul aut mota aut suspecta bella muniverunt Romanum imperium.

Consules, duabus urbanis legionibus scriptis supplemento- 7

que in alias lecto, priusquam ab urbe moverent, prodigia
8 procurarunt, quæ nuntiata erant. Murus ac portæ † tactæ¹⁾,
et Ariciæ etiam Iovis ædes de cælo tacta fuerat. Et alia
ludibria oculorum auriumque credita pro veris: navium lon-
garum species in flumine Tarracinæ, quæ nullæ erant, visæ,
et in Iovis Vicilini templo, quod in Compsano agro est, arma
9 concrepuisse, et flumen Amiterni cruentum fluxisse. His pro-
curatis ex decreto pontificum, profecti consules Sempronius in
Lucanos, in Apuliam Fabius. Pater filio legatus ad Sues-
10 sulam in castra venit. Quum obviam filius progrediretur
lictioresque verecundia maiestatis eius taciti anteirent, præter
undecim fascēs equo prævectus senex, ut consul animadvertere
proximum lictorem iussit et [ut] is, descenderet ex equo, incla-
mavit, tum demum desiliens „Experiri“ inquit „volui, fili, satin’
scires, consulem te esse.“

45 In ea castra Dasius Altinius Arpinus clam nocte cum
tribus servis venit, promittens, si sibi præmio foret, se Arpos
2 proditum esse. Eam rem ad consilium quum retulisset
Fabius, aliis pro transfuga verberandus necandusque videri
ancipitis animi communis hostis, qui post Cannensem cladem,
tanquam cum fortuna fidem stare oporteret, ad Hannibalem
3 descisset et traxisset ad defectionem Arpos; tum, quoniam
res Romana contra spem votaue eius velut resurgere ab
stirpibus videatur, novam referre prodicionem proditis polli-
ceatur, aliunde stet semper, aliunde sentiat, infidus socius,
vanus hostis; id ad Faleriorum Pyrrhique proditorem tertium
4 transfugis documentum esset. Contra ea consulis pater Fa-
bius temporum oblitos homines in medio ardore belli tanquam in
5 pace libero æquoque arbitrio agere aiebat; qui, quum illud potius
agendum atque cogitandum sit, si quo modo fieri possit, ne qui
socii a populo Romano desciscant et ut novos concilient, docu-
mentum etiam dicant statui oportere, si quis respiciat et anti-
6 quam societatem respiciat. Quod si abire ab Romanis liceat,
redire ad eos non liceat, cui dubium esse, quin brevi desperata

¹⁾ Sub tactæ latere videtur nomen urbis.

sociis Romana re fœderibus Punicis omnia in Italia iuncta
visuri sint? Se tamen non eum esse, qui Altinio fidei quic- 7
quam censeat habendum; sed mediam secuturum consilii viam.
Neque eum pro hoste neque pro socio in præsentia habitum 8
libera custodia haud procul a castris placere in aliqua fida
civitate servari per belli tempus; perpetrato bello, tum con-
sultandum, utrum prior defectio plus merita sit pœnæ an hic
reditus veniæ. Fabio assensum est, Calenisque legatis traditus 9
et ipse et comites; et auri satis magnum pondus, quod secum
attulerat, ei servari iussum. Calibus eum interdiu solutum 10
custodes sequebantur, nocte clausum asservabant. Arpis domi
primum desiderari quærique est coeptus; dein fama per totam 11
urbem vulgata tumultum, ut principe amisso, fecit, metuque
rerum novarum extemplo nuntii ad Hannibalem missi. Quibus 12
nequaquam offensus Pœnus, quia et ipsum ut ambiguae fidei
virum suspectum iam pridem habebat et causam nactus erat
tam ditis hominis bona possidendi vendendique; ceterum, ut 13
iræ magis quam avaritiæ datum crederent homines, crudeli-
tatem quoque rapinæ addidit, coniugemque eius ac liberos in 14
castra accitos, quæstione prius habita primum de fuga Altinii,
dein, quantum auri argentique domi relictum esset, satis cog-
nitis omnibus, vivos combussit.

Fabius ab Suessula profectus Arpos primum institit op- 46
pugnare. Ubi quum a quingentis fere passibus castra posuisset,
contemplatus ex propinquo situm urbis mœniaque, quæ pars
tutissima mœnibus erat, quia maxime neglectam custodia
vidit, ea potissimum aggredi statuit. Comparatis omnibus, quæ 2
ad urbes oppugnandas usui sunt, centurionum robora ex toto
exercitu delegit tribunosque viros fortes eis præfecit, et mi-
lites sexcentos, quantum satis visum est, attribuit eosque, ubi
quartæ vigiliæ signum cecinisset, ad eum locum scalas iussit
ferre. Porta ibi humilis et angusta erat, infrequenti via per 3
desertam partem urbis. Eam portam scalis prius transgressos
murum aperire ex interiore parte aut claustra refringere iubet
et tenentes partem urbis cornu signum dare, ut ceteræ copię

admoventur: parata omnia atque instructa sese habiturum.
 4 Ea impigre facta; et quod impedimentum agentibus fore vide-
 batur, id maxime ad fallendum adiuvit. Imber ab nocte me-
 dia coortus custodes vigilesque dilapsos e stationibus suf-
 5 fugere in tecta coegit, sonitusque primo largioris procellæ
 strepitum molientium portam exaudiri prohibuit, lentior deinde
 æqualiorque accidens auribus magnam partem hominum sopi-
 6 vit. Postquam portam tenebant, cornicines in via paribus
 7 intervallis dispositos canere iubent, ut consulem excirent. Id
 ubi factum ex composito est, signa efferri consul iubet ac
 47 paulo ante lucem per effractam portam urbem ingreditur. Tum
 demum hostes excitati sunt, iam et imbre conquiescente et
 2 propinqua luce. Præsidium in urbe erat Hannibalis, quinque
 millia ferme armatorum, et ipsi Arpini tria millia hominum
 armarant. Eos primos Pœni, ne quid ab tergo fraudis esset,
 3 hosti opposuerunt. Pugnatum primo in tenebris angustisque
 viis est. Quum Romani non vias tantum, sed tecta etiam
 proxima portæ occupassent, ne peti superne ac vulnerari pos-
 4 sent, cogniti inter se quidam Arpinique et Romani, atque inde
 colloquia cœpta fieri, percontantibus Romanis, quid sibi vellent
 5 Arpini, quam ob noxam Romanorum aut quod meritum Pœ-
 norum pro alienigenis ac barbaris Italici adversus veteres so-
 cios Romanos bellum gererent et vectigalem ac stipendiariam
 6 Italiam Africæ facerent; Arpinis purgantibus, ignaros omnium
 se venum a principibus datos Pœno, captos oppressosque a
 7 paucis esse. Initio orto, plures cum pluribus colloqui; postremo
 prætor Arpinus ab suis ad consulem deductus, fideque data
 inter signa aciesque, Arpini repente pro Romanis adversus
 8 Carthaginiensem arma verterunt. Hispani quoque, paulo mi-
 nus mille homines, nihil præterea cum consule pacti, quam
 ut sine fraude Punicum emitteretur præsidium, ad consulem
 9 transtulerunt signa. Carthaginiensibus portæ patefactæ, emis-
 sique cum fide incolumes ad Hannibalem Salapiam venerunt.
 10 Arpi sine clade ullius, præterquam unius veteris proditoris,
 11 novi perfugæ, restituti ad Romanos. Hispanis duplicia cibaria

dari iussa, operaque eorum forti ac fideli persæpe res publica
 usa est.

Quum consul alter in Apulia, alter in Lucanis esset, 12
 equites centum duodecim nobiles Campani, per speciem præ-
 dandi ex hostium agro permissu magistratuum ab Capua pro-
 fecti, ad castra Romana, quæ super Suessulam erant, vene-
 runt; stationi militum, qui essent, dixerunt: colloqui sese cum
 prætore velle. Cn. Fulvius castris præerat; cui ubi nuntiatum 13
 est, decem ex eo numero iussis inermibus deduci ad se, ubi,
 quæ postularent, audivit (nihil autem aliud petebant, quam ut,
 Capua recepta, bona sibi restituerentur), in fidem omnes accepti.
 Et ab altero prætore Sempronio Tuditano oppidum Atrinum 14
 expugnatum; amplius septem millia hominum capta et æris
 argentique signati aliquantum. Romæ fœdum incendium per 15
 duas noctes ac diem unum tenuit. Solo æquata omnia inter
 Salinas ac portam Carmentalem cum Æquimælio Iugarioque
 vico et templis Fortunæ ac matris Matutæ; et extra portam 16
 late vagatus ignis sacra profanaque multa absumpsit.

Eodem anno P. et Cn. Cornelii, quum in Hispania res 48
 prosperæ essent, multosque et veteres reciperent socios et no-
 vos adiicerent, in Africam quoque spem extenderunt. Syphax 2
 erat rex Numidarum subito Carthaginiensibus hostis factus;
 ad eum centuriones tres legatos miserunt, qui cum eo amici- 3
 tiam societatemque facerent et pollicerentur, si perseveraret
 urgere bello Carthaginienses, gratam eam rem fore senatui po-
 puloque Romano, et annisuros, ut in tempore et bene cumu-
 latam gratiam referant. Grata ea legatio barbaro fuit, col- 4
 locutusque cum legatis de ratione belli gerundi, ut veterum
 militum verba audivit, quam multarum rerum ipse ignarus
 esset, ex comparatione tam ordinatæ disciplinæ animum ad-
 vertit. Tum primum, ut pro bonis ac fidelibus sociis facerent, 5
 oravit, ut duo legationem referrent ad imperatores suos, unus
 apud sese magister rei militaris resisteret: rudem ad pedestria
 bella Numidarum gentem esse, equis tantum habilem; ita iam 6
 inde a principiis gentis maiores suos bella gessisse, ita se a

pueris insuetos; sed habere hostem pedestri fidentem Marte; cui si æquari robore virium velit, et sibi pedites comparandos
 7 esse. Et ad id multitudine hominum regnum abundare, sed armandi ornandique et instruendi eos artem ignorare. Omnia,
 8 velut forte congregata turba, vasta ac temeraria esse. Facturos se in præsentia, quod vellet, legati respondent, fide accepta, ut remitteret extemplo eum, si imperatores sui non com-
 9 probassent factum. Q. Statorio nomen fuit, qui ad regem remansit. Cum duobus Romanis rex Numidas legatos in Hispaniam misit ad accipiendam fidem ab imperatoribus
 10 Romanis. Iisdem mandavit, ut protinus Numidas, qui intra præsidia Carthaginiensium auxiliares *essent*, ad transitionem
 11 pellicerent. Et Statorius ex multa iuventute regi pedites conscripsit, ordinatosque proxime morem Romanum instruendo et
 12 decurrendo signa sequi et servare ordines docuit, et operi aliisque iustis militaribus ita assuefecit, ut brevi rex non equiti magis fideret quam pediti, collatisque æquo campo signis iusto
 13 prælio Carthaginiensem hostem superaret. Romanis quoque in Hispania legatorum regis adventus magno emolumento fuit; namque ad famam eorum transitiones crebræ ab Numidis cœptæ fieri.

Ita cum Syphace Romanis cæpta amicitia est. Quod ubi Carthaginienses acceperunt, extemplo ad Galam in parte altera Numidiæ (Mæsuli ea gens vocatur) regnantem legatos mittunt.
 49 Filium Gala Masinissam habebat septendecim annos natum. ceterum iuvenem ea indole, ut iam tum appareret, maius regnum opulenti-
 2 usque, quam quod accepisset, facturum. Legati, quoniam Syphax se Romanis iunxisset, ut potentior societate
 3 eorum adversus reges populosque Africæ esset, docent, melius fore Galæ quoque Carthaginiensibus iungi quam primum, antequam Syphax in Hispaniam aut Romani in Africam trans-
 eant; opprimi Syphacem nihildum præter nomen ex fœdere
 4 Romano habentem posse. Facile persuasum Galæ, filio de-
 poscente id bellum, ut mitteret exercitum; qui Carthaginiensium legionibus coniunctus magno prælio Syphacem devicit. Tri-

ginta millia eo prælio hominum cæsa dicuntur. Syphax 5 cum paucis equitibus in Maurusios ex acie Numidas (extremi prope Oceanum adversus Gades colunt) refugit, affluentibusque ad famam eius undique barbaris, ingentes brevi copias armavit, cum quibus in Hispaniam angusto diremptam 6 freto traiceret. Et Masinissa cum victore exercitu advenit; isque ibi cum Syphace ingenti gloria per se, sine ullis Carthaginiensium opibus, gessit bellum.

In Hispania nihil memorabile gestum, præterquam quod 7 Celtiberum iuventutem eadem mercede, qua pacta cum Carthaginiensibus erat, imperatores Romani ad se perduxerunt, et 8 nobilissimos Hispanos supra trecentos in Italiam ad sollicitandos populares, *qui* inter auxilia Hannibalis erant, miserunt. Id modo eius anni in Hispania ad memoriam insigne est, quod mercenarium militem in castris neminem antequam tum Celtiberos Romani habuerunt.

Liber XXV.

Dum hæc in Africa atque in Hispania geruntur, Hannibal in agro Sallentino æstatem consumpsit spe per prodicionem urbis Tarentinorum potiundæ. Ipsorum interim Sallentinorum 2 ignobiles urbes ad eum defecerunt. Eodem tempore in Bruttis ex duodecim populis, qui anno priore ad Pœnos desciverant, Consentini et Tauriani in fidem populi Romani redierunt, 3 et plures redissent, ni T. Pomponius Veientanus, præfectus socium, prosperis aliquot populationibus in agro Bruttio iusti ducis speciem nactus, tumultuario exercitu coacto cum Hannone 4 confluxisset. Magna ibi vis hominum, sed inconditæ turbæ agrestium servorumque, cæsa aut capta est; minimum iacturæ fuit, quod præfectus inter ceteros est captus, et tum temerariæ pugnæ auctor et ante publicanus omnibus malis artibus 5 et rei publicæ et societatibus infidus damnosusque. Sempronius consul in Lucanis multa prælia parva, haud ullum dignum memoratu fecit et ignobilia oppida Lucanorum aliquot expugnavit.

6 Quod diutius trahebatur bellum, et variabant secundæ adversæque res non fortunam magis quam animos hominum, tanta religio, et ea magna ex parte externa, civitatem incescit, 7 ut aut homines aut dei repente alii viderentur facti. Nec iam in secreto modo atque intra parietes abolebantur Romani ritus,

sed in publico etiam ac foro Capitolioque mulierum turba erat nec sacrificantium nec precantium deos patrio more. Sacri- 8 ficuli ac vates ceperant hominum mentes; quorum numerum auxit rustica plebs, ex incultis diutino bello infestisque agris egestate et metu in urbem compulsæ, et quæstus ex alieno errore facilis, quem velut [ex] concessæ artis usu exercebant. Primo secretæ bonorum indignationes audiebantur; deinde 9 ad patres etiam ac publicam querimoniam excessit res. Incusati graviter ab senatu ædiles triumvirique capitales, quod 10 non prohiberent, quum emovere eam multitudinem e foro ac disiciere apparatus sacrorum conati essent, haud procul afuit, quin violarentur. Ubi potentius iam esse id malum apparuit, 11 quam ut minores per magistratus sedaretur, M. Æmilio prætori urbano negotium ab senatu datum est, ut eis religionibus populum liberaret. Is et in contione senatus consultum reci- 12 tavit et edixit, ut, quicumque libros vaticinos precesve aut artem sacrificandi conscriptam haberet, eos libros omnes litterasque ad se ante calendas Apriles deferret; neu quis in publico sacrove loco novo aut externo ritu sacrificaret.

Aliquot publici sacerdotes mortui eo anno sunt, L. Cornelius 2 Lentulus pontifex maximus et C. Papirius C. filius Maso pontifex et P. Furius Philus augur et C. Papirius L. filius Maso decemvir sacorum. In Lentuli locum M. Cornelius 2 Cethegus, in Papirii Cn. Servilius Cæpio pontifices suffecti sunt; augur creatus L. Quinctius Flaminius, decemvir sacorum L. Cornelius Lentulus.

Comitiorum consularium iam appetebat tempus; sed quia 3 consules bello intentos avocare non placebat, Ti. Sempronius consul comitiorum causa dictatorem dixit C. Claudium Centonem. Ab eo magister equitum est dictus Q. Fulvius Flaccus. Dictator primo comitali die creavit consules Q. 4 Fulvium Flaccum, magistrum equitum, et App. Claudium Pulchrum, cui Sicilia provincia in prætura fuerat. Tum prætores 5 creati Cn. Fulvius Flaccus, C. Claudius Nero, M. Iunius Silanus, P. Cornelius Sulla. Comitibus perfectis dictator magi-

6 stratu abiit. Aedilis curulis fuit eo anno cum M. Cornelio
 Cethego P. Cornelius Scipio, cui post Africano fuit cognomen.
 Huic petenti aedilitatem quum obsisterent tribuni plebis, negan-
 tes rationem eius habendam esse, quod nondum ad petendum
 7 legitima aetas esset, „Si me“ inquit „omnes Quirites aedilem
 facere volunt, satis annorum habeo.“ Tanto inde favore ad
 suffragium ferendum in tribus discursum est, ut tribuni re-
 8 pente incepto destiterint. Aedilicia largitio hæc fuit, ludi
 Romani pro temporis illius copiis magnifice facti et diem
 9 unum instaurati, et congii olei* in¹⁾ vicos singulos dati. L.
 Villius Tappulus et M. Fundanius Fundulus, aediles plebei,
 aliquot matronas apud populum probri accusarunt; quasdam
 10 ex eis damnatas in exilium egerunt. Ludi plebei per bidnum
 instaurati, et Iovis epulum fuit ludorum causa.

3 Q. Fulvius Flaccus tertium, App. Claudius consulatum
 A. u. c. 542. ineunt; et prætores provincias sortiti sunt, P. Cornelius Sulla
 A. Ch. 212.
 2 urbanam et peregrinam, quæ duorum ante sors fuerat, Cn.
 Fulvius Flaccus Apuliam, C. Claudius Nero Suessulam, M.
 3 Iunius Silanus Tuscos. Consulibus bellum cum Hannibale
 et binæ legiones decretæ; alter a Q. Fabio superioris anni
 4 consule, alter a Fulvio Centumalo acciperet; prætorum Fulvii
 Flacci, quæ Luceriæ sub Æmilio prætore, Neronis Claudii,
 quæ in Piceno sub C. Terentio fuissent, legiones essent; sup-
 plementum in eas ipsi scriberent sibi; M. Iunio in Tuscos
 5 legiones urbanæ prioris anni datæ. Ti. Sempronio Graccho
 et P. Sempronio Tuditano imperium provinciæque Lucani et
 6 Gallia cum suis exercitibus prorogatæ; item P. Lentulo, qua
 vetus provincia in Sicilia esset, M. Marcello Syracusæ et
 qua Hieronis regnum fuisset, T. Otacilio classis, Græcia M.
 Valerio, Sardinia Q. Mucio Scævola, Hispaniæ P. et Cn. Cor-
 7 neliis. Ad veteres exercitus duæ urbanæ legiones a consulibus
 scriptæ, summaque trium et viginti legionum eo anno effecta est.

8 Dilectum consulum M. Postumii Pyrgensis cum magno
 prope motu rerum factum impediit. Publicanus erat Postu-

¹⁾ Excidit numerus congiorum.

mius, qui multis annis parem fraude avaritiaque neminem in
 civitate habuerat præter T. Pomponium Veientanum, quem
 populantem temere agros in Lucanis ductu Hannonis priore
 anno ceperant Carthaginienses. Hi, quia publicum periculum 10
 erat a vi tempestatis in iis, quæ portarentur ad exercitus, et
 ementiti erant falsa naufragia, et ea ipsa, quæ vera renunti-
 averant, fraude ipsorum facta erant, non casu. In veteres 11
 quassasque naves paucis et parvi pretii rebus impositis, quum
 mersissent eas in alto, exceptis in præparatas scaphas nautis,
 multiplices fuisse merces ementiebantur. Ea fraus indicata 12
 M. Æmilio prætori priore anno fuerat ac per eum ad sena-
 tum delata, nec tamen ullo senatus consulto notata, quia
 patres ordinem publicanorum in tali tempore offensum nole-
 bant. Populus severior vindex fraudis erat; excitatique tan- 13
 dem duo tribuni plebis, Sp. et L. Carvili, quum rem in-
 visam infamemque cernerent, ducentum millium æris multam
 M. Postumio dixerunt. Cui certandæ quum dies advenisset, 14
 conciliumque tam frequens plebis adesset, ut multitudinem area
 Capitolii vix caperet, perorata causa, una spes videbatur esse, 15
 si C. Servilius Casca tribunus plebis, qui propinquus cognat-
 usque Postumio erat, priusquam ad suffragium tribus voca-
 rentur, intercessisset. Testibus datis, tribuni populum summo- 16
 verunt, sitellaque lata est, ut sortirentur, ubi Latini suffra-
 gium ferrent. Interim publicani Cascae instare, ut concilio 17
 diem eximeret; populus reclamare; et forte in cornu primus
 sedebat Casca, cui simul metus pudorque animum versabat.
 Quum in eo parum præsidii esset, turbandæ rei causa publi- 18
 cani per vacuum summoto locum cuneo irruperunt, iurgantes
 simul cum populo tribunis. Nec procul dimicatione res 19
 erat, quum Fulvius consul tribunis „Nonne videtis“ inquit,
 „vos in ordinem coactos esse et rem ad seditionem spectare,
 ni propere dimittitis plebis concilium?“ Plebe dimissa senatus 4
 vocatur, et consules referunt de concilio plebis turbato vi
 atque audacia publicanorum; M. Furium Camillum, cuius 2
 exsilium ruina urbis secutura fuerit, damnari se ab iratis civi-

3 bus passum esse; decemviros ante eum, quorum legibus ad eam
diem viverent, multos postea principes civitatis iudicium de se
4 populi passos; Postumium Pyrgensem suffragium populo Romano
extorsisse, concilium plebis sustulisse, tribunos in ordinem coe-
gisse, contra populum Romanum aciem instruxisse, locum
occupasse, ut tribunos a plebe intercluderet, tribus in suffra-
5 gium vocari prohiberet. Nihil aliud a cæde ac dimicatione
continuisse homines nisi patientiam magistratuum, quod cesse-
rint in præsentia furori atque audaciæ paucorum vincique se
6 ac populum Romanum passi sint et comitia, quæ reus vi
atque armis prohibitorum erat, ne causa quærentibus dimica-
7 tionem daretur, voluntate ipsi sua sustulerint. Hæc quum ab
optimo quoque pro atrocitate rei accepta essent, vimque eam
contra rem publicam et pernicioso exemplo factam senatus
8 decreasset, confestim Carvili tribuni plebis, ommissa multæ cer-
tatione, rei capitalis diem Postumio dixerunt ac, ni vades
daret, prendi a viatore atque in carcerem duci iusserunt.
9 Postumius, vadibus datis, non affuit. Tribuni plebem roga-
verunt plebesque ita scivit, si M. Postumius ante calendas
Maias non prodisset citatusque eo die non respondisset neque
excusatus esset, videri eum in exilio esse, bonaque eius ve-
10 nire, ipsi aqua et igni placere interdici. Singulis deinde eo-
rum, qui turbæ ac tumultus concitatores fuerant, rei capitalis
11 diem dicere ac vades poscere cœperunt. Primo non dantes,
deinde etiam eos, qui dare possent, in carcerem coniciebant;
cuius rei periculum vitantes plerique in exilium abierunt.

5 Hunc fraus publicanorum, deinde fraudem audacia pro-
2 tegens exitum habuit. Comitia inde pontifici maximo creando
sunt habita; ea comitia novus pontifex M. Cornelius Cethe-
3 gus habuit. Tres ingenti certamine petierunt, Q. Fulvius
Flaccus consul, qui [et] ante bis consul et censor fuerat, et
T. Manlius Torquatus, et ipse duobus consulatibus et censura
insignis, et P. Licinius Crassus, qui ædilitatem curulem peti-
4 turus erat. Hic senes honoratosque iuvenis in eo certamine

vicit. Ante hunc intra centum annos et viginti nemo præter
P. Cornelium Calussam pontifex maximus creatus fuerat, qui
sella curuli non sedisset.

Consules dilectum quum ægre conficerent, quod inopia 5
iuniorum non facile in utrumque, ut et novæ urbanæ legiones
et supplementum veteribus scriberetur, sufficiebat, senatus ab- 6
sistere eos incepto vetuit, et triumviros binos creari iussit,
alteros, qui citra, alteros, qui ultra quinquagesimum lapidem in
pagis forisque et conciliabulis omnem copiam ingenuorum in-
spicerent et, si qui roboris satis ad ferenda arma habere vi- 7
derentur, etiãsi nondum militari ætate essent, milites face-
rent; tribuni plebis, si iis videretur, ad populum ferrent, ut, 8
qui minores septendecim annis sacramento dixissent, iis per-
inde stipendia procederent, ac si septendecim annorum aut
maiores milites facti essent. Ex hoc senatus consulto creati 9
triumviri bini conquisitionem ingenuorum per agros ha-
buerunt.

Eodem tempore ex Sicilia litteræ M. Marcelli de postu- 10
latis militum, qui cum P. Lentulo militabant, in senatu reci-
tatae sunt. Cannensis reliquæ cladis hic exercitus erat, 11
relegatus in Siciliam, sicut ante dictum est, ne ante Punici
belli finem in Italiam reportarentur. Hi permissu Lentuli 6
primores equitum centurionumque et robora ex legionibus
peditum legatos in hiberna ad M. Marcellum miserunt, e qui-
bus unus, potestate dicendi facta: „Consulem te, M. Marcelle, 2
in Italia adissemus, quum primum de nobis, etsi non iniquum,
certe triste senatus consultum factum est, nisi hoc sperasse-
mus, in provinciam nos morte regum turbatam ad grave bel-
lum adversus Siculos simul Pœnosque mitti et sanguine no- 3
stro vulneribusque nos senatui satisfacturos esse, sicut patrum
memoria, qui capti a Pyrrho ad Heracleam erant, adversus
Pyrrhum ipsum pugnantes satisfecerunt. Quanquam quod ob 4
meritum nostrum succensuistis, patres conscripti, nobis aut
succensetis? Ambo mihi consules et universum senatum in- 5
tueri videor, quum te, M. Marcelle, intueor, quem si ad Can-

nas consulem habuissemus, melior et rei publicæ et nostra
 6 fortuna esset. Sine, quæso, priusquam de condicione nostra
 queror, noxam, cuius arguimur, nos purgare. Si non deum
 ira nec fato, cuius lege immobilis rerum humanarum ordo
 seritur, sed culpa periimus ad Cannas, cuius tandem ea culpa
 7 fuit? militum an imperatorum? Equidem miles nihil unquam
 dicam de imperatore meo, cui præsertim gratias sciam ab
 senatu actas, quod non desperaverit de re publica, cui post
 fugam a Cannis per omnes annos prorogatum imperium.
 8 Ceteros item ex reliquiis cladis eius, quos tribunos militum
 habuimus, honores petere et gerere et provincias obtinere
 9 audivimus. An vobis vestrisque liberis ignoscitis facile, patres
 conscripti, in hæc vilia capita sævire *libet*? et consuli primori-
 busque aliis civitatis fugere, quum spes alia nulla esset, turpe
 10 non fuit, milites utique morituros in aciem misistis? Ad
 Aliam prope omnis exercitus fugit; ad Furculas Caudinas ne
 expertus quidem certamen arma tradidit hosti, ut alias puden-
 11 das clades exercituum taceam; tamen tantum afuit ab eo, ut
 ulla ignominia iis exercitibus quæreretur, ut et urbs Roma
 per eum exercitum, qui ab Alia Veios transfugerat, recupe-
 12 raretur, et Caudinæ legiones, quæ sine armis redierant Romam,
 armatæ remissæ in Samnium eundem illum hostem sub iugum
 13 miserint, qui hac sua ignominia lætatus fuerat. Cannensem
 vero quisquam exercitum fugæ aut pavoris insimulare potest,
 ubi plus quinquaginta millia hominum ceciderunt, unde consul
 cum equitibus septuaginta fugit, unde nemo superest, nisi
 14 quem hostis cædendo fessus reliquit? Quum captivis redemptio
 negabatur, nos vulgo homines laudabant, quod rei publicæ
 nos reservassemus, quod ad consulem Venusiam redissemus
 15 et speciem iusti exercitus fecissemus; nunc deteriore condi-
 cione sumus, quam apud patres nostros fuerunt captivi. Quippe
 illis arma tantum atque ordo militandi locusque, in quo ten-
 derent in castris, est mutatus, quæ tamen semel navata rei
 16 publicæ opera et uno felici prælio recuperarunt; nemo eorum
 relegatus in exsilium est, nemini spes emerendi stipendia

adempta; hostis denique est datus, cum quo dimicantes aut
 vitam semel aut ignominiam finirent. Nos, quibus, nisi quod 17
 commisimus, ut quisquam ex Cannensi acie miles Romanus
 superesset, nihil obici potest, non solum a patria procul Ita-
 liaque, sed ab hoste etiam relegati sumus, ubi senescamus in 18
 exsilio, ne qua spes, ne qua occasio abolendæ ignominiae, ne qua
 placandæ civium iræ, ne qua denique bene moriendi sit. Neque 19
 ignominiae finem nec virtutis præmium petimus; modo experiri
 animum et virtutem exercere liceat. Laborem et periculum
 petimus, ut virorum, ut militum officio fungamur. Bellum in 20
 Sicilia iam alterum annum ingenti dimicatione geritur; urbes
 alias Pœnus, alias Romanus expugnat; peditum, equitum acies
 concurrunt; ad Syracusas terra marique geritur res; clamorem 21
 pugnantium crepitumque armorum exaudimus resides ipsi ac
 segnes, tanquam nec manus nec arma habeamus. Servorum
 legionibus Ti. Sempronius consul toties iam cum hoste signis
 collatis pugnavit; operæ pretium habent libertatem civitatem-
 que; pro servis saltem ad hoc bellum emptis vobis simus; 22
 congregari cum hoste liceat et pugnando quærere libertatem.
 Vis tu mari, vis terra, vis acie, vis urbibus oppugnandis ex-
 periri virtutem? Asperissima quæque ad laborem periculumque 23
 deposcimus, ut, quod ad Cannas faciendum fuit, quam primum
 fiat, quoniam, quicquid postea viximus, id omne destinatum
 ignominiae est." Sub hæc dicta ad genua Marcelli procubue- 7
 runt. Marcellus id nec iuris nec potestatis suæ esse dixit;
 senatui scripturum se omniaque de sententia patrum facturum
 esse. Eæ litteræ ad novos consules allatæ ac per eos in se- 2
 natu recitatæ sunt; consultusque de iis litteris ita decrevit
 senatus, militibus, qui ad Cannas commilitones suos pugnantes 3
 deseruissent, senatum nihil videre, cur res publica commit-
 tenda esset. Si M. Claudio proconsuli aliter videretur, faceret, 4
 quod e re publica fideque sua duceret, dum ne quis eorum
 munere vacaret neu dono militari virtutis ergo donaretur neu
 in Italiam reportaretur, donec hostis in terra Italia esset.

5 Comititia deinde a prætore urbano de senatus sententia
plebisque scitu sunt habita, quibus creati sunt quinqueviri mu-
ris et turribus reficiendis et triumviri bini, uni sacris conqui-
6 rendis donisque persignandis, alteri reficiendis ædibus Fortunæ
et matris *Matutæ* intra portam Carmentalem et Spei extra
portam, quæ priore anno incendio consumptæ fuerant.

7 Tempestates fœdæ fuere; in Albano monte biduum con-
tinenter lapidibus pluit; tacta de cælo multa, duæ in Capi-
tolio ædes, vallum in castris multis locis supra Suessulam, et
8 duo vigiles exanimati; murus turresque quædam Cumis non
ictæ modo fulminibus, sed etiam decussæ. Reate saxum ingens
visum volitare, sol rubere solito magis sanguineoque similis.

9 Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio fuit, et per
aliquot dies consules rebus divinis operam dederunt, et per
eosdem dies sacrum novendiale fuit.

10 Quum Tarentinorum defectio iam diu et in spe Hanni-
bali et in suspicione Romanis esset, causa forte extrinsecus
11 maturandæ eius intervenit. Phileas Tarentinus diu iam per
speciem legationis Romæ quum esset, vir inquieti animi et
minime otium, quo tum diutino senescere videbatur, patientis,
12 aditum sibi ad obsides *Tarentinos et Thurinos* invenit. Custodi-
ebantur in atrio Libertatis minore cura, quia nec ipsis nec
13 civitatibus eorum fallere Romanos expediebat. Hos crebris collo-
quiis sollicitatos, corruptis ædituis duobus, quum primis te-
nebris custodia eduxisset, ipse comes occulti itineris factus
14 profugit. Luce prima vulgata per urbem fuga est, missique,
qui sequerentur, ab Tarracina comprehensos omnes retraxe-
runt. Deducti in comitium virgisque, approbante populo, cæsi de
8 saxo deiiciuntur. Huius atrocitas pœnæ duarum nobilissi-
marum in Italia Græcarum civitatum animos irritavit quum
2 publice, tum etiam singulos privatim, ut quisque tam fœde
3 interemptos aut propinquitatem aut amicitia contingebat. Ex iis
tredecim fere nobiles iuvenes Tarentini coniuraverunt, quorum
4 principes Nico et Philemenus erant. Hi, priusquam aliquid
moverent, colloquendum cum Hannibale rati, nocte per speciem

venandi urbe egressi ad eum proficiscuntur; et quum haud 5
procul castris abessent, ceteri silva prope viam sese occulue-
runt, Nico et Philemenus, progressi ad stationes comprehensi-
que, ultro id petentes, ad Hannibalem deducti sunt. Qui 6
quum et causas consilii sui et, quid pararent, exposuissent,
collaudati oneratique promissis iubentur, ut fidem popularibus
facerent, prædandi causa se urbe egressos, pecora Cartha-
giniensium, quæ pastum propulsa essent, ad urbem agere;
tuto ac sine certamine id facturos promissum est. Conspecta 7
ea præda iuvenum est, minusque iterum ac sæpius id eos
audere miraculo fuit. Congressi cum Hannibale rursus fide 8
sanxerunt, liberos Tarentinos leges suaque omnia habituros
neque ullum vectigal Pœno pensuros præsidiumve invitos re-
cepturos; præbita præsidio Carthaginiensium fore. Hæc ubi 9
convenerunt, tunc vero Philemenus consuetudinem nocte egre-
diundi redeundique in urbem frequentiore facere. Et erat
venandi studio insignis, canesque et alius apparatus seque-
batur, captumque ferme aliquid aut ab hoste ex præparato 10
allatum reportans donabat aut præfecto aut custodibus por-
tarum; nocte maxime commeare propter metum hostium cre-
debant. Ubi iam eo consuetudinis adducta res est, ut, quo- 11
cunque noctis tempore sibilo dedisset signum, porta aperiretur,
tempus agendæ rei Hannibali visum est. Tridui viam aberat; 12
ubi, quo minus mirum esset uno eodemque loco stativa eum
tam diu habere, ægrum simulabat. Romanis quoque, qui in 13
præsidio Tarenti erant, suspecta esse tam segnis mora eius
desierat. Ceterum, postquam Tarentum ire constituit, decem 14
millibus peditum atque equitum, quos expeditioni velocitate
corporum ac levitate armorum aptissimos esse ratus est, elec-
tis, quarta vigilia noctis signa movit, præmissisque octoginta 2
fere Numidis equitibus præcepit, ut discurrerent circa vias
perlustrarentque omnia oculis, ne quis agrestium procul spec-
tator agminis falleret; prægressos retraherent, obvios occide- 3
rent, ut prædonum magis quam exercitus accolis species
esset. Ipse raptim agmine acto, quindecim ferme millium

4 spatio castra ab Tarento posuit; et ne ibi quidem denuntiato,
 quo pergerent, tantum convocatos milites monuit, via omnes
 irent nec deverti quemquam aut excedere ordinem agminis
 paterentur et in primis intenti ad imperia accipienda essent,
 neu quid nisi ducum iussu facerent; se in tempore editurum,
 5 quæ vellet agi. Eadem ferme hora Tarentum fama prævene-
 rat, Numidas equites paucos populari agros terroremque late
 6 agrestibus iniecissee. Ad quem nuntium nihil ultra motus
 præfectus Romanus, quam ut partem equitum postero die
 luce prima iuberet exire ad arcendum populationibus hostem;
 7 in cetera adeo nihil ab eo intenta cura est, ut contra
 pro argumento fuerit illa procursatio Numidarum, Hannibalem
 8 exercitumque e castris non movisse. Hannibal concubia
 nocte movit. Dux Philemenus erat cum solito captæ vena-
 tionis onere; ceteri proditores ea, quæ composita erant, ex-
 9 spectabant. Convenerat autem, ut Philemenus portula assueta
 venationem inferens armatos induceret, parte alia portam Te-
 10 menitida adiret Hannibal; ea mediterranea regio est, orientem
 spectans; busta aliquantum intra mœnia includunt. Quum
 portæ appropinquaret, editus ex composito ignis ab Hannibale
 est, refulsitque idem redditum ab Nicone signum; extinctæ
 deinde utrinque flammæ sunt. Hannibal silentio ducebat ad
 11 portam. Nico ex improvise adortus sopitos vigiles in cubili-
 bus suis obtruncat portamque aperit. Hannibal cum peditum
 12 agmine ingreditur, equites subsistere iubet, ut, quo res postulet,
 13 occurrere libero campo possent. Et Philemenus portulæ parte
 alia, qua commeare assuerat, appropinquabat. Nota vox
 eius et familiare iam signum quum excitasset vigilem, dicenti
 14 vix sustinere grandis bestię onus portula aperitur. Inferentes
 aprum duos iuvenes secutus ipse cum expedito venatore
 vigilem, incautus miraculo magnitudinis in eos, qui ferebant,
 15 versum, venabulo traiecit. Ingressi deinde triginta fere armati
 ceteros vigiles obtruncant, refringuntque portam proximam, et
 agmen sub signis confestim irrupit. Inde cum silentio in
 16 forum ducti Hannibali sese coniunxerunt. Tum duo millia
 Gallorum Pœnus, in tres divisa partes, per urbem dimittit

Tarentinosque duces singulis partibus addit binos. Itinera
 quam maxime frequentia occupare iubet, tumultu orto Ro- 17
 manos passim cædi, oppidanis parci. Sed ut fieri id posset,
 præcipit iuvenibus Tarentinis, ut, ubi quem suorum procul
 vidissent, quiescere ac silere ac bono animo esse iuberent.
 Iam tumultus erat clamorque, qualis esse in capta urbe solet; 10
 sed quid rei esset, nemo satis pro certo scire. Tarentini 2
 Romanos ad diripiendam urbem credere coortos; Romanis
 seditio aliqua cum fraude videri ab oppidanis mota. Præ- 3
 fectus primo excitatus tumultu in portum effugit; inde accep-
 tus scapha in arcem circumvehitur. Errorem et tuba audita 4
 ex theatro faciebat; nam et Romana erat, a proditoribus ad
 hoc ipsum præparata, et insciter a Græco inflata, quis aut
 quibus signum daret, incertum efficiebat. Ubi illuxit, et Ro- 5
 manis Punica et Gallica arma cognita [tum] dubitationem
 exemerunt, et Græci, Romanos passim cæde stratos cernentes,
 ab Hannibale captam urbem senserunt. Postquam lux certior 6
 erat, et Romani, qui cædibus superfuera, in arcem confu-
 gerant, conticiscebatur paulatim tumultus, tum Hannibal
 Tarentinos sine armis convocari iubet. Convenere omnes, 7
 præterquam qui cedentes in arcem Romanos ad omnem ade-
 undam simul fortunam persecuti fuerant. Ibi Hannibal be- 8
 nigne allocutus Tarentinos testatusque, quæ præstitisset civi-
 bus eorum, quos ad Trasumennum aut ad Cannas cepisset,
 simul in dominationem superbam Romanorum invectus, reci- 9
 pere se in domos suas quemque iussit et foribus nomen
 suum inscribere; se domos eas, quæ inscriptæ non essent,
 signo extemplo dato diripi iussurum; si quis in hospitio civis
 Romani (vacuas autem tenebant domos) nomen inscripsisset,
 eum se pro hoste habiturum. Contione dimissa, quum titulis 10
 notatæ fores discrimen pacatæ ab hostili domo fecissent, signo
 dato ad diripienda hospitia Romana passim discursus est;
 et fuit prædæ aliquantum.

Postero die ad oppugnandam arcem ducit; quam quum 11
 et a mari, quo in pænisulæ modum pars maior circumluitur,

præaltis rupibus et ab ipsa urbe muro et fossa ingenti sæptam
 2 videret, eoque nec vi nec operibus expugnabilem esse, ne aut
 se ipsum cura tuendi Tarentinos a maioribus rebus moraretur,
 aut in relictos sine valido præsidio Tarentinos impetum ex
 arce, quum vellent, Romani facerent, vallo urbem ab arce in-
 3 tersæpire statuit, non sine illa etiam spe, cum prohibentibus
 opus Romanis manum posse conseri et, si ferocius procucur-
 rissent, magna cæde ita attenuari præsidii vires, ut facile per
 4 se ipsi Tarentini urbem ab iis tueri possent. Ubi cœptum
 opus est, patefacta repente porta, impetum in munientes fecerunt
 Romani, pellicue se statio passa est, quæ pro opere erat,
 ut successu cresceret audacia pluresque et longius pulsos per-
 5 sequerentur. Tum signo dato coorti undique Pœni sunt,
 quos instructos ad hoc Hannibal tenuerat; nec sustinuerunt im-
 petum Romani; sed ab effusa fuga loci angustiae eos impedi-
 taque alia opere iam cœpto, alia apparatu operis morabantur;
 6 plurimi in fossam præcipitavere, occisique sunt plures in fuga
 quam in pugna. Inde opus nullo prohibente fieri cœptum.
 7 Fossa ingens ducta, et vallum intra eam erigitur: modicoque
 post intervallo murum etiam eadem regione addere parat, ut
 8 vel sine præsidio tueri se adversus Romanos possent. Reli-
 quit tamen modicum præsidium, simul ut in perficiendo muro
 adiuuaret; ipse profectus cum ceteris copiis ad Galæsum flumen
 9 (quinque millia ab urbe abest) posuit castra. Ex iis stativis
 regressus ad inspiciendum, quod opus aliquantum opinione
 eius celerius creverat, spem cepit, etiam arcem expugnari
 posse. Et est non altitudine, ut cetera, tuta, sed loco plano
 10 posita et ab urbe muro tantum ac fossa divisa. Quum iam
 machinationum omni genere et operibus oppugnaretur, missum
 a Metaponto præsidium Romanis fecit animum, ut nocte ex
 improvisa opera hostium invaderent. Alia disiecerunt, alia
 igni corruerunt, isque finis Hannibali fuit ea parte arcem
 11 oppugnandi. Reliqua erat in obsidione spes, nec ea satis
 efficax, quia arcem tenentes, quæ in pænisula posita imminet
 faucibus portus, mare liberum habebant, urbs contra exclusa

maritimis commeatibus propiusque inopiam erant obsidentes
 quam obsessi. Hannibal, convocatis principibus Tarentinis, 12
 omnes præsentibus difficultates exposuit: neque arcis tam munitæ
 expugnandæ cernere viam neque in obsidione quicquam ha-
 bere spei, donec mari hostes potiantur; quod si naves sint, 13
 quibus commeatus invehiri prohibeat, extemplo aut abscessuros
 aut dedituros se hostes. Assentiebantur Tarentini; ceterum 14
 ei, qui consilium afferret, opem quoque in eam rem afferendam
 censebant esse. Punicas enim naves ex Sicilia accitas id 15
 posse facere; suas, quæ sinu exiguo intus inclusæ essent, quum
 claustra portus hostis haberet, quemadmodum inde in apertum
 mare evasuras? „Evadent“ inquit Hannibal. „Multa, quæ impe- 16
 dita natura sunt, consilio expediuntur. Urbem in campo sitam
 habetis; planæ et satis latæ viæ patent in omnes partes. Via, 17
 quæ e portu per mediam urbem ad mare transmissa est, plaustris
 transveham naves haud magna mole, et mare nostrum erit, quo
 nunc hostes potiuntur, et illinc mari, hinc terra circumsedebi-
 mus arcem; immo brevi aut relictam ab hostibus aut cum
 ipsis hostibus capiemus.“ Hæc oratio non spem modo effec- 18
 tus, sed ingentem etiam ducis admirationem fecit. Contracta
 extemplo undique plaustra iunctaque inter se, et machinæ ad
 subducendas naves admotæ, munitumque iter, quo faciliora
 plaustra minorque moles in transitu esset. Iumenta inde et 19
 homines contracti et opus impigre cœptum; paucosque post
 dies classis instructa ac parata circumvehitur arcem et ante
 os ipsum portus ancoras iacit. Hunc statum rerum Hannibal 20
 Tarenti relinquit, regressus ipse in hiberna. Ceterum defectio
 Tarentinorum utrum priore anno an hoc facta sit, in diversum
 auctores trahunt: plures propioresque ætate memoriæ rerum
 hoc anno factam tradunt.

Romæ consules prætoresque usque ante diem quintum 12
 calendas Maias Latinæ tenuerunt; eo die, perpetrato sacro in 2
 monte, in suas quisque provincias proficiscuntur. Religio
 deinde nova obiecta est ex carminibus Marcianis. Vates hic 3
 Marcius illustris fuerat, et quum conquisitio priore anno ex

senatus consulto talium librorum fieret, in M. Æmilii prætoris urbani, qui eam rem agebat, manus venerant; is protinus novo prætori Sullæ tradiderat. Ex huius Marcii duobus carminibus alterius post rem factam editi comprobata auctoritas eventu alteri quoque, cuius nondum tempus venerat, afferebat fidem. Priore carmine Cannensis prædicta clades in hæc fere verba erat: „Amnem, Troiugena [Romane], fuge Cannam, ne te alienigenæ cogant in campo Diomedis consere manus. Sed neque credes tu mihi, donec compleris sanguine campum, multaue millia occisa tua deferet amnis in pontum magnum ex terra frugifera; piscibus atque avibus ferisque, quæ incolunt terras, iis fuit esca caro tua; nam mihi ita Iuppiter fatus est.“ Et Diomedis Argivi campos et Cannam flumen ii, qui militaverant in iis locis, iuxta atque ipsam cladem agnoscebant. Tum alterum carmen recitatum, non eo tantum obscurius, quia incertiora futura præteritis sunt, sed perplexius etiam scripturæ genere. „Hostes, Romani, si expellere vultis vomicamque, quæ gentium venit longe, Apollini vovendos censeo ludos, qui quotannis comiter Apollini fiant; quum populus dederit ex publico partem, privati uti conferant pro se atque suis; iis ludis faciendis præerit prætor is, qui ius populo plebeiue dabit summum; decemviri Græco ritu hostiis sacra faciant. Hoc si recte facietis, gaudebitis semper fietque res vestra melior; nam is divus exstinguet perduelles vestros, qui vestros campos pascit placide.“ Ad id carmen explanandum diem unum sumpserunt; postero die senatus consultum factum est, ut decemviri de ludis Apollini reque divina facienda inspicerent. Ea quum inspecta relataque ad senatum essent, censuerunt patres, Apollini ludos vovendos faciendosque et, quando ludi facti essent, duodecim millia æris prætori ad rem divinam et duas hostias maiores dandas. Alterum senatus consultum factum est, ut decemviri sacrum Græco ritu facerent hisque hostiis, Apollini bove aurato et capris duabus albis auratis, Latonæ bove femina aurata. Ludos prætor in circo maximo quum factururus esset, edixit,

ut populus per eos ludos stipem Apollini, quantam commodum esset, conferret. Hæc est origo ludorum Apollinarium, vic-
toriae, non valetudinis ergo, ut plerique rentur, votorum factorumque. Populus coronatus spectavit, matronæ supplicare; vulgo apertis ianuis in propatulis epulati sunt, celeberrique dies omni cærimoniarum genere fuit.

Quum Hannibal circa Tarentum, consules ambo in Samnio essent, sed circumsessuri Capuam viderentur, quod malum diuturnæ obsidionis esse solet, iam famem Campani sentiebant, quia sementem facere prohibuerant eos Romani exercitus. Itaque legatos ad Hannibalem miserunt orantes, ut, priusquam consules in agros suos educerent legiones viæque omnes hostium præsidiis insiderentur, frumentum ex propinquis locis convehi iuberet Capuam. Hannibal Hannonem ex Brutiis cum exercitu in Campaniam transire et dare operam, ut frumenti copia fieret Campanis, iussit. Hanno ex Brutiis profectus 4 cum exercitu, vitabundus castra hostium consulesque, qui in Samnio erant, quum Benevento iam appropinquaret, tria millia passuum ab ipsa urbe loco edito castra posuit; inde ex sociis circa populis, quo æstate comportatum erat, devehi frumentum in castra iussit, præsidiis datis, quæ commeatus eos prosequerentur. Capuam inde nuntium misit, qua die in castris ad accipiendum frumentum præsto essent omni undique genere vehiculorum iumentorumque ex agris contracto. Id pro cetera socordia negligentiaque a Campanis actum; paulo plus quadringenta vehicula missa et pauca præterea iumenta. Ob id castigatis ab Hannone, quod ne fames quidem, quæ mutas accenderet bestias, curam eorum stimulare posset, alia prodicta dies ad frumentum maiore apparatu petendum. Ea omnia, sicut acta erant, quum enuntiata Beneventanis essent, legatos decem extemplo ad consules (circa Bovianum castra Romanorum erant) miserunt. Qui quum, auditis, quæ ad Capuam age-
rentur, inter se comparassent, ut alter in Campaniam exercitum duceret, Fulvius, cui ea provincia obvenerat, profectus nocte Beneventi mœnia est ingressus. Ex propinquo cogno-

scit, Hannonem cum exercitus parte profectum frumentatum; per quæstorem Campanis datum frumentum; duo millia plaustrorum, inconditam inermemque aliam turbam advenisse; per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumque formam et militarem ordinem immixtis agrestibus *et* iis externis sublatum. His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum armaque in proximam noctem expedirent; castra Punica op-
 11 pugnanda esse. Quarta vigilia profecti, sarcinis omnibus impedimentisque Beneventi relictis, paulo ante lucem quum ad castra pervenissent, tantum pavoris iniecerunt, ut, si in plano castra posita essent, haud dubie primo impetu capi potuerint.
 13 Altitudo loci et munimenta defenderunt, quæ nulla ex parte
 14 adiri nisi arduo ac difficili adscensu poterant. Luce prima prælium ingens accensum est. Nec vallum modo tutantur Pœni, sed, ut quibus locus æquior esset, deturbant nitentes per
 14 ardua hostes. Vincit tamen omnia pertinax virtus, et aliquot simul partibus ad vallum ac fossas perventum est, sed cum multis
 2 vulneribus ac militum pernicie. Itaque convocatis *legatis* tribunisque militum, consul absistendum temerario incepto ait; tutius sibi videri reduci eo die exercitum Beneventum, dein postero
castra castris hostium iungi, ne exire inde Campani neve
 3 Hanno regredi posset; id quo facilius obtineatur, collegam quoque et exercitum eius se acciturum, totumque eo versuros bellum. Hæc consilia ducis, quum iam receptui caneret, clamor militum aspernantium tam segne imperium disiecit. Proxima forte hosti erat cohors Peligna, cuius præfectus Vibius
 5 Accaus arreptum vexillum trans vallum hostium traiecit. Exsecratus inde seque et cohortem, si eius vexilli hostes potiti essent, princeps ipse per fossam vallumque in castra irrupit.
 6 Iamque intra vallum Peligni pugnabant, quum altera parte, Valerio Flacco tribuno militum tertiæ legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui sociis captorum *castrorum* concederent
 7 decus, T. Pedanius princeps primus centurio, quum signifero signum ademisset, „Iam hoc signum et hic centurio“ inquit „intra vallum hostium erit; sequantur, qui capi signum ab

hoste prohibitori sunt.“ Manipulares sui primum transcendentem fossam, dein legio tota secuta est. Iam et consul, ad 8 conspectum transgredientium vallum mutato consilio, ab revocando ad incitandos hortandosque versus milites, ostendere, in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors sociorum et civium legio esset. Itaque pro se quisque omnes per æqua 9 atque iniqua loca, quum undique tela conicerentur armaque et corpora hostes obiicerent, pervadunt irrumpuntque; multi vulnerati etiam, quos vires *et* sanguis desereret, ut intra vallum hostium caderent, nitebantur; capta itaque momento tem- 10 poris velut in plano sita nec permunita castra. Cædes inde, non iam pugna erat, omnibus intra vallum permixtis. Supra 11 decem millia hostium occisa, supra septem millia capitum cum frumentatoribus Campanis omnique plaustrorum et iumentorum apparatu capta; et alia ingens præda fuit, quam Hanno, populabundus passim quum isset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. Inde deletis hostium castris Beneventum redi- 12 tum, prædamque ibi ambo consules (nam et App. Claudius eo post paucos dies venit) vendiderunt diviseruntque. Et do- 13 nati, quorum opera castra hostium capta erant, ante alios Accaus Pelignus *et* T. Pedanius, princeps tertiæ legionis. Hanno 14 ab Cominio Oerito, quo nuntiata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugæ magis quam itineris modo in Bruttios rediit. Et Campani, 15 audita sua pariter sociorumque clade, legatos ad Hannibalem miserunt, qui nuntiarent, duos consules ad Beneventum esse, diei iter a Capua; tantum non ad portas et muros bellum esse; ni propere subveniat, celerius Capuam quam Arpos in potestatem hostium venturam. Ne Tarentum quidem, 2 non modo arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Carthagini æquare sit solitus, desertam indefensamque populo Romano tradat. Hannibal curæ sibi fore rem Cam- 3 panam pollicitus, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo præsidio agros populationibus possent prohibere.

scit, Hannonem cum exercitus parte profectum frumentatum; per quæstorem Campanis datum frumentum; duo millia plaustrorum, inconditam inermemque aliam turbam advenisse; per tumultum ac trepidationem omnia agi, castrorumque formam et militarem ordinem immixtis agrestibus *et* iis externis sublatum. His satis compertis, consul militibus edicit, signa tantum armaque in proximam noctem expedirent; castra Punica oppugnanda esse. Quarta vigilia profecti, sarcinis omnibus impedimentisque Beneventi relictis, paulo ante lucem quum ad castra pervenissent, tantum pavoris iniecerunt, ut, si in plano castra posita essent, haud dubie primo impetu capi potuerint. Altitudo loci et munimenta defenderunt, quæ nulla ex parte adiri nisi arduo ac difficili adscensu poterant. Luce prima praelium ingens accensum est. Nec vallum modo tutantur Pœni, sed, ut quibus locus æquior esset, deturbant nitentes per ardua hostes. Vincit tamen omnia pertinax virtus, et aliquot simul partibus ad vallum ac fossas perventum est, sed cum multis vulneribus ac militum pernicie. Itaque convocatis *legatis* tribunisque militum, consul absistendum temerario incepto ait; tutius sibi videri reduci eo die exercitum Beneventum, dein postero castra castris hostium iungi, ne exire inde Campani neve Hanno regredi posset; id quo facilius obtineatur, collegam quoque et exercitum eius se acciturum, totumque eo versuros bellum. Hæc consilia ducis, quum iam receptui caneret, clamor militum aspernantium tam segne imperium disiecit. Proxima forte hosti erat cohors Peligna, cuius præfectus Vibius Accaus arreptum vexillum trans vallum hostium traiecit. Exsecratus inde seque et cohortem, si eius vexilli hostes potiti essent, princeps ipse per fossam vallumque in castra irrupit. Iamque intra vallum Peligni pugnabant, quum altera parte, Valerio Flacco tribuno militum tertie legionis exprobrante Romanis ignaviam, qui sociis captorum castrorum concederent decus, T. Pedanius princeps primus centurio, quum signifero signum ademisset, „Iam hoc signum et hic centurio“ inquit „intra vallum hostium erit; sequantur, qui capi signum ab

hoste prohibitori sunt.“ Manipulares sui primum transcendentem fossam, dein legio tota secuta est. Iam et consul, ad 8 conspectum transgredientium vallum mutato consilio, ab revocando ad incitandos hortandosque versus milites, ostendere, in quanto discrimine ac periculo fortissima cohors sociorum et civium legio esset. Itaque pro se quisque omnes per æqua 9 atque iniqua loca, quum undique tela conicerentur armaque et corpora hostes obiicerent, pervadunt irrumpuntque; multi vulnerati etiam, quos vires *et* sanguis desereret, ut intra vallum hostium caderent, nitebantur; capta itaque momento temporis velut in plano sita nec permunita castra. Cædes inde, non iam pugna erat, omnibus intra vallum permixtis. Supra 11 decem millia hostium occisa, supra septem millia capitum cum frumentatoribus Campanis omnique plaustrorum et iumentorum apparatu capta; et alia ingens præda fuit, quam Hanno, populabundus passim quum isset, ex sociorum populi Romani agris traxerat. Inde deletis hostium castris Beneventum reditum, prædamque ibi ambo consules (nam et App. Claudius eo post paucos dies venit) vendiderunt diviseruntque. Et donati, quorum opera castra hostium capta erant, ante alios Accaus Pelignus *et* T. Pedanius, princeps tertie legionis. Hanno 14 ab Cominio Ocrito, quo nuntiata castrorum clades est, cum paucis frumentatoribus, quos forte secum habuerat, fugæ magis quam itineris modo in Bruttios rediit. Et Campani, 15 audita sua pariter sociorumque clade, legatos ad Hannibalem miserunt, qui nuntiarent, duos consules ad Beneventum esse, diei iter a Capua; tantum non ad portas et muros bellum esse; ni propere subveniat, celerius Capuam quam Arpos in potestatem hostium venturam. Ne Tarentum quidem, non modo arcem, tanti debere esse, ut Capuam, quam Carthagini æquare sit solitus, desertam indefensamque populo Romano tradat. Hannibal curæ sibi fore rem Campanam pollicitus, in præsentia duo millia equitum cum legatis mittit, quo præsidio agros populationibus possent prohibere.

4 Romanis interim, sicut aliarum rerum, arcis Tarentinæ
 præsidiique, quod ibi obsideretur, cura est. C. Servilius le-
 gatus, ex auctoritate patrum a P. Cornelio prætore in Etru-
 riam ad frumentum coemendum missus, cum aliquot navibus
 onustis in portum Tarentinum inter hostium custodias perve-
 5 nit. Cuius adventu, qui ante in exigua spe vocati sæpe ad
 transitionem ab hostibus per colloquia erant, ultro ad trans-
 eundum hostes vocabant sollicitabantque. Et erat satis vali-
 dum præsidium, traductis ad arcem Tarenti tuendam a *Meta-*
 6 *ponto* militibus. Itaque Metapontini extemplo metu, quo tene-
 bantur, liberati ad Hannibalem defecere.

7 Hoc idem eadem ora maris et Thurini fecerunt. Movit
 eos non Tarentinorum magis defectio Metapontinorumque,
 quibus, indidem ex Achaia oriundi, etiam cognatione iuncti
 erant, quam ira in Romanos propter obsides nuper interfec-
 8 tos. Eorum amici cognatique litteras ac nuntios ad Hanno-
 nem Magonemque, qui in propinquo in Brutiis erant, mise-
 runt, si exercitum ad mœnia admovissent, se in potestatem
 9 eorum urbem tradituros esse. M. Atinius-Thuriis cum modico
 præsidio præerat, quem facile elici ad certamen temere ineun-
 dum rebantur posse, non *tam* militum, quos perpaucos ha-
 bebat, fiducia quam iuventutis Thurinæ; eam ex industria
 10 centuriaverat armaveratque ad tales casus. Divisis copiis
 inter se duces Pœni quum agrum Thurinum ingressi essent,
 Hanno cum peditum agmine infestis signis ire ad urbem per-
 git, Mago cum equitatu tectus collibus apte *ad* tegendas insidias
 11 oppositis subsistit. Atinius, peditum tantum agmine per ex-
 ploratores comperto, in aciem copias educit, et fraudis intestine
 12 et hostium insidiarum ignarus. Pedestre prælium fuit per-
 segne, paucis in prima acie pugnantibus Romanis, Thurinis
 expectantibus magis quam adiuvantibus eventum; et Cartha-
 giniensium acies de industria pedem referebat, ut ad terga
 collis ab equite suo insessi hostem incautum pertraheret.

13 Quo ubi est ventum, coorti cum clamore equites prope in-
 conditam Thurinorum turbam nec satis fido animo, unde

pugnabat, stantem extemplo in fugam averterunt. Romani, 14
 quanquam circumventos hinc pedes, hinc eques urgebat, tamen
 aliquamdiu pugnam traxere; postremo et ipsi terga vertunt
 atque ad urbem fugiunt. Ibi proditores conglobati quum 15
 popularium agmen patentibus portis accepissent, ubi Romanos
 fusos ad urbem ferri viderunt, conclamant, instare Pœnum,
 permixtosque et hostes urbem invasuros, ni propere portas
 claudant. Ita exclusos Romanos præbuere hosti ad cædem; 16
 Atinius tamen cum paucis receptus. Seditio inde paulisper
 tenuit, quum *in fide alii manendum*, alii cedendum fortunæ et
 tradendam urbem victoribus censerent. Ceterum, ut plerumque, 17
 fortuna et consilia mala vicerunt; Atinio cum suis ad mare
 ac naves deducto, magis quia ipsi ob imperium in se mite ac
 iustum consultum volebant, quam respectu Romanorum, Car-
 thaginienses in urbem accipiunt.

Consules a Benevento in Campanum agrum legiones 18
 ducunt, non *ad* frumenta modo, quæ iam in herbis erant, cor-
 rumpenda, sed ad Capuam oppugnandam, nobilem se consu- 19
 latum tam opulentæ urbis excidio rati facturos, simul et ingens
 flagitium imperio dempturos, quod urbi tam propinquæ ter-
 tium annum impunita defectio esset. Ceterum ne Beneventum 20
 sine præsidio esset, et ut ad subita belli, si Hannibal, quod
 facturum haud dubitabant, ad opem ferendam sociis Capuam
 venisset, equitis vim sustinere possent, Ti. Gracchum ex Lu-
 canis cum equitatu ac levi armatura Beneventum venire
 iubent; legionibus stativisque ad obtinendas res in Lucanis
 aliquem præficeret. Graccho, priusquam ex Lucanis moveret, 16
 sacrificanti triste prodigium factum est. Ad exta, sacrificio 2
 perpetrato, angues duo ex occulto allapsi adedere iecur, con-
 spectique repente ex oculis abierunt. Id quum haruspicum 3
 monitu sacrificium instauraretur atque intentius exta servaren-
 tur, iterum ac tertium tradunt *allapsos* libatoque iocinere intactos
 angues abisse. Quum haruspices ad imperatorem id pertinere 4
 prodigium præmonuissent et ab occultis cavendum hominibus
 consultisque, nulla tamen providentia fatum imminens moveri

5 potuit. Flavius Lucanus fuit, caput partis eius Lucanorum,
 quum pars ad Hannibalem defecisset, quæ cum Romanis
 stabat; et iam annuo in magistratu erat, ab iisdem illis
 6 creatus prætor. Is mutata repente voluntate locum gratiæ
 apud Pœnum quærens, neque transire ipse neque trahere ad
 defectionem Lucanos satis habuit, nisi imperatoris et eiusdem
 hospitis proditi capite ac sanguine fœdus cum hostibus
 7 sanxisset. Ad Magonem, qui in Brutiis præerat, clam in
 colloquium venit, fideque ab eo accepta, si Romanum iis impe-
 ratorem tradidisset, liberos cum suis legibus venturos in amici-
 tiam Lucanos, deducit Pœnum in locum, quo cum paucis Grac-
 8 chum adducturum ait: Mago ibi pedites equitesque armatos
 9 (et capere eas latebras ingentem numerum) occuleret. Loco
 satis inspecto atque undique explorato, dies composita gê-
 rendæ rei est. Flavius ad Romanum imperatorem venit.
 10 Rem se ait magnam inchoasse, ad quam perficiendam ipsius
 Gracchi opera opus esset. Omnium populorum prætoribus,
 qui ad Pœnum in illo communi Italiæ motu descissent, per-
 11 suasisse, ut redirent in amicitiam Romanorum, quando res
 quoque Romana, quæ prope exitium clade Cannensi venisset,
 in dies melior atque auctior fieret, Hannibalis vis senesceret
 12 ac prope ad nihilum venisset: veteri delicto haud implacabiles
 fore Romanos; nullam unquam gentem magis exorabilem
 promptioremque veniæ dandæ fuisse; quoties rebellionem etiam
 13 maiorum suorum ignotum? Hæc ab se dicta; ceterum ab ipso
 Graccho eadem hæc audire malle eos præsentisque contingere
 14 dextram; id pignus fidei secum fore. Locum se concilio iis
 dixisse a conspectu amotum, haud procul castris Romanis;
 ibi paucis verbis transigi rem posse, ut omne nomen Luca-
 15 num in fide ac societate Romana sit. Gracchus fraudem et
 sermoni et rei abesse ratus ac similitudine veri captus, cum
 lictoribus ac turma equitum e castris profectus duce hospite
 16 in insidias præcipitat. Hostes subito exorti; et, ne dubia pro-
 ditio esset, Flavius iis se adiungit. Tela undique in Grac-
 17 chum atque equites coniiciuntur. Gracchus ex equo desilit;

idem ceteros facere iubet hortaturque, ut, quod unum reliquum
 fortuna fecerit, id cohonestent virtute. Reliquum autem quid 18
 esse paucis a multitudine in valle silva ac montibus sæpta
 circumventis præter mortem? Id referre, utrum præbentes 19
 corpora pecorum modo inulti trucidentur, an toti a patiendo
 expectandoque eventu in impetum atque iram versi, agentes
 audentesque, perfusi hostium cruore, inter expirantium inimi-
 corum cumulata armaque et corpora cadant. Lucanum pro- 20
 ditorem ac transfugam omnes peterent; qui eam victimam
 præ se ad inferos misset, eum decus eximium, egregium
 solatium suæ morti inventurum. Inter hæc dicta paludamento 21
 circa lævum brachium intorto (nam ne scuta quidem secum
 extulerant) in hostes impetum fecit. Maior quam pro nu- 22
 mero hominum editur pugna. Iaculis maxime aperta corpora
 Romanorum, [et] quum undique ex altioribus locis in cavam
 vallem coniectus esset, transfiguntur. Gracchum iam nudatum 23
 præsidio vivum capere Pœni nituntur; ceterum conspicatus
 Lucanum hospitem inter hostes adeo infestus confertos invasit,
 ut parci ei sine multorum perniciem non posset. Exanimem 24
 eum Mago extemplo ad Hannibalem misit, ponique cum
 captis simul fascibus ante tribunal imperatoris iussit.

Si hæc vera fama est, Gracchus in Lucanis ad campos, 25
 qui Veteres vocantur, periit. Sunt, qui in agro Beneventano 17
 prope Calorem fluvium contendant, a castris cum lictoribus
 ac tribus servis lavandi causa progressum, quum forte inter 2
 salicta innata ripis laterent hostes, nudum atque inermem
 saxisque, quæ volvit amnis, propugnantem interfectum. Sunt, 3
 qui haruspicum monitu quingentos passus a castris progres-
 sum, uti loco puro ea, quæ ante dicta prodigia sunt, procu-
 raret, ab insidentibus forte locum duabus turmis Numidarum
 circumventum scribant. Adeo nec locus nec ratio mortis in
 viro tam claro et insigni constat. Funeris quoque Gracchi 4
 varia est fama. Alii in castris Romanis sepultum ab suis,
 alii ab Hannibale (et ea vulgatiores fama est) tradunt in vesti-
 bulo Punicorum castrorum rogam exstructum esse, armatum 5

exercitum decucurrisse cum tripudiis Hispanorum motibusque armorum et corporum suæ cuique genti assuetis, ipso Hannibale omni rerum verborumque honore exsequias celebrante. 6 Hæc tradunt, qui in Lucanis rei gestæ auctores sunt. Si illis, qui ad Calorem fluvium interfectum memorant, credere 7 velis, capitis tantum Gracchi hostes potiti sunt; eo delato ad Hannibalem, missus ab eo confestim Carthalo, qui in castra Romana ad Cn. Cornelium quæstorem deferret; is funus imperatoris in castris, celebrantibus cum exercitu Beneventanis, fecit.

18 Consules agrum Campanum ingressi quum passim popularentur, eruptione oppidanorum et Magonis cum equitatu territi et trepidi ad signa milites palatos passim revocarunt, et, vixdum instructa acie, fusi supra mille et quingentos milites 2 amiserunt. Inde ingens ferocia superbæ suoapte ingenio genti crevit, multisque præliis lacescebant Romanos; sed intentiones ad cavendum consules una pugna fecerat incaute atque inconsulte inita. Restituit tamen his animos et illis minuit audaciam parva una res; sed in bello nihil tam leve est, 4 quod non magnæ interdum rei momentum faciat. T. Quinctio Crispino Badius Campanus hospes erat perfamiliari hospitio iunctus. Creverat consuetudo, quod æger Romæ apud Crispinum Badius ante defectionem Campanam liberaliter comiter- 5 que curatus fuerat. Is tum Badius progressus ante stationes, quæ pro porta stabant, vocari Crispinum iussit. Quod ubi est Crispino nuntiatum, ratus colloquium amicum ac familiare quæri, manente memoria etiam in discidio publicorum fœderum 6 privati iuris, paulum a ceteris processit. Postquam in conspectum venere, „Provoco te“ inquit „ad pugnam, Crispine“ Badius; „conscendamus equos, summotisque aliis, uter bello 7 melior sit, decernamus.“ Ad ea Crispinus nec sibi nec illi ait hostes deesse, in quibus virtutem ostendant; se, etiamsi in acie occurrerit, declinaturum, ne hospitali cæde dextram 8 violet; conversusque abibat. Enimvero ferocius tum Campanus increpare molliam ignaviamque et se digna probra in in-

sontem iacere, hospitem hostem appellans simulantemque parcere, cui sciat parem se non esse. Si parum, publicis 9 fœderibus ruptis, dirempta simul et privata iura esse putet, Badium Campanum T. Quinctio Crispino Romano palam, duobus exercitibus audientibus, renunciare hospitium. Nihil 10 sibi cum eo consociatum, nihil fœderatum hosti cum hoste, cuius patriam ac penates publicos privatosque oppugnatum venisset. Si vir esset, congregederetur. Diu cunctantem Crispinum perpulere turmales, ne impune insultare Campanum pateretur. Itaque tantum moratus, dum imperatores consu- 12 leret, permetterentne sibi extra ordinem in provocantem hostem pugnare, permissu eorum arma cepit equumque conscendit et Badium nomine compellans ad pugnam evocavit. Nulla mora 13 a Campano facta est; infestis equis concurrerunt. Crispinus supra scutum sinistrum humerum Badio hasta transfixit, superque delapsus cum vulnere ex equo desiluit, ut pedes iacentem conficeret. Badius, priusquam opprimeretur, parma 14 atque equo relicto ad suos aufugit; Crispinus equum armaque 15 capta et cruentam cuspidem insignis spoliis ostentans cum magna laude et gratulatione militum ad consules est deductus, laudatusque ibi magnifice et donis donatus.

Hannibal ex agro Beneventano castra ad Capuam, quum 19 movisset, tertio post die, quam venit, copias in aciem eduxit, haudquaquam dubius, quod Campanis absente se paucos ante 2 dies secunda fuisset pugna, quin multo minus se suumque toties victorem exercitum sustinere Romani possent. Ceterum 3 postquam pugnari cœptum est, equitum maxime incursu, quum iaculis obrueretur, laborabat Romana acies, donec signum equitibus datum est, ut in hostem admitterent equos. Ita 4 equestre prælium erat, quum procul visus Sempronianus exercitus, cui Cn. Cornelius quæstor præerat, utrique parti parem metum præbuit, ne hostes novi adventarent. Velut ex com- 5 posito utrinque signum receptui datum, reductique in castra prope æquo Marte discesserunt; plures tamen ab Romanis primo incursu equitum ceciderunt. Inde consules, ut aver- 6

terent Capua Hannibalem, nocte, quæ secuta est, diversi, Ful-
 7 vius in agrum Cumanum, Claudius in Lucanos abiit. Postero
 die, quum vacua castra Romanorum esse nuntiatum Hannibali
 esset, et duobus agminibus diversos abiisse, incertus primo,
 8 utrum sequeretur, Appium institit sequi. Ille, circumducto
 hoste, qua voluit, alio itinere ad Capuam rediit.

Hannibali alia in his locis bene gerendæ rei fortuna ob-
 9 lata est. M. Centenius fuit cognomine Pænula, insignis inter
 10 primi pili centuriones et magnitudine corporis et animo. Is,
 perfunctus militia, per P. Cornelium Sullam prætorem in
 senatum introductus petit a patribus, uti sibi quinque millia
 11 militum darentur: se peritum et hostis et regionum brevi operæ
 pretium facturum et, quibus artibus ad id locorum nostri et
 duces et exercitus capti forent, iis adversus inventorem usu-
 12 rum. Id non promissum magis stolide quam stolide creditum,
 13 tanquam eadem militares et imperatoriæ artes essent. Data
 pro quinque octo millia militum, pars dimidia cives, pars
 socii; et ipse aliquantum voluntariorum in itinere ex agris
 concivit ac prope duplicato exercitu in Lucanos pervenit, ubi
 14 Hannibal, nequicquam secutus Claudium, subetiterat. Haud
 dubia res est, quippe inter Hannibalem ducem et centu-
 rionem, exercitusque alterum vincendo veteranum, alterum
 novum totum, magna ex parte etiam tumultuarium ac semer-
 15 mem. Ut conspecta inter se agmina sunt et neutra pars
 detrectavit pugnam, extemplo instructæ acies. Pugnatum
 tamen, ut in nulla pari re, duas amplius horas, concitante,
 16 donec dux stetit, se Romana acie. Postquam is non pro
 vetere fama solum, sed etiam metu futuri dedecoris, si sua
 temeritate contractæ cladi superesset, obiectans se hostium
 17 telis cecidit, fusa extemplo est Romana acies; sed adeo ne
 fugæ quidem iter patuit, omnibus viis ab equite insessis, ut
 ex tanta multitudi- ne vix mille evaserint, ceteri passim alii
 alia peste absumpti sint.

20 Capua a consulibus iterum summa vi obsideri cœpta est,
 quæque in eam rem opus erant, comportabantur parabantur-

que. Casilinum frumentum convectum; ad Vultur- ni ostium, 2
 ubi nunc urbs est, castellum communitum, sicut Puteolos ante
 Fabius Maximus munierat, et præsidium impositum, ut mare
 proximum et flumen in potestate essent. In ea duo maritima 3
 castella frumentum, quod ex Sardinia nuper missum erat
 quodque M. Iunius prætor ex Etruria coemerat, ab Ostia
 convectum est, ut exercitui per hiemem copia esset. Ceterum 4
 super eam cladem, quæ in Lucanis accepta erat, volonum
 quoque exercitus, qui vivo Graccho summa fide stipendia
 fecerat, velut exauctoratus morte ducis ab signis discessit.

Hannibal non Capuam neglectam neque in tanto dis- 5
 crimine desertos volebat socios; sed prospero ex temeritate
 unius Romani ducis successu in alterius ducis exercitusque
 opprimendi occasionem imminabat. Cn. Fulvium prætorem 6
 Apuli legati nuntiabant primo, dum urbes quasdam Apulorum,
 quæ ad Hannibalem descivissent, oppugnaret, intentius rem
 egisse; postea nimio successu et ipsum et milites præda im-
 pletos in tantam licentiam socordiamque effusos, ut nulla
 disciplina militiæ esset. Quum sæpe alias, tum paucis diebus 7
 ante expertus, qualis sub inscio duce exercitus esset, in Apu-
 liam castra movit. Circa Herdoneam Romanæ legiones et 21
 prætor Fulvius erat. Quo ubi allatum est, hostes adventare,
 prope est factum, ut iniussu prætoris signis convulsis in aciem
 exirent; nec res magis ulla tenuit quam spes haud dubia, suo
 id arbitrio, ubi vellent, facturos. Nocte insequenti Hannibal, 2
 quum tumultuatum in castris et plerosque ferociter, signum
 ut daret, institisse duci ad arma vocantes sciret, haud dubius, 3
 prosperæ pugnæ occasionem dari, tria millia expeditorum
 militum in villis circa vepribusque et silvis disponit, qui signo
 dato simul omnes e latebris exsisterent, et Magonem ac duo 4
 ferme millia equitum, qua fugam inclinaturam credebat, omnia
 itinera insidere iubet. His nocte præparatis, prima luce in
 aciem copias educit; nec Fulvius est cunctatus, non tam sua 5
 ulla spe quam militum impetu fortuito tractus. Itaque eadem
 temeritate, qua processum in aciem est, instruitur ipsa acies

ad libidinem militum forte procurentium consistentiumque, quo loco ipsorum tulisset animus, deinde per libidinem aut 6 metum deserentium locum. Prima legio et sinistra ala in 7 primo instructæ et in longitudinem porrecta acies. Clamantibus tribunis, nihil introrsus roboris ac virium esse et, quacunque impetum fecissent hostes, perrupturos, nihil, quod salutare esset, non modo ad animum, sed ne ad aures quidem 8 admitterebat. Et Hannibal haudquaquam similis dux neque simili exercitu neque ita instructo aderat. Ergo ne clamorem quidem atque impetum primum eorum Romani sustinuerunt. 9 Dux stultitia et temeritate Centenio par, animo haudquaquam comparandus, ubi rem inclinatham ac trepidantes suos videt, 10 equo arrepto cum ducentis ferme equitibus effugit; cetera a fronte pulsa, inde a tergo atque alis circumventa acies eo usque est cæsa, ut ex duodeviginti millibus hominum duo millia haud amplius evaserint. Castris hostes potiti sunt.

22 Hæ clades, super aliam alia, Romam quum essent nuntiatae, ingens quidem et luctus et pavor civitatem cepit; sed tamen, quia consules, ubi summa rerum esset, ad id locorum prospere rem gererent, minus his cladibus commovebantur. 2 Legatos ad consules mittunt C. Lætorium, M. Metilium, qui nuntiarent, ut reliquias duorum exercituum cum cura colligerent darentque operam, ne per metum ac desperationem hosti se dederent, id quod post Cannensem accidisset cladem, 3 et ut desertores de exercitu volonum conquirerent. Idem negotii P. Cornelio datum, cui et dilectus mandatus erat; isque per fora conciliabulaque edixit, ut conquisitio volonum fieret *reperitque* ad signa reducerentur. Hæc omnia intentissima cura acta.

5 App. Claudius consul, D. Iunio ad ostium Vulturii, M. Aurelio Cotta Puteolis præposito, qui, ut quæque naves ex Etruria ac Sardinia accessissent, extemplo in castra mitterent 6 frumentum, ipse ad Capuam regressus Q. Fulvium collegam invenit Casilino omnia deportantem molientemque ad op- 7 pugnandam Capuam. Tum ambo circumsederunt urbem et

Claudium Neronem prætorem ab Suessula ex Claudianis castris exciverunt. Is quoque, modico ibi præsidio ad tenen- 8 dum locum relicto, ceteris omnibus copiis ad Capuam descendit. Ita tria prætoria circa Capuam erecta, et tres exercitus diversis partibus opus aggressi fossa valloque circumdare urbem parant et castella excitant modicis intervallis, multis- 9 que simul locis cum prohibentibus opera Campanis eo eventu pugnant, ut postremo portis muroque se contineret Campanus. Prius tamen, quam hæc continuarentur opera, legati ad Han- 10 nibalem missi, qui quererentur, desertam ab eo Capuam ac prope redditam Romanis, obtestarenturque, ut tunc saltem opem non circumsessis modo, sed etiam circumvallatis ferret. Consulibus litteræ a P. Cornelio prætore missæ, ut, priusquam 11 clauderent Capuam operibus, potestatem Campanis facerent, ut, qui eorum vellent, exirent a Capua suasque res secum ferrent: liberos fore suaque omnia habituros, qui ante idus 12 Martias exissent; post eam diem quique exissent quique ibi mansissent, hostium futuros numero. Ea pronuntiata Cam- 13 panis, atque ita spreta, ut ultro contumelias dicerent minarenturque. Hannibal ab Herdonea Tarentum duxerat legiones, 14 spe aut vi aut dolo arcis Tarentinæ potiundæ; quod ubi parum processit, ad Brundisium flexit iter, prodi id oppidum ratus. Ibi quoque quum frustra tereret tempus, legati Cam- 15 pani ad eum venerunt querentes simul orantesque; quibus Hannibal magnifice respondit, et antea se solvisse obsidionem et nunc adventum suum consules non luros. Cum hac spe 16 dimissi legati vix regredi Capuam, iam duplici fossa valloque cinctam, potuerunt.

Quum maxime Capua circumvallaretur, Syracusarum op- 23 pugnatio ad finem venit, præterquam vi ac virtute ducis exercitusque, intestina etiam prodicione adiuta. Namque Marcellus initio veris incertus, utrum Agrigentum ad Himilconem et Hippocraten verteret bellum an obsidione Syracusas premeret, quanquam nec vi capi videbat posse inexpugnabilem 3 terrestri ac maritimo situ urbem nec fame, ut quam prope

4 liberi a Carthagine commeatus alerent, tamen, ne quid in-
expertum relinqueret, transfugas Syracusanos (erant autem
apud Romanos aliqui nobilissimi viri, inter defectionem ab
Romanis, quia ab novis consiliis abhorrebant, pulsi) colloquiis
suae partis tentare hominum animos iussit et fidem dare, si
traditæ forent Syracusæ, liberos eos ac suis legibus victuros
5 esse. Non erat colloqui copia, quia multorum animi suspecti
omnium curam oculosque converterant, ne quid falleret tale
6 admissum. Servus unus exsulum, pro transfuga intromissus
in urbem, conventis paucis, initium colloquendi de tali re fecit.
Dein in piscatoria quidam nave retibus operi circumvectique ita
ad castra Romana collocutique cum transfugis, et iidem sæpius
eodem modo et alii atque alii; postremo ad octoginta facti.
7 Et quum iam composita omnia ad prodicionem essent, indicio
delato ad Epicyden per Attalum quendam, indignantem sibi
rem creditam non esse, necati omnes cum cruciatu sunt.
8 Alia subinde spes, postquam hæc vana evaserat, excepit.
Damippus quidam Lacedæmonius, missus ab Syracusis ad
9 Philippum regem, captus ab Romanis navibus erat. Huius
utique redimendi et Epicydæ cura erat ingens, nec abnuvit
Marcellus, iam tum Ætolorum, quibus socii Lacedæmonii
10 erant, amicitiam affectantibus Romanis. Ad colloquium de
redemptione eius missis medius maxime atque utrisque oppor-
tunus locus ad portum Trogilorum propter turrim, quam
11 vocant Galeagram, est visus. Quo quum sæpius commearent,
unus ex Romanis ex propinquo murum contemplans, nume-
rando lapides æstimandoque ipse secum, quid in fronte pate-
12 rent singuli, altitudinem muri, quantum proximo coniectura
poterat, permensus, humilioremque aliquanto pristina opinione
sua et ceterorum omnium ratus esse et vel mediocribus scalis
13 superabilem, ad Marcellum rem defert. Haud spernenda
visa; sed quum adiri locus, quia ob id ipsum intentius custo-
14 diebatur, non posset, occasio quærebatur; quam obtulit trans-
fuga nuntians, diem festum Dianæ per triduum agi et, quia
alia in obsidione desint, vino largius epulas celebrari et ab

Epicyde præbito universæ plebei et per tribus a principibus
diviso. Id ubi accepit Marcellus, cum paucis tribunorum 15
militum collocutus, electisque per eos ad rem tantam agendam
audendamque idoneis centurionibus militibusque, et scalis in
occulto comparatis, ceteris signum dari iubet, ut mature cor-
pora curarent quietique darent: nocte in expeditionem eundum
esse. Inde ubi id temporis visum, quo *de die* epulatis iam 16
vini satias principiumque somni esset, signi unius milites
ferre scalas iussit; et ad mille fere armati tenui agmine per
silentium eo deducti. Ubi sine strepitu ac tumultu primi eva- 17
serunt in murum, secuti ordine alii, quum priorum audacia dubiis
etiam animum faceret. Iam mille armatorum *muri* ceperant 24
partem, quum ceteræ admotæ *sunt copiæ*, pluribusque scalis
in murum evadebant, signo ab Hexapylo dato, quo per in- 2
gentem solitudinem erat perventum, quia magna pars in tur-
ribus epulati aut sopiti vino erant aut semigraves pota-
bant; paucos tamen eorum oppressos in cubilibus interfece-
runt. Prope Hexapylon est portula; *ea* magna vi refringi 3
cœpta et e muro ex composito tuba datum signum erat, et
iam undique non furtim, sed vi aperta gerebatur res. Quippe 4
ad Epipolas, frequentem custodiis locum, perventum erat,
terrendique magis hostes erant quam fallendi, sicut territi
sunt. Nam simulac tubarum est auditus cantus clamorque 5
tenentium muros partemque urbis, omnia teneri custodes *rati*
alii per murum fugere, alii salire de muro præcipitarique
turba paventium. Magna pars tamen ignara tanti mali erat, 6
et gravatis omnibus vino somnoque et in vastæ magnitudinis
urbe partium sensu non satis pertinente in omnia. Sub luce 7
Hexapylo effracto, Marcellus omnibus copiis urbem ingressus
excitavit convertitque omnes ad arma capienda opemque, si
quam possent, iam captæ prope urbi ferendam. Epicydes ab 8
Insula, quam ipsi Nason vocant, citato profectus agmine, haud
dubius, quin paucos per negligentiam custodum transgressos
murm expulsurus foret, occurrentibus pavidis, tumultum 9
augere eos dictitans et maiora ac terribiora vero afferre,

postquam conspexit omnia circa Epipolas armis completa,
 10 lacessito tantum hoste paucis missilibus, retro in Achradinam
 agmen convertit, non tam vim multitudinemque hostium me-
 tuens, quam ne qua intestina fraus per occasionem oreretur,
 clausasque inter tumultum Achradinæ atque Insulæ inveniret
 11 portas. Marcellus ut mœnia ingressus ex superioribus locis
 urbem omnium ferme illa tempestate pulcherrimam subiectam
 oculis vidit, illacrimasse dicitur partim gaudio tantæ perpe-
 12 tratæ rei, partim vetusta gloria urbis. Atheniensium classes
 demersæ et duo ingentes exercitus cum duobus clarissimis
 ducibus deleti occurrebant et tot bella cum Carthaginiensibus
 13 tanto cum discrimine gesta, tot tam opulenti tyranni regesque,
 præter ceteros Hiero, quum recentissimæ memoriæ rex, tum
 ante omnia, quæ virtus ei fortunaque sua dederat, beneficiis
 14 in populum Romanum insignis. Ea quum universa occurre-
 rent animo, subiretque cogitatio, iam illa momento horæ
 15 arsura omnia et ad cineres reditura, priusquam signa Achra-
 dinam admoveret, præmittit Syracusanos, qui intra præsidia
 Romana, ut ante dictum est, fuerant, ut alloquio leni im-
 pellerent hostes ad dedendam urbem.

25 Tenebant Achradinæ portas murosque maxime transfugæ,
 quibus nulla erat per condiciones veniæ spes; ei nec adire
 2 muros nec alloqui quemquam passi. Itaque Marcellus, post-
 quam inceptum irritum fuit, ad Euryalum signa referri iussit.
 Tumulus est in extrema parte urbis versus a mari viæque
 imminens ferenti in agros mediterraneæque insulæ, percommode
 3 situs ad commeatus excipiendos. Præerat huic arci Philode-
 mus Argivus, ab Epicýde impositus, ad quem missus a Mar-
 cello Sosis, unus ex interfectoribus tyranni, quum longo ser-
 mone habito dilatus per frustrationem esset, retulit Marcello,
 4 tempus eum ad deliberandum sumpsisse. Quum is diem de
 die differret, dum Hippocrates atque Himilco admoverent
 castra legionesque, haud dubius, si in arcem accepisset eos,
 5 deleri Romanum exercitum inclusum muris posse, Marcellus,
 ut Euryalum neque tradi neque capi vidit posse inter Nea-

polim et Tychem (nomina ea partium urbis et instar urbium
 sunt) posuit castra, timens, ne, si frequentia intrasset loca,
 contineri ab discursu miles avidus prædæ non posset. Legati 6
 eo ab Tycha et Neapoli cum infulis et velamentis venerunt,
 precantes, ut a cædibus et ab incendiis parceretur. De quo- 7
 rum precibus quam postulatis magis consilio habito, Marcellus
 ex omnium sententia edixit militibus, ne quis liberum corpus
 violaret: cetera prædæ futura. Castra obiectu parietum pro 8
 muro sæpta; portis regione platearum patentibus, stationes
 præsidiaque disposuit, ne quis in discursu militum impetus in
 castra fieri posset. Inde signo dato milites discurrerunt; re- 9
 fractisque foribus, quum omnia terrore ac tumultu streperent,
 a cædibus tamen temperatum est; rapinis nullus ante
 modus fuit, quam omnia diuturna felicitate cumulata bona
 egresserunt. Inter hæc et Philodemus, quum spes auxilii 10
 nulla esset, fide accepta, ut inviolatus ad Epicýden rediret,
 deducto præsidio tradidit tumultum Romanis. Aversis omnibus 11
 ad tumultum ex parte captæ urbis, Bomilcar noctem eam
 nactus, qua propter vim tempestatis stare ad ancoram in
 salo Romana classis non posset, cum triginta quinque navibus 12
 ex portu Syracusano profectus libero mari vela in altum
 dedit, quinque et quinquaginta navibus Epicýdæ et Syracusanis
 relictis; edoctisque Carthaginiensibus, in quanto res Syracu- 13
 sana discrimine esset, cum centum navibus post paucos dies
 redit, multis, ut fama est, donis ex Hieronis gaza ab Epicýde
 donatus.

Marcellus, Euryalo recepto præsidioque addito, una cura 26
 erat liber, ne qua ab tergo vis hostium in arcem accepta
 inclusos impeditosque mœnibus suos turbaret. Achradinam 2
 inde, trinis castris per idonea dispositis loca, spe, ad inopiam
 omnium rerum inclusos redacturum, circumsegit. Quum per 3
 aliquot dies quietæ stationes utrinque fuissent, repente adven-
 tus Hippocratis et Himilconis, ut ultro undique oppugnarentur
 Romani, fecit. Nam et Hippocrates, castris ad magnum por- 4
 tum communis signoque iis dato, qui Achradinam tenebant,

castra vetera Romanorum adortus est, quibus Crispinus præ-
erat, et Epicydes eruptionem in stationes Marcelli fecit, et
classis Punica litori, quod inter urbem et castra Romana erat,
appulsa est, ne quid præsidii Crispino summitti a Marcello
5 posset. Tumultum tamen maiorem hostes præbuerunt quam
certamen; nam et Crispinus Hippocraten non repulit tantum
munimentis, sed insecutus etiam est trepide fugientem, et
6 Epicyden Marcellus in urbem compulit; satisque iam etiam
in posterum videbatur provisum, ne quid ab repentinis eorum
7 excursionibus periculi foret. Accessit et pestilentia, commune
malum, quod facile utrorumque animos averteret a belli con-
siliis. Nam tempore autumnii et locis natura gravibus, multo
tamen magis extra urbem quam in urbe, intoleranda vis
8 æstus per utraque castra omnium ferme corpora movit. Ac
primo temporis ac loci vitio et ægri erant et moriebantur;
postea curatio ipsa et contactus ægrorum vulgabat morbos, ut
aut neglecti desertique, qui incidissent, morerentur aut assi-
dentes curantesque eadem vi morbi repletos secum traherent,
9 quotidianaque funera et mors ob oculos esset, et undique dies
10 noctesque ploratus audirentur. Postremo ita assuetudine mali
effraverant animos, ut non modo lacrimis iustoque comploratu
prosequerentur mortuos, sed ne efferrent quidem aut sepeli-
rent, iacerentque strata exanimata corpora in conspectu similem
11 mortem exspectantium, mortuique ægros, ægri validos quum
metu, tum tabe ac pestifero odore corporum conficerent; et ut
ferro potius morerentur, quidam invadebant soli hostium sta-
12 tiones. Multo tamen vis maior pestis Pœnorum castra quam
Romana corripuerat; nam diu circumsedendo Syracusas cælo
13 aquisque assuerant magis. Ex hostium exercitu Siculi, ut
primum videre, ex gravitate loci vulgari morbos, in suas
14 quisque propinquas urbes dilapsi sunt; [et] Carthaginienses,
quibus nusquam receptus erat, cum ipsis ducibus Hippocrate
• 15 atque Himilcone ad internecionem omnes perierunt. Mar-
cellus, ut tanta vis ingruerat mali, traduxerat in urbem

suos, infirmaque corpora tecta et umbræ recreaverant; multi
tamen ex Romano exercitu eadem peste absumpti sunt.

Deleto terrestri Punico exercitu, Siculi, qui Hippocratis 27
milites fuerant, ** haud magna oppida, ceterum et situ et
munimentis tuta; tria millia alterum ab Syracusis, alterum
quindecim abest; eo et commeatus e civitatibus suis compor-
tabant et auxilia accersebant. Interea Bomilcar iterum cum 2
classe profectus Carthaginem, ita exposita fortuna sociorum,
ut spem faceret, non ipsis modo salutarem opem ferri posse,
sed Romanos quoque in capta quodam modo urbe capi, per- 3
pulit, ut onerarias naves quam plurimas omni copia rerum
onustas secum mitterent classemque suam augerent. Igitur 4
centum triginta navibus longis, septingentis onerariis profectus
a Carthagine satis prosperos ventos ad traiciendum in Sici-
liam habuit; sed iidem venti superare eum Pachynum prohi-
bebant. Bomilcaris adventus fama primo, dein præter spem 5
mora quum gaudium et metum in vicem Romanis Syracusa-
nisque præbuisset, Epicydes metuens, ne, si pergerent iidem, 6
qui tum tenebant, ab ortu solis flare per dies plures venti,
classis Punica Africam repeteret, tradita Achradina mercena- 7
riorum militum ducibus, ad Bomilcarem navigat. Classem in 8
statione versa in Africam habentem atque timentem navale
prælium, non tam quod impar viribus aut numero navium
esset (quippe etiam plures habebat), quam quod venti aptiores
Romanæ quam suæ classi flarent, perpulit tamen, ut fortu-
nam navalis certaminis experiri vellet. Et Marcellus, quum 9
et Siculum exercitum ex tota insula conciri videret et cum
ingenti commeatu classem Punicam adventare, ne simul terra
marique inclusus urbe hostium urgeretur, quanquam impar
numero navium erat, prohibere aditu Syracusarum Bomilca-
rem constituit. Duæ classes infestæ circa promuntorium 10
Pachynum stabant, ubi prima tranquillitas maris in altum
evexisset, concursuræ. Itaque, cadente iam Euro, qui per 11
dies aliquot sævierat, prior Bomilcar movit; cuius primo clas-
sis petere altum visa est, quo facilius superaret promuntorium;

12 ceterum postquam tendere ad se Romanas naves vidit, incertum qua subita territus re, Bomilcar vela in altum dedit, missisque nuntiis Heracleam, qui onerarias retro Africam repetere iuberent, ipse Siciliam prætervectus Tarentum petit.

13 Epicydes, a tanta repente destitutus spe, ne in obsidionem magna ex parte captæ urbis rediret, Agrigentum navigat, expectaturus magis eventum quam inde quicquam moturus.

28 Quæ ubi in castra Siculorum sunt nuntiata, Epicyden Syracusis excessisse, a Carthaginiensibus relictam insulam et 2 prope iterum traditam Romanis, legatos de condicionibus dedendæ urbis, explorata prius per colloquia voluntate eorum, 3 qui obsidebantur, ad Marcellum mittunt. Quum haud ferme discreparet, quin, quæ ubique regum fuissent, Romanorum essent, Siculis cetera cum libertate ac legibus suis servarentur, evocatis ad colloquium iis, quibus ab Epicyde creditæ res 4 erant, missos se simul ad Marcellum, simul ad eos ab exercitu Siculorum aiunt, ut una omnium, qui obsiderentur quique extra obsidionem fuissent, fortuna esset, neve alteri proprie 5 sibi paciscerentur quicquam. Recepti deinde ab iis, ut necessarios hospitesque alloquerentur, expositis, quæ pacta iam cum Marcello haberent, oblata spe salutis perpulere eos, ut secum præfectos Epicydis Polyclitum et Philistionem et Epicyden, cui Sindon cognomen erat, aggredierentur. Interfectis iis 6 et multitudine ad contionem vocata, inopiam quæque ipsi inter se fremere occulte soliti erant, conquesti, quanquam tot mala urgerent, negarunt, fortunam accusandam esse, quod in 7 ipsorum esset potestate, quam diu ea paterentur. Romanis causam oppugnandi Syracusas fuisse caritatem Syracusanorum, non odium; nam ut occupatas res ab satellitibus Hannibalis, deinde Hieronymi, Hippocrate atque Epicyde, audierint, tum bellum movisse et obsidere urbem cœpisse, ut crudeles tyranni 8 nos eius, non ut ipsam urbem expugnarent. Hippocrate vero interempto, Epicyde intercluso ab Syracusis et præfectis eius occisis, Carthaginiensibus omni possessione Siciliæ terra marique pulsus, quam superesse causam Romanis, cur non

perinde ac si Hiero ipse viveret, unicus Romanæ amicitiae cultor, incolumes Syracusas esse velint? Itaque nec urbi nec 9 hominibus aliud periculum quam ab semet ipsis esse, si occasionem reconciliandi se Romanis prætermisissent; eam autem, qualis illo momento horæ sit, nullam deinde fore, si simul liberatas ab impotentibus tyrannis ****¹⁾ apparuisset.

Omnium ingenti assensu audita ea oratio est. Prætores 29 tamen prius creari quam legatos nominari placuit; ex ipsorum deinde prætorum numero missi oratores ad Marcellum, quorum princeps „Neque primo“ inquit „Syracusani a vobis 2 defecimus, sed Hieronymus, nequaquam tam in vos impius quam in nos, nec postea pacem tyranni cæde compositam 3 Syracusanus quisquam, sed satellites regii Hippocrates atque Epicydes, oppressis nobis hinc metu, hinc fraude, turbaverunt. Nec quisquam dicere potest, aliquando nobis libertatis tempus fuisse, quod pacis vobiscum non fuerit. Nunc certe cæde 4 eorum, qui oppressas tenebant Syracusas, quum primum nostri arbitrii esse cœpimus, extemplo venimus ad tradenda arma, dedendos nos, urbem, mœnia, nullam recusandam fortunam, quæ imposita a vobis fuerit. Gloriam captæ nobilissimæ 5 pulcherrimæque urbis Græcarum dei tibi dederunt, Marcelle. Quicquid unquam terra marique memorandum gessimus, id tui triumphii titulo accedit. Famæne credi velis, quanta urbs 6 a te capta sit, quam posteris quoque eam spectaculo esse, quæ, quisquis terra, quisquis mari venerit, nunc nostra de Atheniensibus Carthaginiensibusque tropæa, nunc tua de nobis ostendat, incolumesque Syracusas familiæ vestræ sub clientela nominis Marcellorum tutelaque habendas tradas? Ne plus 7 apud vos Hieronymi quam Hieronis memoria momenti faciat. Diutius ille multo amicus fuit quam hic hostis, et illius benefacta etiam re sensistis, huius amentia ad perniciem tantum ipsius valuit.“

¹⁾ Lacuna sic fere supplenda videtur: Syracusas esse et applicare se Romanis.

8 Omnia et impetrabilia et tuta erant apud Romanos;
inter ipsos plus belli ac periculi erat. Namque transfugæ,
tradi se Romanis rati, mercenariorum quoque militum auxilia
9 in eundem compulere metum; arreptisque armis prætores
primum obtruncant, inde ad cædem Syracusanorum discurrunt,
quosque fors obtulit, irati interfecere atque omnia, quæ in
10 promptu erant, diripuerunt. Tum, ne sine ducibus essent, sex
præfectos creavere, ut terni Achradinæ ac Naso præessent.
Sedato tandem tumultu, exsequentibus sciscitando, quæ acta
cum Romanis essent, dilucere, id quod erat, cœpit, aliam suam
30 ac perfugarum causam esse. In tempore legati a Marcello
redierunt, falsa eos suspicione incitatos memorantes nec cau-
sam expetendæ pœnæ eorum ullam Romanis esse. Erat e-
tribus Achradinæ præfectis Hispanus Mœricus nomine. Ad
eum inter comites legatorum de industria unus ex Hispanorum
auxiliaribus est missus, qui sine arbitris Mœricum nactus
primum, quo in statu reliquisset Hispaniam (et nuper inde
3 venerat), exponit: omnia Romanis ibi obtineri armis. Posse
eum, si operæ pretium faciat, principem popularium esse, seu
militare cum Romanis seu in patriam reverti libeat; contra,
si malle obsideri pergat, quam spem esse terra marique
4 clauso? Motus his Mœricus, quum legatos ad Marcellum mitti
placuisset, fratrem inter eos mittit, qui per eundem illum
Hispanum secretus ab aliis ad Marcellum deductus, quum fidem
accepisset composuissetque agendæ ordinem rei, Achradinam
5 redit. Tum Mœricus, ut ab suspicione proditiōis averteret
omnium animos, negat sibi placere legatos commeare ultro
citroque: neque recipiendum quemquam neque mittendum, et,
quo intentius custodiæ serventur, opportuna dividenda præfectis
6 esse, ut suæ quisque partis tutandæ reus sit. Omnes assensi
sunt. Partibus dividendis ipsi regio evenit ab Arethusa fonte
usque ad ostium magni portus; id ut scirent Romani, fecit.
7 Itaque Marcellus nocte navem onerariam cum armatis remulco
quadriremis trahi ad Achradinam iussit, exponique milites
8 regione portæ, quæ prope fontem Arethusam est. Hoc quum

quarta vigilia factum esset, expositosque milites porta, ut
convenerat, recepisset Mœricus, luce prima Marcellus omni-
bus copiis mœnia Achradinæ aggreditur ita, ut non eos 9
solum, qui Achradinam tenebant, in se converteret, sed ab
Naso etiam agmina armatorum concurrerent, relictis stationi-
bus suis, ad vim et impetum Romanorum arcendum. In hoc 10
tumultu actuariæ naves, instructæ iam ante circumvectæque
ad Nasum armatos exponunt, qui improvise adorti semiplenas
stationes et adapertas fores portæ, qua paulo ante excurrerant
armati, haud magno certamine Nasum cepere desertam trepi-
datione et fuga custodum. Neque in ullis minus præsidii aut 11
pertinaciæ ad manendum quam in transfugis fuit, quia ne suis
quidem satis credentes e medio certamine effugerunt. Mar- 12
cellus ut captam esse Nasum *comperit* et Achradinæ regio-
nem unam teneri, Mœricumque *cum* præsidio suis adiunctum,
receptui cecinit, *ne* regiæ opes, quarum fama maior quam res
erat, diriperentur.

Suppressa impetu militum, ut iis, qui in Achradina 31
erant, transfugis spatium locusque fugæ datus est, Syracusani 2
tandem liberi metu, portis Achradinæ apertis, oratores ad
Marcellum mittunt, nihil petentes aliud quam incolumitatem
sibi liberisque suis. Marcellus, consilio advocato et adhibitis 3
etiam Syracusanis, qui per seditiones pulsati ab domo intra
præsidia Romana fuerant, respondit, non plura per annos 4
quingenta benefacta Hieronis quam paucis his annis male-
ficia eorum, qui Syracusas tenuerint, erga populum Romanum
esse; sed pleraque eorum, quo debuerint, recidisse, fœderum-
que raptorum ipsos ab se graviores multo, quam populus
Romanus voluerit, pœnas exegisse. Se quidem tertium annum 5
circumsedere Syracusas, non ut populus Romanus servam
civitatem haberet, sed ne transfugarum *alienigenarumque* duces
captam et oppressam tenerent. Quid potuerint Syracusani 6
facere, exemplo vel eos esse Syracusanorum, qui intra præ-
sidia Romana fuerint, vel Hispanum ducem Mœricum, qui
præsidium tradiderit, vel ipsorum Syracusanorum postremo

- 7 serum quidem, sed forte consilium. Sibi omnium laborum periculorumque circa mœnia Syracusana terra marique tam diu exhaustorum nequaquam tantum fructum esse, quod capere
- 8 Syracusas potuerit, quantum, si servare potuisset. Inde quæstor cum præsidio Nasum ad accipiendam pecuniam regiam custodiendamque missus. *Urbs* diripienda militi data est, custodibus divisus per domos eorum, qui intra præsidia Romana
- 9 fuerant. Quum multa iræ, multa avaritiæ fœda exempla ederentur, Archimeden memoriæ proditum est, in tanto tumultu, quantum *pavor* captæ urbis in discursu diripientium militum ciere poterat, intentum formis, quas in pulvere descripserat, ab
- 10 ignaro milite, quis esset, interfectum; ægre id Marcellum tulisse, sepulturæque curam habitam, et propinquis etiam inquisitis honori præsidioque nomen ac memoriam eius fuisse.
- 11 Hoc maxime modo Syracusæ captæ; in quibus prædæ tantum fuit, quantum vix capta Carthagine tum fuisset, quum viribus æquis certabatur.
- 12 Paucis ante diebus, quam Syracusæ caperentur, T. Otacilius cum quinquere milibus octoginta Uticam ab Lilybæo
- 13 transmisit et, quum ante lucem portum intrasset, onerarias frumento onustas cepit, egressusque in terram depopulatus est aliquantum agri circa Uticam, prædamque omnis generis retro
- 14 ad naves egit. Lilybæum tertio die, quam inde profectus erat, cum centum triginta onerariis navibus frumento prædaque onustis rediit, idque frumentum extemplo Syracusas misit,
- 15 quod ni tam in tempore subvenisset, victoribus victisque pariter perniciose fames instabat.
- 32 Eadem æstate in Hispania, quum biennio ferme nihil admodum memorabile factum esset consiliisque magis quam armis bellum gereretur, Romani imperatores egressi hibernis
- 2 copias coniunxerunt. Ibi consilium advocatum, omniumque in unum congruerunt sententiæ, quando ad id locorum id modo actum esset, ut Hasdrubalem tendentem in Italiam
- 3 retinerent, tempus esse id iam agi, ut bellum in Hispania finiretur; et satis ad id virium credebant accessisse viginti

millia Celtiberorum ea hieme ad arma excita. Hostium tres 4 exercitus erant. Hasdrubal Gisgonis filius et Mago coniunctis castris quinque ferme dierum iter ab Romanis aberant. Pro- 5

pior erat Hamilcaris filius Hasdrubal, vetus in Hispania imperator; ad urbem nomine Amtorgim exercitum habebat. Eum volebant prius opprimi duces Romani, et spes erat, satis 6

superque ad id virium esse; illa restabat cura, ne, fuso eo, perculsi alter Hasdrubal et Mago in avios saltus montesque recipientes sese bellum extraherent. Optimum igitur rati, 7

divisis bifariam copiis, totius simul Hispaniæ amplecti bellum, ita inter se diviserunt, ut P. Cornelius duas partes exercitus Romanorum sociorumque adversus Magonem duceret atque

Hasdrubalem, Cn. Cornelius cum tertia parte veteris exercitus, 8 Celtiberis adiunctis, cum Hasdrubale Barcino bellum gereret. Una profecti ambo duces exercitusque, Celtiberis prægredien-

9 tibus, ad urbem Amtorgim in conspectu hostium, dirimente amni, ponunt castra. Ibi Cn. Scipio cum quibus ante dictum 10

est copiis substitit, et P. Scipio profectus est ad destinatam belli partem.

Hasdrubal postquam animadvertit, exiguum Romanum 33 exercitum in castris et spem omnem in Celtiberorum auxiliis esse, peritus omnis barbaricæ et præcipue [omnium] earum 2

gentium, in quibus per tot annos militabat, perfidiæ, facili linguæ *commercio*, quum utraque castra plena Hispanorum 3

essent, per occulta colloquia paciscitur magna mercede cum Celtiberorum principibus, ut copias inde abducant. Nec atrox 4

visum facinus; non enim, ut in Romanos verterent arma, agebatur, et merces, quanta vel pro bello satis esset, dabatur, ne bellum gererent, et quum quies ipsa, tum reditus domum fructusque videndi suos suaque grata vulgo erant. Itaque non 5

ducibus facilius quam multitudini persuasum est. Simul ne metus quidem ab Romanis erat, quippe tam paucis, si vi retinerent. Id quidem cavendum semper Romanis ducibus erit, 6

exemplaque hæc vere pro documentis habenda, ne ita externis credant auxiliis, ut non plus sui roboris suarumque proprie

7 virium in castris habeant. Signis repente sublati Celtiberi
 abeunt, nihil aliud quærentibus causam obtestantibusque, ut
 manerent, Romanis respondentes, quam domestico se avocari
 8 bello. Scipio, postquam socii nec precibus nec vi retineri
 poterant, nec se aut parem sine illis hosti esse aut fratri
 rursus coniungi vidit posse, nec ullum aliud salutare con-
 silium in promptu esse, retro, quantum posset, cedere statuit.
 9 in id omni cura intentus, necubi hosti æquo se committeret
 loco, qui transgressus flumen prope vestigiis abeuntium
 insistebat.

34 Per eosdem dies P. Scipionem par terror, periculum
 2 maius ab novo hoste urgebat. Masinissa erat iuvenis, eo
 tempore socius Carthaginensium, quem deinde clarum poten-
 3 temque Romana fecit amicitia. Is tum cum equitatu Numi-
 darum et advenienti P. Scipioni occurrit et deinde assidue
 4 dies noctesque infestus aderat, ut non vagos tantum procul
 a castris lignatum pabulumque progressos exciperet, sed
 5 ipsis obequitaret castris invectusque in medias sæpe stationes
 omnia ingenti tumultu turbaret. Noctibus quoque sæpe in-
 cursu repentino in portis valloque trepidatum est, nec aut
 locus aut tempus ullum vacuum a metu ac sollicitudine erat
 6 Romanis, compulsique intra vallum, adempto rerum om-
 nium usu. Quum prope iusta obsidio esset, futuramque arti-
 orem eam appareret, si se Indibilis, quem cum septem milli-
 bus et quingentis Suesetanorum adventare fama erat, Pœnis
 7 coniunxisset, dux cautus et providens Scipio victus necessita-
 tibus temerarium capit consilium, ut nocte Indibili obviam
 8 iret et, quocunque occurrisset loco, prælium consereret. Re-
 licto igitur modico præsidio in castris præpositoque Ti. Fon-
 teio legato, media nocte profectus cum obviis hostibus manus
 9 conseruit. Agmina magis quam acies pugnabant; superior
 tamen, ut in tumultuaria pugna, Romanus erat. Ceterum et
 equites Numidæ repente, quos fefellisse se dux ratus erat, ab
 10 lateribus circumfusi magnum terrorem intulere, et, contracto
 adversus Numidas certamine novo, tertius insuper advenit

hostis, duces Pœni assecuti ab tergo iam pugnantes; anceps-
 que prælium Romanos circumsteterat, incertos, in quem potis-
 simum hostem quamve in partem conferti eruptionem face-
 rent. Pugnanti hortantique imperatori et offerenti se, ubi 11
 plurimus labor erat, latus dextrum lancea traiecit; cuneus-
 que is hostium, qui in confertos circa ducem impetum fecerat,
 ut exanimem labentem ex equo Scipionem vidit, alacres gau-
 dio cum clamore per totam aciem nuntiantes discurrunt, im-
 peratorem Romanum cecidisse. Ea pervagata passim vox, ut 12
 et hostes haud dubie pro victoribus et Romani pro victis
 essent, fecit. Fuga confestim ex acie duce amisso fieri 13
 coepta est; ceterum ut ad erumpendum inter Numidas levium-
 que armorum alia auxilia haud difficilis erat, ita effugere 14
 tantum equitum æquantiumque equos velocitate peditum vix
 poterant, cæsique prope plures in fuga quam in pugna sunt;
 nec superfuisset quisquam, ni præcipiti iam ad vesperum die
 nox intervenisset.

35 Haud segniter inde duces Pœni fortuna usi confestim e
 prælio, vix necessaria quiete data militibus, ad Hasdrubalem
 Hamilcaris citatum agmen rapiunt, non dubia spe, -si se
 coniunxissent, debellari posse. Quo ubi est ventum, inter 2
 exercitus ducesque victoria recenti lætos gratulatio ingens
 facta, imperatore tanto cum omni exercitu deleta et
 alteram pro haud dubia parem victoriam exspectantes.
 Ad Romanos nondum quidem fama tantæ cladis pervene- 3
 rat, sed mæstum quoddam silentium erat et tacita divi-
 natio, qualis iam præsagientibus animis imminenti mali
 esse solet. Imperator ipse, præterquam quod ab sociis se 4
 desertum, hostium tantum auctas copias sentiebat, coniectura
 etiam et ratione ad suspicionem acceptæ cladis quam ad
 ullam bonam spem pronior erat: quonam modo enim Has- 5
 drubalem ac Magonem, nisi defunctos suo bello, sine certa-
 mine adducere exercitum potuisse? quomodo autem non 6
 obstitisse aut ab tergo secutum fratrem, ut, si prohibere, quo
 minus in unum coirent et duces et exercitus hostium, non

7 posset, ipse certe cum fratre coniungeret copias? His anxius
 8 curis id modo esse salutare in præsens credebat, cedere inde
 quantum posset; et [inde] una nocte, ignaris hostibus et ob
 9 id quietis, aliquantum emensus est iter. Luce ut senserunt
 profectos hostes, præmissis Numidis quam poterant maxime
 citato agmine sequi cœperunt. Ante noctem assecuti Numidæ,
 10 nunc ab tergo, nunc in latera incursantes, consistere coegerunt
 ac tutari agmen; quantum possent tamen niti, ut simul
 pugnarent procederentque, Scipio hortabatur, priusquam pe-
 36 destres copiarum assequerentur. Ceterum nunc agendo, nunc
 sustinendo agmen quum aliquamdiu haud multum procederetur
 2 et nox iam instaret, revocat e proelio suos Scipio et collectos
 in tumultum quendam non quidem satis tutum, præsertim ag-
 mini perculso, editiorem tamen, quam cetera circa erant,
 3 subducit. Ibi primo impedimentis et equitatu in medium
 receptis circumdati pedites haud difficulter impetus incursan-
 4 tium Numidarum arcebant; dein, postquam toto agmine tres
 imperatores cum tribus iustis exercitibus aderant apparebatque,
 parum armis ad tuendum locum sine munimento valituros
 5 esse, circumspectare atque agitare dux cœpit, si quo modo
 posset vallum circumiicere. Sed erat adeo nudus tumultus et
 asperi soli, ut nec virgulta vallo cædendo nec terra cœspiti
 faciendo aut ducendæ fossæ aliive ulli operi apta inveniri
 6 posset; nec natura quicquam satis arduum aut abscisum erat,
 quod hosti aditum adscensumve difficilem præberet; omnia
 7 fastigio leni subvexa. Ut tamen aliquam imaginem valli
 obicerent, elitellas illigatas oneribus velut struentes ad altitu-
 dinem solitam circumdabant, cumulo sarcinarum omnis gene-
 8 ris obiecto, ubi ad moliendum elitellæ defuerant. Punici
 exercitus postquam advenere, in tumultum quidem perfacile
 agmen erexere; munitionis facies nova primo eos velut mira-
 9 culo quodam tenuit, quum duces undique vociferarentur, quid
 starent et non ludibrium illud, vix feminis puerisve morandis
 satis validum, distraherent diriperentque? captum hostem
 10 teneri, latentem post sarcinas. Hæc contemptim duces incre-

pabant; ceterum neque transilire nec moliri onera obiecta
 nec cædere stipatas elitellas ipsisque obrutas sarcinis facile
 erat. Trudentes sudibus quum amoliti obiecta onera armatis 11
 dedissent viam, pluribusque idem partibus fieret, capta iam
 undique castra erant. Pauci a multis percussique a victori- 12
 bus passim cædebantur; magna pars tamen militum, quum in
 propinquas refugisset silvas, in castra P. Scipionis, quibus
 Ti. Fonteius legatus præerat, perfugerunt. Cn. Scipionem alii 13
 in tumulto primo impetu hostium cæsum tradunt, alii cum
 paucis in propinquam castris turrim perfugisse; hanc igni
 circumdatam atque ita exustis foribus, quas nulla moliri potu-
 erant vi, captam, omnesque intus cum ipso imperatore occisos.
 Anno octavo, postquam in Hispaniam venerat, Cn. Scipio, 14
 undetricesimo die post fratris mortem est interfectus. Luctus
 ex morte eorum non Romæ maior quam per totam Hispaniam
 fuit; quin apud cives partem doloris et exercitus amissi et 15
 alienata provincia et publica trahebat clades; Hispaniæ ipsos 16
 lugebant desiderabantque duces, Gnæum magis, quod diutius
 præfuerat iis priorque et favorem occupaverat et specimen
 iustitiæ temperantiæque Romanæ primus dederat.

Quum deleti exercitus amissæque Hispaniæ viderentur, 37
 vir unus res perditas restituit. Erat in exercitu L. Marcius 2
 Septimi filius, eques Romanus, impiger iuvenis animique et
 ingenii aliquanto quam pro fortuna, in qua erat natus, ma-
 ioris. Ad summam indolem accesserat Cn. Scipionis disci- 3
 plina, sub qua per tot annos omnes militiæ artes edoctus
 fuerat. Is et ex fuga collectis militibus et quibusdam de 4
 præsidiis deductis haud contemnendum exercitum fecerat
 iunxeratque cum Ti. Fonteio, P. Scipionis legato. Sed tantum 5
 præstitit eques Romanus auctoritate inter milites atque honore,
 ut, castris citra Hiberum communis, quum ducem exercitus
 comitiis militaribus creari placuisset, subeuntes alii aliis in 6
 custodiam valli stationesque, donec per omnes suffragium iret,
 ad L. Marcium cuncti summam imperii detulerint. Omne 7

inde tempus (exiguum id fuit) muniendis castris convehendisque commeatibus consumpsit, et omnia imperia milites quum impigre, tum haudquaquam abiecto animo exsequebantur. 8 Ceterum postquam Hasdrubalem Gisgonis venientem ad reliquias belli delendas transisse Hiberum et appropinquare allatum est, signumque pugnae propositum ab novo duce milites 9 viderunt, recordati, quos paulo ante imperatores habuissent quibusque et ducibus et copiis freti prodire in pugnam soliti essent, flere omnes repente et offensare capita et alii manus ad caelum tendere, deos incusantes, alii strati humi suum quis- 10 que nominatim ducem implorare. Neque sedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares et ipso mulcente et increpante Marcio, quod in muliebres et inutiles se proiecissent fletus, potius quam ad tutandos semet ipsos et rem publicam secum acuerent animos, et ne inultos impera- 11 tores suos iacere sinerent; quum subito clamor tubarumque sonus (iam enim prope vallum hostes erant) exauditur. Inde verso repente in iram luctu discurrunt ad arma, ac velut accensi rabio [discurrunt ad portas et] in hostem negligenter 12 atque incomposite venientem incurrunt. Extemplo improvisa res pavorem incutit Pœnis, mirabundique, unde tot hostes subito exorti prope deleto exercitu forent, unde tanta audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis, quis imperator duobus Scipionibus cæsis exstitisset, quis castris præesset, quis 13 signum dedisset pugnae — ad hæc tot tam necopinata primo omnium incerti stupentesque referunt pedem, dein valida im- 14 pressionem pulsi terga vertunt. Et aut fugientium cædes fœda fuisset aut temerarius periculosusque sequentium impetus, ni Marcus propere receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa et quosdam ipse retinens concitatam repressisset aciem. Inde in castra avidos adhuc cædisque et sanguinis 15 reduxit. Carthaginenses trepide primò ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati, contemptim rursus et sedato gradu in castra abeunt.

Par negligentia in castris custodiendis fuit; nam etsi 16 propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum succurrebat. Ob hoc 17 quum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis Marcus ad consilium prima specie temerarium magis quam audax animum adiecit, ut ultro castra hostium oppugnaret, facilius 18 esse ratus unius Hasdrubalis expugnari castra quam, si se rursus tres exercitus ac tres duces iunxissent, sua defendi; simul aut, si successisset coeptis, erecturum se afflictas res 19 aut, si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma contemptum sui dempturum. Ne tamen subita res et nocturnus terror 38 et iam non suæ fortunæ consilium perturbaret, alloquendos adhortandosque sibi milites ratus, contione advocata, ita disse-ruit: „Vel mea erga imperatores nostros vivos mortuosque 2 pietas vel præsens omnium nostrum, milites, fortuna fidem cuivis facere potest, mihi hoc imperium, ut amplum iudicio vestro, ita re ipsa grave ac sollicitum esse. Quo enim tem- 3 pore, nisi metus mærorem obstupefaceret, vix ita compos mei essem, ut aliqua solatia invenire ægro animo possem, cogor vestram omnium vicem, quod difficillimum in luctu est, unus consulere. Et ne tum quidem, ubi, quonam modo has reli- 4 quias duorum exercituum patriæ conservare possim, cogitandum est, avertere animum ab assiduo mærore licet. Præsto 5 est enim acerba memoria, et Scipiones me ambo dies noctesque curis insomniisque agitant et excitant sæpe somno, neu 6 se neu invictos per octo annos in his terris milites suos, commilitones vestros, neu rem publicam patiar inultam, et suam disciplinam suaque instituta sequi iubent et, ut imperiis 7 vivorum nemo obedientior me uno fuerit, ita post mortem suam, quod in quaque re facturos illos fuisse maxime censeam, id optimum ducere. Vos quoque velim, milites, non 8 lamentis lacrimisque tanquam extinctos prosequi (vivunt vigentque fama rerum gestarum), sed, quotiescunque occurret memoria illorum, velut si adhortantes signumque dantes vide- 9 atis eos, ita proelia inire. Nec alia profecto species hesterno 9

inde tempus (exiguū id fuit) muniendis castris convehendisque commeatibus consumpsit, et omnia imperia milites quum impigre, tum haudquaquam abiecto animo exsequebantur. 8 Ceterum postquam Hasdrubalem Gisgonis venientem ad reliquias belli delendas transisse Hiberum et appropinquare allatum est, signumque pugnae propositum ab novo duce milites 9 viderunt, recordati, quos paulo ante imperatores habuissent quibusque et ducibus et copiis freti prodire in pugnam soliti essent, flere omnes repente et offensare capita et alii manus ad caelum tendere, deos incusantes, alii strati humi suum quisque nominatim ducem implorare. Neque sedari lamentatio poterat, excitantibus centurionibus manipulares et ipso mulcente et increpante Marcio, quod in muliebres et inutiles se proiecissent fletus, potius quam ad tutandos semet ipsos et rem publicam secum acuerent animos, et ne inultos imperatores suos iacere sinerent; quum subito clamor tubarumque sonus (iam enim prope vallum hostes erant) exauditur. Inde 11 verso repente in iram luctu discurrunt ad arma, ac velut accensi rabie [discurrunt ad portas et] in hostem negligenter 12 atque incomposite venientem incurrunt. Extemplo improvisa res pavorem incutit Pœnis, mirabundique, unde tot hostes subito exorti prope deleti exercitu forent, unde tanta audacia, tanta fiducia sui victis ac fugatis, quis imperator duobus Scipionibus cæsis exstitisset, quis castris præesset, quis 13 signum dedisset pugnae — ad hæc tot tam necopinata primo omnium incerti stupentesque referunt pedem, dein valida impressione 14 pulsi terga vertunt. Et aut fugientium cædes fœda fuisset aut temerarius periculosusque sequentium impetus, ni Marcius propere receptui dedisset signum, obsistensque ad prima signa et quosdam ipse retinens concitatam repressisset aciem. Inde in castra avidos adhuc cædisque et sanguinis 15 reduxit. Carthaginienses trepide primò ab hostium vallo acti, postquam neminem insequi viderunt, metu substitisse rati, contemptim rursus et sedato gradu in castra abeunt.

Par negligentia in castris custodiendis fuit; nam etsi 16 propinquus hostis erat, tamen reliquias eum esse duorum exercituum ante paucos dies deletorum succurrebat. Ob hoc 17 quum omnia neglecta apud hostes essent, exploratis iis Marcius ad consilium prima specie temerarium magis quam audax animum adiecit, ut ultro castra hostium oppugnaret, facilius 18 esse ratus unius Hasdrubalis expugnari castra quam, si se rursus tres exercitus ac tres duces iunxissent, sua defendi; simul aut, si successisset cœptis, erecturum se afflictas res 19 aut, si pulsus esset, tamen ultro inferendo arma contemptum sui dempturum. Ne tamen subita res et nocturnus terror 38 et iam non suæ fortunæ consilium perturbaret, alloquendos adhortandosque sibi milites ratus, contione advocata, ita disseruit: „Vel mea erga imperatores nostros vivos mortuosque 2 pietas vel præsens omnium nostrum, milites, fortuna fidem cuivis facere potest, mihi hoc imperium, ut amplum iudicio vestro, ita re ipsa grave ac sollicitum esse. Quo enim tem- 3 pore, nisi metus mærorem obstupefaceret, vix ita compos mei essem, ut aliqua solatia invenire ægro animo possem, cogor vestram omnium vicem, quod difficillimum in luctu est, unus consulere. Et ne tum quidem, ubi, quonam modo has reli- 4 quias duorum exercituum patriæ conservare possim, cogitandum est, avertere animum ab assiduo mærore licet. Præsto 5 est enim acerba memoria, et Scipiones me ambo dies noctesque curis insomniisque agitant et excitant sæpe somno, neu 6 se neu invictos per octo annos in his terris milites suos, commilitones vestros, neu rem publicam patiar inultam, et suam disciplinam suaque instituta sequi iubent et, ut imperiis 7 vivorum nemo obedientior me uno fuerit, ita post mortem suam, quod in quaque re facturos illos fuisse maxime censeam, id optimum ducere. Vos quoque velim, milites, non 8 lamentis lacrimisque tanquam extinctos prosequi (vivunt vigentque fama rerum gestarum), sed, quotiescunque occurret memoria illorum, velut si adhortantes signumque dantes videatis eos, ita prœlia inire. Nec alia profecto species hesterno 9

die oblata oculis animisque vestris memorabile illud edidit
 10 praelium, quo documentum dedistis hostibus, non cum Scipio-
 nibus extinctum esse nomen Romanum et, cuius populi vis
 atque virtus non obruta sit Cannensi clade, ex omni profecto
 11 sævitia fortunæ emersuram esse. Nunc, quia tantum ausi
 estis sponte vestra, experiri libet, quantum audeatis duce
 vestro auctore. Non enim hesterno die, quum signum recep-
 tui dedi sequentibus effuse vobis turbatum hostem, frangere
 audaciam vestram, sed differre in maiorem gloriam atque
 12 opportunitatem volui, ut postmodo præparati incautos, armati
 inermes atque etiam sopitos per occasionem aggredi possetis.
 Nec huius occasionis spem, milites, forte temere, sed ex re
 13 ipsa conceptam habeo. A vobis quoque profecto si quis
 quærat, quonam modo pauci a multis, victi a victoribus
 castra tutati sitis, nihil aliud respondeatis, quam id ipsum
 timentes vos omnia et operibus firmata habuisse et ipsos pa-
 14 ratos instructosque fuisse. Et ita se res habet: ad id, quod
 ne timeatur, fortuna facit, minime tuti sunt homines, quia,
 15 quod neglexeris, incautum atque apertum habeas. Nihil
 omnium nunc minus metuunt hostes quam ne, obsessi modo
 ipsi atque oppugnati, castra sua ultro oppugnemus. Audea-
 mus, quod credi non potest ausuros nos; eo ipso, quod dif-
 16 ficillimum videtur, facilius erit. Tertia vigilia noctis silenti
 agmine ducam vos. Exploratum habeo, non vigiliarum ordi-
 17 nem, non stationes iustas esse. Clamor in portis auditus et
 primus impetus castra ceperit. Tum inter torpidos somno
 paventesque ad necopinatum tumultum et inermes in cubilibus
 suis oppressos illa cædes edatur, a qua vos hesterno die
 18 revocatos ægre ferebatis. Scio audax videri consilium; sed
 in rebus asperis et tenui spe fortissima quæque consilia tutis-
 sima sunt, quia, si in occasionis momento, cuius prætervolat
 opportunitas, cunctatus paulum fueris, nequicquam mox omis-
 19 sam quæras. Unus exercitus in propinquo est; duo haud
 procul absunt. Nunc aggredientibus spes aliqua est; et iam
 20 tentastis vestras atque illorum vires; si diem proferimus et

hesternæ eruptionis fama contemni desierimus, periculum est,
 ne omnes duces, omnes copiarum convenient. Tres deinde
 duces, tres exercitus sustinebimus hostium, quos Cn. Scipio
 incolumi exercitu non sustinuit? Ut dividendo copias periere 21
 duces nostri, ita separatim ac divisi opprimi possunt hostes.
 Alia belli gerendi via nulla est. Proinde nihil præter noctis
 proximæ opportunitatem exspectemus. Ite deis bene iuvanti- 22
 bus, corpora curate, ut integri vigentesque eodem animo in
 castra hostium irrumpatis, quo vestra tutati estis.

Læti et audire ab novo duce novum consilium, et quo 23
 audacius erat, magis placebat. Reliquum diei expediendis
 armis et curatione corporum consumptum, et maior pars
 noctis quieti data est. Quarta vigilia movere. Erant ultra 39
 proxima castra sex millium intervallo distantes aliæ copiarum
 Pœnorum. Vallis cava intererat, condensa arboribus; in huius
 silvæ medio ferme spatio cohors Romana arte Punica abditur
 et equites. Ita medio itinere intercepto, ceteræ copiarum silenti 2
 agmine ad proximos hostes ductæ, et, quum statio nulla pro
 portis neque in vallo custodiæ essent, velut in sua castra,
 nullo usquam obsistente, penetravere. Inde signa canunt et 3
 tollitur clamor. Pars semisomnos hostes cædunt, pars ignes
 casis stramento arido tectis iniiciunt, pars portas occupant,
 ut fugam intercludant. Hostes simul ignis, clamor, cædes, 4
 velut alienatos sensibus, nec audire nec providere quicquam
 sinunt. Incidunt inermes inter catervas armatorum. Alii 5
 ruunt ad portas, alii, obsæptis itineribus, super vallum saliant
 et, ut quisque evaserat, protinus ad castra altera fugiunt, ubi 6
 ab cohorte et equitibus ex occulto procurrentibus circumventi
 cæsique ad unum omnes sunt; quanquam, etiamsi quis ex ea 7
 cæde effugisset, adeo raptim a captis propioribus castris in
 altera transcursum castra ab Romanis est, ut prævenire nun-
 tius cladis non posset. Ibi vero, quo longius ab hoste abe- 8
 rant, et quia sub lucem pabulatum lignatumque et prædatum
 quidam dilapsi fuerant, neglecta magis omnia ac soluta in-
 venere, arma tantum in stationibus posita, milites inermes aut

humi sedentes accubantesque aut obambulantes ante vallum
 9 portasque. Cum his tam securis solutisque Romani calentes
 adhuc ab recenti pugna ferocesque victoria prælium ineunt.
 Itaque nequaquam resisti in portis potuit; intra portas, con-
 cursu ex totis castris ad primum clamorem et tumultum facto,
 10 atrox prælium oritur; diuque tenuisset, ni cruenta scuta
 Romanorum visa indicium alterius cladis Pœnis atque inde
 11 pavorem iniecissent. Hic terror in fugam avertit omnes,
 effusique, qua iter est, nisi quos cædes oppressit, exuuntur
 castris. Ita nocte ac die bina castra hostium expugnata
 12 ductu L. Marcii. Ad triginta septem millia hostium cæsa,
 auctor est Claudius, qui annales Acilianos ex Græco in Lati-
 13 num sermonem vertit; captos ad mille octingentos triginta,
 prædam ingentem partam; in ea fuisse clipeum argenteum
 pondo centum triginta septem cum imagine Barcini Hasdru-
 14 drubalis. Valerius Antias una castra Magonis capta tradit,
 septem millia cæsa hostium; altero prælio eruptione pugnatum
 cum Hasdrubale, decem millia occisa, quattuor millia trecentos
 15 triginta captos. Piso quinque millia hominum, quum Mago
 cedentes nostros effuse sequeretur, cæsa ex insidiis scribit.
 16 Apud omnes magnum nomen Marcii ducis est; et veræ gloriæ
 eius etiam miracula addunt, flammam ei contionanti fusam e
 capite, sine ipsius sensu, cum magno pavore circumstantium
 17 militum; monumentumque victoriæ eius de Pœnis usque ad
 incensum Capitolium fuisse in templo clipeum, Marcium ap-
 18 pellatum, cum imagine Hasdrubalis. — Quietæ deinde ali-
 quamdiu in Hispania res fuere, utrisque post tantas in vicem
 acceptas illatasque clades cunctantibus periculum summæ
 rerum facere.

40 Dum hæc in Hispania geruntur, Marcellus, captis Syra-
 censis, quum cetera in Sicilia tanta fide atque integritate com-
 posuisset, ut non modo suam gloriam, sed etiam maiestatem
 populi Romani augeret, ornamenta urbis, signa tabulasque,
 2 quibus abundabant Syracusæ, Romam devexit, hostium quidem
 illa spolia et parta belli iure; ceterum inde primum initium

mirandi Græcarum artium opera licentiæque huic sacra pro-
 fanaque omnia vulgo spoliandi factum est, quæ postremo
 in Romanos deos, templum id ipsum primum, quod a Mar-
 cello eximie ornatum est, vertit. Visebantur enim ab ex- 3
 ternis ad portam Capenam dedicata a M. Marcello templa -
 propter excellentia eius generis ornamenta, quorum perexigua
 pars comparet.

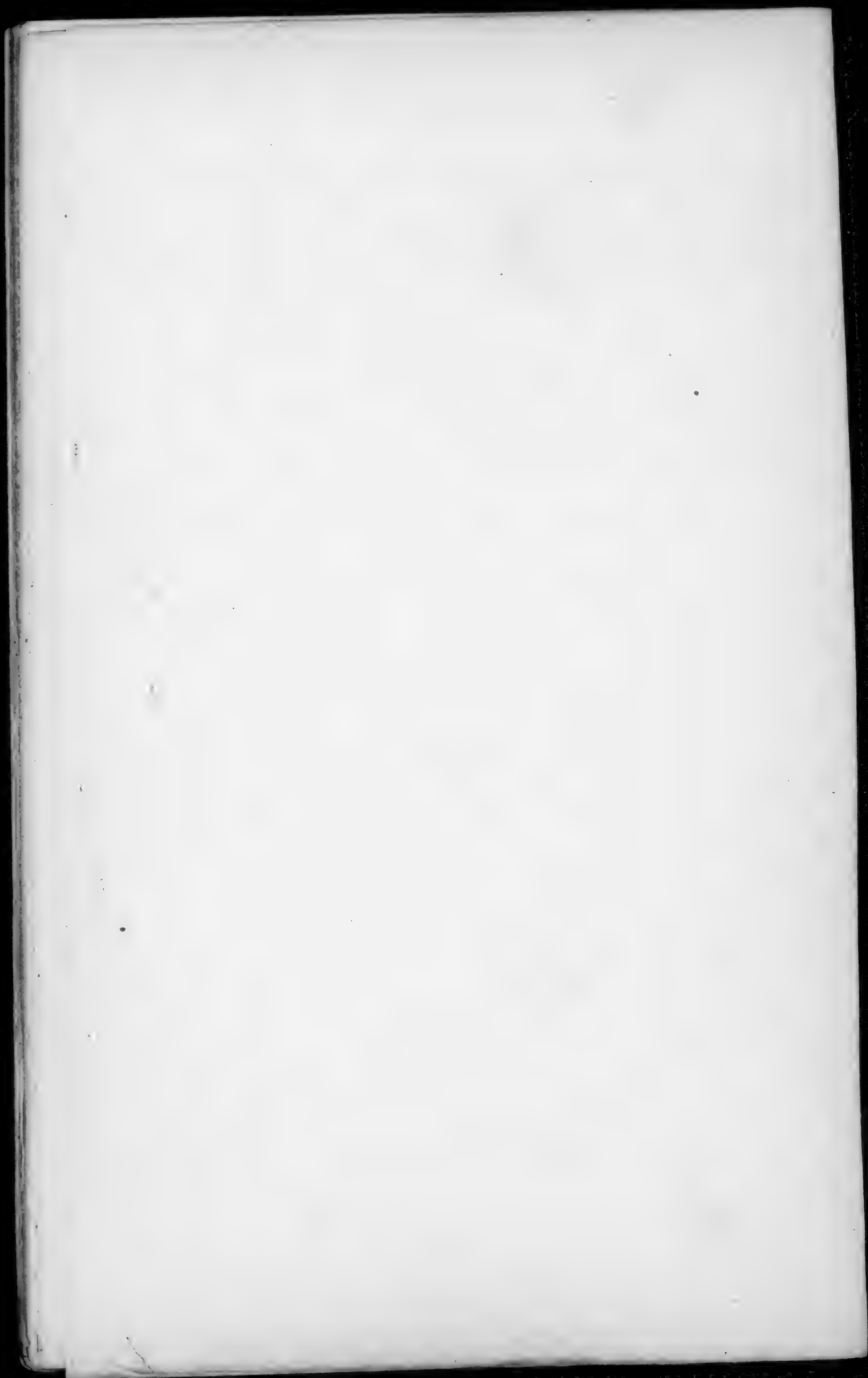
Legationes omnium ferme civitatum Siciliæ ad eum 4
 conveniebant. Dispar ut causa earum, ita condicio erat.
 Qui ante captas Syracusas aut non desciverant aut redierant
 in amicitiam, ut socii fideles accepti cultique; quos metus
 post captas Syracusas dediderat, ut victi a victore leges
 acceperunt. Erant tamen haud parvæ reliquiæ belli circa 5
 Agrigentum Romanis, Epicydes et Hanno, duces reliqui pri-
 oris belli, et tertius novus ab Hannibale in locum Hippo-
 cratis missus, Libyphœnicum generis Hippacritanus (Muttinen
 populares vocabant), vir impiger et sub Hannibale magistro
 omnes belli artes edoctus. Huic ab Epicyde et Hannone 6
 Numidæ dati auxiliares, cum quibus ita pervagatus est ho-
 stium agros, ita socios ad retinendos in fide animos eorum
 ferendo in tempore cuique auxilium adiit, ut brevi tempore 7
 totam Siciliam impleret nominis sui, nec spes alia maior
 apud faventes rebus Carthaginensium esset. Itaque inclusi 8
 ad id tempus mœnibus Agrigenti dux Pœnus Syracusanus-
 que, non consilio Muttinis quam fiducia magis ausi egredi
 extra muros ad Himeram amnem posuerunt castra. Quod 9
 ubi perlatum ad Marcellum est, extemplo copias movit et
 ab hoste quattuor ferme millium intervallo consedit, quid
 agerent pararentve, expectaturus. Sed nullum neque locum 10
 neque tempus cunctationi consiliove dedit Muttines, trans-
 gressus amnem ac stationibus hostium cum ingenti terrore
 ac tumultu invectus. Postero die prope iusto prælio com- 11
 pulit hostes intra munimenta. Inde revocatus seditione Nu-
 midarum in castris facta, quum trecenti ferme eorum He-
 raceam Minoam concessissent, ad mitigandos revocandosque

eos profectus magno opere monuisse duces dicitur, ne ab-
 12 sente se cum hoste manus consererent. Id ambo ægre passi
 duces, magis Hanno, iam ante anxius gloria eius: Muttinem
 sibi modum facere, degenerem Afrum imperatori Cartha-
 13 giniensi, misso ab senatu populoque! Is perpulit cunctantem
 Epicyden, ut transgressi flumen in aciem exirent: nam si
 Muttinem opperirentur et secunda pugnae fortuna evenisset,
 41 haud dubie Muttinis gloriam fore. Enimvero indignum ratus
 Marcellus, se, qui Hannibalem subnixum victoria Cannensi
 ab Nola repulisset, his terra marique victis ab se hostibus
 cedere, arma propere capere milites et efferri signa iubet.
 2 Instruenti exercitum decem effusis equis advolant ex hostium
 acie Numidæ nuntiantes, populares suos, primum ea seditione
 motos, qua trecenti ex numero suo concesserint Heracleam,
 3 dein quod præfectum suum ab obtrectantibus ducibus gloriae
 eius sub ipsam certaminis diem ablegatum videant, quieturos
 4 in pugna. Gens fallax promissi fidem præstitit. Itaque et
 Romanis crevit animus, nuntio celeri per ordines misso, de-
 stitutum ab equite hostem esse, quem maxime timuerant,
 5 et terri hostes, præterquam quod maxima parte virium
 suarum non iuvabantur, timore etiam incusso, ne ab suomet
 6 ipsi equite oppugnarentur. Itaque haud magni certaminis
 fuit *prælium*; primus clamor atque impetus rem decrevit.
 Numidæ quum in concursu quieti stetissent in cornibus, ut
 terga dantes suos viderunt, fugæ tantum parumper comites
 7 facti, postquam omnes Agrigentum trepido agmine petentes
 viderunt, ipsi metu obsidionis passim in civitates proximas
 dilapsi. Multa millia hominum cæsa; capta *¹) et octo ele-
 phanti. Hæc ultima in Sicilia Marcelli pugna fuit; victor
 inde Syracusas rediit.
 8 Iam ferme in exitu annus erat; itaque senatus Romæ
 decrevit, ut P. Cornelius prætor litteras Capuam ad con-

*¹) Excidit numerus captorum, velut VI millia.

sules mitteret, dum Hannibal procul abesset nec ulla magni 9
 discriminis res ad Capuam gereretur, alter eorum, si ita
 videretur, ad magistratus subrogandos Romam veniret. Lit- 10
 teris acceptis inter se consules compararunt, ut Claudius
 comitia perficeret, Fulvius ad Capuam maneret. Consules 11
 Claudius creavit Cn. Fulvium Centumalum et P. Sulpicium
 Servii filium Galbam, qui nullum antea curulem magistratum
 gessisset. Prætores deinde creati L. Cornelius Lentulus, M. 12
 Cornelius Cethegus, C. Sulpicius, C. Calpurnius Piso. Pisoni 13
 iurisdictio urbana, Sulpicio Sicilia, Cethego Apulia, Lentulo
 Sardinia evenit. Consulibus prorogatum in annum imperium est.

VOLUME 2

PART 2

BIBLIOGRAPHIC IRREGULARITIES

MAIN
ENTRY: LIVIOUS, Titus
V. 2 Part 2.

Bibliographic Irregularities in the Original Document

List volumes and pages affected; include name of institution if filming borrowed text.

_____ Page(s) missing/not available: _____

_____ Volumes(s) missing/not available: _____

_____ Illegible and/or damaged page(s): _____

_____ Page(s) or volumes(s) misnumbered: _____

_____ Bound out of sequence: _____

_____ Page(s) or illustration(s) filmed from copy borrowed from: University of
California, Berkeley, p. 233- 236.

_____ Other: _____

FILMED IN WHOLE
OR PART FROM A
COPY BORROWED
FROM UNIVERSITY
OF CALIFORNIA,
BERKELEY

TITI LIVII
HISTORLARUM ROMANARUM

LIBRI QUI SUPERSUNT.

EX RECENSIONE

Io. Nic. MADVIGII.

EDIDERUNT

Io. Nic. MADVIGIUS ET Io. L. USSINGIUS.

VOL. II PARS II.

LIBROS A VICESIMO SEXTO AD TRICESIMUM
CONTINENS.

HAUNIÆ MDCCCLXIII.
SUMPTIBUS LIBRARIÆ GYLDENDALIANÆ (F. HEGEL).
TYPIS SCHULTHEIANIS.

PRÆFATIO

Io. NICOLAI MADVIGII.

Quoniam iis, quæ in præfatione prioris partis huius voluminis de decem librorum a vicesimo primo ad tricesimum tractatione diximus, nihil nunc est quod addamus, præfandi totum negotium eo continebitur, ut, quid nostra recensio a Weissenborniana (in libro vicesimo sexto a. 1861, in reliquis quattuor a. 1858) differat, eodem, quo in superioribus partibus fecimus, modo eodemque auctoritatis annotandæ genere indicemus, subinde dissensus causa breviter significata, maxime ubi nova emendatione usi sumus. In libro XXVI Weissenbornius emendationibus nostris a. 1860 editis usus est. Codicum recentiorum testimonio persæpe dubitationis nota adscribenda fuit, quod Drakenborchii silentio credi non potest; nec quod certos aliquot codices ab edita scriptura dissentire aut ei consentire scribit, ceteros consentire aut dissentire certo ubique concludas. Est autem tota hæc res minimi ac potius nullius momenti, quoniam, cognita codicis Puteanei aut, ubi is deficit, Bambergensis et Colbertini scriptura, in ceteris id tantum quæritur, quis primus aut lapsus sit aut coniecturam fecerit, nec refert, utrum aliquid ab Italo XV sæculi in codice manu scripto an in editione aliqua ex primis emendatum sit. Errores aliquot ab operis Weissenbornii commissos, quos ipse initio scripturæ varietatis correxit, in dissensus annotatione omisimus.

Lib. XXVI. Cap. I, 12 (Sicilia *Alsch. P* sicili, *supra scripto* u. *Drakenb.* Siculi *et ante* Græci) II, 2 auspicatorum (*Mg. Em. 303. P* auspicatorum) 10 (*Supplevi lacunam Em. 303. Drak.* inter Ti. Sempronium? Quum ei *cet. Mox minus eleganter hæc dicuntur: ut nemo.. esset,... essent. Fortasse Livius scripsit: ut nemo.. sui memor in acie, set præsidio suis... essent.*) 12 (esse, cessisse *Gron. P* esse. *Drak.* esse, milites in

acie non stetisse, quum) III, 3 Qui autem (codd. recc. Qui potui servare absolute interrogatur de servando non servandove; contra de utilitate interrogatur, quid quantumque prodesse potuerim.) 4 non sine uncis (Mg. Em. 303) 9 prætoris urbis (Mg. P pr. urb.) IV, 3 (pedite Gron. dubitanter, Mg. Em. 304. P Drak. pedites) 9-10 (Uss. fuit, et institutum) V, 3 aptissimis (P. Ipse aptissimus erat, quod delectos ducebat, relicto graviore agmine. Prave dicitur cum delectis quam poterat aptissimis.) 5 vertit. præmissis namque nuntiis (cod. un. rec., Crever.) | sese (P omnibesseff.) 11 includeretur (codd. recc.? ed. Mediol. 1505) 13 (rupissent Crev. P Drak. inrupissent) VI, 1 (inferre

... cepit Mg. Em. 304 et ante Rupertius. P inferni. . coegit) 2 (Recipienda fuerat Ussingii coniectura: ibi super stragem iacentium. Cædes hominum per stragem elephantorum edita nihil est.) 3 (iam pulsi Forchh. cum edd. vett.) 4 quam [quo] porta (Gron. Drakenb. quam quod porta) 8 (Excidit fortasse numerus hominum captorum; Em. 267, ubi omittitur XXVII, 40, 11.) 11 (qui habitu Italico Weiss. e P: quihabuitalico. Drak. qui (habuit aliquot) gnari) 16 (suppl. Alsch. post editionem Coloniensem. Drak. superesset, iis, qui nati in spem) VII, 3 quo iam inde (codd. 3 recc., Muret.) 6 ad omnia agenda audendaque (codd. recc.? edd. vett.) VIII, 7 (si ita Romam Alsch. e P: sietaromam. Drak. si et Romam) 9 (ægro digrediundum W. P ægrediundum. Drak. ægro eundum) IX, 2 ducit sub Casinum. ibi biduo (P. Neque per Casinatem agrum Hannibal Casinum duxit neque sub Casinum ducere h. l. recte dicitur. Uss. fortasse Sub Casino scribendum coniecit.) | (Suessanum Cluverius. P Drak. Suessulam) 6 quam quod allatum erat cursus hominum (Mg. Em. 305. P quam allatum erat cursu hominum. Wü scriptura permiram habet orationem. Omnino neque cursus hominum affingentium recte dicitur neque is urbem concitat.) | conciverat (codd. pauc. recc. P conciliat) XI, 5 (duæ aliæ Mg. Em. 305. P Drak. et aliæ) 9 Capenates alique accolæ eius erant. primitias (Gron.) 12 tanti ducis tantique (codd. recc.? Ducis nulla facile vestigia in tali re esse poterant.) XII, 2 namque et ** Lucanos (W. Drak. Namque ex Lucanis) 8 deseruerant (codd. recc.) 15 iam professis (Duk. Em. 305 n.) | tam diu (Sigon.) 17 fassus id (Mg.) 18 Et sine uncis (Duk.) XIII, 9 inexplabilis execrabilisque (codd. recc.? edd. vett.) 11 passum 14 sperat hostis (Mm. 2. P perat hostis) 15 in carcere, aut ad palum (Mg. P in carcerem aut palum, id est: at palum) 16 stirpis XIV, 6 proconsulis (Mg. e P procos. Venerat iam Wo in mentem. Quod Flaccus 12, 15 unus nominatur, nihil ad hunc locum valet, ubi Livius aperte

§ 7 et 15, 1 utrumque consulem agentem inducit; deinde, ut sæpe, finita narratione, c. 16, 1 discrepantiam auctorum significat.) 9 misit (codd. recc.) XV, 1 Fulvio (codd. recc. Alterum e Fulvianum; Emend. 53, 386 n. extr., 502 n. XXII, 9, 11 P ex collegio pontificum sententia.) 3 sociorum, Latini nominis, municipiorum, et num (Mg. Op. Ac. I, 239, Em. 306) XVI, 2 (quiritaret suppl. W. Drak. sed dum inter c. a. p. deligatur) XVII, 5 (insedit. Hasdrubal quum suppl. W. Drak. occupavit. Hasdrubal, ne; alii aliter. Sed longe plura exciderunt. Neque enim sola et prima illarum faucium in sessione Hasdrubal eo redactus est, ut Hispania se cessurum promitteret.) | inde missus (Mg. Em. 306. Longe aliud est convivium mittere, hoc est dimittere.) 6 (coram e P: Romam Mg. Em. 306. Drak. Romani l. conscriberent) 7 evadere saltu (codd. recc.? Hic erratur ob præcedens e, non erratur § 12.) 12 (Fuitne: mittit ad Neronem, in posterum cet.? Neque enim nuntius colloquium differt.) 13 extemplo[que] (codd. recc.? XVIII, 3 nec tamen (Gron.; Em. 313) 4 ut populus proconsuli . . . haberet (Mg. Em. 307. Quomodo W. enarrare conatur, nec comitia habere dicitur nec omnino habere, nisi ubi aliquid ab aliquo efflagitatum eique concessum significatur.) 7 (Potest etiam sic scriptum fuisse: P. Cornelius, illius, ut est in codd. recc.) 10 quidnam egissent? num favor (Mg. Em. 307. P egissent novi favor) XIX, 4 (aut ut per W. P et Drak. aut per) 6 (mos, quem per . . . servabat W. P inosper . . . servabat. Drak. mos, qui . . . servabatur. Probabiliter Alsch. mos per . . . servatus. Nam imperfectum non satis aptum; ex servatuseu factum servatseu, tum servabat.) 8 his miraculis (Gron.) 14 virtutum XX, 3 nihil minus quam vereri (codd. pauci recc. Ut dicatur nihil aliud quam vereor pro eo quod est modo vereor, sic etiam dici nihil minus quam vereor, hoc est, minime vereor, prorsus sine ullo argumento ponitur in forma valde dissimili, mireque hic ablegamur ad III, 3, 2, ubi recte et usitate dicitur nihil minus timeri potuisse, quam ne; neque enim scriptum est: nihil minus quam timeri, ne . . . , poterat.) XXI, 14 (Supplementum dubium Wü est. P Murgentia-terresecutæ, pagina finiente in Murgentia.) XXII, 2 et 3 (Supplev. Fabri et W. Edebatur ex interpolatione: iuniorum declaravit T. Manlium Torq. et T. Otacilium. Manlius, qui) 2 et 7 Veturia et Veturiam (Eadem nominis forma hic et § 10 tenenda; Voturiam confirmatur lapidibus, et facile aberrabatur ad notum in hominibus nomen Veturiorum.) 7 (videretur ei Mg. Em. 307; meminisse iam edd. vett. P Drak. videretur, et . . . meminisset) 8 (arserint vix verum est; Em. 308 n. P asserint. Ussing quassa sint.) 13 Martellum sine uncis (Mg. Quum Livius utrumque consulem creatum prænomine et nomine appel-

lasset, in altero adscriptum est et pravo loco interpositum cognomen, quo in narrando appellari solet.) XXIII, 5 (Anagninæ Lov. 1, 4. *P Drak.* Anagnia) XXIV, 6 (iurisque ac dicionis non potest verum esse, nec c. 51, 8 ferendum que ac copulatum; ne et iuris et dicionis quidem dici poterat, distracta una notione in duas separatas; excidit facturum post eorum: iurisque ac d. eorum facturum.) 12 (fore Mur. *P Drak.* eorum) 15 Zacynthum — parva... nomine habet — eam... cepit, et (interpunctionem superiorum restituimus) 16 Philippum quoque (*W.*)

XXV, 2 (ab tergo *Salm. P* altergo, *Drak.* alterno) 3 (Sintiam, in Macedoniam *Ruben.*; *P Drak.* sitam in M.) 4 et 5 descendit: ad bellum... credebat. et relicto (*Mg. P* descenditmead. Neque interiecta sic sine particula illa sententia ad bellum cet. ferri potest neque et relicto a superioribus avulsum. Koch. quippe) 8 ad frangendos igitur vastare (*Mg. Em.* 308. *P* ad frangendas igitur vast.) 10 (Adversus quos *Frob.* 1531, *Mg. Em.* 309. *P* adversus quodse... imparem aut, si *Als.* credimus, impar; *Drak.* Adversus quod... impar) 13 adicerentque (*Mg. P* adlberentq. *Drak.* adhiberentque) XXVI, 6 edita sine uncis (*Uss.* Non solum asyndeton offendit, sed prorsus prave edita crimina commemorantur, quum nondum prolata vulgataque sint. Si, quod vulgo edebatur: edita fictaque ab inimicis accipias, quæ inimici querentibus ediderint subiecerintque, non dicitur sic edere et ordo participiorum pravus est) 10 (diurnitatem *codd.* 2 *recc.*, *Crev.*; *P Drak.* diurnitate) XXVII, 4 ædis 6 incendium profiteretur (*Mg. Em.* 310) 11 hostilis sine uncis (*Uss.* Vulgo erat et hostiles. Nullæ sunt hostiles inimicitiae nec *Fulvius* rem auget, se hostili modo inimicitias exercere.) 12 quia sine uncis (*Mg. Em.* 310 n. Ne *Senecam* quidem *Ep.* 97, 15 scripsisse quia vitari metus non posse, ostendit metus; neque enim pluralis numeri accusativus ibi ferri potest; scripsit possit.) 16 (secutisque *W.* et *Mg. P* seculisque; *Drak.* Ætolisque) | Romam, speciem præbuit cl. urb. excidio [ac] celeberrimis (*Mg. Em.* 309; ac *Sabellicus* iam deleverat. Rectissime dicitur formam præbuit... adducentis. Ex formam ortum, præcedente e, ornam, tum Romam. *Drak.* Romam præivit. Celebres homines dicuntur etiam VII, 21, 6.) XXVIII, 1 (Fuitne gessisset?) 3 præfuerat. consulum de prov. (*P.* Et desideratur significatio eius, a quo oratio deinde transfertur ad alia, et consulum pravo loco ponebatur.) 13 fuissent (*cod.* unus *rec.*) XXIX, 3 (suam quosque *Mg. Em.* 311. *P Drak.* suam quisque) | (domos *suppl. Weiss. Drak.* senatum) 7 posset (*Voss. Mg. Em.* 302 n.) 10 post adversissimas secundæ (*Mg. Em.* 312. *P* post adversæ; *Drak.* primus adversæ) XXX, 10 ne nudo (*Mg. Em.* 312) 12 habeamus.

duæ (*Uss.* Apparet non iubere hoc *Marcellum*, ne ironice quidem, sed partem hanc esse iniquæ condicionis.) XXXI, 2 non quid (*Mg. Em.* 313, ubi tamen addendum tertium exemplum omissi in codicibus tam, XXV, 15, 9; nam in quarto XXX, 20, 7 etiam *W.* tam post relinquentem addidit.) 3 desciverunt a populo Romano; hostibus aperuerunt portas, legatos (*Mg. Em.* 313. *P* desciverunt portas legatos) 8 (*Uss.* malit acciderunt) 10 (necne *codd.* tres *recc.* *P* ne, *Drak.* næ) 11 (dimissi Siculi *Als.* e *P* dimississiculi; *Drak.* dimissis Siculis) XXXII, 1 diu de sententiis (*Gron.*) 6 (acta M. Marc. *W.* e *P:* etammarcelli. *Drak.* decreverunt causa Marcelli. Quæ) 8 proiecerunt orantes et obsecrantes (*codd.* *recc.* Et ex t natum) | pollicens hoc (*M* aliique; *P* potensocconsul. Dixit hoc *Livius* ut I, 33, 5 ingenti præda potens, id est, elatus. *Drak.* post hæc consul) XXXIII, 3 (superesse *Als.* *P* superioresesse; *Drak.* superstites esse) | propinquis iamiam cognationibus (*Mg. Em.* 314. Aliter etiam ponitur iamiam cum præsentis tempore, ubi cum vehementia declaratur, quid ex mutato rerum statu sequatur, ut apud *Virg. Æn.* XII, 676.) 13 populi Romani *Fulvio* (*Mg.*) | quosque... dedidere sine uncis (*Videntur* hæc, quæ in editionibus mittebantur, ex dittographia et correctione, quum scriptum esset quosque pro quæque, orta esse. Agitur de certis hominibus et eorum rebus. Male aliorum hominum significatio interponitur.) 14 plebis | adsint (*Cobet.* Ex adsient ortum in *P* adsidens.) XXXV, 3 privatim (*Frob.* 1531. Non dant privatim, qui lege et edicto iubentur. Altero modo scripsit *Livius* c. 36, 4. XXXIV, 6, 18.) XXXVI, 3 si quid... velis, si id prius (*Mg. Em.* 314. *P* si quid... velis id) 4 itaque classes... dare: nobismet (*Mg. Em.* 315.) 5 omnes senatores (*Gron.*) 6 (et libras pondo distributive dicitur, ut millia, asses de singulis millibus, assibus; vid. V, 47, 8, VII, 37, 3, X, 30, 10, XXXI, 13, 7; mox, omissa illa significatione, libram.) 11 aurum argentum (*C.*, teste *Wo.*; *Em.* 69) | (prima aut inter *Mg. Em.* 315 e *P:* primaut inter. *Drak.* prima inter) XXXVII, 1 magis sine uncis (*codd.* 2 *recc.*, *Gron.*) | immixtis (*codd.* *recc.* Vel propter pariter nominativus necessarius est.) XXXVIII, 4 pernicies pertinebat (*codd.* *recc.*) 7 cunctatus, et tum quoque (*Mg. Em.* p. 315. Ceterum *Emend.* p. 214, ad XXI, 25, 9, nescio quo errore et oblivione addere neglexi, ad participii et verbi finiti de eodem subiecto positorum coniunctionem totam illam disputationem pertinere.) | appellabat (*Mg. Em.* 315. Etiam paulo post fortasse appellat scribendum) 10 posset (*Mg.*) 11 abstinit tamen tam (*codd.* *recc.* *P* tament) 13 ex his XXXIX, 4 habuit sine uncis (*Duk.* Mire enim significetur, tres minores naves *Quinctium* aliunde habuisse.) 5 efficit (*cod.* *rec.* unus et alt. ? *edd.* *vett.*) 6 pari [classi]

navium (*Crev.*) 13 pedestris (*Fabri; eodem modo W. alterum accipi vult. Paulo ante Forchhammer in mare.*) 14 (agminum *Koch. e P: agminis, supra u scripto i. Drak. agminis*) 16 (atque ille *edd. quædam vett.; Mg. Em. 316. P Drak. ille atque*) 21 (et *D Alsch. P et; Drak. om.*) 22 compulit, ne urbs (*Alsch. Similiter iam Pal. 2.*) XL, 1 res. Agrigentum (*interpunctionem mutavimus*) 6 essent, [propter] postremo (*codd. duo recc.*) 7 venit (*codd. recc.? edd. vett. De eventu et effectu rei aliter venire saltem non dicitur.*) 17 plerique, et cum in civitatibus (*Mg. Em. 316. Quæ W. opponit, non intelligo. Rectissime hi homines universi dicuntur exsules — qui enim aliter omnes Agathyrnæ essent? — et obærat, magnam autem partem etiam in civitatibus suis capitalia ausi esse et nunc, postquam Ag. venerint, rapina virisse.*) XLI, 2 superfuerunt (*codd. recc.? edd. vett.*) 11 exercitum 12 (*Recte Forchhammer miratur, cur Sicilia maior pars defecisse dicatur, quasi Italia omnis defecerit, quum in Italia multo plures fideles socii manserint, in Sicilia, qui fere soli socii fuerant, Syracusani defecerint. Videndum, ne transposita verba sint olimque scriptum fuerit: Italiae maioris partis, Siciliae, Sardiniae.*) 17 eosdem, quia illic (*Mg. Em. 317*) 18 (*De toto hoc novicio supplemento, quod pertinet ad c. 44, 1, dixi Em. p. 203. Primæ editiones non habent nisi brevius illud, quod in aliquot codicibus valde recentibus est. Quam W. auctoritatem secutus sit in iis, in quibus a Drakenborchio discessit, nescio.*) 20 in diversas 24 nunc om. 25 [exemplum] effigiem (*Drak. exemplum expressam ad effigiem contra vett. edd.*) XLII, 1 peditum trecentis 5 ita cursum navium moderari 6 erat — duplex vallum (*Rhen.*) 7 MCC passuum (*Duk. Drak. paullo plus passuum*) 8 exæstuat aut deficit mare (*codd.*) XLIII, 7 tum opportunissimo portu egregio XLIV, 1 Contra om. | *dux cum terra (P luctu quam armaverat cum terra marique, spatio aliquot litterarum inter armaverat et cum relicto)* 2 insedit (*Mg.*) 6 animum advertit (*P mercuriumcantantiadvertit*) | (*ad oppugnandum W. P ad oppugnandadam. Drak. ad oppugnandam urbem*) 8 quod plurimum (*codd. recc. pauci*) 11 (*raptim Crev. P Drak. partim*) XLV, 7 (quingentos *add. W. P Drak. om.*) XLVI, 1 sed quod euntis ad (*Gron. coniectura non satis certa, sed tamen ipsum Romanos, quod sequitur, non eos, ostendere videtur defensores significari.*) 5 et 6 inciderunt. ut utrimque.. habebant, tunc (*edd. vett. P inciderunt utrimque*) 7 sed ii 10 (*Fort. obvius fuisset; Siesbye*) XLVII, 7 libras ferme (*edd. vett.; v. Em. 317; fortasse tamen in recondita loquendi forma retinenda fuerat codicum scriptura.*) | argenti facti (*Gron.*) XLVIII, 3 omnis Africae (*sed, opinor, pro accusativo*) 10 ante tribunal (*edd. vett. P antribunal*) 12 apparatus (*Rhenan.*) 14 ipse (*edd. vett., Heller*)

XLIX, 1 quippe cum alibi (*P Intelligo: quippe in ea re, in qua*) L, 2 Celtiberorum adulescenti: Aluccio (*interp. mut.*) 9 erga se esset (*Rhenan.*) LI, 2 quinquereme captivisque Magone (*Mg. Em. 318. Captivum agrum Livius dixit II, 48, arma VII, 14, IX, 40, signa VII, 37, navigia X, 2, naves XXVI, 47.*) 8 in classe acieque navali | armamentarioque (*edd. vett. Vid. ad c. 24, 6*) 9 (quassati erant *Crev.; P quassaverant; Drak. quassi erant.*)

Lib. XXVII. Cap. 1, 5 senserant (*codd. recc.*) II, 1 litteris errore, ut videtur. 6 et 7 Baliaris, — elephantii... acti —; ubi diu... stetit: primæ... acceper. novum (*Mg. Em. 319. P acti diu*) 8 tam segni (*Duk.; Em. 319*) 10 castra; in Apuliam (*codd. recc. pauci? edd. vett.*) III, 9 par numerus sociorum eodem (*edd. vett. P par numerus romanorum eodem. Exercitum urbanum cum legionibus urbanis socii explebant.*) IV, 2 aut consulem Marcellum (*Rhen.*) 4 urbis (*Sigon.*) 5 quæque (*Ald. P quæq.*) 6 legatos Hispaniam (*codd. recc. Vid. præf. vol. I p. 2 ad X, 37, 1*) 15 diem Romæ (*codd. recc. aliquot? edd. vett.*) V, 2 (*Fort. retinendum erat ex vulgatis edd. habuit. Ibi de cet.*) 4 neminem Siculum, qui fugati metu inde afuerint, non esse; omnis (*Mg. Em. 319*) 5 terram tandem, frugiferam (*interp. mut.*) 6 fidem a consule habiti (*Mg. Em. 320*) 9 redit (*edd. vett.*) | et [ad] Siciliam (*Em. 322*) | profectus inde, Lilybæum (*edd. vett.; Em. 321*) 15 autem in Italia (*codd. alq. recc.*) 19 plebi scito [et] ab Q. (*Ald.*) VI, 3 dixerant (*edd. vett.*) | (ni se *Drak. P nisi. Edd. ni tribuni... se interposuissent*) 4 Arrenii (*Hertz. P Arriani. Gron. Afranii*) 6 plebis scito 9 iis 14 redit (*codd. recc.*) 15 factus... Crassi, altero loco, sine uncis (*Mg. Non solum perquam ineleganter verba hæc bis ponuntur, sed ritiosissimam habent orationis formam, quasi duo homines in sui quisque hominis locum suffecti sint, non in unius uterque. Offenderat etiam Uss.*) 19 temporis huius (*Rhen. Longe aliter dicitur annus hic, in quo narratio nunc ipsum versatur.*) VII, 3 (*Recte, opinor, Ascensius 1513 armis obsistentem, ex quo geminato s illud natum contrario errore ei, quem notavi Em. 218. Subsistere cum dativo nemo meliorum dixit; nam in epist. Bruti apud Cic. ad Fam. XI, 10 et subsistere et obsistere prævum est scribendumque sufficere sumptui; apud Tibullum, si Tibullus est, IV, 1, 195 solus densis obsistere turmis tuetur consensus codicum alterius generis; subsistere natum est corrigendo, quum inverso ordine scriptum esset densis solus. Subsistere cum accusativo Livius bis habet.*) 11 tum

iam Arimini (*Loe. 4, 5, alii. P tumamarimini. Nihil hic agit iam.*) 16 aut ipsum M. Valerium Lævinum traicere, aut mittere

(Mg. P aut ipsum m. valerium messalamisere seu cinlium seu m. valerium messallam. Apparet a priore M. Valerium ad alterum aberratum esse; inde natum est ipsum; neque enim ferri h. l. accusativus cum infin. potest; poterat etiam scribi traiceret aut mitteret.) 17 exercitumque VIII, 3 ad senatum reiecerunt (Gron.) 4 decemvirum (codd. recc. Non magis h. l. quam III, 40, 12 illam formam ponere audeo, quæ facillime ex præcedenti accusativo oriri potuit.) 8 appellavit flamen. vetustum (interp. emend.) | et flaminio (Mg. Em. 308) 16 regnum qua (edd. vett.; cfr. Em. 231. Præpositum relativo substantivum ferri h. l. prorsus nequit, neque probabile est Livium scripsisse: quæ Hieronis fuerat, postea regnum additum esse.) 17 præsidia (edd. vett. Non multa dispersa præsidia Valerius esse volebat, sed classem in duas partitam navigantem ubique præsidio esse.) IX, 7 (Sora pro Cora, quod edebatur, Mg. Op. I, 268 n. P Carseolicosuessæ. Quo olim utebar argumento, quod XXIX, 15, 5 Sora in codicibus scriberetur, nunc constat, ibi nomen huius coloniæ prorsus excidisse; itaque hic ex litteris co, sequente s, Cosa faciendum videri posset, nisi Cosani c. 10, 8 inter colonias XVIII fideles numerarentur.) 10 tamquam integram rem (codd. recc.? edd. vett.) 11 urbis augendæ (cod. unus et alter rec., edd. vett.) 13 (Malim quod novi; novæ consultationis materia esse negatur.) X, 3 pluribus si 4 (deesse et Alsch. P deesset, Drak. deesse) 12 inde quingena quinquagena (Glar.) XI, 2 ædis 3 intus cella (codd. quid. recc. P intus cellam) 8 ii censores (codd. recc. P in censores) | latum in plebem (codd. alq. recc.; ed. Med. 1505. In additum est, quum ad excidisset.) 10 legerent: et is (codd. alq. recc.? edd. vett.) 11 et ius (Rhen.; Em. 308) 12 M. Cæcilius (Ald. Res incerta, vereorque, ne ipse Livius prænomen variaverit.) 16 atrium, regiam (cod. rec.? nescio quis vetus editor. Et XXVI, 27, 3 rem conficit et quod atrium sic nude appellari non poterat.) XII, 2 detineret (Lov. 3, 4, 5, A. Periz.; Em. 322) 2—4 oppugnaret: ea urbe... in Italia fore. Regium (interp. emend. Em. ibd.) 3 (Pro remorandi fortasse scrib. morandi; Em. ibd.) 6 (Mallem retentum urbem oppugnabant; nam agris depopulatis, ut imperatum erat, ad ipsam urbem oppugnandam ventum est; ea demum capta, arx, si defenderetur, obsidenda aut oppugnanda erat; nec, eo usque processum esse, ulla est c. 15, 8 aut 16, 9 significatio.) 9 inducebat (codd. recc. Constantissimus est in hac re Livii usus; vid. Drakenb. ad III, 62, 5, XL, 25, 10. Inducitur in aciem pars aliqua copiarum, quæ hactenus extra eam fuit et cui locus in ea assignatur, ut hoc capite § 14 legio duodevicesima (in primam aciem), c. 13, 11, c. 14, 6.) 12 (Non improbabilius Rhenanus suspicabatur ante non castra excidisse

huiusmodi aliquid: non iter quietos facere.) 16 in iis 17 (Mire ponitur prima quæ, quum arctissime cohæreat prima fugit.) XIII, 9 iussit sine uncis (Gron. Quæ proferuntur exempla, nihil pertinent ad idem verbum in eadem sententia apud duos infinitivos copulative coniunctos repetitum.) 11 cohortesque, quæ (P. Em. 322) XIV, 9 (Fort. scribendum: turba; et ut non omnes cet. Continuatio est enim rei Romanis secundæ.) XV, 2 (accepti sunt, et codd. recc. P accepti set. Drak. accepti. Et) 5 partem... partem (codd. recc. P partem... parum) | onerarias eas solum (codd. alq. recc.? edd. vett.) 8 sub adventu (nescio quis vetus editor) 9 leve dictu ad (nescio quis vet. ed. Ex exemplis Wü nullum simile est huic dicendi generi: Leve dictu adjuvit pro res levis dictu. Nam IX, 29, 10 comma post inde ponendum erat; cohærent hæc: traditur inde... omnes... extinctos, interposito per appositionem illo: mirabile dictu et quod cet.) XVI, 4 (vacuus edd. vett. P Drak. vagus) | numquam (codd. recc.?) 7 capti (codd. quid. recc. Capti in capitum mentione minus ferendum et ortum ex captargenti videtur.) | (LXXXIII millia corruptum esse constat. Fort. fuit: III millia LXXX. Capuæ capta auri pondo II mill. LXX.) 8 interroganti scribæ (Drak. P interrogatis scribæ) 11 constituerat (codd. aliquot recc. Alterum esset: ubi proposuerat.) 12 (Metapontum cum W. P metapontumiiscum. Drak. Metapontum ei cum) XVII, 6 classibus, subductis (edd. vett.) 10 (ac add. Alsch. Drak. verecunda gravitate) 11 si iam (Frob. 1535. P si tam) 17 demissique (errorene?) XVIII, 6 facilius in ascensum (Mg. Em. 323) XIX, 5 in se esse; si id (interp.) XX, 2 (Non improbabilius codd. quidam recc. atque alter Hasdrubal.) 3 exequenda (Mg. Em. 323) 4 provinciæ regione (Mg. ibd.) 6 caput, rerum (codd. alq. recc.? edd. vett.) 7 exercitus eius (errore typ., quem tenuit Hertzius) 12 obtinuerunt, relicto (codd. recc.) | inimici decernerent (codd. recc. Alii dicerent) XXI, 4 consulem cum ing. (codd. recc.) 9 C. Servilius et Q. Cæcilius Metellus (Qua fide supplementum hoc paucorum codd. nitatur — nam præter P omittunt M, B, Lov. 1, 2, Haverc., fortasse multo plures —, nescio; nam quod Q. Cæcilius Met. cum C. Servilio — eodem an alio, incertum — proximo anno ædilis curulis fuit, c. 36, 8, inde non sequitur, hoc anno plebeium fuisse.) XXII, 3 Q. Claudio Flamini Tarentum. 6 additæ et ad præsidium (Mg. P additum et ad præsidium. W. olim: Additum etiam præ.) 12 urb. (P urbem) XXIII, 5 et 7 urb. XXIV, 3 tempus sine uncis (Duk.) XXV, 9 Virtutis ædis 13 consederant (Uss.) 14 (in acie stare W. P inacieheare; Drak. in aciem exire) XXVI, 4 quæ in præsidio (codd. quid. recc., Sig.) 12 M. Aulius (Periz. P hic maullius, c. 27, 8 manius auxilium) 13 iocur (codd. recc.)

XXVII, 3 posset (*Rhenan.*) 8 occisus, Arrenius (*codd. recc.*) 9 (*Suspitor: aut interfecti sunt aut... effugerunt*) 13 ordinem *sine nota* (*seriem I. Periz., sed nimis discedit.*) XXVIII, 4 alter ad inferendam, alter ad cavendam fraudem (*supplementi locum mutavimus*) 7 (*Mirari possis, cur tantum milites, qui in praesidio essent, sine arbitris agere Salapitani cupiant, non se ipsos, quoniam et oppidani dispositi dicuntur et opera omnis navata narratur ab ipsis Salapitanis, non a praefectis sociorum. Opinor significari, perfugam Romanum maxime se immixturum fuisse militibus eosque observaturum. Sed vellem abesset milites.*) 10 recte (*codd. recc.? edd. vett. Mire W. recte subire comparat cum improvide se in praiceps dare. Possis suspicari erecti.*) 13 (*L. Cincius Sig. P Cincius*) | (*P oppugnans, supra scripto a manu 2 set. Num oppugnabat, est?*) XXIX, 10 proximo concilio (*W. e P: proximo anno concilio*) | detulerunt (*edd. vett.*) XXX, 5 ferocioribus... gentis (*Gron. Em. 324 n.*) 6 (*De indicta cfr. Em. 417 n.*) 9 referunt (*A. Periz.*) | (*Heræis actis W. P coactis, Drak. peractis*) | (*Ægium Glarean. P regium, Drak. Rhium*) XXXI, 1 (*supplem. Wii est; alii agrumque nobilissimæ*) XXXII, 5 (*Fort. super caput, ut XXII, 3, 11*) XXXIII, 7 tradunt. ita quod (*Mg. P Drak. tradunt. Id quod. Excidit et post t.*) XXXIV, 5 (*præ se ferens codd. aliq. recc. P præseferens, Drak. præferens*) 7 cogit (*codd. recc.*) 14 restituisse. ut (*Interpunct. emendavimus; et pertinet ad annisi... fecerunt.*) XXXV, 3 habuerat. et L. Manlius | (*quæ ibi codd. recc. P quæsibi; Drak. quæ res ibi*) 10 Bruttii Lucani (*cod. unus rec., Glar.*) XXXVI, 1 (*Retentum oportuit ex edd. vett. nuntiaverant*) XXXVII, 7 ædis XXXVIII, 4 Anxurnas (*codd. recc.*) 9 ex provinciis, quos e (*Mg. Em. 324*) XXXIX, 7 transibant (*edd. vett. Necessario utrumque verbum ad eundem refertur; et habent etiam ducebant P reliquique.*) XL, 10 agri Larinatis (*Mg. Em. 325. P laritanis*) 11 (*Excidit fortasse captorum hominum numerus; v. ad XXVI. 6, 8.*) 14 quadraginta milia, duo milia et D equites (*supplem. prorsus incerto*) XLI, 4 inter iacebat (*cfr. VII, 29, 6. Aliud est Fæsulas inter Arretiumque, aliud Fæsulas Arretiumque inter.*) 5 elabi inde (*edd. vett.*) XLII, 4 (*P decursum. Retentum fortasse oportuit decurrentium ex edd. vett. Percursum est: cohortium decursu per montes clamor; saltem scriberetur in decursu.*) 7 supra septingenti (*codd. recc., edd. vett. Non magis hoc uno loco recipere audeo quam ad septingenti; vid. præf. vol. I p. 2 ad X, 33, 6.*) 8 ductis (*codd. alq., Rhenan.*) XLIII, 7 et 8 verteret. litteris (*Interpunctionem emendavimus, ut verbum edocet, longiore ratiocinationis declaratione participio ratus subiecta, continuetur illis: tum Claudius; nam: tum Claudius... ratus, ut hoc pro finito sit, prave dicitur. Cfr.*

Em. 215 de XXXIV, 27, 5, et paulo ante de c. 34, 14; similia alibi correxi.) 8 edocet, ut (*Duk. Necessario illi et ipse subiiciendum est alterum membrum; id fit brevius, ut audiat idem edocet.*) XLV, 3 eo ipsos quantumcunque (*Mg. Em. 326*) 7 liberorum suorum (*Rhen. Codd. recc. et lib.*) 11 nec absistere ab signis nec subsistere cibum (*Mg. Em. 327*) XLVI, 7 inclinant (*edd. vett. Præsenti historico in declarando animorum habitu, quem Nero reperisse et mutasse narratur, locus non est.*) 11 et eundem (*edd. vett. P etaeundum*) XLVII, 2 si quid forte (*codd. recc.? P siquit. Et gradus significatio prava est nec dicitur recte si quid adustior nec omnes adustioris coloris futuri erant.*) 5 cecinisse. ambo profecto consules esse, et quonam modo alter ab Hannibale (*P omnesque codd., nisi quod consul addidimus.*) 10 intentius signa ferre (*dum lux viam ostenderet, lentius signa ferre Alsch.; ferri Mg. Em. 328. P hasdrubadum luxiamostendentissigna ferre. Minus bene hæc tractavi Em. 327. Neque enim ipse Hasdrubal per omnes flexus amnis signa ferri volebat. Lentius progrediendum erat, donec lux viam monstraret. A tend in ostenderet oculus facile aberravit ad lentius. Residet scrupulus, quod lux brevius pro luce prima, orta dicitur.*) | processisset,** ubi (*Mg. Em. 328; substitit Sartorius quoque supplevit.*) 11 quantum mare (*edd. vett.; Em. 328*) XLVIII, 14 (*in dextrum Glar. P insistrum, Drak. in sinistrum*) XLIX, 2 regendi spem vicissent (*W., Mg. Em. 328 n. P regendis pervicissent*) 3 (*Valde suspicor scribendum esse: abnuentesque tædio laborem; nam abnuere labore nihil est.*) 9 (*quin supersint Gron. P quesupersint, Drak. supersint*) | aliqui nuntii (*Mg. P tantum aliqui nuntii. Edd. — nam de codd. ceteris siletur — inquit, aliqui nuntii. Non potest, opinor, verbum abesse in tali orationis forma, prorsus pendente particula ut (diceret). Quod autem post ut, longiore verborum ambitu interposito, sequitur inquit, id fit eodem modo, quo Livius IV, 28, 4 scripsit: poenas rebellionis dedissent, ni Vettius Messius... inquit, id est plane, dixisset, et Cicero II de orat. 64, 260: quod aiunt Maluginensem... Virum bonum, inquit, id est, dixisse. Nam quum verbi inquit coniunctivus et infinitivus deesset, libere constructionem mutarunt. Ob eandem causam Livius I, 39, 3 et IX, 16, 16 in media oratione obliqua interiecit finitam sententiam per inquit.*) L, 1 pugnam, citatiore (*Mg. Em. 329; excidisse participium Sartorius quoque vidit, qui profectus suspicatus est.*) 5 supplices votisque (*edd. vett.; Em. 329 n.*) 8 deinde de L. Manlio (*codd. recc.? Em. ibd. Simili errore XXIX, 20, 8 in P pro ad exercitum scribitur deexercitum. Potest etiam fuisse: Litteræ deinde L. Manli Acidini missæ ex c.*) 9 hæ litteræ | posset, traheretur (*Mg. Edd. fere trahereturque*)

10 inter impotentis (*Mg. e P: interponentis. Ipsa coercitione et dispensatione latitiae potentes fiebant.*) LI, 1 Tunc enim vero (*codd. recc.*) 4 impertierant (*edd. vett.*) 10 sine nota mendi (*Mg. Em. 329. Recte dici poterat argento creditum solvere, hoc est nummis, non aestimatione; sed exciderunt quaedam; ne contrahitur quidem res solvendo; itaque non potuit hoc per se tanquam altera species poni.*) 11 ex his.

Lib. XXVIII. Cap. I, 4 magnum hominum numerum (*P ceterique*) II, 1 tenebant colles (*Kreyssig; Em. 330*) 2 iubet. ubi speculatores... venerunt, tum (*Mg. Em. ibd.*) 3 passum 15 tum forte ad soc. an. in Bætica continendos (*codd. Pal. 2, 3, Rhen.*) III, 6 oppugnare est (*Mg. Series et consecutio rerum narrando explicatur, non notatur, eodem tempore duas res accidisse (prælium tum fuisse acre. quum prima pars oppugnare adorta sit). Idem mendum in duobus locis libri XLII, uro XLV correxi Em. 511. At XXIX, 37, 8 et 10 bis scribitur in codicibus et editur in simili loco: quum ad tribum Polliam ventum est et: quum ad tribum Arniensem ventum est; scribitur sane, sed additur priore loco, ne esset substituere dubites: et cunctaretur. Quid huic coniunctioni est et cunctaretur præsidii sit ex XXIV, 44, 10, prorsus non intelligo.*) 7 (etiam *Rhen. Drak. et iam*) 12 cæsa (*edd. vett.*) Non potest ad non secus quam traduci, quod fit in comparatione, duobus substantivis positus: magis pedes quam arma.) 13 infesta urbi (*Gron. P urbe; porta aperta non urbi, sed in urbem signa inferuntur ab irrumpentibus.*) 15 (mille *Alsch.*, mille quingenti *Drak. P oppidanorum conferme*) V, 1 (*Uss. suspicatur: triginta erant*) 5 Bæotique (*P. Livium recte Bæotos appellasse τοὺς Βοιωτοὺς, ex accusativo et genitivo apparet in cod. Bamb. IV dec. et Laurish.*) 7 si quo longinquum (*codd. recc. Etiam XXXVII, 52, 6 apertissimum est ad quo audiri comparativos præcedentes.*) 8 Bæotii (*codd. recc.?*) 9 (res sineret *codd. aliq. recc., Rhen. P resideret, Drak. res se daret*) 11 peltatis (*edd. vett. Ad Livium et militum genus nihil pertinent peltatæ poetæ Amazones. XXXI, 36 et XXXIII, 4, ubi in codice B scribitur quos peltas appellant, manifesto Græca forma significatur.*) 12 et 15 Scotusam (ut in libro XXXIII *Mog. et B; sed § 15 P Scotysam*) 14 magnis igitur itin. 15 recepit (*edd. vett.*) VI, 9 præbere (*Grut. P præbuere. Em. 331 n.*) 10 procellosi deiciunt (*Gron.*) VII, 2 per cunctationem omnis res omissa (*edd. vett. P per cunctatione ommissa. Sed etiam c. 7, 10 ommissis pro omissis.*) 3 Voces deiecto præsidio... insidebant quum ponuntur inter Philippus et a Demetriade (*Crev., nisi quod is, relicto quum, tantum deiecto... insidebant transponebat. Prorsus perverse Philippus, qui Deme-*

triade Scotussam, inde per Thermopylas Chalcidem festinabat, primum Ætolas Thermopylas insidentes deiecisse dicitur, tum a Demetriade Scotussam profectus esse. De transpositionibus huius generis in P factis dixi Em. 236, ubi oblitus sum commemorare XXII, 32, 1 sqq. in P etceteris et *edd. ante Froh. 1 voces quadraginta quinque, quæ nunc leguntur § 1 et 2, transponi post § 3.*) 5 fuerat. cum Romana... recepisset, Attalus (*interp. Em. 330*) 10 et 11 et 13 (Thronium... ab Thronio *Glar. P toronen... ab turone. Drak. Toronem*) 10 Oreum est profectus: inde (*Gron.*) 11 (*Perverse nuper e mendo P: decertat pro ceperat effectum est ad Opuntem decertarat. Nul- lam ad Opuntem fuisse decertationem, Livius ipse dicit; tollitur orationis figura in ceperat... cepit.*) 17 possit (*codd. recc.?*) 18 (Oxeas *Crev. P uaeas. Drak. in Phoeas, sublato inde. Insulas exiguas et prope ignotas Livius vir nude nominasset, nec videtur ibi portus et statio fuisse; offendit etiam gemina- tum inde; itaque aliud latere videtur.*) | ne ad se si iretur intra (*codd. recc.?* *edd. vett.*) VIII, 12 hortatusque oppugnati ut eadem constantia permanerent in societate, si suam quam Oritanorum atque Opuntiorum fortunam (*P hortatusque oppugna- tionum fortunam. Oppugnationum ex Opuntiorum errore ortum videtur. Gron. dehortatusque, ne Op.*) 13 principiumque 14 (Mædis *W. P concessit aut dicionis. Vulgo Dardanis. Utrum- que incertum.*) IX, 6 (capietes *Gron. P cupientes; Drak. sed contingere... cupientes.*) 13 duces, duos sine uncis (*Mg. Em. 331. Rectum esset: adv. duos exercitus, duos imp.*) 14 continendum in castris (*codd. recc.?* *P continendis castris*) X, 12 et Q. Mamilio, ut (*I. H. Voss.*) | proprætor sine uncis (*Pigh.*) 16 prætori traditis *W. e P: præditis; codd. recc. traditis. Drak. præbitis*) XI, 2 foribus in ipsis (*codd. recc.?*) 14 (incolumes legiones, om. et, malit *Uss., et sic Pal. 2.*) | loca tuta (*P. Tutæ erant legiones, quum ex angustis et asperis in culta et plana evasissent.*) XII, 3 et sine uncis (*codd. pauc. recc., Crev.*) | gereret et exercitu (*P et omnes*) 13 ab Gadibus, rebellandi spem adiuvante (*P; Em. 331*) XIII, 2 et 3 facerent. præmisso (*interp.*) 8 fessis subirent (*Mg. Em. 333 n.*) 9 nihil præter (*codd. recc.*) | quacumque proximum (*codd. quid. recc., edd. vett.*) 10 tamen nunquam aliquot... cessatum est (*Mg.*) XIV, 4 tenebant; erant... Hispani pro cornibus. ante Punicam (*interp. correxit Mg. Em. 332*) 6 credita animo advertit (*Loe. 5 et duo alii; Em. ibd.*) 7 curati pransi (*codd. duo recc., Lipsius*) 19 discedere auderent (*edd. vett. P discernere*) 20 armatura, velites, circumductis (*Mg. Em. 332*) XV, 5 nam super (*W.*) 6 acies (*W.*) 9 (Neque proximus quisque hostem usitate dicitur, neque hi soli cedebant, nec aliud Hasdrubal rogabat, quam ut

modice cederent. Itaque saltem dicendum erat: prox. q. h. celerrime cederet. *Mihi olim idem fere, quod Kindschero, in mentem venerat*: quum proximum sibi quisque hostem crederet.) 10 consistere signa (*Duk. Unum verbum coeperant non potest ad duo subiecta, signa et duces, referri, alterum positum, alterum non positum.*) 11 cepissentque (*codd. recc.?*) XVI, 5 sed cum (*Mg. Em. 333*) 8 (*accitis W e P: accipitis — m. 2. ce —; Drak. acceptis*) | procul inde aberat (*P teste Gron., M, teste Drak.*) XVII, 2 missus. et quum (*Mg. = missusset*) 4 (*præmoliendam . . rem Gron. P præmolienda . . re; Drak. præmoliendas . . res*) 5 Masæuli XVIII, 10 terram, regiam in fid. (*Mg. Em. 333*) XIX, 2 defecerant (*Lov. 1, edd. vett.*) 10 ipsorum conscientia (*codd. aliq. recc., Rhen.*) 11 admonebant alios (*Lov. 2, 3, Sigon.*) 13 in sine uncis (*Mg. Em. 333*) XX, 1 subeuntibus qua (*Alsch. et Mg. Em. 333 n. e P: subeuntibus. sc. tr. quam*) 9 terrorque deinde (*Rhen.*) XXI, 5 pacto (*edd. vett. Error ex pactinter; si Livius pacto scripsisset, saltem inter se omisisset.*) | sequerentur (*codd. recc.*) 6 Idem (*codd. recc.*) 10 copia et provinciali (*cod. un. rec., Duk.*) XXII, 2 Astapa urbs erat, Carth. s. partis (*Wb., Uss.*) 4 interfecerunt (*Rhen.*) 12 quam ut egredi (*Mg., etsi, quid usus requireret, iam W et alii annotarant. Excidit ne inter m et e, tum supplementum ut. Geminus Livii locus III, 3, 2 dubitationem tollit.*) | obsessi mœnibus (*Iac. Gron. P posset mœnibus. Drak. mœnibus. Errore retenta est Gronovii coni., cui præstat Weissenbornii.*) XXIII, 1 dimicantium vis et impetus i. a. (*Mg.*) 4 interfluens (*edd. vett. Ut omittam imaginem subridiculam, aurum fluens nemo rapturus erat.*) XXIV, 10 (ea re *W. P Drak. ea spe*) | stationem (*edd. vett.*) | in ordinem ibant (*Mg. Em. 334*) XXV, 5 prætorio, ubi (*codd. recc.*) 10 carptim partes (*Gron.*) 14 facunda (*Duk. P faciunda*) XXVI, 7 metu omni (*edd. vett.; Em. 334*) XXVII, 10 expectata est. non quod ego . . velim — equidem . . militibus meis —: sed (*Mg. e P: exp. est vero quod ego cet.*) 11 est, et venti (*edd. vett.*) 13 credideritis, denique (*codd. aliq. recc., Em. 339 n.*) XXVIII, 7 redieritis (*codd. pauci recc.?* *edd. vett. In ea, quam Wb. efficere vult, sententia dicendum erat redissetis; sed ea inepta est, nisi ante scribatur reliquissem.*) 10 meam vobis (*edd. vett.*) XXIX, 2 dolor quæve ira (*Gron. P doleraeuitaeira*) XXX, 4 per dedicationem (*Sigon.*) 5 (*Fort. srib. quam triremes*) 10 infesta (*edd. vett.*) XXXII, 7 auspiciis (*codd. recc.*) XXXIII, 5 deinde emissis (*codd. quid. recc., edd. vett. Omissa significantur. Nam emissorum levium telorum mentio post missilibus territavere abundat; dici poterat exhaustis; et quæ subiiciuntur, causam continent, cur levia tela omiserint.*) | collato pede pedestre (*rec-*

tus supplev. *codd. quidam recc., edd. vett.*) 7 ne pulsi (*Rhen.*) 8 valles (*codd. recc.?*) 10 equitem nec sese (*P equidemesse*) | deduxisset (*codd. recc.*) 11 posset (*codd. recc.?*) XXXIV, 1 (*præter ceteram prædam edd. vett. P præteram prædam, supra scripto reliqua. Drak. reliquam*) 3 tutius adfictis (*P in supra sad habet a prima, opinor, manu.*) 9 ceterum neque se obsides iis imperare, quippe . . esse, nec adimere arma; relinquere solutos animos (*Mg. Em. 334. P ceterumquippe . . essetiberimarinarelinqueresolutosenimos. In singulis aliqua dubitatio relinquitur, in universa orationis forma nulla, quin præcedat causæ significatio — quippe cet. —, deinde illis tiberim cet. contineatur uno verbo relinquere innixa rerum, quas Scipio remittat et concedat, significatio, obsidum et armorum; his duobus adiungitur, quod ex utrisque non adeptis efficitur, tertium, soluti animi. C. F. W. Müller, qui in Nov. Annal. Philol. vol. 85—86 p. 281 scribi voluit: Ceterum — quippe capere pignera . . esse; fidentium arma relinquere et sol. animos; neque se, et a scripturæ traditæ vestigiis longe discessit et pluribus modis aberravit; nam illis neque se cet. necessario continetur consecutio rei ante positæ, — si principalis hæc sententia esset, saltem se neque scriberetur, — et ut armis relictis respondent illa nec ab inermi cet., sic præcedere debent, quibus respondeant illa neque se in innoxios cet.) 10 utrumque expertis | (*inalint Müller l. c. probabiliter*) XXXV, 3 Pœnum perpulit (*ed. Mog. Aut præfectum Pœnum dicendum erat aut nomen ponendum; de Magone vid. c. 31, 3, c. 36, 1.*) XXXVI, 3 exigit (*codd. recc.?* *edd. vett.*) 13 ad octingenti XXXVII, 4 supplementum classi (*codd. aliq. recc.*) 5 virisque et portum (*interpunct. mut.*) XXXVIII, 1 Acidino proconsulibus provincia (*codd. recc. P Acidino proprovincia, sed prius pro erasum.*) 5 frequenter (*codd. recc.*) | bobus (*P bubos*) XXXIX 3 tum atrox (*errorene?*) 6 quoque sine uncis (*Mg. Vett. edd. prope*) 8 fuerunt (*edd. vett.*) 11 nobis — abs. v. inv. —, ne posteris (*Uss. Invidiæ deprecatio pertinet ad spei confidentiam de posteris.*) 12 tam sine uncis (*edd. vett. Gron. iam*) XL, 2 transportaret; acturum (*edd. vett. In hac quidem longiore sententiarum implicatione, præcedente transportaret, quod alio pertinet, conunctio abesse prorsus nequit.*) | placeret, ceteri (*Mg. Drak. ceterique. Ne in hac quidem continuatione duorum protasis membrorum, sine ulla comparatione, ferendum asyndeton.*) 5 senatorem modo, qui (*codd. tres recc., Rhen.; Em. 335*) 9 (*Fuitne: tantumque gloriæ . . partum? Saltem sic rectius Livius scripsisset.*) XLI, 6 paratam (*cod. unus et alt. rec.?* *edd. vett.*) amplecteris (*codd. aliq. recc. Permittit hoc Fabius; quid Scipio iudicaret, neque sciebat neque credere poterat eum, Africæ cupidum, sic iudicare.*) 8 intendis? egregiam . . petis: — hoc et (*Mg. Em. 336*) 13 possunt — et victor (*codd. aliq. recc., Rhen.*) 15*

fecerunt (edd. vett. *P* fecerint) XLII, 3 per tutissima (*Mg.* *Em.* 337) 4 ferociore et eal. (*Mg.* Alii et tollunt.) | ipsa; dux (*P* ipsadetdux; *ed.* *Frob.* 1535) 6 cetera, neque en elevo, nullo tamen (*Mg.* e *P*: ceteranequæelevo. *Non potest tamen sic referri ad parenthesin, qua res augetur.*) 8 hostis (edd. vett.) | Indibile (edd. vett.) 15 concilio errore XLIII, 1 inveteratæ (edd. vett.; *Em.* 338) | fama magnam (*Mg.* *Em.* *ibd.*) | adulescentiæ (codd. aliq. recc.) 4 excellat, quoque niti (edd. vett.; *Em.* 338) 8 nec... nec (*Uss.* e *P*: nec... neu) 18 (*P* istota-exemplo. *Fort.* isto iam ex.) 19 possit (*Mg.*) XLIV, 6 Africam et molientem hinc Hannibalem et (*Mg.* *Offendit primum hæc inæqualitas enumerationis et partitionis: et ardere... et molientem... et obsideri. Nam alius generis est in XXX, 18, 13 cadentem auferrique, quoniam neque partitio est, repetita particula, et dicitur per se video cadentem, non dicitur hac significatione audio molientem. Aliter etiam XXI, 33, 2. Deinde inusitatissime dicitur Hannibal moliri ex Italia, ut sit, ex ea discedere; longe enim aliter naves moliri a terra, in portu dicuntur, hoc est, cum molimine moveri et agitari. Contra recte Africa bello ardens emoliri ex Italia Hannibalem dicitur, hoc est, reluctantem et hærentem pæne vi abstrahere; cfr. XXX, 30, 14.) 9 Carthago præmium (edd. vett.; *Em.* 81. *Potest scriptum fuisse præstantius præmium, causaque erroris ex syllaba præ nata esse.*) 18 si ulla (codd. pauci recc., edd. vett. *In illa scriptura Scipio, qui modestiæ laudem quærit, superbe significat, se aliis rebus Fabium superare; nam nisi superet, nullam promittit modestiam.*) XLV, 7 censuerit fieri, placet (edd. vett. *P* consuerit ferri placet) 8 petit (edd. vett.) 9 exercitus, quem L. Veturius aut Q. Cæcilius. hî sortirentur (*W.* *P* quem L. veturius et q. cæcilius sort.) 10 præter consules prætoresque qui exercitibus (*Mg.* *Em.* 339) 12 ac Q. (edd. vett. *P* atque) XLVI, 6 urb. 11 Montanos 12 (res addidit *Rhen.* *Drak.* ea... accenderunt) 13 (imperio cui *Lovv.* 3, 4, *Gron.*; *P* *Drak.* cui imperio) 14 captæ. eas Cælius... portantis isse tradit (*Hertz.* *P.* si *Beckero* fides, captaeseas, si *Gronovio* et *Alsch.*, captas eas) | Ligurumque et Montanorum (codd. recc.)*

Lib. XXIX. Cap. I, 6 eos sibi iam (*C m.* 2. *P* eossiam, duabus litteris bis scriptis) 20 rebantur (*Gron.*) 21 (habebant *W.* *P* habebant; *Drak.* haberent) 22 (*Nonne:* ut in incondita turba?) II, 1 primo neclegendo (*Rhen.*) 2 tam quam pacato (pervenere et *W.* *P* perveneret; *Drak.* pervenere) 5 fecerunt (*Lov.* 4, *Gron.*) 6 struxissent (codd. recc.; *Em.* 274 n.) 9 adv. *Herg.* pugnaverant, tertiam (*Rhen.* *P* rogaerat, supra r scripto p et n supra g) 11 missum esse ab (codd. recc. *Iam cum circumfusurum coniungi debet.*) | Servium sine uncis (*Mg.* *Vid. præf. vol. I p. 1 ad III, 29, 7.*) 12 turbant (codd. recc. ? *P* tur-

bauit) 13 percussos sternant (codd. aliq. recc. ? edd. vett.) 15—16 cœpta plures cæsi, quia (interp.) IV, 8 questus, quod (*Mg.* *Em.* 340) | tum non iam (*Mg.* *Em.* *ibd.* *P* tam non exercitum iam, posita supra exercitum iam invertendi nota.) | (certum habere *Lov.* 5; *P* incertum habere; *Drak.* incertum hære) V, 8 milites Gallis dimissis (*P* ceteri; *Em.* 341, ubi addatur II, 34, 3 dimissis) VI, 4 (*Scribendum urbe cum edd. vett. Vid. præf. vol. II, p. 1 ad XXIII, 1, 3.*) VIII, 10 asportabat, extulerant (*Ald.* *P* asportabat extulerat) IX, 1 abduxerat (codd. recc.) 5 (fidem add. codd. aliq. recc., *Rhen.*; *Drak.* militemque) 7 tunc ipsum (edd. vett.) X, 3 (*Frob.* 1535 edidit: nam neque usum eius ullum... esse... et tantam incessisse... vim; nimis violenter; et tamen ita scribere *Livius* debuit voluitque, quum neque posuit; duæ enim dimittendi exercitus causæ significantur, quod nullus eius usus sit et quod alioqui periculum sit ex vi morbi. Itaque alteram hanc partem, quæ cum nam neque coniungi debebat, prave illis quum Hannibal... receperit, quæ priori parti subiunguntur, annexit. Dixi de simili *Ciceronis* loco in orat. pro *Cæcina* I, 2 in epistola ad *Halmium*, *Annal. Philol. Nov. vol. LXXIII p. 120;* minus eminet et tamen offendit aberratio in *Lælii* § 35. *Livius* similiter, sed minus notabiliter aberravit in membrorum coniunctorum structura V, 25, 6, ubi sequi debebat: mentio nulla fiat, et VI, 11, 5, ubi sententiarum ordo postulabat: nemo... socius sit.) 4 recens (edd. vett. *P* regens) 6 Apolloni (codd. recc.) XII, 3 oppugnare (*Lov.* 4. *Non Parthinos solos oppugnasse, sed Romanos, novos socios, apparet ex iis, quæ subiiciuntur.*) 4 Romani ab *Ætolorum*, quo missi erant, auxilio 12 petit (edd. vett.) 13 ut sine uncis (codd. aliq. recc., *Gron.*) 14 Bæotii (v. s. ad *XXVIII, 5, 5*) XIII, 7 Acidinum, pro consulibus (*P* procos. Si hic illo modo legi *Livius* voluit, etiam duobus ante versibus sic scribendum est, ubi *P* pro.) 8 exercitum XIV, 7 malle (*P* reliquique, hoc est: certe, si veram ac non ad speciem religionis fictam eius modi victoriam consequi potuisset, mallet. *De imperf. mallet vid. Em.* 447.) 13 per manus, succedentes deinceps aliæ (*P* omnesque) | precantibus (*Uss.* *Neque civitate precantibus neque effusa civitate, turibulis positis, precantibus ferri potest. Ablativus ex præcedentibus ablativis ortus est.*) XVI, 2 inopia ærari (*Frob.* 1535. *P* inopiaærariæ) 6 supplicium | porgentes (codd. recc. ? edd. vett.) XVII, 17 audire, singuli quæ (codd. recc. ? edd. vett.) 19 civitatis sit (*Forchhammer*) XVIII, 1 animo (edd. vett. *P* animos) 2 vidimus (*Mg.*) 9 fidemque (*Gron.*) | (*In suppl. addidimus rei*) 14 trucidatos cruciando occidit (*Sigon.*; *Em.* 342 n.) 16 templa sine uncis (*Mg.* *Unum erat templum; de bonis deæ et templi agitur.*) 17 circumdari (codd. recc. ? edd. vett.) | voluerunt, aliquantum (*Mg.* *Em.* 341) 18 et nunc (*Mg.* *Lov.* 4 et edd. vett.: sed et nunc et tunc et sæpe. *Nunc dea*

nondum tutata erat templum nec pœnas exegerat; ex superioris temporis memoria confiditur, nunc quoque tutaturam. De nec possit quod sequitur, vid. Em. 342.) XIX, 2 tribunos cognita causa tribunos in v. (Mg.) | relinquerit 4 plus propter seditionem (Rhen. Codd. recc. prope seditione. P plus propter seditionem) 6 Romanum om. (edd. vett.) 12 molliter, om. que (edd. vett.) XX, 4 sorti venisset (codd. pauc. recc.) 10 (relatum est Alsche. P relatum et; Drak. relatum) XXI, 4 conquistam, et quam ipsi 5 compareret, vindicaret. ante (Mg. P compareret unde ante. Vindicationi, quam Gron. coniectura intulit, locus non est in re non comparenti, nec indicio — nam fuerunt, qui indicarent mallent, — quicquam proficeretur. Data videtur potestas apud milites quærendi.) 10 mallent (Rhen.) | aut sibi sine uncis (Forchhammer. Duæ causæ separantur, aut non credidisse Scipionem, tanta esse Plemini scelerata, aut credidisse, sed parum animi ad vindicandum habuisse; prior non in duo contraria distinguitur — aut —, sed duo coniuncta continet, Scipionem Pleminio nimium, Locrensibus parum credidisse; utrumque enim eandem habet vim.) XXII, 3 et horrea aliumque belli apparatus visendum (Mg. P et horratum visendum. Inusitate dicitur circa rem visendam, et in ipsis armamentariis et horreis erat totus belli apparatus.) 5 faceret (M? Gron.) 10 (effringendi W pro frangendi e P m. 1: utfringendi) | delegatum in (Mg. Em. 342) 11 classem eam, exercitum (codd. pauci recc., Rhen. P classem meam exercitum. Error ortus ex geminatis litteris me, quibus duæ additæ sunt.) XXIII, 2 crediderunt (Lov. 3, 4. Duk.) XXIV, 1 Cum iis 4 in exercitum incideret (Mg. Em. 343) 6 posset (Rhen. P m. 4) XXV, 3 Scribendum opinor ita in immensum; omissa præpositione ante im, additum videtur ad; sed miro errore Em. 343 dixi ad in P abesse.) 4 auget: ... militum, atque tantam (Alsche. e P, in quo est militum atque) 10 cornu, lævum (edd. vett. P cornuæum. In altera scriptura prava sententia efficitur, quasi a dextro cornu aliquot naves, totum lævum cornu onerariis præsidio fuerit; apertissimeque verborum ordo monstrat homines cum hominibus comparari locisque distribui.) XXVI, 5 quadam ingenti ad incrementa gloriæ (Mg. Em. 343) 6 temptata, ad Hannibalem trahendum (edd. vett.) | vulgata erat (M. m. 2, edd. vett. P vulgaterat, supra te scripto a. Et mens traiciendi vulgatur, Scipionem transire, et mens traiciendi, se transire, vulgatur vitiosissime dicitur.) 8 sed de mari terra... spectaculo erat (edd. vett. P sed tamen terra, media voce notata ut delenda. In Alschevskii coni., quam W secutus est, pravissimus est verborum ordo, pravum de mari. Fortasse tamen Liv. scripsit: set ora etiam omnis circa.) XXVII, 2 amnibusque sine uncis (Mg. Em. 344 n. Heldius iam ante amnibusque dam-

naverat.) 5 porricit (P reliquique. Iniuria verbum sacrorum, quod absolute dici, ut sit offerre, dare, ipsum testimonium Veranii a Macrobio prolatum ostendit, antiquarii ante Macrobius Virgilio, Ascensius Livio obtruserunt, qui de extis in mare proiciendis loquuntur.) 6 provecti (P ceterique) | occepit (B. P nebulaoccepit, a m. 1 in e mutato, si Beckero credimus, nebula occepit, si Hertzio.) 12 (Nonne aperuit omnibus? Nam omnia et per se pravum est et ad rem nihil pertinet.) XXVIII, 8 magis duci ducem (Mg.) XXIX, 4 (omnibus Gron. P omnis; Drak. Romanis) XXX, 12 qui sine uncis (Gron.) XXXI, 5 dubii (M m. 2, edd. vett. Recte dicitur res iuris haud dubii, id est non ambigui; res haud dubii iuris mei nihil est.) | arceat, ut quod (Palat. 2, edd. vett. Perverse comparantur exempla dissimillima, in quibus causalis significatio est.) 11 delatam (edd. vett. P ceteri delectam) 12 incensumque (edd. vett. P intensumque) XXXII, 1 delectus, et data (edd. vett. Deinde, ubi cum Rheno ingentium posuimus, cautius ingenti retinuissemus.) 2 incuriosius (P incuriosesi. Drak. incurioseque) 3 reliquis belli (codd. aliq. recc., edd. vett.) 9 ipse perisse creditus. at duo (P ceterique) 10 repleta sine uncis (Crev. W famam tota Af. repletam accipere videtur, nove sane dictum.) XXXIII, 1 Vermina erat (P verminerat) XXXIV, 12 se evehenti (Lov. 3, 4., edd. vett. P seuehenti) 13 accipiebat (edd. vett.) XXXV, 7 (Aut alterum simul aut utrumque et Livii usus excludit; cfr. Drak. ad XXXII, 18, 3.) 14 et navalia castra (cod. rev., Gron. P et navalium castra) XXXVI, 7 consuli et duplicatæ (edd. vett.; v. Em. 344) | animo esset (Mg. l. c. Codd. quid. recc. animos faceret) XXXVII, 2 Bovario et ad Veneris et circa (Mg. Em. 344) 4 credebant sine uncis (Mg. Em. 345) 8 et 10 ventum est (Siesbye; cfr. supra ad XXVIII, 3, 6) 10 adversum se (codd. recc. Cfr. præf. v. I p. 2 ad VII, 28, 2.) 11 (æque fædum Gron. P neque fædum. Drak. Itaque ibi... factum est. Exite censuræ quum) 12 (Fort. edidit. Em. 345) XXXVIII, 5 i duo 7 et auguris 8 (item per edd. vett. P, Drak. idem per).

Lib. XXX. Cap. I, 4 habebatur. congestis... bonis nobilis (interp. superiorum. restituiimus. Ablativi abs. adiunguntur ad habebatur, omnia colligentes; dein sequitur singulorum expositio. Pro ad cetera P ad natura; vereor, ne aliud subsit, velut ad pacis decora aut simile aliquid; sed hariolari nolim.) 5 in senatu, ad populum (W.) 9 fuerunt (codd. recc. Non probo sub Lucr. Spurio; vid. præf. vol. I p. 1 ad III, 29, 7. Videtur Livius scripsisse: legionibus — Sp. Lucretii æ fuerant — aut: sub Sp. Lucr., ut post sub exciderit Sp., dein pravo loco suppletum sit.) 10 non in temporis... finem (edd. vett. Fine rei gerendæ prorogatur imperium, quum re gerenda finis, hoc est, men-

surā et terminatio continetur, ut IV, 54, 6 quæstura dicitur æstimata non honoris ipsius fine.) II, 1 scripta et quia (Gron.) | et quia, antequam (Crev. P et quiantequa. Em. 345 n.) | oram, tredecim (Interpunct. mutavimus. Sic omnia recte coherent.) III, 4 satis amoris (ed. Mogunt.) IV, 5 sententia, seu (Mg. Em. 345) 6 consulitur Hasdrubal et Carthaginenses (edd. vett. P consulitur Hasdrubale Carth.) V, 5 deductos (edd. vett.) 6 conspexissent (codd. recc. ? edd. vett.) 7 ut proximis (Gron.) 8 quanta (Gron. Simul comma, quod post erat ponebatur, transtulimus post incendio.) 10 dispositos, in ipsis (edd. vett.) | multi in præcipiti (cod. Cant., Sigon.) VI, 2 esset confusus, sensum (Rhen.) 5 velut sparsa pluribus (Mg. Em. 346 e P: velut sparso pluribus) 6 obruebant (Mg. ibd.) 7 ambo, ex (edd. vett.) VII, 6 tribus ex sententiis una (Mg.) | tertia — Romanæ ... erat — reparandum (interp.) 7 vincit (codd. recc., edd. vett.) VIII, 1 advertit (edd. vett.) 6 Numidicis ... Carthaginensium (edd. vett.; Em. 347) | Celtiberos mediam aciem in adversa signa (Mg. ibd.; in mediam iam edd. vett., Drak.) IX, 2 subicit (Pal. 3, edd. vett.; Em. 209 ima.) 6 ad opprimendum stationem (codd. recc. ? edd. vett.) 12 conspectum in circumfusum (Mg. Em. 347. P conspectum cumfusum. Drak. prospectum, quum ad urbem, tum ad circumfusum) | possit (edd. vett.) X, 3 (muris Rhen.; P admuris, Drak. ad muros) 4 (Nonne potuerant?) 6 superinstravit, ita cum pervium ordinem fecisset, et (W in edit. Teubneriana post Gron. Em. 348 n. P superinstravit ut perviumordinefecisset et. Quod illic inligatas probavi, nollem factum.) 7 certamine (Mg. Em. 348) 9 (ne mari quidem Alsch. e P: in mari quidem. Drak. ne in m. q.) | classe (codd. recc. Puto Latinos appellere classem, navem et absolute appellere dixisse, tum classem appelli et, tanquam personam, appellere dici, appellere classe in portum non puto.) 14 naves ac levia [ipsa] navigia (W. Neque quid inter naves speculatorias et levia navigia intersit, intelligitur — § 6 Livius tantum illas nominavit, — nec ipsa ferri potest et sequitur ipsæ ad naves genere accommodatum. Dicendum saltem fuit ac levia alia nav.) | tanto impetu (cod. Harl., edd. vett.) 15 et sine uncis (Mg. Em. 348. Unum Ciceronis, unum corruptissimum Livii, unum Velleii, aliter in ed. prima scriptum, unum Columellæ locum ad hoc et — quoque defendendum excitat Handius Turs. II p. 523; nam conjectam a falsario epistolam XV inter Ovidianas heroidum non numero.) 16 vocat miles — ex (codd. recc. P vocatmiles) 18 seriem aliam simul (Uss. Nec aliam, quo referatur, habet et asyndeton pravissimum est: scindi vineula, seriem aliam trahi.) 19 lacerati quidem (Mg. Em. 348) 20 (Vehementer desideratur verbum: lætitia fuit et — pro sed — eo gratior cet.) XI, 6 (dein iaculis codd. aliq. recc. P deinaculis. Drak.

inde iaculis) 10 ac propere turbari (edd. vett. W. coni. ac prope perturbari) XII, 3—6 pertrahitur. Circa caput... contulit vis, cædes in eo... se contulerat. Massinissa sibi quidem (Mg. Em. 349) 7 victoque (Gron.) 8 datus esset (edd. vett.; Em. 350) 17 cum modo dextram (Gron. Alioquin dici debebat: quum d. ampl. modo in id) 21 eam geniali (Otto. Vulgo additur toro, quod magis poeticum est.) XIII, 9 victorem (edd. vett.; Mg. Op. I, 389. Rectæ rationi et infinitis exemplis opponuntur duo exempla a me ipso indicata, alterum Ciceronis, cuius rationem expediendi et simile addidi ex Off. I, 5, 15, — poteram etiam addere ex Brut. 21, 85 et Tusc. I, 43, 102 et Festi s. v. occare p. 181 M., ne Paulli commemorem p. 115 et 116 M., — alterum Varronis, quod, etsi eum excepi, potest sic accipi: in supponendo (absolute) ova observant ut sint numero imparia. Excipiendum est etiam neutrum pronominum in huiusmodi forma, qualis est apud Cic. Orat. 26, 87: in narrando aliquid venuste; quanquam hoc vitatur. Ponat mihi aliquis duo exempla codicibus tuta, in quibus hæc sit forma: in capiendi urbes; cedam.) 10 exitum sui (Gron.; Em. 350. Duo codd. recc. exitum s. f. eum fuisse.) 12 indueret (edd. vett. P induceret. Longe aliter imperf. coni. ponitur IV, 13, 10.) XV, 14 molitur (edd. vett. Vid. Em. 214 et supra ad XXVI, 38, 7) XVI, 2 reposuerunt (codd. recc.) 6 (iam eversæ codd. aliq. recc., Duk. P iamteversæ, Drak. iam ante eversæ) XVII, 11 (hæc add. Alsch.; Drak. et nisi) 12 (id patres Alsch. P masinisæeispates. Drak. ea patres) 13 (tunicas coni. W.) XVIII, 3 ac sine uncis (Gron. Aut hoc tollendum aut scribendum induratur.) 7 ut, rem gerens permixtus, ubi cusp. uti, uti comminus (Mg. et — ubi uti .. uti — Hertz. Em. 351 minus recte et interposui.) 12 tum prima (Duk.) | omnibus peditibus (Alsch.; Em. 351) XIX, 2 traiceret (edd. vett.) 6 qua (codd. recc. plerique) 10 multique ignobiles (errore, ut videtur) XX, 3 (Videndum, ne Livius scripserit obtrectatio, ut in utroque membro dicatur, quis vicerit, non in altero simul, qua re.) 6 (Malim qui in Afr.) XXI, 4 ducentum (ed. Mogunt.) 5 acceptis in carcerem (codd. recc., edd. vett.) 6 esse meminisse (Mm. 2, codd. quid. recc. Hoc non interrogatur, sed ponitur; alioquin diceretur: quantum... fuisse, omisso meminisse.) 7 porgentium (codd. recc. ?) 9 nec esse, [fuit] qui (codd. aliq. recc. ? edd. vett. Originem erroris indicavi Em. 201.) XXII, 5 tradito a patribus (Freinsh. Dicendum saltem a maioribus.) XXIII, 4 quam tum qui (Alsch., Mg. Em. 352. P quam eum qui) 7 spectantis (codd. recc. Ubi non additum est, fieri potest, ut alia exciderint in hanc formam concepta: si ante convenisset quam Hann.) XXIV, 1 inde et Africam (codd. recc. ? edd. vett.; vid. præf. vol. I p. 2 ad X, 37, 1) 2 censuerant (codd. recc.) 5 et sine uncis (Mg. Nihil per indutias actum præcessit, quo et referatur.)

10 fugatusque erat. Huic generi militum senatus eundem, quem Cannensibus, finem statuerat militiæ. Additum etiam utrorumque ignominia est, ne in oppidis hibernarent neve hiberna pro-
 11 pius ullam urbem decem millibus passuum ædificarent. L. Cornelio in Sardinia duæ legiones datæ, quibus Q. Mucius præfuerat; supplementum, si opus esset, consules scribere iussi.
 12 T. Otacilio et M. Valerio Sicilia Græciæque ora cum legionibus classibusque, quibus præerant, decretæ; quinquaginta Græcia cum legione una, centum Sicilia cum duabus legionibus
 13 habebant naves. Tribus et viginti legionibus Romanis eo anno bellum terra marique est gestum.

2 Principio eius anni quum de litteris L. Marcii referretur, res gestæ magnificæ senatui visæ; titulus honoris, quod, imperio non populi iussu, non ex auctoritate patrum dato, „Proprætor
 2 senatui“ scripserat, magnam partem hominum offendebat: rem mali exempli esse, imperatores legi ab exercitibus et sollemne auspicandorum comitiorum in castra et provincias, procul ab legibus magistratibusque, ad militarem temeritatem transferri.
 3 Et quum quidam referendum ad senatum censerent, melius visum, differri eam consultationem, donec proficiscerentur equi-
 4 tes, qui ab Marcio litteras attulerant. Rescribi de frumento et vestimentis exercitus placuit, eam utramque rem curæ fore senatui; adscribi autem „proprætori L. Marcio“ non placuit, ne id ipsum, quod consultationi reliquerant, pro præiudicato ferret.
 5 Dimissis equitibus, de nulla re prius consules retulerunt, omniumque in unum sententiæ congruebant, agendum cum tribunis plebis esse, primo quoque tempore ad plebem ferrent, quem cum imperio mitti placeret in Hispaniam ad eum exercitum,
 6 cui Cn. Scipio imperator præfuisset. Ea res cum tribunis acta promulgataque est; sed aliud certamen occupaverat animos.
 7 C. Sempronius Blæsus die dicta Cn. Fulvium ob exercitum in Apulia amissum in contionibus vexabat, multos imperatores temeritate atque inscitia exercitum in locum præcipitem perduxisse dic-
 8 titans, neminem præter Cn. Fulvium ante corrupisse omnibus vitiis

legiones suas, quam proderet. Itaque vere dici posse, prius eos perisse, quam viderent hostem, nec ab Hannibale, sed ab imperatore suo victos esse. Neminem, quum suffragium ineat, satis 9 cernere, cui imperium, cui exercitum permittat. Quid interfuisse inter Ti. Sempronium et Cn. Fulvium? Ti. Sempronium, 10 quum ei servorum exercitus datus esset, brevi effecisse disciplina atque imperio, ut nemo eorum generis ac sanguinis sui memor in acie esset, præsidio sociis, hostibus terrori essent; Cumas, Beneventum aliasque urbes eos velut e faucibus Hannibalis ereptas populo Romano restituisse. Cn. Fulvium Qui- 11 ritium Romanorum exercitum, honeste genitos, liberaliter educatos, servilibus vitiis imbuisse. Ergo effecisse, ut feroces et inquieti inter socios, ignavi et imbelles inter hostes essent, nec impetum modo Pœnorum, sed ne clamorem quidem sustinere possent. Nec hercule mirum esse, cessisse milites in acie, 12 quum primus omnium imperator fugeret; magis mirari se, 13 aliquos stantes cecidisse et non omnes comites Cn. Fulvii fuisse pavoris ac fugæ. C. Flaminium, L. Paulum, L. Postumium, Cn. ac P. Scipiones cadere in acie maluisse quam deserere circumventos exercitus; Cn. Fulvium prope unum 14 nuntium deleti exercitus Romam redisse. Facinus indignum esse, Cannensem exercitum, quod ex acie fugerit, in Siciliam deportatum, ne prius inde dimittatur, quam hostis ex Italia decesserit, et hoc idem in Cn. Fulvii legionibus nuper decretum, Cn. Fulvio fugam ex proelio ipsius temeritate commisso 15 impunitam esse, et eum in ganea lustrisque, ubi iuventam egerit, senectutem acturum, milites, qui nihil aliud peccave- 16 rint, quam quod imperatoris similes fuerint, relegatos prope in exilium ignominiosam pati militiam; adeo imparem libertatem Romæ diti ac pauperi, honorato atque inhonorato esse. Reus ab se culpam in milites transferebat: eos ferociter pug- 3 nam poscentes productos in aciem, non eo, quo voluerint, quia serum diei fuerit, sed postero die, et tempore et loco æquo instructos, seu famam seu vim hostium non sustinuisse.

2 Quum effuse omnes fugerent, se quoque turba ablatum, ut
 3 Varronem Cannensi pugna, ut multos alios imperatores. Quid
 autem solum se restantem prodesse rei publicæ, nisi si mors
 4 sua remedio publicis cladibus futura esset, potuisse? Non se
 inopia commeatus [non] in loca iniqua incaute deductum, non
 agmine inexplorato euntem insidiis circumventum; vi aperta,
 armis, acie victum. Nec suorum animos nec hostium in po-
 testate habuisse; suum cuique ingenium audaciam aut pavo-
 5 rem facere. Bis est accusatus pecuniaque anquisitum. Tertio,
 testibus datis, quum, præterquam quod omnibus probis one-
 rabatur, iurati permulti dicerent, fugæ pavorisque initium a
 6 prætore ortum, ab eo desertos milites, quum haud vanum ti-
 morem ducis crederent, terga dedisse, tanta ira accensa est,
 7 ut capite anquirendum contio succlamaret. De eo quoque
 novum certamen ortum; nam quum bis pecunia anquisisset,
 8 tertio capitis se anquirere diceret, tribuni plebis appellati
 collegæ negarunt se in mora esse, quo minus, quod ei more
 maiorum permissum esset, seu legibus seu moribus mallet,
 anquireret, quoad vel capitis vel pecuniæ iudicasset privato.
 9 Tum Sempronius perduellionis se iudicare Cn. Fulvio dixit,
 10 diemque comitiis ab C. Calpurnio prætore urbano petit. Inde
 alia spes ab reo tentata est, si adesse in iudicio Q. Fulvius
 frater posset, florens tum et fama rerum gestarum et propin-
 11 qua spe Capuæ potiundæ. Id quum per litteras miserabiliter
 pro fratri capite scriptas petisset Fulvius, negassentque patres
 12 e re publica esse abscedi a Capua, postquam dies comitorum
 aderat, Cn. Fulvius exsulatum Tarquinius abiit. Id ei iustum
 exsilium esse scivit plebs.

4 Inter hæc vis omnis belli versa in Capuam erat; obside-
 batur tamen acrius quam oppugnabatur, nec aut famem tolerare
 servitia ac plebs poterant aut mittere nuntios ad Hannibalem
 2 per custodias tam artas. Inventus est Numida, qui, acceptis
 litteris evasurum se professus, præstaret promissum. Per
 media Romana castra nocte egressus spem accendit Campanis,
 dum aliquid virium superesset, ab omni parte eruptionem ten-

tandi. Ceterum in multis certaminibus equestria prælia ferme 3
 prospera faciebant, pedite superabantur; sed nequaquam tam
 lætum vincere quam triste vinci ulla parte erat ab obsesso et
 prope expugnato hoste. Inita tandem ratio est, ut, quod vi- 4
 ribus deerat, arte æquaretur. Ex omnibus legionibus electi
 sunt iuvenes maxime vigore ac levitate corporum veloces; eis
 parmæ breviores quam equestres et septena iacula quaternos
 longa pedes data, præfixa ferro, quale hastis velitaribus inest.
 Eos singulos in equos suos accipientes equites assuefecerunt 5
 et vehi post sese et desilire perniciter, ubi datum signum
 esset. Postquam assuetudine quotidiana satis intrepide fieri 6
 visum est, in campum, qui medius inter castra murumque erat,
 adversus instructos Campanorum equites processerunt, et, ubi 7
 ad coniectum teli ventum est, signo dato velites desiliunt.
 Pedestris inde acies ex equitatu repente in hostium equites
 incurrit, iaculaque cum impetu alia super alia emittunt; quibus 8
 plurimis in equos virosque passim coniectis permultos vulne-
 raverunt; pavoris tamen plus ex re nova atque inopinata
 iniectum est, et in perculsum hostem equites invecti fugam
 stragemque eorum usque ad portas fecerunt. Inde equitatu 9
 quoque superior Romana res fuit. Institutum, ut velites in 10
 legionibus essent. Auctorem peditum equiti immiscendorum
 centurionem Q. Navium ferunt honorique id ei apud impera-
 torem fuisse.

Quum in hoc statu ad Capuam res essent, Hannibalem 5
 diversum Tarentinæ arcis potiundæ Capuæque retinendæ trahe-
 bant curæ. Vicit tamen respectus Capuæ, in quam omnium 2
 sociorum hostiumque conversos videbat animos, documento
 futuræ, qualemcunque eventum defectio ab Romanis habuisset.
 Igitur magna parte impedimentorum relictæ in Bruttis et 3
 omni graviore armatu, cum delectis peditum equitumque quam
 poterat aptissimus ad maturandum iter in Campaniam con-
 tendit; secuti tamen tam raptim euntem tres et triginta ele-
 phanti. In valle occulta post Tifata, montem imminem 4
 Capuæ, consedit. Adveniens quum castellum Galatiam, præsidio

5 vi pulso, cepisset, in circumsedentes Capuam se vertit, præ-
missisque nuntiis Capuam, quo tempore castra Romana
aggressurus esset, ut eodem et illi ad eruptionem parati portis
6 omnibus se effunderent, ingentem præbuit terrorem; nam
alia parte ipse adortus est, alia Campani omnes, equites
peditesque, et cum iis Punicum præsidium, cui Bostar et
7 Hanno præerant, erupit. Romani ut in re trepida, ne ad
unam concurrento partem aliquid indefensi relinquerent, ita
8 inter sese copias partiti sunt: App. Claudius Campanis, Fulvius
Hannibali est oppositus; C. Nero proprætor cum equitibus
sex legionum via, quæ Suessulam fert, C. Fulvius Flaccus
legatus cum sociali equitatu constitit e regione Vulturni amnis.
9 Prælium non solito modo clamore ac tumultu est cœptum;
sed ad alium virorum, equorum armorumque sonum disposita
in muris Campanorum imbellis multitudo tantum cum æris
crepitu, qualis in defectu lunæ silenti nocte cieri solet, edidit
10 clamorem, ut averteret etiam pugnantium animos. Campanos
facile a vallo Appius arcebat; maior vis ab altera parte
11 Fulvium Hannibal et Pœni urgebant. Legio ibi sexta loco
cessit; qua pulsa, cohors Hispanorum cum tribus elephantis
usque ad vallum pervasit; ruperatque mediam aciem Roma-
norum et in ancipiti spe ac periculo erat, utrum in castra
12 perrumperet an intercluderetur a suis. Quem pavorem le-
gionis periculumque castrorum Fulvius ubi vidit, Q. Navium
primoresque alios centurionum hortatur, ut cohortem hostium
13 sub vallo pugnantem invadant: in summo discrimine rem
verti; aut viam dandam iis esse (et minore conatu, quam con-
densam aciem rupissent, in castra irrupturos) aut conficiendos
14 sub vallo esse; nec magni certaminis rem fore; paucos esse
et ab suis interclusos; et quæ, dum paveat Romanus, inter-
rupta acies videatur, eam, si se utrinque in hostem vertat,
15 ancipiti pugna medios circumventuram. Navius ubi hæc im-
peratoris dicta accepit, secundi hastati signum ademptum
signifero in hostes infert, iacturum in medios eos minitans,
ni se propere sequantur milites et partem capessant pugnæ.

Ingens corpus erat, et arma honestabant; et sublatum alte 16
signum converterat ad spectaculum cives hostesque. Ceterum 17
postquam iam ad signa pervenerat Hispanorum, tum undique
in eum tragulæ coniectæ et prope tota in unum acies versa;
sed neque multitudo hostium neque telorum vis arcere impetum
eius viri potuerunt. Et M. Atilius legatus primi principis 6
ex eadem legione signum inferre in cohortem Hispanorum
cœpit; et qui castris præerant, L. Porcius Licinus et T.
Popillius legati, pro vallo acriter propugnant elephantosque
transgredientes in ipso vallo conficiunt. Quorum corporibus 2
quum oppleta fossa esset, velut aggere aut ponte iniecto
transitum hostibus dedit; ibi per stragem iacentium elephan-
torum atrox edita cædes. Altera in parte castrorum iam 3
impulsi erant Campani Punicumque præsidium et sub ipsa
porta Capuæ, quæ Vulturnum fert, pugnabatur; neque tam 4
armati irrumpentibus Romanis resistebant, quam porta ballistis
scorpionibusque instructa missilibus procul hostes arcebat. Et 5
suppressit impetum Romanorum vulnus imperatoris App. Claudii,
cui suos ante prima signa adhortanti sub lævo humero sum-
mum pectus gæso ictum est. Magna vis tamen hostium ante
portam est cæsa, ceteri trepidi in urbem compulsi. Et Han- 6
nibal postquam cohortis Hispanorum stragem vidit summaque
vi castra hostium defendi, ommissa oppugnatione, recipere signa
et convertere agmen peditum, obiecto ab tergo equitatu, ne
hostis instaret, cœpit. Legionum ardor ingens ad hostem 7
insequendum fuit; Flaccus receptui cani iussit, satis ad utrumque
profectum ratus, ut et Campani, quam haud multum in Han-
nibale præsidii esset, et ipse Hannibal sentiret. Cæsa eo 8
die, qui huius pugnæ auctores sunt, octo millia hominum de
Hannibalis exercitu, tria ex Campanis tradunt, signaque Car-
thaginensibus quindecim. adempta, duodeviginti Campanis.
Apud alios nequaquam tantam molem pugnæ inveni, plusque 9
pavoris quam certaminis fuisse, quum inopinato in castra
Romana Numidæ Hispanique cum elephantis irrupissent, ele- 10
phanti per media castra vadentes stragem tabernaculorum

ingenti sonitu ac fugam abrumpentium vincula iumentorum
 11 facerent; fraudem quoque super tumultum adiectam, immissis
 ab Hannibale, qui habitu Italico, gnari Latinæ linguæ, iuberent
 consulum verbis, quoniam amissa castra essent, pro se quemque
 12 militum in proximos montes fugere; sed eam celeriter cognitam
 fraudem oppressamque magna cæde hostium; elephantos igni
 e castris exactos.

13 Hoc ultimum, utcunque initum finitumque est, ante dedi-
 tionem Capuæ prælium fuit. Medix tuticus, qui summus
 magistratus apud Campanos est, eo anno Seppius Læsius
 14 erat, loco obscuro tenuique fortuna ortus. Matrem eius quon-
 dam pro pupillo eo procurantem familiare ostentum, quum
 respondisset haruspex, summum quod esset imperium Capuæ,
 15 perventurum ad eum puerum, nihil ad eam spem agnoscen-
 tem dixisse ferunt: „Ne tu perditas res Campanorum narras,
 16 ubi summus honos ad filium meum perveniet.“ Ea ludificatio
 veri et ipsa in verum vertit; nam quum fame ferroque urge-
 rentur nec spes ulla superesset, *sisti posse, iis, qui nati in spem*
 17 *honorum erant, honores detrectantibus, Læsius, querendo deser-*
tam ac proditam a primoribus Capuam, summum magistratum
ultimus omnium Campanorum cepit.

7 Ceterum Hannibal, ut nec hostes elici amplius ad pugnam
 2 vidit neque per castra eorum perrumpi ad Capuam posse, ne
 suos quoque commeatus intercluderent novi consules, abscedere
 3 irritum incepto et movere a Capua statuit castra. Multa secum,
 quonam inde ire pergeret, volventi subiit animum impetus
 caput ipsum belli Romam petendi, cuius rei semper cupitæ
 prætermittam occasionem post Cannensem pugnam et alii
 4 fremebant et ipse non dissimulabat: necopinato pavore ac
 tumultu non esse desperandum aliquam partem urbis occupari
 5 posse, et, si Roma in discrimine esset, Capuam extemplo
 omissuros aut ambo imperatores Romanos aut alterum ex
 iis, et, si divisissent copias, utrumque infirmiorum factum aut
 sibi aut Campanis bene gerendæ rei fortunam daturus esse.
 6 Una ea cura angebat, ne, ubi abscessisset, extemplo dederentur

Campani. Numidam promptum ad omnia audenda donis pel-
 licit, ut, litteris acceptis, specie transfugæ castra Romana in-
 gressus, altera parte clam Capuam pervadat. Litteræ autem 7
 erant adhortatione plenæ: profectionem suam, quæ salutaris
 illis foret, abstracturam ad defendendam Romam ab oppug-
 nanda Capua duces atque exercitus Romanos; ne desponderent 8
 animos; tolerando paucos dies totam soluturos obsidionem.
 Inde naves in flumine Vulturno comprehensas subigi ad id, 9
 quod iam ante præsidii causa fecerat, castellum iussit. Qua- 10
 rum ubi tantam copiam esse, ut una nocte traici posset ex-
 ercitus, allatum est, cibariis decem dierum præparatis, deductas
 nocte ad fluvium legiones ante lucem traiecit.

Id priusquam fieret, ita futurum compertum ex transfugis 8
 Fulvius Flaccus senatui Romam quum scripsisset, varie animi
 hominum pro cuiusque ingenio affecti sunt. Ut in re tam 2
 trepida senatu extemplo vocato, P. Cornelius, cui Asinæ cog-
 nomen erat, omnes duces exercitusque ex tota Italia, neque
 Capuæ neque ullius alterius rei memor, ad urbis præsidium
 revocabat. Fabius Maximus abscedi a Capua terrerique et 3
 circumagi ad nutus comminationesque Hannibalis flagitiosum
 ducebat: Qui ad Cannas victor ire tamen ad urbem ausus 4
 non esset, eum a Capua repulsum spem potiundæ urbis Romæ
 cepisse! Non ad Romam obsidendam, sed ad Capuæ libe- 5
 randam obsidionem ire. Romam cum eo exercitu, qui ad
 urbem esset, Iovem fœderum ruptorum ab Hannibale testem
 deosque alios defensuros esse. Has diversas sententias media 6
 sententia P. Valerii Flacci vicit, * qui utriusque rei memor
 imperatoribus, qui ad Capuam essent, scribendum censuit, quid
 ad urbem præsidii esset; quantas autem Hannibal copias duceret
 aut quanto exercitu ad Capuam obsidendam opus esset, ipsos
 scire. Si ita Romam e ducibus alter et exercitus pars mitti 7
 posset, ut ab reliquo et duce et exercitu Capua recte obside-
 retur, inter se compararent Claudius Fulviusque, utri obsidenda 8
 Capua, utri ad prohibendam obsidione patriam Romam veni-
 undum esset. Hoc senatus consulto Capuam perlato, Q. Fulvius 9

proconsul, cui, collega ex vulnere ægro, digrediundum Romam erat, e tribus exercitibus milite electo, ad quindecim millia peditum, 10 mille equites Vulturum traducit. Inde quum Hannibalem Latina via iturum satis comperisset, ipse per Appiæ municipia quæque propter eam viam sunt, Setiam, Coram, Lavinium præmisit, ut commeatus paratos et in urbibus haberent et ex agris deviis in viam proferrent, præsidiaque in urbes contraherent, ut sua cuique res publica in manu esset.

9 Hannibal, quo die Vulturum est transgressus, haud procul a flumine castra posuit; postero die præter Cales in agrum Sidicinum pervenit. Ibi diem unum populando moratus per Suessanum Allifanumque et Casinatem agrum via Latina ducit. Sub Casinum biduo stativa habita et passim populationes factæ. Inde præter Interamnam Aquinumque in Fregellanum agrum ad Lirim fluvium ventum, ubi intercisum 3 pontem a Fregellanis morandi itineris causa invenit. Et Fulvium Vulturum tenuerat amnis, navibus ab Hannibale incensis, rates ad traiciendum exercitum in magna inopia 5 materiæ ægre comparantem. Traiecto ratibus exercitu, reliquum Fulvio expeditum iter, non per urbes modo, sed circa viam expositis benigne commeatibus, erat; alacresque milites alius alium, ut adderet gradum, memor ad defendendam iri 6 patriam, hortabantur. Romam Fregellanus nuntius, diem noctemque itinere continuato, ingentem attulit terrorem. Tumultuosius, quam allatum erat, *propagatum* discursu hominum 7 affingentium vana auditis totam urbem concitat. Ploratus mulierum non ex privatis solum domibus exaudiebatur, sed undique matronæ in publicum effusæ circa deum delubra 8 discurrunt, crinibus passis aras verrentes, nixæ genibus, supinas manus ad cælum ac deos tendentes orantesque, ut urbem Romanam e manibus hostium eriperent matresque Romanas 9 et liberos parvos inviolatos servarent. Senatus magistratibus in foro præsto est, si quid consulere velint. Alii accipiunt imperia disceduntque ad suas quisque officiorum partes; alii offerunt se, si quo usus operæ sit. Præsidia in arce, in

Capitolio, in muris, circa urbem, in monte etiam Albano atque arce Æsulana ponuntur. Inter hunc tumultum Q. 10 Fulvium proconsulem profectum cum exercitu Capua affertur; cui ne minueretur imperium, si in urbem venisset, decernit senatus, ut Q. Fulvio par cum consulibus imperium esset. Hannibal, infestius perpopulato agro Fregellano propter inter- 11 cisos pontes, per Frusinatem Ferentinatēque et Anagninum agrum in Labicanum venit. Inde Algido Tusculum petiit, 12 nec receptus mœnibus infra Tusculum dextrorsus Gabios descendit. Inde in Pupiniam exercitu demisso, octo millia passuum ab Roma posuit castra. Quo propius hostis accedebat, 13 eo maior cædes fiebat fugientium præcedentibus Numidis, pluresque omnium generum atque ætatum capiebantur.

In hoc tumultu Fulvius Flaccus porta Capena cum exercitu 10 Romam ingressus, media urbe per Carinas Esquilias contendit; inde egressus inter Esquilinam Collinamque portam posuit castra. Ædiles plebis commeatum eo comportarunt; 2 consules senatusque in castra venerunt; ibi de summa re publica consultatum. Placuit, consules circa portas Collinam Esquilinamque ponerent castra; C. Calpurnium prætorem urbanum Capitolio atque arci præesse, et senatum frequentem in foro contineri, si quid in tam subitis rebus consulto opus esset. Inter hæc Hannibal ad Anienem fluvium tria millia passuum 3 ab urbe castra admovit. Ibi stativis positus ipse cum duobus millibus equitum ad portam Collinam usque ad Herculis templum est progressus atque, unde proxime poterat, mœnia situmque urbis obequitans contemplabatur. Id eum tam licenter 4 atque otiose facere, Flacco indignum visum est; itaque immisit equites summo verique atque in castra redigi hostium equitatum iussit. Quum commissum prælium esset, consules transfugas 5 Numidarum, qui tum in Aventino ad mille et ducenti erant, media urbe transire Esquilias iusserunt, nullos aptiores inter 6 convalles tectaque hortorum et sepulcra et cavas undique vias ad pugnandum futuros rati. Quos quum ex arce Capitolioque clivo Publicio in equis decurrentes quidam vidissent, captum

7 Aventinum conclamaverunt. Ea res tantum tumultum ac fugam
præbuit, ut, nisi castra Punica extra urbem fuissent, effusura
se omnis pavida multitudo fuerit; tunc in domos atque in
tectæ refugiebant, vagosque in viis suos *pro* hostibus lapidibus
8 telisque incessebant; nec comprimi tumultus aperiri error
poterat, refertis itineribus agrestium turba pecorumque, quæ
9 repentinus pavor in urbem compulerat. Equestre prælium
secundum fuit, summotique hostes sunt. Et quia multis locis
comprimendi tumultus erant, qui temere oriebantur, placuit
omnes, qui dictatores, consules censesve fuissent, cum im-
10 perio esse, donec recessisset a muris hostis. Et diei quod
reliquum fuit, et nocte insequenti multi temere excitati tumultus
sunt compressique.

11 Postero die transgressus Anienem Hannibal in aciem
omnes copias eduxit; nec Flaccus consulesque certamen de-
2 tractare. Instructis utrinque exercitibus in eius pugnae casum,
in qua urbs Roma victori præmium esset, imber ingens
grandine mixtus ita utramque aciem turbavit, ut vix armis
retentis in castra sese receperint, nullius rei minore quam
3 hostium metu. Et postero die eodem loco acies instructas
eadem tempestas diremit; ubi recepissent se in castra, mira
4 serenitas cum tranquillitate oriebatur. In religionem ea res
apud Pœnos versa est, auditaque vox Hannibalis fertur, po-
tiundæ sibi urbis Romæ modo mentem non dari, modo for-
5 tunam. Minuere etiam spem eius duæ aliæ, parva magna-
que res, magna illa, quod, quum ipse ad mœnia urbis Romæ ar-
matus sederet, milites sub vexillis in supplementum Hispaniæ
6 profectos audiit, parva autem, quod *per* eos dies eum forte
agrum, in quo ipse castra haberet, venisse nihil ob id demi-
7 nuto pretio cognitum ex quodam captivo est. Id vero adeo
superbum atque indignum visum, eius soli, quod ipse bello
captum possideret haberetque, inventum Romæ emptorem, ut
extemplo vocato præcone tabernas argentarias, quæ circa
8 forum Romanum essent, iusserit venire. His motus ad
Tutiam fluvium castra retulit, sex millia passuum ab urbe.

Inde ad lucum Feroniæ pergit ire, templum ea tempestate incli-
tum divitiis. Capenates aliique, *qui* accolæ eius erant, primitias 9
frugum eo donaque alia pro copia portantes, multo auro ar-
gentoque id exornatum habebant. Iis omnibus donis tum
spoliatum templum; æris acervi, quum rudera milites religione
inducti iacerent, post profectionem Hannibalis magni inventi.
Huius populatio templi haud dubia inter scriptores est. Cælius 10
Romam euntem ab Ereto devertisse eo Hannibalem tradit,
iterque eius ab Reate Cutiliisque et ab Amiterno orditur: ex 11
Campania in Samnium, inde in Pelignos pervenisse, præterque
oppidum Sulmonem in Marrucinos transisse; inde Albensi
agro in Marsos, hinc Amiternum Forulosque vicum venisse.
Neque ibi error est, quod tanti exercitus vestigia intra tam 12
brevis ævi memoriam potuerint confundi; (isse enim ea con-
stat;) tantum id interest, veneritne eo itinere ad urbem an 13
ab urbe in Campaniam redierit.

Ceterum non quantum Romanis pertinaciæ ad premendam 12
obsidione Capuam fuit, tantum ad defendendam Hannibali.
Namque *per Samnium* et Lucanos in Bruttium agrum ad 2
fretum ac Regium eo cursu contendit, ut prope repentinò
adventu incautos oppresserit. Capua etsi nihilo segnius ob- 3
sessa per eos dies fuerat, tamen adventum Flacci sensit, et
admiratio orta est, non simul regressum Hannibalem. Inde 4
per colloquia intellexerunt, relictos se desertosque et spem
Capuæ retinendæ deploratam apud Pœnos esse. Accessit edic- 5
tum proconsulis ex senatus consulto propositum vulgatumque
apud hostes, ut, qui civis Campanus ante certam diem trans-
isset, sine fraude esset. Nec ulla facta est transitio, metu 6
magis eos quam fide continente, quia maiora in defectione
deliquerant, quam quibus ignosci posset. Ceterum quemad- 7
modum nemo privato consilio ad hostem transibat, ita nihil
salutare in medium consulebatur. Nobilitas rem publicam 8
deseruerat, neque in senatum cogi poterant; in magistratu
erat, qui non sibi honorem adiecisset, sed indignitate sua
vim ac ius magistratui, quem gerebat, dempsisset. Iam 9

ne in foro quidem aut publico loco principum quisquam apparebat; domibus inclusi patriæ occasum cum suo exitio in
 10 dies exspectabant. Summa curæ omnis in Bostarem Hannone-
 nemque, præfectos præsidii Punici, versa erat, suo, non socio-
 11 rum periculo sollicitos. Ii, conscriptis ad Hannibalem litteris
 non libere modo, sed etiam aspere, quibus non Capuam solam
 traditam in manum hostibus, sed se quoque *et* præsidium in
 12 omnes cruciatus proditos incusabant: abisse eum in Bruttios
 velut avertentem sese, ne Capua in oculis eius caperetur; at
 hercule Romanos ne oppugnatione quidem urbis Romanæ abs-
 13 trahi a Capua obsidenda potuisse; tanto constantiorem ini-
 micum Romanum quam amicum Pœnum esse. Si redeat
 Capuam bellumque omne eo vertat, et se et Campanos paratos
 14 eruptioni fore. Non cum Reginis neque Tarentinis bellum
 gesturos transisse Alpes; ubi Romanæ legiones sint, ibi et
 Carthaginiensium exercitus debere esse; sic ad Cannas, sic ad
 Trasumennum rem bene gestam, coeundo conferundoque cum
 15 hoste castra, fortunam tentando; in hanc sententiam litteræ
 conscriptæ Numidis, proposita mercede eam professis operam,
 dantur. Ii specie transfugarum quum ad Flaccum in castra
 venissent, ut inde tempore capto abirent, famesque, quæ iam
 diu Capuæ erat, nulli non probabilem causam transitionis
 16 faceret, mulier repente Campana in castra venit, scortum
 transfugarum unius, indicatque imperatori Romano, Numidas
 17 fraude composita transisse litterasque ad Hannibalem ferre: id
 unum ex iis, qui sibi rem aperuisset, arguere sese paratam
 esse. Productus primo satis constanter, ignorare se mulierem,
 simulabat; paulatim dein convictus veris, quum tormenta posci
 et parari videret, fassus est id ita esse, litteræque prolatae.
 18 [Et] additum etiam indicio, quod celabatur, et alios specie trans-
 19 fugarum Numidas vagari in castris Romanis. Ii supra sep-
 tuaginta comprehensi et cum transfugis novis mulcati virgis
 manibusque præcis Capuam rediguntur. Conspectum tam
 13 triste supplicium fregit animos Campanorum. Concursus ad
 curiam populi factus coegit Læsium senatum vocare; et pri-

moribus, qui iam diu publicis consiliis aberant, propalam mi-
 nabantur, nisi venirent in senatum, circa domos eorum ituros
 se et in publicum omnes vi extracturos esse. Is timor fre-
 quentem senatum magistratui præbuit. Ibi quum ceteri de 2
 legatis mittendis ad imperatores Romanos agerent, Vibius
 Virrius, qui defectionis auctor ab Romanis fuerat, interrogatus
 sententiam negat eos, qui de legatis et de pace ac deditione 3
 loquantur, meminisse, nec quid facturi fuerint, si Romanos in
 potestate habuissent, nec quid ipsis patiendum sit. „Quid? 4
 vos“ inquit „eam deditionem fore censetis, qua quondam, ut
 adversus Samnites auxilium impetraremus, nos nostraque omnia
 Romanis dedidimus? Iam e memoria excessit, quo tempore et 5
 in qua fortuna a populo Romano defecerimus? iam, quemad-
 modum in defectione præsidium, quod poterat emitte, per
 cruciatum et ad contumeliam necarimus? quoties in obsidentes, 6
 quam inimice eruperimus, castra oppugnarimus, Hannibalem
 vocaverimus ad opprimendos eos? hoc quod recentissimum est,
 ad oppugnandam Romam hinc eum miserimus? Age contra, 7
 quæ illi infeste in nos fecerint, repetite, ut ex eo, quid spe-
 retis, habeatis. Quum hostis alienigena in Italia esset, et
 Hannibal hostis, et cuncta bello arderent, omissis omnibus,
 omisso ipso Hannibale, ambo consules et duo consulares ex-
 ercitus ad Capuam oppugnandam miserunt. Alterum annum 8
 circumvallatos inclusosque nos fame macerant, et ipsi nobiscum
 ultima pericula et gravissimos labores perpessi, circa vallum
 ac fossas sæpe trucidati ac prope ad extremum castris exuti.
 Sed omitto hæc; vetus atque usitata res est in oppugnanda 9
 hostium urbe labores ac pericula pati; illud iræ atque odii
 execrabilis indicium est. Hannibal ingentibus copiis peditum 10
 equitumque castra oppugnavit et ex parte cepit; tanto periculo
 nihil moti sunt ab obsidione. Profectus trans Vulturum per-
 ussit Calenum agrum; nihil tanta sociorum clade avocati
 sunt. Ad ipsam urbem Romam infesta signa ferri iussit; 11
 eam quoque tempestatem imminentem spreverunt. Transgressus
 Anienem amnem tria millia passuum ab urbe castra posuit,

- postremo ad mœnia ipsa et ad portas accessit; Romam se
 adepturum eis, nisi omitterent Capuam, ostendit; non omise-
 12 runt. Feras bestias, cæco impetu ac rabie concitatas, si ad
 cubilia et catulos earum ire pergas, ad opem suis ferendam
 13 avertas; Romanos Roma circumsessâ, coniuges, liberi, quorum
 ploratus hinc prope exaudiebantur, aræ, foci, deum delubra,
 sepulcra maiorum temerata ac violata a Capua non aver-
 terunt; tanta aviditas supplicii expetendi, tanta sanguinis nostri
 14 hauriendi est sitis; nec iniuria forsitan; nos quoque idem
 fecissemus, si data fortuna esset. Itaque quoniam aliter dis-
 immortalibus est visum, quum mortem ne recusare quidem
 debeam, cruciatus contumeliasque, quas parat hostis, dum liber,
 dum mei potens sum, effugere morte, præterquam honesta,
 15 etiam leni possum. Non videbo App. Claudium et Q. Fulvium
 victoria insolenti subnixos, neque vinctus per urbem Romanam
 triumphî spectaculum trahar, ut deinde in carcere ad palum
 deligatus, lacerato virgis tergo, cervicem securi Romanæ sub-
 iiciam; nec dirui incendique patriam videbo, nec rapi ad
 stuprum matres Campanas virginesque et ingenuos pueros.
 16 Albam, unde ipsi oriundi erant, a fundamentis proruerunt, ne
 stirps, ne memoria originum suarum exstaret: nedum eos
 Capuæ parsuros credam, cui infestiores quam Carthagini sunt.
 17 Itaque quibus vestrum ante fato cedere, quam hæc tot tam
 acerba videant, in animo est, iis apud me hodie epulæ in-
 18 structæ paratæque sunt. Satiatis vino ciboque poculum idem,
 quod mihi datum fuerit, circumferetur; ea potio corpus a
 cruciatu, animum a contumeliis, oculos, aures a videndis au-
 diendisque omnibus acerbis indignisque, quæ manent victos,
 vindicabit. Parati erunt, qui magno rogo in propatulo ædium
 19 accenso corpora exanima iniiciant. Hæc una via et honesta
 et libera ad mortem. Et ipsi virtutem mirabuntur hostes, et
 Hannibal fortes socios sciet ab se desertos ac proditos esse.“
 14 Hanc orationem Virrii plures cum assensu audierunt
 quam forti animo id, quod probabant, exsequi potuerunt.
 2 Maior pars senatus, multis sæpe bellis expertam populi Romani

clementiam haud diffidentes sibi quoque placabilem fore,
 legatos ad dedendam Romanis Capuam decreverunt miserunt-
 que. Vibium Virrium septem et viginti ferme senatores do- 3
 mum secuti sunt epulatique cum eo et, quantum facere
 potuerant, alienatis mentibus vino ab imminentis sensu mali,
 venenum omnes sumpserunt; inde, misso convivio, dextris 4
 inter se datis ultimoque complexu, collacrimantes suum patriæ-
 que casum alii, ut eodem rogo cremarentur, manserunt, alii
 domos digressi sunt. Impletæ cibus vinoque venæ minus 5
 efficacem in maturanda morte vim veneni fecerunt; itaque
 noctem totam plerique eorum et diei insequentis partem quum
 animam egissent, omnes tamen prius, quam aperirentur hostibus
 portæ, expirarunt.

Postero die porta Iovis, quæ adversus castra Romana 6
 erat, iussu proconsulum aperta est. Ea intromissa legio una
 et duæ alæ cum C. Fulvio legato. Is quum omnium primum 7
 arma telaque, quæ Capuæ erant, ad se conferenda curasset,
 custodiis ad omnes portas dispositis, ne quis exire aut emitti
 posset, præsidium Punicum comprehendit, senatum Campanum
 ire in castra ad imperatores Romanos iussit. Quo quum 8
 venissent, extemplo iis omnibus catenæ iniectæ, iussique ad
 quæstores deferre, quod auri atque argenti haberent. Auri pondo
 duo millia septuaginta fuit, argenti triginta millia pondo et
 mille ducenta. Senatores quinque et viginti Cales in custo- 9
 diam, duodetriginta Teanum missi, quorum de sententia maxime
 descitum ab Romanis constabat. De supplicio Campani sena- 15
 tus haudquaquam inter Fulvium Claudiumque conveniebat.
 Facilis impetrandæ veniæ Claudius, Fulvii durior sententia
 erat. Itaque Appius Romam ad senatum arbitrium eius rei 2
 totum reiciebat: percontandi etiam æquum esse potestatem 3
 fieri patribus, num communicassent consilia cum aliquis so-
 ciorum Latini nominis et num ope eorum in bello forent adiuti.
 Id vero minime committendum esse Fulvius dicere, ut solli- 4
 citarentur criminibus dubiis sociorum fidelium animi, et subii-
 cerentur indicibus, quis *neque, quid dicerent, neque, quid*

facerent, quicquam unquam pensi fuisset; itaque se eam quæ-
 5 stionem oppressurum exstincturumque. Ab hoc sermone quum
 digressi essent, et Appius quamvis ferociter loquentem colle-
 gam non dubitaret tamen litteras super tanta re ab Roma
 6 expectaturum, Fulvius, ne id ipsum impedimentum incepto
 foret, dimittens prætorium tribunis militum ac præfectis socium
 imperavit, uti duobus millibus equitum delectis denuntiarent, ut
 7 ad tertiam bucinam præsto essent. Cum hoc equitatu nocte
 Teanum profectus, prima luce portam intravit atque in forum
 perrexit; concursuque ad primum equitum ingressum facto,
 magistratum Sidicinum citari iussit imperavitque, ut produ-
 8 ceret Campanos, quos in custodia haberet. Producti omnes
 virgisque cæsi ac securi percussi. Inde citato equo Cales
 percurrit; ubi quum in tribunali consedisset productique Cam-
 pani deligarentur ad palum, eques citus ab Roma venit
 litterasque a C. Calpurnio prætore Fulvio et senatus con-
 9 sultum tradit. Murmur ab tribunali totam contionem per-
 vasis, differri rem integram ad patres de Campanis; et Fulvius,
 id ita esse ratus, acceptas litteras neque resolutas quum in
 gremio reposuisset, præconi imperavit, ut lictorem lege agere
 iuberet. Ita de iis quoque, qui Calibus erant, sumptum
 10 supplicium. Tum litteræ lectæ senatusque consultum, serum
 ad impediendam rem actam, quæ summa ope approperata
 11 erat, ne impediri posset. Consurgentem iam Fulvium Taurea
 Vibellius Campanus, per mediam vadens turbam, nomine in-
 clamavit, et quum mirabundus, quidnam sese vellet, resedisset
 12 Flaccus, „Me quoque“ inquit „iube occidi, ut gloriari possis
 multo fortiozem, quam ipse es, virum abs te occisum esse.“
 13 Quum Flaccus negaret profecto satis compotem mentis esse,
 modo prohiberi etiam se, si id vellet, senatus consulto diceret,
 14 tum Vibellius „Quando quidem“ inquit, „capta patria, propin-
 quis amicisque amissis, quum ipse manu mea coniugem liberos-
 que interfecerim, ne quid indigni paterentur, mihi ne mortis
 quidem copia eadem est, quæ his civibus meis, petatur a
 15 virtute invisæ huius vitæ vindicta.“ Atque ita gladio, quem

veste texerat, per adversum pectus transfixus, ante pedes
 imperatoris moribundus procubuit.

Quia et, quod ad supplicium attinet Campanorum, et 16
 pleraque alia de Flacci unius sententia acta erant, mortuum
 App. Claudium sub deditionem Capuæ quidam tradunt; hunc 2
 quoque ipsum Tauream neque sua sponte venisse Cales neque
 sua manu interfectum, sed, quum inter ceteros ad palum deligatus
quiritaret, quia parum inter strepitus exaudiri possent, quæ voci-
 ferabatur, silentium fieri Flaccum iussisse; tum Tauream illa, 3
 quæ ante memorata sunt, dixisse, virum se fortissimum ab
 nequaquam pari ad virtutem occidi; sub hæc dicta iussu pro-
 consulis præconem ita pronuntiasse: „Lictor, viro forti adde
 virgas et in eum primum lege age.“ Lectum quoque sena- 4
 tus consultum, priusquam securi feriret, quidam auctores sunt,
 sed quia adscriptum in senatus consulto fuerit, si ei videretur,
 integram rem ad senatum reiiceret, interpretatum esse, quid
 magis e re publica duceret, æstimationem sibi permissam.

Capuam a Calibus reditum est, Atellaque et Calatia in 5
 deditionem acceptæ; ibi quoque in eos, qui capita rerum
 erant, animadversum. Ita ad septuaginta principes senatus 6
 interfecti, trecenti ferme nobiles Campani in carcerem conditi;
 alii per sociorum Latini nominis urbes in custodias dati variis
 casibus interierunt; multitudo alia civium Campanorum venun-
 data. De urbe agroque reliqua consultatio fuit, quibusdam 7
 delendam censentibus urbem prævalidam, propinquam, inimi-
 cam; ceterum præsens utilitas vicit; nam propter agrum, quem
 omni fertilitate terræ satis constabat primum in Italia esse,
 urbs servata est, ut esset aliqua aratorum sedes. Urbi fre- 8
 quentandæ multitudo incolarum libertinorumque et institorum
 opificumque retenta; ager omnis et tecta publica populi Ro-
 mani facta. Ceterum habitari tantum tanquam urbem Capuam 9
 frequentarique placuit, corpus nullum civitatis nec senatum
 nec plebis concilium nec magistratus esse: sine consilio pub- 10
 lico, sine imperio multitudinem, nullius rei inter se sociam,
 ad consensum inhabilem fore; præfectum ad iura reddenda ab

11 Roma quotannis missuros. Ita ad Capuam res compositæ
consilio ab omni parte laudabili. Severe et celeriter in maxime
noxios animadversum; multitudo civium dissipata in nullam
12 spem reditus; non sævitum incendiis ruinisque in tecta innoxia
murosque, et cum emolumento quæsitæ etiam apud socios
lenitatis species incolumitate urbis nobilissimæ opulentissimæ-
que, cuius ruinis omnis Campania, omnes, qui Campaniam circa
13 accolunt, populi ingemuissent; confessio expressa hosti, quanta
vis in Romanis ad expetendas pœnas ab infidelibus sociis et
quam nihil in Hannibale auxilii ad receptos in fidem tuendos
esset.

17 Romani patres perfuncti, quod ad Capuam attinebat, cura,
C. Neroni ex iis duabus legionibus, quas ad Capuam habuerat,
sex millia peditum et trecentos equites, quos ipse legisset, et
socium Latini nominis peditum numerum parem et octingentos
2 equites decernunt. Eum exercitum Puteolis in naves imposi-
tum Nero in Hispaniam transportavit. Quum Tarraconem
navibus venisset, expositisque ibi copiis et navibus subductis,
socios quoque navales multitudinis augendæ causa armasset,
3 profectus ad Hiberum flumen exercitum ab Ti. Fonteio et
4 L. Marcio accepit. Inde pergit ad hostes ire. Hasdrubal
Hamilcaris ad Lapides atros castra habebat; in Ausetanis is
locus est inter oppida Iliturgim et Mentissam. Huius saltus
5 fauces Nero *insedit*. Hasdrubal, quum in arto res esset, cadu-
ceatorem misit, qui promitteret, si inde emissus foret, se om-
6 nem exercitum ex Hispania deportaturum. Quam rem quum
læto animo Romanus accepisset, diem posterum Hasdrubal
colloquio petivit, ut coram leges conscriberentur de tradendis
arcibus urbium dieque statuenda, ad quam præsidia deduce-
7 rentur suaque omnia sine fraude Pœni deportarent. Quod
ubi impetravit, extemplo primis tenebris atque inde tota nocte,
quod gravissimum exercitus erat, Hasdrubal, quacunque posset,
8 evadere e saltu iussit. Data sedulo opera est, ne multi ea
nocte exirent, ut ipsa paucitas quum ad hostem silentio fallen-
dum aptior, tum ad evadendum per artas semitas ac difficiles

esset. Ventum insequenti die ad colloquium est; sed loquendo 9
plura scribendoque dedita opera, quæ in rem non essent, die
consumpto, in posterum dilatum est. Addita insequens nox 10
spatium dedit et alios emittendi; nec postero die res finem
invenit. Ita aliquot dies disceptando palam de legibus noctes- 11
que emittendis clam e castris Carthaginiensibus absumptæ. Et
postquam pars maior emissa exercitus erat, iam ne iis quidem,
quæ ultro dicta erant, stabatur, minusque ac minus, cum 12
timore simul fide decrescente, conveniebat. Iam ferme pede-
stres omnes copiæ evaserant e saltu, quum prima luce densa
nebula saltum omnem camposque circa intexit. Quod ubi
sensit Hasdrubal, mittit ad Neronem, qui in posterum diem
colloquium differret: illum diem religiosum Carthaginiensibus
ad agendum quicquam rei seriæ esse. Ne tum quidem su- 13
specta fraus. Quum esset data venia eius diei, extemplo
Hasdrubal cum equitatu elephantisque castris egressus sine
ullo tumultu in tutum evasit. Hora ferme quarta dispulsa 14
sole nebula aperuit diem, vacuaque hostium castra conspexerunt
Romani. Tum demum Claudius Punicam fraudem agnoscens, 15
ut se dolo captum sensit, proficiscentem institit sequi, paratus
confligere acie; sed hostis detrectabat pugnam; levia tamen 16
prœlia inter extremum Punicum agmen præcursoresque Roma-
norum fiebant.

Inter hæc Hispaniæ populi nec, qui post cladem acceptam 18
defecerant, redibant ad Romanos, nec ulli novi deficiebant;
et Romæ senatui populoque post receptam Capuam non Italiæ 2
iam maior quam Hispaniæ cura erat. Et exercitum augeri
et imperatorem mitti placebat; nec tam, quem mitterent, satis 3
constabat, quam illud, ubi duo summi imperatores intra dies
triginta cecidissent, qui in locum duorum succederet, extraor-
dinaria cura deligendum esse. Quum alii alium nominarent, 4
postremum eo decursum est, ut proconsuli creando in Hispa-
niam comitia haberentur; diemque comitiis consules edixerunt.
Primo exspectaverant, ut, qui se tanto imperio dignos crede- 5
rent, nomina profiterentur; quæ ut destituta exspectatio est,

redintegratus luctus acceptæ cladis desideriumque imperatorum
 6 amissorum. Mæsta itaque civitas, prope inops consilii, comi-
 tiorum die tamen in campum descendit; atque in magistratus
 versi circumspectant ora principum aliorum alios intuentium,
 fremuntque, adeo perditas res desperatumque de re publica
 7 esse, ut nemo audeat in Hispaniam imperium accipere, quum
 subito P. Cornelius, *P. Cornelii*, qui in Hispania ceciderat,
 filius, quattuor et viginti ferme annos natus, professus se
 8 petere, in superiore, unde conspici posset, loco constitit. In
 quem postquam omnium ora conversa sunt, clamore ac favore
 9 ominati extemplo sunt felix faustumque imperium. Iussi
 deinde inire suffragium ad unum omnes non centuriæ modo,
 sed etiam homines P. Scipioni imperium esse in Hispania
 10 iusserunt. Ceterum post rem actam, ut iam resederat im-
 petus animorum ardorque, silentium subito ortum et tacita
 cogitatio, quidnam egissent; nonne favor plus valuisset quam
 11 ratio. Ætatis maxime pænitebat; quidam fortunam etiam
 domus horrebant nomenque ex funestis duabus familiis in eas
 provincias, ubi inter sepulcra patris patruique res gerendæ
 19 essent, proficiscentis. Quam ubi ab re tanto impetu acta
 sollicitudinem curamque hominum animadvertit, advocata con-
 tione, ita de ætate sua imperioque mandato et bello, quod
 2 gerundum esset, magno elatoque animo disseruit, ut ardorem
 eum, qui resederat, excitaret rursus novaretque et impleret
 homines certioris spei, quam quantam fides promissi humani
 3 aut ratio ex fiducia rerum subiicere solet. Fuit enim Scipio
 non veris tantum virtutibus mirabilis, sed arte quoque quadam
 4 ab iuventa in ostentationem earum compositus, pleraque apud
 multitudinem aut *ut* per nocturnas visa species aut velut divinitus
 mente monita agens, sive et ipse capti quadam superstitione
 animi, sive ut imperia consiliaque velut sorte oraculi missa
 5 sine cunctatione exsequerentur. Ad hoc iam inde ab initio
 præparans animos, ex quo togam virilem sumpsit, nullo die
 prius ullam publicam privatamque rem egit, quam in Capito-
 lium iret ingressusque ædem consideret et plerumque solus in

secreto ibi tempus tereret. His mos, *quem* per omnem vitam 6
 servabat, seu consulto seu temere vulgatæ opinioni fidem apud
 quosdam fecit, stirpis eum divinæ virum esse, retulitque famam 7
 in Alexandro magno prius vulgatam, et vanitate et fabula
 parem, anguis immanis concubitu conceptum, et in cubiculo
 matris eius visam persæpe prodigii eius speciem interventuque
 hominum evolutam repente atque ex oculis elapsam. Huius 8
 miraculi nunquam ab ipso elusa fides est, quin potius aucta
 arte quadam nec abnuendi tale quicquam nec palam affirmandi.
 Multa alia eiusdem generis, alia vera, alia assimilata, admira- 9
 tionis humanæ in eo iuvene excesserant modum; quibus freta
 tunc civitas ætati haudquaquam maturæ tantam rerum molem
 tantumque imperium permisit.

Ad eas copias, quas ex vetere exercitu Hispania habebat, 10
 quæque a Puteolis cum C. Nerone traiectæ erant, decem
 millia militum et *mille* equites adduntur, et M. Iunius Silanus
 proprætor adiutor ad res gerendas datus est. Ita cum triginta 11
 navium classe (omnes autem quinqueremes erant) ostiis Tiberinis
 profectus præter oram Tusci maris, Alpes atque Gallicum
 sinum et deinde Pyrenæi circumvectus promuntorium, Em-
 porii, urbe Græca (oriundi et ipsi a Phocæa sunt), copias
 exposuit. Inde, sequi navibus iussis, Tarraconem pedibus 12
 profectus conventum omnium sociorum (etenim legationes
 ad famam eius ex omni se provincia effuderant) habuit.
 Naves ibi subduci iussit, remissis quattuor triremibus Massi- 13
 liensium, quæ officii causa ab domo prosecutæ fuerant. Re- 14
 sponsa inde legationibus suspensis varietate tot casuum dare
 cœpit, ita elato ab ingenti virtutum suarum fiducia animo, ut
 nullum ferox verbum excideret, ingensque omnibus, quæ dice-
 ret, quum maiestas inesset, tum fides. Profectus ab Tarracone 20
 et civitates sociorum et hiberna exercitus adiit, collaudavitque
 milites, quod duabus tantis deinceps cladibus icti provinciam
 obtinuissent, nec fructum secundarum rerum sentire hostes 2
 passi omni cis Hiberum agro eos arcuissent, sociosque cum
 fide tutati essent. Marcium secum habebat cum tanto 3

honore, ut facile appareret, nihil minus vereri, quam ne
 4 quis obstaret gloriæ suæ. Successit inde Neroni Silanus, et
 in hiberna milites novi deducti. Scipio, omnibus, quæ adeunda
 agendaque erant, mature aditis peractisque, Tarraconem con-
 5 cessit. Nihilo minor fama apud hostes Scipionis erat quam
 apud cives sociosque, et divinatio quædam futuri, quo minus
 ratio timoris reddi poterat oborti temere, maiorem inferens
 6 metum. In hiberna diversi concesserant, Hasdrubal Gisgonis
 usque ad Oceanum et Gades, Mago in mediterranea maxime
 supra Castulonensem saltum; Hasdrubal Hamilcaris filius
 proximus Hiberno circa Saguntum hibernavit.

7 Ætatis eius extremo, qua capta est Capua et Scipio in
 Hispaniam venit, Punica classis ex Sicilia Tarentum accita ad
 arcendos commeatus præsidii Romani, quod in arce Tarentina
 8 erat, clauserat quidem omnes ad arcem a mari aditus, sed
 assidendo diutius artiozem annonam sociis quam hosti facie-
 9 bat; non enim tantum subvehi oppidanis per pacata litora
 apertosque portus præsidio navium Punicarum poterat, quan-
 tum frumenti classis ipsa turba navali mixta ex omni genere
 10 hominum absumebat, ut arcis præsidium etiam sine invecto,
 quia pauci erant, ex ante præparato sustentari posset, Taren-
 11 tinis classique ne invectum quidem sufficeret. Tandem maiore
 gratia, quam venerat, classis dimissa est; annona haud multum
 laxaverat, quia remoto maritimo præsidio subvehi frumentum
 non poterat.

21 Eiusdem ætatis exitu M. Marcellus ex Sicilia provincia
 quum ad urbem venisset, a C. Calpurnio prætore senatus ei
 2 ad ædem Bellonæ datus est. Ibi quum de rebus ab se gestis
 disseruisset, questus leniter non suam magis quam militum
 vicem, quod, provincia confecta, exercitum deportare non
 licuisset, postulavit, ut triumphanti urbem inire liceret. Id
 3 non impetravit. Quum multis verbis actum esset, utrum minus
 conveniret, cuius nomine absentis ob res prospere ductu eius
 gestas supplicatio decreta foret et dis immortalibus habitus
 4 honos, ei præsentì negare triumphum, an, quem tradere exer-

citum successorì iussissent, quod nisi manente in provincia
 bello non decerneretur, eum quasi debellato triumphare, quum
 exercitus testis meriti atque immeriti triumphì abesset, medium
 visum, ut ovans urbem iniret. Tribuni plebis ex auctoritate 5
 senatus ad populum tulerunt, ut M. Marcello, quo die urbem
 ovans iniret, imperium esset. Pridie quam urbem iniret, in 6
 monte Albano triumphavit; inde ovans multam præ se prædam
 in urbem intulit: Cum simulacro captarum Syracusarum cata- 7
 pultæ ballistæque et alia omnia instrumenta belli lata et pacis
 diuturnæ regiæque opulentiae ornamenta, argenti ærisque fabre- 8
 facti vis, alia supellex pretiosaque vestis et multa nobilia
 signa, quibus inter primas Græciæ urbes Syracusæ ornatae
 fuerant. Punicæ quoque victoriæ signum octo ducti elephanti, 9
 et non minimum fuere spectaculum cum coronis aureis præce-
 dentes Sosis Syracusanus et Mœricus Hispanus, quorum altero 10
 duce nocturno Syracusas introitum erat, alter Nasum, quodque
 ibi præsidii erat, prodiderat. His ambobus civitas data et 11
 quingena iugera agri, Sosidi in agro Syracusano, qui aut
 regius aut hostium populi Romani fuisset, et ædes Syracusis,
 cuius vellet eorum, in quos belli iure animadversum esset,
 Mœrico Hispanisque, qui cum eo transierant, urbs agerque in 12
 Sicilia ex iis, qui a populo Romano defecissent, iussa dari.
 Id M. Cornelio mandatum, ut, ubi ei videretur, urbem agrum- 13
 que eis assignaret. In eodem agro Belligeni, per quem illec-
 tus ad transitionem Mœricus erat, quadringenta iugera agri
 decreta.

Post profectionem ex Sicilia Marcelli Punica classis octo 14
 millia peditum, tria Numidarum equitum exposuit. Ad eos
 Murgentia et Ergetium urbes defecere. Secutæ defectionem
 earum Hybla et Macella et ignobiliores quædam aliæ, et 15
 Numidæ præfecto Muttine vagi per totam Siciliam sociorum
 populi Romani agros urebant. Super hæc exercitus Romanus 16
 iratus, partim quod cum imperatore non devectus ex provin-
 cia esset, partim quod in oppidis hibernare vetiti erant, segni
 fungebantur militia, magisque eis auctor ad seditionem quam

17 animus deerat. Inter has difficultates M. Cornelius prætor et militum animos nunc consolando, nunc castigando sedavit et civitates omnes, quæ defecerant, in dicionem redegit, atque ex iis Murgentiam Hispanis, quibus urbs agerque debebatur ex senatus consulto, attribuit.

22 Consules quum ambo Apuliam provinciam haberent, minusque iam terroris a Pœnis et Hannibale esset, sortiri iussi Apuliam Macedoniamque provincias. Sulpicio Macedo-
2 nia evenit, isque Lævino successit. Fulvius Romam comitiorum causa arcessitus quum comitia consulibus rogandis haberet, prærogativa Voturia iuniorum T. Manlium Torquatum et T.
3 Otacilium *absentem* consules dixit. Quum ad Manlium, qui præsens erat, gratulandi causa turba coiret, nec dubius esset consensus populi, magna circumfusus turba ad tribunal con-
4 sulis venit petitque, ut pauca sua verba audiret centuriamque,
5 quæ tulisset suffragium, revocari iuberet. Erectis omnibus exspectatione, quidnam postulaturus esset, oculorum valetudi-
6 nem excusavit: impudentem et gubernatorem et imperatorem esse, qui, quum alienis oculis ei omnia agenda sint, postulet
7 sibi aliorum capita ac fortunas committi; proinde, si videretur ei, redire in suffragium Voturiam iuniorum iuberet et memi-
8 nisse in consulibus creandis belli, quod in Italia sit, tempo-
rumque rei publicæ; vixdum requiesse aures a strepitu et tumultu hostili, quo paucos ante menses arserint prope mœnia Romana. Post hæc quum centuria frequens succlama-
9 sset, nihil se mutare sententiæ eosdemque consules dicturos
esse, tum Torquatus „Neque ego vestros“ inquit „mores consul ferre potero neque vos imperium meum. Redite in suffra-
gium, et cogitate, bellum Punicum in Italia et hostium ducem
10 Hannibalem esse.“ Tum centuria, et auctoritate mota viri et admirantium circa fremitu, petiit a consule, ut Voturiam
11 seniorum citaret: velle sese cum maioribus natu colloqui et ex auctoritate eorum consules dicere. Citatis Voturix senioribus,
12 datum secreto in Ovili cum iis colloquendi tempus. Seniores de tribus consulendum dixerunt esse, duobus plenius iam hono-

rum, Q. Fabio et M. Marcello, et, si utique novum aliquem adversus Pœnos consulem creari vellent, M. Valerio Lævino; egregie adversus Philippum regem terra marique rem gessisse. Ita de tribus consultatione data, senioribus dimissis 13 iuniores suffragium ineunt. M. [Marcellum] Claudium, fulgentem tum Sicilia domita, et M. Valerium absentes consules dixerunt. Auctoritatem prærogativæ omnes centuriæ secutæ sunt. Eludant 14 nunc antiqua mirantes; non equidem, si qua sit sapientium civitas, quam docti fingunt magis quam norunt, aut principes graviores temperantioresque a cupidine imperii aut multitudinem melius moratam censeam fieri posse. Centuriam vero 15 iuniorum seniores consulere voluisse, quibus imperium suffragio mandaret, vix ut veri simile sit, parentium quoque hoc sæculo vilis levisque apud liberos auctoritas fecit.

Prætoria inde comitia habita. P. Manlius Vulso et L. 23 Manlius Acidinus et C. Lætorius et L. Cincius Alimentus creati sunt. Forte ita incidit, ut comitiis perfectis nuntiaretur, T. 2 Otacilium, quem T. Manlio, nisi interpellatus ordo comitiorum esset, collegam absentem daturus fuisse videbatur populus, mortuum in Sicilia esse. Ludi Apollinares et priore anno 3 fuerant et, eo anno ut fierent, referente Calpurnio prætore, senatus decrevit, ut in perpetuum voverentur. Eodem anno 4 prodigia aliquot visa nuntiataque sunt. In æde Concordiæ Victoria, quæ in culmine erat, fulmine icta decussa ad Victorias, quæ in antefixis erant, hæsit neque inde procidit; et Anagninæ et Fregellis nuntiatum est murum portasque de 5 cælo tactas, et in foro Subertano sanguinis rivos per diem totum fluxisse, et Ereti lapidibus pluvisse, et Reate mulam peperisse. Ea prodigia hostiis maioribus sunt procurata, et 6 obsecratio in unum diem populo indicta et novendiale sacrum. Sacerdotes publici aliquot eo anno demortui sunt novique 7 suffecti: in locum M'. Æmilii Numidæ decemviri sacrorum M. Æmilius Lepidus, in locum M. Pomponii Mathonis pontificis C. Livius, in locum Sp. Carvili Maximi auguris M. Servilius. T. Otacilius Crassus pontifex quia exacto anno 8

mortuus erat, ideo nominatio in locum eius non est facta. C. Claudius flamen Dialis, quod exta perperam dederat, flaminio abiit.

24 Per idem tempus M. Valerius Lævinus, tentatis prius per secreta colloquia principum animis, ad indictum ante ad id ipsum concilium Ætolorum classe expedita venit. Ubi quum Syracusas Capuamque captam in fidem in Sicilia Italiaque 3 rerum secundarum ostentasset adiecissetque, iam inde a maioribus traditum morem Romanis colendi socios, ex quibus alios in civitatem atque æquum secum ius accepissent, alios in ea 4 fortuna haberent, ut socii esse quam cives mallent: Ætolos eo in maiore futuros honore, quod gentium transmarinarum 5 in amicitiam primi venissent; Philippum eis et Macedonas graves accolos esse, quorum se vim ac spiritus et iam fregisse et eo redacturum esse, ut non iis modo urbibus, quas per vim ademissent Ætolis, excedant, sed ipsam Macedoniam in- 6 festam habeant; et Acarnanas, quos ægre ferrent Ætoli a corpore suo diremptos, restitutum se in antiquam formulam 7 iuris ac dicionis eorum — hæc dicta promissaque a Romano imperatore Scopas, qui tum prætor gentis erat, et Dorimachus, princeps Ætolorum, affirmaverunt auctoritate sua, minore cum verecundia et maiore cum fide vim maiestatem- 8 que populi Romani extollentes. Maxime tamen spes potiundæ movebat Acarnaniæ. Igitur conscriptæ condiciones, quibus in 9 amicitiam societatemque populi Romani venirent, additumque, ut, si placeret vellentque, eodem iure amicitiae Elei Lacedæmonique et Attalus et Pleuratus et Scerdilædus essent, Asiæ Atta- 10 lus, hi Thracum et Illyriorum reges: bellum ut extemplo Ætoli cum Philippo terra gererent; navibus ne minus viginti quinque 11 quinquere milibus adiuvaret Romanus; urbium Corcyræ tenus ab Ætolia incipienti solum tectaque et muri cum agris Ætolorum, alia omnis præda populi Romani esset, darentque operam 12 Romani, ut Acarnaniam Ætoli haberent; si Ætoli pacem cum Philippo facerent, fœderi adscriberent, ita ratam fore pacem, si Philippus arma ab Romanis sociisque, quique eorum dicionis

essent, abstinuisset; item si populus Romanus fœdere iungeretur 13 regi, ut caveret, ne ius ei belli inferendi Ætolis sociisque eorum esset. Hæc convenerunt, conscriptaque biennio post 14 Olympiæ ab Ætolis, in Capitolio ab Romanis, ut testata sacratis monumentis essent, sunt posita. Moræ causa fuerant 15 retenti Romæ diutius legati Ætolorum; nec tamen impedimento id rebus gerendis fuit. Et Ætoli extemplo moverunt adversus Philippum bellum, et Lævinus Zacynthum (parva insula est propinqua Ætolis; urbem unam eodem, quo ipsa est, nomine habet; eam præter arcem vi cepit) et Ceniadas Nasumque Acarnanum captas Ætolis contribuit; Philippumque 16 satis implicatum bello finitimo ratus, ne Italiam Pœnosque et pacta cum Hannibale posset respicere, Corcyram ipse se recepit.

Philippo Ætolorum defectio Pellæ hibernanti allata est. 25 Itaque, quia primo vere moturus exercitum in Græciam erat, ut 2 Illyrios finitimasque eis urbes ab tergo metu quietas Macedonia haberet, expeditionem subitam in Oricinorum atque Apolloniatium fines fecit, egressosque Apolloniatas cum magno terrore ac pavore compulit intra muros. Vastatis proximis Illyrici, in Pelagonia eadem celeritate vertit iter; inde Dardanorum urbem Sintiam, in Macedoniam transitum Dardanis facturam, cepit. His raptim 4 actis, memor Ætolici iunctique cum eo Romani belli per Pelagoniam et Lynceum et Bottiæam in Thessaliam descendit (etenim 5 ad bellum secum adversus Ætolos capessendum incitari posse homines credebat), et relicto ad fauces Thessaliæ Perseo cum quattuor millibus armatorum ad arcendos aditu Ætolos, ipse, priusquam maioribus occuparetur rebus, in Macedoniam 6 atque inde in Thraciam exercitum ac Mædos duxit. Incurrere 7 ea gens in Macedoniam solita erat, ubi regem occupatum externo bello ac sine præsidio esse regnum sensisset. Ad 8 frangendas igitur vires vastare agros et urbem Iamphorynnam, caput arcemque Mædicæ, oppugnare cœpit. Scopas ubi 9 profectum in Thraciam regem occupatumque ibi bello audivit, armata omni iuventute Ætolorum, bellum inferre Acarnaniæ

10 parat. Adversus quos Acarnanum gens, et viribus impar et
iam Eniadas Nasumque amissa cernens Romanaque insuper
arma ingruere, ira magis instruit quam consilio bellum.
11 Coniugibus liberisque et senioribus super sexaginta annos in
propinquam Epirum missis, ab quindecim ad sexaginta annos
12 coniurant, nisi victores se non redituros; qui victus acie
excessisset, eum ne quis urbe, tecto, mensa, lare reciperet,
diram execrationem in populares, obtestationem quam sanc-
13 tissimam potuerunt adversus hospites composuerunt; precatique
simul Epirotas sunt, ut, qui suorum in acie cecidissent, eos
14 uno tumultu contegerent, affigerentque humatis titulum: „Hic
siti sunt Acarnanes, qui adversus vim atque iniuriam Ætolo-
15 rum pro patria pugnantes mortem occubuerunt.“ Per hæc
incitatis animis, castra in extremis finibus suis obvia hosti
posuerunt. Nuntiis ad Philippum missis, quanto res in dis-
crimine esset, omittere Philippum id, quod in manibus erat,
coegerunt bellum, Iamphorynna per deditionem recepta et
16 prospero alio successu rerum. Ætolorum impetum tardaverat
primo coniurationis fama Acarnanicæ; deinde auditus Philippi
17 adventus regredi etiam in intimos coegit fines. Nec Philippus,
quanquam, ne opprimerentur Acarnanes, itineribus magnis
ierat, ultra Diem est progressus; inde, quum audisset reditum
Ætolorum ex Acarnania, et ipse Pellam rediit.

26 Lævinus veris principio a Corcyra profectus navibus,
superato Leucata promuntorio quum venisset Naupactum, Anti-
cicyram inde se petiturum edixit, ut præsto ibi Scopas Ætoli-
2 que essent. Sita Anticyra est in Locride læva parte sinum
Corinthiacum intranti; breve terra iter eo, brevis navigatio
3 ab Naupacto est. Tertio ferme post die utrinque oppugnari
coepta est; gravior a mari oppugnatio erat, quia et tormenta
machinæque omnis generis in navibus erant, et Romani inde
oppugnabant. Itaque intra paucos dies recepta urbs per
deditionem Ætolis traditur; præda ex pacto Romanis cessit.
4 Litteræ Lævino redditæ, consulem eum absentem declaratum

et successorem venire P. Sulpicium; ceterum diuturno ibi
morbo implicitus serius spe omnium Romam venit.

M. Marcellus quum idibus Martiis consulatum inisset, 5
senatum eo die moris modo causa habuit, professus, nihil se ^{A. u. c. 544.}
absente collega neque de re publica neque de provinciis actu- ^{A. Ch. 210.}
rum. Scire se, frequentes Siculos prope urbem in villis ob- 6
trectatorum suorum esse; quibus tantum abesse ut per se non
liceat palam Romæ crimina [edita] ficta ab inimicis vulgare,
ut, ni simularent, aliquem sibi timorem absente collega dicendi 7
de consule esse, ipse eis extemplo daturus senatum fuerit.
Ubi quidem collega venisset, non passurum quicquam prius
agi, quam ut Siculi in senatum introducantur. Dilectum prope 8
a M. Cornelio per totam Siciliam habitum, ut quam plurimi
questum de se Romam venirent; eundem litteris falsis urbem
implet, bellum in Sicilia esse, ut suam laudem minuat.
Moderati animi gloriam eo die adeptus consul senatum dimisit, 9
ac prope iustitium omnium rerum futurum videbatur, donec
alter consul ad urbem venisset.

Otium, ut solet, excitavit plebis rumores. Belli diuturni- 10
tatem et vastatos agros circa urbem, qua infesto agmine isset
Hannibal, exhaustam dilectibus Italiam et prope quotannis
cæsos exercitus querebantur, et consules bellicosos ambo viros 11
acresque nimis et feroces creatos, qui vel in pace tranquilla
bellum excitare possent, nedum in bello respirare civitatem forent
passuri. Interrupit hos sermones nocte, quæ pridie Quinquatrus 27
fuit, pluribus simul locis circa forum incendium ortum. Eodem 2
tempore septem tabernæ, quæ postea quinque, et argentariæ,
quæ nunc novæ appellantur, arsere; comprehensa postea pri- 3
vata ædificia (neque enim tum basilicæ erant), comprehensæ
lautumiæ forumque piscatorium et atrium regium; ædes Vestæ 4
vix defensa est tredecim maxime servorum opera, qui in
publicum redempti ac manumissi sunt. Nocte ac die con- 5
tinuatum incendium fuit, nec ulli dubium erat, humana id
fraude factum esse, quod pluribus simul locis, et iis diversis,
ignes coorti essent. Itaque consul ex auctoritate senatus pro 6

contione edixit, qui, quorum opera id conflatum incendium
esset, profiteretur, præmium fore libero pecuniam, servo liber-
 7 tatem. Eo præmio inductus Campanorum Calaviorum servus
 (Manus ei nomen erat) indicavit, dominos et quinque præ-
 terea iuvenes nobiles Campanos, quorum parentes a Q. Fulvio
 securi percussi erant, id incendium fecisse, vulgoque facturos
 8 alia, ni comprehendantur. Comprehenso ipsi familiæque eorum.
 Et primo elevabatur index indiciumque: pridie eum verberibus
 castigatum ab dominis discessisse; per iram ac levitatem ex
 9 re fortuita crimen commentum; ceterum ut coram coargue-
 bantur et quæstio ex ministris facinoris foro medio haberi
 cœpta est, fassi omnes, atque in dominos servosque conscios
 animadversum est; indici libertas data et viginti millia æris.
 10 Consuli Lævino Capuam prætereunti circumfusa multitudo
 Campanorum est, obsecrantium cum lacrimis, ut sibi Romam
 ad senatum ire liceret oratum, si qua misericordia tandem
 flecti possent, ne se ad ultimum perditum irent nomenque
 11 Campanorum a Q. Flacco deleri sinerent. Flaccus sibi pri-
 vatam simultatem cum Campanis negare ullam esse; publicas
 inimicitias [hostiles] et esse et futuras, quoad eo animo esse
 12 erga populum Romanum sciret; nullam enim in terris gentem
 esse, nullum infestiorum populum nomini Romano. Ideo se
 mœnibus inclusos tenere eos; [quia] si qui evasissent aliqua,
 velut feras bestias per agros vagari et laniare et trucidare,
 13 quodcumque obvium detur; alios ad Hannibalem transfugisse,
 alios ad Romam incendendam profectos. Inventurum in sem-
 14 usto foro consulem vestigia sceleris Campanorum; Vestæ
 ædem petitam et æternos ignes et conditum in penetrati fatale
 pignus imperii Romani. Se minime censere tutum esse, Cam-
 15 panis potestatem intrandi Romana mœnia fieri. Lævinus
 Campanos iure iurando a Flacco adactos, quinto die, quam ab
 senatu responsum accepissent, Capuam redituros, sequi se Ro-
 16 mam iussit. Hac circumfusus multitudine, simul Siculis ob-
 viam egressis secutisque, formam præbuit clarissimarum urbium

excidio celeberrimis viris victos bello accusatores in urbem
 adducentis. De re publica tamen primum ac de provinciis 17
 ambo consules ad senatum retulere.

Ibi Lævinus, quo statu Macedonia et Græcia, Ætoli, 28
 Acarnanes Locrique essent, quasque ibi res ipse egisset terra
 marique, exposuit: Philippum, inferentem bellum Ætolis, in 2
 Macedoniam retro ab se compulsam ad intima penitus regni
 abisse, legionemque inde deduci posse; classem satis esse ad
 arcendum Italia regem. Hæc de se deque provincia, cui 3
 præfuerat, consul; tum de provinciis communis relatio fuit.
 Decrevere patres, ut alteri consulum Italia bellumque cum
 Hannibale provincia esset, alter classem, cui T. Otacilius
 præfuisset, Siciliamque provinciam cum L. Cincio prætore
 obtineret. Exercitus eis duo decreti, qui in Etruria Galliaque 4
 essent; eæ quattuor erant legiones; urbanæ duæ superioris
 anni in Etruriam, duæ, quibus Sulpicius consul præfuisset, in
 Galliam mitterentur. Gallia et legionibus præesset, quem 5
 consul, cuius Italia provincia esset, præfecisset; in Etruriam 6
 C. Calpurnius post præturam prorogato in annum imperio
 missus. Et Q. Fulvio Capua provincia decreta prorogatumque
 in annum imperium; exercitus civium sociorumque minui 7
 iussus, ut ex duabus legionibus una legio, quinque millia
 peditum et trecenti equites essent, dimissis, qui plurima stipendia
 haberent, et sociorum septem millia peditum et trecenti equites 8
 relinquerentur, eadem ratione stipendiorum habita in veteribus
 militibus dimittendis. Cn. Fulvio consuli superioris anni nec 9
 de provincia Apulia nec de exercitu, quem habuerat, quicquam
 mutatum; tantum in annum prorogatum imperium est. P.
 Sulpicius collega eius omnem exercitum præter socios navales
 iussus dimittere est. Item ex Sicilia exercitus, cui M. Corne- 10
 lius præesset, ubi consul in provinciam venisset, dimitti iussus.
 L. Cincio prætori ad obtinendam Siciliam Cannenses milites 11
 dati, duarum instar legionum. Totidem legiones in Sardiniam 12
 P. Manlio Vulsoni prætori decretæ, quibus L. Cornelius in
 eadem provincia priore anno præfuerat. Urbanas legiones 13

ita scribere consules iussi, ne quem militem facerent, qui in exercitu M. Valerii, Q. Fulvii fuisset, neve eo anno plures quam una et viginti Romanæ legiones essent.

- 29 His senatus consultis perfectis sortiti provincias consules. Sicilia et classis Marcello, Italia cum bello adversus Hannibalem
2 Lævino evenit. Quæ sors, velut iterum captis Syracusis, ita exanimavit Siculos expectatione sortis in consulum conspectu stantes, ut comploratio eorum flebilesque voces et extemplo oculos hominum converterint et postmodo sermones præbuerint.
3 Circumibant enim senatorum domos cum veste sordida, affirmantes, se non modo suam quosque patriam, sed totam Siciliam
4 relicturos, si eo Marcellus iterum cum imperio redisset. Nullo suo merito eum ante implacabilem in se fuisse; quid iratum, quod Romam de se questum venisse Siculos sciat, facturum? Obrui Ætnæ ignibus aut mergi freto satius illi insulæ esse
5 quam velut dedi noxæ inimico. Hæ Siculorum querelæ domos primum nobilium circumlatæ celebratæque sermonibus, quos partim misericordia Siculorum, partim invidia Marcelli
6 excitabat, in senatum etiam pervenerunt. Postulatum a consulibus est, ut de permutandis provinciis senatum consulerent. Marcellus, si iam auditi ab senatu Siculi essent, aliam forsitan
7 futuram fuisse sententiam suam dicere; nunc, nè quis timore frenari eos dicere possit, quo minus de eo libere querantur, in cuius potestate mox futuri sint, si collegæ nihil intersit,
8 mutare se provinciam paratum esse; deprecari senatus præiudicium; nam quum extra sortem collegæ optionem dari provinciæ iniquum fuerit, quanto maiorem iniuriam, immo
9 contumeliam esse, sortem suam ad eum transferri? Ita senatus, quum, quid placeret, magis ostendisset quam decreasset, dimittitur. Inter ipsos consules permutatio provinciarum, rapiente fato
10 Marcellum ad Hannibalem, facta est, ut, ex quo primus post *adversissimas* *haud* adversæ pugnæ gloriam ceperat, in eius laudem postremus Romanorum imperatorum, prosperis tum maxime bellicis rebus, caderet.

Permutatis provinciis, Siculi in senatum introducti multa 30 de Hieronis regis fide perpetua erga populum Romanum verba fecerunt, in gratiam publicam avertentes. Hieronymum ac 2 postea Hippocraten atque Epicyden tyrannos quum ob alia, tum propter defectionem ab Romanis ad Hannibalem invisos fuisse sibi. Ob eam causam et Hieronymum a principibus iuventutis prope publico consilio interfectum, et in Epicydis Hippocratis- 3 que cædem septuaginta nobilissimorum iuvenum coniurationem factam; quos Marcelli mora destitutos, quia ad prædictum tempus exercitum ad Syracusas non admovisset, indicio facto, omnes ab tyrannis interfectos. Eam quoque Hippocratis et 4 Epicydis tyrannidem Marcellum excitasse Leontinis crudeliter direptis. Nunquam deinde principes Syracusanorum desisse 5 ad Marcellum transire pollicerique, se urbem, quum vellet, ei tradituros; sed eum primo vi capere maluisse; dein, quum id 6 neque terra neque mari, omnia expertus, potuisset, auctores traditarum Syracusarum fabrum ærarium Sosim et Mœricum Hispanum quam principes Syracusanorum habere, toties id nequicquam ultro offerentes, præoptasse, quo scilicet iustiore de causa vetustissimos socios populi Romani trucidaret ac diriperet. Si non Hieronymus ad Hannibalem defecisset, sed 7 populus Syracusanus et senatus, si portas Marcello Syracusani publice et non, oppressis Syracusanis, tyranni eorum Hippocrates et Epicydes clausissent, si Carthaginiensium animis bellum cum populo Romano gessissent, quid ultra, quam quod 8 fecerit, nisi ut deleret Syracusas, facere hostiliter Marcellum potuisset? Certe præter mœnia et tecta exhausta urbis ac 9 refracta ac spoliata deum delubra, dis ipsis ornamentisque eorum ablatis, nihil relictum Syracusis esse. Bona quoque 10 multis adempta, ita ut ne in nudo quidem solo reliquiis direptæ fortunæ alere sese ac suos possent. Orare se patres conscriptos, ut, si nequeant omnia, saltem quæ compareant cognoscique possint, restitui dominis iubeant. Talia conquestos 11 quum excedere ex templo, ut de postulatis eorum patres consuli possent, Lævinus iussisset, „Maneant“ inquit Marcellus, 12

„ut coram iis respondeam, quando ea condicione pro vobis, patres conscripti, bella gerimus, ut victos armis accusatores habeamus, et duæ captæ hoc anno urbes Capua Fulvium reum, Marcellum Syracusæ habeant.“ Reductis in curiam legatis, tum consul „Non adeo maiestatis“ inquit „populi Romani imperiique huius oblitus sum, patres conscripti, ut, si de meo crimine ambigeretur, consul dicturus causam accusantibus Græcis fuerim; sed non tam, quid ego fecerim, in disquisitionem venit, quam quid isti pati debuerint. Qui si non fuerunt hostes, nihil interest, nunc an vivo Hierone Syracusas violaverim; sin autem desciverunt a populo Romano, si legatos nostros ferro atque armis petierunt, urbem ac mœnia clauserunt exercituque Carthaginensium adversus nos tutati sunt, quis passos esse hostilia, quum fecerint, indignatur? Tradentes urbem principes Syracusanorum aversatus sum; Sosim et Moericum Hispanum, quibus tantam crederem rem, potiores habui. Non estis extremi Syracusanorum, quippe qui aliis humilitatem obiiciatis; quis est vestrum, qui se mihi portas aperturum, qui armatos milites meos in urbem accepturum promiserit? Odistis et exsecramini eos, qui fecerunt, et ne hic quidem contumeliis in eos dicendis parcitis; tantum abest, ut et ipsi tale quicquam facturi fueritis. Ipsa humilitas eorum, patres conscripti, quam isti obiiciunt, maximo argumento est, me neminem, qui navatam operam rei publicæ nostræ vellet, aversatum esse. Et antequam obsiderem Syracusas, nunc legatis mittendis, nunc ad colloquium eundo tentavi pacem, et posteaquam neque legatos violandi verecundia erat, nec mihi ipsi congresso ad portas cum principibus responsum dabatur, multis terra marique exhaustis laboribus, tandem vi atque armis Syracusas cepi. Quæ captis acciderint, apud Hannibalem et Carthaginenses victos iustius quam apud victoris populi senatum quererentur. Ego, patres conscripti, Syracusas spoliatas si negaturus essem, nunquam spoliis earum urbem Romam exornarem. Quæ autem singulis victor aut ademi aut dedi, quum belli iure, tum ex cuiusque merito satis scio me fecisse.

Ea vos rata habeatis, patres conscripti, necne, magis rei publicæ interest quam mea. Quippe mea fides exsoluta est; ad rem publicam pertinet, ne acta mea rescindendo alios in posterum segniores duces faciatis. Et quoniam coram et Siculorum et mea verba audistis, patres conscripti, simul templo excedemus, ut me absente liberius consuli senatus possit.“ Ita dimissi Siculi et ipse in Capitolium ad dilectum discessit. Consul alter de postulatis Siculorum ad patres retulit. Ibi quum diu sententiis certatum esset, et magna pars senatus, principe eius sententiæ T. Manlio Torquato, cum tyrannis bellum gerendum fuisse censerent, hostibus et Syracusanorum et populi Romani, et urbem recipi, non capi, et receptam legibus antiquis et libertate stabiliri, non fessam miseranda servitute bello affligi; inter tyrannorum et ducis Romani certamina præmium victoris in medio positam urbem pulcherrimam ac nobilissimam perisse, horreum atque ærarium quondam populi Romani, cuius munificentia ac donis multis tempestatibus, hoc denique ipso Punico bello adiuta ornataque res publica esset; si ab inferis existat rex Hiero, fidissimus imperii Romani cultor, quo ore aut Syracusas aut Romam ei ostendi posse, quum, ubi semirutam ac spoliatam patriam respexerit, ingrediens Romam in vestibulo urbis, prope in porta, spolia patriæ suæ visurus sit? — hæc taliaque quum ad invidiam consulis miserationemque Siculorum dicerentur, mitius tamen decreverunt patres: acta M. Marcelli, quæ is gerens bellum victorque egisset, rata habenda esse; in reliquum curæ senatui fore rem Syracusanam, mandatuosque consuli Lævino, ut, quod sine iactura rei publicæ fieri posset, fortunis eius civitatis consularet. Missis duobus senatoribus in Capitolium ad consulem, uti rediret in curiam, et introductis Siculis, senatus consultum recitatum est; legatique benigne appellati ac dimissi ad genua se Marcelli consulis proiecerunt obsecrantes, ut, quæ deplorandæ ac levandæ calamitatis causa dixissent, veniam eis daret, et in fidem clientelamque se urbemque

Syracusas acciperet. Potens hoc consul clementer appellatos eos dimisit.

33 Campanis deinde senatus datus est, quorum oratio mi-
 2 serabilior, causa durior erat. Neque enim meritas pœnas
 negare poterant, nec tyranni erant, in quos culpam conferrent;
 sed satis pensum pœnarum, tot veneno absumptis, tot securi
 3 percussis senatoribus, credebant. Paucos nobilium superesse,
 quos nec sua conscientia, ut quicquam de se gravius consulerent,
 impulerit nec victoris ira capitis damnaverit; eos libertatem
 sibi suisque et bonorum aliquam partem orare, cives Romanos,
 affinitatibus plerosque et propinquis etiam cognationibus ex
 4 connubio vetusto iunctos. Summotis deinde e templo, paulisper
 dubitatum, an arcessendus a Capua Q. Fulvius esset (mortuus
 enim post captam Claudius consul erat), ut coram imperatore,
 qui res gessisset, sicut inter Marcellum Siculosque disceptatum
 5 fuerat, disceptaretur. Dein quum M. Atilium, C. Fulvium
 fratrem Flacci, legatos eius, et Q. Minucium et L. Veturium
 Philonem, item Claudii legatos, qui omnibus gerendis rebus
 affuerant, in senatu viderent, nec Fulvium advocari a Capua
 6 nec differri Campanos vellent, interrogatus sententiam M. Atilius
 Regulus, cuius ex iis, qui ad Capuam fuerant, maxima auc-
 7 toritas erat, „In consilio“ inquit „arbitror me fuisse consulibus
 Capua capta, quum quæreretur, ecqui Campanorum bene
 8 meritis de re publica nostra esset. Duas mulieres compertum
 est, Vestiam Oppiam, Atellanam Capuæ habitantem, et Fau-
 culam Cluviam, quæ quondam quæstum corpore fecisset,
 illam quotidie sacrificasse pro salute et victoria populi Ro-
 mani, hanc captivis egentibus alimenta clam suppeditasse;
 9 ceterorum omnium Campanorum eundem erga nos animum quem
 Carthaginensium fuisse, securique percussos a Q. Fulvio esse
 magis, quorum dignitas inter alios, quam quorum culpa eminebat.
 10 Per senatum agi de Campanis, qui cives Romani sunt, iniussu
 populi non video posse, idque et apud maiores nostros in
 Satricanis factum esse, quum defecissent, ut M. Antistius tri-
 bunus plebis prius rogationem ferret sciretque plebs, uti senatui

de Satricanis sententiæ dicendæ ius esset. Itaque censeo 11
 cum tribunis plebis agendum esse, ut eorum unus pluresve
 rogationem ferant ad plebem, quæ nobis statuendi de Campanis-
 ius fiat.“ L. Atilius tribunus plebis ex auctoritate senatus 12
 plebem in hæc verba rogavit: „Omnes Campani, Atellani,
 Calatini, Sabatini, qui se dediderunt in arbitrium dicionemque
 populi Romani Q. Fulvio proconsuli, [quosque una secum dedidere], 13
 quæque una secum dedidere, agrum urbemque, divina huma-
 naque utensiliaque sive quid aliud dediderunt, de iis rebus
 quid fieri velitis, vos rogo, Quirites.“ Plebes sic iussit: „Quod 14
 senatus iuratus, maxima pars, censeat, qui adsient, id volumus
 iubemusque.“ Ex hoc plebeiscito senatus consultus Oppiæ 34
 Cluviæque primum bona ac libertatem restituit: si qua alia
 præmia petere ab senatu vellent, venire eas Romam. Cam- 2
 panis in familias singulas decreta facta, quæ non operæ
 pretium est omnia enumerare: aliorum bona publicanda, ipsos 3
 liberosque eorum et coniuges vendendas extra filias, quæ
 enupsissent, priusquam in populi Romani potestatem venirent,
 alios in vincula condendos ac de iis posterius consulendum. 4
 Aliorum Campanorum summam etiam census distinxerunt,
 publicanda necne bona essent; pecua captiva præter equos, 5
 et mancipia præter puberes virilis sexus, et omnia, quæ solo
 non continerentur, restituenda censuerunt dominis. Campanos 6
 omnes, Atellanos, Calatinos, Sabatinos, extraquam qui eorum
 aut ipsi aut parentes eorum apud hostes essent, liberos esse
 iusserunt, ita ut nemo eorum civis Romanus aut Latini nominis 7
 esset, neve quis eorum, qui Capuæ fuisset, dum portæ
 clausæ essent, in urbe agrove Campano intra certam diem
 maneret; locus, ubi habitarent, trans Tiberim, qui non con- 8
 tingeret Tiberim, daretur; qui nec Capuæ nec in urbe Cam-
 pana, quæ a populo Romano defecisset, per bellum fuissent,
 eos cis Lirim amnem Romam versus; qui ad Romanos trans- 9
 issent, priusquam Capuam Hannibal veniret, cis Vulturum
 emovendos censuerunt, ne quis eorum propius mare quindecim
 millibus passuum agrum ædificiumve haberet. Qui eorum 10

trans Tiberim emoti essent, ne ipsi posterive eorum uspiam
pararent haberentve, nisi in Veiente, Sutrimo Nepesinove agro,
dum ne cui maior quam quinquaginta iugerum agri modus
11 esset. Senatorum omnium, quique magistratus Capuæ, Atellæ,
Calatiæ gessissent, bona venire Capuæ iusserunt; libera corpora,
quæ venundari placuerat, Romam mitti ac Romæ venire.
12 Signa, statuas aeneas, quæ capta de hostibus dicerentur,
quæ eorum sacra ac profana essent, ad pontificum collegium
13 reiecerunt. Ob hæc decreta mæstiores aliquanto, quam Ro-
mam venerant, Campanos dimiserunt; nec iam Q. Fulvii sæ-
vitiam in sese, sed iniquitatem deum atque execrabilem for-
tunam suam incusabant.

35 Dimissis Siculis Campanisque, dilectus habitus. Scripto
2 deinde exercitu de remigum supplemento agi cœptum; in
quam rem quum neque hominum satis nec, ex qua pararentur
stipendiumque acciperent, pecuniæ quicquam ea tempestate
3 in publico esset, edixerunt consules, ut privati ex censu or-
dinibusque, sicut antea, remiges darent cum stipendio cibariisque
4 dierum triginta. Ad id edictum tantus fremitus hominum,
tanta indignatio fuit, ut magis dux quam materia seditioni
deesset: Secundum Siculos Campanosque plebem Romanam
5 perdendam lacerandamque sibi consules sumpsisse. Per tot
annos tributo exhaustos nihil reliqui præter terram nudam ac
vastam habere. Tecta hostes incendisse, servos agri cultores
rem publicam abduxisse, nunc ad militiam parvo ære emendo,
6 nunc remiges imperando; si quid cui argenti ærisve fuerit,
stipendio remigum et tributis annuis ablatum. Se, ut dent,
quod non habeant, nulla vi, nullo imperio cogi posse. Bona
sua venderent; in corpora, quæ reliqua essent, sævirent; ne
7 unde redimantur quidem, quicquam superesse. Hæc non in
occulto, sed propalam in foro atque oculis ipsorum consulum
ingens turba circumfusi fremebant; nec eos sedare consules
8 nunc castigando, nunc consolando poterant. Spatium deinde
iis tridui se dare ad cogitandum dixerunt; quo ipsi ad rem
9 inspiciendam et expediendam usi sunt. Senatum postero die

habuerunt de remigum supplemento; ubi quum multa disse-
ruissent, cur æqua plebis recusatio esset, verterunt orationem
eo, ut dicerent, privatis id seu æquum seu iniquum onus
iniungendum esse; nam unde, quum pecunia in ærario non 10
esset, paraturos navales socios? quomodo autem sine classibus
aut Siciliam obtineri aut Italia Philippum arceri posse aut
tuta Italiæ litora esse? Quum in hac difficultate rerum con- 36
siliū hæreret ac prope torpor quidam occupasset hominum
mentes, tum Lævinus consul: Magistratus senatui et senatum 2
populo, sicut honore præstent, ita ad omnia, quæ dura atque
aspera essent, subeunda duces debere esse. „Si, quod in- 3
iungere inferiori velis, id prius in te ac tuos ipse iuris sta-
tueris, facilius omnes obedientes habeas; nec impensa gravis
est, quum *ex* ea plus quam pro virili parte sibi quemque
capere principum vident. Itaque *si* classes habere atque 4
ornare volumus populum Romanum, privatos sine recusatione
remiges dare, nobismet ipsis primum imperemus. Aurum, ar- 5
gentum, *æs* signatum omne senatores crastino die in publicum
conferamus, ita ut anulos sibi quisque et coniugi et liberis, et
filio bullam et, quibus uxor filiæve sunt, singulas uncias pondo
auri relinquant; argenti, qui curuli sella sederunt, equi orna- 6
menta et libras pondo, ut salinum patellamque deorum causa
habere possint, ceteri senatores libram argenti tantum; æris 7
signati quina millia in singulos patres familiæ relinquamus;
ceterum omne aurum, argentum, *æs* signatum ad triumviros 8
mensarios extemplo deferamus, nullo ante senatus consulto
facto, ut voluntaria collatio et certamen adiuvandæ rei pub-
licæ excitet ad æmulandum animos primum equestris ordinis,
dein reliquæ plebis. Hanc unam viam multa inter nos col- 9
locuti consules invenimus; ingredimini dis bene iuvantibus.
Res publica incolumis et privatas res facile salvas præstat;
publica prodendo tua nequicquam serves.“ In hæc tanto 10
animo consensum est, ut gratiæ ultro consulibus agerentur.
Senatu inde misso, pro se quisque aurum *et* argentum et *æs* 11
in publicum conferunt, tanto certamine iniecto, ut prima aut

inter primos nomina sua vellent in publicis tabulis esse, ut nec triumviri accipiundo nec scribæ referendo sufficerent. 12 Hunc consensum senatus equester ordo est secutus, equestris ordinis plebs. Ita sine edicto, sine coercitione magistratus nec remige in supplementum nec stipendio res publica eguit; paratisque omnibus ad bellum, consules in provincias profecti sunt.

37 Neque aliud [magis] tempus belli fuit, quo Carthaginienses Romanique pariter variis casibus immixti magis in ancipiti 2 spe ac metu fuerint. Nam Romanis et in provinciis, hinc in Hispania adversæ res, hinc prosperæ in Sicilia luctum et 3 lætitiā miscuerant, et in Italia quum Tarentum amissum damno et dolori, tum arx cum præsidio retenta præter spem 4 gaudio fuit, et terrorem subitum pavoremque urbis Romæ obsessæ et oppugnatae Capua post dies paucos capta in læ- 5 titiam vertit. Transmarinæ quoque res quadam vice pensatæ: Philippus hostis tempore haud satis opportuno factus, Ætoli 6 novi adsciti socii Attalusque Asiæ rex, iam velut despondente fortuna Romanis imperium orientis. Carthaginienses quoque 7 Capuæ amissæ Tarentum captum æquabant, et ut ad mœnia urbis Romanæ nullo prohibente se pervenisse in gloria 8 ponebant, ita pigebat irriti incepti, pudebatque adeo se spretos, ut, sedentibus ipsis ad Romana mœnia, alia porta exercitus 9 Romanus in Hispaniam duceretur. Ipsæ quoque Hispaniæ, quo propius spem venerant, tantis duobus ducibus exercitibusque cæsis debellatum ibi ac pulsos inde Romanos esse, eo plus, ab L. Marcio, tumultuario duce, ad vanum et irritum victoriam 10 redactam esse, indignationis præbebant. Ita æquante fortuna, suspensa omnia utrisque erant, integra spe, integro metu, velut illo tempore primum bellum inciperent.

38 Hannibalem ante omnia angebat, quod Capua pertinacius oppugnata ab Romanis quam defensa ab se multorum Italiæ 2 populorum animos averterat, quos neque omnes tenere præsidii, nisi vellet in multas parvasque partes carpere exercitum, quod minime tum expediebat, poterat, nec, deductis præsidiis,

spei liberam vel obnoxiam timori sociorum relinquere fidem. Præceps in avaritiam et crudelitatem animus ad spolianda, 3 quæ tueri nequibat, ut vastata hosti relinquerentur, inclinavit. Id fœdum consilium quum incepto, tum etiam exitu fuit. 4 Neque enim indigna patientium modo abalienabantur animi, sed ceterorum etiam; quippe ad plures exemplum quam calamitas pertinebat; nec consul Romanus tentandis urbibus, 5 sicunde spes aliqua se ostendisset, deerat. Salapiæ principes 6 erant Dasius et Blattius, Dasius Hannibali amicus; Blattius, quantum ex tuto poterat, rem Romanam fovebat et per occultos nuntios spem proditiōis fecerat Marcello; sed sine adiutore Dasio res transigi non poterat. Multum ac diu 7 cunctatus est; tum quoque magis inopia consilii potioris quam spe effectus Dasium appellat; at ille, quum ab re aversus, tum æmulo potentatus inimicus, rem Hannibali aperit. Arcessito 8 utroque, Hannibal quum pro tribunali quædam ageret, mox de Blattio cogniturus, starentque summo populo accusator et reus, Blattius de proditiōe Dasium appellabat. Enimvero 9 ille, velut in manifesta re, exclamat, sub oculis Hannibalis secum de proditiōe agi. Hannibali atque eis, qui aderant, quo audacior res erat, minus similis veri visa est: æmula- 10 tionem profecto atque odium esse, et id crimen afferri, quod, quia testem habere non possit, liberius fingenti sit. Ita inde 11 dimissi sunt. Nec Blattius ante abstinit tam audaci incepto, quam idem obtundendo docendoque, quam ea res ipsis patriæque salutaris esset, pervicit, ut præsidium Punicum (*quingenti* autem Numidæ erant) Salapiaque traderetur Marcello. Nec sine 12 cæde multa tradi potuit. Longe fortissimi equitum toto Punico exercitu erant. Itaque, quanquam improvisa res fuit nec usus equorum in urbe erat, tamen armis inter tumultum captis et eruptionem tentaverunt et, quum evadere nequirent, pugnantes 13 ad ultimum occubuerunt, nec plus quinquaginta ex iis in potestatem hostium vivi venerunt. Plusque aliquanto damni 14 hæc ala equitum amissa Hannibali quam Salapia fuit; nec

deinde unquam Pœnus, quo longe plurimum valuerat, equitatu superior fuit.

39 Per idem tempus, quum in arce Tarentina vix inopia tolerabilis esset, spem omnem præsidium, quod ibi erat, Romanum præfectusque præsidii atque arcis M. Livius in com-
2 meatibus ab Sicilia missis habebant, qui ut tuto præterveherentur oram Italiæ, classis viginti ferme navium Regii stabat.
3 Præerat classi com meatibusque D. Quinctius, obscuro genere ortus, ceterum multis fortibus factis militari gloria illustris.
4 Primo quinque naves, quarum maximæ duæ triremes, a Marcello ei traditæ erant [habuit]; postea rem impigre sæpe
5 gerenti tres additæ quinqueres; postremo ipse a sociis, Reginisque et a Velia et a Pæsto, debitas ex fœdere exigendo
6 classem viginti navium, sicut ante dictum est, effecit. Huic ab Regio profectæ classi Democrates cum pari navium
7 Tarentinarum numero quindecim millia ferme ab urbe ad Sapiortem obviis fuit. Velis tum forte, improvidus futuri certaminis, Romanus veniebat; sed circa Crotonem Sybarimque
8 suppleverat remigio naves, instructamque et armatam egregie pro magnitudine navium classem habebat, et tum forte sub
idem tempus et venti vis omnis cecidit et hostes in conspectu
9 fuere, ut ad componenda armamenta expediendumque remigem ac militem ad imminens certamen satis temporis esset. Raro
alias tantis animis iustæ concurrerunt classes, quippe quum
10 in maioris discrimen rei, quam ipsæ erant, pugnarent, Tarentini, ut, recuperata urbe ab Romanis post centesimum prope
annum, arcem etiam liberarent, spe, commeatus quoque hostibus, si navali prælio possessionem maris ademissent, interclusuros,
11 Romani, ut retenta possessione arcis ostenderent, non vi ac
12 virtute, sed prodicione ac furto Tarentum amissum. Itaque ex utraque parte signo dato quum rostris concurrissent neque
retro navem inhiherent nec dirimi ab se hostem paterentur, quam quis indeptus navem erat, ferrea iniecta manu, ita conserebant ex propinquo pugnam, ut non missilibus tantum, sed
13 gladiis etiam prope collato pede gereretur res. Proræ inter

se iunctæ hærebant, puppes alieno remigio circumagebantur; ita in arto stipatæ erant naves, ut vix ullum telum in mari vanum intercideret; frontibus velut pedestres acies urgebant perviæque naves pugnantibus erant. Insignis tamen inter 14 ceteras pugna fuit duarum, quæ primæ agminum concurrerant inter se. In Romana nave ipse Quinctius erat, in Tarentina 15 Nico, cui Perconi fuit cognomen, non publico modo, sed privato etiam odio invisus atque infestus Romanis, quod eius factionis erat, quæ Tarentum Hannibali prodiderat. Hic Quinctium, 16 simul pugnantem hortantemque suos, incautum hasta transfigit, atque ille præceps cum armis procidit ante proram. Victor 17 Tarentinus in turbatam duce amisso navem impigre transgressus quum summovisset hostes, et prora iam Tarentinorum esset, puppim male conglobati tuerentur Romani, repente et alia a puppe triremis hostium apparuit; ita in medio circum- 18 venta Romana navis capitur. Hinc ceteris terror iniectus, uti prætoriam navem captam videre, fugientesque passim aliæ in alto mersæ, aliæ in terram remis abreptæ mox prædæ fuere Thurinis Metapontinisque. Ex onerariis, quæ cum 19 commeatu sequebantur, perpaucae in potestatem hostium venire; aliæ ad incertos ventos hinc atque illinc obliqua transferentes vela in altum evectæ sunt.

Nequaquam pari fortuna per eos dies Tarenti res gesta. 20 Nam ad quattuor millia hominum frumentatum egressa quum in agris passim vagarentur, Livius, qui arcis præsidioque 21 Romano præerat, intentus in omnes occasiones gerendæ rei, C. Persium impigrum virum cum duobus millibus et quingentis armatorum ex arce emisit, qui vage effusos per agros pala- 22 tosque adortus quum diu passim cecidisset, paucos ex multis. trepida fuga incidentes semiapertis portarum foribus, in urbem compulit neque multum abfuit, quin urbs eodem impetu caperetur. Ita æquatæ res ad Tarentum, Romanis victoribus terra. 23 Tarentinis mari. Frumenti spes, quæ in oculis fuerat, utrosque frustrata pariter.

40 Per idem tempus Lævinus consul, iam magna parte anni circumacta, in Siciliam veteribus novisque sociis expectatus quum venisset, primum ac potissimum omnium ratus Syracusis
2 nova pace inconditas componere res, Agrigentum inde, quod belli reliquum erat tenebaturque a Carthaginiensium valido
3 præsidio, duxit legiones. Et affuit fortuna incepto. Hanno erat imperator Carthaginiensium, sed omnem in Mutine Numi-
4 disque spem repositam habebant. Per totam Siciliam vagus prædas agebat ex sociis Romanorum, neque intercludi ab
Agrigento vi aut arte ulla nec, quin erumperet, ubi vellet,
5 prohiberi poterat. Hæc eius gloria quia iam imperatoris quoque famæ officiebat, postremo in invidiam vertit, ut ne bene gestæ quidem res iam Hannoni propter auctorem satis
6 lætæ essent. Postremo præfecturam eius filio suo dedit, ratus cum imperio auctoritatem quoque ei inter Numidas
7 erepturum. Quod longe aliter evenit; nam veterem favorem eius sua insuper invidia auxit; neque ille indignitatem iniuriæ tulit confestimque ad Lævinum occultos nuntios misit de
8 tradendo Agrigento. Per quos ut est facta fides compositusque rei gerendæ modus, portam ad mare ferentem Numidæ quum occupassent, pulsus inde custodibus aut cæsis, Romanos
9 ad id ipsum missos in urbem acceperunt. Et quum agmine iam in media urbis ac forum magno tumultu iretur, ratus Hanno, non aliud quam tumultum ac secessionem, id quod et ante acciderat, Numidarum esse, ad comprimendam seditionem
10 processit. Atque ille, quum ei multitudo maior quam Numidarum procul visa et clamor Romanus haudquaquam ignotus ad aures accidisset, priusquam ad ictum teli veniret, capessit
11 fugam. Per aversam portam emissus, assumpto comite Epicyde, cum paucis ad mare pervenit; nactique opportune parvum navigium, relicta hostibus Sicilia, de qua per tot annos
12 certatum erat, in Africam traiecerunt. Alia multitudo Pœnorum Siculorumque, ne tentato quidem certamine, quum cæci in fugam ruerent clausique exitus essent, circa portas cæsa.
13 Oppido recepto, Lævinus, qui capita rerum Agrigenti erant,

virgis cæsos securi percussit, ceteros prædamque vendidit; omnem pecuniam Romam misit. Fama Agrigentini cladis 14 Siciliam quum pervasisset, omnia repente ad Romanos inclinauerunt. Proditæ brevi sunt viginti oppida, sex vi capta; voluntaria deditione in fidem venerunt ad quadraginta. Quarum 15 civitatum principibus quum pro cuiusque merito consul pretia pœnasque exsolvisset, coegissetque Siculos, positis tandem armis, ad agrum colendum animos convertere, ut esset non incolarum 16 modo alimentis frugifera insula, sed urbis Romæ atque Italiæ, id quod multis sæpe tempestatibus fecerat, annonam levaret, ab Agathyrna inconditam multitudinem secum in Italiam transvexit. Quattuor millia hominum erant, mixti ex omni 17 colluvione, exsules, obæcati, capitalia ausi plerique, quum in civitatibus suis ac sub legibus vixerant, et, postquam eos ex variis causis fortuna similis conglobaverat Agathyrnam, per latrocinia ac rapinam tolerantes vitam. Hos neque relinquere 18 Lævinus in insula tum primum nova pace coalescente, velut materiam novandis rebus, satis tutum ratus est, et Reginis usui futuri erant, ad populandum Bruttium agrum assuetam latrociniiis quærentibus manum. Et quod ad Siciliam attinet, eo anno debellatum est.

In Hispania principio veris P. Scipio, navibus deductis 41 evocatisque edicto Tarraconem sociorum auxiliis, classem onerariasque ostium inde Hiberi fluminis petere iubet. Eodem 2 legiones ex hibernis convenire quum iussisset, ipse cum quinque millibus sociorum ab Tarracone profectus ad exercitum est. Quo quum venisset, alloquendos maxime veteres milites, qui tantis superfuerant cladibus, ratus, contione advocata ita disseruit: „Nemo ante me novus imperator militibus suis, 3 priusquam opera eorum usus esset, gratias agere iure ac merito potuit; me vobis, priusquam provinciam aut castra 4 viderem, obligavit fortuna, primum quod ea pietate erga patrem patruumque meum vivos mortuosque fuistis, deinde quod 5 amissam tanta clade provinciæ possessionem integram et populo Romano et successori mihi virtute vestra obtinuistis.

6 Sed quum iam benignitate deum id paremus atque agamus,
non ut ipsi maneamus in Hispania, sed ne Pœni maneant,
nec ut pro ripa Hiberi stantes arceamus transitu hostes, sed
7 ut ultro transeamus transferamusque bellum, vereor, ne cui
vestrum maius id audaciusque consilium quam aut pro memoria
cladium nuper acceptarum aut pro ætate mea videatur.
8 Adversæ pugnæ in Hispania nullius in animo quam meo
minus oblitterari possunt, quippe cui pater et patruus intra
triginta dierum spatium, ut aliud super aliud cumlaretur
9 familiæ nostræ funus, interfecti sunt; sed ut familiaris pæne
orbitas ac solitudo frangit animum, ita publica quum fortuna,
tum virtus desperare de summa rerum prohibet. Ea fato
quodam data nobis sors est, ut magnis omnibus bellis victi
10 vicerimus. Vetera omitto, Porsinnam, Gallos, Samnites; a
Punicis bellis incipiam. Quot classes, quot duces, quot exer-
11 citus priore bello amissi sunt? Iam quid hoc bello memorem?
Omnibus aut ipse affui cladibus aut, quibus afui, maxime
unus omnium eas sensi. Trebia, Trasumennus, Cannæ quid
aliud sunt quam monumenta occisorum exercituum consulumque
12 Romanorum? Adde defectionem Italiæ, Siciliæ maioris partis,
Sardiniae; adde ultimum terrorem ac pavorem, castra Punica
inter Anienem ac mœnia Romana posita et visum prope in
portis victorem Hannibalem. In hac ruina rerum stetit una
integra atque immobilis virtus populi Romani; hæc omnia
13 strata humi erexit ac sustulit. Vos omnium primi, milites,
post Cannensem cladem vadenti Hasdrubali ad Alpes Italiam-
que, qui si se cum fratre coniunxisset, nullum iam nomen
esset populi Romani, ductu auspicioque patris mei obstitistis;
14 et hæ secundæ res illas adversas sustinuerunt. Nunc benig-
nitate deum omnia secunda, prospera, in dies lætiora ac
15 meliora in Italia Siciliaque geruntur. In Sicilia Syracusæ,
Agrigentum captum, pulsi tota insula hostes, receptaque pro-
vincia in ditione populi Romani est; in Italia Arpi recepti,
16 Capua capta. Iter omne ab urbe Roma trepida fuga emensus
Hannibal, in extremum angulum agri Bruttii compulsus, nihil

iam maius precatur deos, quam ut incolumi cedere atque
abire ex hostium terra liceat. Quid igitur minus conveniat, 17
milites, quam, quum aliæ super alias clades cumlarentur ac
di prope ipsi cum Hannibale starent, vos hic cum parentibus
meis (æquentur enim etiam honore nominis) sustinuisse labantem
fortunam populi Romani, nunc eosdem, quum iam illic omnia
secunda lætaque sunt, animis deficere? Nuper quoque quæ 18
acciderunt, utinam tam sine meo luctu quam¹⁾ vestro transis-
sent. Nunc dii immortales imperii Romani præsides, qui cen-
turiis omnibus, ut mihi imperium iuberent dari, fuere auctores,
iidem auguriis auspiciisque et per nocturnos etiam visus omnia
læta ac prospera portendunt. Animus quoque meus, maximus 19
mihi ad hoc tempus vates, præagit, nostram Hispaniam esse,
brevis extorre hinc omne Punicum nomen maria terrasque fœda
fuga impleturum. Quod mens sua sponte divinat, idem subiicit 20
ratio haud fallax. Vexati ab iis socii nostram fidem per legatos
implorant. Tres duces discordantes, prope ut defecerint alii ab
aliis, trifariam exercitum in diversissimas regiones distraxere.
Eadem in illos ingruit fortuna, quæ nuper nos afflixit; nam et 21
deseruntur ab sociis, ut prius ab Celtiberis nos, et diduxere
exercitus, quæ patri patruoque meo causa exitii fuit; nec discor- 22
dia intestina coire eos in unum sinet, neque singuli nobis resistere
poterunt. Vos modo, milites, favete nomini Scipionum, suboli
imperatorum vestrorum velut accisis recrescenti stirpibus. Agite, 23
milites veteres, novum exercitum novumque ducem traducite
Hiberum, traducite in terras cum multis fortibus factis sæpe a
vobis peragratas. Brevi faciam, ut, quemadmodum nunc nosci- 24
tatis in me patris patruique similitudinem oris vultusque et
lineamenta corporis, ita ingenii, fidei virtutisque effigiem vobis 25
reddam, ut revivisse aut renatum sibi quisque Scipionem impera-
torem dicat."

Hac oratione accensis militum animis, relicto ad præsidium 42
regionis eius M. Silano cum tribus millibus peditum et trecentis

¹⁾ Omnia, quæ usque ad initium c. 44 inclinatis litteris impressa
leguntur, ab homine docto sæculo quinto decimo extremo suppleta sunt.

equitibus, ceteras omnes copias (erant autem viginti quinque millia peditum, duo millia quingenti equites) Hiberum traiecit. 2 Ibi quibusdam suadentibus, ut, quoniam in tres tam diversas regiones discessissent Punici exercitus, proximum aggredere-
 3 periculum esse ratus, ne eo facto in unum omnes contraheret nec par esset unus tot exercitibus, Carthaginem Novam interim oppugnare statuit, urbem quum ipsam opulentam suis opibus, tum hostium omni bellico apparatu plenam (ibi arma, ibi pecunia, 4 ibi totius Hispaniæ obsides erant), sitam præterea quum opportune ad traiciendum in Africam, tum super portum satis amplum quantævis classi et nescio an unum in Hispaniæ ora, qua 5 nostro adiacet mari. Nemo omnium, quo iretur, sciebat præter C. Lælium. Is classe circummissus ita moderari cursum navium iussus erat, ut eodem tempore exercitus ostenderetur et classis 6 portum intraret. Septimo die ab Hiberno Carthaginem ventum est simul terra marique. Castra ab regione urbis, qua in septentrionem versa est, posita; his ab tergo (nam frons natura tuta 7 erat) vallum obiectum. Ceterum sita Carthago sic est. Sinus est maris media fere Hispaniæ ora, maxime Africo vento oppositus, ad duo millia et quingentos passus introrsus retractus, 8 paulo plus mille passuum in latitudinem patens. Huius in ostio sinus parva insula obiecta ab alto portum ab omnibus ventis præterquam Africo tutum facit. Ab intimo sinu pænisula excurrit, tumulus is ipse, in quo condita urbs est, ab ortu solis et a meridie cincta mari; ab occasu stagnum claudit paululum etiam ad septentrionem fusum, incertæ altitudinis, utcunque exæstuat 9 mare. Continenti urbem iugum ducentos fere et quinquaginta passus patens coniungit. Unde, quum tam parvi operis munitio 10 esset, non obiecit vallum imperator Romanus, seu fiduciam hosti superbe ostentans, sive ut subeunti sæpe ad mœnia urbis recursus pateret. 43 Cetera, quæ munienda erant, quum perfecisset, naves etiam in portu, velut maritimam quoque ostentans obsidionem, instruxit; circumvectusque classem, quum monuisset præfectos navium, ut vigilas nocturnas intenti servarent, omnia ubique 2 primo obsessum hostem conari, regressus in castra, ut consilii sui

rationem, quod ab urbe potissimum oppugnanda bellum orsus esset, militibus ostenderet et spem potiundæ cohortando faceret, contione advocata ita disseruit: „Ad urbem unam oppugnandam 3 si quis vos adductos credit, is magis operis vestri quam emolumentum rationem exactam, milites, habet; oppugnabitis enim vere mœnia unius urbis, sed in una urbe universam ceperitis Hispaniam. Hic sunt obsides omnium nobilium regum populorumque, 4 qui simul in potestate vestra erunt, extemplo omnia, quæ nunc sub Carthaginensibus sunt, in dicionem tradent; hic pecunia 5 omnis hostium, sine qua neque illi gerere bellum possunt, quippe qui mercenarios exercitus alant, et quæ nobis maximo usui ad conciliandos animos barbarorum erit; hic tormenta, arma, omnis 6 apparatus belli est, qui simul vos instruet et hostes nudabit. Potiemur præterea quum pulcherrima opulentissimaque urbe, tum 7 opportunissima, portu egregio, unde terra marique, quæ belli usus poscunt, suppeditentur; quæ quum magna ipsi habebimus, tum dempserimus hostibus multo maiora. Hæc illis arx, hoc horreum, 8 ærarium, armamentarium, hoc omnium rerum receptaculum est; huc rectus ex Africa cursus est; hæc una inter Pyrenæum et Gades statio; hinc omni Hispaniæ imminet Africa. Sed quoniam 9 vos instructos et ordinatos cognosco, ad Carthaginem Novam oppugnandam totis viribus et bono animo transeamus“. Quum- 10 que omnes una voce hoc faciendum succlamarent, eos Carthaginem duxit. Tum terra marique eam oppugnari iubet.

Contra Mago Pœnorum dux** armaverat. Quum terra mari- 44 que instrui oppugnationem videret, et ipse ita copias disponit. Oppidanorum duo millia ab ea parte, qua castra Romana erant, 2 opponit; quingentis militibus arcem insidit, quingentos tumulo urbis in orientem verso imponit; multitudinem aliam, quo clamor, quo subita vocasset res, intentam ad omnia occurrere iubet. Patefacta deinde porta eos, quos in via ferente ad 3 castra hostium instruxerat, mittit. Romani, duce ipso præcipiente, parumper cessere, ut propiores subsidiis in certamine ipso summittendis essent. Et primo haud impares stetere 4 acies; subsidia deinde identidem summissa e castris non

avertunt solum in fugam hostes, sed adeo effusis institerunt, ut, nisi receptui cecinisset, permixti fugientibus irrupturi fuisse in urbem viderentur. Trepidatio vero non in proelio maior quam tota urbe fuit; multae stationes pavore atque fuga desertae sunt relictique muri, quum, qua cuique erat proximum, desiluissent. Quod ubi egressus Scipio in tumultum, quem Mercurii vocant, animadvertit, multis partibus nudata defensoribus moenia esse, omnes e castris excitos ire ad oppugnandum et ferre scalas iubet. Ipse trium praese iuvenum validorum scutis oppositis (ingens enim iam vis omnis generis telorum e muris volabat) ad urbem succedit; hortatur, imperat, quae in rem sunt, quodque plurimum ad accendendos militum animos intererat, testis spectatorque virtutis atque ignaviae cuiusque adest. Itaque in vulnera ac tela ruunt; neque illos muri neque superstantes armati arcere queunt, quin certatim adscendant. Et ab navibus eodem tempore ea, quae mari alluitur, pars urbis oppugnari coepta est. Ceterum tumultus inde maior quam vis adhiberi poterat. Dum applicant, dum raptim exponunt scalas militesque, dum, qua cuique proximum est, in terram evadere properant, ipsa festinatione et certamine alii alios impediunt. Inter haec repleverat iam Poenus armatis muros, et vis magna ex ingenti copia congesta telorum suppeditabat; sed neque viri nec tela nec quicquam aliud aequae quam moenia ipsa sese defendebant. Rarae enim scalae altitudini aequari poterant, et quo quaeque altiores, eo infirmiores erant. Itaque quum summus quisque evadere non posset, subirent tamen alii, onere ipso frangebantur. Quidam, stantibus scalis, quum altitudo caliginem oculis offudisset, ad terram delati sunt. Et quum passim homines scalaeque ruerent, et ipso successu audacia atque alacritas hostium cresceret, signum receptui datum est; quod spem non praesentis modo ab tanto certamine ac labore quietis obsessis, sed etiam in posterum dedit, scalis et corona capi urbem non posse; opera et difficilia esse et tempus datura ad ferendam opem imperatoribus suis.

Vix prior tumultus conticuerat, quum Scipio ab defessis iam vulneratisque recentes integrosque alios accipere scalas iubet et vi maiore aggredi urbem. Ipse, ut ei nuntiatum est aestum decedere, quod per pisces Tarrakonenses, nunc levibus cumbis, nunc, ubi exsiderent, vadis pervagatos stagnum, compertum habebat, facilem pedibus ad murum transitum dari, eo secum armatos quingentos duxit. Medium ferme diei erat, et ad id, quod sua sponte cedente in mare aestu traheretur aqua, acer etiam septentrio ortus inclinatum stagnum eodem, quo aestus, ferebat et adeo nudaverat vada, ut alibi umbilico tenus aqua esset, alibi genua vix superaret. Hoc cura ac ratione compertum in prodigium ac deos vertens Scipio, qui ad transitum Romanis mare verterent et stagna auferrent viasque ante nunquam initas humano vestigio aperirent, Neptunum iubebat ducem itineris sequi ac medio stagno evadere ad moenia. Ab terra ingens labor succedentibus erat; nec altitudine tantum moenium impediabantur, sed quod tuentes ad ancipites utrinque ictus subiectos habebant Romanos, ut latera infestiora subeuntibus quam adversa corpora essent. At parte in alia quingentis et per stagnum facilis transitus et in murum adscensus inde fuit; nam neque opere emunitus erat, ut ubi ipsius loci ac stagni praesidio satis creditum foret, nec ulla armatorum statio aut custodia opposita, intentis omnibus ad opem eo ferendam, unde periculum ostendebatur. Ubi urbem sine certamine intravere, pergunt inde, quanto maximo cursu poterant, ad eam portam, circa quam omne contractum certamen erat; in quod adeo intenti omnium non animi solum fuere, sed etiam oculi auresque pugnantium spectantiumque et adhortantium pugnae, ut nemo ab tergo ante sentiret captam urbem, quam tela in aversos inciderunt et utrinque ancipitem hostem habebant. Tunc turbatis defensoribus metu, et moenia capta et porta intus forisque pariter refringi coepta; et mox, caedendo confectis ac distractis, ne iter impediretur, foribus, armati impetum fecerunt. Magna multitudo et muros transcendebat; sed hi

passim ad cædem oppidanorum versi; illa, quæ portam ingressa erat, iusta acies cum ducibus, cum ordinibus media urbe in
8 forum processit. Inde quum duobus itineribus fugientes videret hostes, alios ad tumulum in orientem versum, qui tenebatur quingentorum militum præsidio, alios in arcem, in quam et ipse Mago cum omnibus fere armatis, qui muris pulsi fuerant, refugerat, partim copiarum ad tumulum expugnandum mittit,
9 partim ipse ad arcem ducit. Et tumulus primo impetu est captus, et Mago, arcem conatus defendere, quum omnia hostium plena videret neque spem ullam esse, se arcemque
10 et præsidium dedit. Quoad dedita arx est, cædes tota urbe passim factæ, nec ulli puberum, qui obuius fuit, parcebatur; tum signo dato cædibus finis factus, ad prædam victores versi, quæ ingens omnis generis fuit.

47 Liberorum capitum virile secus ad decem millia capta; inde qui cives Novæ Carthaginis erant, dimisit, urbemque et
2 sua omnia, quæ reliqua eis bellum fecerat, restituit. Opifices ad duo millia hominum erant; eos publicos fore populi Romani edixit, cum spe propinqua libertatis, si ad ministeria belli
3 enixe operam navassent. Ceteram multitudinem incolarum iuvenum ac validorum servorum in classem ad supplementum remigum dedit; et auxerat navibus octo captivis classem.
4 Extra hanc multitudinem Hispanorum obsides erant, quorum
5 perinde, ac si sociorum liberi essent, cura habita. Captus et apparatus ingens belli, catapultæ maximæ formæ centum
6 viginti, minores ducentæ octoginta una, ballistæ maiores viginti tres, minores quinquaginta duæ, scorpionum maiorum mino-
rumque et armorum telorumque ingens numerus, signa militaria
7 septuaginta quattuor. Et auri argentique relata ad imperatorem magna vis; patere aureæ fuerunt ducentæ septuaginta sex, libræ ferme omnes pondo; argenti infecti signatique decem
8 et octo millia et trecenta pondo, vasorum argenteorum magnus
8 numerus; hæc omnia C. Flaminio quæstori appensa annu-
merataque sunt; tritici quadringenta millia modium, hordei
9 ducenta septuaginta. Ac naves onerariæ sexaginta tres in

portu expugnata, quædam cum suis oneribus, frumento, armis, ære præterea ferroque et linteis et sparto et navali alia materia ad classem ædificandam, ut minimum omnium 10 inter tantas opes bellicas Carthago ipsa fuerit.

Eo die Scipio, C. Lælio cum sociis navalibus urbem 48 custodire iusso, ipse in castra legiones reduxit, fessosque 2 milites omnibus uno die belli operibus, quippe qui et acie dimicassent et capienda urbe tantum laboris periculique adissent et capta cum iis, qui in arcem confugerant, iniquo etiam loco pugnassent, curare corpora iussit. Postero die 3 militibus navalibusque sociis convocatis, primum dis immortalibus laudes gratesque egit, qui se non urbis solum opulentissimæ omnium in Hispania uno die compotem fecissent, sed ante eo conguessissent omnes Africæ atque Hispaniæ opes, ut neque hostibus quicquam relinqueretur et sibi ac suis omnia superessent. Militum deinde virtutem collaudavit, quod eos 4 non eruptio hostium, non altitudo mœnium, non inexplorata stagni vada, non castellum in alto tumulo situm, non inun-
tissima arx deterruisset, quo minus transcenderent omnia perrumperentque. Itaque quanquam omnibus omnia deberet, 5 præcipuum muralis coronæ decus eius esse, qui primus murum adscendisset; profiteretur, qui se dignum eo duceret dono. Duo professi sunt, Q. Tiberilius, centurio legionis quartæ, et 6 Sex. Digitius, socius navalis. Nec ipsi tam inter se acriter contendebant, quam studia excitaverant uterque sui corporis hominum. Sociis C. Lælius, præfectus classis, legionariis M. 7 Sempronius Tuditanus aderat. Ea contentio quum prope 8 seditionem veniret, Scipio tres recuperatores quum se daturum pronuntiasset, qui cognita causa testibusque auditis iudicarent, uter prior in oppidum transcendisset, C. Lælio et M. Sem- 9 pronio, advocatis partis utriusque, P. Cornelium Caudinum de medio adiecit, eosque tres recuperatores considerare et causam cognoscere iussit. Quum res eo maiore ageretur certamine, 10 quod amoti tantæ dignitatis non tam advocati quam modera-

tores studiorum fuerant, C. Lælius, relicto consilio, ad tribunal
 11 ad Scipionem accedit eumque docet, rem sine modo ac mode-
 stia agi ac prope esse, ut manus inter se conferant; ceterum,
 etiamsi vis absit, nihilo minus detestabili exemplo rem agi,
 12 quippe ubi fraude ac periurio decus petatur virtutis. Stare
 hinc legionarios milites, hinc classicos, per omnes deos paratos
 iurare magis quæ velint, quam quæ sciant vera esse, et
 obstringere periurio non se solum suumque caput, sed signa
 13 militaria et aquilas sacramentique religionem. Hæc ad
 eum de sententia P. Cornelii et M. Sempronii deferre. Scipio,
 collaudato Lælio, ad contionem advocavit, pronuntiavitque, se
 satis compertum habere, Q. Tiberilium et Sex. Digitium pariter
 in murum escendisse, seque eos virtutis causa coronis muralibus
 14 donare. Tum reliquos, prout cuique meritum virtusque erat,
 donavit; ante omnes C. Lælium, præfectum classis, et omni
 genere laudis sibimet ipsi æquavit et corona aurea ac triginta
 bubus donavit.

49 Tum obsides civitatum Hispaniæ vocari iussit; quorum
 quantus numerus fuerit, piget scribere, quippe ubi alibi
 trecentos ferme, alibi tria millia septingentos viginti quattuor
 2 fuisse inveniam. Æque et alia inter auctores discrepant.
 Præsidium Punicum alius decem, alius septem, alius haud plus
 quam duum millium fuisse scribit. Capta alibi *decem millia*
 3 *capitum*, alibi supra quinque et viginti invenias. Scorpiones
 maiores minoresque ad sexaginta captos scripserim, si auctorem
 Græcum sequar Silenum; si Valerium Antiatem, maiorum
 scorpionum sex millia, minorum decem tria millia; adeo nullus
 4 mentiendi modus est. Ne de ducibus quidem convenit.
 Plerique Lælium præfuisse classi, sunt, qui M. Iunium Silanum
 5 dicant; Arinen præfuisse Punico præsidio deditumque Romanis
 6 Antias Valerius, Magonem alii scriptores tradunt. Non de
 numero navium captarum, non de pondere auri atque argenti
 et redactæ pecuniæ convenit; si aliquis assentiri necesse
 7 est, media simillima veris sunt. Ceterum, vocatis obsi-
 dibus, primum universos bonum animum habere iussit:

venisse eos in populi Romani potestatem, qui beneficio quam 8
 metu obligare homines malit exterarum gentes fide ac societate
 iunctas habere quam tristi subiectas servitio. Deinde, acceptis 9
 nominibus civitatum, recensuit captivos, quot cuiusque populi
 essent, et nuntios domum misit, ut ad suos quisque recipiendos
 veniret. Si quarum forte civitatum legati aderant, eis præ- 10
 sentibus suos restituit; ceterorum curam benigne tuendorum
 C. Flaminio quæstori attribuit. Inter hæc e media turba 11
 obsidum mulier magno natu, Mandonii uxor, qui frater Indibilis,
 Ilergetum reguli, erat, flens ad pedes imperatoris procubuit
 obtestarique cœpit, ut curam cultumque feminarum impensius
 custodibus commendaret. Quum Scipio nihil defuturum pro- 12
 fecto diceret, tum rursus mulier „Haud magni ista facimus“
 inquit; „quid enim huic fortunæ non satis est? Alia me
 cura ætatem harum intuentem (nam ipsa iam extra periculum
 iniuriæ muliebris sum) stimulat.“ Et ætate et forma florentes 13
 circa eam *erant* Indibilis filiæ *aliæque* nobilitate pari, quæ
 omnes eam pro parente colebant. Tum Scipio „Meæ popu- 14
 lique Romani disciplinæ causa facerem“ inquit, „ne quid,
 quod sanctum usquam esset, apud nos violaretur; nunc ut id 15
 curem impensius, vestra quoque virtus dignitasque facit, quæ
 ne in malis quidem oblitæ decoris matronalis estis.“ Spec- 16
 tatæ deinde integritatis viro tradidit eas, tuerique haud secus
 verecunde ac modeste quam hospitem coniuges ac matres
 iussit.

Captiva deinde a militibus adducitur ad eum adulta 50
 virgo, adeo eximia forma, ut, quacunque incedebat, converteret
 omnium oculos. Scipio percontatus patriam parentesque, inter 2
 cetera accepit, desponsam eam principi Celtiberorum; adole-
 scienti Aluccio nomen erat. Extemplo igitur parentibus 3
 sponsoque ab domo accitis, quum interim audiret, deperire
 eum sponsæ amore, ubi primum venit, accuratiore eum sermone
 quam parentes alloquitur. „Iuvenis“ inquit „iuvenem appello, 4
 quo minor sit inter nos huius sermonis verecundia. Ego,
 quum sponsa tua capta a militibus nostris ad me ducta esset,

5 audiremque tibi eam cordi esse, et forma faceret fidem, quia ipse, si frui liceret ludo ætatis, præsertim in recto et legitimo amore, et non res publica animum nostrum occupasset, veniam mihi dari sponsam impensius amanti vellem, tuo, cuius possum, 6 amori faveo. Fuit sponsa tua apud me eadem, qua apud soceros tuos parentesque suos, verecundia; servata tibi est, ut 7 inviolatum et dignum me teque dari tibi donum posset. Hanc mercedem unam pro eo munere paciscor: amicus populo Romano sis et, si me virum bonum credis esse, quales patrem patruumque meum iam ante hæc gentes norant, scias, multos 8 nostri similes in civitate Romana esse, nec ullum in terris hodie populum dici posse, quem minus tibi hostem tuisque 9 esse velis aut amicum malis. Adolescens, simul pudore et gaudio perfusus, dextram Scipionis tenens deos omnes invocare ad gratiam illi pro se referendam, quoniam sibi nequaquam satis facultatis pro suo animo atque illius erga se merito esset. 10 Parentes inde cognatique virginis appellati; qui, quoniam gratis sibi redderetur virgo, ad quam redimendam satis magnum 11 attulissent auri pondus, orare Scipionem, ut id ab se donum acciperet, cœperunt, haud minorem eius rei apud se gratiam futuram esse affirmantes, quam redditæ inviolatæ foret virginis. 12 Scipio, quando tanto opere peterent, accepturum se pollicitus, poni ante pedes iussit, vocatoque ad se Aluccio „Super dotem“ inquit, „quam accepturus a socero es, hæc tibi a me dotalia dona accedent“; aurumque tollere ac sibi habere 13 iussit. His lætus donis honoribusque dimissus domum implevit populares laudibus meritis Scipionis: venisse dis simillimum iuvenem, vincentem omnia quum armis, tum benignitate ac 14 beneficiis. Itaque, dilectu clientium habito, cum delectis mille et quadringentis equitibus intra paucos dies ad Scipionem revertit.

51 Scipio retentum secum Lælium, dum captivos obsidesque 2 et prædam ex consilio eius disponderet, satis omnibus compositis, data quinquere me et captivis atque Magone et quindecim fere senatoribus, qui simul cum eo capti erant, in navem

impositis, nuntium victoriæ Romam mittit. Ipse paucos dies, 3 quibus morari Carthagine statuerat, exercendis navalibus pedestribusque copiis absumpsit. Primo die legiones in armis 4 quattuor millium spatio decurrerunt; secundo die arma curare et tergere ante tentoria iussi; tertio die rudibus inter se in modum iustæ pugnæ concurrerunt præpilatisque missilibus iaculati sunt; quarto die quies data; quinto iterum in armis decursum est. Hunc ordinem laboris quietisque, quoad Car- 5 thagine morati sunt, servarunt. Remigium clsssicique milites, 6 tranquillo in altum evecti, agilitatem navium simulacris navalis pugnæ experiebantur. Hæc extra urbem terra marique corpora 7 simul animosque ad bellum acuebant; urbs ipsa strepebat apparatu belli, fabris omnium generum in publica officina inclusis. Dux cuncta pari cura obibat; *nunc in classe erat, 8 nunc cum legionibus decurrebat*; nunc operibus adspiciendis tempus dabat, quæque in officinis quæque in armamentario ac navalibus fabrorum multitudo plurima in singulos dies certamine ingenti faciebat. His ita inchoatis reffectisque, qua 9 quassati erant, muris dispositisque præsiidiis ad custodiam urbis, Tarraconem est profectus, a multis legationibus protinus in via aditus, quas partim dato responso ex itinere dimisit, 10 partim distulit Tarraconem, quo omnibus novis veteribusque sociis edixerat conventum. Et cuncti fere, qui cis Hiberum 11 incolunt populi, multi etiam ulterioris provinciæ convenerunt. Carthaginensium duces primo ex industria famam captæ Carthaginis compresserunt; deinde, ut clarior res erat, quam ut regi ac dissimulari posset, elevabant verbis: necopinato ad- 12 ventu ac prope furto unius diei urbem unam Hispaniæ interceptam; cuius rei tam parvæ præmio elatum insolentem iuvenem inmodico gaudio speciem magnæ victoriæ imposuisse; at ubi appropinquare tres duces, tres victores hostium exer- 13 citus audisset, occursuram ei extemplo domesticorum funerum memoriam. Hæc in vulgus iactabant, haudquaquam ipsi ignari, 14 quantum sibi ad omnia virium Carthagine amissa decessisset.

LIBER XXVII.

Hic status rerum in Hispania erat. In Italia consul Marcellus Salapia per prodicionem recepta, Marmoreas et Meles de
 2 Samnitibus vi cepit. Ad tria millia militum ibi Hannibal, quæ præsidii causa relicta erant, oppressa; præda (et aliquantum eius fuit) militi concessa. Tritici quoque ducenta quadraginta millia modium et centum decem millia hordei inventa.
 3 Ceterum nequaquam inde tantum gaudium fuit, quanta clades intra paucos dies accepta est haud procul Herdonea urbe.
 4 Castra ibi Cn. Fulvius proconsul habebat spe recipiendæ Herdoneæ, quæ post Cannensem cladem ab Romanis defecerat, nec loco satis tuto posita nec præsidii firmata. Negligentia insitam ingenio ducis augebat spes ea, quod labare iis adversus Pœnum fidem senserat, postquam Salapia amissa excossisse
 6 iis locis in Bruttios Hannibalem auditum est. Ea omnia ab Herdonea per occultos nuntios delata Hannibali simul curam sociæ retinendæ urbis et spem fecere incautum hostem aggrediendi. Exercitu expedito, ita ut famam prope præveniret, magnis itineribus ad Herdoneam contendit, et quo plus terroris
 7 hosti obiceret, acie instructa accessit. Par audacia Romanis, consilio et viribus impar, copiis raptim reductis contulit.
 8 Quinta legio et sinistra ala acriter pugnam inierunt; ceterum Hannibal, signo equitibus dato, ut, quum pedestres acies occupassent præsentem certamine oculos animosque, circumvecti
 9 pars castra hostium, pars terga trepidantium invaderent, ipse

in Fulvii similitudinem nominis, quia Cn. Fulvium prætorem biennio ante in iisdem devicerat locis, increpans, similem eventum pugnae fore affirmabat. Neque ea spes vana fuit. 10 Nam quum cominus acie et peditum certamine multi cecidissent Romanorum, starent tamen ordines signaque, equestris 11 tumultus a tergo, simul a castris clamor hostilis auditus statim ante legionem, quæ in secunda acie posita prior ab Numidis turbata est, quintam deinde atque eos, qui ad prima signa erant, avertit; pars in fugam effusi, pars in medio 12 cæsi, ubi et ipse Cn. Fulvius cum undecim tribunis militum cecidit. Romanorum sociorumque quot cæsa in eo prælio 13 millia sint, quis pro certo affirmet, quum tredecim millia alibi, *alibi* haud plus quam septem inveniam? Castris præ- 14 daque victor potitur. Herdoneam quia et defecturam fuisse ad Romanos comperit, nec mansuram in fide, si inde abscessisset, multitudine omni Metapontum ac Thurios traducta, incendit; occidit principes, qui cum Fulvio colloquia occulta habuisse comperti sunt. Romani, qui ex tanta clade evaserant, 15 diversis itineribus semermes ad Marcellum consulem in Samnium perfugerunt.

Marcellus nihil admodum tanta clade territus litteras 2 Romanas ad senatum de duce et exercitu ad Herdoneam amisso scribit: ceterum eundem se, qui post Cannensem pugnam ferocem 2 victoria Hannibalem contudisset, ire adversus eum, brevem illi lætitiæ, qua exsultet, facturum. Et Romæ quidem quum 3 luctus ingens ex præterito, tum timor in futurum erat. Consul 4 ex Samnio in Lucanos transgressus ad Numistronem in conspectu Hannibalis loco plano, quum Pœnus collem teneret, posuit castra. Addidit et aliam fidentis speciem, quod prior 5 in Lucania eduxit; nec detrectavit Hannibal, ut signa portis efferri vidit. Ita tamen aciem instruxerunt, ut Pœnus dextrum cornu in collem erigeret, Romani sinistrum ad oppidum applicarent. Ab hora tertia quum ad noctem pugnam exten- 6 dissent, fessæque pugnando primæ acies essent, ab Romanis prima legio et dextra ala, ab Hannibale Hispani milites et

funditor Baliaris, elephantique quoque, commisso iam certamine
 7 in praelium acti, diu pugna neutro inclinata stetit. Ut primæ
 legionis tertia, dextræ alæ sinistra subiit, et apud hostes integri
 8 a fessis pugnam acceperunt, novum atque atrox praelium ex
 iam segni repente exarsit, recentibus animis corporibusque;
 9 sed nox incerta victoria diremit pugnantem. Postero die Ro-
 mani ab sole orto in multum diei steterunt in acie; ubi nemo
 hostium adversus prodierat, spolia per otium legere et congestos
 10 in unum locum cremare suos. Nocte insequentem Hannibal
 silentio movit castra et in Apuliam abiit. Marcellus, ubi lux
 fugam hostium aperuit, sauciis cum præsidio modico Numi-
 strone relictis præpositoque iis L. Furio Purpurione, tribuno
 11 militum, vestigiis institit sequi. Ad Venusiam adeptus eum
 est. Ibi per dies aliquot, quum ab stationibus procuraretur,
 mixta equitum peditumque tumultuosa magis prælia quam¹⁾ magna,
 12 et ferme omnia Romanis secunda fuerunt. Inde per Apuliam
 ducti exercitus sine ullo memorando certamine, quum Hannibal
 nocte signa moveret, locum insidiis quærens, Marcellus nisi certa
 luce et explorato ante non sequeretur.

3 Capuæ interim Flaccus dum bonis principum vendendis,
 agro, qui publicatus fuerat, locando (locavit autem omnem frumento)
 tempus terit, ne deesset materia in Campanos sæviendi, novum
 2 in occulto gliscens per indicium protractum est facinus. Milites
 ædificiis emotos, simul ut cum agro tecta urbis fruenda locarentur,
 simul metuens, ne suum quoque exercitum, sicut Hannibal, nimia
 urbis amœnitas emolliret, in portis murisque sibi met ipsos tecta
 3 militariter coegerat ædificare; erant autem pleraque ex cratibus
 aut tabulis facta, alia arundine tecta, stramento intecta omnia,
 4 velut de industria, alimentis ignis. Hæc noctis una hora omnia
 incendere centum septuaginta Campani, principibus fratribus Blossi-
 5 siis, coniuraverant. Indicio eius rei ex familia Blossiorum facto,
 portis repente iussu proconsulis clausis, quum ad arma signo
 dato milites concurrissent, comprehensi omnes, qui in noxa erant,

¹⁾ Supplementum hoc est hominis docti sæculi quinti decimi.

et, quæstione acriter habita, damnati nequique; indicibus libertas
 et æris dena millia data. Nucernos et Acerranos querentes, ubi 6
 habitarent, non esse, Acerris ex parte incensis, Nuceria deleta,
 Romam Fulvius ad senatum misit. Acerranis permissum, ut 7
 ædificarent, quæ incensa erant; Nucerni Atellam, quia id malu-
 erant, Atellanis Calatiam migrare iussis, traducti.

Inter multas magnasque res, quæ nunc secundæ, nunc 8
 adversæ occupabant cogitationes hominum, ne Tarentinæ
 quidem arcis excidit memoria. M. Ogulnius et P. Aquilius 9
 in Etruriam legati ad frumentum coemendum, quod Tarentum
 portaretur, profecti, et mille milites de exercitu urbano, par
 numerus Romanorum sociorumque, eodem in præsidium cum
 frumento missi.

Iam æstas in exitu erat comitiorumque consularium 4
 instabat tempus; sed litteræ Marcelli, negantis e re publica
 esse vestigium abscedi ab Hannibale, cui cedenti certamenque
 abnuenti gravis ipse instaret, curam iniecerant, ne aut con- 2
 sulem tum maxime res agentem a bello avocarent, aut in
 annum consules deessent. Optimum visum est, quanquam 3
 extra Italiam esset, Valerium potius consulem ex Sicilia
 revocari. Ad eum litteræ iussu senatus ab L. Manlio prætore 4
 urbano missæ cum litteris consulis M. Marcelli, ut ex iis no-
 sceret, quæ causa patribus eum potius quam collegam revo-
 candi ex provincia esset.

Eo fere tempore legati ab rege Syphace Romam venerunt, 5
 quæ prospera prælia rex cum Carthaginensibus fecisset,
 memorantes. Regem nec inimiciorem ulli populo quam Car- 6
 thaginiensi nec amiciorem quam Romano esse affirmabant;
 misisse eum antea legatos in Hispaniam ad Cn. et P. Cor-
 nelios imperatores Romanos; nunc ab ipso velut fonte petere
 Romanam amicitiam voluisse. Senatus non legatis modo 7
 benigne respondit, sed et ipse legatos cum donis ad regem
 misit, L. Genucium, P. Poetelium, P. Popillium. Dona tulere 8
 togam et tunicam purpuream, sellam eburneam, pateram ex
 quinque pondo auri factam. Protinus et alias Africæ regulos 9

iussi adire; iis quoque quæ darentur, portata, togæ prætextæ
 10 et terna pondo pateræ aureæ. Et Alexandream ad Ptole-
 mæum et Cleopatram reges M. Atilius, M. Acilius, legati ad
 commemorandam renovandamque amicitiam missi, dona tulere,
 regi togam et tunicam purpuream cum sella eburnea, reginæ
 pallam pictam cum amiculo purpureo.

11 Multa ea æstate, qua hæc facta sunt, ex propinquis
 urbibus agrisque nuntiata sunt prodigia: Tusculi agnum cum
 ubere lactenti natum, Iovis ædis culmen fulmine ictum ac
 12 prope omni tecto nudatum; iisdem ferme diebus Anagninæ
 terram ante portam ictam diem ac noctem sine ullo ignis
 alimento arsisse, et aves ad compitum Anagninum in luco
 13 Dianæ nidos in arboribus reliquisse; Tarracinæ in mari
 haud procul portu angues magnitudinis miræ lascivientium
 14 piscium modo exsultasse; Tarquiniis porcum cum ore humano
 genitum, et in agro Capenate ad lucum Feroniæ quattuor
 15 signa sanguine multo diem ac noctem sudasse. Hæc prodigia
 hostiis maioribus procurata decreto pontificum; et supplicatio
 diem *unum* Romæ ad omnia pulvinaria, alterum in Capenati
 agro ad Feroniæ lucum indicta.

5 M. Valerius consul litteris excitus, provincia exercituque
 mandato Cincio prætori, M. Valerio Messalla præfecto classis
 cum parte navium in Africam prædatum simul speculatumque,
 2 quæ populus Carthaginensis ageret pararetque, misso, ipse
 decem navibus Romam profectus, quum prospere pervenisset,
 senatum extemplo habuit, ubi de suis rebus gestis comme-
 3 moravit. Quum annos prope sexaginta in Sicilia terra marique
 magnis sæpe cladibus bellatum esset, se eam provinciam con-
 4 fecisse. Neminem Carthaginensem in Sicilia esse; neminem
 Siculum non esse; qui fugati metu inde afuerint, omnes in
 5 urbes, in agros suos reductos arare; desertam recoli terram,
 tandem frugiferam ipsis cultoribus populoque Romano pace
 6 ac bello fidissimum annonæ subsidium. Exin Muttine, et si
 quorum aliorum merita erga populum Romanum erant, in
 senatum introductis, honores omnibus ad exsolvendam fidem

a consule *datam* habiti. Muttines etiam civis Romanus fac- 7
 tus, rogatione ab tribuno plebis ex auctoritate patrum ad
 plebem lata.

Dum hæc Romæ geruntur, M. Valerius quinquaginta 8
 navibus quum ante lucem ad Africam accessisset, improvise
 in agrum Uticensem escensionem fecit; eumque late depopu- 9
 latus, multis mortalibus cum alia omnis generis præda captis,
 ad naves rediit et ad Siciliam transmisit, tertio decimo die
 quam profectus inde *erat*, Lilybæum revectus. Ex captivis, 10
 quæstione habita, hæc comperta consulique Lævino omnia
 ordine perscripta, ut sciret, quo in statu Africæ res essent:
 quinque millia Numidarum cum Masinissa, Galæ filio, acerrimo 11
 iuvene, Carthagine esse, et alios per totam Africam milites
 mercede conduci, qui in Hispaniam ad Hasdrubalem traice-
 rentur, ut is quam maximo exercitu primo quoque tempore 12
 in Italiam transgressus iungeret se Hannibali; in eo positam
 victoriam credere Carthaginenses; classem præterea ingentem 13
 apparari ad Siciliam repetendam, eamque se credere brevi
 traiecturam. Hæc recitata a consule ita movere senatum, ut 14
 non exspectanda comitia consuli censerent, sed dictatorem
 comitiorum habendorum causa dici, et extemplo in provinciam
 redeundum. Illa disceptatio tenebat, quod consul in Sicilia 15
 se M. Valerium Messallam, qui tum classi præesset, dictatorem
 dicturum esse aiebat, patres extra Romanum agrum (eum
 autem Italia terminari) negabant dictatorem dici posse. M. 16
 Lucretius tribunus plebis quum de ea re consuleret, ita decrevit
 senatus, ut consul, priusquam ab urbe discederet, populum
 rogaret, quem dictatorem dici placeret, eumque, quem populus
 iussisset, diceret dictatorem; si consul noluisset, prætor populum
 rogaret; si ne is quidem vellet, tum tribuni ad plebem ferrent.
 Quum consul se populum rogaturum negasset, quod suæ 17
 potestatis esset, prætoremque vetuisset rogare, tribuni plebis
 rogarunt, plebesque scivit, ut Q. Fulvius, qui tum ad Capuam
 erat, dictator diceretur. Sed quo die id plebis concilium 18
 futurum erat, consul clam nocte in Siciliam abiit; destitutique

patres litteras ad M. Claudium mittendas censuerunt, ut desertæ ab collega rei publicæ subveniret diceretque, quem populus
 19 iussisset, dictatorem. Ita a M. Claudio consule Q. Fulvius dictator dictus, et ex eodem plebiscito ab Q. Fulvio dictatore P. Licinius Crassus pontifex maximus magister equitum
 6 dictus. Dictator postquam Romam venit, C. Sempronium Blæsum legatum, quem ad Capuam habuerat, in Etruriam provinciam ad exercitum misit in locum C. Calpurnii prætoris, quem, ut Capuæ exercituique suo præesset, litteris excivit.
 2 Ipse comitia, in quem diem primum potuit, edixit; quæ, certamine inter tribunos dictatoremque iniecto, perfici non potuerunt.
 3 Galeria iuniorum, quæ sorte prærogativa erat, Q. Fulvium et Q. Fabium consules dixerat, eodemque iure vocatæ inclinasset,
 4 ni se tribuni plebis C. et L. Arrii interposuissent, qui neque magistratum continuari satis civile esse aiebant et multo fœdioris exempli, eum ipsum creari, qui comitia haberet;
 5 itaque, si suum nomen dictator acciperet, se comitiis intercessuros; si aliorum præterquam ipsius ratio haberetur, comitiis
 6 se moram non facere. Dictator causam comitiarum auctoritate senatus, plebiscito, exemplis tutabatur: namque Cn. Servilio consule, quum C. Flaminius alter consul ad Trasumennum cecidisset, ex auctoritate patrum ad plebem latum plebemque scivisse, ut, quoad bellum in Italia esset, ex iis, qui consules fuissent, quos et quoties vellet, reficiendi consules
 8 populo ius esset; exemplumque in eam rem se habere vetus L. Postumii Megelli, qui interrex iis comitiis, quæ ipse habuisset, consul cum C. Iunio Bubulco creatus esset, recens Q. Fabii, qui sibi continuari consulatum, nisi id bono publico
 9 fieret, profecto nunquam sisset. His orationibus quum diu certatum esset, postremo ita inter dictatorem ac tribunos
 10 convenit, ut eo, quod censuisset senatus, staretur. Patribus id tempus rei publicæ visum est, ut per veteres et expertos bellicque peritos imperatores res publica gereretur; itaque
 11 moram fieri comitiis non placere. Concedentibus tribunis, comitia habita; declarati consules Q. Fabius Maximus quin-

tum, Q. Fulvius Flaccus quartum. Prætores inde creati L. 12 Veturius Philo, T. Quinctius Crispinus, C. Hostilius Tubulus, C. Aurunculeius. Magistratibus in annum creatis, Q. Fulvius dictatura se abdicavit.

Extremo ætatis huius classis Punica navium quadraginta 13 cum præfecto Hamilcare in Sardiniam traiecta Olbiensem primo, dein, postquam ibi P. Manlius Vulso prætor cum 14 exercitu apparuit, circumacta inde ad alterum insulæ latus Caralitanum agrum vastavit, et cum præda omnis generis in Africam rediit.

Sacerdotes Romani eo anno mortui aliquot suffectique. 15 C. Servilius pontifex factus in locum T. Otacilii Crassi; Ti. Sempronius Ti. filius Longus augur [factus in locum T. Otacilii Crassi]. Decemvir item sacris faciendis in locum Ti. Sem- 16 pronii C. filii Longi Ti. Sempronius Ti. filius Longus suffectus. M. Marcius rex sacrorum mortuus est et M. Æmilius Papus maximus curio; neque in eorum locum sacerdotes eo anno suffecti.

Et censores hic annus habuit L. Veturium Philonem et 17 P. Licinium Crassum, maximum pontificem. Crassus Licinius nec consul nec prætor ante fuerat, quam censor est factus; ex ædilitate gradum ad censuram fecit. Sed hi censores 18 neque senatum legerunt neque quicquam publicæ rei egerunt; mors diremit L. Veturii; inde et Licinius censura se abdicavit. Ædiles curules L. Veturius et P. Licinius Varus ludos Ro- 19 manos diem unum instaurarunt; ædiles plebei Q. Catus et L. Porcius Licinus ex multaticio argento signa aenea ad Cereris dedere, et ludos pro temporis eius copia magnifici apparatus fecerunt.

Exitu anni huius C. Lælius die quarto et tricesimo, quam 7 a Tarracone profectus erat, Romam venit; isque cum agmine captivorum ingressus urbem magnum concursum hominum fecit. Postero die in senatum introductus captam Carthaginem, 2 caput Hispaniæ, uno die, receptasque aliquot urbes, quæ defecissent, novasque in societatem adscitas exposuit. Ex captivis 3

comperta his fere congruentia, quæ in litteris fuerant M. Valerii Messallæ. Maxime movit patres Hasdrubalis transitus
4 in Italiam, vix Hannibali atque eius armis subsistentem. Productus et in contionem Lælius eadem edisseruit. Senatus ob res feliciter a P. Scipione gestas *supplicationem* in unum diem decrevit; C. Lælium primo quoque tempore, cum quibus
5 venerat navibus, redire in Hispaniam iussit. — Carthaginis expugnationem in hunc annum contuli multis auctoribus, haud nescius, quosdam esse, qui anno insequenti captam tradiderint,
6 quod mihi minus simile veri visum est, annum integrum Scipionem nihil gerundo in Hispania consumpsisse.

A. u. c. 545.
A. Ch. 209.
7 Q. Fabio Maximo quintum, Q. Fulvio Flacco quartum consulibus, idibus Martiis, quo die magistratum inierunt, Italia ambobus provincia decreta; regionibus tamen partitum imperium: Fabius ad Tarentum, Fulvius in Lucanis ac Bruttis rem
8 gereret. M. Claudio prorogatum in annum imperium. Prætores sortiti provincias, C. Hostilius Tubulus urbanam, L. Veturius Philo peregrinam cum Gallia, T. Quinctius Crispinus
9 Capuam, C. Aurunculeius Sardiniam. Exercitus ita *per* provincias divisi: Fulvio duæ legiones, quas in Sicilia M. Valerius Lævinus haberet, Q. Fabio, quibus in Etruria C. Calpurnius præfuisset, decretæ; urbanus exercitus ut in Etruriam succederet; C. Calpurnius eidem præesset provinciae, exercitumque, quem Q. Fulvius habuisset, T. Quinctius obtineret;
10 C. Hostilius ab C. Lætorio proprætoris provinciam exercitumque, qui tum Arimini erat, acciperet. M. Marcello, quibus
11 consul rem gesserat, legiones decretæ; M. Valerio cum L. Cincio (iis quoque enim prorogatum in Sicilia imperium) Cannensis exercitus datus, eumque supplere ex militibus, qui ex
12 legionibus Cn. Fulvii superessent, iussi. Conquisitos eos consules in Siciliam miserunt; additaque eadem ignominia, sub qua Cannenses militabant, quique ex prætoris Cn. Fulvii
13 exercitu ob similis iram fugæ missi eo ab senatu fuerant. C. Aurunculeio eadem in Sardinia legiones, quibus P. Manlius
14 Vulso eam provinciam obtinuerat, decretæ. P. Sulpicio eadem

legione eademque classe Macedoniam obtinere iusso prorogatum in annum imperium. Triginta quinqueremes ex Sicilia Tarentum ad Q. Fabium consulem mitti iussæ; cetera classe 16 prædatum in Africam aut ipse M. Valerius Lævinus *traicere* aut mittere seu L. Cincium seu M. Valerium Messallam. Nec de Hispania quicquam mutatum, nisi quod non in annum 17 Scipioni Silanoque, sed donec revocati ab senatu forent, prorogatum imperium est. Ita provinciae exercituumque in eum annum partita imperia.

Inter maiorum rerum curas comitia maximi curionis, 8 quum in locum M. Æmilii sacerdos crearetur, vetus exciterunt certamen, patriciis negantibus C. Mamili Atelli, qui 2 unus ex plebe petebat, habendam rationem esse, quia nemo ante eum nisi ex patribus id sacerdotium habuisset. Tribuni 3 appellati ad senatum *rem* reiecerunt; senatus populi potestatem fecit; ita primus ex plebe creatus maximus curio C. Mamilius Atellus. Et flaminem Dialem invitum inaugurari coegit P. 4 Licinius pontifex maximus C. Valerium Flaccum; decemvir sacris faciundis creatus in locum Q. Mucii Scævola demortui C. Lætorius. Causam inaugurari coacti flaminis libens reti- 5 cuissem, ni ex mala fama in bonam vertisset. Ob adolescentiam negligentem luxuriosamque C. Flaccus flamen captus a P. Licinio pontifice maximo erat, L. Flacco fratri germano cognatisque aliis ob eadem vitia invisus. Is, ut animum eius 6 cura sacrorum et caerimoniarum cepit, ita repente exuit antiquos mores, ut nemo tota iuventute haberetur prior nec probatior primoribus patrum, suis pariter alienisque, esset. Huius famæ 7 consensu elatus ad iustam fiduciam sui rem intermissam per multos annos ob indignitatem flaminum priorum repetivit, in senatum ut introiret. Ingressum eum curiam quum L. Lici- 8 nius prætor inde eduxisset, tribunos plebis appellavit. Flamen vetustum ius sacerdotii repetebat: datum id cum toga prætexta et sella curuli ei flaminio esse. Prætor non exoletis 9 vetustate annalium exemplis stare ius, sed recentissimæ cuiusque consuetudinis usu volebat: nec patrum nec avorum memoria

- 10 Dilem quemquam id ius usurpasse. Tribuni rem inertia flaminum obliteratam ipsis, non sacerdotio damno fuisse quum æquum censuissent, ne ipso quidem contra tendente prætor, magno assensu patrum plebisque flaminem in senatum introduxerunt, omnibus ita existimantibus, magis sanctitate vitæ quam sacerdotii iure eam rem flaminem obtinuisse.
- 11 Consules, priusquam in provincias irent, duas urbanas legiones, in supplementum, quantum opus erat, ceteris exercitiis militum scripserunt. Urbanum veterem exercitum Fulvius consul C. Fulvio Flacco legato (frater hic consulis erat) in Etruriam dedit ducendum et legiones, quæ in Etruria 12 erant, Romam deducendas. Et Fabius consul reliquias exercitus Fulviani conquisitas (fuere autem ad quattuor millia trecenti quadraginta quattuor) Q. Maximum filium ducere in Siciliam ad M. Valerium proconsulem iussit, atque ab eo duas 13 legiones et triginta quinquereemes accipere. Nihil eæ ductæ ex insula legiones minuerunt nec viribus nec specie eius 14 provinciæ præsidium; nam quum præter egregie suppletas duas veteres legiones transfugarum etiam Numidarum equitum peditumque magnam vim haberet, Siculos quoque, qui in exercitu Epicydis aut Pœnorum fuerant, belli peritos viros, 15 milites scripsit. Ea externa auxilia quum singulis Romanis legionibus adiunxisset, duorum speciem exercituum servavit; altero L. Cincium partem insulæ, qua regnum Hieronis fuerat, 16 tueri iussit; altero ipse ceteram insulam tuebatur, divisam quondam Romani Punicique imperii finibus, classe quoque navium septuaginta partita, ut omni ambitu litorum præsidio 17 oræ maritimæ essent. Ipse cum Muttinis equitatu provinciam peragrabat, ut viseret agros cultaque ab incultis notaret et 18 perinde dominos laudaret castigaretque. Ita tantum ea cura frumenti provenit, ut et Romam mitteret et Catinam conveheret, unde exercitui, qui ad Tarentum æstiva acturus esset, posset præberi.
- 9 Ceterum transportati milites in Siciliam (et erant maior pars Latini nominis sociorumque) prope magni motus causa

fuere; adeo ex parvis sæpe magnarum momenta rerum pendent. Fremitus enim inter Latinos sociosque in conciliis ortus, 2 decimum annum dilectibus, stipendiis se exhaustos esse; quotannis ferme clade magna pugnare; alios in acie occidi, 3 alios morbo absumi; magis perire sibi civem, qui ab Romano miles lectus sit, quam qui ab Pœno captus: quippe ab hoste gratis remitti in patriam, ab Romanis extra Italiam in exsilium verius quam in militiam ablegari. Octavum iam ibi 4 annum senescere Cannensem militem, moriturum ante, quam Italia hostis, quippe nunc quum maxime florens viribus, excedat. Si veteres milites non redeant in patriam, novi 5 legantur, brevi neminem superfuturum. Itaque, quod prope diem res ipsa negatura sit, priusquam ad ultimam solitudinem atque egestatem perveniant, negandum populo Romano esse. Si consentientes in hoc socios videant Romani, profecto de 6 pace cum Carthaginiensibus iungenda cogitatueros; aliter nunquam vivo Hannibale sine bello Italiam fore. Hæc acta in conciliis. Triginta tum coloniæ populi Romani erant; ex iis 7 duodecim, quum omnium legationes Romæ essent, negaverunt consulibus, esse, unde milites pecuniamque darent. Eæ fuere Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Sora, Suessa, Circeii, Setia, Cales, Narnia, Interamna. Nova re consules icti, quum 8 abstertere eos a tam detestabili consilio vellent, castigando increpandoque plus quam leniter agendo profecturos rati, eos ausos esse consulibus dicere aiebant, quod consules, in senatu 9 ut pronuntiarent, in animum inducere non possent; non enim detrectationem eam munerum militiæ, sed apertam defectionem a populo Romano esse. Redirent itaque propere in colonias 10 et, tanquam integra re, locuti magis quam ausi tantum nefas, cum suis consulerent. Admonerent, non Campanos neque Tarentinos esse eos, sed Romanos; inde oriundos, inde in 11 colonias atque in agrum bello captum stirpis augendæ causa missos. Quæ liberi parentibus deberent, ea illos Romanis debere, si ulla pietas, si memoria antiquæ patriæ esset. Con- 12 sularent igitur de integro; nam tum quidem quæ temere

agitassent, ea prodendi imperii Romani, tradendæ Hannibali
 13 victoriæ esse. Quum alternis hæc consules diu iactassent,
 nihil moti legati neque se, quod domum renuntiarent, habere
 dixerunt, neque senatum suum, quid novi consuleret, ubi nec
 miles, qui legeretur, nec pecunia, quæ daretur in stipendium,
 14 esset. Quum obstinatos eos viderent consules, rem ad senatum
 detulerunt, ubi tantus pavor animis hominum est iniectus, ut
 magna pars actum de imperio diceret: idem alias colonias
 facturas, idem socios; consensisse omnes ad prodendam Han-
 10 nibali urbem Romanam. Consules hortari et consolari senatum
 et dicere, alias colonias in fide atque officio pristino fore;
 eas quoque ipsas, quæ officio decessissent, si legati circa eas
 colonias mittantur, qui castigent, non qui precentur, verecun-
 2 diam imperii habituras esse. Permissum ab senatu iis quum
 esset, *facerent* agerentque, ut e re publica ducerent, perten-
 tatis prius aliarum coloniarum animis, citaverunt legatos
 quæsiveruntque ab iis, ecquid milites ex formula paratos
 3 haberent. Pro duodeviginti coloniis M. Sextilius Fregellanus
 respondit, et milites paratos *ex* formula esse, et, si pluribus
 4 opus esset, plures datuos, et, quicquid aliud imperaret velletque
 populus Romanus, enixe facturos; ad id sibi neque opes
 5 deesse et animum etiam superesse. Consules parùm sibi videri
 præfati pro merito eorum, sua voce collaudari eos, nisi
 universi patres iis in curia gratias egissent, sequi in senatum
 6 eos iusserunt. Senatus quam poterat honoratissimo decreto
 allocutus eos, mandat consulibus, ut ad populum eos produ-
 cerent et inter multa alia præclara, quæ ipsis maioribusque
 suis præstitissent, recens etiam meritum eorum in rem publicam
 7 commemorarent. Ne nunc quidem post tot sæcula sileantur
 fraudenturve laude sua. Signini fuere et Norbani Saticulanique
 et Fregellani et Lucerini et *Venusini et Brundisini* et Hadriani
 8 et Firmani et Ariminenses, et ab altero mari Pontiani et
 Pæstani et Cosani, et mediterranei Beneventani et *Æsernini*
 9 et Spoletini et Placentini et Cremonenses. Harum coloniarum
 subsidio tum imperium populi Romani stetit, iisque gratiæ in

senatu et apud populum actæ. Duodecim aliarum coloniarum, 10
 quæ detrectaverunt imperium, mentionem fieri patres vetuerunt,
 neque illos dimitti neque retineri neque appellari a consulibus.
 Ea tacita castigatio maxime ex dignitate populi Romani
 visa est.

Cetera expedientibus, quæ ad bellum opus erant, con- 11
 sulibus, aurum vicesimarium, quod in sanctiore ærario ad
 ultimos casus servabatur, promi placuit. Prompta ad quattuor 12
 millia pondo auri. Inde quingena pondo data consulibus et
 M. Marcello et P. Sulpicio proconsulibus et L. Veturio præ-
 tori, qui Galliam provinciam erat sortitus, additumque Fabio 13
 consuli centum pondo auri præcipuum, quod in arcem Taren-
 tinam portaretur; cetero usi sunt ad vestimenta præsentī
 pecunia locanda exercitui, qui in Hispania bellum secunda
 sua fama ducisque gerebat.

Prodigia quoque, priusquam ab urbe consules profici- 11
 scerentur, procurari placuit. In Albano monte tacta de cælo 2
 erant signum Iovis arborque templo propinqua, et Ostiæ
 lacus, et Capuæ murus Fortunæque ædes, et Sinuessæ murus
 portaque. Hæc de cælo tacta; cruentam etiam fluxisse aquam 3
 Albanam quidam auctores erant, et Romæ intus in cella ædis
 Fortis Fortunæ de capite signum, quod in corona erat, in
 manum sponte sua prolapsum. Et Priverni satis constabat 4
 bovem locutum vulturiumque frequenti foro in tabernam
 devolasse, et Sinuessæ natum ambiguo inter marem ac feminam
 sexu infantem, quos androgynos vulgus, ut pleraque, faciliore 5
 ad duplicanda verba Græco sermone, appellat, et lacte plu-
 visse et cum elephanti capite puerum natum. Ea prodigia 6
 hostiis maioribus procurata, et supplicatio circa omnia pul-
 vinaria, obsecratio in unum diem indicta; et decretum, ut C.
 Hostilius prætor ludos Apollini, sicut iis annis voti factique
 erant, voveret faceretque.

Per eos dies et censoribus creandis Q. Fulvius consul 7
 comitia habuit. Creati censores ambo, qui nondum consules
 fuerant, M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tuditanus.

- 8 Censores ut agrum Campanum fruendum locarent, ex auctoritate patrum latum ad plebem est plebesque scivit. Senatus lectionem contentio inter censores de principe legendo tenuit.
- 10 Sempronii lectio erat; ceterum Cornelius morem traditum a patribus sequendum aiebat, ut, qui primus censor ex iis, qui viverent, fuisset, eum principem legerent; is T. Manlius Torquatus erat; Sempronius, cui di sortem legendi dedissent, ei ius liberum eosdem dedisse deos; se id suo arbitrio facturum, lecturumque Q. Fabium Maximum, quem tum principem Romanæ civitatis esse vel Hannibale iudice victurus esset. Quum diu certatum verbis esset, concedente collega lectus a Sempronio princeps in senatu Q. Fabius Maximus consul. Inde alius lectus senatus, octo præteritis, inter quos L. Cæcilius Metellus erat, infamis auctor deserendæ Italiæ post cladem Cannensem. In equestribus quoque notis eadem servata causa;
- 14 sed erant perpauci, quos ea infamia attingeret; illis omnibus (et multi erant) adempti equi, qui Cannensium legionum equites in Sicilia erant. Addiderunt acerbitati etiam tempus, ne præterita stipendia procederent iis, quæ equo publico emeruerant, sed dena stipendia equis privatis facerent. Magnum præterea numerum eorum conquisiverunt, qui equo mereri deberent, atque ex iis, qui principio eius belli septendecim annos nati fuerant neque militaverant, omnes ærarios fecerunt.
- 16 Locaverunt inde reficienda, quæ circa forum incendio consumpta erant, septem tabernas, macellum, atrium regium.
- 12 Transactis omnibus, quæ Romæ agenda erant, consules ad bellum profecti. Prior Fulvius prægressus Capuam; post paucos dies consecutus Fabius, qui et collegam coram obtinuerent Hannibalem, dum ipse Tarentum oppugnaret (ea urbe adempta hosti iam undique pulso, nec ubi consisteret nec quid fidum respiceret, habenti, ne remorandi quidem causam in Italia fore), Regium etiam nuntium mittit ad præfectum præsidii, quod ab Lævino consule adversus Bruttios ibi locatum erat, octo millia hominum, pars maxima ab

Agathyrna, sicut ante dictum est, ex Sicilia traducta, raptò vivere hominum assuetorum; additi erant Bruttiorum indidem perfugæ, et audacia et audendi omnia necessitatibus pares. Hanc manum ad Bruttium primum agrum depopulandum duci iussit, inde ad Cauloniam urbem oppugnandam. Imperata non impigre solum, sed etiam avidè exsecuti, direptis fugatisque cultoribus agri, summa vi arcem oppugnabant. Marcellus, et consulis litteris excitus et quia induxerat in animum, neminem ducem Romanum tam parem Hannibali quam se esse, ubi primum in agris pabuli copia fuit, ex hibernis profectus ad Canusium Hannibali occurrit. Sollicitabat ad defectionem Canusinos Pœnus; ceterum ut appropinquare Marcellum audivit, castra inde movit. Aperta erat regio, sine ullis ad insidias latebris; itaque in loca saltuosa cedere inde cœpit. Marcellus vestigiis instabat castraque castris conferebat, et, opere perfecto, extemplo in aciem legiones educebat. Hannibal turmatim per equites peditumque iaculatores levia certamina serens, casum universæ pugnæ non necessarium ducebat. Tractus est tamen ad id, quod vitabat, certamen. Nocte 10 prægressum assequitur locis planis ac patentibus Marcellus; castra inde ponentem, pugnando undique in munitores, operibus prohibet. Ita signa collata pugnatumque totis copiis et, quum iam nox instaret, Marte æquo discessum est. Castra exigua distantia spatio raptim ante noctem permunita. Postero die 11 luce prima Marcellus in aciem copias eduxit; nec Hannibal detrectavit certamen, multis verbis adhortatus milites, ut memores Trasumenni Cannarumque contunderent ferociam hostis: urgere atque instare eum; non castra ponere pati, non respirare aut circumspicere; quotidie simul orientem solem et Romanam aciem in campis videndam esse; si uno proelio haud incruentus abeat, quietius deinde tranquilliusque eum bellaturum. His 13 irritati adhortationibus, simulque tædio ferociæ hostium quotidie instantium lacessentiumque, acriter proelium ineunt. Pugnatum amplius duabus horis est. Cedere inde ab Romanis 14

dextra ala et extraordinarii cœpere. Quod ubi Marcellus vidit, duodevicesimam legionem in primam aciem inducit. 15 Dum alii trepidi cedunt, alii segniter subeunt, turbata tota acies est, dein prorsus fusa, et vincente pudorem metu terga 16 dabant. Cecidere in pugna *fugaque* ad duo millia et septingenti civium sociorumque; in his quattuor Romani centuriones, 17 duo tribuni militum, M. Licinius et M. Helvius. Signa militaria quattuor de ala, prima quæ fugit, duo de legione, quæ cedentibus sociis successerat, amissa.

13 Marcellus, postquam in castra reditum est, contionem adeo sævam atque acerbam apud milites habuit, ut prælio per diem totum infelicitè tolerato tristior iis irati ducis oratio 2 esset. „Dis immortalibus, ut in tali re, laudes gratesque“ inquit „ago, quod victor hostis, cum tanto pavore incidentibus vobis in vallum portasque, non ipsa castra est aggressus; deseruissetis profecto eodem terrore castra, quo omisistis 3 pugnam. Qui pavor hic, qui terror, quæ repente, qui et cum quibus pugnaretis, oblivio animos cepit? Nempe iidem sunt hi hostes, quos vincendo et victos sequendo priorem ætatem 4 absumpsistis, quibus dies noctesque fugientibus per hos dies institistis, quos levibus præliis fatigastis, quos hesterno die 5 nec iter facere nec castra ponere passi estis. Omitto ea, quibus gloriari potestis; cuius et ipsius pudere ac pænitere vos oportet, referam. Nempe æquis manibus hesterno die 6 diremistis pugnam. Quid hæc nox, quid hic dies attulit? Vestræ iis copiæ imminutæ sunt an illorum auctæ? Non equidem mihi cum exercitu meo loqui videor nec cum Romanis militibus; corpora tantum atque arma sunt eadem. 7 An, si eosdem animos habuissetis, terga vestra vidisset hostis? signa alicui manipulo aut cohorti abstulisset? Adhuc cæsis Romanis legionibus gloriabatur; vos illi hodierno die primum 8 fugati exercitus dedistis decus.“ Clamor inde ortus, ut veniam eius diei daret; ubi vellet, deinde experiretur militum suorum animos. „Ego vero experiar“ inquit, „milites, et vos crastino die in aciem educam, ut victores potius quam victi veniam

impetretis, quam petitis.“ Cohortibus, quæ signa amiserant, 9 hordeum dari iussit, centurionesque manipulorum, quorum signa amissa fuerant, destrictis gladiis discinctos destitui [iussit]; et ut postero die omnes, equites, pedites, armati adessent, edixit. Ita contio dimissa fatentium, iure ac merito sese increpitos 10 neque illo die virum quemquam in acie Romana fuisse præter unum ducem, cui aut morte satisfaciendum aut egregia victoria esset. Postero die ornati armatique ad edictum aderant. Imperator eos collaudat pronuntiatque, a quibus orta pridie 11 fuga esset, cohortes, quæque signa amisissent, se in primam aciem inducturum; edicere iam sese omnibus, pugnandum 12 ac vincendum esse, et annitendum singulis universisque, ne prius hesternæ fugæ quam hodiernæ victoriæ fama Romam perveniat. Inde cibo corpora firmare iussi, ut, si longior 13 pugna esset, viribus sufficerent. Ubi omnia dicta *factaque* sunt, quibus excitarentur animi militum, in aciem procedunt. Quod ubi Hannibali nuntiatum est, „Cum eo nimirum“ inquit 14 „hoste res est, qui nec bonam nec malam ferre fortunam possit. Seu vicit, ferociter instat victis; seu victus est, instaurat cum victoribus certamen.“ Signa inde canere iussit, copias 2 educit. Pugnatum utrinque aliquanto quam pridie acrius est, Pœnis ad obtinendum hesternum decus annitentibus, Romanis ad demendam ignominiam. Sinistra ala ab Romanis et cohortes, 3 quæ amiserant signa, in prima acie pugnabant et legio vice-sima, ab dextro cornu instructa. L. Cornelius Lentulus et C. 4 Claudius Nero legati cornibus præerant; Marcellus mediam aciem hortator testisque præsens firmabat. Ab Hannibale 5 Hispani primam obtinebant frontem, et id roboris in omni exercitu erat. Quum anceps diu pugna esset, Hannibal ele- 6 phantos in primam aciem induci iussit, si quem iniicere ea res tumultum ac pavorem posset. Et primo turbarunt signa 7 ordinesque, et partim occulcatis, partim dissipatis terrore, qui circa erant, nudaverant una parte aciem, latiusque fuga 8 manasset, ni C. Decimius Flavus tribunus militum, signo arrepto primi hastati, manipulum eius sequi se iussisset.

Duxit, ubi maxime tumultum conglobatæ beluæ faciebant,
 9 pilaque in eas conici iussit. Hæere omnia tela, haud difficili
 ex propinquo in tanta corpora ictu et tum conferta turba;
 sed ut non omnes vulnerati sunt, ita, in quorum tergis infixæ
 steteræ pila, ut est genus anceps, in fugam versi etiam integros
 10 avertere. Tum iam non unus manipulus, sed pro se quisque
 miles, qui modo assequi agmen fugientium elephantorum poterat,
 pila conicere. Eo magis ruere in suos beluæ, tantoque
 maiorem stragem edere, quam inter hostes ediderant, quanto
 acius pavor consternatam agit, quam insidentis magistri
 11 imperio regitur. In perturbatam transcursu beluarum aciem
 signa inferunt Romani pedites et haud magno certamine
 12 dissipatos trepidantesque avertunt. Tum in fugientes equi-
 tatum immittit Marcellus, nec ante finis sequendi est factus,
 13 quam in castra paventes compulsi sunt. Nam super alia,
 quæ terrorem trepidationemque facerent, elephantique duo
 in ipsa porta corruerant, coactique erant milites per fossam
 vallumque ruere in castra. Ibi maxima hostium cædes facta;
 14 cæsa ad octo millia hominum, quinque elephantique. Nec Ro-
 manis incruenta victoria fuit; mille ferme et septingenti de
 duabus legionibus et sociorum supra mille trecentos occisi;
 15 vulnerati permulti civium sociorumque. Hannibal nocte proxima
 castra movit; cupientem insequi Marcellum prohibuit multi-
 tudo sauciorum. Speculatores, qui prosequerentur agmen, missi
 postero die retulerunt, Bruttios Hannibalem petere.

2 Iisdem ferme diebus et ad Q. Fulvium consulem Hirpini
 et Lucani et Vulcientes, traditis præsiidiis Hannibalis, quæ in
 urbibus habebant, dediderunt sese, clementerque a consule
 cum verborum tantum castigatione ob errorem præteritum
 3 accepti sunt, et Bruttii similis spes veniæ facta est, quum
 ab iis Vibius et Paccius fratres, longe nobilissimi gentis eius,
 eandem, quæ data Lucanis erat, condicionem deditionis petentes
 4 venissent. Q. Fabius consul oppidum in Sallentinis Manduriam
 vi cepit; ibi ad tria millia hominum capta et ceteræ
 prædæ aliquantum. Inde Tarentum profectus in ipsis faucibus

portus posuit castra. Naves, quas Livius tutandis commea- 5
 tibus habuerat, partim machinationibus onerat apparatuque
 mœnium oppugnandorum, partim tormentis et saxis omni-
 missilium telorum genere instruit, onerarias quoque, non eas
 solum, quæ remis agerentur, ut alii machinas scalasque ad 6
 muros ferrent, alii procul ex navibus vulnerarent mœnium
 propugnatores. Hæ naves, ab aperto mari ut urbem aggre- 7
 derentur, instructæ paratæque sunt; et erat liberum mare,
 classe Punica, quum Philippus oppugnare Ætolos pararet,
 Coreyram transmissa. In Bruttii interim Caulonis oppugna- 8
 tores sub adventum Hannibalis, ne opprimerentur, in tumultum
 a præsentis impetu tutum se recepere.

Fabium Tarentum obsidentem leve dictu momentum ad 9
 rem ingentem potiundam adjuvit. Præsidium Bruttiorum datum
 ab Hannibale Tarentini habebant. Eius præsidii præfectus
 deperibat amore mulierculæ, cuius frater in exercitu Fabii
 consulis erat. Is certior litteris sororis factus de nova con- 10
 suetudine advenæ locupletis atque inter populares tam honorati,
 spem nactus, per sororem quolibet impelli amantem posse,
 quid speraret, ad consulem detulit. Quæ quum haud vana 11
 cogitatio visa esset, pro perfuga iussus Tarentum transire,
 ac per sororem præfecto conciliatus, primo occulte tentando
 animum, dein, satis explorata levitate, blanditiis muliebribus
 perpulit eum ad prodicionem custodiæ loci, cui præpositus
 erat. Ubi et ratio agendæ rei et tempus convenit, miles 12
 nocte per intervalla stationum clam ex urbe emissus ea, quæ
 acta erant, quæque ut agerentur, convenerat, ad consulem
 refert. Fabius vigilia prima, dato signo iis, qui in arce 13
 erant quique custodiam portus habebant, ipse, circumito portu,
 ab regione urbis in orientem versa occultus consedit. Canere 14
 inde tubæ simul ab arce, simul a portu et ab navibus, quæ
 ab aperto mari appulsæ erant, clamorque undique cum ingenti
 tumultu, unde minimum periculi erat, de industria ortus.
 Consul interim silentio continebat suos. Igitur Democrates, 15
 qui præfectus classis fuerat, forte illo loco præpositus,

postquam quieta omnia circa se vidit, alias partes eo tumultu
 16 personare, ut captæ urbis interdum excitaretur clamor, veritus,
 ne inter cunctationem suam consul aliquam vim faceret ac
 signa inferret, præsidium ad arcem, unde maxime terribilis
 17 accidebat sonus, traducit. Fabius quum et ex temporis
 spatio et ex silentio ipso, quod, ubi paulo ante strebebant
 excitantes vocantesque ad arma, inde nulla accidebat vox,
 deductas custodias sensisset, ferri scalas ad eam partem muri,
 qua Bruttiorum cohortem præsidium agitare proditiōis con-
 18 ciliator nuntiaverat, iubet. Ea primum captus est murus,
 adiuvantibus recipientibusque Bruttiis, et transcensum in urbem
 est; inde et proxima refracta porta, ut frequenti agmine signa
 19 inferrentur. Tum clamore sublato sub ortum ferme lucis,
 nullo obvio armato, in forum perveniunt, omnesque undique,
 qui ad arcem portumque pugnabant, in se converterunt.
 16 Proelium in aditu fori maiore impetu quam perseverantia
 commissum est. Non animo, non armis, non arte belli, non
 vigore ac viribus corporis par Romano Tarentinus erat;
 2 igitur pilis tantum coniectis, prius pæne, quam consererent
 manus, terga dederunt, dilapsique per nota urbis itinera in
 3 suas amicorumque domos. Duo ex ducibus, Nico et Demo-
 crates, fortiter pugnantes cecidere. Philemenus, qui proditi-
 tionis ad Hannibalem auctor fuerat, quum citato equo ex
 4 proelio avectus esset, vacuus paulo post equus errans per
 urbem cognitus, corpus nusquam inventum est; creditum vulgo
 5 est, in puteum apertum ex equo præcipitasse. Carthalonem
 autem, præfectum Punici præsidii, cum commemoratione
 paterni hospitii, positis armis, venientem ad consulem miles
 6 obviis obtruncat. Alii alios passim sine discrimine ar-
 matos, inermes cædunt, Carthaginienses Tarentinosque pa-
 riter. Bruttii quoque multi interfecti, seu per errorem, seu
 vetere in eos insito odio, seu ad proditiōis famam, ut vi
 potius atque armis captum Tarentum videretur, exstinguendam.
 7 Tum a cæde ad diripiendam urbem discursum. Millia tri-
 ginta servilium capitum dicuntur capta, argenti vis ingens

facti signatique, auri octoginta tria millia pondo, signa ac
 tabulæ, prope ut Syracusarum ornamenta æquaverint. Sed 8
 maiore animo generis eius præda abstinuit Fabius quam Mar-
 cellus; qui interroganti scriba, quid fieri signis vellet ingentis
 magnitudinis (di sunt, suo quisque habitu in modum pugnan-
 tium formati), deos iratos Tarentinis relinqui iussit. Murus 9
 inde, qui urbem ab arce dirimebat, dirutus est ac disiectus.

Dum hæc aguntur, Hannibal, iis, qui Cauloniam obside-
 bant, in deditionem acceptis, audita oppugnatione Tarenti, 10
 dies noctesque cursim agmine acto, quum festinans ad opem
 ferendam captam urbem audisset, „Et Romani suum Hanni-
 balem“ inquit „habent; eadem, qua ceperamus, arte Tarentum
 amisimus.“ Ne tamen fugientis modo convertisse agmen vide- 11
 retur, quo constiterat loco, quinque millia ferme ab urbe
 posuit castra; ibi paucos moratus dies Metapontum sese
 recepit. Inde duos Metapontinos cum litteris principum eius 12
 civitatis ad Fabium Tarentum mittit, fidem ab consule accep-
 turos, impunita iis priora fore, si Metapontum cum præsidio
 Punico prodidissent. Fabius vera, quæ afferrent, esse ratus, 13
 diem, qua accessurus esset Metapontum, constituit litterasque
 ad principes dedit, quæ ad Hannibalem delatæ sunt. Enimvero 14
 lætus successu fraudis, si ne Fabius quidem dolo invictus
 fuisset, haud procul Metaponto insidias ponit. Fabio auspi- 15
 canti, priusquam egrederetur ab Tarento, aves semel atque
 iterum non addixerunt. Hostia quoque cæsa consulenti deos
 haruspex cavendum a fraude hostili et ab insidiis prædixit.
 Metapontini, postquam ad constitutum non venerat diem, remissi, 16
 ut cunctantem hortarentur, ac repente comprehensi, metu
 gravioris quæstionis detegunt insidias.

Ætatis eius principio, qua hæc agebantur, P. Scipio in 17
 Hispania quum hiemem totam reconciliandis barbarorum
 animis partim donis, partim remissione obsidum captivorumque
 absumpsisset, Edesco ad eum, clarus inter duces Hispanos,
 venit. Erant coniux liberique eius apud Romanos; sed præter 2
 eam causam etiam velut fortuita inclinatio animorum, quæ

Hispaniam omnem averterat ad Romanum a Punico imperio,
 3 traxit eum. Eadem causa Indibili Mandonioque fuit, haud
 dubie omnis Hispaniæ principibus, cum omni popularium manu,
 relicto Hasdrubale, secedendi in imminentes castris eius tumulos,
 unde per continentia iuga tutus receptus ad Romanos esset.
 4 Hasdrubal, quum hostium res tantis augescere incrementis
 cerneret, suas imminui, ac fore, ut, nisi audendo aliquid moveret,
 5 qua cœpissent, fluerent, dimicare quam primum statuit. Scipio
 avidior etiam certaminis erat, quum a spe, quam successus
 rerum augebat, tum quod, priusquam iungerentur hostium
 exercitus, cum uno dimicare duce exercituque quam simul
 6 cum universis malebat. Ceterum, etiamsi cum pluribus pariter
 dimicandum foret, arte quadam copias auxerat. Nam quum
 videret, nullum esse navium usum, quia vacua omnis Hispaniæ
 ora classibus *Punicis erat*, subductis navibus Tarracone, navales
 7 socios terrestribus copiis addidit; et armorum affatim erat et
captorum Carthagine et quæ post captam eam fecerat tanto
 8 opificum numero incluso. Cum iis copiis Scipio veris principio
 ab Tarracone egressus (iam enim et Lælius redierat ab Roma,
 sine quo nihil maioris rei motum volebat) ducere ad hostem
 9 pergit. Per omnia pacata eunti, ut cuiusque populi fines
 transiret, prosequentibus excipientibusque sociis, Indibilis et
 10 *Mandonius occurrerunt*. Indibilis pro utroque locutus, haud-
 quaquam *ut barbarus stolide incauteve*, sed potius cum
 verecundia ac gravitate, propiorque excusanti transitionem ut
 necessariam quam glorianti, eam velut primam occasionem
 11 raptam: scire enim se, transfugæ nomen execrabile veteribus
 sociis, novis suspectum esse; neque eum se reprehendere morem
 hominum, si tamen anceps odium causa, non nomen faciat.
 12 Merita inde sua in duces Carthaginienses commemoravit,
 avaritiam contra eorum superbiamque et omnis generis iniurias in
 13 se atque populares. Itaque corpus dumtaxat suum ad id tempus
 apud eos fuisse; animum iam pridem ibi esse, ubi ius ac fas
 crederent coli. Ad deos quoque confugere supplices, qui
 14 nequeant hominum vim atque iniurias pati; se id Scipionem

orare, ut transitio sibi nec fraudi apud eum nec honori sit.
 Quales ex hac die experiundo cognorit, perinde operæ eorum
 pretium faceret. Ita prorsus respondet facturum Romanus, 15
 nec pro transfugis habiturum, qui non duxerint societatem
 ratam, ubi nec divini quicquam nec humani sanctum esset.
 Productæ deinde in conspectum iis coniuges liberique lacri- 16
 mantibus gaudio redduntur, atque eo die in hospitium ab-
 ducti; postero die fœdere accepta fides, dimissique ad copias 17
 adducendas. Iisdem deinde castris tendebant, donec ducibus
 iis ad hostem perventum est.

Proximus Carthaginensium exercitus Hasdrubalis prope 18
 urbem Bæculam erat. Pro castris equitum stationes habebant.
In eas velites antesignanisque et qui primi agminis erant, 2
 advenientes ex itinere, priusquam castris locum caperent, adeo
 contemptim impetum fecerunt, ut facile appareret, quid utrique
 parti animorum esset. In castra trepida fuga compulsi equites 3
 sunt signaque Romana portis prope ipsis illata. Atque illo 4
 quidem die, irritatis tantum ad certamen animis, castra Ro-
 mani posuerunt; nocte Hasdrubal in tumultum copias recipit 5
 plano campo in summo patentem; fluvius ab tergo, ante
 circaque velut ripa præceps oram eius omnem cingebat.
 Suberat et altera inferior summissa fastigio planities; eam quoque 6
 altera crepido haud faciliore adscensu ambibat. In hunc 7
 inferiorem campum postero die Hasdrubal, postquam stantem
 pro castris hostium aciem vidit, equites Numidas leviumque
 armorum Baliares et Afros demisit. Scipio circumvectus 8
 ordines signaque ostendebat hostem, prædamnata spe dimicandi
 æquo campo captantem tumulos, loci fiducia, non virtutis
 armorumque stare in conspectu; sed altiora mœnia habuisse
 Carthaginem, quæ transcendisset miles Romanus; nec tumulos 9
 nec arcem, ne mare quidem armis obstitisse suis. Ad id fore
 altitudines, quas cepissent hostes, ut per præcipitia et prærupta
 salientes fugerent; eam quoque se illis fugam clausurum.
 Cohortesque duas alteram tenere fauces vallis, per quam 10
 deferretur amnis, iubet, alteram viam inidere, quæ ab urbe

per tumuli obliqua in agros ferret. Ipse expeditos, qui pridie
stationes hostium pepulerant, ad levem armaturam infimo
11 stantem supercilio ducit. Per aspera primo, nihil aliud quam
via impediti, iere; deinde ut sub ictum venerunt, telorum
12 primo omnis generis vis ingens effusa in eos est; ipsi contra
saxa, quæ locus strata passim, omnia ferme missilia, præbet,
ingerere, non milites solum, sed etiam turba calorum immixta
13 armatis. Ceterum quanquam adscensus difficilis erat et prope
obruébantur telis saxisque, assuetudine tamen succedendi muros
14 et pertinacia animi subierunt primi. Qui simul cepere aliquid
æqui loci, ubi firmo consisterent gradu, levem et concursatorem
hostem atque intervallo tutum, quum procul missilibus pugna
eluditur, instabilem eundem ad cominus conserendas manus,
expulerunt loco et cum cæde magna in aciem altiore super-
15 stantem tumulo impegere. Inde Scipio, iussis adversus mediam
evadere aciem victoribus, ceteras copias cum Lælio dividit,
atque eum parte dextra tumuli circumire, donec mollioris
adscensus viam inveniret, iubet; ipse ab læva, circumitu haud
16 magno, in transversos hostes incurrit. Inde primo turbata
acies est, dum ad circumsonantem undique clamorem flectere
17 cornua et obvertere ordines volunt. Hoc tumultu et Lælius
subiit; et dum pedem referunt, ne ab tergo vulnerarentur,
laxata prima acies locusque ad evadendum et mediis datus
18 est, qui per tam iniquum locum, stantibus integris ordinibus
19 elephantisque ante signa locatis, nunquam evasissent. Quum
ab omni parte cædes fieret, Scipio, qui lævo cornu in dextrum
20 incucurrerat, maxime in nuda latera hostium pugnabat; et iam
ne fugæ quidem patebat locus; et stationes utrinque Ro-
manæ dextra lævaque insederant vias, et porta castrorum
ducis principumque fuga clausa erat, addita trepidatione ele-
phantorum, quos territos æque atque hostes timebant. Cæsa
igitur ad octo millia hominum.

19 Hasdrubal, iam ante, quam dimicaret, pecunia rapta ele-
phantisque præmissis, quam plurimos poterat de fuga excipiens,
2 præter Tagum flumen ad Pyrenæum tendit. Scipio castris

hostium potitus, quum præter libera capita omnem prædam
militibus concessisset, in recensendis captivis decem millia
peditum, duo millia equitum invenit. Ex iis Hispanos sine
pretio omnes domum dimisit, Afros vendere quæstorem iussit.
Circumfusa inde multitudo Hispanorum et ante deditorum et 3
pridie captorum regem eum ingenti consensu appellavit. Tum 4
Scipio, silentio per præconem facto, sibi maximum nomen
imperatoris esse dixit, quo se milites sui appellassent; regium
nomen alibi magnum, Romæ intolerabile esse. Regalem 5
animum in se esse, si id in hominis ingenio amplissimum
ducerent, tacite iudicaret; vocis usurpatione abstinerent.
Sensere etiam barbari magnitudinem animi, cuius miraculo 6
nominis alii mortales stupeant, id ex tam magno fastigio
aspernantis. Dona inde regulis principibusque Hispanorum 7
divisa, et ex magna copia captorum equorum trecentos, quos
vellet, eligere Indibilem iussit. Quum Afros venderet iussu 8
imperatoris quæstor, puerum adultum inter eos forma insigni,
quum audisset regii generis esse, ad Scipionem misit. Quem 9
quum percontaretur Scipio, quis et cujus et cur id ætatis in
castris fuisset, Numidam esse ait; Massivam populares vocare;
orbum a patre relictum, apud maternum avum Galam, regem
Numidarum, eductum, cum avunculo Masinissa, qui nuper
cum equitatu subsidio Carthaginiensibus venisset, in Hispaniam
traiecisse; prohibitum propter ætatem a Masinissa nunquam 10
ante prælium inisse; eo die, quo pugnatum cum Romanis
esset, inscio avunculo, clam armis equoque sumpto in aciem
exisse; ibi, prolapso equo effusum in præceps, captum ab Ro-
manis esse. Scipio quum asservari Numidam iussisset, quæ 11
pro tribunali agenda erant, peragit; inde quum se in præ-
torium recepisset, vocatum eum interrogat, velletne ad Masi-
nissam reverti. Quum, effusis gaudio lacrimis, cupere vero 12
diceret, tum puero anulum aureum, tunicam lato clavo cum
Hispano sagulo et aurea fibula equumque ornatum donat,
iussisque prosequi, quoad vellet, equitibus, dimisit.

De bello inde consilium habitum; et auctoribus quibusdam, 20

2 ut confestim Hasdrubalem consequeretur, anceps id ratus, ne Mago atque Hasdrubal cum eo iungerent copias, præsidio tantum ad insidendum Pyrenæum misso, ipse reliquum æstatis recipiendis in fidem Hispaniæ populis absumpsit.

3 Paucis post prælium factum ad Bæculam diebus, quum Scipio rediens iam Tarraconem saltu Castulonensi excessisset, Hasdrubal Gisgonis filius et Mago imperatores ex ulteriore Hispania ad Hasdrubalem venire, serum post male gestam rem auxilium, consilio in cetera exsequendi belli haud parum
4 opportuni. Ibi conferentibus, quid in cuiusque provincia et regione animorum Hispanis esset, unus Hasdrubal Gisgonis ultimam Hispaniæ oram, quæ ad Oceanum et Gades vergit, ignaram adhuc Romanorum esse eoque Carthaginensibus satis
5 fidam censebat; inter Hasdrubalem alterum et Magonem constabat, beneficiis Scipionis occupatos omnium animos publice privatimque esse, nec transitionibus finem ante fore, quam omnes Hispani milites aut in ultima Hispaniæ amoti aut tra-
6 ducti in Galliam forent. Itaque, etiamsi senatus Carthaginensium non censuisset, eundem tamen Hasdrubali fuisse in Italiam, ubi belli caput *et* rerum summa esset, simul ut Hispanos omnes procul ab nomine Scipionis ex Hispania
7 abduceret: exercitum eius, quum transitionibus, tum adverso prælio imminutum, Hispanis repleti militibus, et Magonem, Hasdrubali Gisgonis filio tradito exercitu, ipsum cum grandi pecunia ad conducenda mercede auxilia in Baliares traicere;
8 Hasdrubalem Gisgonis cum exercitu penitus in Lusitaniam abire, nec cum Romanis *manus* conserere; Masinissæ ex omni equitatu, quod roboris esset, tria millia equitum expleri, eumque vagum per citeriorem Hispaniam sociis opem ferre, hostium oppida atque agros populari. His decretis, ad exsequenda, quæ statuerant, digressi. Hæc eo anno in Hispania acta.

9 Romæ fama Scipionis in dies crescere, Fabio Tarentum captum *astu* magis quam virtute gloriæ tamen esse, Fulvii
10 senescere fama, Marcellus etiam adverso rumore esse, super-

quam quod primo male pugnaverat, quia, vagante per Italiam Hannibale, media æstate Venusiam in tecta milites abduxisset. Inimicus erat ei C. Publicius Bibulus tribunus plebis. Is iam 11 a prima pugna, quæ adversa fuerat, assiduis contionibus infamem invisumque plebei Claudium fecerat, et iam de imperio abrogando eius agebat, quum tamen necessarii Claudii 12 obtinuerunt, *ut*, relicto Venusiæ legato, Marcellus Romam rediret ad purganda ea, quæ inimici obiicerent, nec de imperio eius abrogando absente ipso ageretur. Forte sub 13 idem tempus et Marcellus ad deprecandam ignominiam et Q. Fulvius consul comitiorum causa Romam venit. Actum de 21 imperio Marcelli in circo Flaminio est ingenti concursu plebisque et omnium ordinum, accusavitque tribunus plebis non 2 Marcellum modo, sed omnem nobilitatem: fraude eorum et cunctatione fieri, ut Hannibal decimum iam annum Italiam provinciam habeat, diutius ibi quam Carthagine vixerit; habere fructum imperii prorogati Marcello populum Romanum; 3 bis cæsum exercitum eius æstiva Venusiæ sub tectis agere. Hanc tribuni orationem ita obruit Marcellus commemoratione 4 rerum suarum, ut non rogatio solum de imperio eius abrogando antiquaretur, sed postero die consulem eum ingenti consensu centuriæ omnes crearent. Additur collega T. Quinc- 5 tius Crispinus, qui tum prætor erat. Postero die prætores creati P. Licinius Crassus Dives, pontifex maximus, P. Licinius Varus, Sex. Iulius Cæsar, Q. Claudius.

Comitiorum ipsorum diebus sollicita civitas de Etruriæ 6 defectione fuit. Principium eius rei ab Arretinis fieri, C. Calpurnius scripserat, qui eam provinciam pro prætore obtinebat. Itaque confestim eo missus Marcellus consul designatus, 7 qui rem inspiceret ac, si digna videretur, exercitu accito bellum ex Apulia in Etruriam transferret. Eo metu compressi Etrusci quieverunt. Tarentinorum legatis pacem petentibus 8 cum libertate ac legibus suis responsum ab senatu est, ut redirent, quum Fabius consul Romam venisset.

Ludi et Romani et plebei eo anno in singulos dies 9

instaurati. Aediles curules fuere L. Cornelius Caudinus et
 10 Ser. Sulpicius Galba, plebei C. Servilius et**. Servilium
 negabant iure aut tribunum plebis fuisse aut aedilem esse,
 quod patrem eius, quem triumvirum agrarium occisum a Boiis
 circa Mutinam esse opinio per decem annos fuerat, vivere
 atque in hostium potestate esse satis constabat.

22

A. u. c. 546.
A. Ch. 208.

Undecimo anno Punici belli consulatum inierunt M.
 Marcellus quintum, ut numeretur consulatus, quem vitio cre-
 2 atus non gessit, et T. Quinctius Crispinus. Utrisque consu-
 libus Italia decreta provincia est et duo consulares prioris
 anni exercitus (tertius Venusiae tum erat, cui Marcellus
 praefuerat), ita ut ex tribus eligerent duo, quos vellent, tertius
 ei traderetur, cui Tarentum et Sallentini provincia evenisset.
 3 Ceterae provinciae ita divisae: praetoribus, P. Licinio Varo
 urbana, P. Licinio Crasso, pontifici maximo, peregrina et quo
 senatus censuisset, Sex. Iulio Caesari Sicilia, Q. Claudio, fla-
 4 mini, Tarentum. Prorogatum imperium in annum est Q.
 Fulvio Flacco, ut provinciam Capuam, quae T. Quinctii prae-
 toris fuerat, cum una legione obtineret. Prorogatum et C.
 Hostilio Tubulo est, ut pro praetore in Etruriam ad duas
 5 legiones succederet C. Calpurnio. Prorogatum et L. Veturio
 Philoni est, ut pro praetore Galliam eandem provinciam cum
 iisdem duabus legionibus obtineret, quibus praetor obtinisset.
 6 Quod in L. Veturio, idem in C. Aurunculeio decretum ab
 senatu latumque de prorogando imperio ad populum est, qui
 praetor Sardiniam provinciam cum duabus legionibus obtinue-
 rat. Additum et aliud praesidium provinciae, quinquaginta naves,
 7 quas P. Scipio ex Hispania misisset. Et P. Scipioni et M.
 Silano suae Hispaniae suique exercitus in annum decreti.
 Scipio ex octoginta navibus, quas aut secum ex Italia adductas
 8 transmittere iussus, quia fama erat, magnum navalem appa-
 ratum eo anno Carthagine esse: ducentis navibus omnem
 9 oram Italiae, Siciliae Sardiniaeque impleturos. Et in Sicilia
 ita divisa res est: Sex. Caesari exercitus Cannensis datus est;

M. Valerius Laevinus (ei quoque enim prorogatum imperium
 est) classem, quae ad Siciliam erat, navium septuaginta obti-
 neret; adderet eo triginta naves, quae ad Tarentum priore
 anno fuerant; cum ea centum navium classe, si videretur ei,
 praedatum in Africam traiceret. Et P. Sulpicio, ut eadem 10
 classe Macedoniam Graeciamque provinciam haberet, proro-
 gatum in annum imperium est. De duabus, quae ad urbem
 Romam fuerant, legionibus nihil mutatum. Supplementum, 11
 quo opus esset, scriberent consules, permissum. Una et
 viginti legionibus eo anno defensum imperium Romanum est.
 Et P. Licinio Varo praetori urbano negotium datum, ut naves 12
 longas triginta veteres reficeret, quae Ostiae erant, et viginti
 novas naves sociis navalibus impleret, ut quinquaginta navium
 classe oram maris vicinam urbi Romanae tueri posset. C. 13
 Calpurnius vetitus ab Arretio movere exercitum, nisi quum
 successor venisset; idem et Tubulo imperatum, ut inde prae-
 cipue caveret, ne qua nova consilia caperentur.

Prætores in provincias profecti; consules religio tenebat, 23
 quod, prodigiis aliquot nuntiatis, non facile litabant. Et ex 2
 Campania nuntiata erant, Capuae duas aedes, Fortunae et
 Martis, et sepulcra aliquot de caelo tacta; Cumis (adeo
 minimis etiam rebus prava religio inserit deos) mures in aede
 Iovis aurum rosisse, Casini examen apium ingens in foro
 consedissee, et Ostiis murum portamque de caelo tactam, Cære 3
 vulturium volasse in aedem Iovis, Vulsiniis sanguine lacum
 manasse. Horum prodigiorum causa diem unum supplicatio 4
 fuit. Per dies aliquot hostiae maiores sine litatione caesae,
 diuque non impetrata pax deum. In capita consulum, re
 publica incolumi, exitiabilis prodigiorum eventus vertit.

Ludi Apollinares Q. Fulvio, App. Claudio consulibus a P. 5
 Cornelio Sulla praetore urbano primum facti erant; inde omnes
 deinceps praetores urbani fecerant; sed in unum annum vove-
 bant dieque incerto faciebant. Eo anno pestilentia gravis 6
 incidit in urbem agrosque, quae tamen magis in morbos longos
 quam in perniciosos evasit. Eius pestilentiae causa et 7

supplicatum per compita tota urbe est, et P. Licinius Varus prætor urbanus legem ferre ad populum iussus, ut ii ludi in perpetuum in statam diem voverentur. Ipse primus ita vovit, fecitque ante diem tertium nonas Quintiles. Is dies deinde sollemnis servatus.

- 24 De Arretinis et fama in dies gravior et cura crescere patribus. Itaque C. Hostilio scriptum est, ne differret obsides ab Arretinis accipere, et, cui traderet Romam deducendos, C. 2 Terentius Varro cum imperio missus. Qui ut venit, éxtemplo Hostilius legionem unam, quæ ante urbem castra habebat, signa in urbem ferre iussit præsidiaque locis idoneis disposuit; 3 tum in foro citatis senatoribus obsides imperavit. Quum senatus biduum ad considerandum [tempus] peteret, aut ipsos extemplo dare aut se postero die senatorum omnes liberos sumpturum edixit. Inde portas custodire iussi tribuni militum præfectique socium et centuriones, ne quis nocte urbe exiret. 4 Id segnius negligentiusque factum; septem principes senatus, priusquam custodiæ in portis locarentur, ante noctem cum 5 liberis evaserunt. Postero die luce prima, quum senatus in forum citari cœptus esset, desiderati, bonaque eorum venierunt; a ceteris senatoribus centum viginti obsides, liberi ipsorum, 6 accepti traditque C. Terentio Romam deducendi. Is omnia suspectiora, quam ante fuerant, in senatu fecit. Itaque tanquam imminente Etrusco tumultu, legionem unam, alteram ex urbanis, Arretium ducere iussus ipse C. Terentius eamque 7 habere in præsidio urbis; C. Hostilium cum cetero exercitu placet totam provinciam peragraré et cavere, ne qua occasio 8 novare cupientibus res daretur. C. Terentius ut Arretium cum legione venit, claves portarum quum magistratus poposcisset, negantibus iis comparere, fraude amotas magis ratus quam negligentia intercidissee, ipse alias claves omnibus portis imposuit, cavitque cum cura, ut omnia in potestate sua 9 essent; Hostilium intentius monuit, ut in eo spem, non moturos quicquam Etruscos, poneret, si, ne quid moveri posset, cavisset.

- 25 De Tarentinis inde magna contentione in senatu actum

coram Fabio, defendente ipso, quos ceperat armis, aliis infensis et plerisque æquantibus eos Campanorum noxæ pœnæque. Senatus consultum in sententiam M'. Acilii factum 2 est, ut oppidum præsidio custodiretur Tarentinique omnes intra mœnia continerentur, res integra postea referretur, quum tranquillior status Italiæ esset. Et de M. Livio, præfecto 3 arcis Tarentinæ, haud minore certamine actum est, aliis senatus consulto notantibus præfectum, quod eius socordia Tarentum proditum hosti esset, aliis præmia decernentibus, quod per 4 quinquennium arcem tutatus esset, maximeque unius eius opera receptum Tarentum foret, mediis ad censores, non ad 5 senatum notionem de eo pertinere dicentibus, cuius sententiæ et Fabius fuit. Adiecit tamen, fateri se, opera Livii Tarentum receptum, quod amici eius vulgo in senatu iactassent; neque enim recipiendum fuisse, nisi amissum foret.

Consulum alter T. Quinctius Crispinus ad exercitum, 6 quem Q. Fulvius Flaccus habuerat, cum supplemento in Lucanos est profectus. Marcellum aliæ atque aliæ obiectæ animo 7 religiones tenebant, in quibus quod, quum bello Gallico ad Clastidium ædem Honori et Virtuti vovisset, dedicatio eius a pontificibus impediabatur, quod negabant unam cellam duobus 8 recte dedicari, quia, si de cælo tacta aut prodigii aliquid in ea factum esset, difficilis procuratio foret, quod, utri deo res 9 divina fieret, sciri non posset; neque enim duobus nisi certis deis rite una hostia fieri. Ita addita Virtutis ædes approperato opere; neque tamen ab ipso ædes eæ dedicatæ sunt. Tum demum ad exercitum, quem priore anno Venusiæ reli- 10 querat, cum supplemento proficiscitur.

Locros in Bruttis Crispinus oppugnare conatus, quia 11 magnam famam attulisse Fabio Tarentum rebatur, omne genus tormentorum machinarumque ex Sicilia arcessierat; et naves indidem accitæ erant, quæ vergentem ad mare partem urbis oppugnarent. Ea omissa oppugnatio est, quia Lacinium 12 Hannibal admoverat copias, et collegam eduxisse iam ab Venusia exercitum fama erat, cui coniungi volebat. Itaque 13

in Apuliam ex Brutiis reditum, et inter Venusiam Bantiamque, minus trium millium passuum intervallo, consules binis castris
 14 consederunt. In eandem regionem et Hannibal rediit, averso ab Locris bello. Ibi consules ambo ingenio feroces prope quotidie in acie stare, haud dubia spe, si duobus exercitibus consularibus iunctis commisisset sese hostis, debellari posse.
 26 Hannibal, quia cum Marcello bis priore anno congressus vicerat victusque erat, ut, cum eodem si dimicandum foret, nec spem nec metum ex vano haberet, ita duobus consulibus haudqua-
 2 quam sese parem futurum credebatur; itaque totus in suas
 3 artes versus insidiis locum quærebat. Levia tamen prælia inter bina castra vario eventu fiebant. Quibus quum extrahi ætatem posse consules crederent, nihilo minus oppugnari Locros posse rati, L. Cincio, ut ex Sicilia Locros cum classe
 4 traiceret, scribunt; et ut ab terra quoque oppugnari mœnia possent, a Tarento partem exercitus, qui in præsidio erat,
 5 duci eo iusserunt. Ea ita futura per quosdam Thurinos comperta Hannibali quum essent, mittit ad insidendam ab Tarento viam. Ibi sub tumulo Peteliæ tria millia equitum, duo
 6 peditum in occulto locata; in quæ inexplorato euntes Romani quum incidissent, ad duo millia armatorum cæsa, mille et quingenti ferme vivi capti, alii dissipati fuga per agros saltusque Tarentum rediere.
 7 Tumulus erat silvestris inter Punica et Romana castra, ab neutris primo occupatus, quia Romani, qualis pars eius, quæ vergeret ad hostium castra, esset, ignorabant, Hannibal
 8 insidiis quam castris aptiorem eum crediderat. Itaque nocte ad id missas aliquot Numidarum turmas medio in saltu condiderat, quorum interdiu nemo ab statione movebatur, ne aut
 9 arma aut ipsi procul conspicerentur. Fremebant vulgo in castris Romanis, occupandum eum tumulum esse et castello firmandum, ne, si occupatus ab Hannibale foret, velut in
 10 cervicibus haberent hostem. Movit ea res Marcellum, et collegæ „Quin imus“ inquit „ipsi cum equitibus paucis exploratum? Subiecta res oculis nostris certius dabit consilium.“

Consentienti Crispino, cum equitibus ducentis viginti, ex 11 quibus quadraginta Fregellani, ceteri Etrusci erant, proficiscuntur; secuti tribuni militum M. Marcellus, consulis filius, 12 et A. Manlius, simul et duo præfecti socium, L. Arrenius et M'. Avilius. Immolasse eo die quidam prodidere memoriæ 13 consulem Marcellum et, prima hostia cæsa, iecur sine capite inventum, in secunda omnia comparuisse, quæ assolent, auctum 14 etiam visum in capite; nec id sane haruspici placuisse, quod secundum trunca et turpia exta nimis læta apparuissent. Ceterum consulem Marcellum tanta cupiditas tenebat dimicandi 27 cum Hannibale, ut nunquam satis castra castris collata crederet; tum quoque vallo egrediens signum dedit, ut ad locum 2 miles esset paratus, ut, si collis, in quem speculatum irent, placuisset, vasa colligerent et sequerentur. Exiguum campi 3 ante castra erat; inde in collem aperta undique et conspecta ferebat via. Numidis speculator, nequaquam in spem tantæ rei positus, sed si quos vagos pabuli aut lignorum causa longius a castris progressos possent excipere, signum dat, ut pariter ab utrisque lateribus exorerentur. Non ante appa- 4 ruere, quibus obviis ab iugo ipso consurgendum erat, quam circumiere, qui ab tergo includerent viam; tum undique omnes exorti et clamore sublato impetum fecere. Quum in ea valle 5 consules essent, ut neque evadere possent in iugum occupatum ab hoste nec receptum ab tergo circumventi haberent, extrahi tamen diutius certamen potuisset, ni cœpta ab Etruscis fuga pavorem ceteris inieciisset. Non tamen omisere pugnam 6 deserti ab Etruscis Fregellani, donec integri consules hortando ipsique ex parte pugnando rem sustinebant; sed postquam 7 vulneratos ambo consules, Marcellum etiam transfixum lancea prolabantem ex equo moribundum videre, tum et ipsi (perpauci autem supererant) cum Crispino consule duobus iaculis icto et Marcello adolescente, saucio et ipso, effugerunt. Interfectus 8 A. Manlius tribunus militum, et ex duobus præfectis socium M'. Avilius occisus, L. Arrenius captus; et lictores consulum quinque vivi in hostium potestatem venerunt, ceteri aut inter- 9

fecti aut cum consule effugerunt; equitum tres et quadraginta aut in prælio aut in fuga ceciderunt, duodeviginti vivi capti.
 10 Tumultuatum in castris fuerat, ut consulibus irent subsidio, quum consulem et filium alterius consulis saucios exiguasque infelices expeditionis reliquias ad castra venientes cernunt.
 11 Mors Marcelli quum alioqui miserabilis fuit, tum quod nec pro ætate (maior iam enim sexaginta annis erat) neque pro veteris prudentia ducis tam improvide se collegamque et prope totam rem publicam in præceps dederat.
 12 Multos circa unam rem ambitus fecerim, si, quæ de Mar-
 13 celli morte variant auctores, omnia exsequi velim. Ut omittam alios, Cælius triplicem gestæ rei † ordinem edit, unam traditam fama, alteram scriptam laudatione filii, qui rei gestæ interfuerit, tertiam, quam ipse pro inquisita ac sibi comperta
 14 affert. Ceterum ita fama variat, ut tamen plerique loci speculandi causa castris egressum, omnes insidiis circumventum tradant.
 28 Hannibal magnum terrorem hostibus morte consulis unius, vulnere alterius iniectum esse ratus, ne cui deesset occasione, castra in tumultum, in quo pugnatum erat, extemplo transfert;
 2 ibi inventum Marcelli corpus sepelit. Crispinus, et morte collegæ et suo vulnere territus, silentio insequentis noctis profectus, quos proximos nactus est montes, in iis loco alto et
 3 tuto undique castra posuit. Ibi duo duces sagaciter moti
 4 sunt, alter *ad cavendam*, alter *ad inferendam fraudem*. Anulis Marcelli simul cum corpore Hannibal potitus erat. Eius signi errore ne cui dolus necteretur a Pæno, metuens Crispinus circa civitates proximas miserat nuntios, occisum collegam esse anulisque eius hostem potitum; ne quibus litteris crederent
 5 Marcelli nomine compositis. Paulo ante hic nuntius consulis Salapiam venerat, quum litteræ ab Hannibale allatæ sunt Marcelli nomine compositæ, se nocte, quæ diem illum secutura esset, Salapiam venturum; *intenti* milites essent, qui in præsidio
 6 erant, si quo opera eorum opus esset. Sensere Salapitani fraudem; et ab ira *non* defectionis modo, sed etiam equitum

interfectorum rati occasionem supplicii peti, remisso retro 7 nuntio (perfuga autem Romanus erat), ut sine arbitro milites, quæ vellent, agerent, oppidanos per muros urbisque opportuna loca in stationibus disponunt; custodias vigilasque in eam 8 noctem intentius instruunt; circa portam, qua venturum hostem rebantur, quod roboris in præsidio erat, opponunt. Hannibal quarta vigilia ferme ad urbem accessit. Primi 9 agminis erant perfugæ Romanorum et arma Romana habebant. Ii, ubi ad portam est ventum, Latine omnes loquentes excitant vigiles aperirique portam iubent: consulem adesse. Vigiles, 10 velut ad vocem eorum excitati, tumultuari, trepidare, moliri portam. Cataracta deiecta clausa erat; eam partim vectibus levant, partim funibus subducunt in tantum altitudinis, ut subire recti possent. Vixdum satis patebat iter, quum per- 11 fugæ certatim ruunt per portam; et quum sexcenti ferme intrassent, remisso fune, quo suspensa erat, cataracta magno sonitu cecidit. Salapitani alii perfugas negligenter ex itinere 12 suspensa humeris, ut inter pacatos, gerentes arma invadunt, alii e turri eius portæ murisque saxis, sudibus, pilis absterrent hostem. Ita inde Hannibal suamet ipse fraude captus abiit, 13 profectusque ad Locrorum solvendam obsidionem, quam L. Cincius summa vi, operibus tormentorumque omni genere ex Sicilia advecto, oppugnabat. Magoni iam haud ferme fidenti, 14 retenturum defensurumque se urbem, prima spes morte nuntiata Marcelli affulsit. Secutus inde nuntius, Hannibalem, Numi- 15 darum equitatu præmisso, ipsum, quantum accelerare posset, cum peditum agmine sequi. Itaque ubi primum Numidas, 16 edito e speculis signo, adventare sensit, et ipse patefacta repente porta ferox in hostes erumpit. Et primo, magis quia improvise id fecerat, quam quod par viribus esset, anceps certamen erat; deinde, ut supervenere Numidæ, tantus pavor 17 Romanis est iniectus, ut passim ad mare ac naves fugerent, relictis operibus machinisque, quibus muros quatiebant. Ita adventu Hannibalis soluta Locrorum obsidio est.

Crispinus postquam in Bruttios profectum Hannibalem 29

sensit, exercitum, cui collega præfuerat, M. Marcellum tribunum
2 militum Venusiam abducere iussit; ipse cum legionibus suis
Capuam profectus, vix lecticæ agitationem præ gravitate vul-
nerum patiens, Romam litteras de morte collegæ scripsit,
3 quantoque ipse in discrimine esset; se comitiorum causa non
posse Romam venire, quia nec viæ laborem passurus vide-
retur et de Tarento sollicitus esset, ne ex Brutiis Hannibal
eo converteret agmen; legatos opus esse ad se mitti viros
prudentes, cum quibus, quæ vellet, de re publica loqueretur.

4 Hæ litteræ recitatæ magnum et luctum morte alterius consulis
et metum de altero fecerunt. Itaque et Q. Fabium filium
ad exercitum Venusiam miserunt, et ad consulem tres legati
missi, Sex. Iulius Cæsar, L. Licinius Pollio, L. Cincius
5 Alimentus, quum paucis ante diebus ex Sicilia redisset. Hi
nuntiare consuli iussi, ut, si ad comitia venire Romam
non posset, dictatorem in agro Romano diceret comitiorum
6 causa; si consul Tarentum profectus esset, Q. Claudium præ-
torem placere in eam regionem inde abducere legiones, in
qua plurimas sociorum urbes tueri posset.

7 Eadem æstate M. Valerius cum classe centum navium
ex Sicilia in Africam transmisit, et ad Clupeam urbem escensione
facta, agrum late, nullo ferme obvio armato, vastavit. Inde
ad naves raptim prædatores recepti, quia repente fama
8 accidit, classem Punicam adventare. Octoginta erant et tres
naves. Cum his haud procul Clupea prospere pugnat Roma-
nus. Decem et octo navibus captis, fugatis aliis, cum magna
terrestri navalique præda Lilybæum rediit.

9 Eadem æstate et Philippus implorantibus Achæis auxilium
tulit, quos et Machanidas, tyrannus Lacedæmoniorum, finitimo
bello urebat et Ætoli, navibus per fretum, quod Naupactum
et Patras interfuit (Rhion incolæ vocant), exercitu traiecto,
10 depopulati erant. Attalum quoque, regem Asiæ, quia Ætoli
summum gentis suæ magistratum ad eum proximo annuo concilio
30 detulerant, fama erat in Europam traiecturum. Ob hæc
Philippo in Græciam descendentem ad Lamiam urbem Ætoli

duce Pyrrhia, qui prætor in eum annum cum absente Attalo
creatus erat, occurrerunt. Habebant et ab Attalo auxilia 2
secum et mille ferme ex Romana classe a P. Sulpicio missos.
Adversus hunc ducem atque has copias Philippus bis prospero
eventu pugnavit; mille admodum hostium utraque pugna 3
occidit. Inde quum Ætoli metu compulsi Lamiae urbis mœnibus 3
tenerent sese, Philippus ad Phalara exercitum duxit; in
Maliaco sinu is locus est, quondam frequenter habitatus
propter egregium portum tutasque circa stationes et aliam
opportunitatem maritimam terrestremque. Eo legati ab rege 4
Ægypti Ptolemæo Rhodiisque et Atheniensibus et Chiis vene-
runt ad dirimendum inter Philippum atque Ætolos bellum.
Adhibitus ab Ætolis et ex finitimis pacificator Amynander,
rex Athamanum. Omnium autem non tanta pro Ætolis cura 5
erat, ferociori quam pro ingeniis Græcorum gente, quam ne
Philippus regnumque eius rebus Græciæ, grave libertati futu-
rum, immisceretur. De pace dilata consultatio est in concilium 6
Achæorum; concilio et locus et dies certa indicta; interim
triginta dierum indutiæ impetratæ. Profectus inde rex per 7
Thessaliam Bœotiamque Chalcidem Eubœæ venit, ut Attalum,
quem classe Eubœam petiturum audierat, portibus et litorum
appulsu arceret. Inde, præsidio relicto adversus Attalum, si 8
forte interim traiecisset, profectus ipse cum paucis equitum
levisque armaturæ Argos venit. Ibi curatione Heræorum 9
Nemeorumque suffragiis populi ad eum delata, quia se Ma-
cedonum reges ex ea civitate oriundos ferunt, Heræis actis,
ab ipso ludicro extemplo Ægium profectus est ad indictum
multo ante sociorum concilium. Ibi de Ætolico finiando bello 10
actum, ne causa aut Romanis aut Attalo intrandi Græciam
esset. Sed ea omnia, vixdum indutiarum tempore circumacto, 11
Ætoli turbavere, postquam et Attalum Æginam venisse et
Romanam classem stare ad Naupactum audivere. Vocati 12
enim in concilium Achæorum, in quo et eæ legationes erant,
quæ ad Phalara egerant de pace, primo questi sunt quædam
parva contra fidem conventionis tempore indutiarum facta;

- 13 postremo negarunt dirimi bellum posse, nisi Messeniis Achæi
 Pylum redderent, Romanis restitueretur Atintania, Scerdilædo
 14 et Pleurato Ardyæi. Enimvero indignum ratus Philippus,
 victos victori sibi ultro condiciones ferre, ne antea quidem se
 aut de pace audisse aut indutias pepigisse dixit spem ullam
 habentem, quieturos Ætolos, sed ut omnes socios testes haberet,
 15 se pacis, illos belli causam quæsisse. Ita infecta pace con-
 cilium dimisit, quattuor millibus armatorum relictis ad præ-
 16 sidium Achæorum et quinque longis navibus acceptis, quas
 si adiecisset missæ nuper ad se classi Carthaginensium et ex
 Bithynia ab rege Prusia venientibus navibus, statuerat navali
 prælio lacessere Romanos, iam diu in regione ea potentes
 17 maris. Ipse ab eo concilio Argos regressus; iam enim Ne-
 meorum appetebat tempus, quæ celebrare volebat præsen-
 tia sua.
- 31 Occupato rege apparatu ludorum et per dies festos
 licentius quam inter belli tempora remittente animum, P.
 Sulpicius ab Naupacto profectus classem appulit inter Sicyo-
 nem et Corinthum, *felicissimæque agrum* fertilitatis effuse
 2 vastavit. Fama eius rei Philippum ab ludis excivit; raptimque
 cum equitatu profectus, iussis subsequi peditibus, palatos passim
 per agros gravesque præda, ut qui nihil tale metuerent,
 3 adortus Romanos compulit in naves. Classis Romana haud-
 quaquam læta præda Naupactum rediit; Philippo ludorum quoque,
 qui reliqui erant, celebritatem quantæcunque, de Romanis
 4 tamen, victoriæ partæ fama auxerat, lætitiaque ingenti cele-
 brati festi dies, eo magis etiam, quod, populariter dempto
 capitis insigni purpuraque atque alio regio habitu, æquaverat
 ceteris se in speciem, quo nihil gratius est civitatibus liberis;
 5 præbuissetque haud dubiam eo facto spem libertatis, nisi
 omnia intoleranda libidine fœda ac deformia effecisset. Vaga-
 batur enim cum uno aut altero comite per maritas domos
 6 dies noctesque, et summittendo se in privatum fastigium, quo
 minus conspectus, eo solutior erat, et libertatem, quum aliis
 7 vanam ostendisset, totam in suam licentiam verterat. Neque

enim omnia emebat aut eblandiebatur, sed vim flagitiis adhi-
 bebat, periculosumque et viris et parentibus erat moram incom-
 moda severitate libidini regiæ fecisse; uni etiam principi Achæo- 8
 rum Arato adempta uxor nomine Polycratia ac spe regiarum
 nuptiarum in Macedoniam asportata fuerat.

Per hæc flagitia sollemni Nemeorum peracto paucisque 9
 additis diebus; Dymas est profectus ad præsidium Ætolorum,
 quod ab Eleis accitum acceptumque in urbem erat, eiiciendum.
 Cycliadas (penes eum summa imperii erat) Achæique ad 10
 Dymas regi occurrere, et Eliorum accensi odio, quod a ceteris
 Achæis dissentirent, et infensi Ætolis, quos Romanum quoque
 adversus se movisse bellum credebant. Profecti a Dymis 11
 coniuncto exercitu transeunt Larisum amnem, qui Elium
 agrum a Dymæo dirimit. Primum diem, quo fines hostium 32
 ingressi sunt, populando absumpserunt; postero die acie
 instructa ad urbem accesserunt, præmissis equitibus, qui obe-
 quitando promptum ad excursiones genus lacesserent Ætolorum.
 Ignorabant, Sulpicium cum quindecim navibus ab Naupacto 2
 Cyllenen traiecisse et, expositis in terram quattuor millibus
 armatorum, silentio noctis, ne conspici agmen posset, intrasse
 Elim. Itaque improvisa res ingentem iniecit terrorem, post- 3
 quam inter Ætolos Eliosque Romana signa atque arma
 cognovere. Et primo recipere suos voluerat rex; deinde, contrac- 4
 to iam inter Ætolos et Tralles (Illyriorum id est genus) certa-
 mine, quum urgeri videret suos, et ipse rex cum equitatu in
 cohortem Romanam incurrit. Ibi equus pilo traiectus quum 5
 prolapsus per caput regem effudisset, atrox pugna utrinque
 accensa est, et ab Romanis impetu in regem facto et prote-
 gentibus regiis. Insignis et ipsius pugna fuit, quum pedes 6
 inter equites coactus esset prælium inire; dein, quum iam
 impar certamen esset caderentque circa eum multi et vulne-
 rantur, raptus ab suis atque alteri equo iniectus fugit. Eo 7
 die castra quinque millia passuum ab urbe Eliorum posuit;
 postero die ad castellum (Pyrgum vocant) copias omnes
 eduxit, quo agrestium multitudinem cum pecoribus metu popu-

8 lationum compulsam audierat. Eam inconditam inermemque multitudinem primo statim terrore adveniens cepit; compensaveratque ea praeda, quod ignominiae ad Elim acceptum fuerat. 9 Dividenti praedam captivosque (fuere autem quattuor millia hominum, pecoris omnis generis ad millia viginti) nuntius ex Macedonia venit, Eropum quendam, corrupto arcis praesidii prae-
 10 fecto, Lychnidum cepisse; tenere et Dassaretiorum quosdam vicos et Dardanos etiam concire. Omisso igitur Achaico bello, relictis tamen duobus millibus et quingentis omnis generis armatorum cum Menippo et Polyphanta ducibus ad
 11 praesidium sociorum, profectus ab Dymis per Achaiaem Bœotiamque et Eubœam decimis castris Demetriadem in Thessaliam pervenit. Ibi alii maiorem afferentes tumultum nuntii occurrunt, 33 Dardanos in Macedoniam effusos Orestidem iam tenere ac descendisse in Argestæum campum, famamque inter barbaros celebrem esse, Philippum occisum. Expeditione ea, qua cum populatoribus agri ad Sicyonem pugnavit, in arborem illatus impetu equi ad eminentem ramum cornu alterum galeæ præ-
 3 fregit; id inventum ab Ætolo quodam perlatumque in Ætoliam ad Scerdilædum, cui notum erat insigne galeæ, famam interfecti regis vulgavit. Post profectionem ex Achaia regis Sulpicius Æginam classe profectus cum Attalo sese coniunxit. 4 Achæi cum Ætolis Eleisque haud procul Messene prosperam pugnam fecerunt. Attalus rex et P. Sulpicius Æginæ hibernarunt. 5
 6 Exitu huius anni T. Quinctius consul, dictatore comitiorum ludorumque faciendorum causa dicto T. Manlio Torquato, ex vul-
 7 nere moritur; alii Tarenti, alii in Campania mortuum tradunt; et, id quod nullo ante bello acciderat, duo consules sine memorando proelio interfecti velut orbam rem publicam reliquerant. Dictator Manlius magistrum equitum C. Servilium (tum ædilis curulis
 8 erat) dixit. Senatus, quo die primum est habitus, ludos magnos facere dictatorem iussit, quos M. Æmilius prætor urbanus C. Flaminio, Cn. Servilio consulibus fecerat et in quinquennium voverat; tum dictator et fecit ludos et in insequens lustrum vovit.

Ceterum, quum duo consulares exercitus tam prope hostem 9 sine ducibus essent, omnibus aliis omissis una præcipua cura patres populumque incessit consules primo quoque tempore creandi, et ut eos crearent potissimum, quorum virtus satis
 10 tuta a fraude Punica esset: quum toto eo bello damnosa præpropera ac fervida ingenia imperatorum fuissent, tum eo ipso anno consules nimia cupiditate conserendi cum hoste
 11 manum in necopinatam fraudem lapsos esse; ceterum deos immortales, miseritos nominis Romani, pepercisse innoxiiis exercitibus, temeritatem consulum ipsorum capitibus damnas-
 34 Quum circumspicerent patres, quosnam consules facerent, longe ante alios eminebat C. Claudius Nero. Ei collega 2 quærebatur; et virum quidem eum egregium ducebant, sed promptiorem acrioremque, quam tempora belli postularent aut hostis Hannibal; temperandum acre ingenium eius modo-
 3 rato et prudenti viro adiuncto collega censebant. M. Livius erat, multis annis ante ex consulatu populi iudicio damnatus, quam ignominiam adeo ægre tulerat, ut rus migraret et per 4 multos annos et urbe et omni cœtu careret hominum. Octavo 5 ferme post damnationem anno M. Claudius Marcellus et M. Valerius Lævinus consules reduxerant eum in urbem; sed erat veste obsoleta capilloque et barba promissa, præ se ferens in vultu habituque insignem memoriam ignominiae acceptæ. L. Veturius et P. Licinius censores eum tonderi et squalorem 6 deponere et in senatum venire fungique aliis publicis muneribus coegerunt; sed tum quoque aut verbo assentiebatur aut 7 pedibus in sententiam ibat, donec cognati hominis eum causa M. Livii Macati, quum fama eius ageretur, stantem coegit in senatu sententiam dicere. Tunc ex tanto intervallo auditus 8 convertit ora hominum in se causamque sermonibus præbuit, indigno iniuriam a populo factam, magnoque id damno fuisse, quod tam gravi bello nec opera nec consilio talis viri usa res publica esset; C. Neroni neque Q. Fabium neque M. 9 Valerium Lævinum dari collegas posse, quia duos patricos creari non liceret; eandem causam in T. Manlio esse, præ- 10

terquam quod recusasset delatum consulatum recusaturusque
 11 esset; egregium par consulum fore, si M. Livium C. Claudio
 collegam adiunxissent. Nec populus mentionem eius rei ortam
 12 a patribus est aspernatus. Unus eam rem in civitate is, cui
 deferebatur honos, abnuebat, levitatem civitatis accusans: sor-
 didati rei non miseritos candidam togam invito offerre; eodem
 13 honores pœnasque congeri. Si bonum ducerent, quid ita pro
noxio damnassent? Si noxium comperissent, quid ita, male
 14 credito priore consulatu, alterum crederent? Hæc taliaque
 arguentem et querentem castigabant patres, et M. Furium
 memorantes revocatum de exsilio patriam pulsam sede sua
 restituisse; ut parentium sævitiam, sic patriæ patiendo ac
 15 ferendo leniendam esse, annisi omnes cum C. Claudio M.
 Livium consulem fecerunt.

35 Post diem tertium eius diei prætorum comitia habita.
 Prætores creati L. Porcius Licinus, C. Mamilius, C. et A.
 Hostilii Catones. Comitiiis perfectis ludisque factis, dictator et
 2 magister equitum magistratu abierunt. C. Terentius Varro
 in Etruriam pro prætore missus, ut ex ea provincia C. Ho-
 stilius Tarentum ad eum exercitum iret, quem T. *Quinctius*
 3 *consul habuerat*; L. Manlius trans mare legatus iret vise-
 retque, quæ ibi gererentur; simul, quod Olympiæ ludicrum
 ea æstate futurum erat, quod maximo cœtu celebraretur,
 4 ut, si tuto per hostem posset, adiret id concilium, ut,
 qui Siculi bello ibi profugi aut Tarentini cives relegati ab
 Hannibale essent, domos redirent scirentque, sua omnia iis,
 quæ ante bellum habuissent, reddere populum Romanum.

5 Quia periculosissimus annus imminere videbatur neque
 consules in re publica erant, in consules designatos omnes
 versi, quam primum eos sortiri provincias et præsciscere, quam
 quisque eorum provinciam, quem hostem haberet, volebant.
 6 De reconciliatione etiam gratiæ eorum in senatu actum est,
 7 principio facto a Q. Fabio Maximo; inimicitiae autem nobiles
 inter eos erant, et acerbiores eas indignioresque Livio sua
 calamitas fecerat, quod spretum se in ea fortuna credebat.

Itaque is magis implacabilis erat et nihil opus esse reconci- 8
 liatione aiebat; acrius et intentius omnia gesturos timentes,
 ne crescendi ex se inimico collegæ potestas fieret. Vicit tamen 9
 auctoritas senatus, ut, positis simultatibus, communi animo
 consilioque administrarent rem publicam. Provinciæ iis non 10
 permixtæ regionibus, sicut superioribus annis, sed diversæ
 extremis Italiæ finibus, alteri adversus Hannibalem Bruttii et
 Lucani, alteri Gallia adversus Hasdrubalem, quem iam Alpibus
 appropinquare fama erat, decreta. Exercitum e duobus, qui 11
 in Gallia quique in Etruria esset, addito urbano, eligeret,
 quem mallet, qui Galliam esset sortitus; cui Bruttii provincia 12
 evenisset, novis legionibus urbanis scriptis, utrius mallet con-
 sulum prioris anni, exercitum sumeret; relictum a consule 13
 exercitum Q. Fulvius proconsul acciperet, eique in annum
 imperium esset. Et C. Hostilio, cui pro Etruria Tarentum 14
 mutaverant provinciam, pro Tarento Capuam mutaverunt;
 legio una data est, cui Fulvius proximo anno præfuerat.

De Hasdrubalis adventu in Italiam cura in dies crescebat. 36
 Massiliensium primum legati nuntiaverunt eum in Galliam
 transgressum, erectosque adventu eius, quia magnum pondus 2
 auri attulisse diceretur ad mercede auxilia conducenda, Gallo-
 rum animos. Missi deinde cum iis legati ab Roma Sex. 3
 Antistius et M. Ræcius ad rem inspiciendam retulerant, misisse
 se cum Massiliensibus ducibus, qui per hospites eorum, prin-
 cipes Gallorum, omnia explorata referrent; pro comperto habere, 4
 Hasdrubalem, ingenti iam coacto exercitu, proximo vere Alpes
 traiecturum, nec tum eum quicquam aliud morari, nisi quod
 clausæ hieme Alpes essent.

In locum M. Marcelli P. Ælius Pætus augur creatus 5
 inauguratusque, et Cn. Cornelius Dolabella rex sacrorum
 inauguratus est in locum M. Marcii, qui biennio ante mortuus
 erat. Hoc eodem anno et lustrum conditum est a censoribus 6
 P. Sempronio Tuditano et M. Cornelio Cethego. Censa ci- 7
 vium capita centum triginta septem millia centum octo,
 minor aliquanto numerus, quam qui ante bellum fuerat. Eo 8

anno primum, ex quo Hannibal in Italiam venisset, comitium tectum esse memoriæ proditum est, et ludos Romanos semel instauratos ab ædilibus curulibus Q. Metello et C. Servilio.

9 Et plebeiis ludis biduum instauratum a C. Mamilio et M. Cæcilio Metello ædilibus plebis; et tria signa ad Cereris iidem dederunt; et Iovis epulum fuit ludorum causa.

10 Consulatum inde ineunt C. Claudius Nero et M. Livius
A. u. c. 547. iterum. Qui quia designati provincias sortiti erant, præ-
A. Ch. 207.

11 tores sortiri iusserunt. C. Hostilio urbana evenit; addita et peregrina, ut tres in provincias exire possent. A. Hostilio

12 Sardinia, C. Mamilio Sicilia, L. Porcio Gallia evenit. Summa legionum trium et viginti ita per provincias divisa, ut binæ consulum essent, quattuor Hispania haberet, binas tres præ-

13 tores, in Sicilia, in Sardinia et Gallia, duas C. Terentius in Etruria, duas Q. Fulvius in *Bruttiis*, duas Q. Claudius circa Tarentum et Sallentinos, unam C. Hostilius Tubulus Capuæ;

14 duæ urbanæ ut scriberentur. Primis quattuor legionibus populus tribunos creavit; in ceteras consules miserunt.

37 Priusquam consules proficiscerentur, novendiale sacrum 2 fuit, quia Veiis de cælo lapidaverat. Sub unius prodigii, ut fit, mentionem alia quoque nuntiata: Minturnis ædem Iovis et lucum Maricæ, item Atellæ murum et portam de cælo 3 tacta; Minturnenses, terribilius quod esset, adiciebant sanguinis rivum in porta fluxisse; et Capuæ lupus nocte portam in- 4 gressus vigilem laniaverat. Hæc procurata hostiis maioribus prodigia, et supplicatio diem unum fuit ex decreto pontificum. Inde iterum novendiale instauratum, quod in Armilustro lapi- 5 dibus visum pluere. Liberatas religione mentes turbavit rursus nuntiatum, *Frusinone* natum infantem esse quadrimo parem, nec magnitudine tam mirandum, quam quod is quoque, ut Sinuessæ 6 biennio ante, incertus, mas an femina esset, natus erat. Id vero haruspices ex Etruria acciti fœdum ac turpe prodigium dicere: extorre agro Romano, procul terræ contactu, alto mergendum. Vivum in arcam condidere provectumque in 7 mare proiecerunt. Decrevere item pontifices, ut virgines ter

novenæ per urbem euntes carmen canerent. Id quum in Iovis Statoris æde discerent conditum ab Livio poeta carmen, tacta de cælo ædes in Aventino Iunonis reginæ; prodigiumque id 8 ad matronas pertinere haruspices quum respondissent, donoque divam placandam esse, ædiliū curulium edicto in Capitolium 9 convocatæ, quibus in urbe Romana intraque decimum lapidem ab urbe domicilia essent, ipsæ inter se quinque et viginti delegerunt, ad quas ex dotibus stipem conferrent; inde donum 10 pelvis aurea facta lataque in Aventinum; pure casteque a matronis sacrificatum. Confestim ad aliud sacrificium eidem 11 divæ ab decemviris edicta dies, cuius ordo talis fuit. Ab æde Apollinis boves feminæ albæ duæ porta Carmentali in urbem ductæ; post eas duo signa cupressea Iunonis reginæ 12 portabantur; tum septem et viginti virgines, longam indutæ vestem, carmen in Iunonem reginam canentes ibant, illa tem- 13 pestate forsitan laudabile rudibus ingeniis, nunc abhorrens et inconditum, si referatur; virginum ordinem sequebantur decem- viri coronati laurea prætextatique. A porta Iugario vico in 14 forum venere; in foro pompa constitit et, per manus reste data, virgines sonum vocis pulsu pedum modulantes incesserunt. Inde vico Tusco Velabroque per boarium forum in clivum 15 Publicium atque ædem Iunonis reginæ perrectum. Ibi duæ hostiæ ab decemviris immolatæ et simulacra cupressea in ædem illata.

Deis rite placatis, dilectum consules habebant acrius inten- 38 tiusque, quam prioribus annis quisquam meminerat habitum; nam et belli terror duplicatus novi hostis in Italiam adventu, 2 et minus iuventutis erat, unde scriberent milites. Itaque 3 colonos etiam maritimos, qui sacrosanctam vacationem dicebantur habere, dare milites cgebant. Quibus recusantibus, edixere in diem certam, ut, quo quisque iure vacationem haberet, ad senatum deferret. Ea die ad senatum hi populi 4 venerunt, Ostiensis, Alsiensis, Antias, Anxuras, Minturnensis, Sinuessanus et ab supero mari Senensis. Quum vacationes 5 suas quisque populus recitaret, nullius, quum in Italia hostis

esset, præter Antiatem Ostiensemque vacatio observata est; et earum coloniarum iuniores iure iurando adacti, supra dies triginta non pernoctaturos se extra mœnia coloniæ suæ, donec hostis in Italia esset.

6 Quum omnes censerent, primo quoque tempore consulibus eundum ad bellum (nam et Hasdrubali occurrendum esse descendenti ab Alpibus, ne Gallos Cisalpinos neve Etruriam
7 erectam in spem rerum novarum sollicitaret, et Hannibalem suo proprio occupandum bello, ne emergere ex Brutiis atque obviam ire fratri posset), Livius cunctabatur, parum fidens
8 suarum provinciarum exercitibus: collegam ex duobus consularibus egregiis exercitibus et tertio, cui Q. Claudius Tarenti præesset, electionem habere; intuleratque mentionem de volonibus revocandis ad signa. Senatus liberam potestatem consulibus fecit et supplendi, unde vellent, et eligendi de omnibus exercitibus, quos vellent, permutandique et ex provinciis, quo
9 e re publica censerent esse, traducendi. Omnia cum summa concordia consulum acta. Volones in undevicesimam et
11 vicesimam legiones scripti. Magni roboris auxilia ex Hispania quoque a P. Scipione M. Livio missa quidam ad id bellum auctores sunt, octo millia Hispanorum Gallorumque et duo millia de legione militum, equitum mille, mixtos Numidas
12 Hispanosque; M. Lucretium has copias navibus adduxisse; et sagittariorum funditorumque ad tria millia ex Sicilia C. Mamilium misisse.

39 Auxerunt Romæ tumultum litteræ ex Gallia allatæ ab
2 L. Porcio prætore: Hasdrubalem movisse ex hibernis et iam Alpes transire; octo millia Ligurum conscripta armataque coniunctura se transgresso in Italiam esse, nisi mitteretur in Ligures, qui eos bello occuparet; se cum invalido exercitu,
3 quoad tutum putaret, progressurum. Hæ litteræ consules, raptim confecto dilectu, maturius, quam constituerant, exire in provincias coegerunt ea mente, ut uterque hostem in sua provincia contineret, neque coniungi aut conferre in unum
4 vires pateretur. Plurimum in eam rem adiuvit opinio Hanni-

balis, quod, etsi ea æstate transiturum in Italiam fatrem crediderat, recordando, quæ ipse in transitu nunc Rhodani, nunc Alpium cum hominibus locisque pugnando per quinque menses exhausisset, haudquaquam tam facilem maturumque transitum 5 exspectabat; ea tardius movendi ex hibernis causa fuit. Ceterum Hasdrubali et sua et aliorum spe omnia celeriora 6 atque expeditiora fuere. Non enim receperunt modo Arverni eum deincepsque aliæ Gallicæ atque Alpinae gentes, sed etiam secutæ sunt ad bellum; et quum per munita pleraque transitu 7 fratris, quæ antea invia fuerant, ducebat, tum etiam, duodecim annorum assuetudine perviis Alpibus factis, inter mitiora iam transibat hominum ingenia. Invisitati namque antea alieni- 8 genis nec videre ipsi advenam in sua terra assueti, omni generi humano insociabiles erant; et primo ignari, quo Pœnus pergeret, suas rupes suæque castella et pecorum hominumque prædam peti crediderant; fama deinde Punici belli, quo duo- 9 decimum annum Italia urebatur, satis edocuerat, viam tantum Alpes esse, duas prævalidas urbes, magno inter se maris terrarumque spatio discretas, de imperio et opibus certare. Hæ causæ aperuerant Alpes Hasdrubali. Ceterum, quod 10 celeritate itineris profectum erat, id mora ad Placentiam, dum 11 frustra obsidet magis quam oppugnat, corruptit. Crediderat 12 campestris oppidi facilem expugnationem esse, et nobilitas coloniæ induxerat eum, magnum se excidio eius urbis terrorem ceteris ratum iniecturum. Non ipsum solum ea oppugnatio 13 impediit, sed Hannibalem post famam transitus eius, tanto spe sua celeriore, iam moventem ex hibernis continuerat, quippe reputantem non solum, quam lenta urbium oppugnatio 14 esset, sed etiam, quam ipse frustra eandem illam coloniam ab Trebia victor regressus tentasset.

Consules diversis itineribus profecti ab urbe velut in duo 40 pariter bella distenderant curas hominum, simul recordantium, quas primus adventus Hannibalis intulisset Italiæ clades, simul quum illa angeret cura: quos tam propitios urbi atque 2 imperio fore deos, ut eodem tempore utrobique res publica

prosperè gereretur? Adhuc adversa secundis pensando rem
 3 ad id tempus extractam esse. Quum in Italia ad Trasumenum et Cannas præcipitasset Romana res, prospera bella
 4 in Hispania prolapsam eam erexisse; postea, quum in Hispania alia super aliam clades, duobus egregiis ducibus amissis, duos exercitus ex parte delesset, multa secunda in Italia Siciliaque
 5 gesta quassatam rem publicam excepisse, et ipsum intervallum loci, quod in ultimis terrarum oris alterum bellum gereretur,
 6 spatium dedisse ad respirandum; nunc duo bella in Italiam accepta, duo celeberrimi nominis duces circumstare urbem Romanam, et unum in locum totam periculi molem, omne onus incubuisse; qui eorum prior vicisset, intra *paucos dies*
 7 castra cum altero iuncturum. Terrebat et proximus annus lugubris duorum consulum funeribus. His anxii curis homines
 8 digredientes in provincias consules prosecuti sunt. Memoriam proditum est, plenum adhuc iræ in cives M. Livium ad bellum proficiscentem monenti Q. Fabio, ne, priusquam genus hostium cognosset, temere manum consereret, respondisse, ubi primum
 9 hostium agmen conspexisset, pugnaturum. Quum quæreretur, quæ causa festinandi esset, „Aut ex hoste egregiam gloriam“ inquit „aut ex civibus victis gaudium meritum certe, etsi non honestum, capiam.“

10 Priusquam Claudius consul in provinciam veniret, per extremum finem agri Tarentini ducentem in Sallentinos exercitum Hannibalem expeditis cohortibus adortus C. Hostilius
 11 Tubulus in composito agmini terribilem tumultum intulit; ad quattuor millia hominum occidit, novem signa militaria cepit. Moverat ex hibernis ad famam hostis Q. Claudius, qui per
 12 urbes agri Sallentini castra disposita habebat. Itaque ne cum duobus exercitibus simul configeret, Hannibal nocte castra ex agro Tarentino movit atque in Bruttios concessit.
 13 Claudius in Sallentinos agmen convertit, Hostilius Capuam
 14 petens obvius ad Venusiam fuit consuli Claudio. Ibi ex utroque exercitu electa peditum quadraginta millia et ** equites, quibus

consul adversus Hannibalem *rem* gereret; reliquas copias Hostilius Capuam ducere iussus, ut Q. Fulvio proconsuli traderet.

Hannibal, undique contracto exercitu, quem in hibernis
 aut in præsidiis agri Bruttii habuerat, in Lucanos ad Grumentum venit spe recipiendi oppida, quæ per metum ad Romanos defecissent. Eodem a Venusia consul Romanus exploratis itineribus contendit, et mille fere et quingentos passus castra locat ab hoste. Grumentum mœnibus prope iniunctum videbatur Pœnorum vallum; quingenti passus intererant. Castra Punica ac Romana interiacebat campus; colles imminuebant nudi sinistro lateri Carthaginiensium, dextro Romanorum, neutris suspecti, quod nihil silvæ neque ad insidias latebrarum habebant. In medio campo ab stationibus procursantes certamina haud satis digna dictu serebant. Id modo Romanum quærere apparebat, ne abire hostem pateretur; Hannibal *evadere* inde cupiens totis viribus in aciem descendebat. Tum consul ingenio hostis usus, quo minus in tam
 6 apertis collibus timeri insidiæ poterant, quinque cohortes, additis quinque manipulis, nocte iugum superare et in aversis collibus considerare iubet; tempus exsurgendi ex insidiis et
 7 aggrediendi hostem Ti. Claudium Asellum tribunum militum et P. Claudium præfectum socium edocet, quos cum iis mittebat. Ipse luce prima copias omnes peditum equitumque in
 8 aciem eduxit. Paulo post et ab Hannibale signum pugnae propositum est, clamorque in castris ad arma discurrentium est sublatus; inde eques pedesque certatim portis ruere ac palati per campum properare ad hostes. Quos ubi effusos
 9 consul videt, tribuno militum tertiæ legionis C. Aurunculeio imperat, ut equites legionis, quanto maximo impetu possit, in hostem emittat: ita pecorum modo in compositos toto passim
 10 se campo fudisse, ut sterni obterique, priusquam instruantur, possint. Nondum Hannibal e castris exierat, quum pugnantium
 42 clamorem audivit; itaque excitus tumultu raptim ad hostem copias agit. Iam primos occupaverat equester terror; 2 peditum etiam prima legio et dextra ala proelium inibat.

Incompositi hostes, ut quemque aut pediti aut equiti casus
 3 obtulit, ita conserunt manus. Crescit pugna subsidiis et pro-
 currentium ad certamen numero augetur; pugnaeque, quod
 nisi in vetere exercitu et duci veteri haud facile est, inter
 4 tumultum ac terrorem instruxisset Hannibal, ni cohortium
 ac manipulorum decursu per colles clamor ab tergo auditus
 5 metum, ne intercluderentur castris, inieciisset. Inde pavor
 incussus et fuga passim fieri coepta est; minorque caedes fuit,
 quia propinquitas castrorum brevior fugam percussis fecit.
 6 Equites enim tergo inhærebant; in transversa latera invaserant
 cohortes secundis collibus via nuda ac facili decurrentes.
 7 Tamen supra octo millia hominum occisa, supra septingentos
 capti; signa militaria novem adempta; elephantum etiam, quorum
 nullus usus in repentina ac tumultuaria pugna fuerat, quattuor
 8 occisi, duo capti. Circa quingentos Romanorum sociorumque
 victores ceciderunt. Postero die Pœnus quievit; Romanus, in
 aciem copiis eductis, postquam neminem signa contra efferre
 vidit, spolia legi cæsorum hostium et suorum corpora collata
 9 in unum sepeliri iussit. Inde insequentibus continuis diebus
 aliquot ita institit portis, ut prope inferre signa videretur,
 10 donec Hannibal tertia vigilia, crebris ignibus tabernaculisque,
 quæ pars castrorum ad hostes vergebat, et Numidis paucis,
 qui in vallo portisque se ostenderent, relictis, profectus Apuliam
 11 petere intendit. Ubi illuxit, successit vallo Romana acies, et
 Numidæ ex composito paulisper in portis se valloque osten-
 taverunt, frustratique aliquamdiu hostes, citatis equis agmen
 12 suorum assequuntur. Consul ubi silentium in castris et ne
 paucos quidem, qui prima luce obambulaverant, parte ulla
 cernebat, duobus equitibus speculatum in castra præmissis,
 postquam satis tuta omnia esse exploratum est, inferri signa
 13 iussit; tantumque ibi moratus, dum milites ad prædam discur-
 runt, receptui deinde cecinit multoque ante noctem copias
 14 reduxit. Postero die prima luce profectus, magnis itineribus
 famam et vestigia agminis sequens haud procul Venusia
 15 hostem assequitur. Ibi quoque tumultuaria pugna fuit; supra

duo millia Pœnorum cæsa. Inde nocturnis montanisque
 itineribus Pœnus, ne locum pugnandi daret, Metapontum petiit.
 Hanno inde (is enim præsidio eius loci præfuerat) in Bruttios 16
 cum paucis ad exercitum novum comparandum missus; Hanni-
 bal, copiis eius ad suas additis, Venusiam retro, quibus venerat
 itineribus, repetiit, atque inde Canusium procedit. Nunquam 17
 Nero vestigiis hostis abstiterat, et Q. Fulvium, quum Meta-
 pontum ipse proficisceretur, in Lucanos, ne regio ea sine præ-
 sidio esset, arcessierat.

Inter hæc ab Hasdrubale, postquam a Placentiæ obsidione 43
 abcessit, quattuor Galli equites, duo Numidæ cum litteris
 missi ad Hannibalem, quum per medios hostes totam ferme
 longitudinem Italiæ emensi essent, dum Metapontum cedentem 2
 Hannibalem sequuntur, incertis itineribus Tarentum delati a
 vagis per agros pabulatoribus Romanis ad Q. Claudium pro-
 prætorem deducuntur. Eum primo incertis implicantes responsis, 3
 ut metus tormentorum admotus fateri vera coegit, edocuerunt,
 litteras se ab Hasdrubale ad Hannibalem ferre. Cum iis 4
 litteris, sicut erant, signatis L. Verginio tribuno militum ducendi
 ad Claudium consulem traduntur; duæ simul turmae Samnitium 5
 præsidii causa missæ. Qui ubi ad consulem pervenerunt,
 litteræque lectæ per interpretem sunt et ex captivis percontatio
 facta, tum Claudius, non id tempus esse rei publicæ ratus, quo 6
 consiliis ordinariis provinciæ suæ quisque finibus per exercitus
 suos cum hoste destinato ab senatu bellum gereret; audendum 7
 aliquid improvisum, inopinatum, quod coeptum non minorem
 apud cives quam hostes terrorem faceret, perpetratum in
 magnam lætitiā ex magno metu verteret, litteris Hasdrubalis 8
 Romam ad senatum missis, simul et ipse patres conscriptos,
 quid pararet, edocet, et ut, quum in Umbria se occursum
 Hasdrubal fratri scribat, legionem a Capua Romam arcessant,
 dilectum Romæ habeant, exercitum urbanum ad Narniam 9
 hosti opponant. Hæc senatui scripta. Præmissi item per 10
 agrum Larinatem, Marrucinum, Frentanum, Prætutianum, qua
 exercitum ducturus erat, ut omnes ex agris urbibusque comme-

atus paratos militi ad vescendum in viam deferrent, equos iumenta^{que} alia producerent, ut vehiculorum fessis copia esset. 11 Ipse de toto exercitu civium sociorum^{que}, quod roboris erat, delegit, sex millia peditum, mille equites; pronuntiat, occupare se in Lucanis proximam urbem Punicum^{que} in ea præsidium 12 velle; ut ad iter parati omnes essent. Profectus nocte flexit in Picenum.

Et consul quidem, quantis maximis itineribus poterat, ad collegam ducebat, relicto Q. Catio legato, qui castris præesset. 44 Romæ haud minus terroris ac tumultus erat, quam fuerat biennio ante, quum castra Punica obiecta Romanis mœnibus portisque fuerant. Neque satis constabat animis, tam audax iter consulis laudarent vituperarentne; apparebat, quo nihil iniquius est, ex eventu famam habiturum: Castra prope Hannibalem hostem relicta sine duce, cum exercitu, cui detractum foret omne, quod roboris, quod floris fuerit; et consulem in Lucanos ostendisse iter, quum 3 Picenum et Galliam peteret, castra relinquentem nulla alia retutiora quam errore hostis, qui ducem inde atque exercitus 4 partem abesse ignoraret. Quid futurum, si id palamfiat et aut insequi Neronem cum sex millibus armatorum profectum Hannibal toto exercitu velit aut castra invadere prædæ 5 relicta, sine viribus, sine imperio, sine auspicio? Veteres eius belli clades, duo consules proximo anno interfecti terrebant: et ea omnia accidisse, quum unus imperator, unus exercitus hostium in Italia esset; nunc duo bella Punica facta, duos ingentes exercitus, duos prope Hannibales in 6 Italia esse. Quippe et Hasdrubalem patre eodem Hamilcare genitum, æque impigrum ducem, per tot annos in Hispania Romano exercitatum bello, gemina victoria insignem, duobus 7 exercitibus cum clarissimis ducibus deletis. Nam itineris quidem celeritate ex Hispania et concitatis ad arma Gallicis gentibus multo magis quam Hannibalem ipsum gloriari posse; 8 quippe in iis locis hunc coegisse exercitum, quibus ille maiorem partem militum fame ac frigore, quæ miserrima mortis genera 9 sint, amisisset. Adiciebant etiam periti rerum Hispaniæ,

haud cum ignoto eum duce C. Nerone congressurum, sed quem, in saltu impedito deprensus forte, haud secus quam puerum conscribendis fallacibus condicionibus pacis frustratus elusisset. Omnia maiora etiam vero præsidia hostium, minora 10 sua, metu interprete, semper in deteriora inclinato, ducebant.

Nero postquam tantum intervalli ab hoste fecerat, 45 ut detegi consilium satis tutum esset, paucis milites alloquitur. Negat ullius consilium imperatoris in speciem audacius, re 2 ipsa tutius fuisse quam suum. Ad certam eos se victoriam ducere; quippe, ad quod bellum collega non ante, quam ad 3 satietatem ipsius peditum atque equitum datæ ab senatu copię fuissent, maiores instructiores^{que}, quam si adversus ipsum Hannibalem iret, profectus sit, eo ipsi si quantumcunque virium momentum addiderint, rem omnem inclinatu^{ros}. Auditum 4 modo in acie (nam ne ante audiretur, daturum operam), alterum consulem et alterum exercitum advenisse, haud dubiam victoriam facturum. Famam bellum conficere, et parva mo- 5 menta in spem metum^{que} impellere animos. Gloriæ quidem ex re bene gesta partæ fructum prope omnem ipsos laturos; semper, quod postremum adiectum sit, id rem totam videri 6 traxisse. Cernere ipsos, quo concursu, qua admiratione, quo favore hominum iter suum celebretur. Et hercule per instructa 7 omnia ordinibus virorum mulierum^{que} undique ex agris effusorum, inter vota et preces et laudes ibant. Illos præsidia rei publicæ, vindices urbis Romanæ imperiique appellabant; in illorum armis dextrisque suam liberorum^{que} suorum salutem ac libertatem repositam esse. Deos omnes deas^{que} preca- 8 bantur, ut illis faustum iter felix^{que} pugna ac matura ex hostibus victoria esset, damnarentur^{que} ipsi votorum, quæ pro iis suscepissent, ut, quemadmodum nunc solliciti prosequerentur 9 eos, ita paucos post dies læti ovantibus victoria obviam irent. Invitare inde pro se quisque et offerre et fatigare precibus, 10 ut, quæ ipsis iumentisque usui essent, ab se potissimum sumerent; benigne omnia cumulata dare. Modestia certare milites, 11 ne quid ultra usum necessarium sumerent; nihil morari, nec

ab signis *discedere* nec subsistere *nisi* cibum capientes; diem ac noctem ire; vix, quod satis ad naturale desiderium corporum esset, quieti dare. Et ad collegam præmissi erant, qui nuntiarent adventum percontarenturque, clam an palam, interdiu an noctu venire sese vellet, iisdem an aliis considerare castris. Nocte clam intrare melius visum est.

46 Tessera per castra ab Livio consule data erat, ut tribunus tribunum, centurio centurionem, eques equitem, pedes 2 peditem acciperet: neque enim dilatari castra opus esse, ne hostis adventum alterius consulis sentiret; et coartatio plurium in angusto tendentium facilius futura erat, quod Claudianus exercitus nihil fere præter arma secum *in* expeditionem 3 tulerat. Ceterum in ipso itinere auctum voluntariis agmen erat, offerentibus ultro sese et veteribus militibus, perfunctis iam militia, et iuvenibus, quos certatim nomina dantes, si quorum corporis species roburque virium aptum militiæ vide- 4 batur, conscripserat. Ad Senam castra alterius consulis erant, et quingentos ferme inde passus Hasdrubal aberat. Itaque quum iam appropinquaret, tectus montibus substitit Nero, ne 5 ante noctem castra ingrederetur. Silentio ingressi, ab suis quisque ordinis hominibus in tentoria abducti, cum summa omnium lætitia hospitaliter excipiuntur. Postero die consilium 6 habitum, cui et L. Porcius Licinus prætor affuit. Castra iuncta consulum castris habebat, et ante adventum eorum per loca alta ducendo exercitum, *quum* modo insideret angustos saltus, ut transitum clauderet, modo ab latere aut ab tergo carperet agmen, ludificatus hostem omnibus artibus belli fuerat; is tum 7 in consilio aderat. Multorum eo inclinabant sententiæ, ut, dum fessum via ac vigiliis reficeret militem Nero, simul et ad noscendum hostem paucos sibi sumeret dies, tempus pugnae 8 differretur. Nero non suadere modo, sed summa ope orare institit, ne consilium suum, quod tutum celeritas fecisset, 9 temerarium morando facerent; errore, qui non diuturnus futurus esset, velut torpentem Hannibalem nec castra sua sine duce relicta aggredi nec ad sequendum se iter intendisse.

Antequam se moveat, deleri *exercitum Hasdrubalis posse redi-* 10 *rique* in Apuliam. Qui prolatando spatium hosti det, eum et illa castra prodere Hannibali et aperire in Galliam iter, ut per otium, ubi velit, Hasdrubali coniungatur. Extemplo sig- 11 num dandum et exeundum in aciem abutendumque errore hostium absentium *præsentiumque*, dum neque illi sciant, cum paucioribus, nec hi, cum pluribus et validioribus rem esse. Consilio dimisso 12 signum pugnae proponitur, confestimque in aciem procedunt.

Iam hostes ante castra instructi stabant. Moram pugnae 47 attulit, quod Hasdrubal, propectus ante signa cum paucis equitibus, scuta vetera hostium notavit, quæ ante non viderat, et strigosiores equos; multitudo quoque maior solita visa est. Suspiciatus enim id, quod erat, receptui propere cecinit, ac 2 misit ad flumen, unde aquabantur, ubi et excipi aliqui possent et notari oculis, si qui forte adustioris coloris ut ex recenti via essent; simul circumvehi procul castra iubet specularique, 3 num auctum aliqua parte sit vallum, et ut attendant, semel bisne signum canat in castris. Ea quum ordine omnia *relata* 4 essent, castra nihil aucta errorem faciebant; bina erant, sicut ante adventum consulis alterius fuerant, una M. Livii, altera L. Porcii; neutris quicquam, quo latius tenderetur, ad munimenta adiectum. Illud veterem ducem assuetumque Romano 5 hosti movit, quod semel in prætoriiis castris signum, bis in consularibus referebant cecinisse; et quonam modo alter *con-* 6 *sul* ab Hannibale absecessisset, cura angebat. Minime id, quod erat, suspicari poterat, tantæ rei frustratione Hannibalem elusum, ut, ubi dux, ubi exercitus esset, cum quo castra collata habuerit, ignoraret; profecto haud mediocri clade absteritum 7 insequi non ausum; magno opere vereri, ne perditis rebus serum ipse auxilium venisset, Romanisque eadem iam fortuna in Italia, quæ in Hispania, esset. Interdum litteras suas ad 8 eum non pervenisse credere, interceptisque iis, consulem ad sese opprimendum accelerasse. His anxius curis, extinctis ignibus, vigilia prima dato signo, ut taciti vasa colligerent, signa ferri iussit. In trepidatione et nocturno tumultu duces 9

parum intente asservati, alter in destinatis iam ante animo latebris subsedit, alter per vada nota Metaurum flumen tranavit. Ita desertum ab ducibus agmen primo per agros palatur, fessique aliquot somno ac vigiliis sternunt corpora passim 10 atque infrequentia relinquunt signa. Hasdrubal, dum lux viam ostenderet, lentius signa ferri iubet, et per tortuosi amnis sinus flexusque quum errorem volvens haud multum processisset, *substitit*, ubi prima lux transitum opportunum ostendisset, 11 transiturus. Sed quum, quantum a mari abscedebat, tanto altioribus coercentibus amnem ripis, non inveniret vada, diem terendo spatium dedit ad insequendum sese hosti.

48 Nero primum cum omni equitatu advenit; Porcius deinde 2 assecutus cum levi armatura. Qui quum fessum agmen carperent ab omni parte incursarentque, et iam omissio itinere, quod fugæ simile erat, castra metari Pœnus in tumulo super 3 fluminis ripam vellet, advenit Livius peditum omnibus copiis, non itineris modo, sed ad conserendum extemplo prœlium 4 instructis armatisque. Sed ubi omnes copias coniunxerunt directaque acies est, Claudius dextro in cornu, Livius ab sinistro pugnam instruit; media acies prætori tuenda data. 5 Hasdrubal, omissa munitione castrorum, postquam pugnandum vidit, in prima acie ante signa elephantos collocat; circa eos lævo in cornu adversus Claudium Gallos opponit, haud tantum 6 iis fidens, quantum ab hoste timeri eos credebat; ipse dextrum cornu adversus M. Livium sibi atque Hispanis (et ibi maxime 7 in vetere milite spem habebat) sumpsit; Ligures in medio post elephantos positi. Sed longior quam latior acies erat; 8 Gallos prominens collis tegebat; ea frons, quam Hispani tenebant, cum sinistro Romanorum cornu concurrat; dextra omnis acies extra prœlium eminens cessabat; collis oppositus 9 arcebat, ne aut a fronte aut ab latere aggredierentur. Inter Livium Hasdrubalemque ingens contractum certamen erat, 10 atroxque cædes utrinque edebatur. Ibi duces ambo, ibi pars maior peditum equitumque Romanorum, ibi Hispani, vetus miles peritusque Romanæ pugnæ, et Ligures, durum in armis

genus. Eodem versi elephantis, qui primo impetu turbaverant antesignanos et iam signa moverant loco; deinde, crescente 11 certamine et clamore, impotentius iam regi et inter duas acies versari, velut incerti, quorum essent, haud dissimiliter navibus sine gubernaculo vagis. Claudius „Quid ergo præci- 12 piti cursu tam longum iter emensi sumus?“ clamitans militibus, quum in adversum collem frustra signa erigere conatus esset, postquam ea regione penetrari ad hostem non videbat 13 posse, cohortes aliquot subductas e dextro cornu, ubi stationem magis segnem quam pugnam futuram cernebat, post aciem circumducit, et non hostibus modo, sed etiam suis inopinantibus 14 in dextrum hostium latus incurrit; tantaque celeritas fuit, ut, quum ostendissent se ab latere, mox in terga iam pugnarent. Ita ex omnibus partibus, ab fronte, ab latere, ab tergo, tru- 15 cidantur Hispani Liguresque; et ad Gallos iam cædes pervenerat. Ibi minimum certaminis fuit; nam et pars magna ab 16 signis aberant, nocte dilapsi stratique somno passim per agros, et qui aderant, itinere ac vigiliis fessi, intolerantissima laboris corpora, vix arma humeris gestabant; et iam diei medium 17 erat, sitisque et calor hiantes cædendos capiendosque affatim præbebat. Elephantis plures ab ipsis rectoribus quam ab 49 hoste interfecti. Fabrice scalprum cum malleo habebant; id, ubi sævire beluæ ac ruere in suos cœperant, magister inter aures positum, ipso in articulo, quo iungitur capiti cervix, quanto maximo poterat ictu, adigebat. Ea celerrima via mortis 2 in tantæ molis belua inventa erat, ubi regentes sprevisent, primusque id Hasdrubal instituerat, dux quum sæpe alias memorabilis, tum illa præcipue pugna. Ille pugnantes hortando 3 pariterque obeundo pericula sustinuit; ille fessos abnuentesque tædio et labore nunc precando, nunc castigando accendit; ille fugientes revocavit omissamque pugnam aliquot locis restituit; postremo, quum haud dubie fortuna hostium esset, ne superstes 4 tanto exercitui suum nomen secuto esset, concitato equo se in cohortem Romanam immisit; ibi, ut patre Hamilcare et Hannibale fratre dignum erat, pugnans cecidit.

5 Nunquam eo bello una acie tantum hostium interfectum
est, redditaque æqua Cannensi clades vel ducis vel exercitus
6 interitu videbatur. Quinquaginta sex millia hostium occisa,
capta quinque millia et quadringenti; magna præda alia quum
7 omnis generis, tum auri etiam argentique; civium etiam Ro-
manorum, qui capti apud hostes erant, supra tria millia
capitum recepta. Id solatii fuit pro amissis eo prælio mili-
tibus. Nam haudquaquam incruenta victoria fuit; octo ferme
8 millia Romanorum sociorumque occisa; adeoque etiam victores
sanguinis cædisque ceperat satietas, ut postero die, quum esset
nuntiatum Livio consuli, Gallos Cisalpinos Liguresque, qui
aut prælio non affuissent aut inter cædem effugissent, uno
agmine abire sine certo duce, sine signis, sine ordine ullo
9 aut imperio; posse, si una equitum ala mittatur, omnes deleri,
„Quin supersint aliqui“ *inquit* „nuntii et hostium cladis et
nostræ virtutis.“

50 Nero ea nocte, quæ secuta est pugnam, *regressus* citatiore,
quam inde venerat, agmine, die sexto ad stativa sua atque
2 hostem pervenit. Iter eius frequentia minore, quia nemo
præcesserat nuntius, lætitia vero tanta, vix ut compotes men-
3 tium præ gaudio essent, celebratum est. Nam Romæ neuter
animi habitus satis dici enarrarique potest, nec quo incerta
expectatione eventus civitas fuerat, nec quo victoriæ famam
4 accepit. Nunquam per omnes dies, ex quo Claudium con-
sulem profectum fama attulit, ab orto sole ad occidentem aut
senator quisquam a curia atque ab magistratibus abcessit
5 aut populus e foro; matronæ, quia nihil in ipsis opis erat, in
preces obtestationesque versæ, per omnia delubra vagæ sup-
6 pliciiis votisque fatigare deos. Tam sollicitæ ac suspensæ
civitati fama incerta primo accidit, duos Narnienses equites
in castra, quæ in faucibus Umbriæ opposita erant, venisse ex
7 prælio nuntiantes cæsos hostes. Et primo magis auribus
quam animis id acceptum erat, ut maius lætiusque, quam
quod mente capere aut satis credere possent; et ipsa celeritas
fidem impediabat, quod biduo ante pugnatum dicebatur.

Litteræ deinde ab L. Manlio Acidino missæ ex castris affe- 8
runtur de Narniensium equitum adventu. Eæ litteræ per 9
forum ad tribunal prætoris latæ senatum curia exciverunt;
tantoque certamine ac tumultu populi ad fores curiæ concursus
est, ut adire nuntius non posset, *sed* traheretur a percontantibus
vociferantibusque, ut in rostris prius quam in senatu litteræ
recitarentur. Tandem summoti et coerciti a magistratibus, 10
dispensarique lætitia inter potentes eius animos potuit. In 11
senatu primum, deinde in contione litteræ recitatæ sunt; et
pro cuiusque ingenio aliis iam certum gaudium, aliis nulla
ante futura fides erat, quam legatos consulumve litteras audissent.
Ipsos deinde appropinquare legatos allatum est. Tum enim- 51
vero omnis ætas currere obvii, primus quisque oculis auribusque
haurire tantum gaudium cupientes. Ad Mulvium usque pon- 2
tem continens agmen pervenit. Legati (erant L. Veturius 3
Philo, P. Licinius Varus, Q. Cæcilius Metellus) circumfusi
omnis generis hominum frequentia in forum pervenerunt, quum 4
alii ipsos, alii comites eorum, quæ acta essent, percontarentur;
et ut quisque audierat, exercitum hostium imperatoremque
occisum, legiones Romanas incolumes, salvos consules esse,
extemplo aliis porro impertiebant gaudium suum. Quum 5
ægre in curiam perventum esset, multo ægrius summoti turba,
ne patribus misceretur, litteræ in senatu recitatæ sunt. Inde 6
traducti in contionem legati. L. Veturius, litteris recitatis,
ipse planius omnia, quæ acta erant, exposuit cum ingenti
assensu, postremo etiam clamore universæ contionis, quum vix
gaudium animis caperent. Discursus inde ab aliis circa 7
templa deum, ut grates agerent, ab aliis domos, ut coniugibus
liberisque tam lætum nuntium impertirent. Senatus, quod M. 8
Livius et C. Claudius consules incolumi exercitu ducem hostium
legionesque occidissent, supplicationem in triduum decrevit.
Eam supplicationem C. Hostilius prætor edixit; celebrata a
viris feminisque est. Omnia templa per totum triduum æqua- 9
lem turbam habuere, quum matronæ amplissima veste cum
liberis, perinde ac si debellatum foret, omni solutæ metu deis

10 immortalibus grates agerent. Statum quoque civitatis ea victoria *firmavit*, ut iam inde haud secus quam in pace res inter se contrahere vendendo, † argentum creditum solvendo auderent.

11 C. Claudius consul quum in castra redisset, caput Hasdrubalis, quod servatum cum cura attulerat, proiici ante hostium stationes, captivosque Afros vinctos, ut erant, ostendi, duos etiam ex iis solutos ire ad Hannibalem et expromere, 12 quæ acta essent, iussit. Hannibal, tanto simul publico familiarique ictus luctu, agnoscere se fortunam Carthaginis fertur 13 dixisse; castrisque inde motis, ut omnia auxilia, quæ diffusa latius tueri non poterat, in extremum Italiæ angulum Bruttios contraheret, et Metapontinos, civitatem universam, excitos sedibus suis, et Lucanorum qui suæ dicionis erant, in Bruttium agrum traduxit.

LIBER XXVIII.

Quum transitu Hasdrubalis, quantum in Italiam declinaverat belli, tantum levatæ Hispaniæ viderentur, renatum ibi subito par priori bellum est. Hispanias ea tempestate sic habebant 2 Romani Pœnique: Hasdrubal Gisgonis filius ad Oceanum penitus Gadesque concesserat; nostri maris ora omnisque 3 ferme Hispania, qua ad orientem vergit, Scipionis ac Romanæ dicionis erat. Novus imperator Hanno, in locum Barcini 4 Hasdrubalis novo cum exercitu ex Africa transgressus Magonique iunctus, quum in Celtiberia, quæ media inter duo maria est, brevi magnum numerum armasset, Scipio 5 adversus eum M. Silanum cum decem haud plus millibus militum, equitibus quingentis misit. Silanus quantis maximis 6 potuit itineribus (impediebant autem et asperitates viarum et angustiae saltibus crebris, ut pleraque Hispaniæ sunt, inclusæ), tamen non solum nuntios, sed etiam famam adventus sui prægressus, ducibus indidem ex Celtiberia transfugis ad hostem pervenit. Eisdem auctoribus compertum est, quum decem 7 circiter millia ab hoste abessent, bina castra circa viam, qua irent, esse; læva Celtiberos, novum exercitum, supra novem millia hominum, dextra Punica tenere castra; ea stationibus, 8 vigiliis, omni iusta militari custodia tuta et firma esse, illa altera soluta neglectaque, ut barbarorum et tironum et minus

9 timentium, quod in sua terra essent. Ea prius aggredienda
 ratus Silanus signa quam maxime ad lævam iubebat ferri,
 necunde ab stationibus Punicis conspiceretur; ipse, præmissis
 2 speculatoribus, citato agmine ad hostem pergit. Tria millia
 ferme aberat, quum haudum quisquam hostium senserat;
 2 confragosa loca et obsiti virgultis tegebant colles. Ibi in cava
 valle atque ob id occulta considerare militem et cibum capere
 iubet; et speculatores transfugarum dicta affirmantes venerunt;
 3 tum sarcinis in medium coniectis arma Romani capiunt acie-
 que iusta in pugnam vadunt. Mille passuum aberant, quum
 ab hoste conspecti sunt, trepidarique repente cœptum; et Mago
 ex castris citato equo ad primum clamorem et tumultum ad-
 4 vehitur. Erant in Celtibero exercitu quattuor millia scutata
 et ducenti equites; hanc iustam legionem (et id ferme roboris
 erat) in prima acie locat; ceteros, levem armaturam, in
 5 subsidiis posuit. Quum ita instructos educeret e castris, vixdum
 6 in egressos vallo eos Romani pila coniecerunt. Subsidunt
 Hispani adversus emissa tela ab hoste, inde ad mittenda ipsi
 consurgunt; quæ quum Romani conferti, ut solent, densatis
 exceperant scutis, tum pes cum pede collatus et gladiis geri
 7 res cœpta est. Ceterum asperitas locorum Celtiberis, quibus
 in prælio concursare mos est, velocitatem inutilem faciebat
 et haud iniqua eadem erat Romanis, stabili pugnae assuetis,
 8 nisi quod angustiae et internata virgulta ordines dirimebant,
 et singuli binique velut cum paribus conserere pugnam coge-
 9 bantur. Quod ad fugam impedimento hostibus erat, id ad
 10 cædem eos velut vinctos præbebat; et iam ferme omnibus
 scutatis Celtiberorum interfectis, levis armatura et Carthagini-
 enses, qui ex alteris castris subsidio venerant, perculsi cæde-
 11 bantur. Duo haud amplius millia peditum et equitatus omnis,
 vix inito prælio, cum Magone effugerunt. Hanno, alter im-
 perator, cum eis, qui postremi iam profligato prælio advenerant,
 12 vivus capitur. Magonem fugientem equitatus ferme omnis, et
 quod veterum peditum erat, secuti decimo die in Gaditanam

provinciam ad Hasdrubalem pervenerunt; Celtiberi, novus
 miles, in proximas dilapsi silvas inde domos diffugerunt.

Peropportuna victoria nequaquam tantum iam conflatum 13
 bellum, quanta futuri materia belli, si licuisset iis, Celtiberorum
 gente excita, et alios ad arma sollicitare populos, oppressa
 erat. Itaque collaudato benigne Silano, Scipio, spem debel- 14
 landi, si nihil eam ipse cunctando moratus esset, nactus, ad
 id, quod reliquum belli erat, in ultimam Hispaniam adversus
 Hasdrubalem pergit. Pœnus quum castra tum forte in Bætica 15
 ad sociorum animos continendos in fide haberet, signis repente
 sublatis, fugæ magis quam itineris modo penitus ad Oceanum
 et Gades ducit. Ceterum, quoad continuisset exercitum, propo- 16
 situm bello se fore ratus, antequam freto Gades traiceret,
 exercitum omnem passim in civitates divisit, ut et muris se
 ipsi et armis muros tutarentur. Scipio ubi animadvertit, 3
 dissipatum passim bellum, et circumferre ad singulas urbes
 arma diutini magis quam magni esse operis, retro vertit iter.
 Ne hostibus tamen eam relinqueret regionem, L. Scipionem 2
 fratrem cum decem millibus peditum, mille equitum ad oppug-
 nandam opulentissimam in iis locis urbem (Orongin barbari
 appellabant) mittit. Sita in Mæsessum finibus est, Hispanæ 3
 gentis; ager frugifer; argentum etiam incolæ fodiunt. Ea
 arx fuerat Hasdrubali ad excursions circa mediterraneos
 populos faciendas. Scipio, castris prope urbem positus, prius- 4
 quam circumvallaret urbem, misit ad portas, qui ex propinquo
 alloquio animos tentarent suaderentque, ut amicitiam potius
 quam vim experirentur Romanorum. Ubi nihil pacati respon- 5
 debatur, fossa duplicique vallo circumdata urbe, in tres partes
 exercitum dividit, ut una semper pars, quietis interim duabus,
 oppugnaret. Prima pars quum adorta oppugnare esset, atrox 6
 sane et anceps prælium fuit; non subire, non scalas ferre ad
 muros præ incidentibus telis facile erat; etiam qui erexerant 7
 ad murum scalas, alii furcis ad id ipsum factis detrudebantur,
 in alios lupi superne ferrei iniecti, ut in periculo essent, ne
 suspensi in murum extraherentur. Quod ubi animadvertit 8

Scipio, nimia paucitate suorum exæquatum certamen esse, et iam eo superare hostem, quod ex muro pugnaret, duabus
 9 simul partibus, prima recepta, urbem est aggressus. Quæ res tantum pavoris iniecit fessis iam cum primis pugnando, ut et oppidani mœnia repentina fuga desererent, et Punicum præsidium metu, ne prodita urbs esset, relictis stationibus in
 10 unum se colligeret. Timor inde oppidanos incessit, ne, si hostis urbem intrasset, sine discrimine, Pœnus an Hispanus
 11 esset, obvii passim cæderentur, atque, patefacta repente porta, frequentes ex oppido sese eiecerunt, scuta præ se tenentes, ne tela procul coniicerentur, dextras nudas ostentantes,
 12 ut gladios abiecisse appareret. Id utrum parum ex intervallo sit conspectum, an dolus aliquis suspectus fuerit, incompertum est; impetus hostilis in transfugas factus nec secus quam
 13 adversa acies cæsi; eademque porta signa infesta in urbem illata. Et aliis partibus securibus dolabrisque cædebantur portæ, et ut quisque intraverat eques, ad forum occupandum
 14 (ita enim præceptum erat) citato equo pergebat. Additum erat et triariorum equiti præsidium; legionarii ceteras partes pervadunt. Direptione et cæde obviorum, nisi qui armis se
 15 tuebantur, abstinerunt. Carthaginienses omnes in custodiam dati sunt, oppidanorum mille ferme, qui clauserant portas; ceteris traditum oppidum, suæ redditæ res. Cecidere in urbis
 16 eius oppugnatione hostium duo millia ferme, Romanorum haud amplius nonaginta.

4 Læta et ipsis, qui rem gessere, urbis eius expugnatio fuit et imperatori ceteroque exercitui; et speciosum adventum suum, ingentem turbam captivorum præ se agentes, fecerunt.
 2 Scipio, collaudato fratre, quum, quanto poterat verborum honore, Carthagini ab se captæ captam ab eo Orongim
 3 æquasset, quia et hiems instabat, ut nec tentare Gades nec disiectum passim per provinciam exercitum Hasdrubalis con-
 sectari posset, in citeriorem Hispaniam omnes suas copias
 4 reduxit; dimissisque in hiberna legionibus, L. Scipione fratre

Romam misso et Hannone hostium imperatore ceterisque nobilibus captivis, ipse Tarraconem concessit.

Eodem anno classis Romana cum M. Valerio Lævino 5 proconsule ex Sicilia in Africam transmissa in Uticensi Carthaginiensi agro late populationes fecit. Extremis finibus Carthaginiensium, circa ipsa mœnia Uticæ prædæ actæ sunt. Re- 6 petentibus Siciliam classis Punica (septuaginta erant longæ naves) occurrit. Decem et septem naves ex iis captæ sunt, quattuor in alto mersæ; cetera fusa ac fugata classis. Terra marique 7 victor Romanus cum magna omnis generis præda Lilybæum repetit. Tuto inde mari, pulsus hostium navibus, magni commeatus frumenti Romam subvecti.

Principio ætatis eius, qua hæc sunt gesta, P. Sulpicius 5 proconsul et Attalus rex, quum Æginæ, sicut ante dictum est, hibernassent, Lemnum inde classe iuncta (Romanæ quinque et viginti quinqueres, regiæ quinque et triginta) trans- miserunt. Et Philippus, ut, seu terra seu mari obviam eundum 2 hosti foret, paratus ad omnes conatus esset, ipse Demetriadem ad mare descendit, Larisam diem ad conveniendum exercitui edixit. Undique ab sociis legationes Demetriadem ad famam 3 regis convenerunt. Sustulerant enim animos Ætoli quum ab 4 Romana societate, tum post Attali adventum, finitimosque depopulabantur; nec Acarnanes solum Bœotique, et qui Eubœam 5 incolunt, in magno metu erant, sed Achæi quoque, quos super Ætolicum bellum Machanidas etiam, Lacedæmonius tyrannus, haud procul Argivorum fine positus castris terrebat. Hi 6 omnes, suis quisque urbibus quæ pericula terra marique por- tendebantur, memorantes auxilia regem orabant. Ne ex regno 7 quidem ipsius tranquillæ nuntiabantur res: et Scerdilædum Pleuratumque motos esse, et Thracum maxime Mædos, si quod longinquum bellum regem occupasset, proxima Mace- doniæ incursuros. Bœoti quidem et interiores Græciæ populi 8 Thermopylarum saltum, ubi angustæ fauces coartant iter, fossa valloque intercludi ab Ætolis nuntiabant, ne transitum ad sociorum urbes tuendas Philippo darent. Vel segnem 9

ducem tot excitare tumultus circumfusi poterant. Legationes dimittit pollicitus, prout tempus ac res sineret, omnibus laturum
 10 se auxilium. In præsentia, quæ maxime urgebat res, Peparethum præsidium urbi mittit, unde allatum erat, Attalum ab Lemno classe transmissa omnem circum urbem agrum depopu-
 11 latum. Polyphantam cum modica manu in Bœotiam, Menippum, item quendam ex regiis ducibus, cum mille peltastis (pelta cætræ
 12 haud dissimilis est) Chalcidem mittit; additi quingenti Agrianum, ut omnes insulæ partes tueri posset. Ipse Scotussam est profectus, eodemque ab Larisa Macedonum copias traduci
 13 iussit. Eo nuntiatum est, concilium Ætolis Heracleam indictum regemque Attalum ad consultandum de summa belli venturum.
 14 Magnis itineribus Heracleam duxit. Et concilio quidem dimisso iam venit; segetibus tamen, quæ prope maturitatem
 15 erant, maxime in sinu Ænianum evastatis, Scotussam copias reducit. Ibi exercitu omni relicto, cum cohorte regia Deme-
 16 triadem sese recipit. Inde ut ad omnes hostium motus posset occurrere, in Phocidem atque Eubœam et Peparethum mittit,
 17 qui loca alta eligerent, unde editi ignes apparerent; ipse in Tisæo (mons est in altitudinem ingentem cacuminis editi) speculam posuit, ut ignibus procul sublatis signum, ubi quid molirentur hostes, momento temporis acciperet.
 18 Romanus imperator et Attalus rex a Peparetho Nicæam traiecerunt; inde classem in Eubœam ad urbem Oreum transmittunt, quæ ab Demetriaco sinu Chalcidem et Euripum petenti
 19 ad lævam prima urbium Eubœæ posita est. Ita inter Attalum ac Sulpicium convenit, ut Romani a mari, regii a terra
 6 oppugnarent. Quatriduo post, quam appulsa classis est, urbem aggressi sunt. Id tempus occultis cum Platore, qui a Philippo
 2 præpositus urbi erat, colloquiis absumptum est. Duas arces urbs habet, unam imminem mari, altera urbis media est. Cuniculo inde via ad mare ducit, quam a mari turris quin-
 3 que tabulatorum, egregium propugnaculum, claudebat. Ibi primo atrocissimum contractum est certamen, et turre instructa omni genere telorum, et tormentis machinisque ad oppugnandam

eam ex navibus expositis. Quum omnium animos oculosque 4 id certamen avertisset, porta maritimæ arcis Plator Romanos accepit, momentoque arx occupata est. Oppidani pulsi inde in mediam urbem ad alteram tendere arcem. Et ibi positi 5 erant, qui fores portæ obiicerent. Ita exclusi in medio cæduntur capiunturque. Macedonum præsidium conglobatum 6 sub arcis muro stetit; nec fuga effuse petita nec pertinaciter proelium initum. Eos Plator, venia ab Sulpicio impetrata, in 7 naves impositos ad Demetrium Phthiotidis exposuit; ipse ad Attalum se recepit.

Sulpicius, tam facili ad Oreum successu elatus, Chalcidem 8 inde protinus victrici classe petit; ubi haudquaquam ad spem eventus respondit. Ex patenti utrinque coactum in 9 angustias mare speciem intuenti primo gemini portus in ora duo versi præbuerit; sed haud facile alia infestior classi statio est. Nam et venti ab utriusque terræ præaltis montibus 10 subiti ac procellosi se deiciunt, et fretum ipsum Euripi non septies die, sicut fama fert, temporibus statis reciprocatur, sed, temere in modum venti nunc huc, nunc illuc verso mari, velut monte præcipiti devolutus torrens rapitur. Ita nec nocte nec die quies navibus datur. Quum classem tam infesta statio 11 accepit, tum et oppidum, alia parte clausum mari, alia ab terra egregie munitum præsidioque valido firmatum, et præcipue fide præfectorum principumque, quæ fluxa et vana apud Oreum fuerat, stabile atque inexpugnabile fuit. Id prudenter, 12 ut in temere suscepta re, Romanus fecit, quod, circumspectis difficultatibus, ne frustra tempus tereret, celeriter abstitit incepto classemque inde ad Cynum Locridis (emporium id est urbis Opuntiorum mille passuum a mari sitæ) traiecit.

Philippum et ignes ab Oreum editi monuerant, sed serius 7 Platoris fraude ex specula elati; et impari maritimis viribus haud facilis erat in insulam classi accessus; ita per cuncta- 2 tionem res omissa; ad Chalcidis auxilium, ubi signum accepit, impigre est motus. Nam et ipsa Chalcis, quanquam eiusdem insulæ urbs est, tamen adeo arto interscinditur freto, ut ponte

continenti iungatur, terraque aditum faciliorem quam mari
 3 habeat. Igitur Philippus a Demetriade Scotussam, inde de
 tertia vigilia profectus, deiecto præsidio fuisque Ætolis,
 qui saltum Thermopylarum insidebant, quum trepidos hostes
 Heracleam compulisset, ipse uno die Phocidis Elatiam millia
 4 amplius sexaginta contendit. Eodem ferme die ab Attalo
 rege Opuntiorum urbs capta diripiebatur. Concesserat eam
 regi prædam Sulpicius, quia Oreum paucos ante dies ab Ro-
 5 mano milite, expertibus regiis, direptum fuerat, quum Romana
 classis eo se recepisset. Attalus, ignarus adventus Philippi,
 6 pecuniis a principibus exigendis terebat tempus, adeoque
 improvisa res fuit, ut, nisi Cretensium quidam forte pabulum
 ab urbe longius progressi agmen hostium procul conspexissent,
 7 opprimi potuerit. Attalus inermis atque incompositus cursu
 effuso mare ac naves petit, et molientibus ab terra naves
 Philippus supervenit tumultumque etiam ex terra nauticis
 8 præbuit. Inde Opuntem rediit, deos hominesque accusans,
 quod tantæ rei fortunam ex oculis prope raptam amisisset.
 9 Opuntii quoque ab eadem ira increpiti, quod, quum trahere
 obsidionem in adventum suum potuissent, viso statim hoste
 10 prope in voluntariam deditionem concessissent. Compositis
 circa Opuntem rebus, Thronium est profectus. Et Attalus
 primo Oreum, inde, quum fama accidisset, Prusian, Bithyniæ
 regem, in fines regni sui transgressum, omissis rebus atque
 11 Ætolico bello in Asiam traiecit. Et Sulpicius Æginam
 classem recepit, unde initio veris profectus erat. Haud maiore
 certamine, quam Opuntem Attalus ceperat, Philippus Thro-
 12 nium cepit. Incolebant urbem eam profugi ab Thebis
 Phthioticis; urbe sua capta a Philippo quum in fidem Æto-
 lorum perfugissent, sedem iis Ætoli eam dederant urbis
 13 vastatæ ac desertæ priore eiusdem Philippi bello. Tum ab
 Thronio, sicut ante dictum est, recepta profectus Ti-
 thranon et Drymias, Doridis parva atque ignobilia oppida,
 cepit. Inde Elatiam, iussis ibi se opperiri Ptolemæi Rhodio-
 14 rumque legatis, venit. Ubi quum de finiando Ætolico bello

ageretur (affuerant enim legati puper Heracleæ concilio Ro-
 manorum Ætolorumque), nuntius affertur, Machanidam Olym-
 piorum sollemne ludicrum parantes Elios aggredi statuisse.
 Prævertendum id ratus, legatis cum benigno responso dimissis, 15
 se neque causam eius belli fuisse nec moram, si modo æqua
 et honesta condicione liceat, paci facturum, cum expedito 16
 agmine profectus per Bœotiam Megara atque inde Corinthum
 descendit, unde com meatibus sumptis Phliunta Pheneumque
 petit. Et iam quum Heræam venisset, audit Machanidam 17
 fama adventus sui territum refugisse Lacedæmonem, Ægium-
 que se ad concilium Achæorum recepit, simul classem Punicam,
 ut mari quoque aliquid posset, accitam, ibi ratus se inven-
 turum. Paucis ante diebus inde Oxeas traiecerant Pœni; 18
 inde portus Acarnanum petierant, quum ab Oreo profectum
 Attalum Romanosque audissent, veriti, ne ad se iretur et
 intra Rhium (fauces eæ sunt Corinthii sinus) opprimerentur.

Philippus mærebat quidem et angebatur, quum ad omnia 8
 ipse raptim isset, nulli tamen se rei in tempore occurrisset,
 et rapientem omnia ex oculis elusisse celeritatem suam for-
 tunam in concilio autem dissimulans ægritudinem elato animo 2
 disseruit, testatus deos hominesque, se nullo loco nec tempore
 defuisse, quin, ubi hostium arma concrepuissent, eo quanta
 maxima posset celeritate tenderet; sed vix rationem iniri 3
 posse, utrum a se audacius an fugacius ab hostibus geratur
 bellum. Sic ab Opunte Attalum, sic Sulpicium ab Chalcide,
 sic eis ipsis diebus Machanidam e manibus suis elapsum.
 Sed non semper felicem esse fugam, nec pro difficili id bellum 4
 habendum, in quo si modo congressus cum hostibus sis,
 viceris. Quod primum esset, confessionem se hostium habere, 5
 nequaquam pares esse sibi; brevi et victoriam haud dubiam
 habiturum, nec meliore eventu eos secum quam spe pugna-
 turos. Læti regem socii audierunt. Reddidit inde Achæis 6
 Heræam et Triphyliam, Alipheram autem Megalopolitis, quod
 suorum fuisse finium satis probabant, restituit. Inde navibus 7
 acceptis ab Achæis (erant autem tres quadriremes et biremes

8 totidem) Anticyram traiecit. Inde quinquere-
 lembis viginti amplius, quos, ut adiungeret Carthaginiensium
 classi, miserat in Corinthium sinum, profectus ad Erythras
 Ætolorum, quæ prope Eupalium sunt, escensionem fecit.
 9 Haud fefellit Ætolos; nam hominum quod aut in agris aut
 in propinquis castellis Potidaniæ atque Apolloniæ fuit, in
 10 silvas montesque refugit; pecora, quæ inter festinationem
 abigi nequierant, sunt direpta et in naves compulsa. Cum
 iis ceteraque præda Nicia, prætore Achæorum, Ægium misso,
 quum Corinthum petisset, pedestres inde copias per Bœotiam
 11 terra duci iussit; ipse ab Cenchreis præter terram Atticam
 super Sunium navigans inter medias prope hostium classes
 12 Chalcidem pervenit. Inde, collaudata fide ac virtute, quod
 neque timor nec spes flexisset eorum animos, hortatusque,
 13 ne Opuntiorum fortunam mallent, ab Chalcide Oreum navigat,
 principumque iis, qui fugere capta urbe quam se Romanis
 tradere maluerant, summa rerum et custodia urbis permissa,
 ipse Demetriadem ab Eubœa, unde primum ad opem feren-
 14 dam sociis profectus erat, traiecit. Cassandreæ deinde cen-
 tum navium longarum carinis positis contractaque ad effectum
 eius operis multitudine fabrorum navalium, quia res in Græcia
 tranquillas et profectio Attali fecerat et in tempore laboran-
 tibus sociis latum ab se auxilium, retro in regnum concessit,
 ut Mædis bellum inferret.

9 Extremo ætatis eius, qua hæc in Græcia gesta sunt,
 quum Q. Fabius Maximi filius legatus ab M. Livio consule
 Romam ad senatum nuntiasset, consulem satis præsidii Galliæ
 provinciæ credere L. Porcium cum suis legionibus esse, dece-
 2 dere se inde ac deduci exercitum consularem posse, patres
 non M. Livium tantum redire ad urbem, sed collegam quoque
 3 eius C. Claudium iusserunt. Id modo in decreto interfuit,
 quod M. Livii exercitum reduci, Neronis legiones Hannibali
 4 oppositas manere in provincia iusserunt. Inter consules ita
 per litteras convenit, ut, quemadmodum uno animo rem

publicam gessissent, ita, quanquam ex diversis regionibus
 convenirent, uno tempore ad urbem accederent; Præneste qui
 prior venisset, collegam ibi opperiri iussus. Forte ita evenit, 5
 ut eodem die ambo Præneste venirent. Inde præmisso edicto,
 ut triduo post frequens senatus ad ædem Bellonæ adesset,
 omni multitudine obviam effusa ad urbem accessere. Non 6
 salutabant modo universi circumfusi, sed pro se quisque
 victrices dextras consulum capientes alii gratulabantur, alii
 gratias agebant, quod eorum opera incolumis res publica esset.
 In senatu quum more omnium imperatorum, expositis rebus 7
 ab se gestis, postulassent, ut pro re publica fortiter feliciterque
 administrata et deis immortalibus haberetur honos et ipsis
 triumphantibus urbem inire liceret, se vero ea, quæ postularent, 8
 decernere patres merito deorum primum, dein secundum deos
 consulum responderunt; et supplicatione amborum nomine et 9
 triumpho utrique decreto, inter ipsos, ne, quum bellum com-
 muni animo gessissent, triumphum separarent, ita convenit,
 ut, quoniam et in provincia M. Livii res gesta esset, et eo 10
 die, quo pugnatum foret, eius forte auspiciu fuisset, et
 exercitus Livianus deductus Romam venisset, Neronis deduci
 de provincia non potuisset, ut M. Livium quadrigis urbem
 ineuntem milites sequerentur, C. Claudius equo sine militibus
 inveheretur. Ita consociatus triumphus quum utrique, tum 11
 magis ei, qui, quantum merito anteibat, tantum honore collegæ
 cesserat, gloriam auxit. Illum equitem aiebant sex dierum 12
 spatio transcurrisse longitudinem Italiæ et eo die cum Has-
 drubale in Gallia signis collatis pugnasse, quo eum castra
 adversus sese in Apulia posita habere Hannibal credidisset.
 Ita unum consulem pro utraque parte Italiæ adversus duos 13
 [duces, duos] imperatores hinc consilium suum, hinc corpus
 opposuisse. Nomen Neronis satis fuisse ad continendum 14
 castris Hannibalem; Hasdrubalem vero qua alia re quam
 adventu eius obrutum atque extinctum esse? Itaque iret 15
 alter consul sublimis curru multiugis, si vellet, equis; uno
 equo per urbem verum triumphum vehi, Neronemque, etiamsi

pedes incedat, vel parta eo bello vel spreta eo triumpho
 16 gloria memorabilem fore. Hi sermones spectantium Neronem
 usque in Capitolium prosecuti sunt. Pecuniæ in ærarium
 17 tulerunt sestertium tricies, octoginta millia æris. Militibus M.
 Livius quinquagenos senos asses divisit; tantundem C. Clau-
 dius absentibus militibus suis est pollicitus, quum ad exer-
 18 citum redisset. Notatum, eo die plura carmina militaribus
 19 iocis in C. Claudium quam consulem suum iactata; equites
 L. Veturium et Q. Cæcilium legatos magnis tulisse laudibus,
 hortatosque esse plebem, ut eos consules in proximum annum
 20 crearent; adiecisse equitum prærogativæ auctoritatem consules,
 postero die in contione, quam forti fidelique duorum præcipue
 legatorum opera usi essent, commemorantes.

10 Quum comitiorum tempus appeteret et per dictatorem
 comitia haberi placuisset, C. Claudius consul M. Livium colle-
 gam dictatorem dixit, Livius Q. Cæcilium magistrum equitum.
 2 A M. Livio dictatore creati consules L. Veturius, Q. Cæcilius,
 3 is ipse, qui tum erat magister equitum. Inde prætorum
 comitia habita; creati C. Servilius, M. Cæcilius Metellus, Ti.
 Claudius Asellus, Q. Mamilius Turrinus, qui tum ædilis plebis
 4 erat. Comitibus perfectis dictator, magistratu abdicato dimisso-
 que exercitu, in Etruriam provinciam ex senatus consulto est
 5 profectus ad quæstiones habendas, qui Etruscorum Umbro-
 rumve populi defectionis ab Romanis ad Hasdrubalem sub
 adventum eius consilia agitassent, quique eum auxiliis aut
 6 commeatu aut ope aliqua iuissent. Hæc eo anno domi
 militiæque gesta. Ludi Romani ter toti instaurati ab ædilibus
 7 curulibus, Cn. Servilio Cæpione, Ser. Cornelio Lentulo; item
 ludi plebei semel toti instaurati ab ædilibus plebis M. Pom-
 ponio Mathone et Q. Mamilio Turrino.

8 Tertio decimo anno Punici belli, L. Veturio Philone et
 A. u. c. 548. Q. Cæcilio Metello consulibus, Bruttii ambobus, ut cum Han-
 A. Ch. 206. nibale bellum gererent, provincia decreta. Prætores exinde
 sortiti sunt, M. Cæcilius Metellus urbanam, Q. Mamilius pere-
 10 grinam, C. Servilius Siciliam, Ti. Claudius Sardiniam. Exer-

citius ita divisi: consulum alteri, quem C. Claudius prioris
 anni consul, alteri, quem Q. Claudius proprætor (eæ binæ
 legiones erant) habuissent exercitum; in Etruria duas volonum 11
 legiones a C. Terentio proprætore M. Livius proconsul, cui
 prorogatum in annum imperium erat, acciperet. Et Q. Ma- 12
 milius ut, collegæ iurisdictione tradita, Galliam cum exercitu,
 cui L. Porcius [pro]prætor præfuerat, obtineret, decretum est,
 iussusque populari agros Gallorum, qui ad Pœnos sub ad-
 ventum Hasdrubalis defecissent. C. Servilio cum Cannensibus 13
 duabus legionibus, sicut C. Mamilius tenuerat, Sicilia tuenda
 data. Ex Sardinia vetus exercitus, cui A. Hostilius præfue- 14
 rat, deportatus; novam legionem, quam Ti. Claudius traiceret
 secum, consules conscripserunt. Q. Claudio, ut Tarentum, 15
 C. Hostilio Tubulo, ut Capuam provinciam haberet, proroga-
 tum in annum imperium est. M. Valerius proconsul, qui 16
 tuendæ circa Siciliam maritimæ oræ præfuerat, triginta
 navibus C. Servilio prætori traditis, cum cetera omni classe
 redire ad urbem iussus.

11 In civitate tanto discrimine belli sollicita quum omnium
 secundorum adversorumque causas in deos verterent, multa
 prodigia nuntiabantur: Tarracinæ Iovis ædem, Satrici matris 2
Matutæ de cælo tactam; *Satricanos* haud minus terrebant in
 ædem Iovis foribus ipsis duo perlapsi angues; ab Antio
 nuntiatum est, cruentas spicas metentibus visas esse; Cære 3
 porcus biceps et agnus mas idemque femina natus erat; et
 Albæ duo soles visos ferebant, et nocte Fregellis lucem
 obortam; et bos in agro Romano locutus et ara Neptuni 4
 multo manasse sudore in circo Flaminio dicebantur; et ædes
 Cereris, Salutis, Quirini de cælo tactæ. Prodigia consules 5
 hostiis maioribus procurare iussi et supplicationem unum
 diem habere; ea ex senatus consulto facta. Plus omnibus 6
 aut nuntiatis peregre aut visis domi prodigiis terruit animos
 hominum ignis in æde Vestæ extinctus, cæsaque flagro est
 Vestalis, cuius custodia eius noctis fuerat, iussu P. Licinii
 pontificis. Id quanquam nihil portendentibus deis, ceterum 7

negligentia humana acciderat, tamen et hostiis maioribus procurari et supplicationem ad Vestæ haberi placuit.

- 8 Priusquam profiscerentur consules ad bellum, moniti a senatu sunt, ut in agros reducendæ plebis curam haberent: deum benignitate summotum bellum ab urbe Romana et Latio esse; posse sine metu in agris habitari; minime convenire 9 Siciliæ quam Italiæ colendæ maiorem curam esse. Sed res haudquaquam erat populo facilis, liberis cultoribus bello absumptis, et inopia servitorum, et pecore direpto villisque dirutis aut incensis; magna tamen pars auctoritate consulum 10 compulsa in agros remigravit. Moverant autem huiusce rei mentionem Placentinorum et Cremonensium legati, querentes agrum suum ab accolis Gallis incursari ac vastari, magnamque partem colonorum suorum dilapsam esse, et iam infrequentes 11 se urbes, agrum vastum ac desertum habere. Mamilio prætori mandatum, ut colonias ab hoste tueretur; consules ex senatus consulto edixerunt, qui cives Cremonenses atque Placentini essent, ante certam diem in colonias reverterentur.

Principio deinde veris et ipsi ad bellum profecti sunt.

- 12 Q. Cæcilius consul exercitum ab C. Nerone, L. Veturius a Q. Claudio proprætore accepit, novisque militibus, quos ipse 13 conscripserat, supplevit. In Consentinum agrum consules exercitum duxerunt, passimque depopulati, quum agmen iam grave præda esset, in saltu angusto a Brutiis iaculatoribusque 14 Numidis turbati sunt, ita ut non præda, sed armati quoque in periculo fuerint. Maior tamen tumultus quam pugna fuit, et, præmissa præda, incolumes et legiones in loca culta evasere. In Lucanos profecti; ea sine certamine tota gens 15 in dicionem populi Romani rediit.

- 12 Cum Hannibale nihil eo anno rei gestum est. Nam neque ipse se obtulit in tam recenti vulnere publico privatoque, neque lacessierunt quietum Romani; tantam inesse vim, etsi omnia alia circa eum ruerent, in uno illo duce censebant. 2 Ac nescio an mirabilior adversis quam secundis rebus fuerit, 3 quippe qui, quum [et] in hostium terra per annos tredecim,

tam procul ab domo, varia fortuna bellum gereret exercitu non suo civili, sed mixto ex colluvione omnium gentium, quibus non lex, non mos, non lingua communis, alius habitus, 4 alia vestis, alia arma, alii ritus, alia sacra, alii prope dei essent, ita quodam uno vinculo copulaverit eos, ut nulla nec inter ipsos nec adversus ducem seditio exstiterit, quum et 5 pecunia sæpe in stipendium et commeatus in hostium agro deesset, quorum inopia priore Punico bello multa infanda inter duces militesque commissa fuerant. Post Hasdrubalis 6 vero exercitum cum duce, in quibus spes omnis reposita victoriæ fuerat, deletum cedendoque in angulum Bruttium cetera Italia concessum, cui non videatur mirabile, nullum motum in castris factum? Nam ad cetera id quoque accesserat, ut ne alendi quidem exercitus nisi ex Bruttio agro spes esset, qui, ut omnis coleretur, exiguus tamen tanto alendo exercitui erat; tum magnam partem iuventutis abstractam a 8 cultu agrorum bellum occupaverat et mos vitio etiam insitus genti per latrocinia militiam exercendi; nec ab domo quicquam 9 mittebatur, de Hispania retinenda sollicitis, tanquam omnia prospera in Italia essent.

In Hispania res quadam ex parte eandem fortunam, 10 quadam longe disparem habebant; eandem, quod prælio victi Carthaginienses duce amisso in ultimam Hispaniæ oram usque ad Oceanum compulsi erant, disparem autem, quod Hispania 11 non quam Italia modo, sed quam ulla pars terrarum bello reparando aptior erat locorum hominumque ingeniis. Itaque 12 ergo prima Romanis inita provinciarum, quæ quidem continentis sint, postrema omnium, nostra demum ætate, ductu auspicioque Augusti Cæsaris perdomita est. Ibi tum Hasdrubal Gisgonis, maximus clarissimusque eo bello secundum 13 Barcinos dux, regressus ab Gadibus rebellandi spe, adiuvante Magone Hamilcaris filio dilectibus per ulteriorem Hispaniam habitis, ad quinquaginta millia peditum, quattuor millia et quingentos equites armavit. De equestribus copiis ferme 14 inter auctores convenit; peditum septuaginta millia quidam

15 adducta ad Silpiam urbem scribunt. Ibi super campos patentes
 duo duces Pœni ea mente, ne detrectarent certamen, conside-
 13 runt. Scipio, quum ad eum fama tanti comparati exercitus
 perlata esset, neque Romanis legionibus tantæ se fore parem
 multitudini ratus, ut non in speciem saltem opponerentur
 2 barbarorum auxilia, neque in iis tamen tantum virium po-
 nendum, ut mutando fidem, quæ cladis causa fuisset patri
 3 patruoque, magnum momentum facerent, præmisso Silano ad
 Culcham, duodetriginta oppidis regnantem, ut equites peditesque
 ab eo, quos se per hiemem conscripturum pollicitus erat,
 4 acciperet, ipse ab Tarracone profectus protinus ab sociis, qui
 accolunt viam, modica contrahendo auxilia Castulonem per-
 5 venit. Eo adducta ab Silano auxilia, tria millia peditum et
 quingenti equites. Inde ad Bæculam urbem progressus omni
 exercitu civium, sociorum, peditum equitumque quinque et
 6 quadraginta millibus. Castra ponentes eos Mago et Masinissa
 cum omni equitatu aggressi sunt, turbassentque munientes, ni
 abdit post tumultum opportune ad id positum ab Scipione
 7 equites improvise in effusos incurrissent. Ei promptissimum
 quemque et proxime vallum atque in ipsos munitores primum
 invectum vixdum prælio inito fuderunt; cum ceteris, qui sub
 signis atque ordine agminis incesserant, longior et diu ambi-
 8 gua pugna fuit. Sed quum ab stationibus primum expeditæ
 cohortes, deinde ex opere deducti milites atque arma capere
 iussi plures et integri fessis instarent, magnumque iam agmen
 armatorum a castris in prælium rueret, terga haud dubie
 9 vertunt Pœni Numidæque. Et primo turmatim abibant, nihil
 propter pavorem festinationemve confusis ordinibus; dein,
 postquam acrius ultimis incidebat Romanus neque sustineri
 impetus poterat, nihil iam ordinum memores passim, qua
 10 cuique proximum fuit, in fugam effunduntur. Et quanquam
 eo prælio aliquantum Romanis aucti et deminuti hostibus
 animi erant, tamen aliquot insequentes dies ab excursionibus
 equitum levisque armaturæ cessatum non est.

14 Ubi satis tentatæ per hæc levia certamina vires sunt,

prior Hasdrubal in aciem copias eduxit, deinde et Romani
 processere; sed utraque acies pro vallo stetit instructa, et 2
 quum ab neutris pugna cœpta esset, iam die ad occasum
 inclinante, a Pœno prius, deinde ab Romano in castra copiae
 reductæ. Hoc idem per dies aliquot factum. Prior semper 3
 Pœnus copias castris educebat, prior fessis stando signum
 receptui dabat; ab neutra parte procursum telumve missum
 aut vox ulla orta. Mediam aciem hinc Romani, illinc 4
 Carthaginienses mixti Afris, cornua socii tenebant (erant autem
 utrisque Hispani); pro cornibus ante Punicam aciem elephanti
 castellorum procul speciem præbebant. Iam hoc in utrisque 5
 castris sermonis erat, ita, ut instructi stetissent, pugnatu-
 ros; medias acies, Romanum Pœnumque, quos inter belli causa
 esset, pari robore animorum armorumque concursuros. Scipio 6
 ubi hæc obstinate credi animadvertit, omnia de industria
 in eum diem, quo pugnaturus erat, mutavit. Tesseram 7
 vesperi per castra dedit, ut ante lucem viri equique curati
 et pransi essent, armatus eques frenatos instratosque teneret
 equos. Vixdum satis certa luce equitatum omnem cum levi 8
 armatura in stationes Punicas immisit; inde confestim ipse
 cum gravi agmine legionum procedit, præter opinionem desti- 9
 natam suorum hostiumque Romano milite cornibus firmatis,
 sociis in mediam aciem acceptis. Hasdrubal clamore equitum 10
 excitatus ut ex tabernaculo prosiluit, tumultumque ante vallum
 et trepidationem suorum et procul signa legionum fulgentia
 plenosque hostium campos vidit, equitatum omnem extemplo
 in equites emittit; ipse cum peditum agmine castris egreditur, 11
 nec ex ordine solito quicquam acie instruenda mutat. Equi- 12
 tum iam diu anceps pugna erat, nec ipsa per se decerni
 poterat, quia pulsus, quod prope in vicem fiebat, in aciem
 peditum tutus receptus erat; sed ubi iam haud plus quingen- 13
 tos passus acies inter sese aberant, signo receptui dato Sci-
 pio patefactisque ordinibus, equitatum omnem levemque
 armaturam in medium acceptam divisamque in partes duas
 in subsidiis post cornua locat. Inde, ubi incipiendæ iam 14

pugnæ tempus erat, Hispanos (ea media acies fuit) presso
 15 gradu incedere iubet; ipse e dextro cornu (ibi namque præ-
 erat) nuntium ad Silanum et Marcium mittit, ut cornu exten-
 derent in sinistram partem, quemadmodum se tendentem ad
 16 dextram vidissent, et cum expeditis peditum equitumque prius
 pugnam consererent cum hoste, quam coire inter se mediæ
 17 acies possent. Ita diductis cornibus, cum ternis peditum
 cohortibus ternisque equitum turmis, ad hoc velitis, citato
 gradu in hostem ducebant, sequentibus in obliquum aliis;
 18 sinus in medio erat, qua segnius Hispanorum signa incedebant.
 19 Et iam conflixerant cornua, quum, quod roboris in acie
 hostium erat, Pœni veterani Afrique nondum ad teli coniectum
 venissent, neque in cornua, ut adiuvarent pugnantem, discurrere
 auderent, *ne aperirent* mediam aciem venienti ex adverso
 20 hosti. Cornua ancipiti prælio urgebantur; eques levisque
 armatura ac velites circumductis alis in latera incurrabant;
 cohortes a fronte urgebant, ut abrumperent cornua a cetera
 15 acie; et quum ab omni parte haudquaquam par pugna erat,
 tum quod turba Balarum tironumque Hispanorum Romano
 2 Latinoque militi obiecta erat. Et procedente iam *die vires*
 deficere Hasdrubalis exercitum cœperant, oppressos matutino
 tumultu coactosque, priusquam cibo corpora firmarent, raptim
 3 in aciem exire. Ad id sedulo diem extraxerat Scipio, ut
 sera pugna esset; nam ab septima demum hora peditum
 4 signa cornibus incucurrerunt; ad medias acies aliquanto serius
 pervenit pugna, ut prius æstus a meridiano sole laborque
 standi sub armis et simul fames sitisque corpora afficerent,
 5 quam manus cum hoste consererent. Ita steterunt scutis
 innixi. Iam super cetera elephantum etiam, tumultuoso genere
 pugne equitum velitumque et levis armaturæ consternati, e
 6 cornibus in mediam aciem sese intulerant. Fessi igitur cor-
 poribus animisque retulere pedem, ordines tamen servantes,
 7 haud secus quam si imperio ducis cederent integra acie. Sed
 quum eo ipso acrius, ubi inclinatum sensere rem, victores se
 8 undique inveherent, nec facile impetus sustineri posset, quan-

quam retinebat obsistebatque cedentibus Hasdrubal, ab tergo
 esse colles tutumque receptum, si modice se reciperent, cla-
 mitans, tamen, vincente metu verecundiam, quum proximus 9
 quisque hostem cederet, terga extemplo data, atque in fugam
 sese omnes effuderunt. Ac primo constituere signa in radi- 10
 cibus collium ac revocare in ordines militem cœperant, cunc-
 tantibus in adversum collem erigere aciem Romanis; deinde,
 ut inferi impigre signa viderunt, integrata fuga in castra
 pavidi compelluntur. Nec procul vallo Romanus aberat; 11
 cepissetque tanto impetu castra, ni se ex vehementi sole,
 qualis inter graves imbre nubes effulget, tanta vis aquæ
 deiecisset, ut vix in castra sua receperint se victores, quosdam
 etiam religio ceperit ulterius quicquam eo die conandi. Car- 12
 thaginienses, quanquam fessos labore ac vulneribus nox
 imberque ad necessariam quietem vocabat, tamen, quia metus 13
 et periculum cessandi non dabat tempus, prima luce oppug-
 naturis hostibus castra, saxis undique circa ex propinquis
 vallibus congestis augent vallum, munimento sese, quando in
 armis parum præsidii foret, defensuri; sed transitio sociorum, 14
 fuga ut tutior mora videretur, fecit. Principium defectionis
 ab Attene, regulo Turdetanorum, factum est; is cum magna 15
 popularium manu transfugit; inde duo munita oppida cum
 præsidiis tradita a præfectis Romano; et ne latius, inclinatis 16
 semel ad defectionem animis, serperet res, silentio proximæ
 noctis Hasdrubal castra movet.

Scipio, ut prima luce, qui in stationibus erant, retulerunt 16
 profectos hostes, præmisso equitatu signa ferri iubet; adeoque 2
 citato agmine ducti sunt, ut, si via recta vestigia sequentes
 issent, haud dubie assecuturi fuerint; ducibus est creditum,
 brevius aliud esse iter ad Bætum fluvium, ut transeuntes
 aggredierentur. Hasdrubal, clauso transitu fluminis, ad Oceanum 3
 flectit; et iam inde fugientium modo effusi abibant; itaque
 ab legionibus Romanis aliquantum intervalli fecit. Eques 4
 levisque armatura nunc ab tergo, nunc ab lateribus occurrendo
 fatigabat morabaturque, et quum ad crebros tumultus signa 5

consisterent, et nunc equestria, nunc cum velitibus auxiliisque
6 peditum prœlia consererent, supervenerunt legiones. Inde
non iam pugna, sed trucidatio velut pecorum fieri, donec ipse
dux fugæ auctor in proximos colles cum sex millibus ferme
7 semermium evasit; ceteri cæsi captique. Castra tumultuaria
raptim Pœni tumulto editissimo communiverunt, atque inde,
quum hostis nequicquam subire iniquo adscensu conatus esset,
8 haud difficulter sese tutati sunt. Sed obsidio in loco nudo
atque inopi vix in paucos dies tolerabilis erat; itaque trans-
itiones ad hostem fiebant. Postremo dux ipse, navibus
accitis (nec procul aberat mare), nocte relicto exercitu Gades
9 perfugit. Scipio, fuga ducis hostium audita, decem millia
peditum, mille equites relinquit Silano ad castrorum obsidionem;
10 ipse cum ceteris copiis septuagesimis castris, protinus causis
regulorum civitatumque cognoscendis, ut præmia ad veram
meritorum æstimationem tribui possent, Tarraconem rediit.
11 Post profectionem eius Masinissa cum Silano clam congressus,
ut ad nova consilia gentem quoque suam obedientem haberet,
12 cum paucis popularibus in Africam traiecit, non tam evidenti
eo tempore subitæ mutationis causa, quam documento post
id tempus constantissimæ ad ultimam senectam fidei, ne tum
13 quidem eum sine probabili causa fecisse. Mago, inde remissis
ab Hasdrubale navibus, Gades petit; ceteri deserti ab ducibus,
pars transitione, *pars* fuga dissipati per proximas civitates
sunt, nulla numero aut viribus manus insignis.
14 Hoc maxime modo ductu atque auspicio P. Scipionis
pulsi Hispania Carthaginienses sunt, quarto decimo anno post
bellum initum, quinto, quam P. Scipio provinciam et exer-
15 citum accepit. Haud multo post Silanus debellatum referens
17 Tarraconem ad Scipionem rediit. L. Scipio cum multis
nobilibus captivis nuntius receptæ Hispaniæ Romam est missus.
2 Sed quum ceteri lætitia gloriaque ingenti eam rem vulgo
ferrent, unus, qui gesserat, inexplabilis virtutis veræque laudis,
parvum instar eorum, quæ spe ac magnitudine animi conce-
3 pisset, receptas Hispanias ducebat. Iam Africam magnamque

Carthaginem et in suum decus nomenque velut consummatam
eius belli gloriam spectabat. Itaque præmoliendam sibi ratus 4
iam rem conciliandosque regum gentiumque animos, Syphacem
primum regem statuit tentare. Masæsuliorum is rex erat. 5
Masæsulii, gens affinis Mauris, in regionem Hispaniæ maxime,
qua sita Nova Carthago est, spectant. Fœdus ea tempestate 6
regi cum Carthaginiensibus erat, quod haud gravius ei sanc-
tiusque quam vulgo barbaris, quibus ex fortuna pendet fides,
ratus fore, oratorem ad eum C. Lælium cum donis mittit. 7
Quibus barbarus lætus, et quia res tum prosperæ ubique Ro- 8
manis, Pœnis autem in Italia adversæ, in Hispania nullæ iam
erant, amicitiam se Romanorum accipere annuit: firmandæ eius
fidem nec dare nec accipere nisi cum ipso coram duce
Romano. Ita Lælius, in id modo fide ab rege accepta, tutum 9
adventum fore, ad Scipionem redit. Magnum in omnia mo- 10
mentum Syphax affectanti res erat Africæ, opulentissimus eius
terræ *rex*, bello iam expertus ipsos Carthaginienses, finibus
etiam regni apte ad Hispaniam, quod freto exiguo dirimuntur,
positis. Dignam itaque rem Scipio ratus, quæ, quoniam non 11
aliter posset, magno periculo peteretur, L. Marcio Tarracone,
M. Silano Carthagine Nova, quo pedibus ab Tarracone itine-
ribus magnis ierat, ad præsidium Hispaniæ relictis, ipse cum 12
C. Lælio duabus quinquereimis ab Carthagine profectus
tranquillo mari plurimum remis, interdum et leni adjuvante
vento, in Africam traiecit. Forte ita incidit, ut eo ipso 13
tempore Hasdrubal, pulsus Hispania, septem triremibus portum
invectus, ancoris positis terræ applicaret naves, quum conspectæ 14
duæ quinquereimes, haud cuiquam dubio, quin hostium essent
opprimique a pluribus, priusquam portum intrarent, possent,
nihil aliud quam tumultum ac trepidationem simul militum ac
nautarum, nequicquam armaque et naves expedientium, fece-
runt. Percussa enim ex alto vela paulo acriori vento prius 15
in portum intulerunt quinquereimes, quam Pœni ancoras
molirentur; nec ultra tumultum ciere quisquam in regio portu 16
audebat. Ita in terram prior Hasdrubal, mox Scipio et Læ-

18 lius egressi ad regem pergunt. Magnificumque id Syphaci
(nec erat aliter) visum, duorum opulentissimorum ea tempe-
state duces populorum uno die suam pacem amicitiamque
2 petentes venisse. Utrumque in hospitium invitat, et, quoniam
fors eos sub uno tecto esse atque ad eosdem penates voluisset,
contrahere ad colloquium dirimendarum simultatum causa est
3 conatus, Scipione abnuente aut privatim sibi ullum cum Peno
odium esse, quod colloquendo finiret, aut de re publica
4 quicquam se cum hoste agere iniussu senatus posse. Illud
magno opere tendente rege, ne alter hospitum exclusus mensa
videretur, ut in animum induceret ad easdem venire epulas,
5 haud abnuit, cenatumque simul apud regem est; et eodem
etiam lecto Scipio atque Hasdrubal, quia ita cordi erat regi,
6 accubuerunt. Tanta autem inerat comitas Scipioni atque ad
omnia naturalis ingenii dexteritas, ut non Syphacem modo,
barbarum insuetumque moribus Romanis, sed hostem etiam
7 infestissimum facunde alloquendo sibi conciliaret. Mirabilio-
remque sibi eum virum congresso coram visum præ se ferebat
8 quam bello rebus gestis, nec dubitare, quin Syphax regnumque
eius iam in Romanorum essent potestate; eam artem illi viro
9 ad conciliandos animos esse. Itaque non, quo modo Hispaniæ
amissæ sint, quærendum magis Carthaginiensibus esse quam,
10 quo modo Africam retineant, cogitandum. Non peregrina-
bundum neque circa amœnas oras vagantem tantum ducem
Romanum, relictæ provincia novæ dicionis, relictis exercitibus,
duabus *navibus*, in Africam traiecisse sese, in hostilem terram, in
regiam, in fidem inexpertam, sed potiundæ Africæ spem
11 affectantem. Hoc eum iam pridem volutare in animo, hoc
palam fremere, quod non, quemadmodum Hannibal in Italia,
12 sic Scipio in Africa bellum gereret. Scipio, fœdere icto cum
Syphace, profectus ex Africa dubiisque et plerumque sævis
in alto iactatus ventis, die quarto Novæ Carthaginis portum
tenuit.

19 Hispaniæ sicut a bello Punico quietæ erant, ita quasdam
civitates propter conscientiam culpæ metu magis quam fide

quietas esse apparebat, quarum maxime insignes et magnitu-
dine et noxa Iliturgi et Castulo erant. Castulo, quum pro-
2 speris rebus socii fuissent, post cæsos cum exercitibus Scipi-
ones defecerat ad Pœnos; Iliturgitani prodendis, qui ex illa
clade ad eos perfugerant, interficiendisque scelus etiam de-
fectioni addiderant. In eos populos primo adventu, quum 3
dubiæ Hispaniæ essent, merito magis quam utiliter sævitum
foret; tunc, iam tranquillis rebus, quia tempus expetendæ pœnæ 4
videbatur venisse, accitum ab Tarracone L. Marcium cum
tertia parte copiarum ad Castulonem oppugnandum mittit,
ipse cum cetero exercitu quintis ferme ad Iliturgin castris
pervenit. Clausæ erant portæ omniaque instructa et parata 5
ad oppugnationem arcendam; adeo conscientia, quid se meritos
scirent, pro indicto eis bello fuerat. Hinc et hortari milites 6
Scipio orsus est: Ipsos claudendo portas indicasse Hispanos,
quid ut timerent, meriti essent. Itaque multo infestioribus
animis cum eis quam cum Carthaginiensibus bellum gerendum
esse; quippe cum illis prope sine ira de imperio et gloria 7
certari, ab his perfidiæ et crudelitatis et sceleris pœnas expe-
tendas esse. Venisse tempus, quo et nefandam commilitonum 8
necem et in semet ipsos, si eodem fuga delati forent, instruc-
tam fraudem ulciscerentur, et in omne tempus gravi documento
sancirent, ne quis unquam Romanum civem militemve in ulla
fortuna opportunum iniuriæ duceret. Ab hac cohortatione 9
ducis incitati scalas electis per manipulos viris dividunt.
Partito exercitu, ita ut parti alteri Lælius præesset legatus,
duobus simul locis ancipiti terrore urbem aggrediuntur. Non 10
dux unus aut plures principes oppidanos, sed suus ipsorum
et conscientia culpæ metus ad defendendam impigre urbem hor-
tatur. Et meminerant et admonebant *alii* alios, supplicium ex 11
se, non victoriam peti; ubi quisque mortem oppeteret, id
referre, utrum in pugna et in acie, ubi Mars communis et
victum sæpe erigeret et affligeret victorem, an postmodo, 12
cremata et diruta urbe, ante ora captarum coniugum libero-
rumque, inter verbera et vincula, omnia fœda atque indigna

13 passi exspirarent. Igitur non militaris modo ætas aut viri
 tantum, sed feminæ puerique super animi corporisque vires
 adsunt, pugnantibus tela ministrant, saxa [in] muros munien-
 14 tibus gerunt. Non libertas solum agebatur, quæ virorum
 fortium tantum pectora acuit, sed ultima omnium supplicia
 et fœda mors ob oculos erat. Accendebantur animi et cer-
 tamine laboris ac periculi atque ipso inter se conspectu.
 15 Itaque tanto ardore certamen initum est, ut domitor ille totius
 Hispaniæ exercitus ab unius oppidi iuventute sæpe repulsus
 16 a muris haud satis decoro proelio trepidaret. Id ubi vidit
 Scipio, veritus, ne vanis conatibus suorum et hostibus cresceret
 animus et segnior miles fieret, sibimet conandum ac partem
 periculi capessendam esse ratus, increpita ignavia militum,
 ferri scalas iubet et se ipsum, si ceteri cunctentur, escensurum
 17 minatur. Iam subierat haud mediocri periculo mœnia, quum
 clamor undique ab sollicitis vicem imperatoris militibus sub-
 18 latus, scalæque multis simul partibus erigi cœptæ; et ex altera
 parte Lælius instat. Tum victa oppidanorum vis, deiectisque
 propugnatoribus occupantur muri; arx etiam ab ea parte,
 qua inexpugnabilis videbatur, inter tumultum capta est.
 20 Transfugæ Afri, qui tum inter auxilia Romana erant, et
 oppidanis in ea tuenda, unde periculum videbatur, versis et
 2 Romanis subeuntibus contra, qua adire poterant, conspexerunt
 editissimam urbis partem, quæ rupe præalta tegebatur, neque
 3 opere ullo munitam et ab defensoribus vacuam. Levium
 corporum homines et multa exercitatione pernecium, clavos
 secum ferreos portantes, qua per inæqualiter eminentia rupis
 4 poterant, scandunt. Sicubi nimis arduum et leve saxum
 occurbat, clavos per modica intervalla figentes quum velut
 5 gradus fecissent, primi sequentes extrahentes manu, postremi
 sublevantes eos, qui præirent, in summum evadunt. Inde
 decurrunt cum clamore in urbem iam captam ab Romanis.
 6 Tum vero apparuit, ab ira et ab odio urbem oppugnatam
 esse. Nemo capiendi vivos, nemo, patentibus ad direptionem
 omnibus, prædæ memor est; trucidant inermes iuxta atque

armatos, feminas pariter ac viros; usque ad infantium cædem
 ira crudelis pervenit. Ignem deinde tectis iniiciunt, ac diruunt, 7
 quæ incendio absumi nequeunt; adeo vestigia quoque urbis
 extinguere ac delere memoriam hostium sedis cordi est.

Castulonem inde Scipio exercitum ducit, quam urbem 8
 non Hispani modo convenæ, sed Punici etiam exercitus ex
 dissipata passim fuga reliquiæ tutabantur. Sed adventum 9
 Scipionis prævenerat fama cladis Iliturgitanorum, terrorque
 inde ac desperatio invaserat; et in diversis causis, quum sibi 10
 quisque consultum sine alterius respectu vellet, primo tacita
 suspicio, deinde aperta discordia secessionem inter Cartha-
 ginenses atque Hispanos fecit. His Cerdubelus, propalam 11
 deditionis auctor, Himileo Punicis auxiliaribus præerat; quos
 urbemque, clam fide accepta, Cerdubelus Romano prodit.
 Mitior ea victoria fuit; nec tantundem noxæ admissum erat, 12
 et aliquantum iræ lenierat voluntaria deditio.

21 Marcius inde in barbaros, si qui nondum perdomiti erant,
 sub ius dicionemque redigendos missus. Scipio Carthaginem
 ad vota solvenda deis munusque gladiatorium, quod mortis
 causa patris patruique paraverat, edendum rediit. Gladiatorum 2
 spectaculum fuit non ex eo genere hominum, ex quo lanistis
 comparare mos est, servorum quive venalem sanguinem
 habent; voluntaria omnis et gratuita opera pugnantium fuit.
 Nam alii missi ab regulis sunt ad specimen insitæ genti 3
 virtutis ostendendum, alii ipsi professi, se pugnatu- 4
 ros in gratiam ducis; alios æmulatio et certamen, ut provocarent pro-
 vocative haud abnuerent, traxit; quidam, quas disceptando 5
 controversias finire nequierant aut noluerant, pacti inter se,
 ut victorem res sequeretur, ferro decreverunt. Neque obscuri 6
 generis homines, sed clari illustresque, Corbis et Orsua,
 patruales fratres, de principatu civitatis, quam Ibem vocabant,
 ambigentes, ferro se certatu- 7
 ros professi sunt. Corbis maior erat ætate; Orsue pater princeps proxime fuerat, a fratre
 maiore post mortem eius principatu accepto. Quum verbis 8
 disceptare Scipio vellet ac sedare iras, negatum id ambo

dicere cognatis communibus, nec alium deorum hominumve
 9 quam Martem se iudicem habituros esse. Robore maior, minor
 flore ætatis ferox, mortem in certamine, quam ut alter alterius
 imperio subiiceretur, præoptantes, quum dirimi ab tanta rabie
 nequirent, insigne spectaculum exercitui præbuere documen-
 tumque, quantum cupiditas imperii malum inter mortales esset.
 10 Maior usu armorum et astu facile stolidas vires minoris
 superavit. Huic gladiatorum spectaculo ludi funebres additi
 pro copia provinciali et castrensi apparatu.

22 Res interim nihilo minus ab legatis gerebantur. Marcius,
 superato Bæte amni, quem incolæ Certim appellant, duas
 opulentas civitates sine certamine in deditionem accepit.
 2 Astapa urbs Carthaginiensium semper partis fuerat; neque id
 tam dignum ira erat, quam quod extra necessitates belli præ-
 3 cipuum in Romanos gerebant odium. Nec urbem aut situ
 aut munimento tutam habebant, quæ ferociore iis animos
 faceret; sed ingenia incolarum latrocinio læta, ut excursions
 in finitimum agrum sociorum populi Romani facerent, impu-
 lerant, et vagos milites Romanos lixasque et mercatores exci-
 4 perent. Magnum etiam comitatum, quia paucis parum tutum
 fuerat, transgredientem fines, positis insidiis circumventum
 5 iniquo loco interfecerant. Ad hanc urbem oppugnandam
 quum admotus exercitus esset, oppidani conscientia scelerum,
 quia nec deditio tuta ad tam infestos videbatur, neque spes
 mœnibus aut armis tuendæ salutis erat, facinus in se ac suos
 6 fœdum ac ferum consciscunt. Locum in foro destinant, quo
 pretiosissima rerum suarum congererent. Super eum cumulum
 coniuges ac liberos considerare quum iussissent, ligna exstruunt
 7 fascisque virgultorum coniiciunt. Quinquaginta deinde armatis
 iuvenibus præcipiunt, ut, donec incertus eventus pugnæ esset, præ-
 sidium eo loco fortunarum suarum corporumque, quæ cariora
 8 fortunis essent, servarent; si rem inclinatam viderent atque
 in eo iam esse, ut urbs caperetur, scirent, omnes, quos euntes
 9 in prælium cernerent, mortem in ipsa pugna obituros: illos
 se per deos superos inferosque orare, ut memores libertatis,

quæ illo die aut morte honesta aut servitute infami finienda
 esset, nihil relinquerent, in quod sævire iratus hostis posset;
 ferrum ignemque in manibus esse; amicæ ac fideles potius 10
 ea, quæ peritura essent, absumerent manus, quam insultarent
 superbo ludibrio hostes. His adhortationibus execratio dira 11
 adiecta, si quem a proposito spes mollitiave animi flexisset.
 Inde concitato agmine patentibus portis ingenti tumultu erum-
 punt; neque erat ulla satis firma statio opposita, quia nihil 12
 minus, quam ne egredi hostes mœnibus auderent, timeri poterat.
 Perpaucae equitum turmæ levisque armatura repente e castris ad
 id ipsum emissa occurrit. Acrior impetu atque animis quam 13
 compositior ullo ordine pugna fuit. Itaque pulsus eques, qui
 primus se hosti obtulerat, terrorem intulit levi armaturæ;
 pugnatumque sub ipso vallo foret, ni robur legionum, perexiguo
 ad instruendum dato tempore, aciem direxisset. Ibi quoque 14
 trepidatum parumper circa signa est, quum cæci furore in
 vulnera ac ferrum vecordi audacia ruerent; dein vetus miles,
 adversus temerarios impetus pertinax, cæde primorum inse-
 quentes suppressit. Conatus paulo post ultro inferre pedem, 15
 ut neminem cedere atque obstinatos mori in vestigio quemque
 suo vidit, patefacta acie, quod ut facere posset, multitudo
 armatorum facile suppeditabat, cornua hostium amplexus, in
 orbem pugnantes ad unum omnes occidit. Atque hæc tamen 23
 hostium iratorum ac tum maxime dimicantium *vis et furor*
in armatos pugnantisque edebant; fœdior alia in urbe trucidatio 2
 erat, quum turbam feminarum puerorumque imbellem iner-
 memque cives sui cæderent, et in succensum rogam semianima
 pleraque iniicerent corpora, rivi que sanguinis flammam orientem
 restinguerent; postremo ipsi, cæde miseranda suorum fatigati,
 cum armis medio incendio se iniecerunt. Iam cædi perpe- 3
 tratæ victores Romani supervenerunt. Ac primo conspectu
 tam fœdæ rei mirabundi parumper obstupuerunt; dein quum 4
 aurum argentumque cumulo rerum aliarum interfulgens avidi-
 tate ingenii humani rapere ex igni vellent, correpti alii flamma
 sunt, alii ambusti afflatu vaporis, quum receptus primis, urgente

5 turba, non esset. Ita Astapa sine præda militum ferro ignique
absumpta est. Marcius, ceteris eius regionis metu in dedi-
tionem acceptis, victorem exercitum Carthaginem ad Scipionem
reduxit.

6 Per eos ipsos dies perfugæ a Gadibus venerunt, polli-
centes, urbem Punicumque præsidium, quod in ea urbe esset.
7 et imperatorem præsidii cum classe prodituros esse. Mago
ibi ex fuga substiterat, navibusque in Oceano collectis, ali-
quantum auxiliorum et trans fretum ex Africa ora et ex
proximis Hispaniæ locis per Hannonem præfectum coegerat.
8 Fide accepta dataque perfugis, et Marcius eo cum *expeditis*
cohortibus et *Lælius* cum septem triremibus, quinquere mi una
est missus, ut terra marique communi consilio rem gererent.

24 Scipio ipse gravi morbo implicitus, graviore tamen fama,
quum ad id quisque, quod audierat, insita hominum libidine
alendi de industria rumores adiiceret aliquid, provinciam
2 omnem ac maxime longinqua eius turbavit; apparuitque,
quantam excitatura molem vera fuisset clades, quum vanus
rumor tantas procellas excivisset. Non socii in fide, non
3 exercitus in officio mansit. Mandonius et Indibilis, quibus,
quia regnum sibi Hispaniæ pulsus inde Carthaginensibus
4 destinarant animis, nihil pro spe contigerat, concitatis popu-
laribus (Lacetani autem erant) et iuventute Celtiberorum
excita, agrum Suessetanum Sedetanumque sociorum populi Ro-
mani hostiliter depopulati sunt.

5 Civilis alius furor in castris ad Sucronem ortus; octo
ibi millia militum erant, præsidium gentibus, quæ cis Hiberum
6 incolunt, impositum. Motæ autem eorum mentes sunt non
tum primum, quum de vita imperatoris *rumores* dubii allati
sunt, sed iam ante licentia ex diutino, ut fit, otio collecta, et
nonnihil, quod in hostico laxius raptis suetis vivere artiores
7 in pace res erant. Ac primo sermones tantum occulti sere-
bantur: Si bellum in provincia esset, quid sese inter pacatos
facere? Si debellatum iam et confecta provincia esset, cur
8 in Italiam non revehi? Flagitatum quoque stipendium proca-

cus quam ex more et modestia militari erat, et ab custodibus
probra in circumeuntes vigilias tribunos iacta, et noctu quidam
prædatum in agrum circa pacatum ierant; postremo interdum
ac propalam sine commeatu ab signis abibant. Omnia libi- 9
dine ac licentia militum, nihil instituto aut disciplina militiæ
aut imperio eorum, qui præerant, gerebatur. Forma tamen 10
Romanorum castrorum constabat una ea re, quod tribunos
ex contagione furoris haud expertes seditionis defectionisque
rati fore, et iura reddere in principiis sinebant et signum ab
eis petebant et in stationes ac vigilias in orbem ibant; et ut 11
vim imperii abstulerant, ita speciem dicto parentium, ultro
sibi imperantes, servabant. Erupit deinde seditio, postquam 12
reprehendere atque improbare tribunos ea, quæ fierent, et
conari obviam ire et propalam abnuere, furoris eorum se
futuros socios, senserunt. Fugatis itaque e principiis ac post 13
paulo e castris tribunis, ad principes seditionis, gregarios
milites, C. Albius Calenum et C. Atrium Umbrum, delatum
omnium consensu imperium est; qui nequaquam tribunicii 14
contenti ornamentis, insignia etiam summi imperii, fascēs secu-
resque, attrectare ausi; neque venit in mentem, suis tergis
suisque cervicibus virgas illas securesque imminere, quas ad
metum aliorum præferrent. Mors Scipionis falso credita 15
occæcabat animos, sub cuius vulgatam mox famam non
dubitabant totam Hispaniam arsuram bello; in eo tumultu et 16
sociis pecunias imperari et diripi propinquas urbes posse; et
turbatis rebus, quum omnia omnes auderent, minus insignia
fore, quæ ipsi fecissent. Quum alios subinde recentes nuntios 25
non mortis modo, sed etiam funeris expectarent, neque super-
veniret quisquam, evanesceretque temere ortus rumor, tum
primi auctores requiri cœpti; et subtrahente se quoque, ut 2
credidisse potius temere quam finxisse rem talem videri posset,
destituti duces iam sua ipsi insignia et pro vana imagine
imperii, quod gererent, veram iustamque mox in se versuram
potestatem horrebant. Stupente ita seditione, quum vivere 3
primo, mox etiam valere Scipionem certi auctores afferrent,

4 tribuni militum septem, qui**¹⁾ ab ipso Scipione sunt. Ad
 quorum primum adventum exasperati animi; mox, ipsis placido
 sermone permulcentibus notos, cum quibus congressi erant,
 5 leniti sunt. Circumeuntes enim tentoria primo, deinde in
 principiis prætorioque, ubi sermones inter se serentium circulos
 vidissent, alloquebantur, percontantes magis, quæ causa iræ
 consternationisque subitæ foret, quam factum accusantes.
 6 Vulgo stipendium non datum ad diem iactabatur, et, quum
 eodem tempore, quo scelus Ilturgitanorum exstisset, post
 duorum imperatorum duorumque exercituum stragem sua
 virtute defensum nomen Romanum ac retenta provincia esset,
 Ilturgitanos pœnam noxæ meritam habere, suis recte factis
 7 gratiam qui exsolvat, non esse. Talia querentes æqua orare,
 seque ea relatueros ad imperatorem, respondebant; lætari, quod
 nihil tristius nec insanabilius esset; et P. Scipionem deum
 benignitate et rem publicam esse gratiæ referendæ.
 8 Scipionem, bellis assuetum, ad seditionum procellas rudem,
 sollicitum habebat res, ne aut exercitus peccando aut ipse
 9 puniendo modum excederet. In præsentia, ut cœpisset, leniter
 agi placuit et, missis circa stipendiarias civitates exactoribus,
 10 stipendii spem propinquam facere; edictum subinde propositum,
 ut ad stipendium petendum convenirent Carthaginem, seu
 11 carptim *per partes* seu universi mallent. Tranquillam seditionem
 per se languescentem repentina quies rebellantium
 Hispanorum fecit; redierant enim in fines, omisso incepto,
 Mandonius et Indibilis, postquam vivere Scipionem allatum
 12 est; nec iam erat aut civis aut externus, cum quo furorem
 13 suum consociarent. Omnia circumspectantes consilia nihil reliqui
 habebant præter non tutissimum a malis consiliis receptum,
 ut imperatoris vel iustæ iræ vel non desperandæ clementiæ
 sese committerent: etiam hostibus eum ignovisse, cum quibus
 14 ferro dimicasset; suam seditionem sine vulnere, sine sanguine
 fuisse, nec ipsam atrocem nec atroci pœna dignam — ut
 ingenia humana sunt ad suam cuique levandam culpam nimio
 15 plus fecunda. Illa dubitatio erat, singulæne cohortes an

¹⁾ Exciderunt quædam huius formæ: motum sedarent, missi.

universi ad stipendium petendum irent. Inclinauit sententia,
 quod tutius censebant, universos ire.

Per eosdem dies, quibus hæc illi consultabant, consilium 26
 de iis Carthagini erat, certabaturque sententiis, utrum in 2
 auctores tantum seditionis (erant autem ii numero haud
 plus quam quinque et triginta) animadverteretur, an plurium
 supplicio vindicanda tam fœdi exempli defectio magis quam
 seditio esset. Vicit sententia lenior, ut, unde culpa orta esset, 3
 ibi pœna consisteret: ad multitudinem castigationem satis
 esse. Consilio dimisso, ut id actum videretur, expeditio 4
 adversus Mandonium Indibilemque edicitur exercitui, qui
 Carthagine erat, et cibaria dierum aliquot parare iubentur.
 Tribunis septem, qui et antea Sucronem ad leniendam sedi- 5
 tionem ierant, obviam exercitui missis quina nomina principum
 seditionis edita sunt, ut eos per idoneos homines benigno 6
 vultu ac sermone in hospitium invitatos *sopitosque* vino vin-
 cirent. Haud procul iam Carthagine aberant, quum ex obviis 7
 auditum, postero die omnem exercitum cum M. Silano in
 Lacetanos proficisci, non metu *modo* omni, qui tacitus inside-
 bat animis, liberavit eos, sed lætitiā ingentem fecit, quod
 magis habituri solum imperatorem quam ipsi futuri in pote-
 state eius essent. Sub occasum solis urbem ingressi sunt, 8
 exercitumque alterum parantem omnia ad iter viderunt. Excepti 9
 sermonibus de industria compositis, lætum opportunumque
 adventum eorum imperatori esse, quod sub ipsam profectionem
 alterius exercitus venissent, corpora curant. Ab tribunis sine 10
 ullo tumultu auctores seditionis, per idoneos homines perducti
 in hospitia, comprehensi ac vincti sunt. Vigilia quarta im- 11
 pedimenta exercitus, cuius simulabatur iter, proficisci cœpere;
 sub lucem signa mota, et ad portam retentum agmen custo-
 desque circa omnes portas missi, ne quis urbe egrederetur.
 Vocati deinde ad contionem, qui pridie venerant, ferociter in 12
 forum ad tribunal imperatoris, ut ultro territuri succlamatio-
 nibus, concurrunt. Simul et imperator in tribunal escendit 13
 et reducti armati a portis inermi contioni se ab tergo cir-

14 cumfuderunt. Tum omnis ferocia concidit et, ut postea fate-
bantur, nihil æque eos terruit quam præter spem robur et
colos imperatoris, quem affectum visuros crediderant, vultusque,
15 qualem ne in acie quidem aiebant meminisse. Sedit tacitus
paulisper, donec nuntiatum est, deductos in forum auctores
27 seditionis et parata omnia esse. Tum silentio per præconem
facto ita cœpit:

„Nunquam mihi defuturam orationem, qua exercitum
2 meum alloquerer, credidi, non quo verba unquam potius
quam res exercuerim, sed quia prope a pueritia in castris
3 habitus assueram militaribus ingeniis; ad vos quemadmodum
loquar, nec consilium nec oratio suppeditat, quos ne quo
4 nomine quidem appellare debeam, scio. Cives? qui a patria
vestra descistis. An milites? qui imperium auspiciumque
abnuistis, sacramenti religionem rupistis. Hostes? Corpora,
ora, vestitum, habitum civium agnosco; facta, dicta, consilia.
5 animos hostium video. Quid enim vos, nisi quod Ilergetes
ac Lacetani, aut optastis aliud aut sperastis? Et illi tamen
Mandonium atque Indibilem, regiæ nobilitatis viros, duces
furoris secuti sunt; vos auspicium et imperium ad Umbrum
6 Atrium et Calenum Albium detulistis. Negate vos id omnes
fecisse aut factum voluisse, milites; paucorum eum furorem
atque amentiam esse, libenter credam negantibus; nec enim
ea sunt commissa, quæ, vulgata in omnem exercitum, sine
7 piaculis ingentibus expiari possint. Invitus ea tanquam vul-
nera attingo; sed nisi tacta tractataque sanari non possunt.
8 Equidem, pulsus Hispania Carthaginiensibus, nullos homines
credebam esse, ubi vita *invisa* esset mea; sic me non solum
9 adversus socios gesseram, sed etiam adversus hostes; in
castris en meis (quantum opinio fefellit!) fama mortis
10 meæ non accepta solum, sed etiam exspectata est. Verum quid
ego vulgari facinus per omnes velim? Equidem, si totum
exercitum meum mortem mihi optasse crederem, hic atatim
ante oculos vestros morerer, nec me vita iuvaret *invisa* civibus
11 et militibus meis. Sed multitudo omnis

per se immobilis est; ut venti et auræ cient, ita aut tran-
quillum aut procellæ in vobis sunt; et causa atque origo
omnis furoris penes auctores est, vos contagione insanistis;
qui mihi ne hodie quidem scire videmini, quo amentię pro- 12
gressi sitis, quid facinoris in me, quid in patriam parentesque
ac liberos vestros, quid in deos sacramenti testes, quid ad-
versus auspicia, sub quibus militatis, quid adversus morem
militię disciplinamque maiorum, quid adversus summi imperii
maiestatem ausi sitis. De me ipso taceo; temere potius 13
quam avide credideritis; *is* denique ego sim, cuius imperii
tædere exercitum minime mirandum sit; patria quid de
vobis meruerat, quam cum Mandonio et Indibili consociando
consilia prodebatis? Quid populus Romanus, quum imperium 14
ablatum ab tribunis suffragio populi creatis ad homines pri-
vatos detulistis, quum eo ipso non contenti, si pro tribunis
illos haberetis, fasces imperatoris vestri ad eos, quibus servus,
cui imperarent, nunquam fuerat, Romanus exercitus detulistis?
In prætorio tetenderunt Albius et Atrius; classicum apud eos 15
cecinit; signum ab iis petatum est; sederunt in tribunali P.
Scipionis; lictor apparuit; summoto incesserunt; fasces cum
securibus prælati sunt. Lapides pluere et fulmina iaci de 16
cælo et insuetos fetus animalia edere, vos portenta esse
putatis; hoc est portentum, quod nullis hostiis, nullis suppli-
cationibus sine sanguine eorum, qui tantum ausi facinus
sint, expiari possit. Atque ego, quanquam nullum scelus 28
rationem habet, tamen, ut in re nefaria, quæ mens, quod
consilium vestrum fuerit, scire velim. Regium quondam in 2
præsidium missa legio, interfectis per scelus principibus civi-
tatis, urbem opulentam per decem annos tenuit, propter quod 3
facinus tota legio, millia hominum quattuor, in foro Romæ
securi percussi sunt. Sed illi primum non Atrium Umbrum 4
semilixam, nominis etiam abominandi ducem, sed D. Vibellium
tribunum militum secuti sunt, nec cum Pyrrho nec cum Samnitibus
aut Lucanis, hostibus populi Romani, se coniunxerunt; vos cum 5
Mandonio et Indibili consilia communicastis et arma consociaturi

6 fuistis. Illi, sicut Campani Capuam Tuscis veteribus cultori-
 bus ademptam, Mamertini in Sicilia Messanam, sic Regium
 habituri perpetuam sedem erant, nec populum *Romanum* nec
 7 socios populi Romani ultro lacessituri bello; Sucronemne vos
 domicilium habituri eratis? Ubi si vos decedens confecta
 provincia imperator relinquerem, deum hominumque fidem
 implorare debebatis, quod non rediretis ad coniuges liberos-
 8 que vestros. Sed horum quoque memoriam, sicut patriæ
 meique, eieceritis ex animis vestris; viam consilii scelerati,
 9 sed non ad ultimum dementis exsequi volo; mene vivo
 et cetero incolumi exercitu, cum quo ego die uno Carthaginem
 cepi, cum quo quattuor exercitus Carthaginiensium fudi, fugavi,
 expuli, vos octo millia hominum, minoris certe omnes pretii, quam
 Albius et Atrius sunt, quibus vos subiecistis, Hispaniam pro-
 10 vinciam populo Romano erepturi eratis? Amolior et amoveo
 nomen meum; nihil ultra facile creditam mortem meam a
 11 vobis violatus sim; quid? si ego morerer, mecum exspiratura
 res publica, mecum casurum imperium populi Romani erat?
 Ne istuc Iuppiter optimus maximus sirit, urbem auspicato
 deis auctoribus in æternum conditam huic fragili et mor-
 12 tali corpori æqualem esse. *C. Flaminio, L. Æmilio, Ti. Sempro-*
nio, L. Postumio Albino, M. Marcello, T. Quinctio Crispino,
Cn. Fulvio, Scipionibus meis, tot tam præclaris imperatoribus
 uno bello absumptis superstes est populus Romanus, eritque
 mille aliis nunc ferro, *nunc morbo* morientibus; meo unius
 13 funere elata res publica esset? Vos ipsi hic in Hispania,
 patre et patruo meo duobus imperatoribus interfectis, Septi-
 mum Marcium ducem vobis adversus exsultantes recenti
 victoria Pœnos delegistis. Et sic loquor, tanquam sine duce
 14 Hispaniæ futuræ fuerint. M. Silanus, eodem iure, eodem
 imperio mecum in provinciam missus, L. Scipio frater meus
 et C. Lælius, legati, vindices maiestatis imperii deessent?
 15 Utrum exercitus *exercitui*, an duces ducibus, an dignitas, an
 causa comparari poterat? Quibus si omnibus superiores
 essetis, arma cum Pœnis *contra patriam*, contra cives vestros

ferretis? Africam Italiæ, Carthaginem urbi Romanæ imperare
 velletis? Quam ob noxam patriæ? Coriolanum quondam 29
 damnatio iniusta, miserum et indignum exsilium, ut iret ad
 oppugnandam patriam, impulit; revocavit tamen a publico
 parricidio privata pietas; vos qui dolor aut quæ ira incitavit? 2
 Stipendiumne diebus paucis imperatore ægro serius numeratum
 satis digna causa fuit, cur patriæ indiceretis bellum, cur ad
 Ilergetes descisceretis a populo Romano, cur nihil divinarum
 humanarumve rerum inviolatum vobis esset? Insanistis pro- 3
 fecto, milites, nec maior in corpus meum vis morbi quam in
 vestras mentes invasit. Horret animus referre, quid credide- 4
 rint homines, quid speraverint, quid optaverint; auferat omnia
 irrita oblivio, si potest; si non, utcunque silentium tegat.
 Non negaverim, tristem atrocemque vobis visam orationem 5
 meam; quanto creditis facta vestra atrociora esse quam dicta
 mea? Et me ea, quæ fecistis, *pati æquum censetis*; vos ne
 dici quidem omnia æquo animo fertis? Sed ne ea quidem 6
 ipsa ultra exprobrabuntur. Utinam tam facile vos oblivisca-
 mini eorum, quam ego obliviscar. Itaque quod ad universos 7
 vos attinet, si erroris pœnitet, satis superque pœnarum
 habeo; Albius Calenus et Atrius UMBER et ceteri nefariæ
 seditionis auctores sanguine luent, quod admiserunt. Vobis 8
 supplicii eorum spectaculum non modo non acerbum, sed
 lætum etiam, si sana mens rediit, debet esse; de nullis enim
 quam de vobis infestius aut inimicius consuluerunt.

Vix finem dicendi fecerat, quum ex præparato simul 9
 omnium rerum terror oculis auribusque est offusus. Exer- 10
 citus, qui corona contionem circumdederat, gladiis ad scuta
 concrepuit; præconis audita vox citantis nomina damnatorum
 in consilio; nudi in medium protrahebantur, et simul omnis 11
 apparatus supplicii expromebatur. Deligati ad palum virgis-
 que cæsi et securi percussi, adeo torpentibus metu, qui ad-
 erant, ut non modo ferocior vox adversus atrocitatem pœnæ,
 sed ne gemitus quidem exaudiretur. Tracti inde de medio 12
 omnes, purgatoque loco, citati milites nominatim apud tribunos

militum in verba P. Scipionis iurarunt, stipendiumque ad nomen singulis persolutum est. Hunc finem exitumque seditio militum cœpta apud Sucronem habuit.

- 30 Per idem tempus ad Bætum fluvium Hanno præfectus Magonis, missus a Gadibus cum parva manu Afrorum, mercede Hispanos sollicitando ad quattuor millia iuvenum armavit.
- 2 Castris deinde exutus ab L. Marcio, maxima parte militum inter tumultum captorum castrorum, quibusdam etiam in fuga amissis, palatos persequente equite, cum paucis ipse effugit.
- 3 Dum hæc ad Bætum fluvium geruntur, Lælius interim freto in Oceanum evectus ad Carteiam classe accessit. Urbs ea in ora Oceani sita est, ubi primum e faucibus angustis
- 4 panditur mare. Gades sine certamine per prodicionem recipiendi, ultro, qui eam rem pollicerentur, in castra Romana venientibus, spes, sicut ante dictum est, fuerat. Patefacta immatura proditio est, comprehensosque omnes Mago Adher-
- 5 bali prætori Carthaginem devehendos tradit. Adherbal, coniuratis in quinquere mem impositis præmissaque ea, quia tardior quam triremis erat, ipse cum octo triremibus modico
- 6 intervallo sequitur. Iam fretum intrabat quinquere mis, quum Lælius et ipse in quinquere mi portu Carteiæ, sequentibus septem triremibus, evectus in Adherbalem invehitur, quinquere mem satis credens deprensam rapido in freto in
- 7 adversum æstum reciprocari non posse. Pœnus in re subita parumper incertus trepidavit, utrum quinquere mem sequeretur
- 8 an in hostes rostra converteret. Ipsa cunctatio facultatem detrectandæ pugnæ ademit; iam enim sub ictu teli erant, et undique instabant hostes. Æstus quoque arbitrium moderandi naves ademerat; neque erat navali pugna similis, quippe ubi
- 9 nihil voluntarium, nihil artis aut consilii esset. Una natura freti æstusque totius certaminis potens suis, alienis navibus nequicquam remigio in contrarium tendentes invehebat; et fugientem navem videres, vertice retro intortam, victoribus illatam, et sequentem, si in contrarium tractum incidisset maris,

fugientis modo sese avertentem. Iam in ipsa pugna hæc, 10 quum infesto rostro peteret hostium navem, obliqua ipsa ictum alterius rostri accipiebat; illa, quum transversa obiiceretur hosti, repente torta in proram circumagebatur. Quum inter 11 triremes fortuna regente anceps prælium misceretur, quinquere mis Romana seu pondere tenacior, seu pluribus remorum ordinibus scindentibus vertices quum facilius regeretur, duas triremes suppressit, unius prælata impetu lateris alterius remos detersit; ceterasque, quas indepta esset, mulcasset, 12 ni cum reliquis quinquere navibus Adherbal velis in Africam transmisisset.

Lælius victor Carteiam revectus, auditis, quæ acta Ga- 31 dibus erant, patefactam prodicionem coniuratosque missos Carthaginem, spem ad irritum redactam, qua venissent, nuntiis 2 ad L. Marcium missis, nisi si terere frustra tempus sedendo ad Gades vellent, redeundum ad imperatorem esse, assentiente Marcio, paucos post dies ambo Carthaginem rediere. Ad 3 quorum discessum non respiravit modo Mago, quum terra marique ancipiti metu urgeretur, sed etiam, audita rebellione Ilergetum, spem recuperandæ Hispaniæ nactus nuntios Carthaginem ad senatum mittit, qui simul seditionem civilem in 4 castris Romanis, simul defectionem sociorum in maius verbis extollentes hortentur, ut auxilia mitterent, quibus traditum a patribus imperium Hispaniæ repeti posset.

Mandonius et Indibilis in fines regressi paulisper, dum, 5 quidnam de seditione statueretur, scirent, suspensi quieverunt, si civium errori ignosceretur, non diffidentes sibi quoque ignosci posse. Postquam vulgata est atrocitas supplicii, suam 6 quoque noxam pari pœna æstimatam rati, vocatis rursus ad arma popularibus contractisque, quæ ante habuerant, auxiliis, 7 in Sedetanum agrum, ubi principio defectionis stativa habuerant, cum viginti millibus *peditum*, equitum *duobus millibus* et quingentis transcederunt. Scipio, quum fide solvendi pariter 32 omnibus noxiis innoxisque stipendii, tum vultu ac sermone in omnes placato facile reconciliatis militum animis, prius-

quam castra ab Carthagine moveret, contione advocata, multis
 3 verbis in perfidiam rebellantium regulorum inductus, nequa-
 quam eodem animo se ire professus est ad vindicandum id
 4 scelus, quo civilem errorem nuper sanaverit. Tum se, haud
 secus quam viscera secantem sua, cum gemitu et lacrimis
 triginta hominum capitibus expiasset octo millium seu impru-
 dentiam seu noxam; nunc læto et erecto animo ad cædem
 5 Ilergetum ire. Non enim eos neque natos in eadem terra
 nec ulla secum societate iunctos esse; eam, quæ sola fuerit,
 6 fidei atque amicitiae, ipsos per scelus rupisse. In exercitu
 suo se, præterquam quod omnes cives aut socios Latinique
 nominis videat, etiam eo moveri, quod nemo fere sit miles,
 qui non aut a patre suo Cn. Scipione, qui primus Romani
 nominis in eam provinciam venerit, aut a patre consule aut
 7 a se sit ex Italia adfectus. Scipionum nomini auspiciisque
 omnes assuetos, quos secum in patriam ad meritum trium-
 phum deducere velit, quos consulatum petenti, velut si om-
 8 nium communis agatur honos, affuturos speret. Quod ad
 expeditionem attineat, quæ instet, immemorem esse rerum
 suarum gestarum, qui id bellum ducat. Magonis hercule
 sibi, qui extra orbem terrarum in circumfusam Oceano insulam
 cum paucis perfugerit navibus, maiorem curam esse quam
 9 Ilergetum; quippe illic et ducem Carthaginiensem et quan-
 tumcunque Punicum præsidium esse, hic latrones latronumque
 duces esse, quibus ut ad populandos finitimorum agros tecta-
 urenda et rapienda pecora aliqua vis sit, ita in acie ac signis
 collatis nullam esse; magis velocitate ad fugam quam armis
 10 fretos pugnatos esse. Itaque non, quod ullum inde peri-
 culum aut semen maioris belli videat, ideo se, priusquam
 11 provincia decedat, opprimendos Ilergetes duxisse, sed primum,
 ne impunita tam scelerata defectio esset, deinde, ne quis in
 provincia simul virtute tanta et felicitate perdomita relictus
 12 hostis dici posset. Proinde deis bene invantibus sequerentur,
 non tam ad bellum gerendum (neque enim cum pari hoste

certamen esse) quam ad expetendas ab hominibus scelestis
 pœnas.

Ab hac oratione dimissos ad iter se comparare in diem 33
 posterum iubet, profectusque decimis castris pervenit ad Hi-
 berum flumen. Inde, superato amni, die quarto in conspectu
 hostium posuit castra. Campus ante, montibus circa sæptus, 2
 erat. In eam vallem Scipio quum pecora, rapta pleraque
 ex hostium agris, propelli ad irritandam feritatem barbarorum
 iussisset, velites subsidio misit, a quibus ubi per procura- 3
 tionem commissa pugna esset, Lælium cum equitatu impetum
 ex occulto facere iubet. Mons opportune prominens equitum 4
 insidias texit, nec ulla mora pugnae facta est. Hispani in
 conspecta procul pecora, velites in Hispanos præda occupatos
 incurrere. Primo missilibus territavere; deinde, missis levibus 5
 telis, quæ irritare magis quam decernere pugnam poterant,
 gladios nudant, et collato *pede res capta geri est; ancepsque*
 pedestre certamen erat, nisi equites supervenissent. Neque 6
 ex adverso tantum illati obvios obtrivere, sed circumvecti
 etiam quidam per infima clivi ab tergo se, ut plerosque inter-
 cluderent, obiecerunt, maiorque cædes fuit, quam quantam
 edere levia per excursiones prælia solent. Ira magis accensa 7
 adverso prælio barbaris est, quam imminuti animi. Itaque
 ne perculsi viderentur, prima luce postero die in aciem proces-
 sere. Non capiebat omnes copias angusta, sicut ante dictum 8
 est, vallis; duæ ferme peditum partes, omnis equitatus in
 aciem descendit; quod reliquum peditum erat, obliquo con-
 stituerunt colle. Scipio, pro se esse loci angustias ratus, et 9
 quod in arto pugna Romano aptior quam Hispano militi
 futura videbatur, et quod in eum locum detracta hostium
 acies esset, qui non omnem multitudinem eorum caperet, novo
 etiam consilio adiecit animum; equitem nec se posse 10
 circumdare cornibus in tam angusto spatio, et hosti, quem
 cum peditate eduxisset, inutilem fore. Itaque imperat Lælio, 11
 ut per colles quam occultissimo itinere circumducat equites
 segregetque, quantum possit, equestrem a pedestri pugnam;

12 ipse omnia signa peditum in hostes vertit; quattuor cohortes
in fronte statuit, quia latius pandere aciem non poterat.
13 Moram pugnandi nullam fecit, ut ipso certamine averteret
ab conspectu transeuntium per colles equitum; neque ante
circumductos sensere, quam tumultum equestris pugnae ab
14 tergo accepere. Ita duo praelia erant; duae peditum acies,
duo equitatus per longitudinem campi, quia misceri ex genere
15 utroque praelium angustiae non patiebantur, pugnabant. Hispano-
rum quum neque pedes equiti nec eques pediti auxilio
esset, pedes fiducia equitis temere commissus campo caede-
retur, eques circumventus nec peditem a fronte (iam enim
stratae pedestres copiae erant) nec ab tergo equitem sustineret,
et ipsi, quum diu in orbem sese stantibus equis defendissent,
ad unum omnes caesi sunt, nec quisquam peditum equitumve
16 superfuit, qui in valle pugnaverunt. Tertia pars, quae in
colle ad spectaculum magis tutum quam ad partem pugnae
capessendam steterat, et locum et tempus ad fugiendum
17 habuit. Inter eos et reguli ipsi fugerunt, priusquam tota
34 circumveniretur acies, inter tumultum elapsi. Castra eodem
die Hispanorum, praeter ceteram praedam, cum tribus ferme
2 millibus hominum capiuntur. Romani sociique ad mille du-
centi eo praelio ceciderunt; vulnerata amplius tria millia
hominum. Minus cruenta victoria fuisset, si patientiore campo
et ad fugam capessendam facili foret pugnatum.
3 Indibilis, abiectis belli consiliis, nihil tutius in afflictis
rebus experta fide et clementia Scipionis ratus, Mandonium
4 fratrem ad eum mittit; qui advolutus genibus fatalem rabiem
temporis eius accusat, quum velut contagione quadam pesti-
fera non Ilergetes modo et Lacetani, sed castra quoque Ro-
5 mana insanierint. Suam quidem et fratris et reliquorum
popularium eam condicionem esse, ut aut, si ita videatur,
reddant spiritum P. Scipioni ab eodem illo acceptum, aut
servati bis uni debitam vitam pro eo in perpetuum devoveant.
6 Antea in causa sua fiduciam sibi fuisse, nondum experta
clementia eius; nunc contra nullam in causa, omnino in

miserecordia victoris spem positam habere. Mos vetustus erat 7
Romanis, cum quo nec foedere nec aequis legibus iungeretur
amicitia, non prius imperio in eum tanquam pacatum uti,
quam omnia divina humanaque dedidisset, obsides accepti,
arma adempta, praesidia urbibus imposita forent. Scipio 8
multis invecus in praesentem Mandonium absentemque Indi-
bilem verbis, illos quidem merito perisse ipsorum maleficio
ait, victuros suo atque populi Romani beneficio. Ceterum 9
(quippe ea pignora timentium rebellionem esse) se liberos iis,
arma relinquere, solutos animos; neque se in obsides innoxios,
sed in ipsos, si defecerint, saevituros, nec ab inermi, sed 10
armato hoste poenas expetiturum. *Utramque fortunam* expertis
permittere sese, utrum propitios an iratos habere Romanos
mallent. Ita dimissus Mandonius, pecunia tantummodo im- 11
perata, ex qua stipendium militi praestari posset. Ipse, Mar- 12
cio in ulteriorem Hispaniam praemisso, paucos moratus dies,
dum imperatam pecuniam Ilergetes pernumerarent, cum expe-
ditis Marcium iam appropinquantem Oceano assequitur.

Inchoata res iam ante de Masinissa aliis atque aliis de 35
causis dilata erat, quod Numida cum ipso utique congredi
Scipione volebat atque eius dextra fidem saneire; ea tum
itineris tam longi ac tam devii causa Scipioni fuit. Masinissa 2
quum Gadibus esset, certior, adventare eum, a Marcio factus,
causando, corrumpi equos inclusos in insula penuriamque
omnium rerum et facere ceteris et ipsos sentire, ad hoc
equitem marcescere desidia, *Magonem* perpulit, ut se traicere 3
in continentem ad depopulandos proximos Hispaniae agros,
pateretur. Transgressus tres principes Numidarum praemittit 4
ad tempus locumque colloquio statuendum. Duos pro obsi-
dibus retineri ab Scipione iubet; remisso tertio, qui, quo iussus
erat, adduceret Masinissam, cum paucis in colloquium venerunt.
Ceperat iam ante Numidam ex fama rerum gestarum admi- 5
ratio viri, substitueratque animo speciem quoque corporis
amplam ac magnificam; ceterum maior praesentis veneratio 6
cepit, et praeterquam quod suapte natura multa maiestas

inerat, adornabat promissa cæsaries habitusque corporis non
cultus munditiis, sed virilis vere ac militaris, et ætas in medio
7 virium robore, quod plenius nitidiusque ex morbo velut reno-
8 vatus flos inventæ faciebat. Prope attonitus ipso congressu
Numida gratias de fratris filio remisso agit. Ex eo tempore
affirmat eam se quæsisse occasionem, quam tandem oblatam
9 deum immortalium beneficio non omiserit. Cupere se illi
populoque Romano operam navare ita, ut nemo unus exter-
10 nus magis enixe adiuverit rem Romanam. Id se, etiamsi
iam pridem vellet, minus præstare in Hispania, aliena atque
ignota terra, potuisse; in qua autem genitus educatusque in
11 spem paterni regni esset, facile præstaturum. Si quidem
eundem Scipionem ducem in Africam Romani mittant, satis
12 sperare, perbrevis ævi Carthaginem esse. Lætus eum Scipio
vidit audivitque, quum caput rerum in omni hostium equitatu
Masinissam fuisse sciret, et ipse iuvenis specimen animi præ
se ferret. Fide data acceptaque profectus retro Tarraconem
13 est. Masinissa permissu Romanorum, ne sine causa traiecisse
in continentem videretur, populatus proximos agros Gades
rediit.

36 Magoni, desperatis in Hispania rebus, in quarum spem
seditio primum militaris, deinde defectio Indibilis animos eius
sustulerant, paranti traicere in Africam nuntiatum ab Car-
thagine est, iubere senatum, ut classem, quam Gadibus haberet,
2 in Italiam traiceret; conducta ibi Gallorum ac Ligurum,
quanta maxima posset, iuventute coniungeret se Hannibali
neu senescere bellum maximo impetu, maiore fortuna cœptum
3 sineret. Ad eam rem et a Carthagine pecunia Magoni ad-
vecta est, et ipse, quantam potuit, a Gaditanis exegit, non
æratio modo eorum, sed etiam templis spoliatis, et privatim
omnibus coactis aurum argentumque in publicum conferre.
4 Quum præterveheretur Hispaniæ oram, haud procul Cartha-
gine Nova expositis in terram militibus, proximos depopulatur
5 agros; inde ad urbem classem appulit. Ibi quum interdiu
milites in navibus tenuisset, nocte in litus expositos ad partem

eam muri, qua capta Carthago ab Romanis fuerat, ducit, nec
præsidio satis valido urbem teneri ratus et aliquos oppidano-
rum ad spem novandi res aliquid moturos. Ceterum 6
nuntii ex agris trepidi simul populationem agrestiumque
fugam et hostium adventum attulerant, et visa interdiu classis 7
erat, nec sine causa electam ante urbem stationem apparebat;
itaque instructi armatique intra portam ad stagnum ac mare
versam continebantur. Ubi effusi hostes, mixta inter milites 8
navalis turba, ad muros tumultu maiore quam vi subierunt,
patefacta repente porta Romani cum clamore erumpunt, turba- 9
tosque hostes et ad primum incursum coniectumque telorum
aversos usque ad litus cum multa cæde persequuntur; nec, 10
nisi naves litori appulsæ trepidos accepissent, superfuisset
fugæ aut pugnæ quisquam. In ipsis quoque trepidatum 11
navibus est, dum, ne hostes cum suis simul irrumperent, tra-
hunt scalas orasque et ancoras, ne in moliendo mora esset,
præcidunt; multique annantes navibus, incerto præ tenebris, 12
quid aut peterent aut vitarent, fœde interierunt. Postero die 13
quum classis inde retro ad Oceanum, unde venerat, fugisset,
ad octingentos homines cæsi inter murum litusque et ad duo
millia armorum inventa.

Mago quum Gades repetisset, exclusus inde, ad Cimbios 37
(haud procul a Gadibus is locus abest) classe appulsa, mit-
tendis legatis querendoque, quod portæ sibi socio atque
amico clausæ forent, purgantibus iis, multitudinis concursu 2
factum, infestæ ob direpta quædam ab conscendentibus naves
militibus, ad colloquium sufetes eorum, qui summus Pœnis
est magistratus, cum quæstore elicit, laceratosque verberibus
cruci affigi iussit; inde navibus ad Pityusam insulam centum 3
millia ferme a continenti (Pœni tum eam incolebant) traiecit.
Itaque classis bona cum pace accepta est, nec commeatus 4
modo benigne præbiti, sed in supplementum classis iventus
armaque data; quorum fiducia Pœnus in Baliares insulas
(quingenta inde millia absunt) transmisit. Duæ sunt Baliares 5
insulæ, maior altera atque opulentior armis virisque; et por-

tum habet, ubi commodè hibernaturum se (et iam extremum
6 autumnus erat) credebat. Ceterum haud secus, quam si Ro-
mani eam insulam incoherent, hostiliter classi occursum est.
Fundis ut nunc plurimum, ita tum solo eo telo utebantur,
nec quisquam alterius gentis unus tantum ea arte, quantum
7 inter alios omnes Baliares excellunt. Itaque tanta vis lapi-
dum creberrimæ grandinis modo in propinquantem iam terræ
classem effusa est, ut intrare portum non ausi averterent in
8 altum naves. In minorem inde Baliarium insulam traiecerunt,
9 fertilem agro, viris, armis haud æque validam. Itaque egressi
navibus super portum loco munito *locant* castra; ac sine
certamine urbe agroque potiti, duobus millibus auxilium
inde conscriptis missisque Carthaginem, ad hibernandum naves
10 subduxerunt. Post Magonis ab Oceani ora discessum Gadi-
tani Romanis deduntur.

38 Hæc in Hispania P. Scipionis ductu auspicioque gesta.
Ipsæ, L. Lentulo et L. Manlio Acidino provincia tradita, decem
2 navibus Romam rediit, et senatu extra urbem dato in æde
Bellonæ, quas res in Hispania gessisset, disseruit, quoties
signis collatis dimicasset, quot oppida ex hostibus vi cepisset,
3 quas gentes in dicionem populi Romani rede-gisset; adversus
quattuor se imperatores, quattuor victores exercitus in Hi-
spaniam isse; neminem Carthaginensem in iis terris reliquisse.
4 Ob has res gestas magis tentata est triumphi spes quam
petita pertinaciter, quia neminem ad eam diem triumphasse,
5 qui sine magistratu res gessisset, constabat. Senatu misso,
urbem est ingressus, argentique præ se in ærarium tulit
decem quattuor millia *pondo* trecenta quadraginta duo et signati
6 argenti magnum numerum. Comitibus inde creandis consulibus
habuit L. Veturius Philo, centuriæque omnes ingenti favore
P. Scipionem consulem dixerunt; collega additur ei P. Lici-
7 nius Crassus, pontifex maximus. Ceterum comitia maiore
quam ulla per id bellum celebrata frequentia proditum me-
8 moriæ est. Convenerant undique non suffragandi modo, sed
etiam spectandi causa P. Scipionis, concurrebantque et domum

frequentes et in Capitolium ad immolantem eum, quum cen-
tum bubus votis in Hispania Iovi sacrificaret; spondebantque 9
animis, sicut C. Lutatius superius bellum Punicum finisset,
ita id, quod instaret, P. Cornelium finitum, atque, uti Hispa- 10
nia omni Pœnos expulisset, sic Italia pulsura esse; Afri-
camque ei, perinde ac debellatum in Italia foret, provinciam
destinabant. Prætoribus inde comitia habita. Creati duo, qui 11
tum ædiles plebis erant, Sp. Lucretius, Cn. Octavius, et ex
privatis Cn. Servilius Cæpio et L. Æmilius Papus.

Quarto decimo anno Punici belli P. Cornelius Scipio et 12
P. Licinius Crassus ut consulatum inierunt, nominatæ con-
sulibus provinciæ sunt, Sicilia Scipioni extra sortem, conce-
dente collega, quia sacrorum cura pontificem maximum in
Italia retinebat, Bruttii Crasso. Tum prætoribus provinciæ in 13
sortem coniectæ. Urbana Cn. Servilio obtigit, Ariminum
(ita Galliam appellabant) Sp. Lucretio, Sicilia L. Æmilio,
Cn. Octavio Sardinia.

Senatus in Capitolio habitus. Ibi referente P. Scipione 14
senatus consultum factum est, ut, quos ludos inter seditionem
militarem in Hispania vovisset, ex ea pecunia, quam ipse in
ærarium detulisset, faceret. Tum Saguntinorum legatos in 39
senatum introduxit. Ex eis maximus natu: „Etsi nihil ultra
malorum est, patres conscripti, quam quod passi sumus, ut
ad ultimum fidem vobis præstaremus, tamen ea vestra merita
imperatorumque vestrorum erga nos fuerunt, ut nos cladum
nostrarum non pæniteat. Bellum propter nos suscepistis; 2
susceptum quartum decimum annum tam pertinaciter geritis,
ut sæpe ad ultimum discrimen et ipsi veneritis et populum
Carthaginensem adduxeritis. Quum in Italia tam atrox bellum 3
et Hannibalem hostem haberetis, consulem cum exercitu in
Hispaniam velut ad colligendas reliquias naufragii nostri
misistis. P. et Cn. Cornelii, ex quo in provinciam venerunt, 4
nullo tempore destiterunt, quæ nobis secunda quæque adversa
hostibus nostris essent, facere. Iam omnium primum oppi- 5
dum nobis restituerunt; per omnem Hispaniam cives nostros

venundatos, dimissis, qui conquirerent, ex servitute in liber-
 6 tatem restituerunt. Quum iam prope esset, ut optabilem ex
 miserrima fortuna haberemus, P. et Cn. Cornelii, impera-
 tores vestri, luctuosius nobis [quoque] quam vobis perierunt.
 7 Tum vero ad hoc retracti ex distantibus locis in sedem anti-
 quam videbamus, ut iterum periremus et alterum excidium
 8 patriæ videremus, nec ad perniciem nostram Carthaginiensi
 utique aut duce aut exercitu opus esse; ab Turdulis nos,
 veterrimis hostibus, qui prioris quoque excidii causa nobis
 9 fuerant, exstingui posse; quum ex insperato repente misistis
 nobis hunc P. Scipionem, quem fortunatissimi omnium Sa-
 guntinorum videmur quia consulem declaratum videmus ac
 vidisse nos civibus nostris renuntiaturi sumus, spem omnem
 10 salutemque nostram; qui quum plurimas hostium vestrorum
 cepisset in Hispania urbes, ubique ex captorum numero
 11 excretos Saguntinos in patriam remisit; postremo Turdetaniam,
 adeo infestam nobis, ut illa gente incolumi stare Saguntum
 non posset, ita bello afflixit, ut non modo nobis, *sed* (absit verbo
 12 invidia) ne posteris quidem timenda nostris esset. Deletam
 urbem cernimus eorum, quorum in gratiam Saguntum dele-
 verat Hannibal; vectigal ex agro eorum capimus, quod nobis
 13 non [tam] fructu iucundius est quam ultione. Ob hæc, quibus
 maiora nec sperare nec optare ab dis immortalibus pote-
 ramus, gratias actum nos decem legatos Saguntinus senatus
 14 populusque ad vos misit; simul gratulatum, quod ita res hos
 annos in Hispania atque Italia gessistis, uti Hispaniam non
 Hiberno amne tenus, sed qua terrarum ultimas finit Oceanus,
 domitam armis habeatis, Italiæ, nisi quatenus vallum castrorum
 15 cingit, nihil reliqueritis Pœno. Iovi optimo maximo, præsidi
 Capitulinæ arcis, non grates tantum ob hæc agere iussi sumus,
 sed donum hoc etiam, si vos permitteretis, coronam auream
 16 in Capitolium victoriæ ergo ferre. Id uti permittatis, quæ-
 sumus, utique, si vobis ita videtur, quæ nobis imperatores
 vestri commoda tribuerunt, ea rata atque perpetua auctoritate
 17 vestra faciatis." Senatus legatis Saguntinis respondit, et

dirutum et restitutum Saguntum fidei socialis utrinque servatæ
 documentum omnibus gentibus fore; suos imperatores recte et 18
 ordine et ex voluntate senatus fecisse, quod Saguntum resti-
 tuerint civesque Saguntinos servitio exemerint; quæque alia
 eis benigne fecerint, ea senatum ita voluisse fieri; donum
 permittere ut in Capitolio ponerent. Locus inde lautiaque 19
 legatis præberi iussa et muneris dari ne minus dena millia
 æris. Legationes deinde ceteræ *in senatum introductæ* auditæ- 20
 que; et petentibus Saguntinis, ut, quatenus tuto possent, 21
 Italiam spectatum irent, duces dati litteræque per oppida
 missæ, ut Hispanos comiter acciperent. Tum de re publica, 22
 de exercitibus scribendis, de provinciis relatum.

Quum Africam novam provinciam extra sortem P. Sci- 40
 pioni destinari homines fama ferrent, et ipse, nulla iam modica
 gloria contentus, non ad gerendum modo bellum, sed ad
 finiendum diceret se consulem declaratum esse, neque aliter 2
 id fieri posse, quam si ipse in Africam exercitum transpor-
 taret, *et* acturum se id per populum aperte ferret, si senatus
 adversaretur, — id consilium haudquaquam primoribus pa-
 trum quum placeret *et* ceteri per metum aut ambitionem
 mussarent, Q. Fabius Maximus rogatus sententiam: „Scio 3
 multis vestrum videri, patres conscripti, rem actam hodi-
 erno die agi, et frustra habiturum orationem, qui tan-
 quam de integra re de Africa provincia sententiam dixerit.
 Ego autem primum illud ignoro, quemadmodum certa iam 4
 provincia Africa consulis, viri fortis ac strenui, sit, quam nec
 senatus censuit in hunc annum provinciam esse nec populus
 iussit. Deinde, si est, consulem peccare arbitror, qui de 5
 re transacta simulando se referre senatum ludibrio habet,
 non senatorem, qui, de quo consulitur, suo loco dicit sen-
 tentiam. Atque ego certum habeo, dissentienti mihi ab ista 6
 festinatione in Africam traiciendi duarum rerum subeundam
 opinionem esse, unius, insitæ ingenio meo cunctationis, quam 7
 metum pigritiamque homines adolescentes sane appellent,
 dum ne pæniteat, adhuc aliorum speciosiora primo adpectu

8 consilia semper visa, mea usu meliora; alterius, obtreptionis
 atque invidiæ adversus crescentem in dies gloriam fortissimi
 9 consulis. A qua suspicione si me neque vita acta et mores
 mei neque dictatura cum quinque consulatibus tantumque
 gloriæ belli domique partæ vindicat, ut propius fastidium
 eius sim quam desiderium, ætas saltem liberet. Quæ enim
 mihi æmulatio cum eo esse potest, qui ne filio quidem meo
 10 æqualis sit? Me dictatorem, quum vigerem adhuc viribus et
 in cursu maximarum rerum essem, recusantem nemo aut in
 senatu aut apud populum audivit, quo minus insectanti me
 magistro equitum, quod fando nunquam ante auditum erat,
 11 imperium mecum æquaretur; rebus quam verbis assequi malui,
 ut, qui aliorum iudicio mihi comparatus erat, sua mox con-
 12 fessione me sibi præferret; nedum ego perfunctus honoribus
 certamina mihi atque æmulationem cum adolescente floren-
 13 tissimo proponam; videlicet ut mihi, iam vivendo, non solum
 rebus gerendis fesso, si huic negata fuerit, Africa provincia
 decernatur. Cum ea gloria, quæ parta est, vivendum atque
 14 moriendum est. Vincere ego prohibui Hannibalem, ut a
 41 vobis, quorum vigent nunc vires, etiam videri posset. Illud
 te mihi ignoscere, P. Corneli, æquum erit, si, quum in me
 ipso nunquam pluris famam hominum quam rem publicam
 fecerim, ne tuam quidem gloriam *bono publico præponam*.
 2 Quanquam, si aut bellum nullum in Italia aut is hostis esset,
 ex quo victo nihil gloriæ quæreretur, qui te in Italia reti-
 neret, etsi id bono publico faceret, simul cum bello materiam
 3 gloriæ tuæ isse ereptum videri posset. Quum vero Hannibal
 hostis ineolumi exercitu quartum decimum annum Italiam
 obsideat, pænitebit te, P. Corneli, gloriæ tuæ, si hostem eum,
 qui tot funerum, tot cladum nobis causa fuit, tu consul
 Italia expuleris et, sicut penes C. Lutatium prioris Punici
 4 perpetrati belli titulus fuit, ita penes te huius fuerit? Nisi
 aut Hamilcar Hannibali dux est præferendus aut illud bellum
 huic, aut victoria illa maior clariorque quam hæc (modo
 5 contingat, ut te consule vincamus) futura est. A Drepanis

aut Eryce detraxisse Hamilcarem quam Italia expulisse
 Pœnos atque Hannibalem malis? Ne tu quidem, etsi magis 6
 partam quam speratam gloriam amplectaris, Hispania potius
 quam Italia bello liberata gloriatus fueris. Nondum is est 7
 Hannibal, quem non magis timuisse videatur quam contemp-
 sisse, qui aliud bellum maluerit. Quin igitur ad hoc accin- 8
 geris nec per istos circuitus, ut, quum in Africam traieceris,
 secuturum te illuc Hannibalem speres, potius quam recto
 hinc itinere, ubi Hannibal est, eo bellum intendens, egregiam
 istam palmam belli Punici patrati petis? Hoc et natura 9
 prius est, tua quum defenderis, aliena ire oppugnatum. Pax
 ante in Italia quam bellum in Africa sit, et nobis prius decedat
 timor, quam ultro aliis inferatur. Si utrumque tuo ductu 10
 auspicioque fieri potest, Hannibale hic victo, illic Carthaginem
 expugna; si alterutra victoria novis consulibus relinquenda
 est, prior quum maior clariorque, tum causa etiam insequentis
 fuerit. Nam nunc quidem, præterquam quod et in Italia et 11
 in Africa duos diversos exercitus alere ærarium non potest,
 præterquam quod, unde classes tueamur, unde commeatibus 12
 sufficiamus præbendis, nihil reliqui est, quid? periculi tandem
 quantum adeatur, quem fallit? P. Licinius in Italia, P. Scipio
 bellum in Africa geret. Quid? si (quod omnes dei omen 13
 avertant et dicere etiam reformidat animus, sed, quæ accide-
 runt, accidere possunt) victor Hannibal ire ad urbem
 perget, tum demum te consulem ex Africa, sicut Q. Fulvium
 a Capua, arcessemus? Quid, quod in Africa quoque Mars 14
 communis belli erit? Domus tibi tua, pater patruusque intra
 triginta dies cum exercitibus cæsi documento sint; ubi per 15
 aliquot annos maximis rebus terra marique gerendis amplis-
 simum nomen apud exteras gentes populi Romani vestræque
 familiæ fecerant. Dies me deficiat, si reges imperatoresque 16
 temere in hostium terram transgressos cum maximis cladibus
 suis exercituumque suorum enumerare velim. Athenienses, 17
 prudentissima civitas, bello domi relicto, auctore æque impigro
 ac nobili iuvene, magna classe in Siciliam transmissa, una pugna

navali florentem rem publicam suam in perpetuum affixerunt.
 42 Externa et nimis antiqua repeto. Africa eadem ista et M.
 Atilius, insigne utriusque fortunæ exemplum, nobis documento
 2 sint. Ne tibi, P. Corneli, quum ex alto Africam conspexeris,
 3 ludus et iocus fuisse Hispaniæ tuæ videbuntur. Quid enim
 simile? Pacato mari præter oram Italiæ Galliæque vectus
 Emporias, in urbem sociorum, classem appulisti; expositos
 milites per tuta omnia ad socios et amicos populi Romani
 4 Tarraconem duxisti; ab Tarracone deinde iter per præsidia
 Romana; circa Hiberum exercitus patris patruique tui, post
 5 amissos imperatores ferociore ex calamitate ipsa, et dux
 tumultuarius quidem ille L. Marcius et militari suffragio ad
 tempus lectus, ceterum, si nobilitas ac iusti honores adornarent,
 claris imperatoribus qualibet arte belli par; oppugnata per
 summum otium Carthago, nullo trium Punicorum exercituum
 6 socios defendente; cetera neque elevo *neque detrecto*; nullo tamen
 modo Africo bello comparanda, ubi non portus ullus classi
 nostræ apertus, non ager pacatus, non civitas socia, non rex
 7 amicus, non *consistendi usquam locus*, non procedendi; qua-
 cunque circumspexeris, hostilia omnia atque infesta. An
 Syphaci Numidisque credis? Satis sit, semel creditum; non
 semper temeritas est felix, et fraus fidem in parvis sibi præ-
 struit, ut, quum operæ pretium sit, cum mercede magna fallat.
 8 Non hostes patrem patruumque tuum armis prius quam
 Celtiberi socii fraude circumvenerunt; nec tibi ipsi a Magone
 et Hasdrubale, hostium ducibus, quantum ab Indibili et Man-
 9 donio, in fidem acceptis, periculi fuit. Numidis tu credere
 potes, defectionem militum tuorum expertus? Et Syphax et
 Masinissa se quam Carthaginenses malunt potentes in Africa esse,
 10 Carthaginenses quam quemquam alium. Nunc illos æmulatio
 inter se et omnes causæ certaminum acuunt, quia procul
 externus metus est; ostende Romana arma et exercitum alie-
 nigenam; velut ad commune restinguendum incendium con-
 11 current. Aliter eidem illi Carthaginenses Hispaniam defen-
 derunt, aliter mœnia patriæ, templa deum, aras et focos

defendent, quum euntes in prælium pavida prosequetur coniux
 et parvi liberi occursabunt. Quid porro, si satis confisi Car- 12
 thaginienses consensu Africæ, fide sociorum regum, mœnibus
 suis, quum tuo exercitusque tui præsidio nudatam Italiam
 viderint, ultro ipsi novum exercitum in Italiam aut ex Africa
 miserint, aut Magonem, quem a Baliaribus classe transmissa 13
 iam præter oram Ligurum Alpinorum vectari constat, Hanni-
 bali se coniungere iusserint? Nempe in eodem terrore erimus, 14
 in quo nuper fuimus, quum Hasdrubal in Italiam transcendit,
quem tu, qui non solum Carthaginem, sed omnem Africam
 exercitu tuo es clausurus, e manibus tuis in Italiam emisisti.
 Victum a te dices; eo quidem minus vellem, et id tua, non 15
 rei publicæ solum causa, iter datum victo in Italiam esse.
 Patere, nos omnia, quæ prospera tibi ac populi Romani
 imperio evenere, tuo consilio assignare, adversa casibus
 incertis belli et fortunæ delegare; quo melior fortiorque es, 16
 eo magis talem præsidem sibi patria atque universa Italia
 retinet. Non potes ne ipse quidem dissimulare, ubi Hanni-
 bal sit, ibi caput atque arcem huius belli esse, quippe qui
 præ te feras, eam tibi causam *traiciendi in Africam* esse, ut
 Hannibalem eo trahas. Sive *hic* igitur sive illic, cum Hanni- 17
 bale est tibi futura res. Utrum tandem ergo firmior eris
 in Africa solus an hic, tuo collegæque tui exercitu coniuncto?
 Ne Claudius quidem et Livius consules tam recenti exemplo,
 quantum id intersit, documento sunt? Quid? Hannibalem 18
 utrum tandem extremus angulus agri Bruttii, frustra iam diu
 poscentem ab domo auxilia, an propinqua Carthago et tota
 socia *Africa* potentior armis virisque faciet? Quod istud 19
 consilium est, ibi malle decernere, ubi tuæ dimidio minores
 copiæ sint, hostium multo maiores, quam ubi duobus exer-
 citibus adversus unum tot præliis et tam diuturna et gravi
 militia fessum pugnandum sit? Quam compar consilium 20
 tuum parentis tui consilio sit, reputa. Ille consul profectus
 in Hispaniam, ut Hannibali ab Alpibus descendenti occurreret,
 in Italiam ex provincia rediit; tu, quum Hannibal in Italia

sit, relinquere Italiam paras, non quia rei publicæ id utile,
 21 sed quia tibi amplum et gloriosum censes esse, sicut quum,
 provincia et exercitu relicto, sine lege, sine senatus consulto
 duabus navibus populi Romani imperator fortunam publicam
 et maiestatem imperii, quæ tum in tuo capite periclitabantur,
 22 commisisti. Ego P. Cornelium rei publicæ nobisque, non sibi
 ipsi privatim creatum consulem existimo, exercitusque ad cu-
 stodiam urbis atque Italiæ scriptos esse, non quos regio
 more per superbiam consules, quo terrarum velint, traiciant."

43 Quum oratione ad tempus parata Fabius, tum auctoritate
 et inveterata prudentiæ fama quum magnam partem senatus,
 et seniores maxime, movisset, pluresque consilium senis quam
 2 animum adolescentis ferocem laudarent, Scipio ita locutus
 fertur: „Et ipse Q. Fabius principio orationis, patres con-
 scripti, commemoravit, in sententia sua posse obtrectionem
 3 suspectam esse; cuius ego rei non tam ipse ausim tantum
 virum insimulare, quam ea suspicio, vitio orationis an rei,
 4 haud sane purgata est. Sic enim honores suos et famam
 rerum gestarum extulit verbis ad extinguendum invidiæ
 crimen, tanquam mihi ab infimo quoque periculum sit, ne
 mecum æmuletur, et non ab eo, qui, quia super ceteros
 excellat, quo me quoque niti non dissimulo, me sibi æquari
 5 nolit. Sic senem se perfunctumque et me infra ætatem filii
 etiam sui posuit, tanquam non longius, quam quantum vitæ
 humanæ spatium est, cupiditas gloriæ extendatur, maximaque
 6 pars eius in memoriam ac posteritatem promineat. Maximo
 cuique id accidere animo certum habeo, ut se non cum præ-
 sentibus modo, sed cum omnis ævi claris viris comparent.
 7 Equidem haud dissimulo, me tuas, Q. Fabi, laudes non asse-
 qui solum velle, sed (bona venia tua dixerim), si possim,
 8 etiam exsuperare. Illud neu tibi in me neu mihi in minori-
 bus natu animi sit, ut nolimus quemquam nostri similem
 evadere civem; id enim non eorum modo, quibus inviderimus,
 sed rei publicæ et pæne omnis generis humani detrimentum

sit. Commemoravit, quantum essem periculi aditurus, si in 9
 Africam traicerem, ut meam quoque, non solum rei publicæ
 et exercitus vicem videretur sollicitus. Unde hæc repente 10
 cura de me exorta? Quum pater patruusque meus interfecti,
 quum duo exercitus eorum prope occisione occisi essent, quum
 amissæ Hispaniæ, quum quattuor exercitus Pœnorum quat-
 tuorque duces omnia metu armisque tenerent, quum quæsitus 11
 ad id bellum imperator nemo se ostenderet præter me, nemo
 profiteri ausus esset, quum mihi quattuor et viginti annos
 nato detulisset imperium populus Romanus, quid ita tum 12
 nemo ætatem meam, vim hostium, difficultatem belli, patris
 patruique recentem cladem commemorabat? Utrum maior
 aliqua nunc in Africa calamitas accepta est, quam tunc in
 Hispania erat? An maiores nunc sunt exercitus in Africa et 13
 duces plures melioresque, quam tunc in Hispania fuerunt?
 an ætas mea tunc maturior bello gerendo fuit, quam nunc
 est? an cum Carthaginiensi hoste in Hispania quam in Africa 14
 bellum geri aptius est? Facile est post fusos fugatosque
 quattuor exercitus Punicos, post tot urbes vi captas aut metu
 subactas in dicionem, post perdomita omnia usque ad Ocea- 15
 num, tot regulos, tot sævas gentes, post receptam totam
 Hispaniam ita, ut vestigium belli nullum reliquum sit, elevare
 meas res gestas, tam hercule, quam, si victor ex Africa 16
 redierim, ea ipsa elevare, quæ nunc retinendi mei causa, ut
 terribilia eadem videantur, verbis extolluntur. Negat aditum 17
 esse in Africam, negat ullos patere portus. M. Atilium cap-
 tum in Africa commemorat, tanquam M. Atilius primo accessu
 ad Africam offenderit, neque recordatur, illi ipsi tam infelici
 imperatori patuisse tamen portus Africæ, et res egregias
 primo anno gessisse et, quantum ad Carthaginienses duces
 attinet, invictum ad ultimum permansisse. Nihil igitur me 18
 isto tu exemplo terrueris. Si hoc bello, non priore, si nuper
 et non annis ante quadraginta ista clades accepta foret, qui
 ego minus in Africam Regulo capto quam Scipionibus occisis
 in Hispaniam traicerem? Nec felicius Xanthippum Lacedæ- 19

monium Carthagini quam me patriæ meæ sinerem natum esse, cresceretque mihi ex eo ipso fiducia, quod posset in hominis
 20 unius virtute tantum momenti esse. At etiam Athenienses audiendi sunt, temere in Siciliam omissa domi bello trans-
 21 gressi. Cur ergo, quoniam Græcas fabulas enarrare vacat, non Agathoclem potius, Syracusanum regem, quum diu Sicilia Punico bello ureretur, transgressum in hanc eandem Africam
 44 avertisse eo bellum, unde venerat, refers? Sed quid ultro metum inferre hosti et, ab se remoto periculo, alium in discrimen adducere quale sit, veteribus externisque exemplis admonere
 2 opus est? Multum interest, alienos populere fines an tuos uri, excindi videas; plus animi est inferenti periculum quam
 3 propulsanti. Ad hoc maior ignotarum rerum est terror; bona malaque hostium ex propinquo ingressus fines adspicias.
 4 Non speraverat Hannibal fore, ut tot in Italia ad se deficerent *populi* post Cannensem cladem; quanto minus quicquam in Africa Carthaginensibus firmum aut stabile sit, infidis sociis,
 5 gravibus ac superbis dominis? Ad hoc nos, etiam deserti ab sociis, viribus nostris, milite Romano stetimus; Carthaginensi nihil civilis roboris est; mercede paratos milites habent, Afros Numidasque, levissima fidei mutandæ ingenia.
 6 Hic modo nihil moræ sit; una et traiecissem me audietis, et ardere bello Africam, emolientem hinc Hannibalem, et obsideri Carthaginem. Lætiores et frequentiores ex Africa ex-
 7 spectate nuntios, quam ex Hispania accipiebatis. Has mihi spes subiicit fortuna *populi* Romani, di fœderis ab hoste violati testes, Syphax et Masinissa reges, quorum ego fidei
 8 ita innitar, ut bene tutus a perfidia sim. Multa, quæ nunc ex intervallo non apparent, bellum aperiet. Id est viri et ducis, non deesse fortunæ præbenti se et oblata casu flectere
 9 ad consilium. Habebo, Q. Fabi, parem, quem das, Hannibalem; sed illum ego potius traham, quam ille me retineat. In sua terra cogam pugnare eum, et Carthago *potius* præ-
 10 mium victoriæ erit quam semiruta Bruttiorum castella. Ne quid interim, dum traicio, dum expono exercitum in Africa,

dum castra ad Carthaginem promoveo, res publica hic detrimenti capiat, quod tu, Q. Fabi, quum victor tota volitaret Italia Hannibal, potuisti præstare, hoc vide ne contume- 11
 liosum sit, concusso iam et pæne fracto Hannibale, negare posse P. Licinium consulem, virum fortissimum, præstare, qui, ne a sacris absit pontifex maximus, ideo in sortem tam longinquæ provinciæ non venit. Si hercules nihilo maturius 12
 hoc, quo ego censeo, modo perficeretur bellum, tamen ad dignitatem *populi* Romani famamque apud reges gentesque externas pertinebat, non ad defendendam modo Italiam, sed ad inferenda etiam Africæ arma videri nobis animum esse, nec hoc credi vulgarique, quod Hannibal ausus sit, neminem 13
 ducem Romanorum audere, et priore Punico bello tum, quum de Sicilia certaretur, toties Africam ab nostris exercitibusque et classibus oppugnatam, nunc, *quum* de Italia certetur, Africam pacatam esse. Requiescat aliquando vexata tam diu 14
 Italia; uratur evasteturque in vicem Africa. Castra Romana 15
 potius Carthaginis portis immineant, quam nos iterum vallum hostium ex mœnibus nostris videamus. Africa sit reliqui belli sedes; illuc terror fugaque, populatio agrorum, defectio sociorum, ceteræ belli clades, quæ in nos per quattuordecim annos ingruerunt, vertantur. Quæ ad rem publicam pertinent 16
 et bellum, quod instat, et provincias, de quibus agitur, dixisse satis est; illa longa oratio nec ad vos pertinens sit, 17
 si, quemadmodum Q. Fabius meas res gestas in Hispania elevavit, sic ego contra gloriam eius eludere et meam verbis extollere velim. Neutrum faciam, patres conscripti, et, si 18
 nulla alia re, modestia certe et temperando linguæ adolescens senem vicero. Ita et vixi et gessi res, ut tacitus ea opinione, quam vestra sponte conceptam animis haberetis, facile contentus essem."

Minus æquis animis auditus est Scipio, quia vulgatum 45
 erat, si apud senatum non obtinuisset, ut provincia Africa sibi decerneretur, ad *populum* extemplo laturum. Itaque Q. 2
 Fulvius, qui consul quater fuerat, postulavit a consule, ut

palam in senatu diceret, permetteretne patribus, ut de provinciis decernerent, staturusque eo esset, quod censuissent, an
 3 ad populum laturus. Quum Scipio respondisset, se, quod e
 4 re publica esset, facturum, tum Fulvius: „Non ego ignarus, quid responsurus facturussve esses, quæsi, quippe quum præte feras, tentare te magis quam consulere senatum, et, ni provinciam tibi, quam volueris, extemplo decernamus, paratam
 5 rogationem habeas. Itaque a vobis, tribuni plebis, postulo“ inquit, „ut sententiam mihi ideo non dicenti, quod, etsi in meam sententiam discedatur, non sit ratum habiturus consul,
 6 auxilio sitis.“ Inde altercatio orta, quum consul negaret æquum esse, tribunos intercedere, quo minus suo quisque loco
 7 rogatus sententiam diceret. Tribuni ita decreverunt: „Si consul senatui de provinciis permittit, stari eo, quod senatus censuerit, placet, nec de ea re ferri ad populum patiemur; si non permittit, qui de ea re sententiam recusabit dicere,
 8 auxilio erimus.“ Consul diem ad colloquendum cum collega petiit. Postero die permissum senatui est. Provinciæ ita decretæ: alteri consuli Sicilia et triginta rostratæ naves, quas C. Servilius superiore anno habuisset; permissumque, ut in
 9 Africam, si id e re publica esse censeret, traiceret; alteri Bruttii et bellum cum Hannibale, cum eo exercitu, quem *mallet ex duobus, qui ibi essent.* L. Veturius et Q. Cæcilius sortirentur inter se compararentve, uter in Brutiis duabus
 10 legionibus, quas consul reliquisset, rem gereret, imperiumque in annum prorogaretur, cui ea provincia evenisset. Et ceteris, præter *quibus* consules prætoresque exercitibus provinciisque
 11 præfuturi erant, prorogata imperia. Q. Cæcilio sorti evenit, ut cum consule in Brutiis adversus Hannibalem bellum gereret.

12 Ludi deinde Scipionis magna frequentia et favore spectantium celebrati. Legati Delphos ad donum ex præda Hasdrubalis portandum missi M. Pomponius Matho et Q. Catius. Tulerunt coronam auream ducentum pondo et simulacra spoliis ex mille pondo argenti facta.

Scipio quum, ut dilectum haberet, neque impetrasset neque 13 magnopere tetendisset, ut voluntarios ducere sibi milites liceret, tenuit et, quia impensæ negaverat rei publicæ futuram clas- 14 sem, ut, quæ ab sociis darentur ad novas fabricandas naves, acciperet. Etruriæ primum populi pro suis quisque facultatibus consulem adiuturos polliciti, Cærites frumentum sociis 15 navalibus commeatumque omnis generis, Populonienses ferrum, Tarquinienses lintea in vela, Volaterrani interamenta navium et frumentum, Arretini tria millia scutorum, galeas totidem, 16 pila, gæsa, hastas longas, millium quinquaginta summam pari cuiusque generis numero expleturos, secures, rutra, falces, 17 alveolos, molas, quantum in quadraginta longas naves opus esset, tritici centum et viginti millia modium, et in viaticum decurionibus remigibusque collaturos; Perusini, Clusini, Ru- 18 sellani abietes in fabricandas naves et frumenti magnum numerum; abiete ex publicis silvis est usus. Umbriæ populi 19 et præter hos Nursini et Reatini et Amiternini Sabinusque omnis ager milites polliciti. Marsi, Peligni Marrucinique multi voluntarii nomina in classem dederunt. Camertes quum æquo 20 fœdere cum Romanis essent, cohortem armatam sexcentorum hominum miserunt. Triginta navium carinæ, viginti quinque- 21 remes, decem quadriremes, quum essent positæ, ipse ita institit operi, ut die quadragesimo quinto, quam ex silvis detracta materia erat, naves instructæ armatæque in aquam deductæ sint. Profectus in Siciliam est triginta navibus longis, volun- 46 tarios septem ferme millibus in naves impositis. Et P. Licinius in Bruttios ad duos exercitus consulares venit. Ex iis eum sibi sumpsit, quem L. Veturius consul habuerat; Metello, ut, 3 quibus præfuisset *legionibus, iis præesset*, facilius cum assuetis imperio rem gesturum ratus, permisit. Et prætores diversi in provincias profecti. Et quia pecunia ad bellum deerat, agri Campani 4 regionem a fossa Græca ad mare versam vendere quæstores iussi, indicio quoque permissio, qui ager civis Campani fuisset, uti is pub- 5

licus populi Romani esset; indici præmium constitutum, quantæ
6 pecuniæ ager indicatus esset, pars decima. Et Cn. Servilio
prætori urbano negotium datum, ut Campani cives, ubi cuique
ex senatus consulto liceret habitare, ibi habitarent, animad-
verteretque in eos, qui alibi habitarent.

7 Eadem æstate Mago Hamilcaris filius ex minore Balia-
rium insula, ubi hibernarat, iuventute lecta in classem imposita,
in Italiam triginta ferme rostratis navibus et multis onerariis
8 duodecim millia peditum, duo ferme equitum traiecit, Genu-
amque, nullis præsiidiis maritimam oram tutantibus, repentino
adventu cepit. Inde ad oram Ligurum Alpinorum, si quos
9 ibi motus facere posset, classem appulit. Ingauni (Ligurum
ea gens est) bellum ea tempestate gerebant cum Epanteriis
10 montanis. Igitur Pœnus, Savone, oppido Alpino, præda
deposita et decem longis navibus in statione ad præsidium
relictis, ceteris Carthaginem missis ad tuendam maritimam
11 oram, quia fama erat Scipionem traiecturum, ipse, societate
cum Ingaunis, quorum gratiam malebat, composita, montanos
instituit oppugnare. Et crescebat exercitus in dies, ad famam
12 nominis eius Gallis undique confluentibus. Ea res litteris
cognita Sp. Lucretii, ne frustra Hasdrubale cum exercitu de-
leto biennio ante forent lætati, si par aliud inde bellum, duce
tantum mutato, oriretur, curam ingentem accendit patribus.
13 Itaque et M. Livium proconsulem ex Etruria volonum exer-
citum admoveere Ariminum iusserunt, et Cn. Servilio præ-
tori negotium datum, ut, si e re publica censeret esse,
urbanas legiones, imperio, cui videretur, dato, ex urbe
duci iuberet. M. Valerius Lævinus Arretium eas legiones
duxit.

14 Eisdem diebus naves onerariæ Pœnorum ad octoginta
circa Sardiniam ab Cn. Octavio, qui provinciæ præerat,
captæ; captas eas Cælius frumento misso ad Hannibalem comme-
atuque onustas, Valerius prædam Etruscam Ligurumque
15 montanorum captivos Carthaginem portantes tradit. In Brut-

tiis nihil ferme anno eo memorabile gestum. Pestilentia
incesserat pari clade in Romanos Pœnosque, nisi quod Puni-
cum exercitum super morbum etiam fames affecit. Propter 16
Innonis Lacinia templum æstatem Hannibal egit, ibique aram
condidit dedicavitque cum ingenti rerum gestarum titulo,
Punicis Græcisque litteris insculpto.

LIBER XXIX.

Scipio postquam in Siciliam venit, voluntarios milites ordina-
 2 vit centuriavitque. Ex iis trecentos iuvenes, florentes ætate
 et virium robore, inermes circa se habebat, ignorantes, quem
 3 ad usum neque centuriati neque armati servarentur. Tum
 ex totius Siciliæ iuniorum numero principes genere et fortuna
 trecentos equites, qui secum in Africam traicerent, legit,
 diemque iis, qua equis armisque instructi atque ornati ades-
 4 sent, edixit. Gravis ea militia, procul domo, terra marique
 multos labores, magna pericula allatura videbatur; neque
 ipsos modo, sed parentes cognatosque eorum ea cura angebat.
 5 Ubi dies, quæ dicta erat, advenit, arma equosque ostende-
 runt. Tum Scipio renuntiari sibi dixit, quosdam equites
 Siculorum tanquam gravem et duram horrere eam militiam;
 6 si qui ita animati essent, malle eos iam tum fateri,
 quam postmodo querentes segnes atque inutiles milites rei
 publicæ esse; expromerent, quid sentirent; cum bona venia
 7 se auditurum. Ubi ex iis unus ausus est dicere, se prorsus,
 8 si sibi, utrum velit, liberum esset, nolle militare, tum Scipio
 ei: „Quoniam igitur, adolescens, quid sentires, non dissimulasti,
 vicarium tibi expediam, cui tu arma equumque et cetera
 instrumenta militiæ tradas et tecum hinc extemplo domum
 9 ducas, exerceas, docendum cures equo armisque.“ Læto

condicionem accipienti unum ex trecentis, quos inermes habe-
 bat, tradit. Ubi hoc modo exauctoratum equitem cum gratia
 imperatoris ceteri viderunt, se quisque excusare et vicarium
 accipere. Ita trecentis Siculis Romani equites substituti sine 10
 publica impensa. Docendorum curam Siculi habuerunt, quia
 edictum imperatoris erat, ipsum militaturum, qui ita non
 fecisset. Egregiam hanc alam equitum evasisse ferunt, multisque 11
præliis rem publicam adiuvisse.

Legiones inde quum inspiceret, plurimorum stipendiorum 12
 ex iis milites delegit, maxime qui sub duce Marcello milita-
 verant, quos quum optima disciplina institutos credebat, tum 13
 etiam ab longa Syracusarum obsidione peritissimos esse urbium
 oppugnandarum; nihil enim parvum, sed Carthaginis iam
 excidia agitabat animo. Inde exercitum per oppida dispergit; 14
 frumentum Siculorum civitatibus imperat, ex Italia advecto
 parcit; veteres naves reficit et cum iis C. Lælium in Africam
 prædatum mittit; novas Panormi subducit, quia ex viridi
 materia raptim factæ erant, ut in sicco hibernarent.

Præparatis omnibus ad bellum, Syracusas, nondum ex 15
 magnis belli motibus satis tranquillæ, venit. Græci res a 16
 quibusdam Italici generis, eadem vi, qua per bellum ceperant,
 retinentibus, concessas sibi ab senatu repetebant. Omnium 17
 primum ratus tueri publicam fidem, partim edicto, partim
 iudiciis etiam in pertinaces ad obtinendam iniuriam redditis
 suas res Syracusanis restituit. Non ipsis tantum ea res, 18
 sed omnibus Siciliæ populis grata fuit, eoque enixius ad
 bellum adiuverunt.

Eadem ætate in Hispania coortum ingens bellum, con- 19
 ciente Indibili, nulla alia de causa quam per admirationem
 Scipionis contemptu imperatorum aliorum orto. Eum super- 20
 esse unum ducem Romanis, ceteris ab Hannibale interfectis,
 rebatur: eo nec in Hispania cæsis Scipionibus alium, quem
 mitterent, habuisse, et postquam in Italia gravius bellum
 urgeret, adversus Hannibalem eum arcessitum. Præterquam 21
 quod nomina tantum ducum in Hispania Romani habeant,

22 exercitum quoque inde veterem deductum; trepida omnia ut
inconditam turbam tironum esse. Nunquam talem occasionem
23 liberandæ Hispaniæ fore. Servitum ad eam diem aut Car-
thaginiensibus aut Romanis, nec in vicem his aut illis, sed
24 interdum utrisque simul. Pulsos ab Romanis Carthaginien-
ses; ab Hispanis, si consentirent, pelli Romanos posse, ut ab
omni imperio externo soluta in perpetuum Hispania in patrios
25 rediret mores ritusque. Hæc aliaque dicendo non populares
modo, sed Ausetanos quoque, vicinam gentem, concitat et
26 alios finitimos sibi atque illis populos. Itaque intra paucos
dies triginta millia peditum, quattuor ferme equitum in Sede-
2 tanum agrum, quo edictum erat, convenerunt. Romani quo-
que imperatores, L. Lentulus et L. Manlius Acidinus, ne
2 glisceret prima negligendo bellum, iunctis et ipsi exercitibus,
per agrum Ausetanum, hostico tanquam pacato clementer
ductis militibus, ad sedem hostium pervenere et trium millium
3 spatio procul a castris eorum posuerunt castra. Primo per
legatos nequicquam tentatum, ut discederetur ab armis; dein
quum in pabulatores Romanos impetus repente ab equitibus
Hispanis factus esset, summisso ab statione Romana equitatu,
equestre prælium fuit, haud sane memorando in partem ullam
4 eventum. Sole oriente postero die armati instructique omnes
mille ferme passus procul a castris Romanis aciem ostendere.
5 Medii Ausetani erant; cornua dextrum Ilergetes, lævum
ignobiles tenebant Hispani populi; inter cornua et mediam
aciem intervalla patentia satis late fecerant, qua equitatum,
6 ubi tempus esset, emitterent. Et Romani more suo exercitum
quum instruxissent, id modo hostium imitati sunt, ut inter
7 legiones et ipsi patentes equiti relinquerent vias. Ceterum
Lentulus ei parti usum equitis fore ratus, quæ prior in
8 dehiscens intervallis hostium aciem equites emisisset, Ser-
Cornelio tribuno militum imperat, equites per patentes in
9 hostium acie vias permittere equos iubeat. Ipse, cæpta parum
prospere pedestri pugna, tantum moratus, dum cedenti duo-
decimæ legioni, quæ in lævo cornu adversus Ilergetes locata

erat, tertiam decimam legionem ex subsidiis in primam aciem
firmamentum ducit, postquam æquata ibi pugna est, ad L. 10
Manlium inter prima signa hortantem ac subsidia, quibus res
postulabat, locis inducentem venit; indicat, tuta ab lævo cornu
esse; iam missum ab se Cornelium [Servium] procella equestri 11
hostes circumfusurum. Vix hæc dicta dederat, quum Romani 12
equites in medios invecti hostes simul pedestres acies turba-
runt, simul equitibus Hispanorum viam immittendi equos
clauserunt. Itaque omissa pugna equestri ad pedestrem Hi- 13
spani descenderunt. Romani imperatores ut turbatos hostium
ordines et trepidationem pavoremque et fluctuantia viderunt
signa, hortantur, orant milites, ut percussos *invadant* neu
restitui aciem patiantur. Non sustinuissent tam infestum 14
impetum barbari, ni regulus ipse Indibilis cum equitibus ad
pedes degressis ante prima signa peditum se obiecisset. Ibi 15
aliquamdiu atrox pugna stetit; tandem, postquam ii, qui circa
regem seminecem restantem, deinde pilo terræ affixum pugna-
bant, obruti telis occubuerunt, tum fuga passim cæpta. Plures 16
cæsi, quia equos conscendendi equitibus spatium non fuerat,
et quia percussis acriter institerunt Romani; nec ante absces-
sum est, quam castris quoque exuerunt hostem. Decem tria 17
millia Hispanorum cæsa eo die, mille octingenti ferme capti;
Romanorum sociorumque paulo amplius ducenti, maxime in
lævo cornu, ceciderunt. Pulsi castris Hispani aut qui ex 18
proelio effugerant, sparsi primo per agros, deinde in suas
quisque civitates redierunt. Tum a Mandonio evocati in 3
concilium conquestique ibi clades suas, increpitis auctoribus
belli, legatos mittendos ad arma tradenda deditionemque faci-
endam censuere. Quibus culpam in auctorem belli Indibilem 2
ceterosque principes, quorum plerique in acie cecidissent, con-
ferentibus tradentibusque arma et deditibus sese responsum
est, in deditionem ita accipi eos, si Mandonium ceterosque 3
belli concitores tradidissent vivos; si minus, exercitum se in
agrum Ilergetum Ausetanorumque et deinceps aliorum popu-
lorum ducturos. Hæc dicta legatis renuntiataque in concilium. 4

Ibi Mandonius ceterique principes comprehensi et traditi ad
5 supplicium. Hispaniæ populis reddita pax; stipendium eius
anni duplex et frumentum sex mensum imperatum sagaque
et togæ exercitui, et obsides ab triginta ferme populis accepti.

6 Ita Hispaniæ rebellantis tumultu haud magno motu intra
paucos dies concito et compresso, in Africam omnis terror
7 versus. C. Lælius nocte ad Hipponem Regium quum acces-
sisset, luce prima ad populandum agrum sub signis milites
8 sociosque navales duxit. Omnibus pacis modo incuriose
agentibus, magna clades illata; nuntiique trepidi Carthaginem
terrore ingenti complevere, classem Romanam Scipionemque
imperatorem (et fama fuerat, iam in Siciliam transgressum)
9 advenisse. Nec quot naves vidissent, nec quanta manus
agros popularetur, satis gnari omnia in maius, metu augente,
accipiebant. Itaque primo terror pavorque, dein mæstitia
10 animos incessit: tantum fortunam mutasse, ut, qui modo ipsi
exercitum ante mœnia Romana habuissent victores, stratisque
tot hostium exercitibus omnes Italiæ populos aut vi aut volun-
11 tate in deditionem accepissent, ii verso Marte Africæ popu-
lationes et obsidionem Carthaginis visuri forent, nequaquam
12 pari ad patienda ea robore, ac Romani fuissent. Illis Ro-
manam plebem, illis Latium iuventutem præbuisse maiorem
semper frequentioreque pro tot cæsis exercitibus subolescen-
13 tem; suam plebem imbellem in urbe, imbellem in agris esse;
mercede parari auxilia ex Afris, gente ad omnem auram spei
14 mobili atque infida. Iam reges, Syphacem post colloquium
cum Scipione alienatum, Masinissam aperta defectione infestis-
15 simum hostem. Nihil usquam spei, nihil auxilii esse. Nec
Magonem ex Gallia movere tumultus quicquam nec coniun-
gere sese Hannibali, et Hannibalem ipsum iam et fama
4 senescere et viribus. In hæc defenda prolapsos ab recenti
nuntio animos rursus terror instans revocavit ad consultandum,
2 quonam modo obviam præsentibus periculis iretur. Dilectus
raptim in urbe agrisque haberi placet, mittere ad conducenda
Afrorum auxilia, munire urbem, frumentum convehere, tela,

arma parare, instruere naves ac mittere ad Hipponem adversus
Romanam classem. Iam hæc agentibus nuntius tandem venit, 3
Lælium, non Scipionem, copiasque, quantæ ad incursiones
agrorum satis sint, transvectas; summæ belli molem adhuc
in Sicilia esse. Ita respiratum, mittique ad Syphacem lega- 4
tiones aliosque regulos firmandæ societatis causa coeptæ. Ad
Philippum quoque missi, qui ducenta argenti talenta polli-
cerentur, ut in Siciliam aut in Italiam traiceret. Missi et 5
ad suos imperatores in Italiam, ut omni terrore Scipionem
retinerent; ad Magonem non legati modo, sed viginti quinque 6
longæ naves, sex millia peditum, octingenti equites et septem
elephanti, ad hoc magna pecunia ad conducenda auxilia,
quibus fretus propius urbem Romanam exercitum admoveret
coniungeretque se Hannibali. Hæc Carthagine parabant agi- 7
tabantque. Ad Lælium, prædas ingentes ex agro inermi ac
nudo præsidiis agentem, Masinissa, fama Romanæ classis
excitus, cum equitibus paucis venit. Is segniter rem agi ab 8
Scipione questus est, quod non iam exercitum in Africam
traiecisset, perculeis Carthaginensibus, Syphace impedito
finitimis bellis, quem certum habere, si spatium ad sua, ut
velit, componenda detur, nihil sincera fide cum Romanis
acturum. Hortaretur et stimularet Scipionem, ne cessaret; 9
se, quanquam regno pulsus esset, cum haud contemnendis
copiis affuturum peditum equitumque. Nec ipsi Lælio moran-
dum in Africa esse; classem credere profectam a Carthagine,
cum qua, absente Scipione, non satis tutum esse contrahi
certamen. Ab hoc sermone dimisso Masinissa, Lælius postero 5
die naves præda onustas ab Hipponem solvit, revectorque in
Siciliam mandata Scipioni exposuit.

Eisdem ferme diebus naves, quæ ab Carthagine ad Ma- 2
gonem missæ erant, inter Albingaunos Ligures Genuamque
accesserunt. In iis locis tum forte Mago tenebat classem; 3
qui, legatorum auditis verbis, iubentium exercitus quam maximos
comparare, extemplo Gallorum et Ligurum (namque utriusque
gentis ingens ibi multitudo erat) concilium habuit, et missum 4

se ad eos vindicandos in libertatem ait, et, ut ipsi cernant, mitti sibi ab domo præsidia; sed quantis viribus, quanto
 5 exercitu id bellum geratur, in eorum potestate esse. Duos exercitus Romanos, unum in Gallia, alterum in Etruria esse; satis scire, Sp. Lucretium se cum M. Livio iuncturum; multa millia armanda esse, ut duobus ducibus, *duobus* exercitibus
 6 Romanis resistatur. Galli summam ad id suam voluntatem esse dicere; sed quum una castra Romana intra fines, altera in finitima terra Etruria prope in conspectu habeant, si palam fiat, auxiliis adiutum ab sese Pœnum, extemplo infestos utrinque exercitus in agrum suum incursuros; ea ab Gallis desi-
 7 deraret, quibus occulte adiuvari posset; Liguribus, quod procul agro urbibusque eorum castra Romana sint, libera consilia esse; illos armare iuventutem et capessere pro parte bellum
 8 æquum esse. Ligures haud abnuere; tempus modo duorum mensum petere ad dilectus habendos. Interim Mago milites Gallos, dimissis clam per agros eorum, mercede conducere. Commeatus quoque omnis generis occulte ad eum a Gallis
 9 populis mittebantur. M. Livius exercitum volonum ex Etruria in Galliam traducit, iunctusque Lucretio, si se Mago ex Liguribus propius urbem moveat, obviam ire parat, si Pœnus sub angulo Alpium quietus se contineat, et ipse in eadem regione circa Ariminum Italiæ præsidio futurus.

6 Post reditum ex Africa C. Lælii, et Scipione stimulo Masinissæ adhortationibus, et militibus, prædam ex hostium terra cernentibus tota classe efferri, accensis ad traiciendum quam primum, intervenit maiori minor cogitatio, Locros urbem recipiendi, quæ sub defectionem Italiæ desciverat et ipsa ad
 2 Pœnos. Spes autem affectandæ eius rei ex minima re affulsit. Latrociniiis magis quam iusto bello in Brutiis gerebantur res, principio ab Numidis facto et Brutiis non societate magis Punica quam suoapte ingenio congruentibus in eum
 3 morem; postremo Romani quoque iam contagione quadam rapti gaudentes, quantum per duces licebat, excursions in
 4 hostium agros facere. Ab iis egressi quidam urbem Lo-

crenses circumventi Regiumque abstracti fuerant. In eo captivorum numero fabri quidam fuere, assueti apud Pœnos mercede opus in arce Locrorum facere. Hi cogniti ab Lo-
 5 crensium principibus, qui pulsi ab adversa factione, quæ Hannibali Locros tradiderat, Regium se contulerant, quum
 6 cetera percontantibus, ut mos est, qui diu absunt, quæ domi agerentur, exposuissent, spem fecerunt, si redempti ac remissi forent, arcem se iis tradituros; ibi se habitare, fidemque sibi rerum omnium inter Carthaginenses esse. Itaque, ut qui
 7 simul desiderio patriæ angerentur, simul cupiditate inimicos ulciscendi arderent, redemptis extemplo iis remissisque, quum
 8 ordinem agendæ rei composuissent signaque, quæ procul edita observarent, ipsi ad Scipionem Syracusas profecti, apud quem pars exsulum erat, referentes ibi promissa captivorum quum
 9 spem ab effectu haud abhorrentem consuli fecissent, tribuni militum cum iis M. Sergius et P. Matienus missi, iussique ab Regio tria millia militum Locros ducere; et Q. Plemio pro-
 10 prætori scriptum, ut rei agendæ adesset. Profecti ab Regio, 10 scalas ad editam altitudinem arcis fabricatas portantes, media ferme nocte ex eo loco, unde convenerat, signum dedere proditoribus arcis; qui parati intentique et ipsi scalas ad id
 11 ipsum factas quum demisissent pluribusque simul locis scandentes acceperant, priusquam clamor oreretur, in vigiles Pœnorum, ut in nullo tali metu sopitos, impetus est factus. Quorum gemitus primò morientium exauditus, dein subita
 12 consternatio ex somno et tumultus, quum causa ignoraretur, postremo certior res, aliis excitantibus alios. Iamque ad
 13 arma pro se quisque vocabat: hostes in arcæ esse et cædi vigiles; oppressique forent Romani nequaquam numero pares, ni clamor ab iis, qui extra arcem erant, sublatus incertum, unde accidisset, omnia vana augente nocturno tumultu, fecisset. Itaque, velut plena iam hostium arce, territi Pœni, omisso
 14 certamine, in alteram arcem (duæ sunt haud multum inter se distantes) confugiunt. Oppidani urbem habebant, victoribus
 15 præmium in medio positam; ex arcibus duabus præliis quo-

16 tidie levibus certabatur. Q. Pleminius Romano, Hamilcar
Punico præsidio præerat; arcessentes ex propinquis locis sub-
17 sidia copias angebant. Ipse postremo veniebat Hannibal, nec
sustinuissent Romani, nisi Locrensiū multitudo, exacerbata
superbia atque avaritia Pœnorum, ad Romanos inclinasset.

7 Scipioni ut nuntiatum est, in maiore discrimine Locris
2 rem verti ipsumque Hannibalem adventare, ne præsidio
etiam periclitaretur, haud facili inde receptu, et ipse a Messana,
L. Scipione fratre in præsidio ibi relicto, quum primum æstu
3 fretum inclinatum est, naves mari secundo misit. Hannibal,
a Buloto amni (haud procul is ab urbe Locris abest) nuntio
præmisso, ut sui luce prima summa vi prælium cum Romanis
ac Locrensibus consererent, dum ipse, aversis omnibus in eum
4 tumultum, ab tergo urbem incautam aggredieretur, ubi luce
cœptam invenit pugnam, ipse nec in arcem se includere,
turba locum artum impediturus, voluit, neque scalas, quibus
5 scanderet muros, attulerat. Sarcinis in acervum coniectis,
quum haud procul muris ad terrorem hostium aciem osten-
disset, cum equitibus Numidis circumequitat urbem, dum
scalæ, quæque alia ad oppugnandum opus erant, parantur, ad
6 visendum, qua maxime parte aggredieretur. Progressus ad
murum, scorpione icto, qui proximus eum forte steterat,
territus inde tam periculoso casu receptui canere quum ius-
7 sisset, castra procul ab ictu teli communit. Classis Romana
a Messana Locros aliquot horis die superante accessit;
expositi omnes e navibus et ante occasum solis urbem ingressi
8 sunt. Postero die cœpta ex arce a Pœnis pugna, et Hanni-
bal, iam scalis aliisque omnibus ad oppugnationem paratis,
subibat muros, quum repente in eum nihil minus quam tale
9 quicquam timentem patefacta porta erumpunt Romani. Ad
ducentos, improvidos quum invasissent, occidunt; ceteros
Hannibal, ut consulem adesse sensit, in castra recipit, nun-
tioque misso ad eos, qui in arce erant, ut sibimet ipsi con-
10 sulerent, nocte motis castris abiit. Et qui in arce erant, igni
iniecto tectis, quæ tenebant, ut is tumultus hostem moraretur,

agmen suorum fugæ simili cursu ante noctem assecuti sunt.
Scipio ut et arcem relictam ab hostibus et vacua vidit castra, 8
vocatos ad contionem Locrenses graviter ob defectionem
incusavit; de auctoribus supplicium sumpsit, bonaque eorum 2
alterius factionis principibus ob egregiam fidem adversus Ro-
manos concessit. Publice nec dare nec eripere se quicquam 3
Locrensibus dixit; Romam mitterent legatos; quam senatus
æquum censuisset, eam fortunam habituros. Illud satis scire, 4
etsi male de populo Romano meriti essent, in meliore statu
sub iratis Romanis futuros, quam sub amicis Carthaginien-
sibus fuerint. Ipse Pleminio legato præsidioque, quod 5
arcem ceperat, ad tuendam urbem relicto, cum quibus venerat
copiis, Messanam traiecit.

Ita superbe et crudeliter habiti Locrenses ab Carthagini- 6
ensibus post defectionem ab Romanis fuerant, ut modicas
iniurias non æquo modo animo pati, sed prope libenti pos-
sent; verum enimvero tantum Pleminius Hamilcarem præsidii 7
præfectum, tantum præsidarii milites Romani Pœnos scelere
atque avaritia superaverunt, ut non armis, sed vitiis videretur
certari. Nihil omnium, quæ inopi invisas opes potentioris 8
faciunt, prætermissum in oppidanos est ab duce aut a militi-
bus; in corpora ipsorum, in liberos, in coniuges infandæ
contumeliæ editæ. Nam avaritia ne sacrorum quidem spo- 9
liatione abstinuit; nec alia modo templa violata, sed Proser-
pinæ etiam intacti omni ætate thesauri, præterquam quod a
Pyrrho, qui cum magno piaculo sacrilegii sui manubias
retulit, spoliati dicebantur. Ergo sicut ante regiæ naves, 10
laceratæ naufragiis, nihil in terram integri præter sacram
pecuniam deæ, quam asportabant, extulerant, tum quoque alio 11
genere cladis eadem illa pecunia omnibus contactis ea viola-
tione templi furorem obiecit, atque inter se ducem in ducem,
militem in militem rabie hostili vertit. Summæ rei Pleminius 9
præerat; militum pars sub eo, quam ipse ab Regio adduxerat,
pars sub tribunis erat. Rapto poculo argenteo ex oppidani 2
domo Pleminii miles fugiens, sequentibus, quorum erat, obvis

3 forte Sergio et Matieno tribunis militum fuit; cui quum iussu
tribunorum ademptum poculum esset, iurgium inde et clamor,
pugna postremo orta inter Pleminii milites tribunorumque, ut
suis quisque opportunus advenerat, multitudine simul ac
4 tumultu crescente. Victi Pleminii milites quum ad Pleminium,
cruorem ac vulnera ostentantes, non sine vociferatione atque
indignatione concurrissent, probra in eum ipsum iactata in
iurgiis referentes, accensus ira domo sese proripuit, vocatos-
5 que tribunos nudari ac virgas expediri iubet. Dum spoli-
andis iis (repugnabant enim militumque *fidem* implorabant)
tempus teritur, repente milites feroces recenti victoria ex
omnibus locis, velut adversus hostes ad arma conclamatum
6 esset, concurrerunt, et quum violata iam virgis corpora tri-
bunorum vidissent, tum vero in multo impotentiore subito
rabie accensi, sine respectu non maiestatis modo, sed etiam
humanitatis, in legatum impetum, lictoribus prius indignum
7 in modum mulcatis, faciunt. Tum ipsum ab suis interceptum
et seclusum hostiliter lacerant et prope exsanguem, naso auri-
8 busque mutilatis, relinquunt. His Messanam nuntiatis, Scipio
post paucos dies Locros hexere advectus, quum causam
Pleminii et tribunorum audisset, Pleminio noxa liberato relic-
toque in eiusdem loci praesidio, tribunis sontibus iudicatis et
in vincla coniectis, ut Romam ad senatum mitterentur, Mes-
9 sanam atque inde Syracusas rediit. Pleminius impotens irae,
neglectam ab Scipione et nimis leviter latam suam iniuriam
ratus, nec quemquam aestimare alium eam litem *posse*, nisi
10 *qui atrocitatem* eius patiando sensisset, tribunos attrahi ad se
iussit, laceratosque omnibus, quæ pati corpus ullum potest,
suppliciis interfecit, nec satiatum vivorum poena insepultos
11 proiecit. Simili crudelitate et in Locrensiu principes est
usus, quos ad conquerendas iniurias ad P. Scipionem pro-
12 fectos audivit; et quæ antea per libidinem atque avaritiam
fæda exempla in socios ediderat, tunc ab ira multiplicia
edere, infamiæ atque invidiæ non sibi modo, sed etiam impe-
ratori esse.

Iam comitiorum appetebat tempus, quum P. Licinii con- 10
sulis litteræ Romam allatæ, se exercitumque suum gravi morbo
affectari, nec sisti potuisse, ni eadem vis mali aut gravior
etiam in hostes ingruisset; itaque, quoniam ipse venire ad 2
comitia non posset, si ita patribus videretur, se Q. Cæcilium
Metellum dictatorem comitiorum causa dicturum. Exercitum
Q. Cæcili dimitti e re publica esse; nam neque usum eius 3
ullum in præsentia esse, quum Hannibal iam in hiberna suos
receperit, et tanta incesserit in ea castra vis morbi, ut, nisi
mature dimittantur, nemo omnium superfuturus videatur. Ea
consuli a patribus facienda, ut e re publica fideque sua
duceret, permissa.

Civitatem eo tempore repens religio invaserat, invento 4
carmine in libris Sibyllinis propter crebrius eo anno de cælo
lapidatum inspectis, quandoque hostis alienigena terræ Italiæ 5
bellum intulisset, eum pelli Italia vincique posse, si mater
Idæa a Pessinunte Romam advecta foret. Id carmen ab 6
decemviris inventum eo magis patres movit, quod et legati,
qui donum Delphos portaverant, referebant, et sacrificantibus
ipsis Pythio Apollini læta *exta* fuisse, et responsum oraculo
editum, maiorem multo victoriam, quam cuius ex spoliis dona
portarent, adesse populo Romano. In eiusdem spei summam 7
conferebant P. Scipionis velut præsagentem animum de fine
belli, quod depoposcisset provinciam Africam. Itaque quo 8
maturius fatis, ominibus oraculisque portendentis sese victoriæ
compotes fierent, id cogitare, quæ ratio transportandæ Romam
deæ esset. Nullas dum in Asia socias civitates habebat 11
populus Romanus; tamen memores, Æsculapium quoque ex
Græcia quondam, haud dum ullo fœdere sociata, valetudinis
populi causa arcessitum, tunc iam *cum* Attalo rege propter com- 2
mune adversus Philippum bellum cœptam amicitiam esse,
facturum eum, quæ posset, populi Romani causa, legatos ad 3
eum decernunt, M. Valerium Lævinum, qui bis consul fuerat
ac res in Græcia gesserat, M. Cæcilium Metellum prætorium,
Ser. Sulpicium Galbam ædilicium, duos quæstorios, Cn. Tre-

4 mellium Flaccum et M. Valerium Faltonem. Iis quinque
naves quinqueres, ut ex dignitate populi Romani adirent
5 eas terras, ad quas concilianda maiestas nomini Romano
esset, decernunt. Legati Asiam petentes protinus Delphos
quum escendissent, oraculum adierunt consulentes, ad quod
negotium domo missi essent, perficiendi eius quam sibi spem
6 populoque Romano portenderet. Responsum esse ferunt, per
Attalum regem compotes eius fore, quod peterent; quum
Romam deam devexissent, tum curarent, ut eam, qui vir opti-
7 mus Romæ esset, hospitio exciperet. Pergamum ad regem
venerunt. Is legatos comiter acceptos Pessinuntem in Phry-
giam deduxit, sacrumque iis lapidem, quam matrem deum
esse incolæ dicebant, tradidit ac deportare Romam iussit.
8 Præmissus ab legatis M. Valerius Falto nuntiavit, deam
apportari; quærendum virum optimum in civitate esse, qui
eam rite hospitio acciperet.

9 Q. Cæcilius Metellus dictator ab consule in Brutiis comi-
tiorum causa dictus exercitusque eius dimissus, magister
10 equitum L. Veturius Philo. Comitibus habita per dictatorem.
Consules facti M. Cornelius Cethegus, P. Sempronius Tudi-
11 tanus absens, quum provinciam Græciam haberet. Prætores
inde creati Ti. Claudius Nero, M. Marcius Ralla, L. Scri-
bonius Libo, M. Pomponius Matho. Comitibus peractis dictator
sese magistratu abdicavit.

12 Ludi Romani ter, plebei septies instaurati. Curules
erant ædiles Cn. et L. Cornelii Lentuli. Lucius Hispaniam pro-
vinciam habebat; absens creatus absens eum honorem gessit.
13 Ti. Claudius Asellus et M. Iunius Pennus plebei ædiles fue-
runt. Ædem Virtutis eo anno ad portam Capenam M. Mar-
cellus dedicavit, septimo decimo anno post, quam a patre eius
14 primo consulatu vota in Gallia ad Clastidium fuerat. Et
flamen Martialis eo anno est mortuus M. Æmilius Regillus.

12 Neglectæ eo biennio res in Græcia erant. Itaque Phi-
lippus Ætolos desertos ab Romano, cui uni fidebant, auxilio,
quibus voluit condicionibus ad petendam et paciscendam subegit

pacem. Quod nisi omni vi perficere maturasset, bellantem 2
eum cum Ætolis P. Sempronius proconsul, successor imperii
missus Sulpicio cum decem millibus *peditum et mille equitibus*
et triginta quinque rostratis navibus, haud parvum momentum
ad opem ferendam sociis, oppressisset. Vixdum pace facta, 3
nuntius regi venit, Romanos Dyrrachium venisse, Parthinosque
et propinquas gentes alias motas esse ad spem novandi res,
Dimallumque oppugnari. Eo se verterant *Romani ab Ætolorum* 4
auxilio, irati, quod sine auctoritate sua adversus fœdus cum rege
pacem fecissent. Ea quum audisset Philippus, ne qui motus 5
maior *oreretur* in finitimis gentibus, Apolloniam contendit, quo
Sempronius se receperat, misso Lætorio legato cum parte
copiarum et quindecim navibus in Ætoliam ad visendas res
pacemque, si posset, turbendam. Philippus agros Apolloni- 6
atium vastavit et, ad urbem admotis copiis, potestatem pugnæ
Romano fecit; quem postquam quietum muros tantummodo
tueri vidit, nec satis fidens viribus, ut urbem oppugnaret, et 7
cum Romanis quoque, sicut cum Ætolis, cupiens pacem,
si posset, si minus, indutias facere, nihil ultra irritatis novo
certamine odiis, in regnum se recepit. Per idem tempus 8
tædio diutini belli Epirotæ, tentata prius Romanorum volun-
tate, legatos de pace communi ad Philippum misere, satis 9
confidere conventuram eam affirmantes, si ad colloquium cum
P. Sempronio imperatore Romano venisset. Facile impe- 10
tratam (neque enim ne ipsius quidem regis abhorrebat animus),
ut in Epirum transiret. Phœnice urbs *est* Epiri; ibi prius 11
collocutus rex cum Aeropos et Dardanis et Philippo, Epirotarum
prætoribus, postea cum P. Sempronio congredditur. Affuit 12
colloquio Amynder, Athamanum rex, et magistratus alii
Epirotarum et Acarnanum. Primus Philippus prætor verba
fecit et petiit simul ab rege et ab imperatore Romano, ut
finem belli facerent darentque eam Epirotis veniam. P. Sem- 13
pronius condiciones pacis dixit, ut Parthini et Dimallum et
Bargillum et Eugenum Romanorum essent, Atintania, si
missis Romam legatis ab senatu impetrasset, [ut] Macedoniæ

14 accederet. In eas condiciones quum pax conveniret, ab rege
foederi adscripti Prusia, Bithyniæ rex, Achæi, Bœoti, *Thessali*,
Acarmanes, Epirotæ, ab Romanis Ilienses, Attalus rex, Pleu-
ratus, Nabis, Lacedæmoniorum tyrannus, Elei, Messenii,
15 Athenienses. Hæc conscripta consignataque sunt, et in duos
menses indutiæ factæ, donec Romam mitterentur legati, ut
16 populus in has condiciones pacem iuberet. Iusseruntque omnes
tribus, quia, verso in Africam bello, omnibus aliis in præ-
sentia levare volebant bellis. P. Sempronius, pace facta, ad
consulatum Romam decessit.

13 P. Sempronio, M. Cornelio *consulibus* (quintus decimus
A. u. c. 550. is annus belli Punici erat) provinciæ Cornelio Etruria cum
A. Ch. 204. veteri exercitu, Sempronio Bruttii, ut novas scriberet legiones,
2 decretæ; prætoribus M. Marcio urbana, L. Scribonio Liboni
peregrina et eidem Gallia, M. Pomponio Mathoni Sicilia, Ti.
3 Claudio Neroni Sardinia evenit. P. Scipioni cum eo exer-
citu, cum ea classe, quam habebat, prorogatum in annum
imperium est; item P. Licinio, ut Bruttios duabus legionibus
obteneret, quoad eum in provincia cum imperio morari consuli
4 e re publica visum esset. Et M. Livio et Sp. Lucretio cum
binis legionibus, quibus adversus Magonem Galliæ præsidio
5 fuissent, prorogatum imperium est, et Cn. Octavio, ut, quum
Sardiniam legionemque Ti. Claudio tradidisset, ipse navibus
longis quadraginta maritimam oram, quibus finibus senatus
6 censuisset, tutaretur. M. Pomponio prætori in Sicilia Can-
nensis exercitus, duæ legiones decretæ; T. Quinctius Taren-
tum, C. Hostilius Tubulus Capuam proprætores, sicut pri-
7 ore anno, cum veteri præsidio obtinerent. De Hispaniæ
imperio, quos in eam provinciam duos proconsules mitti pla-
ceret, latum ad populum est. Omnes tribus eosdem, L. Cor-
nelium Lentulum et L. Manlium Acidinum proconsules, sicut
priori anno tenuissent, obtinere eas provincias iusserunt.
8 Consules dilectum habere instituerunt et ad novas scribendas
in Bruttios legiones et in ceterorum (ita enim iussi ab senatu
erant) exercituum supplementum.

Quanquam nondum aperte Africa provincia decreta erat, 14
occultantibus id, credo, patribus, ne præscicerent Carthagini-
enses, tamen in eam spem erecta civitas erat, in Africa eo
anno bellatum iri finemque bello Punico adesse. Impleverat 2
ea res superstitionum animos, pronique et ad nuntianda et
ad credenda prodigia erant; eo plura vulgabantur: duos soles 3
visos, et nocte interluxisse, et facem stellæ ab ortu solis ad
occidentem porrigi visam; Tarracinæ portam, Anagninæ et
portam et multis locis murum de cælo tactum; in æde Iunonis
Sospitæ Lanuvii cum horrendo fragore strepitum editum.
Eorum procurandorum causa diem unum supplicatio fuit, et 4
novendiale sacrum, quod de cælo lapidatum esset, factum.
Eo accessit consultatio de matre Idæa accipienda, quam præ- 5
terquam quod M. Valerius, unus ex legatis, prægressus actutum
in Italia fore nuntiaverat, recens nuntius aderat Tarracinæ
iam esse. Haud parvæ rei iudicium senatum tenebat, qui 6
vir optimus in civitate esset; veram certe victoriam eius rei 7
sibi quisque mallet quam ulla imperia honoresve suffragio seu
patrum seu plebis delatos. P. Scipionem Cn. filium, eius, 8
qui in Hispania ceciderat, adolescentem nondum quæstorium,
iudicaverunt in tota civitate virum bonorum optimum esse.
Id quibus virtutibus inducti ita iudicarint, sicut traditum a 9
proximis memoriæ temporum illorum scriptoribus libens
posteris traderem, ita meas opiniones coniectando rem vetu-
state obrutam non interponam. P. Cornelius cum omnibus 10
matronis Ostiam ire iussus obviam deæ, isque eam de nave
accipere et in terram elatam tradere ferendam matronis.
Postquam navis ad ostium amnis Tiberini accessit, sicut erat 11
iussus, in salum nave evectus ab sacerdotibus deam accepit
extulitque in terram. Matronæ primores civitatis, inter quas 12
unius Claudiæ Quintæ insigne est nomen, accipere; cui dubia,
ut traditur, antea fama clariorem ad posteros tam religioso
ministerio pudicitiam fecit. Eæ per manus succedentes 13
deinde aliæ aliis, omni obviam effusa civitate, turibulis ante
ianuas positis, qua præferebatur, atque accenso ture, precantes,

14 ut volens propitiâque urbem Romanam iniret, in ædem Victoriæ, quæ est in Palatio, pertulere deam pridie idus Apriles; isque dies festus fuit. Populus frequens dona deæ tulit, lectisterniumque et ludi fuere, Megalesia appellata.

15 Quum de supplemento legionum, quæ in provinciis erant, ageretur, tempus esse a quibusdam senatoribus subiectum est, quæ dubiis in rebus utcunque tolerata essent, ea, dempto iam
2 tandem deum benignitate metu, non ultra pati. Erectis expectatione patribus, subiecerunt, colonias Latinas duodecim, quæ Q. Fabio et Q. Fulvio consulibus abnuissent milites dare, eas annum iam ferme sextum vacationem militiæ quasi
3 honoris et beneficii causa habere, quum interim boni obediensque socii pro fide atque obsequio in populum Romanum
4 continuis omnium annorum dilectibus exhausti essent. Sub hanc vocem non memoria magis patribus renovata rei prope
5 iam obliteratæ, quam ira irritata est. Itaque nihil prius referre consules passi decreverunt, ut consules magistratus denosque principes Nepete, Sutrio, Ardea, Calibus, Alba, Carseolis, Sora, Suessa, Setia, Circeiis, Narnia, Interamna (hæ namque
6 coloniæ in ea causa erant) Romam excirent; iis imperarent, quantum quæque earum coloniarum militum plurimum dedisset populo Romano, ex quo hostes in Italia essent, duplicatum eius summæ numerum peditum daret et equites centenos
7 vicanos; si qua eum numerum equitum explere non posset, pro equite uno tres pedites liceret dare; pedites equitesque quam locupletissimi legerentur, mitterenturque, ubicunque
8 extra Italiam supplemento opus esset. Si qui ex iis recusarent, retineri eius coloniæ magistratus legatosque placere, neque, si postularent, senatum dari, priusquam imperata
9 fecissent. Stipendium præterea iis coloniis in millia æris asses singulos imperari exigique quotannis, censumque in iis
10 coloniis agi ex formula ab Romanis censoribus data; dari autem placere eandem quam populo Romano; deferrique Romam ab iuratis censoribus coloniarum, priusquam magistratu
11 abirent. Ex hoc senatus consulto accitis Romam magistra-

tibus primoribusque earum coloniarum consules quum militem stipendiumque imperassent, alii aliis magis recusare ac reclamare; negare tantum militum effici posse; vix, si simplum 12 ex formula imperetur, enisuros; orare atque obsecrare, ut sibi 13 senatum adire ac deprecari liceret; nihil se, quare perire merito deberent, admisisse; sed si pereundum etiam foret, neque suum delictum neque iram populi Romani, ut plus militum darent, quam haberent, posse efficere. Consules 14 obstinati legatos manere Romæ iubent, magistratus ire domum ad dilectus habendos; nisi summa militum, quæ imperata esset, Romam adducta, neminem iis senatum daturum. Ita præcisa 15 spe senatum adeundi deprecandique, dilectus in iis duodecim coloniis, per longam vacationem numero iuniorum aucto, haud difficulter est perfectus.

Altera item res, prope æque longo neglecta silentio, 16 relata a M. Valerio Lævino est, qui privatis collatas pecunias se ac M. Claudio consulibus reddi tandem æquum esse dixit; nec mirari quemquam debere, in publica obligata fide suam 2 præcipuam curam esse; nam præterquam quod aliquid proprie ad consulem eius anni, quo collatæ pecuniæ essent, pertineret, etiam se auctorem ita conferendi fuisse, inopi ærario nec plebe ad tributum sufficiente. Grata ea patribus admo- 3 nitio fuit; iussisque referre consulibus, decreverunt, ut tribus pensionibus ea pecunia solveretur; primam præsentem ii, qui tum essent, duas tertii et quinti consules numerarent.

Omnes deinde alias curas una occupavit, postquam Lo- 4 crensium clades, quæ ignoratæ ad eam diem fuerant, legatorum adventu vulgatæ sunt; nec tam Plemirii scelus quam Sci- 5 pionis in eo aut ambitio aut negligentia iras hominum irritavit. Decem legati Locrensiū, obsiti squalore et sordibus, 6 in comitio sedentibus consulibus velamenta supplicum, ramos oleæ, ut Græcis mos est, porrigentes, ante tribunal cum flebili vociferatione humi procubuerunt. Quærentibus consulibus 7 Locrenses se dixerunt esse, ea passos a Q. Pleminio legato Romanisque militibus, quæ pati ne Carthaginienses quidem

17 velit populus Romanus; rogare, uti sibi patres adeundi deplo-
randique ærumnas suas potestatem facerent. Senatu dato,
maximus natu ex iis: „Scio, quanti æstimentur nostræ apud
vos querelæ, patres conscripti, plurimum in eo momenti esse,
si probe sciatis, et quomodo proditi Locri Hannibali sint et
quomodo, pulso Hannibalis præsidio, restituti in dicionem
2 vestram; quippe, si et culpa defectionis procul a publico con-
silio absit, et reditum in vestram dicionem appareat non
voluntate solum, sed etiam ope et virtute nostra, magis
indignemini, bonis ac fidelibus sociis tam indignas iniurias
3 ab legato vestro militibusque fieri. Sed ego causam utrius-
que defectionis nostræ in aliud tempus differendam arbitror
4 esse duarum rerum gratia, unius, ut coram P. Scipione, qui
Locros recepit et omnium nobis recte perperamque factorum
est testis, agatur, alterius, quod, qualescunque sumus, *tamen*
5 *ea, quæ passi sumus*, pati non debuimus. Non possumus
dissimulare, patres conscripti, nos, quum præsidium Punicum
in arce nostra haberemus, multa fœda et indigna et a præ-
fecto præsidii Hamilecare et ab Numidis Afrisque passos esse;
6 sed quid illa sunt, collata cum iis, quæ hodie patimur? Cum
bona venia, quæso, audiat, patres conscripti, id, quod invitus
dicam. In discrimine est nunc humanum omne genus, utrum
7 vos an Carthaginienses principes terrarum videat. Si ex iis,
quæ Locrenses aut ab illis passi sumus aut a vestro præsidio
nunc quum maxime patimur, æstimandum Romanum ac Puni-
cum imperium sit, nemo non illos sibi quam vos dominos
8 præoptet. Et tamen videte, quemadmodum in vos Locrenses
animati sint. Quum a Carthaginiensibus iniurias tanto mino-
res acciperemus, ad vestrum imperatorem confugimus; quum
a vestro præsidio plus quam hostilia patiamur, nusquam alio
9 quam ad vos querelas detulimus. Aut vos respicietis perditas
res nostras, patres conscripti, aut ne ab diis quidem immor-
10 talibus, quod precemur, quicquam superest. Q. Pleminius
legatus missus est cum præsidio ad recipiendos a Cartha-
giniensibus Locros, et cum eodem ibi relictus est præsidio.

In hoc legato vestro (dant enim animum ad loquendum libere 11
ultimæ miseræ) nec hominis quicquam est, patres conscripti,
præter figuram et speciem neque Romani civis præter habi-
tum vestitumque et sonum Latinæ linguæ; pestis ac belua 12
immanis, quales fretum quondam, quo ab Sicilia dividimur,
ad perniciem navigantium circumsedissee fabulæ ferunt. Ac 13
si scelus libidinemque et avaritiam solus ipse exercere in
socios vestros satis haberet, unam, profundam quidem, vora-
ginem tamen patientia nostra expleremus; nunc omnes cen- 14
turiones militesque vestros (adeo in promiscuo licentiam atque
improbritatem esse voluit) Pleminius fecit; omnes rapiunt, 15
spoliant, verberant, vulnerant, occidunt; constuprant matronas,
virgines, ingenuos raptos ex complexu parentum. Quotidie 16
capitur urbs nostra, quotidie diripitur; dies noctesque omnia
passim mulierum puerorumque, qui rapiuntur atque asportan-
tur, ploratibus sonant. Miretur, qui sciat, quomodo aut nos 17
ad patiendum sufficiamus, aut illos, qui faciunt, nondum
tantarum iniuriarum satietas ceperit. Neque ego exsequi
possum nec vobis operæ est audire singula, quæ passi sumus;
communitè omnia amplectar. Nego domum ullam Locris, 18
nego quemquam hominem expertem iniuriæ esse; nego ullum
genus sceleris, libidinis, avaritiæ superesse, quod in ullo, qui
pati potuerit, prætermisum sit. Vix ratio iniri potest, uter 19
casus civitati sit detestabilior, quum hostes bello urbem
cepere, an quum exitiabilis tyrannus vi atque armis oppressit.
Omnia, quæ captæ urbes patiuntur, passi sumus et quum 20
maxime patimur, patres conscripti; omnia, quæ crudelissimi
atque importunissimi tyranni scelera in oppressos cives edunt,
Pleminius in nos liberosque nostros et coniuges edidit. Unum 18
est, de quo nominatim et nos queri religio infixæ animis
cogat, et vos audire et exsolvere rem publicam vestram
religione, si ita vobis videbitur, velimus, patres conscripti;
videmus enim, cum quanta cærimonia non vestros solum colatis 2
deos, sed etiam externos accipiat. Fanum est apud nos 3
Proserpinæ, de cuius sanctitate templi credo aliquam famam,

4 ad vos pervenisse Pyrrhi bello, qui, quum ex Sicilia rediens
 Locros classe præterveheretur, inter alia fœda, quæ propter
 fidem erga vos in civitatem nostram facinora edidit, thesauros
 quoque Proserpinæ, intactos ad eam diem, spoliavit, atque ita,
 5 pecunia in naves imposita, ipse terra est profectus. Quid
 ergo evenit, patres conscripti? Classis postero die fœdissima
 tempestate lacerata omnesque naves, quæ sacram pecuniam
 6 habuerunt, in litora nostra eiectæ sunt; qua tanta clade edoc-
 tus tandem, deos esse, superbissimus rex pecuniam omnem
 conquistam in thesauros Proserpinæ referri iussit. Nec tamen
 illi unquam postea prosperi quicquam evenit, pulsusque Italia
 ignobili atque inhonesta morte, temere nocte ingressus Argos,
 7 occubuit. Hæc quum audisset legatus vester tribunique
 militum et mille alia, quæ non augendæ religionis causa, sed
 præsentis deæ numine sæpe comperta nobis *maioribusque*
 8 nostris referebantur, ausi sunt nihilo minus sacrilegas admo-
 vere manus intactis illis thesauris et nefanda præda se ipsos
 9 ac domos contaminare suas et milites vestros. Quibus, per
 vos fidem vestram, patres conscripti, priusquam eorum
scelus expiaritis, ne quid usquam rei gesseritis, ne, quod
 piaculi commiserunt, non suo solum sanguine, sed etiam
 10 publica clade luant. Quamquam ne nunc quidem, patres
 conscripti, aut in ducibus aut in militibus vestris cessat
 ira deæ. Aliquoties iam inter se signia collatis concucurre-
 runt. Dux alterius partis Pleminius, alterius duo tribuni
 militum erant. Non acrius *cum* Carthaginiensibus quam inter
 11 se ipsi ferro dimicaverunt, præbuissemque occasionem furore
 suo Locros recipiendi Hannibali, nisi accitus ab nobis Scipio
 12 intervenisset. At hercule milites contactos sacrilegio furor
 agitat, in ducibus ipsis puniendis nullum deæ numen apparuit.
 Immo ibi præsens maxime fui. Virgis cæsi tribuni ab legato
 13 sunt; legatus deinde insidiis tribunorum interceptus, præter-
 quam quod toto corpore laceratus, naso quoque auribusque
 14 decisis, exsanguis est relictus; recreatus dein legatus ex
 vulneribus tribunos militum in vincla coniectos, dein verbe-

ratos servilibusque omnibus suppliciis cruciatos occidit, mortuos
 deinde prohibuit sepeliri. Has dea pœnas a templi sui spo- 15
 liatoribus habet, *nec ante* desinet omnibus eos agitare furiis,
 quam reposita sacra pecunia in thesauris fuerit. Maiores 16
 quondam nostri gravi Crotoniensium bello, quia extra urbem
 templum est, transferre in urbem eam pecuniam voluerunt;
 noctu audita ex delubro vox, abstinerent manus; deam
 sua [templa] defensuram. Quia movendi inde thesauros re- 17
 ligio incussa erat, muro circumdare templum voluerunt; in
 aliquantum iam altitudinis excitata erant mœnia, quum subito
 collapsa ruina sunt. Sed et tunc et sæpe alias dea suam 18
 sedem suumque templum aut tutata est aut a violatoribus
 gravia piacula exegit; nostras iniurias nec potest nec possit
 alius ulcisci quam vos, patres conscripti. Ad vos vestram- 19
 que fidem supplices confugimus. Nihil nostra interest, utrum
 sub illo legato, sub illo præsidio Locros esse sinatis an irato
 Hannibali et Pœnis ad supplicium dedatis. Non postulamus,
 ut extemplo nobis, ut de absente, ut indicta causa credatis;
 veniat. coram ipse audiat, ipse diluat. Si quicquam sceleris, 20
 quod homo in homines edere potest, in nos prætermisit, non
 recusamus, quin et nos omnia eadem iterum, si pati possumus,
 patiamur et ille omni divino humanoque liberetur scelere."

Hæc quum ab legatis dicta essent, quæsissetque ab iis 19
 Q. Fabius, detulissentne eas querelas ad P. Scipionem, re-
 sponderunt, missos legatos esse, sed eum belli apparatu occupa-
 tum esse et in Africam aut iam traiecisse aut intra paucos
 dies traiecturum; et legati gratia quanta esset apud impera- 2
 torem, expertos esse, quum inter eum et tribunos *discep-*
tans tribunos in vincla coniecerit, legatum æque sontem aut
 magis etiam in ea potestate reliquerit. Iussis excedere 3
 templo legatis, non Pleminius modo, sed etiam Scipio prin-
 cipum orationibus lacerari. Ante omnes Q. Fabius natum
 eum ad corrumpendam disciplinam militarem arguere; sic et 4
 in Hispania plus prope per seditionem militum quam bello
 amissum; externo et regio more et indulgere licentiæ militum

et sœvire in eos. Sententiam deinde æque trucem orationi
 5 adiecit: Pleminium legatum vinctum Romam deportari placere
 et ex vinculis causam dicere ac, si vera forent, quæ Locren-
 6 ses quererentur, in carcere necari bonaque eius publicari; P.
 Scipionem, quod de provincia decessisset iniussu senatus,
 revocari, agique cum tribunis plebis, ut de imperio eius abro-
 gando ferrent ad populum; Locrensibus coram senatum
 respondere, quas iniurias sibi factas quererentur, eas neque
 7 senatum neque populum *Romanum* factas velle; viros bonos
 sociosque et amicos eos appellari; *liberos*, coniuges, quæque
 alia erepta essent, restitui; pecuniam, quanta ex thesauris
 Proserpinæ sublata esset, conquiri, duplamque pecuniam in
 8 thesauros reponi; et sacrum piaculare fieri, ita ut prius ad
 collegium pontificum referretur, quod sacri thesauri moti
 violati essent, quæ piacula, quibus deis, quibus hostiis fieri
 9 placeret; milites, qui Locris essent, omnes in Siciliam trans-
 portari; quattuor cohortes sociorum Latini nominis in præ-
 10 sidium Locros adduci. Perrogari eo die sententiæ, accensis
 studiis pro Scipione et adversus Scipionem, non potuere.
 11 Præter Pleminii facinus Locrensiūque cladem ipsius etiam
 imperatoris non Romanus modo, sed ne militaris quidem
 12 cultus iactabatur; cum pallio crepidisque inambulare in gym-
 nasio; libellis eum palæstræque operam dare; æque segniter
 molliterque cohortem totam Syracusarum amœnitate frui;
 13 Carthaginem atque Hannibalem excidisse de memoria; exer-
 citum omnem licentia corruptum, qualis Sucrone in Hispania fue-
 20 rit, qualis nunc Locris, sociis magis quam hosti metuendum. Hæc
 quanquam partim vera, partim mixta eoque similia veris iactaban-
 tur, tamen vicit Q. Metelli sententia, qui de ceteris Maximo
 2 assensus de Scipionis causa dissensit; qui enim convenire, quem
 modo civitas iuvenem admodum recuperandæ Hispaniæ delegerit
 ducem, quem recepta ab hostibus Hispania ad imponendum
 Punico bello finem creaverit consulem, spe destinaverit Afri-
 3 cam subacturum, Hannibalem ex Italia detracturum, *eum*
 repente, tanquam Q. Pleminium, indicta causa prope damna-

tum ex provincia revocari, quum ea, quæ in se nefarie facta
 Locrenses quererentur, ne præsentem quidem Scipione facta
 dicerent, neque aliud quam patientia aut pudor, quod legato
 pepercisset, insimulari posset? Sibi placere, M. Pomponium 4
 prætorem, cui Sicilia provincia sorti evenisset, triduo proximo
 in provinciam proficisci; consules decem legatos, quos iis
 videretur, ex senatu legere, quos cum prætore mitterent, et
 duos tribunos plebei atque ædilem; cum eo consilio prætorem 5
 cognoscere; si ea, quæ Locrenses facta quererentur, iussu aut
 voluntate P. Scipionis facta essent, ut eum de provincia
 decedere iuberent; si P. Scipio iam in Africam traiecisset, 6
 tribuni plebis atque ædilis cum duobus legatis, quos maxime
 idoneos prætor censuisset, in Africam proficiscerentur, tribuni 7
 atque ædilis, qui reducerent inde Scipionem, legati, qui exer-
 citui præessent, donec novus imperator ad eum exercitum
 venisset; si M. Pomponius et decem legati comperissent, 8
 neque iussu neque voluntate P. Scipionis ea facta esse, ut ad
 exercitum Scipio maneret bellumque, ut proposuisset, gereret.
 Hoc facto senatus consulto, cum tribunis plebis actum est, 9
 ut compararent, qui duo cum prætore ac legatis irent;
 ad collegium pontificum relatum est de expiandis, quæ Lo- 10
 cris in templo Proserpinæ tacta, violata *elataque* inde
 essent. Tribuni plebis cum prætore et decem legatis pro- 11
 fecti M. Claudius Marcellus et M. Cincius Alimentus;
 ædilis plebis datus, quem, si aut in Sicilia prætori dicto
 audiens non esset Scipio aut iam in Africam traiecisset, pren-
 dere tribuni iuberent, ac iure sacrosanctæ potestatis reduce-
 rent. Prius Locros ire quam Messanam consilium erat.

Ceterum duplex fama est, quod ad Pleminium attinet. 21
 Alii, auditis, quæ Romæ acta essent, in exilium Neapolim
 euntem forte in Q. Metellum, unum ex legatis, incidisse et
 ab eo Regium vi retractum tradunt; alii ab ipso Scipione 2
 legatum cum triginta nobilissimis equitum missum, qui
 Pleminium in catenas et cum eo seditionis principes conii-
 cerent. Ii omnes, seu ante Scipionis seu tum prætoris 3

4 iussu, traditi in custodiam Reginis. Prætor legatique Locros
 profecti primam, sicuti mandatum erat, religionis curam
 habuere: omnem enim sacram pecuniam, quæque apud Ple-
 minium quæque apud milites erat, conquisitam cum ea, quam ipsi
 secum attulerant, in thesauris reposuerunt ac piaculare sacrum
 5 fecerunt. Tum vocatos ad contionem milites prætor signa
 extra urbem efferre iubet, castraque in campo locat, cum
 gravi edicto, si quis miles aut in urbe restitisset aut secum
 extulisset, quod suum non esset; Locrensibus se permittere, ut,
 quod sui quisque cognosset, prenderet, si quid non compa-
 6 reret, unde vellet, repeteret; ante omnia, libera corpora placere sine
 mora Locrensibus restitui; non levi defuncturum pœna, qui non
 7 restituisset. Locrensiū deinde contionem habuit, atque iis
 libertatem legesque suas populum Romanum senatumque
 restituere dixit; si qui Pleminium aliumve quem accusare
 8 vellet, Regium se sequeretur; si de P. Scipione publice queri
 vellent, ea, quæ Locris nefarie in deos hominesque facta
 essent, iussu aut voluntate P. Scipionis facta esse, legatos
 9 mitterent Messanam; ibi se cum consilio cogniturum. Lo-
 crenses prætori legatisque, senatui ac populi Romano gratias
 10 egerunt; se ad Pleminium accusandum ituros; Scipionem,
 quanquam parum iniuriis civitatis suæ doluerit, eum esse
 virum, quem amicum sibi quam inimicum malint esse; pro
 certo se habere, neque iussu neque voluntate P. Scipionis
 tot tam nefanda commissa, sed aut Pleminio nimium, [aut] sibi
 11 parum creditum, aut natura insitum quibusdam esse, ut magis
 peccari nolint quam satis animi ad vindicanda peccata habeant.
 Et prætori et consilio haud mediocri onus demptum erat de
 12 Scipione cognoscendi. Pleminium et ad duo et triginta
 homines cum eo damnaverunt atque in catenis Romam mise-
 13 runt. Ipsi ad Scipionem profecti, ut ea quoque, quæ
 vulgata sermonibus erant de cultu ac desidia imperatoris
 solutaque disciplina militiæ, comperta oculis referrent Romam.
 22 Venientibus iis Syracusas Scipio res, non verba ad pur-
 gandum sese paravit. Exercitum omnem eo convenire,

classem expediri iussit, tanquam dimicandum eo die terra
 marique cum Carthaginiensibus esset. Quo die venerunt, 2
 hospitio comiter acceptis, postero die terrestrem navalemque
 exercitum, non instructos modo, sed hos decurrentes, classem
 in portu simulacrum et ipsam edentem navalis pugnæ, ostendit;
 tum circa armamentaria et horrea ad belli apparatus visendum 3
 prætor legatique ducti. Tantaque admiratio singularum universa- 4
 rumque rerum incussa, ut satis crederent, aut illo duce atque
 exercitu vinci Carthaginiensem populum aut alio nullo posse,
 iuberentque, quod di bene verterent, traicere et spei con- 5
 ceptæ, quo die illum omnes centuriæ priorem consulem
 dixissent, primo quoque tempore compotem populum Roma-
 num facere; adeoque lætis inde animis profecti sunt, tanquam 6
 victoriam, non belli magnificum apparatus nuntiaturi Romam
 essent.

Pleminius quique in eadem causa erant, postquam Ro- 7
 mam est ventum, extemplo in carcerem conditi. Ac primo
 producti ad populum ab tribunis apud præoccupatos Locren-
 sium clade animos nullum misericordiæ locum habuerunt;
 postea quum sæpius producerentur, iam senescente invidia, 8
 mollebantur iræ, et ipsa deformitas Pleminii memoriaque
 absentis Scipionis favorem ad vulgum conciliabat. Mortuus 9
 tamen prius in vinculis est, quam iudicium de eo populi per-
 ficeretur. Hunc Pleminium Clodius Licinus in libro tertio 10
 rerum Romanarum refert ludis votivis, quos Romæ Africanus
 iterum consul faciebat, conatum per quosdam, quos pretio
 corruerat, aliquot locis urbem incendere, ut effringendi car-
 ceris fugiendique haberet occasionem; patefacto dein scelere,
 deiectum in Tullianum ex senatus consulto. De Scipione 11
 nusquam nisi in senatu actum, ubi omnes legatique et tribuni,
 classem, exercitum ducemque verbis extollentes, fecerunt,
 ut senatus censeret, primo quoque tempore in Africam tra-
 iiciendum, Scipionique permetteretur, ut ex iis exercitibus, 12
 qui in Sicilia essent, ipse eligeret, quos in Africam secum
 traiceret, quos provinciæ relinqueret præsidio.

23 Dum hæc apud Romanos geruntur, Carthaginienses quoque, quum, speculis per omnia promuntoria positis, percontantes paventesque ad singulos nuntios sollicitam hiemem
2 egissent, haud parvum et ipsi tuendæ Africæ momentum adiecerunt, societatem Syphacis regis, cuius maxime fiducia
3 traiecturum in Africam Romanum crediderant. Erat Hasdrubali Gisgonis filio non hospitium modo cum rege, de quo ante dictum est, quum ex Hispania forte in idem tempus Scipio atque Hasdrubal convenerunt, sed mentio quoque in
4 choata affinitatis, ut rex duceret filiam Hasdrubalis. Ad eam rem consummandam tempusque nuptiis statuendum (iam enim et nubilus erat virgo) profectus Hasdrubal, ut accensum cupiditate (et sunt ante omnes Numidæ barbaros effusi in Venerem) sensit, virginem a Carthagine arcessit maturatque nuptias;
5 et inter aliam gratulationem, ut publicum quoque fœdus privato adiceretur, societas inter populum Carthaginensem regemque, data ultro citroque fide, eosdem amicos inimicosque
6 habituros, iure iurando affirmatur. Ceterum Hasdrubal, memor et cum Scipione initæ regi societatis, et quam vana et mutabilia barbarorum ingenia essent, veritus, ne, si traiecisset
7 in Africam Scipio, parvum vinculum eæ nuptiæ essent, dum accensum recenti amore Numidam habet, perpellit, blanditiis quoque puellæ adhibitis, ut legatos in Siciliam ad Scipionem mittat, per quos moneat eum, ne prioribus suis promissis
8 fretus in Africam traiciat; se, et nuptiis civis Carthaginensis, filiæ Hasdrubalis, quem viderit apud se in hospitio, et publico
9 etiam fœdere cum populo Carthaginensi iunctum, optare primum, ut procul ab Africa, sicut adhuc fecerint, bellum Romani cum Carthaginensibus gerant, ne sibi interesse certaminibus eorum armaque aut hæc aut illa, abnuentem
10 alteram societatem, sequi necesse sit; si non abstineat Africa Scipio et Carthagini exercitum admoveat, sibi necessarium fore et pro terra Africa, in qua et ipse sit genitus, et pro patria coniugis suæ proque parente ac penatibus dimicare.

24 Cum his mandatis ab rege legati ad Scipionem missi

Syraculis eum convenerunt. Scipio quanquam magno momento 2 rerum in Africa gerendarum magnaue spe destitutus erat, legatis propere, priusquam res vulgaretur, remissis in Africam, litteras dat ad regem, quibus etiam atque etiam monet eum, 3 ne iura hospitii secum neu cum populo Romano initæ societatis neu fas, fidem, dexteras, deos testes atque arbitros conventorum, fallat. Ceterum, quando neque celari adventus 4 Numidarum poterat (vagati enim in urbe obversatique prætorio erant) et, si sileretur, quid petentes venissent, periculum erat, ne vera eo ipso, quod celarentur, sua sponte magis emanarent, timorque in exercitu insideret, ne simul cum rege et Carthaginensibus foret bellandum, avertit a vero falsis præoccupando mentes hominum, et vocatis ad contionem 5 militibus, non ultra esse cunctandum ait; instare, ut in Africam quam primum traiciat, socios reges. Masinissam ipsum prius ad Lælium venisse querentem, quod cunctando tempus tereretur; nunc Syphacem mittere legatos idem admirantem 6 postulanteque, ut aut traiciatur tandem in Africam exercitus, aut, si mutata consilia sint, certior fiat, ut et ipse sibi ac regno suo possit consulere. Itaque satis iam omnibus instructis 7 paratisque, et re iam non ultra recipiente cunctationem, in animo sibi esse, Lilybæum classe traducta eodemque omnibus peditum equitumque copiis contractis, quæ prima dies cursum navibus daret, deis bene iuvantibus in Africam traicere. Litteras ad M. Pomponium mittit, ut, si ei vide- 8 retur, Lilybæum veniret, ut communiter consulerent, quas potissimum legiones et quantum militum numerum in Africam traiceret. Item circum oram maritimam misit, ut naves one- 9 rariæ comprehensæ Lilybæum omnes contraherentur. Quicquid 10 militum naviumque in Sicilia erat, quum Lilybæum convenisset, et nec urbs multitudinem hominum neque portus naves caperet, tantus omnibus ardor erat in Africam traiciendi, ut 11 non ad bellum duci viderentur, sed ad certa victoriæ præmia. Præcipue, qui superabant ex Cannensi exercitu milites, illo, non alio duce credebant, navata rei publicæ opera, finire se

12 militiam ignominiosam posse. Et Scipio minime id genus
 militum aspernabatur, ut qui neque ad Cannas ignavia eorum
 cladem acceptam sciret, neque ullos æque veteres milites in
 exercitu Romano esse, expertosque non variis præliis modo,
 13 sed urbibus etiam oppugnandis. Quinta et sexta Cannenses
 erant legiones. Eas se traiecturum in Africam quum dixis-
 set, singulos milites inspexit, relictisque, quos non idoneos
 credebat, in locum eorum subiecit, quos secum ex Italia
 14 adduxerat, supplevitque ita eas legiones, ut singulæ sena
 millia et ducenos pedites, trecenos haberent equites. Socio-
 rum item Latini nominis pedites equitesque de exercitu Can-
 nensi legit.

25 Quantum militum in Africam transportatum sit, non
 2 parvo numero inter auctores discrepat. Alibi decem millia
 peditum, duo millia et ducentos equites, alibi sedecim millia
 peditum, mille et sexcentos equites, alibi parte plus dimidia
 rem auctam, quinque et triginta millia peditum equitumque
 3 in naves imposita *invenio*. Quidam non adiecere numerum,
 inter quos me ipse in re dubia poni malim. Cælius ut
 abstinet numero, ita ad immensum multitudinis speciem auget;
 4 volucres ad terram delapsas clamore militum ait atque tantam
 multitudinem conscendisse naves, ut nemo mortalium aut in
 Italia aut in Sicilia relinqui videretur.

5 Milites ut naves ordine ac sine tumultu conscenderent,
 ipse eam sibi curam sumpsit; nauticos C. Lælius, qui classis
 præfectus erat, in navibus, ante conscendere coactos, continuit;
 6 commeatus imponendi M. Pomponio prætori cura data;
 quinque et quadraginta dierum cibaria, e quibus quindecim
 7 dierum cocta, imposita. Ut omnes iam in navibus erant,
 scaphas circummisit, ut ex navibus gubernatoresque et magistri
 navium et bini milites in forum convenirent ad imperia
 8 accipienda. Postquam convenerunt, primum ab iis quæsit,
 si aquam hominibus iumentisque in totidem dies, quot frumen-
 9 tum, imposuissent. Ubi responderunt, aquam dierum quinque
 et quadraginta in navibus esse, tum edixit militibus, ut silen-

tium quieti nautis sine certamine ad ministeria exsequenda
 bene obedientes præstarent; cum viginti rostratis se ac L. 10
 Scipionem ab dextro cornu, a lævo totidem rostratas et C. Læ-
 lium, præfectum classis, cum M. Porcio Catone (quæstor is-
 tum erat) onerariis futurum præsidio; lumina in navibus 11
 singula rostratæ, bina onerariæ haberent; in prætoria nave
 insigne nocturnum trium luminum fore. Emporia ut peterent, 12
 gubernatoribus edixit. Fertilissimus ager eoque abundans
 omni copia rerum est regio, et imbelles, quod plerumque
 in uberi agro evenit, barbari sunt, priusque, quam Cartha-
 gine subveniretur, opprimi videbantur posse. Iis editis im- 13
 periis, redire ad naves iussi et postero die deis bene iuvan-
 tibus signo dato solvere naves.

Multæ classes Romanæ e Sicilia atque ipso illo portu 26
 profectæ erant; ceterum non eo bello solum (nec id mirum;
 prædatum enim tantummodo pleræque classes ierant), sed ne
 priore quidem ulla profectio tanti spectaculi fuit, quanquam, 2
 si magnitudine classis æstimares, et bini consules cum binis
 exercitibus ante traiecerant, et prope totidem rostratæ in illis
 classibus fuerant, quot onerariis Scipio tum traiciebat; nam 3
 præter quadraginta longas naves quadringentis ferme onerariis
 exercitum travexit. Sed et bellum bello secundum priori 4
 ut atrocius Romanis videretur, quum quod in Italia bellabatur,
 tum ingentes strages tot exercituum, simul cæsis ducibus,
 effecerant, et Scipio dux partim factis fortibus, partim suapte 5
 fortuna quadam in ingentia incrementa gloriæ celebratus con-
 verterat animos, simul et mens ipsa traiciendi, nulli ante 6
 eo bello duci *tentata*, quod ad *Hannibalem* detrahendum ex
 Italia transferendumque et finiendum in Africa bellum se
 transire vulgaverat. Concurrerat ad spectaculum in portum 7
 omnis turba, non habitantium modo Lilybæi, sed legationum
 omnium ex Sicilia, quæ ad prosequendum Scipionem officii
 causa convenerant et prætorem provinciæ M. Pomponium
 secutæ fuerant; ad hoc legiones, quæ in Sicilia relinque- 8
 bantur, ad prosequendos commilitones processerant, nec

classis modo prospectantibus e terra, sed terra etiam omnis
 27 circa referta turba spectaculo *navigantibus erat*. Tum Scipio,
 2 silentio per præconem facto, „Divi divæque“ inquit, „qui maria
 terrasque colitis, vos precor quæsoque, uti, quæ in meo
 imperio gesta sunt, geruntur, ea mihi, populo plebique Ro-
 manæ, sociis nominique Latino, qui populi Romani quique
 meam sectam, imperium auspiciumque terra, mari [amnis]-
 3 que sequuntur, bene verruncet, eaque vos omnia bene iuветis,
 bonis auctibus auxitis; salvos incolumesque, victis perduellibus,
 victores, spoliis decoratos, præda onustos triumphantesque
 mecum domos reduces sistatis; inimicorum hostiumque ulci-
 4 scendorum copiam faxitis; quæque populus Carthaginiensis in
 civitatem nostram facere molitus est, ea ut mihi populoque
 Romano in civitatem Carthaginiensium exempla edendi facul-
 5 tatem detis.“ Secundum has preces cruda exta victimæ, uti
 mos est, in mare proiecit tubaque signum dedit proficiscendi.
 6 Vento secundo vehementi satis profecti celeriter e conspectu
 terræ ablati sunt; et a meridie nebula excepit ita, vix ut concursus
 7 navium inter se vitarent; lenior ventus in alto factus. Noc-
 tem insequentem eadem caligo obtinuit; sole orto est discussa,
 8 et addita vis vento. Iam terram cernebant. Haud ita multo
 post gubernator Scipioni ait, non plus quinque millia passuum
 Africam abesse; Mercurii promuntorium se cernere; si iubeat
 9 eo dirigi, iam in portu fore omnem classem. Scipio, ut in
 conspectu terra fuit, precatus, uti bono rei publicæ suoque
 Africam viderit, dare vela et alium infra navibus accessum
 10 petere iubet. Vento eodem ferebantur; ceterum nebula sub
 idem ferme tempus, quo pridie, exorta conspectum terræ ademit,
 11 et ventus premente nebula cecidit. Nox deinde incertiora
 omnia fecit; itaque ancoras, ne aut *inter se concurrerent naves*
 12 aut terræ inferrentur, iecere. Ubi illuxit, ventus idem coor-
 tus, nebula disiecta, aperuit omnia Africæ litora. Scipio,
 quod esset proximum promuntorium, percontatus, quum Pul-
 chri promuntorium id vocari audisset, „Placet omen“ inquit;

„huc dirigite naves.“ Eo classis decurrit, copięque omnes 13
 in terram expositæ sunt.

Prosperam navigationem sine terrore ac tumultu fuisse,
 permultis Græcis Latinisque auctoribus credidi. Cælius, præ- 14
 terquam quod *non* mersas fluctibus naves, ceteros omnes
 cælestes maritimosque terrores, postremo abreptam tempe-
 state ab Africa classem ad insulam Ægimurum, inde ægre
 correctum cursum exponit, et, prope obrutis navibus, iniussu 15
 imperatoris scaphis, haud secus quam naufragos, milites sine
 armis cum ingenti tumultu in terram evasisse.

Expositis copiis, Romani castra in proximis tumulis 28
 metantur. Iam non in maritimos modo agros conspectu pri- 2
 mum classis, dein tumultu egredientium in terram pavor
 terrorque pervenerat, sed in ipsas urbes; neque enim homi- 3
 num modo turba, mulierum puerorumque agminibus immixta,
 omnes passim compleverat vias, sed pecora quoque præ se
 agrestes agebant, ut relinqui subito Africam diceres. Urbibus 4
 vero ipsis maiorem, quam quem secum attulerant, terrorem
 inferebant; præcipue Carthaginis prope ut captæ tumultus
 fuit. Nam post M. Atilium *Regulum* et L. Manlium consules, 5
 annis prope quinquaginta, nullum Romanum exercitum vide-
 rant præter prædatorias classes, quibus escensiones in
 agros factæ erant, raptisque, quæ obvia fors fecerat, prius 6
 recursum semper ad naves, quam clamor agrestes conciret,
 fuerat. Eo maior tum fuga pavorque in urbe fuit. Et hercule 7
 neque exercitus domi validus neque dux, quem opponerent,
 erat. Hasdrubal Gisgonis filius genere, fama, divitiis, regia
 tum etiam affinitate, longe primus civitatis erat; sed eum ab 8
 illo Scipione aliquot præliis fusum pulsumque in Hispania
 meminerant, nec magis *duci credebant* ducem parem quam tumul-
 tuarium exercitum suum Romano exercitui esse. Itaque, 9
 velut si urbem extemplo aggressurus Scipio foret, ita con-
 clamatum ad arma est portæque raptim clausæ et armati
 in muris vigiliæque et stationes dispositæ, ac nocte insequenti
 vigilatum est. Postero die *mille* equites, speculatum ad mare 10

turbandosque egredientes ex navibus missi, in stationes Romanorum inciderunt. Iam enim Scipio, classe Uticam missa, ipse haud ita multum progressus a mari tumulos proximos ceperat; equites et in stationibus locis idoneis posuerat et per
 29 agros miserat prædatum. Hi cum Carthaginiensi equitatu prælium quum commisissent, paucos in ipso certamine, plerosque fugientes persecuti, in quibus præfectum quoque Hannem, nobilem iuvenem, occiderunt. Scipio non agros modo circa vastavit, sed urbem etiam proximam Afrorum
 3 satis opulentam cepit; ubi præter cetera, quæ extemplo in naves onerarias imposita missaque in Siciliam erant, octo
 4 millia liberorum servorumque capitum sunt capta. Lætissimus tamen omnibus in principio rerum gerendarum adventus fuit Masinissæ; quem quidam cum ducentis haud amplius equitibus, plerique cum duum millium equitatu tradunt venisse.
 5 Ceterum quum longe maximus omnium ætatis suæ regum hic fuerit plurimumque rem Romanam iuverit, operæ pretium videtur excedere paulum ad enarrandum, quam varia fortuna usus sit in amittendo recuperandoque paterno regno.
 6 Militanti pro Carthaginiensibus in Hispania pater ei moritur; Galæ nomen erat. Regnum ad fratrem regis Cezalcen pergrandem natu (ita mos apud Numidas est) pervenit.
 7 Haud multo post Cezalce quoque mortuo, maior ex duobus filiis eius Capussa, puero admodum altero, paternum imperium
 8 accepit. Ceterum quum magis iure gentis quam auctoritate inter suos aut viribus obtineret regnum, exstitit quidam Mazætullus nomine, non alienus sanguine regibus, familiæ semper inimicæ ac de imperio varia fortuna cum iis, qui tum
 9 obtinebant, certantis. Is, concitatis popularibus, apud quos invidia regum magnæ auctoritatis erat, castris palam positus,
 10 descendere regem in aciem ac dimicare de regno coegit. In eo prælio Capussa cum multis principum cecidit. Gens Mæsuliorum omnis in dicionem imperiumque Mazætulli concessit;
 11 regio tamen nomine abstinuit, contentusque nomine modico tutoris puerum Lacumazen, qui stirpis regiæ supererat, regem

appellat. Carthaginiensem nobilem feminam, sororis filiam
 12 Hannibalis, quæ proxime Cezalci regi nupta fuerat, matrimonio sibi iungit spe Carthaginiensium societatis, et cum
 13 Syphace hospitium vetustum legatis missis renovat, omnia ea auxilia præparans adversus Masinissam. Et Masinissa, audita
 30 morte patrui, dein nece fratris patruelis, ex Hispania in Mauretanium (Baga ea tempestate rex Maurorum erat) traiecit. Ab eo supplex infimis precibus auxilium itineri, quoniam
 2 bello non poterat, quattuor millia Maurorum impetravit. Cum
 3 iis, præmisso nuntio ad paternos suosque amicos, quum ad fines regni pervenisset, quingenti ferme Numidæ ad eum convenerunt. Igitur Mauris inde, sicut convenerat, retro ad
 4 regem remissis, quanquam aliquanto minor spe multitudo, nec cum qua tantam rem aggredi satis auderet, convenerat, ratus agendo ac moliendo vires quoque ad agendum aliquid
 5 collecturum, proficiscenti ad Syphacem Lacumazæ regulo ad Thapsum occurrit. Trepidum agmen quum in urbem refu-
 6 gisset, urbem Masinissa primo impetu capit, ex regiis alios tradentes se recipit, alios vim parantes occidit; pars maxima cum ipso puero inter tumultum ad Syphacem, quo primum
 7 intenderant iter, pervenerunt. Fama huius modicæ rei in principio rerum prospere actæ convertit ad Masinissam Numidas, affluebantque undique ex agris vicisque veteres milites
 8 Galæ et invitabant iuvenem ad recuperandum paternum regnum. Numero militum aliquantum Mazætullus superabat; nam et ipse eum exercitum, quo Capussam vicerat, et ex
 9 receptis post cædem regis aliquot habebat, et puer Lacumazes ab Syphace auxilia ingentia adduxerat. Quindecim millia
 10 peditum Mazætullo, decem millia equitum erant, quibus cum Masinissa, nequaquam tantum peditum equitumve habente, acie conflixit. Vicit tamen et veterum militum virtus et prudentia inter Romana et Punica arma exercitati ducis; regu-
 11 lus cum tutore et exigua Mæsuliorum manu in Carthaginiensem agrum perfugit. Ita recuperato regno paterno, Masinissa, quia sibi adversus Syphacem haud paulo maiorem

restare dimicationem cernebat, optimum ratus cum fratre
 11 patruele gratiam reconciliare, missis, qui et puero spem face-
 rent, si in fidem Masinissæ sese permisisset, futurum eum in
 eodem honore, quo apud Galam Œzalces quondam fuisset,
 12 et [qui] Mazætullo præter impunitatem sua omnia cum fide
 restitui sponderent, ambo præoptantes exsilio modicam domi
 fortunam, omnia, ne id fieret, Carthaginiensibus de industria
 agentibus, ad sese perduxit.

31 Hasdrubal tum forte, quum hæc gerebantur, apud Sy-
 phacem erat; qui Numidæ, haud sane multum ad se pertinere
 credenti, utrum penes Lacumazen an Masinissam regnum
 2 Mæsuliorum esset, falli eum magnopere ait, si Masinissam
 eisdem contentum fore, quibus patrem Galam aut patruum
 eius Œzalcem credat; multo maiorem indolem in eo animi
 ingenique esse, quam in ullo gentis eius unquam fuisset;
 3 sæpe eum in Hispania raræ inter homines virtutis specimen
 dedisse sociis pariter hostibusque; et Syphacem et Cartha-
 ginienses, nisi orientem illum ignem oppressissent, ingenti mox
 4 incendio, quum iam nullam opem ferre possent, arsuros; ad-
 huc teneras et fragiles vires eius esse, vixdum coalescens
 foveatis regnum. Instando stimulandoque pervincit, ut exer-
 5 citum ad fines Mæsuliorum admoveat atque in agro, de quo
 sæpe cum Gala non verbis modo disceptatum, sed etiam
 armis certatum fuerat, tanquam haud dubie iuris sui, castra
 locet; si quis arceat, id quod maxime opus sit, acie dimi-
 6 caturum; sin per metum agro cedatur, in medium regnum
 eundum; aut sine certamine concessuros in dicionem eius
 7 Mæsulios aut nequaquam pares futuros armis. His vocibus
 incitatus Syphax Masinissæ bellum infert. Et primo certamine
 Mæsulios fundit fugatque; Masinissa cum paucis equitibus ex
 8 acie in montem (Bellum incolæ vocant) perfugit. Familiæ
 aliquot cum mapalibus pecoribusque suis (ea pecunia illis
 est) persecuti sunt regem; cetera Mæsuliorum multitudo in
 9 dicionem Syphacis concessit. Quem ceperant exsules montem,
 herbidus aquosusque est; et quia pecori bonus alendo erat,

hominum quoque carne ac lacte vescentium abunde sufficebat
 alimentis. Inde nocturnis primo ac furtivis incursionibus, 10
 deinde aperto latrocinio infesta omnia circa esse; maxime
 uri Carthaginiensis ager, quia et plus prædæ, quam inter Nu-
 midas, et latrocinium tutius erat. Iamque adeo licenter 11
 eludebant, ut ad mare devectam prædam venderent merca-
 toribus appellentibus naves ad id ipsum, pluresque quam
 iusto sæpe in bello Carthaginienses caderent caperenturque.
 Deplorabant ea apud Syphacem Carthaginienses, infensumque 12
 et ipsum ad reliquias belli persequendas instigabant; sed vix
 regium videbatur latronem vagum in montibus consecrari;
 Bucar ex præfectis regiis, vir acer et impiger, ad id delectus. 32
 Ei data quattuor millia peditum, duo equitum, præmiorum-
 que ingentium spe oneratus, si caput Masinissæ retulisset aut
 vivum (id vero inæstimabile gaudium fore) cepisset. Palatos 2
 incuriose agentes improvise adortus, pecorum hominumque
 ingenti multitudine a præsidio armatorum exclusa, Masinissam
 ipsum cum paucis in verticem ⁴montis compellit. Inde, prope 3
 iam ut debellato, nec præda modo pecorum hominumque
 captorum missa ad regem, sed copiis, ut aliquanto maioribus
 quam pro reliquiis belli, remissis, cum *quingentis* haud 4
 amplius peditibus ducentisque equitibus degressum iugis
 Masinissam persecutus in valle arta, faucibus utrinque
 obsessis, inclusit, ubi ingens cædes Mæsuliorum facta.
 Masinissa cum quinquaginta haud amplius equitibus per 5
 anfractus montis ignotos sequentibus se eripuit. Tenuit tamen 6
 vestigia Bucar, adeptusque eum patentibus prope Clupeam
 urbem campis ita circumvenit, ut præter quattuor equites
 omnes ad unum interficeret. Cum iis ipsum quoque Masi-
 nissam saucium prope *e* manibus inter tumultum amisit.
 In conspectu erant fugientes; ala equitum dispersa toto campo, 7
 quibusdam, ut occurrerent, per obliqua tendentibus, quinque
 hostes sequebatur. Amnis ingens fugientes accepit (neque 8
 enim cunctanter, ut quos maior metus urgeret, immiserant
 equos), raptique gurgite in obliquum prælati. Duobus in 9

conspectu hostium in prærapidum gurgitem haustis, ipse, perisse creditus, ac duo reliqui equites cum eo inter virgulta ulterioris ripæ emerserunt. I. finis Bucari sequendi fuit, nec ingredi flumen auso nec I. ere credenti se iam, quem sequeretur. Inde vanus auct. absumpti Masinissæ ad regem rediit, missique, qui Carthaginem gaudium ingens nuntiarent; totaque Africa fama mortis Masinissæ [repleta] varie animos affecit.

11 Masinissa in spelunca occulta quum herbis curaret vulnus, duorum equitum latrocinio per dies aliquot vixit. Ubi primum ducta cicatrix patique posse visa iactationem, audacia ingenti pergit ire ad regnum repetendum; atque in ipso itinere

12 haud plus quadraginta equitibus collectis, quum in Mæsulios palam iam, quis esset, ferens venisset, tantum motum quum favore pristino, tum gaudio insperato, quod, quem perisse crediderant, incolumem cernebant, fecit, ut intra paucos dies sex millia peditum armatorum, quattuor equitum ad eum

13 convenirent, iamque non in possessione modo paterni regni esset, sed etiam socios Carthaginiensium populos Mæsuliorumque fines (id Syphacis regnum erat) vastaret. Inde irritato ad bellum Syphace, inter Cirtam Hipponemque in iugis opportunorum ad omnia monium consedit. Maiorem igitur iam rem Syphax ratus, quam ut per præfectos ageret, cum filio iuvene (nomen Verminæ erat) parte exercitus missa, inaperat, ut, circumducto agmine, in se intentum hostem ab

14 tergo invadat. Nocte profectus Vermina, qui ex occulto aggressurus erat; Syphax autem interdum aperto itinere, ut qui signis collatis acie dimicaturus esset, movit castra. Ubi tempus visum est, quo pervenisse iam circummissi videri poterant, et ipse, leni clivo ferente ad hostem, quum multitudine fretus, tum præparatis ab tergo insidiis per adversum

15 montem erectam aciem ducit. Masinissa maxime loci fiducia, quo multo æquiore pugnaturus erat, et ipse dirigit suos. Atrox prælium et diu anceps fuit, loco et virtute militum Masinissam, multitudine, quæ nimio maior erat, Syphacem invante. Ea multitudo divisa, quum pars a fronte urgeret.

pars ab tergo se circumfudisset, victoriam haud dubiam Syphaci dedit, et ne effugium quidem patebat hinc a fronte, hinc ab tergo inclusis. Itaque ceteri pedites equitesque cæsi aut 6 capti; ducentos ferme equites Masinissa circa se conglobato, divisosque turmatim, in tres partes erumpere iubet, loco prædicto, in quem ex dissipata convenirent fuga. Ipse, quæ 7 intenderat, inter media tela hostium evasit; duæ turmæ hæserunt; altera metu dedita hosti, pertinacior in repugnando telis obruta et confixa est. Verminam prope vestigiis instantem 8 in alia atque alia flectendo itinera eludens, tædio et desperatione tandem fessum absistere sequendo coegit; ipse cum sexaginta equitibus ad minorem Syrtim pervenit. Ibi cum 9 conscientia egregia sæpe repetiti regni paterni inter Punica Emporia gentemque Garamantum omne tempus usque ad C. Lælii classisque Romanæ adventum in Africam consumpsit. Hæc animum inclinant, ut cum medico potius quam cum 10 magno præsidio equitum ad Scipionem quoque postea venisse Masinissam credam; quippe illa regnanti multitudo, hæc paucitas exulis fortunæ conveniens est.

Carthaginienses, ala equitum cum præfecto amissa, alio 34 equitatu per novum dilectum comparato, Hannonem Hamilcaris filium præficiunt. Hasdrubalem subinde ac Syphacem 2 per litteras nuntiosque, postremo etiam per legatos arcessunt; Hasdrubalem openi ferre prope circumsessæ patriæ iubent; Syphacem orant, ut Carthagini, ut universæ Africæ subveniat. Ad Uticam tum castra Scipio, ferme mille passus ab urbe, 3 habebat, tralata a mari, ubi paucos dies stativa coniuncta classi fuerant. Hanno, nequaquam satis valido non modo ad 4 lacessendum hostem, sed ne ad tuendos quidem a populationibus agros equitatu accepto, id omnium primum egit, ut numerum equitum augeret; nec aliarum gentium aspernatus, 5 maxime tamen Numidas (id longe primum equitum in Africa est genus) conducit. Iam ad quattuor millia equitum habebat, quum Salæcam nomine urbem occupavit quindecim ferme millia ab Romanis castris. Quod ubi Scipioni relatum est, 7

„Æstiva sub tectis equitatus!“ inquit. „Sint vel plures, dum
8 talem ducem habeant.“ Eo minus sibi cessandum ratus,
quo illi segnius rem agerent, Masinissam cum equitatu præ-
missum portis obequitare atque hostem ad pugnam elicere
iubet; ubi omnis multitudo se effudisset graviorque iam in
9 certamine esset, quam ut facile sustineri posset, cederet pau-
latim; se in tempore pugnae obventurum. Tantum moratus,
quantum satis temporis prægresso visum ad eliciendos hostes,
cum Romano equitatu secutus, tegentibus tumultis, qui per-
opportune circa viæ flexus oppositi erant, occultus processit.
10 Masinissa ex composito nunc terrentis, nunc timentis modo
aut ipsis obequitabat portis aut cedendo, quum timoris
simulatio audaciam hosti faceret, ad insequendum temere
11 eliciebat. Nondum omnes egressi erant, varieque dux fatiga-
batur, alios vino et somno graves arma capere et frenare
equos cogendo, aliis, ne sparsi et inconditi sine ordine, sine
12 signis omnibus portis excurrerent, obsistendo. Primo incaute
se invehentes Masinissa excipiebat; mox plures simul conferti
porta effusi æquaverant certamen; postremo iam omnis equi-
13 tatus prælio quum adesset, sustineri ultra nequiere; non tamen
effusa fuga Masinissa, sed cedendo sensim impetus eorum
excipiebat, donec ad tumultos tegentes Romanum equitatum
14 pertraxit. Inde exorti equites et ipsi integris viribus et recen-
tibus equis Hannoni Afrisque pugnando ac sequendo fessis
se circumfudere; et Masinissa flexis subito equis in pugnam
15 rediit. Mille fere, qui primi agminis fuerant, quibus haud
facilis receptus fuit, cum ipso duce Hannone interclusi atque
16 interfecti sunt; ceteros, ducis præcipue territos cæde, effuse
fugientes per triginta millia passuum victores secuti ad duo
17 præterea millia equitum aut ceperunt aut occiderunt. Inter
eos satis constabat non minus ducentos Carthaginiensium
equites fuisse, et divitiis quosdam et genere illustres.
35 Eodem forte, quo hæc gesta sunt, die naves, quæ præ-
dam in Siciliam vexerant, cum commeatu rediere, velut omi-
2 natæ ad prædam alteram repetendam sese venisse. Duos

eodem nomine Carthaginiensium duces duobus equestribus
præliis interfectos, non omnes auctores sunt, veriti, credo,
ne falleret bis relata eadem res; Cælius quidem et Valerius
captum etiam Hannonem tradunt.

Scipio præfectos equitesque, prout cuiusque opera fuerat, 3
ante omnes Masinissam insignibus donis donat; et firmo præ- 4
sidio Salæcæ imposito, ipse cum cetero exercitu profectus,
non agris modo, quacunque incedebat, populatis, sed urbibus
etiam quibusdam vicisque expugnatis, late fuso terrore belli, 5
septimo die, quam profectus erat, magnam vim hominum et
pecoris et omnis generis prædæ trahens *in castra redit*, graves-
que iterum hostilibus spoliis naves dimittit. Inde, omissis 6
expeditionibus *populationibusque* ad oppugnandam Uticam omnes
belli vires convertit, eam deinde, si cepisset, sedem ad cetera
exsequenda habiturus. Simul et a classe navales socii, qua 7
ex parte urbs mari alluitur, simul et terrestris exercitus ad
imminentem prope ipsis mœnibus tumultum est admotus. Tor- 8
menta machinasque et advexerat secum, et ex Sicilia missa
cum commeatu erant, et nova in armamentario, multis talium
operum artificibus de industria inclusis, fiebant. Uticensibus 9
tanta undique mole circumsessis in Carthaginiensi populo,
Carthaginiensibus in Hasdrubale ita, si is movisset Syphacem,
spes omnis erat; sed desiderio indigentium auxilii tardius
cuncta movebantur. Hasdrubal intentissima conquisitione 10
quum ad triginta millia peditum, tria equitum confecisset, non
tamen ante adventum Syphacis castra propius hostem movere
est ausus. Syphax cum quinquaginta millibus peditum, decem 11
equitum advenit, confestimque motis a Carthagine castris,
haud procul Utica munitionibusque Romanis consedit. Quo- 12
rum adventus hoc tamen momenti fecit, ut Scipio, quum
quadraginta ferme dies nequicquam omnia experiens obsedisset
Uticam, abscederet inde irritum incepto. Et (iam enim hiems 13
instabat) castra hiberna in promuntorio, quod tenui iugo con-
tinenti adhærens in aliquantum maris spatium extenditur,
communit. Uno vallo et navalia et castra amplectitur; iugo 14

medio legionum castris impositis, latus ad septentrionem ver-
sum subductæ naves navalesque socii tenebant, meridianam
15 vallem ad alterum litus *equitatus*. Hæc in Africa usque ad
extremum autumnii gesta.

36 Præter convectum undique ex populatis circa agris fru-
mentum commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn.
Octavius proprætor ex Sardinia ab Ti. Claudio prætore,
cuius ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit;
2 horreaque non solum, quæ iam facta erant, repleta, sed nova
ædificata. Vestimenta exercitui deerant; id mandatum Octa-
vio, ut cum prætore ageret, si quid ex ea provincia com-
3 parari ac mitti posset. Ea quoque haud segniter curata res;
mille ducentæ togæ brevi spatio et duodecim millia tunica-
rum missa.

4 Æstate ea, qua hæc in Africa gesta sunt, P. Sempro-
nius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi
cum Hannibale in ipso itinere tumultuario prælio conflixit.
5 Agminibus magis quam acie pugnatum est. Romani pulsi,
et tumultu verius quam pugna ad mille et ducenti de exer-
6 citu consulis interfecti; in castra trepide reditum, neque op-
pugnare tamen ea hostes ausi. Ceterum silentio proximæ
noctis profectus inde consul, præmisso nuntio ad P. Licinium
proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias coniunxit.
7 Ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt; nec
mora dimicandi facta, quum consuli duplicatæ vires, Pæno
8 recens victoria animos fecisset. In primam aciem suas
legiones Sempronius induxit; in subsidiis locatæ P. Licinii
legiones. Consul principio pugna ædem Fortunæ Primigeniæ
vovit, si eo die hostes fudisset; composque eius voti fuit.
9 Fusi ac fugati Pœni; supra quattuor millia armatorum cæsa,
paulo minus trecenti vivi capti et equi quadraginta et unde-
cim militaria signa. Percussus adverso prælio Hannibal
Crotonem exercitum reduxit.

10 Eodem tempore M. Cornelius consul in altera parte
Italiæ non tam armis quam iudiciorum terrore Etruriam

continet, totam ferme ad Magonem ac per eum ad spem
novandi res versam. Eas quæstiones ex senatus consulto 11
minime ambitiose habuit; multique nobiles Etrusci, qui aut
ipsi ierant aut miserant ad Magonem de populorum suorum
defectione, primo præsentibus erant condemnati; postea con- 12
scientia sibimet ipsi exsilium consciscentes, quum absentes
damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum, quæ publi-
cari poterant, pigneranda pœnæ præbebant.

Dum hæc consules diversis regionibus agunt, censores 37
interim Romæ M. Livius et C. Claudius senatum recitaverunt.
Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus; notati septem,
nemo tamen, qui sella curuli sedisset. Sarta tecta acriter 2
et cum summa fide exegerunt. Viam e foro boario [et] ad
Veneris circa foros publicos, et ædem Matris Magnæ in
Palatio faciendam locaverunt. Vectigal etiam novum ex 3
salaria annona statuerunt. Sextante sal et Romæ et per
totam Italiam erat; Romæ pretio eodem, pluris in foris et
conciliabulis et alio alibi pretio præbendum locaverunt. Id 4
vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant,
populo iratum, quod iniquo iudicio quondam damnatus esset,
et in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum opera
damnatus erat [credebant]; inde Salinator Livio inditum
cognomen. Lustrum conditum serius, quia per provincias 5
dimiserunt censores, ut civium Romanorum in exercitibus,
quantus ubique esset, referretur numerus. Censa cum iis 6
ducenta decem quattuor millia hominum. Condidit lustrum
C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, quod nun- 7
quam ante factum erat, deferentibus ipsarum coloniarum
censoribus, *censum* acceperunt, ut, quantum numero militum,
quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta
exstarent. Equitum deinde census agi cœptus est; et ambo 8
forte censores equum publicum habebant. Quum ad tribum
Polliam ventum esset, in qua M. Livii nomen erat, et præco
cunctaretur citare ipsum censorem, „Cita“ inquit Nero „M. 9
Livium“; et sive ex residua vetere simultate, sive intempe-

medio legionum castris impositis, latus ad septentrionem ver-
sum subductæ naves navalesque socii tenebant, meridianam
15 vallem ad alterum litus *equitatus*. Hæc in Africa usque ad
extremum autumnii gesta.

36 Præter convectum undique ex populatis circa agris fru-
mentum commeatusque ex Sicilia atque Italia advectos, Cn.
Octavius proprætor ex Sardinia ab Ti. Claudio prætore,
cuius ea provincia erat, ingentem vim frumenti advexit;
2 horreaque non solum, quæ iam facta erant, repleta, sed nova
ædificata. Vestimenta exercitui deerant; id mandatum Octa-
vio, ut cum prætore ageret, si quid ex ea provincia com-
3 parari ac mitti posset. Ea quoque haud segniter curata res;
mille ducentæ togæ brevi spatio et duodecim millia tunica-
rum missa.

4 Æstate ea, qua hæc in Africa gesta sunt, P. Sempro-
nius consul, cui Bruttii provincia erat, in agro Crotoniensi
cum Hannibale in ipso itinere tumultuario prælio conflixit.
5 Agminibus magis quam acie pugnatum est. Romani pulsi,
et tumultu verius quam pugna ad mille et ducenti de exer-
6 citu consulis interfecti; in castra trepide reditum, neque op-
pugnare tamen ea hostes ausi. Ceterum silentio proximæ
noctis profectus inde consul, præmisso nuntio ad P. Licinium
proconsulem, ut suas legiones admoveret, copias coniunxit.
7 Ita duo duces, duo exercitus ad Hannibalem redierunt: nec
mora dimicandi facta, quum consuli duplicatæ vires, Pæno
8 recens victoria animos fecisset. In primam aciem suas
legiones Sempronius induxit; in subsidiis locatæ P. Licinii
legiones. Consul principio pugnae ædem Fortunæ Primigeniæ
vovit, si eo die hostes fudisset; composque eius voti fuit.
9 Fusi ac fugati Pœni; supra quattuor millia armatorum cæsa,
paulo minus trecenti vivi capti et equi quadraginta et unde-
cim militaria signa. Percussus adverso prælio Hannibal
Crotonem exercitum reduxit.

10 Eodem tempore M. Cornelius consul in altera parte
Italiæ non tam armis quam iudiciorum terrore Etruriam

continet, totam ferme ad Magonem ac per eum ad spem
novandi res versam. Eas quæstiones ex senatus consulto 11
minime ambitiose habuit; multique nobiles Etrusci, qui aut
ipsi ierant aut miserant ad Magonem de populorum suorum
defectione, primo præsentis erant condemnati; postea con- 12
scientia sibimet ipsi exsilium consciscientes, quum absentes
damnati essent, corporibus subtractis, bona tantum, quæ publi-
cari poterant, pigneranda pœnæ præbebant.

Dum hæc consules diversis regionibus agunt, censores 37
interim Romæ M. Livius et C. Claudius senatum recitaverunt.
Princeps iterum lectus Q. Fabius Maximus; notati septem,
nemo tamen, qui sella curuli sedisset. Sarta tecta acriter 2
et cum summa fide exegerunt. Viam e foro boario [et] ad
Veneris circa foros publicos, et ædem Matris Magnæ in
Palatio faciendam locaverunt. Vectigal etiam novum ex 3
salaria annona statuerunt. Sextante sal et Romæ et per
totam Italiam erat; Romæ pretio eodem, pluris in foris et
conciliabulis et alio alibi pretio præbendum locaverunt. Id 4
vectigal commentum alterum ex censoribus satis credebant,
populo iratum, quod iniquo iudicio quondam damnatus esset,
et in pretio salis maxime oneratas tribus, quarum opera
damnatus erat [credebant]; inde Salinator Livio inditum
cognomen. Lustrum conditum serius, quia per provincias 5
dimiserunt censores, ut civium Romanorum in exercitibus,
quantus ubique esset, referretur numerus. Censa cum iis 6
ducenta decem quattuor millia hominum. Condedit lustrum
C. Claudius Nero. Duodecim deinde coloniarum, quod nun- 7
quam ante factum erat, deferentibus ipsarum coloniarum
censoribus, *censum* acceperunt, ut, quantum numero militum,
quantum pecunia valerent, in publicis tabulis monumenta
exstarent. Equitum deinde census agi cœptus est; et ambo 8
forte censores equum publicum habebant. Quum ad tribum
Polliam ventum esset, in qua M. Livii nomen erat, et præco
cunctaretur citare ipsum censorem, „Cita“ inquit Nero „M. 9
Livium“; et sive ex residua vetere similitudine, sive intempe-

stiva iactatione severitatis inflatus, M. Livium, quia populi
 10 iudicio esset damnatus, equum vendere iussit. Item M. Li-
 vius, quum ad tribum Arniensem et nomen collegæ ventum
 esset, vendere equum C. Claudium iussit duarum rerum causa,
 unius, quod falsum adversus se testimonium dixisset, alterius,
 11 quod non sincera fide secum in gratiam redisset. Æque
 foedum certamen inquinandi famam alterius cum suæ famæ
 12 damno factum est exitu censuræ. Quum in leges iurasset
 C. Claudius et in ærarium escendisset, inter nomina eorum,
 13 quos ærarios relinquebat, dedit collegæ nomen. Deinde M.
 Livius in ærarium venit; præter Mæciam tribum, quæ se
 neque condemnasset neque condemnatum aut consulem aut cen-
 sorem fecisset, populum Romanum omnem, quattuor et tri-
 14 ginta tribus, ærarios reliquit, quod et innocentem se condem-
 nassent et condemnatum consulem et censorem fecissent,
 neque infitiri possent, aut iudicio semel aut comitiis bis ab
 15 se peccatum esse: *inter* quattuor et triginta tribus et C. Clau-
 dium ærarium fore; quod si exemplum haberet bis eundem
 ærarium relinquendi, C. Claudium nominatim se inter ærarios
 16 fuisse relicturum. Prævum certamen notarum inter censores;
 castigatio inconstantiae populi censoria et gravitate temporum
 17 illorum digna. In invidia censores quum essent, crescendi
 ex iis ratus esse occasionem Cn. Bæbius tribunus plebis diem
 ad populum utrisque dixit. Ea res consensu patrum discussa
 est, ne postea obnoxia populari auræ censura esset.

38 Eadem æstate in Bruttiiis Clamptia a consule vi capta,
 Consentia et Pandosia et ignobiles aliæ civitates voluntate
 2 in dicionem venerunt. Et quum comitiorum iam appeteret
 tempus, Cornelium potius ex Etruria, ubi nihil belli erat,
 3 Romam acciri placuit. Is consules Cn. Servilium *Cæpionem*
 4 et C. *Servilium* Geminum creavit. Inde prætoria comitia
 habita. Creati P. Cornelius Lentulus, P. Quinctilius Varus,
 5 P. Ælius Pætus, P. Villius Tappulus; hi duo quum ædiles
 plebis essent, prætores creati sunt. Consul comitiis perfectis
 ad exercitum in Etruriam redit.

Sacerdotes eo anno mortui atque in locum eorum suf- 6
 fecti: Ti. Veturius Philo flamen Martialis in locum M. Æmilii
 Regilli, qui priore anno mortuus erat, creatus inauguratus-
 que; in M. Pomponii Mathonis *auguris* et decemviri locum 7
 creati decemvir M. Aurelius Cotta; augur Ti. Sempronius
 Gracchus admodum adolescens, quod tum perrarum in man-
 dandis sacerdotiis erat. Quadrigæ aureæ eo anno in Capi- 8
 tolio positæ ab ædilibus curulibus C. Livio et M. Servilio
 Gemino, et ludi Romani biduum instaurati; item per biduum
 plebei ab ædilibus P. Ælio, P. Villio; et Iovis epulum fuit
 ludorum causa.

LIBER XXX.

A. u. c. 551. Cn. Servilius et C. Servilius consules (sexthus decimus is annus
A. Ch. 203. belli Punici erat) quum de re publica belloque et provinciis
2 ad senatum retulissent, censuerunt patres, ut consules inter
se compararent sortirenturque, uter Bruttios adversus Hanni-
3 balem, uter Etruriam ac Ligures provinciam haberet; cui
Bruttii evenissent, exercitum a P. Sempronio acciperet; P.
Sempronius (ei quoque enim proconsuli imperium in annum
4 prorogabatur) P. Licinio succederet; is Romam reverteretur,
bello quoque bonus habitus, ad cetera, quibus nemo ea tem-
pestate instructior civis habebatur, congestis omnibus huma-
5 nis ab natura fortunaque bonis. Nobilis idem ac dives erat;
forma viribusque corporis excellebat; facundissimus habebatur,
seu causa oranda, seu in senatu aut ad populum suadendi
6 ac dissuadendi locus esset; iuris pontificii peritissimus; super
hæc bellicæ quoque laudis consulatus compotem fecerat. Quod
in Brutiis provincia, idem in Etruria ac Liguribus decretum:
7 M. Cornelius novo consuli tradere exercitum iussus; ipse pro-
rogato imperio Galliam provinciam obtinere cum legionibus
8 iis, quas prætor L. Scribonius priore anno habuisset. Sor-
titi deinde provincias; Cæpioni Bruttii, Servilio Gemino
9 Etruria evenit. Tum prætorum provinciæ in sortem coniectæ.
Iurisdictionem urbanam Pætus Ælius, Sardiniam P. Lentulus,

Siciliam P. Villius, Ariminum cum duabus legionibus (sub
Lucretio Spurio eæ fuerant) Quinctilius Varus est sortitus.
Et Lucretio prorogatum imperium, ut Genuam oppidum a 10
Magone Pæno dirutum exædificaret. P. Scipioni non tem-
poris, sed rei gerendæ fine, donec debellatum in Africa foret,
prorogatum imperium est; decretumque, ut supplicatio fieret, 11
quod is in Africam provinciam traiecisset, ut ea res salutaris
populo Romano ipsique duci atque exercitui esset. In Sici- 2
liam tria millia militum sunt scripta, quia, quod roboris
ea provincia habuerat, in Africam transvectum fuerat; et
quia, ne qua classis ex Africa traiceret, quadraginta navibus
custodiri placuerat Siciliæ maritimam oram, tredecim novas 2
naves Villius secum in Siciliam duxit; ceteræ in Sicilia veteres
refectæ. Huic classi M. Pomponius, prioris anni prætor, 3
prorogato imperio præpositus novos milites ex Italia advec-
tos in naves imposuit. Parem navium numerum Cn. Octavio, 4
prætori item prioris anni, cum pari iure imperii ad tuendam
Sardinia oram patres decreverunt; Lentulus prætor duo millia
militum dare in naves iussus. Et Italia oram, quia incertum 5
erat, quo missuri classem Carthaginienses forent, videbantur
autem, quicquid nudatum præsidiis esset, petituri, M. Marcio,
prætori prioris anni, cum totidem navibus tuenda data est.
Tria millia militum in eam classem ex decreto patrum con- 6
sules scripserunt et duas legiones urbanas ad incerta belli.
Hispaniæ cum exercitibus imperioque veteribus imperatoribus, 7
L. Lentulo et L. Manlio Acidino, decretæ. Viginti omnino
legionibus et centum sexaginta navibus Jongis res Romana
eo anno gesta.

Prætores in provincias ire iussi; consulibus imperatum, 8
priusquam ab urbe profiscerentur, ludos magnos facerent,
quos T. Manlius Torquatus dictator in quintum annum
vovisset, si eodem statu res publica staret. Et novas reli- 9
giones excitabant in animis hominum prodigia ex pluribus
locis nuntiata. Aurum in Capitolio corvi non lacerasse tan-
tum rostris crediti, sed etiam edisse; mures Antii coronam

10 auream arrosere; circa Capuam omnem agrum locustarum
vis ingens, ita ut, unde advenissent, parum constaret, com-
11 plevit; eculeus Reate cum quinque pedibus natus; Anagninæ
12 sparsi primum ignes in cælo, dein fax ingens arsit; Frusinone
arcus solem tenui linea amplexus est, circulum deinde ipsum
maior solis orbis extrinsecus inclusit; Arpini terra campestri
13 agro in ingentem sinum consedit; consulum alteri primam
hostiam immolanti caput iocineris defuit. Ea prodigia maio-
ribus hostiis procurata; editi a collegio pontificum dei, quibus
sacrificaretur.

3 His transactis consules prætoresque in provincias pro-
fecti; omnibus tamen, velut eam sortitis, Africæ cura erat,
seu quia ibi summam rerum bellicæ verti cernebant, seu ut
Scipioni gratificarentur, in quem tum omnis versa civitas
2 erat. Itaque non ex Sardinia tantum, sicut ante dictum
est, sed ex Sicilia quoque et Hispania vestimenta frumen-
tumque, et arma etiam ex Sicilia et omne genus commeatus
3 eo portabantur. Nec Scipio ullo tempore hiemis belli opera
remiserat, quæ multa simul undique eum circumstabant.
Uticam obsidebat; castra in conspectu Hasdrubalis erant;
4 Carthaginienses deduxerant naves; classem paratam instructam-
que ad commeatus intercipiendos habebant. Inter hæc ne
Syphacis quidem reconciliandi curam ex animo miserat, si
forte iam satias amoris in uxore ex multa copia cepisset.
5 Ab Syphace magis pacis cum Carthaginiensibus condiciones,
ut Romani Africa, Pœni Italia excederent, quam, si bella-
6 retur, spes ulla desciturum afferebatur. Hæc per nuntios
acta magis equidem crediderim (et ita pars maior auctores
sunt), quam ipsum Syphacem, ut Antias Valerius prodit, in
7 castra Romana ad colloquium venisse. Primo eas condicio-
nes imperator Romanus vix auribus admisit; postea, ut causa
probabilis suis commeandi foret in castra hostium, mollius
eadem illa abnuere ac spem facere, sæpius ultro citroque
agitantibus rem conventuram.

8 Hibernacula Carthaginiensium, congesta temere ex agris

materia exædificata, lignea ferme tota erant. Numidæ præ- 9
cipue arundine textis, storeaque pars maxima tectis, passim
nullo ordine, quidam, ut sine imperio occupatis locis, extra
fossam etiam vallumque habitabant. Hæc relata Scipioni 10
spem fecerant castra hostium per occasionem incendendi.
Cum legatis, quos mitteret ad Syphacem, calonum loco pri- 4
mos ordines spectatæ virtutis atque prudentiæ servili habitu
mittebat, qui, dum in colloquio legati essent, vagi per castra, 2
alius alia, aditus exitusque omnes, situm formamque et uni-
versorum castrorum et partium, qua Pœni, qua Numidæ
haberent, quantum intervalli inter Hasdrubalis ac regia castra
esset, specularentur moremque simul noscerent stationum 3
vigiliarumque, nocte an interdiu opportuniore insidiant essent;
et inter crebra colloquia alii atque alii de industria, quo
pluribus omnia nota essent, mittebantur. Quum sæpius agi- 4
tata res certiore spem pacis in dies et Syphaci et Cartha-
giniensibus per eum faceret, legati Romani vetitos se reverti
ad imperatorem aiunt, nisi certum responsum detur; proinde, 5
seu ipsi staret iam sententia, *promeret*, seu consulendus Hasdrubal
et Carthaginienses essent, consuleret; tempus esse aut pacem
componi aut bellum naviter geri. Dum consulitur *Hasdrubal* 6
ab Syphace, ab Hasdrubale Carthaginienses, et speculatores
omnia visendi et Scipio ad comparanda ea, quæ in rem erant,
tempus habuit; et mentione ac spe pacis negligentia, ut fit, 7
apud Pœnos Numidamque orta cavendi, ne quid hostile
interim paterentur. Tandem relatum responsum, quibusdam, 8
quia nimis cupere Romanus pacem videbatur, iniquis per
occasionem adiectis, quæ peropportune cupienti tollere indutias
Scipioni causam præbuere; ac nuntio regis, quum relaturum 9
se ad consilium dixisset, postero die respondit, *se* uno frustra
tendente, nulli alii pacem placuisse; renuntiaret igitur, nullam
aliam spem *pacis*, quam relictis Carthaginiensibus, Syphaci
cum Romanis esse. Ita tollit indutias, ut libera fide incepta 10
exsequeretur; deductisque navibus (et iam veris principium
erat) machinas tormentaue, velut a mari aggressurus Uticam,

11 imponit, et duo millia militum ad capiendum, quem antea
tenuerat, tumultum super Uticam mittit, simul *ut* ab eo, quod
parabat, in alterius rei curam converteret hostium animos,
12 simul ne qua, quum ipse ad Syphacem Hasdrubalemque pro-
fectus esset, eruptio ex urbe et impetus in castra sua relicta
cum levi præsidio fieret.

5 His præparatis advocatoque consilio et dicere exploratori-
bus iussis, quæ comperta afferrent, Masinissaque, cui omnia
hostium nota erant, postremo ipse, quid pararet in proximam
2 noctem, proponit; tribunis edicit, ut, ubi prætorio dimisso
3 signa concinuissent, extemplo educerent castris legiones. Ita
ut imperaverat, signa sub occasum solis efferri sunt cœpta;
ad primam ferme vigiliam agmen explicaverunt; media nocte
(septem enim millia itineris erant) modico gradu ad castra
1 hostium perventum est. Ibi Scipio partem copiarum Lælio
Masinissamque ac Numidas attribuit, et castra Syphacis
5 invadere ignesque coniicere iubet. Singulos deinde separatim
Lælium ac Masinissam seductos obtestatur, ut, quantum nox
6 providentiæ adimat, tantum diligentia expleant curaque; se
Hasdrubalem Punicaque castra aggressurum; ceterum non
ante cœpturum, quam ignem in regiis castris conspexisset.
7 Neque ea res morata diu est; nam ut primis casis iniectus
ignis hæsit, extemplo proxima quæque et deinceps continua
8 amplexus totis se passim dissipavit castris. Et trepidatio
quidem, quantam necesse erat in nocturno effuso tam late
incendio, orta est; ceterum fortuitum, non hostilem ac belli-
cum ignem rati esse, sine armis ad restinguendum incendium
9 effusi in armatos incidere hostes, maxime Numidas, ab Masi-
nissa notitia regionum castrorum ad exitus itinerum idoneis
10 locis dispositos. *Multos* in ipsis cubilibus semisomnos hausit
flamma; multi, præcipiti fuga ruentes super alios alii, in angustiis
6 portarum obtriti sunt. Relucentem flammam primo vigiles
Carthaginiensium, deinde excitati alii nocturno tumultu quum
conspexissent, ab eodem errore credere et ipsi, sua sponte
2 incendium ortum; et clamor inter cædem et vulnera sublatus,

an ex trepidatione nocturna esset, confusis sensum veri adi-
mebat. Igitur pro se quisque inermes, ut quibus *nihil* hostile 3
suspectum esset, omnibus portis, qua cuique proximum erat,
ea modo, quæ restinguendo igni forent, portantes, in agmen
Romanum ruebant. Quibus cæsis omnibus, præterquam 4
hostili odio, etiam ne quis nuntius effugeret, extemplo Scipio
neglectas ut in tali tumultu portas invadit; ignibusque in 5
proxima tecta coniectis, effusa flamma primo velut sparso
semine pluribus locis reluxit, dein per continua serpens uno
repente omnia incendio hausit. Ambusti homines iumenta 6
fœda primum fuga, dein strage obstruebant itinera portarum.
Quos non oppresserat ignis, ferro absumpti, binaque castra
clade una deleta. Duces tamen ambo *et* ex tot millibus 7
armatorum duo millia peditum et quingenti equites semer-
mes, magna pars saucii afflatique incendio effugerunt. Cæsa 8
aut hausta flammis quadraginta millia hominum sunt, capta
supra quinque millia, multi Carthaginiensium nobiles, un-
decim senatores; signa militaria centum septuaginta quat- 9
tuor, equi Numidici supra duo millia septingenti; elephanti
sex capti, octo ferro flammaque absumpti. Magna vis armo-
rum capta; ea omnia imperator Vulcano sacrata incendit.

Hasdrubal ex fuga cum paucis Afrorum urbem proximam 7
petierat, eoque omnes, qui supererant, vestigia ducis sequentes,
se contulerant; metu deinde, ne dederetur Scipioni, urbe
excessit. Mox eodem patentibus portis Romani accepti, nec 2
quicquam hostile, quia voluntate concesserant in dicionem,
factum. Duæ subinde urbes captæ direptæque. Ea præda
et quæ castris incensis ex igne rapta erat, militi concessa
est. Syphax octo millium ferme inde spatio loco communito 3
consedit; Hasdrubal Carthaginem contendit, ne quid per
metum ex recenti clade mollius consuleretur. Quo tantus 4
primo terror est allatus, ut, ommissa Utica, Carthaginem crede-
rent extemplo Scipionem obsessurum. Senatum itaque sufetes, 5
quod velut consulare imperium apud eos erat, vocaverunt.
Ibi tribus *sententiis certatum*; una de pace legatos ad Scipionem 6

decernebat, altera Hannibalem ad tuendam ab exitiabili bello patriam revocabat, tertia Romanæ in adversis rebus constantiæ erat; reparandum exercitum Syphacemque hortandum, ne bello absisteret, censebat. Hæc sententia, quia Hasdrubal præsens Barcinæque omnes factionis bellum malebant, vicit. 7 Inde dilectus in urbe agrisque haberi cœptus, et ad Syphacem legati missi, summa ope et ipsum reparantem bellum, quum uxor non iam, ut ante, blanditiis, satis potentibus ad 9 animum amantis, sed precibus et misericordia valuisset, plena lacrimarum obtestans, ne patrem suum patriamque proderet iisdemque flammis Carthaginem, quibus castra conflagrassent, 10 absumi sineret. Spem quoque opportune oblatam afferebant legati; quattuor millia Celtiberorum circa urbem nomine Obbam, ab conquistatoribus suis conducta in Hispania, egregiæ iuventutis, sibi occurrisset; et Hasdrubalem propediem 11 affore cum manu haudquaquam contemnenda. Igitur non benigne modo legatis respondit, sed ostendit etiam multitudinem agrestium Numidarum, quibus per eosdem dies arma equosque dedisset, et omnem iuventutem affirmat ex regno 12 exciturum: scire incendio, non prælio cladem acceptam; eum 13 bello inferiorem esse, qui armis vincatur. Hæc legatis responsa, et post dies paucos rursus Hasdrubal et Syphax copias iunxerunt. Is omnis exercitus fuit triginta ferme millia armatorum.

8 Scipionem, velut iam debellato, quod ad Syphacem Carthaginensesque attineret, Uticæ oppugnandæ intentum iamque machinas admoventem muris avertit fama redintegrati belli; 2 modicisque præsiidiis ad speciem modo obsidionis terra marique relictis, ipse cum robore exercitus ire ad hostes pergit. 3 Primo in tumulto quattuor millia ferme distante ab castris regiis consedit; postero die cum equitatu in Magnos (ita vocant) campos, subiectos ei tumulto, degressus succedendo ad stationes hostium lacessendoque levibus præliis diem absump- 4 sit. Et per insequens biduum tumultuosis hinc atque illinc excursionibus in vicem nihil dictu satis dignum fecerunt;

quarto die in aciem utrinque descensum est. Romanus princeps post hastatorum prima signa, in subsidiis triarios constituit; equitatum Italicum ab dextro cornu, ab lævo Numidas Masinissamque opposuit. Syphax Hasdrubalque, Numidis 6 adversus Italicum equitatum, Carthaginensibus contra Masinissam locatis, Celtiberos in mediam aciem adversus signa legionum acceperunt. Ita instructi concurrunt. Primo impetu 7 simul utraque cornua, et Numidæ et Carthaginenses, pulsi; nam neque Numidæ, maxima pars agrestes, Romanum equitatum neque Carthaginenses, et ipse novus miles, Masinissam, recenti super cetera victoria terribilem, sustinere. Nu- 8 data utrinque cornibus Celtiberum acies stabat, quod nec in fuga salus ulla ostendebatur locis ignotis, neque spes veniæ ab Scipione erat, quem bene meritum de se et gente sua mercenariis armis in Africam oppugnatum venissent. Igitur, 9 circumfusus undique hostibus, alii super alios cadentes, obstinate moriebantur; omnibusque in eos versis, aliquantum ad fugam temporis Syphax et Hasdrubal præceperunt. Fatigatos cæde diutius quam pugna victores nox oppressit.

Postero die Scipio Lælium Masinissamque cum omni 9 Romano et Numidico equitatu expeditisque militum ad persequendos Syphacem atque Hasdrubalem mittit; ipse cum 2 robore exercitus urbes circa, quæ omnes Carthaginensium dicionis erant, partim spe, partim metu, partim vi subigit. Carthagini erat quidem ingens terror, et circumferentem arma 3 Scipionem, omnibus finitimis raptim perdomitis, ipsam Carthaginem repente aggressurum credebant. Itaque et muri 4 reficiebantur propugnaculisque armabantur, et pro se quisque, quæ diutinæ obsidionis tolerandæ sunt, ex agris convehit. Rara mentio est pacis, frequentior legatorum ad Hannibalem 5 arcessendum mittendorum; pars maxima classem, quæ ad 6 commeatus excipiendos parata erat, mittere iubent ad opprimendam stationem navium ad Uticam incaute agentem; forsitan etiam navalia castra, relictæ cum levi præsidio, oppressuros. In hoc consilium maxime inclinant; legatos tamen ad 7

Hannibalem mittendos consent; quippe classi ut felicissimo
8 gerantur res, parte aliqua levare Uticæ obsidionem; Cartha-
ginem ipsam qui tucatur, neque imperatorem alium quam
Hannibalem neque exercitum alium quam Hannibalis super-
9 esse. Deductæ ergo postero die naves, simul et legati in
Italiam profecti; raptimque omnia stimulante fortuna age-
bantur, et in quo quisque cessasset, prodi ab se salutem
omnium rebatur.

10 Scipio gravem iam spoliis multarum urbium exercitum
trahens, captivis aliaque præda in vetera castra ad Uticam
missis, iam in Carthaginem intentus occupat relictum fuga
11 custodem Tyneta. Abest a Carthagine quindecim millia ferme
12 passuum locus quum operibus, tum suapte natura tutus, et
qui et ab Carthagine conspici et præbere ipse conspectui
10 circumfusum mare urbi posset. Inde, quum maxime vallum
Romani iacerent, conspecta classis hostium est Uticam a Car-
2 thagine petens. Igitur omisso opere pronuntiatum iter, signa-
que raptim ferri sunt cæpta, ne naves in terram et obsidio-
nem versæ ac minime navali prælio aptæ opprimerentur.
3 Qui enim restitissent agili et nautico instrumento aptæ et
armatæ classi naves tormenta machinasque portantes et aut
in onerariarum usum versæ aut ita appulsæ muris, ut pro
4 aggere ac pontibus præbere adscensus possent? Itaque Scipio,
contra quam in navali certamine solet, rostratis, quæ præsidio
aliis esse poterant, in postremam aciem receptis prope terram,
5 onerariarum quadruplicem ordinem pro muro adversus hostem
opposuit, easque ipsas, ne in tumultu pugnae turbari ordines
possent, malis antennisque de nave in navem trajectis ac
6 validis funibus velut uno inter se vinculo illigatis compren-
dit, tabulasque superinstravit, ut pervii ordines essent, et sub
ipsis pontibus intervalla fecit, qua procurrare speculatoriæ
7 naves in hostem ac tuto recipi possent. His raptim pro
tempore instructis, mille ferme delecti propugnatores onerariis
imponuntur; telorum missilium, ut quamvis longo certamini
8 sufficerent, vis ingens congeritur. Ita parati atque intenti

hostium adventum opperiebantur. Carthaginenses, qui, si
maturassent, omnia permixta turba trepidantium primo impetu
oppressissent, percussi terrestribus cladibus atque inde ne 9
mari quidem, ubi ipsi plus poterant, satis fidentes, die segni
navigatione absumpso, sub occasum solis in portum (Rusue-
mona Afri vocant) classem appulere. Postero die sub ortu 10
solis instruxere ab alto naves velut ad iustum prælium navale
et tanquam exituris contra Romanis. Quum diu stetissent, 11
postquam nihil moveri ab hostibus viderunt, tum demum
onerarias aggrediuntur. Res erat minime certamini navali 12
similis, proxime speciem muros oppugnantium navium. Alti-
tudine aliquantum onerariæ superabant; ex rostratis Pœni 13
vana pleraque, utpote supino iactu, tela in locum superiorem
mittebant; gravior ac pondere ipso librator superne ex one-
rariis ictus erat. Speculatoriæ naves [ac levia ipsa navigia], 14
quæ sub constratis pontium per intervalla excurrabant, primo
ipsæ tantum impetu et magnitudine rostratarum obruebantur;
deinde [et] propugnatoribus quoque incommodæ erant, 15
quod permixte cum hostium navibus inhibere sæpe tela coge-
bant, metu, ne ambiguo ictu suis inciderent. Postremo asseres 16
ferreo unco præfixi (harpagones vocant) ex Punicis navibus
iniici in Romanas cæpti. Quos quum neque ipsos neque 17
catenas, quibus suspensi iniiciebantur, incidere possent, ut
quæque retro inhibita rostrata onerariam hærentem unco
traheret, scindi videres vincula, quibus alia aliis innexa erat, 18
seriem etiam simul plurium navium trahi. Hoc maxime 19
modo lacerati tandem omnes pontes, et vix transiliendi in
secundum ordinem navium spatium propugnatoribus datum
est. Sex ferme onerariæ puppibus abstractæ Carthaginem 20
sunt. Maior quam pro re lætitia, sed eo gratior, quod inter
assiduas clades ac lacrimas unum quantumeunque ex inspe-
rato gaudium affulserat, cum eo, ut appareret, haud procul 21
exitio fuisse Romanam classem, ni cessatum a præfectis sua-
rum navium foret et Scipio in tempore subvenisset.

Per eosdem forte dies, quum Lælius et Masinissa quinto 11

decimo ferme die in Numidium pervenissent, Masulii, regnum
 paternum Masinissæ, læti ut ad regem diu desideratum con-
 cessere. Syphax, pulsus inde præfectis præsidiisque suis, vetere
 se continebat regno, nequitiam quieturus. Stimulabat ægrum
 amore uxor socerque, et ita viris equisque abundabat, ut
 subiectæ oculis regni per multos florentis annos vires etiam
 minus barbaro atque impotenti animo spiritus possent facere.
 Igitur omnibus, qui bello apti erant, in unum coactis equos,
 arma, tela dividit; equites in turmas, pedites in cohortes,
 sicut quondam ab Romanis centurionibus didicerat, distribuit.
 Exercitu haud minore, quam quem prius habuerat, ceterum
 omni prope novo atque incondito, ire ad hostes pergit. Et
 castris in propinquo positis, primo pauci equites ex tuto
 speculantes ab stationibus progredi, dein iaculis summoti
 recurrere ad suos; inde excursions in vicem fieri, et quum
 pulsos indignatio accenderet, plures subire, quod irritamentum
 certaminum equestrium est, quum aut vincentibus spes aut
 pulsus ira aggregat suos. Ita tum a paucis prælio accenso,
 omnem utrinque postremo equitatum certaminis studium
 effundit. Ac dum sincerum equestre prælium erat, multitudo
 Masæsuliorum, ingentia agmina Syphace emittente, sustineri
 vix poterat; deinde ut pedes Romanus repentino per turmas
 suas viam dantes interkursu stabilem aciem fecit absterruit-
 que effuse invehentem sese hostem, primo barbari seg-
 nius permittere equos, dein stare ac prope turbari novo
 genere pugnae, postremo non pediti solum cedere, sed ne
 equitem quidem sustinere, peditis præsidio audentem. Iam
 signa quoque legionum appropinquabant. Tum vero Masæ-
 sulii non modo primum impetum, sed ne conspectum quidem
 signorum atque armorum tulerunt; tantum seu memoria
 priorum eladium seu præsens terror valuit. Ibi Syphax, dum
 obequitat hostium turmis, si pudore, si periculo suo fugam
 sistere posset, equo graviter icto effusus opprimitur capitur-
 que, et vivus, lætum ante omnes Masinissæ præbiturus sper-
 aculum, ad Lælium pertrahitur. Cædes in eo prælio minor

quam victoria fuit, quia equestri tantummodo prælio certatum
 fuerat. Non plus quinque millia occisa, minus dimidium eius
 hominum captum est, impetu in castra facto, quo percussa
 rege amisso multitudo se contulerat.

Cirta caput regni Syphacis erat; eoque ingens se hominum
 contulit vis. Masinissa sibi quidem dicere nihil esse in præ-
 sentia pulchrius quam victorem recuperatum tanto post inter-
 vallo patrium invisere regnum; sed tam secundis quam ad-
 versis rebus non dari spatium ad cessandum; si se Lælius
 cum equitatu vinctoque Syphace Cirtam præcedere sinat,
 trepida omnia metu se oppressurum; Lælium cum peditibus
 subsequi modicis itineribus posse. Assentiente Lælio, præ-
 gressus Cirtam, evocari ad colloquium principes Cirtensium
 iubet. Sed apud ignaros regis casus nec, quæ acta essent,
 promendo nec minis nec suadendo ante valuit, quam rex
 vinculus in conspectum datus est. Tum ad spectaculum tam
 fœdum comploratio orta, et partim pavore mœnia sunt de-
 serta, partim repentino consensu gratiam apud victorem quæ-
 rentium patefactæ portæ. Et Masinissa, præsidio circa portas
 opportunaque mœnium dimisso, ne cui fugæ pateret exitus, ad
 regiam occupandam citato vadit equo.

Intranti vestibulum in ipso limine Sophoniba, uxor Sy-
 phacis, filia Hasdrubalis Pœni, occurrit, et quum in medio
 agmine armatorum Masinissam insignem quum armis, tum cetero
 habitu conspexisset, regem esse, id quod erat, rata, genibus
 advoluta eius: „Omnia quidem ut posses in nobis, di dede-
 runt virtusque et felicitas tua; sed si captivæ apud dominum
 vitæ necisque suæ vocem supplicem mittere licet, si genua,
 si victricem attingere dextram, precor quæsoque per maie-
 statem regiam, in qua paulo ante nos quoque fuimus, per
 gentis Numidarum nomen, quod tibi cum Syphace commune
 fuit, per huiusce regiae deos, qui te melioribus ominibus
 accipiant, quam Syphacem hinc miserunt, hanc veniam supplici
 des, ut ipse, quodcunque fert animus, de captiva statuas
 neque me in cuiusquam Romani superbum et crudele arbi-

15 trium venire sinas. Si nihil aliud quam Syphacis uxor fuisset, tamen Numidæ atque in eadem mecum Africa geniti
 16 quam alienigenæ et externi fidem experiri mallet; quid Carthaginiensi ab Romano, quid filiae Hasdrubalis timendum sit, vides. Si nulla re alia potes, morte me ut vindices a
 17 Romanorum arbitrio, oro obtestorque." Forma erat insignis et florentissima ætas. Itaque quum modo *genus*, modo dextram amplectens in id, ne cui Romano traderetur, fidem exposceret, propiusque blanditias oratio esset quam preces,
 18 non in misericordiam modo prolapsus est animus victoris, sed, ut est genus Numidarum in Venerem præceps, amore captivæ victor captus. Data dextra in id, quod petebatur,
 19 obligandæ fidei, in regiam concedit. *Tum vero reputare secum* ipse, quemadmodum promissi fidem præstaret. Quod quum expedire non posset, ab amore temerarium atque impudens
 20 mutuatur consilium; nuptias in eum ipsum diem parari repente iubet, ne quid relinqueret integri aut Lælio aut ipsi Scipioni consulendi velut in captivam, quæ Masinissæ iam nupta foret.
 21 Factis nuptiis supervenit Lælius, et adeo non dissimulavit, improbare se factum, ut primo etiam cum Syphace et ceteris captivis detractam eam *lecto* geniali mittere ad Scipionem
 22 conatus sit. Victus deinde precibus Masinissæ, orantis, ut arbitrium, utrius regum duorum fortunæ accessio Sophoniba esset, ad Scipionem reliceret, misso Syphace et captivis, ceteras urbes Numidæ, quæ præsidiis regiis tenebantur, adiuvante Masinissa recipit.

13 Syphacem in castra adduci quum esset nuntiatum, omnis
 2 velut ad spectaculum triumphi multitudo effusa est. Præcedebat ipse victus; sequebatur grex nobilium Numidarum. Tum, quantum quisque plurimum poterat, magnitudini Syphacis, famæ gentis, victoriam suam augendo addebat: illum
 3 esse regem, cuius tantum maiestati duo potentissimi in terris
 4 tribuerint populi, Romanus Carthaginiensisque, ut Scipio, imperator suus, ad amicitiam eius petendam, relictâ provincia Hispania exercituque, duabus quinqueringibus in Africam

navigaverit, Hasdrubal, Pœnorum imperator, non ipse modo 5
 ad eum in regnum venerit, sed etiam filiam ei nuptum dederit. Habuisse eum uno tempore in potestate duos imperatores, Pœnum Romanumque. Sicut ab dis immortalibus pars 6
 utraque hostiis inactandis pacem petisset, ita ab eo utrinque pariter amicitiam petitam. Iam tantas habuisse opes, ut 7
 Masinissam regno pulsum eo redegerit, ut vita eius fama mortis et latebris, ferarum modo in silvis rapto viventis, tegeretur. His sermonibus circumstantium celebratus rex in 8
 prætorium ad Scipionem est perductus. Movit et Scipionem quum fortuna pristina viri præsentis fortunæ collata, tum recordatio hospitii dextræque datæ et fœderis publicæ ac
 privatim iuncti. Eadem hæc et Syphaci animum dederunt 9
 in alloquendo victore. Nam quum Scipio, quid sibi voluisset, quæreretur, qui non societatem solum abnuisset Romanam, sed ultro bellum intulisset, tum ille peccasse quidem sese 10
 atque insanisse fatebatur, sed non tum demum, quum arma adversus populum Romanum cepisset; exitum *eum* sui furoris fuisse, non principium; tum se insanisse, tum hospitia privata 11
 et publica fœdera omnia ex animo eiecisse, quum Carthaginiensem matronam domum acceperit. Illis nuptialibus 12
 facibus regiam conflagrasse suam; illam furiam pestemque omnibus delenimentis animum suum avertisse atque alienasse, nec conquiesse, donec ipsa manibus suis nefaria sibi arma adversus hospitem atque amicum induerit. Perdito tamen 13
 atque afflicto sibi hoc in miseriis solatii esse, quod in omnium hominum inimicissimi sibi domum ac penates eandem pestem ac furiam transisse videat. Neque prudentiorem neque con- 14
 stantiorem Masinissam quam Syphacem esse, etiam iuventa incautiorem; certe stultius illum atque intemperantius eam quam se duxisse. Hæc non hostili modo odio, sed amoris
 etiam stimulis, amatam apud æmulum cernens, quum dixisset, non mediocri cura Scipionis animum pepulit. Et fidem cri- 2
 minibus raptæ prope inter arma nuptiæ, neque consulto neque expectato Lælio, faciebant tamque præceps festinatio, ut,

quo die captam hostem vidisset, eodem matrimonio iunctam acciperet et ad penates hostis sui nuptiale sacrum conficeret.

3 Eo fœdiora hæc videbantur Scipioni, quod ipsum in Hispania iuvenem nullius forma pepulerat captivæ. Hæc secum volutanti Lælius ac Masinissa supervenerunt. Quos quum pariter ambo et benigno vultu excepisset et egregiis laudibus frequenti

4 prætorio celebrasset, abductum in secretum Masinissam sic alloquitur: „Aliqua te existimo, Masinissa, intuentem in me bona et principio in Hispania ad iungendam mecum amicitiam venisse et postea in Africa te ipsum spesque omnes tuas

5 in fidem meam commisisse. Atqui nulla earum virtus est, propter quas tibi appetendus visus sim, qua ego æque ac

6 temperantia et continentia libidinum gloriatus fuerim. Hanc te quoque ad ceteras tuas eximias virtutes, Masinissa, adiecisse velim. Non est, non (mihi crede) tantum ab hostibus armatis ætati nostræ periculum, quantum ab circumfusiis undi-

7 que voluptatibus. Qui eas temperantia sua frenavit ac domuit, multo maius decus maioremque victoriam sibi peperit, quam

8 nos Syphace victo habemus. Quæ me absente strenue ac fortiter fecisti, libenter et commemoravi et memini; cetera te ipsum reputare tecum quam me dicente erubescere malo.

9 Syphax populi Romani auspiciis victus captusque est. Itaque ipse, coniux, regnum, ager, oppida, homines, qui incolunt,

10 quicquid denique Syphacis fuit, præda populi Romani est, et regem coniugemque eius, etiamsi non civis Carthaginensis esset, etiamsi non patrem eius imperatorem hostium videremus, Romam oporteret mitti, ac senatus populi Romani de ea iudicium atque arbitrium esse, quæ regem socium nobis alie-

11 nasse atque in arma egisse præcipitem dicatur. Vince animum; cave deformes multa bona uno vitio et tot meritorum gratiam maiore culpa, quam causa culpæ est, corumpas.“

15 Masinissæ hæc audienti non rubor solum suffusus, sed lacrimæ etiam obortæ; et quum se quidem in potestate futurum imperatoris dixisset orassetque eum, ut, quantum

res sineret, fidei suæ temere obstrictæ consuleret (promisisse 2 enim se in nullius potestatem eam traditurum), ex prætorio in tabernaculum suum confusus concessit. Ibi, arbitris remo- 3 tis, quum crebro suspiritu et gemitu, quod facile ab circumstantibus tabernaculum exaudiri posset, aliquantum temporis consumpsisset, ingenti ad postremum edito gemitu, fidum e 4 servis vocat, sub cuius custodia regio more ad incerta fortunæ venenum erat, et mixtum in poculo ferre ad Sophonibam iubet ac simul nuntiare, Masinissam libenter primam ei 5 fidem præstaturum fuisse, quam vir uxori debuerit; quoniam eius arbitrium, qui possint, adimant, secundam fidem præstare, ne viva in potestatem Romanorum veniat; memor patris 6 imperatoris patriæque et duorum regum, quibus nupta fuisset, sibi ipsa consuleret. Hunc nuntium ac simul venenum ferens minister quum ad Sophonibam venisset, „Accipio“ inquit 7 „nuptiale munus, neque ingratum, si nihil maius vir uxori præstare potuit. Hoc tamen nuntia, melius me morituram fuisse, si non in funere meo nupsissem.“ Non locuta est 8 ferocius quam acceptum poculum, nullo trepidationis signo dato, impavide hausit. Quod ubi nuntiatum est Scipioni, ne 9 quid æger animi ferox iuvenis gravius consuleret, accitum eum extemplo nunc solatur, nunc, quod temeritatem temeritate 10 alia luerit tristiore rem, quam necesse fuerit, fecerit, leniter castigat. Postero die, ut a præsentis motu averteret 11 animum eius, in tribunal escendit et contionem advocari iussit. Ibi Masinissam, primum regem appellatum eximiisque ornatum laudibus, aurea corona, aurea patera, sella curuli et scipione eburno, toga picta et palmata tunica donat. Addit 12 verbis honorem, neque magnificentius quicquam triumpho apud Romanos, neque triumphantibus ampliorem eo ornatu esse, quo unum omnium externorum dignum Masinissam populus Romanus ducat. Lælium deinde et ipsum collauda- 13 tum aurea corona donat; et alii militares viri, prout a quoque navata opera erat, donati. His honoribus mollitus regis 14

animus erectusque in spem propinquam, sublato Syphace, omnis Numidiæ potiundæ.

- 16 Scipio, C. Lælio cum Syphace aliisque captivis Romam misso, cum quibus et Masinissæ legati profecti sunt, ipse ad Tyneta rursus castra refert et, quæ munimenta inchoaverat, 2 permunit. Carthaginienses non brevi solum, sed prope vano gaudio ab satis prospera in præsens oppugnatione classis perfusi, post famam capti Syphacis, in quo plus prope quam in Hasdrubale atque exercitu suo spei reposuerant, perculsi, 3 iam nullo auctore belli ultra audito, oratores ad pacem petendam mittunt triginta seniorum principes; id erat sanctius apud illos consilium maximaque ad ipsum senatum regendum 4 vis. Qui ubi in castra Romana et prætorium pervenerunt, more adulantium (accepto, credo, ritu ex ea regione, ex qua 5 oriundi erant) procubuerunt. Conveniens oratio tam humili adulationi fuit, non culpam purgantium, sed transferentium initium culpæ in Hannibalem potentiæque eius fautores. 6 Veniam civitati petebant civium temeritate bis iam eversæ, 7 incolumi futuræ iterum hostium beneficio; imperium ex victis hostibus populum Romanum, non perniciem petere; paratis 8 obedientes servire imperaret, quæ vellēt. Scipio et venisse ea spe in Africam se ait, et spem suam prospero belli eventu auctam, victoriam se, non pacem domum reportaturum esse; 9 tamen, quum victoriam prope in manibus habeat, pacem non abnuere, ut omnes gentes sciant, populum Romanum et 10 suscipere iuste bella et finire. Leges pacis se has dicere: captivos et perfugas et fugitivos restituant; exercitus ex Italia et Gallia deducant; Hispania abstineant; insulis omni- 11 bus, quæ inter Italiam atque Africam sint, decedant; naves longas præter viginti omnes tradant, tritici quingenta, hordei 12 trecenta millia modium. Pecuniæ summam quantam imperaverit, parum convenit; alibi quinque millia talentum, alibi quinque millia pondo argenti, alibi duplex stipendium militi- 13 bus imperatum invenio. „His condicionibus“ inquit „placeatne pax, triduum ad consultandum dabitur. Si placuerit,

mecum indutias facite, Romam ad senatum mittite legatos.“ Ita dimissi Carthaginienses, nullas recusandas condiciones 14 pacis quum censuissent, quippe qui moram temporis quærerent, dum Hannibal in Africam traiceret, legatos alios ad Scipio- 15 nem, ut indutias facerent, alios Romam ad pacem petendam mittunt, ducentes paucos in speciem captivos perfugasque et fugitivos, quo impetrabilior pax esset.

- Multis ante diebus Lælius cum Syphace primoribusque 17 Numidarum captivis Romam venit, quæque in Africa gesta essent, omnia ordine exposuit patribus, ingenti hominum et in præsens lætitia et in futurum spe. Consulti inde patres 2 regem in custodiam Albam mittendum censuerunt, Lælium retinendum, donec legati Carthaginienses venirent. Suppli- 3 catio in quadriduum decreta est. P. Ælius prætor, senatu misso et contione inde advocata, cum C. Lælio in Rostra escendit. Ibi vero audientes, fusos Carthaginensium exer- 4 citus, devictum et captum ingentis nominis regem, Numidiam omnem egregia victoria peragratam, tacitum continere gau- 5 dium non poterant, quin clamoribus, quibusque aliis multitudo solet, lætitiā immodicā significarent. Itaque prætor 6 extemplo edixit, uti æditui ædes sacras tota urbe aperirent, circumeundi salutandique deos agendique grates per totum diem populo potestas fieret. Postero die legatos Masinissæ 7 in senatum introduxit. Gratulati primum senatui sunt, quod P. Scipio prospere res in Africa gessisset; deinde gratias 8 egerunt, quod Masinissam non appellasset modo regem, sed fecisset restituendo in paternum regnum, in quo post Syphacem sublatum, si ita patribus visum esset, sine metu et certa- 9 mine esset regnaturus, dein collaudatum pro contione 9 amplissimis decorasset *honoribus*, quibus ne indignus esset, et *dedisse* operam Masinissam et porro daturum esse. Petere, 10 ut regium nomen ceteraque Scipionis beneficia et munera senatus decreto confirmaret. Et ad hæc, nisi molestum esset, illud 11 quoque petere Masinissam, ut Numidas captivos, qui Romæ in custodia essent, remitterent; id sibi amplum apud popu-

- 12 lares futurum esse. Ad ea responsum legatis, rerum gesta-
rum prospere in Africa communem sibi cum rege gratulationem
esse; Scipionem recte atque ordine videri fecisse, quod eum
regem appellaverit, et quicquid aliud fecerit, quod cordi foret
- 13 Masinissæ, id patres comprobare ac laudare. Munera, quæ
legati ferrent regi, decreverunt sagula purpurea duo cum
fibulis aureis singulis et lato clavo tunicis, equos duo
phaleratos, bina equestria arma cum loriceis, et tabernacula
militaremque suppellectilem, qualem præberi consuli mos esset.
- 14 Hæc regi prætor mittere iussus. Legatis in singulos dona
ne minus quinum millium, comitibus eorum millium æris, et
vestimenta bina legatis, singula comitibus Numidisque, qui
ex custodia emissi redderentur regi, ad hoc ædes liberæ,
loca, lautia legatis decreta.
- 18 Eadem æstate, qua hæc decreta Romæ et in Africa
gesta sunt, P. Quinctilius Varus prætor et M. Cornelius pro-
consul in agro Insubrum Gallorum cum Magone Pæno signis
2 collatis pugnarunt. Prætoris legiones in prima acie fuerunt;
Cornelius suas in subsidiis tenuit, ipse ad prima signa equo
advectus; proque duobus cornibus prætor ac proconsul milites
3 ad inferenda in hostes signa summa vi hortabantur. Post-
quam nihil commovebant, tum Quinctilius Cornelio: „Lentior,
ut vides, fit pugna, et induratus præter spem resistendo
hostium timor[; ac] ne vertat in audaciam, periculum est.
- 4 Equestrem procellam excitemus oportet, si turbare ac statu
movere volumus. Itaque vel tu ad prima signa prælium
sustine, ego inducam in pugnam equites; vel ego hic in
prima acie rem geram, tu quattuor legionum equites in
5 hostem emitte.“ Utram vellet prætor, muneris partem pro-
consule accipiente, Quinctilius prætor cum filio, cui Marco præ-
nomen erat, impigro iuvene, ad equites pergit iussosque
6 escendere in equos repente in hostem emittit. Tumultum
equestrem auxit clamor ab legionibus additus, nec stetisset
hostium acies, ni Mago ad primum equitum motum paratos
7 elephantos extemplo in prælium induxisset; ad quorum stri-

dorem odoremque et adspectum territi equi vanum equestre
auxilium fecerunt. Et ut inter permixtos, *ubi* uti cuspide, uti
cominus gladio posset, roboris maioris Romanus eques erat,
ita in ablatum paventibus procul equis melius ex intervallo
Numidæ iaculabantur. Simul et peditum legio duodecima, 8
magna ex parte cæsa, pudore magis quam viribus tenebat
locum; nec diutius tenuisset, ni ex subsidiis tertia decima 9
legio in primam aciem inducta prælium dubium excepisset.
Mago quoque ex subsidiis Gallos integræ legionis opposuit.
Quibus haud magno certamine fuis, hastati legionis undecimæ 10
conglobant sese atque elephantos iam peditum aciem turban-
tes invadunt; in quos quum pila confertos coniecissent, nullo 11
ferme frustra emisso, omnes retro in aciem suorum averte-
runt; quattuor gravati vulneribus corruerunt. Tum primum 12
commota hostium acies, simul omnibus equitibus, ut aversos
videre elephantos, ad augendum pavorem ac tumultum effu-
sis. Sed donec stetit ante signa Mago, gradum sensim
referentes ordines et tenorem pugnae servabant; postquam 13
femine transfixo cadentem auferrique ex prælio prope exsan-
guem videre, extemplo in fugam omnes versi. Ad quinque
millia hostium eo die cæsa et signa militaria duo et viginti
capta. Nec Romanis incruenta victoria fuit; duo millia et 14
trecenti de exercitu prætoris, pars multo maxima ex legione
duodecima, amissi; inde et tribuni militum duo, M. Cosconius
et M. Mævius. Tertiæ decimæ quoque legionis, quæ postremo 15
prælio affuerat, C. Helvius tribunus militum in restituenda
pugna cecidit, et duo et viginti ferme equites illustres, obtriti
ab elephantis, cum centurionibus aliquot perierunt. Et lon-
gius certamen fuisset, ni vulnere ducis concessa victoria
esset.

Mago proximæ silentio noctis profectus, quantum pati 19
viæ per vulnus poterat, itineribus extentis, ad mare in Ligures
Ingaunos pervenit. Ibi eum legati ab Carthagine, paucis 2
ante diebus in sinum Gallicum appulsis navibus, adierunt,
iubentes primo quoque tempore in Africam traicere; id et 3

fratrem eius Hannibalem (nam ad eum quoque isse legatos eadem iubentes) facturum; non in eo esse Carthaginensium
 4 res, ut Galliam atque Italiam armis obtineant. Mago non imperio modo senatus periculoque patriæ motus, sed metuens etiam, ne victor hostis moranti instaret, Liguresque ipsi, relinqui Italiam a Pœnis cernentes, ad eos, quorum mox in
 5 potestate futuri essent, deficerent, simul sperans leniorem in navigatione quam in via iactationem vulneris fore et curationi omnia commodiora, impositis copiis in naves profectus, vixdum superata Sardinia ex vulnere moritur. Naves quoque aliquot Pœnorum disiectæ in alto a classe Romana, quæ
 6 circa Sardiniam erat, capiuntur. Hæc terra marique in parte Italiæ, quæ iacet ad Alpes, gesta.

Consul C. Servilius nulla memorabili re in provincia Etruria et Gallia, quoniam eo quoque processerat, gesta,
 7 patre C. Servilio et C. Lutatio ex servitute post sextum decimum annum receptis, qui ad vicum Tannetum a Boiis
 8 capti fuerant, hinc patre, hinc Catulo lateri circumdatis, privato magis quam publico decore insignis Romam rediit.
 9 Latum ad populum est, ne C. Servilio fraudi esset, quod patre, qui sella curuli sedisset, vivo, quum id ignoraret, tribunus plebis atque ædilis plebis fuisset, contra quam sanctum legibus erat. Hac rogatione perlata in provinciam rediit.

10 Ad Cn. Servilium consulem, qui in Brutiis erat, Consentia, Aufugum, Bergæ, Besidiæ, Oriculum, Lymphæum, Argentanum, Clampetia multique alii ignobiles populi, senescere
 11 Punicum bellum cernentes, defecere. Idem consul cum Hannibale in agro Crotoniensi acie conflixit. Obscura eius pugnae fama est. Valerius Antias quinque millia hostium cæsa ait, quæ tanta res est, ut aut impudenter ficta sit aut negligenter
 12 prætermissa. Nihil certe ultra rei in Italia ab Hannibale gestum. Nam ad eum quoque legati ab Carthagine, vocantes in Africam, iis forte diebus, quibus ad Magonem,
 20 venerunt. Friendens gemensque ac vix lacrimis temperans

dicitur legatorum verba audisse. Postquam edita sunt mandata, „Iam non perplexe“ inquit, „sed palam revocant, qui vetando supplementum et pecuniam mitti iam pridem trahebant. Vicit ergo Hannibalem non populus Romanus, toties 3 cæsus fugatusque, sed senatus Carthaginensis obtrectatione atque invidia; neque hac deformitate reditus mei tam P. 4 Scipio exsultabit atque efferet sese quam Hanno, qui domum nostram, quando alia re non potuit, ruina Carthaginis oppressit.“ Iam hoc ipsum præsagiens animo præparaverat ante 5 naves. Itaque inutili militum turba præsidii specie in oppida Bruttii agri, quæ pauca magis metu quam fide continebantur, dimissa, quod roboris in exercitu erat, in Africam transvexit, multis Italici generis, quia in Africam secuturos abnuentes 6 concesserant in Iunonis Laciniæ delubrum, inviolatum ad eam diem, in templo ipso fœde interfectis. Raro quemquam 7 alium, patriam exsilii causa relinquentem, tam mæstum abisse ferunt quam Hannibalem, hostium terra excedentem; respexisse sæpe Italiæ litora, et deos hominesque accusantem in se quoque ac suum ipsius caput exsecratum, quod non 8 cruentum ab Cannensi victoria militem Romam duxisset. Scipionem ire ad Carthaginem ausum, qui consul hostem in Italia Pœnum non vidisset; se, centum millibus armatorum 9 ad Trasumennum aut Cannas cæsis, circa Casilinum Cumasque et Nolam consenuisse. Hæc accusans querensque ex diutina possessione Italiæ est detractus.

Romam per eosdem dies et Magonem et Hannibalem 21 profectos allatum est. Cuius duplicis gratulationis minuit lætitiā, et quod parum duces in retinendis iis, quum id mandatum ab senatu esset, aut animi aut virium habuisse videbantur, et quod solliciti erant, omni belli mole in unum exercitum ducemque inclinata, quo evasura esset res. Per eosdem 3 dies legati Saguntini venerunt, comprehensos cum pecunia adducentes Carthaginenses, qui ad conducenda auxilia in Hispaniam traiecissent. Ducenta et quinquaginta auri, 4 octingenta pondo argenti in vestibulo curiæ posuerunt.

5 Hominibus acceptis *et* in carcerem conditis, auro argentoque
 reddito, gratiæ legatis actæ, atque insuper munera data ac
 6 naves, quibus in Hispaniam reverterentur. Mentio deinde ab
 senioribus facta est, segnius homines bona quam mala sen-
 tire; transitu in Italiam Hannibalis quantum terroris pavoris-
 que esset, meminisse; quas deinde clades, quos luctus incidisse?
 7 Visa castra hostium e muris urbis; quæ vota singulorum
 universorumque fuisse? quoties in conciliis voces manus ad
 8 cælum porrigentium auditas, en unquam ille dies futurus esset,
 quo vacuum hostibus Italiam bona pace florentem visuri
 9 essent? Dedissee id deos tandem sexto decimo demum anno,
 nec esse, qui deis grates agendas censeant; adeo ne advenien-
 tem quidem gratiam homines benigne accipere, nedum ut
 10 præteritæ satis memores sint. Conclamatum deinde ex omni
 parte curiæ est, uti referret P. Ælius prætor; decretumque,
 ut quinque dies circa omnia pulvinaria supplicaretur, victimæ-
 que maiores immolarentur centum viginti.

11 Iam dimisso Lælio legatisque Masinissæ, quum Cartha-
 giniensium legatos de pace ad senatum venientes Puteolis
 visos, inde terra venturos allatum esset, revocari C. Lælium
 12 placuit, ut coram eo de pace ageretur. Q. Fulvius Gillo,
 legatus Scipionis, Carthaginenses Romam adduxit; quibus
 vetitis ingredi urbem hospitium in villa publica, senatus ad
 22 ædem Bellonæ datus est. Orationem eandem ferme, quam
 apud Scipionem, habuerunt, culpam omnem belli a publico
 2 consilio in Hannibalem vertentes; eum iniussu senatus non
 Alpes modo, sed Hiberum quoque transgressum, nec Romanis
 solum, sed ante etiam Saguntinis privato consilio bellum intu-
 3 lisse; senatui ac populo Carthaginensi, si quis vere æstimet,
 4 fœdus ad eam diem inviolatum esse cum Romanis; itaque
 nihil aliud sibi mandatum esse uti peterent, quam ut in ea
 pace, quæ postremo cum C. Lutatio facta esset, manere
 5 liceret. Quum more tradito patribus potestatem interrogandi,
 si quis quid vellet, legatos prætor fecisset, senioresque, qui
 fœderibus interfuerant, alia alii interrogarent, nec meminisse

per ætatem (etenim omnes ferme iuvenes erant) dicerent legati,
 conclamatum ex omni parte curiæ est, Punica fraude electos, 6
 qui veterem pacem repeterent, cuius ipsi non meminissent.
 Emotis deinde curia legatis, sententiæ interrogari cœptæ. M. 23
 Livius C. Servilium consulem, qui propior esset, arcessendum,
 ut coram eo de pace ageretur, censebat; quum de re maiore, 2
 quam quanta ea esset, consultatio incidere non posset, non
 videri sibi absente consulum altero ambobusve eam rem agi
 satis ex dignitate populi Romani esse. Q. Metellus, qui 3
 triennio ante consul dictatorque fuerat: quum P. Scipio cæ-
 dendo exercitus, agros populando in eam necessitatem hostes
 compulisset, ut supplices pacem peterent, et nemo omnium 4
 verius existimare posset, qua mente ea pax peteretur, quam
 qui ante portas Carthaginis bellum gereret, nullius alterius
 consilio quam Scipionis accipiendam abnuendamve pacem esse.
 M. Valerius Lævinus, qui bis consul fuerat, speculatores, 5
 non legatos venisse arguebat, iubendosque Italia excedere et
 custodes cum iis usque ad naves mittendos, Scipionique scri-
 bendum, ne bellum remitteret. Lælius Fulviusque adiecerunt, 6
 et Scipionem in eo positam habuisse spem pacis, si Hanni-
 bal et Mago ex Italia *non* revocarentur: omnia simulaturos 7
 Carthaginenses, duces eos exercitusque exspectantes; deinde
 quamvis recentium fœderum et deorum omnium oblitos bellum
 gesturos. Eo magis in Lævini sententiam discessum. Legati 8
 pace infecta ac prope sine responso dimissi.

Per eos dies Cn. Servilius consul, haud dubius, quin 24
 pacatæ Italiæ penes se gloria esset, velut pulsum ab se Hanni-
 balem persequens, in Siciliam, inde in Africam transiturus,
 traiecit. Quod ubi Romæ vulgatum est, primo censuerunt 2
 patres, ut prætor scriberet consuli, senatum æquum censere
 in Italiam reverti eum; deinde, quum prætor spreturum eum 3
 litteras suas diceret, dictator ad id ipsum creatus P. Sulpicius
 pro iure maioris imperii consulem in Italiam revocavit. Reli- 4
 quum anni cum M. Servilio magistro equitum circumeundis

italiæ urbibus, quæ bello alienatæ fuerant, noscendisque singularum causis consumpsit.

5 Per indutiarum tempus [et] ex Sardinia ab Lentulo præ-
tore centum onerariæ naves cum commeatu viginti rostratarum
6 præsidio, et ab hoste et ab tempestatibus mari tuto, in Afri-
cam transmiserunt. Cn. Octavio ducentis onerariis, triginta
longis navibus ex Sicilia traiciendi non eadem fortuna fuit.
7 In conspectum ferme Africæ prospero cursu vectum primo
destitit ventus, deinde versus in Africum turbavit, ac passim
8 naves disiecit. Ipse cum rostratis, per adversos fluctus
ingenti remigum labore enisus, Apollinis promuntorium tenuit;
9 onerariæ paucissimæ axima ad Ægimurum (insula ea sinum ab
alto claudit, in quo sita Carthago est, triginta ferme millia
ab urbe), aliæ adversus urbem ipsam ad Calidas aquas delatæ
10 sunt. Omnia in conspectu Carthaginis erant. Itaque ex
tota urbe in forum concursus est; magistratus senatum vocare;
populus in curiæ vestibulo fremere, et tanta ex oculis mani-
11 busque amitteretur præda. Quum quidam pacis petiti, alii
indutiarum (necdum enim dies exierat) fidem opponerent,
permixto pæne senatus populique concilio consensus est, ut
classem quinquaginta navium Hasdrubal Ægimurum traiceret,
inde per litora portusque dispersas Romanas naves colligeret.
12 Desertæ fuga nautarum primam ab Ægimuro, deinde ab Aquas
onerariæ Carthaginem puppibus tractæ sunt.

25 Nondum ab Roma reverterant legati, neque sciebatur,
quæ senatus Romani de bello aut pace sententia esset, necdum
2 indutiarum dies exierat; eo indigniorem iniuriam ratus Scipio,
ab iis, qui petissent pacem et indutias, et spem pacis et
fidem indutiarum violatam esse, legatos Carthaginem L. Bæ-
3 bium, M. Servilium, L. Fabium extemplo misit. Qui quum
multitudinis concursu prope violati essent nec reditum tutio-
rem futurum cernerent, petierunt a magistratibus, quorum
auxilio vis prohibita erat, ut naves mitterent, quæ se prose-
4 querentur. Datæ triremes duæ, quum ad Bagra dam flumen
pervenissent, unde castra Romana conspiciebantur, Cartha-

ginem rediere. Classis Punica ad Uticam stationem habebat. 5
Ex ea tres quadriremes, seu clam misso a Carthagine nuntio,
uti fieret, seu Hasdrubal, qui classi præerat, sine publica
fraude auso facinus, quinquerem Romanam superantem 6
promuntorium ex alto repente aggressæ sunt. Sed neque
rostro ferire celeritate superlabentem poterant neque transilire
7 armati ex humilioribus in altiore navem; et defendebatur
egregie, quoad tela suppeditarunt. Quis deficientibus iam
nulla alia res eam quam propinquitæ terræ multitudoque a
castris in litus effusa tueri potuit. Concitatam enim remis, quanto 8
maximo impetu poterant, in terram quum inmisissent, navis
tantum iactura facta, incolumes ipsi evaserunt. Ita alio super 9
aliud scelere quum haud dubie indutiæ ruptæ essent, Lælius
Fulviusque ab Roma cum legatis Carthaginensibus supervene-
runt. Quibus Scipio, etsi non indutiarum fides modo a Car- 10
thaginensibus, sed ius etiam gentium in legatis violatum esset,
tamen se nihil nec institutis populi Romani nec suis moribus
indignum in iis facturum esse quum dixisset, dimissis legatis,
bellum parabat.

Hannibali iam terræ appropinquant iussus e nauticis 11
unus descendere in malum, ut specularetur, quam tenerent
regionem, quum dixisset sepulcrum dirutum proram spectare, 12
adominatus, prætervehi iusso gubernatore, ad Leptim appulit
classem atque ibi copias exposuit.

Hæc eo anno in Africa gesta; insequentia exce- 26
dunt in eum annum, quo M. Servilius, qui tum magister
equitum erat, et Ti. Claudius Nero consules facti sunt.
Ceterum exitu superioris anni quum legati sociarum urbium 2
ex Græcia questi essent, vastatos agros ab regiis præsidiiis,
profectosque in Macedoniam legatos ad res repetendas non
admissos ad Philippum regem, simul nuntiassent, quattuor 3
millia militum cum Sopatro duce traiecta in Africam dici,
ut essent Carthaginensibus præsidio, et pecuniæ aliquantum
una missum, legatos ad regem, qui hæc adversus foedus facta 4
videri patribus nuntiarent, mittendos censuit senatus. Missi

C. Terentius Varro, C. Mamilius, M. Aurelius; iis tres quinqueremes datæ.

5 Annus insignis incendio ingenti, quo clivus Publicius ad solum exustus est, et aquarum magnitudine, sed annonæ vilitate fuit, præterquam quod pace omnis Italia erat aperta, 6 etiam quod magnam vim frumenti ex Hispania missam M. Valerius Falto et M. Fabius Buteo ædiles curules quaternis æris vicatim populo descripserunt.

7 Eodem anno Q. Fabius Maximus moritur, exactæ ætatis, si quidem verum est, augurem duos et sexaginta annos fuisse, 8 quod quidam auctores sunt. Vir certe fuit dignus tanto cognomine, vel si novum ab eo inciperet. Superavit paternos honores, avitos æquavit. *Pluribus* victoriis et maioribus præliis avus insignis Rullus; sed omnia æquare unus hostis 9 Hannibal potest. Cautior tamen quam promptior hic habitus; et sicut dubites, utrum ingenio cunctator fuerit, an quia ita bello proprie, quod tum gerebatur, aptum erat, sic nihil certius est, quam unum hominem nobis cunctando rem resti- 10 tuisse, sicut Ennius ait. Augur in locum eius inauguratus Q. Fabius Maximus filius; in eiusdem locum pontifex (nam duo sacerdotia habuit) Ser. Sulpicius Galba.

11 Ludi Romani diem unum, plebei ter toti instaurati ab ædilibus M. Sextio Sabino et Cn. Tremellio Flacco. Ii ambo prætores facti, et cum iis C. Livius Salinator et C. Aurelius 12 Cotta. Comitia eius anni utrum C. Servilius consul habuerit an, quia eum in Etruria tenuerint quæstiones ex senatus consulto de coniurationibus principum habendæ, dictator ab eo dictus P. Sulpicius, incertum ut sit, diversi auctores faciunt.

27 Principio insequentis anni M. Servilius et Ti. Claudius, senatu in Capitolium vocato, de provinciis retulerunt. A. u. c. 552. A. Ch. 202.

2 Italiam atque Africam in sortem coniici, Africam ambo cupientes, volebant; ceterum, Q. Metello maxime annitente, 3 neque negata neque data est Africa. Consules iussi cum tribunis plebis agere, ut, si iis videretur, populum rogarent,

quem vellent in Africa bellum gerere. Omnes tribus P. Sci- 4 pionem iusserunt. Nihilo minus consules provinciam Africam (ita enim senatus decreverat) in sortem coniecerunt. Ti. 5 Claudio Africa evenit, ut quinquaginta navium classem, omnes quinqueremes, in Africam traiceret, parique imperio cum Scipione [imperator] esset; M. Servilius Etruriam sortitus. In 6 eadem provincia et C. Servilio prorogatum imperium, si consulem manere ad urbem senatu placuisset. Prætores, M. 7 Sextius Galliam est sortitus, ut duas legiones provinciamque traderet ei P. Quinctilius Varus; C. Livius Bruttios cum duabus legionibus, quibus P. Sempronius proconsul priore anno præfuerat; Cn. Tremellius Siciliam, ut a P. Villio Tap- 8 pulo, prætore prioris anni, provinciam et duas legiones acciperet; Villius pro prætore viginti navibus longis, militibus mille oram Siciliæ tutaretur; M. Pomponius viginti navibus 9 reliquis mille et quingentos milites Romam deportaret. C. Aurelio Cottæ urbana evenit. Ceteris ita, uti quisque obtinebant provincias exercitusque, prorogata imperia. Sedecim 10 non amplius eo anno legionibus defensum imperium est. Et 11 ut placatis dis omnia inciperent agerentque, ludos, quos M. Claudio Marcello, T. Quinctio consulibus T. Manlius dictator, quasque hostias maiores voverat, si per quinquennium res publica eodem statu fuisset, ut eos ludos consules, priusquam ad bellum proficiscerentur, facerent. Ludi in circo 12 per quadriduum facti, hostiæque, quibus votæ erant, dis cæsæ.

Inter hæc simul spes, simul cura in dies crescebat, nec 28 satis certum constare apud animum poterat, utrum gaudio dignum esset, Hannibalem post sextum decimum annum ex Italia decedentem vacuum possessionem eius reliquisse populo Romano, an magis metuendum, quod incolumi exercitu in Africam transisset: locum nimirum, non periculum mutatum; 2 cuius tantæ dimicationis vatem, qui nuper decessisset, Q. Fabium haud frustra canere solitum, graviolem in sua terra futurum hostem Hannibalem, quam in aliena fuisset. Nec 3

Scipioni aut *cum* Syphace, inconditæ barbariæ rege, cui Statorius semilix ducere exercitus solitus sit, aut cum socero eius Hasdrubale, fugacissimo duce, rem futuram, aut tumultuariis exercitibus, ex agrestium semerum turba subito collectis, 4 sed cum Hannibale, prope nato in prætorio patris, fortissimi ducis, alito atque educato inter arma, puero quondam milite, vixdum iuvene imperatore, qui senex vincendo factus Hispanias, Gallias, Italiam ab Alpibus ad fretum monumentis 5 ingentium rerum compleret. Ducere exercitum æqualem stipendiis suis, duratum omnium rerum patientia, quas vix fides fiat homines passos, perfusum millies cruore Romano, exuvias non militum tantum, sed etiam imperatorum portantes. Multos occursuros Scipioni in acie, qui prætores, qui imperatores, qui consules Romanos sua manu occidissent. muralibus *vallaribusque* insignes coronis, pervagatos capta 7 castra, captas urbes Romanas. Non esse hodie tot fasces magistratibus populi Romani, quot captos ex cæde imperatorum præferre posset Hannibal. Has formidines agitando animis ipsi curas et metus augebant, etiam quod, quum assuescent per aliquot annos bellum ante oculos aliis atque aliis in Italiæ partibus lenta spe in nullum propinquum debellandi finem gerere, erexerant omnium animos Scipio et Hannibal 9 velut ad supremum certamen comparati duces. Ei quoque, quibus erat ingens in Scipione fiducia et victoriæ spes, quo magis in propinquam eam imminebant animis, eo curas intensiores *volvebant*. Haud dispar habitus animorum Carthaginensibus erat, quos modo petisse pacem, intuentes Hannibalem ac rerum gestarum eius magnitudinem, pænitebat, modo, quum respicerent bis sese acie victos, Syphacem captum, pulsos se Hispania, pulsos Italia, atque ea omnia unius virtute et consilio Scipionis facta, velut fatalem eum ducem in exitium suum natum horrebant.

29 Iam Hadrumentum venerat Hannibal; unde, ad reficiendum ex iactatione maritima militem paucis diebus sumptis, excitus pavidis nuntiis omnia circa Carthaginem obtineri armis

afferentium, magnis itineribus Zamam contendit. Zama quin- 2 que dierum iter a Carthagine abest. Inde præmissi speculatores quum, excepti a custodibus Romanis, deducti ad Scipionem essent, traditos eos tribunis militum iussosque omisso metu visere omnia per castra, qua vellent, circumduci iussit; percontatusque, satin' per commodum omnia explorassent, 3 datis, qui prosequerentur, retro ad Hannibalem dimisit. Hannibal nihil quidem eorum, quæ nuntiabantur (nam et Masinissam cum sex millibus peditum, quattuor equitum venisse eo ipso forte die afferebant), læto animo audiit, *ceterum* maxime hostis fiducia *audaciaque*, non de nihilo profecto concepta, percussus est. Itaque quanquam et ipse causa belli erat et 5 adventu suo turbaverat et pactas indutias et spem foederum, tamen, si integer, quam si victus peteret pacem, æquiora impetrari posse ratus, nuntium ad Scipionem misit, ut colloquendi secum potestatem faceret. Id utrum sua sponte 6 fecerit an publico consilio, neutrum cur affirmem habeo. Valerius Antias primo prælio victum eum a Scipione, quo 7 duodecim millia armatorum in acie sint cæsa, mille et septingenti capti, legatum cum aliis decem legatis tradit in castra ad Scipionem venisse. Ceterum Scipio quum colloquium 8 haud abnuisset, ambo ex composito duces castra protulerunt, ut coire ex propinquo possent. Scipio haud procul Narag- 9 gara urbe, quum ad cetera loco opportuno, tum quod aquatio intra teli coniectum erat, consedit. Hannibal tumulum a 10 quattuor millibus inde, tutum commodumque alioqui, nisi quod longinquæ aquationis erat, cepit. Ibi in medio locus conspectus undique, ne quid insidiarum esset, delectus. Summotis pari spatio armatis, cum singulis interpretibus 30 congressi sunt, non suæ modo ætatis maximi duces, sed omnis ante se memoriæ, omnium gentium cuilibet regum imperatorumve pares. Paulisper alter alterius conspectu, 2 admiratione mutua prope attoniti, conticuere; tum Hannibal prior: „Si hoc ita fato datum erat, ut, qui primus bellum 3 intuli populo Romano, quique toties prope in manibus victo-

riam habui, is ultro ad pacem petendam venire, lætor te
 4 mihi sorte potissimum datum, a quo peterem. Tibi quoque
 inter multa egregia non in ultimis laudum hoc fuerit, Hanni-
 balem, cui tot de Romanis ducibus victoriam di dedissent,
 tibi cessisse, teque huic bello, vestris plus quam nostris
 5 cladibus insigni, finem imposuisse. Hoc quoque ludibrium
 casus ediderit fortuna, ut, quum patre tuo *consule* ceperim
 arma, cum eodem primum Romano imperatore signa con-
 tulerim, ad filium eius inermis ad pacem petendam veniam.
 6 Optimum quidem fuerat, eam patribus nostris mentem datam
 ab dis esse, ut et vos Italiæ et nos Africæ imperio contenti
 7 essemus; neque enim ne vobis quidem Sicilia ac Sardinia
 satis digna pretia sunt pro tot classibus, tot exercitibus, tot
 tam egregiis amissis ducibus; sed præterita magis reprehendi
 8 possunt quam corrigi. Ita aliena appetimus, ut de nostris
 dimicarem, nec in Italia solum vobis *bellum aut nobis* in
 Africa esset; sed et vos in portis vestris prope ac mœnibus
 signa armaque hostium vidistis, et nos ab Carthagine fremi-
 9 tum castrorum Romanorum exaudimus. Quod igitur nos
 maxime abominamur, vos autem ante omnia optare debetis,
 in meliore vestra fortuna de pace agitur. Agimus ei, quo-
 rum maxime interest pacem esse, et qui quodcunque egerimus,
 ratum civitates nostræ habituræ sint; animo tantum nobis
 10 opus est non abhorrente a quietis consiliis. Quod ad me
 attinet, iam ætas senem in patriam revertentem, unde puer
 profectus sum, iam secundæ, iam adversæ res ita erudiverunt,
 11 ut rationem sequi quam fortunam malim; tuam et adolescen-
 tiam et perpetuam felicitatem, ferociora utraque, quam quietis
 opus est consiliis, metuo. Non temere incerta casuum reputat,
 12 quem fortuna nunquam decepit. Quod ego fui ad Trasum-
 ennium, ad Cannas, id tu hodie *es*. Vixdum militari ætate
 imperio accepto, omnia audacissime incipientem nusquam
 13 fefellit fortuna. Patris et patrui persecutus mortem ab cala-
 mitate vestræ domus decus insigne virtutis pietatisque eximiæ
 cepisti; amissas Hispanias recuperasti, quattuor inde Punicis

exercitibus pulsus; consul creatus, quum ceteris ad tutandam 14
 Italiam parum animi esset, transgressus in Africam, duobus
 hic exercitibus cæsis, binis eadem hora captis simul incensis-
 que castris, Syphace potentissimo rege capto, tot urbibus regni
 eius, tot nostri imperii ereptis, me sextum decimum iam annum
 hærentem in possessione Italiæ detraxisti. Potest victoriam 15
 malle quam pacem animus. Novi spiritus magnos magis
 quam utiles; et mihi talis aliquando fortuna affulsit. Quod si 16
 in secundis rebus bonam quoque mentem darent dei, non ea
 solum, quæ evenissent, sed etiam ea, quæ evenire possent,
 reputarem. Ut omnium obliviscaris aliorum, satis ego
 documenti in omnes casus sum. Quem modo, castris inter 17
 Anienem atque urbem vestram positis, signa inferentem mœnia
 Romana *tremuerunt*, hic cernas duobus fratribus, fortissimis
 viris, clarissimis imperatoribus, orbatum, ante mœnia prope
 obsessæ patriæ, quibus terrui vestram urbem, ea pro mea
 deprecantem. Maximæ cunque fortunæ minime credendum 18
 est. In bonis tuis rebus, nostris dubiis, ampla ac spe-
 ciosa danti est pax, nobis petentibus magis necessaria quam
 honesta. Melior tutiorque est certa pax quam sperata victoria; 19
 hæc in tua, illa in deorum manu est. Ne tot annorum
 felicitatem in unius horæ dederis discrimen. Quum tuas vires, 20
 tum vim fortunæ Martemque belli communem propone animo;
 utrinque ferrum, utrinque corpora humana erunt; nusquam minus
 quam in bello eventus respondent. Non tantum ad id, quod 21
 data pace iam habere potes, si prælio vincas, gloriæ adie-
 ceris, quantum *ademeris*, si quid adversi eveniat. Simul parta
 ac sperata decora unius horæ fortuna evertere potest. Omnia 22
 in pace iungenda tuæ potestatis sunt, P. Corneli; tunc ea
 habenda fortuna erit, quam di dederint. Inter pauca felici- 23
 tatis virtutisque exempla M. Atilius quondam in hac eadem
 terra fuisset, si victor pacem petentibus dedisset patribus
 nostris; non statuendo felicitati modum nec cohibendo efferen-
 tem se fortunam, quanto altius elatus erat, eo fœdius corrui.
 Est quidem eius, qui dat, non qui petit, condiciones dicere 24

pacis; sed forsitan non indigni simus, qui nobismet ipsi mul-
 25 tam irrogemus. Non recusamus, quin omnia, propter quæ
 ad bellum itum est, vestra sint, Sicilia, Sardinia, Hispania,
 quicquid insularum toto inter Africam Italiamque continetur
 26 mari. Carthaginienses inclusi Africæ litoribus vos, quando
 ita dis placuit, externa etiam terra marique videamus regentes
 27 imperio. Haud negaverim, propter non nimis sincere petitam
 aut exspectatam nuper pacem suspectam esse vobis Punicam
 fidem. Multum, per quos petita sit, ad fidem tuendæ pacis
 28 pertinet, Scipio. Vestri quoque, ut audio, patres nonnihil
 etiam ob hoc, quia parum dignitatis in legatione erat, nega-
 29 verunt pacem. Hannibal peto pacem, qui neque peterem,
 nisi utilem crederem, et propter eandem utilitatem tuebor
 30 eam, propter quam petii. Et quemadmodum, quia a me bellum
 cœptum est, ne quem eius pæniteret, quoad ipsi invidere dei,
 præstiti, ita annitar, ne quem pacis per me partæ pæniteat.

31 Adversus hæc imperator Romanus in hanc fere senten-
 tiam respondit: „Non me fallebat, Hannibal, adventus tui
 spe Carthaginienses et præsentem indutiarum fidem et spem
 2 pacis turbasse; neque tu id sane dissimulas, qui de condi-
 tionibus superioribus pacis omnia subtrahas præter ea, quæ
 3 iam pridem in nostra potestate sunt. Ceterum ut tibi curæ
 est, sentire cives tuos, quanto per te onere leventur, sic mihi
 laborandum est, ne, quæ tum pepigerunt, hodie subtracta
 4 ex condicionibus pacis præmia perfidiæ habeant. Indigni,
 quibus eadem pateat condicio, etiam ut prosit vobis fraus,
 petitis. Neque patres nostri priores de Sicilia neque nos de
 Hispania fecimus bellum; et tunc Mamertinorum sociorum
 periculum et nunc Sagunti excidium nobis pia ac iusta
 5 induerunt arma. Vos lacescisse, et tu ipse fateris et dei
 testes sunt, qui et illius belli exitum secundum ius fasque
 6 dederunt et huius dant et dabunt. Quod ad me attinet,
 et humanæ infirmitatis memini et vim fortunæ reputo et
 omnia, quæcunque agimus, subiecta esse mille casibus scio;
 7 ceterum quemadmodum superbe et violenter me faterer facere,

si, priusquam in Africam traiecissem, te tua voluntate ceden-
 tem Italia et, imposito in naves exercitu, ipsum venientem ad
 pacem petendam aspernarer, sic nunc, quum prope manu 8
 conserta restitanti ac tergiversanti in Africam attraxerim,
 nulla sum tibi verecundia obstrictus. Proinde si quid ad 9
 ea, in quæ tum pax conventura videbatur, quasi multa navium
 cum comœatu per indutias expugnatarum legatorumque
 violatorum adiicitur, est, quod referam ad consilium; sin illa
 quoque gravia videntur, bellum parate, quoniam pacem pati
 non potuistis.

Ita infecta pace ex colloquio ad suos quum se recepis- 10
 sent, frustra verba iactata renuntiant; armis decernendum esse
 habendamque eam fortunam, quam dei dedissent. In castra 32
 ut est ventum, pronuntiant ambo, arma expedirent milites
 animosque ad supremum certamen, non in unum diem, sed
 in perpetuum, si felicitas adesset, victores. Roma an Car- 2
 thago iura gentibus daret, ante crastinam noctem scituros;
 neque enim Africam aut Italiam, sed orbem terrarum vic-
 toriæ præmium fore; par periculum præmio, quibus adversa
 pugnæ fortuna fuisset. Nam neque Romanis effugium ullum 3
 patebat in aliena ignotaque terra, et Carthagini, supremo auxilio
 effuso, adesse videbatur præsens excidium.

Ad hoc discrimen procedunt postero die duorum opu- 4
 lentissimorum populorum duo longe clarissimi duces, duo
 fortissimi exercitus, multa ante parta decora aut cumulaturi
 eo die aut eversuri. Anceps igitur spes et metus miscebant 5
 animos; contemplantibusque modo suam, modo hostium aciem,
 quum non oculis magis quam ratione pensarent vires, simul
 læta, simul tristitia obversabantur. Quæ ipsis sua sponte non
 succurrebant, ea duces admonendo atque hortando subiicie-
 bant. Pœnus sedecim annorum in terra Italia res gestas, 6
 tot duces Romanos, tot exercitus occisione occisos et sua
 cuique decora, ubi ad insignem alicuius pugnæ memoria
 militem venerat, referebat; Scipio Hispanias et recentia in 7
 Africa prælia et confessionem hostium, quod neque non petere

pacem propter metum neque manere in ea præ insita animis
 8 perfidia potuissent. Ad hoc colloquium Hannibalis in secreto
 9 habitum ac liberum fingenti, qua vult, flectit. Ominatur,
 quibus quondam auspiciis patres eorum ad Ægates pugnave-
 rint insulas, ea illis exeuntibus in aciem portendisse deos.
 10 Adesse finem belli ac laboris; in manibus esse prædam Car-
 thaginis, reditum domum in patriam, ad parentes, liberos,
 11 coniuges penatesque deos. Celsus hæc corpore vultuque ita
 læto, ut vicisse iam crederes, dicebat. Instruit deinde primos
 hastatos, post eos principes; triariis postremam aciem clausit.
 33 Non confertas autem cohortes ante sua quamque signa
 instruebat, sed manipulos aliquantum inter se distantes, ut
 esset spatium, qua elephanti hostium acti nihil ordines tur-
 2 barent. Lælium, cuius ante legati, eo anno quæstoris extra
 sortem ex senatus consulto opera utebatur, cum Italico equi-
 tatu ab sinistro cornu, Masinissam Numidasque ab dextro
 3 opposuit. Vias patentes inter manipulos antesignanorum
 velutibus (ea tunc levis armatura erat) complevit, dato præ-
 cepto, ut ad impetum elephatorum aut post directos refuge-
 rent ordines, aut in dextram lævamque discursu applicantes
se signis viam, qua irruerent in ancipitia tela, beluis darent.
 4 Hannibal ad terrorem primos elephantos (octoginta autem
 erant, quot nulla unquam in acie ante habuerat) instruxit,
 5 deinde auxilia Ligurum Gallorumque, Baliaribus Maurisque
 admixtis; in secunda acie Carthaginienses Afrosque et Mace-
 6 donum legionem; modico deinde intervallo relicto, subsidiariam
 aciem Italicorum militum (Bruttii plerique erant, vi ac neces-
 sitate plures quam sua voluntate decedentem ex Italia secuti)
 7 instruxit. Equitatum et ipse circumdedit cornibus; dextrum
 8 Carthaginienses, sinistrum Numidæ tenuerunt. Varia adhor-
 tatio erat in exercitu inter tot homines, quibus non lingua,
 non mos, non lex, non arma, non vestitus habitusque, non
 9 causa militandi eadem esset. Auxiliariis et præsens et mul-
 tiplicata ex præda merces ostentatur; Galli proprio atque
 insito in Romanos odio accenduntur; Liguribus campi uberes

Italiæ, deductis ex asperrimis montibus, in spem victoriæ
 ostentantur; Mauros Numidasque Masinissæ impotenti futuro 10
 dominatu terret; aliis aliæ spes ac metus iactantur. Cartha- 11
 giniensibus mœnia patriæ, di penates, sepulera maiorum,
 liberi cum parentibus coniugesque pavidæ, aut excidium ser-
 vitiumque aut imperium orbis terrarum, nihil aut in metum
 aut in spem medium, ostentatur.

Quum maxime hæc imperator apud Carthaginienses, 12
 duces suarum gentium inter populares, pleraque per inter-
 pretes inter immixtos alienigenis agerent, tubæ cornuaque ab
 Romanis cecinerunt, tantusque clamor ortus, ut elephanti in 13
 suos, sinistro maxime cornu, verterentur, Mauros ac Numidas.
 Addidit facile Masinissa percussis terrorem, nudavitque ab
 ea parte aciem equestri auxilio. Paucae tamen bestiarum 14
 intrepidæ in hostem actæ inter velitum ordines cum multis
 suis vulneribus ingentem stragem edebant. Resilientes enim 15
 ad manipulos velites, quum viam elephantis, ne obtererentur,
 fecissent, in ancipites ad ictum utrinque coniciebant *hastas*,
nec pila ab antesignanis cessabant, donec undique incidentibus 16
 telis exacti ex Romana acie hi quoque in suo dextro cornu
 ipsos Carthaginensium equites in fugam verterunt. Lælius
 ut turbatos vidit hostes, addidit percussis terrorem.

Utrinque nudata equite erat Punica acies, quum pedes 34
 concurrat, nec spe nec viribus iam par. Ad hoc dictu parva,
 sed magni eadem in re gerenda momenti: congruens clamor
 a Romanis eoque maior et terribilior, dissonæ illis, ut gen-
 tium multarum discrepantibus linguis, voces; pugna Romana 2
 stabilis et suo et armorum pondere incumbendum in hostem,
 concursatio et velocitas illinc maior quam vis. Igitur primo 3
 impetu extemplo movere loco hostium aciem Romani. Ala
 deinde et umbone pulsantes, in summos gradu illato, ali-
 quantum spatii velut nullo resistente incessere, urgentibus et 4
 novissimis primos, ut semel motam aciem sentire, quod ipsum
 vim magnam ad pellendum hostem addebat. Apud hostes 5
 auxiliares cedentes secunda acies, Afri et Carthaginienses,

adeo non sustinebant, ut contra etiam, ne resistentes pertinaciter primos cædendo ad se perveniret hostis, pedem referrent. Igitur auxiliares terga dant repente et in suos versi partim refugere in secundam aciem, partim non recipientes cædere, ut et paulo ante non adiuti et tunc exclusi; et prope duo iam permixta prælia erant, quum Carthaginienses simul cum hostibus, simul cum suis cogerentur manus conserere. Non tamen ita percussos iratosque in aciem acceperere, sed densatis ordinibus in cornua vacuumque circa campum extra prælium eiecere, ne pavido fuga vulneribusque milite sinceram et integram aciem miscerent. Ceterum tanta strages hominum armorumque locum, in quo steterant paulo ante auxiliares, compleverat, ut prope difficilior transitus esset, quam per confertos hostes fuerat. Itaque, qui primi erant, hastati per cumulos corporum armorumque et tabem sanguinis, qua quisque poterat, sequentes hostem et signa et ordines confuderunt. Principum quoque signa fluctuari cœperant vagam ante se cernendo aciem. Quod Scipio ubi vidit, receptui propere canere hastatis iussit, et, sauciis in postremam aciem subductis, principes triariosque in cornua inducit, quo tutior firmiorque media hastatorum acies esset. Ita novum de integro prælium ortum est; quippe ad veros hostes perventum erat, et armorum genere et usu militiæ et fama rerum gestarum et magnitudine vel spei vel periculi pares; sed et numero superior Romanus erat et animo, quod iam equites, iam elephantos fuderat, iam, prima acie pulsa, in secundam pugnat. In tempore Lælius ac Masinissa, pulsos per aliquantum spatii secuti equites, revertentes in aversam hostium aciem incurrere. Is demum equitum impetus fudit hostem. Multi circumventi in acie cæsi; multi per patentem circa campum fuga sparsi, tenente omnia equitatu, passim interierunt. Carthaginensium sociorumque cæsa eo die supra millia viginti; par ferme numerus captus cum signis militaribus centum triginta duobus, elephantis undecim; victores ad mille et quingentos cecidere.

Hannibal cum paucis equitibus inter tumultum elapsus Hadrumetum perfugit, omnia et in prælio [ante aciem], priusquam excederet pugna, expertus, et confessione etiam Scipionis omniumque peritorum militiæ illam laudem adeptus, singulari arte aciem eo die instruxisse: elephantos in prima fronte, quorum fortuitus impetus atque intolerabilis vis signa sequi et servare ordines, in quo plurimum spei ponerent, Romanos prohiberent; deinde auxiliares ante Carthaginensium aciem, ne homines mixti ex colluvione omnium gentium, quos non fides teneret, sed merces, liberum receptum fugæ haberent, simul primum ardorem atque impetum hostium excipientes fatigarent ac, si nihil aliud, vulneribus suis ferrum hostium hebetarent; tum, ubi omnis spes esset, milites Carthaginenses Afrosque, ut, omnibus rebus aliis pares, eo, quod integri cum fessis ac sauciis pugnarent, superiores essent; Italicos, incertos, socii an hostes essent, in postremam aciem summos. Hoc edito velut ultimo virtutis opere, Hannibal quum Hadrumetum refugisset, accitusque inde Carthaginem sexto ac tricesimo post anno, quam puer inde profectus erat, redisset, fassus in curia est, non prælio modo se, sed bello victum, nec spem salutis alibi quam in pace impetranda esse.

Scipio, confestim a prælio expugnatis hostium castris direptisque, cum ingenti præda ad mare ac naves rediit, nuntio allato, P. Lentulum cum quinquaginta rostratis, centum onerariis, cum omni genere commeatus ad Uticam accessisse. Admovendum igitur undique terrorem percussæ Carthagini ratus, misso Lælio Romam cum victoriæ nuntio, Octavium terrestri itinere ducere legiones Carthaginem iubet; ipse, ad suam veterem nova Lentuli classe adiuncta, profectus ab Utica portum Carthaginis petit. Haud procul aberat, quum velata infulis ramisque oleæ Carthaginensium occurrit navis. Decem legati erant, principes civitatis, auctore Hannibale missi ad petendam pacem. Qui quum ad puppim prætoriæ navis accessissent velamenta supplicum porrigentes, orantes implorantesque fidem ac misericordiam Scipionis, nullum iis

aliud responsum datum, quam ut Tynetem venirent; eo se moturum castra. Ipse ad contemplandum Carthaginis situm, non tam noscendi in præsentia quam deprimendi hostis causa, 7 *profectus* Uticam, eodem et Octavio revocato, rediit. Inde procedentibus ad Tynetem nuntius allatus, Verminam Syphacis filium cum equitibus pluribus quam peditibus venire Cartha- 8 giniensibus auxilio. Pars exercitus cum omni equitatu, maturantibus primis, agmen aggressa Numidarum levi certamine fudit. Exitu quoque fugæ intercluso, parte omni circumdatis equitibus, quindecim millia hominum cæsa, mille et ducenti vivi capti sunt, et equi Numidici mille et quingenti, signa militaria duo et septuaginta; regulus ipse inter tumultum cum paucis effugit. Tum ad Tynetem eodem, quo ante, loco castra posita, legatique triginta Carthagine ad Scipionem venerunt. Et illi quidem multo miserabilius quam antea, quo magis cogebat fortuna, egerunt; sed aliquanto minore cum 10 misericordia ab recenti memoria perfidiæ auditi sunt. In consilio quanquam iusta ira omnes ad delendam stimulabat Carthaginem, tamen quum, et quanta res esset et quam longi temporis obsidio tam munitæ et tam validæ urbis, reputarent, 11 et ipsum Scipionem exspectatio successoris venturi ad paratam alterius labore ac periculo finiti belli famam sollicitaret, 37 ad pacem omnium animi versi sunt. Postero die revocatis legatis et cum multa castigatione perfidiæ monitis, ut tot cladibus edocti tandem deos et ius iurandum esse crederent, 2 condiciones pacis dictæ, ut liberi legibus suis viverent; quas urbes quosque agros quibusque finibus ante bellum tenuissent, 3 tenerent, populandique finem eo die Romanus faceret; perfugas fugitivosque et captivos omnes redderent Romanis, et naves rostratas præter decem triremes traderent elephantos- 4 que, quos haberent domitos, neque domarent alios; bellum neve in Africa neve extra Africam iniussu populi Romani gererent; Masinissæ res redderent fœdusque cum eo facerent; 5 frumentum stipendiumque auxiliis, donec ab Roma legati redissent, præstarent; decem millia talentum argenti, descripta

pensionibus æquis in annos quinquaginta, solverent; obsides 6 centum arbitrato Scipionis darent, ne minores quattuordecim annis neu triginta maiores. Indutias ita se daturum, si per priores indutias naves onerariæ captæ, quæque fuissent in navibus, restituerentur; aliter nec indutias nec spem pacis ullam esse.

Has condiciones legati quum domum referre iussi in 7 contione ederent, et Gisgo ad dissuadendam pacem processisset audireturque a multitudine inquieta eadem et imbelli, indignatus Hannibal, dici ea in tali tempore audiri, arreptum 8 Gisgonem manu sua ex superiore loco detraxit. Quæ insueta liberæ civitati species quum fremitum populi movisset, perturbatus militaris vir urbana libertate „Novem“ inquit 9 „annorum a vobis profectus post sextum et tricesimum annum redii. Militares artes, quas me a puero fortuna nunc privata, nunc publica docuit, probe videor scire; urbis ac fori iura, leges, mores vos me oportet doceatis.“ Excusata im- 10 prudentia, *de pace* disseruit, quam nec iniqua et necessaria esset. Id omnium maxime difficile erat, quod ex navibus 11 per indutias captis nihil præter ipsas comparebat naves, nec inquisitio erat facilis, adversantibus paci, qui arguerentur. Placuit naves reddi et homines utique inquiri, cetera, quæ 12 abessent, æstimanda Scipioni permitti, atque ita pecunia luere Carthaginienses. Sunt, qui Hannibalem ex acie ad mare 13 pervenisse, inde præparata nave ad regem Antiochum extemplo profectum tradant, postulantique ante omnia Scipioni, ut Hannibal sibi traderetur, responsum esse, Hannibalem in Africa non esse.

Postquam redierunt ad Scipionem legati, quæ publica 38 in navibus fuerant, ex publicis descripta rationibus quæstores, quæ privata, profiteri domini iussi; pro ea summa pecuniæ 2 viginti quinque millia pondo argenti præsentia exacta; indutiæque Carthaginiensibus datæ in tres menses. Additum, ne 3 per indutiarum tempus alio usquam quam Romam mitterent legatos, et, quicumque legati Carthaginem venissent, ne ante

dimitterent eos, quam Romanum imperatorem, quid petentes
4 venissent, certiore facerent. Cum legatis Carthaginiensibus
6 Romam missi L. Veturius Philo et M. Marcius Ralla et L.
5 Scipio, imperatoris frater. Per eos dies commeatus ex Sicilia
Sardiniaque tantam vilitatem annonæ fecerunt, ut pro vectura
frumentum nautis mercator relinqueret.

6 Romæ ad nuntium primum rebellionis Carthaginiensium
trepidatum fuerat, iussusque erat Ti. Claudius mature clas-
sem in Siciliam ducere atque inde in Africam traicere, et
alter consul M. Servilius ad urbem morari, donec, quo statu
7 res in Africa essent, sciretur. Segniter omnia in comparanda
deducendaque classe ab Ti. Claudio consule facta erant, quod
patres de pace Scipionis potius arbitrium esse, quibus legibus
8 daretur, quam consulis censuerant. Prodigia quoque nuntiata
sub ipsam famam rebellionis terrorem attulerant. Cum is
solis orbis minui visus et pluit lapideo imbri, et in Veli-
terno agro terra ingentibus cavernis consedit, arboresque in
9 profundum haustæ; Ariciæ forum et circa tabernæ, Frusinone
muris aliquot locis et porta de cælo tacta; et in Palatio
lapidibus pluit. Id prodigium more patrio novendiali sacro,
10 cetera hostiis maioribus expiata. Inter quæ etiam aquarum
insolita magnitudo in religionem versa; nam ita abundavit
Tiberis, ut ludi Apollinares, circo inundato, extra portam
11 Collinam ad ædem Erycinæ Veneris parati sint. Ceterum
ludorum ipso die subita serenitate orta, pompa duci cœpta
ad portam Collinam revocata ductaque in circum est,
12 quum recessisse inde aquam nuntiatum esset; lætitiâque po-
pulo et ludis celebritatem addidit sedes sua sollemni specta-
culo reddita.

39 Claudium consulem, profectum tandem ab urbe, inter
portus Cosanum Loretanumque atrox vis tempestatis adorta
2 in metum ingentem adduxit. Populonium inde quum per-
venisset, stetissetque ibi, dum reliquum tempestatis exsæviret,
Ilvam insulam et ab Ilva Corsicam, a Corsica in Sardiniam
traiecit. Ibi superantem Insanos montes multo et sævior et

infestioribus locis tempestas adorta disiecit classem. Multæ 3
quassatæ armamentisque spoliatæ naves, quædam fractæ; ita
vexata ac lacerata classis Carales tenuit. Ubi dum subductæ
reficiuntur naves, hiems oppressit circumactumque anni
tempus, et nullo prorogante imperium privatus Ti. Claudius
classem Romam reduxit. M. Servilius, ne comitiorum causa 4
ad urbem revocaretur, dictatore dicto C. Servilio Gemino, in
provinciam est profectus; dictator magistrum equitum P.
Ælium Pætum dixit. Sæpe comitia indicta perfici tempestates 5
prohibuerunt; itaque quum pridie idus Martias veteres magi-
stratus abissent, novi suffecti non essent, res publica sine
curulibus magistratibus erat.

T. Manlius Torquatus pontifex eo anno mortuus; in 6
locum eius suffectus C. Sulpicius Galba. Ab L. Licinio
Lucullo et Q. Fulvio ædilibus curulibus ludi Romani ter
toti instaurati. Pecuniam ex ærario scribæ viatoresque 7
ædificii clam egressisse per indicem *comperti* damnati sunt,
non sine infamia Luculli ædilis. P. Ælius Tubero et L. 8
Lætorius ædiles plebis vitio creati magistratu se abdicaverunt,
quum ludos ludorumque causa epulum Iovi fecissent et signa
tria ex multaticio argento facta in Capitolio posuissent.
Cerealia ludos dictator et magister equitum ex senatus con-
sulto fecerunt.

Legati ex Africa Romani simul Carthaginiensesque quum 40
venissent Romam, senatus ad ædem Bellonæ habitus est.
Ubi quum L. Veturius Philo, pugnatum cum Hannibale esse 2
suprema Carthaginiensibus pugna finemque tandem lugubri
bello impositum, ingenti lætitia patrum exposuisset, adiecit, 3
Verminam etiam Syphacis filium, quæ parva bene gestæ rei
accessio erat, devictum. In contionem prodire iussus gau-
diumque id populo impertire. Tum patefacta gratulationi 4
omnia in urbe templa supplicationesque in triduum decretæ.
Legatis Carthaginiensium et Philippi regis (nam ii quoque
venerant) petentibus, ut senatus sibi daretur, responsum iussu
patrum ab dictatore est, consules novos iis senatum duros

5 esse. Comitia inde habita. Creati consules Cn. Cornelius
 A. u. c. 553. Lentulus, P. Ælius Pætus, prætores M. Iunius Pennus, cui
 A. Ch. 201. sors urbana evenit; M. Valerius Falto Bruttios, M. Fabius
 6 Buteo Sardiniam, P. Ælius Tubero Siciliam est sortitus. De
 provinciis consulum nihil ante placebat agi, quam legati Phi-
 lippi regis et Carthaginiensium auditi essent; belli finem
 7 alterius, alterius principium prospiciebant animis. Cn. Len-
 tulus consul cupiditate flagrabat provinciæ Africæ, seu bellum
 foret, facilem victoriam, seu iam finiretur, finiti tanti belli a
 8 se consule gloriam petens. Negare itaque, prius quicquam agi
 passurum, quam sibi provincia Africa decreta esset, concedente
 collega, moderato viro et prudenti, qui gloriæ eius certamen
 cum Scipione, præterquam quod iniquum esset, etiam impar
 9 futurum cernebat. Q. Minucius Thermus et M'. Acilius Gla-
 brio tribuni plebis rem *priore* anno nequicquam tentatam ab
 10 Ti. Claudio consule Cn. Cornelium tentare aiebant; ex auc-
 toritate patrum latum ad populum esse, cuius vellent impe-
 rium in Africa esse; omnes quinque et triginta tribus P.
 11 Scipioni id imperium decresse. Multis contentionibus et in
 senatu et ad populum acta res postremo eo deducta est, ut
 12 senatui permitterent. Patres igitur iurati (ita enim convenerat)
 censuerunt, uti consules provincias inter se compararent sor-
 tirenturve, uter Italiam, uter classem navium quinquaginta
 13 haberet; cui classis obvenisset, in Siciliam navigaret; si pax
 cum Carthaginiensibus componi nequisset, in Africam traii-
 ceret; consul mari, Scipio eodem, quo adhuc, iure imperii terra
 14 rem gereret; si condiciones convenirent pacis, tribuni plebis
 populum rogarent, utrum consulem an P. Scipionem iuberent
 pacem dare, et quem, si deportandus exercitus victor ex
 15 Africa esset, deportare. Si pacem per P. Scipionem *dari* atque
 ab eodem exercitum deportari iussissent, ne consul ex Sicilia
 16 in Africam traiceret. Alter consul, cui Italia evenisset, duas
 41 legiones a M. Sextio prætore acciperet. P. Scipioni cum
 exercitibus, quos haberet, in provincia Africa prorogatum
 2 imperium. Prætoribus, M. Valerio Faltoni duæ legiones in

Bruttiis, quibus C. Livius priore anno præfuerat, decretæ; P.
 Ælius prætor duas legiones in Sicilia ab Cn. Tremellio acci-
 peret; legio una M. Fabio in Sardiniam, quam P. Lentulus
 pro prætore habuisset, decernitur. M. Servilio, prioris anni 3
 consuli, cum suis duabus item legionibus in Etruria proro-
 gatum imperium est. Quod ad Hispanias attineret, aliquot 4
 annos iam ibi L. Cornelium Lentulum et L. Manlium Aci-
 dinum esse; uti consules cum tribunis agerent, ut, si iis
 videretur, plebem rogarent, cui iuberent in Hispania imperium
 esse; is ex duobus exercitibus in unam legionem conscriberet 5
 Romanos milites et in quindecim cohortes socios Latini nominis,
 quibus provinciam obtineret; veteres milites L. Cornelius et
 L. Manlius in Italiam deportarent. Consuli quinquaginta 6
 navium classis ex duabus classibus, Cn. Octavii, quæ in Africa
 esset, et P. Villii, quæ Siciliæ oram tuebatur, decreta, ut,
 quas vellet naves, deligeret. P. Scipio quadraginta naves 7
 longas, quas habuisset, haberet; quibus si Cn. Octavium, sicut
 præfuisset, præesse vellet, Octavio pro prætore in eum annum
 imperium esset; si Lælium præficeret, Octavius Romam dece- 8
 deret, reduceretque naves, quibus consuli usus non esset. Et
 M. Fabio in Sardiniam decem longæ naves decretæ. Et 9
 consules duas urbanas legiones scribere iussi, ut quattuor-
 decim legionibus eo anno, centum navibus longis res publica
 administraretur.

Tum de legatis Philippi et Carthaginiensium actum. 42
 Priores Macedonas introduci placuit; quorum varia oratio 2
 fuit, partim purgantium, quæ questi erant missi ad regem
 ab Roma legati de populatione sociorum, partim ultro accu-
 santium quidem et socios populi Romani, sed multo infestius
 M. Aurelium, quem ex tribus ad se missis legatis, dilectu 3
 habito, substitisse et se bello lacessisse contra fœdus et sæpe
 cum præfectis suis signis collatis pugnasse, *partim* postu- 4
 lantium, ut Macedones duxque eorum Sopater, qui apud
 Hannibalem mercede militassent, tum capti in vinclis
 essent, sibi restituerentur. Adversus ea M. Furius, missus 5

ad id ipsum ab Aurelio ex Macedonia, disseruit, Aurelium relictum, ne socii populi Romani fessi populationibus vi atque iniuria ad regem deficerent; finibus sociorum non excessisse; 6 dedisse operam, ne impune in agros eorum populatores transcenderent. Sopatrum ex purpuratis et propinquis regis esse; eum cum quattuor millibus Macedonum et pecunia missum nuper in Africam esse Hannibali et Carthaginiensibus 7 auxilio. De his rebus interrogati Macedones quum perplexe responderent, ipsi *non anceps* responsum tulerunt, bellum quæ- 8 rere regem et, si pergat, propediem inventurum. Dupliciter ab eo fœdus violatum, et quod sociis populi Romani iniurias fecerit ac bello armisque lacessiverit, et quod hostes auxiliis 9 et pecunia iuverit. Et P. Scipionem recte atque ordine fecisse videri et facere, quod eos, qui arma contra populum Romanum ferentes capti sint, hostium numero in vinclis 10 habeat, et M. Aurelium e re publica facere, gratumque id senatui esse, quod socios populi Romani, quando iure fœderis non possit, armis tueatur.

11 Cum hoc tam tristi responso dimissis Macedonibus, legati Carthaginienses vocati. Quorum ætatibus dignitatibusque conspectis (nam longe primi civitatis erant), tum pro se quis- 12 que dicere vere de pace agi. Insignis tamen inter ceteros Hasdrubal erat (Hædum populares cognomine appellabant), 13 pacis semper auctor adversusque Barcinæ factioni. Eo tum plus illi auctoritatis fuit belli culpam in paucorum cupiditatem 14 ab re publica transferenti. Qui quum varia oratione usus esset, nunc purgando crimina, nunc quædam fatendo, ne impudenter certa negantibus difficilior venia esset, nunc monendo etiam patres conscriptos, ut rebus secundis modeste 15 ac moderate uterentur; si se atque Hannonem audissent Carthaginienses et tempore uti voluissent, daturus fuisse pacis condiciones, quas tunc peterent; raro simul hominibus bonam 16 fortunam bonamque mentem dari; populum Romanum eo invictum esse, quod in secundis rebus sapere et consulere 17 meminerit; et hercule mirandum fuisse, si aliter faceret; ex

insolentia, quibus nova bona fortuna sit, impotentes lætitiæ insanire; populo Romano usitata ac prope iam obsoleta ex victoria gaudia esse, ac plus pæne parcendo victis quam vincendo imperium auxisse, — ceterorum miserabilior oratio fuit, 18 commemorantium, ex quantis opibus quo recidissent Carthaginiensium res: nihil iis, qui modo orbem prope terrarum obtinuerint armis, superesse præter Carthaginiis mœnia; his 19 inclusos non terra, non mari quicquam sui iuris cernere; urbem quoque ipsam ac penates ita habituros, si non in ea quoque, quo nihil ulterius sit, sævire populus Romanus velit. Quum flecti misericordia patres appareret, senatorum unum 20 infestum perfidiæ Carthaginiensium succlamasse ferunt, per 21 quos deos fœdus icturi essent, quum eos, per quos ante ictum esset, fefellissent. „Per eosdem“ inquit Hasdrubal, „quoniam tam infesti sunt fœdera violentibus.“

Inclinatis omnium ad pacem animis, Cn. Lentulus consul, 43 cui classis provincia erat, senatus consulto intercessit. Tum 2 M'. Acilius et Q. Minucius tribuni plebis ad populum tulerunt, vellent iuberentne senatum decernere, ut cum Carthaginiensibus pax fieret; et quem eam pacem dare, quemque ex Africa exercitum deportare iuberent. De pace „Uti 3 rogas“ omnes tribus iusserunt; pacem dare P. Scipionem, eundem exercitum deportare. Ex hac rogatione senatus 4 decrevit, ut P. Scipio ex decem legatorum sententia pacem cum populo Carthaginiensium, quibus legibus ei videretur, faceret. Gratias deinde patribus egere Carthaginienses, et petie- 5 runt, ut sibi in urbem introire et colloqui cum civibus suis liceret, qui capti in publica custodia essent; esse in iis 6 partim propinquos amicosque suos, nobiles homines, partim ad quos mandata a propinquis haberent. Quibus conventis, 7 quum rursus peterent, ut sibi, quos vellent, ex iis redimendi potestas fieret, iussi nomina edere; et quum ducentos ferme ederent, senatus consultum factum est, ut legati Romani 8 ducentos ex captivis, quos Carthaginienses vellent, ad P. Cornelium in Africam deportarent, nuntiarentque ei, ut, si

pax convenisset, sine pretio eos Carthaginiensibus redderet. 9 Fetiales quum in Africam ad fœdus feriendum ire iuberentur, ipsis postulantibus senatus consultum factum est in hæc verba, ut privos lapides silices privasque verbenas secum ferrent, ut, *ubi* prætor Romanus iis imperaret, ut fœdus ferirent, illi prætorem sagmina poscerent. Herbæ id genus ex arce sump- tum fetialibus dari solet.

10 Ita dimissi ab Roma Carthaginienses quum in Africam venissent ad Scipionem, quibus ante dictum est legibus, pacem 11 fecerunt. Naves longas, elephantos, perfugas, fugitivos, captivorum quattuor millia tradiderunt, inter quos Q. Teren- 12 tius Culleo senator fuit. Naves provectas in altum incendi iussit; quingentas fuisse omnis generis, quæ remis agerentur, quidam tradunt; quarum conspectum repente incendium tam 13 lugubre fuisse Pœnis, quam si ipsa Carthago arderet. De perfugis gravius quam de fugitivis consultum; nominis Latini qui erant, securi percussi, Romani in crucem sublati.

44 Annis ante quadraginta pax cum Carthaginiensibus po- 2 stremo facta erat, Q. Lutatio, A. Manlio consulibus. Bellum initum annis post tribus et viginti, P. Cornelio, Ti. Sempronio consulibus, finitum est septimo decimo anno, Cn. Cor- 3 nelio, P. Ælio Pæto consulibus. Sæpe postea Scipionem ferunt dixisse, Ti. Claudii primum cupiditatem, deinde Cn. Corneli fuisse in mora, quo minus id bellum exitio Cartha- ginis finiret.

4 Carthagini quum prima collatio pecuniæ diutino bello exhaustis difficilis videretur, mæstitiaque et fletus in curia 5 esset, ridentem Hannibalem ferunt conspectum. Cuius quum Hasdrubal Hædus risum increparet in publico fletu, quum 6 ipse lacrimarum causa esset, „Si, quemadmodum oris habitus cernitur oculis“ inquit, „sic et animus intus cerni posset, facile vobis appareret, non læti, sed prope amentis malis cordis hunc, quem increpatis, risum esse; qui tamen nequaquam adeo est intempestivus, quam vestræ istæ absurdæ atque 7 abhorrentes lacrimæ sunt. Tunc flesse decuit, quum adempta

sunt nobis arma, incensæ naves, interdictum externis bellis; illo enim vulnere concidimus. Nec est, cur vos otio vestro con- sultum ab Romanis credatis. Nulla magna civitas quiescere 8 potest; si foris hostem non habet, domi invenit, ut prævalida corpora ab externis causis tuta videntur, sed suis ipsa viribus onerantur. Tantum nimirum ex publicis malis sentimus, 9 quantum ad privatas res pertinet, nec in iis quicquam acrius quam pecuniæ damnum stimulat. Itaque quum spolia victæ 10 Carthagini detrahebantur, quum inermem iam ac nudam destitui inter tot armatas gentes Africæ cerneretis, nemo ingemuit; nunc quia tributum ex privato conferendum est, 11 tanquam in publico funere comploratis. Quam vereor, ne propediem sentiat, levissimo in malo vos hodie lacrimasse!“ Hæc Hannibal apud Carthaginienses.

Scipio, contione advocata, Masinissam ad regnum pater- 12 num Cirta oppido et ceteris urbibus agrisque, quæ ex regno Syphacis in populi Romani potestatem venissent, adiectis donavit. Cn. Octavium classem in Siciliam ductam Cn. Cor- 13 nelio consuli tradere iussit, legatos Carthaginiensium Romam proficisci, ut, quæ a se ex decem legatorum sententia acta essent, ea patrum auctoritate populique iussu confirmarentur. Pace terra marique parta, exercitu in naves imposito, in 45 Siciliam Lilybæum traiecit. Inde magna parte militum navi- 2 bus missa, ipse per lætam pace non minus quam victoria Italiam, effusis non urbibus modo ad habendos honores, sed agrestium etiam turba obsidente vias, Romam pervenit, triumphoque omnium clarissimo urbem est invectus. Argenti 3 tulit in ærarium pondo centum viginti tria millia. Militibus ex præda quadringenos æris divisit. Morte subtractus specta- 4 culo magis hominum quam triumphantis gloriæ Syphax est, Tiburi haud ita multo ante mortuus, quo ab Alba traductus fuerat. Conspecta mors tamen eius fuit, quia publico funere est elatus. Hunc regem in triumpho ductum Polybius, haud- 5 quaquam spernendus auctor, tradit. Secutus Scipionem triumphantem est pileo capiti imposito Q. Terentius Culleo,

omnique deinde vita, ut dignum erat, libertatis auctorem
6 coluit. Africani cognomen militaris prius favor an popularie
aura celebraverit, an, sicuti Felicis Sullæ Magnique Pompeii
patrum memoria, cœptum ab assentatione familiari sit, parum
7 compertum habeo; primus certe hic imperator nomine victæ
a se gentis est nobilitatus; exemplo deinde huius nequaquam
victoria pares insignes imaginum titulos claraque cognomina
familiarum ceperunt.

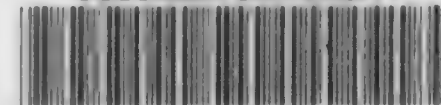
87LI

E61
2

Livy

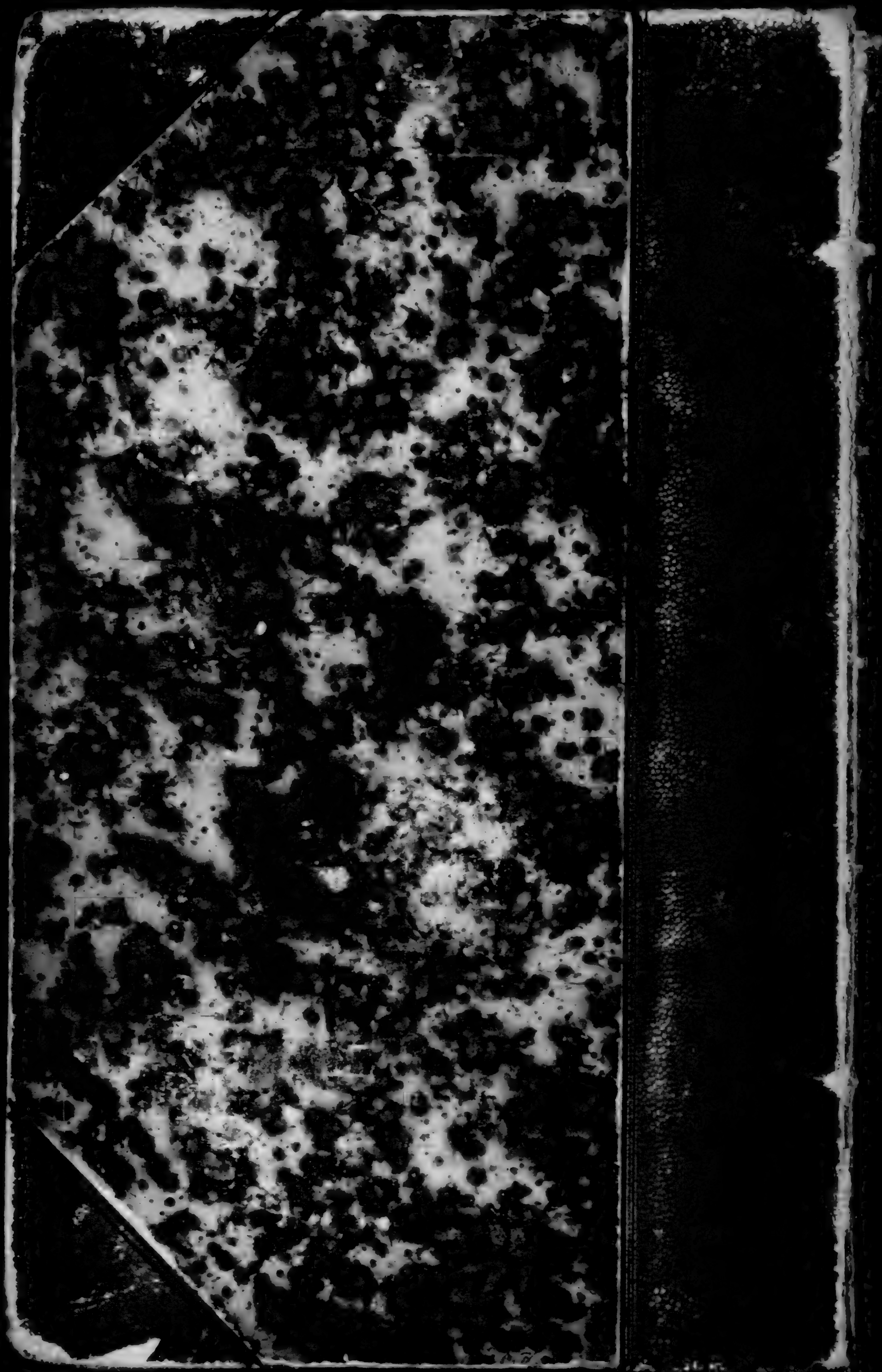
Historiarum Romanarum libri qui
Superaunt

COLUMBIA UNIVERSITY

0026056526

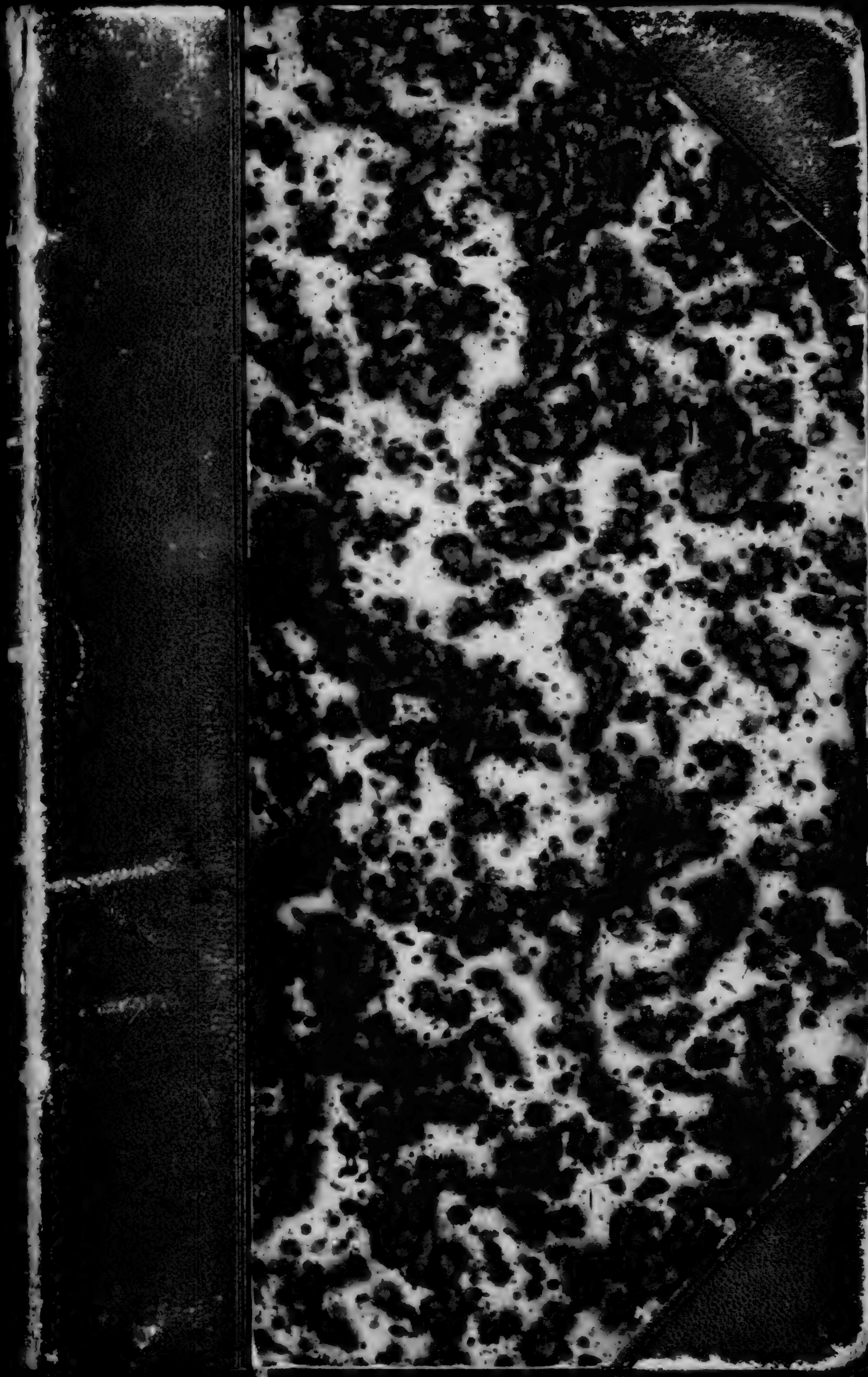

VOLUME 3

PART 1

E61
3

BORN 1835-DIED 1903

FOR THIRTY YEARS CHIEF TRANSLATOR
DEPARTMENT OF STATE, WASHINGTON, D. C.
LOVER OF LANGUAGES AND LITERATURE
HIS LIBRARY WAS GIVEN AS A MEMORIAL
BY HIS SON WILLIAM S. THOMAS, M. D.
TO COLUMBIA UNIVERSITY
A. D. 1905

This book is due on the date indicated below, or at the expiration of a definite period after the date of borrowing, as provided by the rules of the Library or by special arrangement with the Librarian in charge.

[illegible]

C2B(1140)M100

87LI

ECI

Y.3

TITI LIVII
HISTORIARUM ROMANARUM

LIBRI QUI SUPERSUNT.

EX RECENSIONE

Io. Nic. MADVIGII.

EDIDERUNT

Io. Nic. MADVIGIUS ET Io. L. USSINGIUS.

VOL. III PARS I.

LIBROS A TRICESIMO PRIMO AD TRICESIMUM QUINTUM
CONTINENS.

HAUNIÆ MDCCCLXIII.
SUMPTIBUS LIBRARIÆ GYLDENDALIANÆ (F. HEGEL).
TIPIS SCHULTZIANIS.

PRÆFATIO

Io. NICOLAI MADVIGII.

Quoniam in decem Livii libris, quorum priores quinque hic tertii voluminis fasciculus prior continet, omne de scripturæ veritate iudicium duorum codicum fide nititur, qui a reliquorum recenti et contaminato grege separantur, Moguntini et Bambergensis, illius a libri XXXIII capite 17 fere medio (6) usque ad finem libri XL, huius ab initio libri XXXI ad libri XXXVIII cap. 46 (4), qui rectam viam in his libris recensendis tenere vult, ei ante omnia horum codicum auctoritas caute ponderanda et comparanda est exquirendumque, quantum utrique per se et utri in dissensu plus credendum sit; atque etiam, ubi, quod alterutro caremus, altero standum necessario est, non parvi interest scire, quam fidum ducem sequamur. De quo etsi in emendationibus Livianis (p. 361 sqq.) dixi, tamen, quod nuper, etiam postquam illa scripsi, aberratum incertaque et fluctuanti sententia iudicatum video, breviter explicanda res est confirmandaque veritas. Quod enim codex Bambergensis et exstat et diligenter collatus multa, quæ olim solius Moguntini fide nitebantur, sua auctoritate confirmavit et nova bonaque non pauca obtulit, Moguntini contra, qui non comparet, tantum scripturas ante tria sæcula minime plene excerptas tenemus Bambergensique a Moguntino discrepanti adhæret fere codicum vulgarium turba cum eo originis communione copulata, homines autem raro argumentorum vi freti bono, sed longinquo testi et uni contra præsentem, aliorum speciem secum trahentem, firmiter credere audent, factum est, ut Gu. Weissenbornius in Livii a se editi et enarrati volumine VII et VIII (1860 et 1862) et subinde codicem Bambergensem, quem primo inter omnes loco ponit („die beste Handschrift“), Moguntino iniuria aperte præferret et in aliis locis non paucis, ubi in ipsa oratione, quasi con-

a*

390882

vicio veritatis victus, scripturas Moguntini teneret, tamen in annotatione et inanes coniecturas ex ceteris duceret et pravas interpolationis suspiciones in codicem Moguntinum coniceret dubitationesque moveret, quas sæpe vel ipsa illorum locorum forma et codicum in iis comparatio reprimere debuerat, multo autem magis totius rei consideratio. Quid est enim, si singulos tantum locos consideramus, perversius quam quum, ut hoc utar, libr. XXXV, 2, 7 in codice, quod omnes concedunt, perantiquo et cui permultis locis credas, sic scriptum legatur: *placere tumultuarios milites extra Italiam scribi a prætore. Mens ea senatus fuit, ut in Hispania tumultuarii milites legerentur*, optima oratione et sententia extremorum verborum aptissima ad ea præparanda, quæ subiiciuntur Valerio Antiato teste de militibus etiam ex aliis provinciis adscitis, in ceteris autem codicibus (B et vulgaribus), quos persæpe verborum omissione peccare necessario ipse confiteare, sic: *placere tumultuarii milites extra Italiam legerentur*, oratione prava (neque enim de decretis dicitur usquam *placere hoc fiat*), hoc „fortasse rectius“ putare, quum, cui homini et quo consilio illa addere in mentem venerit, nemo ne suspicari quidem possit, cur autem omissa sint, causa manifestissima sit; oculus enim scribentis sic aberravit a *tumultuarios* ad *tumultuari*, ut tamen illa *extra Italiam* arriperet. Eiusdemque perversitatis est, quum eiusdem libri c. 11, 11 in M sit: *in agrum latiore evecti omnia propinqua viæ tecta incendunt; proximo deinde vico inferunt ignem; ferro flammaque omnia pervastant*, in ceteris autem tantum: *in latiore agrum evecti omnia pervastant*, omissa prorsus incendii significatione, quam postulant proxima (*fumus primo conspectus*), potius dilucidam et uberem et Livianam rei narrationem a nescio quo inauditi generis interpolatore sine umbra causæ interpositam putare quam intelligere, quod iam alii dixerant, librarii, a cuius opera B et vulgares codices orti sunt, oculum a priore *omnia* ad alterum transiluisse. Et advocatur etiam testis Frontinus, quasi non is, quum rem suo modo breviter et nude narraret, item reliqua, quæ Livius amplificat, omiserit, de fumo, de clamore, de senioribus et pueris, cetera. Nihilo autem his prudentius, quod ad XXXIV, 57, 8 annotatur, qui locus, ut Emendd. Livv. p. 364 ostendi, vel apertissimus est ad codicum dignitatis ordinem constituendum. Nam ibi in M aptissime, oratione propria et antiqua, scribitur: *aut ex formula iuris antiqui aut ex partis utriusque commodo*; quum autem in eo codice, ex quo B et vulgares orti sunt, *F* in *E* mutato, natum esset: *ex eo formula*, hinc in codice vulgari principe mirabili corrigendi simplicitate effectum est *ex eo simul a*, Bambergensis autem codicis librarius, quod fecit

sæpissime, obiecta etiam in notissimis verbis vel propter ductum obscuritatem vel propter litterulæ errorem vel propter litteras evanidas aut chartam pertusam dubitatione, pro his *ex eo formula iuris antiqui* spatium vacuum reliquit. Quid Weissenbornius? Ubi codicis B scriba caute spatium reliquerat, veterem lacunam varie suppletam putat. Atqui nulla est varietas supplendi, quoniam ridicula illa *ex eo simul a* manifestissimum est nihil aliud significare nisi *ex formula*. Hoc autem supplementum quomodo ex M, a vulgaribus remotissimo, in illos venit, qui ubique cum B coniunguntur, asseclæ sane longe inferiores et depravati? Postremo quis illis sæculis, quorum est codex Moguntinus, huiusmodi supplementum, tam Latinum ac proprium, excogitavit? Sed (nam casu accidit, ut aptissimo exemplo veritatem confirmare liceat) ut hoc loco *formula antiqui iuris* in B sublata tota est, sic XXXV, 16, 6, ubi nec Weissenbornius nec quisquam dubitat, quin Livius scripserit, ut in M est: *in antiquum ius repetit*, in B (quod scriptum erat *anticum*) factum est *Antiochum repetit*, deinde in vulgaribus corrigendo *Antiochus repetit*. Apparet depravatio in B incipiens, in ceteris longius progrediens. Verum ne in paucis locis morari videamur, dicam primum universe, codicem Moguntinum, quem qui viderunt (Carbachius, Gelenius, alii), omnes summæ antiquitatis indicia habuisse et a noviciis, quos multos tractarant, specie et scripturæ genere remotum fuisse testantur, compluribus certe sæculis ante scriptum fuisse, quam recentior illa codicum corrigendorum et lacunas explendi consuetudo nata sit, superioris autem temporis interpolationem, quam etiam antiquissimos codices hic illic attigisse, sæpe exposui, longe alius generis fuisse, simplicem et rudem, qualem in emendationibus Livianis multis locis adumbravi (p. 13, 14, p. 208, p. 336 n. cett., de huius autem ipsius decadis codicibus p. 401 sq.), qualem ipse Moguntinus ostendit lib. XXXV, 4, 3, post *inter pacatos* addens *agros*, interpretamentum infelicissimum. Deinde hoc ponam, nusquam quicquam labis aut maculæ in M reperiri, quod ex communibus B et ceterorum erroribus mendisque in illum transisse videri possit¹⁾; itaque absurdum esse quicquam in eo suspicari ad ceterorum errores tegendos lacunasve explendas interpolando natum. Postremo ad rem conficiendam, duabus longioribus partibus libri XXXIV et XXXV sine ullo dilectu sumptis, perpetuam exemplorum seriem sub conspectum adducemus ostendemusque, et quot aliorum generum menda codicis B et vulgariū communia unius M ope sublata sint (nam proprios B scribendi errores

¹⁾ De XXXIV, 46, 4 (*idoneis*) dicetur paulo post.

et vulgare menda interpolationemque omitto), et quot locis verba quum in illis utrisque, tum vero singulari negligentia in B omissa Moguntinus servavit et quam nihil illa in B vacua spatia reconditi occultent; hoc enim declarat ipse in his locis deteriorum codicum, qui in ceteris a codice Bambergensi simili pendent, cum M consensus aut error originis apertæ. Quum autem simul animadverterimus, per hæc plurium capitum spatia quam fere nihil boni, quod non in M fuerit, ex B prolatum sit, summam hanc faciemus, ita Bambergensem vulgares, quibuscum cognatione coniungitur, longe vincere, ut Moguntino non paulo inferior sit; itaque neque propter Bambergensem et ceterorum in errore lacunave conspirationem rectis Moguntini scripturis diffidendum esse et (quod nunc, omnibus minimis per duos libros exactis, certius et confidentius dico quam Emendatt. p. 366) in iis locis, in quibus scripturæ ad sententiam et orationem fere æque bonæ certent, præferendas esse Moguntini ob auctoritatem. Bonarum autem aliquot scripturarum, quæ ex solo B enotatæ sunt, complures etiam in M fuisse, sed in excerpta varietate omissas, quod earum bonitas non intelligeretur, eo liberius affirmo, quod ne in B quidem repertæ statim probatæ sunt; velut XXXIV, 2, 11 (*sine tutore auctore*) et 19, 8 (*deni*) Kreyssigius primum non attendit, 4, 18 (*exorabilis es*) nemo ante me (Em. p. 396); lib. XXXVIII, 13, 4 verum Kreyssigius neglexit, 16, 3 (*vec-tigales*) et 17, 6 (*adsueti*) omnes ante me (Em. p. 439, 440). Quod autem in libro XXXIII (a cap. 17) Moguntino, quem-admodum quidem hic lectus et expressus sit, parem Bambergensem et pæne superiorem esse dixi (Em. p. 365), videntur sane Nic. Carbachius et W. Angustus, quum partem libri XXXIII e primis codicis M foliis fortasse male habitis nondum ad eum legendum exercitati et nulla impressorum librorum comparatione adiuti ederent, permulta male legisse et edendo corrupisse (ut statim c. 17, 8 *inexpugnabilis* pro *expugnabilis* ediderunt) nec Gelenius omnia correxisse¹⁾. Sed Bambergensem in prioribus libris integriorem esse videri et sensim in deterius vergere dixi iam ante (Em. l. c.). Et tamen hic quoque vacua illa spatia sunt, velut XXXIII in uno capite X quattuor (§ 1 pro *ut*, § 6 pro *irrupunt* et pro *ex parte* et pro *quinque*). Sed veniendum est ad duplicem illam, quam propositurum me dixi, exemplorum seriem. Itaque libr. XXXIV

¹⁾ Carbachius ipse quantopere legendi difficultatem exaggeret, Geleniusque quid de Carbachio et Angusto queratur, intelligitur ex præfationibus expressis apud Drakenborchium vol. VII p. 268 et 273.

a cap. 41 ad 50 hæc scripturæ e solo M ductæ sunt contra B et vulgares: 42, 6 *et Buxentum* (B *exbuxenium*), 43, 9 *senatus consuisset* (*senatus voluisset*; de Lov. 1 cave credas silentio), 44, 3 *pridie calendas* (*idus*), 45, 2 *Buxentum* (*Buxenium*), 47, 7 *quæ imperio* (*qui imperio*), 49, 5 *Acrocorinthum* (*ac Corinthum*)¹⁾ 11 *ac munus* (*hinc munus*), 50, 8 *ab agro Corinthio*, h. e., *ab Acrocorintho* (*ab Corintho*). (Quæ in B rectiora sunt quam in vulgatis, ut 41, 4 *tyrannus* et *præbebant* et 6 *populum Romanum*, etiam in M fuerunt, ex his quidem tribus duo a Gelenio indicata, tertium, *præbebant*, tacite ab eo in Frob. 2 receptum).

In iisdem capitibus hæc in B et vulgaribus omissa e M suppleta sunt: 42, 6 *qui*, 45, 5 *et C. Salonius*, 46, 1 *Flaccus* (Weiss. om.) 46, 2 *pondo, bigati centum viginti tria milia, Oscensis quingenta quadraginta*²⁾, 3 *ex præda* (W om.), 48, 1 *Ligurumque*, 48, 6 *hærentem visceribus nobilissimæ civitatis*³⁾, 49, 8 *et* (ante *civitatibus*) 50, 9 *liberatore*. Debuerat præterea, ut nunc feci, c. 48, 2 pro *Eodem anno* scribi e M *Eodem hoc anno*, coll. XXXV, 40, 5.

Præterea B solus, quod sciamus, hæc omittit: 41, 4 *quantum*, 44, 2 *magnos*, 5 *publica*, 6 *in carcerem*, 45, 7 *Nare*, vacuo spatio relicto, ibd. *lac*, 46, 5 *in*, 47, 4 *a*. Ex his W *magnos* c. 44, 2 commemoravit, de ceteris tacuit.

In duodecim primis capitibus libri XXXV hæc scripturæ codici Moguntino soli debentur: 1, 1 *hæc gesta sunt* (B, vulg. *gesta sunt hæc*), ibd. 5 *prætor hæc gesserat* (B *præcesserat*, alii *prægesserant*) 4, 1 *per extremos* (*præter extr.*) 5, 11 *paululum anniterentur* (*paulum niterentur*), 8, 1 *gerebantur* (*agerentur*, al. *gererentur*)⁴⁾ 9 *supplicatio decerneretur* (*supplicationes decernerentur*, quod W tenuit, ipse prope confessus pravum esse), 10, 2 *decesserat* (B *excesserat*, al. *recesserat*) 5 *in P. Scipione* (*Sci-*

¹⁾ Quod Gelenius scribit: „Lege *Acrocorinthum*”, non minus e codice duxit quam c. 41, 4 *tyrannus* et 6 *populum Romanum*, in quibus eadem voce utitur, codicis auctoritatem significans, ut nunc ex B apparet. 49, 11 dicit „restituimus”.

²⁾ Hæc W., etsi tenet, putat fortasse coniectando suppleta (willkürlich ergänzt). Quis illa ætate, cuius est codex, deesse aliquid sensisset? Quis ulla ætate tam recte et proprie suppleret (*bigati* .. *Oscensis*)? Quam facile contra hæc exciderunt ob repetitum *pondo*, retento tamen *auri*?

³⁾ Hæc W. uncis inclusit, fortasse ex c. 41, 4 (ubi est *lateri ad-hærens tyrannus*) aut similibus locis (?) huc translata ratus. Miram translationem in optimum locum cum magna mutatione!

⁴⁾ De 8, 7, ubi M vestigia veri habet, v. Em. 409.

pionis, quod W secutus est), 8 pro legato (pro collega, cui inanem defensionis speciem W quærit), 12, 6 Nicander (Nicander navigat) 9 Romanæ amicitiae coniungeret se cum (Romæ amicitias iungerent cum), 12 nam neque (namque) 13 quam Romanis (cum Romanis)¹⁾.

Suppleta e M, quæ in B ceterisque desunt, hæc: 1, 1 permultæ, 2, 6 a et temere (in codd. vulgaribus deinde pro ad rumores privatis factum ad rumores privatos), ibd. aut prætores, 7 quattuordecim verba (v. supra p. IV; W ne de proximæ quidem paragraphi duplici incuriæ indicio cogitavit), 3, 1 quotidie, 7, 2 quod (ante quum), 9, 3 que (post murus), 10, 4 que (post Cornelium; itaque etiam ex Quinctium Corneliumque factum Q. Cornelium, unde W locus suspectus fit!), 11, 6 hostium, 11, 11 duodecim verba (vid. supra p. IV).

Præterea B solus hæc omittit: 3, 4 æ (post et), 5, 11 et dubio (etiam Voss. Drakenborchii), 7, 3 ius, 7 milites, magis, 8, 2 is, 9 si, 10, 2 nuper, 4 petebant, 11, 2 exercitus, 5 in eos, 7 et post paululi, 10 adequitare, spatio vacuo relicto, ibd. hostium, 12, 4 que post civitatum²⁾. (In M c. 3, 2 non plus prave omissum videtur.)

Hæc qui consideraverit, quorum similia ex quavis horum librorum parte proferri possunt³⁾, timidus Weissenbornii nescio

¹⁾ Quod c. 2, 2 restitutum e B est: adversæ quam secundæ res... magis sermonibus (pro tam adversæ quam sec... magnis serm.) e M non annotatur.

²⁾ Cap. 11, 8 librarius, quum verba cursus rigida pæne omisisset, retraxit se; c. 5, 6 ex voce redintegrata scripsit re grata interposito spatio vacuo, quod medias litteras non legebat aut non intelligebat.

³⁾ Addam ex uno capite libri XXXIV specimen, ex uno libri XXXV. Nam in illius capite 31, ut dem, nequivi § 2 non e M esse, hæc e M contra B vulgaresque sumpta sunt: § 4 video (om.) 6 eam (om.; omisit etiam W; abesse nequit) 7 et accepi quum (et accepi urbem, quum, etiam W, pessundata orationis figura), 8 iam (om., etiam W) 18 fortunæ (fore). Nec dubito, quin etiam ac dignitatis Gelenius („lege“) ex M scripserit, correcto Carbachii errore. In libri XXXV cap. 26 hæc e solo M sunt: 1 pristisque (tris isque et similia) 2 harum novarum navium... ut (harum ut novarum tum navium); ibd. simul ut (simul), ibd. simulacris (simul Achæis!!), 3 vel usu (usu), 5 ignarus. Navis erat (om.), ibd. Nicæam (Nicolam et similia), 6 fuerat enim (om., relicto in B spatio, addito alia in vulgaribus errore), 9 speculatoria (piscatoria). Præterea B § 4 om. Creta, vacuo spatio relicto. Tacite his omnibus locis Moguntinus probatur; dein subito in proximo suspicaces homines fiunt.

dicam an audaculas suspiciones de interpolatione in codice Moguntino grassata et errorum mendorumque, quæ in B et vulgaribus sunt, tentatas excusationes aut coniecturas inde ducias facile abiiciet et quum ceteras Moguntini bonas scripturas libenter accipiet, tum voces in illo, quum in ceteris desint, servatas. Nam prorsus iis, quæ pluribus verbis commemoravi, lacunarum supplementis similia cetera sunt, in quæ maxime illa suspicio interpolationis coniecta est; nihil in iis, quod ad sententiam constructionemve male intellectum explendam pertineat, reperitur, sed res ad Livii orationem sententiamque aptæ, quas tamen, si a Livio positæ non essent, addere nemini in mentem venisset, a grammaticorum et librariorum inferioris ætatis captu remotæ, bonis et antiquis verbis comprehensæ ceterisque rectissime inclusæ. Eiusmodi illa sunt in XXXIV, 7, 2, ubi Weissenbornius interpolationis accusationem pluribus peragit, hic Romæ infimo generi, magistris vicorum, de quibus quæ dicit, permira sunt. Aptissime enim L. Valerius, cuius illa est oratio, ut demonstret, quam late pateat purpuræ usus, urbanis magistratibus municipales adiungit, his urbanos (hic Romæ) ne magistratus quidem, sed ministros. Ad Valerii autem argumentationem quid pertinet, quot in anno dies purpura usi sint? Nam ne ceteri quidem magistratus sacerdotesve nisi festis diebus prætextati erant. Illo vero nihil incredibilius, quod XXXIV, 58, 12 Bekkerus, Weissenbornius, Hertzius putarunt, quum Livius scripsisset Græcas Asiæ urbes, ut est in B et vulgaribus (etsi horum saltem tres habent Græcas et Asiæ), exstitisse, qui interpolando substitueret, quod e M sumptum a Gelenio ad Drakenborchium servatum erat, Asiæ urbes, quæ Graii nominis sint, antiquo vocabuli, quod est nomen, usu, antiqua adiectivi forma, quam prosa oratione bona non excludi Ciceronis loci complures ostendunt (de rep. 1, § 58, II, 9, III, 15, VI, 16 s. somn. Scip. c. 3, de nat. deor. II, 91, III, 53, de divin. II, 82). De XXXIV, 16, 1 et 2 dicam suo loco. Et horum locorum comparatione et per se certissimum est, ne lib. XXXIV, 35, 4 quidem sine dolo malo interpretandi causa adscriptum esse ad recte, iurisconsultorum formulam ad pervagatissimum et apertæ significationis adverbium. XXXIV, 44, 6, non nego, fieri potuisse, ut, casu veritatem imitante, quum ludi votivi scribendum esset, primum Romani scriberetur, quod eorum mentio brevi ante facta esset, tum votivi. Ac ne deficiente quidem codicis M testimonio ulla minima est causa, cur bona et necessaria verba in ceteris conservata propter vacua Bambergensis spatia in suspicionem vocentur, quod W fecit multis locis, velut XXXII, 17, 17; 19, 7; 21, 6; 26, 6 et 7, cett.

Hæc quum ita sint, sequitur, ut iam supra dixi, ut in iis, quæ, quum per se dubia sint, auctoritate magis quam argumentis conficiuntur. Moguntinus Bambergensi ceterisque præferendus sit; multo quidem magis, ubi ex ipsa re commendatio accedat. Itaque, ut ex iisdem partibus exempla sumamus, et XXXIV, 46, 7 *ad pugnandum* tenuimus (M), non *ad pugnam*, quod recentiores e B vulgaribusque posuerant, et 47, 6 *circa vallum morata est* (B vulgg. *perstitit ad vallum*); et XXXV, 2, 4 *sex millia et quingentos* (pro *ducentos*) et 3, 2 *dixerat*, quod per se rectius est, (*edixerat*) et 5 *emittebant* (*mittebant*) et 6, 9 *non deletum* (*elapsum*) et 7, 2 *obruabant*, quod propter *libero fenore*, quæ libertas ad creditores pertinet, pæne necessarium est, (*obruabantur*) et 11, 10 *inter medias*. Ex hoc genere minora quædam nos in libro XXXIV fugerunt, nondum animadversa firmiterve comprehensa tota re, quæ hic indicabo. Nam c. 1, 3 scriptum oportuit ex M C. Oppius (pro M. Oppius), 2, 11 *prope* (*quoque*), 14 *feceritis* (*facietis*) 3, 2 *exæquari* (*æquari*), 4, 3 *quo magis imperium crescit*, 5, 2 *clarissimus* (*gravissimus*), 9, 6 *moris causa tantum aut legis* (cum W), 11, 2 *nisi præsidio Romanus miles esset* (Romanos aliquot copias Belistages petit), 17, 7 *renuntiatum* (*nuntiatum*), 22, 3 *circum* (*circa*) 27, 1 *vere suas hostiumque æstimanti vires*, 5 *iussit* (*iubet*) 28, 11 *minus infida ac trepida* (*infida fuga est, quæ spem salutis fallit*), ibd. 12 *porta excedente*, 35, 3 *confirmaretur*; *et qua die . . . ea dies* (nam ex h. l. pravum, rectum est paulo post: *ex ea die intra decimum diem*), 36, 4 *vanis sicut*, 40, 4 *deducta res est*. Debuerat etiam c. 44, 8 *teneri sociorum*, non *consciolorum*, quod in recentibus aliquot codicibus factum est e barbaro vocabulo, sed infima ætate usitato, *consociorum*, quod B et alii habent. Ne 46, 4 quidem nunc veri similis videtur ex (*locis*) *apertis* primum factum *aptis*, deinde in M substitutum *idoneis*, quam contra pro *idoneis* (ad pugnandum et tamen Gallis Romanos, si fines intrassent, opperientibus opportunioribus) subiectum *apertis*, quod ad dimicandi voluntatem significandam videretur aptius.

Apparet, quam incommode accadat, quod meliorem e duobus bonis codicibus parum plene novimus, ut et maiora non pauca et minora multa nos fugiant incertaque sint, velut quæ ad verborum ordinem pertinent, quæ raro commemorantur, nisi cum alia varietate coniuncta sunt. Itaque in hoc genere fere B sequimur, aliquot locis M, cum molesto inconstantie sensu. Molestum illud etiam, quod Gelenius non solum in indicandis scripturis ambiguitate quadam verborum effecit, ut interdum suas coniecturas protulisse iniuria putaretur, sed in editione Frobeniana altera minuta non ita pauca tacite codicis Moguntini auctoritate correxit, quæ sane non ubique

certo a coniecturis discernas. Sed tamen, ut hoc utar, XXXIV, 41, 4 nemo dubitare possit, quin non solum *et . . . tyrannus*, quod legi iubet („lege“), sed etiam *præbebant* pro *prædebat*, quod tacite posuit, e M sumpserit, quum utrumque B confirmet. Hoc autem constituto, non magis dubitandum est, quin XXXV, 28, 6 *foret* pro *esset* Gelenius non animi causa, sed a M monitus posuerit, etsi h. l. B non adiungitur. Sed XXXIII, 47, 3 nunc, vera scriptura reperta, apparet, quod in edit. Mog. expressum erat, *extortis* in ed. Frob. altera coniectura prava in *extorto* mutatum esse. Atque illam, quam dixi, brevissime annotandi varietatem et ambiguitatem („vetus v. antiqua lectio“, „lege“, „legendum“, „legi debet“, „legitur rectius“, „restituimus“, „redundat“ hoc et hoc, „nescio quis hoc in hoc depravavit“, cett.) nihil aliud significare nisi codicis scripturam, infinitis locis apparet, in quibus idem aut in aliis omnibus codicibus (quod error editionum corrigebatur) aut in B aut denique in ipsa Carbachii annotatione reperitur, velut in uno capite XXXV, 19 ter; nam § 4 et 5 („vetusta scriptura *inveniam toto*“ et „*quam* redundat“) et B et vulgares assentiuntur et § 6 („legi debet *alium, cum quo deliberes*“) *alium*, quod in ceteris codicibus deest, etiam Carbachius inter alia enotavit e M, sed editio Moguntina neglexerat. Itaque etiam § 6 („*odi odioque sum* legi debet“) non coniectura annotatur, etsi coniectura non difficili inveniri hoc poterat, sed Moguntini scriptura ceteris hic quoque integrioris. Nihil apertius in hoc genere quam hæc c. 13, 5 in nomine urbis obscura brevis: „*Selgam*, non *Sicam*“, ubi perverse coniectura quæritur aliud nomen pro aptissimo ab optimo codice oblato. Adeoque hoc est certum, ut c. 17, 3, ubi Carbachius e codice enotavit *eo spe gratiæ maior erit*, Gelenius autem hæc adscripsit: „*Lege spes*, non *spe*“, non Carbachii iudicium codicem sequentis, sed legendi errorem, ut persæpe, a Gelenio corrigi contendam¹⁾. Sed hæc res cum alia coniuncta est, commemoratione non indigna, quam a nullodum recentiorum post protractum codicem Bambergensem commemoratam video. Nam Gelenius præter codicem Moguntinum saltem in libro XXXI et XXXII usus est altero codice Bambergensi per omnia simillimo, nisi quod, quo B a vulgaribus segregatur,

¹⁾ Ad XXXIII, 19, 1 Gelenius „Hæ voces“ inquit „*ab contentu concessit cum* plane hic superfluum“. Damnat verba, non in codice esse negat, quæ etiam B habet Perizoniusque egregie correxit; itaque hic *superfluere* dixit, non simpliciter „redundat“. Sed ad 28, 12 scribit: „in vocibus *quam ad agendam rem, rem* redundat“. Et abest a B. Hic sane errari ante B collatum poterat.

librum XXXIII non habuit. Eum codicem distincte commemorat et a M seiungit ad XXXII, 10, 11 nec in XXXII libro finiri significat; sed tamen in libris a XXXIV ad XL nusquam separatim appellat nec, etsi sæpe plurali numero codices, archetypa sua, exemplaria sua testatur (vid., ut ex uno libro quædam ponam, ad XXXVIII, 4, 6; 5, 4; 14, 10 bis; 15, 2 et 4; 17, 12; 34, 7; 52, 3; 53, 10; 56, 5), ullam usquam, quantum memini, eorum discrepantiam significat, ut alterum, si a Moguntino discreparet, non numerasse videatur. Neque tamen prorsus negari potest, ne semel quidem Gelenium ex altero codice, quod ipsi placuisset, posuisse, neglecto Moguntino. Sed ex illo codice, ut continuè alicuius partis specimen ponam, in libri XXXII decem primis capitibus, has profert scripturas, omnes sine exceptione cum B contra vulgares consentientes aut (duas) proxime accedentes: c. 1, 10 („pro Saturni reposuimus“) *Sangi* (B *Sangus*), 4, 1 *Thaumacos* („habent scripta exemplaria“; B *Thaumachos*, vulgg. *Thaumastos*, *Thaumatos*), 5, 2 („legendum“) *laraverat animum* (vulgares: *animus*), ibd. 10 („adiecimus duas voces“) *ad muniendum* (des. in vulg.), 7, 3 (omitto iam annotandi formam) *venalicium* (*venalium*) 8, 3 *velitusque* (ut aut ipse similiterve), ibd. 15 *facturum senatui* (*facturum et senatui*), 9, 3 *Suessæ Auruncæ* (*Suessæ auruspices* aut *S. aruspices*, nisi quod Lov. 4, Mead. 2 *Suessæ Aruncæ*), 10, 2 *Pausanias prætor et Alexander magister equitum* (*Pausali hii populus Ro ex Alexander magnis equitibus et similia monstra*), ibd. 11 („scripsimus“) *genus armorum erat, aptum urgendis regiis; pro hoste* („duarum vocum, scilicet *urgendis regiis*, loco vestigia magis litterarum quam litteræ apparebant“; B *genus armorum erat amplum tegendis corporibus; pro hoste*; vulgg. *g. a. erat ad prælium [erat amplum] iungendis cariora his robusta loca* et similia monstra). Semel in his capitibus, 6, 7 editionum errorem (*equites* pro *equos*) corrigenti assentiuntur etiam codices vulgares. Eadem est per universum hunc librum et per librum XXXI ratio (inde a 9, 5, ubi primum *quinum millium æris* pro *quina millia quinquaginta æris* et similibus annotat, et 11, 4, ubi sex voces in vulgaribus omissas restituit; nam ad 3, 3 ex aliis Livii locis de nominibus coniectura et argumentis nititur, ut suspicer prima folio codici defuisse ideoque nihil ante c. 9 inde proferri). Apparet, intercidisse post Gelenium codicem horum librorum (aut partis eorum) Bambergensi prorsus parem, fortasse meliorem, si paulo minus vitio illo omittendarum vocum inquinatus fuit, quod ut prope suspicer, facit nunc (nam antea non attenderam) XXXI, 41, 13 ex illo uno codice annotata aptissima scriptura („lego“):

quum universi sercentorum ægre, simul equites peditesque, numerum explessent („ubi universi dictio interciderat“). Nemo sane additurus eam vocem erat. Illud extremo huius disputationis loco ponamus, illa, quam declaravimus, Bambergensis codicis propria in verbis omittendis labe fieri, ut suspicione iusta careant XXXII, 21, 27 hæc verba *scilicet nos urbes*, quum præsertim hic librarius vacuo spatio usus sit, et alia, ad quæ tuenda expressum Gelenii aut post XXXIII, 17 Moguntini testimonium non habemus.

Restat, ut eadem, qua in superibus voluminibus fecimus, forma indicemus scripturas exempli Weissenborniani (Weidm. 1860, in libro XXXV 1862) a nostro exemplo discrepantes, Illud tamen ante dicamus, non potuisse in hoc volumine servari constanter consuetudinem vocum, quæ contra codices fide dignos addita sunt, litterarum forma notandarum propter parum plena et interdum incerta de M testimonia. In XXXI, XXXII, XXXIII, 1—17, quæ nec in B nec in vulgaribus sunt, sane coniectura niti videntur; et tamen obiicitur illud XXXI, 41, 13 *universi* e Gelenii codice Bambergensi pari. Dissensus uberior materia fit inde a libro XXXIII medio vel potius a XXXIV propter codicem M.

Lib. XXXI. Cap. I, 4 quadringenti octoginta septem (codd. sic: LXXVIII. *Livium sibi in his constitisse, certum non est; cfr. XXXIV, 54, 6.*) | primus (B) 8 (causa *Heinsius*; codd. causæ, B causai) II, 6 quam tribum (*Mg. Em. 366*) 11 fœdus fecit (edd. vett. Codd. f. iecit. *Em. 213 n.*) IV, 2 prætor urbis (codd. 2 recc.) 4 *Sergius Plancus* (B hic et c. 6, 2, cui nescio cur magis in prænomine C quam in cognomine pareatur.) V, 2 (Probabiliter Gron. primam) 9 *Macedonica errore VII*, 3 *Punico sine uncis* (*Mg. Em. 367*) 7 inde sine uncis (*Mg. Em. 368*) 8 ne Carth. (B) | (*æquabitis semel codd., Drak. Geminavit Fr. Iacobsius.*) VIII, 1 uti rogaret (*Sig. Vid. præf. vol. II, 2 p. XXVI ad XXX, 43, 3*) 3 eo nuntiari, fetiales (interp.) 8 præsidio (*Mg. Em. 386 n. XXVI, 39, 1 Put. præsidium ex præsidi.*) IX, 1 *Ptolomæo* (et sic alibi in hac decade ex B mendoso) 3 liceat (*Muret. Quin liceret, nulla dubitatio erat; itaque contrarium est: si malint.*) 7 pecunia voveri debere (*Mg. Em. 368; codd. vovere debere. In B verba vovere debere quia pecunia in litura sunt.*) | (quia ea *Bekker e B*: quia. *Drak.* si ea) 10 totiens ante (B. *Epiphonema illud inane est nec rectum toties pro sæpe, quod rectum esset in comparatione, cur non et nunc eodem modo voverentur; cfr. Cic. de leg. agr. II, 7, 17. Contra Livii mori convenit huiusmodi annotatio ex alicuius annalibus repetita.*) XI, 3 L. Furio prætori (codd. *Cfr. Em. 50 sq.*) 12 si quid ei

(Mg. Em. 369) 17 (permittenti Rubenius; codd. permittente; Drak. arbitrium eis p. R. permittente.) | mutari vellet (codd. præter B; cfr. XXXVIII, 38, 18.) XIII, 4 (tanquam noxia W e B: tanquam noxiam. Drak. tanquam ob noxam) 9 (trientabulumque Hearnus. B triēn tabulūque similiaque ceteri. Edd. Trientius Tabuliusque) XIV, 2 discriptis 9 hostiliter gens Acarnanum factum (ed. Frob. 1535) XV, 8 recipit (codd. aliq. recc.) 10 tenere. et neque (Duk.) 11 (Thraciæ Gron.; Codd., Drak. Græciæ) XVI, 4 (Callimedis Bekk. e B: Gallim. Vulg. Ganymedis) 8 (Non satis certa sunt, quæ Em. 369 tentavi.) XVII, 5 in gymnasium (Mg. Em. 370) XVIII, 4 mihi quoque animo est facere; et (Mg. Em. 370) 5 (Dure admodum inter auro argentoque . . . accepto interponitur quæ coac. erant, etiamsi de vasis rebusque aureis argenteisque accipias.) 6 repente sine uncis (Crev.) XX, 7 ex præda sine uncis (W. Idem probabiliter coniecit, scribendum centenos vicanos asses.) XXI, 4 militum timuit, quod (Mg. Em. 371. B militum quod; altera manus supra scripsit timuit) 5 repetivere et postero . . . progressi. nec (Mg. Em. 214) 12 (Diovi v. Diiovi H. Valesius, Preller; codd., Drak. deo Iovi) XXII, 6 Megaram (codd. aliq. recc. Vid. præf. vol. II, 1 p. XXVII ad XXIV, 30, 9. Etiam apud Ciceronem accusatio casu editur Megaram de divin. I, 27, 57, Sulpic. in epist. ad Fam. IV, 5, 4, itidemque in versibus apud scriptorem ad Herenn. I, 9, 14, sed ablativo casu Megaris de divin. II, 66, 135. Patara Livius constanter dixit, non Pataram.) 7 sed nec extra fr. Eur. committere (Mg. ad Cic. Fin. p. 821. Codd. sed ne extra fr. Eur. comm.) XXIV, 2 milibus peditum et trecentis (B) 11 (Ercidisse iram aut odium non sine sausa W suspicatur; poterat etiam animum.) 18 humanique (codd. recc.? edd. vet.) XXV, 1 passum 2 Eleusinam (ed. Mog.) | Megaram (codd. recc.) 3 (Cycliadem Drak. Codd. Cycliadem) 4 (Scribendum opinor pollicitus est.) XXVI, 13 (Erat ex deerat dure et nullo exemplo sumi, Siesbye admonet.) XXVII, 5 (Huiusmodi attractione: Codrionem, ut dedatur, efficio, in tali verbo et hoc verborum ordine neque Livius neque quisquam bonus scriptor usus est. Ignoti nominis nominativus positus erat.) XXIX, 3 (Nonne Qui in nulla nova re, geminatis duabus litteris?) 11 prodigium, relicta crudelius (interp.) XXX, 6 (Nominativus habitantes grammaticæ ad reliquerint accommodatus sententia pertinet ad consecrata, ut significantur templa, quæ quondam, pagatim in castellis vicisque habitantes, consecrarint; quomodo XLI, 10, 13 Livius dixit: contione adveniēns habita, hoc est: quum adveniēns [in adventu] contionem habuisset, et XLIV, 31, 15: vix gladiatorio accepto X talentis ab rege rex, hoc est: quum rex ab rege

vix gladiatorium accepisset. Breviter admoneo, ne attrectetur coniectando, quod attingere enarrando nemo ausus est; dicam alibi fusius de re Em. p. 311 adumbrata, nominativo interposito sententiis participialibus aut gerundiis addito apud Livium et alios.) 7 (Recte fortasse codd. recc.: semusta et truncata) 9 Eleusiniæ (edd. vet., Sig. Codd. recc. Eleusiniæ? Et ordo verborum et anaphora Eleusine-Piræi ablativum commendat, adiectivum excludit.) XXXI, 3 superos inferosque (B) XXXII, 3 (Audacius hæc et fortasse sine causa tentavi Em. 372. Tempus hactenus, ita, saltem statui posse dicitur, ut non necessario alterumutrum concilium expectandum sit.) XXXIV, 7 quattuor milibus equitum (B) 8 discripta XXXV, 1 vero sine uncis (edd. vet. B. Lov. 4 non) XXXVI, 8 et sine uncis (Uss.) XXXVII, 7 (Ut primo pro ut primum Livianum non videtur; fuitne: ut prima signa suorum?) 11 (per vias inviasque Drak., Lov. 2. Vulgo pervias inviasque) XXXVIII, 3 [erat] (B) XXXIX, 8 (propere permuniit I. H. Vossius; codd. opere permuniit; Drak. tantum permuniit) 9 facit (codd. recc.) XL, 4 abduxit et libera (Mg. Em. 372) 9 auctor sine uncis (Lov. 2, Harl., edd. quædam vet. Em. 372) XLI, 8 Phæcæ urbi (Uss. Codd. Phæcædo urbi, Strabo IX, 5, 17 p. 438 C: εἶσι δὲ καὶ Φαρκαδὼν ἐν τῇ Ἰωνιαιῶντι. Polyænus IV, 2, 18. Phæca XXXII, 14 inter Gomphos et fauces, quæ Thessaliā ab Athamania dirimant, esse dicitur; Ætoli, neglecto Amyrandri consilio Gomphos petendi, in plana Thessaliæ descenderant. Pharcadonem Uss. nunc putat eo loco sitam fuisse, quo Bursianus in Græciæ geographia p. 53 iudicat, ubi nunc est Kolokoto.) 9 passum 13 (Scrib. quum universi sexc. V. supra p. XII ima.) XLII, 6 (Nonne ad tumulum ac castra?) 9 luce prima (B) XLIII, 2 talis sine uncis (B, duo codd. recc. Nollem uncas addidissem.) XLIV, 1 gesta erant; classis (Mg. Em. 372) 2 in Philippo (codd. recc.) 4 statuæ, imagines (Mg. Em. 372.) | dies festi (B aliq., etsi B primum diesque sacra festi, sed transponendi nota prima manu addita.) | sacerdotesque quæ (B alii sacerdotesque ipsius) | maiorumque (codd. recc.) XLV, 2 in iram (codd. aliq. recc., Gron.) 3 Gaurelon (Drak. Xenoph. Hell. I, 4, 22) XLVI, 7 Phthinia id super (W. Dici debet, cuius regionis promuntorium fuerit; obiectum refertur ad Deme-triadem.) 10 ingerentes. et . . . saxa iaciebant et cuniculos (Kreyssig. Em. 373 n.) 11 animis et castigationibus regis (Gron. Em. ibd.) 12 quod satis militum videbatur (Drak.; codd. quid. recc.? Ceteri codd. quod satis videbatur. Quod ex quot ortum traxit verbi numerum. Relictis, quod militum aut similia, plurali numero participii ad huiusmodi circumlocutionem adiuncto, Livius nunquam dixit.) 13 quoque Ægeleon (Rupertius.

B Egeleon) 15 Romani [quæ super portum est] in arcem (Büttner) XLV, 6 imminens, quem absente... ratus Romam... cum venisset (Mg. Em. 373) 7 petit (Mg.) XLVIII, 4 extrahere; et quod (Hertz e B: extraheret quod) 8 prætoris absenti sed (Mg. Em. 374 fere e codd.; absenti in ceteris codd. abest, in B inductum est) | (senatus consulto Duker; codd., Drak. senatusconsultum) XLIX, 2 prætor, [et] in (B alii) | centum milia quingenta pondo (codd., B quidem tantum: viginti milia ∞ D, aberrante oculo ad alterum milia. Em. 375.) 9 esset, et non eorum, qui (Stürenburg, Em. 376. Codd. esset et eorum) 10 ut veritatem rerum gestarum (Mg. Em. 377. B ut rerum gestarum... p. R. videret, vacuo spatio inter ut et rerum relicto; cett. codd. aut ut virtus rerum gestarum... publice videretur aut ut virtutes... publice videret) L, 8 (Num ut ii ad pleb.?) 10 est factum rogantibus... post annos. plebes Cn. Cornelio (interp. mutata. Em. 377.)

Lib. XXXII. Cap. I, 2 Q. Villio errore 6 prorogatum imperium (Gron.; Em. 380 n. Codd. prorogato imperio) | (C. Sergio Bekker; B L. Sergio; Drak. Cn. Sergio) 14 edicta (W e B: dicta) II, 7 datum omisso erat (codd. recc.) IV, 3 sunt, in ipsis faucibus imminentes, quam Cœlen vocant Thessaliam; quæ transeunti (Mg. B quam cœlen vocant Thessaliæque transeunti. Aliter locum corrigere tentavi Em. 378. Cœle Thessalia est ipsa media Thessalia montibus cincta, non fauces, per quas a Pylis Lamiam itur.) V, 1 (quantumque Gron.; codd., Drak. quantacunque) | 5 Triphylian, Megalopolitis Alipheran (codd. Nemo pro Megalopolitis scribendo Eleis substituit. Aut Livius dormitans oblitus est Eleos in contrariis Romanis partibus fuisse et eos, quasi dissoluta Megale Poli, Alipheras repetisse animo finxit aut ad hanc fere formam scripsit: Eleis adeptam, Megalopolitis Alipheran) 6 firmabat: Macedonum animos cum Heracliden amicum * maxime (Mg. Em. 379, addito ad scripturæ codicis B.) VII, 3 portoria venalicium sine uncis (Mg. Plura in h. l. dubitationem habent. Neque hæc coniunctio portoria..., item portorium admodum placet et multo minus portorium venalicium, genitivo casu; nam neque venalicium pro venali recte dicitur neque usitate venalicium pro venaliciorum et superfluum plane videtur genitivus; neque castra illa sic nude posita Hannibalis in Bruttis, quod olim ipse putavi, intelligi ullo modo possunt neque castrum pro castrorum Livianum est. Castrum, ut iam Drakenborchius indicavit, locus est Capuæ Puteolisque propinquus. Quid denique Capuæ, loco mediterraneo, cum portorio? Agitur de venalicio, rerum venalium vectigali, novo onere Capuæ et Puteolis imposito. Castrum portorium, appositionis forma,

dicitur, quod ad Castrum erigitur. Colonia ibi postea lege condita est.) VIII, 2 sociorum et Lani errore, ut videtur 6 (prætoribus Crev.; Drak. prætores) 7 socium Latini (codd., ut vid., omnes) 14 in potestatem (ed. Tarcis.) IX, 3 porcum humano (Duk.) 6 Et sine uncis (Mg. Em. 380) X, 2 concilio (Lov. 6, edd. velt.) 5 arbitrio quo vellent (Mg. Em. 380) XI, 3 deducturum (Gron.) 10 (instat apud stationes Mg. Opusc. II, 295. B instat capit stationes; cett. instat capi st.) XII, 2 miles virtute errore 5 pars, quia magis locus (Muret.) XIII, 1 (quas inter valle se W e B: quas inter valles. Drak. qua se inter valles) 10 Cymines et Angeas (B) 12 Theuma (B) XIV, 2 adortus, et (Mg. Em. 215) (eo demum Perizon.; codd., Drak. eodem) 3 Stimonem (B) | habent, aliaque (interp.) XV, 3 et a Cierio (Lov. 1, 6; ceteri Pyrea, Pyrhea, Pieria; nomen incertum. Πυρεῖς Thessaliæ nominantur apud Steph. Byzant. v. Πυρεῖα et in inscriptione Melitæensi apud Ussingium Inscriptt. Gr. Ined. p. 5; apud Thucydidem V, 13 et Ælian. Hist. Anim. III, 37 est Πιέριον τῆς Θεσσαλίας.) | (Suspectum eisdem; nam abundat, etiamsi enarres, qui urbem dederint, simul veniam petisse.) XVI, 3 ratus, Zamam omisso quum ad errore (B; nomen corruptum videtur) | dimisso Lucio Apustio (codd. omnes; et sane sic § 5 subiicitur ab L. Apustio legato, ut vix brevi ante omissa legati appellatione nominatus videatur. Vereor, ne Livius, qui res superioris anni brevissime c. 1—7, ne nominata quidem classi, narraverit, omiserit ibi Livium aliquem, qui L. Apustio successerit et inter eum et L. Quinctium interiectus sit. Et tamen poterant Athenis naves esse a L. Apustio relictæ, quum Livius ille Athenas non venisset.) 9 peterent (Mg. post Crev. Iubeor faciam passive, hoc est, iubeo te facias, neque Livius usquam dixit neque poetæ; Livius ne iubeo facias quidem; XLII, 39, 9 veritas apparet ex adiuncto dare vel, coll. Em. 519; de XLIV, 2, 5 dixi Em. 558 n. Prorsus nihil huc pertinent loci a W collecti, ubi post iussus, audita communi decernendi notione, adiungitur et ut... fiat, non faciat de eodem subiecto. Hic coniunctivus ortus est ex ut ante quæque male intellecto.) 17 signa tabulæ (Mg.) XVII, 9 oppugnandæ (codd. recc. Oppugnandæ urbis nulla mora erat.) 17 [trepidationemque... armatis] (codd. præter B, in quo vac. spatium est; vid. supra; sed pro insanam Livius ingentem similemve vocem posuit.) XVIII, 1 generis armorumque (Baumg.-Crusius. B generis armorum) XIX, 4 Corinthum iis contributuros (B) 7 [pro eius crudelitate perfidiaque] (codd. præter B, in quo spat. vac.) XX, 2 neque mirum, si, quibus (Uss. = mirumst) 5 aut illam (B) XXI, 1 aut inde sine... eos non dimittendos (W et Mg. ex B: aut non sine... eos non dim. Em. 381) 2 die pro (Mg. Nam pro sententiis

sane dictæ non erant. In vulgari editionum — nam de codicibus præter B non constat — ordine: dictas, pro sententiis, quem Em. 382 commendari, non recte pro sententiis aliter dicitur atque ante pro sententia, nec tum orationes dictas, sed habitas Liviæ scripsisset. De ablativo temporis sine participio ad verba orationes leg. adiuncto vid. gr. nost. Lat. § 278 b ed. Germ.) 6 [Achæi] (codd. præter B, in quo spat. vac.) 11 depopulandosque (B) 14 amnem [aut vi aut metu aut voluntate], relictoque...abiit? si sua voluntate (Mg. Sex verba illo, quo in codicibus leguntur, loco incommodissime interponi Bekkerus sensit. Nunc rectissime responso omnia, quæ dici possunt, complectenti adiungitur ducta ex singulis argumenti conclusio.) 16 potius sine uncis (Periz.) 20 eius urbes (B) 23 (Charitelen Bekker; codd. Garitelen) 24 filii etiam uxorem (Mg. B interfectos eius uxorem cum spatio vacuo ante eius; dett. pili eius uxorem. Sed teneri debuit etiam, in Frob. II sine dubio ex M positum.) 25 (ne sit Duk. Codd. ne sint) 27 Issaici (Mg. Em. 521. Codd. recc. Isaci, Hissaci, similia) 28 unde...implorem sine nota (Em. 382) 29 alienæ clades (B) 30 (summopere Gæll. e B: summare. Ceteri et Drak. summa ope) 32 (Non recte Opusc. II, 125, Em. 382 nolunt scribi iussi; neque enim nolunt pepercisse recte dicitur de consilio destinato postea, si quid delictum fuerit, non parcendi; parcendi voluntas contraria est cogendi, quod facere Romani poterant, cum pernecie consilio. Etiam XXIII, 15, 10 Liviæ sibi assumpsisse maluit sic dixit, ut nihil significetur nisi actionis perfectio.) XXII, 5 Risias (Mg. Em. 382) XXIII, 1 (Attalo notavimus, quia B et alii cum Romanis ac Rh., alii cum Rh. Quid M?) 4 Romani ad Cenchreas (Hertzius; codd. Romani Cenchr.) 6 pugnantibus (Gron.) 12 pertinacius [Quinctius] Romanus (W. Nihil aliud latet.) XXIV, 3 (admoto quum Iacobsius e B: admotoq; .Drak. admoto, quantum...proruto, quum ingenti) | inter turre (Mg. Em. 382) XXV, 10 statu motus (Mg. Em. 383 e codd.: statu modo) XXVI, 6 et 7 emptæ [ex præda mancipia cum coniurationem] fecissent (codd. præter B, in quo vacuum spatium est, nisi quod ea addidi; debebam fortasse ii, aut potius: Cum iis quum coniur. Prorsus nihil est, quod reprehendas. Nam in mancipii nomine nunquam usu loquendi ea significatio est, quam Iustinianus etymologiæ accommodat; itaque captiva mancipia universe dicuntur; ea quomodo Setiam venerint, significatur verbis ab Set. emptæ ex præda. Vacua spatia, omissis verbis, B in c. 24 tria habet, duo verba sine spatio omittit.) 8 capta [Norham et Circeios occupare] *** servitia. (B post capta trium versuum spatium habet; servitia vulgares omittunt. Apparet lacuna in vulgariis occultata, in

B amplificata, ut in eo fieri solet, quattuor verborum omissionem. Cfr. § 13. Ex his lacunis inter se comparatis, quantum in quaque codicis omnium, quibus in hoc libro utimur, id est, omnium huius decadis præter M, parentis pagina scriptum fuerit, computari potest. | prætorem urbis (Mg.) 13 [qui vestigarent] (B hæc quoque abiicit, lacuna trium versuum spatio vacuo indicata; ceteri lacunam occultarunt scripto dimissi.) XXVIII, 7 nunc prope (Crev.) 11 præesse idem, qui præerat (Mg. e B: præesse eidem, qui pr. Si ageretur de classis imperio eidem homini continuato, scriptum esset: classi præesse idem, qui pr., L. Qu. In vulgata scriptura ridicule classis imperium et sociorum navalium coniunctum dicitur, quasi divelli potuerit. Liviæ, commemorato supplemento sociorum navalium, classem ipsam numero navium eandem mansisse dicit.) XXIX, 2 (Æsulæ Kreys. B Æfulo, vulgg., si silentio fides, Asculo) 6 educto (codd. tres recc.) XXX, 1 traiecerat Padum. iunxerat se (codd. recc.) 8 (Vellem Liviæ scripsisset: aut etiam, si qua occ. fuisset, adiuverent. Codd. recc. si qua ut iam. Fuitne si qua tuta?) 10 fugatique essent (B) 12 et carpenta *** Gallorumque quæ Insubrum; (Kreys. e B: et carpent [spat. vac.] Gallorumque quæ Insubrum; recc. et carp. supra [spat. vac.] quæ defectionem secuta. Deest aliquid ad oppida notanda, quoniam Insubres ipsi Galli sunt, velut multa aut numerus aliquis.) XXXI, 6 gestis prospere (Mg. Em. 383) | prætor urbis (Bekk.) XXXII, 1 hiemps iam eo tempore erat. (Hæc adiuncta superiori capiti) Quum T. Qu. (B) 6 concessum regi (B. Ceterum cfr. Em. 384 n.) 15 (Neque coniunctivus rectus est et tota sententia condicionalis prava, periculum perfidiæ esse, si nulla fides sit. Gelenius ut nulla, codd. recc. aliq. ut in nullo. Credo pæne fuisse: ne nulla fides sit; omisso ne ante nulla ab aliis ut, ab aliis si adiectum esse.) XXXIII, 1 silentium fuit. Cum Romanus...acciperet, tum Romanus (interp. emend.) 7 (Perinthum Sigon.; Drak. Panopolim; in B. spat. vac. est.) XXXIV, 4 possent (edd. vetl.) 6 et, quia me (ed. Ascens. 1513) XXXV, 2 (Philippus Duker; codd., Drak. Philippi) 3 (Oportuit retentum e codd. recc. se consumpsisse.) XXXVI, 2 (Fort. petiit) XXXVII, 2 moverunt cum maxime (Drak. B. et duo recc. moverunt eo maxime, septem recc. moverunt enim max., tres mov. eum m.) 6 quod ut satis (Crev.) XXXVIII, 7 principium (codd. recc.?) | clausæ. Paucis...elapsis, eorum (interp. emend.) 9 (rogationes Crev.; codd., Drak. rogationem) XXXIX, 2 et Attalum (Mg.) 6 (Vid. Em. 367) XL, 1 Argivis, ut se defenderet, accitum (codd. Em. 384) 9 redit (edd. vetl.) 11 domum om. (codd. præter B).

Lib. XXXIII. Cap. I, 1 et 3 Bæotiorum (Gron., cfr. præf. II, 2 p. XIV ad XXVIII, 5, 5. Bæotiorum B hic et c. 2, 1, sed Bæotiorum c. 27, 8, Bæotos c. 27, 7; c. 29, 1 et 7 et 8; XXXVI, 7, 4) 2 distantis. (Gron. Accusativus nullam in ordine verborum brevi et legitimo anacoluthi excusationem recipit; Græcorum prorsus alia est ratio, apud quos legitime dicitur ἐξῆστί μοι ἀπιέναι ἔχοντα τὰ ὅπλα. Synt. Gr. § 158 b. Livii usus apparet XXIV, 47, 13, XLIII, 18, 11. De ablativo et accusativo in is permutatis cfr. Em. 240.) II, 1 Bæotiorum (Gron.) 2 (senior Gron.; B., Drak. segnior). 3 (perferuntque vereor ut sanum sit.) III, 7 indictum tenuit (Duk.) 9 (sexcenti nobis quoque corruptum videtur.) IV, 1 (ter a marg. ed. Paderborn.; B. terra; Drak. territa) V, 7 (Num: Nam quia?) 10 (Probabiliter W ramis) | ut neque ** quæ cuiusque (Crev.) 11 adeo sine uncis (Uss. Sive cum acuti sive cum non relinquunt coniungas, rei et Polybio repugnat.) | immissi radii (Mg. κεραῖαι apud Polybium sunt, quos Livius ter ramos dixit; neque radiorum appellatio ad rem apta est.) VI, 8 Scotusam (cfr. ad XXVIII, 5, 12 in præf. vol. II, 2) VII, 5 abstinere errore 8 implorabant. sed ut qui (Iacobsius) | effusam (Gron.) VIII, 2 et dicentem ** temere fieri (Vacuum spat. in B temere relictum videtur.) 7 (prope Kreyss. B prope, Drak. propero) 13 (Non sine causa W suspicatur Livium scripsisse: locat, in sinistro cætratos; Macedonum phalangem cel. Nam quæ sequuntur, de sola phalange recte dicuntur. Sed Livius quum apud Polybium primum imperium cætratis et phalangi communiter dari legisset: τοῖς δὲ πελτασταῖς καὶ τοῖς φαλαγγίταις παρήγγειλε, postea separari: τοῖς δὲ εὐζώνοις κεραῖν, aut non attendit aut voci κεραῖν quid faceret, non habuit.) IX, 1 his 5 quæ venerat, agmen (interp.) 8 (B extemplo capto; emend. Duk.) X, 2 (Non improbabili Iacobsius armis fulgere hostium, et ipse. Tum in cod. inter versus additum eadem, opinor, manu.) 4 in animum (Quærensingius. Plautus frustra advocatur.) XI, 2 (Hertzius: venundatis partim, partim mil. Livii usus postulat: partim ven., partim mil.) XII, 4 consilia. falli autem (Mg. Em. 385) 5 memores (Gron.) 9 (Quid pravi sit, dixi Em. 385; nec, qui parciit victis, magnum animum adversus eos habere recte et Latine dicitur; apud Polybium (XVIII, 20), quem Livius interpretatur, μεγαλόφρων est excelsus et fortis, abiecto contrarius: ἡττωμένους γενναίους καὶ μεγαλόφρονες [εἶναι δὲ τοὺς ἀγαθοὺς ἄνδρας], νικῶντας γε μὴν μετρίους καὶ πραεῖς καὶ φιλανθρωπούς. Hæc aut Livius pervertit, μεγαλόφρονες in alteram sententiam inscite transferens, aut aliter scripsit. Sed probabilem formam rectæ sententiæ non efficio.) 13 (B

illigabitur pax ut; corr. Iacobsius) XIII, 10 præda, rerum (interp. Em. 385 n.) 13 (causa Crev.; cod. causæ) XIV, 3 quod iam... fuerat (Drak.; Em. 386 n.) 4 et M ac ducentos (Kreyss.) 5 et ex ipsorum (Kreyss.) 12 (dimissis... opperiebatur Periz.; B dimissi... opperiebantur. Idem lacunam notavit.) XV, 2 ibi parte dimidia exer. dimissa, dimidiam — trifariam divisit — et omnes (Mg. Em. 386) | Pellenensium (Iac. Gron.; Em. 387) 5 (B clipeati dein aliarum gentium exercitibus; emend. Kreyss.) 6 (B fecerunt; corr. Crev.) 7 raro (Duk.) | (B ad Cleonis; emend. Mg. Opusc. II, 366) 13 magnam ibi quoque (Gron. B magna ibique) 15 sparserant (Crev.) XVI, 1 societatem (ed. prim.) 3 sed et principes (Gron. Alterum sic dicitur, quasi id principes omnes consensu pervicerint, quod contra esse apparet. De et pro II scripto cfr. Em. 305.) | (privatum decretum vix recte dicitur. Fuitne privatim?) XVII, 7 (æ W; B hæe) 10 diem ac noctem (M, qui ab huius cap. § 6 incipit. De ea re, quæ sine intermissione interdum noctuque fiat, huius ætatis scriptores singulari numero die ac nocte dixisse puto, non diem ac noctem, quod est per unum diem noctemque, ut XXXV, 40, 8. Pluralis numerus, dies noctesque, hoc est, per dies noctesque, aliam habet rationem, quo accusativo antiquiores, Terentius, Cicero, Livius, alii constanter utuntur, ablativo inferioris demum ætatis scriptores, ut Quintilianus VI proæm. 2, Suet. Nero 31. De singulari numero præter rationem credo etiam poetis; nam solum nocte dieque versus admittit apud Ovidium Met. IV, 260, XII, 46, ex Ponto III, 1, 40, Iuven. III, 105, Martial. X, 58, 11; et tamen licuisset noctemque diemque includere. Codicum apparet quam exigua sit in hac re auctoritas. Ablativus apud Livium est XXIV, 20, 13, accusativus pro ablativo XXVII, 45, 11, XXVI, 25, 4, XLII, 54, 3, idemque apud Ciceronem de leg. agr. II, 26, 68; de divin. II, 27, 59 diem noctem; apud Sallustium ter utrum diu noctuque an die noctuque scripserit, dubitatur.) XVIII, 2 possessum maioribus (M, saltem ed. Mog.) | 3 et Trahi ex Afr. (ed. Mog. T ex et adhæsit) 4 regiis, qui tenuerant (Ruben. Certum est nomen loci et erant subesse. Theram Cariæ Steph. Byz. nominat.) 7 ex sine uncis (Mg.) 9 accepit (ed. Mog.) 10 Achæos dextro cornu sinistra mercenarios milites, lectam peditum manum, habuere, medios mixta (B. Moguntini editores locum videntur interpolasse, quod cornua distincte commemorari volebant; sed cornibus circumiectum intelligitur in cornibus positum. Lecta peditum manus non erat colluvio mercenariorum Africanorum et Asianorum, sed Achæi, qui postero die pugnam decreverunt, v. § 15, 16. Nec mercenarii, si ab Achæis separantur, qui ipsi quoque mercenarii erant, diversi sunt a mixtis ex

pluribus gentibus auxiliis, sed ea ipsa.) 12 ripam, qui tenui t. a. interfluebat, torrentis (B. *Uncos add. Ussing. Fort. fuit:* quippe tenui t. a. W qua tenui) 16 Achæi ** et ipsi (Mg. Em. 388 e B: Achæi et ipsi. Numerus alius fuisse potest.) 18 effunduntur. Bargylas pet. fugerunt (Mg. Em. 388) XX, 2 (Cod. legibus; emend. Gæller) 4 et 5 oppugnabat, Zephyrio... Selinunte recepto omnibus his... tenebat eum. (interp. mut. Em. 388) 5 in deditionem (MB) XXI, 4 (B uxor ac liberos; emend. Iacobsius) | liberis — quattuor s. h. —, mitis (Mg. Em. 388 n. ex MB: liberos duos s. h. mitis) 5 descenderet (ed. Mog.) 8 Bardonem (B) | (B Etruriam; emend. Gæller) 9 [et peregrinos] (Em. 52) XXII, 8 nominabant etiam tr. militum, . . . Ligurium, leg. qu., adversa p. (interp. Em. 388) XXIV, 4 a Sergio (Mg.) 5 senatus datus (e M: sen. est habitus) 8 eo die sine nota mendi (Prorsus mire dies talis rei postulata notatur, et incredibile est, hoc in senatu in æde Bellonæ pacis faciendæ causa legatis Macedonibus dato postulatum esse. Aut alius subest error aut Eo anno Livius scripsit; fortasse: Cosanis eo anno denuo petentibus, coll. XXXII, 2, 7.) XXV, 9 fugatum (M ed.¹) 11 (Cum W Creverii coniecturam, tria verba tollentis, ei prætulit, quam Em. 389 posueram.) XXVI, 6 (aut hi W; B et hi; edebatur hi) 8 ædis XXVII, 7 ipsis [iis] et (B ipsos iis, M ipsi id a Quinctio) XXVIII, 5 destinabant * et cædis (M ed. Et ex t. ortum est.) 6 ex his 7 Zeuxippus * et constanti (Hertz. M ed. Zeuxippus consimili animo) 8 argumentatus (Iac. Gron.) 9 pro indicio usi Zeuxippum (B; Em. 389) XXIX, 8 quorum cum fieret neutrum (M. B utrum cum fieret neutrum) XXX, 2 ex his 3 (deduceret et Kreyss.; B duceret ut) | his 8 (ducena W pro ducenta, B ducentum) | ducena, præsens (Mg. Em. 390) XXXII, 2 humano generi concilium, Asiæ (interp. Em. 390) 3 esset alii alia (interp. Em. l. c. Opusc. II, 367) XXXIII, 6 [iunctis] (B; Em. 390) XXXIV, 3 neu unquam lacerasset (Mg. Em. 391 e B: ne unquam) 5 decreto decem legatorum civitates (Crev.; Em. l. c.) 6 Dolopes quoque liberi (MB. Quoque si transponendum esset, post Magnetes ponendum erat. Sed Livio maius nescio quid visum est apud Polybium ἡλευθέρωσαν quam αὐτονόμους ἀφείσαν. Nec Polybius scripsit ἡλευθέρωσαν δὲ καὶ —.) 7 (excepta Kreyss.; B M excepto) 10 regis (M ed.) | dabant. dissentiente Quinctio ea (interp.) | his (B) XXXV, 8 solet — Pylaicum appellant — conventus

¹) Sic, ubi opus videbitur, notabo M non nominatim appellatum, sed editione Mog. expressum.

(M, nisi quod Phylaicum. B solet Pilaiconventus appellant) 9 monuit, constanter (M ed.) 12 ne in altercationem cresceret res (Sig. e M: ne altercat. excederet res) XXXVI, 3 missus, alios iam congregatos (Mg. Excidit alterum membrum huiusmodi: Alios vagos per agros oppressit, alios iam cet. Nam quod Em. 392 conieci scribendum aliquot, nimis infinitum est, nec apparet, quid reliquis factum sit.) 4 inter tumulos quosdam (Med.) 7 (ex suppl. Drak.) 13 (octoginta Kreyss., B otingenta, M et quingenta) XXXVIII, 8 (ab add. Kreyss.) 10 terrestribus (M ed.) 12 tecta muros (M ed.) 14 [reficiendæ urbis] (M; om. B) XXXIX, 7 potuerit, quid quod iam (M ed. Solæcum est: quid... quantum... abesse?) XL, 1 faciendum, at quousque... fuerit ipsis, non cogitare. Asiam nihil ad senatum pertinere, nec (MB, nisi quod pro ad se edit. Mog. habet ad pop. Romanum ex manifesta interpretatione. Em. 392) 4 (Ne Imm. Bekker; edeb. Nec) 5 usurpandæ alienæ (Mg. Em. 393) 6 Chersonesum (Kreyss. Attractio eo minus locum habet, quod per se non dicitur dubitare rem.) XLI, 5 Ephesum. legatis... agerent, oram (interp. Em. 393 n.) 7 (B multæ fractæ multæ naves; M ed., Drak. multæ naves eictæ. Emend. Iacobsius) | enaret (M ed.) XLII, 1 tresviri (B III viri, M ed. triumviri) | creandis his (Mg.) | [item ut pontificibus] (Pigh. MB item ut pontifici) 8 discriperunt 10 (maximus notavit Drak.) XLIII, 9 ad Etruriam sine uncis (Mg. Em. 394 n.) | (Ti. Sempronio W; B T. Semp. Drak. Semp.) XLIV, 1 (B iussit facere; Med., Drak. ex pontificum iussu fecere. Emend. Baumgarten-Crusius) 4 hominibus, quod cum Hispania m. b. negligerent (M, de quo nunc non dubito, perspecta Gelenii consuetudine. E B efficiebam: cur, quod H. m. b., negligerent. Em. 394) XLV, 1 tum sine uncis (Uss.) 6 (hospitibus Iacobs; B hostibus; Drak. amicis) 7 (Debebat restitui ex M Gelenii fide: otio situque. Ed. Mog. otio tum.) XLVI, 1 indices errore 7 pertulitque, in singulos (M) | (neu Duker; ed. ne) 8 (quo bono Heinsius; edeb. quod) 8 divisui et principum (M) | erant quin et pecunia (B) XLVII, 3 (ii Bekker e B: iis; Drak. isti) | (furtorum manubiis extortis Mg. Opusc. II, 365 e B M: furtorum [ex M Gelenius furto eorum] manibus extortis. Drak. furto eorum manibus extorto.) XLVIII, 1 Acyllam (Sigon.) 5 umbræ — tum m. æ. f. erat — c. in l. fierent (Mg. Em. 395) 6 perductum (M ed.) 7 (quum primum ed. Lugd. 1553; B quod pr.; Drak. quam pr.) 8 in naves et collocandis armamentis (M, nisi quod que Kreyss. addidit. Librarii alterius codicis oculus aberravit in litteris andis bis positus.) 9 (et notavit W) 11 idque magis, vulgo frem. (interp.) XLIX, 2 (concisset Drak.; B, Drak. conscisset).

Lib. XXXIV.¹⁾ Cap. I, 4 M. et Titus Iuni (M) 6 conciliabulis (M? codd. recc.) | convenerant (M) II, 2 singulas sustinere non potuimus. (Mg. Em. 395 e B: singulas non potuimus. De M tacetur. Si sustinere non potuissent, nulla culpa erat.) 7 si ad feminas concit. trib. sed. (M? pars recentiorum) 12 aliam sine uncis (Heller) 13 facturas, nisi vos facietis. minimum (interp. emend. Uss. Alioquin esse debebat: si vos non faciat. Nec recte hæc cohærent: Date frenos... nisi v. m. f.) III, 1 Recensete omnia muliebria (Mg. Em. 395; B recens et ea omnia) | nostri (B) | per quæque subiecerint (Uss. B per q. Neque recte per quæque dicitur pro et per quæ neque commode licentiam ad subiecerint viris auditur. Ex quæeasubiecerint, semel scripto s, ortum per quæ subi.) 5 (prodest verum vix est. Livius videtur scripsisse prosi, deinde, quum ex prositi ortum esset prosi, corrigendo factum esse prodest si.) IV, 16 (Ne eas simul Lentius. Codd. Ne simul) 18 impetrant, adversus... tuos inexorabilis: simul (B. Em. 396) V, 9 iam urbe capta a Gallis, [aurum] quo... est? Nempe matronæ (Mg. Em. 396 e M, sed damnato urbe.) VI, 6 latæ (B) 7 et 8 abrogamus? quippe vetus regia lex, simul... abrogemus! (Mg. Em. 397 e B: abrogamus quæ vetus regia lex. Drak. abrogamus? an vetus r. l., s. c. i. u. nata? an (quod s. est) ab cet. Sed præterea scribendum videtur: Regia scilicet, simul —. vid. Em. l. c. Seyffertus: Regiane lex...?) 10 si ista lex ideo (Mg. Em. l. c. e B: si ista lex aut ideo) | indicavit (Gron.) 15 Oppia sine uncis (Mg. Em. 398. B Opp. lex, ceteri, ut videntur: l. Opp.) 16 et quia sine uncis (Gron. Recte dicitur: inopia scripsit legem, quia cet., pravissime: scripsit legem inopia et quod —) 17 causa aut decrevit (quod retentum oportuit e M) VII, 2 [hic Romæ... vicorum] (Em. 398 n., supra p. IX) | habendæ ius est (M) | solum sine uncis (Mg. Em. 398. C. F. W. Müller in Novis Ann. Philol. 85 p. 281 adhibitis vestigiis cod. B locum sic scribi vult: sentient?.. utimur.. togis utuntur.. ius est.. nec id vivi solum habent, ut utantur, insigne, cet., pluribus modis prave, maxime in illis habent, ut utantur) 3 in veste stragula (B) 4 (manupretium pro manus pretium Bekker e B: manui pretium) VIII, 2 (M rogationi collegæ. Vercor, ne in ceteris correctus Livii error sit, de uno L. Valerio cogitantis.

¹⁾ In hoc libro et deinceps paulo aliter editionis Moguntinæ scripturæ ponderandæ sunt atque in XXXIII. Ibi enim quicquid in ea legebatur, aut e codice sumptum aut editoris coniectura ortum erat; hic e superioribus editionibus multa servata sunt non commemorato codicis dissensu. Itaque M? significat scripturam in ed. Moguntina sine mentione codicis servatam.

quem dicentem pro rogatione induxit.) 6 edixerat (B) IX, 6 moris causa tantum aut legis (quod retentum oportuit e M) | portus errore X, 1 occurrerunt (B accurrunt) 4 CXIX. CCCC. XXXVIII (B et recc.) XI, 2 (vid. supra p. X) 4 posset (I. H. Voss.) XII, 5 (Fort. respondet; Siesbye) 6 (Non improbabili ter lac. Perizonius iussit tolli voluit. Alia forma est loci XXXI, 11, 7—9; offendit enim iubet—que—iussit et ob que et ob variatum tempus, sequente iubet.) XIII, 2 (hiberna notavit Drak.) 4 [satis] admodum (Duker; Em. 399. Satis tuetur consensus M? et recentiorum.) 5 ostendere (M? recc. Cfr. Em. 291 n.) 6 conferetis manum (M) 7 cum Hispania Carthaginiensium et imp. ibi et exercitus (Mg. Em. 399) | addere (Mg. l. c.) XIV, 2 discurrere ipsi (Duker) 4 tutissimum, in (M? recc.?) 6 educit (M) 8 rependerit verteritque in hostem (M, nisi quod adversos, quod Gron. correxit. Etiam Ita, quod sequitur, solus M dedit.) XV, 3 erat, revehitur (M) | signa præ se ferri (Seyffertus. Cfr. Em. 400. Signa proferre IV, 32, 10, XXII, 42, 3.) 6 ea secundæ (M? codd. quid. recc.) XVI, 1—2 [Tria... iussit.] (Ex M suppleta. Nemo huiusmodi quicquam additurus erat; Livius, inspecto, ut ex verbis numerum non adscribit apparet, Originum libro, hoc ut alia forte oblata non commodissimo loco intertexuit; nec quicquam valet, quod hic demum Livius procul a navibus abductum exercitum scribit; quoties enim ipse W annotat Livium postea significare, quæ suo loco in ipsa rei narratione non posuerit? Quid sit in verbis ad portam non accurati, nescio.) | spem nisi (Uss. Crev. malebat: ubi spem nisi in virtute non haberent) 5 [vinoque et cibo curatos] (Ex M. Hæc quoque de Catonis libro, sua ubertim narrantis, Livius transtulit.) 9 deducto (Gron.) XVII, 4 parabant (Uss.) 6 passi, ut (W) XVIII, 3 (Videndum, ne Livius scripserit obiret, non adiret.) XX, 2 est occupatus (Mg. Em. 400 n. Præter indicativum perfectum quoque prave dicitur tanquam de uno tempore occupationis captæ.) XXI, 8 res gestas supplicationem (M) XXIII, 2 imploratos auxilium adversus (I. H. Vossius, Mg. Em. 401) 6 questus deinde [est] Achæos (Ald.) | eius fortuna (B) 8 soliti sunt (cod. un. rec., A. Periz.) XXIV, 4 (hæc om. B. Potest Livius scripsisse: pacatam relinquatis) XXV, 5 quæ opportuna (M) 6 agenda hæc (B) 8 hortatusque coniuratos (Kreyss.; Em. 215) XXVI, 1 motum eum fut. fuisse (M) 5 ordiendi belli. (M Gelenio teste; Carbachius enotavit ordiendi bellum, quod si in codice fuit, prave gerundivum accommodatum est ad præcedens belli. Neque sententia est ordiendi belli Latine dicitur multoque minus: omnium sententia est ordiendi belli.) XXVII, 1 esset vere vires (v. p. X) 6 et 7 et pauca præfatus, ... molientis. itaque ... emissurum. sub hæc (Em. 215; cfr.

præf. vol. II p. 2 ad XXVII, 43, 7 et 8.) 7 custodiam (edd. quæd. vett.) | (Dure in sententia relativa inclusa, non extremo loco adiecta, infinitivus ponitur; sed tamen corrigere, ut aut fiat caveretur... esset aut caveatur... sit, audax sit, quum præsertim non valde dissimilis sit locus XXX, 42, 3.) XXVIII, 8 ab tergo adgrederetur (M? recc.) 11 minus [infida ac] trepida (B recc. Vid. supra p. X) 12 unde cum (M) movit castra (B) | XXIX, 1 Eodem tempore (M) 7 conantur (M) XXX, 2 audivit esse, cum ab terra omnibus circa ** hostibus nihil (Drak.; Em. 402 n.) 7 Sosilao (edd. vett. B recc. Sosilia) XXXI, 1 ut sine uncis (Duk.) 2 nequeo (ed. Frob. 1535) 5 eum esse (Siesbye. Ex M respexissem effici etiam poterat respexi, me eum) 6 ego violavi (M) 7 et accepi urbem, cum (M) 8 cum Argos (M) 12 eum esse (M) 14 liberandis (M) 19 me et ipse (M. B recc. met ipse) | pro patrio sermone [brevitatis] (Mg. Em. 402) XXXII, 3 et tyranno quam qui unquam (Mg. Em. 403) 7 (nihil esse ed. Ascens. pro nihil sit [B nihil si in]. Sed scribi debuit cum Hertzio nihil est, in quod ipse incideram.) 12 produci; miseri... sciant. (nescio quis editor vetus) 18 pepigisti; et bellum (Duker) XXXIII, 9 fore et ** diurnam (M?) 14 inchoata (M? recc. In altera scriptura vitiose abundat belli.) XXXIV, 2 obsid. Laced., quando ita placet: (M) [illud modo ne fallat] ceterum (Mg. e M; ceteri quattuor illa verba omittunt. Miror tamen, unde ceterum in ipso M sit; nam in reliquis potuit, illis verbis omissis, addi ad orationem vincendam.) 5 censeo et explorandum (M?) 7 ad respicienda cuique domestica (Uss. Alioquin ferri datus nequit.) XXXV, 2 pax [ex] auctoritate (Duk.) 4 (Vitium subesse monstrat M, in quo est: educeretur sine dolo malo si qua publice aut privatim ante educta forent; nemo enim librarius hæc additurus erat. Sed quod Em. 404 verba sine dolo malo, quæ parum recte sententiæ universe educi quemquam servum vetanti adiunguntur, ad sequentia trahi, iniuria feci; nam abundat tum, quod sequitur, recte, et alterum membrum contrarium orationis incipere debet a si qua. Magnopere præterea offendit diligens illa omnium generum enumeratio, quum satis esset: ne quod mancipium. Regia mancipia video intelligi Philippi regis; sed cur de iis hic caveatur, non apparet, et admodum ambigua illa significatio esset, nulla præcedente in hac tota re Philippi mentione; imo Nabidis significantur, de quo etiam c. 36, 4 regius dicitur; suos ipse servos ut educeret, permittebatur. Nisi fallor, Livius sic scripsit: ne quod inde mancipium nisi regium publice aut privatim educeretur sine dolo malo; si qua ante educta cel. Recte iam cavetur, ut dolus malus absit, ne pro regis alii educantur. Velatur

autem et Nabis publice et Nabidis præfecti militesque privatim educere. Quum publicumve aut privatum scriptum esset, altera scriptura, in margine annotata, in alienum locum translata videtur.) 7 liberos, coniuges (M? Potest etiam fuisse: bona, liberos, coniuges) 10 quosque [et] ipse (Bekk.; ed. Frob. 1535 quas ipse) 11 (Scribendum videtur argenti præsentia; Em. 390) XXXVI, 3 ad sine uncis (Mg. Em. 404) XXXVII, 1 in circulis (Brecc. aliq. Em. 405) 3 iussit. ibi (M) XXXVIII, 4 clamore sublato (B) 5 parte una... altera... tertia (Mg. Em. 405) 6 laborabat (M, ut II, 38, 1, III, 18, 10; sed III, 50, 13 ut quisque occurrerat.) XXXIX, 9 tunc vero (M?) XL, 4 proficerent (ed. Camp.) 5 prope sine uncis (P. R. Müller in Philol. v. XII, p. 59; Em. 405) XLIII, 5 haud dubie (Gron.) XLIV, 6 ludique votivi (M; Th. Mommsen Rh. Mus. N. F. XIV, 87 n. 18; res dubia.) XLV, 4 civ. Rom. coloniæ (B recc.) 5 (Q **, C. Salonijs We Frob. 1535: Merulaque et C. Salonijs. Gel. e M profert Merula et C. Salonijs. Hertz: Q. et C. Salonijs) 8 factum est (quod retentum oportuit) XLVI, 1 Flaccus om. (M) 3 ex præda om. (M) 7 ad pugnam (M) 12 iecerunt (M) 13 eiecere (B) XLVII, 6 hostium perstitit ad vallum (M) XLVIII, 2 Eodem anno (M; cfr. XXXV, 40, 5) | dicendo (M) 5 (Num ventum est?) 6 [hærentem — civitatis] (M; v. supra.) XLIX, 3 possit (B m. 1, M?) 7 ut factis (ed. Med. 1505, M?) 8 præcipitem et effrenatam (M. Mallem abesset et effrenatam aut scriberetur: nimiam et effrenatam et aliis... habeant, præcipitem esse. Vitium sensit etiam Ritschelijs Mus. Rh. XVIII, p. 479) L, 4 pio ac nec. (M) 6 argumentum est (M, Priscian. p. 1348 Putsch.) LI, 1 civitatum habuit (B) LII, 5 fuit X et octo milia pondo, et ducenta septuaginta facti, vasa multa (Mg. Em. 406) 6 (tetrachma Imm. Bekker e vest. B; Drak. tetradrachma) | (quattuor Gron. Codd. trium) LIII, 1 ut (B) 4 locaverant (M) LIV, 1 subrogandos rediit (M) | (Verba hæc: com. cons. fuere, quibus cet., inanissimam abundantiam habere, Forchhammer sensit; excidit nomen diei: consulum com. fuere a. d. *, quibus cet. Sic habet, quo referatur, illud: postero die.) 3 scenicos Atilius (Drak.) 4 tributum existimantibus (M) 5 (æquæ Crev., codd. æque) LVI, 2 præfectus Pisis (M) 3 ex auct. senatus (M) 6 descripsit LVII, 5 est. Quinctio (M) 6 venisset (ed. Ald.) 9 eas errore | nec acc. (M) 10 quasdam intrare (M? recc.) LVIII, 5 Antiochum **, quæ (Mg. Em. 407) | ab Thracibus partim possessa armis (M. Em. l. c.) 7 expetere Romanorum (M. vid. supra p. IX) LIX, 4 Græcas Asiæ urbes liberare (M. vid. supra p. IX) LXI, 7 serere; in occ. (M) (coqui Crev.; codd., Drak. colloqui) 10 et 14 Ariston (M) 13 in quæ frequen-

ter (*Drak. Codd. quæ frequ.*) | commearent (*Frob. 1535. B recc. commeant*) 14 magistratum 16 et senatum (*M*) LXII, 10 (*Aphthirem W; Drak. Aphirem*) 13 probare eos posse non modo... eos possedisse (*Mg. Em. 408. Pro cœperint fortasse scrib. ceperint*).

Lib. XXXV. Cap. I, 10 ferme (*M*) 12 est sine uncis (*ed. Frob. 1535 om.*) II, 5 sex milia et ducentos (*M*) 8 et in Siciliam (*M*) III, 2 edixerat (*M*) 3 ferme (*M*) 5 mittebant (*M*) 6 per quos (*edd. vett. M?*) IV, 1 C. Cornelius errore 4 Boi ubi (*B*) | egressum finibus (*M*) V, 1 sociorum [equitum] ala (*Lipsius, cod. Voss.*) 3 iussit; inde (*B*) 11 paulum (*M*) | dum turbatos (*M*) | sivissent (*Gron., Lov. 4. Duo recc. scissent, unus issent*) 13 cæsa sunt (*B*) VI, 6 (*E M effici potest et fortasse debet: senatum velle, ut is ad mag. subr. Romam veniret; ni veniret, potius quam cet.*) 9 fuerit, elapsum (*M*) VII, 2 obruebantur (*M*) 3 ius cred. redderetur (*M. B creditori redderetur om. ius*) 4 inde postquam (*M*) VIII, 3 deinde, supplicationem (*M*) 7 de industria, qui ea... præsens dicere et arguere coram, et si (*M, nisi quod is diceret aut argueret. B qui ea... præsens diceret arguere coram et si. Em. 409*) 9 supplicationes decernerentur (*M*) IX, 2 CXXXXIII. DCCIII (*M*) X, 5 gloria Scipionis (*M. Deinde recte fortasse Drak. set quo*) XI, 10 per medias (*M*) XII, 1 inimice infesti (*edd. vett. M? cod. unus rec. Inimice infestus non dicitur potiusque infeste inimicus, quoniam non omnes inimicitiae infestæ sunt, quod plus est.*) 8 prætermisisset; [et] nullum (*Frob. 1535. Mor propter damnarunt Gron. Mg. Em. 409*) 10 orationis (*M*) 18 Et sine uncis (*Frob. 1535*) XIII, 1 maritimos vicos (*M*) 3 eum om. (*M*) 5 circa Sidam (*M; vid. supra p. XI.*) XV, 6 redit (*codd. recc.*) XVI, 2 statuistis (*Iac. Gron.*) 5 Zmyrna Lampsaco (*edd. vett.*) 6 maioribus, stipendiarias (*M*) 9 mutaverint (*Duker*) 10 venere (*codd. recc. tres; ceteri præter B venerunt*) 12 nihil nobis (*Codd. præter B*) XVII, 5 in patriam suam et patriam Lacedæmonem (*Mg. B et recc. in patria sua et patriam Lacedæmonem*) 8 temptationem Romanis (*Gron.*) | agi; et alias (*Crev.*) 9 spem cuiusque (*ed. Ascens. 1513, M?*) XVIII, 1 Philippo (*M*) | (*Probabiliter Bauer: amicus, nuper... secutus... et... acceptus. Is, om. erat.*) XIX, 4 sciam, inveniam (*Mg.; sed vulgo edebatur: huc veniam; in ex m præcedenti ortum est. Quod scimus ubi sit, non invenitur.*) XX, 4 (*E M scribi debuit Latini nominis*) 6 scriberentur centum (*M*) 9 plebei (*M*) 10 A. Atilio (*Frob. 1535*) 12 Romanos darent pedites (*M*) XXI, 3 terram (*Frob. 1535; cfr. Müller in novis anal. philol. LXXXV p. 283 sq.*) 5 quam priore impetu (*Tan. Faber. Etsi dicitur infestiore quam priore impetu, hoc est, quam prior fuerat, quemadmodum*

IV, 23, 6 maiore quam proximo conatu, tamen prorsus prave impetus fluminis exundantis cum priore impetu comparatur.) XXII, 6 Vesceliam (*M*) XXIII, 5 (tenendos *Tan. Faber; codd., Drak. tuendos*) 6 decrevit, inde (*Frob. 1535*) XXV, 2 infestus Achæis (*M*) XXVI, 2 novarum tum navium (*M*) 5 ante LXXX (*M, etsi is antequam Cratere*) XXVII, 3 essent, pauci (*ed. Ascens. Asyndeton in transitu a communi stativorum commemoratione ad descriptionem formæ castrorum bipartitam ferri nequit.*) 3 harundinibus (*M*) 8 (*Ex tamen recc. codicum fieri poterat tam ex; Em. 411 not.; sed M ex tam*) 13 Barnosthenem (*vest. codd. h. l., c. 30, 9 edd. vett., M?*) 15 (maxima parte *Iac. Periz. Codd., Drak. maxime a parte*) XXVIII, 1 in pace se ad id maxime exerc. (*M*) 2 ab his 3 directa acie (*codd. recc., M?*) 6 agminis esset (*Frob. 1535*) 7 iis 9 coniectam (*MB*) 10 (*Codd., Drak. qualia in propinquis; emend. Duker*) XXIX, 2 Cretenses sine uncis (*Ordo verborum impeditus et pravus; nam hostium, alterius partis, nomen primum locum tenere debet. Ad idem genus hominum efficiendum satis est, etiam hostium auxiliares præsidio fuisse.*) 6 in castra (*M*) 10 simul etiam (*M*) XXX, 4 [et diripiunt] (*Addita e M*) 6 (*Probabiliter Duker transversæ*) 9 Barnosthenem 11 ubi prægressi ea sunt (*M*) | descenderant (*Ald., M?*) XXXI, 1 circuire (*edd. vett. Em. 411. Lib. I, 37, 6 M et H 1 ire pro iere; VI, 1, 2 Mm 1, L H 1 interire pro interiere.*) 4 alienati Romanis (*edd. vett. M?*) 10 pro noto et experto (*M*) XXXII, 2 forte tempore (*B*) 4 moveri credebant (*B; ceterum cfr. Em. 411*) 7 sunt propter et (*M; cfr. XXXI, 2, 1.*) | petit (*edd. vett.*) XXXIV, 1 (*Em. 413. Offendit tamen inde pro deinde, quum referri videatur ad Corinthum, et particula et ante sedentes*) 3 novare (*Sigon.*) 4 (*Verba uno die corrupta esse demonstravi Em. 412; sed emendatio incerta.*) 6 alia erat (*M*) 7 sordida veste **, tenentes v. s., cont. frequentem adierunt (*Mg. Em. 413*) 8 movit: pro se (*M*) XXXV, 9 quoque et ipsi (*M. Em. 414 n.*) 14 adequitandi (*M*) | (*se in B aliis om., in aliis post tyrannum ponitur. Dixitne Livius recipiendi pro recipiendi sui aut se, ut Cæsar B. G. VII, 52, quanquam ibi hoc in re militari de copiis dictum propius accedit ad notionem substantivi, quod est receptus, de quo genere dixi post alios ad Cic. Fin. 130? Eodem fere modo Livius XXXI, 21, 6 dicit: vix spatium instruendi fuit, hoc est, se instruendi, Ciceroque pro Mil. § 11 potestatem defendendi. Similiter accusativo casu Cæsar B. C. III, 46 ad recipiendum, hoc est, ad se recipiendos, et Livius XXVIII, 22, 13 ad instruendum, durius autem nominativo gerundivi Cæsar B. G. I, 48: si quo erat... prodeundum aut... recipiendum, sublato in gerundivo discrimine verbi intransitivi, quod est prodire, et reflexivi se recipere,*

quod ne permittebat quidem huius ætatis usus, ut nominativo gerundi impersonaliter positi accusativum se adderet, et Livius VI, 35, 2: accingendum ad eam cogitationem esse.) 16 dextras, ne (*ed. Ascens.*) XXXVI, 9 est templum æreum (*B*) XXXVII, 2 habenda ab Alexameno (*B recc. De M non constat.*) 3 ad idem forte (*M*) 7 Thoas et ducentos (*Lov. 2 et 6; ceteri et Thoas duc.; particula ex t orta est.*) XXXVIII, 8 ad se oppugn. venirent (*M*) XXXIX, 5 Magnetum omnis (*B*) | venisse se (*M*) XL, 6 duplex equiti (*M*) 7 (in ante triduum usitatus afuturum fuisse Siesbye admonet.) XLI, 1 magis fama de Antiochi bello (*M*) 3 iam esse (*Mg. Em. 414*) 6 sors duæ, urbanaque (*Mg. Em. l. c.*) 8 Iovis (*M recc.*) 10 (*B recc. positæ et in cella... ædiculæ et duodecim; Frob. 1535 positæ in c...ædic. et duodecim; emend. Kreyss.*) XLII, 3 (*Cf. Em. 414 not.*) 8 posset (*M*) 11 [prope] (*M? ceteri præter B.*) 13 Hannibale duce (*B*) XLIII, 1 virtutem et bonum (*Crev.*) 4 collectis in alto quæ (*interp. In alto rex naves collegit, portum non intrans.*) 9 vulgi significatur (*M*) XLIV, 1 [introducitur] (*M. B in*) | dicere orsus rex (*M*) XLVI, 3 qui Demetriade (*Frob. 1535*) 6 liberandæ re (*M*) 7 (tutas Duker, tutam codd.) XLVII, 2 (Bæotos addidit Iac. Periz.) 3 Brachylli (*edd. vett., M?*) 5 (Apamam Sigon. pro Apamiam) 6 inclutam (*Mg. Em. 415. Incluta solis regis nuptiis femina esse non poterat. Kochius iunctam.*) 7 in spem, quod is v. r. s. esset, regni Maced. (*B recc. De M tacetur. Gron. quasi vere*) XLVIII, 3 (averso refugientis equo *W e B*: aversos refugientis equo. *Vulgo: aversos refugiente equo*) 10 petit, ut (*Frob. 1; B peti ut*) XLIX, 4 apparere: mentiendo (*interp.*) 6 (*Probabiliter W et hom. boni et sciti convivatoris*) | tam varia et multa (*Frob. 1535*) 7 non quam isti sunt (*Mg. M non quam ut isti sunt. Ad reliquam de non quam pro non tam... quam dubitationem, de qua dixi Em. 313, accedit h. l., quod quam omisso tam interponitur ante adiectivum. Nec recte hospes Chalcidensis negatur gloriosus esse; nam utrorumque gloriationis genus comparatur; ille quoque gloriabatur, sed alia re, condiendi arte.*) 13 (dicunt *Crev., Lov. 3; reliqui codd. dicant; Em. 415 not.*) L, 7 et omni classi (*codd. recc.*) 11 ut sine uncis (*Uss. Non simulatio consilii, sed consilium significatur.*) LI, 4 eos sine nota (*Latere numerum Crev. vidit. Fortasse fuit ecc*) 9 comportari (*B*) 10 caput erat Eubœæ, teneret (*interp.*) | eius insulæ (*B*).

Errores ante usum libri emendandi.

	Scriptum est:	Scriptum oportuit:
P. 14 v. 1	Thræciæ	Thraciæ
- - - 6	milibus	millibus
- 36 - 20	mminet	imminet
- 38 - 7	[talis]	talis
- 50 - 10 ab imo	castrum	Castrum
- 79 - 7	consumpsisse	se consumpsisse
- 121 - 9 ab imo	otii situ	otio situque
- 132 - 9	decrevit	ant decrevit
- 142 - 13	inventutis	iuventutis
- 163 - 1	factum	factum est
- 189 - 23	confuso	confuso
- 192 - 7 ab imo	nominis Latini	Latini nominis
- 210 - 7 ab imo	ire	ire.

De scriptura locorum quorundam e codice Moguntino aliterve emendanda monitum est in præfatione p. X et XII.

Liber XXXI.

Me quoque iuvat, velut ipse in parte laboris ac periculi fuerim, ad finem belli Punici pervenisse. Nam etsi profiteri ausum, perscripturum res omnes Romanas, in partibus singulis tanti operis fatigari minime conveniat, tamen, quum in mentem venit, tres et sexaginta annos (tot enim sunt a primo Punico ad secundum bellum finitum) æque multa volumina occupasse mihi, quam occupaverint quadringenti duodenonaginta anni a condita urbe ad App. Claudium consulem, qui primum bellum Carthaginiensibus intulit, iam provideo animo; velut qui proximis litori vadis inducti mare pedibus ingrediuntur, quicquid progredior, in vastiorem me altitudinem ac velut profundum invehit, et crescere pæne opus, quod prima quæque perficiendo minui videbatur.

Pacem Punicam bellum Macedonicum excepit, periculo haudquaquam comparandum aut virtute ducis aut militum robore, claritate regum antiquorum vetustaque fama gentis et magnitudine imperii, quo multa quondam Europæ, maiorem partem Asiæ obtinuerant armis, prope nobilius. Ceterum coeptum bellum adversus Philippum decem ferme ante annis triennio prius depositum erat, quum Ætoli et belli et pacis fuissent causa; vacuos deinde pace Punica iam Romanos et infensos Philippo quum ob infidam adversus Ætolos aliosque

- 10 regionis eiusdem socios pacem, tum ob auxilia cum pecunia
nuper in Africam missa Hannibali Pœnisque, preces Athenien-
sium, quos, agro pervastato, in urbem compulerat, excitaverunt
2 ad renovandum bellum. Sub idem fere tempus et ab Attalo rege et
Rhodiis legati venerunt nuntiantes, Asiæ quoque civitates solli-
2 citari. His legationibus responsum est, curæ eam rem senatui
fore; consultatio de Macedonico bello integra ad consules,
3 qui tunc in provinciis erant, reiecta est. Interim ad Ptole-
mæum Ægypti regem legati tres missi, C. Claudius Nero, M.
Æmilius Lepidus, P. Sempronius Tuditanus, ut nuntiarent
victum Hannibalem Pœnosque, et gratias agerent regi, quod
in rebus dubiis, quum finitimi etiam socii Romanos desererent,
4 in fide mansisset, et peterent, ut, si coacti iniuriis bellum ad-
versus Philippum suscepissent, pristinum animum erga popu-
lum Romanum conservaret.
- 5 Eodem fere tempore P. Ælius consul in Gallia, quum
audisset a Boiis ante suum adventum incursiones in agros
sociorum factas, duabus legionibus subitariis tumultus eius
6 causa scriptis additisque ad eas quattuor cohortibus de exer-
citu suo, C. Ampium præfectum socium hac tumultuaria manu
per Umbriam, qua tribum Sapiniam vocant, agrum Boiorum
invadere iussit; ipse eodem aperto itinere per montes duxit.
- 7 Ampius ingressus hostium fines primo populationes satis pro-
spere ac tuto fecit; delecto deinde ad castrum Mutilum satis
idoneo loco, ad demetenda frumenta (iam enim maturæ erant
8 segetes) profectus, neque explorato circa nec stationibus satis
firmis, quæ armatæ inermes atque operi intentos tutarentur,
positis, improvise impetu Gallorum cum frumentatoribus est
9 circumventus. Inde pavor fugaque etiam armatos cepit. Ad
septem millia hominum palata per segetes sunt cæsa, inter
10 quos ipse C. Ampius præfectus; ceteri in castra metu com-
pulsii. Inde sine certo duce consensu militari proxima nocte,
relicta magna parte rerum suarum, ad consulem per saltus
11 prope invios pervenere. Qui, nisi quod populatus est Boiorum

fines et cum Ingaunis Liguribus fœdus icit, nihil, quod esset
memorabile, aliud in provincia quum gessisset, Romam rediit.

Quum primum senatum habuit, universisulantibus, 3
ne quam prius rem quam de Philippo ac sociorum querelis
ageret, relatum extemplo est; decrevitque frequens senatus, ut 2
P. Ælius consul, quem videretur ei, cum imperio mitteret,
qui classe accepta, quam ex Sicilia Cn. Octavius reduceret,
in Macedoniam traiceret. M. Valerius Lævinus proprætor 3
missus, circa Vibonem duodequadrageinta navibus ab Cn. Oc-
tavio acceptis, in Macedoniam transmisit. Ad quem quum M. 4
Aurelius legatus venisset edocuissetque eum, quantos exercitus,
quantum navium numerum comparasset rex, quemadmodum 5
circa omnes non continentis modo urbes, sed etiam insulas,
partim ipse adeundo, partim per legatos, conciret homines ad
arma; maiore conatu Romanis id capessendum bellum esse, 6
ne, cunctantibus iis, auderet Philippus, quod Pyrrhus prius au-
sus ex aliquanto minore regno esset, hæc scribere eadem Au-
relium consulibus senatuique placuit.

Exitu huius anni quum de agris veterum militum rela- 4
tum esset, qui ductu atque auspicio P. Scipionis in Africa
bellum perfecissent, decreverunt patres, ut M. Iunius prætor 2
urbanus, si ei videretur, decemviros agro Samniti Apuloque,
quod eius publicum populi Romani esset, metiendo dividen-
doque crearet. Creati P. Servilius, Q. Cæcilius Metellus, C. 3
et M. Servilii (Geminis ambobus cognomen erat), L. et A.
Hostilii Catones, P. Villius Tappulus, M. Fulvius Flaccus, P.
Ælius Pætus, T. Quinctius Flamininus.

Per eos dies P. Ælio consule comitia habente, creati 4
consules P. Sulpicius Galba, C. Aurelius Cotta. Prætores
exinde facti Q. Minucius Rufus, L. Furius Purpurio, Q. Ful-
vius Gillo, C. Sergius Plautus. Ludi Romani scenici eo 5
anno magnifice apparateque facti ab ædilibus curulibus L.
Valerio Flacco et T. Quinctio Flaminino; biduum instauratum
est; frumentique vim ingentem, quod ex Africa P. Scipio 6
miserat, quaternis æris populo cum summa fide et gratia di-

7 viserunt. Et plebei ludi ter toti instaurati ab ædilibus plebi
L. Apustio Fullone et Q. Minucio Rufo, qui ex ædilitate
prætor creatus erat; et Iovis epulum fuit ludorum causa.

5 Anno quingentesimo quinquagesimo primo ab urbe
A. n. c. 554. condita, P. Sulpicio Galba, C. Aurelio consulibus, bellum cum
A. Ch. 200. rege Philippo initum est, paucis mensibus post pacem Cartha-
2 giniensibus datam. Omnium primum eam rem idibus Martiis,
quo die tum consulatus inibatur, P. Sulpicius consul retulit;
3 senatusque decrevit, uti consules maioribus hostiis rem divinam
4 facerent, quibus diis ipsis videretur, cum precatione ea, quod
senatus populusque Romanus de re publica deque ineundo
novo bello in animo haberet, ea res uti populo Romano
sociisque ac nomini Latino bene ac feliciter eveniret; secundum
rem divinam precationemque ut de re publica deque provinciis
5 senatum consulerent. Per eos dies opportune irritandis ad
bellum animis et litteræ ab M. Aurelio legato et M. Valerio
Lævino proprætore allatæ et Atheniensium nova legatio
6 venit, quæ regem appropinquare finibus suis nuntiaret, bre-
vique non agros modo, sed urbem etiam in ditione eius
7 futuram, nisi quid in Romanis auxilii foret. Quum renuntiassent
consules, rem divinam rite peractam esse, et precationi an-
nuisse deos haruspices respondere, lætaque exta fuisse, et
prolationem finium victoriamque et triumphum portendi, tum
litteræ Valerii Aureliique lectæ et legati Atheniensium auditi.
8 Senatus inde consultum factum est, ut sociis gratiæ agerentur,
quod diu sollicitati ne obsidionis quidem metu fide decessissent;
9 de auxilio mittendo tum responderi placere, quum consules
provincias sortiti essent atque is consul, cui Macedonia pro-
vincia evenisset, ad populum tulisset, ut Philippo regi Mace-
donum indiceretur bellum.

6 P. Sulpicio provincia Macedonia sorti evenit, isque rogatio-
nem promulgavit, vellent iuberent Philippo regi Macedonibusque,
qui sub regno eius essent, ob iniurias armaque illata sociis
2 populi Romani bellum indici. Alteri consulum Aurelio Italia
provincia obtigit. Prætores exinde sortiti sunt C. Sergius
Plautus urbanam, Q. Fulvius Gillo Siciliam, Q. Minucius Rufus

Bruttios, L. Furius Purpurio Galliam. Rogatio de bello 3
Macedonico primis comitiis ab omnibus ferme centuriis anti-
quata est. Id quum fessi diuturnitate et gravitate belli sua
sponte homines tædio periculorum laborumque fecerant, tum 4
Q. Bæbius tribunus plebis, viam antiquam criminandi patres
ingressus, incusaverat bella ex bellis seri, ne pace unquam
frui plebs posset. Ægre eam rem passi patres, laceratusque 5
probris in senatu tribunus plebis; et consulem pro se quisque
hortari, ut de integro comitia rogationi ferendæ ediceret
castigaretque segnitiam populi atque edoceret, quanto damno 6
dedecorique dilatio ea belli futura esset. Consul in campo 7
Martio comitiis, priusquam centurias in suffragium mitteret,
contione advocata, „Ignorare“ inquit „mihi videmini, Quirites, 2
non, utrum bellum an pacem habeatis, vos consuli (neque enim
liberum id vobis Philippus permittet, qui terra marique ingens
bellum molitur), sed, utrum in Macedoniam legiones transportetis
an hostes in Italiam accipiat. Hoc quantum intersit, si 3
nunquam alias, [Punico] proximo certe bello experti estis.
Quis enim dubitat, quin, si Saguntinis obsessis fidemque nostram
implorantibus impigre tulissemus opem, sicut patres nostri
Mamertinis tulerant, totum in Hispaniam aversuri bellum fue-
rimus, quod cunctando cum summa clade nostra in Italiam
accepimus? Ne illud quidem dubium est, quin hunc ipsum 4
Philippum, pactum iam per legatos litterasque cum Hannibale,
ut in Italiam traiceret, misso cum classe Lævino, qui ultro ei
bellum inferret, in Macedonia continuerimus. Et quod tunc 5
fecimus, quum hostem Hannibalem in Italia haberemus, id
nunc, pulso Italia Hannibale, devictis Carthaginiensibus, cunc-
tamur facere? Patiamur expugnandis Athenis, sicut Sagunto 6
expugnando Hannibalem passi sumus, segnitiam nostram experiri
regem; non quinto inde mense, quemadmodum ab Sagunto 7
Hannibal, sed quinto [inde] die, quam ab Corintho solverit
naves, in Italiam perveniet. Ne æquaveritis Hannibali Philip- 8
pum nec Carthaginiensibus Macedonas; Pyrrho certe æquabitis.
Æquabitis dico? Quantum vel vir viro vel gens genti præstat!

9 Minima accessio semper Epirus regno Macedoniæ fuit et
 hodie est. Peloponnesum totam in ditione Philippus habet
 Argosque ipsos, non vetere fama magis quam morte Pyrrhi
 10 nobilitatos. Nostra nunc compara. Quanto magis florentem
 Italiam, quanto magis integras res, salvis ducibus, salvis tot
 exercitibus, quos Punicum postea bellum absumpsit, aggressus
 Pyrrhus tamen concussit et victor prope ad ipsam urbem Romanam
 11 venit! Nec Tarentini modo oraque illa Italiæ, quam maiorem
 Græciam vocant, ut linguam, ut nomen secutos crederes, sed
 12 Lucanus et Bruttius et Samnis ab nobis defecerunt. Hæc vos,
 si Philippus in Italiam transmiserit, quietura aut mansura in
 fide creditis? Manserunt enim Punico postea bello. Nunquam
 isti populi, nisi quum deerit, ad quem desciscant, ab nobis
 13 non deficient. Si piguisset vos in Africam traicere, hodie in
 Italia Hannibalem et Carthaginenses hostes haberetis. Mace-
 donia potius quam Italia bellum habeat; hostium urbes agrique
 14 ferro atque igni vastentur; experti iam sumus, foris nobis quam
 domi feliciora potentioraque arma esse. Ite in suffragium bene
 15 iuvantibus divis et, quæ patres censuerunt, vos iubete. Huius
 vobis sententiæ non consul modo auctor est, sed etiam dii
 immortales, qui mihi sacrificanti precantique, ut hoc bellum
 mihi, senatui vobisque, sociis ac nomini Latino, classibus
 exercitibusque nostris bene ac feliciter eveniret, læta omnia
 prosperaque portendere."

8 Ab hac oratione in suffragium missi „uti rogas" bellum
 2 iusserunt. Supplicatio inde a consulibus in triduum ex senatus
 consulto indicta est, obsecratique circa omnia pulvinaria dii,
 ut, quod bellum cum Philippo populus iussisset, id bene ac
 3 feliciter eveniret; consultique fetiales ab consule Sulpicio,
 bellum, quod indiceretur regi Philippo, utrum ipsi utique
 nuntiari iuberent, an satis esset, in finibus regni quod proximum
 præsidium esset, eo nuntiari. Fetiales decreverunt, utrum
 4 eorum fecisset, recte facturum. Consuli a patribus permissum,
 ut, quem videretur ex iis, qui extra senatum essent, legatum
 5 mitteret ad bellum regi indicendum. Tum de exercitibus

consulum prætorumque actum. Consules binas legiones scribere
 iussi, veteres dimittere exercitus. Sulpicio, cui novum ac magni 6
 nominis bellum decretum erat, permissum, ut de exercitu, quem
 P. Scipio ex Africa deportasset, voluntarios, quos posset, duceret;
 invitum ne quem militem veterem ducendi ius esset. Prætoribus 7
 L. Furio Purpurioni et Q. Minucio Rufo quina millia socium
 Latini nominis consules darent, quibus præsidii alter Galliam,
 alter Bruttios provinciam obtineret. Q. Fulvius Gillo ipse 8
 iussus ex eo exercitu, quem P. Ælius consul habuisset, ut
 quisque minime multa stipendia haberet, legere, donec et ipse
 quinque millia socium ac nominis Latini effecisset; id præsidii
 Siciliæ provinciæ esset. M. Valerio Faltoni, qui prætor priore 9
 anno Campaniam provinciam habuerat, prorogatum in annum
 imperium est, uti proprætor in Sardiniam traiceret; is quoque 10
 de exercitu, qui ibi esset, quinque millia socium nominis
 Latini, qui eorum minime multa stipendia haberent, legeret.
 Et consules duas urbanas legiones scribere iussi, quæ, si quo 11
 res posceret, multis in Italia contactis gentibus Punici belli
 societate iraque inde tumentibus, mitterentur. Sex legionibus
 Romanis eo anno usura res publica erat.

In ipso apparatu belli legati a rege Ptolemæo venerunt, 9
 qui nuntiarent, Athenienses adversus Philippum petisse ab rege
 auxilium; ceterum, etsi communes socii sint, tamen nisi ex 2
 auctoritate populi Romani neque classem neque exercitum
 defendendi aut oppugnandi cuiusquam causa regem in Græciam
 missurum esse; vel quieturum eum in regno, si populo Romano 3
 socios defendere libeat, vel Romanos quiescere, si malint, pas-
 surum atque ipsum auxilia, quæ facile adversus Philippum
 tueri Athenas possent, missurum. Gratia regi ab senatu 4
 actæ responsumque, tutari socios populo Romano in animo
 esse; si qua re ad id bellum opus sit, indicaturos regi, regni-
 que eius opes scire subsidia firma ac fidelia suæ rei publicæ esse.
 Munera deinde legatis in singulos quinum millium æris ex 5
 senatus consulto missa.

Quum dilectum consules haberent pararentque, quæ ad

bellum opus essent, civitas religiosa, in principiis maxime
 6 novorum bellorum, supplicationibus habitis iam et obsecratione
 circa omnia pulvinaria facta, ne quid prætermitteretur, quod
 aliquando factum esset, ludos Iovi donumque vovere consulem,
 7 cui provincia Macedonia evenisset, iussit. Moram voto publico
 Licinius pontifex maximus attulit, qui negavit ex incerta
 pecunia vovere *licere*; *ex certa voveri* debere, quia *ea*
 pecunia non posset in bellum usui esse seponique statim
 deberet nec cum alia pecunia misceri; quod si factum esset,
 8 votum rite solvi non posse. Quanquam et res et auctor
 movebat, tamen ad collegium pontificum referre consul iussus,
 si posset recte votum incertæ pecuniæ suscipi. Posse, rec-
 9 tiusque etiam esse, pontifices decreverunt. Vovit in eadem
 verba consul, præeunte maximo pontifice, quibus antea quin-
 10 quennalia vota suscipi solita erant, præterquam quod tanta
 pecunia, quantam tum, quum solveretur, senatus censuisset,
 ludos donaque facturum vovit. Octies ante ludi magni de
 certa pecunia voti erant; hi primi de incerta.

10 Omnium animis in bellum Macedonicum versis, repente
 nihil minus eo tempore timentibus Gallici tumultus fama exorta.
 2 Insubres Cenomanique et Boii, excitis Celinibus Ilvatibusque
 et ceteris Ligustinis populis, Hamilcare Pæno duce, qui in
 iis locis de Hasdrubalis exercitu substiterat, Placentiam inva-
 3 serant; et direpta urbe ac per iram magna ex parte incensa,
 vix duobus millibus hominum inter incendia ruinasque relictis,
 4 traiecto Pado ad Cremonam diripiendam pergunt. Vicinæ
 urbis audita clades spatium colonis dedit ad claudendas portas
 præsidiaque per muros disponenda, ut obsiderentur tamen prius,
 quam expugnarentur, nuntiosque mitterent ad prætorem Ro-
 5 manum. L. Furius Purpurio tum provinciæ præerat, cetero
 ex senatus consulto exercitu dimisso præter quinque millia
 socium ac Latini nominis; cum iis copiis in proxima regione
 provinciæ circa Ariminum substiterat. Is tum senatui scripsit,
 6 quo in tumultu provincia esset; duarum coloniarum, quæ in-
 gentem illam tempestatem Punici belli subterfugissent, alteram
 7 captam ac direptam ab hostibus, alteram oppugnari; nec in

exercitu suo satis præsidii colonis laborantibus fore, nisi
 quinque millia socium quadraginta millibus hostium (tot enim
 in armis esse) trucidanda obicere velit, et tanta sua clade
 iam inflatos excidio coloniæ Romanæ augeri hostium animos.
 His litteris recitatis decreverunt, ut C. Aurelius consul exer- 11
 citum, cui in Etruriam ad conveniendum diem edixerat, Ari-
 mini eadem die adesse iuberet, et aut ipse, si per commodum 2
 rei publicæ posset, ad opprimendum Gallicum tumultum pro-
 ficisceretur, aut Q. Minucio*) prætori scriberet, ut, quum ad 3
 eum legiones ex Etruria venissent, missis in vicem earum
 quinque millibus sociorum, quæ interim Etruriæ præsidio essent,
 proficisceretur ipse ad coloniam liberandam obsidione. Legatos 4
 item mittendos in Africam censuerunt, eosdem Carthaginem,
 eosdem in Numidiam ad Masinissam, Carthaginem, ut nunti-
 arent, civem eorum Hamilcarem relictum in Gallia (haud sa- 5
 tis scire, ex Hasdrubalis prius an ex Magonis postea exercitu),
 bellum contra fœdus facere, exercitus Gallorum Ligurumque 6
 excivisse ad arma contra populum Romanum; eum, si pax
 placeret, revocandum illis et dedendum populo Romano esse.
 Simul nuntiare iussi, perfugas sibi non omnes redditos esse 7
 ac magnam partem eorum palam Carthagini obversari dici;
 quos comprehendi conquirique debere, ut sibi ex fœdere
 restituantur. Hæc ad Carthaginienses mandata. Masinissæ 8
 gratulari iussi, quod non patrium modo recuperasset regnum,
 sed parte florentissima Syphacis finium adiecta etiam auxisset.
 Nuntiare præterea iussi, bellum cum rege Philippo susceptum, 9
 quod Carthaginienses auxiliis iuvisset, iniuriasque inferendo 10
 sociis populi Romani, flagrante bello Italia, coegisset classes
 exercitusque in Græciam mitti, et distinendo copias causa in
 primis fuisset serius in Africam traiciendi; peterentque, ut ad
 id bellum mitteret auxilia Numidarum equitum. Dona ampla 11
 data, quæ ferrent regi, vasa aurea argenteaque, toga purpurea
 et palmata tunica cum eburneo scipione et toga prætexta
 cum curuli sella; iussique polliceri, si quid eis ad firmandum 12

*) L. Furio scribi debuit; nisi nomen a librario additum est.

augendumque regnum opus esse indicasset, enixe id populum Romanum merito eius præstaturum.

- 13 Verminæ quoque Syphacis filii legati per eos dies senatum adierunt, excusantes errorem adolescentiamque et culpam omnem in fraudem Carthaginiensium avertentes: et Masinissam Romanis ex hoste amicum factum; Verminam quoque annisurum, ne officiis in populum Romanum aut a Masinissa aut ab ullo alio vincatur; petere, ut rex sociusque et amicus ab senatu appellaretur. Responsum legatis est, et patrem eius Syphacem sine causa ex socio et amico hostem repente populi Romani factum, et eum ipsum rudimentum adolescentiæ bello lacescentem Romanos posuisse. Itaque pacem illi prius petendam ab populo Romano esse, quam ut rex sociusque et amicus appelletur; nominis eius honorem pro magnis erga se regum meritis dare 17 populum Romanum consuesse. Legatos Romanos in Africa fore, quibus mandaturum senatum, ut Verminæ pacis dent leges, liberum arbitrium eius populo Romano permittenti; si quid ad eas addi, demi mutarive vellet, rursus ab senatu ei 18 postulandum fore. Legati cum iis mandatis in Africam missi C. Terentius Varro, Sp. Lucretius, Cn. Octavius; quirqueremes singulis datæ.

- 12 Litteræ deinde in senatu recitatæ sunt Q. Minucii prætoris, cui Bruttii provincia erat, pecuniam Locris ex Proserpinæ thesauris nocte clam sublatam, nec, ad quos pertineat facinus, 2 vestigia ulla exstare. Indigne passus senatus, non cessari ab sacrilegiis, et ne Pleminium quidem, tam clarum recensque 3 noxæ simul ac pœnæ exemplum, homines deterrere. C. Aurelio consuli negotium datum, ut ad prætorem in Bruttios scriberet, senatui placere, quæstionem de expilatis thesauris eodem exemplo haberi, quo M. Pomponius prætor triennio ante habuisset; 4 quæ inventa pecunia esset, reponi; si quo minus inventum foret, expleri, ac piacularia, si videretur, sicut ante pontifices censuissent, fieri. Curam expiandæ violationis eius templi prodigia etiam sub idem tempus pluribus locis nuntiata accenderunt. In Lucanis cælum arsisse afferebant, Priverni sereno per diem

totum rubrum solem fuisse, Lanuvii templo Sospitæ Iunonis 6 nocte strepitum ingentem exortum. Iam animalium obsceni fetus pluribus locis nuntiabantur: in Sabinis incertus infans natus, masculus an femina esset; alter sedecim iam annorum item ambiguo sexu inventus; Frusinone agnus cum suillo 7 capite, Sinuessæ porcus cum capite humano natus, in Lucanis in agro publico eculeus cum quinque pedibus. Fæda omnia 8 et deformia errantisque in alienos fetus naturæ visa; ante omnia abominati semimares, iussique in mare extemplo deportari, sicut proxime, C. Claudio, M. Livio consulibus, deportatus similis prodigii fetus erat. Nihilo minus decemviros 9 adire libros de portento eo iusserunt. Decemviri ex libris res divinas easdem, quæ proxime secundum id prodigium factæ essent, imperarunt. Carmen præterea ab ter novenis virginibus cani per urbem iusserunt, donumque Iunoni reginæ ferri. Ea 10 uti fierent, C. Aurelius consul ex decemvirorum responso curavit; carmen, sicut patrum memoria Livius, ita tum condidit P. Licinius Tegula.

Expiatis omnibus religionibus (nam etiam Locris sacrilegium pervestigatum ab Q. Minucio erat, pecuniaque ex bonis noxiorum in thesauros reposita), quum consules in provincias proficisci vellent, privati frequentes, quibus ex pecunia, quam 2 M. Valerio, M. Claudio consulibus mutuam dederant, tertia pensio debebatur eo anno, adierunt senatum, quia consules, 3 quum ad novum bellum, quod magna classe magnisque exercitibus gerendum esset, vix ærarium sufficeret, negaverant esse, unde iis in præsentia solveretur. Senatus querentes eos non 4 sustinuit: si in Punicum bellum pecunia data in Macedonicum quoque bellum uti res publica vellet, aliis ex aliis orientibus bellis, quid aliud quam publicatam pro beneficio tanquam noxia suam pecuniam fore? Quum et privati æquum postularent, nec tamen solvendo ære alieno res publica esset, quod medium inter æquum et utile erat, decreverunt, ut, quoniam 6 magna pars eorum agros vulgo venales esse diceret et sibimet emptis opus esse, agri publici, qui intra quinquagesimum lapidem

7 esset, copia iis fieret; consules agrum æstimaturos et in iugera
asses vectigal, testandi causa publicum agrum esse, impositu-
8 ros, ut, si quis, quum solvere posset populus, pecuniam habere
quam agrum mallet, restitueret agrum populo. Læti eam
9 condicionem privati acceperere; trientabulumque is ager, quia
pro tertia parte pecuniæ datus erat, appellatus.

14 Tum P. Sulpicius, secundum vota in Capitolio nuncupata,
2 paludatis lictoribus profectus ab urbe Brundisium venit, et
veteribus militibus voluntariis ex Africano exercitu in legiones
descriptis navibusque ex classe Cn. Cornelii electis, altero die,
3 quam a Brundisio solvit, in Macedoniam traiecit. Ibi ei præ-
sto fuere Atheniensium legati orantes, ut se obsidione eximeret.
Missus extemplo Athenas est C. Claudius Cento cum viginti
4 longis navibus et mille militum. Neque enim ipse rex Athenas
obsidebat. Eo maxime tempore Abydum oppugnabat, iam
cum Rhodiis et Attalo navalibus certaminibus, neutro feliciter
5 proelio, vires expertus; sed animos ei faciebat, præter ferociam
insitam, fœdus ictum cum Antiocho Syriæ rege divisæque iam
cum eo Ægypti opes, cui, morte audita Ptolemæi regis, ambo
imminebant.

6 Contraxerant autem sibi cum Philippo bellum Athenienses
haudquaquam digna causa, dum ex vetere fortuna nihil præter
7 animos servant. Acarnanes duo iuvenes per initiorum dies
non initiati templum Cereris, imprudentes religionis, cum ce-
8 tera turba ingressi sunt. Facile eos sermo prodidit absurde
quædam percontantes, deductique ad antistites templi, quum
palam esset per errorem ingressos, tanquam ob infandum
9 scelus interfecti sunt. Id tam fœde atque hostiliter factum
gens Acarnanum ad Philippum detulit, impetravitque ab eo,
ut, datis Macedonum auxiliis, bellum se inferre Atheniensibus
10 pateretur. Hic exercitus primo terram Atticam ferro ignique
depopulatus cum omnis generis præda in Acarnaniam rediit.
Et irritatio quidem animorum ea prima fuit; postea iustum
11 bellum decretis civitatis ultro indicendo factum. Attalus enim
rex Rhodique persecuti cedentem in Macedoniam Philippum

quum Æginam venissent, rex Piræum renovandæ confirmandæ-
que cum Atheniensibus societatis causa traiecit. Civitas omnis 12
obviam effusa cum coniugibus ac liberis; sacerdotes cum in-
signibus suis intrantem urbem ac di prope ipsi exciti sedibus
suis acceperunt. In contionem extemplo populus vocatus, ut 15
rex, quæ vellet, coram ageret; deinde ex dignitate magis visum,
scribere eum, de quibus videretur, quam præsentem aut re- 2
ferendis suis in civitatem beneficiis erubescere aut significa-
tionibus acclamationibusque multitudinis assentatione immodica
pudorem onerantis. In litteris autem, quæ missæ in contio- 3
nem recitatæque sunt, commemoratio erat beneficiorum primum
in civitatem suorum, deinde rerum, quas adversus Philippum
gessisset, ad postremum adhortatio capessendi belli, dum se, 4
dum Rhodios, tum quidem dum etiam Romanos haberent;
nequicquam postea, si tum cessassent, prætermisam occasionem
quæsituros. Rhodii deinde legati auditi sunt, quorum recens 5
erat beneficium, quod naves longas quattuor Atheniensium,
captas nuper ab Macedonibus recuperatasque, remiserant. Ita-
que ingenti consensu bellum adversus Philippum decretum.
Honores regi primum Attalo immodici, deinde et Rhodiis 6
habiti. Tum primum mentio illata de tribu, quam Attalida
appellarent, ad decem veteres tribus addenda, et Rhodiorum 7
populus corona aurea virtutis ergo donatus, civitasque Rhodiis
data, quemadmodum Rhodii prius Atheniensibus dederant.
Secundum hæc rex Attalus Æginam ad classem se recepit, 8
Rhodii Ciam ab Ægina, inde per insulas Rhodum navigarunt,
omnibus, præter Andrum Parumque et Cythnum, quæ præsi-
diis Macedonum tenebantur, in societatem acceptis. Attalum 9
Æginæ missi in Ætoliæ nuntii expectatique inde legati ali-
quamdiu nihil agentem tenuere. Sed neque illos excire ad 10
arma potuit, gaudentes utcumque composita cum Philippo
pace, et ipse Rhodique, quum, si institissent Philippo,
egregium liberatæ per se Græciæ titulum habere potuissent,
patiundo rursus eum in Hellespontum traicere occupantemque 11

Thraciæ opportuna loca vires colligere, bellum aluere gloriamque eius gesti perfectique Romanis concesserunt.

16 Philippus magis regio animo est usus, qui, quum Attalum Rhodiosque hostes non sustinisset, ne Romano quidem, quod
2 imminebat, bello territus, Philocle quodam ex præfectis suis cum duobus milibus peditum, equitibus ducentis ad populandos
3 Atheniensium agros misso, classe tradita Heraclidi, ut Maroneam peteret, ipse terra eodem cum expeditis duobus millibus
4 peditum, equitibus ducentis pergit. Et Maroneam quidem primo impetu expugnavit; Ænum inde cum magno labore, postremo per prodicionem Callimedis, præfecti Ptolemæi, cepit;
5 deinceps alia castella, Cypsela et Doriscon et Serrheum, occupat. Inde progressus ad Chersonesum Elæunta et Alope-
6 connesum tradentibus ipsis recipit; Callipolis quoque et Madytos dedita et castella quædam ignobilia; Abydeni, ne legatis quidem admissis, regi portas clausurunt. Ea oppugnatio diu Philippum tenuit, eripique ex obsidione, ni cessatum ab Attalo
7 et Rhodiis foret, potuerunt. Attalus trecentos tantum milites in præsidium, Rhodii quadriremem unam ex classe, quum ad
8 Tenedum staret, miserunt. Eodem postea, quum iam vix sustinerent obsidionem, et ipse Attalus quum traiecisset, spem tantum auxilii ex propinquo ostendit, neque terra neque mari adiutis sociis.

17 Abydeni primo tormentis per muros dispositis non terra modo adeuntes aditu arcebant, sed navium quoque stationem infestam
2 hosti faciebant; postea, quum et muri pars strata ruinis et ad interiorem raptim oppositum murum cuniculis iam perventum esset, legatos ad regem de condicionibus tradendæ urbis miserunt.
3 Paciscebantur autem, ut Rhodiam quadriremem cum sociis navalibus Attalique præsidium emitti liceret, atque ipsis urbe
4 excedere cum singulis vestimentis. Quibus quum Philippus nihil pacati nisi omnia permittentibus respondisset, adeo renuntiata hæc legatio ab indignatione simul ac desperatione iram
5 accendit, ut ad Saguntinam rabiem versi matronas omnes in templo Dianæ, pueros ingenuos virginesque, infantes etiam cum

suis nutricibus, in gymnasio includi iuberent, aurum et argen- 6
tum in forum deferri, vestem pretiosam in naves Rhodiam Cyzicenamque, quæ in portu erant, coniici, sacerdotes victimasque adduci et altaria in medio poni. Ibi delecti primum, 7
qui, ubi cæsam aciem suorum pro diruto muro pugnantes vidissent, extemplo coniuges liberosque interficerent, aurum, 8
argentum vestemque, quæ in navibus esset, in mare deiicerent, tectis publicis privatisque, quam plurimis locis possent, ignes subiicerent; id se facinus perpetraturos, præeuntibus exse- 9
crabile carmen sacerdotibus, iure iurando adacti; tum militaris ætas iurat, neminem vivum nisi victorem acie excessurum. Hi memores deorum adeo pertinaciter pugnaverunt, ut, quum 10
prælium nox diremptura esset, rex prior, territus rabie eorum, pugna abstiterit. Principes, quibus atrocior pars facinoris 11
delegata erat, quum paucos et confectos vulneribus ac lassitudine superesse prælio cernerent, luce prima sacerdotes cum infulis ad urbem dedendam Philippo mittunt.

Ante deditionem ex iis legatis, qui Alexandream missi 18
erant, M. Æmilius trium consensu, minimus natu, audita obsidione Abydenorum, ad Philippum venit. Qui questus Attalo 2
Rhodiisque arma illata, et quod tum maxime Abydum oppugnaret, quum rex ab Attalo et Rhodiis ultro se bello laces-
situm diceret, „Num Abydeni quoque“ inquit „ultro tibi intulerunt arma?“ Insueto vera audire ferocior oratio visa 3
est, quam quæ habenda apud regem esset. „Ætas“ inquit „et forma et super omnia Romanum nomen te ferociorem facit. Ego autem primum velim vos foederum memores ser- 4
vare mecum pacem; sin bello lacesitis, mihi quoque animos facere et regnum et Macedonum nomen, haud minus quam Romanum nobile, sentietis.“ Ita dimisso legato, Philippus, 5
auro argentoque, quæ coacervata erant, accepto, hominum prædam omnem amisit. Tanta enim rabies multitudinem in- 6
vasit, ut [repente,] proditos rati, qui pugnantes mortem occubuissent, periuriumque alius alii exprobrantes et sacerdotibus maxime, qui, quos ad mortem devovissent, eorum deditionem

7 vivorum hosti fecissent, repente omnes ad eandem coniugum
liberorumque discurrerent seque ipsi per omnes vias leti inter-
ficerent. Obstupefactus eo furore rex suppressit impetum
militum et triduum se ad moriendum Abydenis dare dixit.
8 Quo spatio plura facinora in se victi ediderunt, quam infesti
edidissent victores, nec, nisi quem vincula aut alia necessitas
mori prohibuit, quisquam vivus in potestatem venit. Philippus,
9 imposito Abydi praesidio, in regnum rediit. Quum velut Sa-
gunti excidium Hannibali, sic Philippo Abydenorum clades ad
Romanum bellum animos fecisset, nuntii occurrerunt, consulem
iam in Epiro esse et Apolloniam terrestres copias, navales
Corcyram in hiberna deduxisse.

19 Inter hæc legatis, qui in Africam missi erant, de Hamil-
care Gallici exercitus duce responsum a Carthaginiensibus est,
nihil ultra se facere posse, quam ut exsilio eum multarent,
2 bona eius publicarent; perfugas et fugitivos, quos inquirendo
vestigare potuerint, reddidisse, et de ea re missuros legatos
Romam, qui senatui satisfacerent. Ducenta millia modium
tritici Romam, ducenta ad exercitum in Macedoniam miserunt.
3 Inde in Numidiam ad reges profecti legati. Dona data
Masinissæ mandataque edita. Equites mille Numidæ, quum
4 duo millia daret, accepti. Ipse in naves imponendos curavit
et cum ducentis millibus modium tritici, ducentis hordei in
5 Macedoniam misit. Tertia legatio ad Verminam erat. Is ad
primos fines regni legatis obviam progressus, ut scriberent
6 ipsi, quas vellent, pacis condiciones, permisit; omnem pacem
bonam iustamque fore sibi cum populo Romano. Datae leges
pacis, iussusque ad eam confirmandam mittere legatos Romam.

20 Per idem tempus L. Cornelius Lentulus pro consule ex
2 Hispania rediit. Qui quum in senatu res ab se per multos
annos fortiter feliciterque gestas exposuisset postulassetque,
ut triumphanti sibi invehi liceret in urbem, res triumpho
3 dignas esse censebat senatus; sed exemplum a maioribus non
accepisse, ut, qui neque dictator neque consul neque prætor
4 res gessisset, triumpharet; pro consule illum Hispaniam pro-

vinciam, non consulem aut prætorem obtinuisse. Decurre- 5
batur tamen eo, ut ovans urbem iniret, intercedente Ti. Sem-
pronio Longo tribuno plebis, qui nihilo magis id more maiorum
aut ullo exemplo futurum diceret. Postremo victus consensu 6
patrum tribunus cessit, et ex senatus consulto L. Lentulus
ovans urbem est ingressus. Argenti tulit [ex præda] quadra- 7
ginta tria millia pondo, auri duo millia quadringenta quinqu-
ginta; militibus ex præda centum viginti asses divisit.

Iam exercitus consularis ab Arretio Ariminum traductus 21
erat et quinque millia socium Latini nominis ex Gallia in
Etruriam transierant. Itaque L. Furius, magnis itineribus 2
ab Arimino adversus Gallos Cremonam tum obsidentes pro-
fectus, castra mille quingentorum passuum intervallo ab hoste
posuit. Occasio egregie rei gerendæ fuit, si protinus de via 3
ad castra oppugnanda duxisset; palati passim vagabantur per 4
agros, nullo satis firmo relicto praesidio. Lassitudini militum
pepercit, quod raptim ductum agmen erat. Galli clamore 5
suorum ex agris revocati, omissa præda, quæ in manibus erat,
castra repetivere. Postero die in aciem progressi; nec Ro- 6
manus moram pugnandi fecit; sed vix spatium instruendi fuit;
eo cursu hostes in prælium venerunt. Dextra ala (in alas 7
divisum socialem exercitum habebat) in prima acie locata
est, in subsidiis duæ Romanæ legiones. M. Furius dextræ 8
alæ, legionibus M. Cæcilius, equitibus L. Valerius Flaccus
(legati omnes erant) præpositi; prætor secum duos legatos, 9
C. Lætorium et P. Titinium, habebat, cum quibus circum-
spicere et obire ad omnes hostium subitos conatus posset.
Primo Galli omni multitudine in unum locum connixi obruere 10
atque obterere sese dextram alam, quæ prima erat, sperarunt
posse. Ubi id parum procedebat, circumire a cornibus et am- 11
plecti hostium aciem, quod multitudine adversus paucos facile
videbatur, conati sunt. Id ubi vidit prætor, ut et ipse dila- 12
taret aciem, duas legiones ex subsidiis dextra lævaque alæ,
quæ in prima acie pugnabat, circumdat; ædemque Iovi vovit,
si eo die hostes fudisset. L. Valerio imperat, ut parte una 13

duarum legionum equites, altera sociorum equitatum in cornua
 14 hostium emittat, nec circumire eos aciem patiat; simul et
 ipse, ut extenuatam mediam diductis cornibus aciem Gallorum
 vidit, signa inferre confertos milites et perrumpere ordines
 15 iubet. Et cornua ab equitibus et medii a pedite pulsi, ac
 repente, quum in omni parte cæde ingenti sternerentur, Galli
 16 terga verterunt fugaque effusa repetunt castra. Fugientes
 persecutus eques; mox et legiones insecutæ in castra impetum
 17 fecerunt. Minus sex millia hominum inde effugerunt; cæsa
 aut capta supra quinque et triginta millia cum signis mili-
 taribus septuaginta, carpentis Gallicis, multa præda oneratis,
 18 plus ducentis. Hamilcar dux Pœnus eo prælio cecidit et tres
 imperatores nobiles Gallorum. Placentini captivi, ad duo
 22 millia liberorum capitum, redditi colonis. Magna victoria
 lætaque Romæ fuit; litteris allatis, supplicatio in triduum de-
 2 creta est. Romanorum sociorumque ad duo millia eo prælio
 ceciderunt, plurimi dextræ alæ, in quam primo impetu vis
 3 hostium ingens illata est. Quanquam per prætorem prope
 debellatum erat, consul quoque C. Aurelius, perfectis, quæ
 Romæ agenda fuerant, profectus in Galliam victorem exer-
 citum a prætore accepit.

4 Consul alter quum autumno ferme exacto in provinciam
 5 venisset, circa Apolloniam hibernabat. Ab classe, quæ Cor-
 cyræ subducta erat, C. Claudius triremesque Romanæ, sicut
 ante dictum est, Athenas missæ quum Piræum pervenissent,
 despondentibus iam animos sociis spem ingentem attulerant.
 6 Nam et terrestres ab Corintho, quæ per Megara incursiones
 7 in agros fieri solitæ erant, non fiebant, et prædonum a Chal-
 cide naves, quæ non mare solum infestum, sed etiam omnes
 maritimos agros Atheniensibus fecerant, non modo Sunium
 superare, sed ne extra fretum Euripi *quidem* committere aperto
 8 mari se audebant. Supervenerunt his tres Rhodiæ quadri-
 remes, et erant Atticæ tres apertæ naves, ad tuendos mari-
 timos agros comparatæ. Hac classe si urbs agrique Athenien-
 sium defenderentur, satis in præsentia existimanti Claudio esse

maioris etiam rei fortuna oblata est. Exsules ab Chalcide 23
 regiorum iniuriis pulsi attulerunt, occupari Chalcidem sine
 certamine ullo posse; nam et Macedonas, quia nullus in pro- 2
 pinquo sit hostium metus, vagari passim, et oppidanos, præ-
 sidio Macedonum fretos, custodiam urbis negligere. His auc- 3
 toribus profectus, quanquam Sunium ita mature pervenerat,
 ut inde provehi ad primas angustias Eubœæ posset, ne
 superato promuntorio conspiceretur, classem in statione usque
 ad noctem tenuit. Primis tenebris movit, et tranquillo per- 4
 vectus Chalcidem, paulo ante lucem, qua infrequentissima
 urbis sunt, paucis militibus turrim proximam murumque circa
 scalis cepit, alibi sopitis custodibus, alibi nullo custodiente.
 Progressi inde ad frequentia ædificiis loca, custodibus inter- 5
 fectis refractaque porta, ceteram multitudinem armatorum
 acceperunt. Inde in totam urbem discursum est, aucto etiam 6
 tumultu, quod circa forum ignis tectis iniectus erat. Con- 7
 flagrarunt et horrea regia et armamentarium cum ingenti
 apparatu machinarum tormentorumque. Cædes inde passim
 fugientium pariter ac repugnantium fieri cœpta est; nec ullo 8
 iam, qui militaris ætatis esset, non aut cæso aut fugato, So-
 patro etiam Acarnane, præfecto præsidii, interfecto, præda
 omnis primo in forum collata, deinde in naves imposita.
 Carcer etiam ab Rhodiis refractus emissique captivi, quos 9
 Philippus tanquam in tutissimam custodiam condiderat. Statuis 10
 inde regis deiectis truncatisque, signo receptui dato conscen-
 derunt naves et Piræum, unde profecti erant, redierunt.
 Quod si tantum militum Romanorum fuisset, ut et Chalcis 11
 teneri et non deseri præsidium Athenarum potuisset, magna
 res principio statim belli, Chalcis et Euripus adempta regi
 forent; nam ut terra Thermopylarum angustia Græciam, ita 12
 mari fretum Euripi claudit.

Demetriade tum Philippus erat. Quo quum esset nun- 24
 tiata clades sociæ urbis, quanquam serum auxilium perditis
 erat, tamen, quæ proxima auxilio est, ultionem petens,
 cum expeditis quinque millibus et trecentis equitibus ex- 2
 2*

templo profectus cursu prope Chalcidem contendit, haud-
 3 quaquam dubius opprimi Romanos posse. A qua destitutus
 spe, nec quicquam aliud quam ad deforme spectaculum semi-
 rutæ ac fumantis sociæ urbis quum venisset, paucis vix, qui
 sepelirent bello absumptos, relictis, æque raptim, ac venerat,
 transgressus ponte Euripum per Bœotiam Athenas ducit, pari
 4 incepto haud disparem eventum ratus responsurum. Et respon-
 disset, ni speculator (hemerodromos vocant Græci, ingens die
 uno cursu emetientes spatium), contemplatus regium agmen ex
 specula quadam, prægressus nocte media Athenas pervenisset.
 5 Idem ibi somnus eademque negligentia erat, quæ Chalcidem
 6 dies ante paucos prodiderat. Excitati nuntio trepido et prætor
 Atheniensium et Dioxippus, præfectus cohortis mercede mili-
 tantium auxiliorum, convocatis in forum militibus, tuba signum
 7 ex arce dari iubent, ut hostes adesse omnes scirent. Ita
 undique ad portas, ad muros discurrent. Paucas post horas
 Philippus, aliquanto tamen ante lucem, appropinquans urbi,
 conspectis luminibus crebris et fremitu hominum trepidantium,
 8 ut in tali tumultu, exaudito sustinuit signa et considerare ac
 conquiescere agmen iussit, vi aperta propalam usus, quando
 9 parum dolus profuerat. Ab Dipylo accessit. Porta ea, velut
 in ore urbis posita, maior aliquanto patentiorque quam ceteræ
 est, et intra eam extraque latæ viæ sunt, ut et oppidani
 10 dirigere aciem a foro ad portam possent, et extra limes mille
 ferme passus longus, in Academiæ gymnasium ferens, pediti
 equitique hostium liberum spatium præberet. Eo limite Athe-
 nienses cum Attali præsidio et cohorte Dioxippi, acie intra
 11 portam instructa, signa extulerunt. Quod ubi Philippus vidit,
 habere se hostes in potestate ratus et diu optata cæde (neque
 enim ulli Græcarum civitatum infestior erat) expleturum,
 12 cohortatus milites, ut se intuentes pugnarent scirentque, ibi
 signa, ibi aciem esse debere, ubi rex esset, concitat equum,
 13 non ira tantum, sed etiam gloria elatus, quod, ingenti turba
 completis etiam ad spectaculum muris, conspici se pignantem
 14 egregium ducebat. Aliquantum ante aciem cum equitibus

paucis evectus in medios hostes ingentem quum suis ardorem,
 tum pavorem hostibus iniecit. Plurimos manu sua cominus 15
 eminusque vulneratos compulsosque in portam consecutus et
 ipse, quum maiorem in angustiis trepidantium edidisset cædem,
 in temerario incepto tutum tamen receptum habuit, quia, qui 16
 in turribus portæ erant, sustinebant tela, ne in permixtos
 hostibus suos coniicerent. Intra muros deinde tenentibus 17
 milites Atheniensibus, Philippus, signo receptui dato, castra ad
 Cynosarges (templum Herculis gymnasiumque et lucus erat
 circumiectus) posuit. Sed et Cynosarges et Lyceum et quic- 18
 quid sancti amœnive circa urbem erat, incensum est, dirutaque
 non tecta solum, sed etiam sepulcra, nec divini humanive iuris
 quicquam præ impotenti ira est servatum.

Postero die quum primo clausæ fuissent portæ, deinde 25
 subito apertæ, quia præsidium Attali ab Ægina Romanique
 ab Piræo intraverant urbem, castra ab urbe retulit rex tria
 ferme millia passuum. Inde Eleusinem profectus spe impro- 2
 viso templi castelli, quod et imminet et circumdatum est
 templo, capiendi, quum haudquaquam neglectas custodias
 animadvertisset et classem a Piræo subsidio venire, omisso
 incepto Megara ac protinus Corinthum ducit; et quum Argis
 Achæorum concilium esse audisset, inopinantibus Achæis con-
 tioni ipsi supervenit. Consultabant de bello adversus Nabim, 3
 tyrannum Lacedæmoniorum, qui, tralato imperio a Philopœ-
 mene ad Cycliadam, nequaquam parem illi ducem, dilapsa
 cernens Achæorum auxilia, redintegraverat bellum agrosque
 finitimorum vastabat et iam urbibus quoque erat terribilis.
 Adversus hunc hostem quum, quantum ex quaque civitate 4
 militum scriberetur, consultarent, Philippus dempturum se eis
 curam, quod ad Nabim et Lacedæmonios attineret, pollicitus,
 nec tantum agros sociorum populationibus prohibiturum, sed 5
 terrorem omnem belli in ipsam Laconicam, ducto eo extemplo
 exercitu, tralaturum. Hæc oratio quum ingenti assensu 6
 hominum acciperetur, „Ita tamen æquum est“ inquit, „me
 vestra meis armis tutari, ne mea interim nudentur præsidiis.

7 Itaque, si vobis videtur, tantum parate militum, quantum ad Oreum et Chalcidem et Corinthum tuenda satis sit, ut, meis ab tergo tutis, securus bellum Nabidi inferam et Lacedæmoniis.
 8 Non fefellit Achæos, quo spectasset tam benigna pollicitatio auxiliumque oblatum adversus Lacedæmonios; id quæri, ut obsidem Achæorum iuventutem educeret ex Peloponneso ad
 9 illigandam Romano bello gentem. Et id quidem coarguere Cycliadas prætor Achæorum nihil attinere ratus, id modo quum dixisset, non licere legibus Achæorum de aliis rebus
 10 referre, quam propter quas convocati essent, decreto de exercitu parando adversus Nabim facto, concilium fortiter ac libere habitum dimisit, inter assentatores regiones ante eam diem
 11 habitus. Philippus magna spe depulsus, voluntariis paucis militibus conscriptis, Corinthum atque in Atticam terram rediit.

26 Per eos ipsos dies, quibus Philippus in Achaia fuit, Philocles præfectus regius ex Eubœa profectus cum duobus millibus Thracum Macedonumque ad depopulandos Atheniensium fines regione Eleusinis saltum Cithæronis transcendit.
 2 Inde dimidia parte militum ad prædandum passim per agros dimissa, cum parte ipse occultus loco ad insidias opportuno
 3 consedit, ut, si ex castello ab Eleusine in prædantes suos impetus fieret, repente hostes effusos ex improvise adoriretur.
 4 Non fefellere insidiæ. Itaque revocatis, qui discurrerant ad prædandum, militibus instructisque, ad oppugnandum castellum Eleusinem profectus cum multis inde vulneribus recessit, Philippoque se venienti ex Achaia coniunxit. Tentata et ab ipso rege oppugnatio eiusdem castelli est; sed naves Romanæ a Piræo venientes intromissumque præsidium absistere incepto
 6 coegerunt. Diviso deinde exercitu, rex cum parte Philoclem Athenas mittit, cum parte Piræum pergit, ut, dum Philocles subeundo muros et comminanda oppugnatione contineret urbe Athenienses, ipsi Piræum levi cum præsidio relictum expugnandi facultas esset. Ceterum nihilo ei Piræi quam Eleu-
 8 sinis facilius, iisdem fere defendentibus, oppugnatio fuit. A

Piræo Athenas repente duxit. Inde eruptione subita peditum equitumque inter angustias semiruturi muri, qui brachiis duobus Piræum Athenis iungit, repulsus, omissa oppugnatione urbis, 9 diviso cum Philocle rursus exercitu, ad agros vastandos profectus, quum priorem populationem sepulcris circa urbem diruendis exercuisset, ne quid inviolatum relinqueret, templa 10 deum, quæ pagatim sacrata habebant, dirui atque incendi iussit; et ornata eo genere operum eximie terra Attica et copia 11 domestici marmoris et ingeniis artificum præbuit huic furori materiam. Neque enim diruere modo ipsa templa ac simul- 12 lacra evertere satis habuit, sed lapides quoque, ne integri cumlarent ruinas, frangi iussit. Et postquam non tam ira 13 satiata, quam iræ exercendæ materia deerat, agro hostium in Bœotiam excessit, nec aliud quicquam dignum memoria in Græcia egit.

Consul Sulpicius eo tempore inter Apolloniam ac Dyrrachium ad Apsum flumen habebat castra, quo arcessitum L. Apustium legatum cum parte copiarum ad depopulandos hostium fines mittit. Apustius extrema Macedoniæ popu- 2 latus, Corrhago et Gerrunio et Orgesso castellis primo impetu captis, ad Antipatream, in faucibus angustis sitam urbem, venit. Ac primo evocatos principes ad colloquium, ut fidei 3 Romanorum se committerent, pellicere est conatus; deinde ubi magnitudine ac mœnibus situque urbis freti dicta aspernabantur, vi atque armis adortus expugnavit, puberibusque inter- 4 fectis, præda omni militibus concessa, diruit muros atque urbem incendit. Hic metus Codrionem, satis validum et 5 munitum oppidum, sine certamine ut dederetur Romanis, effecit. Præsidio ibi relicto, Cnidus (nomen propter alteram in 6 Asia urbem quam oppidum notius) vi capitur. Revertentem legatum ad consulem cum satis magna præda Athenagoras quidam, regius præfectus, in transitu fluminis a novissimo agmine adortus, postremos turbavit. Ad quorum clamorem 7 et trepidationem quum revector equo propere legatus signa convertisset et, coniectis in medium sarcinis, aciem direxisset,

non tulere impetum Romanorum militum regii. Multi ex iis
8 occisi, plures capti. Legatus, incolumi exercitu reducto ad
consulem, remittitur inde extemplo ad classem.

28 Hac satis felici expeditione bello commisso, reguli ac
principes accolæ Macedonum in castra Romana veniunt, Pleu-
ratus Scerdilædi filius et Amynander Athamanum rex et ex
2 Dardanis Bato Longari filius; bellum suo nomine Longarus
cum Demetrio, Philippi patre, gesserat. Pollicentibus auxilia
respondit consul, Dardanorum et Pleurati opera, quum exer-
3 citum in Macedoniam induceret, se usum; Amynandro Æto-
los concitandos ad bellum attribuit. Attali legatis (nam ii
quoque per id tempus venerant) mandat, ut Æginæ rex, ubi
hibernabat, classem Romanam opperiretur, qua adiuncta bello
4 maritimo, sicut ante, Philippum urgeret. Ad Rhodios quoque
missi legati, ut capesserent partem belli. Nec Philippus segnius
5 (iam enim in Macedoniam pervenerat) apparabat bellum. Filium
Persea, puerum admodum, datis ex amicorum numero, qui
ætatem eius regerent, cum parte copiarum ad obsidendas an-
6 gustias, quæ ad Pelagoniam sunt, mittit. Sciathum et Pepa-
rethum, haud ignobiles urbes, ne classi hostium prædæ ac
præmio essent, diruit. Ad Ætolos mittit legatos, ne gens in-
quieta adventu Romanorum fidem mutaret.

29 Concilium Ætolorum stata die, quod Panætolum vocant,
futurum erat. Huic ut occurrerent, et regis legati iter acce-
lerarunt, et a consule missus L. Furius Purpurio legatus
2 venit; Atheniensium quoque legati ad id concilium occurrerunt.
Primi Macedones, cum quibus recentissimum fœdus erat, au-
3 diti sunt. Qui nulla nova re nihil se novi habere, quod
afferrent, dixerunt; quibus enim de causis, experta inutili socie-
tate Romana, pacem cum Philippo fecissent, compositam semel
4 pacem servare eos debere. „An imitari“ inquit unus ex legatis
„Romanorum licentiam, an levitatem dicam, mavultis? qui
quum legatis vestris Romæ responderi ita iussissent: „Quid ad
5 fecistis?“ iidem nunc, ut bellum secum adversus Philippum ge-

ratis, postulant, et antea propter vos et pro vobis arma sumpta
adversus eum simulabant, nunc vos in pace esse cum Philippo
prohibent. Messanæ ut auxilio essent, primo in Siciliam 6
transcenderunt; iterum, ut Syracusas oppressas ab Carthagi-
niensibus in libertatem eximerent; et Messanam et Syracusas 7
et totam Siciliam ipsi habent, vectigalemque provinciam secu-
ribus et fascibus subiecerunt. Scilicet, sicut vos Naupacti 8
legibus vestris per magistratus a vobis creatos concilium ha-
betis, socium hostemque libere, quem velitis, lecturi, pacem ac
bellum arbitrio habituri vestro, sic Siculorum civitatibus Syra-
cusas aut Messanam aut Lilybæum indicitur concilium. Prætor 9
Romanus conventus agit; eo imperio evocati conveniunt; ex-
celso in suggestu superba iura reddentem, stipatum lictoribus
vident; virgæ tergo, secures cervicibus imminet; et quotannis
alium atque alium dominum sortiuntur. Nec id mirari debent 10
aut possunt, quum Italiæ urbes, Regium, Tarentum, Capuam,
ne finitimas, quarum ruinis crevit urbs Roma, nominem, eidem
subiectas videant imperio. Capua quidem sepulcrum ac mo- 11
numentum Campani populi, elato et extorri eiecto ipso populo,
superest, urbs trunca, sine senatu, sine plebe, sine magistrati-
bus, prodigium relictæ, crudelius habitanda, quam si deleta
foret. Furor est, si alienigenæ homines, plus lingua et mori- 12
bus et legibus quam maris terrarumque spatio discreti, hæc
tenuerint, sperare quicquam eodem statu mansurum. Philippi 13
regnum officere aliquid videtur libertati vestræ, qui, quum me-
rito vestro vobis infensus esset, nihil a vobis ultra quam pa-
cem petiit, fidemque hodie pacis pactæ desiderat. Asauefacite 14
his terris legiones externas et iugum accipite; sero ac nequic-
quam, quum dominum Romanum habebitis, socium Philippum
quæretis. Ætolos, Acarnanas, Macedonas, eiusdem linguæ 15
homines, leves ad tempus ortæ causæ disiungunt coniunguntque;
cum alienigenis, cum barbaris æternum omnibus Græcis bellum
est eritque; natura enim, quæ perpetua est, non mutabilibus
in diem causis hostes sunt. Sed unde cœpit oratio mea, ibi 16
desinet. Hoc eodem loco iidem homines de eiusdem Philippi

pace triennio ante decrevistis, iisdem improbantibus eam pacem Romanis, qui nunc pactam et compositam turbare volunt. In qua consultatione nihil fortuna mutavit, cur vos mutetis, non video."

30   Secundum Macedonas, ipsis Romanis ita concedentibus iuventibusque, Athenienses, qui fœda passi iustius in crudelitatem 2 sævitiamque regis invehi poterant, introducti sunt. Deplora- verunt vastationem populationemque miserabilem agrorum; neque id se queri, quod hostilia ab hoste passi forent; esse 3 enim quædam belli iura, quæ ut facere, ita pati sit fas; sata exuri, dirui tecta, prædas hominum pecorumque agi, misera 4 magis quam indigna patienti esse; verum enimvero id se queri, quod is, qui Romanos alienigenas et barbaros vocet, adeo omnia simul divina humanaque iura polluerit, ut priore populatione cum infernis deis, secunda cum superis bellum 5 nefarium gesserit. Omnia sepulcra monumentaque diruta esse in finibus suis, omnium nudatos manes, nullius ossa terra tegi. 6 Delubra sibi fuisse, quæ quondam pagatim habitantes in par- vis illis castellis vicisque consecrata ne in unam urbem quidem 7 contributi maiores sui deserta reliquerint. Circa ea omnia templa Philippum infestos circumtulisse ignes; semusta, truncata simulacra deum inter prostratos iacere postes tem- 8 plorum. Qualem terram Atticam fecerit, exornatam quondam opulentamque, talem eum, si liceat, Ætoliam Græciamque om- 9 nem facturum. Urbis quoque suæ similem deformitatem futu- ram fuisse, nisi Romani subvenissent. Eodem enim scelere urbem colentes deos præsidemque arcis Minervam petitam, eodem Eleusine Cereris templum, eodem Piræi Iovem Miner- 10 vamque; sed ab eorum non templis modo, sed etiam mœnibus vi atque armis repulsum in ea delubra, quæ sola religione tuta 11 fuerint, sævisse. Itaque se orare atque obsecrare Ætolos, ut miseriti Atheniensium, ducibus diis immortalibus, deinde Ro- manis, qui secundum deos plurimum possent, bellum susciperent.

31   Tum Romanus legatus: „Totam orationis meæ formam Ma- cedones primum, deinde Athenienses mutarunt. Nam et Ma-

cedones, quum ad conquerendas Philippi iniurias in tot socias nobis urbes venissem, ultro accusando Romanos, defensionem ut accusatione potiolem haberem, effecerunt, et Athenienses in 3 deos inferos superosque nefanda atque inhumana scelera eius referendo quid mihi aut cuiquam reliquerunt, quod obiicere ultra possim? Eadem hæc Cianos, Abydenos, Æneos, 4 Maronitas, Thasios, Parios, Samios, Larisenses, Messenios hinc ex Achaia existimate queri, graviora acerbioraque eos, quibus nocendi maiorem facultatem habuit. Nam quod ad ea attinet, 5 quæ nobis obiecit, nisi gloria digna sunt, fateor ea defendi non posse. Regium et Capuam et Syracusas nobis obiecit. Regium Pyrrhi bello legio a nobis, Reginis ipsis, ut mitteremus, 6 orantibus, in præsidium missa urbem, ad quam defendendam missa erat, per scelus possedit. Comprobavimus ergo id facinus? 7 An bello persecuti sceleratam legionem, in potestatem nostram redactam, tergo et cervicibus pœnas sociis pendere quum coe- gissemus, urbem, agros suaque omnia cum libertate legibusque Reginis reddidimus? Syracusanis oppressis ab externis tyrannis, 8 quo indignius esset, quum tulissemus opem, et fatigati prope per triennium terra marique urbe munitissima oppugnanda essemus, quum iam ipsi Syracusani servire tyrannis quam capi a nobis mallent, captam iisdem armis et liberatam urbem reddidimus. Neque infitias imus, Siciliam provinciam nostram 9 esse et civitates, quæ in parte Carthaginiensium fuerunt et uno animo cum illis adversus nos bellum gesserunt, stipen- diarias nobis ac vectigales esse; quin contra hoc et vos et omnes gentes scire volumus, pro merito cuique erga nos fortunam esse. An Campanorum pœnæ, de qua ne ipsi quidem queri 10 possunt, nos pœniteat? Hi homines, quum pro iis bellum ad- versus Samnites per annos prope septuaginta cum magnis nostris cladibus gessissemus, ipsos fœdere primum, deinde 11 connubio atque cognationibus, postremo civitate nobis coniunx- issemus, tempore nostro adverso primi omnium Italiæ popu- 12 lorum, præsidio nostro fœde interfecto, ad Hannibalem defe- cerunt; deinde indignati se obsideri a nobis, Hannibalem ad

13 oppugnandam Romam miserunt. Horum si neque urbs ipsa
neque homo quisquam superesset, quis id durius quam pro
14 merito ipsorum statutum indignari posset? Plures sibimet ipsi
conscientia scelerum mortem consciverunt quam ab nobis sup-
plicio affecti sunt. Ceteris ita oppidum, ita agros ademimus,
15 ut agrum locumque ad habitandum daremus, urbem innoxiam
stare incolumem pateremur, ut, qui hodie videat eam, nullum
oppugnatae captæve ibi vestigium inveniat. Sed quid ego
Capuam dico, quum Carthagini victæ pacem ac libertatem de-
16 derimus? Magis illud est periculum, ne nimis facile victis
ignoscendo plures ob id ipsum ad experiundam adversus nos
17 fortunam belli incitemus. Hæc pro nobis dicta sint, hæc ad-
versus Philippum, cuius domestica parricidia et cognatorum
amicorumque cædes et libidinem inhumaniorem prope quam
crudelitatem vos, quo propiores Macedoniæ estis, melius nostis.
18 Quod ad vos attinet, Ætoli, nos pro vobis bellum suscepimus
adversus Philippum, vos sine nobis cum eo pacem fecistis.
19 Et forsitan dicatis, bello Punico occupatis nobis, coactos metu
vos leges pacis ab eo, qui tum plus poterat, accepisse. Et nos,
quum alia maiora urgerent, depositum a vobis bellum et ipsi
20 omisimus. Nunc et nos, deum benignitate Punico perfecto
bello, totis viribus nostris in Macedoniam incubuimus, et vobis
restituendi vos in amicitiam societatemque nostram fortuna
oblata est, nisi perire cum Philippo quam vincere cum Ro-
manis mavultis.

32 Hæc dicta ab Romano quum essent, inclinatis omnium
animis ad Romanos, Damocritus prætor Ætolorum, pecunia,
ut fama est, ab rege accepta, nihil aut huic aut illi parti
2 assensus, rem magni discriminis consiliis nullam esse tam ini-
micam quam celeritatem dixit; celerem enim pænitentiam, sed
eandem seram atque inutilem sequi, quum præcipitata raptim
consilia neque revocari neque in integrum restitui possint.
3 Deliberationis eius, cuius ipse maturitatem exspectandam pu-
taret, tempus ita iam nunc statui posse: quum legi-
bus cautum esset, ne de pace belloque nisi in Panætologico

et Pylaico concilio ageretur, decernerent extemplo, ut prætor 4
sine fraude, quum de bello et pace agere velit, advocet con-
cilium, et quod tum referatur decernaturque, ut perinde ius
ratumque sit, ac si in Panætologico aut Pylaico concilio actum
esset. Dimissis ita suspensa re legatis, egregie consultum 5
genti aiebat; nam utrius partis melior fortuna belli esset,
ad eius societatem inclinatueros. Hæc in concilio Ætolorum
acta.

Philippus impigre terra marique parabat bellum. Na- 33
vales copias Demetriadem in Thessaliam contrahebat; Atta- 2
lum Romanamque classem principio veris ab Ægina ratus
moturos, navibus maritimæque oræ præfecit Heraclidam, quem
et ante præfecerat. Ipse terrestres copias comparabat, magna 3
se duo auxilia Romanis detraxisse credens, ex una parte
Ætolos, ex altera Dardanos, faucibus ad Pelagoniam a filio
Perseo interclusis. Ab consule non parabatur, sed gerebatur 4
iam bellum. Per Dassaretiorum fines exercitum ducebat, fru-
mentum, quod ex hibernis extulerat, integrum vehens, quod
in usum militi satis esset, præbentibus agris. Oppida vicique 5
partim voluntate, partim metu se tradebant; quædam vi ex-
pugnata; quædam deserta, in montes propinquos refugientibus
barbaris, inveniebantur. Ad Lyncum stativa posuit prope 6
flumen Bevum; inde frumentatum circa horrea Dassaretiorum
mittebat. Philippus consternata quidem omnia circa pavorem-
que ingentem hominum cernebat; sed parum gnarus, quam
partem petisset consul, alam equitum ad explorandum, quo-
nam hostes iter intendissent, misit. Idem error apud consu- 7
lem erat; movisse ex hibernis regem sciebat, quam regionem
petisset, ignorans. Is quoque speculatum miserat equites.
Hæ duæ alæ ex diverso, quum diu incertis itineribus vagatæ
per Dassaretios essent, tandem in unum iter convenerunt.
Neutros fefellit, ut fremitus procul hominum equorumque ex- 8
auditus est, hostes appropinquare. Itaque priusquam in con-
spectum venirent, equos armaque expedierant; nec mora, ubi
primum hostem videre, concurrendi facta est. Forte et nu- 9

mero et virtute, utpote lecti utrinque, haud impares æquis viribus per aliquot horas pugnarunt; fatigatio ipsorum equorumque incerta victoria diremit prælium. Macedonum quadraginta equites, Romanorum quinque et triginta ceciderunt. Neque eo magis explorati quicquam, in qua regione castra hostium essent, aut illi ad regem aut hi ad consulem retulerunt; per transfugas cognitum est, quos levitas ingeniorum ad cognoscendas hostium res in omnibus bellis præbet.

34 Philippus aliquid et ad caritatem suorum et ut promptius pro eo periculum adirent, ratus profecturum se, si equitum, qui ceciderant in expeditione, sepeliendorum curam habuisset, afferri eos in castra iussit, ut conspiceretur ab omnibus funeris honos. Nihil tam incertum nec tam inæstimabile est quam animi multitudinis. Quod promptiores ad subeundam omnem dimicationem videbatur facturum, id metum pigritiamque incussit. Nam qui hastis sagittisque et rara lanceis facta vulnera vidissent, cum Græcis Illyriisque pugnare assueti, postquam gladio Hispaniensi detruncata corpora, brachiis cum humero abscisis, aut, tota cervice desecta, divisa a corpore capita patentiaque viscera et foeditatem aliam vulnerum viderunt, adversus quæ tela quosque viros pugnandum foret, pavidi vulgo cernebant. Ipsum quoque regem terror cepit, non dum iusto prælio cum Romanis congressum. Itaque revocato filio præsidioque, quod in faucibus Pelagoniæ erat, ut iis copiis suas augeret, Pleurato Dardanisque iter in Macedoniam patefecit. Ipse cum viginti millibus peditum, duobus millibus equitum, ducibus transfugis ad hostem profectus, paulo plus mille passus a castris Romanis tumultum propinquum Athaco fossa ac vallo communivit; ac subiecta cernens Romana castra, admiratus esse dicitur et universam speciem castrorum et descripta suis quæque partibus quum tendentium ordine, tum itinerum intervallis, et negasse barbarorum ea castra ulli videri posse. Biduum consul et rex, alter alterius conatus expectantes, continuere suos intra vallum; tertio die 35 Romanus omnes in aciem copias eduxit. Rex [vero], tam

celerem aleam universi certaminis timens, quadringentos Tralles (Illyriorum id, sicut alio diximus loco, est genus) et Cretenses trecentos, addito his peditibus pari numero equitum, cum duce Athenagora, uno ex purpuratis, ad lacessendos hostium equites misit; ab Romanis autem (aberat acies eorum 2 paulo plus quingentos passus) velites et equitum duæ ferme alæ emissæ, ut numero quoque eques pedesque hostem æquarent. Credere regii genus pugnae, quo assueverant, fore, ut 3 equites in vicem insequentes refugientesque nunc telis uterentur, nunc terga darent, Illyriorum velocitas ad excursiones et impetus subitos usui esset, Cretenses in invehentem se effuse hostem sagittas conicerent. Turbavit hunc ordinem pugnandi 4 non acrior quam pertinacior impetus Romanorum; nam haud 5 secus quam si tota acie dimicaret, et velites, emissis hastis, cominus gladiis rem gerebant, et equites, ut semel in hostem evecti sunt, stantibus equis, partim ex ipsis equis, partim desilientes immiscentesque se peditibus pugnabant. Ita nec 6 eques regius equiti par erat, insuetus ad stabilem pugnam, nec pedes concursator et vagus et prope seminudus genere armorum veliti Romano parmam gladiumque habenti pariterque et ad se tuendum et ad hostem petendum armato. Non 7 tulere itaque dimicationem, nec alia re quam velocitate tutantes se in castra refugerunt.

Uno deinde intermisso die, quum omnibus copiis equitum 36 levisque armaturæ pugnaturus rex esset, nocte cætratos, quos peltastas vocant, loco opportuno inter bina castra in insidiis abdiderat, præceperatque Athenagoræ et equitibus, ut, si 2 aperto prælio procederet res, uterentur fortuna, si minus, cecedendo sensim ad insidiarum locum hostem pertraherent. Et 3 equitatus quidem cessit; duces cætratae cohortis, non satis exspectato signo, ante tempus excitatis suis, occasionem bene gerendæ rei amisere. Romanus et aperto prælio victor et tu- 4 tus a fraude insidiarum in castra sese recepit.

Postero die consul omnibus copiis in aciem descendit, ante prima signa locatis elephantis, quo auxilio tum primum

Romani, quia captos aliquot bello Punico habebant, usi sunt.
 5 Ubi latentem intra vallum hostem vidit, in tumultos quoque
 ac sub ipsum vallum exprobrans metum successit. Postquam
 ne tum quidem potestas pugnandi dabatur, quia ex tam pro-
 pinquis stativis parum tuta frumentatio erat, dispersos milites
 6 per agros equitibus extemplo invasuris, octo fere inde millia,
 intervallo tutiorem frumentationem habiturus, castra ad Otto-
 7 lobum (id est loco nomen) movit. Quum in propinquo agro
 frumentarentur Romani, primo rex intra vallum suos tenuit.
 8 ut cresceret simul [et] negligentia cum audacia hosti. Ubi
 effusos vidit, cum omni equitatu et Cretensium auxiliariis,
 quantum equitem velocissimi pedites cursu æquare poterant,
 citato profectus agmine inter castra Romana et frumentatores
 9 constituit signa. Inde copiis divisus, partem ad consecrandos
 vagos frumentatores emisit, dato signo, ne quem vivum relin-
 querent; cum parte ipse substitit itineraque, quibus ad castra
 10 recursuri videbantur hostes, obsedit. Iam passim cædes ac
 fuga erat, necdum quisquam in castra Romana nuntius cladis
 pervenerat, quia refugientes in regiam stationem incidebant,
 11 et plures ab obsidentibus vias quam ab emissis ad cædem
 interficiebantur. Tandem inter medias hostium stationes elapsi
 quidam trepidi tumultum magis quam certum nuntium intu-
 37 lerunt castris. Consul, equitibus iussis, qua quisque posset,
 opem ferre laborantibus, ipse legiones e castris educit et ag-
 2 mine quadrato ad hostem ducit. Dispersi equites per agros
 quidam aberrarunt, decepti clamoribus aliis ex alio existentibus
 loco, pars obvios habuerunt hostes. Pluribus locis simul
 3 pugna cœpit. Regia statio atrocissimum prælium edebat;
 nam et ipsa multitudine equitum peditumque prope iusta acies
 erat, et Romanorum, quia medium obsederat iter, plurimi in
 4 eam inferebantur. Eo quoque superiores Macedones erant,
 quod et rex ipse hortator aderat et Cretensium auxiliares
 multos ex improvise vulnerabant, conferti præparatique in
 5 dispersos et effusos pugnantes. Quod si modum in insequendo
 habuissent, non in præsentis modo certaminis gloriam, sed in

summam etiam belli profectum foret; nunc aviditate cædis 6
 intemperantius secuti, in prægressas cum tribunis militum co-
 hortas Romanas incidere, et fugiens eques, ut primo signa 7
 suorum vidit, convertit in effusum hostem equos, versaque mo-
 mento temporis fortuna pugnae est, terga dantibus, qui modo
 secuti erant. Multi cominus congressi, multi fugientes inter- 8
 fecti; nec ferro tantum periere, sed in paludes quidam coniecti
 profundo limo cum ipsis equis hausti sunt. Rex quoque in 9
 periculo fuit; nam ruente saucio equo præceps ad terram datus
 haud multum afuit, quin iacens opprimeretur. Saluti fuit eques, 10
 qui raptim ipse desiluit pavidumque regem in equum subiecit.
 Ipse, quum pedes æquare cursu fugientes non posset equites,
 ab hostibus ad casum regis concitatis confossus perit. Rex 11
 circumvectus paludes per vias inviaque trepida fuga in castra
 tandem, iam desperantibus plerisque incolumem evasurum, per-
 venit. Ducenti Macedonum equites eo prælio periere, centum 12
 ferme capti; octoginta admodum ornati equi, spoliis simul
 armorum relatis, abducti.

Fuere, qui hoc die regem temeritatis, consulem segnitiae 38
 accusarent; nam et Philippo quiescendum fuisse, quum paucis
 diebus hostes, exhausto circa omni agro, ad ultimum inopiae
 venturos sciret, et consulem, quum equitatum hostium levemque 2
 armaturam fudisset ac prope regem ipsum cepisset, protinus
 ad castra hostium ducere debuisset; nec enim mansuros ita 3
 percussos hostes fuisse, debellarique momento temporis potuisse.
 Id dictu quam re, ut pleraque, facilius erat. Nam si omnibus 4
 peditum quoque copiis congressus rex fuisset, forsitan inter
 tumultum, quum omnes victi metuque percussi ex prælio intra
 vallum protinus inde supervadentem munimenta victorem ho-
 stem fugerent, exui castris potuerit rex; quum vero integræ 5
 copiae peditum in castris mansissent, stationes ante portas
 præsidiaque disposita essent, quid, nisi ut temeritatem regis,
 effuse paulo ante secuti percussos equites, imitaretur, profecisset?
 Neque enim ne regis quidem primum consilium, quo impetum 6
 in frumentatores palatos per agros fecit, reprehendendum foret,

7 si modum prosperæ pugnae imposuisset. Eo quoque minus
est mirum, tentasse eum fortunam, quod fama erat, Pleuratum
Dardanosque ingentibus copiis profectos domo iam in Macedo-
8 niam transcendisse; quibus si undique circumventus copiis foret,
9 sedentem Romanum debellaturum credi poterat. Itaque secun-
dum duas adversas equestres pugnas multo minus tutam moram
in iisdem stativis fore Philippus ratus, quum abire inde et
fallere abiens hostem vellet, caduceatore sub occasum solis
10 misso ad consulem, qui indutias ad sepeliendos equites peteret,
frustratus hostem, secunda vigilia, multis ignibus per tota castra
relictis, silenti agmine abit.

39 Corpus iam curabat consul, quum, venisse caduceatorem
2 et quid venisset, nuntiatum est. Responso tantum dato, mane
postero die fore copiam conveniendi, id quod quæsitum erat,
nox dieique insequentis pars ad præciendum iter Philippo
data est. Montes, quam viam non ingressurum gravi agmine
3 Romanum sciebat, petit. Consul, prima luce caduceatore datis
indutiis dimisso, haud ita multo post abisse hostem quum sen-
sisset, ignarus, qua sequeretur, iisdem stativis frumentando
4 dies aliquot consumpsit. Stuberram deinde petit atque ex Pe-
lagonia frumentum, quod in agris erat, convexit. Inde ad
Pluinna est progressus, nondum comperto, quam regionem
5 hostes petissent. Philippus quum primo ad Bruanium stativa
habuisset, profectus inde transversis limitibus terrorem præbuit
subitum hosti. Movere itaque ex Pluinna Romani et ad Os-
6 phagum flumen posuerunt castra. Rex haud procul inde et
ipse vallo super ripam amnis ducto (Erigonum incolæ vocant)
7 consedit. Inde satis comperto, Eordæam petituros Romanos, ad
occupandas angustias, ne superare hostes artis faucibus inclusum
8 aditum possent, præcessit. Ibi alia vallo, alia fossa, alia la-
pidum congerie, ut pro muro essent, alia arboribus obiectis,
ut aut locus postulabat aut materia suppeditabat, propere
9 permuniit atque, ut ipse rebatur, viam suapte natura difficilem
obiectis per omnes transitus operibus inexpugnabilem fecit.
10 Erant pleraque silvestria circa, incommoda phalangi maxime

Macedonum, quæ, nisi ubi prælongis hastis velut vallum ante
clipeos obiecit, quod ut fiat, libero campo opus est, nullius
admodum usus est. Thracas quoque rumpiæ, ingentis et ipsæ 11
longitudinis, inter obiectos undique ramos impediabant. Cre- 12
tensium una cohors non inutilis erat; sed ea quoque ipsa ut,
si quis impetum faceret, in patentem vulnere equum equitemque
sagittas conicere poterat, ita adversus scuta Romana nec ad
traiciendum satis magnam vim habebat, nec aperti quicquam
erat, quod peterent. Itaque id ut vanum teli genus senserunt 13
esse, saxis passim tota valle iacentibus incessebant hostem.
Ea maiore cum sonitu quam vulnere ullo pulsatio scutorum
parumper succedentes Romanos tenuit; deinde, iis quoque 14
spretis, partim testudine facta per adversos vadunt hostes,
partim brevi circuitu quum in iugum collis evasissent, trepidos 15
ex præsidiis stationibusque Macedonas deturbant et, ut in locis
impeditis difficili fuga, plerosque etiam obtruncant. Ita angu- 40
stiæ minore certamine, quam quod animis proposuerant, supe-
ratæ et in Eordæam perventum, ubi pervastatis passim agris
in Elimiam se recepit. Inde impetum in Orestidem facit, et
oppidum Celetrum est aggressus, in pæninsula situm; lacus 2
mœnia cingit; angustis faucibus unum ex continenti iter est.
Primo situ ipso freti, clausis portis, abnuere imperium; deinde 3
postquam signa ferri ac testudine succedi ad portam obsessas-
que fauces agmine hostium viderunt, priusquam experirentur
certamen, metu in deditionem venerunt. Ab Celetro in Das- 4
saretios processit, urbemque Pelion vi cepit. Servitia inde
cum cetera præda abduxit, libera capita sine pretio dimisit,
oppidumque iis reddidit, præsidio valido imposito; nam et sita 5
opportune urbs erat ad impetus in Macedoniam faciendos.
Ita peragratis hostium agris, consul in loca pacatæ ad Apol- 6
loniam, unde orsus bellum erat, copias reduxit.

Philippum averterant Ætoli et Athamanes et Dardani et 7
tot bella repente alia ex aliis locis exorta. Adversus Darda- 8
nos, iam recipientes ex Macedonia sese, Athenagoran cum
expeditis peditibus ac maiore parte equitatus misit, iussum

instare ab tergo abeuntibus et carpendo postremum agmen
 9 segniores eos ad movendos domo exercitus efficere. Ætolos
 Damocritus prætor, qui moræ ad decernendum bellum ad
 Naupactum [auctor] fuerat, idem proximo concilio ad arma
 conciverat post famam equestris ad Ottolobum pugnae Dardano-
 rumque et Pleurati cum Illyriis transitum in Macedoniam,
 10 ad hoc classis Romanæ adventum Oreum et super circumfusas
 tot Macedoniæ gentes maritimam quoque instantem obsidionem.
 41 Hæ causæ Damocritum Ætolosque restituerant Romanis, et
 Amyndro rege Athamanum adiuncto profecti, Cercinium
 2 obsedere. Clauserant portas, incertum, vi an voluntate, quia
 3 regium habebant præsidium; ceterum intra paucos dies captum
 est Cercinium atque incensum; qui superfuerunt e magna clade,
 4 liberi servique inter ceteram prædam abducti. Is timor omnes,
 qui circumcolunt Bæben paludem, relictis urbibus, montes
 5 coegit petere. Ætoli inopia prædæ inde aversi in Perrhæbiam
 ire pergunt. Cyretias ibi vi capiunt fœdeque diripiunt; qui
 Malceam incolunt, voluntate in deditionem societatemque accepti.
 6 Ex Perrhæbia Gomphos petendi Amyndander auctor erat; et
 mminet Athamania huic urbi, videbaturque expugnari sine
 7 magno certamine posse. Ætoli campos Thessaliæ opimos ad
 prædam petiere, sequente, quanquam non probante Amyndandro
 nec effusas populationes Ætolorum nec castra, quo fors tulisset
 8 loco, sine ullo discrimine aut cura muniendi posita. Itaque ne
 temeritas eorum negligentiaque sibi ac suis etiam cladis alicuius
 causa esset, quum campestribus locis subiicientes eos castra
 9 Pharcadoni urbi videret, ipse paulo plus mille passuum inde
 10 tumulum suis, quamvis levi munimento tutum, cepit. Quum
 Ætoli, nisi quod populabantur, vix meminisse viderentur, se
 in agro hostium esse, alii palati semermes vagarentur, alii in
 castris sine stationibus per somnum vinumque dies noctibus
 11 æquarent, Philippus inopinantibus advenit. Quem quum adesse
 refugientes ex agris quidam pavidi nuntiassent, trepidare Da-
 mocritus ceterique duces (et erat forte meridianum tempus,
 12 quo plerique graves cibo sopiti iacebant), excitare alii alios,

iubere arma capere, alios dimittere ad revocandos, qui palati per
 agros prædabantur; tantaque trepidatio fuit, ut sine gladiis
 quidam equitum exirent, loricas plerique non induerent. Ita 13
 raptim educti, quum sexcentorum ægre simul equites peditesque
 numerum explessent, incidunt in regium equitatum numero,
 armis animisque præstantem. Itaque primo impetu fusi, vix 14
 tentato certamine, turpi fuga repetunt castra; cæsi captique,
 quos equites ab agmine fugientium intercludere. Philippus 42
 iam suis vallo appropinquantibus receptui cani iussit; fatigatos
 enim equos virosque non tam prælio quam itineris simul longi-
 tudine, simul præpropere celeritate habebat. Itaque turmatim 2
 equites, in vicem manipulos levis armaturæ aquatum ire et
 prandere iubet; alios in statione armatos retinet, opperiens 3
 agmen peditum tardius ductum propter gravitatem armorum.
 Quod ubi advenit, et ipsis imperatum, ut, statutis signis 4
 armisque ante se positis, raptim cibum caperent binis ternisve
 summum ex manipulis aquandi causa missis; interim eques
 cum levi armatura paratus instructusque stetit, si quid hostis
 moveret. Ætoli (iam enim et, quæ per agros sparsa multitudo 5
 fuerat, receperant se in castra) ut defensuri munimenta, circa
 portas vallumque armatos disponunt, dum quietos hostes ipsi
 feroces ex tuto spectabant. Postquam mota signa Macedonum 6
 sunt et succedere ad vallum parati atque instructi cœpere,
 repente omnes relictis stationibus per aversam partem castrorum
 ad tumulum ad castra Athamanum perfugiant; multi in hac
 quoque tam trepida fuga capti cæsique sunt Ætolorum.
 Philippus, si satis diei superesset, non dubius, quin Atha- 7
 manes quoque exui castris potuissent, die per prælium, deinde
 per direptionem castrorum absumpto, sub tumulo in proxima
 planitie consedit, prima luce insequentis diei hostem aggressurus.
 Sed Ætoli eodem pavore, quo sua castra reliquerant, nocte 8
 proxima dispersi fugerunt. Maximo usui fuit Amyndander,
 quo duce Athamanes itinerum periti summis montibus per
 calles ignotas sequentibus eos hostibus in Ætoliam perduxerunt.
 Non ita multos in dispersa fuga error intulit in Macedonum 9

equites, quos prima luce Philippus, ut desertum tumulum videt, ad carpendum hostium agmen misit.

43 Per eos dies et Athenagoras regius praefectus Dardanos recipientes se in fines adeptus postremum agmen turbavit; 2 dein, postquam Dardani conversis signis direxere aciem, aequa pugna iusto proelio erat. Ubi rursus procedere Dardani coepissent, equite et levi armatura regii nullum [tal] auxili genus habentes Dardanos oneratosque immobilibus armis 3 vexabant; et loca ipsa adiuvabant. Occisi perpauci sunt, plures vulnerati, captus nemo, quia non excedunt temere ordinibus suis, sed confertim et pugnant et cedunt.

4 Ita damna Romano accepta bello duabus per opportunas expeditiones coercitis gentibus restituerat Philippus, incepto forti, non prospero solum eventu. Minuit deinde ei forte oblata 5 res hostium Aetolorum numerum. Scopas, princeps gentis, ab Alexandria magno cum pondere auri ab rege Ptolemæo missus, sex millia peditum et quingentos equites mercede conductos 6 Aegyptum vexit; nec ex iuventute Aetolorum quemquam reliquisset, ni Damocritus, nunc belli, quod instaret, nunc futurae 7 solitudinis admonens (incertum, cura gentis, an ut adversaretur Scopæ, parum donis cultus), partem iuniorum castigando domi continuisset.

44 Hæc ea æstate ab Romanis Philippoque gesta terra; classis a Corcyra eiusdem principio ætatis cum L. Apustio legato profecta, Malea superata, circa Scyllæum agri Her- 2 mionici Attalo regi coniuncta est. Tum vero Atheniensium civitas, cui odio in Philippum per metum iam diu moderata 3 erat, id omne in auxilii præsantis spem effudit. Nec unquam ibi desunt linguæ promptæ ad plebem concitandam, quod genus quum in omnibus liberis civitatibus, tum præcipue Athenis, ubi oratio plurimum pollet, favore multitudinis alitur. 4 Rogationem extemplo tulerunt plebesque scivit, ut Philippi statuæ et imagines omnes nominaque earum, item maiorum eius virile ac muliebre secus omnium tollerentur delerenturque, diesque festi, sacra, sacerdotes, quæ ipsius maiorumve eius

honoris causa instituta essent, omnia profanarentur; loca quo- 5 que, in quibus positum aliquid inscriptumve honoris eius causa fuisset, detestabilia esse, neque in iis quicquam postea poni dedicarique placere eorum, quæ in loco puro poni dedi- 6 carique fas esset; sacerdotes publicos, quotiescunque pro populo Atheniensi sociisque, exercitibus et classibus eorum precarentur, toties detestari atque exsecrari Philippum, liberos eius regnumque, terrestres navalesque copias, Macedonum genus omne nomenque. Additum decreto, si quis quid postea, quod ad notam ignomini- 7 amque Philippi pertineret, ferret, id omne populum Atheniensem iussurum; si quis contra ignominiam prove honore eius dixisset 8 fecissetve, qui occidisset eum, iure cæsurum. Postremo inclusum, ut omnia, quæ adversus Pisistratidas decreta quondam erant, eadem in Philippo servarentur.

Athenienses quidem litteris verbisque, quibus solis valent, 9 bellum adversus Philippum gerebant; Attalus Romanique, 45 quum Piræum primo ab Hermione petissent, paucos ibi 2 morati dies oneratique æque immodicis ad honores sociorum, atque in ira adversus hostem fuerant, Atheniensium decretis, navigant a Piræo Andrum. Et quum in portu, quem Gaurion 3 vocant, constitissent, missis, qui tentarent oppidanorum animos, si voluntate tradere urbem quam vim experiri mallent, postquam 4 præsidio regio arcem teneri nec se potestatis suæ esse respondebant, expositis copiis apparatuque omni urbium oppugnan- 5 darum, diversis partibus rex et legatus Romanus ad urbem subeunt. Plus aliquanto Græcos Romana arma signaque non 6 ante visa animique militum tam prompte succedentium muros terruere; itaque fuga extemplo in arcem facta est; urbe hostes 7 potiti. Et in arce quum biduum loci se magis quam armorum fiducia tenuissent, tertio die pacti, ipsi præsidiumque ut cum 8 singulis vestimentis Delium Bæotiæ transveherentur, urbem arcemque tradiderunt. Ea ab Romanis regi Attalo concessa; 7 prædam ornamentaque urbis ipsi avexerunt. Attalus, ne desertam haberet insulam, et Macedonum fere omnibus et quibusdam Andriorum, ut manerent, persuasit. Postea et ab 8

Delio, qui ex pacto transvecti eo fuerant, promissis regis, quum desiderium quoque patriæ facilius ad credendum inclinaret animos, revocati.

- 9 Ab Andro Cythnum traiecerunt. Ibi dies aliquot oppugnanda urbe nequicquam absumpti, et quia vix operæ
10 pretium erat, abscessere. Ad Prasias (continentis Atticæ is locus est) Issæorum viginti lembi classi Romanorum adiuncti sunt. Ii missi ad populandos Carystiorum agros; cetera
11 classis Geræstum, nobilem Eubœæ portum, dum ab Carysto Issæi redirent, tenuit. Inde omnes, velis in altum datis, mari
12 medio præter Scyrum insulam Icum pervenere. Ibi paucos dies sæviante Borea retenti, ubi prima tranquillitas data est, Sciathum traicere, vastatam urbem direptamque nuper a
13 Philippo. Per agros palati milites frumentum, et si qua alia usui esse ad vescendum poterant, ad naves retulere; prædæ nec erat quicquam, nec meruerant Græci, cur diriperentur.
14 Inde Cassandream petentes primo ad Mendæum, maritimum civitatis eius vicum, tenuere. Inde quum superato promuntorio ad ipsa mœnia urbis circumagere classem vellent, sæva coorta tempestate, prope obruti fluctibus, dispersi, magna ex parte
15 amissis armamentis, in terram effugerunt. Omen quoque ea maritima tempestas ad rem terra gerendam fuit. Nam collectis in unum navibus expositisque copiis aggressi urbem, cum multis vulneribus repulsi (et erat validum ibi regium præsidium), irritò incepto regressi ad Canastræum Pallenes traicere. Inde superato Toronæ promuntorio, navigantes Acanthum petiere.
16 Ibi primo ager vastatus, deinde ipsa urbs vi capta ac direpta; nec ultra progressi (iam enim et graves præda naves habebant) retro, unde venerant, Sciathum et ab Sciatho Eubœam repetunt.
- 46 Ibi relicta classe, decem navibus expeditis sinum Maliacum intravere ad colloquendum cum Ætolis de ratione gerendi belli.
2 Pyrrhias Ætolus princeps legationis eius fuit, quæ ad communicanda consilia Heracleam cum rege et cum Romano legato venit.
3 Petitum ex fœdere ab Attalo est, ut mille milites præstaret;

tantum enim numerum bellum gerentibus adversus Philippum debebat. Id negatum Ætolis, quod illi quoque gravati prius 4 essent ad populandam Macedoniam exire, quo tempore, Philippo circa Pergamum urente sacra profanaque, abstrahere eum inde respectu rerum suarum potuissent. Ita Ætoli cum 5 spe magis, Romanis omnia pollicentibus, quam cum auxilio dimissi; Apustius cum Attalo ad classem redit.

Inde agitari de Oreo oppugnando cœptum. Valida ea 6 civitas et mœnibus et, quia ante fuerat tentata, firmo erat præsidio. Coniunxerant se iis post expugnationem Andri cum præfecto Agesimbrotō viginti Rhodiæ naves, tectæ omnes. Eam classem in stationem ad Zelasium miserunt (Phthiotidis 7 super Demetriadem promuntorium est peropportune obiectum), ut, si quid inde moverent Macedonum naves, in præsidio essent. Heraclides præfectus regius classem ibi tenebat, magis per 8 occasionem, si quam negligentia hostium dedisset, quam aperta vi quicquam ausurus. Oreum diversi Romani et rex 9 Attalus oppugnabant, Romani a maritima arce, regii adversus vallem inter duas iacentem arces, qua et muro intersæpta urbs est. Et ut loca diversa, sic dispari modo etiam oppugnabant; 10 Romanus testudinibus et vineis et ariete admovendo muris, regii ballistis catapultisque et alio omni genere tormentorum tela ingerentes et pondere ingenti saxa; faciebant et cuniculos, et quicquid aliud priore oppugnatione expertum profuerat. Ceterum non plures tantum Macedones, quam ante, tuebantur 11 urbem arcesque, sed etiam præsentioribus animis, et castigationis regis in admissa culpa et simul minarum, simul promissorum in futurum memores. Itaque quum præter spem tempus ibi traheretur, plusque in obsidione et in operibus quam in oppugnatione celeri spei esset, interim et aliud agi 12 posse ratus legatus, relictis, quot satis videbantur ad opera perficienda, traiecit in proxima continentis Larisamquæ (non illam in Thessalia nobilem urbem, sed alteram, quam Cremasten vocant) subito adventu præter arcem cepit. Attalus quoque 13 Pteleon, nihil minus quam tale quicquam in alterius oppugna-

14 tione urbis timentibus, oppressit. Et iam quum opera in
effectu erant circa Orenm, tum præsidium, quod intus erat,
labore assiduo, vigiliis diurnis pariter nocturnisque et vulneri-
15 bus confectum; muri quoque pars ariete incusso subruta multis
iam locis prociderat; perque apertum ruina iter nocte Romani in
16 arcem, quæ super portum est, perruperunt. Attalus luce prima,
signo ex arce dato ab Romanis, et ipse urbem invasit, stratis
magna ex parte muris; præsidium oppidanique in arcem al-
teram perfugere, unde biduo post deditio facta. Urbs regi,
captiva corpora Romanis cessere.

47 Iam autumnale æquinotium instabat, et est sinus Eu-
boicus, quem Cœla vocant, suspectus nautis; itaque ante
hiemales motus evadere inde cupientes Piræum, unde profecti
2 ad bellum erant, repetunt. Apustius, triginta navibus ibi re-
lictis, super Maleam navigat Corcyram. Regem statum initiorum
Cereris, ut sacris interesset, tenuit; secundum initia et ipse in
Asiam se recepit, Agesimbroto et Rhodiis domum remissis.
3 Hæc ea æstate terra marique adversus Philippum sociosque
eius ab consule et legato Romanis, adiuvantibus rege Attalo
et Rhodiis, gesta.

4 Consul alter C. Aurelius ad confectum bellum quum in
provinciam venisset, haud clam tulit iram adversus prætorem,
5 quod absente se rem gessisset. Misso igitur eo in Etruriam,
ipse in agrum hostium legiones induxit populandoque cum
6 præda maiore quam gloria bellum gessit. L. Furius, simul
quod in Etruria nihil erat rei, quod gereret, simul Gallico
triumpho imminens, absente consule irato atque invidente fa-
cilis impetrari posse ratus, Romam inopinato quum venisset,
7 senatum in æde Bellonæ habuit, expositisque rebus gestis, ut
48 triumphanti sibi in urbem invehi liceret, petiit. Apud magnam
partem senatus et magnitudine rerum gestarum valebat et
2 gratia; maiores natu negabant triumphum, et quod alieno
exercitu rem gessisset et quod provinciam reliquisset cupidi-
tate rapiendi per occasionem triumphi; id vero eum nullo
3 exemplo fecisse. Consulares præcipue, expectandum fuisse con-

sulem, censebant; potuisse enim, castris prope urbem positis, 4
tutanda colonia, ita ut acie non decerneret, in adventum eius
rem extrahere; quod prætor non fecisset, senatui faciendum
esse, ut consulem exspectaret; ubi coram disceptantes consu- 5
lem et prætorem audissent, verius de causa existimatos esse.
Magna pars senatus nihil præter res gestas, et an in ma- 6
gistratu suisque auspiciis gessisset, censebant spectare senatum
debere. Ex duabus coloniis, quæ velut claustra ad cohiben- 7
dos Gallicos tumultus oppositæ fuissent, quum una direpta et
incensa esset, traiecturumque id incendium velut ex continen-
tibus tectis in alteram tam propinquam coloniam esset, quid
tandem prætori faciendum fuisse? Nam si sine consule geri 8
nihil oportuerit, aut senatum peccasse, qui exercitum prætori
dederit (potuisse enim, sicut non prætoris, sed consulis exercitu
rem geri voluerit, ita finire senatus consulto, ne per prætorem,
sed per consulem gereretur), aut consulem, qui non, quum 9
exercitum ex Etruria transire in Galliam iussisset, ipse Ari-
mini occurrerit, ut bello interesset, quod sine eo geri fas non
esset. Non exspectare belli tempora moras et dilationes im- 10
peratorum, et pugnandum esse interdum, non quia velis, sed
quia hostis cogat. Pugnam ipsam eventumque pugnæ spec- 11
tari debere. Fusos cæsosque hostes, castra capta ac direpta,
coloniam liberatam obsidione, alterius coloniae captivos recu-
peratos restitutosque suis, debellatum uno prælio esse. Non 12
homines tantum ea victoria lætatos, sed diis quoque immor-
talibus per triduum supplicationes habitas, quod bene ac feli-
citer, non quod male ac temere res publica a L. Furio præ-
tore gesta esset. Data fato etiam quodam Furiæ genti 49
Gallica bella. Huius generis orationibus ipsius amicorumque
victa est præsentis gratia prætoris absentis consulis maiestas,
triumphumque frequentes L. Furio decreverunt. Triumphavit 2
de Gallis in magistratu L. Furius prætor et in ærarium tulit
trecenta viginti millia æris, argenti centum millia mille quingenta.
Neque captivi ulli ante currum ducti, neque spolia prælata, 3

neque milites secuti; omnia præter victoriam penes consulem esse apparebat.

4 Ludi deinde a P. Cornelio Scipione, quos consul in Africa
5 voverat, magno apparatu facti. Et de agris militum eius de-
cretum, ut, quot quisque eorum annos in Hispania aut in
Africa militasset, in singulos annos bina iugera agri acciperet;
6 eum agrum decemviri assignarent. Triumviri item creati ad sup-
plendum Venusinis colonorum numerum, quod bello Hannibalis
attenuatæ vires eius coloniæ erant, C. Terentius Varro, T.
Quinctius Flamininus, P. Cornelius Cn. filius Scipio. Hi colo-
nos Venusiam adscripserunt.

7 Eodem anno C. Cornelius Cethegus, qui proconsul Hi-
spaniam obtinebat, magnum hostium exercitum in agro Sede-
tano fudit. Quindecim millia Hispanorum eo prælio dicuntur
cæsa, signa militaria capta octo et septuaginta.

8 C. Aurelius consul quum ex provincia Romam comitio-
rum causa venisset, non id, quod animis præceperant, questus
9 est, non expectatum se ab senatu neque disceptandi cum præ-
tore consuli potestatem factam, sed ita triumphum decresse
senatum, ut nullius, nisi eius, qui triumphaturus esset, eorum,
10 qui bello interfuissent, verba audiret. Maiores ideo instituisse,
ut legati, tribuni, centuriones, milites denique triumpho ades-
sent, ut *testes* rerum gestarum eius, cui tantus honos haberetur,
11 populus Romanus videret. Ecquem ex eo exercitu, qui cum
Gallis pugnaverit, si non militem, lixam saltem fuisse, quem
percontari posset senatus, quid veri prætor vanive afferret?
12 Comitii deinde diem edixit, quibus creati sunt consules L.
Cornelius Lentulus, P. Villius Tappulus. Prætores inde facti
L. Quinctius Flamininus, L. Valerius Flaccus, L. Villius
Tappulus, Cn. Bæbicus Tamphilus.

50 Annona quoque eo anno pervilis fuit; frumenti vim mag-
nam ex Africa advectam ædiles curules M. Claudius Marcellus
et Sex. Ælius Pætus binis æris in modios populo diviserunt.
2 Et ludos Romanos magno apparatu fecerunt; diem unum
instaurarunt; signa aenea quinque ex multaticio argento in

ærario posuerunt. Plebei ludi ab ædilibus L. Terentio Mas- 3
siliota et Cn. Bæbio Tamphilo, qui prætor designatus erat,
ter toti instaurati. Et ludi funebres eo anno per quatrimum 4
in foro mortis causa M. Valerii Lævini a Publio et Marco
filiis eius facti, et munus gladiatorium datum ab iis; paria quin-
que et viginti pugnarunt. M. Aurelius Cotta decemvir sacrorum 5
mortuus; in eius locum M'. Acilius Glabrio suffectus.

Comitiis ædiles curules creati sunt forte ambo, qui statim 6
occipere magistratum non possent; nam C. Cornelius Cethegus
absens creatus erat, quum Hispaniam obtineret provinciam;
C. Valerius Flaccus, quem præsentem creaverant, quia flamen 7
Dialis erat, iurare in leges non poterat; magistratum autem
plus quinque dies, nisi qui iurasset in leges, non licebat ge-
rere. Petente Flacco, ut legibus solveretur, senatus decrevit, 8
ut, si ædilis, qui pro se iuraret, arbitrato consulum daret, con-
sules, si iis videretur, cum tribunis plebis agerent, uti ad ple-
bem ferrent. Datus, qui iuraret pro fratre, L. Valerius Flac- 9
cus, prætor designatus; tribuni ad plebem tulerunt plebesque
scivit, ut perinde esset, ac si ipse ædilis iurasset. Et de al- 10
tero ædile scitum plebi est factum. Rogantibus tribunis, quos
duos in Hispaniam cum imperio ad exercitus ire iuberent, ut
C. Cornelius ædilis curulis ad magistratum gerendum veniret
et L. Manlius Acidinus decederet de provincia multos post 11
annos, plebes Cn. Cornelio Lentulo et L. Stertinio pro con-
sulibus imperium esse in Hispania iussit.

LIBER XXXII.

A. u. c. 555. Consules prætoresque quum idibus Martiis magistratum inis-
 A. Ch. 199. 2 sent, provincias sortiti sunt. L. Lentulo Italia, P. Villio Mace-
 donia; prætoribus L. Quinctio urbana, Cn. Bæbio Ariminum,
 3 L. Valerio Sicilia, L. Villio Sardinia evenit. Lentulus con-
 sul novas legiones scribere iussus, Villius a P. Sulpicio exer-
 citum accipere; in supplementum eius, quantum militum videre-
 4 tur, ut scriberet, ipsi permissum. Prætori Bæbio legiones, quas
 C. Aurelius consul habuisset, ita decretæ, ut retineret eas,
 5 donec consul novo cum exercitu succederet; in Galliam ubi
 is venisset, omnes milites exauctorati domum dimitterentur
 præter quinque millia socium; iis obtineri circa Ariminum
 6 provinciam satis esse. Prorogata imperia prætoribus prioris
 anni, C. Sergio, ut militibus, qui in Hispania, Sicilia, Sardinia
 stipendia per multos annos fecissent, agrum assignandum cu-
 7 raret, Q. Minucio, ut in Brutiis idem de coniurationibus quæ-
 stiones, quas prætor cum fide curaue exercuisset, perficeret,
 8 et eos, quos sacrilegii compertos in vinculis Romam misisset,
 Locros mitteret ad supplicium, quæque sublata ex delubro
 Proserpinæ essent, reponenda cum piaculis curaret.
 9 Feriæ Latinæ pontificum decreto instauratæ sunt, quod
 legati ab Ardea questi in senatu erant, sibi in monte Albano
 10 Latinis carnem, ut assolet, datam non esse. Ab Suessa nun-
 tium est, duas portas quodque inter eas muri erat, de cælo
 tactum; et Formiani legati ædem Iovis, item Ostienses ædem

Iovis, et Veliterni Apollinis et Sanguis ædes, et in Herculis
 æde capillum enatum; et ex Brutiis ab Q. Minucio propræ- 11
 tore scriptum, eculeum cum quinque pedibus, pullos gallinaceos
 tres cum ternis pedibus natos esse. A P. Sulpicio procon- 12
 sule ex Macedonia litteræ allatæ, in quibus inter cetera scrip-
 tum erat, lauream in puppi navis longæ enatam. Priorum 13
 prodigiorum causa senatus censuerat, ut consules maioribus
 hostiis, quibus diis videretur, sacrificarent; ob hoc unum pro- 14
 digium haruspices in senatum vocati, atque ex responso
 eorum supplicatio populo in diem unum indicta et ad omnia
 pulvinaria res divinæ factæ.

Carthaginenses eo anno argentum in stipendium imposi- 2
 tum primum Romam advexerunt. Id quia probum non esse 2
 quæstores renuntiaverant experientibusque pars quarta decocta
 erat, pecunia Romæ mutua sumpta intertrimentum argenti
 expleverunt. Petentibus deinde, ut, si iam videretur senatui, 3
 obsides sibi redderentur, centum redditi obsides; de ceteris,
 si in fide permanerent, spes facta. Petentibus iisdem, qui 4
 non reddebantur obsides, ut ab Norba, ubi parum commode
 essent, alio traducerentur, concessum, ut Signiam et Ferenti-
 num transirent. Gaditanis item petentibus remissum, ne præ- 5
 fectus Gades mitteretur adversus id, quod iis in fidem populi
 Romani venientibus cum L. Marcio Septimo convenisset. Et 6
 Narniensium legatis querentibus, ad numerum sibi colonos non
 esse et immixtos quosdam non sui generis pro colonis se ge-
 nere, earum rerum causa tres viros creare L. Cornelius consul
 iussus. Creati P. et Sex. Ælii (Pætis fuit ambobus cogno- 7
 men) et Cn. Cornelius Lentulus. Quod Narniensibus datum
 erat, ut colonorum numerus augeretur, id Cosani petentes non
 impetraverunt.

Rebus, quæ Romæ agendæ erant, perfectis, consules in 3
 provincias profecti. P. Villius in Macedoniam quum venisset, 2
 atrox seditio militum iam ante irritata nec satis in principio
 compressa excepit. Duo millia ea militum fuere, quæ ex 3
 Africa post devictum Hannibalem in Siciliam, inde anno fere

4 post in Macedoniam pro voluntariis transportata erant. Id
voluntate factum negabant; ab tribunis recusantes in naves
impositos. Sed utcunque seu iniuncta seu suscepta foret
militia, et eam exhaustam, et finem aliquem militandi fieri
5 æquum esse. Multis annis sese Italiam non vidisse; con-
sensuisse sub armis in Sicilia, Africa, Macedonia; confectos iam
6 se labore, opere, exsanguis tot acceptis vulneribus esse. Con-
sul causam postulandæ missionis probabilem, si modeste pete-
retur, videri dixit; seditionis nec eam nec ullam aliam satis
7 iustam causam esse. Itaque si manere ad signa et dicto
parere velint, se de missione eorum ad senatum scripturum;
modestia facilius quam pertinacia, quod velint, impetraturos.

4 Thaumacos eo tempore Philippus summa vi oppugnabat
aggeribus vineisque, et iam arietem muris admoturus erat;
2 ceterum incepto absistere eum coegit subitus Ætolorum ad-
ventus, qui Archidamo duce inter custodias Macedonum mœnia
ingressi nec nocte nec die finem ullum erumpendi nunc in
3 stationes, nunc in opera Macedonum faciebant. Et adiuvabat
eos natura ipsa loci. Namque Thaumaci a Pylis sinuque
Maliaco per Lamiam eunti loco alto siti sunt in ipsis fauci-
4 bus, imminentes, quam Cœlen vocant, Thessaliæ, atque trans-
eunti confragosa loca implicatasque flexibus vallium vias ubi
ventum ad hanc urbem est, repente velut maris vasti, sic
universa panditur planities, ut subiectos campos terminare
5 oculis haud facile queas; ab eo miraculo Thaumaci appellati.
Nec altitudine solum tuta urbs, sed quod saxo undique abs-
6 ciso rupibus imposita est. Hæ difficultates, et quod haud
satis dignum tanti laboris periculi que pretium erat, ut ab-
7 sisteret incepto Philippus, effecerunt. Hiems quoque iam
instabat, quum inde abscessit et in Macedoniam in hiberna
copias reduxit.

5 Ibi ceteri quidem, data quanticunque quiete temporis,
2 simul animos corporaque remiserant; Philippum, quantum ab
assiduus laboribus itinerum pugnarumque laxaverat animum,
tanto magis intentum in universum eventum belli curæ angunt,

non hostes modo timentem, qui terra marique urgebant, sed 3
nunc sociorum, nunc etiam popularium animos, ne et illi ad
spem amicitiae Romanorum deficerent et Macedonas ipsos cu-
pido novandi res caperet. Itaque et in Achaiam legatos 4
misit, simul qui ius iurandum (ita enim pepigerant, quotannis
iuratos in verba Philippi) exigerent, simul qui redderent
Achæis Orchomenon et Heræan et Triphylian, Eleis Alipheran, 5
contententibus nunquam eam urbem fuisse ex Triphylia, sed
sibi debere restitui, quia una esset ex iis, quæ ad condendam
Megalen Polin ex concilio Arcadum contributæ forent. Et 6
cum Achæis quidem per hæc societatem firmabat; ad Mace-
donum animos quum Heracliden amicum maxime invidiis
esse cerneret, multis criminibus oneratum in vincla coëcit, 7
ingenti popularium gaudio. Bellum, si quando unquam ante 8
alias, tum magna cura apparavit, exercuitque in armis et
Macedonas et mercenarios milites; principioque veris cum 9
Athenagora omnia externa auxilia, quodque levis armaturæ
erat, in Chaoniam per Epirum ad occupandas, quæ ad An-
tigoneam fauces sunt (Stena vocant Græci) misit. Ipse post 10
paucis diebus graviore secutus agmine, quum situm omnem
regionis adspexisset, maxime idoneum ad muniendum locum
credidit esse præter amnem Aoum. Is inter montes, quorum 11
alterum Meropum, alterum Asnaum incolæ vocant, angusta
valle fluit, iter exiguum super ripam præbens. Asnaum Athena-
goram cum levi armatura tenere et communire iubet; ipse in
Meropo posuit castra. Qua abscisæ rupes erant, statio pau- 12
corum armatorum tenebat; qua minus tuta erant, alia fossis,
alia vallo, alia turribus muniebat. Magna tormentorum etiam 13
vis, ut missilibus procul arcerent hostem, idoneis locis dispo-
sita est. Tabernaculum regium pro vallo, in conspecto maxime
tumulo, ut terrorem hostibus suisque spem ex fiducia faceret,
positum.

6 Consul per Charopum Epiroten certior factus, quos saltus
cum exercitu insedisset rex, et ipse, quum Coreyræ hiber-
nasset, vere primo in continentem transvectus ad hostem ducere

2 pergit. Quinque millia ferme ab regis castris quum abesset, loco munito relictis legionibus, ipse cum expeditis progressus
 3 ad speculanda loca, postero die consilium habuit, utrum per insessum ab hoste saltum, quanquam labor ingens periculumque proponeretur, transitum tentaret an eodem itinere, quo priore anno Sulpicius Macedoniam intraverat, circumduceret
 4 copias. Hoc consilium per multos dies agitati ei nuntius venit, T. Quinctium consulem factum sortitumque provinciam
 5 Macedoniam maturato itinere iam Coreyram traiecisse. Valerius Antias intrasse saltum Villium tradit, quia recto itinere nequiverit, omnibus ab rege insessis, secutum vallem, per quam
 6 mediam fertur Aous amnis; ponte raptim facto in ripam, in qua erant castra regia, transgressum acie conflixisse; fusum
 7 fugatumque regem, castris exutum; duodecim millia hostium eo proelio cæsa, capta duo millia et ducentos et signa militaria centum triginta duo, equos ducentos triginta; ædem etiam Iovi in eo proelio votam, si res prospere gesta esset.
 8 Ceteri Græci Latinique auctores, quorum quidem ego legi annales, nihil memorabile a Villio actum, integrumque bellum insequentem consulem T. Quinctium accepisse tradunt.

7 Dum hæc in Macedonia geruntur, consul alter L. Lentulus, qui Romæ substiterat, comitia censoribus creandis habuit. Multis claris petentibus viris, creati censores P. Cornelius Scipio Africanus et P. Ælius Pætus. Ii magna inter se concordia et senatum sine ullius nota legerunt, et [portoria] venalicium Capuæ Puteolisque, item castrum portorium, quo in loco nunc oppidum est, fruendum locarunt, colonosque eo trecentos (is enim numerus finitus ab senatu erat) adscripserunt, et sub Tifatis Capuæ agrum vendiderunt. Sub idem tempus L. Manlius Acidinus ex Hispania decedens, prohibitus a P. Porcio Læca tribuno plebis, ne ovans rediret, quum ab senatu impetrasset, privatus urbem ingrediens mille ducenta pondo argenti, triginta pondo ferme auri in ærarium tulit.
 5 Eodem anno Cn. Bæbius Tamphilus, qui ab C. Aurelio, consule anni prioris, provinciam Galliam acceperat, temere in-

gressus Gallorum Insubrum fines prope cum toto exercitu est circumventus; supra sex millia et septingentos milites amisit; 6 tanta ex eo bello, quod iam timeri desierat, clades accepta est. Ea res L. Lentulum consulem ab urbe excivit, qui ut 7 in provinciam venit plenam tumultus, trepido exercitu accepto, prætorem multis probris increpitum provincia decedere atque abire Romam iussit. Neque ipse consul memorabile quicquam gessit, comitiorum causa Romam revocatus; quæ ipsa per M. Fulvium et M'. Curium tribunos plebis impediabantur, quod T. Quinctium Flaminium consulatum ex quæstura 9 petere non patiebantur; iam ædilitatem præturamque fastidiri, 10 nec per honorum gradus, documentum sui dantes, nobiles homines tendere ad consulatum, sed, transcendendo media, summa imis continuare. Res ex campestri certamine in senatum per- 11 venit. Patres censuerunt, qui honorem, quem sibi capere per leges liceret, peteret, in eo populo creandi, quem velit, potestatem fieri æquum esse. In auctoritate patrum fuere tribuni, 12 Creati consules Sex. Ælius Pætus et T. Quinctius Flamininus. Inde prætorum comitia habita. Creati L. Cornelius 13 Merula, M. Claudius Marcellus, M. Porcius Cato, C. Helvius, qui ædiles plebis fuerant. Ab iis ludi plebei instaurati; et epulum Iovis fuit ludorum causa. Et ab ædilibus curulibus 14 C. Valerio Flacco, flamine Diali, et C. Cornelio Cethego ludi Romani magno apparatu facti. Ser. et C. Sulpicii Galbæ 15 pontifices eo anno mortui sunt; in eorum locum M. Æmilius Lepidus et Cn. Cornelius Scipio pontifices suffecti sunt.

Sex. Ælius Pætus, T. Quinctius Flamininus, magistratu 8 inito, senatum in Capitolio quum habuissent, decreverunt patres, A. u. c. 556. A. Ch. 198. ut provincias Macedoniam atque Italiam consules compararent inter se sortirentur; utri eorum Macedonia evenisset, in 2 supplementum legionum tria millia militum Romanorum scriberet et trecentos equites, item sociorum Latini nominis quinque millia peditum, quingentos equites. Alteri consuli novus 3 omnis exercitus decretus. L. Lentulo, prioris anni consuli, prorogatum imperium, vetitusque aut ipse provincia decedere

prius aut veterem deducere exercitum, quam cum legionibus
 4 novis consul venisset. Sortiti consules provincias; Ælio
 5 Italia, Quinctio Macedonia evenit. Prætores L. Cornelius
 Merula urbanam, M. Claudius Siciliam, M. Porcius Sardiniam,
 6 C. Helvius Galliam est sortitus. Dilectus inde haberi est
 cœptus; nam præter consulares exercitus prætoribus quoque
 7 iussi scribere milites erant, Marcello in Siciliam quattuor
 millia peditum socium et Latini nominis et trecentos equites,
 Catoni in Sardiniam ex eodem genere militum duo millia
 8 peditum, ducentos equites, ita ut ii prætores ambo, quum
 in provincias venissent, veteres dimitterent pedites equitesque.
 9 Attali deinde regis legatos in senatum consules intro-
 duxerunt. Ii regem classe sua copiisque omnibus terra mari-
 que rem Romanam iuvare, quæque imperarent Romani con-
 sules, impigre atque obedienter ad eam diem fecisse quum
 10 exposuissent, vereri dixerunt, ne id præstare ei per Antiochum
 regem ultra non liceret; vacuum namque præsidiiis navalibus
 11 terrestribusque regnum Attali Antiochum invasisse. Itaque
 Attalum orare patres conscriptos, si sua classi suæque opera
 uti ad Macedonicum bellum vellent, mitterent ipsi præsidium
 ad regnum eius tutandum; si id nollent, ipsum ad sua defen-
 12 denda cum classe ac reliquis copiis redire paterentur. Sena-
 tus legatis ita responderi iussit: Quod rex Attalus classe co-
 piisque aliis duces Romanos iuvisset, id gratum senatui esse;
 13 auxilia nec ipsos missuros Attalo adversus Antiochum, socium
 et amicum populi Romani, nec Attali auxilia retenturos ultra,
 14 quam regi commodum esset; semper populum Romanum alienis
 rebus arbitrio alieno usum; et principium et finem in potestate
 15 ipsorum, qui ope sua velint adiutos Romanos, esse. Legatos
 ad Antiochum missuros, qui nuntient, Attali naviumque eius
 et militum opera adversus Philippum communem hostem uti
 16 populum Romanum; gratum eum facturum senatui, si regno
 Attali abstineat belloque absistat; æquum esse, socios et
 amicos populi Romani reges inter se quoque ipsos pacem
 servare.

Consulem T. Quinctium, ita habito dilectu, ut eos fere
 legeret, qui in Hispania aut Africa meruissent, spectatæ vir-
 tutis milites, properantem in provinciam prodigia nuntiata
 atque eorum procuratio Romæ tenuerunt. De cælo tacta erant 2
 via publica Veis, forum et ædes Iovis Lanuvii, Herculis
 ædes Ardeæ, Capuæ murus et turres et ædes, quæ alba dici-
 tur; cælum ardere visum erat Arretii; terra Velitris trium 3
 iugerum spatio caverna ingenti desederat; Suessæ Auruncæ
 nuntiabant agnum cum duobus capitibus natum, et Sinuessæ
 porcum cum humano capite. Eorum prodigiorum causa sup- 4
 plicatio unum diem habita, et consules rebus divinis operam
 dederunt, placatisque diis in provincias profecti sunt, Ælius 5
 cum Helvio prætore in Galliam; exercitumque ab L. Len-
 tulo acceptum, quem dimittere debebat, prætori tradidit, ipse
 novis legionibus, quas secum adduxerat, bellum gesturus; neque
 memorabilis rei quicquam gessit.

[Et] T. Quinctius alter consul maturius, quam priores 6
 soliti erant consules, a Brundisio quum transmisisset, Coreyram
 tenuit cum octo millibus peditum, equitibus octingentis. Ab 7
 Coreyra in proxima Epiri quinquere mi traiecit et in castra
 Romana magnis itineribus contendit. Inde Villio dimisso, 8
 paucos moratus dies, dum se copiæ ab Coreyra assequerentur,
 consilium habuit, utrum recto itinere per castra hostium vim
 facere conaretur an, ne tentata quidem re tanti laboris ac 9
 periculi, per Dassaretios potius Lyncumque tuto circuitu Mace-
 doniam intraret; vicissetque ea sententia, ni timuisset, ne, 10
 quum a mari longius recessisset emissio e manibus hoste, si,
 quod antea fecerat, solitudinibus silvisque se tutari rex voluisset,
 sine ullo effectu æstas extraheretur. Utcunque esset igitur, 11
 illo ipso tam iniquo loco aggredi hostem placuit. Sed magis
 fieri id placebat, quam, quomodo fieret, satis expediebant;
 diesque quadraginta sine ullo conatu sedentes in conspectu 10
 hostium absumpserant. Inde spes data Philippo est per Epi-
 rotarum gentem tentandæ pacis; habitoque consilio delecti ad 2
 eam rem agendam Pausanias prætor et Alexander magister

equitum consulem et regem, ubi in artissimas ripas Aous co-
 3 gitur amnis, in colloquium adduxerunt. Summa postulatum
 consulis erat: præsidia ex civitatibus rex deduceret; iis, quo-
 rum agros urbesque populatus esset, redderet res, quæ com-
 4 parerent; ceterorum æquo arbitrio æstimatio fieret. Philippus
 aliam aliarum civitatum condicionem esse respondit; quas
 ipse cepisset, eas liberaturum; quæ sibi traditæ a maioribus
 essent, earum hereditaria ac iusta possessione non excessurum;
 5 si quas quererentur belli clades eæ civitates, cum quibus
 bellatum foret, arbitro, quo vellent, populorum, cum quibus
 6 pax utrisque fuisset, se usurum. Consul nihil ad id quidem
 arbitro aut iudice opus esse dicere; cui enim non apparere,
 ab eo, qui prior arma intulisset, iniuriam ortam? nec Philip-
 pum ab ullis bello lacessitum, priorem vim omnibus fecisse.
 7 Inde quum ageretur, quæ civitates liberandæ essent, Thessalos
 primos omnium nominavit consul. Ad id vero adeo accensus
 indignatione est rex, ut exclamaret: „Quid victo gravius im-
 8 perares, T. Quincti?“ atque ita se ex colloquio proripuit; et
 temperatum ægre est, quin missilibus, quia dirempti medio
 9 anni fuerant, pugnam inter se consererent. Postero die per
 excursions ab stationibus primo in planitie satis ad id pa-
 10 tenti multa levia commissa prælia sunt; deinde recipientibus
 se regiis in arcta et confragosa loca, aviditate accensi certa-
 11 minis eo quoque Romani penetravere. Pro his ordo et mili-
 taris disciplina et genus armorum erat, aptum tegendis cor-
 poribus; pro hoste loca et catapultæ ballistæque in omnibus
 12 prope rupibus quasi in muro dispositæ. Multis hinc atque
 illinc vulneribus acceptis, quum etiam, ut in prælio iusto, ali-
 quot cecidissent, nox pugnæ finem fecit.

11 Quum in hoc statu res esset, pastor quidam a Charopo
 2 principe Epirotarum missus deducitur ad consulem. Is se in
 eo saltu, qui regiis tum teneretur castris, armentum pascere
 solitum ait omnes montium eorum anfractus callesque nosse;
 3 si secum aliquos consul mittere velit, se non iniquo nec per-
 4 difficili aditu super caput hostium eos educturum. Hæc ubi

consul audivit, percontatum ad Charopum mittit, satisne cre-
 dendum super tanta re agresti censeret. Charopus renuntiari
 iubet, ita crederet, ut suæ potius omnia quam illius potestatis
 essent. Quum magis vellet credere quam auderet mixtumque 5
 gaudio et metu animum gereret, auctoritate motus Charopi
 experiri spem oblatam statuit; et ut averteret rem ab suspi- 6
 cione, biduo insequenti lacessere hostem, dispositis ab omni
 parte copiis succedentibusque integris in locum defessorum,
 non destitit. Quattuor millia inde lecta peditum et trecentos 7
 equites tribuno militum tradit. Equites, quoad loca patiantur,
 ducere iubet; ubi ad invia equiti ventum sit, in planitie ali-
 qua locari equitatum, pedites, qua dux monstraret viam, ire;
 ubi, ut polliceatur, super caput hostium perventum sit, fumo 8
 dare signum, nec antea clamorem tollere, quam, ab se signo
 recepto, pugnam cœptam arbitrari posset. Nocte itinera fieri 9
 iubet (et pernox forte luna erat); interdum cibi quietisque
 sumeret tempus. Ducem promissis ingentibus oneratum, si
 fides exstet, vinctum tamen tribuno tradit. His copiis ita 10
 dimissis, eo intentius Romanus undique instat apud stationes.
 Interim die tertio quum verticem, quem petierant, Romani 12
 cepisse ac tenere se fumo significarent, tum vero, trifariam
 divisas copiis, consul valle media cum militum robore succedit,
 cornua dextra lævaque admovet castris; nec segnius hostes
 obviam eunt. Et dum aviditate certaminis proveci extra 2
 munitiones pugnant, haud paulo superior est Romanus miles
 et virtute et scientia et genere armorum; postquam, multis 3
 vulneratis interfectisque, recepere se regii in loca aut muni-
 mento aut natura tuta, verterat periculum in Romanos, temere
 in loca iniqua nec faciles ad receptum angustias progressos;
 neque impunita temeritate inde recepissent sese, ni clamor 4
 primum ab tergo auditus, dein pugna etiam cœpta amentes
 repentino terrore regiones fecisset. Pars in fugam effusi sunt; 5
 pars, magis quia locus fugæ deerat, quam quod animi satis
 esset ad pugnam, quum substitissent, ab hoste et a fronte et
 ab tergo urgente circumventi sunt. Deleri totus exercitus 6

7 potuit, si fugientes persecuti victores essent; sed equitem angustiae locorumque asperitas, peditum armorum gravitas impedit. Rex primo effuse ac sine respectu fugit; dein, quinque millium spatium progressus, quum ex iniquitate locorum, id quod erat, inspicatus esset, sequi non posse hostem, substitit in tumultu quodam, dimisitque suos per omnia iuga vallesque, 9 qui palatos in unum colligerent. Non plus duobus millibus hominum amissis, cetera omnis multitudo, velut signum aliquod secuta, in unum quum convenisset, frequenti agmine 10 petunt Thessaliam. Romani, quoad tutum fuit, insecuti cædentes spoliantesque cæsos, castra regia, etiam sine defensoribus difficili aditu, diripiunt. Atque ea nocte in suis castris 13 manserunt; postero die consul per ipsas angustias, quas inter valle se flumen insinuat, hostem sequitur.

2 Rex primo die ad Castra Pyrrhi pervenit; locus, quem ita vocant, est in Triphylia terræ Molottidis; inde postero die (ingens iter agmini, sed metus urgebat) in montes Lyncon 3 perrexit. Ipsi Epiri sunt, interiecti Macedoniae Thessaliaeque; latus, quod vergit in Thessaliam, oriens spectat, septentrio a Macedonia obliquitur. Vestiti frequentibus silvis sunt; iuga 4 summa campos patentes aquasque perennes habent. Ibi stativis rex per aliquot dies habitis fluctuatus animo est, utrum protinus in regnum se reciperet an præverti in Thessaliam 5 posset. Inclinauit sententia, ut in Thessaliam agmen demitteret, Triccamque proximis limitibus petit. Inde obvias urbes 6 raptim peragravit. Homines, qui sequi possent, sedibus excibat; oppida incendebat. Rerum suarum, quas possent, ferendarum secum dominis ius fiebat; cetera militis præda erat; 7 nec, quod ab hoste crudelius pati possent, reliqui quicquam 8 fuit, quam quæ ab sociis patiebantur. Hæc etiam facienti Philippo acerba erant, sed e terra mox futura hostium corpora saltem eripere sociorum volebat. Ita evastata oppida sunt Phacium, Iresia, Euhydrium, Eretria, Palæpharsalus. Pheras quum peteret, exclusus, quia res egebat mora, si expugnare vellet, nec tempus erat, omisso incepto in Macedoniam 10 transcendit; nam etiam Ætolos appropinquare fama erat. Qui,

audito prælio, quod circa amnem Aoum factum erat, proximis prius evastatis circa Sperchias et Macran, quam vocant, Comen, transgressi inde in Thessaliam Cymenes et Angeias primo impetu potiti sunt. A Metropoli, dum vastant agros, concursu 11 oppidanorum ad tuenda mœnia facto repulsi sunt. Callithera inde aggressi similem impetum oppidanorum pertinacius sustinuerunt, compulsisque intra mœnia, qui eruperant, contenti ea victoria, quia spes nulla admodum expugnandi erat, abscesserunt. Teuma inde et Celathara vicos expugnant diripiuntque; Acharras per deditionem receperunt. 13 Xynia simili metu a cultoribus desertæ sunt. Hoc sedibus 14 suis extorre agmen in præsidium incidit, quod ad Thaumacum, quo tutior frumentatio esset, ducebatur; incondita inermisque multitudo, mixta imbelli turba, ab armatis cæsa est; Xynia desertæ diripiuntur. Cyphæra inde Ætoli capiunt, opportune 15 Dolopiae imminens castellum. Hæc raptim intra paucos dies ab Ætolis gesta; nec Amynander atque Athamanes post famam 16 prosperæ pugnae Romanorum quieverunt. Ceterum Amynander, 14 quia suo militi parum fidebat, petito a consule modico præsidio, quum Gomphos peteret, oppidum protinus nomine Phæcam, situm inter Gomphos faucesque angustas, quæ ab Athamania Thessaliam dirimunt, vi cepit. Inde Gomphos adortus est. 2 Per aliquot dies summa vi tuentes urbem, quum iam scalas ad mœnia erexisset, eo demum metu perpulit ad deditionem. Hæc traditio Gomphorum ingentem terrorem Thessalis intulit. 3 Dedidere deinceps sese, qui Argenta quique Pherinium et Timarum et Ligynas et Strymonem et Lampsum habent aliaque castella iuxta ignobilia.

Dum Athamanes Ætolique, summoto Macedonum metu, 4 in aliena victoria suam prædam faciunt, Thessaliaque ab tribus simul exercitibus, incerta, quem hostem quemve socium crederet, vastatur, consul faucibus, quas fuga hostium aperuerat, in 5 regionem Epiri transgressus, etsi probe scit, cui parti, Charopo principe excepto, Epirotæ favissent, tamen, quia ab satisfaciendi 6 quoque cura imperata enixe facere videt, ex præsentī eos potius quam ex præterito æstimat habitu, et ea ipsa facilitate veniæ

- 7 animos eorum in posterum conciliat. Missis deinde nuntiis
Coreyram, ut onerariæ naves in sinum venirent Ambracium,
ipse progressus modicis itineribus quarto die in monte Cercetio
8 posuit castra, eodem Amyntandro cum suis auxiliis accito, non
tam virium eius egens, quam ut duces in Thessaliam haberet.
Ab eodem consilio et plerique Epirotarum voluntarii inter auxilia
15 accepti. Primam urbem Thessaliæ Phaloriam est aggressus.
Duo millia Macedonum in præsidio habebat, qui primo summa
vi restiterunt, quantum arma, quantum mœnia tueri poterant;
2 sed oppugnatio continua, non nocte, non die remissa, quum
consul in eo verti crederet ceterorum Thessalorum animos, si
primi vim Romanam non sustinuissent, vicit pertinaciam Mace-
3 donum. Capta Phaloria, legati a Metropoli et a Pirea dedentes
urbes venerunt; venia eisdem petentibus datur. Phaloria
4 incensa ac direpta est. Inde Æginium petit; quem locum
quum vel modico præsidio tutum ac prope inexpugnabilem
vidisset, paucis in stationem proximam telis coniectis ad Gom-
5 phorum regionem agmen vertit. Degressusque in campos
Thessaliæ, quum iam omnia exercitui deessent, quia Epirotarum
pepercerat agris, explorato ante, utrum Leucadem an sinum
6 Ambracium onerariæ tenuissent, frumentatum Ambraciam in
vicem cohortes misit; et est iter a Gomphis Ambraciam sicut
7 impeditum ac difficile, ita spatio perbrevis. Intra paucos itaque
dies transvectis a mari commeatibus repleta omni rerum copia
8 sunt castra. Inde Atracem est profectus; decem ferme millia
ab Larisa abest; ex Perrhæbia oriundi sunt; sita est urbs
9 super Peneum amnem. Nihil trepidavere Thessali ad primum
adventum Romanorum; et Philippus sicut in Thessaliam ipse
progredi non audebat, ita intra Tempe stativis positus, ut
quisque locus ab hoste tentabatur, præsidia per occasiones
summittebat.
- 16 Sub idem fere tempus, quo consul adversus Philippum
2 primum in Epiri faucibus posuit castra, et L. Quinctius frater
consulis, cui classis cura maritimæque oræ imperium mandatum
ab senatu erat, cum duabus quinquereimis Coreyram transvectus,

postquam profectam inde classem audivit, nihil morandum ratus, 3
quum ad Zammam insulam assecutus esset, dimisso Livio,
cui successerat, tarde inde ad Maleam, trahendis plerumque 4
remulco navibus, quæ cum commeatu sequebantur, pervenit.
A Malea, iussis ceteris, quantum maxime possent maturare, 5
sequi, ipse tribus quinquereimis expeditis Piræum præcedit,
accepitque naves relictas ibi ab L. Apustio legato ad præsidium
Athenarum. Eodem tempore duæ ex Asia classes profectæ, 6
una cum Attalo rege (eæ quattuor et viginti quinquereimes
erant), Rhodia altera viginti navium tectarum; Agesimbrotus
præerat. Hæ circa Andrum insulam classes coniunctæ Eubœam, 7
inde exiguo distantem freto, traiecerunt. Carystiorum primum 8
agros vastarunt; deinde ubi Carystus præsidio a Chalcide
raptim misso firma visa est, ad Eretriam accesserunt. Eodem 9
et L. Quinctius cum iis navibus, quæ Piræi fuerant, Attali
regis adventu audito venit, iussis, ut quæque ex sua classe
venissent naves, Eubœam petere. Eretria summa vi oppugna- 10
batur; nam et trium iunctarum classium naves omnis generis
tormenta machinasque ad urbium excidia secum portabant, et
agri affatim materiæ præbebant ad nova molienda opera.
Oppidani primo haud impigre tuebantur mœnia; dein fessi 11
vulneratique aliquot, quum et muri partem eversam operibus
hostium cernerent, ad deditionem inclinarunt; sed præsidium 12
erat Macedonum, quos non minus quam Romanos metuebant,
et Philocles regius præfectus a Chalcide nuntios mittebat, se
in tempore affuturum, si sustinerent obsidionem. Hæc mixta 13
metu spes ultra, quam vellent aut quam possent, trahere eos
tempus cogebat; deinde, postquam Philoclen repulsum trepidan- 14
temque refugisse Chalcidem acceperunt, oratores extemplo ad
Attalum, veniam fidemque eius petentes, miserunt. Dum in 15
spem pacis intenti segnius munera belli obeunt et ea modo
parte, qua murus dirutus erat, ceteris neglectis, stationes armatas
opponunt, Quinctius noctu ab ea parte, quæ minime suspecta
erat, impetu facto scalis urbem cepit. Oppidanorum omnis 16
multitudo cum coniugibus ac liberis in arcem confugit, deinde

17 in deditionem venit. Pecuniæ aurique et argenti haud sane multum fuit; signa ac tabulæ priscæ artis ornamentaque eius generis plura quam pro urbis magnitudine aut opibus ceteris
 17 inventa. Carystus inde repetita, unde, priusquam e navibus copiæ exponerentur, omnis multitudo, urbe deserta, in arcem
 2 confugit. Inde ad fidem ab Romano petendam oratores mittunt. Oppidanis extemplo vita ac libertas concessa est; Macedonibus trecenti nummi in capita statutum pretium est, et ut armis
 3 traditis abirent. Hac summa redempti inermes in Bœotiam traieci. Navales copiæ, duabus claris urbibus Eubææ intra dies paucos captis, circumvectæ Sunium, Atticæ terræ promuntorium, Cenchreas, Corinthiorum emporium, petierunt.
 4 Consul interim omnium spe longiorem atrociorēque oppugnationem habuit, et ea, qua minimum credidisset, resistebant
 5 hostes. Nam omnem laborem in muro crediderat diruendo fore; si aditum armatis in urbem patefecisset, fugam inde
 6 cædemque hostium fore, qualis captis urbibus fieri solet; ceterum postquam, parte muri arietibus decussa, per ipsas ruinas transcenderunt in urbem armati, illud principium velut novi
 7 atque integri laboris fuit. Nam Macedones, qui in præsidio erant et multi et delecti, gloriam etiam egregiam rati, si armis
 8 potius et virtute quam mœnibus urbem tuerentur, conferti, pluribus introrsus ordinibus acie firmata, quum transcendere ruinas sensissent Romanos, per impeditum ac difficilem ad
 9 receptum locum expulerunt. Id consul ægre passus, nec eam ignominiam ad unius modo expugnandæ moram urbis, sed ad summam universi belli pertinere ratus, quod ex momentis
 10 parvarum plerumque rerum penderet, purgato loco, qui strage semirutæ muri cumulatus erat, turrem ingentis altitudinis, magnam
 11 vim armatorum multiplici tabulato portantem, promovit, et cohortes in vicem sub signis, quæ cuneum Macedonum (phalangem ipsi vocant), si possent, vi perrumperent, mittebat.
 12 Sed ad loci angustias, haud late patente intervallo diruti muri, 13 genus armorum pugnæque hosti aptius erat. Ubi conferti hastas ingentis longitudinis præ se Macedones obiecissent, velut

in constructam densitate clipeorum testudinem Romani pilis nequicquam emissis quum strinxissent gladios, neque congregi 14 propius neque præcidere hastas poterant, et si quam incidissent aut præfregissent, hastile fragmento ipso acuto inter spicula integrarum hastarum velut vallum explebat. Ad hoc et muri 15 pars adhuc integra utraque tuta præstabat latera, nec ex longo spatio aut cedendum aut impetus faciendus erat, quæ res turbare ordines solet. Accessit etiam fortuita res ad animos eorum 16 firmandos; nam quum turris per aggerem parum densati soli ageretur, rota una in altiore orbitam depressa ita turrim 17 inclinavit, ut speciem ruentis hostibus trepidationemque † insanam superstantibus armatis præbuerit.

Quum parum quicquam succederet, consul minime æquo animo 18 comparisonem militum generisque armorum fieri patiebatur; simul nec maturam expugnandi spem nec rationem procul a 2 mari et in evastatis belli cladibus locis hibernandi ullam cernebat. Itaque relicta obsidione, quia nullus in tota Acarnaniæ atque 3 Ætolia ora portus erat, qui simul et omnes onerarias, quæ commeatum exercitui portabant, caperet et tecta ad hibernandum legionibus præberet, Anticyra in Phocide, in Corinthium versa 4 sinum, ad id opportunissime sita visa, quia nec procul Thessalia hostiumque locis aberat, et ex adverso Peloponnesum 5 exiguo maris spatio divisam, ab tergo Ætoliam Acarnaniamque, ab lateribus Locridem ac Bœotiam habebat. Phocidis primo 6 impetu Phanoteam sine certamine cepit. Anticyra haud multum oppugnando moræ præbuit. Ambrysus inde Hyampolisque 7 receptæ. Daulis, quia in tumulo excelso sita est, nec scalis nec operibus capi poterat. Lacessendo missilibus eos, qui in 8 præsidio erant, quum ad excursions eluissent, refugiendo in vicem sequendoque et levibus sine effectum certaminibus eo negligentia et contemptus adduxerunt, ut cum refugientibus in portam permixti impetum Romani facerent. Et alia ignobilia 9 castella Phocidis terrore magis quam armis in potestatem venerunt; Elatea clausit portas, nec, nisi vi cogerentur, recepturi mœnibus videbantur aut ducem aut exercitum Romanum.

19 Elateam obsidenti consuli rei maioris spes affulsit, Achæorum gentem ab societate regia in Romanam amicitiam avertendi.
 2 Cycliadan, principem factionis ad Philippum trahentium res, expulerant; Aristænus, qui Romanis gentem iungi volebat,
 3 prætor erat. Classis Romana cum Attalo et Rhodiis Cenchreis stabat, parabantque communi omnes consilio Corinthum oppug-
 4 nare. Optimum igitur ratus est, priusquam eam rem aggredirentur, legatos ad gentem Achæorum mitti, pollicentes, si ab rege ad Romanos defecissent, Corinthum contributuros in anti-
 5 quum gentis concilium. Auctore consule legati a fratre eius L. Quinctio et Attalo et Rhodiis et Atheniensibus ad Achæos
 6 missi. Sicyone datum est iis concilium. Erat autem non admodum simplex habitus inter Achæos animorum. Terrebat
 7 Nabis Lacedæmonius, gravis et assiduus hostis; horrebant Romana arma; Macedonum beneficiis et veteribus et recentibus obligati erant; regem ipsum suspectum habebant pro eius
 8 crudelitate perfidiaque, neque ex iis, quæ tum ad tempus faceret, æstimantes, graviores post bellum dominum futurum
 9 cernebant. Neque solum, quid in senatu quisque civitatis suæ aut in communibus conciliis gentis pro sententia dicerent,
 10 ignorabant; sed ne ipsis quidem secum cogitantibus, quid vellent aut quid optarent, satis constabat. Ad homines ita incertos
 11 introductis legatis potestas dicendi facta est. Romanus primum legatus, L. Calpurnius, deinde Attali regis legati, post eos
 12 Rhodii disseruerunt; Philippi deinde legatis potestas dicendi facta est; postremi Athenienses, ut refellerent Macedonum dicta, auditi sunt. Ii fere atrocissime in regem, quia nulli nec plura
 13 nec tam acerba passi erant, invecti sunt. Et illa quidem contio sub occasum solis, tot legatorum perpetuis orationibus
 20 die absumpto, dimissa est; postero die advocatur concilium; ubi quum per præconem, sicut Græcis mos est, suadendi, si quis vellet, potestas a magistratibus facta esset nec quisquam
 2 prodiret, diu silentium aliorum alios intuentium fuit. Neque mirum est, quibus sua sponte volutantibus res inter se repug-
 nantes obtorpuerant quodam modo animi, eos si orationes quoque

insuper turbaverant utrinque, quæ difficilia essent, promendo admonendoque per totum diem habitæ. Tandem Aristænus, 3 prætor Achæorum, ne tacitum concilium dimitteret, „Ubi“ inquit „illa certamina animorum, Achæi, sunt, quibus in conviviis et circulis, quum de Philippo et Romanis mentio incidit, vix manibus temperatis? Nunc in concilio ad eam rem unam 4 indicto, quum legatorum utrinque verba audieritis, quum referant magistratus, quum præco ad suadendum vocet, obmutuistis! Si non cura salutis communis, ne studia quidem, quæ in hanc 5 aut in illam partem animos vestros inclinarunt, vocem cuiquam possunt exprimere? quum præsertim nemo tam hebes sit, qui 6 ignorare possit, dicendi ac suadendi, quod quisque aut velit aut optimum putet, nunc occasionem esse, priusquam quicquam decernamus; ubi semel decretum erit, omnibus id, etiam quibus ante displicuerit, pro bono atque utili fore defendendum.“ Hæc adhortatio prætoris non modo quemquam unum elicit 7 ad suadendum, sed ne fremitum quidem aut murmur contionis tantæ ex tot populis congregatæ movit. Tum Aristænus prætor 21 rursus: „Non magis consilium vobis, principes Achæorum, deest quam lingua; sed suo quisque periculo in commune consultum non vult. Forsitan ego quoque tacerem, si privatus essem; nunc prætori video aut non dandum concilium legatis fuisse, aut non sine responso eos dimittendos esse; respondere autem, 2 nisi ex vestro decreto, qui possum? Et quoniam nemo vestrum, qui in hoc concilium advocati estis, pro sententia quicquam dicere vult aut audet, orationes legatorum hesterno die ut pro sententiis dictas percenseamus, perinde ac non postulaverint, 3 quæ e re sua essent, sed suaserint, quæ nobis censerent utilia esse. Romani Rhodique et Attalus societatem amicitiamque 4 nostram petunt et in bello, quod adversus Philippum gerunt, se a nobis adiuvari æquum censent. Philippus societatis secum 5 admonet et iuris iurandi, et modo postulat, ut secum stemus, modo, ne intersimus armis, contentum ait se esse. Nulline 6 venit in mentem, cur, qui nondum socii sunt, plus potant quam socius? Non fit hoc neque modestia Philippi neque

7 impudentia Romanorum, Achæi; fortuna et dat fiduciam
 8 postulantibus et demit. Philippi præter legatum videmus nihil;
 Romana classis ad Cenchreas stat, urbium Eubææ spolia præ
 se ferens; consulem legionesque eius, exiguo maris spatio
 9 diiunctas, Phocidem ac Locridem pervagantes videmus; mira-
 mini, cur diffidenter Cleomedon, legatus Philippi, ut pro rege
 10 arma caperemus adversus Romanos, modo egerit? Qui, si ex
 eodem fœdere ac iure iurando, cuius nobis religionem iniiciebat,
 rogemus eum, ut nos Philippus et ab Nabide ac Lacedæmoniis
 et ab Romanis defendat, non modo præsidium, quo tueatur
 11 nos, sed ne quid respondeat quidem nobis, sit inventurus, non
 hercule magis, quam ipse Philippus priore anno, qui pollicendo
 se adversus Nabidem bellum gesturum quum tentasset nostram
 12 iuventutem hinc in Eubæam extrahere, postquam nos neque
 decernere id sibi præsidium neque velle illigari Romano bello
 vidit, oblitus societatis eius, quam nunc iacet, vastandos
 13 populandosque Nabidi ac Lacedæmoniis reliquit. Ac mihi
 quidem minime conveniens inter se oratio Cleomedontis visa
 est. Elevabat Romanum bellum, eventumque eius eundem
 fore, qui prioris belli, quod cum Philippo gesserint, dicebat.
 14 Cur igitur nostrum ille auxilium absens petit, potius quam
 præsens nos, socios veteres, simul ab Nabide ac Romanis tueatur?
 Nos dico? Quid ita passus est Eretriam Carystumque capi?
 quid ita tot Thessaliæ urbes? quid ita Locridem Phocidemque?
 15 quid ita nunc Elateam oppugnari patitur? Cur excessit faucibus
 Epiri claustrisque illis inexpugnabilibus super Aoum amnem re-
 lietoque, quem insidebat, saltu penitus in regnum abiit? Aut vi
 16 aut metu aut voluntate. Si sua voluntate tot socios reliquit hosti-
 bus diripiendos, qui recusare potest, quin et socii sibi consulant?
 si metu, nobis quoque ignoscat timentibus; si victus armis cessit,
 Achæi Romana arma sustinebimus, Cleomedon, quæ vos Macedones
 non sustinuistis? An tibi [potius] credamus, Romanos non maiori-
 17 bus copiis nec viribus nunc bellum gerere, quam antea gesserint,
 potius quam res ipsas intueamur? Ætolos tum classe adiuverunt;
 nec duce consulari nec exercitu bellum gesserunt; sociorum

Philippi maritimæ tum urbes in terrore ac tumultu erant;
 mediterranea adeo tuta ab armis Romanis fuerunt, ut Philippus
 Ætolos nequicquam opem Romanorum implorantes depopula-
 retur; nunc autem defuncti bello Punico Romani, quod per 18
 sedecim annos velut intra viscera Italiæ toleraverunt, non
 præsidium Ætolis bellantibus miserunt, sed ipsi duces belli
 arma terra marique simul Macedoniæ intulerunt. Tertius iam 19
 consul summa vi gerit bellum. Sulpicius in ipsa Macedonia
 congressus fudit fugavitque regem, partem opulentissimam
 regni eius depopulatus. Nunc Quinctius tenentem claustra 20
 Epiri, natura loci, munimentis, exercitu fretum, castris exiit;
 fugientem in Thessaliam persecutus, præsidia regia sociasque
 urbes eius prope in conspectu regis ipsius expugnavit. Ne 21
 sint vera, quæ Atheniensis modo legatus de crudelitate, ava-
 ritia, libidine regis disseruit; nihil ad nos pertineant, quæ in
 terra Attica scelera in superos inferosque deos sunt admissa,
 multo minus, quæ Ciani Abydenique, qui procul ab nobis ab- 22
 sunt, passi sunt; nostrorum ipsi vulnerum, si vultis, oblivisca-
 mur; cædes direptionesque bonorum Messenæ in media Pelo- 23
 ponneseo factas, et hospitem Cyparissæ Charitelen contra ius
 omne ac fas inter epulas prope ipsas occisum, et Aratum
 patrem filiumque Sicyonios, quum senem infelicem paren-
 tem etiam appellare solitus esset, interfectos; filii [eius] 24
 uxorem libidinis causa in Macedoniam asportatam; cetera
 stupra virginum matronarumque oblivioni dentur; ne sit cum 25
 Philippo res, cuius crudelitatis metu obmutuistis omnes (nam
 quæ alia tacendi advocatis in concilium causa est?); cum An-
 tigono, mitissimo ac iustissimo rege et de nobis omnibus op-
 time merito, existimemus disceptationem esse; num id postu-
 laret facere nos, quod fieri non posset? Pæninsula est Pelo- 26
 ponneseus, angustis Isthmi faucibus continenti adhærens, nulli
 apertior neque opportunior quam navali bello. Si centum 27
 tectæ naves et quinquaginta leviores apertæ et triginta Issæi
 lembi maritimam oram vastare et expositas prope in ipsis
 litoribus urbes cœperint oppugnare, in mediterraneas scilicet

nos urbes recipiemus, tanquam non intestino et hærente in
 28 ipsis visceribus uramur bello. Quum terra Nabis et Lacedæ-
 monii, mari classis Romana urgebunt, tunde regiam societatem
 et Macedonum præsidia implorem? An ipsi nostris armis ab
 hoste Romano tutabimur urbes, quæ oppugnabuntur? Egregie
 29 enim Dymas priore bello sumus tutati. Satis exemplorum
 nobis clades alienæ præbent; ne quæramus, quemadmodum
 30 ceteris exemplo simus. Nolite, quia ultro Romani petunt
 amicitiam, id quod optandum vobis ac summopere petendum
 31 erat, fastidire. Metu enim videlicet compulsi et deprensi in
 aliena terra quia sub umbra vestri auxilii latere volunt, in
 societatem vestram confugiunt, ut portibus vestris recipiantur,
 32 ut commeatibus utantur. Mare in potestate habent; terras,
 quascunque adeunt, extemplo dicionis suæ faciunt. Quod ro-
 gant, cogere possunt; quia pepercisse vobis volunt, commit-
 33 tere vos, cur pereatis, non patiuntur. Nam quod Cleomedon
 modo tanquam mediam et tutissimam vobis viam consilii, ut
 quiesceretis abstinereisque armis, ostendebat, ea non media,
 34 sed nulla via est. Etenim præterquam quod aut accipienda
 aut spernenda vobis Romana societas est, quid aliud quam
 nusquam gratia stabili, velut qui eventum expectaverimus, ut
 fortunæ applicaremus nostra consilia, præda victoris erimus?
 35 Nolite, si, quod omnibus votis petendum erat, ultro offertur,
 fastidire. Non, quemadmodum hodie utrumque vobis licet,
 sic semper licitum est; nec sæpe nec diu eadem occasio
 36 erit. Liberare vos a Philippo iam diu magis vultis quam
 audetis. Sine vestro labore et periculo qui vos in libertatem
 vindicarent, cum magnis classibus exercitibusque mare traie-
 37 cerunt. Hos si socios aspernamini, vix mentis sanæ estis;
 sed aut socios aut hostes habeatis oportet."

22 Secundum orationem prætoris murmur ortum aliorum cum
 2 assensu, aliorum inclementer assentientes increpantium; et iam
 non singuli tantum, sed populi universi inter se altercabantur.
 Tum inter magistratus gentis (damiurgos vocant; decem nu-
 mero creantur) certamen nihilo segnius quam inter multitu-

dinem esse. Quinque relatores de societate Romana se aie- 3
 bant suffragiumque daturos; quinque lege cautum testabantur,
 ne quid, quod adversus Philippi societatem esset, aut referre
 magistratibus aut decernere concilio ius esset. Is quoque dies
 iurgiis est consumptus. Supererat unus iusti concilii dies; 4
 tertio enim lex iubebat decretum fieri; in quem adeo exar-
 sere studia, ut vix parentes ab liberis temperaverint. Pisias 5
 Pellenensis erat; filium damiurgum nomine Memnonem habe-
 bat, partis eius, quæ decretum recitari perrogarique sententias
 prohibebat. Is diu obtestatus filium, ut consulere Achæos 6
 communi saluti pateretur neu pertinacia sua gentem univer-
 sam perditum iret, postquam parum proficiebant preces, iura- 7
 tus se eum sua manu interempturum nec pro filio, sed pro
 hoste habiturum, minis pervicit, ut postero die coniungeret iis 8
 se, qui referebant. Qui quum plures facti referrent, omnibus
 fere populis haud dubie approbantibus relationem ac præ se
 ferentibus, quid decreturi essent, Dymæi ac Megalopolitani et 9
 quidam Argivorum, priusquam decretum fieret, consurrexerunt
 ac reliquerunt concilium, neque mirante ullo nec improbante.
 Nam Megalopolitanos avorum memoria pulsos ab Lacedæmo- 10
 niis restituerat in patriam Antigonus, et Dymæis, captis nuper
 direptisque ab exercitu Romano, quum redimi eos, ubicunque
 servirent, Philippus iussisset, non libertatem modo, sed etiam
 patriam reddiderat; iam Argivi, præterquam quod Macedo- 11
 num reges ab se oriundos credunt, privatis etiam hospitibus
 familiarique amicitia plerique illigati Philippo erant. Ob hæc 12
 concilio, quod inclinaverat ad Romanam societatem iubendam,
 excesserunt, veniaque iis huius secessionis fuit et magnis et
 recentibus obligatis beneficiis. Ceteri populi Achæorum quum 23
 sententias perrogarentur, societatem cum Attalo ac Rhodiis
 præsentī decreto confirmarunt; cum Romanis quia iniussu po- 2
 puli non poterat rata esse, in id tempus, quo Romam mitti
 legati possent, dilata est. In præsentia tres legatos ad L. 3
 Quinctium mitti placuit, et exercitum omnem Achæorum ad

Corinthum admoveri, captis Cenchreis iam urbem ipsam Quinctio oppugnante.

4 Et hi quidem e regione portæ, quæ fert Sicyonem, posuerunt castra; Romani in Cenchreas versam partem urbis, Attalus, traducto per Isthmum exercitu ab Lechæo, alterius maris portu, oppugnabant, primo segnius, sperantes seditionem
5 intus fore inter oppidanos ac regium præsidium; postquam uno animo omnes et Macedones tanquam communem patriam tuebantur et Corinthii ducem præsidii Androthenen haud secus quam civem et suffragio creatum suo imperio in se
6 uti patiebantur, omnis inde spes oppugnantibus in vi et armis et operibus erat. Undique aggeres haud facili aditu ad
7 mœnia admovebantur. Aries ex ea parte, quam Romani oppugnabant, aliquantum muri diruerat; in quem locum, quia nudatus munimento erat, protegendum armis quum Macedones concurrerent, atrox prælium inter eos ac Romanos ortum est.
8 Ac primo multitudine facile expellebantur Romani; assumptis deinde Achæorum Attalique auxiliis æquabant certamen, nec dubium erat, quin Macedonas Græcosque facile loco pulsuri
9 fuerint. Transfugarum Italicorum magna multitudo erat, pars ex Hannibalis exercitu metu pœnæ a Romanis Philippum secuta, pars navales socii relictis nuper classibus ad spem honorationis militiæ transgressi; hos desperata salus, si Romani
10 vicissent, ad rabiem magis quam audaciam accendebat. Promuntorium est adversus Sicyonem Iunonis, quam vocant Acræam, in altum excurrent; traiectus inde Corinthum septem fere millium passuum. Eo Philocles, regius et ipse præfectus, mille et quingentos milites per Bœotiam duxit; præsto fuere ab Corintho lembi, qui præsidium id acceptum Lechæum traicerent. Auctor erat Attalus incensis operibus omittendæ extemplo oppugnationis; pertinacius Romanus in incepto perstabat. Is quoque, ut pro omnibus portis disposita videt præsidia regia, nec facile erumpentium impetus sustineri
13 posse, in Attali sententiam concessit. Ita irritum incepto, di-

missis Achæis, reditum ad naves est. Attalus Piræum, Romani Coreqram petierunt.

Dum hæc ab navali exercitu geruntur, consul in Phocide 24 ad Elateam castris positus primo colloquiis rem per principes Elatensium tentavit; postquam, nihil esse in manu sua et plures 2 validioresque esse regios quam oppidanos, respondebatur, tum simul ab omni parte operibus armisque urbem est aggressus. Ariete admoto quum, quantum inter duas turres muri erat, 3 prorutum cum ingenti fragore ac strepitu nudasset urbem, simul et cohors Romana per apertum recenti strage iter invasit, et ex omnibus oppidi partibus, relictis suis quisque stationi- 4 bus, in eum, qui premebatur impetu hostium, locum concurrerunt. Eodem tempore Romani et ruinas muri supervadebant 5 et scalas ad stantia mœnia inferebant; et dum in unam partem oculos animosque hostium certamen averterat, pluribus locis scalis capitur murus armatique in urbem transcenderunt. Quo tumultu audito territi hostes, relicto, quem conferti tue- 6 bantur, loco, in arcem omnes, inermi quoque sequente turba, confugerunt. Ita urbe potitur consul; qua direpta, missis in 7 arcem, qui vitam regiis, si inermes abire vellent, libertatem Elatensibus pollicerentur, fideque in hæc data, post dies paucos arcem recipit.

Ceterum adventu in Achaïam Philoclis, regii præfecti, non 25 Corinthus tantum liberata obsidione, sed Argivorum quoque civitas per quosdam principes Philocli prodita est, tentatis prius animis plebis. Mos erat comitiorum die primo velut 2 ominis causa prætores pronuntiare Iovem Apollinemque et Herculem; additum lege erat, ut his Philippus rex adiiceretur. Cuius nomen post pactam cum Romanis societatem quia præ- 3 co non adiecit, fremitus primo multitudinis ortus, deinde clamor subiicientium Philippi nomen iubentiumque legitimum honorem usurpare, donec cum ingenti assensu nomen recitatum est. Huius fiducia favoris Philocles arcessitus nocte occupat 5 collem imminentem urbi (Larisam eam arcem vocant), positoque ibi præsidio, quum lucis principio signis infestis ad

subiectum arcis forum vaderet, instructa acies ex adverso occurrat. Præsidium erat Achæorum, nuper impositum, quingenti fere iuvenes delecti omnium civitatum; Ænesidemus Dymæus præerat. Ad hos orator a præfecto regio missus, qui excedere urbe iuberet; neque enim pares eos oppidanis solis, qui idem, quod Macedones sentirent, nedum adiunctis Macedonibus esse, quos ne Romani quidem ad Corinthum sustinuissent, primo nihil nec ducem nec ipsos movit; post paulo, ut Argivos quoque armatos ex parte altera venientes magno agmine viderunt, certam perniciem cernentes, omnem tamen casum, si pertinacior dux fuisset, videbantur subituri. Ænesidemus, ne flos Achæorum iuventutis simul cum urbe amitteretur, pactus a Philocle, ut abire illis liceret, ipse, quo loco steterat armatus cum paucis clientibus, non excessit. Missus a Philocle, qui quæreretur, quid sibi vellet. Nihil statumoto, quum proiecto præ se clipeo staret, in præsidio creditæ urbis moriturum se armatum respondit. Tum iussu præfecti a Thracibus coniecta tela interfectique omnes; et post pactam inter Achæos ac Romanos societatem duæ nobilissimæ urbes, Argi et Corinthus, in potestate regis erant.

Hæc ea æstate ab Romanis in Græcia terra marique gesta. In Gallia nihil sane memorabile ab Sex. Ælio consule gestum. Quum duos exercitus in provincia habuisset, unum retentum, quem dimitti oportebat, cui L. Cornelius proconsul præfuerat (ipse ei C. Helvium prætorem præfecit), alterum, quem in provinciam adduxit, totum prope annum Cremonensibus Placentinisque cogendis redire in colonias, unde belli casibus dissipati erant, consumpsit.

Quemadmodum Gallia præter spem quieta eo anno fuit, ita circa urbem servilis prope tumultus est excitatus. Obsides Carthaginiensium Setiæ custodiebantur; cum iis, ut principum liberis, magna vis servorum erat. Augebant eorum numerum, ut ab recenti Africo bello, et ab ipsis Setinis captiva aliquot nationis eius empta ex præda mancipia. Ea quum coniurationem fecissent, missis ex eo numero, primum qui in

Setino agro, deinde circa Norbam et Circeios servitia sollicitarent, satis iam omnibus præparatis, ludis, qui Setiæ propediem futuri erant, spectaculo intentum populum aggredi statuerant; Setia per cædem et repentinum tumultum capta, Norbam et Circeios occupare *** servitia. Huius rei tam fœdæ indicium Romanam ad L. Cornelium Lentulum prætorem urbanum delatum est. Servi duo ante lucem ad eum venerunt atque ordine omnia, quæ acta futuraque erant, exposuerunt. Quibus domi custodiri iussis, prætor, senatu vocato edoctoque, quæ indices afferrent, proficisci ad eam coniurationem quærendam atque opprimendam iussus, cum quinque legatis profectus obvius in agris sacramento rogatos arma capere et sequi cogebat. Hoc tumultuario dilectu duobus millibus ferme hominum armatis, Setiam omnibus, quo pergeret, ignaris venit. Ibi raptim principibus coniurationis comprehensis, fuga servorum ex oppido facta est. Dimissis deinde per agros, qui vestigarent ***. Egregia duorum opera servorum indicum et unius liberi fuit. Ei centum millia gravis æris dari patres iusserunt, servis vicena quina millia æris et libertatem; pretium eorum ex ærario solutum est dominis. Haud ita multo post ex eiusdem coniurationis reliquiis nuntiatum est servitia Præneste occupatura. Eo L. Cornelius prætor profectus de quingentis fere hominibus, qui in ea noxa erant, supplicium sumpsit. In timore civitas fuit, obsides captivosque Pœnorum ea moliri. Itaque et Romæ vigiliæ per vicos servatæ, iussique circumire eas minores magistratus, et triumviri carceris lautumiarum intentionem custodiam habere iussi, et circa nomen Latinum a prætore litteræ missæ, ut et obsides in privato servarentur neque in publicum prodeundi facultas daretur, et captivi ne minus decem pondo compedibus vincti in nulla alia quam in carceris publici custodia essent.

Eodem anno legati ab rege Attalo coronam auream ducentum quadraginta sex pondo in Capitolio posuerunt gratiasque senatui egere, quod Antiochus legatorum Romanorum auctoritate motus finibus Attali exercitum deduxisset.

2 Eadem æstate equites ducenti et elephantum decem et tritici
modium ducenta millia ab rege Masinissa ad exercitum, qui
in Græcia erat, pervenerunt. Item ex Sicilia Sardiniaque
3 magni commeatus et vestimenta exercitui missa. Siciliam
M. Marcellus, Sardiniam M. Porcius Cato obtinebat, sanctus
4 et innocens, asperior tamen in fenore coercendo habitus; fu-
gatique ex insula feneratores et sumptus, quos in cultum
prætorum socii facere soliti erant, circumcisi aut sublati.

5 Sex. Ælius consul ex Gallia comitiorum causa Romam
quum redisset, creavit consules C. Cornelium Cethegum et
6 Q. Minucium Rufum. Biduo post prætorum comitia habita;
sex prætores illo anno primum creati, crescentibus iam pro-
7 vinciis et latius patescente imperio; creati autem hi: L. Man-
lius Vulso, C. Sempronius Tuditanus, M. Sergius Silus, M.
Helvius, M. Minucius Rufus, L. Atilius; Sempronius et Hel-
8 vius ex iis ædiles plebis erant; curules ædiles Q. Minucius
Thermus et Ti. Sempronius Longus. Ludi Romano eo anno
quater instaurati.

28 C. Cornelio et Q. Minucio consulibus omnium primum
A. u. c. 557. de provinciis consulum prætorumque actum. Prius de præto-
A. Ch. 197. ribus transacta res, quæ transigi sorte poterat. Urbana Ser-
gio, peregrina iurisdictio Minucio obtigit; Sardiniam Atilius,
Siciliam Manlius, Hispanias Sempronius citeriorem, Helvius
3 ulteriorem est sortitus. Consulibus Italiam Macedoniamque
sortiri parantibus L. Oppius et Q. Fulvius tribuni plebis im-
4 pedimento erant, quod longinqua provincia Macedonia esset,
neque ulla alia res maius bello impedimentum ad eam diem
fuisset, quam quod, vixdum inchoatis rebus, in ipso conatu
5 gerendi belli prior consul revocaretur. Quartum iam annum
esse ab decreto Macedonico bello. Quærendo regem et ex-
ercitum eius Sulpicium maiorem partem anni absump-
6 Villium congregentem cum hoste infecta re revocatum. Quinc-
tium rebus divinis Romæ maiorem partem anni retentum ita
gessisse tamen res, ut, si aut maturius in provinciam venisset
7 aut hiems magis sera fuisset, potuerit debellare; nunc quoque

in hiberna profectum ita comparare dici bellum, ut, nisi suc-
cessor impediatur, perfecturus æstate proxima videatur. His 8
orationibus pervicerunt, ut consules in senatus auctoritate fore
dicerent se, si idem tribuni plebis facerent. Permittentibus
utrisque liberam consultationem, patres consulibus ambobus
Italiam provinciam decreverunt, T. Quinctio prorogarunt im- 9
perium, donec successor ex senatus consulto venisset. Con-
sulibus binæ legiones decretæ, et ut bellum cum Gallis Cisal-
pinis, qui defecissent a populo Romano, gererent. Quinctio 10
in Macedoniam supplementum decretum, sex millia peditum,
trecenti equites, sociorum navalium millia tria. Præesse eidem, 11
cui præerat, classi L. Quinctius Flamininus iussus. Prætori-
bus in Hispanias octona millia peditum socium ac nominis
Latini data et quadringeni equites, ut dimitterent veterem ex
Hispaniis militem; et terminare iussi, qua ulterior citeriorve
provincia servaretur. Macedoniæ legatos P. Sulpicium et P. 12
Villium, qui consules in ea provincia fuerant, adiecerunt.

Priusquam consules prætoresque in provincias proficisce- 29
rentur, prodigia procurari placuit, quod ædes Vulcani Sum-
manique Romæ, et quod Fregenis murus et porta de cælo
tacta erant, et Frusinone inter noctem lux orta, et Æsulæ 2
agnus biceps cum quinque pedibus natus, et Formiis duo
lupi oppidum ingressi obvios aliquot laniaverant, Romæ non
urbem solum, sed in Capitolium penetraverat lupo.

C. Atinius tribunus plebis tulit, ut quinque colonie in 3
oram maritimam deducerentur, duæ ad ostia fluminum Vul-
turni Liternique, una Puteolos, una ad Castrum Salerni; his 4
Buxentum adiectum; trecentæ familiæ in singulas colonias
inlebantur mitti. Triumviri deducendis iis, qui per triennium
magistratum haberent, creati M. Servilius Geminus, Q. Minu-
cius Thermus, Ti. Sempronius Longus.

Dilectu rebusque aliis divinis humanisque, quæ per ipsos 5
agenda erant, perfecti consules ambo in Galliam profecti,
Cornelius recta ad Insubres via, qui tum in armis erant 6
Cenomanis assumptis; Q. Minucius in læva Italiæ ad inferum

mare flexit iter, Genuamque exercitu ducto ab Liguribus
 7 orsus bellum est. Oppida Clastidium et Litubium, utraque
 Ligurum, et duæ gentis eiusdem civitates, Celeiates Cerdicia-
 tesque, sese dediderunt; et iam omnia cis Padum præter
 8 Gallorum Boios, Ilvates Ligurum sub ditione erant; quindecim
 oppida, hominum viginti millia esse dicebantur, quæ se dedi-
 30 derant. Inde in agrum Boiorum legiones duxit. Boiorum
 exercitus haud ita multo ante traiecerat Padum, iunxeratque
 2 se Insubribus et Cenomanis, quod ita acceperant, coniunctis
 legionibus consules rem gesturos, ut et ipsi collatas in unum
 3 vires firmarent. Postquam fama accidit, alterum consulem
 Boiorum urere agros, seditio extemplo orta est; postulare
 Boii, ut laborantibus opem universi ferrent; Insubres negare
 4 se sua deserturos. Ita divisæ copiæ, Boiisque in agrum
 suum tutandum profectis, Insubres cum Cenomanis super amnis
 5 Mincii ripam consederunt. Infra eum locum duo millia et
 6 consul Cornelius eidem flumini castra applicuit. Inde mit-
 tendo in vicos Cenomanorum Brixiamque, quod caput gentis
 erat, ut satis comperit, non ex auctoritate seniorum iuventutem
 in armis esse, nec publico consilio Insubrum defectioni Ceno-
 7 manos sese adiunxisse, excitis ad se principibus id agere ac
 moliri cœpit, ut desciscerent ab Insubribus Cenomani et
 sublati signis aut domos redirent aut ad Romanos transirent.
 8 Et id quidem impetrari nequirit; in id fides data consuli est,
 ut in acie aut quiescerent aut, si qua etiam occasio fuisset,
 9 adiuverent Romanos. Hæc ita convenisse Insubres ignora-
 bant; suberat tamen quædam suspicio animis, labare fidem
 sociorum. Itaque quum in aciem eduxissent, neutrum iis
 cornu committere ausi, ne, si dolo cessissent, rem totam in-
 10 clinarent, post signa in subsidiis eos locaverunt. Consul prin-
 cipio pugnae vovit ædem Sospitæ Iunoni, si eo die hostes fusi
 fugatique fuissent; a militibus clamor sublatus, compotem voti
 11 consulem se facturos, et impetus in hostes est factus. Non
 tulerunt Insubres primum concursum. Quidam et a Cenoma-
 nis, terga repente in ipso certamine aggressis, tumultum anci-

pitum iniectum auctores sunt, cæsaque in medio quinque et
 triginta millia hostium, quinque millia et ducentos vivos cap-
 tos, in iis Hamilearem, Pœnorum imperatorem, qui belli causa 12
 fuisset; signa militaria centum triginta et carpenta supra du-
 centa. Oppida Gallorum, quæ Insubrum defectionem secuta 13
 erant, dediderunt se Romanis.

Minucius consul primo effusis populationibus peragraverat 31
 fines Boiorum; deinde, ut, relictis Insubribus, ad sua tuenda
 receperant sese, castris se tenuit, acie dimicandum cum hoste
 ratus; nec Boii detrectassent pugnam, ni fama, Insubres victos, 2
 allata animos fregisset. Itaque relicto duce castrisque, dissi-
 pati per vicos, sua quisque ut defenderent, rationem gerendi
 belli hosti mutarunt. Omissa enim spe per unam dimica- 3
 tionem rei decernendæ, rursus populari agros et urere tecta
 vicosque expugnare cœpit. Per eosdem dies Clastidium in- 4
 census. Inde in Ligustinos Ilvates, qui soli non parebant,
 legiones ductæ. Ea quoque gens, ut Insubres acie victos, 5
 Boios ita, ut tentare spem certaminis non auderent, territos
 audivit, in ditionem venit. Litteræ consulum amborum de 6
 rebus in Gallia gestis prope sub idem tempus Roman
 allatæ. M. Sergius prætor urbanus in senatu eas, deinde
 ex auctoritate patrum ad populum recitavit; supplicatio in
 quatrimum decreta. Hiems iam eo tempore erat, et quum 32
 T. Quinctius capta Elatea in Phocide ac Locride hiberna
 disposita haberet, Opunte seditio orta est. Factio una 2
 Ætolos, qui propiores erant, altera Romanos accersebat.
 Ætoli priores venerunt; sed opulentior factio, exclusis Ætolis 3
 missoque ad imperatorem Romanum nuntio, usque in adven-
 tum eius tenuit urbem. Arcem regium tenebat præsidium, 4
 neque, ut decederent inde, aut Opuntiorum minis aut auctori-
 tate imperatoris Romani perpelli potuerunt. Mora, cur non 5
 extemplo oppugnarentur, ea fuit, quod caduceator ab rege
 venerat locum ac tempus petens colloquio. Id gravate regi 6
 concessum est, non quin cuperet Quinctius per se partim
 armis, partim condicionibus confectum videri bellum; necdum 7

enim sciebat, utrum successor sibi alter ex novis consulibus mitteretur, an, quod summa vi ut tenderent, amicis et propin-
 8 quis mandaverat, imperium prorogaretur; aptum autem fore colloquium credebat, ut sibi liberum esset vel ad bellum ma-
 9 nenti vel ad pacem decedenti rem inclinare. In sinu Maliaco prope Nicæam litus elegere. Eo rex ab Demetriade cum
 10 quinque lembis et una nave rostrata venit. Erant cum eo principes Macedonum et Achæorum exsul, vir insignis, Cycli-
 11 adas. Cum imperatore Romano rex Amynder erat et Dionysodorus, Attali legatus, et Agesimbrotus, præfectus Rhodiæ classis, et Phæneas, princeps Ætolorum, et Achæi duo, Ari-
 12 stænus et Xenophon. Inter hos Romanus ad extremum litus progressus, quum rex in proram navis in ancoris stantis pro-
 13 cessisset, „Commodius“ inquit, „si in terram egrediaris, ex propinquo dicamus in vicem audiamusque.“ Quum rex fac-
 14 turum se id negaret, „Quem tandem“ inquit Quinctius „times?“ Ad hoc ille superbo et regio animo: „Neminem equidem timeo præter deos immortales; non omnium autem credo fidei, quos
 15 circa te video, atque omnium minime Ætolis.“ „Istuc quidem“ ait Romanus „par omnibus periculum est, qui cum hoste ad
 16 colloquium congregiuntur, si nulla fides sit.“ „Non tamen“ inquit, „T. Quincti, par perfidiæ præmium est, si fraude agatur, Philippus et Phæneas; neque enim æque difficulter Ætoli prætorem alium ac Macedones regem in meum locum
 33 substituant.“ Secundum hæc silentium fuit, quum Romanus eum æquum censeret priorem dicere, qui petisset colloquium, rex eius esse priorem orationem, qui daret pacis leges, non
 2 qui acciperet; tum Romanus: simplicem suam orationem esse; ea enim se dicturum, quæ ni fiant, nulla sit pacis condicio.
 3 Deducenda ex omnibus Græciæ civitatibus regi præsidia esse; captivos et transfugas sociis populi Romani reddendos; resti-
 4 tuenda Romanis ea Illyrici loca, quæ post pacem in Epiro factam occupasset; Ptolemæo Ægypti regi reddendas urbes, quas post Philopatoris Ptolemæi mortem occupavisset. Suas populique Romani condiciones has esse; ceterum et socium

audiri postulata verum esse. Attali regis legatus naves cap- 5
 tivosque, quæ ad Chium navali prælio capta essent, et Nice-
 phorium Venerisque templum, quæ spoliasset evastassetque, pro incorruptis restitui; Rhodii Peræam (regio est continentis 6
 adversus insulam, vetustæ eorum dicionis) repetebant, postula-
 bantque præsidia deduci ab Iaso et a Bargyliis et Euromen-
 sium urbe et in Hellesponto Sesto atque Abydo, et Perinthum 7
 Byzantiis in antiqui formulam iuris restitui, et liberari omnia Asiæ emporia portusque. Achæi Corinthum et Argos repe- 8
 tebant. Prætor Ætolorum Phæneas quum eadem fere, quæ Romani, ut Græcia decederetur, postulasset, redderenturque Ætolis urbes, quæ quondam iuris ac dicionis eorum fuissent, excepit orationem eius princeps Ætolorum Alexander, vir ut 9
 inter Ætolos facundus. Iam dudum se reticere ait, non quo 10
 quicquam agi putet eo colloquio, sed ne quem sociorum di- centem interpellat. Nec de pace cum fide Philippum agere nec bella vera virtute unquam gessisse. In colloquiis insi- 11
 diari et captare; in bello non congregi æquo campo neque signis collatis dimicare, sed refugientem incendere ac diripere urbes et vincentium præmia victum corrumpere. At non an- 12
 tiquos Macedonum reges, sed acie bellare solitos, urbibus par- cere, quantum possent, quo opulentiùs haberent imperium. Nam, de quorum possessione dimicetur, tollentem nihil sibi 13
 præter bellum relinquere, quod consilium esse? Plures priore 14
 anno sociorum urbes in Thessalia evastasse Philippum quam omnes, qui unquam hostes Thessaliæ fuerint. Ipsius quoque 15
 Ætolis eum plura socium quam hostem ademisse. Lysima- chiam pulso prætore et præsidio Ætolorum occupasse eum; Cium, item suæ dicionis urbem, funditus evertisse ac delesse; 16
 eadem fraude habere eum Thebas Phthias, Echinum, Larisam, Pharsalum.

Motus oratione Alexandri Philippus navem, ut exaudi- 34
 retur, propius terram applicuit. Orsum eum dicere, in Æto- 2
 los maxime, violenter Phæneas interfatus, non in verbis rem verti ait; aut bello vincendum aut melioribus parendum esse.

3 „Apparet id quidem“ inquit Philippus „etiam cæco“, iocatus
in valetudinem oculorum Phæneæ; et erat dicacior natura,
quam regem decet, et ne inter seria quidem risu satis tempe-
4 rans. Indignari inde cœpit, Ætolos tanquam Romanos de-
cedi Græcia iubere, qui, quibus finibus Græcia sit, dicere
non possint; ipsius enim Ætolie Agræos Apodotosque et
Amphilochos, quæ permagna eorum pars sit, Græciam non
5 esse. „An, quod a sociis eorum non abstinuerim, iustam
querelam habent, quum ipsi pro lege hunc antiquitus morem
servent, ut adversus socios ipsi suos, publica tantum auctori-
tate dempta, iuventutem suam militare sinant et contrariæ
persæpe acies in utraque parte Ætolica auxilia habeant?
6 Neque ego Cium expugnavi, sed Prusiam socium et amicum
oppugnantem adiavi, et Lysimachiam ab Thracibus vindicavi,
sed quia me necessitas ad hoc bellum a custodia eius avertit,
7 Thraces habent. Et Ætolis hæc; Attalo autem Rhodiisque
nihil iure debeo; non enim a me, sed ab illis principium belli
8 ortum est; Romanorum autem honoris causa Peræan Rhodiis
et naves Attalo cum captivis, qui comparebunt, restituiam.
9 Nam quod ad Nicephorium Venerisque templi restitutionem
10 attinet, quid restitui ea postulantibus respondeam, nisi, quo
uno modo silvæ lucique cæsi restitui possunt, curam impen-
samque sationis me præstaturum, quoniam hæc inter se reges
11 postulare et respondere placet.“ Extrema eius oratio adver-
sus Achæos fuit, in qua orsus ab Antigoni primum, suis
deinde erga gentem eam meritis, recitari decreta eorum iussit
12 omnes divinos humanosque honores complexa, atque eis obie-
cit recens decretum, quo ab se descivissent, invectusque gra-
13 viter in perfidiam eorum, Argos tamen se iis redditurum
dixit, de Corintho cum imperatore Romano deliberaturum
esse, quæsiturumque ab eo simul, utrum iisne urbibus de-
dere se æquum censeat, quas ab se ipso captas iure belli
habeat, an iis etiam, quas a maioribus suis accepisset.

35 Parantibus Achæis Ætolisque ad ea respondere, quum
prope occasum sol esset, dilato in posterum diem colloquio,

Philippus in stationem, ex qua profectus erat, Romani socii-
que in castra redierunt. Quinctius postero die ad Nicæam 2
(is enim locus placuerat) ad constitutum tempus venit; Phi-
lippus nullus usquam, nec nuntius ab eo per aliquot horas
veniebat, et iam desperantibus venturum repente apparuerunt
naves. Atque ipse quidem, quum tam gravia et indigna im- 3
perarentur, inopem consilii diem consumpsisse deliberando
aiebat; vulgo credebant, de industria rem in serum tractam, 4
ne tempus dari posset Achæis Ætolisque ad respondendum,
et eam opinionem ipse affirmavit petendo, ut, summotis aliis, 5
ne tempus altercando tereretur et aliqui finis rei imponi posset,
cum ipso imperatore Romano liceret sibi colloqui. Id primo 6
non acceptum, ne excludi colloquio viderentur socii; dein, 7
quum haud absisteret petere, ex omnium consilio Romanus
imperator cum App. Claudio tribuno militum, ceteris summotis,
ad extremum litus processit; rex cum duobus, quos pridie 8
adhibuerat, in terram est egressus. Ibi quum aliquamdiu
secreto locuti essent, quæ acta Philippus ad suos retulerit,
minus compertum est; Quinctius hæc retulit ad socios: Ro- 9
manis eum cedere tota Illyrici ora, perfugas remittere ac si
qui sint captivi; Attalo naves et cum iis captos navales socios; 10
Rhodiis regionem, quam Peræan vocant, reddere, Iaso et
Bargyliis non cessurum; Ætolis Pharsalum Larisamque red- 11
dere, Thebas non reddere; Achæis non Argis modo, sed etiam
Corintho cessurum. Nulli omnium placere partium, quibus 12
cessurus aut non cessurus esset, destinatio; plus enim amitti in
iis quam acquiri, nec unquam, nisi tota deduxisset Græcia 13
præsidia, causas certaminum defore.

Quum hæc toto ex concilio certatim omnes vociferarentur, 36
ad Philippum quoque procul stantem vox est perlata; itaque 2
a Quinctio petit, ut rem totam in posterum diem differret:
profecto aut persuasurum se aut persuaderi sibi passurum.
Litus ad Thronium colloquio destinatur. Eo mature con- 3
ventum est. Ibi Philippus primum et Quinctium et omnes, qui
aderant, rogare, ne spem pacis turbare vellent; postremo petere 4

tempus, quo legatos mittere Romam ad senatum posset; aut
iis condicionibus se pacem impetraturum aut, quasunque se-
5 natus dedisset leges pacis, accepturum. Id ceteris haudqua-
quam placebat; nec enim aliud quam moram et dilationem
6 ad colligendas vires quæri; Quinctius verum id futurum fuisse
dicere, si æstas et tempus rerum gerendarum esset; nunc,
hieme instante, nihil amitti dato spatio ad legatos mittendos;
7 nam neque sine auctoritate senatus ratum quicquam eorum
fore, quæ cum rege ipsi pepigissent, et explorari, dum bello
necessariam quietem ipsa hiems daret, senatus auctoritatem
8 posse. In hanc sententiam et ceteri sociorum principes con-
cesserunt; indutiisque datis in duos menses, et ipsos mittere
singulos legatos ad senatum edocendum, ne fraude regis ca-
9 peretur, placuit. Additum indutiarum pacto, ut regia præsidia
10 Phocide ac Locride extemplo deducerentur. Et ipse Quinctius
cum sociorum legatis Amyndrum, Athamanum regem, ut
speciem legationi adiceret, et Q. Fabium (uxoris Quinctii
sororis filius erat) et Q. Fulvium et App. Claudium misit.

37 Ut ventum Romam est, prius sociorum legati quam regis
auditi sunt. Cetera eorum oratio conviciis regis consumpta est;
2 moverunt vero maxime senatum demonstrando maris terrarum-
3 que regionis eius situm, ut omnibus appareret, si Demetriadem
in Thessalia, Chalcidem in Eubœa, Corinthum in Achaia rex
4 teneret, non posse liberam Græciam esse, et ipsum Philippum
non contumeliosius quam verius compedes eas Græciæ appel-
5 lare. Legati deinde regis intromissi; quibus longiorem exor-
sis orationem brevis interrogatio, cessurusne iis tribus urbi-
bus esset, sermonem incidit, quum mandati sibi de iis nomi-
natim negarent quicquam. Sic infecta pace regii dimissi;
6 Quinctio liberum arbitrium pacis ac belli permissum. Cui ut
satis apparuit, non tædere belli senatum, et ipse victoriæ quam
pacis avidior neque colloquium postea Philippo dedit, neque
legationem aliam, quam quæ omni Græcia decedi nuntiaret,
admissurum dixit.

Philippus quum acie decernendum videret et undique ad 38
se contrahendas vires, maxime de Achaiæ urbibus, regionis
ab se diversæ, et magis tamen de Argis quam de Corintho
sollicitus, optimum ratus Nabidi eam Lacedæmoniorum tyranno 2
velut fiduciarum dare, ut victori sibi restitueret, si quid adversi
accidisset, ipse haberet, Philocli, qui Corintho Argisque præ-
erat, scribit, ut tyrannum ipse conveniret. Philocles, præter- 3
quam quod iam veniebat cum munere, adicit, ad pignus
futuræ regi cum tyranno amicitiae filias suas regem Nabidis
filiis matrimonio coniungere velle. Tyrannus primo negare 4
aliter urbem eam se accepturum, nisi Argivorum ipsorum
decreto accersitus ad auxilium urbis esset; deinde, ut frequenti 5
contione non aspernatos modo, sed abominatos etiam nomen
tyranni audivit, causam se spoliandi eos nactum ratus, tradere,
ubi vellet, urbem Philoclen iussit. Nocte, ignaris omnibus, 6
acceptus in urbem est tyrannus; prima luce occupata omnia
superiora loca portæque clausæ, paucis principum inter primum 7
tumultum elapsis. Eorum absentium direptæ fortunæ; præ-
sentibus aurum atque argentum ablatum, pecuniæ imperatæ
ingentes. Qui non cunctanter contulere, sine contumelia et 8
laceratione corporum dimissi; quos oculere aut retrahere
aliquid suspicio fuit, in servilem modum lacerati atque extorti.
Contione inde advocata rogationes promulgavit, unam de 9
tabulis novis, alteram de agro viritim dividendo, duas faces
novantibus res ad plebem in optimates accendendam.

Postquam in potestate Argivorum civitas erat, nihil eius 39
memor tyrannus, a quo eam civitatem et in quam condicionem
accepisset, legatos Elateam ad Quinctium et ad Attalum Æginæ 2
hibernantem mittit, qui nuntiarent, Argos in potestate sua esse;
eo si veniret Quinctius ad colloquium, non diffidere, sibi
omnia cum eo conventura. Quinctius, ut eo quoque præsidio 3
Philippum nudaret, quum annuisset se venturum, mittit ad
Attalum, ut ab Ægina Sicyonem sibi occurreret; ipse ab 4
Anticyra decem quinquereimis, quas iis forte ipsis diebus
L. Quinctius frater eius adduxerat ex hibernis Corcyræ,

5 Sicyonem transmisit. Iam ibi Attalus erat; qui quum tyranno
ad Romanum imperatorem, non Romano ad tyrannum eundum
diceret, in sententiam suam Quinctium traduxit, ne in urbem
6 ipsam Argos iret. Haud procul urbe Mycenica vocatur;
7 in eo loco ut congredierentur, convenit. Quinctius cum fratre
et tribunis militum paucis, Attalus cum regio comitatu,
Nicostratus, Achæorum prætor, cum auxiliariis paucis venit.
8 Tyrannum ibi cum omnibus copiis opperientem invenerunt.
Progressus armatus cum satellitibus armatis est in medium
fere interiacentis campi; inermis Quinctius cum fratre et
duobus tribunis militum; inermi item regi prætor Achæorum
9 et unus ex purpuratis latus cingebant. Initium sermonis ab
excusatione tyranni ortum, quod armatus ipse armatisque
sæptus, quum inermes Romanum imperatorem regemque
cerneret, in colloquium venisset; neque enim se illos timere
11 dixit, sed exsules Argivorum. Inde ubi de condicionibus
amicitiæ cœptum agi est, Romanus duas postulare res, unam,
ut bellum cum Achæis finiret, alteram, ut adversus Philippum
10 mitteret secum auxilia. Ea se missurum dixit; pro pace cum
Achæis indutiæ impetratæ, donec bellum cum Philippo finiretur.
40 De Argis quoque disceptatio ab Attalo rege est mota, quum
fraude Philoclis proditam urbem vi ab eo teneri argueret,
2 ille ab ipsis Argivis se defenderet accitum. Contionem rex
Argivorum postulabat, ut id sciri posset; nec tyrannus abnuere;
sed deductis ex urbe præsidiis liberam contionem, non immixtis
Lacedæmoniis, declaraturam, quid Argivi vellent, præberi
3 debere dicebat rex; tyrannus negavit deducturum. Hæc dis-
4 ceptatio sine exitu fuit. De colloquio discessum, sexcentis
Cretensibus ab tyranno datis Romano, indutiisque inter
Nicostratum, prætorem Achæorum, et Lacedæmoniorum tyrannum
in quattuor menses factis.
5 Inde Quinctius Corinthum est profectus et ad portam
cum Cretensium cohorte accessit, ut Philocli, præfecto urbis,
6 appareret, tyrannum a Philippo descisse. Philocles et ipse
ad imperatorem Romanum in colloquium venit, hortantique,

ut extemplo transiret urbemque traderet, ita respondit, ut
distulisse rem magis quam negasse videretur. A Corintho 7
Quinctius Anticyram traiecit; inde fratrem ad tentandam
Acarnanum gentem misit. Attalus ab Argis Sicyonem est 8
profectus. Ibi et civitas novis honoribus veteres regis honores
auxit, et rex ad id, quod sacrum Apollinis agrum grandi
quondam pecunia redemerat iis, tum quoque, ne sine aliqua 9
munificentia præteriret civitatem sociam atque amicam, decem
talenta argenti dono dedit et decem millia medimnum frumenti,
atque ita Cenchreas ad naves rediit. Et Nabis, firmato præsidio 10
Argis, Lacedæmonem regressus, quum ipse viros spoliasset, ad
feminas spoliandas uxorem Argos remisit. Ea nunc singulas 11
illustres, nunc simul plures genere inter se iunctas domum
accersendo blandiendoque ac minando, non aurum modo iis,
sed postremo vestem quoque mundumque omnem muliebrem
ademit.

LIBER XXXIII.

Hæc per hiemem gesta; initio autem veris Quinctius, Attalo Elateam excito, Bœotorum gentem, incertis ad eam diem animis fluctuantem, dicionis suæ facere cupiens, profectus per Phocidem quinque millia ab Thebis, quod caput est Bœotiæ, posuit castra.

2 Inde postero die cum unius signi militibus et Attalo legationibusque, quæ frequentes undique convenerant, pergit ire ad urbem, iussis legionis hastatis (ea duo millia militum erant)

3 sequi se mille passuum intervallo distantibus. Ad medium ferme viæ Bœotorum prætor Antiphilus obvius fuit; cetera multitudo e muris adventum imperatoris Romani regisque

4 prospeculabatur. Rara arma paucique milites circa eos apparebant; hastatos sequentes procul anfractus viarum vallesque

5 interiectæ occultebant. Quum iam appropinquaret urbi, velut obviam egredientem turbam salutaret, tardius incedebat; causa

6 erat moræ, ut hastati consequerentur. Oppidani, ante lictorem turba acta, insecutum confestim agmen armatorum non ante, quam ad hospitium imperatoris ventum est, conspexere.

7 Tum, velut prodita dolo Antiphili prætoris urbe captaque, obstupuerunt omnes, et apparebat nihil liberæ consultationis concilio, quod in diem posterum indictum erat Bœotis, relictum

8 esse. Texerunt dolorem, quem et nequicquam et non sine

2 periculo ostendissent. In concilio Attalus primus verba fecit. Orsus a maiorum suorum suisque et communibus in omnem

2 Græciam et propriis in Bœotorum gentem meritis, senior iam et infirmior, quam ut contentionem dicendi sustineret, obmutuit

et concidit; et dum regem auferunt perferuntque parte membro- 3 rum captum, paulisper contio intermissa est. Aristænus inde, 4 Achæorum prætor, eo cum maiore auctoritate auditus, quod non alia, quam quæ Achæis suaserat, Bœotis suadebat. Pauca ab ipso Quinctio adiecta, fidem magis Romanam quam 5 arma aut opes extollente verbis. Rogatio inde a Plataensi 6 Dicæarcho lata recitataque de societate cum Romanis iungenda, nullo contra dicere audente, omnium Bœotiæ civitatum suffragiis accipitur iubeturque. Concilio dimisso, Quinctius, tantum Thebis 7 moratus, quantum Attali repens casus coegit, postquam non 8 vitæ præsens periculum vis morbi attulisse, sed membrorum debilitatem visa est, relicto eo ad curationem necessariam corporis, Elateam, unde profectus erat, redit, Bœotis quoque, 9 sicut prius Achæis, ad societatem adscitis et, quoniam tuta ea pacataque ab tergo relinquebantur, omnibus iam cogitationibus in Philippum et quod reliquum belli erat, conversis.

Philippus quoque primo vere, postquam legati ab Roma 3 nihil pacati retulerant, dilectum per omnia oppida regni habere instituit in magna inopia iuniorum; absumpserant enim 2 per multas iam ætates continua bella Macedonas; ipso quoque 3 regnante et navalibus bellis adversus Rhodios Attalumque et terrestribus adversus Romanos ceciderat magnus numerus. Ita et tirones ab sedecim annis milites scribebat, et emeritis 4 quidam stipendiis, quibus modo quicquam reliqui roboris erat, ad signa revocabantur. Ita suppleto exercitu, secundum 5 vernum æquinoctium omnes copias Diu contraxit, ibique stativis positus, exercendo quotidie milite hostem opperiebatur. Et Quinc- 6 tius per eosdem ferme dies ab Elatea profectus præter Thronium et Scarpheam ad Thermopylas pervenit. Ibi concilium Ætolorum 7 Heracleam indictum eum tenuit, consultantium, quantis auxiliis Romanum ad bellum sequerentur. Cognitis sociorum decretis, 8 tertio die ab Heraclea Xynias prægressus, in confinio Ænianum Thessalorumque positus castris, Ætolica auxilia opperiebatur. Nihil morati Ætoli sunt; Phænea duce sexcenti pedites cum 9 equitibus quadringentis venerunt. Ne dubium esset, quid

10 exspectasset, confestim Quinctius movit castra. Transgresso in Phthioticum agrum quingenti Gortynii Cretensium, duce Cydante, et trecenti Apolloniatae, haud dispari armatu, se coniungere, nec ita multo post Amynder cum Athamanum peditum ducentis et mille.

11 Philippus, cognita profectione ab Elatea Romanorum, ut cui de summa rerum adesset certamen, adhortandos milites
12 ratus, multa iam saepe memorata de maiorum virtutibus, simul de militari laude Macedonum quum disseruisset, ad ea, quæ tum maxime animos terrebant, quibusque *erigi* ad aliquam
4 spem poterant, venit. Acceptæ ad Aoum flumen in angustiis cladi ter a Macedonum phalange ad Atracem vi pulsos
2 Romanos opponebat; et illic tamen, ubi insessas fauces Epiri non tenuissent, primam culpam fuisse eorum, qui negligenter
3 custodias servassent, secundam in ipso certamine levis armaturæ mercenariorumque militum; Macedonum vero phalangem et tunc stetisse et loco æquo iustaque pugna semper mansuram invictam.
4 Decem et sex millia militum hæc fuere, robur omne virium eius regni. Ad hoc duo millia cætratorum, quos peltastas appellant, Thracumque et Illyriorum (Trallis est nomen genti) par numerus,
5 bina millia erant, et mixti ex pluribus gentibus mercede conducti auxiliares mille ferme et quingenti, et duo millia equitum.
6 Cum iis copiis rex hostem opperiebatur. Romanis ferme par numerus erat; equitum copiis tantum, quod Ætoli accesserant, superabant.

5 Quinctius ad Thebas Phthioticas castra quum movisset, spem nactus per Timonem, principem civitatis, prodi urbem, cum paucis equitum levisque armaturæ ad muros successit.
2 Ibi adeo frustrata spes est, ut non certamen modo cum erumpentibus, sed periculum quoque atrox subiret, ni castris exciti repente pedites equitesque in tempore subvenissent.
3 Et postquam nihil conceptæ temere spei succedebat, urbis
4 quidem amplius tentandæ in præsentia conatu absistit; ceterum satis gnarus, iam in Thessalia regem esse, nondum comperto, quam in regionem venisset, milites per agros dimissos vallum cædere

et parare iubet. Vallo et Macedones et Græci usi sunt, sed 5 usum nec ad commoditatem ferendi nec ad ipsius munitionis firmamentum aptaverunt; nam et maiores et magis ramosas 6 arbores cædebant, quam quas ferre cum armis miles posset, et quum castra his ante obiectis sæpsissent, facilis molitio eorum valli erat. Nam et quia rari stipites magnarum arborum 7 eminebant multique et validi rami præbebant, quod recte manu caperetur, duo aut summum tres iuvenes connixi 8 arborem unam evellebant, qua evulsa portæ instar extemplo patebat, nec in promptu erat, quod obmolirentur. Romanus 9 leves et bifurcos plerosque et trium aut, quum plurimum, quattuor ramorum vallos cædit, ut et suspensis ab tergo armis ferat plures simul apte miles; et ita densos offigunt 10 implicantque ramos, ut *neque, quis cuiusque palmæ stipes*, neque, quæ cuiusque stipitis palma sit, pervideri possit; et [adeo] 11 acuti aliusque per alium inmissi, rami locum ad inserendam manum non relinquunt, ut neque prehendi, quod trahatur, neque trahi, quum inter se innexi rami vinculum in vicem 12 præbeant, possit; et si evulsus forte est unus, nec loci multum aperit, et alium reponere perfacile est.

6 Quinctius postero die, vallum secum ferente milite, 2 ut paratus omni loco castris ponendis esset, progressus modicum iter, sex ferme millia a Pheris quum consedisset, speculatum, in qua parte Thessaliæ hostis esset quidve pararet, 3 misit. Circa Larisam erat rex. Certior iam factus, Romanum ab Thebis Pheras movisse, defungi quam primum et ipse certamine cupiens ducere ad hostem pergit et quattuor millia fere a Pheris posuit castra. Inde postero die quum expediti 4 utrinque ad occupandos super urbem tumulos processissent, pari ferme intervallo ab iugo, quod capiendum erat, quum inter se conspecti essent, constiterunt, nuntios in castra 5 remissos, qui, quid sibi, quoniam præter spem hostis occurrisset, faciendum esset, consulerent, quieti opperientes. Et illo 6 quidem die nullo inito certamine in castra revocati sunt; postero die circa eosdem tumulos equestre prælium fuit, in

quo non minimum Ætolorum opera regii fugati atque in
7 castra compulsi sunt. Magnum utrisque impedimentum ad rem
gerendam fuit ager consitus crebris arboribus hortique, ut in
suburbanis locis, et coartata itinera maceris et quibusdam
8 locis interclusa. Itaque pariter ducibus consilium fuit excedendi
ea regione, et velut ex prædicto ambo Scotussam petierunt,
Philippus spe frumentandi inde, Romanus, ut prægressus
9 corrumpere hosti frumenta. Per diem totum, quia colles
perpetuo iugo intererant, nullo conspecta inter se loco agmina
10 ierunt. Romani ad Eretriam Phthiotici agri, Philippus super
amnem Onchestum posuit castra.

11 Ne postero quidem die, quum Philippus ad Melambium
quod vocant Scotussæi agri, Quinctius circa Thetideum Pharsaliæ
terræ posuisset castra, aut hi aut illi, ubi hostis esset, satis
12 compertum habuerunt. Tertio die primo nimbus effusus, dein
caligo noctis simillima Romanos metu insidiarum tenuit.
7 Philippus maturandi itineris causa post imbrem, nubibus in
2 terram demissis nihil deterritus, signa ferri iussit; sed in
densa caligo occæcaverat diem, ut neque signiferi viam nec
signa milites cernerent, agmen ad incertos clamores vagum
3 velut errore nocturno turbaretur. Supergressi tumulos, qui
Cynoscephalæ vocantur, relicta ibi statione firma peditum
4 equitumque, posuerunt castra. Romanus eisdem ad Thetideum
castris quum se tenuisset, exploratum tamen, ubi hostis esset,
decem turmas equitum et mille pedites misit, monitos, ut ab
insidiis, quas dies obscurus apertis quoque locis tecturus esset,
5 præcaverent. Ubi ventum ad incessos tumulos est, pavore
mutuo iniecto velut torpentes quieverunt; dein nuntiis retro
in castra ad duces missis, ubi primus terror ab necopinato
6 visu consedit, non diutius certamine abstinere. Principio a
paucis procurrentibus lacescita pugna est, deinde subsidiis
tuentium pulsos aucta. In qua quum haudquaquam pares
Romani alios super alios nuntios ad ducem mitterent, premi sese,
7 quingenti equites et duo millia peditum, maxime Ætolorum,
cum duobus tribunis militum propere missa rem inclinam

restituerunt, versaque fortuna, Macedones laborantes opem 8
regis per nuntios implorabant. Rex, ut qui nihil minus illo
die propter offusam caliginem quam prælium expectasset,
magna parte hominum omnis generis pabulatum missa,
aliquamdiu inops consilii trepidavit; deinde, postquam nuntii 9
instabant, et iam iuga montium detexerat nebula, et in
conspectu erant Macedones in tumulum maxime editum inter
alios compulsi, loco se magis quam armis tutantes, commit- 10
tendam rerum summam in discrimen utcunque ratus, ne partis
indefensæ iactura fieret, Athenagoram, ducem mercedē mili- 11
tantium, cum omnibus præter Thracas auxiliis et equitatu
Macedonum ac Thessalorum mittit. Eorum adventu depulsi 12
ab iugo Romani non ante restiterunt, quam in planiorem
vallem perventum est. Ne effusa detruderentur fuga, plurimum 13
in Ætolis equitibus præsidii fuit. Is longe tum optimus eques
in Græcia erat; pedites inter finitimos vincebantur.

Lætior res quam pro successu pugnae nuntiata, quum alii 8
super alios recurrentes ex prælio clamarent, fugere pavidos
Romanos, invitum et cunctabundum et dicentem, temere fieri, 2
non locum sibi placere, non tempus, perpulit, ut educeret
omnes copias in aciem. Idem et Romanus, magis necessitate 3
quam occasione pugnae inductus, fecit. Dextrum cornu,
elephantis ante signa instructis, in subsidiis reliquit; lævo
cum omni levi armatura in hostem vadit, simul admonens, 4
cum iisdem Macedonibus pugnatos, quos ad Epiri fauces
montibus fluminibusque sæptos, victa naturali difficultate
locorum, expulissent acieque expugnassent, cum iis, quos 5
P. Sulpicii prius ductu obsidentes in Eordæam aditum
vieissent; fama stetisse, non viribus Macedoniæ regnum; eam
quoque famam tandem evanuisse. Iam perventum ad suos in 6
ima valle stantes erat, qui adventu exercitus imperatorisque
pugnam renovant impetuque facto rursus avertunt hostem.
Philippus cum cætratis et cornu dextro peditum, robore 7
Macedonici exercitus, quam phalangem vocabant, prope cursu
ad hostem vadit; Nicanori ex purpuratis uni, ut cum reliquis 8

9 copiis confestim sequatur, imperat. Primo, ut in iugum evasit
et, iacentibus ibi paucis armis corporibusque hostium, praelium
eo loco fuisse pulsosque inde Romanos et pugnari prope
10 castra hostium vidit, ingenti gaudio est elatus; mox refugien-
tibus suis et terrore verso, paulisper incertus, an in castra
11 reciperet copias, trepidavit; deinde ut appropinquabat hostis
et, præterquam quod cædebantur aversi nec, nisi defenderentur,
servari poterant, ne ipsi quidem in tuto iam receptus erat,
12 coactus, nondum assecuta parte suorum, periculum summæ
rerum facere, equites levemque armaturam, qui in proelio
13 fuerant, dextero in cornu locat, cætratos *et* Macedonum pha-
langem hastis positis, quarum longitudo impedimento erat,
14 gladiis rem gerere iubet. Simul, ne facile perrumperetur acies,
dimidium de fronte demptum introrsus porrectis ordinibus
duplicat, ut longa potius quam lata acies esset; simul et
densari ordines iussit, ut vir viro, arma armis iungerentur.
9 Quinctius iis, qui in proelio fuerant, inter signa et ordines
2 acceptis, tuba dat signum. Raro alias tantus clamor dicitur
in principio pugnae exortus; nam forte utraque acies simul
conclamavere, nec solum qui pugnabant, sed subsidia etiam
3 quique tum maxime in proelium veniebant. Dextero cornu rex
loci plurimum auxilio, ex iugis altioribus pugnans, vincebat;
sinistro, tum quum maxime appropinquante phalangis parte,
quæ novissimi agminis fuerat, sine ullo ordine trepidabatur;
4 media acies, quæ propior dextrum cornu erat, stabat spectaculo
5 velut nihil ad se pertinentis pugnae intenta. Phalanx, quæ
venerat agmen magis quam acies aptiorque itineri quam
6 pugnae, vixdum in iugum evaserat. In hos incompositos
Quinctius, quanquam pedem referentes in dextro cornu suos
cernebat, elephantis prius in hostem actis, impetum facit, ratus
7 partem profligatam cetera tracturam. Non dubia res fuit;
extemplo terga vertere Macedones, terrore primo bestiarum
8 aversi. Et ceteri quidem hos pulsos sequebantur; unus e
tribunis militum, ex tempore capto consilio, cum viginti signorum
militibus, relictæ ea parte suorum, quæ haud dubie vincebat,

brevi circuitu dextrum cornu hostium aversum invadit. Nullam 9
aciem ab tergo adortus non turbasset; ceterum ad communem
omnium in tali re trepidationem accessit, quod phalanx Macedonum, 10
gravis atque immobilis, nec circumagere se poterat, nec hoc,
qui a fronte, paulo ante pedem referentes, tunc ultro territis
instabant, patiebantur. Ad hoc loco etiam premebantur, quia 11
iugum, ex quo pugnaverant, dum per proclive pulsos inse-
quuntur, tradiderant hosti ad terga sua circumducto. Paulisper
in medio cæsi, deinde omissis plerique armis capessunt fugam.
Philippus cum paucis peditum equitumque primo tumultum 10
altiore inter ceteros cepit, *ut* specularetur, quæ in læva parte
suorum fortuna esset; deinde, postquam fugam effusam anim- 2
advertit et omnia circa iuga signis atque armis fulgere,
tum et ipse acie excessit. Quinctius quum institisset ceden- 3
tibus, repente, quia erigentes hastas Macedonas conspexerat,
quidnam pararent, incertus, paulisper novitate rei con-
stituit signa; deinde, ut accepit hunc morem esse Macedonum 4
tradentium sese, parcere victis in animo habebat; ceterum 5
ab ignavis militibus, omissam ab hoste pugnam et quid imperator
vellet, impetus in eos est factus, et, primis cæsis, ceteri in
fugam dissipati sunt. Rex effuso cursu Tempe petit. Ibi ad 6
Gonnos diem unum substitit ad excipiendos, si qui proelio
superessent. Romani victores in castra hostium spe prædæ
irrumpunt; ea magna iam *ex parte* direpta ab Ætolis inveniunt.
Cæsa eo die octo millia hostium, *quinque* capta; ex victoribus 7
septingenti ferme ceciderunt. Si Valerio qui credat, omnium 8
rerum immodice numerum augenti, quadraginta millia
hostium eo die sunt cæsa; capta (ibi modestius mendacium est)
quinque millia septingenti, signa militaria ducenta undequin-
quaginta. Claudius quoque duo et triginta millia hostium cæsa 9
scribit, capta quattuor millia et trecentos. Nos non minimo 10
potissimum numero credidimus, sed Polybium secuti sumus,
non incertum auctorem quum omnium Romanarum rerum, tum
præcipue in Græcia gestarum.

Philippus, collectis ex fuga, qui variis casibus pugnae ! 11

dissipati vestigia eius secuti fuerant, missisque Larisam ad
commentarios regios comburendos, ne in hostium venirent
2 potestatem, in Macedoniam concessit. Quinctius, captivis
prædaque venundatis, partim militi concessis, Larisam est
profectus, haudum satis gnarus, quam regionem petisset rex
3 quidve pararet. Caduceator eo regius venit, specie, ut indutiæ
essent, donec tollerentur ad sepulturam, qui in acie cecidissent,
re vera ad petendam veniam legatis mittendis. Utrumque ab
4 Romano impetratum. Adiecta etiam illa vox, bono animo
esse regem ut iuberet; quæ maxime Ætolos offendit, iam
5 tumentes querentesque mutatum victoria imperatorem; ante
pugnam omnia magna parvaque communicare cum sociis
solutum; nunc omnium expertes consiliorum esse; suo ipsum
6 arbitrio cuncta agere; cum Philippo iam gratiæ privati locum
querere, ut dura atque aspera belli Ætoli exhauserint, pacis
7 gratiam et fructum Romanus in se vertat. Et haud dubie
decesserat iis aliquantum honoris; sed cur negligerentur, igno-
rabant. Donis regis imminere credebant invicti ab ea cupiditate
8 animi virum; sed et succensebat non immerito Ætolis ob insati-
abilem aviditatem prædæ et arrogantiam eorum, victoriæ gloriam
9 in se rapientium, quæ vanitate sua omnium aures offende-
bat, et Philippo sublato, fractis opibus Macedonici regni, Ætolos
10 habendos Græciæ dominos cernebat. Ob eas causas multa
sedulo, ut viliores levioresque apud omnes essent et viderentur,
faciebat.

12 Indutiæ quindecim dierum datæ hosti erant et cum ipso
rege constitutum colloquium; cuius priusquam tempus veniret,
2 in consilium advocavit socios. Retulit, quas leges pacis pla-
ceret dici. Amynder Athamanum rex paucis sententiam
absolvit; ita componendam pacem esse, ut Græcia etiam
absentibus Romanis satis potens tuendæ simul pacis libertatisque
3 esset. Ætolorum asperior oratio fuit, qui pauca præfati, recte
atque ordine imperatorem Romanum facere, quod, quos belli
socios habuisset, cum iis communicaret pacis consilia, falli
4 aiunt eum tota re, si aut Romanis pacem aut Græciæ libertatem

satis firmam se credat relicturum, nisi Philippo aut occiso aut
regno pulso; quæ utraque proclivia esse, si fortuna uti vellet.
Ad hæc Quinctius negare Ætolos aut moris Romanorum me- 5
morem aut sibi ipsis convenientem sententiam dixisse. Et 6
illos prioribus omnibus conciliis colloquiisque de condicionibus
pacis semper, non ut ad internecionem bellaretur, disseruisse,
et Romanos, præter vetustissimum morem victis parcendi, 7
præcipuum clementiæ documentum dedisse pace Hannibali et
Carthaginensibus data. Omittere se Carthaginenses; cum 8
Philippo ipso quoties ventum in colloquium? nec unquam,
ut cederet regno, actum esse. An quia victus prælio foret,
inexpiabile bellum factum? Cum armato hoste infestis animis 9
concurri debere; adversus victos mitissimum quemque animum
maximum habere. Libertati Græciæ videri graves Macedonum 10
reges; si regnum gensque tollatur, Thracas, Illyrios, Gallos
deinde, gentes feras et indomitas, in Macedoniam se et in
Græciam effusuras. Ne proxima quæque amoliendo maioribus 11
gravioribusque aditum ad se facerent. Interfanti deinde Phæ- 12
neæ, prætori Ætolorum, testificantique, si elapsus eo tempore
Philippus foret, mox gravius eum rebellaturum, „Desistite
tumultuari“ inquit, „ubi consultandum est. Non iis condicio- 13
nibus illigabitur rex, ut movere bellum possit.“

Hoc dimisso concilio, postero die rex ad fauces, quæ 13
ferunt in Tempe (is datus erat locus colloquio) venit; tertio 2
die datur ei Romanorum ac sociorum frequens concilium. Ibi 3
Philippus perquam prudenter, iis, sine quibus pax impetrari
non poterat, sua potius voluntate omissis, quam altercando
extorquerentur, quæ priore colloquio aut imperata a Romanis 4
aut postulata ab sociis essent, omnia se concedere, de ceteris
senatui permissurum dixit. Quanquam vel inimicissimis om- 5
nibus præclusisse vocem videbatur, Phæneas tamen Ætolus,
cunctis tacentibus, „Quid? Nobis“ inquit, „Philippe, reddisne 6
tandem Pharsalum et Larisam Cremasten et Echinum et Thebas
Phthias?“ Quum Philippus nihil morari diceret, quo minus 7
reciperent, disceptatio inter imperatorem Romanum et Ætolos

8 orta est de Thebis; nam eas populi Romani iure belli factas
 esse Quinctius dicebat, quod integris rebus, exercitu ab se
 admoto, vocati in amicitiam, quum potestas libera desciscendi
 ab rege esset, regiam societatem Romanæ præposuissent;
 9 Phæneas et pro societate belli, quæ ante bellum habuissent,
 10 restitui Ætolis æquum censebat, et ita in fœdere primo cautum
 esse, ut belli præda rerum, quæ ferri æque possent, Romanos,
 11 ager urbesque captæ Ætolos sequerentur. „Vos“ inquit „ipsi“
 Quinctius „societatis istius leges rupistis, quo tempore relictis
 12 nobis cum Philippo pacem fecistis. Quæ si maneret, captarum
 tamen urbium illa lex foret; Thessaliæ civitates sua voluntate
 13 in dicionem nostram venerunt.“ Hæc cum omnium sociorum
 assensu dicta Ætolis non in præsentia modo gravia auditu,
 sed mox etiam belli causa magnarumque ex eo cladum iis
 14 fuerunt. Cum Philippo ita convenit, ut Demetrium filium et
 quosdam ex amicorum numero obsides et ducenta talenta
 daret, de ceteris Romam mitteret legatos; ad eam rem quat-
 15 tuor mensum indutiæ essent; si pax non impetrata ab senatu
 foret, obsides pecuniamque reddi Philippo receptum est. Causa
 Romano imperatori non alia maior fuisse dicitur maturandæ
 pacis, quam quod Antiochum bellum transitumque in Europam
 moliri constabat.

14 Eodem tempore atque, ut quidam tradidere, eodem die
 ad Corinthum Achæi ducem regium Androstenem iusto prælio
 2 fuderunt. Eam urbem pro arce habiturus Philippus adversus
 Græciæ civitates, et principes inde evocatos per speciem collo-
 quendi, quantum equitum dare Corinthii ad bellum possent,
 3 retinuerat pro obsidibus, et præter quingentos Macedonas
 mixtosque ex omni genere auxiliorum octingentos, quot iam
 4 ante ibi fuerant, mille Macedonum eo miserat et mille oc-
 tingentos Illyrios, Thracasque et Cretenses, qui in utraque
 5 parte militabant, octingentos. His additi Bæoti Thessalique
 et Acarnanes mille, scutati omnes, et centum ex ipsorum
 Corinthiorum iuventute, impleta ut essent sex millia armatorum,
 6 fiduciam Androsteni fecerunt acie decernendi. Nicostratus,

prætor Achæorum, Sicyone erat cum duobus millibus peditum,
 centum equitibus; sed imparem se et numero et genere militum
 cernens mœnibus non excedebat. Regiæ copię peditum equi- 7
 tumque vagæ Pellenensem et Phliasium et Cleonæum agrum
 depopulabantur; postremo, exprobrantes metum hosti, in fines 8
 Sicyoniorum transcendebant; navibus etiam circumvecti omnem
 oram Achaiæ vastabant. Quum id effusius hostes et, ut fit 9
 ab nimia fiducia, negligentius etiam facerent, Nicostratus spem
 nactus necopinantes eos aggrediendi, circa finitimas civitates 10
 nuntium occultum mittit, quo die et quot ex quaque civitate
 armati ad Apelaurem (Stymphaliæ terræ is locus est) con-
 venirent. Omnibus ad diem edictam paratis, profectus inde 11
 extemplo per Phliasiorum fines nocte Cleonas, insciis omnibus,
 quid pararet, pervenit; erant autem cum eo quinque millia 12
 peditum, ex quibus armaturæ levis**, et trecenti equites. Cum
 iis copiis, dimissis, qui specularentur, quam in partem hostes
 effunderent sese, opperiebatur. Androstenes omnium ignarus 15
 Corintho profectus ad Nemeam (amnis est Corinthium et
 Sicyonium interfluens agrum) castra locat. Ibi partem dimi- 2
 diam exercitus, divisam trifariam, et omnes equites discurrere
 ad depopulandos simul Pellenensem Sicyoniumque agros et
 Phliasium iubet. Hæc tria diversa agmina discessere. Quod 3
 ubi Cleonas ad Nicostratum perlatum est, extemplo validam
 mercenariorum manum præmissam ad occupandum saltum,
 per quem transitus in Corinthium est agrum, ante signa equi- 4
 tibus, ut prægrederentur, locatis, ipse confestim agmine duplici
 sequitur. Parte una mercenarii milites ibant cum levi arma- 5
 tura, altera clipeati; id in illarum gentium exercitibus robur
 erat. Iam haud procul castris aberant pedites equitesque et 6
 Thracum quidam in vagos palatosque per agros hostes im-
 petum fecerant, quum repens terror castris infertur. Trep- 7
 dare dux, ut qui hostes nusquam nisi raros in collibus ante
 Sicyonem, non audentes agmen demittere in campos, vidisset,
 ab Cleonis quidem accessuros nunquam credidisset. Revocari 8
 tuba iubet vagos a castris dilapsos; ipse, raptim capere arma

iussis militibus, infrequenti agmine porta egressus super flumen
 9 instruit aciem. Ceteræ copiae vix colligi atque instrui quum
 10 potuissent, primum hostium impetum non tulerunt; Macedones
 et maxime omnium frequentes ad signa fuerant et diu an-
 11 cipitem victoriae spem fecerunt; postremo fuga ceterorum
 nudati, quum duæ iam acies hostium ex diverso, levis arma-
 tura ab latere, clipeati cætratique a fronte urgerent, et ipsi
 12 re inclinata primo retulere pedem, deinde impulsæ terga ver-
 tunt, et plerique abiectis armis, nulla spe castrorum tenen-
 13 dorum relicta, Corinthum petierunt. Nicostratus, mercenariis
 militibus ad hos persequendos, equitibus Thracumque auxiliis
 in populos agri Sicyonii missis, magnam utrobique cædem
 14 edidit, maiorem prope quam in prælio ipso. Ex iis quoque,
 qui Pellenen Phliuntaque depopulati erant, incompositi partim
 omniumque ignari ad castra revertentes in hostium stationes
 15 tanquam in suas illati sunt, partim ex discursu id, quod erat,
 suspicati ita se in fugam passim sparserunt, ut ab ipsis agre-
 16 stibus errantes circumvenirentur. Ceciderunt eo die mille et
 quingenti, capti trecenti; Achaia omnis magno liberata metu.

16 Priusquam dimicaretur ad Cynoscephalas, L. Quinctius
 Coreyam excitis Arcanum principibus, quæ sola Græciæ
 gentium in societate Macedonum manserat, initium quoddam
 2 ibi motus fecit. Duæ autem maxime causæ eos tenuerant
 in amicitia regis, una fides insita genti, altera metus odiumque
 3 Ætolorum. Concilium Leucadem indictum est. Eo neque
 cuncti convenire Acarnanum populi nec iis, qui convenerant,
 idem placuit; sed duo principes et magistratus pervicerunt, ut
 4 privatum decretum Romanæ societatis fieret. Id omnes, qui
 afuerant, ægre passi; et in hoc fremitu gentis a Philippo
 missi duo principes Acarnanum, Androcles et Echedemus, non
 ad tollendum modo decretum Romanæ societatis valuerunt,
 5 sed etiam, ut Archelaus et Bianor, principes gentis ambo, quod
 auctores eius sententiæ fuissent, proditi in concilio damna-
 rentur, et Zêuxidæ prætori, quod de ea re retulisset, imperium
 6 abrogaretur. Rem temerariam, sed eventu prosperam damnati

fecerunt. Suadentibus namque amicis, cederent tempori et
 Coreyam ad Romanos abirent, statuerunt offerre se multitu- 7
 dini et aut eo ipso lenire iras aut pati, quod casus tulisset.
 Quum se frequenti concilio intulissent, primo murmur ac fre- 8
 mitus admirantium, silentium mox a verecundia simul pristinae
 dignitatis ac misericordia præsentis fortunæ ortum est. Po- 9
 testate quoque dicendi facta, principio suppliciter, procedente
 autem oratione, ubi ad crimina diluenda ventum est, cum tanta
 fiducia, quantam innocentia dabat, disseruerunt; postremo ultro 10
 aliquid etiam queri et castigare iniquitatem simul in se crudelita-
 temque ausi ita affecerunt animos, ut omnia, quæ in eos decreta
 erant, frequentes tollerent, neque eo minus redeundum in socie- 11
 tatem Philippi abnuendamque Romanorum amicitiam censerent.

Leucade hæc sunt decreta. Id caput Acarnaniæ erat, 17
 eoque in concilium omnes populi conveniebant. Itaque quum 2
 hæc repentina mutatio Coreyam ad legatum Flaminium per-
 lata esset, extemplo cum classe profectus Leucadem ad He-
 ræum, quod vocant, naves applicuit. Inde cum omni genere 3
 tormentorum machinarumque, quibus expugnantur urbes, ad
 muros accessit, ad primum terrorem ratus inclinari animos
 posse. Postquam pacati nihil ostendebatur, tum vineas tur- 4
 resque erigere et arietem admovere muris cœpit. Acar- 5
 nania universa inter Ætoliæ atque Epirum posita solem
 occidentem et mare Siculum spectat. Leucadia nunc in- 6
 sula est, vadoso freto, quod perfossum manu est, ab Acar-
 nania divisa; tum pæninsula erat, occidentis regione artis
 faucibus cohærens Acarnaniæ; quingentos ferme passus longæ 7
 eæ fauces erant, latæ haud amplius centum et viginti. In
 iis angustiis Leucas posita est, colli applicata verso in orien-
 tem et Acarnaniam; ima urbis plana sunt, iacentia ad mare, 8
 quo Leucadia ab Acarnania dividitur. Inde terra marique
 expugnabilis est; nam et vada sunt stagno similiora quam
 mari et campus terrenus omnis operique facilis. Itaque 9
 multis simul locis aut subruti aut ariete decussi ruebant muri;
 sed quam urbs ipsa opportuna oppugnantibus erat, tam in-

10 expugnabiles hostium animi. Die ac nocte intenti reficere
quassata muri, obstruere, quæ patefacta ruinis erant, prælia
impigre inire et armis magis muros quam se ipsos mœnibus
11 tutari; diutiusque spe Romanorum obsidionem eam extraxis-
sent, ni exsules quidam Italici generis Leucade habitantes ab
12 arce milites accepissent. Eos tamen ex superiore loco magno
cum tumultu decurrentes, acie in foro instructa, iusto prælio
13 aliquamdiu Leucadii sustinuerunt. Interim et scalis capta
multis locis mœnia et per stragem lapidum ac ruinas tran-
14 scensum in urbem, iamque ipse legatus magno agmine circum-
venerat pugnantes. Tum pars in medio cæsi, pars armis
15 abiectis dederunt sese victori. Et post dies paucos, audito
prælio, quo ad Cynoscephalas pugnatum erat, omnes Acar-
naniæ populi in dicionem legati venerunt.

18 Iisdem diebus, omnia simul inclinante fortuna, Rhodii
quoque ad vindicandam a Philippo continentis regionem (Pe-
ræam vocant), possessam a maioribus suis, Pausistratum præ-
torem cum octingentis Achæis peditibus, mille et octingentis
fere armatis ex vario genere auxiliorum collectis, miserunt;
3 Galli et Pisuetæ et Nisuetæ et Tamiani et Arei ex Africa
4 et Laodiceni ex Asia erant. Cum iis copiis Pausistratus
Tendeba in Stratonicensi agro, locum peropportunum, ignaris
5 regiis, qui Theræ erant, occupavit. In tempore et ad id ipsum
excitum auxilium, mille Achæi pedites cum centum equitibus
6 supervenerunt; Theoxenus iis præerat. Dinocrates, regius
præfectus, recuperandi castelli causa primo castra ad ipsa
Tendeba movet, inde ad alterum castellum item Stratonicensis
7 agri (Astragon vocant); omnibusque [ex] præsidiis, quæ multi-
fariam disiecta erant, devocatis et ab ipsa Stratonicea Thes-
salorum auxiliaribus, ad Alabanda, ubi hostes erant, ducere
8 pergit. Nec Rhodii pugnam detrectaverunt. Ita castris in
9 propinquo locatis extemplo in aciem descensum est. Dino-
crates quingentos Macedonas dextro cornu, lævo Agrianas
locat; in medium accipit contractos ex castellorum (Cares
maxime erant) præsidiis; equites cornibus circumdat et Cre-

tensium auxiliares Thracumque. Rhodii Achæos milites, 10
lectam peditum manum, habuere medios; mixta ex plu- 11
ribus gentibus auxilia, equites levisque armaturæ quod
erat, cornibus circumiectum. Eo die steterunt tantum 12
acies utraque super ripam, ([qui] tenui tum aqua in-
terfluebat torrens,) paucisque telis emissis in castra rece-
perunt sese. Postero die eodem ordine instructi maius ali- 13
quanto prælium quam pro numero edidere pugnantium; neque
enim plus terna millia peditum fuere et centeni ferme equites;
ceterum non numero tantum nec armorum genere, sed animis 14
quoque paribus et æqua spe pugnarunt. Achæi primi, tor- 15
rente superato, in Agrianas impetum fecerunt; deinde tota prope
cursu transgressa amnem acies est. Diu anceps pugna stetit. 16
Numero Achæi, mille ipsi, quadringentos loco pepulere; in-
clinato deinde lævo cornu, in dextrum omnes connisi. Mace- 17
dones, usque dum ordines et veluti stipata phalanx constabat,
moveri nequiverunt; postquam, lævo latere nudato, circumagere 18
hastas in venientem ex transverso hostem conati sunt, turbati
extemplo tumultum primo inter se fecerunt, terga deinde ver-
tunt, postremo abiectis armis in præcipitem fugam effunduntur,
Bargylas petentes [fugerunt]. Eodem et Dinocrates perfugit. 19
Rhodii, quantum diei superfuit, secuti, receperunt sese in castra.
Satis constat, si confestim victores Stratoniceam petissent,
recipi eam urbem sine certamine potuisse. Prætermissa eius 20
rei occasio est, dum in castellis vicisque recipiendis Perææ
tempus teritur. Interim animi eorum, qui Stratoniceam præ- 21
sidio obtinebant, confirmati sunt; mox et Dinocrates cum iis,
quæ prælio superfuerant, copiis intravit muros. Nequicquam 22
inde obsessa oppugnataque urbs est, nec recipi nisi aliquanto
post per Antiochum potuit. Hæc in Thessalia, hæc in Achaia,
hæc in Asia per eosdem dies ferme gesta.

Philippus quum audisset Dardanos transgressos fines ab 19
contemptu concussi tum regni superiora Macedonia evastare,
quanquam toto prope orbe terrarum, undique se suosque 2
exigente fortuna, urgebatur, tamen morte tristius ratus Mace- 3

doniæ etiam possessione pelli, dilectu raptim per urbes Macedonum habito, cum sex millibus peditum et quingentis equi-
4 tibus circa Stobos Pæoniæ improvise hostes oppressit. Magna multitudo hominum in prælio, maior cupidine prædandi palata per agros cæsa est. Quibus fuga in expedito fuit, ne tentato
5 quidem casu pugni in fines suos redierunt. Ea una expeditione non pro reliquo statu fortunæ facta reffectis suorum animis, Thessalonicam sese recepit.

6 Non tam in tempore Punicum bellum terminatum erat, ne simul et cum Philippo foret bellandum, quam opportune iam Antiocho ex Syria movente bellum Philippus est superatus; nam præterquam quod facilius cum singulis, quam si in
7 unum ambo simul contulissent vires, bellatum est, Hispania quoque sub idem tempus magno tumultu ad bellum consurrexit. Antiochus quum priore æstate, omnibus, quæ in Cœle
8 Syria sunt, civitatibus ex Ptolemæi ditione in suam potestatem redactis, in hiberna Antiocheam concessisset, nihilo quietiora ea ipsis æstivis habuit. Omnibus enim regni viribus
9 connixus quum ingentes copias terrestres maritimasque comparasset, principio veris, præmissis terra cum exercitu filiis duobus, Ardye ac Mithridate, iussisque Sardibus se opperiri,
10 ipse cum classe centum tectarum navium, ad hoc levioribus
11 navigiis cercuris ac lembis ducentis, proficiscitur, simul per omnem oram Ciliciæ Lyciæque et Cariæ tentaturus urbes, quæ in ditione Ptolemæi essent, simul Philippum (necdum enim debellatum erat) exercitu navibusque adiuturus.

20 Multa egregie Rhodii pro fide erga populum Romanum proque universo nomine Græcorum terra marique ausi sunt, 2 nihil magnificentius, quam quod ea tempestate, non territi tanta mole imminentis belli, legatos ad regem miserunt, ne Chelidonias (promuntorium Ciliciæ est, inclitum fœdere antiquo Atheniensium cum regibus Persarum) superaret; si eo fine
3 non contineret classem copiasque suas, se obviam ituros, non ab odio ullo, sed ne coniungi eum Philippo paterentur et
4 impedimento esse Romanis liberantibus Græciam. Coracesium

eo tempore Antiochus operibus oppugnabat, Zephyrio et Solis et Aphrodisiade et Coryco et, superato Anemurio (promuntorium id quoque Ciliciæ est), Selinunte recepto. Omnibus 5 his aliisque eius oræ castellis aut metu aut voluntate sine certamine in ditionem acceptis, Coracesium præter spem clausis portis tenebat eum. Ibi legati Rhodiorum auditi; et quam-
6 quam ea legatio erat, quæ accendere regium animum posset, temperavit iræ et legatos se Rhodum missurum respondit iisque mandaturum, ut renovarent vetusta iura cum ea civitate 7 sua maiorumque suorum et vetarent eos pertimescere adventum regis, nihil aut iis aut sociis eorum noxiæ futurum fraude; nam Romanorum amicitiam se non violaturum, argumento et 8 suam recentem ad eos legationem esse et senatus honorifica in se decreta responsaque. Tum forte legati redierant ab 9 Roma, comiter auditi dimissique, ut tempus postulabat, incerto adhuc adversus Philippum eventu belli. Quum hæc legati 10 regis in contione Rhodiorum agerent, nuntius venit, debellatum ad Cynoscephalas esse. Hoc nuntio accepto, Rhodii, dempto metu a Philippo, omiserunt consilium obviam eundi classe Antiocho; illam alteram curam non omiserunt tuendæ liber- 11 tatis civitatum sociarum Ptolemæi, quibus bellum ab Antiocho imminabat. Nam alias auxiliis iuverunt, alias providendo ac 12 præmonendo conatus hostis, causaque libertatis fuerunt Cauniis, Myndiis, Halicarnassensibus Samiisque. Non operæ est per- 13 sequi, ut quæque acta in his locis sint, quum ad ea, quæ propria Romani belli sunt, vix sufficiam.

Eodem tempore Attalus rex, æger ab Thebis Pergamum 21 advectus, moritur altero et septuagesimo anno, quum quattuor et quadraginta annos regnasset. Huic viro præter divitias 2 nihil ad spem regni fortuna dederat. Iis simul prudenter, simul magnifice utendo effecit, primum ut sibi, deinde ut aliis non indignus videretur regno. Victis deinde prælio uno Gallis, 3 quæ tum gens recenti adventu terribilior Asiæ erat, regium adscivit nomen, cuius magnitudini semper animum æquavit. Summa iustitia suos rexit; unicam fidem sociis præstitit; comis 4

5 uxori ac liberis, quos *quattuor* superstites habuit, mitis ac munificus amicis fuit; regnum adeo stabile ac firmum reliquit, ut ad tertiam stirpem possessio eius descenderit.

6 Quum hic status rerum in Asia Græciaque et Macedonia esset, vixdum terminato cum Philippo bello, pace certe nondum perpetrata, ingens in Hispania ulteriore coortum est bellum. M. Helvius eam provinciam obtinebat.

Is litteris senatum certiore fecit, Culcham et Luxinium 8 regulos in armis esse; cum Culcha decem et septem oppida, cum Luxinio validas urbes Carmonem et Baldonem, in maritima ora Malacinos Sexetanosque et Bæturiam omnem; et quæ nondum animos nudaverant, ad finitimorum

9 motus consurrectura. His litteris a M. Sergio prætore, cuius iurisdictio inter cives et peregrinos erat, recitatis, decreverunt patres, ut, comitiis prætorum perfectis, cui prætori provincia Hispania obvenisset, is primo quoque tempore de bello Hispaniæ ad senatum referret.

22 Sub idem tempus consules Romam venerunt. Quibus in æde Bellonæ senatum habentibus postulantibusque triumphum 2 ob res prospere bello gestas, C. Atinius Labeo et C. Afranius tribuni plebis, ut separatim de triumpho agerent consules, postularunt; communem se relationem de ea re fieri non 3 passuros, ne par honos in dispari merito esset. Quum Q. Minucius utrique Italiam provinciam obtigisse diceret, communi 4 animo consilioque se et collegam res gessisse, et C. Cornelius adiiceret, Boios adversus se transgredientes Padum, ut Insubribus Cenomanisque auxilio essent, depopulante vicos eorum 5 atque agros collega, ad sua tuenda aversos esse, tribuni res tantas bello gessisse C. Cornelium fateri, ut non magis de triumpho eius quam de honore diis immortalibus habendo 6 dubitari possit; non tamen nec illum nec quemquam alium civem tantum gratia atque opibus valuisse, ut, quum sibi meritum triumphum impetrasset, collegæ eundem honorem 7 immeritum impudenter petenti daret. Q. Minucium in Liguribus levia prælia, vix digna dictu, fecisse, in Gallia magnum nu-

merum militum amisisse; nominabant etiam tribunos militum, 8 T. Iuventium, Cn. Ligurium legionis quartæ; adversa pugna cum multis aliis viris fortibus, civibus ac sociis, cecidisse. Oppidorum paucorum ac vicorum falsas et in tempus simulatas 9 sine ullo pignore deditiones factas esse. Hæ inter consules 10 tribunosque altercationes biduum tenuerunt, victique perseverantia tribunorum consules separatim retulerunt. C. Cornelio 23 omnium consensu decretus triumphus; et Placentini Cremonensesque addiderunt favorem consuli, gratias agentes 2 commemorantesque, obsidione sese ab eo liberatos, plerique etiam, quum apud hostes essent, servitute exemptos. Q. Minucius, tentata tantum relatione, quum adversum omnem senatum videret, in monte Albano se triumphaturum et iure imperii consularis et multorum clarorum virorum exemplo dixit. C. 4 Cornelius de Insubribus Cenomanisque in magistratu triumphavit. Multa signa militaria tulit, multa Gallica spolia captivis carpentis transvexit; multi nobiles Galli ante currum 5 ducti, inter quos quidam Hamilcarem ducem Pœnorum fuisse auctores sunt; ceterum magis in se convertit oculos Cremonensium Placentinorumque colonorum turba, pileatorum currum 6 sequentium. Æris tulit in triumpho ducenta triginta 7 septem millia quingentos, argenti bigati undeoctoginta millia; septuageni æris militibus divisi, duplex equiti centurionique. Q. Minucius consul de Liguribus Boiisque Gallis in monte 8 Albano triumphavit. Is triumphus ut loco et fama rerum gestarum, et quod sumptum non erogatum ex ærario omnes sciebant, inhonoratior fuit, ita signis carpentisque et spoliis ferme æquabat. Pecuniæ etiam prope par summa fuit; æris 9 tralata ducenta quinquaginta quattuor millia, argenti bigati quinquaginta tria millia et ducenti; militibus centurionibusque et equitibus idem in singulos datum, quod dederat collega.

Secundum triumphum consularia comitia habita. Creati 24 consules L. Furius Purpurio et M. Claudius Marcellus. Prætores postero die facti Q. Fabius Buteo, Ti. Sempronius

Longus, Q. Minucius Thermus, M'. Acilius Glabrio, L. Apustius Fullo, C. Lælius.

3 Exitu ferme anni litteræ a T. Quinctio venerunt, se signis collatis cum rege Philippo in Thessalia pugnassee, hostium 4 exercitum fusum fugatumque. Hæ litteræ prius in senatu a M. Sergio prætore, deinde ex auctoritate patrum in contione sunt recitatæ, et ob res prospere gestas in dies quinque supplicationes decretæ. Brevi post legati et ab T. Quinctio et ab rege Philippo venerunt. Macedones deducti extra urbem in villam publicam, ibique eis locus et lautia præbita; et ad 6 ædem Bellonæ senatus est datus. Ibi haud multa verba facta, quum Macedones, quodcunque senatus censuisset, id regem 7 facturum esse dicerent. Decem legati more maiorum, quorum ex consilio T. Quinctius imperator leges pacis Philippo daret, decreti; adiectumque, ut in eo numero legatorum P. Sulpicius et P. Villius essent, qui consules provinciam Macedoniam obtinuissent.

8 Cosanis † eo die postulantibus, ut sibi colonorum numerus 9 augeretur, mille adscribi iussi, dum ne quis in eo numero esset, qui post P. Cornelium et Ti. Sempronium consules 25 hostis fuisset. Ludi Romani eo anno in circo scenaque ab ædilibus curulibus P. Cornelio Scipione et Cn. Manlio Vulzone et magnificentius quam alias facti et lætius propter res bello 2 bene gestas spectati, totique ter instaurati. Plebei septies instaurati; M'. Acilius Glabrio et C. Lælius eos ludos fecerunt; 3 et de argento multatio tria signa aenea, Cererem Liberumque et Liberam, posuerunt.

4 L. Furius et M. Claudius Marcellus, consulatu inito, quum A. u. c. 558. de provinciis ageretur et Italiam utrique provinciam senatus A. Ch. 196. decerneret, ut Macedoniam cum Italia sortirentur, tendebant. 5 Marcellus, provinciæ cupidior, pacem simulatam ac fallacem dicendo et rebellaturum, si exercitus inde deportatus esset, 6 regem, dubios sententiæ patres fecerat; et forsitan obtinuisset consul, ni Q. Marcius Ralla et C. Atinius Labeo tribuni plebis se intercessuros dixissent, ni prius ipsi ad plebem tulissent,

vellent iuberentne cum rege Philippo pacem esse. Ea rogatio 7 in Capitolio ad plebem lata est; omnes quinque et triginta tribus „uti rogas“ iusserunt. Et quo magis pacem ratam 8 esse in Macedonia vulgo lætarentur, tristis ex Hispania allatus nuntius effecit vulgatæque litteræ, C. Sempronium Tuditanum 9 proconsulem in citeriore Hispania prælio victum, exercitum eius fusum fugatumque, multos illustres viros in acie cecidisse, Tuditanum cum gravi vulnere relatum ex prælio haud ita multo post exspirasse. Consulibus ambobus Italia provincia 10 cum iis legionibus, quas superiores consules habuissent, decreta, et ut quattuor legiones novas scriberent, duas urbanas, duas, quæ, quo senatus censuisset, mitterentur; et T. Quinctius 11 Flamininus [cum duabus legionibus] provinciam eodem exercitu obtinere iussus; imperium ei prorogatum satis iam ante videri esse. Prætores deinde provincias sortiti, L. Apustius 26 Fullo urbanam iurisdictionem, M'. Acilius Glabrio inter cives et peregrinos, Q. Fabius Buteo Hispaniam ulteriorem, 2 Q. Minucius Thermus citeriorem, C. Lælius Siciliam, Ti. Sempronius Longus Sardiniam. Q. Fabio Buteoni et Q. Minucio, 3 quibus Hispaniæ provinciæ evenerant, consules legiones singulas ex quattuor ab se scriptis, quas videretur, ut darent, decretum est, et socium ac Latini nominis quaterna millia peditum, 4 trecenos equites; iique primo quoque tempore in provincias ire iussi. Bellum in Hispania quinto post anno motum est, 5 quam simul cum Punico bello fuerat finitum.

Priusquam aut hi prætores ad bellum prope novum, quia 6 tum primum suo nomine sine ullo Punico exercitu aut duce ad arma ierant, proficiscerentur, aut ipsi consules ab urbe moverent, procurare, ut assolet, prodigia, quæ nuntiabantur, iussi. P. Villius eques Romanus in Sabinos proficiscens fulmine ipse 7 equusque exanimati fuerant; ædes Feroniæ in Capenati de 8 cælo tacta erat; ad Monetæ duarum hastarum spicula arserant; lupus Esquilina porta ingressus, frequentissima parte urbis, 9 quum in forum decurrisset, Tusco vico atque inde Cermalò

per portam Capenam prope intactus evaserat. Hæc prodigia maioribus hostiis sunt procurata.

- 27 Iisdem diebus Cn. Cornelius Blasio, qui ante C. Sempronium Tuditanum citeriorem Hispaniam obtinuerat, ovans ex senatus
2 consulto urbem est ingressus. Tulit præ se auri mille et
3 quingenta quindecim pondo, argenti viginti millia, signati
3 denarium triginta quattuor millia et quingentos. L. Stertinus
ex ulteriore Hispania, ne tentata quidem triumphi spe,
4 quinquaginta millia pondo argenti in ærarium intulit, et de
manubiis duos fornices in foro boario ante Fortunæ ædem
et matris Matutæ, unum in maximo circo fecit, et his fornicibus
signa aurata imposuit. Hæc per hiemem ferme acta.
- 5 Hibernabat eo tempore Elateæ T. Quinctius, a quo quum
multa socii peterent, Bœoti petierunt impetraveruntque, ut, qui
sux gentis militassent apud Philippum, sibi restituerentur.
- 6 Id a Quinctio facile impetratum, non quia satis dignos eos
credebat, sed quia, Antiocho rege iam suspecto, favor
7 conciliandus nomini Romano apud civitates erat. Restitutis
iis, confestim apparuit, quam nulla inita apud Bœotos gratia
esset; nam ad Philippum legatos gratias agentes ei pro redditis
hominibus, perinde atque ipsis, et non Quinctio et Romanis
8 id datum esset, miserunt; et comitiis proximis Bœotarchen
ob nullam aliam causam Brachyllem quendam, quam quod
præfectus Bœotorum apud regem militantium fuisset, fecerunt,
9 præteritis Zeuxippo et Pisistrato aliisque, qui Romanæ
10 societatis auctores fuerant. Id ægre et in præsentia hi passi
et in futurum etiam metum ceperunt; quum ad portas prope
11 sedente exercitu Romano ea fierent, quidnam se futurum esse
profectis in Italiam Romanis, Philippo ex propinquo sociis
28 adiuvante et infesto iis, qui partis adversæ fuissent. Dum
Romana arma in propinquo haberent, tollere Brachyllem,
2 principem fautorum regis, statuerunt; et tempore ad eam rem
capto, quum in publico epulatus reverteretur domum temulentus
3 prosequentibus mollibus viris, qui ioci causa convivio celebri
interfuerant, ab sex armatis, quorum tres Italici, tres Ætoli erant,

circumventus occiditur. Fuga comitum et quiritatio facta et tumultus per totam urbem discurrentium cum luminibus; percussores proxima porta evaserunt. Luce prima contio frequens velut ex 4 ante indicto aut voce præconis convocata in theatro erat. Palam 5 ab suo comitatu et obscenis illis viris fremebant interfectum; animis autem Zeuxippum auctorem destinabant cædis. In 6 præsentia placuit comprehendi eos, qui simul fuissent, quæstionemque ex iis haberi. Qui dum quærentur, Zeuxippus 7 constanti animo avertendi ab se criminis causa in contionem progressus, errare ait homines, qui tam atrocem cædem pertinere ad illos semiviros crederent, multaque in eam partem proba- 8 biliter argumentatur, quibus fidem apud quosdam fecit, nunquam, si sibi conscius esset, oblaturum se multitudini mentionemve eius cædis nullo lace ssente facturum fuisse; alii non 9 dubitare, impudenter obviam crimini eundo suspicionem averti. Torti post paulo insontes, quum scirent ipsi nihil, opinione omnium pro indicio Zeuxippum et Pisistratum nominaverunt, nullo adiecto, cur scire quicquam viderentur, argumento. Zeuxippus tamen cum Stratonida quodam nocte perfugit 10 Tanagram, suam magis conscientiam quam indicium hominum nullius rei consciorum metuens; Pisistratus spretis indicibus 11 Thebis mansit. Servus erat Zeuxippi, totius internuntius et minister rei, quem indicem Pisistratus timens eo ipso timore ad indicium protraxit. Litteras ad Zeuxippum mittit, ut servum conscium tolleret; non tam idoneum ad celandam rem 12 eum videri sibi, quam ad agendam fuerit. Has qui tulerat 13 litteras, iussus Zeuxippo dare quam primum, quia non statim conveniendi eius copia fuit, illi ipsi servo, quem ex omnibus domino fidissimum credebat, tradit, et adiicit, a Pisistrato de re magno opere pertinente ad Zeuxippum esse. Conscientia 14 ictus, quum extemplo traditurum eas affirmasset, aperit, perlectisque litteris pavidus Thebas refugit et ad magistratus indicium defert. Et Zeuxippus quidem fuga servi motus Anthedonem, tutiorem exsilio locum ratus, concessit; de 15

Pisistrato aliisque quæstiones tormentis habitæ et sumptum supplicium est.

- 29 Efferavit ea cædes Thebanos Bæotosque omnes ad exsecrabile odium Romanorum, credentes, non sine consilio imperatoris Romani Zeuxippum, principem gentis, id facinus conscisse. Ad rebellandum neque vires neque ducem habebant; 2 proximum bello quod erat, in latrocinium versi alios in hospitibus, alios vagos per hiberna milites, ad varios commeantes usus, 3 excipiebant. Quidam in ipsis itineribus ad notas latebras ab insidiantibus, pars in deserta per fraudem deversoria deducti 4 opprimebantur; postremo non tantum ab odio, sed etiam aviditate prædæ facinora fiebant, quia negotiandi ferme causa argentum in zonis habentes in commeatibus erant. 5 Quum primo pauci, deinde in dies plures desiderarentur, infamis esse Bæotia omnis cœpit et timidius quam in hostico egredi 6 castris miles. Tum Quinctius legatos ad quærendum de latrociniiis per civitates mittit. Plurimæ cædes circa Copaidem paludem inventæ; ibi ex limo eruta extractaque ex stagno cadavera saxis aut amphoris, ut pondere traherentur in profundum, annexa; multa facinora Acræphiæ et Coronæ facta 7 inveniebantur. Quinctius primo noxios tradi sibi iussit et pro quingentis militibus (tot enim interempti erant) quingenta 8 talenta Bæotos conferre. Quorum neutrum quum fieret, verbis tantum civitates excusarent, nihil publico consilio factum esse, missis Athenas et in Achaiam legatis, qui testarentur 9 socios, iusto pioque se bello persecuturum Bæotos, et cum parte copiarum App. Claudio Acræphiam ire iusso, ipse cum parte Coroneam circumcidit, vastatis prius agris, qua ab Elatea 10 duo diversa agmina iere. Hac percussi clade Bæoti, quum omnia terrore ac fuga completa essent, legatos mittunt. Qui quum in castra non admitterentur, Achæi Atheniensesque 11 supervenerunt. Plus auctoritatis Achæi habuerunt deprecantes, quia, ni impetrassent pacem Bæotis, bellum simul gerere 12 decreverant. Per Achæos et Bæotis copia adeundi alloquendi- que Romanum facta est, iussisque tradere noxios et multæ

nomine triginta conferre talenta pax data, et ab oppugnatione recessum.

Paucos post dies decem legati ab Roma venerunt, quorum 30 ex consilio pax data Philippo in has leges est, ut omnes 2 Græcorum civitates, quæ in Europa quæque in Asia essent, libertatem ac suas haberent leges; quæ earum sub ditione Philippi fuissent, præsidia ex iis Philippus deduceret, vacuasque traderet Romanis ante Isthmiorum tempus; deduceret et ex 3 iis, quæ in Asia essent, Euromo Pedasisque et Bargylliis et Iaso et Myrina et Abydo et Thaso et Perintho; eas quoque enim placere liberas esse; de Cianorum libertate Quinctium 4 Prusiæ, Bithynorum regi, scribere, quid senatui et decem legatis placuisset; captivos transfugasque reddere Philippum Romanis, 5 et naves omnes tectas tradere præter quinque et regiam unam inhabilis prope magnitudinis, quam sedecim versus remorum agebant; ne plus quinque millia armatorum haberet neve 6 elephantum ullum; bellum extra Macedoniæ fines ne iniussu senatus gereret; mille talentum daret populo Romano, 7 dimidium præsens, dimidium pensionibus decem annorum. Valerius Antias quaternum millium pondo argenti vectigal 8 in decem annos impositum regi tradit; Claudius in annos triginta quaterna millia pondo et ducena, in præsens viginti millia pondo. Idem nominatim adiectum scribit, ne cum 9 Eumene Attali filio (novus is tum rex erat) bellum gereret. In hæc obsides accepti, inter quos Demetrius Philippi filius. 10 Adicit Antias Valerius, Attalo absenti Æginam insulam elephantosque dono datos, et Rhodiis Stratoniceam Cariæque 11 alias urbes, quas Philippus tenuisset; Atheniensibus insulas datas Lemnum, Imbrum, Delum, Scyrum.

Omnibus Græciæ civitatibus hanc pacem approbantibus, 31 soli Ætoli decretum decem legatorum clam mussantes carpebant; litteras inanes vana specie libertatis adumbratas esse; cur enim 2 alias Romanis tradi urbes, nec nominari eas, alias nominari et sine traditione liberas iuberi esse, nisi quod, quæ in Asia 3 sint, liberentur, longinquitate ipsa tutiores, quæ in Græcia

sint, ne nominatæ quidem intercipientur, Corinthus et Chalcis
 4 et Oreus cum Eretria et Demetriade? Nec tota ex vano
 criminatio erat. Dubitabatur enim de Corintho et Chalcide
 et Demetriade, quia in senatus consulto, quo missi decem
 legati ab urbe erant, ceteræ Græciæ atque Asiæ urbes haud
 5 dubie liberabantur, de iis tribus urbibus legati, quod tempora
 rei publicæ postulassent, id e re publica fideque sua facere
 6 ac statuere iussi erant. Antiochus rex erat, quem transgres-
 surum in Europam, quum primum ei vires suæ satis placuissent,
 non dubitabant; ei tam opportunas ad occupandum patere urbes
 7 nolebant. Ab Elatea profectus Quinctius Anticyram cum decem
 legatis, inde Corinthum traiecit. Ibi consilia de libertate
 Græciæ dies prope totos in concilio decem legatorum agitabantur.
 8 Identidem Quinctius, liberandam omnem Græciam, si Ætolorum
 linguas retundere, si veram caritatem ac maiestatem apud omnes
 9 nominis Romani vellent esse, si fidem facere, ad liberandam
 Græciam, non ad transferendum a Philippo ad se imperium
 10 sese mare traiecisse. Nihil contra ea de libertate urbium alii
 dicebant; ceterum ipsis tutius esse manere paulisper sub tutela
 præsidii Romani quam pro Philippo Antiochum dominum
 11 accipere. Postremo ita decretum est: Corinthus redderetur
 Achæis, ut in Acrocorintho tamen præsidium esset; Chalcidem
 ac Demetriadem retineri, donec cura de Antiocho decessisset.
 32 Isthmiorum statum ludicrum aderat, semper quidem et
 alias frequens quum propter spectacula studium insitum genti,
 quo certamina omnis generis artium viriumque et pernicitatis
 2 visuntur, tum quia propter opportunitatem loci, per duo diversa
 maria omnium rerum usus ministrantis humano generi, concilium
 3 Asiæ Græciæque is mercatus erat; tum vero non ad solitos
 modo usus undique convenerant, sed exspectatione erecti, qui
 deinde status futurus Græciæ, quæ sua fortuna esset. Alii
 alia non taciti solum opinabantur, sed sermonibus etiam
 ferebant Romanos facturos; vix cuiquam persuadebatur, Græcia
 4 omni cessuros. Ad spectaculum consederant, et præco cum
 tubicine, ut mos est, in mediam aream, unde sollemni carmine

ludicrum indici solet, processit et, tuba silentio facto, ita
 pronuntiat: „Senatus Romanus et T. Quinctius imperator, 5
 Philippo rege Macedonibusque devictis, liberos, immunes, suis
 legibus esse iubet Corinthios, Phocenses Locrensesque omnes et
 insulam Eubœam et Magnetas, Thessalos, Perrhæbos, Achæos
 Phthiotas.“ Percensuerat omnes gentes, quæ sub ditione 6
 Philippi regis fuerant. Audita voce præconis, maius gaudium
 fuit, quam quod universum homines acciperent. Vix satis 7
 credere se quisque audisse, et alii alios intueri mirabundi
 velut ad somni vanam speciem; quod ad quemque pertinebat,
 suarum aurium fidei minimum credentes, proximos interrogabant.
 Revocatus præco, quum unusquisque non audire modo, sed 8
 videre libertatis suæ nuntium averet, iterum pronuntiavit eadem.
 Tum ab certo iam gaudio tantus cum clamore plausus est 9
 ortus totiesque repetitus, ut facile appareret, nihil omnium
 bonorum multitudini gratius quam libertatem esse. Ludicrum 10
 deinde ita raptim peractum est, ut nullius nec animi nec oculi
 spectaculo intenti essent; adeo unum gaudium præoccupaverat
 omnium aliarum sensum voluptatum. Ludis vero dimissis, cursu 33
 prope omnes tendere ad imperatorem Romanum, ut, ruente 2
 turba in unum adire, contingere dextram cupientium, coronas
 lemniscosque iacentium, haud procul periculo fuerit; sed erat 3
 trium ferme et triginta annorum, et quum robur iuventæ, tum
 gaudium ex tam insigni gloriæ fructu vires suppeditabat.
 Nec præsens tantummodo effusa est lætitia, sed per multos 4
 dies gratis et cogitationibus et sermonibus renovata: esse 5
 aliquam in terris gentem, quæ sua impensa, suo labore ac
 periculo bella gerat pro libertate aliorum, nec hoc finitimis 6
 aut propinquæ vicinitatis hominibus aut terris continentibus
 iunctis præstet, sed maria traiciat, ne quod toto orbe terrarum 7
 iniustum imperium sit, ubique ius, fas, lex potentissima sint.
 Una voce præconis liberatas omnes Græciæ atque Asiæ urbes;
 hoc spe concipere audacis animi fuisse, ad effectum adducere 8
 et virtutis et fortunæ ingentis.

Secundum Isthmia Quinctius et decem legati legationes 34

2 regum gentiumque audivere. Primi omnium regis Antiochi
 vocati legati sunt. Iis eadem fere, quæ Romæ egerant, verba
 3 sine fide rerum iactantibus, nihil iam perplexe, ut ante, quum
 dubiæ res incolumi Philippo erant, sed aperte denuntiatum, ut
 excederet Asiæ urbibus, quæ Philippi aut Ptolemæi regum
 fuissent, abstinere liberis civitatibus neu quam lacesseret
 armis; et in pace et in libertate esse debere omnes ubique
 4 Græcas urbes. Ante omnia denuntiatum, ne in Europam aut
 5 ipse transiret aut copias traiceret. Dimissis regis legatis,
 conventus civitatum gentiumque est haberi cœptus; eoque
 maturius peragebatur, quod decreta decem legatorum in civitates
 6 nominatim pronuntiabantur. Orestis (Macedonum ea gens est),
 quod primi ab rege defecissent, suæ leges redditæ. Magnetes
 7 et Perrhæbi et Dolopes liberi quoque pronuntiati. Thes-
 salorum genti præter libertatem concessam Achæi Phthiotæ dati,
 Thebis Phthioticis et Pharsalo excepta. Ætolos de Pharsalo
 et Leucade postulantes, ut ex fœdere sibi restituerentur, ad
 8 senatum reiecerunt. Phocenses Locrensesque, sicut ante fuerant,
 9 adiecta decreti auctoritate iis contribuerunt. Corinthus et
 Triphylia et Heræa (Peloponnesi et ipsa urbs est) reddita
 10 Achæis. Oreum et Eretriam decem legati Eumeni regi,
 Attali filio, dabant, dissentiente Quinctio; ea una res in
 arbitrium senatus reiecta est; senatus libertatem iis civitatibus
 11 dedit, Carysto adiecta. Pleurato Lychnidus et Parthini dati;
 Illyriorum utraque gens sub ditione Philippi fuerant. Amyn-
 andrum tenere iusserunt castella, quæ per belli tempus Philippo
 capta ademisset.

35 Dimisso conventu decem legati, partiti munia inter se,
 ad liberandas suæ quisque regionis civitates discesserunt,
 2 P. Lentulus Bargylas, L. Stertinius Hephæstiam et Thasum
 et Thraciæ urbes, P. Villius et L. Terentius ad regem Antiochum,
 3 Cn. Cornelius ad Philippum. Qui de minoribus rebus editis
 mandatis, percontatus, si consilium non utile solum, sed etiam
 4 salutare admittere auribus posset, quum rex gratias quoque
 se acturum diceret, si quid, quod in rem suam esset, ex-

promeret, magno opere ei suasit, quoniam pacem impetrasset, 5
 ad societatem amicitiamque petendam mitteret Romam legatos,
 ne, si quid Antiochus moveret, expectasse et temporum 6
 opportunitates captasse ad rebellandum videri posset. Ad Tempe 7
 Thessalica Philippus est conventus. Qui quum se missurum 8
 extemplo legatos respondisset, Cornelius Thermopylas, ubi
 frequens Græciæ statis diebus esse solet conventus (Pylaicum
 appellant), venit. Ætolos præcipue monuit, ut constanter et 9
 fideliter in amicitia populi Romani permanerent. Ætolorum 10
 principes alii leniter questi sunt, quod non idem erga suam
 gentem Romanorum animus esset post victoriam, qui in bello
 fuisset, alii ferocius incusarunt, exprobraruntque, non modo 11
 vinci sine Ætolis Philippum, sed ne transire quidem in
 Græciam Romanos potuisse. Adversus ea respondere, ne in 12
 altercationem excederet res, quum supersedisset Romanus, omnia
 eos æqua impetraturos, si Romam misissent, dixit. Itaque ex
 auctoritate eius decreti legati sunt. Hunc finem bellum cum
 Philippo habuit.

Quum hæc in Græcia Macedoniaque et Asia gererentur, 36
 Etruriam infestam prope coniuratio servorum fecit. Ad 2
 quærendam opprimendamque eam M. Acilius Glabrio prætor,
 cui inter cives peregrinosque iurisdictio obtigerat, cum una ex
 duabus legione urbana est missus. Alios**, alios iam congregatos 3
 pugnando vicit; ex his multi occisi, multi capti; alios verberatos
 crucibus affixit, qui principes coniurationis fuerant; alios
 dominis restituit.

Consules in provincias profecti sunt. Marcellum Boiorum 4
 ingressum fines, fatigato per diem totum milite via facienda
 castra in tumulo quodam ponentem Corolamus quidam, regulus
 Boiorum, cum magna manu adortus ad tria millia hominum
 occidit; et illustres viri aliquot in illo tumultuario prælio 5
 ceciderunt, inter quos præfecti socium T. Sempronius Gracchus
 et M. Iunius Silanus, et tribuni militum de legione secunda
 M. Ogulnius et P. Claudius. Castra tamen ab Romanis impigre 6
 permunita retentaque, quum hostes prospera pugna elati

7 nequicquam oppugnassent. Stativis deinde iisdem per dies aliquot sese tenuit, dum et saucios curaret et *ex* tanto terrore 8 animos militum reficeret. Boii, ut est gens minime ad moræ tædium ferendum patiens, in castella sua vicosque passim 9 dilapsi sunt. Marcellus Pado confestim traiecto in agrum Comensem, ubi Insubres, Comensibus ad arma excitis, castra habebant, legiones ducit. Galli, feroces Boiorum ante dies paucos pugna, in ipso itinere prælium committunt; et primo 10 adeo acriter invaserunt, ut antesignanos impulerint. Quod ubi Marcellus animadvertit, veritus, ne moti semel pellerentur, cohortem Marsorum quum opposuisset, equitum Latinorum 11 omnes turmas in hostem emisit. Quorum quum primus secundusque impetus retudisset inferentem se ferociter hostem, confirmata et reliqua acies Romana restitit primo, deinde 12 signa acriter intulit; nec ultra sustinere certamen Galli, 13 quin terga verterent atque effuse fugerent. In eo prælio supra quadraginta millia hominum cæsa Valerius Antias scribit, octoginta septem signa militaria capta et carpenta septingenta triginta duo, et aureos torques multos, ex quibus unum magni ponderis Claudius in Capitolio Iovi donum in 14 æde positum scribit. Castra eo die Gallorum expugnata direptaque, et Comum oppidum post dies paucos captum; 15 castella inde duodetriginta ad consulem defecerunt. Id quoque inter scriptores ambigitur, utrum in Boios prius an Insubres consul exercitum duxerit, adversamque prospera pugna obliteraverit, an victoria ad Comum parta deformata clade in Boiis accepta sit.

37 Sub hæc tam varia fortuna gesta L. Furius Purpurio, 2 alter consul, per tribum Sapiniam in Boios venit. Iam castro Mutilo appropinquabat, quum veritus, ne intercluderetur simul a Boiis Liguribusque, exercitum eadem via, qua adduxerat, reduxit, et magno circuitu per aperta eoque tuta loca ad 3 collegam pervenit. Inde iunctis exercitibus primum Boiorum agrum usque ad Felsinam oppidum populates peragraverunt. 4 Ea urbs ceteraque circa castella et Boii fere omnes præter

iuventutem, quæ prædandi causa in armis erat (tunc in devias silvas recesserat), in deditionem venerunt. In Ligures 5 inde traductus exercitus. Boii negligentius coactum agmen Romanorum, quia ipsi procul abesse viderentur, improvise aggressuros se rati per occultos saltus secuti sunt. Quos 6 non adepti, Pado repente navibus traiecto, Lævus Libuosque quum pervastassent, redeuntes inde per Ligurum extremos fines cum agresti præda in agmen incidunt Romanum. Prælium celerius acriusque commissum, quam si tempore 7 locoque ad certamen destinato, præparatis animis concurrissent. Ibi, quantam vim ad stimulandos animos ira haberet, apparuit; 8 nam ita cædis magis quam victoriæ avidi pugnarunt Romani, ut vix nuntium cladis hosti relinquerent. Ob has res gestas, 9 consulum litteris Romam allatis, supplicatio in triduum decreta est. Brevi post Marcellus consul Romam venit, triumphusque ei magno consensu patrum est decretus. Triumphavit in 10 magistratu de Insubribus Comensibusque; Boiorum triumphum spem collegæ reliquit, quia ipsi proprie adversa pugna in ea gente evenerat, cum collega secunda. Multa spolia hostium 11 captivis carpentis transvecta, multa militaria signa; æris lata trecenta viginti millia, argenti bigati ducenta triginta quattuor millia; in pedites singulos dati octogeni æris, triplex equiti 12 centurionique.

Eodem anno Antiochus rex, quum hibernasset Ephesi, 38 omnes Asiæ civitates in antiquam imperii formulam redigere est conatus. Et ceteras quidem, aut quia locis planis positæ 2 erant aut quia parum mœnibus armisque ac iuventuti fidebant, haud difficulter videbat iugum accepturas; Zmyrna et Lampsacus 3 libertatem usurpabant, periculumque erat, ne, si concessum iis foret, quod intenderent, Zmyrnam in Æolide Ioniaque, Lampsacum in Hellesponto aliæ urbes sequerentur. Igitur et ipse ab Epheso 4 ad Zmyrnam obsidendam misit, et quæ Abydi copiae erant, præsidio tantum modico relicto, duci ad Lampsacum oppugnandam iussit. Nec vi tantum terrebat, sed per legatos leniter alloquendo 5 castigandoque temeritatem ac pertinaciam spem conabatur facere,

6 brevi, quod peterent, habituros, sed quum satis et ipsis et
 omnibus aliis appareret, ab rege impetratam eos libertatem,
 7 non per occasionem raptam habere. Adversus quæ responde-
 batur, nihil neque mirari neque succensere Antiochum debere,
 si spem libertatis differri non satis æquo animo paterentur.
 8 Ipse initio veris navibus ab Epheso profectus Hellespontum
 petit; terrestres copias traici ab Abydo Chersonesum iussit.
 9 Quum ad Madytum, Chersonesi urbem, terrestri navalem
 exercitum iunxisset, quia clausuerant portas, circumdedit mœnia
 armatis; et iam opera admoventi deditio facta est. Idem
 metus Sestum incolentes aliasque Chersonesi urbes in deditio-
 10 nem dedit. Lysimachiam inde omnibus simul navalibus
 terrestribusque copiis venit. Quam quum desertam ac stratam
 prope omnem ruinis invenisset (ceperant autem direptamque
 11 incenderant Thraces paucis ante annis), cupido eum restituendi
 12 nobilem urbem et loco sitam opportuno cepit. Itaque omnia
 simul est aggressus, et tecta murosque restituere, et partim
 redimere servientes Lysimachenses, partim fuga sparsos per
 13 Hellespontum Chersonesumque conquirere et contrahere, partim
 novos colonos, spe commodorum proposita, adscribere et omni
 14 modo frequentare. Simul, ut Thracum summovertetur metus,
 ipse parte dimidia terrestrium copiarum ad depopulanda
 proxima Thraciæ est profectus; partem navalesque omnes
 socios reliquit in operibus reficiendæ urbis.

39 Sub hoc tempus et L. Cornelius, missus ab senatu ad
 dirimenda inter Antiochum Ptolemæumque reges certamina,
 2 Selymbriæ substitit, et decem legatorum P. Lentulus a Bargyliis,
 P. Villius et L. Terentius ab Thaso Lysimachiam petierunt.
 Eodem et ab Selymbria L. Cornelius et ex Thracia paucos
 3 post dies Antiochus convenerunt. Primus congressus cum
 legatis et deinceps invitatio benigna et hospitalis fuit; ut de
 mandatis statuque præsentis Asiæ agi cœptum est, animi
 4 exasperati sunt. Romani omnia acta eius, ex quo tempore
 ab Syria classem solvisset, displicere senatui non dissimulabant,
 restituique et Ptolemæo omnes civitates, quæ dicionis eius fuissent,

æquum censebant; nam quod ad eas civitates attineret, quas 5
 a Philippo possessas Antiochus per occasionem, averso Philippo
 in Romanum bellum, interceptisset, id vero ferendum non esse, 6
 Romanos per tot annos terra marique tanta pericula ac labores
 exhausisse, Antiochum belli præmia habere. Sed ut in Asiam 7
 adventus eius dissimulari ab Romanis tanquam nihil ad eos
 pertinens potuerit, quod iam etiam in Europam omnibus navalibus
 terrestribusque copiis transierit, quantum a bello aperte Romanis
 indicto abesse? Illum quidem, etiamsi in Italiam traiciat, 8
 negaturum; Romanos autem non expectaturos, ut id posset
 facere. Adversus ea Antiochus mirari se dixit, Romanos tam 40
 diligenter inquirere, quid regi Antiocho faciendum aut quousque
 terra marique progrediendum fuerit, ipsos non cogitare, Asiam 2
 nihil ad se pertinere, nec magis illis inquirendum esse, quid
 Antiochus in Asia, quam Antiocho, quid in Italia populus
 Romanus faciat. Quod ad Ptolemæum attineat, cui ademptas 3
 civitates querantur, sibi cum Ptolemæo et amicitiam esse, et
 id agere, ut brevi etiam affinitas iungatur. Ne ex Philippi 4
 quidem adversa fortuna spolia ulla se petisse aut adversus
 Romanos in Europam traiecisse; sed qua Lysimachi quondam
 regnum fuerit, quo victo omnia, quæ illius fuissent, iure belli
 Seleuci facta sint, existimare suæ dicionis esse. Occupatis 5
 maioribus suis rerum aliarum cura, primo quædam ex iis
 Ptolemæum, inde et Philippum usurpanda aliena possessionis
 causa tenuisse. Chersonesus quidem et proxima Thraciæ, 6
 quæ circa Lysimachiam sint, quem dubitare, quin Lysimachi
 fuerint? Ad ea recipienda in antiquum ius venisse, et
 Lysimachiam deletam Thracum impetu de integro condere,
 ut Seleucus filius eam sedem regni habeat.

His disceptationibus per dies aliquot habitis, rumor sine 41
 ullo satis certo auctore allatus de morte Ptolemæi regis, ut
 nullus exitus imponeretur sermonibus, effecit. Nam et dissi- 2
 mulabat pars utraque se audisse, et L. Cornelius, cui legatio
 ad duos reges, Antiochum Ptolemæumque, mandata erat,
 spatium modici temporis ad conveniendum Ptolemæum petebat,

3 ut, priusquam moveretur aliquid in nova possessione regni,
 praeveniret in Ægyptum, et Antiochus suam fore Ægyptum,
 4 si tum occupasset, censebat. Itaque dimissis Romanis, relicto-
 que Seleuco filio cum terrestribus copiis ad restituendam, ut
 5 instituerat, Lysimachiam, ipse omni classe navigat Ephesum,
 legatis ad Quinctium missis, qui ad fidem faciendam, nihil
 novaturum regem, de societate agerent. Oram Asiæ legens
 pervenit in Lyciam; Patarisque cognito, vivere Ptolemæum,
 navigandi quidem in Ægyptum omissum consilium est;
 6 Cyprum nihilo minus petens, quum Chelidoniæ promuntorium
 superasset, paulisper seditione remigum est retentus in Pamphylia
 7 circa Eurymedontem amnem. Inde profectum eum ad capita,
 quæ vocant, Sari fluminis fœda tempestas adorta prope cum
 omni classe demersit. Multæ fractæ, multæ eiectæ naves;
 8 multæ ita haustæ mari, ut nemo in terram enaverit. Magna
 vis hominum ibi interiit, non remigum modo militumque
 9 ignotæ turbæ, sed etiam insignium regis amicorum. Collectis
 reliquiis naufragii, quum res non in eo essent, ut Cyprum
 tentaret, minus opulento agmine, quam profectus erat, Seleuciam
 rediit. Ibi subduci navibus iussis (iam enim et hiems instabat)
 ipse in hiberna Antiochiam concessit. In hoc statu regum
 erant res.

42 Romæ eo primum anno triumviri epulones facti C. Licinius
 Lucullus tribunus plebis, qui legem de creandis iis tulerat, et
 P. Manlius et P. Porcius Læca; iis triumviris, item ut pontificibus,
 2 lege datum est togæ prætextæ habendæ ius. Sed magnum
 certamen cum omnibus sacerdotibus eo anno fuit quæstoribus
 3 urbanis, Q. Fabio Labeoni et L. Aurelio. Pecunia opus erat,
 quod ultimam pensionem pecuniæ in bellum collatæ persolvi
 4 placuerat privatis; quæstores ab auguribus pontificibusque,
 quod stipendium per bellum non contulissent, petebant. Ab
 sacerdotibus tribuni plebis nequicquam appellati, omniumque
 5 annorum, per quos non dederant, exactum est. Eodem anno
 duo mortui pontifices, novique in eorum locum suffecti,
 M. Marcellus consul in locum C. Sempronii Tuditani, qui

prætor in Hispania decesserat, et L. Valerius Flaccus in
 locum M. Cornelii Cethegi. Et Q. Fabius Maximus augur 6
 mortuus est admodum adolescens, priusquam ullum magistratum
 caperet; nec eo anno augur in eius locum est suffectus.

Comitia inde consularia habita a M. Marcello consule. 7
 Creati consules L. Valerius Flaccus et M. Porcius Cato.
 Prætores inde facti Cn. Manlius Vulso, App. Claudius Nero,
 P. Porcius Læca, C. Fabricius *Luscinus*, C. *Atinius* Labeo,
 P. Manlius.

Eo anno ædiles curules, M. Fulvius Nobilior et C. Flaminius, 8
 tritici decies centena millia binis æris populo descripserunt.
 Id C. Flamini honoris causa ipsius patrisque advexerant
 Siculi Romam; Flaminius gratiam eius communicaverat cum 9
 collega. Ludi Romani et apparati magnifice sunt et ter
 toti instaurati. Ædiles plebis, Cn. Domitius Ahenobarbus 10
 et C. Scribonius Curio, [maximus] multos pecuarios ad
 populi iudicium adduxerunt. Tres ex his condemnati sunt;
 ex eorum multatitia pecunia ædem in insula Fauni fecerunt.
 Ludi plebei per biduum instaurati, et epulum fuit ludorum 11
 causa.

L. Valerius Flaccus et M. Porcius Cato consules idibus 43
 Martiis, quo die magistratum inierunt, de provinciis quum ad A. u. c. 559.
 senatum retulissent, patres censuerunt, quoniam in Hispania 2 A. Ch. 195.
 tantum glisceret bellum, ut iam consulari et duce et exercitu
 opus esset, placere, consules Hispaniam citeriorem Italiamque
 provincias aut comparare inter se aut sortiri; utri Hispania 3
 provincia evenisset, eum duas legiones et quindecim millia
 socium Latini nominis et octingentos equites secum portare
 et naves longas viginti ducere; alter consul duas scriberet 4
 legiones; iis Galliam obtineri provinciam satis esse, fractis
 proximo anno Insubrum Boiorumque animis. Cato Hispaniam, 5
 Valerius Italiam est sortitus. Prætores deinde provincias sortiti,
 C. Fabricius Luscinus urbanam, C. Atinius Labeo peregrinam,
 Cn. Manlius Vulso Siciliam, App. Claudius Nero Hispaniam

ulteriore, P. Porcius Læca Pisas, ut ab tergo Liguribus esset; P. Manlius in Hispaniam citeriorem adiutor consuli datus. 6 T. Quinctio, suspectis non solum Antiocho et Ætolis, sed iam etiam Nabide, Lacedæmoniorum tyranno, prorogatum in annum imperium est, duas legiones ut haberet; in eas si quid supplementi opus esset, consules scribere et mittere in 7 Macedoniam iussi. App. Claudio, præter legionem, quam Q. Fabius habuerat, duo millia *peditum* et ducentos equites 8 novos ut scriberet, permissum. Par numerus peditum equitumque novorum et P. Manlio in citeriorem Hispaniam decretus, et legio eadem, quæ fuerat sub Q. Minucio prætore, data. 9 Et P. Porcio Læcæ [ad Etruriam] circa Pisas decem millia peditum et quingenti equites ex Gallico exercitu decreti. In Sardinia prorogatum imperium Ti. Sempronio Longo.

- 44 Provinciis ita distributis, consules, priusquam ab urbe proficiscerentur, ver sacrum ex decreto pontificum iussi facere, 2 quod A. Cornelius Mammula prætor voverat de senatus sententia populique iussu Cn. Servilio, C. Flaminio consulibus. 3 Annis post uno et viginti factum est quam votum. Per eosdem dies C. Claudius App. filius Pulcher augur in Q. Fabii Maximi locum, qui priore anno mortuus erat, lectus inaugura- tusque est.
- 4 Mirantibus iam vulgo hominibus, quod Hispania movisset, bellum negligi, litteræ a Q. Minucio allatæ sunt, se ad Turdam oppidum cum Budare et Bæsadine, imperatoribus Hispanis, signis collatis prospere pugnasse; duodecim millia hostium cæsa, Budarem imperatorem captum, ceteros fusos 5 fugatosque. His litteris lectis, minus terroris ab Hispanis erat, unde ingens bellum expectatum fuerat; omnes curæ, utique post adventum decem legatorum, in Antiochum regem conversæ.
- 6 Hi, expositis prius, quæ cum Philippo acta essent et quibus legibus data pax, non minorem belli molem instare ab Antiocho 7 docuerunt. Ingenti classe, egregio terrestri exercitu in Europam eum traiecisse et, nisi avertisset vana spes, ex vaniore rumore orta, Ægypti invadendæ, mox bello Græciam arsuram fuisse;

neque enim ne Ætolos quidem quieturos, quum ingenio inquietam, tum iratam Romanis gentem. Hæere et aliud 8 in visceribus Græciæ ingens malum, Nabim, nunc Lacedæmoniorum, mox, si liceat, universæ Græciæ futurum tyrannum, avaritia et crudelitate omnes fama celebratos tyrannos æquantem; cui si Argos velut arcem Peloponneso 9 impositam tenere liceat, deportatis in Italiam Romanis exercitibus, nequicquam liberatam a Philippo Græciam fore, pro rege, si nihil aliud, longinquo vicinum tyrannum dominum habituram. Hæc quum ab tam gravibus auctoribus, [tum] 45 qui omnia per se ipsos explorata afferrent, audirentur, maior 2 res, quod ad Antiochum attineret, maturanda magis, quoniam rex quacunque de causa in Syriam concessisset, de tyranno consultatio visa est. Quum diu disceptatum esset, utrum 3 satis iam causæ videretur, cur decerneretur bellum, an permetterent T. Quinctio, quod ad Nabim Lacedæmonium attineret, faceret, quod e re publica censeret esse, permiserunt, eam rem esse rati, quæ maturata dilatare non ita magni 4 momenti ad summam rem publicam esset; magis id animad- 5 vertendum esse, quid Hannibal et Carthaginenses, si cum Antiocho bellum motum foret, acturi essent.

Adversæ Hannibali factionis homines principibus Romanis, 6 hospitibus quisque suis, identidem scribebant, nuntios litterasque ab Hannibale ad Antiochum missas et ab rege ad eum clam legatos venisse; ut feras quasdam nulla mitescere arte, sic 7 immitem et implacabilem eius viri animum esse; marcescere otii situ queri civitatem et inertia sopiri nec sine armorum sonitu excitari posse. Hæc probabilis memoria prioris belli 8 per unum illum non magis gesti quam moti faciebat. Irritaverat etiam recenti facto multorum potentium animos. Iudicium ordo Carthagine ea tempestate dominabatur, eo 46 maxime, quod iidem perpetui iudices erant. Res, fama 2 vitæque omnium in illorum potestate erat. Qui unum eius ordinis offendisset, omnes adversos habebat, nec accusator apud infensos iudices deerat. Horum in tam impotenti regno 3

(neque enim civiliter nimis opibus utebantur) prætor factus
 4 Hannibal vocari ad se quæstorem iussit. Quæstor id pro
 nihilo habuit; nam et adversæ factionis erat et, quia ex
 quæstura in iudices, potentissimum ordinem, referebatur, iam
 5 pro futuris mox opibus animos gerebat. Enimvero indignum
 id ratus Hannibal viatorem ad prendendum quæstorem misit,
 subductumque in contionem non ipsum magis quam ordinem
 iudicum, præ quorum superbia atque opibus nec leges quic-
 6 quam essent nec magistratus, accusavit. Et ut secundis
 auribus accipi orationem animadvertit, et infimorum quoque
 libertati gravem esse superbiam eorum, legem extemplo
 7 promulgavit pertulitque, ut in singulos annos iudices legerentur,
 neu quis biennium continuum iudex esset. Ceterum quantam
 eo facto ad plebem inierat gratiam, tantum magnæ partis
 8 principum offenderat animos. Adiecit et aliud, quo bono
 publico sibi proprias simultates irritavit. Vectigalia publica
 partim negligentia dilabebantur, partim prædæ ac divisui
 9 principum quibusdam et magistratibus erant, et pecunia, quæ
 in stipendium Romanis suo quoque anno penderetur, deerat,
 47 tributumque grave privatis imminere videbatur. Hannibal
 postquam, vectigalia quanta terrestria maritimaque essent et in
 quas res erogarentur, animadvertit, et quid eorum ordinarii rei
 2 publicæ usus consumerent, quantum peculatus averteret, omnibus
 residuis pecuniis exactis, tributo privatis remisso, satis locupletem
 rem publicam fore ad vectigal præstandum Romanis pronuntiavit
 3 in contione, et præstitit promissum. Tum vero ii, quos paverat
 per aliquot annos publicus peculatus, velut bonis ereptis, non
 furtorum manubiis extortis, infensi et irati Romanos in
 Hannibalem, et ipsos causam odii quærentes, instigabant.
 4 Ita diu repugnante P. Scipione Africano, qui parum ex
 dignitate populi Romani esse ducebat subscribere odiis accusa-
 torum Hannibalis et factionibus Carthaginiensium inserere
 5 publicam auctoritatem nec satis habere bello vicisse Hannibalem,
 nisi velut accusatores calumniam in eum iurarent ac nomen
 6 deferrent, tandem pervicerunt, ut legati Carthaginem mitterentur,

qui ad senatum eorum arguerent Hannibalem cum Antiocho
 rege consilia belli faciendi inire. Legati tres missi, Cn. Ser- 7
 vilius, M. Claudius Marcellus, Q. Terentius Culleo. Qui quum
 Carthaginem venissent, ex consilio inimicorum Hannibalis
 quærentibus causam adventus dici iusserunt, venisse se ad 8
 controversias, quæ cum Masinissa rege Numidarum Carthaginien-
 sibus essent, dirimendas. Id creditum vulgo; unum Hannibalem, 9
 se peti ab Romanis, non fallebat, et ita pacem Carthaginiensibus
 datam esse, ut inexpiabile bellum adversus se unum maneret.
 Itaque cedere tempori et fortunæ statuit; et præparatis iam 10
 ante omnibus ad fugam, obversatus eo die in foro avertendæ
 suspicionis causa, primis tenebris vestitu forensi ad portam
 cum duobus comitibus ignaris consilii est egressus. Quum 48
 equi, quo in loco iusserat, præsto fuissent, nocte Byzacium
 (ita regionem quandam agri vocant) transgressus, postero die
 ad mare inter Achollam et Thapsum ad suam turrem pervenit.
 Ibi eum parata instructaque remigio excepit navis. Ita Africa 2
 Hannibal excessit, sæpius patriæ quam suum eventum miseratus.
 Eodem die in Cercinam insulam traiecit; ubi quum in portu 3
 naves aliquot Phœnicum onerarias cum mercibus invenisset,
 et ad egressum eum e nave concursus salutantium esset factus,
 percontantibus legatum se Tyrum missum dici iussit. Veritus 4
 tamen, ne qua earum navis nocte profecta Thapsum aut
 Hadrumetum nuntiaret se Cercinæ visum, sacrificio apparari
 iusso, magistros navium mercatoresque invitari iussit, et vela 5
 cum antennis ex navibus corrogari, ut umbraculum (media
 æstas forte erat) cenantibus in litore fieret. Quanto res et 6
 tempus patiebatur, apparatu celebratæ eius diei epulæ sunt;
 multoque vino in serum noctis convivium productum. Hannibal, 7
 quum primum fallendi eos, qui in portu erant, tempus habuit,
 navem solvit. Ceteri sopiti quum postero die tandem ex somno 8
 pleni crapulæ surrexissent, ad id, quod serum erat, aliquot
 horas referendis in naves collocandisque et aptandis armamentis
 absumpserunt. Carthagine [et] multitudinis assuetæ domum 9
 Hannibalis frequentare concursus ad vestibulum ædium est factus.

- 10 Ut non comparere eum vulgatum est, in forum turba convenit principem civitatis quærentium; et alii fugam conscisse, id quod
 11 erat, alii fraude Romanorum interfectum, idque magis vulgo, fremebant, variosque vultus cerneret ut in civitate aliorum alias partes foventium et factionibus discordi; visum deinde
 49 Cercinæ eum tandem allatum est. Et Romani legati quum in senatu exposuissent, compertum patribus Romanis esse, et Philippum regem ante ab Hannibale maxime accensum bellum
 2 populo Romano fecisse, et nunc litteras nuntiosque ab eo ad Antiochum et Ætolos missos, consiliaque inita impellendæ ad defectionem Carthaginiis, nec alio eum quam ad Antiochum regem profectum; haud quieturum eum, antequam bellum
 3 toto orbe terrarum concisset; id ei non debere impune esse, si satisfacere Carthaginienses populo Romano vellent, nihil eorum sua voluntate nec publico consilio factum esse,
 4 Carthaginienses responderunt, quicquid æquum censuissent Romani, facturos esse.
- 5 Hannibal prospero cursu Tyrum pervenit, exceptusque a conditoribus Carthaginiis, ut ab altera patria vir tam clarus, omni genere honorum, paucos moratus dies Antiochiam navigat.
 6 Ibi profectum iam regem in Asiam quum audisset, filiumque eius sollemne ludorum ad Daphnen celebrantem convenisset, comiter ab eo exceptus nullam moram navigandi fecit.
 7 Ephesi regem est consecutus, fluctuantem adhuc animo incertumque de Romano bello; sed haud parvum momentum ad animum eius moliendum adventus Hannibalis fecit.
 8 Ætolorum quoque eodem tempore alienati ab societate Romana animi sunt; quorum legatos Pharsalum et Leucadem et quasdam alias civitates ex primo fœdere repetentes senatus ad T. Quinctium reiecit.

LIBER XXXIV.

Inter bellorum magnorum aut vixdum finitorum aut imminentium curas intercessit res parva dictu, sed quæ studiis in magnum certamen excesserit. M. Fundanius et L. Valerius tribuni 2 plebi ad plebem tulerunt de Oppia lege abroganda. Tulerat 3 eam M. Oppius tribunus plebis Q. Fabio, Ti. Sempronio consulibus, in medio ardore Punici belli, ne qua mulier plus semunciam auri haberet nec vestimento versicolori uteretur, neu iuncto vehiculo in urbe oppidove aut propius inde mille passus, nisi sacrorum publicorum causa, veheretur. M. et P. 4 Iunii Bruti tribuni plebis legem Oppiam tuebantur nec eam se abrogari passuros aiebant. Ad suadendum dissuadendumque multi nobiles prodibant; Capitolium turba hominum faventium adversantiumque legi complebatur. Matronæ nulla nec auctoritate 5 nec verecundia nec imperio virorum contineri limine poterant; omnes vias urbis aditusque in forum obsidebant, viros descendentes ad forum orantes, ut, florente re publica, crescente in dies privata omnium fortuna, matronis quoque pristinum ornatum reddi paterentur. Augebatur hæc frequentia mulierum 6 in dies; nam etiam ex oppidis conciliabulisque conveniebant. Iam et consules prætoresque et alios magistratus adire et rogare 7 audebant; ceterum minime exorabilem alterum utique consulem, M. Porcium Catonem, habebant, qui pro lege, quæ abrogabatur, ita disseruit.

2 „Si in sua quisque nostrum matre familiæ, Quirites, ius
et maiestatem viri retinere instituisset, minus cum universis
2 feminis negotii haberemus; nunc domi victa libertas nostra
impotentia muliebri hic quoque in foro obteritur et calcatur,
3 et quia singulas non domuimus, universas horremus. Equidem
fabulam et fictam rem ducebam esse, virorum omne genus
in aliqua insula coniuratione muliebri ab stirpe sublatum esse;
4 ab nullo genere non summum periculum est, si cœtus et concilia
et secretas consultationes esse sinas. Atque ego vix statuere
apud animum meum possum, utrum peior ipsa res an peiore
5 exemplo agatur; quorum alterum ad nos consules reliquosque
magistratus, alterum ad vos, Quirites, magis pertinet. Nam
utrum e re publica sit necne id, quod ad vos fertur, vestra
6 existimatio est, qui in suffragium ituri estis; hæc consternatio
muliebris, sive sua sponte sive auctoribus vobis, M. Fundani et
L. Valeri, facta est, haud dubie ad culpam magistratuum
pertinens, nescio, vobis, tribuni, an consulibus magis sit
7 deformis; vobis, si feminas ad concitandas tribunicias seditiones
iam adduxistis; nobis, si, ut plebis quondam, sic nunc mulierum
8 secessione leges accipiendæ sunt. Equidem non sine rubore
quodam paulo ante per medium agmen mulierum in forum
perveni. Quod nisi me verecundia singularum magis maiestatis
et pudoris quam universarum tenuisset, ne compellatæ a consule
9 viderentur, dixissem: „Qui hic mos est in publicum procurrendi
et obsidendi vias et viros alienos appellandi? Istud ipsum
10 suos quæque domi rogare non potuistis? An blandiores in
publico quam in privato et alienis quam vestris estis?
Quamquam ne domi quidem vos, si sui iuris finibus matronas
contereret pudor, quæ leges hic rogarentur abrogarenturve,
11 curare decuit.“ Maiores nostri nullam, ne privatam quidem
rem agere feminas sine tutore auctore voluerunt; in manu esse
parentium, fratrum, virorum; nos, si diis placet, iam etiam
rem publicam capessere eas patimur et foro quoque et con-
12 tionibus et comitiis immisceri. Quid enim nunc aliud per vias
et compita faciunt, quam rogationem tribunorum plebi suadent,

[aliam] legem abrogandam censent? Date frenos impotenti 13
naturæ et indomito animali, et sperate, ipsas modum licentiæ
facturas. Nisi vos facietis, minimum hoc eorum est, quæ 14
iniquo animo feminae sibi aut moribus aut legibus iniuncta
patiuntur. Omnium rerum libertatem, immo licentiam, si vere
dicere volumus, desiderant. Quid enim, si hoc expugnaverint,
non tentabunt? Recensete animo muliebria iura, quibus 3
licentiam earum alligaverint maiores vestri, per quæ eas
subiecerint viris; quibus omnibus constrictas vix tamen
continere potestis. Quid? si carpere singula et extorquere 2
et æquari ad extremum viris patiemi, tolerabiles vobis eas
fore creditis? Extemplo, simul pares esse cœperint, superiores
erunt. At hercule, ne quid novum in eas rogetur, recusant; 3
non ius, sed iniuriam deprecantur. Immo ut, quam accepistis, 4
iussistis suffragiis vestris legem, quam usu tot annorum et
experiendo comprobastis, hanc ut abrogetis, id est, ut unam
tollendo legem ceteras infirmetis. Nulla lex satis commoda 5
omnibus est; id modo quæritur, si maiori parti et in summam
prodest. Si, quod cuique privatim officiet ius, id destruet ac
demolietur, quid attinebit universos rogare leges, quas mox
abrogare, in quos latæ sunt, possint? Volo tamen audire, 6
quid sit, propter quod matronæ consternatæ procucurrerint in
publicum ac vix foro se et contione abstineant. Ut captivi 7
ab Hannibale redimantur parentes, viri, liberi, fratres earum?
Procul abest, absitque semper, talis fortuna rei publicæ;
sed tamen quum fuit, negastis hoc piis precibus earum. At 8
non pietas nec sollicitudo pro suis, sed religio congregavit eas;
matrem Idæam a Pessinunte ex Phrygia venientem accepturæ sunt.
Quid honestum dictu saltem seditioni prætenditur muliebri?
„Ut auro et purpura fulgeamus“ inquit; „ut carpentis festis 9
profestisque diebus, velut triumphantes de lege victa et abrogata
et captis et ereptis suffragiis vestris, per urbem vectemur; ne
ullus modus sumptibus, ne luxuriæ sit.“ Sæpe me querentem 4
de feminarum, sæpe de virorum, nec de privatorum modo, sed
etiam magistratuum sumptibus audistis, diversisque duobus 2

vitiis, avaritia et luxuria, civitatem laborare, quæ pestes
 3 omnia magna imperia everterunt. Hæc ego, quo melior
 lætiorque in dies fortuna rei publicæ est, imperiumque crescit
 et iam in Græciam Asiamque transcendimus, omnibus libidinum
 illecebris repletas, et regias etiam attrectamus gazas, eo
 plus horreo, ne illæ magis res nos ceperint, quam nos illas.
 4 Infesta, mihi credite, signa ab Syracusis illata sunt huic urbi.
 Iam nimis multos audio Corinthi et Athenarum ornamenta laudan-
 tes mirantesque, et antefixa fictilia deorum Romanorum ridentes.
 5 Ego hos malo propitios deos; et ita spero futuros, si in suis
 6 manere sedibus patiemur. Patrum nostrorum memoria per
 legatum Cineam Pyrrhus non virorum modo, sed etiam mulierum
 animos donis tentavit. Nondum lex Oppia ad coercendam luxuriam
 7 muliebrem lata erat; tamen nulla accepit. Quam causam fuisse
 censetis? Eadem fuit, quæ maioribus nostris nihil de hac re
 8 lege sancienti; nulla erat luxuria, quæ coerceretur. Sicut ante
 morbos necesse est cognitos esse quam remedia eorum, sic
 cupiditates prius natæ sunt quam leges, quæ iis modum facerent.
 9 Quid legem Liciniam excitavit de quingentis iugeribus nisi
 ingens cupido agros continuandi? Quid legem Cinciam de
 donis et muneribus, nisi quia vectigalis iam et stipendiaria
 10 plebs esse senatui cœperat? Itaque minime mirum est, nec
 Oppiam nec aliam ullam tum legem desideratam esse, quæ
 modum sumptibus mulierum faceret, quum aurum et purpuram
 11 data et oblata ultro non accipiebant. Si nunc cum illis donis
 Cineas urbem circumiret, stantes in publico invenisset, quæ
 acciperent. Atque ego nonnullarum cupiditatum ne causam qui-
 12 dem aut rationem inire possum. Nam ut, quod alii liceat, tibi
 non licere, aliquid fortasse naturalis aut pudoris aut indignationis
 habeat, sic, æquato omnium cultu, quid unaquæque vestrum
 13 veretur ne in se conspiciatur? Pessimus quidem pudor est vel
 parsimonie vel paupertatis; sed utrumque lex vobis dedit,
 14 quum id, quod habere non licet, non habetis. „Hanc“ inquit
 „ipsam exæquationem non fero“ illa locuples. „Cur non
 insignis auro et purpura conspicior? Cur paupertas aliarum

sub hac legis specie latet, ut, quod habere non possunt,
 habituræ, si liceret, fuisse videantur?“ Vultis hoc certamen 15
 uxoribus vestris iniicere, Quirites, ut divites id habere velint,
 quod nulla alia possit, pauperes, ne ob hoc ipsum contemnantur,
 supra vires se extendant? Ne eas simul pudere, quod non 16
 oportet, cœperit, quod oportet, non pudebit. Quæ de suo poterit,
 parabit; quæ non poterit, virum rogabit. Miserum illum 17
 virum, et qui exoratus et qui non exoratus erit, quum, quod
 ipse non dederit, datum ab alio videbit. Nunc vulgo alienos 18
 viros rogant, et quod maius est, legem et suffragia rogant,
 et a quibusdam impetrant. Adversus te et rem tuam et
 liberos tuos exorabilis es. Simul lex modum sumptibus
 uxoris tuæ facere desierit, tu nunquam facies. Nolite eodem 19
 loco existimare futuram rem, quo fuit, antequam lex de hoc
 ferretur. Et hominem improbum non accusari tutius est 20
 quam absolvi, et luxuria non mota tolerabilior esset, quam erit
 nunc, ipsis vinculis, sicut feræ bestię, irritata, deinde emissa.
 Ego nullo modo abrogandam legem Oppiam censeo; vos quod 21
 faxitis, deos omnes fortunare velim.“

Post hæc tribuni quoque plebi, qui se intercessuros 5
 professi erant, quum pauca in eandem sententiam adiecissent,
 tum L. Valerius pro rogatione ab se promulgata ita disseruit:
 „Si privati tantummodo ad suadendum dissuadendumque id,
 quod ab nobis rogatur, processissent, ego quoque, quum satis
 dictum pro utraque parte existimarem, tacitus suffragia vestra
 expectassem; nunc quum vir gravissimus, consul M. Porcius, 2
 non auctoritate solum, quæ tacita satis momenti habuisset,
 sed oratione etiam longa et accurata insectatus sit rogationem
 nostram, necesse est paucis respondere. Qui tamen plura 3
 verba in castigandis matronis quam in rogatione nostra
 dissuadenda consumpsit, et quidem ut in dubio poneret, utrum
 id, quod rependeret, matronæ sua sponte an nobis auctoribus
 fecissent. Rem defendam, non nos, in quos iecit magis hoc 4
 consul verbo tenus, quam ut re insimularet. Cœtum et 5
 seditionem et interdum secessionem muliebrem appellavit,

quod matronæ in publico vos rogassent, ut legem in se
latam per bellum temporibus duris in pace et florenti ac
6 beata re publica abrogaretis. Verba magna, quæ rei augendæ
causa conquirantur, et hæc et alia esse scio; et M. Catonem
oratorem non solum gravem, sed interdum etiam trucem esse,
7 scimus omnes, quum ingenio sit mitis. Nam quid tandem
novi matronæ fecerunt, quod frequentes in causa ad se pertinente
in publicum processerunt? Nunquam ante hoc tempus in
publico apparuerunt? Tuas adversus te Origines revolvam.
8 Accipe, quoties id fecerint, et quidem semper bono publico.
Iam a principio, regnante Romulo, quum, Capitolio ab Sabinis
capto, medio in foro signis collatis dimicaretur, nonne intere cursu
9 matronarum inter acies duas prælium sedatum est? Quid? regibus
exactis, quum Coriolano Marcio duce legiones Volscorum castra
ad quintum lapidem posuissent, nonne id agmen, quo obruta
hæc urbs esset, matronæ averterunt? Iam [urbe] capta
a Gallis quo redempta urbs est? Nempe aurum matronæ
10 consensu omnium in publicum contulerunt. Proximo bello, ne
antiqua repetam, nonne et, quum pecunia opus fuit, viduarum
pecuniæ adjuverunt ærarium, et, quum dii quoque novi
ad opem ferendam dubiis rebus accerserentur, matronæ uni-
versæ ad mare profectæ sunt ad matrem Idæam accipiendam?
11 Dissimiles, inquis, causæ sunt. Nec mihi causas æquare pro-
12 positum est; nihil novi factum purgare satis est. Ceterum
quod in rebus ad omnes pariter, viros, feminas, pertinentibus
fecisse eas nemo miratus est, in causa proprie ad ipsas
13 pertinente miramur fecisse? Quid autem fecerunt? Superbas,
mediusfidius, aures habemus, si, quum domini servorum non
fastidiant preces, nos rogari ab honestis feminis indignamur.
6 Venio nunc ad id, de quo agitur. In quo duplex consulis
oratio fuit; nam et legem ullam omnino abrogari est indignatus
et eam præcipue legem, quæ luxuriæ muliebris coercendæ causa
2 lata esset. Et illa communis pro legibus visa consularis
oratio est, et hæc adversus luxuriam severissimis moribus
3 conveniebat; itaque periculum est, nisi, quid in utraque re vani

sit, docuerimus, ne quis error vobis offundatur. Ego enim 4
quemadmodum ex iis legibus, quæ non in tempus aliquod,
sed perpetuæ utilitatis causa in æternum latæ sunt, nullam
abrogari debere fateor, nisi quam aut usus coarguit aut status
aliquis rei publicæ inutilem fecit, sic, quas tempora aliqua 5
desiderarunt leges, mortales, ut ita dicam, et temporibus ipsis
mutabiles esse video. Quæ in pace lata sunt, plerumque 6
bellum abrogat, quæ in bello, pax, ut in navis administratione
alia in secunda, alia in adversa tempestate usui sunt. Hæc 7
quum ita natura distincta sint, ex utro tandem genere ea lex
esse videtur, quam abrogamus? quam vetus? Regia lex,
simul cum ipsa urbe nata, aut, quod secundum est, ab 8
decemviris ad condenda iura creatis in duodecim tabulis
scripta, sine qua quum maiores nostri non existimarint decus
matronale servari posse, nobis quoque verendum sit, ne cum
ea pudorem sanctitatemque feminarum abrogemus. Quis igitur 9
nescit, novam istam legem esse, Q. Fabio et Ti. Sempronio
consulibus viginti ante annis latam? sine qua quum per tot
annos matronæ optimis moribus vixerint, quod tandem, ne
abrogata ea effundantur ad luxuriam, periculum est? Nam si 10
ista lex *aut antiqua* aut ideo lata esset, ut finiret libidinem muliebrem,
verendum foret, ne abrogata incitaret; cur sit autem lata, ipsum
indicabit tempus. Hannibal in Italia erat, victor ad Cannas; 11
iam Tarentum, iam Arpos, iam Capuam habebat; ad urbem
Romam admoturus exercitum videbatur; defecerant socii; non 12
milites in supplementum, non socios navales ad classem tuendam,
non pecuniam in ærario habebamus; servi, quibus arma darentur,
ita ut pretium pro iis bello perfecto dominis solveretur, emebantur;
in eandem diem pecuniæ frumentum et cetera, quæ belli usus 13
postulabant, præbenda publicani se conducturos professi erant;
servos ad remum, numero ex censu constituto, cum stipendio
nostro dabamus; aurum et argentum omne, ab senatoribus eius 14
rei initio orto, in publicum conferebamus; viduæ et pupilli
pecunias suas in ærarium deferebant; cautum erat, quo ne
plus auri et argenti facti, quo ne plus signati argenti et æris

15 domi haberemus. Tali tempore in luxuria et ornatu matronæ occupatæ erant, ut ad eam coercendam [Oppia] lex desiderata sit, quum, quia Cereris sacrificium lugentibus omnibus matronis intermissum erat, senatus finiri luctum triginta diebus iussit?

16 Cui non apparet, inopiam et miseriam civitatis, [et] quia omnium privatorum pecuniæ in usum publicum vertendæ erant, istam legem scripsisse, tam diu mansuram, quam diu causa

17 scribendæ legis mansisset? Nam si, quæ tunc temporis causa decrevit senatus aut populus iussit, in perpetuum servari oportet, cur pecunias reddimus privatis? cur publica præsentī pecunia

18 locamus? cur servi, qui militent, non emuntur? cur privati

7 non damus remiges, sicut tunc dedimus? Omnes alii ordines, omnes homines mutationem in meliorem statum rei publicæ sentient; ad coniuges tantum nostras pacis et tranquillitatis

2 publicæ fructus non perveniet? Purpura viri utemur, prætextati in magistratibus, in sacerdotiis; liberi nostri prætextis purpura togis utentur; magistratibus in coloniis municipiisque, hic Romæ infimo generi, magistris vicorum togæ prætextæ habendæ

3 ius permittemus, nec ut vivi [solum] habeant tantum insigne, sed etiam ut cum eo crementur mortui; feminis dumtaxat purpuræ usu interdiciemus? Et, quum tibi viro liceat purpura in vestem stragulam uti, matrem familiæ tuam purpureum amiculum habere non sines, et equus tuus speciosius instratus erit quam

4 uxor vestita? Sed in purpura, quæ teritur, absumitur, iniustam quidem, sed aliquam tamen causam tenacitatis video; in auro vero, in quo præter manupretium nihil intertrimenti fit, quæ malignitas est? Præsidium potius in eo est et ad privatos

5 et ad publicos usus, sicut experti estis. Nullam æmulationem inter se singularum, quoniam nulla haberet, esse aiebat. At hercule universis dolor et indignatio est, quum sociorum Latini nominis uxoribus vident ea concessa ornamenta, quæ sibi adempta

6 sint, quum insignes eas esse auro et purpura, quum illas vehi per urbem, se pedibus sequi, tanquam in illarum civitatibus,

7 non in sua imperium sit. Virorum hoc animos vulnerare posset; quid muliercularum censetis, quas etiam parva movent?

Non magistratus nec sacerdotia nec triumphī nec insignia nec 8 dona aut spolia bellica iis contingere possunt; munditiæ et 9 ornatus et cultus, hæc feminarum insignia sunt, his gaudent et gloriantur, hunc mundum muliebre appellarunt maiores nostri. Quid aliud in luctu quam purpuram atque aurum 10 deponunt? quid, quum eluxerunt, sumunt? quid in gratulationibus supplicationibusque nisi excellentiorem ornatum adiiciunt? Sci- 11 licet, si legem Oppiam abrogaritis, non vestri arbitrii erit, si quid eius vetare volueritis, quod nunc lex vetat; minus filiæ, uxores, sorores etiam quibusdam in manu erunt. Nunquam 12 salvīs suis exuitur servitus muliebris, et ipsæ libertatem, quam viduitas et orbitas facit, detestantur. In vestro arbitrio suum 13 ornatum quam in legis malunt esse; et vos in manu et tutela, non in servitio debetis habere eas, et malle patres vos aut viros quam dominos dici. Invidiosis nominibus utebatur modo 14 consul, seditionem muliebre et secessionem appellando. Id enim periculum est, ne Sacrum montem, sicut quondam irata plebs, aut Aventinum capiant! Patiendum huic infirmitati est, 15 quodcunque vos censueritis. Quo plus potestis, eo moderatius imperio uti debetis."

Hæc quum contra legem proque lege dicta essent, 8 aliquanto maior frequentia mulierum postero die sese in publicum effudit, unoque agmine omnes Brutorum ianuas 2 obsederunt, qui collegarum rogationi intercedebant, nec ante abstiterunt, quam remissa intercessio ab tribunis est. Nulla 3 deinde dubitatio fuit, quin omnes tribus legem abrogarent. Viginti annis post abrogata est quam lata.

M. Porcius consul, postquam abrogata lex Oppia est, 4 extemplo viginti quinque navibus longis, quarum quinque sociorum erant, ad Lunæ portum profectus est, eodem exercitu convenire iusso, et edicto per oram maritimam misso navibus 5 omnis generis contractis, ab Luna proficiscens edixit, ut ad portum Pyrenæi sequerentur; inde se frequenti classe ad hostes iturum. Prætervecti Ligustinos montes sinumque Gallicum ad 6 diem, quam dixerat, convenerunt. Inde Rhodam ventum, et

- præsidium Hispanorum, quod in castello erat, vi deiectum.
- 7 Ab Rhoda secundo vento Emporias perventum; ibi copiae
 9 omnes præter socios navales in terram expositæ. Iam tunc
 Emporiæ duo oppida erant muro divisa. Unum Græci habebant,
 2 a Phocæa, unde et Massilienses, oriundi, alterum Hispani; sed
 Græcum oppidum in mare expositum totum orbem muri minus
 quadringentos passus patentem habebat; Hispanis retractior
 a mari trium millium passuum in circuitu murus erat.
- 3 Tertium genus Romani coloni ab divo Cæsare post devictos
 Pompeii liberos adiecti. Nunc in corpus unum confusi omnes,
 Hispanis prius, postremo et Græcis in civitatem Romanam
 4 adscitis. Miraretur, qui tum cerneret aperto mari ab altera
 parte, ab altera Hispanis, tam feræ et bellicosæ genti, obiectos,
 quæ res eos tutaretur. Disciplina erat custos infirmitatis, quam
 5 inter validiores optime timor continet. Partem muri versam
 in agros egregie munitam habebant, una tantum in eam
 regionem porta imposita, cuius assiduus custos semper aliquis ex
 6 magistratibus erat. Nocte pars tertia civium in muris excubabat;
 neque moris tantum aut legis causa, sed quanta si hostis ad portas
 7 esset, et servabant vigilias et circumibant cura. Hispanum neminem
 in urbem recipiebant; ne ipsi quidem temere urbe excedebant.
- 8 Ad mare patebat omnibus exitus; porta ad Hispanorum oppidum
 versa nunquam nisi frequentes, pars tertia fere, cuius proxima
 9 nocte vigiliæ in muris fuerant, egrediebantur. Causa exeundi
 hæc erat: commercio eorum Hispani, imprudentes maris, gaude-
 bant, mercarique et ipsi ea, quæ externa navibus inveherentur,
 et agrorum exigere fructus volebant. Huius mutui usus desi-
 10 derium, ut Hispana urbs Græcis pateret, faciebat. Erant etiam
 eo tutiores, quod sub umbra Romanæ amicitiae latebant, quam
 sicut minoribus viribus quam Massilienses, pari colebant fide.
 Tum quoque consulem exercitumque comiter ac benigne acceperunt.
- 11 Paucos ibi moratus dies Cato, dum exploraret, ubi et quantæ
 hostium copiae essent, ut ne mora quidem segnis esset, omne
 12 id tempus exercendis militibus consumpsit. Id erat forte tem-
 pus anni, ut frumentum in arvis Hispani haberent; itaque

redemptoribus vetitis frumentum parare ac Romam dimissis,
 „Bellum“ inquit „se ipsum alet.“ Profectus ab Emporiis 13
 agros hostium urit vastatque; omnia fuga et terrore complet.

Eodem tempore M. Helvio decedenti ex ulteriore Hispania 10
 cum præsidio sex millium, dato ab App. Claudio prætore, Celtiberi
 agmine ingenti ad oppidum Ilturgi occurrunt. Viginti millia 2
 armatorum fuisse Valerius scribit, duodecim millia ex iis cæsa,
 oppidum Ilturgi receptum et puberes omnes interfectos. Inde 3
 ad castra Catonis Helvius pervenit et, quia tuta iam ab
 hostibus regio erat, præsidio in ulteriorem Hispaniam remisso,
 Romam est profectus, et ob rem feliciter gestam ovans urbem
 est ingressus. Argenti infecti tulit in ærarium decem quattuor 4
 millia pondo septingenta triginta duo et signati bigatorum
 septendecim millia viginti tres et Oscensis argenti centum
 undeviginti millia quadringentos undequadrageinta. Causa 5
 triumphi negandi senatui fuit, quod alieno auspicio et in
 aliena provincia pugnasset. Ceterum biennio post redierat,
 quum, provincia successorì Q. Minucio tradita, annum inse-
 quentem retentus ibi longo et gravi fuisset morbo. Itaque 6
 duobus modo mensibus ante Helvius ovans urbem est ingressus,
 quam successor eius Q. Minucius triumpharet. Hic quoque 7
 tulit argenti pondo triginta quattuor millia octingenta et bigatorum
 septuaginta tria millia et Oscensis argenti ducenta septuaginta
 octo millia.

In Hispania interim consul haud procul Emporiis castra 11
 habebat. Eo legati tres ab Ilergetum regulo Bilistage, in 2
 quibus unus filius eius erat, venerunt, querentes castella sua
 oppugnari, nec spem ullam esse resistendi, nisi præsidium
 Romanus misisset; tria millia militum satis esse, nec hostes, 3
 si tanta manus venisset, mansuros. Ad ea consul, moveri
 quidem se vel periculo eorum vel metu, dicere; sed sibi 4
 nequaquam tantum copiarum esse, ut, quum magna vis
 hostium haud procul absit et, quam mox signis collatis
 dimicandum sit, in dies expectet, dividendo exercitum minvere
 tuto vires possit. Legati ubi hæc audiverunt, flentes ad genua 5

consulis provolvuntur; orant, ne se in rebus tam trepidis
 6 deserat; quo enim se, repulsos ab Romanis, ituros? Nullos
 7 se socios, nihil usquam in terris aliud spei habere. Potuisse
 se extra id periculum esse, si decedere fide, si coniurare cum
 ceteris voluissent. Nullis minis, nullis terriculis se motos,
 8 sperantes satis opis et auxilii sibi in Romanis esse. Id si
 nullum sit, si sibi a consule negetur, deos hominesque se
 testes facere, invitos et coactos se, ne eadem, quæ Saguntini
 passi sint, patiantur, defecturos et cum ceteris potius Hispanis
 12 quam solos perituros esse. Et illo quidem die sic sine responso
 dimissi. Consulem nocte, quæ insecuta est, anceps cura agitare;
 2 nolle deserere socios, nolle minuere exercitum, quod aut moram
 sibi ad dimicandum aut in dimicando periculum afferre posset.
 3 Stat sententia non minuere copias, ne quid interim hostes
 inferant ignominie; sociis spem pro re ostentandam censet:
 4 sæpe vana pro veris, maxime in bello, valuisse, et credentem
 se aliquid auxilii habere, perinde atque haberet; ipsa fiducia
 5 et sperando atque audendo servatum. Postero die legatis
 respondit, quanquam vereatur, ne suas vires, aliis eas commo-
 dando, minuat, tamen se illorum temporis ac periculi magis
 6 quam sui rationem habere. Denuntiari militum parti tertiæ
 ex omnibus cohortibus iubet, ut cibum, quem in naves imponant,
 7 mature coquant, navesque in diem tertium expediri iussit. Duos
 ex legatis Bilistagi atque Ilergetibus nuntiare ea iubet; filium
 8 reguli comiter habendo et muneribus apud se retinet. Legati
 non ante profecti, quam impositos in naves milites viderunt.
 Id pro haud dubio iam nuntiantes non suos modo, sed etiam
 13 hostes fama Romani auxilii adventantis impleverunt. Consul,
 ubi satis, quod in speciem fuit, ostentatum est, revocari ex
 navibus milites iubet.

2 Ipse, quum iam id tempus anni appeteret, quo geri res
 possent, castra [hiberna] tria millia passuum ab Emporiis posuit.
 Inde per occasiones nunc hac parte, nunc illa, modico præsidio
 castris relicto, prædatum milites in hostium agros ducebat;
 3 nocte ferme proficiscebantur, ut et quam longissime a castris

procederent et inopinantes opprimerent. Et exercebat ea res
 novos milites, et hostium magna vis excipiebatur; nec iam
 egredi extra munimenta castellorum audebant. Ubi satis ad 4
 hunc modum et suorum et hostium animos est expertus, con-
 vocari tribunos præfectosque et equites omnes et centuriones
 iussit. „Tempus“ inquit, „quod sæpe optastis, venit, quo 5
 vobis potestas fieret virtutem vestram ostendendi. Adhuc
 prædonum magis quam bellantium militastis more; nunc iusta 6
 pugna hostes cum hostibus conseretis manum; non agros inde
 populari, sed urbium opes exhaurire licebit. Patres nostri, 7
 quum in Hispania Carthaginiensium et imperatores [ibi] et
 exercitus essent, ipsi nullum in ea militem haberent, tamen
 addi hoc in fœdere voluerunt, ut imperii sui Hiberus fluvius
 esset finis. Nunc quum duo prætores, quum consul, quum 8
 tres exercitus Romani Hispaniam obtineant, Carthaginien-
 sium decem iam prope annis nemo in his provinciis sit,
 imperium nobis citra Hiberum amissum est. Hoc armis et 9
 virtute recuperetis oportet, et nationem rebellantem magis
 temere quam constanter bellantem iugum, quo se exuit,
 accipere rursus cogatis.“ In hunc modum maxime adhortatus 10
 pronuntiat se nocte ad castra hostium ducturum. Ita ad corpora
 curanda dimissi. Nocte media, quum auspicio operam dedisset, 14
 profectus, ut locum, quem vellet, priusquam hostes sentirent,
 caperet, præter castra hostium circumducit et prima luce, acie
 instructa, sub ipsum vallum tres cohortes mittit. Mirantes barbari 2
 ab tergo apparuisse Romanum, discurrere et ipsi ad arma.
 Interim consul apud suos „Nusquam nisi in virtute spes est, 3
 milites“ inquit; „et ego sedulo, ne esset, feci. Inter castra 4
 nostra et nos medii hostes et ab tergo hostium ager est.
 Quod pulcherrimum, idem tutissimum est, in virtute spem
 positam habere.“ Sub hæc cohortes recipi iubet, ut barbaros
 simulatione fugæ eliceret. Id, quod crediderat, evenit. Per- 5
 timuisse et cedere rati Romanos porta erumpunt et, quantum
 inter castra sua et aciem hostium relictum erat loci, armatis
 complent. Dum trepidant acie instruenda, consul, iam paratis 6

ordinatisque omnibus, incompósitos aggreditur. Equites primos
ab utroque cornu in pugnam induxit; sed in dextro extemplo
7 pulsi, cedentesque trepidi etiam pediti terrorem intulere. Quod
ubi consul vidit, duas cohortes delectas ab dextro latere hostium
circumduci iubet et ab tergo se ostendere, priusquam concurrerent
8 peditum acies. Is terror obiectus hosti rem metu Romanorum
equitum inclinam æquavit; tamen adeo turbati erant dextræ alæ
pedites equitesque, ut quosdam consul manu ipse repperit et
9 aversos in hostem verterit. Ita et, quamdiu missilibus pugnatum
est, anceps pugna erat, et iam ab dextera parte, unde terror
10 et fuga cœperat, ægre Romanus restabat, ab sinistro cornu
et a fronte urgebantur barbari et cohortes a tergo instantes
11 pavidi respiciebant. Ut emissis soliferreis phalaricisque gladios
strinxerunt, tum velut redintegrata est pugna; non cæcis
ictibus procul ex improvise vulnerabantur, sed pede collato
15 tota in virtute ac viribus spes erat. Fessos iam suos consul,
ex secunda acie subsidiariis cohortibus in pugnam inductis,
2 accendit. Nova acies facta. Integri recentibus telis fatigatos
adorti hostes primum acri impetu velut cuneo perculerunt,
deinde dissipatos in fugam averterunt; effuso per agros
3 cursu castra repetebantur. Ubi omnia fuga completa vidit
Cato, ipse ad secundam legionem, quæ in subsidio posita erat,
equo revehitur, et signa proferri plenoque gradu ad castra hostium
4 oppugnanda succedere iubet. Si quis extra ordinem avidius
procurrit, et ipse interequitans sparo percutit, et tribunos
5 centurionesque castigare iubet. Iam castra oppugnabantur,
saxisque et sudibus et omni genere telorum summovebantur
a vallo Romani. Ubi recens admota legio est, tum et
oppugnantibus animus crevit, et infensus hostes pro vallo
6 pugnant. Consul omnia oculis perlustrat, ut, qua minima
vi resistatur, ea parte irrumpat. Ad sinistram portam infre-
quentes videt; eo secundæ legionis principes hastatosque inducit.
7 Non sustinuit impetum eorum statio, quæ portæ apposita erat;
et ceteri, postquam intra vallum hostem vident, ipsi castris
8 exuti signa armaque abiiciunt. Cæduntur in portis, suomet

ipsi agmine in arto hærentes. Secundani terga hostium cædunt,
ceteri castra diripiunt. Valerius Antias supra quadraginta 9
millia hostium cæsa eo die scribit; Cato ipse, haud sane
detrectator laudum suarum, multos cæsos ait, numerum non
adscribit.

Tria eo die laudabilia fecisse putatur, unum, quod circum- 16
ducto exercitu, procul navibus suis castrisque, ubi spem nus-
quam nisi in virtute haberent, inter medios hostes prælium
commisit; alterum, quod cohortes ab tergo hostibus obiecit; 2
tertium, quod secundam legionem, ceteris omnibus effusis ad
sequendos hostes, pleno gradu sub signis compositam instruc-
tamque subire ad portam castrorum iussit. Nihil deinde a 3
victoria cessatum. Quum, receptui signo dato, suos spoliis
onustos in castra reduxisset, paucis horis noctis ad quietem
datis, ad prædandum in agros duxit. Effusius, ut sparsis 4
hostibus fuga, prædati sunt. Quæ res non minus quam pugna
pridie adversa Emporitanos Hispanos accolasque eorum in
deditionem compulit. Multi et aliarum civitatum, qui Em- 5
porias perfugerant, dederunt se, quos omnes appellatos
benigne vinoque et cibo curatos domos dimisit. Confestim 6
inde castra movit, et, quacunque incedebat agmen, legati
dedentium civitates suas occurrebant, et, quum Tarraconem
venit, iam omnis cis Hiberum Hispania perdomita erat, capti- 7
vique et Romani et socium ac Latini nominis, variis casibus
in Hispania oppressi, donum consuli a barbaris reducebantur.
Fama deinde vulgatur, consulem in Turdetaniam exercitum 8
ducturum, et ad devios montanos, profectum etiam, falso per-
latum est. Ad hunc vanum et sine auctore ullo rumorem 9
Bergistanorum civitatis septem castella defecerunt. Eos
educto exercitu consul sine memorando prælio in potestatem
redegit. Haud ita multo post eidem, regresso Tarraconem 10
consule, priusquam inde quoquam procederet, defecerunt.
Iterum subacti; sed non eadem venia victis fuit. Sub cōrona
venire omnes, ne sæpius pacem sollicitarent.

- 17 Interim P. Manlius prætor, exercitu vetere a Q. Minucio,
cui successerat, accepto, adiuncto et App. Claudii Neronis ex
2 ulteriore Hispania vetere item exercitu, in Turdetaniam pro-
ficiscitur. Omnium Hispanorum maxime imbelles habentur
Turdetani; freti tamen multitudine sua obviam ierunt agmini
3 Romano. Eques immissus turbavit extemplo aciem eorum.
Pedestre prælium nullius ferme certaminis fuit; milites veteres,
4 periti hostium bellicque, haud dubiam pugnam fecerunt. Nec
tamen ea pugna debellatum est; decem millia Celtiberum
mercede Turduli conducunt, alienisque armis parant bellum.
- 5 Consul interim rebellione Bergistanorum ictus, ceteras
quoque civitates ratus per occasionem idem facturam, arma
6 omnibus cis Hiberum Hispanis adimit, quam rem adeo ægre
passi sunt, ut multi mortem sibimet ipsi consciscerent, ferox genus,
7 nullam vitam rati sine armis esse. Quod ubi consuli nuntiatum
est, senatores omnium civitatum ad se vocari iussit, atque
iis „Non nostra“ inquit „magis quam vestra refert, vos non
8 rebellare, si quidem id maiore Hispanorum malo quam exercitus
Romani labore semper adhuc factum est. Id ut ne fiat, uno
modo arbitror caveri posse, si effectum erit, ne possitis rebellare.
- 9 Volo id quam mollissima via consequi. Vos quoque in ea re
consilio me adiuvate; nullum libentius sequar, quam quod
10 vosmet ipsi attuleritis.“ Tacentibus spatium se ad deliberandum
11 dierum paucorum dare dixit. Quum revocati secundo quoque
concilio tacuissent, uno die muris omnium dirutis, ad eos, qui
nondum parebant, profectus, ut in quamque regionem venerat,
omnes, qui circa incolebant, populos in deditionem accepit.
- 12 Segesticam tantum, gravem atque opulentam civitatem, vineis
18 et pluteis cepit. Eo maiorem habebat difficultatem in subi-
gendis hostibus, quam qui primi venerant in Hispaniam, quod
ad illos tædio imperii Carthaginensium Hispani deficiebant,
2 huic ex usurpata libertate in servitutem velut asserendi erant;
et ita mota omnia accepit, ut alii in armis essent, alii obsi-
dione ad defectionem cogerentur nec, nisi in tempore subventum
3 foret, ultra sustentaturi fuerint. Sed in consule ea vis animi

atque ingenii fuit, ut omnia maxima minimaque per se adiret
atque ageret, nec cogitaret modo imperaretque, quæ in rem
essent, sed pleraque ipse per se transigeret, nec in quemquam 4
omnium gravius severiusque quam in semet ipsum imperium
exerceret, parsimonia et vigiliis et labore cum ultimis militum 5
certaret, nec quicquam in exercitu suo præcipui præter honorem
atque imperium haberet.

Difficilius bellum in Turdetania prætori P. Manlio Celti- 19
beri mercede exciti ab hostibus, sicut ante dictum est, facie-
bant; itaque eo consul accersitus litteris prætoris legiones
duxit. Ubi eo venit, castra separatim Celtiberi et Turdetani 2
habebant. Cum Turdetanis extemplo levia prælia, incursantes
in stationes eorum, Romani facere, semperque victores ex
quamvis temere cæpto certamine abire. Ad Celtiberos in 3
colloquium tribunos militum ire consul atque iis trium condi-
tionum electionem ferre iubet, primam, si transire ad Romanos 4
velint et duplex stipendium accipere, quam quantum a Turde-
tanis pepigissent; alteram, si domos abire, publica fide accepta, 5
nihil eam rem noxiæ futuram, quod hostibus se Romanorum
iunxissent; tertiam, si utique bellum placeat, diem locumque 6
constituant, ubi secum armis decernant. A Celtiberis dies ad 7
consultandum petita. Concilium immixtis Turdetanis habitum
magno cum tumultu; eo minus decerni quicquam potuit.
Quum incerta bellum an pax cum Celtiberis essent, commeatus 8
tamen haud secus quam in pace ex agris castellisque hostium
Romani portabant, deni sæpe munimenta eorum, velut communi
pacto commercio, privatis indutiis ingredienti. Consul ubi 9
hostes ad pugnam elicere nequit, primum prædatum sub signis
aliquot expeditas cohortes in agrum integræ regionis ducit;
deinde audito, Saguntiae Celtiberum omnes sarcinas impedi- 10
mentaque relictæ, eo pergit ducere ad oppugnandum. Postquam 11
nulla moventur re, persoluto stipendio non suis modo, sed
etiam prætoris militibus, relictoque omni exercitu in castris
prætoris, ipse cum septem cohortibus ad Hiberum est regressus.
Ea tam exigua manu oppida aliquot cepit. Defecere ad eum 20

2 Sedetani, Ausetani, Suessetani. Lacetanos, deviam et silvestrem gentem, quum insita feritas continebat in armis, tum conscientia, dum consul exercitusque Turdulo bello esset occupatus, 3 depopulatorum subitis incursionibus sociorum. Igitur ad oppidum eorum oppugnandum consul ducit non Romanas modo cohortes, sed iuventutem etiam merito infensorum iis 4 sociorum. Oppidum longum, in latitudinem haudquaquam tantundem patens habebant. Quadringentos inde ferme passus 5 constituit signa. Ibi delectarum cohortium stationem relinquens, præcepit iis, ne se ex eo loco ante moverent, quam ipse ad eos venisset; ceteras copias ad ulteriorem partem urbis circumducit. Maximum ex omnibus auxiliis numerum Suessetanæ inventutis habebat; eos ad murum oppugnandum subire iubet. 6 Quorum ubi arma signaque Lacetani cognovere, memores, quam sæpe in agro eorum impune persultassent, quoties ipsos signis collatis fudissent fugassentque, patefacta repente porta 7 universi in eos erumpunt. Vix clamorem eorum, nedum impetum Suessetani tulerunt. Quod postquam, sicut futurum 8 ratus erat, consul fieri etiam vidit, equo citato subter murum hostium ad cohortes avehitur, atque eas arreptas, effusis omnibus ad sequendos Suessetanos, qua silentium ac solitudo 9 erat, in urbem inducit, priusque omnia cepit, quam se reciperent Lacetani. Mox ipsos nihil præter arma habentes in 21 deditionem accepit. Confestim inde victor ad Vergium castrum ducit. Receptaculum id maxime prædonum erat, et inde incursionses in agros pacatos provinciæ eius fiebant. Transfugit inde ad consulem princeps Vergestanus, et purgare se ac populares cœpit: non esse in manu ipsis rem publicam; prædones receptos totum suæ potestatis id castrum fecisse. 3 Consul eum domum redire, conficta aliqua probabili, cur 4 afuisset, causa, iussit; quum se muros subisse cerneret intentosque prædones ad tuenda mœnia esse, tum uti cum suæ 5 factionis hominibus meminisset arcem occupare. Id, uti præceperat, factum; repente anceps terror, hinc muros adscendentibus Romanis, illinc arce capta, barbaros circumvasit. Huius

potitus loci consul eos, qui arcem tenuerant, liberos esse cum cognatis suaque habere iussit, Vergestanos ceteros quæstori 6 ut venderet imperavit, de prædonibus supplicium sumpsit. Pacata provincia, vectigalia magna instituit ex ferrariis argentiisque, quibus tum institutis locupletior in dies provincia fuit. Ob has res gestas in Hispania supplicationem in triduum 8 patres decreverunt.

Eadem æstate alter consul L. Valerius Flaccus in Gallia 22 cum Boiorum manu propter Litanam silvam signis collatis secundo prælio conflixit. Octo millia Gallorum cæsa traduntur; 2 ceteri omisso bello in vicos suos atque agros dilapsi. Consul 3 reliquum æstatis circa Padum Placentiæ et Cremonæ exercitum habuit, restituitque, quæ in iis oppidis bello diruta fuerant.

Quum hic status rerum in Italia Hispaniaque esset, T. 4 Quinctio, in Græcia ita hibernis actis, ut, exceptis Ætolis, quibus nec pro spe victoriæ præmia contigerant nec diu quies placere poterat, universa Græcia simul pacis libertatisque perfruens bonis egregie statu suo gauderet, nec magis in bello 5 virtutem Romani ducis quam in victoria temperantiam iustitiamque et moderationem miraretur, senatus consultum, quo bellum adversus Nabim Lacedæmonium decretum erat, affertur. Quo lecto, Quinctius conventum Corinthum omnium sociarum 6 civitatum legationibus in diem certam edicit; ad quam ubi frequentes undique principes convenerunt, ita uti ne Ætoli quidem abessent, tali oratione est usus: „Bellum adversus 7 Philippum non magis communi animo consilioque Romani et Græci gesserunt, quam utrique suas causas belli habuerunt. Nam et Romanorum amicitiam nunc Carthaginienses hostes 8 eorum iuvando, nunc hic sociis nostris oppugnandis violaverat, et in vos talis fuit, ut nobis, etiamsi nostrarum oblivisceremur 9 iniuriarum, vestræ iniuriæ satis digna causa belli fuerit. Hodierna consultatio tota ex vobis pendet. Refero enim ad 10 vos, utrum Argos, sicut scitis ipsi, ab Nabide occupatos pati velitis sub ditione eius esse, an æquum censeatis nobilissimam 11 vetustissimamque civitatem, in media Græcia sitam, repeti in

libertatem et eodem statu, quo ceteras urbes Peloponnesi et
 12 Græciæ, esse. Hæc consultatio, ut videtis, tota de re perti-
 nente ad vos est; Romanos nihil contingit, nisi quatenus liberatæ
 Græciæ unius civitatis servitus non plenam nec integram
 13 gloriam esse sinit. Ceterum si vos nec cura eius civitatis
 nec exemplum nec periculum movet, ne serpat latius contagio
 eius mali, nos æqui bonique facimus. De hac re vos consulo,
 23 staturus eo, quod plures censueritis. Post orationem Romani
 2 imperatoris percenseri aliorum sententiæ cœptæ sunt. Quum
 legatus Atheniensium, quantum poterat, gratiis agendis Roma-
 norum in Græciam merita extulisset, imploratos adversus
 3 Philippum tulisse opem, non rogatos ultro adversus tyrannum
 Nabim offerre auxilium, indignatusque esset, hæc tanta merita
 4 sermonibus tamen aliquorum carpi, futura calumniantium, quum
 fateri potius præteritorum gratiam deberent, apparebat inaccessi
 5 Ætolos. Igitur Alexander, princeps gentis, invectus primum
 in Athenienses, libertatis quondam duces et auctores, assen-
 6 tationis propriæ gratia communem causam prodentes, questus
 deinde Achæos, Philippi quondam milites, ad postremum, in-
 clinata fortuna eius, transfugas, et Corinthum recepisse et id
 7 agere, ut Argos habeant, Ætolos, primos hostes Philippi,
 semper socios Romanorum, pactos in fœdere, suas urbes
 agrosque fore devicto Philippo, fraudari Echino et Pharsalo,
 8 insimulavit fraudis Romanos, quod, vano titulo libertatis osten-
 tato, Chalcidem et Demetriadem præsiidiis tenerent, qui Philippo,
 cunctanti deducere inde præsidia, obicere semper soliti sint,
 9 nunquam, donec Demetrias Chalcisque et Corinthus tenerentur,
 10 liberam Græciam fore, postremo quia manendi in Græcia
 retinendique exercitus Argos et Nabim causam facerent.
 11 Deportarent legiones in Italiam; Ætolos polliceri, aut condi-
 cionibus et voluntate sua Nabim præsidium Argis deducturum,
 aut vi atque armis coacturos in potestate consentientis Græciæ
 24 esse. Hæc vaniloquentia primum Aristænum prætorem Achæo-
 2 rum excitavit. „Ne istuc“ inquit „Iuppiter optimus maximus
 sirit Iunoque regina, cuius in tutela Argi sunt, ut illa civitas

inter tyrannum Lacedæmonium et latrones Ætolos præmium
 sit posita in eo discrimine, ut miserius a vobis recipiatur,
 quam ab illo capta est. Mare interiectum ab istis prædonibus 3
 non tuetur nos, T. Quincti; quid, si in media Peloponneso
 arcem sibi fecerint, futurum nobis est? Linguam tantum Græ-
 corum habent, sicut speciem hominum; moribus ritibusque 4
 efferatioribus quam ulli barbari, immo quam immanes beluæ
 vivunt. Itaque vos rogamus, Romani, ut et ab Nabide Argos
 recuperetis et ita res Græciæ constituatis, ut ab latrocinio
 quoque Ætolorum satis pacata hæc relinquatis. Romanus, 5
 cunctis undique increpantibus Ætolos, responsurum se fuisse
 iis dixit, nisi ita infensos omnes in eos videret, ut sedandi
 potius quam irritandi essent. Contentum itaque opinione ea, 6
 quæ de Romanis Ætolisque esset, referre se dixit, quid de
 Nabidis bello placeret, nisi redderet Achæis Argos. Quum 7
 omnes bellum decressent, auxilia ut pro viribus suis quæque
 civitates mitterent, est hortatus. Ad Ætolos legatum etiam
 misit, magis ut nudaret animos, id quod evenit, quam spe,
 impetrari posse. Tribunis militum, ut exercitum ab Elatea 25
 arcesserent, imperavit. Per eosdem dies et Antiochi legatis, 2
 de societate agentibus, respondit, nihil se absentibus decem
 legatis sententiæ habere; Romam eundem ad senatum iis esse.

Ipse copias adductas ab Elatea ducere Argos pergit; 3
 atque ei circa Cleonas Aristænus prætor cum decem millibus
 Achæorum, equitibus mille occurrit, et haud procul inde iunctis
 exercitibus posuerunt castra. Postero die in campum Argi- 4
 vorum descenderunt, et quattuor ferme millia ab Argis locum
 castris capiunt. Præfectus præsidii Laconum erat Pythagoras, 5
 gener idem tyranni et uxoris eius frater, qui sub adventum
 Romanorum et utrasque arces (nam duas habent Argi) et
 loca alia, quæ aut opportuna aut suspecta erant, validis præ-
 siidiis firmavit. Sed inter hæc agenda pavorem iniectum ad- 6
 ventu Romanorum dissimulare haudquaquam poterat; et ad
 externum terrorem intestina etiam seditio accessit. Damocles 7
 erat Argivus, adolescens maioris animi quam consilii, qui

primo, iure iurando interposito, de præsidio expellendo cum
 idoneis collocutus, dum vires adicere coniurationi studet,
 8 incautior fidei aestimator fuit. Colloquentem eum cum suis
 satelles a præfecto missus quum accerseret, sensit, proditum
 consilium esse, hortatusque *est* coniuratos, qui aderant, ut potius,
 9 quam extorti morerentur, arma secum caperent. Atque ita cum
 paucis in forum pergit ire, clamitans, ut, qui salvam rem publicam
 10 vellent, auctorem et ducem se libertatis sequerentur. Haud
 sane movit quemquam, quia nihil usquam spei propinquæ,
 11 nedum satis firmi præsidi cernebant. Hæc vociferantem eum
 Lacedæmonii circumventum cum suis interfecerunt. Comprensi
 12 deinde quidam et alii. Ex iis occisi plures, pauci in custodiam con-
 iecti; *multi* proxima nocte funibus per murum demissi, ad Romanos
 26 perfugerunt. Quinctius, affirmantibus iis, si ad portas exercitus
 Romanus fuisset, non sine effectum futurum eum motum fuisse,
 2 et, si propius castra admoverentur, non quieturos Argivos, misit
 expeditos pedites equitesque, qui circa Cylarabim (gymnasium
 3 id est minus trecentos passus ab urbe) cum erumpentibus
 a porta Lacedæmoniis prælium commiserunt atque eos haud
 magno certamine compulerunt in urbem; et castra eo ipso loco,
 4 ubi pugnatum erat, imperator Romanus posuit. Diem inde
 unum in speculis fuit, si quid novi motus oreretur; postquam
 oppressam metu civitatem vidit, advocat consilium de oppugnandis
 5 Argis. Omnium principum Græciæ præter Aristænum eadem
 sententia erat, quum causa belli non alia esset, inde potissimum
 6 ordiendum bellum. Quinctio id nequaquam placebat, et Aristænum
 contra omnium consensum disserentem cum haud dubia appro-
 7 batione audivit; et ipse adiecit: quum pro Argivis adversus
 tyrannum bellum susceptum sit, quid minus conveniens esse
 8 quam, omisso hoste, Argos oppugnari? sa vero caput belli
 Lacedæmonem et tyrannum petiturum. Et dimisso consilio
 frumentatum expeditas cohortes misit. Quod maturi erat
 circa, demessum et convectum est; viride, ne hostes mox
 9 haberent, protritum et corruptum. Castra deinde movit, et
 Parthenio superato monte præter Tegeam, tertio die ad Caryas

posuit castra. Ibi, priusquam hostium intraret agrum, sociorum
 auxilia exspectavit. Venerunt Macedones a Philippo mille et 10
 quingenti et Thessalorum equites quadringenti; nec iam auxilia,
 quorum affatim erat, sed commeatus finitimis urbibus imperati
 morabantur Romanum. Navales quoque magnæ copiae conve- 11
 niebant; iam ab Leucade L. Quinctius quadraginta navibus
 venerat, iam Rhodiæ duodeviginti tectæ naves, iam Eumenes
 rex circa Cycladas insulas erat cum decem tectis navibus,
 triginta lembis mixtisque aliis minoris formæ navigiis. Ipsorum 12
 quoque Lacedæmoniorum exsules permulti, tyrannorum iniuria
 puls, spe recuperandæ patriæ in castra Romana convenerunt;
 multi autem erant, iam per aliquot ætates, ex quo tyranni 13
 tenebant Lacedæmonem, alii ab aliis expulsi. Princeps erat 14
 exsulum Agesipolis, cuius iure gentis regnum Lacedæmone erat,
 pulsus infans ab Lycurgo tyranno post mortem Cleomenis, qui
 primus tyrannus Lacedæmone fuit.

Quum terra marique tantum belli circumstaret tyrannum, 27
 et prope nulla spes esset vires suas hostiumque aestimanti, non
 tamen omisit bellum, sed et a Creta mille delectos iuventutis 2
 eorum exivit, quum mille iam haberet, et tria millia mer-
 cenariorum militum, decem millia popularium cum castellanis
 agrestibus in armis habuit, et fossa valloque urbem communivit; 3
 et ne quid intestini motus oreretur, metu et acerbitate pœnarum
 tenebat animos, quoniam, ut salvum vellent tyrannum, sperare
 non poterat. Quum suspectos quosdam civium haberet, eductis 4
 in campum omnibus copiis (Dromon ipsi vocant), positis armis 5
 ad contionem vocari iubet Lacedæmonios atque eorum contioni
 satellites armatos circumdedit; et pauca præfatus, cur sibi 6
 omnia timenti caventique ignoscendum in tali tempore foret,
 et ipsorum referre, si quos suspectos status præsens rerum
 faceret, prohiberi potius, ne quid moliri possint, quam puniri
 molientes; itaque quosdam se in custodia habiturum, donec ea, 7
 quæ instet, tempestas prætereat; hostibus repulsis (a quibus,
 si modo proditio intestina satis caveatur, minus periculi esse)
 extemplo eos emissurum, — sub hæc citari nomina octoginta 8

ferme principum iuventutis iussit, atque eos, ut quisque ad nomen responderat, in custodiam tradidit; nocte insequenti
 9 omnes interfecti. Ilotarum deinde quidam (hi sunt iam inde antiquitus castellani, agreste genus), transfugere voluisse insimulati, per omnes vicos sub verberibus acti necantur. Hoc terrore obstupuerant multitudinis animi ab omni conatu
 10 novorum consiliorum. Intra munitiones copias continebat, nec parem se ratus, si dimicare acie vellet, et urbem relinquere tam suspensis et incertis omnium animis metuens.

28 Quinctius, satis iam omnibus paratis, profectus ab stativis die altero ad Sellasiam super CEnunta fluvium pervenit, quo in loco Antigonus Macedonum rex cum Cleomene Lacedæmoniorum
 2 tyranno signis collatis dimicasse dicebatur. Inde quum audisset descensum difficilis et artæ viæ esse, brevi per montes circuitu præmissis, qui munirent viam, lato satis et patenti limite ad Eurotam amnem, sub ipsis prope fluentem mœnibus, pervenit.
 3 Ubi castra metantes Romanos Quinctiumque ipsum cum equitibus atque expeditis prægressum auxiliares tyranni adorti in terrorem ac tumultum coniecerunt, nihil tale expectantes, quia nemo iis obvis toto itinere fuerat ac veluti pacato
 4 agro transierant. Aliquamdiu peditibus equites, equitibus pedites vocantibus, quum in se cuique minimum fiduciæ
 5 esset, trepidatum est; tandem signa legionum supervenerunt, et, quum primi agminis cohortes inductæ in prælium essent, qui modo terrori fuerant, trepidantes in urbem compulsi sunt.
 6 Romani quum tantum a muro recessissent, ut extra ictum teli essent, acie directa paulisper steterunt; postquam nemo
 7 hostium contra exhibat, redierunt in castra. Postero die Quinctius prope flumen præter urbem sub ipsas Menelai montis radices ducere copias instructas pergit; primæ
 8 legionariæ cohortes ibant; levis armatura et equites agmen cogeant. Nabis intra murum instructos paratosque sub signis habebat mercenarios milites, in quibus omnis fiducia erat, ut
 9 ab tergo hostem aggrediretur. Postquam extremum agmen præteriit, tum ab oppido eodem, quo pridie eruperant, tumultu
 10 pluribus simul locis erumpunt. App. Claudius agmen cogeant;

qui ad id, quod futurum erat, ne inopinatum accideret, præparatis suorum animis, signa extemplo convertit totumque in hostem agmen circumegit. Itaque, velut rectæ acies concurrissent, 11 iustum aliquamdiu prælium fuit; tandem Nabidis milites in fugam inclinarunt, quæ minus trepida fuisset, ni Achæi, locorum prudentes, institissent. Ii et cædem ingentem ediderunt et dispersos passim fuga plerosque armis exuerunt. Quinctius prope Amyclas posuit castra; inde quum perpopulatus 12 omnia circumiecta urbi frequentis et amœni agri loca esset, nullo iam hostium portam excedente, castra movit ad fluvium Eurotam. Inde vallem Taygeto subiectam agrosque ad mare pertinentes evastat.

Eodem fere tempore L. Quinctius maritimæ oræ oppida 29 partim voluntate, partim metu aut vi recepit. Certior deinde 2 factus, Gytheum oppidum omnium maritimarum rerum Lacedæmoniis receptaculum esse, nec procul a mari castra Romana abesse, omnibus id copiis aggredi constituit. Erat eo tempore 3 valida urbs, et multitudine civium incolarumque et omni bellico apparatu instructa. In tempore Quinctio, rem haud facilem 4 aggredienti, rex Eumenes et classis Rhodiorum supervenerunt. Ingens multitudo navalium sociorum e tribus contracta 5 classibus intra paucos dies omnia, quæ ad oppugnationem urbis terra marique munitæ faciunda opera erant, effecit. Iam testudinibus admotis murus subruebatur, iam arietibus 6 quatiebatur. Itaque una crebris ictibus eversa est turris, quodque circa muri erat, casu eius prostratum; et Romani 7 simul a portu, unde aditus planior erat, ut distenderent ab apertiore loco hostes, simul per patefactum ruina iter irrumpere conabantur, nec multum afuit, quin, qua intenderant, penetrarent; 8 sed tardavit impetum eorum spes obiecta dedendæ urbis, mox deinde eadem turbata. Dexagoridas et Gorgopas pari imperio præerant urbi. Dexagoridas miserat ad legatum Romanum, 9 traditurum se urbem; et quum ad eam rem tempus et ratio convenisset, a Gorgopa proditor interficitur, intentiusque ab 10 uno urbs defendebatur; et difficilior facta oppugnatio erat,

ni T. Quinctius cum quattuor millibus delectorum militum
 11 supervenisset. Is quam supercilio haud procul distantis tumuli
 ab urbe instructam aciem ostendisset, et ex altera parte
 12 L. Quinctius ab operibus suis terra marique instaret, tum
 vero desperatio Gorgopan quoque coegit id consilii, quod in
 13 altero morte vindicaverat, capere, et pactus, ut abducere inde
 milites, quos praesidii causa habebat, liceret, tradidit Quinctio
 14 urbem. Priusquam Gytheum traderetur, Pythagoras, praefectus
 Argis relictus, tradita custodia urbis Timocrati Pellenensi,
 cum mille mercenariis militibus et duobus millibus Argivorum
 Lacedaemonem ad Nabim venit.

- 30 Nabis sicut primo adventu Romanæ classis et traditione
 oppidorum maritimæ oræ conterritus erat, sic parva spe quum
 2 acquievisset, Gytheo ab suis retento, postquam id quoque
 traditum Romanis audivit esse *et*, quum ab terra, omnibus
 circa hostibus, nihil spei esset, a mari quoque toto se inter-
 3 clusum, cedendum fortunæ ratus, caduceatorem primum in
 castra misit ad explorandum, si paterentur legatos ad se mitti.
 4 Qua impetrata re, Pythagoras ad imperatorem venit nullis cum
 aliis mandatis, quam ut tyranno colloqui cum imperatore liceret.
 5 Consilio advocato, quum omnes dandum colloquium censuissent,
 6 dies locusque constituitur. In mediæ regionis tumulos, modicis
 copiis sequentibus, quum venissent, relictis ibi in statione
 7 conspecta utrinque cohortibus, Nabis cum delectis custodibus
 corporis, Quinctius cum fratre et Eumene rege et Sosila
 Rhodio et Aristæno, Achæorum prætor, tribunisque militum
 31 paucis descendit. Ibi permissio, [ut] seu dicere prius seu
 audire mallet, ita cœpit tyrannus: „Si ipse per me, T. Quincti
 vosque qui adestis, causam excogitare, cur mihi aut indixissetis
 bellum aut inferretis, possem, tacitus eventum fortunæ meæ
 2 exspectassem; nunc imperare animo nequivi, quin, priusquam
 3 perirem, cur periturus essem, scirem. Et hercules, si tales
 essetis, quales esse Carthaginienses fama est, apud quos nihil
 societatis fides sancti haberet, in me quoque vobis quid
 4 faceretis minus pensi esse, non mirarer; nunc quum vos

intueor, Romanos esse video, qui rerum divinarum fœdera,
 humanarum fidem socialem sanctissimam habeatis; quum me 5
 ipse respexi, eum *me* esse spero, cui et publice, sicut ceteris
 Lacedæmoniis, vobiscum vetustissimum fœdus sit, et meo
 nomine privatim amicitia ac societas, nuper Philippi bello
 renovata. At enim ego eam violavi et everti, quod Argivorum 6
 civitatem teneo. Quomodo hoc tuear? re an tempore? Res 7
 mihi duplicem defensionem præbet; nam et ipsis vocantibus
 ac tradentibus urbem eam accepi, non occupavi, et accepi,
 quum Philippi partium, non in vestra societate esset.
 Tempus autem eo me liberat, quod, quum iam Argos haberem, 8
 societas mihi vobiscum convenit, et, ut vobis mitterem ad bellum
 auxilia, non, ut Argis praesidium deducerem, pepigistis. At 9
 hercule in ea controversia, quæ de Argis est, superior sum
 et æquitate rei, quod non vestram urbem, sed hostium, quod
 volentem, non vi coactam accepi, et vestra confessione, quod 10
 in condicionibus societatis Argos mihi reliquistis; ceterum 11
 nomen tyranni et facta me premunt, quod servos ad libertatem
 voco, quod in agros inopem plebem deduco. De nomine hoc 12
 respondere possum, me, qualiscunque sum, eundem esse, qui fui,
 quum tu ipse mecum, T. Quincti, societatem pepigisti. Tum 13
 me regem appellari a vobis memini, nunc tyrannum vocari
 video. Itaque, si ego nomen imperii mutassem, mihi meæ
 inconstantia, quum vos mutetis, vobis vestræ reddenda ratio est.
 Quod ad multitudinem servis liberatis auctam et egentibus 14
 divisum agrum attinet, possum quidem et in hoc me iure
 temporis tutari; iam feceram hæc, qualiacunque sunt, quum 15
 societatem mecum pepigistis et auxilia in bello adversus
 Philippum accepistis; sed si nunc ea fecissem, non dico, 16
 quid in eo vos læsissem aut vestram amicitiam violassem?
 sed illud, me more atque instituto maiorum fecisse. Nolite 17
 ad vestras leges atque instituta exigere ea, quæ Lacedæmone
 fiunt. Nihil comparare singula necesse est. Vos a censu
 equitem, a censu peditem legitis, et paucos excellere opibus,
 plebem subiectam esse illis vultis; noster legum lator non 18

in paucorum manu rem publicam esse voluit, quem vos senatum appellatis, nec excellere unum aut alterum ordinem in civitate, sed per æquationem fortunæ ac dignitatis fore credidit, ut
19 multi essent, qui arma pro patria ferrent. Pluribus me ipse egisse quam pro patria sermonis brevitate fateor, et breviter peroratum esse potuit, nihil me, postquam vobiscum institui amicitiam, cur eius vos pæniteret, commisisse.⁴

32 Ad hæc imperator Romanus: „Amicitia et societas nobis nulla tecum, sed cum Pelope, rege Lacedæmoniorum iusto ac
2 legitimo, facta est, cuius ius tyranni quoque, qui postea per vim tenuerunt Lacedæmone imperium, quia nos bella nunc Punica, nunc Gallica, nunc alia ex aliis occupaverant, usur-
3 parunt, sicut tu quoque hoc Macedonico bello fecisti. Nam quid minus conveniret quam eos, qui pro libertate Græciæ adversus Philippum gereremus bellum, cum tyranno instituere amicitiam? et tyranno, qui unquam fuit, sævissimo et violentis-
4 tissimo in suos. Nobis vero, etiamsi Argos nec cepisses per fraudem nec teneres, liberantibus omnem Græciam Lacedæmon quoque vindicanda in antiquam libertatem erat atque in leges suas, quarum modo tanquam æmulus Lycurgi mentio-
5 nem fecisti. An, ut ab Iaso et Bargyliis præsidia Philippi deducantur, curæ erit nobis; Argos et Lacedæmonem, duas clarissimas urbes, lumina quondam Græciæ, sub pedibus tuis relinquemus, quæ titulum nobis liberatæ Græciæ servientes
6 deforment? At enim cum Philippo Argivi senserunt. Remittimus hoc tibi, ne nostram vicem irascaris. Satis compertum habemus, duorum aut summum trium in ea re, non civitatis culpam esse,
7 tam hercule, quam in te tuoque præsidio accersendo accipien-
8 doque in arcem nihil esse publico consilio actum. Thessalos et Phocenses et Locrenses consensu omnium scimus partium Philippi fuisse; tamen cum cetera liberavimus Græcia; quid tandem censes in Argivis, qui insontes publici consilii sint,
9 facturos? Servorum ad libertatem vocatorum et egentibus hominibus agri divisi crimina tibi obiici dicebas, non quidem nec ipsa mediocria; sed quid ista sunt præ iis, quæ a te

tuisque quotidie alia super alia facinora eduntur? Exhibe 10 liberam contionem vel Argis vel Lacedæmone, si audire iuvat vera dominationis impotentissimæ crimina. Ut alia omnia 11 vetustiora omittam, quam cædem Argis Pythagoras iste, gener tuus, pæne in oculis meis edidit? quam tu ipse, quum iam prope in finibus Lacedæmoniorum essem? Age dum, quos in 12 contione comprehensos omnibus audientibus civibus tuis te in custodia habiturum esse pronuntiasti, iube vinctos prodci, ut miseri parentes, quos falso lugent, vivere sciant. At enim, 13 ut iam ita sint hæc, quid ad vos, Romani? Hoc tu dicas liberantibus Græciam? hoc iis, qui, ut liberare possent, mare traiecerunt, terra marique gesserunt bellum? Vos tamen, inquis, 14 vestramque amicitiam ac societatem proprie non violavi. Quoties vis te id arguam fecisse? Sed nolo pluribus; summam rem complectar. Quibus igitur rebus amicitia violatur? Nempe 15 his maxime duabus, si socios meos pro hostibus habeas, si cum hostibus te coniungas. Utrumque a te factum est. Nam 16 et Messenen, uno atque eodem iure fœderis, quo et Lacedæmonem, in amicitiam nostram acceptam, socius ipse sociam nobis urbem vi atque armis cepisti, et cum Philippo hoste 17 nostro non societatem solum, sed, si diis placet, affinitatem etiam per Philoclen præfectum eius pepigisti, et, ut bellum ad- 18 versus nos gerens, mare circa Maleam infestum navibus piraticis fecisti et plures prope cives Romanos quam Philippus cepisti atque occidisti, tutiorque Macedoniæ ora quam promuntorium 19 Maleæ commeatus ad exercitus nostros portantibus navibus fuit. Proinde parce, sis, fidem ac iura societatis iactare, et 20 omissa populari oratione tanquam tyrannus et hostis loquere.“

Sub hæc Aristæus nunc monere Nabim, nunc etiam orare, 33 ut, dum liceret, dum occasio esset, sibi ac fortunis suis consuleret; referre deinde nominatim tyrannos civitatum 2 finitimarum cœpit, qui, deposito imperio restitutaque libertate suis, non tutam modo, sed etiam honoratam inter cives senectutem egissent. His dictis in vicem auditisque nox prope 3 diremit colloquium. Postero die Nabis Argis se cedere ac

deducere præsidium, quando ita Romanis placeret, et captivos
 4 et perfugas redditurum dixit; aliud si quid postularent, scriptum
 5 ut ederent, petiit, ut deliberare cum amicis posset. Ita et
 tyranno tempus datum ad consultandum est, et Quinctius,
 6 sociorum etiam principibus adhibitis, habuit consilium. Maximæ
 partis sententia erat, perseverandum in bello esse et tollendum
 tyrannum; nunquam aliter tutam libertatem Græciæ fore;
 7 satius multo fuisse, non moveri bellum adversus eum quam
 8 omitti motum; et ipsum, velut comprobata dominatione, firmi-
 orem futurum, auctore iniusti imperii assumpto populo Romano,
 et exemplo multos in aliis civitatibus ad insidiandum libertati
 9 civium suorum incitaturum. Ipsius imperatoris animus ad
 pacem inclinior erat. Videbat enim, compulso intra mœnia
 hoste, nihil præter obsidionem restare, eam autem fore diuturnam;
 10 non enim Gytheum, quod ipsum tamen traditum, non expug-
 natum esset, sed Lacedæmonem, validissimam urbem viris
 11 armisque, oppugnaturus. Unam spem fuisse, si qua, admo-
 ventibus exercitum, dissensio inter ipsos ac seditio excitari
 posset; quum signa portis prope inferri cernerent, neminem se
 12 movisse. Adiciebat et cum Antiocho infidam pacem Villium
 legatum inde redeuntem nuntiare; multo maioribus quam ante
 terrestribus navalibusque copiis in Europam eum transisse.
 13 Si occupasset obsidio Lacedæmonis exercitum, quibus aliis
 copiis adversus regem tam validum ac potentem bellum gesturos?
 14 Hæc propalam dicebat; illa tacita suberat cura, ne novus
 consul Græciam provinciam sortiretur et inchoati belli victoria
 34 successori tradenda esset. Quum adversus tendendo nihil moveret
 socios, simulando, se transire in eorum sententiam, omnes in assen-
 2 sum consilii sui traduxit. „Bene vertat“ inquit; „quando ita
 placet, obsideamus Lacedæmonem. Illud modo ne fallat: [cete-
 rum] quum res tam lenta, quam ipsi scitis, oppugnatio urbium
 sit et obsidentibus prius sæpe quam obsessis tædium afferat, iam
 nunc hoc ita proponere vos animis oportet, hibernandum circa
 3 Lacedæmonis mœnia esse. Quæ mora si laborem tantum ac
 periculum haberet, ut et animis et corporibus ad sustinenda

ea parati essetis, hortarer vos; nunc impensa quoque magna 4
 eget in opera, in machinationes et tormenta, quibus tanta urbs
 oppugnanda est, in commeatus vobis nobisque in hiemem
 expediendos. Itaque, ne aut repente trepidetis aut rem incho- 5
 atam turpiter destituatis, scribendum ante vestris civitatibus
 censeo explorandumque, quid quæque animi, quid virium habeat.
 Auxiliorum satis superque habeo; sed quo plures sumus, 6
 pluribus rebus egebimus. Nihil iam præter nudum solum
 ager hostium habet; ad hoc hiems accedet, ad comportandum
 ex longinquo difficilis.“ Hæc oratio primum animos omnium 7
 ad respicienda *sua* cuique domestica mala convertit, segnitiam,
 invidiam et obtrectationem domi manentium adversus militantes,
 libertatem difficilem ad consensum, inopiam publicam, maligni- 8
 tatem conferendi ex privato. Versis itaque subito voluntatibus, 9
 faceret, quod e re publica populi Romani sociorumque esse
 crederet, imperatori permiserunt.

Inde Quinctius, adhibitis legatis tantum tribunisque militum, 35
 condiciones, in quas pax cum tyranno fieret, has conscripsit:
 sex mensium indutiæ ut essent Nabidi Romanisque et Eumeni 2
 regi et Rhodiis; legatos extemplo mitterent Romam T. Quinctius
 et Nabis, ut pax auctoritate senatus confirmaretur; ex qua 3
 die scriptæ condiciones pacis editæ Nabidi forent, ea dies ut
 indutiarum principium esset, et ut ex ea die intra decimum
 diem ab Argis ceterisque oppidis, quæ in Argivorum agro
 essent, præsidia omnia deducerentur, vacuaque et libera
 traderentur Romanis, et ne quod inde mancipium regium 4
 publicumve aut privatum educeretur; si qua antè educta
 forent, dominis recte restituerentur; naves, quas civitatibus 5
 maritimis ademisset, redderet neve ipse navem ullam præter
 duos lembos, qui non plus quam sedecim remis agerentur,
 haberet; perfugas et captivos omnibus sociis populi Romani 6
 civitatibus redderet, et Messeniis omnia, quæ comparerent
 quæque domini cognosset; exsulibus quoque Lacedæmoniis 7
 liberos *et* coniuges restitueret, quæ earum viros sequi voluissent;
 invita ne qua exulis comes esset; mercenariorum militum 8

Nabidis, qui aut in civitates suas aut ad Romanos transissent,
 9 iis res suæ omnes recte redderentur; in Creta insula ne quam
 urbem haberet; quas habuisset, redderet Romanis; ne quam
 societatem cum ullo Cretensium aut quoquam alio institueret,
 10 neu bellum gereret; civitatibus omnibus, quasque ipse restituisset
 quæque se suaque in fidem ac dicionem populi Romani tradi-
 dissent, omnia præsidia deduceret, seque ipse suosque ab iis
 11 abstineret; ne quod oppidum neu quod castellum in suo alienove
 agro conderet; obsides, ea ita futura, daret quinque, quos
 imperatori Romano placuisset, et filium in iis suum, et talenta
 centum argenti in præsentī, et quinquaginta talenta in singulos
 annos per annos octo.

36 Hæc conscripta, castris propius urbem motis, Lacedæmonem
 2 mittuntur. Nec sane quicquam eorum satis placebat tyranno,
 nisi quod præter spem reducendorum exsulum mentio nulla
 facta erat; maxime autem omnium ea res offendeat, quod
 3 et naves et maritimæ civitates ademptæ erant. Fuerat autem
 ei magno fructui mare, omnem oram Malesæ prædatoriis navibus
 infestam habenti; iuventutem præterea civitatum earum [ad]
 4 supplementum longe optimi generis militum habebat. Has
 condiciones quanquam ipse in secreto volutaverat cum amicis,
 vulgo tamen omnes fama ferebant, vanis ut ad ceteram
 fidem, sic ad secreta tegenda satellitum regionum ingeniis.
 5 Non tam omnia universi quam ea, quæ ad quemque
 pertinerent, singuli carpebant. Qui exsulum coniuges in
 matrimonio habebant aut ex bonis eorum aliquid possederant,
 6 tanquam amissuri, non reddituri indignabantur. Servis
 liberatis a tyranno non irrita modo futura libertas, sed multo
 foedior, quam fuisset ante, servitus redeuntibus in iratorum
 7 dominorum potestatem ante oculos obversabatur. Mercenarii
 milites et pretia militiæ casura in pace ægre ferebant, et
 reditum sibi nullum in civitates videbant, infensas non tyrannis
 37 magis quam satellitibus eorum. Hæc inter se primo circulos
 2 serentes fremere; deinde subito ad arma discurrerunt. Quo
 tumultu quum per se satis irritatam multitudinem cerneret

tyrannus, contionem advocari iussit; ubi quum ea, quæ impe- 3
 rarentur ab Romanis, exposuisset et graviora atque indigniora
 quædam falso affinxisset, et ad singula nunc ab universis,
 nunc a partibus contionis acclamaretur, interrogavit, quid se
 respondere ad ea aut quid facere vellent. Prope una voce 4
 omnes nihil responderi et bellum geri iusserunt; et pro se
 quisque, qualia multitudo solet, bonum animum habere et
 bene sperare iubentes, fortes fortunam adiuvere aiebant.
 His vocibus incitatus tyrannus et Antiochum Ætolosque 5
 adiuturos pronuntiat, et sibi ad obsidionem sustinendam copiarum
 affatim esse. Exciderat pacis mentio ex omnium animis, et 6
 in stationes non ultra quieturi discurrunt. Paucorum excursio
 lacescentium et emissa iacula extemplo et Romanis dubitationem,
 quin bellandum esset, exemerunt. Levia inde prælia per quatri- 7
 duum primum sine ullo satis certo eventu commissa; quinto 8
 die prope iusta pugna adeo paventes in oppidum Lacedæmonii
 compulsi sunt, ut quidam milites Romani terga fugientium
 cædentes per intermissa, ut tunc erant, mœnia urbem intrarint.

Et tunc quidem Quinctius, satis eo terrore coercitis 38
 excursionibus hostium, nihil præter ipsius oppugnationem
 urbis superesse ratus, missis, qui omnes navales socios a Gytheo
 accerserent, ipse interim cum tribunis militum ad visendum
 urbis situm mœnia circumvehitur. Fuerat quondam sine muro 2
 Sparta; tyranni nuper locis patentibus planisque obiecerant
 murum; altiora loca et difficilia aditu stationibus armatorum
 pro munimento obiectis tutabantur. Ubi satis omnia inspexit, 3
 corona oppugnandum ratus, omnibus copiis (erant autem
 Romanorum sociorumque, simul peditum equitumque, simul
 terrestrium ac navalium copiarum, ad quinquaginta millia
 hominum) urbem cinxit. Alii scalas, alii ignem, alii alia, 4
 quibus non oppugnarent modo, sed etiam terrerent, portabant.
 Iussi sublato clamore subire undique omnes, ut, qua primum
 occurrerent quave opem ferrent, ad omnia simul paventes
 Lacedæmonii ignorarent. Quod roboris in exercitu erat, 5
 trifariam divisum; partem unam a Phœbeo, alteram a

Dictynneo, tertiam ab eo loco, quem Heptagonias appellant (omnia autem hæc aperta sine muro loca sunt), aggredi iubet. 6 Quum tantus undique terror urbem circumvasisset, primo tyrannus et ad clamores repentinos et ad nuntios trepidos motus, ut quisque maxime laboraret locus, aut ipse occurrebat 7 aut aliquos mittebat; deinde, circumfuso undique pavore, ita obtorpuisset, ut nec dicere, quod in rem esset, nec audire posset, nec inops modo consilii, sed vix mentis compos esset. 39 Romanos primo sustinebant in angustiis Lacedæmonii, ternæque 2 acies tempore uno locis diversis pugnabant; deinde, crescente certamine, nequaquam erat prælium par. Missilibus enim Lacedæmonii pugnabant, a quibus se et magnitudine scuti perfacile Romanus tuebatur miles, et quod alii vani, alii leves 3 admodum ictus erant. Nam propter angustias loci confertamque turbam non modo ad emittenda cum procursu, quo plurimum concitantur tela, spatium habebant, sed ne ut de gradu quidem 4 libero ac stabili conarentur. Itaque ex adverso missa tela nulla in corporibus, rara in scutis hærebant; ab circumstantibus 5 ex superioribus locis vulnerati quidam sunt; mox progressos iam etiam ex tectis non tela modo, sed tegulæ quoque inopinantes 6 perculerunt. Sublatis deinde supra capita scutis continuatisque ita inter se, ut non modo ad cæcos ictus, sed ne ad inserendum quidem ex propinquo telum loci quicquam esset, testudine facta 7 subibant. Et primæ angustię paulisper, sua hostiumque refertæ turba, tenuerunt; postquam in patentiorem viam urbis paulatim urgentes hostem processere, non ultra vis eorum atque impetus 8 sustineri poterant. Quum terga vertissent Lacedæmonii et fuga effusa superiora peterent loca, Nabis quidem, ut capta urbe 9 trepidans, quam ipse evaderet, circumspectabat; Pythagoras quum ad cetera animo officioque ducis fungebatur, tum vero unus, ne caperetur urbs, causa fuit; succendi enim ædificia 10 proxima muro iussit. Quæ quum momento temporis arsissent, ut adiuvantibus ignem, qui alias ad extinguendum opem ferre 11 solent, ruere in Romanos tecta, nec tegularum modo fragmenta, sed etiam ambusta tigna ad armatos pervenire, et flamma late

fundi, fumus terrorem etiam maiorem quam periculum facere. Itaque et qui extra urbem erant Romanorum, tum maxime 12 impetum facientes, recessere a muro, et qui iam intraverant, ne incendio ab tergo oriente intercluderentur ab suis, receperunt sese, et Quinctius, postquam, quid rei esset, vidit, receptui canere 13 iussit. Ita iam capta prope urbe revocati in castra redierunt.

Quinctius plus ex timore hostium quam ex re ipsa spei 40 nactus, per triduum insequens territavit eos, nunc præliis lacessendo, nunc operibus intersæpiendo quædam, ne exitus ad fugam esset. His comminationibus compulsus tyrannus 2 Pythagoram rursus oratorem misit; quem Quinctius primo aspernatus excedere castris iussit, dein suppliciter orantem advolutumque genibus tandem audivit. Prima oratio fuit 3 omnia permittentis arbitrio Romanorum; dein, quum ea velut 4 vana et sine effectu nihil proficeret, eo deducta est res, ut iis condicionibus, quæ ex scripto paucis ante diebus editæ erant, indutiæ fierent; pecuniaque et obsides accepti.

Dum oppugnatur tyrannus, Argivi, nuntiis aliis [prope] 5 super alios afferentibus tantum non iam captam Lacedæmonem esse, erecti et ipsi, simul eo, quod Pythagoras cum parte 6 validissima præsidii excesserat, contempta paucitate eorum, qui in arce erant, duce Archippo quodam præsidium expulerunt; Timocratem Pellenensem, quia clementer præfuerat, vivum fide 7 data emisit. Huic lætitiæ Quinctius supervenit, pace data tyranno dimissisque ab Lacedæmone Eumene et Rhodiis et L. Quinctio fratre ad classem. Læta civitas celeberrimum 41 festorum dierum ac nobile ludicrum Nemeorum, die stata propter belli mala prætermisum, in adventum Romani exercitus ducisque indixerunt, præfeceruntque ludis ipsum imperatorem. Multa erant, quæ gaudium cumlarent. Reducti cives ab 2 Lacedæmone erant, quos nuper Pythagoras quosque ante Nabis abduxerat; redierant, qui post compertam a Pythagra 3 coniurationem et cæde iam cœpta effugerant; libertatem ex longo intervallo libertatisque auctores Romanos, quibus causa bellandi cum tyranno ipsi fuissent, cernebant. Testata quoque

ipso Nemeorum die voce præconis libertas est Argivorum.
 4 Achæis quantum restituti Argi in commune Achaiæ concilium
 lætitiæ afferebant, tantum serva Lacedæmon relicta et lateri
 5 adhærens tyrannus non sincerum gaudium præbebant. Ætoli
 vero eam rem omnibus conciliis lacerare: cum Philippo non
 ante desitum bellari, quam omnibus excederet Græciæ urbibus;
 6 tyranno relictam Lacedæmonem; regem autem legitimum, qui
 in Romanis fuerit castris, ceterosque nobilissimos cives in
 exsilio victuros; Nabidis dominationis satellitem factum popu-
 7 lum Romanum. Quinctius ab Argis Elateam, unde ad bellum
 Spartanum profectus erat, copias reduxit.

8 Sunt, qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse
 tyrannum tradant, sed castris adversus Romana positis castra;
 9 diuque cunctatum, quia Ætolorum auxilia expectasset, coactum
 ad extremum acie configere, impetu in pabulatores suos a
 10 Romanis facto; eo prælio victum castrisque exutum pacem
 petisse, quum cecidissent quattuordecim millia militum, capta
 plus quattuor millia essent.

42 Eodem fere tempore et a T. Quinctio de rebus ad
 Lacedæmonem gestis et a M. Porcio consule ex Hispania
 litteræ allatæ. Utriusque nomine in dies ternos supplicatio
 2 ab senatu decreta est. L. Valerius consul, quum post fusos
 circa Litanam silvam Boios quietam provinciam habuisset,
 3 comitorum causa Romam rediit, et creavit consules P. Cornelium
 Scipionem Africanum iterum et Ti. Sempronium Longum. Horum
 4 patres primo anno secundi Punici belli consules fuerant. Prætor
 inde comitia habita; creati P. Cornelius Scipio et duo Cn.
 Cornelii, Merenda et Blasio, et Cn. Domitius Ahenobarbus
 5 et Sex. Digitius et T. Iuventius Thalna. Comitibus perfectis,
 consul in provinciam rediit.

Novum ius eo anno a Ferentinatibus tentatum, ut Latini,
 qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani
 6 essent. Puteolos Salernumque et Buxentum adscripti coloni,
 qui nomina dederant, et quum ob id se pro civibus Romanis
 ferrent, senatus iudicavit, non esse eos cives Romanos.

Principio anni, quo P. Scipio Africanus iterum et Ti. 43
 Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni A. u. c. 560.
 Romam venerunt. Iis extra urbem in æde Apollinis senatus A. Ch. 194.
 2 datus est. Pax, quæ cum T. Quinctio convenisset, ut rata
 esset, petierunt impetraruntque. De provinciis quum relatum 3
 esset, senatus frequens in eam sententiam ibat, ut, quoniam
 in Hispania et Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus
 Italia provincia esset. Scipio satis esse Italiæ unum consulem 4
 censebat; alteri Macedoniam decernendam esse. Bellum grave
 ab Antiocho imminere; iam ipsum sua sponte in Europam
 transgressum; quid deinde facturum censerent, quum hinc 5
 Ætoli, haud dubii hostes, vocarent ad bellum, illinc Hannibal,
 Romanis cladibus insignis imperator, stimulare? Dum de 6
 provinciis consulum disceptatur, prætores sortiti sunt. Cn.
 Domitio urbana iurisdictio, T. Iuventio peregrina evenit,
 P. Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior, duobus 7
 Cn. Corneliis, Blasioni Sicilia, Merendæ Sardinia. In Mace- 8
 doniam novum exercitum transportari non placuit; eum, qui
 esset ibi, reduci in Italiam a Quinctio ac dimitti; item eum
 exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset;
 consulibus ambobus Italiam provinciam esse, et duas urbanas 9
 scribere eos legiones, ut, dimissis, quos senatus censuisset,
 exercitibus, octo omnino Romanæ legiones essent.

Ver sacrum factum erat priore anno, M. Porcio et L. Valerio 44
 consulibus. Id quum P. Licinius pontifex non esse recte 2
 factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegii patribus
 renuntiasset, de integro faciendum arbitrato pontificum censuerunt,
 ludosque magnos, qui una voti essent, tanta pecunia, quanta
 assoleret, faciendos; ver sacrum videri pecus, quod natum 3
 esset inter calendas Martias et pridie calendas Maias P.
 Cornelio et Ti. Sempronio consulibus.

Censuram inde comitia sunt habita. Creati censores Sex. 4
 Ælius Pætus et C. Cornelius Cethegus principem senatus P.
 Scipionem consulem, quem et priores censores legerant, legerunt.
 Tres omnino senatores, neminem curuli honore usum, præterierunt.

ipso Nemeorum die voce præconis libertas est Argivorum.
 4 Achæis quantum restituti Argi in commune Achæiæ concilium
 lætitiæ afferebant, tantum serva Lacedæmon relicta et lateri
 5 adhærens tyrannus non sincerum gaudium præbebant. Ætoli
 vero eam rem omnibus conciliis lacerare: cum Philippo non
 ante desitum bellari, quam omnibus excederet Græciæ urbibus;
 6 tyranno relictam Lacedæmonem; regem autem legitimum, qui
 in Romanis fuerit castris, ceterosque nobilissimos cives in
 exilio victuros; Nabidis dominationis satellitem factum popu-
 7 lum Romanum. Quinctius ab Argis Elateam, unde ad bellum
 Spartanum profectus erat, copias reduxit.

8 Sunt, qui non ex oppido proficiscentem bellum gessisse
 tyrannum tradant, sed castris adversus Romana positis castra;
 9 diuque cunctatum, quia Ætolorum auxilia exspectasset, coactum
 ad extremum acie configere, impetu in pabulatores suos a
 10 Romanis facto; eo proelio victum castrisque exutum pacem
 petisse, quum cecidissent quattuordecim millia militum, capta
 plus quattuor millia essent.

42 Eodem fere tempore et a T. Quinctio de rebus ad
 Lacedæmonem gestis et a M. Porcio consule ex Hispania
 litteræ allatæ. Utriusque nomine in dies ternos supplicatio
 2 ab senatu decreta est. L. Valerius consul, quum post fusos
 circa Litanam silvam Boios quietam provinciam habuisset,
 3 comitiorum causa Romam rediit, et creavit consules P. Cornelium
 Scipionem Africanum iterum et Ti. Sempronium Longum. Horum
 4 patres primo anno secundi Punici belli consules fuerant. Prætor
 inde comitia habita; creati P. Cornelius Scipio et duo Cn.
 Cornelii, Merenda et Blasio, et Cn. Domitius Ahenobarbus
 5 et Sex. Digitius et T. Iuventius Thalna. Comitibus perfectis,
 consul in provinciam rediit.

Novum ius eo anno a Ferentinatibus tentatum, ut Latini,
 qui in coloniam Romanam nomina dedissent, cives Romani
 6 essent. Puteolos Salernumque et Buxentum adscripti coloni,
 qui nomina dederant, et quum ob id se pro civibus Romanis
 ferrent, senatus iudicavit, non esse eos cives Romanos.

Principio anni, quo P. Scipio Africanus iterum et Ti. 43
 Sempronius Longus consules fuerunt, legati Nabidis tyranni A. u. c. 560.
 Romam venerunt. Iis extra urbem in æde Apollinis senatus 2
 A. Ch. 194.
 3 datus est. Pax, quæ cum T. Quinctio convenisset, ut rata
 esset, petierunt impetraruntque. De provinciis quum relatum 3
 esset, senatus frequens in eam sententiam ibat, ut, quoniam
 in Hispania et Macedonia debellatum foret, consulibus ambobus
 Italia provincia esset. Scipio satis esse Italiæ unum consulem 4
 censebat; alteri Macedoniam decernendam esse. Bellum grave
 ab Antiocho imminere; iam ipsum sua sponte in Europam
 transgressum; quid deinde facturum censerent, quum hinc 5
 Ætoli, haud dubii hostes, vocarent ad bellum, illinc Hannibal,
 Romanis cladibus insignis imperator, stimulet? Dum de 6
 provinciis consulum disceptatur, prætores sortiti sunt. Cn.
 Domitio urbana iurisdictio, T. Iuventio peregrina evenit,
 P. Cornelio Hispania ulterior, Sex. Digitio citerior, duobus 7
 Cn. Corneliis, Blasioni Sicilia, Merendæ Sardinia. In Mace- 8
 doniam novum exercitum transportari non placuit; eum, qui
 esset ibi, reduci in Italiam a Quinctio ac dimitti; item eum
 exercitum dimitti, qui cum M. Porcio Catone in Hispania esset;
 consulibus ambobus Italiam provinciam esse, et duas urbanas 9
 scribere eos legiones, ut, dimissis, quos senatus censuisset,
 exercitibus, octo omnino Romanæ legiones essent.

Ver sacrum factum erat priore anno, M. Porcio et L. Valerio 44
 consulibus. Id quum P. Licinius pontifex non esse recte 2
 factum collegio primum, deinde ex auctoritate collegii patribus
 renuntiasset, de integro faciendum arbitrato pontificum censuerunt,
 ludosque magnos, qui una voti essent, tanta pecunia, quanta
 assoleret, faciendos; ver sacrum videri pecus, quod natum 3
 esset inter calendas Martias et pridie calendas Maias P.
 Cornelio et Ti. Sempronio consulibus.

Censuram inde comitia sunt habita. Creati censores Sex. 4
 Ælius Pætus et C. Cornelius Cethegus principem senatus P.
 Scipionem consulem, quem et priores censores legerant, legerunt.
 Tres omnino senatores, neminem curuli honore usum, præterierunt.

5 Gratiam quoque ingentem apud eum ordinem pepererunt, quod ludis Romanis ædilibus curulibus imperarunt, ut loca senatoria secernerent a populo; nam antea in promiscuo spectabant. Equitibus quoque perpaucis adepti equi, nec in ullum ordinem sævitum. Atrium Libertatis et villa publica ab iisdem resecta amplificataque.

6 Ver sacrum ludique Romani votivi, quos voverat Ser. Sulpicius Galba consul, facti. Quum spectaculo eorum occupati animi hominum essent, Q. Pleminius, qui propter multa in deos hominesque scelera Locris admissa in carcerem coniectus
7 fuerat, comparaverat homines, qui pluribus simul locis urbis nocte incendia facerent, ut in consternata nocturno tumultu
8 civitate refringi carcer posset. Ea res indicio consciorum palamfacta delataque ad senatum est. Pleminius in inferiorem demissus carcerem est necatusque.

45 Colonie civium Romanorum eo anno deductæ sunt Puteolos, Vulturum, Liternum, treceni homines in singulas.
2 Item Salernum Buxentumque colonie civium Romanorum deductæ sunt. Deduxere triumviri Ti. Sempronius Longus, qui tum consul erat, M. Servilius, Q. Minucius Thermus.
3 Ager divisus est, qui Campanorum fuerat. Sipontum item in agrum, qui Arpinorum fuerat, coloniam civium Romanorum alii triumviri, D. Iunius Brutus, M. Bæbius Tamphilus, M.
4 Helvius deduxerunt. Tempsam item et Crotonem colonie civium Romanorum deductæ. Tempsanus ager de Bruttis captus erat; Bruttii Græcos expulerant; Crotonem Græci
5 habebant. Triumviri Cn. Octavius, L. Æmilius Paulus, C. Lætorius Crotonem, Tempsam L. Cornelius Merula, Q. * *, C. Salonus deduxerunt.

6 Prodigia quoque alia visa eo anno Romæ sunt, alia nuntiata. In foro et comitio et Capitolio sanguinis guttæ visæ sunt, et terra
7 aliquoties pluit, et caput Vulcani arsit. Nuntiatum est, Nare amni lac fluxisse; pueros ingenuos Arimini sine oculis ac naso, et in Piceno agro non pedes, non manus habentem natum.
8 Ea prodigia ex pontificum decreto procurata, et sacrificium

novendiale factum, quod Hadriani nuntiaverant in agro suo lapidibus pluvisse.

In Gallia L. Valerius Flaccus proconsul circa Mediolanium 46 cum Gallis Insubribus et Boiis, qui Dorulato duce ad concitandos Insubres Padum transgressi erant, signis collatis depugnavit; decem millia hostium sunt cæsa. Per eos dies collega eius 2 M. Porcius Cato ex Hispania triumphavit. Tulit in eo triumpho argenti infecti viginti quinque millia pondo, bigati centum viginti tria millia, Oscensis quingenta quadraginta, auri pondo mille quadringenta. Militibus ex præda divisit 3 in singulos ducenos septuagenos æris, triplex equiti.

Ti. Sempronius consul in provinciam profectus in Boiorum primum agrum legiones duxit. Boiorum tum regulus eorum 4 cum duobus fratribus, tota gente concitata ad rebellandum, castra locis apertis posuit, ut appareret dimicatu, si hostis fines intrasset. Consul ubi, quantæ copiæ, quanta fiducia 5 esset hosti, sensit, nuntium ad collegam mittit, ut, si videretur ei, maturaret venire; se tergiversando in adventum eius rem extracturum. Quæ causa consuli cunctandi, eadem Gallis, 6 præterquam quod cunctatio hostium animos faciebat, rei maturandæ erat, ut, priusquam coniungerentur consulum copiæ, rem transigerent. Per biduum tamen nihil aliud quam 7 steterunt parati ad pugnandum, si quis contra egrederetur; tertio subire ad vallum, castraque simul ab omni parte aggressi sunt. Consul arma extemplo capere milites iussit; 8 armatos inde paulisper continuit, ut et stolidam fiduciam hosti auget et disponeret copias, quibus quæque portis erumperent. Duæ legiones duabus principalibus portis signa 9 efferre iussæ. Sed in ipso exitu ita conferti obstitere Galli, ut clauderent viam. Diu in angustiis pugnatum est; nec 10 dextris magis gladiisque gerebatur res, quam scutis corporibusque ipsis obnixi urgebant, Romani, ut signa foras 11 efferrent, Galli, ut aut in castra ipsi penetrarent aut exire Romanos prohiberent; nec ante in hanc aut illam partem 12 moveri acies potuerunt, quam Q. Victorius primi pili centurio

et C. Atinius tribunus militum, quartæ hic, ille secundæ
 legionis, rem in asperis proeliis sæpe tentatam, signa adempta
 13 signiferis in hostes iniecerunt. Dum repetunt enixe signum,
 47 priores secundani se porta eiecerunt. Iam hi extra vallum
 pugnabant, quarta legione in porta hærente, quum alius
 tumultus ex aversa parte castrorum est exortus. In portam
 2 quæstoriam irruperant Galli, resistentesque pertinacius occiderant
 L. Postumium quæstorem, cui Tympano fuit cognomen, et
 M. Atinium et P. Sempronium præfectos socium, et ducentos
 3 ferme milites. Capta ab ea parte castra erant, donec cohors
 extraordinaria, missa a consule ad tuendam quæstoriam portam,
 et eos, qui intra vallum erant, partim occidit, partim expulit
 4 castris, et irrumpentibus obstitit. Eodem fere tempore et
 quarta legio cum duabus extraordinariis cohortibus porta erupit.
 Ita simul tria proelia circa castra locis distantibus erant,
 clamoresque dissoni ad incertos suorum eventus a præsentibus
 5 certamine animos pugnantium avertabant. Usque ad meridiem
 æquis viribus ac prope pari spe pugnatum est; labor et
 æstus mollia et fluida corpora Gallorum et minime patientia
 sitis quum decedere pugna coegisset, in paucos restantes
 impetum Romani fecerunt, fusosque compulerunt in castra.
 6 Signum inde receptui ab consule datum est; ad quod pars maior
 receperunt sese, pars certaminis studio et spe potiundi castris
 7 hostium circa vallum morata est. Eorum paucitate contempta,
 Galli universi ex castris eruperunt; fusi inde Romani, quæ
 imperio consulis noluerant, suo pavore ac terrore castra
 repetunt. Ita varia hinc atque illinc nunc fuga, nunc victoria
 8 fuit; Gallorum tamen ad undecim millia, Romanorum quinque
 millia sunt occisa. Galli recepere in intima finium sese,
 48 consul Placentiam legiones duxit. Scipionem alii, coniuncto
 exercitu cum collega, per Boiorum Ligurumque agros populantem
 isse, quoad progredi silvæ paludesque passæ sint, scribunt, alii,
 nulla memorabili gesta re, Romam comitiorum causa rediisse.
 2 Eodem hoc anno T. Quinctius Elateæ, quo in hiberna reduxerat
 copias, totum hiemis tempus iure dicundo consumpsit mutandisque

iis, quæ aut ipsius Philippi aut præfectorum eius licentia
 in civitatibus facta erant, quum suæ factionis hominum vires
 augendo ius ac libertatem aliorum deprimerent. Veris initio 3
 Corinthum conventu edicto venit. Ibi omnium civitatum
 legationes in contionis modum circumfusas est allocutus,
 orsus ab inita primum Romanis amicitia cum Græcorum 4
 gente et imperatorum, qui ante se in Macedonia fuissent,
 suisque rebus gestis. Omnia cum approbatione ingenti sunt 5
 audita, præterquam quum ad mentionem Nabidis ventum esset;
 id minime conveniens liberanti Græciam videbatur, tyrannum 6
 reliquisse non suæ solum patriæ gravem, sed omnibus circa
 civitatibus metuendum, hærentem visceribus nobilissimæ civitatis.
 Nec ignarus huius habitus animorum Quinctius, si sine excidio 49
 Lacedæmonis fieri potuisset; fatebatur pacis cum tyranno
 mentionem admittendam auribus non fuisse; nunc, quum aliter 2
 quam ruina gravissima civitatis opprimi non posset, satius
 visum esse, tyrannum debilitatum ac totis prope viribus ad
 nocendum cuiquam ademptis relinqui, quam intermori vehemen- 3
 tioribus, quam quæ pati posset, remediis civitatem sinere, in
 ipsa vindicta libertatis perituram. Præteritorum commemora- 4
 tioni subiecit, proficisci sibi in Italiam atque omnem exercitum
 deportare in animo esse; Demetriadis Chalcidisque præsidia 5
 intra decimum diem audituros deducta, Acrocorinthum ipsis
 extemplo videntibus vacuam Achæis traditurum, ut omnes 6
 scirent, utrum Romanis an Ætolis mentiri mos esset, qui male
 commissam libertatem populo Romano sermonibus distulerint
 et mutatos pro Macedonibus Romanos dominos. Sed illis nec, 7
 quid dicerent, nec, quid facerent, quicquam unquam pensi fuisse;
 reliquas civitates monere, ut ex factis, non ex dictis amicos
 pensent, intelligantque, quibus credendum et a quibus cavendum
 sit. Libertate modice utantur; temperatam eam salubrem et 8
 singulis et civitatibus esse, nimiam et aliis gravem et ipsis,
 qui habeant, effrenatam et præcipitem esse. Concordiæ in 9
 civitatibus principes et ordines inter se, et in commune omnes
 civitates consulerent. Adversus consentientes nec regem quem-

- 10 quam satis validum nec tyrannum fore; discordiam et seditionem omnia opportuna insidiantibus facere, quum pars, quæ domestico certamine inferior sit, externo potius se applicet, quam civi cedat.
- 11 Alienis armis partam, externa fide redditam libertatem sua cura custodirent servarentque, ut populus Romanus dignis datam
- 50 libertatem ac munus suum bene positum sciret. Has velut parentis voces quum audirent, manare omnibus gaudio lacrimæ, 2 adeo ut ipsum quoque confunderent dicentem. Paulisper fremitus approbantium dicta fuit monentiumque aliorum alios, ut eas voces velut oraculo missas in pectora animosque 3 demitterent. Silentio deinde facto, petiit ab iis, ut cives Romanos, si qui apud eos in servitute essent, conquisitos intra duos menses mitterent ad se in Thessaliam; ne ipsis quidem honestum esse, in liberata terra liberatores eius servire.
- 4 Omnes acclamarunt, gratias se inter cetera etiam ob hoc agere, quod admoniti essent, ut tam pio, tam necessario officio fungere- 5 rentur. Ingens numerus erat bello Punico captorum, quos Hannibal, quum ab suis non redimerentur, venundederat.
- 6 Multitudinis eorum argumentum sit, quod Polybius scribit, centum talentis eam rem Achæis stetisse, quum quingenos denarios pretium in capita, quod redderetur dominis, statuissent; 7 mille enim ducentos ea ratione Achaia habuit. Adiice nunc pro portione, quot veri simile sit Græciam totam habuisse.
- 8 Nondum conventus dimissus erat, quum respiciunt præsidium ab Acrocorintho descendens protinus duci ad portam 9 atque abire. Quorum agmen imperator secutus prosequentibus cunctis, servatorem liberatoremque acclamantibus, salutatis dimissisque iis, eadem, qua venerat, via Elateam rediit.
- 10 Inde cum omnibus copiis App. Claudium legatum dimittit; per Thessaliam atque Epirum ducere Oricum iubet atque 11 se ibi opperiri; inde namque in animo esse exercitum in Italiam traicere. Et L. Quinctio fratri, legato et præfecto classis, scribit, ut onerarias ex omni Græciæ ora eodem 51 contraheret. Ipse Chalcidem profectus, deductis non a Chalcide solum, sed etiam ab Oreo atque Eretria præsidiis, conventum

ibi Euboicarum habuit civitatum, admonitosque, in quo statu 2 rerum acceperet eos et in quo relinqueret, dimisit. Demetriadem 3 inde proficiscitur; deductoque præsidio, prosequentibus cunctis, sicut Corinthi et Chalcide, pergit ire in Thessaliam, ubi non 4 liberandæ modo civitates erant, sed ex omni colluvione et confusione in aliquam tolerabilem formam redigendæ; nec 5 enim temporum modo vitiis ac violentia et licentia regia turbati erant, sed inquieto etiam ingenio gentis, nec comitia nec conventum nec concilium ullum non per seditionem ac tumultum iam inde a principio ad nostram usque ætatem traducentis. A censu maxime et senatum et iudices legit, 6 potentiorumque eam partem civitatum fecit, cui salva et tranquilla omnia esse magis expediebat.

Ita quum percensuisset Thessaliam, per Epirum Oricum, 52 unde erat traiecturus, venit. Ab Orico copię omnes Brundisium transportatæ. Inde per totam Italiam ad urbem 2 prope triumphantes, non minore agmine rerum captarum quam suo præ se acto, venerunt. Postquam Romam ventum est, 3 senatus extra urbem Quinctio ad res gestas edisserendas datus est, triumphusque meritis ab libentibus decretus. Triduum 4 triumphavit. Die primo arma, tela signaque ærea et marmorea transtulit, plura Philippo adempta, quam quæ ex civitatibus ceperat; secundo aurum argentumque factum infectumque et signatum. Infecti argenti fuit quadraginta tria millia pondo 5 et ducenta septuaginta, facti vasa multa omnis generis, cælata pleraque, quædam eximie artis, et ex ære multa fabrefacta; ad hoc clipea argentea decem. Signati argenti octoginta 6 quattuor millia fuere Atticorum; tetrachma vocant; quattuor fere denariorum in singulis argenti est pondus. Auri pondo fuit 7 tria millia septingenta quattuordecim et clipeum unum ex auro totum et Philippei nummi aurei quattuordecim millia quingenti quattuordecim. Tertio die coronæ aureæ, dona 8 civitatum, tralatæ centum quattuordecim; et hostiæ ductæ, et ante currum multi nobiles captivi obsidesque, inter quos 9 Demetrius, regis Philippi filius, fuit et Armenes, Nabidis tyranni

10 filius, Lacedæmonius. Ipse deinde Quinctius in urbem est
 11 inductus. Secuti currum milites frequentes, ut exercitu omni ex
 12 provincia deportato. His duceni quinquageni æris in pedites
 triumpho capitibus rasis secuti, qui servitute exempti fuerant.

53 Exitu anni huius Q. Ælius Tubero tribunus plebis ex
 senatus consulto tulit ad plebem plebesque scivit, uti duæ
 Latinæ coloniæ, una in Bruttios, altera in Thurinum agrum
 2 deducerentur. His deducendis triumviri creati, quibus in
 triennium imperium esset, in Bruttios Q. Nævius, M. Minucius
 Rufus, M. Furius Crassipes, in Thurinum agrum A. Manlius,
 Q. Ælius, L. Apustius. Ea bina comitia Cn. Domitius prætor
 urbanus in Capitolio habuit.

3 Ædes eo anno aliquot dedicatæ sunt, una Iunonis
 Matutæ in foro olitorio, vota locataque quadriennio ante
 a C. Cornelio consule Gallico bello; censor idem dedicavit;
 4 altera Fauni; ædiles eam biennio ante ex multatio argento
 faciendam locarant C. Scribonius et Cn. Domitius, qui
 5 prætor urbanus eam dedicavit. Et ædem Fortunæ Primigeniæ
 in colle Quirinali dedicavit Q. Marcius Ralla, duumvir ad id
 6 ipsum creatus; voverat eam decem annis ante Punico bello
 7 P. Sempronius Sophus consul, locaverat idem censor. Et in
 insula Iovis ædem C. Servilius duumvir dedicavit; vota erat
 sex annis ante Gallico bello ab L. Furio Purpurione prætore,
 ab eodem postea consule locata. Hæc eo anno acta.

54 P. Scipio ex provincia Gallia ad consules subrogandos
 venit. Comitia consulum fuere, quibus creati sunt L. Cornelius
 2 Merula et Q. Minucius Thermus. Postero die creati sunt præ-
 tores L. Cornelius Scipio, M. Fulvius Nobilior, C. Scribonius,
 M. Valerius Messalla, L. Porcius Licinus et C. Flaminius.
 3 Megalesia ludos scenicos A. Atilius Serranus, L. Scribonius
 4 Libo ædiles curules primi fecerunt. Horum ædiliū ludos
 Romanos primum senatus a populo secretus spectavit, præbuit-
 que sermones, sicut omnis novitas solet, aliis tandem, quod
 multo ante debuerit, tributum censentibus amplissimo ordini.

aliis demptum ex dignitate populi, quicquid maiestati patrum 5
 adiectum esset, interpretantibus, et omnia discrimina talia,
 quibus ordines discernentur, et concordie et libertatis æquæ
 minuendæ esse; ad quingentesimum *quinquagesimum* octavum 6
 annum in promiscuo spectatum esse; quid repente factum,
 cur immisceri sibi in cavea patres plebem nollent, cur dives
 pauperem consensorem fastidiret? Novam, superbam libidinem, 7
 ab nullius ante gentis senatu neque desideratam neque
 institutam. Postremo ipsum quoque Africanum, quod consul 8
 auctor eius rei fuisset, pœnituisse ferunt. Adeo nihil motum
 ex antiquo probabile est; veteribus, nisi quæ usus evidenter
 arguit, stari malunt.

Principio anni, quo L. Cornelius, Q. Minucius consules 55
 fuerunt, terræ motus ita crebri nuntiabantur, ut non rei tantum
 ipsius, sed feriarum quoque ob id indictarum homines tæderet;
 nam neque senatus haberi neque res publica administrari 2
 poterat, sacrificando expiandoque occupatis consulibus. Postremo 3
 decemviris adire libros iussis, ex responso eorum supplicatio per
 triduum fuit. Coronati ad omnia pulvinaria supplicaverunt; 4
 edictumque est, ut omnes, qui ex una familia essent, supplicarent
 pariter. Item ex auctoritate senatus consules edixerunt, ne
 quis, quo die, terræ motu nuntiato, feriæ indictæ essent, eo
 die alium terræ motum nuntiaret. Provincias deinde consules 5
 prius, tum prætores sortiti. Cornelio Gallia, Minucio Ligures
 evenērunt; sortiti prætores C. Scribonius urbanam, M. Valerius 6
 peregrinam, L. Cornelius Siciliam, L. Porcius Sardiniam,
 C. Flaminius Hispaniam citeriorem, M. Fulvius Hispaniam
 ulteriorem. Nihil eo anno belli expectantibus consulibus 56
 litteræ M. Cincii (præfectus is Pisis erat) allatæ, Ligurum 2
 viginti millia armatorum, coniuratione per omnia conciliabula
 universæ gentis facta, Lunensem primum agrum depopulatos,
 Pisanum deinde finem transgressos omnem oram maris peragrassæ.
 Itaque Minucius consul, cui Ligures provincia evenerat, ex 3
 auctoritate patrum in rostra descendit et edixit, ut legiones 4
 duæ urbanæ, quæ superiore anno conscriptæ essent, post diem

decimum Arretii adessent; in earum locum se duas legiones
 5 urbanas scripturum. Item sociis et Latino nomini, magistratibus
 legatisque eorum, qui milites dare debebant, edixit, ut in
 6 Capitolio se adirent. Iis quindecim millia peditum et quingentos
 7 equites, pro numero cuiusque iuniorum, descripsit; et inde ex
 Capitolio protinus ire ad portam et, ut maturaretur res,
 8 proficisci ad dilectum iussit. Fulvio Flaminioque terna millia
 Romanorum peditum, centeni equites in supplementum et
 quina millia socium Latini nominis et duceni equites decreti,
 mandatumque prætoribus, ut veteres dimitterent milites, quum
 9 in provinciam venissent. Quum milites, qui in legionibus
 urbanis erant, frequentes tribunos plebei adissent, uti causas
 cognoscerent eorum, quibus aut emerita stipendia aut morbus
 causæ essent, quo minus militarent, eam rem litteræ Ti. Sempronii
 10 discusserunt, in quibus scriptum erat, Ligurum decem millia in
 agrum Placentinum venisse et eum usque ad ipsa coloniæ mœnia
 et Padi ripas cum cædibus et incendiis perpopulatos esse;
 11 Boiorum quoque gentem ad rebellionem spectare. Ob eas
 res tumultum esse decrevit senatus; tribunos plebei non placere
 causas militares cognoscere, quo minus ad edictum conveniretur.
 12 Adiecerunt etiam, ut socii nominis Latini, qui in exercitu
 P. Cornelii, Ti. Sempronii fuissent et dimissi ab iis consulibus
 essent, ut, ad quam diem L. Cornelius consul edixisset et in
 13 quem locum edixisset Etruriæ, convenirent, et uti L. Cornelius
 consul in provinciam proficiscens in oppidis agrisque, qua
 iturus esset, si quos ei videretur, milites scriberet armaretque
 et duceret secum, dimittendique ei, quos eorum quandoque
 vellet, ius esset.

57 Postquam consules dilectu habito profecti in provincias
 sunt, tum T. Quinctius postulavit, ut de iis, quæ cum decem
 legatis ipse statuisset, senatus audiret eaque, si videretur,
 2 auctoritate sua confirmaret; id eos facilius facturos, si
 legatorum verba, qui ex universa Græcia et magna parte
 3 Asiæ quique ab regibus venissent, audissent. Eæ legationes
 a C. Scribonio prætore urbano in senatum introductæ sunt,

benigneque omnibus responsum. Cum Antiocho quia longior 4
 disceptatio erat, decem legatis, quorum pars aut in Asia aut
 Lysimachiæ apud regem fuerant, delegata est. T. Quinctio 5
 mandatum, ut adhibitis iis legatorum regis verba audiret
 responderetque iis, quæ ex dignitate atque utilitate populi
 Romani responderi possent. Menippus et Hegesianax prin- 6
 cipes regiæ legationis erant. Ex iis Menippus ignorare se
 dixit, quidnam perplexi sua legatio haberet, quum simpliciter
 ad amicitiam petendam iungendamque societatem venissent.
 Esse autem tria genera fœderum, quibus inter se paciscerentur 7
 amicitias civitates regesque: unum, quum bello victis dicerentur
 leges; ubi enim omnia ei, qui armis plus posset, dedita essent,
 quæ ex iis habere victos, quibus multari eos velit, ipsius ius
 atque arbitrium esse; alterum, quum pares bello æquo fœdere 8
 in pacem atque amicitiam venirent; tunc enim repeti reddique
 p̄r conventionem res et, si quarum turbata bello possessio
 sit, eas aut ex formula iuris antiqui aut ex partis utriusque
 commodo componi; tertium esse genus, quum, qui nunquam 9
 hostes fuerint, ad amicitiam sociali fœdere inter se iungendam
 coeant; eos neque dicere neque accipere leges; id enim vic-
 toris et victi esse. Ex eo genere quum Antiochus esset, 10
 mirari se, quod Romani æquum censeant leges ei dicere,
 quas Asiæ urbium liberas et immunes, quas stipendiarias
 esse velint; quas intrare præsidia regia regemque vetent.
 Cum Philippo enim hoste pacem, non cum Antiocho amico 11
 societatis fœdus ita sancendum esse. Ad ea Quinctius: 58
 „Quoniam vobis distincte agere libet et genera iungendarum
 amicitiarum enumerare, ego quoque duas condiciones ponam,
 extra quas nullam esse regi nuntietis amicitia cum populo
 Romano iungendæ, unam, si nos nihil, quod ad urbes Asiæ 2
 attinet, curare velit, ut et ipse omni Europa abstineat; al- 3
 teram, si se ille Asiæ finibus non contineat et in Europam
 transcendat, ut et Romanis ius sit Asiæ civitatum amicitias
 et tueri, quas habeant, et novas complecti.“ Enimvero id 4
 auditu etiam dicere indignum esse Hegesianax, Thraciæ et

5 Chersonesi urbibus arceri Antiochum, *quum*, quæ Seleucus
 proavus eius, Lysimacho rege bello victo et in acie cæso,
 per summum decus parta reliquerit, pari cum laude eadem,
 ab Thracibus possessa, partim armis receperit Antiochus,
 partim deserta, sicut ipsam Lysimachiam, et revocatis cultoribus
 frequentaverit et, quæ strata ruinis atque incendiis erant,
 6 ingentibus impensis ædificaverit. Quid igitur simile esse, ex
 ea possessione, ita parta, ita recuperata, deduci Antiochum,
 et Romanos abstinere Asia, quæ nunquam eorum fuerit?
 7 Amicitiam Romanorum expetere Antiochum, sed quæ impe-
 8 trata gloriæ sibi, non pudori sit. Ad hæc Quinctius „Quando
 quidem“ inquit „honestam pensamus, sicut aut sola aut
 prima certe pensari decet principi orbis terrarum populo et
 9 tanto regi, utrum tandem videtur honestius, liberas velle om-
 nes, quæ ubique sunt, Græciæ urbes, an servas et vectigales
 10 facere? Si sibi Antiochus pulchrum esse censet, quas urbes
 proavus belli iure habuerit, avus paterque nunquam usurpa-
 11 verint pro suis, eas repetere in servitutem, et populus Ro-
 manus susceptum patrocinium libertatis Græcorum non deserere
 12 fidei constantiæque suæ ducit esse. Sicut a Philippo Græciam
 liberavit, ita et ab Antiocho Asiæ urbes, quæ Graii nominis sint,
 13 liberare in animo habet. Neque enim in Æolidem Ioniam-
 que coloniæ in servitutem regiam missæ sunt, sed stirpis au-
 gendæ causa gentisque vetustissimæ per orbem terrarum pro-
 59 pagandæ.“ Quum hæsitaret Hegesianax nec infitiri posset,
 honestiorem causam libertatis quam servitutis prætexi titulo,
 „Quin mittimus ambages?“ inquit P. Sulpicius, qui maximus
 2 natu ex decem legatis erat. „Alteram ex duabus condicio-
 nibus, quæ modo diserte a Quinctio latæ sunt, legite, aut
 3 supersedete de amicitia agere.“ „Nos vero“ inquit Menippus
 „nec volumus nec possumus pacisci quicquam, quo regnum
 Antiochi minuatur.“
 4 Postero die Quinctius legationes universas Græciæ Asiæ-
 que quum in senatum introduxisset, ut scirent, quali animo
 populus Romanus, qualique Antiochus erga civitates Græciæ

essent, postulata et regis et sua exposuit; renuntiarent civitatibus 5
 suis, populum Romanum, qua virtute quaque fide libertatem
 eorum a Philippo vindicaverit, eadem ab Antiocho, nisi dece-
 dat Europa, vindicaturum. Tum Menippus deprecari et 6
 Quinctium et patres institit, ne festinarent decernere, quo de-
 creto turbaturi orbem terrarum essent; tempus et sibi sume- 7
 rent et regi ad cogitandum darent; cogitaturum, quum renun-
 tiatæ condiciones essent, et impetraturum aliquid aut pacis
 causa concessurum. Ita integra dilata res est. Legatos mitti 8
 ad regem eosdem, qui Lysimachiæ apud eum fuerant, placuit,
 P. Sulpicium, P. Villium, P. Ælium.

Vixdum hi profecti erant, quum a Carthagine legati, bellum 60
 haud dubie parare Antiochum Hannibale ministro, attulerunt,
 inieceruntque curam, ne simul et Punicum excitaretur bellum.
 Hannibal patria profugus pervenerat ad Antiochum, sicut ante 2
 dictum est, et erat apud regem in magno honore, nulla alia
 arte, nisi quod volutanti diu consilia de Romano bello nemo
 aptior super tali re particeps esse sermonis poterat. Sententia 3
 eius una atque eadem semper erat, ut in Italia bellum ge-
 reretur; Italiam et commeatus et militem præbituram externo
 hosti; si nihil ibi moveatur, liceatque populo Romano viribus 4
 et copiis Italiæ extra Italiam bellum gerere, neque regem
 neque gentem ullam parem Romanis esse. Sibi centum tectas 5
 naves et decem millia peditum, mille equites deposcebat; ea
 se classe primum Africam petiturum. Magno opere confidere,
 et Carthaginienses ad rebellandum ab se compelli posse; si 6
 illi cunctentur, se aliqua parte Italiæ excitaturum Romanis
 bellum. Regem cum ceteris omnibus transire in Europam
 debere et in aliqua parte Græciæ copias continere, neque
 traicientem et, quod in speciem famamque belli satis sit,
 paratum traicere. In hanc sententiam quum adduxisset regem, 61
 præparandos sibi ad id popularium animos ratus, litteras, ne
 quo casu interceptæ palamfacerent conata, scribere non est
 ausus; Aristonem quendam Tyrium nactus Ephesi, expertus- 2
 que sollertiam levioribus ministeriis, partim donis, partim spe

præmiorum oneratum, quibus etiam ipse rex annuerat,
 3 Carthaginem cum mandatis mittit. Edit nomina eorum,
 quibus conventis opus esset; instruit etiam secretis notis, per
 4 quas haud dubie agnoscerent sua mandata esse. Hunc
 Aristonem Carthagine obversantem non prius amici quam
 5 inimici Hannibalis, qua de causa venisset, cognoverunt. Et
 primo in circulis conviviisque celebrata sermonibus res est;
 6 deinde in senatu quidam nihil actum esse dicere exsilio
 Hannibalis, si absens quoque novas moliri res et sollicitando
 7 animos hominum turbare statum civitatis posset; Aristonem
 quendam, Tyrium advenam, instructum mandatis ab Hannibale
 et rege Antiocho venisse; certos homines quotidie cum eo
 secreta colloquia serere, et in occulto coqui, quod mox in
 8 omnium perniciem erupturum esset. Conclamavere omnes,
 vocari Aristonem debere, et quæri, quid venisset, et, nisi ex-
 promeret, cum legatis Romam mitti; satis pro temeritate
 9 unius hominis suppliciorum pensum esse; privatos suo periculo
 peccaturos; rem publicam non extra noxam modo, sed etiam
 10 extra famam noxæ conservandam esse. Vocatus Aristo
 purgare sese et firmissimo propugnaculo uti, quod litterarum
 11 nihil ad quemquam attulisset; ceterum nec causam adventus
 satis expediebat et in eo maxime hæsitabat, quod cum
 - Barcinæ solum factionis hominibus collocutum eum arguebant.
 12 Orta inde altercatio est, aliis pro speculatore comprehendi
 iam et custodiri iubentibus, aliis negantibus tumultuandi
 causam esse; mali rem exempli esse de nihilo hospites
 13 corripere; idem Carthaginiensibus et Tyri et in aliis emporiis,
 14 quo frequenter commeent, eventurum. Dilata eo die res est.
 Aristo Punico ingenio inter Pœnos usus tabellas conscriptas
 celeberrimo loco super sedem quotidianam magistratuum prima
 vespera suspendit, ipse de tertia vigilia navem conscendit et
 15 profugit. Postero die quum sufetes ad ius dicendum con-
 sedissent, conspectæ tabellæ demptæque et lectæ. Scriptum
 erat, Aristonem privatim ad neminem, publice ad seniores
 16 (ita senatum vocabant) mandata habuisse. Publicato crimine,

minus intenta de paucis quæstio erat; mitti tamen legatos
 Romam, qui rem ad consules et ad senatum deferrent, placuit,
 simul qui de iniuriis Masinissæ quererentur. Masinissa post- 62
 quam et infames Carthaginienses et inter se ipsos discordes
sensit, principibus propter colloquia Aristonis senatui, senatu
 propter indicium eiusdem Aristonis populo suspecto, locum 2
 iniuriæ esse ratus agrum maritimum eorum et depopulatus est
 et quasdam urbes vectigales Carthaginiensium sibi coegit
 stipendium pendere. Emporia vocant eam regionem; ora est 3
 minoris Syrtis, et agri uberis; una civitas eius Leptis; ea
 singula in dies talenta vectigal Carthaginiensibus dedit.
 Hanc tum regionem et totam infestam Masinissa et ex 4
 quadam parte dubiæ possessionis, sui regni an Carthaginiensium
 esset, effecerat; et quia simul ad purganda crimina et questum 5
 de se Romam eos ituros comperit, qui et illa onerarent
 suspicionibus et de iure vectigalium disceptarent, legatos et
 ipse Romam mittit. Auditi de Tyrio advena primum 6
 Carthaginienses curam iniecere patribus, ne cum Antiocho
 simul et Pœnis bellandum esset. Maxime ea suspicio crimen 7
 urgebat, quod, quem comprehensum Romam mitti placuisset,
 nec ipsum nec navem eius custodissent. De agro deinde cum 8
 regis legatis disceptari coëptum. Carthaginienses iure finium
 causam tutabantur, quod intra eos terminos esset, quibus 9
 P. Scipio victor agrum, qui iuris esset Carthaginiensium,
 finisset, et confessione regis, qui, quum Aphthirem, profugum 10
 ex regno suo, cum parte Numidarum vagantem circa Cyrenas
 persequeretur, precario ab se iter per eum ipsum agrum
 tanquam haud dubie Carthaginiensium iuris petisset. Numidæ 11
 et de terminatione Scipionis mentiri eos arguebant, et, si quis
 veram originem iuris exigere vellet, quem proprium agrum
 Carthaginiensium in Africa esse? Advenis, quantum secto 12
 bovis tergo amplecti loci potuerint, tantum ad urbem com-
 muniendam precario datum; quicquid Byrsam, sedem suam,
 excesserint, vi atque iniuria partum habere. Neque eum, de 13
 quo agitur, probare eos posse se non modo semper, ex quo

cœperint, sed ne diu quidem possedissee. Per opportunitates
 nunc illos, nunc reges Numidarum usurpasse ius, semperque
 penes eum possessionem fuisse, qui plus armis potuisset.
 14 Cuius condicionis res fuerit, priusquam hostes Romanis
 Carthaginienses, socius atque amicus rex Numidarum esset,
 eius sinerent esse, nec se interponerent, quo minus, qui posset,
 15 teneret. Responderi legatis utriusque partis placuit, missuros
 se in Africam, qui inter populum Carthaginiensem et regem
 16 in re præsenti disceptarent. Missi P. Scipio Africanus et
 C. Cornelius Cethegus et M. Minucius Rufus, audita inspectaque
 17 re, omnia suspensa, neutro inclinatis sententiis, reliquere. Id
 utrum sua sponte fecerint, an quia mandatum ita fuerit, non
 tam certum est, quam videtur tempori aptum fuisse, integro
 18 certamine eos relinqui; nam ni ita esset, unus Scipio vel
 notitia rei vel auctoritate, ita de utrisque meritis, finire nutu
 disceptationem potuisset.

LIBER XXXV.

Principio anni, quo hæc gesta sunt, Sex. Digitius prætor in 1
 Hispania citeriore cum civitatibus iis, quæ post profectionem
 M. Catonis permultæ rebellaverant, crebra magis quam digna
 dictu prælia fecit, et adeo pleraque adversa, ut vix dimidium 2
 militum, quam quod acceperat, successori tradiderit. Nec 3
 dubium est, quin omnis Hispania sublatura animos fuerit, ni
 alter prætor P. Cornelius Cn. filius Scipio trans Hiberum multa
 secunda prælia fecisset, quo terrore non minus quinquaginta 4
 oppida ad eum defecerunt. Prætor hæc gesserat Scipio; idem 5
 pro prætore Lusitanos, pervastata ulteriore provincia cum
 ingenti præda domum redeunt, in ipso itinere aggressus ab
 hora tertia diei ad octavam incerto eventu pugnavit, numero
 militum impar, superior aliis; nam et acie frequenti armatis 6
 adversus longum et impeditum turba pecorum agmen et
 recenti milite adversus fessos longo itinere concurrerat. Tertia 7
 namque vigilia exierant hostes; huic nocturno itineri tres
 diurnæ horæ accesserant, nec ulla quiete data laborem viæ
 prælium exceperat. Itaque principio pugne vigoris aliquid 8
 in corporibus animisque fuit, et turbaverant primo Romanos;
 deinde æquata paulisper pugna est. In hoc discrimine ludos
 Iovi, si fudisset cecidissetque hostes, proprætor vovit. Tandem 9
 gradum acrius intulere Romani cessitque Lusitanus, deinde
 prorsus terga dedit; et quam institissent fugientibus victores,
 ad duodecim millia hostium sunt cæsa, capti quingenti qua- 10

draginta, omnes fere equites; et signa militaria capta centum triginta quattuor. De exercitu Romano septuaginta et tres amissi.
 11 Pugnatum haud procul Ilipa urbe est; eo victorem opulentum præda exercitum P. Cornelius reduxit. Ea omnis ante urbem
 12 exposita est, potestasque dominis suas res cognoscendi facta [est]; cetera vendenda quæstori data; quod inde refectum est, militi divisum.

2 Nondum ab Roma profectus erat C. Flaminius prætor,
 2 quum hæc in Hispania gerebantur. Itaque adversæ quam secundæ res per ipsum amicosque eius magis sermonibus
 3 celebrabantur; et tentaverat, quoniam bellum ingens in provincia exarsisset, et exiguas reliquias exercitus ab Sex. Digitio atque
 4 eas ipsas plenas pavoris ac fugæ accepturus esset, ut sibi unam ex urbanis legionibus decernerent, ad quam quum militem ab se ipso scriptum ex senatus consulto adiecisset, eligeret ex omni
 5 numero sex millia et quingentos pedites, equites trecentos; ea se legione (nam in Sex. Digitii exercitu haud multum spei esse)
 6 rem gesturum. Seniores negare, ad rumores a privatis temere in gratiam magistratuum confictos senatus consulta facienda esse; nisi quod aut prætores ex provinciis scriberent aut legati
 7 renuntiarent, nihil ratum haberi debere; si tumultus in Hispania esset, placere tumultuarios milites extra Italiam scribi a prætore. Mens ea senatus fuit, ut in Hispania tumultuarii milites legerentur.
 8 Valerius Antias etiam in Siciliam navigasse dilectus causa C. Flaminium scribit, et ex Sicilia Hispaniam petentem, tempestate in Africam delatum, vagos milites de exercitu
 9 P. Africani sacramento rogasse; his duarum provinciarum dilectibus tertium in Hispania adiecisse.

3 Nec in Italia segnius Ligurum bellum crescebat. Pisas iam quadraginta millibus hominum, affluente quotidie multitudine
 2 ad famam belli spemque prædæ, circumsedebant. Minucius consul Arretium die, quam dixerat ad conveniendum militibus, venit. Inde quadrato agmine ad Pisas duxit, et quum hostes non plus mille passuum ab oppido trans fluvium movissent castra, consul urbem haud dubie servatam adventu suo est

ingressus. Postero die et ipse trans fluvium quingentos fere 3 passus ab hoste posuit castra. Inde levibus præliis a populationibus agrum sociorum tutabatur; in aciem exire non audebat 4 novo milite et ex multis generibus hominum collecto necdum noto satis inter se, ut fidere alii aliis possent. Ligures multitudine 5 freti et in aciem exhibant, parati de summa rerum decernere, et abundantes militum numero passim multas manus per extrema finium ad prædandum emittebant, et quum coacta vis magna 6 pecorum prædæque esset, paratum erat præsidium, per quod in castella eorum vicosque ageretur.

Quum bellum Ligustinum ad Pisas constitisset, consul 4 alter, L. Cornelius Merula, per extremos Ligurum fines exercitum in agrum Boiorum induxit, ubi longe alia belli ratio quam cum Liguribus erat. Consul in aciem exhibat, 2 hostes pugnam detrectabant; prædatumque, ubi nemo obviam exiret, discurrebant Romani; Boii diripi sua impune quam tuendo ea conserere certamen malebant. Postquam omnia 3 ferro ignique satis evastata erant, consul agro hostium excessit et ad Mutinam agmine incauto, ut inter pacatos, ducebat. Boii ut egressum e finibus suis hostem sensere, sequebantur 4 silenti agmine, locum insidiis quærentes. Nocte prætergressi castra Romana saltim, qua transeundum erat Romanis, insederunt. Id quum parum occulte fecissent, consul, qui multa nocte solitus 5 erat movere castra, ne nox terrorem in tumultuario proelio augeret, lucem exspectavit et, quum luce moveret, tamen turmam equitum exploratum misit. Postquam relatum est, quantæ 6 copiae et in quo loco essent, totius agminis sarcinas in medium conici iussit, et triarios vallum circumicere; cetero exercitu instructo ad hostem accessit. Idem et Galli fecerunt, postquam 7 apertas esse insidias et recto ac iusto proelio, ubi vera vinceret virtus, dimicandum viderunt. Hora secunda ferme concursus est. 5 Sinistra sociorum ala et extraordinarii prima in acie pugnabant; præerant duo consulares legati, M. Marcellus et Ti. Sempronius, prioris anni consul. Novus consul nunc ad prima signa erat, 2 nunc legiones continebat in subsidiis, ne certaminis studio prius

3 procurrerent, quam datum signum esset. Equites earum extra
 aciem in locum patentem Q. et P. Minucios tribunos militum
 educere iussit, unde, quum signum dedisset, impetum ex aperto
 4 facerent. Hæc agenti nuntius venit a Ti. Sempronio Longo,
 5 non sustinere extraordinarios impetum Gallorum; et cæsos
 permultos esse et, qui supersint, partim labore, partim metu
 remisisse ardorem pugnae; legionem alteram ex duabus, si
 videretur, summitteret, priusquam ignominia acciperetur.
 6 Secunda missa est legio, et extraordinarii recepti. Tum
 redintegrata est pugna, quum et recens miles et frequens
 ordinibus legio successisset. Et sinistra ala ex proelio subducta
 7 est, dextra in primam aciem subiit. Sol ingenti ardore torrebat
 minime patientia æstus Gallorum corpora; densis tamen ordinibus
 nunc alii in alios, nunc in scuta incumbentes sustinebant impetus
 8 Romanorum. Quod ubi animadvertit consul, ad perturbandos
 ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui præerat alariis
 equitibus, quam concitatissimos equos immittere iubet, et
 9 legionarios equites in subsidiis esse. Hæc procella equestris
 primo confudit et turbavit, deinde dissipavit aciem Gallorum,
 10 non tamen ut terga darent. Obstabant duces, hastilibus cædentes
 terga trepidantium et redire in ordines cogentes; sed interequi-
 11 tantes alarii non patiebantur. Consul obtestabatur milites,
 ut paululum anniterentur; victoriam in manibus esse; dum
 perturbatos et trepidantes viderent, instarent; si restitui ordines
 sissent, integro rursus eos proelio et dubio dimicatu-
 12 Inferre vexillarios iussit signa; omnes connisi tandem averterunt
 hostem. Postquam terga dabant et in fugam passim effundebantur,
 13 tum ad persequendos eos legionarii equites immissi. Quattuor-
 decim millia Boiorum eo die sunt cæsa; vivi capti mille
 nonaginta duo, equites septingenti viginti unus, tres duces
 eorum, signa militaria ducenta duodecim, carpenta sexaginta tria.
 14 Nec Romanis incruenta victoria fuit; supra quinque millia militum,
 ipsorum aut sociorum, amissa, centuriones tres et viginti, præfecti
 socium quattuor, et M. Genucius et Q. et M. Marcii tribuni
 militum secundæ legionis.

Eodem fere tempore duorum consulum litteræ allatæ sunt, 6
 L. Cornelii de proelio ad Mutinam cum Boiis facto et Q. Minucii
 a Pisis: comitia suæ sortis esse; ceterum adeo suspensa omnia 2
 in Liguribus se habere, ut abscedi inde sine pernicie sociorum
 et damno rei publicæ non posset; si ita videretur patribus, 3
 mitterent ad collegam, ut is, qui profligatum bellum haberet,
 ad comitia Romam rediret; si id facere gravaretur, quod non 4
 suæ sortis id negotium esset, se quidem facturum, quodcunque
 senatus censuisset; sed etiam atque etiam viderent, ne magis
 o re publica esset interregnum iniri, quam ab se in eo statu
 relinqui provinciam. Senatus C. Scribonio negotium dedit, 5
 ut duos legatos ex ordine senatorio mitteret ad L. Cornelium
 consulem, qui litteras collegæ ad senatum missas deferrent
 ad eum et nuntiarent, senatum, ni is ad magistratus subrogandos 6
 Romam veniret, potius quam Q. Minucium a bello integro
 avocaret, interregnum iniri passurum. Missi legati renunti-
 7 L. Cornelium ad magistratus subrogandos Romam venturum.
 De litteris L. Cornelii, quas scripserat secundum proelium cum 8
 Boiis factum, disceptatio in senatu fuit, quia privatim plerisque
 senatoribus legatus M. Claudius scripserat, fortunæ populi 9
 Romani et militum virtuti gratiam habendam, quod res bene
 gesta esset; consulis opera et militum aliquantum amissum et
 hostium exercitum, cuius delendi oblata fortuna fuerit, non deletum.
 Milites eo plures perisse, quod tardius ex subsidiis, qui 10
 laborantibus opem ferrent, successissent; hostes o manibus
 emissos, quod equitibus legionariis et tardius datum signum
 esset et persequi fugientes non licuisset. De ea re nihil 7
 temere decerni placuit; ad frequentiores consultatio dilata est;
 instabat enim cura alia, quod civitas fenore laborabat et quod, 2
 quum multis fenebris legibus constricta avaritia esset, via
 fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerentur iis legibus,
 nomina transcriberent; ita libero fenore obruebant debitores.
 Cuius coercendi quum ratio quæreretur, diem finiri placuit 3
 Feralia, quæ proxime fuissent, ut, qui post eam diem socii
 civibus Romanis credidissent pecunias, profiterentur, et ex ea

3 procurrerent, quam datum signum esset. Equites earum extra
 aciem in locum patentem Q. et P. Minucios tribunos militum
 educere iussit, unde, quum signum dedisset, impetum ex aperto
 4 facerent. Hæc agenti nuntius venit a Ti. Sempronio Longo,
 5 non sustinere extraordinarios impetum Gallorum; et cæsos
 permultos esse et, qui supersint, partim labore, partim metu
 remisisse ardorem pugnae; legionem alteram ex duabus, si
 videretur, summitteret, priusquam ignominia acciperetur.
 6 Secunda missa est legio, et extraordinarii recepti. Tum
 redintegrata est pugna, quum et recens miles et frequens
 ordinibus legio successisset. Et sinistra ala ex prælio subducta
 7 est, dextra in primam aciem subiit. Sol ingenti ardore torrebat
 minime patientia æstus Gallorum corpora; densis tamen ordinibus
 nunc alii in alios, nunc in scuta incumbentes sustinebant impetus
 8 Romanorum. Quod ubi animadvertit consul, ad perturbandos
 ordines eorum C. Livium Salinatorem, qui præerat alariis
 equitibus, quam concitatissimos equos immittere iubet, et
 9 legionarios equites in subsidiis esse. Hæc procella equestris
 primo confudit et turbavit, deinde dissipavit aciem Gallorum,
 10 non tamen ut terga darent. Obstabant duces, hastilibus cædentes
 terga trepidantium et redire in ordines cogentes; sed interequi-
 11 tantes alarii non patiebantur. Consul obtestabatur milites,
 ut paululum anniterentur; victoriam in manibus esse; dum
 perturbatos et trepidantes viderent, instarent; si restitui ordines
 sissent, integro rursus eos prælio et dubio dimicatu-
 12 Inferre vexillarios iussit signa; omnes connisi tandem averterunt
 hostem. Postquam terga dabant et in fugam passim effundebantur,
 13 tum ad persequendos eos legionarii equites immissi. Quattuor-
 decim millia Boiorum eo die sunt cæsa; vivi capti mille
 nonaginta duo, equites septingenti viginti unus, tres duces
 eorum, signa militaria ducenta duodecim, carpenta sexaginta tria.
 14 Nec Romanis incruenta victoria fuit; supra quinque millia militum,
 ipsorum aut sociorum, amissa, centuriones tres et viginti, præfecti
 socium quattuor, et M. Genucius et Q. et M. Marcii tribuni
 militum secundæ legionis.

Eodem fere tempore duorum consulum litteræ allatæ sunt, 6
 L. Cornelii de prælio ad Mutinam cum Boiis facto et Q. Minucii
 a Pisis: comitia suæ sortis esse; ceterum adeo suspensa omnia 2
 in Liguribus se habere, ut abscedi inde sine pernicie sociorum
 et damno rei publicæ non posset; si ita videretur patribus, 3
 mitterent ad collegam, ut is, qui profligatum bellum haberet,
 ad comitia Romam rediret; si id facere gravaretur, quod non 4
 suæ sortis id negotium esset, se quidem facturum, quodcunque
 senatus censuisset; sed etiam atque etiam viderent, ne magis
 e re publica esset interregnum iniri, quam ab se in eo statu
 relinqui provinciam. Senatus C. Scribonio negotium dedit, 5
 ut duos legatos ex ordine senatorio mitteret ad L. Cornelium
 consulem, qui litteras collegæ ad senatum missas deferrent
 ad eum et nuntiarent, senatum, ni is ad magistratus subrogandos 6
 Romam veniret, potius quam Q. Minucium a bello integro
 avocaret, interregnum iniri passurum. Missi legati renuntiarunt, 7
 L. Cornelium ad magistratus subrogandos Romam venturum.
 De litteris L. Cornelii, quas scripserat secundum prælium cum 8
 Boiis factum, disceptatio in senatu fuit, quia privatim plerisque
 senatoribus legatus M. Claudius scripserat, fortunæ populi 9
 Romani et militum virtuti gratiam habendam, quod res bene
 gesta esset; consulis opera et militum aliquantum amissum et
 hostium exercitum, cuius delendi oblata fortuna fuerit, non deletum.
 Milites eo plures perisse, quod tardius ex subsidiis, qui 10
 laborantibus opem ferrent, successissent; hostes e manibus
 emissos, quod equitibus legionariis et tardius datum signum
 esset et persequi fugientes non licuisset. De ea re nihil 7
 temere decerni placuit; ad frequentiores consultatio dilata est;
 instabat enim cura alia, quod civitas fenore laborabat et quod, 2
 quum multis fenebribus legibus constricta avaritia esset, via
 fraudis inita erat, ut in socios, qui non tenerentur iis legibus,
 nomina transcriberent; ita libero fenore obruebant debitores.
 Cuius coercendi quum ratio quæreretur, diem finiri placuit 3
 Feralia, quæ proxime fuissent, ut, qui post eam diem socii
 civibus Romanis credidissent pecunias, profiterentur, et ex ea

die pecuniæ creditæ, quibus debitor vellet legibus, ius creditori
4 diceretur. Deinde postquam professionibus detecta est magnitudo
æris alieni per hanc fraudem contracti, M. Sempronius tribunus
5 plebis ex auctoritate patrum plebem rogavit plebesque scivit,
ut cum sociis ac nomine Latino creditæ pecuniæ ius idem,
quod cum civibus Romanis, esset.

6 Hæc in Italia domi militiæque acta. In Hispania nequa-
7 quam tantum belli fuit, quantum auxerat fama. C. Flaminius
in citeriore Hispania oppidum Inluciam in Oretanis cepit, deinde
in hibernacula milites deduxit; et per hiemem proelia aliquot
nulla memoria digna adversus latronum magis quam hostium
excursiones, vario tamen eventu nec sine militum iactura sunt
8 facta. Maiores gestæ res a M. Fulvio. Is apud Toletum
oppidum cum Vaccæis Vettonibusque et Celtiberis signis
collatis dimicavit; exercitum earum gentium fudit fugavitque;
regem Hilernum vivum cepit.

8 Quum hæc in Hispania gerebantur, comitiorum iam
appetebat dies; itaque L. Cornelius consul, relicto ad exercitum
2 M. Claudio legato, Romam venit. Is in senatu quum de rebus
ab se gestis disseruisset, quoque statu provincia esset, questus
3 est cum patribus conscriptis, quod, tanto bello una secunda
pugna tam feliciter perfecto, non esset habitus diis immortalibus
honos; postulavit deinde, ut supplicationem simul triumphumque
4 decernerent. Prius tamen, quam relatio fieret, Q. Metellus,
qui consul dictatorque fuerat, litteras eodem tempore dixit et
consulis L. Corneli ad senatum et M. Marcelli ad magnam
5 partem senatorum allatas esse inter se pugnantes, eoque
dilatam esse consultationem, ut præsentibus auctoribus earum
litterarum disceptaretur. Itaque exspectasse sese, ut consul,
qui sciret ab legato suo adversus se scriptum aliquid, quum
6 ipsi veniendum esset, deduceret eum secum Romam, quum
etiam verius esset, Ti. Sempronio imperium habenti tradi
7 exercitum, quam legato; nunc videri esse amotum de industria,
ne ea, quæ scripsisset, præsens diceret, et aut argueret coram
aut, si quid vani afferret, argui posset, donec ad liquidum

veritas explorata esset. Itaque nihil eorum, quæ postularet 8
consul, decernendum in præsentia censere. Quum pergeret 9
nihilò segnius referre, ut supplicatio decerneretur triumphantique
sibi urbem invehi liceret, M. et C. Titinii tribuni plebis se
intercessuros, si de ea re fieret senatus consultum, dixerunt.

Censores erant priore anno creati Sex. Ælius Pætus et 9
C. Cornelius Cethegus. Cornelius lustrum condidit. Censa 2
sunt civium capita centum quadraginta tria millia septuaginta
quattuor. Aquæ ingentes eo anno fuerunt, et Tiberis loca
plana urbis inundavit; circa portam Flumentanam etiam 3
collapsa quædam ruinis sunt. Et porta Cælimontana fulmine
icta est murusque circa multis locis de cælo tactus; et 4
Ariciæ et Lanuvii et in Aventino lapidibus pluvit; et a Capua
nuntiatum est, examen vesparum ingens in forum advolasse
et in Martis æde consedissee; eas collectas cum cura et igni
crematas esse. Horum prodigiorum causa decemviri libros 5
adire iussi et novendiale sacrum factum et supplicatio indicta
est atque urbs lustrata. Iisdem diebus ædiculam Victoriæ 6
Virginis prope ædem Victoriæ M. Porcius Cato dedicavit
biennio post, quam vovit.

Eodem anno coloniam Latinam in castrum Frentinum 7
triumviri deduxerunt A. Manlius Vulso, L. Apustius Fullo,
Q. Ælius Tubero, cuius lege deducebatur. Tria millia peditum
iere, trecenti equites, numerus exiguus pro copia agri. Dari 8
potuere tricena iugera in pedites, sexagena in equites; Apustio
auctore tertia pars agri dempta est, quo postea, si vellent,
novos colonos adscribere possent; vicena iugera pedites,
quadragena equites acceperunt.

In exitu iam annus erat, et ambitio magis quam unquam 10
alias exarserat consularibus comitiis. Multi et potentes petebant 2
patricii plebeiique, P. Cornelius Cn. filius Scipio, qui ex
Hispania provincia nuper decesserat magnis rebus gestis, et
L. Quinctius Flamininus, qui classi in Græcia præfuerat, et
Cn. Manlius Vulso; hi patricii, plebei autem C. Lælius, 3
Cn. Domitius, C. Livius Salinator, M. Acilius. Sed omnium 4

oculi in Quinctium Corneliumque coniecti; nam et in unum locum petebant, ambo patricii, et rei militaris gloria recens
 5 utrumque commendabat. Ceterum ante omnia certamen accendebant fratres candidatorum, duo clarissimi ætatis suæ imperatores. Maior gloria in P. Scipione, et quo maior, eo propior invidiam; Quinctii recentior, ut qui eo anno triumphasset.
 6 Accedebat, quod alter decimum iam prope annum assiduus in oculis hominum fuerat, quæ res minus verendos magnos homines ipsa satietate facit; consul iterum post devictum
 7 Hannibalem censorque fuerat; in Quinctio nova et recentia omnia ad gratiam erant; nihil nec petierat a populo post
 8 triumphum nec adeptus erat. Pro fratre germano, non patrueli se petere aiebat, pro legato et particeps administrandi belli; se terra, fratrem mari rem gessisse. His obtinuit, ut præferretur
 9 candidato, quem Africanus frater ducebat, quem Cornelia gens, Cornelio consule comitia habente, quem tantum præiudicium senatus, virum e civitate optimum iudicatum, qui matrem
 10 Idæam Pessinunte venientem in urbem acciperet. L. Quinctius et Cn. Domitius Ahenobarbus consules facti; adeo ne in plebeio quidem consule, quum pro C. Lælio niteretur, Africanus
 11 valuit. Postero die prætores creati L. Scribonius Libo, M. Fulvius Centumalus, A. Atilius Serranus, M. Bæbius Tamphilus, L. Valerius Tappo, Q. Salonijs Sarra. Ædilitas insignis eo
 12 anno fuit M. Æmilii Lepidi et L. Æmilii Pauli. Multos pecuarios damnarunt; ex ea pecunia clipea inaurata in fastigio Iovis ædis posuerunt. Porticum unam extra portam Trigeminam, emporio ad Tiberim adiecto, alteram a porta Fontinali ad Martis aram, qua in campum iter esset, perduxerunt.

11 Diu nihil in Liguribus dignum memoria gestum erat; ex-
 2 tremo eius anni his in magnum periculum res adducta est. Nam et castra consulis oppugnata ægre sunt defensa, et non ita multo post per saltum angustum quum duceretur agmen Romanum,
 3 ipsas fauces exercitus Ligurum insedit. Qua quum exitus non pateret, converso agmine redire institit consul. Et ab tergo fauces saltus occupatæ a parte hostium erant; Caudinæque

cladis memoria non animis modo, sed prope oculis obversabatur. Numidas octingentos ferme equites inter auxilia habebat. 4
 Eorum præfectus consuli pollicetur, se parte, utra vellet, cum suis erupturum; tantum uti diceret, utra pars frequentior vicis esset; in eos se impetum facturum et nihil prius quam 5
 flammam tectis iniecturum, ut is pavor cogeret Ligures excedere saltu, quem obsiderent, et discurrere ad opem ferendam suis. Collaudatum eum consul spe præmiorum onerat. Nu- 6
 midæ equos conscendunt et obequitare stationibus hostium, neminem lacessentes, cœperunt. Nihil primo adpectu con- 7
 temptius; equi hominesque paululi et graciles, discinctus et inermis eques, præterquam quod iacula secum portat, equi 8
 sine frenis, deformis ipse cursus rigida cervice et extento capite currentium. Hunc contemptum de industria augentes labi ex equis et per ludibrium spectaculo esse. Itaque qui 9
 primo intenti paratique, si lacesserentur, in stationibus fuerant, iam inermes sedentesque pars maxima spectabant. Numidæ 10
 adequitare, dein refugere, sed propius saltum paulatim evehi, velut quos impotentes regendi equi invitos efferrent; postremo subditis calcaribus inter medias stationes hostium erupere, et 11
 in agrum latiore evecti omnia propinqua viæ tecta incendunt. Proximo deinde vico inferunt ignem, ferro flammaque omnia pervastant. Fumus primo conspectus, deinde clamor trepidantium 12
 in vicis auditus, postremo seniores puerique refugientes tumultum in castris fecerunt. Itaque sine consilio, sine imperio pro se 13
 quisque currere ad sua tutanda, momentoque temporis castra relictæ erant, et obsidione liberatus consul, quo intenderat, pervenit.

Sed neque Boii neque Hispani, cum quibus eo anno 12
 bellatum erat, tam inimici infestique erant Romanis quam Ætolorum gens. Ii post deportatos ex Græcia exercitus 2
 primo in spe fuerant, et Antiochum in vacuam Europæ possessionem venturum, nec Philippum aut Nabim quieturos. Ubi nihil usquam moveri viderunt, agitandum aliquid miscendum- 3
 que rati, ne cunctando senescerent consilia, concilium Naupactum

4 indixerunt. Ibi Thoas prætor eorum conquestus iniurias
 Romanorum statumque Ætoliae, quod omnium Græciæ gentium
 civitatumque inhonoratissimi post eam victoriam essent, cuius
 5 causa ipsi fuissent, legatos censuit circa reges mittendos, qui
 non solum tentarent animos eorum, sed suis quemque stimulis
 6 moverent ad Romanum bellum. Damocritus ad Nabim,
 Nicander ad Philippum, Dicæarchus, frater prætoris, ad
 7 Antiochum est missus. Tyranno Lacedæmonio Damocritus,
 adeptis maritimis civitatibus enervatam tyrannidem, dicere;
 inde militem, inde naves navalesque socios habuisse. Inclusum
 suis prope muris Achæos videre dominantes in Peloponneso.
 8 Nunquam habiturum recuperandi sua occasionem, si eam, quæ
 tum esset, prætermisisset. Nullum exercitum Romanum in
 Græcia esse, nec [propter] Gytheum aut maritimos alios
 Laconas dignam causam existimatuROS Romanos, cur legiones
 9 rursus in Græciam transmittant. Hæc ad incitandum animum
 tyranni dicebantur, ut, quum Antiochus in Græciam traiecisset,
 conscientia violatæ per sociorum iniurias Romanæ amicitiae
 10 coniungeret se cum Antiocho. Et Philippum Nicander haud
 dissimili oratione incitabat; erat etiam maior orationi materia,
 quo ex altiore fastigio rex quam tyrannus detractus erat,
 11 quoque plures ademptæ res. Ad hoc vetusta regum Macedoniæ
 fama peragratusque orbis terrarum victoriis eius gentis
 referebatur; et tutum vel incepto vel eventu se consilium
 12 afferre; nam neque, ut ante se moveat Philippus, quam
 13 Antiochus cum exercitu transierit in Græciam, suadere, et,
 qui sine Antiocho adversus Romanos Ætolosque tam diu
 sustinuerit bellum, ei, adiuncto Antiocho, sociis Ætolis, qui
 tum graviores hostes quam Romani fuerint, quibus tandem
 14 viribus resistere Romanos posse? Adiciebat de duce Hannibale,
 nato adversus Romanos hoste, qui plures et duces et milites
 eorum occidisset, quam quot superessent. Hæc Philippo
 15 Nicander; alia Dicæarchus Antiocho; et omnium primum
 prædam de Philippo Romanorum esse dicere, victoriam
 Ætolorum; et adiutum in Græciam Romanis nullos alios quam

Ætolos dedisse, et ad vincendum vires eosdem præbuisse;
 deinde, quantas peditum equitumque copias præbituri Antiocho 16
 ad bellum essent, quæ loca terrestribus copiis, quos portus
 maritimis. Tum de Philippo et Nabide libero mendacio 17
 abutebatur; paratum utrumque ad rebellandum esse, et primam
 quamque occasionem recuperandi ea, quæ bello amisissent,
 arrepturos. Ita per totum simul orbem terrarum Ætoli 18
 Romanis concitabant bellum. [Et] reges tamen aut non moti
 aut tardius moti sunt; Nabis extemplo circa omnes vicos mari- 13
 timos dimisit ad seditiones in iis miscendas, et alios principum
 donis ad suam causam perduxit, alios pertinaciter in societate
 Romana manentes occidit. Achæis omnium maritimarum 2
 Laconum tuendorum a T. Quinctio cura mandata erat.
 Itaque extemplo et ad tyrannum legatos miserunt, qui 3
 admonerent foederis eum Romani denuntiarentque, ne pacem,
 quam tantopere petisset, turbaret, et auxilia ad Gytheum,
 quod iam oppugnabatur ab tyranno, et Romam, qui ea nuntiarent,
 legatos miserunt.

Antiochus rex, ea hieme Raphiæ in Phœnice Ptolemæo 4
 regi Ægypti filia in matrimonium data, quum Antiochiam se
 recepisset, per Ciliciam, Tauro monte superato, extremo iam
 hiemis Ephesum pervenit. Inde principio veris, Antiocho 5
 filio misso in Syriam ad custodiam ultimarum partium regni,
 ne quid absente se ab tergo moveretur, ipse cum omnibus
 terrestribus copiis ad Pisidas, qui circa Selgam incolunt,
 oppugnandos est profectus. Eo tempore legati Romani 6
 P. Sulpicius et P. Villius, qui ad Antiochum, sicut ante dictum
 est, missi erant, iussi prius Eumenem adire, Elæam venere;
 inde Pergamum (ibi regia Eumenis fuit) escenderunt. Cupidus 7
 belli adversus Antiochum Eumenes erat, gravem, si pax esset,
 accolam tanto potentior regem credens; eundem, si motum
 bellum esset, non magis parem Romanis fore, quam Philippus
 fuisset, et aut funditus sublatum iri, aut, si pax victo daretur, 8
 multa illi detracta sibi accessura, ut facile deinde se ab eo
 sine ullo auxilio Romano tueri posset; etiamsi quid adversi 9

casurum foret, satius esse Romanis sociis quameunque fortunam subire, quam solum aut imperium pati Antiochi aut abnuentem
10 vi atque armis cogi. Ob hæc, quantum auctoritate, quantum consilio valebat, incitabat Romanos ad bellum.

14 Sulpicius æger Pergami substitit; Villius quum Pisidiæ
2 bello occupatum esse regem audisset, Ephesum profectus, dum paucos ibi moratur dies, dedit operam, ut cum Hannibale, qui
3 tum ibi forte erat, sæpe congrediretur, ut animum eius tentaret et, si qua posset, metum demeret, periculi quicquam ei ab
4 Romanis esse. Iis colloquiis aliud quidem actum nihil est; secutum tamen sua sponte est, velut consilio petatum esset, ut
vilior ob ea regi Hannibal et suspectior ad omnia fieret.

5 Claudius, secutus Græcos Acilianos libros, P. Africanum in ea fuisse legatione tradit, eumque Ephesi collocutum cum
6 Hannibale, et sermonem unum etiam refert. Quærenti Africano, quem fuisse maximum imperatorem Hannibal
7 crederet, respondisse, Alexandrum Macedonum regem, quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset, quodque ultimas
oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset.
8 Quærenti deinde, quem secundum poneret, Pyrrhum dixisse;
9 castra metari primum docuisse; ad hoc neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse; artem etiam conciliandi
sibi homines eam habuisse, ut Italicæ gentes regis externi
quam populi Romani, tam diu principis in ea terra, imperium
10 esse mallent. Exsequenti, quem tertium duceret, haud dubie semet ipsum dixisse. Tum risum obortum Scipioni, et
11 subiecisse: „Quidnam tu diceres, si me vicisses?“ „Tum vero me“ inquit „et ante Alexandrum et ante Pyrrhum et
12 ante alios omnes imperatores esse.“ Et perplexum Punico astu responsum et improvisum assentationis genus Scipionem movisse, quod e grege se imperatorum velut inæstimabilem secrevisset.

15 Villius ab Epheso Apameam processit. Eo et Antiochus,
2 audito legatorum Romanorum adventu, occurrit. Apameæ congressis disceptatio eadem ferme fuit, quæ Romæ inter

Quinctium et legatos regis fuerat. Mors nuntiata Antiochi, filii regis, quem missum paulo ante dixeram in Syriam, diremit colloquia. Magnus luctus in regia fuit magnumque 3
eius iuvenis desiderium; id enim iam specimen sui dederat, ut, si vita longior contigisset, magni iustique regis in eo indolem fuisse appareret. Quo carior acceptiorque omnibus 4
erat, eo mors eius suspectior fuit, gravem successorem eum instare senectuti suæ patrem credentem per spadones quosdam, talium ministeriis facinorum acceptos regibus, veneno sustulisse. Eam quoque clandestino facinori adiciebant, quod 5
Seleuco filio Lysimachiam dedisset, Antiocho quam similem daret sedem, ut procul ab se honore eum quoque ablegaret, non habuisset. Magni tamen luctus species per aliquot dies 6
regiam tenuit; legatusque Romanus, ne alieno tempore incommodus obversaretur, Pergamum concessit, rex Ephesum, omisso, quod inchoaverat, bello, rediit. Ibi per luctum regia clausa cum 7
Minnione quodam, qui princeps amicorum eius erat, secreta consilia agitavit. Minnio, ignarus omnium externorum viresque 8
æstimans regis ex rebus in Syria aut Asia gestis, non causa modo superiorem esse Antiochum, quod nihil æqui postularent Romani, sed bello quoque superaturum credebat. Fugienti 9
regi disceptationem cum legatis, seu iam experto eam minus prosperam seu mærore recenti confuso, professus Minnio, se, quæ pro causa essent, dicturum, persuasit, ut a Pergamo
accerserentur legati. Iam convalescerat Sulpicius; itaque ambo 16
Ephesum venerunt. Rex a Minnione excusatus et absente eo agi res cœpta est. Ibi præparata oratione Minnio „Specioso 2
titulo“ inquit „uti vos, Romani, Græcarum civitatum liberandarum video; sed facta vestra orationi non conveniunt, et aliud Antiocho iuris statuitis, alio ipsi utimini. Qui enim 3
magis Zmyrnæi Lampsacenique Græci sunt quam Neapolitani et Regini et Tarentini, a quibus stipendium, a quibus naves ex fœdere exigitis? Cur Syracusas atque in alias Siciliæ 4
Græcas urbes prætorem quotannis cum imperio et virgis et securibus mittitis? Nihil aliud profecto dicatis, quam armis

5 superatis vos iis has leges imposuisse. Eandem de Zmyrna
 et Lampsaco civitatibusque, quæ Ionis aut Æolidis sunt,
 6 causam ab Antiocho accipite. Bello superatas a maioribus
 et stipendiarias ac vectigales factas in antiquum ius repetit.
 Itaque ad hæc ei responderi velim, si ex æquo disceptatur
 7 et non belli causa quæritur. Ad ea Sulpicius „Fecit verecunde“
 inquit „Antiochus, qui, si alia pro causa eius non erant,
 8 quæ dicerentur, quemlibet ista quam se dicere maluit. Quid
 enim simile habet civitatum earum, quas comparasti, causa?
 Ab Reginis et Neapolitanis et Tarentinis, ex quo in nostram
 venerunt potestatem, uno et perpetuo tenore iuris semper
 usurpato, nunquam intermisso, quæ ex fœdere debent, exigimus.
 9 Potesne tandem dicere, ut ii populi non per se, non per alium
 10 quemquam fœdus mutaverunt, sic Asiæ civitates, ut semel
 venerint in maiorum Antiochi potestatem, in perpetua possessione
 regni vestri permansisse, et non alias earum in Philippi, alias
 in Ptolemæi fuisse potestate, alias per multos annos nullo
 11 ambigente libertatem usurpasse? Nam si, quod aliquando
 servierunt, temporum iniquitate pressi, ius post tot sæcula
 12 asserendi eos in servitutem faciet, quid abest, quin actum
 nobis nihil sit, quod a Philippo liberavimus Græciam, et
 repetant posteri eius Corinthum, Chalcidem, Demetriadem et
 13 Thessalorum totam gentem? Sed quid ego causam civitatum
 ago, quam ipsis agentibus et nos et regem ipsum cognoscere
 17 æquius est? Vocari deinde civitatum legationes iussit,
 præparatas iam ante et instructas ab Eumene, qui, quantum-
 cunque virium Antiocho decessisset, suo id accessurum regno
 2 ducebat. Admissi plures, dum suas quisque nunc querelas,
 nunc postulationes inserit et æqua iniquis miscent, ex dis-
 ceptione altercationem fecerunt. Itaque nec remissa ulla
 re nec impetrata, æque, ac venerant, omnium incerti legati
 Romam redierunt.
 3 Rex, dimissis iis, consilium de bello Romano habuit.
 Ibi alius alio ferocius, quia, quo quisque asperius adversus
 4 Romanos locutus esset, eo spes gratiæ maior erat, alius

superbiam postulorum increpare, tanquam Nabidi victo, sic
 Antiocho, maximo Asiæ regum, imponentium leges; quan- 5
 quam Nabidi tamen dominationem in patria sua, et patria
 Lacedæmone, remissam, Antiocho si Zmyrna et Lampsacus 6
 imperata faciant, indignum videri. Alii, parvas et vix dictu 7
 dignas belli causas tanto regi eas civitates esse, sed initium
 semper a parvis iniusta imperandi fieri; nisi crederent Persas,
 quum aquam terramque ab Lacedæmoniis petierint, gleba
 terræ et haustu aquæ eguisse. Per similem tentationem 8
 a Romanis de duabus civitatibus agi; sed alias civitates, simul
 duas iugum exuisse vidissent, ad liberatorem populum defecturas.
 Si non libertas servitute potior sit, tamen omni præsentis statu 9
 spem cuique novandi res suas blandiorem esse.

Alexander Acarnan in consilio erat, Philippi quondam 18
 amicus, nuper relicto eo secutus opulentior regiam Antiochi;
 et, tanquam peritus Græciæ nec ignarus Romanorum, in eum 2
 gradum amicitie regis, ut consiliis quoque arcanis interesset,
 acceptus erat. Is, tanquam non, utrum bellandum esset necne, 3
 consuleretur, sed, ubi et qua ratione bellum gereretur, victoriam
 se haud dubiam proponere animo affirmabat, si in Europam
 transisset rex et in aliqua Græciæ parte sedem bello cepisset.
 Iam primum Ætolos, qui umbilicum Græciæ incolerent, in 4
 armis eum inventurum, antesignanos ad asperrima quæque
 belli paratos. In duobus velut cornibus Græciæ Nabim a 5
 Peloponneso concitaturum omnia, repetentem Argivorum urbem,
 repetentem maritimas civitates, quibus eum depulsum Romani
 Lacedæmonis muris inclusissent, a Macedonia Philippum, ubi 6
 primum bellicum cani audisset, arma capturum. Nosse se
 spiritus eius, nosse animum; scire, ferarum modo, quæ claustris
 aut vinculis teneantur, ingentes iam diu iras eum in pectore
 volvere; meminisse etiam se, quoties in bello precari omnes 7
 deos solitus sit, ut Antiochum sibi darent adiutorem; cuius
 voti si compos nunc fiat, nullam moram rebellandi facturum.
 Tantum non cunctandum nec cessandum esse; in eo enim 8
 victoriam verti, si et loca opportuna et socii præoccuparentur.

19 Hannibalem quoque sine mora mittendum in Africam esse
ad distringendos Romanos. Hannibal non adhibitus est in
consilium, propter colloquia cum Villio suspectus regi et in
nullo postea honore habitus. Primo eam contumeliam tacitus
2 tulit; deinde melius esse ratus et percontari causam repentinæ
alienationis et purgare se, tempore apto quæsitâ simpliciter
3 iracundiæ causa auditaque, „Pater Hamilcar“ inquit, „Antioche,
parvum admodum me, quum sacrificaret, altaribus admotum iure
4 iurando adegit, nunquam amicum fore populi Romani. Sub hoc
sacramento sex et triginta annos militavi; hoc me in pace patria
mea expulit; hoc patria extorrem in tuam regiam adduxit;
hoc duce, si tu spem meam destitueris, ubicunque vires,
ubi arma esse sciam, veniam, toto orbe terrarum quærens
5 aliquos Romanis hostes. Itaque si quibus tuorum meis
criminibus apud te crescere libet, aliam materiam crescendi
6 ex me quærant. Odi odioque sum Romanis; id me verum
dicere, pater Hamilcar et dii testes sunt. Proinde quum de
bello Romano cogitabis, inter primos amicos Hannibalem habeto;
si qua res te ad pacem compellet, in id consilium alium, cum
7 quo deliberes, quærito.“ Non movit modo talis oratio regem,
sed etiam reconciliavit Hannibali. Ex consilio ita discessum est,
ut bellum gereretur.

20 Romæ destinabant quidem sermonibus hostem Antiochum,
A. u. c. 562. sed nihil dum ad id bellum præter animos parabant. Consulibus
A. Ch. 192. 2 ambobus Italia provincia decreta est, ita ut inter se compararent
3 sortirenturque, uter comitiis eius anni præesset; ad utrum ea
non pertineret cura, ut paratus esset, si quo eum extra Italiam
4 opus esset ducere legiones. Huic consuli permissum, ut duas
legiones scriberet novas et socium nominis Latini viginti
5 millia et equites octingentos. Alteri consuli duæ legiones
decretæ, quas L. Cornelius consul superioris anni habuisset,
et socium ac Latini nominis ex eodem exercitu quindecim
6 millia et equites quingenti. Q. Minucio cum exercitu, quem
in Liguribus habebat, prorogatum imperium; additum, in
supplementum ut quattuor millia peditum Romanorum scribe-

rentur et centum quinquaginta equites, et sociis eodem quinque
millia peditum imperarentur, ducenti quinquaginta equites. Cn. 7
Domitio extra Italiam, quo senatus censuisset, provincia evenit,
L. Quinctio Gallia et comitia habenda. Prætores deinde 8
provincias sortiti, M. Fulvius Centumalus urbanam, L. Scri-
bonius Libo peregrinam, L. Valerius Tappo Siciliam, Q. Sa-
lonius Sarra Sardiniam, M. Bæbius Tamphilus Hispaniam ci-
teriolem, A. Atilius Serranus ulteriorem; sed his duobus pri- 9
mum senatus consulto, deinde plebis etiam scito permutatæ
provinciæ sunt; Atilio classis et Macedonia, Bæbio Bruttii 10
decreti. Flaminio Fulvioque in Hispaniis prorogatum imperium.
Atilio¹⁾ in Bruttios duæ legiones decretæ, quæ priore anno ur- 11
banæ fuissent, et ut sociis eodem millia peditum quindecim
imperarentur et quingenti equites. Bæbius Tamphilus triginta 12
naves quinqueres facere iussus et ex navalibus veteres
deducere, si quæ utiles essent, et scribere navales socios; et
consulibus imperatum, ut ei duo millia socium ac Latini no-
minis et mille pedites darent Romanos. Hi duo prætores et 13
duo exercitus, terrestres navalesque, adversus Nabim aperte
iam oppugnantem socios populi Romani dicebantur parari;
ceterum legati ad Antiochum missi expectabantur, et priusquam 14
ii redissent, vetuerat Cn. Domitium consulem senatus discedere
ab urbe. Prætoribus Fulvio et Scribonio, quibus, ut ius dicerent 21
Romæ, provincia erat, negotium datum, ut præter eam classem,
cui Bæbius præfutura erat, centum quinqueres pararent.

Priusquam consul prætoresque in provincias proficiscerentur, 2
supplicatio fuit prodigiorum causa. Capram sex hædos uno 3
fetu edidisse ex Piceno nuntiatum est, et Arretii puerum
natum unimanum, Amiterni terra pluvisse, Formiis portam 4
murumque de cælo tacta et, quod maxime terrebat, consulis
Cn. Domitii bovem locutum: „Roma, cave tibi.“ Ceterorum 5
prodigiorum causa supplicatum est; bovem cum cura servari
alique haruspices iusserunt. Tiberis infestiore, quam priore
anno, impetu illatus urbi duos pontes, ædificia multa, maxime

¹⁾ Atilii et Bæbii nomina hic et c. 21, 1 Livius permutavit.

6 circa Flumentanam portam, evertit. Saxum ingens, sive im-
bribus seu motu terræ leniore, quam ut alioqui sentiretur, la-
befactatum, in vicum Ingarium ex Capitolio procidit et multos
oppressit. In agris passim inundatis pecua ablata, villarum
strages facta est.

7 Priusquam L. Quinctius consul in provinciam perveniret,
Q. Minucius in agro Pisano cum Liguribus signis collatis
pugnavit; novem millia hostium occidit, ceteros fusos fugatos-
8 que in castra compulit. Ea usque in noctem magno certa-
9 mine oppugnata defensaque sunt. Nocte clam profecti Li-
gures; prima luce vacua castra Romanus invasit; prædæ mi-
nus inventum est, quod subinde spolia agrorum capta domos
10 mittebant. Minucius nihil deinde laxamenti hostibus dedit.

Ex agro Pisano in Ligures profectus castella vicosque eorum
11 igni ferroque pervastavit. Ibi præda Etrusca, quæ missa a
populatoribus fuerat, repletus est miles Romanus.

22 Sub idem tempus legati ab regibus Romam reverterunt.
2 Qui quum nihil, quod satis maturam causam belli haberet,
nisi adversus Lacedæmonium tyrannum attulissent, quem et
Achæi legati nuntiabant contra fœdus maritimam oram La-
conum oppugnare, Atilius prætor cum classe missus in Græ-
3 ciam est ad tuendos socios. Consules, quando nihil ab An-
tiocho instaret, proficisci ambo in provincias placuit. Domi-
tius ab Arimino, qua proximum fuit, Quinctius per Ligures
4 in Boios venit. Duo consulum agmina diversa late agrum
hostium pervastarunt. Primo equites eorum pauci cum præ-
fectis, deinde universus senatus, postremo, in quibus aut for-
tuna aliqua aut dignitas erat, ad mille quingenti ad consules
transfugerunt.

5 Et in utraque Hispania eo anno res prospere gestæ;
nam et C. Flaminius oppidum Licabrum munitum opulentum-
que vineis expugnavit et nobilem regulum Conribilonem vivum
6 cepit, et M. Fulvius proconsul cum duobus exercitibus ho-
stium duo secunda prœlia fecit, oppida duo Hispanorum,
Vescellam Helonemque, et castella multa expugnavit; alia vo-

luntate ad eum defecerunt. Tum in Oretanos progressus et 7
ibi duobus potitus oppidis, Noliba et Cusibi, ad Tagum am-
nem ire pergit. Toletum ibi parva urbs erat, sed loco mu- 8
nito. Eam quum oppugnaret, Vettonum magnus exercitus
Toletanis subsidio venit. Cum iis signis collatis prospere
pugnavit et, fuis Vettonibus, operibus Toletum cepit.

Ceterum eo tempore minus ea bella, quæ gerebantur, curæ 23
patribus erant quam expectatio nondum cœpti cum Antiocho
belli. Nam etsi per legatos identidem omnia explorabantur, 2
tamen rumores temere sine ullis auctoribus orti multa falsa
veris miscebant; inter quæ allatum erat, quum in Ætoliā 3
venisset Antiochus, extemplo classem eum in Siciliam missu-
rum. Itaque senatus, etsi prætorem Atilium cum classe mi- 4
serat in Græciam, tamen, quia non copiis modo, sed etiam 5
auctoritate opus erat ad tenendos sociorum animos, T. Quinc-
tium et Cn. Octavium et Cn. Servilium et P. Villium legatos
in Græciam misit, et, ut M. Bæbius ex Brutiis ad Tarentum
et Brundisium promoveret legiones, decrevit, ut inde, si res 6
posceret, in Macedoniam traiceret; et ut M. Fulvius prætor
classem navium viginti mitteret ad tuendam Siciliæ oram,
et ut cum imperio esset, qui classem eam duceret (duxit L. 7
Oppius Salinator, qui priore anno ædilis plebei fuerat); et ut
idem prætor L. Valerio collegæ scriberet, periculum esse, ne 8
classis regis Antiochi ex Ætolia in Siciliam traiceret; itaque
placere senatui, ad eum exercitum, quem haberet, tumultuario-
rum militum ad duodecim millia et quadringentos equites
scriberet, quibus oram maritimam provinciæ, qua vergeret in
Græciam, tueri posset. Eum dilectum prætor non ex Sicilia 9
ipsa tantum, sed ex circumiacentibus insulis habuit, op-
pidaque omnia maritima, quæ in Græciam versa erant, præ-
sidiis firmavit. Addidit alimenta rumoribus adventus Attali, 10
Eumenis fratris, qui nuntiavit, Antiochum regem Hellespontum
cum exercitu transisse, et Ætolos ita se parare, ut sub ad-
ventum eius in armis essent. Et Eumeni absenti et præsentī 11
Attalo gratiæ actæ, et ædes liberæ, locus, lautia decreta et

munera data, equi duo, bina equestria arma et vasa argentea centum pondo et aurea viginti pondo.

- 24 Quum alii atque alii nuntii bellum instare afferrent, ad rem pertinere visum est, consules primo quoque tempore creari.
- 2 Itaque senatus consultum factum est, ut M. Fulvius prætor litteras extemplo ad consulem mitteret, quibus certior fieret, senatui placere, provincia exercituque tradito legatis Romam
- 3 reverti eum et ex itinere præmittere edictum, quo comitia consulibus creandis ediceret. Paruit iis litteris consul, et
- 4 præmisso edicto Romam venit. Eo quoque anno magna ambitio fuit, quod patricii tres in unum locum petierunt, P. Cornelius Cn. filius Scipio, qui priore anno repulsam tulerat, et L.
- 5 Cornelius Scipio et Cn. Manlius Vulso. P. Scipioni, ut dilatatum viro tali, non negatum honorem appareret, consulatus datus est. Additur ei de plebe collega M'. Acilius Glabrio.
- 6 Postero die prætores creati L. Æmilius Paulus, M. Æmilius Lepidus, M. Iunius Brutus, A. Cornelius Mammula, C. Livius et L. Oppius; utrique eorum Salinator cognomen erat; Oppius is erat, qui classem viginti navium in Siciliam duxerat.
- 7 Interim dum novi magistratus sortirentur provincias, M. Bæbius a Brundisio cum omnibus copiis transire in Epirum est
- 8 iussus et circa Apolloniam copias continere, et M. Fulvio prætori urbano negotium datum est, ut quinquereemes novas quinquaginta faceret.

- 25 Et populus quidem Romanus ita se ad omnes conatus
- 2 Antiochi præparabat; Nabis iam non differebat bellum, sed summa vi Gytheum oppugnabat et, infensus Achæis, quod
- 3 miserant obsessis præsidium, agros eorum vastabat. Achæi, non antea ausi capessere bellum, quam ab Roma revertissent
- 4 legati, ut, quid senatui placeret, scirent, post reditum legatorum et Sicyonem concilium edixerunt et legatos ad T. Quinctium
- 5 miserunt, qui consilium ab eo peterent. In concilio omnium ad bellum extemplo capessendum inclinatæ sententiæ erant; litteræ T. Quinctii cunctationem iniecerunt, quibus auctor erat
- 6 prætorem classemque Romanam expectandi. Quum princi-

pum alii in sententia permanerent, alii utendum eius, quem ipsi consulissent, consilio censerent, multitudo Philopæmenis sententiam expectabat. Prætor is tum erat et omnes eo 7 tempore et prudentia et auctoritate anteibat. Is præfatus, bene comparatum apud Ætolos esse, ne prætor, quum de bello consulisset, ipse sententiam diceret, statuere quam primum ipsos, quid vellent, iussit; prætorem decreta eorum cum 8 fide et cura exsecutorum annisurumque, ut, quantum in consilio humano positum esset, nec pacis eos pæniteret nec belli. Plus ea oratio momenti ad incitandos ad bellum ha- 9 buit, quam si aperte suadendo cupiditatem res gerendi ostendisset. Itaque ingenti consensu bellum decretum est, tempus 10 et ratio administrandi eius libera prætori permissa. Philo- 11 pæmen, præterquam quod ita Quinctio placeret, et ipse existimabat classem Romanam expectandam, quæ a mari Gytheum tueri posset; sed metuens, ne dilationem res non 12 pateretur, et non Gytheum solum, sed præsidium quoque missum ad tuendam urbem amitteretur, naves Achæorum deduxit.

Comparaverat et tyrannus modicam classem ad prohibenda, si qua obsessis mari summitterentur, præsidia, tres 26 tectas naves et lembos pristisque, tradita vetere classe ex fœdera Romanis. Harum novarum navium agilitatem ut 2 experiretur, simul ut omnia satis apta ad certamen essent, provectos in altum quotidie remigem militemque simulacris navalis pugnae exercebat, in eo ratus verti spem obsidionis, si præsidia maritima interclusisset. Prætor Achæorum sicut 3 terrestrium certaminum arte quemvis clarorum imperatorum vel usu vel ingenio æquabat, ita rudis in re navali erat, Ar- 4 cas, mediterraneus homo, externorum etiam omnium, nisi quod in Creta præfectus auxiliorum militaverat, ignarus. Navis erat quadriremis vetus, capta annis octoginta ante, 5 quum Crateri uxorem Nicæam a Naupacto Corinthum veheret. Huius fama motus (fuerat enim nobile in classe regia 6 quondam navigium), deduci ab Ægio, putrem iam admodum et vetustate dilabentem, iussit. Hac tum prætoria nave præ- 7

cedente classem, quum in ea Patrensis Tiso, præfectus classis,
 8 veheretur, occurrerunt a Gytheo Laconum naves; et primo
 statim incursu ad novam et firmam navem vetus, quæ per
 se ipsa omnibus compagibus aquam acciperet, divulsa est,
 9 captique omnes, qui in nave erant. Cetera classis, prætoria
 nave amissa, quantum quæque remis valuit, fugerunt; ipse
 Philopœmen in levi speculatoria nave fugit, nec ante fugæ
 10 finem, quam Patras ventum est, fecit. Nihil ea res animum
 militaris viri et multos experti casus imminuit; quin contra,
 si in re navali, cuius esset ignarus, offendisset, eo plus in ea,
 quorum usu calleret, spei nactus, breve id tyranno gaudium
 se effecturum affirmabat.

27 Nabis quum prospera re elatus, tum spem etiam haud
 dubiam nactus, nihil iam a mari periculi fore, et terrestres
 2 aditus claudere opportune positis præsidiis voluit. Tertia
 parte copiarum ab obsidione Gythei abducta ad Pleias posuit
 3 castra; imminet is locus et Leucis et Acriis, qua videbantur
 hostes exercitum admoturi. Quum ibi stativa essent, et pauci
 tabernacula haberent, multitudo alia casas ex arundine textas
 4 fronde, quæ umbram modo præberet, texissent, priusquam
 in conspectum hostis veniret Philopœmen, necopinantem eum
 5 improvise genere belli aggredi statuit. Navigia parva in sta-
 tionem occultam agri Argivi contraxit; in ea expeditos mi-
 lites, cætratos plerosque, cum fundis et iaculis et alio levi
 6 genere armaturæ imposuit. Inde litora legens, quum ad pro-
 pinquum castris hostium promuntorium venisset, egressus cal-
 libus notis nocte Pleias pervenit et, sopitis vigilibus, ut in
 nullo propinquo metu, ignem casis ab omni parte castrorum
 7 iniecit. Multi prius incendio absumpti sunt, quam hostium
 adventum sentirent, et, qui senserant, nullam opem ferre po-
 8 tuerunt. Ferro flammaque omnia absumpta; perpauci ex
 tam ancipiti peste ad Gytheum in maiora castra perfugerunt.
 9 Ita percussis hostibus, Philopœmen protinus ad depopulandam
 Tripolim Lacenici agri, qui proximus finem Megalopolitarum
 10 est, duxit; et magna vi pecorum hominumque inde abrepta,

priusquam a Gytheo tyrannus præsidium agris mitteret, dis-
 cessit. Inde Tegeam exercitu contracto, concilioque eodem 11
 et Achæis et sociis indicto, in quo et Epirotarum et Acar-
 nanum fuere principes, statuit, quoniam satis et suorum a 12
 pudore maritimæ ignominiae restituti animi et hostium con-
 territi essent, ad Lacedæmonem ducere, eo modo uno ratus
 ab obsidione Gythei hostem abduci posse. Ad Caryas pri-
 mum in hostium terra posuit castra. Eo ipso die Gytheum 13
 expugnatum est. Cuius rei ignarus Philopœmen castra ad
 Barbothenem (mons est decem millia passuum ab Lacedæ-
 mone) promovit. Et Nabis, recepto Gytheo cum expedito 14
 exercitu inde profectus, quum præter Lacedæmonem raptim
 duxisset, Pyrrhi, quæ vocant, Castra occupavit, quem peti lo-
 cum ab Achæis non dubitabat. Inde hostibus occurrit.
 Obtinebant autem longo agmine propter angustias viæ prope 15
 quinque millia passuum; cogeatur agmen ab equitibus et
 maxima parte auxiliorum, quod existimabat Philopœmen ty-
 rannum mercenariis militibus, quibus plurimum fideret, ab
 tergo suos aggressurum. Duæ res simul inopinatæ percule- 16
 runt eum, una præoccupatus, quem petebat, locus, altera,
 quod primo agmini occurrisset hostem cernebat, ubi, quum per
 loca confragosa iter esset, sine levis armaturæ præsidio signa
 ferri non videbat posse. Erat autem Philopœmen præcipuè 28
 in ducendo agmine locisque capiendis sollertiæ atque usus, nec
 belli tantum temporibus, sed etiam in pace ad id maxime ani-
 mum exercuerat. Ubi iter quopiam faceret et ad difficilem trans- 2
 itu saltum venisset, contemplatus ab omni parte loci naturam,
 quum solus iret, secum ipse agitabat animo, quum comites
 haberet, ab iis quærebat, si hostis eo loco apparuisset, quid, 3
 si a fronte, quid, si ab latere hoc aut illo, quid, si ab tergo
 adoriretur, capiendum consilii foret; posse instructos recta acie,
 posse inconditum agmen et tantummodo aptum viæ occurrere.
 Quem locum ipse capturus esset, cogitando aut quærendo ex- 4
 sequebatur, aut quot armatis aut quo genere armorum (plu-
 rimum enim interesse) usus; quo impedimenta, quo sarcinas,

5 quo turbam inermem reiiceret; quanto ea aut quali praesidio
 custodiret; et utrum pergere, qua coepisset ire, via an eam,
 6 qua venisset, repetere melius esset; castris quoque quem lo-
 cum caperet, quantum munimento amplecteretur loci, qua op-
 portuna aquatio, qua pabuli lignorumque copia esset; qua
 postero die castra moventi tutum maxime iter, quae forma
 7 agminis foret. His curis cogitationibusque ita ab ineunte
 aetate animum agitaverat, ut nulla ei nova in tali re cogi-
 8 tatio esset. Et tum omnium primum agmen constituit; dein
 Cretenses auxiliares et quos Tarentinos vocabant equites, bi-
 nos secum trahentes equos, ad prima signa misit, et iussis
 equitibus subsequi, super torrentem, unde aquari possent, ru-
 9 pem occupavit. Eo impedimenta omnia et calorum turbam
 collectam armatis circumdedit, et pro natura loci castra com-
 munivit; tabernacula statuere in aspretis et inaequabili solo
 10 difficile erat. Hostes quingentos passus aberant. Ex eodem
 rivo utrique cum praesidio levis armaturae aquati sunt; et
 priusquam, qualia propinquis castris solent, contraheretur
 11 certamen, nox intervenit; postero die apparebat pugnandum
 pro aquatoribus circa rivum esse. Nocte in valle a conspectu
 hostium aversa, quantam multitudinem locus oculere poterat,
 29 condidit caetratorum. Luce orta Cretensium levis armatura
 et Tarentini equites super torrentem praelium commiserunt;
 Telemnastus Cretensis popularibus suis, equitibus Lycortas
 2 Megalopolitanus praerat. [Cretenses] et hostium auxiliares,
 equitumque idem genus, Tarentini, praesidio aquatoribus erant.
 Aliquamdiu dubium praelium fuit, ut eodem ex parte utraque
 3 hominum genere et armis paribus; procedente certamine et
 numero vicere tyranni auxiliares, et quia ita praeceptum a
 Philopemene praefectis erat, ut, modico edito proelio, in fugam
 inclinarent hostemque ad locum insidiarum pertraherent. Ef-
 fuse secuti fugientes per convallem, plerique et vulnerati et
 4 interfecti sunt, priusquam occultum hostem viderent. Caetrati
 ita, quantum latitudo vallis patiebatur, instructi sederant, ut
 5 facile per intervalla ordinum fugientes suos acciperent. Con-

surgunt deinde ipsi integri, recentes, instructi; in hostes
 inordinatos, effusos, labore etiam et vulneribus fessos impetum
 faciunt. Nec dubia victoria fuit; extemplo terga dedit ty- 6
 ranni miles et haud paulo concitatiores cursu, quam secutus
 erat, fugiens ad castra est compulsus. Multi caesi captique in 7
 ea fuga sunt, et in castris quoque foret trepidatum, ni Phi-
 lopomeni receptui cani iussisset, loca magis confragosa et,
 quacunque temere processisset, iniqua quam hostem metuens.

Inde et ex fortuna pugnae et ex ingenio ducis coniectans, 8
 in quo tum is pavore esset, unum de auxiliariis specie
 transfugae mittit ad eum, qui pro comperto afferret, Achaeos 9
 statuisset postero die ad Eurotan amnem, qui prope ipsis af-
 fluit moenibus, progredi, ut intercluderent iter, ne aut tyrannus,
 quum vellet, receptum ad urbem haberet, aut commeatus ab 10
 urbe in castra portarentur, simul et tentaturos, si quorum
 animi sollicitari ad defectionem a tyranno possent. Non tam 11
 fidem dietis perfuga fecit, quam perculso metu relinquendi
 castra causam probabilem praebuit. Postero die Pythagoram 12
 cum auxiliariis et equitatu stationem agere pro vallo iussit;
 ipse tanquam in castris cum robore exercitus egressus signa
 ocus ferri ad urbem iussit. Philopomen postquam citatum 30
 agmen per angustam et proclivem viam duci raptim vidit,
 equitatum omnem et Cretensium auxiliares in stationem ho-
 stium, quae pro castris erat, emittit. Illi ubi hostes adesse 2
 et a suis se desertos viderunt, primo in castra recipere se
 conati sunt; deinde, postquam instructa acies tota Achaeorum 3
 admovebatur, metu, ne cum ipsis castris caperentur, sequi suorum
 agmen aliquantum praegressum insistent. Extemplo caetrati 4
 Achaeorum in castra impetum faciunt et diripiunt; ceteri ad
 persequendos hostes ire pergunt. Erat iter tale, per quod vix
 tranquillum ab hostili metu agmen expediri posset. Ut vero 5
 ad postremos praelium ortum est clamorque terribilis ab tergo
 paventium ad prima signa est perlatus, pro se quisque armis
 abiectis in circumiectas itineri silvas diffugiunt, momentoque 6
 temporis strage armorum saepe via est, maxime hastis, quae

pleræque adversæ cadentes velut vallo obiecto iter impedi-
 7 bant. Philopœmen, utcunque possent, instare et persequi auxi-
 liaribus iussis (utique enim equitibus haud facilem futuram
 fugam), ipse gravius agmen via patentiore ad Eurotan amnem
 8 deduxit. Ibi castris sub occasum solis positis, levem arma-
 turam, quam ad persequendum reliquerat hostem, opperiebatur.
 Qui ubi prima vigilia venerunt, nuntiantes tyrannum cum
 paucis ad urbem penetrasse, ceteram multitudinem inermem
 9 toto sparsam vagari saltu, corpora curare eos iubet. Ipse ex
 cetera copia militum, qui, quia priores in castra venerant, re-
 fecti et cibo sumpto et modica quiete erant, delectos, nihil
 præter gladios secum ferentes, extemplo educit, et duarum
 portarum itineribus, quæ Pharas quæque Barbothenem ferunt,
 eos instruxit, qua ex fuga recepturos sese hostes credebant.
 10 Nec eum opinio fefellit; nam Lacedæmonii, quoad lucis su-
 perfuit quicquam, deviis callibus medio saltu recipiebant se.
 Primo vespere, ut lumina in castris hostium conspexere, o re-
 11 gione eorum occultis semitis se tenuerunt; ubi ea sunt præ-
 gressi, iam tutum rati in patentes vias descenderunt. Ibi ex-
 cepti ab insidente hoste passim ita multi cæsi captique sunt,
 12 ut vix quarta pars de toto exercitu evaserit. Philopœmen,
 incluso tyranno in urbem, insequentes dies prope triginta va-
 standis agris Laconum absumpsit, debilitatisque ac prope
 13 fractis tyranni viribus domum rediit, æquantibus eum gloria
 rerum Achæis imperatori Romano et, quod ad Laconicum
 bellum attineret, præferentibus etiam.
 31 Dum inter Achæos et tyrannum bellum erat, legati
 Romanorum circumiere sociorum urbes, solliciti, ne Ætoli
 2 partis alicuius animos ad Antiochum avertissent. Minimum
 operæ in Achæis adeundis consumpserunt, quos, quia Nabidi
 infesti erant, ad cetera quoque satis fidus censebant esse.
 3 Athenas primum, inde Chalcidem, inde in Thessaliam iere,
 allocutique concilio frequenti Thessalos Demetriadem iter flexere.
 4 Eo Magnetum concilium indictum est. Accuratio ibi habenda
 oratio fuit, quod pars principum alienati a Romanis totique

Antiochi et Ætolorum erant, quia, quum reddi obsidem filium 5
 Philippo allatum esset stipendiumque impositum remitti, inter
 cetera vana allatum erat, Demetriadem quoque ei reddituros
 Romanos esse. Id ne fieret, Eurylochus, princeps Magnetum, 6
 factionisque eius quidam omnia novari Ætolorum Antiochique
 adventu malebant. Adversus eos ita disserendum erat, ne 7
 timorem vanum iis demendo spes incisa Philippum abalienaret,
 in quo plus ad omnia momenti quam in Magnetibus esset.
 Illa tantum commemorata, quum totam Græciam beneficio 8
 libertatis obnoxiam Romanis esse, tum eam civitatem præcipue;
 ibi enim non præsidium modo Macedonum fuisse, sed regiam 9
 exædificatam, ut præsens semper in oculis habendus esset
 dominus; ceterum nequicquam ea facta, si Ætoli Antiochum 10
 in Philippi regiam adducerent, et novus et incognitus pro
 vetere et experto habendus rex esset. Magnetarchen summum 11
 magistratum vocant. Is tum Eurylochus erat, ac potestate
 ea fretus negavit dissimulandum sibi et Magnetibus esse,
 quæ fama vulgata de reddenda Demetriade Philippo foret;
 id ne fieret, omnia et conanda et audenda Magnetibus esse. 12
 Et inter dicendi contentionem inconsultius evectus proiecit,
 tum quoque specie liberam Demetriadem esse, re vera omnia
 ad nutum Romanorum fieri. Sub hanc vocem fremitus 13
 variantis multitudinis fuit partim assensu, partim indignatione,
 dicere id ausum eum; Quinctius quidem adeo exarsit ira, ut
 manus ad cælum tendens deos testes ingrati ac perfidi animi
 Magnetum invocaret. Hac voce perterritis omnibus, Zeno, ex 14
 principibus unus, magnæ quum ob eleganter actam vitam
 auctoritatis, tum quod semper Romanorum haud dubie partis
 fuerat, ab Quinctio legatisque aliis flens petit, ne unius 15
 amentiam civitati assignarent; suo quemque periculo furere;
 Magnetæ non libertatem modo, sed omnia, quæ hominibus sancta
 caraque sint, T. Quinctio et populo Romano debere; nihil 16
 quemquam ab diis immortalibus precari posse, quod non
 Magnetes ab illis haberent, et in corpora sua citius per
 furem sævituros, quam ut Romanam amicitiam violarent.

32 Huius orationem subsecutæ multitudinis preces sunt; Eurylochus
ex concilio itineribus occultis ad portam atque inde protinus
2 in Ætoliā profugit. Iam enim, et id magis in dies, Ætoli
defectionem nudabant, eoque ipso tempore forte Thoas, prin-
ceps gentis, quem miserant ad Antiochum, redierat, indeque
3 Menippum secum adduxerat regis legatum. Qui, priusquam
concilium iis daretur, impleverant omnium aures terrestres
4 navalesque copias commemorando; ingentem vim peditum
equitumque venire; ex India elephantos accitos; ante omnia,
quo maxime credebant moveri multitudinis animos, tantum
5 advehi auri, ut ipsos emere Romanos posset. Apparebat, quid
ea oratio in concilio motura esset; nam et venisse eos, et
6 quæ agerent, omnia legatis Romanis deferebantur; et quanquam
prope abscisa res erat, tamen non ab re esse Quinctio visum
est, sociorum aliquos legatos interesse ei concilio, qui admonerent
Romanæ societatis Ætolos, qui vocem liberam mittere adversus
7 regis legatum auderent. Athenienses maxime in eam rem
idonei visi sunt et propter civitatis dignitatem et vetustam
societatem cum Ætolis. Ab iis Quinctius petiit, ut legatos
8 ad Panætolicum concilium mitterent. Thoas primus in eo
concilio renuntiavit legationem; Menippus post eum intro-
missus, optimum fuisse omnibus, qui Græciam Asiamque
incolerent, ait, integris rebus Philippi potuisse intervenire
9 Antiochum; sua quemque habiturum fuisse, neque omnia sub
10 nutum dicionemque Romanam perventura. „Nunc quoque“
inquit, „si modo vos, quæ inchoastis, consilia constanter
perducitis ad exitum, poterit, diis iuvantibus et Ætolis sociis,
Antiochus quamvis inclinatas Græciæ res restituere in pristinam
11 dignitatem; ea autem in libertate posita est, quæ suis stat
12 viribus, non ex alieno arbitrio pendet.“ Athenienses, quibus
primis post regiam legationem dicendi, quæ vellent, potestas
facta est, mentione omni regis prætermissa, Romanæ societatis
Ætolos meritorumque in universam Græciam T. Quinctii
13 admonuerunt; ne temere eam nimia celeritate consiliorum
everterent; consilia calida et audacia prima specie læta,

tractatu dura, eventu tristia esse. Legatos Romanos, et in iis
T. Quinctium, haud procul inde abesse; dum integra omnia 14
essent, verbis potius de iis, quæ ambigerentur, disceptarent,
quam Asiam Europamque ad funestum armarent bellum.
Multitudo avida novandi res Antiochi tota erat, et ne 33
admittendos quidem in concilium Romanos censebant; principum
maxime seniores auctoritate obtinuerunt, ut daretur iis concilium.
Hoc decretum Athenienses quum retulissent, eundem in 2
Ætoliā Quinctio visum est; aut enim moturum aliquid, aut 3
omnes homines testes fore, penes Ætolos culpam belli esse,
Romanos iusta ac prope necessaria sumpturos arma. Postquam 4
ventum est eo, Quinctius in concilio, orsus a principio societatis
Ætolorum cum Romanis et quoties ab iis fides mota fœderis
esset, pauca de iure civitatum, de quibus ambigeretur, disseruit:
si quid tamen æqui se habere arbitrarentur, quanto esse satius 5
Romam mittere legatos, seu disceptare seu rogare senatum
mallent, quam populum Romanum cum Antiocho, lanistis 6
Ætolis, non sine magno motu generis humani et perniciæ
Græciæ dimicare? Nec ullos prius cladem eius belli sensuros,
quam qui movissent. Hæc nequicquam velut vaticinatus 7
Romanus. Thoas deinde ceterique factionis eiusdem cum
assensu omnium auditi pervicerunt, ut ne dilato quidem 8
concilio et absentibus Romanis decretum fieret, quo accerseretur
Antiochus ad liberandam Græciam disceptandumque inter
Ætolos et Romanos. Huic tam superbo decreto addidit 9
propriam contumeliam Damocritus prætor eorum; nam quum
id ipsum decretum posceret eum Quinctius, non veritus
maiestatem viri, aliud in præsentia, quod magis instaret, 10
prævertendum sibi esse dixit; decretum responsumque in
Italia brevi, castris super ripam Tiberis positus, daturum.
Tantus furor illo tempore gentem Ætolorum, tantus magistratus 11
eorum cepit.

Quinctius legatique Corinthum redierunt. Inde, ut quæque 34
de Antiocho**1) nihil per se ipsi moti et sedentes expectare

1) Excidit aliquid, fortasse in hanc formam: fama allata erat,
Ætoli excipiebant, et ne

2 adventum viderentur regis, concilium quidem universæ gentis
 post dimissos Romanos non habuerunt, per apocletos autem
 (ita vocant sanctius consilium; ex delectis constat viris)
 id agitabant, quonam modo in Græcia res novarentur.
 3 Inter omnes constabat, in civitatibus principes et optimum
 quemque Romanæ societatis esse et præsentī statu gaudere,
 multitudinem et quorum res non ex sententia ipsorum essent,
 4 omnia novari velle. Ætoli consilium † uno die spei quoque
 non audacis modo, sed etiam impudentis ceperunt, Demetriadem,
 5 Chalcidem, Lacedæmonem occupandi. Singuli in singulas prin-
 cipes missi sunt, Thoas Chalcidem, Alexamenus Lacedæmonem,
 6 Diocles Demetriadem. Hunc exsul Eurylochus, de cuius fuga
 causaque fugæ ante dictum est, quia reditus in patriam nulla
 7 erat alia spes, adiuvit. Litteris Eurylochi admoniti propinqui
 amicique et qui eiusdem factionis erant, liberos et coniugem
 eius cum sordida veste, tenentes velamenta supplicum, in
 contionem frequentem accierunt, singulos universosque obte-
 stantes, ne insonem, indemnatum consensescere in exsilio sinerent.
 8 Et simplices homines misericordia et improbos seditiososque
 immiscendi res tumultu Ætolico spes movit, et pro se quisque
 9 revocari iuebant. His præparatis, Diocles cum omni equitatu
 (et erat tum præfectus equitum) specie reducentis exsulem
 hospitem profectus, die ac nocte ingens iter emensus, quum
 millia sex ab urbe abesset, prima luce tribus electis turmis,
 10 cetera multitudine equitum subsequi iussa, præcessit. Postquam
 portæ appropinquabat, desilire omnes ex equis iussit et loris
 ducere equos, itineris maxime modo solutis ordinibus, ut
 11 comitatus magis præfecti videretur quam præsidium. Ibi una
 ex turmis ad portam relictā, ne excludi subsequens equitatus
 posset, media urbe ac per forum manu Eurylochum tenens,
 12 multis occurrentibus gratulantibusque, domum deduxit. Mox
 equitum plena urbs erat, et loca opportuna occupabantur;
 tum in domos missi, qui principes adversæ factionis interficerent.
 Ita Demetrias Ætolorum facta est.

35 Lacedæmone non urbi vis afferenda, sed tyrannus dolo

capiendus erat, quem spoliatum maritimis oppidis ab Romanis, 2
 tunc intra mœnia etiam Lacedæmonis ab Achæis compulsus
 qui occupasset occidere, eum totius gratiam rei apud
 Lacedæmonios laturum. Causam mittendi ad eum habuerunt, 3
 quod fatigabat precibus, ut auxilia sibi, quum illis auctoribus
 rebellasset, mitterentur. Mille pedites Alexameno dati sunt 4
 et triginta delecti ex iuventute equites. Iis a prætore Da-
 mocriso in consilio arcano gentis, de quo ante dictum est,
 denuntiatur, ne se ad bellum Achæicum aut rem ullam, quam 5
 sua quisque opinione præcipere posset, crederent missos esse;
 quicquid Alexamenum res monuisset subiti consilii capere, ad
 id, quamvis inopinatum, temerarium, audax, obedienter exse-
 quendum parati essent, ac pro eo acciperent, tanquam ad id
 unum agendum missos ab domo se scirent. Cum his ita præ- 6
 paratis Alexamenus ad tyrannum venit, quem adveniens ex-
 templo spei implevit; Antiochum iam transisse in Europam, 7
 mox in Græcia fore, terras, maria armis, viris completurum;
 non cum Philippo rem esse credituros Romanos; numerum
 iniri peditum equitumque ac navium non posse; elephantorum
 aciem conspectu ipso debellaturam; Ætolos toto suo exercitu 8
 paratos esse venire Lacedæmonem, quum res poscat, sed
 frequentes armatos ostendere advenienti regi voluisse; Nabidi 9
 quoque ipsi faciendum esse, ut, quas haberet copias, non
 sineret sub tectis marcescere otio, sed educeret et in armis
 decurrere cogeret, simul animos acueret et corpora exerceret;
 consuetudine leviores laborem fore, et comitate ac benignitate 10
 ducis etiam non iniucundum fieri posse. Educi indo frequenter
 ante urbem in campum ad Eurotan amnem cœpere. Satellites 11
 tyranni in media fere acie consistebant; tyrannus cum tribus
 summum equitibus, inter quos plerumque Alexamenus erat,
 ante signa vectabatur, cornua extrema invisens; in dextro 12
 cornu Ætoli erant, et qui ante auxiliares tyranni fuerant
 et qui venerant mille cum Alexameno. Fecerat sibi morem 13
 Alexamenus nunc cum tyranno inter paucos ordines circumeundi
 monendique eum, quæ in rem esse videbantur, nunc in dextrum 14

cornu ad suos equitandi, mox inde, velut imperato, quod res
 15 poposcisset, recipiendi se ad tyrannum. Sed quem diem
 patrando facinori statuerat, eo paulisper cum tyranno rectatus
 quum ad suos concessisset, tum equitibus ab domo secum
 16 missis „Agenda“ inquit „res est, iuvenes, audendaque, quam
 me duce impigre exsequi iussi estis. Parate animos dextrasque,
 17 ne quis in eo, quod me viderit facientem, cesset. Qui cunctatus
 fuerit et suum consilium meo interponet, sciat sibi reditum ad
 penates non esse.“ Horror cunctos cepit, et meminerant,
 18 cum quibus mandatis exissent. Tyrannus ab lævo cornu veniebat.
 Ponere hastas equites Alexamenus iubet et se intueri; colligit
 et ipse animum confusum tantæ cogitatione rei. Postquam
 appropinquabat, impetum facit et transfixo equo tyrannum
 19 deturbat; iacentem equites confodiunt. Multis frustra in
 loricam ictibus datis, tandem in nudum corpus vulnera per-
 venerunt, et priusquam a media acie succurreretur, expiravit.
 36 Alexamenus cum omnibus Ætolis citato gradu ad regiam
 2 occupandam pergit. Corporis custodes, quum in oculis res
 3 gereretur, pavor primo cepit; deinde, postquam abire Ætolorum
 agmen videre, concurrunt ad relictum tyranni corpus, et specta-
 torum turba ex custodibus vitæ mortisque ultoribus facta est.
 4 Nec movisset se quisquam, si extemplo positis armis vocata
 in contionem multitudo fuisset et oratio habita tempori con-
 veniens, frequentes inde retenti in armis Ætoli sine iniuria
 5 cuiusquam; sed, ut oportuit in consilio fraude cæpto, omnia
 in maturandam perniciem eorum, qui fecerant, sunt acta.
 6 Dux, regia inclusus, diem ac noctem in scrutandis thesauris
 tyranni absumpsit; Ætoli velut capta urbe, quam liberasse
 7 videri volebant, in prædam versi. Simul indignitas rei, simul
 contemptus animos Lacedæmoniis ad coeundum fecit. Alii
 dicere, exturbandos Ætolos et libertatem, quum restitui
 videretur, interceptam repetendam; alii, ut caput agendæ rei
 8 esset, regii generis aliquem in speciem assumendum. Laconicus
 eius stirpis erat puer admodum, eductus cum liberis tyranni.
 Eum in equum imponunt, et armis arreptis Ætolos vagos.

per urbem cædunt; tum regiam invadunt; ibi Alexamenus 9
 cum paucis resistentem obtruncant. Ætoli circa Chalcidæcon
 (Minervæ æreum est templum) congregati cæduntur; pauci, 10
 armis abiectis, pars Tegeam, pars Megalen Polin perfugiunt;
 ibi comprehensi a magistratibus sub corona venierunt. Philopæmen 37
 audita cæde tyranni profectus Lacedæmonem, quum omnia turbata
 metu invenisset, evocatis principibus et oratione habita, qualis 2
 habenda Alexameno fuerat, societati Achæorum Lacedæmonios
 adiunxit, eo etiam facilius, quod forte ad idem tempus A. Atilius 3
 cum quattuor et viginti quinquerebus ad Gytheum accessit.

Iisdem diebus circa Chalcidem Thoas per Euthymidam 4
 principem, pulsum opibus eorum, qui Romanæ societatis erant,
 post T. Quinctii legatorumque adventum, et Herodorum, Cianum 5
 mercatorem, sed potentem Chalcide propter divitias, præparatis
 ad prodicionem iis, qui Euthymidæ factionis erant, nequaquam
 eandem fortunam, qua Demetrias per Eurylochum occupata erat,
 habuit. Euthymidas ab Athenis (eum domicilio delegerat locum) 6
 Thebas primum, hinc Salganeæ processit, Herodorus ad Thronium.
 Inde haud procul in Maliaco sinu duo millia peditum Thoas, 7
 ducentos equites, onerarias leves ad triginta habebat. Eas cum
 sexcentis peditibus Herodorus traicere in insulam Atalanten
 iussus, ut inde, quum pedestres copias appropinquare iam 8
 Aulidi atque Euripo sensisset, Chalcidem traiceret; ipse 9
 ceteras copias, nocturnis maxime itineribus, quanta poterat
 celeritate, Chalcidem ducebat. Micythio et Xenoclides, penes 38
 quos tum summa rerum, pulso Euthymida, Chalcide erat, seu
 ipsi per se suspicati seu indicata re, primo pavidi nihil usquam
 spei nisi in fuga ponebant; deinde postquam resedit terror et 2
 prodi et deserere non patriam modo, sed etiam Romanorum
 societatem cernebant, consilio tali animum adiecerunt. Sacrum 3
 anniversarium eo forte tempore Eretriæ Amarynthidis Dianæ
 erat, quod non popularium modo, sed Carystiorum etiam cœtu
 celebratur. Eo miserunt, qui orarent Eretrienses Carystiosque, 4
 ut et suarum fortunarum in eadem insula geniti misererentur

et Romanam societatem respicerent; ne sinerent Ætolorum
 5 Chalcidem fieri; Eubœam habituros, si Chalcidem habuissent;
 graves fuisse Macedonas dominos; multo minus tolerabiles
 6 futuros Ætolos. Romanorum maxime respectus civitates movit,
 et virtutem nuper in bello et in victoria iustitiam benignitatemque
 expertas. Itaque, quod roboris in iuventute erat, utraque civitas
 7 armavit misitque. Iis tuenda mœnia Chalcidis oppidani quum
 tradidissent, ipsi omnibus copiis transgressi Euripum ad Salganea
 8 posuerunt castra. Inde caduceator primum, deinde legati ad
 Ætolos missi percontatum, quo suo dicto factove socii atque
 9 amici venirent ad se oppugnandos. Respondit Thoas, dux
 Ætolorum, non ad oppugnandos, sed ad liberandos ab Romanis
 10 venire sese; splendidiore nunc eos catena, sed multo graviore
 vinctos esse, quam quum præsidium Macedonum in arce
 habuissent. Se vero negare Chalcidenses aut servire ulli aut
 11 præsidio cuiusquam egere. Ita digressi ex colloquio legati ad
 suos; Thoas et Ætoli, ut qui spem omnem in eo, ut improvise
 12 opprimerent, habuissent, ad iustum bellum oppugnationemque
 urbis mari ac terra munitæ haudquaquam pares, domum rediere.
 13 Euthymidas postquam castra popularium ad Salganea esse
 profectosque Ætolos audivit, et ipse a Thebis Athenas rediit,
 14 et Herodorus, quum per aliquot dies intentus ab Atalante
 signum nequicquam expectasset, missa speculatoria nave, ut,
 quid moræ esset, sciret, postquam rem omissam ab sociis vidit,
 Thronium, unde venerat, repetit.

39 Quinctius quoque, his auditis, ab Corintho veniens navibus,
 2 in Chalcidis Euripo Eumeni regi occurrit. Placuit quingentos
 milites præsidiî causa relinqui Chalcide ab Eumene rege,
 3 ipsum Athenas ire. Quinctius, quo profectus erat, Demetriadem
 contendit, ratus Chalcidem liberatam momenti aliquid apud
 4 Magnetæ ad repetendam societatem Romanam facturam; et
 ut præsidiî aliquid esset suæ partis hominibus, Eunomo,
 prætori Thessalorum, scripsit, ut armaret iuventutem, et
 Villium ad Demetriadem præmisit ad tentandos animos, non
 aliter, nisi pars aliqua inclinaret ad respectum pristinæ

societatis, rem aggressurus. Villius quinquere mi nave ad 5
 ostium portus est invectus. Eo multitudo omnis Magnetum
 quum se effudisset, quæsivit Villius, utrum ad amicos an ad
 hostes sese venisse mallerent. Respondit Magnetarches Eurylochus, 6
 ad amicos venisse eum; sed abstinere portu et sineret Mag-
 netas in concordia et libertate esse nec per colloquii speciem
 multitudinem sollicitaret. Altercatio inde, non sermo fuit, 7
 quum Romanus ut ingratos increparet Magnetæ imminentesque
 prædiceret clades, multitudo obstreperet nunc senatum, nunc
 Quinctium accusando. Ita irritum incepto Villius ad Quinctium
 sese recepit; at Quinctius, nuntio ad prætorem misso, ut reduceret 8
 domum copias, ipse navibus Corinthum rediit.

Abstulere me velut de spatio Græciæ res immixtæ Romanis, 40
 non quia ipsas operæ pretium esset perscribere, sed quia causæ
 cum Antiocho fuerunt belli. Consulibus designatis (inde 2
 namque deverteram), L. Quinctius et Cn. Domitius consules
 in provincias profecti sunt, Quinctius in Ligures, Domitius
 adversus Boios. Boii quieverunt, atque etiam senatus eorum 3
 cum liberis et præfecti cum equitatu (summa omnium mille
 et quingenti) consuli dederunt se. Ab altero consule ager 4
 Ligurum late est vastatus castellaque aliquot capta; unde
 non præda modo omnis generis cum captivis parta, sed
 recepti quoque aliquot cives sociique, qui in hostium potestate
 fuerant. Eodem hoc anno Vibonem colonia deducta est ex 5
 senatus consulto plebique scito. Tria millia et septingenti
 pedites ierunt, trecenti equites; triumviri deduxerunt eos Q. 6
 Nævius, M. Minucius, M. Furius Crassipes; quina dena
 iugera agri data in singulos pedites sunt, duplex equitibus.
 Bruttiorum proxime fuerat ager; Bruttii ceperant de Græcis.
 Romæ per idem tempus duo maximi fuerunt terrores, diutinus 7
 alter, sed segnior: terra dies duodequadraginta movit. Per
 totidem dies feriæ in sollicitudine ac metu fuere; in triduum
 eius rei causa supplicatio habita est. Ille non pavor vanus, 8
 sed vera multorum clades fuit: incendio a foro boario orto

diem noctemque ædificia in Tiberim versa arserè, tabernæque omnes cum magni pretii mercibus conflagrauerunt.

41 Iam fere in exitu annus erat, et in dies magis et fama de
2 bello Antiochi et cura patribus crescebat. Itaque de provinciis
designatorum magistratum, quo intentiores essent omnes,
3 agitari coeptum est. Decreverè, ut consulibus Italia et quo
senatus censuisset (eam esse bellum adversus Antiochum
4 regem omnes sciebant) provinciæ essent; cuius ea sors esset,
quattuor millia peditum civium Romanorum et trecenti equites,
sex millia socium Latini nominis cum quadringentis equitibus
5 sunt decreta. Eorum dilectum habere L. Quinctius consul
iussus, ne quid moraretur, quo minus consul novus, quo
6 senatus censuisset, extemplo proficisci posset. Item de
provinciis prætorum decretum est, prima ut sors duplex,
urbanaque et inter cives ac peregrinos iurisdictio esset,
secunda Bruttii, tertia classis, ut navigaret, quo senatus
censuisset, quarta Sicilia, quinta Sardinia, sexta Hispania
7 ulterior. Imperatum præterea L. Quinctio consuli est, ut
duas legiones civium Romanorum novas conscriberet et
socium ac Latini nominis viginti millia peditum et octingentos
equites. Eum exercitum prætori, cui Bruttii provincia evenisset,
decreverunt.

8 Ædes duæ Iovi eo anno in Capitolio dedicatæ sunt.
Voverat L. Furius Purpurio prætor Gallico bello unam,
9 alteram consul; dedicavit Q. Marcius Ralla duumvir. Iudicia
in feneratores eo anno multa severe sunt facta, accusantibus
privatos ædilibus curulibus M. Tuccio et P. Iunio Bruto.
10 De multa damnatorum quadrigæ inauratæ in Capitolio positæ,
et in cella Iovis supra fastigium ædiculæ duodecim clipea
inaurata; et iidem porticum extra portam Trigeminam inter
lignarios fecerunt.

42 Intentis in apparatus novæ belli Romanis ne ab Antiocho
2 quidem cessabatur. Tres eum civitates tenebant, Zmyrna et
Alexandrea Troas et Lampsacus, quas neque vi expugnare
ad eam diem poterat neque condicionibus in amicitiam

pellicere neque ab tergo relinquere, traiciens ipse in
Europam, volebat. Tenuit eum et de Hannibale deliberatio; 3
et primo naves apertæ, quas cum eo missurus in Africam
fuerat, moratæ sunt; deinde, an omnino mittendus esset, 4
consultatio mota est, maxime a Thoante Ætolo, qui omnibus
in Græcia tumultu completis Demetriadem afferebat in
potestate esse, et quibus mendaciis de rege, multiplicando 5
verbis copias eius, erexerat multorum in Græcia animos,
iisdem et regis spem inflabat; omnium votis eum accersi;
concursum ad litora futurum, unde classem regiam prospexissent. 6
Hic idem ausus de Hannibale est movere sententiam prope iam
certam regis; nam neque dimittendam partem navium a classe 7
regia censebat, neque, si mittendæ naves forent, minus quemquam
ei classi quam Hannibalem præficiendum. Exsulem illum et 8
Pœnum esse, cui mille in dies nova consilia vel fortuna sua
vel ingenium possit facere; et ipsam eam gloriam belli, qua 9
velut dote Hannibal concilietur, nimiam in præfecto regio esse.
Regem conspici, regem unum ducem, unum imperatorem videri
debere. Si classem, si exercitum amittat Hannibal, idem 10
damni fore, ac si per alium ducem amittantur; si quid
prosperè eveniat, Hannibalis eam, non Antiochi gloriam fore.
Si vero universo bello vincendi Romanos fortuna detur, quam 11
spem esse sub rege victurum Hannibalem, uni subiectum, qui
patriam prope non tulerit? Non ita se a iuventute eum 12
gessisse, spe animoque complexum orbis terrarum imperium,
ut in senectute dominum laturus videatur. Nihil opus esse 13
regi duce Hannibale; comite et consiliario eodem ad bellum
uti posse. Modicum fructum ex ingenio tali neque gravem neque 14
inutilem fore; si summa petantur, et dantem et accipientem
prægravatura. Nulla ingenia tam prona ad invidiam sunt 43
quam eorum, qui genus ac fortunam suam animis non æquant,
quia virtutem ut bonum alienum oderunt. Extemplo consilium 2
mittendi Hannibalis, quod unum in principio belli utiliter
cogitatum erat, abiectum est. Demetriadis maxime defectione
ab Romanis ad Ætolos elatus non ultra differre profectionem

3 in Græciam constituit. Priusquam solveret naves, Ilium a mari escendit, ut Minervæ sacrificaret. Inde ad classem regressus proficiscitur quadraginta tectis navibus, apertis sexaginta; et ducentæ onerariæ cum omnis generis commeatu 4 bellicoque alio apparatu sequebantur. Imbrum primo insulam tenuit; inde Sciathum traiecit, ubi collectis in alto, quæ dissipatæ erant, navibus, ad Pteleum primum continentis venit. 5 Ibi Eurylochus ei Magnetarches principesque Magnetum ab Demetriade occurrerunt, quorum frequentia lætus die postero in portum urbis navibus est invectus; copias haud procul inde 6 exposuit. Decem millia peditum fuere et quingenti equites; sex elephantis, vix ad Græciam nudam occupandam satis copiarum, nedum ad sustinendum Romanum bellum.

7 Ætoli, postquam Demetriadem venisse Antiochum allatum est, concilio indicto decretum, quo accerserent eum, fecerunt. 8 Iam profectus ab Demetriade rex, quia ita decreturos sciebat, 9 Phalara in sinum Maliacum processerat. Inde, decreto accepto, Lamiam venit, exceptus ingenti favore multitudinis cum plausibus clamoribusque et quibus aliis lætitia effusa significatur vulgi.

44 In concilium ut ventum est, ægre a Phænea prætore principibusque aliis introductus, facto silentio, rex dicere orsus. 2 Prima eius oratio fuit excusantis, quod tanto minoribus spe atque 3 opinione omnium copiis venisset. Id suæ impensæ erga eos voluntatis maximum debere indicium esse, quod nec paratus satis ulla re et tempore ad navigandum immaturo vocantibus legatis eorum haud gravate obsecutus esset, credidissetque, quum se vidissent Ætoli, omnia vel in se uno posita præsidia 4 existimatos esse. Ceterum eorum quoque se, quorum expectatio destituta in præsentia videatur, spem abunde 5 expleturum; nam simul primum anni tempus navigabile præbuisset mare, omnem se Græciam armis, viris, equis, 6 omnem oram maritimam classibus completurum; nec impensæ nec labori nec periculo parsurum, donec, depulso cervicibus eorum imperio Romano, liberam vere Græciam atque in ea 7 principes Ætolos fecisset. Cum exercitibus commeatus quoque

omnis generis ex Asia venturos; in præsentia curæ esse Ætolis debere, ut copia frumenti suis et annona tolerabilis rerum aliarum suppeditetur. In hanc sententiam rex cum 45 magno omnium assensu locutus discessit. Post discessum 2 regis inter duos principes Ætolorum, Phæneam et Thoantem, contentio fuit. Phæneas reconciliatore pacis et disceptatore 3 de iis, quæ in controversia cum populo Romano essent, utendum potius Antiocho censebat quam duce belli; adventum 4 eius et maiestatem ad verecundiam faciendam Romanis vim maiorem habituram quam arma; multa homines, ne bellare necesse sit, voluntate remittere, quæ bello et armis cogi non possint. Thoas negare paci studere Phæneam, sed discutere 5 apparatus belli velle, ut tædio et impetus relanguescat regis et Romani tempus ad comparandum habeant. Nihil enim 6 æqui ab Romanis impetrari posse, toties legationibus missis Romam, toties cum ipso Quinctio disceptando satis expertum esse, nec, nisi abscisa omni spe, auxilium Antiochi imploratos fuisse. Quo celerius spe omnium oblato, non esse elanguendum, 7 sed orandum potius regem, ut, quoniam, quod maximum fuerit, ipse vindex Græciæ venerit, copias quoque terrestres navalesque accersat. Armatum regem aliquid impetraturum; inermem non 8 pro Ætolis modo, sed ne pro se quidem ipso momenti ullius futurum apud Romanos. Hæc vicit sententia, imperatoremque 9 regem appellandum censuerunt, et triginta principes, cum quibus, si qua vellet, consultaret, delegerunt.

Ita dimisso concilio, multitudo omnis in suas civitates 46 dilapsa est; rex postero die cum apocletis eorum, unde bellum ordiretur, consultabat. Optimum visum est Chalcidem, frustra 2 ab Ætolis nuper tentatam, primum aggredi; et celeritate magis in eam rem quam magno conatu et apparatu opus esse. Itaque cum mille peditibus rex, qui ab Demetriade secuti erant, 3 profectus per Phocidem est, et alio itinere principes Ætoli, iuniorum paucis evocatis, ad Chæroneam occurrerunt, et decem constratis navibus secuti sunt. Rex, ad Salganea castris positus, 4 navibus ipse cum principibus Ætolorum Euripum traiecit, et

quum haud procul portu egressus esset, magistratus quoque
 5 Chalcidensium et principes ante portam processerunt. Pauci
 utrinque ad colloquium congressi sunt. Ætoli magnopere
 suadere, ut salva Romanorum amicitia regem quoque assumerent
 6 socium atque amicum; neque enim eum inferendi belli, sed
 liberandæ Græciæ causa in Europam traiecisse, et re liberandæ,
 7 non verbis et simulatione, quod fecissent Romani. Nihil autem
 utilius Græciæ civitatibus esse quam utramque complecti
 amicitiam; ita enim ab utriusque iniuria tutas alterius semper
 8 præsidio et fiducia fore. * Nam si non recepissent regem,
 viderent, quid patiendum iis extemplo foret, quum Romanorum
 procul auxilium, hostis Antiochus, cui resistere suis viribus
 9 non possent, ante portas esset. Ad hæc Micythio, unus ex
 principibus, mirari se dixit, ad quos liberandos Antiochus,
 10 relicto regno suo, in Europam traiecisset; nullam enim civitatem
 se in Græcia nosse, quæ aut præsidium habeat aut stipendium
 Romanis pendat aut fœdere iniquo alligata, quas nolit, leges
 11 patiatur. Itaque Chalcidenses neque vindice libertatis ullo
 egere, quum liberi sint, neque præsidio, quum pacem eiusdem
 12 populi Romani beneficio et libertatem habeant. Amicitiam
 regis non aspernari nec ipsorum Ætolorum. Id primum eos
 13 pro amicis facturos, si insula excedant atque abeant; nam
 ipsis certum esse non modo non recipere mœnibus, sed ne
 societatem quidem ullam pacisci nisi ex auctoritate Romanorum.
 47 Hæc renunciata regi ad naves, ubi restiterat, quum essent,
 in præsentia (neque enim iis venerat copiis, ut vi agere
 2 quicquam posset) reverti Demetriadem placuit. Ibi, quoniam
 primum vanum inceptum evasisset, consultare cum Ætolis rex,
 quid deinde fieret. Placuit Bæotos, Achæos, Amyndrum regem
 3 Athamanum tentare. Bæotorum gentem aversam ab Romanis
 iam inde a Brachyllæ morte, et quæ secuta eam fuerant,
 4 censebant; Achæorum Philopœmenem principem æmulatione
 gloriæ in bello Laconum infestum invisumque esse Quintio
 5 credebant. Amynder uxorem Apamam, filiam Alexandri
 cuiusdam Megalopolitani, habebat, qui se oriundum a magno

Alexandro ferens filiis duobus Philippum atque Alexandrum
 et filiæ Apamam nomina imposuerat; quam regiis inclusam 6
 nuptiis maior e fratribus Philippus secutus in Athamaniam
 fuerat. Hunc forte ingenio vanum Ætoli et Antiochus im- 7
 pulerant in spem Macedoniæ regni, quod is vere regum stirpis
 esset, si Amyndrum Athamanesque Antiocho coniunxisset;
 et ea vanitas promissorum non apud Philippum modo, sed 8
 etiam apud Amyndrum valuit.

In Achaia legatis Antiochi Ætolorumque coram T. Quintio 48
 Ægii datum est concilium. Antiochi legatus prior quam Ætoli 2
 est auditus. Is, ut plerique, quos opes regiæ alunt, vaniloquus
 maria terrasque inani sonitu verborum complevit. Equitum 3
 innumerabilem vim traici Hellesponto in Europam, partim
 loricatos, quos cataphractos vocant, partim sagittis ex equo
 utentes et, a quo nihil satis tecti sit, averso refugientes equo
 certius figentes. His equestribus copiis quanquam vel totius 4
 Europæ exercitus in unum coacti obrui possent, adiciebat
 multiplices copias peditum, et nominibus quoque gentium vix 5
 fando auditis terrebat, Dahas, Medos Elymæosque et Cadusios
 appellans. Navalium vero copiarum, quas nulli portus capere 6
 in Græcia possent, dextrum cornu Sidonios et Tyrios, sinistram
 Aradios et ex Pamphylia Sidetas tenere, quas gentes nullæ
 unquam nec arte nec virtute navali æquassent. Iam pecuniam, 7
 iam alios belli apparatus referre supervacaneum esse; scire
 ipsos, abundasse auro semper regna Asiæ. Itaque non cum
 Philippo nec Hannibale rem futuram Romanis, principe altero
 unius civitatis, altero Macedoniæ tantum regni finibus incluso,
 sed cum magno Asiæ totius partisque Europæ rege. Eum 8
 tamen, quanquam ab ultimis orientis terminis ad liberandam
 Græciam veniat, nihil postulare ab Achæis, in quo fides eorum
 adversus Romanos, priores socios atque amicos, lædatur; non 9
 enim, ut secum adversus eos arma capiant, sed ut neutri parti
 sese coniungant, petere; pacem utrique parti, quod medios
 deceat amicos, optent, bello se non interponant. Idem ferme 10
 et Ætolorum legatus Archidamus petiit, ut, quæ facillima et

tutissima esset, quietem præstarent, spectatoresque belli fortunarum alienarum eventum sine ullo discrimine rerum suarum opperirentur.

11 Provectus deinde est intemperantia linguæ in maledicta nunc com-
 12 muniter Romanorum, nunc proprie ipsius Quinctii, ingratos appellans et exprobrans non victoriam modo de Philippo virtute Ætolorum partam, sed etiam salutem, ipsumque et
 13 exercitum sua opera servatos. Quo enim illum unquam imperatoris functum officio esse? Auspiciantem immolantemque et vota nuncupantem sacrificuli vatis modo in acie vidisse,
 49 quum ipse corpus suum pro eo telis hostium obiiceret. Ad ea Quinctius, coram quibus magis, quam apud quos verba
 2 faceret, dicere Archidamum rationem habuisse; Achæos enim probe scire, Ætolorum omnem ferociam in verbis, non in factis esse, et in conciliis magis contionibusque quam in acie
 3 apparere. Itaque parvi Achæorum existimationem, quibus notos esse se scirent, fecisse; legatis regis et per eos absenti
 4 regi eum se iactasse. Quod si quis antea ignorasset, quæ res Antiochum et Ætolos coniunxisset, ex legatorum sermone potuisse apparere, mentiendo in vicem iactandoque vires, quas non haberent, inflasse vana spe atque inflatos esse,
 5 „dum hi ab se victum Philippum, sua virtute protectos Romanos et, quæ modo audiebatis, narrant, vos ceterasque civitates et gentes suam sectam esse secuturos, rex contra peditum equitumque nubes iactat et consternit maria classibus
 6 suis. Est autem res simillima cenæ Chalcidensis hospitis mei, hominis et boni et sciti convivatoris, apud quem solstitiali tempore comiter accepti quum miraremur, unde illi eo tempore
 7 anni tam multa et varia venatio, homo non, qua isti sunt, gloriosus, renidens condimentis ait varietatem illam et speciem
 8 ferinæ carnis ex mansueto sue factam.“ Hoc dici apte in copias regis, quæ paulo ante iactatæ sint, posse; varia enim genera armorum et multa nomina gentium inauditarum, Dahæ et Medos et Cadusios et Elymæos, Syros omnes esse, haud paulo mancipiorum melius propter servilia ingenia quam
 9 militum genus. „Et utinam subiicere vestris oculis, Achæi,

possem concursationem regis magni ab Demetriade nunc Lamiam in concilium Ætolorum, nunc Chalcidem; videretis 10
 vix duarum male plenarum legiuncularum instar in castris regis; videretis regem nunc mendicantem prope frumentum ab Ætolis, quod militi admetiatur, nunc mutuas pecunias fenore in stipendium 11
 quærentem, nunc ad portas Chalcidis stantem et mox, inde exclusum, nihil aliud quam Aulide atque Euripo spectatis, in Ætoliam redeuntem. Male crediderunt et Antiochus Ætolis et Ætoli regis vanitati; quo minus vos decipi debetis, 12
 sed expertæ potius spectatæque Romanorum fidei credere. Nam quod optimum esse dicunt, non interponi vos bello, 13
 nihil immo tam alienum rebus vestris est; quippe sine gratia, sine dignitate præmium victoris eritis.“ Nec absurde adversus 50
 utrosque respondisse visus est, et facile erat orationem apud faventes æquis auribus accipi. Nulla enim nec disceptatio 2
 nec dubitatio fuit, quin omnes eosdem genti Achæorum hostes et amicos, quos populus Romanus censuisset, indicarent, bellumque et Antiocho et Ætolis nuntiari iuberent. Auxilia 3
 etiam, quo censuit Quinctius, quingentorum militum Chalcidem, quingentorum Piræum extemplo miserunt. Erat enim haud 4
 procul seditione Athenis res, trahentibus ad Antiochum quibusdam spe largitionum venalem pretio multitudinem, donec ab iis, qui Romanæ partis erant, Quinctius est accitus et, accusante Leonte quodam, Apollodorus auctor defectionis damnatus atque in exsilium est eiectus.

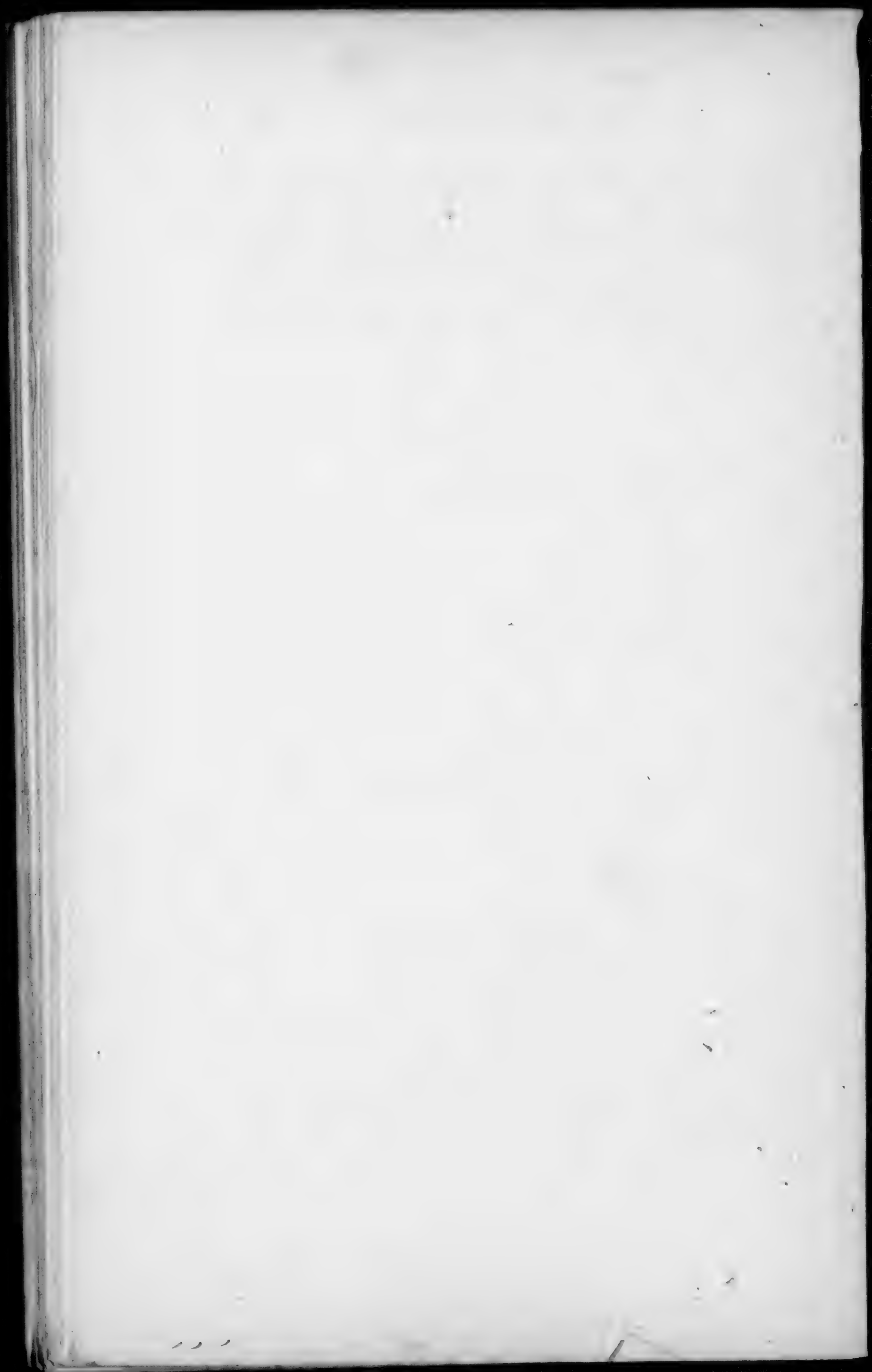
Et ab Achæis quidem cum tristi responso legatio ad 5
 regem rediit; Bœoti nihil certi responderunt; quum Antiochus in Bœotiam venisset, tum, quid sibi faciundum esset, se deliberaturos esse.

Antiochus quum ad Chalcidis præsidium et Achæos et Eume- 6
 nem regem misisse audisset, maturandum ratus, ut et prævenirent sui et venientes, si possent, exciperent, Menippum cum tribus ferme 7
 millibus militum et cum omni classe Polyxenidan mittit; ipse paucos post dies sex millia suorum militum et ex ea copia,

quæ Lamiae repente colligi potuit, non ita multos Ætolos ducit.
 8 Achæi quingenti *et* ab Eumene rege modicum auxilium missum,
 duce Xenoclide Chalcidensi, nondum obsessis itineribus tuto
 9 transgressi Euripum, Chalcidem pervenerunt. Romani milites,
 quingenti ferme et ipsi, quum iam Menippus castra ante Salganea
 ad Hermæum, qua transitus ex Bœotia in Eubœam insulam est,
 10 haberet, venerunt. Micythio erat cum iis, legatus ab Chalcide
 11 ad Quinctium ad id ipsum præsidium petendum missus. Qui
 postquam ab hostibus obsessas fauces vidit, omisso ad Aulidem
 itinere, Delium convertit, [ut] inde in Eubœam transmissurus.
 51 Templum est Apollinis Delium, imminens mari; quinque millia
 passuum ab Tanagra abest; minus quattuor millium inde in
 2 proxima Eubœæ est mari traiectus. Ubi et in fano lucoque
 ea religione et eo iure sancto, quo sunt templa, quæ asyla
 Græci appellant, et nondum aut indicto bello aut ita commisso,
 3 ut strictos gladios aut sanguinem usquam factum audissent,
 quum per magnum otium milites alii ad spectaculum templi
 lucique versi, alii in litore inermes vagarentur, magna pars
 4 per agros lignatum pabulatumque dilapsa esset, repente
 Menippus palatos passim aggressus ðeos cecidit, ad quin-
 quaginta vivos cepit; perpauci effugerunt, in quibus Micythio,
 5 parva oneraria nave exceptus. Ea res Quinctio Romanisque
 sicut iactura militum molesta, ita ad ius inferendi Antiocho
 6 belli adiecisse aliquantum videbatur. Antiochus, admoto ad
 Aulidem exercitu, quum rursus oratores partim ex suis, partim
 Ætolos Chalcidem misisset, qui eadem illa, quæ nuper, cum
 minis gravioribus agerent, nequicquam contra Micythione et
 Xenoclide tendentibus, facile tenuit, ut portæ sibi aperirentur.
 7 Qui Romanæ partis erant, sub adventum regis urbe excesserunt.
 Achæorum et Eumenis milites Salganea tenebant, et in
 Euripo castellum Romani milites pauci custodiæ causa loci
 8 communiebant. Salganea Menippus, rex ipse castellum Euripi
 oppugnare est adortus. Priores Achæi et Eumenis milites
 pacti, ut sine fraude liceret abire, præsidio excesserunt; pertinacius

Romani Euripum tuebantur. Hi quoque tamen, quum terra 9
 marique obsiderentur et iam machinas tormentaue apportari
 viderent, non tulere obsidionem. Quum id, quod caput erat, 10
 Eubœæ teneret rex, ne ceteræ quidem insulæ eius urbes
 imperium abnuerunt; magnoque principio sibi orsus bellum
 videbatur, quod tanta insula et tot opportunæ urbes in suam
 dicionem venissent.

VOLUME 3

PART 2

TITI LIVII
HISTORIARUM ROMANARUM

LIBRI QUI SUPERSUNT.

EX RECENSIONE

Io. Nic. MADVIGII.

EDIDERUNT

Io. Nic. MADVIGIUS ET Io. L. USSINGIUS.

VOL. III PARS II.

LIBROS A TRICESIMO SEXTO AD QUADRAGESIMUM
CONTINENS.

HAUNIÆ MDCCCLXV.

SUMPTIBUS LIBRARIÆ GYLDENDALIANÆ (F. HEGEL).

TYPIS SCHULTSEIANIS.

PRÆFATIO

Io. NICOLAI MADVIGII.

Quæ in Livii libris a tricesimo primo ad quadragesimum edendis una erat utilis et necessaria post ea quoque, quæ in emendationum volumine exposueram, præfandi materia, ut de codicis Moguntini, Bambergensis, ceterorum vulgarium auctoritatis comparatione et usu diceretur aliquid ad rectam rationem confirmandam tollendamque plane dubitationem, eam materiam, quum priorem huius voluminis fasciculum (a. 1863) ederemus, pæne totam exhausimus. Atque etiam Weissenbornius, quem contra illa maxime disputanda fuerunt, iam in octavo Livii cum commentariis editi volumine (libb. XXXV—XXXVIII), quod a 1862 evulgatum est, tum vero in nono (libb. XXXIX—XLII), quod 1864 prodiit, paulo fidentius codicis Moguntini præstantem auctoritatem amplexus aliquanto rarius ex ceterorum, etiam Bambergensis, in lacunis et mendis consensu ab unius librarii summa negligentia et imperitia nato inanes suspiciones duxit, quanquam hic quoque sæpius id fecit, quam velles.¹⁾

¹⁾ Exemplo esse, si tanti est, possunt, quæ annotantur ad XXXVII, 16, 9 et 17, 10. C. 18, 7 sine ulla causa dubitatur, e codicene sumpta sit, quam Gelenius „sinceram lectionem” ponit (vid. præf. fasciculi prioris p. XI), eodemque errore XXXVIII, 28, 8 vera scriptura indidem a Gelenio sumpta („legendum”) elicitur. Lib. XXXIX, 37 Weissenbornius codicem Moguntinum simpliciter sequitur § 6, 8, 9, 20, atque etiam § 5, ubi in ceteris codicibus est *deformes notæ servitutis*, e Mog. (*deformes veluti cicatrices servitutis*) adsciscit *veluti*, pro nomine, cuius figuratus usus illo addito mitigatur, retinet vulgarem scripturam. In libri XL, 5, 6 suspiciose scilicet annotatur, agenda in solo codice Moguntino esse, in 6, 6, in illo solo esse verba *dimicaretur ita concurrerunt multaue vulnera*; in cap. 8 non annotatur, § 4 in illo solo esse verbum *iuvencium*, § 11 *se stirpemque suam pro stirpem suam*, § 16 *detertere a vecordi*.

Ac tamen ita codicem Moguntinum admiramur et sequimur, ut non negemus in illo quoque apparere præter scribendi errores etiam antiquioris cuiusdam et simplicioris interpolationis rara quædam vestigia, verbum aliquod alii substituentis aut formam orationis non recte mutantis. Ea interpolatio aut manifesto tenetur aut probabili suspicione deprehenditur in his locis: XXXVI, 17, 5 (*bellicosissimæ* pro *ferocissimæ*, quum præsertim duobus post versibus sequatur *rex bellicosissimus*), XXXVII, 28, 1 (*in agris* pro *in oculis*), 48, 6 (*adiexit* pro *subtegit*), XXXVIII, 2, 6 (*concitatoque agmine*), 3, 4 (*in Ætolorum imperio* pro *Ætolorum*), 28, 4 (*pluvie* pro *aquæ*), 42, 11 (*vendentes* pro *venditantes*), 52, 2 (*ut res esse inciperet* pro *ut reus esse sciret*), XXXIX, 20, 8 (*nec prius* pro *prius*). Maiorem dubitationem habere videntur alia quædam, ut XXXVI, 17, 1 *occupata* pro *insessa* et XXXVII, 26, 10 *detinebat* pro *offendebat*, minus, ut videtur, ad sententiam aptum; in XXXVI, 17, 8, vereor, ne Moguntini scriptura (*levissima* pro *in gratissima*) restitui debuerit. Mire XXXIX, 36, 8 pro eo nomine, quod ceteri habent (*Q. Cæcilium*) rei et superiori narrationi conveniens, substituitur in Mog. *P. Sulpicium*; nam XXXIX, 19, 4 in mirifico illo: *neve censor Licinius equum publicum assignaret* potest subesse aliqua et fortasse maxima ex parte Carbachii legendi error. (Frob. II tacite dedit *neve censor ei equum p. assignaret* pro *neve censores equum p. assignarent*, quod ceteri habent.) In numerorum notis et codex minus diligenter scriptus fuisse videtur et Carbachius legendo sæpe aberrasse. Illud in his quinque libris ut in superioribus molestissimum est, quod tam sæpe, quid in Moguntino codice fuerit, ignoratur aut dubitatur. Præterquam enim quod in ipsis scripturis a Carbachio annotatis et aliquoties aberratum esse apparet dixitque aperte Gelenius et uno et altero loco aliqua ambiguitas est (velut XL, 25, 4 quum pro superiorum editionum

discordia. Et hoc loco et infinitis aliis eodem iure mirari poterat, quod interdum admiratur (velut ad XXXVII, 30, 7), quæ fuerit verborum in ceteris codicibus omittendorum causa; ea una fuit singularis quædam negligentia eius librarii, a cuius exemplo vulgaris omnia orta sunt. Quantopere ab uno pendeamus Mog., vel unum caput primum libri XXXIX ostendere potest, ex eo solo suppletum et restitutum § 1, 5, 6 bis aut ter, 7, 8. Omnia sequitur Weissenbornius, cetera tacite, in § 1 annotat, verba *si modo hoc anno acta sunt* in solo esse Moguntino, additque, non de solo anno dubitari. (XL, 15, 8 in M prave scribi *reservatur* annotat; sed idem in ceteris codicibus est. Poteram alia eiusdem generis ponere.)

hac scriptura: *ad hæc decem dierum induciæ cum darentur*, annotatur hæc: *ad hoc quum darentur induciæ*, ambigere possis, tantumne ordo verborum alius fuerit an, quod sane annotationis formasignificare videtur, in codice non fuerint verba *decem dierum*), permulta et a Carbachio et a Gelenio non solum pervagata scribendi menda, sed etiam aut vera aut verorum vestigia, minuta sine dubio pleraque, quædam etiam maioris momenti, silentio prætermissa apparet; deinde, quum constet, quædam Gelenium in editione Frobeniana secunda codicis Moguntini ope tacite correxisse (vid. præf. fascic. prioris p. X et XI), tamen in his locis, in quibus nihil annotat, quid e codice sumpserit, quid coniectura mutaverit, non certo discernas. Ea dubitatio interdum ad alias quoque res pertinet, velut XXXVII, 16, 13, ubi editio Frob. II. habet *omissa Patara amplius tentandi spe*, quod fortasse eius fide teneri debuit; neque enim coniectura Gelenius expulsurus fuisse videtur editionis Ascensianæ in ipsa Moguntina retentum supplementum, ad sententiam etiam rectius, *omisso conatu P. a. tentandi*; nam tentandi non spes proprie est, sed conatus; et XL, 6, 2, ubi scripturæ a Carbachio annotatæ in Frobeniana additur vox *perapta prior*; et XL, 30, 4, ubi in Gelenii nota scribitur *misit, proxime succedere*, editur autem *misit, quam proa. succedere*¹⁾; sed in uno genere sæpe nos vexavit, verborum dico ordinem, qui non raro in ed. Frob. II tacite mutando et usitatio et, ut videtur, rector factus est; ex iis mutationibus nonnullas, quod, qui in codicibus vulgaribus erat ordo, prorsus displicebat, tenuimus; in aliis, quod non prorsus necessariae videbantur, cessimus codicibus Bambergensi et vulgaribus cum Bekkero maximeque Weissenbornio (quanquam is quoque inconstans fuit), ita ut nobis ipsis parum inconstantia et incertum iudicium placeret; ac vereor, ne non ita raro ab ipso Moguntino codice discesserimus. Certum eius testimonium etiam in hac re, quantum fieri poterat, secuti sumus. Ubi verborum ordo in editione Moguntina et Frobeniana e superioribus propagata erat, quoniam nulla in ea re silentio fides erat, eum, ut in superiore fasciculo, quantum ratio patiebatur, primum ad Bambergensem, deinde, ubi is defecerat, ad ceteros exegimus, plurium consensum notatum pro omnium testimonio sequentes; nam silentio eorum, qui contulerunt, credi nequit; eandemque rationem in aliis minoribus tenuimus, in quibus, quum de Moguntino non constaret, hi codices momentum facere pote-

¹⁾ Prorsus e codice sumpta videtur correctio in XL, 9, 14 aliæque similes.

rant.¹⁾ In omittendis quidem verbis minor etiam Bambergensis codicis fides est quam Drakenborchianorum consentientium. In supplementis litterarum forma notandis hoc tenuimus, ut, si quid ex antiquis editionibus tacite per Moguntinam Frobenianamque secundam propagatum codices ceteri non haberent, notaremus, si quid, quum in antiquioribus non esset, in Frobeniana adiectum esset, non notaremus, e codice ductum putantes.

In extrema parte libri XL (inde a capite 37, 4), quæ non cum codice Moguntino collata, sed tota ex eo edita est, possit aliquis credere, plenam nos et certam incorruptamque alienorum admixtione imaginem codicis tenere. Sed multum illa spes fallit. Nam quum Carbachius eiusque socius neque ad ipsam antiquam scripturam legendam satis exercitati essent neque ad lectionem adiuvandam satis Livianæ orationis peritia et ingenio valerent, permulta (præter ea, quæ, ut fit, in ipso codice plus minusve mendosa erant) male expresserunt. Eorum multa Gelenius ita emendavit, ut codicis testimonium adscriberet, velut statim in cap. 39, 8 pro his monstris *cum vim deditis remisisset admonens* in eo testatur esse: *cum bis deditis rem esse admonens*.²⁾ Sed alia iam in editione Frobeniana priore (a. 1531) tacite mutata sunt, ut statim c. 37, 4 (*millibus passuum esset commissum* pro *millibus esset passuum commissum*), § 6 (*consul pro consulis et exprobratum ei a matre dicerent pro exprobratum etiam hac re dicerent*), c. 39, 5 (*omissis pro omissisque*), c. 40, 7, 11, 13, 15 (*exauctoratis pro ex autoritate*), c. 41, 2 bis (*Balistam Suismontiumque montes pro vallis verum tum tanquam montis*), 6 (*ad visendam oram pro ad visendam amarram*), 10, cett., alia in ipsa secunda editione Frobeniana, cui Gelenius præfuit, item tacite, ut c. 38, 1 (*oppressi pro oppressi sunt*), 3 (*Taurasinorum fuerat, cum traducere*, lacuna non prorsus expleta, pro *Taurasinorum traducere*), 5 (*rebellandum pro bellandum*), c. 39, 9 (*ignobilem pro nobilem*), c. 40, 12 (*nullis castris pro in illis*

¹⁾ Drakenborchius in his libris codicibus usus est undecim, quorum unus, Lov. 5, e vetere aliqua editione descriptus numerari omnino non debet; ex ceteris Lov. 3 deficit a XXXVIII, 54, 3 ad XXXIX, 2, 7 et a XXXIX, 15, 13 usque ad 49, 7 (errore nominatur ad c. 31, 4), desinit in XL, 27, 7 (ceteri in c. 37, 3).

²⁾ „Id qui legere non potuit ob characterum formas, ut opinor, nostro seculo ignotiores, male divinando sensum vitiauit: atque idem fere ex eadem causa in ceteris accidit, quæ deinceps usque ad finem libri indicabuntur.” Cfr. ad § 10, c. 40, 1, c. 41, 10 et 11, c. 42, 1 et 9, et deinceps.

castris), c. 41, 3 (*impositos pro imposita*), c. 42, 5 (*placuit pro placere*), cett. Itaque primum nescitur, quænam iam a Carbachio coniectura nonnihil adiuta sint; deinde ea, quæ in Frobeniana priore correctæ sunt (in qua, quantum et ex præfatione Erasmi et ex reliqua parte huius decadis intelligitur, nullus videtur fuisse codicis Moguntini usus), omniane illis ipsis litteris scripta Gelenius postea in codice viderit; postremo, num quid Gelenius ipse in parvis codicem coniectura adiuverit, et num quid sic, ut a Carbachio positum esset, reliquerit, etsi codice dissentiente, quod nihil ipse melius, et quod integrum videretur, efficere posset, quod et alibi sæpius suspicor accidisse (ut statim c. 38, 3 *Ligures ab Anido montibus descendere*) et in loco corruptissimo, quo continetur inscriptio tabulæ a L. Æmilio Regillo supra valvas ædis Larium Permarinorum positæ, c. 52, 5 et 6. In altero loco perdifficili, qui est in initio c. 47 de L. Postumii et Ti. Gracchi rerum in Hispania gerendarum consiliis et initiis, Gelenius ita scribit ambigue („Rectius legetur hoc modo“), ut ipsam codicis scripturam nihil mutatam eum posuisse vix credam. Velim autem animadverti, quod et in hoc loco et in illo superiore capitis 52 in scriptura editionis Moguntinæ voces quædam apertissime trajectæ sunt et ordo earum mire perturbatus (*Mundam vi cepit urbem primo aggressos nocte acceptis deinde ex improvviso obsidibus et castella oppugnare præsidioque imposito deinde agros urere*), sive id incredibili Carbachii negligentia sive ob aliquem in ipso codice errorem aut obscuritatem factum est, eius rei alia quædam minora exempla in hac huius libri parte reperiri, ut c. 37, 4 (*esset passuum pro passuum esset*), c. 40, 11 (*tria millia mille ducenti septuaginta septem cum signis militaribus*), c. 41, 10 (*in Hispaniam ulteriorem milites deferri iussit: ad signa redire*, ubi Gelenius in codice recte scribi affirmat: *in Hispaniam ulteriorem deferendæ; milites iussi ad s. r.*); c. 50, 3 et 51, 8 posui Emend. p. 472. Apparet, quam coniunctum hoc sit cum iis, quæ Emend. p. 473 disputavi de ablativo *causa* in hac unius libri parte bis genitivo præposito. (XXXIX, 14, 8 *causa sacrorum* ex antiquis editionibus propagatum erat; omnes Drakenborchii codices rectum ordinem habent.) Postremo, ne iniuria Carbachio fiat, possunt codicis postrema folia difficiliora lectu fuisse et situ corruptiora quam reliqua.

Restat, ut, quemadmodum in superioribus fecimus libris, quid a Weissenbornii exemplo nostrum differat quosque in singulis locis nostra scriptura auctores habeat, declaremus. Ubi Moguntinus non nominatur, intelligendum est, nihil de eo

constare propter silentium Carbachii et Gelenii. Longe maxima pars discrepantiæ in verborum ordine aliisque rebus perexiguus posita est, a nobis ad Moguntinum et ceteros codices severius exactis. Codicibus Drakenborchianis (contra unum Bamb.) veteres editiones testes adiungere superfluum putavi. Nec Gebhardi Palatinos hic illic inspectos aut Gronovii etiam rarius commemoratos codices numeravi, Drakenborchianis simillimos.

Lib. XXXVI. Cap. II, 1 in senatu ad id (*Mg. Em. 416*) 2 duellum (*M*) III, 5 eis colonis (*M*) 7 nuntiare (*Drak.*) 8 societas eis et amic. (*codd. Drak. B pronomen om.*) 13 (ut ii *Crev. Codd. et Drak.* uti) IV, 1 tempus legati (*M et duo recc.*) | (*Ægypti rege notavit Gron.*) 5 modum * milia, hordei (*Mg. M tritici modia mille, B triticū modium D, corr. tritici. M iterum § 8 quingenta modia tritici .³ trecenta modia tritici. Videtur Livius primum arce coniuncta posuisse tritici modium millia, tum contraria mille et quingenta. Usitate eodem numeros dixit XLIII, 6, 11.) 5 polliciti sunt (*B et codd. Drak.*) 6 (suorum suspectum *Dukero*) V, 2 credebant non not. (*Om. B, codd. Drak.*) 5 portubus (*B*) VI, 1 Brachylli (*Sigon.*) 3 nec a parvis (*B*) 4 orationem exorsus (*Duker.*) 6 indictam (*B, codd. Drak.*) VII, 2 deque Achæis et de Bœotia (*M*) 10 (qui quid *Douiat M et Drak.* quid, alii quidquid) | erit (*Mg. Em. 418*) 14 adiungere . . . adiungi (*M*) 17 commeatum 18 divisa classe partem . . . partem (*Alterum errore apud nos remansit e Drak. et edd. vett. Illud Frob II habet et vestigia codd.*) VIII, 2 conveniendum exercitui (*Gron.*) | dictus (*M*) 3 ubi (*M*) IX, 3 et 13 Scotusam 11 deinde cum (*M*) 13 nihil inde (*M*) 15 rex sine uncis (*Gron.*) X, 2 (Cierium *W e B* Cierum, ceterorum Cyerum. *Drak. Cypæram*) 5 (et depopulatus *W. Codd. om. et, Drak. depopulatusque*) 7 adgrederentur (*B, aliquot dett.*) 8 apertæ, campestri (*Duk.*) 12 [et] plures (*Codd. Cfr. XXXI, 24, 3*) 13 redit (*M*) XI, 9 (quæque *W. Codd. quæ, Drak. quæve*) 10 Tyrrheum XII, 3 accepta, ut (*M*) 5 legatis sine uncis (*Gron. tacite*) 6 vulgatæ (*Mg. Cfr. XXXIV, 29, 8: spes dedendæ urbis, id est, fore ut dederetur; Cic. de rep. II § 4: ob labefactandi regni timorem, id est, ne labefactaretur.*) 8 dato ei haud (*codd. Drak. B utrumque om.*) 12 redit errore, ut videtur. XIII, 4 per recepta (*M*) 5 dedissent (*B*) XIV, 1 cum decem (*Gron. Apparet Livium de toto Glabronis exercitu loqui, oblitum, partem exercitus iam ante in Epiro fuisse*) 5 iussus et (*Uss*) 6 (Cierio *W e B* aliisque: Cieria. *Drak. Pieria*) 7 potiundæ (*B*) 12 circa [ea] castella (*edd. vett.; codd. fere ea*) 13 (misit *Mg. Em. 418; M* mittere, ceteri*

missi) XV, 2 (convenirent Lamiam; et ipse *Duk. Codd. et Drak.* convenirent. Iam et ipse) 4 ante (*M*) 7 Epiros (*codd. præter B*) 8 promunturio Attica terra, sita ab tergo et (*Interp. mutavimus*) XVII, 4 transitus, et munitiones (*codd. præter B*) 7 vitam sileam (*M*) 8 (*vid. supra p. IV*) 9 nec venerunt frequentes (*M*) 14 ad ortus (*B*) XVIII, 1 arma tela (*codd. tres Drak.*) 2 sarisophorus (*edd. vett.*) 7 suis ad pugnandum (*M*) XX, 2 dies sine uncis (*Mg. Em. 419*) | sine vexatione (*M*) 3 subit (*Atd.*) XXII, 7 præposuit; ab arce extra m., qua frequ. pr. quam in urbe habitabatur, Ti. Semp. L. opp. dedit; e regione sinus Maliaci (*M, nisi quod is arcem extra muros; Gron. partem*) XXIII, 2 frequentes *, quidam (*Gron.*) 8 omnes milites (*B*) 10 (*vid. Em. 421*) XXIV, 2 aggressus, una (*M*) | exspectantes (*M; cfr. Em. 421 n.*) 4 occurrunt (*M*) 6 semirutos (*M teste Gelenio. Carbachius male legerat partim per erutos; in ceteris hæc tria verba exciderunt.*) 8 ab arce erat (*M*) 9 consul ab urbe escensurus (*M*) XXV, 3 ferme milia (*M*) 4 (diem ac noctem *vid. præf. fasc. 1 p. XXI ad XXXIII, 17, 10*) | subitus Macedones (*B, codd. Drak.*) 5 sæpe impenetrabilis (*M*) 7 dimicassent cum Ætolis, præmia (*Mg. Em. 421. M quam Ætolos*) | victoriæ habere (*M*) 8 ab Lamia est (*M*) XXVI, 2 qui et antea (*M*) XXVII, 1 paucos post dies (*M*) 5 parantibus iis (*M*) 8 omnibus ad sal. visa est (*M*) XXVIII, 6 adferrique (*B*) XXIX, 1 exasperati animi (*B*) 5 Romanaque (*M*) 6 epularique iussit atque (*M*) XXX, 4 (*Scriptum oportuit Callipolim e B et aliis.*) XXXI, 2 cœpta est. etenim duæ (*Lov. 2. Ceteri fere et duæ; ortum et ex est.*) 12 (*Scribendum videtur evocato*) XXXII, 1 pecunia (*codd. recc. contra B. Paciscitur pecunia, qui ea data aliquid emit aut servat; qui pretium aut mercedem accipit, pecuniam.*) XXXIV, 49, 7 aut scribendum est quam aut ablativus brevitate aliqua orationis ex ea mercede ortus est, ut audiatur qua pacta erat se stipendia facturos.) 5 omissa contentione (*M*) 7 sunt (*Frob. II.*) XXXIII, 2 turbatio (*Frob. II. Lov. 1 ibi causa perturbationis*) 3 omni spe (*lac. Gron.*) 5 qui spem (*codd.*) 7 recipit (*codd., exc. B et Lov. 4*) XXXIV, 2 iam sine uncis (*Uss.*) | sed [iam] (*B*) | nomen ibi (*codd. Drak. contra B*) 3 (*Aut accidebant aut acciderent scribendum.*) 9 et 10 sibi adiunxisse? atqui non . . . . Philippum crescere, et victoriæ t. pr. t. mil. t. n. d. ū., Ph. t. g. Græciæ habere. (*Mg. Em. 422*) XXXV, 2 redit (*edd. vett.*) 5 indutias tanti temporis (*Drak. Codd. indutias tantum temp.*) | defensor deprecatorque (*M*) 6 obsidio et (*M*) 7 (actum est; neutra *W. Codd. actum et neutra*) | res, * quia s. g. reservari eam Achæi

(Mg. Em. 424) XXXVI, 2 (*Scriptum oportuit eos vel de man. ex M et correctione B.*) 3 cui postea (*edd. vett., codd. Drak. contra B*) 4 Antias Valerius (M) 5 C. Licinius (M) 7 [eo] omnia (M) XXXIX, 2 decem milia (M) 7 ibi annum (M) 10 triumphaverunt (*Crev. Vid. Em. 130, 181 n., 410.*) XLI, 3 enim sine uncis (*Ed. Camp.*) XLII, 8 (constratis Dukerus. *Codd. et Drak. rostratis*) XLIII, 1 [fere] (M) 3 poterat (M) | redit (*edd. vett.*) 12 ad Phocæam ad (*Duk. Codd. a Phocæa ad*) 13 (centum quinque Periz. *Codd. et Drak. centum quinquaginta*) XLIV, 3 fere (M) 4 maxima (*codd. omnes*) 5 naves. omnibus . . . erant duæ Pun. naves — anteced. Rom. classem —, quibus (iam omnes *codd. præter B.* Non recte disputavi *Em. 425.* Punicas naves antecessisse notandum erat, non in conspectu fuisse. Eumenes ante proximis in conspectu fuerat, nunc omnibus, etiam hostibus erat.) 7 quæ pari (M) 11 [extremus] (M) XLV, 3 abstiterunt (M) 9 (*Em. 425*)

Lib. XXXVII. Cap. I, 1 legati eorum (M) | institerunt (M) aliique, etsi insistere) 5 iis (M) 7 agi est (M) 9 se ei legatum e coni. Dukeri (*codd. Illud tamen non improbabile est.*) II, 5 et 6 iussus. ex agro, quo . . . Boios, deducendæ urbanæ (*Mg. Perversissime urbanæ legiones superioris anni commemorantur in agro Boiis adempto, quoniam suo ibi exercitu rem P. Cornelius gesserat eumque bello confecto dimisisse narratur lib. XXXVI, 39 et 40 sine ulla legionum urbanarum mentione; quæ si ibi fuissent, retinisset eas Cornelius, non alium exercitum a Minucio accepisset; neque minus perverse prætori novo legiones dantur e provincia deducendæ, ut deinde easdem in alia provincia habeat. Vel verborum ordo ostendit, illa ex agro . . . deducendæ ad aliam rem pertinere, quæ ad Tuccium pertineant, incipere ab urbanæ legiones, idemque illa demonstrant de P. Cornelio, ne interposito quidem pronomine, adiuncta: quo . . . multaverat; nam si nunc de Tucca diceretur nova periodo, saltem quo is scribendum erat. P. Cornelio negotium datum est, ut Boios ex agro, quem iis ademerat, deduceret in alias sedes eumque vacuefaceret; ad eam rem, quæ sine armorum metu effici non poterat, Q. Minucii exercitu ei traditus est. P. Tuccio urbanæ legiones superioris anni dantur, ut, quemadmodum sæpe factum scribitur, post urbanam militiam et otiosam in provinciam eant. Ex deducendi duæ factum deducendæ.) 6 milia et equites (*codd. præter B*) 10 est om. (M) 12 binæ eo anno decumæ (*Mg. e M: binæ eæque proximæ decimæ. Vid. XXXVI, 2, 12 et 13.*) III, 4 (*Probabile est, Livium scripsisse pars carnis, priorem autem vocem iam Prisciani ætate in codicibus defuisse.*) V, 3 pluribus*

locis (M) 4 deductus (*edd. vett.*) VI, 1 murus decussus (B) 2 responsum est nihil (B) 4 consul sex milia (M) VII, 9 fidus est (M) | destituat (*codd. 4 Drak.*) VIII, 6 equitibus (M) IX, 6 (*Videtur scrib. cum triginta navibus suis et septem quadriremibus, quas secum Eumenes*) X, 5 tum internuntius: regiam (M) | maiorem eius partem (M) 11 misit, * * ut (*Crev.*) XI, 3 Magnesiam [ad Sipylum] missum (*Crev. In M ad Sipulum additur post missum.*) 4 om. in (*ed. Mediol. 1505*) 6 archipirata quinque (M) XII, 4 rei inflatus (M) 10 Corycum [Pelorum] promunturium (*ed. Mediol. 1505*) 11 tempestatem miserunt (*Mg. Em. 426*) XIII, 4 nocte tota (*Frob. II.*) 9 iam sine uncis (*Crev.*) 10 eliciendum (M) 11 (Rhodio Periz. *Codd. et Drak. Rhodiorum*) XIV, 2 (Chium add. Duker.) 5 dare posse (B) XVI, 5 (ostium *Drak. Codd. et edd. hostium*) 9 hi (M) 10 ab urbe (B) 11 navalis etiam (M) 13 contingit, omisso * Patara (*ed. Ascens. Mallem receptum e Frob. II: omissa Pat. a. tent. spe; vid. supra p. V.*) XVII, 4 responderunt (M) 6 effugerent. Rhodii (M, *etsi is velint; emend. Mg.*) 7 absisteretur (M. *Nondum cæpta erat oppugnatio.*) 9 ab suo bello, ut ab tergo (*Mod. e M: ab suo bello ad regiam classem ut ab tergo*) 10 esset, utrumnam Pataris . . . stare posset (M) XVIII, 3 oppugnandam (M) aliique contra B. O Περγανος est Polybio aut το Περγανον.) 7 terroris Gallorum merc. conducti — quattuor milia erant — * *. hos (M *et, nisi quod in non habent ceteri, excepto B*) | agrum [milites] misit (M) 8 sunt nuntiata (B) 9 Eleam ab Samo moverunt (M. *Ceteri Eleam moverunt, omissis syllabis ab sa, conflato mo cum venerunt.*) 11 de pace [esse], tumultum (M *ed.*) 12 sex milia (M) XIX, 1 adhibitis et Rhodiis (M) 2 iniussu (M) XX, 3 et 4 succedebant. ita . . . erat, nullo . . . excurrente. postquam (*Interpunct. mut. Mg. Em. 426*) 6 ad portam præsto (M) | adit (M) 10 quam potuit (M) 14 redit (M) XXI, 2 expectavere (M) 5 Aphrodisias et Prinne (M, *etsi Gelenius in annotando et omittit*) | Thyatira (*codd. recc.*) 6 redit (*edd. vett.*) 8 (*Em. 427 n.*) XXII, 1 Eumenem (B) 3 navibus quattuor (B) | (Perææ Iac. Gron. *ex per ea. Drak. parva*) XXIII, 2 providerunt (*Mg.*) 5 [habebat] (*Cfr. c. 30, 2*) XXIV, 1 rei maritimæ (B) 2 nave (M) 7 [ac] prope (*codd. recc.*) 13 expugnanda (*Frob. II.*) XXV, 1 Romanis lætitiā (M) 4 se sine uncis (*Nic. Heinsius*) 5 (*Fortasse scrib. usquam in orbe terrarum. Volebat Antiochus alia præter Romanum relinquere in orbe terrarum imperia, non alia orbis terrarum imperia.*) 6 Philippum et Nabim (B, *ceteri*) XXVI, 3 Eumenem (B)

6 et 7 esset, quos audita (Mg. Em. 427) 12 et 13 instare et dicere, quanto (Mg. Em. 428. Perversissime comparatur Cic. pro Mil. § 16, sublata recta interrogationis forma: Quantum . . . accepimus?) XXVII, 2 insulæ — obiecta . . . sunt — cum pararent (M) 3 pollicitos esse (M) XXVIII, 2 eos omni comœatu (Frob. II.) | classi Romanæ (B, codd. Drak.) 8 exire. inde nocte (Frob. II.) XXIX, 2 ante insulam (M) XXX, 1 simul classibus (Frob. II.) 2 fuit, et maximæ (B, codd. Drak.) | longe regios præstabant (Mg. Em. 428. Codd. longe rhodios, B longe lodios) 4 proræ (M; ceteri prope) 5 obicere (M) 7 dextra (codd.) | terrebantur (edd. vett.) 8 decem tres (M) 9 manu ferrea (B) XXXI, 2 etiam tota hieme (M) 4 Ariarathen (M) 7 ad traiciendasque copias consulis [iere] (Mg. Em. 429; codd. ad traiciendas copias . . . iere) 10 Naustathmon ab re appellant (M) XXXII, 12 in iis XXXIII, 2 et 3 proposuerant animis. ibi paucos (B; codd. recc. proposuerant ibi p. Frob. II. sibi proposuerant. Ibi paucos) | impedimenta ægrique ut (M) 5 transire cernentibus [tum] in Asiam (edd. vett.) XXXIV, 6 (Scrib. videtur transitum in Asiam sit. Em. 181 n.) XXXV, 2 nequiquam ultro citroque (B) 3 Romani, quod s. p. fuerint, vindicare (Mg. Em. 429 e M: quas s. p. ediderant) XXXVII, 9 sexaginta milia (M) XXXVIII, 4 deinde (B) | fieret, Romanorum (Duker.) XXXIX, 2 fore milites errore, ut videtur. 7 (Probabiliter Crev. duæ alæ socium) 12 Romanis; et duo . . . erant, [hi] præsidio (M. Melius interpunximus.) XL, 2 (Probabiliter Crev. interpositi bini elephantis distinguebant; cfr. XLII, 58, 6.) 7 paulum (M) 8 armatura trium milium, p. f. n. p. Cret. p. Tralles (Interp.) 9 (Cyrtii W. pro Cyrtæi) 10 Cappadocum — ab Ar. missi erant regi —, inde (M) XLI, 2 velut * perfudit (Scriptura dubia. M in nubibus dedit caliginem. Coniectura in Em. 429 proposita non satisfacit. Velut, si nihil vitii est, pertinet ad perfudit.) 4 circumspicere (codd. duo Drakenb., id est, coniectura. Em. 430) 9 (iubet et ex omn. Bekker. Codd. iubet ex omn. Drak. iubet simul omnibus) XLII, 2 impetum pars eorum sustinuerunt: alii fusi sunt (Mg. Em. 430) | sunt sine uncis (in B inter versus adscriptum est.) 4 ibi simul perturbati (M) XLIII, 3 in perniciem suam (M) 4 redire (M) | obstitit (M) 5 cornu, a quo (B, codd. Drak.) 7 impedi- rant (M) 9 camelis erat, et sua (Mg. Em. 430 et ante Heu- singer) XLIV, 1 tria milia (M) 5 Sardis concessit (M) 6 progressos (codd. præter B) XLV, 1 ab Epheso legati ad (B, codd. Drak.; cfr. I, 38, 6 evehebant, IV, 44, 2 viderant — præferrent, Cic. Verr. IV, § 26 adirent, V, 66 conveni-

rent. Hic quidem non vulgo homines significantur, sed certi quidam rei agenda delecti, legati; sed eorum cogitatio et facillime ex præcedenti legatorum Sardoniorum mentione sumitur et ex ipsis verbis a Trallibus venerunt, quemadmodum in simili mit- tendi verbo, de quo dixi Em. p. 341, ubi adde II, 34, 3, XXXIX, 35, 4.) 2 petit (Frob. I.) 4 petit (Frob. I.) 5 (Probabiliter W fratris filius regis) 6 om. Hi (Frob. II. Carb. annotavit is prius) 7 quam ut a vobis quæramus (Mg. Em. 431) 17 (Mnasilochum Ursin. e Polybio. Codd. varie aber- rant; Drak. Mnasimachum) XLVI, 3 ducenta quadraginta novem (B CCXLVIII) 7 sex (M) 8 ad modum (M) 10 sex (M) XLVII, 6 adv. omnium fama (Frob. II.) XLIX, 3 irritaret (codd.) L, 2 placuit; qui As. sort. esset, exercitus ei, quem (Uss. e vest. B: et qui Asiam, etsi et deletum est; pauci recc. et Asiam et qui Asiam, om. placuit; nam ceteri Ætoliam et Asiam sortitus esset) 3 peditum et quadringenti (B, codd. Drak.) | his (M) 6 Romam veniret (M) LI, 4 certatum, et imperia (codd. Drak., duobus exceptis) 5 vicit: ut . . . esset flamen pontifici iussus; et multa (Frob. II., nisi quod et, pro quo est posuit Mg. Em. 432) 8 deinde (B, codd. Drak.) 9 in Ætolia metuere (Mg. Em. 432) | (a vetere fama Ruben. Codd. et Drak. averterunt famam) LII, 9 Eum. ex templo (codd. Drak.) LIII, 9 animum dumtaxat vobis bonum ac fid. (M; fidel. ac bon. etiam B et alii) | possit (Ald.) 15 vestrorum sociorum (B, alii) 18 posteaquam (codd. Drak.) 21 ante vobis (B contra M) LIV, 2 (aderat Rupertius ex Polybio; codd., Drak. aderant) 7 sese (M) 8 civitates in servit. tra- deretis ei (M, in quo solo sunt verba in serv.) 12 regi ad- iecta (Koch.) 14 et honesta et prob. est (M) 17 et cliente- lam (M) 18 modo sine uncis (Crev.) 28 opera vos (B, codd. Drak.) | id consilium (B, codd. Drak.) | comprobaritis (M) LV, 4 datum responsum (codd. Drak.) 5 ea ut civitatis (M) LVI, 2 et Mysiam, regias silvas, et (Mg. Em. 433) 4 Tel- messon (M) 5 (Notabile Telmessi nomen masc. genere positum.) | et ab Rhodiis (B, ceteri. Cfr. XXXI, 2, 1, XXXV, 32, 7, XXXIX, 41, 2, XLII, 64, 7, XLV, 37, 8) | hæc et . . . ex- cepta (Rupert.) 6 his | data Cariæ (B) 10 se (B) LVII, 6 decem octo (B XVIII) 11 obligarat (M) LVIII, 1 de ea certatum (M) 4 (tanta notavit Gron.) | quattuor milia du- centa (Frob. II.) 8 ab ultimis orientis finibus omnium (M et quidam Drakenborchii. Seyffertus: ab ultimis oris orientis) LIX, 3 militaria ducenta viginti quattuor (M) 4 centum triginta septem (M) | trecenta triginta unum (B, codd. Drak.) | Philippeos centum quadraginta milia (B, codd. duo Drak.,

nisi quod lacunæ notam addidimus. *Em.* 435. Paulo alia est ratio, quum in censum numeris præmittitur constanti formula: censa sunt civium capita —.) 5 bis viginti quattuor (*B* et alii) 6 (*Em.* 436) LX, 6 (timuerint *Bekker. Codd. et Drak.* timuerunt) 7 Fabius redit (*M*).

lib. XXXVIII. Cap. I, 4 remissique ab eo nuntiant principibus Argitheam (*M*) | se venturum cum Ætolorum delectis (*Mg. Em.* 436; cum et Ætolorum unus servavit *M*. Mirifica excogitat *W.*) | (est *Mg.* l. c. *Codd. et Drak.* esset) 8 multitudinem omnes (*edd. vett.*) II, 2 sufficerent (*M*) 4 Xenonem inde (*M*) 4 et 12 et 13 Ethiopiam . . ab Ethiopia (*M* altero loco; nam primo et tertio tacetur. *Drakenborchiani* plerique Eopam) III, 7 earum civitatum (*M*) 11 (Nomen fluvii hic et c. 4, 3 a Livione non recte scriptum an a librariis depravatum fuerit, incertum est; nam Arachthus sive Arathus significari videtur, ut *XLIII*, 21, 9.) IV, 2 tumulto est (*M*) V, 2 tria opera paribus (*codd.*) 8 erupisset (*Crev.*) VI, 4 (Vehementer offendit illud uno in loco . . . in unum . . . locum; *Em.* 437; sed emendatio incerta est.) 7 receptu (*M*) VII, 1 redit (*M*) 7 cumulus repente (*M*) | in urbem via esset (*M*) 9 furculis (*M; Em.* 438 n.) 10 (sub terra *Gron.*; *codd.*, *Drak.* sub terram) 13 nidore (*B*, nisi quod, geminata littera, modore scribitur, et *codd. Drak.*, nisi quod unus et alter more ex modore.) VIII, 2 Ætolos principes (*Lov.* 1 et 3) 10 numeretur (*codd. Drak.*) IX, 3 paci. cum iam . . . essent, Amynander (*Em.* 438) 6 deditionem. id (*Drak.*) 9 (Lacunam notavit *Periz.*) 11 leviora essent (*M*) X, 6 eos ad Antiochum (*M*) | sicut (*M*) XI, 6 danto (*codd. Drak. B* dando) 7 fuerit (*B*) XII, 6 Eumenem (*B*) 8 equitibus quing. (*M*) 10 ad Hieran Comen pervenerunt (*M*) XIII, 3 Cretensi (*B, ceteri*) 4 digressus (*B, alii*) XIV, 10 Cibyam Sylleum (*M*) | et Alimne quæ (*Tillmanns ex Polyb. ἐν τῇ λίμνῃ*) | conlecturum (*M*) 11 perstas impudentia (*M, etsi persistas*) XV, 2 die [et] præter (*Kreyss. Codd. et, Frob. II* est) | Madamprum (*M*) | ab Laco (*codd. Drak. Frob. II* ad Lagon) 9 facit (*Lov.* 6. *Em.* 439) 12 Acoridos (*M*) 13 Dynias (*Frob. II*) 15 ad Abbassium (*M*) | Tolostobogiorum (*edd. vett., scriptores Græci*) XVI, 1 om. Hi (*M*) 2 avertunt (*Ald.*) 3 (*Em.* 439) XVII, 4 inchoantium (*M*) 5 (*Em.* 440) 13 (Vix dubium est, quin hoc uno Livii loco quicquid pro quidque errore scriptum sit.) 15 aluntur (*codd. Drak.*) 18 (Martius *Freinsh. Codd. et Drak.* Martis) XVIII, 1 ad Alandrum flumen (*M*) 2 his 3 (Si Plitendum verum est, excidit post id nomen

intendit; nam infinitivo historico nihil hic loci est, longeque aliter is c. 12, 6 ponitur. Sed intendit latere videtur in ipso nomine corrupto: Pliten intendit.) 3 (*Em.* 440 n.) 5 stationes Romanas (*B*) 7 pervenisset (*B, alii*) 8 Tymbrici (*M*) 12 Hellespontum, ad Sinopen (*Freinsh.*) XIX, 2 Ortiagon (*codd.*) | Comboiomarus (*codd.*) XX, 2 (Probabiliter *Lov.* 2 et *Harl. et edd. vett.* instructosque) 4 a septentrione (*M*) | ardua (*M*) 6 postero die sacrificio (*B, ceteri*) 10 res, properent (*B, codd. Drak.* De *M* tacetur; errat *W.* Possint est: ut in sua potestate habeant.) XXI, 1 Galli et * ab (*duo codd. Drak.*) 6 (et add. *Crev.*) 7 incauti [et] ab (*Frob. II*) 11 (qua evellant *Periz.* pro quæ vellant) 12 sic tum passim procubuerunt; alii (*Mg. Em.* 441. *Codd.* sicut passim procumberent) 13 dextra (*B*) XXII, 5 (*Em.* 441 et post ostendat delendum putavi. Obstant, quæ leguntur *XXI*, 35, 8 et *XXXIV*, 62, 11; alia enim minus ad rem pertinent aut incerta sunt aut prava. Simile ex aliqua parte est inquit post et omissum *VI*, 7, 3, *XXX*, 12, 12, *XL*, 40, 4, *Virg. Æneid.* II, 42, *Hor. Sat.* I, 9, 4.) XXIII, 2 prolapsi ac debilitati (*Mg. Em.* 442; *cf.* *XXXI*, 45, 15 repulsi . . . regressi. *Codd.* aut debilitati) 10 in sine uncis (*Mg. Em.* 442) XXIV, 2 captivas (*codd.* Etiam viros in eadem custodia fuisse, apparet e § 6.) XXV, 1 Ancyram om. ad (*M*) | ne ante [ab Ancyra] castra (*M*) 5 iactæ sunt (*Gron.*) 12 (Probabiliter *A. Periz.* excepit) 14 exaudito (*B, codd. Drak.*) 15 in victores a victis (*B*) | facilem aut tutam (*B*) XXVI, 3 locaverunt (*Mg. Em.* 442) 4 Cappadoces (*Mg. Em.* l. c. Longe aliter dicuntur ab Attalo Cretenses; ne Attali Cretenses quidem, hoc est, quos is conduxisset, eodem modo dicerentur; mire autem componuntur Ariarathis Cappadoces (populi nomine) et Morzii auxiliares, quasi illi auxiliares non fuerint; itaque Glareanus dubitabat, an populus aliquis Morzii essent.) | Morzi (*Drak. Polybius Μορζίων*) XVII, 7 hostium castris (*B*) XXVIII, 1 [per]legerunt (*Modius e M: elegerunt*) 4 Campani, ubi (*interp.*) 6 populi * * vicenos (*Mg. Em.* 443. Numerus incertus est.) 8 quietum excitaverint malum (*M*. Si significaretur, e quiete excitatam tempestatem, ferri alterum aliquo modo posset, etsi ineptum esset mali appellatio.) XXIX, 4 ii 5 longius certiore et validiore (*M*) 6 sed librata, cum sederit (*interp.*) 8 eæ (*B*) 10 Cyatidem (*M*. Quæritur, utrum ab occidente nomen arx habuerit an ad orientem versa fuerit, urbe inde in mare deversa; nec obstat, quod ad mare munitionum reliquæ repertæ sunt.) XXX, 1 [Samæ] (*M*) 5 fere (*B*) 6 castellis vicisque, qui omnes adempti erant (*M*. *B* castellisque omnes ademptæ erant. *Ceteri codd.* fere castellis quæ omnes

adepti erant) XXXI, 1 causæ [et] amicus (Frob. II) XXXII, 3 acciti (M) XXXIII, 2 pollicentis (edd. vett.) 7 turbas (M) | summovertet . . . protegeret . . . arceret, crescebat (Codd., etiam M, nisi quod arceret) 8 tumultu concitato turba (M) XXXIV, 6 excessisse in agros (Uss.) XXXV, 1 ad consulem (M) 10 evenit, Q. Marcio Sicilia; (edd. vett.) XXXVI, 2 reduceret M. Sempronius proprætor (M) 5 priore anno factum erat (M) XXXVII, 9 mille et quingenta (Ruben. e XXXVII, 45, 14, Polyb. XXII, 24) XXXVIII, 3 cum illis (Frob. II) 4 (Halyn Budæus, Drak. Tanaim, Codd. variant.) | et a valle (B et plerique reliqui, id est: et per eam vallem Tauri, qua Halys fluit. Nulla erat, quæ proprie Tauri vallis appellaretur.) 5 ne qua arma (Periz. e Polyb. XXII, 26) | quo quæque Periz. Codd. et Drak. quæ quoque) 7 sociosque sunt (M) 8 naves * * acturias (Mg. Em. 445) | (quarum nulla Scheffer pro nulla quarum) | monerem [ex] belli (Fortasse scrib. neve moneres belli causa aut neve monerem eius belli causa) 9 pecuniam stipendium (Mg. cfr. XXXII, 2, 1, XXXIII, 46, 9) 13 (Livius aut errore talentum Atticorum scripsisse videtur aut Attici talentum.) 14 æstimatum est (codd. plerique; B, alii æstimatione sit; extimatum qui unus Lov. 6) XXXIX, 3 recipit (edd. vett.) 11 præstiterunt (Clericus) 17 integra res a. s. reicitur (Uss. Codd. om. res) XL, 1 dixit denuntiavitque (B, alii; sed semicolon post dixit poni oportuit.) 6 exercitus. et præcedere . . . agmen, media (interp.) 12 manus vacuas (B) XLI, 3 (Vereor, ne aliquid mendi lateat; impedimentorum pars vix recte cecidisse dicitur, etiamsi impedimentorum nomine iumenta comprehendantur.) 7 subeuntes cum clamore (B) 13 collocatis (B, codd. Drak.) XLII, 4 C. Terentius Culleo errore 5 dicendi (M) 7 prætoris urbis (codd. 6 Drak.) XLIII, 2 faciendam (B) XLIV, 6 non vid. vi capt. esse (B) XLV, 3 (Probabiliter W. prope in ipsis) 6 iussisse, sæpe legatos ante missos, res (Mg. Em. 446 e B: populum fuisse sæpe legatos ante res) 8 duxisti exercitum (B) XLVI, 2 nostro (B, alii) 6 admonente (codd.)¹⁾ XLVII, 4 me triumphare (codd.) 9 qui has terras incolunt (M) 10 civitates omnes (codd.) 11 graviore (M alique) XLVIII, 2 (ista; verum etiam Drak. e M: ista vera etiam. Ceteri: sunt hæc ita verum etiam. Fort. sunt

¹⁾ In c. 46, 4 desinit codex B, ut, ubi de M tacetur, solos habeamus Drakenborchianos cum iisque perpetuo, ubi appellantur, conspirantes Gebhardianos et Gronovianos, quos, ut dixi, seorsum non numero. Itaque codices dehinc dico Drakenborchianos omnes aut plerosque.

quidem ista vera; sed etiam) | his 4 immunitatemve (codd. De M tacetur; fallitur W.) | marique (Gron.) 15 gloriari, pro felicitate (Uss. Non potest in hac sententiæ forma audiri: ac tantum) XLIX, 1 montem hostes (codd.) | munito se (codd. 5) 9 in hoc casu, quo infelicitur (Mg. Em. 447 e vestigiis codicum quatuor, in quibus est: in hoc quo casu infelicitur; edd. vett. in hoc quoque casu infel.) 11 milia ipso die (W., Mg. Ipso die contrarium est non aliis diebus, sed aliis rebus præter diem.) 12 [proconsul] (M) L, 1 (Num: senatus ea opinione?) 8 tantum eminere civem (Frob. II) 12 enim ab eodem . . . a quo (P. Burmannus; longe aliud est ab eadem superbia aliquem aliquid facere, aliud ab animo et ingenio eodem aliquid dici.) LI, 1 Tribuni plebis vetera (codd. 6; ceteri tribuni vel vetera ex ne) 9 hisque 10 ite mecum, Quirites (codd.) 14 veræ (Periz.) LIII, 2 fugavit (M, etsi necavitque) 3 recepit (Mg. Em. 448) | Tauri iuga (codd. 8) | succumberet, vos . . . palmam peteretis? (Mg. Em. 447) 4 vestris honoribus * umquam (M vestris honoribus cum qua. Fort. nostris honor.; Em. 448) 9 memorabilior, * prima (Mg. Em. 449) LIV, 3 (Quirites Brisson.; codd., Drak. quærat) 8 is post mortem P. (codd.) 12 tribus uti rogassent iusserunt (Sigon. Vid. præf. vol. II, 2 p. XXVI ad XXX, 43, 3.) LV, 6 (Vid. præf. vol. II, 1 p. XIII ad XXII, 23, 7) 9 et 12 (quadragies; vid. Em. 594 n.) LVI, 3 disiectam (Drak.) 9 (Hoc quo post famam . . . allatam dure admodum dicitur pro eo quod est: quo postquam fama . . . allata sit, vel: postque famam . . . eo allatam. Fuitne tradunt adduntque?) 10 hinc enim ipse Gracchus (Carb. annotat: Hinc enim ipse Tiberius Gr. Gelenius: Tu scribe: Hæc enim ipsa; et sic 5 codd. Drak.) LVII, 1 moderandis (M) 8 (ei ipsi Kreyss. Codd. et ipsi. Drak. ipsi) | quam et (edd. vett.) LVIII, 6 (mortem edd. vett.; codd., Drak. morte) 7 superavisse (codd. 7; unus subiecisse) 8 (Fort. dignum habitum, quod etiam Wo in mentem venit.) 10 (M regulos duces. N. egregios?) 12 (Recte, ut videtur, Drak. quanquam exstitissent . . . , tamen. Correctio nulla hic est et obstat ei formæ tamen. Sic concluditur argumentum: Cum Scipione omnes decem legati arguuntur; at C. Manlius ex ipsis decem legatis quidam accusabant, quod multo suspiciosius erat; tamen cet.) LIX, 3 an [non] præter . . . sit latum? (Crev.; Em. 449. Non in nullo est codice; de M errat W.) 6 (iter addidit W.) 8 id ubi ergo (M) LX, 6 populi Romani [L. Scipionem] in carcere (codd. duo Drak., duo alii) | et in vinc. (codd. 8) 7 dimissum L. Scipionem (codd.) 9 collata pecunia (codd. 5)

Lib. XXXIX. Cap. I, 2 per magnorum (M) 5 et ipsa (Codd. Non necessaria Schelii et aliorum mutatio est. Hoc dicitur: et quum ipsi per se ea caperent cet.) II, 3 ceteri effusi (Frob. II. et 8 codd.) 5 posset (Frob. II., Lov. 1.) III, 2 inde Cenomani (M Gelenii) | conquesti (M Carbachii; Gelen. conquesti) IV, 1 redit (codd. Drak. 8 contra M) 2 petit (edd. vett.) | ut æquum censerent . . . honorem haberi [iuberent], et sibi (Mg. e M, addito si) | gestam diis (codd.) 4 (M Fulvii temporis Fort. Fulvium unius temporis) | præsentis consule (M) 5 (Etiam Fulvius notari debuit; abest in 7 Drak. codd., aliis, edd. vett. Vid. ad § 11) 8 nobilissimæ (M) 11 sine lacunæ nota (Em. 451. Nihil consul per se ad pontifices neque afferre neque deferre poterat; ne senatus quidem de peregrina urbe spoliata ad Romanos pontifices cognitionem delaturus erat, quod vel ex iis, quæ XLII, 3 de Iunonis Laciniæ templo narrantur, intelligi potest. Neque quicquam huiusmodi significatur lib. XXXVIII, 43, sed in senatu legatos Ambracienses, favente Æmilio consule, Fulvium calumniatos. Scripserat Livius in hanc sententiam: qualem calumniam esse, quum ipse omnia a se capta ad pontifices attulerit, [ut illi iis Romana templa exornarent]. In codice archetypo folium, quo hæc continebantur, aliquid damni passum erat; prioris paginæ lacunæ tenetur § 5, alterius h. l.) V, 2 simultatum (Lov. 4; cfr. c. 4, 12) 14 (Gron. probabiliter tetrachmum Atticorum) 15 quadringenti viginti (M) 17 quinos vicenos (M viginti quinque) VI, 5 (successorem ipsum Kreyss. pro successor ipse. Nam e M notatur tantum corrupisse fama attulerat pro corruerat codicum vulgg. et Drak.) 8 (alia notavit W.) VII, 1 ducentas duodecim [pondo] (M, etsi Carb. ex eo annotat ducentas) 2 centurioni, triplex equiti, et stip. duplex in pedites et in equites dedit (Drak. et Mg. Em. 452) 3 ordinum donati (M) 9 ludorum celebritati censuerunt (codd. 9; de M tacetur; W. errat.) VIII, 5 cœpta per (M) 6 animos * et nox (Supplem. incertum est.) 7 falsi testes sine uncis (Mg. Em. 453 n.) 8 (Pro intestinæ cædes vereor ne Livius scripserit clandestinæ.) | audebant (Frob. II, codd. Drak. 3 cum edd. aliquot vett. Carbachius, quum annotaret verba duodeviginti addi, retinuisse videtur audebant ex editis.) IX, 2 eductus (M) 4 deum benignitate (codd.) 6 (Ussingio scribendum videtur: orta ex vicinitate; mihi iuncta vicinitate) | adolescentis rei (Frob. II) XI, 5 cum eam nosse (edd. omnes ante Grut.) XII, 1 dimissa Æbutia (codd.) 4 Similæ (Gron.) 7 cum initiatam (M) XIII, 4 (Fort. optime de ipso, Em. 453 n.) 6 ablegarent (M) XIV, 4 suorum quemque (Dœring, Mg. Em. 454 n. Codd.

quisque) 9 (viderent Gron. Codd. et Drak. videre) 10 uti eis (Crev.) XV, 1 præfari solent priusquam . . magistratus, peregrisset (Edd. vett. Codd. 8 ex 10 om. solent) 9 (vigiliis Crev. Codd. et Drak. fanatici vigiles) XVI, 8 vaticinios (edd. vett. Et M et XXV, 1, 12 Put. formam vaticinius tuentur; obstat tamen analogia; nam ut fatidicus, fatiloquus, faticinus et similia, sic vaticinus fit separatæque sunt ab his adiectivis vaticinium et gallicinium, ut patrocinium, stillicidium.) XVII, 5 nomina delata (M et codd. 3 Drak. et edd. vett., in quibus delata quidem nomina ex iis) XVIII, 8 id dimittere errore XIX, 4 censores equum p. assignarent (Frob. II; Carb. e M notavit censor licinius equum . . assignaret.) 6 quive (Uss.) 7 permissum est consulibus (Frob. II et codd. Drak.) XX, 2 habuerunt (Mg.) 3 equites octingentos (M) XXI, 1 adferentes recitatæ sunt (M) 10 exercitus in hiberna (codd. 7) XXII, 1 [decem] apparatus (Frob. II. In reliquorum scriptura subesse videtur: Decem deinde dies apparatus. Sed duo præterea offendunt; nam nec apparatus ludos Livius solet dicere (omnes enim apparati aliquo modo erant), sed apparatiores (aliis), et miror tam nude nominatos Taurios ludos, quorum nulla alia est apud Livium mentio. Itaque vereor, ne plura exciderint et turbata sint.) 4 ædis 7 nec in Italia, quid (codd. plures, si Drakenborchio fides) XXIII, 2 Marcellus (codd. Drak. præter duos et edd. vett., contra Frob. II.) 9 (Præve tempora coniunguntur: quia iussus . . erat Romanisque . . deditum est, . . . tulerat. Opinor: quia iussus . . erat oppidumque Romanis deditum, ægre eam r. tulerat.) XXIV, 9 exules — erant pulsi . . . præsidio —, ii non (Crev. et Drak. Codd. Lov. 4 et Mead. 2 exules qui erant) XXV, 3 circa [eas] (M ceterique codd.) 4 Thessalorum iuris, cum vi adeptæ (Mg. Em. 454) 5 fuissent, si (Frob. II) 12 Philippi (Lov. 2) 13 tenacem, non par. frenis sine uncis (Crev.) XXVI, 4 ridiculum (M) 8 libertatem, itaque (Frob. II) 12 eos esse facturos (codd. 8) XXVII, 7 uno tantum loco (M) 10 Paroreiam XXVIII, 5 (Scrib. fuerint, cfr. c. 27, 3) 11 (Em. 64) XXX, 5 relicta (M) | quieti in stativis (Drak., Mg. Em. 456 e M: quietis hi stativis) 12 toto exercitu (M) XXXI, 2 victoria ferocibus (M) 5 ripam usquam (Frob. II) 6 paululum (codd. 6) 10 (sustineri Periz. Codd. et Drak. sustinere) 18 (Scrib. tenuerant) XXXII, 2 ad Macram fluvium (M) 8 (repulsis Gron. Codd. et Drak. repulsi) 9 unus ex omnibus (codd.) 10 volitando (Rupertius; in idem ipse incideram.) 11 nequit (Frob. I) XXXIV, 3 fecit. inde apud (Mg. Em. 456. Codd. et Drak. fecit. Id apud) 4 scituros esse; percuncta-

rentur (*Ald.*, esse e *M*; si est in 3 *Drak.*, sed cum aliis erroribus.) XXXV, 2 dubius, quia (*interpunct.*) 7 (*Offendit durissima hæc coniunctio per particulam relativam: ubi Arenus etiam etc., nec Romanorum in Lacedæmonios favor recte demonstratur ex eo, quod exsules Lacedæmonii Romæ Achæos accusaverint. Vereor, ne aliquid exciderit, ut c. 49, 1. Iam Aldus locum asterisco notavit.*) XXXVI, 3 (ad Compasium *Crev.*, *Drak.* pro ad conflictum) 4 nec ulla (*Mg.* *M* nec ulla, ceteri ne in ulla) 15 quo in numero (*M*) XXXVII, 2 Lacedæmonis (*codd.* plures) 5 veluti notæ servitutis (*M.* Ceteri notæ, om. veluti) 10 non vox illa vana (*Frob. II*, *codd.*) 15 (Achaici *Gron.* *Codd.*, *Drak.* Achæi) XXXVIII, 11 discipississent | (eos in legiones *Gron.* *Codd.*, *Drak.* eas legiones) | (quo *Mg.* *Em.* 457; *codd.* et *Drak.* quod) XXXIX, 2 (Cur designatus? Nam in magistratu Flaccus iam erat, ut consules prætoresque. Deinde mirum est, Livium non maluisse scribere: Flaccus petebant, hic, quia . . . contentione, certamenque cet. Sed ita non scripsisse videtur, si maxime mendum subest.) 6 peteret, sibi (*interpunct.*) 8 nihil quidem, se quod indignum (*edd. vett.*, etiam *Mog.*, et, si silentio fides, *Lov.* 4, *Mead.* 2; *Mead.* 1 nihil quidem se indignum) ad vol. interp. fec. spem (*M*) XL, 10 gratiæ, divitiarum (*edd. vett.*) 11 periculi, ferrei (*ed. Ascens.*) 12 dixerit sine uncis (*Mg.* Quod accusatus est, in eo nihil vivacis ingenii apparet, sed in eo, quod causam ipse oravit.) XLI, 1 (prensantem *Lipsius* e *vest. codicum.* *Drak.* petentem) | coierantque (*M*; alii coegerant aut venerant) | honore eum, non (*Frob. II*, *Lov.* 2. Ne in ceteris quidem *Drak.* *codd.*, qui habebant honorem, videtur fuisse eum. *Durius etiam pronomen omittitur XXXV, 25, 9: ad incitandos; XXXVIII, 29, 3: ad coercendos.*) 4 ei Valerium (*codd.* plures) XLII, 1 fuerant, et in (*Frob. II*) 4 Lusitanis Celtiberisque. (*codd.* 3; ceteri neutram copulam habent) | translatus (*M*) 6 motis e senatu (*Curio*) 9 venditaret (*M.* Venditaret rem, qui emptorem ei quærit; hic obsequium iactabat ei, cui se iam tradiderat.) XLIV, 2 (decies plures addiderunt *Huschkius* et *Mommsenius* e *Plut. Cat. Mai.* 18.) XLV, 8 erant; in demortui . . . locum creatus (*interp.*) XLVI, 5 (*Uss.* putat erat delendum esse.) XLVII, 1 erat, cum . . . complecti. nec . . . iudicatis. nihil (*Interp.* *Em.* 457) 2 aut per gratiam (*codd.* 7) 5 doceret (*codd.* 4; *Polyb.* ἐφασκεν), 9 etiam, Demetrio credendum esse (*codd.* duo; *Em.* 457) 10 populo Romano (*codd.* 6) XLVIII, 2 continerent, erant, utrum . . . occiderant. vertebatur et, utrum (*Mg.* *Em.* 458) 5 Messene desciverat (*M*) XLIX, 1 rebus. Eventus . . . capitur ad præoccupandam . . . petebant, projectus atque ibi in valle (*Interp.* mutavimus et

lacunam indicavimus. Projectus a *Gelenio* additum esse, non recte *W.* scribit.) 2 electos (*codd.* *Drak.* contra *M*) 5 (primum *Uss.* delendum putat ut repetitum e versu proximo superiore.) 8 videretur (*Crev.*) 9 (æque conferta *Walch.* *Codd.* Atque conferta turba. *Drak.* Atque turba conf.) 10 in consp. pop. adduceretur (*M*) 11 (collatæ *Dukerus* pro collata) 12 præ. *Din.* dicente (*M*) L, 6 censebant; sed defectionis (*M*) LI, 11 patres horum (*M*) LII, 1 ipsum lectum (*codd.* 7) 6 ita et vixisse (*M*) 7 tempore magis (*Frob. II*) 8 iam primum (*Voss.*, *Lov.* 6) LIII, 5 omnibus aliis (*codd.* 5 *Drak.*) 6 filium censebat (*M*) 10 alii sine uncis (*Mg.*) 12 (*Scrib.* media Thracia . . . in Odrysas cet. *Polybius* XXIV, 6: διελθὼν διὰ μέσης τῆς Θράκης ἐνέβαλεν εἰς Ὀδρύσους.) 15 editur amnem (*M*) LIV, 12 fore, quam qui (*Em.* 459 n. Frustra *W.* obloquitur.) LV, 4 et exceperunt et prosecuti (*Mg.* e *M*: ita prosecuti; nam de et nihil notatur. Sed videtur post ut excidisse benigne aut similis vox.) 5 senatui placuit (*Mg.* *Em.* 459. Ipsum illud agitabant ostendit, de bello negatum, aliam rem pacificam agitante senatu.)

Lib. XL. Cap. II, 2 partibus (*M*) 6 (primæ *Crev.* pro prima) III, 5 in Macedonia (*codd.* 6; *M* omnino non nominatur.) IV, 10 [in] Thessalonicam (*Gron.* In ortum ex i præcedenti, ut c. 5, 7 alii in singulos in vulgaribus *codd.*) 11 (retrahendam *Periz.* *Codd.* et *Drak.* pertrah.) V, 1 liberosque eius (*codd.* 8) 7 ad rem Rom. sine nota (*Scrib.* videtur ad mentionem Rom.) 10 (forte, quos *Koch.* *Codd.* et *Drak.* quos forte) 11 (in fraude *Gron.* *Codd.* et *Drak.* om. in) 13 alium rentur habituros esse, quam (*M.* *Codd.* 8 om. et rentur et aiunt; exciderat igitur verbum in deteriorum archetypo et rentur coniectura natum est.) | dedissent sine nota (*Scrib.* aut dederint cum *Crev.* aut daturi sint.) VI, 1 advenit (*edd. vett.*) | prior om. (*Frob. II*) | dextram (*M*) 6 sudibus (*Gron.* cfr. c. 14, 2: armorum certamine. Apud *Iuvenalem* VI, 248, ubi in codice *Pithæano* prima littera evanuit, e *cod. f* scribendum est rudibus.) VII, 2 invitatio benigna (*M*) 4 male om. errore VIII, 1 (quum primum *ed. Ascens.* pro quam primum) 2 cui sine uncis (*Gron.*) 7 aut admissi (*M*) 11 eorum (*Tan. Faber*) 14 (ab tam *Mg.* *Em.* 459. *Codd.* et *Drak.* a quam) | et cuilibet (*codd.* 5) IX, 6 liceat (*Gron.*) 7 patriumque (*Gron.*) 8 in vicem more iam (*Mg.* *Em.* 460) 10 hesterno (*codd.*) 11 nihil mihi a gl. n. periculi fuisse (*Iac. Gron.* et *Mg.*) | sudibus (*Gron.*) 15 deducere, rem pro (*Frob. II.* Alioquin videtur scribendum fuisse manifesta.) X, 1 (incesse *Ruben.* pro huic esse) 7 adsumpserunt (*codd.* 5, *edd.* ante *Ald.*) XI, 2 con-

cocta (*Duk. M* concocta; *ceteri* concepta aut concreta, unus coacta) 8 (filio et orbatus notavit *Mg. Em. 461 n.*) XII, 5 reliquum (*Frob. II*) 9 proditiōis [meæ] ante me acc. (*Mg. Em. 461 e M*: meæ ante me; *ceteri* proditiōis me accus.) 11 (per se quæreretur *Mg. Em. 461. Codd.* persequeretur, *Drak.* perspiceretur) | utrum ipse ego (*codd. Drak. contra M.* Deinde scribendum videtur novo quodam; nam quidem alienum est.) 17 cuius virtute et (*Dæring., Mg. Em. 462. Præterea in et ipse vitiose et abundat. Num fuit: et ipse talis sit et tali pietate v. e. fratre?*) 18 crediderit (*Mg. Em. 462. Vel perfectum tempus verbi satis demonstrat, de Demetrio hoc dici, qui spem conceperit, non de Perseo, qui nunc credat.*) 19 in sine uncis (*Gron.*) XIII, 1 et 2 contulit. volui int. eum post lustr., cum concurrimus, et quidem, si diis placet, Iustrationum die, occidere (*Mg. Em. 462*) 8 eo die (*Mg. Em. 463*) 9 evitasse . . . evitaturum (*Mg. Em. 464*) XIV, 4 milites sine uncis (*Mg. Amici sodalesque significantur; milites suos nisi imperator aut præfectus commemorare non potest.*) 8 est. et sui (*Mg. Em. 464*) 9 (Scribendum videtur miscueris. At explica cet. Neque enim hoc additur ad causæ mixtionem refellendam [aut, si miscere vis, explica], sed ad novum rei totius factæ argumentum transitur.) 10 (Fort. pulsaverant) 11 adgrederentur, quomodo (interpunct.) | (evasuri fuerunt *Bauer pro ev. fuerint*) XV, 2 regni sine uncis (*Mg. Em. 464*) 4 indignus, te patre indignus, omnibus (*Bauer; Em. 464 n. Potest etiam scriptum fuisse, ut Gron. putavit: indignus maioribus videar. De proximis cfr. Em. l. c.*) 5 Romanorum gratia (*M*) 10 impetrare meo. [in eo] ubi (*Mg. Em. 465. Codd. et Drak. impetrare. in eo, ubi. Voces in eo errore apud W. remanserunt.*) 13 (ac add. *W.*) XVI, 2 vitam, mores (*Dukerus*) 3 (maxime corruptum est; sed neque mox, quod *Em. 467* dubitanter posui, neque proxime satisfacit; neque enim id pro paulo post *Livius* dixisse videtur.) 6 (nisi per deditiōem . . . recipi, et receptis *Mg. Em. 466 e vest. M*, ubi est: si per . . . recipi et receptis. *Drak.* si . . . recipiet, receptis) | (consules *Glarean.; Drak. consulem*) 7 (ab *A. Terentio Mg. Em. 467. Codd. et Drak. a Terentio*) 8 (*Gron. Dubia ibi, valde probabiliter*) 11 octoginta pondo, et duæ coronæ aur. pondo sexag. (*codd. 5 contra M. Pondus coronarum, non numerus, indicatur XXXIX, 5, 14 et 7, 1; numerus coronarum, non pondus XXXIV, 52, 8, XXXVII, 58, 4 et 59, 3, XXXIX, 29, 6 et 42, 3, huius libri c. 34, 8 et 43, 6, quod secutus sum, quod duæ coronæ sexaginta septem librarum et nimis paucae et nimis ponderosæ videntur. Pondo ex superioribus repetitum videtur.*) XVII, 4 quod primo maiorum (*codd. Mead. 2 et Pall. Ceteri quod more maiorum*) 7 his XVIII, 2 (*Rusca Wex e Cic. de orat. II § 261;*

codd. Pusca, edd. Posca) 8 (inde dextram *W*; *codd. et Drak. in dextram*) XIX, 2 sanguinem (2 *codd.*; *Muller in novis Ann. Philol. LXXXV p. 283.*) 3 ad funera (*Mg. Em. 467. Codd. et Drak. tunc*) XX, 3 („De sed omissio, quod suspectum *Wo*, cfr. I, 25, 3, XXII, 27, 9.“ *Siesbye*) 5 præterquam fraterni sceleris (*codd.*) 6 exasperari animum (*Lov. 2 et 6*) XXI, 3 (per difficillimum *Gron. pro perdifficillimum*) 7 qua proxime (*codd. quinque Drak. Illud M habuisse dicitur.*) | belli ratio (*codd.*) 8 patri [tutum] (*W. Edd. inde a Frob. I patri tum*) 10 dubium cuiquam (*codd.*) XXII, 4 (altis locis est *Mg ad Cic. Fin. 537. Codd. et Dr. aliis locis esset. Post nebula et Wo et nobis excidisse videtur erant.*) XXIII, 8 eum sese esse (*Mg. e codd. 8: eum sese*) XXV, 1 L. Æmilius Paulus (*codd. 8; duo L. Paulus Æmilius*) | (duxit *Drak. Codd. introduxit. Edd. exercitum introduxit*) 8 facit (*codd. Drak. contra M*) XXVI, 5 negare sese (*Frob. II*) XXVII, 2 qui iam segnius (*codd.*) 3 prætoria porta (*M. Ceteri extraordinarios [aut extraordinariis] a porta*) 4 dextram (*codd.*) 5 principalem sinistram (*codd. 9*) 7 dextra (*codd.*) 14 [militum] clamor (*M*) XXVIII, 2 (prope *Muretus; codd. pro se; Drak. pro spe*) 4 et 5 erat. equitibus . . . sinerent, in castra (*Interpunct. mutavimus.*) 6 capta (*M*) | quingenti (*M, qui trecenti tres habet; sed tres ex triduo ortum est.*) 7 (qui in prædatoriis *Crev. Codd. et Drak. qui prædatores*) XXIX, 2 om. est (*Frob. II*) 3 [agri] (*M*) 4 scripta (*edd. vett.*) 5 ullo vestigio (*codd. 8*) 9 eos libros (*M*) XXX, 6 omnibus simul (*M*) 7 (et ab *Rom. Mg. Em. 468. Codd. et Drak. continuit p. quatr. continuum: et illi . . . tenuerunt. Ab Romanis*) XXXI, 5 (equestrem *Gron. Codd. et Drak. equestrium*) 6 obpugnatos (*Gron.*) 7 excitandum pugnae (*Frob. II*) 9 (captis *Mg. Em. 468. Codd. et Drak. castris*) | maxime pugnantibus (*edd. vett.*) XXXII, 6 milia septingenti (*M*) 7 duo milia ferme (*M*) XXXIII, 4 a domo sine uncis (*Uss.*) | remiserunt imbres (*M*) 8 Celtiberorum venientium (*codd. 5*) 9 obpugnando, donec (*Mg. Ad vett. edd. scripturam oppugnando nec max. pars ex M annotatur donec maxima pars. Sed Frob. II oppugnavit donec. Itaque in M non oppugnando donec fuit, sed oppugnandonec, unde in ceteris aut oppugnando scribitur omissio nec, aut aliter aberratur. Fort. scribendum expugnans.*) XXXIV, 2 (agrum *Dæring et Mg. Em. 468: Codd. et Drak. agro*) | (Probabiliter *Huschkius et Nipperdeius* centena quinquagena) 5 est statua aurata (*Gron.; Em. 469 n.*) 6 depugnasset (*Mg. Em. 469. Ut tempus defendatur c. 40, 10 — nam in c. 44, 9 nihil est præsidii, si recte ad Livii usum attendas —, coniunctivus colorem non recipit.*) 7 hæ ædes (*codd.*) 14 pacemque [cum] iis (*Gron.; Em. 469 n.*) | qui tum præsidio (*codd.*

duo recc.) XXXV, 3 Q. Fulvio Flacco (codd.) 5 primum, ob . . . gestas, ut diis (Ald., codd. duo) 6 (esse Gron. Codd. et Drak. esset) 13 (Fort. facilius est. Em. 469) XXXVI, 6 peditum et octingenti (codd. 5) 9 Ti. Semp. ire in Hisp. placuit cit. (Frob. II) 10 amplius duabus (Pighius)¹⁾ XXXVII, 9 fecerunt. interim (interpunct.) XXXVIII, 3 Samnitibus; Taurasinorum (M ed.) | edixerunt, Ligures (Muretus) | (Apuani Muretus pro ab Anido) 6 (sedes Crev. pro aedes) 9 (hostiæ ductæ Mg. Em. 470 pro hostes ducti) | (quod ter Gron. pro quid) XXXIX, 4 dimitti (Gron. Ipse hoc Gracchus facturus erat. Excidit re ante ve) XL, 3 (pertulere impetus suos Crev. pro perculere impetu suo. Em. 472 n.) 4 ecquid auxilii . . . est? actum . . . erit? (Gron. Em. 472 n.) | velit (Mg.) 5 equorum sine uncis (Tanag. Faber) 11 quattuor milia cum sign. mil. ducentis sept. septem (Mg. Em. 472. M ed. plus tria millia mille ducenti septuaginta septem cum signis militaribus. Cfr. XXXII, 6, 7: capta duo millia et ducentos et s. mil. centum triginta duo.) 11 et 12 prope DC. nullis castris (Mg. Em. 471 coniectura incerta. M ed. prope mille centum in illis c) XLI, 3 Neapolin (Drak.) 7 præerant A. Postumius et frater . . . Nobilior; secundæ legionis Fulvius tribunus mil. erat. is (Mg. Em. 473. Si M. Fulvius cum A. Postumio exercitui præfuisset, non exspectasset suos menses. De Frob. I vid. supra p. VI.) 9 deduxit (Gron.) 11 causa ignominiae (Mg. Em. 473) XLII, 1 superiore * * ex Illyrico . . . redierat (Mg. Em. 475. Codex, Gelenio teste, non redierat, sed redisset. Fort. rediit, et inde —.) 2 rebus legatos (Frob. II) 7 (Fort. cooptatus; is tum præt. erat.) 10 ultimum de cælo (Sigon. Ultimum non est ad extremum, postremo, neque hoc ultimum, sed mediæ rei agendæ intervenit.) 11 secundo loco nominatus erat (Mg. M ed. sec. loco inauguratus erat) 12 Flaccus; inde pontifex (Mg., sed inde iam W. Cod., Gelenio teste: Flaccus in pontificem maximum Æmilius) XLIII, 1 quo Luna colonia (M ed.) 6 unum, * * et signati (Mg. Em. 476) XLIV, 10 causa ludorum (Mg. Em. 473) XLV, 1 deusserrat (Frob. II) | cunctas; et ea tum aliquanto (Mg. con. dubia) 2 Latinas mox subito (Koch.) 3 (prostravit pro constravit Anon. ap. Drak.) 5 sacrificaretur, et [fulminibus complura loca deformaret ædem Iovis] ut (Mg. Em. 476) XLVI, 6 dicerentur, nisi forte implacabiles fueritis * * implicaverint

¹⁾ In cap. 37, 3 (edixerunt) desinunt omnes codices præter M, e quo expressa est reliqua libri pars in ed. Mog. (M ed.), emendata ex eodem a Gelenio in ed. Frob. II.

(Excidit aliquid huiusmodi: nisi præstaret ea commemorare, quæ mitigare vos possint; sequebatur: nisi forte implacabiles furores [?] implicaverunt animos vestros.) 7 hac etiam (M ed.) 14 (Videndum, ne sic Livius scripserit: Inde Æmilius quum alia, tum . . . deiectum, Fulvius contra queri, se, om. questus) 15 dextras (M ed.) | mittere vere (Mg. Fort. remittere se ac finire. Em. 477 n.) XLVII, 1 reverteretur, si maius ibi bellum esset; Gracchus in ult. Celt. penetraret. is Mundam (Notavi tantum lacunam, retenta M ed. scriptura, nisi quod in ea est si Gracchus maius sibi. Cfr. Em. 477, ubi non recte de Gracchi nomine dubitasse rideor. Graccho datæ partes, ut, si maius in altera Postumii provincia bellum esset, in ultima Celtiberiæ penetraret, alioquin * * *) 2 primo (Gelenio, incertum, e codicene) 4 (accienda Tan. Faber pro accipienda) | eos sine uncis (Crev.) 8 legati missi (Duk.) 9 (e add. Duker.) 10 sestertium nummum quater (Gron.) XLVIII, 3 petebat (Frob. II. M ed. petebat is) XLIX, 1 (depopulandam Gron. pro depopulandum) 6 ab eo, sibine liceret (Gron. M ed. ab eo ne sibi) 7 illos ad me * * suspicere (M) L, 1 (Ergavica Glareanus pro Ergavia) 3 magnopere, * * crederes (Mg. Em. 479. M ed. magnopere herbice crederes) | (legisse Frob. I. M ed. legisset, Drak. legerint) 6 (expugnasse Gron. pro opugnasse) LI, 1 (lectus Dukerus pro electus) 2 hæc confecerunt (Mg. Em. 479) | (inseruerat Douiat. pro insuerat; Drak. inposuerat) 4 in Tiberim (Mg. Em. ibid.) 6 et forum sine uncis (Uss. e superiore versu voces repetitas putat; nam et forum sic nude positum et forum extra portam offensionem habet.) | Spei ad Tiberim et ad ædem (G. A. Becker. M ed. Spei ad Tiberim ædem) 7 abducendam errore 8 publica[que sua] occupata (Mg.) LII, 1 dedicationis templorum (Mg. Em. 474. De causa inter duos genitivos interposito cfr. XXVIII, 21, 1, XXXV, 51, 7, XLI, 28, 11, XLII, 37, 6. Quæ W. annotavit, omnino non intelligo. Ludi fiebant pecuniæque ad eos decernebatur dedicationis causa.) | (Fort. annos. Em. 474.) 5 causa patrandæ pacis sine not. (M ed. regibus dirimendo caput subigendis patrandæ pacis. Fuitne patrandæ paci? etsi, unde caput ortum sit, nescio.) | (ad pugnam Ritschl pro hæc pugna) | (Lacunam post filio notavit Sigon.) 6 eos ipso Antiocho (Ritschl M ed. cos. ipso Antiocho) | (cum add. G. Hermannus) | (antev invicta W. M ed. antea sic victa) | quadraginta duæ (M ed. Non constat, utrum cum Glareano XLII scribendum sit, an cum Ursino XIII; v. Liv. XXXVII, 30, 8, App. Syriac. XXVII.) LIII, 1 vallesque saltus (Drak.) 2 hostium omnisque (Mg. Em. 479) 3 celeriter * * et ex prov.

(W.) LIV, 8 multa adsoleat veritas præbere (W. M ed. multa adsolet . . . præbere. *Frob. II* multa adsoleat . . . præbere) 9 (ut ministri *Bekkerus. M ed.* et min.) LV, 3 possis (Mg.) 4 (oblatum *Tan. Faber. M ed.* vocatum) | iuberet (Gron.) 8 (superesset quam quod alter *addidit Mg. Em. 480*) LVI, 2 (Is spe W. M ed. spe. *Frob. I* qui spe) 9 cum diris extinct. esse exsecr. (Gron. M ed. filii cum diris agitarent extinctum esse exsecrationibus) 10 admoneri (*Ed. Paris. 1573, fortasse felici casu. Em. 480 n.*) | si haud * * * statim (*A. Perizon. M ed.* si haud statim) 11 nuntios per dispositos *, ita (*Frob. II. M ed.* perdispositos ita) LVII, 2 bello contrahendas (Mg. Cum dilatione belli recte coniunguntur vires ei subtractæ, et hoc effecit Philippi mors eoque pertinent, quæ sequuntur de Bastarnis a Macedonum partibus seiunctis. Quod ad belli vires contrahendas pertineat, nihil commemoratur nec, utri parti ea commoditas evenerit, significatur.) 3 (Cotto; Cotto nobilis W. M ed. Cotto nobilis) | Bastarna, [ea res] Antigonus sæpius cum (Bastarnes Mg., sæpe invitus *Frob. II. M ed.* sæpe iunius cum. *Fort.* prope invitus) 5 sedes fundare (*Frob. I. M ed.* se fundare) 7 (æquales *notavit Duk.*) 9 (rem *addidit Gron.*) LVIII, 1 fuerant. * * ingressi sunt pacato agmine digressu deinde (Mg. *Em. 481. M ed.* fuerant. Digressi sunt pacato agro deinde Cottonis. *Frob. I* fuerant. Ingressi sunt pacato agmine fide Cottonis) | post ad famam (Mg. *Em. 482. M ed.* post famam) | empto contenti esse aut in agmine contineri poterant, ne (Mg. *coniectura dubia. M ed.* euito contentio esse poterant aut in agmine contineri ne. *Frob. I* empto contenti esse poterant aut in agm. cont. ne. Particula aut ex extremis litteris verbi poterant ortum videtur. Potest etiam scriptum fuisse: contenti erant aut in agm. contineri poterant, ne —.) 3 (Quo quum subire Gron. M ed. quo ubi ire) 8 hominum in Dardaniam, quo Clondico duce profecti (Mg. *Em. 482. M ed.* hominum Clondico duce profecti) | venerat, [Apolloniam] mediterraneam regionem (Mg. *Em. 483*) | repetit (*Frob. I*) LIX, 2 (trecenos ed. *Cervicorni pro tricenosis*) 7 (in fanis *Dukerus pro in foris*) | quæ in (*Dukerus*) 8 (lanx pro lana *Cuperus*, apposita pro opposita *Sigon. ex Obsequ.* Interpunct. *correxerit Mg. Em. 483.* Erat: decedit. De mensa oleas.)

Errores ante usum libri emendandi.

	Scriptum est:	Scriptum oportuit:
P. 8 v. 4	divisam classem partim	divisa classe partem
- - - 6	partim	partem
- 12 - 1	Cephalaniam	Cephaleniam
- - - 5 ab imo	Cephalaniæ	Cephaleniæ
- 23 - 12	causam esse	esse causam
- 28 - 4	Callipolin	Callipolim
- 32 - 7 ab imo	uti	vel
- 64 - 25	abumpta	absumpta
- 78 - 19	et	et
- 86 - 20	Pictorem,	Pictorem
- 135 - 17	dixit,	dixit;
- 159 - 10 ab imo	Tum Fulvius	Tum Fulvius
- 180 - 9 ab imo	contionibus	contionibus
- 182 - 15	indicetis	iudicetis
- 247 - 20	inaugurarunt	inaugurarunt

Liber XXXVI.

P. Cornelium Cn. filium Scipionem et M. Acilium Glabrimonem
consules inito magistratu patres, priusquam de provinciis agerent, 2
res divinas facere maioribus hostiis iusserunt in omnibus fanis,
in quibus lectisternium maiorem partem anni fieri solet, precari-
que, quod senatus de novo bello in animo haberet, ut ea res
senatui populoque Romano bene atque feliciter eveniret. Ea om- 3
nia sacrificia læta fuerunt, primisque hostiis perlitatum est, et
ita haruspices responderunt, eo bello terminos populi Romani
propagari, victoriam ac triumphum ostendi. Hæc quum 4
renuntiata essent, solutis religione animis, patres rogationem
ad populum ferri iusserunt, vellent iuberentne cum Antiocho 5
rege, quique eius sectam secuti essent, bellum iniri; si ea
perlata rogatio esset, tum, si ita videretur consulibus, rem
integram ad senatum referrent. P. Cornelius eam rogationem 6
pertulit. Tum senatus decrevit, ut consules Italiam et Græciam
provincias sortirentur; cui Græcia evenisset, ut præter eum
numerum militum, quem L. Quinctius consul in eam provinciam
ex auctoritate senatus scripsisset imperassetve, ut eum exercitum 7
acciperet, quem M. Bæbius prætor anno priore ex senatus consulto
in Macedoniam traiecisset; et extra Italiam permissum, ut, si res 8
postulasset, auxilia ab sociis, ne supra quinque millium numerum,

acciperet. L. Quinctium superioris anni consulem legari ad
 9 id bellum placuit. Alter consul, cui Italia provincia evenisset,
 cum Boiis iussus bellum gerere, utro exercitu mallet ex duobus,
 quos superiores consules habuissent, alterum ut mitteret Romam,
 cæque urbanæ legiones essent paratæ, quo senatus censuisset.
 2 His ita in senatu *haud* ad id, quæ cuius provincia foret, decretis,
 tum demum sortiri consules placuit. Acilio Græcia, Cornelio
 Italia evenit. Certa deinde sorte, senatus consultum factum
 est, quod populus Romanus eo tempore bellum iussisset esse
 cum rege Antiocho, quique sub imperio eius essent, ut eius
 rei causa supplicationem imperarent consules, utique M. Acilius
 consul ludos magnos Iovi voveret et dona ad omnia pulvinaria.
 3 Id votum in hæc verba, præeunte P. Licinio pontifice maximo,
 consul nuncupavit: „Si duellum, quod cum rege Antiocho
 sumi populus iussit, id ex sententia senatus populi que Romani
 4 confectum erit, tum tibi, Iuppiter, populus Romanus ludos
 magnos dies decem continuos faciet, donaque ad omnia
 pulvinaria dabuntur de pecunia, quantam senatus decreverit.
 5 Quisquis magistratus eos ludos quando ubique faxit, hi ludi
 recte facti donaque data recte sunt.“ Supplicatio inde ab
 duobus consulibus edicta per biduum fuit.
 6 Consulibus sortitis provincias, extemplo et prætores
 sortiti sunt. M. Iunio Bruto iurisdictio utraque evenit,
 A. Cornelio Mammulæ Bruttii, M. Æmilio Lepido Sicilia,
 L. Oppio Salinatori Sardinia, C. Livio Salinatori classis,
 7 L. Æmilio Paulo Hispania ulterior. His ita exercitus decreti:
 A. Cornelio novi milites, conscripti priore anno ex senatus
 consulto a L. Quinctio consule, dati sunt, iussusque tueri
 8 omnem oram circa Tarentum Brundisiumque. L. Æmilio Paulo
 in ulteriorem Hispaniam, præter eum exercitum, quem a M. Fulvio
 proconsule accepturus esset, decretum est, ut novorum militum
 tria millia duceret et trecentos equites, ita ut in iis duæ partes
 9 socium Latini nominis, tertia civium Romanorum esset. Idem
 supplementi ad C. Flaminium, cui imperium prorogabatur,
 10 in Hispaniam citeriorem est missum. M. Æmilius Lepidus ab

L. Valerio, cui successurus esset, simul provinciam exercitumque
 accipere iussus; L. Valerium, si ita videretur, pro prætore in 11
 provincia retinere, et provinciam ita dividere, ut una ab
 Agrigento ad Pachynum esset, altera a Pachyno Tyndareum; eam
 maritimam oram L. Valerius viginti navibus longis custodiret.
 Eidem prætori mandatum, ut duas decimas frumenti exigeret; 12
 id ad mare comportandum devehendumque in Græciam curaret.
 Idem L. Oppio de alteris decimis exigendis in Sardinia imperatum; 13
 ceterum non in Græciam, sed Romam id frumentum portari
 placere. C. Livius prætor, cui classis evenerat, triginta navibus 14
 paratis, traicere in Græciam primo quoque tempore iussus et ab
 Atilio naves accipere. Veteres naves, quæ in navalibus erant, ut 15
 reficeret et armaret, M. Iunio prætori negotium datum est,
 et in eam classem socios navales libertinos legeret. Legati 3
 terni in Africam ad Carthaginenses et in Numidiam ad
 frumentum rogandum, quod in Græciam portaretur, missi,
 pro quo pretium solveret populus Romanus. Adeoque in 2
 apparatus curamque eius belli civitas intenta fuit, ut P.
 Cornelius consul ediceret, qui senatores essent quibusque in 3
 senatu sententiam dicere liceret, quique minores magistratus
 essent, ne quis eorum longius ab urbe Roma abiret, quam
 unde eo die redire posset, neve uno tempore quinque senatores
 ab urbe Roma abessent. In comparanda impigre classe 4
 C. Livium prætorem contentio orta cum colonis maritimis
 paulisper tenuit. Nam quum cogerentur in classem, tribunos 5
 plebi appellarunt; ab iis ad senatum reiecti sunt; senatus ita,
 ut ad unum omnes consentirent, decrevit, vacationem rei
 navalis his colonis non esse. Ostia et Fregenæ et Castrum 6
 Novum et Pyrgi et Antium et Tarracina et Minturnæ et
 Sinuessa fuerunt, quæ cum prætore de vacatione certarunt.
 Consul deinde M. Acilius ex senatus consulto ad collegium 7
 fetialium retulit, ipsine utique regi Antiocho indiceretur bellum,
 an satis esset ad præsidium aliquod eius nuntiari; et num 8
 Ætolis quoque separatim indici iuberent bellum, et num prius
 societas et amicitia eis renuntianda esset quam bellum indicendum.

9 Fetiales responderunt, iam ante sese, quum de Philippo
 consulerentur, decrevisse nihil referre, ipsi coram an ad præsi-
 10 dium nuntiaretur; amicitiam renuntiatam videri, quum legatis
 toties repetentibus res nec reddi nec satisfieri æquum censuissent;
 11 Ætolos ultro sibi bellum indixisse, quum Demetriadem, sociorum
 12 urbem, per vim occupassent, Chalcidem terra marique oppugnatum
 issent, regem Antiothum in Europam ad bellum populo Romano
 13 inferendum traduxissent. Omnibus iam satis comparatis, M'.
 Acilius consul edixit, ut, quos L. Quinctius milites conscripsisset
 et quos sociis nominique Latino imperasset, quos secum in
 provinciam ire oporteret, et tribuni militum legionis primæ
 et tertię, ut ii omnes Brundisium idibus Maiis convenirent.
 14 Ipse ante diem quintum nonas Maias paludatus urbe egressus est.
 Per eosdem dies et prætores in provincias profecti sunt.

4 Sub idem tempus et legati ab duobus regibus, Philippo et
 Ptolemæo, [Ægypti rege,] Romam venerunt, Philippo pollicente
 2 ad bellum auxilia et pecuniam et frumentum; a Ptolemæo etiam
 3 mille pondo auri, viginti millia pondo argenti allata. Nihil eius ac-
 ceptum; gratiæ regibus actæ. Et quum uterque se cum omnibus
 copiis in Ætoliā venturum belloque interfuturum polliceretur,
 4 Ptolemæo id remissum; Philippi legatis responsum, gratum eum
 senatui populoque Romano facturum, si M'. Acilio consuli non
 5 defuisset. Item ab Carthaginiensibus et Masinissa rege legati
 venerunt. Carthaginienses tritici modium *millia* mille, hordei quin-
 genta ad exercitum, dimidium eius Romam apportaturos polliciti;
 6 id ut ab se munus Romani acciperent, petere sese; et classem
 7 [suorum] suo sumptu comparaturos, et stipendium, quod
 pluribus pensionibus in multos annos deberent, præsens omne
 8 daturus; Masinissæ legati, quingenta millia modium tritici,
 trecenta hordei ad exercitum in Græciam, Romam trecenta
 millia modium tritici, ducenta quinquaginta hordei, equites
 quingentos, elephantos viginti regem ad M'. Acilium consulem
 9 missurum. De frumento utrisque responsum, ita usum
 10 eo populum Romanum, si pretium acciperent. De classe
 Carthaginiensibus remissum, præterquam si quid navium ex

fœdere deberent; de pecunia item responsum, nullam ante
 diem accepturos.

Quum hæc Romæ agebantur, Chalcide Antiochus, ne
 cessaret per hibernorum tempus, partim ipse sollicitabat
 civitatum animos mittendis legatis, partim ultro ad eum
 veniebant; sicut Epirotæ communi gentis consensu et Elei
 e Peloponneso venerunt. Elei auxilium adversus Achæos 2
 petebant, quos post bellum non ex sua sententia indictum
 Antiocho primum civitati suæ arma illaturos *credebant*. Mille 3
 iis pedites cum duce Cretensi Euphane sunt missi. Epirotarum
 legatio erat minime in partem ullam liberi aut simplicis animi;
 apud regem gratiam initam volebant cum eo, ut caverent, ne
 quid offenderent Romanos. Petebant enim, ne se temere in 4
 causam deduceret, expositos adversus Italiam pro omni Græcia
 et primos impetus Romanorum excepturos; sed si ipse posset 5
 terrestribus navalibusque copiis præsidere Epiro, cupide eum
 omnes Epirotas et urbibus et portibus suis accepturos; si id
 non posset, deprecari, ne se nudos atque inermes Romano
 bello obiiceret. Hac legatione id agi apparebat, ut, sive, 6
 quod magis credebant, abstinuisset Epiro, integra sibi omnia
 apud exercitus Romanos essent, conciliata satis apud regem
 gratia, quod accepturi fuissent venientem, sive venisset, sic 7
 quoque spes veniæ ab Romanis foret, quod, non expectato
 longinquo ab se auxilio, præsentis viribus succubuissent. Huic 8
 tam perplexæ legationi quia non satis in promptu erat, quid
 responderet, legatos se missurum ad eos dixit, qui de iis,
 quæ ad illos seque communiter pertinerent, loquerentur.
 In Bœotiam ipse profectus est, causas in speciem iræ 6
 adversus Romanos eas, quas ante dixi, habentem, Brachyllæ
 necem et bellum a Quinctio Coroneæ propter Romanorum
 militum cædes illatum, re vera per multa iam sæcula publice 2
 privatimque labante egregia quondam disciplina gentis et
 multorum eo statu, qui diuturnus esse sine mutatione rerum
 non posset. Obviam effusis undique Bœotiæ principibus 3
 Thebas venit. Ibi in concilio gentis, quanquam et ad

Delium impetu in præsidium Romanum facto et ad Chalcidem
4 commiserat nec parvis nec dubiis principiis bellum, tamen
eandem orationem *est* exorsus, qua in colloquio primo ad
Chalcidem quaque per legatos in concilio Achæorum usus erat,
ut amicitiam secum institui, non bellum indici Romanis postularet.

5 Neminem, quid ageretur, fallebat; decretum tamen sub leni ver-
borum prætextu pro rege adversus Romanos factum est.

6 Hac quoque gente adiuncta, Chalcidem regressus, præmissis
inde litteris, ut Demetriadem convenirent principes Ætolorum,
cum quibus de summa rerum deliberaret, navibus eo ad diem
7 indictum concilio venit. Et Amynder, accitus ad consultandum
ex Athamania, et Hannibal Pœnus, iam diu non adhibitus,
8 interfuit ei consilio. Consultatum de Thessalorum gente est,
quorum omnibus, qui aderant, voluntas tentanda videbatur.

9 In eo modo diversæ sententiæ erant, quod alii extemplo
agendum, alii ex hieme, quæ tum ferme media erat, differendum

10 in veris principium, et alii legatos tantummodo mittendos,
alii cum omnibus copiis eundem censebant terrendosque metu,

7 si cunctarentur. Quum circa hanc fere consultationem disceptatio
omnis verteretur, Hannibal nominatim interrogatus sententiam in
universi belli cogitationem regem atque eos, qui aderant, tali
2 oratione avertit: „Si, ex quo traiecinus in Græciam, adhibitus
essem in consilium, quum de Eubœa, de Achæis deque Bœotia
agebatur, eandem sententiam dixissem, quam hodie, quum de
3 Thessalis agitur, dicam. Ante omnia Philippum et Macedonas
in societatem belli quacunque ratione censeo deducendos esse.

4 Nam quod ad Eubœam Bœotosque et Thessalos attinet, cui
dubium est, quin (ut quibus nullæ suæ vires sint, præsentibus
adulando semper, quem metum in consilio habeant, eodem ad
5 impetrandam veniam utantur), simul ac Romanum exercitum
in Græcia viderint, ad consuetum imperium se avertant, nec
iis noxiæ futurum sit, quod, quum Romani procul abessent,
vim tuam præsentis exercitusque tui experiri noluerint?

6 Quanto igitur prius potiusque est Philippum nobis coniungere
quam hos? cui, si semel in causam descenderit, nihil integri

futurum sit, quique eas vires afferat, quæ non accessio tantum
ad Romanum esse bellum, sed per se ipsæ nuper sustinere
potuerint Romanos. Hoc ego adiuncto (absit verbo invidia) 7
qui dubitare de eventu possim, quum, quibus adversus
Philippum valuerint Romani, iis nunc fore videam ut ipsi
oppugnentur? Ætoli, qui Philippum, quod inter omnes constat, 8
vicerunt, cum Philippo adversus Romanos pugnabunt; Amynder 9
atque Athamanum gens, quorum secundum Ætolos plurima fuit
opera in eo bello, nobiscum stabunt. Philippus tum te quieto 10
totam molem sustinebat belli; nunc duo maximi reges Asiæ
Europæque viribus adversus unum populum, ut meam utramque
fortunam taceam, patrum certe ætate ne uni quidem Epirotarum
regi parem (qui quid tandem erat vobiscum comparatus?)
geretis bellum. Quæ igitur res mihi fiduciam præbet, coniungi 11
nobis Philippum posse? Una communis utilitas, quæ societatis
maximum vinculum est, altera auctores vos Ætoli. Vester enim 12
legatus hic Thoas inter cetera, quæ ad exciendum in Græciam
Antiochum dicere est solitus, ante omnia hoc semper affirmavit,
fremere Philippum et ægre pati, sub specie pacis leges servitutis
sibi impositas. Ille quidem feræ bestię vinctæ aut clausæ 13
et refringere claustra cupienti regis iram verbis æquabat.
Cuius si talis animus est, solvamus nos eius vincula et
claustra refringamus, ut erumpere diu coercitam iram in
hostes communes possit. Quod si nihil eum legatio nostra 14
moverit, at nos, quoniam nobis eum coniungere non possumus,
ne hostibus nostris ille coniungi possit, caveamus. Seleucus 15
filius tuus Lysimachiæ est; qui si eo exercitu, quem secum
habet, per Thraciam proxima Macedoniæ cœperit depopulari,
facile ab auxilio ferendo Romanis Philippum ad sua potissimum
tuenda avertet. De Philippo meam sententiam habes; de ratione 16
universi belli quid sentirem, iam ab initio non ignorasti.
Quod si tum auditus forem, non in Eubœa Chalcidem captam
et castellum Euripi expugnatum Romani, sed Etruriam Ligurum-
que et Galliæ Cisalpinæ oram bello ardere et, qui maximus iis
terror est, Hannibalem in Italia esse audirent; nunc quoque 17

accersas censeo omnes navales terrestresque copias. Sequantur classem onerariæ cum com meatibus; nam hic sicut ad belli munera pauci sumus, sic nimis multi pro inopia com meatuum.

18 Quum omnes tuas contraxeris vires, divisam classem partim Coreyræ in statione habebis, ne transitus Romanis liber ac

19 tutus pateat, partim ad litus Italiæ, quod Sardiniam Africamque spectat, traicies; ipse cum omnibus terrestribus copiis in

20 Bullinum agrum procedes; inde Græciæ præsidebis, et speciem Romanis traiecturum te præbens et, si res poposcerit, traiecturus. Hæc suadeo, qui, ut non omnis peritissimus sim belli, cum Ro-

21 manis certe bellare bonis malisque meis didici. In quæ consilium dedi, in eadem nec infidelem nec segnem operam polliceor. Dii approbent eam sententiam, quæ tibi optima visa fuerit."

8 Hæc ferme Hannibalis oratio fuit, quam laudarunt magis in præsentia, qui aderant, quam rebus ipsis exsecuti sunt; nihil enim eorum factum est, nisi quod ad classem copiasque

2 accersendas ex Asia Polyxenidam misit. Legati Larisam ad concilium Thessalorum sunt missi, et Ætolis Amyndandroque dies ad conveniendum cum exercitu Pheras est indictus.

3 Eodem et rex cum suis copiis confestim venit. Ibi dum opperitur Amyndandrum atque Ætolos, Philippum Megalopolitanum cum duobus millibus hominum ad legenda ossa Macedonum circa Cynoscephalas, ubi debellatum erat cum Philippo, misit,

4 sive ab ipso, quærente sibi commendationem ad Macedonum gentem et invidiam regi, quod insepultos milites reliquisset, monitus, sive ab insita regibus vanitate ad consilium specie

5 amplum, re inane animo adiecto. Tumulus est in unum ossibus, quæ passim strata erant, coacervatis factus, qui nullam gratiam ad Macedonas, odium ingens ad Philippum movit.

6 Itaque qui ad id tempus fortunam esset habiturus in consilio, is extemplo ad M. Bæbium proprætorem misit, Antiochum in Thessaliam impetum fecisse; si videretur ei, moveret ex hibernis; se obviam processurum, ut, quid agendum esset, consultarent.

9 Antiocho ad Pheras iam castra habenti, ubi coniunxerant 2 ei se Ætoli et Amynder, legati ab Larisa venerunt, quærentes,

quod ob factum dictumve Thessalorum bello lacesseret eos, simul orantes, ut, remoto exercitu, per legatos, si quid ei videretur, secum disceptaret. Eodem tempore quingentos 3 armatos duce Hippolochō Pheras in præsidium miserunt; ii exclusi aditu, iam omnia itinera obsidentibus regiis, Scotussam se receperunt. Legatis Larisæorum rex clementer respondit, non 4 belli faciendi, sed tuendæ et stabiliendæ libertatis Thessalorum causa se Thessaliam intrasse. Similia his qui cum Pheræis 5 ageret, missus; cui nullo dato responso, Pheræi ipsi legatum ad regem principem civitatis Pausaniam miserunt. Qui quum 6 haud dissimilia iis, ut in causa pari, quæ pro Chalcidensibus in colloquio ad Euripi fretum dicta erant, quædam etiam ferocius egisset, rex etiam atque etiam deliberare eos iussos, 7 ne id consilii caperent, cuius, dum in futurum nimis cauti et providi essent, extemplo pæniteret, dimisit. Hæc renuntiata 8 Pheras legatio quum esset, ne paulum quidem dubitarunt, quin pro fide erga Romanos, quicquid fors belli tulisset, paterentur. Itaque et hi summa ope parabant se ad urbem defendendam, 9 et rex ab omni parte simul oppugnare mœnia est aggressus et, ut qui satis intelligeret (neque enim dubium erat), in eventu 10 eius urbis positum esse, quam primam aggressus esset, aut sperni deinde ab universa gente Thessalorum aut timeri se, omnem undique terrorem obsessis iniecit. Primum impetum 11 oppugnationis satis constanter sustinuerunt; dein quum multi propugnantes caderent aut vulnerarentur, labare animi cœperunt. Revocati deinde castigationibus principum ad perseverandum 12 in proposito, relicto exteriori circulo muri, deficientibus iam copiis, in interiorem partem urbis concesserunt, cui brevior orbis munitionis circumiectus erat. Postremo victi malis, quum timerent, ne vi captis nulla apud victorem venia esset, dederunt sese. Nihil deinde moratus rex quattuor millia 13 armatorum, dum recens terror esset, Scotussam misit. Nec ibi mora deditionis est facta, cernentibus Pheræorum recens exemplum, qui, quod pertinaciter primo abnuerant, malo 14 domiti tandem fecissent. Cum ipsa urbe Hippolochus La-

15 risæorumque deditum est præsidium. Dimissi ab rege inviolati omnes, quod eam rem magni momenti futuram [rex] ad conciliandos Larisæorum animos credebat.

10   Intra decimum diem, quam Pheras venerat, his perfectis, Crannonem profectus cum toto exercitu primo adventu cepit. 2 Inde Cierium et Metropolim et iis circumiecta castella recepit, omniaque iam regionis eius præter Atracem et Gyrtonem in 3 potestate erant. Tunc aggredi Larisam constituit, ratus vel terrore ceterarum expugnatarum vel beneficio præsidii dimissi vel exemplo tot civitatum deditum sese non ultra in parti- 4 nacia mansuros. Elephantis agi ante signa terroris causa iussis, quadrato agmine ad urbem incessit, ut incerti fluctuarentur animi magnæ partis Larisæorum inter metum præsentem hostium et 5 verecundiam absentium sociorum. Per eosdem dies Amynder cum Athamanum iuventute occupat Pellinæum, et Menippus cum tribus millibus peditum Ætolorum et ducentis equitibus in Perrhæbiam profectus Mallœam et Cyretias vi cepit et depopulatus 6 est agrum Tripolitanum. His raptim peractis Larisam ad regem redeunt; consultanti, quidnam agendum de Larisa esset, 7 supervenerunt. Ibi in diversum sententiæ tendebant, aliis vim adhibendam et non differendum consentibus, quin operibus ac machinis simul undique mœnia aggrediretur urbis sitæ in 8 plano, aperto et campestri undique aditu, aliis nunc vires urbis nequaquam Pheris conferendæ memorantibus, nunc hiemem et tempus anni nulli bellicæ rei, minime obsidioni 9 atque oppugnationi urbium aptum. Incerto regi inter spem metumque legati a Pharsalo, qui ad dedendam urbem suam forte 10 venerant, animos auxerunt. M. Bæbius interim cum Philippo in Dassaretiis congressus App. Claudium ex communi consilio ad præsidium Larisæ misit, qui per Macedoniam magnis itineribus 11 in iugum montium, quod super Gonnos est, pervenit. Oppidum Gonni viginti millia ab Larisa abest, in ipsis faucibus saltus, 12 quæ Tempe appellantur, situm. Ibi castra metatus latius quam pro copiis et plures, quam quot satis in usum erant, ignes quum accendisset, speciem, quam quæsierat, hosti fecit, omnem

ibi Romanum exercitum cum rege Philippo esse. Itaque 13 hiemem instare apud suos causatus rex, unum tantum moratus diem ab Larisa recessit et Demetriadem rediit; Ætolique et Athamanes in suos receperunt se fines. Appius etsi, cuius 14 rei causa missus erat, solutam cernebat obsidionem, tamen Larisam ad confirmandos in reliquum sociorum animos descendit; duplexque lætitia erat, quod et hostes excesserant finibus et 15 intra mœnia præsidium Romanum cernebant.

Rex Chalcidem a Demetriade profectus, amore captus 11 virginis Chalcidensis, Cleoptolemi filiæ, quum patrem primo allegando, deinde coram ipse rogando fatigasset, invitum se gravioris fortunæ condicioni illigantem, tandem impetrata re, 2 tanquam in media pace nuptias celebrat, et reliquum hiemis, oblitus, quantas simul duas res suscepisset, bellum Romanum et Græciam liberandam, omissa omnium rerum cura, in conviviiis et vinum sequentibus voluptatibus ac deinde ex fatigue magis quam satietate earum in somno traduxit. Eadem omnes 3 præfectos regios, qui ubique, ad Bœotiam maxime, præpositi hibernis erant, cepit luxuria, in eandem et milites effusi sunt, nec quisquam eorum aut arma induit aut stationem aut vigiliis 4 servavit aut quicquam, quod militaris operis aut muneris esset, fecit. Itaque principio veris, quum per Phocidem Chæroneam, 5 quo convenire omnem undique exercitum iusserat, venisset, facile animadvertit, nihilo severiore disciplina milites quam ducem hibernasse. Alexandrum inde Acarnana et Menippum 6 Macedonem Stratum Ætolis copias ducere iussit; ipse, Delphis sacrificio Apollini facto, Naupactum processit. Consilio principum 7 Ætolis habito, via, quæ præter Calydonem et Lysimachiam fert ad Stratum, suis, qui per Maliacum sinum veniebant, occurrit. Ibi Mnasilochus princeps Acarnanum, multis emptus 8 donis, non ipse solum gentem regi conciliabat, sed Clytum etiam prætorem, penes quem tum summa potestas erat, in suam sententiam adduxerat. Is quum Leucadios, quod Acarnaniæ 9 caput est, non facile ad defectionem posse cerneret impelli propter metum Romanæ classis, quæ cum Atilio quæque circa

10 Cephalaniam erat, arte eos est aggressus. Nam quum in concilio dixisset, tuenda mediterranea Acarnaniæ esse et omnibus, qui arma ferrent, exeundum ad Medionem et Thyrræum, 11 ne ab Antiocho aut Ætolis occuparentur, fuere, qui dicerent, nihil attinere omnes tumultuose concitari, satis esse quingentorum hominum præsidium. Eam inventutem nactus, trecentis Medione, ducentis Thyrræi in præsidio positus, id agebat, ut pro obsidibus 12 futuri venirent in potestatem regis. Per eosdem dies legati regis Medionem venerunt. Quibus auditis quum in contione, 2 quidnam respondendum regi esset, consultaretur et alii manendum in Romana societate, alii non aspernamam amicitiam regis 3 censerent, media visa est Clyti sententia, eoque accepta est, ut ad regem mitterent legatos peterentque ab eo, ut Medionios super tanta re consultare in concilio Acarnanum pateretur. 4 In eam legationem Mnasilocho et qui eius factionis erant, de industria coniecti, clam missis, qui regem admovere copias 5 iuberent, ipsi terebant tempus. Itaque vixdum iis egressis [legatis] Antiochus in finibus et mox ad portas erat, et trepidantibus, qui expertes prodicionis fuerant, tumultuoseque iuventutem ad arma vocantibus, ab Clyto et Mnasilocho in urbem est inductus; 6 et aliis sua voluntate affluentibus, metu coacti etiam, qui dissentiebant, ad regem convenerunt. Quos placida oratione terros quum permulsisset, ad spem vulgandæ clementiæ aliquot populi Acarnaniæ 7 defecerunt. Thyrræum a Medione profectus est, Mnasilocho eodem et legatis præmissis; ceterum detecta Medione fraus cautiores, non 8 timidiore Thyrræenses fecit. Dato enim haud perplexo responso, nullam se novam societatem nisi ex auctoritate imperatorum Romanorum accepturos, portisque clausis, armatos in muris 9 disposuerunt. Et peropportune ad confirmandos Acarnanum animos Cn. Octavius missus a Quinctio, quum præsidium et paucas naves ab A. Postumio, qui ab Atilio legato Cephalaniæ præpositus fuerat, acceperat, Leucadem venit, implevitque spei 10 socios, M'. Acilium consulem iam cum legionibus mare traiecisse 11 et in Thessalia castra Romana esse. Hunc rumorem quia similem veri tempus anni maturum iam ad navigandum faciebat, rex,

præsidio Medione imposito et in quibusdam aliis Acarnaniæ oppidis, Thyrræo abscessit et per Ætolia ac Phocidis urbes Chalcidem rediit.

Sub idem tempus M. Bæbius et Philippus rex, iam ante 13 per hiemem in Dassaretiis congressi, quum App. Claudium, ut obsidione Larisam eximeret, in Thessaliam misissent, quia id 2 tempus rebus gerendis immaturum erat, in hiberna regressi, principio veris coniunctis copiis in Thessaliam descenderunt. In Acarnania tum Antiochus erat. Advenientes Philippus 3 Mallæam Perrhæbiæ, Bæbius Phacium est aggressus; quo primo prope impetu capto, Phæstum eadem celeritate capit. Inde Atracem quum se recepisset, Cyretias hinc et Eritium 4 occupat; præsidiisque per capta oppida dispositis, Philippo rursus obsidenti Mallæam se coniungit. Sub adventum Romani 5 exercitus, seu ad metum virium seu ad spem veniæ, quum dedidissent sese, ad ea recipienda oppida, quæ Athamanes occupaverant, uno agmine ierunt; erant autem hæc, Æginium, 6 Ericinium, Gomphi, Silana, Tricca, Melibœa, Phaloria. Inde 7 Pellinæum, ubi Philippus Megalopolitanus cum quingentis peditibus et equitibus quadraginta in præsidio erat, circumsidunt et, priusquam oppugnarent, mittunt ad Philippum, qui monerent, ne vim ultimam experiri vellet. Quibus ille satis ferociter 8 respondit, vel Romanis vel Thessalis se crediturum fuisse, in Philippi se potestatem commissurum non esse. Postquam 9 apparuit vi agendum, quia videbatur et Limnæum eodem tempore oppugnari posse, regem ad Limnæum ire placuit; Bæbius restitit ad Pellinæum oppugnandum.

Per eos forte dies M'. Acilius consul cum viginti millibus 14 peditum, duobus millibus equitum, quindecim elephantis mari traiecto pedestres copias Larisam ducere tribunos militum iussit, ipse cum equitatu Limnæum ad Philippum venit. Adventu consulis deditio sine cunctatione est facta traditumque 2 præsidium regium et cum iis Athamanes. Ab Limnæo Pel- 3 linæum consul proficiscitur. Ibi primi Athamanes tradiderunt sese, deinde et Philippus Megalopolitanus; cui decedenti 4

præsidio quum obuius forte fuisset Philippus rex, ad ludibrium regem eum consalutari iussit, ipse congressus fratrem haud
 5 sane decoro maiestati suæ ioco appellavit. Deductus inde ad consulem custodiri iussus est, et haud ita multo post in vinculis Romam missus. Cetera multitudo Athamanum aut militum Antiochi regis, quæ in præsidiis deditorum per eos dies oppidorum fuerat, Philippo tradita regi est; fuere autem ad quattuor
 6 millia hominum. Consul Larisam est profectus, ibi de summa belli consultaturus. In itinere ab Cierio et Metropoli legati
 7 tradentes urbes suas occurrerunt. Philippus, Athamanum præcipue captivis indulgenter habitis, ut per eos conciliaret gentem, nactus spem Athamanicæ potiendæ exercitum eo duxit, præmissis
 8 in civitates captivis. Et illi magnam auctoritatem apud populares habuerunt, clementiam erga se regis munificentiamque commorantes, et Amynander, cuius præsentis maiestas aliquos in fide continuisset, veritus, ne traderetur Philippo iam pridem hosti et Romanis merito tunc propter defectionem infensis, cum coniuge ac liberis regno excessit Ambraciamque se contulit. Ita Athamania omnis in ius dicionemque Philippi concessit.
 10 Consul ad reficienda maxime iumenta, quæ et navigatione et postea itineribus fatigata erant, paucos Larisæ moratus dies, velut renovato modica quiete exercitu, Crannonem est progressus.
 11 Venienti Pharsalus et Scotussa et Pheræ, quæque in eis præsidia Antiochi erant, deduntur. Ex iis interrogatis, qui manere secum vellent, mille volentes Philippo tradit, ceteros inermes Demetriadem
 12 remittit. Proernam inde recepit et quæ circa eam castella erant. Ducere tum porro in sinum Maliacum cœpit. Appropinquant faucibus, super quas siti Thaumaci sunt, deserta urbe iuventus omnis armata silvas et itinera insedit et in agmen Romanum
 13 ex superioribus locis incursavit. Consul primo misit, qui ex propinquo colloquentes deterrent eos a tali furore; postquam perseverare in incepto vidit, tribuno cum duorum signorum militibus circummisso interclusit ad urbem iter armatis, vacuum
 14 que eam cepit. Tum clamore ab tergo captæ urbis audito, refugientium undique ex silvis insidiatorum cædes facta est.

Ab Thaumacis altero die consul ad Spercheum amnem pervenit; 15 inde Hypatæorum agros vastavit.

Quum hæc agebantur, Chalcide erat Antiochus, iam tum 15 cernens, nihil se ex Græcia præter amœna Chalcide hiberna et infames nuptias petisse. Tunc Ætolorum vana promissa incusare et Thoantem, Hannibalem vero non ut prudentem 2 tantum virum, sed prope vatem omnium, quæ tum evenirent, admirari. Ne tamen temere cœpta segnitia insuper everteret, nuntios in Ætoliæ misit, ut, omni contracta iuventute, convenirent Lamiam; et ipse eo decem millia fere peditum ex iis, qui postea 3 venerant ex Asia, expleta et equites quingentos duxit. Quo 4 quum aliquanto pauciores quam unquam antea convenissent, et principes tantummodo cum paucis clientibus essent, atque ii dicerent, omnia sedulo ab se facta, ut quam plurimos ex civitatibus suis evocarent; nec auctoritate nec gratia nec 5 imperio adversus detrectantes militiam valuisse, destitutus undique et ab suis, qui morabantur in Asia, et ab sociis, qui ea, in quorum spem vocaverant, non præstabant, intra saltum Thermopylarum sese recepit. Id iugum, sicut Appennini 6 dorso Italia dividitur, ita mediam Græciam dirimit. Ante 7 saltum Thermopylarum in septentrionem versa Epirus et Perrhæbia et Magnesia et Thessalia est et Phthiotæ Achæi et sinus Maliacus; intra fauces ad meridiem vergunt Ætoliæ 8 pars maior et Acarnania et cum Locride Phocis et Bœotia adiunctaque insula Eubœa et, excurrente in altum velut promuntorio, Attica terra, sita ab tergo, et Peloponnesus. Hoc iugum ab Leucate et mari ad occidentem verso per 9 Ætoliæ ad alterum mare orienti obiectum tendens ea aspreta rupesque interiectas habet, ut non modo exercitus, sed ne expediti quidem facile ullas ad transitum calles inveniant. Extremos ad orientem montes Cætam vocant, quorum quod 10 altissimum est, Callidromon appellatur, in cuius valle ad Maliacum sinum vergente iter est non latius quam sexaginta passus. Hæc una militaris via est, qua traduci exercitus, si 11 non prohibeantur, possint. Ideo Pylæ et ab aliis, quia calidæ 12

aquæ in ipsis faucibus sunt, Thermopylæ locus appellatur, nobilis Lacedæmoniorum adversus Persas morte magis memorabili quam pugna.

- 16 Haudquaquam pari tum animo Antiochus, intra portas loci eius castris positis, munitionibus insuper saltum impediabat.
- 2 Et quum duplici vallo fossaque et muro etiam, qua res postulabat, ex multa copia passim iacentium lapidum permunisset omnia,
- 3 satis fidens, nunquam ea vim Romanum exercitum facturum, Ætolos ex quattuor millibus (tot enim convenerant) partim ad Heracleam præsidio obtinendam, quæ ante ipsas fauces
- 4 posita est, partim Hypatam mittit, et Heracleam haud dubius consulem oppugnaturum, et iam multis nuntiantibus, circa
- 5 Hypatam omnia evastari. Consul depopulatus Hypatensem primo, deinde Heracleensem agrum, inutiles utrobique auxilio Ætolorum, in ipsis faucibus prope fontes calidarum aquarum adversus regem posuit castra. Ætolorum utræque manus
- 6 Heracleam sese incluserunt. Antiochum, cui, priusquam hostem cerneret, satis omnia permunita et præsidii obsæpta videbantur, timor incessit, ne quas per imminetia iuga calles inveniret
- 7 ad transitum Romanus; nam et Lacedæmonios quondam ita a Persis circumitos fama erat et nuper Philippum ab iisdem
- 8 Romanis. Itaque nuntium Heracleam ad Ætolos mittit, ut hanc saltem sibi operam eo bello præstarent, ut vertices circa montium occuparent obsiderentque, ne qua transire Romani
- 9 possent. Hoc nuntio audito, dissensio inter Ætolos orta est. Pars imperio parendum regis atque eundem censebant, pars
- 10 subsistendum Heracleæ ad utramque fortunam, ut, sive victus ab consule rex esset, in expedito haberent integras copias ad opem propinquis ferendam civitatibus suis, sive vinceret, ut
- 11 dissipatos in fugam Romanos persequerentur. Utræque pars non mansit modo in sententia sua, sed etiam exsecuta est consilium. Duo millia Heracleæ substiterunt, duo trifariam divisa Callidromum et Rhoduntiam et Tichiunta (hæc nomina cacuminibus sunt) occupare.

17 Consul postquam insessa superiora loca ab Ætolis vidit, M. Porcium Catonem et L. Valerium Flaccum, consulares legatos, cum binis millibus delectorum peditum ad castella Ætolorum, Flaccum in Rhoduntiam et Tichiunta, Catonem in Callidromum mittit. Ipse, priusquam ad hostem copias admoveret, 2 vocatos in contionem milites paucis est allocutus: „Plerosque omnium ordinum, milites, inter vos esse video, qui in hac eadem provincia T. Quinctii ductu auspicioque militaveritis. Macedonico bello inexpressabilior saltus ad amnem Aoum 3 fuit quam hic; quippe portæ sunt hæ, et unus inter duo 4 maria clausis omnibus velut naturalis transitus est. Munitiones et locis opportunioribus tunc fuerunt et validiores impositæ. Exercitus hostium ille et numero maior et militum genere aliquanto melior; quippe illic Macedones Thracæque et Illyrii 5 erant, ferocissimæ omnes gentes, hic Syri et Asiatici Græci sunt, vilissima genera hominum et servituti nata. Rex ille 6 bellicosissimus, exercitatus iam inde ab iuventa finitimis Thracum atque Illyriorum et circa omnium accolarum bellis; hic, ut aliam omnem vitam omittam, is est, qui, quum ad 7 inferendum populo Romano bellum ex Asia in Europam transisset, nihil memorabilius toto tempore hibernorum gesserit, quam quod amoris causa ex domo privata et obscuri etiam inter populares generis uxorem duxit et novus maritus, velut 8 saginatus nuptialibus cenis, ad pugnam processit. Summa virium speique eius in Ætolis fuit, gente vanissima et ingratisissima, ut vos prius experti estis, nunc Antiochus experitur; nam nec frequentes convenerunt nec contineri in castris 9 potuerunt, et in seditione ipsi inter sese sunt, et, quum Hypatam tuendam Heracleamque depoposcissent, neutram tutati refugerunt in iuga montium, pars Heracleæ incluserunt sese. Rex ipse con- 10 fessus, nusquam æquo campo non modo congredi se ad pugnam audere, sed ne castra quidem in aperto ponere, relicta omni ante se regione ea, quam se nobis ac Philippo ademisse gloriabatur, condidit se intra rupes, ne ante fauces quidem saltus, ut quondam 11 Lacedæmonios fama est, sed intra penitus retractis castris; quod

- quantum interest ad timorem ostendendum, an muris urbis
 12 alicuius obsidendum sese incluserit? Sed neque Antiochum
 tuebuntur angustiae nec Aetolos vertices illi, quos ceperunt.
 Satis undique provisum atque praecautum est, ne quid adversus
 13 vos in pugna praeter hostes esset. Illud proponere animo
 vestro debetis, non vos pro Graeciae libertate tantum dimicare
 (quanquam is quoque egregius titulus esset, liberatam a Philippo
 ante nunc ab Aetolis et ab Antiocho liberare), neque ea tantum
 in praemium vestrum cessura, quae nunc in regniis castris sunt,
 14 sed illum quoque omnem apparatus, qui in dies ab Epheso
 expectatur, praedae futurum; Asiam deinde Syriamque et omnia
 usque ad ortum solis ditissima regna Romano imperio aperturos.
 15 Quid deinde aberit, quin ab Gadibus ad mare Rubrum Oceano
 fines terminemus, qui orbem terrarum amplexu finit, et omne
 humanum genus secundum deos nomen Romanum veneretur?
 16 In haec tanta praemia dignos parate animos, ut crastino die,
 bene iuvantibus diis, acie decernamus."
- 18 Ab hac contione dimissi milites, priusquam corpora
 curarent, arma et tela parant. Luce prima signo pugnae pro-
 posito instruit aciem consul, arta fronte, ad naturam et
 2 angustias loci. Rex postquam signa hostium conspexit, et
 ipse copias educit. Levis armaturae partem ante vallum in
 primo locavit; tum Macedonum robur, quos sarisophoros
 appellabant, velut firmamentum circa ipsas munitiones constituit.
 3 His ab sinistro cornu iaculatorum sagittariorumque et funditorum
 manum sub ipsis radicibus montis posuit, ut ex altiore loco nuda
 4 latera hostium incesserent. Ab dextro Macedonibus ad ipsum
 munimentorum finem, qua loca usque ad mare invia palustri
 limo et voraginibus claudunt, elephantos cum assueto praesidio
 posuit, post eos equites, tum, modico intervallo relicto, ceteras
 5 copias in secunda acie. Macedones pro vallo locati primo
 facile sustinebant Romanos, tentantes ab omni parte aditus,
 multum adiuvantibus, qui ex loco superiore fundis velut
 nimbum glandes et sagittas simul ac iacula ingerebant.
 6 Deinde, ut maior nec iam toleranda vis hostium inferebat se,

pulsi loco intra munimenta subductis ordinibus concesserunt;
 inde ex vallo prope alterum vallum hastis praese obiectis
 fecerunt. Et ita modica altitudo valli erat, ut et locum 7
 superiorem ad pugnandum suis praerberet et propter longitudinem
 hastarum subiectum haberet hostem. Multi temere subeuntes 8
 vallum transfixi sunt; et aut incepto irrito recessissent aut
 plures cecidissent, ni M. Porcius ab iugo Callidromi, deiectis
 inde Aetolis et magna ex parte caesis (incautos enim et ple-
 rosque sopitos oppresserat), super imminentem castris collem
 apparuisset. Flacco non eadem fortuna ad Tichiunta et 19
 Rhoduntiam, nequicquam subire ad ea castella conato, fuerat.
 Macedones quique alii in castris regniis erant, primo, dum 2
 procul nihil aliud quam turba et agmen apparebat, Aetolos
 credere, visa procul pugna, subsidio venire; ceterum ut primum 3
 signaque et arma ex propinquo cognita errorem aperuerunt,
 tantus repente pavor omnes cepit, ut abiectis armis fugerent.
 Et munimenta sequentes impediunt et angustiae vallis, per 4
 quam sequendi erant, et maxime omnium, quod elephanti
 novissimi agminis erant, quos pedes aegre praeterire, eques
 nullo poterat modo, timentibus equis tumultumque inter se 5
 maiorem quam in proelio edentibus. Aliquantum temporis et
 direptio castrorum tenuit; Scarpheam tamen eo die consecuti
 sunt hostem. Multis in ipso itinere caesis captisque, non 6
 equis virisque tantum, sed etiam elephantis, quos capere non
 potuerant, interfectis, in castra reverterunt; quae tentata eo die 7
 inter ipsum pugnae tempus ab Aetolis, Heracleam obtinentibus
 praesidio, sine ullo haud parum audacis incepti effectu fuerant.
 Consul noctis insequentis tertia vigilia praemisso equitatu ad 8
 persequendum hostem, signa legionum luce prima movit.
 Aliquantum viae praeeperat rex, ut qui non ante quam 9
 Elateae ab effuso constiterit cursu; ubi primum reliquiis
 pugnaeque et fugae collectis, cum perexigua manu semernium
 militum Chalcidem se recepit. Romanus equitatus ipsum quidem 10
 regem Elateae assecutus non est; magnam partem agminis aut
 lassitudine subsistentes aut errore, ut qui sine ducibus per

11 ignota itinera fugerent, dissipatos oppresserunt. Nec præter quingentos, qui circa regem fuerunt, ex toto exercitu quisquam effugit, etiam ex decem millibus militum, quos Polybio auctore traiecisse secum regem in Græciam scripsimus, exiguus numerus;
 12 quid, si Antiati Valerio credamus, sexaginta millia militum fuisse in regio exercitu scribenti, quadraginta inde millia cecidisse, supra quinque millia capta cum signis militaribus
 13 ducentis triginta? Romanorum centum quinquaginta in ipso certamine pugnae, ab incursu Ætolorum se tuentes non plus quinquaginta interfecti sunt.

20 Consule per Phocidem et Bœotiam exercitum ducente conscia defectionis civitates cum velamentis ante portas stabant metu, ne hostiliter diriperentur; ceterum per omnes [dies] haud secus quam in pacato agro, sine violatione ullius rei agmen processit, donec in agrum Coroneum ventum est.
 3 Ibi statua regis Antiochi posita in templo Minervæ Itoniæ iram accendit, permissumque militi est, ut circumiectum templo agrum popularetur. Dein cogitatio animum subiit, quum communi decreto Bœotorum posita esset statua, indignum esse
 4 in unum Coronensem agrum sævire. Revocato extemplo milite, finis populandi factus; castigati tantum verbis Bœoti ob ingratum, in tantis tamque recentibus beneficiis animum erga Romanos.
 5 Inter ipsum pugnae tempus decem naves regiæ cum præfecto Isidoro ad Thronium in sinu Maliaco stabant. Eo gravis vulneribus Alexander Acarnan nuntius adversæ pugnae quum perfugisset, trepidæ inde recenti terrore naves Cenæum Eubœæ petierunt. Ibi mortuus sepultusque Alexander.
 6 Tres, quæ ex Asia profectæ eundem portum tenuerant, naves audita exercitus clade Ephesum redierunt. Isidorus ab Cenæo
 7 Demetriadem, si forte eo deferret fuga regem, traiecit. Per eosdem dies A. Atilius præfectus Romanæ classis magnos regiones commeatus, iam fretum, quod ad Andrum insulam est,
 8 prætervectos, excepit; alias mersit, alias cepit naves; quæ novissimi agminis erant, cursum in Asiam verterunt. Atilius Piræum, unde profectus erat, cum agmine captivarum navium

revectus magnam vim frumenti et Atheniensibus et aliis eiusdem regionis sociis divisit.

Antiochus sub adventum consulis a Chalcide profectus 21
 Tenum primo tenuit, inde Ephesum transmisit. Consuli Chal- 2
 cidem venienti portæ patuerunt, quum appropinquante eo Aristoteles præfectus regis urbe excessisset. Et ceteræ urbes 3
 in Eubœa sine certamine traditæ; post paucosque dies, omnibus perpacatis, sine ullius noxa urbis exercitus Thermopylas reductus, multo modestia post victoriam quam ipsa victoria laudabilior. Inde consul M. Catonem, per quem, quæ gesta essent, senatus 4
 populusque Romanus haud dubio auctore sciret, Romam misit. Is a Creusa (Thespiensium emporium est, in intimo sinu 5
 Corinthiaco retractum) Patras Achaïæ petit; a Patris Coreyram usque Ætoliaæ atque Acarnaniæ litora legit, atque ita ad Hydruntum Italiae traiecit; quinto die inde pedestri itinere 6
 Romam ingenti cursu pervenit. Ante lucem ingressus urbem a porta ad prætorem M. Iunium iter intendit. Is prima luce 7
 in senatum vocavit; quo L. Cornelius Scipio, aliquot diebus ante a consule dimissus, quum adveniens audisset, prægressum Catonem in senatu esse, supervenit exponenti, quæ gesta essent. Duo inde legati iussu senatus in contionem sunt producti, 8
 atque ibi eadem, quæ in senatu, de rebus in Ætolia gestis exposuerunt. Supplicatio in triduum decreta est, et ut qua- 9
 draginta hostiis maioribus prætor, quibus diis ei videretur, sacrificaret. Per eosdem dies M. Fulvius Nobilior, qui biennio 10
 ante prætor in Hispaniam erat profectus, ovans urbem est ingressus. Argenti bigati præ se tulit centum triginta millia, 11
 et extra numeratum duodecim millia pondo argenti, auri pondo centum viginti septem.

Acilius consul ab Thermopylis Heracleam ad Ætolos 22
 præmisit, ut tunc saltem, experti regiam vanitatem, resipiscerent, traditaque Heraclea, cogitarent de petenda ab senatu seu furoris sui seu erroris venia. Et ceteras Græciæ civitates defecisse 2
 eo bello ab optime meritis Romanis; sed quia post fugam regis, cuius fiducia officio decessissent, non addidissent

3 pertinaciam culpæ, in fidem receptas esse. Ætolos quoque, quanquam non secuti sint regem, sed accersierint, et duces belli, non socii fuerint, si pænitere possint, posse et incolumes esse.

4 Ad ea quum pacati nihil responderetur appareretque, armis rem gerendam et, rege superato, bellum Ætolicum integrum restare, castra ab Thermopylis ad Heracleam movit; eoque ipso die, ut situm nosceret urbis, ab omni parte equo mœnia est circumvectus.

5 Sita est Heraclea in radicibus Cætæ montis; ipsa in campo, arcem imminemtem loco alto et undique præcipiti habet.

6 Contemplatus omnia, quæ noscenda erant, quattuor simul

7 locis aggredi urbem constituit. A flumine Asopo, qua et gymnasium est, L. Valerium operibus atque oppugnationi præposuit; partem extra muros, quæ frequentius prope quam urbs habitabatur, Ti. Sempronio Longo oppugnandam dedit;

8 a sinu Maliaco, quæ aditum haud facilem pars habebat, M. Bæbium, ab altero amniculo, quem Melana vocant, adversus

9 Dianæ templum App. Claudium opposuit. Horum magno certamine intra paucos dies turres arietesque et alius omnis

10 apparatus oppugnandarum urbium perficitur. Et quum ager Heracleensis, paluster omnis frequensque proceris arboribus,

11 benigne ad omne genus operum materiam suppeditabat, tum, quia refugerant intra mœnia Ætoli, deserta, quæ in vestibulo urbis erant, tecta in varios usus non tigna modo et tabulas, sed laterem quoque et cæmenta et saxa variæ magnitudinis præbebant. Et Romani quidem operibus magis quam armis

23 urbem oppugnabant, Ætoli contra armis se tuebantur. Nam quum ariete quaterentur muri, non laqueis, ut solet, exceptos declinabant ictus, sed armati frequentes *erumpebant*, quidam

3 ignes etiam, quos aggeribus iniicerent, ferebant. Fornices quoque in muro erant apti ad excurrendum, et ipsi, quum pro dirutis reficerent muros, crebriores eos, ut pluribus

4 erumperetur in hostem locis, faciebant. Hoc primis diebus, dum integræ vires erant, et frequentes et impigre fecerunt;

5 in dies deinde pauciores et segnius. Etenim, quum multis urgerentur rebus, nulla eos res æque ac vigiliæ conficiebant,

Romanis in magna copia militum succedentibus aliis in stationem aliorum, Ætolos propter paucitatem eosdem dies noctesque assiduo labore urente. Per quattuor et viginti dies, ita ut nullum tempus 6 vacuum dimicatione esset, adversus quattuor e partibus simul oppugnantem hostem nocturnus diurno continuatus labor est. Quum fatigatos iam Ætolos sciret consul et ex ratione temporis 7 et quod ita transfugæ affirmabant, tale consilium init. Media 8 nocte receptui signum dedit, et ab oppugnatione simul milites omnes deductos usque ad tertiam diei horam quietos in castris tenuit. Inde cœpta oppugnatio ad mediam rursus noctem 9 perducta est, intermissa deinde usque ad tertiam diei horam. Fatigationem rati causam esse Ætoli non continuandæ op- 10 pugnationis, quæ et ipsos affecerat, ubi Romanis datum receptui signum esset, velut ipsi quoque revocati, pro se quisque ex stationibus decedebant, nec ante tertiam diei horam armati in muris apparebant. Consul quum nocte media intermisisset 24 oppugnationem, quarta vigilia rursus ab tribus partibus summa vi aggressus, ab una Ti. Sempronium tenere intentos milites 2 signumque exspectare iussit, ad ea in nocturno tumultu, unde clamor exaudiretur, haud dubie ratus hostes concursuros. Ætoli pars sopiti affecta labore ac vigiliis corpora ex somno 3 moliebantur, pars vigilantes adhuc ad strepitum pugnantium in tenebris currunt. Hostes partim per ruinas iacentis muri 4 transcendere conantur, partim scalis adscensus tentant; adversus quos undique ad opem ferendam concurrunt Ætoli. Pars una, 5 in qua ædificia extra urbem erant, neque defenditur neque oppugnatur; sed qui oppugnarent, intenti signum exspectabant; defensor nemo aderat. Iam diluciscebat, quum signum consul 6 dedit; et sine ullo certamine partim per semiruta, partim scalis integros muros transcendere. Simul clamor, index capti oppidi, est exauditus; undique Ætoli desertis stationibus in arcem fugiunt. Oppidum victores permissu consulis diripiunt, 7 non tam ab ira nec ab odio, quam ut miles, coercitus in tot receptis ex potestate hostium urbibus, aliquo tandem loco fructum victoriæ sentiret. Revocatos inde a medio ferme die 8

milites quum in duas divisisset partes, unam radicibus montium circumduci ad rupem iussit, quæ, fastigio altitudinis par, 9 media valle velut abrupta erat ab arce; sed adeo prope geminata cacumina eorum montium sunt, ut ex vertice altero conici tela in arcem possint; cum dimidia parte militum escensurus consul ab urbe in arcem, signum ab iis, qui ab tergo in 10 rupem evasuri erant, exspectabat. Non tulere, qui in arce erant, Ætoli primum eorum, qui rupem ceperant, clamorem, deinde impetum ab urbe Romanorum, et fractis iam animis et nulla ibi præparata re ad obsidionem diutius tolerandam, 11 utpote congregatis feminis puerisque et imbelli alia turba in arcem, quæ vix capere, nedum tueri multitudinem tantam posset. Itaque ad primum impetum abiectis armis dederunt 12 sese. Traditus inter ceteros princeps Ætolorum Damocritus est, qui principio belli decretum Ætolorum, quo accersendum Antiochum censuerant, T. Quinctio poscenti responderat, in Italia daturum, quum castra ibi Ætoli posuissent. Ob eam ferociam maius victoribus gaudium traditus fuit.

25 Eodem tempore, quo Romani Heracleam, Philippus Lamiam ex composito oppugnabat, circa Thermopylas cum consule redeunte ex Bœotia, ut victoriam ipsi populoque Romano gratularetur excusaretque, quod morbo impeditus bello non 2 interfuisset, congressus. Inde diversi ad duas simul oppug- 3 nandas urbes profecti. Intersunt septem millia ferme passuum, et quia Lamia quum posita est in tumulo, tum regionem maxime Cætæ spectat, oppido quam breve intervallum videtur 4 et omnia in conspectu sunt. Quum enixe, velut proposito certamine, Romani Macedonesque diem ac noctem aut in operibus aut in præliis essent, hoc maior difficultas Macedonibus erat, quod Romani aggere et vineis et omnibus supra terram operibus, subter Macedones cuniculis oppugnabant, 5 et in asperis locis silex pæne impenetrabilis ferro occurrebat. Et quum parum procederet inceptum, per colloquia principum 6 oppidanos tentabat rex, ut urbem dederent, haud dubius, quin, si prius Heraclea capta foret, Romanis se potius quam sibi

dedituri essent, suamque gratiam consul in obsidione liberanda facturum esset. Nec eum opinio est frustrata; confestim enim 7 ab Heraclea capta nuntius venit, ut oppugnatione absisteret; æquius esse Romanos milites, qui acie dimicassent, [quam Ætolos] præmia habere victoriæ. Itaque recessum est ab 8 Lamia, et propinquæ clade urbis ipsi, ne quid simile paterentur, effugerunt.

Paucis, priusquam Heraclea caperetur, diebus Ætoli, concilio Hypatam coacto, legatos ad Antiochum miserunt, inter 26 quos et Thoas idem, qui antea, missus est. Mandata erant, ut ab rege peterent, primum ut ipse, coactis rursus terrestribus navalibusque copiis, in Græciam traiceret, deinde, si qua 3 ipsum teneret res, ut pecuniam et auxilia mitteret; id quum ad dignitatem eius fidemque pertinere, non prodi socios, tum etiam ad incolumitatem regni, ne sineret Romanos vacuos 4 omni cura, quum Ætolorum gentem sustulissent, omnibus copiis in Asiam traicere. Vera erant, quæ dicebantur; eo 5 magis regem moverunt. Itaque in præsentia pecuniam, quæ ad usus belli necessaria erat, legatis dedit; auxilia terrestria navaliaque affirmavit missurum. Thoantem unum ex legatis 6 retinuit, et ipsum haud invitum morantem, ut exactor præsens promissorum adesset.

Ceterum Heraclea capta fregit tandem animos Ætolorum, 27 et post paucos dies, quam ad bellum renovandum acciendum- 2 que regem in Asiam miserant legatos, abiectis belli consiliis, pacis petendæ oratores ad consulem miserunt. Quos dicere 3 exorsos consul interfatus, quum alia sibi prævertenda esse dixisset, redire Hypatam eos, datis dierum decem indutiis, et L. Valerio Flacco cum iis misso, iussit eique, quæ secum ac- 4 turi fuissent, exponere, et si qua vellent alia. Hypatam ut 4 est ventum, principes Ætolorum apud Flaccum concilium habuerunt consultantes, quonam agendum modo apud consu- 5 lem foret. His parantibus antiqua iura fœderum ordiri meri- 5 taque in populum Romanum, absistere iis Flaccus iussit, quæ 6 ipsi violassent ac rupissent; confessionem iis culpæ magis

profuturam et totam in preces orationem versam; nec enim in causa ipsorum, sed in populi Romani clementia spem salutis
 7 positam esse. Et se suppliciter agentibus iis affuturum et apud consulem et Romæ in senatu; eo quoque enim mittendos
 8 fore legatos. Hæc una via visa est omnibus ad salutem, ut in fidem se permitterent Romanorum; ita enim et illis violandi supplices verecundiam se imposituros, et ipsos nihilo minus suæ potestatis fore, si quid melius fortuna ostendisset.
 28 Postquam ad consulem ventum est, Phæneas legationis princeps longam orationem et varie ad mitigandam iram victoris compositam ita ad extremum finivit, ut diceret, Ætolos se
 2 suaque omnia fidei populi Romani permittere. Id consul ubi audivit, „Etiam atque etiam videte“ inquit, „Ætoli, ut ita permittatis.“ Tum decretum Phæneas, in quo id diserte
 3 scriptum erat, ostendit. „Quando ergo“ inquit „ita permittitis, postulo, ut mihi Dicæarchum civem vestrum et Menestam Epirotam“ (Naupactum is cum præsidio ingressus ad defectionem compulerat) „et Arynandrum cum principibus Athamanum, quorum consilio ab nobis defecistis, sine mora
 4 dedatis.“ Prope dicentem interfatus Romanum „Non in servitutem“ inquit, „sed in fidem tuam nos tradidimus; et certum habeo, te imprudentia labi, qui nobis imperes, quæ
 5 moris Græcorum non sint.“ Ad ea consul „Nec hercule“ inquit „magnopere nunc curo, quid Ætoli satis ex more Græcorum factum esse censeant, dum ego more Romano imperium inhi-beam in deditos modo decreto suo, ante armis victos.
 6 Itaque, ni propere fit, quod impero, vinciri vos iam iubebo.“ Afferri catenas et circumstere lictores iussit. Tum fracta Phæneæ ferocia Ætolisque aliis est, et tandem, cuius condi-
 7 tionis essent, senserunt. Et Phæneas se quidem, et qui adsint Ætolorum, scire facienda esse, quæ imperentur, dixit, sed ad decernenda ea concilio Ætolorum opus esse; ad id petere ut
 8 decem dierum indutias daret. Petente Flacco pro Ætolis indutiæ datæ et Hypatam reditum est; ubi quum in consilio delectorum, quos apocletos vocant, Phæneas, et quæ impera-

rentur et quæ ipsis prope accidissent, exposuisset, ingemuerunt 9 quidem principes condicioni suæ, parendum tamen victori censebant et ex omnibus oppidis convocandos Ætolos ad concilium. Postquam vero coacta omnis multitudo eadem illa 29 audivit, adeo sævitia imperii atque indignitate animi exasperati sunt, ut, si in pace fuissent, illo impetu iræ concitari potuerint ad bellum. Ad iram accedebat et difficultas eorum, 2 quæ imperarentur (quonam modo enim utique regem Arynandrum se tradere posse?) et spes forte oblata, quod Nicander 3 eo ipso tempore ab rege Antiocho veniens implevit expectatione vana multitudinem, terra marique ingens parari bellum. Duodecimo is die, quam conscenderat navem, in 4 Ætoliam perfecta legatione rediens Phalara in sinu Maliaco tenuit. Inde Lamiam pecuniam quum devexisset, ipse cum 5 expeditis prima vespera inter Macedonum Romanorumque castra medio agro, dum Hypatam notis callibus petit, in stationem incidit Macedonum, deductusque ad regem est nondum convivio dimisso. Quod ubi nuntiatum est, velut hospitis, non 6 hostis adventu motus Philippus accumbere eum epularique iussum, atque inde, dimissis aliis, solum retentum, ipsum quidem de se timere quicquam vetuit, Ætolorum prava consilia 8 atque in ipsorum caput semper recidentia accusavit, qui primum Romanos, deinde Antiochum in Græciam adduxissent. Sed præteritorum, quæ magis reprehendi quam corrigi pos- 9 sint, oblitum se non facturum, ut insultet adversis rebus eorum. Ætolos quoque finire tandem adversus se odia debere, et Nicandrum privatim eius diei, quo servatus a se foret, meminisse. Ita datis, qui in tutum eum prosequerentur, Hypa- 11 tam Nicander consultantibus de pace Romana supervenit.

M'. Acilius, vendita aut concessa militi circa Heracleam 30 præda, postquam nec Hypatæ pacata consilia esse, et Naupactum concurrisset Ætolos, ut inde totum impetum belli sustinerent, audivit, præmisso App. Claudio cum quattuor millibus 2 militum ad occupanda iuga, qua difficiles transitus montium erant, ipse Ætam escendit, Herculi que sacrificium fecit in eo 3

loco, quem Pyram, quod ibi mortale corpus eius dei sit crematum, appellant. Inde toto exercitu profectus reliquum iter
 4 satis expedito agmine fecit; ut ad Coracem ventum est (mons est altissimus inter Callipolin et Naupactum), ibi et iumenta multa ex agmine præcipitata cum ipsis oneribus sunt et ho-
 5 mines vexati, et facile apparebat, quam cum inertī hoste res esset, qui tam impeditum saltum nullo præsidio, ut clauderet
 6 transitum, insedisset. Tum quoque vexato exercitu ad Naupactum descendit, et uno castello adversus arcem posito, ceteras partes urbis, divisīs copiis pro situ mœnium, circumse-
 dit. Nec minus operis laborisque ea oppugnatio quam Heracleæ habuit.

31 Eodem tempore et Messene in Peloponneso ab Achæis, quod concilii eorum recusaret esse, oppugnari cœpta est.
 2 Duæ civitates, Messene et Elis, extra concilium Achaicum 3 erant; cum Ætolis sentiebant. Elei tamen post fugatum ex Græcia Antiochum legatis Achæorum lenius responderant, dimisso præsidio regio cogituros se, quid sibi faciendum
 4 esset; Messenii, sine responso dimissis legatis, moverant bellum, 5 trepidique rerum suarum, quum iam ager effuso exercitu passim ureretur castraque prope urbem poni viderent, legatos Chalcidem ad T. Quinctium, auctorem libertatis, miserunt, qui nuntiarent Messenios Romanis, non Achæis et aperire portas et
 6 dedere urbem paratos esse. Auditis legatis extemplo profectus Quinctius, a Megalopoli ad Diophanen prætorem Achæorum misit, qui extemplo reducere eum a Messene exer-
 7 citum et venire ad se iuberet. Dicto paruit Diophanes et, soluta obsidione, expeditus ipse prægressus agmen, circa Andaniam, parvum oppidum inter Megalopolim Messenenque
 8 positum, Quinctio occurrit; et quum causas oppugnationis exponeret, castigatum leniter, quod tantam rem sine auctori-
 9 tate sua conatus esset, dimittere exercitum iussit nec pacem omnium bono partem turbare. Messeniis imperavit, ut exsules reducerent et Achæorum concilii essent; si qua haberent, de quibus aut recusare aut in posterum caveri sibi vellent,

Corinthum ad se venirent. Diophanen concilium Achæorum 10 extemplo sibi præbere iussit. Ibi de Zacyntho intercepta per fraudem insula questus postulavit, ut restitueretur Romanis. Philippi Macedonum regis Zacynthus fuerat; eam mercedem 11 Amyndro dederat, ut per Athamaniam ducere exercitum in superiorem partem Ætoliæ liceret, qua expeditione fractis animis Ætolos compulit ad petendam pacem. Amynder 12 Philippum Megalopolitanum insulæ præfecit; postea per bellum, quo se Antiocho adversus Romanos coniunxit, Philippo ad munera belli revocato, Hieroclen Agrigentinum successorem misit. Is post fugam ab Thermopylis Antiochi Amyndrumque a Philippo Athamania pulsum, missis ultro ad Diophanen prætorem Achæorum nuntiis, pecuniam pactus insulam Achæis tradidit. Id præmium belli suum esse æquum 2 censebant Romani; non enim M. Acilium consulem legionesque Romanas Diophani et Achæis ad Thermopylas pugnasse. Diopha- 3 nes adversus hæc purgare interdum sese gentemque, interdum de iure facti disserere. Quidam Achæorum et initio eam se 4 rem aspernatos testabantur et tunc pertinaciam increpitabant prætoris, auctoribusque iis decretum est, ut T. Quinctio ea res permitteretur. Erat Quinctius sicut adversantibus asper, 5 ita, si cederes, idem placabilis. Omissa igitur contentione vocis vultusque, „Si utilem“ inquit „possessionem eius insulæ censerem Achæis esse, auctor essem senatui populoque Romano, ut eam vos habere sinerent; ceterum sicut testudinem, 6 ubi collecta in suum tegumen est, tutam ad omnes ictus video esse, ubi exserit partes aliquas, quodcunque nudavit, obnoxium atque infirmum habere, haud dissimiliter vos, Achæi, clausos 7 undique mari, quæ intra Peloponnesi sint terminos, ea et iungere vobis et iuncta tueri facile; simul aviditate plura 8 amplectendi hinc excedatis, nuda vobis omnia, quæ extra sint, et exposita ad omnes ictus esse.“ Assentienti omni concilio 9 nec Diophane ultra tendere auso, Zacynthus Romanis traditur.

Per idem tempus Philippus rex proficiscentem consulem 33

ad Naupactum percontatus, si se interim, quæ defecissent ab
 2 societate Romana, urbes recipere vellet, permittente eo ad
 Demetriadem copias admovit, haud ignarus, quanta ibi tum
 3 perturbatio esset. Destituti enim ab omni ope, quum desertos
 se ab Antiocho, spem nullam in Ætolis esse cernerent, dies
 noctesque aut Philippi hostis adventum aut infestiores etiam,
 4 quo iustius irati erant, Romanorum expectabant. Turba
 erat ibi incondita regionum, qui primo pauci in præsidio re-
 licti, postea plures, plerique inermes, ex prælio adverso fuga
 delati, nec virium nec animi satis ad obsidionem tolerandam
 5 habebant. Itaque præmissis a Philippo, quia spem impe-
 trabilis veniæ ostendebant, responderunt, patere portas regi.
 6 Ad primum eius ingressum principum quidam urbe excesse-
 runt, Eurylochus mortem sibi conscivit. Antiochi milites (sic
 enim pacti erant) per Macedoniam Thraciamque, prosequenti-
 bus Macedonibus, ne quis eos violaret, Lysimachiam deducti
 7 sunt. Erant et paucæ naves Demetriade, quibus præerat
 Isidorus; eæ quoque cum præfecto suo dimissæ sunt. Inde
 Dolopiam et Aperantiam et Perrhæbiæ quasdam civitates
 recepit.

34 Dum hæc a Philippo geruntur, T. Quinctius, recepta
 2 Zacyntho ab Achaico concilio, Naupactum traiecit, quæ [iam]
 per duos menses (et iam prope excidium erat) oppugnaba-
 tur, et si capta vi foret, omne ibi nomen Ætolorum ad inter-
 3 necionem videbatur venturum. Ceterum quanquam merito
 iratus erat Ætolis, quod solos obtrectasse gloriæ suæ, quum
 liberaret Græciam, meminerat, et nihil auctoritate sua motos
 esse, quum, quæ tum maxime acciderant, casura præmonens
 4 a furioso incepto eos deterreret, tamen sui maxime operis
 esse credens, nullam gentem liberatæ ab se Græciæ funditus
 everti, obambulare muris, ut facile nosceretur ab Ætolis,
 5 cœpit. Confestim a primis stationibus cognitus est, vulgatum-
 que per omnes ordines, Quinctium esse. Itaque concursu
 facto undique in muros, manus pro se quisque tendentes,
 consonante clamore nominatim Quinctium orare, ut opem

ferret ac servaret. Et tum quidem, quanquam moveretur 6
 his vocibus, manu tamen abnuat quicquam opis in se esse;
 ceterum postquam ad consulem venit, „Utrum fefellit“ inquit 7
 „te, M'. Acili, quid agatur, an, quum satis pervideas, nihil id
 magnopere ad summam rem pertinere censes?“ Eraxerat 8
 expectatione consulem, et „Quin expromis“ inquit, „quid rei sit?“
 Tum Quinctius: „Ecquid vides, te, devicto Antiocho, in duabus
 urbibus oppugnandis tempus terere, quum iam prope annus
 circumactus sit imperii tui, Philippum autem, qui non aciem, 9
 non signa hostium vidit, non solum urbes, sed tot iam gentes,
 Athamaniam, Perrhæbiam, Aperantiam, Dolopiam, sibi adiunxisse,
 et victoriæ tuæ præmium te militesque tuos nondum duas urbes,
 Philippum tot gentes Græciæ habere? Atqui non tantum interest 10
 nostra Ætolorum opes ac vires minui, quantum non supra modum
 Philippum crescere.“ Assentiebatur his consul; sed pudor, si 35
 irritum incepto abscederet obsidione, occurrebat. Tota inde
 Quinctio res permissa est. Is rursus ad eam partem muri, 2
 qua paulo ante vociferati Ætoli fuerant, rediit; ibi quum
 impensius orarent, ut miseretur gentis Ætolorum, exire aliquos
 ad se iussit. Phæneas ipse principesque alii extemplo egressi sunt. 3
 Quibus provolutis ad pedes, „Fortuna“ inquit „vestra facit, ut
 et iræ meæ et orationi temperem. Evenerunt, quæ prædixi 4
 eventura, et ne hoc quidem reliqui vobis est, ut indignis
 accidissee ea videantur. Ego tamen, sorte quadam nutriendæ
 Græciæ datus, ne ingratiss quidem bene facere absistam. Mittite 5
 oratores ad consulem, qui indutias in tantum temporis petant,
 ut mittere legatos Romam possitis, per quos senatui de vobis
 permittatis. Ego apud consulem deprecator defensorque vobis
 adero.“ Ita ut censuerat Quinctius, fecerunt, nec aspernatus 6
 est consul legationem; indutiisque in diem certam datis, qua
 legatio renuntiari ab Roma posset, soluta obsidio est et
 exercitus in Phocidem missus; consul cum T. Quinctio ad 7
 Achaicum concilium Ægium traiecit.

Ibi de Eleis et de exsulibus Lacedæmoniorum restituendis
 actum est. Neutra perfecta res, quia suæ gratiæ reservari

exsulum causam Achæi, Elei per se ipsi quam per Romanos
 8 maluerunt Achaico contribui concilio. Epirotarum legati ad
 consulem venerunt, quos non sincera fide in amicitia fuisse
 satis constabat; militem tamen nullum Antiocho dederant;
 pecunia iuisse eum insimulabantur; legatos ad regem ne ipsi
 9 quidem misisse infitiabantur. Iis petentibus, ut in amicitia
 pristina esse liceret, respondit consul, se, utrum hostium an
 pacatorum eos numero haberet, nondum scire; senatum eius
 10 rei iudicem fore; integram se causam eorum Romam reicere;
 indutias ad id dierum nonaginta dare. Epirotæ Romam missi
 11 senatum adierunt. Iis magis, quæ non fecissent hostilia,
 referentibus quam purgantibus ea, de quibus arguebantur,
 responsum datum est, quo veniam impetrasse, non causam
 12 probasse videri possent. Et Philippi regis legati sub idem
 tempus in senatum introducti, gratulantes de victoria. Iis
 petentibus, ut sibi sacrificare in Capitolio donumque ex auro
 liceret ponere in æde Iovis optimi maximi, permissum ab senatu.
 13 Centum pondo coronam auream posuerunt. Non responsum
 solum benigne regis legatis est, sed filius quoque Philippi
 Demetrius, qui obses Romæ erat, ad patrem reducendus legatis
 14 datus est. Bellum, quod cum Antiocho rege in Græcia gestum
 est a M'. Acilio consule, hunc finem habuit.

36 Alter consul P. Cornelius Scipio, Galliam provinciam
 sortitus, priusquam ad bellum, quod cum Boiis gerendum erat,
 proficisceretur, postulavit ab senatu, ut pecunia sibi decerneretur
 ad ludos, quos prætor in Hispania inter ipsum discrimen pugnae
 2 vovisset. Novum atque iniquum postulare est visus; censuerunt
 ergo, quos ludos inconsulto senatu ex sua unius sententia vovisset,
 eos uti de manubiis, si quam pecuniam ad id reservasset,
 vel sua ipse impensa faceret. Eos ludos per dies decem
 3 P. Cornelius fecit. Per idem fere tempus ædes matris magnæ
 Idææ dedicata est, quam deam is P. Cornelius advectam ex
 Asia P. Cornelio Scipione, cui post Africano fuit cognomen,
 4 P. Licinio consulibus in Palatium a mari detulerat. Locaverant
 ædem faciendam ex senatus consulto M. Livius, C. Claudius

censores M. Cornelio, P. Sempronio consulibus; tredecim annis
 postquam locata erat, dedicavit eam M. Iunius Brutus; ludique
 ob dedicationem eius facti, quos primos scenicos fuisse Valerius
 Antias est auctor, Megalesia appellatos. Item Iuventatis 5
 ædem in circo maximo M. Licinius Lucullus duumvir dedicavit.
 Voverat eam sedecim annis ante M. Livius consul, quo die 6
 Hasdrubalem exercitumque eius cecidit; idem censor eam faci-
 endam locavit M. Cornelio, P. Sempronio consulibus. Huius 7
 quoque dedicandæ causa ludi facti, et eo omnia cum maiore
 religione facta, quod novum cum Antiocho instabat bellum.

Principio eius anni, quo hæc, iam profecto ad bellum 37
 M'. Acilio, manente adhuc Romæ P. Cornelio consule, agebantur,
 boves duos domitos in Carinis per scalas pervenisse in tegulas 2
 ædificii proditum memoriæ est. Eos vivos comburi cineremque
 eorum deiici in Tiberim haruspices iusserunt. Tarracinæ et 3
 Amiterni nuntiatum est aliquoties lapidibus pluisse, Minturnis
 ædem Iovis et tabernas circa forum de cælo tactas esse,
 Vulturini in ostio fluminis duas naves fulmine ictas conflagrasse.
 Eorum prodigiorum causa libros Sibyllinos ex senatus consulto 4
 decemviri quum adissent, renuntiaverunt, ieiunium instituendum
 Cereri esse, et id quinto quoque anno servandum; et ut 5
 novendiale sacrum fieret et unum diem supplicatio esset;
 coronati supplicarent; et consul P. Cornelius, quibus diis
 quibusque hostiis edidissent decemviri, sacrificaret. Placatis 6
 diis nunc votis rite solvendis, nunc prodigiis expiandis, in
 provinciam proficiscitur consul, atque inde Cn. Domitium
 proconsulem dimisso exercitu Romam decedere iussit; ipse
 in agrum Boiorum legiones induxit.

Sub idem fere tempus Ligures, lege sacrata coacto exercitu, 38
 nocte improvise castra Q. Minucii proconsulis aggressi sunt.
 Minucius usque ad lucem intra vallum militem instructum 2
 tenuit, intentus, ne qua transcenderet hostis munimenta;
 prima luce duabus simul portis eruptionem fecit. Nec primo 3
 impetu, quod speraverat, Ligures pulsi sunt; duas amplius
 horas dubium certamen sustinere. Postremo quum alia atque 4

alia agmina erumperent et integri fessis succederent ad pugnam, tandem Ligures, inter cetera etiam vigiliis confecti, terga dederunt. Cæsa supra quattuor millia hostium; ex Romanis sociisque minus 5 trecenti perierunt. Duobus fere post mensibus P. Cornelius consul cum Boiorum exercitu signis collatis egregie pugnavit. 6 Duodetriginta millia hostium occisa Antias Valerius scribit, capta tria millia et quadringentos, signa militaria centum viginti quattuor, equos mille ducentos triginta, carpenta ducenta quadraginta septem; ex victoribus mille quadringentos 7 octoginta quattuor cecidisse. Ubi ut in numero scriptori parum fidei sit, quia in augendo eo non alius intemperantior est, magnam tamen victoriam fuisse apparet, quod et castra capta sunt et Boii post eam pugnam extemplo dederunt sese, et quod supplicatio eius victoriæ causa decreta ab senatu victimæque maiores cæsæ.

39 Per eosdem dies M. Fulvius Nobilior ex ulteriore Hispania 2 ovans urbem est ingressus. Argenti transtulit duodecim millia . pondo, bigati argenti centum triginta, auri centum viginti septem pondo.

3 P. Cornelius consul, obsidibus a Boiorum gente acceptis, agri parte fere dimidia eos multavit, quo, si vellet, populus 4 Romanus colonias mittere posset. Inde Romam ut ad triumphum haud dubium decedens exercitum dimisit et adesse Romæ ad diem 5 triumphi iussit; ipse postero die, quam venit, senatu in ædem Bellonæ vocato, quum de rebus ab se gestis disseruisset, 6 postulavit, ut sibi triumphanti liceret urbem invehî. P. Sempronius Blæsus tribunus plebis non negandum Scipioni, sed differendum honorem triumphi censebat. Bella Ligurum Gallicis semper iuncta fuisse; eas inter se gentes mutua ex propinquo 7 ferre auxilia. Si P. Scipio, devictis acie Boiis, aut ipse cum victore exercitu in agrum Ligurum transisset aut partem copiarum Q. Minucio misisset, qui iam tertium annum ibi dubio detineretur bello, debellari cum Liguribus potuisse; 8 nunc ad triumphum frequentandum deductos esse milites, qui egregiam navare operam rei publicæ potuissent, possent

etiam, si senatus, quod festinatione triumphi prætermissum esset, id restituere differendo triumpho vellet. Iuberent consulem 9 cum legionibus redire in provinciam, dare operam, ut Ligures subigantur. Nisi illi cogantur in ius iudiciumque populi Romani, ne Boios quidem quieturos; aut pacem aut bellum utrobique habenda. Devictis Liguribus, paucos post menses proconsulem 10 P. Cornelium multorum exemplo, qui in magistratu non triumphaverint, triumphaturum esse. Ad ea consul neque se 40 Ligures provinciam sortitum esse ait neque cum Liguribus bellum gessisse neque triumphum de iis postulare; Q. Minucium 2 confidere brevi, subactis iis, meritum triumphum postulaturum atque impetraturum esse. Se de Gallis Boiis postulare 3 triumphum, quos acie vicerit, castris exuerit, quorum gentem biduo post pugnam totam acceperit in deditionem, a quibus obsides abduxerit, pacis futuræ pignus. Verum enimvero illud 4 multo maius esse, quod tantum numerum Gallorum occiderit in acie, quot cum millibus certe Boiorum nemo ante se imperator pugnaverit. Plus partem dimidiam ex quinquaginta millibus 5 hominum cæsam, multa millia capta; senes puerosque Boiis superesse. Itaque id quemquam mirari posse, cur victor 6 exercitus, quum hostem in provincia neminem reliquisset, Romam venerit ad celebrandum consulis triumphum? Quorum 7 militum si et in alia provincia opera uti senatus velit, utro tandem modo promptiores ad aliud periculum novumque laborem ituros credat, si persoluta eis sine detrectatione prioris periculi laborisque merces sit, an si spem pro re ferentes dimittant, iam semel in prima spe deceptos? Nam 8 quod ad se attineat, sibi gloriæ in omnem vitam illo die satis quæsitum esse, quo se virum optimum iudicatum ad accipiendam matrem Idæam misisset senatus. Hoc titulo, 9 etsi nec consulatus nec triumphus addatur, satis honestam honoratamque P. Scipionis Nasicæ imaginem fore. Universus 10 senatus non ipse modo ad decernendum triumphum consensit, sed etiam tribunum plebis auctoritate sua compulit ad remittendam intercessionem. P. Cornelius consul triumphavit de Boiis. 11

In eo triumpho Gallicis carpentis arma signaque et spolia omnis generis travexit et vasa aenea Gallica, et cum captivis 12 nobilibus equorum quoque captorum gregem traduxit. Aureos torques transtulit mille quadringentos septuaginta unum, ad hoc auri pondo ducenta quadraginta septem, argenti infecti factique, in Gallicis vasis non infabre suo more factis, duo millia trecenta quadraginta pondo, bigatorum nummorum ducenta triginta quatuor. 13 Militibus, qui currum secuti sunt, centenos vicanos quinos asses divisit, duplex centurioni, triplex equiti. Postero die contione advocata, de rebus ab se gestis et de iniuria tribuni bello alieno se illigantis, ut suæ victoriæ fructu se fraudaret, quum disseruisset, milites exauctoratos dimisit.

41 Dum hæc in Italia geruntur, Antiochus Ephesi securus admodum de bello Romano erat, tanquam non transituris in Asiam Romanis; quam securitatem ei magna pars amicorum 2 aut per errorem aut assentando faciebat. Hannibal unus, cuius eo tempore vel maxima apud regem auctoritas erat, magis mirari se aiebat, quod non iam in Asia essent Romani, quam 3 venturos dubitare. Propius esse ex Græcia in Asiam quam ex Italia in Græciam traicere, et multo maiorem causam Antiochum quam Ætolos esse, neque [enim] mari minus 4 quam terra pollere Romana arma. Iam pridem classem circa Maleam esse; audire sese, nuper novas naves novumque 5 imperatorem rei gerendæ causa ex Italia venisse. Itaque desineret Antiochus pacem sibi ipse spe vana facere. In Asia et de ipsa Asia brevi terra marique dimicandum ei cum Romanis esse, et aut imperium adimendum orbem 6 terrarum affectantibus aut ipsi regnum amittendum. Unus vera et providere et fideliter prædicere visus. Itaque ipse rex navibus, quæ paratæ instructæque erant, Chersonesum petit, ut ea loca, si forte terra venirent Romani, præsiidiis 7 firmaret; ceteram classem Polyxenidam parare et deducere iussit; speculatorias naves ad omnia exploranda circa insulas dimisit.

42 C. Livius præfectus Romanæ classis, cum quinquaginta navibus tectis profectus ab Roma Neapolim, quo ab sociis eius

oræ convenire iusserat apertas naves, quæ ex fœdere debebantur, Siciliam inde petit, fretoque Messanam prætervectus, quum sex 2 Punicas naves ad auxilium missas accepisset et ab Reginis Locrisque et eiusdem iuris sociis debitas exegisset naves, lustrata classe ad Lacinium, altum petit. Coreyram, quam primam Græciæ civitatum 3 adiit, quum venisset, percontatus de statu belli (necdum enim omnia in Græcia perpacata erant) et ubi classis Romana esset, postquam audivit, circa Thermopylarum saltum in statione 4 consulem ac regem esse, classem Piræi stare, maturandum ratus omnium rerum causa, pergit protinus navigare Peloponnesum. Samen Zacynthumque, quia partis Ætolorum maluerant esse, 5 protinus depopulatus Maleam petit, et prospera navigatione usus paucis diebus Piræum ad veterem classem pervenit. Ad Scyllæum Eumenes rex cum tribus navibus occurrit, quum 6 Æginæ diu incertus consilii fuisset, utrum ad tuendum rediret regnum (audiebat enim Antiochum Ephesi navales terrestresque parare copias) an nusquam abscederet ab Romanis, ex quorum fortuna sua penderet. A Piræo A. Atilius, traditis successori 7 quinque et viginti navibus tectis, Romam est profectus. Livius 8 una et octoginta constratis navibus, multis præterea minoribus, quæ aut apertæ rostratæ aut sine rostris speculatoriæ erant, 43 Delum traiecit. Eo fere tempore consul Acilius Naupactum oppugnabat. Livium Deli per aliquot dies (et est ventosissima regio inter Cycladas fretis alias maioribus, alias minoribus divisas) 2 adversi venti tenuerunt. Polyxenidas certior per dispositas speculatorias naves factus, Deli stare Romanam classem, nuntios ad regem misit, qui omissis, quæ in Hellesponto agebat, cum 3 rostratis navibus, quantum accelerare potuit, Ephesum rediit, et consilium extemplo habuit, faciendumne periculum navalis certaminis foret. Polyxenidas negabat cessandum, et utique 4 prius confligendum, quam classis Eumenis et Rhodiæ naves coniungerentur Romanis. Ita numero non ferme impares 5 futuros se, ceteris omnibus superiores, et celeritate navium et varietate auxiliorum. Nam Romanas naves quum ipsas 6 inscite factas immobiles esse, tum etiam, ut quæ in terram

7 hostium veniant, oneratas commeatu venire; suas autem, ut
 pacata omnia circa se relinquentes, nihil præter militem atque
 arma habituras. Multum etiam adiuturam notitiam maris
 terrarumque et ventorum, quæ omnia ignaros turbatura hostes
 8 essent. Movit omnes auctor consilii, qui et re consilium
 exsecuturus erat. Biduum in apparatu morati, tertio die
 centum navibus, quarum septuaginta tectæ, ceteræ apertæ,
 minoris omnes formæ erant, profecti Phocæam petierunt.
 9 Inde, quum audisset appropinquare iam Romanam classem,
 rex, quia non interfuturus navali certamini erat, Magnesiam,
 quæ ad Sipylum est, concessit ad terrestres copias com-
 10 parandas. Classis ad Cissuntem, portum Erythræorum, tan-
 11 quam ibi aptius expectatura hostem, contendit. Romani,
 ubi primum aquilones (ii namque per aliquot dies tenuerant)
 ceciderunt, ab Delo Phanas, portum Chiorum in Ægæum
 mare versum, petunt; inde ad urbem circumegere naves,
 12 commeatuque sumpto Phocæam traiciunt. Eumenes Elæam
 ad suam classem profectus, paucis post inde diebus cum
 quattuor et viginti navibus tectis, apertis pluribus paulo
 Phocæam ad Romanos parantes instruensque se ad navale
 13 certamen rediit. Inde centum quinque tectis navibus, apertis
 ferme quinquaginta profecti, primo aquilonibus transversis
 quum urgerentur in terram, cogeantur tenui agmine prope
 in ordinem singulæ naves ire; deinde ut lenita paulum vis
 venti est, ad Corycum portum, qui super Cissuntem est,
 44 conati sunt traicere. Polyxenidas, ut appropinquare hostes
 allatum est, occasione pugnandi lætus sinistram ipse cornu
 in altum extendit, dextrum cornu præfectos navium ad terram
 explicare iubet, et æqua fronte ad pugnam procedebat.
 2 Quod ubi vidit Romanus, vela contrahit malosque inclinat,
 et simul armamenta componens opperitur insequentes naves.
 3 Iam ferme triginta in fronte erant, quibus ut æquaret lævum
 cornu, dolonibus erectis altum petere intendit, iussis, qui
 sequebantur, adversus dextrum cornu prope terram proras
 4 dirigere. Eumenes agmen cogeabat; ceterum ut demendis

armamentis tumultuari primum cœptum est, et ipse, quanta maxime
 celeritate potest, concitat naves. Iam omnibus in conspectu erant. 5
 Duæ Punicæ naves antecedeabant Romanam classem, quibus
 obviæ tres fuerunt regiæ naves; et ut in numero impari, duæ regiæ 6
 unam circumsistunt, et primum ab utroque latere remos detergunt,
 deinde transcendunt armati, et deiectis cæsisque propugnatoribus
 navem capiunt; una, quæ compari Marte concurrerat, postquam 7
 captam alteram navem vidit, priusquam ab tribus simul circum-
 veniretur, retro ad classem refugit. Livius indignatione accensus 8
 prætoria nave in hostes tendit. Adversus quam eadem spe duæ,
 quæ Punicam unam navem circumvenerant, quum inferrentur,
 demittere remos in aquam ab utroque latere remiges stabiliendæ
 navis causa iussit, et in advenientes hostium naves ferreas manus
 iniicere et, ubi pugnam pedestri similem fecissent, meminisse 9
 Romanæ virtutis nec pro viris ducere regia mancipia. Haud
 paulo facilius, quam ante duæ unam, tunc una duas naves
 expugnavit cepitque. Et iam classes quoque undique con- 10
 currebant, et passim permixtis navibus pugnabatur. Eumenes, 11
 qui extremus, commisso certamine, advenerat, ut animadvertit,
 lævum cornu hostium ab Livio turbatum, dextrum ipse, ubi
 æqua pugna erat, invadit. Neque ita multo post primum ab 45
 lævo cornu fuga cœpit. Polyxenidas enim, ut virtute militum
 haud dubie se superari vidit, sublatis dolonibus effuse fugere
 intendit; mox idem et, qui prope terram cum Eumene
 contraxerant certamen, fecerunt. Romani et Eumenes, quoad 2
 sufficere remiges potuerunt et in spe erant extremi agminis
 vexandi, satis pertinaciter secuti sunt; postquam celeritate 3
 navium, utpote levium, suas commeatu onustas eludi frustra
 tendentes viderunt, tandem substiterunt, tredecim captis navibus
 cum milite ac remige, decem demersis. Romanæ classis una 4
 Punica navis, in primo certamine ab duabus circumventa, periit.
 Polyxenidas non prius quam in portu Ephesi fugæ finem fecit.
 Romani eo die, unde egressa regia classis erat, manserunt; 5
 postero die hostem persequi intenderunt. Medio fere in cursu
 obviæ fuere iis quinque et viginti tectæ Rhodiæ naves cum

6 Pausistrato præfecto classis. His adiunctis, Ephesum hostem persecuti, ante ostium portus acie instructa steterunt. Postquam confessionem victis satis expresserunt, Rhodii et Eumenes domos
7 dimissi; Romani Chium petentes, Phœnicuntem primum portum Erythrææ terræ prætervecti, nocte ancoris iactis, postero die in insulam ad ipsam urbem traiecerunt, ubi paucos dies remige
8 maxime reficiendo morati Phocæam transmittunt. Ibi relictis ad præsidium urbis quattuor quinquereimis, ad Canas classis venit, et, quum iam hiems appeteret, fossa valloque circumdatis naves subductæ.

9 Exitu anni comitia Romæ habita, quibus creati sunt consules L. Cornelius Scipio et C. Lælius, Africanum intuentibus cunctis ad finiendum cum Antiocho bellum. Postero die prætores creati M. Tuccius, L. Aurunculeius, Cn. Fulvius, L. Æmilius, P. Iunius, C. Atinius Labeo.

Liber XXXVII.

L. Cornelio Scipione, C. Lælio consulibus nulla prius 1
secundum religiones acta in senatu res est quam de Ætolis. A. u. c. 564.
A. Chr. 190.
Et eorum legati institere, quia brevem indutiarum diem habebant, et ab T. Quinctio, qui tum Romam ex Græcia redierat, adiuti sunt. Ætoli, ut quibus plus in misericordia senatus quam in causa spei 2
esset, suppliciter egerunt, veteribus benefactis nova pensantes maleficia; ceterum et præsentis interrogationibus undique 3
senatorum, confessionem magis noxæ quam responsa exprimentium, fatigati sunt, et excedere curia iussi magnum certamen præbuerunt. Plus ira quam misericordia in causa eorum 4
valebat, quia non ut hostibus modo, sed tanquam indomitæ et insociabili genti succensebant. Per aliquot dies quum 5
certatum esset, postremo neque dari neque negari pacem placuit. Duæ condiciones eis latæ sunt: vel senatui liberum arbitrium de se permitterent, vel mille talentum darent eosdemque amicos atque inimicos haberent. Exprimere cupientibus, 6
quarum rerum in se arbitrium senatui permitterent, nihil certi responsum est. Ita infecta pace dimissi, urbe eodem die, Italia intra quindecim dies excedere iussi.

Tum de consulum provinciis cœptum est agi. Ambo 7
Græciam cupiebant. Multum Lælius in senatu poterat.

Is, quum senatus aut sortiri aut comparare inter se provincias
 consules iussisset, elegantius facturos dixit, si iudicio patrum,
 8 quam si sorti eam rem permisissent. Scipio, responso ad hoc
 dato, cogitaturum, quid sibi faciendum esset, cum fratre uno
 locutus iussusque ab eo permittere audacter senatui, renuntiat
 9 collegæ, facturum se, quod is censeret. Quum res aut nova
 aut vetustate exemplorum memoriæ iam exoletæ relata
 expectatione certaminis senatum erexisset, P. Scipio Africanus
 dixit, si L. Scipioni fratri suo provinciam Græciam decrevissent,
 10 se legatum iturum. Hæc vox magno assensu audita sustulit
 certamen. Experiri libebat, utrum plus regi Antiocho in Hanni-
 bale victo an in victore Africano consuli legionibusque Romanis
 auxilii foret; ac prope omnes Scipioni Græciam, Lælio Italiam
 2 decreverunt. Prætores inde provincias sortitisunt, L. Aurunculeius
 urbanam, Cn. Fulvius peregrinam, L. Æmilius Regillus classem,
 P. Iunius Brutus Tuscos, M. Tuccius Apuliam et Bruttios,
 2 C. Atinius Siciliam. Consuli deinde, cui Græcia provincia
 decreta erat, ad eum exercitum, quem a M'. Acilio (duæ
 autem legiones erant) accepturus esset, in supplementum addita
 peditum civium Romanorum tria millia, equites centum, et
 3 socium Latini nominis quinque millia, equites ducenti; et
 adiectum, ut, quum in provinciam venisset, si e re publica
 4 videretur esse, exercitum in Asiam traiceret. Alteri consuli
 totus novus exercitus decretus, duæ legiones Romanæ et socium
 Latini nominis quindecim millia peditum, equites sexcenti.
 5 Exercitum ex Liguribus Q. Minucius (iam enim confectam
 provinciam scripserat et Ligurum omne nomen in deditionem
 venisse) traducere in Boios et P. Cornelio proconsuli tradere
 6 iussus, ex agro, quo victos bello multaverat, Boios deducendi. Duæ
 urbanæ legiones, quæ priore anno conscriptæ erant, M. Tuccio
 prætori datæ, et socium ac Latini nominis peditum quindecim
 millia, equites sexcenti ad Apuliam Bruttiosque obtinendos.
 7 A. Cornelio superioris anni prætori, qui Bruttios cum exercitu
 obtinuerat, imperatum, si ita consuli videretur, ut legiones in
 Ætoliam traiectas M'. Acilio traderet, si is manere ibi vellet;

si Acilius redire Romam mallet, ut A. Cornelius cum eo 8
 exercitu in Ætolia remaneret. C. Atinium Labeonem provin-
 ciam Siciliam exercitumque ab M. Æmilio accipere placuit,
 et in supplementum scribere ex ipsa provincia, si vellet,
 peditum duo millia et centum equites. P. Iunius Brutus in 9
 Tuscos exercitum novum, legionem unam Romanam et decem
 millia socium ac Latini nominis scribere et quadringentos
 equites; L. Æmilius, cui maritima provincia erat, viginti 10
 naves longas et socios navales a M. Iunio prætore superioris
 anni accipere est iussus, et scribere ipse mille navales socios,
 duo millia peditum; cum iis navibus militibusque in Asiam
 proficisci et classem a C. Livio accipere. Duas Hispanias 11
 Sardiniamque obtinentibus prorogatum in annum imperium est
 et iidem exercitus decreti. Siciliæ Sardiniaque binæ æque ac 12
 proximo anno decimæ frumenti imperatæ; Siculum omne
 frumentum in Ætoliam ad exercitum portari iussum; ex
 Sardinia pars Romam, pars in Ætoliam, eodem, quo Siculum.

Priusquam consules in provincias profiscerentur, prodigia 3
 per pontifices procurari placuit. Romæ Iunonis Lucinæ templum 2
 de cælo tactum erat, ita ut fastigium valvæque deformarentur;
 Puteolis pluribus locis murus et porta fulmine icta et duo
 homines exanimati; Nursiæ sereno satis constabat nimbum 3
 ortum; ibi quoque duos liberos homines exanimatos; terra
 apud se pluvisse Tusculani nuntiabant, et Reatini mulam in
 agro suo peperisse. Ea procurata, Latinæque instauratæ, 4
 quod Laurentibus carnis, quæ dari debet, data non fuerat.
 Supplicatio quoque earum religionum causa fuit, quibus diis 5
 decemviri ex libris ut fieret ediderunt. Decem ingenui, decem 6
 virgines, patrimi omnes matrimique, ad id sacrificium adhibiti,
 et decemviri nocte lactentibus rem divinam fecerunt. P. Cornelius 7
 Scipio Africanus, priusquam profisceretur, fornicem in Capitolio
 adversus viam, qua in Capitolium escenditur, cum signis septem
 auratis et equis duobus et marmorea duo labra ante fornicem
 posuit.

- 8 Per eosdem dies principes Ætolorum tres et quadraginta, inter quos Damocritus et frater eius erant, ab duabus cohortibus missis a M'. Acilio Romam deducti et in lautumias coniecti sunt; cohortes inde ad exercitum redire L. Cornelius consul iussit.
- 9 Legati ab Ptolemæo et Cleopatra regibus Ægypti gratulantes, quod M'. Acilius consul Antiochum regem Græcia expulisset,
- 10 venerunt, adhortantesque, ut in Asiam exercitum traicerent: omnia percussa metu non in Asia modo, sed etiam in Syria esse; reges Ægypti ad ea, quæ censuisset senatus, paratos fore.
- 11 Gratiae regibus actæ; legatis munera dari iussa, in singulos quaternum millium æris.
- 4 L. Cornelius consul, peractis, quæ Romæ agenda erant, pro contione edixit, ut milites, quos ipse in supplementum scripsisset, quique in Brutiis cum A. Cornelio proprætore essent, ut hi omnes idibus Quintilibus Brundisium convenirent.
- 2 Item tres legatos nominavit, Sex. Digitium, L. Apustium, C. Fabricium Luscium, qui ex ora maritima undique naves Brundisium contraherent; et omnibus iam paratis, paludatus
- 3 ab urbe est profectus. Ad quinque millia voluntariorum, Romani sociique, qui emerita stipendia sub imperatore P. Africano habebant, præsto fuere exeunti consuli et nomina dederunt.
- 4 Per eos dies, quibus est profectus ad bellum consul, ludis Apollinaribus, ante diem quintum idus Quintiles, cælo sereno interdiu obscurata lux est, quum luna sub orbem solis subisset.
- 5 Et L. Æmilius Regillus, cui navalis provincia evenerat, eodem tempore profectus est. L. Aurunculeio negotium ab senatu datum est, ut triginta quinquereemes, viginti triremes faceret, quia fama erat, Antiochum post prælium navale maiorem classem aliquanto reparare.
- 6 Ætoli, postquam legati ab Roma retulerunt, nullam spem pacis esse, quanquam omnis ora maritima eorum, quæ
- 7 in Peloponnesum versa est, depopulata ab Achæis erat, periculi magis quam damni memores, ut Romanis intercluderent iter, Coracem occupaverunt montem; neque enim dubitabant, ad oppugnationem Naupacti eos principio veris redituros esse.

Acilio, quia id expectari sciebat, satius visum est inopinatam 8 aggredi rem et Lamiam oppugnare; nam et a Philippo prope 9 ad excidium adductos esse, et tunc eo ipso, quod nihil tale timerent, opprimi incautos posse. Profectus ab Elatea primum 10 in hostium terra circa Spercheum amnem posuit castra; inde nocte motis signis, prima luce corona mœnia est aggressus. Magnus pavor ac tumultus, ut in re improvisa, fuit. Constan- 5 tius tamen, quam quis facturos crederet in tam subito periculo, quum viri propugnarent, feminae tela omnis generis saxaque in muros gererent, iam multifariam scalis apposis urbem eo die defenderunt. Acilius, signo receptui dato, suos in castra 2 medio ferme die reduxit; et tunc cibo et quiete refectis corporibus, priusquam prætorium dimitteret, denunciavit, ut ante lucem armati paratique essent; nisi expugnata urbe se eos in castra non reducturum. Eodem tempore, quo pridie, 3 multis locis aggressus, quum oppidanos iam vires, iam tela, iam ante omnia animus deficeret, intra paucas horas urbem cepit. Ibi partim divendita, partim divisa præda, consilium habitum, quid deinde faceret. Nemini ad Naupactum iri placuit, 4 occupato ad Coracem ab Ætolis saltu; ne tamen segnia æstiva essent et Ætoli non impetratam pacem ab senatu nihilo minus per suam cunctationem haberent, oppugnare Acilius Amphissam statuit. Ab Heraclea per Cætam exercitus eo ductus. Quum 5 ad mœnia castra posuisset, non corona, sicut Lamiam, sed operibus oppugnare urbem est adortus. Pluribus simul locis aries admovebatur et, quum quaterentur muri, nihil adversus tale machinationis genus parare aut comminisci oppidani conabantur. Omnis spes in armis et audacia erat; eruptionibus 6 crebris et stationes hostium et eos ipsos, qui circa opera et machinas erant, turbabant. Multis tamen locis decussus 6 murus erat, quum allatum est, successorem, Apolloniæ exposito exercitu, per Epirum ac Thessaliam venire. Cum 2 tredecim millibus peditum et quingentis equitibus consul veniebat. Iam in sinum Maliacum venerat; et præmissis Hypatam, qui tradere urbem iuberent, postquam nihil responsum

est nisi ex communi Ætolorum decreto facturos, ne teneret
se oppugnatio Hypatæ nondum Amphissa recepta, præmisso
3 fratre Africano Amphissam ducit. Sub adventum eorum
oppidani relictæ urbe (iam enim magna ex parte mœnibus
nudata erat) in arcem, quam inexpugnabilem habent, omnes
armati atque inermes concessere.

4 Consul ab sex millibus fere passuum inde posuit castra.
Eo legati Athenienses primum ad P. Scipionem prægressum
agmen, sicut ante dictum est, deinde ad consulem venerunt,
5 deprecantes pro Ætolis. Clementius responsum ab Africano
tulerunt, qui causam relinquendi honeste Ætolici belli quærens
Asiam et regem Antiochum spectabat, iusseratque Athenienses
non Romanis solum, ut pacem bello præferrent, sed etiam
6 Ætolis persuadere. Celeriter auctoribus Atheniensibus frequens
ab Hypata legatio Ætolorum venit; et spem pacis eis sermo
etiam Africani, quem priorem adierunt, auxit, commemorantis
multas gentes populosque in Hispania prius, deinde in Africa
in fidem suam venisse; in omnibus se maiora clementiæ
benignitatisque quam virtutis bellicæ monumenta reliquisse.
7 Perfecta videbatur res, quum aditus consul idem illud responsum
retulit, quo fugati ab senatu erant. Eo tanquam novo quum
icti Ætoli essent (nihil enim nec legatione Atheniensium nec
placido Africani responso profectum videbant), referre ad suos
dixerunt velle. Reditum inde Hypatam est, nec consilium
expediebatur; nam neque, unde mille talentum daretur, erat,
et permissio libero arbitrio, ne in corpora sua sæviretur,
2 metuebant. Redire itaque eosdem legatos ad consulem et
Africanum iusserunt et petere, ut, si dare vere pacem, non
tantum ostendere, frustrantes spem miserorum, vellent, aut ex
summa pecuniæ demerent aut permissionem extra civium
3 corpora fieri iuberent. Nihil impetratum ut mutaret consul,
4 et ea quoque irrita legatio dimissa est. Secuti et Athenienses
sunt; et princeps legationis eorum Echedemus fatigatos tot
repulsis Ætolos et complorantes inutili lamentatione fortunam
gentis ad spem revocavit, auctor indutias sex mensium petendi,

ut legatos mittere Romam possent: dilationem nihil ad præsentia 5
mala, quippe quæ ultima essent, adiecturam; levare per multos
casus tempore interposito præsentis clades posse. Auctore 6
Echedemo iidem missi. Prius P. Scipione convento, per eum
indutias temporis eius, quod petebant, ab consule impetraverunt.
Et soluta obsidione Amphissæ M'. Acilius, tradito consuli exercitu, 7
provincia decessit, et consul ab Amphissa Thessaliam repetit,
ut per Macedoniam Thraciamque duceret in Asiam.

Tum Africanus fratri: „Iter, quod insistis, L. Scipio, ego 8
quoque approbo; sed totum id veritur in voluntate Philippi;
qui si imperio nostro fidelis est, et iter et commeatus et 9
omnia, quæ in longo itinere exercitus alunt iuvantque, nobis
suppeditabit; si is destituit, nihil per Thraciam satis tutum
habebis. Itaque prius regis animum explorari placet. Optime 10
explorabitur, si nihil ex præparato agentem opprimet, qui
mittetur.“ Ti. Sempronius Gracchus, longe tum acerrimus 11
iuvenum, ad id delectus, per dispositos equos prope incredibili
celeritate ab Amphissa (inde enim est dimissus) die tertio
Pellam pervenit. In convivio rex erat et in multum vini 12
processerat; ea ipsa remissio animi suspicionem dempsit,
novare eum quicquam velle. Et tum quidem comiter acceptus 13
hospes; postero die commeatus exercitui paratos benigne,
pontes in fluminibus factos, vias, ubi transitus difficiles erant,
munitas vidit. Hæc referens eadem, qua ierat, celeritate 14
Thaumaciis occurrit consuli. Inde certiore et maiore spe
lætus exercitus ad præparata omnia in Macedoniam pervenit.
Venientes regio apparatu et accepit et prosecutus est rex. 15
Multum in eo et dexteritas et humanitas visa, quæ commendabilia
apud Africanum erant, virum sicut ad cetera egregium, ita a
comitate, quæ sine luxuria esset, non aversum. Inde non 16
per Macedoniam modo, sed etiam Thraciam prosequente et
præparante omnia Philippo, ad Hellespontum perventum est.

Antiochus post navalem ad Corycum pugnam quum totam 8
hiemem liberam in apparatus terrestres maritimosque habuisset,
classi maxime reparandæ, ne tota maris possessione pelleretur,

2 intentus fuerat. Succurrebat, superatum se, quum classis
 afuisset Rhodiorum; quod si ea quoque (nec cominissuros
 Rhodios, ut iterum morarentur) certamini adesset, magno sibi
 navium numero opus fore, ut viribus et magnitudine classem
 3 hostium æquaret. Itaque et Hannibalem in Syriam miserat
 ad Phœnicum accersendas naves, et Polyxenidam, quo minus
 prospere res gesta erat, eo enixius et eas, quæ erant, reficere
 4 et alias parare naves iussit. Ipse in Phrygia hibernavit,
 undique auxilia accersens. Etiam in Gallogræciam miserat;
 bellicosiores ea tempestate erant, Gallicos adhuc, nondum
 5 exoleta stirpe gentis, servantes animos. Filium Seleucum in
 Æolide reliquerat cum exercitu ad maritimas continendas urbes,
 quas illinc a Pergamo Eumenes, hinc a Phocæa Erythrisque
 6 Romani sollicitabant. Classis Romana, sicut ante dictum est,
 ad Canas hibernabat. Eo media ferme hieme rex Eumenes
 cum duobus millibus peditum equitibusque quingentis venit.
 7 Is quum magnam prædam agi posse dixisset ex agro hostium,
 qui circa Thyatiram esset, hortando perpulit Livium, ut quinque
 millia militum secum mitteret. Missi ingentem prædam intra
 9 paucos dies averterunt. Inter hæc Phocææ seditio orta,
 quibusdam ad Antiochum multitudinis animos avocantibus.
 2 Gravia hiberna navium erant, grave tributum, quod togæ
 3 quingentæ imperatæ erant cum quingentis tunicis; gravis etiam
 inopia frumenti, propter quam naves quoque et præsidium
 Romanum excessit. Tum vero liberata metu factio erat, quæ
 4 plebem in contionibus ad Antiochum trahebat. Senatus et
 optimates in Romana societate perstandum censebant; defectionis
 5 auctores plus apud multitudinem valuerunt. Rhodii, quo magis
 cessatum priore æstate erat, eo maturius æquinoctio verno
 eundem Pausistratum classis præfectum cum sex et triginta
 6 navibus miserunt. Iam Livius a Canis cum triginta navibus
 et septem quadriremibus, quas secum Eumenes rex adduxerat,
 Hellespontum petebat, ut ad transitum exercitus, quem terra
 7 venturum opinabatur, præpararet, quæ opus essent. In portum,
 quem vocant Achæorum, classem primum advertit; inde Ilium

escendit, sacrificioque Minervæ facto, legationes finitimas ab
 Elæunte et Dardano et Rhœteo, tradentes in fidem civitates
 suas, benigne audivit. Inde ad Hellesponti fauces navigat et, 8
 decem navibus in statione contra Abydum relictis, cetera
 classe in Europam ad Sestum oppugnandam traiecit. Iam 9
 subeuntibus armatis muros fanatici Galli primum cum sollemni
 habitu ante portam occurrunt; iussu se matris deum famulos
 deæ venire memorant ad precandum Romanum, ut parceret
 mœnibus urbiq̃ue. Nemo eorum violatus est. Mox universus 10
 senatus cum magistratibus ad dedendam urbem processit.
 Inde Abydum traiecta classis; ubi quum, tentatis per colloquia 11
 animis, nihil pacati responderetur, ad oppugnationem sese
 expediebant.

Dum hæc in Hellesponto geruntur, Polyxenidas regius 10
 præfectus (erat autem exsul Rhodius) quum audisset profectam
 ab domo popularium suorum classem, et Pausistratum præfectum 2
 superbe quædam et contemptim in se contionantem dixisse,
 præcipuo certamine animi adversus eum sumpto nihil aliud
 dies noctesque agitabat animo, quam ut verba magnifica eius
 rebus confutaret. Mittit ad eum hominem et illi notum, qui 3
 diceret, et se Pausistrato patriæque suæ magno usui, si liceat,
 fore, et a Pausistrato se restitui in patriam posse. Quum, 4
 quonam modo ea fieri possent, mirabundus Pausistratus
 percontaretur, fidem petenti dedit agendæ communiter rei aut
 tegendæ silentio. Tum internuntius aperit, regiam classem 5
 aut totam aut maiorem partem Polyxenidam traditurum ei;
 pretium tanti meriti nullum aliud pacisci quam reditum in patriam.
 Magnitudo rei, nec ut crederet nec ut aspernaretur dicta, effecit. 6
 Panhormum Samiæ terræ petit, ibique ad explorandam rem,
 quæ oblata erat, substitit. Ultro citroque nuntii cursare, 7
 nec fides ante Pausistrato facta est, quam coram nuntio eius
 Polyxenidas sua manu scripsit, se ea, quæ pollicitus esset,
 facturum, signoque suo impressas tabellas misit. Eo vero 8
 pignore velut auctoratum sibi proditorem ratus est; neque enim
 eum, qui sub rege viveret, commissurum fuisse, ut adversus semet

ipsum indicia manu sua testata daret. Inde ratio simulatæ
 9 proditionis composita. Omnium se rerum apparatus omissurum,
 Polyxenidas dicere; non remigem, non socios navales ad
 10 classem frequentes habiturum; subducturum per simulationem
 reficiendi quasdam naves, alias in propinquos portus dimis-
 surum; paucas ante portum Ephesi in salo habiturum, quas,
 11 si exire res cogeret, obiecturus certamini foret. Quam negli-
 gentiam Polyxenidam in classe sua habiturum Pausistratus
 audivit, eam ipse extemplo habuit. Partem navium ad com-
 meatus accersendos Halicarnassum, partem Samum ad urbem
 misit; ipse Panhormi substitit, ut paratus esset, quum signum
 12 aggrediendi a proditore accepisset. Polyxenidas augere simu-
 lando errorem; subducit quasdam naves, alias velut subducturus
 esset, navalia reficit; remiges ex hibernis non Ephesum accersit,
 11 sed Magnesiam occulte cogit. Forte quidam Antiochi miles,
 quum Samum rei privatæ causa venisset, pro speculatore
 2 deprehensus deducitur Panhormum ad præfectum. Is percon-
 tanti, quid Ephesi ageretur, incertum metu an erga suos
 3 haud sincera fide, omnia aperit: classem instructam paratam-
 que in portu stare; remigium omne Magnesiam missum;
 perpaucas naves subductas esse et navalia tegi; nunquam
 4 intentius rem navalem administratam esse. Hæc ne pro veris
 audirentur, animus errore et spe vana præoccupatus fecit.
 Polyxenidas satis omnibus comparatis, nocte remige a Magnesia
 accersito, deductisque raptim, quæ subductæ erant, navibus,
 quum diem non tam in apparatu absumpsisset, quam quod
 5 conspici proficiscentem classem nolebat, post solis occasum
 profectus septuaginta navibus tectis, vento adverso, ante lucem
 Pygela portum tenuit. Ibi quum interdiu ob eandem causam
 6 quiesset, nocte in proxima Samiæ terræ traiecit. Hinc Nicandro
 quodam archipirata cum quinque navibus tectis Palinurum iusso
 petere atque inde armatos, qua proximum per agros iter
 esset, Panhormum ad tergum hostium ducere, ipse interim
 classe divisa, ut ex utraque parte fauces portus teneret,
 7 Panhormum petit. Pausistratus primo ut in re necopinata

turbatus parumper, deinde vetus miles celeriter collecto animo,
 terra melius arceri quam mari hostes posse ratus, armatos 8
 duobus agminibus ad promuntoria, quæ cornibus obiectis ab
 alto portum faciunt, ducit, inde facile telis ancipitibus hostem
 summoturus. Id inceptum eius Nicander a terra visus quum
 turbasset, repente mutato consilio naves conscendere omnes
 iubet. Tum vero ingens pariter militum nautarumque trepi- 9
 datio orta, et velut fuga in naves fieri, quum se mari terraque
 simul cernerent circumventos. Pausistratus unam viam salutis 10
 esse ratus, si vim facere per fauces portus atque erumpere in
 mare apertum posset, postquam conscendisse suos vidit, sequi
 ceteris iussis, princeps ipse concitata nave remis ad ostium
 portus tendit. Superantem iam fauces navem eius Polyxenidas 11
 tribus quinquereimis circumsternit. Navis rostris icta suppri-
 mitur; telis obruuntur propugnatores, inter quos et Pausistratus
 impigre pugnans interficitur. Navium reliquarum ante portum 12
 aliæ, aliæ in portu deprensæ; quædam a Nicandro, dum moli-
 untur a terra, captæ. Quinque tantum Rhodiæ naves cum 13
 duabus Cois effugerunt, terrore flammæ micantis via sibi inter
 confertas naves facta; contis enim binis a prora prominentibus
 trullis ferreis multum conceptum ignem præ se portabant.
 Erythrææ triremes quum haud procul ab Samo Rhodiis navi- 14
 bus, quibus ut essent præsidio veniebant, obviæ fugientibus
 fuissent, in Hellespontum ad Romanos cursum averterunt.
 Sub idem tempus Seleucus proditam Phocæam, porta una per 15
 custodes aperta, recepit, et Cyme aliæque eiusdem oræ urbes
 ad eum metu defecerunt.

Dum hæc in Æolide geruntur, Abydus quum per aliquot 12
 dies obsidionem tolerasset præsidio regio tutante mœnia, iam
 omnibus fessis, Philota quoque præfecto præsidii permittente, 2
 magistratus eorum cum Livio de condicionibus tradendæ urbis
 agebant. Rem distinebat, quod, utrum armati an inermes
 emitterentur regii, parum conveniebat. Hæc agentibus quum 3
 intervenisset nuntius Rhodiorum cladis, emissa de manibus res
 est. Metuens enim Livius, ne successu tantæ rei elatus 4

Polyxenidas classem, quæ ad Canas erat, opprimeret, Abydi
 obsidione custodiaque Hellesponti extemplo relictæ, naves, quæ
 5 subductæ Canis erant, deduxit. Et Eumenes Elæam venit.
 Livius omni classe, cui adiunxerat duas triremes Mitylenæas,
 Phocæam petit. Quam quum teneri valido regio præsidio
 6 audisset, nec procul Seleuci castra esse, depopulatus maritimam
 oram et, præda maxime hominum raptim in naves imposita,
 tantum moratus, dum Eumenes cum classe assequeretur, Samum
 7 petere intendit. Rhodiis primo audita clades simul pavorem,
 simul luctum ingentem fecit; nam præter navium militumque
 iacturam, quod floris, quod roboris in iuventute fuerat, ami-
 8 serant, multis nobilibus secutis inter cetera auctoritatem Pau-
 sistrati, quæ inter suos merito maxima erat; deinde, quod
 fraude capti, quod a cive potissimum suo forent, in iram
 9 luctus vertit. Decem extemplo naves, et diebus post paucis
 decem alias, præfecto omnium Eudamo, miserunt, quem, aliis
 virtutibus bellicis haudquaquam Pausistrato parem, cautio-
 10 rem quo minus animi erat, ducem futurum credebant. Romani et
 Eumenes rex in Erythræam primum classem applicuerunt.
 Ibi noctem unam morati, postero die Corycum, Teiorum pro-
 11 muntorium, tenuerunt. Inde quum in proxima Samiæ vellent
 traicere, non expectato solis ortu, ex quo statum cæli notare
 gubernatores possent, in incertam tempestatem ierunt.
 12 Medio in cursu, aquilone in septentrionem verso, exasperato
 13 fluctibus mari iactari cœperunt. Polyxenidas Samum petitu-
 ros ratus hostes, ut se Rhodiæ classi coniungerent, ab Epheso
 profectus primo ad Myonnesum stetit; inde ad Macrin, quam
 vocant, insulam traiecit, ut prætervehentis classis si quas aber-
 rantes ex agmine naves posset, aut postremum agmen oppor-
 2 tune adoriretur. Postquam sparsam tempestate classem vidit,
 occasionem primo aggrediendi ratus, paulo post increbrescente
 3 vento et maiores iam volvente fluctus, quia pervenire se ad
 eos videbat non posse, ad Æthalam insulam traiecit, ut inde
 4 postero die Samum ex alto petentes naves aggrediretur. Ro-
 mani, pars exigua, primis tenebris portum desertum Samiæ

tenuerunt, classis cetera noctem totam in alto iactata in
 eundem portum decurrit. Ibi ex agrestibus cognito, hostium 5
 naves ad Æthalam stare, consilium habitum, utrum extemplo
 decernerent an Rhodiam expectarent classem. Dilata re
 (ita enim placuit), Corycum, unde venerant, traiecerunt.
 Polyxenidas quoque, quum frustra stetisset, Ephesum rediit. 6
 Tum Romanæ naves, vacuo ab hostibus mari, Samum traie-
 cerunt. Eodem et Rhodia classis post dies paucos venit. Quam 7
 ut expectatam esse appareret, profecti extemplo sunt Ephesum,
 ut aut decernerent navali certamine aut, si detrectaret hostis
 pugnam, quod plurimum intererat ad animos civitatum, timoris
 confessionem exprimerent. Contra fauces portus instructa in 8
 frontem navium acie steterunt. Postquam nemo adversus
 ibat, classe divisa, pars in salo ad ostium portus in ancoris
 stetit, pars in terram milites exposuit. In eos [iam] ingentem 9
 prædam late depopulato agro agentes Andronicus Macedo,
 qui in præsidio Ephesi erat, iam mœnibus appropinquantes
 eruptionem fecit, exutosque magna parte prædæ ad mare ac
 naves redegit. Postero die insidiis medio ferme viæ positis, 10
 ad eliciendum extra mœnia Macedonem Romani ad urbem
 agmine iere; inde, quum ea ipsa suspicio, ne quis exiret,
 deterruisset, redierunt ad naves, et terra marique fugientibus 11
 certamen hostibus Samum, unde venerat, classis repetit. Inde
 duas sociorum ex Italia, duas Rhodias triremes cum præfecto
 Epicrate Rhodio ad fretum Cephallenæ tuendum prætor misit.
 Infestum id latrocinio Lacedæmonius Hybristas cum iuventute 12
 Cephallenum faciebât, clausumque iam mare commeatibus
 Italicis erat.

Piræi L. Æmilio Regillo succedenti ad navale imperium 14
 Epicrates occurrit; qui audita clade Rhodiorum, quum ipse 2
 duas tantum quinquereemes haberet, Epicratem cum quattuor
 navibus in Asiam secum reduxit; prosecutæ etiam apertæ
 Atheniensium naves sunt. Ægæo mari traiecit Chium. Eodem 3
 Timasirates Rhodius cum duabus quadriremibus ab Samo

nocte intempesta venit, deductusque ad Æmilium, præsidii causa se missum ait, quod eam oram maris infestam onerariis regiæ naves excursionibus crebris ab Hellesponto atque Abydo 4 facerent. Traiicienti Æmilio a Chio Samum duæ Rhodiæ quadriremes missæ obviam ab Livio et rex Eumenes cum 5 duabus quinquereimis occurrit. Samum postquam ventum est, accepta ab Livio classe et sacrificio, ut assolet, rite facto, Æmilium consilium advocavit. Ibi C. Livius (is enim est primus rogatus sententiam) neminem fidelius posse dare consilium dixit quam eum, qui id alteri suaderet, quod ipse, si 6 in eodem loco esset, facturus fuerit. Se in animo habuisse tota classe Ephesum petere et onerarias ducere multa saburra 7 gravatas atque eas in faucibus portus suppressere; et eo minoris molimenti ea claustra esse, quod in fluminis modum longum et angustum et vadosum ostium portus sit. Ita adempturum se maris usum hostibus fuisse inutilemque classem facturum. Nulli ea placere sententia. Eumenes rex quæsit, 15 quid tandem? Ubi demersis navibus frenassent claustra maris, utrum libera sua classe abscessuri inde forent ad opem ferendam sociis terroremque hostibus præbendum an nihilo minus 2 tota classe portum obsessuri? Sive enim abscedant, cui dubium esse, quin hostes extracturi demersas moles sint et minore molimento aperturi portum, quam obstruatur? sin autem manendum ibi nihilo minus sit, quid attingere claudi portum? 3 Quin contra illos, tutissimo portu, opulentissima urbe fruantes, omnia Asia præbente, quieta æstiva acturos; Romanos, aperto in mari fluctibus tempestatibusque obiectos, omnium inopes, 4 in assidua statione futuros, ipsos magis alligatos impeditosque, ne quid eorum, quæ agenda sint, possint agere, quam ut 5 hostes clausos habeant. Eudamus, præfectus Rhodiæ classis, magis eam sibi displicere sententiam ostendit, quam ipse, quid 6 censeret faciendum, dixit. Epicrates Rhodius omissa in præsentia Epheso mittendam navium partem in Lyciam censuit, 7 et Patara, caput gentis, in societatem adiungenda. In duas

magnas res id usui fore: et Rhodios, pacatis contra insulam suam terris, totis viribus incumbere in unius belli, quod adversus Antiochum sit, curam posse, et eam classem, quæ in 8 Cilicia compararetur, intercludi, ne Polyxenidæ coniungatur. Hæc maxime movit sententia. Placuit tamen Regillum classe 9 tota evehi ad portum Ephesi ad inferendum hostibus terrorem. C. Livius cum duabus quinquereimis Romanis et quattuor 16 quadriremibus Rhodiis et duabus apertis Smyrnæis in Lyciam est missus, Rhodum prius iussus adire et omnia cum iis communicare consilia. Civitates, quas prætervectus est, Miletus, 2 Myndus, Halicarnassus, Cnidus, Cous, imperata enixe fecerunt. Rhodum ut ventum est, simul et, ad quam rem missus esset, 3 iis exposuit et consuluit eos. Approbantibus cunctis et ad eam, quam habebat, classem assumptis tribus quadriremibus, navigat Patara. Primo secundus ventus ad ipsam urbem 4 ferebat eos, sperabantque subito terrore aliquid moturos. Postquam, circumagente se vento, fluctibus dubiis volvi cœptum est mare, pervicerunt quidem remis, ut tenerent terram; sed 5 neque circa urbem tuta statio erat, nec ante ostium portus in salo stare poterant, aspero mari et nocte imminente. Prætervecti mœnia portum Phœnicunta, minus duum millium 6 spatio inde distantem, petiere, navibus a maritima vi tutum; sed altæ insuper imminebant rupes, quas celeriter oppidani, 7 assumptis regiis militibus, quos in præsidio habebant, ceperunt. Adversus quos Livius, quanquam erant iniqua ac difficilia ad 8 exitus loca, Issæos auxiliares et Smyrnæorum expeditos iuvenes misit. Ii, dum missilibus primo et adversus paucos 9 levibus excursionibus lacescebatur magis quam conserebatur pugna, sustinuerunt certamen; postquam plures ex urbe 10 affluebant et iam omnis multitudo effundebatur, timor incessit Livium, ne et auxiliares circumvenirentur et navibus etiam ab terra periculum esset. Ita non milites solum, sed etiam 11 navales socios, remigum turbam, quibus quisque poterat telis, armatos in prælium eduxit. Tum quoque anceps pugna fuit, 12 neque milites solum aliquot, sed L. Apustius tumultuario

proelio cecidit. Postremo tamen fusi fugatique sunt Lycii atque
 in urbem compulsi, et Romani cum haud incruenta victoria
 13 ad naves redierunt. Inde in Telmessicum profecti sinum,
 qui latere uno Cariam, altero Lyciam contingit, omisso conatu
 14 Patara amplius tentandi, Rhodii domum dimissi sunt, Livius
 prætervectus Asiam in Græciam transmisit, ut, conventis Sci-
 pionibus, qui tum circa Thessaliam erant, in Italiam traiceret.
 17 Æmilius postquam omissas in Lycia res et Livium pro-
 fectum in Italiam cognovit, quum ipse ab Epheso tempestate
 2 repulsus irritum incepto Samum revertisset, turpe ratus, tentata
 frustra Patara esse, proficisci eo tota classe et summa vi
 3 aggredi urbem statuit. Miletum et ceteram oram sociorum
 prætervecti in Bargylietico sinu escensionem ad Iasum fecerunt.
 Urbem regium tenebat præsidium; agrum circa Romani hosti-
 4 liter depopulati sunt. Missis deinde, qui per colloquia princi-
 pum et magistratum tentarent animos, postquam nihil in
 potestate sua respondebant esse, ad urbem oppugnandam ducit.
 5 Erant Iasensium exsules cum Romanis. Ii frequentes Rhodios
 orare institerunt, ne urbem et vicinam sibi et cognatam in-
 noxiam perire sinerent; sibi exsilii nullam aliam causam esse
 6 quam fidem erga Romanos; eadem vi regionum, qua ipsi pulsi
 sint, teneri eos, qui in urbe maneat; omnium Iasensium
 7 unam mentem esse, ut servitutem regiam effugere velint. Rhodii
 moti precibus, Eumene etiam rege assumpto, simul suas
 necessitudines commemorando, simul obsessæ regio præsidio
 urbis casum miserando pervicerunt, ut oppugnatione abstine-
 8 retur. Profecti inde, pacatis ceteris quum oram Asiæ legerent,
 Loryma (portus adversus Rhodum est) pervenerunt. Ibi in
 principiis sermo primo inter tribunos militum secretus oritur,
 9 deinde ad aures ipsius Æmilii pervenit, abduci classem ab
 Epheso, ab suo bello, ab regia classe, ut ab tergo liber relic-
 tus hostis in tot propinquas sociorum urbes omnia impune
 10 conari posset. Movere ea Æmilium; vocatosque Rhodios
 quum percontatus esset, possetne Pataris universa classis in

portu stare, quum respondissent non posse, causam nactus
 omittendæ rei Samum naves reduxit.

Per idem tempus Seleucus Antiochi filius, quum per omne 18
 hibernorum tempus exercitum in Æolide continisset partim
 sociis ferendo opem, partim, quos in societatem pellicere non
 poterat, depopulandis, transire in fines regni Eumenis, dum is 2
 procul ab domo cum Romanis et Rhodiis Lyciæ maritima
 oppugnaret, statuit. Ad Elæam primo infestis signis accessit; 3
 deinde, omissa oppugnatione urbis, agros hostiliter depopulatus,
 ad caput arcemque regni Pergamum ducit oppugnandum. At- 4
 talus primo stationibus ante urbem positis et excursionibus
 equitum levisque, armaturæ magis lacescebat quam sustinebat
 hostem; postremo quum per levia certamina expertus, nulla 5
 parte virium se parem esse, intra mœnia se recepisset, obsi-
 deri urbs cœpta est. Eodem ferme tempore et Antiochus ab 6
 Apamea profectus Sardibus primum, deinde haud procul Se-
 leuci castris ad caput Caici amnis stativa habuit cum magno
 exercitu mixto variis ex gentibus. Plurimum terroris in Gallo- 7
 rum mercede conductis quattuor millibus erat; hos paucis ad-
 mixtis ad pervastandum passim Pergamenum agrum misit.
 Quæ postquam Samum nuntiata sunt, primo Eumenes, avoca- 8
 tus domestico bello, cum classe Elæam petit; inde, quum præsto
 fuissent equites peditumque expediti, præsidio eorum tutus,
 priusquam hostes sentirent aut moverentur, Pergamum con-
 tendit. Ibi rursus levia per excursions proelia fieri cœpta, 9
 Eumene summæ rei discrimen haud dubie detrectante. Paucos
 post dies Romana Rhodiaque classis, ut regi opem ferrent,
 Elæam ab Samo venerunt. Quos ubi exposuisse copias Elææ 10
 et tot classes in unum convenisse portum Antiocho allatum
 est, et sub idem tempus audivit, consulem cum exercitu iam
 in Macedonia esse pararique, quæ ad transitum Hellesponti
 opus essent, tempus venisse ratus, priusquam terra marique 11
 simul urgeretur, agendi de pace, tumultum quendam adversus
 Elæam castris cepit; ibi peditum omnibus copiis relictis, cum 12
 equitatu (erant autem septem millia equitum) in campos sub ipsa

19 Elææ mœnia descendit, misso caduceatore ad Æmilium, velle
se de pace agere. Æmilius, Eumene a Pergamo accito ad-
hibitisque Rhodiis, consilium habuit. Rhodii haud aspernari
pacem; Eumenes nec honestum dicere esse, eo tempore de
2 pace agi, nec exitum rei imponi posse. „Qui enim“ inquit
„aut honeste, inclusi mœnibus et obsessi, velut leges pacis
accipiemus? aut cui rata ista pax erit, quam sine consule,
non ex auctoritate senatus, non iussu populi Romani pepige-
3 rimus? Quæro enim, pace per te facta, rediturusne extemplo
in Italiam sis, classem exercitumque deducturus, an expecta-
turus, quid de ea re consyli placeat, quid senatus censeat aut
4 populus iubeat? Restat ergo, ut maneat in Asia et rursus in
hiberna copiæ reductæ, omisso bello, exhauriant commeatibus
5 præbendis socios, deinde, si ita visum iis sit, penes quos po-
testas fuerit, instauremus novum de integro bellum, quod pos-
sumus, si ex hoc impetu rerum nihil prolatando remittitur,
6 ante hiemem diis volentibus perfecisse.“ Hæc sententia vicit,
responsumque Antiocho est, ante consulis adventum de pace
7 agi non posse. Antiochus, pace nequicquam tentata, evastatis
Elæensium primum, deinde Pergamenorum agris, relicto ibi
Seleuco filio, Adramytteum hostiliter itinere facto, petit agrum
opulentum, quem vocant Thebes campum, carmine Homeri
8 nobilitatum; neque alio ullo loco Asiæ maior regiis militibus
parta est præda. Eodem Adramytteum, ut urbi præsidio
essent, navibus circumvecti Æmilius et Eumenes venerunt.

20 Per eosdem forte dies Elæam ex Achaia mille pedites
cum centum equitibus, Diophane omnibus iis copiis præposito,
accesserunt; quos egressos navibus obviam missi ab Attalo
2 nocte Pergamum deduxerunt. Veterani omnes et periti belli
erant, et ipse dux Philopœmenis, summi tum omnium Græcorum
imperatoris, discipulus. Qui biduum simul ad quietem ho-
minum equorumque et ad visendas hostium stationes, quibus
locis temporibusque accederent reciperentque sese, sumpserunt.
3 Ad radices fere collis, in quo posita urbs est, regii succede-
bant; ita libera ab tergo populatio erat. Nullo ab urbe, ne

in stationes quidem qui procul iacularetur, excurrente, post- 4
quam semel compulsi metu se mœnibus incluserunt, contemp-
tus eorum et inde negligentia apud regios oritur. Non stratos,
non infrenatos magna pars habebant equos; paucis ad arma 5
et ordines relictis, dilapsi ceteri sparserant se toto passim
campo, pars in iuvenales lusus lasciviamque versi, pars ve-
scentes sub umbra, quidam somno etiam strati. Hæc Diophanes 6
ex alta urbe Pergamo contemplatus, arma suos capere et ad
iussa præsto esse iubet; ipse Attalum adiit et in animo sibi
esse dixit hostium stationem tentare. Ægre id permittente 7
Attalo, quippe qui centum equitibus adversus sexcentos, mille
peditibus cum quattuor millibus pugnaturum cerneret, porta
egressus haud procul statione hostium, occasionem opperiens,
consedit. Et qui Pergami erant, amentiam magis quam au- 8
dacious credere esse, et hostes paulisper in eos versi, ut nihil
moveri viderunt, nec ipsi quicquam ex solita negligentia, in-
super etiam eludentes paucitatem, mutarunt. Diophanes quietos 9
aliquamdiu suos, velut ad spectaculum modo eductos, continuit;
postquam dilapsos ab ordinibus hostes vidit, peditibus, quan- 10
tum accelerare possent, sequi iussis, ipse princeps inter equites
cum turma sua, quantum potuit effusissimis habenis, clamore ab
omni simul pedite atque equite sublato, stationem hostium im-
proviso invadit. Non homines solum, sed equi etiam territi, 11
quum vincula abruptissent, trepidationem et tumultum inter suos
iecerunt. Pauci stabant impavidi equi; eos ipsos non sternere, 12
non infrenare aut escendere facile poterant, multo maiorem
quam pro numero equitum terrorem Achæis inferentibus.
Pedites vero ordinati et præparati sparsos per negligentiam et 13
semisomnos prope adorti sunt. Cædes passim fugaque per
campos facta est. Diophanes secutus effusos, quoad tutum fuit, 14
magno decore genti Achæorum parto (spectaverant enim e
mœnibus Pergami non viri modo, sed feminæ etiam) in præ-
sidium urbis rediit. Postero die regiæ, magis compositæ et 21
ordinatæ, stationes quingentis passibus longius ab urbe po-
suerunt castra; et Achæi eodem ferme tempore atque in

2 eundem locum processerunt. Per multas horas intenti utrinque
velut iam futurum impetum expectaverant; postquam haud
procul occasu solis redeundi in castra tempus erat, regii sig-
nis collatis abire, agmine ad iter magis quam ad pugnam
3 composito, cœpere. Quievit Diophanes, dum in conspectu
erant; deinde eodem, quo pridie, impetu in postremum agmen
incurrit, tantumque rursus pavoris ac tumultus incussit, ut,
quum terga cæderentur, nemo pugnandi causa restiterit; tre-
pidantesque et vix ordinem agminis servantes in castra com-
4 pulsi sunt. Hæc Achæorum audacia Seleucum ex agro Per-
gameno movere castra coegit.

Antiochus postquam Romanos ad tuendum Adramytteum
venisse audivit, ea quidem urbe abstinuit; depopulatus agros
5 Peræam inde, coloniam Mitylenæorum, expugnavit. Cotton et
Corylenus et Aphrodisias et Crene primo impetu captæ sunt;
6 inde per Thyatiram Sardis rediit. Seleucus in ora maritima
permanens aliis terrori erat, aliis præsidio. Classis Romana
cum Eumene Rhodiisque Mitylenen primo, inde retro, unde
7 profecta erat, Elæam rediit. Inde Phocæam petentes ad insu-
lam, quam Bacchium vocant (imminet urbi Phocæensium), appu-
lerunt et, quibus ante abstinerant templis signisque (egregie au-
tem exornata insula erat), quum hostiliter diripuissent, ad ipsam
8 urbem transmiserunt. Eam divisis inter se partibus quum
oppugnarent, et videretur sine operibus armis scalisque capi
posse, missum ab Antiocho præsidium trium millium armatorum
9 quum intrasset urbem, extemplo oppugnatione omissa classis
ad insulam se recepit, nihil aliud quam depopulato circa urbem
22 hostium agro. Inde placuit Eumenen domum dimitti et præ-
parare consuli atque exercitui, quæ ad transitum Hellesponti
opus essent, Romanam Rhodiamque classem redire Samum
atque ibi in statione esse, ne Polyxenidas ab Epheso moveret.
2 Rex Elæam, Romani ac Rhodii Samum redierunt. Ibi M.
Æmilius, frater prætoris, decessit. Rhodii, celebratis exsequiis,
adversus classem, quam fama erat ex Syria venire, tredecim
suis navibus et una Coa quinquerei, altera Cnidia Rhodum,

ut ibi in statione essent, profecti sunt. Biduo antequam 3
Eudamus cum classe ab Samo veniret, tredecim ab Rhodo
naves cum Pamphilida præfecto adversus eandem Syriacam
classem missæ, assumptis quattuor navibus, quæ Cariæ præ-
sidio erant, oppugnantibus regiis Dædala et quædam alia
Perææ castella obsidione exemerunt. Eudamum confestim 4
exire placuit; additæ huic quoque sunt ad eam classem, quam
habebat, sex apertæ naves. Profectus quum, quantum accele- 5
rare poterat, maturasset, ad portum, quem Megisten vocant,
prægressos consequitur. Inde uno agmine Phaselidem quum
venissent, optimum visum est ibi hostem opperiri. In confinio 23
Lyciæ et Pamphyliæ Phaselis est. Prominet penitus in altum
conspiciturque prima terrarum Rhodum a Cilicia petentibus et
procul navium præbet prospectum. Eo maxime, ut in obvio
classi hostium essent, electus locus est; ceterum, quod non 2
providerant, et loco gravi et tempore anni (medium enim
æstatis erat), ad hoc insolito odore ingruere morbi vulgo,
maxime in remiges, cœperunt. Cuius pestilentiæ metu profecti 3
quum præterveherentur Pamphylium sinum, ad Eurymedontem
amnem appulsa classe, audiunt ab Aspendiis, ad Sidam hostes
esse. Tardius navigaverant regii adverso tempore Etesiarum, 4
quod velut statum Favoniis ventis est. Rhodiorum duæ et
triginta quadriremes et quattuor triremes fuere; regia classis sep- 5
tem et triginta maioris formæ navium erat, in quibus tres hepteres,
quattuor hexeres habebat. Præter has decem triremes erant.
Et hi adesse hostes ex specula quadam cognoverunt. Utraque 6
classis postero die luce prima, tanquam eo die pugnatura, e
portu movit; et postquam superavere Rhodii promuntorium,
quod ab Sida prominet in altum, extemplo et conspecti ab
hostibus sunt et ipsi eos viderunt. Ab regiis sinistro cornu, 7
quod ab alto obiectum erat, Hannibal, dextro Apollonius,
purpuratorum unus, præerat; et iam in frontem directas habe-
bant naves. Rhodii longo agmine veniebant; prima prætoria 8
navis Eudami erat; cogebat agmen Chariclitus; Pamphilidas
mediæ classi præerat. Eudamus postquam hostium aciem 9

instructam et paratam ad concurrendum vidit, et ipse in altum evehitur et deinceps, quæ sequebantur, servantes ordinem
 10 in frontem dirigere iubet. Ea res primo tumultum præbuit; nam nec sic in altum evectus erat, ut ordo omnium navium ad terram explicari posset, et festinans ipse præpropere cum quinque solis navibus Hannibali occurrit; ceteri, quia in fron-
 11 tem dirigere iussi erant, non sequebantur. Extremo agmini loci nihil ad terram relictum erat, trepidantibusque iis inter se
 24 iam in dextro cornu adversus Hannibalem pugnabatur. Sed momento temporis et navium virtus et usus maritimæ rei ter-
 2 rorem omnem Rhodiis dempsit. Nam et in altum celeriter evectæ naves locum post se quæque venienti ad terram dedere, et si qua concurrerat rostro cum hostium navi, aut proram lacerabat aut remos detergebat aut libero inter ordines discursu
 3 prætervecta in puppim impetum dabat. Maxime exterruit hepteris regia a multo minore Rhodia nave uno ictu demersa; itaque iam haud dubie dextrum cornu hostium in fugam in-
 4 clinabat. Eudamum in alto multitudine navium maxime Hannibal, ceteris omnibus longe præstantem, urgebat; et circumvenisset, ni, signo sublato ex prætoria nave, quo dispersam classem in unum colligi mos erat, omnes, quæ in dextro cornu
 5 vicerant, naves ad opem ferendam suis concurrissent. Tum et Hannibal quæque circa eum naves erant, capessunt fugam; nec insequi Rhodii, ex magna parte ægris et ob id celerius
 6 fessis remigibus, potuerunt. Quum in alto, ubi substiterant, cibo reficerent vires, contemplatus Eudamus hostes claudas mutilatasque naves apertis navibus remulco trahentes, viginti paulo amplius integras abscedentes, e turri prætoriæ navis silentio facto „Exsurgite“ inquit „et egregium spectaculum
 7 capessite oculis.“ Consurrexere omnes, contemplatique trepidationem fugamque hostium, prope una voce omnes, ut sequerentur, exclamaverunt. Ipsius Eudami multis ictibus vulnerata navis erat; Pamphilidam et Chariclitum insequi, quoad puta-
 9 rent tutum, iussit. Aliquamdiu secuti sunt; postquam terræ appropinquabat Hannibal, veriti, ne includerentur vento in ho-

stium ora, ad Eudamum revecti, hepterem captam, quæ primo concursu icta erat, ægre Phaselidem pertraxerunt. Inde Rhodum non tam victoria læti, quam alius alium accusantes, quod, quum potuisset, non omnis submersa aut capta classis hostium foret, redierunt. Hannibal, ictus uno proelio adverso, ne tum
 11 quidem prætervehi Lyciam audebat, quum coniungi veteri regis classi quam primum cuperet. Et ne id ei facere liberum
 12 esset, Rhodii Chariclitum cum viginti navibus rostratis ad Patara et Megisten portum miserunt. Eudamum cum septem
 13 navibus maximis ex ea classe, cui præfuerat, Samum redire ad Romanos iusserunt, ut, quantum consilio, quantum auctoritate valeret, compelleret Romanos ad Patara oppugnanda.

Magnam lætitiâ Romanis prius victoriæ nuntius, deinde 25 adventus attulit Rhodiorum. Et apparebat, si Rhodiis ea cura dempta fuisset, vacuos eos tuta eius regionis maria præstaturos; sed profectio Antiochi ab Sardibus, ne opprimerentur maritimæ urbes, abscedere custodia Ionis atque Æolidis prohibuit. Pamphilidam cum quattuor navibus tectis ad eam classem, 3 quæ circa Patara erat, miserunt. Antiochus non civitatum modo, quæ circa [se] erant, contrahebat præsidia, sed ad Prusiam Bithyniæ regem legatos miserat litterasque, quibus transitum in Asiam Romanorum increpabat. Venire eos ad omnia
 5 regna tollenda, ut nullum usquam orbis terrarum nisi Romanum imperium esset. Philippum, Nabim expugnatos; se tertium 6 peti. Ut quisque proximus ab oppresso sit, per omnes velut continens incendium pervasurum. Ab se gradum in Bithyniam 7 fore, quando Eumenes in voluntariam servitutem concessisset. His motum Prusiam litteræ Scipionis consulis, sed magis fratris 8 eius Africani, ab suspitione tali averterunt; qui præter consuetudinem perpetuam populi Romani augendi omni honore regum sociorum maiestatem, domesticis ipse exemplis Prusiam ad promerendam amicitiam suam compulit. Regulos se acceptos 9 in fidem in Hispania reges reliquisse. Masinissam non in patrio modo locasse regno, sed in Syphacis, a quo ante expulsus fuisset, regnum imposuisse; et esse eum non Africæ 10

modo regum longe opulentissimum, sed toto in orbe terrarum
 11 cuius regum vel maiestate vel viribus parem. Philippum et
 Nabim, hostes et bello superatos ab T. Quinctio, tamen in
 12 regno relictos. Philippo quidem anno priore etiam stipendium
 remissum et filium obsidem redditum; et quasdam civitates
 extra Macedoniam, patientibus Romanis imperatoribus, rece-
 pisse eum. In eadem dignitate et Nabim futurum fuisse, nisi
 eum suus primum furor, deinde fraus Ætolorum absumpsisset.
 13 Maxime confirmatus est animus regis, postquam ad eum C.
 Livius, qui prætor ante classi præfuerat, legatus ab Roma
 14 venit et edocuit, quanto et spes victoriæ certior Romanis quam
 Antiocho et amicitia sanctorum firmitiorque apud Romanos fu-
 tura esset.

26 Antiochus postquam a spe societatis Prusiæ decidit,
 Ephesum ab Sardibus est profectus ad classem, quæ per aliquot
 2 menses instructa ac parata fuerat, visendam, magis quia ter-
 restribus copiis exercitum Romanum et duos Scipiones impe-
 ratores videbat sustineri non posse, quam quod res navalis
 ipsa per se aut tentata sibi unquam feliciter aut tunc magnæ
 3 et certæ fiduciæ esset. Erat tamen momentum in præsentia
 spei, quod et magnam partem Rhodiæ classis circa Patara esse
 et Eumenen regem cum omnibus navibus suis consuli obviam
 4 in Hellespontum profectum audierat; aliquid etiam inflabat
 animos classis Rhodia ad Samum per occasionem fraude præ-
 5 paratam abumpta. His fretus, Polyxenida cum classe ad ten-
 tandam omni modo certaminis fortunam misso, ipse copias ad
 Notium ducit; id oppidum Colophonium, mari imminens, ab-
 6 est a vetere Colophone duo ferme millia passuum. Et ipsam
 urbem suæ potestatis esse volebat, adeo propinquam Epheso,
 ut nihil terra marive ageret, quod non subiectum oculis Co-
 7 lophoniorum ac per eos notum extemplo Romanis esset, et
 hos, audita obsidione, non dubitabat ad opem sociæ urbi fe-
 rendam classem ab Samo moturos; eam occasionem Polyxe-
 8 nidæ ad rem gerendam fore. Igitur operibus oppugnare
 urbem aggressus, ad mare partibus duabus pariter munitionibus

deductis, utrinque vineas et aggerem muro iniunxit et testudi-
 nibus arietes admovit. Quibus territi malis Colophonii oratores 9
 Samum ad L. Æmilium, fidem prætoris populique Romani
 implorantes, miserunt. Æmilium et Sami segnis diu mora 10
 offendeat, nihil minus opinantem, quam Polyxenidam, bis
 nequicquam ab se provocatum, potestatem pugnae facturum
 esse, et turpe existimabat, Eumenis classem adiuvere consulem 11
 ad traiciendas in Asiam legiones, se Colophonis obsessæ aux-
 ilio, incertam finem habituro, alligari. Eudamus Rhodius, 12
 qui et tenuerat eum Sami cupientem proficisci in Hellespontum,
 cunctique instare, ut duceret: Quanto satius esse vel socios 13
 obsidione eximere vel victam iam semel classem iterum vin-
 cere et totam maris possessionem hosti eripere quam, desertis
 sociis, tradita Antiocho Asia terra marique, in Hellespontum,
 ubi satis esset Eumenis classis, ab sua parte belli discedere?
 Profecti ab Samo ad petendos commeatus, consumptis iam 27
 omnibus, Chium parabant traicere; id erat horreum Romanis,
 eoque omnes ex Italia missæ onerariæ dirigebant cursum.
 Circumvecti ab urbe ad aversa insulæ, quæ obiecta aquiloni ad 2
 Chium et Erythras sunt, quum pararent traicere, litteris
 certior fit prætor, frumenti vim magnam Chium ex Italia
 venisse, vinum portantes naves tempestatibus retentas esse;
 simul allatum est, Teios regiæ classi commeatus benigne præ- 3
 buisse, quinque millia vasorum vini esse pollicitos. Teum ex
 medio cursu classem repente avertit, aut volentibus iis usus
 commeatu parato hostibus, aut ipsos pro hostibus habiturus.
 Quum direxissent ad terram proras, quindecim ferme eis naves 4
 circa Myonnesum apparuerunt, quas primo ex classe regia
 prætor esse ratus institit sequi; apparuit deinde, piraticos celoces
 et lembos esse. Chiorum maritimam oram depopulati, cum 5
 omnis generis præda revertentes, postquam videre ex alto
 classem, in fugam verterunt. Et celeritate superabant, levio-
 ribus et ad id fabrefactis navigiis, et propiores terræ erant;
 itaque, priusquam appropinquaret classis, Myonnesum perfugerunt. 6
 Unde se e portu ratus abstracturum naves, ignarus loci se-

7 quebatur prætor. Myonnesus promuntorium inter Teum Sa-
 mumque est. Ipse collis est in modum metæ in acutum cacu-
 men a fundo satis lato fastigatus; a continenti artæ semitæ
 aditum habet; a mari exesæ fluctibus rupes claudunt, ita ut
 8 quæ in statione sunt, naves promineant. Circa ea appropin-
 quare non ausæ naves, ne sub ictu superstantium rupibus pi-
 9 ratarum essent, diem trivere. Tandem sub noctem vano
 incepto quum abstitissent, Teum postero die accessere; et in
 portu, qui ab tergo urbis est (Geræsticum ipsi appellant),
 navibus constitutis, prætor ad depopulandum circa urbem
 28 agrum emisit milites. Teii, quum in oculis populatio esset,
 oratores cum infulis et velamentis ad Romanum miserunt.
 Quibus purgantibus civitatem omnis facti dictique hostilis ad-
 2 versus Romanos, et iuisse eos commeatu classem hostium
 arguit, et quantum vini Polyxenidæ promisissent; quæ si eadem
 Romanæ classi darent, revocaturum se a populatione militem;
 3 si minus, pro hostibus eos habiturum. Hoc tam triste re-
 sponsum quum retulissent legati, vocatur in contionem a ma-
 4 gistratibus populus, ut, quid agerent, consultarent. Eo forte
 die Polyxenidas cum regia classe a Colophone profectus,
 postquam movisse a Samo Romanos audivit et, ad Myonnesum
 piratas persecutos, Teiorum agrum depopulari, naves in Ge-
 5 ræstico portu stare, ipse adversus Myonnesum in insula (Ma-
 6 crin nautici vocant) ancoras portu occulto iecit. Inde ex
 propinquo explorans, quid hostes agerent, primo in magna
 spe fuit, quemadmodum Rhodiam classem ad Samum circum-
 sessis ad exitum faucibus portus expugnasset, sic et Romanam
 7 expugnaturum. Nec est dissimilis natura loci; promuntoriis
 coeuntibus inter se ita clauditur portus, ut vix duæ simul inde
 8 naves possint exire. Nocte occupare fauces Polyxenidas in
 animo habebat et, denis navibus ad promuntoria stantibus,
 quæ ab utroque cornu in latera exeuntium navium pugnarent,
 ex cetera classe, sicut ad Panhormum fecerat, armatis in
 9 litora expositis, terra marique simul hostes opprimere. Quod

non vanum ei consilium fuisset, ni, quum Teii facturos se
 imperata promisissent, ad accipiendos commeatus aptius visum
 esset Romanis in eum portum, qui ante urbem est, classem
 transire. Dicitur et Eudamus Rhodius vitium alterius portus 10
 ostendisse, quum forte duæ naves in arto ostio implicitos
 remos fregissent; et inter alia id quoque movit prætorem, ut 11
 traduceret classem, quod ab terra periculum erat, haud procul
 inde Antiocho stativa habente. Traducta classe ad urbem 29
 ignaris omnibus, egressi milites nautæque sunt ad commeatus
 et vinum maxime dividendum in naves, quum medio forte 2
 diei agrestis quidam ad prætorem adductus nuntiat, alterum
 iam diem classem stare ad insulam Macrin, et paulo ante
 visas quasdam moveri tanquam ad profectionem naves. Re 3
 subita percussus prætor tubicines canere iubet, ut, si qui per
 agros palati essent, redirent; tribunos in urbem mittit ad co-
 gendos milites nautasque in naves. Haud secus quam in re- 4
 pentino incendio aut capta urbe trepidatur, aliis in urbem
 currentibus ad suos revocandos, aliis ex urbe naves cursu re-
 petentibus; incertisque clamoribus, quibus ipsis tubæ obstreperent,
 turbatis imperiis, tandem concursum ad naves est. Vix suas 5
 quisque noscere aut adire præ tumultu poterat; trepidatumque
 cum periculo et in mari et in terra foret, ni, partibus divisis,
 Æmilius cum prætoria nave primus e portu in altum evectus,
 excipiens insequentes, suo quamque ordine in frontem in-
 struxisset, Eudamus Rhodiaque classis substitissent ad terram, 6
 ut et sine trepidatione conscenderent et, ut quæque parata
 esset, exiret navis. Ita et explicuere ordinem primæ in con- 7
 spectu prætoris et coactum agmen ab Rhodiis est; instructaque
 acies, velut cernerent regiones, in altum processit. Inter Myon-
 nesum et Corycum promuntorium erant, quum hostem con-
 spexere; et regia classis, binis in ordinem navibus longo agmine 8
 veniens, et ipsa aciem adversam explicuit, lævo tantum evecta
 cornu, ut amplecti et circumire dextrum cornu Romanorum
 posset. Quod ubi Eudamus, qui cogebat agmen, vidit, non 9
 posse æquare ordinem Romanos et tantum non iam circumiri

ab dextro cornu, concitat naves (et erant Rhodiæ longe omnium celerrimæ tota classe), æquatoque cornu prætoriae navi, in qua Polyxenidas erat, suam obiecit. Iam totis classibus simul ab omni parte pugna conserta erat. Ab Romanis octoginta naves pugnabant, ex quibus Rhodiæ duæ et viginti erant; hostium classis undenonaginta navium fuit; maximæ formæ naves tres hexeres habebat, duas hepteres. Robore navium et virtute militum Romani longe præstabant, Rhodiæ naves agilitate et arte gubernatorum et scientia remigum. Maximo tamen terrori hostibus fuere, quæ ignes præ se portabant, et quod unum iis ad Panhormum circumventis saluti fuerat, id tum maximum momentum ad victoriam fuit. Nam metu ignis adversi regiæ naves, ne prora concurrerent, quum declinassent, neque ipsæ ferire rostro hostem poterant et obliquas se ipsæ ad ictus præbebant, et si qua concurrerat, obruebatur infuso igni, magisque ad incendium quam ad prælium trepidabant. Plurimum tamen, quæ solet, militum virtus in bello valuit. Mediam namque aciem hostium Romani quum rupissent, circumvecti ab tergo pugnantes adversus Rhodios regiis sese obiecerunt; momentoque temporis et media acies Antiochi et lævo cornu circumventæ naves mergebantur. Dextera pars integra sociorum magis clade quam suo periculo terrebatur; ceterum postquam alias circumventas, prætoriam navem Polyxenidæ relictis sociis vela dantem videre, sublati raptim dolonibus (et erat secundus potentibus Ephesum ventus) capessunt fugam, quadraginta duabus navibus in ea pugna amissis, quarum tredecim captæ in potestatem hostium venerunt, ceteræ incensæ aut demersæ. Romanorum duæ naves fractæ sunt, vulneratæ aliquot; Rhodia una capta memorabili casu. Nam quum rostro percussisset Sidoniam navem, ancora ictu ipso excussa e nave sua unco dente, velut ferrea manu iniecta, alligavit alterius proram; inde tumultu iniecto, quum divellere se ab hoste cupientes inhiherent Rhodii, tractum ancorale et implicitum remis latus alterum deterisit; debilitatam ea ipsa,

quæ icta cohæserat, navis cepit. Hoc maxime modo ad Myonnesum navali prælio pugnatum est.

Quo territus Antiochus, quia possessione maris pulsus longinqua tueri diffidebat se posse, præsidium ab Lysimachia, ne opprimeretur ibi ab Romanis, deduci pravo, ut res ipsa postea docuit, consilio iussit. Non enim tueri solum Lysimachiam a primo impetu Romanorum facile erat, sed obsidionem etiam per totam hiemem tolerare et obsidentes quoque ad ultimam inopiam adducere extrahendo tempus, et interim spem pacis per occasionem tentare. Nec Lysimachiam tantum hostibus tradidit post adversam navalem pugnam, sed etiam Colophonis obsidione abscessit et Sardis recepit se; atque inde in Cappadociam ad Ariarathem, qui auxilia accerserent, et quocunque alio poterat, ad copias contrahendas, in unum iam consilium, ut acie dimicaret, intentus misit.

Regillus Æmilius post victoriam navalem profectus Ephesum, directis ante portum navibus, quum confessionem ultimam concessi maris hosti expressisset, Chium, quo ante navale prælium cursum ab Samo intenderat, navigat. Ibi naves in prælio quassatas quum refecisset, L. Æmilium Scaurum cum triginta navibus Hellespontum ad exercitum traiciendum misit, Rhodios parte prædæ et spoliis navalibus decoratos domum redire iubet. Rhodii impigre prævertere ad traiciendas copias consulis ire, atque eo quoque functi officio, tum demum Rhodum rediere. Classis Romana ab Chio Phocæam traiecit. In sinu maris intimo posita hæc urbs est, oblonga forma. Duum millium et quingentorum passuum spatium murus amplectitur; coit deinde ex utraque parte in artio rem velut cuneum; Lamptera ipsi appellant. Mille et ducentos passus ibi latitudo patet; inde lingua in altum mille passuum excurrrens medium fere sinum velut nota distinguit. Ubi cohæret faucibus angustis, duos in utramque regionem versos portus tutissimos habet. Qui in meridiem vergit, ab re appellant Naustathmon, quia ingentem vim na-

32 vium capit; alter prope ipsum Lamptera est. Hos portus
 tutissimos quum occupasset Romana classis, priusquam aut
 scalis aut operibus mœnia aggredieretur, mittendos censuit
 prætor, qui principum magistratuumque animos tentarent.
 Postquam obstinatos vidit, duobus simul locis oppugnare est
 2 adortus. Altera pars infrequens ædificiis erat; templa deum
 aliquantum tenebant loci; ea prius ariete admoto quatere muros
 3 turresque cœpit. Dein quum eo multitudo occurreret ad de-
 fendendum, altera quoque parte admotus aries, et iam utrîque
 4 sternebantur muri. Ad quorum casum quum impetum Ro-
 mani milites per ipsam stragem ruinarum facerent, alii scalis
 5 etiam adscensum in muros tentarent, adeo obstinate restitere
 oppidani, ut facile appareret, plus in armis et virtute quam
 6 in mœnibus auxilii esse. Coactus ergo periculo militum præ-
 tor receptui cani iussit, ne obiiceret incautos furentibus de-
 7 speratione ac rabie. Dirempto prælio, ne tum quidem ad
 quietem versi, sed undique omnes ad munienda et obmolienda,
 8 quæ ruinis strata erant, concurrerunt. Huic operi intentis
 supervenit Q. Antonius, a prætore missus, qui, castigata per-
 tinacia eorum, maiorem curam Romanis quam illis ostenderet
 9 esse, ne in perniciem urbis pugnaretur; si absistere furore
 vellent, potestatem iis dari eadem condicione, qua prius C.
 10 Livii in fidem venissent, se tradendi. Hæc quum audissent,
 quinque dierum spatium ad deliberandum sumpto, tentata in-
 terim spe auxilii ab Antiocho, postquam legati missi ad re-
 gem nihil in eo præsidii esse retulerant, tum portas aperu-
 11 erunt, pacti, ne quid hostile paterentur. Quum signa in urbem
 inferrentur et pronuntiasset prætor, parci se deditis velle, cla-
 mor undique est sublatus, indignum facinus esse, Phocæenses,
 nunquam fidos socios, semper infestos hostes, impune eludere.
 12 Ab hac voce, velut signo a prætore dato, ad diripiendam
 urbem passim discurrunt. Æmilius primo resistere et revo-
 care, dicendo, captas, non deditas diripi urbes, et in his tamen
 13 imperatoris, non militum arbitrium esse. Postquam ira et
 avaritia imperio potentiora erant, præconibus per urbem missis

liberos omnes in forum ad se convenire iubet, ne violarentur;
 et in omnibus, quæ ipsius potestatis fuerunt, fides constitit
 prætoris. Urbem agrosque et suas leges iis restituit; et, quia 14
 hiems iam appetebat, Phocææ portus ad hibernandum classi
 delegit.

Per idem fere tempus consuli, transgresso Æniorum 33
 Maronitarumque fines, nuntiatur, victam regiam classem ad
 Myonnesum relictamque a præsidio Lysimachiam esse. Id 2
 multo quam de navali victoria lætius fuit, utique postquam
 eo venerunt, refertaque urbs omnium rerum commeatibus,
 velut in adventum exercitus præparatis, eos excepit, ubi ino-
 piam ultimam laboremque in obsidenda urbe proposuerant
 sibi. Paucos dies stativa habuere, ut impedimenta ægrique 3
 consequerentur, qui passim per omnia Thraciæ castella, fessi
 morbis ac longitudine viæ, relictis erant. Receptis omnibus, 4
 ingressi rursus iter per Chersonesum Hellespontum perveniunt;
 ubi, omnibus cura regis Eumenis ad traiciendum præparatis,
 velut in pacata litora, nullo prohibente, aliis alio delatis navibus,
 sine tumultu traiecere. Ea vero res Romanis auxit animos, 5
 concessum sibi transitum cernentibus in Asiam, quam rem
 magni certaminis futuram crediderant. Stativa deinde ad 6
 Hellespontum aliquamdiu habuerunt, quia dies forte, quibus
 ancilia moventur, religiosi ad iter inciderant. Iidem dies P. 7
 Scipionem propiore etiam religione, quia salius erat, disiunxe-
 rant ab exercitu; causaque et is ipse moræ erat, dum conse-
 queretur.

Per eos forte dies legatus ab Antiocho in castra venerat 34
 Byzantius Heraclides, de pace afferens mandata; quam impe- 2
 trabilem fore, magnam ei spem attulit mora et cunctatio Ro-
 manorum, quos, simul Asiam attigissent, effuso agmine ad
 castra regia ituros crediderat. Statuit tamen non prius con- 3
 sulem adire quam P. Scipionem, et ita mandatum a rege
 erat. In eo maximam spem habebat, præterquam quod et
 magnitudo animi et satietas gloriæ placabilem eum maxime
 faciebat, notumque erat gentibus, qui victor ille in Hispania, 4

qui deinde in Africa fuisset, etiam quod filius eius captus in
 5 potestate regis erat. Is ubi et quando et quo casu captus
 sit, sicut pleraque alia, parum inter auctores constat. Alii
 principio belli, a Chalcide Oreum petentem, circumventum ab
 6 regiis navibus tradunt; alii, postquam transitum in Asiam est,
 cum turma Fregellana missum exploratum ad regia castra,
 effuso obviam equitatu quum reciperet sese, in eo tumultu de-
 lapsus ex equo, cum duobus equitibus oppressum, ita ad
 7 regem deductum esse. Illud satis constat, si pax cum populo
 Romano maneret hospitiumque privatim regi cum Scipionibus
 esset, neque liberalius neque benignius haberi colique adole-
 8 scentem, quam cultus est, potuisse. Ob hæc quum adventum
 P. Scipionis legatus exspectasset, ubi is venit, consulem adit
 35 petitque, ut mandata audiret. Advocato frequenti consilio
 2 legati verba sunt audita. Is, multis ante legationibus ultro
 citroque nequicquam de pace missis, eam ipsam fiduciam im-
 petrandi sibi esse dixit, quod priores legati nihil impetrassent.
 Smyrnam enim et Lampsacum et Alexandream Troadem et
 Lysimachiam in Europa iactatas in illis disceptationibus esse.
 3 Quarum Lysimachia iam cessisse regem, ne quid habere eum
 in Europa dicerent; eas, quæ in Asia sint, civitates tradere
 paratum esse, et si quas alias Romani, quas suarum partium
 4 ediderint, vindicare ab imperio regio velint. Impensæ quoque
 in bellum factæ partem dimidiam regem præstaturum populo
 5 Romano. Hæ condiciones erant pacis; reliqua oratio fuit, ut,
 memores rerum humanarum, et suæ fortunæ moderarentur et
 6 alienam ne urgerent. Finirent Europa imperium; id quoque
 immensum esse; et parari singula acquirendo facilius potuisse
 7 quam universa teneri posse. Quod si Asiæ quoque partem
 aliquam abstrahere velint, dummodo non dubiis regionibus
 finiant, vinci suam temperantiam Romana cupiditate pacis et
 8 concordiae causa regem passurum. Ea, quæ legato magna ad
 pacem impetrandam videbantur, parva Romanis visa; nam et
 impensam, quæ in bellum facta esset, omnem præstare regem
 9 æquum censebant, cuius culpa bellum excitatum esset, et non

Ioniam modo atque Æolide deduci debere regia præsidia, sed, 10
 sicut Græcia omnis liberata esset, ita, quæ in Asia sint, omnes
 liberari urbes; id aliter fieri non posse, quam ut cis Taurum
 montem possessione Asiæ Antiochus cedat.

Legatus postquam nihil æqui in consilio impetrare se 36
 censebat, privatim (sic enim imperatum erat) P. Scipionis
 tentare animum est conatus. Omnium primum filium ei sine 2
 pretio redditurum regem dixit; deinde ignarus et animi Sci-
 pionis et moris Romani, auri pondus ingens pollicitus est, et
 nomine tantum regio excepto, societatem omnis regni, si per
 eum pacem impetrasset. Ad ea Scipio: „Quod Romanos 3
 omnes, quod me, ad quem missus es, ignoras, minus miror,
 quum te fortunam eius, a quo venis, ignorare cernam. Lysi- 4
 machia tenenda erat, ne Chersonesum intraremus, aut ad
 Hellespontum obsistendum, ne in Asiam traiceremus, si pacem
 tanquam ab sollicitis de belli eventu petaturi eratis. Concesso 5
 vero in Asiam transitu et non solum frenis, sed etiam iugo
 accepto, quæ disceptatio ex æquo, quum imperium patiendum
 sit, relicta est? Ego ex munificentia regia maximum donum 6
 filium habebō; aliis, deos precor, ne unquam fortuna egeat mea;
 animus certe non egebit. Pro tanto in me munere gratum 7
 me in se esse sentiet, si privatam gratiam pro privato be-
 neficio desiderabit; publice nec habebō quicquam ab illo nec
 dabo. Quod in præsentia dare possim, fidele consilium est. 8
 Abi, nuntia meis verbis, bello absistat, pacis condicionem
 nullam recuset.“ Nihil ea moverunt regem, tutam fore belli 9
 aleam ratum, quando perinde ac victo iam sibi leges dicerentur.
 Omissa igitur in præsentia mentione pacis, totam curam in
 belli apparatus intendit.

Consul, omnibus preparatis ad proposita exsequenda, quum 37
 ex stativis movisset, Dardanum primum, deinde Rhœteum,
 utraque civitate obviam effusa, venit. Inde Ilium processit, 2
 castrisque in campo, qui est subiectus mœnibus, positus, in urbem
 arcemque quum escendisset, sacrificavit Minervæ præsidi arcis,
 et Iliensibus in omni rerum verborumque honore ab se oriundos 3

Romanos præferentibus et Romanis lætis origine sua. Inde
 4 profecti sextis castris ad caput Caici amnis pervenerunt. Eo
 et Eumenes rex, primo conatus ab Hellesponto reducere classem
 in hiberna Elæam, adversis deinde ventis quum aliquot diebus
 superare Lecton promuntorium non potuisset, in terram
 egressus, ne deesset principiis rerum, qua proximum fuit, in
 5 castra Romana cum parva manu contendit. Ex castris Per-
 gamum remissus ad commeatus expediendos, tradito frumento,
 quibus iusserat consul, in eadem stativa rediit. Inde, plurium
 dierum præparatis cibariis, consilium erat ire ad hostem, prius-
 quam hiems opprimeret.

6 Regia castra circa Thyatiram erant. Ubi quum audisset
 Antiochus, P. Scipionem ægrum Elæam delatum, legatos, qui
 7 filium ad eum reducerent, misit. Non animo solum patrio
 gratum munus, sed corpori quoque salubre gaudium fuit;
 8 satiatusque tandem complexu filii „Renuntiate“ inquit, „gra-
 tias regi me agere; referre aliam gratiam nunc non posse,
 quam ut suadeam, ne ante in aciem descendat, quam in ca-
 9 stra me redisse audierit.“ Quanquam sexaginta duo millia
 peditum, plus duodecim millia equitum animos interdum ad
 spem certaminis faciebant, motus tamen Antiochus tanti auc-
 toritate viri, in quo ad incertos belli eventus omnis fortunæ
 posuerat subsidia, recepit se, et transgressus Phrygium amnem
 10 circa Magnesiam, quæ ad Sipylum est, posuit castra; et ne,
 si extrahere tempus vellet, munimenta Romani tentarent, fos-
 sam sex cubita altam, duodecim latam quum duxisset, extra
 11 duplex vallum fossæ circumdedit; interiore labro murum cum
 turribus crebris obiecit, unde facile arceri transitu fossæ hostis
 posset.

38 Consul, circa Thyatiram esse regem ratus, continuis itine-
 2 ribus quinto die ad Hyrcanum campum descendit; inde quum
 profectum audisset, secutus vestigia citra Phrygium amnem
 3 quattuor millia ab hoste posuit castra. Eo mille ferme equites
 (maxima pars Gallogræci erant, et Dahæ quidam aliarumque
 gentium sagittarii equites intermixti), tumultuose amni trajecto,

in stationes impetum fecerunt. Primo turbaverunt incompósitos; 4
 dein quum longius certamen fieret et Romanorum ex pro-
 pinquis castris facili subsidio cresceret numerus, regii fessi iam
 et plures non sustinentes, recipere se conati circa ripam amnis,
 priusquam flumen ingrederentur, ab instantibus tergo aliquot
 interfecti sunt. Biduum deinde silentium fuit, neutris 5
 transgredientibus amnem; tertio post die Romani simul omnes
 transgressi sunt et duo millia fere et quingentos passus ab
 hoste posuerunt castra. Metantibus et muniendo occupatis tria 6
 millia delecta equitum peditumque regionum magno terrore ac
 tumultu advenere. Aliquanto pauciores in statione erant; hi 7
 tamen per se, nullo a munimento castrorum milite avvocato,
 et primo æquum prælium sustinuerunt et, crescente certamine,
 pepulerunt hostes, centum ex iis occisis, centum ferme captis.
 Per quatrduum insequens instructæ utrinque acies pro vallo 8
 steterunt; quinto die Romani processere in medium campi;
 Antiochus nihil promovit signa, ita ut extremi minus mille 9
 pedes a vallo abessent.

Consul postquam detrectari certamen vidit, postero die 39
 in consilium advocavit, quid sibi faciendum esset, si Antiochus
 pugnandi copiam non faceret. Instare hiemem; aut sub pellibus 2
 habendos milites fore, aut, si concedere in hiberna vellet,
 differendum esse in æstatem bellum. Nullum unquam hostem 3
 Romani æque contempserunt. Conclamatum undique est,
 duceret extemplo et uteretur ardore militum, qui, tanquam 4
 non pugnandum cum tot millibus hostium, sed par numerus
 pecorum trucidandus esset, per fossas, per vallum castra
 invadere parati erant, si in prælium hostis non exiret. Cn. 5
 Domitius ad explorandum iter, et qua parte adiri hostium
 vallum posset, missus, postquam omnia certa retulit, postero
 die propius admoveri castra placuit; tertio signa in medium
 campi prolata et instrui acies cœpta est. Nec Antiochus ultra 6
 tergiversandum ratus, ne et suorum animos minueret detrec-
 tando certamen et hostium spem augeret, et ipse copias
 eduxit, tantum progressus a castris, ut dimicaturum appareret.

7 Romana acies unius prope formæ fuit et hominum et
 armorum genere. Duæ legiones Romanæ, duæ socium ac
 Latini nominis erant; quina millia et quadringenos singulæ
 8 habebant. Romani mediam aciem, cornua Latini tenuerunt;
 hastatorum prima signa, dein principum erant, triarii postremos
 9 claudebant. Extra hanc velut iustam aciem a parte dextra
 consul Achæorum cætratis immixtos auxiliares Eumenis, tria
 millia ferme peditum, æquata fronte instruxit; ultra eos equitum
 minus tria millia opposuit, ex quibus Eumenis octingenti,
 10 reliquis omnis Romanus equitatus erat; extremos Tralles et
 Cretenses (quingentorum utrique numerum explebant) statuit.
 11 Lævum cornu non videbatur egere talibus auxiliis, quia flumen
 ab ea parte ripæque deruptæ claudebant; quattuor tamen inde
 12 turmæ equitum oppositæ. Hæc summa copiarum erat Romanis
 et duo millia mixtorum Macedonum Thracumque, qui voluntate
 13 secuti erant; hi præsidio relictis sunt castris. Sedecim elephantos
 post triarios in subsidio locaverunt; nam præterquam quod
 multitudinem regionum elephantorum (erant autem quattuor et
 quinquaginta) sustinere non videbantur posse, ne pari quidem
 numero Indicis Africi resistunt, sive quia magnitudine (longe
 enim illi præstant) sive robore animorum vincuntur.

40 Regia acies varia magis multis gentibus, dissimilitudine
 armorum auxiliorumque erat. Decem et sex millia peditum
 more Macedonum armati fuere, qui phalangitæ appellabantur.
 2 Hæc media acies fuit, in fronte in decem partes divisa; partes
 eas interpositis binis elephantis distinguebat; a fronte introrsus
 3 in duos et triginta ordines armatorum acies patebat. Hoc et
 roboris in regiis copiis erat, et perinde quum alia specie, tum emi-
 nentibus tantum inter armatos elephantis magnum terrorem præbe-
 4 bat. Ingentes ipsi erant; addebant speciem frontalia et cristæ et tergo
 impositæ turres turribusque superstantes præter rectorem quaterni
 5 armati. Ad latus dextrum phalangitarum mille et quingentos
 Gallogræcorum pedites opposuit. His tria millia equitum
 loricorum (cataphractus ipsi appellant) adiunxit. Addita
 6 his ala mille ferme equitum; agema eam vocabant; Medi

erant, lecti viri; et eiusdem regionis mixti multarum gentium
 equites. Continens his grex sedecim elephantorum est oppositus
 in subsidiis. Ab eadem parte, paululum producto cornu, regia 7
 cohors erat; argyraspides a genere armorum appellabantur.
 Dahæ deinde, equites sagittarii, mille et ducenti. Tum levis 8
 armatura; trium millium, pari ferme numero, pars Cretenses,
 pars Tralles. Duo millia et quingenti Mysi sagittarii his
 adiuncti erant. Extremum cornu claudebant quattuor millia, 9
 mixti Cyrtii funditores et Elymæi sagittarii. Ab lævo cornu 10
 phalangitis adiuncti erant Gallogræci pedites mille et quingenti
 et similiter his armati duo millia Cappadocum, ab Ariarathe
 missi rege. Inde auxiliares mixti omnium generum, duo 11
 millia septingenti, et tria millia cataphractorum equitum et mille
 alii equites, regia ala levioribus tegumentis suis equorumque,
 alio haud dissimili habitu; Syri plerique erant Phrygibus et
 Lydis immixti. Ante hunc equitatum falcata quadrigæ et 12
 cameli, quos appellant dromadas. His insidebant Arabes
 sagittarii, gladios tenues habentes, longos quaterna cubita,
 ut ex tanta altitudine contingere hostem possent. Inde alia 13
 multitudo, par ei, quæ in dextro cornu erat: primi Tarentini,
 deinde Gallogræcorum equitum duo millia et quingenti, inde
 Neocretes mille et eodem armatu Cares et Cilices mille et
 quingenti et totidem Tralles et quattuor millia cætratorum; Pisidæ
 hi erant et Pamphylii et Lycii; tum Cyrtiorum et Elymæorum 14
 paria in dextro cornu locatis auxilia, et sedecim elephantis
 modico intervallo distantes. Rex ipse in dextro cornu erat; 41
 Seleucum filium et Antipatrum fratris filium in lævo præposuit;
 media acies tribus permissa, Minnioni et Zeuxidi et Philippo,
 magistro elephantorum.

Nebula matutina crescente die levata in nubes 2
 caliginem dedit; humor inde ab austro velut perfudit omnia.
 Quæ nihil admodum Romanis, eadem perincommoda regiis 3
 erant; nam et obscuritas lucis in acie modica Romanis non
 adimebat in omnes partes conspectum, et humor, toto fere
 gravi armatu, nihil gladios aut pila hebetabat; regii tam lata 4

acie ne ex medio quidem cornua sua conspicere poterant, nedum extremi inter se conspicerentur, et humor arcus 5 fundasque et iaculorum amenta emollierat. Falcatae quoque quadrigae, quibus se perturbaturum hostium aciem Antiochus 6 crediderat, in suos terrorem verterunt. Armatae autem in hunc maxime modum erant. Cuspides circa temonem ab iugo decem cubita exstantes velut cornua habebant, quibus, quicquid obvium 7 daretur, transfigerent, et in extremis iugis binæ circa eminebant falces, altera æquata iugo, altera inferior in terram devexa, illa ut, quicquid ab latere obiiceretur, abscideret, hæc ut prolapsos subeuntesque contingeret; item ab axibus rotarum 8 utrinque binæ eodem modo diversæ deligabantur falces. Sic armatas quadrigas, quia, si in extremo aut in medio locatae forent, per suos agenda erant, in prima acie, ut ante dictum 9 est, locaverat rex. Quod ubi Eumenes vidit, haud ignarus pugnae, et quam anceps esset auxilii genus, si quis pavorem magis equis iniiceret quam iusta adoriretur pugna, Cretenses sagittarios funditoresque et iaculatores † equitum, non confertos, sed, quam maxime possent, dispersos excurrere iubet et ex 10 omnibus simul partibus tela ingerere. Hæc velut procella partim vulneribus missilium undique coniectorum, partim clamoribus dissonis ita consternavit equos, ut repente velut 11 effrenati passim incerto cursu ferrentur; quorum impetus et levis armatura et expediti funditores et velox Cretensis momento declinabant; et eques insequendo tumultum ac pavorem equis camelisque, et ipsis simul consternatis, augebat, clamore et 12 ab alia circumstantium turba multiplici adiecto. Ita medio inter duas acies campo exiguntur quadrigae, amotoque inani ludibrio, tum demum ad iustum proelium signo utrinque dato 42 concursus est. Ceterum vana illa res veræ mox cladis causa fuit. Auxilia enim subsidiaria, quæ proxima locata erant, pavore et consternatione quadrigarum territa, et ipsa in fugam 2 versa nudarunt omnia usque ad cataphractus equites. Ad quos quum, dissipatis subsidiis, pervenisset equitatus Romanus, ne primum quidem impetum sustinuerunt; pars eorum fusi sunt,

alii propter gravitatem tegumentorum armorumque oppressi [sunt]. Totum deinde lævum cornu inclinavit et, turbatis auxiliariis, qui 3 inter equitem et quos appellant phalangitas erant, usque ad mediam aciem terror pervenit. Ubi semel perturbati ordines et impeditus 4 interkursu suorum usus prælongarum hastarum (sarisas Macedones vocant), intulere signa Romanæ legiones et pila in perturbatos coniecere. Ne interpositi quidem elephantum militem Romanum 5 deterrebant, assuetum iam ab Africis bellis et vitare impetum beluæ et ex transverso aut pilis incessere aut, si propius subire posset, gladio nervos incidere. Iam media acies fere 6 omnis a fronte prostrata erat, et subsidia circumita ab tergo cædebantur, quum in parte alia fugam suorum et prope iam ad ipsa castra clamorem paventium acceperet. Namque 7 Antiochus a dextro cornu, quum ibi fiducia fluminis nulla subsidia cerneret præter quattuor turmas equitum, et eas, dum applicant se suis, ripam nudantes, impetum in eam partem cum auxiliis et cataphracto equitatu fecit; nec a fronte 8 tantum instabat, sed, circumito a flumine cornu, iam ab latere urgebat, donec fugati equites primum, dein proximi peditum effuso cursu ad castra compulsi sunt. Præerat castris M. 43 Æmilius tribunus militum, M. Lepidi filius, qui post paucos annos pontifex maximus factus est. Is qua fugam cernebat 2 suorum, cum præsidio omni occurrit, et stare primo, deinde redire in pugnam iubebat, pavorem et turpem fugam increpans; minæ exinde erant, in suam perniciem cæcos ruere, ni dicto 3 parerent; postremo dat suis signum, ut primos fugientium cædant, turbam insequentium ferro et vulneribus in hostem redigant. Hic maior timor minorem vicit; ancipiti coacti 4 metu primo constiterunt; deinde et ipsi redierunt in pugnam, et Æmilius cum suo præsidio (erant autem duo millia virorum fortium) effuse sequenti regi acriter restitit. Et Attalus, Eumenis 5 frater, ab dextro cornu, quo lævum hostium primo impetu fugatum fuerat, ut ab sinistro fugam suorum et tumultum circa castra vidit, in tempore cum ducentis equitibus advenit. Antiochus postquam et eos, quorum terga modo viderat, 6

repetentes pugnam et aliam et a castris et ex acie affluentem
 7 turbam conspexit, in fugam vertit equum. Ita utroque cornu
 victores Romani per acervos corporum, quos in media maxime
 acie cumulaverant, ubi et robur fortissimorum virorum et arma
 gravitate fugam impediabant, pergunt ad castra diripienda.
 8 Equites primi omnium Eumenis, deinde et alius equitatus toto
 passim campo sequuntur hostem et postremos, ut quosque
 9 adepti sunt, cædunt. Ceterum fugientibus maior pestis, inter-
 mixtis quadrigis elephantisque et camelis, erat sua ipsorum
 turba, quum solutis ordinibus velut cæci super alios alii
 10 ruerent et incursu beluarum obtererentur. In castris quoque
 ingens et maior prope quam in acie cædes est edita; nam et
 primorum fuga in castra maxime inclinavit, et huius fiducia
 multitudinis, qui in præsidio erant, pertinacius pro vallo pugnarunt.
 11 Retenti in portis valloque, quæ se impetu ipso capturos credi-
 derant, Romani, postquam tandem perruperunt, ab ira gravio-
 44 ediderunt cædem. Ad quinquaginta millia peditum cæsa eo
 die dicuntur, equitum quattuor millia; mille et quadringenti capti
 2 et quindecim cum rectoribus elephantum. Romanorum aliquot
 vulnerati sunt; ceciderunt non plus trecenti pedites, quattuor
 et viginti equites, et de Eumenis exercitu quinque et viginti.
 3 Et illo quidem die victores, direptis hostium castris, cum
 magna præda in sua reverterunt; postero die spoliabant cæsorum
 4 corpora et captivos contrahebant. Legati ab Thyatira et
 5 Magnesia ab Sipylo ad dedendas urbes venerunt. Antiochus
 cum paucis fugiens, in ipso itinere pluribus congregantibus se,
 modica manu armatorum media ferme nocte Sardis contendit.
 6 Inde, quum audisset, Seleucum filium et quosdam amicorum
 Apameam prægressos, et ipse quarta vigilia cum coniuge ac
 filia petit Apameam, Xenoni tradita custodia urbis, Timone
 7 Lydiæ præposito; quibus spretis, consensu oppidanorum et
 militum, qui in arce erant, legati ad consulem missi sunt.
 45 Sub idem fere tempus et ab Trallibus et ab Magnesia, quæ
 super Mæandrum est, et ab Epheso ad dedendas urbes
 2 venerunt. Reliquerat Ephesum Polyxenidas audita pugna, et

classi usque ad Patara Lyciæ pervectus, metu stationis
 Rhodiarum navium, quæ ad Megisten erat, in terram egressus
 cum paucis itinere pedestri Syriam petiit. Asiæ civitates in 3
 fidem consulis dicionemque populi Romani sese tradebant.
 Sardibus iam consul erat; eo et P. Scipio ab Elæa, quum
 primum pati laborem viæ potuit, venit.

Sub idem fere tempus caduceator ab Antiocho per P. 4
 Scipionem a consule petiit impetravitque, ut oratores mittere
 liceret regi. Paucos post dies Zeuxis, qui præfectus Lydiæ 5
 fuerat, et Antipater, fratris filius, venerunt. Hi prius Eumene 6
 convento, quem propter vetera certamina aversum maxime
 a pace credebant esse, et placatiore eo et sua et regis spe
 invento, tum P. Scipionem et per eum consulem adierunt;
 præbitoque iis petentibus frequenti consilio ad mandata edenda, 7
 „Non tam, quid ipsi dicamus, habemus“ inquit Zeuxis, „quam
 a vobis quærimus, Romani, quo piaculo expiare errorem
 regis, pacem veniamque impetrare a victoribus possimus.
 Maximo semper animo victis regibus populisque ignovistis; 8
 quanto id maiore et placatiore animo decet vos facere in hac
 victoria, quæ vos dominos orbis terrarum fecit? Positis iam 9
 adversus omnes mortales certaminibus, haud secus quam deos
 consulere et parcere vos generi humano oportet.“ Iam ante- 10
 quam legati venirent, decretum erat, quid responderetur.
 Respondere Africanum placuit; is in hunc modum locutus 11
 fertur: „Romani ex iis, quæ in deum immortalium potestate
 erant, ea habemus, quæ dii dederunt; animos, qui nostræ 12
 mentis sunt, eosdem in omni fortuna gessimus gerimusque;
 neque eos secundæ res extulerunt nec adversæ minuerunt.
 Eius rei, ut alios omittam, Hannibalem vestrum vobis testem
 darem, nisi vos ipsos dare possem. Postquam traiecimus 13
 Hellespontum, priusquam castra regia, priusquam aciem
 videremus, quum communis Mars et incertus belli eventus
 esset, de pace vobis agentibus quas pares paribus ferebamus
 condiciones, easdem nunc victores victis ferimus. Europa abs- 14
 tinete; Asia omni, quæ cis Taurum montem est, decedite.

Pro impensis deinde in bellum factis quindecim millia talentum Euboicorum dabit, quingenta præsentia, duo millia et quingenta, quum senatus populusque Romanus pacem comprobaverint; 15 *millia* deinde talentum per duodecim annos. Eumeni quoque reddi quadringenta talenta et quod frumenti reliquum ex eo. 16 quod patri debitum est, placet. Hæc quum pepigerimus, facturos vos ut pro certo habeamus, erit quidem aliquod pignus, si obsides viginti nostro arbitratu dabit; sed nunquam satis liquebit nobis, ibi pacem esse populo Romano, ubi 17 Hannibal erit; eum ante omnia deprecemur. Thoantem quoque Ætolum, concitorem Ætolici belli, qui et illorum fiducia vos et vestra illos in nos armavit, dedetis, et cum eo Mnasilochum 18 Acarnana et Chalcidenses Philonem et Ebulidam. In deteriore sua fortuna pacem faciet rex, quia serius facit, quam facere potuit. Si nunc moratus fuerit, sciat, regum maiestatem difficilius ab summo fastigio ad medium detrahi quam a mediis ad ima 19 præcipitari. Cum iis mandatis ab rege missi erant legati, ut omnem pacis condicionem acciperent; itaque Romam mitti legatos placuit. Consul in hiberna exercitum Magnesiam ad 20 Mæandrum et Tralles Ephesumque divisit. Ephesum ad consulem paucos post dies obsides ab rege adducti sunt, et legati, qui 21 Romam irent, venerunt. Eumenes quoque eodem tempore profectus est Romam, quo legati regis. Secutæ eos sunt legationes omnium Asiæ populorum.

46 Dum hæc in Asia geruntur, duo fere sub idem tempus cum triumphi spe proconsules de provinciis Romam redierunt, 2 Q. Minucius ex Liguribus, M'. Acilius ex Ætolia. Auditis utriusque rebus gestis, Minucio negatus triumphus, Acilio magno consensu decretus, isque triumphans de rege Antiocho et Ætolis 3 urbem est invectus. Prælatæ in eo triumpho sunt signa militaria ducenta triginta et argenti infecti tria millia pondo, signati tetrachmum Atticum centum decem tria millia, cistophori ducenta undequinquaginta; vasa argentea cælata multa magnique ponderis. 4 Tulit et supellectilem regiam argenteam ac vestem magnificam, coronas aureas, dona sociarum civitatum, quadraginta quinque,

spolia omnis generis. Captivos nobiles, Ætolos et regios duces, sex et triginta duxit. Damocritus, Ætolorum dux, paucos ante 5 dies, quum e carcere noctu effugisset, in ripa Tiberis consecutis custodibus, priusquam comprehenderetur, gladio se transfixit. Milites tantum, qui sequerentur currum, defuerunt; alioqui 6 magnificus et spectaculo et fama rerum triumphus fuit.

Huius triumphi minuit lætitiā nuntius ex Hispania tristis, 7 adversa pugna in Bastetanis ductu L. Æmilii proconsulis apud oppidum Lyconem cum Lusitanis septem millia de Romano exercitu cecidisse; ceteros paventes intra vallum compulsos ægre castra 8 defendisse, et in modum fugientium magnis itineribus in agrum pacatum reductos. Hæc ex Hispania nuntiata; ex Gallia 9 legatos Placentinorum et Cremonensium L. Aurunculeius prætor in senatum introduxit. Iis querentibus inopiam colonorum, aliis 10 belli casibus, aliis morbo absumptis, quosdam tædio accolarum Gallorum reliquisse colonias, decrevit senatus, uti C. Lælius consul, si ei videretur, septem millia familiarum conscriberet, quæ in eas colonias dividerentur, et ut L. Aurunculeius prætor triumviros crearet ad eos colonos deducendos. Creati M. Atilius Serranus, 11 L. Valerius P. filius Flaccus, L. Valerius C. filius Tappo. Haud 47 ita multo post, quum iam consularium comitiorum appeteret tempus, C. Lælius consul ex Gallia Romam rediit. Is non 2 solum ex facto absente se senatus consulto in supplementum Cremonæ et Placentiæ colonos scripsit, sed, ut novæ coloniæ duæ in agrum, qui Boiorum fuisset, deducerentur, et retulit et auctore eo patres censuerunt.

Eodem tempore litteræ L. Æmilii prætoris allatæ de 3 navali pugna ad Myonnesum facta, et L. Scipionem consulem in Asiam exercitum traiecisse. Victoriæ navalis ergo in diem 4 unum supplicatio decreta est; in alterum diem, quod exercitus Romanus tum primum in Asia posuisset castra, ut ea res prospera et læta eveniret. Vicenis maioribus hostiis in singulas 5 supplicationes sacrificare consul est iussus. Inde consularia comitia magna contentione habita. M. Æmilius Lepidus 6 petebat adversa fama hominum, quod provinciam Siciliam

petendi causa, non consulto senatu, ut sibi id facere liceret,
 7 reliquisset. Petebant cum eo M. Fulvius Nobilior, Cn. Manlius
Vulso, M. Valerius Messalla. Fulvius consul unus creatur,
 quum ceteri centurias non explessent; isque postero die Cn.
 Manlium Lepido deiecto (nam Messalla iacuit) collegam dixit.
 8 Prætores exinde facti duo Q. Fabii, Labeo et Pictor (Pictor
 flamen Quirinalis eo anno inauguratus fuerat), M. Sempronius
 Tuditanus, Sp. Postumius Albinus, L. Plautius Hypsæus,
 L. Bæbius Dives.

48 M. Fulvio Nobiliore et Cn. Manlio Vulsone consulibus
 A. u. c. 565. Valerius Antias auctor est rumorem celebrem Romæ fuisse
 A. Ch. 189. et pæne pro certo habitum, recipiendi Scipionis adolescentis
 causa consulem L. Scipionem et cum eo P. Africanum in
 3 colloquium evocatos regis et ipsos comprehensos esse, et
 ducibus captis confestim ad castra Romana exercitum ductum,
 eaque expugnata et deletas omnes copias Romanorum esse.
 4 Ob hæc Ætolos sustulisse animos et abnuisse imperata facere,
 principesque eorum in Macedoniam et in Dardanos et in
 5 Thraciam ad conducenda mercede auxilia profectos. Hæc
 qui nuntiarent Romam, A. Terentium Varronem et M. Claudium
 Lepidum ab A. Cornelio proprætore ex Ætolia missos esse.
 6 Subtextit deinde fabulæ huic, legatos Ætolos in senatu inter
 cetera hoc quoque interrogatos esse, unde audissent, imperatores
 Romanos in Asia captos ab Antiocho rege et exercitum deletum
 7 esse; Ætolos respondisse, ab suis legatis se, qui cum consule
 fuerint, certiores factos. Rumoris huius quia neminem alium
 auctorem habeo, neque affirmata res mea opinione sit nec
 pro vana prætermissa.

49 Ætoli legati in senatum introducti, quum et causa eos
 sua et fortuna hortaretur, ut confitendo seu culpæ seu errori
 2 veniam supplices peterent, orsi a beneficiis in populum Romanum
 et prope exprobrantes virtutem suam in Philippi bello, et
 3 offenderunt aures insolentia sermonis et eo, vetera et oblitterata
 repetendo, rem adduxerunt, ut haud paulo plurium maleficiorum
 gentis quam beneficiorum memoria subiret animos patrum, et

quibus misericordia opus erat, iram et odium irritarent.
 Interrogati ab uno senatore, permetterentne arbitrium de se 4
 populo Romano, deinde ab altero, habiturine eosdem, quos
 populus Romanus, socios et hostes essent, nihil ad ea respondentes
 egredi templo iussi sunt. Conclamatum deinde prope ab universo 5
 senatu est, totos adhuc Antiochi Ætolos esse et ex unica ea
 spe pendere animos eorum; itaque bellum cum haud dubiis
 hostibus gerendum perdomandosque feroces animos esse. Illa 6
 etiam res accendit, quod eo ipso tempore, quo pacem ab
 Romanis petebant, Dolopiæ atque Athamaniæ bellum inferebant.
 Senatus consultum in M'. Acilii sententiam, qui Antiochum 7
 Ætolosque devicerat, factum est, ut Ætoli eo die iuberentur
 proficisci ab urbe et intra quintum decimum diem Italia excedere.
 A. Terentius Varro ad custodiendum iter eorum missus, denuntia- 8
 tumque, si qua deinde legatio ex Ætolis nisi permissu imperatoris,
 qui eam provinciam obtineret, et cum legato Romano venisset
 Romam, pro hostibus omnes futuros. Ita dimissi Ætoli.

De provinciis deinde consules retulerunt. Sortiri eos 50
 Ætoliam et Asiam placuit. Ei, qui Asiam sortitus esset, 2
 exercitus, quem L. Scipio haberet, est decretus, et in eum 3
 supplementum quattuor millia peditum Romanorum, ducenti
 equites, et sociorum ac Latini nominis octo millia peditum,
 quadringenti equites; eis copiis ut bellum cum Antiocho gereret.
 Alteri consuli exercitus, qui erat in Ætolia, est decretus, et ut 4
 in supplementum scriberet permissum civium sociorumque eundem
 numerum, quem collega. Naves quoque idem consul, quæ 5
 priore anno paratæ erant, ornare iussus ac ducere secum; nec
 cum Ætolis solum bellum gerere, sed etiam in Cephalleniam
 insulam traicere. Mandatum eidem, ut, si per commodum 6
 rei publicæ facere posset, ut ad comitia Romam rediret;
 nam præterquam quod magistratus annui subrogandi essent, 7
 censores quoque placere creari. Si qua res eum teneret,
 senatum certiore faceret, se ad comitiorum tempus occurrere
 non posse. Ætolia M. Fulvio, Asia Cn. Manlio sorte evenit. 8
 Prætores deinde sortiti sunt, Sp. Postumius Albinus urbanam

et inter peregrinos, M. Sempronius Tuditanus Siciliam, Q. Fabius Pictor, flamen Quirinalis, Sardiniam, Q. Fabius Labeo classem, L. Plautius Hypsæus Hispaniam citeriorem, L. Bæbius 9 Dives Hispaniam ulteriorem. Siciliæ legio una et classis, quæ in ea provincia erat, decreta, et ut duas decimas frumenti novus prætor imperaret Siculis; earum alteram in Asiam, 10 alteram in Ætoliā mitteret. Idem ab Sardis exigī, atque ad eosdem exercitus id frumentum, ad quos Siculum, deportari 11 iussum. L. Bæbio supplementum in Hispaniam datum mille Romani pedites, equites quinquaginta, et sex millia peditum 12 Latini nominis, ducenti equites; Plautio Hypsæo in Hispaniam citeriorem mille Romani dati sunt pedites, duo millia socium Latini nominis et ducenti equites, cum his supplementis 13 ut singulas legiones duæ Hispaniæ haberent. Prioris anni magistratibus, C. Lælio cum suo exercitu prorogatum in annum imperium est; prorogatum et P. Iunio proprætori in Etruria cum eo exercitu, qui in provincia esset, et M. Tuccio proprætori in Brutiis et Apulia.

51 Priusquam in provincias prætores irent, certamen inter P. Licinium pontificem maximum fuit et Q. Fabium Pictorem, flaminem Quirinalem, quale patrum memoria inter L. Metellum 2 et Postumium Albinum fuerat. Consulem illum cum C. Lutatio collega in Siciliam ad classem proficiscentem ad sacra retinuerat 3 Metellus, pontifex maximus; prætorem hunc, ne in Sardiniam proficisceretur, P. Licinius tenuit. Et in senatu et ad populum 4 magnis contentionibus certatum est, et imperia inhibita ultro citroque et pignera capta et multæ dictæ et tribuni appellati 5 et provocatum ad populum est. Religio ad postremum vicit, et dicto audiens esse flamen pontifici iussus est; multa iussu 6 populi ei remissa. Ira provinciæ creptæ prætorem magistratu abdicare se conantem patres auctoritate sua deterruerunt et, 7 ut ius inter peregrinos diceret, decreverunt. Dilectibus deinde intra paucos dies (neque enim multi milites legendi erant) perfectis, consules prætoresque in provincias proficiscuntur. 8 Fama dein de rebus in Asia gestis temere vulgata sine

auctore; et post dies paucos nuntii certi litteræque imperatoris Romam allatæ, quæ non tantum gaudium ab recenti metu 9 attulerunt (desierant enim victum in Ætolia regem metuere), quam a vetere fama, quod ineuntibus id bellum gravis hostis et suis viribus, et quod Hannibalem rectorem militiæ haberet, visus fuerat. Nihil tamen aut de consule mittendo in Asiam 10 mutandum aut minuendas eius copias censuerunt, metu, ne cum Gallis foret bellandum.

Haud multo post M. Aurelius Cotta, legatus L. Scipionis, 52 cum Antiochi regis legatis, et Eumenes rex Rhodique Romam venerunt. Cotta in senatu primum, deinde in contione iussu 2 patrum, quæ acta in Asia essent, exposuit. Supplicatio inde in triduum decreta est, et quadraginta maiores hostiæ immolari iussæ. Tum omnium primum Eumeni senatus datus est. Is 3 quum breviter et egisset gratias patribus, quod obsidione se ac fratrem exemissent regnumque ab iniuriis Antiochi vindicassent, et gratulatus esset, quod terra marique res prospere gessissent, quodque regem Antiochum fusum fugatumque et exutum castris 4 prius Europa, post et Asia, quæ cis Taurum montem est, expulissent, sua deinde merita malle eos ex imperatoribus 5 suis legatisque quam se commemorante cognoscere dixit. Hæc approbantibus cunctis iubentibusque dicere ipsum, 6 omissa in id verecundia, quid sibi ab senatu populoque Romano tribui æquum censeret; propensius cumulatusque, si quo possit, prout eius merita sint, senatum facturum, ad ea 7 rex, si ab aliis sibi præmiorum optio deferretur, libenter, data modo facultate consulendi senatum Romanum, consilio amplissimi ordinis usurum fuisse, ne quid aut immoderate cupisse aut petisse parum modeste videri posset; verum enimvero quum 8 ipsi daturi sint, multo magis munificentiam eorum in se fratresque suos ipsorum arbitrii debere esse. Nihil hac oratione eius patres 9 conscripti deterriti sunt, quo minus dicere ipsum iuberent, et quum aliquamdiu hinc indulgentia, hinc modestia, inter permittentes in vicem, non magis mutua quam inexplicabili facilitate certatum esset, Eumenes templo excessit. Senatus in eadem perstare 10

sententia, ut absurdum esse diceret, ignorare regem, quid sperans aut petens venerit; quæ accommodata regno suo sint, ipsum optime scire; Asiam longe melius quam senatum nosse; revocandum igitur et cogendum, quæ vellet quæque sentiret, expromere. Reductus a prætore in templum rex et dicere iussus „Perseverassem“ inquit „tacere, patres conscripti, nisi Rhodiorum legationem mox vocaturos vos scirem, et illis 2 auditis mihi necessitatem fore dicendi. Quæ quidem eo difficilior oratio erit, quod ea postulata eorum futura sunt, ut non solum nihil, quod contra me sit, sed ne quod ad ipsos 3 quidem proprie pertineat, petere videantur. Agent enim causam civitatum Græcarum et liberari eas dicent debere. Quo impetrato, cui dubium est, quin et a nobis aversuri sint non eas modo civitates, quæ liberabuntur, sed etiam veteres 4 stipendiarias nostras, ipsi autem tanto obligatos beneficio verbo socios, re vera subiectos imperio et obnoxios habituri sint? 5 Et, si dis placet, quum has tantas opes affectabunt, dissimulabunt ulla parte id ad se pertinere; vos modo id decere et conveniens 6 esse ante factis dicent. Hæc vos ne decipiat oratio, providendum vobis erit, neve non solum inæqualiter alios nimium deprimatis ex sociis vestris, alios præter modum extollatis, sed etiam ne, qui adversus vos arma tulerint, in meliore statu sint quam 7 socii et amici vestri. Quod ad me attinet, in aliis rebus cessisse intra finem iuris mei cuilibet videri malim quam nimis pertinaciter in obtinendo eo tetendisse; in certamine autem amicitiae vestrae, benevolentiae erga vos, honoris, qui 8 a vobis habebitur, minime æquo animo vinci possum. Hanc ego maximam hereditatem a patre accepi, qui primus omnium Asiam Græciamque incolentium in amicitiam venit vestram eamque perpetua et constanti fide ad extremum vitae finem 9 perduxit; nec duntaxat animum in vos fidelem ac bonum præstitit, sed omnibus interfuit bellis, quæ in Græcia gessistis, terrestribus, navalibus; omni genere com meatuum, ita ut nemo sociorum vestrorum ulla parte æquari posset, vos adjuvit; 10 postremo, quum Bœotos ad societatem vestram hortaretur, in

ipsa contione intermortuus, haud multo post expiravit. Huius 11 ego vestigia ingressus voluntati quidem et studio in colendis vobis adiacere (etenim inexcuperabilia hæc erant) nihil potui; rebus ipsis meritisque et impensis officiorum ut superare possem, 12 fortuna, tempora, Antiochus et bellum in Asia gestum præbuerunt materiam. Rex Asiae et partis Europæ Antiochus 13 filiam suam in matrimonium mihi dabat; restituebat extemplo civitates, quæ defecerant a nobis; spem magnam in posterum amplificandi regni faciebat, si secum bellum adversus vos gessissem. Non gloriabor eo, quod nihil in vos deliquerim; 14 illa potius, quæ vetustissima domus nostræ vobiscum amicitia digna sunt, referam. Pedestribus navalibusque copiis, ut nemo 15 sociorum vestrorum me æquiparare posset, imperatores vestros adiuvi; com meatus terra marique suppeditavi; navalibus præliis, quæ multis locis facta sunt, omnibus affui; nec labori meo nec periculo usquam peperci. Quod miserrimum est in bello, 16 obsidionem passus sum, Pergami inclusus cum discrimine ultimo simul vitæ regnique. Liberatus deinde obsidione, quum alia 17 parte Antiochus, alia Seleucus circa arcem regni mei castra haberent, relictis meis rebus tota classe ad Hellespontum L. Scipioni consuli vestro occurri, ut eum in traiciendo exercitu adjuvarem. Postquam in Asiam exercitus vester 18 est transgressus, nunquam a consule abscessi. Nemo miles Romanus magis assiduus in castris fuit vestris quam ego fratresque mei; nulla expeditio, nullum equestre prælium sine me factum est; in acie ibi steti, eam partem sum tutatus, in 19 qua me consul esse voluit. Non sum hoc dicturus, patres conscripti: Quis hoc bello meritis erga vos mecum comparari potest? Ego nulli omnium neque populorum neque regum, 20 quos in magno honore habetis, non ausim me comparare. Masinissa hostis vobis ante quam socius fuit, nec incolūmi 21 regno cum auxiliis suis, sed extorris, expulsus, amissis omnibus copiis, cum turma equitum in castra confugit vestra; tamen 22 eum, quia in Africa adversus Syphacem et Carthaginienses fideliter atque impigre vobiscum stetit, non in patrium solum regnum restituistis, sed, adiecta opulentissima parte Syphacis

23 regni, præpotentem inter Africæ reges fecistis. Quo tandem
igitur nos præmio atque honore digni apud vos sumus, qui
24 nunquam hostes, semper socii fuimus? Pater, ego, fratres mei
non in Asia tantum, sed etiam procul ab domo in Peloponneso,
in Bœotia, in Ætolia, Philippi, Antiochi, Ætolico bello, terra
25 marique pro vobis arma tulimus. Quid ergo postulas? dicat
aliquis. Ego, patres conscripti, quoniam dicere utique volentibus
vobis parendum est, si vos ea mente ultra Tauri iuga emostis
Antiochum, ut ipsi teneretis eas terras, nullos accolas nec
26 finitimos habere quam vos malo, nec ulla re alia tutius
27 stabilisque regnum meum futurum spero; sed si vobis
decedere inde atque deducere exercitus in animo est, neminem
digniorem esse ex sociis vestris, qui bello a vobis parta possideat,
28 quam me dicere ausim. At enim magnificum est liberare
civitates servas. Ita, opinor, si nihil hostile adversus vos
fecerunt; sin autem Antiochi partis fuerunt, quanto est vestra
prudentia et æquitate dignius sociis bene meritis quam hostibus
vos consulere?*

54 Grata oratio regis patribus fuit, et facile apparebat
2 munifice omnia et propenso animo facturos. Interposita
Smyrnæorum brevis legatio est, quia non aderat quidam
Rhodiorum. Collaudatis egregie Smyrnæis, quod omnia
ultima pati quam se regi tradere maluissent, introducti Rhodii
3 sunt. Quorum princeps legationis, expositis initiis amicitiae
cum populo Romano meritisque Rhodiorum Philippi prius,
4 deinde Antiochi bello, „Nihil“ inquit „nobis tota nostra actione,
patres conscripti, neque difficilius neque molestius est, quam
5 quod cum Eumene nobis disceptatio est, cum quo uno maxime
regum et privatim singulis et, quod magis nos movet, publicum
6 civitati nostræ hospitium est. Ceterum non animi nostri, patres
conscripti, nos, sed rerum natura, quæ potentissima est, disiungit,
ut nos liberi etiam aliorum libertatis causam agamus, reges
7 serva omnia et subiecta imperio suo esse velint. Utcunque
tamen res se habet, magis verecundia nostra adversus regem
nobis obstat, quam ipsa disceptatio aut nobis impedita est

aut vobis perplexam deliberationem præbitura videtur. Nam 8
si aliter socio atque amico regi et bene merito hoc ipso in
bello, de cuius præmiis agitur, honos haberi nullus posset,
nisi liberas civitates ei in servitutem traderetis, esset deliberatio 9
anceps, ne aut regem amicum inhonoratum dimitteretis, aut
decederetis instituto vestro gloriamque Philippi bello partam
nunc servitute tot civitatum deformaretis; sed ab hac necessi- 10
tate aut gratiæ in amicum minuendæ aut gloriæ vestræ egregie
vos fortuna vindicat. Est enim deum benignitate non gloriosa
magis quam dives victoria vestra, quæ vos facile isto velut
ære alieno exsolvat. Nam et Lycaonia et Phrygia utraque 11
et Pisidia omnis et Chersonesus, quæque circumiacent Europæ,
in vestra sunt potestate, quarum una quælibet regio adiecta 12
multiplicare regnum Eumenis potest, omnes vero datæ maxi-
mis eum regibus æquare. Licet ergo vobis et præmiis belli 13
ditare socios et non decedere instituto vestro et meminisse,
quem titulum prætenderitis prius adversus Philippum, nunc
adversus Antiochum belli, quid feceritis Philippo victo, quid 14
nunc a vobis, non magis quia fecistis, quam quia id vos fa-
cere decet, desideretur atque expectetur. Alia enim aliis et
honesta est et probabilis causa armorum. Illi agrum, hi 15
vicos, hi oppida, hi portus oramque aliquam maris ut possi-
deant; vos nec cupistis hæc, antequam haberetis, nec nunc,
quum orbis terrarum in ditione vestra sit, cupere potestis.
Pro dignitate et gloria apud omne humanum genus, quod ve- 16
strum nomen imperiumque iuxta ac deos immortales iam pri-
dem intuetur, pugnastis. Quæ parare et quærere arduum fuit,
nescio an tueri difficilius sit. Gentis vetustissimæ nobilissi- 17
mæque vel fama rerum gestarum vel omni commendatione
humanitatis doctrinarumque tuendam ab servitio regio libertatem
suscepistis; hoc patrocinium receptæ in fidem et in clientelam
vestram universæ gentis perpetuum vos præstare decet. Non, 18
quæ in solo [modo] antiquo sunt, Græcæ magis urbes sunt
quam coloniæ earum, illinc quondam profectæ in Asiam, nec
terra mutata mutavit genus aut mores. Certare pio certamine 19

cuiuslibet bonæ artis ac virtutis ausi sumus cum parentibus
 20 quæque civitas et conditoribus suis. Adistis Græciæ, adistis
 Asiæ urbes plerique; nisi quod longius a vobis absumus,
 21 nulla vincimur alia re. Massilienses, quos, si natura insita
 velut ingenio terræ vinci posset, iam pridem efferassent tot
 indomitæ circumfusæ gentes, in eo honore, in ea merito digni-
 tate audimus apud vos esse, ac si medium umbilicum Græciæ
 22 incolerent. Non enim sonum modo linguæ vestitumque et ha-
 bitum, sed ante omnia mores et leges et ingenium sincerum
 23 integrumque a contagione accolarum servarunt. Terminus
 est nunc imperii vestri mons Taurus. Quicquid intra eum
 cardinem est, nihil longinquum vobis debet videri; quo arma
 24 vestra pervenerunt, eodem ius hinc profectum perveniat. Bar-
 bari, quibus pro legibus semper dominorum imperia fuerunt,
 quo gaudent, reges habeant; Græci suam fortunam, vestros
 25 animos gerunt. Domesticis quondam viribus etiam imperium
 amplectebantur; nunc imperium, ubi est, ibi ut sit perpetuum,
 optant; libertatem vestris tueri armis satis habent, quoniam
 26 suis non possunt. At enim quædam civitates cum Antiocho
 senserunt. Et aliæ prius cum Philippo, et cum Pyrrho Ta-
 rentini; ne alios populos enumerem, Carthago libera cum suis
 27 legibus est. Huic vestro exemplo quantum debeatis, videte,
 patres conscripti; inducetis in animum negare Eumenis cupi-
 28 ditati, quod iustissimæ iræ vestræ negastis. Rhodii *et in hoc*
et in omnibus bellis, quæ in illa ora gessistis, quam forti
fidelique vos opera adiuverimus, vestro iudicio relinquimus.
Nunc in pace consilium id afferimus, quod si comprobaveritis,
magnificentius vos victoria usos esse quam vicisse omnes exi-
stimaturi sint."

55   Apta magnitudini Romanæ oratio visa est. Post Rhodios
 Antiochi legati vocati sunt. Ii vulgato petentium veniam more
 2 errorem fassi regis, obtestati sunt patres conscriptos, ut suæ
 potius clementiæ quam regis culpæ, qui satis superque pœna-
 rum dedisset, memores consulerent; postremo pacem datam a
 L. Scipione imperatore, quibus legibus dedisset, confirmarent

auctoritate sua. Et senatus eam pacem servandam censuit, 3
 et paucos post dies populus iussit. Fœdus in Capitolio cum
 Antipatro principe legationis et eodem fratris filio regis An-
 tiochi est ictum.

Auditæ deinde et aliæ legationes ex Asia sunt. Quibus 4
 omnibus datum est responsum, decem legatos more maiorum
 senatum missurum ad res Asiæ disceptandas componendasque;
 summam tamen hanc fore, ut cis Taurum montem, quæ intra 5
 regni Antiochi fines fuissent, Eumeni attribuerentur præter Ly-
 ciam Cariamque usque ad Mæandrum amnem; ea civitatis
 Rhodiorum essent; ceteræ civitates Asiæ, quæ Attali stipen- 6
 diaræ fuissent, eadem vectigal Eumeni penderent; quæ vec-
 tigales Antiochi fuissent, eæ liberæ atque immunes essent.
 Decem legatos hos decreverunt, Q. Minucium Rufum, L. Fu- 7
 rium Purpurionem, Q. Minucium Thermum, App. Claudium
 Neronem, Cn. Cornelium Merulam, M. Iunium Brutum, L.
 Aurunculeium, L. Æmilium Paulum, P. Cornelium Lentulum,
 P. Ælium Tuberonem. His, quæ præsentis disceptationis 56
 essent, libera mandata; de summa rerum senatus constituit.
 Lycaoniam omnem et Phrygiam utramque et Mysiam regiam 2
 et Milyas et Lydiæ Ionæque extra ea oppida, quæ libera
 fuissent, quo die cum rege Antiocho pugnatum est, et nomi- 3
 natim Magnesiam ad Sipylum, et Cariam, quæ Hydrela appel-
 latur, agrumque Hydrelitanum ad Phrygiam vergentem, et
 castella vicosque ad Mæandrum amnem, et oppida, nisi quæ
 libera ante bellum fuissent, Telmessum item nominatim et 4
 castra Telmessium, præter agrum, qui Ptolemæi Telmessii fu-
 isset, hæc omnia, quæ supra sunt scripta, regi Eumeni iussa
 dari. Rhodiis Lycia data extra eundem Telmessum et castra 5
 Telmessium et agrum, qui Ptolemæi Telmessii fuisset; hic et
 ab Eumene et Rhodiis exceptus. Ea quoque iis pars Cariæ 6
 data, quæ propior Rhodum insulam trans Mæandrum amnem
 est, oppida, vici, castella, agri, qui ad Pisidiam vergunt, nisi
 quæ eorum oppida in libertate fuissent pridie, quam cum An-
 tiocho rege in Asia pugnatum est.

7 Pro his quum gratias egissent Rhodii, de Solis urbe,
 quæ in Cilicia est, egerunt; Argis et illos, sicut sese, oriundos
 esse; ab ea germanitate fraternam sibi cum iis caritatem esse;
 petere hoc extraordinarium munus, ut eam civitatem ex servi-
 8 tute regia eximerent. Vocati sunt legati regis Antiochi, ac-
 tumque cum iis est, nec quicquam impetratum, testante fœ-
 dera Antipatro, adversus quæ ab Rhodiis non Solos, sed Ci-
 9 liciam peti et iuga Tauri transcendendi. Revocatis in senatum
 Rhodiis, quum, quantopere tenderet legatus regius, exposuissent,
 adiecerunt, si utique eam rem ad civitatis suæ dignitatem
 pertinere censerent Rhodii, senatum omni modo expugnaturum
 10 pertinaciam legatorum. Tum vero impensius quam ante Rhodii
 gratias egerunt, cessurosque sese potius arrogantiae Antipatri
 quam causam turbandæ pacis præbituros dixerunt. Ita nihil
 de Solis mutatum est.

57 Per eos dies, quibus hæc gesta sunt, legati Massiliensium
 nuntiarunt, L. Bæbium prætorem in provinciam Hispaniam
 proficiscentem ab Liguribus circumventum, magna parte comitum
 2 cæsa, vulneratum ipsum cum paucis sine lictoribus Massiliam
 3 perfugisse, et intra triduum exspirasse. Senatus, ea re audita,
 decrevit, uti P. Iunius Brutus, qui proprætor in Etruria esset,
 provincia exercituque traditis uni, cui videretur, ex legatis,
 ipse in ulteriorem Hispaniam proficisceretur, eaque ei provincia
 4 esset. Hoc senatus consultum litteræque a Sp. Postumio præ-
 tore in Etruriam missæ sunt, profectusque in Hispaniam est
 5 P. Iunius proprætor. In qua provincia prius aliquanto, quam
 successor veniret, L. Æmilius Paulus, qui postea regem Persea
 magna gloria vicit, quum priore anno haud prospere rem
 gessisset, tumultuario exercitu collecto, signis collatis cum
 6 Lusitanis pugnavit. Fusi fugatique hostes; cæsa duodeviginti
 millia armatorum; duo millia trecenti capti et castra expugnata.
 Huius victoriæ fama tranquilliores in Hispania res fecit.

7 Eodem anno ante diem tertium calendas Ianuarias Bo-
 noniam Latinam coloniam ex senatus consulto L. Valerius
 Flaccus, M. Atilius Serranus, L. Valerius Tappo triumviri

deduxerunt. Tria millia hominum sunt deducta; equitibus 8
 septuagena iugera, ceteris colonis quinquagena sunt data.
 Ager captus de Gallis Boiis fuerat; Galli Tuscos expulerant.

Eodem anno censuram multi et clari viri petierunt; quæ 9
 res tanquam in se parum magni certaminis causam haberet,
 aliam contentionem multo maiorem excitavit. Petebant T. 10
 Quinctius Flamininus, P. Cornelius Cn. filius Scipio, L. Valerius
 Flaccus, M. Porcius Cato, M. Claudius Marcellus, M. Acilius
 Glabrio, qui Antiochum ad Thermopylas Ætolosque devicerat.
 In hunc maxime, quod multa † congiaria habuerat, quibus 11
 magnam partem hominum obligaverat, favor populi se inclinabat.
 Id quum ægre paterentur tot nobiles, novum sibi hominem 12
 tantum præferri, P. Sempronius Gracchus et C. Sempronius
 Rutilus, *tribuni plebis*, ei diem dixerunt, quod pecuniæ regiæ
 prædæque aliquantum, captæ in Antiochi castris, neque in tri-
 umpho tulisset neque in ærarium retulisset. Varia testimonia 13
 legatorum tribunorumque militum erant. M. Cato ante alios
 testes conspiciebatur, cuius auctoritatem perpetuo tenore vitæ
 partam toga candida elevabat. Is testis, quæ vasa aurea 14
 atque argentea castris captis inter aliam prædam regiam vi-
 disset, ea se in triumpho negabat vidisse. Postremo in huius 15
 maxime invidiam desistere se petitione Glabrio dixit, quando,
 quod taciti indignarentur nobiles homines, id æque novus com-
 petitor intestabili periurio incesseret. Centum millium multa 58
 irrogata erat. Bis de ea re certatum est; tertio, quum de
 petitione destitisset reus, nec populus de multa suffragium ferre
 voluit, et tribuni eo negotio destiterunt. Censores T. Quinc- 2
 tius Flamininus, M. Claudius Marcellus creati.

Per eos dies L. Æmilio Regillo, qui classe præfectum 3
 Antiochi regis devicerat, extra urbem in æde Apollinis quum
 senatus datus esset, auditis rebus gestis eius, quantis cum
 classibus hostium dimicasset, quot inde naves demersisset aut
 cepisset, magno consensu patrum triumphus navalis est decretus.
 Triumphavit calendis Februariis. In eo triumpho undequin- 4
 quaginta coronæ aureæ translatae sunt; pecunia nequaquam

[tanta] pro specie regii triumphi, tetrachma Attica triginta quattuor millia septingenta, cistophori centum triginta duo 5 millia trecenti. Supplicationes deinde fuerunt ex senatus consulto, quod L. Æmilius in Hispania prospere rem publicam gessisset.

- 6 Haud ita multo post L. Scipio ad urbem venit, qui, ne cognomini fratris cederet, Asiaticum se appellari voluit. Et 7 in senatu et in contione de rebus ab se gestis disseruit. Erant, qui fama id maius bellum quam difficultate rei fuisse interpretarentur: uno memorabili prælio debellatum, gloriamque 8 eius victoriæ præfloratam ad Thermopylas esse. Ceterum vere æstimanti Ætolicum magis ad Thermopylas bellum quam regium fuit; quota enim parte virium suarum ibi dimicavit Antiochus? In Asia totius Asiæ steterunt vires, ab ultimis 59 Orientis omnium gentium contractis auxiliis. Merito ergo et diis immortalibus, quantus maximus poterat, habitus est honos, quod ingentem victoriam facilem etiam fecissent, et imperatori 2 triumphus est decretus. Triumphavit mense intercalario pridie calendas Martias. Qui triumphus spectaculo oculorum maior quam Africani fratris eius fuit, recordatione rerum et æstimatione periculi certaminisque non magis comparandus, quam si imperatorem imperatori aut Antiochum ducem Hannibali 3 conferres. Tulit in triumpho signa militaria ducenta triginta quattuor, oppidorum simulacra centum triginta quattuor, eburneos dentes mille ducentos triginta unum, aureas coronas ducentas 4 triginta quattuor, argenti pondo centum quadraginta septem millia quadringenta viginti, tetrachmum Atticorum ducenta viginti quattuor millia, cistophori trecenta viginti unum millia septuaginta, nummos aureos Philippeos ** centum quadraginta; 5 vasorum argenteorum (omnia cælata erant) mille pondo et quadringenta viginti tria, aureorum mille pondo viginti tria. Et duces regii, præfecti, purpurati, duo et triginta ante currum 6 ducti. Militibus quini viceni denarii dati, duplex centurioni, triplex equiti. Et stipendium militare et frumentum duplex

post triumphum datum; prælio in Asia facto duplex¹⁾ dederat. Triumphavit anno fere post, quam consulatu abiit.

Eodem fere tempore et Cn. Manlius consul in Asiam et 60 Q. Fabius Labeo prætor ad classem venit. Ceterum consuli 2 non deerat cum Gallis belli materia; mare pacatum erat devicto Antiocho. Cogitanti Q. Fabio, cui rei potissimum insisteret, ne otiosam provinciam habuisse videri posset, optimum visum est in Cretam insulam traicere. Cydoniatæ bellum 3 adversus Gortynios Gnosiosque gerebant, et captivorum Romanorum atque Italici generis magnus numerus in servitute esse per totam insulam dicebatur. Classe ab Epheso profectus, 4 quum primum Cretæ litus attigit, nuntios circa civitates misit, ut armis absisterent, captivosque in suis quæque urbibus agrisque conquisitos reducerent, et legatos mitterent ad se, cum quibus de rebus ad Cretenses pariter Romanosque pertinentibus ageret. Nihil magnopere ea Cretenses moverunt; 5 captivos, præter Gortynios, nulli reddiderunt. Valerius Antias 6 ad quattuor millia captivorum, quia belli minas timuerint, ex tota insula reddita scripsit; eamque causam Fabio, quum rem nullam aliam gessisset, triumphus navalis impetrandi ab senatu fuisse. A Creta Ephesum rediit Fabius; inde tribus navibus 7 in Thraciæ oram missis, ab Æno et Maronea præsidia Antiochi deduci iussit, ut in libertate eæ civitates essent.

¹⁾ Alteroutro loco triplex Livius scripsisse videtur.

Liber XXXVIII.

1 Dum in Asia bellum geritur, ne in Ætolia quidem res quietæ
 2 fuerant, principio a gente Athamanum orto. Athamania ea
 tempestate, pulso Amynandro, sub præfectis Philippi regio
 tenebatur præsidio, qui superbo atque immodico imperio desi-
 3 derium Amynandri fecerant. Exsulanti tum Amynandro in
 Ætolia litteris suorum, indicantium statum Athamaniæ, spes
 4 recuperandi regni facta est, remissique nuntii ab eo ad prin-
 cipes Argitheam (id enim caput Athamaniæ erat), si popularium
 animos satis perspectos haberet, impetrato ab Ætolis auxilio
 in Athamaniam se venturum. *Agit deinde* cum delectis Æto-
 5 lorum, quod consilium est gentis, et Nicandro prætore; quos
 ubi ad omnia paratos esse vidit, certiores subinde facit, quo
 6 die cum exercitu Athamaniam ingressurus esset. Quattuor
 primo fuerunt coniurati adversus Macedonum præsidium; hi
 senos sibi adiutores ad rem gerendam assumpserunt; dein
 paucitate parum freti, quæ celandæ rei quam agendæ aptior
 7 erat, parem priori numerum adiecerunt. Ita duo et quinquaginta
 facti quadrifariam se diviserunt; pars una Heracleam,
 altera Tetraphyliam petit, ubi custodia regiæ pecuniæ esse so-
 8 lita erat, tertia Theudoriam, quarta Argitheam. Ita inter
 omnes convenit, ut primo quieti, velut ad privatam rem

agendam venissent, in foro obversarentur; die certa multitudinem
 omnem convocarent ad præsidia Macedonum arcibus expellenda.
 Ubi ea dies advenit et Amynander cum mille Ætolis in finibus 9
 erat, ex composito quattuor simul locis præsidia Macedonum
 expulsa, litteræque in alias urbes passim dimissæ, ut vindicarent
 sese ab impotenti dominatione Philippi et restituerent in patrium
 ac legitimum regnum. Undique Macedones expelluntur. Theium 10
 oppidum, litteris a Xenone præfecto præsidii interceptis et arce
 ab regiis occupata, paucos dies obsidentibus restitit; deinde 11
 id quoque traditum Amynandro est, et omnis Athamania in
 potestate erat præter Athenæum castellum, finibus Macedoniæ
 subiectum. Philippus, audita defectione Athamaniæ, cum sex 2
 millibus armatorum profectus ingenti celeritate Gomphos
 pervenit. Ibi relicta maiore parte exercitus (neque enim ad 2
 tanta itinera suffecissent) cum duobus millibus Athenæum,
 quod unum a præsidio suo retentum fuerat, pervenit. Inde 3
 proximis tentatis, quum facile animadvertisset, cetera hostilia
 esse, Gomphos regressus, omnibus copiis simul in Athamaniam
 redit. Inde Xenonem cum mille peditibus præmissum Alopam 4
 occupare iubet, opportune Argitheæ imminem; quem ubi 5
 teneri ab suis locum vidit, ipse circa templum Iovis Acræi
 posuit castra. Ibi unum diem fœda tempestate retentus,
 postero die ducere ad Argitheam intendit. Euntibus extemplo 6
 apparuere Athamanes in tumulos imminentes viæ discurrentes.
 Ad quorum conspectum constitere prima signa, totoque agmine
 pavor et trepidatio erat, et pro se quisque, quidnam futurum 7
 esset, cogitare, si in valles subiectas rupibus agmen foret
 demissum. Hæc tumultuatio regem cupientem, si se sequerentur, 8
 raptim evadere angustias, revocare primos et eadem, qua venerat,
 via referre coegit signa. Athamanes primo ex intervallo quieti 9
 sequebantur; postquam Ætoli se coniunxerunt, hos, ut ab tergo
 agmini instarent, reliquerunt, ipsi ab lateribus se circumfuderunt,
 quidam per notas calles breviori via prægressi transitus insedere; 10
 tantumque tumultus Macedonibus est iniectum, ut fugæ magis
 effusæ quam itineris ordinati modo, multis armis virisque

11 relictis, flumen traiecerint. Hic finis sequendi fuit; inde tuto
Macedones Gomphos et a Gomphis in Macedoniam redierunt.
12 Athamanes Ætolique Alopam ad Xenonem ac mille Macedonas
13 opprimendos undique concurrerunt. Macedones, parum loco
freti, ab Alopa in altiore deruptioreque undique tumulum
concessere; quo pluribus ex locis aditu invento expulere eos
14 Athamanes, dispersosque et per invia atque ignotas rupes
iter fugæ non expedientes partim ceperunt, partim interfecerunt.
Multi pavore in derupta præcipitati; perpauca cum Xenone ad
regem evaserunt; postea per indutias sepeliendi cæsos potestas
facta est.

3 Amynander, recuperato regno, legatos et Romam ad
senatum et ad Scipiones in Asiam, Ephesi post magnum
2 cum Antiocho prælium morantes, misit. Pacem petebat,
excusabatque sese, quod per Ætolos recuperasset patrum
3 regnum; Philippum incusabat. Ætoli ex Athamania in
Amphilochos profecti sunt, et maioris partis voluntate in ius
4 dicionemque totam redegerunt gentem. Amphilochia recepta
(nam fuerat quondam Ætolorum), eadem spe in Aperantiam
transcenderunt; ea quoque magna ex parte sine certamine
5 in deditionem venit. Dolopes nunquam Ætolorum fuerant,
Philippi erant. Hi primo ad arma concurrerunt; ceterum
postquam Amphilochos cum Ætolis esse fugamque ex Athamania
Philippi et cædem præsidii eius acceperat, et ipsi a Philippo
6 ad Ætolos deficient. Quibus circumiectis gentibus iam undique
se a Macedonibus tutos credentibus esse Ætolis fama affertur,
Antiochum in Asia victum ab Romanis; nec ita multo post
legati ab Roma redire sine spe pacis, Fulviumque consulem
7 nuntiantes cum exercitu iam traiecissee. His territi, prius ab
Rhodo et Athenis legationibus excitis, ut per auctoritatem
civitatum earum suæ preces nuper repudiatae faciliorem
aditum ad senatum haberent, principes gentis ad tentandam
8 spem ultimam Romam miserunt, nihil, ne bellum haberent,
9 priusquam pæne in conspectu hostis erat, præmeditati. Iam
M. Fulvius, Apolloniam exercitu traiecto, cum Epirotarum

principibus consultabat, unde bellum inciperet. Epirotis
Ambraciam placebat aggredi, quæ tum contribuerat se Ætolis:
Sive ad tuendam eam venirent Ætoli, apertos circa campos 10
ad dimicandum esse, sive detrectarent certamen, oppugnationem
fore haud difficilem; nam et copiam in propinquo materiæ 11
ad aggeres excitandos et cetera opera esse, et Arethontem,
navigabilem amnem, opportunum ad comportanda, quæ usui
sint, præter ipsa mœnia fluere; et æstatem aptam rei gerendæ
adesse. His persuaserunt, ut per Epirum duceret. Consuli 4
ad Ambraciam advenienti magni operis oppugnatio visa est.
Ambracia tumulo aspero subiecta est; Perranthen incolæ vocant.
Urbs, qua murus vergit in campos et flumen, occidentem, arx, 2
quæ imposita est tumulo, orientem spectat. Amnis Aretho 3
ex Athamania fluens cadit in sinum maris ab nomine propinquæ
urbis Ambracium appellatum. Præterquam quod hinc amnis 4
munit, hinc tumuli, muro quoque firmo sæpta erat, patente
in circuitu paulo amplius quattuor millia passuum. Fulvius 5
bina a campo castra, modico inter se distantia intervallo, unum
castellum loco edito contra arcem obiecit; ea omnia vallo 6
atque fossa ita iungere parat, ne exitus inclusis ab urbe
neve aditus foris ad auxilia intromittenda esset. Ad famam
oppugnationis Ambraciæ Stratum iam edicto Nicandri prætoris
convenerant Ætoli. Inde primo copiis omnibus ad prohibendam 7
obsidionem venire in animo fuerat; dein, postquam urbem iam
magna ex parte operibus sæptam viderunt, Epirotarum trans
flumen loco plano castra posita esse, dividere copias placuit.
Cum mille expeditis Eupolemus Ambraciam profectus per 8
nondum commissa inter se munimenta urbem intravit. Nicandro 9
cum cetera manu primo Epirotarum castra nocte aggredi
consilium fuerat, haud facili ab Romanis auxilio, quia flumen
intererat; dein, periculosum inceptum ratus, ne qua sentirent 10
Romani et regressus inde in tuto non esset, deterritus ab
hoc consilio ad depopulandam Acarnaniam iter convertit.
Consul, iam munimentis, quibus sæpienda urbs erat, iam 5
operibus, quæ admoveere muris parabat, perfectis, quinque

2 simul locis mœnia est aggressus. Tria paribus intervallis, faciliore aditu a campo, adversus Pyrrheum, quod vocant, admovit, unum e regione Æsculapii, unum adversus arcem. 3 Arietibus muros quatiebat, asseribus falcatis detergebat pinnas. Oppidanos primo et ad speciem et ad ictus mœnium cum 4 terribili sonitu editos pavor ac trepidatio cepit; deinde, ut præter spem stare muros viderunt, collectis rursus animis, in arietes tollenonibus libramenta plumbi aut saxorum stipitesve robustos incutiebant; falces, ancoris ferreis iniectis, in interiorem 5 partem muri trahentes asserem præfringebant; ad hoc eruptionibus et nocturnis in custodias operum et diurnis in stationes ultro terrorem inferebant.

6 In hoc statu res ad Ambraciam quum essent, iam Ætoli a populatione Acarnaniæ Stratum redierant. Inde Nicander prætor, spem nactus solvendæ incepto forti obsidionis, Nicodamum 7 quendam cum Ætolis quingentis Ambraciam intromittit. Noctem certam tempusque etiam noctis constituit, quo et illi ab urbe opera hostium, quæ adversus Pyrrheum erant, aggredierentur, et ipse ad castra Romana terrorem faceret, posse ratus ancepiti tumultu, 8 et nocte augente pavorem, memorabilem rem geri. Et Nicodamus intempesta nocte, quum alias custodias fefellisset, per alias impetu constanti perrupisset, superato brachio in urbem penetrat, animique aliquantum ad omnia audenda et spei obsessis adiecit, et, simul constituta nox venit, ex composito repente opera est aggressus. 9 Id inceptum conatu quam effectum gravius fuit, quia nulla ab 10 exteriori parte vis admota est, seu metu deterrito prætore Ætolorum, seu quia potius visum est Amphilochis nuper receptis ferre opem, quos Perseus, Philippi filius, missus ad Dolopiam 6 Amphilochosque recipiendos, summa vi oppugnabat. Tribus locis, sicut ante dictum est, ad Pyrrheum opera Romana erant. Quæ omnia simul, sed nec apparatu nec vi simili, Ætoli 2 aggressi sunt; alii cum ardentibus facibus, alii stuppam picemque et malleolos ferentes, tota collucente flammis acie 3 advenere. Multos primo impetu custodes oppresserunt; dein, postquam clamor tumultusque in castra est perlatus datumque

a consule signum, arma capiunt et omnibus portis ad opem ferendam effunduntur. Uno in loco ferro ignique gesta res; 4 ab duobus irrita incepto, quum tentassent magis quam inissent certamen, Ætoli abscesserunt; atrox pugna in unum inclinaverat 5 locum. Ibi diversis partibus duo duces Eupolemus et Nicodamus pugnantes hortabantur et prope certa fovebant spe, iam Nicandrum ex composito affore et terga hostium invasurum. Hæc res ali- 6 quamdiu animos pugnantium sustinuit; ceterum postquam nullum ex composito signum a suis accipiebant et crescere numerum hostium cernebant, destituti segnius instare; postremo re omissa, 7 iam vix tuto regressu, fugientes in urbem compelluntur, parte operum incensa et pluribus aliquanto, quam ipsi ceciderant, interfectis. Quod si ex composito acta res fuisset, haud dubium erat, expugnari una utique parte opera cum magna cæde hostium potuisse. Ambracienses quique intus erant Ætoli, 8 non ab eius solum noctis incepto recessere, sed in reliquum quoque tempus velut proditi ab suis signiores ad pericula erant. Iam nemo eruptionibus, ut ante, in stationes hostium, sed dispositi 9 per muros et turres ex tuto pugnabant.

Perseus ubi adesse Ætolos audivit, ommissa obsidione urbis, 7 quam oppugnabat, depopulatus tantum agros, Amphilochia excessit atque in Macedoniam rediit. Et Ætolos inde 2 avocavit populatio maritimæ oræ. Pleuratus, Illyriorum rex, cum sexaginta lembis Corinthium sinum invectus, adiunctis Achæorum, quæ Patris erant, navibus, maritima Ætoliae vastabat; adversus quos mille Ætoli missi, quacunque se 3 classis circumegerat per litorum anfractus, brevioribus semitis occurrebant. Et Romani ad Ambraciam, pluribus locis quatiendo 4 arietibus muros, aliquantum urbis nudaverant, nec tamen penetrare in urbem poterant; nam et pari celeritate novus pro diruto murus 5 obiciebatur, et armati ruinis superstantes instar munimenti erant. Itaque quum aperta vi parum procederet consuli res, cuniculum 6 occultum, vineis ante contexto loco, agere instituit; et aliquamdiu, quum dies noctesque in opere essent, non solum sub terra fodientes, sed egerentes etiam humum fefellere hostem.

- 7 Repente cumulus terræ eminens index operis oppidanis fuit,
pavidique, ne iam subrutis muris facta via esset in urbem,
fossam intra murum e regione eius operis, quod vineis con-
8 tectum erat, ducere instituunt. Cuius ubi ad tantam altitudinem,
quantæ esse solum infimum cuniculi poterat, pervenerunt,
silentio facto, pluribus locis aure admota, sonitum fodientium
9 captabant. Quem ubi acceperunt, aperiunt rectam in cuni-
culum viam; nec fuit magni operis; momento enim ad inane,
10 suspenso fulturis ab hostibus muro, pervenerunt. Ibi com-
missis operibus, quum e fossa in cuniculum pateret iter, primo
ipsis ferramentis, quibus in opere usi erant, deinde celeriter
armati etiam subeuntes occultam sub terra ediderunt pugnam.
Segnior deinde ea facta est, intersæpientibus cuniculum, ubi
vellent, nunc ciliciis prætentis, nunc foribus raptim obiectis.
11 Nova etiam haud magni operis adversus eos, qui in cuniculo
erant, excogitata res. Dolium a fundo pertusum, qua fistula
modica inseri posset, et ferream fistulam operculumque dolii
ferreum, et ipsum pluribus locis perforatum, fecerunt. Hoc
tenui pluma completum dolium ore in cuniculum verso posuerunt.
12 Per operculi foramina prælongæ hastæ, quas sarisas vocant,
ad summovendos hostes eminebant. Scintillam levem ignis
inditam plumæ folle fabrilis ad caput fistulæ imposito flando
13 accenderunt. Inde non solum magna vis fumi, sed acrior
etiam fœdo quodam odore ex adusta pluma quum totum
cuniculum complesset, vix durare quisquam intus poterat.
8 Quum in hoc statu ad Ambraciam res esset, legati ab
Ætolis Phæneas et Damoteles cum liberis mandatis, decreto
2 gentis, ad consulem venerunt. Nam prætor eorum quum alia
parte Ambraciam oppugnari cerneret, alia infestam oram
navibus hostium esse, alia Amphilocho Dolopiamque a
Macedonibus vastari, nec Ætolos ad tria simul diversa bella
occursantes sufficere, convocato concilio, Ætoliae principes,
3 quid agendum esset, consuluit. Omnium eo sententiæ decur-
rerunt, ut pax, si posset, æquis, si minus, tolerandis condicio-
4 nibus peteretur. Antiochi fiducia bellum susceptum; Antiocho

terra marique superato et prope extra orbem terræ ultra iuga
Tauri exacto, quam spem esse sustinendi belli? Phæneas et 5
Damoteles, quod e re Ætolorum, ut in tali casu, fideque sua
esse censerent, agerent; quod enim sibi consilium aut cuius
rei electionem a fortuna relictam? Cum his mandatis legati 6
missi orare consulem, ut parceret urbi, misereretur gentis
quondam sociæ, nolle dicere iniuriis, miseriis certe coactæ
insanire. Non plus mali meritos Ætolos Antiochi bello, quam 7
boni ante, quum adversus Philippum bellatum sit, fecisse.
Nec tum large gratiam relatum sibi, nec nunc immodice
pœnam iniungi debere. Ad ea consul respondit, magis sæpe
quam vere unquam Ætolos pacem petere. Imitarentur An-
tiochum in petenda pace, quem in bellum traxissent. Non 8
paucis urbibus eum, de quarum libertate certatum sit, sed
omni Asia¹ cis Taurum montem, opimo regno, excessisse.
Ætolos nisi inermes de pace agentes non auditurum se. 9
Arma illis prius equosque omnes tradendos esse, deinde mille
talentum argenti populo Romano dandum, cuius summæ 10
dimidium præsens numeraretur, si pacem habere vellent. Ad
ea adiecturum etiam in fœdus esse, ut eosdem, quos populus
Romanus, amicos atque hostes habeant. Adversus quæ legati, 9
et quia gravia erant et quia suorum animos indomitos ac
mutabiles noverant, nullo reddito responso, domum regressi
sunt, ut etiam atque etiam, quid agendum esset, re integra
prætorem et principes consulerent. Clamore et iurgio excepti, 2
quam diu rem traherent, qualemque pacem referre iussi,
quum redirent Ambraciam, Acarnanum insidiis prope viam
positis, cum quibus bellum erat, circumventi Thyrræum custo-
diendi deducuntur. Hæc mora iniecta est paci, quum iam 3
Atheniensium Rhodiorumque legati, qui ad deprecandum pro
iis venerant, apud consulem essent. Amynder, quoque 4
Athamanum rex fide accepta venerat in castra Romana, magis
pro Ambracia urbe, ubi maiorem partem temporis exsula-
verat, quam pro Ætolis sollicitus. Per hos certior factus 5
consul de casu legatorum adduci eos a Thyrræo iussit;

6 quorum post adventum agi coeptum est de pace. Amynder,
 quod sui maxime operis erat, impigre agebat, ut Ambracienses
 7 compelleret ad deditionem. In id quum per colloquia principum
 succedens murum parum proficeret, postremo consulis permissu
 ingressus urbem partim consilio, partim precibus evicit, ut
 8 permitterent se Romanis. Et Ætolos C. Valerius, Lævini
 filius, qui cum ea gente primum amicitiam pepigerat, consulis
 9 frater matre eadem genitus, egregie adiuvit. Ambracienses
 prius pacti, ut Ætolorum auxiliares sine fraude emitterent,
 aperuerunt portas. Dein **1) quingenta Euboica ut darent
 talenta, ex quibus ducenta præsedia, trecenta per annos sex
 pensionibus æquis; captivos perfugasque redderent Romanis;
 10 urbem ne quam formulæ sui iuris facerent, quæ post id
 tempus, quo T. Quinctius traiecisset in Græciam, aut vi capta
 ab Romanis esset aut voluntate in amicitiam venisset:
 11 Cephallenia insula ut extra ius fœderis esset. Hæc quanquam
 spe ipsorum aliquanto leviora erant, petentibus Ætolis, ut ad
 12 concilium referrent, permissum est. Parva disceptatio de
 urbibus tenuit, quæ quum sui iuris aliquando fuissent, avelli
 velut a corpore suo ægre patiebantur; ad unum omnes tamen
 13 accipi pacem insserunt. Ambracienses coronam auream consuli
 centum et quinquaginta pondo dederunt. Signa aenea mar-
 moreaque et tabulæ pictæ, quibus ornatior Ambracia, quia
 regia ibi Pyrrhi fuerat, quam ceteræ regionis eius urbes
 14 erant, sublata omnia avecta; nihil præterea tactum
 violatumve.

10 Profectus ab Ambracia consul in mediterranea Ætolia.
 ad Argos Amphiloichium (viginti duo millia ab Ambracia
 abest) castra posuit. Eo tandem legati Ætoli, mirante consule.
 2 quod morarentur, venerunt. Inde, postquam approbasse
 pacem concilium Ætolorum accepit, iussis proficisci Romam
 ad senatum, permissoque, ut et Rhodii et Athenienses de-
 precatore irent, dato, qui simul cum iis proficisceretur, C.
 3 Valerio fratre, ipse in Cephalleniam traiecit. Præoccupatas

1) Exciderunt quædam huiusmodi: Ætolis pacis leges dictæ.

aures animosque principum Romæ criminibus Philippi invenerunt,
 qui per legatos, per litteras Dolopas Amphilochosque et
 Athamaniam ereptas sibi querens, præsediaque sua, postremo
 filium etiam Persea ex Amphiloichis pulsum, averterat senatum
 ab audiendis precibus eorum. Rhodii tamen et Athenienses 4
 cum silentio auditi sunt. Atheniensis legatus Leon Hicesiæ
 filius eloquentia etiam dicitur movisse; qui vulgata similitudine, 5
 mari tranquillo, quod ventis concitaretur, æquiperando mul-
 titudinem Ætolorum, usus, quum in fide Romanæ societatis
 mansissent, insita gentis tranquillitate quiesse eos aiebat; post- 6
 quam flare ab Asia Thoas et Dicæarchus, ab Europa
 Menestas et Damocritus cœpissent, tum illam tempestatem
 coortam, quæ ad Antiochum eos sicuti in scopulum intulisset.
 Diu iactati Ætoli tandem, ut condiciones pacis convenirent, 11
 effecerunt. Fuerunt autem hæ: „Imperium maiestatemque 2
 populi Romani gens Ætolorum conservato sine dolo malo.
 Ne quem exercitum, qui adversus socios amicosque eorum
 ducetur, per fines suos transire sinito neve ulla ope iuvato.
 Hostes eosdem habeto, quos populus Romanus, armaque in 3
 eos ferto bellumque pariter gerito. Perfugas, fugitivos, cap- 4
 tivos reddito Romanis sociisque, præterquam si qui capti,
 quum domos redissent, iterum capti sunt, aut si qui eo tempore
 ex iis capti sunt, qui tum hostes erant Romanis, quum intra
 præsidia Romana Ætoli essent. Aliorum qui comparebunt, 5
 intra dies centum Corcyræorum magistratibus sine dolo malo
 tradantur; qui non comparebunt, quando quisque eorum pri-
 mum inventus erit, reddatur. Obsides quadraginta arbitrato 6
 consulis Romanis dato, ne minores duodecim annorum neu
 maiores quadraginta. Obses ne esto prætor, præfectus equitum, 7
 scriba publicus, neu quis, qui ante obses fuit apud Romanos.
 Cephallenia extra pacis leges esto.“ De pecuniæ summa, 8
 quam penderent, pensionibusque eius nihil ex eo, quod cum
 consule convenerat, mutatum; pro argento si aurum dare
 mallent, darent, convenit, dum pro argenteis decem aureus
 unus valeret. „Quæ urbes, qui agri, qui homines Ætolorum 9
 iuris aliquando fuerunt, qui eorum T. Quinctio, Cn. Domitio

consulibus¹⁾ postve eos consules aut armis subacti aut voluntate in dicionem populi Romani venerunt, ne quem eorum Ætoli recepisse velint. Eniadæ cum urbe agrisque Acarnanum sunt. His legibus fœdus ictum cum Ætolis est.

- 12 Eadem non æstate solum, sed etiam iisdem prope diebus, quibus hæc a M. Fulvio consule in Ætolia gesta sunt, consul alter Cn. Manlius in Gallogræcia bellum gessit, quod nunc
2 ordiri pergam. Vere primo Ephesum consul venit, acceptisque copiis ab L. Scipione et exercitu lustrato contionem apud
3 milites habuit, qua, collaudata virtute eorum, quod cum Antiocho uno prælio debellassent, adhortatus eos ad novum cum Gallis suscipiendum bellum, qui et auxiliis iuissent
4 Antiochum et adeo indomita haberent ingenia, ut nequicquam Antiochus emotus ultra iuga Tauri montis esset, nisi frangerentur opes Gallorum, de se quoque pauca, nec falsa nec
5 immodica, adiecit. Læti milites cum frequenti assensu consulem audiverunt, partem virium Antiochi fuisse Gallos credentes; rege superato, nullum momentum in solis per se
6 Gallorum copiis fore. Eumenen haud in tempore abesse (Romæ tum erat) credere consul, gnarum locorum hominum-
7 que et cuius interesset frangi Gallorum opes. Attalum igitur fratrem eius accersit a Pergamo, hortatusque ad capessendum secum bellum, pollicentem suam suorumque operam domum
8 ad comparandum dimittit. Paucos post dies profecto ab Epheso consuli ad Magnesiam occurrit Attalus cum mille peditibus equitibusque quingentis, Athenæo fratre iusso cum ceteris copiis subsequi, commendata iis custodia Pergami, quos fratri
9 regnoque fidos credebatur. Consul, collaudato iuvene, cum omnibus copiis ad Mæandrum progressus castra posuit, quia vado superari amnis non poterat et contrahendæ naves erant
10 ad exercitum traiciendum. Transgressi Mæandrum pervenerunt
13 ad Hieran Comen. Fanum ibi augustum Apollinis et oraculum; sortes versibus haud inconditis dare vates dicuntur.
2 Hinc alteris castris ad Harpasum flumen perventum est; quo

¹⁾ Cn. Domitium cum T. Quinctio cons. Livius errore coniunxit.

legati ab Alabandis venerunt, ut castellum, quod ab ipsis nuper descisset, aut auctoritate aut armis cogeret iura antiqua pati. Eodem et Athenæus, Eumenis et Attali frater, cum 3 Cretense Leuso et Corrago Macedone venit; mille pedites mixtarum gentium et trecentos equites secum adduxerunt. Consul, tribuno militum misso cum modica manu, castellum vi 4 cepit, captum Alabandensibus reddit; ipse nihil via degressus ad Antiochiam super Mæandrum amnem posuit castra. Huius amnis fontes Celænis oriuntur. Celænæ urbs caput 5 quondam Phrygiæ fuit; migratum inde haud procul veteribus Celænis, novæque urbi Apamæ nomen inditum ab Apama sorore Seleuci regis. Et Marsyas amnis, haud procul a 6 Mæandri fontibus oriens, in Mæandrum cadit, famaue ita tenet, Celænis Marsyan cum Apolline tibiæ cantu certasse. Mæander ex arce summa Celænarum ortus, media urbe de- 7 currens, per Caras primum, deinde Ionas in sinum maris editur, qui inter Prienen et Miletum est. Ad Antiochiam in 8 castra consulis Seleucus, Antiochi filius, ex fœdere icto cum Scipione ad frumentum exercitui dandum venit. Parva dis- 9 ceptatio de Attali auxiliariis orta est, quod Romano tantum militi pactum Antiochum ut daretur frumentum Seleucus dicebat. Discussa ea quoque est constantia consulis, qui 10 misso tribuno edixit, ne Romani milites acciperent, priusquam Attali auxilia accepissent. Inde ad Gordiuntichos, quod vocant, 11 processum est; ex eo loco ad Tabas tertiis castris perventum. In finibus Pisidarum posita urbs est, in ea parte, quæ vergit ad Pamphylium mare. Integris viribus regionis eius, feroces ad bellandum habebat viros; tum quoque equites in agmen 12 Romanum eruptione facta haud modice primo impetu turbare; deinde ut apparuit, nec numero se nec virtute pares esse, in urbem compulsi veniam erroris petebant, dedere urbem parati. Quinque et viginti talenta argenti et decem millia 13 medimnum tritici imperata; ita in deditionem accepti.

Tertio inde die ad Casum amnem perventum; inde 14 profecti Erizam urbem primo impetu ceperunt. Ad Thabusion 2 castellum imminens flumini Indo ventum est, cui fecerat

2 nomen Indus ab elephanto deiectus. Haud procul a Cibra
 aberant, nec legatio ulla a Moagete, tyranno civitatis eius,
 4 homine ad omnia infido atque importuno, veniebat. Ad ten-
 tandum eius animum C. Helvium cum quattuor millibus
 peditum et quingentis equitibus consul præmittit. Huic agmini
 iam fines ingredienti legati occurrerunt nuntiantes, paratum
 5 esse tyrannum imperata facere; orabant, ut pacatus fines
 iniret cohiberetque a populatione agri militem, et in corona
 6 aurea quindecim talenta afferebant. Helvius integros a
 populatione agros servaturum pollicitus ire ad consulem lega-
 7 tos iussit. Quibus eadem referentibus consul „Neque Romani“
 inquit „bonæ voluntatis ullum signum erga nos tyranni
 habemus, et ipsum talem esse inter omnes constat, ut de
 pœna eius magis quam de amicitia nobis cogitandum sit.“
 8 Perturbati hac voce legati nihil aliud petere, quam ut coronam
 acciperet veniendique ad eum tyranno potestatem et copiam
 9 loquendi ac purgandi se faceret. Permissu consulis postero
 die in castra tyrannus venit, vestitus comitatusque vix ad
 privati modice locupletis habitum, et oratio fuit summissa et
 infracta, extenuantis opes suas urbiumque suæ dicionis egesta-
 10 tem querentis. Erant autem sub eo, præter Cibram, et
 Sylleum et ad Limnen, quæ appellatur. Ex his, ut se suosque
 spoliaret, quinque et viginti talenta se confecturum, prope ut
 11 diffidens, pollicebatur. „Enimvero“ inquit consul „ferri iam
 ludificatio ista non potest. Parum est non erubuisse ab-
 sentem, quum per legatos frustrareris nos; præsens quoque
 12 in eadem impudentia perstas. Quinque et viginti talenta
 tyrannidem tuam exhaurient? Quingenta ergo talenta nisi
 triduo numeras, populationem in agris, obsidionem in urbe
 13 expecta.“ Hac denuntiatione conterritus perstare tamen in
 14 pertinaci simulatione inopiæ, et paulatim illiberali adiectione,
 nunc per cavillationem, nunc precibus et simulatis lacrimis,
 ad centum talenta est perductus. Adiecta decem millia me-
 dimnum frumenti. Hæc omnia intra sex dies exacta.
 15 A Cibra per agros Sindensium exercitus ductus, trans-

gressusque Caularem amnem posuit castra. Postero die [est] 2
 præter Caralitin paludem agmen ductum; ad Mandrupyum
 manserunt. Inde progredientibus ab Lago, proxima urbe,
 metu incolæ fugerunt; vacuum hominibus et refertum rerum 3
 omnium copia oppidum diripuerunt. Inde ad Lysis fluminis
 fontes, postero die ad Cobulatum amnem progressi. Ter- 4
 messenses eo tempore Isiondensium arcem, urbe capta, oppugna-
 bant. Inclusi, quum alia spes auxilii nulla esset, legatos ad
 consulem orantes opem miserunt: cum coniugibus ac liberis 5
 in arce inclusos se mortem in dies, aut ferro aut fame patien-
 dam, exspectare. Volenti consuli causa in Pamphyliam
 devertendi oblata est. Adveniens obsidione Isiondenses exemit;
 Termesso pacem dedit quinquaginta talentis argenti acceptis; 6
 item Aspendiis ceterisque Pamphyliæ populis. Ex Pamphylia 7
 rediens ad fluvium Taurum primo die, postero ad Xylinen,
 quam vocant, Comen posuit castra. Profectus inde continen-
 tibus itineribus ad Cormasa urbem pervenit. Darsa proxima 8
 urbs erat; eam metu incolarum desertam, plenam omnium
 rerum copia invenit. Progredienti præter paludes legati ab
 Lysinoe dedentes civitatem venerunt. Inde in agrum Saga- 9
 lassenum, uberem fertilemque omni genere frugum, ventum est.
 Colunt Pisidæ, longe optimi bello regionis eius. Quum ea
 res animos fecit, tum agri fecunditas et multitudo hominum
 et situs inter paucas munitæ urbis. Consul, quia nulla legatio 10
 ad finem præsto fuerat, prædatum in agros misit; tum demum
 fracta pertinacia est, ut ferri agique res suas viderunt.
 Legatis missis pacti quinquaginta talentis et viginti millibus 11
 medimnum tritici, viginti hordei, pacem impetraverunt. Pro- 12
 gressus inde ad Rhotrinos fontes, ad vicum, quem Aporidos
 Comen vocant, posuit castra. Eo Seleucus ab Apamea
 postero die venit. Ægros inde et inutilia impedimenta quum 13
 Apameam dimisisset, ducibus itinerum ab Seleuco acceptis,
 profectus eo die in Metropolitanum campum, postero die
 Dinias Phrygiæ processit. Inde Synnada venit, metu omnibus 14
 circa oppidis desertis. Quorum præda iam grave agmen

trahens, vix quinque millium die toto itinere perfecto, ad
15 Beudos, quod vetus appellant, pervenit. Ad Anabura inde,
et altero die ad Alandri fontes, tertio ad Brassium posuit
castra. Ibi plures dies stativa habuit, quia perventum erat
ad Tolistobogiorum fines.

- 16 Hi Galli, magna hominum vis, seu inopia agri seu prædæ
spe, nullam gentem, per quas ituri essent, parem armis rati,
2 Brenno duce in Dardanos pervenerunt. Ibi seditio orta est;
ad viginti millia hominum cum Litorio ac Lutario regulis,
3 secessione facta a Brenno, in Thraciam iter averterunt. Ubi
cum resistantibus pugnando, pacem petentibus stipendium im-
ponendo Byzantium quum pervenissent, aliquamdiu oram Pro-
pontidis vectigales habendo regionis eius urbes obtinuerunt.
4 Cupido inde eos in Asiam transeundi, audientes ex propinquo,
quanta ubertas eius terræ esset, cepit et, Lysimachia fraude
capta Chersonesoque omni armis possessa, ad Hellespontum
5 descenderunt. Ibi vero exiguo divisam freto cernentibus Asiam
multo magis animi ad transeundum accensi, nuntiosque ad
Antipatrum præfectum eius oræ de transitu mittebant. Quæ res
quum lentius spe ipsorum traheretur, alia rursus nova inter
6 regulos seditio orta est. Litorius retro, unde venerat, cum maiore
parte hominum repetit Byzantium; Lutarius Macedonibus per
speciem legationis ab Antipatro ad speculandum missis duas
tectas naves et tres lembos adimit. Iis alios atque alios dies
noctesque travehendo, intra paucos dies omnes copias traiecit.
7 Haud ita multo post Litorius, adiuvante Nicomede Bithyniæ
8 rege, a Byzantio transmisit. Coeunt deinde in unum rursus Galli,
et auxilia Nicomedi dant adversus Zibætam, tenentem partem
9 Bithyniæ, gerenti bellum; atque eorum-maxime opera devictus
Zibæta est, Bithyniaque omnis in dicionem Nicomedis concessit.
Profecti ex Bithynia in Asiam processerunt. Non plus ex
10 viginti millibus hominum quam decem armata erant; tamen
tantum terroris omnibus, quæ cis Taurum incolunt, gentibus
iniecerunt, ut, quas adissent quasque non adissent, pariter
11 ultimæ propinquis, imperio parerent. Postremo, quum tres

essent gentes, Tolistobogii, Trocmi, Tectosages, in tres partes,
qua cuique populorum suorum vectigalis Asia esset, diviserunt.
Trocmis Hellesponti ora data; Tolistobogii Æolida atque 12
Ioniam, Tectosages mediterranea Asiæ sortiti sunt. Et sti-
pendium tota cis Taurum Asia exigebant, sedem autem ipsi 13
sibi circa Halyn flumen cepere; tantusque terror eorum
nominis erat, multitudo etiam magna subole aucta, ut Syriæ
quoque ad postremum reges stipendium dare non abnuerent.
Primus Asiam incolentium abnuat Attalus, pater regis Eumenis; 14
audacique incepto præter opinionem omnium affuit fortuna, et
signis collatis superior fuit. Non tamen ita infregit animos
eorum, ut absisterent imperio; eadem opes usque ad bellum 15
Antiochi cum Romanis manserunt. Tum quoque, pulso An-
tiocho, magnam spem habuerunt, quia procul mari incoherent,
Romanum exercitum ad se non perventurum.

Cum hoc hoste, tam terribili omnibus regionis eius, quia 17
bellum gerendum erat, pro contione milites in hunc maxime
modum allocutus est consul: „Non me præterit, milites, om- 2
nium, quæ Asiam colunt, gentium Gallos fama belli præstare.
Inter mitissimum genus hominum ferox natio, pervagata bello 3
prope orbem terrarum, sedem cepit. Procera corpora, pro-
missæ et rutilatæ comæ, vasta scuta, prælongi gladii; ad hoc 4
cantus ineuntium prælium et ululatus et tripudia et quati-
entium scuta in patrium quendam modum horrendus armorum
crepitus, omnia de industria composita ad terrorem. Sed hæc, 5
quibus insolita atque insueta sunt, Græci et Phryges et Cares
timeant; Romanis Gallici tumultus assueti, etiam vanitates notæ
sunt. Semel primo congressu ad Aliam eos olim fugerunt 6
maiores nostri; ex eo tempore per ducentos iam annos pe-
corum in modum consternatos cædunt fugantque, et plures
prope de Gallis triumphum quam de toto orbe terrarum acti
sunt. Iam usu hoc cognitum est: si primum impetum, quem 7
fervido ingenio et cæca ira effundunt, sustinueris, fluunt sudore
et lassitudine membra, labant arma; mollia corpora, molles,
ubi ira consedit, animos sol, pulvis, sitis, ut ferrum non ad-

8 moveas, prosternunt. Non legionibus legiones eorum solum
 experti sumus, sed vir unus cum viro congregiendi, T. Man-
 lius, M. Valerius, quantum Gallicam rabiem vinceret Romana
 9 virtus, docuerunt. Iam M. Manlius unus agmine scandentes in
 Capitolium detrusit Gallos. Et illis maioribus nostris cum
 haud dubiis Gallis, in sua terra genitis, res erat; hi iam de-
 generes sunt, mixti et Gallogræci vere, quod appellantur;
 10 sicut in frugibus pecudibusque non tantum semina ad ser-
 vandam indolem valent, quantum terræ proprietates cælique,
 11 sub quo aluntur, mutat. Macedones, qui Alexandream in
 Ægypto, qui Seleuciam ac Babyloniam, quique alias sparsas
 per orbem terrarum colonias habent, in Syros, Parthos,
 12 Ægyptios degenerarunt. Massilia inter Gallos sita traxit
 aliquantum ab accolis animorum. Tarentinis quid ex Spar-
 13 tana dura illa et horrida disciplina mansit? Generosius in sua
 quicquid sede gignitur; insitum alienæ terræ, in id, quo alitur,
 natura vertente se, degenerat. Phrygas igitur Gallicis one-
 ratos armis, sicut in acie Antiochi cecidistis, victos victores
 14 cædetis. Magis vereor, ne parum inde gloriæ, quam ne ni-
 15 mium belli sit. Attalus eos rex sæpe fudit fugavitque. Nolite
 existimare, beluas tantum recens captas feritatem illam sil-
 vestrem primo servare, dein, quum diu manibus humanis
 alantur, mitescere, in hominum feritate mulcenda non eandem
 16 naturam esse. Eosdemne hos creditis esse, qui patres eorum
 avique fuerunt? Extorres inopia agrorum profecti domo per
 asperrimam Illyrici oram, Pæoniam inde et Thraciam pug-
 nando cum ferocissimis gentibus emensi, has terras ceperunt.
 17 Duratos eos tot malis exasperatosque accepit terra, quæ copia
 omnium rerum saginaret. Uberrimo agro, mitissimo cælo,
 clementibus accolarum ingeniis omnis illa, cum qua venerant,
 18 mansuefacta est feritas. Vobis mehercule, Martiis viris, ca-
 venda ac fugienda quam primum amœnitas est Asiæ; tantum
 hæ peregrinæ voluptates ad extinguendum vigorem animorum
 possunt; tantum contagio disciplinæ morisque accolarum valet.
 19 Hoc tamen feliciter evenit, quod sicut vim adversus vos ne-

quaquam, ita famam apud Græcos parem illi antiquæ obtinent,
 cum qua venerunt, bellicque gloriam victores eandem inter 20
 socios habebitis, quam si servantes antiquum specimen ani-
 morum Gallos vicissetis."

Contione dimissa, missisque ad Eposognatum legatis, qui 18
 unus ex regulis et in Eumenis manserat amicitia et negaverat
 Antiocho adversus Romanos auxilia, castra movit. Primo
 die ad flumen Alandrum, postero ad vicum, quem vocant
 Tyscon, ventum. Eo legati Oroandensium quum venissent 2
 amicitiam petentes, ducenta talenta iis sunt imperata, precanti-
 busque, ut domum renuntiarent, potestas facta. Ducere inde 3
 exercitum consul ad Plitendum; deinde ad Alyattos castra
 posita. Eo missi ad Eposognatum redierunt, et legati reguli
 orantes, ne Tectosagis bellum inferret: ipsum in eam gentem
 iturum Eposognatum persuasurumque, ut imperata faciant.
 Data venia regulo. Duci inde exercitus per Axylon, quam 4
 vocant, terram cæptus. Ab re nomen habet; non ligni modo
 quicquam, sed ne spinas quidem aut ullum aliud alimentum
 fert ignis; fimo bubulo pro lignis utuntur. Ad Cuballum, 5
 Gallogræciæ castellum, castra habentibus Romanis apparuere
 cum magno tumultu hostium equites, nec turbarunt tantum
 Romanas stationes, repente invecti, sed quosdam etiam occi-
 derunt. Qui tumultus quum in castra perlatus esset, effusus 6
 repente omnibus portis equitatus Romanus fudit fugavitque
 Gallos, et aliquot fugientes occidit. Inde consul, ut qui iam 7
 ad hostes perventum cerneret, explorato deinde et cum cura
 coacto agmine procedebat. Et continentibus itineribus quum ad
 Sangarium flumen venisset, pontem, quia vado nusquam trans-
 itus erat, facere instituit. Sangarius ex Adoreo monte per 8
 Phrygiam fluens miscetur ad Bithyniam Tymbreti fluvio; inde
 maior iam geminatis aquis per Bithyniam fertur et in Pro-
 pontidem sese effundit, non tamen tam magnitudine memora-
 bilis, quam quod piscium accolis ingentem vim præbet. Trans- 9
 gressis ponte perfecto flumen, præter ripam euntibus Galli
 Matris Magnæ a Pessinunte occurrere cum insignibus suis,
 8*

vaticinantes fanatico carmine, deam Romanis viam belli et
 10 victoriam dare imperiumque eius regionis. Accipere se omen
 quum dixisset consul, castra eo ipso loco posuit. Postero
 11 die ad Gordium pervenit. Id haud magnum quidem oppidum
 est, sed plus quam mediterraneum celebre et frequens em-
 12 porium. Tria maria pari ferme distantia intervallo habet,
 Hellespontum et Pontum ad Sinopen et alterius oræ litora,
 qua Cilices maritimi colunt; multarum magnarumque præterea
 gentium fines contingit, quarum commercium in eum maxime
 13 locum mutui usus contraxere. Id tum desertum fuga inco-
 larum oppidum, refertum idem copia rerum omnium invenerunt.
 14 Ibi stativa habentibus legati ab Eposognato venerunt
 nuntiantes, profectum eum ad regulos Gallorum nihil æqui
 15 impetrasse; ex campestribus vicis agrisque frequentes demi-
 grare et cum coniugibus ac liberis, quæ ferre atque agere
 possint, præ se agentes portantesque Olympum montem petere,
 19 ut inde armis locorumque situ sese tueantur. Certiora postea
 Oroandensium legati attulerunt. Tolistobogiorum civitatem
 Olympum montem cepisse; diversos Tectosagos alium montem,
 2 Magaba qui dicatur, petisse; Troemos, coniugibus ac liberis
 apud Tectosagos depositis, armatorum agmine Tolistobogiis
 statuisset auxilium ferre. Erant autem tunc trium populorum
 3 reguli Ortiago et Combolomarus et Gaulotus. Iis hæc maxime
 ratio belli sumendi fuerat, quod, quum montes editissimos re-
 gionis eius tenerent, convectis omnibus, quæ ad usum quamvis
 longi temporis sufficerent, tædio se fatigaturos hostem censebant;
 4 nam neque ausuros per tam ardua atque iniqua loca subire
 eos, et, si conarentur, vel parva manu prohiberi aut deturbari
 posse, nec quietos in radicibus montium gelidorum sedentes
 5 frigus aut inopiam laturos. Et quum ipsa altitudo locorum
 eos tutaretur, fossam quoque et alia munimenta verticibus iis,
 6 quos insederant, circumiecere. Minima apparatus missilium
 telorum cura fuit, quod saxa affatim præbituram asperitatem
 20 ipsam locorum credebant. Consul quia non cominus pugnam,
 sed procul locis oppugnandis futuram præceperat animo, in-

gentem vim pilorum, velitarium hastarum, sagittarum glandisque
 et modicorum, qui funda mitti possent, lapidum paraverat;
 instructusque missilium apparatu ad Olympum montem ducit, 2
 et a quinque ferme millibus castra locat.

Postero die cum quadringentis equitibus et Attalo pro- 3
 gressum eum ad naturam montis situmque Gallicorum castrorum
 visendum equites hostium, duplex numerus, effusi e castris,
 in fugam averterunt; occisi quoque pauci fugientium, vulne-
 rati plures. Tertio die cum omnibus ad loca exploranda 4
 profectus, quia nemo hostium extra munimenta processit, tuto
 circumvectus montem, animadvertit meridiana regione terrenos
 et placide acclives ad quendam finem colles esse, ad septen-
 trionem arduas et rectas prope rupes, atque, omnibus ferme 5
 aliis inviis, itinera tria esse, unum medio monte, qua terrena
 erant, duo difficilia ab hiberno solis ortu et ab æstivo occasu.
 Hæc contemplatus, eo die sub ipsis radicibus posuit castra;
 postero, sacrificio facto, quum primis hostiis litasset, tri- 6
 fariam exercitum divisum ducere ad hostem pergit. Ipse cum 7
 maxima parte copiarum, qua æquissimum aditum præbebat
 mons, adscendit. L. Manlium fratrem ab hiberno ortu, quoad
 loca patiantur et tuto possit, subire iubet; si qua periculosa 8
 et prærupta occurrant, non pugnare cum iniquitate locorum
 neque inexsuperabilibus vim afferre, sed obliquo monte ad se
 declinare et suo agmini coniungi. C. Helvium cum tertia 9
 parte circumire sensim per infima montis, deinde ab occasu
 æstivo erigere agmen. Et Attali auxilia trifariam æquo numero
 divisit; secum esse ipsum iuvenem iussit. Equitatum cum
 elephantis in proxima tumulis planitie reliquit; edictum præ- 10
 fectis, ut intenti, quid ubique geratur, animadvertant opemque
 ferre, quo postulet res, possint. Galli ab duobus lateribus 21
 satis fidentes invia esse, ab ea parte, quæ in meridiem vergeret,
 ut armis clauderent viam, quattuor millia fere armatorum
 ad tumulum imminem viæ minus mille passuum a castris
 occupandum mittunt, eo se rati veluti castello iter impedituros.
 Quod ubi Romani viderunt, expediunt sese ad pugnam. Ante 2

signa modico intervallo velites eunt et ab Attalo Cretenses
 3 sagittarii et funditores et Tralli et Thraces; signa peditum, ut
 per arduum, leni gradu ducuntur, ita præ se habentium scuta,
 ut missilia tantum vitarent, pede collato non viderentur pug-
 4 naturi. Missilibus ex intervallo loci prælium commissum est,
 primo par, Gallos loco adiuvante, Romanos varietate et copia
 telorum; procedente certamine nihil iam æqui erat. Scuta
 longa, ceterum ad amplitudinem corporum parum lata, et ea
 5 ipsa plana, male tegebant Gallos, nec tela iam alia habebant
 præter gladios, quorum, quum manum hostis non consereret,
 6 nullus usus erat. Saxis nec modicis, ut quæ non præparassent,
 sed quod cuique temere trepidanti ad manum venisset, et, ut
 7 insueti, nec arte nec viribus adiuvantes ictum, utebantur; sa-
 gittis, glande, iaculis incauti ab omni parte confgebantur,
 nec, quid agerent, ira et pavore occæcatis animis cernebant,
 et erant depresi genere pugnae, in quod minime apti sunt.
 8 Nam quemadmodum cominus, ubi in vicem pati et inferre
 vulnera licet, accendit ira animos eorum, ita, ubi ex occulto
 et procul levibus telis vulnerantur nec, quo ruant cæco impetu,
 9 habent, velut feræ transfixæ in suos temere incurrunt. De-
 tegebat vulnera eorum, quod nudi pugnant, et sunt fusa et
 candida corpora, ut quæ nunquam nisi in pugna nudentur;
 ita et plus sanguinis ex multa carne fundebatur, et foediores
 patebant plagæ, et candor corporum magis sanguine atro
 10 maculabatur. Sed non tam patentibus plagis moventur; inter-
 dum insecta cute, ubi latior quam altior plaga est, etiam
 11 gloriosius se pugnare putant; iidem, quum aculeus sagittæ aut
 glandis abditæ introrsus tenui vulnere in speciem urit, et scru-
 tantes, qua evellant, telum non sequitur, tum in rabiem et
 pudorem tam parvæ perimentis versi pestis prosternunt cor-
 12 pora humi. Sic quum passim procumberent, alii ruentes in
 hostem undique confgebantur et, quum cominus venerant,
 13 gladiis a velitibus trucidabantur. Hic miles tripedalem parmam
 habet et in dextera hastas, quibus eminus utitur; gladio Hi-
 spaniensi est cinctus; quod si pede collato pugnandum est,

translatis in lævam hastis, stringit gladium. Pauci iam super- 14
 erant Gallorum; qui postquam ab levi armatura superatos
 se viderunt et instare legionum signa, effusa fuga castra repe-
 tunt pavoris et tumultus iam plena, ut ubi feminæ puerique
 et alia imbellis turba permixta esset. Romanos victores de- 15
 serti fuga hostium acceperunt tumuli. Sub idem tempus L. 22
 Manlius et C. Helvius, quum, quoad viam colles obliqui
 dederunt, escendissent, postquam ad invia ventum est, flexere
 iter in partem montis, quæ una habebat iter, et sequi consulis 2
 agmen modico uterque intervallo velut ex composito cæperunt,
 quod primo optimum factu fuisset, in id necessitate ipsa com-
 pulsi. Subsidia enim in talibus iniquitatibus locorum maximo 3
 sæpe usui fuerunt, ut, primis forte deturbatis, secundi et tegant
 pulsos et integri pugnam excipiant. Consul, postquam ad 4
 tumulos ab levi armatura captos prima signa legionum per-
 venerunt, respirare et conquiescere paulisper militem iubet.
 Simul strata per tumulos corpora Gallorum ostentat, et quum 5
 levis armatura prælium tale ediderit, quid ab legionibus, quid
 ab iustis armis, quid ab animis fortissimorum militum expec-
 tati? Castra illis capienda esse, in quæ compulsus ab levi
 armatura hostis trepidet. Præcedere tamen iubet levem ar- 6
 maturam, quæ, quum staret agmen, colligendis per tumulos
 telis, ut missilia sufficerent, haud segne id ipsum tempus con-
 sumpserat. Iam castris appropinquabant, et Galli, ne parum 7
 se munimenta sua tegerent, armati pro vallo constiterant.
 Obruti deinde omni genere telorum, quum, quo plures atque
 densiores erant, eo minus vani quicquam intercideret teli, intra
 vallum momento temporis compelluntur, stationibus tantum
 firmis ad ipsos aditus portarum relictis. In multitudinem 8
 compulsam in castra vis ingens missilium telorum coniciebatur,
 et vulnerari multos clamor permixtus mulierum atque puerorum
 ploratibus significabat. In eos, qui portas stationibus suis 9
 clauserant, legionum antesignani pila coniecerunt. Iis vero
 non vulnerabantur, sed, transverberatis scutis, plerique inter se
 conserti hærebant; nec diutius impetum Romanorum sustinuerunt.

- 23 Patentibus iam portis, priusquam irrumperent victores, fuga e castris Gallorum in omnes partes facta est. Ruunt cæci per vias, per invia; nulla præcipitia saxa, nullæ rupes obstant; 2 nihil præter hostem metuunt; itaque plerique præcipientes per vastam altitudinem prolapsi debilitati exanimantur. Consul captis castris direptione prædaque abstinet militem; sequi pro se quemque et instare et percussis pavorem addere iubet. 3 Supervenit et alterum cum L. Manlio agmen; nec eos castra intrare sinit; protinus ad persequendos hostes mittit, et ipse paulo post, tradita captivorum custodia tribunis militum, sequitur, debellatum ratus, si in illo pavore quam plurimi cæsi 4 forent aut capti. Egresso consule, C. Helvius cum tertio agmine advenit; nec continere suos ab direptione castrorum valuit, prædaque eorum, iniquissima sorte, qui pugnae non interfuerant, facta est. Equites diu ignari et pugnae et victoriae suorum steterunt; deinde et ipsi, quantum equis subire poterant, sparsos fuga Gallos circa radices montis consecuti 5 cecidere aut cepere. Numerus interfectorum haud facile iniri potuit, quia late per omnes anfractus montium fugaque et 6 cædes fuit, et magna pars rupibus inviis in profundæ altitudinis convalles delapsa est, pars in silvis vepribusque occisa. 7 Claudius, qui bis pugnatum in Olympo monte scribit, ad quadraginta millia hominum auctor est cæsa, Valerius Antias, qui magis immodicus in numero augendo esse solet, non plus 8 decem millia. Numerus captivorum haud dubie millia quadraginta explevit, quia omnis generis ætatisque turbam secum traxerant, demigrantium magis quam in bellum euntium modo. 9 Consul, armis hostium [in] uno concrematis cumulo, ceteram prædam conferre omnes iussit, et aut vendidit, quod eius in publicum redigendum erat, aut cum cura, ut quam æquissima 10 esset, per milites divisit. Laudati quoque pro contione omnes sunt, donatique pro merito quisque, ante omnes Attalus, summo ceterorum assensu; nam singularis eius iuvenis quum virtus et industria in omnibus laboribus periculisque, tum modestia etiam fuerat.

Supererat bellum integrum cum Tectosagis. Ad eos 24 profectus consul tertiis castris Ancyram, nobilem in illis locis urbem, pervenit, unde hostes paulo plus decem millia aberant. Ubi quum stativa essent, facinus memorabile a captiva factum 2 est. Ortiagontis reguli uxor forma eximia custodiebatur inter plures captivos, cui custodiæ centurio præerat et libidinis et avaritiæ militaris. Is primo animum tentavit, quem 3 quum abhorrentem a voluntario videret stupro, corpori, quod servum fortuna erat, vim fecit. Deinde ad leniendam indignitatem iniuriæ spem redditus ad suos mulieri facit, et ne eam quidem, ut amans, gratuitam. Certo auri pondere pactus, ne quem suorum conscium haberet, ipsi permittit, ut, quem vellet, unum ex captivis nuntium ad suos mitteret. Locum 5 prope flumen constituit, quo duo ne plus necessarii captivæ cum auro venirent nocte insequenti ad eam accipiendam. Forte ipsius mulieris servus inter captivos eiusdem custodiæ 6 erat; hunc nuntium primis tenebris extra stationes centurio educit. Nocte insequenti et duo necessarii mulieris ad constitutum locum et centurio cum captiva venit. Ubi quum 8 aurum ostenderent, quod summam talenti Attici (tanti enim pepigerat) expleret, mulier lingua sua, stringerent ferrum et centurionem pensantem aurum occiderent, imperavit. Iugulati 9 præcisum caput ipsa involutum veste ferens ad virum Ortiagontem, qui ab Olympo domum refugerat, pervenit; quem prius- 10 quam complecteretur, caput centurionis ante pedes eius abiecit, mirantique, cuiusnam id caput hominis aut quod id facinus haudquaquam muliebres esset, et iniuriam corporis et ultionem violatæ per vim pudicitiae confessa viro est; aliaque, ut traditur, sanctitate et gravitate vitæ huius matronalis facinoris decus ad ultimum conservavit.

Ad Ancyram in stativa oratores Tectosagum ad consulem 25 venerunt, petentes, ne ante ab Ancyra castra moveret, quam colloctus cum suis regibus esset: nullas condiciones pacis iis non bello fore potiores. Tempus in posterum diem constituitur, locusque, 2 qui medius maxime inter castra Gallorum et Ancyram est

3 visus. Quo quum consul ad tempus cum præsidio quingen-
 4 torum equitum venisset, nec ullo Gallorum ibi viso, regressus
 5 in castra esset, oratores iidem redeunt, excusantes, religione
 6 obiecta venire reges non posse; principes gentis, per quos
 7 æque res transigi posset, venturos. Consul se quoque Atta-
 8 lum missurum dixit. Ad hoc colloquium utrinque ventum
 9 est. Trecentos equites Attalus præsidii causa quum addux-
 10 isset, iactatæ sunt pacis condiciones; finis rei quia absen-
 11 tibus ducibus imponi non poterat, convenit, uti consul reges-
 12 que eo loco postero die congredierentur. Frustratio Gallorum
 13 eo spectabat, primum ut tererent tempus, donec res suas,
 14 quibus periclitari nolebant, cum coniugibus et liberis trans
 15 Halyn flumen traicerent, deinde quod ipsi consuli, parum
 16 cauto adversus colloquii fraudem, insidiabantur. Mille ad eam
 17 rem ex omni numero audaciæ expertæ delegerunt equites; et
 18 successisset fraudi, ni pro iure gentium, cuius violandi con-
 19 silium initum erat, stetisset fortuna. Pabulatores lignatoresque
 20 Romani in eam partem, in qua colloquium futurum erat, ducti
 21 sunt, tutius id futurum tribunis ratis, quia consulis præsidium
 22 et ipsum pro statione habituri erant hosti oppositum; suam
 23 tamen alteram stationem propius castra sexcentorum equitum
 24 posuerunt. Consul, affirmante Attalo, venturos reges et trans-
 25 igi rem posse, profectus e castris, quum eodem, quo antea,
 26 præsidio equitum quinque millia fere processisset nec multum a con-
 27 stituto loco abesset, repente concitatis equis cum impetu hostili
 28 videt Gallos venientes. Constituit agmen et, expedire tela animos-
 29 que equitibus iussis, primo constanter initium pugnae accepit nec
 30 cessit; dein, quum prægravaret multitudo, cedere sensim nihil con-
 31 fuis turmarum ordinibus cepit; postremo, quum iam plus in mora
 32 periculi quam in ordinibus conservandis præsidii esset, omnes passim
 33 in fugam effusi sunt. Tum vero instare dissipatis Galli et
 34 cedere; magna pars oppressa foret, ni statio pabulorum
 35 sexcenti equites occurrissent. Ii, procul clamore pavido suo-
 36 rum audito, quum tela equosque expedissent, integri pro-
 37 fligatam pugnam acceperunt. Itaque versa extemplo fortuna

est, versus a victis in victores terror. Et primo impetu fusi
 Galli sunt, et ex agris concurrerant pabulatores, et undique
 obviis hostis Gallis erat, ut ne fugam quidem tutam aut
 facilem haberent, quia recentibus equis Romani fessos seque-
 bantur. Pauci ergo effugerunt; captus est nemo; maior 16
 multo pars per fidem violati colloquii poenas morte luerunt.
 Romani, ardentibus ira animis, postero die omnibus copiis ad
 hostem perveniunt.

26 Biduum natura montis per se ipsum exploranda, ne quid
 ignoti esset, absumpsit consul; tertio die, quum auspicio ope-
 ram dedisset, deinde immolasset, in quattuor partes divisas
 27 copias educit, duas ut medio monte duceret, duas ab lateribus 2
 ut adversus cornua Gallorum erigeret. Hostium quod roboris 3
 erat, Tectosagi et Trocmi mediam tenebant aciem, millia
 hominum quinquaginta; equitatum, quia equorum nullus erat
 inter inæquales rupes usus, ad pedes deductum, decem millia
 hominum, ab dextro locaverant cornu; Ariarathis Cappadocis 4
 et Morzii auxiliares in lævo quattuor ferme millium numerum
 explebant. Consul, sicut in Olympo monte, prima in acie
 locata levi armatura, telorum omnis generis ut æque magna
 vis ad manum esset, curavit. Ubi appropinquarunt, omnia 5
 eadem utrinque, quæ fuerant in priore proelio, erant præter
 animos et victoribus ab re secunda auctos et hostibus fractos,
 quia, etsi non ipsi victi erant, suæ gentis hominum cladem 6
 pro sua ducebant. Itaque a paribus initiis cœpta res eun-
 dem exitum habuit. Velut nubes levium telorum coniecta 7
 obruit aciem Gallorum. Nec aut procurrere quisquam ab
 ordinibus suis, ne nudarent undique corpus ad ictus, audebant,
 et stantes, quo densiores erant, hoc plura, velut destinatum
 petentibus, vulnera accipiebant. Consul, iam per se turbatis 8
 si legionum signa ostendisset, versuros extemplo in fugam
 omnes ratus, receptis inter ordines velitibus et alia turba 27
 auxiliorum, aciem promovit. Galli, et memoria Tolistobo-
 giorum cladis territi et inhærentia corporibus gerentes tela
 fessique et stando et vulneribus, ne primum quidem impetum

- 2 et clamorem Romanorum tulerunt. Fuga ad castra inclinavit; sed pauci intra munimenta sese recepere; pars maior dextra
3 lævaque prælati, qua quemque impetus tulit, fugerunt. Victores usque ad castra secuti ceciderunt terga; deinde in castris
4 cupiditate prædæ hæserunt, nec sequebatur quisquam. In cornibus Galli diutius steterunt, quia serius ad eos perventum est; ceterum ne primum quidem coniectum telorum tulerunt.
5 Consul quia ingressos in castra ab direptione abstrahere non poterat, eos, qui in cornibus fuerant, protinus ad sequendos
6 hostes misit. Per aliquantum spatium secuti non plus tamen octo millia hominum in fuga (nam pugna nulla fuit) ceciderunt;
7 reliqui flumen Halyn traiecerunt. Romanorum pars magna ea nocte in castris hostium mansit; ceteros in sua castra consul reduxit. Postero die captivos prædamque recensuit, quæ tanta fuit, quantam avidissima rapiendi gens, quum eis montem Taurum omnia armis per multos annos tenuisset, co-
8 cervare potuit. Galli ex dissipata passim fuga in unum locum congregati, magna pars saucii aut inermes, nudati omnibus rebus, oratores de pace ad consulem miserunt. Eos Manlius
9 Ephesum venire iussit. Ipse (iam enim medium autumnus erat) locis gelidis propinquitate Tauri montis excedere properans victorem exercitum in hiberna maritimæ oræ reduxit.
- 28 Dum hæc in Asia geruntur, in ceteris provinciis tranquillæ res fuerunt. Censores Romæ T. Quinctius Flamininus
2 et M. Claudius Marcellus senatum legerunt. Princeps in senatu tertium lectus P. Scipio Africanus; quattuor soli præteriti sunt, nemo curuli usus honore. Et in equitatu recen-
3 sendo mitis admodum censura fuit. Substructionem super Æquimælium in Capitolio et viam silice sternendam a porta
4 Capena ad Martis locaverunt. Campani ubi censerentur, senatum consuluerunt; decretum, uti Romæ censerentur. Aquæ ingentes eo anno fuerunt; Tiberis duodecies campum Martium plana-
5 que urbis inundavit.
- 5 Ab Cn. Manlio consule bello in Asia cum Gallis perfecto, alter consul M. Fulvius, perdomitis Ætolis quum traie-

cisset in Cephalleniam, circa civitates insulæ misit percontatum, utrum se dedere Romanis an belli fortunam experiri mallent. Metus ad omnes valuit, ne deditionem recusarent. 6
Obsides inde imperatos pro viribus inopes populi, *quadraginta Pronnæi*, vicanos autem Cranii et Palenses et Samæi dederunt. Inesperata pax Cephallenis affulserat, quum repente una 7
civitas, incertum quam ob causam, Samæi desciverunt. Quia 8
opportuno loco urbs posita esset, timuisse se aiebant, ne demigrare cogerentur ab Romanis; ceterum, ipsine sibi eum finxerint metum et timore vano quietem exuerint, an iactata sermonibus res apud Romanos perlata ad eos sit, nihil com-
9 perti est, nisi quod datis iam obsidibus repente portas clau-
serunt et ne suorum quidem precibus (miserat enim sub muros consul ad tentandam misericordiam parentum populariumque) desistere ab incepto voluerunt. Oppugnari deinde, post- 10
quam nihil pacati respondebatur, cæpta urbs est. Apparatum omnem tormentorum machinarumque travectum ab Ambraciæ oppugnatione habebat, et opera quæ facienda erant, impigre 11
milites perfecerunt. Duobus igitur locis admoti arietes quatiebant muros. Nec ab Samæis quicquam, quo aut opera 29
aut hostis arceri posset, prætermisum est. Duabus tamen 2
maxime resistebant rebus; una, interiorem semper iuxta validum pro diruto novum obstruentes murum, altera, eruptionibus subitis nunc in opera hostium, nunc in stationes; et plerumque his præliis superiores erant. Una ad coercendos in- 3
venta haud magna memoratu res est. Centum funditores ab Ægio et Patris et Dymis acciti. A pueris hi, more quodam 4
gentis, saxis globosis, quibus ferme arenæ immixtis strata litora sunt, funda mare apertum incessentes exercebantur; itaque longius certiusque et validiore ictu quam Baliaris fun- 5
ditor eo telo usi sunt. Et est non simplicis habenæ, ut Baliari- 6
ca aliarumque gentium funda, sed triplex scutale, crebris suturis duratum, ne fluxa habena volutetur in iactu glans, sed, librata quum sederit, velut nervo missa excutiatur. Coronas modici 7
circuli magno ex intervallo loci assueti traicere, non capita

solum hostium vulnerabant, sed quem locum destinassent oris.
 8 Hæ fundæ Samæos cohibuerunt, ne tam crebro neve tam audacter
 erumperent, adeo ut precarentur ex muris Achæos, ut parumper
 abscederent et sæcum Romanis stationibus pugnantes quiete specta-
 9 rent. Quattuor menses obsidionem Same sustinuit. Quum ex pau-
 cis quotidie aliqui eorum caderent aut vulnerarentur et, qui super-
 10 erant, fessi et corporibus et animis essent, Romani nocte per
 arcem, quam † Cyneatidem vocant (nam urbs in mare devexa
 in occidentem vergit), muro superato, in forum pervenerunt.
 11 Samæi postquam captam partem urbis ab hostibus senserunt,
 cum coniugibus ac liberis in maiorem refugerunt arcem. Inde
 postero die dediti, direpta urbe, sub corona omnes venierunt.
 30 Consul compositis rebus Cephallenia, præsidio Samæ
 imposito, in Peloponnesum, iam diu accersentibus Ægiensibus
 2 maxime ac Lacedæmoniis, traiecit. Ægium a principio Achaici
 concilii semper conventus gentis indicti sunt, seu dignitati
 3 urbis id seu loci opportunitati datum est. Hunc morem Phi-
 lopœmen eo primum anno labefactare conatus, legem parabat
 ferre, ut in omnibus civitatibus, quæ Achaici concilii essent,
 4 in vicem conventus agerentur; et sub adventum consulis da-
 miurgis civitatum, qui summus est magistratus, Ægium evo-
 cantibus, Philopœmen (prætor tum erat) Argos conventum
 5 edixit. Quo quum appareret omnes ferme conventuros, consul
 quoque, quanquam Ægiensium favebat causæ, Argos venit;
 ubi quum disceptatio fuisset et rem inclinatam cerneret, incepto
 6 destitit. Lacedæmonii deinde eum in sua certamina aver-
 terunt. Sollicitam eam civitatem exsules maxime habebant;
 quorum magna pars in maritimis Laconicæ oræ castellis, quæ
 7 omnis adempta erat, habitabant. Id ægre patientes Lacedæ-
 monii, ut aliqua liberum ad mare haberent aditum, si quando
 Romam aliove quo mitterent legatos, simulque ut emporium
 et receptaculum peregrinis mercibus ad necessarios usus esset.
 nocte adorti vicum maritimum nomine Lan improviso occu-
 8 paverunt. Vicani, quique ibi exsules habitabant, primo ino-
 pinata re territi sunt; deinde sub lucem congregati levi cer-

tamine expulerunt Lacedæmonios. Terror tamen omnem mari- 9
 timam oram pervasit, legatosque communiter et castella omnia
 vicique et exsules, quibus ibi domicilia erant, ad Achæos
 miserunt. Philopœmen prætor, iam inde ab initio exsulum 31
 causæ amicus et auctor semper Achæis minuendi opes et
 auctoritatem Lacedæmoniorum, concilium querentibus dedit,
 decretumque referente eo factum est, quum in fidem Achæ- 2
 orum tutelamque T. Quinctius et Romani Laconicæ oræ ca-
 stella et vicos tradidissent, et, quum abstinere iis ex fœdere
 Lacedæmonii deberent, Las vicus oppugnatus esset cædesque
 ibi facta, qui eius rei auctores affinesque essent, nisi dederentur
 Achæis, violatum videri fœdus. Ad exposcendos eos legati 3
 extemplo Lacedæmonem missi sunt. Id imperium adeo su-
 perbum et indignum Lacedæmoniis visum est, ut, si antiqua
 civitatis fortuna esset, haud dubie arma extemplo capturi
 fuerint. Maxime autem consternavit eos metus, si semel 4
 primis imperiis obediendo iugum acceperant, ne, id quod iam
 diu moliretur Philopœmen, exsulis Lacedæmonem traderet.
 Furentes igitur ira, triginta hominibus ex factione, cum qua 5
 consiliorum aliqua societas Philopœmeni atque exsulis erat,
 interfectis, decreverunt, renuntiandam societatem Achæis, lega-
 tosque extemplo Cephalleniam mittendos, qui consuli M. Fulvio
 quique Romanis Lacedæmonem dederent orarentque eum, ut 6
 veniret in Peloponnesum ad urbem Lacedæmonem in fidem
 dicionemque populi Romani accipiendam. Id ubi legati ad 32
 Achæos retulerunt, omnium civitatum, quæ eius concilii erant,
 consensu bellum Lacedæmoniis indictum est. Ne extemplo
 gereretur, hiems impediit; incursionibus tamen parvis, latro- 2
 cinii magis quam belli modo, non terra tantum, sed etiam
 navibus a mari fines eorum vastati. Hic tumultus consulem 3
 Peloponnesum adduxit; iussuque eius Elin concilio indicto,
 Lacedæmonii ad disceptandum excitati. Magna ibi non discep- 4
 tatio modo, sed altercatio fuit, cui consul, quum alia, satis
 ambitiose partem utramque fovendo, incerta respondisset, una
 denuntiatione, ut bello abstinere, donec Romam ad senatum

5 legatos misissent, finem imposuit. Utrinque legatio missa
 Romam est; exsules quoque Lacedæmoniorum suam causam
 6 legationemque Achæis iniunxerunt. Diophanes et Lycortas,
 Megalopolitani ambo, principes legationis Achæorum fuerunt;
 qui, dissidentes in re publica, tum quoque minime inter se
 7 convenientes orationes habuerunt. Diophanes senatui discep-
 tationem omnium rerum permittebat: eos optime controversias
 8 inter Achæos ac Lacedæmonios finituros esse; Lycortas ex
 præceptis Philopœmenis postulabat, ut Achæis ex fœdere ac
 legibus suis, quæ decressent, agere liceret, libertatemque sibi
 9 illibatam, cuius ipsi auctores essent, præstarent. Magnæ aucto-
 ritatis apud Romanos tum gens Achæorum erat; novari tamen
 nihil de Lacedæmoniis placebat. Ceterum responsum ita
 perplexum fuit, ut et Achæi sibi de Lacedæmone permissum
 10 acciperent, et Lacedæmonii non omnia concessa iis inter-
 pretarentur. Hac potestate immodice Achæi ac superbe uti
 33 sunt. Philopœmeni continuatur magistratus. Qui veris initio
 exercitu indicto, castra in finibus Lacedæmoniorum posuit;
 2 legatos deinde misit ad deposcendos auctores defectionis, et
 civitatem in pace futuram, si id fecisset, pollicens, et illos
 3 nihil indicta causa passuros. Silentium præ metu ceterorum
 fuit; quos nominatim depoposcerat, ipsi se ituros professi sunt,
 fide accepta a legatis, vim afuturam, donec causam dixissent.
 4 Ierunt etiam alii illustres viri, et advocati privatis, et quia
 5 pertinebat causam eorum ad rem publicam censebant. Nun-
 quam alias exsules Lacedæmoniorum Achæi secum adduxerant
 in fines, quia nihil æque alienaturum animos civitatis videbatur;
 6 tunc exercitus totius prope antesignani exsules erant. Hi veni-
 entibus Lacedæmoniis ad portam castrorum agmine facto
 occurrerunt; et primo lacessere iurgiis, deinde, altercatione
 orta, quum accenderentur iræ, ferocissimi exsulum impetum
 7 in Lacedæmonios fecerunt. Quum illi deos et fidem legatorum
 testarentur, et legati et prætor summovere turbam et protegere
 Lacedæmonios vinclaque iam quosdam iniicientes arcere.
 8 Crescebat turba tumultu concitato; et Achæi ad spectaculum

primo concurrebant; deinde vociferantibus exsulibus, quæ passi
 forent, et orantibus opem affirmantibusque simul, nunquam 9
 talem occasionem habituros, si eam prætermisissent; fœdus,
 quod in Capitolio, quod Olympiæ, quod in arce Athenis
 sacratum fuisset, irritum per illos esse; priusquam alio de
 integro fœdere obligarentur, noxios puniendos esse, accensa his 10
 vocibus multitudo ad vocem unius, qui, ut ferirent, inclamavit,
 saxa coniecit, atque ita decem septem, quibus vincula per
 tumultum iniecta erant, interfecti sunt. Sexaginta tres postero 11
 die comprehensi, a quibus prætor vim arcuerat, non quia
 salvos vellet, sed quia perire causa indicta nolebat, obiecti
 multitudini iratæ, quum aversis auribus pauca locuti essent,
 damnati omnes et traditi sunt ad supplicium. Hoc metu 34
 iniecto, Lacedæmoniis imperatum primum, uti muros diruerent;
 deinde, ut omnes externi auxiliares, qui mercede apud tyrannos
 militassent, terra Laconica excederent; tum uti, quæ servitia 2
 tyranni liberassent (ea magna multitudo erat), ante diem certam
 abirent; qui ibi mansissent, eos prendendi, abducendi, vendendi
 Achæis ius esset; Lycurgi leges moresque abrogarent, Achæorum 3
 assuescerent legibus institutisque: ita unius eos corporis fore
 et de omnibus rebus facilius consensuros. Nihil obedientius 4
 fecerunt, quam ut muros diruerent, nec ægrius passi sunt
 quam exsules reduci; decretum Tegeæ in concilio communi 5
 Achæorum de restituendis iis factum est. Et mentione illata, 6
 externos auxiliares dimissos ac Lacedæmoniis adscriptos (ita
 enim vocabant, qui ab tyrannis liberati erant) urbe excessisse
 et in agros dilapsos, priusquam dimitteretur exercitus, ire
 prætorem cum expeditis et comprehendere id genus hominum
 et vendere iure prædæ placuit. Multi comprehensi venierunt; 7
 porticus ex ea pecunia Megalopoli permissu Achæorum relecta
 est, quam Lacedæmonii diruerant. Et ager Belbinates, quem 8
 iniuria tyranni Lacedæmoniorum possederant, restitutus eidem
 civitati ex decreto vetere Achæorum, quod factum erat Philippo
 Amyntæ filio regnante. Per hæc velut enervata civitas Lace- 9
 dæmoniorum diu Achæis obnoxia fuit; nulla tamen res tanto

erat damno quam disciplina Lycurgi, cui per octingentos annos assuerant, sublata.

- 35 A concilio, ubi apud consulem inter Achæos Lacedæmoniosque disceptatum est, M. Fulvius, quia iam in exitu annus erat, comitiorum causa profectus Romam creavit consules M. Valerium Messallam et C. Livium Salinatorem, quum M. Æmilius Lepidus inimicus eo quoque anno
2 petentem deiecisset. Prætores inde creati Q. Marcius Philippus, M. Claudius Marcellus, C. Stertinus, C. Atinius, P. Claudius
3 Pulcher, L. Manlius Acidinus. Comitibus perfectis, consulem M. Fulvium in provinciam et ad exercitum redire placuit, eique et collegæ Cn. Manlio imperium in annum prorogatum est.
4 Eo anno in æde Herculis signum dei ipsius ex decemviro-
5 rum responso, et seuges in Capitolio aurati a P. Cornelio positi;
6 consulem dedisse inscriptum est. Et duodecim clipea aurata ab ædilibus curulibus P. Claudio Pulchro et Ser. Sulpicio Galba
7 sunt posita ex pecunia, qua frumentarios ob annonam com-
8 pressam damnarunt; et ædilis plebi Q. Fulvius Flaccus duo
9 signa aurata uno reo damnato (nam separatim accusaverant)
10 posuit; collega eius A. Cæcilius neminem condemnavit. Ludi Romani ter, plebei quinque toti instaurati.

A. u. c. 566.
A. Ch. 188.

- M. Valerius Messalla inde et C. Livius Salinator consulatum
1 idibus Martiis quum inissent, de re publica deque provinciis
2 et exercitibus senatum consuluerunt. De Ætolia et Asia
3 nihil mutatum est; consulibus alteri Pisæ cum Liguribus,
4 alteri Gallia provincia decreta est. Comparare inter se aut
5 sortiri iussi, et novos exercitus, binas legiones, scribere, et ut
6 sociis Latini nominis quina dena millia peditum imperarent
7 et mille et ducentos equites. Messallæ Ligures, Salinatori
8 obtigit Gallia. Prætores inde sortiti sunt; M. Claudio urbana,
9 P. Claudio peregrina iurisdictio evenit; Q. Marcius Siciliam,
10 C. Stertinus Sardiniam, L. Manlius Hispaniam citeriorem,
36 C. Atinius ulteriorem est sortitus. De exercitibus ita placuit:
e Gallia legiones, quæ sub C. Lælio fuerant, ad M. Tuccium
2 proprætorem in Bruttios traduci, et, qui in Sicilia esset, dimitti

exercitum, et classem, quæ ibi esset, Romam reducere M. Sempronium proprætorem. Hispaniis singulæ legiones, quæ 3 tum in iis provinciis erant, decretæ, et ut terna millia peditum, ducenos equites ambo prætores in supplementum sociis imperarent secumque transportarent. Priusquam in provincias novi magistratus 4 proficiscerentur, supplicatio triduum pro collegio decemviro-
5 rum imperata fuit in omnibus compitis, quod luce inter horam tertiam ferme et quartam tenebræ obortæ fuerant, et novendiales sacrificium indictum est, quod in Aventino lapidibus pluvisset.

Campani, quum eos ex senatus consulto, quod factum 5 erat priore anno, censores Romæ censeri coegissent (nam antea incertum fuerat, ubi censerentur), petierunt, ut sibi cives Romanas ducere uxores liceret et, si qui prius duxissent, 6 ut habere eas, et nati ante eam diem uti iusti sibi liberi heredesque essent. Utraque res impetrata. De Formianis 7 Fundanisque municipibus et Arpinatibus C. Valerius Tappo tribunus plebis promulgavit, ut iis suffragii latio (nam antea sine suffragio habuerant civitatem) esset. Huic rogationi 8 quattuor tribuni plebis, quia non ex auctoritate senatus ferretur, quum intercederent, edocti, populi esse, non senatus ius suffragium, quibus velit, impertire, destiterunt incepto. Rogatio 9 perlata est, ut in Æmilia tribu Formiani et Fundani, in Cornelia Arpinates ferrent; atque in his tribubus tum primum ex Valerio plebiscito censi sunt. M. Claudius Marcellus censor, 10 sorte superato T. Quinctio, lustrum condidit. Censa sunt civium capita ducenta quinquaginta octo millia trecenta decem et octo. Lustrum perfecto consules in provincias profecti sunt.

Hieme ea, qua hæc Romæ gesta sunt, ad Cn. Manlium, 37 consulem primum, dein pro consule, hibernantem in Asia, legationes undique ex omnibus civitatibus gentibusque, quæ cis Taurum montem incolunt, conveniebant. Et ut clarior 2 nobiliorque victoria Romanis de rege Antiocho fuit quam de Gallis, ita lætior sociis erat de Gallis quam de Antiocho. Tolerabilior regia servitus fuerat quam feritas immanium 3 barbarorum incertusque in dies terror, quo velut tempestas

4 eos populates inferret. Itaque, ut quibus libertas Antiocho pulso, pax Gallis domitis data esset, non gratulatum modo venerant, sed coronas etiam aureas pro suis quæque facultatibus 5 attulerant. Et ab Antiocho legati et ab ipsis Gallis, ut pacis leges dicerentur, et ab Ariarathe, rege Cappadocum, venerunt, ad veniam petendam luendamque pecunia noxam, quod auxiliis 6 Antiochum iuisset. Huic sexcenta talenta argenti sunt imperata; Gallis responsum, quum Eumenes rex venisset, tum daturum iis leges; civitatum legationes cum benignis responsis, lætiores 7 etiam quam venerant, dimissæ; Antiochi legati pecuniam in Pamphyliam frumentumque ex pacto cum L. Scipione fœdere 8 iussi advehere; eo se cum exercitu venturum. Principio deinde veris, lustrato exercitu profectus, die octavo Apameam venit. Ibi triduum stativis habitis, tertiis rursus ab Apamea castris in Pamphyliam, quo pecuniam frumentumque regio 9 convehere iusserat, pervenit. Duo millia et quingenta talenta argenti accepta Apameam deportantur; frumentum exercitui dividitur. Inde ad Pergam ducit, quæ una in iis locis regio 10 tenebatur præsidio. Appropinquant præfectus præsidii obvius fuit, triginta dierum tempus petens, ut regem Antiochum de urbe tradenda consuleret. Dato tempore, ad eam diem præsidio 11 decessum est. A Perga L. Manlio fratre cum quattuor millibus militum Oroanda ad reliquum pecuniæ ex eo, quod pepigerant, exigendum misso, ipse, quia Eumenem regem et decem legatos ab Roma Ephesum venisse audierat, iussis sequi Antiochi legatis, 38 Apameam exercitum reduxit. Ibi ex decem legatorum sententia fœdus in hæc verba fere cum Antiocho conscriptum est:

2 „Amicitia regi Antiocho cum populo Romano his legibus et condicionibus esto. Ne quem exercitum, qui cum populo Romano sociisve bellum gesturus erit, rex per fines regni sui eorumve, qui sub ditione eius erunt, transire sinito, neu 3 commeatu neu qua alia ope iuvato. Idem Romani sociique Antiocho et iis, qui sub imperio eius erunt, præstent. Belli gerendi ius Antiocho ne esto cum iis, qui insulas colunt, neve 4 in Europam transeundi. Excedito urbibus, agris, vicis, castellis cis

Taurum montem usque ad Halyn amnem, et, ea valle Tauri, usque ad iuga, qua in Lycaoniam vergit. Ne qua præter 5 arma efferto ex iis oppidis, agris castellisque, quibus excedat; si qua extulit, quo quæque oportebit, recte restituito. Ne militem neu quem alium ex regno Eumenis recipito. Si qui 6 earum urbium cives, quæ regno abscedunt, cum rege Antiocho intraque fines regni eius sunt, Apameam omnes ante diem certam redeunto. Qui ex regno Antiochi apud Romanos 7 sociosque nunc sunt, iis ius abeundi manendique esto. Servos seu 8 fugitivos seu bello captos, seu quis liber captus aut transfuga erit, reddito Romanis sociisque. Elefantos tradito omnes, neque alios parato. Tradito et naves longas armamentaue earum, neu plures quam decem naves *tectas neve plures quam* naves* actuarias, quarum nulla plus quam triginta remis agatur, habeto neve † monerem ex belli causa, quod ipse illaturus erit. Ne navigato citra 9 Calycadnum neu Sarpedonium promuntoria, extraquam si qua navis pecuniam in stipendium aut legatos aut obsides portabit. Milites mercede conducendi ex iis gentibus, quæ sub ditione 10 populi Romani sunt, Antiocho regi ius ne esto; ne voluntarios quidem recipiendi. Rhodiorum sociorumve quæ ædes ædificiaque 11 intra fines regni Antiochi sunt, quo iure ante bellum fuerunt, eo Rhodiorum sociorumve sunt. Si quæ pecuniæ debentur, earum exactio esto; si quid ablatum est, id conquirendi, 12 cognoscendi repetendique item ius esto. Si quas urbes, quas tradi oportet, ii tenent, quibus Antiochus dedit, et ex iis præsidia deducito, utique recte tradantur, curato. Argenti 13 probi talenta Attica duodecim millia dato intra duodecim annos pensionibus æquis (talentum ne minus pondo octoginta Romanis ponderibus pendat), et tritici quingenta quadraginta millia modium. Eumeni regi talenta trecenta quinquaginta 14 intra quinquennium dato, et pro frumento, quod æstimatione fit, talenta centum viginti septem. Obsides Romanis viginti dato, 15 et triennio mutato, ne minores octonum denum annorum neu maiores quinum quadragenum. Si qui sociorum populi Romani 16 ultro bellum inferent Antiocho, vim vi arcendi ius esto, dum

ne quam urbem aut belli iure teneat aut in amicitiam accipiat.
 17 Controversias inter se iure ac iudicio disceptanto aut, si utrisque
 18 placebit, bello." De Hannibale Pœno et Ætolo Thoante et
 Mnasilocho Acarnane et Chalcidensibus Eubulida et Philone
 dedendis in hoc quoque fœdere adscriptum est, et ut, si quid
 postea addi, demi mutarive placuisset, ut id salvo fœdere fieret.
 39 Consul in hoc fœdus iuravit; ab rege qui exigerent ius iurandum,
 profecti Q. Minucius Thérmus et L. Manlius, qui tum forte
 2 ab Oroandis rediit. Et Q. Fabio Labeoni, qui classi præerat,
 scripsit, ut Patara extemplo proficisceretur, quæque ibi naves
 3 regiæ essent, concideret cremaretque. Profectus ab Epheso
 quinquaginta tectas naves aut concidit aut incendit. Telmessum
 eadem expeditione, territis subito adventu classis oppidanis,
 4 recepit. Ex Lycia protinus, iussis ab Epheso sequi, qui ibi
 relictæ erant, per insulas in Græciam traiecit. Athenis paucos
 moratus dies, dum Piræum ab Epheso naves venirent, totam
 inde classem in Italiam reduxit.
 5 Cn. Manlius quum inter cetera, quæ accipienda ab Antiocho
 erant, elephantos quoque accepisset donoque Eumeni omnes
 dedisset, causas deinde civitatum, multis inter novas res
 6 turbatis, cognovit. Et Ariarathes rex, parte dimidia pecuniæ
 imperatæ beneficio Eumenis, cui desponderat per eos dies filiam,
 7 remissa, in amicitiam est acceptus. Civitatum autem cognitæ
 causis decem legati aliam aliarum fecerunt condicionem. Quæ
 stipendiariæ regi Antiocho fuerant et cum populo Romano
 8 senserant, iis immunitatem dederunt; quæ partium Antiochi
 fuerant aut stipendiariæ Attali regis, eas omnes vectigal pendere
 Eumeni iusserunt. Nominatim præterea Colophonis, qui in
 Notio habitant, et Cymæis et Mylasenis immunitatem concesserunt;
 9 Clazomeniis super immunitatem et Drymussam insulam dono
 dederunt, et Milesiis, quem sacrum appellant, agrum restituerunt,
 10 et Iliensibus Rhœteum et Gergithum addiderunt, non tam ob
 recentia ulla merita quam originum memoria. Eadem et
 11 Dardanum liberandi causa fuit. Chios quoque et Smyrnæos
 et Erythræos, pro singulari fide, quam eo bello præstiterant,

et agro donarunt et in omni præcipuo honore habuerunt.
 Phocænsibus et ager, quem ante bellum habuerant, redditus 12
 et, ut legibus antiquis uterentur, permissum. Rhodiis affirmata, 13
 quæ data priore decreto erant; Lycia et Caria datæ usque
 ad Mæandrum amnem præter Telmessum. Regi Eumeni 14
 Chersonesum in Europa et Lysimachiam, castella, vicos, agrum,
 quibus finibus tenuerat Antiochus, adiecerunt; in Asia Phrygiam 15
 utramque (alteram ad Hellespontum, maiorem alteram vocant),
 et Mysiam, quam Prusia rex ademerat, ei restituerunt; et 16
 Lycaoniam et Milyada et Lydiam et nominatim urbes Tralles
 atque Ephesum et Telmessum. De Pamphylia disceptatum 17
 inter Eumenem et Antiochi legatos quum esset, quia pars
 eius citra, pars ultra Taurum est, integra ad senatum *res* reiicitur.

His fœderibus decretisque datis, Manlius cum decem 40
 legatis omniq[ue] exercitu ad Hellespontum profectus, evocatis
 eo regulis Gallorum, leges, quibus pacem cum Eumene servarent,
 dixit, denuntiavit, ut morem vagandi cum armis finirent agrorum- 2
 que suorum terminis se continerent. Contractis deinde ex omni 3
 ora navibus, et Eumenis etiam classe per Athenæum, fratrem
 regis, ab Elæa adducta, copias omnes in Europam traiecit.
 Inde per Chersonesum modicis itineribus grave præda omnis 4
 generis agmen trahens Lysimachiæ stativa habuit, ut quam
 maxime recentibus et integris iumentis Thraciam, per quam
 iter vulgo horrebant, ingrederetur. Quo profectus est ab 5
 Lysimachia die, ad amnem Melana, quem vocant, inde postero
 die Cypsela pervenit. A Cypselis via decem millium fere 6
 silvestris, angusta, confragosa excipiebat, propter cuius
 difficultatem itineris in duas partes divisus exercitus, et
 præcedere una iussa, altera magno intervallo cogere agmen;
 media impedimenta interposuit; plaustra cum pecunia publica
 erant pretiosaque alia præda. Ita quum per saltum iret, 7
 Thracum decem haud amplius millia ex quattuor populis,
 Astii et Cæni et Maduateni et Coreli, ad ipsas angustias viam
 circumsederunt. Opinio erat, non sine Philippi Macedonum regis 8
 fraude id factum; eum scisse, non alia quam per Thraciam

redituros Romanos, et quantam pecuniam secum portarent.

9 In primo agmine imperator erat, sollicitus propter iniquitatem locorum. Thraces nihil se moverunt, donec armati transirent;

10 postquam primos superasse angustias viderunt, postremos nondum appropinquant, impedimenta et sarcinas invadunt, cæsisque custodibus, partim ea, quæ in plaustis erant, diripere,

11 partim sub oneribus iumenta abstrahere. Unde postquam clamor primum ad eos, qui iam ingressi saltum sequebantur, deinde etiam ad primum agmen est perlatus, utrinque in medium concurritur, et inordinatum pluribus simul locis prælium

12 conseritur. Thrakas præda ipsa impeditos oneribus et plerosque, ut ad rapiendum vacuas manus haberent, inermes ad cædem præbet; Romanos iniquitas locorum barbaris per calles notas occursantibus et latentibus interdum per cavas valles prodebat.

13 Ipsa etiam onera plaustaque, ut fors tulit, his aut illis incommode obiecta, pugnantibus impedimento sunt. Alibi prædo, alibi prædæ vindex cadit; prout locus iniquus æquusve his aut illis, prout animus pugnantium est, prout numerus (alii enim pluribus, quam ipsi erant, alii paucioribus occurrerant),

15 varia fortuna pugnae est; multi utrinque cadunt. Iam nox appetebat, quum prælio excedunt Thraces, non fuga vulnerum aut mortis, sed quia satis prædæ habebant. Romanorum primum agmen extra saltum circa templum Bendidium castra loco aperto posuit; pars altera ad custodiam impedimentorum

2 medio in saltu, duplici circumdato vallo, mansit. Postero die, prius explorato saltu, quam moverent, primis se coniungunt.

3 In eo prælio quum et impedimentorum et calonum pars et milites aliquot, quum passim toto prope saltu pugnaretur, cecidissent, plurimum Q. Minucii Thermi morte damni est

4 acceptum, fortis ac strenui viri. Eo die ad Hebrum flumen perventum est. Inde Æniorum fines præter Apollinis, Zerynthium

5 quem vocant incolæ, templum superant. Aliæ angustiae circa Tempyra excipiunt (hoc loco nomen est), nec minus confragosæ quam priores; sed quia nihil silvestre circa est, ne latebras

6 quidem ad insidiandum præbent. Huc ad eandem spem prædæ

Thrausi, gens et ipsa Thracum, convenere; sed quia nudæ valles, procul ut conspicerentur angustias obsidentes, efficiebant, minus terroris tumultusque fuit apud Romanos; quippe, etsi iniquo loco, prælio tamen iusto, acie aperta, signis collatis dimicandum erat. Conferti subeunt et, cum clamore impetu 7 facto, primum expulere loco hostes, deinde avertere; fuga inde cædesque, suis ipsos impredientibus angustias, fieri cœpta est; Romani victores ad vicum Maronitarum (Salen appellant) 8 posuerunt castra. Postero die patenti itinere Priaticus campus eos excepit; triduumque ibi frumentum accipientes manserunt, partem ex agris Maronitarum, conferentibus ipsis, partem ex navibus suis, quæ cum omnis generis commeatu sequebantur. Ab stativis diei via Apolloniam fuit; hinc per Abderitarum 9 agrum Neapolim perventum est. Hoc omne per Græcorum 10 colonias pacatum iter fuit, reliquum inde per medios Thrakas dies noctesque, etsi non infestum, tamen suspectum, donec in Macedoniam pervenerunt. Mitiores Thrakas idem exercitus, 11 quum a Scipione eadem via duceretur, habuerat, nullam ob aliam causam, quam quod prædæ minus, quod peteretur, fuerat; quanquam tunc quoque Claudius auctor est ad quindecim 12 millia Thracum præcedenti ad exploranda loca agmen Muttini Numidæ occurrisse; quadringentos equites fuisse Numidas, paucos elephantos; Muttinis filium per medios hostes cum 13 centum quinquaginta delectis equitibus perrupisse; eundem mox, quum iam Muttines, in medio elephantis locatis, in cornua equitibus dispositis, manum cum hoste conseruisset, terrorem ab tergo præbuisse, atque inde turbatos equestri 14 velut procella hostes ad peditum agmen non accessisse. Cn. Manlius per Macedoniam in Thessaliam exercitum traduxit. 15 Inde per Epirum Apolloniam quum pervenisset, nondum adeo hiberno contempto mari, ut traicere auderet, Apolloniæ hibernavit.

Exitu prope anni M. Valerius consul ex Liguribus ad 42 magistratus subrogandos Romam venit, nulla memorabili in provincia gesta re, ut ea probabilis moræ causa esset, quod

- 2 solito serius ad comitia venisset. Comitia consulibus rogandis
 3 fuerunt ante diem duodecimum calendas Martias; creati M.
 4 Æmilius Lepidus, C. Flaminius. Postero die prætores facti
 App. Claudius Pulcher, Ser. Sulpicius Galba, Q. Terentius
 Culleo, L. Terentius Massiliota, Q. Fulvius Flaccus, M. Fu-
 5 rius Crassipes. Comitibus perfectis, quas provincias prætoribus
 esse placeret, retulit ad senatum consul. Deceverunt duas
 Romæ iuris dicundi causa, duas extra Italiam, Siciliam ac
 6 Sardiniam, duas in Italia, Tarentum et Galliam, et extemplo,
 priusquam inirent magistratum, sortiri iussi. Ser. Sulpicius
 urbanam, Q. Terentius peregrinam est sortitus, L. Terentius
 Siciliam, Q. Fulvius Sardiniam, App. Claudius Tarentum, M.
 Furius Galliam.
- 7 Eo anno L. Minucius Myrtilus et L. Manlius, quod le-
 gatos Carthaginenses pulsasse dicebantur, iussu M. Claudii
 prætoris urbani per fetiales traditi sunt legatis et Carthaginem
 aucti.
- 8 In Liguribus magni belli et gliscentis in dies magis fama
 A. u. c. 567. erat; itaque consulibus novis, quo die de provinciis et de re
 A. Ch. 187. publica retulerunt, senatus utrisque Ligures provinciam decre-
 9 vit. Huic senatus consulto Lepidus consul intercedebat, in-
 dignum esse prædicans, consules ambos in valles Ligurum
 10 includi, M. Fulvium et Cn. Manlium biennium iam, alterum
 in Europa, alterum in Asia, velut pro Philippo atque An-
 tiocho substitutos regnare. Si exercitus in his terris esse
 placeat, consules iis potius quam privatos præesse oportere.
- 11 Vagari eos cum belli terrore per nationes, quibus bellum in-
 dictum non sit, pacem pretio venditantes. Si eas provincias
 exercitibus obtinere opus esset, sicut M'. Acilio L. Scipio
 consul, L. Scipioni M. Fulvius et Cn. Manlius successissent
 12 consules, ita Fulvio Manlioque C. Livium et M. Valerium
 consules debuissent succedere. Nunc certe, perfecto Ætolico
 bello, recepta ab Antiocho Asia, devictis Gallis, aut consules
 ad exercitus consulares mitti aut reportari legiones inde red-
 13 dique tandem rei publicæ debere. Senatus, his auditis, in

sententia perseveravit, ut consulibus ambobus Ligures pro-
 vincia esset; Manlium Fulviumque decedere de provinciis et
 exercitus inde deducere ac redire Romam placuit.

Inimicitia inter M. Fulvium et M. Æmilium consulem 43
 erant, et super cetera Æmilius serius biennio se consulem
 factum M. Fulvii opera ducebat. Itaque ad invidiam ei fa- 2
 ciendam legatos Ambracienses in senatum subornatos crimi-
 nibus introduxit, qui sibi, quum in pace essent imperataque 3
 prioribus consulibus fecissent et eadem obedienter præstare
 M. Fulvio parati essent, bellum illatum questi, agros primum 4
 depopulatos, terrorem direptionis et cædis urbi iniectum, ut
 eo metu claudere cogerentur portas; obsessos deinde et op- 5
 pugnatos se, et omnia exempla belli edita in se cædibus, in-
 cendiis, ruinis, direptione urbis; coniuges, liberos in servitium 6
 abstractos, bona adempta et, quod se ante omnia moveat,
 templa tota urbe spoliata ornamentis; simulacra deum, deos
 immo ipsos, convulsos ex sedibus suis ablatos esse; parietes
 postesque nudatos, quos adorent, ad quos precentur et sup-
 plicent, Ambraciensibus superesse, — hæc querentes interrogando 7
 criminose ex composito consul ad plura, velut non sua sponte,
 dicenda eliciebat. Motis patribus, alter consul C. Flaminius 8
 M. Fulvii causam excepit, qui veterem viam et obsoletam
 ingressos Ambracienses dixit; sic M. Marcellum ab Syracu- 9
 sanis, sic Q. Fulvium a Campanis accusatos. Quin eadem
 opera T. Quinctium a Philippo rege, M'. Acilium et L. Sci-
 pionem ab Antiocho, Cn. Manlium a Gallis, ipsum M. Ful-
 vium ab Ætolis et Cephallenia populis accusari paterentur?
 „Ambraciam oppugnatam et captam et signa inde ornamen- 10
 taque ablata et cetera facta, quæ captis urbibus soleant, ne-
 gaturum aut me pro M. Fulvio aut ipsum M. Fulvium cen-
 setis, patres conscripti, qui ob has res gestas triumphum a 11
 vobis postulaturus sit, Ambraciam captam signaque, quæ
 ablata criminantur, et cetera spolia eius urbis ante currum
 laturus et fixurus in postibus suis? Nihil est, quod se ab 12
 Ætolis separent; eadem Ambraciensium et Ætolorum causa

13 est. Itaque collega meus vel in alia causa inimicitias exer-
 ceat vel, si in hac utique mavult, retineat Ambracienses suos
 14 in adventum M. Fulvii; ego nec de Ambraciensibus nec de
 44 Ætolis decerni quicquam absente M. Fulvio patiar. Quum
 Æmilius callidam malitiam inimici velut notam omnibus in-
 simularet et tempus eum morando extracturum diceret, ne
 consule inimico Romam veniret, certamine consulum biduum
 2 absumptum est; nec præsente Flaminio decerni quicquam vi-
 3 debatur posse. Captata occasio est, quum æger forte Fla-
 minius abesset, et referente Æmilio senatus consultum factum
 4 est, ut Ambraciensibus suæ res omnes redderentur; in liber-
 tate essent ac legibus suis uterentur; portoria, quæ vellent,
 terra marique caperent, dum eorum immunes Romani ac socii
 5 nominis Latini essent; signa aliaque ornamenta, quæ que-
 rerentur ex ædibus sacris sublata esse, de iis, quum M. Ful-
 vius Romam revertisset, placere ad collegium pontificum re-
 6 ferri et, quod ii censuissent, fieri. Neque his contentus consul
 fuit, sed postea per infrequentiam adiecit senatus consultum,
 Ambraciam vi captam esse non videri.
 7 Supplicatio inde ex decemvirorum decreto pro valetudine
 populi per triduum fuit, quia gravis pestilentia urbem atque
 8 agros vastabat. Latinæ inde fuerunt. Quibus religionibus
 liberati consules et dilectu perfecto (novis enim uterque ma-
 luit uti militibus), in provinciam profecti sunt, veteresque
 omnes dimiserunt.
 9 Post consulum profectionem Cn. Manlius proconsul Ro-
 mam venit; cui quum ab Ser. Sulpicio prætore senatus ad
 10 ædem Bellonæ datus esset et ipse, commemoratis rebus ab se
 gestis, postulasset, ut ob eas diis immortalibus honos habere-
 11 tur sibique triumphanti urbem invehi liceret, contradixerunt
 pars maior decem legatorum, qui cum eo fuerant, et ante
 45 alios L. Furius Purpurio et L. Æmilius Paulus: Legatos
 sese Cn. Manlio datos pacis cum Antiocho faciendæ causa
 fœderisque legum, quæ cum L. Scipione inchoatæ fuissent, per-
 2 ficiendarum. Cn. Manlium summa ope tetendisse, ut eam

pacem turbaret et Antiochum, si sui potestatem fecisset, in-
 sidiis exciperet; sed illum, cognita fraude consulis, quum sæpe
 colloquiis petitis captatus esset, non congressum modo, sed
 conspectum etiam eius vitasse. Cupientem transire Taurum 3
 ægre omnium legatorum precibus, ne carminibus Sibyllæ præ-
 dictam superantibus terminos fatales cladem experiri vellet,
 retentum admosse tamen exercitum et prope ipsis iugis ad
 divortia aquarum castra posuisse. Quum ibi nullam belli 4
 causam inveniret, quiescentibus regiis, circumegisse exercitum ad
 Gallogræcos; cui nationi non ex senatus auctoritate, non po- 5
 puli iussu bellum illatum; quod quem unquam de sua sententia
 facere ausum? Antiochi, Philippi, Hannibalis et Pœnorum
 recentissima bella esse; de omnibus his consultum senatum, 6
 populum iussisse, per legatos ante res repetitas, postremo, qui
 bellum indicerent, missos. „Quid eorum, Cn. Manli, factum 7
 est, ut istud publicum populi Romani bellum et non tuum
 privatum latrocinium ducamus? At eo ipso contentus fuisti; 8
 recto itinere exercitum duxisti ad eos, quos tibi hostes de-
 sumpseras; an per omnes anfractus viarum, quum ad bivia
 consisteres, ut, quo flexisset agmen Attalus, Eumenis frater, 9
 eo consul mercenarius cum exercitu Romano sequereris, Pisi-
 diæ Lycaoniæque et Phrygiæ recessus omnes atque angulos
 peragrasti, stipem ab tyrannis castellanisque deviis colligens?
 Quid enim tibi cum Oroandis? quid cum aliis æque innoxiiis 10
 populis? Bellum autem ipsum, cuius nomine triumphum petis,
 quo modo gessisti? Loco æquo, tempore tuo pugnasti? Tu 11
 vero recte, ut diis immortalibus honos habeatur, postulas,
 primum quod pro temeritate imperatoris, nullo gentium iure
 bellum inferentis, pœnas luere exercitum noluerunt; deinde
 quod beluas, non hostes nobis obiecerunt. Nolite nomen tan- 46
 tum existimare mixtum esse Gallogræcorum; multo ante et
 corpora et animi mixti ac vitati sunt. An, si illi Galli es- 2
 sent, cum quibus millies vario eventu in Italia pugnatum est,
 quantum in imperatore vestro fuit, nuntius illinc redisset?
 Bis cum iis pugnatum est; bis loco iniquo subiit; in valle 3

inferiore pedibus pæne hostium aciem subiecit. Ut non tela
ex superiore loco mitterent, sed corpora sua nuda iniicerent,
4 obruere nos potuerunt. Quid igitur incidit? Magna fortuna
populi Romani est, magnum et terribile nomen. Recenti
ruina Hannibalis, Philippi, Antiochi prope attoniti erant.
Tantæ corporum moles fundis sagittisque in fugam consternatæ
5 sunt; gladius in acie cruentatus non est Gallico bello; velut
6 avium examina ad crepitum primum missilium avolavere. At
hercule iidem nos (monente fortuna, quid, si hostem habu-
issemus, casurum fuisset) quum redeuntes in latrunculos Thra-
7 cas incidissemus, cæsi, fugati, exuti impedimentis sumus. Q.
Minucius Thermus, in quo haud paulo plus damni factum est,
quam si Cn. Manlius, cuius temeritate ea clades inciderat,
8 perisset, cum multis viris fortibus cecidit; exercitus spolia
regis Antiochi referens trifariam dissipatus, alibi primum,
alibi postremum agmen, alibi impedimenta, inter vepres in
9 latebris ferarum noctem unam delituit. Pro his triumphus
petitur? Si nihil in Thracia cladis ignominiaque foret accep-
tum, de quibus hostibus triumphum peteres? De iis, ut opi-
nor, quos tibi hostes senatus aut populus Romanus dedisset.
10 Sic huic L. Scipioni, sic illi M'. Acilio de rege Antiocho, sic
paulo ante T. Quinctio de rege Philippo, sic P. Africano de
11 Hannibale et Poenis et Syphace triumphus datus. Et minima
illa, quum iam senatus censuisset bellum, quæsitæ tamen sunt,
quibus nuntiandum esset: ipsis utique regibus nuntiaretur, an
12 satis esset ad præsidium aliquod nuntiari. Vultis ergo hæc
omnia pollui et confundi, tolli fetialia iura, nullos esse fetiales?
Fiat (pace deum dixerim) iactura religionis; oblivio deorum
13 capiat pectora vestra; num senatum quoque de bello consuli
non placet? non ad populum ferri, velint iubeantne cum Gallis
14 bellum geri? Modo certe consules Græciam atque Asiam
volebant; tamen perseverantibus vobis Ligures provinciam
15 decernere dicto audientes fuerunt. Merito ergo a vobis pro-
spere bello gesto triumphum petent, quibus auctoribus gesse-
runt."

Talis oratio Furii et Æmilii fuit. Manlium in hunc 47
maxime modum respondisse accepi: „Tribuni plebis antea
solebant triumphum postulantibus adversari, patres conscripti;
quibus ego gratiam habeo, quod seu mihi seu magnitudini 2
rerum gestarum hoc dederunt, ut non solum silentio compro-
barent honorem meum, sed referre etiam, si opus esset, vide-
rentur parati esse; ex decem legatis, si diis placet, quod con- 3
silium dispensandæ cohonestandæque victoriæ imperatoribus
maiores dederunt nostri, adversarios habeo. L. Furius et 4
L. Æmilius currum triumphalem me conscendere prohibent,
coronam insignem capiti detrahunt, quos ego, si tribuni
triumphare me prohiberent, testes citaturus fui rerum a me
gestarum. Nullius equidem invideo honori, patres conscripti. 5
Vos tribunos plebei nuper, viros fortes ac strenuos, impedi-
entes Q. Fabii Labeonis triumphum auctoritate vestra deter-
ruistis. Triumphavit, quem non bellum iniustum gessisse, sed
hostem omnino non vidisse inimici iactabant; ego, qui cum 6
centum millibus ferocissimorum hostium signis collatis toties
pugnaui, qui plus quadraginta millia hominum cepi aut occidi,
qui bina castra eorum expugnaui, qui citra iuga Tauri omnia
pacatiora, quam terra Italia est, reliqui, non triumpho modo
fraudor, sed causam apud vos, patres conscripti, accusantibus 7
meis ipse legatis dico. Duplex eorum, ut animadvertistis, 8
patres conscripti, accusatio fuit; nam nec gerendum mihi fuisse
bellum cum Gallis, et gestum temere atque imprudenter dixe-
runt. „Non erant Galli hostes, sed tu eos pacatos imperata
facientes violasti.“ Non sum postulaturus a vobis, patres con- 9
scripti, ut, quæ communiter de immanitate gentis Gallorum, de
infestissimo odio in nomen Romanum scitis, ea de illis quoque,
qui Asiam incolunt, existimetis Gallis; remota universæ gentis 10
infamia atque invidia, per se ipsos æstimate. Utinam rex
Eumenes, utinam Asiæ omnes civitates adessent, et illos po-
tius querentes quam me accusantem audiretis. Mittite, age 11
dum, legatos circa omnes Asiæ urbes et quærite, utra graviore
servitute, Antiocho ultra Tauri iuga emoto an Gallis subactis,

12 liberati sint. Quoties agri eorum vastati sint, quoties prædæ
abactæ, referant, quum vix redimendi captivos copia esset, et
mactatas humanas hostias immolatosque liberos suos audirent.
13 Stipendium scitote pependisse socios vestros Gallis et nunc,
liberatos per vos regio imperio, fuisse pensuros, si a me foret
48 cessatum. Quo longius Antiochus emotus esset, hoc impoten-
tius in Asia Galli dominarentur, et, quicquid est terrarum
citra Tauri iuga, Gallorum imperio, non vestro adiecissetis.
2 At enim sunt quidem ista; verum etiam Delphos quondam,
commune humani generis oraculum, umbilicum orbis terrarum,
Galli spoliaverunt, nec ideo populus Romanus iis bellum
3 indixit aut intulit. Equidem aliquid interesse rebar inter id
tempus, quo nondum in iure ac ditione vestra Græcia atque
Asia erat, ad curandum animadvertendumque, quid in his
4 terris fieret, et hoc, quo finem imperii Romani Taurum mon-
tem statuistis, quo libertatem, immunitatem civitatibus datis,
quo aliis fines adiecit, alias agro multatis, aliis vectigal im-
ponitis, regna augetis, minuitis, donatis, adimitis, curæ vestræ
5 censetis esse, ut pacem terra mareque habeant. An, nisi
præsidia deduxisset Antiochus, quæ quieta in suis arcibus
erant, non putaretis liberatam Asiam; si Gallorum exercitus
effusi vagarentur, rata dona vestra, quæ dedistis, regi Eumeni,
6 rata libertas civitatibus esset? Sed quid ego hæc ita argu-
mentor, tanquam non acceperim, sed fecerim hostes Gallos?
Te, L. Scipio, appello, cuius ego mihi, succedens in vicem
imperii tui, virtutem felicitatemque pariter non frustra ab diis
7 immortalibus precatus sum, te, P. Scipio, qui legati ius, col-
legæ maiestatem et apud fratrem consulem et apud exercitum
habuisti, sciatisme in exercitu Antiochi Gallorum legiones
8 fuisse, videritis in acie eos, in cornu utroque (id enim roboris
esse videbatur) locatos; pugnaveritis ut cum hostibus iustis,
9 cecideritis, spolia eorum retuleritis. Atqui cum Antiocho, non
cum Gallis bellum et senatus decreverat et populus iusserat.
Sed simul, ut opinor, cum his decreverant iusserantque, qui
10 intra præsidia eius fuissent; ex quibus præter Antiochum, cum

quo pacem pepigerat Scipio et cum quo nominatim fœdus ut
fieret mandaveratis, omnes hostes erant, qui pro Antiocho
arma adversus nos tulerunt. In qua causa quum Galli ante 11
omnes fuissent et reguli quidam et tyranni, ego tamen et cum
aliis, pro dignitate imperii vestri coactis luere peccata sua,
pacem pepigi, et Gallorum animos, si possent mitigari a feri- 12
tate insita, tentavi, et postquam indomitos atque implacabiles
cernebam, tum demum vi atque armis coercendos ratus sum.
Nunc, quoniam suscepti belli purgatum est crimen, gesti red- 13
denda est ratio; in quo confiderem equidem causæ meæ, etiam-
si non apud Romanum, sed apud Carthaginiensem senatum
agerem, ubi in crucem tolli imperatores dicuntur, si prospero
eventu, pravo consilio rem gesserunt. Sed ego in ea civitate, 14
quæ ideo omnibus rebus incipiendis gerendisque deos adhibet,
quia nullius calumniæ subiicit ea, quæ dii comprobaverunt, et
in sollemnibus verbis habet, quum supplicationem aut trium-
phum decernit, „quod bene ac feliciter rem publicam admi-
nistrarit“, si nollem, si grave ac superbum existimarem vir- 15
tute gloriari, si pro felicitate mea exercitusque mei, quod tantam
nationem sine ulla militum iactura devicimus, postularem, ut
diis immortalibus honos haberetur et ipse triumphans in Ca- 16
pitoliū adscenderem, unde votis rite nuncupatis profectus
sum, negaretis hoc mihi cum diis immortalibus? Iniquo enim 49
loco dimicavi. Dic igitur, quo æquiore potuerim dimicare.
Quum hostes montem cepissent, loco se munito tenerent,
nempe eundum ad hostes erat, si vincere vellem. Quid, si 2
urbem eo loco haberent et mœnibus se tenerent? Nempe
oppugnandi erant. Quid? ad Thermopylas æquone loco M. 3
Acilius cum rege Antiocho pugnavit? Quid? Philippum non
eodem modo super Aoum amnem iuga tenentem montium T.
Quinctius deiecit? Equidem adhuc, qualem aut sibi fingant
aut vobis videri velint hostem fuisse, non invenio. Si dege- 4
nerem et emollitum amœnitate Asiæ, quid periculi vel iniquo
loco subeuntibus fuit? Si timendum et feritate animorum et
robore corporum, huicine tantæ victoriæ triumphum negatis? Cæca 5

invidia est, patres conscripti, nec quicquam aliud scit quam detrectare virtutes, corrumpere honores ac præmia earum. 6 Mihi quæso ita ignoscatis, patres conscripti, si longiorem orationem non cupiditas gloriandi de me, sed necessaria criminum defensio fecit. An etiam per Thraciam saltus patentes, 7 qui angusti erant, et plana ex arduis et culta ex silvestribus facere potui, et præstare, necubi notis sibi latebris delitescerent latrones Thraces, ne quid sarcinarum raperetur, ne quod iumentum ex tanto agmine abstraheretur, ne quis vulneraretur, ne ex vulnere vir fortis ac strenuus Q. Minucius 9 moreretur? In hoc, quod infeliciter incidit, ut talem civem amitteremus, hærent; quod saltu iniquo, loco alieno quum adortus nos hostis esset, duæ simul acies primi et novissimi agminis hærentem ad impedimenta nostra exercitum barbarorum circumvenerunt; quod multa millia illo ipso die, plura multo post dies paucos ceciderunt et ceperunt, hoc, si ipsi tacuerint, vos scituros, quum testis orationis meæ totus exercitus sit, 12 non credunt? Si gladium in Asia non strinxissem, si hostem non vidissem, tamen proconsul triumphum in Thracia duobus 13 præliis merueram. Sed iam dictum satis est; quin pro eo, quod pluribus verbis vos, quam vellem, fatigavi, veniam a vobis petitam impetratamque velim, patres conscripti.

50 Plus crimina eo die quam defensio valuisset, ni altercationem in serum perduxissent. Dimittitur senatus in ea 2 opinione, ut negaturus triumphum fuisse videretur. Postero die et cognati amique Cn. Manlii summis opibus annisi 3 sunt, et auctoritas seniorum valuit, negantium exemplum proditum memoriæ esse, ut imperator, qui devictis perduellibus, confecta provincia exercitum reportasset, sine curru et laurea privatus inhonoratusque urbem iniret. Hic pudor malignitatem vicit, triumphumque frequentes decreverunt.

4 Oppressit deinde mentionem memoriamque omnem contentione huius maius et cum maiore et clariore viro certamen 5 ortum. P. Scipioni Africano; ut Valerius Antias auctor est, duo Q. Petilii diem dixerunt. Id, prout cuiusque ingenium

erat, interpretabantur. Alii non tribunos plebis, sed universam civitatem, quæ id pati posset, incusabant: Duas maximas 6 orbis terrarum urbes ingratas uno prope tempore in principes inventas, Romam ingratiorem, si quidem victa Carthago victum Hannibalem in exilium expulisset, Roma victrix victorem Africanum expellat. Alii, neminem unum civem 8 tantum eminere debere, ut legibus interrogari non possit; nihil tam æquandæ libertatis esse, quam potentissimum quemque posse dicere causam. Quid autem tuto cuiquam, nedum 9 summam rem publicam, permitti, si ratio non sit reddenda? Qui ius æquum pati non possit, in eum vim haud iniustam esse. Hæc agitata sermonibus, donec dies causæ dicendæ 10 venit. Nec alius antea quisquam nec ille ipse Scipio consul censorve maiore omnis generis hominum frequentia quam reus illo die in forum est deductus. Iussus dicere causam, 11 sine ulla criminum mentione orationem adeo magnificam de rebus ab se gestis est exorsus, ut satis constaret, neminem unquam neque melius neque verius laudatum esse. Dicebantur 12 enim ab eo eodem animo ingenioque, quo gesta erant; et aurium fastidium aberat, quia pro periculo, non in gloriam referebantur. Tribuni vetera luxuriæ crimina Syracusanorum hibernorum et Locris Pleminianum tumultum quum ad fidem præsentium criminum retulissent, suspicionibus magis quam argumentis pecuniæ captæ reum accusarunt: Filium captum sine 2 pretio redditum, omnibusque aliis rebus Scipionem, tanquam in eius unius manu pax Romana bellumque esset, ab Antiocho cultum; dictatorem eum consuli, non legatum in provincia 3 fuisse, nec ad aliam rem eo profectum, quam ut id, quod Hispaniæ, Galliæ, Siciliæ, Africæ iam pridem persuasum esset, hoc Græciæ Asiæque et omnibus ad orientem versis regibus gentibusque appareret, unum hominem caput columnæque imperii 4 Romani esse, sub umbra Scipionis civitatem dominam orbis terrarum latere; nutum eius pro decretis patrum, pro populi inssis esse. Infamia intactum invidia, qua possunt, urgent. • Orationibus in 5 noctem perductis, prodicta dies est. Ubi ea venit, tribuni in rostris

6 prima luce consederunt. Citatus reus magno agmine amicorum
 clientiumque per mediam contionem ad rostra subiit, silentioque
 7 facto, „Hoc“ inquit „die, tribuni plebis vosque, Quirites, cum
 Hannibale et Carthaginiensibus signis collatis in Africa bene ac
 8 feliciter pugnavi. Itaque quum hodie litibus et iurgiis super-
 sederi æquum sit, ego hinc extemplo in Capitolium ad Iovem
 optimum maximum Iunonemque et Minervam ceterosque deos,
 9 qui Capitolio atque arci præsent, salutandos ibo, iisque
 gratias agam, quod mihi et hoc ipso die et sæpe alias egregie
 10 gerendæ rei publicæ mentem facultatemque dederunt. Vestrum
 quoque quibus commodum est, Quirites, ite mecum, et orate
 11 deos, ut mei similes principes habeatis, ita, si ab annis sep-
 tendecim ad senectutem semper vos ætatem meam honoribus
 vestris anteistis, ego vestros honores rebus gerendis præcessi.“
 12 Ab rostris in Capitolium adscendit. Simul se universa contio
 avertit et secuta Scipionem est, adeo ut postremo scribæ viato-
 resque tribunos relinquerent, nec cum iis præter servilem
 comitatum et præconem, qui reum ex rostris citabat, quis-
 13 quam esset. Scipio non in Capitolio modo, sed per totam
 urbem omnia templa deum cum populo Romano circumiit.
 14 Celebratior is prope dies favore hominum et æstimatione vera
 magnitudinis eius fuit, quam quo triumphans de Syphace rege
 et Carthaginiensibus urbem est invectus.

52 Hic speciosus ultimus dies P. Scipioni illuxit; post quem
 quum invidiam et certamina cum tribunis prospiceret, die
 longiore prodita, in Literninum concessit certo consilio, ne
 2 ad causam dicendam adesset. Maior animus et natura erat
 ac maiori fortunæ assuetus, quam ut reus esse sciret et sum-
 3 mittere se in humilitatem causam dicentium. Ubi dies venit
 citarique absens est coeptus, L. Scipio morbum causæ esse,
 4 cur abesset, excusabat. Quam excusationem quum tribuni,
 qui diem dixerant, non acciperent, et ab eadem superbia non
 venire ad causam dicendam arguerent, qua iudicium et tri-
 5 bunos plebis et contionem reliquisset et, quibus ius sententiæ
 de se dicendæ et libertatem ademisset, his comitatus, vel-

ut captos trahens, triumphum de populo Romano egisset,
 secessionemque eo die in Capitolium a tribunis plebis fecisset:
 — „Habetis ergo temeritatis illius mercedem. Quo duce et 6
 auctore nos reliquistis, ab eo ipsi relictis estis, et tantum ani- 7
 morum in dies nobis decrescit, ut, ad quem ante annos sep-
 tendecim, exercitum et classem habentem, tribunos plebis
 ædilemque mittere in Siciliam ausi sumus, qui prenderent eum
 et Romam reducerent, ad eum privatum ex villa sua extra-
 hendum ad causam dicendam mittere non audeamus“ — tri- 8
 buni plebis appellati ab L. Scipione ita decreverunt, si morbi
 causa excusaretur, sibi placere accipi eam causam diemque a
 collegis prodici. Tribunus plebis eo tempore Ti. Sempronius 9
 Gracchus erat, cui inimicitie cum P. Scipione intercedebant.
 Is quum vetuisset nomen suum decreto collegarum adscribi,
 tristioreque omnes sententiam exspectarent, ita decrevit, quum 10
 L. Scipio excusasset, morbum esse causæ fratri, satis id sibi
 videri; se P. Scipionem, priusquam Romam redisset, accusari
 non passurum; tum quoque, si se appellet, auxilio ei futurum,
 ne causam dicat; ad id fastigium rebus gestis, honoribus 11
 populi Romani P. Scipionem deorum hominumque consensu
 pervenisse, ut sub rostris reum stare et præbere aures adole-
 scentium conviciis populo Romano magis deforme quam ipsi
 sit. Adiecit decreto indignationem: „Sub pedibus vestris 53
 stabit, tribuni, domitor ille Africæ Scipio? Ideo quattuor 2
 nobilissimos duces Pœnorum in Hispania, quattuor exercitus
 fudit fugavitque; ideo Syphacem cepit, Hannibalem devicit,
 Carthaginem vectigalem nobis fecit, Antiochum (recipit enim 3
 fratrem consortem huius gloriæ L. Scipio) ultra iuga Tauri
 emovit, ut duobus Petiliis succumberet? Vos de P. Africano
 palmam peti feretis? Nullisne meritis suis, nullis vestris ho- 4
 noribus unquam in arcem tutam et velut sanctam clari viri
 pervenient, ubi, si non venerabilis, inviolata saltem senectus
 eorum considat?“ Movit et decretum et adiecta oratio non 5
 ceteros modo, sed ipsos etiam accusatores, et deliberaturos
 se, quid iuris sui et officii esset, dixerunt. Senatus deinde, 6

concilio plebis dimisso, haberi est cœptus. Ibi gratiæ ingentes ab universo ordine, præcipue a consularibus senioribusque, Ti. Graccho actæ sunt, quod rem publicam privatis
 7 simultatibus potiore habuisset, et Petilii vexati sunt probris, quod splendere aliena invidia voluissent et spolia ex Africani
 8 triumpho peterent. Silentium deinde de Africano fuit. Vitam Literni egit sine desiderio urbis. Morientem rure eo ipso loco sepeliri se iussisse ferunt monumentumque ibi ædificari,
 9 ne funus sibi in ingrata patria fieret. Vir memorabilis; bellicis tamen quam pacis artibus memorabilior, *et illustrior* prima pars vitæ quam postrema fuit, quia in iuventa bella assidue gesta, cum senecta res quoque defloruere nec præbita est
 10 materia ingenio. Quid ad primum consulatum secundus, etiam si censuram adicias? quid Asiatica legatio, et valetudine adversa inutilis et filii casu deformata et post reditum necessitate aut subeundi iudicii aut simul cum patria deserendi?
 11 Punici tamen belli perpetrati, quo nullum *neque* maius neque periculosius Romani gessere, unus præcipuam gloriam tulit.

54 Morte Africani crevere inimicorum animi, quorum princeps fuit M. Porcius Cato, qui vivo quoque eo allatrare magnitudinem eius solitus erat. Hoc auctore existimantur Petilii et vivo Africano rem ingressi et mortuo rogationem promulgasse.
 2 Fuit autem rogatio talis: „Velitis iubeatis, Quirites, quæ pecunia capta, ablata, coacta ab rege Antiocho est quique sub
 3 imperio eius fuerunt, quod eius in publicum relatum non est, uti de ea re Ser. Sulpicius prætor urbanus ad senatum referat, quem eam rem velit senatus quærere de iis, qui prætores
 4 nunc sunt.“ Huic rogationi primo Q. et L. Mummii intercedebant; senatum quærere de pecunia non relata in publicum, ita ut antea semper factum esset, æquum censebant.
 5 Petilii nobilitatem et regnum in senatu Scipionum accusabant. L. Furius Purpurio consularis, qui in decem legatis in Asia
 6 fuerat, latius rogandum censebat, non quæ ab Antiocho modo pecuniæ captæ forent, sed quæ ab aliis regibus gentibusque,
 7 Cn. Manlium inimicum incessens. Et L. Scipio, quem magis

pro se quam adversus legem dicturum apparebat, dissuasor processit. Is morte P. Africani fratris, viri omnium fortissimi clarissimique, eam exortam rogationem est conquestus; parum enim fuisse non laudari pro rostris P. Africanum post mortem, nisi etiam accusaretur; et Carthaginienses exsilio Hannibalis contentos esse, populum Romanum ne morte quidem P. Scipionis exsatiari, nisi et ipsius fama sepulti laceretur et frater insuper accessio invidiæ mactetur. M. Cato suavitatem rogationem (exstat oratio eius de pecunia
 11 regis Antiochi), et Mummios tribunos auctoritate deterruit, ne adversarentur rogationi. Remittentibus ergo his intercessionem,
 12 omnes tribus „uti rogas“ iusserunt. Ser. Sulpicio deinde 55 referente, quem rogatione Petilia quærere vellent, Q. Terentium Culleonem patres iusserunt. Ad hunc prætorem, adeo 2 amicum Cornelii familiæ, ut, qui Romæ mortuum elatumque P. Scipionem (est enim ea quoque fama) tradunt, pileatum, sicut in triumpho ierat, in funere quoque ante lectum isse memoriæ prodiderint et ad portam Capenam mulsum prosecutis funus dedisse, quod ab eo inter alios captivos in Africa ex hostibus receptus esset, aut ideo inimicum eundem, ut propter 3 insignem simultatem ab ea factione, quæ adversa Scipionibus erat, delectus sit potissimum ad quæstionem exercendam, — ceterum ad hunc nimis æquum aut iniquum prætorem reus 4 extemplo factus L. Scipio. Simul et delata et recepta nomina legatorum eius, A. et L. Hostiliorum Catonum et C. Furii Aculeonis quæstoris et, ut omnia contacta societate 5 peculatus viderentur, scribæ quoque duo et accensus. L. Hostilius et scribæ et accensus, priusquam de Scipione iudicium fieret, absoluti sunt, Scipio et A. Hostilius legatus et C. Furius damnati: quo commodior pax Antiocho daretur, 6 Scipionem sex millia pondo auri, quadringenta octoginta argenti plus accepisse, quam in ærarium retulerit, A. Hostilium octoginta 7 pondo auri, argenti quadringenta tria, Furium quæstorem auri pondo centum triginta, argenti ducenta. Has ego summas 8 auri et argenti relatas apud Antiatem inveni. In L. Sci-

pione malim equidem librarii mendum quam mendacium scrip-
 9 toris esse in summa auri atque argenti; similis enim veri
 est argenti quam auri maius pondus fuisse, et potius qua-
 10 dragies quam ducenties quadragies litem aestimatam, eo magis,
 quod tantæ summæ rationem etiam ab ipso P. Scipione re-
 11 quisitam esse in senatu tradunt, librumque rationis eius quum
 Lucium fratrem afferre iussisset, inspectante senatu euis ipsum
 12 manibus concerpsisse indignantem, quod, quum bis millies in
 13 ærarium intulisset, quadragies ratio ab se posceretur. Ab
 eadem fiducia animi, quum quæstores pecuniam ex ærario
 contra legem promere non auderent, poposcisse claves, et se
 aperturum ærarium dixisse, qui, ut clauderetur, effecisset.

56 Multa alia in Scipionis exitu maxime vitæ dieque dicta,
 morte, funere, sepulcro, in diversum trahunt, ut, cui famæ,
 2 quibus scriptis assentiatur, non habeam. Non de accensatore
 convenit (alii M. Nævium, alii Petilios diem dixisse scribunt),
 non de tempore, quo dicta dies sit, non de anno, quo mor-
 3 tuus sit, non ubi mortuus aut elatus sit; alii Romæ, alii Li-
 terni et mortuum et sepultum. Utrobique monumenta osten-
 duntur et statuæ; nam et Literni monumentum monumentoque
 statua superimposita fuit, quam tempestate deiectam nuper
 4 vidimus ipsi, et Romæ extra portam Capenam in Scipionum
 monumento tres statuæ sunt, quarum duæ P. et L. Scipionum
 5 dicuntur esse, tertia poetæ Q. Ennii. Nec inter scriptores
 rerum discrepat solum, sed orationes quoque, si modo ipsorum
 sunt, quæ feruntur, P. Scipionis et Ti. Gracchi abhorrent
 6 inter se. Index orationis P. Scipionis nomen M. Nævii tri-
 buni plebis habet, ipsa oratio sine nomine est accusatoris;
 7 modo nebulonem, modo nugatorem appellat. Ne Gracchi
 quidem oratio aut Petiliorum accusatorum Africani aut diei
 8 dictæ Africano ullam mentionem habet. Alia tota serenda
 fabula est Gracchi orationi conveniens, et illi auctores se-
 quendi sunt, qui, quum L. Scipio et accusatus et damnatus
 sit pecuniæ captæ ab rege, legatum in Etruria fuisse Africa-
 9 num tradunt, quo post famam de casu fratris allatam, relicta

legatione, ecurrisse eum Romam et, quum a porta recta ad
 forum se contulisset, quod in vincula duci fratrem dictum erat,
 repulisse a corpore eius viatorem et tribunis retinentibus ma-
 gis pie quam civiliter vim fecisse. Hæc enim ipsa Ti. Grac- 10
 chus queritur, dissolutam esse a privato tribuniciam potestatem,
 et ad postremum, quum auxilium L. Scipioni pollicetur, adiicit,
 tolerabilioris exempli esse, a tribuno plebis potius quam a
 privato victam videri et tribuniciam potestatem et rem publi-
 cam esse. Sed ita hanc unam impotentem eius iniuriam in- 11
 vidia onerat, ut increpando, quod degenerarit tantum a se
 ipse, cumulas ei veteres laudes moderationis et temperantiæ
 pro reprehensione præsentii reddat; castigatum enim quondam 12
 ab eo populum ait, quod eum perpetuum consulem et dicta-
 torem vellet facere; prohibuisse statuas sibi in comitio, in
 rostris, in curia, in Capitolio, in cella Iovis poni; prohibuisse, 13
 ne decerneretur, ut imago sua triumphali ornatu e templo
 Iovis optimi maximi exiret. Hæc vel in laudatione posita 57
 ingentem magnitudinem animi moderantis ad civilem habitum
 honoribus significarent, quæ exprobrando inimicus fatetur.
 Huic Graccho minorem ex duabus filiis (nam maior P. Cor- 2
 nelio Nasicæ haud dubie a patre collocata erat) nuptam fuisse
 convenit; illud parum constat, utrum post mortem patris et 3
 desponsa sit et nupserit, an veræ illæ opiniones sint, Grac-
 chum, quum L. Scipio in vincula duceretur nec quisquam
 collegarum auxilio esset, iurasse, sibi inimicitias cum Scipio- 4
 nibus, quæ fuissent, manere, nec se gratiæ quærendæ causa
 quicquam facere, sed, in quem carcerem reges et imperatores
 hostium ducentem vidisset P. Africanum, in eum se fratrem
 eius duci non passurum. Senatum eo die forte in Capitolio 5
 cenantem consurrexisse et petisse, ut inter epulas Graccho
 filiam Africanus desponderet. Quibus ita inter publicum sol- 6
 lemne sponsalibus rite factis, quum se domum recepisset, Sci-
 pionem Æmiliæ uxori dixisse, filiam se minorem despondisse.
 Quum illa muliebriter indignabunda, nihil de communi filia 7
 secum consultatum, adiecisset, non, si Ti. Graccho daret,

8 expertem consilii debuisse matrem esse, lätum Scipionem tam
concordi iudicio ei ipsi desponsam respondisse. Hæc de tanto
viro, quanquam et opinionibus et monumentis litterarum va-
riarent, proponenda erant.

58 Iudiciis a Q. Terentio prætor perfectis, Hostilius et
Furius damnati prædes eodem die quæstoribus urbanis dede-
runt; Scipio quum contenderet, omnem, quam accepisset, pec-
2 uniam in ærario esse, nec se quicquam publici habere, in
3 vincula duci est coëptus. P. Scipio Nasica tribunos appellavit,
orationemque habuit plenam veris decoribus non communiter
4 modo Cornelie gentis, sed proprie familie sue. Parentes
suos et P. Africani ac L. Scipionis, qui in carcerem ducere-
5 tur, fuisse Cn. et P. Scipiones, clarissimos viros. Eos, quum
per aliquot annos in terra Hispania adversus multos Pœno-
rum Hispanorumque et duces et exercitus nominis Romani
6 famam auxissent non bello solum, sed quod Romanæ tempe-
rantie fideique specimen illis gentibus dedissent, ad extremum
7 ambo pro re publica mortem occubuisse. Quum illorum glo-
riam tueri posteris satis esset, P. Africanum tantum paternas
superiecisse laudes, ut fidem fecerit, non sanguine humano, sed
8 stirpe divina satum se esse. L. Scipionem, de quo agatur,
ut, quæ in Hispania, quæ in Africa, quum legatus fratris esset,
gessisset, prætereantur, consulem et ab senatu dignum visum,
cui extra sortem Asia provincia et bellum cum Antiocho rege
decerneretur, et a fratre, cui post duos consulatus censuram-
9 que et triumphum legatus in Asiam iret. Ibi ne magnitudo
et splendor legati laudibus consulis officeret, forte ita inci-
disse, ut, quo die ad Magnesiam signis collatis L. Scipio
Antiochum devicisset, æger P. Scipio Elææ dierum aliquot
10 via abesset. Non fuisse minorem eum exercitum quam Han-
nibalis, cum quo in Africa esset pugnatum; Hannibalem eun-
dem fuisse inter multos alios regios duces, qui imperator
Punici belli fuerit. Et bellum quidem ita gestum esse, ut ne
11 fortunam quidem quisquam criminari possit; in pace crimen
quæri; eam dici venisse. Hic decem legatos simul argui,

quorum ex consilio data pax esset; quanquam exstitisse ex 12
decem legatis, qui Cn. Manlium accusarent; tamen non modo
ad criminis fidem, sed ne ad moram quidem triumphi eam
accusationem valuisse. At hercule in Scipione leges ipsas 59
pacis, ut nimium accommodatas Antiocho, suspectas esse; in-
tegrum enim ei regnum relictum; omnia possidere eum vic- 2
tum, quæ ante bellum eius fuerint; auri et argenti quum vim
magnam habuisset, nihil in publicum relatum, omne in priva-
tum versum; an præter omnium oculos tantum auri argen- 3
tique in triumpho L. Scipionis, quantum non decem aliis
triumphis, si omne in unum conferatur, lätum? Nam quid de 4
finibus regni dicam? Asiam omnem et proxima Europæ
tenuisse Antiochum. Ea quanta regio orbis terrarum sit, a 5
Tauro monte in Ægæum usque prominens mare, quot non
urbes modo, sed gentes amplectatur, omnes scire. Hanc 6
regionem, dierum plus triginta iter in longitudinem, decem inter
duo maria in latitudinem patentem, usque ad Tauri montis
iuga Antiocho adeptam, expulso in ultimum angulum orbis
terrarum. Quid, si gratuita pax esset, plus adimi ei potuisse? 7
Philippo victo Macedoniam, Nabidi Lacedæmonem relictam,
nec Quinctio crimen quæsitum; non enim habuisse eum Afri-
canum fratrem, cuius quum gloria prodesse L. Scipioni de-
buisset, invidiam nocuisse. Tantum auri argentique iudicatum 8
esse in domum L. Scipionis illatum, quantum venditis omni-
bus bonis redigi non posset. Ubi ergo esse regium aurum,
ubi tot hereditates acceptas? In domo, quam sumptus non 9
exhauserint, exstare debuisse novæ fortunæ cumulum. At
enim, quod ex bonis redigi non possit, ex corpore et tergo
per vexationem et contumelias L. Scipionis petitueros inimicos,
ut in carcere inter fures nocturnos et latrones vir claris- 10
simus includatur, et in robore et tenebris expiret, deinde
nudus ante carcerem proiciatur. Non id Cornelie magis fa- 11
milie quam urbi Romanæ fore erubescendum.

Adversus ea Terentius prætor rogationem Petiliam et 60
senatus consultum et iudicium de L. Scipione, factum recitavit;

2 se, ni referatur pecunia in publicum, quæ iudicata sit, nihil
habere, quod faciat, nisi ut preñdi damnatum et in vincula
3 duci iubeat. Tribuni quum in consilium secessissent, paulo
post C. Fannius ex sua collegarumque aliorum, præter Grac-
chum, sententia pronuntiavit, prætori non intercedere tribunos,
4 quo minus sua potestate utatur. Ti. Gracchus ita decrevit,
quo minus ex bonis L. Scipionis, quod iudicatum sit, redigatur,
5 se non intercedere prætori; L. Scipionem, qui regem opulen-
tissimum orbis terrarum devicerit, imperium populi Romani
propagaverit in ultimos terrarum fines, regem Eumenem,
6 Rhodios, alias tot Asiæ urbes devinxerit populi Romani bene-
ficiis, plurimos duces hostium in triumpho ductos carcere in-
cluserit, non passurum inter hostes populi Romani in carcere
7 et vinctis esse, mittique eum se iubere. Tanto assensu au-
ditum est decretum, adeo dimissum Scipionem læti homines
viderunt, ut vix in eadem civitate videretur factum iudicium.
8 In bona deinde L. Scipionis possessum publice quæstores
prætor misit; neque in iis non modo vestigium ullum compa-
ruit pecuniæ regiæ, sed nequaquam tantum redactum est,
9 quantæ summæ damnatus fuerat. Collata ea pecunia ab cog-
natis amicisque et clientibus est L. Scipioni, ut, si acciperet
eam, locupletior aliquanto esset, quam ante calamitatem fuerat.
10 Nihil accepit; quæ necessaria ad cultum erant, redempta ei a
proximis cognatis sunt, verteratque Scipionum invidia in præ-
torem et consilium eius et accusatores.

Liber XXXIX.

Dum hæc, si modo hoc anno acta sunt, Romæ aguntur, con- 1
sules ambo in Liguribus gerebant bellum. Is hostis velut 2
natus ad continendam inter magnorum intervalla bellorum
Romanis militarem disciplinam erat, nec alia provincia militem
magis ad virtutem acuebat. Nam Asia et amœnitate urbium 3
et copia terrestrium maritimarumque rerum et mollitia hostium
regiisque opibus ditiores quam fortiores exercitus faciebat.
Præcipue sub imperio Cn. Manlii solute ac negligenter habiti 4
sunt; itaque asperius paulo iter in Thracia et exercitior
hostis magna clade eos castigavit. In Liguribus omnia erant, 5
quæ militem excitarent, loca montana et aspera, quæ et ipsis
capere labor erat et ex præoccupatis deiicere hostem, itinera
ardua, angusta, infesta insidiis, hostis levis et velox et repen- 6
tinus, qui nullum usquam tempus, nullum locum quietum aut
securum esse sineret, oppugnatio necessaria munitorum castel-
lorum, laboriosa simul periculosaque, inops regio, quæ parsi-
monia adstringeret milites, prædæ haud multum præberet.
Itaque non lixa sequebatur, non iumentorum longus ordo 7
agmen extendebat; nihil præter arma et viros omnem spem
in armis habentes erat. Nec deerat unquam cum iis vel 8
materia belli vel causa, quia propter domesticam inopiam

vicinos agros incursabant; nec tamen in discrimen summæ rerum pugnabatur.

2 C. Flaminius consul, cum Friniatibus Liguribus in agro eorum pluribus præliis secundis factis, in deditionem gentem
2 accepit et arma ademit. Ea quia non sincera fide tradebant, quum castigarentur, relictis vicis in montem Auginum pro-
3 fugerunt. Confestim secutus est consul; ceterum effusi rursus, et pars maxima inermes, per invia et rupes deruptas præci-
pitantes fugerunt, qua sequi hostis non posset. Ita trans Appen-
ninum abierunt; qui castris se tenuerant, circumsessi et ex-
4 pugnati sunt. Inde trans Appenninum ductæ legiones. Ibi montis, quem ceperant, altitudine paulisper se tutati, mox in deditionem concesserunt. Tum conquisita cum intentiore cura
5 arma et omnia adempta. Translatum deinde ad Apuanos Ligures bellum, qui in agrum Pisanum Bononiensemque ita
6 incursaverant, ut coli non possent. His quoque perdomitis, consul pacem dedit finitimis. Et quia, a bello quieta ut esset provincia, effecerat, ne in otio militem haberet, viam a Bono-
7 nia perduxit Arretium. M. Æmilius alter consul agros Ligurum vicosque, qui in campis aut vallibus erant, ipsis montes duos, Ballistam Suismontiumque, tenentibus, deussit depopula-
8 tusque est. Deinde eos, qui in montibus erant, adortus primo levibus præliis fatigavit; postremo coactos in aciem descen-
9 dere iusto prælio devicit, in quo et ædem Dianæ vovit. Subactis cis Appenninum omnibus, tum transmontanos adortus (in his et Friniates Ligures erant, quos non adierat C. Fla-
minius) omnes Æmilius subegit, armaque ademit, et de mon-
10 tibus in campos multitudinem deduxit. Pacatis Liguribus, exercitum in agrum Gallicum duxit, viamque a Placentia,
11 ut Flaminiae committeret, Ariminum perduxit. Prælio ultimo, quo cum Liguribus signis collatis conflixit, ædem Iunoni reginæ vovit.

3 Hæc in Liguribus eo anno gesta; in Gallia M. Furius prætor insontibus Cenomanis, in pace speciem belli quærens,
2 ademerat arma. Id Cenomani questi Romæ apud senatum,

relictique ad consulem Æmilium, cui, ut cognosceret statueret-
que, senatus permiserat, magno certamine cum prætore habito tenuerunt causam. Arma reddere Cenomanis, decedere pro-
3 vincia prætor iussus.

Legatis deinde sociorum Latini nominis, qui toto undique 4 ex Latio frequentes convenerant, senatus datus est. His querentibus, magnam multitudinem civium suorum Romam commigrasse et ibi censos esse, Q. Terentio Culleoni prætori 5 negotium datum est, ut eos conquireret et, quem C. Claudio, M. Livio censoribus postve eos censores ipsum parentemve eius apud se censum esse probassent socii, ut redire eo cogeret, ubi censi essent. Hac conquisitione duodecim millia 6 Latinorum domos redierunt, iam tum multitudine alienigenarum urbem onerante.

Priusquam consules redirent Romam, M. Fulvius pro- 4 consul ex Ætolia rediit; isque ad ædem Apollinis in senatu 2 quum de rebus in Ætolia Cephalleniaque ab se gestis disseruisset, petiit a patribus, ut, si æquum censerent, ob rem publicam bene ac feliciter gestam et diis immortalibus honorem haberi iuberent et sibi triumphum decernerent. M. Abu- 3 rius tribunus plebis, si quid de ea re ante M. Æmilii consulis adventum decerneretur, intercessurum se ostendit; eum con- 4 tradicere velle, proficiscentemque in provinciam ita sibi mandasse, uti ea disceptatio integra in adventum suum servaretur; Fulvium temporis iacturam facere; senatum etiam consule præsentem, quod vellet, decreturum. Tum Fulvius, si aut si- 5 multas M. Æmilii secum ignota hominibus esset aut, quam is eas inimicitias impotenti ac prope regia ira exerceret, tamen 6 non fuisse ferendum, absentem consulem et deorum immortalium honori obstare et meritum debitumque triumphum morari, imperatorem, rebus egregie gestis, victoremque exercitum cum 7 præda et captivis ante portas stare, donec consuli ob hoc ipsum moranti redire Romam libitum esset. Verum enimvero 8 quum sint notissimæ sibi cum consule inimicitiae, quid ab eo quemquam posse æqui expectare, qui per infrequentiam

furtim senatus consultum factum ad ærarium detulerit. Am-
 9 braciam non videri vi captam, quæ aggere ac vineis oppug-
 nata sit, ubi, incensis operibus, alia de integro facta sint, ubi
 circa muros supra subterque terram, per dies quindecim pug-
 10 natum, ubi a prima luce, quum iam transcendisset muros miles,
 usque ad noctem diu anceps prælium tenuerit, ubi plus tria
 11 millia hostium sint cæsa. Iam de deorum immortalium templis
 spoliatis in capta urbe qualem calumniam** ad pontifices attulerit?
 12 Nisi Syracusarum ceterarumque captarum civitatum orna-
 mentis urbem exornari fas fuerit, in Ambracia una capta non
 13 valuerit belli ius. Se et patres conscriptos orare et ab tri-
 buno petere, ne se superbissimo inimico ludibrio esse sinant.
 5 Undique omnes alii deprecari tribunum, alii castigare. Ti.
 2 Gracchi collegæ plurimum oratio movit. Ne suas quidem
 simultates pro magistratu exercere boni exempli esse; alienarum
 vero simultatum tribunum plebis cognitorem fieri, turpe et
 3 indignum collegii eius potestate et sacratis legibus esse. Suo
 quemque iudicio et homines odisse aut diligere et res probare
 aut improbare debere, non pendere ex alterius vultu ac nutu
 nec alieni momentis animi circumagi, adstipularique irato con-
 4 suli tribunum plebei et, quid privatim M. Æmilius mandaverit,
 meminisse, tribunatum sibi a populo Romano mandatum obli-
 visci, et mandatum pro auxilio ac libertate privatorum, non
 5 pro consulari regno. Ne hoc quidem cernere eum, fore, ut
 memoriæ ac posteritati mandetur, eiusdem collegii alterum e
 duobus tribunis plebis suas inimicitias remisisse rei publicæ,
 6 alterum alias et mandatas exercuisse. His victus castiga-
 tionibus tribunus quum templo excessisset, referente Ser. Sul-
 7 picio prætore, triumphus M. Fulvio est decretus. Is quum
 gratias patribus conscriptis egisset, adiecit, ludos magnos se
 Iovi optimo maximo eo die, quo Ambraciam cepisset, vovisse;
 in eam rem sibi centum pondo auri a civitatibus collatum;
 8 petere, ut ex ea pecunia, quam in triumpho latam in ærario
 9 positurus esset, id aurum secerni iuberent. Senatus pontificum
 collegium consuli iussit, num omne id aurum in ludos consumi

necesse esset. Quum pontifices negassent ad religionem
 pertinere, quanta impensa in ludos fieret, senatus Fulvio, 10
 quantum impenderet, permisit, dum ne summam octoginta
 millium excederet. Triumphare mense Ianuario statuerat; sed 11
 quum audisset, consulem M. Æmilium, litteris M. Aburii tri-
 buni plebis acceptis de remissa intercessione, ipsum ad im- 12
 pediendum triumphum Romam venientem ægrum in via sub-
 stitisse, ne plus in triumpho certaminum quam in bello haberet,
 prætulit triumphi diem. Triumphavit ante diem decimum ca- 13
 lendas Ianuarias de Ætolis et de Cephallenia. Aureæ coronæ 14
 centum duodecim pondo ante currum latæ sunt; argenti pondo
 millia octoginta tria, auri pondo ducenta quadraginta tria,
 tetrachma Attica centum octodecim millia, Philippei nummi 15
 duodecim millia trecenti viginti duo, signa aenea septingenta
 octoginta quinque, signa marmorea ducenta triginta, arma,
 tela, cetera spolia hostium, magnus numerus, ad hoc catapultæ, 16
 ballistæ, tormenta omnis generis; duces aut Ætoli et Cephall-
 lenes aut regii ab Antiocho ibi relictis ad viginti septem.
 Multos eo die, priusquam in urbem inveheretur, in circo 17
 Flaminio tribunos, præfectos, equites, centuriones, Romanos
 sociosque, donis militaribus donavit. Militibus ex præda vi-
 cenos quinos denarios divisit, duplex centurioni, triplex equiti.

Iam consularium comitiorum appetebat tempus; quibus 6
 quia M. Æmilius, cuius sortis ea cura erat, occurrere non
 potuit, C. Flaminus Romam venit. Ab eo creati consules 2
 Sp. Postumius Albinus, Q. Marcius Philippus. Prætores inde
 facti T. Mænius, P. Cornelius Sulla, C. Calpurnius Piso, M.
 Licinius Lucullus, C. Aurelius Scaurus, L. Quinctius Crispinus.

Extremo anni, magistratibus iam creatis, ante diem tertium 3
 nonas Martias Cn. Manlius Vulso de Gallis, qui Asiam in-
 colunt, triumphavit. Serius ei triumphandi causa fuit, ne Q. 4
 Terentio Culleone prætore causam lege Petilia diceret et in-
 cendio alieni iudicii, quo L. Scipio damnatus erat, conflagraret,
 eo infensioribus in se quam in illum iudicibus, quod discipli- 5
 nam militarem, severe ab eo conservatam, successorem ipsum

6 omni genere licentiæ corrupisse fama attulerat. Neque ea sola infamiæ erant, quæ in provincia procul ab oculis facta narrabantur, sed ea etiam magis, quæ in militibus eius quo-
7 tidie adspiciebantur. Luxuriæ enim peregrinæ origo ab exercitu Asiatico invecta in urbem est. Ii primum lectos æratos, vestem stragulam pretiosam, plagulas et alia textilia, et, quæ tum magnificæ suppellectilis habebantur, monopodia et abacos
8 Romam advexerunt. Tunc psaltriæ sambucistriæque et convivalia [alia] ludorum oblectamenta addita epulis; epulæ quoque
9 ipsæ et cura et sumptu maiore apparari cœptæ; tum coquus, vilissimum antiquis mancipium et æstimatione et usu, in pretio esse et, quod ministerium fuerat, ars haberi cœpta. Vix tamen illa, quæ tum conspiciebantur, semina erant futuræ luxuriæ.
7 In triumpho tulit Cn. Manlius coronas aureas ducenta duodecim pondo, argenti pondo ducenta viginti millia, auri pondo duo millia centum tria, tetrachmum Atticum centum viginti septem millia, cistophori ducenta quinquaginta, Philippeorum aureorum nummorum sedecim millia trecentos viginti; et arma
2 spoliaque multa Gallica carpentis travecta; duces hostium duo et quinquaginta ducti ante currum. Militibus quadragenos binos denarios divisit, duplex centurioni, triplex in equites, et
3 stipendium duplex dedit. Multi omnium ordinum homines donati militaribus donis currum secuti sunt, carminaque a militibus ea in imperatorem dicta, ut facile appareret, in ducem indulgentem ambitiosumque ea dici; triumphum esse militari magis favore
4 quam populari celebrem. Sed ad populi quoque gratiam conciliandam amici Manlii valuerunt, quibus annitentibus senatus
5 consultum factum est, ut ex pecunia, quæ in triumpho translata esset, stipendium collatum a populo in publicum, quod eius solutum antea non esset, solveretur. Vicenos quinos et semisses in millia æris quæstores urbani cum cura et fide solverunt.
6 Per idem tempus tribuni militum duo ex duabus Hispaniis cum litteris C. Atinii et L. Manlii, qui eas provincias obtine-
7 bant, venerunt. Ex iis litteris cognitum est, Celtiberos Lusitanosque in armis esse et sociorum agros populari. De ea

re consultationem integram senatus ad novos magistratus reiecit.

Ludis Romanis eo anno, quos P. Cornelius Cethegus, 8 A. Postumius Albinus faciebant, malus in circo instabilis in signum Pollentiæ procidit atque id deiecit. Ea religione moti 9 patres et diem unum adiiciendum ludorum censuerunt, et signa duo pro uno reponenda, et novum auratum faciendum. Et 10 plebeii ludi ab ædilibus C. Sempronio Blæso et M. Furio Lusco diem unum instaurati sunt.

Insequens annus Sp. Postumium Albinum et Q. Marcium 8 Philippum consules ab exercitu bellorumque et provinciarum A. u. c. 568. cura ad intestinæ coniurationis vindictam avertit. Prætores 2 A. Ch. 186. provincias sortiti sunt T. Mænius urbanam, M. Licinius Lucullus inter cives et peregrinos, C. Aurelius Scaurus Sardiniam, P. Cornelius Sulla Siciliam, L. Quinctius Crispinus Hispaniam citeriorem, C. Calpurnius Piso Hispaniam ulteriorem; consulibus 3 ambobus quæstio de clandestinis coniurationibus decreta est.

Græcus ignobilis in Etruriam primum venit nulla cum arte earum, quas multas ad animorum corporumque cultum nobis eruditissima omnium gens invexit, sacrificulus et vates, nec is, qui aperta religione, propalam et quæstum et disciplinam 4 profitendo, animos errore imbueret, sed occultorum et nocturnorum antistes sacrorum. Initia erant, quæ primo paucis 5 tradita sunt, deinde vulgari cœpta sunt per viros mulieresque. Additæ voluptates religioni vini et epularum, quo plurium animi illicerentur. Quum vinum animos *incendisset*, et nox et mixti 6 feminis mares, ætatis teneræ maioribus, discrimen omne pudoris extinxissent, corruptelæ primum omnis generis fieri cœptæ, quum ad id quisque, quo natura pronioris libidinis esset, paratam voluptatem haberet. Nec unum genus noxæ stupra 7 promiscua ingenuorum feminarumque erant; sed [falsi testes,] falsa signa testimoniaque et indicia ex eadem officina exhibant; venena indidem intestinæque cædes, ita ut ne corpora quidem 8 interdum ad sepulturam exstarent. Multa dolo, pleraque per vim audebantur; occultebat vim, quod præ ululatibus tympano-

9 rumque et cymbalorum strepitu nulla vox quiritantium inter stupra et cædes exaudiri poterat. Huius mali labes ex Etruria Romam veluti contagione morbi penetravit. Primo urbis magnitudo capacior patientiorque talium malorum ea celavit; tandem indicium hoc maxime modo ad Postumium consulem pervenit.

2 P. Æbutius, cuius pater publico equo stipendia fecerat, pupillus relictus, mortuis deinde tutoribus sub tutela Duroniæ
3 matris et vitrici T. Sempronii Rutili educatus fuerat. Et mater dedita viro erat, et vitricus, quia tutelam ita gesserat, ut rationem reddere non posset, aut tolli pupillum aut obnoxium sibi vinculo aliquo fieri cupiebat. Via una corruptelæ
4 Bacchanalia erant. Mater adolescentulum appellat: se pro ægro eo vovisse, ubi primum convaluisset, Bacchis eum se initiaturam; damnatam voti benignitate deum, exsolvere id velle. Decem dierum castimonia opus esse; decimo die ce-
5 natum, deinde pure lautum in sacrarium deducturam. Scortum nobile, libertina Hispala Fecenia, non digna quæstu, cui ancillula assuerat, etiam postquam manumissa erat, eodem se
6 genere tuebatur. Huic consuetudo iuxta vicinitatem cum Æbutio fuit, minime adolescentis aut rei aut famæ damnosa; ultro enim amatus appetitusque erat, et, maligne omnia præ-
7 bentibus suis, meretriculæ munificentia sustinebatur. Quin eo processerat consuetudine capta, ut post patroni mortem, quia in nullius manu erat, tutore ab tribunis et prætore petito, quum
10 testamentum faceret, unum Æbutium institueret heredem. Hæc amoris pignora quum essent, nec quicquam secretum alter ab altero haberent, per iocum adolescens vetat eam mirari, si
2 per aliquot noctes secubuisset; religionis se causa, ut voto pro valetudine sua facto liberetur, Bacchis initiari velle. Id ubi
mulier audivit, perturbata „Dii meliora!“ inquit; mori et sibi et illi satius esse, quam id faceret; et in caput eorum detestari
3 minas periculaque, qui id suasissent. Admiratus quum verba, tum perturbationem tantam adolescens parcere execrationibus
4 iubet; matrem id sibi assentiente vitrico imperasse. „Vitricus

ergo“ inquit „tuus (matrem enim insimulare forsitan fas non sit) pudicitiam, famam, spem vitamque tuam perditum ire hoc facto properat.“ Eo magis mirabundo quærentique, quid rei 5 esset, pacem veniamque precata deorum dearumque, si coacta caritate eius silenda enuntiasset, ancillam se ait dominæ comitem id sacrarium intrasse, liberam nunquam eo accessisse; scire, corruptelarum omnis generis eam officinam esse, et iam 6 biennio constare neminem initiatum jbi maiorem annis viginti; ut quisque introductus sit, velut victimam tradi sacerdotibus; 7 eos deducere in locum, qui circumsonet ululatibus cantuque symphoniarum et cymbalorum et tympanorum pulsu, ne vox quiritantis, quum per vim stuprum inferatur, exaudiri possit. Orare inde atque obsecrare, ut eam rem quocunque modo 8 discuteret nec se eo præcipitaret, ubi omnia infanda patienda primum, deinde facienda essent; neque ante dimisit eum, quam 9 fidem dedit adolescens, ab his sacris se temperaturum. Post- 11 quam domum venit, et mater mentionem intulit, quid eo die, quid deinceps ceteris, quæ ad sacra pertinerent, faciendum esset, negat eorum se quicquam facturum, nec initiari sibi in animo esse. Aderat sermoni vitricus. Confestim mulier ex- 2 clamat, Hispalæ concubitu carere eum decem noctes non posse; illius excetræ delenimentis et venenis imbutum nec parentis nec vitrici nec deorum verecundiam habere. Iurgantes hinc mater, hinc vitricus cum quattuor eum servis domo exegerunt. Adolescens inde ad Æbutiam se amitam contulit, causamque 3 ei, cur esset a matre eiectus, narravit; deinde ex auctoritate eius postero die ad consulem Postumium arbitris remotis rem detulit. Consul post diem tertium redire ad se iussum dimisit; 4 ipse Sulpiciam, gravem feminam, socrum suam, percontatus est, ecquam anum Æbutiam ex Aventino nosset. Quum ea, 5 nosse probam et antiqui moris feminam, respondisset, opus esse sibi ea conventa dixit; mitteret nuntium ad eam, ut veniret. Æbutia accita ad Sulpiciam venit, et consul paulo 6 post, velut forte intervenisset, sermonem de Æbutio fratris eius filio infert. Lacrimæ mulieri obortæ, et miserari casum 7

adolescentis cœpit, qui spoliatus fortunis, a quibus minime
 oporteret, apud se tunc esset, eiectus a matre, quod probus
 adolescens (dii propitii essent) obscenis, ut fama esset, sacris
 12 initiari nollet. Satis exploratum de Æbutio ratus consul, non
 vanum auctorem esse, Æbutia dimissa, socrum rogat, ut Hi-
 spalam indidem ex Aventino libertinam, non ignotam viciniae,
 arcesseret ad sese; eam quoque esse quæ percontari vellet.
 2 Ad cuius nuntium perturbata Hispala, quod ad tam nobilem
 et gravem feminam ignara causæ arcesseretur, postquam lic-
 tores in vestibulo turbamque consularem et consulem ipsum
 3 conspexit, prope exanimata est. In interiorem partem ædium
 abductam socru adhibita consul, si vera dicere inducere in
 4 animum posset, negat perturbari debere; fidem vel a Sulpicia,
 tali femina, vel ab se acciperet; expromeret sibi, quæ in luco
 5 Stimulæ Bacchanalibus in sacro nocturno solerent fieri. Hoc
 ubi audivit, tantus pavor tremorque omnium membrorum mu-
 6 lierem cepit, ut diu hiscere non posset. Tandem confirmata,
 puellam admodum se ancillam initiatam cum domina, ait;
 aliquot annis, ex quo manumissa sit, nihil, quid ibi fiat, scire.
 7 Iam id ipsum consul laudare, quod initiatam se non infitia-
 8 retur; sed et cetera eadem fide expromeret. Neganti, ultra
 quicquam scire, non eandem dicere, si coarguatur ab alio, ac per
 se fatenti veniam aut gratiam fore; eum sibi omnia exposuisse,
 13 qui ab illa audisset. Mulier haud dubie, id quod erat,
 Æbutium indicem arcani rata esse, ad pedes Sulpiciæ procidit
 2 et eam primo orare cœpit, ne mulieris libertinæ cum amatore
 sermonem in rem non seriam modo, sed capitalem etiam
 verti vellet; se terrendi eius causa, non quod sciret quicquam,
 3 ea locutam esse. Hic Postumius accensus ira, tum quoque
 ait eam cum Æbutio se amatore cavillari credere, non in
 domo gravissimæ feminæ et cum consule loqui; et Sulpicia
 attollere paventem, simul illam adhortari, simul iram generi
 4 lenire. Tandem confirmata, multum incusata perfidia Æbutii,
 5 qui optime in eo ipso meritæ talem gratiam retulisset, magnum
 sibi metum deorum, quorum occulta initia enuntiaret, maiorem

multo dixit hominum esse, qui se indicem manibus suis dis-
 cerpturi essent. Itaque hoc se Sulpiciam, hoc consulem orare, 6
 ut se extra Italiam aliquo amandarent, ubi reliquum vitæ de-
 gere tuto posset. Bono animo esse iubere eam consul et 7
 sibi curæ fore dicere, ut Romæ tuto habitaret. Tum Hispala 8
 originem sacrorum expromit. Primo sacrarium id feminarum
 fuisse, nec quemquam eo virum admitti solitum. Tres in anno
 statos dies habuisse, quibus interdiu Bacchis initiarentur;
 sacerdotes in vicem matronas creari solitas. Pacullam Anniam 9
 Campanam sacerdotem omnia, tanquam deum monitu, immu-
 tasse; nam et viros eam primam filios suos initiasse, Minium
 et Herennium Cerrinios, et nocturnum sacrum ex diurno, et
 pro tribus in anno diebus quinos singulis mensibus dies initi-
 orum fecisse. Ex quo in promiscuo sacra sint et permixti 10
 viri feminis, et noctis licentia accesserit, nihil ibi facinoris,
 nihil flagitii prætermisum. Plura virorum inter sese quam
 feminarum esse stupra. Si qui minus patientes dedecoris sint 11
 et pigriores ad facinus, pro victimis immolari. Nihil nefas
 ducere, hanc summam inter eos religionem esse. Viros, velut 12
 mente capta, cum iactatione fanatica corporis vaticinari; ma-
 tronas Baccharum habitu crinibus sparsis cum ardentibus fa-
 cibis decurrere ad Tiberim, demissasque in aquam faces, quia
 vivum sulphur cum calce insit, integra flamma efferre. Raptos 13
 a diis homines dici, quos machinæ illigatos ex conspectu in
 abditos specus abripiant; eos esse, qui aut coniurare aut so-
 ciari facinoribus aut stuprum pati noluerint. Multitudinem 14
 ingentem, alterum iam prope populum esse, in his nobiles
 quosdam viros feminasque. Biennio proximo institutum esse,
 ne quis maior viginti annis initiaretur; captari ætates et erroris
 et stupri patientes. Peracto indicio advoluta rursus genibus 14
 preces easdem, ut se ablegaret, repetivit. Consul rogat 2
 socrum, ut aliquam partem ædium vacuam faceret, quo Hi-
 spala immigraret. Cenaculum super ædes datum est, scalis
 ferentibus in publicum obstratis, aditu in ædes verso. Res 3

omnes Feceniæ extemplo translatae et familia arcessita, et Æbutius migrare ad consulis clientem iussus.

Ita quum indices ambo in potestate essent, rem ad senatum Postumius defert, omnibus ordine expositis, quæ delata
4 primo, quæ deinde ab se inquisita forent. Patres pavor ingens cepit, quum publico nomine, ne quid eæ coniurationes cœtusque nocturni fraudis occultæ aut periculi importarent, tum privatim suorum cuiusque vicem, ne quis affinis ei noxæ
5 esset. Censuit autem senatus, gratias consuli agendas, quod eam rem et cum singulari cura et sine ullo tumultu investi-
6 gasset. Quæstionem deinde de Bacchanalibus sacrisque nocturnis extra ordinem consulibus mandant; indicibus Æbutio ac Feceniæ ne fraudi ea res sit, curare et alios indices præ-
7 miis invitare iubent; sacerdotes eorum sacrorum, seu viri seu feminæ essent, non Romæ modo, sed per omnia fora et conciliabula conquiri, ut in consulum potestate essent; edici præ-
8 terea in urbe Roma et per totam Italiam edicta mitti, ne quis, qui Bacchis initiatus esset, coisse aut convenisse sacrorum causa velit, neu quid talis rei divinæ fecisse; ante omnia ut quæstio de iis habeatur, qui coierint coniuraverintve, quo
9 stuprum flagitiumve inferretur. Hæc senatus decrevit. Consules ædilibus curulibus imperarunt, ut sacerdotes eius sacri omnes conquirent, comprehensosque libero conclavi ad quæ-
10 stionem servarent; ædiles plebis viderent, ne qua sacra in operto fierent. Triumviris capitalibus mandatum est, ut vigilas disponerent per urbem servarentque, ne qui nocturni cœtus fierent, utque ab incendiis caveretur; adiutores triumviris quinqueviri uls, cis Tiberim suæ quisque regionis ædificiis præessent.

15 Ad hæc officia dimissis magistratibus, consules in rostra escenderunt, et contione advocata, quum sollemne carmen precationis, quod præfari, priusquam populum alloquantur, 2 magistratus solent, peregisset consul, ita cœpit: „Nulli unquam contioni, Quirites, tam non solum apta, sed etiam necessaria hæc sollemnis deorum comprecatio fuit, quæ vos admoneret,

hos esse deos, quos colere, venerari precarique maiores vestri instituissent, non illos, qui pravis et externis religionibus captas 3 mentes velut furialibus stimulis ad omne scelus et ad omnem libidinem agerent. Equidem nec quid taceam nec quatenus 4 proloquar, invenio. Si aliquid ignorabitis, ne locum negligentiae dem, si omnia nudavero, ne nimium terroris offundam vobis, vereor. Quicquid dixerò, minus quam pro atrocitate et magni- 5 tudine rei dictum scitote esse; ut ad cavendum satis sit, dabitur opera a nobis. Bacchanalia tota iam pridem Italia et 6 nunc per urbem etiam multis locis esse, non fama solum accepisse vos, sed crepitibus etiam ululatibusque nocturnis, qui personant tota urbe, certum habeo, ceterum, quæ ea res sit, ignorare; alios deorum aliquem cultum, alios concessum ludum 7 et lasciviam credere esse, et, quaecunque sit, ad paucos pertinere. Quod ad multitudinem eorum attinet, si dixerò, multa 8 millia hominum esse, illico necesse est exterreamini, nisi adiunxero, qui qualesque sint. Primum igitur mulierum magna 9 pars est, et is fons mali huiusce fuit; deinde simillimi feminis mares, stuprati et constupratores, fanatici, vigiliis, vino, strepitibus clamoribusque nocturnis attoniti. Nullas adhuc vires 10 coniuratio, ceterum incrementum ingens virium habet, quod in dies plures fiunt. Maiores vestri ne vos quidem, nisi quum 11 aut vexillo in arce posito comitiorum causa exercitus eductus esset, aut plebi concilium tribuni edixissent, aut aliquis ex magistratibus ad contionem vocasset, forte temere coire voluerunt, et, ubicunque multitudo esset, ibi et legitimum rectorem multitudinis censebant debere esse. Quales primum nocturnos 12 cœtus, deinde promiscuos mulierum ac virorum esse creditis? Si, quibus ætatibus initientur mares, sciatis, non misereat vos 13 eorum solum, sed etiam pudeat. Hoc sacramento initiatos iuvenes milites faciendos censetis, Quirites? iis ex obsceno sacrario eductis arma committenda? Hi, cooperti stupris suis 14 alienisque, pro pudicitia coniugum ac liberorum vestrorum ferro decernent? Minus tamen esset, si flagitiis tantum effe- 16 minati forent (ipsorum id magna ex parte dedecus erat), a

2 facinoribus manus, mentem a fraudibus abstinuissent. Nunquam
 tantum malum in re publica fuit, nec ad plures nec ad plura
 pertinens. Quicquid his annis libidine, quicquid fraude, quic-
 quid scelere peccatum est, ex illo uno sacrario scitote ortum
 3 esse; necdum omnia, in quæ coniurarunt, edita facinora
 habent. Adhuc privatis noxiis, quia nondum ad rem publicam
 opprimendam satis virium est, coniuratio sese impia tenet;
 crescit et serpit quotidie malum; iam maius est, quam ut
 capere id privata fortuna possit; ad summam rem publicam
 4 spectat. Nisi præcavetis, Quirites, iam huic diurnæ, legitime
 ab consule vocatæ, par nocturna contio esse poterit. Nunc
 illi vos singuli universos contionantes timent; iam ubi vos
 dilapsi domos et in rura vestra eritis, illi coierint, consulta-
 bunt de sua salute simul ac vestra pernicie; tum singulis
 5 vobis universi timendi erunt. Optare igitur unusquisque ve-
 strum debet, ut bona mens suis omnibus fuerit. Si quem
 libido, si furor in illum gurgitem abripuit, illorum eum, cum
 quibus in omne flagitium et facinus coniuravit, non suum
 6 iudicet esse. Ne quis etiam errore labatur vestrum quoque,
 non sum securus; nihil enim in speciem fallacius est quam
 7 prava religio. Ubi deorum numen prætenditur sceleribus,
 subit animum timor, ne fraudibus humanis vindicandis divini
 iuris aliquid immixtum violemus. Hac vos religione innu-
 merabilia decreta pontificum, senatus consulta, haruspicum
 8 denique responsa liberant. Quoties hoc patrum avorumque
 ætate negotium est magistratibus datum, uti sacra externa
 fieri vetarent, sacrificulos vatesque foro, circo, urbe prohiberent,
 vaticinos libros conquirerent comburerentque, omnem disciplinam
 9 sacrificandi præterquam more Romano abolerent? Iudicabant
 enim prudentissimi viri omnis divini humanique iuris, nihil
 æque dissolvendæ religionis esse, quam ubi non patrio, sed
 10 externo ritu sacrificaretur. Hæc vobis prædicenda ratus sum,
 ne qua superstitio agitare animos vestros, quum demolientes
 nos Bacchanalia discutientesque nefarios cœtus cerneretis.
 11 Omnia diis propitiis volentibusque ea faciemus, qui quia suum

numen sceleribus libidinibusque contaminari indigne ferebant,
 ex occultis ea tenebris in lucem extraxerunt, nec patefieri, ut
 impunita essent, sed ut vindicarentur et opprimerentur, volue-
 runt. Senatus quæstionem extra ordinem de ea re mihi 12
 collegæque meo mandavit. Nos, quæ ipsis nobis agenda sunt,
 impigre exsequemur; vigiliarum nocturnarum curam per urbem 13
 minoribus magistratibus mandavimus; vos quoque æquum est,
 quæ vestra munia sunt, quo quisque loco positus erit; quod
 imperabitur, impigre præstare, et dare operam, ne quid fraude
 noxiorum periculi aut tumultus oriatur."

Recitari deinde senatus consulta iusserunt, indicique præ- 17
 mium proposuerunt, si quis quem ad se deduxisset nomenve
 absentis detulisset; qui nominatus profugisset, diem certam se
 finituros, ad quam nisi citatus respondisset, absens damnaretur; 2
 si quis eorum, qui tum extra terram Italiam essent, nomina-
 retur, ei laxiorem diem daturus, si venire ad causam dicendam
 vellet. Edixerunt deinde, ne quis quid fugæ causa vendidisse 3
 neve emisse vellet; ne quis reciperet, celaret, ope ulla iuvaret
 fugientes.

Contione dimissa, terror magnus urbe tota fuit; nec mœ- 4
 nibus se tantum urbis aut finibus Romanis continuit, sed passim
 per totam Italiam, litteris hospitum de senatus consulto et
 contione et edicto consulum acceptis, trepidari cœptum est.
 Multi ea nocte, quæ diem insecuta est, quo in contione res 5
 palamfacta est, custodiis circa portas positis, fugientes a tri-
 umviris comprehensi et reducti sunt; multorum delata nomina.
 Quidam ex iis viri feminæque mortem sibi consciverunt.
 Coniurasse supra septem millia virorum ac mulierum dicebantur; 6
 capita autem coniurationis constabat esse M. et C. Atinios de
 plebe Romana et Faliscum L. Opiternium et Minium Cerrinium
 Campanum; ab his omnia facinora et flagitia orta, eos maximos 7
 sacerdotes conditoresque eius sacri esse. Data opera, ut
 primo quoque tempore comprehenderentur. Adducti ad con-
 sules fassique de se nullam moram indicio fecerunt. Ceterum 18
 tanta fuga ex urbe facta erat, ut, quia multis actiones et res

peribant, cogerentur prætores T. Mænius et M. Licinius per
 senatum res in diem tricesimum differre, donec quæstiones a
 2 consulibus perficerentur. Eadem solitudo, quia Romæ non
 respondebant nec inveniebantur, quorum nomina delata erant,
 coegit consules circa fora proficisci ibique quærere et iudicia
 3 exercere. Qui tantum initiati erant et ex carmine sacro,
 præcunte verba sacerdote, preces fecerant, in quibus ne-
 fanda coniuratio in omne facinus ac libidinem continebatur,
 nec earum rerum ullam, in quas iure iurando obligati erant,
 4 in se aut alios admiserant, eos in vinculis relinquebant; qui
 stupris aut cædibus violati erant, qui falsis testimoniis, signis
 adulterinis, subiectione testamentorum, fraudibus aliis conta-
 5 minati, eos capitali pœna afficiebant. Plures necati quam in
 vincula coniecti sunt; magna vis in utraque causa virorum
 6 mulierumque fuit. Mulieres damnatas cognatis, aut in quorum
 manu essent, tradebant, ut ipsi in privato animadverterent in
 eas; si nemo erat idoneus supplicii exactor, in publico anim-
 7 advertebatur. Datum deinde consulibus negotium est, ut
 omnia Bacchanalia Romæ primum, deinde per totam Italiam
 diruerent, extraquam si qua ibi vetusta ara aut signum con-
 8 secratum esset. In reliquum deinde senatus consulto cautum
 est, ne qua Bacchanalia Romæ neve in Italia essent; si quis
 tale sacrum sollemne et necessarium duceret, nec sine religione
 et piaculo se id omittere posse, apud prætorem urbanum
 9 profiteretur, prætor senatum consuleret; si ei permissum esset,
 quum in senatu centum non minus essent, ita id sacrum faceret,
 dum ne plus quinque sacrificio interessent, neu qua pecunia
 communis neu quis magister sacrorum aut sacerdos esset.
 19 Aliud deinde huic coniunctum, referente Q. Marcio consule,
 senatus consultum factum est, ut de iis, quos pro indicibus
 consules habuissent, integra res ad senatum referretur, quum
 2 Sp. Postumius quæstionibus perfectis Romam redisset. Minium
 Cerrinium Campanum Ardeam in vincula mittendum censuerunt,
 magistratibusque Ardeatium prædicendum, ut intentiore eum
 custodia asservarent, non solum ne effugeret, sed ne mortis

consciscendæ locum haberet. Sp. Postumius aliquanto post 3
 Romam venit. Eo referente de P. Æbutii et Hispalæ Fe-
 cenix præmio, quod eorum opera indicata Bacchanalia essent,
 senatus consultum factum est, uti singulis his centena millia 4
 æris quæstores urbani ex ærario darent; utique consul cum
 tribunis plebis ageret, uti ad plebem primo quoque tempore
 ferrent, ut P. Æbutio emerita stipendia essent, ne invitus
 militaret neve censor ei equum publicum assignaret; utique 5
 Fecenix Hispalæ datio, deminutio, gentis enuptio, tutoris
 optio item esset, quasi ei vir testamento dedisset, utique ei
 ingenuo nubere liceret, neu quid ei, qui eam duxisset, ob id
 fraudi ignominixve esset; utique consules prætoresque, qui 6
 nunc essent quique postea futuri essent, curarent, ne quid ei
 mulieri iniuriæ fieret, utique tuto esset; id senatum velle et
 æquum censere ut ita fieret. Ea omnia lata ad plebem fac- 7
 taque sunt ex senatus consulto; et de ceterorum indicum im-
 punitate præniisque consulibus permissum est.

Et iam Q. Marcius, quæstionibus suæ regionis perfectis, 20
 in Ligures provinciam proficisci parabat, tribus millibus peditum
 Romanorum, centum quinquaginta equitibus, et quinque millibus
 Latini nominis peditum, ducentis equitibus in supplementum
 acceptis. Eadem provincia, idem numerus peditum equitumque 2
 et collegæ decretus erat; exercitus acceperunt, quos priore
 anno C. Flaminius et M. Æmilius consules habuerant. Duas 3
 præterea legiones novas ex senatus consulto scribere iussi sunt,
 et viginti millia peditum sociis et nomini Latino imperarunt
 et equites mille trecentos, et tria millia peditum Romanorum,
 ducentos equites; totum hunc exercitum præter legiones in 4
 supplementum Hispaniensis exercitus duci placebat. Itaque
 consules, dum ipsi quæstionibus impediabantur, T. Mænum
 dilectui habendo præfecerunt. Perfectis quæstionibus, prior 5
 Q. Marcius in Ligures Apuanos est profectus. Dum penitus 6
 in abditos saltus, quæ latebræ receptaculaque illis semper
 fuerant, persequitur, in præoccupatis angustiis loco iniquo est
 circumventus. Quattuor millia militum amissa, et legionis 7

secundæ signa tria, undecim vexilla socium Latini nominis in potestatem hostium venerunt, et arma multa, quæ quia impedimento fugientibus per silvestres semitas erant, passim iactabantur. Prius sequendi Ligures finem quam fugæ Romani fecerunt. Consul ubi primum ex hostium agro evasit, ne, quantum deminutæ copiæ forent, appareret, in locis pacatis exercitum dimisit; non tamen obliterare famam rei male gestæ potuit; nam saltus, unde eum Ligures fugaverant, Marcius est appellatus.

- 21 Sub hunc nuntium ex Ligustinis vulgatum litteræ ex
2 Hispania mixtam gaudio tristitiam afferentes venerunt. C. Atinius, qui biennio ante prætor in eam provinciam profectus erat, cum Lusitanis in agro Astensi signis collatis pugnavit; ad sex millia
3 hostium sunt cæsa, ceteri fusi et fugati castrisque exuti. Ad oppidum deinde Astam oppugnandum legiones ducit; id quoque haud multo maiore certamine cepit quam castra; sed dum incautius subit muros, ictus ex vulnere post dies paucos
4 moritur. Litteris de morte proprætoris recitatis, senatus censuit mittendum, qui ad Lunæ portum C. Calpurnium prætorem consequeretur nuntiaretque, senatum æquum censere, ne
5 sine imperio provincia esset, maturare eum proficisci. Quarto die, qui missus erat, Lunam venit; paucis ante diebus Calpurnius profectus erat. Et in citeriore Hispania L. Manlius Acidinus, qui eodem tempore, quo C. Atinius, in provinciam
7 ierat, cum Celtiberis acie conflixit. Incerta victoria discessum est, nisi quod Celtiberi castra inde nocte proxima moverunt, Romanis et suos sepeliendi et spolia legendi ex hostibus
8 testas facta est. Paucos post dies maiore coacto exercitu Celtiberi ad Calagurrim oppidum ultro laccessiverunt prælio
9 Romanos. Nihil traditur, quæ causa numero aucto infirmiores eos fecerit; superati prælio sunt; ad duodecim millia hominum
10 cæsa, plus duo capta, et castris Romanus potitur; et nisi successor adventu suo inhibuisset impetum victoris, subacti Celtiberi forent. Novi prætores ambo in hiberna exercitus deduxerunt.

Per eos dies, quibus hæc ex Hispania nuntiata sunt, ludi 22
Taurii per biduum facti religionis causa. Apparatos deinde ludos M. Fulvius, quos voverat Ætolico bello, fecit. Multi 2
artifices ex Græcia venerunt honoris eius causa; athletarum quoque certamen tum primo Romanis spectaculo fuit, et venatio data leonum et pantherarum, et prope huius sæculi copia ac varietate ludicrum celebratum est. Novendiale deinde 3
sacrum tenuit, quod in Piceno per triduum lapidibus pluverat ignesque cælestes multifariam orti adussisse complurium levi afflatu vestimenta maxime dicebantur. Addita et unum diem 4
supplicatio est ex decreto pontificum, quod ædes Opis in Capitolio de cælo tacta erat. Hostiis maioribus consules procurarunt urbemque lustraverunt. Sub idem tempus et ex 5
Umbria nuntiatum est, semimarem duodecim ferme annos natum inventum. Id prodigium abominantes arceri Romano agro necarique quam primum iusserunt.

Eodem anno Galli Transalpini transgressi in Venetiam 6
sine populatione aut bello, haud procul inde, ubi nunc Aquileia est, locum oppido condendo ceperunt. Legatis Romanis de 7
ea re trans Alpes missis responsum est, neque profectos ex auctoritate gentis eos nec, quid in Italia facerent, sese scire.

L. Scipio ludos eo tempore, quos bello Antiochi vovisse 8
sese dicebat, ex collata ad id pecunia ab regibus civitatibusque per dies decem fecit. Legatum eum post damnationem et 9
bona vendita missum in Asiam ad dirimenda inter Antiochum et Eumenem reges certamina, Valerius Antias est auctor; tum 10
collatas ei pecunias congregatosque per Asiam artifices, et quorum ludorum post bellum, in quo votos diceret, mentionem non fecisset, de iis post legationem demum in senatu actum.

Quum iam in exitu annus esset, Q. Marcius absens ma- 23
gistratu abiturus erat; Sp. Postumius, quæstionibus cum summa fide curaque perfectis, comitia habuit. Creati consules sunt 2
App. Claudius Pulcher, M. Sempronius Tuditanus. Postero die A. u. c. 569.
prætores facti P. Cornelius Cethegus, A. Postumius Albinus, A. Ch. 185.
C. Afranius Stellio, C. Atilius Serranus, L. Postumius Temp-

3 sanus, M. Claudius Marcellinus. Extremo anni, quia Sp. Postumius consul renuntiaverat, peragrantem se propter questionem utrumque litus Italiae desertas colonias Sipontum supero, 4 Buxentum infero mari invenisse, triumviri ad colopos eo scribendos ex senatus consulto ab T. Mænio prætore urbano creati sunt L. Scribonius Libo, M. Tuccius, Cn. Bæbium Tamphilus.

5 Cum Perseo rege et Macedonibus bellum quod imminabat, non, unde plerique opinantur, nec ab ipso Perseo causas cepit; inchoata initia a Philippo sunt; et is ipse, si diutius vixisset, 6 id bellum gessisset. Una eum res, quum victo leges imponerentur, maxime angebat, quod, qui Macedonum ab se deferant in bello, in eos ius sæviendi ademptum ei ab senatu 7 erat, quum, quia rem integram Quinctius in condicionibus pacis 8 distulerat, non desperasset impetrari posse. Antiocho rege deinde bello superato ad Thermopylas, divisis partibus quum per eosdem dies consul Acilius Heracleam, Philippus Lamiam 9 oppugnasset, capta Heraclea quia iussus abscedere a mœnibus Lamiae erat, Romanisque oppidum deditum est, ægre 10 eam rem tulerat. Permulsit iram eius consul, quod ad Nauptum ipse festinans, quo se ex fuga Ætoli contulerant, Philippo permisit, ut Athamaniae et Amyndro bellum inferret et urbes, quas Thessalis Ætoli ademerant, regno adiceret. 11 Haud magno certamine et Amyndrum Athamania expulerat 12 et urbes receperat aliquot; Demetriadem quoque, urbem validam et ad omnia opportunam, et Magnetum gentem suae 13 dicionis fecit. Inde et in Thracia quasdam urbes, novae atque insuetæ libertatis vitio, seditionibus principum, turbatas, partibus, quæ domestico certamine vincerentur, adiungendo sese 24 cepit. His sedata in præsentia regis ira in Romanos est; nunquam tamen remisit animum a colligendis in pace viribus, quibus, quandoque data fortuna esset, ad bellum uteretur. 2 Vectigalia regni non fructibus tantum agrorum portoriisque maritimis auxit, sed metalla etiam et vetera intermissa recoluit 3 et nova multis locis instituit. Ut vero antiquam multitudinem

hominum, quæ belli cladibus amissa erat, restitueret, non subolem tantum stirpis parabat cogendis omnibus procreare atque educare liberos, sed Thracum etiam magnam multitudinem in 4 Macedoniam traduxerat, quietusque aliquamdiu a bellis omni cura in augendas regni opes intentus fuerat. Rediere deinde 5 causæ, quæ de integro iram moverent in Romanos. Thessalorum et Perrhæborum querelæ de urbibus suis ab eo possessis et legatorum Eumenis regis de Thraciis oppidis per vim occupatis traductaque in Macedoniam multitudine ita auditæ erant, ut eas non neglegi satis appareret. Maxime moverat 7 senatum, quod iam Æni et Maroneæ affectari possessionem audierant; minus Thessalos curabant. Athamanes quoque 8 venerant legati, non partis amissæ, non finium iacturam querentes, sed totam Athamaniam sub ius iudiciumque regis venisse. Et Maronitarum exsules venerant, pulsique, quia liber- 9 tatis causam defendissent ab regio præsidio; ei non Maroneam modo, sed etiam Ænum in potestate narrabant esse Philippi. Venerant et a Philippo legati ad purganda ea, qui nihil nisi 10 permissu Romanorum imperatorum factum affirmabant; civitates Thessalorum et Perrhæborum et Magnetum et cum 11 Amyndro Athamanum gentem in eadem causa, qua Ætolos, fuisse; Antiocho rege pulso, occupatum oppugnandis Ætolicis 12 urbibus consulem ad recipiendas eas civitates Philippum misisse; armis subactos parere. Senatus, ne quid absente rege statueret, 13 legatos ad eas controversias disceptandas misit Q. Cæcilius Metellum, M. Bæbium Tamphilum, Ti. Sempronium, quorum 14 sub adventum ad Thessalica Tempe omnibus iis civitatibus, quibus cum rege disceptatio erat, concilium indictum est.

Ibi quum Romani legati disceptatorum loco, Thessali 25 Perrhæbique et Athamanes haud dubii accusatores, Philippus ad audienda crimina tanquam reus consedissent, pro ingenio 2 quisque eorum, qui principes legationum erant, et gratia cum Philippo aut odio acerbius leniusve egerunt. In controversiam 3 autem veniebant Philippopolis, Tricca, Phaloria et Eurymenæ et cetera circa eas oppida, utrum, Thessalorum iuris quum 4

essent, vi ademptæ possessæque ab Ætolis forent (nam Philip-
 5 pum Ætolis ademisse eas constabat), an Ætolica antiquitus ea
 oppida fuissent: ita enim Acilium regi concessisse, si Ætolorum
 fuissent, et si voluntate, non si vi atque armis coacti cum
 6 Ætolis essent. Eiusdem formulæ disceptatio de Perrhæborum
 Magnetumque oppidis fuit; omnium enim iura possidendo per
 7 occasiones Ætoli miscuerant. Ad hæc, quæ disceptationis
 erant, querelæ Thessalorum adiectæ, quod ea oppida, si iam
 8 redderentur sibi, spoliata ac deserta redditurus esset; nam
 præter belli casibus amissos, quingentos principes iuventutis in
 Macedoniam abduxisse, et opera eorum in servilibus abuti
 ministeriis, et quæ reddiderit coactus Thessalis, inutilia ut
 9 redderet, curasse. Thebas Phthias unum maritimum emporium
 fuisse quondam Thessalis, quæstuosum et frugiferum; ibi
 navibus onerariis comparatis regem, quæ præter Thebas De-
 metriadem cursum dirigerent, negotiationem maritimam omnem
 10 eo avertisse. Iam ne a legatis quidem, qui iure gentium
 sancti sint, violandis abstinere; insidias positas euntibus ad
 11 T. Quinctium. Itaque ergo in tantum metum omnes Thessalos
 coniectos, ut non in civitatibus suis, non in communibus gentis
 conciliis quisquam hiscere audeat; procul enim abesse libertatis
 auctores Romanos; lateri adhærere gravem dominum, prohi-
 bentem uti beneficiis populi Romani. Quid autem, si vox
 12 libera non sit, liberum esse? Nunc se fiducia et præsidio
 legatorum ingemiscere magis quam loqui. Nisi provideant
 aliquid Romani, quo et Græcis Macedoniam accolentibus me-
 tus et audacia Philippo minuatur, nequicquam et illum victum
 13 et se liberatos esse. Ut equum tenacem [non parentem,]
 14 frenis asperioribus castigandum esse. Hæc acerbe postremi,
 quum priores leniter permulsissent iram eius petentes, ut
 15 ignosceret pro libertate loquentibus, et ut, deposita domini
 acerbitate, assuesceret socium atque amicum sese præstare et
 imitaretur populum Romanum, qui caritate quam metu adiun-
 16 gere sibi socios mallet. Thessalis auditis, Perrhæbi Gonnocon-
 dylum, quod Philippus Olympiadem appellaverat, Perrhæbiæ

fuisse, et ut sibi restitueretur, agebant; et de Malloëa et Eri-
 cinio eadem postulatio erat. Athamanes libertatem repetebant 17
 et castella Athenæum et Pœtneum. Philippus, ut accusatoris - 26
 potius quam rei speciem haberet, et ipse a querelis orsus,
 Menelaidem in Dolopia, quæ regni sui fuisset, Thessalos vi
 atque armis expugnasse questus est, item Petram in Pieria
 ab iisdem Thessalis Perrhæbisque captam; Xynias quidem, 2
 haud dubie Ætolicum oppidum, sibi contribuisse eos; et Para-
 cheloida, quæ sub Athamania esset, nullo iure Thessalorum
 formulæ factam. Nam quæ sibi crimina obiiciantur de insi- 3
 diis legatorum et maritimis portubus frequentatis aut desertis,
 alterum deridiculum esse, se reddere rationem, quos portus 4
 mercatores aut nautici petant, alterum mores respicere suos.
 Tot annos esse, per quos nunquam cessaverint legati nunc ad 5
 imperatores Romanos, nunc Romam ad senatum crimina de
 se deferre; quem unquam verbo violatum esse? Semel eunti- 6
 bus ad Quinctium insidias dici factas; sed quid iis acciderit,
 non adiaci. Quærentium, quod falso obiiciant, quum veri nihil
 habeant, ea crimina esse. Insolenter et immodice abuti Thes- 7
 salos indulgentia populi Romani, velut ex diutina siti nimis
 avide meram haurientes libertatem; ita servorum modo 8
 præter spem repente manumissorum licentiam vocis et linguæ
 experiri et iactare sese insectatione et conviciis dominorum.
 Elatus deinde ira adiecit, nondum omnium dierum solem occi- 9
 disse. Id minaciter dictum non Thessali modo in sese, sed
 etiam Romani acceperunt. Et quum fremitus post eam vocem 10
 ortus et tandem sedatus esset, Perrhæborum inde Athamanum-
 que legatis respondit, eandem, de quibus illi agant, civitatum
 causam esse. Consulem Acilium et Romanos sibi dedisse eas, 11
 quum hostium essent. Si suum munus, qui dedissent, adimere 12
 velint, scire cedendum esse; sed meliori et fideliori amico
 in gratiam levium et inutilium sociorum iniuriam eos
 facturos. Nec enim ullius rei minus diuturnam esse gratiam 13
 quam libertatis, præsertim apud eos, qui male utendo eam
 corrupturi sint. Causa cognita, pronuntiarunt legati, placere 14

deduci præsidia Macedonum ex iis urbibus et antiquis Macedoniæ terminis regnum finire. De iniuriis, quas ultro citroque illatas querantur, quo modo inter eas gentes et Macedonas disceptetur, formulam iuris exsequendi constituendam esse.

- 27 Inde, graviter offenso rege, Thessalonice ad cognoscen-
 2 dum de Thraciæ urbibus proficiscuntur. Ibi legati Eumenis,
 si liberas esse Ænum et Maroneam velint Romani, nihil sui
 pudoris esse ultra dicere, quam ut admoneant, re, non verbo
 eos liberos relinquant nec suum munus intercipi ab alio pati-
 3 antur. Sin autem minor cura sit civitatum in Thracia posi-
 tarum, multo verius esse, quæ sub Antiocho fuerint, præmia
 4 belli Eumenem quam Philippum habere, vel pro patris Attali
 meritis bello, quod adversus Philippum ipsum gesserit populus
 Romanus, vel suis, quod Antiochi bello terra marique laboribus
 5 periculisque omnibus interfuerit. Habere eum præterea decem
 legatorum in eam rem præiudicium, qui quum Chersonesum
 Lysimachiamque dederint, Maroneam quoque atque Ænum
 profecto dedisse, quæ ipsa propinquitate regionis velut appendices
 6 maioris muneris essent. Nam Philippum quidem quo aut
 merito in populum Romanum aut iure imperii, quum tam pro-
 cul a finibus Macedoniæ absint, civitatibus his præsidia im-
 posuisse? Vocari Maronitas iuberent; ab iis certiora omnia de
 7 statu civitatum earum scituros. Legati Maronitarum vocati,
 non uno loco tantum urbis præsidium regium esse, sicut in
 aliis civitatibus, dixerunt, sed pluribus simul, et plenam Ma-
 8 cedonum Maroneam esse. Itaque dominari assentatores re-
 gios; his solis loqui et in senatu et in contionibus licere; eos
 9 omnes honores et capere ipsos et dare aliis. Optimum quem-
 que, quibus libertatis, quibus legum cura sit, aut exulare
 pulsos patria aut inhonoratos et deterioribus obnoxios silere.
 10 De iure etiam finium pauca adiecerunt. Q. Fabium Labeonem,
 quum in regione ea fuisset, direxisse finem Philippo veterem
 viam regiam, quæ ad Thraciæ Paroream subeat, nusquam ad
 mare declinantem; Philippum novam postea deflexisse viam,
 28 qua Maronitarum urbes agrosque amplectatur. Ad ea Phi-

lippus longe aliam, quam adversus Thessalos Perrhæbosque
 nuper, ingressus disserendi viam „Non cum Maronitis“ inquit
 „mihi aut cum Eumene disceptatio est, sed iam vobiscum,
 Romani, a quibus nihil æqui me impetrare iam diu animad-
 verto. Civitates Macedonum, quæ a me inter indutias defe- 2
 cerant, reddi mihi æquum censebam, non quia magna accessio
 ea regni futura esset (sunt enim et parva oppida et in finibus
 extremis posita), sed quia multum ad reliquos Macedonas
 continendos exemplum pertinebat; negatum est mihi. Bello 3
 Ætolico Lamiam oppugnare iussus a consule M'. Acilio, quum
 diu fatigatus ibi operibus præliisque essem, transcendentem
 me iam muros a capta prope urbe revocavit consul et ab-
 ducere copias inde coegit. Ad huius solatium iniuriæ permis- 4
 sum est, ut Thessaliæ Perrhæbiæque et Athamanum reciperem
 quædam castella magis quam urbes; ea quoque ipsa vos
 mihi, Q. Cæcili, paucos ante dies ademistis. Pro non dubio 5
 paulo ante, si diis placet, legati Eumenis sumebant, quæ An-
 tiochi fuerunt, Eumenem æquius esse quam me habere. Id
 ego longe aliter iudico esse. Eumenes enim non, nisi vicis-
 sent Romani, sed nisi bellum gessissent, manere in regno suo
 non potuit; itaque ille vestrum meritum habet, non vos illius; 6
 mei autem regni tantum aberat ut ulla pars in discrimine
 fuerit, ut tria millia talentum et quinquaginta tectas naves et
 omnes Græciæ civitates, quas antea tenuissem, pollicentem ultro
 Antiochum in mercedem societatis sim aspernatus. Hostem- 7
 que ei me esse prius etiam, quam M'. Acilius exercitum
 in Græciam traiceret, prætuli. Et cum eo consule belli
 partem, quamcunque mihi delegavit, gessi, et insequenti con- 8
 suli L. Scipioni, quum terra statuisset ducere exercitum ad
 Hellespontum, non iter tantum per regnum nostrum dedi, sed
 vias etiam munivi, pontes feci, commeatus præbui, nec per 9
 Macedoniam tantum, sed per Thraciam etiam, ubi inter cetera
 pax quoque præstanda a barbaris erat. Pro hoc studio meo 10
 erga vos, ne dicam merito, utrum adicere vos, Romani, ali-
 quid et amplificare et augere regnum meum munificentia vestra

oportebat an, quæ haberem aut meo iure aut beneficio vestro,
 11 eripere, id quod nunc facitis? Macedonum civitates, quas
 regni mei fuisse fatemini, non restituuntur. Eumenes tan-
 quam ad Antiochum spoliandum me venit et, si diis pla-
 cet, decem legatorum decretum calumniæ impudentissimæ præ-
 12 tendit, quo maxime et refelli et coargui potest; disertis-
 sime enim planissimeque in eo scriptum est, Chersonesum et
 Lysimachiam Eumeni dari. Ubi tandem Ænus et Maronea
 et Thraciæ civitates adscriptæ sunt? Quod ab illis ne postu-
 lare quidem est ausus, id apud vos, tanquam ab illis impe-
 13 traverit, obtinebit? Quo in numero me apud vos esse velitis,
 refert. Si tanquam inimicum et hostem insectari propositum
 14 est, pergite, ut cœpistis, facere; sin aliquis est respectus mei
 ut socii atque amici regis, deprecor, ne me tanta iniuria dig-
 29 num indicetis. Movit aliquantum oratio regis legatos; itaque
 medio responso rem suspenderunt: si decem legatorum de-
 2 creto Eumeni datæ civitates eæ essent, nihil se mutare; si
 Philippus bello cepisset eas, præmium victoriæ iure belli ha-
 biturum; si neutrum eorum foret, cognitionem placere senatui
 reservari, et ut omnia in integro manerent, præsidia, quæ in
 iis urbibus sint, deduci.
 3 Hæ causæ maxime animum Philippi alienaverunt ab
 Romanis, ut non a Perseo filio eius novis causis motum, sed
 4 ob has a patre bellum relictum filio videri possit. Romæ
 nulla Macedonici belli suspicio erat. L. Manlius proconsul
 ex Hispania redierat; cui postulanti ab senatu in æde Bel-
 lonæ triumphum rerum gestarum magnitudo impetrabilem fa-
 5 ciebat; exemplum obstabat, quod ita comparatum more maio-
 rum erat, ne quis, qui exercitum non deportasset, triumpharet,
 nisi perdomitam pacatamque provinciam tradidisset successori.
 Medius tamen honos Manlio habitus, ut ovans urbem iniret.
 6 Tulit coronas aureas quinquaginta duas, auri præterea pondo
 7 centum triginta duo, argenti sedecim millia trecenta, et pro-
 nuntiavit in senatu, decem millia pondo argenti et octoginta

auri Q. Fabium quæstorem advehere; id quoque se in æra-
 rium delaturum.

Magnus motus servilis eo anno in Apulia fuit. Taren- 8
 tum provinciam L. Postumius prætor habebat. Is de pasto- 9
 rum coniuratione, qui vias latrociniiis pascuaque publica infesta
 habuerant, quæstionem severe exercuit. Ad septem millia
 hominum condemnavit; multi inde fugerunt; de multis sump-
 tum est supplicium. Consules, diu retenti ad urbem dilectibus, 10
 tandem in provincias profecti sunt.

Eodem anno in Hispania prætores C. Calpurnius et L. 30
 Quinctius, quum primo vere ex hibernis copias eductas in
 Bæturia innoxissent, in Carpetaniam, ubi hostium castra erant,
 progressi sunt, communi animo consilioque parati rem gerere.
 Haud procul Dipone et Toletum urbibus inter pabulatores 2
 pugna orta est, quibus dum utrinque subvenitur a castris,
 paulatim omnes copię in aciem eductæ sunt. In eo tumultu- 3
 uario certamine et loca sua et genus pugnae pro hoste fuere;
 duo exercitus Romani fusi atque in castra compulsi sunt.
 Non institere percussis hostes. Prætores Romani, ne postero 4
 die castra oppugnarentur, silentio proximæ noctis tacito signo
 exercitum abduxerunt. Luce prima Hispani acie instructa ad 5
 vallum accesserunt, vacuaque præter spem castra ingressi,
 quæ derelicta inter nocturnam trepidationem erant, diripuerunt,
 regressique in castra sua paucos dies quieti iis stativis manserunt.
 Romanorum sociorumque in prælio fugaque ad quinque 6
 millia occisa, quorum se spoliis hostes armarunt. Inde ad
 Tagum flumen profecti sunt. Prætores interim Romani omne 7
 id tempus contrahendis ex civitatibus sociis Hispanorum aux-
 iliis et reficiendis ab terrore adversæ pugnae militum animis
 consumpserunt. Ubi satis placuere vires et iam miles quo- 8
 que ad delendam priorem ignominiam hostem poscebat, duode-
 cim millia passuum ab Tago flumine posuerunt castra. Inde 9
 tertia vigilia sublati signis, quadrato agmine principio lucis
 ad Tagi ripam pervenerunt. Trans fluvium in colle hostium 10
 castra erant. Extemplo, qua duobus locis vada nudabat

amnis, dextra parte Calpurnius, læva Quinctius exercitus
 traduxerunt, quieto hoste, dum miratur subitum adventum
 consultatque, qui tumultum iniicere trepidantibus in ipso trans-
 11 ita amnis potuisset. Interim Romani, impedimentis quoque
 omnibus traductis contractisque in unum locum, quia iam
 moveri videbant hostem nec spatium erat castra communi-
 12 endi, aciem instruxerunt. In medio locatæ quinta Calpurnii
 legio et octava Quinctii; id robur totius exercitus erat; cam-
 pum apertum usque ad hostium castra habebant, liberum a
 31 metu insidiarum. Hispani postquam in citeriore ripa duo
 Romanorum agmina conspexerunt, ut, priusquam se iungere
 atque instruere possent, occuparent eos, castris repente effusi
 2 cursu ad pugnam tendunt. Atrox in principio prælium fuit,
 et Hispanis recenti victoria inflatis et insueta ignominia mi-
 3 lite Romano accenso. Acerrime media acies, duæ fortissimæ
 legiones dimicabant; quas quum aliter moveri loco non posse
 hostis cerneret, cuneo institit pugnare, et usque plures confer-
 4 tioresque medios urgebant. Ibi postquam laborare aciem
 Calpurnius prætor vidit, T. Quinctilium Varum et L. Iuven-
 tium Thalmam legatos ad singulas legiones adhortandas pro-
 5 pere mittit; docere et monere iubet, in illis spem omnem
 vincendi et retinendæ Hispaniæ esse; si illi loco cedant, ne-
 minem eius exercitus non modo Italiam, sed ne Tagi quidem
 6 ulteriorem ripam unquam visurum. Ipse cum equitibus dua-
 rum legionum paulum circumvectus in cuneum hostium, qui
 7 mediam urgebat aciem, ab latere incurrit. Quinctius cum
 suis equitibus alterum hostium latus invadit. Sed longe acrius
 8 Calpurniani equites pugnabant, et prætor ante alios; nam et
 primus hostem percussit et ita se immiscuit mediis, ut vix,
 9 utrius partis esset, nosci posset. Et equites prætoris eximia
 virtute et equitum pedites accensi sunt. Pudor movit primos
 centuriones, qui inter tela hostium prætorem conspexerunt;
 itaque urgere signiferos pro se quisque, iubere inferre signa
 10 et confestim militem sequi. Renovatur ab omnibus clamor;
 impetus fit velut ex superiore loco. Haud secus ergo quam

torrentis modo fundunt sternuntque percussos, nec sustineri
 alii super alios inferentes sese possunt. Fugientes in castra 11
 equites persecuti sunt et permixti turbæ hostium intra vallum
 penetraverunt, ubi ab relictis in præsidio castrorum prælium
 instauratum, coactique sunt Romani equites descendere ex equis.
 Dimicantibus iis legio quinta supervenit; deinde, ut quæque 12
 potuerant, copiæ affluebant. Cæduntur passim Hispani per 13
 tota castra, nec plus quam quattuor millia hominum effuge-
 runt. Inde tria millia fere, qui arma retinuerant, montem
 propinquum ceperunt; mille semermes maxime per agros
 palati sunt. Supra triginta quinque millia hostium fuerant, 14
 ex quibus tam exigua pars pugnae superfuit. Signa capta
 centum triginta duo. Romani sociique paulo plus sexcenti et 15
 provincialium auxiliorum centum quinquaginta ferme cecide-
 runt. Tribuni militum quinque amissi et pauci equites Ro- 16
 mani cruentæ maxime victoriæ speciem fecerunt. In castris
 hostium, quia ipsis spatium sua communiendi non fuerat,
 manserunt. Pro contione postero die laudati donatique a C. 17
 Calpurnio equites phaleris, pronuntiavitque, eorum maxime
 opera hostes fusos, castra capta et expugnata esse. Quinc- 18
 tius alter prætor suos equites catellis ac fibulis donavit. Do-
 nati et centuriones ex utriusque exercitu permulti, maxime
 qui mediam aciem tenuerunt.

Consules, dilectibus aliisque, quæ Romæ agendæ erant, 32
 peractis rebus, in Ligures provinciam exercitum duxerunt.
 Sempronius a Pisis profectus in Apuanos Ligures, vastando 2
 agros urendoque vicos et castella eorum aperuit saltum usque
 ad fluvium Macram et Lunæ portum. Hostes montem, anti- 3
 quam sedem maiorum suorum, ceperunt, et inde, superata
 locorum iniquitate, prælio deiecti sunt. Et App. Claudius 4
 felicitatem virtutemque collegæ in Liguribus Ingaunis æquavit
 secundis aliquot præliis. Sex præterea oppida eorum ex-
 pugnavit; multa millia hominum in iis cepit; belli auctores
 tres et quadraginta securi percussit.

Iam comitiorum appetebat tempus; prior tamen Claudius 5

quam Sempronius, cui sors comitia habendi obtigerat, Romam
 6 venit, quia P. Claudius frater eius consulatum petebat. Com-
 petitores habebat patricos L. Æmiliū, Q. Fabiū, Ser.
 Sulpiciū Galbam, veteres candidatos et ab repulsis eo magis
 7 debitum, quia primo negatus erat, honorem repetentes; etiam
 quia plus quam unum ex patriciis creari non licebat, artior
 8 petitio quattuor petentibus erat. Plebeiū quoque gratiosi ho-
 mines petebant, L. Porcius, Q. Terentius Culleo, Cn. Bæbius
 Tamphilus, et hi repulsis in spem impetrandi tandem ali-
 9 quando honoris dilati. Claudius ex omnibus unus novus
 candidatus erat. Opinione hominum haud dubie destinabantur
 10 Q. Fabius Labeo et L. Porcius Licinus; sed Claudius consul
 sine lictoribus cum fratre toto foro volitans, clamitantibus ad-
 11 versariis et maiore parte senatus, meminisse eum debere, se
 prius consulem populi Romani quam fratrem P. Claudii esse;
 quin ille sedens pro tribunali aut arbitrum aut tacitum spec-
 tatore comitorum se præberet? coerceri tamen ab effuso
 12 studio nequii. Magnis contentionibus tribunorum quoque ple-
 bis, qui aut contra consulem aut pro studio eius pugnabant,
 comitia aliquoties turbata, donec pervicit Appius. ut deiecto
 13 Fabio fratrem traheret. Creatus P. Claudius Pulcher præter
 spem suam et ceterorum. Locum suum tenuit L. Porcius Licinus,
 quia moderatis studiis, non vi Claudiana inter plebeios certatum
 14 est. Prætorum inde comitia sunt habita; C. Decimius Flavius,
 P. Sempronius Longus, P. Cornelius Cethegus, Q. Nævius
 Matho, C. Sempronius Blæsus, A. Terentius Varro prætores facti
 15 Hæc eo anno, quo App. Claudius, M. Sempronius consules
 33 fuerunt, domi militæque gesta. Principio insequentis anni P.
 A. u. c. 570. Claudius, L. Porcius consules, quum Q. Cæcilius, M. Bæbius,
 A. Ch. 184. Ti. Sempronius, qui ad disceptandum inter Philippum et
 2 Eumenem reges Thessalorumque civitates missi erant, lega-
 tionem renuntiassent, regum quoque eorum civitatumque le-
 3 gatos in senatum introduxerunt. Eadem utrinque iterata, quæ
 dicta apud legatos in Græcia erant. Aliam deinde novam
 legationem patres, cuius princeps App. Claudius fuit, in Græ-

ciam et Macedoniam decreverunt ad visendum, redditiene
 civitates Thessalis et Perrhæbis essent. Iisdem mandatum, 4
 ut ab Æno et Maronea præsidia deducerentur maritimaque
 omnis Thraciæ ora a Philippo et Macedonibus liberaretur.
 Peloponnesum quoque adire iussi, unde prior legatio disces- 5
 serat incertiore statu rerum, quam si non venissent; nam super
 cetera etiam sine responso dimissi, nec datum petentibus erat
 Achæorum concilium. De qua re querente graviter Q. Cæ- 6
 cilio, et simul Lacedæmoniis deplorantibus mœnia diruta, ab-
 ductam plebem in Achaïam et venundatam, ademptas, qui-
 bus ad eam diem civitas stetisset, Lycurgi leges, Achæi 7
 maxime concilii negati crimen excusabant recitando legem,
 quæ nisi belli pacisve causa, et quum legati ab senatu cū
 litteris aut scriptis mandatis venirent, vetaret indici concilium.
 Ea ne postea excusatio esset, ostendit senatus, curæ iis esse 8
 debere, ut legatis Romanis semper aduendi concilium gentis
 potestas fieret, quemadmodum et illis, quoties vellent, senatus
 daretur.

Dimissis iis legationibus, Philippus a suis certior factus, 34
 cedendum civitatibus deducendaque præsidia esse, infensus
 omnibus in Maronitas iram effundit. Onomasto, qui præerat 2
 maritimæ oræ, mandat, ut partis adversæ principes interficeret.
 Ille per Casandrum quendam, unum ex regiis iam diu habi-
 tantem Maronæ, nocte Thracibus intromissis velut in bello
 capta urbe cædem fecit. Apud legatos Romanos querentes, 3
 tam crudeliter adversus innoxios Maronitas, tam superbe ad-
 versus populum Romanum factum, ut, quibus libertatem resti-
 tuendam senatus censuisset, ii pro hostibus trucidarentur, ab-
 nuebat, quicquam eorum ad se aut quemquam suorum perti-
 nere; seditione inter ipsos dimicatum, quum alii ad se, alii 4
 ad Eumenem civitatem traherent; id facile scituros esse, si
 percontarentur ipsos Maronitas, — haud dubius, percussis om- 5
 nibus terrore tam recentis cædis, neminem hiscere adversus
 se ausurum. Negare Appius, rem evidentem pro dubia quæ- 6
 rendam. Si ab se culpam remove vellet, Onomastum et

Casandrum, per quos acta res diceretur, mitteret Romam, ut
 7 eos senatus percontari posset. Primo adeo perturbavit ea
 vox regem, ut non color, non vultus ei constaret; deinde,
 collecto tandem animo, Casandrum, qui Maroneæ fuisset, si
 8 utique vellent, se missurum dixit; ad Onomastum quidem quid
 eam rem pertinere, qui non modo Maroneæ, sed ne in re-
 9 gione quidem propinqua fuisset? Et parcebat magis Ono-
 masto, honoratori amico, et eundem indicem haud paulo plus
 timebat, quia et ipse sermonem contulerat cum eo et multo-
 10 rum talium ministrum et conscium habebat. Casander quo-
 que, missis, qui per Epirum ad mare prosequerentur eum,
 35 ne qua indicium emanaret, veneno creditur sublatus. Et le-
 gati a Philippi colloquio ita digressi sunt, ut præ se ferrent,
 2 nihil eorum sibi placere, et Philippus minime, quin rebellan-
 dum esset, dubius. Quia tamen immaturæ ad id vires erant,
 ad moram interponendam Demetrium, minorem filium, mittere
 Romam simul ad purganda crimina, simul ad deprecandam
 3 iram senatus statuit, satis credens, ipsum etiam iuvenem,
 quod Romæ obses specimen indolis regiæ dedisset, aliquid
 4 momenti facturum. Interim per speciem auxilii Byzantiis
 ferendi, re ipsa ad terrorem regulis Thracum iniiciendum
 profectus, percussis iis uno proelio et Amadoco duce capto,
 in Macedoniam rediit, missis ad accolæ Histri fluminis bar-
 baros, ut in Italiam irrumperent, sollicitandos.

5 Et in Peloponneso adventus legatorum Romanorum, qui
 ex Macedonia in Achaiam ire iussi erant, expectabatur; ad-
 versus quos ut præparata consilia haberent, Lycortas prætor
 6 concilium indixit. Ibi de Lacedæmoniis actum. Ex hostibus
 eos accusatores factos, et periculum esse, ne victi magis ti-
 mendî forent, quam bellantes fuissent. Quippe in bello sociis
 Romanis Achæos usos; nunc eosdem Romanos æquiores La-
 7 cedæmoniis quam Achæis esse, ubi Areus et Alcibiades,
 ambo exsules suo beneficio restituti, legationem Romam ad-
 versus gentem Achæorum ita de ipsis meritam suscepissent,
 adeoque infesta oratione usi essent, ut pulsi patria, non restituti

in eam viderentur. Clamor undique ortus, referret nominatim 8
 de iis; et quum omnia ira, non consilio gererentur, capitis
 damnati sunt. Paucos post dies Romani legati venerunt; his
 Clitore in Arcadia datum est concilium. Priusquam agerent 36
 quicquam, terror Achæis iniectus erat et cogitatio, quam non
 ex æquo disceptatio futura esset, quod Areum et Alcibiadem 2
 capitis ab se concilio proximo damnatos cum legatis vide-
 bant; nec hiscere quisquam audebat. Appius ea, quæ apud 3
 senatum questi erant Lacedæmonii, displicere senatui ostendit,
 cædem primum ad Compasium factam eorum, qui a Philo-
 pœmene ad causam dicendam evocati venissent; deinde, quum 4
 in homines ita sævitum esset, ne ulla parte crudelitas
 eorum cessaret, muros dirutos urbis nobilissimæ esse, leges
 vetustissimas abrogatas inclitamque per gentes disciplinam
 Lycurgi sublatam. Hæc quum Appius dixisset, Lycortas, et 5
 quia prætor, et quia Philopœmenis, auctoris omnium, quæ
 Lacedæmone acta fuerant, factionis erat, ita respondit: „Diffi- 6
 cilio nobis, App. Claudi, apud vos oratio est, quam Romæ
 nuper apud senatum fuit. Tunc enim Lacedæmoniis accusan- 7
 tibus respondendum erat; nunc a vobis ipsis accusati sumus,
 apud quos causa est dicenda. Quam iniquitatem condicionis 8
 subimus illa spe, iudicis animo te auditurum esse, posita con-
 tentione, qua paulo ante egisti. Ego certe, quum ea, quæ et
 hic antea apud Q. Cæciliū et postea Romæ questi sunt La-
 cedæmonii, a te paulo ante relata sint, non tibi, sed illis me
 apud te respondere credam. Cædem obicitis eorum, qui a 9
 Philopœmene prætore evocati ad causam dicendam interfecti
 sunt. Hoc ego crimen non modo a vobis, Romani, sed ne
 apud vos quidem nobis obiciendum fuisse arbitror. Quid ita?
 Quia in vestro fœdere erat, ut maritimis urbibus abstinerent Lace-
 dæmonii. Quo tempore armis captis urbes, a quibus abstinere 10
 iussi erant, nocturno impetu occupaverunt, si T. Quinctius, si
 exercitus Romanus, sicut antea, in Peloponneso fuisset, eo
 nimirum capti et oppressi confugissent; quum vos procul essetis, 11
 quo alio nisi ad nos, socios vestros, quos antea Gytheo opem

ferentes, quos Lacedæmonem vobiscum simili de causa oppug-
 12 nantes viderant, confugerent? Pro vobis igitur iustum piumque
 bellum suscepimus. Quod quum alii laudent, reprehendere ne
 Lacedæmonii quidem possint, dii quoque ipsi comprobaverint,
 qui nobis victoriam dederunt, quonam modo ea, quæ belli iure
 acta sunt, in disceptationem veniunt? Quorum tamen maxima
 13 pars nihil pertinet ad nos. Nostrum est, quod evocavimus
 ad causam dicendam eos, qui ad arma multitudinem exciverant,
 qui expugnaverant maritima oppida, qui diripuerant, qui cædem
 14 principum fecerant. Quod vero illi venientes in castra inter-
 fecti sunt, vestrum est, Areu et Alcibiade, qui nunc nos, si
 15 diis placet, accusatis, non nostrum. Exsules Lacedæmoniorum,
 quo ex numero hi quoque duo fuerunt, et tunc nobiscum erant
 et, quod domicilio sibi delegerant maritima oppida, se petitos
 credentes, in eos, quorum opera patria extorres ne in tuto
 quidem exsilio posse consensescere se indignabantur, impetum
 16 fecerunt. Lacedæmonii igitur Lacedæmonios, non Achæi inter-
 37 fecerunt, nec, iure an iniuria cæsi sint, argumentari refert. At
 enim illa certe vestra sunt, Achæi, quod leges disciplinamque
 2 vetustissimam Lycurgi sustulistis, quod muros diruistis. Quæ
 utraque ab iisdem obiici qui possunt, quum muri Lacedæmoniis
 non ab Lycurgo, sed paucos ante annos ad dissolvendam
 3 Lycurgi disciplinam exstructi sint? Tyranni enim nuper eos
 arcem et munimentum sibi, non civitati paraverunt, et, si
 existat hodie ab inferis Lycurgus, gaudeat ruinis eorum et
 4 nunc se patriam et Spartam antiquam agnoscere dicat. Non
 Philopœmenem expectare nec Achæos, sed vos ipsi, Lacedæ-
 monii, vestris manibus amoliri et diruere omnia vestigia ty-
 5 rannidis debuistis. Vestræ enim illæ deformes veluti cicatrices
 servitutis erant et, quum sine muris per octingentos prope
 annos liberi, aliquando etiam principes Græciæ fuissetis, muris
 velut compedibus circumdatis vincti per centum annos servistis.
 6 Quod ad leges ademptas attinet, ego antiquas Lacedæmoniis
 leges tyrannos ademisse arbitror, nos non suas ademisse, quas
 7 non habebant, sed nostras leges dedisse, nec male consuluisse

civitati, quum concilii nostri eam fecerimus et nobis miscueri-
 mus, ut corpus unum et concilium totius Peloponnesi esset.
 Tunc, ut opinor, si aliis ipsi legibus viveremus, alias istis 8
 iniunxissemus, queri se iniquo iure esse et indignari possent.
 Scio ego, App. Claudii, hanc orationem, qua sum adhuc usus, 9
 neque sociorum apud socios neque liberæ gentis esse, sed
 vere servorum disceptantium apud dominos. Nam si non vana 10
 vox illa præconis fuit, qua liberos esse omnium primos Achæos
 iussistis, si fœdus ratum est, si societas et amicitia ex æquo
 observatur, cur ego, quid Capua capta feceritis Romani, non
 quæro, vos rationem reposcitis, quid Achæi Lacedæmoniis bello
 victis fecerimus? Interfecti aliqui sunt. Finge, a nobis. Quid? 11
 Vos senatores Campanos securi non percussistis? Muros di- 12
 ruimus. Vos non muros tantum, sed urbem agrosque ademistis.
 „Specie“ inquis „æquum est fœdus; re apud Achæos precaria 13
 libertas, apud Romanos etiam imperium est.“ Sentio, Appi, et, 14
 si non oportet, non indignor; sed oro vos, quantumlibet intersit
 inter Romanos et Achæos, modo ne in æquo hostes vestri
 nostrique apud vos sint ac nos socii, immo ne meliore iure
 sint. Nam ut in æquo essent, nos fecimus, quum leges iis 15
 nostras dedimus, quum, ut Achaici concilii essent, effecimus.
 Parum est victis, quod victoribus satis est; plus postulant
 hostes, quam socii habent. Quæ iure iurando, quæ monumentis 16
 litterarum in lapide insculptis in æternam memoriam sancta
 atque sacrata sunt, ea cum periurio nostro tollere parant.
 Veremur quidem vos, Romani, et, si ita vultis, etiam timemus; 17
 sed plus et veremur et timemus deos immortales.“ Cum as- 18
 sensu maximæ partis est auditus, et locutum omnes pro maie-
 state magistratus censebant, ut facile appareret, molliter agendo
 dignitatem suam tenere Romanos non posse. Tum Appius 19
 suadere se magnopere Achæis dixit, ut, dum liceret voluntate
 sua facere, gratiam inirent, ne mox inviti et coacti facerent.
 Hæc vox audita quidem cum omnium gemitu est, sed metum 20
 iniecit imperata recusandi; id modo petierunt, ut Romani, quæ 21
 viderentur, de Lacedæmoniis mutarent nec Achæos religione

obstringerent irrita ea, quæ iure iurando sanxissent, faciendi; damnatio tantum Arei et Alcibiadis, quæ nuper facta erat, sublata est.

- 38 Romæ principio eius anni, quum de provinciis consulum et prætorum actum est, consulibus Ligures, quia bellum
2 nusquam alibi erat, decreti. Prætores C. Decimius Flavus urbanam. P. Cornelius Cethegus inter cives et peregrinos
3 sortiti sunt, C. Sempronius Blæsus Siciliam, Q. Nævius Matho Sardiniam et ut idem quæreretur de beneficiis, A. Terentius Varro Hispaniam citeriorem, P. Sempronius Longus Hispaniam
4 ulteriorem. De iis duabus provinciis legati per id fere tempus
5 L. Iuventius Thalna et T. Quinctilius Varus venerunt, qui, quantum bellum iam profligatum in Hispania esset, senatu edocto, postularunt simul, ut pro rebus tam prospere gestis diis immortalibus haberetur honos et ut prætoribus exercitum
6 deportare liceret. Supplicatio in biduum decreta est; de legionibus deportandis, quum de consulum prætorumque exercitiis ageretur, rem integram referri iusserunt. Paucos post dies consulibus in Ligures binæ legiones, quas App. Claudius
8 et M. Sempronius habuerant, decretae sunt; de Hispaniensibus exercitibus magna contentio fuit inter novos prætores et amicos
9 absentium, Calpurnii Quinctiique. Utraque causa tribunos plebis, utraque consulem habebat. Hi se intercessuros senatus consulto, si deportandos censerent exercitus, denuntiabant; illi, si hæc intercessio fieret, nullam rem aliam se decerni passuros.
10 Victa postremo absentium gratia est et senatus consultum factum, ut prætores quattuor millia peditum Romanorum scriberent, trecentos equites, et quinque millia peditum sociorum Latini nominis, quingentos equites, quos secum in Hispaniam
11 portarent; quum eos in legiones quattuor descripsissent, quo plus quam quina millia peditum, treceni equites in singulis legionibus
12 essent, dimitterent, eos primum, qui emerita stipendia haberent, deinde ut cuiusque fortissima opera Calpurnius et Quinctius in prælio usi essent.

Hac sedata contentione, alia subinde C. Decimii prætoris 39 morte exorta est. Cn. Sicinius et L. Pupius, qui ædiles 2 proximo anno fuerant, et C. Valerius, flamen Dialis, et Q. Fulvius Flaccus (is, quia ædilis curulis designatus erat, sine toga candida, sed maxima ex omnibus contentione) petebant; certa- 3 menque ei cum flamine erat. Et postquam primo æquare, mox superare etiam est visus, pars tribunorum plebis negare rationem eius habendam esse, quod duos simul unus magi- 4 stratus, præsertim curules, neque capere posset nec gerere; pars legibus eum solvi æquum censere, ut, quem vellet, prætorem creandi populo potestas fieret. L. Porcius consul primo 5 in ea sententia esse, ne nomen eius acciperet; deinde, ut ex 6 auctoritate senatus idem faceret, convocatis patribus, referre se ad eos dixit, quod nec iure ullo nec exemplo tolerabili liberæ civitati ædilis curulis designatus præturam peteret; sibi, nisi quid aliud iis videretur, in animo esse e lege comitia habere. Patres censuerunt, uti L. Porcius consul cum Q. Fulvio ageret, 7 ne impedimento esset, quo minus comitia prætoris in locum C. Decimii subrogandi e lege haberentur. Agenti consuli ex 8 senatus consulto respondit Flaccus, nihil, quod se indignum esset, facturum. Medio responso spem ad voluntatem interpretantibus fecerat, cessurum patrum auctoritati esse; comitiis acrius etiam quam ante petebat criminando, extorqueri 9 sibi a consule et senatu populi Romani beneficium, et invidiam fieri geminati honoris, tanquam non appareret, ubi designatus prætor esset, extemplo ædilitate se abdicaturum. Consul quum 10 et pertinaciam petentis crescere et favorem populi magis magisque in eum inclinari cerneret, dimissis comitiis senatum vocavit. Censuerunt frequentes, quoniam Flaccum auctoritas patrum nihil movisset, ad populum cum Flacco agendum. Contione advocata quum egisset consul, ne tum quidem de 11 sententia motus gratias populo Romano egit, quod tanto studio, quotiescunque declarandæ voluntatis potestas facta esset, prætorem se voluisset facere; ea sibi studia civium 12 suorum destituere non esse in animo. Hæc vero tam obstinata

vox tantum ei favorem accendit, ut haud dubius prætor esset, 13 si consul accipere nomen vellet. Ingens certamen tribunis et inter se ipsos et cum consule fuit, donec senatus a consule 14 est habitus decretumque, quoniam, prætoris subrogandi comitia ne legibus fierent, pertinacia Q. Flacci et prava studia hominum 15 impedirent, senatum censere satis prætorum esse; P. Cornelius utramque in urbe iurisdictionem haberet Apollinique ludos faceret.

40 His comitiis prudentia et virtute senatus sublati, alia maioris certaminis, quo et maiore de re et inter plures potentioresque viros, sunt exorta. Censuram summa contentione petebant L. Valerius Flaccus, P. et L. Scipiones, Cn. Manlius 3 Vulso, L. Furius Purpurio patricii, plebei autem M. Porcius Cato, M. Fulvius Nobilior, Ti. et M. Sempronii, Longus et Tuditanus; sed omnes patricios plebeiosque nobilissimarum 4 familiarum M. Porcius longe anteibat. In hoc viro tanta vis animi ingeniique fuit, ut, quocunque loco natus esset, fortunam sibi ipse facturus fuisse videretur. Nulla ars neque privata neque publicæ rei gerendæ ei defuit. Urbanas rusticasque res 5 pariter callebat. Ad summos honores alios scientia iuris, alios eloquentia, alios gloria militaris provexit; huic versatile ingenium sic pariter ad omnia fuit, ut natum ad id unum dicere, quodcunque ageret. In bello manu fortissimus multisque 6 insignibus clarus pugnis; idem, postquam ad magnos honores pervenit, summus imperator; idem in pace, si ius consuleres, 7 peritissimus, si causa oranda esset, eloquentissimus, nec istantum, cuius lingua vivo eo vigerit, monumentum eloquentiæ nullum exstet; vivit immo vigetque eloquentia eius sacrata 8 scriptis omnis generis. Orationes et pro se multæ et pro aliis et in alios; nam non solum accusando, sed etiam causam dicendo fatigavit inimicos. Simultates nimio plures et exercuerunt eum et ipse exercuit eas, nec facile dixeris, utrum 9 magis presserit eum nobilitas, an ille agitaverit nobilitatem. 10 Asperi procul dubio animi et linguæ acerbæ et immodice liberæ fuit, sed invicti a cupiditatibus animi, rigidæ innocentiae, con-

temptor gratiæ et divitiarum. In parsimonia, in patientia laboris 11 periculique ferrei prope corporis animique; quem ne senectus quidem, quæ solvit omnia, fregerit; qui sextum et octogesimum 12 annum agens causam [dixerit,] ipse pro se oraverit scripseritque, nonagesimo anno Ser. Galbam ad populi adduxerit iudicium. Hunc, sicut omni vita, tum prensantem premebat nobilitas; 41 consenserantque præter L. Flaccum, qui collega in consulatu fuerat, candidati omnes ad deiciendum honore, non solum 2 ut ipsi potius adipiscerentur, nec quia indignabantur novum hominem censorem videre, sed etiam quod tristem censuram periculosamque multorum famæ et ab læso a plerisque et lædendi cupido expectabant. Etenim tum quoque minitabundus 3 petebat, refragari sibi, qui liberam et fortem censuram timerent, criminando; et simul L. Valerio suffragabatur; illo 4 uno collega castigare se nova flagitia et priscos revocare mores posse. His accensi homines, adversa nobilitate, non M. Porcium modo censorem fecerunt, sed collegam ei L. Valerium Flaccum adiecerunt.

Secundum comitia censorum consules prætoresque in provincias profecti præter Q. Nævium, quem quattuor non minus menses, priusquam in Sardiniam iret, quæstiones veneficii, quarum magnam partem extra urbem per municipia conciliabulaque habuit, quia ita aptius visum erat, tenuerunt. Si 6 Antiati Valerio credere libet, ad duo millia hominum damnavit. Et L. Postumius prætor, cui Tarentum provincia evenerat, magnas pastorum coniurationes vindicavit, et reliquias Bacchanalium quæstionis cum cura exsecutus est. Multos, qui 7 aut citati non affuerant aut vades deseruerant, in ea regione Italiæ latentes partim noxios iudicavit, partim comprehensos Romam ad senatum misit; in carcerem omnes a P. Cornelio coniecti sunt.

In Hispania ulteriore, fractis proximo bello Lusitanis, 42 quietæ res fuerunt; in citeriore A. Terentius in Suessetanis oppidum Corbionem vineis et operibus expugnavit, captivos vendidit; quietæ deinde hiberna et citerior provincia habuit.

2 Veteres prætores, C. Calpurnius Piso et L. Quinctius, Romam
redierunt; utrique magno patrum consensu triumphus est de-
3 cretus. Prior C. Calpurnius de Lusitanis et Celtiberis trium-
phavit; coronas aureas tulit octoginta tres et duodecim millia
4 pondo argenti. Paucos post dies L. Quinctius Crispinus ex
iisdem Lusitanis et Celtiberis triumphavit; tantundem auri
atque argenti in eo triumpho prælatum.

5 Censores M. Porcius et L. Valerius metu mixta expec-
tatione senatum legerunt. Septem moverunt senatu, ex qui-
bus unum insignem et nobilitate et honoribus, L. Quinctium
6 Flaminium consularem. Patrum memoria institutum fertur,
ut censores motis senatu adscriberent notas. Catonis et aliæ
quidem acerbæ orationes exstant in eos, quos aut senatorio
7 loco movit aut quibus equos ademit; longe gravissima in L.
Quinctium oratio est, qua si accusator ante notam, non cen-
sor post notam usus esset, retinere L. Quinctium in senatu
ne frater quidem T. Quinctius, si tum censor esset, potuisset.

8 Inter cetera obiecit ei Philippum Pœnum, carum ac nobile
scortum, ab Roma in Galliam provinciam spe ingentium do-
9 norum perductum. Eum puerum, *per* lasciviam quum cavil-
laretur, exprobrare consuli persæpe solitum, quod sub ipsum
spectaculum gladiatorium abductus ab Roma esset, ut obse-
10 quum amatori iactaret. Forte epulantibus iis, quum iam vino
incaluissent, nuntiatum in convivio esse, nobilem Boium cum
liberis transfugam venisse; convenire consulem velle, ut ab eo
11 fidem præsens acciperet. Introductum in tabernaculum per in-
terpretem alloqui consulem cœpisse; inter cuius sermonem
Quinctius scorto „Vis tu“ inquit, „quoniam gladiatorium specta-
12 culum reliquisti, iam hunc Gallum morientem videre?“ et
quum is vixdum serio annuisset, ad nutum scorti consulem
stricto gladio, qui super caput pendebat, loquenti Gallo caput
primum percussisse, deinde fugienti fidemque populi Romani
43 atque eorum, qui aderant, imploranti latus transfodisse. Va-
lerius Antias, ut qui nec orationem Catonis legisset et fabulæ
tantum sine auctore editæ credidisset, aliud argumentum, simile

tamen et libidine et crudelitate, peragit. Placentiæ famosam 2
mulierem, cuius amore deperiret, in convivium arcessitam
scribit. Ibi iactantem sese scorto inter cetera retulisse, quam
acriter quæstiones exercuisset et quam multos capitis damna-
tos in vinculis haberet, quos securi percussurus esset. Tum 3
illam infra eum accubantem negasse unquam vidisse quem-
quam securi ferientem, et pervelle id videre. Hic indulgen-
tem amatorem unum ex illis miseris attrahi iussum securi
percussisse. Facinus, sive eo modo, quo censor obiecit, sive, 4
ut Valerius tradit, commissum est, sævum atque atrox, inter
pocula atque epulas, ubi libare diis dapes, ubi bene precari
mos esset, ad spectaculum scorti procacis, in sinu consulis
recubantis, mactatam humanam victimam esse et cruore men-
sam respersam. In extrema oratione Catonis condicio Quinctio 5
fertur, ut, si id factum negaret ceteraque, quæ obiecisset,
sponsione defenderet sese; sin fateretur, ignominiane sua
quemquam doliturum censeret, quum ipse vino et Venere
amens sanguine hominis in convivio lusisset?

In equitatu recognoscendo L. Scipioni Asiageni ademp- 44
tus equus. In censibus quoque accipiendis tristis et aspera
in omnes ordines censura fuit. Ornamenta et vestem muliebrem 2
et vehicula, quæ pluris quam quindecim millium æris essent,
decies pluris in censum referre iuratores iussi; item mancipia 3
minora annis viginti, quæ post proximum lustrum decem milli-
bus æris aut pluris eo venissent, uti ea quoque decies tanto
pluris, quam quanti essent, æstimarentur, et his rebus omni-
bus terni in millia æris attribuerentur. Aquam publicam om- 4
nem in privatum ædificium aut agrum fluentem ademerunt et,
quæ in loca publica inædificata immolitate privati habebant,
intra dies triginta demoliti sunt. Opera deinde facienda ex 5
decreta in eam rem pecunia, lacus sternendos lapide deter-
gendasque, qua opus esset, cloacas, in Aventino et in aliis
partibus, qua nondum erant, faciendas locaverunt; et sepa- 6
ratim Flaccus molem ad Neptunias aquas, ut iter populo
esset, et viam per Formianum montem, Cato atria duo, Mæ- 7

nium et Titium, in lautumiis et quattuor tabernas in publicum emit, basilicamque ibi fecit, quæ Porcia appellata est. Et vectigalia summis pretiis, ultro tributa infimis locaverunt.

8 Quas locationes quum senatus precibus et lacrimis victus publicanorum induci et de integro locari iussisset, censores, edicto summotis ab hasta, qui ludificati priorem locationem erant, omnia eadem paululum imminutis pretiis locaverunt.

9 Nobilis censura fuit simulatiumque plena, quæ M. Porcium, cui acerbitas ea assignabatur, per omnem vitam exercebant.

10 Eodem anno coloniæ duæ, Potentia in Picenum, Pisaurum in Gallicum agrum, deductæ sunt. Sena iugera in singulos data; diviserunt agrum coloniasque deduxerunt iidem tresviri, Q. Fabius Labeo et M. et Q. Fulvii, Flaccus et

11 Nobilior. Consules eius anni nec domi nec militiæ memorabile quicquam egerunt; in insequentem annum crearunt consules M. Claudium Marcellum, Q. Fabium Labeonem.

A. u. c. 571. M. Claudius, Q. Fabius idibus Martiis, quo die consularum inierunt, de provinciis suis prætorumque retulerunt.

2 Prætores creati erant C. Valerius, flamen Dialis, qui et priore anno petierat, et Sp. Postumius Albinus et P. Cornelius Si-

3 senna, L. Pupius, L. Iulius, Cn. Sicinius. Consulibus Ligures cum iisdem exercitibus, quos P. Claudius et L. Porcius ha-

4 buerant, provincia decreta est. Hispaniæ extra sortem prioris anni prætoribus cum suis exercitibus servatæ. Prætores ita

5 sortiri iussi, uti flamine Diali utique altera iuris dicendi Romæ provincia esset; peregrinam est sortitus. Sisennæ Cornelio

urbana, Sp. Postumio Sicilia, L. Pupio Apulia, L. Iulio Gallia, Cn. Sicinio Sardinia evenit. L. Iulius maturare est

6 iussus. Galli Transalpini per saltus ignotæ antea viæ, ut ante dictum est, in Italiam transgressi oppidum in agro, qui

7 nunc est Aquileiensis, ædificabant. Id eos ut prohiberet, quod eius sine bello posset, prætori mandatum est; si armis prohibendi essent, consules certiores faceret; ex his placere

alterum adversus Gallos ducere legiones.

Extremo prioris anni comitia auguris creandi habita 8 erant in demortui Cn. Cornelii Lentuli locum; creatus erat Sp. Postumius Albinus. Huius principio anni P. Licinius 46 Crassus pontifex maximus mortuus est, in cuius locum M. Sempronius Tuditanus pontifex est cooptatus; pontifex maximus est creatus C. Servilius Geminus. P. Licinii funeris causa visceratio data, et gladiatores centum viginti pugnaverunt, et ludi funebres per triduum facti, post ludos epulum. In quo quum toto foro triclinia strata essent, tempestas cum 3 magnis procellis coorta coegit plerosque tabernacula statuere in foro. Eadem paulo post, quum undique disserenasset, sub- 4 lata; defunctosque vulgo ferebant, quod inter fatalia vates cecinissent, necesse esse tabernacula in foro statui. Hac reli- 5 gione levatis altera iniecta, quod sanguine per biduum pluvisset in area Vulcani; et per decemviros supplicatio indicta erat eius prodigii expiandi causa.

Priusquam consules in provincias proficiscerentur, lega- 6 tiones transmarinas in senatum introduxerunt; nec unquam ante tantum regionis eius hominum Romæ fuerat. Nam ex 7 quo fama per gentes, quæ Macedoniam accolunt, vulgata est, crimina querimoniasque de Philippo non negligenter ab Romanis audiri, multis operæ pretium fuisse queri, pro se 8 quæque civitates gentesque, singuli etiam privatim (gravis enim accola omnibus erat) Romam aut ad spem levandæ iniuriæ aut ad defendendæ solatium venerunt. Et ab Eumene rege 9 legatio cum fratre eius Athenæo venit ad querendum, simul quod non deducerentur ex Thracia præsidia, simul quod in Bithyniam Prusiæ bellum adversus Eumenem gerenti auxilia missa forent. Respondendum ad omnia iuveni tum admodum 47 Demetrio erat. Quum haud facile esset aut ea, quæ obicerentur, aut quæ adversus ea dicenda erant, memoria complecti (nec enim multa solum, sed etiam pleraque oppido quam 2 parva erant, de controversia finium, de hominibus raptis pecoribusque abactis, de iure aut dicto per libidinem aut non dicto, de rebus per vim aut gratiam iudicatis), nihil 3

horum neque Demetrium docere dilucide nec se satis liquido discere ab eo senatus quum cerneret posse, simul et tirocinio et perturbatione iuvenis moveretur, quæri iussit ab eo, ecquem de his rebus commentarium a patre accepisset.

4 Quum respondisset, accepisse se, nihil prius nec potius visum est quam regis ipsius de singulis responsa accipere. Librum extemplo poposcerunt; deinde, ut ipse recitaret, permiserunt. 5 Erant autem de singulis rebus in breve coactæ causæ, ut alia fecisse se secundum decreta legatorum diceret, alia non per se stetisse quo minus faceret, sed per eos ipsos, qui ac- 6 cusarent. Interposuerat et querelas de iniquitate decretorum, et quam non ex æquo disceptatum apud Cæcilium foret indigneque sibi nec ullo suo merito insultatum ab omnibus 7 esset. Has notas irritati eius animi collegit senatus; ceterum alia excusanti iuveni, alia recipienti futura ita, ut maxime 8 vellet senatus, responderi placuit, nihil patrem eius neque rectius nec magis quod ex voluntate senatus esset, fecisse, quam quod, utcumque ea gesta essent, per Demetrium filium 9 satisfieri voluisset Romanis. Multa et dissimulare et oblivisci et pati præterita senatum posse, et credere etiam Demetrio; 10 obsidem enim se animum eius habere, etsi corpus patri reddiderit, et scire, quantum salva in patrem pietate possit, ami- 11 cum eum populi Romani esse. Honorisque eius causa missuros in Macedoniam legatos, ut, si quid minus factum sit, quam debuerit, tum quoque sine piaculo rerum prætermissarum fiat. Velle etiam, sentire Philippum, integra omnia sibi cum populo Romano Demetrii filii beneficio esse. 48 Hæc, quæ augendæ amplitudinis eius causa facta erant, extemplo in invidiam, mox etiam in perniciem adolescenti verterunt.

2 Lacedæmonii deinde introducti sunt. Multæ et parvulæ disceptationes iactabantur; sed quæ maxime rem continerent, duæ erant: utrum restituerentur, quos Achæi damnaverant, 3 necne, inique an iure occidissent, quos occiderant, certabatur, et utrum manerent in Achaico concilio Lacedæmonii,

an, ut ante fuerat, secretum eius unius in Peloponneso civitatis ius esset. Restitui iudiciaque facta tolli placuit, Lacedæmonem manere in Achaico concilio, scribique id decretum et consignari a Lacedæmoniis et Achæis.

Legatus in Macedoniam Q. Marcius est missus, iussus 5 idem in Peloponneso sociorum res adspicere; nam ibi quoque et ex veteribus discorliis residui motus erant, et Messenii desciverant a concilio Achaico. Cuius belli et causas et or- 6 dinem si expromere velim, immemor sim propositi, quo statui non ultra attingere externa, nisi qua Romanis cohærerent rebus; eventus memorabilis est, quod, quum bello superiores 49 essent Achæi, Philopœmen prætor eorum capitur. Ad præocupandam Coronen, quam hostes petebant,** in valle iniqua cum equitibus paucis oppressus. Ipsum potuisse effugere 2 Thracum Cretensiumque auxilio tradunt; sed pudor relinquendi equites, nobilissimos gentis, ab ipso nuper lectos, tenuit. Quibus dum locum ad evadendas angustias cogendo 3 ipse agmen præbet, sustinens impetus hostium, prolapso equo, et suo ipse casu et onere equi super eum ruentis haud multum afuit quin exanimaretur, septuaginta annos iam natus 4 et diutino morbo, ex quo tum primum reficiebatur, viribus admodum attenuatis. Iacentem hostes superfusi oppresserunt; 5 cognitumque primum a verecundia memoriaque meritorum haud secus quam ducem suum attollunt reficiuntque et ex valle devia in viam portant, vix sibimet ipsi præ necopinato gaudio credentes; pars nuntios Messenen præmittunt, debella- 6 tum esse, Philopœmenem captum adduci. Primum adeo in- 7 credibilis visa res, ut non pro vano modo, sed vix pro sano nuntius audiretur; deinde ut super alium alius idem omnes affirmantes veniebant, tandem facta fides; et priusquam ap- 8 propinquare urbi satis scirent, ad spectaculum omnes, simul liberi ac servi, pueri quoque cum feminis, effunduntur. Itaque clauserat portam turba, dum pro se quisque, nisi ipse oculis suis credidisset, vix pro comperta tantam rem habiturus videtur. Ægre summoventes obvios intrare portam, qui 9

adducebant Philopœmenem, potuerunt. Æque conferta turba
 10 iter reliquum clauserat; et quum pars maxima exclusa a
 spectaculo esset, theatrum repente, quod propinquum viæ erat,
 compleverunt et, ut eo adduceretur in conspectum populi,
 11 una voce omnes exposcebant. Magistratus et principes, veriti,
 ne quem motum misericordia præsentis tanti viri faceret,
 quum alios verecundia pristina maiestatis collatæ præsentis for-
 tunæ, alios recordatio ingentium meritorum motura esset, pro-
 12 cul in conspectu eum statuerunt, deinde raptim ex oculis ho-
 minum abstraxerunt, dicente prætore Dinocrate, esse, quæ
 pertinentia ad summam belli percontari eum magistratus vel-
 lent. Inde abducto eo in curiam, et senatu vocato, consul-
 50 tari ceptum. Iam invesperascebat, et non modo cetera, sed
 ne in proximam quidem noctem ubi satis tuto custodiretur,
 2 expediebant. Obstupuerant ad magnitudinem pristinae eius
 fortunæ virtutisque, et neque ipsi domum recipere custodien-
 dum audebant, nec cuiquam uni custodiam eius satis crede-
 3 bant. Admonent deinde quidam, esse thesaurum publicum
 sub terra, saxo quadrato sæptum; eo vinctus dimittitur, et
 saxum ingens, quo operitur, machina superimpositum est.
 4 Ita loco potius quam homini cuiquam credendam custodiam
 5 rati, lucem insequentem expectaverunt. Postero die multi-
 tudo quidem integra, memor pristinorum eius in civitatem
 meritorum, parcendum ac per eum remedia quærenda esse
 6 præsentium malorum censebant; defectionis auctores, quorum
 in manu res publica erat, in secreto consultants omnes ad
 necem eius consentiebant; sed utrum maturarent an differrent,
 7 ambigebatur. Vicit pars avidior poenæ, missusque, qui vene-
 num ferret. Accepto poculo nihil aliud locutum ferunt quam
 quæsisse, si incolumis Lycortas (is alter imperator Achæorum
 8 erat) equitesque evasissent. Postquam dictum est, incolumes
 esse, „Bene habet“ inquit et, poculo impavide exhausto, haud
 9 ita multo post expiravit. Non diuturnum mortis eius gau-
 dium auctoribus crudelitatis fuit. Victa namque Messene
 bello exposcentibus Achæis deditit noxios, ossaque reddita

Philopœmenis sunt, et sepultus ab universo Achaico est con-
 cilio, adeo omnibus humanis congestis honoribus, ut ne divinis
 quidem abstineretur. Ab scriptoribus rerum Græcis Latinis- 10
 que tantum huic viro tribuitur, ut a quibusdam eorum velut
 ad insignem notam huius anni memoriæ mandatum sit, tres
 claros imperatores eo anno decessisse, Philopœmenem, Hanni-
 balem, P. Scipionem; adeo in æquo eum duarum potentissi- 11
 marum gentium summis imperatoribus posuerunt.

Ad Prusiam regem legatus T. Quinctius Flamininus ve- 51
 nit, quem suspectum Romanis et receptus post fugam An-
 tiochi Hannibal et bellum adversus Eumenem motum faciebat.
 Ibi seu quia a Flaminio inter cetera obiectum Prusiæ erat, 2
 hominem omnium, qui viverent, infestissimum populo Romano
 apud eum esse, qui patriæ suæ primum, deinde, fractis eius
 opibus, Antiocho regi auctor belli adversus populum Romanum
 fuisset, seu quia ipse Prusias, ut gratificaretur præsentis Fla- 3
 minino Romanisque, per se necandi aut tradendi eius in po-
 testatem consilium cepit, a primo colloquio Flaminini milites
 extemplo ad domum Hannibalis custodiendam missi sunt. Sem- 4
 per talem exitum vitæ suæ Hannibal prospexerat animo, et Ro-
 manorum inexpiabile odium in se cernens et fidei regum nihil
 sane fretus; Prusiæ vero levitatem etiam expertus erat; Fla-
 minini quoque adventum velut fatalem sibi horruerat. Ad 5
 omnia undique infesta ut iter semper aliquod præparatum
 fugæ haberet, septem exitus e domo fecerat, et ex iis quos-
 dam occultos, ne custodia sæpirentur. Sed grave imperium 6
 regum nihil inexploratum, quod vestigari volunt, efficit; totius
 circuitum domus ita custodiis complexi sunt, ut nemo inde
 elabi posset. Hannibal, postquam est nuntiatum, milites re- 7
 gios in vestibulo esse, postico, quod devium maxime atque
 occultissimi exitus erat, fugere conatus, ut id quoque occurso 8
 militum obsæptum sensit et omnia circa clausa custodiis
 dispositis esse, venenum, quod multo ante præparatum ad
 tales habebat casus, poposcit. „Liberemus“ inquit „diuturna 9
 cura populum Romanum, quando mortem senis expectare

10 longum censent. Nec magnam nec memorabilem ex inermi
 proditoque Flamininus victoriam feret. Mores quidem populi
 Romani quantum mutaverint, vel hic dies argumento erit.
 11 Horum patres Pyrrho regi, hosti armato, exercitum in Italia
 habenti, ut a veneno caveret, prædixerunt; hi legatum con-
 sularem, qui auctor esset Prusiæ per scelus occidendi hospitis,
 12 miserunt.⁴ Exsecratus deinde in caput regnumque Prusiæ,
 et hospitales deos violatæ ab eo fidei testes invocans, pocu-
 lum exhaust. Hic vitæ exitus fuit Hannibalis.

52 Scipionem et Polybius et Rutilius hoc anno mortuum
 scribunt. Ego neque his neque Valerio assentior, his, quod
 censoribus M. Porcio, L. Valerio *L. Valerium* principem se-
 natus ipsum censorem lectum invenio, quum superioribus
 2 duobus¹⁾ lustris Africanus fuisset, quo vivo, nisi ut ille senatu
 moveretur, quam notam nemo memoriæ prodidit, alius prin-
 3 ceps in locum eius lectus non esset. Antiatem auctorem
 refellit tribunus plebis M. Nævius, adversus quem oratio
 4 inscripta P. Africani est. Hic Nævius in magistratum libris
 est tribunus plebis P. Claudio, L. Porcio consulibus; sed
 iniit tribunatum App. Claudio, M. Sempronio consulibus ante
 5 diem quartum idus Decembres; inde tres menses ad idus
 Martias sunt, quibus P. Claudius, L. Porcius consulatum
 6 inierunt. Ita vixisse in tribunatu Nævii videtur, diesque
 ei dici ab eo potuisse, decessisse autem ante L. Valerii et
 M. Porcii censuram.

7 Trium clarissimorum suæ cuiusque gentis virorum non
 magis tempore congruente comparabilis mors videtur esse,
 quam quod nemo eorum satis dignum splendore vitæ exitum
 8 habuit. Nam primum omnes non in patrio solo mortui nec
 sepulti sunt. Veneno absumpti Hannibal et Philopœmen;
 exsul Hannibal, proditus ab hospite, captus Philopœmen in
 9 carcere et in vinculis exspiravit. Scipio etsi non exsul neque
 damnatus, die tamen dicta, ad quam non affuerat reus, ab-
 sens citatus, voluntarium non sibimet ipse solum, sed etiam
 funeri suo exsilium indixit.

¹⁾ Livius tribus scribere debuit.

Dum ea in Peloponneso, a quibus devertit oratio, geruntur, 53
 reditus in Macedoniam Demetrii legatorumque aliter aliorum
 affecerat animos. Vulgus Macedonum, quos belli ab Romanis 2
 imminentis metus terruerat, Demetrium ut pacis auctorem cum
 ingenti favore conspiciebant; simul et spe haud dubia regnum
 ei post mortem patris destinabant; nam etsi minor ætate quam 3
 Perseus esset, hunc iusta matrefamiliæ, illum pellice ortum esse;
 illum ut ex vulgato corpore genitum nullam certi patris notam
 habere, hunc insignem Philippi similitudinem præ se ferre;
 ad hoc Romanos Demetrium in paterno solio locaturos, 4
 Persei nullam apud eos gratiam esse. Hæc vulgo loquebantur. 5
 Itaque et Persea cura angebat, ne parum pro se una ætas
 valeret, quum aliis omnibus rebus frater superior esset, et 6
 Philippus ipse vix sui arbitrii fore, quem heredem regni
 relinqueret, credens, sibi quoque graviolem esse, quam vellet,
 minorem filium aiebat. Offendebatur interdum concursu 7
 Macedonum ad eum, et alteram iam se vivo regiam esse
 indignabatur; et ipse iuvenis haud dubie inflator redierat, 8
 subnissus erga se iudiciis senatus concessisque sibi, quæ patri
 negata essent. Et omnis mentio Romanorum, quantam dignitatem 9
 ei apud ceteros Macedonas, tantam invidiam non apud fratrem
 modo, sed etiam apud patrem conciliabat, utique postquam 10
 legati [alii] Romani venerunt, et cogeatur decedere Thracia
 præsidiaque deducere et alia aut ex decreto priorum legatorum
 aut ex nova constitutione senatus facere. Sed omnia mærens 11
 quidem et gemens, eo magis, quod filium frequentiore prope
 cum illis quam secum cernebat, obedienter tamen adversus
 Romanos faciebat, ne quam movendi extemplo belli causam
 præberet. Avertendos etiam animos a suspitione talium 12
 consiliorum ratus, mediam in Thraciam exercitum in Odrysas
 et Dentheletos et Bessos duxit. Philippopolin urbem, fuga 13
 desertam oppidanorum, qui in proxima montium iuga cum
 familiis receperant sese, cepit, campestrisque barbaros,
 depopulatus agros eorum, in deditionem accepit. Relicto 14
 inde ad Philippopolin præsidio, quod haud multo post ab

Odrysis expulsum est, oppidum in Deuriopo condere instituit
 15 (Pæoniæ ea regio est) prope Erigonum fluvium, qui ex Illyrico
 per Pæoniam fluens in Axium amnem editur, haud procul
 16 Stobis, vetere urbe. Novam urbem Perseida, ut is filio maiori
 haberetur honos, appellari iussit.

54 Dum hæc in Macedonia geruntur, consules in provincias
 2 profecti. Marcellus nuntium præmisit ad L. Porcium pro-
 consulem, ut ad novum Gallorum oppidum legiones admoveret.
 3 Advenienti consuli Galli sese dederunt; duodecim millia
 4 armatorum erant. Plerique arma ex agris rapta habebant;
 ea ægre patientibus iis adempta, quæque alia aut populantes
 agros rapuerant aut secum attulerant. De his rebus qui
 5 quererentur, legatos Romam miserunt. Introducti in senatum
 a C. Valerio prætore exposuerunt, se, superante in Gallia
 multitudine, inopia coactos agri et egestate ad quærendam
 sedem Alpes transgressos. Quæ inculta per solitudines
 6 viderent, ibi sine ullius iniuria consedissee; oppidum quoque
 ædificare cœpisse, quod indicium esset, nec agro nec urbi ulli
 vim allaturos venisse. Nuper M. Claudium ad se nuntium
 7 misisse, bellum se cum iis, ni dederentur, gesturum. Se
 certam, etsi non speciosam pacem quam incerta belli præoptantes
 dedidisse se prius in fidem quam in potestatem populi Romani.
 8 Post paucos dies iussos et urbe et agro decedere sese tacitas
 abire, quo terrarum possent, in animo habuisse; arma deinde
 sibi et postremo omnia alia, quæ ferrent agerentque, adempta.
 9 Orare se senatum populumque Romanum, ne in se innoxios
 10 deditos acerbius quam in hostes sævirent. Huic orationi
 senatus ita responderi iussit, neque illos recte fecisse, quum
 in Italiam venerint oppidumque in alieno agro nullius Romani
 magistratus, qui ei provinciæ præesset, permissu ædificare
 11 conati sint, neque senatui placere deditos spoliari. Itaque se
 cum iis legatos ad consulem missuros, qui, si redeant, unde
 venerint, omnia iis sua reddi iubeant, quique protinus eant
 trans Alpes et denuntient Gallicis populis, multitudinem suam

domi contineant; Alpes prope inextsuperabilem finem in medio 12
 esse; non utique iis melius fore, qui eas primi pervias fecissent.
 Legati missi L. Furius Purpurio, Q. Minucius, L. Manlius Acidinus. 13
 Galli, redditis omnibus, quæ sine cuiusquam iniuria habebant,
 Italia excesserunt. Legatis Romanis Transalpini populi benigne 55
 responderunt. Seniores eorum nimiam lenitatem populi Romani
 castigarunt, quod eos homines, qui gentis iniussu profecti 2
 occupare agrum imperii Romani et in alieno solo ædificare
 oppidum conati sint, impunitos dimiserint; debuisse gravem 3
 temeritatis mercedem statui. Quod vero etiam sua reddiderint,
 vereri, ne tanta indulgentia plures ad talia audenda impellantur.
 Ut exceperunt, ita prosecuti cum donis legatos sunt. 4

M. Claudius consul, Gallis ex provincia exactis, Histricum
 bellum moliri cœpit, litteris ad senatum missis, ut sibi in
 Histriam traducere legiones liceret. Id senatui haud placuit; 5
 illud agitabant, uti colonia Aquileia deduceretur, nec satis
 constabat, utrum Latinam an civium Romanorum deduci placeret;
 postremo Latinam potius coloniam deducendam patres censuerunt.
 Triumviri creati sunt P. Scipio Nasica, C. Flaminius, L. Manlius 6
 Acidinus. Eodem anno Mutina et Parma coloniæ civium
 Romanorum sunt deductæ. Bina millia hominum in agro, qui 7
 proxime Boiorum, ante Tuscorum fuerat, octona iugera Parmæ,
 quina Mutinæ acceperunt. Deduxerunt triumviri M. Æmilius 8
 Lepidus, T. Æbutius Carus, L. Quinctius Crispinus. Et 9
 Saturnia colonia civium Romanorum in agrum Caletranum est
 deducta. Deduxerunt triumviri Q. Fabius Labeo, C. Afranius
 Stello, Ti. Sempronius Gracchus; in singulos iugera data decem.

Eodem anno A. Terentius proconsul haud procul flumine 56
 Hiberno, in agro Ausetano, et prælia secunda cum Celtiberis
 fecit et oppida, quæ ibi communierant, aliquot expugnavit.
 Ulterior Hispania eo anno in pace fuit, quia et P. Sempronius 2
 proconsul diutino morbo est implicitus et, nullo lacescente,
 peropportune quieverunt Lusitani. Nec in Liguribus memorabile 3
 quicquam a Q. Fabio consule gestum.

- Ex Histria revocatus M. Marcellus, exercitu dimisso,
 4 Romam comitiorum causa rediit. Creavit consules Cn. Bæbium
 Tamphilum et L. Æmilium Paulum. Cum M. Æmilio Lepido
 hic ædilis curulis fuerat, a quo consule quintus annus erat,
 quum is ipse Lepidus post duas repulsas consul factus esset.
 5 Prætores inde facti Q. Fulvius Flaccus, M. Valerius Lævinus,
 P. Manlius iterum, M. Ogulnius Gallus, L. Cæcilius Denter,
 C. Terentius Istra.
 6 Supplicatio extremo anno fuit prodigiorum causa, quod
 sanguine per biduum pluvisse in area Concordiæ satis credebant,
 nuntiatumque erat, haud procul Sicilia insulam, quæ non ante
 7 fuerat, novam editam e mari esse. Hannibalem hoc anno
 Antias Valerius decessisse est auctor, legatis ad eam rem ad
 Prusiam missis præter T. Quinctium Flaminium, cuius in ea re
 celebre est nomen, L. Scipione Asiatico et P. Scipione Nasica.

Liber XL.

Principio insequentis anni consules prætoresque sortiti provincias 1
 sunt. Consulibus nulla præter Ligures, quæ decerneretur, erat. ^{A. u. c. 572.}
 Iurisdictio urbana M. Ogulnio Gallo, inter peregrinos M. Valerio ^{A. Chr. 182.}
 evenit; Hispaniarum Q. Fulvio Flacco citerior, P. Manlio 2
 ulterior, L. Cæcilio Dentri Sicilia, C. Terentio Istræ Sardinia.
 Dilectus habere consules iussi. Q. Fabius ex Liguribus 3
 scripserat, Apuanos ad rebellionem spectare, periculumque
 esse, ne impetum in agrum Pisanum facerent; et ex Hispaniis 4
 citeriorem in armis esse et cum Celtiberis bellari sciebant,
 in ulteriore, quia diu æger esset prætor, luxuria et otio solutam
 disciplinam militarem esse. Ob ea novos exercitus conscribi 5
 placuit, quattuor legiones in Ligures, uti singulæ quina millia
 et ducenos pedites, trecenos haberent equites; sociorum iisdem
 Latini nominis quindecim millia peditum addita et octingenti
 equites; hi duo consulares exercitus essent. Scribere præterea 6
 iussi septem millia peditum sociorum ac Latini nominis et
 quadringentos equites et mittere ad M. Marcellum in Galliam,
 cui ex consulatu prorogatum imperium erat. In Hispaniam 7
 utramque quæ ducerentur, quattuor millia peditum civium
 Romanorum et ducenti equites et sociorum septem millia
 peditum cum trecentis equitibus scribi iussa. Et Q. Fabio 8
 Labeoni cum exercitu, quem habebat, in Liguribus prorogatum
 in annum imperium est.

- 2 Ver procellosum eo anno fuit. Pridie Parilia, medio
ferme die, atrox cum vento tempestas coorta multis sacris
profanisque locis stragem fecit; signa aenea in Capitolio deiecit;
2 forem ex æde Lunæ, quæ in Aventino est, raptam tulit et in
posticis parietibus Cereris templi affixit; signa alia in circo
3 maximo cum columnis, quibus superstabant, evertit; fastigia
aliquot templorum a culminibus abrupta foede dissipavit.
Itaque in prodigium versa ea tempestas, procurarique haruspices
4 iusserunt. Simul procuratum est, quod tripedem mulum Reate
natum nuntiatum erat, et a Formiis, ædem Apollinis Caietæ de
cælo tactam. Ob ea prodigia viginti hostiis maioribus sacrificatum
est et diem unum supplicatio fuit.
- 5 Per eos dies ex litteris A. Terentii proprætoris cognitum,
P. Sempronium in ulteriore provincia, quum plus annum æger
fuisset, mortuum esse. Eo maturius in Hispaniam prætores iussi
proficisci.
- 6 Legationes deinde transmarinæ introductæ sunt, primæ
Enmenis et Pharnacis regum et Rhodiorum querentium de
7 Sinopensium clade. Philippi quoque legati et Achæorum et
Lacedæmoniorum sub idem tempus venerunt. Iis, prius Marcio
audito, qui ad res Græciæ Macedoniæque visendas missus
8 erat, responsa data sunt. Asiæ regibus ac Rhodiis responsum
est, legatos ad eas res visendas senatum missurum. De
3 Philippo auxerat curam Marcus; nam ita fecisse eum, quæ
senatui placuissent, fatebatur, ut facile appareret, non diutius,
2 quam necesse esset, facturum. Neque obscurum erat rebellaturum,
3 omniaque, quæ tunc ageret diceretque, eo spectare. Iam primum
omnem fere multitudinem civium ex maritimis civitatibus cum
familiaribus suis in Emathiam, quæ nunc dicitur, quondam appellata
4 Pæonia est, traduxit, Thracibusque et aliis barbaris urbes tradidit
habitandas, fidiora hæc genera hominum fore ratus in Romano bello.
5 Ingentem ea res fremitum Macedonia tota fecit, relinquentesque
penates suos cum coniugibus ac liberis pauci tacitum dolorem
continebant, execrationesque in agminibus proficiscentium in
6 regem, vincente odio metum, exaudiebantur. His ferox animus

omnes homines, omnia loca temporaque suspecta habebat;
postremo negare propalam cœpit, satis tutum sibi quicquam 7
esse, nisi liberos eorum, quos interfecisset, comprehensos in
custodia haberet et tempore alium alio tolleret. Eam crudeli- 4
tatem, foedam per se, foediorum unius domus clades fecit.
Herodicum, principem Thessalorum, multis ante annis occiderat; 2
generos quoque eius postea interfecit; in viduitate relictæ filiae
singulos filios parvos habentes. Theoxena et Archo nomina 3
iis erant mulieribus. Theoxena, multis petentibus, aspernata
nuptias est; Archo Poridi cuidam, longe principi gentis Ænium, 4
nupsit, et apud eum plures enisa partus, parvis admodum relictis
omnibus, decessit. Theoxena, ut in suis manibus liberi sororis 5
educarentur, Poridi nupsit et, tanquam omnes ipsa enisa foret,
suum sororisque filios in eadem habebat cura. Postquam regis 6
edictum de comprehendendis liberis eorum, qui interfecti essent,
accepit, ludibrio futuros non regis modo, sed custodum etiam
libidini rata, ad rem atrocem animum adiecit, ausaque est dicere, 7
se sua manu potius omnes interfecturam, quam in potestatem
Philippi venirent. Poris abominatus mentionem tam foedi 8
facinoris Athenas deportaturum eos ad fidos hospites dixit,
comitemque ipsum fugæ futurum esse. Proficiscuntur ab 9
Thessalonica Æneam ad statum sacrificium, quod Æneæ
conditori cum magna cærimonia quotannis faciunt. Ibi die 10
per sollemnes epulas consumpto, navem præparatam a Poride,
sopitis omnibus, de tertia vigilia conscendunt tanquam redituri
Thessalonicam; sed traicere in Eubœam erat propositum.
Ceterum in adversum ventum nequicquam eos tendentes prope 11
terram lux oppressit, et regii, qui præerant custodiæ portus,
lembum armatum ad retrahendam eam navim miserunt cum gravi
edicto, ne reverterentur sine ea. Quum iam appropinquabant, 12
Poris quidem ad hortationem remigum nautarumque intentus erat;
interdum manus ad cælum tendens deos, ut ferrent opem, orabat.
Ferox interim femina, ad multo ante præcogitatum revoluta 13
facinus, venenum diluit ferrumque promit et, posito in conspectu
poculo strictisque gladiis, „Mors“ inquit „una vindicta est.

14 Viæ ad mortem hæ sunt; quæ quemque animus fert, effugite superbiam regiam. Agite, iuvenes mei, primum, qui maiores estis, capite ferrum aut haurite poculum, si segnior mors iuvat.

15 Et hostes aderant et auctor mortis instabat. Alii alio leto absumpti semianimes e nave præcipitantur; ipsa deinde virum comitem mortis complexa in mare sese deiecit; nave vacua dominis regii potiti sunt.

5 Huius atrocitas facinoris novam velut flammam regis invidiæ adiecit, ut vulgo ipsum liberosque exsecrarentur; quæ diræ brevi ab omnibus diis exauditiæ, ut sæviret ipse 2 in suum sanguinem, effecerunt. Perseus enim quum in dies magis cerneret favorem et dignitatem Demetrii fratris apud multitudinem Macedonum crescere et gratiam apud Romanos, sibi spem nullam regni superesse nisi in scelere ratus, ad id 3 unum omnes cogitationes intendit. Ceterum quum se ne ad id quidem, quod muliebri cogitabat animo, satis per se validum crederet, singulos amicorum patris tentare sermonibus 4 perplexis institit. Et primo quidam ex his aspernantium tale quiequam præbuerunt speciem, quia plus in Demetrio spei 5 ponebant; deinde crescente in dies Philippi odio in Romanos, cui Perseus indulgeret, Demetrius summa ope adversaretur, prospicientes animo exitum incauti a fraude fraterna iuvenis, adiuvandam, quod futurum erat, rati fovendamque spem 6 potentioris, Perseo se adiungunt. Cetera in suum quæque tempus agenda differunt; in præsentia placet omni ope in Romanos accendi regem impellicque ad consilia belli, ad quæ 7 iam sua sponte animum inclinasset. Simul, ut Demetrius in dies suspectior esset, ex composito sermones ad † spem Romanorum trahebant. Ibi quum alii mores et instituta eorum, alii res gestas, alii speciem ipsius urbis nondum exornatæ neque publicis neque privatis locis, alii singulos principum eluderent, 8 iuvenis incautus, et amore nominis Romani et certamine adversus fratrem, omnia tuendo suspectum se patri et opportunum criminibus 9 faciebat. Itaque expertem eum pater omnium de rebus Romanis consiliorum habebat; totus in Persea versus cum eo cogitationes

eius rei dies ac noctes agitabat. Redierant forte, quos 10 miserat in Bastarnas ad arcessenda auxilia, adduxerantque inde nobiles iuvenes et regii quosdam generis, quorum unus sororem suam in matrimonium Philippi filio pollicebatur; erexeratque consociatio gentis eius animum regis. Tum Per- 11 seus „Quid ista prosunt?“ inquit. „Nequaquam tantum in externis auxiliis est præsidii, quantum periculi in fraude domestica. Proditorem nolo dicere, certe speculatorem habemus 12 in sinu, cuius, ex quo obses Romæ fuit, corpus nobis reddiderunt Romani, animum ipsi habent. Omnium pæne Mace- 13 donum in eum ora conversa sunt; nec regem se alium habituros aiunt, quam quem Romani † dedissent.“ His per se ægra 14 mens senis stimulabatur, et animo magis quam vultu ea crimina accipiebat.

6 Forte lustrandi exercitus venit tempus, cuius sollemne est tale. Caput mediæ canis præcisæ et prior pars ad dexteram, cum extis posterior ad lævam viæ ponitur; inter hanc 2 divisam hostiam copiæ armatæ traducuntur. Præferuntur primo agmini arma insignia omnium ab ultima origine Macedoniæ regum; deinde rex ipse cum liberis sequitur; proxima 3 est regia cohors custodesque corporis; postremum agmen Macedonum cetera multitudo claudit. Latera regis duo filii 4 iuvenes cingebant, Perseus iam tricesimum annum agens, Demetrius quinquennio minor, medio iuventæ robore ille, hic flore, fortunati patris matura suboles, si mens sana esset. Mos erat, lustrationis sacro peracto, decurrere exercitum et 5 divisas bifariam duas acies concurrere ad simulacrum pugnæ. Regii iuvenes duces ei ludicro certamini dati; ceterum non 6 imago fuit pugnæ, sed, tanquam de regno dimicaretur, ita concurrerunt, multaque vulnera rudibus facta, nec præter ferrum quicquam defuit ad iustam belli speciem. Pars ea, 7 quæ sub Demetrio erat, longe superior fuit. Id ægre patiente Perseo, lætari prudentes amici eius, eamque rem ipsam dicere præbituram causam criminandi iuvenis. Convivium eo die 7 sodalium, qui simul decurrerant, uterque habuit, quum voca-

2 tus ad cenam ab Demetrio Perseus negasset. Festo die
 benigna invitatio et hilaritas iuvenalis utrosque in vinum
 3 traxit. Commemoratio ibi certaminis ludicri et iocosa dicta
 in adversarios, ita ut ne ipsis quidem ducibus abstineretur,
 4 iactabantur. Ad has excipiendas voces speculator ex convi-
 vis Persei missus quum incautior observaretur, exceptus a
 5 iuvenibus forte triclinio egressis male mulcatur. Huius rei
 ignarus Demetrius „Quin commissatum“ inquit „ad fratrem
 imus et iram eius, si qua ex certamine residet, simplicitate et
 6 hilaritate nostra lenimus?“ Omnes ire se conclamarunt, præter
 eos, qui speculatoris ab se pulsati præsentem ultionem metue-
 bant. Quum eos quoque Demetrius traheret, ferrum veste
 7 abdiderunt, quo se tutari, si qua vis fieret, possent. Nihil
 occulti esse in intestina discordia potest. Utraque domus
 speculatorum et proditorum plena erat; præcurrit index ad
 Persea, ferro succinctos nuntians cum Demetrio quattuor
 8 adolescentes venire. Etsi causa apparebat (nam ab iis pul-
 satum convivam suum audierat), infamandæ rei causa ianuam
 obserari iubet, et ex parte superiore ædium versisque in viam
 fenestris commissatores, tanquam ad cædem suam venientes,
 9 aditu ianuæ arcet. Demetrius per vinum, quod excluderetur,
 paulisper vociferatus in convivium redit, totius rei ignarus.

8 Postero die Perseus, quum primum conveniendi potestas
 patris fuit, regiam ingressus perturbato vultu in conspectu
 2 patris tacitus procul constitit. [Cui] quum pater „Satin salve?“
 et, quænam ea mæstitia esset, interrogaret eum, „De lucro
 tibi“ inquit „vivere me scito. Iam non occultis a fratre
 petimur insidiis; nocte cum armatis domum ad interficiendum
 me venit, clausisque foribus, parietum præsidio me a furore
 3 eius sum tutatus.“ Quum pavorem mixtum admiratione patri
 iniecisset, „Atqui, si aures præbere potes“ inquit, „manifestam
 4 rem teneas faciam.“ Enimvero se Philippus dicere auditurum,
 vocarique extemplo Demetrium iussit, et seniores amicos duos,
 expertes iuvenalium inter fratres certaminum, infrequentes iam
 in regia, Lysimachum et Onomastum arcessit, quos in con-

silio haberet. Dum veniunt amici, solus, filio procul stante, 5
 multa secum animo volutans inambulavit. Postquam venisse 6
 eos nuntiatum est, secessit in partem interiorum cum duobus
 amicis, totidem custodibus corporis; filiis, ut ternos inermes
 secum introducerent, permisit. Ibi quum consedisset, „Sedeo“ 7
 inquit „miserrimus pater iudex inter duos filios, accusatorem
 parricidii et reum, aut conficti aut commissi criminis labem apud
 meos inventurus. Iam pridem quidem hanc procellam imminen- 8
 tem timebam, quum vultus inter vos minime fraternos cer-
 nerem, quum voces quasdam exaudirem; sed interdum spes 9
 animum subibat, deflagrare iras vestras, purgari suspiciones
 posse; etiam hostes armis positæ fœdus icisse, et privatas
 multorum simultates finitas; subituram vobis aliquando ger- 10
 manitatis memoriam, puerilis quondam simplicitatis consuetu-
 dinisque inter vos, meorum denique præceptorum, quæ vereor
 ne vana surdis auribus cecinerim. Quoties ego, audientibus 11
 vobis, detestatus exempla discordiarum fraternarum, horrendos
 eventus earum retuli, quibus se stirpemque suam, domos,
 regna funditus evertissent? Meliora quoque exempla parte 12
 altera posui, sociabilem consortionem inter binos Lacedæmo-
 niorum reges, salutarem per multa sæcula ipsis patriæque;
 eandem civitatem, postquam mos sibi cuique rapiendi tyranni- 13
 dem exortus sit, eversam. Iam hos Eumenem Attalumque 14
 fratres, ab tam exiguis rebus, prope ut puderet regii nominis,
 mihi, Antiocho, cuilibet regum huius ætatis, nulla re magis
 quam fraterna unanimitate regnum æquasse. Ne Romanis 15
 quidem exemplis abstinui, quæ aut visa aut audita habebam:
 T. et L. Quinctiorum, qui bellum mecum gesserunt, P. et L.
 Scipionum, qui Antiochum devicerunt, patris patruisque eorum,
 quorum perpetuam vitæ concordiam mors quoque miscuit.
 Neque vos illorum scelus similisque sceleri eventus deterrere 16
 a vecordi discordia potuit, neque horum bona mens, bona
 fortuna ad sanitatem flectere. Vivo et spirante me heredita- 17
 tem meam ambo et spe et cupiditate improba crevistis. Eo 18
 usque me vivere vultis, donec alterius vestrum superstes haud

ambiguum regem alterum mea morte faciam. Nec fratrem nec patrem potestis pati; nihil cari, nihil sancti est; in omnium vicem regni unius insatiabilis amor successit. Agite, conscelerate aures paternas; decernite criminibus, mox ferro decreturi; dicite palam, quicquid aut veri potestis aut libet comminisci. Reseratæ aures sunt, quæ posthac secretis alterius ab altero criminibus claudentur.⁴ Hæc furens ira quum dixisset, lacrimæ omnibus obortæ, et diu mæstum silentium tenuit.

9 Tum Perseus: „Aperienda nimirum nocte ianua fuit et armati commissatores accipiendi præbendumque ferro iugulum, quoniam non creditur nisi perpetratum facinus, et eadem petitus insidiis audio, quæ latro atque insidiator. Non nequicquam isti, unum Demetrium filium te habere, me subditum et pellice genitum appellant. Nam si gradum, si caritatem filii apud te haberem, non in me querentem deprehensas insidias, sed in eum, qui fecisset, sævires, nec adeo vilis tibi vita esset nostra, ut nec præterito periculo meo movereris, neque futuro, si insidiantibus sit impune. Itaque, si mori tacitum oportet, taceamus, precati tantum deos, ut a me cœptum scelus in me finem habeat, nec per meum latus tu petaris; sin autem, quod circumventis in solitudine natura ipsa subiicit, ut hominum, quos nunquam viderint, fidem tamen implorent, mihi quoque ferrum in me strictum cernenti vocem mittere licet, per te patrium nomen, quod utri nostrum sanctius sit, iam pridem sentis, ita me audias precor, tanquam si voce et comploratione nocturna excitus mihi quiritanti intervenisses, Demetrium cum armatis nocte intempesta in vestibulo meo deprehendisses. Quod tum vociferarer in re præsentis pavidus, hoc nunc postero die queror. Frater, non commissantium in vicem animis iam diu vivimus inter nos; regnare utique vis. Huic spei tuæ obstat ætas mea, obstat gentium ins, obstat vetustus Macedoniæ mos, obstat vero etiam patris iudicium.⁷ Hæc transcendere nisi per meum sanguinem non potes. Omnia moliris et tentas. Adhuc seu cura mea seu fortuna restitit parricidio tuo.

Hesterna die in lustratione et decursu et simulacro ludicro pugnæ funestum prope prælium fecisti, nec me aliud a morte vindicavit, quam quod me ac meos vinci passus sum. Ab hostili prælio, tanquam fraterno lusu, pertrahere me ad cenam voluisti. Credis me, pater, inter inermes convivas cenaturum fuisse, ad quem armati commissatum venerunt? credis nihil a gladiis nocte periculi mihi futurum fuisse, quem rudibus te inspectante prope occiderunt? Quid hoc noctis, quid inimicus ad iratum, quid cum ferro succinctis iuvenibus venis? Convivam me tibi committere ausus non sum; commissatorem te cum armatis venientem recipiam? Si aperta ianua fuisset, fucus meum parares hoc tempore, pater, quo querentem audis. Nihil ego, tanquam accusator, criminose nec dubia argumentis colligendo ago. Quid enim? Negat, venisse se cum multitudine ad ianuam meam? an ferro succinctos secum fuisse? Quos nominavero, arcesse. Possunt quidem omnia audere, qui hoc ausi sunt; non tamen audebunt negare. Si deprehensos intra limen meum cum ferro ad te deducere, pro manifesto haberes; fatentes pro deprehensis habe. Exsecrare nunc cupiditatem regni et furias fraternas concita; sed ne sint cæcæ, pater, execrationes tuæ. Discerne, dispice insidiatorem et petitum insidiis; noxium incesse caput. Qui occisurus fratrem fuit, habeat etiam iratos paternos deos; qui periturus fraterno scelere fuit, perfugium in patris misericordia et iustitia habeat. Quo enim alio confugiam, cui non sollemne lustrale exercitus tui, non decursus militum, non domus, non epulæ, non nox, ad quietem data naturæ beneficio mortalibus, tuta est? Si iero ad fratrem invitatus, moriendum est; si recepero intra ianuam commissatum fratrem, moriendum est. Nec eundo nec manendo insidias evito; quo me conferam? Nihil præter deos, pater, et te colui. Non Romanos habeo, ad quos confugiam. Perisse expetunt, quia tuis iniuriis doleo, quia tibi ademptas tot urbes, tot gentes, modo Thraciæ maritimam oram indignor. Nec me nec te incolumi Macedoniam suam futuram sperant; si me scelus fratris,

te senectus absumpserit aut ne ea quidem exspectata fuerit, regem regnumque Macedoniæ sua futura sciunt. Si quid extra Macedoniam tibi Romani reliquissent, mihi quoque id relictum crederem receptaculum. At in Macedonibus satis præsidii est. Vidisti hesterno die impetum militum in me; quid illis defuit nisi ferrum? Quod illis defuit interdum, convivæ fratris noctu sumpserunt. Quid de magna parte principum loquar, qui in Romanis spem omnem dignitatis et fortunæ posuerunt et in eo, qui omnia apud Romanos potest? Neque hercule istum mihi tantum, fratri maiori, sed prope est, ut tibi quoque ipsi, regi et patri, præferant. Iste enim est, cuius beneficio pœnam tibi senatus remisit, qui nunc te ab armis Romanis protegit, qui tuam senectutem obligatam et obnoxiam adolescentiæ suæ esse æquum censet. Pro isto Romani stant, pro isto omnes urbes tuo imperio liberatæ, pro isto Macedones, qui pace Romana gaudent; mihi præter te, pater, quid usquam aut spei aut præsidii est? Quo spectare illas litteras ad te nunc missas T. Quinctii credis, quibus et bene te consuluisse rebus tuis ait, quod Demetrium Romam miseris, et hortatur, ut iterum et cum pluribus legatis et primoribus eum remittas Macedonum? T. Quinctius nunc est auctor omnium rerum isti et magister. Eum sibi, te abdicato patre, in locum tuum substituit; illic ante omnia clandestina cocta sunt consilia. Quæruntur adiutores consiliis, quum te plures et principes Macedonum cum isto mittere iubet. Qui hinc integri et sinceri Romam eunt, Philippum regem se habere credentes, imbuti illinc et infecti Romanis delenimentis redeunt. Demetrius iis unus omnia est; eum iam regem, vivo patre, appellant. Hæc si indignor, audiendum est statim non ab aliis solum, sed etiam a te, pater, cupiditatis regni crimen. Ego vero, si in medio ponitur, non agnosco. Quem enim suo loco moveo, ut ipse in eius locum succedam? Unus ante me pater est, et, ut diu sit, deos rogo. Superstes (et ita sim, si merebor, ut ipse me esse velit) hereditatem regni, si pater tradet, accipiam. Cupit regnum, et quidem scelerate cupit, qui transcendere

festinat ordinem ætatis, naturæ, moris Macedonum, iuris gentium. Obstat frater maior, ad quem iure, voluntate etiam patris, regnum pertinet; tollatur! non primus regnum fraterna cæde petiero; pater senex et [filio] solus [orbatus] de se magis timebit, quam ut filii necem ulciscatur; Romani lætabuntur, probabunt, defendent factum. Hæ spes incertæ, pater, sed non inanes sunt. Ita enim se res habet; periculum vitæ propellere a me potes puniendo eos, qui ad me interficiendum ferrum sumpserunt; si facinori eorum successerit, mortem meam idem tu persequi non poteris.

Postquam dicendi finem Perseus fecit, coniecti eorum, qui aderant, oculi in Demetrium sunt, velut confestim responsurus esset. Deinde diu fuit silentium, quum perfusum fletu appareret omnibus loqui non posse; tandem vicit dolorem ipsa necessitas, quum dicere iuberent, atque ita orsus est. „Omnia, quæ reorum antea fuerant auxilia, pater, præoccupavit accusator. Simulatis lacrimis in alterius perniciem veras meas lacrimas suspectas tibi fecit. Quum ipse, ex quo ab Roma redii, per occulta cum suis colloquia dies noctesque insidietur, ultro mihi non insidiatoris modo, sed latronis manifesti et percussoris speciem induit. Periculo suo te exterret, ut innoxio fratri per eundem te maturet perniciem. Perfugium sibi nusquam gentium esse ait, ut ego ne apud te quidem spei quicquam reliquæ habeam. Circumventum, solum, inopem invidia gratiæ externæ, quæ obest potius quam prodest, onerat. Iam illud quam accusatorie, quod noctis huius crimen miscuit cum cetera insectatione vitæ meæ, ut et hoc, quod iam quale sit scies, suspectum alio vitæ nostræ tenore faceret et illam vanam criminationem spei, voluntatis, consiliorum meorum nocturno hoc ficto et composito argumento fulciret? Simul et illud quæsiuit, ut repentina et minime præparata accusatio videretur, quippe ex noctis huius metu et tumultu repentino exorta. Oportuit autem, Perseu, si proditor ego patris regnique eram, si cum Romanis, si cum aliis inimicis patris inieram consilia, non exspectatam fabulam esse noctis huius, sed proditiōis

10 me ante accusatum; si illa, separata ab hac, vana accusatio
 erat invidiamque tuam adversus me magis quam crimen meum
 indicatura, hodie quoque eam aut prætermitti aut in aliud
 11 tempus differri, ut per se quæreretur, utrum ego tibi an tu
 mihi, novo quidem et singulari genere odii, insidias fecisses.
 12 Ego tamen, quantum in hac subita perturbatione potero,
 separabo ea, quæ tu confudisti, et noctis huius insidias aut
 13 tuas aut meas detegam. Occidendi sui consilium inisse me
 videri vult, ut scilicet, maiore fratre sublato, cuius iure gen-
 tium, more Macedonum, tuo etiam, ut ait, iudicio regnum est
 futurum, ego minor in eius, quem occidissem, succederem
 14 locum. Quid ergo illa sibi vult pars altera orationis, qua
 Romanos a me cultos ait atque eorum fiducia in spem regni
 15 me venisse? Nam si et in Romanis tantum momenti crede-
 bam esse, ut, quem vellent, imponerent Macedoniæ regem, et
 meæ tantum apud eos gratiæ confidebam, quid opus parricidio
 16 fuit? An, ut cruentum diadema fraterna cæde gererem? ut
 illis ipsis, apud quos aut vera aut certe simulata probitate
 partam gratiam habeo, si quam forte habeo, execrabilis et
 17 invisus essem? Nisi T. Quinctium credis, cuius nutu et con-
 siliis me nunc arguis regi, quum et ipse tali pietate vivat
 18 cum fratre, mihi fraternæ cædis fuisse auctorem. Idem non
 Romanorum gratiam solum, sed Macedonum iudicia ac pæne
 omnium deorum hominumque consensum collegit, per quæ
 omnia se mihi parem in certamine non futurum crediderim;
 19 idem, tanquam [in] aliis omnibus rebus inferior essem, ad
 20 sceleris ultimam spem confugisse me insimulat. Vis hanc
 formulam cognitionis esse, ut, uter timuerit, ne alter dignior
 videretur regno, is consilium opprimendi fratris iudicetur
 13 cepisse? Exsequamur tamen quocunque modo conficti ordinem
 criminis. Pluribus modis se petitum criminatus est, et omnes
 insidiarum vias in unum diem contulit, et quidem, si diis
 2 placet, lustrationum diem. Volui interdiu eum post lustra-
 tionem, quum concurrimus, occidere; volui, quum ad cenam
 invitavi, veneno scilicet tollere; volui, quum commissatum gladiis

accincti me secuti sunt, ferro interficere. Tempora quidem 3
 qualia sint ad parricidium electa, vides, lusus, convivii,
 commissationis. Quid dies? qualis? Quo lustratus exercitus,
 quo inter divisam victimam, prælatis omnium, qui unquam
 fuere, Macedoniæ regum armis regiis, duo soli tua tegentes
 latera, pater, prævecti sumus, et secutum est Macedonum
 agmen. Hoc ego, etiamsi quid antea admissem piaculo 4
 dignum, lustratus et expiatus sacro, tum quum maxime in
 hostiam itineri nostro circumdatam intuens, parricidium, venena,
 gladios in commissationem præparatos volutabam in animo; ut
 quibus aliis deinde sacris contaminatam omni scelere mentem
 expiarem? Sed cæcus criminandi cupiditate animus dum omnia 5
 suspecta efficere vult, aliud alio confundit. Nam si veneno 6
 te inter cenam tollere volui, quid minus aptum fuit quam
 pertinaci certamine et concursu iratum te efficere, ut merito,
 sicut fecisti, invitatus ad cenam abnueres? Quum autem iratus 7
 negasses, utrum, ut placarem te, danda opera fuit, ut aliam
 quærerem occasionem, quoniam semel venenum paraveram,
 an ab illo consilio velut transiliendum ad aliud fuit, ut ferro 8
 te, et quidem eodem die, per speciem commissationis occi-
 derem? Quo deinde modo, si te metu mortis credebam cenam 9
 vitasse meam, non ab eodem metu commissationem quoque
 vitaturum existimabam? Non est res, qua erubescam, pater, 14
 si die festo inter æquales largiore vino sum usus. Tu quoque 2
 velim inquiras, qua lætitia, quo lusu apud me celebratum
 hesternum convivium sit, illo etiam, pravo forsitan, gaudio
 provehente, quod in iuvenali armorum certamine pars nostra
 non inferior fuerat. Misera hæc et metus crapulam facile 3
 excusserunt; quæ si non intervenissent, insidiatores nos sopiti
 iaceremus. Si domum tuam expugnaturus, capta domo dominum 4
 interfectorus eram, non temperassem vino in unum diem, non [mi-
 lites] meos abstinuissem? Et ne ego me solus nimia simplicitate 5
 tuear, ipse quoque minime malus ac suspicax frater „Nihil aliud
 scio“ inquit, „nihil arguo, nisi quod cum ferro commissatum vene-
 runt“. Si quæram, unde id ipsum scias, necesse erit te fateri, aut 6

speculatorum tuorum plenam domum fuisse meam, aut illos
 7 ita aperte sumpsisse ferrum, ut omnes viderent. Et ne quid
 ipse aut prius inquisisse aut nunc criminose argumentari vide-
 retur, te quærere ex iis, quos nominasset, iubebat, an ferrum
 habuissent, ut tanquam in re dubia, quum id quæsissem, quod
 8 ipsi fatentur, pro convictis haberentur. Quin tu illud quæri
 iubes, num tui occidendi causa ferrum sumpserint, num me
 auctore et sciente? Hoc enim videri vis, non illud, quod
 fatentur et palam est. Ei sui se tuendi causa sumpsisse
 9 dicunt; recte an perperam fecerint, ipsi sui facti rationem
 reddent; meam causam, quæ nihil eo facto contingitur, ne
 miscueris; aut explica, utrum aperte an clam te aggressuri
 10 fuerimus. Si aperte, cur non omnes ferrum habuimus? cur
 nemo præter eos, qui tuum speculatorem pulsaverunt? Si
 11 clam, quis ordo consilii fuit? Convivio soluto, quum comis-
 sator ego discessissem, quattuor substitissent, ut sopitum te
 aggrederentur? Quomodo fefellissent et alieni et mei et
 maxime suspecti, quia paulo ante in rixa fuerant? Quomodo
 autem, trucidato te, ipsi evasuri fuerunt? Quattuor gladiis
 15 domus tua capi et expugnari potuit? Quin tu, omissa ista
 nocturna fabula, ad id, quod doles, quod invidia urit, reverteris?
 2 „Cur usquam [regni] tui mentio fit, Demetri? Cur dignior patris
 fortunæ successor quibusdam videris quam ego? Cur spem
 meam, quæ, si tu non esses, certa erat, dubiam et sollicitam
 3 facis?“ Hæc sentit Perseus, etsi non dicit; hæc istum ini-
 micum, hæc accusatorem faciunt; hæc domum, hæc regnum
 4 tuum criminibus et suspicionibus replent. Ego autem, pater,
 quemadmodum nec nunc sperare regnum nec ambigere un-
 quam de eo forsitan debeam, quia minor sum, quia tu me
 maiori cedere vis, sic illud nec debui facere nec debeo, ut
 5 indignus te patre [indignus] omnibus videar; id enim vitiis
 meis, non cedendi, cui ius fasque est, modestia consequar.
 Romanos obiicis mihi et ea, quæ gloriæ esse debent, in crimen
 6 vertis. Ego nec obses Romanis ut traderer nec ut legatus
 mitterer Romam, petii; a te missus ire non recusavi. Utroque

tempore ita me gessi, ne tibi pudori, ne regno tuo, ne genti
 Macedonum essem. Itaque mihi cum Romanis, pater, causa 7
 amicitiae tu fuisti. Quoad tecum illis pax manebit, mecum
 quoque gratia erit; si bellum esse cœperit, qui obses, qui
 legatus pro patre non inutilis fui, idem hostis illis acerrimus
 ero. Nec hodie, ut prosit mihi gratia Romanorum, postulo; 8
 ne obsit, tantum deprecor. Nec in bello cœpit nec ad
 bellum reservatur; pacis pignus fui, ad pacem retinendam
 legatus missus sum; neutra res mihi nec gloriæ nec crimini
 sit. Ego si quid impie in te, pater, si quid scelerate in 9
 fratrem admisi, nullam deprecor pœnam; si innocens sum, ne
 invidia conflagrem, quum crimine non possim, deprecor. Non 10
 hodie me primum frater accusat, sed hodie primum aperte,
 nullo meo in se merito. Si mihi pater succenseret, te maiorem
 fratrem pro minore deprecari oportebat, te adolescentiæ, te
 errori veniam impetrare meo. Ubi præsidium esse oportebat,
 ibi exitium est. E convivio et comissione prope semisomnus 11
 raptus sum ad causam parricidii dicendam; sine advocatis,
 sine patronis ipse pro me dicere cogor. Si pro alio dicendum 12
 esset, tempus ad meditandum et componendam orationem
 sumpsissem, quum quid aliud quam ingenii fama periclitarer?
 Ignarus, quid arcessitus essem, te iratum et iubentem dicere
 causam, fratrem accusantem audivi. Ille diu ante præparata 13
 ac meditata in me oratione est usus; ego id tantum temporis,
 quo accusatus sum, ad cognoscendum, quid ageretur, habui.
 Utrum momento illo horæ accusatorem audirem an defen- 14
 sionem meditarer? Attonitus repentino atque inopinato malo,
 vix, quid obiiceretur, intelligere potui; nedum satis sciam, quo
 modo me tuear. Quid mihi spei esset, nisi patrem iudicem 15
 haberem? Apud quem etiamsi caritate a fratre maiore vincor,
 misericordia certe reus vinci non debeo. Ego enim, ut me 16
 mihi tibi que serves, precor; ille, ut me in securitatem suam
 occidas, postulat. Quid eum, quum regnum ei tradideris,
 facturum credis in me esse, qui iam nunc sanguinem meum
 sibi indulgeri æquum censet?“

- 16 Dicenti hæc lacrimæ simul spiritum et vocem inter-
cluserunt. Philippus, summotis iis, paulisper collocutus cum
2 amicis pronuntiavit, non verbis se nec unius horæ discepta-
tione causam eorum diiudicaturum, sed inquirendo in utriusque
vitam ac mores, et dicta factaque in magnis parvisque rebus
3 observando, ut omnibus appareret, noctis proximæ crimen
facile revictum, suspectam nimiam cum Romanis Demetrii gra-
tiam esse. Hæc vivo Philippo velut semina iacta sunt Mace-
donici belli, quod maxime cum Perseo gerendum erat.
- 4 Consules ambo in Ligures, quæ tum una consularis
provincia erat, proficiscuntur; et quia prospere ibi res gesse-
5 runt, supplicatio in unum diem decreta est. Ligurum duo
millia fere ad extremum finem provinciæ Galliæ, ubi castra
Marcellus habebat, venerunt, uti reciperentur, orantes. Mar-
cellus, opperiri eodem loco Liguribus iussis, senatum per
6 litteras consuluit. Senatus rescribere M. Ogulnium prætorem
Marcello iussit, verius fuisse consules, quorum provincia esset,
quam se, *quid e re publica esset, decernere*; tum quoque
non placere nisi per deditionem Ligures recipi, et receptis
arma adimi atque eos ad consules mitti senatum æquum
censere.
- 7 Prætores eodem tempore P. Manlius in ulteriorem Hi-
spaniam, quam et priore prætura provinciam obtinuerat, Q.
Fulvius Flaccus in citeriorem pervenit, exercitumque ab
A. Terentio accepit; nam ulterior morte P. Sempronii pro-
8 consulis sine imperio fuerat. Fulvium Flaccum oppidum
Hispanum Urbicuam nomine oppugnantem Celtiberi adorti
sunt. Dura ibi proelia aliquot facta, multi Romani milites
et vulnerati et interfecti sunt. Vicit perseverantia Fulvius,
quod nulla vi abstrahi ab obsidione potuit. Celtiberi fessi
9 proeliis variis abscesserunt; urbs amoto auxilio eorum intra
paucos dies capta et direpta est; prædam militibus prætor
10 concessit. Fulvius hoc oppido capto, P. Manlius exercitu
tantum in unum coacto, qui dissipatus fuerat, nulla alia me-
morabili gesta re, exercitus in hiberna deduxerunt. Hæc ea

æstate in Hispania gesta. Terentius, qui ex ea provincia 11
decesserat, ovans urbem iniit. Translatum argenti pondo
novem millia trecenta viginti, auri octoginta pondo et duo,
coronæ aureæ [pondo] sexaginta septem.

Eodem anno inter populum Carthaginiensem et regem 17
Masinissam in re præsentis disceptatores Romani de agro
fuerunt. Ceperat eum ab Carthaginiensibus pater Masinissæ 2
Gala; Galam Syphax inde expulerat, postea in gratiam
soceri Hasdrubalis Carthaginiensibus dono dederat; Cartha- 3
ginienses eo anno Masinissa expulerat. Haud minore certa-
mine animorum, quam quum ferro et acie dimicarunt, res
acta apud Romanos. Carthaginienses, quod maiorum 4
suorum fuisset, deinde ab Syphace ad se pervenisset, repete-
bant. Masinissa paterni regni agrum se et recepisse et habere
gentium iure aiebat; et causa et possessione superiorem esse;
nihil aliud se in ea disceptatione metuere, quam ne pudor 5
Romanorum, dum vereantur, ne quid socio atque amico regi
adversus communes suos atque illius hostes indulsisse videantur,
damno sit. Legati possessionis ius non mutarunt, causam 6
integram Romam ad senatum reiecerunt.

In Liguribus nihil postea gestum. Recesserant primum
in devios saltus; deinde, dimisso exercitu, passim in vicos
castellaque sua dilapsi sunt. Consules quoque dimittere 7
exercitum voluerunt, ac de ea re patres consuluerunt. Alterum
ex iis, dimisso exercitu, ad magistratus in annum creandos
venire Romam iusserunt, alterum cum legionibus suis Pisis
hiemare. Fama erat Gallos Transalpinos iuventutem armare, 8
nec, in quam regionem Italiæ effusura se multitudo esset,
sciebatur. Ita inter se consules compararunt, ut Cn. Bæbius
ad comitia iret, quia M. Bæbius frater eius consulatum
petebat.

Comitia consulibus rogandis fuere; creati P. Cornelius 18
Lentulus, M. Bæbius Tamphilus. Prætores inde facti duo A. u. c. 573.
Q. Fabii, Maximus et Buteo, Ti. Claudius Nero, Q. Petilius A. Chr. 181.
Spurinus, M. Pinarius Rusca, L. Duronius. His, inito magi- 3

stratu, provinciæ ita sorte evenerunt: Ligures consulibus, prætoribus Q. Petilio urbana, Q. Fabio Maximo peregrina, Q. Fabio Buteoni Gallia, Ti. Claudio Neroni Sicilia, M. 4 Pinario Sardinia, L. Duronio Apulia; et Histri adiecti, quod Tarentini Brundisinique nuntiabant, maritimos agros infestos transmarinarum navium latrociniis esse. Eadem Massilienses 5 de Ligurum navibus querebantur. Exercitus inde decreti, quattuor legiones consulibus, quæ quina millia ducenos Romanos pedites, trecenos haberent equites, et quindecim millia socium 6 ac Latini nominis, octingenti equites. In Hispaniis prorogatum veteribus prætoribus imperium est cum exercitibus, quos haberent, et in supplementum decreta tria millia civium Romanorum, ducenti equites, et socium Latini nominis sex 7 millia peditum, trecenti equites. Nec rei navalis cura omissa. Duumviros in eam rem consules creare iussi, per quos naves viginti deductæ navalibus sociis civibus Romanis, qui servitutum servissent, complerentur, ingenui tantum ut iis præessent. 8 Inter duumviros ita divisa tuenda denis navibus maritima ora, ut promuntorium iis Minervæ velut cardo in medio esset; alter inde dextram partem usque ad Massiliam, lævam alter usque ad Barium tueretur.

19 Prodigia multa fœda et Romæ eo anno visa et nuntiata 2 peregre. In area Vulcani et Concordiæ sanguine pluit; et pontifices hastas motas nuntiavere, et Lanuvii simulacrum 3 Iunonis Sospitæ lacrimasse. Pestilentia in agris forisque et conciliabulis et in urbe tanta erat, ut Libitina funeribus 4 vix sufficeret. His prodigiis cladibusque anxii patres decreverunt, ut et consules, quibus diis videretur, hostiis maioribus 5 sacrificarent, et decemviri libros adirent. Eorum decreto supplicatio circa omnia pulvinaria Romæ in diem unum indicta est. Iisdem auctoribus et senatus censuit et consules edixerunt, ut per totam Italiam triduum supplicatio et feriæ 7 essent. Pestilentiae tanta vis erat, ut, quum propter defectionem Corsorum bellumque ab Iliensibus concitatum in

Sardinia octo millia peditum ex sociis Latini nominis placuisset scribi et trecentos equites, quos M. Pinarius prætor secum in Sardiniam traiceret, tantum hominum demortuum esse, tantum 7 ubique ægrorum consules renuntiaverint, ut is numerus effici militum non potuerit. Quod deerat militum, sumere a Cn. 8 Bæbio proconsule, qui Pisis hibernabat, iussus prætor atque inde in Sardiniam traicere.

L. Duronio prætori, cui provincia Apulia evenerat, adiecta 9 de Bacchanalibus quæstio est, cuius residua quædam velut semina ex prioribus malis iam priore anno apparuerant; sed 10 magis inchoatæ apud L. Pupium prætorem quæstiones erant quam ad exitum ullum perductæ. Id persecare novum prætorem, ne serperet iterum latius, patres iusserunt; et legem de 11 ambitu consules ex auctoritate senatus ad populum tulerunt.

Legationes deinde in senatum introduxerunt, regum primas, 20 Eumenis et Ariarathis Cappadocis et Pharnacis Pontici; nec ultra quicquam eis responsum est, quam missuros, qui de controversiis eorum cognoscerent statuerentque. Lacedæmoni- 2 orum deinde exsulum et Achæorum legati introducti sunt; et spes data exsulis est, scripturum senatum Achæis, ut restituerentur; Achæi de Messene recepta compositisque ibi rebus cum assensu patrum exposuerunt. Et a Philippo rege Mace- 3 donum duo legati venerunt, Philocles et Apelles, nulla super re, quæ petenda ab senatu esset, speculatum magis inquisitione missi de iis, quorum Perseus Demetrium insimulasset sermonum cum Romanis, maxime cum T. Quinctio, adversus fratrem de regno habitorem. Hos tanquam medios nec in 4 alterius favorem inclinatos miserat rex; erant autem et hi Persei fraudis in fratrem ministri et participes. Demetrius 5 omnium præterquam fraterno scelere, quod nuper eruperat, ignarus primo neque magnam neque nullam spem habebat, patrem sibi placari posse; minus deinde in dies patris animo fidebat, quum obsideri aures a fratre cerneret. Itaque cir- 6 cumspiciens dicta factaque sua, ne cuius suspiciones augeret, maxime ab omni mentione et contagione Romanorum abstine-

21 bat, ut neque scribi sibi vellet, quia hoc præcipue criminum genere exasperari patris animum sentiebat. Philippus, simul ne otio miles deterior fieret, simul avertendæ suspicionis causa, quicquam a se agitari de Romano bello, Stobos Pæoniæ 2 exercitu indicto, in Mædicam ducere pergit. Cupido eum ceperat in verticem Hæmi montis adscendendi, quia vulgatæ opinioni crediderat, Ponticum simul et Hadriaticum mare et Histrum amnem et Alpes conspici posse: subiecta oculis ea haud parvi sibi momenti futura ad cogitationem Romani belli. 3 Percontatus regionis peritos de adscensu Hæmi, quum satis inter omnes constaret viam exercitui nullam esse, paucis et 4 expeditis per difficillimum aditum, ut sermone familiari minorem filium permulceret, quem statuerat non ducere secum, primum quærit ab eo, quum tanta difficultas itineris propona- 5 tur, utrum perseverandum sit in incepto an abstinendum. Si pergat tamen ire, non posse oblivisci se in talibus rebus Antigoni, qui sæva tempestate iactatus, quum in eadem nave secum suos omnes habuisset, præcepisse liberis diceretur, ut et ipsi meminissent et ita posteris proderent, ne quis cum 6 tota gente simul in rebus dubiis periclitari auderet; memorem ergo se præcepti eius duos simul filios non commissurum in aleam eius, qui proponeretur, casus, et quoniam maiorem filium secum duceret, minorem ad subsidia spei et custodiam 7 regni remissurum in Macedoniam esse. Non fallebat Demetrium, ablegari se, ne adesset consilio, quum in conspectu locorum consultaret, quæ proxime itinera ad mare Hadriaticum atque Italiam ducerent, quæque ratio belli futura esset; 8 sed non solum parendum patri, sed etiam assentiendum 9 erat, ne invitum parere suspicionem faceret. Ut tamen iter ei tutum in Macedoniam esset, Didas ex prætoribus regiis unus, qui Pæoniæ præerat, iussus est prosequi eum cum mo- 10 dico præsidio. Hunc quoque Perseus, sicut plerosque patris amicorum, ex quo haud cuiquam dubium esse cœperat, ad quem regis animo ita inclinato hereditas regni pertineret, 11 inter coniuratos in fratris perniciem habuit. In præsentia dat

ei mandata, ut per omne obsequium insinuaret se in quam maxime familiarem usum, ut elicere omnia arcana specularique abditos eius sensus posset. Ita digreditur Demetrius cum infestioribus, quam si solus iret, præsidiis. Philippus Mædicam 22 primum, deinde solitudines interiacentes Mædicæ atque Hæmo transgressus, septimis demum castris ad radices montis pervenit. Ibi unum moratus diem ad deligendos, quos duceret secum, tertio die iter est ingressus. Modicus primo labor in 2 imis collibus fuit; quantum in altitudinem egrediebantur, magis magisque silvestria et pleraque invia loca excipiebant. Perven- 3 nere deinde in tam opacum iter, ut præ densitate arborum immissorumque aliorum in alios ramorum perspicere cælum vix posset; ut vero iugis appropinquabant, quod rarum in altis 4 locis est, adeo omnia contexta nebula, ut haud secus quam nocturno itinere impedirentur. Tertio demum die ad verticem perventum. Nihil vulgatæ opinioni degressi inde detraxerunt, 5 magis, credo, ne vanitas itineris ludibrio esset, quam quod diversa inter se maria montesque et amnes ex uno loco conspici potuerint. Vexati omnes, et ante alios rex ipse, quo 6 gravior ætate erat, difficultate viæ est. Duabus aris ibi Iovi 7 et Soli sacratis quum immolasset, qua triduo adscenderat, biduo est degressus, frigora nocturna maxime metuens, quæ caniculæ ortu similia brumalibus erant. Multis per eos dies difficul- 8 tatibus conflictatus nihilo lætiora in castris invenit, ubi summa penuria erat, ut in regione, quam ab omni parte solitudines clauderent. Itaque unum tantum moratus diem quietis 9 eorum causa, quos habuerat secum, itinere inde simili fugæ in Dentheletos transeunt. Socii erant, sed propter inopiam 10 haud secus quam hostium fines Macedones populati sunt; rapiendo enim passim villas primum, dein quosdam etiam vicos 11 evastarunt, non sine magno pudore regis, quum sociorum voces nequicquam deos sociales nomenque suum implorantes audiret. Frumento inde sublato in Mædicam regressus, urbem, quam 12 Petram appellant, oppugnare est adortus. Ipse a campestri 13 aditu castra posuit; Perseum filium cum modica manu cir-

14 cummisit, ut a superioribus locis urbem aggrederetur. Oppi-
dani, quum terror undique instaret, obsidibus datis, in præ-
sentia dediderunt sese; iidem, postquam exercitus recessit,
obliti obsidum, relicta urbe, in loca munita et montes refuge-
15 runt. Philippus omni genere laboris sine ullo effectu fatigatis
militibus et fraude Didæ prætoris auctis in filium suspicionibus
23 in Macedoniam rediit. Missus hic comes, ut ante dictum est,
quum simplicitatem iuvenis incauti et suis haud immerito suc-
censentis assentando indignandoque et ipse vicem eius cap-
taret, in omnia ultro suam offerens operam, fide data arcana
2 eius elicit. Fugam ad Romanos Demetrius meditabatur;
cui consilio adiutor deum beneficio oblatus videbatur Pæoniæ
prætor, per cuius provinciam spem ceperat elabi tuto posse.
3 Hoc consilium extemplo et fratri proditur et auctore eo indi-
4 catur patri. Litteræ primum ad obsidentem Petram allatæ
sunt. Inde Herodorus (princeps hic amicorum Demetrii erat)
in custodiam est coniectus et Demetrius dissimulanter asservari
5 iussus. Hæc super cetera tristem adventum in Macedoniam
regi fecerunt. Movebant eum et præsentia crimina; expec-
tandos tamen, quos ad exploranda omnia Romam miserat,
6 censebat. His anxius curis quum aliquot menses egisset,
tandem legati, iam ante præmeditati in Macedonia, quæ ab
7 Roma renuntiarent, venerunt. Qui super cetera scelera falsas
etiam litteras, signo adulterino T. Quinctii signatas, reddide-
8 runt regi. Deprecatio in litteris erat, si quid adolescens
cupidine regni prolapsus secum egisset; nihil eum adversus
suorum quemquam facturum; neque eum se esse, qui ullius
impii consilii auctor futurus videri possit. Hæ litteræ fidem
9 Persei criminibus fecerunt. Itaque Herodorus extemplo diu
24 excruciatum sine indicio rei ullius in tormentis moritur; De-
metrium iterum ad patrem accusavit Perseus. Fuga per
Pæoniam præparata arguebatur et corrupti quidam, ut comites
itineris essent; maxime falsæ litteræ T. Quinctii urgebant.
2 Nihil tamen palam gravius pronuntiatum de eo est, ut dolo
potius interficeretur, nec id cura ipsius, sed ne pœna eius

consilia adversus Romanos nudaret. Ab Thessalonice Deme- 3
triadem ipsi quum iter esset, Astræum Pæoniæ Demetrium
mittit cum eodem comite Dida, Perseum Amphipolim ad ob-
sides Thracum accipiendos. Digredienti ab se Didæ mandata 4
dedisse dicitur de filio occidendo. Sacrificium ab Dida seu 5
institutum seu simulatum est, ad quod celebrandum invitatus
Demetrius ab Astræo Heracleam venit; in ea cena dicitur
venenum datum. Poculo epoto extemplo sensit, et mox coor- 6
tis doloribus, relicto convivio, quum in cubiculum recepisset
sese, crudelitatem patris conquerens, parricidium fratris ac
Didæ scelus incusans torquebatur. Intromissi deinde Thyrsis 7
quidam Stuberræus et Beræus Alexander iniectis tapetibus
in caput faucesque spiritum intercluserunt. Ita innoxius 8
adolescens, quum in eo ne simplici quidem genere mortis
contenti inimici fuissent, interficitur.

Dum hæc in Macedonia geruntur, L. Æmilius, pro- 25
rogato ex consulatu imperio, principio veris in Ligures
Ingaunos duxit. Ubi primum in hostium finibus castra posuit, 2
legati ad eum per speciem pacis petendæ speculatum venerunt.
Neganti Paulo, nisi cum deditis pacisci se pacem, non tam 3
id recusabant, quam tempore aiebant opus esse, ut generi
agresti hominum persuaderetur. Ad hoc decem dierum in- 4
dutiæ quum darentur, petierunt deinde, ne trans montes
proximos castris pabulatum lignatumque milites irent; culta
ea loca suorum finium esse. Id ubi impetravere, post eos 5
ipsos montes, unde averterant hostem, exercitu omni coacto,
repente multitudine ingenti castra Romanorum oppugnare simul
omnibus portis aggressi sunt. Summa vi totum diem oppug- 6
narunt, ita ut ne efferendi quidem signa Romanis spatium nec
ad explicandam aciem locus esset; conferti in portis obstando 7
magis quam pugnando castra tutabantur. Sub occasum solis
quum recessissent hostes, duos equites ad Cn. Bæbium pro-
consulem cum litteris Pisas mittit, ut obsessio per indutias sibi
quam primum veniret subsidio. Bæbium exercitum M. Pinario 8
prætori eunti in Sardiniam tradiderat; ceterum et senatum

9 litteris certiore fecit, obsideri a Liguribus L. Æmilium, et
 M. Claudio Marcello, cuius proxima inde provincia erat,
 scripsit, ut, si videretur ei, exercitum e Gallia traduceret in
 10 Ligures et L. Æmilium liberaret obsidione. Hæc sera futura
 auxilia erant. Ligures ad castra postero die redeunt. Æmi-
 lius quum et venturos scisset et educere in aciem potuisset,
 intra vallum suos tenuit, ut extraheret rem in id tempus, quo
 26 Bæbius cum exercitu venire a Pisis posset. Romæ magnam
 2 trepidationem litteræ Bæbii fecerunt, eo maiorem, quod paucos
 post dies Marcellus, tradito exercitu Fabio Romam quum
 venisset, spem ademit, eum, qui in Gallia esset, exercitum in
 Ligures posse traduci, quia bellum cum Histris esset prohi-
 3 bentibus coloniam Aquileiam deduci; eo profectum Fabium,
 4 neque inde regredi bello inchoato posse. Una, et ea ipsa
 tardior quam tempus postulabat, subsidii spes erat, si consules
 maturassent in provinciam ire. Id ut facerent, pro se quisque
 5 patrum vociferari. Consules nisi confecto dilectu negare se
 ituros, nec suam segnitiam, sed vim morbi in causa esse, quo
 6 serius perficeretur; non tamen potuerunt sustinere consensum
 senatus, quin paludati exirent et militibus, quos conscriptos
 haberent, diem edicerent, quo Pisas convenirent. Permissum,
 ut, qua irent, protinus subitarios milites scriberent ducerentque
 7 secum; et prætoribus Q. Petilio et Q. Fabio imperatum est,
 ut Petilius duas legiones civium Romanorum tumultuarias scri-
 beret et omnes minores quinquaginta annis sacramento rogaret,
 Fabio, ut sociis Latini nominis quindecim millia peditum, oc-
 8 tingentos equites imperaret. Duumviri navales creati C. Ma-
 tienus et C. Lucretius, navesque iis ornatae sunt, Matienoque, cuius
 ad Gallicum sinum provincia erat, imperatum est, ut classem
 primo quoque tempore duceret in Ligurum oram, si quo usui
 27 esse L. Æmilio atque exercitui eius posset. Æmilium, post-
 quam nihil usquam auxilii ostendebatur, interceptos credens
 equites, non ultra differendum ratus, quin per se fortunam
 2 tentaret, priusquam hostes venirent, qui segnius socor-
 diusque oppugnabant, ad quattuor portas exercitum instruxit,

ut, signo dato, simul ex omnibus partibus eruptionem facerent.
 Quattuor extraordinariis cohortibus duas adiunxit, præposito 3
 M. Valerio legato; erumpere extraordinaria porta iussit. Ad 4
 dexteram principalem hastatos legionis primæ instruxit; prin-
 cipes ex eadem legione in subsidiis posuit; M. Servilius et L.
 Sulpicius tribuni militum his præpositi. Tertia legio adver- 5
 sus sinistram principalem portam instructa est; id tantum mu- 6
 tatum: principes primi et hastati in subsidiis locati; Sex.
 Iulius Cæsar et L. Aurelius Cotta tribuni militum huic legioni
 præpositi sunt. Q. Fulvius Flaccus legatus cum dextera ala 7
 ad quæstoriam portam positus; duæ cohortes et triarii duarum
 legionum in præsidio castrorum manere iussi. Omnes portas 8
 confionabundus ipse imperator circumiit et, quibuscunque irri-
 tamentis poterat, iras militum acuebat, nunc fraudem hostium 9
 incusans, qui, pace petita, indutiis datis, per ipsum indutiarum
 tempus contra ius gentium ad castra oppugnanda venissent,
 nunc, quantus pudor esset, edocens, ab Liguribus, latronibus 10
 verius quam hostibus iustis, Romanum exercitum obsideri. „Quo 11
 ore quisquam vestrum, si hinc alieno præsidio, non vestra virtute
 evaseritis, occurret, non dico eis militibus, qui Hannibalem, qui
 Philippum, qui Antiochum, maximos ætatis nostræ reges ducesque,
 vicerunt, sed iis, qui hos ipsos Ligures aliquoties pecorum modo 12
 fugientes per saltus invios consecrati ceciderunt? Quod Hispani, 13
 quod Galli, quod Macedones Pœnive non audeant, Ligustinus hostis
 vallum Romanum subit, obsidet ultro et oppugnat, quem scru-
 tantes ante devios saltus abditum et latentem vix invenie-
 bamus.“ Ad hæc consentiens reddebatur militum clamor, 14
 nullam militum culpam esse, quibus nemo ad erumpendum
 signum dedisset; daret signum; intellecturum, eosdem, qui 15
 antea fuerint, et Romanos et Ligures esse. Bina cis montes 28
 castra Ligurum erant. Ex iis primis diebus, sole orto, pariter
 omnes compositi et instructi procedebant; tum nisi exsatiati 2
 cibo vinoque arma non capiebant; dispersi, inordinati exhibant,
 ut quibus prope certum esset, hostes extra vallum non ela-
 tuos signa. Adversus ita incompósitos eos venientes, clamore 3

pariter omnium, qui in castris erant, calorum quoque et lixarum,
 4 sublato, simul omnibus portis Romani eruperunt. Liguribus
 adeo improvisa res fuit, ut perinde, ac si insidiis circumventi
 forent, trepidarent. Exiguum temporis aliqua forma pugnae
 fuit; fuga deinde effusa et fugientium passim caedes erat,
 5 equitibus dato signo, ut conscenderent equos nec effugere
 quemquam sinerent. In castra omnes trepida fuga compulsi
 6 sunt, deinde ipsis exuti castris. Supra quindecim millia Li-
 gurum eo die occisa, capti duo millia et trecenti. Triduo
 post Ligurum Ingaunorum omne nomen obsidibus datis in
 7 dicionem venit. Gubernatores nautaeque conquisiti, qui in
 praedatoriis fuissent navibus, atque omnes in custodiam coniecti;
 et a C. Matieno duumviro naves eius generis in Ligustina ora
 8 triginta duae captae sunt. Haec qui nuntiarent litterasque ad
 senatum ferrent, L. Aurelius Cotta, C. Sulpicius Gallus Romam
 missi; simulque peterent, ut L. Aemilio confecta provincia
 decedere et deducere secum milites liceret atque dimittere.
 9 Utrumque permissum ab senatu et supplicatio ad omnia pul-
 vinaria per triduum decreta, iussique praetores Petilius urbanas
 dimittere legiones, Fabius sociis atque nomini Latino remittere
 10 dilectum; et uti praetor urbanus consulibus scriberet, senatum
 aequum censere, subitarios milites, tumultus causa conscriptos,
 primo quoque tempore dimitti.

29 Colonia Graviscae eo anno deducta est in agrum Etruscum,
 2 de Tarquiniensibus quondam captum. Quina iugera agri data;
 tresviri deduxerunt C. Calpurnius Piso, P. Claudius Pulcher,
 C. Terentius Istra. Siccitate et inopia frugum insignis annus
 fuit; sex menses nunquam pluvisse, memoriae proditum est.

3 Eodem anno in agro L. Petilii scribae sub Ianiculo, dum
 cultores agri altius moliuntur terram, duae lapideae arcae, octo-
 nos ferme pedes longae, quaternos latae, inventae sunt, operculis
 4 plumbo devinctis. Litteris Latinis Graecisque utraque arca
 inscripta erat, in altera Numam Pompilium Pomponis filium,
 regem Romanorum, sepultum esse, in altera libros Numae
 5 Pompilii inesse. Eas arcas quum ex amicorum sententia do-

minus aperuisset, quae titulum sepulti regis habuerat, inanis
 inventa, sine vestigio ullo corporis humani aut ullius rei, per
 tabem tot annorum omnibus absumptis; in altera duo fascēs 6
 candelis involuti septenos habuere libros, non integros modo,
 sed recentissima specie. Septem Latini de iure pontificio erant, 7
 septem Graeci de disciplina sapientiae, quae illius aetatis esse
 potuit. Adicit Antias Valerius, Pythagoricos fuisse, vulgatae 8
 opinioni, qua creditur Pythagorae auditorem fuisse Numam,
 mendacio probabili accommodata fide. Primo ab amicis, qui 9
 in re praesenti fuerunt, libri lecti; mox pluribus legentibus
 quum vulgarentur, Q. Petilius praetor urbanus, studiosus le-
 gendi, libros eos a L. Petilio sumpsit; et erat familiaris usus, 10
 quod scribam eum quaestor Q. Petilius in decuriam legerat.
 Lectis rerum summis, quum animadvertisset pleraque dissol- 11
 vendarum religionum esse, L. Petilio dixit, sese libros eos in
 ignem coniecturum esse; priusquam id faceret, se ei permittere,
 uti, si quod seu ius seu auxilium se habere ad eos libros
 repetendos existimaret, experiretur; id integra sua gratia eum
 facturum. Scriba tribunos plebis adit; ab tribunis ad senatum 12
 res est reiecta. Praetor se ius iurandum dare paratum esse
 aiebat, libros eos legi servarique non oportere. Senatus cen- 13
 suit, satis habendum, quod praetor ius iurandum polliceretur;
 libros primo quoque tempore in comitio cremandos esse;
 pretium pro libris, quantum Q. Petilio praetori maiori-
 parti tribunorum plebis videretur, domino solvendum esse.
 Id scriba non accepit. Libri in comitio, igne a victimariis 14
 facto, in conspectu populi cremati sunt.

Magnum bellum ea aestate coortum in Hispania citeriore. 30
 Ad quinque et triginta millia hominum, quantum nunquam
 ferme antea, Celtiberi comparaverant. Q. Fulvius Flaccus 2
 eam obtinebat provinciam. Is, quia armare iuventutem Celti-
 beros audierat, et ipse, quanta poterat, a sociis auxilia con-
 traxerat, sed nequaquam numero militum hostem aequabat.
 Principio veris exercitum in Carpetaniam duxit et castra 3
 locavit ad oppidum Aeburam, modico praesidio in urbe posito.

4 Paucis post diebus Celtiberi, millia duo fere inde, sub colle
posuerunt castra. Quos ubi adesse prætor Romanus sensit,
M. Fulvium fratrem cum duabus turmis sociorum equitum
ad castra hostium speculatum misit, quam proxime succedere
5 ad vallum iussum, ut viseret, quanta essent; pugna abstineret
reciperetque sese, si hostium equitatum exeuntem vidisset.
Ita, ut præceptum erat, fecit. Per dies aliquot nihil ultra
motum, quam ut hæc duæ turmæ ostenderentur, deinde subduce-
6 rentur, ubi equitatus hostium castris procucurrisset. Postremo
Celtiberi, simul omnibus copiis peditum equitumque castris
egressi, acie directa medio fere spatio inter bina castra con-
7 stiterunt. Campus erat planus omnis et aptus pugnae. Ibi
stetere Hispani hostes expectantes; Romanus suos intra
vallum continuit. Per quatrimum continuum et illi eodem loco
8 aciem instructam tenuerunt et ab Romanis nihil motum. Inde
quievire in castris Celtiberi, quia pugnae copia non fiebat;
equites tantum in stationem egrediebantur, ut parati essent,
9 si quid ab hoste moveretur. Pone castra utrique pabulatum
31 et lignatum ibant, neutri alteros impediētes. Prætor Romanus
ubi satis tot dierum quiete credidit spem factam hosti, nihil
se priorem moturum, L. Acilium cum ala sinistra et sex
millibus provincialium auxiliorum circumire montem iubet, qui
2 ab tergo hostibus erat; inde, ubi clamorem audisset, decurrere
ad castra eorum. Nocte profecti sunt, ne possent conspici.
3 Flaccus luce prima C. Scribonium, præfectum socium, ad vallum
hostium cum equitibus extraordinariis sinistrae alæ mittit.
4 Quos ubi et propius accedere et plures, quam soliti erant,
Celtiberi conspexerunt, omnis equitatus effunditur castris; simul
5 et peditibus signum ad exeundum datur. Scribonius, uti præ-
ceptum erat, ubi primum fremitum equestrem audivit, avertit
6 equos et castra repetit. Eo effusius sequi hostes, primo equi-
tes; mox et peditum acies aderat, haud dubia spe, castra eo
die se expugnatos. Quingentos passus non plus a vallo
7 aberant. Itaque Flaccus, ubi satis abstractos eos a præsidio
castrorum suorum ratus est, intra vallum exercitu instructo,

tribus partibus simul erumpit, clamore non tantum ad ardorem
pugnae excitandum sublato, sed etiam ut, qui in montibus
erant, exaudirent. Nec morati sunt, quin decurrerent, sicut 8
imperatum erat, ad castra, ubi quinque millium armatorum
non amplius relictum erat præsidium. Quos quum et paucitas 9
sua et multitudo hostium et improvisa res terrisset, prope
sine certamine capiuntur castra; captis, quæ pars maxime a
pugnantibus conspici poterat, iniecit Acilius ignem. Postremi 32
Celtiberorum, qui in acie erant, primi flammam conspexere;
deinde per totam aciem vulgatum est, castra amissa esse et
tum quum maxime ardere. Unde illis terror, inde Romanis 2
animus crevit; iam clamor suorum vincentium accidebat, iam
ardentia hostium castra apparebant. Celtiberi parumper in- 3
certis animis fluctuati sunt; ceterum postquam receptus pulsus
nullus erat nec usquam nisi in certamine spes, pertinacius de
integro capessunt pugnam. Acie media urgebantur acriter a 4
quinta legione; adversus lævum cornu, in quo sui generis
provincialia auxilia instruxisse Romanos cernebant, cum maiore
fiducia intulerunt signa. Iam prope erat, ut sinistrum cornu 5
pelleretur Romanis, ni septima legio successisset. Simul ab
oppido Æbura, qui in præsidio relictis erant, in medio ardore
pugnae advenerunt, et Acilius ab tergo erat. Diu in medio 6
cæsi Celtiberi; qui supererant, in omnes passim partes capes-
sunt fugam. Equites bipartito in eos emissi magnam cædem
edidere. Ad viginti tria millia hostium eo die occisa; capta
quattuor millia ducenti cum equis plus quingentis, et signa
militaria octoginta octo. Magna victoria, non tamen incruenta 7
fuit; Romani milites de duabus legionibus paulo plus ducenti,
socium Latini nominis octingenti triginta, externorum auxili-
arium ferme duo millia et quadringenti ceciderunt. Prætor 8
in castra victorem exercitum reduxit, Acilius manere in captis
ab se castris iussus. Postero die spolia de hostibus lecta, et
pro contione donati, quorum insignis virtus fuerat. Sauciis 33
deinde in oppidum Æburam devectis, per Carpetaniam ad
Contrebiā ductæ legiones. Ea urbs circumsecta quum a 2

Celtiberis auxilia arcessisset, morantibus iis, non quia ipsi cunctati sunt, sed quia profectos domo inexplicabiles continuis imbris viæ et inflati amnes tenebant, desperato auxilio 3 suorum in deditionem venit. Flaccus quoque tempestatibus 4 fœdis coactus exercitum omnem in urbem introduxit. Celtiberi, qui profecti erant [a domo] deditionis ignari, quum tandem, superatis, ubi primum imbres remiserunt, amnibus, Contrebiæ venissent, postquam nulla castra extra mœnia viderunt, aut in alteram partem translata rati aut recessisse hostes, per 5 negligentiam effusi ad oppidum accesserunt. In eos duabus portis Romani eruptionem fecerunt, et incompósitos adorti 6 fuderunt. Quæ res ad resistendum eos et ad capessendam pugnam impediit, quod non uno agmine nec ad signa frequentes veniebant, eadem magnæ parti ad fugam salutis fuit; 7 sparsi enim toto passim campo se diffuderunt, nec usquam confertos eos hostis circumvenit. Tamen ad duodecim millia sunt cæsa; capta plus quinque millia hominum, equi quadringenti, signa militaria sexaginta duo. Qui palati e fuga domum se recipiebant, alterum agmen venientium Celtiberorum deditionem Contrebiæ et suam cladem narrando averterunt. Ex- 9 templo in vicos castellaque sua omnes dilapsi. Flaccus a Contrebia profectus per Celtiberiam populabundus ducit legiones, multa castella oppugnans, donec maxima pars Celtiberorum 34 in deditionem venit. Hæc in citeriore Hispania eo anno gesta; in ulteriore Manlius prætor secunda aliquot prælia cum Lusitanis fecit.

2 Aquileia colonia Latina eodem anno in agrum Gallorum est deducta. Tria millia peditum quinquagena iugera, centuriones centena, centena quadragena equites acceperunt; tres- 3 viri deduxerunt P. Cornelius Scipio Nasica, C. Flaminius, 4 L. Manlius Acidinus. Ædes duæ eo anno dedicatæ sunt, una Veneris Erycinæ ad portam Collinam (dedicavit L. Porcius L. filius Licinus duumvir, vota erat a consule L. Porcio Ligustino bello), altera in foro olitorio Pietatis. Eam ædem dedicavit M'. Acilius Glabrio duumvir, statuamque auratam,

quæ prima omnium in Italia est statuta aurata, patris Glabronis posuit. Is erat, qui ipse eam ædem voverat, quo die cum 6 rege Antiocho ad Thermopylas depugnatum est, locaveratque idem ex senatus consulto.

Per eosdem dies, quibus ædes hæ dedicatæ sunt, L. Æmilius Paulus proconsul ex Liguribus Ingaunis triumphavit. Transtulit coronas aureas quinque et viginti, nec præterea 8 quicquam auri argentique in eo triumpho latum; captivi multi principes Ligurum ante currum ducti; æris trecentos militibus divisit. Auxerunt eius triumphi famam legati Ligurum pacem 9 perpetuam orantes: ita in animum induxisse Ligurum gentem, nulla unquam arma nisi imperata a populo Romano sumere. Responsum a Q. Fabio prætore est Liguribus iussu senatus, 10 orationem eam non novam Liguribus esse, mens vero ut nova et orationi conveniens esset, ipsorum id plurimum referre; ad 11 consules irent et, quæ ab iis imperata essent, facerent; nulli alii quam consulibus senatum crediturum esse, sincera fide in pace Ligures esse. Pax in Liguribus fuit. In Corsica pugna- 12 tum cum Corsis. Ad duo millia eorum M. Pinarius prætor in acie occidit, qua clade compulsi obsides dederunt et ceræ centum millia pondo. Inde in Sardiniam exercitus ductus, et 13 cum Iliensibus, gente ne nunc quidem omni parte pacata, secunda prælia facta. Carthaginiensibus eodem anno centum 14 obsides redditi, pacemque iis populus Romanus non ab se tantum, sed ab rege etiam Masinissa præstitit, qui cum præsidio armato agrum, qui in controversia erat, obtinebat.

Otiosam provinciam consules habuerunt. M. Bæbius comitiorum causa Romam revocatus consules creavit A. Postumium Albinum Luscum et C. Calpurnium Pisonem. Prætores 2 exinde facti Ti. Sempronius Gracchus, L. Postumius Albinus, P. Cornelius Mammula, Ti. Minucius Molliculus, A. Hostilius Mancinus, C. Mænius. Ii omnes magistratum idibus Martiis inierunt.

Principio eius anni, quo A. Postumius Albinus et C. Calpurnius Piso consules fuerunt, ab A. Postumio consule in 3
A. u. c. 574.
A. Ch. 180.

senatum introducti, qui ex Hispania citeriore venerant a Q. Flacco, L. Minucius legatus et duo tribuni militum, 4 T. Mænius et L. Terentius Massiliota. Hi quum duo secunda praelia, deditionem Celtiberiæ, confectam provinciam nuntiassent, nec stipendio, quod mitti soleret, nec frumento portato ad 5 exercitum in eum annum opus esse, petierunt ab senatu, primum ut ob res prospere gestas diis immortalibus honos haberetur, deinde ut Q. Fulvio decedenti de provincia deportare inde exercitum, cuius forti opera et ipse et multi ante eum prætores usi essent, liceret; quod fieri, præterquam quod ita 7 deberet, etiam prope necessarium esse; ita enim obstinatos esse milites, ut non ultra retineri posse in provincia viderentur, iniussuque abituri inde essent, si non dimitterentur, aut in perniciosam, si quis impense retineret, seditionem exarsuri. 8 Consulibus ambobus provinciam Ligures esse senatus iussit. Prætores inde sortiti sunt; A. Hostilio urbana, Ti. Minucio peregrina obvenit, P. Cornelio Sicilia, C. Mænio Sardinia; 9 Hispanias sortiti L. Postumius ulteriorem, Ti. Sempronius 10 citeriorem. Is quia successurus Q. Fulvio erat, ne vetere exercitu provincia spoliaretur, „Quæro“ inquit „de te, L. Minuci, quum confectam provinciam nunties, existimesne, Celtiberos perpetuo in fide mansuros, ita ut sine exercitu ea 11 provincia obtineri possit; si neque de fide barbarorum quicquam recipere aut affirmare nobis potes, et habendum illic utique exercitum censes, utrum tandem auctor senatui sis supplementum in Hispaniam mittendi, ut ii modo, quibus emerita stipendia sint, milites dimittantur, veteribus militibus 12 tirones immisceantur, an, deductis de provincia veteribus legionibus, novas conscribendi et mittendi, quum contemptum tirocinium etiam mitiores barbaros excitare ad rebellandum possit. 13 Dictu quam re facilius sit provinciam ingenio ferocem, rebellatricem confecisse. Paucae civitates, ut quidem ego audio, quas vicina maxime hiberna premebant, in ius dicionemque 14 venerunt; ultiores in armis sunt. Quæ quum ita sint, ego iam hinc prædico, patres conscripti, me exercitu eo, qui nunc

est, rem publicam administraturum; si deducat secum Flaccus legiones, loca pacata me ad hibernacula lecturum neque novum militem ferocissimo hosti obiecturum.“ Legatus ad ea, quæ 36 interrogatus erat, respondit, neque se neque quemquam alium divinare posse, quid in animo Celtiberi haberent aut porro habituri essent. Itaque negare non posse, quin rectius sit, 2 etiam ad pacatos barbaros, nondum satis assuetos imperio, exercitum mitti. Novo autem an vetere exercitu opus sit, 3 eius esse dicere, qui scire possit, qua fide Celtiberi in pace mansuri sint, simul et qui illud exploratum habeat, quieturos milites, si diutius in provincia retineantur. Si ex eo, quod 4 aut inter se loquantur aut succlamationibus apud contionantem imperatorem significant, quid sentiant, coniectandum sit, palam vociferatos esse, aut imperatorem in provincia retenturos aut cum eo in Italiam venturos esse. Disceputationem inter præ- 5 torem legatumque consulum relatio interrupit, qui suas ornari provincias, priusquam de prætoris exercitu ageretur, æquum censebant. Novus omnis exercitus consulibus est decretus, 6 binæ legiones Romanæ cum suo equitatu, et socium Latini nominis, quantus semper numerus, quindecim millia peditum, octingenti equites; cum hoc exercitu Apuanis Liguribus ut 7 bellum inferrent, mandatum est. P. Cornelio et M. Bæbio prorogatum imperium, iussique provincias obtinere, donec consules venissent; tum imperatum ut dimisso, quem haberent, exercitu reverterentur Romam. De Ti. Sempronii deinde 8 exercitu actum est. Novam legionem ei quinque millium et ducentorum peditum cum equitibus quadringentis consules scribere iussi, et mille præterea peditum Romanorum, quinquaginta equites, et sociis nominis Latini imperare septem 9 millia peditum, trecentos equites; cum hoc exercitu placuit ire in Hispaniam citeriorem Ti. Sempronium. Q. Fulvio permissum, ut, 10 qui milites ante Sp. Postumium, Q. Marcium consules, cives Romani sociive, in Hispaniam transportati essent, et præterea, supplemento adducto, quo amplius in duabus legionibus quam decem millia et quadringenti pedites, sexcenti equites essent et socium 11

Latini nominis duodecim millia, sexcenti equites, quorum forti
 opera duobus adversus Celtiberos praeliis usus Q. Fulvius
 12 esset, eos, si videretur, secum deportaret; et supplicationes
 decretæ, quod is prospere rem publicam gessisset. Et ceteri
 13 prætores in provincias missi. Q. Fabio Buteoni prorogatum
 in Gallia imperium est. Octo legiones præter exercitum vete-
 rem, qui in Liguribus in spe propinqua missionis erat, eo
 14 anno esse placuit, et is ipse exercitus ægre explebatur propter
 pestilentiam, quæ tertium iam annum urbem Romanam atque
 37 Italiam vastabat. Prætor Ti. Minucius et haud ita multo
 post consul C. Calpurnius moritur, multique alii omnium or-
 dinum illustres viri. Postremo prodigii loco ea clades haberi
 2 cœpta est. C. Servilius pontifex maximus piacula iræ deum
 conquerere iussus, decemviri libros inspicere, consul Apollini,
 Æsculapio, Saluti dona vovere et dare signa inaurata; quæ
 3 vovit deditque. Decemviri supplicationem in biduum valetu-
 dinis causa in urbe et per omnia fora conciliabulaque edixe-
 runt; maiores duodecim annis omnes coronati et lauream in
 4 manu tenentes supplicaverunt. Fraudis quoque humanæ insi-
 nuaverat suspicio animis, et veneficii quæstio ex senatus con-
 sulto, quod in urbe propiusve urbem decem millibus passuum
 esset commissum, C. Claudio prætori, qui in locum Ti. Mi-
 nucii erat suffectus, ultra decimum lapidem per fora concilia-
 bulaque C. Mænio, priusquam in Sardiniam provinciam traii-
 5 ceret, decreta. Suspecta consulis erat mors maxime; necatus
 6 a Quarta Hostilia uxore dicebatur. Ut quidem filius eius Q.
 Fulvius Flaccus in locum vitrici consul est declaratus, aliquanto
 magis infamis mors Pisonis cœpit esse; et testes exsistebant,
 qui post declaratos consules Albinum et Pisonem, quibus
 comitiis Flaccus tulerat repulsam, et exprobratum ei a matre
 dicerent, quod iam ei tertium negatus consulatus petenti esset,
 et adiecisse, pararet se ad petendum; intra duos menses effec-
 7 turam, ut consul fieret. Inter multa alia testimonia ad cau-
 sam pertinentia, hæc quoque vox, nimis vero eventu compro-
 bata, valuit, cur Hostilia damnaretur.

Veris principio huius, dum consules novos dilectus Romæ 8
 tenet, mors deinde alterius et creandi comitia consulis in locum
 eius omnia tardiora fecerunt, interim P. Cornelius et M. Bæ- 9
 bius, qui in consulatu nihil memorabile gesserant, in Apuanos
 Ligures exercitum induxerunt. Ligures, qui ante adventum 38
 in provinciam consulum non expectassent bellum, improvise
 oppressi ad duodecim millia hominum dederunt se. Eos, 2
 consulto per litteras prius senatu, deducere ex montibus in
 agros campestris procul ab domo, ne reditus spes esset, Cor-
 nelius et Bæbius statuerunt, nullum alium ante finem rati fore
 Ligustini belli. Ager publicus populi Romani erat in Sam- 3
 nitibus, qui Taurasinorum fuerat. Eo quum traducere Ligures
 Apuanos vellent, edixerunt, ut Ligures Apuani de montibus de-
 scenderent cum liberis coniugibusque; sua omnia secum por-
 tarent. Ligures sæpe per legatos deprecati, ne penates, sedem, 4
 in qua geniti essent, sepulera maiorum cogerentur relinquere,
 arma, obsides pollicebantur; postquam nihil impetrabant neque 5
 vires ad bellandum erant, edicto paruerunt. Traducti sunt 6
 publico sumptu ad quadraginta millia liberorum capitum cum
 feminis puerisque. Argenti data centum et quinquaginta millia,
 unde in novas sedes compararent, quæ opus essent. Agro 7
 dividendo dandoque iidem, qui traduxerant, Cornelius et Bæ-
 bius præpositi; postulantibus tamen ipsis quinqueviri ab senatu
 dati, quorum ex consilio agerent. Transacta re, quum vete- 8
 rem exercitum Romam deduxissent, triumphus ab senatu est
 decretus. Hi omnium primi nullo bello gesto triumpharunt. 9
 Tantum hostiæ ductæ ante currum, quia nec quod ferretur
 neque quod duceretur captum neque quod militibus daretur,
 quicquam in triumphis eorum fuerat.

Eodem anno in Hispania Fulvius Flaccus proconsul, quia 39
 successor in provinciam tardius veniebat, educto exercitu ex
 hibernis ulteriorem Celtiberiæ agrum, unde ad deditionem non
 venerant, institit vastare; qua re irritavit magis quam con- 2
 terruit animos barbarorum, et clam comparatis copiis, saltum
 Manlianum, per quem transiturum exercitum Romanum satis

3 sciebant, obsederunt. In Hispaniam ulteriorem eunti L.
 Postumio Albino collegæ Gracchus mandaverat, ut Q. Ful-
 4 vium certiolem faceret, Tarraconem exercitum adduceret: ibi
 dimittere veteranos supplementaque distribuere et ordinare omnem
 exercitum sese velle; dies quoque, et ea propinqua, edita
 5 Flacco est, qua successor esset venturus. Hæc nova allata
 res omissis, quæ agere instituerat, Flaccum raptim deducere
 exercitum ex Celtiberia quum coegisset, barbari, causæ ignari,
 suam defectionem et clam comparata arma sensisse eum et
 6 pertimuisse rati, eo ferocius saltum insederunt. Ubi eum
 saltum prima luce agmen Romanum intravit, repente ex dua-
 7 bus partibus simul exorti hostes Romanos invaserunt. Quod
 ubi vidit Flaccus, primos tumultus in agmine per centuriones
 stare omnes, suo quemque loco, et arma expedire iubendo
 8 sedavit, et sarcinis iumentisque in unum locum coactis, copias
 omnes partim ipse, partim per legatos tribunosque militum, ut
 tempus, ut locus postulabat, sine ulla trepidatione instruxit,
 9 cum bis deditis rem esse admonens; scelus et perfidiam illis,
 non virtutem nec animum accessisse; reditum ignobilem in
 patriam clarum ac memorabilem eos sibi fecisse; cruentos ex
 recenti cæde hostium gladios et manantia sanguine spolia Ro-
 10 mam ad triumphum delaturos. Plura dici tempus non patie-
 batur; invehebant se hostes, et in partibus extremis iam
 40 pugnabatur. Deinde acies concurrerunt. Atrox ubique prælium,
 sed varia fortuna erat. Egregie legiones, nec segnius duæ
 alæ pugnabant; externa auxilia ab simili armatura, meliore
 aliquantum militum genere urgebantur, nec locum tueri poterant.
 2 Celtiberi ubi ordinata acie et signis collatis se non esse pares
 3 legionibus senserunt, cuneo impressionem fecerunt, quo tantum
 valent genere pugnae, ut, quacunque parte pertulere impetus
 suos, sustineri nequeant. Tunc quoque turbatae legiones sunt,
 4 prope interrupta acies. Quam trepidationem ubi Flaccus
 conspexit, equo advehitur ad legionarios equites et: „Ni quid
 auxilii in vobis est, actum iam de hoc exercitu erit.“ Quum
 undique acclamassent, quin ederet, quid fieri vellet; non segniter

imperium exsecuturos, „Duplicate turmas“ inquit, „duarum 5
 legionum equites, et permittite equos in cuneum hostium, quo
 nostros urgent. Id cum maiore vi [equorum] facietis, si
 effrenatos in eos equos immittitis, quod sæpe Romanos 6
 equites cum magna laude fecisse sua memoriæ proditum est.“
 Dicto paruerunt, detractisque frenis bis ultro citroque cum 7
 magna strage hostium, infractis omnibus hastis, transcurrerunt.
 Dissipato cuneo, in quo omnis spes fuerat, Celtiberi trepidare 8
 et, prope omissa pugna, locum fugæ circumspicere; et alarii 9
 equites, postquam Romanorum equitum tam memorabile faci-
 nus videre, et ipsi virtute eorum accensi sine ullius imperio
 in perturbatos iam hostes equos immittunt. Tunc vero 10
 Celtiberi omnes in fugam effunduntur, et imperator Romanus
 aversos hostes contemplatus, ædem Fortunæ Equestri Iovique
 optimo maximo ludos vovit. Cæduntur Celtiberi per totum 11
 saltum dissipati fuga. Decem et septem millia hostium cæsa
 eo die traduntur, vivi capti plus tria millia ducenti cum signis
 militariis septuaginta septem, equis prope mille. Celtibericis 12
 castris eo die victor exercitus mansit. Victoria non sine
 iactura militum fuit; quadringenti septuaginta duo milites 13
 Romani, socium ac Latini nominis mille decem et novem,
 cum his tria millia militum auxiliariorum perierunt. Ita
 victor exercitus renovata priore gloria Tarraconem est per-
 ductus. Venienti Fulvio Ti. Sempronius prætor, qui biduo 14
 ante venerat, obviam processit, gratulatusque est, quod rem
 publicam egregie gessisset. Cum summa concordia, quos
 dimitterent quosque retinerent milites, composuerunt. Inde 15
 Fulvius, exactoratis militibus in naves impositis, Romam est
 profectus, Sempronius in Celtiberiam legiones duxit.

Consules ambo in Ligures exercitus induxerunt diversis 41
 partibus. Postumius prima et tertia legione Ballistam Suis- 2
 montiumque montes obsedit, et premendo præsidiis angustos
 saltus eorum commeatus interclusit, inopiaque omnium rerum
 eos perdomuit. Fulvius secunda et quarta legione adortus a 3
 Pisis Apuanos Ligures, qui eorum circa Macram fluvium

incolebant, in deditionem acceptos, ad septem millia hominum, in naves impositos præter oram Etrusci maris Neapolim trans-
 4 misit; inde in Samnium traducti, agerque iis inter populares
 5 datus est. Montanorum Ligurum ab A. Postumio vineæ
 cæsæ frumentaue deusta, donec cladibus omnibus belli coacti
 6 in deditionem venerunt armaque tradiderunt. Navibus inde
 Postumius ad visendam oram Ingaunorum Intemeliorumque
 7 Ligurum processit. Priusquam hi consules venirent ad exer-
 citum, qui Pisas indictus erat, præerat A. Postumius. Frater
 8 Q. Fulvii M. Fulvius Nobilior (secundæ legionis tribunus
 militum is erat) mensibus suis dimisit legionem, iure iurando
 adactis centurionibus, æs in ærarium ad quæstorem esse dela-
 9 tuos. Hoc ubi Placentiam (nam eo forte erat profectus)
 Aulo nuntiatum est, cum equitibus expeditis secutus dimissos,
 quos eorum potuit assequi, reduxit castigatos Pisas; de ceteris
 10 consulem certiore fecit. Eo referente factum est *senatus
 consultum*, ut M. Fulvius in Hispaniam relegaretur ultra
 Novam Carthaginem; litteræque ei datæ sunt a consule ad P.
 11 Manlium in Hispaniam ulteriorem deferendæ. Milites iussi
 ad signa redire. Ignominie causa, uti semestre stipendium
 in eum annum esset ei legioni, decretum; qui miles ad exer-
 citum non redisset, eum ipsum bonaque eius vendere consul
 iussus.

42 Eodem anno L. Durnius, qui prætor anno superiore
 fuerat, ex Illyrico cum decem navibus Brundisium rediit.
 Inde, in portu relictis navibus, quum venisset Romam, inter
 exponendas res, quas ibi gessisset, haud dubie in regem Illy-
 2 riorum Gentium latrocinii omnis maritimi causam avertit; ex
 regno eius omnes naves esse, quæ superi maris oram depopu-
 latae essent; de his rebus se legatos misisse, nec conveniendi
 3 regis potestatem factam. Venerant Romam legati a Gentio,
 qui, quo tempore Romani conveniendi regis causa venissent,
 ægrum forte eum in ultimis partibus fuisse regni dicerent;
 4 petere Gentium ab senatu, ne crederent confictis criminibus
 in se, quæ inimici detulissent. Ad ea Durnius adiecit, multis

civibus Romanis et sociis Latini nominis iniurias factas in
 regno eius, et cives Romanos dici Corcyrae retineri. Eos 5
 omnes Romam adduci placuit; C. Claudium prætorem cogno-
 scere, neque ante Gentio regi legatisve eius responsum reddi.

Inter multos alios, quos pestilentia eius anni absumpsit, 6
 sacerdotes quoque aliquot mortui sunt. L. Valerius Flaccus
 pontifex mortuus est; in eius locum suffectus est Q. Fabius
 Labeo. P. Manlius, qui nuper ex ulteriore Hispania redierat, 7
 triumvir epulo; Q. Fulvius M. filius in locum eius triumvir
 cooptatus, tum prætextatus erat. De rege sacrificio sufficiendo 8
 in locum Cn. Cornelii Dolabellæ contentio inter C. Servilium
 pontificem maximum fuit et L. Cornelium Dolabellam, duum-
 virum navalem, quem ut inauguraret pontifex, magistratu sese
 abdicare iubebat; recusantique id facere ob eam rem multa 9
 duumviro dicta a pontifice, deque ea, quum provocasset,
 certatum ad populum. Quum plures iam tribus intro vocatæ 10
 dicto esse audientem pontifici duumvirum iuberent, multamque
 remitti, si magistratu se abdicasset, vitium de cælo, quod
 comitia turbaret, intervenit. Religio inde fuit pontificibus
 inaugurandi Dolabellæ; P. Clælium Siculum iuagurarunt, qui 11
 secundo loco [inauguratus] erat. Exitu anni et C. Servilius
 Geminus pontifex maximus decessit; idem decemvir sacrorum
 fuit. Pontifex in locum eius a collegio cooptatus Q. Fulvius
 Flaccus, *creatus* inde pontifex maximus M. Æmilius Lepidus, 12
 quum multi clari viri petissent; et decemvir sacrorum Q. Marcius
 Philippus in eiusdem locum est cooptatus. Et augur Sp. 13
 Postumius Albinus decessit; in locum eius P. Scipionem, filium
 Africani, augures cooptarunt.

Cumanis eo anno petentibus permissum, ut publice Latine
 loquerentur et præconibus Latine vendendi ius esset. Pisanis 43
 agrum pollicentibus, quo Latina colonia deduceretur, gratiæ
 ab senatu actæ; triumviri creati ad eam rem Q. Fabius Buteo,
 M. et P. Popillii Lænates. A C. Mænio prætore, cui pro-2
 vincia Sardinia quum evenisset, additum erat, ut quæreret de
 beneficiis longius ab urbe decem millibus passuum, litteræ

3 allatæ, se iam tria millia hominum damnassee, et crescere sibi
questionem indicii; aut eam sibi esse deserendam aut pro-
vinciam dimittendam.

4 Q. Fulvius Flaccus ex Hispania rediit Romam cum
magna fama gestarum rerum. Qui quum extra urbem tri-
umphii causa esset, consul est creatus cum L. Manlio Acidino,
5 et post paucos dies cum militibus, quos secum deduxerat,
6 triumphans urbem est inductus. Tulit in triumpho coronas
aureas centum viginti quattuor; præterea auri pondo triginta
unum, *argenti infecti* ** et signati Oscensis nummum centum
7 septuaginta tria millia ducentos. Militibus de præda quinquagenos
denarios dedit, duplex centurionibus, triplex equiti,
tantundem sociis Latini nominis, et stipendium omnibus duplex.

44 Eo anno rogatio primum lata est ab L. Villio tribuno
plebis, quot annos nati quemque magistratum peterent cape-
rentque. Inde cognomen familiæ inditum, ut Annales appella-
rentur. Prætores quattuor post multos annos lege Bæbia
creati, quæ alternis quaternos iubeat creari. Hi facti: Cn.
Cornelius Scipio, C. Valerius Lævinus, Q. et P. Mucii Q. filii
3 Scævolæ. Q. Fulvio et L. Manlio consulibus eadem pro-
A. u. c. 575. vincia, quæ superioribus, pari numero copiæ peditum, equitum,
A. Ch. 179. 4 civium, sociorum decretæ. In Hispaniis duabus Ti. Sem-
pronio et L. Postumio cum iisdem exercitibus, quos haberent,
5 prorogatum imperium est, et in supplementum consules scribere
iussi ad tria millia peditum Romanorum, trecentos equites,
quinque millia sociorum Latini nominis et quadringentos
6 equites. P. Mucius Scævola urbanam sortitus provinciam est,
et ut idem quæreret de beneficiis in urbe et propius urbem
7 decem millia passuum; Cn. Cornelius Scipio peregrinam, Q.
Mucius Scævola Siciliam, C. Valerius Lævinus Sardiniam.

8 Q. Fulvius consul, priusquam ullam rem publicam ageret,
liberare et se et rem publicam religione votis solvendis dixit
9 velle; vovisse, quo die postremum cum Celtiberis pugnasset,
ludos Iovi optimo maximo et ædem Equestri Fortunæ sese
facturum; in eam rem sibi pecuniam collatam esse ab Hi-

spanis. Ludi decreti, et ut duumviri ad ædem locandam 10
crearentur. De pecunia finitur, ne maior ludorum causa
consumeretur, quam quanta Fulvio Nobiliori post Ætolicum
bellum ludos facienti decreta esset, neve quid ad eos ludos 11
arcesseret, cogeret, acciperet, faceret adversus id senatus con-
sultum, quod L. Æmilio, Cn. Bæbio consulibus de ludis fac-
tum esset. Decreverat id senatus propter effusos sumptus 12
factos in ludos Ti. Sempronii ædilis, qui graves non modo
Italiæ ac sociis Latini nominis, sed etiam provinciis externis
fuerant.

Hiems eo anno nive sæva et omni tempestatum genere 45
fuit; arbores, quæ obnoxie frigoribus sunt, deussit cunctas;
etiam aliquanto quam alias longior fuit. Itaque Latinas 2
nix subito coorta et intolerabilis tempestas in monte tur-
bavit, instauratæque sunt ex decreto pontificum. Eadem 3
tempestas et in Capitolio aliquot signa prostravit, fulmini-
busque complura loca deformavit, ædem Iovis Tarracinæ,
ædem Albam Capuæ portamque Romanam; muri pinnæ ali-
quot locis decussæ erant. Hæc inter prodigia nuntiatum et 4
ab Reate, tripedem natum mulum. Ob ea decemviri iussi 5
adire libros edidere, quibus diis et quot hostiis sacrificaretur,
et ut supplicatio diem unum esset. Ludi deinde votivi Q. 6
Fulvii consulis per dies decem magno apparatu facti.

Censorum inde comitia habita; creati M. Æmilius Lepidus
pontifex maximus et M. Fulvius Nobilior, qui ex Ætolis
triumphaverat. Inter hos viros nobiles inimicitie erant, sæpe 7
multis et in senatu et ad populum atrocibus celebratæ certa-
minibus. Comitibus confectis, ut traditum antiquitus est, cen- 8
sores in campo ad aram Martis sellis curulibus consederunt;
quo repente principes senatorum cum agmine venerunt civi-
tatis, inter quos Q. Cæcilius Metellus verba fecit. „Non 46
obliti sumus, censores, vos paulo ante ab universo populo
Romano moribus nostris præpositos esse, et nos a vobis et
admoneri et regi, non vos a nobis debere; indicandum tamen 2
est, quid omnes bonos in vobis aut offendat aut certe muta-

3 tum malint. Singulos quum intuemur, M. Æmili, M. Fulvi,
 neminem hodie in civitate habemus, quem, si revocemur in
 4 suffragium, velimus vobis prælatum esse; ambo quum simul
 adspicimus, non possumus non vereri, ne male comparati
 sitis, nec tantum rei publicæ prosit, quod omnibus nobis
 egregie placetis, quam, quod alter alteri displicetis, noceat.
 5 Inimicitias per annos multos vobis ipsis graves et atroces
 geritis, quæ periculum est ne ex hac die nobis et rei publicæ
 6 quam vobis graviores fiant. De quibus causis hoc timeamus,
 multa succurrunt, quæ dicerentur, nisi forte **† implacabiles
 7 fueritis, implicaverint animos vestros. Has ut hodie, ut in
 isto templo finiat simulatas, quæsumus vos universi, et, quos
 coniunxit suffragiis suis populus Romanus, hos etiam recon-
 8 ciliatione gratiæ coniungi a nobis sinatis; uno animo, uno
 consilio legatis senatum, equites recenseatis, agatis censum,
 9 lustrum condatis; quod in omnibus fere precationibus nun-
 cupabitis verbis, „ut ea res mihi collegæque meo bene et fe-
 liciter eveniat“, id ita ut vere, ut ex animo velitis evenire,
 efficiatisque, ut, quod deos precati eritis, id vos velle etiam
 10 homines credamus. T. Tatius et Romulus, in cuius urbis
 medio foro acie hostes concurrerant, ibi concordēs regnarunt.
 11 Non modo simulatas, sed bella quoque finiuntur. Ex infestis
 hostibus plerumque socii fideles, interdum etiam cives fiunt.
 12 Albani, diruta Alba, Romam traducti sunt; Latini, Sabini in
 civitatem accepti. Vulgatum illud, quia verum erat, in
 proverbium venit, amicitias immortales, *mortales* inimicitias
 13 debere esse.“ Fremitus ortus cum assensu, deinde universorum
 voces idem petentium confusæ in unum orationem interpella-
 14 runt. Inde Æmilius questus quum alia, tum bis a M. Fulvio
 se certo consulatu deiectum; Fulvius contra queri, se ab eo
 semper lacesitum et in probrum suum sponsionem factam;
 tamen ambo significare, si alter vellet, se in potestate tot
 15 principum civitatis futuros. Omnibus instantibus, qui aderant,
 dexterās fidemque dedere, remittere vere ac finire odium; deinde
 collaudantibus cunctis deducti sunt in Capitolium. Et cura

super tali re principum et facilitas censorum egregie com-
 probata ab senatu et laudata est. Censoribus deinde postu- 16
 lantibus, ut pecuniæ summa sibi, qua in opera publica ute-
 rentur, *attribueretur*, vectigal annuum decretum est.

Eodem anno in Hispania L. Postumius et Ti. Sem- 47
 pronius proprætores comparaverunt ita inter se, ut in Vaccæos
 per Lusitaniam iret Albinus, in Celtiberiam inde reverteretur;
 Gracchus, si maius ibi bellum esset, in ultima Celtiberiæ
 penetraret. ** Mundam urbem primum vi cepit, nocte ex im- 2
 proviso aggressus. Acceptis deinde obsidibus præsidioque im-
 posito castella oppugnare, agros urere, donec ad prævalidam
 aliam urbem (Certimam appellant Celtiberi) pervenit. Ubi 3
 quum iam opera admoveret, veniunt legati ex oppido, quorum
 sermo antiquæ simplicitatis fuit, non dissimulantium, bellaturos,
 si vires essent. Petierunt enim, ut sibi in castra Celtiberorum 4
 ire liceret ad auxilia acciendā; si non impetrassent, tum se-
 paratim [eos] ab illis se consulturos. Permittente Graccho
 ierunt, et post paucis diebus alios decem legatos secum ad-
 duxerunt. Meridianum tempus erat. Nihil prius petierunt 5
 a prætore, quam ut bibere sibi iuberet dari. Epotis primis
 poculis, iterum poposcerunt, magno risu circumstantium in tam
 rudibus et moris omnis ignaris ingeniis. Tum maximus natu 6
 ex iis „Missi sumus“ inquit „a gente nostra, qui sciscitaremur,
 qua tandem re fretus arma nobis inferres.“ Ad hanc per- 7
 contationem Gracchus exercitu se egregio fidentem venisse
 respondit, quem si ipsi visere velint, quo certiora ad suos
 referant, potestatem se eis facturum esse; tribunisque militum 8
 imperat, ut ornari omnes copias peditum equitumque et de-
 currere iubeant armatas. Ab hoc spectaculo legati dimissi de-
 terruerunt suos ab auxilio circumsessæ urbi ferendo. Oppi- 9
 dani quum ignes nocte e turribus nequicquam, quod signum
 convenerat, sustulissent, destituti ab unica spe auxilii in dedi-
 tionem venerunt. Sestertium quater et vicies ab iis est ex- 10
 actum, quadraginta nobilissimi equites, nec obsidum nomine

(nam militare iussi sunt) et tamen re ipsa ut pignus fidei essent.

48 Inde iam duxit ad Alcen urbem, ubi castra Celtiberorum
2 erant, a quibus venerant nuper legati. Eos quum per aliquot
dies, armaturam levem immittendo in stationes, laccessisset
parvis proeliis, in dies maiora certamina serebat, ut omnes
3 extra munitiones eliceret. Ubi, quod petebatur, sensit effectum,
auxiliorum praefectis imperat, ut, contracto certamine, tanquam
multitudine superarentur, repente tergis datis ad castra effuse
fugerent; ipse intra vallum ad omnes portas instruxit copias.
4 Haud multum temporis intercessit, quum ex composito refugien-
tium suorum agmen, post effuse sequentes barbaros con-
5 spexit. Instructam ad hoc ipsum intra vallum habebat aciem.
Itaque tantum moratus, ut suos refugere in castra libero in-
troitu sineret, clamore sublato simul omnibus portis erupit.
6 Non sustinere impetum necopinatum hostes. Qui ad castra
oppugnanda venerant, ne sua quidem tueri potuerunt; nam
extemplo fusi, fugati, mox intra vallum paventes compulsi,
7 postremo exuuntur castris. Eo die novem millia hostium caesa;
capti vivi trecenti viginti, equi centum duodecim, signa mili-
taria triginta septem; de exercitu Romano centum novem
cecidere.

49 Ab hoc proelio Gracchus duxit ad depopulandam Celti-
beriam legiones, et quum ferret passim cuncta atque ageret,
populique alii voluntate, alii metu iugum acciperent, centum
tria oppida intra paucos dies in deditionem accepit, praeda
2 potitus ingenti est. Convertit inde agmen retro, unde venerat,
3 ad Alcen, atque eam urbem oppugnare institit. Oppidani
primum impetum hostium sustinuerunt; deinde, quum iam non
armis modo, sed etiam operibus oppugnarentur, diffisi pra-
4 sidio urbis in arcem universi concesserunt; postremo et inde,
praemissis oratoribus, in dicionem se suaque omnia Romanis
permiserunt. Magna inde praeda facta est; multi captivi
nobiles in potestatem venerunt, inter quos et Thurri filii duo
5 et filia. Regulus hic earum gentium erat, longe potentissimus

omnium Hispanorum. Audita suorum clade, missis, qui fidem
venienti in castra ad Gracchum peterent, venit. Et primum 6
quaesivit ab eo, *liberone* sibi liceret ac suis vivere. Quum
praetor victurum respondisset, quaesivit iterum, si cum Romanis
militare liceret. Id quoque Graccho permittente, „Sequar“ 7
inquit „vos adversus veteres socios meos, quoniam illos † ad
me propiunt suspicere.“¹⁾ Secutus est inde Romanos, fortique
ac fidei opera multis locis rem Romanam adiuvit.

Ergavica inde, nobilis et potens civitas, aliorum circa 50
populorum cladibus territa portas aperuit Romanis. Eam 2
deditionem oppidorum haud cum fide factam quidam auctores
sunt; e qua regione abduxisset legiones, extemplo inde rebel-
latum, magnoque eum postea proelio ad montem Chaunum
cum Celtiberis a prima luce ad sextam horam diei signis
collatis pugnasse; multos utrinque cecidisse; nec aliud magno- 3
pere, cur vicisse crederes, fecisse Romanos, nisi quod postero
die laccessierint proelio manentes intra vallum; spolia per totum
diem legisse; tertio die proelio maiore iterum pugnatum, et 4
tum demum haud dubie victos Celtiberos castraque eorum
capta et direpta esse. Viginti duo millia hostium eo die 5
esse caesa, plus trecentos captos, parem fere equorum nume-
rum, et signa militaria septuaginta duo. Inde debellatum,
veramque pacem, non fluxa, ut ante, fide Celtiberos fecisse.
Eadem aetate et L. Postumium in Hispania ulteriore bis cum 6
Vaccæis egregie pugnasse scribunt; ad triginta et quinque
millia hostium occidisse et castra expugnasse. Propius vero 7
est, serius in provinciam pervenisse, quam ut ea aetate po-
tuerit res gerere.

Censores fidei concordia senatum legerunt. Princeps 51
lectus est ipse censor M. Aemilius Lepidus pontifex maximus;
tres eiecti de senatu; retinuit quosdam Lepidus a collega
praeteritos. Opera ex pecunia attributa divisaque inter se hæc 2

¹⁾ Fortasse Livius scripsit: illos ac me populum Romanum
di volunt suspicere.

fecerunt: Lepidus molem ad Tarracinam, ingratum opus,
 quod prædia habebat ibi privatamque publicæ rei impensam
 3 inseruerat; theatrum et proscenium ad Apollinis, ædem Iovis
 in Capitolio, columnasque circa poliendas albo locavit; et ab his
 columnis, quæ incommode opposita videbantur, signa amovit, cli-
 peaque de columnis et signa militaria affixa omnis generis dempsit.
 4 M. Fulvius plura et maioris locavit usus: portum et pilas pontis in
 Tiberi, quibus pilis fornices post aliquot annos P. Scipio Africanus
 5 et L. Mummius censores locaverunt imponendos; basilicam post
 argentarias novas et forum piscatorium, circumdatis tabernis,
 6 quas vendidit in privatum; [et forum,] et porticum extra portam
 Trigeminam, et aliam post navalia et ad fanum Herculis, et
 7 post Spei a Tiberi ad ædem Apollinis medici. Habuere et in
 promiscuo præterea pecuniam; ex ea communiter locarunt
 aquam adducendam fornicesque faciendos. Impedimento operi
 fuit M. Licinius Crassus, qui per fundum suum duci non est
 8 passus. Portoria quoque et vectigalia iidem multa instituerunt.
 Complura sacella publica quoque loca, occupata a privatis,
 publica sacraque ut essent paterentque populo, curarunt.
 9 Mutarunt suffragia, regionatimque generibus hominum cau-
 52 sisque et quæstibus tribus descripserunt. Et alter ex cen-
 soribus M. Æmilius petiit ab senatu, ut sibi dedicationis causa
 templorum reginæ Iunonis et Dianæ, quæ bello Ligustino ante
 2 annis octo vovisset, pecunia ad ludos decerneretur. Viginti
 millia æris decreverunt. Dedicavit eas ædes, utramque in
 3 circo Flaminio, ludosque scenicos triduum post dedicationem
 templi Iunonis, biduum post Dianæ, et singulos dies fecit in
 4 circo. Idem dedicavit ædem Larium Permarinum in campo.
 Voverat eam annis undecim ante L. Æmilius Regillus navali
 5 prælio adversus præfectos regis Antiochi. Supra valvas
 templi tabula cum titulo hoc fixa est: „Duello magno diri-
 mendo, regibus subigendis, * caput patrandæ pacis ad pugnam
 exennti L. Æmilio M. Æmilii filio ** auspicio, imperio,
 felicitate ductuque eius inter Ephesum, Samum Chiumque,
 6 inspectante eoipse Antiocho cum exercitu omni, equitatu ele-

phantisque, classis regis Antiochi antea invicta fusa, contusa
 fugataque est, ibique eo die naves longæ cum omnibus sociis
 captæ sexaginta duæ. Ea pugna pugnata rex Antiochus
 regnumque ** Eius rei ergo ædem Laribus Permarinis vovit.“
 Eodem exemplo tabula in æde Iovis in Capitolio supra valvas 7
 fixa est.

Biduo, quo senatum legerunt censores, Q. Fulvius consul 53
 profectus in Ligures, per invios montes vallesque et saltus cum
 exercitu transgressus, signis collatis cum hoste pugnavit, neque 2
 tantum acie vicit, sed castra quoque eodem die cepit. Tria millia
 ducenti hostium cæsi sunt, ** capti, omnisque ea regio Ligurum in
 deditionem venit. Consul deditos in campestris agros deduxit, 3
 præsidiaque montibus imposuit. Celeriter et Roma consul ad
 hostes et ex provincia litteræ Romam venerunt. Supplicationes
 ob eas res gestas in triduum decretæ sunt; prætores quadra- 4
 ginta hostiis maioribus per supplicationes rem divinam fecerunt.
 Ab altero consule L. Manlio nihil memoria dignum in Liguri-
 bus est gestum. Galli Transalpini, tria millia hominum, in 5
 Italiam transgressi, neminem bello lacescentes, agrum a con-
 sulibus et senatu petebant, ut pacati sub imperio populi Ro-
 mani essent. Eos senatus excedere Italia iussit, et consulem 6
 Q. Fulvium quærere et animadvertere in eos, qui principes et
 auctores transcendendi Alpes fuissent.

Eodem anno Philippus rex Macedonum, senio et mærore 54
 consumptus post mortem filii, decessit. Demetriade hibernabat, 2
 quum desiderio anxius filii, tum pænitentia crudelitatis suæ.
 Stimulabat animum et alter filius haud dubie et sua et aliorum 3
 opinione rex, conversique in eum omnium oculi, et destituta
 senectus, aliis expectantibus suam mortem, aliis ne expec-
 tantibus quidem. Quo magis angebatur, et cum eo Antigonus 4
 Echecratis filius, nomen patris Antigoni ferens, qui tutor
 Philippi fuerat, regis vir maiestatis, nobili etiam pugna ad-
 versus Cleomenem Lacedæmonium clarus; tutorem eum Græci, 5
 ut cognomine a ceteris regibus distinguerent, appellarunt.
 Huius fratris filius Antigonus ex honoratis Philippi amicis 6

unus incorruptus permanserat, eique ea fides nequaquam ami-
 7 cum Persea inimicissimum fecerat. Is prospiciens animo,
 quanto cum periculo suo hereditas regni ventura esset ad
 Persea, ut primum labare animum regis et ingemiscere inter-
 8 dam filii desiderio sensit, nunc præbendo aures, nunc laces-
 sendo etiam mentionem rei temere actæ, sæpe querenti querens
 et ipse aderat; et quum multa, ut assolet, veritas præberet
 vestigia sui, omni ope adiuuabat, quo maturius omnia ema-
 9 narent. Suspecti ut ministri facinoris Apelles maxime et
 Philocles erant, qui Romam legati fuerant litterasque exitiales
 55 Demetrio sub nomine Flaminini attulerant. Falsas esse et a
 scriba vitiatas signumque adulterinum, vulgo in regia fremebant.
 2 Ceterum quum suspecta magis quam manifesta esset res,
 forte Xychus¹⁾ obuius fit Antigono, comprehensusque ab eo
 in regiam est perductus. Relicto eo custodibus, Antigonus ad
 3 Philippum processit. „Multis“ inquit „sermonibus intellexisse
 videor, magno te æstimaturum, si scire vera omnia posses de
 4 filiis tuis, uter ab utro petitus fraude et insidiis esset. Homo
 unus omnium, qui nodum huius erroris exsolvere possit, in
 potestate tua est Xychus. Forte oblatum perductumque in
 5 regiam vocari iube.“ Adductus primo ita negare incon-
 stanter, ut parvo metu admoto paratum indicem esse appareret;
 6 conspectum tortoris verberumque non sustinuit, ordinemque
 omnem facinoris legatorum ministeriiue sui exposuit. Ex-
 templo missi, qui legatos comprehenderent. Philoclem, qui
 præsens erat, oppresserunt; Apelles missus ad Chæream
 quendam persequendum, indicio Xychi audito in Italiam
 7 traiecit. De Philocle nihil certi vulgatum est; alii primo
 audaciter negantem, postquam in conspectum adductus sit
 Xychus, non ultra tetendisse, alii tormenta etiam infutiantem
 8 perpassum affirmant. Philippo redintegratus est luctus gemi-
 natusque, et infelicitatem suam in liberis graviolem, quod
 56 alter superesset, quam quod alter perisset, censebat. Perseus

¹⁾ Nomen corruptum, sive Eutyclus, sive Hesychus fuit.

certior factus, omnia detecta esse, potentior quidem erat, quam
 ut fugam necessariam duceret; tantum, ut procul abesset, 2
 curabat, interim velut ab incendio flagrantis iræ, dum Phi-
 lippus viveret, se defensurus. Is spe potiundi ad pœnam
 corporis eius amissa, quod reliquum erat, id studere, ne super
 impunitatem etiam præmio sceleris frueretur. Antigonum 3
 igitur appellat, cui et palamfacti parricidii gratia obnoxius
 erat, neque pudendum aut pœnitendum eum regem Mace-
 donibus propter recentem patruum Antigoni gloriam fore cen-
 sebat. „Quando in eam fortunam veni“ inquit, „Antigone, 4
 ut orbitas mihi, quam alii detestantur parentes, optabilis esse
 debeat, regnum, quod a patruo tuo forti, non solum fidei
 tutela eius custoditum et auctum etiam accepi, id tibi tradere
 in animo est. Te unum habeo, quem dignum regno iudicem; 5
 si neminem haberem, perire et exstingui id malletm quam
 Perseo scelestæ fraudis præmium esse. Demetrium excitatum 6
 ab inferis restitutumque credam mihi, si te, qui morti inno-
 centis, qui meo infelici errori unus illacrimasti, in locum eius
 substitutum relinquam.“ Ab hoc sermone omni genere 7
 honoris producere eum non destitit. Quum in Thracia
 Persens abesset, circumire Macedoniæ urbes principibusque
 Antigonum commendare; et si vita longior suppetisset, haud
 dubium fuit, quin eum in possessione regni relicturus fuerit.
 Ab Demetriade profectus Thessaloniciæ plurimum temporis 8
 moratus fuerat. Inde quum Amphipolim venisset, gravi
 morbo est implicatus; sed animo tamen ægrum magis fuisse 9
 quam corpore constat, curisque et vigiliis, quum identidem
 species et umbræ insontis interempti filii agitarent, extinctum
 esse cum diris execrationibus alterius. Tamen admoveri 10
 potuisset Antigonus, si aut affuisset aut statim palamfacta
 esset mors regis. Medicus Calligenes, qui curationi præerat, 11
 non exspectata morte regis, a primis desperationis notis nun-
 tios prædispositos, ita ut convenerat, misit ad Perseum, et
 mortem regis in adventum eius omnes, qui extra regiam

- 57 erant, celavit. Oppressit igitur necopinantes ignarosque omnes Perseus, et regnum scelere partum invasit.
- 2 Peropportuna mors Philippi fuit ad dilationem et ad vires bello subtrahendas. Nam post paucis diebus gens Bastarnarum, diu sollicitata, ab suis sedibus magna peditum
- 3 equitumque manu Histrum traiecit. Inde prægressi, qui nuntiarent regi, Antigonus et Cotto; Cotto nobilis erat Bastarnes, Antigonus † sæpe invitus cum ipso Cottle legatus ad concitandos Bastarnas missus. Haud procul Amphipoli fama, inde certi nuntii occurrerunt, mortuum esse regem; quæ res omnem
- 4 ordinem consilii turbavit. Compositum autem sic fuerat, transitum per Thraciam tutum et commeatus Bastarnis ut Philippus præstaret. Id ut facere posset, regionum principes donis coluerat, fide sua obligata, pacato agmine transituros
- 5 Bastarnas. Dardanorum gentem delere propositum erat, inque
- 6 eorum agro sedes dare Bastarnis. Duplex inde erat commodum futurum, si et Dardani, gens semper infestissima Macedoniae temporibusque iniquis regum imminens, tolleretur, et Bastarnæ, relictis in Dardania coniugibus liberisque, ad
- 7 populandam Italiam possent mitti. Per Scordiscos iter esse ad mare Hadriaticum Italiamque; alia via traduci exercitum non posse. Facile Bastarnis Scordiscos iter daturus; nec enim aut lingua aut moribus [æquales] abhorrere; et ipsos adiuncturos se, quum ad prædam opulentissimæ gentis ire
- 8 vidissent. Inde in omnem eventum consilia accommodabantur: sive cæsi ab Romanis forent Bastarnæ, Dardanos tamen sublato prædamque ex reliquiis Bastarnarum et possessionem
- 9 liberam Dardaniæ solatio fore; sive prospere rem gessissent, Romanis aversis in Bastarnarum bellum, recuperaturum se in
- 58 Græcia, quæ amisisset. Hæc Philippi consilia fuerant. *Primum* ingressi sunt pacato agmine. *Digressu* deinde Cottonis et Antigoni et haud multo post fama mortis Philippi neque Thraces commercio faciles erant neque Bastarnæ empto contenti; nec poterant in agmine contineri,
- 2 ne decederent via. Inde iniuriæ ultro citroque fieri, quarum

in dies incremento bellum exarsit; postremo Thraces quum vim ac multitudinem sustinere hostium non possent, relictis campestribus vicis in montem ingentis altitudinis (Donucam vocant) concesserunt. Quo quum subire Bastarnæ vellent, 3 quali tempestate Gallos spoliante Delphos fama est peremptos esse, talis tum Bastarnas nequicquam ad iuga montium appropinquantes oppressit. Neque enim imbre tantum effuso, 4 dein creberrima grandine obruti sunt cum ingenti fragore cæli tonitribusque et fulguribus præstringentibus aciem oculorum; sed fulmina etiam sic undique micabant, ut peti vide- 5 rentur corpora nec solum milites, sed etiam principes icti caderent. Itaque quum præcipiti fuga per rupes præaltas 6 improvidi sternerentur ruerentque, instabant quidem percussis Thraces, sed ipsi deos auctores fugæ esse cælumque in se ruere aiebant. Dissipati procella quum tanquam ex nau- 7 fragio plerique semermes in castra, unde profecti erant, redissent, consultari, quid agerent, cœptum. Inde orta dissensio, aliis redeundum, aliis penetrandum in Dardaniam consentibus. Triginta ferme millia hominum Clondico duce, quo profecti 8 erant, pervenerunt; cetera multitudo retro, qua venerat, aquiloniam regionem repetiit. Perseus potitus regno interfici Antigonum 9 iussit; et dum firmaret res, legatos Romam ad amicitiam paternam renovandam petendumque, ut rex ab senatu appellaretur, misit. Hæc eo anno in Macedonia gesta.

Alter consulum Q. Fulvius ex Liguribus triumphavit; 59 quem triumphum magis gratiæ quam rerum gestarum magnitudini datum constabat. Armorum hostilium magnam vim 2 transtulit, nullam pecuniam admodum. Divisit tamen in singulos milites trecenos æris, duplex centurionibus, triplex equiti. Nihil in eo triumpho magis insigne fuit, quam quod 3 forte evenit, ut eodem die triumpharet, quo priore anno ex prætura triumphaverat. Secundum triumphum comitia edixit, 4 quibus creati consules sunt M. Iunius Brutus, A. Manlius Vulso. Prætorum inde, tribus creatis, comitia tempestas 5 diremit. Postero die reliqui tres facti, ante diem quartum

idus Martias, M. Titinius Curvus, Ti. Claudius Nero, T.
6 Fonteius Capito. Ludi Romani instaurati ab ædilibus curuli-
bus Cn. Servilio Cæpione, App. Claudio Centone propter pro-
7 digia, quæ evenerant. Terra movit; in fanis publicis, ubi
lectisternium erat, deorum capita, qui in lectis erant,
8 averterunt se, lanxque cum integumentis, quæ Iovi apposita
fuit, decidit de mensa. Oleas quoque prægustasse mures in
prodigium versum est. Ad ea expianda nihil ultra, quam ut
ludi instaurarentur, actum est.

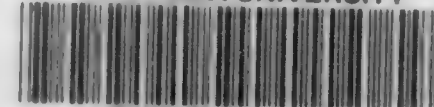

87LI

Madvigius
T. Livius.

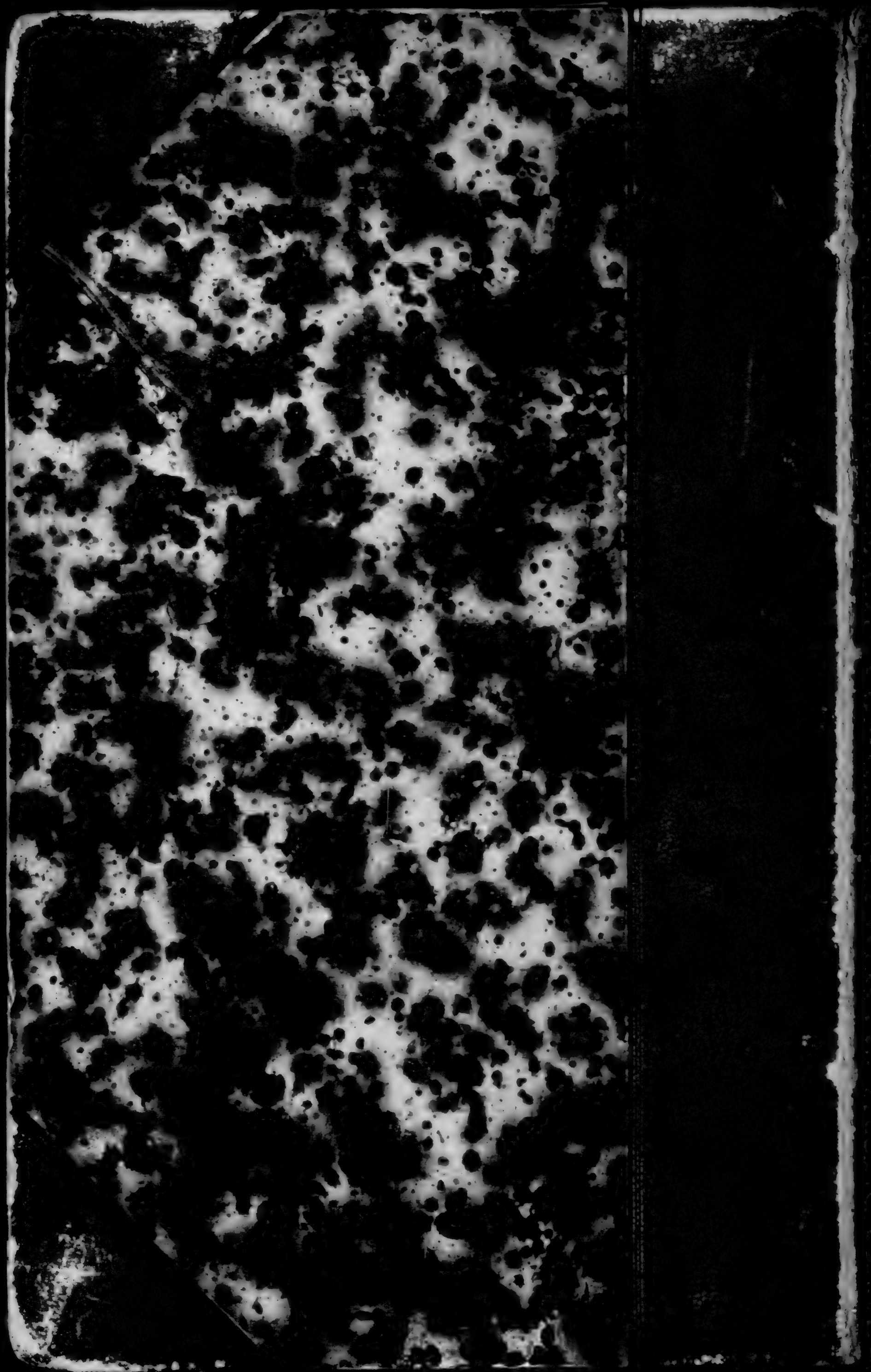
E61
3

COLUMBIA UNIVERSITY

0026056534

VOLUME 4
PART 1

87LI

E61

4

**Columbia University
Library**

Henry Livingston Thomas

BORN 1835-DIED 1903

*

FOR THIRTY YEARS CHIEF TRANSLATOR
DEPARTMENT OF STATE, WASHINGTON, D. C.
LOVER OF LANGUAGES AND LITERATURE
HIS LIBRARY WAS GIVEN AS A MEMORIAL
BY HIS SON WILLIAM S. THOMAS, M. D.
TO COLUMBIA UNIVERSITY

A. D. 1905

87LI
EG1
v. 4

TITI LIVII
HISTORiarUM ROMANARUM

LIBRI QUINQUE

A QUADRAGESIMO PRIMO AD QUADRAGESIMUM QUINTUM.

AD CODICIS VINDOBONENSIS FIDEM RECENSUIT, CODICIS
SCRIPTURAS ADDIDIT

Io. Nic. MADVIGIUS.

HAUNIÆ MDCCCLXIV.
SUMPTIBUS LIBRARIÆ GYLDENDALIANÆ (F. HEGEL).
TYPIS SCHULTHEIANIS.

TITI LIVII
HISTORiarUM ROMANARUM

LIBRI QUI SUPERSUNT.

EX RECENSIONE

Io. Nic. MADVIGII.

EDIDERUNT

Io. Nic. MADVIGIUS ET Io. L. USSINGIUS.

VOL. IV PARS I.

LIBROS A QUADRAGESIMO PRIMO AD QUADRAGESIMUM QUINTUM
CONTINENS.

HAUNIÆ MDCCCLXIV.
SUMPTIBUS LIBRARIÆ GYLDENDALIANÆ (F. HEGEL).
TYPIS SCHULTHEIANIS.

PRÆFATIO

Io. NICOLAI MADVIGII.

Consilium et initium huius, quam aliquot iam annos in T. Livii libris pono, operæ magna ex parte mihi natum esse a postremis quinque, qui supersunt, libris codiceque, qui eos unus servat, sive Laurishamensem sive Vindobonensem appellare malumus, dixi iam in Emendationum Livianarum exordio (p. 2). Itaque quum ipsum Livii opus cum Ussingio edendum suscepissem, iucunditatis, ut in re non magna, fructus aliquis ex eo proponebatur, si, quod prope sperabam fore, quinque illos libros ad codicis fidem perpetua recensione exactos primus ita edidissem, ut, annotata omni codicis scriptura, ceteris de fide codicis et editionis iudicandi plena fieret copia. Atque etiam, quum æstate superioris anni Vindobonam excurrissem codiceque per aliquot dies studiose tractato, quantum enotatis mihi ab aliis eius scripturis confidere possem, ipse explorassem dubitationesque aliquas sustulissem, decrevimus extremos hos libros, quorum editio aliam atque ceterorum formam habitura esset, statim emitte, sepositis aliquantisper, qui voluminis tertii nostræ editionis parte altera continebuntur, libris a tricesimo sexto ad quadragesimum. Sed illam, quam speraveramus, novitatis gratiam, quum etiam tum in componenda et adornanda editione versabamur, præcepit Martinus Hertzius, V. Cl. Is enim, quum ab Io. Vahlen, professore Vindobonensi, omnem codicis scripturæ varietatem diligenter enotatam accepisset, hanc Liviani operis partem ad codicem exactam auctumno superioris anni apud Tauchnitzium edidit ipsamque varietatis annotationem integram adiunxit. Neque tamen ideo nostræ nobis editionis consilium mutandum visum est. Nam quum totam Livianæ orationis formam prorsus de integro constituissemus et talem effecissemus, qualis codicis vestigia

390883

acriter, sed prudenter rimando, coniectura et aliorum et nostra et ratione adhibita effici optima posse visa esset, eaque forma ab Hertziana, quanquam is et de codicis fide aestimanda nobiscum consentiret et superiorum nostrorum inventorum perbona parte usus esset, partim propter iudicii diversitatem, partim propter maiorem quandam veritatis fiduciam, postremo propter nova inventa non paucis locis differret, et æquum et commodum videbatur, huius nostræ recensione cum codice ipso perpetuo contendendæ in ipso nostro exemplo potestatem fieri facili brevique ratione, ipsa codicis scriptura et emendationum annotatione singulis paginis subiecta, non aliunde moleste peti, quum præsertim ne id quidem inutile futurum esset, Vahlenianæ collationis fidem edita altera universe confirmari, adiuncta in paucis locis sive correctione sive supplemento.

Nobis codex Vindobonensis non totus ab uno collatus est. Nam librum XLI et XLIII, tum XLIV partem maiorem ab initio ad c. 35 (cum hoc ipso) Io. Forchhammer, vir mihi amicissimus et meæ disciplinæ alumnus, nunc in schola Aalburgensi superioris ordinis magister, a. 1853 contulit cum exemplo Tauchnitziano (Kreyssigii) a. 1848, librum XLII et XLV, tum reliquam partem XLIV (a cap. 36) Forchhammeri rogatu vir doctus Germanus cum exemplo Drakenborchiano, cuius collationis quum pars aliqua, viginti unum prima capita libri XLII complectens, casu intercidisset, ea intercedente H. Bonitzio suppleta est a. 1859 a Guil. Faustkam. Ipse autem anno superiore, quum, ut dixi, Vindobonam profectus essem, totum librum XLI et libri XLII capita triginta prima iterum diligentissime cum exemplo Tauchnitziano contuli, reliquorum librorum experimenti causa parvas quasdam particulas. Ac Forchhammeri quidem diligentia omnia minima accuratissime (indicatis etiam versuum omnium finibus et ubi littera *m* aut *n* lineola notata esset) persecuta est, nihil ut desiderari possit, eique etiam dissentiente Hertzio (aut Vahlenio) fides fere ubique habenda est; nusquam omnino errorem aut oblivionem obrepisse quis spondeat?¹⁾ Neque mihi is, qui

¹⁾ Exempli causa hæc ponam: XLI, 13, 6 codex non habet *postulati* (*H.*), sed *postulanti*, litteris *nt* in fine versus in unum conflatis, 20, 8 non *incoatum*, sed *incoatam*, XLIII, 14, 1 non *p. postumius*, sed *l. postumius*. Ex libri XLII capitibus primis, quæ post alios ipse contuli, hæc exempla sint: c. 1, 5 in cod. est *crassiper* (non *crassipen*), 1, 8 *soci in ulla* (non *socii ulla*), 3, 10 *iaculariaque*, c. littera confossa, 4, 4 *q. cornelium* (non *p. cornelium*), 5, 7 *ea con-*

Forchhammero successit, non fidem et diligentiam perquam probavit, si universam rem spectes; nam perpauca et minima non animadvertisse videtur, quæ ego ab Hertzio (Vahlenio) sumpta inter parenthesis signa addidi, littera *H.* addita; interdum in comparatione superior est¹⁾; una in re minus fuit curiosus, quod litteras vitiose abundantes et ab ipso librario aut puncto superposito aut lineola transversa confossas nisi perpauca locis (fere ubi pluribus litteris confossis res notabilior erat) omnino non curavit, nullo sane ad veræ scripturæ in singulis locis iudicium detrimento, ad cognoscendam codicis formam et librarii diligentiam non magno. Itaque harum litterarum notationes ab Hertzio sumptas interponere noluimus. (Mea culpa factum est, ut ad initium libri XLV annotaretur, tres primos versus rubro colore scriptos esse, in ceterorum librorum initiis, quæ exstant, idem non annotaretur.) Reliquam scripturæ varietatem, qualis consignata erat, diligentissime edendo repræsentavimus, nisi quod notissima et usu frequentata vocum quarundam scribendarum compendia (*cons.*, *cos.*, *coss.*, similia, leviter interdum variata) non sane annotanda putavimus, nisi quid singularis accederet causæ, nec *reb.* pro *rebus* (etiam medio versu) scriptum aut sæpe *q.* pro *que* (etiam *neq.*, *quoq.*, *quisq.*); si quid tamen erat in hoc genere non pervagatissimum, annotatum est. Onisimus etiam *que* pro *quæ* et *quæ* pro *que* scripta; nam hæc librarius per totum codicem prorsus promiscua habuit (ut XLII, 6, 8 *imperaretquæ sibi p̄r. que bono*). Verborum scribendorum rationem in ipsa Livii oratione accommodavimus proxime ad codicem, omissa ea, quam in superioribus voluminibus tenuimus, forma ipsaque in nonnullis constantia, ut et, quid in perantiquo et unico codice esset, sciretur neque tamen infinita esset annotandi necessitas. Itaque in præpositionis ultima littera ad primam verbi accommodanda, in quo longe progreditur librarius, aut inter-

tagione (— error apud ipsum Hertziū apparet —), 6, 1 *ætoliconcilio* (non *ætolico concilio*). Cap. 19, 6 spatium vacuum est post *ædis instructas*, non post *prætor*.

¹⁾ Velut XLII, 26, 5 in cod. est *in rebusponso*, non *in reponso*, XLV, 8, 5 *responderet cumque*, non *responderet etcumque*. Quam conspiraret utraque collatio, apparet vel in uno nomine Sycurii, quod in libro XLII novies positum multiplicem habet minutamque aberrationem, in qua notanda ne semel quidem discrepatur. Uno et altero loco cavendum est, ne discrepantia videatur, quæ nulla est; ut XLII, 5, 4 ad verba *uxorem manu* apud Hertziū notatur *anu*, apud nos *uxorem manu*; utrobique significatur alteram litteram *m* deesse.

dum non accommodanda codicem secuti sumus, quantum potuimus, et in ceteris antiquiores formas, quæ quidem probæ viderentur, aut constanter, codicem secuti, tenuimus (ut in *obicere, adque* pro *atque*, aliis) aut sicubi oblatæ essent (ut *optinere, optimum, haut, reccido, redduco, derectus, clivom, æquom* et *æcum, anticus, captivos* nominativo casu¹⁾), alia, quæ quam antiquissimorum codicum usu stabiliuntur, tamen vitiosa sunt (ut *præces, depræcor, quaror*), in annotationibus reliquimus. Genitivum nominum propriorum in *ius* et *ium* exeuntium quoniam codex constanter una littera *i* terminat, sic scripsimus; in ceteris nominibus quoniam ut non raro simplex *i*, ita sæpius duplex legitur, communem rationem tenuimus, antiquiore, ubi servata erat, notata.²⁾ Accusativos quoque tertiæ declinationis *is* litteris terminatos in annotatione reliquimus, ne aut inconstantia et offenderet et errorem obiceret aut constantia in illa forma restituenda multo maiorem annotandi molestiam haberet.³⁾ De aliis non receptis (*ali* pro *alii*, *regis* pro *regiis* cett.) dicere nihil attinet. Numeros notis aut litteris scripsimus, ut in codice erat, nec tamen in libro XLII (a c. 31), XLIV (a c. 37), XLV nusquam in ea re a codice discessum præstamus; numeros distributivos semper litteris scripsimus; ubi millenarius numerus sic scriptus erat: *ū* aut *u*, *V milia* posuimus.⁴⁾ Voces, quæ in codice desunt, in ipsa Livii oratione admonitionis causa inclinatis litteris scribendas curavimus, neque eo minus codicis scripturam in annotatione indicavimus.

De ipsius codicis sæculo sexto septimove scripti forma et condicione deque mendorum et errorum generibus nihil est, cur hic disputem post ea, quæ exposui in emendationibus Livianis in partis quartæ præfatio (p. 484—492), quæ diligenter considerari velim ab iis, qui hanc Livii librorum partem aut

- ¹⁾ Reperiuntur *cliuom, læuom, nouom, paruom, saluom, statiuom* (statimouerat ex *statiuom* erat XLIV, 40, 6) et, præcedente *q*, *æquom* (XLII, 29, 3; XLV, 13, 16 *æquo* pro *æquom*), *reliquom* (XLII, 13, 1), sed multo sæpius *æcum, propincum, relicum* (relicuum XLIV, 8, 7) *captiuos* XLV, 41, 10, *inicos* XLIV, 33, 4, quod debebat aut *iniquos* aut *inicus* esse, *anticus* XLIII, 13, 2.
- ²⁾ In libro XLII hæc animadverti in nominibus appellativis brevioris formæ exempla: 1, 7 *sacrifici*, 17, 2 *indici*, 20, 2 *prodigi*, 29, 7 *arbitri*, 30, 3 *imperi*, 38, 8 *hospiti*, 43, 5 *consili*, 49, 3 *offici*.
- ³⁾ Ex hac forma nata *congregientibus* et *cunctantibus* pro *congregientes* et *cunctantes* XLII, 39, 3 et 5.
- ⁴⁾ Dativum *Persei*, quem Hertzius incuria neglexit XLII, 49, 7 (alibi enim restituit), restitui etiam XLII, 33, 4, ubi ex eo factum erat *perscio*.

ipsi emendando attingere volent aut de aliorum emendatione existimare.¹⁾ Unum addo, quod semel (ad XLII, 13, 1) errorem Hertzi obiectum video, in spatiis illis vacuis, quæ librarius non ita raro reliquit plurium litterarum in medio versu aut ad finem versus, sæpe in proximi versus initio maiore littera posita, sine ulla rasura, ne minimam quidem esse lacunæ suspicionem, sed ea aut mera libidine aut ob causam aliquam ex codice archetypo tractam temere posita esse. Id ita esse intelliget, qui hæc in libro XLI et XLII comparaverit: XLI, 9, 12; 10, 4; 18, 6; XLII, 2, 5; 13, 1; 19, 6; 24, 4 et 10; 40, 11; ceteros libros omitto.

Quoniam omnes ante Kreyssigium Livii editores in his libris pro ipso codice solum primæ editionis testimonium secuti sunt (Basileæ in officina Frobeniana a. MDXXXI) atque in eo suæ operæ fundamentum posuerunt, annotavimus, quidquid ea editio et a codice et a nostra editione discrepat, omissis tantum, quæ ad scribendarum vocum rationem pertinent (velut quod satis constanter, ubi in codice accusativus pluralis tertiæ in *is* exit, *eis* ponitur), Grynæique nomen adscripsimus. (Usi sumus exemplo edit. Basileensis, quod in bibliotheca regia Hauniensi est.) Itaque ubi sola codicis scriptura ponitur, neque Grynæi neque alius emendatoris nomine addito, ea iam a Grynæo ad eam formam emendata est, quam nos tenemus;

- ¹⁾ Imaginem scripturæ codicis æri incisam præter Walchium et Endlicherum dedit Pertzius (Archiv f. aelt. deutsche Geschichtskunde IV, 521). Errorum trium generum exempla aliquot addam. Primum positum est in anticipationem quadam, quum librarius oculo nimis properante litteras syllabasve aut verborum speciem ex iis, quæ sequuntur, intermiscet prioribus aut pro prioribus ponit, ut XLII, 54, 7, quum scribendum esset *ne temptata quidem oppugnatione*, scripsit *ne pugnata quidem*, obiecta verbi specie ex *oppugnatione*; eiusdem generis est XLII, 65, 10 *circumfundabantur funda* pro *circumdabantur* et XLIV, 33, 11 *ex statua statione* pro *ex matutina* et 34, 1 *contione adnuntiata pronuntiasset* pro *aduocata*. Alterum genus est simile et cognatum in præcipienda terminatione et forma vocabuli sequentis, ut XLII, 49, 8 scribitur *cum his cogitationum omnium ordinum* pro *cogitationibus* et c. 60, 6 *in transitu fluminum hostium* pro *fluminis* et 65, 9 *hoc illo bellum novum* pro *bello*. Tertium illud est genus, quo librarius obiectam animo ex litteris aliquot speciem verbi aut formæ licenter sequitur et explet (cfr. Em. p. 489 n. et de codice Puteaneo p. 207), ut XLII, 21, 8 *plebissciuitati iussitque* (ex litteris *ciuit*), 41, 6 *sumere accusaturus* pro *sum recusaturus* (expleto, quod post *sumere* restabat *cusaturus*), XLIII, 6, 10 *committere possum* pro *comiter responsum*; indidem orta *hos noris* pro *honoris* XLII, 24, 7 et *accipiat his* pro *accipiatis* 42, 7.

ubi alius nomen apponitur, Grynæus non nominatur, eum codicis scripturam tenuisse intelligitur; ubi codicis scripturam a Grynæo mutatam alius postea melius emendavit, Grynæi scriptura inter parenthesis notas subiicitur. Ceterum non omnino certum est, uni Grynæo deberi omnia, quæ in prima editione mutata sunt. Nam in Desiderii Erasmi præfatione toti Livii editioni præposita codicem „in bibliotheca monasterii Laurisseni aut, ut vulgo dicatur, Lorssensis repperisse“ scribitur „Simon Grynæus, vir ut in omni genere litterarum citra supercilium eruditus, ita provehendis liberalibus studiis natus“. Deinde interpositis paucis de hoc monasterio, hæc adduntur: „Archetypum erat admirandæ vetustatis, prisco more perpetua litterarum serie ita depictum, ut difficillimum fuerit verbum a verbo dirimere, nisi docto, attento et in hoc ipsum exercitato. Unde non parum negotii fuit in parando exemplari, quod typographicis operis traderetur utendum. Nec minore cura quam fide advigilatum est, ne usquam in describendo ab archetypo recederetur.“ Quæ postrema verba si Erasmus etiam de libris per typographos descriptis intelligi voluit, ne is aut verum mire occultavit aut, quod potius credo, totam rem ignoravit. Adhibitam enim apparet prope infinitam emendationem, sine qua nemo hos libros legere potuisset, eamque eiusmodi, quæ, quanquam et multa relicta sunt et sæpe erratum, etiam graviter et licenter, tamen sine doctrina et acumine egregio perfici non potuerit.

Orationem Livii, ut iam dixi, ad ipsum codicem sic recensimus, quasi nunc primum hi libri ederentur, emendavimusque libere, caute, quantumque potuimus, prudenter, usi in ea re coniecturis et aliorum et nostris, quum quas antea feceramus, tum novis, quas perpetua codicis scripturæ pertractatio et vestigiorum perscrutatio suggessit. Quanquam fuit etiam, ubi vel post Hertziū simpliciter redeundum esset ad ipsam codicis scripturam non recte iam a Grynæo mutatam, ut XLI, 22, 1, ubi non minus rectum est *scierant*, hoc est, *cognoverant*, quam II, 11, 6 et *sciere perijugæ* indicio aut apud Cic. pro Rosc. Am. § 97 *Qui tam cito scivit?* et aliquotiens apud eundem *scitum est*, et XLIV, 40, 8, ubi Hertzius quoque sprexit *tenuis* cum genitivo iunctum exemplo ipsius Livii (XXVI, 24, 11) et Cælii (in Ciceronis epist. ad Fam. VIII, 1 *meus*) et Quintiliani (XII, 2, 17), ut Plinium (Hist. N. XXXIV, 56) et poetas omittamus. Nam de forma genitivi nostro tempore non dubitatur. Eorum, quorum coniecturis vel in minimis rebus usi sumus, nomina ubique indicatæ codicis scripturæ subiecimus, addita in nostris, quas in emendationum volumine evulgavera-

mus, illius voluminis pagina. (De Vascosano, Curione aliisque veteribus editoribus emendationum fere exiguarum auctoribus nos plerumque Drakenborchio credidisse confitemur.) Quibus aliorum coniecturis utendum non iudicavimus, quæ sane plures sunt, eas ne indicandas quidem putavimus, quod nec omnino illo conquirendi et enumerandi genere delectamur et eis, qui, quid in quoque loco tentatum sit, cognoscere cupient, satisfactum ab Hertzio erat nec videbatur esse, cur ea enumeratio repeteretur. Subinde tamen indicavimus in annotatione suspensiones aliquot et aliorum et nostras, quas in ipsa oratione ponendas non putabamus, quod aut mendum non prorsus manifestum esset aut correctio non certa, sed quas tamen aut probabiles, nonnullas quidem valde, aut non improbabiles iudicabamus. Uno et altero loco, etsi omnem disputationem explicationemque rationum excluseramus, brevissimam admonitionem reive significationem interiecimus, velut ad XLII, 42, 1 poterat nihil aliud quam indicato Strabonis loco significari, prave et illo loco et c. 67, 9 pro ea nominis forma, quam codex bis habet (*Antrones*), a Grynæo substitutam et a ceteris, etiam Hertzio, retentam esse eam, quæ apud Homerum et antiquos reperitur (*Antron*), ad XLII, 53, 6 verbo caveri, ne temere retentum e codice a nobis primis videretur *Pythoum*. Ex iis, quæ in emendationum Livianarum volumine posueramus, perpauca aut aliorum ~~monita~~ aut nostra sponte abiecimus et omisimus, quum aut dubitationem amoveremus aut, hærente dubitatione, corrigendi tamen conatum non probaremus aut meliora ab aliis nobismetve ipsis inventa essent. Cetera, quod recte et vere et considerate scripta iudicabamus, tenuimus, etiam nonnulla, contra quæ ab aliis nuper vel acriter disputatum novissemus. Nam quum complurium hominum nec tantum iuvenum studia ad Livii librorum emendationem tentandam his proximis annis commovisse videar, eorum nonnulli, ut fit, studiose eosdem locos, quos ego tractaveram primusque, quid haberent dubitationis difficultatisque, ostenderam, retractandos sibi sumpserunt, etiam in his quinque libris. Quod ut aliquoties bene aut egregie cessit, ita non raro, vere ut dicam, mihi videntur, quæ recte curata essent, deteriora fecisse. Itaque nostra simpliciter tenui neque nunc multis verbis expositurus sum, quid mihi non recte obiecerint, quid ipsi aut a sententiæ forma et inclinatione ac progressu aut a verborum recto usu et orationis conformatione (velut in verborum ordine) aut a vestigiis codicis vere coniectandis aberraverint; unum et alterum admonitionis causa in transcurso attingendum erit; neque cur alio-

rum locorum emendationes ab iisdem propositas non probaverim, explicabo. Perlibenter gratusque usus sum iis, quæ Hertzius quæque etiam notabilius in aliquot locis Vahlenius emendavit, (velut XLII, 23, 10 et 26, 9 et 47, 7 et 63, 4, XLIV, 3, 3), nonnulla etiam Kochius (XLI, 24, 15, quam coniecturam ipse Vindobonæ feci annotavique codicem volvens cum uno Tauchnitzii exemplo, et XLV, 39, 14.) Quod uni et alteri ex horum emendationibus meum quoque nomen adscripsi, quod post a. 1860 in idem incideram, confirmationis aliquid esse volui a duorum in invento consensu. A Seyfferto non memini in his libris quicquam inventum, quod in contextu ponerem.¹⁾

Ex iis, quibus præter locos in emendationum volumine tractatos meum unius nomen adscribitur, nunc demum a me correctis, pleraque et tam sunt exigua et ita apertam habent attendentibus emendationis causam et viam, ut de iis separatim dicere putidum sit, quum præsertim quædam eiusmodi sint, in quibus in aperto codicis mendo tantummodo paulo propius ad eius vestigia accedatur aut alio modo probabilius correctio absolvatur, quam a Grynæo factum sit. Quid est enim opus argumentari, XLI, 7, 2 non recte inter se referri *Ti. Gracchus — Albinus*, sed utroque loco in hominibus ante plenius significatis prænomen abesse debere, quod priore loco ex ultima syllaba vocis præcedentis ortum est (*argenti*)? aut XLII, 38, 2 ex *legati Acarnanis* potius faciendum fuisse *Acarnanes* quam *Acarnanum*? aut XLIII, 18, 9 de codicis scriptura *postquam — videntur* detrahendam fuisse syllabam *ur* in hoc codice sæpissime male additam (Emendd. Liv. p. 595 not.), ut fieret *vident*, non, quod Grynæus posuerat, *viderunt*? aut XLV, 9, 3 paulo propius ad *regnabat*, quod est in codice, accedere *regnarat* quam *regnavit*? aut XLII, 25, 11 ad *credere p.*, propius *credere e rep.* quam *credere reip.* (quum præsertim *consulendi reip.* significatio minus apta huic loco sit)? Aut qua defensione eget, quod XLV, 4, 3 (*oppugnasset et*) et 36, 1 (*esset et*) geminatis binis litteris prava asyndeta sustuli, ut fecerat Grynæus XLII, 21, 3? aut quod aliquoties omissum post participium *est* (vid. Opusc. Ac. I, 445) restitui,

¹⁾ Kochii Emendationum Livianarum partes duæ prodierunt Brandenburgi 1860 et 1861. Vahlenii emendationes et coniecturæ expositæ sunt in annalibus gymnasiolorum Austriacorum vol. XII (1861) fasc. I et IV. M. Seyffertus quæ de locis Livianis scripsit, continentur novorum annalium philologicorum vol. LXXXIII p. 63 sqq. et p. 823. Aliorum annotamenta et libellos Hertzius indicat.

ubi abesse non poterat; quis enim ad hæc animadvertenda exercitatus non sentit XLI, 6, 4 in apodosi multorum verborum longæ protasi subiecta curtum esse *datus* pro *datus est*; idemque vitium tollendum fuisse XLII, 15, 8 et 64, 3 (*iubet atque ita — profectus*), XLIV, 24, 8, XLV, 22, 7? Neque explicandum arbitror, cur XLII, 12, 7 non tulerim hanc conjunctionem: *cuius merita — privatim an publice sint maiora, vix dici posset*, sed una littera mutata possit scripserim, aut cur XLI, 8, 7 post *permittatur* pro *possent* posuerim *possint*. Atque etiam in suspicionum earum, quas tantum in annotatione posuimus, longe plurimis satis per se perspicuum fore credo, quæ quoque loco causa suspicionem moverit. Velut statim XLI, 4, 3 (in ea parte, in qua solo Grynæi testimonio utimur) *consulem cum toto agmine* prave ultimo loco commemorari post adventum tribunorum tertiæ legionis et homines in iumenta impositos, apparet ex c. 3, 8; nec 10, 6 (ubi in codice præterea est *Manlio*) recte *iactare fugam alicuius* dicitur, qui severe reprehendit; et 21, 2 utrumque apparet, et M. Atilio præter legionem socios habuisse et sociorum potius numerum certum indicatum esse a Livio quam legionis. Ne c. 18, 8 quidem, etsi absolvi correctio non potest, comparatis, quæ e contrario de Valerio dicuntur, obscurum est, quid sententia postulet. Sed probabilius multo est lacunam esse, quam *oporteret* corrigendum esse. (Errore comma, quod post *lata* ponendum erat, post *foris* esse translatum apparet.) Itaque de his horumque similibus non sum plura h. l. dicturus, ne et otio, quod nullum est, abundare et lectoribus nimis diffidere videar. Alia sunt paulo notabilia aut ipso mendi et corrigendi genere aut propter alia adiuncta, quæ ad rem et sententiam aut ad verborum usum et sermonis legem pertinent. Ex his libet hoc loco præcipua breviter ita persequi, ut unum et alterum etiam e minoribus, quod videri possit dubitationem habiturum, in transcurso attingatur.

Lib. XLI, 4, 4. Grynæus edidit *Histrorum pauci, qui modice vinosi erant*. Apparet, non significari homines ingenio et consuetudine minus vinosos et ebriosos, sed minus tum ebrios et qui minus se vino ingurgitassent, hoc est, *qui modice vino usi erant*. Nam neque usus neque forma vocabuli *vinosum* pro ebrio accipi sinit.¹⁾

¹⁾ Cap. 10, 7 Seyffertus, non contentus nostra correctione perfacili, scribi voluit: *quod cum illi tum consulis imperio dicto audientes*

Cap. 17, 5 quod in codice est, a nobis quoque retentum: *comitia deinde consulis unius subrogandi*, vix verum esse potest; nam neque genitivus usitate ponitur addito gerundivo et plane perverse additur *unius*, quasi, quum alter mortuus esset, duos subrogare in mentem venire potuerit; itaque ea forma restituenda est, qua c. 16, 5 eadem res significatur quaque alibi semper Livius utitur. Initium erroris ortum est ex geminatione primæ litteræ in *subrogando*.

Cap. 18, 4 revocandum erat *adfigunt*, pro quo nuper quoque Sigonius secuti *adfligunt* scripserunt. Non afflicta parietibus vasa Livius dicit (et solo tum potius Ligures afflixissent), sed stolide a barbaris hominibus affixa tanquam ornamenta; itaque addit, ad eam rem inepta fuisse vasa usui magis quam ornamento facta.

Lib. XLII, 11, 2 falsum esse, quod Grynæus, existimant in existimaret mutato, effecerat, intelligi debebat ex populi Romani nomine prave in ultimum locum reiecto (— debebat enim esse *exceptus a p. R. cum tanto honore* —) omninoque non recte posito; senatus enim et patrum hæ partes erant. A prætore Eumenes in senatum est introductus, quod consules irati re publica abstinebant (c. 10, 15).¹⁾

Cap. 11 extr. et 12, 1 corrigendi viam et codex monstrabat (*non*) et oratio; recte enim dicitur magna esse auctoritas regis apud civitates, pravissime omnes *apud civitates* (pro eo, quod est *in civitatibus*) *vereri maiestatem regis*. (In supplemento ponendum erat *sed etiam apud*.)

Eodem capite § 6 tribus locis fœdus Bæotorum cum Perseo litteris incisum exstare dicitur, uno Thebis, altero ad

facturos se dicerent, oblitus aut nesciens, nunquam sic per se dici dicto audiens, ut appositione adiungi possit, sed tantum cum verbo *sum*. 16, 2 frustra defenditur repetitio vocis in his: *quia non recte facte Latine essent, instauratis Latinis placuit exemplis* alius generis (neque enim in iis nomen rei, de qua agitur, in protasi positum initio apodosis repetitur), ceteraque, quæ declaravi, incommoda manent, saltem quod obscuratur ipsum caput decreti pontificum, instaurandas esse Latinas. Verborum ordo in nostra emendatione prorsus rectus est, post alterum dativum priori contrarium (*pontificibus — Latinis*) communi verbo interposito.

¹⁾ Cap. 8, 8 quum sic emendassem, ut, expleta apertissimæ originis lacuna, littera nulla mutata rectissimam sententiam et orationem efficerem etiam in particula *quoque* ad progressionem novamque rem significandam necessaria, Hertzius maluit Kreyssigii coniecturam sequi, in qua unum *primo* additur, tum fieri sine ulla probabilitate in *referri* mutatur, hæc autem omnia (*arma primo quoque cet.*) vitiose superioribus adiunguntur.

sidenum, augustissimo et celeberrimo in templo, tertio Delphis. Sic enim est in codice. Quod Sigonius scripsit *ad Delum*, debebat *Deli* dici; neque id augustissimum esse templum addidisset Livius magis quam in Delphis; neque omnino probabile est, præter Delphos vicinos extra Bæotiam positum fuisse fœdus. Sed neque *Ismenium* subesse potest, quod Thebis erat, multoque minus incertum nescio quod Posideum sive Posidonium. Relinquitur, quod nomen e litteris *denum* facillime eruitur, *Delium*, nobilissimum non longe a finibus Atticæ ad Euripum Apollinis templum et oppidum. Templum Strabo et Pausanias sua quoque ætate stetisse ostendunt.

Cap. 14, 10 e codicis scriptura: *donaque cuiquam amplissima data* quin nihil aliud recte efficiatur, quam quod posui, geminatis litteris *que (quæ): quæ cuiquam amplissima* (unquam data sunt), *data*, non puto quemquam dubitaturum.¹⁾

Cap. 19, 6 ex eo, quod in codice est: *ubi — habitare rec possent*, effeci *habitare recte possent*. Significatur bona et comoda atque conveniens habitatio (ut quum ludi *recte facti* dicuntur, *recte vendere* et similia), quo pertinet ipsum verbum *posset*; alioquin Livius dixisset *habitarent*. Deinde in proxima sententia recte Weissenbornius, quod rem continet, intellexit in corruptis codicis vestigiis (*threcum legatis se discepnatisque et satis*) latere nomina trium populorum, quorum legati venissent; ex ipsis nominibus primum videtur recte restituisse (*Mædis* sive *Medis*), in duobus, dum ab ipso Livio (XXXVIII, 40, 7) sumit, a codice nimis discessisse. Mihi in *cepnatisque* Odontantæ significari visi sunt, in *satis* Sapæi, quos post Herodotum Strabo, Plinius, Pausanias nominant. Odontantica terra et apud Polybium et apud Livium nominatur.²⁾

Cap. 29, 3 quum in codice esset: *prusias — statuerat abstinere armis equitum euentum expectare*, Grynæus *equitum* plane sustulit, addidit *que post eventum*. Quod codex monstrat *et quietus*, idem ad rem aptissimum est. Accedat igitur hoc exemplum corruptarum ab hoc librario vocum *quiesco* et *quietus* iis, quæ Emendd. Liv. p. 602 et p. 617 collegi, adiungaturque his XLIV, 3, 3, ubi ex *posuerint quieverintque* (neque enim est cur *re* præponamus) ortum erat *posuerint fuerintque*.

¹⁾ Cap. 14, 6 dubitari nullo modo potest, quin nomen principis legationis positum fuerit, de quo postea agitur. Eum *non fuisse falsa simulaturum*, tam perversa est oratio et toto genere et verbi forma, ut mirer placere Hertizio potuisse.

²⁾ Cap. 21, 2 non intelligo, cur aliud quæretur quam quod in codice est *sex milia*, tantum puncto prave addito.

Addo etiam in cod. Puteaneo XXII, 14, 2 pro *quieverant* scribi *quidam fuerant*. (Alterius verbi, *nequeo*, a librario corrupti exemplum Vahlen egregia emendatione patefecit in libr. XLII, 63, 4.)¹⁾

Cap. 37, 6. Sero a Siesbyo admonitus sum, in his: cui *rescribi non placuit*, nuntio ipsius, qui *litteras attulerat*, dici cett. prave ipsius pro eius poni omninoque genitivum abundare, contra rectam orationem effici, si scribatur: nuntio ipsi, qui *litteras attulerat*, dici cett.

Cap. 43, 2. Quid sit in *gratiam petentis* (alicuius) aliquid concedere aut omnino facere, satis constat; adiectivum augendi minuendive causa *gratiæ* nomini additum in hoc loquendi genere nusquam memini (locis apud Schellerum et Freundium citatis addi potest Liv. XL, 17, 2, Senec. Rhet. p. 276 Bip.), neque magis in consimili formula, qua in honorem alicuius aliquid fieri dicitur (Opusc. Acad. I, 168). Itaque quum in codice sit *et iam magnam gratiam*, suspicatus sum Livium scripsisse *et tamquam in gratiam petentis*. Nam fictæ etiam speciei significatio perapta et prope necessaria est. (In annotatione excidit in.)²⁾

Cap. 51, 6 quum sic ederetur: *præfecto Asclepiodoto. Ab Heraclea ex Sintis tria milia Thracum* cet., in Asclepiodoto deerat patriæ significatio, quæ in ceteris præfectis omnibus additur, Thraces autem auxiliares omnes (nam nulli Thraces liberi præter hos nominantur, sed tantum Thraces incolæ Pæonibus et Agrianibus interspersi) dicebantur non solum ex Sintis fuisse, quorum regio ad occidentem Strymonis et Amphipolis posita sine dubio tum tota in Macedonum ditione erat, sed ex una urbe Græca ibi condita. Apparet ad Asclepiodotum hæc pertinere: *ab Heraclea ex Sintis*. Et *Asclepiodotus*

¹⁾ Cap. 30, 1 licentissime *gens* (præcedente *que*) in *plebis* mutatur, sublata significatione pauperis et infimæ turbæ, quæ est in *egens*. Etiam in proximorum verborum scriptura Hertziana verbum *erat* non recto loco ponitur. Cap. 34, 9 quam in annotatione posui coniecturam, ea quam habeat causam, declaratum est in Emendd. p. 529 n., videturque mihi emendatio ipsa perquam probabilis.

²⁾ Cap. 47, 11 non recte pro *accensdere* Kreyssigius et Hertzius scripserunt *accersere*. Neque enim A. Atilius ipse præsens aut propinquus Thessaliæ milites aliunde accersere debebat, sed Roma proficiscens a Sicinio, qui Brundisii erat, in transitu accipere. Cap. 49, 5 prave hæc coniungebantur: *adversa, secunda, quæque*; recte primum universe coniunguntur: *adversa secundaque*, tum subiicitur ex æquo: *quæ — quæ*.

ab Heraclea quidem dicitur eodem modo, quo I, 50, 3 *Turnus Herdonius ab Aricia* et XLIII, 19, 13 *Adæus Macedo a Beræa*, ubi Cicero et Cæsar alique ablativum solum ponunt, *ab Heraclea ex Sintis* pro *ab Heraclea Sintica* vel *ab H. in Sintis* (ἀφ' Ἡρακλείας τῆς ἐν Σιντοῖς) eo modo, quo *Magnetes a Sipylo* (Tac. Ann. II, 47), qui patriam habent *Magnesium ad Sipylum* et inde alio venerunt (Emend. p. 431 n.).

Cap. 54, 6. Quemadmodum in libro XLIV, 2, 4 quum esset: *consul — profectus decimo post die, quam exercitum acceperat, castra movit*, iam in Emendd. p. 558 dixi tollendum esse *profectus*, quod prorsus perverse una verborum continuatione consul primum *profectus* diceretur, dein certo die castra movisse (aut primum *profectus* certo die, dein castra movisse), sic h. l. non dubito, quin perverse dicatur nec a Livio scriptum sit: *incenso oppido profectus ad Phalannam castra movit*; neque enim *castra movit*, quod et proprie et usu ipsum itineris initium et a priore loco discessum significat, participio *profectus* superaddi potest tanquam viæ tenorem indicans. Aut igitur in *movit* error est scripsitque Livius ad eandem formam, quam c. 61, 11 *postero die profectus inde ad Mopselum posuit castra*, aut hoc quoque loco prave additum est *profectus* ad declarandum, quid esset castra movere. § 10 apparet, necessario geminatis duabus litteris *is* addendum fuisse in transitu orationis ad novam rem proxime nominatam. § 5 a vero genitivi cum verbo *esse* coniuncti usu longe distare videtur, quod eruptio dicitur esse iræ inconsultæ aut veræ fiducia virium.

Cap. 56, 7 ex *halopetica capta* faciendum videtur *Alope Phthiotica capta*; nam et facile *Phthiotica* sic corrumpi potuit et recte hoc additur, quum altera esset in eadem vicinia, *Chalcidi propior, Locrorum*; et *Thessalicam*, hoc est *Phthioticam*, *Alopen* significari, patet ex *Larisæ Cremastæ* adiuncta mentione.

Cap. 59, 8 quum in codice esset *ad insidias eumeni regis usus erat*, aut addenda priori nomini littera *s* erat, quod *Grynæus* fecit, aut detrahenda alteri, quod ego feci. Nam *insidias alicuius* eas, quæ alicui fierent, qui dixerit, non reperio; *insidiæ alicui* præter notum Sallustii locum in Catil. 32 dicuntur apud ipsum Livium V, 28, 12 (*metum insidiarum effuse sequentibus sustulit*, hoc est, *metum sustulit, ne insidiæ eff. sequentibus fierent*), adiuvante toto verborum complexu, ut hoc loco præpositione *ad*; est enim *ad insidias regi faciendas*. (XXIII, 35, 7 *ne qua exprobratio cuiquam veteris fortunæ*; IX, 20, 5 *pro remedio ægris rebus*; XXVII, 37, 11 *ad aliud*

sacrificium eidem deæ — edicta dies; nam dies hominibus edicitur, ut sacrum fiat deæ.¹⁾ Itaque etiam apud Cicer. pro Sulla c. 5, 14 (*insidiæ reip.*) dativus, non genitivus est.

Cap. 62, 13 *moris* absolute dici nequit; Romani *moris* ignoratio efficiebat, ut Macedones pertinaciam eam, de qua Livius narrat, mirarentur. Et potuit non difficulter *Romani* post *ignaris* excidere. *Moris* ut non pauca alia librarius temere iterum scripsit. (Emendd. p. 492).²⁾

Cap. 67, 12 apertum est, duplicem causam significari, quæ Licinium consulem in Bæotiam converterit, preces Bæotorum et, quæ cum precibus illis coniuncta non est, regionis ad hibernandum commoditas. Itaque quum in codice sit *et horum preces*, alterum addidi *et (et quia)*, præpositione post prius *et* interposita. (*Ad* hic locum non habet.)

Lib XLIII, 2, 12 in his codicis litteris: *neve cogeret* (magistratus Romanus) *uicensusmas uendere hispanonis quanti ipse uellent* apertissimum est latere primum *Hispanos nisi*; itaque non *uellent* in *vellet* mutandum erat, sed *ipse* in *ipsi*. Et ad Hispanos rectius refertur pronomen; alioquin Livius dixisset *quanti vellet*. § 6 vereor ne Vahlenius aberraverit traxeritque Hertzius. Nam *sumere recuperatores* (*iudicem*) *alicui* neque alibi reperitur neque video, quam rationem dativus apud hoc verbum habeat; *ferre alicui iudicem* usitatum est. Contra *cum aliquo recuperatores sumere*, quoniam hæc privati iudicii forma est, eodem modo dicitur, quo *agere cum aliquo*. Nec longe diiunctum est, quod bellum *cum aliquo* sumi dicitur aut quod odium *alicui cum aliquo* esse (Cic. de prov. cons. 10, 24). Significatur enim omnino, quis ex altera parte sit.

¹⁾ Cap. 58, 5 duarum litterarum sedo permutata effeci nomen Græcæ formæ *Kallivixos*. Quod c. 61, 11 posui, ut sententia aliqua esset, ipse dixi incertum esse; quanquam *ante Tempe* *eminet* puto verum esse et *tempeste est* *eminet* ortum esse librarii in nomine Græco hærentis errore et instabili conatu. Videbatur mihi Livius Mopselum tumultum (quem cur eundem atque Mopsium oppidum velimus esse, nihil est causæ) dixisse Larisa medium abesse Gonnum eunti, hoc est, tantum abesse Larisa, ut Gonnum Larisa eunti media via esset. Durum hoc esse non nego. Ussingius scribendum putabat: *ante Tempe est, Philæ et Larisæ medius*.

²⁾ Cap. 65, 8 nescio quid acciderit Hertzius, ut meam emendationem receptam (*propellere*) prorsus perverteret retento *propter*. Neque enim *propellere* absolute dici potest neque illi, qui tumultum ascendere conabantur (in tumultum connitebantur), impediabant propulsionem nescio quorum aliorum, sed ipsi propellendi erant, quod qui collem tenebant, conferti facere nequibant, sed quum facere vellent, ordines solvebant.

Cap. 5, 8 quod in codice mendose scribitur *munera mitti legatis ex binis milibus æris censuerunt duo fratres regulis hæc præcipua torques duo cet.*, Grynæus *duobus fratribus regulis* scripsit, ipsum, ut videtur, Cincibili, a quo legati venerant, quem Livius § 1 regem, § 7 regulum appellavit, et fratrem, qui verba in senatu facerat, intelligens, idque Hertzius secutus est; ego *reguli* posui. Nam nec, quum supra Livius regis regulive nomine de uno Cincibili usus esset, subito ad utrumque fratrem id nomen translatum credo, nec hanc præcipuorum *inter legatos* munerum mentionem etiam ad regem absentem pertinere, cui si munera senatus mittenda censuisset, ampliora sine dubio quam fratri legato misisset; neque legati Cincibili absentis comites appellari ullo modo poterant, ut in illa scriptura et enarratione fit (*comitibus eorum*). Itaque Cincibili inter legatos duos fratres miserat, quorum unus verba fecit, utrique præcipuus honor habitus est.

Cap. 12, 3 in codicis scriptura, quæ a ceteris retenta sine dubitatione est, vitiose duæ res in unum conflantur; primum enim senatus consultum factum est, ut prius, quam consules provincias sortirentur, supplementum in utramque provinciam decerneretur, deinde hæc ipsa supplementa decreta sunt; vitioseque narratur, placuisse decerni certum numerum; is enim decretus est (*placuit*), non placuit eum decerni. Vitium sententiæ et orationis sustuli suppleto verbo, quod bis positum a Livio diversa forma semel a librario scriptum est.¹⁾

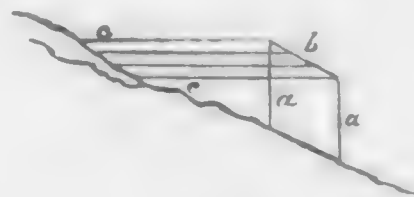
Cap. 21, 4 quum in codice esset *auxilia thoanum tesprotorumque*, Grynæus *Athamanum Thesprotorumque* scripsit. Sed Athamanes, quorum in Persei bello nulla omnino mentio est, et ab iis locis, in quibus Ap. Claudius rem gerebat, longius

¹⁾ Cap. 11, 3 Vahlen et Hertzius emendationem meam quum adiuvari vellent, corruerunt; nam ut Livius interdum voces easdem brevi spatio repetat, nusquam tamen ita ex abundanti in vitium ruit, ut scribat: *comitia ita edicere, ut comitia illo et illo die sint*. Itaque prave attrectatum est, quod in codice recte scribitur, *posent*, prave servatum, quod pro *confici* ex superiore versu propter primarum litterarum similitudinem subrepsit, *comitia*. Sed satis de huiusmodi rebus dixi; attingam tamen in c. 14, 6 mire, Dukero auctore, geminatam de futuro tempore interrogationem (*tu — prodibis et — prodibis*), quum et sententia et vestigia manifesta codicis (*proditi*, hoc est, *prodisti*) ostendant, priore loco perfectum a Livio positum esse. Censores post eum demum dilectum, qui nunc ipsum habebatur, censum acturi et interrogaturi ex edicto suo erant. Nihilo melius *hi censores* in *his censoribus* mutatum.

aberant nec eos codicis vestigia demonstrant, sed Chaones (*chaonum* pro *thoanum*). Confirmat emendationem, quod in fine narrationis de Claudii rebus scribitur c. 23, 6 *dimissis Chaonumque et si qui alii Epirotæ erant præsidis*, nisi quod ibi ipsa particula *que* (nam *que-et* ibi minus aptum est) fortasse significat Thesprotorum nomen excidisse. Sed hoc incertum, alterum certum.¹⁾

Lib. XLIV, 5, 4 Grynæi error etiam Kreyssigium et Hertzius traxit, ut et a rei intellectu et a codice aberrarent. Defixis infra duobus longis asserebus et inter se tigno transverso iunctis (*in eos transverso incumbente tigno*, ut recte cum codice Bekkerus), ab eo loco, unde per proclive sumptum fastigium erat, in transversum illud tignum porrigebantur non asseres (neque enim asseres, hoc est *Stangen*, iuxta positi pontem efficiunt neque per eos incedere elephanti potest), sed tabulæ sive asses, per quos elephanti incederent, ad hanc formam:

ut *aa* sint asseres, *b* tignum transversum, *cc* tabulæ sive asses, pontem efficientes, tricenos pedes longi. Rarius paulo vocabulum *asses* sive *axes* (unde natum est Gallorum *ais*) a librario truncatum est, ut remaneret tantum *as*. Sed ipsa orationis forma admonere debebat, substantivum hic subesse. Nam si asseres hic iterum significarentur, necessario scribendum erat: *in eos alii asseres*. Sed præterea in duos illos defixos asseres transversum incumbere tignum poterat; in asseres quomodo asseres iniungi potuerint, nemo facile dixerit.²⁾

¹⁾ Cap. 20, 2 nunc demum intellexi, qui detruncata syllaba ex quidam ortum. Atqui in tali sententiarum coniunctione (pro *sed* aut *ceterum*) prorsus vitiose dicitur; apud Livium in narratione omnino non ponitur. Cap. 22, 1 ex agricolis faciendum erat *agri Ætolici*, non *Ætoli*. Ager Ætolus in prosa oratione non magis dicitur quam Italus aut Gallus aut Britannus. Miro errore Gronovius XLIV, 32, 4 bello *Illyrio* et XLV, 43, 5 *Illyrii argenti* scripsit contra codicem probavitque Drakenborchius; Illyrios enim esse, non Illyricos.

²⁾ De c. 4, 4 unum dicam breviter, nunquam supinum poni in significando consilio, quod differatur, et rei futuræ expectatione, itaque Latinum non esse ab eo in posterum diem infestius concurrem, ut sit: eo animo, ut postero die infestius concurram.

Cap. 6, 17 eo magis me commovit codicis scriptura *nudatis omnibus præsidis patefactisque bello factis*, ex qua Grynæus *factis* prorsus sustulit, quod præsidia recte nudari dicuntur, patefieri bello vix recte dicuntur. Itaque visum est sub *factis* alterum latere substantivum a librario, quum hæreret animo sonus et forma litterarum ex *patefactis*, corruptum. Id aut *claustris* esse potuit aut potius *portis*. Eæ bello patefiunt, ut irrumpat.

Cap. 11, 5 mira apud Livium inæqualitate scribebatur *ad eandem crassitudinem, qua veterem murum*; nam apud Tacitum ferenda fortasse esset; quanquam apud eum quoque suspicarer addito *m* notissimam orationis formam restituendam esse: *ad eandem crassitudinem quam*, de qua dixi post alios breviter ad Cic. Fin. I, 10, 32 et 15, 49. (Gr. Lat. § 323 n. 1.)

Cap. 18, 3 prorsus neque apud Livium neque apud quemquam ante Tacitum scriptorem ferri poterat (ac vix apud quemquam præter ipsum Tacitum, nisi quod de Plinio Maiore non affirmo) hæc verbi substantivi, coniunctivo modo, cum alio verbo et particula copulati omisso: *an — angustiae exsuperata et in æqua loca pervenissent*. Tacitus quidem hanc duritiam studiose sectatur, ut Historiarum libro IV, qui nunc ipsum in manibus est, c. 13: *si redintegratum bellum et tot armatorum millia — Italiam irrupissent*, c. 18 med., c. 34 antè med. Itaque restitui, quod exciderat, *essent*. (§ 1 recte Forchhammer ex *quod aliis vir effecit quod talis vir*, hoc est, a quo non segnis belli administratio expectari posset. Quod Hertzius *alias vir* posuit, voluit sine dubio *aliquin* intelligi; sed ita *alias* neque apud Livium neque hac ætate dictum reperitur; nec ita Paulum Livius laudavit, ut superiores consules viros fuisse negaret. Kochio *agilis* placuit, quam virtutem Romanus imperator in se laudari miratus esset; neque enim *gnavam* et fortem industriam id verbum significat. Seyffertus ex *aliis* facit *probatus*, non sane litterarum similitudinem sectans; vellem tamen quæsisset, dicereturne illa ætate absolute *probatus vir*; nam hoc ex eo non sequitur, quod Cicero *ætatis spatio probatos* nominavit et *homines spectatos et probatos*. Quam præstitisset bene invento uti.)

Cap. 22, 15. Qui homines loquaces quasi consolans et materiam loquacitati defuturam negans *sermonum satis ipsam præbere urbem* dicit, non recte quasi fructu fabulandi interdicens adiungit: *loquacitatem suam contineat*; sed rectissime iubet ea materia, quam satis amplam urbs præbeat, loquacitatem contineri. Itaque ex *urbis* feci *urbs*; *iis* (sermonibus) cet.

Cap. 34, 5 recte Kochius intellexit, quum in codice esset: *illos (milites) nihil quodid futurum sit quærere ubi datum signum sit tum militarem operam [navare debere], sub illo quodid latere vocem interrogationis de tempore indicem; significatur enim milites semper ad navandam operam paratos esse debere, temporis delectum imperatori - permittere. Sed quod quando scripsit, poterat propius ad codicem accedi, ut esset nihil quo die, una littera correcta, quæ depravata est, quum d librarius ad priorem vocem traxisset (quod ie); et acrius hoc est quam quando. Eodem capite § 9 omissi alterius verbi (cerneret pro cerneret, sciret) tenue superest in codice indicium (qui, non quis), sed quod satis sit, quoniam in primaria sententia h. l. non recte diceretur cerneret pro intelligeret aut sciret, de coniectura ex rebus visis capta.¹⁾*

Lib. XLV, 7, 2 non scribendum fuisse *tanta multitudo*, sed, quod reapse in codice est, *tantum* (*tantu* littera m semel scripta), manifestum est quum ex re (— nam et alii non minores exercitus concurrerant ad spectacula et multo maior in urbe multitudo —), tum ex eo, quod, quæ Livius subiicit, omnia pertinent ad spectaculi magnitudinem declarandam. § 4 quid unum sententia postulat, vidit homo rarissime in coniectando felix, Douiatius. Omnes alii comites evasuri erant Persei solitudinem et calamitatem; filius, quem solum comitem habuit, simul in eandem calamitatem delapsus miserabiliorem patrem faciebat.

Cap. 10, 15 in hac codicis scriptura: *nec eo segnius iudicia ex decreto coram his (C. Popilio et C. Decimio) facti rhodii exercebantur quam perseuerabant tam in exsequenda re tam decimæ lenitas quam hæc gererentur*, primum etiam Vahlen vidit ex *exercebantur* faciendum esse, ut sæpissime in hoc codice, *exercebant*. Dein, separatis iis, quæ ad proxima perti-

¹⁾ Cap. 30, 5 *fratre* ortum est ex *fratris* inter dempto et metu. Cap. 31, 3 barbari nominis forma restituta (*Clausal*) æqualia efficit orationis membra bis posito *a*. Cap. 33, 3 non ausus sum oblatam in codice antiquiorem vocis formam (*scaturiges*) obliterare, etsi, Varro quo genere posuerit, non certum est. Cap. 37, 13, ubi in codice est: *tamen consul orationem habuit*, quum Gronovius *hanc consul suspicatus esset*, ego et, quod non animadverteram, ante Roellius *talem*, Seyffertus dubitat, utrum præferendum sit, at magis credit *hanc* scribendum. Hunc in re perpusilla, quod poteram in maioribus, admonitum volo (nam paulo interdum scripsit iactantius), ut, inspectis duobus Livii locis, V, 3, 1 et XLIV, 22, 1, simul, quid sit in re critica probabile, paulo diligentius consideret.

nent (*Cum hæc gererentur*) et animadversa lacuna, quod iam Grynæus fecerat, facile patet illud *nec eo segnius* referri ad superiora hac sententia: „*quanquam discesserant legati*“; itaque *quam*, ut alibi, prave additum est propter præcedentem comparativum. Tum non de re nescio qua exsequenda agitur, sed de urgenda et ad finem perducenda spe a Decimio facta, posse auctoribus Perseo favendi sublatis Romanorum gratiam reconciliari. Itaque reposui: *perseverabant iam in exsequenda spe, quam Decimi lenitas ostenderat*. (§ 2 vellem *adventiciis* in textu posuissem.)¹⁾

Cap. 17, 2 quoniam in codice, detracta littera, quam librarius deleri iussit, scribitur: *in macedoniam culmi nominati* cet., non sum ausus spernere, quod omnino significari videtur *culmina* (*na* ex *no* retracto). Significatur autem, legationis ipsius, quæ nominabatur, culmina et principes tres consulares fuisse; alioquin enim sane genitivus addendus fuerat (*culmina reip.* similiterve). Saltem hoc tenere præstat quam licentissime pro *culmi* substituere *consulares quattuor*. *Lumina curiæ* hos tres consulares fuisse, nulla est apud Livium in horum annorum rebus narrandis significatio.²⁾

Cap. 24, 9 quum in codice sit: *una aut dubia est ut gravior sit*, quumque in proximis verbis (*illi de nobis iudicarent*) manifesto desideretur *si*, primum intellegi debet id latere in *sit*; deinde in iis, quæ restant, unius litteræ adiectione absoluitur emendatio *aut dubia est aut gravior*. Eiusdem capitis § 1, præterquam quod verba *offensione aurium* ablativo casu posita omnino abundant, ipse positus negationis indicio est, contraria inter se referri *offensionem aurium* (accusativo casu) et *perni-*

¹⁾ 13, 16 quod in Emendatt. 597 conieci: *quæ sibi convenient*, in eo *convenire alicui* non Latine ponitur. Videtur Livius *quæ proveniant* dixisse de ipsis illis, quæ terra ferat, *fructus* de reditu universo, discrimine sane exiguo.

²⁾ Cap. 18, 3 tantum dicam, frustra adhiberi interpungendi artificium, ut *metalli Macedonici* pendeat a *vectigal*. Neque enim tam contorto verborum ordine Livius usus esset, scripsissetque: *Metalli quoque Macedonici vectigal, quod ingens erat*. Et remanet omnis difficultas in sublatis locationibus prædiorum rusticorum, quæ neque quæ sint (quum sic a metallo separantur) neque cur tollantur, intelligitur, et de uno agi metallo sive metalli vectigali sublato manifestissimum est ex verbis § 5 positis *id exercere*. Cap. 19, 15 (in Stratii oratione) miror sane iniurias *populi Romani* (hoc enim litteræ significant) commemorari; nam de vicinorum regum populorumque iniuriis potius cogitandum fuisse videtur. Sed *probra* (verborum) ex regni viribus distractis non timebantur.

ciem civitatis. Itaque hanc ipsam contrariorum relationem captans Livius paulo durius scripsit hac sententia: verba tumidiora legati aurium offensionem et odium movere, non perniciem civitati afferre debuerunt. Nam *offensio* etiam habitus eius dicitur, qui offensus est. Extremo capite ex his *Romani iudicare possunt teste*, quoniam sequitur *vestros hostes*, emergere videtur *potestis*, pro quo primum librarius *possunt* scripsit. (Cap. 25, 5 secutus sum Gronovii coniecturam indiciumque codicis (*partim*). *Pars legatorum substituit Livianum est; pars substituit, quæ sciret et suos certiores faceret non Livianum.*)

Cap. 28, 10 in codice sic scribitur *referri et tegulas et referri tecta sicut fuerant iussit*. Ex *referri* altero loco Kreysigius recte eruit *refici*, sed quod, ut Grynæus fecerat, et omisso, *tecta* tenuit, non recte factum est; neque enim tectis detractæ tegulæ fuerant, sed muris (*nudare tegulis muros*); itaque ex *tecta* restitui *detecta*, hoc est, partes murorum detectas et tegulis nudatas.¹⁾

Cap. 30, 4 codicis scripturam ab aliis non bene correctam esse, recte in Emendd. p. 611 disputavi, emendandi via ipse aberravi, etsi intellexi, ante *alii insulamque Eubæam* deesse aliquid, quod cum Eubæa coniungeretur. Sed et Acanthum sine testimonio idoneo huic portuum mentioni interposui et cum inæqualitate ingrata (*ad Toronen — ad montem Athon et Acanthum*) et ad lacunam frustra confugi, quum ipsa illa inæqualitas admonere potuisset, sub illis litteris, ex quibus et Acanthum effeci, id latere, quod quærebam. Ex *athoeneaeuo* fit *Atho in fauo*; quod deest huic voci, *nium*, ex eo librarius, capto initio ex syllaba *uo* et hac adhibita, effecit *uocant hunc*. Id ne cui incredibile videatur, attendi velim (præter ea, quæ supra posui p. VII not.) primum c. 34, 10 ex *fin-iendum* factum esse *finem dum*, deinde, quod notabilius est et huius loci errori simile, c. 39, 13 ex *auctore servo*

¹⁾ Eodem capite § 2 *arx inter mania* (quod debebat esse *intra mania*) in immanem altitudinem edita nihil habet memorabile (nisi quod exaggeratur altitudo adiectivo). Una ad rem pertinet admiratio arcis subito ex planitie undique circumlecta exurgens. Hic quoque præstitisset simpliciter verum accipere a me e codicis scriptura *inter omnia erutum*. Dixi nuper alibi, quod apud Plutarchum in vita Arati c. 16 *Aerocorinthus* appellatur *ὄρος ἐκ μέσης ἀναπεφυκὸς τῆς Ἑλλάδος*, scribendum esse *ἐκ μέσης ἀναπεφυκὸς τῆς πεδιάδος*. Eodem capite § 9 quod nuper scriptum est nimis solutis vinculis custodiæ, neque vincula custodie probari possunt neque vincula nimis soluta. Nimis laxam aut nimis negligentem custodiam non reprehenderem.

galba effectum auctore *serunt ulo galba*. Atque ex eodem genere est illud in c. 39, 15 ex *ho—die* natum *hoc dicere*. Scripserat igitur Livius: *in Favonium insulamque Eubæam*, estque id ad rem aptissimum. (§ 7 de ritibus non agitur; subsitne aliud, atque posui, *mores suos*, nescio.)

Cur c. 36, 1 suspicionem posuerim, patet ex *ferrent* in codice scripto et coniuncta per totam narrationem omnium tribunorum mentione. C. 37, 6 quod *obicere* pro *dicere* scribi malui, non eram oblitus, apud Ovidium legi *probrum dicere*; sed in prosa oratione id inusitatum putavi, adiuncto præsertim *criminis* nomine. C. 38, 7 prorsus non intelligo, quid in Africani exemplo cum Camilli coniungendo agat *insuper*; neque enim ea accessio aliqua eiusdem actionis fuit; *maiorum* peccato recte contrarium ponitur *nuper a vobis*.¹⁾

Cap. 41, 12 rectissime codex *Paulus in domo præter me* (cod. *sed*) *nemo superest*, pro quo *Pauli* substitutum est. Supererant enim et, quod vel e Polybii narratione intelligi potest, in domo patris, quanquam in adoptionem dati, vivebant duo filii, verum nomine Cornelius Scipio alter, alter Fabius Maximus, neuter Paulus. Hoc nomen in hac saltem domo extinctum præter patrem erat. (§ 3 tenendum est, *Æmilium Paulum* pro se exercituque sacrificasse, non pro se lustrando; neque lustralia sacrificia Apollini Delphico fiebant.)

Cap. 44, 11 quod in Emendatt. p. 627 dixi residere scrupulum, ne in hac codicis scriptura: *si autem antioci non peruissent eo ne populi quidem romani factum* aliud quid lateret præter *Antiochi non fuisse et eo*, occurrit postea posse scriptum a Livio esse: *Antiocho non paruisse et eo* cet. Retentat assensum et *antioci* in codice scriptum et quod per se ager hoc loco aptius videtur *Antiochi fuisse dici* quam *Antiocho paruisse*.

Satis verborum de pusillis rebus tristissimo tempore.

¹⁾ Cap. 39, 15 satis est monuisse, nullos a senatu centurionibus militibusque decretos esse honores. Donis donabatur ab imperatore miles Romanus in ipsis castris. Quo tempore lex de triumpho ferebatur, nulla iam erat occasio militibus Macedonicis decreta honorifica audiendi. Apertissimum est, comparari diversa tempora, pravissimum, duas sententias exire in idem audi.

Errores ante usum libri emendandi.

P. 20 v. 6
- 85 in not. v. 2

Scriptum est:
lata foris,
tamquam gratiam

Scriptum oportuit:
lata, foris
tamquam in gratiam

Liber XLI.

** a patre in pace habitam armasse eoque iuventuti prædandi cupidæ pergratus esse dicebatur.

Consilium de Histrico bello cum haberet consul, alii I
gerendum extemplo, antequam contrahere copias hostes pos-
sent, alii consulendum prius senatum censebant. Vicit sen- 2
tentia, quæ diem non proferebat. Profectus ab Aquileia
consul castra ad lacum Timavi posuit; (imminet mari is lacus;) eodem decem navibus C. Furius duumvir navalis venit. Ad- 3
versus Illyriorum classem creati duumviri navales erant, qui
tuendæ viginti navibus maris superi oræ Anconam velut car-
dinem haberent; inde L. Cornelius dextra litora usque ad
Tarentum, C. Furius læva usque ad Aquileiam tueretur. Eæ 4
naves ad proximum portum in Histriæ fines cum onerariis et
magno commeatu missæ; secutusque cum legionibus consul
quinque ferme milia a mari posuit castra. In portu empo- 5
rium brevî perfrequens factum, omniaque hinc in castra sub-
portabantur. Et, quo id tutius fieret, stationes ab omnibus
castrorum partibus circumdatæ sunt. In Histriam versum 6
præsidium stativum repentina cohors Placentina opposita inter
mare et castra; et, ut item aquatoribus ad fluvium esset præ-
sidium, M. Æbutius, tribunus militum secundæ legionis, duos
manipulos militum eo ducere iussus est. T. et C. Ælii tri- 7
buni militum legionem tertiam, quæ pabulatores et lignatores

Interciderat iam, cum codex Laurishami repertus est, quaternio primus, in quo præter alia scriptæ erant res a Ti. Graccho proconsule in Hispania gestæ, deinde narrationis belli Histrici initium. In cap. I—IX, amisso post Grynæi ætatem quaternione altero codicis, pro codice est edit. Frob. 1. 3, 3 tuendam vig. nav. mari superiore Anconam Florebellus. 6, 1 in Histriamque suum præ. Grönov. 3 et ut idem aquat. Mg. Em. 493. 5 militum adicere Mg. Em. ibid. (Similiter coniecit Weiss.)

Livius ex rec Madvigil. VII.

8 tueretur, via, quæ Aquileiam fert, duxerant. Ab eadem regione mille ferme passuum castra erant Gallorum; Catmelus regulus præerat tribus haud amplius milibus armatorum.

2 Histri, ut primum ad lacum Timavi castra sunt Romana mota, ipsi post collem occulto loco consederunt, et inde obliquis itineribus agmen sequebantur, in omnem occasionem intenti; nec quicquam eos, quæ terra marique agerentur, fallebat. 3 Postquam stationes invalidas esse pro castris, forum turba inermi frequens inter castra et mare commeantium, sine ullo terrestri aut maritimo munimento, viderunt, duo simul præsidia, Placentinæ cohortis et manipulorum secundæ legionis, adgre- 4 diuntur. Nebula matutina texerat inceptum; qua dilabente ad primum teporem solis, perlucens iam aliquid, incerta tamen, ut solet, lux, speciem omnium multiplicem intuenti reddens, tum quoque frustrata Romanos, multo maiorem iis, quam erat, 5 hostium aciem ostendit. Qua territi utriusque stationis milites ingenti tumultu cum in castra confugissent, haud paulo ibi 6 plus, quam quod secum ipsi attulerant, terroris fecerunt. Nam neque dicere, quid fugissent, nec percontantibus reddere responsum poterant, et clamor in portis, ut ubi nulla esset statio, quæ sustineret impetum, audiebatur, et concursatio in obscuro incidentium aliorum in alios incertum fecerat, an hostis intra 7 vallum esset. Una vox audiebatur ad mare vocantium; id forte temere ab uno exclamatum totis passim personabat castris. 8 Itaque primo, velut iussi id facere, pauci, maior pars inermes, ad mare decurrunt, dein plures, postremo prope omnes et ipse consul, cum, frustra revocare fugientes conatus, nec imperio nec auctoritate nec precibus ad extremum valuisset. 9 Unus remansit M. Licinius Strabo, tribunus militum tertiæ legionis, cum tribus signis e legione sua relictus. Hunc, in

8, 2 Catmelus pro regulo erat *Mg. Em. 494.* 3 aut amplius *Floreb. II, 2; 3 Drakenb.* quicquam eorum, quæ 3, 1 eorum turba inermis frequens *Scaliger (forum) et Gron.* 2 mercantium *Gron.* 8, 1 pauci armati, maior *Mg. Em. 494.* 9, 2 ab legione *Mg. Em. 495.*

vacua castra impetu facto, Histri, cum alius armatus iis nemo obviam isset, in prætorio instruentem atque adhortantem suos oppresserunt. Prælium atrocius quam pro paucitate resistentium fuit, nec ante finitum est, quam tribunus militum quique circa eum constiterant, interfecti sunt. Prætorio deiecto direptisque, quæ ibi fuerunt, ad quæstorium quintanamque hostes pervenerunt. Ibi cum omnium rerum paratam expositamque 12 copiam et stratos lectos in quæstorio invenissent, regulus accubans epulari cœpit. Mox idem ceteri omnes, armorum hostiumque obliti, faciunt, et, ut quibus insuetus liberalior victus esset, avidius vino ciboque corpora onerant.

Nequaquam eadem est tum rei forma apud Romanos; 3 terra, mari trepidatur; nautici tabernacula detendunt commeatumque in litore expositum in naves rapiunt; milites in scaphas 2 et mare territi ruunt; nautæ metu, ne compleantur navigia, alii turbæ obsistunt, alii ab litore naves in altum expellunt. Inde certamen, mox etiam pugna cum vulneribus et cæde in 3 vicem militum nautarumque oritur, donec iussu consulis procul a terra classis submota est. Secernere inde inermes ab armatis cœpit. Vix MCC ex tanta multitudine, qui arma haberent, perpauci equites, qui equos secum eduxissent, inventi sunt; cetera deformis turba, velut lixarum calonumque, præda fere futura, si belli hostes meminissent. Tunc demum nuntius 5 ad tertiam legionem revocandam et Gallorum præsidium missus, et simul ex omnibus locis ad castra recipienda demendamque ignominiam rediri cœptum est. Tribuni militum tertiæ legionis pabulum lignaque proicere iubent; centurionibus imperant, 6 ut graviores ætate milites binos in ea iumenta, ex quibus onera deiecta erant, imponant; equitibus, ut singulos e iuvenibus pe-

11, 1 direptis quæ *Drak.* 2 quæstorium forum quintanamque *Duker. III, 1, 1 Pro* tum rei fortasse scribendum rerum cum *Iacobsio.* 4, 4 præda vere *Mg. Em. 495.* 5. 2 præsidium: et simul *Weissenb., etsi alio loco; fort fuit: arcessendum missus.* 6, 1 *Fort.* Tribuni milites *Em. 495.* 4 imponant: equites ut *anonymus*

- 7 dites secum in equos tollant. Egregiam gloriam legionis fore,
 si castra, metu secundanorum amissa, sua virtute recipiant;
 et recipi facile esse, si in præda occupati barbari subito op-
 8 primantur; sicut ceperint, posse capi. Summa militum alacri-
 tate adhortatio audita est; ferunt citati signa, nec signiferos
 armati morantur. Priores tamen consul copiæque, quæ a mari
 9 reducebantur, ad vallum accesserunt. L. Atius, tribunus pri-
 mus secundæ legionis, non hortabatur modo milites, sed docebat
 10 etiam, si victores Histri, quibus armis cepissent castra, iisdem
 capta retinere in animo haberent, primum exutum castris hostem
 ad mare persecuturos fuisse, deinde stationes certe pro vallo
 habituros; vino somnoque veri simile esse mersos iacere.
- 4 Sub hæc A. Bæculonium, signiferum suum, notæ for-
 2 titudinis virum, inferre signum iussit. Ille, signum si seque-
 rentur, quo celerius fieret, facturum dixit; connixusque, cum
 trans vallum signum traiecisset, primus omnium portam intravit.
 3 Et parte alia T. et C. Ælii, tribuni militum tertiæ legionis,
 cum equitatu adveniunt. Confestim et, quos binos oneraria
 in iumenta imposuerant, secuti, et consul cum toto agmine.
 4 At Histrorum pauci, qui modice vino usi erant, memores fue-
 runt fugæ; aliis somno mors continuata est; integraque sua
 omnia Romani, præterquam quod vini cibique absumptum erat,
 5 receperunt. Ægri quoque milites, qui in castris relictii fuerant,
 postquam intra vallum suos senserunt, armis arreptis cædem
 6 ingentem fecerunt. Ante omnes insignis opera fuit C. Popili
 equitis; Sabello cognomen erat. Is, pede saucio relictus, longe
 7 plurimos hostium occidit. Ad octo milia Histrorum sunt cæsa,
 captus nemo, quia ira et indignatio immemores prædæ fecit.
 Rex tamen Histrorum temulentus ex convivio, raptim a suis
 8 in equum impositus, fugit. Ex victoribus CCXXXVII milites
 perierunt, plures in matutina fuga quam in recipiendis castris.

IV, 2, 1 Ille, si unum se sequer. *Jacobsius*. 3, 3 Verba et consul . .
 agmine corrupta videntur (et relicum agmen?) 4, 1 vinosi erant *Mg.*
 fuerant *Modius*.

Forte ita evenit, ut Cn. et L. Gavillii Novelli Aquileienses, cum com meatu venientes, ignari prope in capta castra
 ab Histris inciderent. Ii cum Aquileiam, relictis impedimentis, 2
 refugissent, omnia terrore ac tumultu non Aquileiæ modo, sed
 Romæ quoque post paucos dies impleverunt, quo non capta 3
 tantum castra ab hostibus nec fuga, quæ vera erant, sed, per-
 ditæ res deletumque exercitum omnem, adlatum est. Itaque, 4
 quod in tumultu fieri solet, dilectus extra ordinem non in urbe
 tantum, sed tota Italia indicti. Duæ legiones civium Roma-
 norum conscriptæ et X millia peditum cum equitibus D
 sociis nominis Latini imperata. M. Iunius consul transire 5
 in Galliam et ab civitatibus provinciæ eius, quantum quæque
 posset, militum exigere iussus. Simul decretum, ut Ti. Clau- 6
 dius prætor militibus legionis quartæ et socium Latini nominis
 V milibus, equitibus CCL, Pisas ut convenirent, ediceret, eamque
 provinciam, dum consul inde abesset, tutaretur; M. Titinius 7
 prætor legionem primam, parem numerum sociorum peditum
 equitumque Ariminum convenire iuberet. Nero paludatus Pisas 8
 in provinciam est profectus; Titinius, C. Cassio tribuno militum
 Ariminum, qui præset legioni, misso, dilectum Romæ habuit.
 M. Iunius consul, ex Liguribus in provinciam Galliam trans- 9
 gressus, auxiliis protinus per civitates Galliæ militibusque
 coloniis imperatis, Aquileiam pervenit. Ibi certior factus, 10
 exercitum incolumem esse, scriptis litteris Romam, ne tumultu-
 arentur, ipse, remissis auxiliis, quæ Gallis imperaverat, ad
 collegam est profectus. Romæ magna ex necopinato lætitia 11
 fuit; dilectus omissus est, exauctorati, qui sacramento dixerant,
 et exercitus, qui Arimini pestilentia affectus erat, domum di-
 missus. Histri, magnis copiis cum castra haud procul consulis 12
 castris haberent, postquam alterum consulem cum exercitu
 novo advenisse audierunt, passim in civitates dilapsi sunt. Con-
 sules Aquileiam in hiberna legiones reduxerunt.

V, 1, 1 Gavillii, novelli *Niebuhr Hist. Rom. II n. 595*. 3, 2 erat *Gron.*
 6, 1 T. *Sigon*. 3 equitum *Gron*. 9, 3 coloniis *Doulat*.

6 Sedato tandem Histrico tumultu, senatus consultum factum est, ut consules inter se compararent, uter eorum ad
 2 comitia habenda Romam rediret. Cum absentem Manlium tribuni plebis A. Licinius Nerva et C. Papirius Turdus in contionibus lacerarent rogationemque promulgarent, ne Manlius post idus Martias (prorogatae namque consulibus iam in annum provinciae erant) imperium retineret, uti causam extemplo dicere, cum abisset magistratu, posset, huic rogationi Q. Aelius
 3 collega intercessit, magnisque contentionibus obtinuit, ne perferretur. Per eos dies Ti. Sempronius Gracchus et L. Postumius Albinus ex Hispania Romam cum revertissent, senatus
 4 iis a M. Titinio praetore datus est in sede Bellonae ad disserendas res, quas gessissent, postulandumque, honos meritis ut diis
 5 immortalibus haberetur. Eodem tempore et in Sardinia magnus tumultum esse, litteris T. Aebutii praetoris cognitum est,
 6 quas filius eius ad senatum attulerat. Ilienses, adiunctis Balarorum auxiliis, pacatam provinciam invaserant, nec eis invalido exercitu et magna parte pestilentia absumpto resisti poterat.
 7 Eadem et Sardorum legati nuntiabant, orantes, ut urbibus saltem (iam enim agros deploratos esse) opem senatus ferret. Haec legatio totumque, quod ad Sardiniam pertinebat, ad novos
 8 magistratus reiectum est. Aequae miserabilis legatio Lyciorum, qui crudelitatem Rhodiorum, quibus ab L. Cornelio Scipione
 9 attributi erant, querebantur: Fuisse se sub ditione Antiochi; eam regiam servitutem, collatam cum praesenti statu, praecalam libertatem visam. Non publice tantum se premi imperio, sed
 10 singulos iustum pati servitium. Ipsos, coniuges liberosque vexari; in corpus, in tergum saeviri; famam, quod indignum sit, maculari dehonestarique, et palam res odiosas fieri, iuris

VI, 2, 2 Tr. pl. Licinius Sig. 4, 1 T. Frob. II. 3 datus in Mg. 4 et 5 postulandosque honores meritos, ut... haberetur honos. Mg. Em. 496. 5, 2 T. Ebutii. 9, 1 Fuisse sub Drakenb. 3 publico Duker. 4 iustum corruptum videtur, nisi excidit vox aliqua (velut iustum). 10, 1 servitium: iustos coniuges Weiss.

etiam usurpandi causa, ne pro dubio habeant, nihil inter se et argento parata mancipia interesse. Motus his senatus litteras Lyciis ad Rhodios dedit, nec Lycios Rhodiis nec ullos alii cuiquam, qui nati liberi sint, in servitutem dari placere. Lycios ita sub Rhodiorum simul imperio et tutela esse, ut in ditione populi Romani civitates sociæ sint.

Triumphus deinde ex Hispania duo continui acti. Prior 7 Sempronius Gracchus de Celtiberis sociisque eorum, postero 2 die L. Postumius de Lusitanis aliisque eiusdem regionis Hispanis triumphavit. XL milia pondo argenti Gracchus transtulit, XX milia Albinus. Militibus denarios quinos 3 vicenos, duplex centurioni, triplex equiti ambo diviserunt, sociis tantundem, quantum Romanis. Per eosdem forte dies M. Iunius 4 consul ex Histria comitiorum causa Romam venit. Eum cum 5 in senatu fatigassent interrogationibus tribuni plebis Papirius et Licinius de iis, quæ in Histria essent acta, in contionem quoque producerunt. Ad quæ cum consul, se dies non plus 6 XI in ea provincia fuisse, responderet; quæ se absente acta essent, se quoque, ut illos, fama comperta habere, exequabantur deinde quærentes, quid ita non potius A. Manlius Romam venisset, ut rationem redderet populo Romano, cur ex Gallia provincia, quam sortitus esset, in Histriam transisset? quando id bellum senatus decrevisset, quando populus Romanus iussisset? At, hercule, privato quidem consilio bellum 8 susceptum esse, sed gestum prudenter fortiterque. Immo, utrum 9 susceptum sit nequius an inconsultius gestum, dici non posse. Stationes duas necopinantes ab Histris oppressas, castra Romana capta; quod peditum, quod equitum in castris fuerit, caesum; ceteros inermes effusosque, ante omnes consulem 10 ipsum, ad mare ac naves fugisse. Privatum rationem redditurum earum rerum esse, quoniam consul nolisset.

11, 3 alicuiquam Heraldus. VII, 2, 3 argenti T. Gracchus. Mg. 5, 3 de his Kreyss. 8, 1 decrevisset, quando id bellum populus Gron. 9, 4 fuerit. ceteros Creverius. 10, 1 fusosque Perizonius.

8 Comitia deinde habita. Consules creati C. Claudius
 A.u.c.577. Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus, et postero die prætores
 A.Chr.177. facti P. Ælius Tubero iterum, C. Quinctius Flaminius, C.
 Numisius, L. Mummius, Cn. Cornelius Scipio, C. Valerius
 2 Lævinus. Tuberoni urbana iurisdictio, Quinctio peregrina
 evenit, Numisio Sicilia, Mummius Sardinia; sed ea propter
 3 belli magnitudinem provincia consularis facta; [Gracchus eam
 sortitur, Histriam Claudius;] Scipio et Lævinus Galliam, in
 4 duas divisam provincias, sortiti sunt. Idibus Martiis, quo die
 Sempronius Claudiusque consulatum inierunt, mentio tantum
 de provinciis Sardinia Histriaque et utriusque hostibus fuit,
 5 qui in his provinciis bellum concivissent. Postero die legati
 Sardorum, qui ad novos magistratus dilati erant, et L. Minu-
 cius Thermus, qui legatus Manli consulis in Histria fuerat, in
 senatum venit. Ab his edoctus est senatus, quantum belli eae
 6 provinciae haberent. Moverunt senatum et legationes socium
 nominis Latini, quæ et censores et priores consules fatigave-
 7 rant, tandem in senatum introductæ. Summa querelarum erat,
 cives suos Romæ censos plerosque Romam commigrasse; quod
 si permittatur, perpaucis lustris futurum, ut deserta oppida,
 8 deserti agri nullum militem dare possint. Fregellas quoque
 milia IV familiarum transisse ab se, Samnites Peligni-
 que querebantur, neque eo minus aut hos aut illos in dilectu
 9 militum dare. Genera autem fraudis duo mutandæ viri-
 civitatis inducta erant. Lex sociis [ac] nominis Latini, qui
 stirpem ex sese domi relinquerent, dabat, ut cives Romani
 fierent. Ea lege male utendo alii sociis, alii populo Romano
 10 iniuriam faciebant. Nam et, ne stirpem domi relinquerent,
 liberos suos quibusquibus Romanis in eam condicionem, ut
 manumitterentur, mancipio dabant, libertinique cives essent,
 et, quibus stirpes deesset, quam relinquerent, ut ** cives Ro-

VIII, 1, 2 T. Frob. II 3 Flaminius Frob. II. 4 C. Mummius Sigon. 3, 1
 Verba uncis inclusa damnavit Drak. 5, 2 erant, L. Min. Clericus 6, 2
 fatigaverunt Gron. 7, 4 possent Mg. 8, 3 in delectum Duk. 9, 2
 ac notavit Drak. 10, 4 ut cives Lacunam indicavit Crev.

mani fiebant. Postea, his quoque imaginibus iuris spretis, 11
 promiscue sine lege, sine stirpe, in civitatem Romanam per
 migrationem et censum transibant. Hæc ne postea fierent, 12
 petebant legati, et ut redire in civitates iuberent socios; deinde
 ut lege caverent, ne quis quem civitatis mutandæ causa suum
 faceret neve alienaret, et, si quis ita civis Romanus factus
 esset, *. Hæc impetrata ab senatu.

Provinciæ deinde, quæ in bello erant, Sardinia at- 9
 que Histria decretæ. In Sardiniam duæ legiones scribi iussæ, 2
 quina milia in singulas et duceni pedites, treceni equites, et
 duodecim milia peditum sociorum ac Latini nominis et
 DC equites, et X quinquereemes naves, si deducere ex
 navalibus vellet. Tantundem peditum equitumque in Histriam, 3
 quantum in Sardiniam, decretum. Et legionem unam cum
 equitibus CCC, et V milia peditum sociorum et CCL mit-
 tere equites in Hispaniam consules ad M. Titinium iussi.
 Priusquam consules provincias sortirentur, prodigia nuntiata 4
 sunt: lapidem in agro Crustumino in lucum Martis de
 cælo cecidisse; puerum trunci corporis in agro Romano 5
 natum, et quadrupedem anguem visum; et Capuæ multa
 in foro ædificia de cælo tacta; et Puteolis duas naves ful-
 minis ictu concrematas esse. Inter hæc, quæ nuntiabantur, 6
 lupus etiam Romæ interdiu agitato, cum Collina porta in-
 trasset, per Esquilinam magno consecretantium tumultu evasit.
 Eorum prodigiorum causa consules maiores hostias immo- 7
 larunt, et diem unum circa omnia pulvinaria supplicatio fuit.
 Sacrificiis rite perfectis, provincias sortiti sunt; Claudio Hi- 8
 stria, Sempronio Sardinia obvenit. Legem dein de sociis C. 9
 Claudius tulit ex senatus consulto, et edixit, qui socii ac no-

11, 3 transiebant Curio. 12, 5 factus esset. Hæc Lacunam indicavit Sigon.
 Idem et Doulat. suppleverunt civis ne esset. IX, 1, 1 Videtur excidisse
 consulibus (deinde coss., quæ) Periz. 2, 4 Iac. Gron. naves deduceret
 ex navalibus, quibus vellet probabiliter 3, 3 Cur non equites mittere?
 Mg. 4, 2 lacum Cluverius. 9, 2 tulit S. C. Gron.

minis Latini, ipsi maioresve eorum, M. Claudio, T. Quinctio censoribus postve ea apud socios nominis Latini censi essent, ut omnes in suam quisque civitatem ante Cal. Novembres redirent. Quæstio, qui ita non redissent, L. Mummius prætori decreta est. Ad legem et edictum consulis senatus consultum adiectum est, ut, dictator, consul, interrex, censor, prætor qui tunc esset *quive posthac futurus esset*, apud eorum quem qui manumitteretur, in libertatem vindicaretur, ut ius iurandum daret, qui eum manumitteret, civitatis mutandæ causa manu non mittere; in quo id non iuraret, eum manumittendum non censuerunt. Hæc in posterum cauta iussique edicto C. Claudii cons. ** Claudio decreta est.

10 Dum hæc Romæ geruntur, M. Iunius et A. Manlius, qui priore anno consules fuerant, cum Aquileiæ hibernassent, principio veris in fines Histrorum exercitum introduxerunt. Ubi cum effuse popularentur, dolor magis et indignatio diripi res suas cernentes Histros, quam certa spes, satis sibi virium adversus duos exercitus *esse*, excivit. Concursu ex omnibus populis iuventutis facto, repentinus et tumultuarius exercitus

4 postque ea Mg. 10, 2 A syllaba tum in verbo edictum nunc incipit codex Vindob., cuius varietas posthac notatur. | cons. sc. 11, 1 cons. | præ. 2 nunc Sig. Lacunam notavit et supplevit Mg. Em. 497. | apud eorum quem manumitteretur Creverius (Gryn. apud forum quem) 4 manumittere | mutandæ aut mutandæ 5 non mitterenquid non iurare eum Mg. Em. 497 et Heerwagen (Gryn. mittere qui id non iuraret, eum) 12, 1 causa Mg. Em. 498. | c. claudii cons. claudio decreta est. Lacunam indicavit Mg. ibd. (Grynæus: causa iurisque dictio C. Claudio Cos. decreta est.) Post decreta est vacuo spatio 13 aut 14 litterarum versus terminatur. X, 1, 2 FURRANT In hac voce et aliquot aliis in prima codicis pagina, maxime initio versuum, litteræ aliquot pœne evanidæ difficulter leguntur; eæ hic maiusculæ scribuntur. | qui aquileiæ | hibernassent 3 veri | finis histrorum 2, 2 effuso 3 sibi 4 Ex verbis duos exercitus excivit tantum duæ primæ litteræ, quæ versum claudunt, nunc certo legi possunt, nec videntur ductus obscuri id monstrare, quod Grynæus legit, nisi quod litterarum numero spatium convenit excluditque, si cetera recta sunt, quod oratione postulante post Kreyssigium addidi (Em. 43) esse. Extremæ litteræ videntur esse vid. Versus terminatur in omni|bus. 3, 1 omnibus populis

acrius primo impetu quam perseverantius pugnavit. Ad IV 4 milia eorum in acie cæsa; ceteri, omisso bello, in civitates passim diffugerunt. Inde legatos primum ad pacem petendam in castra Romana, deinde opsides imperatos miserunt. Hæc 5 cum Romæ cognita litteris proconsulum essent, C. Claudius consul, veritus, ne forte ea res provinciam exercitumque sibi adimeret, non votis nuncupatis, non paludatis lictoribus, uno omnium certiore facto collega, nocte profectus, præceps in provinciam abiit; ubi inconsultius, quam venerat, se gessit. Nam cum contione advocata fugam e castris A. Manli ad- 6 versis auribus militum, quippe qui primi ipsi fugissent, iactasset et ingessisset probra M. Iunio, quod se dedecoris socium collegæ fecisset, ad extremum utrumque decedere provincia iussit. Cumque illi tum consulis imperio dicto audientes 7 futuros esse dicerent, cum is more maiorum secundum vota in Capitolio nuncupata, lictoribus paludatis, profectus ab urbe esset, furens ira, vocatum, qui pro quæstore Manlio erat, 8 catenas poposcit, vinctos se Iunium Manliumque minitans Romam missurum. Ab eo quoque spretum consulis imperium 9 est; et circumfusus exercitus, favens imperatorum causæ et consuli infestus, animos ad non parendum addebat. Postremo 10 fatigatus consul et contumeliis singulorum et multitudinis (nam insuper inridebant) ludibriis, nave eadem, qua venerat, Aquileiam rediit. Inde collegæ scripsit, ut militum novorum ei 11 parti, quæ scripta in Histriam provinciam esset, ediceret,

3, 3 ACRIUS | PERSEVERANTIVS PUGNAVIT 4, 2 EORUM IN ACIE | OMISSE BELLO 3 DIFFUGERUNT 4 Post miserunt spatium fere 6 litterarum vacuum est in medio versu. 5, 2 cognitis 3 exercitum sibi adimerent; Vahlen mavult eæ res provinciam et exercitum sibi adimerent 4 paludatis (Gryn. non paludatus, sine lict.) 6, 1 manlio Fort. A. Manlio... obiectasset 2 adversus | iactasset ingessit sed probra Kreyss. (Gryn. ingessissetque) 7, 1 quod cum illitum Mg. Em. 498. (Gryn. Quod cum milites) 2 cum his 8, 1 manli Mg. Em. 498. 2 catena | vinctosque se | manliumquæ ministrans 9, 2 favens 3 ad nos 10, 2 contumelis 3 inluridebant 4 redit

Aquileiam ut conveniret, ne quid se Romæ teneret, quo minus,
 12 votis nuncupatis, paludatus ab urbe exiret. Hæc a collega ob-
 sequenter facta, brevisque dies ad conveniendum edicta est.
 13 Claudius prope consecutus est litteras suas. Contione ad-
 veniens de Manlio et Iunio habita, non ultra triduum moratus
 Romæ, paludatis lictoribus votisque in Capitolio nuncupatis,
 in provinciam æque ac prius præcipiti celeritate abit.
 11 Paucis ante diebus Iunius Manliusque oppidum Ne-
 sactium, quo se principes Histrorum et regulus ipse Æpulo
 2 receperat, summa vi oppugnant. Eo Claudius duabus le-
 gionibus novis adductis, vetere exercitu cum suis ducibus di-
 misso, ipse oppidum circumsegit et vineis oppugnare intendit;
 3 amnemque præterfluentem mœnia, qui et impedimento op-
 pugnantibus erat et aquationem Histris præbebat, multorum
 4 dierum opere exceptum novo alveo avertit. Ea res barbaros
 miraculo terruit abscisæ aquæ; et ne tum quidem memores
 pacis, in cædem coniugum ac liberorum versi, etiam ut spec-
 taculo hostibus tam fœdum facinus esset, palam in muris
 5 trucidatos præcipitabant. Inter simul complorationem femi-
 narum puerorumque, simul nefandam cædem milites trans-
 6 gressi murum oppidum intrarunt. Cuius capti interitum ubi
 ex pavido clamore fugientium accepit rex, traiecit ferro pectus,
 7 ne vivus caperetur; ceteri capti aut occisi. Duo deinde op-
 pida, Mutila et Faveria, vi capta et deleta. Præda, ut in
 gente inopi, spe maior fuit, et omnis militibus concessa
 8 est. V milia capitum DCXXXII sub corona venierunt;
 9 auctores belli virgis cæsi et securi percussi. Histria tota

12, 1 a collegæ *Mg. Em. 499.* (Gryn. Hæc collegæ) 2 brevisque
 13, 2 moratis 4 æque amplius *Florebellus.* XI, 1, 1 manliusque | oppidum
 et mattius *Clucerius* (Gryn. Nesattium) 3 oppugnant *Mg.* (Gryn. oppug-
 narunt) 2, 1 legionibus du novis 2 dimissos 3 interdita in fine vers.
 3, 2 erant 3 nova 4, 2 abscisæque | meores in pacis 4 facinorasse
 palam 5, 2 puerorumque 6, 1 capti tumuli ex *Mg.* (Gryn. capti tu-
 multum ut) 7, 2 ut incendi inopi 8, 1 u. capitum

trium oppidorum excidio et morte regis pacata est, omnesque
 undique populi, obsidibus datis, in dicionem venerunt. Sub 10
 Histrici finem belli apud Ligures concilia de bello haberi
 cœpta.

Ti. Claudius proconsul, qui prætor priore anno fue- 12
 rat, cum præsidio legionis unius Pisis præerat. Cuius 2
 litteris senatus certior factus, eas ipsas litteras ad C. Clau-
 dium (nam alter consul iam in Sardiniam traiecerat) deferen-
 das censet; et adicit decretum, quoniam Histria provincia 3
 confecta esset, si ei videretur, exercitum traduceret in Ligures.
 Simul ex litteris consulis, quas de rebus in Histria gestis 4
 scripserat, in biduum supplicatio decreta. Et ab altero consule
 Ti. Sempronio in Sardinia prospere res gesta. Exercitum in 5
 agrum Sardorum Illiensium induxit. Balarorum magna auxilia
 Illiensibus venerant. Cum utraque gente signis conlatis con-
 fluxit. Fusi fugatique hostes castrisque exuti; XII milia
 armatorum cæsa. Postero die arma lecta conici in acervum 6
 iussit consul sacrumque id Vulcano cremavit. Victorem exer-
 citum in hiberna sociarum urbium reduxit. Et C. Claudius, 7
 litteris Ti. Claudi et senatus consulto accepto, ex Histria le-
 giones in Ligures transduxit. Ad Scultennam flumen in cam- 8
 pos progressi castra habebant hostes. Ibi cum iis acie di-
 micatum. XV milia cæsa, plus DCC aut in prælio
 aut in castris (nam ea quoque expugnata sunt) capti, et signa
 militaria unum et L capta. Ligures, reliquiæ cædis, in mon- 9
 tes refugerunt, passimque populanti campestris agros consuli
 nulla usquam apparuerunt arma. Claudius, duarum gentium 10
 uno anno victor, duabus, quod raro alius, in consulatu paca-
 tis provinciis, Romam revertit.

9, 2 omnesque 3 populis XII, 1, 1 .t. claudius *Sigon.* | fuerant
 2, 2 factus 3, 2 consecuta 4, 2 supplicatio | et altero 2 cons. iis
 sempronio 3 sardiniam | gestia (Gryn. gestæ) 5, 2 illiensium 3 il-
 liensium 8, 1 cultennam et iterum 18, 1; vid. *Cluv. Ital. Ant. I, 36*
p. 417. 2 his *Kreyss.* 3 xu cæsa plus det 4 capiti 9, 2 passim po-
 pulantique *Mg. Em. 499.* | campestris 10, 2 pacatisque 3 evertit

- 13 Prodigia eo anno nuntiata: In Crustumino avem sangualem quam vocant, sacrum lapidem rostro cecidisse;
 2 bovem in Campania locutam; vaccam aeneam Syracusis ab agresti tauro, qui pecore aberrasset, initam ac semine aspersam. In Crustumino diem unum in ipso loco supplicatio fuit, et in Campania bos alenda publice data; Syracusanumque prodigium expiatum, editis ab aruspibus dis, quibus supplicaretur. Pontifex eo anno mortuus est M. Claudius Marcellus, qui consul censorque fuerat. In eius locum suffectus est pontifex filius eius M. Marcellus. Et Lunam colonia eodem anno MM civium Romanorum sunt deducta. Triumviri deduxerunt P. Ælius, M. Æmilius Lepidus, Cn. Sicinius. Quinquagena et singula iugera et semisses agri in singulos dati sunt. De Ligure captus ager erat; Etruscorum ante quam Ligurum fuerat. C. Claudius consul ad urbem venit; cui, cum in senatu de rebus in Histria Liguribusque prospere gestis *disseruisset*, postulanti triumphus est decretus. Triumphavit in magistratu de duabus simul gentibus. Tulit in eo triumpho denarium CCCVII milia, et victoriatum LXXXV milia DCCII. Militibus in singulos quini deni denarii dati; duplex centurioni, triplex equiti. Sociis dimidio minus quam civibus datum; itaque taciti, ut iratos esse sentirent, secuti sunt currum.
- 14 Cum is triumphus de Liguribus agebatur, Ligures, postquam senserunt, non consularem tantum exercitum Romam abductum, sed legionem ab Ti. Claudio Pisis dimissam, so-

XIII, 1, 1 aven 3 incampaniam | locutum Iac. Gron. 2, 1 aene 2 pecora 3, 1 ipsos | supplicatio 2 publicæ | syracusanumquæ 3 supplicarentur 4, 1 pontifex | mortuus 3 et una colonia (Cfr. Mg. Opusc. I, 287 n. XLV, 13, 10) 4 ∞ ∞ civium 5, 2 p. ælius legibus cn. sicinius Kreyss. (Gryn. L. Egilius) 4 ligures | Gryn. is ager probabiliter 6, 1 ab urbe 2 histra | prospere estis postulanti 7, 2 denaria cccvii et | lxxxv. dccii 3 singulos | denari 8, 2 civitibus | itaque | iratos 3 currus XIV, 1, 1 triumphus Drak. (Gryn. Dum is) 3 adductam Gron. 2, 1 ab 'r' | solut

luti metu, clam exercitu indicto, per transversos limites superatis montibus, in campos degressi, agrum Mutinensem populati, repentino impetu coloniam ipsam ceperunt. Id ubi Romam adlatum est, senatus C. Claudium consulem comitia primo quoque tempore habere iussit, creatisque in annum magistratibus in provinciam redire et coloniam ex hostibus eripere. Ita, uti censuit senatus, comitia habita. Consules creati Cn. Cornelius Scipio Hispalus, Q. Petilius Spurius. Prætores inde facti M. Popilius Lænas, P. Licinius Crassus, M. Cornelius Scipio, L. Papirius Maso, M. Aburius, L. Aquilius Gallus. C. Claudio consuli prorogatum in annum imperium et Gallia provincia; et ne Histri idem, quod et Ligures, facerent, socios nominis Latini in Histriam mitteret, quos triumphi causa de provincia deduxisset. Cn. Cornelio et Q. Petilio consulibus, quo die magistratum inierunt, immolantibus Iovi singulis bubus, uti solet, in ea hostia, qua Q. Petilius sacrificavit, in iocinere caput non inventum. Id cum ad senatum rettulisset, bove perlitare iussus. De provinciis deinde consultus senatus Pisas et Ligures provincias consulibus decrevit. Cui Pisæ provincia obvenisset, cum magistratum creandorum tempus esset, ad comitia reverti iussit. Additum decreto, ut binas legiones novas scriberent et trecenos equites; et dena milia peditum sociis nominique Latino et sexcenos imperarent equites. Ti. Claudio prorogatum est imperium in id tempus, quo in provinciam consul venisset.

Dum de his rebus in senatu agitur, Cn. Cornelius, evocatus a viatore, cum templo egressus esset, paulo post

2 transversos (prius s supra additum) | milites 3 digressi 3, 2 est, sc. claudium 3 haberi | creatisque 4 provincia 5 Kreyss. recipere 4, 1 census senatus. Fuitne censuerat? 2 que petilius spurius 6, 2 histri quidem Kreyss. (Gryn. quoque idem) | Malim quod Ligures 7, 3 quæ q. 4 sacrificabit | Gryn. iocinore 8, 2 consultum | ipsas ed ligures 9, 1 pise | magistratum 10, 2 utinas | ccc. (Creverio placebat: scriberent, quina milia in singulas et ducenos pedites, trecenos) 3 dc. 11, 1 c. claudio XV, 1, 1 iis rebus senatu 2 camplo

rediit confuso vultu et exposuit patribus conscriptis, bovis
 2 aescenarii, quem inmolavisset, iecur defluxisse. Id se victi-
 mario nuntianti parum credentem, ipsum aquam effundi ex
 olla, ubi exta coquerentur, iussisse, et vidisse ceteram integram
 partem extorum, iecur omne inenarrabili tabe absumptum.
 3 Territis eo prodigio patribus, et alter consul curam adiecit,
 qui se, quod caput iocineri defuisset, tribus bubus perlitasse
 4 negavit. Senatus maioribus hostiis usque ad litationem sacri-
 ficari iussit. Ceteris diis perlitatum ferunt; Saluti Petilium
 perlitasse negant. Inde consules prætoresque provincias sor-
 5 titi. Pisæ Cn. Cornelio, Ligures Petilio obvenerunt. Præ-
 tores L. Papirius Maso urbanam, M. Aburius inter pere-
 grinos sortiti sunt. M. Cornelius Scipio Maluginensis Hi-
 6 spaniam ulteriorem, L. Aquilius Gallus Siciliam habuit. Duo
 deprecati sunt, ne in provincias irent, M. Popilius in Sardi-
 niam: Gracchum eam provinciam pacare; ei T. Æbutium
 7 prætorem adiutorem ab senatu datum esse. Interrumpi teno-
 rem rerum, in quibus peragendis continuatio ipsa efficacissima
 8 esset, minime convenire. Inter traditionem imperii novita-
 temque successoris, quæ noscendis prius quam agendis rebus
 inbuenda sit, sæpe bene gerendæ rei occasiones intercidere.
 9 Probata Popili excusatio est. P. Licinius Crassus sacrificiis
 se impediri sollemnibus excusabat, ne in provinciam iret.
 10 Citerior Hispania obvenerat. Ceterum aut ire iussus aut
 iurare pro contione, sollemni sacrificio se prohiberi. Id ubi
 in P. Licinio ita statutum est, et ab se uti ius iurandum ac-
 ciperent, M. Cornelius postulavit, ne in Hispaniam ulteriorem

3 redit | uouissescenaris Grævius. 4 iocur (Perizon. diffluxisse) 2, 2
 aquæfundi 3 iusse et nidisse et uid ceteram 4 inenarrabilitate Kreyss.
 (Gryn. inenarrabiliter) 3, 1 territus ea prodigia 3 negabit 4, 1 hostis
 3 prætoresquæ 5, 1 pisa | pætilio 2 l. pætilius maso | preregrinos
 3 In maluginensis litt. g supra versum adscripta. 6, 2 depræcati 3 grac-
 cum | pacare et c. ebutium Gryn. (T.) et Gron. 7, 2 ipsi 8, 1 imperi
 2 q. noscendis 3 inpuenda | occansiones intercedere 9, 1 sacrificiis
 10, 1 aut iure 3 iureiurando

iret. Prætores ambo in eadem verba iurarunt. M. Titinius 11
 et T. Fonteius proconsules manere cum eodem imperii iure
 in Hispania iussi; et ut in supplementum iis tria milia ci-
 vium Romanorum cum equitibus CC, V milia socium Latini
 nominis et CCC equites mitterentur.

Latinæ feriæ fuere ante diem III nonas Maias, in 16
 quibus quia in una hostia magistratus Lanuvinus precatus
 non erat **POPOLO ROMANO QUIRITIUM**, religioni fuit. Id cum 2
 ad senatum relatum esset senatusque ad pontificum collegium
 reiecisset, pontificibus, quia non recte factæ Latinæ essent,
 instaurari, Latinis placuit, Lanuvinos, quorum opera instau-
 raturi essent, hostias præbere. Accesserat ad religionem, 3
 quod Cn. Cornelius consul ex monte Albano rediens concidit
 et, parte membrorum captus, ad aquas Cumanas profectus,
 ingravescente morbo, Cumis decessit. Sed inde mortuus Ro- 4
 mam adlatus et funere magnifico elatus sepultusque est.
 Pontifex idem fuerat. Consul Q. Petilius, cum primum per 5
 auspicia posset, collegæ subrogando comitia habere iussus et
 Latinas edicere. Comitia in ante diem III nonas Sextiles,
 Latinas in ante diem III idus Sextiles edixit. Plenis reli- 6
 gionum animis, prodigia insuper nuntiata: Tusculi facem in
 cælo visam, Gabiis ædem Apollinis et privata ædificia conplura,
 Graviscis murum portamque de cælo tacta. Ea patres pro-
 curari, uti pontifices censuissent, inusserunt. Dum consules pri- 7
 mum religiones, deinde alterum alterius mors et comitia et
 Latinarum instauratio inpediunt, interim C. Claudius exer-
 citum ad Mutinam, quam Ligures priore anno ceperant, ad-

11, 1 iure iurarunt Crev. 2 et fonteius | imperi 3 hi Mg. (Gryn. his)
 4 cæn. milium socium XVI, 1, 1 non. mai. 2 ianinus præcatus
 3 pr. | legioni 2, 2 estset 3 seiecisset | rectæ factæ 4 instauratis Mg.
 Em. 500. (Gryn. instauratis Latinis, pl.) | lanuinos | instaurati Seyffert.
 (Gryn. instauratæ). 3, 1 ad legionem cn. 4 ingravescente 4, 1 mor-
 tus 2 sepultusq. 5, 3 in diem III Sigon. | sextiles in ad diem III
 idus Gryn. (Latinas) et Sigon. (in a. d., cum Gryn. in omisisset.) 6, 3 gab
 gaus (gab in fine versus) 4 tactæpatres 5 utin 7, 3 instaurations
 Kreyss. (Gryn. instaurations)

Livius ex rec. Madvigii. VII.

8 movit. Intra triduum, quam oppugnare ceperat, receptam
ex hostibus colonis restituit. VIII milia ibi Ligurum intra
9 muros cæsa; litteræque Romam extemplo scriptæ, quibus non
modo rem exponeret, sed etiam gloriaretur, sua virtute ac felicitate
neminem iam cis Alpes hostem populi Romani *esse*,
agrique aliquantum captum, qui multis milibus hominum di-
vidi viritim posset.

17 Et Ti. Sempronius eodem tempore in Sardinia mul-
tis secundis præliis Sardos perdomuit. XV milia hostium
2 sunt cæsa. Omnes Sardorum populi, qui defecerant, in di-
cionem redacti. Stipendiariis veteribus duplex vectigal im-
3 peratum exactumque; ceteri frumentum contulerunt. Pacata
provincia opsidibusque ex tota insula CCXXX acceptis, legati
Romam, qui ea nuntiarent, missi, quique ab senatu peterent,
ut ob eas res, ductu auspicioque Ti. Semproni prospere ge-
stas diis immortalibus honos haberetur, ipsique decedenti de
4 provincia exercitum secum deportare liceret. Senatus, in æde
Apollinis legatorum verbis auditis, supplicationem in biduum
decrevit et XL maioribus hostiis consules sacrificare iussit;
Ti. Sempronium proconsulem exercitumque eo anno in pro-
5 vincia manere. Comititia deinde consulis unius subrogandi,
quæ in ante diem III nonas Sextiles edicta erant, eo ipso
6 die sunt confecta. Q. Petilius consul collegam, qui extemplo
magistratum occiperet, creavit C. Valerium Lævinum. Ipse,
iam diu cupidus provinciæ, cum opportunæ cupiditati eius
litteræ adlatæ essent, Ligures rebellasse, nonis Sextilibus pa-

8, 1 ante triduum *Perizon.* | recepta 2 um ibi 9, 1 litteræque 3 sic
alpis | hostem pro agrique (*Mg. esse add. Em. 500.*) XVII, 1, 1 .c.
sempronius 2 xū hostium 2, 2 stipendiariis | iimperatum 3 ceteris 3, 2 cota
3 quoque 4 .c. sempronius prospere 5 decedent 6 secundæ portare 4, 2
aditis | suplicationem 4 .t. sempronium 5, 1 subrogandi ante diem .III.
Sig. (Gryn. quæ ante). Sed scribendum deinde consuli subrogando, quæ in
a. d. | 2 erat 3 consecuta 6, 1 t. petilius 2 magistratum | m. valerium
levinum Sigon. | iiset iam diu Mg. Em. 502 (Gryn. is iam diu) 4
paludatus litteris auditis a tumultus Lacunam Dukerus animadvertit;
senatus add. Heusinger, Mg. Em. 501.

ludatus ** *Senatus*, litteris auditis, tumultus eius causa legio-
nem tertiam ad C. Claudium proconsulem in Galliam proficisci
iussit, et duumviros navales cum classe Pisas ire, qui Ligu- 7
rum oram, maritumum quoque terrorem admoventes, circum-
vectarentur. Eodem Pisas et Q. Petilius consul ad conve- 8
niendum exercitui *diem* edixerat. Et C. Claudius proconsul, 9
audita rebellione Ligurum, præter eas copias, quas secum
Parmæ habebat, subitariis collectis militibus, exercitum ad
fines Ligurum admovit.

Hostes sub adventum C. Claudi, a quo duce se me- 18
minerant nuper ad Scultennam flumen victos fugatosque, lo-
corum magis præsidio adversus infeliciter expertam vim quam
armis se defensuri, duos montes, Letum et Ballistam, ceperunt,
muro *fossa*que insuper amplexi. Tardius ex agris demigrantes 2
oppressi ad M et D perierunt. Ceteri montibus se tenebant, 3
et ne in metu quidem feritatis ingenitæ oblit, sæviunt in præ-
dam, quæ Mutinæ parta erat. Captivos cum fœda laceratione
interficiunt; pecora in fanis trucidant verius passim quam rite
sacrificant. Satiati cæde animantium, quæ inanima erant, 4
parietibus adfigunt, vasa omnis generis, usui magis quam or-
namento in speciem facta. Q. Petilius consul, ne absente se 5
debelleretur, litteras ad C. Claudium misit, ut cum exercitu
ad se in Galliam veniret; campis Macris se eum expectatu-
rum. Litteris acceptis, Claudius ex Liguribus castra movit 6
exercitumque ad campos Macros consuli tradidit. Eodem
paucis post diebus C. Valerius consul alter venit. Ibi, divis 7

8, 1 eodemipsas q. pætilius *Kreyss. (Gryn. Eodem et Q. P.) 2 exer-*
citum edixerat 9, 3 parme | subitaris XVIII, 1, 2 cultennam 4 de-
fensurus | lætum 5 murosque insuper Mg. Em. 502. (Gryn. muroque
ins.) 2, 2 ad co et d. 3, 3 que 4, 1 que 2 adfigunt 3 factam
5, 1 pætilius 6, 2 Post tradidit spatium vacuum usque ad finem versus
fere 15 litterarum. Proximus versus (Eodem) a littera maiuscula incipit.
| Eodem tempore paucis Frob. II (Cfr. Em. 492 et de cod. Mogun-
tino 362.)

copiis, priusquam congredierentur, communiter ambo exercitus
lustraverunt. Tum sortiti, quia non ab eadem utrumque
8 parte adgredi hostem placebat, regiones, quas peterent. Va-
lerium auspiciato sortitum constabat, quod in templo fuisset;
in Petilio id vitii factum, postea augures responderunt, quod,
[extra templum] sorte in sitella in templum lata foris, ipse * *
9 oporteret. Profecti inde in diversas regiones. Petilius ad-
versus Ballistæ et Leti iugum, quod eos montes perpetuo
10 dorso inter se iungit, castra habuit. Ibi adhortantem eum
pro contione milites, inmemorem ambiguitatis verbi, ominatum
11 ferunt, se eo die Letum capturum esse. Duabus simul par-
tibus subire in adversos montes cepit. Ea pars, in qua ipse
erat, inpigre succedebat. Alteram hostes cum propulissent,
ut restitueret rem inclinatum, consul equo advectus, suos qui-
dem a fuga revocavit; ipse, dum incautius ante signa ob-
12 versatur, missili traiectus cecidit. Nec hostes ducem occisum
senserunt, et suorum pauci, qui viderant, haud neglegenter,
13 ut qui in eo victoriam verti scirent, corpus occultavere. Alia
multitudo peditum equitumque, deturbatis hostibus, montes
sine duce cepere. Ad V milia Ligurum occisa; ex Ro-
14 mano exercitu duo et quinquaginta ceciderunt. Super tam
evidentem tristis ominis eventum, etiam ex pullario auditum

7, 2 copiis quam congredierentur *Probabilius est fuisse priusquam cum*
hoste congredierentur quam, ut Frob. II, priusquam digred. 3 utrim-
que 8, 3 vitio *Mg. Em. 502 n.* 4 *Uncos add. Mg. Em. 502 n.* |
sortem in sitellam | latam *Mg. ibd., qui post Weiss. lacunam notavit.* Vi-
dentur excidisse huiusmodi quædam: mansisset, cum templum ingredi
et ipsum, nisi *Livius scripsit:* foris ipse oppertus esset. (*Gryn.* sortem
in sitellam in t. latam foris ipse posuerit. Profecti) 9, 1 profecti in in
diversas 2 ballistasetlæti | quod *obscuratum* | eo 10, 2 somnium 3 seseo |
lætum facturum 11, 2 ipsæ 4 quidem etiam fuga. Num media in
fuga? 6 cæcidit 12, 2 neglegenter 13, 2 montis 4 cæciderunt 14,
2 hominis | auditumse vitium

est, vitium in auspicio fuisse, nec id consulem ignorasse. C. 15
Valerius, audita * *

Periti religionum iurisque publici, quando duo ordinarii
consules eius anni, alter morbo, alter ferro periisset, suffectum
consulem negabant recte comitia habere posse. * *

deduxit.

Cis Apenninum Garuli et Lopicini et Hercates, trans 19
Apenninum Briniates fuerant, intra Audenam amnem. P. A. u. c. 579.
Mucius cum iis, qui Lunam Pisasque depopulati erant, A. Chr. 175.
bellum gessit, omnibusque in dicionem redactis arma ademitt. (P. Mucio
Ob eas res in Gallia Liguribusque gestas duorum consulum 2
ductu auspicioque senatus in triduum supplicationes decrevit *Æmilio Le-*
et XL hostiis sacrificari iussit. Et tumultus quidem Gallicus *pido II cos.*) 3
et Ligustinus, qui principio eius anni exortus fuerat, haut
magno conatu brevi oppressus erat; belli Macedonici subibat 4
iam cura, miscente Perseo inter Dardanos Bastarnasque cer-
tamina; et legati, qui missi ad res visendas in Macedoniam
erant, iam reverterant Romam renuntiaverantque, bellum in
Dardania esse. Simul venerant et ab rege Perseo oratores, 5
qui purgarent, nec accitos ab eo Bastarnas nec auctore eo
quidquam facere. Senatus nec liberavit eius culpæ regem 6
neque arguit; moneri eum tantummodo iussit, ut etiam ad-
que etiam curaret, ut sanctum habere fœdus, quod ei cum

15 *Intercidit quaternio quartus codicis, excepto folio uno (nunc nono), in quo*
est vox deduxit et cap. 19. Fragmentum, quod interponitur, e Livii libro
XLI ab urbe condita citat Priscianus lib. XVII p. 1050 P. et 1097;
posteriore loco om. recte. XIX, 1, 1 cis apennum | hergates 2 inter
audenam Crev. Interpunctionem mutavi Em. 502; erat: fuerant. In-
ter (intra) Aud. | cl. mucius Sigon. (Gryn. Q.) 2, 1 ligureibusq. 2
supplicationes 3, 3 magnus conatus 4, 1 subibant 2 perseo | barbaros
bastarnasque 4 insdardania 6, 1 ne liberare | culpe 3 haberet Iac. Gron.

7 Romanis esset, videri posset. Dardani, cum Bastarnas non modo non excedere finibus suis, quod speraverant, sed graviores fieri in dies cernerent, subnixos Thracum accolarum et Scordiscorum auxiliis, audendum aliquid vel temere rati, omnes undique armati ad oppidum, quod proximum castris Bastarnarum erat, conveniunt. Hiems erat, et id anni tempus elegerant, ut Thraces Scordisque in fines suos abirent. Quod ubi ita factum et solos iam esse Bastarnas audierunt, bifariam dividunt copias, pars ut recto itinere ad lacessendum ex aperto iret, pars, devio saltu circumducta, ab tergo adgrederetur. Ceterum, priusquam circumire castra hostium possent, pugnatum est; victique Dardani compelluntur in urbem, quæ fere XII milia ab castris Bastarnarum aberat. Victores confestim secuti circumsidunt urbem, haud dubie postero die aut metu dedituris se hostibus aut vi expugnaturi. Interim Dardanorum altera manus, quæ circumducta erat, ignara cladis suorum, castra Bastarnarum sine præsidio relicta **

20 more, sella eburnea posita, ius dicebat disceptabatque controversias minimarum rerum; adeoque nulli fortunæ adhaerebat animus, per omnia genera vitæ errans, uti nec sibi nec aliis, quinam homo esset, satis constaret. Non adloqui amicos, vix notis familiariter arridere; munificentia inæquali sese aliosque ludificari; quibusdam honoratis magnoque æstimantibus se puerilia, ut escæ aut lusus, munera dare, alios nihil

3 esse *Iac. Gron.* 7, 2 siquisquod 3 tratum 4 aliquod | temerarerati 6 erant conuenient 8, 1 hiemps | anni 2 elegerant *litt. ge supra scriptis* | traces | adibere 3 colos 4 bifarias | itinere et lacessendum 9, 2 urbe que fert 3 aberant 10, 2 confestim uti *Vahlen (Gryn. confestim)* | circumsidunt 3 expugnari 11, 3 bastarnarum *supra scripto* s | prædio relic *Apparet sententiam verbo cepit similiterve terminatam esse.*

Ex quaternione quinto codicis unum superest folium (nunc decimum), in quo est cap. 20. Agitur de Antiocho Epiphane Syriæ rege. XX, 2, 1 adhaerebat 3, 2 sede aliosque ludificari quibus honoratis 4 mæce

expectantes ditare. Itaque nescire, quid sibi vellet, quibusdam videri. Quidam ludere eum simpliciter, quidam haud dubie insanire aiebant. In duabus tamen magnis honestisque rebus vere regius erat animus, in urbium donis et deorum cultu. Megalopolitanis in Arcadia murum se circumdaturum urbi est pollicitus, maioremque partem pecuniæ dedit. Tegeæ theatrum magnificentum e marmore facere instituit. Cyzici in Prytaneo (id est penetrale urbis, ubi publice, quibus is honos datus est, vescuntur) vasa aurea mensæ unius posuit. Rhodiis, ut nihil unum insigne, ita omnis generis, ut quæque usus eorum postulaverunt, dona dedit. Magnificentia vero in deos vel Iovis Olympii templum Athenis, unum in terris inchoatum pro magnitudine dei, potest testimonio esse. Sed et Delon aris insignibus statuarumque copia exornavit, et Antiochiæ Iovis Capitolini magnificentum templum, non laqueatum auro tantum, sed parietibus totis lamina inauratum, et alia multa in aliis locis pollicitus, quia perbreve tempus regni eius fuit, non perfecit. Spectaculorum quoque omnis generis magnificentia superiores reges vicit; reliquorum sui moris et copia Græcorum artificum; gladiatorum munus, Romanæ consuetudinis, primo maiore cum terrore hominum, insuetorum ad tale spectaculum, quam voluptate dedit; deinde sæpius dando, et modo vulneribus tenuis, modo sine missione, etiam familiare oculis gratumque id spectaculum fecit, et armorum studium plerisque iuvenum accendit. Itaque, qui

4, 1 quid sibi vellet 2 videri quidam 3 dubiæ inscanebant in duabus 5, 3 eorum cultum 6, 2 dedit thegetea magnificentum 7, 1 cyzici prytaneum *Duker. (Gryn. C. in prytaneum)* | urbis urbi publicæ 2 in honos 3 rodus nihil *Freinsh.* 4 ut quæque usus eorum ut qua postulaverunt. Num postulaverant? 8, 2 vere | olympi 3 inchoatam | potest esse sed et *Mg.* (*Gryn. potest testis esse*) 9, 1 delomaris *Gerh. Vossius (Gryn. Delon maris)* 2 antiochiæ | capitolini 3 lammina 11, 2 maiores (*Cfr. de h. l. Em. 503.*) 3 voluntate 12, 2 tenuis | etiam et familiaris *Mg. Em. l. c.* 4 studiorum | iuuenum 13, 1 itaque primo qui. 2 prædis *Kreyss. (Gryn. præmiis)* | accessgere

primo ab Roma magnis pretiis paratos gladiatores accersere solitus erat, iam suo * *

- 21 2 - Scipio inter peregrinos. M. Atilio prætori provincia Sar-
 A.n.c.580 dinia obvenerat; sed cum legione nova, quam consules
 A.Chr.174 conscripserant, V milibus peditum, CCC equitibus in Corsicam
 (Sp. Postumio Albino, Q. iussus est transire. Dum is ibi bellum gereret, Cornelio pro-
 Mucio Scaevola Coss.) rogatum imperium, uti optineret Sardiniam. Cn. Servilio
 3 Cæpioni in Hispaniam ulteriorem et P. Furio Philo in cite-
 riorem tria milia peditum Romanorum, equites CL et socium
 Latini nominis V milia peditum, CCC equites, Sicilia L.
 4 Claudio sine supplemento decreta. Duas præterea legiones
 consules, e iis cum iusto numero peditum equitumque,
 5 et X milia peditum sociis imperata, et DC equites. Dilectus
 consulibus eo difficilior erat, quod pestilentia, quæ priore anno
 in boves ingruerat, eo verterat in hominum morbos. Qui in-
 ciderant, haud facile septimum diem superabant; qui supera-
 verant, longinquo, maxime quartanæ, implicabantur morbo.
 6 Servitia maxime moriebantur; eorum strages per omnes vias
 insepultorum erat. Ne liberorum quidem funeribus Libitina
 7 sufficebat. Cadavera, intacta a canibus ac volturibus, tabes

XXI, 1, 1 Quaternionis sexti folium primum, nunc undecimum, incipit a
 verbis pio inter peregrinos. Agitur de magistratibus a. 174 a. Chr. 2,
 3 Aut excidit tota sociorum Atilio datorum mentio aut potius ad eos per-
 tinent hi numeri scripseratque Livius: conscripserant, et socium Latini
 nominis V mil. cet. 3, 2 cepioni, Philoni citeriore 3 peditum ro-
 manorum peditum equites 4 lucio cladio suine 4, 2 cum suspectum
 Dukero, aliis. | numero e peditum 5, 3 ingrueret | verteret Sigon. |
 hominum morbosq. inciderant 5 impli. bantur In codicis folio undecimo,
 cuius pars adversa desinit 7, 2 in absu/mebat, aversa 12, 3 in super,
 imo parte aliqua chartæ exesa, desunt in tribus versibus (non continuis)
 litteræ binæ aut ternæ, in adversa parte extremæ, in aversa primæ. Litteras,
 quæ deunt, punctis notavi. | morbos 6, 1 omnis 2 nequibusdem 7, 1
 cadaue. . | vulneribus

absolvebat; satisque constabat, nec illo nec priore anno, in
 tanta strage bouum hominumque, volturium usquam visum.
 Sacerdotes publici ea pestilentia mortui sunt Cn. Servilius 8
 Cæpio pontifex, pater prætoris, et Ti. Sempronius Ti. filius
 Longus decemvir sacrorum et P. Ælius Pætus augur et Ti.
 Sempronius Gracchus et C. Atellus Mamilius curio maximus
 et M. Sempronius Tuditanus pontifex. Pontifices suffecti sunt 9
 C. Sulpicius Galba * * in locum Tuditani. Augures suffecti
 sunt, in Gracchi locum T. Veturius Gracchus Sempronianus,
 in P. Æli Q. Ælius Pætus; decemvir sacrorum C. Sempro-
 nius Longus, curio maximus C. Scribonius Curio sufficitur.
 Cum pestilentiae finis non fieret, senatus decrevit, uti decem- 10
 viri libros Sibyllinos adirent. Ex dec. to eorum diem unum
 supplicatio fuit et, Q. Marcio Philippo verba præcunte, populus 11
 in foro votum concepit, si morbus pestilentie ex agro
 Romano emota esset, biduum ferias ac supplicationem se habi-
 turum. In Veienti agro biceps natus puer, et Sinuessæ uni- 12
 manus, et Auximi puella cum dentibus, et arcus interdum se-
 reno cælo super ædem Saturni in foro Romano intentus, et
 tres simul soles effulserunt et faces eadem nocte plures per 13
 cælum lapsæ sunt in Lanuvino, Cæritesque anguem in oppido
 suo iubatum, aureis maculis sparsum apparuisse adfirmabant,
 et in agro Campano bovem locutum esse, satis constabat.

Legati nonis Iuniis ex Africa redierunt, qui, con- 22

2 ab . . mebat | illos | priore anno 3 taicta strage 8, 2 cepio | et t. Frob. II.
 | titi filius Perizon. 3 xuir | et t. . . c. attelliusæmilius Weiss. (Gryn.
 et C. Attellius Æmilius. Sig. C. Mamilius Vitulus) | maximus m. sem-
 pronius Frob. II. 8, 5 et 9, 1 tuditanus pontifices suffecti 9, 2 galba
 in locum Lacunam Gryn. asterisco in margine posito notavit. 3 gracchi
 4 in pelli | pætus e xuir 10, 1 xui 2 sybyllinos 3 suplicatio 11, 1
 popu. . . 2 notus 3 furias 12, 1 inuenienti | sinuessæ unimanus . . oximi
 2 dentibus . . reus 13, 2 lapsæ sunt et in lanuinoceritesque inuatum
 aus Frob. II. (Weiss. flavis) 4 b. uem | consta . . . XXII, 1, 1
 . . | gati Folii 12, cuius pagina adversa incipit c. XXI, 12, 3 ab ædem,
 desinit c. XXII, 5, 1 in mō. es, aversa desinit c. XXIII, 2 in receptaculum|

vento prius Masinissa rege, Carthaginem ierant; ceterum cer-
 tius aliquanto, quæ Carthagine acta essent, ab rege scierant
 2 quam ab ipsis Carthaginensibus. Conpertum tamen adfirma-
 verunt, legatos ab rege Perseo venisse, iisque noctu senatum
 in æde Æsculapi datum esse. Ab Carthagine legatos in
 Macedoniam missos, et rex adfirmaverat et ipsi parum con-
 3 stanter negaverant. In Macedoniam quoque mittendos legatos
 senatus censuit. Tres missi sunt, C. Lælius, M. Valerius
 4 Messalla, Sex. Digitius. Perseus per id tempus, quia quidam
 Dolopum non parebant, et, de quibus ambigebatur rebus,
 disceptationem ab rege ad Romanos revocabant, cum exercitu
 profectus, sub ius iudiciumque suum totam coegit gentem.
 5 Inde per Cætæos montes transgressus, religionibus quibusdam
 animo obiectis, oraculum aditurus Delphos descendit. Cum in
 media repente Græcia apparuisset, magnum non finitum modo
 urbibus terrorem præbuit, sed in Asiam quoque ad regem
 6 Eumenen nuntii tumultuosi missi. Triduum non plus Delphis
 moratus, per Phthiotidem Achaiam Thessaliamque sine damno
 iniuriaque ullorum, per quorum *fines* iter fecit, in regnum rediit.
 7 Nec earum tantum civitatum, per quas iturus erat, satis habuit
 animos sibi conciliare; aut legatos aut litteras dimisit, petens,
 ne diutius simultatum, quæ cum patre suo fuissent, meminis-

pars aliqua exterior abscisa et adesa est, ut desint litteræ in pag. adversa in fine, in aversa in initio versuum. | ix. mil. ex africa Sigon. (Gryn. non. Iul.) | redierunt ... | conuento 2 ... thaginem | ceterum cer... 3 q. cartagine acta e.... | rege | Gryn. rescierant 4 ab ipsi..... | gi- niensibus 2, 1 conpert | tanen a..... | runt 2 perseo.... | se iisquo 3 æde ... | culari | cartagin ... | gatos 4 et re. | et ipsi parentum cō | tanter 4, 2 et ne quibus 4 iusdiudiciumque | ingentem 5, 1 etæos mō | es 2 oracium | Gryn. ascendit 4 præbuisset in | re... 5 nuntios tumultuo | ... misit Weiss. (Gryn. nuntius tumultus eius venit) 6, 2 . oratus | thiotidem | tes..... mque 3 ..... um per quorum iter Mg. (Gryn. agrorum, per quos iter. Cfr. Em. 503) | reg | ... edit 7, 1 ciuita | ... er quas | habu | ... mos 2 legatos | ... t litteras Ante aut legatos aliquid excidisse, recte Gron. et Crever. iudicarunt. 3 diuti | ... mutatum que | fuis. ent

sent; nec enim tam atroces fuisse eas, ut non cum ipso po-
 tuerint ac debuerint finiri. Secum quidem omnia illis integra 8
 esse ad instituendam fideliter amicitiam. Cum Achæorum
 maxime gente reconciliandæ gratiæ viam quærebat.

Hæc una ex omni Græcia gens et Atheniensium 23
 civitas eo processerat irarum, ut finibus interdiceret Macedo-
 nibus. Itaque servitiis ex Achaia fugientibus receptaculum 2
 Macedonia erat, quia, cum finibus suis iis interdixissent, in-
 trare regni terminos ipsi non audebant. Id cum Perseus 3
 animadvertisset, comprehensis omnibus, litteræ ***. Ceterum,
 ne similis fuga servorum postea fieret, cogitandum et illis esse.
 Recitatis his litteris per Xenarchum prætorem, qui privatæ 4
 gratiæ aditum aput regem quærebat, et plerisque moderate et
 benigne scriptas esse consentibus litteras, adque iis maxime,
 qui præter spem recepturi essent amissa mancipia, Callicrates 5
 ex iis, qui in eo verti salutem gentis crederent, si cum Ro-
 manis inviolatum fœdus servaretur, „Parva“ inquit „aut medio- 6
 cris res, Achæi, quibusdam videtur agi; ego maxumam gra-
 vissimamque omnium non agi tantum arbitror, sed quodam modo
 actam esse. Nam qui regibus Macedonum Macedonibusque
 ipsis finibus interdixissemus, caventes per id decretum scilicet, 7
 ne legatos, ne nuntios admitteremus regum, per quos aliquorum
 ex nobis animi sollicitarentur, ii contionantem quodam modo
 absentem audimus regem, et, si dis placet, orationem eius
 probamus. Et, cum feræ bestiæ cibum ad fraudem suam po- 8
 situm plerumque aspernentur et refugiant, nos cæci specie

8, 1 integresse instituendam 2 aceorum 3 quærebant XXIII, 1, 1
 ateniensium 2 . rarum | interdicere macedonibus 2, 2 iis addidit
 Perizon. 3, 2 animaduertissent | litteræ ceterum (Gryn. litteras, qui
 lacunam asterisco notavit.) 4, 1 recitantis 2 moderatæ 3 his Kreyss.
 4 amissa pmancia 5, 1 galligrates 2 quineo | crederet 3 uiola-
 tum 6, 1 inquit 2 achei | maxime grauissimam omniumquenon
 Rupertius. (Gryn. maxime gravissimam omnium non agique) 3 quo-
 dammodao 7, 1 interdixissemus manereque id decretum Mg. Em. 504.
 3 conthionantem 5 probatmus 8, 1 fere 2 cæcis

parvi beneficii inescamur et servolorum minimi pretii recipien-
 dorum spe nostram ipsorum libertatem subruere et temptari
 9 patimur. Quis enim non videt, viam regis societatis queri,
 qua Romanum foedus, quo nostra omnia continentur, violetur?
 Nisi hoc dubium alicui est, bellandum Romanis cum Perseo
 esse et, quod vivo Philippo expectatum, morte eius interpellatum
 10 est, id post mortem Philippi futurum. Duos, ut scitis, habuit
 filios Philippus, Demetrium et Perseam. Genere materno, vir-
 tute, ingenio, favore Macedonum longe praestitit Demetrius.
 11 Sed quia in Romanos odii regnum posuerat praemium, Deme-
 trium nullo alio crimine quam Romanae amicitiae initae occidit;
 Perseam, quem *belli cum populo Romano* prius pene quam
 12 regni heredem futurum sciebat, regem fecit. Itaque quid hic
 post mortem patris egit aliud quam bellum paravit? Bastarnas
 primum ad terrorem omnium in Dardaniam inmisit: qui si
 sedem eam tenuissent, graviores eos accolae Graecia habuissent,
 13 quam Asia Gallos habebat. Ea spe depulsus, non tamen
 belli consilia omisit; immo, si vere volumus dicere, iam inchoavit
 bellum. Dolopiam armis subegit nec provocantes de contro-
 versis ad disceptationem populi Romani audivit. Inde, trans-
 gressus Aetam, ut repente in medio umbilico Graeciae conspi-
 14 ceretur, Delphos ascendit. Haec usurpatio itineris insoliti quo
 vobis spectare videtur? Thessaliam deinde peragravit. Quod
 sine ullius eorum, quos oderat, noxa, hoc magis temptationem
 15 metuo. Inde litteras ad nos cum muneris specie misit, et

3 inescamur | praetii recipiendum 4 temptare 9, 2 omniam 5 futuram
 10, 2 philippum detrium et 3 praestitit *supra scripto* 11, 1 demetrio 3
 quem populo romano prius pene Mg. *post Ruben.* (quem belli in p. R.;
 Gryn. quem p. R. prius pene) 12, 2 paravit 3 in om. 4 sedem |
 grecia 5 habeat Weiss. 13, 1 debepulsus | tam 2 consiliomisit | im-
 mousi | Gryn. vera 3 dolopiam armis | nec provinciis de controversiis
 ad disceptationem pr. audivit Gron. (Gryn. nec provinciis de contro-
 versis — P. R. audivit) 4 transgressus 5 graecia 6 Gryn. ascendit
 14, 1 quo vis spectare 2 tessaliam 3 Roëllius adierat | noxia Du-
 kerus 15, 1 mist (N. mittit?)

cogitare iubet, quomodo in reliquum hoc munere non egeamus,
 hoc est, ut decretum, quo arcentur Peloponneso Macedones,
 tollamus, rursus legatos regios et hospitium cum principibus et 16
 mox Macedonum exercitus, ipsum quoque a Delphis (quantum
 enim interfuit fretum?) traicientem in Peloponnesum videamus,
 inmisceamur Macedonibus armantibus se adversus Romanos.
 Ego nihil novi censeo decernendum servandaque omnia integra, 17
 donec ad certum redigatur, vanusne hic timor noster an verus
 fuerit. Si pax inviolata inter Macedonas Romanosque manebit, 18
 nobis quoque amicitia et commercium sit; nunc de eo *agere*
 periculosum et inmatuum videtur.

Post hunc Archo, frater Xenarchi praetoris, ita dis- 24
 servit: „Difficilem orationem Callicrates et mihi et omnibus,
 qui ab eo dissentimus, fecit; agendo enim Romanae societatis 2
 causam ipse temptarique et oppugnari dicendo, quam nemo
 neque temptat neque oppugnat, effecit, ut, qui ab se dissen-
 tiret, adversus Romanos dicere videretur. Ac primum omnium, 3
 tanquam non hic nobiscum fuisset, sed aut ex curia populi
 Romani veniret aut regum arcanis interesset, omnia scit et
 nuntiat, quae occulte facta sunt. Divinat etiam, quae futura 4
 fuerint, si Philippus vixisset, quid ita Perseus regni heres sit,
 quid parent Macedones, quid cogitent Romani. Nos autem, 5
 qui nec, ob quam causam, nec, quemadmodum perierit Deme-
 trius, scimus, nec, quid Philippus, si vixisset, facturus fuerit,
 ad haec, quae palam geruntur, consilia nostra accommodare
 oportet. Ac scimus, Perseam, regno accepto, regem a populo 6

2 reliquum 3 peloponneso 16, 2 delpis 3 interfuit fretus (interfl.
 Kreyss., Gryn. interluit) | peloponnesum 4 inmiscemur Sigon. 17, 2
 ad certum dirigantur Gron. 18, 1 macedonos 2 eo periculosum Mg.
 (Gryn. eo cogitare peric.) XXIV, 1, 1 arco Duker. | xenarchi 2, 2
 temptarique 3 efficit 3. 3 venire aut curiam regum arcanis interesse 4
 occultae 4, 1 futurae fuerant Gron. 5, 3 fuerat Sigon. 4 accommo-
 dari 6, 1 accepto a (Gryn. ad) legatos romanos venire ad (Gryn.
 ac) regem perseam ad (Gryn. a) pr. appellatum Kreyss. (Cfr. En. 506
 n. Scripseritne Livius ad regem Perseam, incertum est.)

Romano appellatum; audimus, legatos Romanos venisse ad
 7 regem et eos benigne exceptos. Hæc omnia pacis equidem
 signa esse iudico, non belli, nec Romanos offendi posse, si,
 ut bellum gerentes eos secuti sumus, nunc quoque pacis auc-
 tores sequamur. Cur quidem nos inexpiabile omnium soli
 bellum adversus regnum Macedonum geramus, non video.
 8 Opportuni propinquitate ipsa Macedonia sumus? an infirmis-
 simi omnium tamquam, quos nuper subegit, Dolopes? immo
 contra ea vel viribus nostris, deum benignitate, vel regionis
 9 intervallo tuti. Sed simus æque subiecti ac Thessali Ætoli-
 que; nihilo plus fidei auctoritatisque habemus adversus Roma-
 nos, qui semper socii adque amici fuimus, quam Ætoli, qui
 10 paulo ante hostes fuerunt? Quod Ætolis, quod Thessalis,
 quod Epirotis, omni denique Græciæ cum Macedonibus iuris
 est, idem et nobis sit. Cur execrabilis ista nobis solis velut
 11 disceptio iuris humani est? Fecerit aliquid Philippus, cur
 adversus eum armatum et bellum gerentem hoc decerneremus;
 quid Perseus, novus rex, omnis iniuriæ insons, suo beneficio
 paternas simultates obliterans, meruit, cur soli omnium hostes
 12 ei simus? Quamquam et illud dicere poteram, tanta priorum
 Macedonia regum merita erga nos fuisse, ut Philippi unius
 iniurias, si quæ forte fuerunt, utique post mortem *obscurant*.
 13 *Meministis*, cum classis Romana Cenchreis staret, consul cum
 exercitu Elatiæ esset, triduum nos in concilio fuisse, consul-

7, 3 pacis autores 4 inexpiabiles 8, 1 opportunitate propinquitate |
 macedonia 2 subiecit *Kreyss*. (Cfr. *Em*. 210) | dolopessimo 3 nostris
 | regionis 9, 1 sumus *Walchius* | thessali 2 fidei littera extrema
macula chartæ obscurata. 10, 1 thessalis 3 et nobis sit cum execrabilis
 ista nobis sit cur execrabilis ista nobis solis 4 dissertio *Mg. Em*. 505
 (*Gryn*. desertio) 11, 1 philippus 2 eam 3 iniuriæ 4 simultates 5
 ei sumus *Gron*. (*Gryn*. meruit? — sumus?) 12, 1 quamquam | tantæ 3
 iniuriæsiqua | post mortem cum classis *Mg. Em*. 505 (*Gryn*. asteri-
scum apposuit.) 13, 1 cenchristaberet (*Gryn*. Cenchris) | elatiæ *Sigon*. 2
Gryn. triduum in concilio fuimus | consultantis

tantes, utrum Romanos an Philippum sequeremur. Nihil metus 14
 præsens ab Romanis sententias nostras inclinarit; fuit certe
 tamen aliquid, quod tam longam deliberationem faceret. Id
 quid erat? Vetusta coniunctio cum Macedonibus, vetera et
 magna in nos regum merita. Valeant nunc eadem illa, non 15
 ut præcipue amici, sed ne præcipue inimici simus. Ne id,
 quod non agitur, Callicrates, simulaverimus agi. Nemo novæ
 societatis aut novi fœderis, quo nos temere inligemus, con-
 scribingi est auctor; sed commercium tantum iuris præbendi 16
 repetendique sit, ne interdictione finium *nostrorum* nostros quo-
 que † et nos regno arceamus. Ne servis nostris aliquo fugere
 liceat, quid hoc adversus Romana fœdera est? Quid rem 17
 parvam et apertam magnam et suspectam facimus? Quid
 vanos tumultus ciemus? Quid, ut ipsi locum adsentandi Ro- 18
 manis habeamus, suspectos alios invisosque efficiamus? Si
 bellum erit, ne Perseus quidem dubitat, quin Romanos secuturi
 simus; in pace, etiamsi non finiuntur odia, intermittantur. Cum 19
 iidem huic orationi, qui litteris regis adsensi erant, adsentien-
 rentur, indignatione principum, quod, quam rem ne legatione
 quidem dignam indicasset Perseus, litteris paucorum versuum
 impetraret, decretum differtur. Legati deinde postea missi ab 20

3 sequemur 14, 1 *Gryn*. Nonnihil 3 fecerat *Vascosanus* | id quod
 erat vetustate (*Gryn*. vetusta) *Mg. Em*. 506. 5 rerum 15, 1 valeant
 acnunc *Mg*. (*Gryn*. Valeant et nunc) 2 setne præcipue inimicis - 3 simu-
 laverimus ac nemo *Koch* (*Gryn*. simulaverimus. Nemo) | novi 16,
 2 derependique | finium nostros *Mg*. | et nossegni arceamus *Fortasse*
scrib. nostros quoque cives regno arceamus aut n. q. cives finibus regni
 arc. (*Gryn*. finium nostrorum et nos quoque regno) 3 *Interpunctionem*
mutavi; nam erat: arceamus, ne — liceat. Quid hoc adversus —? 4 quod
 hoc 17, 2 parhamapertametmagnam 3 sciemus 18, 1 aut ipsi | romani
 2 habemus | alios invisos officimus *Alsch Fort*. invisosque facimus.
 (*Gryn*. alios ac inv. eff.) 3 erat 4 sumus | pacem | non odio (*Gryn*.
 odia) finiuntur *Baumgarten-Crusius*. 19, 2 idem | adsententi *Freinsh*.
 (*Gryn*. adsentierant) 3 legatione 5 imperaret *Gron*.

rege, cum Megalopoli concilium esset; dataque opera est ab
iis, qui offensionem aput Romanos timebant, ne admitterentur.

- 25 Per hæc tempora Ætolorum in semet ipsos versus
furor mutuis cædibus ad internecionem adducturus videbatur
2 gentem. Fessi deinde et Romam utraque pars miserunt le-
gatos et inter se ipsi de reconcilianda concordia agebant;
quæ novo facinore discussa res veteres etiam iras excitavit.
3 Exsulibus Hypatæis, qui factionis Proxeni erant, cum reditus
in patriam promissus esset fidesque data per principem civi-
4 tatis Eupoleum, LXXX inlustres homines, quibus redeun-
tibus inter ceteram multitudinem Eupolemus etiam obvi-
us exierat, cum salutatione benigna excepti essent dextræque datæ,
ingredientes portam, fidem datam deosque testes nequicquam
5 invocantes, interfecti sunt. Inde gravius de integro bellum
exarsit. C. Valerius Lævinus et Ap. Claudius Pulcher et C.
Memmius et M. Popilius et L. Canuleius missi ab senatu vene-
6 rant. Aput eos cum Delphis utriusque partis legati magno
certamine agerent, Proxenus maxime cum causa, tum eloquentia
præstare visus est; qui paucos post dies ab Orthobula uxore
veneno est sublatus; damnataque eo crimine, in exilium abiit.
7 Idem furor et Cretenses lacerabat. Adventu deinde Q. Minuci
legati, qui cum X navibus missus ad sedanda eorum certa-
mina erat, in spem pacis venerant. Ceterum indutiæ tantum
8 sex mensum fuerunt; inde multo gravius bellum exarsit. Lycii
quoque per idem tempus ab Rhodiis bello vexabantur. Sed
externorum inter se bella quo quæque modo gesta sint, perse-
qui non operæ est satis superque oneris sustinenti res a po-
pulo Romano gestas scribere.

20, 2 megalopolim (Cfr. XLV, 28, 4.) XXV, 1, 1 semetipsos 2
furorum mutuis edibus 2, 3 que | veteras 3, 1 hypatæis | proximi 2
fidesque datæ 4, 1 hominibus 5 benigne Crev. 4 testis nequicquam vo-
cantes 5. 2 o. valerius, sed videtur fuisse Q. | lenius | pulcher 6, 2
egerunt Curio (Gryn. egerint) 3 orthobula 4 et sublatus | abit 7, 3
erat spem paucis | Gryn. induciæ et antea sex mensium 8, 2 rodus 3
queque | sunt Wesenberg 4 opere 5 gestas res scribere

Celtiberi in Hispania, qui bello domiti se Ti. Graccho 26
dederant, pacati manserant M. Titinio prætore optinente
provinciam. Rebellarunt sub adventum Ap. Claudii, orsi que
bellum sunt ab repentina oppugnatione castrorum Romanorum.
Prima lux ferme erat, cum vigiles in vallo, quique in porta- 2
rum stationibus erant, cum vidissent procul venientem hostem,
ad arma conclamaverunt. Ap. Claudius, signo proposito 3
pugnæ, paucis adhortatus milites, tribus simul portis eduxit.
Obsistentibus ad exitum Celtiberis, primo par utrimque præ-
lium fuit, quia propter angustias non omnes in faucibus pug-
nare poterant Romani; urgentes deinde alii alios ubi eva- 4
serunt extra vallum, ut pandere aciem et exæquari cornibus
hostium, quibus circumibantur, possent, ita repente irruperunt,
ut sustinere impetum eorum Celtiberi nequirent. Ante horam 5
secundam pulsi sunt; ad XV milia cæsa, * capta; signa adempta
duo et XXX. Castra etiam eo die expugnata debellatumque.
Nam, qui superfuere prælio, in oppida sua dilapsi sunt. Quietem
deinde paruerunt imperio.

Censores eo anno creati Q. Fulvius Flaccus et A. 27
Postumius Albinus legerunt senatum; princeps lectus M. Æmi-
lius Lepidus pontifex maximus. De senatu novem eiecerunt. 2
Insignes notæ fuerunt M. Corneli Maluginensis, qui biennio
ante prætor in Hispania fuerat, et L. Corneli Scipionis præ-
toris, cuius tum inter cives et peregrinos iurisdictio erat, et
L. Fulvi, qui frater germanus et, ut Valerius Antias tradit,

XXVI, 1, 1 celti | berceltiberi | se t. t. graccho Frob. II. 2 oppugnante prouin-
ciam 3 osique 4 classetrorum 2, 1 inpballo quinquepin 3, 2 pugnæ ad
paucis adhortatis Kreyss. (Gryn. ac paucis) | edixit 4 præter | omens
4, 1 ali | secuti enaserunt Büttnerus 2 exequari cirenibus (supra i scripto o)
3 hostibus Gron. | possent ut extra uallum ut pandere aciem et exequari
cornibus hostibus circumibantur possent ita | ruperunt Walch. (Gryn.
erup.) 4 sustineri 5, 2 milia capta Mg. Em. 508 (Gryn. cæsa aut
capta) | adempti 3 dbellatumque 4 naqui XXVII, 1, 3 pontufex 2,
2 insignis | magulinensis | quisibiennio 4 cuius | 1 iurisdictio 5 (Ful-
vium Vell. 1, 10 Cn. appellat, Livius XL, 41, 7 M.)

Livius ex rec. Madvigii. VII.

3 consors etiam censoris erat. Consules, votis in Capitolio nuncupatis, in provincias profecti sunt. Ex iis M. Æmilio senatus negotium dedit, ut Patavinorum in Venetia seditionem conprimeret, quos certamine factionum ad intestinum bellum exarsisse, ipsorum legati adtulerant. Legati, qui in Ætoliā ad similes motus comprimendos ierant, renuntiārent, coerceri rābiem gentis non posse. Patavinis salutis fuit adventus consulis; neque aliud, quod ageret in provincia, cum habuisset, 5 Romam rediit. Censores vias sternendas silice in urbe, glarea extra urbem substruendas marginandasque primi omnium locaverunt, pontesque multis locis faciendos et scēnam ædilibus 6 prætōribusque præbendam, et carceres in circo, et ova adno... curriculis numerandam, et metas trans... et caveas ferreas... intrmittere... 7 feriis in monte Albano consulibus, et clivom Capitolinum silice sternendum curaverunt, et porticum ab æde Saturni in 8 Capitolium ad senaculum ac super id curiam; et extra portam Trigeminam emporium lapide straverunt stipitibusque sæpserunt; et porticum Æmiliam reficiendam curarunt, gradibusque 9 ascensum ab Tiberi in emporium fecerunt. Et extra eandem portam in Aventinum † porticum silice straverunt, et eo publico

6 etiam consortis erat 3, 1 consulis votis etiam in 2 senatus c. (De errore in M. Æmilio cfr. Em. 508.) 3 negotium | benetia 4 factionem | exarsisse et ipsorum Crever. 4, 2 similis 3 salutis fuit 4 agere 5 redit 5, 1 glaria 2 substruendams 3 et scēnam 4 præbend .... | carceres Folii 18 parte ima ab exteriori latere adesa et abscisa, desunt in pagina adversa extremæ litteræ aliquot versuum, in aversa, quæ incipit 6, 3 a ferreis, desinit 12, 2 in porticibus, primæ; quot deesse videantur, punctis significavi, sed possunt una duabusve plures paucioresve fuisse. Grynæus spatiis vacuis brevibus usus est. (Gryn. præbendam et care. Et potuerunt pauciores litteræ eius ætate deesse.) 6, 1 Gryn. ad notas curric. sine spatio. Num: adnotandis curr. numerandisque? 3 caveas (Gryn. ferreas per intro mitterentur) 4 ferreis Sigon. 7, 1 silices 3 Crever. et senaculum 8, 2 emporium lapidem | stipitibusque sæpserunt 9, 1 Perizonius Et intra 2 porticum silices Kreyss. suspicatur scribendum: portam viam in Avent. sil. strav. et porticum clivo Publicio (sic Perizon.) ad ædem V. fec.

ab æde Veneris fecerunt. Iidem Calatiæ et Auximi muros 10 faciendos locaverunt, venditisque ibi publicis locis, pecuniam, quæ redacta erat, tabernis utrique foro circumdandis consumpserunt. Et alter ex iis Fulvius Flaccus (nam Postumius nihil 11 nisi senatus Romani populivē iussu se locaturum edixit) ipsorum pecunia Iovis ædem Pisauri, et Fundis et Potentiæ etiam aquam adducendam, et Pisauri viam silice sternendam, et Sinuessam aca ..... aviariæ; in his et clo ..... um circum- 12 ducend ..... et forum porticibus tabernisque claudendum et ianos tres faciendos. Hæc ab uno censore opera 13 locata cum magna gratia colonorum. Moribus quoque regendis diligens et severa censura fuit. Multis equi adempti.

Exitu prope anni diem unum supplicatio fuit ob res 28 prospere gestas in Hispania ductu auspicioque Ap. Claudii proconsulis, et maioribus hostiis XX sacrificatum. Et alterum 2 diem supplicatio ad Cereris, Liberi Liberæque fuit, quod ex Sabinis terræ motus ingens cum multis ædificiorum ruinis nuntiatus erat. Cum Ap. Claudius ex Hispania Romam red- 3 isset, decrevit senatus, ut ovans urbem iniret. Iam consu- 4 laria comitia adpetebant; quibus magna contentione habitis propter multitudinem petentium, creati L. Postumius Albinus et M. Popilius Lænas. Prætores inde facti N. Fabius Buteo, 5 M. Matienus, C. Cicereius, M. Furius Crassipes iterum, A. Atilius Serranus iterum, C. Cluvius Saxula iterum. Comitibus 6 perfectis, Ap. Claudius Cento ex Celtiberis ovans cum in

10, 1 idem | oximi Pigh. 2 pecunia 3 reducta 11, 1 ex aliis fluvius faccus supra a scripto 1 | positumius 2 populivē | locaturum ipsarum (Gryn. ipsorum); lacunam explevi fere ut Sigon. (dicebat) 3 potentiæ (Gryn. Pollentiæ) Sigon. 4 adducendam | silicem sternendam 12, 2 et forum et porticus 3 etiam nostris 13, 3 multi XXVIII, 1, 2 gestas per in | apud claudii 3 hostis 2, 2 supplicatio | libereque 3 terre 4 nuntiatus 3, 1 redisset 4, 3 multitudine | p. postumius 4 lænases prætores 5, 1 cn. fabius Sigon. 2 c. matienus sc. cicereius cl. furius crassus pars 3 c. .... ius saxula (folium pertusum, Gryn. omnia plena dat. In parte aversa subscriptio et pars vacua est) 6, 1 comitis perfectis ..... ap

- urbem iniret, X milia pondo argenti, V milia auri in æra-
 7 rium tulit. Flamen Dialis inauguratus est Cn. Cornelius.
 8 Eodem anno tabula in æde Matris Matutæ cum indice hoc
 posita est: „Ti. Semproni Gracchi consulis imperio auspicioque
 9 legio exercitusque populi Romani Sardiniam subegit. In ea
 provincia hostium cæsa aut capta supra LXXX milia. Re pub-
 lica felicissime gesta adque liberatis sociis, vectigalibus resti-
 tutis, exercitum salvom adque incolumem plenissimum præda
 domum reportavit. Iterum triumphans in urbem Romam rediit.
 10 Cuius rei ergo hanc tabulam donum Iovi dedit.“ Sardinia in-
 sulæ forma erat, adque in ea simulacra pugnarum picta. Mu-
 nera gladiatorum eo anno aliquot parva alia data; unum ante
 11 cetera insigne fuit T. Flaminii, quod mortis causa patris sui
 cum visceratione epuloque et ludis scænicis quadriduum dedit.
 Magni tamen muneris ea summa fuit, ut per triduum quattuor
 et septuaginta homines pugnarint.

3 urbe | ... enti | u. millib. s 7, 1 tul. .... men | cor. . lius 8, 1
 tabulam | in ædem Sigon. 2 t. sempronigracci Frob. II. 3 exercitusi-
 que 9, 1 rep. 2 felicissime | liberatis vectigalibus Sigon. 3 saluomq.
 atq. 4 redit *Inscriptionem hanc in versus Saturnios redigere conatus est*
Ritscheli in programme Bonnensi a. 1852 (inscript. col. rostr. Duell. I)
p. 19 sqq. 10, 2 autque 3 aliquod | data munera gladiatorum unum 4
 Gryn. Flaminii.

Subscriptio admodum evanida, folio etiam pertuso, huiusmodi:

TITI L AB URBE CONDITA
 LIB XLI EXP INC. LIB. XLII.
 FELICI R

Liber XLII.

L. Postumius Albinus, M. Popilius Lænas cum omnium ¹
 primum de provinciis et exercitibus ad senatum rettulissent, ^{A. u. c. 581.}
 Ligures utrique decreti sunt, ut novas ambo, quibus eam pro- ^{A. Chr. 173.}
 2 vinciam optinerent, legiones (binæ singulis decretæ) et socium
 Latini nominis dena milia peditum et sexcenos equites, et
 supplementum Hispaniæ III milia peditum Romanorum scri-
 berent et CC equites. Ad hoc mille et D pedites Romani 3
 cum centum equitibus scribi iussi, cum quibus prætor, cui
 Sardinia obtigisset, in Corsicam transgressus bellum gereret;
 interim M. Atilius, vetus prætor, provinciam optineret Sar- 4
 diniam. Prætores deinde provincias sortiti sunt, A. Atilius
 Serranus urbanam, C. Cluvius Saxula inter cives et peregrinos,
 N. Fabius Buteo Hispaniam citeriorem, M. Matienus ulterio- 5
 rem, M. Furius Crassipes Siciliam, C. Cicereius Sardiniam.
 Priusquam in provincias magistratus proficiscerentur, senatui 6
 placuit, L. Postumium consulem ad agrum publicum a privato
 terminandum in Campaniam ire, cuius ingentem modum possi-
 dere privatos paulatim proferendo fines constabat. Hic, ira- 7
 tus Prænestinis, quod, cum eo privatus sacrificii in templo
 Fortunæ faciundi causa profectus esset, nihil in se honorifice

I, 1, 1 popillius 2 prouincis exercitibus Vahlen. (Gryn. exercitibusque) | ab
 senatum 2, 3 de equites Drak. 3, 1 et .a. pedites 2 centum equitibus co
 scribi iussa 4, 1 prouincia 5, 1 cn. fabius Sigon. 2 crassiper 6, 1 prius-
 quam in magistratus Kreyss. (Gryn. priusquam magistratus prof.) 4
 contrabat 7, 2 cum eo priuatas paulatim proferendo fines constabat
 hic iratus prænestinis quod cum eo priuatus sacrificii

neque publice neque privatim factum a Prænestinis esset, priusquam ab Roma proficisceretur, litteras Præneste misit, ut sibi magistratus obviam exiret, locum publice pararet, ubi
 8 deverteretur, iumentaue, cum exiret inde, præsto essent. Ante hunc consulem nemo umquam sociis in ulla re oneri aut sump-
 9 tui fuit. Ideo magistratus mulis tabernaculisque et omni alio instrumento militari ornabantur, ne quid tale imperarent sociis.
 10 Privata hospitia habebant; ea benigne comiterque colebant, domusque eorum Romæ hospitibus patebant, aput quos ipsis
 11 deverti mos esset. Legati, qui repente aliquo mitterentur, singula iumenta per oppida, iter qua faciundum erat, impera-
 12 bant. Ira consulis, etiamsi iusta, non tamen in magistratu exercenda, et silentium nimis aut modestum aut timidum Prænestinorum ius, velut probato exemplo, magistratibus fecit graviorum in dies talis generis imperiorum.
 2 Principio huius anni legati, qui in Ætoliā et Macedoniam missi erant, renuntiarunt, sibi conveniendi regis Persei, cum alii abesse eum, alii ægrum esse, falso utrumque, finge-
 2 rent, potestatem non factam. Facile tamen apparuisse sibi, bellum parari, nec ultra ad arma ire dilaturum. Item in Ætolia seditionem gliscere in dies, neque discordiarum prin-
 3 cipes auctoritate sua coerceri potuisse. Cum bellum Macedonicum in expectatione esset, priusquam id susciperetur, prodigia expiari pacemque deum peti precationibus, qui editi ex fata-
 4 libus libris essent, placuit. Lanuvi classis magnæ species in cælo visæ dicebantur et Priverni lana pulla terra enata, et

4 publicæ 6 Hertius exirent et pararent, probabiliter | publicæ 7 esset
 8, 2 soci 9, 2 strumento 11, 1 aliquod 2 quæ faciundum 3 romano 12, 1 iniuria cons. Schelius 2 minis | timidum penestinatorum inssuclut II, 1, 1 macædoniam 2 convenendi 3 abesse cum alii 2, 1 sibi non bellum 2 nec ultra | iret | in ætoliā 3 discere 3, 3 præcationibusque editi Gron. (Gryn. quæ editæ) 4, 1 lanui 2 Gron. visa dicebatur | terrena et in (H. terrenatetin)

in Veienti apud Rementem lapidatum; Pomptinum omne velut 5 nubibus lucustarum coopertum esse; in Gallico agro, qua induceretur aratrum, sub existentibus glebis pisces emersisse. Ob hæc prodigia libri fatales inspecti, editumque ab decem- 6 viris est, et quibus diis quibusque hostiis sacrificaretur, et ut supplicatio prodigiis expiandis fieret, alteraque, quæ priore anno 7 valetudinis populi causa vota esset, ea uti fieret feriæque essent. Itaque sacrificatum est, ut decemviri scriptum ediderant.

Eodem anno ædis Iunonis Laciniae detecta. Q. Fulvius 3 Flaccus censor ædem Fortunæ Equestris, quam in Hispania prætor bello Celtiberico voverat, faciebat enixō studio, ne ullum Romæ amplius aut magnificentius templum esset. Mag- 2 num ornatum ei templo ratus adiecturum, si tegulæ marmoreæ essent, profectus in Bruttios, ædem Iunonis Laciniae ad partem dimidiam detegit, id satis fore ratus ad tegendum, quod ædificaretur. Naves paratæ fuerunt, quæ tollerent adque 3 asportarent, auctoritate censoria sociis deterritis id sacrilegium prohibere. Postquam censor rediit, tegulæ expositæ de navi- 4 bus ad templum portabantur. Quamquam, unde essent, silebatur, non tamen celari potuit. Fremitus igitur in curia ortus 5 est; ex omnibus partibus postulabatur, ut consules eam rem ad senatum referrent. Ut vero accersitus in curiam censor venit, multo infestius singuli universique præsentem lacerare: Templum augustissimum regionis eius, quod non Pyrrhus, non 6

5, 1 pomtinum 2 nouibus | Gryn. locustarum 3 Dukerus exstantibus | Post emersisse spatium vacuum 5 litterarum in fine versus est. 6, 1 edictumquem | decemviris et ex quibus 2 (hostiis H.) 3 supplicatioque 7, 1 altera que priore Mg. Em. 509. | an 2 vota et esse | uti fieriæque Hertius (Gryn. uti feriæque) 3 ita sacrificatumque est | decemviris | ediderunt Mg. III, 1, 1 eodem eoanno 2 hispaniam 3 studio nullum 4 aut magnificentius | esset 2, 2 ornatum Mg. Em. 509. (Gryn. ornamentum) | et templo Kreys. (Gryn. se templo) | iratus 3 brittiosedem | laciniae 3, 1 adque asportarent 4, 1 redit tegule exposite 2 esset 5, 1 fremitus eius igitur 6, 1 eius eius quod

Hannibal violassent, violare parum habuisse, nisi detexisset
 7 foede ac prope diruisset. Detractum culmen templo, nudatum
 tectum patere imbris putrefaciendum. Censorem, moribus re-
 gendis creatum, cui sarta tecta exigere sacris publicis et locare
 8 tuenda more maiorum traditum esset, cum per sociorum urbes
 diruentem templa nudantemque tecta ædium sacrarum vagari,
 et quod, si in privatis sociorum ædificiis faceret, indignum
 videri posset, id deum immortalium *templa* demolientem facere,
 9 et obstringere religione populum Romanum, ruinis templorum
 templa ædificantem, tamquam non iidem ubique di immortales
 10 sint, sed spoliis aliorum alii colendi exornandique. Cum,
 priusquam referretur, appareret, quid sentirent patres, relatione
 facta, in unam omnes sententiam ierunt, ut *ex* tegulæ repor-
 11 tandæ in templum *locarentur* piaculariaque Iunoni fierent. Quæ
 ad religionem pertinent, cum cura facta; tegulas relictas in
 area templi, quia reponendarum nemo artifex inire rationem
 potuerit, redemptores nuntiarunt.

4 Ex prætoribus, qui in provincias ierant, N. Fabius Mas-
 2 siliæ moritur, cum in citeriorem Hispaniam iret. Itaque, cum
 id nuntiatum a Massiliensibus legatis esset, senatus decrevit,
 ut P. Furius et Cn. Servilius, quibus succedebatur, inter se
 sortirentur, uter citeriorem Hispaniam prorogato imperio op-
 3 tineret. Sors opportuna fuit, ut P. Furius idem, cuius ea
 provincia fuerat, remaneret. Eodem anno, cum agri Ligu-
 stini et Gallici, quod bello captum erat, aliquantum vacaret,
 senatus consultum est factum, ut is ager viritim divideretur.

2 annibal | habuisse si detexisset 3 diruisset 7, 1 detractatum colu-
 men 2 Dukerus nudatum tecto | parere | id censorem | gerendis 3 loca-
 tuenda Mg. Em. 510. 4 traditum bis script. 8, 4 posset idem (Gryn. id
 dem) immortalium demolientem Curio 9, 2 idem 3 ali | exornandique
 10, 2 apparerent | legatione 3 ierant 4 templum iaculariaque 11, 2 re-
 gionem 4 potuerint IV, 1, 1 cn. fabius Sigon. 2 ire 2, 2 a om.
 3 servilius quibus in hispaniam iret itaque cum id nuntiatum massi-
 liensibus legatis esset succedebatur 4 (sortirentur H) 3, 1 fuit p. furius
 Pigh. | eo 3 bellum 4 sc. sit factum Kreyss. (Gryn. sit om.)

Decemviros in eam *rem* ex senatus consulto creavit A. Atilius 4
 prætor urbanus M. Æmilius Lepidum, C. Cassium, T. Æbu-
 tium Carum, C. Tremellium, P. Cornelium Cethegum, Q. et
 L. Apuleios, M. Cæcilium, C. Salonium, C. Munatium. Di- 5
 viserunt dena iugera in singulos, sociis nominis Latini terna.
 Per idem tempus, quo hæc agebantur, legati ex Ætolia Ro-
 mam venerunt de discordiis seditionibusque suis, et Thessali
 legati nuntiantes, quæ in Macedonia gererentur.

Perseus, bellum iam vivo patre cogitatum in animo vol- 5
 vens, omnes non gentes modo Græciæ, sed civitates etiam le-
 gationibus mittendis, pollicendo plura quam præstando, sibi
 conciliabat. Erant tamen magnæ partis hominum ad favorem 2
 eius inclinati animi et aliquanto quam in Eumenem propen-
 siores, cum Eumenis beneficiis muneribusque omnes Græciæ 3
 civitates et plerique principum obligati essent, et ita se in
 regno suo gereret, ut, quæ sub ditione eius urbes *essent*, nul-
 lius liberæ civitatis fortunam secum mutatam vellent. Contra 4
 Persea fama erat post patris mortem uxorem manu sua occi-
 disse; Apellem, ministrum quondam fraudis in fratre tollendo
 adque ob id [et] quæsitum a Philippo ad supplicium, exul-
 tantem, accersitum post patris mortem ingentibus promissis ad
 præmia tantæ perpetratæ rei, clam interfecisse. Intestinis ex- 5
 ternisque præterea multis cædibus infamem nec ullo commen-
 dabilem merito præferebant vulgo civitates tam pio erga pro-
 pinquos, tam iusto in cives, tam munifico erga omnes homi-
 nes regi, seu fama et maiestate Macedonum regum præoc- 6
 cupati ad spernendam originem novi regni, seu mutationis

4, 1 in eam ex 2 t. ebutium parrum Pigh. 3 q. cornelium cethe-
 gumque et l. apuleios 4 salinium 5, 4 seditionibus suisque | thessalis
 5 gererentur V, 1, 1 iam bellum Mg. Em. 510. 2 omnis 2, 1 (Num
 Erant autem?) | partiter Kreyss. (Gryn. magna ex parte) | favorem 2 aniti
 et aliquantoo 3, 3 urbes nullus Curio (nullius Gryn.) 4, 2 persean famam
 | patriis | uxore manu 3 apellem ministrum 4 id et quesitum Kreyss.
 (Gryn. ob id requisitum) | exultantem 6 tanta 5, 2 præea multis
 3 propinquos 4 civis 6, 2 spernendum Gron.

rerum cupidi, seu quia non abiecti esse Romanis volebant.
 7 Erant autem non Ætoli modo in seditionibus propter ingentem
 vim æris alieni, sed Thessali etiam; ex contagione velut tabes
 8 in Perrhæbiam quoque id pervaserat malum. Cum Thessalos
 in armis esse nuntiatum esset, Ap. Claudium legatum ad eas
 9 res aspiciendas componendasque senatus misit. Qui, utriusque
 partis principibus castigatis, cum iniusto fenore gravatum æs
 alienum, ipsis magna ex parte concedentibus, qui onerant,
 levasset, iusti crediti solutionem in X annorum pensiones
 10 distribuit. Per eundem Appium eodemque modo compositæ
 in Perrhæbia res. Ætolorum causas Marcellus Delphis per
 idem tempus non minus hostilibus actas animis, quam quos
 11 intestino gesserant bello, cognovit. Cum certatum utrimque
 temeritate adque audacia cerneret, decreto quidem suo neu-
 tram partem aut levare aut onerare voluit; communiter ab
 utrisque petiit, abstinerent bello et oblivione præteritorum
 12 discordias finirent. Huius reconciliationis inter ipsos fides
 obsidibus ultro citroque datis firmata est. Corinthus, ubi de-
 ponerentur obsides, convenit.
 6 A Delphis et Ætolico concilio Marcellus in Peloponne-
 2 sum traiecit, quo Achæis edixerat conventum. Ubi, conlau-
 data gente, quod constanter vetus decretum de arcendis aditu
 finium regibus Macedonum tenuissent, insigne adversus Persea
 3 odium Romanorum fecit; quod ut maturius erumperet, Eu-

3 obiecta *Mg. Em. 510 coniectura incerta* (*Gryn. quia cum obiectum.*
Fort. quia omnia obiecta esse. Improbabiliora alii nuper.) 7, 2 tessali
 | ea contagione *Daring. (Gronov. et cont.)* 3 perregiam 8, 1 tessalos
 2 nuntiatum est *Gron., Mg. Em. 511.* 9, 3 onerant 4 in 2 ann. *Weiss.*
 (*Gryn. in annorum spatio interiecto*) 10, 1 in eodemque 2 interrebia |
 (*NumM. Marcellus? Videtur significari, qui a. 183 consul fuerat.*) | delpis
 3 tempus hostilibus actas animis quas intestino *Mg. Em. 511.* 11, 4
 utriusque petit abstinerent in bello | prætorum 12, 2 corynthus ut ubi
 —conuenitur *Kreyss. (convenit) et Mg. Em. ibd. (Corinthus ubi) (Gryn.*
Corinthus, ut ibi — —, convenitur) VI, 1, 1 delpis et ætoliconcilio
 | peloponnensium *Fort. in Peloponnesum Ægium* 2 accis 2, 3 perse-
 donum 3, 1 quo ut

menes rex, commentarium ferens secum, quod de apparatibus
 belli omnia inquirens fecerat, Romam venit. Per idem tem- 4
 pus quinque legati ad regem missi, qui res in Macedonia
 aspicerent. Alexandriam iidem ad Ptolemæum renovandæ
 amicitiae causa proficisci iussi. Legati erant hi: C. Valerius, 5
 Cn. Lutatius Cerco, Q. Bæbius Sulca, M. Cornelius Mammula,
 M. Cæcilius Denter. Et ab Antiocho rege sub idem tempus 6
 legati venerunt; quorum princeps Apollonius, in senatum intro-
 ductus, multis iustisque causis regem excusavit, quod stipen- 7
 dium serius quam ad diem præstaret. Id se omne advexisse,
 ne cuius nisi temporis gratia regi fieret. Donum præterea
 adferre, vasa aurea quingentum pondo. Petere regem, ut, 8
 quæ cum patre suo societas adque amicitia fuisset, ea secum
 renovaretur, imperaretque sibi populus Romanus, quæ bono
 fidelique socio regi essent imperanda; se nullo usquam cessa-
 turum officio. Ea merita in se senatus fuisse, cum Romæ 9
 esset, eam comitatem iuventutis, ut pro rege, non pro obside
 omnibus ordinibus fuerit. Legatis benigne responsum, et so- 10
 cietatem renovare cum Antiocho, quæ cum patre eius fuerat,
 A. Atilius prætor urbanus iussus. Quæstores urbani stipen- 11
 dium, vasa aurea censores acceperunt, eisque negotium datum
 est, ut ponerent ea, in quibus templis videretur; legatoque
 centum millium æris munus missum et ædes liberæ hospitio
 datæ, sumptusque decretus, donec in Italia esset. Legati, qui 12
 in Syria fuerant, renuntiaverant, in maximo eum honore apud
 regem esse amicissimumque populo Romano.

In provinciis eo anno hæc acta. C. Cicereius prætor in 7
 Corsica signis conlatis pugnavit; VII milia Corsorum cæsa,

2 commentarium | quode apparitoribus 4, 2 ab regem 3 idem | ptole-
 meum 5, 1 hii 2 *Sigon.* C. Lutatius | cercoque bebius | marcus 6, 1
 et anthiocho 3 excusabit quo stipendium 7, 2 quoad diem *Dukerus* | pre-
 taret 4 aferre 9, 1 in senatus 10, 2 antioco 3 urb. (*Etiam Gryn.*)
 11, 2 eique 3 videreturque legato *Fort.* eique legato 4 libere 5 es-
 sent legatique in 12, 2 renuntiauerunt *Crev. (Em. 509.)* | maxime
 VII, 1, 1 hæc c. cereius (*Gryn. Cicereius*) *Kreyss.* | in scorsica

2 capti amplius M et DCC. Voverat in ea pugna prætor ædem
Iunoni Monetæ. Pax deinde data petentibus Corsis, et ex-
acta ceræ ducenta milia pondo. Ex Corsica subacta Cice-
3 reius in Sardiniam transmisit. Et in Liguribus in agro Sta-
tellati pugnatum ad oppidum Carystum. Eo se magnus exer-
4 citus Ligurum contulerat. Primo sub adventum M. Popili
consulis mœnibus sese continebant; deinde, postquam oppi-
dum oppugnaturum Romanum cernebant, progressi ante por-
5 tas aciem struxerunt. Nec consul, ut qui id ipsum oppugna-
tione comminanda quæsisset, moram certamini fecit. Pugnatum
6 amplius tres est horas ita, ut neutro inclinaret spes. Quod
ubi consul vidit nulla parte moveri Ligurum signa, imperat
equitibus, ut equos conscendant ac tribus simul partibus in
7 hostes, quanto maximo possent tumultu, incurrant. Pars
magna equitum mediam traiecit aciem et ad terga pugnan-
8 tium pervasit. Inde terror iniectus Liguribus. Diversi in
omnes partes fugerunt, perpauci retro in oppidum, quia inde
se maxime obiecerat eques. Et pugna tam pervicax multos
9 absumpserat Ligurum, et in fuga passim cæsi sunt. X milia
hominum cæsa traduntur, amplius DCC capti, signa militaria
10 relata LXXXII. Nec incruenta victoria fuit. Amplius tria
milia militum amissa, cum, cedentibus neutris, ex parte utra-
que primores caderent.

8 Post hanc pugnam ex diversa fuga in unum collecti Li-
gures, cum maiorem multo partem civium amissam quam
superesse cernerent (nec enim plus X milia hominum erant),
2 dediderunt sese, nihil quidem illi pacti; speraverant tamen,
non atrocius quam superiores imperatores consulem in se sæ-

2, 1 nouerant 2 iunonis *Sigon.* 3 cere | ducena *Crev.* | milia puto |
subacta sicereius 3, 1 statellaci (*Cluv.* Statiellati) 3 liguram 4,
1 popilio 3 oppugnaturam | cernebat 5, 2 quæsisse 3 tris (*Gryn.*
pugnatum est ampl. treis h.) 6, 3 æquitibus ut equos 4 ho-
stis | possent itumultu 7, 2 media 3 inectus 9, 2 amplius dcc pas-
sim capti *Mg. Em. 511.* 10, 1 om. nec 2 cædentibus VIII, 1, 1
hac pugnam 4 diderunt 2, 1 tamen atrocius 2 cons. | seniturum

viturum. At ille arma omnibus ademit, oppidum diruit, ipsos 3
bonaque eorum vendidit, litterasque senatui de rebus ab se
gestis misit. Quas cum A. Atilius prætor in curia recitasset 4
(nam consul alter Postumius, agris recognoscendis in Cam-
pania occupatus, aberat), atrox res visa senatui, Statellites, 5
qui uni ex Ligurum gente non tulissent arma adversus Ro-
manos, tum quoque oppugnatos, non ultro inferentes bellum,
deditos in fidem populi Romani omni ultimæ crudelitatis ex-
emplo laceratos ac deletos esse; tot milia capitum innoxiorum, 6
fidem implorantia populi Romani, ne quis umquam se postea de-
dere auderet, pessimo exemplo venisse, et distractos passim iustis
quondam hostibus populi Romani *nuper* pacatis servire. Quas 7
ob res placere senatui, M. Popilium consulem Ligures, pretio
emptoribus reddito, ipsos restituere in libertatem, bonaque ut
iis, quicquid eius reciperari possit, reddantur, curare; arma 8
quoque reddi, eaque primo quoque tempore fieri, nec ante con-
sulem de provincia decedere, quam deditos in sedem suam
Ligures restituisset. Claram victoriam vincendo pugnantes,
non sæviendo in afflictos fieri.

Consul, qua ferocia animi usus erat in Liguribus, eandem 9
ad non parendum senatui habuit. Legionibus extemplo Pi- 2
sas in hibernacula missis, iratus patribus, infestus prætori Ro-
mam rediit; senatuque extemplo ad ædem Bellonæ vocato,
multis verbis invecus *est* in prætorem, qui, cum ob rem 3
bello bene gestam, uti diis immortalibus honos haberetur, re-

3, 1 ad ille | ruit 2 nendit 4, 2 ecognoscendis 3 atrox rex 5, 1
satellites 3 inferentis 6, 1 innoxorum 3 possumo (*Gryn.* pessimo)
4 romani pacatos *Mg. Em. 512* (*Heusing.* vix pacatis. *Gryn.* pacatis)
7, 2 popilium consules leigures prætio 3 utisquiquod 8, 1 arma
quoque tempore fieri *Mg. Em. 512* (*Gryn.* arma q. t. fieri in ea gente
consulem — cum deditos) 4 oppugnantis *Clericus* IX, 1, 1 cons.
2 parendum fuit senatui habuit 2, 1 exemplo 2 missi | infectus præ-
torib *Sigon.* (*Gryn.* prætoribus) 3 redit 4 multisque | invecus in præ-
torem, r *eadem manu supra scripto post* 1 3, 1 cum orbem bellona bene

ferre ad senatum debuisset, adversus se pro hostibus senatus
consultum fecisset, quo victoriam suam ad Ligures transferret
4 dedique iis prope consulem prætor iuberet. Itaque multam
ei se dicere; a patribus postulare, ut senatus consultum in se
5 factum tolli iuberent supplicationemque, quam absente se ex
litteris de bene gesta re publica missis decernere debuerint,
præsente se honoris deorum primum causa, deinde et sui ali-
6 quo tamen respectu decernerent. Nihilo lenioribus, quam
absens, senatorum aliquot orationibus increpitus, neutra im-
7 petrata re, in provinciam rediit. Alter consul Postumius,
consumpta æstate in recognoscendis agris, ne visa quidem
8 provincia sua, comitiorum causa Romam rediit. Consules C.
Popilium Lænatem, P. Ælium Ligurem creavit. Prætores
exinde facti C. Licinius Crassus, M. Iunius Pennus, Sp. Lu-
cretius, Sp. Cluvius, Cn. Sicinius, C. Memmius iterum.
10 Eo anno lustrum conditum est. Censores erant Q. Ful-
vius Flaccus, A. Postumius Albinus. Postumius condidit.
2 Censa sunt civium Romanorum capita CCLXVIII milia et
3 XV, minor aliquanto numerus, quia L. Postumius consul pro
contione edixerat, qui socium Latini nominis ex edicto C.
Claudi consulis redire in civitates suas debuissent, ne quis
4 eorum Romæ, et omnes in suis civitatibus censerentur. Con-
cors et e re publica censura fuit. Omnes, quos senatu mo-
verunt quibusque equos ademerunt, ærarios fecerunt et tribu
5 moverunt; neque ab altero notatum alter probavit. Fulvius
ædem Fortunæ Equestris, quam proconsul in Hispania, dimi-
cans cum Celtiberorum legionibus, voverat, annis sex post,

3 debuisset | hostibus, *supra scr.* o 5 iuberet ditaque multa 5, 1 supplicationem-
que | absentes ex *Pithæus* 3 præsentes honores *Mg.* (honoris *Gryn.* præsente
honoris *Pith.*) 6, 2 aliquod 3 redit *Gron.* 7, 2 estate incognoscendis
| neua quidem 8, 2 lenatem | æmilium 3 *Gryn.* Pænus 4 p. cluvius en-
siciniussiciterum X, 1, 1 q. fulus albinus postumius condidit (*Gryn.*
L. Postumius; *corr. Sigon.*) 2, 1 cclxviii et xv 3, 4 insus | con-
serentur 4, 2 etserep. | omnis 3 quibusquequos demerunt 5, 2
æquestris 3 uoxuerat | annos *Lentzius, Mg. Em. 513.* | posquam

quam voverat, dedicavit, et scænicos ludos per quadriduum,
unum diem in circo fecit. L. Cornelius Lentulus, decemvir 6
sacrorum, eo anno mortuus est. In locum eius suffectus A.
Postumius Albinus. Lucustarum tantæ nubes a mari repente 7
in Apuliam inlatæ sunt, ut examinibus suis agros late operi-
rent. Ad quam pestem frugum tollendam Cn. Sicinius, præ- 8
tor designatus, cum imperio in Apuliam missus, ingenti ag-
mine hominum ad colligendas eas coacto, aliquantum temporis
absumpsit. Principium insequentis anni, quo C. Popilius et 9
P. Ælius fuerunt consules, residuas contentiones ex priore A.u.c.582.
anno habuit. Patres referri de Liguribus renovarique senatus A.Chr.172.
consultum volebant, et consul Ælius referebat. Popilius et 10
collegam et senatum pro fratre deprecabatur, præ se ferens,
si quid decernerent, intercessurum. Collegam deterruit; patres 11
eo magis, utrique pariter consuli infensi, in incepto perstabant.
Itaque, cum de provinciis ageretur et Macedonia, iam in-
minente Persei bello, peteretur, Ligures ambobus consulibus
decernunt; Macedoniam decreturos negant, ni de M. Popilio 12
referretur. Postulantibus deinde, ut novos exercitus scribere
aut supplementum veteribus liceret, utrumque negatum est.
Prætoribus quoque in Hispaniam supplementum petentibus 13
negatum, M. Iunio in citeriorem, Sp. Lucretio in ulteriorem.
C. Licinius Crassus urbanam iurisdictionem, Cn. Sicinius inter 14
peregrinos erat sortitus, C. Memmius Siciliam, Sp. Cluvius
Sardiniam. Consules, ob ea irati senatui, Latinis feriis in pri- 15
mam quamque diem indictis, in provinciam abituros esse de-
nuntiarunt, nec quicquam rei publicæ acturos, præterquam
quod ad provinciarum administrationem adtineret.

4 ut scænicos 6, 1 xuir 7, 1 tante | amant repente (*Gryn.* a mari vento
repente) 2 operirentur 8, 1 quem 2 om. in 4 absūsit 9, 1 quo q.
c. popilius 10, 2 cons. ælius 3 *Prave vulgo interpung.* deprecabatur;
præ se — intercessurum, collegam *Em. 513.* 11, 2 *Gryn.* cons. pro
cons., inde alii consulum | *Gryn.* in cæpto 4 bellum 5 decernuntur
Bekkerus. 12, 1 negant de 2 nouns 13, 1 *Kreyss.* in Hispanias
2 m. iunio citeriorem 15, 1 feriis 2 habituros 3 rep.

- 11 Attalum, regis Eumenis fratrem, legatum venisse Romam Valerius Antias his consulibus scribit ad deferenda de Perseo crimina indicandosque apparatus belli; plurium annales, et quibus credidisse malis, ipsum Eumenem venisse tradunt.
- 2 Eumenes igitur, ut Romam venit, exceptus cum tanto honore, quantum non meritis tantum eius, sed beneficiis etiam suis, ingentia quæ in eum congesta erant, existimabant deberi, a
- 3 prætore in senatum est introductus. Causam veniendi sibi Romam fuisse dixit, præter cupiditatem videndi deos hominesque, quorum beneficio in ea fortuna esset, supra quam ne optare quidem auderet, etiam ut coram moneret senatum, ut
- 4 Persei conatis obviam iret. Orsus inde a Philippi consiliis, necem Demetri filii rettulit, adversantis Romano bello; Bastarnarum gentem excitam sedibus suis, quorum auxiliis fretus
- 5 in Italiam transiret. Hæc eum volutantem in animo, oppressum fato, regnum ei reliquisse, quem infestissimum esse sensisset Romanis. Itaque Persea hereditarium a patre relictum bellum et simul cum imperio traditum iamiam primum alere
- 6 ac fovere omnibus consiliis. Florere præterea iuventute, quam stirpem longa pax ediderit, florere opibus regni, florere etiam ætate; quæ cum corporis robore ac viribus vigeat, animum
- 7 esse inveteratum diutina arte adque usu belli. Iam inde a puero patris contubernio Romanis quoque bellis, non finitum tantum, aduetum; missum a patre in expeditiones multas
- 8 variasque. Iam ex quo ipse accepisset regnum, multa, quæ non vi, non dolo Philippus, omnia expertus, potuisset moliri,
- 9 admirando rerum successu tenuisse. Adcessisse ad vires eam,

XI, 1, 1 uidisse romam 2 de persona 2, 2 eius et beneficiis 3 ingentiaq. in eum | existimant deberi pr. in senatum *Mg.* (*Gryn.* existimaret deberi p. R., in senatum) 3, 2 *Gryn.* visendi (nuendi *H.*) 3 quorum/q. beneficio. 4 ut coronammoneret 4, 1 philippi consulis 2 romani 5, 1 hæc cum voluntatem | animopressum 3 om. a 4 Verba iamiam primum *mendi suspecta* (*Em.* 513 n.). *Kochius*: iam pridem. *Vahlen* iam annum septimum (ann. iam sept. *malim*) 6, 1 iuventute 7, 2 non in finitum 8, 2 philippos 3 successum

quæ longo tempore, multis magnisque meritis pareretur, auctoritatem non aput *Macedonas tantum, sed aput Græciæ* 12 adque Asiæ civitates. Vereri maiestatem eius omnes; nec, pro quibus meritis, pro qua munificentia tantum ei 2 tribuatur, cernere, nec dicere pro certo posse, utrum felicitate id quadam eius accidat, an, quod ipse vereatur dicere, invidia adversus Romanos favorem illi conciliet. Inter ipsos quoque reges ingentem auctoritate, Seleuci filiam 3 duxisse eum, non petentem, sed petitem ultro; sororem dedisse Prusiæ precanti adque oranti; celebratas esse utrasque 4 nuptias gratulatione et donis innumerabilium legationum et velut auspiciis nobilissimis populis deductas esse. Bæoto- 5 rum gentem, captatam Philippo, numquam ad scribendum amicitiae fœdus adduci potuisse; tribus nunc locis cum Perseo fœdus incisum litteris esse, uno Thebis, altero ad Delium, augustissimo et celeberrimo in templo tertio Delphis. In Achaico concilio vero, nisi discussa res per paucos Romanum imperium intentantes esset, eo rem prope adductam, ut aditus ei in Achaïam daretur. At hercule suos honores, cuius me- 7 rita in eam gentem privatim an publice sint maiora, vix dici possit, partim desertos per incultum ac negligentiam, partim hostiliter sublato esse. Iam Ætolos quem ignorare in seditionibus suis non ab Romanis, sed a Perseo præsidium petisse? His eum fultum societatibus adque amicitis eos domesticos apparatus belli habere, ut externis non egeat; XXX milibus peditum, V milibus equitum in decem annos frumen-

9, 2 *Kreyss.* paretur XII, 1, 1 non aput græciæ *Mg.* (*Gryn.* auctoritatem. Nam apud—vereri—omnes. Nec) 2 ciues *Frob. II.* 2, 1 pro quam | et tribuatur 2 pro certum esse 3 quodam 4 favorem 3, 1 *Fort.* ingentem auctoritatem esse; *Sel. Hertz.* ingentem auctoritate esse; *Sel.* 3 phrysiæ præcanti | adoranti *Kreyss.* (*Gryn.* ac oranti) 4, 1 celebratar | utrasque 2 gratulatione donis *Hertz* (*Gryn.* donisque) 3 velant 5, 1 boætorum 2 aptatam 6, 1 alter ad sidenum *Mg.* (*Sigon.* ad Delum) 2 tertio i delphis 3 acaico 4 intentantis | eorum prope | *Gryn.* aditus et 7, 1 ad 2 priuatnam publicæ 3 posset *Mg.* 8, 1 hiis 2 habere non ut expertis non | xxx milia *Vahlen* 3 u milia *Vahlen* (*Gryn.* equitum; in decem)

tum præparare, ut abstinere et suo et hostium agro frumen-
9 tandi causa possit. Iam pecuniam tantam habere, ut decem
milibus mercenariorum militum, præter Macedonum copias,
stipendium in totidem annos præparatum habeat, præter an-
10 num, quod ex metallis regiis capiat, vectigal. Arma vel
tribus tantis exercitibus in armamentaria congessisse. Iuven-
tutem, ut iam Macedonia deficiat, velut ex perenni fonte unde
hauriat, Threciam subiectam esse."

- 13 Reliquom orationis adhortatio fuit. „Non ego hæc“ inquit,
„incertis iactata rumoribus et cupidius credita, quia vera esse
de inimico crimina volebam, adfero ad vos, patres conscripti,
sed comperta et explorata, haud secus quam si speculator
2 missus a vobis subiecta oculis referrem. Neque, relicto regno
meo, quod amplum et egregium vos fecistis, mare tantum
traiecissem, ut vana ad vos adferendo fidem abrogarem mihi.
3 Cernebam nobilissimas Asiæ et Græciæ civitates in dies magis
denudantes iudicia sua, mox, si permetteretur, eo processuras,
4 unde receptum ad pænitemendum non haberent. Cernebam Persea
non continentem se Macedoniæ regno, alia armis occupantem,
alia, quæ vi subigi non possent, favore ac benivolentia con-
5 plectentem. Videbam, quam impar esset sors, cum ille vobis
bellum pararet, vos ei securam pacem præstaretis; quamquam
mihi quidem non parare, sed gerere pæne bellum videbatur.
6 Abrupolim, socium adque amicum vestrum, regno expulit.
Arthetaurum Illyrium, quia scripta ab eo quædam vobis con-

4 *Vahlen* præparatum habere; *Hertz* præparasse. 9, 1 decem milia mercenariorum *Gron.* 3 annum 4 regis 10, 2 tribus tantum *Sigon.* | armamentarium 4 theriam (*ap. Hertz* therciam; *Gryn.* Thraciam) XIII, 1, 1 inquit 3 adduos pc. 4 haud secum quam *Inter* explorata et haud in medio versu spatium vacuum 7 litterarum est sine ulla rasura aut damno chartæ. 2, 3 ad vos fecistis adferendo | adrogarem 3, 1 nouilissimas | græcie 2 denudatis 3 penitemendum non haberem 4, 3 snuigi | possunt *Rupertius et Mg.* | *Gryn.* benevol. 5, 2 bellum vos *Gron.* 3 parere 6, 2 arthetarum *Kreyss.* (*Gryn.* Artetarum)

perit, socium item adque amicum vestrum, interfecit. Euersam 7
et Callicritum Thebanos, principes civitatis, quia liberius ad-
versus eum in concilio Bœotorum locuti fuerant delaturosque
ad vos, quæ agerentur, professi erant, tollendos curavit.
Auxilium Byzantiis adversus fœdus tulit, Dolopiæ bellum in- 8
tulit, Thessaliam et Doridem cum exercitu pervasit, ut in bello
intestino deterioris partis auxilio meliorem adfligeret. Confudit 9
et miscuit omnia in Thessalia Perrhæbiaque spe novarum ta-
bularum, ut manu debitorum obnoxia sibi optumates oppri-
meret. Hæc cum vobis quiescentibus et patientibus fecerit, et 10
concessam sibi Græciam esse a vobis videat, pro certo habet,
neminem sibi, antequam in Italiam traiecerit, armatum occur-
surum. Hoc quam vobis tutum aut honestum sit, vos vide- 11
ritis; ego certe mihi turpe esse duxi, prius Persea ad bellum
inferendum, quam me socium ad prædicendum, ut caveretis,
venire in Italiam. Functus necessario mihi officio et quodam 12
modo liberata adque exonerata fide mea, quid ultra facere
possum, quam uti deos deasque precer, ut vos et vestræ rei publicæ
et nobis sociis adque amicis, qui ex vobis pendemus, consulatis?"

Hæc oratio movit patres conscriptos. Ceterum in præ- 14
sentia nihil, præterquam fuisse in curia regem, scire quisquam
potuit; eo silentio clausa curia erat. Bello denique perfecto,
quæque dicta ab rege quæque responsa essent, emanavere.

Persei deinde regis legatis post paucos dies senatus datus 2
est. Ceterum præoccupatis non auribus magis quam animis ab
Eumene rege, omnis et defensio et deprecatio legatorum re-
spuebatur; et exasperavit animos ferocia nimia Harpali, qui 3
princeps legationis erat. Is velle quidem et laborare dixit

3 idem 7, 1 Euersam et infra 40, 7 Eruam prava sunt; sed incerta vera nominis forma. 3 boetorum 8, 1 byzantis | bella *Gron.* 9, 1 cōdit 2 tessalia perthebiaque 3 optumatis 10, 3 occursumrum 11, 1 uobistumhaut honestum 3 quamescium ad prædicendis aut caveretis 12, 3 uti | deasque præter 4 et nouis XIV, 1, 2 turia 2, 3 et defensio et defensio et deprecatio | respuebatur 3, 1 ferocia animai *Gron.* (*Gryn.* animi) 2 principes

regem, ut purganti, se nihil hostile dixisse aut fecisse, fides
4 habeatur; ceterum, si pervicacius causam belli quæri videat,
forti animo defensurum se. Martem communem esse et even-
tum incertum belli.

5 Omnibus civitatibus Græciæ adque Asiæ curæ erat,
quid Persei legati, quid Eumenes in senatu egisset; et prop-
ter adventum eius, quem moturum aliquid rebantur, mi-
serant pleræque civitates alia in speciem præferentes legatos.

6 E legatis Rhodiorum erat Athanodorus princeps, haud dubius,
quin Eumenes civitatis quoque suæ *insectationem* Persei crimi-
7 nibus iunxisset. Itaque omni modo per patronos hospitesque
8 disceptandi cum rege locum in senatu quærebat. Quod cum
non contigisset, libertate intemperanti invecus in regem, quod
Lyciorum gentem adversus Rhodios concitasset graviorque

9 Asiæ esset, quam Antiochus fuisset, popularibus quidem gratam
(nam eo quoque iam favor Persei venerat) orationem habuit,
10 ceterum invisam senatui inutilemque sibi et civitati suæ. Eu-
meni vero conspiratio adversus eum favorem apert Romanos
fecit. Ita omnes ei honores habiti donaque, quæ cuiquam
amplissima, data cum sella curuli adque eburneo scipione.

15 Legationibus dimissis, cum Harpalus, quanta maxima
celeritate poterat, regressus in Macedoniam, nuntiasset regi,
nondum quidem parantes bellum reliquisse se Romanos, sed
2 ita infestos, ut facile appareret, non dilatuos, et ipse, præter-

4, 1 causam vel causam belli (*Cæperat librarius scribere uelli; dein se
correxist.*) | quæri 2 forte | communem 5, 1 omnibus civitatum | curaverat
4 præferentis 6, 1 et legatio | erat hac falsaturus princeps *Mg. Em.
514 (Gryn. Et legatio Rhod. erat ac Satyrus princeps) | dubius quem
2 civitatis quoque sua persei Mg. (Gryn. civitatem quoque suam) 7,
2 in senatus querebat 8, 1 cum | contigisset Duk. 2 intemperantius Gron.
4 antiochus 9, 1 popularem quidem ac gratam populis Asiæ (nam —)
Mg. Em. 514 (Gryn. popularem quidem ac gratam populis Asiæ (nam —)
10, 3 fecit | donaque cuiquam Mg. (Gryn. donaque quam amplissima)
XV, 1, 1 quam exima Muretus (Gryn. quanta eximia) 3 parantis 2,
1 ipsæ*

quam quod et ita credebat futurum, iam etiam volebat, in flore
virium se credens esse. Eumeni ante omnes infestus erat; a 3
cuius sanguine ordiens bellum, Euandrum Cretensem, ducem
auxiliorum, et Macedonas tres, adsuetos ministeriis talium fa-
cinorum, ad cædem regis subornat, litterasque eis dat ad Praxo
hospitam, principem auctoritate et opibus Delphorum. Satis 4
constabat, Eumenem, ut sacrificaret Apollini, Delphos escen-
surum. Prægressi cum Euandro insidiatores nihil aliud ad
peragendum inceptum quam loci opportunitatem, omnia circum-
euntes, quærebant. Escendentibus ad templum a Cirrha, 5
priusquam perveniretur ad frequentia ædificiis loca, maceria
erat ab læva ad semitam paulum extantem a fundamento,
qua singuli transirent; dextra pars labe terræ in aliquantum
altitudinis derupta erat. Post maceriam se abdiderunt, gradi- 6
bus adstructis, ut ex ea velut e muro tela in prætereuntem
coicerent. Primo a mari circumfusa turba amicorum ac sa- 7
tellitum procedebat; deinde extenuabant paulatim angustiae
agmen. Ubi ad eum locum ventum est, qua singulis eundum 8
erat, primus semitam ingressus est Pantaleon, Ætoliæ princeps,
cum quo institutus regi sermo erat. Tum insidiatores exorti 9
saxa duo ingentia devolvunt, quorum altero caput ictum est
regi, altero humerus; sopitusque ex semita proclivi ruit in
declive, multis super prolapsus iam saxis congestis. Et ceteri 10
quidem etiam amicorum et satellitum, postquam cadentem vi-
dere, diffugiunt; Pantaleon constanter inpavidus mansit ad
protegendum regem.

3, 1 omnis 2 oriens 3 ministris | facinorum 4 cedem 4, 2 eumenem | ut
| apolline delphos | escensurum *Drak. (Gryn. ascens.) 3 progressi Gron. |
eandro 5 quærebat 5, 1 Gryn. Ascend. | cirra primusquam 2 imacerie-
rat ab lævasemitam Mg. Em. 515 (Weissenb. in semitam. Gryn. ab
læva semitæ paulum extans) 5 diruta Duker 6, 1 post maceria 8, 1
eundecerat 2 ingressus pantaleon Mg. 3 regis Vascosanus 9, 1 exorta
sua duo 2 deducunt 3 humerus sopitusque semita proclivindeclive
Kreyes. (Gryn. humerus sopitus: ex semita proclivi in decl.) 4 con-
gestum 10, 2 cedentem 3 constarinpavidus (Fort. contra inpavidus,
quod etiam Kreyssigio in mentem venit.)*

16 Latrones, cum brevi circuitu maceriae decurrere ad conficiendum saucium possent, velut perfecta re, in iugum Parnasi refugerunt eo cursu, ut, cum unus non facile sequendo per invia adque ardua moraretur fugam eorum, ne ex con-
 2 preno indicium emanaret, occiderint comitem. Ad corpus regis primo amici, deinde satellites ac servi concurrerunt,
 3 tollentes sopitum volnere ac nihil sentientem. Vivere tamen ex calore et spiritu remanente in praecordiis senserunt; victu-
 4 rum, exigua ac prope nulla spes erat. Quidam ex satellitibus secuti latronum vestigia, cum usque ad iugum Parnasi nequic-
 5 quam fatigati pervenissent, re infecta redierunt. Adgressi facinus Macedones ut inconsulte, ita audacter, coeptum nec
 6 consulte et timide reliquerunt. Conpotem iam sui regem amici postero die deferunt ad navem; inde Corinthum, ab Corintho,
 7 per Isthmi iugum navibus traductis, Aeginam traiciunt. Ibi adeo secreta eius curatio fuit, admittentibus neminem, ut fama
 8 mortuum in Asiam perferret. Attalus quoque celerius, quam dignum concordia fraterna erat, credidit. Nam et cum uxore fratris et praefecto arci tamquam iam haud dubius regni heres
 9 est locutus. Quae postea non fefellere Eumenen; et quamquam dissimulare et tacita haberi pati statuerat, tamen in primo congressu non temperavit, quin uxoris petendae praematuram festinationem fratri obiceret. Romam quoque fama de morte Eumenis perlata est.

17 Sub idem tempus C. Valerius ex Graecia, qui legatus ad visendum statum regionis eius speculandaque consilia Persei

XVI, 1, 1 circumitu maceriem | add 4 eorum ex comprehenso *Kreys.* (*Gryn.* ne comprehenso) 5 occiderunt 2, 3 tollentes oppidum 3, 2 remanentem | victorum 3 ac pro nulla 4, 1 quidem ex 2 sicut latronum | nequiquam 3 infestauerunt 5, 2 neconsulte (*Cfr. Em. 516 n.*) 6, 1 iamasui 2 adcorinthio 3 isthmi i *supra scripto* 7, 2 adeos secreta 3 asia 8, 1 ceterum 2 uxore fratri 3 audidubius 9, 1 *Gryn.* Eumenem 2 tacite habere id pati *Mg. Em. 515* (*Gryn.* tacite habere id patique stat.) 3 congressu unotemperavit | maturam 4 famam XVII, 1, 1 graecia legatus qui ad 2 concilia

regis missus erat, rediit, congruentiaque omnia criminibus ab Eumene adlatis referebat. Simul et adduxerat secum Praxo 2 a Delphis, cuius domus receptaculum latronum fuerat, et L. Rammium Brundisium, qui talis indicii delator erat. Princeps 3 Brundisi Rammius fuit, hospitioque et duces Romanos omnes et legatos, exterarum quoque gentium insignes, praecipue regios, accipiebat. Ex eo notitia ei cum absente Perseo fuerat, lit- 4 terisque spem amicitiae interioris magnaeque inde fortunae facientibus, ad regem profectus, brevi per familiaris haberi trahique magis, quam vellet, in arcanos sermones est coeptus. Promissis enim ingentibus praemiis, petere institit ab eo rex, 5 quoniam duces omnes legatique Romani hospitio eius uti adsuessent, quibus eorum ipse scripsisset, ut venenum dandum curaret. Cuius scire se comparationem plurimum difficultatis 6 et periculi habere; pluribus consciis comparari; eventu praeterea incerto esse, ut aut satis efficacia ad rem peragendam aut tuta ad [rem] celandam dentur. Se daturum, quod nec in dando nec datum ullo signo deprendi posset. Rammius, 8 veritus ne, si abnuisset, primus ipse veneni experimentum esset, facturum pollicitus proficiscitur; nec Brundisium ante redire, quam convento C. Valerio legato, qui circa Chalcidem esse dicebatur, voluit. Ad eum primum indicio delato, iussu eius 9 Romam simul venit. Introductus in curiam, quae acta erant, exposuit.

Haec ad ea, quae ab Eumene delata erant, accessere, quo 18 maturius hostis Perseus iudicaretur, quippe quem non iustum modo apparare bellum regio animo, sed per omnia clandestina grassari scelera latrociniorum ac veneficiorum cernebant. Belli 2

3 regis eius erat redit 2, 3 rammum | indici 3, 2 hospitio quoque *Weiss., Mg. Em. 516.* 3 insignis quoque praecipue 4, 3 per familiam haberi 4 sermones et coeptum 6, 2 *Fort.* habere pluribus consciis; eventu *cet. Em. 516.* 7, 2 peragendam ad tuta 3 rem *notavit Gron.* | quenec 4 defendi 8, 2 veritus nisi abnuisset 4 circaalcidem 9, 1 iussu eiussuromam 2 q. acta XVIII, 1, 1 eaq. ab 3 appellare bellum | clandestina 4 scelere | beneficiorum

administratio ad novos consules reiecta est; in præsentia tamen Cn. Sicinium prætorem, cuius inter cives et peregrinos iurisdictio erat, scribere milites placuit, qui Brundisium ducti, primo quoque tempore Apolloniam in Epirum traicerentur ad occupandas maritimas urbes, ubi consul, cui provincia Macedonia obvenisset, classem appellere tuto et copias per commodum exponere posset. Eumenes, aliquamdiu Æginæ retentus periculosa et difficili curatione, cum primum tuto potuit, profectus Pergamum, præter pristinum odium recenti etiam scelere Persei stimulante *summa* vi parabat bellum. Legati eo ab Roma, gratulantes, quod e tanto periculo evasisset, venerunt. Cum Macedonicum bellum in annum dilatum esset, ceteris prætoribus iam in provincias profectis, M. Iunius et Sp. Lucretius quibus Hispaniæ provinciæ obvenerant, fatigantes sæpe idem petendo senatum, tandem pervicerunt, ut supplementum sibi ad exercitum daretur tria milia peditum, centum et quinquaginta equites in Romanas legiones; in socialem exercitum V milia peditum et CCC equites imperare sociis iussi. Hoc copiarum in Hispanias cum prætoribus novis portatum est.

19 Eodem anno, quia per recognitionem Postumi consulis magna pars agri Campani, quam privati sine discrimine passim possederant, recuperata in publicum erat, M. Lucretius tribunus plebis promulgavit, ut agrum Campanum censores
2 fruendum locarent; quod factum totis viris post captam Capuam non fuerat, ut in vacuo vagaretur cupiditas privatorum.
3 Cum in expectatione senatus esset, bello etsi non indicto, tamen iam decreto, qui regum suam, Persei qui secuturi amicitiam essent, legati Ariarathis puerum filium regis secum adducentes

2, 3 c. sicinium 3, 1 ducit 2 traiceretur 4, 1 ægine 4 stimulante ui
5, 1 ab roma stimulantis quod 6, 2 maconeum bellum | dilatatum est
3 in prouincia 4 fatigatis *Kreyss.* (*Gryn.* fatigato... senatu) | sepe
7, 1 upeditum 3 cum pr. nouis XIX, 1, 1 persecognitionem 2 *Gryn.*
quem 3 consederant lucruperata 2, 1 tot annis non post 3, 1 cum
expectatione 2 regnum (*Cur non: qui Persci?*) 3 ariatis

Romam venerunt. Quorum oratio fuit, regem educendum 4
filium Romam misisse, ut iam inde a puero adsuesceret mori-
bus Romanis hominibusque. Petere, ut eum non sub hospitum 5
modo privatorum custodia, sed publicæ etiam curæ ac velut
tutelæ vellent esse. Egregie ea legatio grata senatui fuit. 6
Decreverunt, ut Cn. Sicinius prætor ædes instructas locaret,
ubi filius regis comitesque eius habitare recte possent. Et
Threcum legatis, Mædis, Odomantisque et Sapæis, societatem
amicitiamque petentibus et, quod petebant, datum est, et mu-
nera *Vinum* milium æris summæ in singulos missa. Hos utique 7
populos, quod ab tergo Macedoniæ Thracia esset, adsumptos
in societatem gaudebant. Sed ut in Asia quoque et insulis
explorata omnia essent, Ti. Claudium Neronem, M. Decimium
legatos miserunt. Adire eos Cretam et Rhodum iusserunt, 8
simul renovare amicitiam, simul speculari, num sollicitati animi
sociorum ab rege Perseo essent.

In suspensa civitate ad expectationem novi belli, nocturna
tempestate columna rostrata in Capitolio bello Punico ** cons.,
cui collega Ser. Fulvius fuit, tota ad imum fulmine discussa
est. Ea res, prodigii loco habita, ad senatum relata est. Pa-
tres et ad haruspices referri et decemviros adire libros ius-
serunt. Decemviri lustrandum oppidum, supplicationem obse-
rationemque habendam, victimis maioribus sacrificandum et

4, 1 *Gryn.* educandum 5, 3 tutela 6, 1 et regem et legatio *Mg.*
Em. 517. (*Gryn.* Ea regis leg.) 2 ædis *Post* ædis instructas *spatium*
vacuum est 13 *litterarum ad finem versus sine ulla rasura.* 3 habitare rec
possent *Mg.* (*Gryn.* habitare possent) | trecum (*Gryn.* Thracum) 4 lega
tis sediscepnatisque et satis societatem *Weiss.* (*Mædis Cænisque et Astiis*)
et *Mg.* (*Gryn.* legatis apud se disceptantibus et societatem) 5 munera
militum æris (summæ *contra consuetudinem Livii addi Duk.* animadvertit.)
7, 2 *træciæ* (*Gryn.* Thracia) 4 t. claudium *Signon.* 8, 1 et rhodium XX, 1, 2
tempestatei columna prostrata | punico cons. cui. (*Scripta fuerant fere*
hæc: bello Punico priore posita ob victoriam M. Æmili consulis, cui
collega) 2, 1 prodigi 2 et haruspices referre *Mg.* (*Cfr. c. 23, 3 et*
24, 5 et 25, 4. *Gryn.* patres ad h. referre) 3, 2 uictissimus oppidis
maioribus

in Capitolio Romæ et in Campania ad Minervæ promuntorium renuntiarunt; ludos per X dies Iovi optimo maximo primo quoque die faciendos. Ea omnia cum cura facta. Haruspices in bonum versurum id prodigium prolationemque finium et interitum perduellium portendi responderunt, quod ex hostibus spolia fuissent ea rostra, quæ tempestas diiecisset. Accesserunt, quæ cumularent religiones animis: Saturniæ, nuntiatum erat, sanguine per triduum in oppido pluvisse; Calatiæ asinum tripedem natum, et taurum cum quinque vaccis uno ictu fulminis exanimatos; Auximi terra pluvisse. Horum quoque prodigiorum causa res divinæ factæ et supplicatio unum diem feriæque habitæ.

21 Consules ad id tempus in provinciam non exierant, quia neque, uti de M. Popilio referrent, senatui obsequabantur, et nihil aliud decernere prius statutum patribus erat. Aucta etiam invidia est Popili litteris eius, quibus iterum cum Statellis Liguribus procons. pugnasse se scripsit ac sex milia eorum occidisse. Propter cuius iniuriam belli ceteri quoque Ligurum populi ad arma ierunt. Tum vero non absens modo Popilius, qui deditis contra ius ac fas bellum intulisset, et pacatos ad rebellandum incitasset, sed consules, quod non exirent in provinciam, in senatu increpiti. Hoc consensu patrum accensi M. Marcius Sermo et Q. Marcius Scylla, tribuni plebis, et consulibus multam se dicturos, nisi in provinciam exirent, denuntiarunt et rogationem, quam de Liguribus deditis promulgare in animo haberent, in senatu recitarunt. Sanciebatur, ut, qui ex Statellis deditis in libertatem restitutus ante calendas Sextiles primas non esset, cuius dolo malo is in ser-

4 iovis o m. 4, 3 perduellium 5, 2 saturniæ 3 Gryn. pluisse (et 5, 5) | caleteiaea 4 tripedem | nacchis | fluminis examinatos oximi 6, 1 quique 2 supplicationum diem XXI, 1, 1 provincias *Rupertius* 2 (referro *H.*) | ut nihil 2, 2 populi | quibussiterum | satellatis *Bekkerus* (*Gryn.* Statellatibus) 3 ac se x. milia (*Gryn.* ac se decem m.) 4 quoque 3, 2 ius ac tam bellum intulisset pacatos 3 ad rebellium *ed. Grut.* (*Cfr. Em. 517 n.*) 4, 3 et consul multam 5, 2 satellis

vitutem venisset, ut iuratus senatus decerneret, qui eam rem quæreret animadverteretque. Ex auctoritate deinde senatus eam rogationem promulgarunt. Priusquam proficiscerentur 6 consules, C. Cicereio, prætori prioris anni, ad ædem Bellonæ senatus datus est. Is, expositis, quas in Corsica res gessisset, 7 postulatoque frustra triumpho, in monte Albano, quod iam in morem venerat ut sine publica auctoritate fieret, triumphavit. Rogationem Marciam de Liguribus magno consensu plebes 8 scivit iussitque. Ex eo plebiscito C. Licinius prætor consuluit senatum, quem quærerere ea rogatione vellet. Patres ipsum eum quærerere iusserunt.

Tum demum consules in provinciam profecti sunt exerci- 22 tumque a M. Popilio acceperunt. Neque tamen M. Popilius 2 reverti Romam audebat, ne causam diceret adverso senatu, infestiore populo, aput prætorem, qui de quæstione in se posita senatum consulisset. Huic detrectationi eius tribuni plebis 3 alterius rogationis denuntiatione occurrerunt, ut, si non ante idus Novembres in urbem Romam introisset, de absente eo C. Licinius statueret ac iudicaret. Hoc tractus vinculo cum 4 redisset, ingenti cum invidia in senatum venit. Ibi cum lace- 5 ratus iurgiis multorum esset, senatus consultum factum est, ut, qui Ligurum post Q. Fulvium, L. Manlium consules hostes non fuissent, ut eos C. Licinius, Cn. Sicinius prætores in libertatem restituendos curarent, agrumque iis trans Padum consui C. Popilius daret. Multa milia hominum hoc senatus consulto 6 restituta in libertatem, transductisque Padum ager est adsignatus. M. Popilius rogatione Marcia bis aput C. Licinium 7 causam dixit; tertio prætor, gratia consulis absentis et Popiliæ

6 promulgarent 6, 2 c. cicereio prioris 3 datus extis expositis 7, 2 frustritrimpho 3 triumphavit 8, 1 plebiscitiuitati iussiti que 2 c. licinius proconsuluit 3 (et 4) quærerere | ex rogatione *Drakenb.* 4 iusserant XXII, 1, 2 ceperunt *Gron.* 2, 2 reuserti 3 positam *Drak.* malebat proposita 3, 1 detractationi 2 rogationi 5, 3 postquam fluvium 5 agrumque is 6, 2 ager et adsignatus 7, 1 rogationem m. arcia uis 2 popillio familiæ præcibus uictalaudibus martis

familiae precibus victus, idibus Martiis adesse reum iussit, quo die novi magistratus inituri erant honorem, ne diceret ius, qui privatus futurus esset. Ita rogatio de Liguribus arte fallaci elusa est.

23 Legati Carthaginienses eo tempore Romae erant et Gulussa, filius Masinissae. Inter eos magnae contentiones in 2 senatu fuere. Carthaginienses querebantur, praeter agrum, de quo ante legati ab Roma, qui in re praesenti cognoscerent, missi essent, amplius LXX oppida castellaque agri Carthaginiensis biennio proximo Masinissam vi adque armis possidere. Id illi, cui nihil pensi sit, facile esse; Carthaginienses foedere inligatos silere; prohiberi enim extra fines efferre 3 arma; quamquam sciant, in suis finibus, si inde Numidas pellerent, se gesturos bellum; illo haud ambiguo capite foederis deterreri, quo diserte vetentur cum sociis populi Romani bellum gerere. Sed iam ultra superbiam crudelitatemque et avaritiam eius non pati posse Carthaginienses. Missos se, qui orarent senatum, ut triumphum harum rerum unam ab se impetrari sinerent, ut vel ex aequo inter regem socium populumque, quid cuiusque esset, disceptarent, vel permetterent Carthaginiensibus, ut adversus iniusta arma pio iustoque se tuerentur bello, vel ad extremum, si gratia plus quam veritas apud eos valeret, semel statuerent, quid donatum ex alieno 7 Masinissae vellent. Modestius certe daturus eos, et scituros, quid dedissent; ipsum nullum, praeterquam suae libidinis arbitrio, finem facturum. Horum si nihil impetrarent, et aliquid suum post datam a P. Scipione pacem delictum esset,

3 rerum 4 honorem ediceretis qui 8, 1 fallacia XXIII, 1, 1 et tempore 2 massilisae | contiones 2, 1 cartaginienses | agrum 2 qui re Sigon. 4 masinissamque ui 3, 2 prohibere | extra fines bis scripta 4, 1 pellent 2 aut (Fort. ambigue Mg. Em. 518) 3 quod deserto 5, 1 set | superuam credulitatemque 2 cartaginienses | missos esse Gron. (sese) 3 triumpharum rerum | imperari 6, 1 ut vel ex equo in socium populumque Mg. Em. 518. Gryn. ut vel ex aequo apud socium populum 2 essent 7, 2 quid dedissent quid ipsum | nullam | arbitrio futurum 8, 1 aliquam suum 2 datum | dilectum

ipsi potius animadverterent in se. Tutam servitatem se sub 9 dominis Romanis quam libertatem expositam ad iniurias Masinissae malle. Perire denique semel ipsis satius esse quam 10 sub acerbissimi carnificis arbitrio spiritum ducere. Sub haec dicta lacrimantes procubuerunt, stratique humi, non sibi magis misericordiam quam regi * *

Interrogari Gulussam placuit, quid ad eas res responderet, 24 aut, si prius mallet, expromere, super qua re ipse Romam venisset. Gulussa neque sibi facile esse dixit, de iis rebus 2 agere, de quibus nihil mandati a patre haberet, neque patri facile fuisse mandare, cum Carthaginienses nec, de qua re acturi essent, nec omnino, ituros se Romam, indicaverint. In 3 aede Aesculapi clandestinum eos per aliquot noctes consilium principum habuisse, unde * * praeterea legatos occultis cum mandatis Romam mitti. Eam causam fuisse patri mittendi se 4 Romam, qui deprecaretur senatum, ne quid communibus inimicis criminantibus se crederent, quem ob nullam aliam causam nisi propter constantem fidem erga populum Romanum odissent. His utrimque auditis senatus, de postulatis Carthaginiensium consultus, responderi ita iussit: Gulussam placere 6 extemplo in Numidiam proficisci et nuntiare patri, ut de iis, de quibus Carthaginienses querantur, legatos quam primum ad senatum mittat denuntietque Carthaginiensibus, ut ad disceptandum veniant. Si aliquid possent Masinissae honoris 7

9, 1 tutam inuentum et sub 10, 1 perire neque Vahlen (Gryn. Perire namque) | ipse satius ipse esse 2 acerbissimo 3 lacrimantis 4 misericordiamque reis interrogari (Excidisse fere invidiam concitarunt adnotavit Sigon.) XXIV, 1, 1 ad eas responderet Vahlen (Gryn. ad ea) 2 expromeret Mg. Em. 519. | re praeromam Mg. ibd.; Gryn. re Romam 2, 1 deis rebus 3 cartaginienses 4 iturus 3, 1 nec in aede 2 clandestinum | aliquid 3 principum | unde praeterea Lacunam notavit Cleric. Fuit fere: unde nihil emanasse, praeterquam 4, 2 quideprecaretur | inimicis criminantibus seromamquem 4 constantem | terga p. r. o | odissent Inter odissent et his spat. vac. 9 litterarum sine ulla rasura. 5, 1 utrumq. | cartaginiensium consultis 2 respondere Douiat. (Cfr. c. 20, 2) 6, 3 cartaginienses 7, 1 (ae H) | aliquem | masisse honoris causa

causa, et fecisse et facturos esse; ius gratiæ non dare.
 8 Agrum, qua cuiusque sit, possideri velle, nec novos statuere
 9 fines, sed veteres observare in animo habere. Carthaginien-
 sibus victis se et urbem et agros concessisse, non ut in pace
 10 eriperent per iniuriam, quæ iure belli non ademissent. Ita
 regulus Carthaginensesque dimissi. Munera ex instituto data
 utrisque, aliaque hospitalia comiter conservata.

25 Sub idem tempus Cn. Servilius Cæpio, Ap. Claudius
 Cento, T. Annius Luscus, legati ad res repetendas in Mace-
 2 doniam renuntiandamque amicitiam regi missi, redierunt; qui
 iam sua sponte infestum Persci senatum insuper accenderunt,
 3 relatis ordine, quæ vidissent quæque audissent: Vidisse se
 per omnes urbes Macedonum summa vi parari bellum. Cum
 ad regem pervenissent, per multos dies conveniendi eius po-
 testatem non factam; postremo, cum desperato iam conloquio
 profecti essent, tum demum se ex itinere revocatos et ad eum
 4 introductos esse. Sux orationis summam fuisse: Fædus cum
 Philippo ictum esse, cum ipso eo post mortem patris reno-
 vatum, in quo diserte prohiberi eum extra fines arma efferre,
 5 prohiberi socios populi Romani lacessere bello. Exposita
 deinde ab se ordine, quæ ipsi nuper in senatu Eumenen vera
 6 omnia et conperta referentem audissent. Samothracæ præterea
 per multos dies occultum consilium cum legationibus civitatum
 7 Asiæ regem habuisse. Pro his iniuriis satisfieri, senatum
 æcum censere, reddique sibi res sociisque suis, quas contra
 8 ius fœderis habeat. Regem ad ea primo accensum ira in-
 clementer locutum, avaritiam superbiamque Romanis obicien-

8, 1 statuerent 2 observari Gron. (Em. 519) 9, 2 Gryn. urbes | concisisse
 3 iniuriamq. | admisissent 10, 2 cartaginiensesque 3 Inter conservata
 et sub vacuum spatium est 9 vel 10 litterarum sine rasura XXV, 1,
 3 regis 2, 1 quia iam 2 infestus | Gryn. Persi 3 audent 3, 2
 summi ui 5 uocatos 4, 2 ictum se cum Mg. Em. 519 (Gryn. ictum,
 cum) 3 et 4 prohibere (utroque loco) 6, 1 famotræ 7, 1 satisfieri |
 2 censeri 3 habebat 8, 2 avaritiam superque | obicientem frequen-
 tem quod Mg. Em. 520 (Gryn. obicientem frequenter: quod)

tem querentemque, quod alii super alios legati venirent spe-
 culaturi dicta factaque sua, quod se ad nutum imperiumque
 eorum omnia dicere ac facere æcum censerent. Postremo, 9
 multum ac diu vociferatum, reverti postero die iussisse; scrip-
 tum se responsum dare velle. Tum ita sibi scriptum traditum 10
 esse: Fædus cum patre ictum ad se nihil pertinere. Id se
 renovari, non quia probaret, sed quia in nova possessione reg-
 ni patienda omnia essent, passum. Novom fædus si secum 11
 facere vellent, convenire prius de condicionibus debere; si in
 animum inducerent, ut ex æquo fædus fieret, et se visurum,
 quid sibi faciendum esset, et illos credere e re publica consul-
 turos. Adque ita se proripuisse et summoveri e regia omnes 12
 cœptos. Tum se amicitiam et societatem renuntiasse. Qua
 voce eum accensum restitisse adque voce clara denuntiasse
 sibi, ut triduo regni sui decederent finibus. Ita se profectos, 13
 nec sibi aut manentibus aut abeuntibus quidquam hospitaliter
 aut benigne factum. Thessali deinde Ætolique legati auditi. 14
 Senatui, ut scirent quam primum, quibus ducibus usura res
 publica esset, litteras mitti consulibus placuit, ut, uter eorum
 posset, Romam ad magistratus creandos veniret.

Nihil magnopere, quod memorari adtineat, rei publicæ 26
 eo anno consules gesserant. Magis e re publica visum erat,
 conprimi ac sedari exasperatos Ligures, cum Macedonicum 2

3 alisuperatiosilegati | speculati Rupertius, Mg. l. c. (Gryn. speculari,
 Kreyss. speculatum) 10, 1 cum ita 2 ab se 3 renouare | probare
 4 passurum 11, 1 nouo Kreyss. | sei (Gryn. Si nov. f. secum) 2
 deberet si Mg. Em. 520 (Gryn. debere; et si) 3 inducere ut ex
 equo fidus 4 credere p. consulturos Mg. (Gryn. credere reipub. cons.)
 12, 1 summoneri egregia omnis cuoeptus cum se amicitiaamesocie-
 tatem se nuntiasse 4 triduos 13, 1 profectus 2 aut manentibi quid-
 quam Mg. (Gryn. sibi aut venientibus aut manentibus qu.) 14, 1
 tessali 2 senatum | usura rep esse 3 eorum esset Gron. (Cfr. Em.
 520) 4 uenisset u XXVI, 1, 1 adtinead 2 consulis 3 exaspe-
 rathos ac liguris (Non reperio, quod nomen ante ac excidere potuerit,
 quum Statelli Ligures sint.) 2, 1 macedonicum in bellum

bellum expectaretur. Gentium quoque, Illyriorum regem, suspectum Issæi legati fecerunt, simul questi, fines suos eum depopulatum, simul nuntiantes, uno animo vivere Macedonum adque Illyriorum regem; communi consilio parare Romanis bellum; et specie legatorum Illyrios speculatores Romæ esse, Perse auctore missos, ut, quid ageretur, scirent. Illyrii vocati in senatum. Qui cum legatos se esse missos ab rege dicerent ad purganda crimina, si qua de rege Issæi deferrent, quæsitum est, quid ita non adissent magistratum, ut ex instituto loca, lautia acciperent, sciretur denique, venisse eos, et super qua re venissent? Hæsitantibus in responso, ut curia excederent, dictum. Responsum tamquam legatis, qui, ut adirent senatum, non postulassent, dari non placuit; mittendosque ad regem legatos censuerunt, qui nuntiarent, quid socii quererentur; senatum existumare, non æcum eum facere, qui ab sociis suis non abstinere iniuriam. In hanc legationem missi A. Terentius Varro, C. Plætorius, C. Cicereius. Ex Asia, qui circa socios reges missi erant, redierunt legati, qui renuntiarunt, Eumenen in ea, Antiochum in Syria, Ptolemæum Alexandriæ sese convenisse. Omnes sollicitatos legationibus Persei, sed egregie in fide permanere, pollicitosque

2 i regem susceptum esse legati *Mg. Em. 521 (Gryn. Issenses)* 3 quæstiones uo secundo populatum *Mg. Em. 521 (cfr. secundique ex se undique in M. II, 23, 8, secundæportare XLI, 17, 3. Gryn. fines suos secundo pop.)* 3, 1 speciem 4, 1 illyri 2 a dicerent 3 de regressisse differrent (*Issæi Mg., Gryn. Issenses*) 4 quesitum et quid *Mg. Em. 521 (Ed. Vascos. quæsitum, ecquid)* 5, 2 acceperet 3 super de re uenisse hesitantibus in rebusponso 6, 1 legatis ut qui *Mg. Em. 521 (Gryn. legatis, ut qui adire senatum)* 3 ad rem | quis socii quererentur senatum exustumare non æcum *Mg. Em. 521 (Gryn. qui socii quererentur apud senatum exustum a rege agrum, non æquum)* 7, 2 c p letorius *supra scripto a post 1* 3 regem | redierunt legati qui redierunt eumenen (*Fort. erant, legati redierunt: Eumenen cet. Em. 522.*) 4 eumenen in eanthiocum | ptolemeum in alexandria *Gron. (Cfr. Em. 522 n.)* 8, 2 sed e græciæ fide

omnia, quæ populus Romanus imperasset, præstatueros. Et civitates socias adisse; ceteras satis fidas, Rhodios fluctuantes et inbutos Persei consiliis invenisse. Venerant Rhodii legati 9 ad purganda ea, quæ volgo iactari de civitate sciebant; ceterum senatum iis non prius dari, quam novi consules magistratum inissent, placuit.

Belli apparatus non differendum censuerunt. C. Licinio prætori negotium datur, ut ex veteribus quinquereimibus in navalibus Romæ subductis, quæ possent usui esse, reficeret, pararetque naves quinquaginta. Si quid ad eum numerum explendum decisset, C. Memmio collegæ in Siciliam scriberet, ut eas, quæ in Sicilia naves essent, reficeret adque expediret, ut Brundisium primo quoque tempore mitti possent. Socios navales libertini 3 ordinis in viginti et quinque naves ex civibus Romanis C. Licinius prætor scribere iussus; in quinque et viginti parem numerum Cn. Sicinius sociis imperaret; idem prætor peditum VIII milia, CCC equites ab sociis Latini nominis exigeret. Hunc militem qui Brundisi acciperet adque in Macedoniam mitteret, A. Atilius Serranus, qui priore anno prætor fuerat, deligitur. Cn. Sicinius prætor ut exercitum paratum ad traiciendum haberet, C. Popilio consuli ex auctoritate senatus C. Licinius prætor scribit, ut et legionem secundam, quæ maxime veterana in Liguribus erat, et e sociis Latini nominis IV milia peditum, CC equites idibus Februariis Brundisi adesse iuberet. Hac classe et hoc exercitu Cn. Sicinius provinciam Macedoniam optinere, donec successor veniret, iussus, prorogato in annum

4 fidas socios *Mg. Em. 522. (Gryn. fidas, solos Rhodios) | fluctuatis* 5 consilis 9, 1 rodi 3 iis non ui consules *Mg., Vahlen (Gryn. iis dari, quum novi consules)* XXVII, 1, 2 quinquereimibus 3 subditis 2, 2 in siciliam naues essem 3, 1 liberti (*Koch. navales ex civibus Romanis libertini ordinis — naves C. Licinius, coll. XLIII, 12, 9*) 2 licinio 4 peditum viii cccc. ac sociis (*Gryn. a soc.*) 4, 2 acceperet 3 seranus 5, 2 pr. qui ut exercitum *Kreyss.; Gryn. om. ut (Non recte de h. l. iudicavi Em. 522)* | parandum 5 et sociis *Mg. Em. 523 (Gryn. et socios)* | peditum .cc. equites 6 idib. feb. | adesse hac classe iuberet et hoc

Livius ex rec. Mailvigii. VII.

- imperio. Ea omnia, quæ senatus censuit, inpigre facta sunt.
- 7 Duodequadraginta quinqueres ex navalibus deductæ; qui deduceret eas Brundisium, L. Porcius Licinus præpositus; duodecim ex Sicilia missæ. Ad frumentum classi exercituique commendandum in Apuliam Calabriamque tres legati missi, Sex. Digitius, T. Iuventius, M. Cæcilius. Ad omnia præparata Cn. Sicinius prætor, paludatus ex urbe profectus, Brundisium venit.
- 28 Exitu prope anni C. Popilius consul Romam rediit aliquanto serius, quam senatus censuerat, cui primo quoque tempore magistratus creari, cum tantum bellum immineret, e re publica visum erat. Itaque non secundis auribus patrum auditus est consul, cum in æde Bellonæ de rebus in Liguribus gestis dissereret. Succlamationes frequentes erant interrogationesque, cur scelere fratris oppressos Ligures in libertatem non restituisset. Comititia consularia, in quam edicta erant diem, ante diem XII Kal. Mart. sunt habita. Creati consules P. Licinius Crassus, C. Cassius Longinus. Postero die prætores facti C. Sulpicius Galba, L. Furius Philus, L. Canuleius Dives, C. Lucretius Gallus, C. Caninius Rebilus, L. Villius Annalis. His prætoribus provinciæ decretæ, duæ iure Romæ dicendo, Hispania et Sicilia et Sardinia, ut uni sors integra esset, quo senatus censuisset. Consulibus designatis imperavit senatus, ut, qua die magistratum inissent, hostiis maioribus rite mactatis, precarentur, ut, quod bellum populus Romanus in animo haberet gerere, ut id prosperum eveniret.
- 8 Eodem die decrevit senatus, C. Popilius consul ludos per dies decem Iovi optumo maximo voveret donaque circa omnia pul-

6, 4 inpigro 7, 1 deducta 2 eos | licinius Sig. 8, 2 missiseditius 3 t. iuventius XXVIII, 1, 1 redit 2 quam censuerat 3 imminere repulsum erat Bekker. (Gryn. immineret, iussum erat) 2, 2 auditum | ædem 3, 2 oppressus 4, 1 inquamdenicta 2 diemad xii. 5, 1 cons. licinius crassus 2 cassinius longinus 4 c. lucretius c. caninius rebilus | l. iunius annalis Sig. (Gryn. Iulius) 6, 2 romaie 7, 1 designatis enimperavit 2 hostibus 3 præcarentur 8, 2 pulvinaria dari r. p. x Mg. Em. 523. (Gryn. pulvinaria dari si r. p. X)

vinaria, si res publica X annos in eodem statu fuisset. Ita, ut 9 censuerant, in Capitolio vovit consul, ludos fieri donaque dari, quanta ex pecunia decresset senatus, cum centum et quinquaginta non minus adessent. Præeunte verba Lepido pontifice maximo id votum susceptum est. Eo anno sacerdotes publici 10 mortui L. Æmilius Papus decemvir sacrorum et Q. Fulvius Flaccus pontifex, qui priore anno fuerat censor. Hic fœda 11 morte periit. Ex duobus filiis eius, qui tum in Illyrico militabant, nuntiatum, alterum decessisse, alterum gravi et periculoso morbo ægrum esse. Obruit animum simul luctus metus- 12 que; mane ingressi cubiculum servi laqueo dependentem invenerunt. Erat opinio, post censuram minus conpotem fuisse sui; vulgo Iunonis Laciniae iram ob spoliatum templum alienasse mentem ferebant. Suffectus in Æmili locum decemvir 13 M. Valerius Messalla; in Fulvi pontifex Cn. Domitius Ahenobarbus, oppido adulescens sacerdos, est lectus.

P. Licinio, C. Cassio consulibus non urbs tantum Roma nec 29 terra Italia, sed omnes reges civitatesque, quæ in Europa A. u. c. 583. A. Chr. 171. quæque in Asia erant, converterant animos in curam Macedonici ac Romani belli. Eumenes cum vetus odium stimu- 2 labat, tum recens ira, quod scelere Persei prope ut victima mactatus Delphis esset. Prusias, Bithyniae rex, statuerat abs- 3 tinere armis et quietus eventum expectare; nam neque Romanos posse æquom censere, adversus fratrem uxoris se arma ferre, et apud Persea victorem veniam per sororem impetrabilem fore. Ariarathes, Cappadocum rex, præterquam quod 4

3 eode 9, 2 donarique dari Mg. l. c. (Gryn. donariaque dari) 4 præeunde 11, 2 perit | in lyrico 3 nuntiatum alterum gravi 4 morte ægrum 12, 2 dependentem 3 conpetem 13, 1 inæmilicem xuir 3 oppida | Gryn. om. est XXIX, 1, 1 p. licinius c. cassius cons. 2, 2 cum recens | quo | scelere eius Drak., Mg. Em. 524 n. | uictummactatum 3, 1 bytiniae 2 armis equitum euentum Mg. (Gryn. armis eventumque) | expectaret 3 uxoris arma Weiss. (Gryn. nam neque pro Romanis se æquom censere — uxoris arma ferre) 4, 1 Gryn. Ariarates

Romanis suo nomine auxilia pollicitus erat, ex quo est iunctus Eumeni adfinitate, in omnia belli pacisque se consociaverat
5 consilia. Antiochus imminebat quidem Ægypti regno, et pueritiam regis et inertiam tutorum spernens; et ambigendo de Cœle Syria causam belli se habiturum existumabat, gesturumque sine ullo impedimento, occupatis Romanis in Macedonico bello; quæ vellent tamen omnia et per suos legatos senatui
7 et ipse legatis eorum enixe pollicitus erat. Ptolemæus propter ætatem alieni etiam tum arbitrii erat. Tutores et bellum adversus Antiochum parabant, quo vindicarent Cœlen Syriam,
8 et Romanis omnia pollicebantur ad Macedonicum bellum. Masinissa et frumento iuvabat Romanos et auxilia cum elephantis
9 Misagenenque filium mittere ad bellum parabat. Consilia autem in omnem fortunam ita disposita habebat: si penes Romanos victoria esset, sua quoque in eodem statu mansura esse, neque ultra quidquam movendum; non enim passuros
10 Romanos, vim Carthaginiensibus adferri; si fractæ essent opes Romanorum, quæ tum protegerent Carthaginienses, suam omnem Africam fore. Gentius, rex Illyriorum, fecerat potius,
11 cur suspectus esset Romanis, quam satis statuerat, utram foveret partem, impetuque magis quam consilio his aut illis se adiuncturus videbatur. Cotys Thrax, Odrysarum rex, [*et ad]
12 Macedonum partis erat.

30 Hæc sententia regibus cum esset de bello, in liberis gen-

5, 1 anthiocus 6, 2 gesturumque in nullo (*Vahlen* id nullo) 3 int macedonico 4 bello quod bellum tamen *Mg. Em. 524* (*Gryn.* bello id bellum; tamen —. *Vahlen* bello. Quod ad bellum tamen) 5 exine *Mg. l.c. et ante Kreyss.* (*Gryn.* eximie) 7, 1 ptolemeus 2 arbitri erant 3 anthiocum | cœlem 8, 2 e auxilia | elephantis misagenenque 9, 3 suas quoque mansuras se neque *Mg.* (*Gryn.* suas — mansuras res) 10, 1 si freta essent 2 cartaginienses 11, 1 illyorum 2 foret partem impetumque 3 iis aut illius 12, 1 cothysstraxodysarum *Notavi et separavi verba corrupta, ut cetera legi possent; videtur aliquid excidisse. (Gryn. rex evidenter Maced. Kreyss. rex, Persei adque Maced. parum probabiliter.)*

tibus populisque egens ubique multitudo omnis ferme, ut solet, deteriorum erat, ad regem Macedonasque inclinata; principum diversa cerneret studia. Pars ita in Romanos effusi
2 erant, ut auctoritatem inmodico favore corrumperent, pauci 3 ex iis iustitia imperii Romani capti, plures ita, si præcipuam operam navassent, potentes sese in civitatibus suis futuros rati. Pars altera regiæ adulationis erat, quos æs alienum et
4 desperatio rerum suarum, eodem manente statu, præcipientes ad novanda omnia agebat; quosdam ventosum ingenium, quia ad Persea magis aura popularis ierat. Tertia pars, optuma ea-
5 dem et prudentissima, si utique optio domini potioris daretur, sub Romanis quam sub rege malebat esse; si liberum inde 6 arbitrium fortunæ esset, neutram partem volebant potentiorē altera oppressa fieri, sed, inlibatis potius viribus utriusque partis, pacem ex æquo manere; ita inter utrosque optimam
7 condicionem civitatum fore, protegente altero semper inopem ab alterius iniuria. Hæc sentientes certamina fautorum utriusque partis taciti ex tuto spectabant.

Consules, quo die magistratum inierunt, ex senatus con-
8 sulto cum circa omnia fana, in quibus lectisternium maiorem partem anni esse solet, maioribus hostiis immolassent, inde preces suas acceptas ab diis immortalibus ominati, senatui rite sacrificatum precationemque de bello factam renuntiarunt. Haruspices ita responderunt: Si quid rei novæ inciperetur, id
9

XXX, 1, 2 populisque gens ubique omnis *Mg. Em. 525* (*Gryn.* populisque plebs ubique omnis) 3 deterioribus erat ob regem *Mg. et ex parte Gron. et Duk. Possis etiam: deterioribus favebat, ad 4 adversa cernere 3, 2 ex is | imperi romano 3 futuros rapi 4, 1 (Aptius foret erat, quorum alios — quosdam. Sed vix quicquam mutandum.) 2 præcipientes 3 novandæ | uentorum | quia persea magis auræ popularis erat Mg. Em. 525 (Gryn. quia Perseus m. auræ p. erat) 5, 2 optimo domini 3 mallebat 6, 1 inde *Crev. tolli volebat; Vahlen* in ea re, hoc quidem prave. 2 esse neutram 3 alteram oppressam | sed inliuatam | utrisque 4 ex eo manere *Gron.* 7, 1 utrasq. 3 sentientis 8, 3 hostis 4 preces suas quo acceptas *Fuitne* populi R. preces suasque? 5 præcationemque*

- maturandum esse; victoriam, triumphum, propagationem imperii
 10 *portendi. Patres, quod faustum* felixque populo Romano esset, centuriatis comitiis primo quoque die ferre ad populum consules iusserunt, ut, quod Perseus, Philippi filius, Macedonum rex, adversus fœdus cum patre Philippo ictum et secum post mortem eius renovatum, sociis populi Romani arma intulisset,
 11 agros vastasset urbesque occupasset, quodque belli parandi adversus populum Romanum consilia inisset, arma, milites, classem eius rei causa comparasset, ut, nisi de iis rebus satisfecisset, bellum cum eo iniretur. Hæc rogatio ad populum lata est.
- 31 Senatus consultum inde factum est, ut consules inter se provincias Italiam et Macedoniam compararent sortirenturque; cui Macedonia obvenisset, ut is regem Persea, quique eius sectam secuti essent, nisi populo Romano satisfecissent, bello
 2 persequeretur. Legiones quattuor novas scribi placuit, binas singulis consulibus. Id præcipui provinciæ Macedoniæ datum, quod, cum alterius consulis legionibus quina milia et ducenti pedites ex vetere instituto darentur in singulas legiones, in Macedoniam sena milia peditum scribi iussa; equites treceni
 3 æqualiter in singulas legiones. Et in sociali exercitu consuli alteri auctus numerus; sedecim milia peditum, DCCC equites, præter eos, quos Cn. Sicinius duxisset, DC equites, in Macedoniam traiceret. Italiæ satis visa XII milia sociorum peditum, DC equites. Illud quoque præcipuum datum sorti Macedoniæ, ut centuriones militesque veteres scriberet, quos
 4 vellet, consul usque ad quinquaginta annos. In tribunis militum novatum eo anno propter Macedonicum bellum, quod consules

9, 2 et 10, 1 triumphum prorogatio felixque p. r. esset. *Suppl. Gryn. sed prorogationem imperii; corr. Perizon. (Num Patres, quæ fausta rogatio felixque?)* 2 comitis | primo differre 4 et secus 6 nastaret
 11, 2 aduersus prætorem consilia inissent 3 classem XXXI, 1, 2 sortirenturque 4 satisfecissem 5 persequerebur 2, 1 legationes 2 præcipue *Lips.* 3 *Gryn.* ducenti equites 5 macedonia | equites 3, 1 et e in | consul alter 2 numerus de ccc equites *Lm. Lm.* peditum odccc equites 4, 1 milium 5, 1 in tr. mil. 2 macædonicum

ex senatus consulto ad populum tulerunt, ne tribuni militum eo anno suffragiis crearentur, sed consulum prætorumque in iis faciendis iudicium arbitriumque esset. Inter prætores ita 6 partita imperia. Prætorem, cuius sors fuisset, ut iret, quo senatus censuisset, Brundisium ad classem ire placuit, adque 7 ibi recognoscere socios navales, dimissisque, si qui parum idonei essent, supplementum legere ex libertinis et dare operam, ut duæ partes civium Romanorum, tertia sociorum esset. Commeatus classi legionibusque ut ex Sicilia Sardiniaque sub- 8 veherentur, prætoribus, qui eas provincias sortiti essent, mandari placuit, ut alteras decumas Siculis Sardisque imperarent, quod frumentum ad exercitum in Macedoniam portaretur. Siciliam C. Caninius Rebilus est sortitus, L. Furius Philus 9 Sardiniam, L. Canuleius Hispaniam, C. Sulpicius Galba urbanam iurisdictionem, L. Villius Annalis inter peregrinos. C. Lucretio Gallo, quo senatus censuisset, sors obvenit.

Inter consules magis cavillatio quam magna contentio de 32 provincia fuit. Cassius sine sorte se Macedoniam optaturum dicebat, nec posse collegam, salvo iure iurando, secum sortiri. Prætorem eum, ne in provinciam iret, in contione iurasse, se 2 stato loco statisque diebus sacrificia habere, quæ absente se recte fieri non possent; quæ non magis consule quam præ- tore absente recte fieri posse, nisi senatus, quid velit in con- 3 sulatu, potius quam, quid in prætura iuraverit P. Licinius, animadvertendum esse censeat. Se tamen futurum in senatus

4 suffragis 5 in is 6, 2 prætor cuius | quod senatus 7, 2 recognosceret *Bekkerus* (*Gryn.* utque ibi) 3 *Gryn.* legeret | et daret *Bekkerus* 8, 1 que *omiss.* 2 prætoribus eas 3 alceras 4 ut quod frumentum *Vahlen.* (*Gryn.* utque id frum.) 9, 1 m. caninius regilius 2 sardiniam c. sulpicius 3 iurisdictionem c. iulius | peregrinos *st.* lucretio 4 *Gryn.* evenit. XXXII, 1, 2 sine forte | oppugnaturum *Rubenius* 2, 1 pr. enmenien in prouinciam | contionem 2 statuisque 3 cons. 4 et 3, 1 possent si senatus non quid *Mg. Em. 526* | uellet *Mg. ibd.* (*Gryn.* possent. Si senatus non — censeat: so tamen —) 2 iurauerint 3 futurus

4 potestate. Consulti patres, cui consulatum populus Romanus non negasset, ab se provinciam negari, superbum rati, sortiri
5 consules iusserunt. P. Licinio Macedonia, C. Cassio Italia obvenit. Legiones inde sortiti sunt; prima et tertia in Macedoniam traicerentur, secunda et quarta ut in Italia remanerent. Dilectum consules multo intentiore, quam alias, cura
6 habebant. Licinius veteres quoque scribebat milites centurionesque; et multi voluntate nomina dabant, quia locupletes videbant, qui priore Macedonico bello aut adversus Antiochum
7 in Asia stipendia fecerant. Cum tribuni militum, qui centuriones essent, primum quemque citarent, tres et viginti centuriones, qui primos pilos duxerant, citati tribunos plebis appellarunt. Duo ex collegio M. Fulvius Nobilior et M. Claudius
8 Marcellus, ad consules reieiebant; eorum cognitionem esse debere, quibus dilectus quibusque bellum mandatum esset. Ceteri cognituros se, de quo appellati essent, aiebant et, si iniuria fieret, auxilium civibus laturus.

33 Ad subsellia tribunorum res agebatur. Eo [M. Popilius
2 consularis advocatus] centuriones et consul venerunt. Consule inde postulante, ut in contione ea res ageretur, populus in contionem advocatus. Pro centurionibus M. Popilius, qui
3 biennio ante consul fuerat, ita verba fecit: Militares homines et stipendia iusta et corpora et ætate et adsiduis laboribus confecta habere; nihil recusare tamen, quo minus operam rei publicæ dent; id tantum deprecari, ne inferiores iis ordines,
4 quam quos, cum militassent, habuissent, adtribuerentur. P.

5, 1 macedonia cassio 2 primæ tertia 3 italiam 4 intentiorem — curam Kreyss. Mg. Em. 527 n. (Gryn. Delectus — intentiorem — curam) 6, 3 macedoniaco | anthiocum 4 ferebant 7, 1 tr. mil. qui centuriones sed primum Mg. Em. 528. (Gryn. militum centuriones sed primum) 3 primos | deduxerant 4 m. fulvius nobilior m. fulvius nobilior et m. claudius 8, 4 staturos XXXIII, 1, 1 tribus res | Uncos addidi; Em. 528 cum addend., ubi similis adnotatio demonstratur in XLV, 41, 1. 2, 2 postulantis (Gryn. postulant) 3, 2 corpore 3 habent | recusarent 4 dent intantum deprecari | is (Debebat esse sibi) 5 quam quos militassent habuisset adtribuerunt

Licinius consul senatus consulta recitari iussit, primum, quo bellum senatus Persei iussisset, deinde, quo veteres centuriones quam plurimos ad id bellum scribi censuisset nec ulli, qui non maior annis quinquaginta esset, vacationem militiæ esse. Deprecatus est deinde, ne novo bello, tam propinquo Italiæ, 5 adversus regem potentissimum, aut tribunos militum dilectum habentes impedirent, aut prohiberent consulem, quem cuique 6 ordinem adsignari e re publica esset; eum adsignare. Si quid in ea re dubium esset, ad senatum reicerent.

Postquam consul, quæ voluerat, dixit, Sp. Ligustinus ex 34 eo numero, qui tribunos plebis appellaverant, a consule et ab tribunis peti, ut sibi paucis ad populum agere liceret. Permissu omnium ita locutus fertur: „Sp. Ligustinus tribus Crustumina ex Sabinis sum oriundus, Quirites. Pater mihi iugerum agri reliquit et parvum tugurium, in quo natus educatusque sum; hodieque ibi habito. Cum primum in ætatem 3 veni, pater mihi uxorem fratris sui filiam dedit, quæ secum nihil adtulit præter libertatem pudicitiamque et cum his fecunditatem, quanta vel in diti domo satis esset. Sex filii 4 nobis, duæ filiæ sunt, utræque iam nuptæ; filii quattuor togas viriles habent, duo prætextati sunt. Miles sum factus P. Sulpicio, C. Aurelio consulibus; in eo exercitu, qui in Macedoniam est transportatus, biennium miles gregarius fui adversus Philippum regem; tertio anno virtutis causa mihi T. Quinctius Flamininus decimum ordinem hastatum adsignavit. Devicto 6 Philippo Macedonibusque, cum in Italiam reportati ac dimissi essemus, continuo miles voluntarius cum M. Porcio consule in

4, 2 consul sc. | primum quod — deinde quod P. Burmannus 3 perseo (Gryn. Perseo) 4 plurimum Gron. 5, 1 depræcatus | deinde in novo 2 potentissimam 3 habentis 6, 1 cuiquem 2 eum adsignare si quid e in ea 3 reiecerunt XXXIV, 1, 1 ligustinis 2 qui tr. p. pellauerant 3 tribuno petit 2, 1 crustumina ex o sabinus 2 iugerium 3 reliquid 4 hodiecumque 4, 1 fili 2 fili 3 virilis 5, 2 macedoniam 3 gregarius 4 mihi mihi t. 5 Gryn. Flaminius 6, 2 portati Perizon. 3 voluntarius

- 7 Hispaniam sum profectus. Neminem omnium imperatorum, qui vivant, acriorem virtutis spectatorem ac iudicem fuisse sciunt, qui et illum et alios duces longa militia experti sunt. Hic me imperator dignum iudicavit, cui primum hastatum
8 prioris centuriæ adsignaret. Tertio iterum voluntarius miles factus sum in eum exercitum, qui adversus Ætolos et Antiochum regem est missus. A M'. Acilio mihi primus princeps
9 prioris centuriæ est adsignatus. Expulso rege Antiocho, subactis Ætolis, reportati sumus in Italiam; et deinceps bis, quæ annua merebant legiones, stipendia feci. Bis deinde in Hispania militavi, semel Q. Fulvio Flacco, iterum Ti. Sempronio
10 Graccho prætor. A Flacco inter ceteros, quos virtutis causa secum ex provincia ad triumphum deducebat, deductus sum.
11 A Ti. Graccho rogatus in provinciam ii. Quater intra paucos annos primum pilum duxi; quater et tricies virtutis causa donatus ab imperatoribus sum; sex civicas coronas accepi. Viginti duo stipendia annua in exercitu emerita habeo et
12 maior annis sum quinquaginta. Quod si mihi nec stipendia omnia emerita essent necdum ætas vacationem daret, tamen, cum quattuor milites pro me uno vobis dare, P. Licini, possem, æcum erat me dimitti. Sed hæc pro causa mea dicta accipiat velim; ipse me, quoad quisquam, qui exercitus scribit, idoneum militem iudicabit, numquam sum excusaturus.
14 Ordine quo me dignum iudicent tribuni militum, ipsorum est potestatis; ne quis me virtute in exercitu præstet, dabo operam; et semper ita fecisse me et imperatores mei et, qui una
15 stipendia fecerunt, testes sunt. Vos quoque æcum est, com-

7, 2 acrioris 5 adsignare 8, 1 voluntarius 2 factum sum | anthiocum
3 a m. cælio Sigon. 9, 1 anthioco subactis ætolis 2 italia Videntur ne scribi debeat: bis in iis, quæ annuæ merebant 4 Gryn. T. Sempronius 10, 2 ex triumphum 11, 1 a tito gracco Frob. II. | prouincia 2 quater et tries 4 emeritabeo 12, 1 ne stipendia 2 uocationem 3 pro meo vobis daret | possem 4 dimittis 13, 2 quod ad quisquam 3 iudicavit nusquam suum 14, 1 Gryn. ordinem | iudicaent | ipsorum et 3 ut semper Gron. | fecissemus imperatores

militones, etsi appellatione vestrum usurpatis ius, cum adulescentes nihil adversus magistratum senatusque auctoritatem usquam feceritis, nunc quoque in potestate senatus ac consulum esse, et omnia honesta loca ducere, quibus rem publicam defensuri sitis."

Hæc ubi dixit, conlaudatum multis verbis consul ex con- 35
tione in senatum duxit. Ibi quoque ei ex auctoritate senatus 2
gratiæ actæ, tribunique militares in legione prima primum
pilum virtutis causa ei adsignarunt. Ceteri centuriones, remissa appellatione, ad dilectum obedienter responderunt. Quo 3
maturius in provincias magistratus proficiscerentur, Latinæ
Kalendis Iuniis fuere, eoque sollemni perfecto, C. Lucretius
prætor, omnibus, quæ ad classem opus erant, præmissis, Brundisium est profectus. Præter eos exercitus, quos consules 4
conparabant, C. Sulpicio Galbæ prætori negotium datum, ut
quattuor legiones scriberet urbanas, iusto numero peditum
equitumque, iisque quattuor tribunos militum ex senatu legeret,
qui præessent; sociis Latini nominis imperaret XV milia pe- 5
ditum, mille et ducentos equites. Is exercitus uti paratus
esset, quo senatus censuisset. P. Licinio consuli ad exerci- 6
tum civilem socialemque petenti addita auxilia Ligurum duo
milia, Cretenses sagittarii, incertus numerus, quantum rogati
auxilia Cretenses misissent, Numidæ item equites elephantique.
In eam rem legati ad Masinissam Carthaginiensesque missi L. 7
Postumius Albinus, Q. Terentius Culleo, C. Aburius. In Cretam

15, 2 appellationem vos usurpatis Mg. Em. 529. Gryn. appellationis vobis
usurpatis 3 magistratum 4 et 5 isquam feceritis nunc quoque in potestate ac senatusque auctoritatem usque feceritis nunc quoque in potestate ac senatusconsultum esse et omnia XXXV, 1, 1 ubi sitis conlaudatum | uerbis p. consil (Kreyss. P. Licinius consul) 2, 2 gratiæ actæ 3 adsignarent | præmissa Kreyss. (Gryn. omissa) 4 oboedienter 3, 2 magis proficiscerentur 3 iuniæ 4, 1 prætor eos 3 scriberent urbanas 4 isque 5, 1 socii | imperarent xu peditum 2 is exercitus is uti 6, 2 societatemque 3 sagittari 4 numida 7, 2 in cretamitterent legatos

item legatos tres ire placuit, A. Postumium Albinum, C. Decimium, A. Licinium Nervam.

36 Per idem tempus legati ab rege Perseo venerunt. Eos in oppidum intromitti non placuit, cum iam bellum regi eorum et Macedonibus et senatus decresset et populus inisset. In ædem Bellonæ in senatum introducti ita verba fecerunt: Mirari Persea regem, quid in Macedoniam exercitus transportati essent. Si impetrari a senatu posset, ut ii revocentur, regem de iniuriis, si quas sociis factas quererentur, arbitrato senatus satisfacturum esse. Sp. Carvilius, ad eam ipsam rem ex Græcia remissus ab Cn. Sicinio, in senatu erat. Is Perrhæbiam expugnatam armis, Thessaliæ aliquot urbes captas, cetera, quæ aut ageret aut pararet rex, cum argueret, respondere ad ea legati iussi. Postquam hæsitabant, negantes sibi ultra quidquam mandatum esse, iussi renuntiare regi, consulem P. Licinium brevi cum exercitu futurum in Macedonia esse; ad eum, si satisfacere in animo esset, mitteret legatos; Romam quod præterea mitteret, non esse; neminem eorum per Italiam ire licitum. Ita dimissis, P. Licinio consuli mandatum, intra XI diem iuberet eos Italia excedere, et Sp. Carvilius mitteret, qui, donec navem conscendissent, custodiret. Hæc Romæ acta, nondum profectis in provinciam consulibus. Iam Cn. Sicinius, qui, priusquam magistratu abiret, Brundisium ad classem et ad exercitum præmissus erat, traiecit in Epirum V milibus peditum, trecentis equitibus, ad Nymphæum in agro Apolloniati castra habebat. Inde tribunos cum II milibus militum ad occupanda Dassaretiorum et Illyriorum castella,

3 c. decium Sig. XXXVI, 1, 1 legatōi 3, 1 impetrari a senatu esset 2 arbitratur 4, 1 caluircilius | ex græciam 2 in senatu erat uerat is perrebiā 3 tessaliæ aliquod 4 parraret | responderi 5, 1 hesitabant 6, 2 licinius 3 mittere 4 quo preterea | esset (Illud neminem — licitum merito suspectum. Probabiliter Dukerus nemini enim eorum) 7, 2 ettra xi diem 3 nabem | custodirent 8, 5 u peditum | nymphæumapolloniati 9, 1 cum ii milia 2 occupandassaratorum

ipsis accersentibus præsidia, ut tutiores a finitimorum impetu Macedonum essent, misit.

37 Paucis post diebus Q. Marcius, A. Atilius et P. et Ser. Cornelii Lentuli et L. Decimius, legati in Græciam missi, Coreyram peditum mille secum advexerunt. Ibi inter se et regiones, quas obirent, et milites dividerunt. Decimius missus est ad Gentium, regem Illyriorum, [quem] si aliquem respectum amicitiae cum habere cerneret, retentare aut etiam ad belli societatem perlicere iussus. Lentuli in Cephalleniam missi, ut in Peloponnesum traicerent oramque maris in occidentem versi ante hiemem circumirent. Marcio et Atilio Epirus, 4 Ætolia, Thessalia circumeundæ adsignantur. Inde Bœotiam adque Eubœam adspicere iussi, tum in Peloponnesum traicere. Ibi congressuros se cum Lentulis constituunt. Priusquam digrederentur a Coreyra, litteræ a Perseo adlatæ sunt, quibus quærebat, quæ causa Romanis aut in Græciam traiciendi copias aut urbes occupandi esset. Cui rescribi non placuit, 6 nuntio ipsius, qui litteras adtulerat, dici, præsidii causa ipsarum urbium Romanos facere. Lentuli, circumeuntes Peloponnesi oppida, cum sine discrimine omnes civitates adhortarentur, ut, quo animo, qua fide adiuvissent Romanos Philippi primum, deinde Antiochi bello, eodem adversus Persea iuvarent, fremitum in contionibus sentiebant, Achæis indignantibus, eodem se loco esse, qui omnia a principiis Macedonici belli præstitissent Romanis, quo Messenii adque Elii, qui et

3 tutiores | impetum XXXVII, 1, 1 marcibus | seruius corneli 4 obirem 2, 1 (H. p. decimius) 2 quem inclusit Mg. Em. 529 3 amicitiae cum teste Vahlen. | cerneret temptaret (temptare Gryn.) Mg. l. c. (Fortasse excidit Romanæ post amicitiae) | ut etiam 4 perliceret 3, 1 cepallaniam 2 peloponnesum 4, 2 ætoliethessalia Mg. Em. 530. (Gryn. Ætolia et Th.) | circumeundem adsignanteur | boetiam 3 peloponnesum 4 lentuli 5, 3 querebat 6, 1 Gryn. rescribi nihil pl. 3 romanas 7, 1 peloponnensi 3 adiuvassent Ed. Lugd. 4 anthioci 5 in contionibus fremebant Vahlen. (Gryn. audiebant. Res incerta.) 8, 1 acheis 3 romanis et macedonis philippo bello hostes fuissent messeni adque æli pro anthioco hostea roma aduersus Mg. Em. 531 (nisi quod ibi, quum bello hostes in

[Macedonis] Philippi bello hostes fuissent et pro Antiocho
9 postea arma adversus populum Romanum tulissent ac, nuper
in Achaicum contributi concilium, velut præmium belli se
victoribus Achæis tradi quererentur.

38 Marcus et Atilius ad Gitanas, Epiri oppidum, X milia
a mari cum escenderent, concilio Epirotarum habito, cum
magno omnium adsensu auditi sunt, et quadringentos iuventutis
eorum in Orestas, ut præsidio essent liberatis ab Macedonibus,
2 miserunt. Inde in Ætoliæ progressi ac paucos ibi morati
dies, dum in prætoris mortui locum alius sufficeretur, [et]
Lycisco prætore facto, quem Romanorum favere rebus satis
conpertum erat, transierunt in Thessaliæ. Eo legati Acar-
3 nanes et Bœotiorum exules venerunt. Acarnanes nuntiare
iussi, quæ Philippi primum, Antiochi deinde bello, decepti
pollicitationibus regiis, adversus populum Romanum commisia-
4 sent, ea corrigendi occasionem illis oblatam. Si male meriti
clementiam populi Romani experti essent, bene merendo liberali-
5 tatem experirentur. Bœotis exprobratum, societatem eos
cum Perseo iunxisse. Cum culpam in Ismeniam, principem
alterius partis, conferrent et quasdam civitates dissentientes in
causam deductas dicerent, apparitum id esse, Marcus re-
spondit; singulis enim civitatibus de se ipsis consulendi pote-
6 statem facturos. Thessalorum Larissæ fuit concilium. Ibi et
Thessalis benigna materia gratias agendi Romanis pro liber-

*codice non esse crederem, ex fuissent faciendum putavi favissent. Utrum
Macedonis tollendum sit an scribendum Macedonico bello, incertum est.
Vahlen ipsum postea in cod. esse scribit.) XXXVIII, 1, 1 m. et atilius
ad gitanae eripi In adgitanae nomen oppidi sine præpositione latere recte
iudicat Iac. Gron. | x mari 2 Gryn. ascenderent (Cur non escendissent?)
3 e quadringentos 4 ab se macedonibus Drakenb. (Em. 532 n.)
2, 1 paucos sibi 2 et lycisco Mg. Em. 532. 3 favore rebus datis
4 tessaliæ | acarnanis Mg. (Gryn. Acarnanum) 3, 2 anthioci 3 regis
Duker. 5, 1 exprobratum 2 iunxisse eos cum culpam Kreyss.
(Gryn. iunxisse. iis cum) 3 conferrent | dissentientis 4 deductas ape-
riturum Mg. Em. 532. (apparitum Gryn.) 6, 1 tessalorum | Gryn.
Larissæ | ibi tessalis 2 libertatibus*

tatis munere fuit, et legatis, quod et Philippi prius et post
Antiochi bello enixe adiuti a gente Thessalorum essent. Hac 7
mutua commemoratione meritorum accensi animi multitudinis
ad omnia decernenda, quæ Romani vellent. Secundum hoc 8
concilium legati a Perseo rege venerunt, privati maxime ho-
spitii fiducia, quod ei paternum cum Marcio erat. Ab huius
necessitudinis commemoratione orsi, petierunt legati, in conlo-
quium veniendi regi potestatem faceret. Marcus et se ita a 9
patre suo accepisse dixit, amicitiam hospitiumque cum Philippo
fuisse, et minime immemorem necessitudinis eius legationem
eam suscepisse. Conloquium, si satis commode valeret, non 10
fuisse se dilaturum; nunc, ubi primum posset, ad Peneum
flumen, qua transitus ab Homolio Dium esset, præmissis, qui
nuntiarent regi, venturos.

Et tum quidem ab Dio Perseus in interiora regni recepit 39
se, levi aura spei obiecta, quod Marcus ipsius causa sus-
cepisse se legationem dixisset; post dies paucos ad constitu-
tum locum venerunt. Magnus comitatus fuit regius, cum 2
amicorum tum satellitum turba stipante. Non minore agmine
legati venerunt, et ab Larisa multis prosequentibus et lega-
tionibus civitatum, quæ convenerant Larisam et renuntiare
domum certa, quæ audissent, volebant. Inerat cura insita 3
mortalibus videndi congregientes nobilem regem et populi
principis terrarum omnium legatos. Ut in conspectu steterunt, 4
dirimente amni, paulisper internuntiando cunctatio fuit, utri
transgrederentur. Aliquid illi regiæ maiestati, aliquid hi po-
puli Romani nomini, cum præsertim Perseus petisset conloquium,
existumabant deberi. Ioco etiam Marcus cunctantes movit. 5

4 antioci | a gentessalorum 7, 1 aut mutua 8, 2 priuatum | hospiti 3
quod et paternum 9, 3 fuisse minimum memorem Weiss. et add. 10, 1
Gryn. non fuisse dilaturum 3 abomonodium XXXIX, 1, 1 recipit
Anonym. 2, 1 cogitatus 2 turbas 3 Gryn. Larissa et sic ubique 3, 1
inerant 2 uiuendi congregientibus 3 legatos in conspectu Mg. (Gryn.
Postquam in consp.) 4, 2 dirimene | Gryn. amne | fuit uti 3 aliquid p.r.
5, 1 loco | cunctantibus

- „Minor“ inquit „ad maiorem et“ (quod Philippo ipsi cognomen erat) „filius ad patrem transeat.“ Facile persuasum id regi est.
- 6 Aliud deinde ambigebatur, cum quam multis transiret. Rex cum omni comitatu transire æcum censebat; legati vel cum tribus venire iuebant vel, si tantum agmen traduceret, obsides
- 7 dare, nihil fraudis fore in conloquio. Hippian et Pantauchum, quos et legatos miserat, principes amicorum, obsides dedit. Nec tam in pignus fidei obsides desiderati erant, quam ut appareret sociis, nequaquam ex dignitate pari congrédi regem
- 8 cum legatis. Salutatio non tamquam hostium, sed hospitalis ac benigna fuit; positisque sedibus consederunt.
- 40 Cum paulisper silentium fuisset, „Expectari [nos.]“ inquit Marcius, „arbitror, ut respondeamus litteris tuis, quas Coreyram misisti, in quibus quæris, quid ita legati cum militibus venerimus et præsidia in singulas urbes dimittamus. Ad hanc interrogationem tuam et non respondere, vereor, ne superbum sit, et vera respondere ne nimis acerbum audienti tibi videatur.
- 3 Sed cum aut verbis castigandus aut armis sit, qui fœdus rumpit, sicut bellum adversus te alii quam mihi mandatum malim, ita orationis acerbiter adversus hospitem, utcumque est, subibo, sicut medici, cum salutis causa tristiora remedia adhibent. Ex quo regnum adeptus es, unam rem te, quæ facienda fuerit, senatus fecisse censet, quod legatos Romam ad renovandum fœdus miseris, quod tamen ipsum tibi non fuisse renovandum iudicat potius quam, cum renovatum esset, violandum.
- 5 Abrupolim, socium adque amicum populi Romani, regno expulisti. Arthetauri interfectores, ut cæde, ne quid ultra dicam,

2 inquit | maiores | pilippo (H. ipso) 3 philius | fa | le persuasum 6, 1 ambigebatur sum quam 2 comitatu 3 iuebant 4 daret Gron. (Cfr. Em. 519, 628 etc.) 7, 1 hippian et pantacum 8, 1 salutatis | ospitalis XL, 1, 1 nos damnavit A. Periz.; potest fuisse a nobis (Em. 533) | inquit 3 misistis | quidsitallegatis 2, 2 superuum 3 acruum 3, 2 ali 3 acernitatem 4 cum suspectum Creverio | adhibens æex 4, 1 adeptus est 2 ad renouandum iudicat Supplevit Sigon. (Gryn. asteriscum apposuit.) 5, 1 abrupolim 2 artetauri | cedo

lætatum appareret, recepisti, qui omnium Illyriorum fidissimum Romano nomini regulum occiderant. Per Thessaliam et Ma- 6 liensem agrum cum exercitu contra fœdus Delphos isti; Byzantiis item contra fœdus misisti auxilia. Cum Bœotis, sociis nostris, secretam tibi ipsi societatem, quam non licebat, iure iurando pepigisti. Thebanos legatos, Euersam et Callicritum, 7 venientes ad nos, quærere malo, quis interfecerit, quam arguere. In Ætolia bellum intestinum et cædes principum per quos, nisi per tuos, factæ videri possunt? Dolopes a te ipso evastati sunt. Eumenes rex, ab Roma cum in regnum rediret, 8 prope ut victima Delphis in sacro loco ante aras mactatus, quem insimulet, piget referre. Quæ hospes Brundisinus occulta 9 facinora indicet, certum habeo et scripta tibi omnia ab Roma esse et legatos renuntiasse tuos. Hæc ne dicerentur a me, 10 uno modo vitare potuisti, non quærendo, quam ob causam exercitus in Macedoniam traicerentur aut præsidia in sociorum urbes mitteremus. Quærenti tibi superbius tacuissemus, quam vera respondimus. Equidem pro paterno nostro hospitio faveo 11 orationi tuæ et opto, ut aliquam mihi materiem præbeas agendæ tuæ aput senatum causæ.

Ad ea rex: „Bonam causam, si aput iudices æquos age- 41 retur, aput eosdem et accusatores et iudices agam. Eorum 2 autem, quæ obiecta sunt mihi, partim ea sunt, quibus nescio an gloriari debeam, partim, quæ fateri non erubescam, partim, quæ verbo obiecta verbo negare satis sit. Quid enim, si le- 3 gibus vestris hodie reus sim, aut index Brundisinus aut Eu-

3 qui ut omnium 4 romanumii regulum occiderat 6, 2 byzantis 3 fœdus delphos misisti | boetiis sociis socinostis 7, 1 eruam et calcicritum cfr. ad c. 13, 7. 2 a nos Mg. Em. 532 (Gryn. a nobis) 3 in æto 4 dolopers 8, 2 oras 9, 3 et legatos renuntiasse et legatos tuos hæc (Gryn. et leg. tuos renuntiasse) 10, 2 uidere potuisti 3 aput præsidia 11, 1 Post paterno nostro spatium est vacuum ad finem versus 15 aut 16 litterarum sine rasura damnove chartæ; proximus versus incipit a maiori littera in voce hospitio 2 aliquid | Gryn. materiam (Hertz aliquid mihi materiæ) XLI, 1, 1 lex, 2 agant 2, 3 fateri erubescam 4 negare sit Hearnus (Em. 533)

Livius ex rec. Madvigil. VII.

menes mihi obiciat, ut accusare potius vere quam conviciari
 4 videantur? Scilicet nec Eumenes, cum tam multis gravis publice ac privatim sit, alium quam me inimicum habuit; neque ego potiore quemquam ad ministeria facinorum quam Rammium, quem neque umquam ante videram nec eram postea
 5 visurus, invenire potui; et Thebanorum, quos naufragio perisse constat, et Arthetauri cædis mihi reddenda ratio est; in qua tamen nihil ultra obicitur, quam interfectores eius in regno
 6 exulasse meo. Cuius condicionis iniquitatem ita non sum recusaturus, si vos quoque accipitis, ut, quicumque exules in Italiam aut Romam se contulerunt, his facinorum, propter quæ
 7 damnati sunt, auctores vos fuisse fateamini. Si hoc et vos recusabitis et omnes aliæ gentes, ego quoque inter ceteros ero. Et, hercule, quid attinet cuiquam exilium patere, si nusquam
 8 exuli locus est? Ego tamen istos, ut primum in Macedonia esse admonitus a vobis conperi, requisitos abire ex regno
 9 iussi et in perpetuum interdixi finibus meis. Et hæc quidem mihi tamquam causam dicenti reo obiecta sunt; illa tamquam regi, quæ de fœdere, quod mihi est vobiscum, disceptationem
 10 habebant. Nam si est in fœdere ita scriptum, ut ne si bellum quidem quis inferat, tueri me regnumque meum liceat, mihi fatendum est, quod me armis adversus Abrupolim, socium
 11 populi Romani, defenderim, fœdus violatum esse. Sin autem hoc et ex fœdere licuit et iure gentium ita comparatum est, ut arma armis propulsentur, quid tandem me facere decuit, cum Abrupolis fines mei regni usque ad Amphipolim pervastasset, multa libera capita, magnam vim Mancipiorum, multa
 12 milia pecorum abegisset? Quiescerem et paterer, donec Pellam

3, 3 conviciantur (cfr. Em. 534) 4, 1 gravidæ publicæ 3 rammum
 5, 1 thabanorum 2 arcetauri 4 exsolasse 6, 1 sumere accusaturus
 3 facinerum 7, 2 gentis (H. omnes et aliæ g., unde is omn. Italæ g.)
 4 exuli ego tam in isto ut (Gryn. exuli futurus locus est?) 8, 1 macedoniam 9, 3 regi et quæ Mg. Em. 533 4 habeant Mg. l. c. 10, 3 abrypolim 11, 2 hoc est ex fœdere 3 propulsantur 4 abrypolim finis | amphypolim 12, 1 paterem

et in regiam meam armatus pervenisset? At enim bello quidem iusto sum persecutus, sed vinci non oportuit eum neque ea, quæ victis accidunt, pati; quorum casum cum ego subierim, qui sum armis lacessitus, quid potest queri sibi accidisse, qui causa belli fuit? Non sum eodem modo defensurus, Ro- 13
 mani, quod Dolopas armis coercuerim; quia, etsi non merito eorum, iure feci meo, cum mei regni, meæ dicionis essent, vestro decreto patri adtributi meo. Nec, si causa reddenda 14
 sit, non vobis nec fœderatis, sed iis, qui ne in servos quidem sæva adque iniusta imperia probant, plus æquo et bono sævisse in eos videri possum. Quippe Euphranorem, præfectum a me inpositum, ita occiderunt, ut mors poenarum eius levissima fuerit. At, cum processissem inde ad visendas Larisam et An- 42
 tronas et Pteleon, quia in propinquo eram, sacrificandi causa, ut multo ante debita vota persolverem, Delphos escendi. Et 2
 his, criminis augendi causa, cum exercitu me isse, adicitur. Scilicet, ut, quod nunc vos facere queror, urbes occuparem, arcibus imponerem præsidia. Vocate in concilium Græciæ ci- 3
 vitates, per quas iter feci; queratur unus quilibet militis mei iniuriam; non recusabo, quin, simulato sacrificio, aliud petisse videar. Ætolis et Byzantiis præsidia misimus, et cum Bæotis 4
 amicitiam fecimus. Hæc, qualiacumque sunt, per legatos meos non solum indicata, sed etiam excusata sunt sæpe in senatu vestro, ubi aliquos ego disceptatores non tam æquos quam te,

2 ad enim 3 iusto sumpserenius sed | neque liquæ uictis 5 qui sub armis | quæri 13, 3 iusrefeci meo 14, 2 non novis nec fœderi sed iis | qui in servos 4 eupanorum 5 ut mores XLII, 1, 1 ac cum Mod. | Gryn. Antrona hic et c. 67, 9; sed vid. Strab. IX, 432. 2 et pteleon Turnebus (cfr. 67, 9) 2 sqq. qua in propinquo delphis sacrificandæ causa multo — persolverem delphos escendi Mg. Em. 534 (Gryn. quo in propinquo multo — persolverem, Delphos sacrificandi causa ascendi) 2, 1 Gryn. Et hic 2 cum exercitumesse adicitur Kreyss. (Gryn. c. exerc. me fuisse) 3 num uos | quæror | occupare 4 opponere præsidia 3, 2 quærat 3 simulatos 4, 1 byzantis | boetis

5 Q. Marci, paternum amicum et hospitem, habebam. Sed non-
dum Romam accusator Eumenes venerat, qui calumniando om-
nia detorquendoque suspecta et invisa efficeret et persuadere
vobis conaretur, non posse Græciam in libertate esse et vestro
6 munere frui, quoad regnum Macedoniæ incolume esset. Cir-
cumagetur hic orbis; erit mox, qui arguat, nequidquam An-
tiochum ultra iuga Tauri emotum; graviorem multo Asiæ,
quam Antiochus fuerit, Eumenen esse; conquiescere socios ve-
stros non posse, quoad regia Pergami sit; eam arcem supra
7 capita finitimarum civitatum impositam. Ego hæc, Q. Marci
et A. Atili, quæ aut a vobis obiecta aut purgata a me sunt,
talìa esse scio, ut aures, ut animi audientium sint, nec tam
referre, quid ego aut qua mente fecerim, quam quomodo id
8 vos factum accipiatis. Consciis mihi sum, nihil me scientem
deliquisse, et, si quid fecerim imprudentia lapsus, corrigi me
9 et emendari castigatione hac posse. Nihil certe insanabile
nec quod bello et armis persequendum esse censeatis, commisi;
aut frustra clementiæ gravitatisque vestræ fama volgata per
gentes est, si talibus de causis, quæ vix querela et expostu-
latione dignæ sunt, arma capitis et regibus sociis bella infertis.
43 Et dicentem cum adsensu Marcius *audire visus est et,*
cum finem fecisset dicendi, auctor fuit mittendi Romam *legatos.*
Amici quoque regis secreto interrogati, mittendine legati essent,
cum experienda omnia ad ultimum nec prætermittendam spem

5 que marci 5, 2 calumnia in omnia retorquendoque suscepta 4
libertate 5 quo regnum | incolumes Post esset H. scribit spatium va-
cuum esse. 6, 2 anthiocum 3 ultra legat an remotum (emotum Gron.,
Gryn. remotum) | graviore | asiæque quam antiochus 4 Gryn. nec con-
quiescere — vestros posse (Vahlen tradit in cod. esse: eumenenecesse
conquiescere) 7, 1 hæc quæ m. et a. atili 5 accipiatis 9, 2 ne
quod 4 quærella et postulatione digna XLIII, 1, 1 et dicentem et
cum adsensum marcius auctor fuit mittendi romam legati essent: cum
Mg. Em. 535, nisi quod nunc propter essent addidi mittendine legati.
Gryn. Hæc dicenti tum assensus Marcius auctor fuit mittendi Romam
legati, cum exp. — censuisset. Reliqua cons. Hearnius legatos 4 præ-
termittendum Grut.

ullam censuissent, reliqua consultatio erat, quonam modo tu- 2
tum iter legis esset. Ad id necessaria petitio indutiarum
cum videretur, cuperetque Marcius neque aliud conloquio pe-
tisset, gravate et in magnam gratiam petentis concessit. Nihil 3
enim satis paratum ad bellum in præsentia habebant Romani,
non exercitum, non ducem, cum Perseus, ni spes vana pacis
occæcasset consilia, omnia præparata adque instructa haberet,
et suo maxime tempore adque alieno hostibus incipere bellum
posset. Ab hoc conloquio, fide indutiarum interposita, legati 4
Romani in Bœotiam + comparati sunt. Ibi iam motus cœperat 5
esse discedentibus a societate communis consilii Bœotorum
quibusdam populis, ex quo renuntiatum erat, respondisse le-
gatos, apparitum, quibus populis proprie societatem cum
regi iungi displicuisset. Primi a Chæronea legati, deinde a 6
Thebis in ipso itinere occurrerunt, affirmantes non interfuisse
se, quo societas ea decreta esset, concilio; quos legati, nullo
in præsentia responso dato, Chalcidem se sequi iusserunt. The- 7
bis magna contentio orta erat ex alio certamine. Comitibus
prætoribus Bœotorum victa pars, iniuriam persequens, coacta
multitudine decretum fecit Thebis, ne Bœotarchæ urbibus re-
ciperentur. Exules Thespias universi concesserunt; inde (re- 8
cepti enim sine cunctatione erant) Thebas, iam mutatis animis,
revocati decretum faciunt, ut duodecim, qui privati cœtum et
concilium habuissent, exilio multarentur. Novus deinde prætor 9
(Ismenias is erat, vir nobilis ac potens) capitalis pœnæ ab-
sentes eos decreto damnat. Chalcidem fugerant; inde ad Ro-

2, 2 indutiarum videretur Mg. (Gryn. ad id cum necessaria) 4 gra-
uatæ et iam magnam (Num et tamquam gratiam?) 3, 3 nos exer-
citum 4 occæcasset | instructa et suo 4, 1 ad hoc 2 boetiam | con-
parati sunt corruptum est nec probabilis correctio inventa, quoniam ex profecti
s. aut conversi s. ortum esse nequit. Fortasse aliquid excidit. 5, 2 de-
scendentibus in societatem (Fuitne deserentibus societatem?) | consili
(Gryn. concilii) | boetorum 4 societate 6, 1 ceronia | deinde athenis
2 itineri 3 quis legati Gron. 4 calchidem 7, 2 comitia prætoris
boetarum 3 persequens eo acta 4 decretum thebis sine belloetarche
urbibus 8, 1 tespias 2 tebas 3 priuatis 9, 2 absentis 3 calchidem

manos Larisam profecti, causam cum Perseo societatis in Ismeniam contulerant. Ex ea contentione ortum certamen. Utriusque tamen partis legati ad Romanos venerunt, et exules accusatoresque Ismeniae et Ismenias ipse.

44 Chalcidem ut ventum est, aliarum civitatum principes, id quod maxime gratum erat Romanis, suo quique proprie decreto regiam societatem aspernati, Romanis se adiungebant; Ismenias gentem Boeotum in fidem Romanorum permitti æcum censebat. Inde certamine orto, nisi in tribunal legatorum perfugisset, haud multum afuit, quin ab exulibus fautoribusque eorum interficeretur. Thebæ quoque ipsæ, quod Boeotiae caput est, in magno motu erant, aliis ad regem tra-

4 hentibus civitatem, aliis ad Romanos. Et turba Coronæorum Haliartiorumque convenerat ad defendendum decretum regiae societatis. Sed constantia principum, docentium cladibus Philippi Antiochique, quanta esset vis et fortuna imperii Romani, victa tandem multitudo et, ut tolleretur regia societas, decrevit et eos, qui auctores paciscendae amicitiae fuerant, ad satisfaciendum legatis Chalcidem misit, fideique legatorum commendari civitatem iussit. Thebanos Marcus et Atilius læti audierunt, auctoresque et his et separatim singulis fuerunt ad

6 renovandam amicitiam mittendi Romam legatos. Ante omnia exules restitui iusserunt et auctores regiae societatis decreto suo damnarunt. Ita, quod maxime volebant, discusso Boeotico concilio, in Peloponnesum proficiscuntur, Ser. Cornelio Chal-

4 hismeniam 10, 1 ex contentione Mg. 2 (Tamen quo pertineat, nescio.) 3 ismeniae XLIV, 1, 1 calcidem | alarum 2 suo quoque proprio Vahlen; Gryn. suo quique proprio (Kreyss. tolli proprio volebat.) 3 propriam societatem Kreyss. (Gryn. Persei societatem) | aspernata | diungebant 4 boeotum 3, 1 ipse 2 boeotiae | in magnotu erant Kreyss. (Gryn. in magno tumultu erant) | alii 3 alis 4, 2 aliatiorumque (Kreyss. eo convenerat) | defendum 3 constantiae 4 anthiocique | imperi 5 victa eadem multitudo Mg. Em. 535 7 calcidem 5, 1 leti | et his separatim Gron. 6, 3 boeticoncilioponnesum (Gryn. Boeotico consilio Peloponn. Praepositionem ego addidi.) 4 serg. cornelio calchidem accersito

cidem accersito. Argis praebitum est iis concilium; ubi nihil aliud a gente Achæorum petierunt, quam ut mille milites darent. Id praesidium ad Chalcidem tuendam, dum Romanus exercitus in Græciam traiceretur, missum est. Marcus et Atilius, peractis, quæ agenda in Græcia erant, principio hiemis Romam redierunt.

Inde legatio sub idem tempus in Asiam et circum insulas 45 missa. Tres erant legati, Ti. Claudius, Sp. Postumius, M. 2 Iunius. Ii circumeuntes hortabantur socios ad suscipiendum adversus Persea pro Romanis bellum, et, quo quæque opulentior civitas erat, eo accuratius agebant, quia minores secuturæ maiorum auctoritatem erant. Rhodii maximi ad omnia momenti habebantur, quia non fovere tantum, sed adiuuvare etiam viribus suis bellum poterant, quadraginta navibus auctore Hegesilocho praeparatis. Qui, cum in summo magistratu esset 4 (prytanin ipsi vocant), multis orationibus perduxerat Rhodios, ut omissa, quam sæpe vanam experti essent, regum fovendorum spe, Romanam societatem, unam tum in terris vel viribus vel fide stabilem, retinerent: Bellum imminere cum Perseo; 5 desideraturos Romanos eundem navalem apparatus, quem nuper Antiochi, quem Philippi ante bello vidissent. Trepidaturos 6 tum repente paranda classe, cum mittenda esset, nisi reficere naves, nisi instruere navalibus sociis cœpissent. Id eo magis enixe faciundum esse, ut crimina delata ab Eumene fide rerum refellerent. His incitati quadraginta navium classem 7

7, 1 argi | ii | ubi res aliud Vereor (ut H.), ne inter res et aliud plura intercederint. 2 aceorum 8, 1 calcidem XLV, 1, 1 in asiam circum Duk. 2, 1 t. claudius Sigon. | p. postumius Drak. 3 aduersus persea romanis 4 ciuitates | agebant in qua minores 3, 1 rodi maximum | monimenti 2 fauere Kreyss. | adiuuarent uiribus 3 hegesiloco Ursinus; Gryn. Hegesilo 4 Gryn. comparatis 4, 1 magistratum 2 multiorationibus Kreyss. (Gryn. multis rationibus) | peruicerat rodios Mg. Em. 536 (Scriptum etiam fuisse potest pervicerat apud Rhodios) 3 sæpe una experti 4 sociationem una 5 stabiles 5, 1 imminerentumperseo 3 anthioci 6, 2 esse 3 reuicere | cœpissenteoagirenixæ faciundum est se ut

instructam ornatamque legatis Romanis advenientibus, ut non
8 expectatam adhortationem esse appareret, ostenderunt. Et hæc
legatio magnum ad conciliandos animos civitatum Asiæ mo-
mentum fuit. Decimius unus sine ullo effectu, captarum etiam
pecuniarum ab regibus Illyriorum suspicione infamis, Romam
rediit.

- 46 Perseus, cum ab conloquio Romanorum in Macedoniam
recepisset sese, legatos Romam de incohatis cum Marcio
condicionibus pacis misit; et Byzantium et Rhodum *litteras*
2 ** legatis ferendas dedit. In litteris eadem sententia ad omnes
erat, conlocutum se cum Romanorum legatis. Quæ audisset
quæque dixisset, ita disposita, ut superior fuisse in discepta-
3 tione videri posset. Apud Rhodios legati addiderunt, confidere
pacem futuram; auctoribus enim Marcio adque Atilio missos Ro-
mam legatos. Si pergerent Romani contra fœdus movere bellum,
tum omni gratia, omni ope enitendum fore Rhodiis, ut reconcilient
4 pacem. Si nihil deprecando proficiant, id agendum, ne omnium
rerum ius ac potestas ad unum populum perveniat. Cum cete-
rorum id interesse, tum præcipue Rhodiorum, quo plus inter
alias civitates dignitate adque opibus excellant; quæ serva
adque obnoxia fore, si nullus alio sit quam ad Romanos
5 respectus. Magis et litteræ et verba legatorum benigne sunt
audita quam momentum ad mutandos animos habuerunt; poten-
tior esse partis melioris auctoritas cœperat. Responsum ex
6 decreto est, optare pacem Rhodios; si bellum esset, ne quid

7, 2 instructamortanamque legatis a romanis 3 adornationem 8, 2 Scri-
bendum videtur momentum habuit. *Em. 536* 5 redit XLVI, 1, 1 ad
conloquio 2 de incohortis cum 3 et rhodum et legati ferendas *Sed ex-*
cidisse quædam Creverius vidit, quorum hæc fere sententia fuit: et Byzan-
tium et Rhodum et in alias civitates litteras de eadem re dimisit; tum
subiiciebatur: Rhodum etiam legatis ferendas dedit. (*Polyb. XXVII,*
4.) 2, 1 omnis 2 audissent 3, 1 assederunt 2 missos romanos ei
4 ope penitendum | rhodis 4, 1 depræcantdo 3 præcipue | qui plus
Crev. 5 fores nullus 5, 2 potentiorisæ partis.

ab Rhodiis speraret aut peteret rex, quod veterem amicitiam,
multis magnisque meritis pace belloque partam, diiungeret sibi
ac Romanis. Ab Rhodo redeuntes Bœotiæ quoque civitates, 7
Thebas et Coroneam et Haliartum, adierunt, quibus expressum
invitis existimabatur, ut, relicta regia societate, Romanis ad-
iungerentur. Thebani nihil moti sunt, quamquam nonnihil et 8
damnatis principibus et restitutis exulibus succensebant Roma-
nis. Coronæi et Haliartii, favore quodam insito in reges, le- 9
gatos in Macedoniam miserunt, præsidium petentes, quo se
adversus inpotentem superbiam Thebanorum tueri possint.
Cui legationi responsum ab rege est, præsidium se propter 10
indutias cum Romanis factas mittere non posse; tamen ita
suadere ab Thebanorum iniuriis, quæ essent, ut se vindicarent,
ne Romanis præberent causam in se sæviendi.

Marcus et Atilius Romam cum venissent, legationem in 47
Capitolio ita renuntiaverunt, ut nulla re magis gloriarentur quam
decepto per indutias et spem pacis rege. Adeo enim appa- 2
ratibus belli fuisse instructum, ipsis nulla parata re, ut omnia
opportuna loca præoccupari ante ab eo potuerint, quam exerci-
tus in Græciam traiceretur. Spatio autem indutiarum sumpto, 3
æcum venturum; illum nihilo paratiorem, Romanos omnibus
instructiores rebus cœpturos bellum. Bœotorum quoque se
concilium arte distraxisse, ne coniungi amplius ullo consensu
Macedonibus possent. Hæc ut summa ratione acta magna 4
pars senatus adprobabat; veteres et moris antiqui memores
negabant se in ea legatione Romanas agnoscere artes. Non 5
per insidias et nocturna prælia nec simulatam fugam improvi-

6, 2 separaret | quid 4 ab romanis *Mg. Em. 536* 7, 1 boetiæ | ci-
uitates et thebas *Mg. l. c.* 2 coroneam metaliaromam adierunt 3
inuitiis | adiungeretur 8, 1 sunt et quamquam nihil et 9, 1 haliarte
10, 1 ad-rege 2 *Gryn.* tamen suadere ita 3 adtebanorum XLVII, 1,
2 quem 2, 1 ab eo enim 3, 1 sumpto hæcum uenturum *Mg. Em. 537;*
sed fortasse fuit in æquum venturos. Seyffertus rem in æquum ven-
turam 3 boetorum 4 distraxisse | coniungi 4, 2 adprobat | et mores
3 arces 5, 2 nocturnas | ne simulatam | improbieosque

sosque ad incautum hostem reditus, nec ut astu magis quam
 vera virtute gloriarentur, bella maiores gessisse. Indicare prius
 quam gerere solitos bella; denuntiare etiam interdum pugnam
 6 et locum finire, in quo dimicaturi essent. Eadem fide indi-
 catum Pyrrho regi medicum vitæ eius insidiantem; eadem
 7 Faliscis vinctum traditum proditorem liberorum. Religionis
 hæc Romanæ esse, non versutiarum Punicarum neque callidi-
 tatis Græcæ, aput quos fallere hostem quam vi superare
 8 gloriosius fuerit. Interdum in præsens tempus plus profici
 dolo quam virtute; sed eius demum animum in perpetuum
 vinci, cui confessio expressa sit, se neque arte neque casu,
 sed, collatis comminus viribus, iusto ac pio esse bello superatum.
 9 Hæc seniores, quibus nova hæc minus placebat sapientia.
 Vicit tamen ea pars senatus, cui potior utilis quam honesti
 cura erat, ut conprobaretur prior legatio Marci, et eodem
 rursus in Græciam cum * quinquerebus remitteretur iube-
 returque cetera, uti e re publica maxime visum esset, agere.
 10 A. quoque Atilium miserunt ad occupandam Larisam in Thes-
 salia, timentes, ne, si indutiarum dies exisset, *Perseus*, præsi-
 11 dio eo misso, caput Thessaliæ in potestate haberet. Duo
 milia peditum Atilius ab Cn. Sicinio accipere ad eam rem
 12 agendam iussus; et P. Lentulo, qui ex Achaia redierat, CCC
 milites Italici generis dati, ut Thebis daret operam, ut in
 potestate Bœotia esset.

48 His præparatis, quamquam ad bellum consilia erant de-
 2 stinata, senatum tamen præberi legatis placuit. Eadem fere,

4 bella magisquam maiores | indice prius 5 interdum finire *Kreyss.*
 (*Gryn.* etiam, interdum locum finire) 6, 2 pyrrhomi medicum 7, 1
 regis hæc romana esse *Vahlen* (*Gryn.* liberorum regis. Hæc Romana
 esse —.) 2 publicarum 3 græciæ aput fallere 8, 3 neque parte ne-
 que casus 4 bellum (*Frob. II* bello esse super.) 9, 1 nova ac nimis
 placebat 2 tamen | cui potiori utilius 3 marci (?) *Tum A. Perizonius*
 et idem 4 cum quinquerebus *Excidisse numerum Dukerus vidit.* 10, 2
 exisset præsidio 11, 1 duo peditum 2 atillius ab eos. sicinio accen-
 dere ad 12, 1 ecce milites 3 boetiae

quæ in conloquio ab rege dicta erant, relata ab legatis. In-
 sidiarum Eumeni factorum crimen et maxima cura et minime
 tamen probabiliter (manifesta enim res erat) defensum. Cetera 3
 deprecatio erat; sed non eis animis audiebantur, qui aut doceri
 aut flecti possent. Denuntiatum, extemplo mœnibus urbis
 Romæ, Italia intra XXX diem excederent. P. Licinio deinde 4
 consuli, cui Macedonia provincia obvenerat, denuntiatum, ut
 exercitui diem primam quamque diceret ad conveniendum.
 C. Lucretius prætor, cui classis provincia erat, cum XL 5
 quinquerebus ab urbe profectus; nam ex reffectis navibus
 alias in alium usum retineri ad urbem placuit. Præmissus a 6
 prætore est frater M. Lucretius cum quinquere una, ius-
 susque, ab sociis ex fœdere acceptis navibus, ad Cephalleniam
 classi occurrere, ab Reginis triremi una, ab Locris duabus, 7
 ab † Uritibus quattuor. Præter oram Italiæ supervectus Cala-
 briæ extremum promuntorium Ionio mari Dyrrachium traicit.
 Ibi decem ipsorum Dyrrachinorum, duodecim Issæorum, 8
 LIII quattuor Genti regis lembos nanctus, simulans se
 credere eos in usum Romanorum comparatos esse, omnibus
 abductis, die tertio Corcyram, inde protinus in Cephalleniam
 traicit. C. Lucretius prætor ab Neapoli profectus, superato 9
 freto, die quinto in Cephalleniam transmisit. Ibi stetit classis, 10
 simul opperiens, ut terrestres copię traicerentur, simul ut
 onerariæ ex agmine suo per altum dissipatæ consequerentur.

XLVIII, 2, 4 manifestum res 3, 2 deprecatio | quia aut 4 romæ ita intra
 5, 2 u remibus | nam rex reffectis 6, 2 frater lucretius *Gron.* | quinque-
 remest una 3 cephaliam 7, 1 *Gryn. interpunxit:* occurrere: ab Reginis
 — quattuor, præter cet. *Em. 537.* (*Weiss. malebat:* occurrere. Ab R.
 tr. una sumpta aut data, et probabile est illo modo interpungendum esse et
 participium et fortasse plura, urbium nomina et navium numeros, excidisse.)
 2 Uritibus corruptum | oram supervectus italiæ calabriæ (*Weiss. Italiæ tolli*
volebat, vix recte.) 3 (*H. promunturium*) | in ionio mari *Mg. Em. 537* | dyr-
 rachium 8, 1 dyrrachinorum | isseorum. 3 comparatus 4 adductis | ce-
 paliam 9, 1 pr. ne ab neapoli 2 quinto per cepallaniam (*Num quinto*
per mare Ionium in Cephalleniam?) 10, 2 ut terres ut terrestres copię
 3 onerariæ et agmine

49 Per hos forte dies P. Licinius consul, votis in Capitolio
 2 nuncupatis, paludatus ab urbe profectus est. Semper quidem
 ea res cum magna dignitate ac maiestate geritur; præcipue
 tamen convertit oculos animosque, cum ad magnum nobilemque
 aut virtute aut fortuna hostem euntem consulem prosecuntur.
 3 Contrahit enim non officii modo cura, sed etiam studium
 spectaculi, ut videant ducem suum, cuius imperio consilioque
 4 summam rem publicam tuendam permiserunt. Subit deinde
 cogitatio animum, qui belli casus, quam incertus fortunæ even-
 5 tus communisque Mars belli sit; adversa secundaque, quæ
 inscitia et temeritate ducum clades sæpe acciderint, quæ contra
 6 bona prudentia et virtus attulerit. Quem scire mortalium,
 utrius mentis, utrius fortunæ consulem ad bellum mittant?
 triumphantemne mox cum exercitu victore scandentem in Ca-
 pitolium ad eosdem deos, a quibus profisciscatur, visuri an
 7 hostibus eam præbituri lætitiæ sint? Persei autem regi, ad-
 versus quem ibatur, famam et bello clara Macedonum gens
 et Philippus pater, inter multa prospere gesta Romano etiam
 nobilitatus bello, præbebat; tum ipsius Persei numquam, ex
 quo regnum accepisset, desitum belli expectatione celebrari
 8 nomen. Cum his cogitationibus omnium ordinum homines
 9 proficiscentem consulem prosecuti sunt. Duo consulares tri-
 buni militum cum eo missi, C. Claudius, Q. Mucius, et tres
 illustres iuvenes, P. Lentulus et duo Manlii Acidini; alter M.
 10 Manli, alter L. Manli filius erat. Cum iis consul Brundisium
 ad exercitum * adque inde cum omnibus copiis transvectus, ad
 Nymphæum in Apolloniati agro posuit castra.

XLIX, 2, 2 quæritur | præcipue convertit Ed. Lugd. 1553 (Potest etiam
 fuisse: sed præcipue) 4 cons. 3, 1 officii | curam 4, 2 animi (animos?)
 5, 1 adversa secunda quæque inscitia Mg. 2 cladis 6, 3 victorem
 stantem in capitolium (Gryn. scandentem Capit.) 7, 1 Gryn. Persi |
 regis 2 fama | claram 8, 1 cogitationum 9, 3 manli acili (Drak.
 duo L. Manlii; mox M. prænomen corruptum videtur.) 4 l. man filius
 10, 1 cum is 2 Post exercitum excidit profectus aut (Drak.) venit.
 3 nymphæum in apollonio. m. agro (Kreyss. in Apolloniatum agro)

50 Paucos ante dies Perseus, postquam legati ab Roma re-
 gressi præciderant spem pacis, consilium habuit. Ibi aliquamdiu
 diversis sententiis certatum est. Erant, quibus vel stipendium 2
 pendendum, si iniungeretur, vel agri parte cedendum, si mul-
 tarent, quidquid denique aliud pacis causa patiendum esset,
 non recusandum videretur, nec committendum, ut in aleam
 tanti casus se regnumque daret. Si possessio haud ambigua 3
 regni maneret, multa diem tempusque adferre posse, quibus non
 amissa modo recipere, sed timendus ultro iis esse, quos nunc
 timeret, posset. Ceterum multo maior pars ferocioris sententiæ 4
 erat. Quidquid cessisset, cum eo simul regno protinus ceden-
 dum esse, adfirmabant. Neque enim Romanos pecunia aut 5
 agro egere, sed hoc scire, cum omnia humana, tum maxima
 quæque et regna et imperia sub casibus multis esse. Cartha- 6
 giniensium opes fregisse sese et cervicibus eorum præpotentem
 finitimum regem inposuisse; Antiochum progeniemque eius
 ultra iuga Tauri emotum. Unum esse Macedoniae regnum et 7
 regione propincuum et quod, sicubi populo Romano sua for-
 tuna labet, antiquos animos regibus suis videatur posse facere.
 Dum integræ res sint, statuere aput animum suum Persea debere, 8
 utrum singula concedendo nudatus ad extremum opibus ex-
 torrisque regno Samothraciam aliamve quam insulam petere
 ab Romanis, ubi privatus superstes regno suo in contemptu
 adque inopia consenescat, malit, an armatus vindex fortunæ 9
 dignitatisque suæ aut, ut viro forti dignum sit, patiatur, quod-

L, 1, 1 ab roma prægressi præciderint spe paucis 2 aliquam diuersis
 Sigon. 2, 1 erat | stipendium si iniungeretur 3 denique ad aliud paucis
 causa 4 ut in alia tanti 3, 1 si possessi aut ambigua 3 ultro isset
 quos 5, 2 agros | maxime (Cfr. Em. 538 n.) 6, 2 cervicibus 3 antio-
 cum 4 iuga turiermotum Gron. (Gryn. Tauri remotum) 7, 1 macæ-
 doniæ 2 regionem | et quod quia sictibi p. r. sua (F. et quod
 opibus, sicubi) 3 videbatur 8, 1 dum integræ aput (Gryn. in-
 integræ res apud apposito asterisco. Supplerunt Sigon. et Drakenb.) | sum
 3 samothraciam 4 superstes | contentu 9, 1 consenescat militaria armatus
 2 aut viro forti Kreyss. (Gryn. suæ, ita ut viro)

cunque casus belli tulerit, aut victor liberet orbem terrarum
 10 ab imperio Romano. Non esse admirabilius Romanos Græcia
 pelli, quam Hannibalem Italia pulsum esse; neque hercule
 videre, qui conveniat, fratri adfectanti per iniuriam regnum
 11 summa vi restitisse, alienigenis bene parto eo cedere. Postremo
 ita de bello et pace quæri, ut inter omnes conveniat, nec tur-
 pius quicquam esse quam sine certamine cessisse regno, nec
 præclarius quicquam quam pro dignitate ac maiestate omnem
 fortunam expertum esse.

51 Pellæ, in vetere regia Macedonum, hoc consilium erat.
 „Geramus ergo“ inquit, „dis bene iuvantibus, quando ita vide-
 tur, bellum.“ Litterisque circa præfectos dimissis, Citium (Mace-
 2 doniæ oppidum est) copias omnes contrahit. Ipse, centum
 hostiis sacrificio regaliter Minervæ, quam vocant Alcideum,
 facto, cum purpuratorum et satellitum manu profectus Citium
 est. Eo iam omnes Macedonum et externorum auxiliorum
 3 convenerant copiae. Castra ante urbem ponit, omnesque ar-
 matos in campo instruit. Summa omnium quadraginta tria
 milia armata fuere, quorum pars ferme dimidia phalangitæ
 4 erant. Hippas Beræus præerat. Delecta deinde et viribus
 et robore ætatis ex omni cetratorum numero duo milia erant;
 agema hanc ipsi legionem vocabant; præfectos habebat Leon-
 5 natum et Thrasippum Eulyestas. Ceterorum cetratorum, trium
 ferme milium hominum, dux erat Antiphilus Edessæus. Pæones
 et ex Parorea et Parastrymonia (sunt autem ea loca subiecta

3 liberant 10, 4 restituisse 11, 2 ita bello *Mg. Em. 538* 4 quicquam pro
 dignitate ad maiestate LI, 1, 1 pelle 2 inquit 3 titium 4 omnis contra
 ipsa centum hostis 2, 2 uocantalcideumconfacto *Turnebus; Gryn. vocant*
Alcidem confecto 3 manus 4 macedonum externorum auxiliorum *Vahlen*
(Gryn. externorumque) 3, 1 poni omnis armatosque 2 struxit *Gron.*
 | quadraginta milia *Gron.* 4 bereus 4, 1 ut viribus 2 cetratorum |
 duo erant hagama hanc *Kreyss. (Gryn. duo erant agemata, hanc ipsi)*
 3 *Gryn. habebant et Leonatum* 4 trasippum (*Eulyestas corruptum; Gron.*
Lyncestas probabiliter.) 5, 2 millium | anthipilus ædissæus 3 ex pa-
 rona *Sigon. (Gryn. paroria) | parastrymonia Mg. Em. 538*

Thraciæ) et Agrianes, admixtis etiam Threcibus incolis, trium
 milium ferme et ipsi expleverant numerum. Armaverat con- 6
 traxeratque eos Didas Pæon, qui adolescentem Demetrium
 occiderat. Et armatorum duo milia Gallorum erant, præfecto
 Asclepiodoto ab Heraclea ex Sintis. Tria milia Threcum 7
 liberorum suum ducem habebant. Cretensium par pæne nu-
 merus suos duces sequebatur, Susum Phalasarnem et Syl-
 lum Gnosium. Et Leonides Lacedæmonius quingentis ex 8
 Græcia, mixto generi hominum, præerat. Regii is generis
 ferebatur, exul, damnatus frequenti concilio Achæorum, litteris
 ad Persea deprensus. Ætolorum et Bæotorum, qui non ex- 9
 plebant plus quam quingentorum omnes numerum, Lyco Achæus
 præfectus erat. Ex his mixtis tot populorum, tot gentium
 auxiliis duodecim milia armatorum ferme efficiebantur. Equitum 10
 ex tota Macedonia contraxerat tria milia. Venerat eodem
 Cotys, Seuthis filius, rex gentis Odrysarum, cum mille delec-
 tis equitibus, pari ferme peditum numero. Ita summa totius 11
 exercitus XXXVIII milia peditum erant, IV equitum. Satis
 constabat, secundum eum exercitum, quem magnus Alexander
 in Asiam traiecit, numquam ullius Macedonum regis copias
 tantas fuisse.

Sextus et vicesimus annus agebatur, ex quo petenti Phi- 52
 lippo data pax erat. Per id omne tempus quieta Macedonia 2
 et progeniem ediderat, cuius magna pars matura militiæ esset,
 et levibus bellis Thracum accolarum, quæ exercerent magis
 quam fatigarent, sub adsidua tamen militia fuerat; et diu me- 3
 ditatum Philippo primo, deinde et Persei Romanum bellum,

4 traciæ et acriones | trecibus (*Gryn. Thracibus*) 5 millium | expleuerant
Mg. l. c. 6, 1 armauerant 2 pheon 3 præfectus 4 (*Prave inde a Gryn.*
interpungebatur Asclepiodoto. Ab Heraclea ex S.t.) | ex intris Drakenb.
(Gryn. ex Sintis) 7, 1 trecum (*Gryn. Thracum*) 2 parmene numerus
 8, 1 lacedæmonius | ex græciam misso genere 2 regis generis fere-
 bat 3 acheorum 4 depressis 9, 1 ætolum et boetorum 2 aceus
 10, 2 contraxerat milia 3 cothes euthis filius (*Gryn. Seuthæ*) 11, 1
Gryn. om. ita 2 xxxum peditum | m equitum LII, 2, 2 cuius ma-
 cedonia magna 3 tracum 3, 2 *Gryn. Persi*

- 4 omnia ut instructa parataque essent, effecerat. Mota parum-
per acies, non iusto decursu tamen, ne stetisse tantum in ar-
mis viderentur; armatosque, sicut erant, ad contionem vocavit.
5 Ipse constitit in tribunali, circa se habens filios duos, cuius
paris Philippus natura frater, adoptione filius, minor, quem
6 Alexandrum vocabant, naturalis erat. Cohortatus est milites
ad bellum; iniurias populi Romani in patrem seque comme-
7 moravit: Illum omnibus indignitatibus compulsus ad rebellan-
dum, inter apparatus belli fato oppressus; ad se simul le-
gatos, simul milites ad occupandas Græciæ urbes missos.
8 Fallaci deinde conloquio per speciem reconciliandæ pacis ex-
tractam hiemem, ut tempus ad comparandum haberent. Con-
sulem nunc venire cum duabus legionibus Romanis, quæ * *
9 trecenos equites habeant, et pari ferme numero sociorum pe-
ditum equitumque. Eo ut accedant regum auxilia, Eumenis
et Masinissæ, non plus † septem milia peditum, duo equitum
10 futura. Auditis hostium copiis, respicerent suum ipsi exer-
citum, quantum numero, quantum genere militum præstarent
tironibus raptim ad id bellum conscriptis ipsi, a pueris eru-
11 diti artibus militiæ, tot subacti adque durati bellis. Auxilia
Romanis Lydos et Phrygas et Numidas esse, sibi Thracas
Gallosque, ferocissimas gentium. Arma illos habere, quæ sibi
quisque paraverit pauper miles, Macedonas prompta ex regio
apparatu, per tot annos patris sui cura et impensa facta.
12 Commeatum illis cum procul, tum omnibus sub casibus mari-

3 effecerant 4, 1 motam 5, 1 filios duos cuius vel quorum pars
philippus *Mg. Em. 539* (*Gryn. duos, quorum maior Philippus*) 6, 2
iniuriam *Crev.* | in patrem se omnem oravit 7, 1 omnibus dignita-
tionibus 2 pato 8, 1 deinde in conloquio 2 haberet *cos.* nunc
3 que tricenos *Excidit numerus peditum; trecenos Sigon.* 4 habebant
9, 2 septem corruptum esse, *Dukerus vidit; fort. XXVII (legionariorum*
XII, sociorum totidem, auxiliarium III) 10, 2 præstarent dei tironibus
4 belli auxilia 11, 2 phygos | thracas 3 armatprios habere eqque
sibi (*Gryn. ea, quæ*) 4 macedona 12, 1 commeatu

timis fore; se et pecuniam et frumentum, præter redditus me-
tallorum, in decem annos seposuisse. Omnia, quæ deorum 13
indulgentia, quæ regia cura præparanda fuerint, plena cumu-
lataque habere Macedonas; animum habendum esse, quem 14
habuerint maiores eorum, qui, Europa omni domita, trans-
gressi in Asiam, incognitum famæ aperuerint armis orbem
terrarum, nec ante vincere desierint, quam Rubro mari inclusis,
quod vincerent, defuerit. At hercule nunc non de ultimis 15
Indiæ oris, sed de ipsius Macedonia possessione certamen
fortunam indixisse. Cum patre suo gerentes bellum Romanos
speciosum Græciæ liberandæ prætulisse titulum; nunc propa- 16
lam Macedoniam in servitutem petere, ne rex vicinus imperio
sit Romano, ne gens bello nobilis arma habeat. Hæc enim
tradenda superbis dominis esse cum rege regnoque, si absi-
stere bello et facere imperata velint.

Cum per omnem orationem satis frequenti adsensu suc- 53
clamatum esset, tum vero ad hæc extrema ea vociferatio simul
indignantium minitantiumque, partim iubentium bonum animum
habere regem, exorta est, ut finem dicendi faceret, tantum 2
iussis ad iter parari; iam enim dici movere castra ab Nym-
phæo Romanos. Contione dimissa, ad audiendas legationes
civitatum Macedoniae se contulit. Venerant autem ad pecu- 3
nias, pro facultatibus quæque suis, et frumentum pollicendum
ad bellum. Omnibus gratiæ actæ, remissum omnibus; satis 4
regios apparatus ad ea dictum sufficere; vehicula tantum im-
perata, ut tormenta telorumque missilium ingentem vim præ-
paratam bellicumque aliud instrumentum veherent. Profectus 5

2 preter 13, 2 fuerant *Duker.* 14, 1 animum hos habendum (*N. iis?*)
3 in italiam | *Sig. fama, fortasse recte.* | aperuerunt 4 inclusa 5 defuerint
15, 1 ad | nunc de 2 indiæ *Vascosan.* 3 fortuna | gerentis 4 tulisse
Gron. 16, 2 peterent rex 3 bello nobis | hæc in tradenda 4 regno-
quæ absistere *LIII, 1, 2 tum uero ea uociferatio Mg. Em. 539; supple-*
menti verba incerta sunt. 2, 2 ad iter parere *Sigon.* (*parare Drak.*) 2
nymphæo 3 romanos dimissa 4, 1 satis regionibus apparatus 2 im-
perata aut 4 alium

Livius ex rec. Madvigil. VII.

inde toto exercitu, Eordæam petens, ad Begorritem, quem
vocant, lacum positis castris, postero die in Elimeam ad Ha-
6 liaemona fluvium processit. Deinde saltu angusto superatis
montibus, quos Cambunios vocant, descendit ad Azorum, Py-
7 thoum, Dolichen; Tripolim vocant incolentes. Hæc tria op-
pida paulisper cunctata, quia obsides Larisæis dederant, victa
8 tamen præsentī metu in deditionem concesserunt. Benigne
his appellatis, haud dubius, Perrhæbos quoque idem *facturos*,
* * urbem, nihil cunctatis, qui incolebant, primo adventu re-
9 cipit. Cyretias oppugnare coactus, primo etiam die acri con-
cursu ad portas armatorum est repulsus; postero die omnibus
copiis adortus, in deditionem omnes ante noctem accepit.

54 Mylæ, proximum oppidum, ita munitum, ut inexcuperabilis
munimenti spes incolas ferociore faceret, non portas
claudere regi satis habuerunt, sed probris quoque in ipsum
2 Macedonasque procacibus iaculati sunt. Quæ res cum in-
festiorem hostem ad oppugnandum fecisset, ipsos desperatione
3 veniæ ad tuendos sese acrius accendit. Itaque per triduum
ingentibus utrimque animis et oppugnata est *urbs et* defensa.
Multitudo Macedonum ad subeundum in vicem prælium haud
difficiliter suppetebat; oppidanos, diem, noctem eosdem tuen-
tes mœnia, non vulnera modo, sed etiam vigiliæ et continens

5, 2 exercitus sordeam | begorritim 3 locum | helymeam ad halicamona
6, 2 motibus | descendit ad tripolim uocant adzouis pytolum et doscen
incolentis Gryn. Azorum, Pythoum et Dolichen; *verba tripolim vo-*
cant transposuit Iacobsius (post incolentes) et rectius Weiss.; et sustulit
Mg. Em. 70. Sigon. Pythium hic et XLIV, 2, 6 et 32, 9 et 35, 15.
Sed potuit Πυθῶν esse; vid. Steph. Byz. v. Πυθῶ, etsi ipse Stephanus
et Plut. Æm. Paul. 15 Pythium appellant. 7, 1 oppidē paulisper 8, 2
perrebo | idem urbem *Excidisse præter facturos, quod Grynæus addidit,*
unius Perrhæborum urbis nomen, Creverius vidit. 3 Num recepit? 9, 1
agri 2 est conrepulsus 3 adhortatus LIV, 1, 2 facere 3 clauderegi 4
Gron. ioculati; *Muretus iocati; alterum utrum verum videtur.* 2, 3 tuen-
dos esse 3, 2 et oppugnata est defensa *Mg. et similiter Kreys.* (Gryn.
et oppugnata sunt et defensæ) 4 difficulter sedebat *Mg. Em. 539*
(Gryn. succedebat) | tuentis (De diem noctem vid. praf. vol. III p. 1
p. XXI ad XXXIII, 17, 10.)

labor conficiebat. Quarto die, cum et scalæ undique ad mu- 4
ros erigerentur et porta vi maiore oppugnaretur, oppidani,
depulso *impetu* muris, ad portam tuendam concurrunt erup-
tionemque repentinam in hostes faciunt. Quæ cum iræ magis 5
inconsultæ quam veræ fiduciæ virium esset, pauci et fessi ab
integris pulsi terga *dederunt* fugientesque per patentem portam
hostes acceperunt. Ita capta urbs ac direpta est; libera quo- 6
que corpora, quæ cædibus superfuerunt, venundata. Diruto
magna ex parte et incenso oppido profectus ad Phalannam
castra movit; inde postero die Gyrtonem pervenit. Quo cum 7
T. Minucium Rufum et Hippiam, Thessalorum prætorem, cum
præsidio intrasse accepisset, ne temptata quidem oppugnatione
prætergressus, Elatiam et Gonnum, percussis inopinato adventu
oppidanis, recepit. Utraque oppida in faucibus sunt, qua 8
Tempe adeunt, magis Gonnus. Itaque et firmiore id præsidio
tutum equitum peditumque, ad hoc fossa triplici ac vallo mu-
nitum reliquit. Ipse ad Sycurium progressus, opperiri ibi 9
hostium adventum statuit; simul et frumentari passim exer-
citus inbet in subiecto hostium agro. Namque Sycurium est 10
sub radicibus Ossæ montis. *Is* qua in meridiem vergit, subiec-
tos habet Thessaliæ campos, ab tergo Macedoniam adque
Magnesiam. Ad has opportunitates accedit summa salubritas 11
et copia, pluribus circumiectis fontibus, perennium aquarum.

Consul Romanus, per eosdem dies Thessaliam cum exer- 55
citu petens, iter expeditum primo per Epirum habuit; deinde, 2

4, 1 cum et cum scalæ 2 vii 3 depulmoris ad *Mg. Em. 540;*
possis etiam: depulsa vi muris. (Gryn. depulsi muris) 4 hostis 5,
1 Videndum, ne Livius scripserit: ira magis inconlulta quam vera
fiducia virium esset. 2 pauci effusi ab 3 terga fugientemque 6, 2
subsuperfuerunt 3 philiunnam 4 Scribendum castra posuit aut delendum
profectus. | (H. cyptonem) 7, 2 rufum et lippium 3 intrase | ne pug-
nata quidem 4 uelutias et connum *Sigon.* 8, 1 quæ tempestate adeunt
Gryn. (Tempe) et Gron. (qua) Sed Gron. præterea adeuntur, probabiliter.
2 conustaque et 4 reliquid 9, 1 succurium 10, 1 succurium 2 ossæ
mortis | *Is add. Mg. 3 tessaliæ 11, 1 hos LV, 1, 1 tessaliam*

postquam in Athamaniam est transgressus, asperi ac prope
 invii soli, cum ingenti difficultate parvis itineribus ægre Gom-
 3 phos pervenit. Cui si, vexatis hominibus equisque, tironem
 exercitum ducenti, acie instructa et loco suo et tempore obsti-
 tisset rex, ne Romani quidem abnuunt, magna sua cum clade
 4 fuisse pugnatuos. Postquam Gomphos sine certamine ven-
 tum est, præter gaudium periculosi saltus superati, contemptus
 quoque hostium, adeo ignorantium opportunitates suas, ac-
 5 cessit. Sacrificio rite perfecto, consul, et frumento dato mili-
 tibus, paucos ad requiem iumentorum hominumque moratus
 dies, cum audiret vagari Macedonas effusos per Thessaliam
 vastarique sociorum agros, satis iam reffectum militem ad La-
 6 risam ducit. Inde cum tria milia ferme abesset, ad Tripolim
 7 (Scæam vocant) super Peneum amnem posuit castra. Per
 idem tempus Eumenes ad Chalcidem navibus accessit cum
 Attalo adque Athenæo fratribus, Philetæro fratre relicto Per-
 gami ad tutelam regni. Chalcide cum Attalo et quattuor
 8 milibus peditum, mille equitum ad consulem venit; Chalcide
 relicta duo milia peditum, quibus Athenæus præpositus. Et
 alia eodem auxilia Romanis ex omnibus undique Græciæ po-
 pulis convenerunt, quorum pleraque (adeo parva erant) in ob-
 9 livionem adducta. Apolloniata trecentos equites, centum pe-
 dites miserunt. Ætolorum alæ unius instar, quantum ab tota
 10 gente equitum venerat, et Thessalorum, quorum omnis equitatus
 speratus erat, non plus quam CCC erant equites in castris

2, 2 achamaniam | asperis 3 innisolis | difficultatem | egre compos 3, 1
 hominibus et quisque 2 et loca sua 4 uisse pugnatuos 4, 1 con-
 pos 2 periculoso | contentus 3 hostium ad ego ignorantium 5, 3
 effuso per thessalia 6, 1 adesse | ai tripoli Gron. (Em. 540. Gryn.
 Inde, cum — abesset a Tripoli) 2 sceam | pæneum 7, 2 calcidem

3 adtalo | atheneo | philatero 4 adtulem | calchide (Gryn. Inde Cfr.
 Em. 540 n.) 8, 1 calchide 2 atheneus prætor præpositus alia et
 eodem 4 adeo paruerunt 9, 1 apolloniata 2 sqq. ætolorum male —
 quantum ad tota gente equitem erat uenerant et tessalorum omnis
 equitatus partus erat — ccc erant adque in castris romanos Drak. et

Romanis. Achæi iuventutis suæ, Cretico maxime armatu,
 ad mille D dederunt.

Sub idem tempus et C. Lucretius prætor, qui navibus 56
 præerat ad Cephalleniam, M. Lucretio fratre cum classe super
 Maleam Chalcidem iusso petere, ipse triremem conscendit,
 sinum Corinthium petens ad præoccupandas in Bœotia
 res. Tardior ei navigatio propter infirmitatem corporis fuit. 2
 M. Lucretius, Chalcidem adveniens, cum a P. Lentulo Haliartum 3
 oppugnari audisset, nuntium prætoris verbis, qui abscedere
 eum inde iuberet, misit. Bœotorum iuventute, quæ pars cum 4
 Romanis stabat, eam rem adgressus legatus, a mœnibus abs-
 cessit. Hæc soluta obsidio locum alteri novæ obsidioni dedit. 5
 Namque extemplo M. Lucretius cum exercitu navali, X
 milibus armatorum, ad hoc duobus milibus regionum, qui sub
 Athenæo erant, Haliartum circumsegit; parantibusque iam
 oppugnare supervenit a Creusa prætor. Ad idem fere tem- 6
 pus et ab sociis naves Chalcidem convenerunt, duæ Punicæ
 quinqueres, duæ ab Heraclea ex Ponto triremes, quattuor
 Chalcedone, totidem Samo, tum quinque Rhodiæ quadriremes.
 Has prætor, quia nusquam erat maritimum bellum, remisit 7
 sociis. Et Q. Marcius Chalcidem navibus venit, Alope capta,
 Larisa, quæ Cremaste dicitur, oppugnata. Cum hic status in 8
 Bœotia esset, Perseus, cum ad Sycurium, sicut ante dictum

Mg. Em. 540. Potuit etiam esse: alæ unius instar (tantum ab tota
 gente equitum venerat) et Thessalorum, quorum cet. (Gryn. Æt. al. u.
 instar, quantum in t. g. equitum erat, venerant. et Thessalorum omnis
 eq. separatus erat: non p. q. ccc erant equites in c. R.) 10, 4 ad millea
 dederunt Kreyss. (Gryn. ad mille ded.) LVI, 1, 2 cephallaniam 3
 maleum calcidem | peteret 4 corintium | prooccupandas 2, 1 tardioremi-
 navigatio 3, 1 calcidem 2 audisse | abscederem inde 4, 1 boeto-
 rum iuventutem 2 ea rem 5, 1 obsidio cuius locum 2 exemplo 4
 atheneo | aliarum circumsegit 6, 1 idem facere tempus 2 calchidem
 3 duo ab 4 calcedone totidemamotum quinque 7, 1 phas pr. Kreyss.
 (Gryn. quadriremes. Prætor etc.) 2 calcidem | halopetia capta daris-
 adque cremaste (Gryn. Halope, Gron. Alope. Videtur fuisse Alope
 Phthiotica capta) 8, 1 status in his in boetia 2 succurium

est, stativa haberet, frumento undique circa ex agris convecto,
 9 ad vastandum Pheræorum agrum misit, ratus ad iuvandas
 sociorum urbes longius a castris abstractos deprehendi Roma-
 10 nos posse. Quos cum eo tumultu nihil motos animadver-
 tisset, * * ; prædam quidem, præterquam hominum (pecora
 autem maxime omnis generis fuere), divisit ad epulandum
 militibus.

57 Sub idem deinde tempus consilium et consul et rex ha-
 2 buerunt, unde bellum ordirentur. Regiis creverant animi va-
 statione concessa sibi ab hoste Pheræi agri. Itaque eundem
 inde ad castra nec dandum ultra spatium cunctandi censebant.
 3 Et Romani sentiebant, cunctationem suam infamem aput so-
 cios esse, maxime indigne ferentes, non latam Pheræis opem.
 4 Consultantibus, quid agerent (aderant autem Eumenes et At-
 talus in consilio), trepidus nuntius adfert, hostem magno ag-
 mine adesse. Consilio dimisso, signum extemplo datur, ut
 5 arma capiant. Interim placet, ex regiis auxiliis centum equi-
 6 tes et parem numerum iaculatorum peditum exire. Perseus
 hora ferme diei quarta, cum paulo plus mille passus abesset
 a castris Romanis, consistere signa peditum iussit, prægressus
 ipse cum equitibus ac levi armatura; et Cotys cum eo duces-
 7 que aliorum auxiliorum præcesserunt. Minus quingentos pas-
 sus ab castris aberant, cum in conspectu fuere hostium equi-
 tes; duæ alæ erant magna ex parte Gallorum (Cassignatus
 præerat), et levis armaturæ centum fere et quinquaginta Mysi

9, 1 phereorum misit *Ed. Paris. 1573.* (agrum Pheræorum) 2 repre-
 hendi 10, 2 *Exciderunt quædam in hanc sententiam:* suos in castra revo-
 cavit; *Mg. Em. 541.* (Fort. prædamque) 3 dimisit ad æpulandum *LVII,*
 1, 2 bellum dirimerentur (*Em. 490 n.*) 2, 1 regis creverunt *Mg.*
Em. 542; creverant iam *Crev.* 2 peregrini agri 3 *Gryn.* censebat 3, 1 cen-
 sebant *Mg. Em. l. c.* | cunctationem cunctationem 2 maxumero *Mg.* (*Gryn.*
 maximopere) | ferentis | latum phereis 4, 2 trepidatus 3 exemplo 4
 arma placeat interim placet 6, 1 perseus ferme *Sigon.* 5 Fort. pro-
 cesserunt 7, 3 alæ 3 cassignatus 4 missi (Mysi ac Cretenses *Du-*
kerus probabiliter)

aut Cretenses. Constitit rex, incertus, quanta esset vis hostium. 8
 Duas inde ex agmine turmas Threcum, duas Macedonum cum
 binis Cretensium cohortibus et Threcum misit. Prælium, 9
 cum pares numero essent neque ab hac aut illa parte nova
 auxilia subvenirent, incerta victoria finitum est. Eumenis
 ferme triginta interfecti; inter quos Cassignatus dux Gallorum
 cecidit. Et tunc quidem Perseus ad Sycurium copias reduxit; 10
 postero die circa eandem horam in eundem locum rex copias
 admovit, plaustris cum aqua sequentibus. Nam duodecim mi-
 lium passuum via omnis sine aqua et plurimi pulveris erat,
 adfectosque siti, si primo in conspectu dimicassent, pugnatu-
 ris fuisse apparebat. Cum Romani quiescent, stationibus etiam 11
 intra vallum reductis, regii quoque in castra redeunt. Hoc
 per aliquot dies fecerunt, sperantes fore, ut Romani equites
 abeuntium novissimum agmen adgrederentur; inde certamine 12
 orto, cum longius a castris eos eliciissent, facile, ubiubi es-
 sent, se, qui equitatu et levi armatura plus possent, conver-
 suros aciem.

Postquam inceptum non succedebat, castra propius ho- 58
 stem movit rex et a quinque milibus passuum communiit.
 Inde luce prima in eodem, quo solebat, loco peditum acie in- 2
 structa, equitatum omnem levemque armaturam ad castra
 hostium ducit. Visus et plurium et propior solito pulvis 3
 trepidationem in castris Romanis fecit. Et primo vix credi-
 tum nuntianti est, quia prioribus continuis diebus numquam
 ante horam quartam hostis apparuerat; tum solis ortus erat.
 Deinde ut plurium clamore et cursu a portis dubitatio ex- 4

8, 1 constituit | quanta esset duos esse duos inde *Mg.* (*Gryn.* quantum
 esset hostium. Duas) 2 et 3 threcum (*Gryn.* Thracum) 3 cretensibus
 in cohortibus 9, 1 prælium esset cum pares 3 incertam victoriam
 4 quos signatus 10, 1 sycurium 3 plaustris qua cum sequentibus
 4 omni 5 adfectusque 11, 2 regi 3 aliquod | romani quies 12, 3 plus
 posse conuersos aciem *LVIII,* 1, 1 proprius 2 passum | communi
 3, 1 et plurimum et propior (*Kreyss.* plurimus) 3 nuntiatum 4, 1
 a porcis

empta est, tumultus ingens oboritur. Tribuni præfectique et
 centuriones in prætorium, miles ad sua quisque tentoria dis-
 5 currit. Minus quingentos passus a vallo instruxerat Perseus:
 6 suos circa tumulum, quem Callinicum vocant. Lævo cornu
 Cotys rex præerat cum omnibus suæ gentis; equitum ordines
 7 levis armatura interposita distinguebat. In dextro cornu Mace-
 dones erant equites; intermixti turmis eorum Cretenses. Levi
 armaturæ Midon Berœus, equitibus et summæ partis eius
 8 Meno Antigoniensis præerat. Proximi cornibus constiterant
 regii equites et, mixtum genus, delecta plurium gentium aux-
 9 ilia; Patrocles Antigoniensis his et Pæoniæ præfectus Didas
 erant præpositi. Medius omnium rex erat; circa eum agema
 10 quod vocant, equitumque sacræ alæ. Ante se statuit fundi-
 tores iaculatoresque; quadringentorum manus utraque nume-
 rum expleverat; Ionem Thessalonicensem et Artemona Dolo-
 11 pem iis præfecit. Sic regii constiterant. Consul, intra vallum
 peditum acie instructa, et ipse equitatum omnem cum levi
 12 armatura emisit; pro vallo instructi sunt. Dextro cornu præ-
 positus C. Licinius Crassus, consulis frater, cum omni Italico
 equitatu, velitibus intermixtis; sinistro M. Valerius Lævinus
 sociorum ex Græcis populis equites habebat et eiusdem gentis
 13 levem armaturam; mediam autem aciem cum delectis equiti-
 bus extraordinariis tenebat Q. Mucius. Ducenti equites Galli
 ante signa horum instructi et de auxiliis Eumenis Cyrtiorum
 14 gentis trecenti. Thessali quadringenti equites parvo intervallo

3 discursio 5, 2 quam callicinum *Mg.* (quem *Gryn.*) 6, 1 leuo 2
 præferat 7, 2 cretenses huic armaturæ *Mg. Em. 542* 3 uerecius 8, 1
 cornicibus 2 regi 3 hic et *Sigon.* 9, 2 equitum sacræque alæ 10, 1
 ante set statuit 2 iaculatoresque equitum quæ equitum quadringentorum
 3 explebat rationem tessalonicensem (*Grynæum nunc sequor ob XLV, 6,*
9) | et certimanoptolopemum iis *Mg. Em. 543* (*Gryn.* et Timanora
 Dolopem) 11, 1 regi | consules 3 misit *Edit. Gruteri* 12, 2 omnita-
 lico equitatu ut uelitis 3 sinistro | leninus 4 habebat eiusdem *Dra-*
kenb. 13, 1 (delectis suspectum erat *Duk. et Crev.*) 2 quintus minucius
 3 de auxiliis 14, 1 Aut hic trecenti aut c. 55, 10 cccc scribendum.

super lævum cornu locati. Eumenes rex Attalusque cum
 omni manu sua ab tergo inter postremam aciem ac vallum
 steterunt.

In hunc modum maxime instructæ acies, par ferme utrim- 59
 que numerus equitum ac levis armaturæ, concurrunt, a fun-
 ditoribus iaculatoribusque, qui præcesserant, proelio orto.
 Primi omnium Thraces, haud secus quam diu claustris re- 2
 tentæ feræ, ita concitati cum ingenti clamore in dextrum
 cornu, Italicos equites, incurrerunt, ut usu belli et ingenio
 inpavida gens turbaretur ..... gladiis hastas pedites 3
 ..... neque, nunc succidere crura *equis*, nunc ilia suffodere.
 Perseus, in mediam invectus aciem, Græcos primo impetu 4
 avertit. Quibus cum gravis ab tergo instaret hostis, Thessa-
 lorum equitatus, qui a lævo cornu brevi spatio diiunctus in
 subsidiis fuerat extra concursum, primo spectator certaminis,
 deinde, inclinata re, maximo usui fuit. Cedentes enim sen- 5
 sim integris ordinibus, postquam se Eumenis auxiliis adiunxe-
 runt, et cum eo tutum inter ordines suos receptum sociis fuga
 dissipatis dabant et, cum minus conferti hostes instarent, pro-
 gredi etiam ausi multos fugientium obvios exceperunt. Nec 6
 regii, sparsi iam ipsi passim sequendo, cum ordinatis et certo
 cedentibus gradu manus conserere audebant. Cum victor 7

2 cornum | eumenis LIX, 1, 1 pars ferme 2 lævis 3 præcesse-
 runt *Mg. Em. 543* 2, 1 traces ut secus quidam diu 2 fere (*Gryn.*
 ita omisit; *Kreyss.* ira; sine causa; ita concitati — ut) 3 cornum
 | et usu 3, 1 turbaretur *Dein obscure legitur ita; deinde quinque*
litteræ evanide aut erasæ legi nequeunt; tum gladiis (ego ne gla quidem
legere potui) hastas pedites (hic desunt litteræ circiter decem) mque
i nunc succidere crura (valde obscura hæc vox; tum desunt litteræ quin-
que aut quattuor) is nunc (Gryn. turbaretur. gladiis hastas petere pedit-
tes, nunc bis brevi spatio vacuo. Prima hæc fere fuerunt: nunc gla-
diis hastas peditis petere ipsumque, nunc —.) 4, 1 in mediam obscurum
 2 Inter quibus et cum tres aut quattuor litteræ legi nequeunt | tessalorum
 equitatus q (? desunt septem vel octo litteræ) cornu 5 maxumusui 5, 5
 etiam autsi multos 6, 2 regi 3 cedentibus *Mg. Em. 543* (*Gryn.*
 incedentibus. *Vahlen affirmat in codice esse incedentibus.*)

equestri prælio rex, parvo momento si adiuvisset, debellatum
esse *clamaret*, opportune adhortanti supervenit phalanx, quam
sua sponte, ne audaci cœpto deessent, Hippias et Leonnatus
raptim adduxerant, postquam prospere pugnasseequitum ac-
8 ceperunt. Fluctuante rege inter spem metumque tantæ rei
conandæ, Cretensis Euander, quo ministro Delphis ad insidias
Eumeni regi usus erat, postquam agmen peditum venientium
9 sub signis vidit, ad regem accurrit et monere institit, ne elat-
tus felicitate summam rerum temere in non necessariam aleam
10 daret. Si contentus bene re gesta quiesset eo die, vel pacis
honestæ condicionem habiturum vel plurimos belli socios, qui
11 fortunam sequerentur, si bellare mallet. In hoc consilium
pronior erat animus regis. Itaque conlaudato Euandro, signa
referri peditumque agmen redire in castra iubet, equitibus
receptui canere.

60 Cecidere eo die ab Romanis ducenti equites, duo milia
hant minus peditum; capti DC ferme. Ex regiis autem vi-
2 ginti equites, quadraginta pedites interfecti. Postquam redire
in castra victores, omnes quidem læti, ante alios Thracum
insolens lætitia eminebat; cum cantu enim superfixa *hastis* ca-
3 pita hostium portantes redierunt. Aput Romanos non mæstitia
tantum ex male gesta re, sed pavor etiam erat, ne extemplo
castra hostis adgrederetur. Eumenes suadere, ut trans Pe-
neum transferret castra, ut pro munimento amnem haberet,
4 dum perculsi milites animos colligerent. Consul moveri flagitio
timoris fatendi; victus tamen ratione, silentio noctis transductis

7, 2 adiunisset *Walchius* | debellatum esse et (*Gryn.* deb. esset) opportune *Mg.*
Em. 544 3 palanz 4 *Gryn.* deesset 5 adduxerat 8, 1 fluctuanti regi | metum-
que ac tantæ 3 eumeni regis *Mg.* (*Gryn.* Eumenis regis) | usus usus |
agmen in peditum *Perizon.* 10, 2 honestæ et condicionem | plurimus 11,
2 prunior 4 caneret LX, 1, 1 n hant 2 capti ac ferme ce
equites *Mg. Em. 544* (*Gryn.* capti ferme ce equites) | regis 2, 2
lati 3 minabat | superfixa capita *Gron.* 3, 3 *Weiss.* Eumenes consuli
suadere; et aut sic scribendum aut (cum *Roëllio*?) transferrent — haberent
| pæneum 4 manem

copiis, castra in ulteriore ripa communivit. Rex postero die 5
ad lacessendos prælio hostes progressus, postquam trans am-
nem in tuto posita castra animadvertit, fatebatur quidem pec-
catum, quod pridie non institisset victis; sed aliquanto maiorem
culpam esse, quod nocte foret cessatum. Nam, ut neminem 6
aliud suorum moveret, levi armatura inmissa, trepidantium
in transitu fluminis hostium deleri magna ex parte copias po-
tuisse. Romanis quidem præsens pavor demtus erat, in tuto 7
castra habentibus; damnum inter cetera præcipue famæ move-
bat. Et in consilio aput consulem pro se quisque in Ætolos 8
conferebant causam: ab iis fugæ terrorisque principium ortum; 9
secutos pavorem Ætolorum et ceteros socios Græcorum po-
pulorum. Quinque principes Ætolorum, qui primi terga ver-
tentes conspecti dicebantur, *Romam missi.* Thessali pro con- 10
tione laudati, ducesque eorum etiam virtutis causa donati.

Ad regem spolia cæsorum hostium referebantur; ex 2 61
his aliis arma insignia, aliis equos, quibusdam captivos
dono dabat. Scuta erant supra MD; loricae thoracesque M
amplius summam explebant; galearum gladiatorumque et mis-
sile omnis generis maior aliquanto numerus. Hæc, per se 3
ampla præclaraque, multiplicata verbis regis, quæ ad contionem
vocato exercitu habuit: „Præiudicatum eventum belli habetis. 4
Melio rem partem hostium, equitatum Romanum, quo invictos
se esse gloriabantur, fudistis. Equites enim illis principes iu- 5

4, 3 communiri *Mg.* (*Gryn.* communit) 5, 1 rex ex postero 4 *Quin-*
que primæ litteræ vocis pridie, quæ primæ sunt folii 72 versi, evanidæ
legi non possunt | instituisset 6, 3 fluminum 7, 1 in toto 2 datnum
| præcipue fame 8, 1 consules 2 causa 9, 1 ab is 2 secutus 4
dicebantur thessali *Lacunam expl. Kreyss. e Polyb. XXVII, 13, Appian.*
Maced. 10. (*Gryn.* Ætolorum primi — dicebantur.) LXI, 1, 1 refere-
bantur dona ex his *Drakenb.* (*Kreyss.* Donat ex his — equos; quibus-
dam) 2 arma insignia aliquis quib. dam 3 dono dabant | supra ‘œa’
| ‘œa’ amplius 4 gladioq. 3, 1 per se ampleraque multiplicata (*Vahl.*
ampleraque) *Mg. Em. 545* (*Gryn.* per se ampla, pleraque) 4, 3 locri-
abantur

ventutis, equites seminarium senatus; inde lectos in patres consules, inde imperatores creant. Horum spolia paulo ante divisimus inter vos. Nec minorem de legionibus peditum victoriam habetis, quæ, nocturna fuga vobis subtractæ, naufragorum trepidatione passim natantium flumen compleverunt. Sed facilius nobis sequentibus victos Peneum superare erit, quam illis trepidantibus fuit; transgressique extemplo castra oppugnabimus, quæ hodie cepissemus, ni fugissent. Aut, si acie decernere volent, eundem pugna pedestris eventum expectate, qui equitum certaminis fuit. Et qui vicerant, alacres, spolia cæsorū hostium humeris gerentes, facinora sua audire, ex eo, quod acciderat, spem futuri præcipientes, et pedites, aliena gloria accensi, præcipue qui Macedonum phalangis erant, sibi quoque et navandæ regi operæ et similem gloriam ex hoste pariendi occasionem optabant. Contione dimissa, postero die profectus inde ad Mopselum posuit castra. Tumulus hic ante Tempe eminent et Larisa medius abest Gonnum eunti.

Romani, non abscedentes ab ripa Penei, transtulerunt in locum tutiorem castra. Eo Misagenes Numida venit cum mille equitibus, pari peditum numero, ad hoc elephantis duobus et viginti. Per eos dies consilium habenti regi de summa belli, cum iam consedisset ferocia ab re bene gesta, ausi sunt quidam amicorum consilium dare, ut secunda fortuna in condi-

5, 2 seminarium | in patrum cons. Mg. Em. l. c. (Gryn. in patrum numerum) 3 inde p imp. creant | paulo antie 6, 1 ne minorem 2 nocturnam 3 trepidationem 7, 1 pæneum 2 exemplo castram oppugnabimus 8, 3 equitum in certamine Mg. Em. 545 | fuerit Mg. ibd. 9, 2 gerentes ante ora sua Gron. (H. in cod. esse facinora scribit, Kr. anora) | audire et ex quo eo acciderat 3 futuri præponentes 10, 2 præcipue que macedonum 3 navandæ rei 4 occasione dimissa 11, 2 (Sic etiam c. 65 et 67 init. Mopsium Sigon.) 2 et 3 et LXII, 1, 1 tumulus hyc ante tempeste est eminent larissæ medius abestonum non Mg. coniectura incerta. (Gryn. t. hic inter Tempe et Larissam medius est. Romani non) 1, 1 abscedentes ad ripa pænei 3, 1 regis | de summa cum Drak. 3 secundæ | condicione Gron.

cionem honestæ pacis uteretur potius, quam, spe vana evectus, in casum irrevocabilem se daret. Modum imponere secundis rebus nec nimis credere serenitati præsentis fortunæ prudentis hominis et merito felicitis esse. Mitteret ad consulem, qui foedus in easdem leges renovarent, quibus Philippus pater eius pacem ab T. Quinctio victore accepisset. Neque finiri bellum magnificentius quam ab tam memorabili pugna posse, neque spem firmiorem pacis perpetuæ dari, quam quæ perculsos adverso proelio Romanos molliores factura sit ad paciscendum. Quod si Romani tum quoque insita pertinacia æqua aspernarentur, deos hominesque et moderationis Persei et illorum pervicacis superbix futuros testes. Numquam ab talibus consiliis abhorrebat regis animus. Itaque plurium adsensu conprobata sententia, legati, ad consulem missi, adhibito frequenti consilio auditi sunt. Pacem petiere, vectigal, quantum Philippus pacatus esset, daturum Persea Romanis pollicentes; urbibus, agris locisque, quibus Philippus cessisset, cessurum et ipsum. Hæc legati. Summotis his, cum consultarent, Romana constantia vicit in consilio. Ita tum mos erat, in adversis voltum secundæ fortunæ gerere, moderari animo in secundis. Responderi placuit, ita pacem dari, si de summa rerum liberum senatui permittat rex de se deque universa Macedonia statuendius. Hæc cum renuntiassent legati, miraculo ignaris Romanis moris pertinacia esse, et plerique vetare amplius mentionem

4, 1 iponeret 2 nec minus | serenitate præsentis hominis 3 esset 5, 2 spacem b t. quinctio 6, 1 neque sinere 2 quam apta memorabili | pugna spem Crev. et Mg. Em. 546 (Gryn. a tam mem. (Kr. desinere) pugna: neque spem) 7, 2 romana 8, 2 et 9, 1 adsensum conprobata est sententia legati Mg. Em. 546 9, 1 cons. | Voces adhibito frequenti consilio bis scriptæ. 10, 1 petere Perizon. 2 pollicentibus 3 cessisset cæsarum (Gryn. cessurum) primum Gron. (Periz. quam primum) 11, 3 uidit in considio | in aduersus 3 moderari animos Mg. Em. 546 12, 3 permittit 13, 1 hæ cum | ignaris moris pertinacia moris esse Mg. (Gryn. ignaris moris pertinacia Romanorum esse) 2 vetari

- pacis facere; ultro mox quæsituros, quod oblatum fastidiant.
- 14 Perseus hanc ipsam superbiam (quippe ex fiducia virium esse) timere, et summam pecuniæ augens, si pretio pacem emere
- 15 posset, non destitit animum consulis temptare. Postquam nihil ex eo, quod primo responderat, mutabat, desperata pace ad Sycurium, unde profectus erat, rediit, belli casum de integro temptaturus.
- 63 Fama equestris pugnae vulgata per Græciam nudavit voluntates hominum. Non enim solum qui partis Macedonum erant, sed plerique ingentibus Romanorum obligati beneficiis, quidam vim superbiamque regiam experti, læti eam famam
- 2 acceperere, non ob aliam causam quam pravo studio, quo etiam in certaminibus ludicris vulgus utitur, deteriori adque infirmiori
- 3 favendo. Eodem tempore in Bœotia summa vi Haliartum Lucretius prætor oppugnabat; et quamquam nec habebant externa auxilia obsessi præter Coronæorum iuniores, qui prima obsidione mœnia intraverant, neque sperabant, tamen ipsi ani-
- 4 mis magis quam viribus resistebant. Nam et eruptiones in opera crebro faciebant, et arietem admotum nunc ** libramento plumbi gravatum ad terram urguebant, et si qua declinare nequiverant ictum, pro diruto muro novum tumultuario opere, raptim ex ipsa ruinæ strage congestis saxis, extruebant.
- 5 Cum operibus lentior oppugnatio esset, scalas per manipulos dividi prætor iussit, [ut] corona undique mœnia adgressurus, eo magis suffecturam ad id multitudinem ratus, quod, qua parte palus urbem cingit, nec adtinebat oppugnari nec poterat.

3 quæsiturus 14, 2 prætio 3 animum contemptare 15, 2 responderant mutabant | pace assurium 3 redit LXIII, 1, 4 superbiamque experti *Mg. post Gronovium, qui Macedonum supplebat, Weiss. regis.* 2, 1 ab aliam 2 infirmiore 3, 1 in boetiam | aliarum lucretius 2 oppugnat *Duk.* | externi 3 coronæorum 4, 2 nunc libramento (*Kreys.* nunc saxis ingentibus, nunc libramento. *Gryn. om. nunc*) 3 declinarent qui auguerant *Vahlen Philol. 1863 p. 156* (*Gryn. declinarent qui agebant ictum*) 5 opera 5, 1 operibus lentio esset (*Gryn. operibus oppugnatio lentior esset*) 2 ut notavit *Druk.*

Ipse ab ea parte, quæ duæ turres quodque inter eas muri 6 erat, *corruebat*, duo milia militum delectorum admovit, ut eodem tempore, quo ipse transcendere ruinas conaretur, concursu adversus se oppidanorum facto, scalis vacua defensoribus mœnia capi parte aliqua possent. Haud segniter oppidani vim eius 7 arcere parant. Nam super stratum ruinis locum fascibus aridis sarmentorum iniectis, stantes cum ardentibus facibus, accensos eam se sæpem minabantur, ut, incendio intersæpti ab hoste, spatium ad obiciendum interiorem murum haberent. Quod 8 inceptum eorum fors inpediit; nam tantus repente effusus est imber, ut nec accendi facile pateretur et exstingueret accensa. Itaque et transitus per distracta fumantia virgulta patuit, et 9 in unius loci præsidium omnibus versis, mœnia quoque pluribus simul partibus scalis capiuntur. In primo tumultu captæ urbis 10 seniores inpubesque, quos casus obvios optulit, passim cæsi; armati in arcem confugerunt, et postero die, cum spei nihil superesset, deditione facta, sub corona venierunt. Fuerunt 11 autem MM ferme et quingenti. Ornamenta urbis, statuæ et tabulæ pictæ, et quidquid pretiosæ prædæ fuit, ad naves delatum; urbs diruta a fundamentis. Inde Thebas ductus exer- 12 citus; quibus sine certamine receptis, urbem tradidit exulibus et qui Romanorum partis erant; adversæ factionis hominum fautorumque regis ac Macedonum familias sub corona vendidit. His gestis in Bœotia, ad mare ac naves rediit.

Cum hæc in Bœotia gererentur, Perseus ad Sycurium 64 stativa dierum aliquot habuit. Ubi cum audisset, raptim Ro- 2

6, 1 duæ ut tres quoque inter | muri fuerat duo *Mg. post Kreys.* *Em. 547 n.* (*Gryn. muri prorutum fuerat, duo*) 2 admonit eodem 4 factio 7, 1 oppidani tum eius 3 fascibus 4 eam se sæpe *Mg. Em. 547* (*Gryn. ea se sæpe*) 8, 2 inpedit | repente est infusus est 3 accendendi 9, 2 omnibus verbis 10, 2 obuius | passim cæssi 11, 2 ∞ ∞ ferme et : ornamenta | statuæ tabulæ et pictæ 3 prætiosæ 4 urbis 12, 1 inttehanos ductus 2 recepti 3 adversa 5 in boetiam | naves d redit LXIV, 1, 1 in boetia | perseussassyrium 2, 1 audissent

manos circa ex agris demessum frumentum convehere, deinde ante sua quemque tentoria spicas fascibus desecantem, quo purius frumentum tereret, ingentes acervos per tota castra
 3 stramentorum fecisse, ratus incendio opportuna esse, faces tædamque et malleolos stuppæ inlitos pice parari iubet, adque ita media nocte profectus est, ut prima luce adgressus falleret.
 4 Nequidquam primæ stationes oppressæ tumultu ac terrore suo ceteros excitaverunt, signumque datum est arma extemplo capiendi; simulque in vallo, ad portas miles instructus erat, et
 5 † in conste oppugnationis castrorum. Perseus [et] extemplo circumegit aciem et prima impedimenta ire, deinde peditum signa ferri iussit; ipse cum equitatu et levi armatura substitit ad agmen cogendum, ratus, id quod accidit, insecuturos ad ex-
 6 tremam ab tergo carpenda hostes. Breve certamen levis armaturæ maxime cum procursatoribus fuit; equites peditesque sine
 7 tumultu in castra redierunt. Demessis circa segetibus, Romani ad Crannona, intactum agrum, castra movent. Ibi cum securi et propter longinquitatem et viæ inopis aquarum difficultatem,
 8 quæ inter Sycurium et Crannona est, stativa haberent, repente prima luce in imminentibus tumulis equitatus regius cum levi armatura visus ingentem tumultum fecit. Pridie per meridiem profecti ab Sycurio erant; peditum agmen sub lucem relique-
 9 rant in proxima planitie. Stetit paulisper in tumulis, elici

3 spicias | *Gron.* falcibus 4 terere et ingentis | tota castramentorum 3, 1 esse fastædamque 2 malleolus 3 profectus ut *Mg.* | fallere 4, 1 (*Vulgo interpungunt*: Nequidquam. Primæ cet. *Em.* 547) 2 *Gryn.* exciverunt 3 *Fort.* in vallo et ad portas 4 et inconste oppugnationis castrorum *Excidis* videtur, relictis litteris incon, extrema pars sententiæ et initium sequentis, cuius hæc videtur forma fuisse: Omissa spe oppugnationis castrorum Perseus extemplo, om. et (*Gryn.* instructus erat et intentus propugnationi castrorum.) 5, 2 acie 5 hostis 7, 2 ad crannonam (*Gryn.* ad Crannonium int.) | castra mouentibus ibi (*H. bis scribi ibi cum dicit.*) 3 propter cum longintate (*Gryn.* propter castrorum longinquitatem) 4 sicurium et cranniana 8, 2 luce imminentibus 4 sycirio | sub luce 5 planitiæ 9, 1 *Probabiliter Heldius* paulisper Perseus

posse ratus ad equestre certamen Romanos. Qui postquam nihil movebant, equitem mittit, qui pedites referre ad Sycurium signa iuberet; ipse mox insecutus. Romani equites, mo- 10 dico intervallo sequentes, sicubi sparsos ac dissipatos invadere possent, postquam confertos abire, signa adque ordines servantes, viderunt, et ipsi in castra redeunt.

Inde, offensus longinquitate itineris, rex ad Mopselum ca- 65 stra movit; et Romani, demessis Crannonis segetibus, in Phallannæum agrum transeunt. Ibi cum ex transfuga cognosset 2 rex, sine ullo armato præsidio passim vagantes per agros Romanos metere, cum *M* equitibus, duobus milibus Thracum et Cretensium profectus, cum, quantum adcelerare poterat, effuso agmine isset, improvise adgressus est Romanos. Iuncta 3 vehicula, pleraque onusta, mille admodum capiuntur, DC ferme homines. Prædam custodiendam ducendamque in castra trecentis 4 Cretensium dedit. Ipse, revocato ab effusa cæde equite et re- 5 liquis peditum, ducit ad proximum præsidium, ratus haud magno certamine opprimi posse. *L. Pompeius* tribunus mili- 6 tum præerat, qui percussos milites repentino hostium adventu in propinquom tumultum recepit, loci se præsidio, quia numero et viribus impar erat, defensurus. Ibi cum in orbem milites 7 coegisset, ut densatis scutis ab ictu sagittarum et iaculorum sese tuerentur, Perseus, circumdato armatis tumulo, alios ascensum undique temptare iubet et comminus prælium conserere, alios eminus tela ingerere. Ingens Romanos terror circum- 8 stabat; nam neque conferti propellere eos, qui in tumultum connitebantur, poterant et, ubi ordines procursando solvissent,

2 romanos quattuor postquam 3 equites | sycirium 4 insecuti LXV, 1, 1 itineri 2 grannonis | palanneum 2, 2 uagantis 3 cum equitibus | tracum 5 issent *Doringius* 3, 2 pleraque honesta | capiuntur ac ferme 5, 2 aut magno 3 posset 6, 3 propinquam 4 uiribus imperat 7, 2 secutis abiectus sagittarum *Duk.* (*Gryn.* scutis ab iactu) 3 alio 5 et 8, 1 alios seminus | ingerere religes *Kreyss.* (*Gryn.* ingerere. Anceps) | romanus 2 conferti propter eos *Mg. Em.* 548 (*Gryn.* conferti pugnare propter eos) | in tumultum conabantur *Weiss.* (*Gryn.* ascendere in tum. conabantur)

- 9 patebant iaculis sagittisque. Maxime cestrosphendonis vulnera-
bantur. Hoc illo bello novum genus teli inventum est. Bi-
palme spiculum hastili semicubitali infixum erat, crassitudine
10 digiti; huic abiegnæ breves pinnæ tres, velut sagittis solent,
circumdabantur; funda media duo scutalia inparia habebat;
cum maiori nisu libratum funditor habena rotaret, excussum
11 velut glans emicabat. Cum et hoc et alio omni genere telo-
rum pars vulnerata militum esset, nec facile iam arma fessi
sustinerent, instare rex, ut dederent se, fidem dare, præmia
interdum polliceri; nec cuiusquam ad deditionem flectebatur
animus, cum ex insperato iam opstinatis mori spes adfulsit.
12 Nam cum ex frumentatoribus refugientes quidam in castra
nuntiassent consuli, circumsideri præsidium, motus periculo tot
civium (nam DCCC ferme, et omnes Romani erant) cum equi-
tatu ac levi armatura (accesserant nova auxilia, Numidæ pe-
dites equitesque et elephant) castris egreditur, et tribunis mi-
13 litum imperat, ut legionum signa sequantur. Ipse, velitibus
ad firmanda levium armorum auxilia adiectis, ad tumultum
14 præcedit. Consul is latera tegunt Eumenes, Attalus et Misa-
genes, regulus Numidarum.
- 66 Cum in conspectu prima signa suorum circumsessis fue-
runt, Romanis quidem ab ultima desperatione recreatus est
2 animus; Perseus, cui primum omnium fuerat, ut, contentus
fortuito successu, captis aliquot frumentatoribus occisisque, non
3 tereret tempus in obsidione præsidii, secundum, ea quoque
temptata utcumque, cum sciret nihil roboris secum esse, dum

4 putabant iaculis | *Gryn.* sagittisve 9, 1 cestrosphendonis 2 bellum | bi-
palmaie 3 astili semicubitali 10, 1 huic abiegebræue pinnæ *Kreyss.*
e Polyb. XXVII, 9 (Gryn. huic ad libramen pinnæ) 2 circumfunda-
bantur | duo cum alia inpari *I. A. Ernestius (Gryn. duo funalia)* 3 maioris
sinu *Kreyss.*; *Gryn.* maiori sinu | funditur 11, 2 armi 3 præmi 5 opstinatiti
12, 3 accc. 13, 3 præcedentis 14, 1 mysagenes (*F. Attalusque.*
Em. 70) LXVI, 1, 1 cum inspectum prima 2 ab ultu 2, 2 capitis
aliquod 3 terere 3, 2 utcumque secum sciret

liceret intacto, abire, et ipse hostium adventum, elatus successu,
mansit et, qui phalangem arcesserent, propere misit; quæ et 4
serius, quam res postulabat, et, raptim acta, turbata cursu
adversus instructos et præparatos erat adventura. Consul an-
teveniens extemplo prælium conseruit. Primo resistere Mace- 5
dones; deinde, ut nulla re pares erant, amissis trecentis pedi-
tibus, viginti quattuor primoribus equitum ex ala, quam sacram
vocant, inter quos Antimachus etiam præfectus alæ cecidit,
abire conantur. Ceterum iter prope ipso prælio tumultuosius 6
fuit. Phalanx, abs trepido nuntio accita, cum raptim duceretur,
primo in angustiis captivorum agmini oblata vehiculisque fru-
mento onustis hæsit; ingens ibi vexatio partis utriusque fuit, 7
nullo expectante, ut utcumque explicaretur agmen, sed armatis
deicientibus per præceps impedimenta (neque enim aliter
via aperiri poterat), iumentis, cum stimularentur, in turba sæ-
vientibus. Vix ab incondito agmine captivorum expedierant 8
sese, cum regio agmini percussisque equitibus occurrunt. Ibi
vero clamor iubentium referre signa ruinæ [quoque] prope si-
mitem trepidationem fecit, ut, si hostes, intrare angustias ausi,
longius insecuti essent, magna clades accipi potuerit. Consul, 9
recepto ex tumulto præsidio, contentus modico successu in
castra copias reduxit. Sunt, qui eo die magno prælio pug-
natum auctores sint; VIII milia hostium cæsa, in his Sopat-
rum et Antipatrum, regios duces; vivos captos circiter MMDCCC,

3 aduentu 4 phalange 4, 1 *sqg.* qua et — raptim aptaturturbati cursus —
erant adventura *Mg. Em. 548 (Gryn. Qua et serius — et raptim acta,*
turbati cursu — erant adventuri.) 3 antueniens exemplo 5, 3 pedi-
tum ex alia 4 alæ 6, 2 phalans 4 onustis cæsis ingens *Heusinger*
(*Gryn. onustis: iis cæsis ingens*) 7, 2 expectante utrumque *Kreyss.*
(*Gryn. expectante utcumque*) 3 deitinentib. præceps *Kreyss.* (*Gryn.*
detrudentibus per præceps) | aliter a via periri 4 iumentis neque enim
cum stimularentur 8, 2 cum a regio agmine 3 quoque *not. Bekker.*
4 ut hostes | introre *Mg. Em. 549 (Gryn. introire)* | auxi 9, 2 mo-
dico concessu 4 auctores sunt (sint *Sigon.*) qui vin hostium 5 ∞ ∞ acce-

10 signa militaria capta viginti septem. Nec incruentam victoriam fuisse; supra quattuor milia et trecentos de exercitu consulis cecidisse; signa sinistræ alæ quinque amissa.

67 Hic dies et Romanis refecit animos et Persea perculit, ut, dies paucos ad Mopselum moratus, sepulturæ maxime militum amissorum cura, præsidio satis valido ad Gonnum 2 relicto, in Macedoniam reciperet copias. Timotheum quendam ex regiis præfectis cum modica manu relinquit ad Philam, 3 iussum Magnetæ ex propinquo temptare. Cum Pellam venisset, exercitu in hiberna dimisso, ipse cum Cotye Thessalonicam 4 est profectus. Eo fama adfertur, Atlesbim, regulum Thracum, et Corragum, Eumenis præfectum, in Cotyis fines impetum 5 fecisse et regionem, Marenen quam vocant, cepisse. Itaque dimittendum Cotyn ad sua tuenda ratus, magnis proficiscentem donis prosequitur. Ducenta talenta, semestre stipendium, equi- 6 tatui numerat, cum primo annum dare constituisset. Consul, postquam profectus Persea audivit, ad Gonnum castra movet, si potiri oppido posset. Ante ipsa Tempe in faucibus situm Macedoniæ claustra tutissima præbet et in Thessaliam oppor- 7 tunum Macedonibus decursum. Cum et loco et præsidio valido inexpugnabilis urbs esset, abstinit incepto. In Perrhæbiam flexis itineribus, Malloea primo impetu capta ac direpta, Tri- 8 poli aliaque Perrhæbia recepta, Larisam rediit. Inde Eumene adque Attalo domum remissis, Misageni Numidisque hiberna in proxumis Thessaliæ urbibus distribuit, et partem exercitus

10, 3 sinistra alæ LXVII, 1, 3 amissorum curiam | connum 2, 1 moteum quendam 2 regis | relinquit 3 iussu | et propinquo *Kreyss.*

(*Gryn.* et propinquos) 3, 2 tessalonicam 4, 1 atlembim (*H. autlembim*) | tracum corrachum eumenis pr. (et *add. Frob. II.*) 3 fecisset regionem | marenem 5, 4 numera | anum dare 6, 2 connum 3 si potiori | ipsam tempe 4 macædoniæ | tessaliam 7, 2 inexpugnabilis res esset *Gron.* | in perrebiam flexit 4 aliquæ perrebiam | redit 8, 1 eumenen 2 romam remissis | misachin numidisque hiberna *Mg. Em. 549* (*Gryn.* Misagenem Numidasque in hiberna) 3 tessalis

ita per totam Thessaliam divisit, ut et hiberna commoda omnes haberent et præsidio urbibus essent. Q. Mucium lega- 9 tum cum duobus milibus ad optinendam Ambraciam misit. Græcarum civitatum socios omnes præter Achæos dimisit. Cum exercitus parte profectus in Achaiam Phthiotim, Pteleum desertum fuga oppidanorum diruit a fundamentis, Antronas voluntate incolentium recepit. Ad Larisam deinde exercitum 10 admovit. Urbs deserta erat; in arcem omnis multitudo concesserat; eam oppugnare adgreditur. Primi omnium Macedo- 11 nes, regium præsidium, metu excesserunt. A quibus relictæ oppidani in deditionem extemplo veniunt. Dubitare inde, utrum Demetrias prius adgredienda foret an in Bœotia aspi- ciendæ res. Thebani, vexantibus eos Coronæis, in Bœotiam 12 arcessebant. Et ob horum preces et quia hibernis aptior regio quam Magnesia erat, in Bœotiam duxit.

4 tessaliam | hibernam commodam 5 habent 9, 3 sociis | acheos dimisit eos. cum 4 phthiotim etheleum 5 dirifuit | *Gryn.* Antrona; *vid. ad c. 42, 1.* 6 voluntatem colentium *Mg. Em. 549* (*Gryn.* voluntate colentium) 11, 2 excesserat *Mg. Em. 549* (*Gryn.* excesserant) 3 dubitari *Duk. (Valden Dubitantem inde — res, Thebani)* 4 in boetiam 12, 1 tebani vexantibus eius coronæis | boetiam 2 et horum præces quia *Mg. (Gryn. Ad horum preces, quia)* 3 magnesiæ | boetiam.

Subscriptio (p. 79 v.) hæc est:

TITI LIVI AB URBE CONDITA
LIB. XLII EXP. INC.
LIB. XLIII FELICITER.

Liber XLIII.

- 1 Eadem æstate, qua in Thessalia hæc gesta sunt, ** legatus
in Illyricum a consule missus opulenta duo oppida oppugnavit;
2 Ceremiam vi adque armis coegit in deditionem, omniaque iis
sua concessit, ut opinione clementiæ eos, qui Carnuntem, mu-
3 nitam urbem, incolebant, adliceret. Postquam nec, ut dederent
se, compellere neque capere opsidendo poterat, ne duabus op-
pugnationibus nequicquam fatigatus miles esset, quam prius
4 intactam urbem reliquerat, diripuit. Alter consul C. Cassius
nec in Gallia, quam sortitus erat, memorabile quicquam gessit
et per Illyricum ducere legiones in Macedoniam vano incepto
5 est conatus. Ingressum hoc iter consulem, senatus ex Aquilei-
ensium legatis cognovit, qui, querentes coloniam suam novam
et infirmam, necdum satis munitam inter infestas nationes
6 Histrorum et Illyriorum esse, cum peterent, ut senatus curæ
haberet, quomodo ea colonia muniretur, interrogati, vellente
7 eam rem C. Cassio consuli mandari, responderunt, Cassium,
Aquileiam indicto exercitu, profectum per Illyricum in Macedoniam
esse. Ea res primo incredibilis visa, et pro se quis-

I, 1, 1 ætate | in thessalia legatus Kr. Legati nomen intercidit nec, ut Sigon. putavit, Q. Mucius is esse potuit. (Gryn. in Thessalia equestri pugna vicere Romani, legatus) 2 cons omissus | oppugnajui ceremiam Weiss., Mg. Nomen urbis incertum est. (Gryn. oppida vi atque) 2, 1 omniaquæ is 2 concessit in opinione | que carnuntem cap munitam 3, 2 conplere 3 nequicquam 4 reliq|rat 4, 3 inlyricum | ligiones | madoniam 5, 2 quiq|rerentes 4 systorum 7, 2 inlyricum | macedoniam se ea

que credere, Carnis forsitan aut Histris bellum inlatum. Tum 8
Aquileienses, nihil se ultra scire nec audere adfirmare, quam
XXX dierum frumentum militi datum et duces, qui ex Italia
itinera in Macedoniam nossent, conquisitos abductosque. Enim- 9
vero senatus indignari, tantum consulem ausum, ut suam pro-
vinciam relinqueret, in alienam transiret, exercitum novo pe-
riculosoque itinere inter exteras gentes duceret, viam tot na-
tionibus in Italiam aperiret. Decernunt frequentes, ut C. 10
Sulpicius prætor tres ex senatu nominet legatos, qui eo die
proficiscantur ex urbe et, quantum adcelerare possint, Cassium
consulem, ubicumque sit, persequantur; nuntient, ne bellum 11
cum ulla gente moveat, nisi cum qua senatus gerendum cen-
suerit. Legati hi profecti: M. Cornelius Cethegus, M. Fulvius,
P. Marcius Rex. Metus de consule adque exercitu distulit 12
eo tempore muniendæ Aquileiæ curam.

Hispaniæ deinde utriusque legati aliquot populorum in 2
senatum introducti. Ii, de magistratuum Romanorum avaritia 2
superbiaque conquesti, nixi genibus ab senatu petierunt, ne se
socios fœdius spoliari vexarique quam hostes patiantur. Cum 3
et alia indigna quererentur, manifestum autem esset, pecunias
captas, L. Canuleio prætori, qui Hispaniam sortitus erat, ne-
gotium datum est, ut in singulos, a quibus Hispani pecunias
repererent, quinos recuperatores ex ordine senatorio daret, pa-
tronosque, quos vellent, sumendi potestatem faceret. Vocatis 4
in curiam legatis recitatum est senatus consultum, iussique no-
minare patronos. Quattuor nominaverunt, M. Porcium Cato- 5
nem, P. Cornelium Cn. F. Scipionem, L. Æmiliū L. F.

9, 3 periculoso Mg. 4 inter ceteras | ducere Gron. 5 aperire Gron. 10, 2 tris
3 possent Mg. Em. 550 11, 1 nec bellum 2 cum quæ | censuerant Perizon.
(Gryn. censuerat) 3 hii Gron. (Gryn. ii) | cetegus 4 p. m rex 12, 1 metu II,
1, 1 aliquod 2 senatu Sigon. 2, 1 introducti idem magistratuum 2 super-
biaque quæ conquesti 3 hostiis 3, 2 indigna q. | rererentur 3 canuleio
5 Gryn. peterent | quinos recuperarent ex 4, 2 .sc | nominare t
patronos 5, 2 scipio | l. æmiliū f. m. (Gryn. M. F.) paulum Pighius

- 6 Paulum, C. Sulpicium Gallum. Cum M. Titinio primum, qui
prætor A. Manlio, M. Iunio consulibus in citeriore Hispania
fuerat, recuperatores sumpserunt. Bis ampliatus, tertio abso-
7 lutus est reus. Dissensio inter duarum provinciarum atos
est orta; citerioris Hispaniæ populi M. Catonem et Scipionem,
ulterioris L. Paulum et Gallum Sulpicium patronos sumpse-
8 runt. Ad recuperatores adducti a citerioribus populis P. Fu-
9 rius Philus, ab ulterioribus M. Matienus. Ille Sp. Postumio,
Q. Mucio consulibus triennio ante, hic biennio prius, L. Po-
10 stumio, M. Popilio consulibus, prætor fuerat. Gravissimis
criminibus accusati ambo ampliatiq; cum dicenda de integro
causa esset, excusati exilii causa solum vertisse. Furius Præ-
11 neste, Matienus Tibur exulatum abierunt. Fama erat, prohi-
beri a patronis nobiles ac potentes compellare, auxitque eam
suspicionem Canuleius prætor, quod, omissa ea re, dilectum
habere instituit. Dein repente in provinciam abiit, ne plures
12 ab Hispanis vexarentur. Ita, præteritis silentio oblitteratis,
in futurum tamen consultum ab senatu Hispanis, quod impe-
tratum, de frumenti æstimationem magistratus Romanus haberet,
neve cogeret vicesumas vendere Hispanos, nisi quanti ipsi vel-
lent; et ne præfecti in oppida sua ad pecunias cogendas im-
ponerentur.
- 3 Et alia novi generis hominum ex Hispania legatio venit.
- 2 Ex militibus Romanis et ex Hispanis mulieribus, cum quibus
conubium non esset, natos se memorantes, supra quattuor
milia hominum orabant, ut sibi oppidum, in quo habitarent,
3 daretur. Senatus decrevit, uti nomina sua apud L. Canuleium
profiterentur eorumque, si quos manumisissent; eos Carteiam

6, 2 consule 3 sumserunt nis 7, 2 est ora | populi. 4 sumserunt
9, 2 hinc uenit prius 3 c. popilio 10, 3 excusatio exilii 11, 2 nobilis
| au | adque 4 abstinere plures 12, 2 futurum consultamentum ab Kreyss.
(Gryn. futurum consultum ab) 4 uicenumas | hispanonis quanti ipse uellent
Mg. (Gryn. Hispanos quanti ipse uellet) III, 2, 3 hominum ex hi-
spania orabant 3, 2 proficerentur | manumisissent Mg. Em. 551 (Gryn.
profiterentur: eorumque si quos manumisisset, eos)

ad Oceanum deduci placere. Qui Carteiensium domi manere 4
vellent, potestatem fieri, uti numero colonorum essent, agro
adsignato. Latinam eam coloniam esse libertinorumque appel-
lari. Eodem tempore ex Africa et Gulussa regulus, Masi- 5
nissæ filius, legatus patris, et Carthaginienses venerunt. Gu- 6
lussa prior in senatum introductus, et de iis, quæ missa erant
ad bellum Macedonicum a patre suo, exposuit, et, si qua
præterea vellent imperare, præstaturum merito populi Romani
est pollicitus, et monuit patres conscriptos, ut a fraude Car-
thaginiensium caverent. Classis eos magnæ parandæ consilium 7
cepisse, specie pro Romanis et adversus Macedonas; ubi ea
parata instructaque esset, ipsorum fore potestatis, quem hostem
aut socium habeant. Hanc iniec * *

* * tis tantum pavorem ingressi castra, ostentantes ca- 2 4
pita, fecerunt, ut, si admotus extemplo exercitus foret, capi A. u. c. 584.
castra potuerint. Tum quoque fuga ingens facta est; et erant, A. Chr. 170.
qui legatos mittendos ad pacem precibus petendam censerent; (A. Hostilio
civitatesque complures, eo nuntio audito, in deditionem vene- Mancino, A.
runt. Quibus purgantibus sese culpamque in duorum amen- Atilio Serra-
no con-)
3 tiam conferentibus, qui se ultro ad pœnam ipsi optulissent,
cum veniam dedisset prætor, profectus extemplo ad alias civi- 4
tates, omnibus imperata facientibus, quieto exercitu pacatum

, 2 potestatem fore, sed verbo obscure scripto; Mg. Em. l. c. (Vahlen affirmat
saltem si et ri in codice apparere. Dobreus ut in numero) | H. esset 3 coloniam
fuisse Gron. 5, 1 gulussa matsinissæ regulus filius Kreyss. (Gryn. Gulussa
Masinissæ regis filius) 6, 2 introductus et missa Mg. (Gryn. intr. et, quæ
missa) 3 exptosuit 4 imperarent | merito pr 5 et monuit et patres
conscripsi 7, 1 consilium coepissus specie, sed litteræ sus tam obscuræ,
ut legi vix possint. 2 macedoniasubea parata 4 In v. iniec desinit fol.
82 codicis, qualis nunc est. Deinde desunt quaterniones quattuor XV,
XVI, XVII, XVIII, in quibus erat finis narrationis rerum P. Licinio
et C. Cassio cons. actarum et maior pars narrationis rerum A. Hostilio et
A. Atilio (a. 170 a. Chr.) actarum. IV, 2, 1 tis tantum extitit pa-
uor ingressi Kreyss. suspicatur fuisse: Tantum exinde pavorem! 2 ca-
pita castra 3 fugadingens 4 præcibus

agrum, qui paulo ante ingenti tumultu arserat, peragravit.
 5 Hæc lenitas prætoris, qua sine sanguine ferocissimam gentem
 domuerat, eo gratior plebi patribusque fuit, quo crudelius
 avariusque in Græcia bellatum et ab consule Licinio et ab
 6 Lucretio prætore erat. Lucretium tribuni plebis absentem
 contionibus adsiduis lacerabant, cum reipublicæ causa abesse
 excusaretur; sed tum adeo vicina etiam inexplorata erant, ut
 is eo tempore in agro suo Antiati esset aquamque ex manu-
 7 biis Antium ex flumine Loracinæ duceret. Id opus centum
 triginta milibus æris locasse dicitur. Tabulis quoque pictis
 8 ex præda fanum Æsculapi exornavit. Invidiam infamiamque
 ab Lucretio averterunt in Hortensium, successorem eius, Ab-
 deritæ legati, flentes ante curiam querentesque, oppidum suum
 9 ab Hortensio expugnatum ac direptum esse. Causam excidii
 fuisse urbi, quod, cum centum milia denarium et tritici L
 milia modium imperaret, spatium petierint, quo de ea re et
 10 ad Hostilium consulem et Romam mitterent legatos. Vixdum
 ad consulem se pervenisse, et audisse oppidum expugnatum,
 11 principes securi percussos, sub corona ceteros venisse. Indigna
res senatui visa, decreveruntque eadem de Abderitis, quæ *de*
 Coronæis decreverant priore anno, eademque pro contione
 12 edicere Q. Mænium prætorem iusserunt. Et legati duo, C.
 Sempronius Blæsus, Sex. Iulius Cæsar, ad restituendos in li-
 13 bertatem Abderitas missi. Iisdem mandatum, ut et Hostilio
 consuli et Hortensio prætori nuntiarent, senatum Abderitis
 iniustum bellum inlatum, conquirique omnes, qui in servitute
 sint, et restitui in libertatem, æcum censere.

4, 3 que 5, 1 sine sanguinem 6, 3 erantut 4 *H.* in eo agro | esset quamque
 7, 2 locoasse 8, 2 auerterent | abderite 3 quærentesque 9, 2 cum in cen-
 tum milia 3 impetraret | *Gryn.* petierunt | quod ea re 10, 1 legatossuixdum 3
 percussos corona sub ceteros uenisse et audisse | indignesenatui
Gron. (*Gryn.* Indigna senatui) 11, 2 que coroneis 3 eandemquæ 4 edicere
 quæ mænium 12, 2 blesius 3 abderitis 13, 1 isdem 2 nuntiarent
 senatu nuntiarent abderitis 3 conquæriquæ

Eodem tempore de C. Cassio, qui consul priore anno 5
 fuerat, tum tribunus militum in Macedonia cum A. Hostilio
 erat, querelæ ad senatum delatæ sunt, et legati regis Gallo-
 rum Cincibili venerunt. Frater eius verba in senatu fecit, 2
 questus, Alpinorum populorum agros, sociorum suorum, depopu-
 latum C. Cassium esse et inde multa milia hominum in
 servitute abripuisse. Sub idem tempus Carnorum Histro- 3
 rumque et Iapydum legati venerunt: Duces sibi ab consule
 Cassio primum imperatos, qui in Macedoniam ducenti exer-
 citum iter monstrarent; pacatum ab se, tamquam ad aliud 4
 bellum gerendum, abisse; inde ex medio regressum itinere
 hostiliter peragrasse fines suos; cædes passim rapinasque et
 incendia facta; nec se ad id locorum scire, propter quam cau-
 sam consuli pro hostibus fuerint. Et regulo Gallorum absenti 5
 et his populis responsum est, senatum ea, quæ facta queran-
 tur, neque scisse futura neque, si sint facta, probare. Sed
 indicta causa damnari absentem consularem virum, iniurium
 esse, cum is rei publicæ causa absit. Ubi ex Macedonia red- 6
 isset C. Cassius, tum, si coram eum arguere vellent, cognita
 re senatum daturum operam, uti satisfiat. Nec responderi 7
 tantum iis gentibus, sed legatos mitti, duos ad regulum trans
 Alpes, tres circa eos populos placuit, qui indicarent, quæ pa-
 trum sententia esset. Munera mitti legatis ex binis milibus 8
 æris censuerunt. Duobus fratribus reguli hæc præcipua, tor-
 ques duo ex quinque pondo auri facti, et vasa argentea quin-
 que ex viginti pondo, et duo equi phalerati cum agasonibus,
 et equestria arma et sagula, et comitibus eorum vestimenta,

V, 1, 2 fuerat cum tribunis militibus 3 quærellæ 4 cincibili tenuerunt
 2, 1 senatum 2 quæstus | depopulorum c. cassius 3, 1 id tempus
Kreyss. | histrorumquepydum 4, 1 pacamtum | ad aliud id bellum 2 ex
 mediocregressum hostiliter itinere peragrasse 3 suos duces passim *Kreyss.*
 (*Gryn.* duces om.) 5, 2 senatu | quærantur 6, 2 tu 7, 3 alpis | indicarent
 q. 4 esse 8, 2 duo fratres regulis *Mg.* (*Gryn.* duobus fratribus regulis)
 4 phalaerati 5 armatautsagula *Mg.* (*Gryn.* arma ac sagula)

9 liberis servisque, — hæc missa; illa petentibus data, ut deno-
rum equorum iis commercium esset educendique ex Italia po-
10 testas fieret. Legati cum Gallis missi trans Alpes C. Lælius,
M. Æmilius Lepidus; ad ceteros populos C. Sicinius, P. Cor-
nelius Blasio, T. Memmius.

6 Multarum simul Græciæ Asiæque civitatum legati Romam
2 convenerunt. Primi Athenienses introducti. Ii se, quod na-
vium habuerint militumque, P. Licinio consuli et C. Lucretio
prætori misisse exposuerunt; quibus eos non usos frumenti
3 sibi centum milia imperasse; quod, quamquam sterilem terram
ararent ipsosque etiam agrestes peregrino frumento alerent,
tamen, ne deessent officio, confecisse; et alia, quæ impera-
4 rentur, præstare paratos esse. Milesii, nihil, quod præstitissent,
memorantes, si quid imperare ad bellum senatus vellet, præ-
5 stare se paratos esse polliciti sunt. Alabandenses templum
Urbis Romæ se fecisse commemoraverunt ludosque annversa-
6 rios ei divæ instituisse, et coronam auream quinquaginta pondo,
quam in Capitolio ponerent, donum Iovi optimo maximo attu-
lisse, et scuta equestria CCC; ea, cui iussissent, tradituros.
Donum ut in Capitolio ponere et sacrificare liceret, petebant.
7 Hoc et Lampsaceni, LXXX pondo coronam adferentes, pete-
8 bant, commemorantes, discessisse se a Perseo, postquam Ro-
manus exercitus in Macedoniam venisset, cum sub dicione
9 Persei et ante Philippi fuissent. Pro eo, et quod imperato-
ribus Romanis omnia præstitissent, id se tantum orare, ut in
amicitiam populi Romani reciperentur, et, si pax cum Perseo
10 fieret, exciperentur, ne in regiam potestatem reciderent. Ceteris

10, 1 alpis 2 Pigh. Cn. Sicinius ex XLII, 9, 8. VI, 2, 1 introducti
ipse quod 3 prætorio | exposuerint 3, 2 arent Nipperdeius | agrestis
3 et aliquæ imperarentur 4, 1 milessi | nihil præstitissent Mg. Em. 551
(Gryn. nihil præstitisse) 2 præstaret 5, 1 adlabandenses 2 comme-
moraue 6, 1 corona aurea 2 ioui o m 4 poneret sacrificare 7, 1
hoc lamsaceni Gron. 8, 1 discessisse ea perseo | romano exercitu
9, 3 amicitiam pr romani 4 potestatem reciperentur Gron.

legatis comiter responsum; Lampsacenos in sociorum formulam
referre Q. Mænius prætor iussus. Munera omnibus in singulos
binum milium æris data. Alabandenses scuta reportare ad A.
Hostilium consulem in Macedoniam iussi. Et ex Africa legati simul 11
Carthaginensium et Masinissæ venerunt, Carthaginenses tritici de-
ciens centum milia et hordei quingenta indicantes se ad mare de-
vecta habere, ut, quo senatus censuisset, deportarent. Id munus 12
officiumque suum scire minus esse quam pro meritis populi Romani
et voluntate sua; sed sæpe alias, bonis in rebus utriusque populi,
se gratorum fideliumque socium muneribus functos esse. Item 13
Masinissæ legati tritici eandem summam polliciti et M et CC
equites, XII elephantos; et, si quid aliud opus esset, uti in-
peraret senatus; æque propenso animo et quæ ipse ultro polli-
citus sit, præstaturum esse. Gratia et Carthaginensibus et 14
regi actæ, rogatique, ut ea, quæ pollicerentur, ad Hostilium
consulem in Macedoniam deportarent. Legatis in singulos bi-
num milium æris munera missa.

Cretensium legatis commemorantibus, se, quantum sibi 7
imperatum a P. Licinio consule esset sagittariorum, in Mace-
doniam misisse, cum interrogati non infitiarentur, aput Persea 2
maiores numerum sagittariorum quam aput Romanos mili-
tare, responsum est, si Cretenses bene ac naviter destinarent 3
potiorem populi Romani quam regis Persei amicitiam habere,
senatum quoque Romanum iis tamquam certis sociis respon-
sum daturum esse. Interea nuntiarent suis, placere senatui, 4
dare operam Cretenses, ut, quos milites intra præsidia regis
Persei haberent, eos primo quoque tempore domum revoca-

10, 2 committerepossum lamsacenos 3 iussu 4 millium | labandenses 5
hostilium 11, 2 carthaginensium Lacunam Creverius indicavit et explevit.
3 quinquaginta Sigon. 12, 2 pr. 3 populi segregatorum fideliumq
sociumque 13, 3 elefantos | opus esse 4 Gryn. ac quæ | ipso 14, 2 ut
ea quæ bis scripta 3 deportaret VII, 1, 2 a publico licinio | in mace-
donia se misisset i 2, 1 cum infitiati non interrogarentur 3, 2 pr.
3 is tamquam | socis

5 rent. Cretensibus cum hoc responso dimissis, Chalcidenses
 vocati; quorum legatio ipso introitu, ob id quod Micion prin-
 ceptis eorum pedibus captus lectica est introlatus, ultimæ ne-
 cessitatis extemplo visa est, in qua ita adfecto excusatio va-
 letudinis aut ne ipsi quidem petenda visa foret aut data
 7 petenti non esset. Cum sibi nihil vivi relicum præterquam
 linguam ad deplorandas patriæ suæ calamitates præfatus
 esset, exposuit civitatis primum suæ benefacta et vetera et ea,
 quæ Persei bello præstitissent ducibus exercitibusque Roma-
 8 nis; tum, quæ primo C. Lucretius in populares suos prætor
 Romanus superbe, avarè, crudeliter fecisset; deinde, quæ tum
 9 cum maxime L. Hortensius faceret. Quemadmodum omnia
 sibi, etiam iis, quæ patiantur, tristiora, patienda esse ducant
 potius, quam fide decedant, sic, quod ad Lucretium Horten-
 siumque attineret, scire, tutius fuisse claudere portas quam
 10 in urbem eos accipere. Qui exclusissent eos, Emathiam,
 Amphipolim, Maroneam, Ænum, incolumes esse; aput se
 templa omnibus ornamentis compilata, spoliaque sacrilegii C.
 Lucretium navibus Antium devexisse, libera corpora in ser-
 vitutem abrepta, fortunas sociorum populi Romani direptas
 11 esse et cotidie diripi. Nam ex instituto C. Lucreti Horten-
 sium quoque in tectis hieme pariter adque æstate navales
 socios habere, et domos suas plenas turba nautica esse;
 versari inter se, coniuges, liberosque suos, quibus nihil neque
 dicere pensi sit neque facere.

8 Accersere in senatum Lucretium placuit, ut disceptaret
 2 coram purgaretque sese. Ceterum multo plura præsens au-
 divit, quam in absentem iacta erant; et graviores potentio-

5, 1 calcidenses 2 ob it | Bekkerus Micthyio, coll. XXXV, 38, 50, 51.
 4 visa res in *Drak.* 6, 1 adfecta 7, 2 linguas (*N.* linguam esse?)
 8, 2 superavere crudeliter fecisse 9, 2 etiam is 3 quam sine de-
 dan[tur sic *Kreyss.* (*Gryn.* quam se dedant Persi. quod) 10, 2 maronem
 3 spoliataque sacrilegiis *Gron.* 4 libera corpora liberata in 6 cotidie
 die diripi 11, 2 naualis 5 pensisineq. facerem *Sigon.* (*Gryn.* pensi
 neque facere) VIII, 2, 1 pluraq præsens audiuit

resque accessere accusatores duo tribuni plebis, M. Iuventius
 Thalna et Cn. Aufidius. Ii non in senatu modo eum lace- 3
 rarunt, sed in contionem etiam pertracto, multis obiectis pro-
 bris, diem dixerunt. Senatus iussu Chalcidensibus Q. Mænius 4
 prætor respondit, quæ bene meritos sese et ante et in eo
 bello, quod geratur, de populo Romano dicant, ea et scire
 vera eos referre senatum, et perinde, ac debeant, grata esse.
 Quæ facta a C. Lucretio fierique ab L. Hortensio prætoribus 5
 Romanis querantur, ea neque facta neque fieri voluntate se-
 natus, quem non posse existimare, qui sciat, bellum Persei 6
 et ante Philippo, patri eius, intulisse populum Romanum pro
 libertate Græciæ, non ut ea a magistratibus suis socii adque
 amici paterentur? Litteras se ad L. Hortensium prætorem 7
 daturos esse, quæ Chalcidenses querantur acta, ea senatui
 non placere; si qui in servitutem liberi venissent, ut eos con-
 quirendos primo quoque tempore restituendosque in libertatem
 curaret; sociorum navalium neminem præter magistros in
 hospitibus deduci æquum censere. Hæc Hortensio iussu senatus 8
 scripta. Munera binum milium æris legatis missa et vehi-
 cula Micioni publice locata, quæ eum Brundisium commode
 perveherent. C. Lucretium, ubi dies, quæ dicta erat, venit, 9
 tribuni ad populum accusarunt, multamque decies centum mi-
 lium æris dixerunt. Comitibus habitis, omnes quinque et XXX 10
 tribus eum condemnarunt.

In Liguribus eo anno nihil memorabile gestum. Nam 9
 nec hostes moverunt arma neque consul in agrum eorum
 legiones induxit, et, satis explorata pace eius anni, milites 2
 duarum legionum Romanarum intra dies LX, quam in pro-

3 m. iuventius thalna *Sigon.* 4, 1 senatu | calcidensibusque mænus
supra nus scripto i 4 gratia 5, 1 facta c. lucretio fierique (*prius i*
supra scriptum) ab lucretio hortensio pretoribus 2 quærantur | fie vo-
 luntates 6, 1 *Gryn.* Persi 2 patria 3 magistratibus ut socii *Duk.*
Em. 552 (*Gryn.* magistratibus sociis atque amicis) | atque 7, 2
 calcidenses quærantur 3 ut eos con primo 8, 2 millium 3 publicæ
 10, 2 trib' IX, 1, 1 eo nihil 2 neq. consulum agrum

3 vinciam venit, dimisit. Sociorum nominis Latini exercitu ma-
ture in hiberna Lunam et Pisas deducto, ipse cum equitibus
4 Galliae provinciae pleraque oppida adiit. Nusquam alibi
quam in Macedonia bellum erat; suspectum tamen et Gen-
5 tium Illyriorum regem habebant. Itaque et octo naves or-
natas a Brundisio senatus censuit mittendas ad C. Furium
legatum Issam, qui cum praesidio duarum Issensium navium
6 insulae praeerat; (duo milia militum in eas naves sunt inpo-
sita, quae M. Ræcius praetor ex senatus consulto in ea parte
Italiae, quae obiecta Illyrico est, conscripsit;) et consul Ho-
stilius Ap. Claudium in Illyricum cum quattuor milibus pe-
7 ditum misit, ut accolae Illyrici tutaretur. Qui, non contentus
iis, quas adduxerat, copiis, auxilia ab sociis conrogando, ad
VIII milia hominum vario genere armavit, peragrataque omni
ea regione, ad Lychnidum Dassaretiorum consedit.

10 Haud procul inde Uscana oppidum finium plerumque
Persei fuerat. X milia civium habebat et modicum, custodiae
2 causa, Cretensium praesidium. Inde nuntii ad Claudium oc-
culi veniebant, si propius copias admovisset, paratos fore,
qui proderent urbem. Et operae pretium esse; non se ami-
3 cosque tantum, sed etiam milites praeda expleturum. Spes
cupiditati admota ita occaecavit animum, ut nec ex iis, qui
venerant, quemquam retineret, nec opsides, pignus futuros,
afore fraudem agenda rei, posceret, nec mitteret exploratum,
nec fidem acciperet. Die tantum statuta profectus a Lychni-
do, duodecim milia ab urbe, ad quam tendebat, posuit ca-

3, 3 adid 4, 2 tam et 3 inlyriorum | habebat 5, 1 navis 2 a brun-
disios 4 praeerant miserunt dua milia 6, 1 inpositaq. im. recius *Kreyss.*
(*Gryn.* quæ Q. Mænius) 3 inlyrico 4 appium | inlyricum quattuor millibus
5 inlyrici | tutarentur *Perizon.* 7, 2 is 3 N. ex vario? | omnia ea 4 lycidi-
num (*Gryn.* Lychnidum) X, 1, 1 plerique 2 persei ferat *Mg.* (*Gryn.* erat)
2, 1 nuntiis 2 foret 3 praetium 4 praedam 3, 1 spe cupiditatis 2
occecauit animum nec ut is qui 3 uenerunt *Gryn. tacite.* | futuros a
foro et fraudem *Bekkerus* (*Gryn.* futuros furto et fraude agenda). *Sed*
praeterea scribendum videtur: fraudem in agenda re aut ab agenda re.
5 lygdino

stra. Quarta inde vigilia signa movit, mille ferme ad prae- 4
sidium castrorum relictis. Inconpositi, longo agmine effusi,
infrequentes, cum nocturnus error dissiparet, ad urbem per-
venerunt. Crevit neclegentia, postquam neminem armatum 5
in muris viderunt. Ceterum, ubi primum sub ictu teli fuerunt,
duabus simul portis erumpitur, et ad clamorem erumpentium
ingens strepitus e muris ortus ululantium mulierum cum cre-
pitu undique aeris, et incondita multitudo, turba inmixta ser-
vili, variis vocibus personabat. Hic tam multiplex undique 6
obiectus terror effecit, ne sustinere primam procellam erup-
tionis Romani possent. Itaque fugientes plures quam pug-
nantes interempti sunt; vix duo milia hominum cum ipso
legato in castra perfugerunt. Quo longius iter in castra erat, 7
eo plures fessos consecrandi hostibus copia fuit. Ne mora- 8
tus quidem in castris Appius, ut suos dissipatos fuga colli-
geret, quæ res palatis per agros saluti fuisset, ad Lychnidum
protinus reliquias cladis reduxit.

Hæc et alia haud prospere in Macedonia gesta ex Sex. 11
Digitio tribuno militum, qui sacrificii causa Romam venerat,
sunt audita. Propter quæ veriti patres, ne qua maior igno- 2
minia acciperetur, legatos in Macedoniam M. Fulvium Flac-
cum et M. Caninium Rebilum miserunt, qui conperta, quæ
agerentur, referrent; et ut A. Atilius consul comitia consuli- 3
bus rogandis ita ediceret, uti mense Ianuario confici possent,
et ut primo quoque tempore in urbem rediret. Interim M. 4
Ræcio praetori mandatum, ut edicto senatores omnes ex tota

4, 3 dissiparetur 5, 2 sub ictu *Drakenb.* (*Gryn.* sub iactu) 4 stre-
pitusque e muris 5 servili inariis 6, 4 millia (?) 7, 2 eos plura |
consecrando 8, 2 ut uos 3 lycidum XI, 1, 1 ex digitio sexto pr
milia qui sacrificii causa 2 uenerunt 2, 1 neque (*Gryn.* ne quæ) A.
Periz. 2 m. furium *Frob. II.* 3 rebellum miserunt quæcum conperta
3, 1 *Gryn.* et ut A. Hostilius (*Em.* 552) 2 *Gryn.* subrogandis | edi-
cere | ianuario comitia possent *Mg. Em.* 552 (*Gryn.* Ianuario comitia
haberi possent) 3 et ut quoque primo tempore 4, 1 m. recio *Pigh.*

Livius ex rec. Madvigii. VII.

Italia, nisi qui rei publicæ causa abessent, Romam revocaret;
 5 qui Romæ essent, ne quis ultra mille passuum ab Roma ab-
 esset. Ea, uti senatus censuit, sunt facta. Comitia consu-
 6 laria ante diem V Kal. Februarias fuere. Creati consules
 sunt Q. Marcius Philippus iterum et Cn. Servilius Cæpio.
 7 Post diem tertium prætores sunt facti C. Decimius, M. Clau-
 dius Marcellus, C. Sulpicius Gallus, C. Marcius Figulus, Ser-
 8 Cornelius Lentulus, P. Fonteius Capito. Designatis prætori-
 bus præter duas urbanas quattuor provinciæ sunt decretæ,
 9 Hispania et Sardinia et Sicilia et classis. Legati ex Mace-
 donia, exacto admodum mense Februario, redierunt. Hi, quas
 res ea æstate prospere gessisset rex Perseus, referebant,
 quantusque timor socios populi Romani cepisset, tot urbibus
 10 in potestatem regis redactis. Exercitum consulis infrequentem
 commeatibus vulgo datis per ambitionem esse; culpam eius
 rei consulem in tribunos militum, contra illos in consulem con-
 11 ferre. Ignominiam Claudii temeritate acceptam elevari eo,
 patres acceperunt, quod perpauca Italici generis et magna
ex parte tumultuario dilectu conscriptos ibi milites amissos
 12 referebant. Consules designati, ubi primum magistratum inis-
 sent, de Macedonia referre ad senatum iussi; destinataeque
 13 provinciæ iis sunt Italia et Macedonia. Hoc anno intercala-
 tum est; tertio die post Terminalia Kalendæ intercalariæ
 fuere. Sacerdotes intra eum annum mortuus est L. Flami-
 ninus * * Pontifices duo decesserunt, L. Furius Philus et C.

3 renocarent 5, 2 consularia ad 'u' kal. sep. fuere *Pigh.* 6, 2 q. servilius
 cepio *Sigon.* 7, 2 m. sulpicius *Sigon.* | serg. cor. lentulus *Frob. II.* 8,
 2 quattuor 10, 2 ambitionem 3 *Hæc verba* in tribunos — in con-
 sulem *bis scripta sunt.* | conferri 11, 1 eleuare eos — qui perpauca
Mg. En. 553 (Weiss. elevare eos p. læti acceperunt; quippe perpauca
Pro acceperunt fortasse aliud verbum positum erat; Hertzius censuerunt.)
 2 et magnatumultuario 12, 2 destinateq. 3 is sunt 13, 2 intercalaria
Weiss. (Gryn. intercalares) 3 fuere in | l. flaminus (*Gryn. mortui l. flaminus*
asterisco apposito. Dubitatur de intra eum annum. Deinde Livius ad hanc
formam scripsisse videtur: augur mortuus est L. Flamininus, in cuius
locum cooptatus est (præn.?) Flamininus; pontifices cet., ut inciperet a
genere (sacerdotes), transiret ad singulos.)

Livius Salinator. In locum Furi T. Manlium Torquatum, in
 Livi M. Servilium pontifices legerunt.

Principio insequentis anni cum consules novi Q. Marcius 12
 et Cn. Servilius de provinciis rettulissent, primo quoque tem- *A. u. c. 585.*
 pore aut conparare eos inter se Italiam et Macedoniam aut *A. Chr. 169.*
 sortiri placuit; priusquam id sors cerneret, in incertum, ne 2
 quid gratia momenti faceret, in utramque provinciam, quod
 res desideraret supplementi, decerni. *Decreverunt* in Macedo- 3
 niam peditum Romanorum sex milia, sociorum nominis Latini
 VI milia, equites Romanos CCL, socios CCC. Veteres mi- 4
 lites dimitti, ita ut in singulas Romanas legiones ne plus sena
 milia peditum, treceni equites essent. Alteri consuli nullus 5
 certus finitus numerus civium Romanorum, quem in supple-
 mentum legeret; id modo finitum, ut duas legiones scriberet,
 quæ quina milia peditum et ducenos haberent, equites trecenos.
 Latinorum maior quam collegæ decretus numerus, peditum X 6
 milia et DC equites. Quattuor præterea legiones scribi
 iussæ, quæ, si quo opus esset, educerentur. Tribunos iis non 7
 permissum ut consules facerent; populus creavit. Sociis no-
 minis Latini XVI milia peditum et mille equites imperati.
 Hunc exercitum parari tantum placuit, ut exiret, si quo res 8
 posceret. Macedonia maxime curam præbebat. In classem 9
 mille socii navales cives Romani libertini ordinis, ex Italia
quingenti scribi iussi; totidem ut ex Sicilia scriberentur; et, cui
 ea provincia evenisset, mandatum, ut eos in Macedoniam,
 ubicumque classis esset, deportandos curaret. In Hispaniam 10
 tria milia peditum Romanorum in supplementum, CCC equites

5 iunius salinator | furii XII, 1, 1 nouii 2 *H. et Gryn.* q. servilius
 3 conpare | aut macedoniam 2, 1 sors cernens 2 prouinciamaquod
 3, 1 decerni in macedoniam *Mg. (Interpungunt decerni. In Macedo-*
niam) 4, 3 'ccc' equites 5, 1 nulli 2 que in 4 et ducentenos 6,
 1 peditum latinorum *Gron.* 2 et .ac. equites 7, 1 is 3 millia | im-
 periti 8, 1 exiretu si 9, 1 cura | in classem cura ille socii 2 ciues
 r. libertini | ex italia scribi *Duker, Kreyss. (Gryn. Romani, libertini or-*
dinis ex Italia) 3 scriberetur 5 cladis 10, 2 suplementum

decreti. Finitus ibi quoque in legiones militum numerus, pe-
11 ditum quina milia duceni et treceni equites. Et sociis impe-
rare prætor, cui Hispania obvenisset, iussus IIII milia pedi-
tum et CCC equites.

13 Non sum nescius, ab eadem negligetia, quia nihil deos
portendere vulgo nunc credant, neque nuntiari admodum ulla
2 prodigia in publicum neque in annales referri. Ceterum et
mihi, vetustas res scribenti, nescio quo pacto anticus fit
animus, et quædam religio tenet, quæ illi prudentissimi viri
publice suscipienda censuerint, ea pro indignis habere, quæ in
3 meos annales referam. Anagnia duo prodigia eo anno sunt
nuntiata, facem in cælo conspectam, et bovem feminam lo-
cutam; eam publice ali. Menturnis quoque per eos dies cæli
4 ardentis species adfulserat. Reate imbrī lapidavit. Cumis
in arce Apollo triduum ac tres noctes lacrimavit. In urbe
Romana duo æditui nuntiarunt, alter in æde Fortunæ anguem
5 iubatū a conpluribus visum esse, alter in æde Primigeniæ
Fortunæ, quæ in colle est, duo diversa prodigia, palmam in
6 area enatam, et sanguine interdū pluuisse. Duo non suscepta
prodigia sunt, alterum, quod in privato loco factum esset:
palmam enatam in inpluvio suo T. Marcius Figulus nuntia-
bat; alterum, quod in loco peregrino: Fregellis in domo L.
Atrei hasta, quam filio militi emerat, interdū plus duas horas
7 arsisse, ita ut nihil eius ambureret ignis, dicebatur. Publi-
corum prodigiorum causa libri a decemviris aditi. XL
maioribus hostiis quibus diis consules sacrificarent, ediderunt,

4 milia treceni et 'xxx' equites *Drakenb.* 11, 1 imperaret XIII, 1, 1
nonesum | negligetia | qua nihil *Mg. Em. 554* 2 admodum nulla
Gron. 3 in publicumque in 2, 3 regio 4 publicæ suscipiendo | pro
dignis *Crever.* 3, 2 locutam publicæ *Hullemannus, Mg. Em. 554* 3
menturnis (*Gryn. Minturnis*) 4 speciem 4, 2 tris noctis 3 editani 4
iuuatum 5, 1 alternæde | primigenæ *Gron.* 2 prodigia quæ in col-
leem palmam in ærenatam 6, 3 enatam inpluvio *Gron.* | nuntiabat
4 luci atrei 5 æmerat | oras 7, 3 hostibus | sacrificarent et ut di-
derunt uti supplicatio *Gron.* (*Gryn. sacrificarent. et addiderunt uti sup-
plicatio*)

et uti supplicatio fieret, cunctique magistratus circa omnia pul- 8
vinaria victumis maioribus sacrificarent populusque coronatus
esset. Omnia, uti decemviri præierunt, facta.

Censoribus deinde creandis comitia edicta sunt. Petie- 14
runt censuram principes civitatis, C. Valerius Lævinus, L.
Postumius Albinus, P. Mucius Scævola, M. Iunius Brutus,
C. Claudius Pulcher, Ti. Sempronius Gracchus. Hos duos
censores creavit populus Romanus. Cum dilectus habendi 2
maior quam alias propter Macedonicum bellum cura esset,
consules plebem apud senatum accusabant, quod [et] iuniores
non responderent. Adversus quos C. Sulpicius et M. Clau- 3
dius prætores plebis causam egerunt. Non consulibus, sed
ambitiosis consulibus dilectum difficilem esse; neminem in-
vitum militem ab iis fieri. Id ut ita esse scirent [et] patres 4
conscripti, prætores, quibus et vis imperii minor et auctoritas
esset, dilectum, si ita senatui videretur, perfecturos esse. Id 5
prætoribus magna patrum voluntate, non sine suggillatione con-
sulum, mandatum est. Censores, ut eam rem adiuvent, ita
in contione edixerunt: Legem censui censendo dicturos esse,
ut præter commune omnium civium ius iurandum hæc adiura-
rent: „Tu minor annis sex et XL es, tuque ex edicto 6
C. Claudii, Ti. Semproni censorum ad dilectum prodisti et,
quotienscumque dilectus erit, cum hi censores magistratum
habebunt, si miles factus non eris, in dilectum prodibis?“ Item, 7

8, 3 *Duker* præceperunt. Potius præceperant XIV, 1, 2 levinus 3
c. iunius *Sigon.* 4 pulcher | t. sempronius *Ed. Frob. II.* (hic et
postea) 2, 2 macedonici belli curam esse 3 et notavit *Gron.*; *Em.*
555 3, 1 *Gryn.* Claudius tribuni plebis. Errorem senserat *Perizonius.*
4 ab is 4, 1 id ut ita ut esse *Kreyss.* (*Gryn. id ita ut*) | et notavit
Mg. Em. 555 | patres c. (*Non recte scripsi Em. 555 conscripti omitti.*)
2 prætores et quibus vis 5, 2 patrum non sine *Mg. Lacunam nota-*
verat Sigon. 4 in contionem eduxerunt 6, 1 XL estusque 2 t. semproni
| proditi et *Mg. Em. 555* (*Gryn. prodito: et*) 3 erit quæ hi *Ursinus*
(*Gryn. quem hic censores magistratum*) 4 in dilectu *Sigon.* | prou-
debis 7, 1 ite

quia fama erat, multos ex Macedonicis legionibus incertis
 com meatibus per ambitionem imperatorum ab exercitu abesse,
 edixerunt de militibus P. Ælio, C. Popilio consulibus postve
 8 eos consules in Macedoniam scriptis, ut, qui eorum in Italia
 essent, intra dies XXX, censi prius apud sese, in provinciam
 redirent; qui in patris aut avi potestate essent, eorum no-
 9 mina ad se ederentur. Missorum quoque causas sese cogni-
 tuos esse et, quorum ante emerita stipendia gratiosa missio
 10 sibi visa esset, eos milites fieri iussuros. Hoc edicto litteris-
 que censorum per fora et conciliabula dimissis, tanta multi-
 tudo iuniorum Romam convenit, ut gravis urbi turba insolita
 esset.

15 Præter dilectum eorum, quos in supplementum mitti
 oportebat, quattuor a C. Sulpicio prætore scriptæ legiones
 2 sunt, intraque undecim dies dilectus est perfectus. Consules
 deinde sortiti provincias sunt. Nam prætores propter iuris-
 3 dictionem maturius sortiti erant. Urbana C. Sulpicio, pere-
 grina C. Decimio obtigerat; Hispaniam M. Claudius Marcellus,
 Siciliam Ser. Cornelius Lentulus, Sardiniam P. Fonteius Ca-
 pito, classem C. Marcius Figulus erat sortitus. Consul Cn.
 Servilio Italia, Q. Marcio Macedonia obvenit; Latinisque
 4 actis, Marcius extemplo est profectus. Cæpione deinde re-
 ferente ad senatum, quas ex novis legionibus duas legiones
 secum in Galliam duceret, decrevere patres, ut C. Sulpicius,
 M. Claudius prætores ex iis, quas scripsissent, legionibus,
 5 quas videretur, consuli darent. Indigne patiens prætorum
 arbitrio consulem subiectum, dimisso senatu, ad tribunal præ-
 torum stans postulavit, ex senatus consulto destinarent sibi
 duas legiones. Prætores consulis in eligendo arbitrium fece-

4 dixerunt | p. ælio coss. 8, 1 ut qui eorum qui in 2 xxx cons.
 prius 3 nomine ad sederentur 9, 3 visa esse et eos | iussuros XV,
 1, 1 dilectu 3, 3 serg cornelius Frob. II. 4 que servilio italia c.
 marcio 4, 1 cepione 2 senatu 4 his 5 viderentur 5, 1 patiente Gron.
 2 subductum demisso senonad 4 consulinelegando Gron. (Gryn. con-
 suli in eligendo)

runt. Senatum deinde censores legerunt. M. Æmilius Lepi- 6
 dus princeps ab tertiis iam censoribus lectus. Septem e se-
 natu eiecti sunt. In censu accipiendo populi milites ex Ma- 7
 cedonico exercitu, qui quam multi abessent ab signis, census
 docuit, in provinciam redire cogebant; causas stipendiis missorum
 cognoscebant et, cuius nondum iusta missio visa esset, ita 8
 ius iurandum adigebant: „Ex tui animi sententia, tu ex edicto
 C. Claudii, Ti. Semproni censorum in provinciam Macedoniam
 redibis, quod sine dolo malo facere poteris?“

In equitibus recensendis tristis admodum eorum adque 16
 aspera censura fuit; multis equos ademerunt. In ea re cum 2
 equestrem ordinem offendissent, flammam invidiæ adiecere edicto,
 quo edixerunt, ne quis eorum, qui Q. Fulvio, A. Postumio
 censoribus publica vectigalia aut ultro tributa conduxissent,
 ad hastam suam accederet sociusve aut adfinis eius con-
 ductionis esset. Sæpe id querendo veteres publicani cum 3
 impetrare nequissent ab senatu, ut modum potestati censoriæ
 imponerent, tandem tribunum plebis P. Rutilium, ex rei pri-
 vatæ contentione iratum censoribus, patronum causæ nacti
 sunt. Clientem libertinum parietem in Sacra via adversus 4
 ædes publicas demoliri iusserant, quod publico inædificatus
 esset. Appellati a privato tribuni. Cum præter Rutilium 5
 nemo intercederet, censores ad pignora capienda miserunt,
 multamque pro contione privato dixerunt. Hinc contentione 6
 orta, cum veteres publicani se ad tribunal contulissent, ro-
 gatio repente sub unius tribuni nomine promulgatur, quæ 7
 publica vectigalia aut ultro tributa C. Claudius et Ti. Sem-

6, 2 lectuseptem ensenatu electi 7, 1 in censum 2 quicquam multi
 3 in provinciam cogebant Kreyss. | stipendis Crev. malebat stipendiis
 nondum emeritis missorum. 8, 3 t. semproni censoriam XVI,
 2, 3 quiquefulvio 4 conduxissem 3, 1 querendo 2 nequisset
 3 tr. pl. utilium Sigon. (Gryn. tr. pl. Rutilium) 4 contentionem |
 Gryn. nacti 4, 1 Non sine causa Gron. Clientem eius lib. 5, 1
 præterutilium 2 Gryn. pignora 6, 1 hic 3 promulgatus 7, 2 vecti-
 galiaultro Walchius | et t.

pronius locassent, ea rata locatio ne esset; ab integro loca-
rentur et ut omnibus redimendi et conducendi promiscue ius
8 esset. Diem ad eius *legis* rogationem concilio tribunus plebis
dixit. Qui *postquam* venit, ut censores ad dissuadendum
processerunt, Graccho dicente silentium fuit. *Cum* Claudio
9 obstreperetur, audientiam facere præconem iussit. *Facto*
avocatam a se contionem tribunus questus et in ordinem se
coactum, ex Capitolio, ubi erat concilium, abiit. Postero die
10 ingentes tumultus ciere. Ti. Gracchi primum bona conse-
cravit, quod in multa pignoribusque eius, qui tribunum ap-
pellasset, intercessit non parendo se in ordinem coegisset.
11 C. Claudio diem dixit, quod contionem ab se avocasset, et
utrique censori perduellionem se iudicare pronuntiavit, diem-
12 que comitiis a C. Sulpicio prætore urbano petiit. Non re-
cusantibus censoribus, quo minus primo quoque tempore iu-
diciū de se populus faceret, in ante diem octavum et septi-
mum Kalendas Octobres comitiis perduellionis dicta dies.
13 Censores extemplo in atrium Libertatis escenderunt et, ob-
signatis tabellis publicis clausoque tabulario et dimissis servis
publicis, negarunt, se prius quidquam publici negotii gesturos,
14 quam iudiciū populi de se factum esset. Prior Claudius
causam dixit, et, cum ex XII centuriis equitum VIII censo-
rem condemnassent multæque aliæ primæ classis, extemplo
principes civitatis in conspectu populi, anulis aureis positīs,
15 vestem mutarunt, ut supplices plebem circumirent. Maxime
tamen sententiam vertisse dicitur Ti. Gracchus, quoniam cum
clamor undique plebis esset, periculum Graccho non esse,

3 ad integro *Kreyss.* (*Gryn.* de integro) 8, 1 ad eius rogationem *Mg.*
post Kreyss. 2 q. post venit 3 dicendo | fuit claudio 9, 2 auocato |
questus 3 ab it 4 ingentis 10, 1 tib. gracchi 2 qui tribuni qui tribu-
num appellasset 11, 1 auocasset 2 utrimque 3 petit 12, 2 qui
minus *Gron. tacite; v. Em. 556.* 3 in ante die 'un' et 'un' kal. oct.
comitis *Kreyss.* (*Gryn.* in ante dies) 13, 1 libertatescenderunt *Kreyss.*
(*Gryn.* Libertatis asc.) | et ibi signatis *Mg. Em. 555* 2 Fortasse
tabulis *ibid.* 4 esse 14, 2 condorem 5 supplices 15, 2 tib. graccus

conceptis verbis iuravit, si collega damnatus esset, non ex-
pectato de se iudicio, comitem exsilii eius futurum. Adeo 16
tamen ad extremum spei venit reus, ut octo centuriæ ad dam-
nationem defuerint. Absoluto Claudio, tribunus plebis ne-
gavit se Gracchum morari.

Eodem anno, postulantibus Aquileiensium legatis, ut nume- 17
rus coloniarum augeretur, mille et quingentæ familiæ ex se-
natus consulto scriptæ, triumvirique, qui eas deducerent, missi
sunt, T. Annius Luscus, P. Decius Subulo, M. Cornelius Ce-
thegus. Eodem anno C. Popilius et Cn. Octavius legati, qui 2
in Græciam missi erant, senatus consultum, Thebis primum
recitatum, per omnes Peloponnesi urbes circumtulerunt, ne
quis ullam rem in bellum magistratibus Romanis conferret,
præterquam quod senatus censuisset. Hoc fiduciam in po- 3
sterum quoque præbuerat, levatos se oneribus inpensisque,
quibus, alia aliis inperantibus, exhauriebantur. Achaico con- 4
cilio Aegi dato, benigne locuti auditique, egregia spe futuri
status fidissima gente relicta, in Ætoliam traiecerunt. Ibi 5
nondum quidem seditio erat, sed omnia suspecta criminumque
inter ipsos plena. Ob quæ obsidibus postulatis neque exitu 6
rei inposito, in Acarnaniam inde profecti legati sunt. Thyri 7
concilium legatis Acarnanes dederunt. Ibi quoque inter fac-
tiones erat certamen. Quidam principum postulare, ut præ-
sidia in urbes suas inducerentur adversus amentiam eorum,

16, 2 veniret reus 4 graccho XVII, 1, 1 numerum colonorum augeret
Gron. 2 et a familiæ 4 Post sunt spatium vac. octo novemve littera-
rum in fine versus, nulla rasura. | luscus | subulo 2, 2 erant c. s. 3 pe-
loponnensesui urbes 5 quid senatus 3, 2 oneribusque (*Ed. Frob. II.*
Gryn. oneribusque) 4, 1 acaico consilio 2 argis agitato *Mg. post*
Ursin. (Aegii ex *Polyb. XXVIII, 3*) et *Weiss.* (iis dato) | In auditique
litt. u supra adscripta est. 3 statuis 5, 2 Hæc verba que inter ipsos
plena bis scripta sunt. 7, 1 typri *Sigon.* 2 legatis corr. ex legatas
| interfectiones 3 In præsidia adscriptum i inter et a.

- 8 qui ad Macedonas gentem trahebant; pars recusare, ne, quod bello captis et hostibus mos esset, id pacatæ et sociæ civi-
 9 tates ignominiae acciperent. Iusta deprecatio hæc visa. La-
 risam ad Hostilium proconsulem (ab eo enim missi erant)
 10 legati redierunt. Octavium retinuit secum; Popilium cum mille ferme militibus in hiberna Ambraciam misit.
- 18 Perseus, principio hiemis egredi Macedoniae finibus non ausus, ne qua in regnum vacuum inrumperent Romani, sub tempus brumæ, cum inexsuperabiles ab Thessalia montes ni-
 2 vis altitudo facit, occasionem esse ratus frangendi finitimorum spes animosque, ne quid, averso se in Romanum bellum, periculi ab iis esset, cum a Thracia pacem Cotys, ab Epiro Cephalus repentina defectione ab Romanis præstarent, Dar-
 3 danos recens domuisset bellum, id solum infestum esse Macedoniae latus, quod ab Illyrico pateret, cernens, neque ipsis quietis Illyriis et aditum præbentibus Romanis, si domuisset proximos Illyriorum, Gentium quoque regem iam diu dubium
 4 in societatem perlici posse, cum X milibus peditum, quorum pars phalangitæ erant, et duobus milibus levium armorum et
 5 quingentis equitibus profectus, Stuberram venit. Inde frumento conplurium dierum sumpto, iussoque apparatu oppugnandarum urbium sequi, tertio die ad Uscanam (Penestianæ terræ ea
 6 maxima urbs est) posuit castra, prius tamen, quam vim ad-
 moveret, missis, qui temptarent nunc præfectorum præsidii,

5 ad macedonicam Gron. 8, 1 par 2 Num bello captis hostibus imponi mos esset? Em. 556 9, 1 deprecatio | uisa h larisa 10, 1 octauiam | popillium (? sil.) XVIII, 1, 1 finibus ne ausus ne 3 exsuperabilis ab tessalia | In niuis prius i supra adscriptum. 2, 1 esse peratus 2 quidinaduerso se | periculi abisset Forchh. Em. 556 (Gryn. periculi subesset) 3 trechia | fepiro (si recte notata intelligo) 4 cepalus 5 domuissetsed bellum isolum Mg. Em. 556 (Gryn. bello solum. Vahlen i puncto notatum scribit.) 3, 2 ad inlyrico 3 inlyrii 4 inlyriorum 5 perlicio 4, 2 armatorum Gron. 3 stybernam 5, 2 sumptu 3 uscana Sigon. 4 maxime Sigon. | posuit causa 6, 1 tamen quodam vim 2 temptarent si nunc | præsidii

nunc oppidanorum animos. Erat autem ibi cum iuventute Illyriorum Romanum præsidium. Postquam nihil pacati re- 7 ferebant, oppugnare est adortus, et corona eam capere conatus est. Cum sine intermissione interdium noctuque, alii aliis succedentes, pars scalas muris, pars ignem portis inferrent, sustinebant tamen eam tempestatem propugnatores urbis, quia 8 spes erat, neque hiemis vim diutius pati Macedonas in aperto posse, nec ab Romano bello tantum regi laxamenti fore, ut posset morari. Ceterum postquam vineas agi turresque ex- 9 citari vident, victa pertinacia est. Nam præterquam quod adversus vim pares non erant, ne frumenti quidem aut ullius alterius rei copia intus erat, ut in necopinata obsidione. Ita- 10 que cum spei nihil ad resistendum esset, C. Carvilius Spoletinus et C. Afranius a præsidio Romano missi, qui a Perseo peterent, primo, ut armatos suaque secum ferentes abire sineret, dein, si id minus impetrarent, vitæ tantum libertatisque fidem acciperent. Promissum id benignius est ab rege quam 11 præstitum. Exire enim sua secum efferentibus iussis primum arma ademit. His urbe egressis, et Illyriorum cohors (quingenti erant) et Uscanenses se urbemque dediderunt.

Perseus, præsidio Uscanæ inposito, multitudinem omnem 19 deditorum, quæ prope numero exercitum æquabat, Stuberram abducit. Ibi Romanis (quattuor milia autem hominum erant) 2 præter principes in custodiam civitatum divisus, Uscanensibus

3 animose 4 romanum r postquam Num quid aliud lateat, nescio. 7, 2 adhortus | coroneam capere conatum Videndum, ne in priore membro exciderit urbem. 3 interestmissione | aliaaliis 4 muris ignem Kreyss. | inferent 8, 2 hiemps 9, 1 turresque æexcitari 2 videntur Mg. (Gryn. viderunt) 3 parens 4 in omiss. (H. necinopinata) 10, 2 spe | esse | poletinus 3 romani 4 ferentis 11, 2 prestitum (Adverbio primum respondent, quæ c. 19, 2 leguntur.) 3 his enim urbe 4 et escanenses Sigon. Gryn. Uscanienses | dedeiderunt XIX, 1, 2 stuberam 2, 1 Quattuor milium numerus nimis magnus non iniuria visus est viris doctis. 2 ciuitatem

Illyriisque venditis, in Penestiam exercitum reducit ad Oæ-
 3 neum oppidum in potestatem redigendum, et alioqui opportune
 situm, et transitus ea est in Labeates, ubi Gentius regnabat.
 4 Prætereunti frequens castellum, Draudacum nomine, peritorum
 quidam regionis eius, nihil Oæneo capto opus esse, ait, nisi in
 potestate et Draudacum sit; opportunius etiam ad omnia po-
 5 situm esse. Admoto exercitu, omnes extemplo dederunt
 sese. Qua spe celeriore deditione erectus, postquam animad-
 vertit, quantus agminis sui terror esset, undecim alia castella
 6 eodem metu in potestatem redigit. Ad perpauca vi opus
 fuit, cetera voluntate dedita, et in his recepti M et D dis-
 7 positi per præsidia milites Romani. Magno usui Carvilius
 Spoletinus erat in conloquiis, dicendo, nihil in ipsos sævitum.
 Ad Oæneum perventum est, quod sine iusta oppugnatione
 capi non poterat. Et maiore aliquanto, quam cetera, iuven-
 8 tute et validum oppidum mœnibus erat, et hinc amnis, Ar-
 tatus nomine, hinc mons præaltus et aditu difficilis cingebat.
 9 Hæc spem ad resistendum oppidanis dabant. Perseus, cir-
 cumvallato oppido, aggerem a parte superiore ducere instituit,
 10 cuius altitudine muros superaret. Quod opus dum perficitur,
 crebris interim præliis, quibus per excursions et mœnia sua
 oppidani tutabantur et opera hostium inpediebant, magna
 eorum multitudo variis casibus absumpta est, et, qui supere-
 rant, labore diurno nocturnoque et volneribus inutiles erant.
 11 Ubi primum agger iniunctus muro est, et cohors regia, quos

3 illyrisque | in peneinpesiam reducit adeoneum 4 poteistatem 3, 1
 et alioquæ opportunæ (Volgo interpungitur sic: redigendum. Et alio-
 qui cet. Duker. et quod. Sed vid. Mg. Emendatt. in Cic. libros de legg.
 et Acad. p. 150.) 2 labeantes | genteibus 4, 1 prætereunti 2 oæneon
 5, 1 omne 2 quam spe celeriore deditionem 4 metum 6, 2 eo et
 a dispositi 7, 3 acideoneum 4 non in poterat 8, 2 hinc moso |
 auditu 9, 3 altitudinem 10, 3 tutabantur | hostium ii inpediebant
 magne 4 absumptaerit 5 nocturnoque uolneribus | erat 11, 1 mu-
 ros est

nicadoras appellant, transcendit, et scalis multis simul partibus
 inpetus in urbem est factus. Puberes omnes interfecti sunt; 12
 coniuges liberosque eorum in custodiam dedit; prædæ alia
 militum cessere. Stuberram inde victor revertens ad Gentium 13
 legatos, Pleuratum Illyrium, exultantem apud se, et Adæum,
 Macedonem a Berœa, mittit. Iis mandat, ut exponerent æsta- 14
 tis eius [hiemis] acta sua adversus Romanos Dardanosque,
 adicerent recentia in Illyrico hibernæ expeditionis opera;
 hortarentur Gentium in amicitiam secum et cum Macedonibus
 iungendam.

Hi transgressi iugum Scordi montis, per Illyrici solitu- 20
 dines, quas nuper de industria populando Macedones fecerant,
 ne transitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam
 essent, Scodram labore ingenti tandem pervenerunt. Lissi 2
 rex Gentius erat. Eo acciti legati, mandata exponentes he-
 nigne auditi sunt quidem; responsum sine effectu tulerunt:
 Voluntatem sibi non deesse ad bellandum cum Romanis; ce-
 terum ad conandum id, quod velit, pecuniam maxime deesse.
 Hæc Stuberram rettulere regi, tum maxime captivos ex Illy- 3
 rico vendenti. Extemplo iidem legati, addito Glaucia ex
 numero custodum corporis, remittuntur sine mentione pecuniæ,
 qua una barbarus inops inpedi ad bellum poterat. Ancyram 4
 inde populatus Persens, in Penestas rursum exercitum reducit,
 firmatisque Uscanæ et circa eam per omnia castella, quæ re-
 ceperat, præsidiiis, in Macedoniam sese recipit.

2 appellant 12, 2 in custodiam 13, 1 stuberram | reuertensaugentium 2
 exultantem | apud se Valesius e Polyb. XXVIII, 8. 3 a berœa 14, 1
 is 2 hiemis] acta sua Mg. Em. 557 | dardanosque acta sua ad uer-
 susadicerent 4 Fort. Gentium ad amic. Em. 557. XX, 1, 1 hii | sollicitudi-
 nes 2 quas per industria Mg. Em. 557 e Polyb. XXVIII, 8 (Gryn. quas
 de ind.) 3 transibit 4 essent iscoram 2, 3 auditi sunt qui respon-
 sum Mg. (Em. 557 aliter) 4 voluntate 3, 2 idem | addita clauia 4
 qua unda barbaros | bellum non poterat (Cfr. ad c. 21, 1.) 4, 1 No-
 men Ancyre. quod regionis videtur, suspectum. 3 circa eamq 4 præsidii

Illyriisque venditis, in Penestiam exercitum reducit ad Oæ-
 3 neum oppidum in potestatem redigendum, et alioqui opportune
 situm, et transitus ea est in Labeates, ubi Gentius regnabat.
 4 Prætereunti frequens castellum, Draudacum nomine, peritorum
 quidam regionis eius, nihil Oæneo capto opus esse, ait, nisi in
 potestate et Draudacum sit; opportunius etiam ad omnia po-
 5 situm esse. Admoto exercitu, omnes extemplo dederunt
 sese. Qua spe celeriore deditione erectus, postquam animad-
 vertit, quantus agminis sui terror esset, undecim alia castella
 6 eodem metu in potestatem redigit. Ad perpauca vi opus
 fuit, cetera voluntate dedita, et in his recepti M et D dis-
 7 positi per præsidia milites Romani. Magno usui Carvilius
 Spoletinus erat in conloquiis, dicendo, nihil in ipsos sævitum.
 Ad Oæneum perventum est, quod sine iusta oppugnatione
 capi non poterat. Et maiore aliquanto, quam cetera, iuven-
 8 tute et validum oppidum mœnibus erat, et hinc amnis, Ar-
 tatus nomine, hinc mons præaltus et aditu difficilis cingebat.
 9 Hæc spem ad resistendum oppidanis dabant. Perseus, cir-
 cumvallato oppido, aggerem a parte superiore ducere instituit,
 10 cuius altitudine muros superaret. Quod opus dum perficitur,
 crebris interim præliis, quibus per excursiones et mœnia sua
 oppidani tutabantur et opera hostium inpediebant, magna
 eorum multitudo variis casibus absumpta est, et, qui supere-
 rant, labore diurno nocturnoque et volneribus inutiles erant.
 11 Ubi primum agger iniunctus muro est, et cohors regia, quos

3 illyrisque | in peneinpesiam reducit adeoeneum 4 poteistatem 3, 1
 et alioquæ opportunæ (*Volgo interpungitur sic: redigendum. Et alio-*
qui cet. Duker. et quod. Sed vid. Mg. Emendatt. in Cic. libros de legg.
et Acad. p. 150.) 2 labeantes | genteibus 4, 1 prætereunti 2 oæneon
 5, 1 omne 2 quam spe celeriore deditionem 4 metum 6, 2 eo et
 a dispositi 7, 3 aeideoæneum 4 non in poterat 8, 2 hinc mose |
 auditu 9, 3 altitudinem 10, 3 tutabantur | hostium ii inpediebant
 magne 4 absumptaerst 5 nocturnoque volneribus | erat 11, 1 mu-
 ros est

nicatoras appellant, transcendit, et scalis multis simul partibus
 inpetus in urbem est factus. Puberes omnes interfecti sunt; 12
 coniuges liberosque eorum in custodiam dedit; prædæ alia
 militum cessere. Stuberram inde victor revertens ad Gentium 13
 legatos, Pleuratum Illyrium, exulantem apud se, et Adæum,
 Macedonem a Berœa, mittit. Iis mandat, ut exponerent æsta- 14
 tis eius [hiemis] acta sua adversus Romanos Dardanosque,
 adicerent recentia in Illyrico hibernæ expeditionis opera;
 hortarentur Gentium in amicitiam secum et cum Macedonibus
 iungendam.

Hi transgressi iugum Scordi montis, per Illyrici solitu- 20
 dines, quas nuper de industria populando Macedones fecerant,
 ne transitus faciles Dardanis in Illyricum aut Macedoniam
 essent, Scodram labore ingenti tandem pervenerunt. Lissi 2
 rex Gentius erat. Eo acciti legati, mandata exponentes be-
 nigne auditi sunt quidem; responsum sine effectu tulerunt:
 Voluntatem sibi non deesse ad bellandum cum Romanis; ce-
 terum ad conandum id, quod velit, pecuniam maxime deesse.
 Hæc Stuberram rettulere regi, tum maxime captivos ex Illy- 3
 rico vendenti. Extemplo iidem legati, addito Glaucia ex
 numero custodum corporis, remittuntur sine mentione pecuniæ,
 qua una barbarus inops inPELLI ad bellum poterat. Ancyram 4
 inde populatus Perseus, in Penestas rursum exercitum reducit,
 firmatisque Uscanæ et circa eam per omnia castella, quæ re-
 ceperat, præsidii, in Macedoniam sese recipit.

2 appellant 12, 2 in cusdian 13, 1 stuberam | reuertensaugentium 2
 exultantem | aputeum *Valesius e Polyb. XXVIII, 8.* 3 a beurea 14, 1
 is 2 hiemisquæ suæ acta sua *Mg. Em. 557* | uardanosque acta sua ad ner-
 susadicerent 4 *Fort. Gentium ad amic. Em. 557.* XX, 1, 1 hii | sollicitudi-
 nes 2 quas per industria *Mg. Em. 557 e Polyb. XXVIII, 8 (Gryn. quas*
de ind.) 3 transibitus 4 essent iscoram 2, 3 auditi sunt qui respon-
 sum *Mg. (Em. 557 aliter)* 4 uoluntate 3, 2 idem | addita claucia 4
 qua unda barbaros | bellum non poterat (*Cfr. ad c. 21, 1.*) 4, 1 No-
 men Ancyre, quod regionis videtur, suspectum. 3 circa eamq 4 præsidii

21 L. Caelius, legatus Romanus, præerat Illyrico; qui, mo-
 veri non ausus, cum in iis locis rex esset, post profectionem
 demum eius conatus in Penestis Uscanam recipere, a præ-
 sidio, quod ibi Macedonum erat, cum multis vulneribus re-
 2 pulsus, Lychnidum copias reduxit. Inde post dies paucos M.
 Trebellium Fregellanum cum satis valida manu in Penestas
 misit ad obsides ab iis urbibus, quæ in amicitia cum fide
 3 permanserant, accipiendos. Procedere etiam in Parthinos (ii
 quoque obsides dare pepigerant) iussit. Ab utraque gente sine
 tumultu exegit. Penestarum equites Apolloniam, Parthinorum
 Dyrrachium (tum Epidamni magis celebre nomen Græcis
 4 erat) missi. Ap. Claudius, acceptam in Illyrico ignominiam
 corrigere cupiens, Phanotam, Epiri castellum, adortus oppug-
 nare est. Auxilia Chaonum Thesprotorumque præter Romanum
 5 exercitum, ad VI milia hominum, secum adduxit; neque
 operæ pretium fecit, Cleua, qui relictus a Perseo erat, cum
 valido præsidio defendente. Et Perseus, Elimeam profectus
 et circa eam exercitu lustrato, ad Stratum, vocantibus Epi-
 6 rotis, ducit. Stratus validissima tum urbs Ætoliæ erat. Sita
 est super Ambracium sinum, prope amnem Inachum. Cum
 decem milibus peditum eo profectus est et equitibus trecentis,
 quos pauciores propter angustias viarum et asperitatem duxit.

XXI, 1, 1 Illyrico 2 in is | rex non esset 4 repulsis 5 lychnidum (Gryn. Lychnidum) 2, 2 trebellianum | manu pæneistas 3 his Kreyss. | amicitiam 3, 1 partinos Duæ tamen extremæ litteræ legi non possunt. | iis quoque 3 exigi Gryn. | penestorum equites (Gryn. Penestarum obsides. Puto equites pro obsidibus fuisse.) | parthionorum 4 dyrrachium | omen 4, 2 phalanom (Gryn. Phanotem) | oppugnari est Mg. Em. 215, ubi prave expressum est adorsus. (Gryn. oppugnare, et aux.) 3 thoanum tespro- torumque Mg. (Gryn. Athamanum Thespr.) 4 ad vi hominum 5, 1 neq. opere prætium 2 creua 3 ælimeam (Gryn. in Elimeam) 4 eam et exer- citum | Crever. voc. Ætolis 6, 1 validissimum urbs ætolierat 2 ambra- ciam sine prope | amnem acaum Kreyss. e c. 22, 2 (Gryn. amnem Acheloum e Polyb. IV, 63, V, 7.)

Tertio die cum pervenisset ad Citium montem, vix trans- 7
 gressus propter altitudinem nivis, locum quoque castris ægre
 invenit. Profectus inde, magis quia manere non poterat, 8
 quam quod tolerabilis aut via aut tempestas esset, cum in-
 genti vexatione præcipue iumentorum, altero die ad templum
 Iovis, Nicæum quem vocant, posuit castra. Ad Aratthum 9
 inde flumen, itinere ingenti emenso, retentus altitudine amnis
 mansit. Quo spatio temporis ponte perfecto, traductis copiis
 diei progressus iter, obvium Archidamum principem Ætolorum,
 per quem ei Stratus tradebatur, habuit.

Eo die ad finem agri Ætolici castra posita. Inde altero 22
 die ad Stratum perventum; ubi, prope Inachum amnem ca- 2
 stris positis, cum expectaret effusos omnibus portis Ætolos in
 fidem suam venturos, clausas portas adque ipsa ea nocte,
 qua venerat, receptum Romanum præsidium cum C. Popilio
 legato invenit. Principes, qui præsentis Archidami auctori- 3
 tate compulsi regem arcessierant, obviam egresso Archidamo
 segniores facti, locum adversæ factioni dederant ad Popilium
 cum mille peditibus ab Ambracia accersendum. In tempore 4
 et Dinarchus, præfectus equitum gentis Ætolorum, cum DC
 peditibus et equitibus centum venit. Satis constabat, eum tam- 5
 quam ad Persea tendentem Stratum venissee, mutato deinde
 cum fortuna animo, Romanis se, adversus quos venerat, iunx-
 isse. Nec Popilius securior, quam debebat esse, inter tam 6
 mobilia ingenia erat. Claves portarum custodiamque muro-
 rum suæ extemplo potestatis fecit; Dinarchum Ætolosque cum 7

7, 1 certo die | transgressis Anonym. 2 altitudine 8, 1 poterat quod 2
 viant tempestas essent 4 niceum (Gryn. quem Niceum vocant) 9, 1
 aratthum Hertz. post Kramerum ad Strab. VII, 325 et alios (Gryn. Arachthum) 2 itineri 3 Ante mansit Perizonius diem vel biduum ex-
 cidisse suspicatus est. 4 iterum obvium archidamum 5 quem astratus-
 dtradebatur XXII, 1, 1 agricoliscastra Mg. (Gryn. agri Ætoli) 2,
 1 Gryn. Acheloum | castris cum 2 omnibus positis 3 venturas | ipse 5
 legatio 3, 1 archidamiauctori | te compulsi 2 archidamo 4 ad ambracia 4,
 2 dinachus .pf. equitum 2 .a. 3 et equitibus .i. sat's 5, 1 consulta-
 bat 3 danimo 6, 1 popilius 3 sua 7, 1 dinacrum

- iuventute Stratorum in arcem per praesidii speciem amovit.
- 8 Perseus, ab imminentibus superiori parti urbis tumultis temp-
tatis conloquiis, cum opstinos adque etiam telis procul ar-
centes videret, quinque milia passuum ab urbe trans Petita-
9 rum amnem posuit castra. Ibi consilio advocato, cum Archi-
damus Epirotarumque transfugae retinerent, Macedonum prin-
cipes non pugnandum cum infesto tempore anni censerent,
10 nullis praeparatis commeatibus cum inopiam prius obsidentes
quam obsessi sensuri essent, maxime, quod hostium haud
procul inde hiberna erant, territus in Aperantiam castra movit.
- 11 Aperanti eum, propter Archidami magnam in ea gente gra-
tiam auctoritatemque, consensu omnium acceperunt; is ipse
cum octingentorum militum praesidio iis est praepositus.
- 23 Rex cum non minore vexatione iumentorum hominumque,
quam venerat, in Macedoniam rediit. Appium tamen ab ob-
sisione Phanotes fama ducentis ad Stratum Persei summovit.
- 2 Cleuas, cum praesidio inpigrorum iuvenum insecutus, sub ra-
dicibus prope inviis montium ad mille hominum ex agmine
3 inpedito occidit, ad ducentos cepit. Appius, superatis angu-
stiiis, in campo, quem Meleona vocant, stativa dierum pauco-
rum habuit. Interim Cleuas, adsumpto Philostrato, qui Epi-
rotarum gentem habebat, in agrum Antigonensem transcendit.
- 4 Macedones ad depopulationem profecti; Philostratus cum co-
horte sua in insidiis loco obscuro consedit. In palatos po-
pulatores cum erupissent ab Antigonea armati, fugientes eos

2 admovit 8, 2 conloquiis | argentiis 3 passuum 9, 1 archidamus 2
macedonicum 10, 2 obsessu censuri | aut procul 11, 1 aperantiacum
(Gryn. Aperanti) | archidami 3 octingentorum millium (sic) | his XXIII,
1; 1 cum minore Freinssem. et Drak. 2 redit | tamen absisione fanotes
2, 2 inviis mouentium 3 coepit 3, 1 angustiiis quem in campo me-
leona (Gryn. in campo quem Eleona) 3 glebas absumpto 4 gente
habebat Scribendum videtur Epirotarum quingentos Em. 558 (Koch.
Epirotarum gentis cohortem) | antigonensem habebat transcendit 4,
1 aprofecti pilostratus 2 insidis de loco | palatos 3 erupisset ab
antigatonem armam fugientes

persequentes effusius in vallem insessam ab hostibus praeci-
pitant. Ibi ad mille occisis, centum ferme captis et ubique 5
prospere gesta re, prope stativa Appi castra movent, ne qua
vis sociis suis ab Romano exercitu inferri possit. Appius, 6
nequicquam in his locis terens tempus, dimissis Chaonumque
et si qui alii Epirotae erant praesidiis, cum Italicis militibus
in Illyricum regressus, per Parthinorum socias urbes in hi-
berna militibus divisus, ipse Romam sacrificii causa rediit.
Perseus ex Penestorum gente mille pedites, CC equites revo- 7
catis Cassandream, praesidio ut essent, misit. Ab Gentio 8
eadem adherentes redierunt. Nec deinde alios adque alios
mittendo temptare eum destitit, cum appareret, quantum in eo
praesidii esset, nec tamen impetrare ab animo posset, ut in-
pensam in rem maximi ad omnia momenti faceret.

4 praecipitantibusidemoccisis Fort. praecipitant. quibus illi mille 5,
1 capti (Gryn. captis, ubique) 3 inferre 6, 2 nequicquam | Fort. di-
missis Thesprotorum Chaonumque coll. c. 21, 4. 3 praesidis 4 par-
teniorum Sigon. (Gryn. Partinorum) 5 dimissis Ant. Perizonius | redit
8, 1 ad gentio 2 adserentes 3 mittendos | eam destitit

Finitur liber fol. 101 pagina adversa. Imi folii pars desecta
est. Subscriptio in pagina aversa spatiosissime scripta est:

TITI LIVI
AB URBE CONDITA
LIB. XLIII. EXPLICIT
LIB. XLIII
FELICITER

ima parte litterarum FELICI desecta.

Liber XLIV.

1 Principio veris, quod hiemem eam, qua hæc gesta sunt, insecutum est, ab Roma profectus Q. Marcius Philippus consul cum quinque milibus *, quod supplementum legionum se-
2 cum traiecturus erat, Brundisium pervenit. M. Popilius consularis et alii pari nobilitate adulescentes tribuni militum in Macedonicas legiones consulem secuti sunt. Per eos dies et C. Marcius Figulus prætor, cui classis provincia evenerat, Brundisium venit; et simul ex Italia profecti, Coreyam altero die,
3 tertio Actium, Acarnaniæ portum, tenuerunt. Inde consul, ad Ambraciam egressus, itinere terrestri petit Thessaliam. Prætor, superato Leucata, Corinthium sinum invectus et Creusæ relictis navibus, terra et ipse per mediam Bœotiam (diei unius
4 expedito iter est) Chalcidem ad classem contendit. Castra eo tempore A. Hostilius in Thessalia circa Palæpharsalum habebat, sicut nulla re bellica memorabili gesta, ita ad cunctam militarem disciplinam ab effusa licentia formato milite et sociis cum fide cultis et ab omni genere iniuriæ defensis. Audito

I, 1, 2 quo marcius 3 milibus quod *Excidisse saltem militum (pedi- tum), sed fortasse plura, Creverius vidit. | in supplementum Gron., Em. 386 n.* 4 traiectus 2, 2 et alia | tr mil. 4, 2 tinereterrestris | tessaliam 4 relictus | boetiam dies 5 *Gryn. itinere, omissio est | calchidem 5, 2 phaleparsalum 3 multa re | ita adiunctam (Kreyss. ad iustam)*

successoris adventu, cum arma, viros, equos cum cura inspexisset, ornato exercitu obviam venienti consuli processit. Et primus eorum congressus ex dignitate ipsorum ac Romani nominis, et in rebus deinde gerendis **. Proconsul enim ad exercitum *. Paucis post diebus consul contionem apud milites habuit. Orsus a parricidio Persei perpetrato in fratrem, cogitato in parentem, adiecit post scelere partum regnum, beneficia, cædes, latrocinio nefando petitum Eumenen, iniurias in populum Romanum, direptiones sociarum urbium contra fœdus; ea omnia quam diis quoque invisa essent, sensurum in exitu rerum suarum. Favere enim pietati fideique deos, per quæ populus Romanus ad tantum fastigii venerit. Vires deinde populi Romani, iam terrarum orbem complectentis, cum viribus Macedoniae, exercitus cum exercitibus comparavit. Quanto maiores Philippi Antiochique opes non maioribus copiis fractas esse?

Huius generis adhortatione accensis militum animis, consultare de summa gerendi belli cœpit. Eo et C. Marcius prætor a Chalcide, classe accepta, venit. Placuit non ultra morando in Thessalia tempus terere, sed movere extemplo castra adque pergere inde in Macedoniam; et prætorem dare operam, ut eodem tempore classis quoque invehatur hostium litoribus. Prætore dimisso, consul, menstruum frumentum iusso milite secum ferre, decumo post die, quam exercitum acceperat, castra movit, et unius diei progressus iter, convocatis itinerum ducibus, cum exponere in consilio iussisset, qua quisque ducturus esset, summotis iis, quam viam potissimum peteret, rettulit ad con-

6, 2 inexistet *Manutius* 7, 1 primum | ex dignitatem 2 gerendis procons 8, 2 exercitum paucis (*Gryn. asteriscum utrobique apposuit. Videtur Hostilius legatus in exercitu remansisse.*) 9, 1 milites abit 10, 1 ad parricidium 2 beneficia cedes 12, 4 pilippi antiochique II, 1, 1 consultare in summa 3 calcide 2, 2 in tessaliam | adque inde pergere inde 3, 1 dare oram 2 hostilium 4, 1 menstruum iusso *Mg. Em. 558 | militescum 2 ferre profectus decumo Mg. l. c. 5, 2 exponerent Gron., Em. 558 n. | in concilio Gron. 3 quam potissimum Sigon.*

6 silium. Aliis per Pythonum placebat via, aliis per Cambunios
montes, qua priore anno duxerat Hostilius consul, aliis præter
7 Ascuridem paludem. Restabat aliquantum viæ communis;
itaque in id tempus, quo prope divortium itinerum castra
8 positura erant, deliberatio eius rei differtur. In Perrhæbiam
inde ducit, et inter Azorum et Dolichen stativa habuit ad
9 consulendum rursus, quam potissimum capesseret viam. Per
eosdem dies Perseus, cum adpropinquare hostem sciret, quod
iter petiturus esset, ignarus, omnes saltus insidere præsi-
10 dit. In iugum Cambuniorum montium (Volustana ipsi
vocant) X milia levis armaturæ iuvenum cum duce Asclepiodoto
11 mittit; ad castellum, quod super Ascuridem paludem erat (Lapa-
thus vocatur locus), Hippas tenere saltum cum XII milium Mace-
12 donum præsidio iussus. Ipse cum reliquis copiis primo circa
Dium stativa habuit; deinde, credo, ne obtorpuisse inops con-
siliū videretur, cum equitibus expeditis litore nunc Heracleum,
nunc Philam percurrerebat, eodem inde cursu Dium repetens.

3 Interim consuli sententia stetit eo saltu ducere, ubi propter
2 Ottolobum diximus regis castra **. Præmitti tamen IV milia ar-
matorum ad loca opportuna præoccupanda placuit, quis præ-
positi sunt M. Claudius, Q. Marcius, consulis filius. Confe-
3 stim et universæ copię sequebantur. Ceterum adeo ardua
et aspera et confragosa via fuit, ut præmissi expediti biduo

6, 1 python | alis per cambunios 2 hostibus consul ariis præter 3
aspidem 7, 2 itaque id | quod prope 3 deliberatio | differatur 8, 1
perrebbiam 2 gazorum et dolycens stativa 9, 1 pro eosdem
3 omnia 10, 2 iuvenum primum esse Creverius sensit, cfr. Em.
559 n. Fuitne levis armaturæ alienigenum? 11, 1 ascuridem palu-
rat 2 teneræ 12, 1 ipse cum reliquiis 2 deinde adeo ut obtorpuisse
Mg. Em. 559 | inobs 3 videlicet equitibus | heracleam Gron. 4
pilam | diu repentes III, 1, 1 sententiasstetit 2 ottolobum (Gryn.
Ottolopum, Kreyss. Ortholophum) | duximus | castra præmitti Lacunam
notavit Sigon. 2, 1 tamen III armatorum 2 qui præpositi 3, I ardeo
2 confragosa fuit

quindecim milium passuum ægre itinere confecto castra posuerint
quieverintque; Dierum, quem cepere, locum appellant. Inde 4
postero die VII milia progressi, tumulo haud procul hostium
castris capto, nuntium ad consulem remittunt, perventum ad
hostem esse; loco se tuto et ad omnia opportuno consedis-
ut, quantum extendere iter posset, consequeretur. Sollicito 5
consuli et propter itineris difficultatem, quod ingressus erat, et
eorum vicem, quos paucos inter media præsidia hostium præmi-
serat, nuntius ad Ascuridem paludem occurrit. Addita igitur 6
et ipsi fiducia est, coniunctisque copiis, castra tumulo, qui
tenebatur, qua aptissimum ad loci naturam erat, sunt adelinata.
Non hostium modo castra, quæ paullo plus mille passuum 7
aberrant, sed omnis regio ad Dium et Philam oraque maris,
late patente ex tam alto iugo prospectu, oculis subicitur. Quæ 8
res accendit militi animos, postquam summam belli ac regias
omnes copias terramque hostilem tam e propinquo conspexer-
runt. Itaque cum alacres, protinus duceret ad castra hostium, 9
consulem hortarentur, dies unus fessis labore viæ ad quietem
datus est. Tertio die, parte copiarum ad præsidium castrorum 10
relicta, consul ad hostem ducit.

Hippas nuper ad tuendum saltum ab rege missus erat; 4
qui, ex quo castra Romana in tumulo conspexit, præparatis
ad certamen animis suorum, venienti agmini consulis obvius
fuit. Et Romani expediti ad pugnam exierant, et hostes levis 2
armatura erat, promptissimum genus ad lacessendum certamen.
Congressi igitur extemplo, tela coniecerunt. Multa utrimque 3

3 passum egre | posuerint fuerimquedierum Mg. Nomen loci incertum est.
(Gryn. posuerint: turrim Eudierum. Nunc Vahlenium quoque requieverint scribi
voluisse video.) 4 appellantur 4, 2 un. progressi 3 consulem remittunt
5, 3 hostium præsiderat 4 ascuridem 6, 2 coniunctisque 3 tenebatur
7, 2 ad diem et pilam 3 petente | subigitur 8, 2 postquam in sum-
mam | aec regias 3 omnia 9, 2 labore viæ IV, 1, 3 agmini consul obvius
2, 1 (Iam Gryn. recte interpunxerat; postea factum et hostes. Levis arm.
Em. 559)

volnera temerario incursu et accepta et inlata; pauci utriusque
 4 partis ceciderunt. Inritatis in posterum diem animis, maioribus
 copiis adque infestius concursuri abire, si loci satis ad ex-
 plicandam aciem fuisset. Iugum montis, in angustum dorsum
 cuneatum, vix ternis ordinibus armatorum in fronte patuit.
 5 Itaque, paucis pugnantibus, cetera multitudo, præcipue qui
 6 gravium armorum erant, spectatores pugnae stabant. Levis
 armatura etiam per anfractus iugi procurrere et ab lateribus
 cum levi armatura conserere per iniqua adque æqua loca
 pugnam poterat. Pluribus ea die volneratis quam interfectis,
 7 prælium nocte diremptum est. Tertio die egere consilio Ro-
 manus imperator; nam neque manere in iugo inopi neque re-
 gredi sine flagitio adque etiam periculo, si cedenti ex supe-
 8 rioribus locis instaret hostis, poterat; nec aliud restabat quam
 audacter commissum pertinaci audacia, quæ prudens interdum
 9 in exitu est, corrigere. Ventum quidem erat eo, ut, si hostem
 similem antiquis Macedonum regibus habuisset consul, magna
 clades accipi potuerit. Sed cum ad Dium per litora cum
 equitibus vagaretur rex et ab XII milibus prope clamorem
 et strepitum pugnantium audiret, nec auxit copias integros
 fessis summittendo neque ipse, quod plurimum intererat, cer-
 10 tamini adfuit; cum Romanus imperator, maior LX annis et
 prægravis corpore, omnia militaria munera ipse inpigre obiret.
 11 Egregie ad ultimum in audaciter commisso perseveravit, et,
 Popilio relicto in custodia iugi, per invia transgressurus, præ-
 missis, qui repurgarent iter, Attalum et Misagenem, cum suæ

3, 2 volnerat 4, 2 infestius | concursu ab illis loci Mg. Em. 560, nisi
 quod ibi abeunt scripsi. (Gryn. concursu ab illis si) 5, 1 præcipue 2 (H. erat)
 6, 2 anfractus 4 pugnam patere ad pluribus Mg. Em. 560 (Gryn. pugnam
 petere: ac pl.) 7, 2 inopia | regredi supra eadem manu scripto r 3 se
 cedenti ex superioribus locis stare Mur. (Gryn. sed — instare) 8, 1 aliud
 stabat Frob. II. 9, 2 habuisset 3 accipei | diu per littera 4 ab XII prope
 5 pugnantium adire | integris festis 10, 1 imp. 11, 1 egregie | Gryn.
 audacter 2 per intuita | transgressus Weiss. 2 et 3 peremissis repur-
 garent ita attalum et cysacem et suæ

gentis utrumque auxiliaribus, præsidio esse saltum aperientibus
 iubet: ipse, equites impedimenta præ se habens, cum le- 12
 gionibus agmen cogit.

Inenarrabilis labor descendentibus cum ruina iumentorum 5
 sarcinarumque. Progressis vixdum IV milia passuum nihil
 optabilius esse quam redire, qua venerant, si possent. Hostilem 2
 prope tumultum agmini elephanti præbebant, qui, ubi ad invia
 venerant, delectis rectoribus, cum horrendo stridore pavorem
 ingentem, equis maxime, incutiebant, donec traducendi eos
 ratio inita est. Per proclive sumpto fastigio, longi duo validi 3
 asseres ex inferiore parte in terra defigebantur, distantes inter
 se paullo plus, quam quanta beluæ latitudo est. In eos 4
 transverso incumbente tigno, asses tricenos longi pedes, ut
 pons esset, iniungebantur, humusque insuper iniciebatur. Mo- 5
 dico deinde infra intervallo similis alter pons, dein tertius, et
 plures ex ordine, qua rupes abscissæ erant, fiebant. Solido 6
 procedebat elephans in pontem; cuius priusquam in extre-
 mum procederet, succisis asserebus conlapsus pons usque ad
 alterius initium pontis prolabi eum leniter cogebat. Alii ele- 7
 phanti pedibus insistentes, alii clunibus subsidentes, prolabe-
 bantur. Ubi planities altera [pontis] excepisset eos, rursus
 simili ruina inferioris pontis deferebantur, donec ad æquiore
 vallem perventum est. Paulo plus VII milia eo die Romani 8
 processerunt. Minimum pedibus itineris confectum; plerum-
 que provolventes se simul cum armis aliisque oneribus, cum

V, 1, 1 inerrabilis 2 vixdum | passum 3 optabilius esset 2, 1 ho-
 stile prope tumultu 2 elephanti 5 inita est 3, 1 validi asseres 2
 partem 3 quamquanta latitudo 4, 2 tignastricenos Mg. (Gryn.
 in eos transversim incumbentes tigni ad tricenos) 3 iniungebatur 5,
 2 alter post 6, 1 solido 2 procedebat Gron. | elephans Kreyss.
 (Gryn. elephas) | extremum cederet 3 ponsusque alterius Kreyss.
 7, 1 elephanti 2 prohibebantur 3 pontis notavit Mg. | excepisset 4
 Post deferebantur spatium vacuum est 13 vel 15 litterarum | æquiore
 vallem 8, 1 un die Gron. 2 pedibus itineribus 3 sic | aliisque

omni genere vexationis, processerunt; adeo ut ne dux quidem
 et auctor itineris infitiaretur, parva manu deleri omnem exer-
 9 citum potuisse. Nocte ad modicam planitiem pervenerunt,
 nec, quam infestus is locus esset, sæptus undique, circumspi-
 10 ciendi spatium fuit vix tandem ex insperato stabilem ad in-
 sistendum nactus locum. Postero quoque die in tam cava
 valle opperiri Popilium ac relictas cum eo copias necesse
 fuit; quos et ipsos, cum ab nulla parte hostis terruisset, loco-
 11 rum asperitas hostiliter vexavit. Tertio die coniunctis copiis
 12 eunt per saltum, quem incolæ Callipeucen appellant. Quarto
 inde die per æque invia, sed aduetudine peritius et meliore
 cum spe, quod nec hostis umquam apparebat et mari adpro-
 pinquabant, degressi in campos, inter Heracleum et Libethrum
 13 posuerunt castra, quorum pars maior tumulos tenebat; ima
 valli campi quoque partem, ubi eques tenderet, amplectebantur.
 6 Lavanti regi dicitur nuntiatum, hostes adesse. Quo nuntio
 cum pavidus exiluisset e solio, victum se sine proelio clamitans
 2 proripuit; et subinde per alia adque alia pavida consilia et
 imperia trepidans, duos ex amicis, Pellam alterum, ut, quæ
 ad Phacum pecunia deposita erat, *** ex præsiidiis revocat,
 3 omnesque aditus aperit bello. Ipse, ab Dio auratis statuis
 omnibus raptis, ne præda hosti essent, incolas eius loci demi-
 4 grare Pydnam cogit, et, quæ temeritas consulis videri potuisset,

4 adeo ne 5 itineribus 9, 2 nequā infectus *Mg. Em. 561* (*Gryn. neque an infestus*)
 10, 1 uixi (*Gryn. fuit. Vix — locum postero Em. ibd.*) | ex spirato 3 balle
 11, 2 callipeumque 12, 1 tertio inde *Sigon.* 2 æque inuias 3 *Sigon.* usquam
 4 digressi | haracetum *Gron.* | libetthyrum *Frob. II.* 5 castra peditum
 quorum — tenebat ibi ualle *Mg.* (*Cfr. Em. 561; possit etiam scribi: imo*
vallo. Gryn. tenebat: ii vallem, campi) 13, 2 parte | (*H. amplectebatur*)
 VI, 1, 1 labanti | hostis 3 *Kreyss.* probabiliter se proripuit, etsi *Virgilius sine*
pronomine dixit. 2, 1 per aliaque pavida (*Cfr. Em. 562; alia aliaque*
primus Kreyss.) 2 alterum usque ad pathum pecunia *Mg. 563* (*Gryn.*
Pellam alterum Asclepiodotum, ubi pecunia deposita erat, ex cett. Lacu-
nam hic esse viderat Creverius.) 4 omnisque 3, 2 rapti *Kreyss.* | in-
 classe iustoci demigrasse *Kreyss.*, adhibito *Diodoro Sic. II p. 579*
Wessel (XXX, 15 Bekker) (*Gryn. raptim, ne — essent, in classem*
congestis, ocus demigrare)

quod eo processisset, unde invito hoste regredi nequiret, eam
 non inconsultam audaciam fecit. Duos enim saltus, per quos 5
 inde evadere possent, habebant Romani, unum per Tempe in
 Thessaliam, alterum in Macedoniam præter Dium, quæ utra-
 que regiis tenebantur præsiidiis. Itaque si dux intrepidus 6
 X dies primam speciem adpropinquantis terroris sustinisset,
 neque receptus Romanis per Tempe in Thessaliam neque
 commeatibus pervehendis ea patuisset iter. Sunt enim Tempe 7
 saltus, etiamsi non bello fiat infestus, transitu difficilis. Nam 8
 præter angustias per quinque milia, qua exiguum iumento
 onusto iter et rupes utrimque ita abscisæ sunt, ut despici vix
 sine vertigine quadam simul oculorum animique possit, terret
 et sonitus et altitudo per mediam vallem fluentis Penei amnis.
 Hic locus, tam suapte natura infestus, per quattuor distantia 9
 loca præsiidiis regiis fuit insessus. Unum in primo aditu ad 10
 Gonnū erat, alterum in Condylō, castello inexpugnabili, tertium
 circa Lapathunta, quem Characa appellant, quartum viæ ipsi, 11
 qua et media et angustissima vallis est, inpositum, quam vel
 decem armatis tueri facile est. Intercluso per Tempe simul 12
 aditu commeatibus, simul reditu ipsis, montes, per quos descen-
 derant, repetendi erant. Quod ut furto fefellerant, ita propa- 13
 lam, tenentibus superiora cacumina hostibus, non poterant; et
 experta difficultas spem omnem incidisset. Supererat nihil 14
 aliud in temere commisso quam in Macedoniam ad Dium per

4, 3 consultam *Sigon.* 5, 2 tempin thessaliam 4 regis 6, 1 itque sidua
 dies *Me, ut W., offendit certus numerus dierum. Scripsitne Livius:* Itaque si
 paucos intrepidus rex dies? | species 3 romanus partem in tessaliam
 neque i commeatibus 4 eo *Mg. Em. 564.* 7, 1 enim p. saltus
Vellem esset: Est enim ipse saltus 8, 2 qua exexiguum 3 interst rupes *Mg.*
Em. 565 4 posset (*Gryn. iter est, rupes — possit. terret*) 5 sinitus
 amannis 9, 2 regis *Gron.* 10, 1 unus 2 connum erat a alterum
 condylon *Drak. Em. 565* (*Gryn. erat, alterum condylon*) 3 lapathynta
 caraca 11, 2 ualles estpositum 12, 1 per temp. 2* cummeatibus
 ipsi montes *Mg. Em. 565* 3 repentedi 13, 1 propalam a tenentibus

medios evadere hostes, quod, nisi di mentem regi ademissent,
 15 et ipsum ingentis difficultatis erat. Nam cum Olympi radices
 montis paullo plus quam mille passuum ad mare relinquant
 spatium, cuius dimidium loci occupat ostium late restagnans
 Baphyri amnis, partem planitiæ aut Iovis templum aut oppi-
 16 dum tenet, relicum perexiguum fossa modica valloque claudi
 poterat, et saxorum ad manum silvestrisque materiæ tantum
 17 erat, ut vel murus obici turresque excitari potuerint. Quorum
 nihil cum dispexisset cæcata mens subito terrore, nudatis omni-
 bus præsiidiis patefactisque bello portis ad Pydnam refugit.

7 Consul, plurimum et præsidii et spei cernens in stultitia
 et segnitia hostis, remisso nuntio ad Sp. Lucretium Larisam,
 ut castella relictæ ab hoste circa Tempe occuparet, præmisso
 Popilio ad explorandos transitus circa Dium, postquam patere
 omnia in omnes partes animadvertit, secundis castris pervenit
 2 ad Dium; metarique sub ipso templo, ne quid sacro in loco
 3 violaretur, iussit. Ipse, urbem ingressus sicut non magnam,
 ita exornatam publicis locis et multitudine statuarum muni-
 tamque egregie, vix satis credere, in tantis rebus sine causa
 4 relictis non aliquem subesse dolum. Unum diem ad exploranda
 circa omnia moratus, castra movet; satisque credens, in Pieria
 frumenti copiam fore, eo die ad amnem nomine Mityn proces-
 5 sit. Postero die progressus, Agassas urbem, tradentibus sese
 ipsis, recepit, et, ut reliquorum Macedonum animos sibi con-

14, 3 hostis | di mouentem regiamdemissent ipsum (Büttner et ante
 ipsum addidit.) 15, 1 Kreyss. Ol. montis radices, recte. 2 passum 3
 hostium 4 baplyri Frob. II. | am|amnis 5 teneo 16, 2 poteratthessalorum
 ad Frob. II. (Gryn. poterat. Thess. ad) | mariæ 3 poterat 17, 2 despexisset
 mensubito 3 bello factis Mg. (Gryn. bello, ad) | addypyl'am refugit
 VII, 1, 1 præsidii perspiecercernens Num plurimum esse præsidii
 perspicuens? 2 Gryn. segnitie | hostiis | lucretiussarissam 3 temp. oc-
 cuparet 5 in omnis 2, 1 sacrum in locum 3, 1 magna 2 multitu-
 dinesstatuarum 3 egregiæ 4, 2 mouetur | credens imperia Kreyss. (Gryn.
 credens paratam) 3 copiam ferre | a|nem 5, 1 acassam Gron.

ciliaret, opsidibus contentus, sine præsidio relinquere se eis ur-
 bem, immunesque ac suis legibus victuros, est pollicitus. Pro- 6
 gressus inde diei iter, ad Ascordum flumen posuit castra; et,
 quantum procederet longius a Thessalia, eo maiorem rerum
 omnium inopiam sentiens, regressus ad Dium est, dubitatione 7
 omnibus exempta, quid intercluso ab Thessalia patiendum
 fuisset, cui procul inde abscedere tutum non esset. Perseus, 8
 contractis in unum omnibus copiis ducibusque, increpare præ-
 fectos præsidiorum, ante omnes Asclepiodotum adque Hippia-
 m; ab his dicere claustra Macedoniæ tradita Romanis esse; cuius 9
 culpæ reus nemo iustius quam ipse fuisset. Consuli post- 10
 quam ex alto conspecta classis spem fecit, cum comteatu
 naves venire (ingens enim caritas annonæ ac prope inopia
 erat), ab invectis iam portum audit, onerarias naves Magnesiæ
 relictas esse. Incerto inde, quidnam agendum foret (adeo sine 11
 ulla ope hostis, quæ adgravaret, cum ipsa difficultate rerum
 pugnandum erat), peropportune litteræ a Sp. Lucretio adlatæ
 sunt, castella se, quæ super Tempe essent et circa Philan, 12
 tenere omnia, frumentique in iis et aliarum in usum rerum
 copiam invenisse.

His magno opere lætus consul ab Dio ad Philan ducit, 8
 simul ut præsidium eius firmaret, simul ut militi frumentum,
 cuius tarda subvectio erat, divideret. Ea profectio famam 2
 haudquaquam secundam habuit. Nam alii metu recessisse
 eum ab hoste ferebant, quia manenti in Pieria prælio dimi-
 candum foret, alii, ignarum, belli quæ in dies fortuna nova- 3

3 sibi præsidio relinqueres|eis urbem 6, 2 diei item 7, 1 dubitationibus
 3 tutum 8, 1 perseus peractis Potest etiam conactis fuisse, ut Weiss. coniecit.
 3 hippia 9, 1 diceret | macedonia 10, 4 onerarias 11, 2 Fort. opera
 hostis Em. 565 12, 1 castella si | esse et circa pilan VIII, 1, 3
 subnectuio 2, 2 haudquamquam 3 manenti imperia Kreyss. (Gryn.
 manenti imperatori) 3, 1 aliignarum Deinde scribendum videtur aut
 ignarum belli, quod in dies (Em. 566) aut potius, quod Perizonio pla-
 cebat, ignarum belli quæque.

ret, ut opperientibus sese rebus, emisisse de manibus ea, quæ
 4 mox repeti non possent. Simul enim cessit possessione Dii,
 excitavit hostem, ut tunc tandem sentiret, recuperanda esse,
 5 quæ prius culpa amissa forent. Audita enim profectione con-
 sulis, regressus Dium, quæ disiecta ac vastata ab Romanis
 erant, reficit, pinnas mœnium decussas reponit, ab omni parte
 muros firmat; deinde quinque milia passuum ab urbe citra
 ripam Elpei amnis castra ponit, amnem ipsum, transitu perdiffi-
 6 cilem, pro munimento habiturus. Fluit ex vâlle Olympi montis,
 æstate exiguus; hibernis idem incitatus pluviis et supra rupes
 ingentes gurgites facit et infra, prorutam in mare evolvendo
 terram, præaltas voragines, cavatoque medio alveo, ripas utrim-
 7 que præcipites. Hoc flumine opsæptum iter hostis credens,
 8 extrahere relicum tempus æstatis in animo habebat. Inter
 hæc consul a Phila Popilium cum duobus milibus armatorum
 9 Heracleum mittit. Abest a Phila V milia ferme passuum, media
 regione inter Dium Tempeque, in rupe amni imminente positum.
 9 Popilius, priusquam armatos muris admoveret, misit, qui
 magistratibus principibusque suaderent, fidem clementiamque
 2 Romanorum quam vim experiri mallent. Nihil ea consilia
 moverunt, quia ignes ad Elpeum ex regis castris apparebant.
 Tum terra marique (et classis adpulsa ab litore stabat) si-
 3 mul armis, simul operibus machinisque oppugnari cœpti. Iuvenes
 etiam quidam Romani, ludicro circensi ad usum belli verso,
 4 partem humillimam muri ceperunt. Mos erat tum, nondum
 hac effusione inducta bestiis omnium gentium circum complendi,

2 omisisse Duk. (Gryn. ut qui, offerentibus sese —, omisisset) 3 repenti 4, 3
 Kreyss. prius ipsius culpa | foret 5, 1 profectionem 3 decussa 4 passum 5
 enipi Mg. Em. 566. Gryn. Enipei Apud Polybium XXIX, 3 (in excerptis
 Ursinianis) idem accidisse puto, quod hic Grynæo. 6, 1 olimpi 2 exiguum
 3 ingentis gurgitibus Gron. | intra pororupta Gron. 5 præcipitiis 7, 1
 flumine hospesetseptum Weiss. Gryn. flumine Perseus septum 2 are-
 licum tempuseæstatis Mg. Em. 566 (Gryn. tempus eius æstatis) 8,
 3 heraclea Gron. (Gryn. Heracleam) 9, 1 pila 2 interdiu temp. que
 in rupe animi IX, 2, 2 elipem (Gryn. Enipeum) | apparebant 4, 2 hæc

varia spectaculorum conquirere genera; nam semel quadrigis,
 semel desultore misso, vix unius horæ tempus utrumque curri-
 culum complebat. Inter cetera sexageni ferme iuvenes, inter- 5
 dum plures apparitionibus ludis, armati inducebantur. Horum
 inductio ex parte simulacrum decurrentis exercitus erat, ex
 parte elegantioris quam militaris artis propiorque gladiatorum
 armorum usum. Cum alios decursu edidissent motus, qua- 6
 drato agmine facto, scutis super capita densatis, stantibus pri-
 mis, secundis summissioribus, tertiis magis et quartis, postre-
 mis etiam genu nixis, fastigatam, sicut tecta ædificiorum sunt,
 testudinem faciebant. Hinc quinquaginta ferme pedum spatio 7
 distantes duo armati procurrebant, comminatique inter se, ab
 ima in summam testudinem per densata scuta cum evasissent,
 nunc velut propugnantes per oras extremæ testudinis, nunc in
 media inter se concurrentes, haud secus quam stabili solo
 persultabant. Huic testudo similis humillimæ parti muri admota. 8
 Cum armati super stantes subissent, propugnatoribus muri
 fastigio altitudinis æquabantur; depulsisque iis, in urbem duo-
 rum signorum milites transcenderunt. Id tantum dissimile fuit, 9
 quod et in fronte extremi et ex lateribus soli non habebant
 super capita elata scuta, ne nudarent corpora, sed prætenta
 pugnantium more. Ita nec ipsos tela ex muro missa subeuntes
 læserunt, et testudini iniecta imbris in modum lubrico fastigio
 innoxia ad inum labebantur. Et consul, capto iam Heracleo, 10

3 conquirere genera | nae semel On. Panvinus. (Gryn. nec semel) | quadrigi
 4 desultorem | utrumque 5 complebit 5, 2 apparitionibus ludi Muret. (Gryn.
 apparitionibus ludi) 3 inductio in parte Drak. 4 elegantioris exercitus quam
 Kreyss. (Gryn. elegantioris exercitii quam) | (H. propiorque) 6, 1 decursos
 Douiat. (Gryn. decursus. Fort. decoros, ut Bauerus) 2 scuti 3 secundis | ter-
 tis 4 genuungenunixis 7, 2 distantis | procure comminatique 4 per
 horas 8, 1 simillime parti Kreyss. et Mg. Em. 566 (Gryn. testudini si-
 millima) | permota 2 Gryn. et ceteri superstantes una voce | subipssent
 3 depulsisque in iis in 9, 2 extrema Lipsius 3 prætecta Lat. Latinus
 4 subeuntis 5 testudine | inbris 10, 1 capta iam heraclea Gron.
 (Ad heracleo tamen Forchh. nihil adnotat.)

castra eo promovit, tamquam Dium adque inde, summoto rege,
 11 in Pieriam etiam progressurus. Sed hiberna iam præparans
 vias commeatibus subvehendis ex Thessalia muniri iubet et
 eligi horreis opportuna loca tectaue ædificari, ubi deversari
 portantes commeatus possent.

10 Perseus, tandem e pavore eo, quo attonitus fuerat, recepto
 animo, mallet imperiis suis non obtemperatum esse, cum trepi-
 dans gazam in mare deici Pellæ, Thessalonicæ navaliam iusserat
 2 incendi. Andronicus, Thessalonicam missus, traxerat tempus,
 3 id ipsum, quod accidit, pænitiæ relinquens locum. Incautior
 Nicias Pellæ proiciendo pecuniæ partem, quæ fuerat ad Phacum;
 sed in re emendabili visus est lapsus esse, quod per urinatores
 4 omne ferme extractum est. Tantusque pudor regi pavoris
 eius fuit, ut urinatores clam interfici iusserit, deinde Androni-
 cum quoque et Nician, ne quis tam dementis imperii conscius
 5 existeret. Inter hæc C. Marcius cum classe ab Heracleo
 Thessalonicam profectus et agrum pluribus locis, expositis
 per litora armatis, late vastavit, et procurrentes ab urbe
 6 secundis aliquot præliis trepidos intra mœnia compulit. Iam-
 que ipsi urbi terribilis erat, cum, dispositis omnis generis tor-
 mentis, non vagi modo circa muros, temere adpropinquantes,
 sed etiam qui in navibus erant, saxis tormento emicantibus
 7 percutiebantur. Revocatis igitur in naves militibus omissa-
 que Thessalonicæ oppugnatione, Æneam inde petunt. XV
 milia passuum ea urbs abest, adversus Pydnam posita, fertili
 8 agro. Pervastatis finibus eius, legentes oram Antigoneam

2 eo peric tamquam *Litteræ magis significant* perduxit (cfr. XLV,
 13, 12 pericere pro perduceret); sed id Latinum non videtur. 3 im-
 periam | progressus 11, 1 hibernam 2 subeundis | tessalia 3 elegi
 | opportuna leco | Gryn. diuersari X, 1, 1 tandem pavore Drak. |
 quod 2 mœllet De mallet, pro quo post Sigonium editum est malle,
 vid. Em. 447; XXIX, 14, 7. | com 3 gaiam | tessalonicæ 2, 1
 tessalonicum 2 ipsud | penitentiæ 3, 2 proiciendæ | quod fuerat natum
 Mg. Em. 563 (Gryn. quod fuerat nactus) 3 in rem emendabilem Drak.
 Em. ibd. n. | visus lapsus Mg. ibd. 4 omnes | tractus est 5, 1 hac |
 heraclea Gron. 2 tessalonicam 4 aliquod 6, 1 namque 7, 2 tessalonicæ
 | æniam Drak. 3 carbis abest | pydnam | fertilis agros

perveniunt. Ibi egressi in terram, primo et vastarunt agros
 passim et aliquantum prædæ contulerunt. ad naves. Dein 9
 palatos eos adorti Macedones, mixti pedites equitesque, fugi-
 entes effusæ ad mare persecuti, D ferme occiderunt, et non
 minus ceperunt. Nec aliud quam ultima necessitas, cum reci- 10
 pere se tuto ad naves prohiberentur, animos militum Romanorum
 simul desperatione alia salutis, simul indignitate inritavit. Redinte- 11
 grata in litore pugna est; adiuvere, qui in navibus erant. Ibi
 Macedonum ducenti ferme cæsi; par numerus captus. Ab Anti-
 gonea classis profecta ad agrum Pallenensem excensionem ad
 populandum fecit. Finium is ager Cassandrensi erat, longe 12
 fertilissimus omnis oræ, quam prætervecti fuerant. Ibi Eu-
 menes rex, XX tectis navibus ab Elea profectus, obvisus fuit
 et quinque missæ a Prusia rege tectæ naves.

Hac virium accessione animus crevit prætori, ut Cassan- 11
 dream oppugnaret. Conditæ est a Cassandro rege in ipsis 2
 faucibus, quæ Pallenensem agrum ceteræ Macedoniæ iungunt,
 hinc Toronaico, hinc Macedonico sæpta mari. Eminent nam- 3
 que in altum lingua, in qua sita est, nec minus quam in-
 clutus magnitudine Atho mons excurrit, obversa in regionem
 Magnesiæ duobus imparibus promuntoriis, quorum maiori Posi-
 deum est nomen, minori Canastræum. Divisis partibus oppug- 4
 nare adorti. Romanus ad Clitas, quas vocant, mœnimenta,
 cervis etiam obiectis, ut viam intercluderet, a Macedonico
 ad Toronaicum mare perducit. Ab altera parte euripus est;
 inde Eumenes oppugnabat. Romanis in fossa complenda, quam 5
 nuper obiecerat Perseus, plurimum erat laboris. Ibi quærenti

8, 2 teram 3 prædæ 9, 1 deinde palatos 3 effusæ | a ferme 10, 3 Wesenb. alius
 11, 1 re | integrata | atiuæ qui in (Gryn. adiuvere et qui; Kr. et sustulit.) 3
 antigone 12, 2 fertissimus | oræ | fuerant 3 ad elea 4 missi a prissæ
 XI, 1, 1 accensione | prætorii 2, 2 iungit 3 sæptam | meminent 3, 2
 quam in altus magnitudine Kreyss. (Gryn. in altum magn.) 4 promun-
 turiis | poseum supra eadem manu adscriptis litteris id 5 minisnori cana-
 streum 4, 1 Kreyss. diuersis 3 cervis | intercluderet | (macedonia H.)
 4 toronaicum | ad altera 5, 2 quærentis

prætori, quia nusquam cumuli apparebant, quo regesta e fossa
terra foret, monstrati sunt fornices: non ad eandem crassitu-
dinem, quam veterem murum, sed simplici laterum ordine
6 structos esse. Consilium igitur cepit, transfosso pariete iter in
urbem patefacere. Fallere autem ita se posse, si, muros a
parte alia scalis adortus, tumultu iniecto, in custodiam eius
7 loci propugnatores urbis avertisset. Erant in præsidio Cassan-
dreæ, præter non contemnendam iuventutem oppidanorum,
DCCC Agrianes, et duo milia Penestarum Illyriorum, a Pleurato
8 inde missi, bellicosum utrumque genus. His tuentibus muros,
cum subire Romani summa vi niterentur, momento temporis
parietes fornicum perfossi urbem patefecerunt. Quod si, qui
9 inrumperent, armati fuissent, extemplo cepissent. Hoc ubi perfec-
tum esse opus militibus nuntiatum est, clamorem alacres gaudio
repente tollunt, alii parte alia in urbem inrupturi.
12 Hostes primum admiratio cepit, quidnam sibi repentinus
2 clamor vellet. Postquam patere urbem accepere præfecti præ-
sidii Pytho et Philippus, pro eo, qui occupasset adgredi, opus
factum esse rati, cum valida manu Agrianum Illyriorumque
3 erumpunt Romanosque, qui alii aliunde coibant convocaban-
turque, ut signa in urbem inferrent, inconpositos adque inordi-
natos fugant persecunturque ad fossam, in quam compulsos
ruina cumulant. DC ferme ibi interfecti, omnesque prope,
4 qui inter murum fossamque deprenti erant, volnerantur. Ita
suo ipse conatu percussus prætor segnior ad alia factus consilia
erat. Et ne Eumeni quidem, simul a mari, simul a terra
5 aggreddenti, quidquam satis procedebat. Placuit igitur utrique,

5 qua veterem *Mg.* 6 structosae consilium 6, 1 coepit | item in 2
fanere autem 4 avertissent 7, 1 in præsidio cas præter 2 contem-
nendam 3 acce. 8, 2 romano 4 inrupere in armati *Perizon.* (*Gryn.*
irrupere, armati) 9, 3 aliis — inruptarum *Gryn. Fort.* tollunt ut alii
— *Em. 567* (*Gryn.* aliis — inruptaris.) XII, 1, 1 hostis | quidam
2, 1 postquam apatere 2 phyto | proco *Freisak.* (*Gryn.* Philippus Proco,
qui) 3 ualidos 4 erumpunt 3, 1 alialiunde 2 adferrent 3 fugam
persecuntur adque fossam in qua 4 ac. 4, 4 ingredienti

custodiis firmatis, ne quod præsidium ex Macedonia intromitti
posset, quoniam vis aperta non processisset, operibus mœnia
oppugnare. Hæc parantibus his, X regii lembi, ab Thessa- 6
lonica cum delectis Gallorum auxiliaribus missi, cum in salo
stantes hostium naves conspexissent, ipsi obscura nocte, sim-
plici ordine, quam poterant proxime litus tenentes, intrarunt ur-
bem. Huius novi præsidii fama absistere oppugnatione simul 7
Romanos regemque coegit. Circumvecti promuntorium, ad
Toronen classem appulerunt. Eam quoque oppugnare adorti, 8
ubi valida defendi manu animadverterunt, inrito incepto Deme-
triadem petunt. Ibi cum adpropinquantes repleta mœnia ar-
matis vidissent, prætervecti ad Iolcon classem appulerunt, inde,
agro vastato, Demetriadem quoque adgressuri.

Inter hæc et consul, ne segnis sederet tantum in agro 13
hœtico, M. Popilium cum V milibus militum ad Melibœam
urbem oppugnandam mittit. Sita est in radicibus Ossæ montis, 2
qua parte in Thessaliam vergit, opportune imminens super De-
metriadem. Primus adventus hostium perculit incolas loci; 3
collectis deinde ex necopinato pavore animis, discurrunt ar-
mati ad portas ac mœnia, qua suspecti aditus erant, spemque
extemplo inciderunt, capi primo impetu posse. Obsidio igitur 4
parabatur, et opera ad oppugnationem fieri cœpta. Perseus
cum audisset, simul Melibœam a consulis exercitu oppugnari,
simul classem Iolci stare, unde Demetriadem adgrederetur,
Euphranorem quendam ex ducibus cum delectis duobus mili-
bus Melibœam mittit. Eidem imperatum, ut, si a Melibœa 5

5, 2 firmavit | intromisti 3 mœnia 6, 1 tessalonica 4 intrarunt
7, 2 circumventi promuntorium ac toronen (*Gryn.* Toronem) 8, 1 adpug-
nare XIII, 1, 1 iter (aut iter) hæc | agro hos. m. popilium 2 melibœam
2, 2 tessaliam | opportune 3, 2 deinde necopinato *Ed. Vascos.* 3 quam
4 primo impetu 4, 1 obsidion 2 opera oppugnationem *Mg. et*
Vahlen (*Gryn.* opera oppugnationum) 3 melibœam 4 loci stare inde
Forekh. (*Gryn.* Iolci st. ut inde) 5 euphranorem | ex ducibus ex delec-
tis duobus militibus obsam 5, 1 idem | melibœa

Livius ex rec. Madrigli. VII.

prætori, quia nusquam cumuli apparebant, quo regesta e fossa
terra foret, monstrati sunt fornices: non ad eandem crassitu-
dinem, quam veterem murum, sed simplici laterum ordine
6 structos esse. Consilium igitur cepit, transfosso pariete iter in
urbem patefacere. Fallere autem ita se posse, si, muros a
parte alia scalis adortus, tumultu iniecto, in custodiam eius
7 loci propugnatores urbis avertisset. Erant in præsidio Cassan-
dræ, præter non contemnendam iuventutem oppidanorum,
DCCC Agrianes, et duo milia Penestarum Illyriorum, a Pleurato
8 inde missi, bellicosum utrumque genus. His tuentibus muros,
cum subire Romani summa vi niterentur, momento temporis
parietes fornicum perfossi urbem patefecerunt. Quod si, qui
9 inrumperent, armati fuissent, extemplo cepissent. Hoc ubi perfec-
tum esse opus militibus nuntiatum est, clamorem alacres gaudio
repente tollunt, alii parte alia in urbem inrupturi.

12 Hostes primum admiratio cepit, quidnam sibi repentinus
2 clamor vellet. Postquam patere urbem accepere præfecti præ-
sidii Pytho et Philippus, pro eo, qui occupasset adgredi, opus
factum esse rati, cum valida manu Agrianum Illyriorumque
3 erumpunt Romanosque, qui alii aliunde coibant convocaban-
turque, ut signa in urbem inferrent, inconpositos adque inordi-
natos fugant persecunturque ad fossam, in quam compulsos
ruina cumulant. DC ferme ibi interfecti, omnesque prope,
4 qui inter murum fossamque depresi erant, volnerantur. Ita
suo ipse conatu percussus prætor segnior ad alia factus consilia
erat. Et ne Eumeni quidem, simul a mari, simul a terra
5 aggreddenti, quidquam satis procedebat. Placuit igitur utrique,

5 qua ueterem *Mg.* 6 structosse consilium 6, 1 coepit | item in 2
favere autem 4 avertissent 7, 1 in præsidio cas præter 2 contem-
nendam 3 accc. 8, 2 romano 4 inrumperemarmati *Perizon.* (*Gryn.*
irrupere, armati) 9, 3 aliis — inrupturum *Gryn. Fort.* tollunt ut alii
— *Em. 567* (*Gryn.* aliis — inrupturis.) XII, 1, 1 hostis | quidam
2, 1 postquamapater 2 phyto | proco *Freinsh.* (*Gryn.* Philippus Proco,
qui) 3 ualidos 4 erumpunt 3, 1 alialiunde 2 adferrent 3 fugam
persecuntur adque fossam in qua 4 ac. 4, 4 ingredienti

custodiis firmatis, ne quod præsidium ex Macedonia intromitti
posset, quoniam vis aperta non processisset, operibus mœnia
oppugnare. Hæc parantibus his, X regii lembi, ab Thessa- 6
lonica cum delectis Gallorum auxiliariis missi, cum in salo
stantes hostium naves conspexissent, ipsi obscura nocte, sim-
plici ordine, quam poterant proxime litus tenentes, intrarunt ur-
bem. Huius novi præsidii fama absistere oppugnatione simul 7
Romanos regemque coegit. Circumvecti promuntorium, ad
Toronen classem appulerunt. Eam quoque oppugnare adorti, 8
ubi valida defendi manu animadverterunt, inrito incepto Deme-
triadem petunt. Ibi cum adpropinquantes repleta mœnia ar-
matis vidissent, prætervecti ad Iolcon classem appulerunt, inde,
agro vastato, Demetriadem quoque adgressuri.

Inter hæc et consul, ne segnis sederet tantum in agro 13
hœstico, M. Popilium cum V milibus militum ad Melibœam
urbem oppugnandam mittit. Sita est in radicibus Ossæ montis, 2
qua parte in Thessaliam vergit, opportune imminens super De-
metriadem. Primus adventus hostium perculit incolas loci; 3
collectis deinde *ex* necopinato pavore animis, discurrunt ar-
mati ad portas ac mœnia, qua suspecti aditus erant, spemque
extemplo inciderunt, capi primo impetu posse. Obsidio igitur 4
parabatur, et opera ad oppugnationem fieri cœpta. Perseus
cum audisset, simul Melibœam a consulis exercitu oppugnari,
simul classem Iolci stare, unde Demetriadem adgrederetur,
Euphranorem quendam ex ducibus cum delectis duobus mili-
bus Melibœam mittit. Eidem imperatum, ut, si a Melibœa 5

5, 2 firmavit | intromisti 3 mœnia 6, 1 tessalonica 4 intrarunt
7, 2 circumventi promuntorium ac toronen (*Gryn.* Toronen) 8, 1 adpug-
nare XIII, 1, 1 iter (*aut iter*) hæc | agro hos.m. popilium 2 mœlibeam
2, 2 tessaliam | opportuna 3, 2 deinde necopinato *Ed. Vascos.* 3 quam
4 primoimo impetu 4, 1 obsidion 2 opera oppugnationem *Mg. et*
Vahlen (*Gryn.* opera oppugnationum) 3 mœlibœam 4 loci stare inde
Forchh. (*Gryn.* Iolci st. ut inde) 5 euphranorem | ex ducibus ex delec-
tis duobus militibus obeam 5, 1 idem | mœlibœa

Livius ex rec. Madvigii. VII.

summovisset Romanos, Demetriadem prius occulto itinere intraret, quam ab Iolco ad urbem castra moverent Romani. Et ab oppugnatoribus Melibœæ, cum in superioribus locis repente apparuisset, cum trepidatione multa relictis opera sunt, 6 ignisque iniectus. Ita a Melibœa abscessum est. Euphranor. soluta unius urbis obsidione, Demetriadem extemplo ducit. Nocte mœnia * * modo, sed agros etiam confiderent se a populationibus tueri posse; et eruptiones in vagos populos non sine vulneribus hostium factæ sunt. Circumvecti tamen mœnia sunt prætor et rex, situm urbis contemplantes, si qua parte temptare aut opere aut vi possent. Fama fuit, per Cydantem Cretensem et Antimachum, qui Demetriadi præerat, tractatas inter Eumenen et Persea condiciones amicitiae. Ab 10 Demetriade certe abscessum est. Eumenes ad consulem navigat; gratulatus, quod prospere Macedoniam intrasset, Pergamum in regnum abit. Marcus Figulus prætor, parte classis in hiberna Sciathum missa, cum reliquis navibus Oreum Eubœæ petit, eam urbem aptissimam ratus, unde exercitibus, qui in Macedonia quique in Thessalia erant, mitti commeatus 12 possent. De Eumene rege longe diversa alii tradunt. Si Valerio Antiati credas, nec classe adiutum ab eo prætorem esse, cum sæpe eum litteris accersisset, tradit, nec cum gratia ab consule profectum in Asiam, indignatum, quod, ut iisdem 13 castris tenderet, permissum non fuerit; ne ut equites quidem Gallos, quos secum adduxerat, relinqueret, impetrari ab eo

6, 1 mœlibœa locum in 2 sunt iniectus Fieri potest, ut plura verba exciderint 3 abmœlibœa 7, 1 euphanor 3 noctemuenia modo (Gryn. nec tum mœnia modo) Lacunam notavit Forchhammer et sic fere suppledam intellexit: Nocte mœnia intrat tantamque adventu suo incolis fiduciam fecit, ut non mœnia modo Em. 567 | sed agros | confiderunt Forchh. 4 et eruditionibus in vagos 5 noti sine 8, 1 circumnectisitamem 2 rexositum | urbeis 3 posse 9, 2 cydantem supra i scripto d | demetriadi 3 persae 11, 2 sciatum | oreum boetiae Gron. 3 urbem | urbem 4 quia in | tessalia 12, 1 diversa tradunt Mg. Em. 567 2 antiaci 4 isdem 5 tendeset 13, 2 adduxeret reliquerat

potuisse. Attalum fratrem eius et remansisse apud consulem 14 et sinceram eius fidem æquali tenore egregiamque operam in eo bello fuisse.

Dum bellum in Macedonia geritur, legati Transalpini 14 ab regulo Gallorum (Balanos ipsius traditur nomen; gentis, ex qua fuerit, non traditur) Romam venerunt, pollicentes ad Macedonicum bellum auxilia. Gratiae ab senatu actæ, muneraque missa, torquis aureus duo pondo et pateræ aureæ quatuor pondo, equus phaleratus armaque equestria. Secundum 3 Gallos Pamphylii legati coronam auream ex XX milibus Philippiorum factam in curiam intulerunt, petentibusque iis, ut id donum in cella Iovis optimi maximi ponere et sacrificare in Capitolio liceret, permissum; benigneque amicitiam renovare volentibus legatis responsum, et binum milium æris singulis missum munus. Tum ab rege Prusia et paulo post ab 5 Rhodiis de eadem re longe aliter disserentes legati auditi sunt. Utraque legatio de pace reconcilianda cum rege Perseo egit. Prusiæ preces magis quam postulatio fuere, profitentis; 6 et ad id tempus se cum Romanis stetisse et, quoad bellum foret, staturum. Ceterum cum ad se a Perseo legati venissent de finiando cum Romanis bello, ei se pollicitum deprecatorem apud senatum futurum; petere, si possent inducere in animum, ut finiant iras, se quoque in gratia reconciliatæ pacis ponerent. Hæc regii legati. Rhodii, superbe commemoratis 8 meritis suis erga populum Romanum et pæne victoriæ, utique de Antiocho rege, maiore parte ad se vindicata, adiecerunt,

14, 2 egregiamque 3 suisæ XIV, 2, 3 pondo cui phaleratus 3, 2 pampyli (Gryn. Pamphyli) | philippiorum 4 cella .i. 5 m petere et 4, 1 renovare novantibus 5, 2 rodīs | eadem longe 3 oraquæ legatio 6, 1 præces 2 stetisset quoad 3 statuturum 7, 2 finiendi | et is Forchh. (Gryn. et iis) | deprætozem 4 ira se Forchh. (Gryn. iram se) | pacis possent Gron. (Gryn. pacis posse uti) 8, 1 rodi | commemoratis erga pr. et pæne Weiss. (meritis) et Mg. (Gryn. commemoratis erga p. R. beneficiis et pæne) 3 anthioco | a se Sigon.

- 9 cum pax inter Macedonas Romanosque esset, sibi amicitiam
cum rege Perseo coeptam; eam se invitos, nullo eius in se
merito, quoniam ita Romanis visum sit in societatem se belli
10 trahere, interrupisse. Tertium se annum multa eius incom-
moda belli sentire, mari intercluso; inopem insulam miss...
11 ... (r)itimisiu... colendi itaque commeatibus. Cum id ultra
pati non possent, legatos alios ad Persea in Macedoniam
misisse, qui ei denuntiarent, Rhodiis placere, pacem eum con-
ponere cum Romanis; se Romam eadem nuntiatum missos.
12 Per quos stetisset, quo minus belli finis fieret, adversus eos
13 quid sibi faciendum esset, Rhodios consideraturos esse. Ne
nunc quidem hæc sine indignatione legi audirive posse, certum
habeo. Inde existimari potest, qui habitus animorum audien-
tibus ea patribus fuerit.
- 15 Claudius, nihil responsum, auctor est, tantum senatus
consultum recitatum, quo Caras et Lycios liberos esse iuberet
populus Romanus litterasque extemplo ad utramque gentem,
2 ut sciret indicatum, mitti; qua audita re, principem legatio-
nis, cuius magniloquentiam vix curia paulo ante ceperat, cor-
3 ruisse. Alii responsum esse tradunt, populum Romanum et
principio eius belli haud vanis auctoribus compertum habuisse,
Rhodios cum Perseo rege adversus rem publicam suam occulta
4 consilia inisse, et, si id ante dubium fuisset, legatorum paulo

9, 1 sibi mæe amicitiam 10, 2 sqq. mari interim incluso inopiam in-
sulam inopem miss Ab inopem miss incipit imus versus paginae prioris
fol. 115; is aut erasus aut maculam extergendo deletus est, ut litteræ tot
fere, quot puncta posui, legi nequeant; litteræ r pars tantum legi potest.
A colendi incipit altera pagina. Gryn. sentire: mari intercluso inopia
insulam premi, amissis maritimis vectigalibus atque commeatibus.
Ipse hariolor (paulo aliter atque Em. 568): inopem insulam esse suam;
maritimis vivere incolentes commeatibus. Itaque cum —. Alii aliter. 11,
2 parti 3 rodio 4 romanise romam 12, 1 quostetisset 2 quissibi | rodios
13, 1 esse nunc quidem 2 audireiue 3 quia habitus XV, 1. 3 gentem
sciret indicatum Mg. Em. 569 (ut iam Sigon. Gryn. gentem scirent
ind.) 2, 2 magniloquentia uix curiam 3, 1 iet 4, 1 inisset id ante
| legatorum occulta consilia inisset paulo

ante verba ad certum redegissee; et plerumque ipsam se frau-
dem, etiamsi initio cautior fuerit, detegere. Rhodios nunc in 5
orbe terrarum arbitria belli pacisque agere. Eorum nutu
arma sumpturos positurosque Romanos esse. Iam non deos
foederum testes, sed Rhodios habituros. Itane tandem? Ni 6
pareatur iis exercitusque de Macedonia deportentur, visuros
esse, quid sibi faciendum sit. Quid Rhodii visuri sint, ipsos 7
scire; populum certe Romanum, devicto Perseo, quod prope-
diem sperent fore, visurum, ut pro meritis cuiusque in eo
bello civitatis gratiam dignam referat. Munus tamen legatis 8
in singulos binum milium æris missum est, quod ii non ac-
ceperunt.

Litteræ deinde recitatæ Q. Marci consulis sunt, quem- 16
admodum, saltu superato, in Macedoniam transisset; ibi et 2
ex aliis locis commeatu prospectos in hiemem habere, et ab
Epirotis XX milia modium tritici, X hordei sumpsisse, ut
pro eo frumento pecunia Romæ legatis eorum curaretur.
Vestimenta militibus ab Roma mittenda esse; equis CC ferme 3
opus esse, maxime Numidis, nec sibi in his locis ullam co-
piam esse. Senatus consultum, ut ea omnia ex litteris con- 4
sulis fierent, factum est. C. Sulpicius prætor sex milia to-
garum, XXX tunicarum, equos CC portanda in Macedoniam
præbendaque arbitrato consulis locavit, et legatis Epirotarum
pecuniam pro frumento solvit, et Onesimum, Pythonis filium,
nobilem Macedonem, in senatum introduxit. Is pacis semper 5
auctor regi fuerat, monueratque, sicut pater eius Philippus

2 redigisse 3 initior cautior 5, 1 rhodios nuntio in orbe Periz. (Koch.
nunc toto in) 2 agere deorum nutu Perizon. 4 testis | rodios 6, 1
tandem is pareatur is exercitusque Crev. (Gryn. tandem is pareatur
exercitusque) 7, 1 quod rodi 8, 1 longatis 2 millium | acce-
perunt de XVI, 1, 1 deinde citates que marci consuli 2 transisse
2, 2 commeatu remp. prospectos Kreyss. (Sigon. a prætore prospectos)
3 "xx" modium 3, 1 ab romam | esse et quis 2 numidi nec si in
his 4, 1 sc. et ea 2 ni tocarum 3 equos etdeportanda Forchh. et Mg.
Em. 569 (ubi prave DC scriptum est. Gryn. et equos deport.) 5 pe-
cuniamque | solui | pytons

institutum usque ad ultimum vitæ diem servarat [cotidie] bis
in die foederis icti cum Romanis perlegendi, ut eum morem,
6 si non semper, crebro tamen usurparet. Postquam detertere
eum a bello nequit, primo subtrahere sese per alias adque
alias causas, ne interesset iis, quæ non probabat, cepit; po-
stremo, cum suspectum se esse cerneret et proditiōis inter-
7 dum crimine insimulari, ad Romanos transfugit et magno usui
consuli fuit. Ea introductus in curiam cum memorasset,
senatus in formulam sociorum eum referri iussit, locum,
lautia præberi, agri Tarentini, qui publicus populi Romani
esset, ducenta iugera dari, et ædes Tarenti emi. Uti ea cu-
8 raret, C. Decimio prætori mandatum. * * * equitum recen-
sum idibus Decembribus, severius quam ante, habuerunt.
Multis equi adempti, inter quos P. Rutilio, qui tribunus ple-
bis eos violenter accusarat; tribu quoque is motus et ærarius
9 factus. Ad opera publica facienda cum eis dimidium ex vec-
tigalibus eius anni adtributum ex senatus consulto a quæsto-
10 ribus esset, Ti. Sempronius ex ea pecunia, quæ ipsi adtributa
erat, ædes P. Africani pone Veteres ad Vortumni signum,
11 lanienasque et tabernas coniunctas in publicum emit, basili-
camque faciendam curavit, quæ postea Sempronia appel-
lata est.
17 Iam in exitu annus erat, et propter Macedonici maxime
belli curam in sermonibus homines habebant, quos in annum

5, 3 institutumque | servabat Drak. | cotidie notavit Drak. 6, 1 de-
cerpere 2 nequid primo p subtrahere 3 alias ne | is 4 proditi-
onibus 5 transfugit magno Drak. 7, 1 memorasse 2 referre 3 lau-
tiam Frob. II | agri intrarentini qui 5 decio 8, 1 mandatum recen-
sum Lacunam notavit Mg. Em. 569. (Gryn. mandatum. Censores cen-
sum) 2 quam 3 pr. utilio 4 accusaret tribus quoque his | et ope-
rarius Ursinus (Gryn. oper. factus ad op. p. facienda. Cum) 9, 2 Post
quæstori, bus esset spatium vacuum 20 fere litterarum est usque ad finem
versus. 10, 1 t. sempronius Frob. II. 2 vortumnisignum 3 laneasque
Turnebus 11, 1 basilicam faciendamque curavit XVII, 1, 1 mace-
donicæ

consules ad finiendum tandem id bellum crearent. Itaque 2
senatus consultum factum est, ut Cn. Servilius primo quoque
tempore ad comitia habenda veniret. Senatus consultum Sul- 3
picius prætor ad consulem misit litterasque consulis post pau-
cos dies recitavit, quibus ante diem * * in urbem venturum.
Et consul maturavit et comitia eo die, qui dictus erat, sunt
perfecta. Consules creati L. Æmilius Paulus iterum, quarto 4
decimo anno post, quam primo consul fuerat, et C. Licinius
Crassus. Prætores postero die facti Cn. Bæbius Pamphilus, 5
L. Anicius Gallus, Cn. Octavius, P. Fonteius Balbus, M. Æbu-
tius Elva, C. Papirius Carbo. Omnia ut maturius agerentur, 6
belli Macedonici stimulabat cura. Itaque designatos extemplo 7
sortiri placuit provincias, ut, cum, utri Macedonia consuli
cuique prætori classis evenisset, sciretur, ut iam inde cogita-
rent pararentque, quæ bello usui forent, senatumque consule-
rent, si qua de re consulto opus esset. Latinas, ubi magi- 8
stratum inissent, quod per religiones posset, primo quoque
tempore fieri placere, ne quid consulem, cui eundem in Mace-
doniam esset, teneret. His decretis, consulibus Italia et Ma- 9
cedonia, prætoribus præter duas iurisdictiones in urbe classis
et Hispania et Sicilia et Sardinia provinciæ nominatæ sunt.
Consulum Æmilio Macedonia, Licinio Italia evenit. Prætores 10
Cn. Bæbius urbanam, L. Anicius peregrinam et si quo se-

3 tamen id 2, 3 habenda h ueniret 3, 2 consulem post Weiss. Gryn.
asteriscum loco apposuit. 3 diem in urbem Integra sententia huius-
modi fere fuit: quibus in a. d. * comitia edicebat promittebatque se ad
eum diem in u. v. Verba incerta sunt. 4, 1 septimo decimo Sigon.
5, 1 prætor | cn. pampilius Sigon. (Gryn. Cn. Bæbius Pamphilus) 3
helua t. papirius 7, 2 sqq. placuit provideantem utri — uenisset
sciretur, ut iam Mg. Em. 570. Fort. præterea scribendum: sciretur, ii
iam inde (Gryn. placuit prouincias, ut utri — uenisset sciretur: ut
iam inde —. Ed. Basil. evenisset) 3 iam inde cogitarentur 5
si qua re Weiss. 8, 3 neque consulem Forchh. Em. 570 (Gryn.
neque consulem — teneri) 9, 3 sicilia et sardi et sardinia 10, 1
macedoniam | pr. res cn.

natus censuisset, Cn. Octavius classem, P. Fonteius Hispaniam, M. Aebutius Siciliam, C. Papirius Sardiniam est sortitus.

- 18 Extemplo apparuit omnibus, non segniter id bellum L. Aemilium gesturum, præterquam quod talis vir erat, etiam quod dies noctesque intentus ea sola, quæ ad id bellum pertinerent, animo agitabat. Iam omnium primum a senatu petiit, ut legatos in Macedoniam mitterent ad exercitus visendos classemque, et conperta referenda, quid aut terrestribus aut
3 navalibus copiis opus esset; præterea ut explorarent copias regias, quantum posset, quaque provincia nostra, qua hostium foret; utram intra saltus castra Romani haberent, an iam omnes angustiae exsuperatae essent et in æqua loca pervenissent; qui fideles nobis socii, qui dubii suspensæque ex
4 fortuna fidei, qui certi hostes viderentur; quanti præparati commeatus, et unde terrestri itinere, unde navibus subportarentur; quid ea æstate terra marique rerum gestarum esset; ex his bene cognitis certa in futurum consilia capi posse.
5 Senatus Cn. Servilio consuli negotium dedit, ut is in Macedoniam, quos L. Aemilio videretur, legaret. Legati biduo post profecti Cn. Domitius Ahenobarbus, A. Licinius Nerva,
6 L. Bæbius. Bis in exitu anni eius lapidatum esse nuntiatum est, semel in Romano agro, semel in Veienti; bis novendiale
7 sacrum factum est. Sacerdotes eo anno mortui sunt P. Quinctilius Varus, flamen Martialis, et M. Claudius Marcellus,
8 decemvir, in cuius locum Cn. Octavius suffectus est. Iam

3 hispaniam c. papirius XVIII, 1, apparuit 2 quod aliis vir Forchh. (Gryn. alius) eteam 2, 1 tam omnium petit Duk. 4 est Sigon. 3, 2 quaque 3 fore romana 4 exsuperatae et Mg. 4, 1 nobis sociis dubi 4 Gron. gestum 5 coerta posse se ratus cn. servilio Bekker (Gryn. posse ratus. Senatus Cn. Serv.) 5, 1 dedit utris in 6. 2 henobarb' (Gryn. Aenob.) nerva al bæbius 3 ibisine exitu nuntiatum esse in romano agro simul in veientibus novendiale Iac. Gron. (in Veienti bis) et Mg. Em. 570 n. (Gryn. nuntiatum est, in R. agro, simul in Veientibus. Manutius semel in V.) 7, 1 Post mortui sunt in medio versu spatium est vacuum 7 fere litterarum. 2 et q m. claudius 3 xuri in effectus et iam Mg. (Gryn. suffectus. Et iam)

magnificentia crescente notatum est, ludis circensibus P. Corneli Scipionis Nasicae et P. Lentuli aedilium curulium LXIII Africanas et XL ursos et elephantos luisse.

L. Aemilio Paulo, C. Licinio consulibus, idibus Martiis, 19 principio insequentis anni, cum in expectatione patres fuissent, A. u. c. 586. maxime quidnam consul de Macedonia, cuius ea provincia A. Chr. 168. esset, referret, nihil se habere Paulus, quod referret, cum nondum inde legati redissent, dixit. Ceterum Brundisi legatos 2 iam esse, bis ex cursu Dyrrachium reiectos. Cognitis mox, 3 quæ nosci prius in rem esset, relatu; id fore intra perpaucos dies. Et ne quid profectioe tueretur, pridie 4 idus Apriles Latinis esse constitutam diem; sacrificio rite perfecto, se et Cn. Octavium, simul senatus censuisset, exituros esse; C. Licinio collegæ suo fore curæ se absente, ut, si qua 5 parari mittive ad id bellum opus sit, parentur mittanturque. Interea legationes exterarum nationum audiri posse. Primi 6 Alexandrini legati ab Ptolemæo et Cleopatra regibus vocati sunt. Sordidati, barba et capillo promisso, cum ramis oleæ 7 ingressi curiam procubuerunt; et oratio quam habitus fuit miserabilior. Antiochus Syriae rex, qui obses Romæ fuerat, 8 per honestam speciem maioris Ptolemæi redducendi in regnum, bellum cum minore fratre eius, qui tum Alexandriam tenebat, gerens, et ad Pelusium navali proelio superior fuerat et, tu- 9 multuario opere ponte per Nilum facto, transgressus cum exercitu, obsidione ipsam Alexandream terrebat, nec procul

8, 3 nasicae a et aedilis curulis Frob. II. XIX, 1, 1 c. licinio cn. idib. 2 expectationem 4 referret nondum in legati Gryn. (cum) et Kreyss. (inde; Gryn. in omisit) 2, 2 essent dyrrachium eiectos Manutius 3, 2 esse infra 4, 2 id. april. perfecto esset cn. 5, 1 licinio cura 2 mittenturq. 3 posse sacrificio rite perfecto primi Crever. 6, 2 ptolemeo patra regibus 7, 2 ingreſsi 8, 1 anthiocus re qui obses 9, 1 a pelusium proelio fuerat Weiss. (Gryn. victor fuerat) tumultuario paræ ponte 2 transgressum cum exercitu ex obsidionem 3 Gryn. Alexandriam (item § 11).

- 10 abesse, quin poteretur regno opulentissimo, videbatur. Ea legati querentes orabant senatum, ut opem regno regibusque
 11 amicis imperio ferrent. Ea merita populi Romani in Antiochum, eam apud omnes reges gentesque auctoritatem esse, ut, si legatos misissent, qui denuntiarent, non placere senatui, sociis regibus bellum fieri, extemplo abscessurus a mœnibus
 12 Alexandræ abducturusque exercitum in Syriam esset. Quod si cunctentur facere, brevi extorres regno Ptolemæum et Cleopatram Romam venturos, cum pudore quodam populi Romani, quod nullam opem in ultimo discrimine fortunarum tulissent.
 13 Moti patres precibus Alexandrinorum extemplo C. Popilium Lænatem et C. Decimium et C. Hostilium legatos ad finien-
 14 dum inter reges bellum miserunt. Prius Antiochum, dein Ptolemæum adire iussi, et nuntiare, ni absistatur bello, per utrum stetisset, cum non pro amico nec pro socio habituros esse.
- 20 His intra triduum simul cum legatis Alexandrinis profectis, legati ex Macedonia quinquatribus ultimis adeo expectati venerunt, ut, nisi vesper esset, extemplo senatum vocaturi consules fuerint. Postero die senatus fuit legatique auditi sunt. Ii nuntiant, maiore periculo quam emolumento
 2 exercitum per invios saltus in Macedoniam inductum. Pieriam, quo processisset, regem tenere; castra castris prope ita conlata esse, ut flumine Elpeo interiecto arceantur; neque regem pugnandi potestatem facere, nec nostris vim ad cogendum esse. Hiemem etiam insuper rebus gerendis intervenisse; vix in otio militem ali, nec plus quam sex dierum frumentum

4 *Gryn.* potiretur 10, 2 quærentes 3 ferunt 11, 1 anthiocum 3 enuntiarent 5 essent 12, 2 regnum ptolemeum 4 nullam spem 13, 1 præcibus | popilium legatum 3 leges 14, 1 anthiocum 2 ptolemeum | nuntiarentabsistatur XX, 1, 1 profectus 3 ut ni nisi | eset 2, 2 nuntiati 3 inducit 3, 3 epeia *Mg.* (*Gryn.* Enipeo) 4, 1 in hiemem etiam insuper rebus *Vahlen* (*Gryn.* hyemem etiam asperam rebus) | internenisse notio militi alii nec *Gryn.* (in otio militem) et *Perizon.* (vix etsi alio loco) 2 quam ut frumentum *Sigon.*

habere. Macedonum dici XXX milia armatorum esse. Si 5 Ap. Claudio circa Lychnidum satis validus exercitus foret, potuisse ancipiti bello destineri regem; nunc et Appium, et quod cum eo præsidii sit, in summo periculo esse, nisi propere aut iustus exercitus eo mittatur aut illi inde deducantur. Ad classem se ex castris profectos, sociorum navalium partem 6 morbo audisse absumptam, partem, maxime qui ex Sicilia fuerint, domos suas abisse, et homines navibus deesse; qui sint, neque stipendium accepisse neque vestimenta habere. Eumenen classemque eius, tamquam vento adlatas naves, sine 7 causa et venisse et abisse, nec animum eius regis constare satis visum. Sicut omnia de Eumene dubia, ita Attali egregie constantem fidem nuntiabant.

Legatis auditis, tunc de bello referre sese L. Æmilius 21 dixit. Senatus decrevit, ut in octo legiones parem numerum 2 tribunorum consules et populus crearet; creari autem neminem eo anno placere, nisi qui honorem gessisset. Tum ex omni- 3 bus tribunis militum uti L. Æmilius in duas legiones in Macedoniam, quos eorum velit, eligat, et ut, sollemni Latinarum perfecto, L. Æmilius consul, Cn. Octavius prætor, cui classis obtigisset, in provinciam proficiscantur. Additus est his ter- 4 tius L. Anicius prætor, cuius inter peregrinos iurisdictio erat. Eum in provinciam Illyricum circa Lychnidum Ap. Claudio succedere placuit. Dilectus cura C. Licinio consuli inposita. 5 Is septem milia civium Romanorum et equites CC scribere iussus, et sociis nominis Latini septem milia peditum imperare, 6 CCCC equites, et Cn. Servilio, Galliam optinenti provinciam, 7

5, 2 lycanidum | exercitui 3 potuisset in ancipiti bello (*corr. ead. manu bello*) | destinere *Gron.* (*Gryn.* destinere) | et cum eo 5 ducantur 6, 1 In se littera e supra addita | profectus 2 audisset adsumptum 3 suos | hominesdnavibus 7, 1 adlata 3 dubia attali *Gron.* | ægregiæ XXI, 1, 1 audaitis 2, 1 uti octo 2 populos | *Prob. II.* crearent 3, 2 tr. mil. 4, 2 anicius tr. cuius 3 lycidinum 4 succederet 5, 1 delectus (*sil. ?*) | inpositis centum *Vix verus est numerus.* 6, 1 latinis 2 cccc equi et

8 litteras mittere, ut DC equites conscriberet. Hunc exercitum ad collegam primo quoque tempore mittere in Macedoniam iussus; neque in ea provincia plus quam duas legiones esse; eas repleri, ut sena milia peditum, trecentos haberent
9 equites; ceteros *equites* peditesque in praesidiis disponi; qui eorum idonei ad militandum non essent, dimitti. X praeterea
10 milia peditum imperata sociis et DCCC equites. Id praesidii additum Anicio, praeter duas legiones, quas portare in Macedoniam est iussus, quina milia peditum et ducenos habentes, trecentos equites; et in classem V milia navalium socium sunt
11 scripta. Licinius consul duabus legionibus optinere provinciam iussus; eo addere sociorum X milia peditum et DC equites.

22 Senatus consultis perfectis, L. Aemilius consul e curia in
2 contionem processit orationemque talem *habuit*: „Animadvertisse videor, Quirites, maiorem mihi sortito Macedoniam provinciam gratulationem factam, quam cum aut consul sum consalutatus, aut quo die magistratum inii; neque id ob aliam causam, quam quia bello in Macedonia, quod diu trahitur, existimastis dignum maiestate populi Romani exitum per me inponi posse. Deos quoque huic favisse sorti spero, eosdemque in rebus
4 gerendis adfuturos esse. Hæc partim ominari, partim sperare possum; illud adfirmare pro certo audeo, me omni ope adniscurum esse, ne frustra vos hanc spem de me conceperitis.
5 Quæ ad bellum opus sunt, et senatus decrevit et, quoniam extemplo proficisci placet neque ego in mora sum, C. Licinius

7, 2 s ac. equites conscriberent 9, 1 ceteros peditesque 2 eorum a idonei 3 impetrata | acce 10, 1 praesidi 3 et ducenos equi habentes 11, 2 imilia | ac XXII, 1, 1 sc. 2 talem animadvertisse 2, 2 maiorem mihi sortito maiorem sortito macedoniam 3 aut compulsus consulatus Mg. Em. 571 (Gryn. consul essem consalutatus; non certum consalutatus) 4 inissent Mg. l. c. (Gryn. inissem) 3, 1 neque o id 2 macedoniam | traditur 4 fauisse sortis per eosdemque 4, 1 opinari Crev. 2 certo habeo audeo me Mg. Em. 571 (Gryn. habeo audeoque, me —) 3 esse frustra 5, 2 proficisci

collega, vir egregius, æque enixe parabit, ac si ipse id bellum gesturus esset. Vos, quæ scripsero senatui aut vobis, * * 6 rumores credulitate vestra alatis, quorum auctor nemo extabit. Nam nunc quidem, quod vulgo fieri, hoc præcipue bello, 7 animadverti, nemo tam famæ contemptor est, cuius non debilitari animus possit. In omnibus circulis adque etiam, si 8 dis placet, in conviviis sunt, qui exercitus in Macedoniam ducant; ubi castra locanda sint, sciant, quæ loca praesidiis occupanda, quando aut quo saltu intranda Macedonia, ubi horrea ponenda, qua terra, mari subvehantur commeatus, quando cum hoste manus conserendæ, quando quiescere sit melius. Nec, quid faciendum sit, modo statuunt, sed, quidquid aliter, 9 quam ipsi censuere, factum est, consulem veluti dicta die accusant. Hæc magna impedimenta res gerentibus sunt. Neque 10 enim omnes tam firmi et constantis animi contra adversum rumorem esse possunt, quam Q. Fabius fuit, qui suum imperium minui per vanitatem populi maluit, quam secunda fama male rem publicam gerere. Non sum is, qui non exi- 11 stumem admonendos duces esse; immo eum, qui de sua unius sententia omnia gerat, superbum iudico magis quam sapientem. Quid ergo est? Primum a prudentibus et proprie rei 12 militaris peritis et usu doctis monendi imperatores sunt; deinde ab iis, qui intersunt gerendis *rebus*, qui loca, qui hostem, qui temporum opportunitatem vident, qui in eodem velut navigio

3 egregius | enixe 6, 1 vobis mores crudelitatis uestræ adlatis Mg. Em. 571 n. Plene orationis hæc fere forma fuit: vobis, ea vera esse credatis rogo, neve rumores cet. (Gryn. vobis credite, rumores crudelitate vestra ne alatis) 7, 2 cuiuscui non delitari 8, 2 in conui sunt | in macem ducent (N. inducant?) 3 locandassint 5 subuehentur 6 quiesset sit ne quid melius faciendum Kreyss. (Gryn. quando quiescendum sit. Nec quid melius faciendum) 10, 1 gerentibus quæ neque 2 et contactis animi 3 possent q. fabius Mg. Em. 571 (Gryn. quam Fabius) 5 Gryn. rem gerere 11, 1 isque qui 3 iudicio 12, 1 propriæ 2 ductis 3 his Kreyss. | gerendis loco qui Sigon. 4 opportunitatemquident

13 participes sunt periculi. Itaque si quis est, qui, quod e re publica sit, suadere se mihi in eo bello, quod gesturus sum, posse confidat, is ne deneget operam rei publicæ, et in Macedoniam mecum veniat. Nave, equo, tabernaculo, viatico etiam
14 a me iuvabitur. Si quem id facere piget et otium urbanum
15 militiæ laboribus præoptat, e terra ne gubernaverit. Sermo- num satis ipsa præbet urbs; iis loquacitatem suam contineat;
16 nos castrensibus consiliis contentos futuros esse sciat. Ab hac contione, Latinis, quæ pridie Kal. April. fuerunt, in monte sacrificio rite perpetrato, protinus inde et consul et prætor
17 Cn. Octavius in Macedoniam profecti sunt. Traditum memorie est, maiore quam solita frequentia prosequentium consulem celebratum, ac prope certa spe ominatos esse homines, finem Macedonico bello maturumque reditum cum egregio triumpho consulis fore.

23 Dum hæc in Italia geruntur, Perseus, quod iam inchoatum perficere, quia inpena pecuniæ facienda erat, non inducebat in animum, ut Gentium Illyriorum regem sibi adiungeret, hoc, postquam intrasse saltum Romanos et adesse discrimen ultimum belli animadvertit, non ultra differendum ratus, cum per Hippiam legatum CCC argenti talenta pactus esset, ita ut obsides ultro citroque darentur, Pantauchum misit, ex
2 fidissimis amicis, ad ea perficienda. Meteone Labeatidis terræ Pantauchus regi Illyrio occurrit; ibi et ius iurandum ab rege et obsides accepit. Missus et a Gentio est legatus, nomine

13, 2 sumq̄confidat Mg. Em. 572 3 is om. Gryn. | remip. et macedoniam 4 inueniat | tabernaculaviatico 14, 1 si supra eadem manu adscriptum | fare | piget otium Ed. Par. 1573. 2 præoptat | nœ 15, 2 urbis loquacitatem My. (Gryn. urbs: loquacitatem) 3 hos | consulis contentiois 16, 2 contentione 17, 2 et 3 est memorie est maiore (Gryn. Traditum est mem., maiore) | frequentia est prosequentia consul celebratum at prope 3 omniatot 4 finem esse macedonico Vahl. XXIII, 1, 1 incoatum 2, 1 salutem | aduesse 2 animaduertit 3 cum hippiam 4 ultro utroque | pantauchum Gron. 3, 1 mitione Kreyss. e c. 32, 3; Polyb. XXIX, 2 (Gryn. Meteone) 2 pantauchus

Olympio, qui ius iurandum a Perseo obsidesque exigeret. Cum 4 eodem ad pecuniam accipiendam missi sunt, et, auctore Pantauchus, qui Rhodum legati cum Macedonibus irent, Parmenio et Moreus destinantur. Quibus ita mandatum, ut, iure iurando 5 obsidibusque et pecunia accepta, tum demum Rhodum profiscerentur. Duorum simul regum nomine incitari Rhodios ad bellum Romanum posse. Adiunctam civitatem, penes 6 quam unam tum rei navalis gloria esset, nec terra nec mari spem relicturam Romanis. Venientibus Illyriorum legatis Perseus, ab Elpeo amni ex castris cum omni equitatu profectus, ad Dium occurrit. Ibi ea, quæ convenerant, circumfuso agmine equitum facta, quos adesse fœderi sancitæ cum Gentio societatis volebat rex, aliquantum eam rem ratus animorum iis adiecturam. Et obsides in conspectu omnium dati acceptique, et, Pellam ad thesauros regiones missis, qui pecuniam acciperent, qui Rhodum irent cum Illyriis legatis, Thessalonice conscendere iussi. Ibi Metrodorus erat, qui nuper ab 10 Rhodo venerat, auctoribusque Dinone et Polyarato, principibus civitatis eius, adfirmabat, Rhodios paratos ad bellum esse. Is princeps iunctæ cum Illyriis legationis datus est.

Eodem tempore ad Eumenen et ad Antiochum communia 24 mandata, quæ subicere condicio rerum poterat: Natura inimica inter se esse liberam civitatem et regem. Singulos po-

4, 1 tum eodem (De missi sunt cfr. Em. 341.) 2 pantauchus 3 rhodum 4 destinatur Gron. 5, 2 profisceretur 6, 2 esse 7, 1 inlyriorum persens Mg. Em. 572 (Gryn. Illyriis Perseus) 2 enipeio Mg. (Gryn. Enipeo) | cum amni supra scripto o 8, 1 conuenerant Gron., Em. 572 2 fœderi sancio 4 is 9, 1 acceptique expelle 2 thesauros 3 inlyris | tessalonice 4 iussibi metrodorus 10, 2 dione Gron. e Polyb. compluribus locis; cfr. Liv. c. 29, 7; XLV, 22, 9 | poliarato 3 rhodios | esset iis princeps iunctecum inlyriis XXIV, 1, 1 Gryn. et ad Eum. (et sic H.) | antiochum 2 Si nihil aliud, excidit verbum (mandata data). Sed vereor, ne Livius legatos missos dixerit et præter separata mandata communia quædam data. Quæ a § 2 ad 6 exponuntur, ad Antiochum proprie pertinere, ostendere videntur extrema verba. 2, 2 libera

pulum Romanum adgredi et, quod indignius sit, regum viri-
 bus reges oppugnare. Attalo adiutore patrem suum oppres-
 3 sum; Eumene adiuvante et quadam ex parte etiam Philippo,
 patre suo, Antiochum oppugnatum. In se nunc et Eumenen
 4 et Prusiam armatos esse. Si Macedoniæ regnum sublatum
 foret, proxumam Asiam esse, quam iam ex parte, sub specie
 5 liberandi civitates, suam fecerint; deinde Syriam. Iam Pru-
 siam Eumeni honore præferri, iam Antiochum victorem præ-
 6 mio belli Ægypto arceri. Hæc cogitantem providere iubebat,
 ut aut ad pacem secum faciendam compelleret Romanos aut
 perseverantes in bello iniusto communes duceret omnium re-
 7 gum hostes. Ad Antiochum aperta mandata erant; ad Eu-
 menen per speciem captivorum redimendorum missus legatus
 erat; *re vera occultiora quædam agebantur*, quæ in præsentia
 invisum quidem et suspectum Romanis Eumenen falsis gra-
 8 vioribus **. Proditor enim ac prope hostis habitus est, dum
 9 inter se duo reges captantes fraude et avaritia certant. Cydas
 erat Cretensis ex intimis Eumenis; hic prius ad Amphipolim
 cum Chimaro quodam populari suo, militante aput Persea,
 inde postea ad Demetriadem, semel cum Menecrate quodam,
 iterum cum Antimacho, regiis ducibus, sub ipsis mœnibus
 10 urbis conlocutus fuerat. Herophon quoque, qui tum missus
 est, duabus ad eundem Eumenen iam ante legationibus func-

3 quo indignus 3, 2 antiochum 3 prysian 4, 2 fore 3 liberanda
 civitatis *Mg. Em. 572 (Gryn. liberandarum civitatum)* 5, 1 pry-
 sian 2 tam antiochum 3 belli abegypto *Gron., Em. 572 n. (Gryn.*
belli ab Ægypto) 7, 1 antiochum | adseumenen 3 erat vera *Whitte,*
rector Randrusiensis, Koch. (Gryn. verum) 4 gravius proditor
Livius sic scripsisse videtur: invisum pridem et suspectum Romanis
Eumenen falsis graviusque criminibus oneravit. Gryn. stellulam
apposuit. 8, 1 habitus dum *Mg.* 9, 1 cydas 2 ampipolim 3 cum
 antiocho *Gron. e cap. 13, 9 (Polyb. XXIX, 1 c.) (Gryn. cum An-*
tiocho) | regiis ducibus 10, 1 erophon *Kreyss. Cfr. c. 27, 13, c. 28,*
1, Polyb. XXIX, 1 c.

tus erat. Quæ conloquia occulta et legationes infames qui- 11
 dem erant; sed, quid actum esset quidve inter reges con-
 venisset, ignorabatur. Res autem ita sese habuit.

Eumenes neque favit victoriæ Persei neque bello eum 25
 iuvare in animo habuit, non tam quia paternæ inter eos ini-
 micitiæ erant, ipsorum odiis inter se accensæ; non ea regum 2
 æmulatione, ut æquo animo Persea tantas apisci opes tantamque
 gloriam, quanta Romanis victis eum manebat, Eumenes visurus
 fuerit. *Ceterum* cernebat et Persea iam inde ab initio belli 3
 omni modo spem pacis temptasse et in dies magis, quo pro-
 prior admoventur terror, nihil neque agere aliud neque cogitare;
 Romanos quoque, quia traheretur diutius spe ipsorum bellum, 4
 et ipsos duces et senatum, non abhorre a finiendo tam in-
 commodo ac difficili bello. Hac utriusque partis voluntate 5
 explorata, quod fieri etiam sua sponte tædio validioris, metu
 infirmioris credebatur posse, in eo suam operam venditare con-
 cilianda gratia magis cupiit. Nam modo, ne iuvaret bello 6
 Romanos terra marique, modo pacis patranda cum Romanis
 paciscebatur mercedem; ne bello interesset, *mille talenta, ut*
pacem patret, M et D. In utrumque non fidem modo se, 7
 sed obsides quoque dare paratum esse ostendebat. Perseus 8
 ad rem inchoandam promptissimus erat, cogente metu, et de
 obsidibus accipiendis sine dilatione agebat, conveneratque, ut
 accepti Cretam mitterentur. Ubi ad pecuniæ mentionem ven- 9
 tum erat, ibi hæsitabat, et utique alteram tanti nominis regi-

11, 1 quidam XXV, 1, 1 eum inuadere animo *Forchhammer, Em. 573 (in animo*
iam Sigon., iuvare etiam Dobreis.) 3 erant quam ipsorum *Mg. Em. 573. For-*
tasse scribendum etiam: non tantum, quia 2, 3 victis, eumenebat | visurus
 3, 1 fuerit cernebat *Mg. Em. 574* | perse 2 in diem | prior ad-
 mouetur 4, 1 spei 5, 3 venditore conciliandam gratiam 4 cupit (*Offendit*
magis. Num magni?) 6, 1 neq iuvaret 2 pacis patriamde 3 interesset ∞. et
 a. *Lacunam notavit et ex App. Maced. 18 explevit Gron. (verbis paulo*
aliis). 7, 1 in utroque *Gron.* 9, 2 alteram in tanti *Mg. Em. 574*
 | regis

Livius ex rec. Madvigii. VII.

bus turpem ac sordidam, et danti et magis accipienti, merce-
 10 dem esse aiebat; in spem Romanæ pacis non recusare inpensam,
 sed eam pecuniam perfecta re daturum; interea Samothracæ
 11 in templo depositurum. Ea insula cum ipsius dicionis esset,
 videre Eumenes nihil interesse, *ibi* an Pellæ pecunia esset;
 12 id agere, ut partem aliquam præsentem ferret. Ita, nequic-
 quam inter se captati, nihil præter infamiam movere.

26 Nec hæc tantum Persei per avaritiam est dimissa res,
 cum pecunia data aut pacem habere per Eumenen, quæ vel
 parte regni redimenda esset, aut deceptus protrahere inimicum
 mercede onustum et hostes merito ei Romanos posset facere;
 2 sed et ante Genti regis parata societas et tum Gallorum,
 effusorum per Illyricum, ingens oblatum *auxilium* avaritia di-
 3 missum est. Veniebant X milia equitum, par numerus peditum,
 et ipsorum iungentium cursum equis et in vicem prolapsorum
 4 equitum vacuos capientium ad pugnam equos. Hi pacti erant,
 eques denos præsentis aureos, pedes quinos, mille dux eorum.
 5 Venientibus his Perseus ab Elpeo ex castris profectus obviam
 cum dimidia copiarum parte denunciare per vicos urbesque,
 quæ viæ propinquæ sunt, cœpit, ut commeatus expedirent,
 6 frumenti, vini, pecorum ut copia esset. Ipse equos phalerasque
 et sagula donum principibus ferre et parvum auri, quod inter
 7 paucos divideret, multitudinem credens trahi spe posse. Ad

4 esse malebat in spem *Mg. ibd.* (*Gryn.* esse. Malebat in spem) 10,
 2 samothracæ 11, 2 interesse an pellæ *Crev.* (*Weiss.* in ea an) 3 fer-
 rent 12, 1 nequiquam 2 mone XXVI, 1, 1 perses *Bekk.* (*Gryn.*
Perseo) | per avaritiam 2 pecuniam tutam et pacem *Gron. et Mg.*
Em. 576 (*Gron.* pecunia tantula aut) | habere quæ per 3 auc re-
 ceptus *Gron., Em. l. c.* (*Gryn.* ac receptus) | inimicum 4 posset feciere
 2, 1 sed tam genti regis *Kreyss. et Bekk., Em. l. c.* (*Gryn.* sed etiam
 Gentii regis) | et cum 2 in Illyricum | ingens oblatum avaritia *Weiss.*
Alii ingens agmen obl. 3, 1 veniebant | peditum 4, 2 equos | mille 5, 1
 venientibus | elpeio *Mg.* (*Gryn.* Enipeo) | obviam 3 propriaque aut
supra posterius u scripto n 6, 2 *Gryn.* parum auri *Em. 577.* | quos inter

Almanam urbem pervenit et in ripa fluminis Axi posuit castra.
 Circa Desudabam in Mædica exercitus Gallorum consederat,
 mercedem pactam opperiens. Eo mittit Antigonum, ex pur- 8
 puratis unum, qui iuberet multitudinem Gallorum ad Bylazora
 (Pæoniæ is locus est) castra movere, principes ad se venire
 frequentes. LXXV milia ab Axio flumine et castris regis
 aberant. Hæc mandata ad eos cum pertulisset Antigonus, 9
 adieciissetque, per quantam omnium præparatam cura regis
 copiam ituri forent, quibusque muneribus principes advenientes
 vestis, argenti equorumque excepturus rex esset, de his quidem
 se coram cognituros respondent; illud, quod præsens pepigis- 10
 sent, interrogant, ecquid aurum, quod in singulos pedites equi-
 tesque dividendum esset, secum advexisset? Cum ad id nihil 11
 responderetur, Clondicus, regulus eorum, abire nuntiarique iussit
 regi, nisi aurum obsidesque accepissent, nusquam inde Gallos
 longius vestigium moturos. Hæc relata regi cum essent, ad- 12
 vocato consilio, cum, quid omnes suasuri essent, appareret,
 ipse, pecuniæ quam regni melior custos, institit de perfidia et
 feritate Gallorum disserere, multorum iam ante cladibus ex- 13
 perta; periculosum esse tantam multitudinem in Macedoniam
 accipere, ne graviore eos socios habeant, quam hostes Roma-
 nos. Quinque milia equitum satis esse, quibus et uti ad 14
 bellum possint et quorum multitudinem ipsi non timeant.

Apparebat omnibus, mercedem in multitudine timere 27

7, 3 in modica 4 mercedem capta 8, 1 anticuanum 2 ab 3 his
 locum est 9, 2 per quem quantam — copiam intuli forent *Mg. Em.*
578 (*Gryn.* per viam quanta omnium præparata cura regis copia mul-
 titudini foret) 4 vestigargentis 10, 2 et quid 3 adduxisset *Gron.* 11,
 2 Clondicus | abire nuntia ergo inquit regi *Mg. Em. 578* (*Gryn.* Abi,
 renuntia ergo, inquit, regi) 12, 1 advocati 2 quin omnes suasuri esset
 13, 1 *Gryn.* disserere. Multorum — expertum 2 periculosum est 3 accipere
 graviore 14, 1 quinque | satisse quibus *Kreyss.* (*Gryn.* sat esse) 2 pos-
 sent *Siesbye XXVII, 1, 1* apparebat in omnibus *Florebellus* (*Drak.*
App. inde omni.) | mercedem multitudinem *Mg. Em. 578.* (*Gryn.* mer-
 cedem multitudinis) *Fort. præterea scribendum aut in multitudine eum*
timere aut in multitudine timeri.

nec quicquam aliud; sed cum suadere non consulenti nemo auderet, remittitur Antigonus, qui nuntiaret, quinque milium equitum
 2 opera tantum uti regem, non tenere multitudinem aliam. Quod ubi audivere barbari, ceterorum quidem fremitus fuit, indignantium se frustra excitos sedibus suis; Clondicus rursus interrogat, ecquid ipsis quinque milibus, quod convenisset, numeraret? Cum adversus id quoque misceri ambages cerneret, inviolato fallaci nuntio, quod vix speraverat ipse posse contingere, retro ad Histrum, perpopulati Threciam, qua vicina
 4 erat viæ, redierunt; quæ manus, quieto sedente rege ad Elpeum adversus Romanos, Perrhæbiæ saltum in Thessaliam traducta, non agros tantum nudare populando potuit, ne quos inde Romani commeatus expectarent, sed ipsas excindere urbes, tenente ad Elpeum Perseo Romanos, ne urbibus sociis opitulari possent. Ipsis quoque Romanis de se cogitandum fuisset, quando neque manere, amissa Thessalia, unde exercitus alebatur, potuissent, neque progredi, cum ex adverso castra Macedonum
 7 **, qui ea pependerant spe, haud mediocriter debilitavit. Eadem avaritia Gentium regem sibi alienavit. Nam, cum CCC talenta Pellæ missis a Gentio numerasset, signare eos pecuniam
 9 passus est; inde X talenta ad Pantauchum missa, eaque præsentia dari regi iussit; reliquam pecuniam, signatam Illyriorum signo, portantibus suis præcipit, parvis itineribus veherent;

2 ne quicquam | suadere consulenti (Gryn. consulenti) nemo Mg. Em. 579
 3 nuntiarent | milia 4 non temnere (Gryn. contemnere) | alia 2, 2 indignam-
 nantium 3 excitus | c. longicus 4 etquid 3, 1 cerneret uiolato 3 histrium
 perpostulatis treciam 4, 1 ad enipeum Mg. (Præve plerique comma
 ante adversus ponunt, omittunt post Romanos.) 2 perrebis | tessaliam 3
 populanda 5, 1 tenentes 2 nelpeum Mg. (Gryn. Enipeum) 6, 1
 fuisse 2 tessalia 3 exeaduerso 7, 1 Lacunam Gryn. apposita stellula
 notavit. Omissorum hanc fuisse sententiam apparet: essent. Hoc amisso
 auxillio Perseus animos Macedonum cet., omittendique causam nomen
 Macedonum bis positum. 8, 2 pelle missa gentio numerasset Frob. II.
 9, 1 passua inde Frob. II. (Gron. passus, inde — ad P. misit) | pen-
 tauchum 3 portantibusuis

dein, cum ad finem Macedoniæ ventum esset, subsisterent ibi 10
 ac nuntios ab se opperirentur. Gentius, exigua parte pecuniæ 11
 accepta, cum adsidue a Pantaucho ad lacessendos hostili facto
 Romanos stimularetur, M. Perpennam et L. Petilium legatos,
 qui tum forte ad eum venerant, in custodiam coniecit. Hoc 12
 audito, Perseus, contraxisse eum necessitatis satis ratus ac
 bellaturum utique cum Romanis, ad revocandum, qui pecuniam
 portabat, misit, velut nihil aliud agens, quam ut, quanta maxima
 posset, præda ex se victo Romanis reservaretur. Et ab Eu- 13
 mene Herophon, ignotis, quæ occulte acta erant, redit. De
 captivis actum esse et ipsi evolgaverant et Eumenes consulem,
 vitandæ suspicionis causa, certiore fecit.

Perseus, post reditum ab Eumene Herophontis spe deiec- 28
 tus, Antenorem et Callippum præfectos classis cum XL lembis
 (adiectæ ad hunc numerum quinque pristæ erant) Tenedum
 mittit, ut inde sparsas per Cycladas insulas naves, Macedoniam 2
 cum frumento petentes, tutarentur. Cassandreæ deductæ naves 3
 in portus primum, qui sub Atho monte sunt, inde Tenedum
 placido mari cum traiecissent, stantes in portu Rhodias apertas
 naves Eudamumque, præfectum earum, inviolatos adque etiam
 benigne appellatos dimiserunt. Cognito deinde, in latere altero 4
 quinquaginta onerarias suarum, stantibus in ostio portus Eu-
 menis rostratis, quibus Damius præerat, inclusas esse, circum- 5
 vectus propere ac summotis terrore hostium navibus, onera-

10, 1 essent 11, 1 genitus 2 adsidue pantaucio Sigon. 3 romano-
 stimularetur | potilium 4 ueniret | confecit 12, 2 contraxisseumne-
 cessitatis ratus Mg. Em. 580 (Gryn. eum necessitates ratus) | ad bellum
 Mg. ibd. 3 Scribendum videri revocandos, qui pecuniam portabant (§ 9)
 sensit Iac. Gron. 4 quantam | præda ex edicto victo Kreyss. (Gryn.
 ex victo) 13, 2 hieroponimoignotis quem XXVIII, 1, 1 eropontispe
 deiectus 3 pristis | tenendum 2, 1 sparsæ Drak. (Crever. sparsi;
 muto, quæ Em. 580 n. dixi.) | insulas in naum 2 tutaremur 3, 2
 sunt detenendum 3 satis in | rhodios 4 nauesseudamumque | earæ,
 supra scripto u | inniolatus Gron. (Gryn. inviolatas) 4, 2 Num suorum?
 | eumenes 3 diamius 5, 1 (De circumvectus.. mittit v. Em. 580;
 Uss. Cognito deinde Antenor, in)

rias, datis, qui prosequerentur, X lembis, in Macedoniam
 6 mittit, ita ut in tutum prosecuti redirent Tenedum. Nono
 post die ad classem, iam ad Sigeum stantem, redierunt. Inde
 7 Subota (insula est interiecta Elææ et Chio) traiciunt. Forte
 postero die, quam Subota classis tenuit, quinque et XXX
 naves, quas hippagogos vocant, ab Elæa profectæ cum equiti-
 bus Gallis equisque, Phanas promuntorium Chiorum petebant,
 unde transmittere in Macedoniam possent. Attalo ab Eumene
 8 mittebantur. Has naves per altum ferri cum ex specula sig-
 num datum Antenori esset, profectus ab Subotis, inter Ery-
 thrarum promuntorium Chiumque, qua artissimum fretum est,
 9 iis occurrit. Nihil minus credere præfecti Eumenis, quam
 Macedonum classem in illo vagari mari; nunc, Romanos esse,
 nunc, Attalum aut remissos aliquos ab Attalo ex castris Romanis
 10 Pergamum petere. Sed cum iam adpropinquantium forma
 lemborum haud dubia esset, et concitatio remorum directæque
 11 in se proræ, hostes adpropinquare, aperuissent, tunc iniecta
 trepidatio est. Cum resistendi spes nulla esset, inhabilique
 12 navium genere et Gallis vix quietem ferentibus in mari, pars
 eorum, qui propiores continenti litori erant, in Erythræam
 enarunt, pars, velis datis, ad Chium naves eiecere, relictisque
 13 equis, effusa fuga urbem petebant. Sed propius urbem lembi
 accessuque commodiore cum exposuissent armatos, partim in
 via fugientes Gallos adepti Macedones ceciderunt, partim ante
 portam exclusos. Clauserant enim Chii portas, ignari, qui
 14 fugerent aut sequerentur. DCCC ferme Gallorum occisi, CC

4 mittita ut | in totum *Vasconius* 6, 1 non post diem 2 ad sigrium 3 sum-
 mota insula | eleætho (non thio) *Mg. Em. 581* (*Gryn. Eleæ et Atho*) 7, 2
 summoti 3 hippagogus | ab ele 4 promunturi/chionum 8, 1 ex
 spectacula 2 esse | ac subotis | etrytharum promunturium 4 is 9, 2
 macedonus 3 ac remissos 10, 3 prope hostis | apparuissent *Turnebus*.
 (*Gryn. apparuisset*) 11, 2 (*De interpunctione Em. 581.*) 12, 2 propiores
 | in eryteam 3 reliquisque 13, 4 chio partâ signari *Mg. Em. 581*
 (*Gryn. Chii portam*) 14, 1 accc

vivi capti; equi pars in mari, fractis navibus, absumpti, parti
 nervos succiderunt in litore Macedones. XX eximiæ equos 15
 formæ cum captivis eisdem X lembos, quos ante miserat,
 Antenor devehere Thessalonicam iussit et primo quoque tem-
 pore ad classem reverti; Phanis se eos expectaturum. Triduum 16
 ferme classis ad urbem stetit. Phanas inde progressi sunt et,
 spe celerius regressis X lembis, evecti Ægæo mari Delum
 traiecerunt.

Dum hæc geruntur, legati Romani, C. Popilius et C. 29
 Decimius et C. Hostilius, a Chalcide profecti tribus quinque-
 remibus Delum cum venissent, lembos ibi Macedonum XL et
 V regis Eumenis quinqueres invenerunt. Sanctitas templi 2
 insulæque inviolatos præstabat omnes. Itaque permixti Ro-
 manique et Macedones et Eumenis navales socii et in urbe et
 in templo, indutias religione loci præbente, versabantur. An- 3
 tenor, Persei præfectus, cum aliquas alto præferri onerarias
 naves ex speculis significatum foret, parte lemborum ipse in-
 sequens, parte per Cyclades disposita, præterquam si quæ 4
 Macedoniam peterent, omnes aut supprimebat aut spoliabat
 [naves]. Quibus poterat, Popilius suis aut Eumenis navibus 5
 succurrebat; sed vecti nocte binis aut ternis plerumque lembis
 Macedones fallebant. Per id fere tempus legati Macedones 6
 Illyriique simul Rhodum venerunt, quibus auctoritatem addidit
 non lemborum modo adventus, passim per Cycladas adque
 Ægæum vagantium mare, sed etiam coniunctio ipsa regum
 Persei Gentique et fama cum magno numero peditum equi-

2 mare | partim *Kreyss.* 3 succederunt 15, 2 isdem 3 tessalonicam
 4 planis se eum 16, 1 trium ferme 2 urbem phanas 3 cele-
 rius ingressis ex lembis *Mg. Em. 581* (*Gryn. reversis x lembis*) | ægelo
 XXIX, 1, 2 calcide 3 delum cum/nisset 4 quinquereis 2, 1 sanc-
 tita 3 socii et in templo *Mg. Em. 581* (*Gryn. socii in templo*) 3, 2 ali-
 quasaltu 4 deisposita 4, 2 supprimebant 3 naves notavit *Mg.* 5,
 1 popilius aut eumenis *Weiss.* (*Gryn. Eumenis naves; inde Gron. Qui-*
 bus poterant, Popilius aut Eumenis naves succurrebant) 3 falle-
 bantur 6, 2 inlyriique se simul 4 ægeum

7 tumque venientium Gallorum. Et iam cum accessissent animi
Dinoni ac Polyarato, qui Persei partium erant, non benigne
modo responsum regibus est, *sed* palam pronuntiatum, bello
8 finem se auctoritate sua inposituros esse; itaque ipsi quoque
reges æquos adhiberent animos ad pacem accipiendam.

30 Iam veris principium erat novique duces in provincias
venerant, consul Æmilius in Macedoniam, Octavius Oreum ad
classem, Anicius in Illyricum, cui bellandum adversus Gentium
2 *erat*. Gentius patre Pleurato, rege Illyriorum, et matre Eury-
dica genitus, fratres duos, Platorem utroque parente, Cara-
3 vantium matre eadem natum, habuit. Hoc propter ignobili-
tatem paternam minus suspecto, Platorem occidit et duos amicos
eius, Ettritum et Epicadum, inpigros viros, quo tutius regnaret.
4 Fama fuit, Monuni, Dardanorum principis, filiam Etutam pacto
fratri eum invidisse, tamquam his nuptiis adiungenti sibi Dar-
danorum gentem; et simillimum id vero fecit ducta ea virgo,
5 Platore interfecto. Gravis deinde, dempto fratris metu, popu-
laribus esse cœpit; et violentiam insitam ingenio intemperantia
6 vini accendebat. Ceterum, sicut ante dictum est, ad Romanum
incitatus bellum Lissum omnes copias contraxit. XV milia
7 armatorum fuerunt. Inde fratre in Caviorum gentem vi aut
terrore subigendam cum mille peditibus et quinquaginta equitibus
misso, ipse ad Bassaniam urbem quinque milia ab Lisso ducit.
8 Socii erant Romanorum. Itaque per præmissos nuntios prius

7, 1 animi noni ac Gron. (Gryn. animi Dioni ac) 3 est palam | belli 4
sena inpositurus XXX, 1, 1 provinciam Kreyss. 2 Post venerant ad
finem versus spatium vacuum 8 fere litt. 3 gentium patre Mg. Em. 582
2, 1 illiriorum | matre 2 duos flatores utroque | caruandium 3 matre
eam 3, 2 suspecta | duo amici 3 et picadum 4, 1 honuni Mommsen Röm.
Münzwes. p. 395 n. 90. Polyb. XXIX, 5 Μενουνίον. | filiammetutam Cap.
32, 3 eadem videtur Etleva appellari. 2 eniuidisse tantquam | nuptis
dardanorum gentium 3 simillium Kreyss. (Gryn. similis) 4 platorem
5, 1 fratre 2 niolgentia 6, 2 omnis | 'xū' armatorum 7, 1 fratri | ga-
niorum 2 subigenda 3 a bassoniam (cfr. § 13) 8, 1 perremissos
Kreyss. (Gryn. per missos)

temptati, obsidionem pati quam dedere sese maluerunt. Cara- 9
vantium in Caviis Durnium oppidum advenientem benigne
accepit; Caravandis, altera urbs, exclusit, et, cum agros eorum
effuse vastaret, aliquot palati milites agrestium concursu inter-
fecti sunt. Iam et Ap. Claudius, adsumptis ad eum exercitum, 10
quem habebat, Bullinorum et Apolloniatium et Dyrrachinorum
auxiliis, profectus ex hibernis, circa Genusum amnem castra
habebat, audito foedere inter Persea et Gentium et legatorum 11
violatorum iniuria accensus, bellum haud dubie adversus eum
gesturus. Anicius prætor, eo tempore Apolloniæ auditis, 12
quæ in Illyrico gererentur, præmissisque ad Appium litteris,
ut se ad Genusum opperiretur, triduo et ipse in castra venit,
et ad ea, quæ habebat, auxilia e Parthinorum iuventute ad- 13
iunctis duobus milibus peditum et equitibus ducentis (peditibus
Epicadus, equitibus Algalsus præerat) parabat ducere in Illyri-
cum, maxime ut Bassanitas solveret obsidione. Tenuit impe- 14
tum eius fama lemborum vastantium maritimam oram. LXXX
erant lembi, auctore Pantaucho missi a Gentio ad Dyrra-
chinorum et Apolloniatium agros populandos. Tum classis ad 15

to eo, tradiderunt se.

Deinceps et urbes regionis eius idem faciebant, adiuvante 31
inclinationem animorum clementia in omnes et iustitia prætoris

9, 1 scarauantium 2 canis 3 Gryn. Caravantis | alteroā | et agros 4 effusæ
| aliquod | concursui interfectis 10, 2 quam | bullaniorum Drak. (Gryn. Bul-
lianorum) | durracenorum 3 genuussuum Turnebus (Gryn. Genusuum) 11,
1 presea 2 dubiæ 12, 2 præmissusque 3 genusuum operiretur 13, 1 auxilia
partinorum iuuenta duobus Mg. Em. 582 n. (Gryn. auxilia, Partinorum
iuventutis duobus — præerat. Parabat) 3 equitum 4 bassantis Du-
bito de nominis forma. 14, 1 impetu 2 orum 3 partaueo | dyrracino-
rum 15, 1 ad In hac voce desinit folium, ut nunc est, 130 codicis; a
proximis incipit folium 131. Intercidit folium primum quaternionis olim
XXV, in quo scripta erat narratio lemborum ab Anicio victorum et rerum
terra geri ceptarum (Appian. Illyr. c. 9); videtur fuisse: amoto po
(Gentio). XXXI, 1, 2 inclinatione | clementia omnis

2 Romani. Ad Scodram inde ventum est, quod belli caput erat,
non eo solum, quod Gentius eam sibi ceperat velut regni to-
tius arcem, sed etiam quod Labeatium gentis munitissima longe
3 est et difficilis aditu. Duo cingunt eam flumina, Clausal a
latere urbis, quod in orientem patet, præfluens, Barbanna ab
4 regione occidentis, ex Labeatide palude oriens. Hi duo amnes
confluentes incidunt Oriundi flumini, quod, ortum ex monte
Scordo, multis et aliis auctum aquis, mari Hadriatico infertur.
5 Mons Scordus, longe altissimus regionis eius, ab oriente Darda-
niam subiectam habet, a meridie Macedoniam, ab occasu Illyri-
6 cum. Quamquam munitum situ naturali oppidum erat gensque id
tota Illyriorum et rex ipse tuebatur, tamen prætor Romanus,
quia prima successerant prospere, fortunam totius rei principia
secuturam esse ratus et repentinum valiturum terrorem, in-
7 structo exercitu ad mœnia succedit. Quod si clausis portis
muros portarumque turres dispositi armati defendissent, vano
8 cum incepto mœnibus pepulissent Romanos; nunc, porta
egressi, prælium loco æquo maiore animo commiserunt quam
9 sustinuerunt. Pulsi enim et fuga conglobati, cum CC amplius
in ipsis faucibus portæ cecidissent, tantum intulerunt terrorem,
ut oratores extemplo ad prætorem mitteret Gentius Teuticum
et Bellum, principes gentis, per quos indutias peteret, ut deli-
10 berare de statu rerum suarum posset. Triduo in hoc dato,
cum castra Romana quingentos ferme passus ab urbe abessent,
navem conscendit et flumine Barbanna navigat in lacum

2, 1 scodram | ad quod bellicapotuerat *Gryn.* (id quod b. c. fuerat),
Drak. (erat), *Kreyss.* (om. ad) 2 coeperat 3 etiam *supra scripto* a
3, 1 ea | *Gryn.* et ceteri Clausala latere 2 *Gryn.* Barbana 3 laboe-
tisde 4, 1 hii 3 scodra *Drak.* (*Gryn.* Scodro) 5, 1 scodrus *Drak.*
altissimis | eius|eius | dardanicam subiectam 6, 1 narali | gensque-
idota 4 secutura esse altero a *supra scripto* 7, 1 portus 2 turris |
disposita armati *Mg. Em. 582* (*Gryn.* dispositis armatis) 3 pepulissem
8, 2 loca | animo quam commiserunt quam 9, 2 insipsis 3 præto-
remitteret 4 etpbellum 10, 3 habano nanigant

Labeatum, velut secretum locum petens ad consultandum, sed, 11
ut apparuit, falsa spe excitus, Caravantium fratrem, multis
milibus armatorum coactis ex ea regione, in quam missus erat,
adventare. Qui postquam evanuit rumor, tertio post die 12
navem eandem secundo amni Scodram demisit, præmissisque
nuntiis, ut sibi appellandi prætoris potestas fieret, copia facta,
in castra venit; et principium orationis ab accusatione stultitiæ 13
orsus suæ, postremo ad preces lacrimasque effusus, genibus
prætoris accidens in potestatem sese dedit. Primo bonum 14
animum habere iussus, ad cenam etiam invitatus, in urbem
ad suos rediit et cum prætore eo die honorifice est epulatus;
deinde in custodiam C. Cassio tribuno militum traditus, vix 15
gladiatorio accepto, X talentis, ab rege rex, ut in eam fortu-
nam reccideret.

Anicius, Scodra recepta, nihil prius quam requisitos Petilium 32
Perpennamque legatos ad se duci iussit. Quibus splendore 2
suo restituto, Perpennam extemplo mittit ad comprehendendos
amicos cognatosque regis; qui Meteonem, Labeatium gentis 3
urbem, profectus, Etlevam uxorem cum filiis duobus, Scer-
dilædo Pleuratoque, et Caravantium fratrem Scodram in castra
adduxit. Anicius, bello Illyrico intra XXX dies perfecto, nuntium 4
victoriæ Perpennam Romam misit, et post dies paucos Gentium
regem ipsum cum parente, coniuge ac liberis ac fratre aliisque
principibus Illyriorum. Hoc unum bellum prius perpetratum 5
quam cœptum Romæ auditum est.

Quibus diebus hæc agebantur, Perseus quoque in magno ter-
rore erat, propter adventum simul Æmili novi consulis, quem cum

4 secretum 11, 2 farsa spe exitus carbantium 3 actis *Gron.* 12, 1
tumori 2 nauem adeam *Sigon.* (*Gryn.* eadem) 13, 1 *Præposi-*
tionis ab posterior littera periit, charta summa oblique desecta. 2
ortus | præces 14, 3 redit | honorificæ est æpulatus 15, 1 tr.
pl. traditus XXXII, 3, 1 *Gryn.* Medeonem | labenatium 2 cerdilio
Gron. (*Gryn.* Scerdilio) 3 pleuratioque | curauantium 4, 2 romæ 3
cuparent coniugem ac | alisque 5, 4 propter s aduentum | quæm

ingentibus minis adventare audiebat, simul Octavi prætoris.
 6 Nec minus terroris a classe Romana et periculo maritimæ
 oræ habebat. Thessalonicae Eumenes et Athenagoras præerant
 7 cum parvo præsidio MM cetratorum. Eo et Androclen præfectum
 mittit, iussum sub ipsis navalibus castra habere. Æneam M equi-
 tes et Creon Antigoniensis missi ad tutandam maritimam oram,
 8 ut, quocumque litore adplicuisse naves hostium audissent, ex-
 9 templo ferrent agrestibus opem. V milia Macedonum missa
 ad præsidium Pythoi et Petræ, quibus præpositi erant Hi-
 10 stæus et Theogenes et Midon. His profectis, ripam munire
 Elpei fluminis adgressus est, quia sicco alveo transiri poterat.
 11 Huic operi ut omnis multitudo vacaret, feminæ ex propinquis
 urbibus cocta cibaria in castra adferebant; miles iussus ex pro-
 pinquis silvis benigne

33 conferre; postremo sequi se putearios ad mare, quod
 minus CCC passus aberat, iussit et in litore alios alibi mo-
 2 dicis intervallis fodere. Montes ingentis altitudinis spem facie-
 bant, eo magis quia nullos apertos evergerent rivos, occultos
 contineri latices, quorum venæ in mare permanentes undæ
 3 miscerentur. Vix diducta summa arena erat, cum scaturiges

6, 2 horæ | tessalonicaeumenes *Frob. II.* (*Gryn.* habebat Thessalo-
 nica. Eumenes) | præerat 3 ∞ ∞. cetratorum 7, 2 sed ipsis | æneam
 ∞ equites creantigonensis misit *Kreys.* (Creon) et *Mg. Em. 582* (*Gryn.*
 equites cum Antigono misit) 9, 1 n. macedonum missa et præsidium
 2 pætræ | histæus 3 teogenes 10, 2 *Gryn.* Enipei | transire 11, 1
 huic ut *Muretus* 2 coactæ *Drak.* 3 Post benigne, in qua voce de-
 sinit folium codicis 132, interciderunt quaternionis XXV folia duo media,
 in quibus scripta erant reliqua de Persei munitionibus et primis L. Æmilii
 consiliis et rebus. (*Plut. Æm. P. c. 14.*) (*Gryn.* benigne om.) XXXIII,
 1, 1 conferre om. *Gryn.* | sedutrarios *Mg. Em. 582* (*Gryn.* se utrarios)
 2 misnus | habebat 3 foedere 2, 2 euergenttriuos *Fort.* egerent rivos
Em. 582. Alii alia. | occultos 3 continere *Duk.* | unde 3, 1 deducta
Drak. | harena | scaturriges (*Vulgo* scaturigines)

turbidæ primo et tenues emicare, dein liquidam multamque
 fundere aquam, velut deum dono, cœperunt. Aliquantum ea 4
 quoque res duci famæ et auctoritatis apud milites adiecit.
 Iussis deinde militibus expedire arma, ipse cum tribunis pri-
 misque ordinibus ad contemplandos transitus processit, qua
 descensus facilis armatis, qua in ulteriorem ripam minime
 inicos ascensus esset. His satis exploratis, alia quoque in 5
melius mutavit. Primum, ut ordine ac sine tumultu omnia in
 agmine ad nutum imperiumque ducis fierent, providit. Ubi 6
 omnibus simul pronuntiaretur, quod fieret, neque clare neque
 omnes exaudire; incerto imperio accepto, alios, ab se adicien-
 tes, plus eo, quod imperatum sit, alios minus facere; clamores
 deinde dissonos oriri omnibus locis, et prius hostes quam
 ipsos, quid paretur, scire. Placere igitur, tribunum militum 7
 primo pilo legionis secretum edere imperium, illum et dein
 singulos proximo cuique in ordine centurioni dicere, quid opus
 facto sit, sive a primis signis ad novissimum agmen sive ab
 extremis ad primos perferendum imperium sit. Vigiles etiam 8
 novo more scutum in vigiliam ferre vetuit; non enim in pug-
 nam vigilem ire, ut armis utatur, sed ad vigilandum, ut, cum
 senserit hostium adventum, recipiat se excitetque ad arma
 alios. Scuto præ se erecto stare galeatos; deinde, ubi fessi 9
 sint, innixos pilo, capite super marginem scuti posito, sopitos
 stare, ut fulgentibus armis procul conspici ab hoste possint,
 ipsi nihil provideant. Stationum quoque morem mutavit. 10
 Armati omnes, et frenatis equis equites, diem totum persta-

4, 2 adiecit *Gron.* 3 *sqq.* primisque ordinibus quæ ad contemplandos
 transitus descensus *Supplevi fere ut Weiss.* (*Gryn.* primisque ordinibus
 vadit ad cont. trans., qua descensus) 6 *Gryn.* iniquus 5, 1 exploratis
 illa quoque primum *Mg. Em. 583* 3 adiutum 6, 2 fieret neque omnes
 exaudiret *Mg. Em. 584* (*Gryn.* fieret, neque omnes exaudirent,) 3 ac
 cepto in alios 4 alios nimis 5 dissonos ostalos minus facere clamores
 deinde dissonos sorori omnibus 6 ipsis 7, 3 proximoquecuiusque
 5 perferantdum (*Gryn.* perferendum) 8, 2 moro 9, 2 pilleo 3 pos-
 sit ipse nihil provideat *Gron.* 10, 1 murum mutavit

bant. Id cum æstivis diebus, urente adsiduo sole, fieret, tot horarum æstu et languore ipsos equosque fessos integri sæpe
 11 adorti hostes vel pauci plures vexabant. Itaque ex matutina statione ad meridiem decedi, et in postmeridianam succedere alios iussit; ita numquam fatigatos recens hostis adgredi poterat.
 34 Hæc cum ita fieri placere, contione advocata, pronun-
 2 tiasset, adiecit urbanæ contioni convenientem orationem: Unum imperatorem in exercitu providere et consulere, quid agendum sit, debere, nunc per se, nunc cum iis, quos advocarit in consilium; qui non sint advocati, eos nec palam nec secreto
 3 iactare consilia sua. Militem hæc tria curare debere, corpus ut quam validissimum et perniciosissimum habeat, arma apta, cibum paratum ad subita imperia; cetera scire de se dis im-
 4 mortalibus et imperatori suo curæ esse. In quo exercitu milites consultant, imperator rumoribus volgi circumagatur, ibi
 5 nihil salutare esse. Se, quod sit officium imperatoris, provisorum, ut bene gerendæ rei occasionem iis præbeat; illos nihil, quo die futurum sit, quærere, ubi datum signum sit, tum
 6 militarem navare operam debere. Ab his præceptis contionem dimisit, volgo etiam veteranis fatentibus, se illo primum die tamquam tirones, quid agendum esset in re militari, didicisse.
 7 Non sermonibus tantum his, cum quanto adsensu audissent verba consulis, ostenderunt, sed rerum præsens effectus erat.
 8 Neminem totis mox castris quietum videres; acuere alii gladios, alii galeas bucculasque scutorum, alii loricas tergere, alii aptare corpori arma experiri que sub his membrorum agilitatem, quater alii pila, alii micare gladiis mucronemque

4 professos 5 adhorti hosties 11, 1 ex statua statione 2 (postmeridianum Ed. Tauchn. tacente Forchhammero) XXXIV, 1, 1 contione adnuntiata 2, 3 aduocarint (Gryn. advocaverit) 5 iactares 3, 4 cura 4, 2 consultet Kreyss. (Periz. consultant; Gryn. consul et) vulgi 5, 2 is præbeant | nihil quodid Mg. (Gryn. nihil quid) 4 militarem navare ab Mg. (Gryn. mil. operam navare. Ab cet. Debere add. Weiss. sed post quærere) 7, 2 consules rerum 8, 1 uidere 2 buccolasque (Weissenb. aliis ex parte præeuntibus: bucculasque, scutorum * alii, alii loricas ut excidisse putetur nomen partis scuti.)

intueri, ut facile, qui cerneret, sciret, ubi primum conserendi 9 manum cum hoste data occasio esset, aut victoria egregia aut morte memorabili finituros bellum. Perseus quoque, cum ad- 10 ventu consulis simul et veris, principio strepere omnia move- rique apud hostes, velut novo bello, cerneret, mota a Phila castra in adversa ripa posita, nunc ad contemplanda opera sua circumire ducem, haud dubie transitus speculantem,

in potestate Romanorum esse, quæ res Romanis auxit animos, 35 Macedonibus regique eorum haut mediocrem attulit terrorem. Et primo suppressere in occulto famam eius rei est conatus, missis, 2 qui Pantauchum inde venientem adpropinquare castris vetarent. Sed iam et pueri quidam visi ab suis erant, inter obsides 3 Illyrios ducti, et, quo quæque accuratius celantur, eo facilius loquacitate regionum ministrorum emanant. Sub idem tempus 4 Rhodii legati in castra venerunt cum iisdem de pace mandatis, quæ Romæ ingentem iram patrum excitavere. Multo iniquioribus animis a castrensi consilio auditi sunt. Itaque 5 cum alii * * alii præcipientes sine responso agendos castris, pronuntiavit, post diem quintum decimum se responsum daturum. Interim, ut appareret, quantum pacificantium Rho- 6

9, 1 qui cerneret ubi Mg. (Gryn. ut facile quis cerneret, ubi) 2 uictoria egregia 3 memorabilisinituros Muretus (Gryn. memorabili inituros) 10, 3 pila Fort. scribendum a Phila castra et in adv. 5 dubiæ | specular Desinit hic fol. 134. Intercidit folium postremum quaternionis XXV, in quo extremo scriptum erat, nuntium de Gentio victo captoque in castra Persei et Æmilii perlatum esse. Fol. 135 incipit a norum esse XXXV, 1, 2 aut | errorem 2, 1 suppressere 2 pantauchum | adpropinquarent 3, 1 obsidis 2 quaque | curatur Gron. (Gryn. curantur) 4, 2 rodi | isdem 3 excitare Fort. excitarant. 5, 2 cum alii præcipes Lacunam Gryn. stellula apposita notavit. A priore alii ad alterum aberratum est; forma orationis fere huiusmodi fuit: alii severissime respondendum censerent, alii cet. | agendosicastris

diorum auctoritas valuisset, consultare de ratione belli gerendi
 7 coepit. Placebat quibusdam, et maxime minoribus natu, per
 Elpei ripam munitionesque vim facere; confertis et vim fa-
 cientibus resistere Macedonas non posse, ex tot castellis ali-
 quanto altioribus ac munitioribus, quæ validis præsi-
 8 dissent, priore anno deiectos. Aliis placebat, Octavium
 cum classe Thessalonicam petere et populatione maritimæ
 oræ distringere copias regias, ut, altero ab tergo se osten-
 dente bello, circumactus ad interiorē partem regni tuendam,
 9 nudare aliqua parte transitus Elpei cogeretur. Ipsi natura
 et operibus inexcuperabilis ripa videbatur, et, præterquam
 quod tormenta ubique disposita essent, missilibus etiam me-
 10 lius et certiore ictu hostes uti audierat. Alio spectabat mens
 tota ducis; dimissoque consilio, Perrhæbos mercatores, Cœnum
 et Menophilum, notæ iam sibi et fidei et prudentiæ homines,
 accersitos secreto percunctatur, quales ad Perrhæbiam trans-
 11 itus sint. Cum loca non iniqua esse dicerent, præsi-
 diis obsideri, spem cepit, si nocte inproviso valida manu
 12 adgressus necopinantes esset, deici præsidia posse. Iacula
 enim et sagittas et cetera missilia in tenebris, ubi, quid pe-
 tatur, procul provideri nequeat, inutilia esse; gladio comminus
 13 geri rem in permixta turba, quo miles Romanus vincat. His
 ducibus usus, prætorem Octavium accersitum, exposito, quid
 pararet, Heracleum cum classe petere iubet et mille homini-
 14 bus decem dierum cocta cibaria habere. Ipse P. Scipionem

6, 2 gerendi placebat coepit quibusdam 7, 1 maioribus Crev. 2
 Gryn. Enipei | et uno facientibus Fuitne et cuneos facientibus? Vah-
 len et uno agmine impetum facientibus 5 proprio anno 8, 2 tessa-
 lonicam peteret populatione 3 ostendentem 5 negare | Gryn. Enipei
 9, 4 hostis ut audierat 10, 2 perrebo | chœnum (Gryn. Schœnum)
 Gron. 3 menopilum | notæ et fidei iam sibi et Kreyss. 4 perrebiam 11,
 2 regis Crev. | coepit | ualidam 3 adgressus ualida necopinantis | deisi
 12, 3 cumminus 13, 3 heraclium 4 cognita cibaria 14, 1 p. scipio
 scipionem

Nasicam, Q. Fabium Maximum filium suum cum quinque
 milibus delectis militum Heracleum mittit, velut classem con-
 scensuros ad maritumam oram interioris Macedoniæ, quod in
 consilio agitatum erat, vastandam. Secreto indicatum, cibaria 15
 iis præparata ad classem esse, ne quid eos moraretur. Inde
 iussi duces itineris ita dividere viam, ut quarta vigilia tertio
 die Pythoum adoriri possent. Ipse postero die, ut detineret 16
 regem ab circumspectu rerum aliarum, prima luce medio in
 alveo cum stationibus hostium prælium commisit; pugnatum-
 que utrimque est levi armatura; nec gravioribus armis in
 tam inæquali alveo pugnari poterat. Descensus ripæ utrius- 17
 que in alveum trecentorum ferme passuum erat; medium
 spatium torrentis, alibi aliter cavati, paulo plus quam mille
 passus patebat. Ibi in medio, spectantibus utrimque ex vallo 18
 castrorum hinc rege, hinc consule cum suis legionibus, pugna-
 tum est. Missilibus procul regia auxilia melius pugnabant; 19
 comminus stabiliior et tutior aut parma aut scuto Ligustino
 Romanus erat. Meridie fere receptui cani suis consul iussit. 20
 Ita eo die diremptum prælium est, haut paucis utrimque in-
 terfectis. Sole orto postero die, inritatis certamine animis, 21
 etiam acrius concursum est; sed Romani non ab iis tantum,
 cum quibus contractum certamen erat, sed multo magis ab
 ea multitudine, quæ disposita in turribus stabat, omni genere
 missilium telorum ac saxis maxime vulnerabantur. Ubi pro- 22
 pius ripam hostium subissent, tormentis missa etiam ad ulti-
 mos perveniebant. Multo pluribus eo die amissis, consul paulo

2 quinque dilectis militum Mg. (Gryn. quinque delectis millibus) 3
 concessuros 5 vastanda 15, 2 his Mg. | quid etus moraretur Lateatne
 aliquid (iter?), nescio. 3 ducis | dividere, supra scripto i inter d et u
 16, 1 Gryn. distineret 3 pugnatum adque (Kreyss. adque pugnatum)
 4 sit 17, 2 passum | medidum 3 albi 18, 2 castrorum hinc
 consule Videtur scriptum fuisse: hinc rege cum Macedonum exercitu,
 hinc aut similiter. 19, 2 ligusti | 20, 1 coeptui 2 direp/tum | aut 21,
 2 his Kreyss. 4 qua 22, 3 plurimos eo dicto amissis

Livius ex rec. Madvigil. VII.

23 serius recepit suos. Tertio die proelio abstinuit, degressus ad
 24 imam partem castrorum, veluti per devexum in mare brac-
 chium transitum temptaturus. Perseus, quod in oculis erat,

36 *Tempus* anni post circumactum solstitium erat; hora diei
 iam ad meridiem vergebat; iter multo pulvere et incalescente
 2 sole factum erat. Lassitudo et sitis iam sentiebatur, et me-
 ridie aestum magis ad censurum utrumque adparebat. Statuit
 3 sic adfectos recenti adque integro hosti non obicere. Sed
 tantus ardor in animis ad dimicandum utcumque erat, ut con-
 suli non minore arte ad suos eludendos quam ad hostes opus
 4 esset. Nondum omnibus instructis, instabat tribunus militum,
 ut maturarent instruere; circumibat ipse ordines; animos mi-
 5 litum hortando in pugnam accendebat. Ibi primo alacres
 signum poscebant; deinde, quantum incretaret aestus, et vol-
 tus minus vigentes et voces segniores erant, et quidam in-
 6 cumbentes sentis nixique pilis stabant. Tum iam aperte pri-
 mis ordinibus inperat, metarentur frontem castrorum et in-
 7 pedimenta constituerent. Quod ubi fieri milites sensere, alii
non moleste ferre, alii gaudere palam, quod fessos viæ labore
 8 flagrantissimo aestu non coegisset pugnare. Legati circa im-
 peratorem ducesque externi erant, inter quos et Attalus, om-

23, 1 digressus Gron. 2 ueluta 24, 1 In erat finitur fol. 136. Inter-
 cederunt quaternionis XXVI folia quattuor media, in quibus quæ scripta
 fuerint, e Plutarchi *Æmil. Paul.* c. 15, 16, 17 init. intelligi potest. Ex-
 tremæ erant de L. *Æmilio*, postquam, P. Nasica copiis exercitui rursus
 adiunctis, Persea, qui Pydnam versus retro cesserat, assecutus est, ad con-
 spectum exercitus Macedonum instructi et ad pugnandum parati obstupescendo
 nec statim pugnare statuerunt. Fol. 137 incipit ab anni. XXXVI, 1, 1 solisti-
 tium | die 2 meridiem 2, 1 meridiem æstate magis accesserunt tum mox
 adparebat Mg. (ad censurum etiam Hertz. Gryn. meridiem instante magis
 accessurum utrumque app. Quid in mox lateat, nescio. Scripsitne Li-
 vius utramque noxam?) 3, 2 Gryn. utrumque erat (Em. 584) 3 hostis
 5, 2 incretate (Frob. II. incretaret) æstas et 3 seniores 6, 3 constituerunt
 7, 1 sensere alii gaudere Mg. Em. 584 2 labore flagore flagrantissimo

nes adprobantes, cum pugnaturum consulem credebant; neque
 enim ne his *quidem* cunctationem aperuerat suam. Tunc mu- 9
 tatione consilii subita cum alii silerent, Nasica unus ex om-
 nibus ausus est monere consulem, ne hostem, ludificatum
 priores imperatores, fugiendo certamen manibus emitteret.
 Vereri, ne, si nocte abeat, sequendus maximo labore ac pe- 10
 riculo in intima Macedoniæ sit, æstasque, sicut prioribus du-
 cibis, per calles saltusque Macedonicorum montium vagando
 circumagatur. Se magnopere suadere, dum in campo patenti 11
 hostem habeat, adgrediatur nec oblatam occasionem vincendi
 amittat. Consul, nihil offensus libera admonitione tam clari 12
 adolescentis, „Et ego“ inquit „animum istum habui, Nasica.
 quem tu nunc habes, et, quem ego nunc habeo, tu habebis.
 Multis belli casibus didici, quando pugnandum, quando abs- 13
 tinendum pugna sit. Non operæ est stanti nunc in acie do-
 cere, quibus de causis hodie quiesse melius sit. Rationes
 alias reposcito; nunc auctoritate veteris imperatoris contentus
 eris.“ Conticuit adolescens; haud dubie videre aliqua impedi- 14
 menta pugnae consulem, quæ sibi non apparerent.

Paulus, postquam metata castra impedimenta que conlo- 37
 cata animadvertit, ex postrema acie triarios primos subducit,
 deinde principes, stantibus in prima acie hastatis, si quid ho- 2
 stis moveret, postremo hastatos, ab dextro primum cornu sin-
 gulorum paulatim signorum milites subtrahens. Ita pedites, 3
 equitibus cum levi armatura ante aciem hosti oppositis, sine
 tumultu abducti; nec ante, quam prima frons valli ac fossa

8, 4 ne his cunctationem Crev. 9, 1 mutationem 2 cum aliis irent 3
 ne hostem quidem Crev. | ludificatus Gron. 4 emittere Gron. (Gryn.
 ne hostem quidem ludificatos priores imperatores. fug. c. m. emittere)
 10, 1 ne nocte Kreyss. | habeat | maxime 2 macedoniæ sit æstasque Mg.
 Em. 584 (Gryn. Macedoniæ: exercitusque) 3 per castes supra scripto 11
 11, 1 parenti 12, 1 liberadmonitione 2 inquit 13, 1 multi 2 operæ
 sit Gron. Em. 585 | tunc 3 causis qui hodie esse (Em. 617; XLIV,
 3, 3.) 4 contemptus 14, 1 dubiæ 2 appareret XXXVII, 1, 1 me-
 tata contra impedimenta que collocata 2 acie 2, 2 cornus

4 perducta est, ex statione equites revocati sunt. Rex quoque,
cum sine detrectatione paratus pugnare eo die fuisset, con-
tentus, quod per hostem moram fuisse pugnae scirent, et ipse
5 in castra copias reduxit. Castris permunitis, C. Sulpicius
Gallus, tribunus militum secundae legionis, qui praetor supe-
riore anno fuerat, consulis permissu ad contionem militibus
6 vocatis, pronuntiavit, nocte proxima, ne quis id pro portento
acciperet, ab hora secunda usque ad quartam horam noctis
lunam defecturam esse. Id, quia naturali ordine statis tem-
7 poribus fiat, et sciri ante et praedici posse. Itaque quemad-
modum, quia certi solis lunaeque et ortus et occasus sint, nunc
pleno orbe, nunc senescentem exiguo cornu fulgere lunam
non mirarentur, ita ne obscurari quidem, cum condatur um-
8 bra terrae, trahere in prodigium debere. Nocte, quam pridie
nonas Septembres insecuta est dies, edita hora luna cum
defecisset, Romanis militibus Galli sapientia prope divina vi-
9 deri; Macedonas ut triste prodigium, occasum regni perni-
ciemque gentis portendens, movit, nec aliter vates. Clamor
ululatusque in castris Macedonum fuit, donec luna in suam
10 lucem emersit. Postero die (nam tantus utrique ardor exer-
citu ad concurrendum fuerat, ut et regem et consulem suo-
rum quidam, quod sine praelio discessum esset, accusarent)
11 regi prompta defensio erat, non eo solum, quod hostis prior,
aperte pugnam detrectans, in castra copias reduxisset, sed
etiam quod eo loco signa constituisset, quo phalanx, quam
inutilem vel mediocris iniquitas loci efficeret, promoveri non
12 posset. Consul ad id, quod pridie praetermisisset pugnandi
occasionem videbatur et locum dedisse hosti, si nocte abire

4, 2 detractatione | eo de | contemptuse quod 5, 3 permissus 4 uacatis
6, 1 quis in pro 3 stantis 4 scire 7, 2 certis 3 senescente *Florebellus*
| fugere *Frob. II.* 8, 2 edita luna^o (sic) hora cum 9, 1 permitiemque
10, 1 die tantus *Mg.* (Alii die — tantus . . accusarent — regi) | utrisque
11, 1 promptam 2 detractans + iniquitas loci iniquitas efficeret 12,
2 hostis nocte

vellet, tunc quoque per speciem immolandi terere videbatur
tempus. Cum luce prima signo proposito pugnae exeundum in
aciem fuisset, tertia demum hora, sacrificio rite perpetrato, 13
ad consilium vocavit, adque ibi, quod rei gerendae tempus
esset, loquendo et intempestive consultando videbatur quibus-
dam extrahere. * * sermones talem consul orationem habuit.

„P. Nasica, egregius adulescens, ex omnibus unus, quibus 38
hesterno die pugnari placuit, denudavit mihi suum consilium;
idem postea, ita ut transisse in sententiam meam videri posset,
tacuit. Quibusdam aliis absentem carpere imperatorem quam 2
praesentem monere melius visum est. Et tibi, P. Nasica, et 3
quicumque idem, quod tu, occultius senserunt, non gravabor
reddere dilatae pugnae rationem. Nam tantum abest, ut me 4
hesternae quietis paeniteat, ut servatum a me exercitum eo
consilio credam. In qua me opinione sine causa esse ne quis
vestrum credat, recognoscat, age dum, mecum, si videtur, quam
multa pro hoste et adversus nos fuerint. Iam omnium primum, 5
quantum numero nos praestent, neminem vestrum nec ante
ignorasse et hesterno die, explicatam intuentes aciem, animad-
vertisse certum habeo. Ex hac nostra paucitate quarta pars 6
militum praesidio impedimentis relictata erat; nec ignavissimum
quemque relinqui ad custodiam sarcinarum scitis. Sed fueri- 7
mus omnes; parvom hoc tandem esse credimus, quod ex his
castris, in quibus hac nocte mansimus, exituri in aciem ho-
dierno aut summum crastino die, si ita videbitur, diis bene
iuvantibus, sumus? Nihilne interest, utrum militem, quem ne- 8

u.
4 signam propositum pugnae ad exeundum *Mg. Em. 585* (*Gryn.* sig-
num propositum p. ad ex. *Interpunctionem corr. Drak.* Ante sententia
terminabatur in fuisset.) 13, 2 tempus est 3 intempestivae 4 ex-
trahere sermones *Lacunam notavit Mg.* Videtur fuisse: Adversus eos ser-
mones (*Gryn.* Post sermones) | tamen consul *Roëllius, Em. 586 XXXVIII,*
1, 1 omnibus ex unus *Anonym.* 2, 1 alis 2 visum esset et ibi 3, 2 quod
occultius 4, 2 (*H.* paeniteat) 3 opinione esse ne quis sine causa vestrum
Vahlen (vestrum sine causa *Kreyss.*) 4 videtur 5, 3 implicatam in-
tuentis *Gron.* 7, 3 hoc nocte mansiturus exituri 4 videbatur

que viæ labor hodie neque operis fatigaverit, requietum, integrum in tentorio suo arma capere iubeas adque in aciem
 9 plenum virium, vigentem et corpore et animo educas, an longo itinere fatigatum et opere fessum, madentem sudore, ardentibus siti faucibus, ore adque oculis repletis pulvere, torrente meridiano sole, hosti obicias recenti, requieto, qui nulla re
 10 ante consumptas vires ad prælium adferat? Quis, pro deum fidem, ita conparatus, vel iners adque imbellis, fortissimum virum non vicerit? Quid, quod hostes per summum otium instruxerant aciem, præparaverant animos, stabant con-
 11 positi suis quisque ordinibus, nobis tunc repente trepidandum in acie instruenda erat et inconpositis concurrendum?
 39 At, hercule, aciem quidem inconditam inordinatamque habuissimus, *sed* castra munita, provisam aquationem, tutum ad eam iter præsiidiis inpositis, explorata circa omnia; an nihil nostri [habentes] præter nudum campum, in quo pugnaremus?
 2 Maiores vestri castra munita portum ad omnes casus exercitus ducebant esse, unde ad pugnam exirent, quo iactati tempestate
 3 pugnae receptum haberent. Ideo, cum munimentis ea sæpsissent, præsidio quoque valido firmabant, quod, qui castris exutus erat, etiamsi pugnando acie vicisset, pro victo haberetur.
 4 Castra sunt victori receptaculum, victo perfugium. Quam multi exercitus, quibus minus prospera pugnae fortuna fuit, intra vallum compulsi, tempore suo, interdum momento post,
 5 eruptione facta victorem hostem pepulerunt? Patria altera est militaris hæc sedes, vallumque pro mœnibus et tentorium suum cuique militi domus ac penates sunt. Sine ulla sede vagi
 6 dimicasset; ut quo victores nos reciperemus? His difficul-

8, 2 labore 3 acie 4 educans 9, 1 ad longo 2 enere *supra scripto* o *Kreyss.* (*Gryn.* onere) | *Florebellus* arentibus 3 torrentem *Perizonius* 4 quieto *Gron.* 10, 3 uirum nicherit | hoste 4 reparauerant *Nipperdeius* 11, 1 trepidandum XXXIX, 1, 1 ad 2 habuissimus castra *Mg.* 3 anninihil 4 habentes *notavit Mg. Em. 587* 2, 1 omnis 3, 1 cassæpissent *Gron.* (*Gryn.* ea sepissent) 4, 2 fortunæ 5, 1 patriam alteram est militari est hæc 2 tentorium suamscunque 3 penates

tatibus et impedimentis pugnae illud opponitur: Quid, si hostis hac interposita nocte abisset, quantum rursus sequendo eo penitus in ultimam Macedoniam exhaustiendum laboris erat? Ego autem, neque mansurum eum neque in aciem copias educ- 7 turum fuisse, certum habeo, si cedere hinc statuisset. Quanto enim facilius abire fuit, cum procul abessemus, quam nunc, cum in cervicibus sumus nec fallere nos interdiu aut nocte abeundo *potest*? Quid autem est nobis optatius quam ut, 8 quorum castra, præalta fluminis ripa tuta, vallo insuper sæpta ac crebris turribus, oppugnare adorti sumus, eos, relictis munimentis, agmine effuso abeuntes in patentibus campis ab tergo adorianur? Hæ dilatae pugnae ex hesterno die in hodiernum causæ fuerunt. Pugnare enim et ipsi mihi placet et 9 ideo, quia per Elpeum amnem sæpta ad hostem via erat, alio saltu, deiectis hostium præsiidiis, novom iter aperui; neque prius, quam debellavero, absistam.

Post hanc orationem silentium fuit, partim traductis in 40 sententiam eius, partim verentibus nequicquam offendere in eo, quod, utcumque prætermisum, revocari non posset. Ac ne 2 illo ipso quidem die aut consuli aut regi *pugnare placebat, regi*, quod nec fessos, ut pridie, ex via neque trepidantes in acie instruenda et vixdum compositos adgressurus erat, consuli, quod in novis castris non ligna, non pabulum convectum erat, ad quæ petenda ex propinquis agris magna pars militum e castris exierat. Neutro imperatorum volente, fortuna, quæ 3 plus consiliis humanis pollet, contraxit certamen. Flumen erat 4 haud magnum propius hostium castris, ex quo et Macedones

6, 4 pænitus in ultima 7, 3 quem nunc 4 nos nec interdiu aut nocte abeundem est *Mg. Em. 588* (*Gryn.* sumus? Nec falleret nos nec interdiu nec nocte abeundo. Quid autem est) 8, 1 optatus quarum ut 2 sæpta crebris 4 abeuntis 5 adorianur 9, 2 pel *supra scripto* r | elpeium (*Gryn.* Enipeum) 4 absit XL, 2, 2 aut regi quod nec *Kreyss.*, nisi quod placuit. *Gryn.* aut consule, aut rege, quod nec — erat: consule 3 trepidantis 5 ligno 7 exierat ne tot imperatorum 3, 2 consilis 4, 1 flumen 2 proprius

et Romani aquabantur, præsidiis ex utraque ripa positis, ut
 5 id facere tuto possent. Duæ cohortes a parte Romanorum
 erant, Marrucina et Peligna; duæ turmæ Samnitium equitum,
 6 quibus præerat M. Sergius Silus legatus; et aliud pro castris
 stativum erat præsidium sub C. Cluvio legato, tres cohortes,
 Firmana, Vestina, Cremonensis; duæ turmæ equitum, Placen-
 7 tina et Æsernina. Cum otium ad flumen esset, neutris laces-
 sentibus, hora circiter nona iumentum e manibus curantium
 8 elapsum in ulteriorem ripam effugit. Quod cum per aquam,
 ferme genus tenuis altam, tres milites sequerentur, Threces
 duo id iumentum ex medio alveo in suam ripam traherent,
 altero eorum occiso receptoque iumento, ad stationem suorum
 9 se recipiebant. Octingentorum Thracum præsidium in hostium
 ripa erat. Ex his pauci primo, ægre passi popularem in suo
 conspectu cæsum, ad persequendos interfectores fluvium trans-
 10 gressi sunt, dein plures, postremo omnes, et cum præsidio

prælium ducit.

41 Movebat imperii maiestas, gloria viri, ante omnia ætas,
 quod maior sexaginta annis iuvenum munia in parte præcipua
 laboris periculique capescebat. Intervallum, quod inter cetrato-
 2 et phalanges erat, inplevit legio adque aciem hostium
 interrupt. A tergo cetrati erant, frontem adversus clipeatos
 habebat; chalcaspides appellabantur. Secundam legionem L.

3 equabantur 5, 1 apertæ romanorum 2 marrucinæ 3 sylus Sigon. 6, 2 sta-
 tim noverat | legatores cohortes 3 placentisnaeptessernina Sigon.
 (Gryn. et Essernina) 7, 2 ora | quarta Gron. e Plut. Æmil. 22. 8, 2
 Gryn. genustenus (Gryphius genu tenuis) | streces Probabiliter Ursinus
 Threcesque 3 ripam tradentes Ursin. (Gryn. trahentes stellula appo-
 sita, et fortasse verbum excidit.) 4 receptoque eo iumento Ant. Peri-
 zoni | suorum recipiebant 9, 1 tracum 10, 1 In præsidio finitur
 codicis fol. 141. Interciderunt quaternionis XXVI folia duo media, quæ
 continebant pugna ad Pydnæ narrationem usque ad eum locum, quo Æmi-
 lius legionem primam in aciem induxisse dicebatur. (Eadem Plut. Æm.
 18, 19, 20 parum distincte narravit.) XLI, 1, 1 imperi 4 inplebit |
 acie 2, 1 cetratis erat Mg. Em. 588 | clipeatos 2 chalcaspides Gron.
 (Gryn. aglaspides)

Albinus consularis ducere adversus leucaspidem phalangem
 iussus; ea media acies hostium fuit. In dextrum cornu, unde 3
 circa fluvium commissum prælium erat, elephantos inducit et
 alas sciorum; et hinc primum fuga Macedonum est orta.
 Nam sicut pleraque nova commenta mortalium in verbis vim 4
 habent, experiendo, cum agi, non, quemadmodum agatur, edis-
 seri oportet, sine ullo effectu evanescunt, ita tum elephanti in
 acie nomen tantum sine usu fuerunt. Elephantorum impetum 5
 subsecuti sunt socii nominis Latini pepuleruntque lævom cornu.
 In medio secunda legio inmissa dissipavit phalangem; neque 6
 ulla evidentior causa victoriæ fuit, quam quod multa passim
 prælia erant, quæ fluctuantem turbarent primo, deinde disiece-
 runt phalangem, cuius confertæ et intentis horrentis hastis in-
 tolerabiles vires sunt; si carptim adgrediendo circumagere 7
 immobilem longitudine et gravitate hastam cogas, confusa strue
 implicantur; si vero aut ab latere aut ab tergo aliquid tumultus
 increpuit, ruinæ modo turbantur. Sicut tum adversus 8
 catervatim incurrentes Romanos et interrupta multifariam acie
 obviam ire cogebantur, et Romani, quacumque data intervalla
 essent, insinuabant ordines suos. Qui si universa acie in frontem 9
 adversus instructam phalangem concurrissent, quod Pelignis,
 principio pugnae incante congressis adversus cetratos evenit,
 induissent se hastis nec confertam aciem sustinuissent.

Ceterum sicut peditum passim cædes fiebant, nisi qui 42

3 cons. 3, 1 cornum 2 elephantos induci et alias Kreyss. (Gryn. elephantes in-
 ducti et ala) 3 fugam 4, 1 commenta 2 expiendo Turnebus (Gryn. explendo)
 | agantur Sigon. 3 elephanto mace nomen sine tanto usu Hanc sententiam
 cum narratione parum coherere Creverius sensit. Fortasse Polybius narra-
 verat, elephantos, etsi reapse nihil effecerint, tamen terrore iniecto debilitasse
 Macedonas. 4 Gryn. fuerant 5, 2 sociis | lævom 6, 1 legio inmassa 2 fuit |
 passum 3 turbarent 4 phalangem cum ius confertæ | horrendis 7,
 1 adgrediendos 2 longitudinem e grauidatæ | true 3 aliqui 4 modo
 turbam | turbantur 8, 2 incurrentes supra o scripto e 3 obviam in re
 4 ordine suo 9, 2 concurrissent p quod 3 incautæ 4 hastis in
 confertam

abiectionis armis fugerunt, sic equitatus prope integer pugna
 2 excessit. Princeps fugæ rex ipse erat. Iam a Pydna cum
 sacris alis equitum Pellam petebat; confestim eos Cotys seque-
 3 batur Odrysarumque equitatus. Ceteræ quoque Macedonum
 alæ integris abibant ordinibus, quia interiecta peditum acies,
 cuius cædes victores tenebat, inmemores fecerat sequendi
 4 equites. Diu phalanx a fronte, a lateribus, ab tergo cæsa
 est; postremo, qui ex hostium manibus elapsi erant, inermes
 ad mare fugientes, quidam aquam etiam ingressi, manus ad
 eos, qui in classe erant, tendentes suppliciter vitam orabant;
 5 et cum scaphas concurrere undique ab navibus cernerent, ad
 excipiendos sese venire rati, ut caperent potius quam occiderent,
 longius in aquam, quidam etiam natantes, progressi sunt.
 6 Sed cum hostiliter e scaphis cæderentur, retro, qui poterant,
 nando repetentes terram, in aliam fœdiorem pestem incidebant.
 Elephantum enim, ab rectoribus ad litus acti, exeuntes obtere-
 7 bant elidebantque. Facile convenit, ab Romanis numquam una
 acie tantum Macedonum interfectum. Cæsa enim ad viginti
 milia hominum sunt; ad VI milia, qui Pydnam ex acie per-
 fugerant, vivi in potestatem pervenerunt, et vagi ex fuga V
 8 milia hominum capta. Ex victoribus ceciderunt non plus centum
 et eorum multo maior pars Peligni; vulnerati aliquanto plures
 9 sunt. Quod si maturius pugnari cœptum esset, ut satis diei
 victoribus ad persequendum superesset, deletæ omnes copiæ
 forent; nunc imminens nox et fugientes texit et Romanis pi-
 gritiem ad sequendum locis ignotis fecit.

43 Perseus ad Pieriam silvam via militari, frequenti agmine
 2 equitum et regio comitatu, fugit. Simul in silvam ventum est,

XLII, 2, 1 fuga 2 aliis | confestim costocus Iac. Gron. 3, 2 alæ integris
 habebant 3 cedes | tenebant Gron. | fecerant sequenda 4, 3 aqua 4 suplici-
 ter 5, 1 ad navibus 2 ratos 6, 1 hostiliter scaphis cederetur 3 ab
 litus | exeuntis obterrebant 7, 1 conveniebat romanis Weiss. 2 aciem
 3 ad ui qui 4 et fuga u. m (Hertz m) hominum (Gryn. e fuga) 9, 2 de-
 latæ 3 ferent | noxæ fugientes XLIII, 1, 1 persequens | uiam 2, 1 in
 uiam silvam Fort. in eam silvam

ubi plures diversæ semitæ erant, et nox adpropinquabat, cum
 perpaucis maxime fidis via devertit. Equites, sine duce relict, 3
 alii alia in civitates suas dilapsi sunt; perpauci inde Pellam
 celerius quam ipse Perseus, quia recta et expedita via ierant,
 pervenerunt. Rex ad mediâ ferme noctem errore et variis 4
 difficultatibus viæ vexatus est. In regia mæsta Perseo, qui 5
 Pellæ præerant, Eulæus Euctusque et regii pueri præsto erant.
 Contra ea amicorum, qui, alii alio casu servati, ex prælio
 Pellam venerant, cum sæpe arcessiti essent, nemo ad eum
 venit. Tres erant tantum cum eo fugæ comites, Euander 6
 Cretensis, Neo Bœotus et Archidamus Ætolus. Cum iis, iam 7
 metuens, ne, qui venire ad se abnuerent, maius aliquid mox
 auderent, quarta vigilia profugit. Secuti eum sunt admodum 8
 quingenti Cretenses. Petebat Amphipolim; sed nocte a Pella
 exierat, properans ante lucem Axium amnem traicere, eum
 finem sequendi propter difficultatem transitus fore ratus Ro-
 manis.

Consulem, cum se in castra victor recepisset, ne sincero 44
 gaudio frueretur, cura de minore filio stimulabat. P. Scipio 2
 is erat, naturalis Pauli consulis filius, adoptione Africani
 nepos, Africanus et ipse postea, deleta Carthagine, appellatus.
 Is septimum decimum tunc annum agens, quod ipsum curam 3
 augebat, dum effuse sequitur hostes, in partem aliam turba
 ablatus erat, et serius cum redisset, tunc demum, recepto
 sospite filio, victoriæ tantæ gaudium consul sensit.

3 fidos | Gryn. diuertit 3, 2 alialia | inte 3 recta expedita Gron. 4,
 1 terrore Weiss. 2 et 5, 1 difficultatibus uidet vexatus in regiam
 est a perseo Mg. Em. 589 (Gryn. viæ vexatus est. In regia Perseo)
 5, 2 piellæ præerant coactusque regi pueri Weiss. e Plut. Emil. 23 (Gryn.
 præerat Euctus regique p.) 3 alialio 6, 1 uenit res erant 2 cretensis cñ.
 euboetius Sigon. (Gryn. Neon Boetius) | et dubitationem habet. 7, 1 cum is
 iam metuens 8, 1 adsecuti | admodum a cretenses 2 amipoli | pellæ
 3 axium XLIV, 1, 2 fruerent cura 2, 2 et 3 erat africanus . . . . appel-
 latus naturalis consulis pauli consulis adoptione africani nepos Mg.
 Em. 590; filius add. Duk. 3 deleta cartagine 3, 2 audebat 4 hospite

- 4 Amphipolim cum iam fama pugnæ pervenisset, concursusque
matronarum in templum Dianæ, quam Tauropolon vocant, ad
opem exposcendam fieret, Diodorus, qui præerat urbi, metuens, ne
Thraces, quorum duo milia in præsidio erant, urbem in tu-
multu diriperent, ab subornato ab se per fallaciam in tabellarii
5 speciem litteras in foro medio accepit. Scriptum in iis erat,
ad Emathiam classem Romanam adpulsam esse, agrosque circa
vexari; orare præfectos Emathiæ, ut præsidium adversus popu-
6 latores mittat. His lectis, hortatur Thracas, ut ad tuendam
Emathiæ oram proficiscantur; magnam eos cædem prædamque,
7 palatis passim per agros Romanis, facturos. Simul elevat
famam adversæ pugnæ, quæ si vera foret, alium super alium
8 recentes ex fuga venturos fuisse. Per hanc causam Thracibus
ablegatis, simul transgressos eos Strymonem vidit, portas
clausit.
- 45 Tertio die Perseus, quam pugnatum erat, Amphipolim
2 venit. Inde oratores cum caduceo ad Paulum misit. Interim
Hippias et Midon et Pantauchus, principes amicorum regis,
Berœam, quo ex acie confugerant, ipsi ad consulem profecti,
Romanis dedunt; hoc idem et aliæ deinceps *urbes* metu per-
3 culsæ parabant facere. Consul, nuntiis victoriæ Q. Fabio filio
et L. Lentulo et Q. Metello cum litteris Romam missis, spolia
4 iacentis hostium exercitus peditibus concessit; equitibus prædam
circumiectioni agri, dum ne amplius duabus noctibus a castris
5 abessent. Ipse propius mare ad Pydnam castra movit. Berœa
primum, deinde Thessalonica et Pella et deinceps omnis ferme

4, 1 ampipolim 2 quem lauropolon 3 fleret | preerat 4 traces 5
diriperent aut subornato | tabellari 6, 1 ortatur tracas 3 ro-
mani 7, 2 aduersa 8, 1 tracibus 2 eostrymonem XLV, 1, 1
ampipolim 2, 2 panthaucus 3 nerœam 4 romanis se dedunt (*Kreyss.*
Berœa — profecti — se dedunt) | deinceps metu *Gron.* (*Alii ex eius-*
dem coniectura alii — percusi) 3, 2 missi spolia 5, 1 nerœa 2
tessalonica

Macedonia intra biduum dedita. Pydnæi, qui proximi erant, 6
nondum miserant legatos; multitudo incondita plurium simul
gentium turbaque, quæ ex acie fuga in unum compulsæ erat,
consilium et consensum civitatis inpediebat; nec clausæ modo
portæ, sed etiam inædificatæ erant. Missi Midon et Pantau- 7
chus sub muros ad colloquium Solonis, qui præsidio præerat.
Per eum emittitur militaris turba; oppidum deditum militibus
datur diripiendum. Perseus, una tantum spe Bisaltarum auxilii 8
temptata, ad quos nequicquam miserat legatos, in contionem
processit, Philippum secum filium habens, ut et ipsos Amphi- 9
politianos et equitum peditumque, qui aut se persecuti aut
fuga eodem delati erant, adhortando animos confirmaret. Sed 10
aliquotiens dicere incipientem cum lacrimæ præpedissent, quia
ipse hiscere nequii, Euandro Cretensi editis, quæ agi cum
multitudine vellet, de templo descendit. Multitudo, sicut ad 11
conspectum regis fletumque tam miserabilem et ipsa ingemuerat
lacrimaveratque, ita Euandri orationem aspernabatur; et qui-
dam ausi sunt media ex contione succlamare: „Abite hinc, ne,
qui pauci supersumus, propter vos pereamus.“ Horum ferocia 12
vocem Euandri clausit. Rex inde domum se recepit, pecunia-
que et auro argentoque in lembos, qui in Strymone stabant,
delatis, et ipse ad flumen descendit. Thraces, navibus se com- 13
mittere non ausi, domos dilapsi et alia militaris generis turba;
Cretenses spem pecuniæ secuti; et quoniam in dividendo plus
offensionum quam gratiæ erat, L talenta iis posita sunt in
ripa diripienda. Ab hac direptione cum per tumultum naves 14

6, 2 incog|.... (*Si recte intelligo, quattuor postremæ litteræ desunt aut
legi non possunt.*) 3 turbæque ex 5 inædificata 7, 1 paüntaucus 2
præsidio erat *Gron.* 3 perseum emittitur | deditum 8, 1 uisa altarum auxili
2 *Gryn.* tentati (*H.* temptati) 9, 1 apilippolitianos 2 aut semper secuti
Mg. Em. 590 3 fugæ | confirmare 10, 2 aliquotiens | pependissent 3
ipse scire (*Gryn.* dicere) nequid *Mg. Em. 591* 11, 2 ipse inge-
nuerat 12, 2 rex in domum *Gron.* 3 strumone 13, 1 traces 2 de-
lapsi 2 aliæ .. turbæ *Mg. Em. 591* 3 cretensis 4 is 14, 1
ob hac

conscenderent, lembum unum in ostio amnis multitudine gra-
 15 vatum mererunt. Galepsum eo die, postero Samothracam,
 quam petebant, perveniunt. Ad duo milia talentum pervecta
 eo dicuntur.

46 Paulus, per omnes deditas civitates dimissis, qui præ-
 essent, ne qua iniuria in nova pace victis fieret, retentisque
 apud se caduceatoribus regis, P. Nasicam, ignarus fugæ regis,
 Amphipolim misit cum modica peditum equitumque manu,
 2 simul ut Sinticen evastaret et ad omnes conatus regis impe-
 3 dimento esset. Inter hæc Melibœa a Cn. Octavio capitur diripi-
 turque; ad Æginium, ad quod oppugnandum Cn. Anicius
 legatus missus erat, ducenti, eruptione ex oppido facta, amissi
 4 sunt, ignaris Æginiensibus debellatum esse. Consul, a Pydna
 profectus, cum toto exercitu die altero Pellam pervenit, et
 cum castra mille passus inde posuisset, per aliquot dies ibi
 stativa habuit, situm urbis undique aspiciens; quam non sine
 5 causa delectam esse regiam advertit. Sita est in tumultu ver-
 gente in occidentem hibernum. Cingunt paludes inextinguibilis
 altitudinis æstate et hieme, quas restagnantes faciunt amnes.
 6 Arx Phacus in ipsa palude, qua proxima urbi est, velut insula
 eminet, aggeri operis ingentis imposita, qui et murum sustineat
 7 et humore circumfusæ paludis nihil lædatur. Muro urbis
 coniuncta procul videtur. Divisa est intermurali amni et eadem
 ponte iuncta, ut nec, oppugnante externo, aditum ab ulla parte
 habeat nec, si quem ibi rex includat, ullum nisi per facillimæ
 8 custodiæ pontem effugium. Et gaza regia in eo loco erat;
 sed tum nihil præter trecenta talenta, quæ missa Gentio regi.

15, 1 calipsum *Sigon.* | posteromotaquamquamquam petebant XLVI.
 1. 1 debitas citates 2 ne quia | fierent 2, 1 sindicen 3, 1 mœlibœa
 | dirigiturquæ 3 eruptione *bis scriptum* | factamissi 4 eginien-
 4, 1 pidna 3 cōnastra ∞ | aliquod dies ubi 5, 1 sita et in 2 in-
 superabiles 3 et 6, 1 faciunt padens in *Mg. Em. 564* (*Gryn.* faciunt
 lacus. In ipsa) 6, 1 proxime | uelet 2 an|geri 3 umore 7, 2 inter-
 muroali 3 aditu ad ulla 3 custodie

deinde retenta fuerant, inventum est. Per quos dies ad Pellam 9
 stativa fuerunt, legationes frequentes, quæ ad gratulandum
 convenerant, maxime ex Thessalia, auditæ sunt. Nuntio deinde 10
 accepto, Persea Samothracam traiecisse, profectus a Pella
 consul quartis castris Amphipolim pervenit. Effusa omnis 11
 obviam turba cuivis indicio erat, non bono ac iusto rege orbatos

9. 1 per quod dies apellam 3 tessalia audita 10, 2 samotracam
 | profectus appellam 3 ampipolim 11, 2 obuia *Frob. II.* | cuius indicio
Post orba (orbatos *Crev.*), in quibus litteris desinit fol. codicis 146, inter-
 cidit folium extremum quaternionis XXVIII. In eo scripta erant, quæ
Livius narravit de C. Æmilii Amphipoli commoratione (*Plut. Æmil. c.*
 24) et projectione inde ad Siras terræ Odomanticæ (XLV, 4 init.).

Liber XLV.

1   Victoriae nuntii, Q. Fabius et L. Lentulus et Q. Metellus,
 2   quanta potuit adhiberi festinatio, celeriter Romam cum venis-
 3   sent, praeceptam tamen eius rei laetitiam invenerunt. Quarto
 4   post die, quam cum rege est pugnatum, cum in circo ludi
 5   fierent, murmur repente populi tota spectacula pervasit, pug-
 6   natum in Macedonia et devictum regem esse. Dein fremitus
 7   increvit; postremo clamor plaususque, velut certo nuntio vic-
 8   toriae allato, est exortus. Mirari magistratus et quaerere auc-
 9   torem repentinæ laetitiae. Qui postquam nullus erat, evanuit
 10   quidem tanquam certæ rei gaudium; omen tamen lætum in-
 11   sidebat animis. Quod postquam veris nuntiis Fabi Lentuli-
 12   que et Metelli adventu firmatum est, cum victoria ipsa, tum
 13   augurio animorum suorum lætabantur. Et alia traditur cir-
 14   censis turbæ non minus similis veri lætitia. Ante diem quin-
 15   tum decimum K. Octobres, ludorum Romanorum secundo die,
 16   C. Licinio consuli, ad quadrigas mittendas escendenti, tabel-
 17   larius, qui se ex Macedonia venire diceret, laureatas litteras
 18   reddidisse dicitur. Quadrigis missis, consul currum conscendit,
 19   et cum per circum reveheretur ad foros publicos, laureatas

I, 1, 1 *Tres primi versus rubro colore scripti sunt.* 2 adhiberique
 3 praeceptum *Kreyss.* (*Gryn.* praeceptam) 2, 4 macedoniam 3, 2
Gryn. increbuit | plausus velut 4, 1 quætere 3 equidem | insinu-
 debat 5, 1 lentulique 2 aduentum 6, 1 et aliter editus cum tensis
 turmæ non *Gryn.* et *Mg.* (alia) *Em.* 591 2 a. d. u. x. (ix. ?) K octo-
 brium *Manut.* (*Gryn.* ad x Calend. Octob.) 4 extendenti (*Gryn.* ex-
 scendenti) 5 litteras dicitur (*Gryn.* cum stellula) *Sigon.*

tabellas populo ostendit. Quibus conspectis, repente inmemor 8
 spectaculi populus in medium decurrit. Eo senatum consul
 vocavit, recitatisque tabellis, ex auctoritate patrum pro foris
 publicis denuntiavit populo, L. Æmilium collegam signis con-
 latis cum rege Perseo pugnasse; Macedonum exercitum cæ- 9
 sum fusumque; regem cum paucis fugisse; civitates omnes
 Macedoniae in dicionem populi Romani venisse. His auditis, 10
 clamor cum ingenti plausu ortus; ludis relictis, domus magna
 pars hominum ad coniuges liberosque lætum nuntium porta-
 bant. Tertius decimus dies erat ab eo, quo in Macedonia 11
 pugnatum est.

Postero die senatus in curia habitus, supplicationesque 2
 decretæ et senatus consultum factum est, ut consul, quos, præ-
 ter milites sociosque navales, coniuratos haberet, dimitteret;
 de militibus sociisque navalibus dimittendis referretur, cum 2
 legati ab L. Æmilio consule, a quibus præmissus tabellarius
 esset, venissent. Ante diem sextum Kal. Octobres hora fere 3
 secunda legati urbem ingressi sunt. Ingentem secum occur-
 rentium, quacumque ibant, prosequentiumque trahentes turbam,
 in forum ad tribunal prætoris urb. perrexerunt. Senatus forte 4
 in curia erat; eo legatos consul introduxit. Ibi tantum tem-
 poris retenti, dum exponerent, quantæ regiæ copiae peditum
 equitumque fuissent, quot milia ex his cæsa, quot capta fo-
 rent; quam paucorum militum iactura tanta hostium strages 5
 facta, quam pavide rex fugisset; existimari Samothraciam
 petiturum; paratam classem ad persequendum esse; neque
 terra neque mari elabi posse. Eadem hæc paullo post in con- 6

3 populos ostendit 8, 3 nocabitur 10, 2 plausus 3 liberos lætum II,
 1, 2 senatu c. factum | consules 3 coniuratus | dimitteret 2, 1 so-
 cisque | dimittentis 2 consules 3 esset ad ur. kal. oct. *Sigon.* 3, 3
 trahentem 4 in forum at urbi perrexerunt *Mg. Em.* 592 (*Gryn.* ad tri-
 bunal perrex.) 4, 3 quartæ (copiæ omitti *Hertz.* significat) 4 quod
 millia | quid capta forentur 5, 2 quam pauci rex *Mg. Em.* 592 (*Gryn.*
 quam cum paucis rex) | samothraciam

tionem traducti exposuerunt; renovataque lætitia, cum consul
edixisset, ut omnes ædes sacræ aperirentur, pro se quisque
7 ex contione ad gratias agendas iere dis, ingentique turba non
viro- rum modo, sed etiam feminarum conferta *tota* urbe deo-
8 rum immortalium templa. Senatus, revocatus in curiam,
supplicationes ob rem egregie gestam ab L. Æmilio consule
in quinque dies circa omnia pulvinaria decrevit hostiisque
9 maioribus sacrificari iussit. Naves, quæ in Tiberi paratæ
instructæque stabant, ut, si res posceret, in Macedoniam mit-
10 terentur, subduci et in navalibus collocari; socios navales,
dato annuo stipendio, dimitti et cum his omnes, qui in con-
11 sulis verba iuraverant; et quod militum Corcyræ, Brundisi,
ad mare superum aut in agro Larinati esset (omnibus his
locis dispositus exercitus fuerat, cum quo, si res posceret, C.
Licinius collegæ ferret opem), hos omnes milites dimitti pla-
12 cuit. Supplicatio pro contione populo indicta est, ex ante
diem V idus Octobres cum eo die in quinque dies.

3 Ex Illyrico duo legati, C. Licinius Nerva et P. Decius,
nuntiarunt, exercitum Illyriorum cæsum, Gentium regem cap-
2 tum, in ditione populi Romani [et] Illyricum esse. Ob eas
res gestas ductu auspicioque L. Anici prætoris senatus in tri-
dum supplicationes decrevit; eæ edictæ a consule sunt in
ante *diem* quartum et tertium et pridie idus Novembres.

3 Tradidere quidam, legatos Rhodios, nondum dimissos, post
victoriam nuntiatam velut ad ludibrium stolidæ superbæ in sena-

6, 2 cum consules 3 sedes acræ 4 adegratias | ire Gron. 7, 2
conperta urbe 8, 2 egregio 3 omni | hostisque 4 iussitur 9,
2 instabant | si res posset resistere in Mg. Em. 592 (poscere vide-
retur) et Vahlen. (Gryn. si rex posset resistere, in —) 3 in nauibus
10, 1 naualis datos 11, 1 brandisia 3 poposceret 12, 1 populi
Gron. | ex ante ad u. idus octob Sigon. III, 1, 3 et notavit Mg., iam
Dukero suspectum. 2, 2 triduo 3 suplicationes | decrenitur latinædictæ
Mg. (et statim edictæ Iac. Gron. Gryn. decrevit, ut Latinæ) 4 ante 'm'
et 'm' (sic) et pr. id. nob. tradidere (diem add. Sigon.) 3, 2 nondum
missos Drak.

tum vocatos esse; ibi Agepolim principem eorum ita locu- 4
tum: Missos esse legatos ab Rhodiis ad pacem inter Romanos
et Persea faciendam, quod id bellum grave adque incommo-
dum Græciæ omni, sumptuosum ac damnosum ipsis Romanis
esset. Fortunam populi Romani bene fecisse, quando, finito 5
aliter bello, gratulandi sibi de victoria egregia Romanis op-
portunitatem dedisset. Hæc ab Rhodio dicta; responsum ab 6
senatu esse, Rhodios nec utilitatum Græciæ cura neque in-
pensarum populi Romani, sed pro Perseo legationem eam
misisse. Nam si ea fuisset cura, quæ simularetur, tum mit- 7
tendos legatos fuisse, cum Perseus, in Thessaliam exercitu
inducto, per biennium Græcas urbes alias obsideret, alias
denuntiatione armorum terreret. Tum nullam pacis ab Rho- 8
diis mentionem factam. Postquam superatos saltus transgres-
sosque in Macedoniam Romanos audierint et inclusum teneri
Persea, tunc Rhodios legationem misisse, non ad ullam aliam
rem quam ad Persea ex imminente periculo eripiendum. Cum
hoc responso legatos dimissos.

Per eosdem dies et M. Marcellus, ex provincia Hispania 4
decedens, Marcolica nobili urbe capta, decem pondo auri et
argenti ad summam sestertii deciens in ærarium rettulit.
Paulus Æmilius consul cum castra, ut supra dictum est, ad 2
Siras terræ Odomanticæ haberet, litteræ ab rege Perseo per
ignobiles tres legatos *traditæ ei sunt*, quas cum cerneret, et
ipse inlacrimasse dicitur sorti humanæ, quod, qui paulo ante, 3

4, 3 ex perseæ 4 gratiæ omnis 5, 1 fortunam b perbeneficiissequendo
Mg. Em. 593 (Gryn. fortunam perbene fecisse, quando) | finito aliter
bello sequendo aliter gratulandi 2 egræciæ romanos 6, 1 ab romano 2
græciæ neque cura inpensarum Mg. Em. 593 3 ea misisse 7, 2 tessaliam
8, 1 rodiiis 2 (superatos in saltus H.) 3 audirent Gron. 4 rhodios
u. legionem | adultam aliam 5 perseam IV, 1, 3 sestertium Gron.,
Em. 594 n. | Alibi Livius in hac re tulit aut intulit dicit, etsi XXXVII,
57, 12 Mog. rettulisset. 2, 2 odomantidichæ Sigon. 3 legatos cerneret
Mg. Em. 593 (Gryn. haberet, cum litteras ab rege Perseo — tres legatos
cerneret) 4 sortis Ed. Vascos.

non contentus regno Macedoniæ, Dardanos Illyriosque oppugnasset et Bastarnarum excivisset auxilia, is tum, amisso exercitu, extorris regno, in parvam insulam compulsus, sup-
 4 plex fani religione, non viribus suis tutus esset. Sed postquam a rege Perse consuli Paulo salutem legit, miserationem
 5 omnem stultitia ignorantis fortunam suam exemit. Itaque quamquam in reliqua parte litterarum minime regiæ preces erant, tamen sine responso ac sine litteris ea legatio dimissa
 6 est. Sensit Perseus, cuius nominis obliviscendum victo esset; itaque alteræ litteræ, cum privati nominis titulo missæ, et petiere et impetravere, ut aliqui ad eum mitterentur, cum quibus loqui de statu et condicione suæ fortunæ posset.
 7 Missi sunt tres legati, P. Lentulus, A. Postumius Albinus, A. Antonius. Nihil ea legatione perfectum est, Perseo regium nomen omni vi amplectente, Paulo, ut se suaque omnia in fidem et clementiam populi Romani permitteret, tendente.

5 Dum hæc aguntur, classis Cn. Octavi Samothracam est adpulsa. Is quoque, præsentī admoto terrore, modo minis, modo spe perlicere, ut se traderet, cum conaretur, adiuvit in
 2 hoc eum res seu casu contracta seu consilio. L. Atilius inlustris adulescens cum in contione esse populum Samothracum animum advertisset, a magistratibus petiit, ut sibi paucis adlo-

3, 3 oppugnasset bastarnarum Mg. | ciuisse Gron. (Gryn. civisset) | is cum 5 suplex 4, 1 postquam rege perseæ consuli pauli Mg. Em. 594 (Gryn. postquam regem Perseæ consuli Paulo S.) 2 legitur 5, 2 minimi ægregiæ præcesserant 6, 1 nictor 2 priuatis 7, 1 Folii 150 margo dexter (paginæ adversæ) et imus abscisus est, qua re nonnullorum versuum extremæ litteræ interciderunt; ita hic scriptum: missi su... 3 amplectenti 4 et clementiam et p. r. permittere cū tendente Kreyss. (Gryn. permitteret, contendente) V, 1, 1 dum aguntur | octavius amotacam supra a scripto r 2 præsentia 3 spe permitteret (H. perliceret) se tradere conaretur 4 cum p(r ? margo abscisus) seu | suo consilio 2, 2 esset | samotracrum (septem primæ litteræ obscuræ et evanidæ) | animum adversos sed ad magistratibus (litteræ ossedad obscuræ) petit 3 In paucis litteræ obscuræ.

quendi populi potestatem facerent. Permisso, „Utrum nos, 3 hospites Samothraces, vere accepimus an falso, sacram hanc insulam et augusti totam adque inviolati soli esse?“ Cum 4 creditæ sanctitati adsentirentur omnes, „Cur igitur“ inquit „pollutus eam homicida sanguine regis Eumenis violabit, et, cum omnis præfatio sacrorum eos, quibus non sint puræ manus, sacris arceat, vos penetralia vestra contaminari cruento latronis corpore sinetis?“ Nobilis fama erat apud omnes Græ- 5 ciæ civitates Eumenis regis per Euandrum Delphis prope perpetrata cædes. Itaque, præterquam quod in potestate 6 Romanorum sese insulamque totam et templum cernebant esse, ne inmerito quidem ea sibi exprobrari rati, Theondan, qui summus magistratus apud eos erat (regem ipsi appellant), ad Perseam mittunt, qui nuntiaret, argui cædis Euandrum Creten- 7 sem; esse autem iudicia apud sese more maiorum comparata de iis, qui incestas manus intulisse intra terminos sacros templi dicantur. Si confideret Euander, innoxium se rei ca- 8 pitalis argui, veniret ad causam dicendam; si committere se iudicio non auderet, liberaret religione templum ac sibimet ipsi consuleret. Perseus se vocato Euandro iudicium subeundi 9 nullo pacto auctor esse: nec causa nec gratia parem fore. Suberat et ille metus, ne damnatus auctorem se nefandi facinoris protraheret. Reliqui quid esse, nisi ut fortiter moriatur? Nihil palam abnuere Euander; sed cum veneno se 10 malle mori quam ferro dixisset, occulte fugam parabat. Quod cum renuntiatum regi esset, metuens, ne, tamquam a se

3, 2 saamotraces 3 adque in inviolati 4, 1 eum creditæ 2 inquit polui eam Gron. (Gryn. pollutam omisso eam) 3 violavit Mg. Em. 594 4 om. . (litteræ extremæ paginæ abscisæ) præfationum eos 5 contraminari 5, 2 eandrum delpis 3 perpetratas 6, 3 exprobrari rati 5 mittuntur 8, 1 confiderent | obnoxium 9, 1 evocato Drak. 2 pactores esse 4 reliquid | quid esset Sigon. 10, 2 malle quam mori quam ferro

subtracto poenæ reo, iram Samothracum in se converteret,
 11 interfici Euandrum iussit. Qua perpetrata temere cæde, subiit
 extemplo animum, in se nimirum receptam labem, quæ Euandri
 fuisset; ab illo Delphis volneratum Eumenen, ab se Samo-
 thracæ Euandrum occisum; ita duo sanctissima in terris
 12 templa se uno auctore sanguine humano violata. Huius rei
 crimen, corrupto pecunia Theonda, avertit, ut renuntiaret
 populo, Euandrum sibi ipsum mortem conscisse.

6 Ceterum tanto facinore in unicum relictum amicum ad-
 misso, per tot casus expertum proditumque, quia non pro-
 2 diderat, omnium ab se abalienavit animbs. Pro se quisque
 transire ad Romanos; fugæque consilium capere solum prope
 relictum coegerunt; Oroandemque Cretensem, cui nota Thre-
 ciæ ora erat, quia mercaturas in ea regione fecerat, appellat,
 3 ut se sublatum in lembum ad Cotym deveheret. Demetrium est
 portus in promuntorio quodam Samothracæ; ibi lembus sta-
 bat. Sub occasum solis deferuntur, quæ ad usum necessaria
 4 erant; deferitur et pecunia, quanta clam deferri poterat. Rex
 ipse nocte media cum tribus consciis fugæ per posticum
 ædium in propineum cubiculo hortum adque inde, maceriam
 5 ægre transgressus, ad mare pervenit. Oroandes tantum
 moratus, dum pecunia deferretur, primis tenebris solverat na-
 6 vem ac per altum Cretam petebat. Postquam in portu navis
 non inventa est, vagatus Perseus aliquamdiu in litore, po-
 stremo, timens lucem iam adpropinquantem, in hospitium red-
 ire non ausus, in latere templi prope angulum obscurum de-

4 samotræcum | conuerteretur interficietur 11, 1 cædes subit 3 eua-
 menæ ab se samotræce 4 duos 5 uiolatas 12, 2 theodonauertitur *Mg.*
Em. 595 n. (Gryn. Theonda avertitur) VI, 1, 1 tantum | amisso Mg.
Em. 595 (Gryn. ab ipso per) 2 expertam 3 abalienauis 2, 3 oro-
eandemque Fort. Oroandem itaque | treciæ (Gryn. Thraciæ) 4 qua 5
sublatum lembum | cotim 3, 2 promunturio | samotræce in lembus 4
poterant 4, 2 fugæ porticum 3 ortum | materiam 4 pervenitur 5.
 1 oroandes tantum dum *Kreyss. (Gryn. Or. iam tum, dum) 2 deferetur*

lituit. Pueri regii apud Macedonas vocabantur principum 7
 liberi ad ministerium electi regis. Ea cohors, persecuta
 regem fugientem, ne tum quidem abscedebat, donec iussu Cn.
 Octavi pronuntiatum est per præconem, regios pueros Mace- 8
 donasque alios, qui Samothracæ essent, si transirent ad Ro-
 manos, incolumitatem libertatemque et sua omnia servaturos,
 quæ aut secum haberent aut in Macedonia reliquissent. Ad 9
 hanc vocem transitio omnium facta est, nominaque dabant
 ad C. Postumium tribunum militum. Liberos quoque parvos
 regios Ion Thessalonicensis Octavio tradidit; nec quisquam
 præter Philippum, maximum natu ex filiis, cum rege relictus.
 Tum sese filiumque Octavio tradidit, fortunam deosque, quo- 10
 rum in templo erat, nulla ope supplicem iuvantes, accusans.
 In prætoriam navem inponi iussus; eodem et pecunia, quæ 11
 superfuit, delata est, extemploque classis Amphipolim repetit.
 Inde Octavius regem in castra ad consulem misit, præmissis 12
 litteris, ut in potestate eum esse et adduci sciret.

Secundam eam Paulus, sicut erat, victoriam ratus, vic- 7
 timas cecidit eo nuntio, et, consilio advocato, litteras prætoris
 cum recitasset, Q. Ælium Tuberonem obviam regi misit, ce-
 teros manere in prætorio frequentes iussit. Non alias ad ul- 2
 lum spectaculum tantum multitudo occurrit. Patrum ætate
 Syphax rex captus in castra Romana adductus erat; præter-
 quam quod nec sua nec gentis fama comparandus, tunc ac-
 cessio Punici belli fuerat, sicut Gentius Macedonici. Perseus 3

7, 1 principium 2 a cohors 3 ascendebat 8, 2 samotræces 3 servaturos
 haudæcumhabere 4 macedoniam 9, 3 paruos regressione tessalonicensis
 4 tradiditne quisquam 5 natum et *Kreyss. (Gryn. natu e) Tum fort.*
 relictus est. 10. 1 tuum | quorum templo erant (in *Ed. Vasc.*, erat
Drak.) nullo templo nulla 2 iuvantis 11, 2 amipolim repetitur 12, 2
 sciretur VII, 1, 2 cæcidit | et ad consilio aduocato pr. cum 3 obviam
 remisit 4 frequentis ius iussit 2, 2 tantu multitudo *Mg. (Gryn. tanta*
mult.) | occurratur Fort. concurrit 3 sypax 4 comparandus tunc quod
 nec sua accessio *Kreyss. (Gryn. tunc quoque accessio)*

- caput belli erat; nec ipsius tantum, patris avique *ceterorumque*, quos sanguine ac genere contingebat, fama conspectum eum efficiebat, sed effulgebant Philippus ac Magnus Alexander, qui summum imperium in orbe terrarum Macedonum fecerant.
- 4 Pullo amictu cum filio Perseus ingressus est castra, nullo suorum alio comite, quam qui socius calamitatis miserabiliorum eum faceret. Progredi præ turba occurrentium ad spectaculum non poterat, donec a consule lictores missi sunt,
- 5 qui summo iter ad prætorium facerent. Consurrexit consul et, iussis sedere aliis progressusque paulum, introeunti regi dextram porrexit, summittentemque se ad pedes sustulit, nec attingere genua passus, introductum in tabernaculum adversus advocatos in consilium considerare iussit.
- 8 Prima percontatio fuit, qua subactus iniuria contra populum Romanum bellum tam infesto animo suscepisset, quo
- 2 se regnumque suum ad ultimum discrimen adduceret? Cum, responsum expectantibus cunctis, terram intuens diu tacitus
- 3 fleret, rursum consul: „Si iuvenis regnum accepisses, minus equidem mirarer, ignorasse te, quam gravis aut amicus aut
- 4 inimicus esset populus Romanus; nunc vero, cum et bello patris tui, quod nobiscum gessit, interfuisses et pacis postea, quam cum summa fide adversus eum coluimus, meminisses, quod fuit consilium, quorum et vim in bello et fidem in pace expertus esses, cum iis tibi bellum esse quam pacem malle?“
- 5 Nec interrogatus nec accusatus cum responderet: „Utrumque

3, 2 autem quos *Mg.* (*Crev.* avique et ceterorum regum, quos) 3 at genere
4 efficiebatur 5 summus 4, 1 pullo amictus illo perseus *Lipsius*
(amictu) et *Grævius* 2 comite qui *Douiatius* 4 misissent qui *Mg. Em.*
596 (*Gryn.* donec cos. — misisset, qui) 5 *Gryn.* summovendo 5, 2
iustis 3 porrexit | necatingenua 4 considerare adversus sit VIII, 1, 2
suscepisse 3 adduceretur 2, 3 fleret iussu consul 3, 2 mirarent 3
esse p. r. nunc uepro 4, 3 meminisset consilium *Mg. Em.* 596 (*Gryn.*
meminisses, quod consilium) 4 vim bello *Drak.* 5 cum is 5, 1 nec
causatus | responderetumque

tamen hæc, sive errore humano seu casu seu necessitate, inciderunt, bonum animum habet; multorum regum et populorum casibus cognita populi Romani clementia non modo spem tibi, sed prope certam fiduciam salutis præbet.“ Hæc Græco ser- 6
mone Persei; Latine deinde suis „Exemplum insigne cernitis“ inquit „mutationis rerum humanarum. Vobis hoc præcipue dico, iuvenes. Ideo in secundis rebus nihil in quemquam superbe ac violenter consulere decet nec præsentem credere fortunæ, cum, quid vesper ferat, incertum sit. Is demum 7
vir erit, cuius animum neque prospera flatu suo efferent nec adversa infringent.“ Consilio dimisso, tuendi cura regis Q. Ælio mandatur. Eo die et invitatus ad consulem Perseus et alius 8
omnis ei honos habitus est, qui haberi in tali fortuna poterat. Exercitus deinde in hiberna dimissus est. Maximam partem 9
copiarum Amphipolis, reliquas propinquæ urbes acceperunt.

Hic finis belli, cum quadriennium continuum bellatum 2
esset, inter Romanos ac Persea fuit, idemque finis inclyti per Europæ plerumque adque Asiam omnem regni. Vice- 3
simum ab Carano, qui primus regnarat, Persea numerabant. Perseus Q. Fulvio, L. Manlio consulibus regnum accepit; a senatu rex est appellatus M. Iunio, A. Manlio consulibus; regnavit undecim annos. Macedonum gens obscura 4
admodum fama usque ad Philippum Amyntæ filium fuit; inde ac per eum crescere cum cœpisset, Europæ se tamen finibus continuit, Græciam omnem et partem Threciæ adque Illyrici amplexa. Superfudit deinde se in Asiam, et tredecim annis, 5

2 incenderunt 3 regum populorum *Kreyss.* 4 modo specio tibi 5 præbetur 6, 1 sermone seu casu persex latinæ (Persei *Mg.*, *Gryn.* Perseo)
3 inquit 4 iuvenes si deos in 5 superne 6 vesperes 7, 2 prospere |
effleret *Mg.* (*Gryn.* efferet) 3 adversæ infringent (*Gryn.* infringet) |
regisque ælio 8, 1 consulem et perseusu alius 2 (*H.* omnis et)
IX, 1, 1 maximum 2 amipolpis | propinque 2, 3 (*H.* astam) 3,
1 vicensimum 2 regnabat *Mg.* (*Gryn.* regnavit) | numerabuntur 3 q.
fulvio manlio cons. 4 esset 4, 1 macedonum obscura *Mg. Em.* 596
4 continuitur | threciæ (*Gryn.* Thraciæ) 5, 1 superfuit | annos

quibus Alexander regnavit, primum omnia, qua Persarum prope immenso spatio imperium fuerat, suæ dicionis fecit. 6 Arabas hinc Indiamque, qua terrarum ultimos fines Rubrum 7 mare amplectitur, peragravit. Tum maximum in terris Macedonum regnum nomenque; inde morte Alexandri distractum in multa regna, dum ad se quisque opes rapiunt, laceratis viribus; a summo culmine fortunæ ad ultimum finem centum quinquaginta annos stetit.

- 10 Victoriæ Romanæ fama cum pervasisset in Asiam, Antenor, qui cum classe lemborum ad Phanas stabat, Cassandriam inde traiecit. C. Popilius, qui ad Delum præsidio navibus Macedoniam petentibus erat, postquam debellatum in Macedonia et statione summos hostium lembos audivit, dimissis et ipse † Atticis navibus ad susceptam legationem peragendam navigare Ægyptum pergit, ut prius occurrere Antiocho posset, quam ad Alexandræ mœnia accederet. Cum præterveherentur Asiam legati et Loryma venissent, qui portus viginti paulo amplius milia ab Rhodo abest, ex adverso urbi 5 ipsi positus, principes Rhodiorum occurrunt (iam enim eo quoque victoriæ fama perlata erat) orantes, ut Rhodum deveharentur; pertinere id ad famam salutemque civitatis, noscere ipsos omnia, quæ acta essent quæque agerentur Rhodi, et conperta per se, non volgata fama Romam referre. Diu negantes perpulerunt, ut moram navigationis brevem pro salute sociæ urbis paterentur. Postquam Rhodum ventum est, in contionem quoque eos iidem precibus pertraxerunt. Adventus le-

6, 1 arabas | ultimus finis Gron. 7, 2 inde morem alexandi tractum multa 3 lacerantes Gron. 4 culminæ 5 stetiturbis X, 1, 1 victoria | famæ | antenos 2 cum classisse | ad palanas 2, 1 qui delum 4 adticis Aliud latet; de Atticis navibus nihil XLIV, 29. Fortasse fuit adventiciis. 5 pergitur 3, 1 anthioco 2 ab 4, 2 loriam 3 rodo abest et aduersus urbis 5, 1 occurrunt tamen in eo 2 Duker. devertentur 4 essentque agerentur rodi Mg. (Gryn. essent agerenturque) 6, 2 perpulerunt | mora navigationes 3 urbes 4 idem præcibus

gatorum auxit potius timorem civitati quam minuit. Omnia enim Popilius, quæ singuli universique eo bello hostiliter dixerant fecerantque, rettulit, et vir asper ingenio augebat atrocitatem eorum, quæ dicerentur, vultu truci et accusatoria voce, ut, cum propriæ simultatis nulla causa cum civitate esset, ex 9 unius senatoris Romani acerbitate, qualis in se universi senatus animus esset, coniectarent. C. Decimi moderatio oratio 10 fuit, qui in plerisque eorum, quæ commemorata a Popilio essent, culpam non penes populum, sed penes paucos concitatores volgi esse dixit. Eos, venalem linguam habentes, decreta plena regiæ adsentationis fecisse et eas legationes misisse, quarum Rhodios semper non minus puderet quam pæniteret. Quæ omnia, si sana mens populo foret, in capita noxiorum versura. Cum magno adsensu auditus est, non 12 magis eo, quod multitudinem noxa levabat, quam quod culpam in auctores verterat. Itaque cum principes eorum Romanis responderent, nequaquam tam grata oratio eorum fuit, qui, quæ Popilius obiecerat, diluere utcumque conati sunt, quam eorum, qui Decimo in auctoribus ad piaculum noxæ obiiiciendis adsensi sunt. Decretum igitur extemplo, ut, qui 14 pro Perseo adversus Romanos dixisse quid aut fecisse convincerentur, capitis condemnarentur. Excesserunt urbe sub adventum Romanorum quidam, alii mortem sibi consciverunt. Legati, non ultra quam quinque dies Rhodi morati, Alexandream proficiscuntur. Nec eo segnins iudicia ex decreto co-

7, 2 minuitur 9, 1 propriæ simulatis nullam causam cum ciuitates esset 2 aceruitate | senati 3 coniectarentur 10, 1 cum decimi moderatio fuitque in 3 pænes (priore loco) | conscitatores 4 esset dixit 11, 1 habentis 2 fecisset eas 3 rhodiosempet | pæniteretur 4 omnia si tamen populo Periz. (si ea mens) et Weiss. 12, 2 leuabant Kreyss. (Gryn. multitudinis noxam elevabat) 3 nerterant 13, 2 responderet | nequaquam tamen tam Daringius | orata oratio eorum quique fuit quique popilius 3 deluderet utcumque 4 decimo 14, 2 dixisse quod | convincerentur facilis capitis 4 aduentu Frob. II. Num excesserant? 15, 1 rodi

ram his facto Rhodii exercebant; [quam] perseverabant iam in exsequenda spe, quam Decimi lenitas ostenderat.

- 11 Cum hæc gererentur, Antiochus frustra temptatis mœnibus Alexandræ abscesserat, ceteraque Ægypto potitus, relicto Memphi maiore Ptolemæo, cui regnum quæri suis viribus simulabat, ut victorem mox adgrederetur, in Syriam exercitum 2 abduxit. Nec huius voluntatis eius ignarus Ptolemæus, dum conterritum obsidionis metu minorem fratrem haberet, posse se recipi Alexandræ et sorore adiuvante et non repugnantibus 3 fratris amicis ratus, primum ad sororem, deinde ad fratrem amicosque eius non prius destitit mittere, quam pacem cum 4 iis confirmaret. Suspectum Antiochum effecerat, quod, cetera Ægypto sibi tradita, Pelusi validum relictum erat præsidium. 5 Apparebat claustra Ægypti teneri, ut, cum vellet, rursum exercitum induceret; bello intestino cum fratre eum exitum fore, ut victor, fessus certamine, nequaquam par Antiocho futurus 6 esset. Hæc, prudenter animadversa a maiore, cum adsensu minor frater, quique cum eo erant, acceperunt; soror plurimum 7 adiuvit non consilio modo, sed etiam precibus. Itaque, consentientibus cunctis pace facta, Alexandream recipitur, ne multitudine quidem adversante, quæ in bello non per obsidionem modo, sed etiam postquam a mœnibus abscessum est, quia nihil ex Ægypto subvehebatur, omnium rerum adtenuata

3 facti, rhodii exercebantur *Mg. et Vahlen* (*Gryn.* Rhodi exercebantur) 3 et 4 quam perseuerabant tam in exequenda re tam decimæ lenitas quam hæc gererentur *Mg.* (*Gryn.* quam perseverantiam in exseq. re Decimii lenitas. Cum hæc ger. *addita in margine stellula.*) XI, 1, 1 anthiocus 2 malexander excesserat *N.* recesserat? | petitus relicto templi maiorem ptolemæo cum regnum 5 adduxit 2, 1 gnarus ptolemens 2 conterritus 3 recipit alexandrea et 3, 1 ad patres 2 cum is *Deinde scribendum videtur confirmavit. Em. 350.* 4, 1 anthiocum 2 ægypti | peculisi 5, 1 velit *Gron.* | rursus me exercitum *Hertz, Mg.* (*cf. XLIII, 20, 4. Gryn.* rursus exerc.) 2 cum exitum 3 et victor | nequiquam per anthiocho 6, 1 animaduversa maiorem 2 fratrem 3 præcibus

inopia erat. His cum lætari Antiochum conveniens esset, si 8 redducendi eius causa exercitum Ægyptum induxisset, quo specioso titulo ad omnes Asiæ et Græciæ civitates, legationibus recipiendis litterisque dimittendis, usus erat, adeo est offensus, ut multo acrius infestiusque adversus duos quam ante adversus unum pararet bellum. Cyprum extemplo classem misit; 9 ipse primo vere cum exercitu Ægyptum petens, in Cœlen Syriam processit. Circa Rhinocolura Ptolemæi legatis agentibus 10 gratias, quod per eum regnum patrium recepisset, petentibusque, ut suum munus tueretur et diceret potius, quid fieri vellet, quam, hostis ex socio factus, vi adque armis ageret, respondit, non aliter neque classem revocaturum neque exercitum redduc- 11 turum, nisi sibi et tota Cypro et Pelusio agroque, qui circa Pelusiæ ostium Nili esset, cederetur; diemque præstituit, intra quam de condicionibus peractis responsum acciperet.

Postquam dies data indutiis præterit, * navigantibus 12 ostio Nili ad Pelusium, per deserta Arabiæ ** ad Memphim 2 incolebant, et ab ceteris Ægyptiis, partim voluntate, partim metu, ad Alexandream modicis itineribus descendit. Ad Eleu- 3 sinem transgresso flumen, qui locus quattuor milia ab Alexandrea abest, legati Romani occurrerunt. Quos cum adve- 4 nientes salutasset, dextramque Popilio porrigeret, tabellas ei Popilius *senatus consultum scriptum habentes* tradit adque om-

8, 1 is cum | anthiocum | essetireducendi 2 quod 3 omnis specie et græciæ 4 recipiendis litteris 5 et multo 9, 2 ipso primo | exercitum 10, 1 rinocarala ptolemei legantis 3 (*H. ueretur*) 4 hostiis ex poscio | agere 11, 2 toto 3 hostium nihil | cederet *Bekkerus* XII, 1, 1 et postquam | præterit 2 hostio nihil | desertarabiæ *Gryn. stellulam apposit.* *Sententiam integri loci huiusmodi fuisse alii adnotarunt:* maritimis copiis navigantibus ostio Nili ad P., ipse per deserta Ar. ingressus Ægyptum receptusque ab iis, qui ad M. cett. 2, 2 (*H. etægab ceteris*) 3 ab alexandream | descenditur 3, 1 ad leusinem *Turnebus* (*Gryn.* ad Leusinem) 4, 1 aduenienti | polliceretur abellas 3 popiliuscriptum habentis traditur *Schweighäuser post Gryn. (tradit) et Ursinum (s. c. habentes)*

5 nium primum id legere iubet. Quibus perlectis, cum se con-
sideraturum, adhibitis amicis, quid faciendum sibi esset, dixisset,
Popilius, pro cetera asperitate animi, virga, quam in manu
gerebat, circumscripsit regem ac „Priusquam hoc circulo ex-
6 cedas“ inquit, „redde responsum, senatui quod referam.“ Obstu-
pefactus tam violento imperio parumper cum hæsitasset, „Fa-
ciam“ inquit, „quod censet senatus.“ Tum demum Popilius dex-
7 tram regi, tamquam socio adque amico, porrexit. Die deinde
finita cum excessisset Ægypto Antiochus, legati, concordia etiam
auctoritate sua inter fratres firmata, inter quos vixdum con-
venerat pax, Cyprum navigant, et inde, quæ iam vicerat prælio
8 Ægyptias naves, classem Antiochi dimitunt. Clara ea per-
gentes legatio fuit, quod haud dubie adempta Antiocho Ægyptus
habenti iam redditumque patrium regnum stirpi Ptolemæi fuerat.
9 Consulum eius anni, sicut alterius clarus consulatus
insigni victoria, ita alterius obscura fama, quia materiam res
10 gerendi non habuit. Iam primum cum legionibus ad conve-
niendum *diem* dixit, non auspicato templum intravit. Vitio
diem dictam esse augures, cum ad eos relatum esset, decre-
11 verunt. Profectus in Galliam circa Macros campos ad montes
Siciminam et Papinum stativa habuit; deinde circa eadem
12 loca cum sociis nominis Latini hibernabat; legiones Romanæ,
quod vitio dies exercitui ad conveniendum dicta erat, Romæ
13 manserant. Et prætores, præter C. Papirium Carbonem,
cui Sardinia evenerat, in provincias iere. Eum ius dicere
Romæ (nam eam quoque sortem habebat) inter cives et pere-
grinos patres censuerant.

4 iubetur 5, 1 consideraturum 5 inquit 6, 2 hæsitas 3 inquit | po-
pilius senatum dextram 7, 2 egypto antiochus | concordiam 3 conuenerat
pars cyprum *Perizonius* 4 nauigantur 5 ægyptiæ | antiocho *Frob. II.* | di-
mittuntur 8, 1 clarea per gentis 2 dubiæ adempta | antiochus ægyptus ha-
bente 3 (*H.* stirpe) | ptolemei 9, 1 consul eius | sic alterius 10, 1
legationibus | ad conueniendum dixit 2 templum introitum diem 3 relatum
est *Mg. Em. 597* 11, 1 campus | montis 2 habuitur denique 3
Drak. hibernavit 12, 1 romanæ q. uitio 3 manserant | 13, 2 iere eundem
ius *Fieri potest, ut aliquid exciderit post dum* 3 sorte

Et Popilius et ea legatio, quæ missa ad Antiochum erat, 13
Romam rediit. Rettulit, controversias inter reges sublatas
esse exercitumque ex Ægypto in Syriam reductum. Post 2
ipsorum regum legati venerunt. Antiochi legati, referentes,
omni victoria potiore pacem regi, quæ senatui placuisset,
visam, eumque haut secus quam deorum imperio legatorum
Romanorum iussis paruisse, gratulati dein de victoria sunt, 3
quam ope sua, si quid imperatum foret, adiuturum regem
fuisse. Ptolemæi legati communi nomine regis et Cleopatæ 4
gratias egerunt: plus eos senatui populoque Romano quam 5
parentibus suis, plus quam diis immortalibus debere, per quos
obsidione miserrima liberati essent, regnum patrium prope
amissum *recepissent.* Responsum ab senatu est, Antiochum 6
recte adque ordine fecisse, quod legatis paruisset, gratumque
id esse senatui populoque Romano. Regibus Ægypti, Ptole- 7
mæo Cleopatæque, si quid per se boni commodique evenisset,
id magno opere senatum lætari, daturumque operam, ut regni
sui maximum semper præsidium positum esse in fide populi
Romani ducant. Munera legatis ut ex instituto mittenda cu- 8
raret, C. Papirio prætori mandatum. Litteræ deinde e Mace- 9
donia allatæ, quæ victoriæ lætitiā gemiparent, Persea regem
in potestatem consulis venisse. Dimissis legatis, disceptatum 10
inter Pisanos Lunensesque legatos, Pisanis querentibus, agro
se a colonis Romanis pelli, Lunensibus adfirmantibus, eum, de
quo agatur, ab triumviris agrum sibi adsignatum esse. Sena- 11
tus, qui de finibus cognoscerent statuerentque, quinqueviros

XIII, 1, 1 antiochum erant romam rettulit redit controuersias
2, 2 antiochi 3 pace regi senatuique placuisset uisa 4 aut 5 et
3, 1 iussus paruisse legati dein | *Gryn.* deinde uictoriam 2 ope si *Mg.*
(summa ope si *Sigon.*) | adfuturum *Kreyss.* (*Gryn.* ad quam ope
— adfuturum) 4, 1 ptolemei | cleopatre 5, 1 eo | qua 4 et 6, 1
admissum ab senatu 6, 1 antiochum 2 paruisse 7, 1 ptolemeo cleo-
patreque 5 ducantur 8, 1 ex instituta 2 cum papirio 9, 1 deinde
macedonia *Gron.* 10, 1 Num dimissis his legatis? 2 pisa|nolunen-
sesque legatos et pisan|nis 4 ab utrumvis 11, 2 quidem finibus |
poscerent (Noscere pro cognoscere in tali re *Livius non dicit.*)

misit, Q. Fabium Buteonem, P. Cornelium Blasionem, T. Sempronium Muscam, L. Nævium Balbum, C. Apuleium Saturninum. Et ab Eumene et ab Attalo et ab Athenæo fratribus communis legatio de victoria gratulatum venit. Et Masgabæ, regis Masinissæ filio, Puteolis nave egresso præsto fuit, obviam missus cum pecunia, L. Manlius quæstor, qui Romam eum publico sumptu perduceret. Advenienti extemplo senatus datus est. Is adulescens ita locutus est, ut, quæ rebus grata erant, gratiora verbis faceret. Commemoravit, quot pedites equitesque, quot elephantos, quantum frumenti eo quadriennio pater suus in Macedoniam misisset. Duas res ei rubori fuisse, unam, quod rogasset eum per legatos senatus, quæ ad bellum opus essent, et non imperasset, alteram, quod pecuniam ei pro frumento misisset. Masinissam meminisse, se regnum a populo Romano partum auctumque et multiplicatum habere; usu regni contentum scire, dominium et ius eorum, qui dederint, esse.

Sumere itaque eos de se, non rogare, æquom esse, neque emere ea ex fructibus agri ab se dati, quæ ibi proveniant. Id Masinissæ satis esse et fore, quod populo Romano superesset. Cum iis mandatis a patre profectum postea consecutos equites, qui devictam Macedoniam nuntiarent, gratulatumque senatui iuberent indicare, tantæ eam rem lætitiæ patri suo esse, ut Romam venire velit Iovique optimo maximo in Capitolio sacrificare et grates agere; id, nisi molestum sit, ut ei permittatur, ab senatu petere.

14 Responsum regulo est, facere patrem eius Masinissam, quod virum gratum bonumque facere deceat, ut pretium hono-

3 t. sempronium uscam (Ti. Sigon.) 12, 1 ab ateneo 3 Gryn. navem 4 pecuniam 5 peruiceret 13, 2 Weiss. Ibi adul. 3 quod pedites 4 quod elephantos 5 misit sed duas Mg. Em. 597 (Gron. misisset. Sed) 14, 1 ruboris 3 esset | inparasset 4 misisset et 15, 1 meminisse regnum Drak. 16, 1 sumerent | eosdem se non rogare Mg. Em. 597 (Gryn. eosdem, non se r.) | æquo esse 2 ibi proueniantur 3 forte quod 17, 3 iuberent et indicarenttaceam rem 4 ioutique om in XIV, 1, 2 prætium

remque debito beneficio addat. Et populum Romanum ab eo 2 bello Punico forti fidelique opera adiutum, et illum favente populo Romano regnum adeptum; æquatis iis, postea trium regum bellis deinceps omnibus eum functum officiis. Victoria 3 vero populi Romani lætari eum regem mirum non esse, qui sortem omnem fortunæ regnique sui cum rebus Romanis miscuisset. Grates deis pro victoria aput suos penates ageret; Romæ filium pro eo acturum. Gratulatum quoque satis suo 4 ac patris nomine esse. Ipsum relinquere regnum et Africa excedere, præterquam quod illi inutile esset, non esse e re publica populi Romani, senatum censere. Petenti Masgabæ, ut 5 Hanno Hamilcaris filius opses in locum * * exigeret. Munera 6 ex senatus consulto emere regulo quæstor iussus ex C pondo argenti, et prosequi eum Puteolos, omnemque sumptum, quoad in Italia esset, præbere, et duas naves conducere, quibus ipse 7 comitesque [regis] in Africam deveherentur; et comitibus omnibus, liberis servisque, vestimenta data. Haud ita multo post 8 de altero Masinissæ filio Misagene litteræ adlatæ sunt, missum eum ab L. Paulo, post devictum Persea in Africam cum equitibus suis; navigantem, dispersa classe in Hadriatico mari, Brundisium tribus navibus ægrum delatum. Ad eum cum 9 iisdem muneribus, quæ data Romæ fratri eius erant,

2, 2 fauente regnum p. r. adeptum Editor aliquis post Frob. II. 3 æquatis iis Weiss.; in idem et ipse incideram. (Gryn. æquitate sua postea) 4 fructum officii (Gryn. om. eum) 3, 3 regnique suæ | immiscuisset Kreyss. 4 grates deiis p. r. victoria Mg. Em. 597 (Gryn. deis pro populi Romani victoria) 5 pro eum 5, 2 filius opses Sigon. | locum exigeret Gryn. stellulam apposuit. Omissorum hæc tere fuit sententiæ forma: in locum alius cuiusdam postularetur, responsum est, haud æquum esse, senatum a Carthaginensibus obsides ad arbitrium Masinissæ exigere. Nam exigeret ad ut accommodatum videtur. 6, 2 iussus et c. pondo 3 prosequi eum | sumptu 4 conduceret 7, 2 Aut delendum est regis aut cum Gron. scribendum eius. | et comitiis 8, 4 dispersam classem | mare 5 delatum eum 9, 2 idem | romanæ

Livius ex rec. Madvigii. VII.

L. Stertinus quæstor Brundisium missus iussusque curare,
ut ædes hospitio

- 15 in quattuor urbanas tribus descripti erant libertini, præter
2 eos, quibus filius quinquenni maior ex se natus esset, (eos,
ubi proximo lustro censi essent, censeri iusserunt), et eos, qui
prædium prædiave rustica pluris sestertium triginta milium
3 haberent, * * censendi ius factum est. Hoc cum ita servatum
esset, negabat Claudius, suffragii lationem iniussu populi cen-
sorem cuiquam homini, nedum ordini universo, adimere posse.
4 Neque enim, si tribu movere possit, quod sit nihil aliud quam
mutare iubere tribum, ideo omnibus V et XXX tribubus
emovere posse, id est, civitatem libertatemque eripere, non,
5 ubi censeatur, finire, sed censu excludere. Hæc inter ipsos
disceptata; postremo eo descensum est, ut ex quattuor urbanis
tribubus unam palam in atrio Libertatis sortirentur, in quam
6 omnes, qui servitutem servissent, coicerent. Exquilinæ sors
exiit; in ea Ti. Gracchus pronuntiavit libertinos omnes censeri
7 placere. Magno ea res honori censoribus aput senatum fuit.

3 l. tertinius | missusque curare 4 Post hospi, in quo vocabulo fini-
tur fol. 159, intercidit folium primum quaternionis XXX, in quo reliqua
de Misagene scripta erant (cfr. Val. Max. V, 1, 1), dein de comitiis in
proximum annum (cfr. c. 16), tum de censura, Ti. Sempronii Gracchi et
C. Claudii Pulchri, repetitis quibusdam de superioribus censoribus, C. Fla-
minio et L. Emilio. XV, 1, 2 ex senatu esset Kreyss. (Gryn. ex SC.
esset) 2, 1 Interpunctionem emendavi (ut antea, me monente, fecerat Bierre-
gaard). Nam vulgo sic locus describebatur: esset. Eos — iusserunt:
et eos, qui — haberent, censendi ius factum (Weiss. ius *factum) est.
2 cæsi essent censere | quib. 3 rustica præ pluris sestertia xxx milium
4 haberent censendi Mg. Forma loci huiusmodi fuit: haberent; his, ubi
patroni censerentur, censendi ius factum est (cfr. Dion. Cass. XXXVI,
42 s. 25), aut similis. Aliquid deesse de loco censendi huic generi dato Cre-
verius intellexit. 4, 1 posset Drak. | quod si nihil 2 iuberet | trib.
3 eriperet 5, 2 urbanis tribunam palmam 3 in quem omnes in ser-
vitutem servisset 6, 2 titius gracchus Frob. II. (Gryn. T. Gracchus)
| omnis 7, 1 eas res

Gratiæ actæ et Sempronio, qui in bene cœpto perseverasset,
et Claudio, qui non impedisset. Plures quam ab superioribus 8
et senatu moti sunt et equos vendere iussi. Omnes iidem ab
utroque et tribu moti et ærarii facti; neque ullius, quem alter
notaret, ab altero levata ignominia. Petentibus, ut ex instituto 9
ad sarta tecta exigenda et ad opera, quæ locassent, probanda
anni et VI mensium tempus prorogaretur, Cn. Tremellius tri-
bunus, quia lectus non erat in senatum, intercessit. Eodem 10
anno C. Cicereius ædem Monetæ in monte Albano dedicavit
quinquennio post, quam vovit. Flamen Martialis inauguratus
est eo anno L. Postumius Albinus.

Q. Ælio, M. Iunio consulibus de provinciis referentibus, 16
censuere patres, duas provincias Hispaniam, rursus fieri, quæ A.u.c.587.
una per bellum Macedonicum fuerat; et Macedoniam Illyri- A.Chr.167.
cumque eosdem, L. Paulum et L. Anicium, optinere, donec 2
de sententia legatorum res et bello turbatas et in statum alium
ex regno formandas composuissent. Consulibus Pisæ et Gallia 3
decretæ cum binis legionibus quinum milium peditum et equitum
quadringenorum. Prætorum sortes fuere, Q. Cassi urbana,
M'. Iuventi Thalnæ inter peregrinos, Ti. Claudii Neronis Sicilia,
Cn. Fulvi Hispania citerior, ulterior C. Licini Nervæ. A. 4
Manlio Torquato Sardinia obvenerat; nequid ire in provin-
ciam, ad res capitales quærendas ex senatus consulto retentus.

8, 1 plusquam ad superioribus 2 remoti sunt Douiat. (Gryn. emoti) | æquos |
idem 3 tribu remoti Gron. | ærari 4 notaret altero læuata (Pigh.
notarat) 9, 2 probannida 3 et bimensus tempus Crev. (Gryn. bi-
mensis tempus) 4 in senatu 10, 2 adem monetalbano Drak.
(Gryn. ædem in monte Albano) 4 l. abinus (supra scripto l) postu-
mius XVI, 1, 2 hispania 2, 1 macedonia 2 optinere decet de 3
Gryn. legatorum et res bello | et statum Kreyss. (Gryn. et statum alium
eius regni formando) 3, 1 consul pisæ 2 cum binis (H. binis) peditum
Drak. (Gryn. cum binis legionibus peditum) 3 quadringenorum
Drak. (Gryn. quadringentenis) | q. causius urbana m iuventi talnæ
(M'. et Thalnæ Sigon.) 4 sicilæ 5 citeriorem c. licini (Gryn. ulte-
rior post Nervæ inseruit.) 4, 2 nequid iret 3 capitalis

- 5 De prodigiis deinde nuntiatis senatus est consultus. Ædes
deum Penatium in Velia de cælo tacta erat; et in oppido
Minervio duæ portæ et muri aliquantum. Anagninæ terra
pluerat, et Lanuvi fax in cælo visa erat, et Calatinæ in publico
agro M. Valerius civis Romanus nuntiabat ex foco suo san-
6 guinem per triduum et duas noctes manasse. Ob id maxime
decemviri libros adire iussi, supplicationem in diem unum populo
edixerunt et quinquaginta capris in foro sacrificaverunt. Et
aliorum prodigiorum causa diem alterum supplicatio circa
7 urbs lustrata. Item, quod ad honorem deum immortalium
pertineret, decrevit senatus, ut, quoniam perduelles superati,
Perseus et Gentius reges cum Macedonia adque Illyrico in
8 potestate populi Romani essent, ut, quanta dona Ap. Claudio,
M. Sempronio consulibus ob devictum Antiochum regem data
ad omnia pulvinaria essent, tanta Q. Cassius et M. Iuventius
prætores curarent danda.
- 17 Legatos deinde, quorum de sententia imperatores L.
Paulus, L. Anicius conponerent res, decreverunt decem in
2 Macedoniam, quinque in Illyricum. In Macedoniam culmina
nominati A. Postumius Luscus, C. Claudius, ambo hi censorii,
C. Licinius Crassus, collega in consulatu Pauli; tum prorogato
3 imperio provinciam Galliam habebat. His consularibus addi-

5, 2 deus *Kreyss.* (*Gryn.* deorum) | in uenia 3 anagnia terrae 4 fas 5 nun-
tiabat et foco *Kreyss.* (*Gryn.* e. f.) | sanguine *Grut.* 6, 2 xu. uiri adiri (*Erra-
vitne ipse Livius?*) | (*H.* iussit) | supplicationem 5 hostis 7, 1 idem quod
Mg. Em. 598 (*Gryn.* Inde, quod) 8, 1 ap. claudio sempronio 2 an-
thiocum 3 esset tantasque cassius | et m. *Sigon.* XVII, 1, 3 quinque
illyricum 2, 1 macedoniam culpæ nominati *Mg. Em. 598* dubitanter
(*Gryn.* in Maced. sunt hi nominati.) 2 Post nominati duarum triumve litte-
rarum spatium in fine versus *H.* esse scribit. 2 lucus | ambo alii censorii
Weiss. (ii). (*Gryn.* ambo censorii) 3 in consulatu tum pauli prorogato
4 habebas 3, 1 is consularibus

dere Cn. Domitium Ahenobarbum, Ser. Cornelium Sullam, L.
Iunium, T. Numisium Tarquiniensem, A. Terentium Varronem.
In Illyricum autem hi nominati, P. Ælius Ligus consularis, 4
C. Cicereius et Cn. Bæbius Tamphilus (hic priore anno,
Cicereius multis ante annis prætor fuerat), P. Terentius Tusc-
vicanus, P. Manilius. Moniti deinde consules a patribus, ut, 5
quoniam alterum ex iis succedere C. Licinio, qui legatus
nominatus erat, in Galliam oporteret, primo quoque tempore
provincias aut compararent inter se aut sortirentur, sortiti sunt.
M. Iunio Pisæ obvenerunt, quem, priusquam in provinciam 6
iret, legationes, quæ undique Romam gratulatum convenerant,
introducere in senatum placuit, Q. Ælio *Gallia.* Ceterum 7
quamquam tales viri mitterentur, quorum de consilio sperari
posset imperatores nihil indignum nec clementia nec gravitate
populi Romani decreturos esse, tamen in senatu quoque agitatæ
sunt summæ consiliorum, ut inchoata omnia legati ab domo
ferre ad imperatores possent.

Omnium primum liberos esse placebat Macedonas adque 18
Illyrios, ut omnibus gentibus appareret, arma populi Romani
non liberis servitutem, sed contra servientibus libertatem
afferre; ut et, in libertate gentes quæ essent, tutam eam sibi 2
perpetuaque sub tutela esse, et, quæ sub regibus viverent, et
in præsens tempus mitiores eos iustioresque respectu populi
Romani habere se crederent et, si quando bellum cum populo

2 ahenobarbum | serg. *Frob. II.* | syllam Tum *Gryn.* L. Iunium, C. An-
tistium Labeonem, T. Numisium, vel sic tantum novem effectis legatis.
*Nomen Labeonis e c. 31, 14 sumpsit. Sed et ubi Labeonis nomen excide-
rit et quodnam præterea, incertum est.* 4, 1 inlyricum | pæl. ligus 2 p. bæ-
bius pamphilus *Sigon.* 3 (*H.* tusciveicanus *Gryn.* Tusciveicanus) 5, 2 ex his
Mg. 3 nominatos | oportet primo tempore 6, 2 conuenerunt *Duk.* 3
q. ælio ceterum 7, 4 agitate sunt summa *Mg. Em. 598* (*Gryn.* agi-
tata est summa) 6 possunt XVIII, 1, 3 et 2, 1 libertatem gentes 2
perpetuamque *Mg. Em. 599 n.* (*Sigon.* perpetuamque sub tutela populi
Romani esse) 4 crederent om. *Gryn.* | eo si

- Romano regibus fuisset suis, exitum eius victoriam Romanis, sibi
 3 libertatem adlaturum. Metalli quoque Macedonici, quod ingens
 vectigal erat, locationes *præter* prædiorum rusticorum tolli placebat.
 4 Nam neque sine publicano exerceri posse et, ubi publicanus esset,
 5 ibi aut ius publicum vanum aut libertatem sociis nullam esse. Ne
 ipsos quidem Macedonas id exercere posse. Ubi in medio præda
 administrantibus esset, ibi numquam causas seditionum et certa-
 6 minis defore. Commune concilium gentis esse, improbatum, ne
 vulgi adsentator aliquando libertatem salubri moderatione datam
 7 ad licentiam pestilentem traheret. In quattuor regiones describi
 Macedoniam, ut suum quæque concilium haberet, placuit et
 dimidium tributi, quam quod regibus ferre soliti erant, populo
 8 Romano pendere. Similia his et in Illyricum mandata. Cetera
 ipsis imperatoribus legatisque relictæ, in quibus præsens trac-
 tatio rerum certiora subiectura erat consilia.
- 19 Inter multas regum gentiumque et populorum legationes
 Attalus, frater regis Eumenis, maxime convertit in se omnium
 2 oculos animosque. Exceptus enim est ab iis, qui simul eo
 bello militaverant, haut paulo benignius, quam si ipse rex
 3 Eumenes venisset. Adduxerant eum duæ in speciem honestæ
 res, una gratulatio, conveniens in ea victoria, quam ipse adiu-
 visset, altera querimonia Gallici tumultus acceptæque cladis,
 4 qua regnum in dubium adductum esset. Suberat et secreta

5 fuisse | romanis adlaturum crederent sibi adlaturum sibi libertatem
 metalli (*Gryn. Rom., sibi lib. adlat. crederent. Metalli Sustuli crede-*
rent Em. 600 n.) 3, 1 quo ingens 2 locationesque prædiorum *Mg.*
Em. 599 4, 1 publicanus est *Daringius* 2 ibi auctius | nullam esset
 5, 2 macedones | idem *Crev., Em. 599* | prædam 3 nuncquam | seditionem
 4 deore 6, 1 consilium *Sigon.* | gentis esset improbum vulgi adsenator
Mg. Em. 600 (*Gryn. gentis esset, ne improbum vulgus a senatu ali-*
quando) 2 moderationi *Editor nescio quis* 7, 1 quattuor macedones describi
 macedoniam visum quæque consilium (concilium *Sigon.*) 2 habere 3 tri-
 butique quam quod | ferri 8, 1 et illyricum | mandata ipsa ceteris ipsis
 XIX, 2, 1 his *Kreyss.* 2 militauerunt *Clericus* | aut | benigniusque
 quam 3 uenissent 3, 2 in eas uictoria 3 quærimonia gallicæ | ad-
 uertæque gladiis quæ *Walchius* (acceptæ cladis) et *Kreyss.* (*Gryn. Ad-*
 uertæque gladiis regnum — adductum esse)

spes honorum præmiorumque ab senatu, quæ vix salva pietate
 ei contingere poterant. Erant enim quidam Romanorum quo-
 que non boni auctores, qui spe cupiditatem eius elicerent: Eam 5
 opinionem de Attalo et Eumene Romæ esse, tamquam de
 altero Romanis certo amico, altero nec Romanis nec Persei
 fido socio. Itaque vix statui posse, utrum, quæ pro se, an, 6
 quæ contra fratrem petiturus esset, ab senatu magis inpetrabilia
 forent; adeo universos omnia et huic tribuere et illi vero
 negare. Eorum hominum, ut res docuit, Attalus erat, qui, 7
 quantum spes spopondisset, cuperent, ni unius amici prudens
 monitio veluti frenos animo eius, gestienti secundis rebus,
 inposuisset. Stratius cum eo fuit medicus, ad id ipsum a non 8
 securo Eumene Romam missus, speculator rerum, quæ a fratre
 agerentur, monitorque fidus, si decedi fide vidisset. Is ad 9
 occupatas iam aures sollicitatumque iam animum cum venisset,
 adgressus tempestivis sermonibus rem prope prolapsam resti-
 tuit, aliis alia regna crevisse rebus, dicendo; regnum eorum 10
 novum, nullis vetustis fundatum opibus, fraterna stare concor-
 dia, quod unus nomen regium et præcipuum capitis insigne
 gerat, omnes fratres regnent. Attalum vero, qui ætate prox- 11
 imus sit, quis non pro rege habeat? neque eo solum, quia
 tantas præsentis eius opes cernat, sed quod haud ambiguum,
 propediem regnaturum eum, infirmitate ætateque Eumenis sit,
 nullam stirpem liberum habentis (necum enim agnoverat
 eum, qui postea regnavit). Quid adtinere vim adferre rei 12

4, 3 eius *Creverius* 5, 2 esset tamquam tamquam (*H. temquam*) 3
Gryn. Persi 6, 1 posset utrumque pro 3 tribueret ille 7, 1 ut rex
 2 spei spopondisset | ne unius 3 munitio | renos animis | *Post* eius
spatium est 3 aut 4 *litterarum.* 8, 2 securomene missus 3 monitus-
 que | decedit 9, 3 tempestivis temporibus *Gron.* | prolapsam rec-
 tituit aliis alia 10, 1 eorum nullum novum nullus vetustis 3 capitis
 et signe 11, 1 quia ætate proximus si quis *Mg.* (qui) et *Kreyss.*
 (*Gryn. quia ætate proximus, quis*) 3 Num cernant? 4 infirmitatem
 ætatemque | eumenes esse *Mg.* (*Gryn. Eumenis esset*) 12, 1 adtineret
Gron.

sua sponte ad eum mox venturæ? Accessisse etiam novam
 tempestatem regno tumultus Gallici, cui vix consensu et con-
 13 cordia regum resisti queat; si vero ad externum bellum do-
 mesticæ seditio adiciatur, sisti non posse; nec aliud eum quam,
 ne frater in regno moriatur, sibi ipsi spem propinquam regni
 14 erepturum. Si utraque gloriosa res esset, et servasse fratri
 regnum et eripuisse, servati tamen regni, quæ iuncta pietati
 sit, potiore laudem fuisse. Sed enimvero cum detestabilis
 altera res et proxima parricidio sit, quid ad deliberationem
 15 dubii superesse? Utrum enim partem regni petiturum esse
 an totum erepturum? Si partem, ambo infirmos, distractis
 viribus, et omnibus iniuriis [populi Romani] obnoxios fore;
 si totum, privatumne ergo maiorem fratrem an exulem illa
 ætate, illa corporis infirmitate, vivere an ad ultimum mori ius-
 16 surum? Egregium enim, ut fabulis traditus impiorum fratrum
 eventus taceatur, Persei exitum videri, qui ex fraterna cæde
 raptum diadema in templo Samothracum, velut præsentibus
 dis exigentibus pœnas, ad pedes victoris hostis prostratus po-
 17 suerit. Eos ipsos, qui, non illi amici, sed Eumeni infesti, sti-
 mulent eum, pietatem constantiamque laudaturos, si fidem ad
 ultimum fratri præstitisset.

20 Hæc plus valere in A'tali animo. Itaque introductus
 in senatum, gratulatus victoriam est, et sua merita eo bello
 fratrisque, si qua erant, et Gallorum defectionem, quæ nuper
 2 ingenti motu facta erat, exposuit. Petiit, ut legatos mitteret
 ad eos, quorum auctoritate ab armis avocarentur. His pro
 regni utilitate editis mandatis, Ænum sibi et Maroneam petiit.

2 aduenturæ Duk. | accessissent 4 quead 13, 3 ipse 4 erupturum 14,
 1 servasset 4 parricidio si quid 15, 2 erupturum | infirmus 3 iniuriis
 pro obnoxios Mg. (Gryn. iniuriis obnoxios) 5 infirmitate an ultimum
 Mg., cfr. Em. 601 (ad ultimum Gron.) 16, 1 egregium | tabulis tra-
 ditum imperiorum fratrem 2 videritisqui | fraternas 3 samothracum
 4 exigenti | victoriis 17, 1 qui nullis amicis 2 fides 3 fratris XX,
 1, 2 senatu gratulatum | est suam Drak. (victoriam, et sua Gryn.)
 3 erat 4 facta erant 2, 1 petit 2 auctoritatem 3 æditis | petit

Ita destituta eorum spe, qui, fratre accusato, partitionem regni
 petiturum crediderant, curia excessit. Raro alias quisquam
 rex aut privatus tanto favore tantoque omnium adsensu est
 auditus; omnibus honoribus muneribusque et præsens est cul-
 tus et proficiscentem prosecuti sunt. Inter multas Asiæ Græ- 4
 ciæque legationes Rhodiorum maxime legati civitatem conver-
 terunt. Nam cum primo in veste candida visi essent, quod 5
 et gratulantes facebat, et, si sordidam vestem habuissent, lu-
 gentium Per casum præbere speciem poterant, postquam 6
 consulti ab M. Iunio consule patres, stantibus in comitio le-
 gatis, an locum, lautia, senatumque darent, nullum hospitale
 ius in iis servandum censuerunt, egressus e curia consul cum 7
 Rhodii, gratulatum se de victoria purgatumque civitate, cri-
 mina dicentes venisse, petissent, ut senatus sibi daretur, pro-
 nuntiat, sociis et amicis et alia comiter adque hospitaliter 8
 præstare Romanos et senatum dare consuesse; Rhodios non
 ita meritos eo bello, ut amicorum sociorumque numero habendi
 sint. His auditis, prostraverunt se omnes humi, consulemque 9
 et cunctos, qui aderant, orantes, ne nova falsaque crimina
 plus obesse Rhodiis æcum censerent quam antiqua merita,
 quorum ipsi testes essent, extemplo, veste sordida sumpta, 10
 domos principum cum precibus ac lacrimis circumibant, oran-
 tes, ut prius cognoscerent causam quam condemnarent.

M'. Iuventius Thalna prætor, cuius inter cives et pere- 21
 grinus iurisdictio erat, populum adversus Rhodios incitabat,
 rogationemque promulgaverat, ut Rhodiis bellum indiceretur 2

3, 2 partitum crediderat | curiam Sigon. tacite, Mg. Vid. præf. vol.
 II, 1 ad XXIII, 1, 1; cfr. supra c. 13, 12. | excessit ut raro Gron.
 (Gryn. excessit. Ut raro) 4 omnibus oneribus p'muneribusque et præsens
 5, 2 gratulantis 6, 3 lautiam Frob. II. 4 inisse servandum (Kreyss. in
 iis esse servandum) 7, 2 rodi 3 pronuntia 8, 1 amiciis 3 sociorum nu-
 mero Ed. Curionis | habendi sunt 9, 1 auditiis 10, 1 (Interpungitur
 vulgo plene ante extemplo.) 2 eum præcibus 3 condemnarentur Crev.
 XXI, 1, 1 t. iuventius talna Sigon. (Gryn. M. Iuv. Talna)

et ex magistratibus eius anni deligerent, qui ad id bellum cum
 3 classe mitteretur, se cum sperans futurum esse. Huic actioni
 M. Antonius et M. Pomponius tribuni plebis adversabantur.
 4 Sed et prætor novo maloque exemplo rem ingressus erat,
 quod, non ante consulto senatu, non consulibus certioribus
 factis, de sua unius sententia rogationem ferret, vellent iube-
 5 rentne Rhodiis bellum indici, cum antea semper prius senatus
 de bello consultus esset. deinde *ex auctoritate* patrum ad po-
 6 pulum latum, et tribuni plebis, cum ita traditum esset, ne quis
prius intercederet legi, quam privatis suadendi dissuadendique
 legem potestas facta esset, eoque persæpe evenisset, ut et, qui
 non professi essent se intercessuros, animadversis vitiis legis
 7 ex oratione dissuadentium, intercederent, et, qui ad interceden-
 dum venissent, desisterent, victi auctoritatibus suadentium
 legem. Tum inter prætorem tribunosque omnia intempestive
 8 agendi certamen erat. Tribuni festinationem prætoris ante
 tempus intercedendo *** in adventum imperatoris

22 „*** est. Peccaverimusne, adhuc dubium est; pœnas, igno-
 minias omnes iam patimur. Antea, Carthaginensibus victis,

2, 2 deligerent quid aut bellum cum classem 3 se cum 3, 2 m. antoni
 sed m. 4, 1 ingressurus 2 ante non consulto *Mg. Em. 601* 3 sen-
 tentiam rogationem uellent ferrent iuberentne rodiis 5, 2 deinde pa-
 trum *Kreyss. (Gryn. patrum om.)* 6, 1 *Post* tribuni plebis *videri exci-*
disse aliquid, quod pertinuerit ad factum tribunorum notandum (quod legi
 promulgatæ statim intercederent), *Sigonius animadvertit.* | ne quid in-
 tercedere ei legi (*Omitti prius H. non adnotat.*) 3 potetastem | eaque | uter qui
Kreyss. (Gryn. ut, qui) 4 aninaduensis uitis 5 ex ratione *Gron.* | intercede-
 rentur 7, 3 tum inpetratorem tribunosque | intempestivæ 8, 2 interce-
 dendo in aduentum im *Recte inter intercedendo et in aduentum im*
(peratoris) aliquid excidisse statuunt. In litteris im desinit fol. 165. In-
tercidit folium postremum quaternionis XXX, in quo reliqua de certamine
prætoris et tribunorum scripta fuerant et de legatis Rhodiorum tandem in
senatum introductis Astymedeque, legationis principe, dicere et Rhodios pur-
gare exorso. XXII, 1, 1 Est om. Gryn. | peccaverimusnec

Philippo, Antiocho superatis, cum Romam venissemus, ex
 publico hospitio in curiam gratulatum vobis, patres conscripti, *
 ex curia in Capitolium ad deos vestros dona ferentes; nunc 2
 ex sordido deversorio, vix mercede recepti ac prope hostium
 more extra urbem manere iussi, in hoc squalore venimus in
 curiam Romanam Rhodii, quos provinciis nuper Lycia adque
 Caria, quos præmiis adque honoribus amplissimis donastis.
 Et Macedonas Illyriosque liberos esse, ut audimus, iubetis, 3
 cum servierint, antequam vobiscum bellarent, (nec cuiusquam 4
 fortunæ invidemus, immo agnoscimus clementiam populi Romani),
 Rhodios, qui nihil aliud quam quieverunt hoc bello, hostes ex
 sociis facturi estis? Certe eidem vos estis Romani, qui ideo 5
 felicia bella vestra esse, quia iusta sint, præ vobis fertis, nec
 tam exitu eorum, quod vincatis, quam principiis, quod non
 sine causa suscipiatis, gloriâmini. Messana in Sicilia oppug- 6
 nata Carthaginenses, Athenæ oppugnatae et Græcia in servi-
 tutem petita et adiutus Hannibal pecunia, auxiliis Philippum
 hostem fecerunt. Antiochus ipse ultro, ab Ætolis hostibus 7
 vestris accersitus, ex Asia classe in Græciam traiecit; Deme-
 triade et Chalcide et saltu Thermopylarum occupato, de pos-
 sessione imperii vos deicere conatus est. Cum Perseo socii 8
 vestri oppugnati, alii interfecti, alii eiecti reguli principesque
 gentium aut populorum causa belli vobis fuere. Quem tandem
 titulum nostra calamitas habitura est, si perituri sumus? Non- 9
 dum segrego civitatis causam a Polyarato et Dinone, civibus

3 antioco 5 donas *Post* conscripti aut *post* ferentes *excidisse verbum*
(ibamus, deducebamur), Sigon. et Creverius intellexerunt. 2, 2 diuorsorio
 | decepti 3 orbem 5 carta quos reminis | amplissimumis (*Gryn. am-*
plissimis) 3, 1 et mecenas illyriosquæ liberisse ut 4, 2 inmo | cle-
 mentia 3 nihil alibi quam qui fuerunt 5, 1 certe quidem vos *Mg. Em.*
601 2 vobis festis nec 3 exitum | num sine 6, 1 mesana 2 athennæ
 | græciam 7, 1 anthiocus 2 traicit 3 calcide | thermopylarum 4 cona-
 tus cum *Mg.* 8, 2 occpugnati *supra scripto p* | interfecti reguli *Weiss.* |
 priscisquesque 4 si periuri 9, 2 poliarato | dione *Gron.*

nostris, et iis, quos, ut traderemus vobis, adduximus. Si omnes
Rhodii æque noxii essemus, quod nostrum in hoc bello crimen
10 esset? Persei partibus favimus et, quemadmodum Antiochi
Philippique bello pro vobis adversus reges, sic nunc pro rege
11 adversus vos stetimus. Quemadmodum soleamus socios iuvare
et quam inpigre capessere bella, C. Livium, L. Æmilium
Regillum interrogate, qui classibus vestris in Asia præfuerunt.
12 Numquam vestræ naves pugnare sine nobis; nostra classe
pugnâvimus semel ad Samum, iterum in Pamphylia adversus
13 Hannibalem inperatorem. Quæ victoria nobis eo gloriosior
est, quod, cum ad Samum magnam partem navium adversa
pugna et egregiam iuventutem amissemus, ne tanta quidem
clade territi, iterum ausi *sumus* regiæ classi ex Syria venienti
14 obviam ire. Hæc non gloriandi causa rettuli (neque enim ea nunc
nostra est fortuna), sed ut admonerem, quemadmodum adjuvare
23 socios solerent Rhodii. Præmia, et *Philippo* et Antiocho devictis,
amplissima accepimus a vobis. Si, quæ vestra nunc est fortuna
deum benignitate et virtute vestra, ea Persei fuisset, et præmia pe-
titum ad victorem regem venissemus in Macedoniam, quid tandem
2 diceremus? Pecuniane a nobis adiutum an frumento? auxi-
liis terrestribus an navalibus? quod præsidium tenuisse nos?
3 ubi pugnasse aut sub illius ducibus aut per nos ipsos? Si
quereret, ubi miles noster, ubi navis intra præsidia sua fuis-
set, quid responderemus? Causam fortasse diceremus aput
4 victorem, quemadmodum aput vos dicimus. Hoc enim legatos
utroque *de* pace mittendo consecuti sumus, ut ab neutra parte

3 ut traderemus ut vobis 4 rhodi | noxi 10, 1 partibus fuimus (*Minus probabile est: In P. p. fuimus*) | anthioci 11, 2 l. ælium regillum
12, 2 semul ad samuliterum in pamphilia 3 inperatoremq. victoria
13, 3 pugnae et egræciam 4 iterumausregiæ classis ex suiria 14, 1
rettulit XXIII, 1, 1 præmia et anthioco (*prius et add. Weiss.*) 2
si qua | est forumadeumdeum benignitate 3 fuisse et præmiam 2, 1
ad frumento 2 ad navalibus 3 ducibus per 3, 2 queretur 4 nos 4,
1 hic enim 2 ultraquæ pace | ut ne ab utraque parte *Gron., Em. 602 n.*

gratiam iniremus, ab altera etiam crimen et periculum esset.
Quamquam Perseus vere obiceret, id quod vos non potestis, 5
patres conscripti, nos principio belli misisse ad vos legatos,
qui pollicerentur vobis, quæ ad bellum opus essent; navalibus,
armis, iuventute nostra, sicut prioribus bellis, ad omnia para-
tos fore. Ne præstaremus, per vos stetit, qui de quacumque 6
causa tum aspernati nostra auxilia estis. Neque fecimus igitur
quicquam tamquam hostes neque bonorum sociorum de-
fuimus officio, sed a vobis prohibiti præstare nequivimus. Quid 7
igitur? nihilne factum neque dictum est in civitate vestra,
Rhodii, quod nolletis, quo merito offenderetur populus Roma-
nus? Hic iam non, quod factum est, defensurus *sum* (non
adeo insano), sed publicam causam a privatorum culpa segre-
gaturus. Nulla est civitas, quæ non et improbos cives ali- 8
quando et imperitam multitudinem semper habeat. Etiam 9
apud vos fuisse audiui, qui adsentando multitudini grassarentur,
et secessisse aliquando a vobis plebem nec in potestate vestra
rem publicam fuisse. Si hoc in hac tam bene morata civitate 10
accidere potuit, mirari quisquam potest, aliquos fuisse apud
nos, qui, regis amicitiam petentes, plebem nostram consiliis
depravarent? qui tamen nihil ultra valuerunt, quam ut in of-
ficio cessaremus. Non præteribo id, quod gravissimum est 11
in hoc bello crimen civitatis nostræ. Legatos eodem tempore
et ad vos et ad Persea de pace misimus, quod infelix con-
siliium furiosus, ut postea audivimus, orator stultissimum fecit,

3 ab alteram 6, 2 estis nequis neque 3 quicquam tam hostes 4 pro-
hibitio | præstare fuimus quid *Mg. Em. 602* 7, 3 rodii 4 hinc iam
nunc quod *Gryn.* (non) et *Drak.* (hic) | factus | defensurus non 8, 1
nullam est *Mg. Gryn.* Nulla enim est | ciues et aliquando et imperita
9, 2 auditi | multitudinis 3 secessione 10, 1 in hæc | memorata ciuitatem
5 cæsarem non uti non præterino (*Si quid hinc efficiendum est, scriben-
dum videri potest: cessaremus, non ut deficeremus. Non præteribo*) 11, 1
grauissimus 2 uestræ legatos et eodem 4 furiosius | oratio stultissimam

12 quem sic locutum constat, tamquam C. Popilius legatus Ro-
 13 manus, quem ad summovendos a bello Antiochum et Ptole-
 14 mæum reges misistis, loqueretur. Sed tamen ea, sive superbia
 15 sive stultitia appellanda est, eadem, quæ aput vos, et aput
 16 Persea fuit. Tam civitatum quam singulorum hominum mores
 17 sunt; gentes quoque aliæ iracundæ, aliæ audaces, quædam
 18 timidæ, in vinum, in Venerem proniores aliæ sunt. Athe-
 19 niensium populum fama est celerem et supra vires audacem
 20 esse ad conandum, Lacedæmoniorum cunctatorem et vix in
 21 ea, quibus fudit, ingredientem. Non negaverim, et totam Asiæ
 22 regionem inaniora parere ingenia et nostrorum tumidiorem
 23 sermonem esse, quod excellere inter finitimas civitates videamur,
 24 et id ipsum non tam viribus nostris quam vestris honoribus ac
 25 iudiciis. Satis quidem et tunc in præsentia castigata illa le-
 26 gatio erat, cum tam tristi responso vestro dimissa. Si tum
 27 parum ignominie pensum est, hæc certe tam miserabilis ac
 28 supplex legatio etiam insolentioris, quam illa fuit, legationis
 29 satis magnum piaculum esset. Superbiam, verborum præ-
 30 sertim, iracundi oderunt, prudentes inrident, utique si infe-
 31 rioris adversus superiorem est; capitali pœna nemo umquam
 32 dignam iudicavit. Id enimvero periculum erat, ne Romanos
 33 Rhodii contemnerent. Etiam deos aliqui verbis ferocioribus
 34 increpant, nec ob id quemquam fulmine ictum audimus.
 35 Quid igitur superat, quod purgemus, si nec factum ho-
 36 stile ullum nostrum est, et verba tumidiora legati offensionem
 37 aurium, non perniciem civitatis meruerunt? Voluntatis no-
 38 stræ tacitæ velut litem æstimari vestris inter vos sermonibus

12, 1 quod sic | romanosque | ad 2 anthiocum | ptolemeum 3 misisti
 14, 1 civitatum | homines morum 3 propiniores 15, 3 lacedæmonio-
 rum 16, 2 Fort. vaniora Em. 602 | parere | tu | tumidiorem 4
 quam vel uestris 17, 3 pensui est hæc certamen 4 suplex 5 satis
 fuit magnum 18, 2 inriderent Curio. 4 dignum indicabitur 19, 2
 rodii contempnerent 3 increpat | ne eo c id XXIV, 1, 1 purgamus
 Gron. 2 est verba | offensione 2, 2 tacite Periz.

audio, patres conscripti. Favisse nos regi et illum vincere
 maluisse, ideo bello persequendos esse credunt alii vestrum;
 alii, voluisse quidem nos hoc, non tamen ob id bello perse- 3
 quendos esse; neque moribus neque legibus ullius civitatis ita
 comparatum esse, ut, si qui velit inimicum perire, si nihil fe-
 cerit, quo id fiat, capitis damnetur. His, qui nos pœna, non 4
 crimine liberant, gratiam quidem habemus; ipsi nobis hanc
 dicimus legem: Si omnes volumus, quod arguimur, non di-
 stinguimus voluntatem a facto; omnes plectamur; si alii prin- 5
 cipum nostrorum vobis, alii regi faverunt, non postulo, ut
 propter nos, qui partium vestrarum fuimus, regis fautores
 salvi sint; illud deprecor, ne nos propter illos pereamus.
 Non estis vos illis infestiores, quam civitas est ipsa; et hoc 6
 quia sciebant, plerique eorum aut profugerunt aut mortem sibi
 consciverunt; alii, damnati a nobis, in potestate vestra erunt,
 patres conscripti. Ceteri Rhodii, sicut gratiam nullam meriti 7
 hoc bello, ita ne pœnam quidem sumus. Priorum nostrorum
 benefactorum cumulus hoc, quod nunc cessatum in officio est,
 expleat. Cum tribus regibus gessistis bella per hos annos. 8
 Ne plus obsit nobis, quod uno bello cessavimus, quam
 quod duobus bellis pro vobis pugnavimus. Philippum, An- 9
 tiochum, Persea tamquam tres sententias ponite. Duæ nos
 absolvunt; una aut dubia est aut gravior. Si illi de nobis
 iudicarent, damnati essemus; vos iudicate, patres conscripti,
 sit Rhodus in terris an funditus deleatur. Non enim de bello 10
 deliberatis, patres conscripti, quod inferre potestis, gerere non

4 et 3, 1 credunt alii uestrum voluisse Mg. Em. 602 et ante Heusinger
 (alii, alii vestrum) 3 uellet Mg. et Vahlen. Sed vereor, ne gra-
 vius mendum subsit. | perire ut si 4 capiti 4, 1 damnetur nisi qui
 nos 3 volumus Ed. Vascos. 5, 2 postumo 4 saluissint | depræcor |
 propter bis scriptum 6, 1 illi | civitas et ipsa Mg. (Gryn. et om.)
 2 qui sciebant Perizonius | præfugerunt 3 erant pc. 7, 3 quid 8, 1
 tribus regionibus 2 Crev. quam prosit, quod Sed cfr. 20, 9. 9, 1 anthiocum
 2 tris 3 dubia est ut gravior sit illi Mg. (Aliter Em. 603. Gryn. una
 dubia est, ut gravior sit. Illi de nobis si iud.) 4 iudicatis pc. si rodus
 5 ac funditus 10, 2 inferere

potestis, cum nemo Rhodiorum arma adversus vos laturus
 11 sit. Si perseverabitis in ira, tempus a vobis petemus, quo
 hanc funestam legationem domum referamus. Omnia libera
 capita, quidquid Rhodiorum virorum, feminarum est, cum omni
 12 pecunia nostra naves conscendemus ac, relictis penatibus pub-
 licis privatisque, Romam veniemus et, omni auro et argento,
 quidquid publici, quidquid privati est, in comitio, in vestibulo
 curiæ vestræ cumulado, corpora nostra coniugumque ac libe-
 rorum vestræ potestati permittemus, hic passuri, quodcumque
 13 patiendum erit. Procul ab oculis nostris urbs nostra diri-
 14 piatur, incendatur. Hostes Rhodios esse, Romani iudicare
 potestis; est tamen et nostrum aliquod de nobis iudicium,
 quo numquam iudicabimus nos vestros hostes; nec quicquam
 hostile, etiamsi omnia patiemur, faciemus.
 25 Secundum talem orationem universi rursus prociderunt,
 ramosque olæ supplices iactantes, tandem excitati, curia ex-
 2 cesserunt. Tunc sententiæ interrogari coeptæ. Infestissimi
 Rhodiis erant, qui consules prætoresve aut legati gesserant
 in Macedonia bellum. Plurimum causam eorum adiuvit M.
 Porcius Cato, qui, asper ingenio, tum lenem mitemque sena-
 3 torem egit. Non inseram simulacrum veri copiose, quæ dixe-
 rit, referendo; ipsius oratio scripta extat, Originum quinto
 4 libro inclusa. Rhodiis responsum ita redditum est, ut nec
 hostes fierent nec socii permanerent. Philocrates et Asty-
 5 medes principes legationis erant. Partim cum Philocrate re-

3 laturus si perseverabitis infra tempus 12, 1 publiciis 2 argento
 quæ quod publici quid privati 4 corpori nostro conditque ac librorum
 5 uestra potestate 14, 1 hostis | iudicare possunt teste est enim et
 nostrum Mg. (Gryn. possunt; est tamen et nostrum) 3 quod numquam
 indicamus Gron. | hostis XXV, 1, 1 orationem secundum universi
 2 curiæ accesserunt 2, 1 tunc supra scripto c 2 rodiiis 3 macedo-
 niam 3, 1 egit inseram non simul uiri copiasidque dixerit Gryn. (Non
 inseram simulacrum) et Mg. Em. 604 (veri copiose; Gryn. uiri copiosi.
 H. affirmat in codice esse simulacrum uiri.) 4, 1 rodiiis 3 legationes
 5, 1 partem Mg. | cum philocraten renuntiarent

nuntiare Rhodum legationem placuit, partim cum Astymede
 Romæ subsistere, qui, quæ agerentur, scirent certioresque suos
 facerent. In præsentia deducere ante certam diem ex Lycia 6
 Cariaque iusserunt præfectos. Hæc Rhodum renuntiata, quæ
 per se tristia fuissent, quia maioris mali levatus erat timor,
 cum bellum timuissent, in gaudium verterunt. Itaque ex- 7
 templo coronam XX milium aureorum decreverunt; Theæte-
 tum, præfectum classis, in eam legationem miserunt. Socie-
 tatem ab Romanis ita volebant peti, ut nullum de ea re sci-
 tum populi fieret aut litteris mandaretur, quod, nisi impetra-
 rent, maior repulsæ ignominia esset. Præfecti classis id unius 8
 erat ius, ut agere de ea re sine rogatione ulla perlata posset.
 Nam ita per tot annos in amicitia fuerant, ut sociali fœdere 9
 se cum Romanis non inligarent, ob nullam aliam causam,
 quam ne spem regibus absciderent auxilii sui, si cui opus
 esset, neu sibi ipsis fructus ex benignitate et fortuna eorum
 percipiendi. Tunc utique petenda societas videbatur, non quæ 10
 tutiores eos ab aliis faceret (nec enim timebant quemquam
 præter Romanos), sed quæ ipsis Romanis minus suspectos.
 Sub idem fere tempus et Caunii descivere ab iis, et Myla- 11
 senses Euromensium oppida occuparunt. Non ita fracti animi 12
 civitatis erant, ut non sentirent, si Lycia et Caria adeptæ
 ab Romanis forent, cetera aut se ipsa per defectionem libe-
 rarent aut a finitimis occuparentur, includi se insulæ parvæ
 et sterilibus agri litoribus, quæ nequaquam alere tantæ urbis

2 Gryn. partem 3 subistere (Gryn. subsistere) quæ agerentur Gron. |
 sciret — faceret Gron. 6, 2 De h. l. (præfectos) cfr. Em. 604. | rodum
 | nuntiata Mg. | quæ perseæ tristitia 3 timor circum 4 in gaudium
 renuntiata uerterunt Mg. Em. 604 (H. renuntiauerunt) 7, 2 milib.
 Gruterus (Polyb. XXX, 5 ἀπὸ μυρίων χρυσῶν) | theodotum Ursin. e
 Polybio 3 præfectis 6 maiorapulsa nomina Mg. Em. 605 (Gryn. maior
 repulsis ignominia) 8, 2 ageret | possent 9, 1 annos in amicitiam 3
 si quod id opus (hoc est quod) 5 perficiendi 11, 1 cauni | ab his
 Mg. | milassenses 12, 2 ut cum sentirent 5 qui nequaquam | tante
 Livius ex rec. Madvigil. VII. •

- 13 populum posset. Missa igitur iuventute, propere et Caunios, quamquam Cibratarum asciverant auxilia, coegerunt imperio parere et Mylasenses Alabandensesque, qui Euromensium provinciam ademptum et ipsi coniuncto exercitu venerant, circa Orthosiam acie vicerunt.
- 26 Dum hæc ibi, alia in Macedonia, alia Romæ geruntur, interim in Illyrico L. Anicius, rege Gentio, sicut ante dictum est, in potestatem redacto, Scodræ, quæ regia fuerat, præsidio inposito Gabinium præfecit, Rhizoni et Olcinio, urbibus opportunis, C. Licinium. Præpositis his Illyrico, cum reliquo exercitu in Epirum est profectus; ubi prima Phanota ei dedita est, omni multitudine cum infulis obviam effusa. Hinc, præsidio inposito, in Molossidem transgressus, cuius omnibus oppidis præter Passaronem et Tecmonem et Phylacen et Horreum receptis, primum ad Passaronem ducit. Antinous et Theodotus principes eius civitatis erant, insignes et favore Persei et odio adversus Romanos, iidem universæ genti auctores desciscendi ab Romanis. Hi conscientia privatorum noxæ, quia ipsis nulla spes veniæ erat, ut communi ruina patriæ opprimerentur, clausurunt portas, multitudinem, ut mortem servituti præponerent, hortantes. Nemo adversus præpotentes viros hincere audebat. Tandem Theodotus quidam, nobilis et ipse adulescens, cum maior a Romanis metus timorem a

13, 1 iuventutem 2 cybiratarum 3 parere | mylassensisalabandenique qui alabandesium euroaemensium *Mg. Em. 605 et Bekkerus (Gryn. Mylasenses Alabandensesque)* 4 provincia ademptum *Weiss. (Gryn. Euro mensium provincia adempta)* | ad (pro et) ipsos *Mg. Em. 605* | venerunt *Mg. l. c.* 5 orthosiam an acie XXVI, 1, 1 romæ in asia gerunt interim illyrico 3 potestate 2, 1 fuerant 2 gabinium *Prænomen excidisse Drak. vidit.* | et locinio urb. opportunis 3 c. licinius 3, 1 inlyrico reliqua exercitum 2 epyrum | panota | dedita totomniiummultitudinem *Mg. Em. 606; similiter iam Weiss. (Gryn. dedita, tota multitudine)* 3 infuriis 4, 1 hic præsidio *Duk.* 2 molossidem *Fort.* transgressus est 3 oppidiis | tegmonem *Sigon.* | et phylacem 4 ducitur 5, 3 idem | gentis 6, 1 hic conscientia | noxæ 2 ueniet erat 3 opprimerent 7, 1 præpotentis

principibus suis vicisset, „Quæ vos rabies“ inquit „agitat, qui duorum hominum noxæ civitatem accessionem facitis? Equidem, pro patria qui letum oppetissent, sæpe fando audiui; qui patriam pro se perire æcum censerent, hi primi inventi sunt. Quin aperimus portas et imperium accipimus, quod orbis terrarum accepit?“ Hæc dicentem cum multitudo sequeretur, Antinous et Theodotus in primam stationem hostium inruerunt adque ibi, offerentes se ipsi vulneribus, interfecti, urbs dedita est Romanis. Simili pertinacia Cephalonis principis clausum Tecmonem, ipso interfecto, per deditionem recepit. Nec Phylace nec Horreum oppugnationem tulerunt. Pacata Epiro divisisque in hiberna copiis per opportunas urbes, regressus ipse in Illyricum, Scodræ, quo quinque legati ab Roma venerant, evocatis ex tota provincia principibus, conventum habuit. Ibi pro tribunali pronuntiavit de sententia consilii: Senatum populumque Romanum Illyrios esse liberos iubere; præsidia ex omnibus oppidis, arcibus et castellis sese deducturum. Non solum liberos, sed etiam immunes fore Issenses et Taulantios, Dassaretiorum Pirustas, Rhizonitas, Olciniatas, quod incolumi Gentio ad Romanos defecissent. Daorseis quoque immunitatem dari, quod, relicto Caravantio, cum armis ad Romanos transissent. Scodrensibus et Dassarensibus et Selepitanis ceterisque Illyriis vectigal dimidium eius impositum, quod regi pependissent. Inde in tres patres Illyricum divisit.

2 vicisset quos rabies inquit 3 civitates | factis 8, 2 læcum obpetissent | audiui patriam 3 hii 4 accepimus 9, 3 ruperunt 4 romanisimili 10, 1 cephalonis principis (Gryn. Cephalis. Sed potuerunt cognatæ nominum formæ ab ipso Livio permutari.) 2 tegmonem 3 recipit | phylacen 11, 1 pacataepro diuisisque 2 scoræ quoque quinque 12, 2 consilii | romanorum 3 arcibus est castellis (*Mg. Em. 70 ex omnibus arcibus et castellis*) 13, 1 foressenes et audantios dassarentiorum tirustaras inittas solciniatas quod (*Pirustas Sigon., Rhizonitas Frob. II., cetera Gryn.*) 14, 2 immunitatem quo (*Gryn. imm. dare quod; dari Mg.*) | relicto caravantio 3 scodrensibus et dassarensis 4 illyris | eius quod *Muretus* 5 pendissent *Sigon.*

Unam eam fecit, quæ supra Issam est, alteram Labeatas omnes, tertiam Agraonitas et Rhizonitas et Olciniatas accolasque eorum. Hac formula dicta[in] Illyrico, ipse in Epiri Passaronem in hiberna rediit.

- 27 Dum hæc in Illyrico geruntur, Paulus ante adventum decem legatorum Q. Maximum filium, iam ab Roma regressum, ad Æginium et Agassas diripiendas mittit, Agassas, quod, cum Marcio consuli tradidissent urbem, petita ultro societate Romana, defecerant rursus ad Persea; Æginiensium novum crimen erat. Famæ de victoria Romanorum fidem non habentes, in quosdam militum urbem ingressos hostiliter sævierant. Ad Æniorum quoque urbem diripiendam L. Postumium misit, quod pertinacius quam finitumæ civitates in armis fuerant. Auctumni fere tempus erat, cuius temporis initio ad circumeundam Græciam visendaque, quæ nobilitata fama maiora auribus accepta sunt, quam oculis noscuntur, uti statuit. Præposito castris C. Sulpicio Gallo, profectus cum haut magno comitatu, tegentibus latera Scipione filio et Athenæo, Eumenis regis fratre, per Thessaliam Delphos petit, inclytum oraculum; ubi sacrificio Apollini facto, inchoatas in vestibulo columnas, quibus inposituri statuas regis Persei fuerant, suis statuis victor destinavit. Lebadie quoque templum Iovis Trophonii adiit. Ibi cum vidisset os specus, per quod oraculo utentes sciscitatum deos descendunt, sacrificio Iovi Hercynnæque facto, quorum ibi templum est, Chalcidem ad

15, 2 supra dictam est *Mg. Em. 606* (*Gryn.* supra dicta est) 3 omnia tertiam agraonitas et rizonita | et olceratinos *Frob. II.* 4 hoc | in notavit *Kreyss.* 5 redituri *Ante aut* in Epirum Passaronem aut, in omisso, Epiri Passaronem (*Weiss.*) scribendum. XXVII, 1, 2 ab romam 3 et cassas 2, 2 consule | petitam 3 ageniensium 3, 1 fame 4, 1 quoque hostiliter urbem *Kreyss.* 2 pertinaciut 5, 2 ad om. *Gryn.* | uisendamque nobilita (*H. nobila*) 3 famam | maioram *Kreyss.* (*Gryn. magis*) 4 ut statuit præposito *Mg. Em. 607* 6, 1 sulpicius galo 2 aut | scipioni 3 atheneo | tessaliam delpos petitur 7, 2 persei potuerant 8, 1 leuadiæ 2 trophonis *Sigon.* | adit 4 calchidem

spectaculum Euripi Eubœæque, tantæ insulæ ponte continenti iunctæ, descendit. A Chalcide Aulidem traicit, trium milium 9 spatio distantem portum, inclytum statione quondam mille navium Agamemnoniæ classis Dianæque templo, ubi navibus cursum ad Troiam, filia victima aris admota, rex ille regum impetravit. Inde Oropum Atticæ ventum est, ubi pro deo vates 10 anticus colitur templumque vetustum est, fontibus rivisque circa amœnum; Athenas inde, plenas quidem et ipsas vetustate famæ, multa tamen visenda habentes, arcem, portus, muros Piræeum urbi iungentes, navalia, monumenta magnorum imperatorum, simulacra deorum hominumque omni genere et materiæ et artium insignia.

Sacrificio Minervæ præsidi arcis in urbe facto profectus, 28 Corinthum altero die pervenit. Urbs erat tunc præclara, ante 2 excidium; arx quoque et Isthmus præbuere spectaculum, arx inter plana omnia in immanem altitudinem edita, scatens fontibus, Isthmus duo maria, ab occasu et ortu solis finitima, 3 artis faucibus dirimens. Sicyonem inde et Argos, nobiles urbes, adit; inde haut parem opibus Epidaurum, sed inclytam Æsculapi nobili templo, quod, quinque milibus passuum ab urbe distans, nunc vestigiis revolsorum donorum, tum donis dives erat, quæ remediorum salutarium ægri mercedem sacra-verant deo. Inde Lacedæmonem adit, non operum magni- 4

5 euripi æoque ante insulæ *Florebellus* (Eubœæque) et *Weiss.* (tantæ) | ponte convenienti iuristæ descenditur 9, 1 a calchide aulidemerat- traicit | millium 2 stationem 3 agamemnoniæ | templum *Kreyss.* 4 filiam nictimaris admonita 4 et 10, 1 regem atticæ ventum (*In supplem.* impetravit *posuimus.* *Gryn.* petiit) | vates anticum *Kreyss.* (*Gryn.* vates *Amphilochus*) 11, 1 et ipse 2 habentis 3 phireum urbem iungentis (*Gryn.* Pireum) | navalia magnorum *Crev.* XXVIII, 1, 1 præsidio 2 corynthum 2, 2 aryx quoque et sthamus | aryx 3 inter omnia *Mg. Em. 607* | edita in scatensem fortibus sthamus 3, 1 maria occasu 2 scyonem 3 inclytum epidaurum sed inclutum æsculapi nobilita templo 5 tum domum dives 4, 1 lacedemonem adid

ficentia, sed disciplina institutisque memorabilem [ac visendam];
 5 unde per Megalopolim Olympiam escendit, ubi et alia quidem spectanda ei visa; Iovem velut præsentem intuens motus animo est. Itaque, haud secus quam si in Capitolio immo-
 6 latus esset, sacrificium amplius solito apparari iussit. Ita peragrata Græcia, ut nihil eorum, quæ quisque Persei bello privatim aut publice sensisset, inquireret, ne cuius metu sollicitaret animos sociorum, Demetriadem cum repeteret, in itinere sordidata turba Ætolorum occurrit; mirantique et percunctanti, quid esset, defertur, DL principes ab Lycisco et Tisippo, circum sesso senatu per milites Romanos, missos ab A. Bæbio præfecto præsidii, interfectos, alios in exilium actos esse, bonaque eorum, qui interfecti essent, et exulum possideri. Iussis, qui arguebantur, Amphipoli adesse, ipse, convento Cn. Octavio Demetriade, postquam fama accidit, traiecisse iam mare decem legatos, omnibus aliis omissis, Apolloniam ad eos pergit. Quo cum Perseus obviam Amphipoli omni solutus custodia processisset (id diei iter est), ipsum quidem benigne adlocutus est; ceterum, postquam, in castra ad Amphipolim venit, graviter increpuisse traditur C. Sulpicius, primum, quod Persea tam procul a se vagari per provinciam passus esset, deinde, quod adeo indulgisset militibus, ut nudare tegulis muros urbis ad tegenda hibernacula sua

2 memorabilem ac silentiam *Mg. Em. 607* (*Gryn. tantum memorabilem putatque Vahlen ex repetitione vocis magnificentiam ortum* (m)acsilentiam.) 3 *Gryn. ascendit* 5, 2 spectanda et visa iovem *Mg. Em. 608* (*Gryn. spectanda nisa, et Iovem*) 6, 2 perseagrata | aut nihil 3 publicæ | *Satisne sanum* cuius absolute positum, an excidit substantivum (pœnæ vel mali)? 4 animo | cum reuertit *Mg. Em. 608* 5 turba ne ætolorum 7, 1 percunctati 2 al. principes | lycisco 4 a bæbio præside *Kreys.* (*Gryn. a Bæbio præside*) | exilium (? sil.) 5 possidere *Kreys.* 8, 1 ampipolim *Duker.* (*Gryn. possidere, qui arguebant. Iussis Amphipolim*) | conuentu 9, 1 obviam ampipolim nimis solutis cuius custodia *Mg. Em. 608* (*Gryn. Amphipoli nimis soluta custodia*) 2 die uter est 3 locutus 10, 2 passus est *Gryn.* | indulgisset militibus ut

pateretur; referrique tegulas et refici detecta, sicut fuerant, iussit. Et Persea quidem cum maiore filio Philippo, traditos 11 A. Postumio, in custodiam misit; filiam cum minore filio, a Samothrace accitos Amphipolim, omni liberali cultu habuit.

Ipse, ubi dies venit, quo adesse Amphipoli denos principes civitatum iusserat litterasque omnes, quæ ubique depositæ essent, et pecuniam regiam conferri, cum decem legatis, circumfusa omni multitudine Macedonum, in tribunali consedit. Adsuetis regio imperio tamen novum formam terribilem præbuit: tribunal, summoto aditus, præco, accensus insueta omnia oculis auribusque, quæ vel socios, nedum hostes victos, terrere possent. Silentio per præconem facto, 3 Paulus Latine, quæ senatui, quæ sibi ex consilii sententia visa essent, pronuntiavit; ea Cn. Octavius prætor (nam et ipse aderat) interpretata sermone Græco referebat: Omnium 4 primum liberos esse iubere Macedonas, habentes urbes easdem agrosque, utentes legibus suis, annuos creantes magistratus; tributum dimidium eius, quod pependissent regibus, pendere populo Romano. Deinde in quattuor regiones dividi Macedoniam. Unam fore et primam partem, quod agri inter Strymonem et Nessum amnem sit; accessurum huic parti trans 6 Nessum, ad orientem versum, qua Perseus tenuisset vicos, castella, oppida, præter Ænum et Maroneam et Abdera; cis Strymonem autem, vergentia ad occasum, Bisalticam omnem

4 tegulas et referri et tecta sicut *Kreys.* (refici) et *Mg.* (detecta) (*Gryn. et resarciri tecta, sicut*) 11, 1 cum maiorem quidem filio 2 cum maiorem filio 3 samothrace | ampipolim XXIX, 1, 1 ampipolo 2 omnis | depositaessent 4 macedonisum 2, 1 tamen novi in formam (*Gryn. et ceteri interpungunt: præbuit tribunal. Cfr. Em. 609. Sed ad insueta audiri fortasse potest erant, ut non prorsus opus sit scribi accensus, insueta — auribusque, vel socios*) 2 summoto additu *Kreys.* (*cfr. Em. l. c. Gryn. summotor aditus*) 3 hostis 3, 3 esset 4 interpretata | referebatur 4, 2 habentis 3 annus creantis 4 pependisset legibus 5, 2 foret et 3 trymonem et nessum sit amnem sit 6, 1 successurum 3 abderatistrymonem *Mg. Em. 609* (*Gryn. Abdera: trans Strymonem*)

7 cum Heraclea, quam Sinticen appellant. Secundam fore re-
 gionem, quam ob ortu Strymo amplecteretur amnis, præter
 Sinticen Heracleam et Bisaltas, ab occasuque Axius termi-
 naret fluvius. additis Pæonibus, qui prope Axium flumen ad
 8 regionem orientis colerent. Tertia pars facta, quam Axius
 ab oriente, Peneus amnis ab occasu cingunt; ad septentrio-
 nem Bora mons obicitur. Adiecta huic parti regio Pæoniæ,
 qua ab occasu præter Axium amnem porrigitur; Edessa quo-
 9 que et Berœa eodem concesserunt. Quarta regio trans Bo-
 ram montem, una parte confinis Illyrico, altera Epiro. Ca-
 pita regionum, ubi concilia fierent, primæ regionis Amphipo-
 lim, secundæ Thessalonicen, tertiæ Pellam, quartæ Pelagoniam
 fecit. Eo concilia suæ cuiusque regionis indici, pecuniam
 10 conferri, ibi magistratus creari iussit. Pronuntiavit deinde,
 neque conubium neque commercium agrorum ædificiorumque
 11 inter se placere cuiquam extra fines regionis suæ esse. Me-
 tallas quoque auri adque argenti non exerceat; ferri et æris
 permitti. Vectigal exercentibus dimidium eius inpositum,
 12 quod pendissent regi. Et sale invecto uti vetuit. Dardanis
 repetentibus Pæoniam, quod et sua fuisset et continens esset
 finibus suis, omnibus dare libertatem pronuntiavit, qui sub
 13 regno Persei fuissent. Post non impetratam Pæoniam salis
 commercium dedit; tertiæ regioni imperavit, ut Stobos Pæo-
 14 niæ deveherent, pretiumque statuit. Navalem materiam et

5 sinticen 7, 2 ortus 3 senticem | occasu qua acrius Mg. (Axius
 Gryn.) 4 additis poenis Gryn. (Gryn. Pæonis) | prope auxilium anflu-
 men an regionem 5 colere 8, 2 pæneus omnis | ab orientem 3
 obiecta huic | poeniæ quo 4 edessa 5 et borea 9, 1 trans dorsum
 montem Eundem montem hic et paulo ante significari apparet; nomen
 incertum est, Georgius Syncellus Βίρρον dicit; dorsum montis mentio parum
 apta est. 2 inlyrico alter 3 ampipolim secunda tessalonicen 4 pel-
 lamus 6 conferri tibi 10, 2 editiciorumque 11, 2 exerceri nec fieri
 et æris permittit 12, 1 et sale innucto 2 repetentibus poeniam 13,
 1 poeniam 2 stobosetpoeniæ 3 præciumque statuitur

ipsos cædere et alios pati vetuit. Regionibus, quæ adfines
 barbaris essent (excepta autem tertia, omnes erant), permisit,
 ut præsidia armata in finibus extremis haberent.

Hæc pronuntiata primo die conventus varie adfecerunt 30
 animos. Libertas præter spem data adrexit et levatum annum
 vectigal. Regionatim commercio interrupto ita videri lacerati, 2
 tamquam animali in artus alterum alterius indigentes distracto;
 adeo, quanta Macedonia esset, quam divisu facilis, ut se ipsa
 quæque contenta pars esset, Macedones quoque ignorabant. Pars 3
 prima Bisaltas habet, fortissimos viros (trans Nessum amnem
 incolunt et circa Strymonem), et multas frugum proprietates
 et metalla et opportunitatem Amphipolis, quæ obiecta claudit
 omnes ab oriente sole in Macedoniam aditus. Secunda pars 4
 celeberrimas urbes, Thessalonicen et Cassandream, habet, ad
 hoc Pallenem, fertilem ac frugiferam terram; maritimas quoque
 opportunitates ei præbent portus a Torone ac monte Atho
 in Favonium a¹ insulamque Eubœam, alii ad Hellespontum
 opportune versi. Tertia regio nobiles urbes Edessam et Be- 5
 rœam et Pellam habet et Bottæorum bellicosam gentem, in-
 colas quoque permultos Gallos et Illyrios, inpigros cultores.
 Quartam regionem Eordæi et Lyncestæ et Pelagones incolunt; 6

14, 3 exceptam | tertiam XXX, 1, 1 uariæ 2 spe data adrexit
 et 2, 1 regionatim mescio interruptis aduideri lacerata (cfr. infra § 6,
 1) Mg. et Crev. (lacerati) (Aliter Em. 610. Gryn. reg. commerciis
 interruptis ita videri lacerata) 2 animalia in artus alterum alt. indi-
 gentis distracto Mg. Em. 610 (Gryn. animalia in artus alterum alt. indi-
 genteis distracta) 3 diuisui Crev. | e^a a se Sigon. Fort. ita ut se
 4 contempta Sigon. | ignorabantur 3, 2 bisalta 3 incoluntur et circae
 | proprietates 4 ampipolis 5 solem macedoniam 4, 2 et om. | casan-
 dream 3 pellenem | rugiferam 4 ad toroneam montem athoeneaeuo-
 cant hunc alii insulamque Mg. (Minus recte Em. 611.) Gryn. ad To-
 ronem ac montem Atho (Æneæ vocant hunc) alii ad insulam Eub.
 5 ellespontum 5, 1 uerœam 2 uettiorum Mg. Em. 611 (Niebuhr Bot-
 tiorum) 6, 1 regionem sordei commercio interruptis ita videri lace-
 ratam et lingeste, translatæ huc versu e § 2. (Gryn. Eordei et Lince-
 stæ. Lyncestæ Modius)

7 iuncta his Atintania et Tymphæis et Elimiotis. Frigida hæc
omnis duraque cultu et aspera plaga est; cultorum quoque
ingenia terræ similia habet. Ferociores eos et accolæ barbari
faciunt, nunc bello exercentes, nunc in pace miscentes mores
8 suos. Divisa itaque Macedonia, partium usibus separatis,
quanta universa esset, ostendit.

31 Macedonia formula dicta, cum leges quoque se daturum osten-
disset, Ætoli deinde citati; in qua cognitione magis, utra pars Ro-
manis, utra regi favisset, quæsitum est, quam utra fecisset iniuriam
2 aut accepisset. Noxa liberati interfectores, exilium pulsus æque ra-
tum fuit ac mors interfectis. A. Bæbius unus est damnatus, quod
3 milites Romanos præbuisset ad ministerium cædis. Hic eventus
Ætolorum causæ in omnibus Græciæ gentibus populisque eorum,
qui partis Romanorum fuerant, inflavit ad intolerabilem super-
biam animos et obnoxios pedibus eorum subiecit, quos aliqua
4 parte suspicio favoris in regem contigerat. Tria genera prin-
cipum in civitatibus erant, duo, quæ adulando aut Romanorum
imperium aut amicitiam regum sibi privatim opes oppressis
faciebant civitatibus; media una pars, utrique generi adversa,
5 libertatem et leges tuebatur. His ut maior apud suos caritas,
ita minor ad externos gratia erat. Secundis rebus Romano-
rum elati partis eius fautores soli tum in magistratibus, soli
6 in legationibus erant. Hi cum frequentes et ex Peloponneso

2 his autincaniæstrympæalis et elimonites *Gryn. et Palmerius* (Tymphæis, *etsi is* Stympæis; *Gryn. et Stymphalis*) 7, 2 asper 4 et 5 in pacemmis-
centes riuos *Mg.* (*Gryn. ritus suos*) 8, 1 diuisa aitquæ macedoniæ
Mg. Em. 612 (*Gryn. Divisæ itaque Macedonia*) 2 quanta uniuersostendit
macedonæ formula *Mg. l. c.* (*Gryn. quanta uniuersos teneat Macedonia, for-
mula — ostendisset. Ætoli*) XXXI, 1, 2 cognitionem 3 regis | utrefecisset
Kreyss. (*Gryn. utri fecissent — accepissent*) 2, 1 liberat | in exilium pulsus
2 fuit aut mors 3, 1 hæc 2 causa | (*H. gentis*) 3 romanorum infla-
uit fuerant ad 4 peditibus 4, 2 ut romanorum 3 opem 4 ciuita-
tensibi | una utrique *Mg.* (*Gryn. medium unum, utrique g. adversum*)
5 libertatem leges 5, 1 his apud 2 ita maior ad | rebus elatis roma-
norum impartis *Gryn.* (elati Rom. partis) et *Mg. Em. 612* (Rom. elati)
3 eius fautores eius soli | in magistrationibus 6, 1 hii | peloponneso

et ex Bœotia et ex aliis Græciæ conciliis adessent, implevere
aures decem legatorum: Non eos tantum, qui se propalam 7
per vanitatem iactassent tamquam hospites et amicos Persei,
sed multo plures alios ex occulto fuisse regi, qui per speciem
tuendæ libertatis in conciliis adversus Romanos omnia instrux-
issent, nec aliter eas mansuras in fide gentes, nisi, fractis ani- 8
mis † partium, aleretur confirmareturque auctoritas eorum, qui
nihil præter imperium Romanorum spectarent. Ab his editis 9
nominibus, evocati litteris imperatoris ex Ætolia Acarnaniaque
et Epiro et Bœotia, qui Romam ad causam dicendam seque-
rentur; in Achaiam ex decem legatorum numero profecti duo,
C. Claudius et Cn. Domitius, ut ipsi edicto evocarent. Id 10
duabus de causis factum, una, quod fiduciæ plus animorumque
esse Achæis ad non parendum credebant, et forsitan etiam in
periculo fore Callicraten et ceteros criminum auctores dela-
toresque; altera, cur præsentis evocarent, causa erat, quod 11
ex aliis gentibus principum litteras deprensas in commentariis
regiis habebant, in Achæis cæcum erat crimen, nullis eorum
litteris inventis.

Ætolis dimissis, Acarnanum citata gens. In his nihil 12
novatum, nisi quod Leucas exempta est Acarnanum conci-
lio. Quærendo deinde latius, qui publice aut privatim par- 13
tium regis fuissent, in Asiam quoque cognitionem exten-
dere, et ad Antissam in Lesbo insula diruendam, traducendos 14
Methymnam Antissæos, Labeonem miserunt, quod Antenorem,
regium præfectum, quo tempore cum lembis circa Lesbum est
vagatus, portu receptum commeatibus iuissent. Duo securi 15

2 boetiam | conciliaessent (*H. conciliabessent*) 7, 2 actassent 3 fa-
uisse reliqui per *Mg. Em. 613* (*Gryn. fauisse: reliquos per — instrux-
isse:*) 8, 1 animis aptium aletur *In aptium latet vox aut adversarios
aut inter utrasque partes medios significans* (ancipitum?). 3 nihil eorum
præter | expectarentur 9, 2 euocatis 3 boetiam 10, 2 unam 3
esset acheis 4 fore galligaratenetoetceteros 11, 3 in aceis 12, 1
iætolis 13, 1 publicæ 14, 1 intissam (*Gryn. Antissan*) | insulam diru-
enda (*Fort. diruendam et trad.*) 2 metymna antisseos labeonum 3
profectum | circa lembum 4 receptu

percussi viri insignes, Andronicus Andronici filius Ætolus, quod, patrem secutus, arma contra populum Romanum tulisset, et Neo Thebanus, quo auctore societatem cum Perseo iunxerant.

- 32 His rerum externarum cognitionibus interpositis, Macedonum rursus advocatum concilium. Pronuntiatum, quod ad statum Macedoniae pertinebat, senatores, quos synedros vocant, legendos esse, quorum consilio res publica administraretur. Nomina deinde sunt recitata principum Macedonum, quos cum liberis maioribus quam quindecim annos natis præcedere in Italiam placeret. Id, prima specie sævom, mox apparuit multitudini Macedonum pro libertate sua esse factum. Nominati sunt enim regis amici purpuratique, duces exercituum, præfecti navium aut præsidiorum, servire regi humiliter, aliis superbe imperare adsueti; prædivites alii, alii, quos fortuna non æquarent, his sumptibus pares; regius omnibus victus vestitusque, nulli civilis animus, neque legum neque libertatis æquæ patiens. Omnes igitur, qui in aliquis ministeriis regiis, etiam qui in legationibus fuerant, iussi Macedonia excedere adque in Italiam ire; qui non parvisset imperio, mors denunciata. Leges Macedoniae dedit cum tanta cura, ut non hostibus victis, sed sociis bene meritis dari viderentur, et quas ne usus quidem longo tempore, qui unus est legum corrector, experiendo argueret.
- 8 Ab seriis rebus ludicrum ex multo ante præparato, et in Asiae civitates et ad reges missis, qui denuntiarent, et, cum circumiret ipse Græciæ civitates, invitatis principibus, magno apparatu Amphipoli fecit. Nam et artifi-

15, 4 cum perseandiunxerant XXXII, 2, 2 senatoreis quos symdedis 3 administrarentur 3, 4 placere 4, 1 nox 2 nomine sunt 3 exercitum 5, 2 alii aliquos æquaret 3 pares regibus omnibus 4 animos æque 6, 2 qui in ministeriis legationibus Kreyss. (Gryn. qui in minimis leg.) fuerant bis scriptum esse H. scribit. | macedonia exdere 7, 2 dare viderentur Mg. (Gryn. dare videretur) | et quæ ne 8, 1 rebus ludorum quod ex Mg. Em. 613 (Gryn. rebus ludicrum, quod ex) 3 civitates indignato principibus Mg. l. c. (Gryn. civitates, indixerat principibus) 4 amphipolim

cum omnis generis, qui ludicram artem faciebant, ex toto orbe terrarum multitudo et athletarum et nobilium equorum convenit, et legationes cum victimis et quicquid aliud deorum hominumque causa fieri magnis ludis in Græcia solet. Ita 10 factum est, ut non magnificentiam tantum, sed prudentiam in dandis spectaculis, ad quæ rudes tum Romani erant, admirarentur. Epulæ quoque legationibus paratæ et opulentia et 11 cura eadem. Vulgo dictum ipsius ferebant, et convivium instruere et ludos parare eiusdem esse, qui vincere bello sciret.

Edito ludicro omnis generis clupeisque æreis in naves 33 inpositis, cetera omnis generis arma, cumulata in ingentem 2 acervum, precatus Martem, Minervam Luamque matrem et ceteros deos, quibus spolia hostium dicare ius fasque est, ipse imperator face subdita succendit; deinde circumstantes tribuni militum pro se quisque ignes coniecerunt. Notata est in illo 3 conventu Europæ Asiæque, undique partim ad gratulationem, partim ad spectaculum contracta multitudo, tantis navalibus terrestribusque exercitibus, ea copia rerum; ea vilitas annonæ, ut et privatis et civitatibus et gentibus dona data pleraque 4 eius generis sint ab imperatore, non in usum modo præsentem, sed etiam quæ domos aveherent. Spectaculo fuit ei, quæ 5 venerat, turbæ non scænicum magis ludicrum, non certamina hominum aut curricula equorum, quam præda Macedonica omnis, ut viseretur, exposita, statuarum tabularumque et textilium et vasorum ex auro et argento et ære et ebore factorum ingenti cura in ea regia, ut non in præsentem modo speciem, 6 qualibus referta regia Alexandræ erat, sed in perpetuum usum fierent. Hæc, in classem inposita, devehenda Romam 7 Cn. Octavio data.

9, 3 terrarum omnis multitudo æquorum 4 nectimis 5 fleri 10, 3 adque rudis cum 11, 1 sepulæ opulentia cura eodem 3 scierent XXXIII, 1, 2 inpositos 2, 1 cumulata ingentem (Em. 614 n.) 2 præcatus lunamque Turnebus 3 ipse imp. (sic) 4, 3 quod domos Mg. Em. 613 5, 2 Duker. convenerat 4 tabularumque extilium Mg. (Gryn. tabularumque textilium) 6 regio 6, 1 in præsentem Scribendum videtur: ut quæ non in pr. 7, 1 devehendam 2 datam

Paulus, benigne legatis dimissis, transgressus Strymonem, mille passuum ab Amphipoli castra posuit. Inde profectus, 8 Pellam quinto die pervenit. Prætergressus urbem, ad Spelæum, quod vocant, biduum moratus, P. Nasicam et Q. Maximum filium cum parte copiarum ad depopulandos Illyrios, qui Persea iuverant bello, misit, iussos ad Oricum sibi occurrere; ipse Epirum petens, quintis decimis castris Passaronem pervenit. Haud procul inde Anici castra aberant. Ad quem litteris 34 missis, ne quid ad ea, quæ fierent, moveretur; senatum prædam Epiri civitatum, quæ ad Persea defecissent, exercitui 2 dedisse suo, missis centurionibus in singulas urbes, qui se dicerent ad præsidia deducenda venisse, ut liberi Epirotæ, sicut Macedones, essent, denos principes ex singulis evocavit civitatibus. Quibus cum denuntiasset, ut aurum adque argentum in publicum proferretur, per omnes civitates cohortes dimisit. Ante in ultiores quam in propiores civitates profecti, ut 4 uno die in omnes perveniretur. Edita tribunis centurionibusque erant, quæ agerentur. Mane omne aurum argentumque conlatum; hora quarta signum ad diripiendas urbes datum est 5 militibus; tantaque præda fuit, ut in equitem quadringeni denarii, peditibus duceni dividerentur, centum quinquaginta milia 6 capitum humanorum abducerentur. Muri deinde direptarum urbium diruti sunt; ea fuere oppida circa septuaginta. Vendita 7 præda omnis; inde ea summa militi numerata est. Paulus ad mare Oricum descendit, nequaquam, ut ratus erat, expletis

3 trymonem 4 ab ampipolim 8, 2 ad pæleum *Potest locus appellatus esse Peleum (Πήλειον).* 4 bellum misit iussus 5 passuronem XXXIV, 1, 1 aderant adque litteris 2 ne quid ea adque fieret 4 et 2, 1 dedisse suos missis *Mg. Em. 614 (Gryn. dedisse: summissis)* 3, 1 denuntiassent 2 cohere dimisit 3 in proprietatis profecti *Kreyss. (Gryn. tantum in propiores profecti)* 4, 2 mane omnem aurum 5, 1 cccc denari peditibus deceni 2 centena quinquagena 6, 3 præda omnium de ea *Mg. Em. 614 (Gryn. præda omnium, de ea — numeratum est)*

militum animis, qui, tamquam nullum in Macedonia gessissent bellum, expertes regiæ prædæ se esse indignabantur. Orici 8 cum missas cum Scipione Nasica Maximoque filio copias invenisset, exercitu in naves inposito, in Italiam traiecit. Et 9 post paucos dies Anicius, conventu reliquorum Epirotarum Acarnanumque acto, iussisque in Italiam sequi principibus, quorum cognitionem causæ senatui reservarat, et ipse, navibus expectatis, quibus usus Macedonicus exercitus erat, in Italiam traiecit.

Cum hæc in Macedonia Epiroque gesta sunt, legati, 10 qui cum Attalo ad finiendum bellum inter Gallos et regem Eumenem missi erant, in Asiam pervenerunt. Indutiis per 11 hiemem factis, et Galli domos abierant et rex in hiberna concesserat Pergamum gravique morbo æger fuerat. Ver primum ex domo excivit iamque Synnada pervenerant, [cum] Eumenes ad Sardes undique exercitum contraxerat. Ibi Romani 12 cum [et] Solovettium, ducem Gallorum, Synadis esse comperissent, eo et ipsi ad colloquium et Attalus cum eis profectus est; castra Gallorum intrare eum non placuit, ne animi ex disceptatione irritarentur. P. Licinius cum regulo Gallorum 13 est locutus, rettulitque, ferociorem eum deprecando factum; ut mirum videri possit, inter tam opulentos reges, Antiochum 14 Ptolemæumque, tantum legatorum Romanorum verba valuisse,

4 expertis | præde esse (se add. *Mg. Em. 614*) 8, 1 oricum missas 2 innuenerissent 9, 4 causæ reservarat *Duker.* 5 quibus unus 10, 2 ad finem dum 3 ini asiam 11, 2 facti | abierunt 3 concesserant pergammum pergranique | fuerunt uer 4 exciuitatiamque *Videtur fuisse excivit Gallos iamque, ut Crev. scribi voluit.* | pervenerant cum eumenis *Mg. (cfr. Em. 615. Gryn. cum Eumenes Nimis audax sim, si suspicer Livium scripsisse: et **, princeps ducum Eumenis?)* 5 ab sardis 12, 1 ibi romani cum et solouettium — synnades adlocutus et talus *Mg. (Cfr. Em. 615. Gryn. Ibi et Romani Solouettium — Synnades allocuti, et Attalus)* 3 profectus sed castra *Mg. Em. 615 (Gryn. profectus: sed)* 13, 1 licinius cons. regulo 2 depræcando 14, 1 uideri posset *Mg. Em. 615* | anthiocum ptolemeumq.

ut extemplo pacem facerent, apud Gallos nullius momenti fuisse.

- 35 Romam primum reges captivi, Perseus et Gentius, in custodiam cum liberis abducti, dein turba alia captivorum, tum, quibus Macedonum denuntiaturum erat, ut Romam venirent, et 2 principum Græciæ. Nam ii quoque non solum præsentibus excitati erant, sed etiam, si qui apud reges esse dicebantur, litteris 3 arcessiti sunt. Paulus ipse post dies paucos regia nave ingentis magnitudinis, quam XVI versus remorum agebant, ornata Macedonicis spoliis non insignium tantum armorum, sed etiam regionum textilium, adverso Tiberi ad urbem est subvectus, 4 completis ripis obviam effusa multitudo. Paucos post dies Anicius et Octavius classe sua advecti. Tribus iis omnibus decretus est ab senatu triumphus, mandatumque Q. Cassio prætori, cum tribunis plebis ageret, ex auctoritate patrum rogationem ad plebem ferrent, ut iis, quo die urbem triumphantes 5 inveherentur, imperium esset. Intacta invidia media sunt; ad summa ferme tendit. Nec de Anici nec de Octavi triumpho dubitatum est; Paulum, cui ipsi quoque se comparare erubuissent, 6 obtreptatio carpsit. Antiqua disciplina milites habuerat; de præda parcius, quam speraverant ex tantis regiis opibus, dederat nihil relicturis, si aviditati indulgeretur, quod in ærarium 7 deferret. Iratus Macedonicus exercitus imperatori erat; itaque 8 negligenter erat adfuturus comitiis ferendæ legis. Sed eos

XXXV, 1, 1 Num Romæ? 2 turbalia 3 venirent principum græciæ Mg. (Gryn. venirent, principumque) 2, 1 nam hii Bekkerus (Gryn. nam hi) 3, 1 regiadnaues 2 romorum supra scripto e | ornatam 4 sextilium | ab urbe 5 effusæ multitudinem 4, 2 trib. is omnibus decretis Rectene dicitur: Tres hi omnes pro eo, quod est: omnes hi tres? 3 q. cassio pr. cum tr. pl. 4 ex auctoritate patrum ageret rogationem Duker. (patrum Gryn.) 5 adferrent ut is quo diem 5, 1 ab summa firme 3 paulum cum ipsi | comparare debuissent obtreptatio scripsit 6, 2 tantis regit opib. 7, 1 totus macedonicus exercitus imperatori ita negligenter adfuturus Mg. (Paulo aliter Em. 616. Gryn. Totus — imperatori erat negl. affut. Fortasse fuerat: Ob hæc iratus)

Ser. Sulpicius Galba, qui tribunus militum secundæ legionis in Macedonia fuerat, privatim imperatori inimicus prensando ipse et per suæ legionis milites sollicitando stimulaverat, ut frequentes ad suffragium adessent: imperiosum ducem et malignum antiquando rogationem, quæ de triumpho eius ferretur, ulciscerentur; plebem urbanam secuturam esse militum iudicia. Pecuniam illum non dare potuisse; militem honorem non dare posse. Ne speraret ibi fructum gratiæ, ubi non meruisset.

His incitatis, cum in Capitolio rogationem eam Ti. Sempronius tribunus plebis ferret, et privatis de lege dicendi locus esset, et ad suadendum, ut in re minime dubia, haut quisquam procederet, Ser. Galba repente processit et a tribunis postulavit, 2 ut, quoniam hora iam octava diei esset nec satis temporis ad demonstrandum haberet, cur L. Æmilius non iuberent triumphare, in posterum diem differrent et mane eam rem agerent. Integro sibi die ad causam eam orandam opus esse. Cum tribuni dicere eo die, si quid vellet, iuberent, in noctem 3 rem dicendo extraxit referendo admonendoque, exacta acerbè munia militiæ; plus laboris, plus periculi, quam desiderasset res, iniunctum; contra in præmiis, in honoribus omnia artata; militiamque, si talibus succedat ducibus, horridiorem asperiorum 4 remque bellantibus, eandem victoribus inopem adque inhonoratam futuram. Macedonas in meliore fortuna quam milites Romanos esse. Si frequentes postero die ad legem antiquan- 5

8. 2 serg. sulpicius 3 priuati | persandro ipse 9, 3 militum pecunia illum iudicia dare non potuisse Gryn. (militum iudicia: pecuniam illum) et Gron. (non dare Cfr. Em. 616 n.) 4 honorem dare Gron. 5 ubi fructum XXXVI, 1, 1 is incitati | t. sempronius Sig.? 2 ferrent (Fuitne: tr. pl. ceterique tr. pl. ferrent?) | priuatis lege Gron. 3 esset ad suadendum Mg. (Kreyss. sed ad) | dubia aut si quisquam Kreyss. (Gryn. dubia, si quisquam) 4 procederetur 2, 1 serg. galba repetente | Gryn. et a tr. (sic) 2 hora quam octava 5 agere | diem | eam morandam opus esset 3, 1 Gryn. Cum tribunus | si quis | iuberet Mg. Em. 616 2 acerua munia 4 in præmiis 4, 1 asperiores uellentibus eadem

Livius ex rec. Madviglii. VII.

dam adessent, intellecturos potentes viros, non omnia in ducis,
 6 aliquid et in militum manu esse. His vocibus incitati, postero
 die milites tanta frequentia Capitolium conpleverunt, ut aditus
 7 nulli præterea ad suffragium ferendum esset. Intro vocatæ
 primæ tribus cum antiquarent, concursus in Capitolium prin-
 cipum civitatis factus est, indignum facinus esse clamitantium,
 8 L. Paulum, tanti belli victorem, despoliari triumpho. Obnoxios
 imperatores tradi licentiæ adque avaritiæ militari. Iam nunc
 nimis sæpe per ambitionem peccari; quid, si domini milites
 imperatoribus imponantur? In Galbam pro se quisque probra
 9 ingerere. Tandem, hoc tumultu sedato, M. Servilius, qui con-
 sul et magister equitum fuerat, ut de integro eam rem agerent,
 ab tribunis petere, dicendique sibi ad populum potestatem fa-
 10 cerent. Tribuni, cum ad deliberandum secessissent, victi auc-
 toritatibus principum, de integro agere cœperunt, revocatu-
 rosque se easdem tribus pronuntiarunt, si M. Servilius aliique
 privati, qui dicere vellent, dixissent.

37 Tum Servilius: „Quantus imperator L. Æmilius fuerit,
 Quirites, si ex alia re nulla æstimari posset, vel hoc satis erat,
 quod, cum tam seditiosos et leves milites, tam nobilem, tam
 temerarium, tam eloquentem ad instigandam multitudinem ini-
 micum in castris haberet, nullam in exercitu seditionem habuit.
 2 Eadem severitas imperii, quam nunc oderunt, tum eos conti-
 3 nuit. Itaque antiqua disciplina habiti quieverunt. Ser. qui-
 dem Galba, si in L. Paulo accusandi tirocinium ponere et
 documentum eloquentiæ dare voluit, non triumphum impedire
 debuit, quem, si nihil aliud, senatus iustum esse iudicaverat,

5, 2 potentis 7, 4 despoliari Gron. | triumphos 8, 1 obnoxios 2 militari in
 uno nimis se per Gron. (sæpe) et Iacobius (iam nunc). Potest etiam fuisse
 sæpe ambitione (Gryn. in uno nimis se per ambitionem peccare) 9, 2 eam
 ageret 10, 2 ageret 3 se eadem | renuntiarunt Duker. (Em. 617 n.) |
 aliquæ privati 4 et XXXVII, 1, 1 dixissent quantus imp. (sic) 2 possit
 Mg. 5 habere nulla in 2, 1 aderunt ut (Gryn. tunc) eos 2 ha-
 bita neque fecerunt Mg. Em. 617 (habiti Gryn. tunc quieverunt iam
 Ruben., probante Gron.) 3, 1 servius 2 accusando Mg. Em. 618

sed postero die, quam triumphatum esset, cum privatum eum 4
 læsurus esset, nomen deferret et legibus interrogaret; aut serius
 paulo, cum primum magistratus ipse cepisset, diem diceret
 inimico et eum ad populum accusaret. Ita et pretium recte 5
 facti triumphum haberet L. Paulus pro egregie bello gesto et
 pœnam, si quid et vetere gloria sua et nova indignum fecisset.
 Sed videlicet, cui crimen nullum, nullum probrum dicere po- 6
 terat, eius obtrectare laudes voluit. Diem integrum hesterno
 die ad accusandum L. Paulum petiit; quattuor horas, quantum
 supererat diei, dicendo absumpsit. Quis umquam tam nocens 7
 reus fuit, cuius vitia vitæ tot horis expromi non possent?
 Quid interim obiecit, quod L. Paulus, si causam dicat, nega-
 tum velit? Duas mihi aliquis contiones parumper faciat, unam 8
 militum Macedonicorum, puram alteram, integrioris iudicii et
 a favore et odio, universi populi Romani. Aput contionem
 togatam et urbanam prius reus agatur. Quid aput Quirites 9
 Romanos, Ser. Galba, diceret? Illa enim tibi tota abscisa
 oratio esset: „In statione severius et intentius institisti; vigiliæ
 acerbius et diligentius circumitæ sunt; operis plus quam antea
 fecisti, cum ipse imperator ut exactor circumiret; eodem die
 et iter fecisti et in aciem ex itinere ductus es. Ne victorem 10
 quidem te adquiescere passus est; statim ad persequendos ho-
 stes duxit. Cum te præda partienda locupletem facere posset,
 pecuniam regiam translaturus in triumpho est et in ærarium
 laturus.“ Hæc sicut ad militum animos stimulandos aliquem 11

4, 1 triumphatum est priuatum Gron. (etsi is et cum) | eum visurus
 Mg. l. c. 3 Probabiliter Kreyss. magistratum | dicere inimico cum ad
 Mg. (Gryn. diceret, inimicum ad) 6, 1 crimen nullum probrum Gron.
 Tum fort. obicere poterat (Crev. cuius — dicere). 2 De h. l. (laudes) cfr. Em.
 618 n. 3 die accusandum Ed. Vascosani. | petit 4 adsumpsit 7, 2
 vitia uite | hori 8, 1 aliquas 3 Crev. et ab odio | universis iud. c. pr.
 Mg. Em. 618 (Gryn. universo iudicante populo Romano) 4 rex agatur
 9, 2 serg. galba 3 Scribendum videtur stetisti (Em. 619) | uigiliæ si
 acerbius 5 imperator et exactor Weiss. (Gryn. circumires) 6 ex itinere
 victorem Gron. (Gryn. ex it. duxisti. Ne vict.) 10, 3 cum et præda
 4 pecuniam regem 11, 1 stipulandos

aculeum habent, qui parum licentiæ, parum avaritiæ suæ in-
servitum censeant, ita apud populum Romanum nihil valuissent,
12 qui, ut vetera adque audita a parentibus suis non repetat,
quæ ambitione imperatorum clades acceptæ sint, quæ severi-
tate imperii victoriæ partæ, proximo certe Punico bello quid
inter M. Minucium magistrum equitum et Q. Fabium Maximum
13 dictatorem interfuerit, meminit. Itaque accusatorem hiscere
prohibuisset et supervacaneam defensionem Pauli fecisset.
14 Transeatur ad alteram contionem; nec Quirites vos, sed milites
videor appellaturus, si nomen hoc saltem ruborem incutere
et verecundiam aliquam imperatoris violandi adferre possit.
38 Equidem ipse aliter adfectus animo sum, qui apud exer-
citum mihi loqui videar, quam paulo ante eram, cum ad ple-
bem urbanam spectabat oratio. Quid enim dicitis, milites?
Aliquis est Romæ, præter Persea, qui triumphari de Macedo-
nibus nolit, et eum non iisdem manibus discerpitis, quibus
Macedonas vicistis? Vincere vos prohibuisset, si potuisset,
3 qui triumphantes urbem inire prohibet. Erratis, milites, si
triumphum imperatoris tantum et non militum quoque et uni-
4 versi populi Romani esse decus censeatis. Non unius in hoc
Pauli honos agitur. Multi etiam, qui ab senatu non inpetrarant
triumphum, in monte Albano triumpharunt. Nemo L. Paulo
magis eripere decus perfecti belli Macedonici potest quam C.
Lutatius primum Punici belli, quam P. Cornelio secundi, quam
5 illis, qui post eos triumphaverunt. Nec L. Paulum minorem

3 ita ap. prætorem nihil valuisse 12, 2 severitatem 3 parte 4 mag.
equitum et quintum fabium 13, 1 accusatorem hiscere potuisse et super-
vacaneam defensionem pauli fuisse *Mg. Em. 619* (*Gryn. accusatorem id scire
potuisse et sup. defensionem P. fuisse.*) 14, 3 adferri XXXVIII, 1, 3 ex-
pectabat 2, 1 quid etiam *Muretus* 3 isdem 5 triumphantis 3, 2
imperatoris statum 4, 2 pauli multi *Mg. Em. 620* (*Gryn. Non unius
hoc Pauli.*) | inpetrarunt *Mg.* 5 quam illi qui triumphaverant *Sigon.*
(triumphaverunt *Gryn.*) *Deesse tamen aliquid ad rectam sententiam Gron.
et alii senserunt* (quam sua decora illis, q. p. e. t.). *Sed fieri potest, ut
quam extremum ortum sit errore ob comparativum et alia sententiæ forma
fuerit.* (Nec illi, cum triumphaverant, meliores imperatores fuerunt,
quam cum nondum triumphaverant, nec L. Paulum cet.)

aut maiorem imperatorem triumphus faciet. Militum magis
in hoc universique populi Romani fama agitur; primum, ne 6
invidiæ et ingrati animi adversus clarissimum quemque civem
opinionem habeat et imitari in hoc populum Atheniensem,
lacerantem invidia principes suos, videatur. Satis peccatum 7
in Camillo a maioribus vestris est, quem tamen ante receptam
per eum a Gallis urbem violarunt, satis nuper a vobis in
P. Africano. Literni domicilium et sedem fuisse domitoris
Africæ, Literni sepulcrum ostendi, erubescamus. Gloria sit 8
par illis viris L. Paulus, iniuria vestra ne exæquetur. Hæc
igitur primum infamia deleatur, fœda apud alias gentes, dam-
nosa apud nostros. Quis enim aut Africani aut Pauli similis 9
esse in ingrata et inimica bonis civitate velit? Si infamia 10
nulla esset et de gloria tantum ageretur, qui tandem trium-
phus non communem nominis Romani gloriam habet? Tot de 11
Gallis triumphis, tot de Hispanis, tot de Pœnis ipsorum tantum
imperatorum an populi Romani dicuntur? Quemadmodum non
de Pyrrho modo nec de Hannibale, sed de Epirotis Cartha-
giniensibusque triumphis acti sunt, sic non M. Curius tantum
nec P. Cornelius, sed Romani triumpharunt. Militum quidem 12
propria est causa, qui et ipsi laureati et quisque donis, quibus
donati sunt, insignes triumphum nomine cientes suasque et im-
peratoris laudes canentes per urbem incedunt. Si quando non 13
deportati ex provincia milites ad triumphum sunt, fremunt; et

5, 3 universi p. r. 6, 4 lacerantem invidiam 7, 2 acin camillo | re-
captam 3 uolarunt | insuper vobis *Mg.* (a addiderat *Gron.*) 4
domicilio et se non fuissæ 5 ostendit 8, 1 gloria sic par *Mg. Em.*
620 2 uestra exsequetur *Mg. l. c.* (*Gryn. ostendi. Erubescamus, glo-
ria si par i. v. L. P., iniuria vestra exæquetur*) 3 infamiam 9, 2
Gryn. esse ingrata (*H. omitti in cod. esse in scribit; mihi non notatur.*)
10, 1 si in familia nulla 11, 2 hypanis 4 pyrro | carthagiensibusque
et macedonibus *Si vera est scriptura, ante scribendum esse nec de H.
nec de Philippo et post nec P. Cornelius nec T. Quinctius, Kreyss. vidit.*
12, 3 cientes suasque *Mg. Em. 620* | et imp. (sic) 4 incedunt 13, 2
sint *Mg. Em. 621*

tamen tum quoque se absentes, quod suis manibus parta victoria sit, triumphare credunt. Si quis vos interroget, milites, ad quam rem in Italiam deportati et non statim, confecta provincia, dimissi sitis, quid Romam frequentes sub signis veneritis, quid moremini hic et non diversi domos quisque abeatis vestras, quid aliud respondeatis, quam vos triumphantes videri velle? Vos certe victores conspici velle debebatis. Triumphatum nuper de Philippo, patre huius, et de Antiocho est; ambo regnabant, cum de iis triumphatum est; de Perseo capto, in urbem cum liberis abducto, non triumphabitur?

2 Quod si in curru scandentes Capitolium, auratos purpuratosque, ex inferiore loco L. Paulus in turba togatorum unus privatus interroget: „L. Anici, Cn. Octavi, utrum vos digniores triumpho esse an me censetis?“, curru descenduri et præ pudore videntur insignia ipsi sua tradituri. Et vos Gentium quam Persea duci in triumpho mavoltis, Quirites, et de accessione potius belli quam de bello triumphari? Et legiones ex Illyrico laureatæ urbem inibunt et navales socii; Macedonicæ legiones, suo abrogato triumpho, alienos spectabunt? Quid deinde tam opimæ prædæ, tam opulentæ victoriæ spoliis fiet? Quonam abdentur illa tot milia armorum, detracta corporibus hostium? an in Macedoniam remittentur? Quo signa aurea, marmorea, eburnea, tabulæ pictæ, textilia, tantum argenti cælati, tantum auri, tanta pecunia regia? an noctu tamquam furtiva in ærarium deportabuntur? Quid? illud spectaculum maximum, nobilissimum opulentissimisque rex captus, ubi victori populo ostendetur?

3 tamen suum quoque Gruterus | absentis 14, 3 dimissi satis 4 diversi do quisque habeatis 5 triumphantis videre vellet XXXIX, 1, 1 Vulgo prave capitis initium notatur in verbis Triumphatum nuper 2 antiocho 3 de his Kreyss. 2, 1 in currum scandentis 4 currum i censuri Mg. Em. 622 (Gryn. currum ei cessuri) | est præ 5 traditum ut nos 3, 2 Gryn. in triumphum 3 triumphari legiones et ex illyrico 4, 2 navale socii macedonicæ 3 abrogat ut numpos alienos Mg. Em. 622 (Gryn. abrogato triumphos) | expectabunt 4 opulentæ 5, 3 remitterentur | eburnea tabula picta et textilia 4 celati 6, 1 tamquam fortuna 2 illum | nobilissimum opulentissimum res 3 ostenditur Gruterus?

Quos Syphax rex captus, accessio Punici belli, concursus fecerit, 7 plerique meminimus. Perseus rex captus, Philippus et Alexander filii regis, tanta nomina, subtrahentur civitatis oculis? Ipsum L. Paulum, bis consulem, domitorem Græciæ, omnium 8 oculi conspiciere urbem curru ingredientem avent. Ad hoc fecimus consulem, ut bellum per quadriennium ingenti etiam pudore nostro tractum perficeret. Cui sortito provinciam, cui 9 proficiscenti præsagientibus animis victoriam triumphumque destinavimus, ei victori triumphum negaturi sumus et quidem non tantum eum, sed deos etiam suo honore fraudaturi? Dis 10 quoque enim, non solum hominibus, debetur triumphus. Maiores vestri omnium magnarum rerum et principia exorsi ab diis sunt, et finem eum statuerunt. Consul proficiscens prætorve 11 paludatis lictoribus in provinciam et ad bellum vota in Capitolio nuncupat; victor, perpetrato bello, eodem in Capitolio triumphans ad eosdem deos, quibus vota nuncupavit, merita dona portans redit. Pars non minima triumphi est victimæ præe- 12 dentes, ut appareat, dis grates agentem imperatorem ob rem publicam bene gestam redire. Omnes illas victimas, quas traducendas in triumpho locavit, alias alio cædente, mactate. Quid? illas epulas senatus, quæ nec privato loco nec publico 13 profano, sed in Capitolio eduntur (utrum hominum voluptatis causa an deorum honoris?), auctore Ser. Galba turbaturi

7, 1 sypax 3 filii 8, 2 urbe | habent 3 ingentia 4 nostrum Frob. II. 9, 2 proficiscentis | victori 3 et victori | negaturi equidem Mg. Em. 622 4 non tantum sed Weiss. (Gryn. negaturi? et quidem non homines tantum, sed) | fraudari 10, 2 debetur utrum maiores Gron. 10, 3 nostros | principia et obsi (H. orbi) addiscut et finem statuerunt 11, 1 profiscens præteru. (sic) 3 perpetrato eodem in capitolio Mg. (Em. 623 perpetrato eo, eodem) | triumphano ad 4 merita bonaque prætransredit pars Mg. Em. 623 (Gryn. merita dono populi Romani traducit. Pars) 12, 1 præcidentes 2 ob remp. 3 omnis 4 traducendo in triumpho vindicavit alias alios dente mactati quidem illae æpulæ Gryn. (traducendas, cædente, mactate), Gron. (locavit), Kreyss. (quid? illas ep. Gryn. illas quidem ep.) De cædente dubito. Num dividente? 13, 1 senatus quod nec 2 voluntatis 3 an deorum hominumque auctores erunt ullo galba Dæring, præeunte Crev. (Gryn. an deorum hominumque: auctore Servio Galba)

- 14 estis? L. Pauli triumpho portæ claudentur? Rex Macedonum
Perseus cum liberis et turba alia captivorum, spolia Macedonum
in circo Flaminio relinquentur? L. Paulus privatus, tamquam
15 rure rediens, a porta domum ibit? Et tum, centurio milesque,
quibus ab imperatore Paulo donatus es, decreta potius, quam
quid Ser. Galba fabularetur, audisti et hodie me potius quam
16 illum audi. Ille nihil præterquam loqui, et *id* ipsum maledicæ
ac maligne, didicit; ego ter et viciens cum hoste provo-
canti pugnavi; ex omnibus, cum quibus manum conserui,
spolia rettuli; insigne corpus honestis cicatricibus, omnibus
17 adverso corpore exceptis, habeo. Nudasse deinde se dicitur
et, quo quæque bello volnera accepta essent, rettulisse. Quæ
dum ostendat, adaperitis forte, quæ velanda erant, tumor in-
18 guinum proximis risum movit. Tum „Hoc quoque, quod ridetis“
inquit, „in equo dies noctesque persedendo habeo, nec magis
me eius quam cicatricum harum pudet pænitetque, quando
numquam mihi impedimento ad rem publicam bene gerendam
19 domi militiæque fuit. Ego hoc ferro sæpe vexatum corpus
vetus miles adolescentibus militibus ostendi; Galba nitens et
20 integrum denudet. Revocato, si videtur, tribuni, ad suffragium
tribus; ego ad vos, milites,

14, 1 claudentur rex macedonum 2 macedonum circa fluminis (*Vahlen*: circa fluminio) *Koch.* (*Gryn.* Mac., circa flumen) 3 relinqueretur | priuatum 15, 1 et tu centurio miles quibus ab imp. paulo donatus decreuit potius quam serpius galba fabulentur audis et hoc dicere me *Mg. Em. 624* (*Gryn.* et tu, centurio, miles, quid de imp. Paulo senatus decrevit potius quam quid S. G. fabuletur, audi: et hoc dicere me) 16, 1 et ipsud *Aldus* maledicæ 2 dicit eo ter | cum hoste per prouocatio pugnavit *Mg. Em. 625* (*Gryn.* c. h. per prouocationem pugnavi) 3 cum quib. magnum conseruis 5 exceptis adeo nudasse 17, 2 rettulisset 4 et 18, 1 mouitum hoc ? inquit quam quo dies 3 penitetque 5 militiæfuitque 20, 2 In milites desinit fol. codicis 187. Intercidit quaternionis XXXIV folium primum, in quo erat narratio de lege accepta et pars descriptionis pompæ triumphalis (*cfr. Plut. Æm. Paul. 32, 33, 34*).

Summam omnis captivi auri argentique translati milliens 40
ducenties fuisse, Valerius Antias tradit, qua haut dubie maior
aliquanto summa ex numero plaustorum ponderibusque auri,
argenti generatim ab ipso scriptis efficitur. Alterum tantum 2
aut in bellum proximum absumptum aut in fuga, cum Samo-
thracen peteret, dissipatum tradunt. Eoque id mirabilius erat,
quod tantum pecuniæ intra triginta annos post bellum Philippi
cum Romanis partim ex fructu metallorum, partim ex vecti-
galibus aliis coacervatum fuerat. Itaque admodum inops 3
pecuniæ Philippus, Perseus contra prædices bellare cum Ro-
manis cœpit. Ipse postremo Paulus in curru magnam cum 4
dignitate alia corporis, tum senecta ipsa maiestatem præ se
ferens; post currum inter alios illustres viros filii duo, Q.
Maximus et P. Scipio; deinde equites turmatim et cohortes
peditum suis quæque ordinibus. Pediti in singulos dati *denarii* 5
centeni, duplex *centurioni*, *triplex* equiti. Alterum tantum
pediti daturum fuisse credunt, et pro rata aliis, si aut non
refragati honori eius fuissent aut benigne, hæc ipsa summa
pronuntiata, acclamassent. Sed non Perseus tantum per illos 6
dies documentum humanorum casuum fuit, in catenis ante
currum victoris ducis per urbem hostium ductus, sed etiam
victor Paulus, auro purpuraque fulgens. Nam duobus e filiis, 7
quos, duobus datis in adoptionem, solos nominis, sacrorum
familiæque heredes retinuerat domi, minor, ferme *duodecim*
annos natus, quinque diebus ante triumphum, maior, quat-

XL, 1, 1 mam omnis | *Gryn.* translati H-S. millies 2 que aut dubiæ
Gron. (*Gryn.* quæ haud dubie) 3 summae ex 4 scripto 2, 2 samo-
thracem *Iac. Gron.* (*Gryn.* Samothracem) 6 aliis coerebatur fuerat
3, 2 bellaregem romanis cepit 4, 1 currum magna 3 ferens currum
Fortasse excidit etiam verbum: incessit; post c. | fili duo maximum et p.
suscicio *supra scripto* p (suspicio) (*Q. add. Sigon.*) 5, 1 in singuli | dati cen-
teni *Gron.* 2 duplex equiti tantum *Gryn.* (centurioni, triplex) et *Muretus*
(alterum) 3 non suffragi 4 summa nuntiata classe sed non (pronuntiata
Muretus) 6, 2 casum 7, 1 filiisq. quos 2 nominibus 3 domini |
ferme ann. (*sic*) natus

8 tuordecim annorum, triduo post triumphum decessit; quos
prætextatos curru vehi cum patre, sibi ipsos similes præ-
9 destinantes triumphos, oportuerat. Paucis post diebus, data
a M. Antonio tribuno plebis contione, cum de suis rebus
gestis more ceterorum imperatorum dissereret, memorabilis
eius oratio et digna Romano principe fuit.

41 „Quamquam, et qua felicitate rem publicam administraverim,
et quæ duo fulmina domum meam per hos dies perculerint,
non ignorare vos, Quirites, arbitror, cum spectaculo vobis
nunc triumphus meus, nunc funera liberorum meorum fuerint,
2 tamen paucis, quæso, sinatis me cum publica felicitate con-
3 parare eo, quo debeo, animo privatam meam fortunam. Pro-
fectus ex Italia, classem a Brundisio sole orto solvi; nona
diei hora cum omnibus meis navibus Corcyram tenui. Inde
quinto die Delphis Apollini pro me exercitibusque et classibus
4 vestris sacrificavi. A Delphis quinto die in castra perveni;
ubi exercitu accepto, mutatis quibusdam, quæ magna impedi-
menta victoriæ erant, progressus, quia inexpugnabilia castra
hostium erant, neque cõgi pugnare poterat rex, inter præsidia
eius saltum ad Petram evasi et ad Pydnam regem acie vici.
5 Macedoniam in potestatem populi Romani redegei et, quod
bellum per quadriennium quattuor ante me consules ita gesserunt,
ut semper successoribus traderent gravius, id ego quindecim
6 diebus perfeci. Aliarum deinde secundarum rerum velut pro-

8, 2 patres | similis prædestinantis 9, 3 imperatorum dedisset memorabilis
Mg. Em. 625 (Gryn. disseruisset) XLI, 1, 1 quamquam ob quam l. paulo-
ratio ad p. r. felicitate remp. Mg. Em. 625 n. De adnotatione marginali cfr.
ibid. Add. et p. 528. (Gryn. quamquam et quam feliciter) | administra-
uerit 2 et duo Gron. (Gryn. et quod duo) | per domum eamper 3 nos-
que arbitror | vobis non triumphus 4 liberorum meorum fuerit 2, 1
quæsitio 2 eoque debeo 3, 2 brundisioq. 3 corcyræ tenum 4 classi-
bus lustris sacrificavi Sigon. (Gryn. cl. lustra sacr.) 4, 1 pervenit 2
magnas 3 inexpugnabilia hostium 5 ad pugnam rege acie Mg. Em. 625
(Gryn. ad pugnam rege coacto a. v.); de ad cfr. tamen IV, 22, 4, X, 11, 11,
XXIII, 1, 4, XXXIV, 18, 2. 5, 1 p. r. redigit 2 Num gesserant?

ventus secutus. Civitates omnes Macedoniæ se dediderunt;
gaza regia in potestatem venit; rex ipse, tradentibus prope
ipsis dis, in templo Samothracum cum liberis est captus.
Mihi quoque ipsi nimia iam fortuna videri eoque suspecta 7
esse. Maris pericula timere cœpi in tanta pecunia regia in
Italiam traicienda et victore exercitu transportando. Postquam 8
omnia secundo navium cursu in Italiam pervenerunt, neque
erat, quod ultra precarer, illud optavi, ut, cum ex summo
retro volvi fortuna consuesset, mutationem eius domus mea
potius quam res publica sentiret. Itaque defunctam esse for- 9
tunam publicam mea tam insigni calamitate spero, quod trium-
phus meus, velut ad ludibrium casuum humanorum, duobus
funeribus liberorum meorum est interpositus. Et cum ego et 10
Perseus nunc nobilia maxime sortis mortalium exempla spec-
temur, ille, qui ante se, captivos ipse, duci liberos vidit, inco-
lumes tamen eos habet; ego, qui de illo triumphavi, ab 11
alterius funere filii curru in Capitolium vectus sum, ad alterum
ex Capitolio prope iam expirantem veni; neque ex tanta
stirpe liberum superest, qui L. Æmili Pauli nomen ferat.
Duos enim, tamquam ex magna progenie liberorum, in adop- 12
tionem datos Cornelia et Fabia gens habent; Paulus in domo
præter me nemo superest. Sed hanc cladem domus meæ
vestra felicitas et secunda fortuna publica consolatur.“ Hæc 42
tanto dicta animo magis confudere audientium animos, quam
si miserabiliter orbitatem suam deflendo locutus esset.

Cn. Octavius Kalendis Decembribus de rege Perseo na- 2
valem triumphum egit. Is triumphus sine captivis fuit, sine

6, 3 in potestate 4 samothracum 7, 1 fortunam videri Hertzius (Gryn.
fortuna mea vid.) 8, 3 erant | præcarperiludo optavit cum 9, 2 publi-
cam ea tam insignis 10, 1 cum eo et 2 nobiliam | expectemur
3 Gryn. se captivos, captivus ipse, non animadversa nominativi forma.
11, 1 eo qui 2 filii | curru ex capitolio Supplevi fere ut F. Ursinus.
Gryn. asteriscum apposuit. 3 expirantes 4 æmilio pauli no feret 12, 2
Gryn. Pauli 3 præter sed nemo Douiatius (Gryn. præter se nemo) | mea
4 consulatur XLII, 1, 2 tanta 3 locus esse 2, 2 egist is triumphum

3 spoliis. Dedit sociis navalibus in singulos denarios septuagenos
 quinos, gubernatoribus, qui in navibus fuerant, duplex, magistris
 4 navium quadruplex. Senatus deinde habitus est. Patres
 censuerunt, ut Q. Cassius Persea regem cum Alexandro filio
 Allam in custodiam duceret; comites, pecuniam, argentum,
 5 instrumentum, quod haberet, nihil *** *Bithys filius Cotyis*,
 regis Thracum cum obsidibus in custodiam Carseolos est
 missus. Ceteros captivos, qui in triumpho ducti erant, in
 6 carcerem condi placuit. Paucos post dies, quam hæc acta
 erant, legati ab Cotye rege Thracum venerunt, pecuniam ad
 7 redimendum filium aliosque obsides adportantes. Eis in
 senatum introductis et id ipsum argumenti prætendentibus
 orationi, non sua voluntate Cotyn bello iuvisse Persea, quod
 obsides dare coactus esset, orantibusque, ut eos pretio, quan-
 tum ipsi statuissent patres, redimi paterentur, responsum ex
 8 auctoritate senatus est, populum Romanum meminisse amicitiae,
 quæ cum Cotye maioribusque eius et gente Thracum fuisset.
 9 Obsides datos crimen, non criminis defensionem esse, cum
 Thracum genti ne quietus quidem Perseus, nedum bello
 10 Romano occupatus, timendus fuerit. Ceterum, etsi Cotys
 Persei gratiam prætulisset amicitiae populi Romani, magis,
 quid se dignum esset, quam quid merito eius fieri posset,
 11 æstimaturum; filium adque obsides ei remissurum. Beneficia
 gratuita esse populi Romani; pretium eorum malle relinquere

3, 1 in singulos x septuagenos quinque 2 magistri 4, 4 et 5, 1 ha-
 beret nihil regis tracum obsidibus (*Gryn.* haberet. Bitis regis Thracum
 filius cum obsidibus) *Videntur excidisse huiusmodi quædam: nihil detra-*
hens habere sineret; Bithys (Zonar. IX, 24); sed de forma orationis
nihil definio. 6, 1 hæc tanta legati *Mg. Em. 625 (Gryn. hæc acta,*
legati) 2 rege tractum 3 filium filiosque obsides 7, 2 et in id ipsut
 3 orationis *Gron.* 4 prætio 8, 2 tracum fuisse 9, 1 tracum genti neque
 uī neque eiusdem quidem perseus 11, 1 beneficia grauitate esse 2 præ-
 tium | male relinq. re (*sic*)

in accipientium animis quam præsens exigere. Legati tres
 nominati, T. Quinctius Flaminius, C. Licinius Nerva, M. Caninius
 Rebilus, qui obsides in Thraciam reducerent, et Thracibus
 munera data in singulos binum milium æris. Bithys, cum 12
 ceteris obsidibus a Carseolis accersitus, ad patrem cum legatis
 missus. Naves regiae captæ de Macedonibus, inuisitæ ante
 magnitudinis, in campo Martio subductæ sunt.

Hærente adhuc non in animis modo, sed pæne in oculis 43
 memoria Macedonici triumphi, L. Anicius Quirinalibus trium-
 phavit de rege Gentio Illyriisque. Similia omnia magis visa 2
 hominibus quam paria. Minor ipse imperator, et nobilitate
 Anicius cum Æmilio et iure imperii prætor cum consule con-
 latus; non Gentius Perseo, non Illyrii Macedonibus, non
 spolia spoliis, non pecunia pecuniæ, non dona donis comparari
 poterant. Itaque sicut præfulgebat huic triumphus recens, 3
 ita apparebat ipsum per se intuentibus nequaquam esse con-
 temnendum. Perdomuerat intra paucos dies terra marique 4
 ferocem, locis munimentisque fretam gentem Illyriorum; regem
 regiaeque omnes stirpis ceperat. Transtulit in triumpho multa
 militaria signa spoliaque alia et suppellectilem regiam, auri 5
 pondo XX et VII, argenti X et VIII pondo, denarium X tria
 milia, et CXX milia Illyrici argenti. Ante currum ducti 6
 Gentius rex cum coniuge et liberis et Caravantius frater regis
 et aliquot nobiles Illyrii. De præda militibus in singulos qua- 7

3 legati transnominatus quintus idaminimus *Gryn., Frob. II.* (Flami-
 ninus), *Kreyss.* (tres). (*Gryn.* legati nominati T. Quinctius Flaminius.
De prænominis Quinctii dubitatur.) 5 rebilius | traciā | traciibus 12,
 1 bitis 3 inuisitate (*Gryn.* inusitatæ) XLIII, 1, 1 herente | nomi-
 nanimis | pene 2 memoriam 3 illyrisq. 2, 3 cum cons. consulatus
 5 spolia sponsiliis | non pecuniæ macedonicæ *Sigon.* (*Gryn.* non
 pecunia Macedonicæ) | dono donis 3, 1 regens 2 nequamquam 4,
 2 ferocis | monumentisque *Kreyss.* (*Gryn.* locisque munitis) | fretam re-
 gem illyriorum 3 omnis | *Gryn.* in triumphum 4 aliam in triumpho et
 suppellectilem 5, 2 Argenti numerus corruptus est. *Gron.* ∞ et nouem
 6, 3 aliquod | illyri

dragenos quinos denarios, duplex centurioni, triplex equiti, sociis nominis Latini, quantum civibus, et sociis navalibus
 8 dedit, quantum militibus. Lætior hunc triumphum est secutus miles, multisque dux ipse carminibus celebratus. Sestertium ducenties ex ea præda redactum esse, auctor est Antias, præter aurum argentumque, quod in ærarium sit latum; quod quia unde redigi potuerit, non apparebat, auctorem pro re
 9 posui. Rex Gentius cum liberis et coniuge et fratre Spoletium in custodiam ex senatus consulto ductus, ceteri captivi Romæ in carcerem coniecti; recusantibusque custodiam Spoletinis,
 10 Iguvium reges traducti. Relicum ex Illyrico prædæ ducenti viginti lembi erant de Gentio rege capti; eos Coreyræis et Apolloniatis et Dyrrachinis Q. Cassius ex senatus consulto tribuit.

44 Consules eo anno, agro tantum Ligurum populato, cum hostes exercitus numquam eduxissent, nulla re memorabili gesta, Romam ad magistratus subrogandos redierunt, et primo comitali die consules crearunt M. Claudium Marcellum, C. Sulpicium Gallum. Deinde prætores postero die L. Iulium, L. Apuleium Saturninum, A. Licinium Nervam, P. Rutilium Calvum, P. Quinctilium Varum, M. Fonteium. His prætoribus duæ urbanæ provinciæ sunt decretæ, duæ Hispaniæ, Sicilia ac
 3 Sardinia. Intercalatum eo anno; postridie Terminalia *Kalendæ* intercalariæ fuerunt. Augur eo anno mortuus est C. Claudius; in eius locum augures legerunt T. Quinctium Flaminium.
 4 Et flamen Quirinalis mortuus Q. Fabius Pictor. Eo anno

7, 3 latini quintum 8, 2 milix multoque | hs cc ex 3 antiantias 9, 1 coniugem 3 recusantibusqui | spolentinis 4 igiturnum *Turnebus* 10, 1 ex inlyrico *Fort.* Reliqui ex Illyrica præda 2 gentio recaptos coreyrei *Mg. Em. 626* (*Gryn.* erant: de G. rege captos eos Coreyræis) 3 et dyrræinisque cassius XLIV, 1, 1 ligurum optato 2 *Crev.* nusquam 4 marcellum et sulpicium 2, 2 nerua 3 calnum | quintilium 3, 1 postridie | terminalia intercalaria et fuerunt *Crev.* (Kal.) et *Weiss.* (intercalariæ; *Gryn.* intercalares) 3 legerunt tullium quintium flaminenum (*Gryn.* Flaminium) 4, 1 m. fabius *Sigon.*

rex Prusia venit Romam cum filio Nicomede. Is, magno comitatu urbem ingressus, ad forum a porta tribunalque Q. Cassi prætoris perrexit, concursuque undique facto, deos, 5 qui urbem Romam incolerent, senatumque et populum Romanum salutatum se dixit venisse, et gratulatum, quod Persea Gentiumque reges vicissent, Macedonibusque et Illyriis in dicionem redactis, auxissent imperium. Cum prætor senatum ei, si 6 velit, eo die daturum dixisset, biduum petiit, quo templa deum urbemque et hospites amicosque viseret. Datus, qui circum- 7 duceret eum, L. Cornelius Scipio quæstor, qui et Capuam ei obviam missus fuerat, et ædes, quæ ipsum comitesque eius benigne reciperent, conductæ. Tertio post die senatum adiit; 8 gratulatus victoriam est; merita sua in eo bello commemoravit; petiit, ut votum sibi solvere, Romæ in Capitolio decem maiores hostias et Præneste unam Fortunæ, liceret; ea vota pro victoria populi Romani esse; et ut societas secum renovaretur, 9 agerque sibi de rege Antiocho captus, quem nulli datum a populo Romano Galli possiderent, daretur. Filium postremo Nicomedem senatui commendavit. Omnium, qui in Macedonia imperatores fuerant, favore est adiutus. Itaque cetera, quæ 10 petebat, concessa; de agro responsum est, legatos ad rem inspiciendam missuros. Si is ager populi Romani fuisset nec cuiquam datus esset, dignissimum eo dono Prusiam habituros esse. Si autem Antiocho non paruisse et eo ne populi 11 quidem Romani factum appareret, aut datum Gallis esse,

3 comitum urbem | atoruma porta tribunalque cassi 5, 1 concu/q. undique 3 persea getumque reges uenissent 4 illyris 6, 2 petit 7, 2 eum cornelius scipio q. tor qui 8, 1 senatu | agit *Drak.* (*Gryn.* adit) 2 commemorabitur petit 9, 1 societas et secum 2 anthioco | datum p. r. galli possideret 4 macedoniam 5 fuerat fauor est 10, 3 missuros is ager *Kreyss.* (*Gryn.* si ager) *Excidisse quædam puto et sic scriptum fuisse:* si is ager populi Romani factus esset, cum Antiochi fuisset *Em. 627* 4 datus est 11, 1 antioci non peruissent eo ne — factum apparat aut datum gallis esset *Mg. Em. 627* (*sed ibi scripsi:* Antiochi non fuisse, *nondum invento paruisse.*) (*Gryn.* si autem Antiochi non fuisset, eo ne p. q. R. factum apparere: aut si datus Gallis esset)

ignoscere Prusiam debere, si ex nullius iniuria quidquam ei datum
 12 vellet populus Romanus. Ne cui detur quidem, gratum esse
 donum posse, quod eum, qui det, ubi velit, ablaturum esse
 13 sciat. Filii Nicomedis commendationem accipere. Quanta
 cura regum amicorum liberos tueatur populus Romanus, docu-
 14 mento Ptolemæum Ægypti regem esse. Cum hoc responso
 Prusia est dimissus. Munera ei ex * sestertiis iussa dari et
 15 vasorum argenteorum pondo quinquaginta. Et filio regis
 Nicomedi ex ea summa munera dari censuerunt, ex qua
 Masgabæ, filio regis Masinissæ, data essent; et ut victimæ
 aliæque, quæ ad sacrificium pertinerent, seu Romæ seu Præ-
 neste immolare vellet, regi ex publico, sicut magistratibus
 16 Romanis, præberentur; et ut ex classe, quæ Brundisi esset,
 naves longæ viginti adsignarentur, quibus uteretur. Donec ad
 17 classem dono datam ei rex pervenisset, L. Cornelius Scipio
 ne ab eo abscederet, sumptumque ipsi et comitibus præberet,
 18 donec navem conscendisset. Mire lætum ea benignitate in se
 populi Romani regem fuisse ferunt; munera sibi ipsi emi non
 sisse; filium iussisse donum populi Romani accipere. Hæc de
 19 Prusia nostri scriptores. Polybius eum regem indignum
 maiestate nominis tanti tradit; pileatum, capite raso, obviam
 ire legatis solitum libertumque se populi Romani ferre: ideo

3 ignosceret | deberet 12, 1 ne quo detur qui detur quidem *Muretus*
 (*Fuit quod detur. Gryn. ne quod detur quidem*) 2 vellet *Mg.* 13, 1 felici
 nicomedi *Mg. Em. 627 (Gryn. Facile Nicomedis)* | acciperet quantam
 3 ptolemeum 14, 2 prusiaset dimissum *Weiss. (Gryn. Prusias est di-*
 missus) | ex sestertiis (*Gryn. vacuum spatium post ex reliquit.*) 3 argen-
 teorum pl. et filio 15, 3 masgabæ filiorum regis 4 aliæque q. ad | per-
 tineret seu romæ sub prenesto immolaret vellet 16, 2 (*De interpunc-*
tione proximorum efr. Em. 627) 17, 1 l. cornelio 18, 1 amire lætum
 et ea benignitatem (et tolli iussit *Crev.*) 2 populum r. | fuisse
 ferme munera 3 siesse *Kreyss. (Gryn. munera sibi ipsum emissee:*
 filium) | accepere 19, 1 cum regem | maiestatem 2 pileatum | ob-
 viam legatis 3 libertumq. si pr. ferret ideo *Mg. Em. 628 (Gryn.*
ferre, et ideo)

insignia ordinis eius gerere. Romæ quoque, cum veniret in 20
 curiam, summisisse se et osculo limen curiæ contigisse, et
 deos servatores suos senatum appellasse, aliamque orationem
 non tam honorificam audientibus quam sibi deformem habuisse.
 Moratus circa urbem XXX haut amplius dies in regnum est 21
 profectus, actumque ***

4 eius genere 20, 1 quoque et 2 summissee se et (*præter quattuor pri-*
mas litteras) obscura propter maculam. 21, 1 aut amplius 2 Post ac-
 tumque (*undecimum paginas versum*) duo aut tres versus olim scripti fuisse
 videntur, qui nunc evanuerunt. *Kopitarus* post actumque visus est sibi
 legere in Asia bellum.

Subiicitur subscriptio:

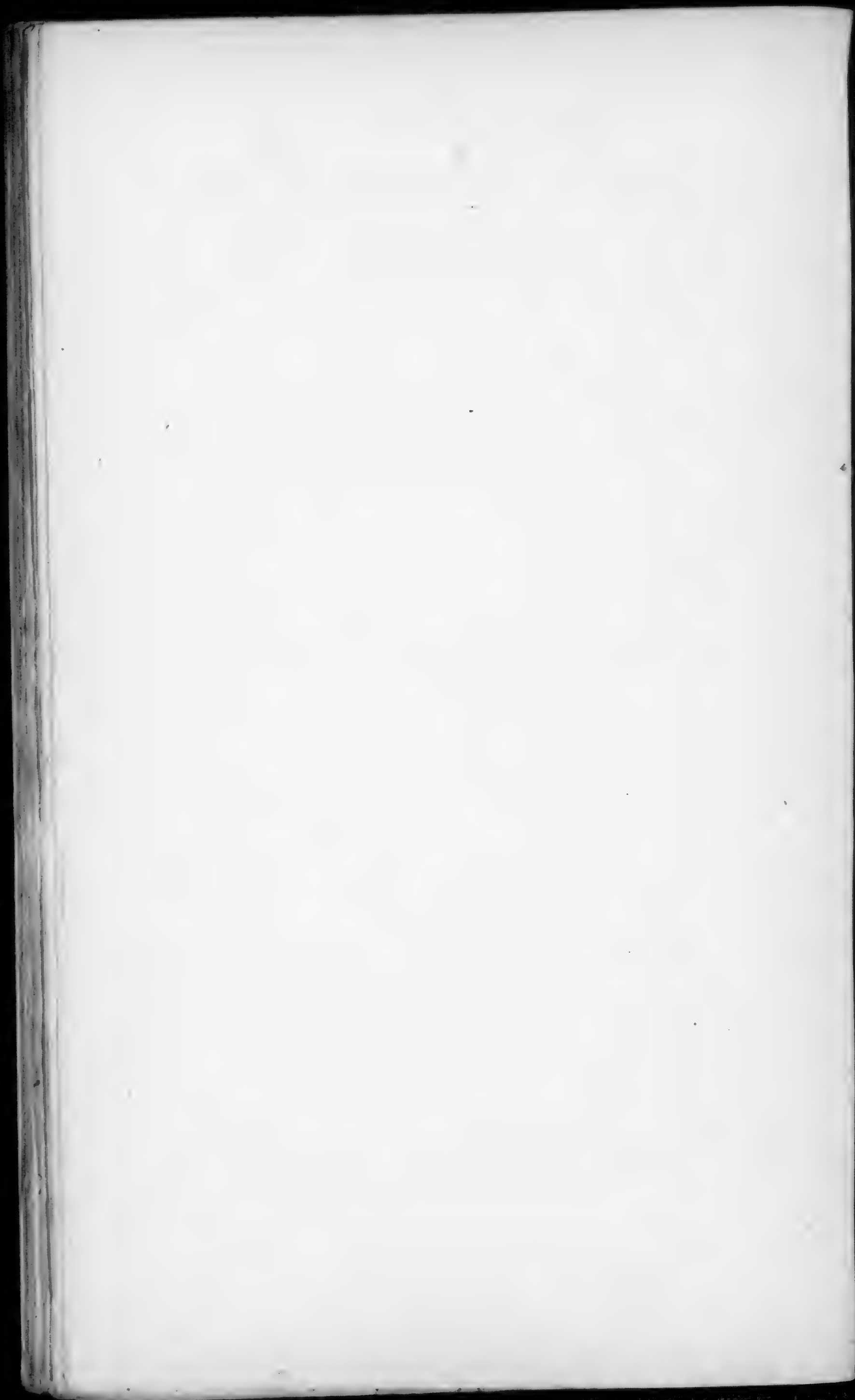
TITI LIVI

AB URBE CONDITA

LIB. XLV EXP.

INC. LIB. XLVI FELICITER

Inter alterum et tertium subscriptionis versum aliis litteris et alio atramento
scriptum est admodum obscure subberti epi dedorostat.

VOLUME 4

PART 2

TITI LIVII
HISTORIARUM ROMANARUM

LIBRI QUI SUPERSUNT.

EX RECENSIONE

Io. Nic. MADVIGII.

EDIDERUNT

Io. Nic. MADVIGIUS ET Io. L. USSINGIUS.

VOL. IV PARS II.

FRAGMENTA LIBRORUM AMISSORUM ET PERIOCHAS
CONTINENS.

HAUNIÆ MDCCCLXVI.

SUMPTIBUS LIBRARIE GYLDENDALIANÆ (F. HEGEL).

TIPIS SCHULTZIANIS.

PRÆFATIO

Io. NICOLAI MADVIGII.

Ad absolvendam Livii editionem libris, qui integri aut pæne integri supersunt, subiungimus fragmenta librorum, qui interciderunt, et omnium periochas, sive epitomas appellare quis mavult. Dubitaveramus, an etiam indicem hominum rerumque apud Livium commemoratorum subiiceremus, quem in Clerici editione inchoatum, a Creverio et Drakenborchio auctum et emendatum, Kreyssigius, Weissenbornius, alii repetierunt. Visum est molestæ operæ multum, utilitatis parum fore, si indice tam copioso recudendo voluminis et pondus et pretium augeremus, quum præsertim, qui eius usum cum nostra editione coniungere vellent, facillime separatim eum comparare possent. Itaque fragmentis et periochis nihil adiecimus nisi eorum, quæ in singularum particularum præfationibus ita commemorata sunt, ut possit aliquis ea memoriæ obscure obversantia quærere, indiculum.

Fragmenta, quæ appellantur, perdiligenter nuper perlustravit Martinus Hertzius¹⁾, alia ex ordine tollens, alia addens, cuius rationes ubi probamus (quod in plerisque fit), nihil opus est hic dici. Quod tamen Charisius aut Nonius frequenter aut multis locis apud Livium aliquid reperiri scribit, quod etiam in libris servatis exstat, fragmentorum numerum his testimoniis augere noluimus, nec magis e Cassiodori chronico hic ponenda iudicavimus, quæ e Livii libris repetita iure creduntur, nomine tamen eius presso, quam quæ apud alios scriptores permulta e Livii libris derivata suspicari possumus. Priscianus XVIII § 292 p. 1208 P. non *assertio* scripsit, sed *asserri* (quod exponitur *trahi*), locos significans a Weissenbornio indicatos (add. III, 45, 2) et fortasse alios. De ceteris perpauca dicemus.

¹⁾ De T. Livii fragmentis commentationis partic. I et II. Vratislaviæ 1864 (in ind. scholar. acad. Vratisl.).

Fr. 8 id posuimus, quod solum e grammaticorum locis constat, Livium adiectivum posuisse *imberbis*, non *imberbus*. Cur autem Hertzius (I p. 11) dubitarit, historicusne significaretur, cuius prænomen (T.) ponitur, an Andronicus, nihil erat causæ in coniunctis et comparatis Varronis, Ciceronis, T. Livii (hoc ordine) auctoritatibus.

Fr. 20 non solum longe ceteris prolixius est, sed totum alius generis. non ab alio scriptore servatum, sed ex ipsis Livianorum librorum foliis aliquot protractum. In eo primum p. 4 v. 11 coniectura nostra utendum fuit. Nam quum in codice esset: *eadem virtus, quæ irritante oppugnaverat, victorem placabiliorem fecit*¹⁾, una littera detracta (*qua*) sententiam restitimus, ut Sertorius dicatur virtute Contrebiensium irritante urbem oppugnasse, eadem victor placabilior factus esse. Quod alii fecerant *irritantes*, perversissime virtus Sertorii dicitur oppugnasse irritantes eademque ipsum placabilem fecisse. Weiskii coniecturam aliis probatam omitto. Eadem pag. v. 13 ab imo *vetera arma* cum Weissenbornio scripsi, v. autem 11 *novaque iis pro novaque viris*, quod geminatione litterarum *ue* ortum puto. Nam quod Niebuhrius viros pro peditibus dictos putat, subiici enim e contrario *equitatum quoque*, dicuntur sic coniunctim *equites virique* (*equi virique*), *vir* quidem per se, subsequente in altero demum orationis membro equitum mentione, nusquam, multoque minus, præcedente hoc: *referre vetera arma milites iussit*, recte *novaque viris* illa significatione subiicitur. Quod v. 9 ab imo sequitur *Fabros cura conquisitos*, non dubito, quin Livius *cum cura* scripserit, ut XXII, 42, 5, XXV, 22, 2, XXVII, 24, 8, XXXV, 9, 4, XXXVIII, 18, 7 et 23, 10, XXXIX, 7, 5; *cura* solum qui de modo rei agendæ posuerit, adiectivo non addito, non reperio. P. 5 v. 20 quid sit *Perpernam in maritimam regionem superponere*, nescio nec videtur ullo aut exemplo aut ratione sic dici, ut aut *præficere regioni* significet aut *in regionem superiorem mittere*; neque superior erat maritima; sed quid lateat, non assequor. Id dubium non est, quin in hac orationis continuatione: *ut, quæ ..... sint, tueri posset, et, si qua occasio detur, ... aggressurum* Livius non posset, sed possit scripserit, ut edidimus. V. 9 ab imo non posse omitti *ab* præpositionem, ab aliis iam intellectum erat; longe enim aliter imperator hostem equitibus (sagittariis, cet.) vexare dicitur. V. 5 probabilius mihi in *iis* suppleri visum est quam *igitur*.

¹⁾ *irritante*, quod Hertzius I p. 7 ponit, neque apud Cancellarium reperio neque apud Niebuhrium.

Fr. 30 retinui; neque enim video, cur Iornandes a Tacito sumpsisse credatur, quod apud Tacitum non dicitur.

In fr. 31 quod significatur incendium, quoniam ex Iulio Obsequ. 125 (65) constat L. Paulo, C. Marcello coss. (50 a. Chr.) accidisse, potius ex libro 108 extremo quam ex 109 sumptum esse, sero animadverti.

Fr. 41 ad Senecam magis pertinet, quod ex *et Livius*, quum particula prorsus abundaret, feci *T. Livius*, quemadmodum Seneca appellare solet.

Fr. 43 retinui recteque a Perizonio apud Appianum pro *Αἰβωνι* substitutum *Αἰωνίω* (*Αἰβίω*) censeo. Nam neque ullo modo probabile est, Libonem, cuius annalem (s. annales) Cicero in epistolis ad Atticum (libr. XIII, 30 et 32) anno 45 a. Chr. scriptis, qui Mummii (a. 146) decem legati fuerint, quærens bis nominat, librum, ut videtur, Attici annali similem et in magistratum hominumque temporibus ordinandis positum, quisquis fuerit, quicquam uberius de rebus a. 43 in Syria gestis (alio opere, quod totum fingitur) narrasse, neque Appianus, qui paucis et communibus auctoribus usus est Latinis, illius scriptoris obscuri et eius ætate oblivione pridem obruti auctoritatem in illa una re seorsum a ceteris commemorasset.

In fr. 49 apud Senecam rhetorem suas. VI et a ceteris et a Bursiano sine ulla varietate scribitur (v. 24): *magnis interim ictus vulneribus, exilio, ruina partium, pro quibus steterat, filia morte, exitu tam tristi atque acerbo*. Et tamen quid apertius, quam non posse aut usquam aut in hac enumeratione eandem rem sic bis significari, ut primum *filia mors* dicatur, deinde superaddatur distinctius *exitus tam tristis atque acerbus*? Filia enim exitus aperte significatur; Ciceronis ipsius neque acerbus (Romano vocis usu, id est, præmaturus) fuit neque inter ea mala, quæ vivus parum viriliter tulit, numerari poterat. Itaque apparet, quum Livius scripsisset *filia exitu t. t. atque ac.*, adscriptum esse *morte* idque male in contextum receptum. — In eodem fragmento extremo codicum scripturæ: *eiusdem fortunæ composito fecisset* nihil propius visum est quam *compos in eo* (inimico) *fecisset*.

Periochas, quas nunc appellamus subscriptionem codicis Nazariani sequentes et usum vocabuli paucis quibusdam aliis exemplis confirmatum (vid. Iahn. præf. p. IX), ad nostrum autem tempus non minus apto nomine *epitomas* appellabant, nuper (1853) O. Iahnus, damnata eiectaque licentia illa, quæ a prima editione per eas grassata erat, exegit ad illius, quem dixi, codicis fidem, vetustate ceteros longe superantis et ab

interpolatione, quæ illos inquinavit, fere liberi, ceterum et verborum non paucis omissionibus et aliis modis mendosi. Ab eius simillimo reliquos, qui fere parum accurate collati sunt, sic ortos esse, ut pleraque, quæ rectiora subinde videantur habere, facili coniecturæ supplementove debeantur, apparet; neque tamen, ex illo ipso ortos nihil prorsus proprii antiquitus servatum continere, pro certo affirmari potest. Itaque Iahnii exemplum, vocum scribendarum forma ad eam rationem mutata, quam in ipsis Livii libris tenueramus, sic secuti sumus, ut, in quibus meliorem scripturam codices, maxime Nazarianus, aut ipsi aut coniectura adiuti præberent, ea corrigeremus. Quæ aut in omnibus codicibus aut certe in Naz. et plerisque reliquis (nam silentio conferentium credi non potest) omittuntur, inclinatissimis litteris notavimus; itaque quod nemo falli posset, in supplementis manifestarum et parvarum lacunarum recipiendis fuimus liberiores. Aliquoties in minoribus rebus et quæ ad orationis formam pertinent, incertum iudicium facit et ignota eius, qui epitomas confecit, ætas et difficilis, quid sibi in dicendo permiserit, existimatio; nam colori orationis universe ad Livianum exemplum attemperato nonnulla ex inferioris et sui temporis sermone admiscuit. Horum quædam ita manifestam habent notam¹⁾, ut valde miraturus fuerim, ne ad hæc quidem attendisse virum doctum, qui ante paucos annos suspicatus est, ab ipso Livio has epitomas compositas esse, nisi incredibilis videretur, non sensisse eum, quam ab antiquorum scriptorum (historicorum et Livianæ superiorisve ætatis) instituto abhor-

¹⁾ Argentæ ætatis exemplis, partim extremæ, usu defenduntur *captivitas* epit. 72 (Senec. Phil., Tac., cfr. append. disput. nostræ de Asconio p. 7), *citra* pro *sine* durissime positum ep. 126: *citra ullum sanguinem* (prorsus ut apud Tacit. Agric. 35), *cognominari* 30 et 55 et 134 (Plin. Mai.), *ducatus* 96 et 113 (Sueton.), in *totum* 28 et 29 (Colum., Plin. Mai.). Prorsus inusitate dicitur *excipere* tribunatum, militiæ genus (48) aut ducatum (113) pro eo, quod est *suscipere*, etiam dictum est *migrandum esse* (5) pro eo, quod est: *fuerunt, qui dicerent, vix credibiliter fore pro futuram fuisse* (9 extr.). Pro accusativo in tempore indicando, quo Livius ad antiquorum normam vivit, ablativus substituitur in epit. 1 (*regnatum est annis CCLV*, coll. Liv. I, 60, 3, et in longiore epit. libri I ter); accusativus retinetur ep. 4 et 5 (et in longiore libri I semel); quodque Livius *reverti* perfecto tempore dicit, hic fit perpetuo *reversus sum*. Contra constantem Livii usum (vid. Em. Livv. 468) et veram sermonis normam coloniæ deduci dicuntur in Samnio, in agro Sallentino, in agro a Gallis capto (15, 19, 20). Græca forma *Corinthos* dicitur bis 52, *Cypros* 112, sed prave nec Græce 25 *Tarentos*, ut apud Silium Italicum *Tarentus*.

reret totum hoc sua opera in eiusmodi epitomas redigendi consilium, omnis in epitomis rerum delectus et expositio, ne quid dicam de fine periochæ nonæ aut de eo, quod ad epit. 121 annotatur, similibusve indiciis. Ac de rerum delectu ad consilium epitomas conficiendi cum scholarum studiis coniunctum attemperato prudenter scripsit Iahnus in præfatione p. XII, nisi quod has periochas initio cum ipsis Livii libris coniunctim describi solitos putat. Alius enim generis sunt indices collectaneis Plinii et Gellii præpositi. Hæ periochæ eo tempore, quo omnia studia in exiguum orbem contrahebantur, Romanarum autem liberæ rei publicæ rerum cognitio ex solo fere Livii opere hauriebatur, eo consilio scriptæ sunt, ut in quotidiano et scholastico usu integrorum Livii librorum, magnæ molis magnique pretii voluminum, locum tenerent, eaque ipsa videtur fuisse causa, cur narrationes exempla ad rhetorum themata ornanda apta prolixius quam pro reliqua brevitate exciperentur, atque aliorum librorum, nobiles celebratasque fama res tractantium (ut eorum, quibus continebatur bellum Punicum tertium et Achaicum), longiores, aliorum (ut libri 53) breviores conficerentur periochæ, eorum quidem brevissimæ, qui ad Cæsaris iam Augusti tempora pertinentes res haberent motibus et varietate minus insignes minusque fama claras, quam qui in liberæ rei publicæ temporibus versabantur. Hæc qui perpenderit, de nonnullis ex iis locis, quos Iahnus p. XI ab aliena manu postea additos putavit, aliter statuet, velut de extrema parte periochæ 49 et periochæ 99. Nec, quæ primæ periocharum formæ postea superaddita sunt, omnia aliena manu addita credo, sed quædam aut fortasse pleraque ab ipso periocharum confectore. Conferent aliquid ad hæc declaranda et confirmanda, quæ a me ante aliquot annos Danice exposita de epitoma Livii paulo aliter ab homine quarti, ut opinor, sæculi, Granio Liciniano instituta alio tempore exterorum cognitioni commendabo. Plures homines similem in Livii libris operam sumpsisse, vel ex duabus epitomis libri primi apparet, quarum posterior forma et copia cum ceteris magis congruit. Nunc scripturas Iahnianæ editionis a nostris discrepantes omnes indicabimus, notatis nostrarum scripturarum fontibus et auctoritatibus, paucaque, quæ notabilia videbuntur, breviter commemorabimus.¹⁾

¹⁾ N codicem Nazarianum significat, r recentiores omnes pluresve, quos Iahnus c notat. Numeri Arabici versus ab initio periochæ numeratos significant, nisi ubi additur paginæ nota (p.); ibi enim ab initio paginæ numerantur.

Perioch. Lib. I (alt.) v. 20 om. Ancus Martius (p. 15) 3 Voces Hic tentandæ scientiæ ... ab Attio protinus factum sine uncis supra (p. 14 v. 4 ab imo) inter institutas renovavit et regnavit annis XXIV interponuntur. (Pravo loco positas esse notavit Iahn.) II, (p. 16) 10 tales trecentos esse coniuratos in mortem ipsius regis. quorum (Nr. Verba subditicia id declarant, quod iam in tales significatur.) 24 perferret id neglexisset (unus ex r; ceteri codd. perferret et negl.) (p. 17) 1 præterea adversus .... Veientes * et (Mg.) III, 3 capita VIII milia 19 inposuit. raptō .. occidit (Mg. Prave dicitur necessitatem imposuit sine genitivo, qui longe seiunctus facile transiit in occidit.) IV, 2 tribuni * * plebis V, 4 merere (Nr. Cfr. Liv. XXVII, 11, 15.) 15 in acie Clusinarum *, hoc (Mg. Codd. r stetissent aut starent, supplemento minus probabili.) VII, 8 accusatione. cum telluris hiatu tota ad ultimum territa patria foret, tunc (Nr. Nihil tale præcessisse, ipsa verba in præaltam voraginem urbis Romanæ ostendunt.) 10 præcipitavit ita expletam. (r. N præcipitavit expletat) (p. 20) 2 lege sua damnatus (Mg. Nr lege lata) IX, 15 consules in senatu legendo observaverunt (Mg. ex N: in senatum observaverunt; r in senatu observ. Agitur non de legendo senatu, sed de rogando.) 16 Apulos Etruscos (r) 26 his X, (p. 22) 1 (Distributiva vox quaterni ostendit, qui eam posuerit, de utroque collegio et augurum et pontificum, de quo apud Livium agitur, cogitasse.) XII, 6 Britios XIII, 5 Romam (N. Cfr. per. VII, v. 9) XIV, 11 his XVIII, 5 om. erat (r) XIX, 3 profectus — iussit ... nolebant — infelicitate (Rectior sententia illa interpunctione fieri videtur; sed sic divellere verba nemo Latinus poterat.) 13 viveret! iterum (Mg.; r iterumque. Iahnii scriptura pravam habet sententiam: Tum enim iterum —.) XX, 11 Viridomaro (Sig. Nr Vertomaro. Paulo post non duo, ut Niebuhrius suspicatus est, sed tria lustra condita periocharum auctorem significasse, ostendit, quod primo lustro, non priore subiicitur; cfr. perioch. III init. Et fuerunt censores a. 235, 230, 225, 220, qui omnes in librum XX incidunt.) 18 agro de Gallis (r; N agro Gallis) XXI, 1 secundi facta * * narrat et (Mg. Et actum et acta et ortum addita videntur, quum initia, quod Iahnii feliciter restituisse videtur, corruptum esset. Transitus mutari vix potest; itaque narrantur verum videtur.) 12 permagna vexatione (Nr) XXII, 4 signibus errore 12 hostem * adversis (Ald., etsi is territum .. militem.) 13 pugnare committeret (r) 26 et sine uncis (Mg.) XXIII, 6 Barcinæ (r) 9 essent. nucibus ... vixerunt (et r, vixerint ed. pr.) 19 Publio et * * T. Manlio (Iahn.) XXV, 15 ingentem se virum (N. Civem patremque gerere Claudia-

num dixisse, captivum Senecam, principem Plinium min., lexica demonstrant; consulem talem gerere dixit Valer. Max. IV, 1, 4 (coll. VII, 7, 7), eodemque modo dicitur a Terentio præbere strenuum hominem, a Quintiliano exhibere civilem virum similiaque a Iustino; nec multum distat, quod apud Valerium Maximum, Senecam, Tacitum, Plinium frequens est, agere bonum parentem de eo, qui reapse sit. Cicero gerere se honeste, aliquo pacto dicit cum adverbio aut alia modi significatione, Horatius et Livius etiam adiectivum posuerunt, medium se gerere, quemadmodum postea alii; substantivo adiuncto gerere se ducem qui dixerit, quærendum est; nam apud Iustinum, qui solus testis erat, XXXII, 3, 1 Isep codices suos omnes secutus regem gerebat edidit. Nec tamen hæc defendunt, quod apud eundem XXXVIII, 5, 5 ediderunt, acerbius gerant.) XXVIII, 16 his 25 creatus. Africam (Mg. Vid. Em. Liv. 214; præf. vol. II, 2 p. VII et XII; append. disputat. de Asconio p. 4 de est post us omisso.) XXIX (p. 32) 21 amicitiam (Nr) 23 Galade regno errore? 31 Claudio collegæ (et annotatur, in r esse Livio collegæ; videtur Iahnii in N reperisse Claudius collegæ.) XXX (p. 33) 7 itaque (r; N idque) 17 bello, quo (Mg. N et ex r unus bello qui) | Insubrium (N) 18 dum (Iahn.) XXXI, 2 causa errore 8 petierunt post pacem Carthaginensibus datam quadragesimo anno [ab urbe condita] paucis mensibus [cœptum est autem anno quingentesimo quinto]. cum (Weiss.) 13 ferri * quoque (N) XXXII, 6—7 navali prælio Attalo rege ... maritimam oram *. (Mg.; bello pro prælio cod. Gudianus apud Gron.) XXXIII, 2 ille sine uncis (om. r) XXXIV, 4 orsus est, * * ceteriore errore? 6 his XXXV, 8 Pyrrhum inquit castra (Interpungendo significavi, non magis hic accusativum cum infinitivo ab verbo, quod est inquit, pendere quam v. c. apud Liv. XXXIX, 10, 2.) 16 sollicitabant, cum a p. R. descivisset bello (Mg. e vest. N: sollicitabat a p. R. descivisse et bellum; edd. vulgo descivit et bello) 17 Philopœmenen (r) 18 cum societate * iuncta A. S. r. b. G. intulisset, complures (Mg.) XXXVI, 5 his XXXVII, 5 Regillus om. prænomine (Mg.) XXXVIII, 6 refertur (Nr. Similiter pluralem verbi numerum referri ad substantivum et sententiam subiectorum loco posita apud Tacitum Ann. VI, 9 (15): constantia orationis et quia repertus erat, qui ... eo usque potuere, Siesbye admonet.) XL, 1 nobilissimum errore? (p. 38) 1 his 6 necatus est, ... devenit (Duker) XLII, 7 Perseo * eventu (ed. pr.) XLIII, 5 Romanarum (Nr, sed vereor, ne mendum sit.) XLIV, 3 minantes ut (Perzion.) 9 confingeret, * prædixit (Translatum ad imperatorem videtur, quod eius permissu P. Sulpicius Gallus fecit.) 10 erat (r; N erit supra

scripto a) | Illyricorum (nescio quis editor) 15 Illyricorum | quia is 16 his XLV, 9 Romanum * faverant (Mg. Iahn. regi) 12 redacta Æmilii (interp.) XLVI, (p. 41) 4 dimittebatur, a Roma * interemit (Romanis r, profugus Mg. Gronovius elapsus supplebat.) 5 receptus (Mg. Cfr. ad XXVIII v. 25) | L. Æmilii Paulus, q. P. v., mortuus. cuius ..... solveretur. Pomptinæ (Mg. e Nr: Æmilio Paulo... mortuo) XLVII, 6 alter Ægypto (ed. pr.) 16 magistratum * * inire (Drak.) XLVIII, 5 Masinissam, re vera contra (Mg. N Masinissam regem contra) (p. 42) 6 ita populum concitavit (Nr ita concitavit) 10 nam pauper (r. N nam ut supra scripto et. Græcorum est καὶ γὰρ.) 13 qui sine uncis (Gron.) 14 strato sine linteis (Periz.) 15 æris decus (Orelli; r æris decies. V. 16 pro solere scribendum fortasse esse oportere, iam aliis in mentem venit.) 18 prædes sine uncis (Mg. Prædes ortum videtur ex pr. et vades et cum vera scriptura coniunctum.) 36 etiam periculum (N etiannun. Cfr. Hundii Tursell. II, 585.) (p. 43) 10 [et si gustaret] (Neque ad mandere quemquam gustare adscripsisse puto, quod Iahnus præf. XI suspicatur, neque unde si in N ortum sit, sic apparet; ceteri enim et gustare. In mentem venit et siccum gustare panem; nam facile cu, ceu ante gu omitti poterat; sed inutiliter mandere et gustare coniunguntur. Fuitne: mandere siccum panem tantum solito?) XLIX, 17 devicit (Mg. Devinco, ut nemo unquam dixit; vinco, evinco, pervinco dicitur; evicit propius codicum scripturæ est quam pervicit, quod editiones habent ab antiquo aliquo editore ortum.) 22 oppidum facerent (Gron.) (p. 44) 38 detectam sibi (Periz.) L, 6 cum III legatos .... ad Romanos misissent (Mg. e N: cum in legatos .... ad Romanos missi essent. Ex III natum in, tum legatos factum ex legati.) 7 his 9 Cato eam in legationem, nec (r; in ex m natum.) 16 etiam † versus in senectia (Mg. Nervorum in hac re propria apud antiquos mentio; versus in senectam, quod r habent, prave per se, de nonagenario ridicule dicitur.) 17 eius [maximus natu Micipsa Gulussa Mastanabal, qui e. G. l. e. erat.] P. (edd. vett. Addita hæc vix esse possunt nisi ab ipso periocharum auctore. Et potuit maximus scribi nominaque ei accommodari, non animadverso, hæc usque ad divisit continuari.) (28 Rectius futurum fuisse Romanos auxiliis Duker annotat. Mihi in mentem venit rem Romanorum auxilio; sed melius erat auxiliis.) 30 suffragantibus plebeis (Periz.) (p. 48) 1 creatus sine est (quidam r?) LI, 1 passus (unus ex r, ed. pr.) 16 Achaicis (Gron.) 17 consilio (nescio quis editor) LII, 1 qui auxilio (Nr) 13 Vatilium (r) LIII, 5 Acilius om. C. (Hertzius. Codd. ciulius) LV, 13 accidit * mane (unus ex r) LVII, 3 a sine uncis (Delrius) 4 ad septe-

nos (ed. pr.) 9 deprehendit, si (Mg. N depre si. Ferri nequit: Quem deprehendit, si... esset.) 14 ea sine uncis (ed. Froben. 1535) 16 ex hisce... dona se daturum (Gron. N ex his se... se dat.) LVIII, 14 senatus. ante... consularis, quia in (r) LX, 9 senis cum triente (Mg. e vest. Nr: sexis et triente; cfr. Ascon. in Pison. p. 124 Hot., Schol. Bob. ad Cic. pro Sest. c. 25, etsi hi trientes plurali numero dicunt, ut Cicero ipse pro Sest.) LXI, 6 agros * populi (ed. pr.) LXVI, 3 sustinere voluit, vinctus (r? edd. vett. Noluit — sic enim Nr — additum est non animadversa periodi continuatione.) LXVII, 7 nulla defectus nota. (Utriusque prælii locus indicatus erat hac fere forma: primum prælium ad * factum est, secundum ad Arausionem aut aput Arausionem, unde nata in codd. aprausionem et similia.) 18 in belli casus se Teutonis coniunxerunt (Mg. e vest. codicum: inbellicosisseteutonis [N], inbellicosisseteutonis [r]. In belli casus Cimbros se cum Teutonis coniunxisse, admodum ex abundanti dicitur et prave, quasi prudentes imminens periculum caverint; loci significatio aptissima est nec in discursatione tumultuaria barbarorum mirari debemus regionem tam longe ab Hispaniæ finibus remotam.) LXVIII, 1 [maritimos prædones id est] piratas. (Utrum in N additiciu sit, et r ostendunt, omittentes, quæ nos omisimus, et ordo verborum. Inferior et media ætas vulgo piratas appellabat.) 8 Athesim * * castellum (Supplementum idem Iahnio placuerat, nisi quod parvam manum scripsit. Legionem in hac re appellat Plinius H. N. XXII, 6.) 16 primus culleo (Nr) LXIX, 7 † magnos (Puto a scriptore positum pro eo, quod est: audiendo magnos viros et legendo libros eorum.) 12 secundam errore LXXI, 7 coitus (Duk.) LXXIII, 2 venit L. (r) 7 inrupisset (Froben. 1531) LXXV, 7 Lucanus (ed. pr.) LXXVI, 6 cæsis... Italicis Silo (Mg., coniectura fortasse non necessaria. Sed auctor eius rei vix verum est, etsi longe discedit belli.) LXXVII, 2 libertinique * distribuerentur (Mg. Edd. vulgo in tribus.) LXXIX, 2 cum † sex (Nihil esse mendi ostendit Gran. Licin. p. 11 Pertz.) 9 potuissent (Omnes codd. Reditur ad bellum.) LXXX, 8 transiebant (r, ed. pr.) 11 C. L. Cæsaribus (Cæsare codd. omn., et edd. vett.) 19 omne errore LXXXI, 2 expugnaret (N) LXXXII, 9 incursiones (ed. pr.) LXXXVIII, 1 cum *, exercitu (r) 11 id est... occideret sine uncis (cfr. Iahn. præf. p. XI) LXXXIX, 1 † quem Cossuram adpulerant (Mg. ex r: qui coreyram apulerat) (p. 62) 6 (Pro mtam Mommsen H. Rom. II p. 335 ed. 3 Æsernium, coll. Strab. V, 238.) XCIII, 7 Bithynia M. Aurelius .....victus; resque... Sertorium * * omnibus (Ussing.) 9 fuit, * et (Mg. Guelf. fuit quos ab, r fuit quod et ab) XCV,

2 (*Num Capua? Siesbye*) XCVI, 4 M'. Antonio (*codd. omnes*) 7 ad Marcum translatus (*Guelf., Lov. 2, Periz.*) XCVII, 7 milia (r) 8 facti, † sic ut Pompeius .... Romano, .. restituerunt (*Mg.*) XCVIII, 12 id est ... reliquerunt *sine uncis* (*cf. LXXXVIII extr.*) CIII, 3 † cum intrasset et uxorem * maximi (*Gron.*) (p. 66) 11 Pompeius de liberis Mithridatis Tigrane et Tigranis filio (*Gron.*) CIV, 6 inter alios res gerente (*Mg. ex Nr.*: alios exerente; *alii r* exercente. Res gerere *de tali opera nemo dixit.*) 11 unam ex his civitatibus (*Nr.* id est: qui unam ex his civitatem efficiunt) 16 patiebatur a suis regno * Romam (*Duk. r* regno pulsus) CVI, 6 eius qui in Treveris præerat, Q. Ciceronis (*Mg. e codd.*: eius qui ... qcicero. *De qui pro quoi scripto vid. Em. Liv. p. 286. Necessario ad eius auditur legionis.*) CVII, 3 *om.* frustra (*Duk.*) 7 Cn. Pompeius † legatus et a senatu consul (*Mg. e vest. codicum*: pompeio legato et a senatu consul) 9 umquam *. quæstione (r) CIX, 5 mitteretur, M. Antonius et Q. Cassius ... urbe pulsi sunt, mandatumque ... caperet. C. Cæsar (*codd. omnes, quorum in scriptura quomodo sententiæ cohærent, iam Drakenborchio in mentem venerat.*) CX, 10 ab hostibus navibus (*ed. pr.*) CXI, 7 Variannis (*Iac. Gron.*) CXII, 8 infensus est (*Gron.*) | inlacrimavit. * sine (*Gron.*) CXIV, 1 Pompeianorum errore | 7 honestæ morti vocem * adiecit (*Iahn.*) CXVI, 4 præstitere, et quod (*codd.*) (p. 71) 5 adfectanti * potestas (*ed. pr. Poterat etiam suppleri facientibus.*) 14 † Chamates humillimæ (*Sigon.*) CXVII 22 * ominibusque prosperis exceptus * et nomen (*unus ex r. Poterat etiam scribi exceptus est et.*) CXX, 2 occisus esse errore 6 profugisset [et cæsus] iussu (*Mg. Quid lateat in cæsus, quod in r post venerat ponitur, nescio.*) CXXII, 1 parum *sine uncis* (*Xyland.*) CXXIV, 6 altera dein die victus (*Mg. Altera die esset postera, etsi inusitate diceretur; sed plures dies interiecti sunt.*) CXXV, 1 Antonio — provinciæ ... positæ ei cesserant — reversus (*Mg. Nr. ... ex parte positæ recesserat*) CXXVII, 10 inpediret, expostulatam cum eo pacem (*Mg. Nr inpediret eo postulatam cum pacem. Aut id efficitur, quod posui, historia confirmante, aut: cum eo postulatu amicorum pacem. Nam postulatam pacem facere, non addito, a quo postulata sit, nihil est.*) CXXIX, 4 Pompeius in Siciliam (*Mg.*) CXXXIV, 3 † cum ille conventum (*Lacuna esse videtur. Etiam census a Galliis actus pro eo, quod est Galliarum aut per Gallias, mire dicitur.*) 5 Crasso * refertur (*Sigon.*) CXLI, 2 Chumstinctus et Auctius (*Mg. De prænominibus et altero nomine non est cur dubitetur; prius nomen quod fuerit, incertum.*)

Ad ea, quæ in præfationibus ad scripturas commendandas

refellendasve diximus, supplenda corrigendave quædam in indice huic fasciculo adiecto posuimus suis locis; cetera non tanti erant, ut seorsum ponenda viderentur. Itaque hic primum emendationes quasdam sub nostro aliorumve nominibus positas, in quo genere non subinde errare difficillimum est, prioribus auctoribus post repertis restituimus; deinde paucis locis novam emendationem, quæ certa reperta videbatur, adhibuimus; postremo errores quosdam typographi correximus editis demum voluminibus animadversos.

Restat, ut, peracto toto hoc negotio Liviano, quoniam collegæ coniunctissimo et amicissimo, qui laboris et suscipiendi suasor et perficiendi socius fidelis fuit, gratias agere minus decet in ea præfatione, quam eius quoque nomine scribam, O. Siesbyo, ex discipulo non paucos iam annos amico, meritissimum testimonium perhibeam operæ assidue, diligenter, scienter mihi in hoc labore commodatæ admonitionisque sæpe utilissime adiunctæ, quæ omnia ita mihi grata sunt, ut reliquam tamen gratiam multo vincat benevolentiae candidæ et infucatæ constantia.

Scrib. Hauniae a. d. VIII Id. Ian. a. MDCCCLXVI.

ADDENDA ET CORRIGENDA IN SUPERIORIBUS VOLUMINIBUS.

I. Hæ emendationes sub iis, quæ hic adscribimus, nominibus ponendæ erant: I, 7, 5 aversas, eximiam quamque (Stroth), 27, 1 fuerat (Bauer), 27, 8 item (Weiss.), 35, 3 quispiam (Kleine), 40, 5 tumultuosissimæ (Bauer) 59, 5 parte præsidio relictæ (Buettner), II, 2, 3 offenderet (Bauer), III, 33, 8 est (Dæring), 56, 12 in quod (Crev.), IV, 60, 8 videret (Bauer), V, 15, 11 esse, quando (Dær.), 46, 2 Gabino cinctu cinctus (Weiss.), VII, 25, 2 [consulatum] (Dær.), XXI, 27, 4 latiore (Bauer), 28, 5 [nantem] (Dær.), 44, 9 contemptu mortis (Stroth), XXII, 10, 6 antidea ac.... faxitur (Stroth), XXVI, 3, 4 [non] (Dær.), 19, 4 aut ut per (Bauer), 22, 8 (Dær.: concussa sint), XXVIII, 22, 2 fuerat (Dær.), XXX, 10, 14 [ac... navigia] (Dær.).

II. Hi loci aliter scribendi videntur:

I, 43, 4 probabiliter Siesbye *infra* pro *intra* scribendum suspicatur.

II, 36, 3 quod scribitur: *quanquam haud sane liber erat religione animus, verecundia tamen maiestatis magistratum timorem vicit, ne in ora hominum pro ludibrio abiret*, mire pro religione substituitur timor idque tam ambigue, ut timor, ne in ora hominum veniret, victus dici videatur, quod contra hic timor verecundiaque vicit religionem. Itaque aut *et timor vicit* scribendum est aut potius, prorsus sublato *timorem*, quod additum est, quum non animadverteretur vincendi verbum ad religionem referri, sic scribendum: *verecundia maiestatis magistratum vicit, ne cet.* Significatur enim verecundia simul famam et risum vitans.

II, 55, 10 in præpositioni unci detrahendi sunt; vid. XXIII, 32, 3 et XXXVI, 21, 7.

De III, 7, 5 et 8, 7 et 24, 5 vid. præf. I, 2 p. IV.

III, 16, 4 prorsus egregie Forchhammer (in Ephemerid. Philolog. Danice editarum vol. II p. 267) ex corrupta hac codicum scriptura: *mansuetum id malum et per aliorum quietem malorum semper exoriens tumque esse peregrino timore sopitum videbatur* (pro qua ut aliqua sententia et orationis forma esset, cum Kreyssigio *tum quoque esse* scripsimus, in verbum *esse* prave incumbente pondere) una littera mutata eruit: *m. i. malum et per al. quietem mal. semper exoriens tum quiesse, peregr. t. sopitum, vid.* Rectissime inter se hæc referuntur, *malum* per aliorum quietem exoriens nunc (ipsum) quiesse aliis turbatis. Accedat igitur hoc exemplum ceteris verbi *quievi* et adiectivi *quietus* distractione litterarum corruptorum, quæ in præfatione vol. IV, 1 p. XIII posuimus.

III, 67, 11, ubi *vidimus* subesse Welzium intellexerat, recte Forchhammer littera *q* prorsus sublata scribi iubet: *Esquillas vidimus ab hoste prope captas et scandentem in aggerem Volscum. Hostem nemo summovit; in nos viri, in nos armati estis.* Sic enim hæc coherent superponunturque superioribus: *Adversus nos — mons.* Contraria inter se referuntur *hostem* et *in nos*.

De V, 44, 7 et 55, 1 dictum est præf. I, 2 p. IV, de V, 46, 9 præf. II, 1 p. XXIX ad XXIV, 46, 1, de IX, 29, 10 præf. II, 2 p. XI ad XXVII, 15, 9.

VIII, 9, 12 Siesbye monuit, necessario in significatione rei sæpius factæ, sequente imperfecto, scribendum esse: *quacunque equo invectus esset* (pro *est*), subiecto de uno eventu: *ubi vero corrui*.

X, 31, 8 pro *terram* scribendum *terra*; vid. præf. III, 1 p. XXVIII ad XXXV, 21, 3.

XXI, 33, 11 probabiliter Bauer: *nec a montanis*.

XXII, 26, 7 e codicum scriptura *cumque invicto* recte Bauer effecit: *cum æque invicto a civibus hostibusque animo*.

XXIII, 39, 3 pro *Bæotius* (Put. *boeusotius*) scrib. *Bæotus*; vid. præf. II, 2 p. XIV et III, 1 p. XX.

III. Errores typorum præter eos, qui in singulis fasciculis iam notati sunt, his locis tollendi sunt, ut sic scribatur, quemadmodum hic inclinatis litteris indicabitur:

Vol. I p. 1 pag. 16 v. 13 *circumagerent* 23, 4 ab imo *belli audisse* (sublato commate) 33, 12 *regem* 47, 2 ab imo *ad aliud* 102, 15 *Tribuni plebi* 142, 21 *Iam* 169, 10 ab imo *ferarumque* 179, 7 ab imo *avumque* 187, 9 *concilium* 208, 3 ab imo *peiore* 258, 7 *tribunicia* 289, 15 *Nova*

Vol. I p. 2 pag. 159 v. imo *supplici* 221, 8 ab imo
quum 249, 18 *hominum*
 Vol. II p. 1 pag. 159, 11 ab imo *Romanis* 203, 17 *quam*
 Vol. III p. 2 pag. 181, 10 *Acilio quum* (sublato commate)
 Vol. IV p. 1 pag. 49, 2 *sed etiam apud* 50, 8 *esse*.
 248, 2 *ab ortu* 255, 16 *Synnadis*

Titi Livii

librorum, qui interciderunt, fragmenta.

Ipsa Livii verba iisdem, quibus in superioribus voluminibus, typis descripta sunt, minoribus aliorum scriptorum loci, in quibus testis citatur Livius, quidque apud eum scriptum fuerit, universe indicatur. Quorum fragmentorum numeris asteriscus additur, tantum coniectura (fere ex perichis ducta) ad certos libros referuntur, cetera apertis testimoniis.

Ex lib. XII.

1*) Pyrrhus unicus pugnandi artifex magisque in proelio quam bello bonus. *Serv. ad Virgil. Æn. I, 456.*

Ex lib. XIII.

2) Privato nos tenuissemus. *Priscian. XV, 1009 Putsch.*

3*) Curribus falcatis usos esse maiores, et Livius et Sallustius docent. *Serv. ad Virgil. Æn. I, 476.*

Ex lib. XVI.

4*) Sichæus Sicharbas dictus est; Belus, Didonis pater, Methres; Carthago a Carthada, ut lectum est in historia Pœnorum et in Livio. *Serv. ad Virgil. Æn. I, 343.*

5*) Carthago est lingua Pœnorum nova civitas, ut docet Livius. *Serv. ad Æn. I, 366. Cfr. Solin. c. 27.*

6*) Bitias classis Punicæ fuit præfectus, ut docet Livius. *Serv. ad Æn. I, 738.*

Ex lib. XVII.

7) Pridie Nonas. Pridie Idus. *Priscian. XIV, 992 Putsch.*

Ex lib. XVIII.

8) Imberbis (tertia declinatione). *Charis. I, 74 Putsch. Grammat. incert. Putsch. 2789. Grammat. incert. apud Barthium Advers. XXXVII, 14.*

Livius ex rec. Madvigii. VIII.

9*) Serpentis quoque a T. Livio curiose pariter ac facunde relatæ fiat mentio. Is enim ait in Africa apud Bagradam flumen tantæ magnitudinis fuisse, ut Atilii Reguli exercitum usu amnis prohiberet; multisque militibus ingenti ore correptis, compluribus caudæ voluminibus elisis, quum telorum iactu perforari nequiret, ad ultimum ballistarum tormentis undique petitam silicem crebris et ponderosis verberibus procubuisse, omnibusque et cohortibus et legionibus ipsa Carthagine visam terribiliorem; atque etiam cruore suo gurgitibus imbutis corporisque iacentis pestifero afflatu vicina regione polluta Romana inde summovisse castra. Adiecit, beluæ corium centum et viginti pedum in urbem missum. *Val. Max. I, 8 ext. 19.*

Ex lib. XIX.

10*) Tertii ludi (sæculares) fuerunt, Antiate Livioque auctoribus, P. Claudio Pulchro, L. Iunio Pullo consulibus. *Censorin. de die nat. 17.*

11*) Est in Livio, quod, quum quidam cupidus belli gerendi a tribuno plebis arceretur, ne iret, pullos iussit afferri; qui quum missas non ederent fruges, irridens consul augurium ait: „Vel bibant“, et eos in Tiberim præcipitavit. Inde navibus victor ex Africa revertens in mari cum omnibus, quos ducebat, exstinctus est. *Serv. ad Virgil. Æn. VI, 198.*

Ex lib. inter XI et XX.

12) Dic mihi: quum sæpenumero in Romanis historiis legatur, Livio auctore, sæpissime in hac urbe exorta pestilentia infinita hominum millia deperiisse, atque eo frequenter ventum, ut vix esset, unde illis bellicosis temporibus exercitus potuisset adscribi, illo tempore deo tuo Februario minime litabatur? an etiam cultus hic omnino nihil proderat? Illo tempore Lupercalia non celebrabantur? Nec enim dicturus es, hæc sacra adhuc illo tempore non cœpisse, quæ ante Romulum ab Euandro in Italiam perhibentur illata. Lupercalia autem propter quid instituta sint, quantum ad ipsius superstitionis commenta respectant, Livius secunda decade loquitur; nec propter morbos inhibendos instituta commemorat, sed propter sterilitatem, ut ei videtur, mulierum, quæ tunc acciderat, exsolvendam. *Ex Gelasii Papæ epist. adversus Andromachum in Baronii annal. eccles. ad a. 496 num. 35.*

Ex lib. XLIX.

13*) De quartorum ludorum (sæcularium) anno triplex opinio est. Antias enim et Varro et Livius relatos esse prodiderunt L. Marcio Censorino, M. Manilio consulibus, post Romam conditam anno sexcentesimo quinto. *Censorin. de die nat. 17.*

Ex lib. LVI.

14) Q. Pompeium morbum excusasse ferunt, ne, quum interesset deditioni, animos Numantinorum irritaret. *Priscian. XVIII, 1198 Putsch.*

Ex lib. LXXVII.

15*) Καὶ παρελθὼν (Σύλλας) εἰς τὴν πόλιν ὕπατος μὲν ἀποδείκνυται μετὰ Κοῖντου Πομπηίου, πεντήκοντα ἔτη γεγονώς, γαμῆ δὲ γάμον ἐνδοξότατον Καικιλίαν τὴν Μετέλλου θυγατέρα τοῦ ἀρχιερέως. Ἐφ' ᾧ πολλὰ μὲν εἰς αὐτὸν ἦδον οἱ δημοτικοί, πολλοὶ δὲ τῶν πρώτων ἐνεμέσων, οὐκ ἄξιον ἡγούμενοι τῆς γυναικὸς, ὃν ἄξιον ὑπατείας ἔκριναν, ὥς φησὶν ὁ Τίτος. *Plut. Sulla 6.*

16*) Μέλλοντος ἐν Πρώμῃ τοῦ ἐμφυλίου ἐγείρεσθαι πόλεμον ἄλλα τε πολλὰ Λιούτιος καὶ Διόδωρος ἱστορήσαν καὶ ἐξ ἀνεφέλου τοῦ ἀέρος καὶ αἰθρίας πολλῆς ἦχον ἀκουσθῆναι σάλπιγγος ὁξύν ἀποτεινούσης καὶ θρηνώδη τὸν φθόγγον, καὶ τοὺς μὲν ἀκούσαντας ἅπαντας ἐκφρονᾶς ὑπὸ τοῦ δέους γενέσθαι, τοὺς δὲ Τυρρῶνῶν μάντις μεταβολὴν τοῦ γένους καὶ μετακόσμησιν ἀποφύνασθαι σημαίνειν τὸ τέρας εἶναι μὲν γὰρ ἀνθρώπων ὀκτὼ γένη, διαφέροντα τοῖς ἡθεσιν ἀλλήλων, ἐκάστῳ δ' ἀφωρίσθαι χρόνον ὑπὸ τοῦ θεοῦ συμπεραινόμενον ἐνιαυτοῦ μεγάλου περιόδῳ τῆς δ' οὖν προτέρας περιόδου τελευτώσης καὶ ἐτέρας ἐνισταμένης κινεῖσθαι τι σημεῖον ἐκ γῆς ἢ οὐρανοῦ θαυμάσιον, ἢ δὴλον εὐθὺς τοῖς ταῦτα σεφοῖς γίνεσθαι, ὅτι καὶ τρόποις ἄλλοις καὶ βίοις ἄνθρωποι γεγονάσι χρώμενοι καὶ θεοῖς ἤττον τῶν προτέρων μέλοντες. *Planudis excerpt. Dionis in A. Maii script. vet. nov. coll. II, 548; (Dio Cass. ed. Bekk. fr. 102, vol. I, 91;) cfr. Suidas v. Σύλλας.*

17*) Sulla quum primum ad urbem contra Marium castra movisset, adeo læta exta immolanti fuisse scribit Livius, ut custodiri se Postumius haruspex voluerit, capitis supplicium subiturus, nisi ea, quæ in animo Sulla haberet, diis iuvantibus implevisset. *Augustin. de civ. dei II, 24.*

Ex lib. LXXXIII.

18*) Eversis quippe et incensis omnibus cum oppido (Ilio) simulacris solum Minervæ sub tanta ruina templi illius, ut scribit Livius, integrum stetisse perhibetur. *Augustin. de civ. dei III, 7.*

Ex lib. XCI.

19*) Hoc (ad Lauronem) primum prælium inter Sertorium et Pompeium fuit. Decem millia hominum de Pompeii exercitu amissa et omnia impedimenta, Livius auctor est. *Frontin. Strateg. II, 5, 31.*

20*) (*E codice rescripto Vaticano post Brunsum et Iuvenatium [1773] exscripsit Niebuhrius ediditque cum Ciceronis orationum pro Fonteio et pro Rabirio fragmentis Romae 1820.*) Nocte tamen insequenti ipso pervigilante in eodem loco alia excitata turris prima luce miraculo hostibus fuit. Simul et oppidi turris, quæ maximum propugnaculum fuerat, subrutis fundamentis, dehiscere ingentibus rimis, et tu..... o.....um igni cœpit; incendiique simul et ruinæ metu territi Contrebienses de muro trepidi refugerunt, et, ut legati mitterentur ad dedendam urbem, ab universa multitudine conclamatum est. Eadem virtus, qua inritante oppugnaverat, victorem placabiliorem fecit. Obsidibus acceptis pecuniæ modicam exegit summam, armaque omnia ademit; transiugas liberos vivos ad se adduci iussit; fugitivos, quorum maior multitudo erat, ipsis imperavit, ut interficerent; iugulatos de muro deiecerunt.

Cum magna iactura militum quattuor et quadraginta diebus Contrebia expugnata, relictoque ibi L. Insteio cum valido præsidio, ipse ad Hiberum fluvium copias adduxit. Ibi hibernaculis secundum oppidum, quod Castra Ælia vocatur, ædificatis, ipse in castris manebat; interdum conventum sociarum civitatum in oppido agebat. Arma ut fierent pro copiis cuiusque populi, per totam provinciam edixerat; quibus inspectis referre vetera arma milites iussit, quæ aut itineribus crebris aut oppugnationibus et præliis inutilia facta erant, novaque iis per centuriones divisit. Equitatum quoque novis instruxit armis, vestimenta quoque, præparata ante, divisa et stipendium datum. Fabros, cura conquisitos, undique exciverat, quibus, officina publica instituta, uteretur, ratione inita, quid in singulos dies effici posset. Itaque omnia simul instrumenta belli parabantur; neque materia artificibus, præparatis ante omnibus enixo civitatum studio, nec suo quisque operi artifex deerat. Convocatis deinde omnium populorum legationibus et civitatum, gratias egit, quod, quæ imperata essent in pedestres copias, præstitissent; quas ipse res in defendendis sociis, quasque in oppugnandis urbibus hostium gessisset, exposuit, et ad

reliqua belli cohortatus est paucis edoctos, quantum Hispaniæ provinciæ interesset, suas partes superiores esse. Dimisso deinde conventu, iussisque omnibus bono animo esse, atque in civitates redire suas, principio veris M. Perpernam cum viginti milibus peditum, equitibus mille quingentis, in Ilercaonum gentem misit, ad tuendam regionis eius maritimam oram, datis præceptis, quibus itineribus duceret ad defendendas socias urbes, quas Pompeius oppugnaret, quibusque ipsum agmen Pompei ex insidiis adgrederetur.

Eodem tempore et ad Herennuleium, qui in isdem locis erat, litteras misit, et in alteram provinciam ad L. Hirtuleium, præcipiens, quemadmodum bellum administrari vellet: ante omnia, ut ita socias civitates tueretur, ne acie cum Metello dimicaret, cui nec auctoritate nec viribus par esset. Ne ipsi quidem consilium esse ducere adversus Pompeium. Neque in aciem descensurum eum credebatur; si traheretur bellum, hosti, cum mare ab tergo provinciasque omnes in potestate haberet, navibus undique commeatus venturos, ipsi autem, consumptis priore æstate, quæ præparata fuissent, omnium rerum inopiam fore. Perpernam in maritimam regionem †superpositum, ut ea, quæ integra adhuc ab hoste sint, tueri possit, et, si qua occasio detur, incautos per tempus adgressurum. Ipse cum suo exercitu in Berones et Autricones progredi statuit, a quibus sæpe per hiemem, cum ab se oppugnarentur Celtiberæ urbes, inploratam esse opem Pompei conpererat, missosque, qui itinera exercitui Romano monstrarent; et ab ipsorum equitibus vexatos sæpe milites suos, quocumque a castris per oppugnationem Contrebiæ pabulandi aut frumentandi causa progredierentur. Ausi tum quoque erant Arvacos in partes sollicitare. Editio in iis exemplo, belli consilium se initurum, utrum prius hostem, utram provinciam petat, maritimamne oram, ut Pompeium ab Ilercaonia et Contestania arceat, utraque socia gente, an ad Metellum et Lusitaniam se convertat.

Hæc secum agitans Sertorius præter Hiberum amnem per pacatos agros quietum exercitum sine ullius noxa duxit. Profectus inde in Bursaonum et Cascantinorum et Graccuritanorum fines, evastatis omnibus proculcatisque segetibus, ad Calagurim Nasicam, sociorum urbem, venit, transgressusque amnem propinquum urbi, ponte facto, castra posuit. Postero die M. Masium quæstorem in Arvacos et Cerindones misit ad conscribendos ex iis gentibus milites, frumentumque inde Contrebiam, quæ Leucada appellatur, comportandum, præter quam urbem opportunissimus ex Beronibus transitus erat, in quacunque regionem ducere exercitum statuisset; et C. Insteium, præfectum equitum, Segoviam et in Vaccæorum gentem ad equitum conquisitionem misit, iussum cum equitibus Contrebiæ sese opperiri. Dimissis iis ipse profectus, per Vasconum agrum ducto exercitu, in confinio Beronum posuit castra. Postero die cum equitibus prægressus ad itinera exploranda, iusso pedite quadrato agmine sequi, ad Vareiam, validissimam regionis eius urbem, venit. Haud inopinantibus iis noctu advenerat. Undique equitibus et suæ gentis et Autricorum

Ex lib. XCIV.

21) Livius in libro nonagesimo quarto Inarimen in Mæoniæ partibus esse dicit; ubi per quinquaginta millia terræ igni exustæ sunt. Hoc etiam Homerum significasse vult. *Serv. ad Virgil. Æn. IX, 715.*

Ex lib. XCVII.

22*) Triginta quinque millia armatorum (fugitivorum a Crasso victorum) eo prælio interfecta cum ipsis ducibus Livius tradit, receptas quinque Romanas aquilas, signa sex et viginti, multa spolia, inter quæ fascēs cum securibus. *Frontin. Strateg. II, 5, 34.*

Ex lib. XCVIII.

23*) Λιούσιος δ' εἰρηκεν, ὥς οὐδέποτε Ῥωμαῖοι πολεμίοις ἀποδέοντες τοσούτῳ πλήθει παρετάξαντο· σχεδὸν γὰρ οὐδ' εἰκοστὸν, ἀλλ' ἔλαττον ἐγένοντο μέρος οἱ νικῶντες τῶν ἡσσημένων. *Plutarch. Lucull. 28.*

24*) Φησὶ δὲ ὁ Λιούσιος ἐν μὲν τῇ προτέρᾳ μάχῃ πλείονας, ἐν δὲ ταύτῃ γνωριμωτέρους πεσεῖν καὶ ληφθῆναι τῶν πολεμίων. *Plutarch. Lucull. 31.*

Ex lib. XCIX.

25*) Primo quidem centum habuit Creta civitates, unde Hecatompolis dicta est, post viginti quattuor, inde, ut dicitur, duas, Gnosson et Hierapytnam, quamvis Livius plures a Metello expugnatas dicat. *Serv. ad Virgil. Æn. III, 106.*

Ex lib. CII.

26*) Livius de morte Mithridatis: Quod quum diluisset. *Agrætius de Orthogr. 2267 Putsch.*

27*) Καὶ γὰρ ἀλούσης τῆς πόλεως περὶ τρίτον μῆνα, τῇ τῆς νηστείας ἡμέρᾳ, κατὰ τὴν ἐνάτην καὶ ἑβδομηκοστὴν καὶ ἑκατοστὴν Ὀλυμπιάδα ὑπατεύνοντων Γαῖου Ἀντωνίου καὶ Μάρκου Τυλλίου Κικέρωνος οἱ πολέμιοι μὲν εἰσπεσόντες ἔσφαττον τοὺς ἐν τῷ ἱερῷ· οἱ δὲ πρὸς ταῖς θυσίαις οὐδὲν ἤττον ἱερουργοῦντες διετέλουν, οὔτε ὑπὸ τοῦ φόβου τοῦ περὶ τῆς ψυχῆς οὔτε ὑπὸ τοῦ πλήθους τῶν ἤδη φονευμένων ἀναγκασθέντες ἀποδρᾶναι, πᾶν δ' ὅτι δέοι παθεῖν, τοῦτο παρ' αὐτοῖς ὑπομῖναι τοῖς βωμοῖς κρεῖττον εἶναι νομίζοντες ἢ παρελθεῖν τι τῶν νομίμων. Ὅτι δὲ οὐ λόγος ταῦτα μόνον ἐστὶν ἐγκώμιον ψευδοῦς εὐσεβείας ἐμφανίζων, ἀλλ' ἀλήθεια, μαρτυροῦσι πάντες οἱ τὰς κατὰ Πομπήιον πράξεις ἀναγράψαντες· ἐν οἷς καὶ Στράβων καὶ Νικόλαος καὶ πρὸς τοῦτοις Τίτος Λιούσιος, ὁ τῆς Ῥωμαϊκῆς ἱστορίας συγγραφεύς. *Ioseph. Antiq. Iud. XIV, 4, 3.*

Ex lib. CIII.

28) Horrendus magis est, perimit qui corpora, carbo.

Urit hic inclusus, vitalia rumpit apertus.

Hunc veteres quondam variis pepulere medelis.

Tertia namque Titi simul et centesima Livi

Charta docet, ferro talem candente dolorem

Exsectum, aut potō raporum semine pulsum,

Infecti dicens vix septem posse diebus

Vitam produci; tanta est violentia morbi.

Q. Seren. Sammon. de medic. 39. vs. 725 sqq.

Ex lib. CV.

29*) Formam totius Britanniae Livius veterum, Fabius Rusticus recentium eloquentissimi auctores, oblongae scutulæ vel bipenni assimulavere. *Tacit. Agric. 10.*

30*) Britanniae licet magnitudinem olim nemo, ut refert Livius, circumvectus est, multis tamen data est varia opinio de ea loquendi. *Iornandes de rebus Getic. cap. 2.*

Ex lib. CLIX.

31*) Septingentesimo condicionis suæ anno quattuordecim vicos

eius (Romæ) incertum unde consurgens flamma consumpsit; nec unquam, ut ait Livius, maiore incendio vastata est; adeo ut post aliquot annos Cæsar Augustus ad reparationem eorum, quæ tunc exusta erant, magnam vim pecuniæ ex ærario publico largitus sit. *Oros. VII, 2.*

32*) Cæsar, Rubicone flumine transmeato, mox ut Ariminum venit, quinque cohortes, quas tunc solas habebat, cum quibus, ut ait Livius, orbem terrarum adortus est, quid facto opus esset, edocuit. *Oros. VI, 15.*

Ex lib. CXI.

33*) Primus hostem percussit nuper pilo sumpto primo C. Crastinus. *Scholiastes Lucani ad Phars. VII, 471.*

34*) Ἐν δὲ Παταρίῳ Γάιος Κορνήλιος, ἀνὴρ εὐδόκιμος ἐπὶ μαντικῇ, Λιουίου τοῦ συγγραφέως πολίτης καὶ γνώριμος, ἐτιγχανεν ἐπ' οἰωνοῖς καθήμενος ἐκείνην τὴν ἡμέραν. Καὶ πρῶτον μὲν, ὡς Λιουίος φησι, τὸν καιρὸν ἔγνω τῆς μάχης, καὶ πρὸς τοὺς παρόντας εἶπεν, ὅτι καὶ δὴ περαίνεται τὸ χροῖμα καὶ συνίασιν εἰς ἔργον οἱ ἄνδρες· αὐτοῖς δὲ πρὸς τῇ θείᾳ γενόμενος καὶ τὰ σημεῖα κατιδὼν ἀνήλατο μετ' ἐνθουσιασμοῦ βοᾶν „Νικᾶς, ὦ Καῖσαρ“. Ἐκπλαγέντων δὲ τῶν παρατυχόντων περιελὼν τὸν στέφανον ἀπὸ τῆς κεφαλῆς ἐνωμότως ἔφη μὴ πρὶν ἐπιθήσεισθαι πάλιν, ἢ τῇ τέχνῃ μαρτυρῆσαι τὸ ἔργον. Ταῦτα μὲν οὖν ὁ Λιουίος οὕτω γενέσθαι καταβεβαιοῦται. *Plutarch. Cæs. 47.*

Ex lib. CXII.

35*) Interea, sicut dixit Livius, oppressus est Tubero et Pansa; fugerunt ad Pompeium, quum quærentur. Inter has moras supervenit Curio ad Africam. *Scholiastes Gronov. in Cic. pro Lig. ed. Orellii p. 415.*

36) Castra quoque diversis partibus Cassius et Bogud adorti haud multum afuere, quin opera perrumperent. *Priscian. VI, 686 Putsch. Cfr. V, 643, ubi ex lib. CXIV citatur nomen Bogudis.*

37) Quo tempore firmandi regni Bogudis causa exercitum in Africam traicere conatus sit. *Priscian. ibd.*

38) Cassius gessisset cum Trebonio bellum, si Bogudem trahere in societatem furoris potuisset. *Priscian. ibd.*

39) Legati, quos rex miserat, duo fuerunt, quorum unus erat Dioscorides et alter Serapio. Ex his unus occisus est, ut Titus Livius meminit libro quarto belli civilis. *Scholiastes Lucani ad Phars. lib. X, 471.*

40) Arsinoe soror Ptolemæi fuit. Hanc Ganymedes quidam spado puellæ acceptissimus in castra Achillæ perduxit, cuius iussu Achillas

occisus est et exercitui præpositus Ganymedes. Hunc postea Cæsar, victis Ægyptiis, in triumpho duxit, ut meminit Livius in libro quarto belli civilis. *Id. ad X, 521; ad cf. v. 519.*

41*) Quadraginta millia librorum Alexandriæ arserunt. Pulcherrimum regiæ opulentiae monumentum alius laudaverit, sicut T. Livius, qui elegantiae regum curæque egregium id opus ait fuisse. *Seneca de tranquill. anim. 9.*

Ex lib. CXIII.

42) Et ipse circa Palpud oram tuebatur. *Priscian. VI, 687 Putsch.*

Ex lib. XCIV.

43*) Ὡς μὲν τισι περὶ τοῦ Βάσσου δοκεῖ, Λιουίῳ δ' ὅτι τῆς Πομπηίου στρατιᾶς γενόμενος καὶ μετὰ τὴν ἥτταν ἰδιωτεύων ἐν Τύρῳ διέφθειρέ τινος τοῦ τέλους, καὶ διεχρήσαντο τὸν Σέξτον καὶ τῷ Βάσσῳ σφαῖς ἐνεχείρισαν. *Appian. Bell. Civ. III, 77 (e coni. Perizonii; codd. Λίβωνι).*

44*) Optarem illud mihi contingere, quod T. Livius scribit de Catone: Cuius gloriæ neque profuit quisquam laudando, nec vituperando quisquam nocuit, quum utrumque summis præditi fecerint ingeniis. Significat autem M. Ciceronem et C. Cæsarem, quorum alter laudes, alter vituperationes supra dicti scripsit viri. *Hieronym. prol. lib. II. in Hoseam.*

Ex lib. CXVI.

45*) Ἦν τι τῇ Καίσαρος οἰκίᾳ προσκείμενον, οἷον ἐπὶ κόσμῳ καὶ σεμνότητι τῆς βουλῆς ψηφισαμένης, ἀκρωτήριον, ὡς Λιουίος ἱστορεῖ. Τοῦτο ὄναρ ἢ Καλπουρνία θεασαμένη καταβρόχνην ἔδοξε ποτνιαῖσθαι καὶ δακρύειν. Ἡμέρας δ' οὖν γενομένης ἔδεῖτο τοῦ Καίσαρος, εἰ μὲν οἷόν τε, μὴ προσελθεῖν, ἀλλ' ἀναβαλέσθαι τὴν σύγκλητον κ. τ. λ. *Plutarch. Cæs. 63.*

46*) Malum omen est, quoties Ætna, mons Siciliæ, non fumum, sed flammarum egerit globos; et, ut dicit Livius, tanta flamma ante mortem Cæsaris ex Ætna monte defluxit, ut non tantum vicinæ urbes, sed etiam Regina civitas, quæ multo spatio ab ea distat, afflaretur. *Serv. ad Virgil. Georg. I, 472.*

47*) Quod de Cæsare maiori vulgo dictitatum est et a T. Livio positum, in incerto esse, utrum illum nasci magis rei publicæ profuerit an non nasci, dici etiam de ventis potest. *Seneca Nat. Quæst. V, 18.*

Ex lib. CXVIII.

48) Adversus interfectores C. Cæsaris ultoribus manum comparans concibat. *Priscian IX, 865 Putsch.*

Ex lib. CXX.

49*) M. Cicero sub adventum triumvirorum urbe cesserat, pro certo habens, id quod erat, non magis Antonio eripi se quam Cæsari Cassium et Brutum posse. Primo in Tusculanum fugit, inde transversis itineribus in Formianum, ut ab Caieta navem conscensurus, proficiscitur. Unde aliquoties in altum provectum quum modo venti adversi retulissent, modo ipse iactationem navis, cæco volvente fluctu, pati non posset, tædium tandem eum et fugæ et vitæ cepit, regressusque ad superiorem villam, quæ paulo plus mille passibus a mari abest, „Moriar“ inquit „in patria sæpe servata“. Satis constat servos fortiter fideliterque paratos fuisse ad dimicandum; ipsum deponi lecticam, et quietos pati, quod sors iniqua cogeret, iussisse. Prominenti ex lectica præbentique immotam cervicem caput præcisum est. Nec satis stolidæ crudelitati militum fuit; manus quoque, scripsisse aliquid in Antonium exprobrantes, præciderunt. Ita relatum caput ad Antonium, iussuque eius inter duas manus in rostris positum, ubi ille consul, ubi sæpe consularis, ubi eo ipso anno adversus Antonium, quanta nulla unquam humana vox, cum admiratione eloquentiæ auditus fuerat. Vix attollentes præ lacrimis oculos homines intueri trucidata membra eius poterant. — Vixit tres et sexaginta annos, ut, si vis afuisset, ne immatura quidem mors videri possit. Ingenium et operibus et præmiis operum felix; ipse fortunæ diu prosperæ et in longo tenore felicitatis magnis interim ictus vulneribus, exsilio, ruina partium, pro quibus steterat, filiæ exitu tam tristi atque acerbo, omnium adversorum nihil, ut viro dignum erat, tulit præter mortem; quæ vere æstimanti minus indigna videri potuit, quod a victore inimico nihil crudelius passus erat, quam quod eiusdem fortunæ compos in eo fecisset. Si quis tamen virtutibus vitia pensarit, vir magnus ac memorabilis fuit, et in cuius laudes exsequendas Cicerone laudatore opus fuerit. *Seneca Rhet. Suasor. VI.*

Ex lib. CXXVII.

50) Quoniam inter Augustum et Antonium reliquiæ adhuc erant

dissensionis, Cocceius Nerva, proavus Nervæ, qui postea imperavit Romæ, mandavit Augusto, ut mitteret, qui de summa rerum tractarent. Ergo missus est Mæcenus cum Agrippa, qui utrumque exercitum in una castra coegerunt, ut ait Livius lib. CXXVII. Intelligendum autem, quod, Fonteio misso ab Antonio, Augustus Mæcenatem et ceteros ad eundem locum emisit. *Acro ad Horat. Sat. I, 5, 29. Eadem Porphyrio ad eundem locum his verbis habet:* Dissensione orta inter Cæsarem Augustum Antoniumque, Cocceius Nerva, avus eius, qui postea Romæ imperavit, petiit a Cæsare, ut aliquem, qui de summa rerum tractaret, mitteret Tarracinam. Et primum Mæcenus, mox et Agrippa congressi sunt, hique pepigerunt fidem confirmatissimam, et in una castra conferri signa utriusque exercitus iusserunt. Hoc et T. Livius lib. CXXVII. refert, excepta Capitonis mentione. *In verbis quædam mutat, re eadem habet scholiastes Cruquianus.*

Ex lib. CXXXIII.

51*) Livius refert, Cleopatram, quum ab Augusto capta indulgentius de industria tractaretur, dicere solitam: „Non triumphabor.“ *Scholiastes Cruquii ad Horat. Od. I, 37, 30. Eadem habent Acro et Porphyrio, hic Græce: Οὐ θριαμβεύσομαι.*

Ex lib. CXXXV.

52*) In cuius apparitionis die, quod epiphania appellatur, Cæsar Augustus in spectaculis, sicut Livius narrat, Romano populo nuntiat, regressus a Britannia insula, totum orbem terrarum tam bello quam amicitii Romano imperio pacis abundantia subditum. *Apponius in Canticum Canticorum (ed. Rom. 1843.) XII, p. 237.*

Ex lib. CXXXVI.

53) Eodem anno ludos sæculares Cæsar ingenti apparatu fecit, quos centesimo quoque anno — is enim terminus sæculi — fieri mos. *Censorin. de die nat. 17.*

Ex incertis libris.

54) Titus Livius, eloquentiæ ac fidei præclarus imprimis, Cn. Pompeium tantis laudibus tulit, ut Pompeianum eum Augustus appellaret, neque id amicitie eorum offecit, *cet. Tacit. Ann. IV, 34.*

55) Vir ingenii magni magis quam boni. *Seneca de ira I, 16 (20).*

56) Profiteor mirari me, T. Livium, auctorem celeberrimum, in historiarum suarum, quas repetit ab origine urbis, quodam volumine sic orsum: Satis iam sibi gloriæ quæsitum, et potuisse se desinere, ni animus inquires pascere operem. *Plinius in præfat. lib. I. Hist. Nat. 16.*

57) T. Livius ac Nepos Cornelius latitudinis (freti Gaditani) tradiderunt, ubi minus, septem millia passuum; ubi vero plurimum, decem millia. *Plinius in præfat. lib. III. Hist. Nat. 4.*

58) Alpes in latitudinem Cornelius Nepos CM, T. Livius tria M stadiorum (patere tradit), uterque diversis in locis. *Plin. Hist. Nat. III, 132 (19, 23).*

59) Livius nominatur etiam inter scriptores, quibus Plinius usus est in *Hist. Nat. libr. VI et VII.*

60) Verba sunt, ut habemus in Livio, imperatoris transfugam recipientis in fidem: „Quisquis es, noster eris.” *Serv. ad Virgil. Æn. II, 148.*

61) Secundum Livium legati pacis caduceatores dicuntur. *Serv. ad Æn. IV, 242.*

62) Livius argentum grave dicit, id est, massas. *Serv. ad Æn. VI, 862.*

63) In hoc summo (promuntorio Circæo) oppidum fuit, quod et Circæum dictum et Circæi. Nam utrumque Livius dixit. *Serv. ad Æn. VII, 10.*

64) Vitanda μακρολογία, id est longior, quam oportet, sermo, ut apud Livium: Legati, non impetrata pace, retro domum, unde venerant, abierunt. *Quintil. Inst. Orat. VIII, 3, 53; Charis. IV, 242 Putsch., apud quem pro abierunt est reversi sunt; itemque apud ceteros grammaticos (Diomedem, Donatum, Pompeium, Claudium Sacerdotem, Isidorum), quos Keilius ad Charisium p. 271 indicat, et apud gramm. inc. in Endlicheri Anal. Gr. p. 31.*

65) Ut Livius inquit, nihil tam sanctum religione tamque custodia clausum, quo penetrare libido nequeat. *Ionas abbas Bob. in vita Scti Columbani (Bedæ Oper. III, p. 201 ed. Col.).*

66) Scimus concessum esse scribentibus, ut iteratione procemii legentium reficiant interdum laborem. Nam et Livius frequenter innovat principia, ut incensa a Gallis urbe, et completis consulibus. *Serv. ad Virgil. Georg. III init.*

67) Livius frequenter „in milites” pro „in singulos milites”. *Priscian. XVIII, 1188 Putsch. (In pedites sic XXXIV, 52, 11, in equites XXXIX, 7, 2, in iugera XXXI, 13, 7.)*

68) Veteres dixerunt „huius genus” et „huius cornus” et „huic genui” et „huic cornui”. Unde et Lucanus . . . et Livius ubique in historia. *Grammat. incertus de nom. et pronome (in Eichenfeldii et Endlicheri analectis gramm.) 47 p. 139. (Genus tenus genitivo casu XLIV, 40, 8.)*

69) Vepres generis feminini, ut Titus Livius: hæc vepres. *Gramm. incert. de generibus nominum apud Haupt. post Ovid. Halieutica p. 102.*

70) Scalper, gen. masculini, sicut culter, ut Titus Livius, quamvis quidam scalprum legant. *Ibd. p. 101. (Videtur significari locus, qui exstat, XXVII, 49, 1.)*

Scriptorum non historicorum fragmenta.

71) Fuit igitur brevitās illa tutissima, quæ est apud Livium in epistola ad filium scripta, legendos Demosthenem atque Ciceronem, tum ita, ut quisque esset Demostheni et Ciceroni simillimus. *Quintil. Inst. Orat. X, I, 39; coll. II, 5, 20.*

72) In hoc malum a quibusdam etiam laboratur; neque id novum vitium est, quum iam apud T. Livium inveniam, fuisse præceptorem aliquem, qui discipulos obscurare, quæ dicerent, iuberet, Græco verbo utens, σκότησον. Unde illa scilicet egregia laudatio: Tanto melior; ne ego quidem intellexi. *Quintil. Inst. Orat. VIII, 2, 18.*

73) T. Livius de oratoribus, qui verba antiqua et sordida consectantur et orationis obscuritatem severitatem putant, aiebat Miltiaden rhetorem eleganter dixisse: Ἐπὶ τὸ ἡδαισιον μαίνονται. *Senec. Controv. IX, 25, p. 259 Burs. (IV, 25, p. 285 Bip.)*

74) T. Livius tam iniquus Sallustio fuit, ut hanc ipsam sententiam („Res secundæ mire sunt vitiis obtentui”) tanquam translata et tanquam corruptam, dum transfertur, obiiceret Sallustio. Nec hoc amore Thucydidis facit, ut illum præferat, sed laudat, quem non timet, et facilius putat posse a se Sallustium vinci, si ante a Thucydide vincatur. *Senec. Controv. IX, 24, p. 249 Burs. (IV, 24, p. 274 Bip.)*

TITI LIVII

PERIOCHÆ OMNIUM LIBRORUM AB URBE CONDITA.

EX LIB. I.

Adventus Æneæ in Italiam et res gestæ. Ascanii regnum Albæ et Silvii et deinceps Silviorum. Numitoris filia a Marte compressa nati Romulus et Remus. Amulius obtruncatus. Urbs a Romulo condita. Senatus lectus. Cum Sabinis bellatum. Spolia opima Feretrio Iovi lata. In curias populus divisus. Fidenates Veientes victi. Romulus consecratus.

Numa Pompilius ritus sacrorum tradidit. Porta Iani clausa.

Tullus Hostilius Albanos diripuit. Trigeminorum pugna. Mettii Fufetii supplicium. Tullus fulmine consumptus.

Ancus Martius Latinos devicit, Ostiam condidit.

Tarquinius Priscus Latinos superavit, circum fecit, finitimos devicit, muros et cloacas fecit.

Servio Tullio caput arsit. Servius Tullius Veientes devicit et populum in classes divisit; ædem Dianæ dedicavit.

Tarquinius Superbus occiso Tullio regnum invasit. Tulliae scelus in patrem. Turnus Herdonius per Tarquinium occisus. Bellum cum Volscis. Fraude Sex. Tarquini Gabii direpti. Capitolium inchoatum. Termini et Iuventæ aræ moveri non potuerunt. Lucretia se occidit. Superbi expulsio. Regnatum est annis CCLV.

[*** *Ancus Martius*¹⁾ Latinis victis montem Aventinum assignavit, fines protulit, Ostiam coloniam deduxit, cærimonias a Numa institutas renovavit. Regnavit annis XXIV.

Lucumo, Demarati Corinthii filius, a Tarquiniis Etrusca civitate Romam venit et in amicitiam Anci receptus Tarquini Prisci nomen ferre cœpit et post mortem Anci regnum excepit. Centum in patres

¹⁾ Alla hæc est periocha initio truncata

allegit, Latinos subegit, ludos in circo edidit, equitum centurias ampliavit, urbem muro circumdedit, cloacas fecit. Occisus est ab Anci filiis, quum regnasset annis XXXVIII. (Hic tentandæ scientiæ Atti Navii auguris causa fertur consuluisse eum, an id, de quo cogitaret, effici posset; quod quum ille fieri posse dixisset, iussisse eum novacula cotem præcidere, idque ab Atto protinus factum.)

Successit ei Servius Tullius, natus ex captiva nobili Corniculana, cui puero adhuc in cunis posito caput arsisse traditum erat. Is censum primum egit, Instrum condidit, quo censa LXXX millia esse dicuntur, pomœrium protulit, colles urbi adiecit Quirinalem, Viminalem, Esquilinum, templum Dianæ cum Latinis in Aventino fecit. Interfectus est a L. Tarquinio, Prisci filio, consilio filiæ suæ Tulliæ, quum regnasset annis XLIV.

Post hunc L. Tarquinius Superbus neque patrum neque populi inssu regnum invasit. Is armatos circa se in custodiam sui habuit. Bellum cum Volscis gessit et ex spoliis eorum templum in Capitolio Iovi fecit. Gabios dolo in potestatem suam redegit. Huius filii Delphos profectis et consulentibus, quis eorum Romæ regnaturus esset, dictum est, eum regnaturam, qui primum matrem osculatus esset. Quod responsum quum ipsi aliter interpretarentur, Iunius Brutus, qui cum eis profectus erat, prolapsus se simulavit et terram osculatus est; idque factum eius eventus comprobavit. Nam quum impotenter se gerendo Tarquinius Superbus omnes in odium sui adduxisset, ad ultimum propter expugnatam nocturna vi a Sexto filio eius Lucretiæ pudicitiam, quæ, ad se vocato patre Tricipitino et viro Collatino, obtestata, ne inulta mors eius esset, cultro se interfecit, Bruti opera maxime expulsus est, quum regnasset annos XXV. Tum consules creati sunt L. Iunius Brutus, L. Tarquinius Collatinus.]

EX LIB. II.

Brutus iure iurando populum adstrinxit, neminem Romæ regnare passurum. Tarquinium Collatinum collegam suum propter affinitatem Tarquiniolorum suspectum coegit consulatu se abdicare et civitate cedere. Bona regum diripi iussit, agrum Marti consecravit, qui campus Martius nominatus est. Adolescentes nobiles, in quibus suos quoque et fratris filios, quia coniuraverant de recipiendis regibus, securi percussit. Servo indici, cui Vindicio nomen fuit, libertatem dedit; ex cuius nomine vindicta appellata. Quum adversus reges, qui, contractis Veientum et Tarquiniensium copiis, bellum intulerant, exercitum duxisset, in acie cum Arrunte filio Superbi commortuus est; eumque matronæ anno

laxerunt. P. Valerius consul legem de provocatione ad populum tulit. Capitolium dedicatum est. Porsenna, Clusinarum rex, bello pro Tarquinii suscepto quum ad Ianiculum venisset, ne Tiberim transiret, virtute Coclitis Horatii prohibitus est, qui, dum alii pontem Sublicium rescindunt, solus Etruscos sustinuit et, ponte rupto, armatus in flumen se misit et ad suos transnavit. Accessit alterum virtutis exemplum a Mucio, qui quum ad feriendum Porsennam castra hostium intrasset, occiso scriba, quem regem esse existimaverat, comprehensus impositam manum altaribus, in quibus sacrificatum erat, exuri passus est dixitque tales trecentos esse. Quorum admiratione coactus Porsenna pacis condiciones ferre, bellum omisit acceptis obsidibus. Ex quibus virgo una Clœlia deceptis custodibus per Tiberim ad suos transnavit et, quum reddita esset, a Porsenna honorifice remissa, equestri statua donata est. Adversus Tarquinium Superbum cum Latinorum exercitu bellum inferentem A. Postumius dictator prospere pugnavit. App. Claudius ex Sabinis Romam transfugit. Ob hoc Claudia tribus adiecta et numerus trium ampliatum est, ut essent viginti una. Plebs quum propter nexos ob res alienum in Sacrum montem secessisset, consilio Menenii Agrippæ a seditione revocata est. Idem Agrippa quum decessisset, propter paupertatem publico impendio elatus est. Tribuni plebis quinque creati sunt. Oppidum Volscorum Corioli captum est virtute et opera Cn. Marcii, qui ob hoc Coriolanus vocatus est. T. Latinus, vir de plebe, quum in visu admonitus, ut de quibusdam religionibus ad senatum perferret, neglexisset, amisso filio, pedibus debilis factus, postquam delatus ad senatum lectica eadem illa indicaverat, usu pedum recepto domum reversus est. Quum Cn. Mercius Coriolanus, qui in exsilium erat pulsus, dux Volscorum factus exercitum hostium urbi admovisset, et missi ad eum primum legati, postea sacerdotes frustra deprecati essent, ne bellum patriæ inferret, Veturia mater et Volumnia uxor impetraverunt ab eo, ut recederet. Lex agraria primum lata est. Sp. Cassius consularis regni crimine damnatus est necatusque. Ilia¹⁾ virgo Vestalis ob incestum viva defossa est. Quum vicini Veientes incommodi magis quam graves essent, familia Fabiorum id bellum gerendum depoposcit misitque in id trecentos sex armatos, qui ad Cremeram præter unum ab hostibus cæsi sunt. App. Claudius cos., quum adversus Volscos contumacia exercitus male pugnatum esset, decimum quemque militum fuste percussit. Res

¹⁾ Oppia Liv. c. 42.

præterea gestas adversus Volscos et Hernicos et Veientes et seditiones inter patres plebemque continet.

EX LIB. III.

Seditiones de agrariis legibus fuere. Capitolium ab exsulis et servis occupatum cæsis his receptum est. Census bis actus est. Priore lustro censa sunt civium capita C VIII millia¹⁾ DCCXIV præter orbos orbisque, sequenti CXVII millia CCXIX.²⁾ Quum adversus Æquos male gesta res esset, L. Quinctius Cincinnatus dictator factus, quum rure intentus operi rustico esset, ad id bellum gerendum arcessitus est. Is victos hostes sub iugum misit. Tribunorum plebis numerus ampliatum est, ut essent decem, tricesimo sexto anno a primis tribunis plebis. Petitis per legatos et allatis Atticis legibus, ad constituendas eas proponendasque decemviri pro consulibus sine ullis aliis magistratibus creati altero et trecentesimo anno, quam Roma condita erat, et ut a regibus ad consules, ita a consulibus ad decemviros imperium translatum. Hi, decem tabulis legum positis, quum modeste se in eo honore gessissent et ob id in alterum quoque annum eundem esse magistratum placuisset, duabus tabulis ad decem adiectis, quum complura impotenter fecissent, magistratum noluerunt deponere et in tertium annum retinuerunt, donec invisio eorum imperio finem attulit libido App. Claudii. Qui quum in amorem Verginiæ virginis incidisset, summisso, qui eam in servitutem peteret, necessitatem patri eius Verginio imposuit, rapto ex taberna proxima cultro, filiam occidendi, quum aliter effici non posset, ne in potestatem stuprum illaturi veniret. Hoc tam magnæ luxuriæ exemplo plebs concitata montem Aventinum occupavit coegitque decemviros abdicare se magistratu; ex quibus Appius, qui præcipue pœnam meruerat, in carcerem coniectus est, ceteri in exsilium sunt acti. Res præterea contra Sabinos et Volscos prospere gestas continet et parum honestum populi Romani iudicium, qui iudex inter Ardeates et Aricinos sumptus agrum, de quo ambigebatur, sibi adiudicavit.

EX LIB. IV.

Lex de connubio patrum et plebis a tribunis contentione magna patribus repugnantibus perlata est. Tribuni plebis²⁾. Aliquot annos res populi Romani domi militiæque per hoc genus magistratus administratæ sunt. Item censores tunc primum creati sunt. Ager

¹⁾ CIV millia Liv. c. 3. ²⁾ CCCXIX Liv. c. 24.

Ardeatibus populi iudicio ablatas, missa in eum colonis, restitutus est. Quum fame populus Romanus laboraret, Sp. Mælius eques Romanus frumentum populo sua impensa largitus est, et ob id factum conciliata sibi plebe, regnum affectans a C. Servilio Ahala magistro equitum iussu Quinctii Cincinnati dictatoris occisus est; L. Minucius index bove aurata donatus est. Legatis Romanis a Fidenatibus occisis, quoniam ob rem publicam occubuerant, statuæ in rostris positæ sunt. Cossus Cornelius tribunus militum, occiso Tolumnio Veientum rege, opima spolia secunda retulit. Mam. Æmilius dictator censuræ honorem, qui antea per quinquennium gerebatur, anni et sex mensium spatio finit; ob eam rem a censoribus notatus est. Fidenæ in potestatem redactæ eoque coloni missi sunt. Quibus occisis Fidenates quum defecissent, ab Mam. Æmilio dictatore victi sunt et Fidenæ captæ. Coniuratio servorum oppressa. Postumius tribunus militum propter crudelitatem ab exercitu occisus est. Stipendium ex ærario tum primum militibus datum est. Res præterea gestas adversus Volscos et Fidenates et Faliscos continet.

EX LIB. V.

In obsidione Veiorum hibernacula militibus facta sunt. Ea res quum esset nova, indignationem tribunorum plebis movit, querentium non dari plebi nec per hiemem militiæ requiem. Equites tum primum equis suis mereri cœperunt. Quum inundatio ex lacu Albano facta esset, vates, qui eam rem interpretaretur, ex hostibus captus est. Furius Camillus dictator decem annos obsessos Veios cepit, simulacrum Iunonis Romam transtulit, decimam prædæ Delphos Apollini misit. Idem tribunus militum quum Faliscos obsideret, proditos hostium filios parentibus remisit, statimque deditione facta Faliscorum, victoriam iustitia consecutus est. Quum alter ex censoribus C. Iulius decessisset, in locum eius M. Cornelius suffectus est; nec id postea factum est, quoniam eo lustro a Gallis Roma capta est. Furius Camillus, quum ei dies ab L. Apuleio tribuno plebis dicta esset, in exilium abiit. Quum Galli Senones Clusium obsiderent et legati a senatu missi ad componendam inter eos et Clusinos pacem pugnantes contra Gallos in acie Clusinorum visi essent, hoc facto eorum concitati Senones urbem infesto exercitu petierunt, fuisque ad Aliam Romanis, cepere urbem præter Capitolium, quo se iuventus contulerat; maiores natu cum insignibus honorum, quos quisque gesserat, in vestibulis ædium sedentes occiderunt. Et quum per aversam partem Capitolii iam in summum evasissent, proditi clangore anserum M. Manlii præcipue opera deiecti sunt. Coactis deinde propter

famem Romanis eo descendere, ut mille pondo auri darent et hoc pretio finem obsidionis emerent, Furius Camillus, dictator absens creatus, inter ipsum colloquium, quo de pacis condicionibus agebatur, cum exercitu venit et Gallos post sextum mensem urbe expulit ceciditque. Dictum est ad Veios migrandum esse propter incensam et dirutam urbem, quod consilium Camillo auctore discussum est. Movit populum vocis quoque omen ex centurione auditæ, qui quum in forum venisset, manipularibus suis dixerat: „Sta miles, hic optime manebimus.” Ædes Iovi Capitolino¹⁾ facta est, quod ante urbem captam vox audita erat, adventare Gallos.

EX LIB. VI.

Res adversus Volscos et Æquos et Prænestinos prospere gestas continet. Quattuor tribus adiectæ, Stellatina, Tromentina, Sabatina, Arniensis. M. Manlius, qui Capitolium a Gallis defenderat, quum obstrictos ære alieno liberaret, nexos exsolveret, crimine affectati regni damnatus de saxo deiectus est. In cuius notam SC. factum est, ne cui de Manlia gente Marco nomen esset. C. Licinius et L. Sextius tribuni plebis legem promulgaverunt, ut consules ex plebe fierent, qui ex patribus creabantur, eamque cum magna contentione, repugnantibus patribus, quum iidem tribuni plebis per quinquennium soli magistratus fuissent, pertulerunt; et primus ex plebe consul L. Sextius creatus est. Lata est et altera lex, ne cui plus quingentis iugeribus agri liceret possidere.

EX LIB. VII.

Duo novi magistratus adiecti sunt, prætura et curulis ædilitas. Pestilentia civitas laboravit, eamque insignem fecit mors Furii Camilli. Cuius remedium et finis quum per novas religiones quæreretur, ludi scenici tunc primum facti sunt. Quum dies L. Manlio dicta esset a M. Pomponio tribuno plebis propter dilectum acerbe actum et T. Manlium filium rus relegatum sine ullo crimine, adolescens ipse, cuius reformatio patri obiciebatur, venit in cubiculum tribuni strictoque gladio coegit eum in verba sua iurare, se non perseveraturum in accusatione. Tunc omnia pretiosa missa sunt in præaltam voraginem urbis Romanæ; in eam Curtius armatus sedens equo præcipitavit et expleta est. T. Manlius adolescens, qui patrem a tribunicia vexatione vindicaverat, contra Gallum provocantem aliquem ex militibus Romanis in singulare certamen descendit eique occiso torquem aureum detraxit, quem ipse postea tulit,

¹⁾ Aio Locutio Liv. c. 52.

et ex eo Torquatus est nuncupatus. Duæ tribus additæ, Pomptina et Publilia. Licinius Stolo lege a se lata damnatus est, quod plus quingentis iugeribus agri possideret. M. Valerius tribunus militum Gallum, a quo provocatus erat, insidente galeæ corvo et unguibus rostroque hostem infestante, occidit et ex eo Corvi nomen accepit, consulque proximo anno, quum annos XXIII haberet, ob virtutem creatus est. Amicitia cum Carthaginiensibus iuncta est. Campani quum a Samnitibus bello urgerentur, auxilio adversus eos a senatu petito, quum id non impetrarent, urbem et agros populo Romano dediderunt; ob quam causam ea, quæ populi Romani facta essent, defendi bello adversus Samnites placuit. Quum ab A. Cornelio cos. exercitus in locum iniquum deductus in magno discrimine esset, P. Decii Muris tribuni militum opera servatus est, qui, occupato colle super id iugum, in quo Samnites consederant, occasionem consuli in æquiore locum evadendi dedit; ipse ab hostibus circumsessus erupit. Quum milites Romani, qui Capuæ in præsidio relictæ erant, de occupanda urbe conspirassent et, detecto consilio, metu supplicii a populo Romano defecissent, per M. Valerium Corvum dictatorem, qui consilio suo eos a furore revocaverat, patriæ restituti sunt. Res præterea contra Hernicos et Gallos et Tiburtes et Privernates et Tarquinienses et Samnites et Volscos prospere gestas continet.

EX LIB. VIII.

Latini cum Campanis defecere et, missis legatis ad senatum, conditionem tulerunt, ut, si pacem habere vellent, alterum ex Latinis consulem facerent; qua legatione perlata, prætor eorum Annius de Capitolio ita prolapsus est, ut exanimaretur. T. Manlius consul filium, quod contra edictum eius adversus Latinos pugnaverat, quamvis prospere pugnasset, securi percussit. Laborantibus in acie Romanis P. Decius, tunc consul cum Manlio, devovit se pro exercitu, et concitato equo quum in medios hostes se intulisset, interfectus morte sua Romanis victoriam restituit. Latini in deditionem venerunt. T. Manlio in urbem reverso nemo ex iuventute obviam processit. Minucia virgo Vestalis incesti damnata est. Ausonibus victis in oppidum ex eis captum Cales colonia deducta est. Item Fregellæ colonia deducta est. Veneficium complurium matronarum deprehensum est, ex quibus plurimæ statim epotis medicaminibus perierunt. Lex de veneficio tunc primum constituta est. Privernatibus, quum rebellassent, victis civitas data est. Neapolitani bello et obsidione victi in deditionem venerunt. Q. Publilio, qui eos obsederat, primo et imperium prolatum est et pro consule triumphus decretus. Plebs nexu liberata est propter L. Papirii

creditoris libidinem, qui C. Publilio debitori suo stuprum inferre voluerat. Quum L. Papirius Cursor dictator reversus in urbem ab exercitu esset propter auspicia repetenda, Q. Fabius magister equitum, occasione bene gerendæ rei invitatus, contra edictum eius prospere adversus Samnites pugnavit. Ob eam causam quum dictator de magistro equitum supplicium sumpturus videretur, Fabius Romam profugit et, quum parum causa proficeret, populi precibus donatus est. Res præterea contra Samnites prospere gestas continet.

EX LIB. IX.

T. Veturius, Sp. Postumius coss. apud furcas Caudinas deducto in locum artum exercitu, quum spes nulla esset evadendi, fœdere cum Samnitibus facto et sexcentis equitibus Romanis obsidibus datis, ita exercitum abduxerunt, ut omnes sub iugum mitterentur; iidemque auctore Sp. Postumio cos., qui in senatu suaserat, ut eorum deditione, quorum culpa tam deforme fœdus ictum erat, publica fides liberaretur, cum duobus tribunis plebis et omnibus, qui fœdus sponderant, dediti Samnitibus non sunt recepti. Nec multo post fusis a Papirio Cursore Samnitibus et sub iugum missis receptisque sexcentis equitibus Romanis, qui obsides dati erant, pudor flagitii prioris abolitus est. Tribus duæ adiectæ sunt, Ofentina et Falerna. Suessa et Pontis colonis deductæ sunt. App. Claudius censor aquam Claudiam perduxit; viam stravit, quæ Appia vocata est; libertinorum filios in senatum legit; ideoque, quoniam is ordo indignis inquinatus videbatur, sequentis anni consules senatum observaverunt, quemadmodum ante proximos censores fuerat. Res præterea contra Apulos et Etruscos et Umbros et Marsos et Pelignos et Æquos et Samnites, quibus fœdus restitutum est, prospere gestas continet. Cn. Flavius scriba, libertino patre natus, ædilis curulis fuit, per forensem factionem creatus, quæ quum comitia et campum turbaret et in his propter nimias vires dominaretur, a Q. Fabio censore in quattuor tribus redacta est, quas urbanas appellavit. Eaque res Fabio Maximo nomen dedit. In hoc libro mentionem habet Alexandri, qui temporibus his fuit, et æstimatis populi Romani viribus, quæ tunc erant, colligit, si Alexander in Italiam traieciisset, non tam facilem ei victoriam de populo Romano fore, quam de iis gentibus, quas ad orientem imperio suo subiecerat.

EX LIB. X.

Colonis deductæ sunt Sora et Alba et Carseoli. Marsi in deditionem accepti sunt. Collegium augurum ampliatur, ut essent

novem¹⁾, quum antea quaterni fuissent. Lex de provocatione ad populum a Murena²⁾ consule tertio tunc lata est. Duæ tribus adiectæ sunt, Aniensis et Terentina. Samnitibus bellum indictum est et adversus eos sæpe prospere pugnatum est. Quum adversus Etruscos, Umbros, Samnites, Gallos P. Decio et Q. Fabio ducibus pugnaretur et Romanus exercitus in maximo discrimine esset, P. Decius, secutus exemplum patris, devovit se pro exercitu et morte sua victoriam eius pugnae populo Romano dedit. Papirius Cursor Samnitium exercitum, qui iure iurando obstrictus, quo maiore constantia virtutis pugnaret, in aciem descenderat, fudit. Censum actus est, lustrum conditum. Censa sunt civium capita CCLXXII et CCCXX.³⁾

EX LIB. XI.

Quum Fabius Gurges cos. male adversus Samnites pugnasset et senatus de removendo eo ab exercitu ageret, Fabius Maximus pater deprecatus hanc filii ignominiam eo maxime senatum movit, quod iturum se filio legatum pollicitus est, idque præstitit. Eius consiliis et opera filius consul adiutus cæsis Samnitibus triumphavit; C. Pontium imperatorem Samnitium, ductum in triumpho, securi percussit. Quum pestilentia civitas laboraret, missi legati, ut Æsculapii signum Romam ab Epidauro transferrent, anguem, qui se in navem eorum contulerat, in quo ipsum numen esse constabat, deportaverunt; eoque in insulam Tiberis egresso, eodem loco sedes Æsculapio constituta est. L. Postumius consularis, quoniam, quum exercitui præseset, opera militum in agro suo usus erat, damnatus est. Pacem petentibus Samnitibus fœdus quarto renovatum est. Curius Dentatus consul, Samnitibus cæsis et Sabinis, qui rebellaverant, victis et in deditionem acceptis, bis in eodem magistratu triumphavit. Coloniae deductæ sunt Castrum, Sena, Hadria. Triumviri capitales tunc primum creati sunt. Censu acto lustrum conditum est. Censa sunt civium capita CCLXXII. Plebs propter æs alienum post graves et longas seditiones ad ultimum secessit in Ianiculum, unde a Q. Hortensio dictatore deducta est; isque in ipso magistratu decessit. Res præterea contra Vulsinienses gestas continet, item adversus Lucanos, contra quos auxilium Thurinis ferre placuerat.

EX LIB. XII.

Quum legati Romanorum a Gallis Senonibus interfecti essent, bello ob id Gallis indicto, L. Cæcilius prætor ab eis cum legionibus

¹⁾ Fortasse exciderunt fere hæc: item pontificum, ut essent octo. ²⁾ M. Valerio Liv. c. 9. ³⁾ CCLXXII millia CCCXXI Liv. c. 47.

cæsus est. Quum a Tarentinis classis Romana direpta esset, duumviro, qui præerat classi, occiso, legati ad eos a senatu, ut de his iniuriis quererentur, missi pulsati sunt. Ob id bellum eis indictum est. Samnites defecerunt. Adversus eos et Lucanos et Bruttios et Etruscos aliquot præliis a compluribus ducibus bene pugnatum est. Pyrrhus Epirotarum rex, ut auxilium Tarentinis ferret, in Italiam venit. Quum in præsidium Reginorum legio Campana cum præfecto Decio Vibellio missa esset, occisis Reginis Regium occupavit.

EX LIB. XIII.

Valerius Lævinus cos. parum prospere adversus Pyrrhum pugnavit, elephantorum maxime inusitata facie territis militibus. Post id prælium quum corpora Romanorum, qui in acie ceciderant, Pyrrhus inspiceret, omnia versa in hostem invenit. Populabundus usque ad urbem Romanam processit. C. Fabricius missus ad eum a senatu, ut de redimendis captivis ageret, frustra, ut patriam desereret, a rege tentatus est. Captivi sine pretio remissi sunt. Cineas legatus a Pyrrho ad senatum missus petiit, ut componendæ pacis causa rex in urbem reciperetur. De qua re quum ad frequentiore senatum referri placuisset, App. Claudius, qui propter valetudinem oculorum iam diu consiliis publicis se abstinuerat, venit in curiam et sententia sua tenuit, ut id Pyrrho negaretur. Cn. Domitius censor primus ex plebe lustrum condidit. Censa sunt civium capita CCLXXXVII CCXXII. Iterum adversus Pyrrhum dubio eventu pugnatum est. Cum Carthaginiensibus quarto fœdus renouatum est. Quum C. Fabricio consuli is, qui ad eum a Pyrrho transfugerat, polliceretur venenum se regi daturum, cum indicio ad regem remissus est. Res præterea contra Lucanos et Bruttios, Samnites et Etruscos prospere gestas continet.

EX LIB. XIV.

Pyrrhus in Siciliam traiecit. Quum inter alia prodigia fulmine deiectum esset in Capitolio Iovis signum, caput eius per haruspices inventum est. Curius Dentatus quum dilectum haberet, eius, qui citatus non responderat, bona primus vendidit; item Pyrrhum ex Sicilia in Italiam reversum vicit et Italia expulit. Fabricius censor P. Cornelium Rufinum consularem senatu movit, quod is x argenti pondo facti haberet. Lustrum a censoribus condito censa sunt capita civium CCLXXI CCXXXIV. Cum Ptolemæo Ægypti rege societas iuncta est. Sextilia virgo Vestalis damnata incesti viva defossa est. Coloniae deductæ sunt Posidonia et Cosa. Carthaginiensium classis auxilio

Tarentinis venit, quo facto ab iis fœdus violatum est. Res præterea contra Lucanos et Bruttios et Samnites feliciter gestas et Pyrrhi regis mortem continet.

EX LIB. XV.

Victis Tarentinis pax et libertas data est. Legio Campana, quæ Regium occupaverat, obsessa, deditione facta, securi percussa est. Quum legatos Apolloniatis ad senatum missos quidam iuvenes pulsassent, dediti sunt Apolloniatis. Picentibus victis pax data est. Colonia deducta Ariminum in Piceno, Beneventum in Samnio. Tunc primum populus Romanus argento uti cœpit. Umbri et Sallentini victi in deditionem accepti sunt. Quæstorum numerus ampliatus est, ut essent octo.

EX LIB. XVI.

Origo Carthaginiensium et primordia urbis eorum referuntur. Contra quos et Hieronem regem Syracusanorum auxilium Mamertinis ferendum senatus censuit, quum de ea re inter suadentes, ut id fieret, dissuadentesque contentio fuisset; transgressisque tunc primum mare exercitibus Romanis, adversus Hieronem sæpius bene pugnatum. Petenti pax data est. Lustrum a censoribus conditum. Censa sunt civium capita CCCLXXXII CCXXXIV. D. Iunius Brutus munus gladiatorum in honorem defuncti patris primus edidit. Colonia Æsernia deducta est. Res præterea contra Pœnos et Vulsinos prospere gestas continet.

EX LIB. XVII.

Cn. Cornelius consul a classe Punica circumventus et per fraudem, velut in colloquium evocatus, captus est. C. Duillius consul adversus classem Pœnorum prospere pugnavit, primusque omnium Romanorum ducum navalis victoriæ duxit triumphum. Ob quam causam ei perpetuus quoque honos habitus est, ut revertenti a cena tibicine canente funale præferretur. L. Cornelius consul in Sardinia et Corsica contra Sardos et Corsos et Hannonem Pœnorum ducem feliciter pugnavit. Atilius Calatinus cos. quum in locum a Pœnis circumsessum temere exercitum duxisset, M. Calpurnii tribuni militum virtute et opera evasit, qui cum CCC militibus eruptione facta hostes in se converterat. Hannibal dux Pœnorum, victa classe, cui præfuerat, a militibus suis in crucem sublatus est. Atilius Regulus consul victis navali prælio Pœnis in Africam traiecit.

EX LIB. XVIII.

Atilius Regulus in Africa serpentem portentosæ magnitudinis cum magna clade militum occidit, et quum aliquot præliis bene adversus Carthaginienses pugnasset, successorque ei a senatu prospere bellum gerenti non mitteretur, id ipsum per litteras ad senatum missas questus est, in quibus inter causas petendi successoris erat, quod agellus eius a mercenariis desertus esset. Quærente deinde fortuna, ut magnum utriusque casus exemplum in Regulo proderetur, arcesso a Carthaginiensibus Xanthippo Lacedæmoniorum duce, victus prælio et captus est. Res deinde a ducibus Romanis omnibus terra marique prospere gestas deformaverunt naufragia classium. Tib. Coruncanius primus ex plebe pontifex maximus creatus est. M. Sempronius Sophus, M. Valerius Maximus censores quum senatum legerent, XVI senatu moverunt. Lustrum condiderunt, quo censa sunt civium capita CCXCVII DCCXCVII. Regulus missus a Carthaginiensibus ad senatum, ut de pace et, si eam non posset impetrare, de commutandis captivis ageret, sed iure iurando adstrictus, rediturum se Carthaginem, si commutari captivos non placuisset, utrumque negandi auctor senatui fuit, et quum fide custodita reversus esset, supplicio a Carthaginiensibus de eo sumpto periit.

EX LIB. XIX.

Cæcilius Metellus rebus adversus Pœnos prospere gestis speciosum egit triumphum, XIII ducibus hostium et CXX elephantis in eo ductis. Claudius Pulcher cos. contra auspicia profectus iussit mergi pullos, qui cibari nolebant; infelicitèr adversus Carthaginienses classe pugnavit, et revocatus a senatu iussusque dictatorem dicere, Claudium Gliciam dixit, sortis ultimæ hominem, qui coactus abdicare se magistratu postea ludos prætextatus spectavit. A. Atilius Calatinus primus dictator extra Italiam exercitum duxit. Commutatio captivorum cum Pœnis facta est. Colonia deducta sunt Fregenæ et in agro Sallentino Brundisium. Lustrum a censoribus conditum est. Censa sunt civium capita CCXLI CCXII. Claudia, soror P. Claudii, qui contemptis auspiciis male pugnaverat, a ludis revertens quum turba premeretur, dixit: „Utinam frater meus viveret et iterum classem duceret.” Ob eam causam multa ei dicta est. Duo prætores tunc primum creati sunt. Cæcilius Metellus pontifex maximus A. Postumium consulem, quoniam idem et flamen Martialis erat, quum is ad bellum gerendum proficisci vellet, in urbe tenuit nec passus est a sacris recedere. Rebus adversus Pœnos a pluribus ducibus prospere gestis, summam victoriæ C. Lutatius cos.,

vieta ad Ægates insulas classe Pœnorum, imposuit. Petentibus Carthaginiensibus pax data est. Quum templum Vestæ arderet, Cæcilius Metellus pontifex maximus ex incendio sacra rapuit. Duæ tribus adiectæ sunt, Velina et Quirina.

EX LIB. XX.

Falisci quum rebellassent, sexto die perdomiti in deditionem venerunt. Spoletium colonia deducta est. Adversus Ligures tunc primum exercitus promotus est. Sardi et Corsi quum rebellassent, subacti sunt. Tuccia virgo Vestalis incesti damnata est. Bellum Illyriis propter unum ex legatis, qui ad eos missi erant, occisum indictum est, subactique in deditionem venerunt. Prætorum numerus ampliatus est, ut essent IV. Galli Transalpini, qui in Italiam irruperant, cæsi sunt. Eo bello populum Romanum sui Latiniq[ue] nominis CCC armatorum habuisse dicit. Exercitibus Romanis tunc primum trans Padum ductis, Galli Insubres aliquot præliis fusi in deditionem venerunt. M. Claudius Marcellus cos., occiso Gallorum Insubrium duce Virdomaro, opima spolia retulit. Histri subacti sunt. Item Illyrii, quum rebellassent, domiti in deditionem venerunt. Lustrum a censoribus conditum est¹⁾. Primo lustro censa sunt civium capita CCLXX CCXIII. . . . Libertini in quattuor tribus redacti sunt, quum antea dispersi per omnes fuissent, Esquilinam, Palatinam, Suburanam, Collinam. C. Flaminius censor viam Flaminiam muniit et circum Flaminium exstruxit. Colonie deductæ sunt in agro a Gallis capto Placentia et Cremona.

EX LIB. XXI.

Initia belli Punici secundi narrantur et Hannibalis ducis Pœnorum contra fœdus per Hiberum flumen transitus; a quo Saguntum sociorum populi Romani civitas obsessa octavo mense capta est. De quibus iniuriis missi legati ad Carthaginienses qui quererentur. Quum satisfacere nollent, bellum eis indictum est. Hannibal, superato Pyrenæo saltu, per Gallias, fasis Volcis, qui obsistere conati erant ei, ad Alpes venit et laborioso per eas transitu, quum montanos quoque Gallos obvios aliquot præliis repulisset, descendit in Italiam et ad Ticinum flumen Romanos equestri proelio fudit; in quo vulneratum P. Cornelium Scipionem protexit filius, qui Africani postea nomen accepit. Iterumque exercitu Romano ad flumen Trebiam fuso, Hannibal Appenninum quoque per magnam vexationem militum propter vim tempestatum

¹⁾ Excidisse videtur ter.

transiit. Cn. Cornelius Scipio in Hispania contra Pœnos prospere pugnavit, duce hostium Magone¹⁾ capto.

EX LIB. XXII.

Hannibal per continuas vigilias in paludibus oculo amisso in Etruriam venit, per quas paludes quadriduo et tribus noctibus sine ulla requie iter fecit. C. Flaminius cos., homo temerarius, contra auspicia profectus signis militaribus effossis, quæ tolli non poterant, et ab equo, quem conscenderat, per caput devolutus, insidiis ab Hannibale circumventus ad Trasumennum lacum cum exercitu cæsus est; sex millia, quæ eruperant, fide ab Adherbale²⁾ data, perfidia Hannibalis vineta sunt. Quum ad nuntium cladis Romæ luctus esset, duæ matres ex insperato receptis filiis gaudio mortuæ sunt. Ob hanc cladem ex Sibyllinis libris ver sacrum votum. Quum deinde Q. Fabius Maximus dictator adversus Hannibalem missus nollet acie cum eo configere, ne contra ferocem tot victoriis hostem *territos* adversis præliis milites pugnae committeret, et opponendo se tantum conatus Hannibalis impediret, M. Minucius magister equitum, ferox et temerarius, criminando dictatorem tanquam segnem et timidum effecit, ut populi iussu æquaretur ei cum dictatore imperium; divisoque exercitu, quum iniquo loco conflixisset et in maximo discrimine legiones eius essent, superveniente cum exercitu Fabio Maximo discrimine liberatus est. Quo beneficio victus castra cum eo iunxit et patrem eum salutavit, idemque facere milites iussit. Hannibal, vastata Campania, inter Casilinum oppidum et Calliculam montem a Fabio clusus, sarmentis ad cornua boum alligatis et incensis præsidium Romanorum, quod Calliculam insidebat, fugavit et sic transgressus est saltum. Idemque Fabii Maximi dictatoris, quum circumposita ureret, agro pepercit, ut illum tanquam proditorem suspectum faceret. Emilio deinde Paulo et Terentio Varrone coss. [et] ducibus cum maxima clade adversus Hannibalem ad Cannas pugnatum est, cæsaque eo proelio Romanorum XLV cum Paulo consule et senatoribus XC et consularibus aut prætoris aut ædiliis XXX. Post quæ quum a nobilibus adolescentibus propter desperationem consilium de relinquenda Italia iniretur, P. Cornelius Scipio tribunus militum, qui Africanus postea vocatus est, stricto super capita deliberantium ferro, iuravit se pro hoste habiturum eum, qui in verba sua non iurassæt, effecitque, ut omnes non relictum iri

¹⁾ Hannone *Lie. c. 60.*²⁾ Maharbale *Lie. c. 6.*

a se Italiam iure iurando adstringerentur. Propter paucitatem militum VIII servorum armata sunt. Captivi, quum potestas esset redimendi, redempti non sunt. Præterea trepidationem urbis et luctum et res in Hispania meliore eventu gestas continet. Opimia et Florentia¹⁾ Vestales virgines incesti damnatæ sunt. Varroni obviam itum et gratiæ actæ, quod de re publica non desperasset.

EX LIB. XXIII.

Campani ad Hannibalem defecere. Nuntius Cannensis victoriæ Mago Carthaginem missus anulos aureos corporibus occisorum detractos in vestibulo curiæ effudit, quos excessisse modii mensuram traditur. Post quem nuntium Hanno, vir ex Pœnis nobilibus, suadebat senatui Carthaginensium, ut pacem a populo Romano peterent, nec tenuit, obstrepente Barcina factione. Claudius Marcellus prætor ad Nolam, eruptione adversus Hannibalem ex oppido facta, prospere pugnavit. Casilinum a Pœnis obsessum ita fama vexatum est, ut lora et pelles scutis detractas et mures inclusi essent et nucibus per Vulturum amnem a Romanis missis vixerint. Senatus ex equestri ordine hominibus CXC VII suppletus est. L. Postumius prætor a Gallis cum exercitu cæsus est. Cn. et P. Scipiones in Hispania Hasdrubalem vicerunt et Hispaniam suam fecerunt. Reliquiæ Cannensis exercitus in Siciliam relegatæ sunt, ne recederent inde nisi finito bello. Sempronius Gracchus cos. Campanos cecidit. Claudius Marcellus prætor²⁾ Hannibalis exercitum ad Nolam prælio fudit et vicit, primusque tot cladibus fessis Romanis meliorem spem belli dedit. Inter Philippum Macedoniæ regem et Hannibalem societas iuncta est. Præterea in Hispania feliciter a P. et Cn. Scipionibus, in Sardinia ab T. Manlio prætore adversus Pœnos res gestas continet, a quibus Hasdrubal dux et Mago et Hanno capti. Exercitus Hannibalis per hiberna ita luxuriatus est, ut corporis animique viribus enervaretur.

EX LIB. XXIV.

Hieronymus Syracusanorum rex, cuius pater³⁾ Hiero amicus p. R. fuerat, ad Carthaginenses defecit et propter crudelitatem superbiamque a suis interfectus est. Tib. Sempronius Gracchus procos. prospere adversus Pœnos et Hannonem ducem ad Beneventum pugnavit servorum maxime opera, quos liberos esse iussit. Claudius Marcellus cos. in Sicilia, quæ prope tota ad Pœnos defecerat, Syracusas obsedit.

¹⁾ Floronia Liv. c. 37. ²⁾ proconsul Liv. c. 32. ³⁾ avus Liv. c. 4.

Philippo Macedonum regi bellum indictum est, qui ad Apolloniam nocturno prælio oppressus fugatusque in Macedoniam cum prope inermi exercitu profugit. Ad id bellum gerendum M. Valerius prætor missus. Res præterea in Hispania a P. et Cn. Scipionibus adversus Carthaginenses gestas continet; a quibus Syphax rex Numidiæ in amicitiam adscitus, qui a Masinissa Massyliorum rege pro Carthaginensibus pugnante victus in Hispaniam ad Scipionem cum magna manu transiit¹⁾ contra Gades, ubi angusto freto Africa et Hispania dirimuntur. Celtiberi quoque in amicitiam recepti sunt; quorum auxiliis adscitis tunc primum mercenarium militem Romana castra habuerunt.

EX LIB. XXV.

P. Cornelius Scipio, postea Africanus, ante annos ædilis factus. Hannibal urbem Tarenton præter arcem, in quam præsidium Romanorum fugerat, per Tarentinos iuvenes, qui se noctu venatum ire simulaverant, cepit. Ludi Apollinares ex Marcii carminibus, quibus Cannensis clades prædicta fuerat, instituti sunt. A Q. Fulvio et App. Claudio cos. adversus Hannonem Pœnorum ducem prospere pugnatum est. Tib. Sempronius Gracchus procos. ab hospite suo Lucano in insidias deductus a Magone interfectus est. Centenius Pænula, qui centurio militaverat, quum petisset a senatu, ut sibi exercitus daretur, pollicitusque esset, si impetrasset, de Hannibale victoriam, VIII acceptis militum dux factus conflixit acie cum Hannibale et cum exercitu cæsus est. Capua obsessa est a Q. Fulvio et App. Claudio cos. Cn. Fulvius prætor male adversus Hannibalem pugnavit, in quo prælio XX hominum²⁾ ceciderunt; ipse cum equitibus CC effugit. Claudius Marcellus Syracusas expugnavit tertio anno et ingentem virum gessit. In eo tumultu captæ urbis Archimedes intentus formis, quas in pulvere descripserat, interfectus est. P. et Cn. Scipiones in Hispania tot rerum felices gestarum tristem exitum tulerunt, prope cum totis exercitibus cæsi anno octavo, quam in Hispaniam ierunt. Amissaque eius provinciæ possessio foret, nisi, L. Marcii equitis Romani virtute et industria contractis exercituum reliquiis, eiusdem hortatu bina castra hostium expugnata essent. Ad XXVII cæsa³⁾, † ex mille octingentos⁴⁾, præda ingens capta; dux Marcius appellatus est.

EX LIB. XXVI.

Hannibal ad tertium lapidem ab urbe Roma super Anienem castra

¹⁾ Aliter Liv. c. 49. ²⁾ XVI millia hominum Liv. c. 21. ³⁾ XXXVII millia Liv. c. 39. ⁴⁾ captos ad mille octingentos triginta Liv. ibd.

posuit; ipse cum duobus millibus equitum usque ad ipsam Capenam¹⁾ portam, ut situm urbis exploraret, obequitavit. Et quum per triduum in aciem utrinque exercitus omnis descendisset, certamen tempestas diremit; nam quum in castra redisset, statim serenitas erat. Capua capta est a Q. Fulvio et App. Claudio coss. Principes Campanorum veneno sibi mortem consciverunt. Quum senatus Campanorum deligatus esset ad palos, ut securi feriretur, litteras a senatu missas Q. Fulvius consul, quibus iubebatur parcere, antequam legeret, in sinu posuit et lege agi iussit et supplicium peregit. Quum comitiis apud populum quæreretur, cui mandaretur Hispaniarum imperium, nullo id volente suscipere, P. Scipio P. filius, eius, qui in Hispania ceciderat, professus est se iturum, et suffragio populi consensuque omnium missus Novam Carthaginem expugnavit, quum haberet annos XXIV videreturque divina stirpe creatus, quia et ipse, postquam togam acceperat, quotidie in Capitolio erat, et in cubiculo matris eius anguis sæpe videbatur. Res præterea gestas in Sicilia continet et amicitiam cum Ætolis iunctam bellumque gestum adversus Acarnanas et Philippum Macedoniæ regem.

EX LIB. XXVII.

Cn. Fulvius procos. cum exercitu ab Hannibale ad Herdoneam cæsus est. Meliore eventu ab Claudio Marcello cos. adversus eundem ad Numistronem pugnatum est. Inde Hannibal nocte recessit. Marcellus insecutus est et subinde cedentem pressit, donec confingeret. Priore pugna Hannibal superior, Marcellus sequenti. Fabius Maximus cos. pater Tarentinos per prodicionem recepit. Claudius Marcellus, T. Quinctius Crispinus coss. speculandi causa progressi e castris insidiis ab Hannibale circumventi sunt; Marcellus occisus, Crispinus fugit. Lustrum a censoribus conditum est; censa sunt civitum capita CXXXVII CVIII; ex quo numero apparuit, quantum hominum tot præliorum adversa fortuna populo Romano abstulisset. In Hispania ad Bæculam Scipio cum Hasdrubale et Hamilcare conflixit et vicit. Inter alia captum regalem puerum eximie formæ ad avunculum Masinissam cum donis dimisit. Hasdrubal, qui cum exercitu novo Alpes transcenderat, ut se Hannibali coniungeret, cum millibus hominum LVI cæsus est, capta V CCC, M. Livii cos. ductu, sed non minore opera Claudii Neronis cos., qui quum Hannibali oppositus esset, relictis castris ita, ut hostem falleret, cum electa manu profectus Hasdrubalem circum-

¹⁾ Collinam *Lic. c. 10 et mox biduum.*

venerat. Res præterea a P. Scipione in Hispania et a P. Sulpicio prætore adversus Philippum et Achæos gestas continet.

EX LIB. XXVIII.

Res in Hispania prospere gestæ a Silano Scipionis legato et ab L. Scipione fratre adversus Pœnos, a Sulpicio procos., socio Attalo rege Asiæ, adversus Philippum regem Macedonum pro Ætolis referuntur. Quum M. Livio et Claudio Neroni coss. triumphus decretus esset, Livius, qui in provincia sua rem gesserat, quadrigis invectus est, Nero, qui in collegæ provinciam, ut victoriam eius adiuveret, venerat, equo secutus est, et in hoc habitu plus gloriæ reverentiæque habuit; nam et plus in bello quam collega fecerat. Ignis in æde Vestæ negligentia virginis, quæ non custodierat, exstinctus est; cæsa est flagro. P. Scipio in Hispania cum Pœnis debellavit quarto decimo anno eius belli, quinto post anno, quam ierat, præclusisque in totum possessione provinciæ eius hostibus Hispanias recepit; et a Tarracone in Africam ad Syphacem regem Massylorum¹⁾ transvectus fœdus iunxit. Hasdrubal Gisgonis ibi cum eo in eodem lecto cenavit. Munus gladiatorium in honorem patris patrique Carthagini Nova edidit, non ex gladiatoribus, sed ex iis, qui aut in honorem ducis aut ex provocatione descendebant; in quo reguli fratres de regno ferro contenderunt. Quum Gisia²⁾ urbs oppugnaretur, oppidani liberos et coniuges rogo exstructo occiderunt et se insuper præcipitaverunt. Ipse Scipio, dum gravi morbo implicitus est, seditionem in parte exercitus motam confirmatus discussit rebellantesque Hispaniæ populos coegit in deditionem venire, et, amicitia facta cum Masinissa rege Numidarum, qui illi auxilium, si in Africam traiecisset, pollicebatur, cum Gaditanis quoque post discessum inde Magonis, cui Carthagine scriptum erat, ut in Italiam traiceret, Romam reversus consulque creatus est. Africam provinciam petenti, contradicente Q. Fabio Maximo, Sicilia data est, permissumque, ut in Africam traiceret, si id e re publica esse censeret. Mago Hamilcaris filius a minore Baleari insula, ubi hiemaverat, in Italiam traiecit.

EX LIB. XXIX.

Ex Sicilia C. Lælius in Africam a Scipione missus ingentem prædam reportavit et mandata Masinissæ Scipioni exposuit, querentis, quod nondum exercitum in Africam traiecisset. Bellum in Hispania finitum victore Romano, quod Indibilis excitaverat; ipse in acie occisus,

¹⁾ Massylorum *Lic. c. 17.* ²⁾ Astapa *Lic. c. 22.*

Mandonius, exposcentibus Romanis, a suis deditus. Magoni, qui Albinganni in Liguribus erat, ex Africa et militum ampla manus missa et pecuniæ, quibus auxilia conduceret, præceptumque, ut se Hannibali coniungeret. Scipio a Syracusis in Bruttios traiecit et Locros, pulso Punico præsidio fugatoque Hannibale, recepit. Pax cum Philippo facta est. Mater Idæa deportata est Romam a Pessinunte oppido Phrygiæ, carmine in libris Sibyllinis invento, pelli Italia alienigenam hostem posse, si mater Idæa deportata Romam esset; tradita est autem Romanis per Attalum regem Asiæ. Lapis erat, quem matrem deum incolæ dicebant. Excepit P. Scipio Nasica Cn. filius, eius, qui in Hispania perierat, vir optimus a senatu iudicatus, adolescens nondum quæstorius, quoniam ita responsum iubebat, ut id numen ab optimo viro reciperetur consecrareturque. Locrenses legatos Romam miserunt, qui de impudentia Plemii legati quererentur, qui pecuniam Proserpinæ sustulerat et liberos eorum ac coniuges stupraverat. In catenis Romam perductus in carcere est mortuus. Quum falsus rumor de P. Scipione procos., qui in Sicilia erat, in urbem perlatus esset, tanquam is luxuriaretur, missis ob hoc legatis a senatu, qui explorarent, an ea vera essent, purgatus infamia Scipio in Africam permissu senatus traiecit. Syphax, accepta in matrimonium filia Hasdrubalis Gisgonis, amicitia, quam cum Scipione iunxerat, renuntiavit. Masinissa rex Massylorum dum pro Carthaginiensibus in Hispania militat, amisso patre Gala de regno exciderat. Quo per bellum sæpe repetito aliquot præliis a Syphace rege Numidarum victus in totum privatus est, et cum ducentis equitibus exsul Scipioni se iunxit et cum eo primo statim bello Hannonem Hamilcaris filium cum ampla manu interemit. Scipio adventu Hasdrubalis et Syphacis, qui prope cum centum millibus armatorum venerant, ab obsidione Uticæ depulsus hiberna communit. Sempronius cos. in agro Crotoniensi prospere adversus Hannibalem pugnavit. Inter censores M. Livium et Claudium Neronem notabilis discordia fuit; nam et Claudius Livio collegæ equum ademit, quod a populo damnatus actusque in exsilium fuerat, et Livius Claudio, quod falsum in se testimonium dixisset et quod non bona fide secum in gratiam redisset. Idem omnes tribus extra unam ærarias reliquit, quod et innocentem se damnassent et posthac consulem censoremque fecissent. Lustrum a censoribus conditum est; censa sunt civium capita CCXIV.

EX LIB. XXX.

Scipio in Africa Carthaginienses et eundem Syphacem Numidiæ regem Hasdrubalemque pluribus præliis vicit adiuvante Masinissa; bina

hostium castra expugnavit, in quibus XL hominum ferro ignique consumpta sunt. Syphacem per C. Lælium et Masinissam cepit. Masinissa Sophonisbam, uxorem Syphacis, filiam Hasdrubalis, captam statim adamavit et nuptiis factis uxorem habuit; castigatus a Scipione venenum ei misit, quo illa hausto decessit. Effectumque multis Scipionis victoriis, ut Carthaginienses in desperationem acti in auxilium publicæ salutis Hannibalem revocarent. Isque anno sexto decimo Italia decedens in Africam traiecit tentavitque per colloquium pacem cum Scipione componere, et quum de condicionibus pacis non convenisset, acie victus est. Pax Carthaginiensibus petentibus data est. Hannibal Gisgonem pacem dissuadentem manu sua detraxit; excusata deinde temeritate facti, ipse pacem suasit. Masinissæ regnum restitutum est. Reversus in urbem Scipio amplissimum nobilissimumque egit triumphum, quem Q. Terentius Culleo senator pileatus secutus est. Scipio Africanus (incertum, militari prius favore an populari aura ita cognominatus sit) primus certe hic imperator victæ a se nomine gentis nobilitatus est. Mago [bello], qui in agro Insubrum cum Romanis conflixerat, vulneratus, quum in Africam per legatos revocatus reverteretur, ex vulnere mortuus est.

EX LIB. XXXI.

Belli adversus Philipppum Macedoniæ regem, quod intermissum erat, repetiti causæ referuntur hæc: Tempore initiorum duo iuvenes Acarnanes, qui non erant initiati, Athenas venerunt et in sacrarium Cereris cum aliis popularibus suis intraverunt; ob hoc, tanquam summum nefas commisissent, ab Atheniensibus occisi sunt. Acarnanes mortibus suorum commoti ad vindicandos illos auxilium a Philippo petierunt et Athenas oppugnaverunt; Athenienses auxilium a Romanis petierunt. Coeptum est autem anno quinquagesimo quinquagesimo primo ab urbe condita, post pacem Carthaginiensibus datam paucis mensibus. Quum Atheniensium, qui a Philippo obsidebantur, legati auxilium a senatu petissent et id senatus ferendum censuisset, plebe, cui tot bellorum continuus labor gravis erat, dissentiente, tenuit auctoritas patrum, ut sociæ civitati ferre quoque opem populus iuberet. Id bellum P. Sulpicio consuli mandatum est, qui, exercitu in Macedoniam ducto, equestribus præliis prospere cum Philippo pugnavit. Abydeni a Philippo obsessi ad exemplum Saguntinorum suos seque occiderunt. L. Furius prætor Gallos Insubres rebellantes et Hamilcarem Pœnum bellum in ea parte Italiæ molientem acie vicit. Hamilcar eo bello occisus est et millia hominum XXXV. Præterea expeditiones Philippi

regis et Sulpicii consulis expugnationesque urbium ab utroque factas continet. Sulpicius consul bellum gerebat adiuvantibus rege Attalo et Rhodiis. Triumphavit de Gallis L. Furius prætor.

EX LIB. XXXII.

Complura prodigia ex diversis regionibus nuntiata referuntur, inter quæ in Macedonia in puppe longæ navis lauream esse natam. T. Quinctius Flamininus cos. adversus Philippum feliciter pugnavit in faucibus Epiri, fugatumque coegit in regnum reverti. Ipse Thessaliam, quæ est vicina Macedonia, sociis Ætolis et Athamanibus vexavit, L. Quinctius Flamininus frater consulis navali bello, Attalo rege et Rhodiis adiuvantibus, Eubœam et maritimam oram. Achæi in amicitiam recepti sunt. Prætorum numerus ampliatus est, ut seni crearentur. Coniuratio servorum facta de solvendis Carthaginiensium obsidibus oppressa est, duo millia D necati. Cornelius Cethegus cos. Gallos Insubres prælio fudit. Cum Lacedæmoniis et tyranno eorum Nabide amicitia iuncta est. Præterea expugnationes urbium in Macedonia referuntur.

EX LIB. XXXIII.

T. Quinctius Flamininus procos. cum Philippo ad Cynoscephalas in Thessalia acie victo debellavit. L. Quinctius Flamininus [ille], frater procos., Acarnanas, Leucade urbe, quod caput est Acarnanum, expugnata, in deditionem accepit. Pax petenti Philippo, Græcia liberata, data est. Attalus ab Thebis ob subitam valetudinem Pergamum translatus decessit. C. Sempronius Tuditanus prætor ab Celtiberis cum exercitu cæsus est. L. Furius Purpurio et Claudius Marcellus coss. Boios et Insubres Gallos subegerunt. Marcellus triumphavit. Hannibal frustra in Africa bellum molitus et ob hoc Romanis per epistolas ab adversæ factionis principibus delatus propter metum Romanorum, qui legatos ad senatum Carthaginiensium de eo miserant, profugus ad Antiochum Syriæ regem se contulit bellum adversus Romanos parantem.

EX LIB. XXXIV.

Lex Oppia, quam C. Oppius tr. pl. bello Punico de finiendis matronarum cultibus tulerat, cum magna contentione abrogata est, quum Porcius Cato auctor fuisset, ne ea lex aboleretur. Is in Hispaniam profectus bello, quod Emporiis orsus est, citeriorem Hispaniam pacavit. T. Quinctius Flamininus bellum adversus Lacedæmonios et tyrannum eorum Nabidem prospere gestum, data iis pace, qualem ipse

volebat, liberatisque Argis, qui sub ditione tyranni erant, finivit. Res præterea in Hispania et adversus Boios et Insubres Gallos feliciter gestæ referuntur. Senatus tunc primum secretus a populo ludos spectavit. Id ut fieret, Sex. Ælius Pætus et C. Cornelius Cethegus censores intervenerunt cum indignatione plebis. Coloniae plures deductæ sunt. M. Porcius Cato de Hispania triumphavit. T. Quinctius Flamininus, qui Philippum Macedonum regem et Nabidem Lacedæmoniorum tyrannum vicerat Græciamque omnem liberaverat, ob hanc rerum gestarum multitudinem triduo triumphavit. Legati Carthaginiensium nuntiaverunt Hannibalem, qui ad Antiochum confugerat, bellum cum eo moliri. Tentaverat autem Hannibal per Aristonem Tyrium sine litteris Carthaginem missum ad bellandum Pænos concitare.

EX LIB. XXXV.

P. Scipio Africanus legatus ad Antiochum missus Ephesi cum Hannibale, qui se Antiocho adiunxerat, collocutus est, ut, si fieri posset, metum ei, quem ex populo Romano conceperat, eximeret. Inter alia quum quæreretur, quem fuisse maximum imperatorem Hannibal crederet, respondit, Alexandrum Macedonum regem, quod parva manu innumerabiles exercitus fudisset quodque ultimas oras, quas visere supra spem humanam esset, peragrasset. Quærenti deinde, quem secundum poneret, „Pyrrhum” inquit; castra metari primum docuisse, ad hoc neminem elegantius loca cepisse, præsidia disposuisse. Exsequenti, quem tertium diceret, semet ipsum dixit. Ridens Scipio „Quidnam tu diceres, si me” inquit „vicisses?” „Tunc vero me” inquit „et ante Alexandrum et ante Pyrrhum et ante alios posuissem.” Inter cetera prodigia, quæ plurima fuisse traduntur, bovem Cn. Domitii cos. locutam: „Roma, cave tibi” refertur. Nabis Lacedæmoniorum tyrannus incitatus ab Ætolis, qui et Philippum et Antiochum ad inferendum bellum populo Romano sollicitabant, a populo Romano descivit; sed, bello adversus Philopœmenem Achæorum prætorem gesto, ab Ætolis interfectus est. Ætoli quoque ab amicitia populi Romani defecerunt. Cum iis societate iuncta Antiochus Syriæ rex bellum Græciæ intulit et complures urbes occupavit, inter quas Chalcidem et totam Eubœam. Res præterea in Liguribus gestas et apparatus belli ab Antiocho continet.

EX LIB. XXXVI.

Acilius Glabrio cos. Antiochum ad Thermopylas Philippo rege adiuvante victum Græcia expulit, idemque Ætolos subegit. P. Cornelius Scipio Nasica cos. ædem matris deum, quam ipse in Palatium

intulerat vir optimus a senatu indicatus, dedicavit, idemque Boios Gallos victos in deditionem accepit et de iis triumphavit. Præterea navalia certamina prospera adversus præfectos Antiochi regis referuntur.

EX LIB. XXXVII.

L. Cornelius Scipio cos. legato Scipione Africano fratre (qui se legatum fratris futurum dixerat, si ei Græcia provincia decerneretur, quum C. Lælio, qui multum in senatu poterat, ea provincia dari videretur) profectus ad bellum adversus Antiochum regem gerendum, primus omnium Romanorum ducum in Asiam traiecit. L. Regillus adversus regiam classem Antiochi feliciter pugnavit ad Myonnesum Rhodiis iuvantibus. Filius Africani captus ab Antiocho patri remissus est. Victo deinde Antiocho ab L. Cornelio Scipione adiuvante Eumene, rege Pergami, Attali filio, pax data est ea condicione, ut omnibus provinciis citra Taurum montem cederet. L. Cornelius Scipio, qui cum Antiocho debellaverat, cognomine fratri exæquatus Asiaticus appellatus. Eumenis, quo iuvante Antiochus victus erat, regnum ampliatur. Rhodiis quoque, qui et ipsi iuverant, quædam civitates concessæ. Colonia deducta est Bononia. Æmilius Regillus, qui præfectos Antiochi navali prælio devicerat, navalem triumphum duxit. M. Acilius Glabrio de Antiocho, quem Græcia expulerat, et de Ætolis triumphavit.

EX LIB. XXXVIII.

M. Fulvius cos. in Epiro Ambracienses obsessos in deditionem accepit, Cephalleniam subegit, Ætolis perdomitis pacem dedit. Cn. Manlius cos., collega eius, Gallogræcos, Tolostobogios et Tectosagos et Trocmos, qui Brenno duce in Asiam transierant, quum soli citra Taurum montem non parerent, vicit. Eorum origo et quomodo ea loca, quæ tenent, occupaverint, referuntur. Exemplum quoque virtutis et pudicitie in femina traditur, quæ quum regis Gallogræcorum uxor fuisset, capta centurionem, qui ei vim intulerat, occidit. Lustrum a censoribus conditum est; censa sunt civium capita CCLVIII CCCX. Cum Ariarathe Cappadociae rege amicitia iuncta est. Cn. Manlius, contradicentibus X legatis, ex quorum consilio fœdus cum Antiocho conscripserat, de Gallogræcis, acta pro se causa in senatu, triumphavit. Scipio Africanus, die ei dicta, ut quidam tradunt, a Q. Petilio tr. pl., ut quidam, a Nævio, quod præda ex Antiocho capta ærarium fraudasset, posteaquam is dies venit, evocatus in rostra, „Hac die” inquit, „Quirites, Carthaginem vici”, et prosequente populo Capitolium ascendit. Inde, ne amplius tribuniciis iniuriis vexaretur, in voluntarium exilium Liternum

concessit. Incertum, ibi an Romæ defunctus sit; nam monumentum eius utrobique fuit. L. Scipio Asiaticus, frater Africani, eodem crimine peculatus accusatus damnatusque quum in vincula et carcerem duceretur, Ti. Sempronius Gracchus tr. pl., qui antea Scipionibus inimicus erat, intercessit, et ob id beneficium Africani filiam duxit. Quum quæstores in bona eius publice possidenda missi essent, non modo in his ullum vestigium pecuniæ regiae apparuit, sed nequaquam tantum redactum, quantæ summæ erat damnatus. Collatam a cognatis et amicis innumerabilem pecuniam accipere noluit; quæ necessaria ei erant ad cultum, redempta.

EX LIB. XXXIX.

M. Æmilius cos., Liguribus subactis, viam Placentia usque Ariminum perductam Flaminiae iunxit. Initia luxuriæ in urbem introducta ab exercitu Asiatico referuntur. Ligures, quicumque citra Appenninum erant, subacti sunt. Bacchanalia, sacrum Græcum et nocturnum, omnium scelerum seminarium, quum ad ingentis turbæ coniurationem pervenisset, investigatum et multorum pœna sublatum est. A censoribus L. Valerio Flacco et M. Porcio Catone, et belli et pacis artibus maximo, motus est senatu L. Quinctius Flamininus, T. frater, eo quod, quum Galliam provinciam consul obtineret, rogatus a Pœno Philippo, quem amabat, scorto nobili, Gallum quendam sua manu occiderat sive, ut quidam tradiderunt, unum ex damnatis securi percussisset rogatus a meretrice Placentina, cuius amore deperibat. Exstat oratio M. Catonis in eum. Scipio Literni decessit et, tanquam iungente fortuna circa idem tempus duo funera maximorum virorum, Hannibal a Prusia Bithyniae rege, ad quem victo Antiocho confugerat, quum dederetur Romanis, qui ad exposcendum eum T. Quinctium Flamininum miserant, veneno sibi mortem conscivit. Philopœmen quoque, dux Achæorum, vir maximus, a Messeniis occisus veneno, quum ab eis bello captus esset. Coloniae Potentia et Pisaurum et Mutina et Parma deductæ sunt. Præterea res adversus Celtiberos prospere gestas et initia causasque belli Macedonici continet; cuius origo inde fluxit, quod Philippus ægre ferebat regnum suum a Romanis imminui, et quod cogeretur a Thracibus aliisque locis præsidia deducere.

EX LIB. XL.

Quum Philippus liberos eorum, quos in vinculis habebat, nobilissimorum hominum conquiri ad mortem iussisset, Theoxena, verita pro liberis suis admodum pueris regis libidinem, prolatis in medium gladiis

et poculo, in quo venenum erat, suasit iis, ut imminens ludibrium morte effugerent, et quum persuasisset, et ipsa se interemit. Certamina inter filios Philippi Macedoniae regis Persen et Demetrium referuntur; et ut fraude fratris sui Demetrius fictis criminibus, inter quæ accusatione parricidii et affectati regni, primum petitus, ad ultimum, quoniam populi Romani amicus erat, veneno necatus sit, regnumque Macedoniae mortuo Philippo ad Persen devenerit. Item res in Liguribus et Hispania contra Celtiberos a compluribus feliciter gestas continet. Colonia Aquileia deducta est. Libri Numæ Pompili in agro L. Petilii scribæ sub Ianiculo a cultoribus agri arca lapidea clusi inventi sunt et Græci et Latini; in quibus quum pleraque dissolvendarum religionum prætor, ad quem delati erant, legisset, iuravit senatui, contra rem publicam esse, ut legerentur servarenturque. Ex SC. in comitio exusti sunt. Philippus ægritudine animi confectus, quod Demetrium filium falsis alterius filii in eundem delationibus impulsus veneno sustulisset, de pœna Persei cogitavit voluitque Antigonum potius, amicum suum, successorem regni sui relinquere, sed in hac cogitatione morte raptus est. Persens regnum excepit.

EX LIB. XLI.

Ignis in æde Vestæ exstinctus est. Ti. Sempronius Gracchus procos. Celtiberos victos in deditionem accepit, monumentumque operum suorum Gracchurim oppidum in Hispania constituit. Et a Postumio Albino procos. Vaccæi ac Lusitani subacti sunt. Uterque triumphavit. Antiochus Antiochi filius, obses a patre Romanis datus, mortuo fratre Seleuco, qui patri defuncto successerat, in regnum Syriæ ab urbe dimissus; qui præter religionem, qua multa templa magnifica multis locis erexit, Athenis Iovis Olympii et Antiochiæ Capitolini, vilissimum regem egit. Lustrum a censoribus conditum est; censa sunt civium capita CCLVIII CCXCIV. Q. Voconius Saxa tr. pl. legem tulit, ne quis mulierem heredem institueret. Suasit legem M. Cato; exstat oratio eius. Præterea res adversus Ligures et Histros et Sardos et Celtiberos a compluribus ducibus prospere gestas et initia belli Macedonici continet, quod Persens Philippi filius moliebatur. Miserat ad Carthaginienses legationem; ea ab his nocte audita erat. Sed et alias Græciæ civitates sollicitabat.

EX LIB. XLII.

Q. Fulvius Flaccus censor templum Iunonis Laciniæ tegulis marmoreis spoliavit, ut ædem, quam dedicaverat, tegetet; tegulæ ex

SC. reportatæ. Eumenes Asiæ rex in senatu de Perseo Macedoniae rege questus est, cuius iniuriæ in populum Romanum referuntur. Ob quas bello ei indicto, P. Licinius Crassus cos., cui mandatum erat, in Macedonia transiit levibusque expeditionibus, equestribus præliis in Thessalia cum Perseo *parum felici* eventu pugnavit. Inter Masinissam et Carthaginienses de agro fuit lis; dies eis ad disceptandum a senatu datus. Legati missi ad socias civitates regesque rogandos, ut in fide permanerent, dubitantibus Rhodiis. Lustrum a censoribus conditum est; censa sunt civium capita CCLXVII CCXXXI¹⁾. Res præterea adversus Corsos et Ligures prospere gestas continet.

EX LIB. XLIII.

Prætores aliquot, eo quod avare et crudeliter provincias administraverant, damnati sunt. P. Licinius Crassus procos. complures in Græcia urbes expugnavit et crudeliter corripuit. Ob id captivi, qui ab eo sub corona venierant, ex SC. postea restituti sunt. Item a præfectis classium Romanorum multa impotenter in socios facta. Res a Perse rege in Thracia prospere gestas continet, victis Dardanis et Illyria, cuius rex erat Gentius. Motus, qui in Hispania ab Olonico factus erat, ipso interempto consedit. M. Æmilius Lepidus a censoribus princeps *senatus* lectus.

EX LIB. XLIV.

Q. Marcius Philippus per invios saltus penetravit in Macedonia et complures urbes occupavit. Rhodii miserunt legatos Romam minantes *fore*, ut Perseo auxilio essent, nisi populus Romanus cum illo pacem atque amicitiam iungeret. Indigne id latum. Quum id bellum L. Æmilio Paulo sequentis anni cos. iterum mandatum esset, Paulus in contione precatus, ut, quidquid diri populo Romano immineret, in suam domum converteretur, et in Macedonia profectus vicit Persen totamque Macedonia in potestatem redegit. Antequam configeret, prædixit²⁾ exercitui, ne miraretur, quod luna nocte proxima defectura esset. Gentius quoque rex Illyriorum quum rebellasset, a L. Anicio prætore victus venit in deditionem et cum uxore ac liberis et propinquis Romam missus est. Legati Alexandrini a Cleopatra et Ptolemæo regibus venerunt querentes de Antiocho rege Syriæ, quod is bellum inferret. Perseus, sollicitatis in auxilium

¹⁾ CCLXIX millia et XV *Lir. c. 10.* ²⁾ Sulpicius Gallus tr. mil. prædixit *Liv. c. 37.*

Eumene rege Pergami et Gentio rege Illyriorum, quia iis pecuniam, quam promiserat, non dabat, relictus ab iis est.

EX LIB. XLV.

Perseus ab Æmilio Paulo in Samothrace captus est. Quum Antiochus Syriæ rex Ptolemæum et Cleopatram Ægypti reges obsideret et missis ad eum a senatu legatis, qui iuberent, ab obsidione socii regis absisteret, editisque mandatis consideraturum se, quid faciendum esset, respondisset, unus ex legatis Popilius virga regem circumscripsit iussitque, antequam circulo excederet, responsum daret. Qua asperitate effecit, ut Antiochus bellum omitteret. Legationes gratulantium populorum atque regum in senatu admissæ, Rhodiorum, qui eo bello contra populum Romanum *Persi* faverant, exclusa. Postera die quum de eo quæreretur, ut eis bellum indiceretur, causam in senatu patriæ suæ legati egerunt; nec tanquam socii nec tanquam hostes dimissi. Macedonia in provinciæ formam redacta. Æmilius Paulus, repugnantibus militibus ipsius propter minorem prædam et contradicente Ser. Sulpicio Galba, triumphavit et Persen cum tribus filiis duxit ante currum. Cuius triumphi lætitia ne solida ei contingeret, duorum filiorum funeribus insignita est, quorum alterius mors triumphum patris præcessit, alterius secuta est. Lustrum a censoribus conditum est; censa sunt civium capita CCCXII DCCCIV. Prusias Bithyniæ rex Romam, ut senatui gratias ageret ob victoriam ex Macedonia partam, venit et Nicomedem filium senatui commendavit. Rex plenus adulationis libertum se populi Romani dicebat.

EX LIB. XLVI.

Eumenes rex Romam venit, qui Macedonico bello medium egerat. Ne aut hostis iudicatus videretur, si exclusus esset, aut liberatus crimine, si admitteretur, in commune lex lata est, ne cui regi Romam venire liceret. Claudius Marcellus cos. Alpinos Gallos, C. Sulpicius Gallus cos. Ligures subegit. Legati Prusiæ regis questi sunt de Eumene, quod fines suos popularetur, dixeruntque eum conspirasse cum Antiocho adversus populum Romanum. Societas cum Rhodiis deprecantibus iuncta est. Lustrum a censoribus conditum est; censa sunt civium capita CCCXXXVII XXII; princeps senatus M. Æmilius Lepidus. Ptolemæus Ægypti rex, pulsus regno a minore fratre, missis ad eum legatis restitutus est. Ariarathes Cappadociæ rege mortuo, filius eius Ariarathes regnum accepit et amicitiam cum populo Romano per legatos renovavit. Res præterea adversus Ligures et

Corsos et Lusitanos vario eventu gestas et motus Syriæ mortuo Antiocho, qui filium Antiochum puerum admodum reliquerat, continet. Hunc Antiochum puerum cum Lysia tutore Demetrius Seleuci filius, qui Romæ obses fuerat, clam, quia non dimittebatur a Romanis, *profugus* interemit et ipse in regnum receptus est. L. Æmilio Paulo, qui Persen vicerat, mortuo, cuius tanta abstinentia fuit, ut, quum ex Hispania et ex Macedonia immensas opes retulisset, vix ex auctione eius redactum sit, unde uxori eius dos solveretur, . . . Pomptinæ paludes a Cornelio Cethego cos., cui ea provincia evenerat, siccatae agerque ex iis factus.

EX LIB. XLVII.

Cn. Tremellio pr. multa dicta est, quod cum M. Æmilio Lepido pontifice maximo iniuriose contenderat, sacrorumque quam magistratum ius potentius fuit. Lex de ambitu lata. Lustrum a censoribus conditum est; censa sunt civium capita CCCXXVIII CCCXVI. Princeps senatus sextum Æmilius Lepidus. Inter Ptolemæos fratres, qui dissidebant, fœdus ictum, ut alter in Ægypto, alter Cyrenis regnaret. Ariarathes Cappadociæ rex consilio Demetrii Syriæ regis et viribus pulsus regno a senatu restitutus est. Missi a senatu, qui inter Masinissam et Carthaginenses de agro iudicaret. C. Marcius cos. adversus Dalmatas primum parum prospere, postea feliciter pugnavit, cum quibus bello configendi causa fuit, quod Illyrios socios populi Romani vastaverant; eandemque gentem Cornelius Nasica cos. domuit. Q. Opimius cos. Transalpinos Ligures, qui Massiliensium oppida Antipolim et Nicæam vastabant, subegit. Præterea res in Hispania a compluribus parum prospere gestas continet. Consules anno quingentesimo nonagesimo octavo ab urbe condita magistratum *Kal. Ianuariis* inire cœperunt. Mutandi comitia causa fuit, quod Hispani rebellabant. Legati ad disceptandum inter Carthaginenses et Masinissam missi nuntiaverunt, vim navalis materiæ se Carthagine deprehendisse. Aliquot prætores a provinciis avaritiæ nomine accusati damnati sunt.

EX LIB. XLVIII.

Lustrum a censoribus conditum est; censa sunt civium capita CCCXXIV. Semina tertii belli Punici referuntur. Quum in finibus Carthaginensium ingens Numidarum exercitus duce Arcobarzane Syphacis nepote diceretur esse, M. Porcius Cato suasit, ut Carthaginensibus, qui exercitum specie contra Masinissam, re contra Romanos accitum in finibus haberent, bellum indiceretur. Contradicente P.

Cornelio Nasica, placuit legatos mitti Carthaginem, qui specularentur, quid ageretur. Castigato senatu Carthaginiensium, quod contra fœdus et exercitum et navales materias haberent, pacem inter eos et Masinissam facere voluerunt, Masinissa agro, de quo lis erat, cedente; sed Gisgo Hamilcaris filius, homo seditiosus, qui tum in magistratu erat, quum senatus parituum se iudicio legatis dixisset, ita plebem concitavit bellum adversus Romanos suadendo, ut legatos, quo minus violarentur, fuga explicuerit. Id nuntiantes infestum iam senatum Carthaginiensibus infestorem fecerunt. M. Porcius Cato funus filii in prætura mortui tenuissimo, ut potuit (nam et pauper erat), sumptu fecit. Andiscus, qui se Persei filium, regis quondam Macedoniæ, ingenti asseveratione mentiretur, Romam missus. M. Æmilius Lepidus, [qui] princeps senatus sextis iam censoribus lectus, antequam exspiraret, præcepit filiis, lecto se strato linteis sine purpura efferrent, in reliquum funus ne plus quam æris D consumerent: imaginum specie, non sumptibus nobilitari magnorum virorum funera solere. De beneficiis quæsitum. Publilia et Licinia, nobiles feminæ, quæ viros suos consulares necasse insimulabantur, cognita causa, quum prætori [prædes] vades dedissent, cognatorum decreto necatæ sunt. Gulussa Masinissæ filius nuntiavit, Carthagine dilectus agi, classem comparari et haud dubie bellum strui. Quum Cato suaderet, ut eis bellum indiceretur, P. Cornelio Nasica dicente nihil temere faciendum, placuit X legatos mitti exploratum. E. Licinius Lucullus, A. Postumius Albinus coss. quum dilectum severe agerent nec quemquam gratia dimitterent, ab tribunis plebis, qui pro amicis suis vacationem impetrare non poterant, in carcerem coniecti sunt. Quum Hispaniense bellum parum prospere aliquoties gestum ita confudisset civitatem Romanam, ut ne ei quidem invenirentur, qui aut tribunatum exciperent aut legati ire vellent, P. Cornelius Æmilianus processit et excepturum se militiæ genus, quodcunque imperatum esset, professus est; quo exemplo omnes ad studium militandi concitavit. Lucullus cos., quum Claudius Marcellus, cui successerat, pacasse omnes Celtiberiæ populos videretur, Vaccæos et Cantabros et alias incognitas adhuc gentes in Hispania subegit. Ibi P. Cornelius [Africanus] Scipio Æmilianus, L. Pauli filius, Africani nepos, sed adoptivus, provocatorem barbarum tribunus militum occidit et in expugnatione Intercatiæ urbis maius etiamnum periculum adiit; nam murum primus transcendit. Ser. Sulpicius Galba prætor male adversus Lusitanos pugnavit. Quum legati ex Africa cum oratoribus Carthaginiensium et Gulussa Masinissæ filio redissent dicerentque et exercitum se et classem Carthagine deprehendisse, perrogari sententias

placuit. Catone et aliis principibus senatus suadentibus, ut in Africam confestim transportaretur exercitus, quoniam Cornelius Nasica dicebat, nondum sibi iustam causam belli videri, placuit, ut bello abstinerent, si Carthaginienses classem exussissent et exercitum dimisissent; si minus, proximi consules de bello Punico referrent. Quum locatum a censoribus theatrum exstrueretur, P. Cornelio Nasica auctore tanquam inutile et nociturum publicis moribus ex SC. destructum est, populusque aliquamdiu stans ludos spectavit. Carthaginienses quum adversus fœdus bellum Masinissæ intulissent, victi ab eo, annos habente XCII et sine pulpamine mandere et †si gustaret panem¹⁾ tantum solito, insuper Romanum bellum mernerunt.

EX LIB. XLIX.

Tertii Punici belli initium altero et sexcentesimo ab urbe condita anno, intra quintum annum, quam erat cœptum, consummati. Inter M. Porcium Catonem et Scipionem Nasicam, quorum alter sapientissimus vir in civitate habebatur, alter optimus vir etiam a senatu iudicatus erat, diversis certatum sententiis est, Catone suadente bellum et ut tolleretur deletereturque Carthago, Nasica dissuadente. Placuit tamen, quod contra fœdus naves haberent, quod exercitum extra fines duxissent, quod socio populi Romani et amico Masinissæ arma intulissent, quod filium eius Gulussam, qui cum legatis Romanis erat, in oppidum non recepissent, bellum eis indici. Priusquam ullæ copiæ in naves imponerentur, Uticenses legati Romam venerunt se suaque omnia dedentes. Ea legatio velut omen grata patribus, acerba Carthaginiensibus fuit. Ludi patri Diti ad Tarentum ex præcepto librorum facti, qui ante annum centesimum primo Punico bello, quingentesimo et altero anno ab urbe condita, facti erant. Legati XXX Romam venerunt, per quos se Carthaginienses dedebant. Catonis sententia evicit, ut in decreto perstaretur et ut consules quam primum ad bellum proficiscerentur. Qui ubi in Africam transierunt, acceptis, quos imperaverant, CCC obsidibus et armis omnibus instrumentisque belli, si qua Carthagine erant, quum ex auctoritate patrum iuberent, ut in alium locum, dum a mari X passuum ne minus remotum, oppidum transferrent, indignitate rei ad bellandum Carthaginienses compulerunt. Obsideri oppugnarique cœpta est Carthago a L. Marcio, M'. Manilio coss., in qua oppugnatione quum neglectos ab una parte muros duo tribuni temere cum cohortibus suis irrupissent et ab oppidanis graviter cæderentur, a Scipione †Orfitiano expliciunt; per quem et castellum Romanorum, quod nocte expugnabant,

¹⁾ Fortasse scrib. et siccum gustare panem.

paucis equitibus iuvantibus liberatum est; castrorumque, quæ Carthaginienses omnibus copiis ab urbe pariter egressi oppugnabant, liberatorum is ipse præcipuam gloriam tulit. Præterea quum ab irrita oppugnatione Carthaginis consul (alter enim Romam ad comitia ierat) exercitum duceret adversus Hasdrubalem, qui cum ampla manu saltum iniquum insederat, suasit primo consuli, ne tam iniquo loco confingeret; victus deinde complurium, qui et prudentiæ et virtuti eius invidebant, sententiis et ipse saltum ingressus est. Quum, sicut prædixerat, fusus fugatusque esset Romanus exercitus et duæ cohortes ab hoste obsiderentur, cum paucis equitum turmis in saltum reversus liberavit eas et incolumes reduxit. Quam virtutem eius et Cato, vir promptioris ad vituperandum linguæ, in senatu sic prosecutus est, ut diceret reliquos, qui in Africa militarent, umbras volitare, Scipionem vigere, et populus Romanus eo favore complexus, ut comitiis plurimæ eum tribus consulem scriberent, quum hoc per ætatem non liceret. Quum L. Scribonius tr. pl. rogationem promulgasset, ut Lusitani, qui in fidem populo Romano dediti ab Ser. Galba in Galliam venissent, in libertatem restituerentur, M. Cato acerrime suasit. Exstat oratio et in annalibus ipsius inclusa. Q. Fulvius Nobilior ei, sæpe ab eo in senatu laceratus, respondit pro Galba; ipse quoque Galba, quum se damnari videret, complexus duos filios prætextatos et Sulpicii Galli filium, cuius tutor erat, ita miserabiliter pro se locutus est, ut rogatio antiquaretur. Exstant tres orationes eius, duæ adversus Libonem tr. pl. rogationemque eius habitæ de Lusitanis, una contra L. Cornelium Cethegum, in qua Lusitanos prope se castra habentes cæsos fatetur, quod compertum habuerit, equo atque homine suo ritu immolatis, per speciem pacis adoriri exercitum suum in animo habuisse. Andriscus quidam, ultimæ sortis homo, Persei regis se filium ferens et mutato nomine Philippus vocatus, quum ab urbe Roma, quo illum Demetrius Syriæ rex ob hoc ipsum mendacium miserat, clam profugisset, multis ad falsam eius fabulam velut ad veram coeuntibus, contracto exercitu totam Macedoniam aut voluntate incolentium aut armis occupavit. Fabulam autem talem finxerat: ex pellice se et Perseo rege ortum, traditum educandum Cretensi cuidam esse, ut in belli casus, quod ille cum Romanis gereret, aliquod velut semen stirpis regiæ exstaret. Adramyttii se educatum usque ad duodecimum ætatis annum, patrem eum esse credentem, a quo educaretur, ignarum generis fuisse sui; affecto deinde eo, quum prope ad ultimum finem vitæ esset, detectam ibi tandem originem suam falsæque matri libellum datum signo Persei regis signatum, quem sibi traderet, quum ad puberem ætatem venisset,

obtestationesque ultimas adiectas, ut res in occulto ad id tempus servaretur. Pubescenti libellum traditum, in quo relictis sibi duo thesauri a patre dicerentur; tum scienti mulierem, sese subditum esse, veram stirpem ignoranti edidisse genus atque obtestatam, ut, priusquam manaret ad Eumenen res, Perseo inimicum, excederet eis locis, ne interficeretur. Eo se exterritum, simul sperantem aliquod a Demetrio auxilium, in Syriam se contulisse atque ibi primum, quis esset, palam expromere ausum.

EX LIB. L.

Thessalia, quum et illam invadere armis atque occupare Pseudophilippus vellet, per legatos Romanorum auxiliis Achæorum defensa est. Prusias rex Bithyniæ, omnium humillimorumque vitiorum, a Nicomede filio, adiuvante Attalo rege Pergami, occisus, habebat alterum filium, qui pro superiore ordine dentium enatum habuisse unum os continens dicitur. Quum III legati ad pacem inter Nicomedem et Prusiam faciendam a Romanis missi essent, quum unus ex iis caput multis cicatricibus sartum haberet, alter pedibus æger esset, tertius ingenio socors haberetur, dixit Cato, eam legationem nec caput nec pedes nec cor habere. In Syria, quæ eo tempore stirpe generis parem regi Macedonum, inertia socordiaque similem Prusiæ regem habebat, iacente eo in ganea et lustris, Ammonius regnabat, per quem et amici omnes regis et Laodice regina et Antigonus Demetrii filius occisi sunt. Masinissa Numidiæ rex maior XC annis decessit. vir insignis. Inter cetera iuvenalia opera, quæ ad ultimum edidit, adeo etiam nervis in senecta vixit, ut post sextum et octogesimum annum filium genuerit. Inter tres liberos eius maximos natu, Micipsam, Gulussam, Manastabalem, qui etiam Græcis litteris eruditus erat, P. Scipio Æmilianus, quum commune eis regnum pater reliquisset et dividere eos arbitro Scipione iussisset, partes administrandi regni divisit. Item Phamæ Himilconi, præfecto equitum Carthaginiensium, viro forti et cuius præcipua opera Pœni utebantur, persuasit, ut ad Romanos cum equitatu suo transiret. Ex tribus legatis, qui ad Masinissam missi erant, M. Claudius Marcellus, coorta tempestate, fluctibus obrutus est. Carthaginienses Hasdrubalem, Masinissæ nepotem, quem prætorem habebant, hominem proditoris suspectum, in curia interemerunt; quæ suspicio inde manavit, quod propinquus esset Gulussæ, Romanorum auxilia iuvantis. P. Scipio Æmilianus quum ædilitatem peteret, consul a populo dictus. Quoniam per annos consuli fieri non licebat, cum magno certamine suffragantis plebis et

repugnantibus ei aliquamdiu patribus, legibus solutus et consul creatus est. M'. Manilius aliquot urbes circumpositas Carthagini expugnavit. Pseudophilippus in Macedonia, cæso cum exercitu P. Iuventio prætore, ab Q. Cæcilio victus captusque est et recepta Macedonia.

EX LIB. LI.

Carthago, in circuitum XXIII passuum patens, magno labore obsessa et per partes capta est; primum a Mancino legato, deinde a Scipione cos., cui extra sortem provincia Africa data erat. Carthaginenses portu novo, quia vetus a Scipione erat obstructus, facto et contracta clam exiguo tempore ampla classe, infeliciter navali proelio pugnaverunt. Hasdrubalis quoque, ducis eorum, castra ad Nepherrim oppidum loco difficili sita cum exercitu deleta sunt a Scipione, qui tandem urbem expugnavit septingentesimo anno, quam erat condita. Spoliorum maior pars Siculis, quibus ablata erant, reddita. Ultimo urbis excidio quum se Hasdrubal Scipioni dedisset, uxor eius, quæ paucis ante diebus de marito impetrare non potuerat, ut ad victorem transfugerent, in medium se flagrantis urbis incendium cum duobus liberis ex arce præcipitavit. Scipio exemplo patris sui Æmilii Pauli, qui Macedoniam vicerat, ludos fecit transfugasque ac fugitivos bestiis obiecit. Belli Achaici semina referuntur hæc, quod legati Romani ab Achæis pulsati sint Corinthi, missi, ut eas civitates, quæ sub dicione Philippi fuerant, ab Achaico concilio secernerent.

EX LIB. LII.

Cum Achæis, qui in auxilio Bæotos et Chalcidenses habebant, Q. Cæcilius Metellus ad Thermopylas bello confixit. Quibus victis dux eorum Critolaus mortem sibi veneno conscivit. In cuius locum Diæus, Achaici motus primus auctor, ab Achæis dux creatus ad Isthmon a L. Mummio cos. victus est; qui, omni Achaia in deditionem accepta, Corinthon ex SC. diruit, quia ibi legati Romani violati erant. Thebæ quoque et Chalcis, quæ auxilio fuerant, dirutæ. Ipse L. Mummus abstinentissimum virum egit, nec quicquam ex eis opibus ornamentisque, quæ prædives Corinthos habuit, in domum eius pervenit. Q. Cæcilius Metellus de Andrisco triumphavit, P. Cornelius [Africanus] Scipio Æmilianus de Carthagine et Hasdrubale. Viriatus in Hispania primum ex pastore venator, ex venatore latro, mox iusti quoque exercitus dux factus, totam Lusitaniam occupavit, M. Vetilium prætorem, fuso eius exercitu, cepit, post quem C. Plautius prætor nihilo felicius rem gessit; tantumque terrorem is hostis intulit, ut

adversus eum consulari opus esset et duce et exercitu. Præterea motus Syriæ et bella inter reges gesta referuntur. Alexander, homo ignotus et incertæ stirpis, occiso, sicut ante dictum est, Demetrio rege, in Syria regnabat. Hunc Demetrius Demetrii filius, qui a patre quondam ob incertos belli casus ablegatus Gnidon fuerat, contempta socordia inertiaque eius, adiuvante Ptolemæo Ægypti rege, cuius filiam Cleopatram in matrimonium acceperat, bello interemit. Ptolemæus graviter in caput vulneratus inter curationem, dum ossa medici terebrare conantur, exspiravit, atque in locum eius frater minor Ptolemæus, qui Cyrenis regnabat, successit. Demetrius ob crudelitatem, quam in suos per tormenta exercebat, ab Diodoto quodam, uno ex subiectis, qui Alexandri filio bimulo admodum regnum asserebat, bello superatus Seleuciam confugit. L. Mummius de Achæis triumphavit; signa ærea marmoreaque et tabulas pictas in triumpho tulit.

EX LIB. LIII.

App. Claudius cos. Salassos, gentem Alpinam domuit. Alter Pseudophilippus in Macedonia a L. Tremellio quæstore cum exercitu cæsus est. Q. Cæcilius Metellus procos. Celtiberos cecidit, et a Q. Fabio procos. magna pars Lusitanæ, expugnatis aliquot urbibus, recepta est. C. Acilius senator Græce res Romanas scribit.

EX LIB. LIV.

Q. Pompeius cos. in Hispania Terrestinos subegit. Cum iisdem et Numantinis pacem ab infirmitate fecit. Lustrum a censoribus conditum est; censa sunt civium capita CCCXXVII CCCCLXII. Quum Macedonum legati questum de D. Iunio Silano prætore venissent, quod acceptis pecuniis provinciam spoliasset, et senatus de querelis eorum vellet cognoscere, T. Manlius Torquatus, pater Silani, petiit impetravitque, ut sibi cognitio mandaretur; et domi causa cognita, filium condemnavit abdicavitque; ac ne funeri quidem eius, quum suspendio vitam finisset, interfuit, sedensque domi potestatem consultantibus ex instituto fecit. Q. Fabius procos. rebus in Hispania prospere gestis labem imposuit, pace cum Viriato æquis condicionibus facta. Viriatus a proditoribus consilio Servilii Cæpionis interfectus est et ab exercitu suo multum comploratus ac nobiliter sepultus; vir duxque magnus et per XIV annos, quibus cum Romanis bellum gessit, frequentius superior.

EX LIB. LV.

P. Cornelio Nasica, cui cognomen Serapion fuit, ab irridente

Curiatio tr. pl. impositum, et D. Iunio Bruto coss. dilectum habentibus in conspectu tironum res saluberrimi exempli facta est. Nam C. Matienus accusatus est apud tribunos plebis, quod exercitum in Hispania deseruisset, damnatusque sub furca diu virgis cæsus est et sestertio nummo venit. Tribuni plebis quia non impetrarent, ut sibi denos, quos vellent, milites eximere liceret, consules in carcerem duci iusserunt. Iunius Brutus cos. in Hispania eis, qui sub Viriato militaverant, agros et oppidum dedit, quod vocatum est Valentia. M. Popilius a Numantinis, cum quibus pacem factam irritam fieri senatus censuerat, cum exercitu fusus fugatusque est. C. Hostilio Mancino cos. sacrificante pulli ex cavea evolaverunt; conscendenti deinde navem, ut in Hispaniam proficisceretur, accidit vox: „Mane, Mancine!”, quæ auspicia tristia fuisse eventu probatum est. Victus enim a Numantinis et castris exutus, quum spes nulla servandi exercitus esset, pacem cum eis fecit ignominiosam, quam ratam esse senatus vetuit. XL Romanorum a Numantinorum IV victa erant. D. Iunius Lusitaniam expugnationibus urbium usque ad Oceanum perdomuit. et quum flumen Oblivionem transire nollent, raptum signifero signum ipse transtulit et sic, ut transgrederentur, persuasit. Alexandri filius, rex Syriæ, decem annos admodum habens, a Diodoto, qui Tryphon cognominabatur, tutore suo, per fraudem occisus est, corruptis medicis, qui illum calculi dolore consumi ad populum mentiti, dum secant, occiderunt.

EX LIB. LVI.

D. Iunius Brutus in Hispania ulteriore feliciter adversus Galæcos pugnavit. Dissimili eventu M. Æmilius Lepidus procos. adversus Vaccæos rem gessit, clademque similem Numantinæ passus est. Ad exsolvendum fœderis Numantini religione populum Mancinus, quum huius rei auctor fuisset, deditus Numantinis non est receptus. Lustrum a censoribus conditum est; censa sunt civium capita CCCXVII DCCCCXXXIII. Fulvius Flaccus cos. Vardeos in Illyrico subegit. M. Cosconius prætor in Thracia cum Scordiscis prospere pugnavit. Quum bellum Numantinum vitio ducum non sine pudore publico duraret, delatus est ultro Scipioni Africano a senatu populoque Romano consulatus; quem quum illi capere ob legem, quæ vetabat quemquam iterum consulem fieri, non liceret, sicut priori consulatu legibus solutus est. Bellum servile in Sicilia ortum quum opprimi a prætoribus non potuisset, C. Fulvio cos. mandatum est. Huius belli initium fuit Eunus servus, natione Syrus, qui, contracta agrestium

servorum manu et solutis ergastulis iusti exercitus numerum implevit. Cleon quoque, alter servus, ad LXX servorum contraxit, et iunctis copiis adversus exercitum Romanum bellum sæpe gesserunt.

EX LIB. LVII.

Scipio Africanus Numantiam obsedit et corruptum licentia luxuriaque exercitum ad severissimam militiæ disciplinam revocavit. Omnia deliciarum instrumenta recidit, duo millia scortorum [a] castris eiecit, militem quotidie in opere habuit et XXX dierum frumentum ac septenos vallos ferre cogeabat. Ægre propter onus incedenti dicebat: „Quum gladio te vallare scieris, vallum ferre desinito”; alii, scutum parum habiliter ferenti, amplius eum scutum iusto ferre, neque id se reprehendere, quando melius scuto quam gladio uteretur. Quem militem extra ordinem deprehendisset, si Romanus esset, vitibus, si extraneus, virgis cecidit. Iumenta omnia, ne exonerarent militem, vendidit. Sæpe adversus eruptiones hostium feliciter pugnavit. Vaccæi obsessi, liberis coniugibusque trucidatis, ipsi se interemerunt. Scipio amplissima munera missa sibi ab Antiocho rege Syriæ, quum celare aliis imperatoribus regum munera mos esset, pro tribunali [ea] accepturum se esse dixit omniaque ea quæstorem referre in publicas tabulas inssit; ex his se viris fortibus dona daturum. Quum undique Numantiam obsidione clusisset et, obsessos fame videret urgeri, hostes, qui pabulatum exierant, vetuit occidi, quia diceret velocius eos absumpturos, frumenti quod haberent, si plures fuissent.

EX LIB. LVIII.

Ti. Sempronius Gracchus tr. pl. quum legem agrariam ferret adversus voluntatem senatus et equestris ordinis, ne quis ex publico agro plus quam ∞ iugera possideret, in eum furorem exarsit, ut M. Octavio collegæ causam diversæ partis defendenti potestatem lege lata abrogaret, seque et C. Gracchum fratrem et App. Claudium socerum triumviros ad dividendum agrum crearet. Promulgavit et aliam legem agrariam, qua sibi latius agrum patefaceret, ut iidem triumviri indicarent, qua publicus ager, qua privatus esset. Deinde, quum minus agri esset, quam quod dividi posset sine offensa etiam plebis, quoniam eos ad cupiditatem amplum modum sperandi incitaverat, legem se promulgaturum ostendit, ut eis, qui Sempronia lege agrum accipere deberent, pecunia, quæ regis Attali fuisset, divideretur; heredem autem populum Romanum reliquerat Attalus, rex Pergami, Eumenis filius. Tot indignitatibus commotus graviter senatus, ante omnes T. Annius

consularis, qui *quum* in senatu in Gracchum perorasset, raptus ab eo ad populum delatusque plebi, rursus in eum pro rostris contionatus est. Quum iterum tr. pl. creari vellet Gracchus, auctore P. Cornelio Nasica in Capitolio ab optimatibus occisus est, ictus primum fragmentis subsellii, et inter alios, qui in eadem seditione occisi erant, insepultus in flumen proiectus. Res præterea in Sicilia vario eventu adversus fugitivos gestas continet.

EX LIB. LIX.

Numantini fame coacti ipsi se per vicem [tradentes] trucidaverunt; captam urbem Scipio Africanus delevit et de ea triumphavit quarto decimo anno post Carthaginem deletam. P. Rupilius cos. in Sicilia cum fugitivis debellavit. Aristonicus, Eumenis regis filius, Asiam occupavit, quum testamento Attali regis legata populo Romano libera esse deberet. Adversus eum P. Licinius Crassus cos., quum idem pontifex maximus esset, quod nunquam antea factum erat, extra Italiam profectus prælio victus et occisus est. M. Perperna cos. victum Aristonicum in deditionem accepit. Q. Pompeius, Q. Metellus, tunc primum uterque ex plebe facti censores, lustrum condiderunt; censa sunt civium capita CCCXVIII DCCCXXIII præter pupillos et viduas. Q. Metellus censor censuit, ut cogerentur omnes ducere uxores liberorum creandorum causa; exstat oratio eius, quam Augustus Cæsar, quum de maritandis ordinibus ageret, velut in hæc tempora scriptam in senatu recitavit. C. Atinius Labeo tr. pl. Q. Metellum censorem, a quo in senatu legendo præteritus erat, de saxo deiici iussit; quod ne fieret, ceteri tribuni plebis auxilio fuerunt. Quum Carbo tr. pl. rogationem tulisset, ut eundem tribunum plebi, quotiens vellet, creare liceret, rogationem eius P. Africanus gravissima oratione dissuasit, in qua dixit, Ti. Gracchum iure cæsum videri. C. Gracchus contra suasit rogationem, sed Scipio tenuit. Bella inter Antiochum Syriæ et Phraaten Parthorum regem gesta nec magis quietæ res Ægypti referuntur. Ptolemæus, Euergetes cognominatus, ob nimiam crudelitatem suis invisus, incensa a populo regia clam Cypron profugit, et quum sorori eius Cleopatæ, quam, filia eius virgine per vim compressa atque in matrimonium ducta, repudiaverat, regnum a populo datum esset, infensus filium, quem ex illa habebat, in Cypro occidit caputque eius et manus et pedes matri misit. Seditiones a triumviris Fulvio Flacco et C. Graccho et C. Papirio Carbone agro dividendo creatis excitatæ. Quum P. Scipio Africanus eis adversaretur fortisque ac validus pridie domum se recepisset, mortuus in cubiculo inventus est. Suspecta fuit,

tanquam ei venenum dedisset, Sempronia uxor hinc maxime, quod soror esset Gracchorum, cum quibus simultas Africano fuerat; de morte tamen eius nulla quæstio acta. Defuncto eo acrius seditiones triumvirales exarserunt. C. Sempronius cos. adversus Iapydas primo male rem gessit, mox victoria cladem acceptam emendavit virtute D. Iunii Bruti, eius, qui Lusitaniam subegerat.

EX LIB. LX.

L. Aurelius cos. bellantes Sardos subegit. M. Fulvius Flaccus primus Transalpinos Ligures domuit bello, missus in auxilium Massiliensium adversus Salluvios Gallos, qui fines Massiliensium populabantur. L. Opimius prætor Fregellanos, qui defecerant, in deditionem accepit, Fregellas diruit. Pestilentia in Africa ab ingenti lucustarum multitudine et deinde necatarum strage fuisse traditur. Lustrum a censoribus conditum est; censa sunt civium capita CCCXCIV DCCXXVI. C. Gracchus, Tiberii frater, trib. plebis, eloquentior quam frater, perniciosas aliquot leges tulit, inter quas frumentariam, ut senis æris et triente frumentum plebi daretur; alteram legem agrariam, quam et frater eius tulerat; tertiam, qua equestrem ordinem tunc cum senatu consentientem corrumpere, ut sexcenti ex equite in curiam sublegerentur et, quia illis temporibus CCC tantum senatores erant, DC equites CCC senatoribus admiscerentur, id est, ut equester ordo bis tantum virium in senatu haberet; et, continuato in alterum annum tribunatu, legibus agrariis latis effecit, ut complures coloniæ in Italia deducerentur et una in solo dirutæ Carthaginis, quo ipse triumphus creatus coloniam deduxit. Præterea res a Q. Metello cos. adversus Baliares gestas continet, quos Græci Gymnesios appellant, quia æstatem nudi exigunt; Baliares a teli missu appellati vel a Balio, Herculis comite ibi relicto, quum Hercules ad Geryonem navigaret. Motus quoque Syriæ referuntur, in quibus Cleopatra Demetrium virum suum et Seleucum filium, indignata, quod occiso patre eius a se iniussu suo diadema sumpsisset, interemit.

EX LIB. LXI.

C. Sextius procos. victa Salluviorum gente coloniam Aquas Sextias condidit, ob aquarum copiam e caldis frigidisque fontibus atque a nomine suo ita appellatas. Cn. Domitius procos. adversus Allobrogas ad oppidum Vindalium feliciter pugnavit; quibus bellum inferendi causa fuit, quod Tutomotulum Salluviorum regem fugientem recepissent et omni ope invissent, quodque Æduorum agros, *sociorum* populi

Romani, vastavissent. C. Gracchus, seditioso tribunatu acto, quum Aventinum quoque armata multitudo occupasset, a L. Opimio cos., ex SC. vocato ad arma populo, pulsus et occisus est, et cum eo Fulvius Flaccus consularis, socius eiusdem furoris. Q. Fabius Maximus cos., Pauli nepos, adversus Allobroges et Bituitum Arvernorum regem feliciter pugnavit; ex Bituiti exercitu occisa millia CXX; ipse quum ad satisfaciendum senatui Romam profectus esset, Albam custodiendus datus est, quia contra pacem videbatur, ut in Galliam remitteretur. Decretum quoque est, ut Congonnetiacus filius eius comprehensus Romam mitteretur. Allobroges in deditionem recepti. L. Opimius accusatus apud populum a Q. Decio trib. plebis, quod indemnatos cives in carcerem coniecisset, absolutus est.

EX LIB. LXII.

Q. Marcius cos. Stynos, gentem Alpinam, expugnavit. Micipsa Numidiæ rex mortuus regnum tribus filiis reliquit, Adherbali, Hiempsali, Iugurthæ, fratris filio, quem adoptaverat. L. Cæcilius Metellus Dalmatas subegit. Iugurtha Hiempsalem fratrem petiit bello, qui victus occiditur; Adherbalem regno expulit; is a senatu restitutus est. L. Cæcilius Metellus, Cn. Domitius Ahenobarbus censores duos et triginta senatu moverunt. Præterea motus Syriæ regumque continet.

EX LIB. LXIII.

C. Porcius cos. in Thracia male adversus Scordiscos pugnavit. Lustrum a censoribus conditum est; censa sunt civium capita CCCXCIV CCCXXXVI. Æmilia, Licinia, Marcia virgines Vestales incesti damnatæ sunt, idque incestum quemadmodum et commissum et deprehensum et vindicatum sit, refertur. Cimbri, gens vaga, populabundi in Illyricum venerunt; ab his Papirius Carbo cos. cum exercitu fusus est. Livius Drusus cos. adversus Scordiscos, gentem a Gallis oriundam, in Thracia feliciter pugnavit.

EX LIB. LXIV.

Adherbal bello petitus ab Iugurtha et in oppido Cirta obsessus contra denuntiationem senatus ab eo occisus est, et ob hoc bellum Iugurthæ indictum, idque Calpurnius Bestia cos. gerere iussus pacem cum Iugurtha iniussu populi et senatus fecit. Iugurtha fide publica evocatus ad indicandos auctores consiliorum suorum, quod multos pecunia in senatu corripuisse dicebatur, Romam venit, et propter eandem admissam in regulum quendam nomine Massivam, qui regnum eius

populo Romano invisi adfectabat, [Romæ interfectum] quum periclitaretur causam capitis dicere, clam profugit et cedens urbe fertur dixisse: „O urbem venalem et cito perituram, si emptorem invenerit!“ A. Postumius legatus infeliciter prælio adversus Iugurtham gesto pacem quoque adiecit ignominiosam, quam non esse servandam senatus censuit.

EX LIB. LXV.

Q. Cæcilius Metellus cos. duobus præliis Iugurtham fudit totamque Numidiam vastavit. M. Iunius Silanus cos. adversus Cimbros infeliciter pugnavit. Legatis Cimbrorum sedem et agros, in quibus considerent, postulantibus senatus negavit. M. Minucius procos. adversus Thracas prospere pugnavit. L. Cassius cos. a Tigurinibus Gallis, pago Helvetiorum, qui a civitate secesserant, in finibus Nitiobrogum cum exercitu cæsus est. Milites, qui ex ea clade superaverant, obsidibus datis et dimidia rerum omnium parte, ut incolumes dimitterentur, cum hostibus pacti sunt.

EX LIB. LXVI.

Iugurtha pulsus a C. Mario Numidia quum auxilio Bocchi Maurorum regis adiutus esset, cæsis prælio Bocchi quoque copiis, nolente Boccho bellum infeliciter susceptum diutius sustinere, vinctus ab eo et Mario traditus est; in qua re præcipua opera L. Cornelii Sullæ, quæstoris C. Marii, fuit.

EX LIB. LXVII.

M. Aurelius Scaurus legatus consulis a Cimbris, fuso exercitu, captus est, et quum in consilium ab eis advocatus deterreret eos, ne Alpes transirent Italiam petaturi, eo quod diceret Romanos vinci non posse, a Boiorige, feroci iuvene, occisus est. Ab iisdem hostibus Cn. Manlius cos. et Q. Servilius Cæpio procos. victi prælio castris quoque binis exuti sunt; militum millia octoginta occisa, calorum et lixarum XL . . . secundum Arausionem. Cæpionis, cuius temeritate clades accepta erat, damnati bona publicata sunt primi post regem Tarquinium imperiumque ei abrogatum. In triumpho C. Marii ductus ante currum eius Iugurtha cum duobus filiis et in carcere necatus est. Marius triumphali veste in senatum venit, quod nemo ante eum fecerat, eique propter metum Cimbrici belli continuatus per complures annos est consulatus. Secundo et tertio absens consul creatus, quartum consulatum dissimulanter captans consecutus est. Cn. Domitius pont. max. populi suffragio creatus est. Cimbri vastatis omnibus, quæ inter Rhodanum et Pyrenæum sunt, per saltum in Hispaniam transgressi

ibique multa loca populati a Celtiberis fugati sunt, reversique in Galliam in Vellocassis se Teutonibus coniunxerunt.

EX LIB. LXVIII.

M. Antonius prætor in Ciliciam maritimos prædones persecutus est. C. Marius cos. summa vi oppugnata a Teutonibus et Ambronibus castra defendit. Duobus deinde præliis circa Aquas Sextias eosdem hostes delevit, in quibus cæsa traduntur hostium CC, capta XC. Marius absens quintum consul creatus est. Triumphum oblatum, donec et Cimbros vinceret, distulit. Cimbri quum repulso ab Alpibus fugatoque Q. Catulo proconsule, qui fauces Alpium obsidebat flumenque Athesim obiecerat, ita ut legionem, quæ castellum editum insederat, relinqueret, quæ tamen virtute sua explicata fugientem procos. exercitumque consecuta est, in Italiam traiecissent, iunctis eiusdem Catuli et C. Marii exercitibus prælio victi sunt; in quo cæsa traduntur hostium CXL, capta LX. Marius totius civitatis consensu exceptus pro duobus triumphis, qui offerebantur, uno contentus fuit. Primores civitatis, qui ei aliquamdiu ut novo homini ad tantos honores evecto inviderant, conservatam ab eo rem publicam fatebantur. Publicius Malleolus matre occisa primus in culleo insutus in mare præcipitatus est. Ancilia cum strepitu mota esse, antequam Cimbricum bellum consummaretur, refertur. Bella præterea inter Syriæ reges gesta continet.

EX LIB. LXIX.

L. Apuleius Saturninus, adiuvante C. Mario et per milites occiso A. Nunnio competitore, tribunus plebis per vim creatus, non minus violenter tribunatum, quam petierat, gessit, et quum legem agrariam per vim tulisset, Metello Numidico, quod in eam non iuraverat, diem dixit. Qui quum a bonis civibus defenderetur, ne causa certaminum esset, in exilium voluntarium Rhodum profectus est, ibique audiendo et legendo magnos viros avocabatur. Profecto C. Marius, seditionis auctor, qui sextum consulatum pecunia per tribus sparsa emerat, aqua et igni interdixit. Idem Apuleius Saturninus tr. pl. C. Memmii candidatum consulatus, quoniam adversarium eum actionibus suis timebat, occidit. Quibus rebus concitato senatu, in cuius causam et C. Marius, homo varii et mutabilis ingenii consiliique semper secundum fortunam, transierat, oppressus armis cum Glaucia prætor et aliis eiusdem furoris sociis bello quodam interfectus est. Q. Cæcilius Metellus ab exilio ingenti totius civitatis favore reductus est. M'. Aquilius procos. in Sicilia bellum servile excitatum confecit.

EX LIB. LXX.

Quum M'. Aquilius de pecuniis repetundis causam diceret, ipse iudices rogare noluit; M. Antonius, qui pro eo perorabat, tunicam a pectore eius discidit, ut honestas cicatrices ostenderet, et indubitate absolutus est. Cicero eius rei solus auctor. T. Didius procos. adversus Celtiberos feliciter pugnavit. Ptolemæus Cyrenarum rex, cui cognomen Apionis fuit, mortuus heredem populum Romanum reliquit, et eius regni civitates senatus liberas esse iussit. Ariobarzanes in regnum Cappadociæ a L. Cornelio Sulla reductus est. Parthorum legati a rege Arsace missi venerunt ad Sullam, ut amicitiam populi Romani peterent. P. Rutilius, vir summæ innocentiae, quoniam legatus C. Mucii procos. a publicanorum iniuriis Asiam defenderat, invisus equestri ordini, penes quem iudicia erant, repetundarum damnatus in exilium missus est. C. Sentius prætor adversus Thracas infeliciter pugnavit. Senatus quum impotentiam equestris ordinis in iudiciis exercendis ferre nollet, omni vi eniti cœpit, ut ad se iudicia transferret, sustinente causam eius M. Livio Druso tr. pl., qui, ut vires sibi acquireret, perniciose spe largitionum plebem concitavit. Præterea motus Syriæ regumque continet.

EX LIB. LXXI.

M. Livius Drusus tr. pl., quo maioribus viribus senatus causam susceptam tueretur, socios et Italicos populos spe civitatis Romanæ sollicitavit, eisque adiuvantibus, per vim legibus agrariis frumentariisque latis, iudiciariam quoque pertulit, ut æqua parte iudicia penes senatum et equestrem ordinem essent. Quum deinde promissa sociis civitas præstari non posset, irati Italici defectionem agitare cœperunt. Eorum cœtus coniurationesque et orationes in consiliis principum referuntur. Propter quæ Livius Drusus invisus etiam senatui factus velut socialis belli auctor, incertum a quo, domi occisus est.

EX LIB. LXXII.

Italici populi defecerunt, Picentes, Vestini, Marsi, Peligni, Marrucini, Samnites, Lucani. Initio belli a Picentibus moto, Q. Servilius procos. in oppido Asculo cum omnibus civibus Romanis, qui in eo oppido erant, occisus est. Saga populus sumpsit. Ser. Galba a Lucanis comprehensus, unius feminae opera, ad quam devertebatur, e captivitate receptus est. Æsernia et Alba coloniae ab Italicis obsessæ sunt. Auxilia deinde Latini nominis exterarumque gentium missa

populo Romano et expeditiones in vicem expugnationesque urbium referuntur.

EX LIB. LXXIII.

L. Iulius Cæsar cos. male adversus Samnites pugnavit. Nola colonia in potestatem Samnitium venit cum L. Postumio prætore, qui ab eis interfectus est. Complures populi ad hostes defecerunt. Quum P. Rutilius cos. parum prospere adversus Marsos pugnasset et in eo proelio cecidisset, C. Marius, legatus eius, meliore eventu cum hostibus acie confixit. Ser. Sulpicius Pelignos proelio fudit. Q. Cæpio, legatus Rutillii, quum obsessus prospere in hostes erupisset, et ob eum successum æquatum ei cum C. Mario esset imperium, temerarius factus et circumventus insidiis fuso exercitu cecidit. L. Iulius Cæsar cos. feliciter adversus Samnites pugnavit. Ob eam victoriam Romæ saga posita sunt. Et ut varia belli fortuna esset, Æsernia colonia cum M. Marcello in potestatem Samnitium venit; sed et C. Marius proelio Marsos fudit, Herio Asinio prætore Marrucinorum occiso. C. Cæcilius in Gallia Transalpina Salluvios rebellantes vicit.

EX LIB. LXXIV.

Cn. Pompeius Picentes proelio fudit, • obsedit. Propter quam victoriam Romæ prætextæ et alia magistratuum insignia sumpta sunt. C. Marius cum Marsis dubio eventu pugnavit. Libertini tunc primum militare cœperunt. A. Plotius legatus Umbros, L. Porcius prætor Etruscos, quum uterque populus defecisset, proelio vicerunt. Nicomedes in Bithyniæ, Ariobarzanes in Cappadociæ regnum reducti sunt. Cn. Pompeius cos. Marsos acie vicit. Quum ære alieno oppressa esset civitas, A. Sempronius Asellio prætor, quoniam secundum debitores ius dicebat, ab eis, qui fenerabant, in foro occisus est. Præterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

EX LIB. LXXV.

A. Postumius Albinus legatus quum classi præesset, infamis crimine proditoris ab exercitu suo interfectus est. L. Cornelius Sulla legatus Samnites proelio vicit et bina castra eorum expugnavit. Cn. Pompeius Vestinos in deditionem accepit. L. Porcius cos. rebus prospere gestis fuisque aliquoties Marsis, dum castra eorum expugnat, cecidit; ea res hostibus victoriam eius prælii dedit. Cosconius et Lucceius Samnites acie vicerunt, Marium Egnatium, nobilissimum hostium ducem, occiderunt, compluraque oppida in deditionem acceperunt. L. Sulla Hirpinos domuit, Samnites pluribus præliis fudit,

aliquot populos recepit, quantisque raro quisquam alius ante consulatum rebus gestis ad petitionem consulatus Romam est profectus.

EX LIB. LXXVI.

A. Gabinius legatus, rebus adversus Lucanos prospere gestis et plurimis oppidis expugnatis, in obsidione hostilium castrorum cecidit. Sulpicius legatus Marrucinos cecidit totamque eam regionem recepit. Cn. Pompeius proconsul Vestinos et Pelignos in deditionem accepit. Marsi quoque a L. Cinna et Cæcilio Pio legatis aliquot præliis fracti petere pacem cœperunt. Asculum a Cn. Pompeio captum est. Cæsi et a Mam. Æmilio legato Italici; Silo Pompædus, dux Marsorum, auctor eius rei, in proelio cecidit. Ariobarzanes Cappadociæ, Nicomedes Bithyniæ regno a Mithridate Ponti rege pulsi sunt. Præterea incursiones Thracum in Macedoniam populationesque continet.

EX LIB. LXXVII.

Quum P. Sulpicius tr. pl. auctore C. Mario perniciosas leges promulgasset, ut exsules revocarentur et novi cives libertinique in omnes tribus distribuerentur, et ut C. Marius adversus Mithridatem Ponti regem dux crearetur, et adversantibus consulibus Q. Pompeio et L. Sullæ vim intulisset, occiso Q. Pompeio consulis filio, genero Sullæ, L. Sulla cos. cum exercitu in urbem venit et adversus factionem Sulpicii et Marii in ipsa urbe pugnavit eamque expulit; ex qua XII a senatu hostes, inter quos C. Marius pater et filius, iudicati sunt. P. Sulpicius quum in quadam villa lateret, indicio servi sui retractus et occisus est. Servus, ut præmium promissum indici haberet, manumissus et ob scelus proditi domini de saxo deiectus est. C. Marius filius in Africam traiecit. C. Marius pater quum in paludibus Minturnensium lateret, extractus est ab oppidanis, et quum missus ad occidendum eum servus natione Gallus maiestate tanti viri perterritus recessisset, impositus publice navi delatus est in Africam. L. Sulla civitatis statum ordinavit; exinde colonias deduxit. Q. Pompeius cos. ad accipiendum a Cn. Pompeio procos. exercitum profectus consilio eius occisus est. Mithridates Ponti rex, Bithynia et Cappadocia occupatis et pulso Aquilio legato, Phrygiam, provinciam populi Romani, cum ingenti exercitu intravit.

EX LIB. LXXVIII.

Mithridates Asiam occupavit, Q. Oppium procos., item M. Aquilium legatum in vincula coniecit, iussuque eius, quicquid civium Romanorum in Asia fuit, uno die trucidatum est. Urbem Rhodum, quæ

sola in fide P. R. manserat, oppugnavit et aliquot præliis navalibus victus recessit. Archelaus præfectus regis in Græciam cum exercitu venit, Athenas occupavit. Præterea trepidationem urbium insularumque, aliis ad Mithridatem, aliis ad populum Romanum civitates suas trahentibus, continet.

EX LIB. LXXIX.

L. Cornelius Cinna cos. quum perniciosas leges per vim atque arma ferret, pulsus urbe ab Cn. Octavio collega cum sex tribunis plebis imperioque ei abrogato, corruptum App. Claudii exercitum in potestatem suam redegit et bellum urbi intulit, arcessito C. Mario ex Africa cum aliis exsulibus; in quo bello duo fratres, alter ex Pompeii exercitu, alter ex Cinnæ, ignorantes concurrerunt, et quum victor spoliaret occisum, agnito fratre, ingenti lamentatione edita, rogo ei exstructo, ipse se supra rogum transfodit et eodem igne consumptus est. Et quum opprimi inter initia potuisset, Cn. Pompeii fraude, qui utramque partem fovendo vires Cinnæ dedit nec nisi profligatis optimatum rebus auxilium tulit, et consulis segnitia confirmati Cinna et Marius quattuor exercitibus, ex quibus duo Q. Sertorio et Carboni dati sunt, urbem circumsederunt. Ostiam coloniam Marius expugnavit et crudeliter diripuit.

EX LIB. LXXX.

Italicis populis a senatu civitas data est. Samnites, qui soli arma recipiebant, Cinnæ et Mario se coniunxerunt; ab his Plautius legatus cum exercitu cæsus est. Cinna et Marius cum Carbone et Sertorio Ianiculum oppugnaverunt et fugati ab Octavio consule recesserunt. Marius Antium et Ariciam et Lanuvium colonias expugnavit. Quum spes nulla esset optimatibus resistendi propter segnitiam et perfidiam et ducum et militum, qui corrupti aut pugnare nolebant aut in diversas partes transibant, Cinna et Marius in urbem recepti sunt; qui velut captam eam cædibus ac rapinis vastaverunt, Cn. Octavio cos. occiso et omnibus adversæ partis nobilibus trucidatis, inter quos M. Antonio, eloquentissimo viro, et C. et L. Cæsare, quorum capita in rostris posita sunt. Crassus filius ab equitibus Fimbræ occisus, pater Crassus, ne quid indignum virtute sua pateretur, gladio se transfixit. Et citra ulla comitia consules in sequentem annum se ipsos renunciaverunt. Eodemque die, quo magistratum inierant, Marius Sex. Licinium senatorem de saxo deiici iussit, editisque plurimis sceleribus, idibus Ianuar. decessit, vir, cuius si examinentur cum virtutibus vitia, haud facile

sit dictu, utrum bello melior an pace perniciosior fuerit; adeo, quam rem publicam armatus servavit, eam primo togatus omni genere fraudis, postremo armis hostiliter evertit.

EX LIB. LXXXI.

L. Sulla Athenas, quas Archelaus, præfectus Mithridatis, occupaverat, circumsedente . . . et cum magno labore expugnare; urbi libertatem et quæ habuerant, reddidit. Magnesia, quæ sola in Asia civitas in fide manserat, summa virtute adversus Mithridaten defensa est. Præterea excursions Thracum in Macedoniam continet.

EX LIB. LXXXII.

Sulla copias regis, quæ Macedonia occupata in Thessaliam venerant, prælio vicit, cæsis hostium centum millibus et castris quoque expugnatis. Renovato deinde bello, iterum exercitum regis fudit ac delevit. Archelaus cum classe regia Sullæ se tradidit. L. Valerius Flaccus cos., collega Cinnæ, missus, ut Sullæ succederet, propter avaritiam invisus exercitui suo a C. Fimbria legato ipsius, ultimæ audaciæ homine, occisus est et imperium ad Fimbriam translatum. Præterea expugnata in Asia urbes a Mithridate et crudeliter direpta provincia incursionsque Thracum in Macedoniam referuntur.

EX LIB. LXXXIII.

Flavius Fimbria in Asia, fuis prælio aliquot præfectis Mithridatis, urbem Pergamum cepit, obsessumque regem non multum afuit quin caperet. Urbem Ilium, quæ se potestati Sullæ reservabat, expugnavit ac delevit et magnam partem Asiæ recepit. Sulla compluribus præliis Thracas cecidit. Quum L. Cinna et Cn. Papirius Carbo, a se ipsis consules per biennium creati, bellum contra Sullam præpararent, effectum est per L. Valerium Flaccum principem senatus, qui orationem in senatu habuit, et per eos, qui concordiae studebant, ut legati ad Sullam de pace mitterentur. Cinna ab exercitu suo, quem invitum cogebat naves conscendere et adversus Sullam proficisci, interfectus est; consulatum Carbo solus gessit. Sulla quum in Asiam traiecisset, pacem cum Mithridate fecit, ita ut his cederet provinciis, Asia, Bithynia, Cappadocia. Fimbria desertus ab exercitu, qui ad Sullam transierat, ipse se percussit impetravitque de servo suo, præbens cervicem, ut se interficeret.

EX LIB. LXXXIV.

Sulla legatis, qui a senatu missi erant, futurum se in potestate

senatus respondit, si cives, qui pulsi a Cinna ad se confugerant, restituerentur. Quæ condicio quum iusta senatui videretur, per Carbonem factionemque eius, cui bellum videbatur utilius, ne conveniret, effectum est. Idem Carbo quum ab omnibus Italiæ oppidis coloniisque obsides exigere vellet, ut fidem eorum contra Sullam obligaret, consensu senatus prohibitus est. Novis civibus SC. suffragium datum est. Q. Metellus Pius, qui partes optimatum secutus erat, quum in Africa bellum moliretur, a C. Fabio prætore pulsus est, senatusque consultum per factionem Carbonis et Marianarum partium factum est, ut omnes ubique exercitus dimitterentur. Libertini in quinque et triginta tribus distributi sunt. Præterea belli apparatus, quod contra Sullam excitabatur, continet.

EX LIB. LXXXV.

Sulla in Italiam cum exercitu traiecit, missisque legatis, qui de pace agerent, et ab consule C. Norbano violatis, eundem Norbanum prælio vicit; et quum L. Scipionis, alterius cos., cum quo per omnia id egerat, ut pacem iungeret, nec potuerat, castra oppugnaturus esset, universus exercitus consulis, sollicitatus per emissos a Sulla milites, signa ad Sullam transtulit; Scipio, quum occidi posset, dimissus est. Cn. Pompeius, Cn. Pompeii filius, eius, qui Asculum ceperat, privatus, conscripto voluntariorum exercitu, cum tribus legionibus ad Sullam venerat, ad quem se nobilitas omnis conferebat, ita ut deserta urbe ad castra veniretur. Præterea expeditiones per totam Italiam utriusque partis ducum referuntur.

EX LIB. LXXXVI.

Quum C. Marius C. Marii filius consul ante annos XX per vim creatus esset, C. Fabius in Africa propter crudelitatem et avaritiam suam in prætorio suo vivus exustus est. L. Philippus, legatus Sullæ, Sardiniam Q. Antonio prætore pulso et occiso occupavit. Sulla cum Italicis populis, ne timeretur ab eis velut erepturus civitatem et suffragii ius nuper datum, fœdus percussit; idemque ex fiducia iam certæ victoriæ litigatores, a quibus adibatur, vadimonia Romam deferre iussit, quum a parte diversa urbs adhuc teneretur. L. Damasippus prætor ex voluntate C. Marii consulis quum senatum contraxisset, omnem, quæ in urbe erat, nobilitatem trucidavit; ex cuius numero Q. Mucius Scævola pont. max. fugiens in vestibulo ædis Vestæ occisus est. Præterea bellum a L. Murena adversus Mithridaten in Asia renovatum continet.

EX LIB. LXXXVII.

Sulla C. Marium, exercitu eius fuso delectoque ad Sacriportum, in oppido Præneste obsedit; urbem Romam ex inimicorum manibus recepit. Marium erumpere tentantem repulit. Præterea res a legatis eius eadem ubique fortuna partium gestas continet.

EX LIB. LXXXVIII.

Sulla Carbonem, [cum] exercitu ad Clusium, ad Faventiam Fidentiamque cæso, Italia expulit, cum Samnitibus, qui soli ex Italicis populis nondum arma posuerant, iuxta urbem Romam ante portam Collinam debellavit, recuperataque re publica, pulcherrimam victoriam crudelitate, quanta in nullo hominum fuit, inquinavit. VIII dediticiorum in villa publica trucidavit, tabulam proscriptionis posuit, urbem ac totam Italiam cædibus replevit, inter quas omnes Prænestinos inermes concidi iussit, Marium, senatorii ordinis virum, cruribus brachiisque fractis, auribus præsectis et effossis oculis, necavit. C. Marius Præneste obsessus a Lucretio Ofella, Sullanarum partium viro, quum per cuniculum captaret evadere sæptum exercitu, mortem conscivit [; id est, in ipso cuniculo, quum sentiret se evadere non posse, cum Telesino fugæ comite stricto utrinque gladio concurrit; quem quum occidisset, ipse saucius impetravit a servo, ut se occideret].

EX LIB. LXXXIX.

M. Brutus a Cn. Papirio Carbone, quicum Cossuram appulerat, missus nave piscatoria Lilybæum, ut exploraret, an ibi iam Pompeius casset, et circumventus navibus, quas Pompeius miserat, in se mucroni verso ad transtrum navis obnixus corporis pondere incubuit. Cn. Pompeius in Siciliam cum imperio a senatu missus Cn. Carbonem, qui flens muliebriter mortem tulit, captum occidit. Sulla dictator factus, quod nemo unquam fecerat, cum fascibus XXIV processit. Legibus novis rei publicæ statum confirmavit; tribunorum plebis potestatem minuit et omne ius legum ferendarum ademit; pontificum augurumque collegium ampliavit, ut essent XV; senatum ex equestri ordine supplevit; proscriptorum liberis ius petendorum honorum eripuit et bona eorum vendidit, ex quibus plurima [prima] rapuit; redactum est sestertium ter millies quingenties. Q. Lucretium Ofellam adversus voluntatem suam consulatum petere ausum iussit occidi in foro, et quum hoc indigne ferret populus Romanus, contione advocata se iussisse dixit. Cn. Pompeius in Africa Cn. Domitium proscriptum et Hiarbam, regem Numidiæ, bellum molientes victos occidit, et quattuor et viginti annos

natus, adhuc eques Romanus, quod nulli contigerat, ex Africa triumphavit. C. Norbanus consularis proscriptus in urbe Rhodo quum comprehenderetur, ipse se occidit. Mutilus, unus ex proscriptis, clam capite adoperto ad posticas ædes Bastiæ uxoris quum accessisset, admissus non est, quia illum proscriptum diceret; itaque ipse se transfodit et sanguine suo fores uxoris respersit. Sulla tantam in Samnio recepit; XLVII legiones in agros captos deduxit, et eos his divisit. Volaterras, quod oppidum adhuc in armis erat, obsessum in deditionem accepit. Mitylenæ quoque in Asia, quæ sola urbs post victum Mithridatem arma retinebat, expugnata dirutæque sunt.

EX LIB. XC.

Sulla decessit, honosque ei a senatu habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. M. Lepidus quum acta Sullæ tentaret rescindere, bellum excitavit; a Q. Catulo collega Italia pulsus et in Sardinia frustra bellum molitus periit. M. Brutus, qui Cisalpinam Galliam obtinebat, a Cn. Pompeio occisus est. Q. Sertorius proscriptus in ulteriore Hispania ingens bellum excitavit. L. Manlius procos. et L. Domitius legatus ab Hirtuleio quæstore proelio victi sunt. Præterea res a P. Servilio procos. adversus Cilicas gestas continet.

EX LIB. XCI.

Cn. Pompeius quum adhuc eques Romanus esset, cum imperio proconsulari adversus Sertorium missus est. Sertorius aliquot urbes expugnavit plurimasque civitates in potestatem suam redegit. App. Claudius procos. Thracas pluribus præliis vicit. Q. Metellus procos. L. Hirtuleium, quæstorem Sertorii, cum exercitu cecidit.

EX LIB. XCII.

Cn. Pompeius dubio eventu cum Sertorio pugnavit, ita ut singula ex utraque parte cornua vicerint. Q. Metellus Sertorium et Perpernam cum duobus exercitibus proelio fudit, cuius victoriæ partem cupiens ferre Pompeius parum prospere pugnavit. Obsessus deinde Cluniæ Sertorius assiduis eruptionibus non leviora damna obsidentibus intulit. Præterea res ab Curione procos. in Thracia gestas adversus Dardanos et Q. Sertorii multa crudelia in suos facta continet, qui plurimos ex amicis et secum proscriptis crimine prodicionis insimulatos occidit.

EX LIB. XCIII.

P. Servilius procos. in Cilicia Isauros domuit et aliquot urbes

piratarum expugnavit. Nicomedes, Bithyniæ rex, populum Romanum fecit heredem, regnumque eius in provinciæ formam redactum est. Mithridates, fœdere cum Sertorio icto, bellum populo Romano intulit. Apparatus dein regiarum copiarum pedestrium navaliumque et occupata Bithynia refertur et M. Aurelius Cotta cos. ad Calchedona proelio a rege victus, resque a Pompeio et Metello adversus Sertorium gesta, quibus omnibus belli militiæque artibus par fuit, ut quos et ab obsidione Calaguris oppidi depulsos coegerit diversas regiones petere, Metellum ulteriorem Hispaniam, Pompeium Galliam.

EX LIB. XCIV.

L. Licinius Lucullus cos. adversus Mithridaten equestribus præliis feliciter pugnavit et aliquot expeditiones prosperas fecit poscentesque pugnam milites a seditione inhibuit. Deiotarus, Gallogræciæ tetrarches, præfectos Mithridatis bellum in Phrygia moventes cecidit. Præterea res a Cn. Pompeio in Hispania contra Sertorium prospere gestas continet.

EX LIB. XCV.

C. Curio procos. Dardanos in Thracia domuit. Quattuor et septuaginta gladiatores Capuæ ex ludo Lentuli profugerunt et, congregata servitorum ergastulorumque multitudine, Crixo et Spartaco ducibus bello excitato Claudium Pulchrum legatum et P. Varenum prætorem proelio vicerunt. L. Lucullus procos. ad Cyzicum urbem exercitum Mithridatis fame ferroque delevit, pulsumque Bithynia regem variis belli ac naufragiorum casibus fractum coegit in Pontum profugere.

EX LIB. XCVI.

Q. Arrius prætor Crixum fugitivorum ducem cum XX hominum cecidit. Cn. Lentulus cos. male adversus Spartacum pugnavit. Ab eodem L. Gellius cos. et Q. Arrius prætor acie victi sunt. Sertorius a M. Perperna et M. Antonio et aliis coniuratis in convivio interfectus est octavo ducatus sui anno; magnus dux et adversus duos imperatores Pompeium et Metellum vel frequentius victor, ad ultimum et sævus et prodigus. Imperium partium ad M. Perpernam translatum, quem Cn. Pompeius victum captumque interfecit, ac recepit Hispanias decimo fere anno, quam cœptum est bellum. C. Cassius procos. et Cn. Manlius prætor male adversus Spartacum pugnaverunt, idque bellum M. Crasso prætori mandatum est.

EX LIB. XCVII.

M. Crassus prætor primum cum parte fugitivorum, quæ ex Gallis Germanisque constabat, feliciter pugnavit, cæsis hostium XXXV et ducibus eorum Casto et Gannico. Cum Spartaco deinde debellavit, cæsis cum ipso LX. M. Antonius prætor bellum adversus Cretenses parum prospere susceptum morte sua finit. M. Lucullus procos. Thracas subegit. L. Lucullus in Ponto adversus Mithridaten feliciter pugnavit, cæsis hostium amplius quam LX millibus. M. Crassus et Cn. Pompeius consules facti sunt, Pompeius antequam quæsturam gereret, ex equite Romano. Tribuniciam potestatem restituerunt. Iudicia quoque per M. Aurelium Cottam prætorem ad equites Romanos translata sunt. Mithridates desperatione rerum suarum coactus ad Tigranem, Armeniæ regem, confugit.

EX LIB. XCVIII.

Machares, filius Mithridatis, Bospori rex, a L. Lucullo in amicitiam receptus est. Cn. Lentulus et L. Gellius censores asperam censuram egerunt, quattuor et sexaginta senatu motis. A quibus lustro condito censa sunt civium capita DCCCC. L. Metellus prætor in Sicilia adversus piratas prospere rem gessit. Templum Iovis in Capitolio, quod incendio consumptum ac reffectum erat, a Q. Catulo dedicatum est. L. Lucullus in Armenia Mithridaten et Tigranem et ingentes utriusque regis copias pluribus præliis fudit. Q. Metellus procos., bello adversus Cretenses mandato, Cydoniam urbem obsedit. C. Triarius, legatus Luculli, adversus Mithridaten parum prospere pugnavit. Lucullum, ne persequeretur Mithridaten ac Tigranem summamque victoriæ imponeret, seditio militum tenuit, qui sequi volebant [, id est legiones Valerianæ, quæ impleta a se stipendia dicentes Lucullum reliquerunt].

EX LIB. XCIX.

Q. Metellus procos. Cnoson et Lyctum et Cydoniam et alias plurimas urbes expugnavit. L. Roscius tr. pl. legem tulit, ut equitibus Romanis in theatro XIV gradus proximi assignarentur. Cn. Pompeius lege ad populum lata persequi piratas iussus, qui commercium annonæ intercluserant, intra quadragesimum diem toto mari eos expulit, belloque cum eis in Cilicia confecto, acceptis in deditionem piratis agros et urbes dedit. Præterea res gestas a Q. Metello adversus Cretenses continet et epistolas Metelli et Cn. Pompeii in vicem missas. Queritur Q. Metellus gloriam sibi rerum a se gestarum a Pompeio præripi, qui in Cretam miserit legatum suum ad accipiendas

urbium deditiones. Pompeius rationem reddit, hoc se facere debuisse.

EX LIB. C.

C. Manilius tr. pl. magna indignatione nobilitatis legem tulit, ut Pompeio Mithridaticum bellum mandaretur. Contio eius bona. Q. Metellus perdomitis Cretensibus liberæ in id tempus insulæ leges dedit. Cn. Pompeius ad gerendum bellum adversus Mithridaten profectus cum rege Parthorum Phraate amicitiam renovavit; equestri prælio Mithridaten vicit. Præterea bellum inter Phraaten regem Parthorum et Tigranen Armeniorum, ac deinde inter filium Tigranen patremque gestum continet.

EX LIB. CI.

Cn. Pompeius Mithridaten nocturno prælio victum coegit Bosporum profugere. Tigranen in deditionem accepit eique, ademptis Syria, Phœnice, Cilicia, regnum Armeniæ restituit. Coniuratio eorum, qui in petitione consulatus ambitus damnati erant, facta de interficiendis consulibus oppressa est. Cn. Pompeius quum Mithridaten persequeretur, in ultimas ignotasque gentes penetravit. Hiberos Albanosque, qui transitum non dabant, prælio vicit. Præterea fugam Mithridatis per Colchos Heniochosque et res ab eo in Bosporo gestas continet.

EX LIB. CII.

Cn. Pompeius in provinciæ formam Pontum redegit. Pharnaces filius Mithridatis bellum patri intulit. Ab eo Mithridates obsessus in regia, quum veneno sumpto parum profecisset ad mortem, a milite Gallo nomine Bitoco, a quo, ut adjuvaret se, petierat, interfectus est. Cn. Pompeius Iudæos subegit, fanum eorum Hierosolyma, inviolatum ante id tempus, cepit. L. Catilina, bis repulsam in petitione consulatus passus, cum Lentulo prætore et Cethego et compluribus aliis coniuravit de cæde consulum et senatus, incendiis urbis et opprimenda re publica, exercitu quoque in Etruria comparato. Ea coniuratio industria M. Tullii Ciceronis eruta est. Catilina urbe pulso, de reliquis coniuratis supplicium sumptum est.

EX LIB. CIII.

Catilina a C. Antonio procos. cum exercitu cæsus est. P. Clodius accusatus, quod, in habitu mulieris in sacrarium, quo virum intrare nefas est, quum intrasset, uxorum maximi pontificis stuprasset, absolutus est. C. Pontinus prætor Allobrogas, qui rebellaverant, ad

Solonem domuit. P. Clodius ad plebem transiit. C. Cæsar Lusitanos subegit; eoque consulatus candidato et captante rem publicam invadere, conspiratio inter tres civitatis principes facta est, Cn. Pompeium, M. Crassum, C. Cæsarem. Leges agrariæ a Cæsare cos. cum magna contentione invito senatu et altero consule M. Bibulo latæ sunt. C. Antonius procos. in Thracia parum prospere rem gessit. M. Cicero lege a P. Clodio tr. pl. lata, quod indemnatos cives necavisset, in exsilium missus est. Cæsar in provinciam Galliam profectus Helvetios, vagam gentem, domuit, quæ sedem quærens per provinciam Cæsaris Narbonem iter facere volebat. Præterea situm Galliarum continet. Pompeius de *Mithridate*, ductis ante currum liberis Mithridatis et Tigrane Tigranis filio, triumphavit Magnusque a tota contione consalutatus est.

EX LIB. CIV.

Prima pars libri situm Germaniæ moresque continet. C. Cæsar quum adversus Germanos, qui Ariovisto duce in Galliam transcederant, exercitum duceret rogatus ab Æduis et Sequanis, quorum ager possidebatur, trepidationem militum propter metum novorum hostium ortam allocutione exercitus inhibuit et victos prælio Germanos Gallia expulit. M. Cicero, Pompeio inter alios *se* exserente et T. Annio Milone tr. pl., ingenti gaudio senatus ac totius Italiæ ab exsilio reductus est. Cn. Pompeio per quinquennium annonæ cura mandata est. Cæsar Ambianos, Suessionas, Viromanduos, Atrebates, Belgarum populos, quorum ingens multitudo erat, prælio victos in deditionem accepit, ac deinde contra Nervios, unius ex his civitatis, cum magno discrimine pugnavit eamque gentem delevit, quæ bellum gessit, donec ex LX armatorum M superessent, ex DC senatoribus tres tantum evaderent. Lege lata de redigenda in provinciæ formam Cipro et publicanda pecunia regia M. Catoni administratio eius rei mandata est. Ptolemæus Ægypti rex ob iniurias, quas patiebatur a suis, regno *profugus* Romam venit. C. Cæsar Venetos, gentem Oceano iunctam, navali prælio vicit. Præterea res a legatis eius eadem fortuna gestas continet.

EX LIB. CV.

Quum C. Catonis tribuni plebis intercessionibus comitia tollerentur, senatus vestem mutavit. M. Cato in petitione præturæ, prælato Vatinio, repulsam tulit. Idem quum legem impediret, qua provinciæ consulibus in quinquennium, Pompeio Hispaniæ, Crasso Syria et Parthicum bellum dabantur, a C. Trebonio tr. pl., legis auctore, in vincula

ductus est. A. Gabinius procos. Ptolemæum reduxit in regnum Ægypti, eiecto Archelao, quem sibi regem adsciverant. Victis Germanis in Gallia Cæsar Rhenum transcendit et proximam partem Germaniæ domuit, ac deinde Oceano in Britanniam primo parum prospere tempestatibus adversis traiecit, iterum felicius, magnaue multitudine hostium cæsa, aliquam partem insulæ in potestatem redegit.

EX LIB. CVI.

Iulia Cæsaris filia, Pompeii uxor, decessit, honosque ei a populo habitus est, ut in campo Martio sepeliretur. Gallorum aliquot populi Ambiorige duce, *rege* Eburonum, defecerunt; a quibus Cotta et Titurius, legati Cæsaris, circumventi insidiis cum exercitu, cui præerant, cæsi sunt. Et quum aliarum quoque legionum castra oppugnata magno labore defensa essent, inter quæ eius, cui in Treveris præerat Q. Cicero, ab ipso Cæsare hostes prælio fusi sunt. M. Crassus bellum Parthis illaturus Euphraten flumen transiit, victusque prælio, in quo et filius eius cecidit, quum reliquias exercitus in collem recepisset, evocatus in colloquium ab hostibus velut de pace acturis, quorum dux erat Surenas, comprehensus et, ne quid vivus pateretur, repugnans interfectus est.

EX LIB. CVII.

C. Cæsar, Treveris in Gallia victis, iterum in Germaniam transiit, nulloque ibi hoste invento, reversus in Galliam Eburonas et alias civitates, quæ conspiraverant, vicit et Ambiorigem in fuga *frustra* persecutus est. P. Clodii a T. Annio Milone, candidato consulatus, Appia via ad Bovillas occisi corpus plebs in curia cremavit. Quum seditiones inter candidatos consulatus Hypsæum, Scipionem, Milonem essent, qui armis ac vi contendebant, ad comprimendas eas Cn. Pompeius, delato ei a senatu *consulatu*, consul tertio factus est absens et solus, quod nulli ahi unquam *contigit*. Quæstione decreta de morte P. Clodii, Milo iudicio damnatus in exsilium actus est. Lex lata est, ut ratio absentis Cæsaris in petitione consulatus haberetur, invito et contradicente M. Catone. Præterea res gestas a C. Cæsare adversus Gallos, qui prope universi Vercingentorige Arverno duce defecerunt, et laboriosas obsidiones urbium continet, inter quas Avarici Biturigum et Gergoviæ Arvernorum.

EX LIB. CVIII.

C. Cæsar Gallos ad Alesiam vicit omnesque Galliæ civitates, quæ in armis fuerant, in deditionem accepit. C. Cassius, quæstor M. Crassi,

Parthos, qui in Syriam transcenderant, cecidit. In petitione consulatus M. Cato repulsam tulit, creatis consulibus Ser. Sulpicio, M. Marcello. C. Cæsar Bellovacos cum aliis Gallorum populis domuit. Præterea contentiones inter consules de successore C. Cæsari mittendo, agente in senatu M. Marcello cos., ut Cæsar ad petitionem consulatus veniret, quum is lege lata in tempus consulatus provincias obtinere deberet, resque a M. Bibulo in Syria gestas continet.

EX LIB. CIX,

QUI EST CIVILIS BELLII PRIMUS.

Causæ civilium armorum et initia referuntur contentionesque de successore C. Cæsari mittendo, quum se dimissurum exercitus negaret, nisi a Pompeio dimitterentur. Et C. Curionis tr. pl. primum adversus Cæsarem, dein pro Cæsare actiones continet. Quum senatus consultum factum esset, ut successor Cæsari mitteretur, M. Antonio et Q. Cassio tr. pl., quoniam intercessionibus id senatus consultum impediabant, urbe pulsus, mandatumque a senatu consulibus et Cn. Pompeio, ut viderent, ne quid res publica detrimenti caperet, C. Cæsar bello inimicos persecuturus cum exercitu in Italiam venit, Corfinium cum L. Domitio et P. Lentulo cepit eosque dimisit, Cn. Pompeium ceterosque partium eius Italia expulit.

EX LIB. CX,

QUI EST CIVILIS BELLII SECUNDUS.

C. Cæsar Massiliam, quæ portas cluserat, obsedit et, relictis in obsidione urbis eius legatis C. Trebonio et D. Bruto, profectus in Hispaniam L. Afranium et M. Petreium, legatos Cn. Pompeii, cum VII legionibus ad Ilerdam in deditionem accepit omnesque incolumes dimisit, Varrone quoque, legato Pompeii, cum exercitu in potestatem suam redacto. Gaditanis civitatem dedit. Massilienses duobus navalibus præliis victi post longam obsidionem potestati Cæsaris se permiserunt. C. Antonius legatus Cæsaris male adversus Pompeianos in Illyrico rebus gestis captus est; in quo bello Opitergini Transpadani, Cæsaris auxiliares, rate sua ab hostilibus navibus clusa, potius quam in potestatem hostium venirent, inter se concurrentes occubuerunt. C. Curio, legatus Cæsaris in Africa, quum prospere adversus Varum, Pompeianarum partium ducem, pugnasset, a Iuba rege Mauretaniæ cum exercitu cæsus est. C. Cæsar in Græciam traiecit.

EX LIB. CXI,

QUI EST CIVILIS BELLII TERTIUS.

M. Cælius Rufus prætor quum seditiones in urbe concitaret, novarum tabularum spe plebe sollicitata, abrogato magistratu pulsus urbe Miloni exsuli, qui fugitivorum exercitum contraxerat, se coniunxit. Uterque quum bellum molirentur, interfecti sunt. Cleopatra regina Ægypti a Ptolemæo fratre regno pulsa est. Propter Q. Cassii prætoris avaritiam crudelitatemque Cordubenses in Hispania cum duabus Varronianis legionibus a partibus Cæsaris desciverunt. Cn. Pompeius ad Dyrrachium obsessus a Cæsare et, præsidiis eius cum magna clade diversæ partis expugnatis, obsidione liberatus, translato in Thessaliam bello, apud Pharsaliam acie victus est. Cicero in castris remansit, vir nihil minus quam ad bella natus. Omnibusque adversarum partium, qui se potestati victoris permiserant, Cæsar ignovit.

EX LIB. CXII,

QUI EST CIVILIS BELLII QUARTUS.

Trepidatio victarum partium in diversas orbis terrarum partes et fuga refertur. Cn. Pompeius quum Ægyptum petisset, iussu Ptolemæi regis, pupilli sui, auctore Theodoto præceptore, cuius magna apud regem auctoritas erat, et Pothino occisus est ab Achilla, cui id facinus erat delegatum, in navicula, antequam in terram exiret. Cornelia uxor et Sex. Pompeius filius Cypron refugerunt. Cæsar post tertium diem insecutus, quum ei Theodotus caput Pompeii et anulum obtulisset, offensus est et illacrimavit; nec sine periculo Alexandriam tumultuantem intravit. Cæsar dictator creatus Cleopatram in regnum Ægypti reduxit et inferentem bellum Ptolemæum iisdem auctoribus, quibus Pompeium interfecerat, cum magno suo discrimine vicit. Ptolemæus dum fugit, in Nilo navicula subedit. Præterea laboriosum M. Catonis in Africa per desertam cum legionibus iter et bellum a Cn. Domitio adversus Phraaten parum prospere gestum continet.

EX LIB. CXIII,

QUI EST CIVILIS BELLII QUINTUS.

Confirmatis in Africa Pompeianis partibus, imperium earum P. Scipioni delatum est, Catone, cui ex æquo deferebatur imperium, cedente. Et quum de diruenda urbe Utica propter favorem civitatis eius in Cæsarem deliberaretur, idque ne fieret, M. Cato tenuisset, Iuba suadente, ut dirueretur, tutela eius et custodia mandata est Catoni.

Cn. Pompeius Magni filius in Hispania contractis viribus, quarum ducatum nec Afranius nec Petreius excipere volebant, bellum adversus Cæsarem renovavit. Pharnaces Mithridatis filius, rex Ponti, sine ulla belli mora victus est. Quum seditiones Romæ a P. Dolabella tr. pl. legem ferente de novis tabulis excitatæ essent et ex ea causa plebs tumultuaretur, inductis a M. Antonio magistro equitum in urbem militibus octingenti e plebe cæsi sunt. Cæsar veteranis cum seditione missionem postulantis dedit, et quum in Africam traiecisset, contra copias Iubæ regis cum discrimine magno pugnavit.

EX LIB. CXIV,
QUI EST BELLI CIVILIS SEXTUS.

Bellum in Syria Cæcilius Bassus eques Romanus Pompeianarum partium excitavit, relicto a legione Sex. Cæsare, quæ ad Bassum transierat, occisoque eo. Cæsar Scipionem prætorem Iubamque vicit ad Thapsum, castris eorum expugnatis. Cato audita re quum se percussisset Uticæ et interveniente filio curaretur, inter ipsam curationem rescisso vulnere exspiravit anno ætatis duodequingagesimo. Petreius Iubam seque interfecit. P. Scipio in nave circumventus honestæ morti vocem *honestam* adiecit. Quærentibus enim imperatorem hostibus dixit: „Imperator se bene habet.” Faustus et Afranius occisi; Catonis filio venia data. Brutus legatus Cæsaris in Gallia Bellovacos rebellantes prælio vicit.

EX LIB. CXV,
QUI EST CIVILIS BELLI SEPTIMUS.

Cæsar quattuor triumphos duxit, ex Gallia, ex Ægypto, ex Ponto et Africa; epulum et omnis generis spectacula dedit. M. Marcello consulari senatu rogante reditum concessit; quo beneficio eius Marcellus frui non potuit, a Cn. Magio cliente suo Athenis occisus. Recensum egit, quo censa sunt civium capita $\overline{\text{CL}}$. Profectusque in Hispaniam adversus Cn. Pompeium, multis utrinque expeditionibus factis et aliquot urbibus expugnatis, summam victoriam cum magno discrimine ad Mundam urbem consecutus est. Pompeius Sex. effugit.

EX LIB. CXVI,
QUI EST CIVILIS BELLI OCTAVUS.

Cæsar ex Hispania quintum triumphum egit; et quum plurimi maximique honores a senatu decreti essent, inter quos, ut parens patriæ appellaretur et sacrosanctus ac dictator in perpetuum esset, invidiæ adversus eum causam præstitere, quod senatui deferenti hos

honores, quum ante sedem Veneris Genetricis sederet, non assurrexit, et quod a M. Antonio consule collega suo inter Iupercos currente diadema capiti suo impositum in sella reposuit, et quod Epidio Marullo et Cæsetio Flavo tribunis plebis, invidiam ei tanquam regnum affectanti *moventibus*, potestas abrogata est. Ex his causis conspiratione in eum facta, cuius capita fuerunt M. Brutus et C. Cassius et ex Cæsaris partibus D. Brutus et C. Trebonius, in Pompeii curia occisus est XXIII vulneribus, occupatumque ab interfectorebus eius Capitolium. Oblivione deinde cædis eius a senatu decreta, obsidibus Antonii et Lepidi liberis acceptis coniurati a Capitolio descenderunt. Testamento Cæsaris heres ex parte dimidia institutus C. Octavius, sororis nepos, et in nomen adoptatus est. Cæsaris corpus quum in campum Martium ferretur, a plebe ante rostra crematum est. Dictaturæ honos in perpetuum sublatus est. C. Amatius, humillimæ sortis homo, qui se C. Marii filium ferebat, quum apud credulam plebem seditiones moveret, necatus est.

EX LIB. CXVII.

C. Octavius Romam ex Epiro venit (eo enim illum Cæsar præmiserat bellam in Macedonia gesturus), omnibusque prosperis exceptus [et] nomen Cæsaris sumpsit. In confusione rerum ac tumultu M. Lepidus pontificatum maximum interceptit. Et M. Antonius eos quum impotenter dominaretur legemque de permutatione provinciarum per vim tulisset et Cæsarem quoque petentem, ut sibi adversus percussore avunculi adesset, magnis iniuriis affecisset, Cæsar et sibi et rei publicæ vires adversus eum paraturus deductos in colonias veteranos excitavit. Legiones quoque quarta et Martia signa ab Antonio ad Cæsarem tulerunt; deinde et complures sævitia M. Antonii, passim in castris suis trucidantis, qui ei suspecti erant, ad Cæsarem desciverunt. D. Brutus, ut petenti Cisalpinam Galliam Antonio obsisteret, Mutinam cum exercitu occupavit. Præterea discursus utriusque partis virorum ad accipiendas provincias apparatusque belli continet.

EX LIB. CXVIII.

M. Brutus in Græcia sub prætextu rei publicæ et suscepti contra M. Antonium belli exercitum, cui P. Vatinius præerat, cum provincia in potestatem suam redegit. C. Cæsari, qui privatus rei publicæ arma sumpserat, proprætoris imperium a senatu datum est cum consularibus ornamentis, adiectumque, ut senator esset. M. Antonius D. Brutum Mutinæ obsedit, missique ad eum a senatu legati de pace parum ad

componendam eam valuerunt. Populus Romanus saga sumpsit. M. Brutus in Epiro C. Antonium prætorem cum exercitu potestati suæ subiecit.

EX LIB. CXIX.

C. Trebonius in Asia fraude P. Dolabellæ occisus est; ob id facinus Dolabella hostis a senatu indicatus est. Quum Pansa cos. male adversus Antonium pugnasset, A. Hirtius cos. cum exercitu superveniens, fuis M. Antonii copiis, fortunam utriusque partis æquavit. Victus deinde ab Hirtio et Cæsare Antonius in Galliam confugit et M. Lepidum cum legionibus, quæ sub eo erant, sibi iunxit, hostisque a senatu cum omnibus, qui intra præsidia eius essent, indicatus est. A. Hirtius, qui post victoriam in ipsis hostium castris ceciderat, et C. Pansa ex vulnere, quod in adverso prælio exceperat, defunctus in campo Martio sepulti sunt. Adversus C. Cæsarem, qui solus ex tribus ducibus supererat, parum gratus senatus fuit, qui D. Bruto, obsidione Mutinensi a Cæsare liberato, triumphii honore decreto, Cæsaris militumque eius mentionem non satis gratam habuit. Ob quæ C. Cæsar, reconciliata per M. Lepidum cum M. Antonio gratia, Romam cum exercitu venit et percussis adventu eius eis, qui in eum iniqui erant, quum annos XIX haberet, consul creatus est.

EX LIB. CXX.

C. Cæsar cos. legem tulit de quæstione habenda in eos, quorum opera Cæsar pater occisus esset; postulatique ea lege M. Brutus, C. Cassius, D. Brutus absent et damnati sunt. Quum M. Antonio vires Asinius quoque Pollio et Munatius Plancus cum exercitibus suis adiuncti ampliassent, D. Brutus, cui senatus, ut persequeretur Antonium, mandaverat, relictus a legionibus suis profugit; sed et cæsus iussu Antonii, in cuius potestatem venerat, a Capeno Sequano interceptus est. C. Cæsar pacem cum Antonio et Lepido fecit ita, ut III viri rei publicæ constituendæ per quinquennium essent ipse et Lepidus et Antonius, et ut suos quisque inimicos proscriberent; in qua proscriptione plurimi equites Romani, CXXX senatorum nomina fuerunt, et inter eos L. Pauli, fratris M. Lepidi, et L. Cæsaris, Antonii avunculi, et M. Ciceronis. Huius occisi a Popilio legionario milite, quum haberet annos LXIII, caput quoque cum dextra manu in rostris positum est. Præterea res a M. Bruto in Græcia gestas continet.

EX LIB. CXXI,
QUI EDITUS POST EXCESSUM AUGUSTI DICITUR.

C. Cassius, cui mandatum a senatu erat, ut Dolabellam hostem indicatum bello persequeretur, auctoritate rei publicæ adiutus Syriam cum tribus exercitibus, qui in eadem provincia erant, in potestatem suam redegit; Dolabellam in urbe Laodiceam obsessum mori coegit. M. quoque Bruti iussu C. Antonius captus occisus est.

EX LIB. CXXII.

M. Brutus adversus Thracas [parum] prospere rem gessit, omnibusque transmarinis provinciis exercitibusque in potestatem eius et C. Cassii redactis, coierunt Smyrnæ uterque ad ordinanda belli futuri consilia. M. Messallæ Publicolam fratrem vinctum communi consilio condonaverunt.

EX LIB. CXXIII.

Sex. Pompeius Magni filius, collectis ex Epiro proscriptis ac fugitivis, cum exercitu diu sine ulla loci cuiusquam possessione prædatus in mari, Messanam oppidum in Sicilia primum, deinde totam provinciam occupavit, occisoque Pompeio Bithynico prætore, Q. Salvienum legatum Cæsaris navali prælio vicit. Cæsar et Antonius cum exercitibus in Græciam traiecerunt bellum adversus Brutum et Cassium gesturi. Q. Cornificius in Africa T. Sextium¹⁾ Cassianarum partium ducem prælio vicit.

EX LIB. CXXIV.

C. Cæsar et Antonius apud Philippopoli vario eventu adversus Brutum et Cassium pugnaverunt ita, ut dextra utriusque cornua vincerent et castra quoque utrinque ab eis, qui vicerant, expugnarentur. Sed inæqualem fortunam partium mors Cassii fecit, qui quum in eo cornu fuisset, quod pulsam erat, totum exercitum fuscum ratus mortem conscivit. Altera deinde acie victus M. Brutus et ipse vitam finiit, exorato Stratone fugæ comite, ut sibi gladium adigeret; annorum erat . . . circiter XL, inter quos Q. Hortensius occisus est.

EX LIB. CXXV.

Cæsar, relicto trans mare Antonio, cui provinciæ ea parte imperii positæ cesserant, reversus in Italiam veteranis agros divisit. Seditiones

¹⁾ Q. Cornificium . . . T. Sextius Dio et Appianus.

exercitus sui, quas corrupti a Fulvia, M. Antonii uxore, milites adversus imperatorem suum concitaverant, cum gravi periculo inhibuit. L. Antonius cos., M. Antonii frater, eadem Fulvia consiliante bellum Cæsari intulit, receptis in partes suas populis, quorum agri veteranis assignati erant, et M. Lepido, qui custodiæ urbis cum exercitu præerat, fuso, hostiliter in urbem irrupit.

EX LIB. CXXVI.

Cæsar quum esset annorum XXIII, obsessum in oppido Perusia L. Antonium conatumque aliquoties erumpere et repulsum fame coegit in deditionem venire, ipsique et omnibus militibus eius ignovit, Perusiam diruit, redactisque in potestatem suam omnibus diversæ partis exercitibus, bellum citra ullum sanguinem confecit.

EX LIB. CXXVII.

Parthi Labieno, qui Pompeianarum partium fuerat, duce in Syriam irruerunt victoque Decidio Saxa, M. Antonii legato, totam eam provinciam occupaverunt. M. Antonius quum ad bellum adversus Cæsarem gerendum incitaretur ab uxore Fulvia . . . ne concordie ducum obstaret, pace facta cum Cæsare, sororem eius Octaviam in matrimonium duxit. Q. Salvidienum consilia nefaria adversus Cæsarem molitum indicio suo protraxit, isque damnatus mortem conscivit. P. Ventidius, Antonii legatus, Parthos prælio victos Syria expulit, Labieno eorum duce occiso. Quum vicinus Italiæ hostis Sex. Pompeius Siciliam teneret et commercium annonæ impediret, populo postulante cum eo pacem Cæsar et Antonius fecerunt ita, ut Siciliam provinciam haberet. Præterea motus Africæ et bella ibi gesta continet.

EX LIB. CXXVIII.

Quum Sex. Pompeius rursus latrociniiis mare infestum redderet nec pacem, quam acceperat, præstaret, Cæsar, necessario adversus eum bello suscepto, duobus navalibus præliis cum dubio eventu pugnavit. P. Ventidius, legatus M. Antonii, Parthos in Syria prælio vicit regemque eorum occidit. Iudæi quoque a legatis Antonii subacti sunt. Præterea belli apparatus continet.

EX LIB. CXXIX.

Adversus Sex. Pompeium vario eventu navalibus præliis pugnatum est ita, ut ex duabus Cæsaris classibus altera, cui Agrippa præerat, vinceret, altera, quam Cæsar duxerat, deleta, expositi in

terram milites in magno periculo essent. Victus deinde Pompeius in *Asiam* ex Sicilia profugit. M. Lepidus, qui ex Africa velut ad societatem belli contra Sex. Pompeium a Cæsare gerendi traiecerat, quum bellum Cæsari quoque inferret, relictus ab exercitu, abrogato triumviratus honore vitam impetravit. M. Agrippa navali corona a Cæsare donatus est, qui honos nulli ante eum habitus erat.

EX LIB. CXXX.

M. Antonius dum cum Cleopatra luxuriatur, tarde Mediam ingressus bellum cum legionibus XVII et XVI equitum Parthis intulit, et quum, duabus legionibus amissis, nulla re prospere cedente retro rediret, insecutis subinde Parthis, et ingenti trepidatione et magno totius exercitus periculo in Armeniam reversus est, XXI diebus CCC millia fuga emensus. Circa VIII hominum tempestatibus amisit. Tempestates quoque infestas super tam infelicitè susceptum Parthicum bellum culpa sua passus est, quia hiemare in Armenia nolebat, dum ad Cleopatram festinat.

EX LIB. CXXXI.

Sex. Pompeius quum in fidem M. Antonii veniret, bellum adversus eum in Asia moliens oppressus a legatis eius occisus est. Cæsar seditionem veteranorum cum magna perniciè motam inhibuit, Iapydas et Dalmatas et Pannonios subegit. Antonius Artavasden Armeniæ regem fide data perductum in vincula coniici iussit, regnumque Armeniæ filio suo ex Cleopatra nato dedit, quam uxoris loco iam pridem captus amore eius habere cœperat.

EX LIB. CXXXII.

Cæsar in Illyrico Dalmatas domuit. Quum M. Antonius ob amorem Cleopatræ, ex qua duos filios habebat, Philadelphum et Alexandrum, neque in urbem venire vellet neque finito triumviratus tempore imperium deponere bellumque moliretur, quod urbi et Italiæ inferret, ingentibus tam navalibus quam terrestribus copiis ob hoc contractis remissoque Octaviæ sorori Cæsaris repudio, Cæsar in Epirum cum exercitu traiecit. Pugnæ deinde navales et prælia equestria secunda Cæsaris referuntur.

EX LIB. CXXXIII.

M. Antonius ad Actium classe victus Alexandriam profugit, obsessusque a Cæsare, in ultima desperatione rerum, præcipue occisæ

Cleopatrarum falso rumore impulsus se ipse interfecit. Cæsar, Alexandria in potestatem redacta, Cleopatra, ne in arbitrium victoris veniret, voluntaria morte defuncta, in urbem reversus tres triumphos egit, unum ex Illyrico, alterum ex Actiaca victoria, tertium de Cleopatra, imposito fine civilibus bellis altero et vicesimo anno. M. Lepidus, Lepidi, qui triumvir fuerat, filius, coniuratione adversus Cæsarem facta bellum moliens oppressus et occisus est.

EX LIB. CXXXIV.

C. Cæsar rebus compositis et omnibus provinciis in certam formam redactis . . Augustus quoque cognominatus est, et mensis Sextilis in honorem eius appellatus est. Quum ille . . conventum Narbone egit. Census a tribus Galliis, quas Cæsar pater vicerat, actus. Bellum adversus Basternas et Mœsos et alias gentes a M. Crasso gestum refertur.

EX LIB. CXXXV.

Bellum a M. Crasso adversus Thraces et a Cæsare adversus Hispanos gestum refertur, et Salassi, gens Alpina, perdomiti.

EX LIB. CXXXVIII.

Ræti a Tiberio Nerone et Druso, Cæsaris privignis, domiti. Agrippa Cæsaris gener mortuus. A Druso census actus est.

EX LIB. CXXXIX.

Civitates Germaniæ cis Rhenum et trans Rhenum positæ oppugnantur a Druso, et tumultus, qui ob censum exortus in Gallia erat, componitur. Ara Cæsari ad confluentem Araris et Rhodani dedicata, sacerdote creato C. Iulio Vercondaridubno Æduo.

EX LIB. CXL.

Thraces domiti a L. Pisone, item Cherusci, Tencteri, Chauci aliæque Germanorum trans Rhenum gentes subactæ a Druso referuntur. Octavia soror Augusti defuncta, ante amisso filio Marcello, cuius monumenta sunt theatrum et porticus nomini eius dicata.

EX LIB. CXLI.

Bellum adversus Transrhenanas gentes a Druso gestum refertur; in quo inter primores pugnaverunt† C. Humstinctus et A. Vectius tribuni ex civitate Nerviorum. Dalmatas et Pannonios Nero, frater Drusi,

subegit. Pax cum Parthis facta est signis a rege eorum, quæ sub Crasso et postea sub Antonio capta erant, redditis.

EX LIB. CXLII.

Bellum adversus Germanorum trans Rhenum civitates gestum a Druso refertur. Ipse ex fractura, equo super crus eius collapsus, tricesimo die, quam id acciderat, mortuus. Corpus a Nerone fratre, qui nuntio valetudinis evocatus raptim accucurrerat, Romam pervectum et in tumulo C. Iulii reconditum. Laudatus est a Cæsare Augusto vitrico, et supremis eius plures honores dati.

INDEX

RERUM VERBORUMQUE IN PRÆFATIONIBUS COMMÉMORATORUM.

- Ab* Heraclea, i. e. Heracleensis Vol. IV p. 1, pag. 15.
Ablativus apud infinitivum III, 1, 20.
Accommodatio verborum ad proxima I, 1, 19; I, 2, 16.
Accusativus (*tantum*) apud comparativos I, 2, 19.
Ad (*supra*) octingenti? I, 2, 19. II, 2, 12.
Adversum significatione non locali apud Livium I, 2, 8. (Etiam XXIX, 37, 10 Puteaneus *adversum se*.)
Ætolicus ager, non *Ætolus* IV, 1, 18 n.
Alienum æs (pro æ. al.) I, 2, 8 (cfr. Sall. Catil. 14).
Anacoluthon in membrorum conjunctionum structura II, 2, 19. (Add. Gell. XIX, 1, 10.)
Antrones, olim *Antron* IV, 1, 9.
Appellere II, 2, 22.
Asyndeta prava II, 1, 6; II, 2, 17.
Atrium regium II, 2, 10.
Azes, *asses* IV, 1, 18.

Blanda oppidum II, 1, 26.
Bæoti, non *Bæotii* II, 2, 14 et III, 1, 20.

Capere ex hostibus II, 1, 26.
Captivus ager, similia II, 2, 9.
Catonis Origines a Livio excerptæ III, 1, 25.
Causa sacrorum (hoc ordine) spectrum apud Livium III, 2, 7; *causa* inter duos genitivos (*dedicationis causa templi*) III, 2, 25.
Celeber homo II, 2, 6.
Codices Livii. Veronensis I, 2, 4. Puteaneus II, 1, 4; in eo ex primis syllabis verba effecta II, 1, 15; verba transposita II, 1, 11 et 2, 15. Archetypus decadis quartæ III, 1, 19 et 2, 18. Moguntinus et Bambergensis III, 1, 3 sqq. et 2, 3 sqq. Fulsæ additamentorum in Mog. suspensiones III, 1, 9 et 25. Mog. in extrema parte lib. XL III, 2, 6. Cod. Gelenii in lib. XXXI et XXXII III, 1, 11 sq. (Spirensis appellatur ad XXXVI, 22, 8.) Vindobonensis IV, 1, 4 sqq.
Collectiva. *Populus mirantes* prævum I, 1, 12.
Comparandi brevitæ (*maiore quam proximo conatu*) III, 1, 28.
Coniurare de militibus II, 1, 15.
Coronatum tum numerus, tum pondus indicatur III, 2, 22.
Culina legationis IV, 1, 21.
Cum cura, non *cura* pro adverbio IV, 2, 4.

Dativus substantivis verbalibus adiunctus IV, 1, 15. (Sed *insidias legatorum*, quæ legatis factæ essent, dixit Liv. XXXIX, 26, 3.)

Decemvirum pro nominativo? I, 1, 19, II, 2, 10.
Deceptus, in quo quis decipitur, I, 2, 10.
Delium, templum Bæotiæ, IV, 1, 13.
Depopulari non dicitur absolute II, 1, 21.
Dicendi verbum varie omissum I, 1, 11 (post *quum*) et 26; III, 2, 15 (post *et*).
Dicto audiens IV, 1, 12.
Die ac nocte III, 1, 21.

Esquiliarum nomen ut urbium constituitur I, 1, 14.
Esse. *Est* (*sunt*) non omittitur apud participia post verbum finitum et *et* (de eodem subiecto) II, 2, 7. Coniunctivus modus ante aliud verbum copulatum omisus apud Tacitum, non apud Liv. IV, 1, 19. *Est* a librariis om. post participium in *us* IV, 1, 10, IV, 2, 9.
Et — quoque prævum II, 2, 22.
Et — et præpositione non geminata III, 2, 13.
Etiam atque etiam II, 1, 12.
Ex. *Heraclea ex Sintis* (pro in *S.*) IV, 1, 15.
Ex vero et similia I, 2, 18 (*ex aperto* XXI, 32, 10).
Excedere urbe, non *urbem* I, 1, 21, II, 1, 19, II, 2, 19.

Froheniana Livii editio utraque III, 2, 5 et 6.

Gelenii codices et ambiguitas in iis appellandis III, 1, 11, correctiones tacitæ ibd. 10.
Genitivi usus quidam I, 1, 16.
Gerere ingentem virum, *gerere se* IV, 2, 8.
Gerundii dativus accusativum non regit in prosa orat. II, 1, 9; ablativus a præposit. pendens quatenus accusat. regat, II, 2, 23; (gerundivum verb. transitivorum genitivo et nominativo casu) intransitive aut reflexive positum III, 1, 29 (add. IX, 37, 3, Cic.

ad Att. VII, 20: *coniungendi cum tyranno*).
Gravius in prosa orat. III, 1, 9.
Gratia In gratiam IV, 1, 14 (in præteritam iudicii gratiam VIII, 22, 4).
Grynæus, S., IV, 1, 8.

Hæc pro *hæ* I, 1, 7.
Hic, huius temporis, I, 1, 13.
Humanus pro e. q. e. homo I, 2, 10.

Iacio. Compositorum præsens et perfectum confusa I, 1, 12, I, 2, 17 et 19.

Iamiam prave pro *iam* II, 2, 7.
Illyrius prave pro e. q. e. *Illyricus* IV, 1, 18 n.

Implicitus et *implicatus* I, 1, 11 (vid. tamen XXVI, 24, 16 et XXXII, 4, 4).

Immixtus, permixtus II, 2, 25.
In non omittitur ante nomina terrarum I, 2, 19.

Inde II, 1, 26 (add. IX, 20, 9).
Indicativus et coniunctivus post *ut quisque* III, 1, 27; indic. perfecti prævus post *quum* II, 2, 14.

Inducere in aciem II, 2, 10.
Infinitivo ablativus adiunctus præcedente ablativo III, 1, 20.

Infinitivus non recte pro gerundii genitivo II, 1, 18; dure in sententia relativa positus II, 1, 24, III, 1, 26.
Inopinantem aggredior, non *inopinatum* II, 1, 8.

Inquit iteratum in media oratione II, 1, 20; om. post *et* III, 2, 15; pro coniunctivo (post *ut et ni*) et pro infinitivo II, 2, 13 (add. XXXV, 14, 11, XXXIX, 42, 11).

Interamna Succasina I, 2, 14.
Interiacere II, 2, 12.

Interrogatio pendens post *perinde valet* I, 1, 21.

Interturbare II, 1, 19.

It et iit terminatio in perfecto quartæ I, 1, 7 n.

Iubeo ferre pro *ferri* male scriptum I, 2, 14. *Iubeor petam* non Livianum III, 1, 17.

Latus vix pro e. q. e. *toleratus* I, 2, 7. (Sed vid. XXII, 54, 11, XXIX, 9, 9; Senec. de ira II, 14, 4.)

Libra pondo distributive II, 2, 7. *Libui*, *populus*, I, 1, 27.

Litteræ semel scriptæ, quæ bis scribi debebant, tum male suppletæ I, 1, 12 et 15 et 17, I, 2, 10 et 14, II, 2, 16.

Livii errores notati I, 1, 22, III, 1, 17 et 20 et 22 et 24.

M littera temere adiecta detractave I, 1, 6 n.

Mancipium III, 1, 18.

Megara, *orum*, non *æ*, II, 1, 27, III, 1, 14.

Mittere, id est, mittere aliquos, III, 2, 13.

Momentum et *molinentum* I, 1, 28. (Cfr. tamen VIII, 19, 8, XXI, 43, 11.)

Movere absolute (animos præsentium) I, 2, 4 im. (Vid. III, 47, 3, XXXI, 9, 8, XXXVII, 15, 9, XXXVIII, 10, 4.)

Nominativus (*ipse*, *quisque*, alia durius) ablativis absolutis aut gerundiis additus (Emend. 311) I, 2, 15, III, 1, 14. Nominativus participii dure ad subiectum primariæ sententiæ accommodatus I, 1, 16.

Non modo (*quisquam*) pro *non modo non* I, 1, 22.

Novella oppida, non *Novella* oppidum, I, 1, 15.

Nuntiare, *denuntiare* II, 1, 30.

Obviam esse pro eo, q. e. *obvium esse*, non usitatum in prosa orat. I, 1, 24.

Occisione occidi tantum de multitudine II, 1, 18.

Ordo verb. Adverbium aut ablat. ab adiectivo aut participio interpositu nominis separata (*siti pecora morientia*) I, 2, 13.

Pacisci pecunia et *pecuniam* quid differat III, 2, 9.

Participium nominativo casu accommodatum ad primariam sententiam, ad secundariam pertinentens I, 1, 16. Participium et infin. non recte coniuncta II, 2, 18. A participio separatum adverbium I, 2, 13 (add. XXVII, 12, 5, XXXI, 13, 4).

Peltatus pro *peltasta* inusitatum II, 2, 14.

Perfect. coni. non dubitat. de re præterita II, 1, 8.

Periocharum Livii forma, oratio cet. IV, 2, 6.

Persei dativo casu IV, 1, 6.

Pharaddon oppidum III, 1, 15.

Plus, *sex millia plus* non rectum II, 1, 13.

Plusquamperfectum post ubi I, 1, 18.

Pomptinus a *Pometia* I, 1, 13.

Porricere male obtrusum Livio aliisque II, 2, 21.

Portio inusitatum apud Liv. et antiquiores nisi pro *portione* I, 2, 6.

Potens, *elatus*, II, 2, 7.

Præcipitare II, 1, 31.

Prænomen nomini postpositum dubium I, 1, 18 (ubi scr. XXIX, 2, 11), II, 2, 21.

Præpositio non geminata apud et — et III, 2, 13; ommissa apud relat., posita apud demonstr. IV, 1, 19.

Præverti I, 1, 14 (sed vid. VIII, 13, 1).

Probat IV, 1, 19. (Cicero tamen Verr. IV, § 99: *probatæ et nobiles mulieres*.)

Pronomen reflex. om. apud perf. infinit. II, 1, 6 (vid. tamen XXXII, 35, 3, XXXVI, 25, 8).

Protinus, inter viam, II, 1, 17 (add. XXXVI, 42, 5).

Quam ante comparativum adverbii II, 1, 33. (Ne insolens quidem dicendus erat ordo verborum; vid. apud unum Livium II, 7, 10. III, 2, 13 et 42, 1 et 61, 3, XXVII, 14, 2, XXVIII, 29, 8; XXXV, 2, 2.)

Que — *ac pravum* II, 2, 6.

Quicquid pro *quidque* apud Livium dubium III, 2, 14.

Quiescendi verbum corruptelæ obnoxium IV, 1, 13.

Quisquam non præcedit negationem I, 1, 22.

Recipiendum pro *se recipiendum* III, 1, 29.

Scaturix IV, 1, 20.

Scivi, hoc est, *cognovi* IV, 1, 8 (add. XL, 25, 10).

Simul et — *simul et pravum* II, 2, 21.

Sine cum participio (*sine re facta*) I, 1, 20. (V, 4, 4 et VII, 12, 11 paulo aliter. Similiter Hor. Od. III, 6, 29: *non sine consilio marito*. Senec. de vit. beat. 10: *non sine adiecta virtute*, sed cod. A. *non si*.)

Sora et *Cora* II, 2, 10.

Subsistere cum dativo inusitatum II, 2, 9.

Tam non omittitur ante *quam* II, 2, 7, III, 1, 30.

Tenus cum genitivo IV, 1, 8.

Tertia persona verbi plur. de incerto subiecto III, 2, 12.

Ubi cum plusquamperf. indic. I, 1, 18.

Ullus non præcedit negationem I, 1, 22.

Ut rogas II, 2, 26. (Pro *Lov.* 6 scr. *Lov.* 1.)

Ut prave pro *ne* II, 2, 16.

Vaticinus, non *vaticinius*, III, 2, 19.

Velle. Vis tu? Vultis vos? I, 2, 17.

Verbum dicendi omissum vid. Dicendi v. Verbum plurale incerto subiecto III, 2, 12; post substantivum et sententiam a coniunctione incipientem IV, 2, 9. Verborum plurium ad finem periodi concursus insuavis apud Livium I, 2, 15 (add. XXXV, 45, 9 et 50, 9).

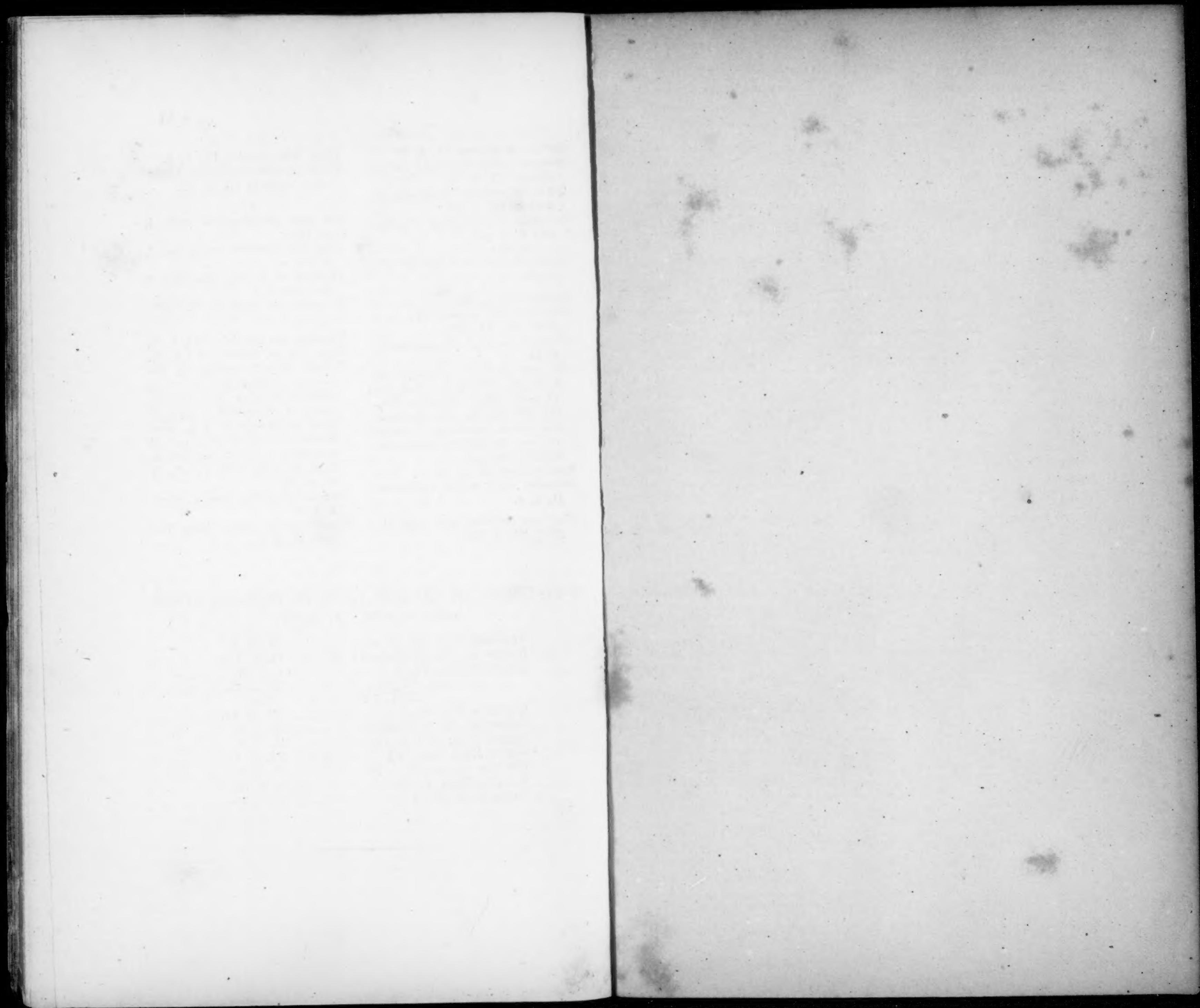
Verti in discrimine, non *v. discr.* I, 2, 20.

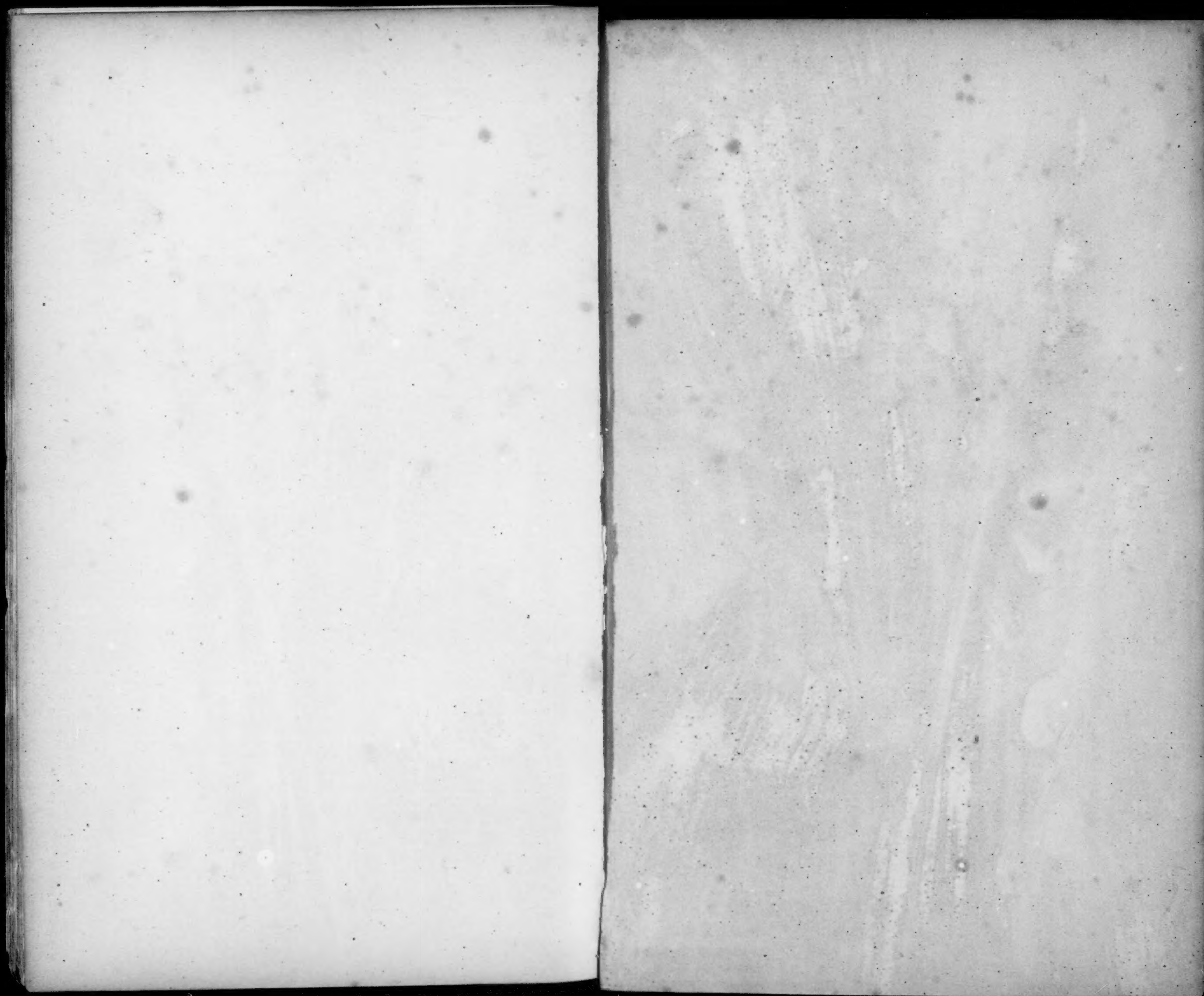
Voturia tribus potius quam Veturia II, 2, 5.

SCRIPTORES, DE QUORUM LOCIS IN PRÆFATIONIBUS DISPUTATUR, HI SUNT:

Appianus Civil. III, 77	IV, 2, 5.
Brutus ap. Cic. ad Fam. XI, 10	II, 2, 9.
Cicero Philipp. VI, 3, 7	I, 1, 22.
ad Famil. VI, 22	II, 1, 12.
XVI, 7	ibid.
Iuvenalis VI, 248	III, 2, 21.
Sallustius Cat. 4 (explic.)	II, 1, 9.
Seneca Epist. XCVII, 15	II, 2, 6.
Seneca Rhet. Suas. VI	IV, 2, 5.
Tibullus IV, 1, 195	II, 2, 9.
Valerius Max. V, 2 ext.	I, 1, 13.
Varro R. R. III, 2	II, 1, 15.

COLUMBIA UNIVERSITY LIBRARIES

This book is due on the date indicated below, or at the expiration of a definite period after the date of borrowing, as provided by the rules of the Library or by special arrangement with the Librarian in charge.

DATE BORROWED	DATE DUE	DATE BORROWED	DATE DUE
73 Jul '42			
20 Aug '42			
C28(1141)M100			

C28(1141)M100

87 LI

E61

4

Livy.

Supersunt

Historiarum Romanarum libri qui

COLUMBIA UNIVERSITY

0026056542

